

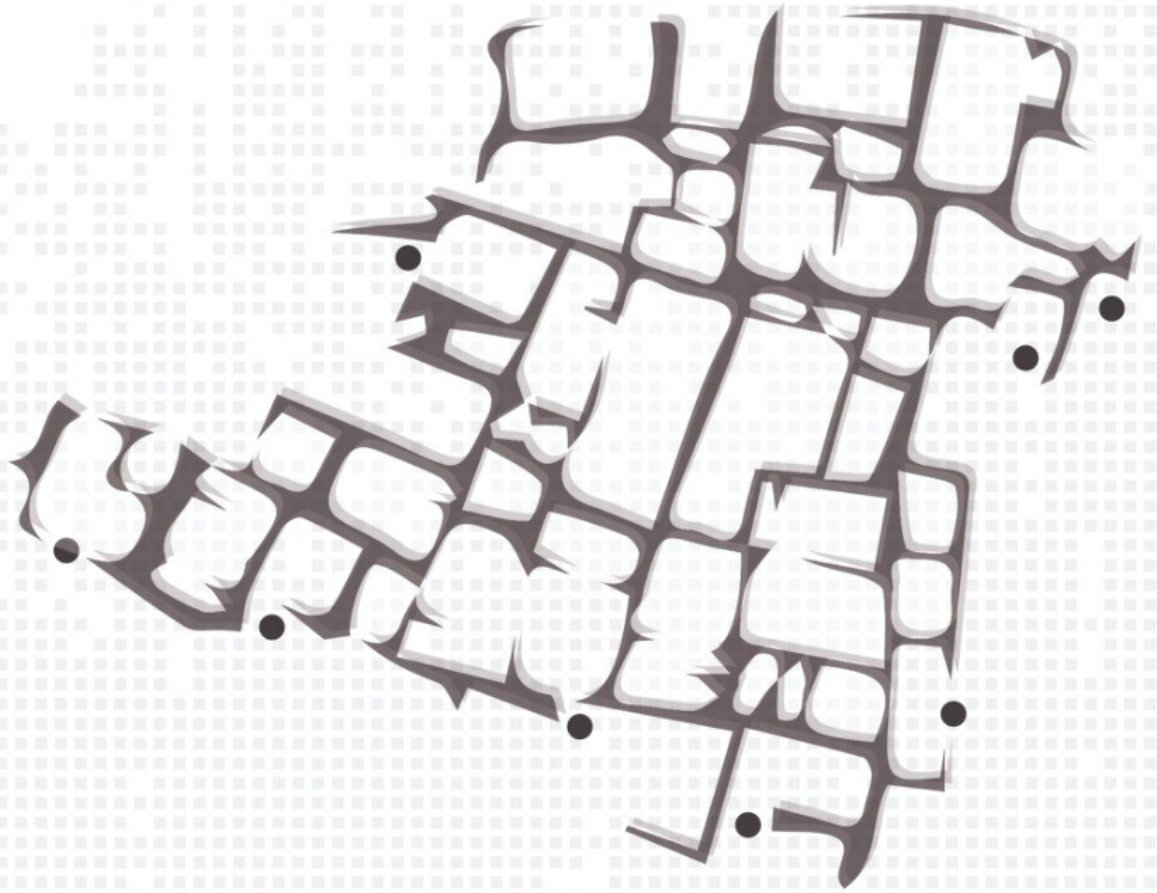

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ AĞI

IV. KENTSEL MORFOLOJİ SEMPOZYUMU

MORFOLOJİNİN EVRİMİ: GEÇMİŞTEN GELECEĞE, TEORİDEN PRATIĞE

BİLDİRİLER KİTABI

31 Mayıs - 2 Haziran 2023

KTUN, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ ARAŞTIRMA AĞI

**IV. KENTSEL MORFOLOJİ
SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI**

Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü tarafından hazırlanan 31 Mayıs-2 Haziran 2023 tarihli TNUM IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu bildiri kitabıdır.

©2023

Konya Teknik Üniversitesi
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
Akademi Mah. Yeni İstanbul Cad. No:235/1 Konya / TÜRKİYE
Tel: +90 332 205 1388

Yayın Türü : Bildiri Kitabı
Yayın Kurulu Kararı : 02.06.2023
Baş Editör : Mehmet Topçu
Editörler : Yelda Korkmaz Aldemir, Gülcan Altıntaş, Muzaffer Ali Arat, Gizem Derinci,
Cansu Korkmaz, Hale Öncel, Mihrimah Şenalp, Ceyhan Tazefidan, Mehmet Topçu
Web Editörleri : Yelda Korkmaz Aldemir, Mihrimah Şenalp
Kapak ve Grafik Tasarımı : Ceyhan Tazefidan
ISBN : 978-625-7327-06-0

* Sıralama soyadına göre yapılmıştır.

Bu kitap Attribution 4.0 Uluslararası lisansı CC-BY 4.0 altında Açık Erişim olarak yayınlanmaktadır.

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ ARAŞTIRMA AĞI

IV.KENTSEL MORFOLOJİ SEMPOZYUMU

DANIŞMA KURULU

F. Cânâ Bilsel- *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Bölüm Başkanı*

Ayşe Sema Kubat- *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı Başkanı*

Tolga Ünlü- *Çukurova Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*

Olgu Çalışkan- *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*

BİLİM KURULU

A. Ahu Akgün - *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Oya Akın - *Yıldız Teknik Üniversitesi*

Esin Aktan - *Yıldız Teknik Üniversitesi*

Ahmet Alkan - *Konya Teknik Üniversitesi*

Burak Asiliskender - *Abdullah Gül Üniversitesi*

Hatice Ayataç - *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Havva Alkan Bala - *Çukurova Üniversitesi*

Yener Baş - *Mersin Üniversitesi*

F. Cânâ Bilsel - *Ortadoğu Teknik Üniversitesi*

Nevter Zafer Cömert - *Doğu Akdeniz Üniversitesi*

İclal Dinçer - *Yıldız Teknik Üniversitesi*

Nilgün Çolpan Erkan - *Yıldız Teknik Üniversitesi*

Kıvanç Ertuğay - *Akdeniz Üniversitesi*

Şebnem Önal Hoşkara - *Doğu Akdeniz Üniversitesi*

Biçe Şimşek İlhan - *Amasya Üniversitesi*

Özer Karakayacı - *Konya Teknik Üniversitesi*

H. Serdar Kaya - *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Çağatay Keskinok - *Ortadoğu Teknik Üniversitesi*

Feray Koca - *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*

Kerem Koramaz - *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Cansu Korkmaz - *Konya Teknik Üniversitesi*

Ayşe Sema Kubat - *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Eren Kürkçüoğlu - *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Sinan Levend - *Konya Teknik Üniversitesi*

M. Çağlar Meşhur - *Konya Teknik Üniversitesi*

Hale Öncel - *Konya Teknik Üniversitesi*

Koray Özcan - *Pamukkale Üniversitesi*

Özlem Özer – *Gebze Teknik Üniversitesi*

Burcu H. Özöduru - *Gazi Üniversitesi*

Erkan Polat - *Süleyman Demirel Üniversitesi*

F. Duygu Saban - *Çukurova Üniversitesi*

Neslihan Serdaroğlu Sağ - *Konya Teknik Üniversitesi*

Arzu Taylan Susan - *Bursa Teknik Üniversitesi*

Mehmet Emin Şalgamcıoğlu - *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Sedef Şendoğdu – *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*

Kadriye Topçu - *Konya Teknik Üniversitesi*

Ayşe Özbil Torun - *Northumbria Üniversitesi*

Osman Tural - *Eskişehir Teknik Üniversitesi*

Mine Ulusoy - *Konya Teknik Üniversitesi*

Zuhal Ulusoy - *İstanbul Bilgi Üniversitesi*

Arzu Uysal - *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*

Tolga Ünlü - *Çukurova Üniversitesi*

Tülin Selvi Ünlü - *Çukurova Üniversitesi*

Zekiye Yenen - *Yıldız Teknik Üniversitesi*

Fikret Zorlu - *Mersin Üniversitesi*

DÜZENLEME KURULU

Mehmet Topçu (Yürütücü) - *Konya Teknik Üniversitesi*

Yelda Korkmaz Aldemir - *Konya Teknik Üniversitesi*

Gülcan Altıntaş - *Konya Teknik Üniversitesi*

Muzaffer Ali Arat - *Konya Teknik Üniversitesi*

Olgu Çalışkan - *Ortadoğu Teknik Üniversitesi*

Gizem Derinci - *Konya Teknik Üniversitesi*

Serdar Kaya - *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Cansu Korkmaz - *Konya Teknik Üniversitesi*

Hale Öncel - *Konya Teknik Üniversitesi*

Özlem Özer – *Gebze Teknik Üniversitesi*

Abdulkadir Saday - *Selçuk Üniversitesi*

Mihrimah Şenalp - *Konya Teknik Üniversitesi*

Ceyhan Tazefidan - *Konya Teknik Üniversitesi*

* Sıralama soyadına göre yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER iii

SUNUŞ.....x

Mehmet Topçu

ÖZEL OTURUM

Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı (TNUM) Araştırma Dinamikleri ve Eğilimleri..... 1

Ayşe Sema Kubat

Kentin Dönüşümü ve Çeper Kuşaklar 13

Tolga Ünlü

**Türkiye’de Konut Alanlarının Tasarımı ve Kentsel Dönüşüm Üzerine
Tipo-morfolojik Bir Değerlendirme**..... 27

F. Cana Bilsel

Mahalleyi Kaybetmek 39

Ahmet Alkan

Is the Greenbelt an Obstacle to Sustainability?..... 47

Ivor Samuels

The Evolution of Urban Form: How US Building Types Change 49

Brenda Case Scheer

BİLDİRİLER

‘Kuram’ın ve ‘Kurum’un İnşası Arasında:

Anne Vernez Moudon'un, Kentsel Morfoloji Alanına Katkıları Üzerine..... 51

Neris Parlak Temizel, F. Cânâ Bilsel

**Kent Morfolojisinin Sınırlarında: M.R.G. Conzen ve J.B. Jackson Üzerinden Bir
Genişleme Önerisi**..... 70

Ebru Bingöl, Karl Kropf

Çeper Kuşak Literatüründe Farklı Yaklaşımlar Üzerine Bir İnceleme82

Ezgi Küçük Çalışkan, Ayşe Sema Kubat

Dinamik ve Akışkan Bir Kentsel Form Arayışında Oblik İşlev Teorisi93

Ertuğ Erpek, Esin Kömez Dağlıoğlu

Kent Surlarının İşlevsel Dönüşümü ve Günümüz Kamusal Kullanımı Üzerine Morfolojik Bir İnceleme	103
<i>Burcu Soygüzelöğlü, Eren Kürkçüoğlu</i>	
Yapı Adasında Kamusal Mekân Kalite Göstergelerinin Belirlenmesi ve AHP Yöntemi ile Ağırlıklandırılması.....	115
<i>Murat Berk Evren, Azem Kuru</i>	
Kentsel Morfolojinin Oluşmasında Tasarım Yarışmalarının Etkisi: Antalya Örneği	124
<i>Mehmet Nazım Özer</i>	
Kıyı Odaklı Kamusal Alan Yaratan Kentlerde Kıyı Ardı Kent Morfolojisi ve Gelişimi: Atakum Örneği.....	142
<i>Cem Ayık</i>	
Kentsel Morfoloji ve Sağlık Arasındaki İlişkinin Bibliyometrik Analizi.....	155
<i>Emine Köseoğlu, Emine Banu Burkut</i>	
Arû ve Marshall Taksonomisinde Elazığ'ın Yeri.....	168
<i>Emrah Şıkoğlu</i>	
Muğla Kent Merkezinde Kentsel Yapı Adası Örüntülerinin Morfolojik Oluşumu	183
<i>Melda Balaban, Feray Koca</i>	
Geleneksel ve Modern Dokuda Morfolojik Farklılıkların İncelenmesi: Alsancak-Kemeraltı-Basmane Kent Doku Örnekleri.....	196
<i>Şule Aygün, İrem Ayhan Selçuk, Neslihan Karataş</i>	
Zaragoza'nın Tipolojik Sürecinin Sıra Evler Üzerinden İncelenmesi	211
<i>Özge Özkuvancı, Alessandro Camiz</i>	
Başkent Olma Sürecinde Çeper Kuşak Alanlarının Okunması: Ankara Örneği	220
<i>İrem Duygu Tiryaki, Ayşe Sema Kubat</i>	
Adana Ziyapaşa Mahallesi'nin Morfolojik Dönüşümünü Kentin Gelişimi Üzerinden Okumak	234
<i>Ayşegül Bilgili, Beyza Uzay, Leyla Fiğen Geyyas Gören, F. Duygu Saban</i>	

Kentsel Mekanın Uyarlanabilirlik Potansiyelinin Tipo-morfolojik Yaklaşımlar ve Hiyerarşik Düzeyler Ekseninde İncelenmesi.....	251
<i>Melike Yenice</i>	
Afetlerin Tarihi Kentlere Etkisinin Koruma Bağlamında Değerlendirilmesi: İzmir Örneği	268
<i>Eti Akyüz Levi, Umut Devrim Tunca</i>	
Kıyı Yerleşimlerinde Tarihsel Merkezin Dönüşümü: Meriç Nehri Örneği.....	282
<i>Arif Mısırlı, H. Burcu Özgüven</i>	
Geleneksel Kent Dokusunun Korunmasına Yönelik Sayısal Yöntem Önerisi: Ordu, Taşbaşı Örneği.....	295
<i>H. Serdar Kaya, Meltem Erdem Kaya, S. Elif Serdar Yakut, Mine Çiçek, Duygu Duran</i>	
Yeniden İşlevlendirilen Geleneksel Konutların Özgün Değer-Çağdaş Kullanım Bağlamında Mekânsal ve Yapısal Analizi: Muğla Örneği.....	310
<i>Ayşenur Beken, Zeynep Simay Gümüşlü, Öncü Başoğlan Avcı</i>	
Şehri Çözümlmek: Çoklu Yöntem ve Farklı Bakış Açılı ile İstanbul Tarihi Yarımada'yı Okumak.....	325
<i>Ayşe Sema Kubat, İrem Kurtuluş, Ezgi Küçük Çalışkan</i>	
Kentsel Mekânsal Gelişim ile Ekonomik Faaliyetlerin Mekânsal ve Organizasyonel Yapıları Arasındaki İlişki: Gaziantep Örneği	332
<i>İrem Okuducu Başyağcı, N. Aydan Sat</i>	
Kentsel Köşelerin Morfolojik Özelliklerinin Kentin Sosyal Kullanımına Etkisi	349
<i>Nur Yılmaz, F. Duygu Saban</i>	
Kent Morfolojisinin Değişiminde Yüksek Yapıların Rolü: İzmir Kent Araştırmaları	359
<i>Ahmet İlker Yalınar, Hasan Begeç</i>	
Antalya Kent Merkezinin Zamansal Gelişiminin Fraktal Boyut Yöntemi ile İncelenmesi ...	370
<i>Şerife Betül Çetinkaya, Kenan Çolak, Ziya Gençel</i>	
Turizmin Çeper Kuşak Alanları Üzerindeki Etkilerinin Keşfedilmesi: Antalya, Türkiye	380
<i>İrem Oğuz, Ayşe Sema Kubat, H. Serdar Kaya</i>	
Demiryollarının Kent Formu Gelişimine Etkisi: Mudanya Bursa Demiryolu Hattı Örneği	394
<i>Ali Yılmaz, Eren Kürkcüoğlu</i>	

Mekânsal Sansür: Kentte Marjinalliğin Morfolojik İncelemesi, Adana Genelevi Örneği	404
<i>Büşra İnce, Olgu Çalışkan</i>	
Kentsel Ürünlerin Tasarlanmasında Bir Paradigma Olarak Kimlik Kodları	421
<i>Atakan Baş, Serkan Güneş, Ezgi Kahraman, Abdullah Toğay</i>	
Kentsel Morfolojiyi Mimarlık Üzerinden Düşünmek: “Dönüştürücü-Onarım” Merkezli Kentsel Müdahale Yaklaşımı	432
<i>Hüseyin Dikmen, Burak Asiliskender, Sinan Akyüz</i>	
Başkent Yapılarında Mekânsal Analiz.....	442
<i>Toygun Atasoy, Parla Güneş, Yeşim Tanrıvermiş</i>	
Çatalhöyük’ten Milet’li Hippodamus’a, Bergama’dan New York’a Izgara (Grid) Planların Evrimi.....	450
<i>İrem Yurday, Mehmet Tunçer</i>	
Palimpsest Yerleşimlerde Morfolojik Okuma: Frig Yerleşimleri	463
<i>Fatma Şahin Yayla, Elif Yeşim Kösten</i>	
Bir Kentsel Arkeolojik ve Doğal Sit Alanı Yerleşiminde Turizm ve Markalaşma Çerçevesinde Kırsal Morfolojiyi Anlamak: Afyonkarahisar Ayazini Örneği.....	478
<i>Evrin Koç</i>	
Arkeolojik ve Kentsel Veriler Işığında İstanbul Saraçhane Arkeoloji Parkı’nın M.S. 5. yy’dan Günümüze Kadar Geçirdiği Değişimler Üzerine Bir Değerlendirme	507
<i>Pelin Doğan Nergiz, Zeynep Eres</i>	
Morfolojik Özellikleri Bağlamında Gecekondu Alanlarının İklim Değişikliğine Karşı Kırılabilirliği: Lale Mahallesi Örneği.....	518
<i>Mediha Burcu Sılaydın, İrem Ayhan Selçuk, Hasan Begeç, Gökçe Demircan</i>	
Kentsel Yayılma Tipolojisinin Kentsel Isı Adası Etkisi Üzerine Etkisi: İki Akdeniz Kenti Karşılaştırması	527
<i>Kenan Çolak, Şerife Betül Çetinkaya, Ziya Gençel</i>	
Üsküp Şehir Merkezinin Heterotopik Morfolojisinde İdeolojik Dönüşümlerin İzleri	538
<i>Abdullah Eren Demirel</i>	

Bölünmüş Bir Kentin Kamusal Mekân Pratikleri: Lefkoşa Surlarıçı	548
<i>Nezire Özgece, Gizem Caner</i>	
Adana Bağlarbaşı Mevkisinde Mekânın Evrimi.....	557
<i>Aytaç Taşkın, F. Duygu Saban</i>	
Kentsel Katmanlaşma Bağlamında Kent, Biçim ve Değişim: Askeri-Mimari Fonksiyonundan Çarşı'ya; Kayseri Dışkale.....	570
<i>Nihan Muş Özmen, Özlem Kevseroğlu</i>	
Samsun'da Evin İstinai Halleri: Kuyu Sokak ve Çevresindeki Bahçeli Evler	584
<i>Saadet Gündoğdu, Melek Kutlu Divleli, Evrim Düzenli, A. Asım Divleli, M. Talha Öksüzoğlu, Hande Eyüboğlu, M. Furkan Gündüz, Tuğbanur Hekimoğlu</i>	
Ana Caddelerin Oluşumu Üzerine Morfolojik Bir Değerlendirme: Kurtuluş Caddesi, Antakya	596
<i>İrem Duygu Tiryaki, Eren Kürkçüoğlu</i>	
Mardin Tarihi Kent Dokusunda Sanal-Uzakta x Fiziksel-Yerinde Yürüme Deneyiminin Algısal Olarak Değerlendirilmesi	610
<i>Deryanur Şimşek, Mine Özdemir</i>	
Kent Merkezinde Park, Sokak ve Meydan Etkileşiminin Psikocoğrafi Morfolojisi: Ankara, İstanbul, İzmir ve Van Örneklerinde Yürüme Ediminin Mekânsal Topolojisi	623
<i>Yasemin İlkay</i>	
Kent Meydanlarındaki Dönüşümün Kamusal Açık Alanlardaki Sosyal Etkileşime Etkisi: Kayseri Cumhuriyet Meydanı Örneği.....	639
<i>Aslı Yalçın</i>	
Bağdat Kenti'nin Çağdaş ve Geleneksel Konut Dokusunun Kentsel Bütünleşme ve Algılanabilirlik Yönünden Karşılaştırmalı Analizi.....	654
<i>Hussein Hammadi Alfarhani, Bahar Başer Kalyoncuoğlu</i>	
Samsun Kadıköy için Bir Yaşama Alanı Önerisi.....	664
<i>Evrin Düzenli, A. Asım Divleli, Saadet Gündoğdu, Melek Kutlu Divleli, M. Talha Öksüzoğlu, Hande Eyüboğlu, M. Furkan Gündüz, Tuğbanur Hekimoğlu</i>	

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Mekânsal Dönüşümü: Karagöz Evinden Karagöz Müzesine	673
<i>Neşe Başak Yurttaş, Damla Altuncu</i>	
Ulaşım Akıllarının Döğüm Noktası Olarak Konya Kentinin Dönemsel Tartışması	685
<i>Merve Alıcı Aka, Elif Yeşim Kösten, Gülşah Üner</i>	
Tarihsel-Coğrafi Yaklaşım Temelinde Kadıköy'ün Çeper Kuşak Gelişim Sürecinin İncelenmesi	696
<i>Eda Hafızoğlu, Ayşe Sema Kubat</i>	
Kentsel Sokak Dokularının Okunabilirliğinde Mekânsal Aşinalık-Kullanıcı İlişkisi	714
<i>Mine Özdemir, Hatice Ayataç</i>	
İşitsel Peyzaj ve Yapılı Peyzaj İlişkisine Bütünleşik Yaklaşım	725
<i>Nehir Bera Biçer</i>	
Kentsel Süpürgeliklerin Tipo-Morfolojik Analizi ve İnsan Aktivitesi Bağlamında	737
Değerlendirilmesi	
<i>Simge Gül Kökçü, Dilek Yıldız Özkan</i>	
Bursa Tarihi Kent Merkezi ve Gündelik Hayat Üzerinden Kültürel Mirasın Farkındalığına Ait Bir Sorgulama	754
<i>Gülşah Üner, Elif Yeşim Kösten, Merve Alıcı Aka</i>	
Tarihi Çevre Algısının Oluşmasındaki Morfolojik Nedenlerin Değerlendirilmesi	765
<i>Rüya Ardıçoğlu, Muhammet Kurucu</i>	
Bursa Balat Bölgesi'nin Morfolojik Değişiminin İncelenmesi	781
<i>Nurhilal Burak, Rümeyza Bayar</i>	
Sinema-Mimarlık Arakesitinde Alternatif Bir Öğrenme Ortamı: Kent Morfolojisinin Endüstrileşmiş Kültürle İlişkisinin Tati Sinemasındaki Modernleşme Eleştirileri Üzerinden İncelenmesi	799
<i>Gizem Aslan, C. Sanem Ersine Masatlıoğlu</i>	
Kentsel Sit Alanlarındaki Çıkılmaz ve Dar Sokakların Çocuk ve Yaşlılar için Güvenli Kamusal Mekân Olarak Değerlendirilmesi Potansiyelinin Ölçülmesi: Muğla Örneği	808
<i>Ecem Nur Üstün, Ebru Ataş, Berfin Bayram, Nilüfer Güler, Öncü Başoğlan Avşar</i>	

Kent Formunun Çocukların Vakit Geçirdikleri Yerlere Etkisi: Ankara'dan Kesitsel Bir Araştırma820

Senanur Yaman, Simay Canatar, Aydan Güler, Neşe Aydın, Yücel Can Severcan

Çocukların Mahallerinde Vakit Geçirdikleri Alanların Özelliklerinin Mutluluklarına Etkisi: Ankara'da Mahalle ve Cinsiyete Dayalı Karşılaştırmalı Bir Araştırma836

Göksun Yıldırım, Neşe Aydın, Yücel Can Severcan

MORFOLOJİNİN EVRİMİ: GEÇMİŞTEN GELECEĞE, TEORİDEN PRATIĞE

Sunuş

Biçim-bilim, biçim bilgisi olarak da kullanılan morfoloji ilk defa biyolojik bir terim olarak ortaya atılsa da kavramın genel ve soyut doğası birçok farklı alanda kullanılmasına olanak sağlamıştır. Kent planlama, mimarlık, coğrafya, arkeoloji, kent tarihi vb. alanlarda kullanılan kentsel morfoloji terimi ise insan yerleşmelerinin forma dayalı çalışmalarını ve dönüşüm sürecini inceleyen disiplinler arası bir bilim dalıdır. Kentsel morfoloji çalışmaları bölgesel, kentsel, metropoliten alan ve kırsal yerleşmelerin fiziki yapısını ve karakterini anlamayı, kentsel form bileşenleri bağlamında incelemeler yaparak başta planlama, kentsel ve mimari tasarım ile kent-görünüm yönetimi olmak üzere birçok çalışma alanına veri ve çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Kentsel morfoloji disiplini mevcut kentsel yapıyı çevreyi incelerken, bölgelerin, kentlerin veya yapıların evrimsel süreçlerini bileşenlerine ayırarak fiziki yapının zaman içerisinde nasıl oluştuğuna ve dönüştüğüne odaklanmaktadır.

Günümüzde mekânın biçimlenmesi ve mekân-insan ilişkisinin değişimi kentsel morfoloji bilim alanının araştırma, yöntem ve teknikleri ile teorinin pratiğe yansıtılmasında evrimsel bir sürece girmesi, mekân algısı ve biçimlerin değişimi ile yeni yöntem ve tekniklerin kentsel morfolojide uygulama süreçlerine dahil edilmesi güncel tartışmaların odağında yer almaktadır.

Bu bağlamda, bölgesel ve kentsel ölçekte mekânın evrimsel dönüşümüne paralel olarak kentsel morfoloji biliminin teorik çerçeveden, uygulama sürecine kadar geçmişten geleceğe dönüşümü, diğer bir deyişle kentsel morfolojinin evrimini tartışmak üzere 31 Mayıs - 2 Haziran 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen olan Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı 4. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Konya Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. Sempozyum ‘Morfolojinin Evrimi: Geçmişten geleceğe, teoriden pratiğe’ ana temasında aşağıdaki alt temalar ile morfoloji çalışmalarının geçmişi, bugünü ve geleceği üzerine tartışmalar yapılmıştır.

- Kentsel Morfoloji araştırmalarının evrimi: kuram, teknik, yöntem ve pratikler
- Kentsel Morfolojide disiplinler arası ilişkiler ve eğitim
- Kentsel Morfolojide sosyal bağlam: kamusal alan, mekânsal algı, mekânın sosyal kullanımı ve aktörler
- Bölgesel, kentsel ve mimari ölçekte form ve mekânın evrimi
- Değişen koşullar karşısında morfolojinin evrimi: ekonomi, teknoloji, iklim değişikliği, doğal afetler, savaş, pandemi vb.
- Kültürel mirasın korunması, tarihi kentler ve çağdaş tasarım olmak üzere altı tematik başlıkta kurgulanmıştır.

Sempozyumda sunulan bildirileri genel olarak değerlendirdiğimizde. “*Bölgesel, kentsel ve mimari ölçekte form ve mekânın evrimi*” temasının sunulan çalışmaların ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunun yanında “*Kentsel Morfolojide sosyal bağlam: kamusal alan, mekânsal algı, mekânın sosyal kullanımı ve aktörler*” temasının da önemli ölçüde tartışıldığını söyleyebiliriz. Bunların dışındaki diğer temalar dengeli bir şekilde tartışılmıştır.

IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu hakkında istatistiksel bir süreç değerlendirmesi yapmak gerekirse; 218 araştırmacı toplamda 117 özet bildiri ile başvuru yapmıştır. Gerek alanında uzman 45 akademisyenden oluşan bilim kurulu üyesinin titiz değerlendirmesi sonucunda, gerekse tam metin sürecindeki geri dönüşler neticesinde 61 bildiri sempozyum sürecinde yayına kabul edilmiştir. Sempozyuma katkı sağlayan araştırmacıların çeşitliliği de tartışmaların derinliğini önemli oranda arttırmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse Türkiye'nin 37 farklı üniversitesinden ve 22 farklı şehrinden, 118 araştırmacının katkısı ile 3 özel oturumda 6 konunun, 16 normal oturumda 61 konunun, toplamda 19 ayrı oturumda 67 konunun tartışıldığı bir süreç olmuştur.

Özel oturumlarda davetli konuşmacıların ortaya koyduğu tartışma konuları da sempozyum sürecinde önemli bakış açıları getirmiştir. Prof. Dr. Ayşe Sema Kubat "*Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı (TNUM): Araştırma Dinamikleri ve Eğilimleri*" başlıklı konuşmasında Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı'nın akademik ortamdaki tartışmalarının kronolojik bir değerlendirmesini ve dünyadaki tartışmalarda Türkiye'deki çalışmaların yerini vurgulamıştır. Prof. Dr. Tolga Ünlü ise "*Kentin Dönüşümü ve Kentsel Çeper Kuşaklar*" başlıklı konuşmasında çeper kuşak kavramının kentlerin dönüşüm süreçlerindeki rolü üzerine önemli bir katkı sunmuştur. Prof. Dr. F. Cânâ Bilsel "*Türkiye'de Konut Alanlarının Tasarımı ve Kentsel Dönüşüm üzerine Tipo-morfolojik bir Değerlendirme*" başlıklı sunuşunda tarihsel bir perspektiften planlı konut alanlarının tasarımı ve dönüşüm süreçleri üzerine, tipo-morfoloji konularına değinirken; Prof. Dr. Ahmet Alkan yapmış olduğu sunumunda ontoloji ve mahalle konularına değinmiştir.

Sempozyuma yurtdışından davetimize olumlu yanıt vererek katkıda bulunan akademisyenler Ivor Samuels'in İngiltere'deki *yeşil -kuşak ve sürdürülebilirlik* arasındaki ilişkiyi ve Brende Case Scheer'in *Amerika'daki yapı tipolojilerinin evrimini* tartışmaya açmaları sempozyuma zenginlik katmıştır.

Bu bağlamda üç gün boyunca farklı alt başlıklarda bir tartışma platformu, kentsel mekân araştırmacılarının ilgisine sunularak kentsel morfoloji alanında gelecek araştırma gündeminin içerik ve kapsamının zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Sempozyumun Türkiye kentsel morfoloji araştırmalarının gelişimine katkısına olan inancımızla; organizasyonda ve yayında emeği geçen düzenleme, bilim ve danışma kurullarına, bildirileriyle sempozyumumuzu zenginleştiren bilim insanları ve uzmanlara çok teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet Topçu
IV. Morfoloji Sempozyumu Düzenleme Kurulu Başkanı

Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı (TNUM): Araştırma Dinamikleri ve Eğilimleri

Ayşe Sema Kubat¹

Özet

Son yıllarda Türkiye'de kentsel morfoloji çalışmalarına ilgi artmıştır. Kent morfolojisi, Türkiye şehirlerinin karakterini ve kentsel dokusunu daha fazla araştırmak için şehirciliğin niceliksel ve niteliksel izinde yaygın bir çalışma alanı haline gelmiştir. Türkiye'de kent morfolojisini bağımsız ve disiplinler arası bir araştırma alanı haline getirmeyi amaçlayan Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı (TNUM), kayda değer bir gelişme olarak 2014 yılında kurulmuştur. TNUM'un temel amacı, kentsel morfoloji çalışmaları için ortak bir platform oluşturmak ve ulusal/uluslararası iş birlikleri geliştirmektir. Bu amaçla TNUM, kent morfolojisi disiplininin etkisini artırmak için çeşitli akademik etkinlik ve organizasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda TNUM, Türkiye'de sırasıyla Mersin (2015), İstanbul (2018) ve Ankara'da (2021) olmak üzere üç ulusal kent morfolojisi sempozyumu düzenlemiştir ve dördüncü organizasyonu 31 Mayıs - 02 Haziran 2023'te Konya'da gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmanın ana amacı, Türkiye'deki kentsel morfoloji çalışmalarını son üç sempozyumun belirlenen temaları üzerinden bağlamsal olarak incelemektir. Ayrıca TNUM'un son on yılda Türkiye'deki güncel morfoloji tartışmalarını ortaya koyan faaliyetlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak araştırma, olası diğer yönleri tartışarak Türkiye'deki morfoloji çalışmalarının kapsamlı bir değerlendirmesinin yapılmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: TNUM, TNUM ulusal sempozyumu, Bölgesel Ağlar, ISUF, Kent Morfolojisi

1. Giriş

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kentsel form çalışmaları; arkeoloji, mimarlık, kentsel tasarım, şehir planlama, coğrafya ve kent tarihi gibi farklı disiplinler üzerinden irdelenmiştir. Kubat'a (2010) göre, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı'nın (TNUM) kurulmasından önce, yapılan literatür taraması, Türkiye'de kentsel form üzerine önemli araştırmaların çoğunlukla tipo-morfolojik bir yaklaşım kullanan mimarlar ve planlamacılar tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, kentsel coğrafyacılar ve tarihçiler ise kent formunun, altında yatan evrimsel faktörlerle ilişkili olarak incelenmesine odaklanmıştır. Ancak yakın zamana kadar, kentsel morfoloji bu disiplinlerin birincil odak noktası olarak ele alınmamıştır. Kent morfolojisi, Türkiye'deki daha geniş akademik topluluk tarafından kabul edilen ve tanınan ayrı bir araştırma alanı olarak ancak şimdi ortaya çıkmaktadır (Kubat, 2010).

Bu perspektiften bakıldığında, IV Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nun özel oturumunda, tarafımdan yapılacak olan sunumun temel amacı, sırasıyla Mersin, İstanbul ve Ankara'da düzenlenen son üç Ulusal Kent Morfolojisi Sempozyumunun belirtilen alt temalarına açıkça odaklanarak Türkiye'deki kentsel morfoloji çalışmalarının bağlamsal bir analizini sergilemeyi amaçlamaktayım. Ayrıca, Türkiye'de kent morfolojisi alanındaki son gelişmeleri TNUM'un faaliyetleri üzerinden ortaya koymayı ve Türkiye'de morfoloji araştırmalarının geleceğine dair yeni bir bakış açısı kazandırmak arzusundayım.

Bu doğrultuda sunumum, birbirini takip eden beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın çerçevesini belirlenmekte, çalışmanın amaçları ve kapsamı ortaya koyulmaktadır. "TNUM: Kökeni, hedefleri ve faaliyetleri" isimli ikinci bölümde, TNUM'un genel özellikleri, faaliyetleri ve organizasyonu açıklanmaktadır. Bir sonraki bölümde, Ulusal Kent Morfolojisi Sempozyumları Özeti'nde, sempozyum etkinliklerine ve temalarına değinilerek yerel morfoloji

¹ Prof. Dr. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı Başkanı, asemakubat@gmail.com

sempozyumları detaylandırılmaktadır. “TNUM Sempozyumlarında Kent Morfolojisi Çalışmalarının Analizi” isimli dördüncü bölümde, yerel sempozyumların bağlamsal analizleri sunulmakta ve Türkiye'deki kentsel morfoloji çalışmalarının genel değerlendirmesi yapılmaktadır. Sonuç bölümünde ise Türkiye'deki kentsel morfoloji araştırmalarının geleceğine atıfta bulunarak sürece ilişkin genelleştirilmiş çıkarımlar yapılmaktadır.

2. TNUM: Kökeni, hedefleri ve faaliyetleri

2.1. ISUF TANIMI ve YEREL/BÖLGESEL AĞLAR

ISUF (International Study of Urban Form), çeşitli ülkelerden kent formu üzerinde çalışmakta olan bilim insanları, araştırmacı ve uygulayıcıları aynı platformda toplamak üzere, 1994 yılında kurulmuş uluslararası bir organizasyondur. Mimarlık, kent ve peyzaj planlama, coğrafya, tarih, sosyoloji gibi disiplinlerin katılımı ile, yapıyı veya doğal alanlarda araştırma ve uygulamaları geliştirmeyi ve bu konuda çalışmalar yapan bilim insanlarını ve uygulamacıları için ortak bir platform oluşturmayı amaçlamaktadır. Böylece kentsel formla ilgili fikirlerin, yöntemlerin ve bulguların uluslararası ve disiplinler arası paylaşımı mümkün olacaktır. (<https://www.urbanform.org>)

II: Dünya savaşı sonrasında kent'in biçimi ile ilgili alanlarda yapılan çalışmalar önem kazanmış, birçok disiplin ve uzmanlık alanının katılımı ile, özellikle mimarlık, arkeoloji, coğrafya, tarih, planlama, kentsel tasarım, mekansal analiz, kentsel miras, mekan dizimi (Space Syntax) ve sayısal yöntemler gibi çok çeşitli disiplinler ve uzmanlık alanlarının katılımı ile araştırma alanları daha geniş bir boyut kazanmıştır. 1994 yılında, 4 farklı dil alanını temsil eden, mimar, coğrafyacı, şehir plancısı ve tarihçilerin bir araya gelmesi ile oluşturulan ISUF, bugün yaklaşık 50 ülkeden 600 kadar bireysel ve kurumsal üye ile faaliyetlerini yürütmektedir.

Her yıl, çeşitli ülkelerde Uluslararası konferanslar düzenleyen ISUF, “Urban Morphology: Journal of the International Seminar on Urban Form” adlı dergiyi yılda 2 kez yayınlayarak, üyeler arasındaki iletişim için uluslararası bir çerçeve sunmaktadır.

TNUM (Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı) www.tnum.org.tr ise, ISUF'un bünyesinde, farklı lisanların konuşulduğu ülkelerde, kentsel form araştırmacıları arasında diyalog platformu oluşturmak üzere, ülkesel / bölgesel olarak oluşturulmuş araştırma ağları'ndan biridir. Yerel morfoloji ağlarının koordinatörü olan Profesör **Guiseppa Strapa** (Urban Morphology Journal 2021), ISUF'un bünyesinde, Türkiye kentsel morfoloji ağı ile birlikte 9 aktif ağ olduğunu ve Kuzey Amerika ağının geliştirilmekte olduğunu bildirmiştir. ISUF Tüzüğünde yapılan olumlu müdahaleler, yerel ağların görünürlüğünü artırması açısından memnuniyetle karşılanmış ve artık ISUF'un web sitesinde özel bir bölüm bu ağların duyurularına açık olmaktadır. Önümüzdeki yıllarda, Kent Morfolojisi'nin gelişmesinin sadece araştırmalar ile sınırlı olmamasını öngören ISUF üyeleri, eğitime de önem verilmesi gerektiğini vurgulamışlar ve ilki 1922'de Roma da olmak üzere, tüm yerel ağların öğrencilerine/öğretim üyelerine açık yaz okulları gerçekleştirmişlerdir ve gelecek yıllar için farklı ülkelerde yaz okulları planlanmaktadır. Önümüzdeki yıllarda planlanan tüm etkinlikler ISUF web sitesi aracılığıyla tüm üyelere duyurulmaktadır.

Glaskow'da 2021 tarihinde tertiplenen ISUF konferansı ve sonrasında 2022 de gerçekleşen Lodz/Krakow konferansları Pandemi'nin yaşandığı dönemlere rastlamasına ve bilimsel toplantı organizasyonlarının yüz-yüze yerine çevrimiçi tertiplenmesinin birtakım güçlükler getiriyor olmasına rağmen, bölgesel ağların faaliyetlerinin oldukça yoğun gerçekleştiği saptanmıştır. Çevrimiçi toplantılar yüz yüze toplantıların yerini tam olarak dolduramadığı görülse de, dijital iletişim araçlarının kullanımının artışı olumlu katkılar sağlamış ve farklı araştırma grupları arasındaki bilgi alışverişi fırsatlarını önemli ölçüde arttırmıştır.

2020 – 2022 yıllarını kapsayan bu dönem içinde, farklı bölgesel ağlar tarafından, aşağıda sıralanan 7 etkinliğin tertip edilmiş olması kentsel morfoloji üzerine yapılan çalışmaların, dünya üzerinde yaygınlaştırılmasına önemli bir katkı sağlanmıştır. Aşağıda isimleri ve yerleri belirtilen ve

genellikle çevrimiçi yapılan bu seminerler arasında sadece PNUM çevrimdışı yapılmıştır; Çin, (CNUM), Kıbrıs (II. CyNUM), Polonya (III ICSUS), İspanya (V ISUF-H), İtalya, Bolonya (VI. ISUFItaly), Türkiye (III TNUM), Brezilya, Rio de Janeiro, (X. PNUM) uluslararası bölgesel ağlar tarafından gerçekleştirilen kayda değer organizasyonlardır.

Strappa (Urban Morphology Journal 2023), bu organizasyonların, özgün karakterleri olan farklı kültürel alanlardaki, kentsel morfoloji konusunda fikir alışverişlerinin artmasına olanak tanınması açısından önemli olduğuna inanmaktadır. Ayrıca kent morfolojisi çalışmalarının gerçek hayattan alınan uygulama projeleri ile desteklenmesi ve ortak çalışmaların yapılması bu bilim alanının gelişmesine olumlu katkılar sağlayacağına ve kesinlikle gerekli olduğuna dair vurgular yapmıştır.

Bugün, Konya Üniversitesi tarafından tertiplenen IV. TNUM sempozyumu'nun, ülkemizin belli yörelerinden çalışmaların, araştırmaların tanıtımının yanı sıra dünyadaki kentsel morfoloji çalışmalarına da olumlu katkılar sağlayacağına inanılmaktadır. Sempozyumların kendi dilimizde yapılması konusundaki kararımız, ülkemizin çeşitli yörelerinden katılan üyelerimiz arasında konunun daha anlaşılır kılınması ve Kent Morfolojisi konusunda Türkçe literatür geliştirilmesi amacımızı destekleyecektir.

2.2. TNUM'un kentsel morfoloji çalışmaları için ortak bir platform olarak kurulması

Türkiye'de son yıllarda kent morfolojisi ile ilgili araştırma ve tez çalışmalarının artması, konuya bir çalışma alanı olarak ilginin artmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, ISUF'un bünyesinde geliştirilmiş bölgesel ağlarından biri olan TNUM, Türkiye'de yapılan öncü çalışmaların paylaşılması, derinleştirilmesi ve kent morfolojisi alanında ulusal/uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi amacıyla ortak bir platform oluşturmak amacıyla kurulmuştur.

TNUM'un kuruluş çalıştayını, 11 Nisan 2014 tarihinde Mersin Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde, Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi ev sahipliğinde, Türkiye'nin 7 üniversitesinden 16 araştırmacı ve akademisyenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalıştay sonucunda, başkanlığını İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden "Ayşe Sema Kubat"ın yaptığı, kuruluş çalıştayına katılan araştırmacılardan "TNUM Yönetim Kurulu" oluşturulmuştur. Mersin Üniversitesi Akdeniz Kentsel Araştırmalar Merkezi Müdürü Tolga Ünlü, TNUM kurulduğu günden bu yana kent morfolojisi üzerine yapılan araştırma ve yayınların büyümesinde önemli bir rol oynamış ve araştırmacıları Türkiye ve diğer ülkelerdeki kentlerin morfolojik dönüşümlerini farklı yöntem ve yaklaşımlar kullanarak keşfetmeye teşvik etmiştir. Bugün Tolga Ünlü ISUF genel sekreteri olarak uluslararası platformda önemli bir rol oynamaktadır.

2.3. Araştırma ve Yayınlar

TNUM'un kurulmasının ardından, "Kentsel Morfoloji Dergisi'nde (Journal of Urban Morphology) Türk yazarlı makalelerin yanı sıra (Ünlü & Baş, 2016; 2017; Çalışkan & Mashhoodi, 2017; Eskidemir & Kubat, 2020; Kırtaş & Tomruk, 2023) çeşitli türlerde Yapılı Çevre özel sayısı (Special Issue of the Journal of Built Environment) (Çalışkan & Şevik, 2022) ve katkılarının yer aldığı ICONARP gibi diğer ulusal ve uluslararası atıf dergilerinde de yayımlanan kentsel morfoloji araştırmaları (Kubat, 1997; Hazar & Kubat, 2015; Karaulan & Kubat, 2016; Kubat, 2019; Ünlü & Baş, 2019; Hazar & Özkan, 2020; Çalışkan, Mashhoodi & Akay, 2022, Çalışkan & Şevik, 2022; Çalışkan & Barut, 2022; Küçük Çalışkan & Kubat, 2022; Ünlü, 2022) yer almaktadır.

Türkiye'deki üniversitelerin lisansüstü programlarında, kentlerin tarihsel kültürel, sosyal, ekolojik ve mekansal değişim ve dönüşümleri sonucunda biçimlenmelerine ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. Son yıllarda, Morfoloji çalışmaları yeni boyutlar kazanmış, Mekan dizimi (Space Syntax) gibi parsel, bina ve sokak konfigürasyonlarına odaklanan sayısal yöntemler ile açıklanabilen çeşitli farklı bakış açılarının yanısıra MRG Conzen tarafından tanımlanmış, uluslararası literatürde "Conzenian" olarak tanımlanan kavramlar, çeper kuşak alanları, morfolojik bölgeleme ve mimari ölçekte "tipo-morfolojik" yaklaşımlar çalışma alanına katılmıştır.

2.4. Ulusal ve Uluslararası Görünürlük

2.4.1. Ulusal Kentsel Morfoloji Sempozyumları

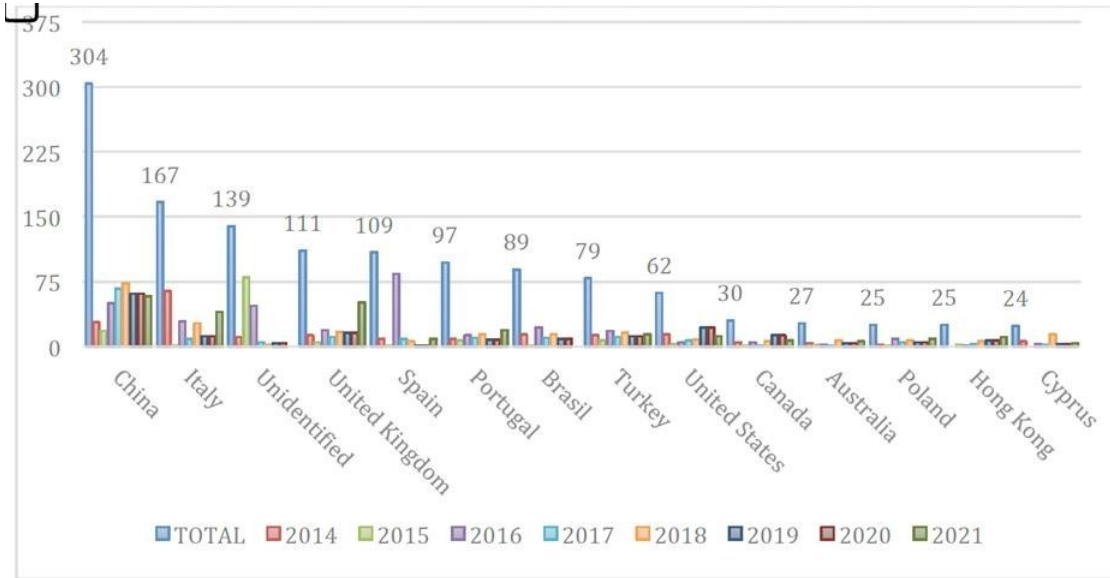
TNUM, farklı teorik arka planlara sahip araştırmacılar arasındaki olası iş birliğini geliştirmek, araştırma ağının ulusal ve uluslararası görünürlüğünü artırmak ve yerel literatüre katkıda bulunmak amacıyla çeşitli akademik etkinlik ve organizasyonlar gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, TNUM'un birincil etkinlikleri ve bu sunumun odak noktası olan üç ulusal kent morfolojisi sempozyumu, Ağın 2014 yılında kurulmasının ardından sırasıyla Mersin (2015), İstanbul (2018) Ankara'da (2021) ve bugün Konya (2023) olmak üzere Türkiye'nin, Anadolu'nun çeşitli şehir ve üniversitelerinde düzenli olarak düzenlenmeye başlanmıştır.

2.4.2. Kentsel Morfoloji Konuşmaları

Kentsel Morfoloji Konuşmaları, 2022 yılından bu yana, öncelikle kentsel morfoloji alanında çalışan genç araştırmacıların çalışmalarını paylaşmalarını sağlamak, yeni araştırmacıları teşvik etmek amacıyla aylık sanal etkinlik olarak düzenlenmekte ve farklı morfolojik araştırma yaklaşımlarını tartışmayı amaçlamaktadır. Şimdiye kadar beş katılımın gerçekleştirildiği etkinlikte, yerel ve uluslararası araştırmacılar çeşitli morfolojik unsurlar ve yöntemlere dayalı çalışmalarını sunmuştur.

2.4.3. Uluslararası Kentsel Form Semineri /International Seminar on Urban Form (ISUF)

1994 yılından itibaren farklı ülkelerden üniversitelerin ev sahipliğinde düzenlenen ISUF sempozyumlarına Türk araştırmacıların katılımı TNUM'un kuruluşuna kadar oldukça az sayıda olmuştur. Ancak, özellikle 2014 yılında Porto'da düzenlenen sempozyum sonrasında, Türk araştırmacıların/akademisyenlerin katılımında artışlar görülmüştür. ISUF tarafından 2022'de hazırlanan ISUF'un konferanslarındaki "üyelik yapısına ilişkin bilgiler içeren Ara Rapor"a göre (Cömert, 2022), 2014-2021 yılları arasında, her yıl gerçekleşen ISUF sempozyumlarında, yaklaşık 80 Türk araştırmacı bildiri sunmuştur (Şekil 1).

Şekil 1 Ülkelere göre son 8 ISUF konferansına katılan delege sayısı (Cömert N.Z. 2022)

2.4.4. Marmara Uluslararası Kent Forumu, Urban Forumu'na (MARUF) Katkı

TNUM, ISUF sempozyumlarının yanı sıra, 2019'dan bu yana kentsel sorunlar üzerine İstanbul merkezli uluslararası bir bienal olarak düzenlenen ve UN-Habitat gibi birçok uluslararası kuruluş tarafından da desteklenen Marmara Kent Forumu'nda (MARUF) da rol oynamaktadır. 2021'de

TNUM; ISUF ve TNUM'dan konuşmacıların katılımıyla "Cities: resolved – urban morphology for better planning and architectural practices" başlıklı özel bir oturum düzenlemiştir. Bu sunuma, Karl Kroft, Vitor Oliveria, Olgu Çalışkan, Tolga Ünlü ve Ayşe Sema Kubat'ın yanısıra Ezgi Küçük Çalışkan moderatör olarak katılmıştır.

2.4.5. Kentsel Morfoloji Sözlüğü

TNUM'un son odak noktalarından biri, yerel araştırmacıların kent morfolojisi literatürüne yaptığı bilgi ve katkıları kavram ve terminoloji açısından güçlendirmek için Larkham ve Jones (1991) tarafından oluşturulan ve ISUF tarafından yayınlanan "Urban Morphology Glossary / Kentsel Morfoloji Sözlüğü"nin Türkçe çevirisidir. Sözlük çevirisi, hem kavramların güncel literatürdeki tanımlarını sunmayı hem de Türkçede kullanılacak terimler için bir öneri sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca Türkçe sözlüğü zenginleştirmek için Sözlük, "Mekan Dizimi" ve "şehir formu"na ilişkin yerel kavramların eklenmesini planlanmaktadır.

3. Ulusal Kentsel Morfoloji Sempozyumlarının Özeti

3.1. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı 1. Sempozyumu "Temel Yaklaşımlar ve Teknikler" Mersin Üniversitesi, Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi

Kuruluş Çalıştay'ını takip eden yıl içerisinde, TNUM'un ilk sempozyumu Mersin Üniversitesi Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi tarafından düzenlenmiştir. 22-23 Ekim 2015 tarihlerinde gerçekleştirilen sempozyum, "Temel Yaklaşımlar ve Teknikler" teması ile şehir planlama ile şehir ve mimari tasarım alanlarındaki şehir morfolojisi araştırma ve uygulamalarının bir araya getirilmesine zemin hazırlamıştır. Sempozyumda Türkiye'deki 19 farklı üniversiteden 56 katılımcının gerçekleştirdiği 35 araştırmanın sunumuna yer verilmiştir (Ünlü, 2015). Araştırma, kentsel morfoloji, kentsel büyüme ve kentsel çeper kuşaklar, kentsel formun tarihi, kamusal alan ve mekansal algı, morfolojik ajanslar, tipolojik morfoloji gibi farklı yöntem ve teknikler de dahil olmak üzere farklı alt temalarla çeşitlilik sunarak sempozyumun içeriğini zenginleştirmiştir.

Sempozyumun ilk gününde katılımcıların sunumundan önce, tartışma ortamı yaratabilmek için farklı bilim insanları tarafından, gerçekleştirmiş oldukları araştırma projeleri hakkında özel oturumlar, düzenlenmiştir. İlk oturum, sempozyumun ev sahibi Mersin'in kentsel gelişimi, parsel ve yapı dokularının dönüşümünü ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda, Ünlü ve Baş (2015), tarihsel-coğrafi yaklaşım ve morfogenetik yöntemle analiz edilen Mersin'in çeper kuşak oluşum ve değişim süreçleri ile gelişim döngülerini ortaya koymuştur. Kentsel biçim çalışmalarına iki farklı yaklaşımın somutlaştırıldığı ikinci oturum, Kubat'ın (2015) "Mekan Dizim (Space Syntax)" yönteminin kullanımı üzerine açtığı bir tartışmayla başlamıştır. Tartışma, mekansal organizasyon ile sosyal biçimlenmeler arasındaki ilişkinin Türkiye'den geniş kapsamlı örnek şehirler üzerinden nasıl inceleneceğine işaret edilerek daha da geliştirilmiştir. Bilsel (2015) ise kent morfolojisi çalışmalarının kent tarihi araştırmalarıyla birleşimini uluslararası bir perspektiften Fransa ve İngiltere örneklerini inceleyerek detaylandırmıştır.

TNUM'un ilk sempozyumu, özel oturumlar ve katılımcılar tarafından sunulan araştırmalar üzerinden ilerleyen tartışmalar sayesinde, kentsel morfolojinin Türkiye'deki mevcut araştırma ve uygulamalarda nasıl ele alınabileceğini ortaya koymuş ve kentsel form çalışmalarının farklı disiplinlere konu olma potansiyeline dair ipuçları vermiştir. Bunun yanı sıra sempozyum, TNUM'un kurumsallaşma sürecini desteklemek ve araştırmacıların olası iş birliklerinde yer alması adına ileriye dönük etkinlik ve organizasyonlara ilişkin karar alma süreçlerine öncülük etmiştir.

3.2. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu "Değişken Kent, Mekân ve Biçim" İTÜ Mimarlık Fakültesi]

TNUM adına Ayşe Sema Kubat'ın başkanlığını yaptığı sempozyumun ikincisi, 31 Kasım - 02 Aralık 2018 tarihlerinde İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde gerçekleştirilmiştir.

Sempozyumun teması “DeğişKent: Değişen Kent, Mekan ve Biçim” olarak belirlenmiştir. Sempozyum; morfolojik yapı değişimi, kuram ve teknikler; kentsel morfoloji ve planlama/mimarlık/tasarım; morfoloji okulları, analiz teknikleri ve sayısal yöntemler; kent formunda tarihsel değişimler; kent yapısında üst ölçekli değişimler; kentsel büyüme ve çeper kuşaklar; kırsal tipoloji ve değişen morfolojik yapısı; kentsel dönüşüm ve yenileme; değişim ve toplum, aktörler ve yönetim; kamusal alan ve mekanın sosyal kullanımı; kentsel morfoloji ve mekansal algı; teknolojik yenilikler ve morfolojik değişimler; savaş ve afet sonrası kent formunda değişim; olmak üzere, 13 alt temadan oluşmaktadır.

İstatistiklere göre (Kurtuluş & Kürkçüoğlu, 2018), İstanbul'daki ikinci sempozyum, Mersin'deki ilk sempozyumun ardından katılımcı kitlesini genişleterek ulusal ve uluslararası kuruluşlardan 118 bildiri özeti almıştır. Sempozyum kapsamında, belirtilen alt temalar altında sınıflandırılan ve onaylanmış 56 araştırma iki paralel oturumda sunulmuş ve oturumlara yaklaşık 80 kişi katılmıştır.

Sempozyumun tüm günlerinde katılımcı sunumlarının yanı sıra açılış konuşmalarının yapıldığı özel oturumlar da düzenlenmiştir. Açılış oturumunda Kubat (2018), farklı karşılaştırmalı analiz yöntemlerinin uygulanması için potansiyel ve zorlayıcı bir vaka alanı olarak İstanbul'un çok katmanlı yapısını ve benzersiz özelliklerini ortaya koymuştur. Bilsel (2018), ikinci açılış konuşmasında “Versailles Morfoloji Okulu'na vurgu yaparak Paris'in yenilenme sürecine açıklık getirmiştir. Sempozyumun ertesi günü iki konuşmacı, Ünlü (2018) ve Güvenç (2018) morfolojik yapının kentsel mekanın dönüşüm sürecindeki etkisini ard arda ortaya koymuşlardır. Kent dokusunun başlangıcından tasarım sürecine kadar nasıl geliştiğine dair son konuşma, İtalyan “Severio Muratori ekolü”nün kentsel morfoloji alanındaki etkisine yoğun bir vurgu yaparak Strappa (2018) tarafından verilmiştir. Bu sunum, İtalyanların kent morfolojisine bakış açılarını ve mimar gözü ile yaptıkları yorumları, coğrafyacılar farklı yaklaşımlarını açıklaması açısından oldukça ilgi çekici olmuştur.

Tüm oturumların sonucunda bu sempozyum, farklı dinamikler doğrultusunda bir değişim süreci yaşayan kentlerin morfolojik yapılarının tartışılmasını, planlamaya, kentsel tasarıma etkilerini ve TNUM'un etkisinin daha geniş bir perspektifte güçlendirilmesinin gereğini, ön plana çıkarmıştır.

3.3. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu "KENT MORFOLOJİLERİ: Kentsel Form Araştırmalarında Çok Boyutlu Yaklaşımlar" ODTÜ Mimarlık Fakültesi]

ISUF'un kuruluşundan 25 yıl sonra TNUM'u temsilen, başkanlığını Cana Bilsel ve Olgu Çalışkan'ın beraberce yaptığı sempozyumun üçüncüsü 3-5 Mayıs 2021 tarihleri arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü ile Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, beraberliğinde düzenlenmiştir. Kent morfolojisi alanının metodolojik, tematik, disiplinler ve epistemolojik nitelikleri üzerine bir değerlendirme yapmak amacıyla “Kent Morfolojileri: Kentsel Form Araştırmalarında çok boyutlu Yaklaşımlar” temalı sempozyum, COVID-19'un küresel salgını sebebiyle “çevrimiçi” olarak gerçekleştirilmiştir. Söz konusu nitelikler 5 alt tema altında tartışılmıştır: kentsel morfolojisinde yaklaşımsal çeşitlilik (yöntemsel, kuramsal pedagojik açıdan yorum ve yaklaşım çeşitliliği); disiplinler arası çeşitlilik ve etkileşim; yöntemsel çeşitlilik; bağlamsal ve sorunsal boyutlar; ve pedagojik çeşitlilik. Bu kapsamda, farklı alanlardan 135 araştırmacı tarafından 69 bildiri sunulmuştur. Pandeminin getirdiği kısıtlamalara rağmen sempozyum, sayısal ortamda (çevrimiçi), etkinliğe kayıt yaptıran ve sempozyumu izleyen Türkiye ve yurt dışından toplam 462 kişi olmak üzere önemli bir izleyici kitlesini başarıyla kendine çekmiştir. (Şevik, Okumuş, Efeoğlu & Parlak, 2022).

Sempozyumun ana temasını genişletmek amacıyla katılımcı araştırmacılar öncesinde özel oturumlar halinde Ayşe Sema Kubat, Giuseppe Strappa, Peter Larkham ve Tolga Ünlü tarafından çok sayıda açılış konuşması yapılmıştır. Kubat (2022), bir Bizans şehri olarak erken ortaya çıkışından yirminci yüzyılın ortalarında ve sonrasında modern bir metropol olarak hızlı büyümesine kadar, İstanbul'un kentsel gelişiminin kapsamlı bir tarihsel-coğrafi analizini sunmuştur. Hızlı kentleşme sürecinde şehrin çeperlerinin kırılğan morfolojik özelliklerini planlamanın gerekliliğini ortaya

koymuş ve bu bağlamda planlama perspektifinin önemini vurgulamıştır. **Strappa (2022)**, doğa ile mimari arasında açık bir ayırım fikrine meydan okumuş ve tasarımın maddeyi bilinçli olarak nasıl malzemeye dönüştürebileceğini araştırmıştır. Sempozyumun üçüncü gününde **Larkham (2022)**, morfoloji çalışmalar alanının, daha güçlü gelişebilmesi için, potansiyellerinin ve eksikliklerinin altını çizerek, kentsel morfolojideki disiplinler arası ve karşılaştırmalı yaklaşımların derinlemesine bir değerlendirmesini yapmıştır. **Ünlü ise (2022)** kapanış açılış konuşmasında, kentsel büyümeyi ve dönüşüm süreçlerini yönlendirmede yer alan aktörlerin etkilerine odaklanarak Türkiye şehirlerinin dönüşümünü analiz etmek için bir çerçeve sunmuştur.

Bu sempozyumda ayrıca, kent morfolojisindeki çok boyutlu yaklaşımlara ilişkin konuşma ve sunumların yanı sıra, sempozyum kapsamında yapılan araştırmaların yerel literatüre katkıları vurgulanarak, farklı alanlardan araştırmacıların TNUM'daki güçlerinin artırılmasında “işbirliği”nin önemi vurgulanmıştır.

3.4. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu “MORFOLOJİNİN EVRİMİ: GEÇMİŞTEN GELECEĞE, TEORİDEN PRATIĞE” (KTUN-Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi)

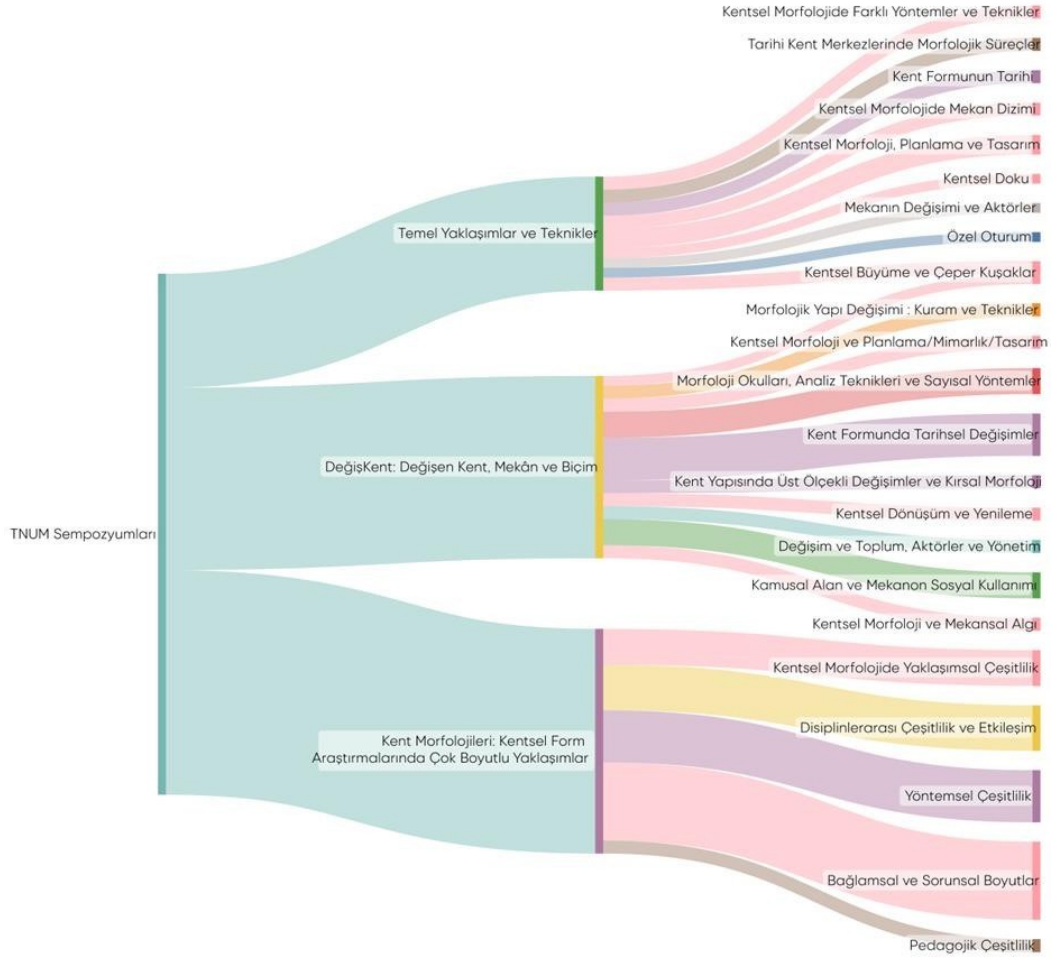
Konya Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün ev sahipliğinde gerçekleştirilecek olan sempozyum, 31 Mayıs-2 Haziran 2023 tarihleri arasında Konya'da gerçekleştirilecektir. Ana teması “evrim” olan sempozyum, “Morfolojinin Evrimi: Geçmişten Geleceğe, Teoriden Pratiğe”, kentsel morfolojinin tarihsel ve teorik bir çerçeveden pratik uygulamalara dönüşümüne odaklanmayı planlamaktadır. Bu amaçla, sempozyumda morfoloji çalışmalarının dün, bugün ve geleceğinin, 6 alt tema üzerinden tartışılması beklenmektedir: kentsel morfoloji araştırmalarının evrimi: kuram, teknik, yöntem ve pratikler; kentsel morfolojide disiplinler arası ilişkiler ve eğitim; kentsel morfolojide sosyal bağlam: kamusal alan, mekansal algı, mekanın sosyal kullanımı ve aktörler; bölgesel, kentsel ve mimari ölçekte form ve mekanın evrimi; değişen koşullar karşısında morfolojinin evrimi: ekonomi, teknoloji, iklim değişikliği, doğal afetler, savaş, pandemi vb.; kültürel mirasın korunması, tarihi kentler ve çağdaş tasarım.

4. TNUM Sempozyumlarında Kentsel Morfoloji Çalışmalarının Analizi

Bu bölümde, TNUM yerel sempozyumlarının bağlamsal izlerini ortaya çıkarmak için çeşitli analizler yapılmıştır. Analizleri morfolojik perspektiften çerçevelemek için, **Kropf'un (2018)** kentsel morfolojideki yaklaşım taksonomisi kullanılmıştır: tipo-morfolojik yaklaşım, konfigürasyonel yaklaşım, tarihsel-coğrafi yaklaşım ve mekansal-analitik yaklaşım. Buna bağlı olarak, iki analiz seviyesi vardır: (1) tüm sempozyumların entegre analizleri ve (2) her sempozyumun özel analizleri. Ayrıca vaka çalışmalarının konumuna göre sempozyum bildirilerinin mekansal dağılımının haritası da çıkarılmıştır.

4.1. Sempozyumların bağlamsal analizi

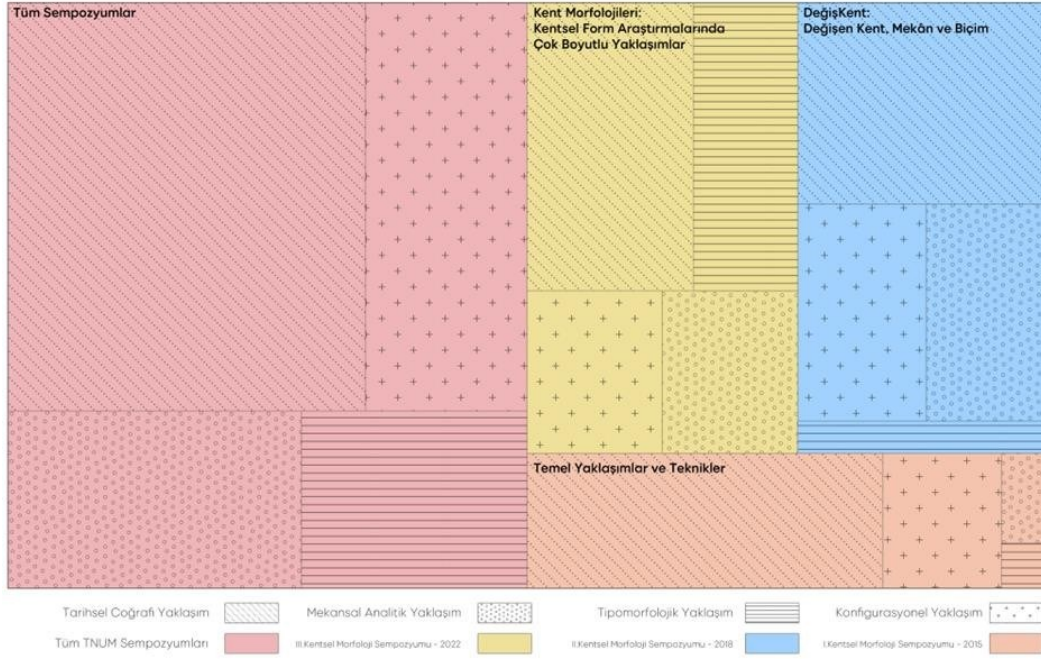
TNUM, bugüne kadar üç ulusal sempozyum düzenlemiştir. Her sempozyumun analiz edilmesiyle sempozyum bildirilerinin temalara ve alt temalara göre dağılımı görselleştirilmiştir (**Şekil 2**). Buna göre toplam 160 bildiri bulunmakta olup her sempozyumun ağırlığı sırasıyla: I. Ulusal “Temel Yaklaşımlar ve Teknikler Sempozyumu” 35 bildiri, II. Ulusal Sempozyumu “DeğişKent: Değişen Kent, Mekan ve Biçim” 56 bildiri ve III. Ulusal Sempozyum “Kent Morfolojileri: Kentsel Form Araştırmalarında Çok Boyutlu Yaklaşımlar” 69 bildiri içermektedir. TNUM'un görünürlüğünün artmasıyla birlikte, sempozyumlardaki bildiri sayısının 2015'ten 2021'e kadar sürekli olarak arttığı görülmektedir.

Şekil 2 Sempozyum temalarına göre üç sempozyumun genel analizi

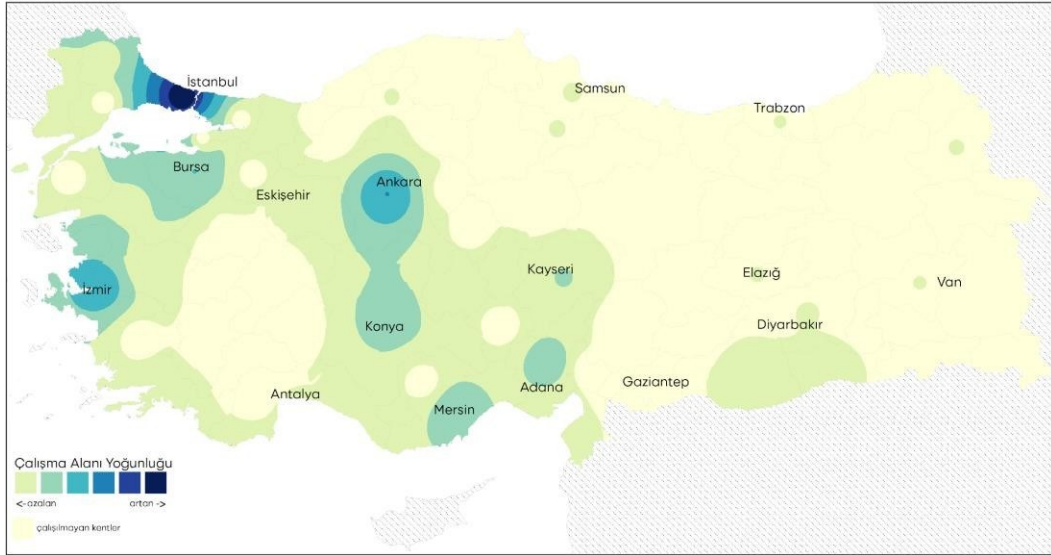
Bu üç TNUM Ulusal sempozyumunun genel analizlerine ek olarak, her bir sempozyumun özelliklerini ve genel dağılımı temsil etmek için tüm bildiriler morfolojik bir perspektiften sınıflandırılmıştır (Şekil 3). Bu taksonomi yürütmek için tipo-morfolojik, konfigürasyonel, tarihi-coğrafi ve mekansal-analitik yaklaşımlar kullanılmıştır. Bu anlamda üç sempozyumdaki bildirilerin %48'i tarihsel-coğrafi süreç kategorisinde yer almaktadır. Konfigürasyon yöntemi, bildirilerin %22'sini oluşturan ikinci en yüksek sıralamaya sahiptir. Uzamsal analitik yaklaşım tüm bildirilerin %17'sine sahipken, tipo-morfolojik süreç %13'e sahiptir.

Aynı analiz, her sempozyum için özel olarak da yapılmıştır. Bu anlamda I. Ulusal Sempozyum'daki bildirilerin %69'u tarihsel-coğrafi yaklaşımdadır. Bunu takiben, biçimsel (konfigürasyonel) yaklaşım çalışmaların %23'ünde görülmektedir. Tipo-morfolojik ve mekansal analitik yaklaşım tüm bildirilerin sadece %9'unu oluşturmaktadır. Aynı şekilde II. Ulusal Sempozyum'da, tarihsel-coğrafi yaklaşım %45 ile en büyük paya sahiptir ve konfigürasyonel yaklaşım %25 ile ikinci en yüksek ağırlığa sahip kategoridir. Bildirilerin % 23'ünü oluşturan uzamsal analitik yaklaşımda dikkat çekici bir artış görülmektedir. Tipo-morfolojik yaklaşım ise % 7 ile en az sayıdaki çalışma grubunu oluşturmaktadır. III. Ulusal Sempozyum'da tarihsel-coğrafi yaklaşım, tüm yaklaşımlar arasında keskin bir düşüş olmasına rağmen %39 ile en önemli paya sahiptir. Tipo-morfolojik yaklaşım çalışmaların %25'i ile öne çıkarak ikinci en yüksek ağırlığa sahiptir. Mekânsal analitik yaklaşım ve konfigürasyonel yaklaşım, teslim edilen bildirilerin %18'inde gözlemlenerek aynı orana sahip olmaktadır.

Şekil 3 Kent morfolojisinde farklı yaklaşımlara dayanan üç sempozyumun analizi

Tüm sempozyumlardaki bildirilerin mekansal dağılımını anlamak için bildirelere konu olan Türkiye'deki vaka çalışmalarının konumuna dayalı bir sıcak nokta analizi (hotspot analysis) haritası çıkarılmıştır. Bu anlamda çalışmaların çoğunun Türkiye'nin orta, batı ve güney bölgelerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir (Şekil 4). Tüm bildiriler arasında İstanbul, 39 çalışma ile en çok tercih edilen vaka alanı olarak öne çıkmaktadır. 12 bildiri ile Ankara ve 10 bildiri ile İzmir ikinci en popüler çalışma alanları olmaktadır. Bu popüler şehirler Adana, Konya, Mersin ve Bursa takip ederken, diğer şehirler görece daha az araştırmaya konu olmuştur.

Şekil 4 Örnek olay incelemelerinin konumuna göre sempozyum bildirilerinin mekansal dağılımı

Özellikle I. Ulusal Temel Yaklaşımlar ve Teknikler Sempozyumu'nda bir önceki bölümde belirtildiği gibi dokuz alt tema yer almaktadır. Bu anlamda toplam 35 adet araştırmanın alt temalara göre dağılımı bu şekildedir: Kent Morfolojisinde Farklı Yöntem ve Yaklaşımlar - 4 bildiri; Tarihi Kent Merkezlerinde Morfolojik Süreçler - 4 bildiri; Kentsel Büyüme ve Çeper Kuşaklar - 4 bildiri alt temalarına ayrılmaktadır. Kent Formunun Tarihi - 4 bildiri; Kent Morfolojisinde Mekan Dizimi - 4

bildiri; Kent Morfolojisi, Planlama ve Tasarım - 6 bildiri; Kent Dokusu - 3 bildiri; Kentsel Mekandaki Değişimler ve Aktörler - 3 bildiri ve Özel Oturum - 3 bildiri, ile yer almıştır.

II. Ulusal Sempozyumu “Değişkent” | Değişen Kent, Mekan ve Biçim toplam 56 bildiri ile görece daha fazla katılımcıya sahiptir. Buna göre alt temalar aşağıdaki sayılarda bildiriler içermektedir: Morfolojik Yapı Değişimi: Kuram ve Teknikler - 4 bildiri, Kentsel Morfoloji ve Planlama/Mimarlık/Tasarım - 4 bildiri, Morfoloji Okulları, Analiz Teknikleri ve Sayısal Yöntemler - 8 bildiri; Kent Formunda Tarihsel Değişimler - 13 bildiri; Kırsal Tipoloji ve Değişen Morfolojik Yapısı - 4 bildiri; Kentsel Büyüme ve Çevre Kuşaklar - 3 bildiri; Kentsel Dönüşüm ve Yenileme - 4 bildiri; Değişim ve Toplum, Aktörler ve Yönetim - 4 bildiri; Kamusal Alan ve Mekanın Sosyal Kullanımı - 8 bildiri ve Kentsel Morfoloji ve Mekansal Algı - 4 bildiri olarak tespit edilmiştir.

TNUM'un son sempozyumu olarak III. Ulusal Sempozyum olan “Kent Morfolojileri: Kentsel Form Araştırmalarında Çok Boyutlu Yaklaşımlar Sempozyumu, 69 bildiri ile en yüksek çalışma sayısına sahiptir. Beş alt tema şu şekilde nicelleştirilmiştir: Kentsel Morfolojide Yaklaşımsal Çeşitlilik - 11 bildiri; Disiplinler arası Çeşitlilik ve Etkileşim - 14 bildiri; Yöntemsel Çeşitlilik - 16 bildiri; Bağlamsal ve Sorunsal Boyutlar - 24 bildiri ve Pedagojik Çeşitlilik - 4 bildiri, ile sonuçlanmıştır.

4.2. Türkiye'deki Güncel Morfoloji Tartışmalarının Değerlendirilmesi

Kent morfolojisi; gündemine hızla artan ilgi ile Batı merkezli literatürden gelişmekte olan ülkeleri de içine alan, sosyo-kültürel açıdan çok yönlü ve zengin bakış açılarına doğru büyüyen bir araştırma alanına dönüşmüştür. Bu anlamda tarihsel mimari ve mekansal üretim süreçlerinden, kent dokusunun işlevsel, sosyal ve ekolojik karakterine ve şekillenmesine kadar uzanan geniş bir konu yelpazesi kent morfolojisi içinde yer almaktadır. Ayrıca, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve sayısal tasarım yöntemlerinin geliştirilmesi, morfolojiyi analitik temeline ek olarak üretken bir araştırma alanı haline getirmektedir. Bu tür yeni gelişmeler, kentsel morfolojinin gerçek kentsel biçimler ve yapılardan soyut geometrinin kural tabanlı ve algoritmik dünyasına kadar olan tüm bilgi alanına izin vermektedir ve gelecek için mekansal araştırmaların yöntemsel temelinin gücünü artırmaktadır.

Bu eğilim, TNUM tarafından düzenlenen ve bu yazı'da incelenen üç ulusal sempozyuma katılan çalışmalar ile de paralellik göstermektedir. Ayrıca, uluslararası düzeyde gözlenen bu odak farklılığının, ulusal bağlamda Türkiye'de kent morfolojisi alanında çalışan araştırmacılar arasında da karşılığını bulduğunu belirtmek gerekmektedir. Sempozyumlarda yapılan çalışmaların ortaya koyduğu tematik çeşitlilik, kent morfolojisi alanının yakın gelecekte yeni araştırmalarla önünü açacağı sorunlu alanların varlığına işaret etmektedir. Farklı kentsel ve kırsal bağlamlarda tartışmaya açılan araştırma bulguları, ileri çalışmalarla desteklenecek, Türkiye'deki tarihi ve çağdaş yerleşimlerin şekillenmesine ilişkin bilgi birikimini arttıracak ve bu doğrultuda bütüncül bir bakış açısı sağlayacaktır.

5. Sonuç

5.1. TNUM'un Hedeflerinin ve Faaliyetlerinin Özeti

TNUM, araştırmacıların kentsel morfoloji hakkında fikir alışverişinde bulunmaları ve yerel literatüre katkıda bulunmaları için ortak bir platform sağlamak amacıyla Kent Morfolojisi Konuşmaları, Kent Morfolojisi Sözlüğü ve Ulusal Kent Morfolojisi Sempozyumları da dahil olmak üzere çeşitli akademik etkinlikler ve girişimler düzenlemiştir. TNUM'un faaliyetleri, ulusal ve uluslararası işbirliği yoluyla araştırma ağını sağlamlaştırmayı ve yerel çalışmaları küresel toplulukla paylaşmak kadar eşit derecede önemli görülen yerel literatürü desteklemenin önemini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Bu yazıda ve sunumumda özel bir odakla incelendiği üzere, TNUM Sempozyumlarında sunulan bildirilerin çeşitliliği, kentsel morfolojinin, farklı doğası ve bağlamı nedeniyle tek bir alanla sınırlandırılmayacağını göstermektedir. Disiplinlerarası çalışmanın gerekliliği ışığında, şehir

planlama ve tasarımı, mimarlık, coğrafya, arkeoloji, kentsel miras ve koruma gibi farklı alanlarda çalışan araştırmacıların, çağdaş Türk şehirlerinin morfolojik sorunlarını farklı ölçek ve bağlamlarda ele almalarının gereği ortaya çıkmaktadır.

5.2. Türkiye’de Kentsel Morfolojinin Geleceği Üzerine Düşünceler

TNUM'un faaliyetlerinin, başta deprem olmak üzere Türkiye'deki afetler ve kentsel form arasındaki her türlü ilişkiye ve ayrıca dünyanın da öncelikli gündeminde olan iklim değişikliği, sürdürülebilirlik, kırsal peyzaj ve akıllı şehirlere odaklanması beklenmektedir. Karbon ayak izinden ısı adalarına kadar ekolojik bir bakış açısıyla ele alınacak çeşitli çalışmalarla kentsel formun farklı araç ve verilerle ilişkisi ele alınarak kentsel morfolojinin diğer disiplinlere hitap eden tarafını ortaya çıkarmak mümkün olacaktır. Son yıllarda hızla artan nüfusun da etkisiyle yaygınlaşan bir yaklaşım haline gelen “akıllı şehirler” konusunda ve ayrıca şehirlerin yapısal çevresini sosyal ve dijital olarak inceleyen, kültürel açıdan dirençli ve sürdürülebilir kentler yaratmak için yapılan çalışmalar da kentsel morfoloji bağlamında hızla artmaktadır.

Ayrıca, öncelikle tüm Anadolu'yu kapsayan çok katmanlı tarihi kent dokularının “DNA'sı veya kentsel kodları” üzerine yapılan araştırmalar ve Türkiye'nin çeşitli şehirlerindeki “çeper kuşak” oluşumları veya “morfolojik bölgeleme” gibi kent morfolojisindeki güncel kavram ve metodolojilerinin incelenmesine yönelik çalışmalar, morfolojinin gelecekteki önemli konularını oluşturmaya devam edecektir. 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 11 büyük kenti etkileyen ve önemli tahribata yol açan büyük deprem, kentlerin çok eski çağlardan beri var olan özgün dokularında ve kültürel coğrafyalarında önemli kayıplara neden olmuştur. Bu kapsamda, depremde hasar gören şehirlerin kentsel formuna ilişkin özel çalışmalar ve tespitler yapılarak, bu şehirlerin kaybolan kentsel hafızasını morfolojik olarak ele alan, sosyokültürel, planlama ve çevresel açıdan yeniden canlandırılması hedefleyen çalışmalara gerek vardır. Bu doğrultuda, TNUM, çalışmaları ve vizyonu ile, farklı disiplinlerden daha fazla genç araştırmacı ve uzmanın kent morfolojisi ekseninde iş birliği yapmasına ve üretmesine destek vermeye devam edecektir.

Not

Bu çalışmanın hazırlanmasında Mert Akay, Ezgi Küçük Çalışkan, Burcu Soygüzeloğlu'nun önemli ölçüde emekleri geçmiştir. Kendilerine teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Bilsel, C. (2015). “Kent Tarihi Araştırmalarında Mekânbilimsel Bir Yaklaşım: Batı’da Ve Türkiye’de Kentsel Morfoloji Çalışmalarının Öncülleri”. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy I. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mersin (Ekim). Türkiye:59-77. <https://www.tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/4>
- Bilsel, C. (2018). “Kent Mekânlarının Yeniden Üretiminde Kentsel Morfoloji Ve Kent Mimarlığı Yaklaşımı: Paris Örneği”. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul (Kasım). Türkiye:35-56. <https://www.tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/66>
- Cömert, N. Z. (2022). *Interim Report on the Membership Structure of ISUF 2022*. (Urban Morphology, ISUF 2022 conference reports. (basılmayan rapor)
- Çalışkan, O., & Bardia M. (2017). "Urban Coherence: A Morphological Definition." *Urban Morphology* 21, no. 2 123-141. Accessed April 16, 2023.
- Çalışkan, O. & Şevik, E. (2022). "Urban Form and Liveability: Towards a Socio-Morphological Perspective." *Built Environment* 48(3) 301-316. Accessed April 17, 2023.
- Çalışkan, O., & Yavuz B. B. (2022). "Pluralist Production of Urban Form: Towards a Parametric Development Control for Unity in Diversity." *Journal of Urban Design* 27(5), 563-588. Accessed April 17, 2023.
- Çalışkan, O., Bardia M. & Mert A.(2022). "Morphological Indicators of the Building Fabric: Towards a Metric Typomorphology." *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 1-30. Accessed April 17, 2023.
- Ebru, Ş., Okumuş, G., Efeoğlu, H. E., & Parlak, N. S. (2022). “A Multi-Dimensional Perspective to the Study of Urban Form in Turkey.” *Urban Morphology* 26 (1): 106–107.

- http://www.urbanform.org/online_public/2022_1.shtml.
- Eskidemir, K. & Kubat, A. S. (2020). "Urban Form and Culture: A Comparative Analysis of Anatolian and Italian Town." *Urban Morphology* 24,(1) 53-69. Accessed April 16, 2023. <https://doi.org/10.51347/jum.v24i1.4090>.
- Güvenç, M. (2018). "Kentsel Morfoloji Alanı Kurulurken." Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul (Kasım). Türkiye:73-79.
- Hazar, D., & Kubat, A.S. (2015). "Fringe Belts in the Process of Urban Planning and Design: Comparative Analyses of Istanbul and Barcelona." *A/Z* 12, no. 1 115-125. Accessed April 16, 2023.
- Kropf, K. (2017). *The Handbook of Urban Morphology*. John Wiley & Sons.
- Kubat, A. S. (2010). "The Study of Urban Form in Turkey." *Urban Morphology* 14, no. 1 31-48. Accessed April 15, 2023.
- Kubat, A. S. (2015). "Kentlerin Biçimsel Yapısındaki Sayısal Mantık: Space Syntax". Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy I. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mersin (Ekim). Türkiye:32-58. <https://www.tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/3>.
- Kubat, A. S. (2018). "İstanbul Tarihi Yarımada: Morfogenetik Yapısı Ve Değişim Süreci". Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul (Kasım). Türkiye:17-33. <https://www.tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/63>.
- Kubat, A. S. (2022). "Çeper Kuşak Olgusunun İstanbul'un Tarihsel-Coğrafyası Üzerinden Değerlendirilmesi". Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara (Mayıs): Türkiye:3-17.
- Kurtulus, İ., & Kürkçüoğlu, İ. E. (2018) "Second Conference of the Turkish Network of Urban Morphology, Istanbul, Turkey, 31 November-2 December 2018," *Urban Morphology*, 23(1), 87-88, 2019.
- Küçük Çalışkan, E., & Kubat, A. S. (2022). "Tracking Morphological Agencies in the Alienated Fringe Belt Plots of Istanbul". *ICONARP International Journal of Architecture and Planning* 10 (2):711-34. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2022.222>.
- Larkham, P. J., & Jones, A. N. (1991). *A Glossary Of Urban Form*. Cheltenham: Historical Geography Research Series 26.
- Larkham, P. J. (2022). "Extending the Scope of Urban Morphology". Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara (Mayıs). Türkiye:39-57.
- Strappa, G. (2023). "ISUF Regional Network: Local group coordinator's report", *Urban Morphology, Journal of the International Seminar on Urban Form.*, 27(1), 74-78
- Strappa, G. (2021). "ISUF Regional Network: Local group coordinator's report", *Urban Morphology, Journal of the International Seminar on Urban Form.*, Vol:25, No:2, 211
- Strappa, G. (2018) "Urban Morphology Following the Muratorian Tradition". Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul (Kasım). Türkiye:81-87. <https://www.tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/72>.
- Strappa, G. (2022) "Process Based Architectural Design: Matter / Material / Design / Construction". Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara (Mayıs). Türkiye:79-99.
- Şevik, Ebru, and Olgu Çalışkan. "Coexistence in Space: Stimulating Encounter in the Socially Fragmented Open Urban Fabric." *Built Environment* 48, no. 3 (2022): 364-392. Accessed April 17, 2023.
- Ünlü, T. (2015). "First Symposium of the Turkish Network of Urban Morphology, Mersin, Turkey, 22-23 October 2015," *Urban Morphology*, 20(1), 34, 2016.
- Ünlü, T., & Baş, Y (2015). "Mersin'de Morfolojik Süreçlerin Değerlendirilmesi". Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy I. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mersin (Ekim). Türkiye:14-30. <https://www.tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/2>.
- Ünlü, T. (2018). "Mekânın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji". Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul (Kasım). Türkiye:59-70. <https://www.tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/68>.
- Ünlü, T. (2012). "Değişen Planlama Anlayışının Kentin Biçimine Etkisi: Türkiye Üzerine Morfolojik Bir Değerlendirme". Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, sy III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara (Mayıs). Türkiye:101-24. <https://www.tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/83>.
- Ünlü, T., & Baş, Y (2016). "Multi-nuclear Growth Patterns in a Rapidly Changing Turkish City: A Fringe-belt Perspective." *Urban Morphology* 20, no. 2 107-21. Accessed April 15, 2023.
- Ünlü, T., & Baş, Y (2017) "Morphological Processes and the Making of Residential Forms: Morphogenetic Types in Turkish Cities." *Urban Morphology* 21, no. 2 105-122. Accessed April 16, 2023.

Kentin Dönüşümü ve Kentsel Çeper Kuşaklar

Tolga Ünlü¹

Özet

“Whitehand-sonrası Dönem”de (post-Whitehand era) ortaya çıkacak kentsel yayılma, kentin çeperinde yer alan tarım alanları, orman alanları, sulak alanları vb. gibi doğal alanların ve kültürel birikim alanlarının yapılaşmaya açılması ile bu alanların korunması arasındaki gerilimin ve çelişkinin tartışılmasını gündeme getirmektedir. Ayrıca, hızlı nüfus artışının ve kentleşmenin yaşanmasının beklendiği dönemde teknoloji ve altyapıda da önemli gelişmeler olması öngörülmektedir. Bu durum bizi kentlerin geleceğini daha fazla düşünmeye yöneltmektedir. Böyle bir öngörüde kentsel morfoloji, kentlerin geleceğine yönelik nasıl bir katkı sunabilir? Bu çalışma, bu sorudan yola çıkarak bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır. “Whitehand-sonrası Dönem”de kentsel yayılmanın yanı sıra kentin yapılı alanında kentlerin karakterini etkileyecek önemli değişimler meydana gelmektedir. Bu dönemde kentin dönüşümünden çeper kuşak alanları da etkilenmektedir. Çalışma, bu dönemde, kentsel morfoloji alanında üretilmesi olası yeni yaklaşımlara çeper kuşak perspektifinden nasıl katkılar sağlanabileceği üzerine odaklanmaktadır ve kentsel çeper kuşak çalışmaları içinde yeni modeller, yeni perspektifler, kentin dönüşümü ve planlama ile ilişki tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel çeper kuşaklar, Hızlı kentleşme, Whitehand-sonrası Dönem

1. Giriş

Jeremy Whitehand’ın ani bir şekilde aramızdan ayrılmasının ardından, uluslararası düzeyde kentsel morfoloji araştırmacılarının örgütlendiği ISUF (International Seminar on Urban Form) tarafından yayınlanan *Urban Morphology* dergisinde editörlük görevini üstlenmiş olan Peter Larkham, dergiye hazırlamış olduğu ilk editör yazısında, kentsel morfoloji disiplininin “Whitehand-sonrası Dönem” (post-Whitehand era) olarak adlandırdığı bir döneme girdiğini, disiplinin bu dönemde yeni bakışlara gereksinim duyduğunu ifade etmiştir (Larkham, 2022).

Larkham yazısında, yüksek kentleşme ve kentlerdeki nüfus artışı oranına işaret etmektedir. Benzer bir durum, Birleşmiş Milletler raporlarında da anlatılmaktadır. Buna göre, 2018 yılı itibarıyla dünya nüfusunun yarısından fazlası (%55) kentlerde yaşamaya başlamıştır. 2050 yılında ise bu oranın %68’e çıkması beklenmektedir. Birleşmiş Milletler Raporu’nda (UN, 2020) ayrıca Afrika kıtasının en hızlı nüfus artış ve kentleşme oranlarına sahip kentlerini barındırdığı ve önümüzdeki dönemde bu kıtada yeni megakentlerin (nüfusu 10 milyon kişiden fazla yerleşim) ortaya çıkacağı belirtilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin kentleri uzun bir süredir, Birleşmiş Milletler Raporu’nda belirtilen olgular ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu anlamda, Larkham’ın “Whitehand-sonrası Dönem” olarak adlandırdığı süreçte bu kentlerde yaşanmış olan deneyimlerden edinilen sonuçlar ve bulguların, kentsel morfoloji alanındaki gelişmelere katkı sunma potansiyeli oldukça yüksektir. Hızlı nüfus artışı ve kentleşme oranlarındaki ani yükseliş örneğin Türkiye kentlerinin bir bölümünde yarım yüzyıldan uzun bir süredir görülmektedir. Önümüzdeki dönemde kentsel morfoloji alanının düşünmesi gereken konular arasında hızlı nüfus artışının yaşandığı kentlerdeki yayılma sorunu olacaktır. Bu

¹ Prof.Dr., Ç.Ü. Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, tolgaunlu@gmail.com

sorun kuşkusuz salt kentsel morfoloji alanında tartışılacak bir konu değildir. Sorunun çevre bilimi, planlama, mimarlık vb. diğer disiplinler tarafından da tartışılacak boyutları bulunmaktadır. Kentsel yayılma, kentin çeperinde yer alan tarım alanları, orman alanları, sulak alanları vb. gibi doğal alanların ve kültürel birikim alanlarının yapılaşmaya açılması ile bu alanların korunması arasındaki gerilimin ve çelişkinin tartışılmasını gündeme getirmektedir. Ayrıca, hızlı nüfus artışının ve kentleşmenin yaşanmasının beklendiği dönemde teknoloji ve altyapıda da önemli gelişmeler olması öngörülmektedir. Bu durum bizi kentlerin geleceğini daha fazla düşünmeye yöneltmektedir. Böyle bir öngörüde kentsel morfoloji, kentlerin geleceğine yönelik nasıl bir katkı sunabilir? Bu çalışma, bu sorudan yola çıkarak bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır.

Kentsel morfolojinin, kenti bir araştırma nesnesi olarak tanımlamasının ve bir bilim alanı olarak belirmesinin üzerinden 125 yıldan fazla bir süre geçmiştir. Öncü çalışmalar olan Fritz (1894) ve Schlütter'in (1899) çalışmalarından günümüze dek kentsel mekandaki dönüşümü, kendi döngüleri içinde incelemiş olan kentsel morfoloji, somut olarak gördüğümüz kentsel biçimlerin nasıl, neden ve hangi süreçlerden geçerek üretildiğini, bu biçimleri üretenlerin hangi aktörler olduğunu incelemiştir. Ayrıca incelemelerden edinilen bilgilerin uygulama süreçlerindeki pratikler için yeni düşünceler oluşturmasını amaçlamıştır. Kentsel morfoloji alanında yapılan çalışmalar daha çok mekanın alt kararlık düzeyindeki değişimine odaklanmıştır. Diğer bir anlatımla, parsel, bina ve yapı adasındaki değişimin incelenmesi araştırmalarda daha ilgi çekici gelmiştir. Bunun nedenlerinden birinin, M.R.G. Conzen öncülüğünde gelişen, İngiltere kaynaklı tarihsel-coğrafi yaklaşım ile Muratori öncülüğünde gelişen, İtalya kaynaklı süreç tipoloji yaklaşımının başlangıçtaki çalışmalarının yoğunlukla küçük ölçekli kentlerde yürütülmüş olması ve daha sonraki çalışmaların da ağırlıklı olarak öncül çalışmalardan etkilenmiş olmasıdır.

Kentsel morfolojide araştırma nesnesi olan kentsel mekanın incelenmesini üst kararlık düzeyine çıkaran kişi Jeremy Whitehand olmuştur. Whitehand, ilk örneğini Newcastle kenti üzerindeki çalışması (Whitehand, 1967) ile verdiği çeper kuşak çalışmaları ile kentsel morfolojide bölgesel ölçeğin varlığını da belirtmiştir. Kuşkusuz, daha önce çeper kuşak kavramı üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların öncüsü Louis (1936) olarak kabul edilse de çeper kuşak kavramını kentsel morfolojiye kazandıran kişi M.R.G. Conzen olmuştur. Ancak, kavramın gelişmesini sağlayan kişi Whitehand'dir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, çeper kuşak kavramının araştırmalarda kullanımına yönelik gelişme incelenecektir, ancak öncelikle belirtilmesi gereken durum bu çalışmada "kentsel morfoloji, kentlerin geleceğine yönelik nasıl bir katkı sunabilir?" Temel sorusundan yola çıkılarak çeper kuşak kavramının "Whitehand-sonrası Dönem"de kentsel morfoloji alanına sunabileceği potansiyel katkılar üzerinde durulacaktır.

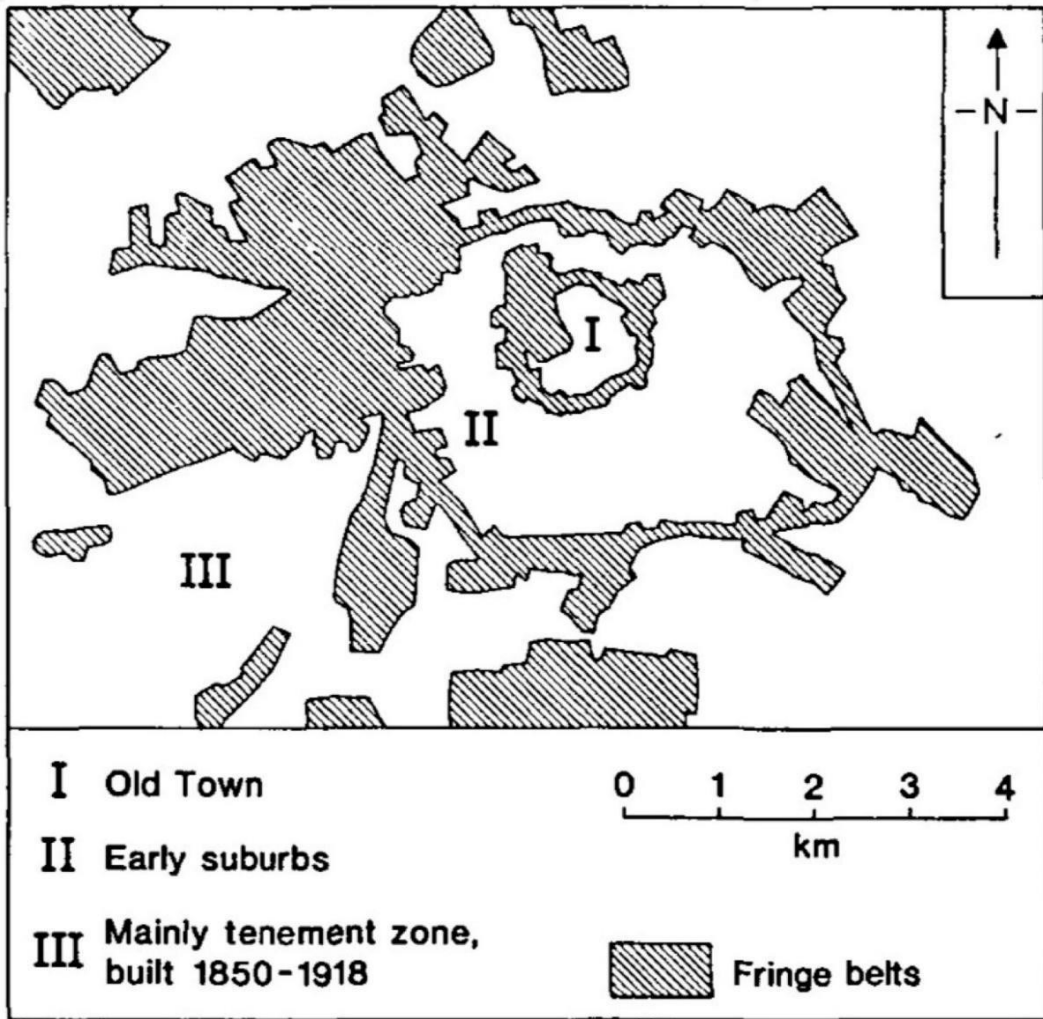
2. Kentsel çeper kuşaklar

Kentsel mekanda gerçekleşen her ölçekteki –en alt ölçekte parselden en üst ölçekte kentin üst formuna dek- oluşum, değişim ve dönüşüm, kentin uzun dönemler boyunca evrilerek üretmiş olduğu kendi içinde tutarlılık ve bütünlük gösteren ilişkiler bütününe, diğer bir anlatımla örüntüye etki etmektedir. Burada örüntü (*pattern*) kentin tarihsel-coğrafi gelişiminde fiziksel olarak üretmiş olduğu ilişkiler bütünü olarak ele alınmaktadır. Kentsel morfoloji alanında morfogenetik yaklaşımın gelişmesinde öncü olan M.R.G. Conzen'in 1960'lı yıllarda, özellikle İngiliz kentlerinde kentin tarihsel-coğrafi gelişmesinin çözümlenmesine yönelik gerçekleştirdiği ayrıntılı çalışmalarda belirttiği gibi kentin alt, orta ve üst ölçeklerde parsel, bina yapı adası ve sokağın birer form bileşeni olarak birbiriyle kurduğu ilişki sonucunda kentsel örüntü belirginleşir (Conzen, 1960, 1962, 1969).

Kentsel örüntü, parça-bütün ilişkisi içinde alttan yukarıya ve yukarıdan aşağıya kentsel form bileşenleri arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşim ile temelde üç ölçekte oluşmaktadır. En alt ölçekte yapı adası içinde parsel ve yapıların ürettiği örüntü yer alırken orta ölçekte, yapı adaları ve sokakların bir araya gelmeleri ile ürettiği örüntü yer almaktadır. Bu ilişkisel bütünlük, kentsel alan içinde farklı nitelikte “morfolojik bölgeler”in oluşmasını sağlamaktadır. Üst ölçekte ise kentsel büyüme örüntüsü içinde “kentsel çeper kuşak”lar oluşmaktadır.

Kentsel çeper kuşak kavramı ilk kez Louis'in (1936) Berlin kentinin büyümesine yönelik yaptığı incelemede gündeme gelmiştir. Louis, kentin büyümesi ve çevreye doğru yayılması sürecinde farklı konut alanlarından oluşan bölgeler tanımlamış ve konut alanlarını birbirinden ayıran, çoğunlukla açık alanların oluşturduğu kuşaklara işaret etmiştir. Louis bu kuşakları *Stadtrandzone* olarak adlandırmıştır (Şekil 1).

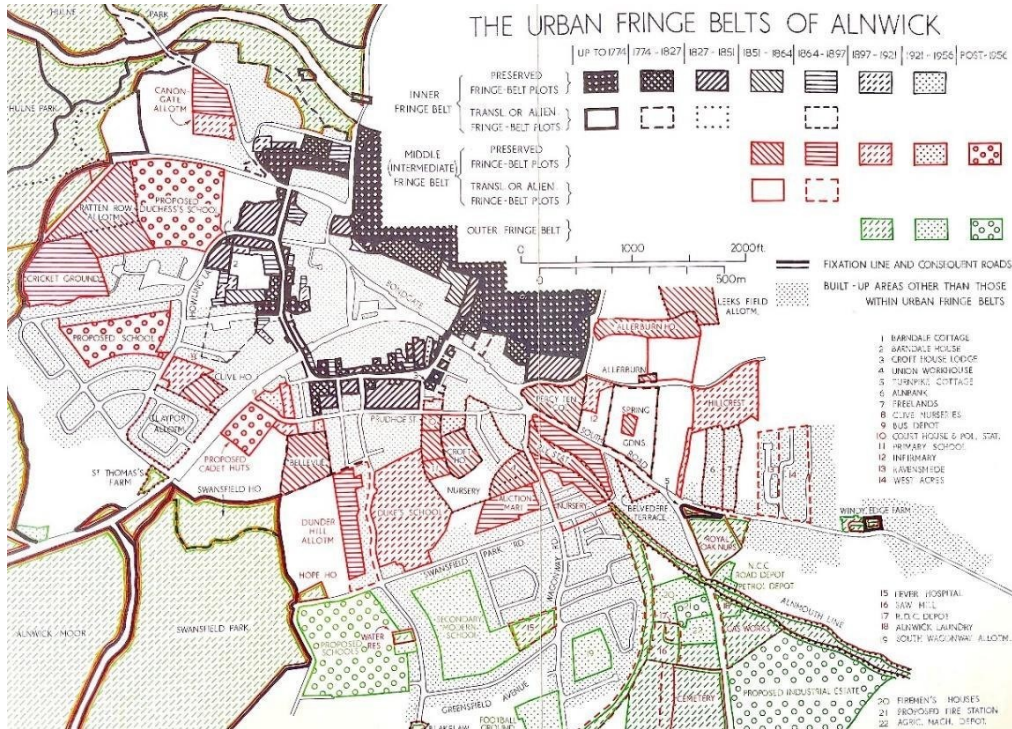
Şekil 1 Louis'in çalışması ile üretilmiş olan şema-Berlin'in kentsel çeper kuşakları ve kentin gelişme dönemleri (Whitehand, 1988).

Kavram, 1960'lı yıllarda küçük ölçekli İngiliz kentleri üzerine morfolojik araştırmalarını yoğunlaştıran M.R.G. Conzen tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve “kentsel çeper kuşak” (*urban fringe belt*) olarak adlandırılmış ve şöyle tanımlanmıştır: “kentin büyümesinin geçici olarak durağanlaştığı dönemde yavaş gelişen çeperde ortaya çıkan, çevrede kendine konum arayan bir dizi arazi kullanım biriminin oluşturduğu kuşağa benzeyen bölge” (Conzen, 1969, 58). Bu kuşakta yer

alan arazi kullanım birimlerini Barke (1982) “kent tarafından üretilen fakat doğrudan kentin içinde olmayan kullanımlar” olarak tanımlarken, M.R.G. Conzen (1969) ve M.P. Conzen (2009) söz konusu arazi kullanım birimlerini açık bir şekilde belirtilmişlerdir. Sanayi başlığı altında fabrika, depo, ulaşım, maden vb. kullanımları, kurumsal kullanımlar başlığı altında idari, dini, sağlık, eğitim, askeri tesis alanları vb. kullanımlar, açık alanlar başlığı altında kamusal parklar, mezarlıklar vb. kullanımlar, rekreasyon başlığı altında spor alanları vb. kullanımlar gruplanırken geniş alan kullanan konut kullanımları da çeper kuşaklarda yer alan arazi kullanım birimleri arasında ifade edilmektedir.

Farklı parsel büyüklükleri, bina tipi çeşitliliği ve parsel içinde daha az yer kaplanmasından dolayı çeper kuşak alanlarını kent formu içinde, daha homojen olan konut ya da ticaret alanlarına göre ayırt etmek kolay olmamaktadır. Ancak Alnwick üzerine yapmış olduğu öncü çalışmadan itibaren M.R.G. Conzen (1969) kent formunda iç, orta ve dış olmak üzere üç farklı çeper kuşağa işaret etmiştir (Şekil 2). Kentsel gelişme içinde her çeper-kuşak, gelişme dönemlerine göre kentin çeperini sarmakta ve süreklilik göstererek kentin gelişme dönemlerinin fiziksel olarak algılanmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle iç ve orta çeper-kuşaklar kentler geliştikçe kentin içinde kalmakta ve kentin tarihsel-coğrafi ögesi olarak kentsel gelişmenin algılanmasını sağlamaktadır. Böylece örneğin dönemsel olarak benzer özellikler gösteren tarihi kent merkezleri, çeper kuşak kullanımları ile çevrelediklerinden kent içindeki karakterlerini daha açık bir şekilde ortaya koyabilmektedirler. Diğer bir anlatımla, oluşan her çeper kuşak arasında gerçekleşen kentsel gelişme, genellikle o kentin gelişme dönemleri açısından karakteristik özellikler göstermektedir.

Şekil 2 Alnwick kentindeki çeper kuşaklar (Conzen, 1969, 64)

Üç çeper kuşak içinde, kent formunda en belirgin mekansal sürekliliği “iç çeper kuşak” göstermektedir, çünkü Avrupa kentlerinde gerçekleştirilen çalışmalar, söz konusu çeper kuşağın çoğunlukla kenti çevreleyen sur boyunca geliştiğini göstermektedir. Şehir surları, çeper kuşak oluşumu sürecinde “sabitleyici hat” (fixation line) olarak görev yapmakta ve kullanımların bir araya gelmesini kolaylaştırmaktadır. Şehir surları gibi kent merkezini çevreleyen akarsular ya da taşıt yolları da benzer biçimde sabitleyici hat olabilmektedir. Conzen (1969, 59) sabitleyici hatta bağlı bir

şekilde gerçekleşen iç çeper kuşak oluşumunu “kapalı model” olarak adlandırmaktadır. **Openshaw (1974, s.6)** ise aynı modeli “ortaçağ kenti çeper kuşak modeli” olarak tanımlamaktadır.

Tarihsel geçmişi uzun olan kentlerde yapılan çeper kuşak çalışmaları, çoğunlukla bir kentsel sur ya da doğal eşik çevresinde gelişen ve süreklilik gösteren bir iç çeper kuşağa işaret ederken, kentsel sur ya da sabitleyici hat özelliği gösteren bir morfolojik unsura sahip olmayan kentlerde çeper kuşaklar süreklilik gösteremeyebilmektedirler.

Kentsel çeper kuşaklarını, işlevsel olarak belirli arazi kullanım birimlerini barındırmak ve konum itibarıyla kentin belirli alanlarında yer seçmekle birlikte kent formu içinde salt fiziksel unsurlar olarak tanımlamak eksik kalacaktır. İşlevsel ve fiziksel kompozisyonlarında ve konum olarak yer seçimlerinde çeper kuşaklar tarihsel ve coğrafi bir oluşum sürecinin ürünleridir. Böylece kentin gelişim sürecinde tarihsel-coğrafi yapısının parçası haline gelirler ve kentin yapısının açıklanmasında temel yapı taşlarından olurlar.

3. Kavramın gelişmesi

MRG Conzen’in öncü çalışmaları ile başlayan çeper kuşak araştırmaları, süreç içinde mekânsal, ekonomik, sosyal ve planlama perspektiflerinin gelişmesi ile zenginleşmiştir (**Şekil 3**). MRG Conzen tarafından başlatılmış olan çeper kuşak çalışmaları, çeper kuşak oluşumunu temel olarak mekansal perspektifle ele almıştır. Araştırmalar daha çok ampirik düzeyde, çeper kuşaklardaki fiziksel değişime odaklanmıştır, fakat bunun sonucunda kentsel yapıyı çevrenin oluşumuna ve dönüşümüne yönelik önemli bir kuramsal çerçeve oluşmuştur. Conzen’in bu çalışmalarının ardından, **Whitehand (1967)** Newcastle kenti ve çevresindeki oluşumu metropolitan ölçekte incelemiş ve çok-odaklı çeper kuşak oluşumunun gerçekleşebileceğini göstermiştir. Daha sonra benzer bir inceleme M.P. Conzen tarafından ABD’nin Madison kenti özelinde de yapılmıştır (**Conzen, 1968**).

Daha sonraki çalışmalarında **Whitehand (1972a, 1972b, 1974, 1987)** çeper kuşak çalışmaları içinde ekonomik perspektif olarak adlandırılabilir bir alan açmıştır ve çeper kuşak oluşumu ile rant kuramı arasındaki ilişkiyi tanımlamıştır. Buna göre, çeper kuşak oluşumu yapıların inşa edilmesi süreçlerindeki patlama ve duraklamalar ile doğrudan orantılıdır. Örneğin, inşaat süreçlerinde bir patlama yaşandığında, kent hızlı bir şekilde dışa doğru yayılmasını sürdürecektir ve kentin çeperindeki araziler konut bölgelerine dönüşecektir, çünkü çeper kuşak içinde yer alması beklenen özellikle kurumsal kullanımların bu alanları elde etmeye yönelik bir ekonomik gücü bulunmamaktadır. Ayrıca, bu patlama dönemlerinde arazi fiyatları da artışını sürdürmektedir. Ancak, inşaat süreçlerindeki duraklama dönemlerinde konut alanlarının yayılması da duraklamaktadır ve bundan dolayı, geniş alan gerektiren çeper kuşak kullanımları kentsel yapılaşmış alanı da çevrelemeye başlamaktadır. Bu kullanımlar kentin çeperinde yer edindikten sonra ise kentsel gelişim içinde gömülmektedir ve kentsel gelişim süreçlerinde tarihsel-coğrafi olarak dönemlerin belirginleşmesini sağlamaktadır. Yeni bir patlama sürecinde yeni kentsel gelişme bölgelerinin çeper kuşakları zıplayarak aşması gerekmektedir.

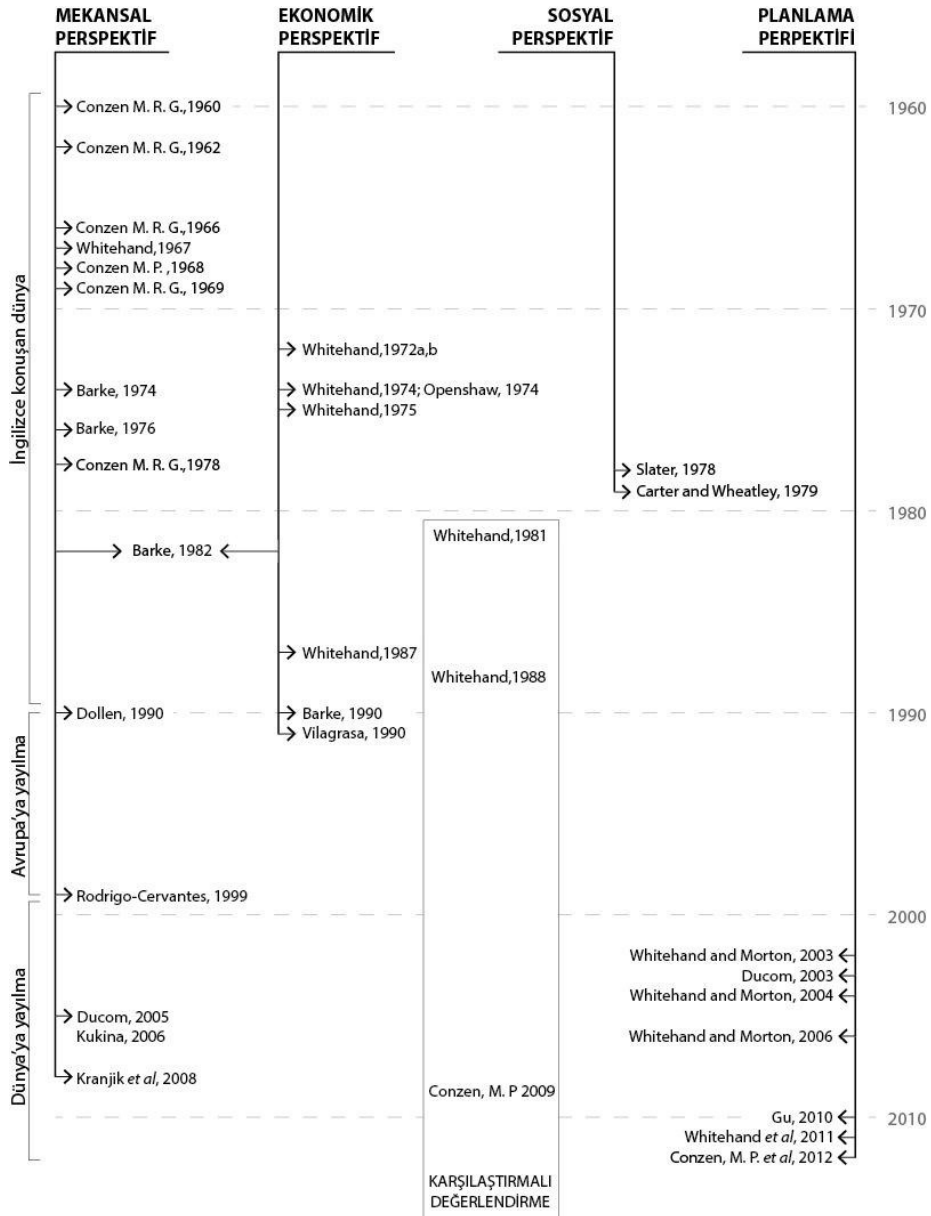
Carter ve Wheatley (1979) ise çeper-kuşak kuramına sosyal perspektiften yaklaşarak kentsel gelişme ve kentin fiziksel yapısı ile kentteki sosyal grupların değişen konumları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. **Slater (1978)** bu doğrultuda, iş dünyasındaki ailelerin villa tipi konutlarının yer değiştirmesi ile çeper kuşakların gelişmesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Yirminci yüzyıl sonları ile yirmi birinci yüzyıl başlarında çeper kuşakların oluşumu ve gelişiminde planlama kararlarının etkisi sorgulanmaya başlanmıştır. **Whitehand ve Morton (2003, 2004, 2006)** Birmingham örneğinden yola çıkarak İngiltere planlama pratikleri içinde çeper kuşak politikalarının

çok az yer edindiğini ve kentin tarihsel-coğrafi gelişimi göz önünde bulundurulduğunda planlamanın çeper kuşakları daha fazla dikkate elması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Diğer yandan, benzer bir şekilde Gu (2010) Yeni Zelanda örneğinde, çeper kuşakların planlama ve tasarım pratiklerinde yeterince dikkate alınmadığını belirtmektedir. M.P. Conzen vd. (2012) ise Çin'deki Pingyao ve İtalya'daki Como kentlerinde yaptıkları araştırmalarda, çeper kuşakların plan kararlarıyla karakterinin bozulduğu ve serbestçe müdahale edilebilecek alanlar haline getirildiğini ifade etmektedir.

Çeper kuşak kuramına bağlı olarak geliştirilen bu farklı yaklaşımlar, son yirmi yıl içinde, Katalonya (Vilagrassa, 1990), Meksika (Rodrigo-Cervantes, 1999), Almanya (Dollen, 1990), Fransa (Ducom, 2003 & 2005), Çin (Whitehand vd., 2011) ve Yeni Zelanda (Gu, 2010) gibi dünyanın çeşitli ülkelerindeki farklı kentlerin tarihsel-coğrafi gelişmesinin kavramsallaştırılmasında kullanılmıştır.

Şekil 3 Çeper kuşak çalışmalarının tarihsel gelişimi ve farklı perspektifler (Ünlü, 2013'ten uyarlanmıştır).

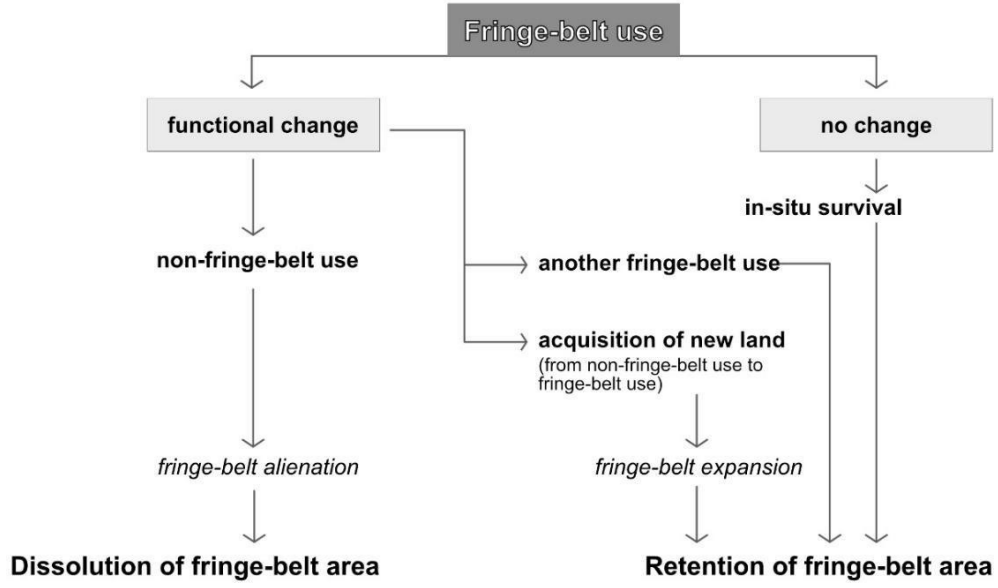
Türkiye kentlerine yönelik çeper kuşak çalışmaları da son on yılda gelişmiştir. Ünlü'nün (2013) Mersin kentinin iç çeper kuşağı üzerine yaptığı çalışmanın ardından Ünlü (2018) ve Ünlü ve Baş (2016 ve 2019) Mersin üzerine yapılan çalışmaları geliştirmişlerdir. İstanbul üzerine yapılan çalışmalar (Hazar & Kubat 2015, Kubat 2019, Kubat & Hazar 2018, Küçük Çalışkan & Kubat 2022), İzmir üzerine çalışmalar (Hazar & Özkan 2020) ülkede çeper kuşak çalışmalarına ivme kazandırırken, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı tarafından düzenlenen sempozyumlarda ve ISUF sempozyumlarında Türkiye kentlerinin çeper kuşaklarına yönelik sunulan bildiriler artmaktadır. Bu da Türkiye'de çeper kuşak çalışmalarının gelişmesine yönelik potansiyeli ortaya koymaktadır.

4. Kentsel çeper kuşaklarda gelişmeler: Dönemler ve süreçler

Kentsel çeper kuşaklar temel olarak iki dönemde gelişme göstermektedirler. Bunlardan ilki olan oluşum (*formation*) döneminde kentin çeperinde yer alan kırsal alanlar kentin yapıli alanına dahil edilmeye başlanmaktadır. Bu süreçte kenti çevreleyen bölgede çeper kuşak kullanımları belirmeye başlamaktadır. İkinci dönem olan değişim (*modification*) döneminde ise çeper kuşak alanlarında işlevsel ve fiziksel değişimlerin gerçekleşmeye başladığı görülmektedir (Whitehand, 1967). Whitehand tarafından oluşum dönemi olarak tanımlanmış dönem, Conzen (1969) tarafından tanımlanan sabitleme (*fixation*) ve genişleme (*expansion*) aşamalarını kapsarken, çeper kuşak alanlarının kentin çepere doğru yayılması ile çevrelenmesinin (*envelopment*) ardından gelişme baskısı altında kaldığı değişim dönemi çoğunlukla sağlama (*consolidation*) aşamasını kapsamaktadır. Sağlama çeper kuşak alanlarının karakterini koruduğu ve farklı bir kullanıma dönüşmediği aşamaya işaret etmektedir.

Değişim dönemindeki süreçler sonucunda çeper kuşak alanlarında iki farklı durum ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan ilki bu alanlarda çeper kuşak kullanımlarının sürdürülmesi iken ikincisi çeper kuşak alanı kullanımlarının tümüyle yok olmasıdır. İlk durum olan çeper kuşak kullanımlarının sürdürülmesi üç farklı biçimde kendini göstermektedir. Bunlardan birincisi 'çeper kuşak kullanımının özgün durumunda olduğu gibi kalması'dır ("survival of original use in original form" (Barke, 1982). İkinci durum bir 'arazi kullanım değişikliği'dir ve bir çeper kuşak kullanımının başka bir çeper kuşak kullanımı ile değiştirilmesini içermektedir. Üçüncü durum ise 'çeper kuşak genişlemesi'dir ki bu durumda bir çeper kuşak kullanımı çevresindeki alanlara doğru yayılmakta, çeper kuşak kullanımı olmayan bir kullanımı alana dahil etmektedir. Her üç durumda da çeper kuşak alanları, oluşum sürecinden itibaren kent formunun tarihsel-coğrafi unsurları olarak bütünlükleri korunmaktadır. Kentsel çeper kuşak kullanımlarının sürdürülmesi durumunda özgün kullanımın özgün haliyle kalması durumu dışında diğer iki durumda yeni binaların inşa edilmesi vb. süreçleri sonucunda parsel içinde yoğunlaşma görülebilmektedir. Söz konusu yoğunlaşma, gelişen gereksinimlerden dolayı daha çok eğitim ve sağlık kullanımlarının bulunduğu alanlarda ortaya çıkmaktadır (Whitehand, 1994).

Çeper kuşak alanlarında, kullanımların tümüyle yok olması, dolayısıyla çeper kuşak alanlarının kent formu içinde belirsizleşmesi durumu 'çeper kuşak yabancılaşması'na (*fringe-belt alienation*) işaret etmektedir. Bu durum, bir çeper kuşak kullanımının çeper kuşak kullanımı olmayan bir kullanıma, çoğunlukla konut ya da ticaret kullanımına dönüşmesi anlamına gelmektedir. Yabancılaşma, çeper kuşak alanlarının karakterinin dramatik değişimidir. Yabancılaşma sonucunda çeper kuşak alanları tarihsel coğrafi bütünlüklerini kaybetmektedirler. Bu durum toplumsal gereksinimler sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, bir çeper kuşak kullanımına toplumsal olarak gereksinim kalmayabilmekte, onun yerine toplumun gereksinim duyduğu başka bir kullanım belirebilmektedir (Şekil 4).

Şekil 4 Çeper kuşak alanlarında değişim döneminde ortaya çıkan süreçler (KÜnlü, 2022a)

Özellikle 21. yüzyılın hızlı gelişmekte olan kentlerinde, kentsel yayılma süreçlerinde konut ve ticaret kullanımları ile çevrelenmiş olan çeper kuşak alanları gelişme baskısı altında kalabilmekte ve çeper kuşak alanları gelişme alanları olarak görülebilmektedir. Türkiye’de de durum farklı değildir. Özellikle, neoliberal politikaların benimsendiği son yirmi yıllık dönemde yoğunlaşmış olan dönüşüm süreçlerinde, kentsel çeper kuşak alanlarında yer alan fabrika, askeri ve spor alanları başka kullanımlara dönüştürülmektedir. Bu süreçte, geliştirmeci bir yaklaşım benimsenerek kentsel çeper kuşak alanları kent içinde işlevsizleşmiş, yıpranmış ve çöküntüleşmiş bölgeler olarak ele alınmakta, bu bölgelerin dönüştürülmesi gerektiği belirtilmektedir. Bunun sonucunda eskimiş olarak görülen kentsel çeper kuşak alanlarındaki yapılar yıkılmakta, yerinde yeni konut, ticaret ve turizm gelişmeleri gerçekleştirilmektedir. İstanbul’da yeni ofis, alışveriş ve konut alanlarının geliştirildiği Zincirlikuyu ile Maslak hattı, İzmir’de aynı kullanımlar ile yeni kent merkezi olarak geliştirilmeye çalışılan Bayraklı bölgesi, Mersin’de bir zamanlar ülkenin en yüksek binasının inşa edildiği, kentin en eski ve en büyük fabrikasının bulunduğu alan, Adana’da yeni bir kent merkezi olarak geliştirilmesi amaçlanan eski fabrikalar bölgesi, kentsel çeper kuşak yabancılaşmasının yaşandığı örnekler olarak görülmektedir.

5. Çeper kuşak çalışmalarında yeni açılımlar

Hızlı ve büyük ölçekli bir kentleşmenin yaşandığı dönemde bu kentleşmeye hızlı bir kentsel yayılma eşlik etmektedir. Kentsel yayılmanın yanı sıra kentin yapıları alanında kentlerin karakterini etkileyecek önemli değişimler meydana gelmektedir. Bu dönemde kentin dönüşümünden çeper kuşak alanları da etkilenmektedir. Burada sorgulanması gereken, Larkham’ın (2022) “Whitehand-sonrası Dönem” olarak adlandırdığı dönemde, kentsel morfoloji alanında üretilmesi olası yeni yaklaşımlara çeper kuşak perspektifinden nasıl katkılar sağlanabileceğidir.

Kentsel morfoloji alanına çeper kuşak perspektifinden sağlanabilecek katkılar aynı zamanda çeper kuşak çalışmaları için yeni açılımlar anlamına gelmektedir. Hızlı ve büyük ölçekli kentleşme ile birlikte kentlerin hızlı bir yeniden yapılanma sürecine girdiği dönemde, kentsel çeper kuşak çalışmaları içinde yeni modellerin, yeni perspektiflerin, kentin dönüşümünün ve planlama ile ilişkisinin tartışılması sağlanmalıdır.

Çeper kuşak alanlarının kentin dönüştürülmesinin bir parçası haline gelmesi, 1980'li yıllarla birlikte ekonomik düzende neoliberal politikaların benimsenmesi ve bu politikaların kentsel mekanda uygulanması ile kendini göstermiştir. Bu dönemde kentsel mekan sermaye birikiminin alanı olarak ele alınmış, eskimiş alanların dönüştürülmesi gerekliliği vurgulanmış, kentler yarışmacı bir tutum ile daha çok sermaye çekmek için pazarlamanın nesnelere haline getirilmiştir (Peck vd., 2009). Londra, Birmingham, Manchester, Liverpool, Glasgow vb. sanayileşmenin merkezi olmuş kentlerde eskimiş üretim alanlarının ve liman bölgelerinin dönüştürülmesi, çeper kuşak alanlarının yabancılaşması süreçlerinin parçası olmuştur. İstanbul'da da Zincirlikuyu Maslak hattında üretim alanlarının dönüşümü 1980'li yıllar ile başla(tıl)mıştır. Maddi üretimin ekonomi-politiğinin yerini imge temelli bir ekonomi-politik alırken (Harvey, 2006), sonucu çeper kuşak yabancılaşması olan bu dönüşümlerde çeper kuşak alanları kentlerdeki imge üretiminin parçası haline gelmektedir. Geliştirmeci bir yaklaşım ile çeper kuşak alanlarının ticaret, konut, turizm projelerinin gerçekleştirilmesi amacıyla dönüştürülmesi, kentlerin tarihsel coğrafi sürekliliğini ve bütünlüğünü olumsuz yönde etkilemektedir. Çeper kuşak alanlarının kent formunda belirsizleşmesi ve giderek yok olması, kentlerin büyüme döngüleri ve gelişme dönemlerine yönelik kentsel bilginin üretilmesini de zorlaştırabilecek, aynı zamanda kentsel yapıyı çevrenin öğrenme nesnesi olarak önemsizleşmesine neden olabilecektir.

Çeper kuşak alanlarının dönüştürülmesi gerektiğine yönelik önermeler geliştirilebilir. Çeper kuşak alanlarında yer alan kullanımların eskimiş olması, artık kentin bu tür kullanımlara gereksinim duymaması, bu alanlardaki yeni gelişmeler ile kentin yayılmasının engellenmesi, parsel sahiplerinin alanlarını ekonomik olarak değerlendirmek istemeleri bu önermeler arasında sayılabilir. Bu önermeler arasında parsel sahiplerinin geliştirme taleplerinin öncelikli olduğu birçok örnekte görülmektedir. Burada parsel sahibinin özel şahıs ya da kamu kurumu olması arasında farklar olmakla birlikte son dönemde değişen devletin, özellikle kurumsal alanların dönüşümü ile bu alanlarda konut ve ticaret gelişmelerini özendirdiği görülmektedir. Kentin dönüşümü süreçlerinde çeper kuşak alanlarının nasıl ele alınması gerektiği, geliştirmeci ya da korumacı bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği, kamu yararına ya da kişisel çıkarlara öncelik verilmesi gerektiği çeper kuşak çalışmalarında ilerleyen dönemde tartışılması gereken konular olmalıdır. Zira günümüze dek çeper kuşak kavramı, kentin tarihsel coğrafi yapısının oluşması ve gelişmesini açıklamak için kullanılmıştır, ancak kentin geleceğine yönelik kararların alınmasında morfolojik bir birim olarak ele alınması da düşünülmelidir.

Bu aşamada çeper kuşak alanları ile planlama arasında nasıl bir ilişki kurulabileceği sorunu gelmektedir. Çeper kuşak alanları, kentlerin tarihsel coğrafi gelişmesi süreçlerinde her ne kadar zorunlu olarak plan kararları ile gelişmiş olmasalar da bireysel ve toplumsal karar alma süreçlerinin parçası olarak üretilmişlerdir. İç çeper kuşağın olduğu Ortaçağ'dan on dokuzuncu yüzyıla dek geçen süreçte kurumsal olarak şehir planlamadan söz etmek olanaklı değilse de yirminci yüzyıl ile birlikte planlama yazınında ve pratiklerinde açık alanların kenti sardığı kuşak kullanımlarının öngörüldüğü örnekler üretilmiştir. Kentsel morfoloji ile planlama arasındaki ilişki geliştikçe diğer kavramlar gibi çeper kuşak kavramı da planlama pratikleri içinde kendine yer bulabilecek ve plan kararlarında kamu yararına kullanılabilir.

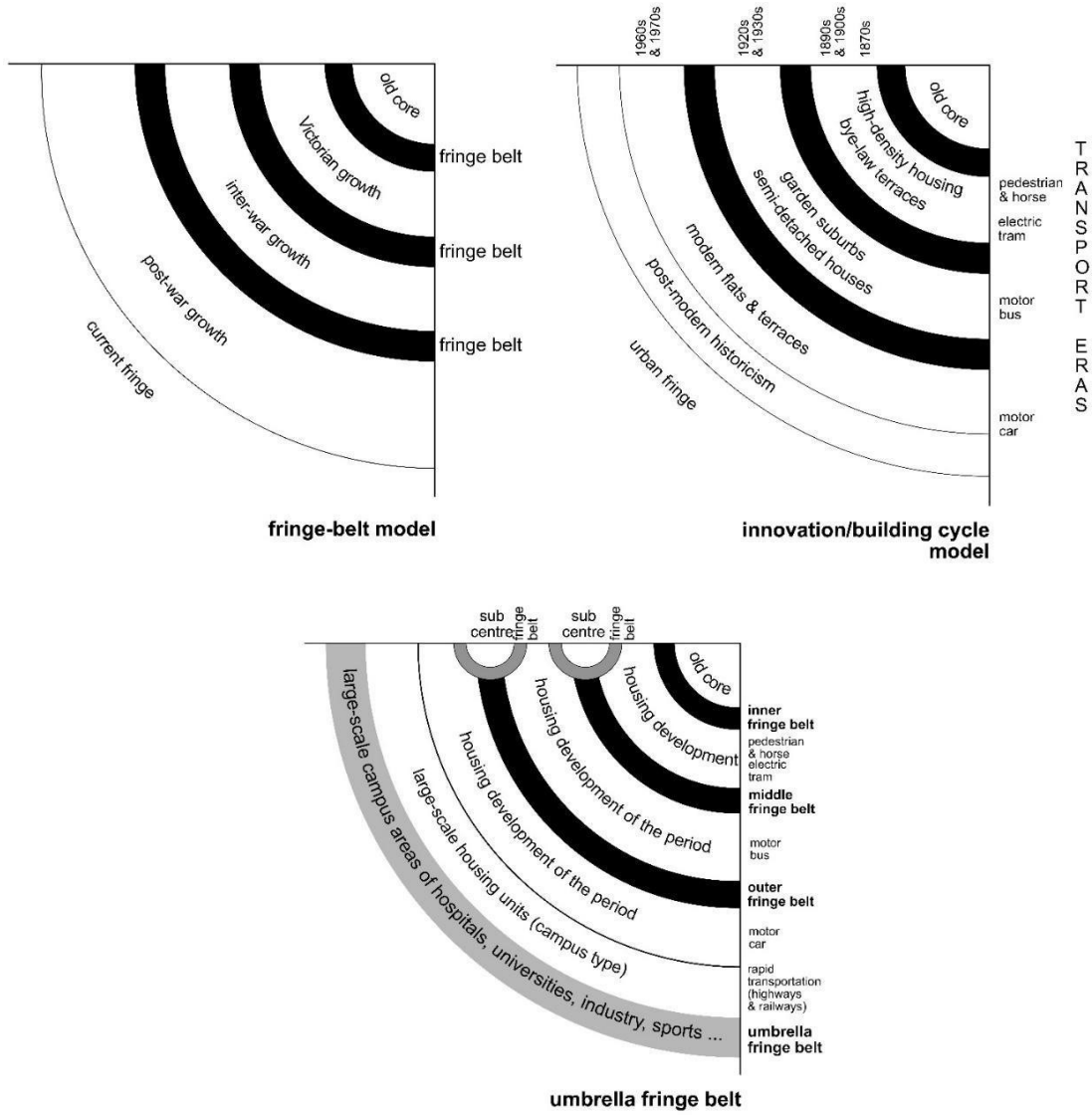
Üçüncü olarak, "Whitehand-sonrası Dönem" çeper kuşak çalışmaları içinde yeni modellere ilişkin tartışmalara kapı açmaktadır. Mekansal perspektife dayalı olarak geliştirdiği klasik çeper kuşak modelinde Conzen farklı kentsel gelişme dönemleri arasında oluşan iç, orta ve dış çeper kuşakları şema haline getirmiştir. Whitehand, ekonomik perspektif ile çeper kuşak çalışmalarında yeni bir dönemin başlamasına yol açarken buna paralel olarak ulaşım teknolojileri ve yapım tekniklerine

bağlı getirdiği açıklamaları yenilik/inşaat döngüleri modeli ile görselleştirmiştir. Conzen ve Whitehand tarafından çeper kuşak gelişmelerini basit bir şekilde açıklamak için geliştirilen her iki model de güçlü bir kent merkezine bağlı kentsel büyüme kabulüne dayanmaktadır ve üç çeper kuşağı tanımlamak ile yetinmektedirler. Günümüzde ise kent bölgeye doğru yayılma eğilimindedir ve kapsadığı coğrafya genişlemektedir. Bu durumda, iç, orta ve dış çeper kuşağa ek olarak yeni çeper kuşaklar oluşmakta mıdır? Kent merkezinden bağımsız çeper kuşak oluşumlarından söz etmek olanaklı mıdır? Eğer öyleyse, yeni oluşan çeper kuşakların kent merkezi ile ilişkisi nasıl tanımlanabilir?

Çeper kuşak çalışmaları içinde bölgesel gelişmeyi kapsayan incelemeler ilk dönemlere dek uzansa da oldukça kısıtlıdır. **Whitehand (1967)** Newcastle kentinin merkezinde olduğu bölgede yaptığı araştırmada bölgedeki diğer kentler ile Newcastle kentinin çeper kuşaklarının oluşum ve değişim süreçlerinde ortak birtakım özellikler olduğunu belirtmiştir. **Whitehand ve Morton (2003 ve 2006)** ise Birmingham kentinin büyüme sürecinde kent çeper kuşakları ile çevredeki küçük ölçekli yerleşimlerin çeper kuşaklarının bütünleştiğine dikkat çekmişlerdir. **Lammers vd. (2016)** neoliberal kentsel gelişmeyi inceledikleri çalışmalarında farklı çeper kuşak oluşum biçimlerini sorgulasalar da tartışmalarını sürdürmemişlerdir. Son dönemdeki çalışmalar içinde **Ünlü ve Baş (2016)** Mersin'in kentsel büyüme süreçlerini inceleyerek çok merkezli bir kentte yeni bir çeper kuşak modelini sorgulamışlardır. Alt merkezlerin oluşturdukları çeper kuşaklar ile kent merkezine bağlı oluşan çeper kuşaklar arasındaki ilişki "şemsiye çeper kuşak" modeli ile kavramsallaştırılmış, ancak model hakkında açıklama eksik kalmıştır. Söz konusu eksiklik **Ünlü (2022b)** tarafından tamamlanmış ve "şemsiye çeper kuşak" modeline yönelik ayrıntılı açıklama geliştirilmiştir. Modelde, iç, orta ve dış çeper kuşaklara ek olarak yeni çeper kuşaklara işaret edilmekte ve bu kuşakların kentsel alt merkezlere bağlı olarak gelişebileceği belirtilmektedir. Şemsiye bir analogi olarak kullanılmış, yeni oluşan çeper kuşakların daha önce oluşanlar üzerindeki kapsayıcı konumuna işaret etmek için kullanılmıştır (**Şekil 5**). Yeni çeper kuşak alanlarının ortaya çıkışı, Whitehand'ın yenilik/inşaat döngüleri modelinde açıkladığı gerekçeler ile benzeşmektedir. Ulaşım ve inşaat teknolojileri ile altyapıda ve üretimde oluşan yeniliklerin çeper kuşak kullanımının geniş bir alana yayılmaya başladığı, bu süreçte bölgesel ölçekteki otoyolların yeni gelişmekte olan çeper kuşak kullanımları için sabitleyici hat görevi gördüğü belirtilmiştir. Arazi kullanım biçimi olarak çeper kuşaklarda bir değişiklik olmamaktadır, ancak kullanımların büyüklüğü teknolojik gelişmeler ve alan gereksinimlerine bağlı olarak artmaktadır. Yeni çeper kuşak kullanımları arasında kampus biçiminde gelişen organize sanayi bölgeleri, mezarlık alanları, çöp toplama alanları, otogarlar, üniversite kampusları ya da Türkiye örneğinde olduğu gibi şehir hastaneleri vb. eğitim ve sağlık amaçlı büyük ölçekli kurumsal alanlar, havaalanları yer almaktadır.

Yeni çeper kuşak alanları, gelişen alan gereksinimlerine bağlı olarak daha önce iç ve orta çeper kuşaklarda bulunan kullanımların yeni konum arayışları ile de oluşmaya başlamaktadır. Örneğin, üretim teknolojilerindeki gelişmeler, önceki çeper kuşaklarda bulunan fabrikaların organize sanayi bölgelerine, artan alan gereksinimleri kurumsal kullanımların ve spor alanlarının kent çeperinde kamu mülkiyetindeki arazilere göç etmelerine neden olabilmektedir. Böylece kent yayıldıkça, daha kompakt yerleşimlere uyarlanabilen Conzen ve Whitehand modellerinin yeni açılımlar ile geliştirilmeleri gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Gelişmeye açık olsa da **Ünlü ve Baş (2016)** ve **Ünlü (2022b)** tarafından geliştirilmiş "şemsiye çeper kuşak" modeli, günümüzün hızlı büyüyen ve çevreye yayılan kentnin açıklanması için bir adımdır.

Şekil 5 Şemsiye çeper kuşak modeli (Kaynak: Ünlü 2022b)

Dördüncü olarak, “Whitehand-sonrası Dönem” çeper kuşak çalışmaları içinde yeni perspektifler, geliştirilmeye açıktır. Ünlü (2013) tarafından tanımlanmış olan mekansal, ekonomik, sosyal ve planlama perspektiflerine ek olarak son dönemdeki çeper kuşak çalışmaları ile ekolojik perspektifin gelişmekte olduğu görülmektedir. Whitehand ve Morton (2003 ve 2004) Birmingham kentinin orta çeper kuşağını inceledikleri çalışmalarında çeper kuşak alanları ilk kez bir kentin ekolojik değeri olarak ele alınmıştır. Hopkins (2012) ise çeper kuşak alanları kentsel yeşil alanların parçası olarak kavramsallaştırmış, ekolojik önemli yaşam alanları olarak tanımlamıştır. Šćitaroci and Marić (2019) ise iç çeper kuşak alanlarına yoğunlaştıkları çalışmalarında çeper kuşakları kentsel miras alanlarının ve açık alan sisteminin parçası olarak yorumlamışlardır. Ancak, ekolojik perspektifin gelişmesinde, diğer perspektiflerin gelişmesinde olduğu gibi çeper kuşak çalışmalarının ilerlemesi için yoğun çaba içine girmiş olan Whitehand önemli bir rol üstlenmiştir. Barke’in (2019) “çeper kuşaklar için savaşan kişi” olarak tanımladığı Whitehand son çalışmalarında (2018, 2019, 2020, 2021) çeper kuşak alanlarının ekolojik yapısı ve özellikleri üzerinde durmuştur. Kentsel yeşil alanları kentin tarihsel coğrafi yapısının parçası olarak ele almanın gerekliliğine vurgu yapan Whitehand, çeper kuşakların

da bu alanlar ile birlikte, bu alanların parçası olarak ele alan yeni çalışmalara gereksinim duyulduğunu belirtmiştir.

6. Sonuç

Bu çalışma, çeper kuşak alanlarına yönelik yapılan çalışmaların incelenerek yarım yüzyıldan uzun bir süredir süreklilik gösteren çalışmaların, Larkham'ın (2022) "Whitehand-sonrası Dönem" olarak adlandırdığı dönemde kentsel morfoloji alanına nasıl katkılar sağlayabileceği sorusundan yola çıkmış, son dönemde temel olarak dört alanda gelişme beklediği sonucuna ulaşmıştır. Hızlı kentleşmenin ve geniş ölçekli bir kentsel yayılmanın gerçekleştiği günümüz kentinde kentsel morfoloji alanına çeper kuşak perspektifinden katkılarının, yeni modellerin, yeni perspektiflerin, kentin dönüşümünün ve planlama ile ilişkinin tartışılması ile sağlanabileceği görülmüştür. Kentsel çeper kuşaklar üzerine yapılacak yeni çalışmalar, araştırma ile uygulama arasındaki ilişkiyi güçlendirme, böylece planlama politikaları içinde çeper kuşak alanlarının yer almasını sağlama, kentsel yeşil alan sistemi içinde çeper kuşakların tanımlanması potansiyelini barındırmaktadır. Ayrıca, kentin dönüşümü süreçlerinde çeper kuşak alanlarının kamusal yararlar doğrultusunda kullanılması gerektiği, 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından gereksinim duyulan toplanma alanlarının eksikliği ile kendini göstermiştir. Dolayısıyla, çeper kuşak alanlarının incelenmesine afet riskinin dikkate alındığı çalışmaların yeni açılımlar yapma potansiyeli oldukça yüksektir.

Kaynaklar

- Barke M. (1982) Beyond the Urban Growth Map: Suggestions for More Analytical Work in Urban Morphology, *Teaching Geography*, 7 (3), pp. 111-115.
- Barke M (2019) Fringe Belts. In Oliveira (ed) JWR Whitehand and the Historico-geographical Approach to Urban Morphology, (Springer, Cham) 47-66.
- Carter H. and Wheatley S. (1979) Fixation Lines and Fringe Belts, *Land Uses and Social Areas: Nineteenth-Century Change in the Small Town*, Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, Vol. 4, No. 2, The Victorian City, pp. 214-238.
- Conzen M.P (2009) How cities internalize their former urban fringes: a cross-cultural comparison. *Urban Morphology* 13(1):29-54.
- Conzen, M. P., Gu K. and Whitehand J. W. R. (2012) Comparing traditional urban form in China and Europe: a fringe-belt approach, *Urban Geography* 33, 22-45.
- Conzen M. R. G. (1962) 'The plan analysis of an English city centre', Norborg, K. (ed.) Proceedings of the IGU symposium in urban geography, Lund 1960, 383-414; reprinted in Whitehand J.W.R. (ed.) The urban landscape: historical development and management: papers by M.R.G. Conzen, Institute of British Geographers, Special Publication no.13, (Academic Press, London), 25-54.
- Conzen M. R. G. (1969[1960]) Alnwick: Northumberland: a study in town-plan analysis, publication no: 27, (Institute of British Geographers, London) [revised print of 1960 paper with glossary]
- Dollen, B. von der (1990), 'An historico-geographical perspective on urban fringe-belt phenomena', in Slater, T. R. (ed.) The built form of Western cities (Leicester University Press, Leicester) 319-45.
- Ducom, E. (2003) 'Fringe belts and planning: a French example', *Urban Morphology* 7, 103-4.
- Ducom, E. (2005) 'Fringe belts in French cities: a comparative study of Rennes, Nantes and Tours', in Barke, M. (ed.) Approaches in urban morphology (Division of Geography, University of Northumbria, Newcastle upon Tyne) 34-43.
- Fritz J (1894) Deutsche Stadtanlangen. In: Beilage zum Programm 520 edes Lyzeums Strassburg. Heitz, Strassburg.
- Gu, K. (2010) 'Exploring the fringe-belt concept in Auckland: an urban morphological idea and planning practice', *New Zealand Geographer* 66, 44-60.
- Hazar D, Kubat AS (2015) Fringe belts in the process of urban planning and design: compor,ve analysis of Istanbul and Barcelona. *AZ ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 12 (1):53-65.

- Hazar D, Özkan SP (2020) Public and Ecological Significance of Fringe Belts: The Case of Military Areas in İzmir. *Urban Academy:Journal of Urban Culture and Management* 13(1): 10-21.
- Kubat AS (2019) Exploring the Fringe-Belt Phenomenon in a Multi-Nuclear City: The Case of Istanbul; *Iconarp* 7:95-134.
- Kubat AS, Gümru F (2014) Investigating the fringe belt concept: The case of Istanbul, Turkey. *International Seminer on Urban Form, Porto, Portugal, 3-6 Temmuz 2014*, unpublished paper.
- Küçük Çalışkan, E., & Kubat, A. S. (2022). Tracking Morphological Agencies in the Alienated Fringe Belt Plots of Istanbul. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 10(2), 711–734
- Lammers D, Roders AP, van Wesemael P (2018) 'Post-industrial Eindhoven and its radial fringe belt: A morphology of contemporary urban growth', in Srappa G (ed) *Observations on urban growth* (Franco Angeli, Milano) 93-128.
- Larkham P (2022) 'The need for change in the study of urban form', *Urban Morphology* 26(1), 3-4.
- Louis H. (1936) 'Die geographische Gliederung von Gross-Berlin', *Länderkundliche Forschung: Festschrift zur Vollendung des sechzigsten Lebensjahres Norbert Krebs* (Engelhorn, Stuttgart) 146-71.
- Openshaw S. (1974) *A Theory of the Morphological and Functional Development of the Townscape in an Historical Context*, University of Newcastle upon Tyne, Department of Geography, Seminar Papers, Number 24.
- Rodrigo-Cervantes, N. E. (1999) 'The concept of the fringe belt in a Mexican city: Morelia', in Corona, R. and Maffei, G. L. (eds) *Transformations of urban form* (Alinea, Firenze) FK2.16–FK2.20
- Schlüter, O. (1899). *Bemerkungen zur Siedlungs- geographie*. *Geographische Zeitschrift*, 5, 65–84.
- Scritaroci M.O. and Maric M. (2019) Morphological characteristics of green spaces in fortified towns and cities. *Urban Morphology* 23(1):27-44.
- Slater, T. R. (1978) 'Family, society, and the ornamental villa on the fringes of English country towns', *Journal of Historical Geography* 4, 129- 44.
- UN Habitat (2020) *World Cities Report 2020: The Value of Sustainable Urbanization*, United Nations Human Settlements Programme.
- Ünlü, T. (2013) Transformation of a Mediterranean port city into a 'city of clutter': dualities in the urban landscape – the case of Mersin. *Cities* 30(1):175–185.
- Ünlü T (2018). Urban growth of Turkish cities. In Strappa (ed) *Observations on Urban Growth*, Franco Angeli, Milano, pp 173-188.
- Ünlü T. (2022a) Urban Fringe Belts: Roots, Developments and Prospects, *Journal of Urban Research and Development*, 3(1): 4-15.
- Ünlü T. (2022b) Large-scale urban development and the possibility of new models in fringe-belt studies: the question of the 'umbrella fringe belt', *Urban Morphology*, 26(2): 189-193.
- Ünlü, T. and Baş, Y. (2016) 'Multi-nuclear growth patterns in a rapidly changing Turkish city: a fringe-belt perspective', *Urban Morphology* 20 (2), 107-21.
- Ünlü, T. and Baş, Y. (2019) Changes to Urban Form in Eastern Mediterranean Port Cities: Formation and Transformation of the Çamlıbel Neighborhood in Mersin. In Yenişehirlioğlu F., Özveren E., Selvi Ünlü T. (eds) *Eastern Mediterranean Port Cities: A Study of Mersin, Turkey—From Antiquity to Modernity*, Springer, Switzerland, pp. 221-239.
- Vilagrassa, J. (1990) 'The fringe-belt concept in a Spanish context: the case of Lleida', in Slater, T. R. (ed.) *The built form of Western cities* (Leicester University Press, Leicester), 300-18.
- Whitehand J. W. R. (1967) 'Fringe Belts: a Neglected Aspect of Urban Geography', *Transactions of the Institute of British Geographers* 41, 223-233.
- Whitehand, J. W. R. (1972a) 'Building cycles and the spatial pattern of urban growth', *Transactions of the Institute of British Geographers* 56, 39-55.
- Whitehand, J. W. R. (1972b) 'Urban-rent theory, time series and morphogenesis: an example of eclecticism in geographical research', *Area* 4, 214-22.
- Whitehand JWR (1974) The changing nature of the urban fringe: a time perspective. In: Johnson JH (ed) *Suburban growth*. Wiley, London, pp 31–52.
- Whitehand JWR (1975) Building activity and intensity of development at the urban fringe: the case of a London suburb in the nineteenth century. *J Hist Geog* 1:211–224.
- Whitehand, J.W.R. (1987) *The changing face of cities: a study of development cycles and urban form* Institute of British Geographers Special Publication no. 21, Blackwell, Oxford.

- Whitehand J. W. R. (1981a) Background to the urban morphogenetic tradition. In Whitehand JWR (ed) The urban landscape: historical development and management. Papers by M. R. G. Conzen Institute of British Geographers Special Publication 13. Academic Press, London, p 1-24.
- Whitehand J. W. R. (1981b) 'Conzenian ideas: extension and development', in Whitehand, J. W. R. (ed.) The urban landscape: historical development and management. Papers by M. R. G. Conzen Institute of British Geographers Special Publication 13 (Academic Press, London) 127-52.
- Whitehand, J. W. R. (1988) 'Urban fringe belts: development of an idea', Planning Perspectives 3, 47-58.
- Whitehand, J. W. R. (1994) 'Development cycles and urban landscapes', Geography 79, 3-17.
- Whitehand, J. W. R. (2012) Issues in urban morphology. Urban Morphology 16(1):55-65.
- Whitehand, J. W. R. (2018) 'Taking a long view: two centuries of urban morphology', Keynote Speech, ISUF 2018, Krasnoyarsk, 5-9 July 2018.
- Whitehand, J. W. R. (2019) Green space in urban morphology: a historico-geographical approach. Urban Morphology 23(1):5-17.
- Whitehand, J. W. R. (2020) Green space, fringe belts and the historico-geographical structure of cities. Urban Morphology 24(1):105-106.
- Whitehand J. W. R and Morton NJ (2003) Fringe belts and recycling of urban land: an academic concept and planning practice, Environment and Planning B: Planning and Design, vol. 30, pp. 819-839.
- Whitehand J. W. R. and Morton N. J. (2004) 'Urban morphology and planning: the case of fringe belts', Cities 21, 275-89.
- Whitehand, J. W. R. and Morton, N. J. (2006) 'The fringe-belt phenomenon and socioeconomic change', Urban Studies 43, 2047-66.
- Whitehand JWR, Gu K, Whitehand SM (2011) Fringe belts and socioeconomic change in China, Environ Plan B Plan Des 38:41-60.

Türkiye'de Konut Alanlarının Tasarımı ve Kentsel Dönüşüm üzerine Tipo-morfolojik bir Değerlendirme

F. Cânâ Bilsel¹

Özet

Yirminci yüzyıl dünyada planlı kentleşmeyle birlikte, sosyal konut alanları ve yeni yerleşimlerin planlanarak uygulandığı bir yüzyıl olmuştur. Türkiye'de Cumhuriyet dönemi boyunca dünyadaki bu gelişmelerin yansımalarının olduğu, planlı kentsel gelişmeyle birlikte, konut alanları uygulamalarının ülkeye özgü koşullarda gerçekleştiği izlenir. Bu sunuşta, tarihsel bir perspektiften planlı konut alanlarının tasarımı ve dönüşüm süreçleri üzerine, kimi örnekler üzerinden tipomorfolojik bir değerlendirme yapılacaktır. Erken Cumhuriyet döneminde 300.000 nüfuslu bir bahçeşehir olarak planlanan Ankara'da kentsel konut alanlarının oluşumu, bu oluşumda kooperatif örgütlenmesinin rolü ve 1960'lerden bugüne kentsel konut dokusunun parsel temelinde konu olduğu kentsel dönüşüm ve yeni yapılaşma sürecinde yeni tipomorfolojik oluşumlara odaklanılmaktadır. İstanbul'dan iki modern konut yerleşimi Ataköy ve 4. Levent örneklerinin ardından, Ankara'nın gelişme koridoru içerisinde iki planlı konut yerleşimi olan Batıkent ve Eryaman'ın planlama, kentsel tasarım ve uygulama süreçleri incelenmekte, bu yerleşimlerde kentsel biçimlenme ve mimari tipoloji ilişkileri irdelenmektedir. 1980'lerde Belediyeler tarafından oluşturulan planlı konut yerleşimlerine örnek olarak, Konya'da kooperatifler eliyle uygulanan Cumhuriyet ve Binkonut Mahalleleri bu kapsamda ele alınmaktadır. Günümüz kentleri, süregiden kentleşme süreçleriyle, çeperlerine doğru daha önce görülmemiş boyutlarda yayılarak büyümekte; merkezi kent alanları "kentsel dönüşüm" adı altında sürekli olarak yeniden yapılaşmaya konu olmaktadır. Ülkemizde geçmişten bugüne nitelikli yeni yerleşim ve konut çevresi tasarımı ve uygulamasının kentsel morfoloji ve tipoloji araştırmalarına konu olmasında, bu uygulamaların farklı boyutlarıyla incelenmesi, bu alanların özgün tipomorfolojik karakter özelliklerini çeşitli boyutlarıyla çözümleyen araştırmalar, bu alanların karakter özelliklerinin korunması yanı sıra, bugün birbirini tekrarlayan kent planları ve çok sınırlı mimari tip uygulaması karşısında, yeni konut alanlarının tasarımına yönelik önemli bir bilgi ve deneyim aktarımı sağlamları açısından değer taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konut yerleşimleri, Konut kooperatifleri, Tipomorfoloji, Parsel temelinde dönüşüm, Kentsel tasarım ve mimari tasarım bütünlüğü

Başkent Ankara'da Planlı Konut Alanlarının Oluşumunda Bahçeşehir Modeli ve Kooperatifler

Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda Ankara'nın başkent olarak imar ve inşa edilmesi sürecinde öncelikle kent planları elde edilmiş; başkentte bulunması gereken kamu yapıları yanı sıra, hızla artan kent nüfusunun konut gereksinimini karşılamak üzere Ankara Şehremaneti tarafından eski şehrin güneyinde 400 hektar büyüklüğünde bir alan kamulaştırılmıştır. Alman şehirci ve mimar Carl Lörcher'in hazırladığı plan uyarınca Yenışehir, başkentten yönetim merkezi çevresinde bahçeli evlerden oluşan bir yeni kent olarak inşa edilmeye başlanır (Cengizkan, 2004). Yenışehir'in ana aksını oluşturan Atatürk Bulvarı üzerinde bir dizi meydan tasarlamış olan Lörcher'in Eski Şehir için hazırladığı planda ise tarihi şehrin, açılacak yeni caddeler çevresinde yeniden inşa edilmesinin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak gerek tarihi şehrin yeniden inşası için yeterli kaynak bulunmaması, gerekse bu planın başkenti bir bütün olarak planlamakta yetersiz kalışı nedeniyle, 1927 yılında uluslararası düzeyde tanınırlığı olan şehircilik uzmanları davet edilerek bir şehircilik yarışması düzenlenmiştir (Tankut, 1993). Milletvekilleri ve teknik uzmanlardan oluşan jüri tarafından birinci seçilen Hermann Jansen, 300.000 nüfuslu bir Bahçeşehir olarak tasarladığı Ankara

¹ Prof. Dr., ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, canabilsel@gmail.com

Şehri Planı'nda (1928), farklı gelir grupları için konut alanları oluşturmayı öngörmüştür. TBMM ve Bakanlıklar'dan oluşan yönetim merkezinin güneyinde "Landhaus Viertel" -büyük bahçeli evlerden oluşan- mahalleler oluştururken, Eski Şehir'in kuzeyinde "Arbeiter Viertel" -Amele Mahalleri- planlamıştır. Yenişehir'in Lörcher Planı'na göre yapılaşmış olan merkezi alanlarında mevcut parsel düzenini ve bahçeli evlerden oluşan yapı düzenini küçük değişikliklerle planına işlemiş, buna karşılık Atatürk Bulvarı boyunca, bitişik nizamda apartman bloklarından oluşan kentsel karakterde, yeni bir yapılaşma tanımlamıştır.

Jansen 1932 yılında onaylanan Ankara Şehri İmar planı'nın dışında bir kooperatif yerleşimi olarak Bahçelievler'in de yerleşim planını hazırlar. Jansen'in Bahçeşehir tarzında bir yerleşim (*Siedlung*) olarak tasarladığı Bahçelievler, kooperatif örgütlenmesiyle de ülkemizde konut yerleşimi olarak öncü bir uygulamadır (Tekeli, 1984). Ancak, Berlin çevresinde iki Dünya Savaşı arasında inşa edilen işçi konut yerleşimlerinden farklı olarak üst düzey bürokratlar eliyle gerçekleştirilmiştir (Akcan, 2009). Jansen'in tasarımı gerçekleştirdiği Bahçelievler yerleşimi, bahçeli tek ve ikiz evlerden oluşan konut alanları, postane, okul ve tenis kulübü ve diğer spor alanları ile bunları birbirine bağlayan yeşil yollardan oluşmakta, bir yeşil kuşak yerleşimi sınırlamaktadır (Başaran, 2002).

Almanya'dan ithal edilerek ülkemize uyarlanan bir örgütlenme ve konut yerleşimi biçimi tanımlayan kooperatif modeli, Ankara'da Jansen'in imar planı sınırları dışında, büyük elçiliklerin yakınında kurulacak olan Güvenevler gibi başka mahallelerin oluşumunda da benimsenen örgütlenme modeli olur (Parlak, 2019).

Ankara'da konut alanlarının üretiminde kooperatif modeli gerek üst düzey bürokratlar tarafından gerekse memur ve işçi kesimleri tarafından bahçelievler tarzında konut alanlarının üretilmesinde yaygınlaşmış ve kentin birçok alanında kentsel doku kooperatiflerden oluşan mahallelerin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Bahçelievler yerleşimi, Küçükkevler ve Emek mahalleleri gibi çok sayıda konut mahallesinin ilk yerleşim çevresine eklenmesiyle genişlemiştir. Günümüzde üst yapısı tümüyle değişmiş olmakla birlikte, Bahçelievler'in sokak dokusu, ada ve parsel düzeni, bahçe içerisinde iki katlı konutlardan oluşan bu kooperatif yerleşimlerinin eklenmesi sonucu ortaya çıkmış; konut yapılarının aradan geçen 70-80 yılda en az iki defa yıkılıp yeniden inşa edilmesine karşın, kent adaları, parsel bölünmeleri ve sokaklar genişlikleri değişmeden bugüne dek varlığını sürdürmüştür (Başaran, 2002).

Kooperatif modelinin mevcut kentin sınırları dışında uygulandığı bir diğer konut mahallesi ise 1947-1952 yılları arasında mevzi bir plana göre inşa edilen Yenimahalle'dir. Öncelerden farklı olarak işçi ve memurlar tarafından kurulmuş olan bir kooperatif örgütlenmesiyle gerçekleştirilmiş olan Yenimahalle yerleşimi, sıraevlerden oluşan konut alanları yanı sıra, okul yapıları ve park alanlarıyla bir arada planlanmıştır. Günümüzde yerleşimin iki katlı sıra evlerinden çok azının korunabildiği Yenimahalle, özgün konut dokusunun yıkılıp, yoğunluğu yüksek bir apartman yapılaşmasına dönüşmüştür. Buna karşın, birkaç yıl önce yürütmüş olduğumuz bir tez araştırması, Yenimahalle'nin konut dokusu, çarşısı ve parklarıyla bugün de toplumsal anlamda mahalle kimliğini sürdürdüğünü, burada yaşayanların aidiyet duygusunun yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Okkalı, 2019).

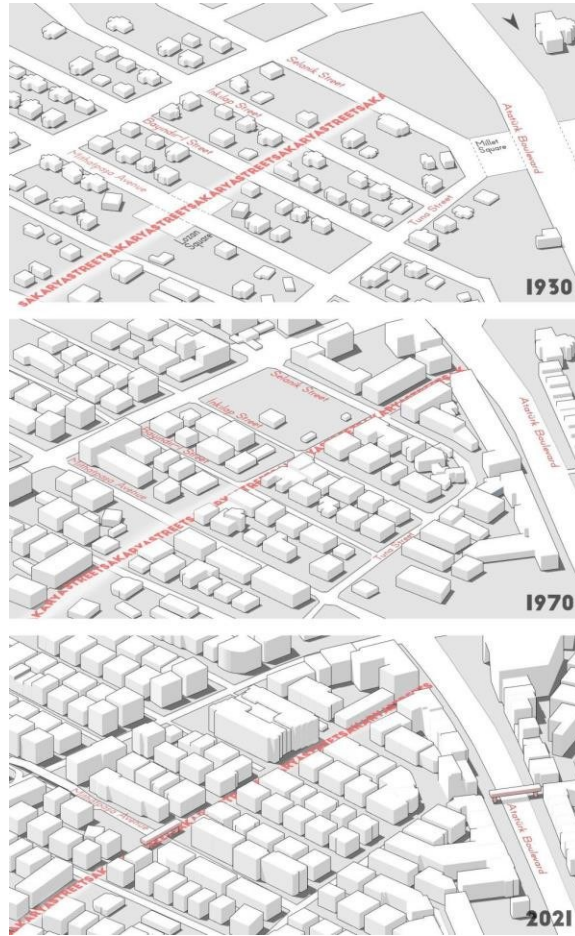
Ankara'da Planlı Konut Alanlarının Dönüşümü: Yıkılarak Yeniden Yapılaşma ve Yoğunlaşma

1950'ler sonrasında Ankara'nın merkezinin Ulus'tan Kızılay'a doğru kaymasıyla ve bu dönemde artan kırdan kente göç ile birlikte kentin nüfusunun hızla artması sonucunda kentin merkezi alanlarında bahçeli evlerin yıkılıp, yerlerine aynı parseller üzerinde kent konutu olarak apartmanların inşa edilmesi süreci başlar. 1965 Yılında Kat Mülkiyeti Kanunu'nun yürürlüğe girmesi sonrasında ivme kazanan bu kentsel dönüşüm sürecinde, bahçeli konutlar için oluşturulmuş olan konut parsellerinin boyutları, yapıların kat yükseklikleri ve yapılar arasında çekme mesafelerinin

belirleyen imar yönetmelikleri ile birlikte apartman tipolojisinin biçimlenmesinde belirleyici olur. (Parlak, 2019).

Erken Cumhuriyet döneminde planlı olarak oluşmuş olan bahçeli konut alanlarının diğer kentlerde de 1950'lerden 1980'lerin sonlarına kadar benzer bir dönüşüm geçirdiği izlenecektir. Güven Bilsel'in Mimarlık Dergisi'nde yayımlanan 1977 tarihli araştırma makalesinde vurguladığı gibi, "kentsel yenileme" niteliğinde olan bu değişim/dönüşümde kentlerin çeperlerine doğru gelişmesinin, o dönemde aşılamayan kentsel eşikler ve altyapı maliyetleri nedeniyle olanaklı olamamasının önemli bir payı vardır (Bilsel, 1977). Kentlerin merkezleri birden çok yıkılıp yeniden yapılaşarak yoğunlaşmıştır. Son yıllarda gerçekleştirilen tipo-morfoloji araştırmalarının gösterdiği üzere mevcut parsel düzeni değişmeden üst yapının yıkılıp yenilenmesi ile gerçekleşen bu yenileme süreci, Türkiye kentlerine özgü bir apartman dokusunu ortaya çıkarmıştır (Parlak, 2019).

Şekil 1 Ankara Kızılay Kent Merkezi'nde Sakarya Caddesi çevresinde kentsel dokunun dönüşümü: 1930: Bahçe içerisinde tek konutlardan oluşan doku, 1970: 1964 Bölge Kat Nizamı uygulaması sonrasında apartman bloklarından oluşan kent dokusuna dönüşüm, 2021: Güncel durumda ölçek ve yoğunluk değişimi. Aksonometrik çizim, Utku Coşkun (2021).

Planlı kent alanları üzerinde ortaya çıkan bu dönüşümün, imar planları ile elde edilmiş olan kent dokusu üzerinde, zamanla yoğun bir yapılaşmanın oluşumu ve bu alanlarda farklı merkez işlevlerinin bir arada yer almasıyla, kentsellik üreten bir merkez karakteri kazandığı savunulabilir. Kentsel formu, sokak, ada ve parsel düzeni Lörcher Planı'na göre biçimlenmiş olan Yenişehir'de, Kızılay ve çevresi 1964 yılında Bölge Kat Nizamı'nın uygulamaya koyulmasıyla hızlı bir dönüşüme konu olur. Bahçe içerisinde iki katlı konut yapılarının yerine, üzerinde buldukları cadde ve sokakların genişliğine göre 5, 7 ve 9 katlı apartman bloklarının inşa edilmesiyle yapı ve nüfus yoğunluğu 1970 yılına gelindiğinde önemli ölçüde artar. Sakarya ve Tuna Caddeleri çevresinde kentsel dönüşümü konu alan bir tez çalışmasında, parsel temelinde, yapıların 2 veya 3 defa yıkılıp

yeniden yapımıyla yinelenen bu değişimin, yapı ve nüfus yoğunlaşması yanısıra işlevsel dönüşüme de olanak sağladığı ortaya koyulmuştur. Kızılay merkezi iş alanında apartman tipolojisi konut kullanımları dışında, önce üst katlarda ofis, alt katlarda ticaretin gelişebileceği bir kullanım esnekliği sağlar; son dönemde ise kafeler, restoranlar ve barlar üst katlara yerleşir. Bu yapısal ve işlevsel dönüşümün kentin bu merkezi bölgesinde kentsellik ürettiği, canlı bir kent yaşamının gelişimine olanak sağladığı söylenebilir (Coşkun, 2021).

Prof. Dr. Gönül Evyapan'ın yine Kızılay kent merkezi içerisinde yer alan Karanfil ve Konur Sokaklar çevresinde, bahçe içerisinde tek konut yapılarından, apartman yapılarına dönüşümünü konu alan araştırması ise Ankara'nın merkezinde gerçekleşen kentsel değişimi incelediği çalışması, kent dokusu ile bina tiplerini bir arada ele alan bir tipo-morfoloji araştırması olmasıyla da öncü bir çalışmadır (Evyapan, 1980). Evyapan bu araştırmasında, kent merkezinde gerçekleşen bu kentsel dönüşümde, parsel düzeninin belirlediği mülkiyet bölünmelerine karşın, yapı çekme mesafeleriyle oluşan arka bahçelerin birleştirilmesiyle ortak dış mekânların oluşturulma potansiyeline dikkat çekmiştir.

Günümüzde afet riski karşısında kentsel dönüşüm süreci, deprem riskinin yüksek olduğu İstanbul ve İzmir yanı sıra, Ankara dahil birçok kentin merkezi alanlarında parsel ölçeğinde bir yeniden yapılaşma biçiminde devam etmekte ve dönüşüme konu olan alanlarda zaten yoğun olan mevcut yapılaşmanın olağanüstü yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Ancak bu yapı ve nüfus yoğunlaşmasının bir üst sınırının olması gerekir. Kentin ulaşım altyapısının (yollar, caddeler, sokaklar) ve içme suyu, kanalizasyon, doğal gaz, elektrik, internet ve diğer altyapı sistemlerinin kaldırabileceği nüfus yoğunluğunun aşılması önemli altyapı sorunlarına neden olmaktadır. Son dönemde deprem riski karşısında hızlanan bu kentsel dönüşüm sürecinin parsel temelinde gerçekleşmesi ve buna alternatif bir kentsel dönüşüm için gerekli finansman modellerinin geliştirilememesi nedeniyle mevcut yapı parselleri üzerinde yapıların yükselmesi sonucunda son derece sağlıklı bir kentsel çevre ortaya çıkmaktadır. Ortak yeşil alanların, depremde toplanma alanlarının sağlanamadığı, yeni kamusal alanların ve sosyal donatının yetersiz kaldığı bu yeniden yapılaşma süreci hızlı bir biçimde yaşanmaktadır. İstanbul'da Anadolu yakasında Kadıköy Bostancı arasındaki hızlı kentsel dönüşüm bu bölgenin mekânsal karakterinin ve çevre değerlerinin tümüyle yitirilmesine neden olmaktadır.

Diğer kentlerde de benzer bir dönüşüm ve yeniden yapılaşma süreci izlenmektedir. Ankara'nın yerleşik konut mahallelerinde apartman yapıları tek tek yıkılarak yerlerine aynı parseller üzerinde daha yüksek apartman blokları yapılmakta, eskiden ön, arka ve yan bahçelerde varlığını sürdürebilmiş olan ağaçlar ve yeşil varlığı ortadan kalkarak yerlerine parsel sınırına kadar yeraltı otoparkları inşa edilmektedir. Yeşil varlığının neredeyse bütünüyle ortadan kalkması yanı sıra yükselen yapı blokları, gün ışığından yararlanamayan yoğun bir yapı çevre ortaya çıkarmakta; artan nüfusa karşın yol genişliklerinin sabit kalması karşısında ulaşım sorunları önemli bir boyut kazanmaktadır. Parsel ölçeğinde gerçekleşen bu kentsel dönüşüm süreci, geçmişte olduğu gibi bugün de imar yönetmelikleriyle biçimlendirilmekte; yönetmeliklerle yapı düzenini belirleme alışkanlığı, konut alanlarında ne kentsel tasarım ne de mimari ölçeklerde farklı çözümler geliştirilemesine olanak sağlamaktadır. Buna karşılık farklı bir organizasyon ve finansman modelleri geliştirilerek kentsel yerleşim birimleri / komşuluk birimleri ölçeğinde tipo-morfolojik araştırmaya dayalı farklı kentsel tasarım ve mimari çözümler geliştirilmesi ve buna olanak tanıyacak kentsel dönüşüm modelleri oluşturulmasına gereksinim bulunmaktadır.

Yeni Kentsel Yerleşimlerin Planlanmasında Kentsel Tasarım ve Mimari Tasarım Bütünlüğü Üzerine

II. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'da savaşta yıkılan şehirlerin yeniden inşası ve artan konut gereksinimini karşılamak üzere yeni kentlerin, kentsel yerleşimlerin ve sosyal konut alanlarının planlanarak uygulanır. İki Dünya Savaşı arasında geliştirilmiş olan yeni yerleşim modelleri; Le

Corbusier'nin "Güneş, Yeşil, Açık Mekân" mottosuyla geliştirdiği *La Ville Radieuse* (Işıyan Şehir) ve *La Ville Verte* (Yeşil Şehir) tasarımları savaş sonrasındaki yeni yerleşimlerin planlamasında model oluşturmuştur. Le Corbusier, 1948 yılında İzmir için CIAM Şehircilik ilkeleri çerçevesinde geliştirdiği "400.000 nüfuslu Yeşil Şehir" projesinde arazinin özel mülkiyete konu olmaması gereğini savunmuş, İzmir'de deprem riskini de gözeten alçak katlı bir konut tipolojisi önermiştir. Le Corbusier'nin İzmir için Nazım Plan önerisi uygulanmamış olmakla birlikte, yeşil alanlar içerisinde iskân üniteleri, kent merkezinde yüksek ofis blokları, işlevsel bölgeleme ve diğer bazı önerileri, İzmir'de sonraki kentsel düzenlemelere bir ölçüde kaynaklık eder (Bilsel, 2003, 2020).

İki savaş arasında İngiltere'de ilk örnekleri gerçekleştirilen Bahçeşehirleri, Almanya'da Berlin'de, Frankfurt'ta ve diğer şehirlerde kentlerin çeperlerinde, kooperatifler eliyle gerçekleştirilen Siedlung örneklerini, II. Dünya Savaşı Sonrasında Büyük Britanya'da mevcut kentlerin dışında planlanan Yeni Kentler (New Towns), Fransa'da yeni sosyal konut siteleri (*les cités*) ve 1965 sonrasında yeni kentler modernist mimarlık ve fonksiyonist planlama hareketinin ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilir.

İstanbul'da İki Modern Konut Yerleşimi: Ataköy ve Levent 4. Mahalle

Türkiye'de modernist fonksiyonist hareketin çizgisinde gerçekleştirilen ilk planlı kentsel yerleşimler İstanbul'da Ataköy ve 4. Levent yerleşimleridir. Her iki örnek de şehirci ve mimarlar eliyle, mimari tasarım ile kentsel tasarımın bir arada geliştirildiği yeni yerleşimlerdir. İtalyan şehirci mimar Luigi Piccinato'nun, Tuğrul Akçura, Ertuğrul Menteşe ve diğer şehirci ve mimarların işbirliğiyle tasarladığı Ataköy yerleşkesi Emlak ve Kredi Bankası tarafından finanse edilmiş ve uygulaması gerçekleştirilmiştir (Yöney, 2018). Yeşil alanlar içerisinde, gün ışığından en iyi şekilde yararlanabilecek şekilde konumlandırılmış olan konut blokları, kütle, cephe ve iç mekân organizasyonu ile modernizm ilkelerine uygun olarak tasarlanmıştır.

Çarşı, okul ve sosyal merkezden oluşan merkez alanı ise insan ölçeğinde, farklı bir tasarım yaklaşımını yansıtır. Konut bloklarının arasında kalan alanlar Emlak ve Kredi Bankası'nın mülkiyetindeyken, 2000'lerin başlarında konut bloklarının arasında bulunan bu yeşil alanların yerine yeni konut blokları inşa edilmesi gündeme gelmiş; Ataköy'de yaşayanların girişimleriyle Bakırköy Belediyesi bu alanları Emlak Kredi Bankası'ndan devralarak park alanlarına dönüştürmüştür. Ataköy yerleşimi bugün de yeşil alanlarıyla bütünleşen modern bir konut yerleşimi olarak alternatif bir yaşam çevresi ve bir açık kent parçası oluşturur.

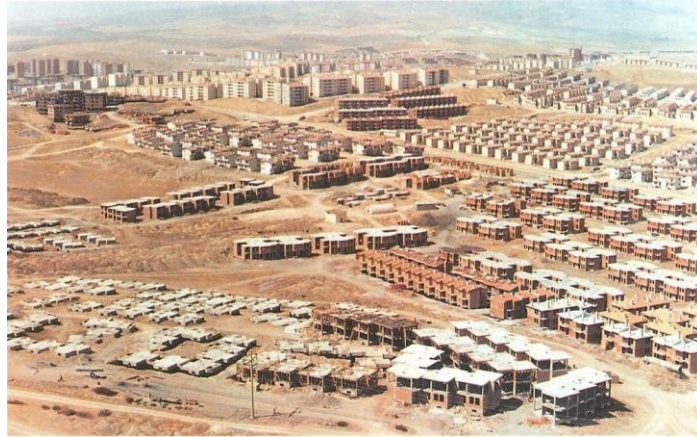
Kemal Ahmet Arû ve Rebii Gorbon tarafından bahçe şehir ilkelerine uygun olarak planlanan ve Emlak Kredi Bankası tarafından uygulaması yapılan Levent yerleşiminin 4. Etabını oluşturan Levent 4. Mahalle yerleşimi de Ataköy gibi 1950'lerin modernist kentsel tasarım anlayışını yansıtır (Ayataç, vd., 2016). Yerleşimin kentsel ve mimari tasarımını Arû ve ekibinin geliştirdiği 4. Levent'in ana giriş aksı üzerinde konumlandırılmış olan çarşı, konut alanlarından ayrı tasarlanmıştır. Yerleşimin girişini vurgulayan yüksek konut bloğu diğerlerinden farklı bir mimari tip oluşturur. Alanın geri kalan bölümünde 4 katlı modern konut blokları gün ışığından en iyi biçimde faydalanmak üzere, yeşil alanlar ile ilişkili yaşam alanları oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır. Levent'in bahçeli evlerden oluşan dokusu bugün konut yanında, ticari kullanımlara ev sahipliği yapacak şekilde dönüşürken 4. Levent'te konut kullanımları ile birlikte ofis kullanımları yer almaktadır. Bu dokuda dönüşüm alanının bütününe kentsel koruma kapsamına alınması yanı sıra, konut parselleri bazında, arazide bir mülkiyet bölünmesinin olmaması nedeniyle yerleşim bütünlüğünü korumaktadır (Karabey, 2012'den aktaran, Kalfaoğlu, 2022). 1950 sonrası dönemin modernist kentsel ve mimari tasarım anlayışını yansıtan 4. Levent yerleşimi bu niteliğiyle karakterini koruyan özgün bir karakter bölgesi oluşturmaktadır.

Ankara'da İki Planlı Konut Alanı: Batıkent ve Eryaman

Ankara'da artan nüfus karşısında orta ve alt gelir gruplarının konut gereksinimini karşılamak üzere Ankara Nazım Plan çalışmaları kapsamında, 1974 tarihli Ankara Metropolitan Alan Nazım Planı'nda kentsel gelişmenin Batı koridoruna açılması ve kuzeybatı yönünde yeni yerleşim alanları planlanması öngörülmüştür. Ankara'da giderek büyük boyutlara ulaşan gecekondu sorununa çözüm bulmak üzere ilk adıyla Akkent –sonraki adıyla Batıkent, İstanbul Yolu üzerinde, OSTİM kent merkezinden 13,5 km. uzaklıkta 250.000 nüfuslu bir yeni yerleşim olarak öngörülmüştür. Gecekondu Önleme Kanunu kapsamında yaklaşık 1000 hektar büyüklüğünde bir alanın Ankara Belediyesi tarafından kamulaştırılması amacıyla Batıkent'in 1/5.000 ölçekli ilk yerleşim planı şehirci mimar Bülent Berksan tarafından yapılır. Daha sonra Kent-Koop'un bünyesinde hazırlanan plan alternatifleri arasında, kent plancısı Suavi Akansel ve ekibinin hazırladığı yerleşim planı benimsenerek uygulama bu plan doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Keskinok, 2006, Göksu, 2022).

Çok sayıda yapı kooperatifinin üyesi olduğu bir kooperatifler birliği örgütlenmesi olan Kent-Koop'un eşgüdümü altında, Batıkent yerleşimi işlevsel bölgeleme ve komşuluk birimi ilkelerine göre hazırlanmış bir plan doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda her bir kent adası bir konut kooperatifine tahsis edilmiş; konut alanı ve birimlerinin tasarımı kooperatiflerin seçtiği farklı mimarlar tarafından yapılmıştır. Kent-Koop Batıkent'in uygulamasında gösterdiği örgütlenme başarısı nedeniyle 1987 yılında Dünya Konut Yılı Ödülü'ne değer görülür. Ancak, konut alanlarının yapımının büyük ölçüde tamamlanmasına karşılık Batıkent'in merkezinde ticaret ve kültürel kullanımlar için ayrılmış olan geniş alan çok yakın zamana kadar büyük bir boşluk olarak kalmış; Batıkent, ticaret ve ofis işlevleri yanı sıra sosyal ve kültürel kullanımların yer almasının planlandığı merkez alanının uygulaması gerçekleştirilemediğinden, Batıkent büyük ölçüde Ankara kent merkezine bağımlı bir uydu yerleşim olarak kalmıştır. Bu alanın hemen yakınında bir diğer alanda özel bir inşaat şirketi tarafından gerçekleştirilen bir alışveriş merkezi ile kapalı bir konut sitesi Batıkent'in mekânsal ve sosyal dokusuna aykırı bir biçimde inşa edilmiştir. Batıkent'in merkezinde ticari ve kültürel merkez olarak planlanmış olan alan ise 2009 yılında bir plan değişikliği ile park ve rekreasyon alanına dönüştürülmüş geçtiğimiz yıl Ankara Büyükşehir Belediyesi bu alanda park düzenlemesine başlamıştır.

Şekil 2 Batıkent'te konut gruplarının yapımı (Pamir, 1988)

Komşuluk birimleri ve işlevsel bölgeleme (*zoning*) ilkelerine göre planlanmış olan Batıkent'te üretilen konut dokusunun, yerleşimin nüfus büyüklüğüne karşın kentsellik üretmekte ve farklı kentsel kullanımları bir arada barındırmakta yetersiz kaldığı, konut dışında kentsel işlevlerin belirli alanlarla sınırlı kaldığı, "bulvar" adını alan ulaşım arterlerinin ve bu yollar üzerindeki konut yapılarının kentsel yaşamın gerektirdiği karma işlevleri bir arada barındıracak şekilde tasarlanmamış olmasının bu sonucu doğurduğu görülmektedir. Bu durum, işlevsel bölgelemeye dayalı fonksiyonalist bir kent planlama anlayışı yanı sıra, kent planlama ve mimari

tasarım ölçekleri arasında ilişki kuracak bir kentsel tasarımın bulunmaması; meslek alanları arasındaki ayrışma nedeniyle kentsel form ile mimari tasarım araştırmalarının bir arada yapılması olanağının bulunmamasının bir sonucu olarak görülebilir.

Ankara'da bir diğer planlı yeni yerleşim alanı Eryaman'dır. Ankara Metropolitan Alan Nazım Planı kapsamında yer seçimi yapılmış olan Eryaman'ın –Batıkent'ten farklı olarak- önce İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü tarafından planlaması ve ve Emlâk Kredi Bankası tarafından ilk iki etabının uygulaması gerçekleştirilmiş; 1983 yılında Toplu Konut İdaresi (TOKİ)'nin kurulması ile birlikte III. Etap'tan başlayarak yerleşimin planlaması, komşuluk birimlerinin kentsel ve mimari tasarım projelerinin elde edilmesi süreçleri TOKİ tarafından yürütülmüştür. Eryaman'ın üst ölçekte yerleşim planlaması, şehirci ve mimar Bülent Berkсан tarafından hazırlanmıştır. Birbirinden yeşil alanlarla ayrılan komşuluk birimlerinden oluşan bu yerleşim planında, her bir komşuluk birimi içerisinde bir mahalle merkezi yer almakta ve bu merkezleri yeşil koridorlarla birbirlerine bağlanmaktadır. Yerleşim planında komşuluk birimlerinden birini oluşturan III. Etap için TOKİ tarafından davetli bir kentsel ve mimari tasarım yarışması düzenlenmiş, yarışma sonucunda seçilen Ahmet Gülgönen ve Tuncay Çavdar'ın projeleri bir arada uygulanmıştır.

Şekil 3 Bülent Berkсан, Eryaman Nazım Plan Revizyonu 1/5000 Ölçekli Plan, (Berkсан 1994)

Ahmet Gülgönen'in kentsel tasarım projesine göre uygulanan III. Etap yerleşimi, konut kümeleriyle birlikte, mahalle çarşısı, anaokulu, sağlık merkezi, pazar yeri, park ve spor alanlarını içermektedir. Konut kullanımına ayrılan adalarda kentsel tasarım projesi uyarınca konut yapıları çeper bloklar oluşturmakta ve her biri bir ortak avlu ya da iç bahçe çevresinde, girişleri mimari öğelerle belirlenmiş, tanımlı, ortak dış alanlar oluşturmaktadır. Mekânsal olarak avlu formunda tanımlı dış mekân çevresinde oluşturulmuş olan bu konut adaları, kendi içerisine kapalı alanlar olmayıp, bir avludan diğerine geçişlere olanak sağlayan erişilebilir ve geçirgen mekânlar olarak tasarlanmıştır.

Şekil 4 Eryaman III. Etap Mahalle Merkezinde Çarşı (Fotoğraf: Cânâ Bilsel)

Şekil 5 Eryaman III. Etap, konut adası, iç bahçe ve konut bloğu giriş (Fotoğraf: Cânâ Bilsel)

Burada 1990'ların postmodern kentsel tasarım yaklaşımının bir yorumunu görmek olanaklı olmakla birlikte, yerleşimin tasarımında insan-çevre ilişkileri araştırmalarından yararlandığı görülmektedir. Avrupa kentlerinde modern konut sitelerinde yapı bloklarının aralarında kalan tanımsız yeşil alanların insanlar tarafından sahiplenilmemesi ve giderek güvensiz alanlara dönüşmesi sorunu karşısında Oscar Newman'ın (1972) *Defensible Space* (Savunulabilir Mekân) yaklaşımına uygun bir tasarım anlayışı benimsendiği söylenebilir. Eryaman III. Etap'ta insan-çevre ilişkileri araştırmalarında, mahalle sakinleri tarafından benimsenen/ sahiplenilen dış mekânlar yaratma, mimari ve mekânsal çeşitlilik araştırmasının olduğu görülmektedir (Cengizkan, 2009).

Her bir konut adası bir komşuluk oluşturmakta, konut adalarında oturanlar tarafından seçilmiş belirlenen yöneticilerin Eryaman'ın Mahalle Konseyini oluşturulması düşünülmüştür. Kent adalarının çeperlerini tanımlayan konut bloklarında çok sayıda farklı daire tipi mimari olarak çözülmüş; böylece her bir konut adasında farklı profilde kullanıcıların bir arada yaşamaları, diğer bir deyişle toplumsal çeşitliliğe olanak sağlanması hedeflenmiştir. Farklı konut tiplerinin, çocuklu

ailelere uygun büyük daireler ile stüdyo dairelerin bir arada çözülmesi farklı yaş gruplarından kullanıcıların bir arada yaşamasını sağlamak üzere düşünülmüştür (Bilsel, 2000).

Tuncay Çavdar tarafından tasarlanan alanda ise konut yapıları bir iç sokak oluşturacak şekilde yerleştirilmiş, komşuluk biriminde toplumsal yaşamın bu sokak çevresinde gerçekleşeceği düşünülmüştür. Eryaman III. Etap'ın bütününde tipolojik bir araştırmaya dayalı olarak geliştirilen kentsel ve mimari tasarım çözümlerinin bir arada etüt edildiğine özellikle dikkat çekmeyi isterim.

Eryaman IV. Etap'ta ise TOKİ bu defa, bir kentsel tasarım yarışması açmak yerine, farklı bir yöntem izlemiş; Ankara'da önceki uygulamalarıyla tanınmış olan mimarlar davet edilerek, önceden yol şeması ve kent adaları oluşturulmuş olan bir plan şeması üzerinde, farklı bölgeler için "vaziyet planları" ve mimari tasarımlar geliştirmeleri istenmiştir. Nitelikli konut tasarımlarının elde edildiği Eryaman IV. Etap'ta, bütüncül bir kentsel tasarımdan çok mimari tasarım araştırmalarının olduğu gözlemlenir. Arazi üzerine farklı biçimlerde yerleştirilmiş olan konut blokları ve kent adasında yer alan açık alanlar içerisinde konumlandırılmış olan nokta bloklardan, çeper bloklara uzanan bir tipolojik çeşitleme olduğu izlenir. Her bir konut adası birbirinden ayrı bir denetimli alan oluşturmaktadır.

Eryaman III. ve IV. Etaplarda kentsel ve mimari tasarım araştırmasının öne çıkması ve örnek birer yaşam çevresi oluşturmasına karşın, TOKİ tarafından gerçekleştirilen sonraki etaplarda yapı çevrenin tasarımına yönelik özgün araştırmaların bir tarafa bırakıldığı, buna karşılık yapı maliyetini en aza indiren, en etkin ve hızlı inşaat yöntemi olarak benimsenen tünel kalıp sistemine uygun olarak tasarlanmış, çoğunlukla nokta bloklardan oluşan konut yerleşimlerinde, belirli konut tiplerinin tekrarlanarak çok sayıda üretildiği izlenmektedir. Konut blokları çevresinde kalan yeşil alanlar ve otopark alanlarının güvenliğini sağlamak üzere çevrelerinin tellerle kapatıldığı ortak dış alanların konut bloklarıyla ilişkilendirilmediği gözlemlenmektedir.

İstanbul ve Ankara'da gerçekleştirilmiş olan bu nitelikli konut yerleşimleri yanı sıra, Anadolu'nun farklı kentlerinde çok iyi bilinmeyen, kentsel konut alanları tasarımı açısından nitelikli, yeni yerleşim ve konut alanları tasarımları bulunmaktadır.

Belediye Öncülüğünde Kooperatifler Eliyle Toplu Konut Üretimi: Konya'da Cumhuriyet ve Binkonut Mahalleleri

1980'lerde Kent-koop çatısı altında Batıkent'te, 1990'ların sonlarına kadar Ümitköy, Çayyolu vb. kentin yeni gelişme alanlarında kooperatifler, Ankara'da başlıca toplu konut üretme biçimini oluşturur. Türkiye'nin diğer şehirlerinde de kooperatifler eliyle toplu konut üretiminin yaygınlaştığı izlenir. 1980'lerde Belediyelerin girişimleriyle, orta alt gelir grupları için konut alanları planlandığı ve bunların kooperatif modeliyle gerçekleştirildiği görülür. Konya'da 4. Gecekondu Önleme Bölgesi planlaması ve bu kapsamda kooperatifler eliyle inşa edilen Cumhuriyet ve Binkonut mahalleleri, bu dönemde Belediye öncülüğünde kooperatif modeliyle orta ve alt gelir gruplarının konut gereksinimini karşılamak üzere gerçekleştirilmiş olan önemli uygulamalardan birini oluşturur. 2000'li yıllarda Toplu Konut İdaresi'nin ve büyük müteahhitlik şirketlerinin konut sektöründe egemen olmasıyla birlikte, toplu konut üretiminde kooperatiflerin payının büyük ölçüde azaldığı gözlemlenmektedir.

Konya'da 4 Nolu Gecekondu Önleme Bölgesi olarak planlanmış olan Cumhuriyet ve Binkonut mahalleleri üzerine Dr. Sami Kalfaoğlu'nun doktora tez araştırmasının kimi bulgularına burada özet olarak yer vermek isterim. 1965 yılında Konya imar planı yarışmasını kazanan şehirci mimar Yavuz Taşçı, Konya imar planı çalışmaları kapsamında öneri Organize Sanayi Bölgesi'nin batısında yer alan bu alanı, sanayide çalışanlar yanı sıra orta ve orta-alt gelir gruplarına yönelik bir yeni konut yerleşimi olarak tasarlamıştır (Kalfaoğlu, 2022). Kentin İstanbul Yolu üzerinde kuzey yönünde gelişme alanı

olarak planlanan bu alan mevcut kent ile kuzeyde Selçuk Üniversitesi yerleşkesi arasında uzanmaktadır.

Mimar Yavuz Taşçı'nın 4 Nolu Gecekondu Bölgesi için hazırladığı yerleşim planının, özgün bir kentsel tasarım yaklaşımıyla geliştirilmiş bir proje olduğu görülmektedir. Yerleşim planında konut adaları bir ana ulaşım ve yeşil omurganın her iki tarafında komşuluk birimleri oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir. Yaya yolları trafik yollarından ayrılmış, otopark alanları konut alanlarının dışında düzenlenmiştir. Komşuluk birimleri, çocuk oyun alanları çevresinde tasarlanmış olan konut kümelerinden oluşmaktadır. Kentsel tasarım projesi, konut bloklarının mimari tasarımına geçiş sürecinde ortaya çıkan kimi sorunları çözmek üzere yeniden gözden geçirilir; İmar ve İskan Bakanlığı tarafından kentsel tasarımın ana ilkeleri korunarak uygulama imar planı hazırlanır (Kalfaoğlu, 2022).

Şekil 6 Binkonut Mahallesi'nin havadan görünüşü (Kalfaoğlu, 2022)

Şekil 7 Cumhuriyet ve Binkonut Mahalleleri'nde araç ulaşım yolu ile konut alanlarını ayıran yeşil şerit ve yaya yolu tasarımı, güncel durum (Kalfaoğlu, 2022)

Konya Belediyesi tarafından koordinasyonu yürütülen plan uygulama süreci çok sayıda yapı kooperatifi eliyle gerçekleştirilmiştir. Mahalle sakinleriyle yapılan yarı yapılandırılmış söyleşilerde, bu alanda yaşayanların aidiyet duygularının ve özellikle kooperatifler altında bir araya gelmiş olan mahalle sakinleri arasında toplumsal dayanışma bağlarının güçlü olduğu aktarılmıştır. Bugün Konya kentiyile bütünleşen bir açık kent parçası ve nitelikli bir yaşam çevresi olarak varlığını sürdüren, görece düşük yoğunluklu bu konut yerleşimi günümüzde kentsel dönüşüm baskısı altındadır. Bu mahallelerin kentsel tasarıma dayalı olarak oluşmuş olan mekânsal değerlerinin farkında olunması, bu değerlerin sürdürülebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Son Söz Yerine...

Son dönemde ülke kentleri giderek hızlanan bir kentsel dönüşüm baskısı altında bulunmakta; kentler yeni konut alanlarının, çoğunlukla kapalı konut sitelerinin yan yana eklenmesi ile çeperlerine doğru hızlı bir biçimde yayılarak büyümekte. Otomobile bağımlı bir yaşam biçimine dayatan, ortak kamusal alanların göz ardı edildiği ve ancak en son uygulanabildiği bu kentleşme sürecinde kentsel tasarıma hemen hiç yer verilmezken, günümüz uygulamalarında mimari tasarım ise belirli bina tipleri ile sınırlı kalmış görünmektedir. Oysa yeni kent alanlarının üretilmesinde kent plancıları, kentsel tasarımcılar, mimarlar ve peyzaj mimarlarının birlikte görüş alışverişiyle yürütülmesi, kent mekânlarının ve geleceğin yapıları çevrelerinin nitelikli birer yaşam çevresi oluşturabilmesi açısından bugün artık bir gereklilik oluşturuyor.

Bu bağlamda, ülkemizde yakın geçmişte gerçekleştirilmiş, az sayıda da olsa nitelikli yeni yerleşim ve konut çevresi tasarımı ve uygulamasının kentsel morfoloji ve tipoloji araştırmalarına konu olmasında, bu uygulamaların farklı boyutlarıyla incelenmesinde, bu alanların özgün tipomorfolojik özelliklerinin korunarak geleceğe taşınabilmesi kadar, yeni tasarım süreçlerinde araştırma sonuçlarından faydalanılması açısından da büyük yarar bulunmaktadır. Kent formunu oluşturan süreçler ve öğeler ile mimari tipoloji ilişkilerinin araştırılması hem kentsel tasarım hem de mimari tasarım alanında yenilikçi olduğu kadar sürdürülebilir çözümlerin geliştirilebilmesinin ön koşuludur.

Şubat 2023 depremleri ile ülkemizde 11 ilde çok sayıda kentsel ve kırsal yerleşimde büyük yıkımlar ve büyük boyutlarda can kaybı yaşanmış, çok önemli sayıda insan evsiz kalmıştır. Yakın gelecekte 650.000 yeni konut biriminin inşa edilmesi öngörülmektedir. Bir diğer deyişle, depremden etkilenen tüm kentler yeniden inşa edilecek; kısa sürede yapımı planlanan yeni konut alanları, kentlilerin yeni yaşam alanlarını oluşturacaktır. Bölge kentlerinin yeniden inşasında, kent planlama, kentsel tasarım, peyzaj tasarımı ve mimari tasarımın birbirini tamamlayan uzmanlıklar olarak işbirliği, geleceğin sürdürülebilir ve dirençli kentsel yerleşimlerini, sağlıklı ve nitelikli yaşam çevrelerini oluşturabilmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Akcan, E. (2009). *Çeviride modern olan: şehir ve konutta Türk Alman ilişkileri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evyapan, G.A. (1980). *Kentleşme Olgusunun Hızlanması Nedeniyle Yapılar Yakın Çevresinde Düzeyinde Açık Alan ve Mekanların Değişimi*. Ankara: ODTÜ
- Atıcı, M., Bilsel, C. (2021). "A Study on the Participatory Approaches of the Design of Batıkent Settlement in Ankara", *Histories of Urban Design: Global Trajectories and Local Realities Symposium*, 15-17 Kasım 2021, Zürih: ETH
- Ayataç, H., Yöney, N., Başkaya, F.A.T. (2016). "Türkiye'de Konut Alanlarının Planlanması: Kemal Ahmet Arû'nun Levent 4. Mahalle Tasarım Yaklaşımı", N. Zeren Gülersoy, T.K. Koramaz (der.), *Kemal Ahmet Arû: Kentsel Planlama ve Tasarım*, İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları, s. 237-274.
- Baş, Y. (2010). "Production of Urban Form as the Reproduction of Property Relations Morphogenesis of Yenışehir – Ankara", *Şehir Planlama Programı, Doktora Tezi*, Ankara: ODTÜ.
- Baş, Y. (2018). "Ankara-Yenışehir'de Kentsel Biçimin Değişimi ve Mülkiyet İlişkilerinin Rolü." "DeğişKent" *Değişen Kent, Mekân ve Biçim, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, İstanbul, s. 811-824.
- Başaran, B. (2002). From a garden suburb to an urban district: An evaluation on the spatial qualities of Bahçelievler district, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Programı, Ankara: ODTÜ.
- Yöney, N.B. (2018). "Modern Bir Planlama Deneyimi: Ataköy," *Mimar-ist*, 61, s. 58-68.
- Berksan, B. (1994). *Eryaman Toplu Konut Alanı Revizyon İmar Planı*, Yayınlanmamış Plan Açıklama Raporu.
- Bilsel, S.G. (1977). "Ankara'nın Kentsel Gelişmesinde Yıkılıp Yeniden Yapılma Yoluyla Yükselip Yoğunlaşma Olgusu ve Yaygınlaşma Seçeneği", *Mimarlık*, 77/3, s. 54-59.
- Bilsel, S.G. (2018). "Başkent Ankara / 1: Özel İlgi Odaklarının Oluşum ve Değişim Süreçleri." *Mimarlık* 401, s. 73-76.
- Bilsel, S.G. (2018a). "Başkent Ankara / 2: Çağdaş Başkent'in Mekâna Yansımış Özgün Kültürel Kimliği ve Değiştirilme Çabaları." *Mimarlık*, 402, s. 61-65.

- Bilsel, C (2003). "Le Corbusier ve İzmir: Geleceğin Kenti Üzerine Tematik Bir Proje", Sanat Dünyamız. Yapı ve Kredi Yayınları, s. 151-165.
- Bilsel, F. C. (2020). "CIAM Çerçevesi İzleğinde Bir Şehircilik Projesi: İzmir İçin Yeşil Şehir Önerisi," *Le Corbusier Türkiye'de, İzmir Nâzım Planı (1939-1949)*, İstanbul: Kırmızı Kedi, s.155-180.
- Bilsel, C. (2000). "Three Recent Settlements in Ankara: Batıkent, Eryaman and Bilkent, Questions on Quality and Sustainability of the Built Environment", *IAPS 16 Metropolis 2000*, s. 1-16
- Cengizkan, A. (2004). *Ankara'nın İlk Planı: 1924-25 Lörcher Planı*. Ankara: Arkadaş.
- Cengizkan, A. (2020). "Yenişehir'in Ortaya Çıkışı: Konut Yapımında Gerilimler ve Kenti Konutla Yapmak." Ali Cengizkan ve N. Müge Cengizkan (der.), *Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933*, 143-52. Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM.
- Cengizkan, A. (2000). "Bir Tasarım Deneyi: TOKİ Eryaman", *XXI Mimarlık Kültürü Dergisi*, Eylül-Ekim, 4, s. 136-143.
- Coşkun, U. (2021). *Urban Form, Public Life and Urbanity: A Study on Sakarya Pedestrian Area in Ankara*, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Programı, ODTÜ.
- Çayır, D. (2022). An Investigation on the Social Sustainability of a Neighbourhood Unit: Eryaman Stage III in Ankara, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Programı, ODTÜ.
- Jansen, H. (1937). *Ankara İmar Planı*, İstanbul. Alaaddin Kırıl Basımevi.
- Göksu, A.F. (2022). *Kuram Kurucu Uygulama Batıkent*, İstanbul: Den İletişim Yayıncılık.
- Kavas, G.G. (2016). *An Alternative Housing Experiment by the Housing Administration of Turkey: Ankara, Eryaman stage III*, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Programı, Ankara: ODTÜ.
- Kalfaoğlu, S. (2022). *Konut Çevrelerinin Üretimi Açısından Örnek Bir Model Olarak Konya'da Cumhuriyet ve Binkonut Mahalleleri*, Doktora Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı, Konya: Konya Teknik Üniversitesi.
- Kalfaoğlu S., Bilsel, F. C. (2022a), 4th Slum Prevention Zone in Konya: Formation and Sustainability of Cumhuriyet and Binkonut Neighborhoods as an Urban Housing Environment, *7th Urban Studies Conference/ 7. Kent Araştırmaları Kongresi*.
- Karabey, H. (2012) "Kemal Ahmet Arû ve Levent, Başarılmış bir Cumhuriyet Projesi", İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Keskinok, Ç. (2006). "Ankara Kentinin Planlı Gelişimi Açısından Batıkent Projesinin Önemi/ Planlama ve Tasarım Sürecine İlişkin Eleştirel Değerlendirme", *Cumhuriyet'in Ankarası*, Ankara: ODTÜ, s. 121-52.
- Okkalı, M. (2019). *The residential neighborhood as a spatial habitus: the lived space of Yenimahalle*, Ankara, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Programı, Ankara: ODTÜ.
- Newman, O. (1972). *Defensible Space, People and Design in the Violent City*, Londra: Architectural Press.
- Pamir, Haluk (1988). "Batı-Kent New Town, Ankara", *Mimar*, no.29, Ankara, s. 49-54.
- Parlak, N., Bilsel, C. (2020). "Transformation of architectural types: from garden-house to apartment block, the case of Güven Housing Cooperative in Ankara, Turkey", *Cities in the 21st Century - The International Seminar on Urban Form*, Utah, 31 Ağustos - 04 Eylül 2020, s.1-11.
- Tankut, G (1998). "Ankara'nın Planlı İmarı ve Şehir Mimarisi." *Mimarlık*, 284, 20-1.
- Tankut, Gönül. (1993) *Bir Başkent'in İmarı: Ankara: (1929-1939)*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1984). *Bahçelievler'in Öyküsü: Bir Batı Kurumunun Yeniden Yorumlanması*. Ankara: Kent-Koop.

Mahalleyi Kaybetmek

Ahmet Alkan¹

Özet

Toplumsal değişim süreci ile kentsel gelişmelerin karşılıklı etkileşimi, kentten beklentilerimizin de hızla değişimini beraberinde getirmektedir. Teknolojik ve kültürel alanda yaşanan hızlı değişimin mekâna yansımaları, aynı zaman aralığında gerçekleşmediği için “mekânsal gecikme” sorunu özellikle sanayi devriminden sonra çözemedik. Sanayi devrimi öncesinde mekân/zaman, kültür ve teknoloji uyumunu sağlayan ve kentin temel birimi olma niteliğini binlerce yıllık “sa-bırlı” bir oluşum sürecinde sağlayan “Mahalle” olmuştur. Sanayi devriminin getirdiği hızlı değişim-uyum sağlayamayan mahalleyi ne yazık ki gerek sanayi kentinde gerekse sanayi sonrasında modern şehirde kaybettik. Son dönemde ontolojinin yeniden hayatımıza dönmeye başlamasıyla eş zamanlı olarak artan “mahalle” tartışmalarına nostaljik çağrışımları dışlayarak, gerçekçi bir bakış açisi sunmak amaçlanmıştır. Bu yaklaşım geleneksel mahalleyi yeniden canlandırmak değil, onun zaman üstü nite-lik ve ilkelerini yeni yerleşim alanlarına taşımak olarak özetlenebilir. Bu ilkelerin bazılarını te-mas edip, ağırlıklı olarak yeni araştırma başlıklarının tartışmaya açılması birincil amaç olarak kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Kent, Mahalle, Ontoloji, Uyum, Tasarım.

Mahalleyi Kaybetmek

Evrenin oluşum sürecinde gözlemlediğimiz birincil olgu, oluşum sabırlı bir süreci kapsamıdır. Ancak süreç kendi zamansallığı içinde -özellikle bazı bileşenlerinde- giderek hız kazanmış ve diğer bileşenlerle uyum sorunlarını açığa çıkarmıştır. Bu hızlı değişim insanın kentten beklentilerini de değiştirmektedir. Dünün kentinde toplumsal ve mekânsal uyumu kendi sabırlı değişim sürecinde sağlayan mahalle, modern toplumun ve kentin beklentilerini karşılayamaz duruma düşmüştür. Bu ne yazık ki mahalleyi kaybetmemizle biten bir serüveni imlemektedir. Hala bazı toplumlarda ve kentlerde yaşayan örneklerin varlığı, sadece onların zamansallık boyutunda gelişim ve değişimiyle ilgilidir (Harrari, 2017).

Sanayi sonrası -modernist- dönemin önemli isimlerinden Mumford (2013) sanayi devrimi sonrası toplumunun kentten beklentilerini şöyle özetler: “Modern kentin temel görevi, gücü biçime, enerjiyi kültüre, ölü maddeyi sanatın canlı simgelerine, biyolojik üremeyi toplumsal yaratıcılığa dönüştürmektir. Kentin pozitif işlevleri, modern insanın bugün yönettiği muazzam enerjilerle başa çıkabilen yeni kurumsal düzenlemeler yaratılmadan ortaya çıkmaz. Gelecekteki kentin görevi de bundan pek farklı değildir; görevi insanın en üst çıkarlarını bütün faaliyetlerin merkezine yerleştirmek; insanın bölünmüş kişiliğinin parçalarını birleştirmek, yapay olarak parçalara ayrılmış insanları (bürokratları, uzmanları, experleri, kişilikten arındırılmış görevleri yerine getirenleri) tam insan haline getirmek, organik ortaklık ve ideal amaçların yokluğu, mesleki farklılaşma, toplumsal ayrışma, kabilecilik ve milliyetçilik yüzünden oluşmuş hasarları onarmaktır.”

Kentten beklentilerimizi üst seviyeye yükselten ve kimi çözümleri de içeren bu tartışmalara Harvey (2013) daha ihtiyatla ve sorarak katılır; “Görece muhafazakâr kent yönetimleri dahi şehri şekillendirmenin ve şehir yönetimini demokratikleştirmenin yeni yollarını arıyorlar. Şehir için bir alternatif var mı ve eğer varsa bu nereden gelecek?” Bu soruya mahalle üzerinde çalışan birçok düşünür dolaylı anlatımla şu cevabı vermektedir; “Mahalleden” (Alada, 2008; Ayverdi, 1973). Zira günümüz insanının yaşı belli seviyenin üzerinde olanlarından şu sözleri sık sık duyarız; “eskiden yaz

¹ Prof. Dr., KTÜN Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Emekli öğretim üyesi, profdrahmetalkan@gmail.com

aylarında insanlar güneş battı mı akşam altı gibi kapının önüne minder ya da sandalye atar otururdu. Saat sekiz-sekiz buçuk oldu mu evine çıkar, yemek yer, dokuz-dokuz buçuk gibi tekrar kapıya gelir oturlardı. Gece bire kadar oturma sürerdi. Sohbet edilir o gün neler yapıldı anlatılırdı. Kapının önünden birileri geçse selâmlaşılırdı. Hemen herkes birbirini tanırdı, tanımasa bile mutlaka o kişiyi sık sık görürdü. Şimdi ise aynı apartmanda karşı komşunu, 15 sene geçmesine rağmen, değil gelip gitmek tanıyorsun bile.”

Bu nostaljik tedailerin anlaşılabilir bir yanı vardır ama tekrar dönüşü yoktur. Bu pencereden baktığımız zaman üzülerken görürüz ki; **“Mahalleyi kaybettik”**

Bu durumda **“mahalle neden gündemimizde”** sorusu haklılık kazanmaktadır.

Mahalle, dünün dünyasında uyumlu toplumsal yapının mekân düzleminde somutlaştığı kavram olarak, özlemlerimize girdi. Plancıların yeniden kurulamayacağını bildiği, onda yaşamayı değil bizde yaşamasını öncelediğimiz bir olgu oldu Mahalle. Onu her boyutuyla içselleştirebildiğimiz takdirde; bugün yaşadığımız sorunlu kentsel mekânların ötesinde, yeni yaşam dinamiklerinin karşılaşmasından doğan bir yaşama birimine, ilkesel ve ontolojik değerler katan güçlü bir kaynak olabilir. Bu bakış açısıyla yeni nesil mahalle oluşturabilir mi? Ya da bugüne kadar neden oluşturulamadı sorusu uzun süredir zihnimizi meşgul etmiştir. Bu düşünsel yolculuktan elde ettiğim önemli çıkarımı şöyle özetleyebilirim:

“İnsanı tasarımın öznesi olarak koruyabildiğimiz takdirde, mekân-zaman bütünleşmesinde nesneleşmiş bir kent parçasından beklenen uyumun sağlanmasına, mahalle ve mahalleli kavramından imbibiklenen değerler katkıları verebilir. Burada geleneksel mahalle kadar, göçen nüfusun inşa ettiği yeni yerleşme birimleri özgün katkıları verme potansiyeline sahiptir.”

Bu hedefi gözeterek yapılacak **“ontoloji ve planlama”** etkileşim analizlerine, **mahalle-mahalleli-kent** ilişkisi, rasyonel değerlendirmelerle katılabilirse, bazı eşiklerin aşılması ve kolaylıkların açığa çıkarılması mümkündür diye düşünüyorum. Bu analizleri mahalle ölçeğinden başlatmak makro forma ilişkin önemli ilkeleri ortaya koyma potansiyelini imlemektedir. Bu ilkelerin tartışmaya açılmasına muhtacız (Alkan, 2022).

Geleneksel mahalle, **“konuttan başlayarak kaotik fenomenlerinin, gelenekselleşmiş bir ortak yaşama düşüncesi etrafında örgütlenmesi ve bütüncül bir dengeye kavuşması ile oluşmuştur”**. Kaosu kendi içinde dengeye ulaştıran mahalle, kentin kimliğini tanımlayan temel birim kimliğini kazanmıştır. Mahalle bu denge durumuna erişirken, **“yeterli uzaya sahip olmak”** birincil faktör olarak ortaya çıkmıştır. Hawking (2018); **“başınızı kaldırıp gökyüzüne baktığınız zaman her yerde bol miktarda uzayı görürsünüz. Sonsuz uzay! Onun hakkında çok şey söyleyebilirsiniz ama ‘sıkış-tepiş’ olduğunu söyleyemezsiniz”** der.

Gerek geleneksel mahallede gerekse modern kentin düzensiz yeni yerleşme birimlerinde **“sıkış-tepiş”** bir yaşamdan söz edilemez. Bu yaklaşımla ihtiyaç duyduğumuz tüm erdemlerin ana rahmi olan kentin; **“insan ilişkilerinin gereği kadar yakın, yeteri kadar uzak”** gerçekleşmesini sağlayan bir örgütlenme olması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu yaklaşım ilkesel düzlemde, yeni kentsel yaşam alanlarının planlanmasında veya var olan kentsel dokuların iyileştirilmesinde dikkate alınırsa hem evrenin hem de insanın varoluşsal yapısı ile mekân arasında uyum sağlamaya katkı verecektir.

Kentsel tasarımda **“Uzayın yeterliliği yanı sıra düzeninin de ontolojik değerlerden beslenmesi”** gerektiğini ifade ederken, mevcut modernist kuram ve türevlerinden beslenen bir planlama anlayışını kastetmediğimi söylemeliyim. Kullanıcının uzak geçmişinden taşıdığı değerleri kapsayan ve yer seçiminden başlayarak, zaman üstü devam edecek **“sürekli bir mekân-sakin ilişkisini”** amaçlıyorum. Bu ilişkinin sürekliliğini sağlamak noktasında mahallenin bize öğrettiği bir diğer ilke; **“ölçek dengesinin kurulmasıdır”**. Mahallenin uzayını belirlemekle başlayacak ve tasarım ilkeleri düzleminde şekillenecek bu olgu;

- ✓ Kullanıcının sosyo-ekonomik yapısından başlayarak, uygun yerleşme parametrelerine yaslanan doğru bir yer seçimine,
- ✓ Bu alanda yaşayacak insanların, **“tanınma-bilinme ve güven”** duygusunun sağlandığı uygun nüfus büyüklüğüne,
- ✓ Nüfusun ihtiyaç duyduğu sosyolojik değerlerle tanımlanmış, **“yeteri kadar açık, gerektiği kadar kapalı”** kontrollü ve mahallenin doğallık içinde ürettiği **“açıklık içinde özelleşmiş mekâna”**,
- ✓ Sakinlerinin nesiller boyu değişen mekân taleplerini karşılayabilecek ve insanı toplumdan sosyal ve fiziksel anlamda izole etmeyen, esnek bir yapılanmaya, ihtiyaç göstermektedir.

Kent bütünüünün temel fikri etrafında örgütlenecek yeni iskân birimlerinin, bütünden aldığı verilere doğru yansımalar verebilmesi, doğru ölçeğin belirlenmesi ile yakından ilgilidir. Bu sayede geleneksel kentte mahallenin üstlendiği; **“kaotik fenomenlerin kent bütünüünün amaçlarına uygun bir düzlemde uyumunun sağlaması”** işlevini, modern kentte geleneksel mahalle değil yeni iskân birimleri karşılayabilecektir. Önemli olan geleneksel mahallenin zaman aşan değerlerini, yeni tasarımlara katabilmektir (Köksal, 2013).

Mahalle değerlendirmelerinden elde ettiğimiz ikinci önemli çıkarım; **“insan-yapılı çevre ilişkilerinin zamansallığıdır”**. Yeni iskân birimlerinin bir neslin ölümüyle tükenmemesi için bu başlıkta belirlenen hususların ayrıntılı araştırmalara konu edilmesine ihtiyaç vardır. Bu aşamada mahalle ve köklerinden edindiğimiz veriler, insan-yapılı çevre ilişkilerini birkaç alt başlıkta incelemeyi tanımlamaktadır.

✓ Geleneksel Mahallenin toplumsal hayata katkı olarak dengeye kavuşturduğu ilk kaos, **“insanoğlunun varoluşsal yapısından gelen ayrıştırıcı kimliğidir.”** Ayrışma birinci adımda, yeryüzünde yaşayan sekiz milyara yakın insanın her birinin farklı olduğu, insanın biricik yaratıldığı gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tekilliğe, bireyselleşme, ego, tüketim, biriktirme arzusu ve hırs gibi diğer beşerî nitelikleri de eklendiği zaman, toplumsal uyumu tüketen temel etmenin bizzat insan ve onun çevreden talepleri olduğu görülecektir. İnsana ilişkin temel sorunların çözümünde, sorunların tarihselliğini dikkate alarak, çağdaş toplum için de **“kurumsal yapılanma”** çerçevesinde çözüm aranmalıdır. Sürece geleneksel mahalle deneyimlerinin, ilkesel düzlemde, katılma imkânı bulunmaktadır.

✓ Toplumsal yarılımların ikinci boyutu, kadın-erkek (*cinsiyet*) ayrışmasıdır. Karşımıza ontolojik gerçeklik olarak çıkan olgu, zaman boyutunda büyük yarılımların kaynağına dönüşmüştür. Bu ayrışma, o kadar güçlenmiştir ki nüfusumuzun bir yarısı ile diğer yarısı arasında rekabet ve ötekileştirme, varlıklarına zarar verecek düzeye çıkmıştır. Mahalle düzleminde yakın ve uzak geçmişe yaptığımız kısa yolculuklar bu konuda da önemli bulgular ortaya koymaktadır; Cumhuriyet öncesinden yakın geçmişe kadar Anadolu’da aile, dolayısı ile de toplum ve kent, kadın ve erkeğin birlikte hayata katılımı üzerine kurulmuştur. Kadın sadece bir eş olmanın ötesinde ailenin yöneticisi, ortak aklın yarısıdır. Bunu gerçekleştirirken;

- İşgücü olarak aile ekonomisine etkin katkı verir.
- Ailenin sosyal zekâsı olarak, temel kararların verilmesinde birincil konumdadır.
- Kadın-erkek birlikteliği, insan-toplum uyumunda ve her alanda yaşanan kaosun giderilmesinde güçlü bir **“bağlayıcıdır.”** Mahalle analizlerimiz, **geleneksel mahallede yaşanan ve özlünen ilişkilerin, modern toplum hayatına kadının etkin katılımını tanımlama kaynağını açığa çıkarmıştır.**

✓ İnsanın, ontolojik yapısının ortaya çıkardığı eşiklere karşın, dikkate alınması gereken birincil husus **“uyum işlemini toplum içinde yaptığı”** gerçeğidir. Geleceğe dönük öngörülerin hepsinde bu varoluşsal gerçekten yola çıkarak benimsenen varsayım, **“bireyselleşmenin artışına karşın, insanın toplum içinde yaşamaktan vazgeçemeyeceğidir.”** İletişim, üretim ve dağıtım teknolojileri geliştikçe

yaşamın daha çok özgürleşeceği, yer bağımlılığının ortadan kalkacağı varsayımlarına karşın (Toffler, 2008), insanın toplumdan soyutlanabileceği düşünülmektedir. Bu temel gerçeklik, mahallenin kimi yaşamsal ilkelerini geleceğin kentsel alanlarına taşımanın olası olduğunu göstermektedir.

✓ Mahalle analizlerinin bize verdiği bir başka ipucu; Türk kültür tarihinde yaptığımız kısa yolculuklar, mahalleyi kentin yapı taşı olarak ortaya koyarken, mahallenin de temel biriminin “**aile**” olduğunu göstermiştir. Bu gerçeği unutmadan, toplumsal değişim ve aile ilişkilerine dikkatle bakmak ve yaşamakta olduğumuz üçüncü dalga devriminin bağlamına uygun aile modelini de geliştirmek durumundayız. Değişimin zamansallığını aile söz konusu olduğunda daha katı gözlemleriz. Toffler’ın “**ikinci dalga büyük aileyi dağıttı, üçüncü dalga da çekirdek aileyi dağıtacak**” savı üzerinde düşünmeliyiz.

Savın varsayımının kısmen de olsa doğrulandığını yaşayarak görüyoruz. Giderek toplumda yalnız yaşayanların ve evlilik yerine birlikte yaşamayı tercih edenlerin sayısı artıyor. İlişkiler her geçen gün daha çok dijitalleşiyor. Bunun getireceği aile modeli öncelikle belirlenmeli ve geçmişin sağlıklı değişimi ve değerlerinin ilkesel düzlemde korunması sağlanmalıdır. Bu toplumun değişimin önünde savrulması ile sonuçlanacak köksüz bir yapıya dönüşmesini önleyecek birincil etkenlerden olacaktır.

Geleneksel Mahalle, ailenin yanına “**mahalleli**” kavramını koyarak, büyük ailenin işlevlerinin önemli bir bölümünü üstlenmiştir. Bu uyumu, değişim hızının görece yavaş olduğu aşamalarda, evrenin varoluşsal niteliklerinden biri olarak ortaya çıkan “**sabırlı**” davranışı ile sorunsuz gerçekleştirebilmiştir. İvmelenen değişim karşısında aile yapımızı ve kalıplarımızı hızla gözden geçirerek sağlıklı bir refleks geliştirme ihtiyacındayız.

✓ Geleneksel mahalle gözlemlerinden elde ettiğimiz bir başka çıkarım, “**bağlılık ve farkındalık**” oldu. Soruna ontoloji çerçevesinden bakıldığı zaman, bir aşamadan sonra insanın, yere ve içinden çıktığı çevreye özlem duyduğu görülmektedir (*daüs-sıla*). İnsanın bir aşamadan sonra, sürekli ya da periyodik olarak kendi geçmişine ve ait hissettiği yere dönmesini sağlayan bu varoluşsal gerçeklik gerek kırsal gerekse yaylalarda yeni bir yapılanma ve dönüşüm olgusunu başlatmıştır. İngiltere’de çalışan nüfusun sadece %1’i tarım sektöründe istihdam edilirken, toplam nüfusun %20’sinin kırsal alanlarda yaşaması, bu duygusal bağımlılığın gelişen teknoloji ile beslenmesinin sonucu olmalıdır. Tabii ki kentleşmenin yarattığı sıkışıklıktan uzaklaşma özlemleri de bu dönüşü teşvik eder niteliktedir. Buna 2023 Kahraman Maraş depreminin yarattığı ölümcül sonuçları da ekleyebilirsiniz. Plancı yeni nesil mahallenin ya da yeni kentsel yaşam birimlerinin planlamasında bu olguyu değerlendirmelidir.

✓ Yeni kentsel yaşam alanlarını planlamada yararlanabileceğimiz bir başka ilke, ekonomik sistem ile ilgilidir. Tarım toplumu, binlerce yıl varoluş kavgasını “**bütüncül**” bir anlayışla sürdürmüştür. Göçer ve yarı göçerlik aşamalarında da gözlemlediğimiz olgu, iç göçler ile -kısmen de olsa- kent hayatına taşınmıştır. Geniş/çekirdek ailenin gelir kaynakları, bireyin kendi gelirinin yanısıra, tarım sektörüne (ziraat, hayvancılık, orman, yaylak vs.) yaslanmaktadır. Yani aile “**bütüncül üretim ve tüketim anlayışı**” içinde varlığını sürdürmektedir. Bu anlayışla gelirler:

- Üretim alanlarının çeşitlendirilmesi (yaylak-kırsal),
- Ailenin bütün fertleriyle ve gücüne uygun olarak yapılan iş bölümü içinde üretim süreçlerine katılımı,
- Üretimin adil bir şekilde paylaşımı,
- Komşuluk ilişkileri çerçevesinde yardımlaşma ve dayanışma duygusunun üretime yansıtılması, mahalle içinde yaratılan güven duygusunun ekonomik katkıları sayesinde, en verimli seviyelere erişebilmiştir (Yalman, 1977).

Bu anlayışı kente taşıyabilen az sayıdaki aile gerek an içinde yaşam koşulları gerekse gelecek tasavvuru adına önemli avantajların sahibi olmuştur. Nitekim bu ailelerin bireyleri, dikey toplumsal hareketlilik noktasında da görece önemli mesafeler almıştır. Alt sınıfın alt tabakasında başlayan

yolculukta henüz ikinci kuşakta üst sınıfa kadar yükselme başarısı gösterebilenler, bu ilkelerden beslenmiştir.

✓ İnsanoğlunun sürekli olarak ait olduğu toplumsal sınıf veya tabakanın bir üstünde yaşama özlemi, değişimin ve gelişmenin temel dinamiklerinden biridir. Özellikle geçiş aşaması toplumlarında çok hızla değişebilen toplumsal yapı; kırdan gelen ve risk almaya yatkın nüfusu, gelişmenin önemli dinamiklerinden biri olarak ortaya çıkarmıştır. Bu noktada karşımıza çıkan sorun, talepler ile kentli değerler (*hukuk devleti, özgürlükler ve sınırları, birey-toplum ilişkileri, mülkiyet vb.*) arasında uyumun sağlanmasıdır. Mahalle kendi gelenekleri çerçevesinde, insandan başlayan kaosu denetim altına alma becerisine sahip bir bileşen olarak öne çıkmaktadır. Bireyselleşmeyi baskılama riskine karşın -ki bunu kişisel özelemler ve talepler kolaylıkla dengeleyebilecek kadar güçlüdür- **“toplulaşam kurallarının eğitici gücü”** yeni iskân birimlerine taşıyacağımız ilkeler arasında olmalıdır. Kent bütününde mevcut kaosun kaynaklarından biri olan organize suçun kontrolünde bu faktör önemli bir yer tutacaktır.

Geleneksel mahalle ile uyumlu bir saptama olarak, modern toplum; aile/birey ilişkilerini ve üretim/gelir kaynaklarını zenginleştirmelidir. Bu çeşitlilik geleceğin bireylere; **“daha az çalışma zamanı, daha çok boş zaman”** vadettiği bir dünya olacağını dikkate alarak belirlenmelidir. Buna gelişen iletişim teknolojilerinin insanlara (*en azından önemli bir bölümüne*) **“yere bağlı olmaksızın çalışma”** imkânı vereceği gerçeğini de eklemeliyiz.

Kırsal toplum, kitlesel göçlere ve ikinci dalga devrimine kadar, kendi kaynaklarını kendi içsel enerjisi ile üreten ve devlete katkı sağlayan, vergi veren bir yapıya sahiptir. Bu anlayış devletin güçlü kalmasını sağlayan önemli bir kurumsal yapıyı tanımlar. Sanayi devrimi ile gündeme giren **“sosyal devlet”** anlayışı ve sanayileşmenin zorunlu olarak ürettiği **“modern orta tabaka”** kendi kendine yeten nüfus oranını çok aşağılara çekmiştir. Günümüzün can acıtan sorunu da burada açığa çıktı. Çalışan modern orta tabakanın, yaşam koşullarının giderek kötüleşmesi ve yoksulluğun yaygınlaşması dünyayı; yeni bir toplumsal yapının inşasının kaçınılmaz olduğu noktasına getirmiştir. Mevcut nüfusun dünya için çok fazla olduğu ve bir şekilde azaltılması gerektiğine kadar uzanan tezler, bilim ve politika dünyasının gündeminde tartışılır hale gelmiştir. Mahalle bize, yeni iskân birimlerinde **“kendi kendine yeten”** ceplerin oluşturulabileceğini göstermektedir. Makro ve mikro ölçekli planlamanın bu gerçeklikten yararlanması mümkün hatta zorunluluktur. Bu başlık, genç araştırmacıların yoğunlaşması gereken ve aciliyet arz eden bir alan olarak ortada durmaktadır.

Mahallenin binlerce yıllık varlığını korumasının önemli bir dayanağı, sabırlı ve tedrici bir değişim sürecini yaşamış olmasıdır. Bu tutum kentleşme sürecinde de **“tedrici değişimi”** imlemektedir. Tedrici değişim, diyalektiğe karşın bireyin sosyo-ekonomik ve mekânsal yapısında ortaya çıkan gelişmeler için dikkate alınması gereken bir parametre konumunu kazanmıştır. Somutlaştırırsak, binlerce yıllık süreçte oluşan geleneksel mahallenin, **“kentsel dönüşüm”** adı altında bir gecede dozerlerle yıkılıp, yerine sıkış-tepiş rezidansların yapımı, tedrici bir mekânsal değişim değildir. Bu yıkım, geçmişin değerlerini bütünüyle yok ederken, yerine neyi koyacağını da düşünmeden gerçekleştirilen bir **“yok edici yıkıma”** dönüşmektedir. Tedrici değişim bizi, geleneksel değerler ile çağın talepleri arasında uyum sağlayarak, bunu mekâna yansıtmayı başarabilen bir planlama anlayışına ulaştırabilecek potansiyele sahiptir (Alkan, 2019).

Mahalle bir yaygın eğitim merkezidir aynı zamanda. En büyük katkısı da bireylere çalışma alışkanlığı kazandırmaktır. Bunun için de insan odaklı ve insanın özne olarak korunduğu bir yaşam tarzını geliştirmiştir. Geleneksel mahallede uzun zamana yayılarak elde edilen bu yapı, yeni gelişen iskân birimlerinde; kolay vazgeçemeyecekleri geleneklerinden, elleriyle inşa ettikleri ev, sokak ve komşularından ve kendilerine yeni geçim imkânları sunan kentin tanımladığı çalışma alanlarından beslendi. Modern dönemde mekânda tarihsel olanla çağcıl olanın buluşmasıyla inşa edilen yeni ve farklı bir senteze erişmeliydik. Ama olmadı! Bunun için yeterli eğitim ve birikimiz yoktu.

Modernist akımın başlangıcında kendi tasarladığımız inandığımız oluşum, kısa zamanda düşündüğümüzden hızlı değişip gelişerek bizi sarmaladı. Bir müddet sonra da hiç bilmediğimiz bir sürecin anaforuna kapılıp sürüklemeye başladık! Her adımda tasarladığımızı, inşa ettiğimizi zannettiğimiz her şeyi yıkan bu anafor nerede duracaktı? Bilmiyorduk. Zira artık kente ve ikinci dalganın kurum ve işletim sistemlerine teslim olmuş, onun kurallarıyla yaşamak zorundaydık. Biz bunun farkında olmasak da korunağımız olan mahalle; hızla dağılıyor, dönüşüyordu.

Bu aşamada ne kurumsal seviyeden ne de mahalle ve mahalleliden bu dönüşüme dair bir yorum veya öneri geldi. Her aile ve hatta her birey kendi kader çizgisini çizmenin derdinde, potansiyelince yol almaya başlamıştı. Farklı zamanlarda da olsa durup düşünecek ve günün birinde kendimize şu soruyu soracaktık.

Nerede yanlış yaptık?

Her birey, özellikle birinci kuşak, bu soruya kendince **“yanlış”** cevaplar verecek ve yanlış çözümler üzerinde emek ve zaman harcamaya devam edecektir. Çünkü bu dönüşümün temel dinamiklerini anlayabilmekten çok uzaktaydık. Sorunun çözümünü kendi geçmişimizde aradık. Tarihsellikte, gelenekte, görenekte! Oysa çözüm, geleceğin kodlarını doğru okumaktan, anlamaktan ve dün ile buluşturmaktan geçiyordu (Alkan, 2022).

Evrenin evrim süreci gösteriyor ki zamanın kendi üzerine katlanarak, yeniden varoluşsal niteliklerine ilişkin bir döngünün içine düşmesi, ontolojik bir gerçekliktir. Tıpkı insan gibi. Şüphesiz bu döngü zamanın ruhunda yaşanırken, zaman-mekân deneyiminin -sosyal, ekonomik ve mekânsal-bütün birikimlerini kapsamaktadır. İnsanın evrene ilişkin algısını anlamlandıran bu birikimin büyüünden kurtularak oluşa bakabildiğimiz takdirde, geleceğe ilişkin kimi kestirimlerin ve değişimin ilkelerinin anlaşılması mümkün olabilecektir.

Mahalle olgusuna da bu döngü ya da zamansal bükülmeyi çözümlenerek bakmayı başarabilirsek, değişimin ruhunda ontolojik niteliklerin varolmaya ve belirli işlevleri üstlenmeye devam ettiklerini görebiliriz. Bu aşamada düşünörlere ve tasarımcılara düşen görev:

“Bu nitelikler ile her toplumun kendi öznel zamanında açığa çıkan talepler arasında uyumu sağlayabilmektir.”

Konuyu biraz daha somutlaştırmayı deneyeyim; yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalan her türün doğal tepkisi, aşırı üremek olarak ortaya çıkmaktadır. Bunu varlığını güvenliğe almak için geliştirilen davranış biçimleri izler. İnsanoğlu için bilişsel devrim ile başlayan güvenlik endişesi, tarihsel süreçte mekânın biçimlenmesini belirleyen etkin parametrelerin başında gelmiştir. Yaşanan zengin deneyimlerin sonunda mahalle yaşadığı müddetçe, **“güven”** duygusunun en ileri düzeyde hissedildiği iskân birimi olmuştur. Bu yapıyı dağıtan ikinci dalga devrimi ile fiziksel ve kültürel bütünlük içinde, bireysel ve toplumsal düzlemde güven duygusunu veren yeni iskân birimi inşa edilememiştir. Güvenlikli siteler olarak ortaya çıkan trend, zamansal döngünün açığa çıktığı fakat mahallede sağlanan güvenlik anlayışının uzağında bir olgudur. Ayrıca sosyal ve mekânsal yapıda açığa çıkardığı ayrışmanın ağır toplumsal maliyeti henüz tam olarak açığa çıkmış ve anlaşılabilir değildir.

İnsanın varoluşsal değerlerinden olan **“güven ve neslini devam ettirme”** talebi, zamansal döngünün içinde varlığını sürdürmekte ve mekânsal yapıyı da belirleyici olmaktadır. Bu ontolojik süreklilik anlaşılabilir ve anlamlandırılabilirse mekân, geleneksel mahallede bulduğumuz bütünlüklü güveni tesis eden bir iskân birimini, kendi zamansallığı içinde gerçekleştirebilir. Bütünlüklü güvenden kastım; güvenliğin sosyal, toplumsal, ekonomik ve mekânsal anlamda sağlandığı bir yaşam ortamıdır. Geleneksel mahalle, mahalleliye binlerce yıl bu konforlu ortamı sağlayabilmiştir. Bu parametrelerden birinin eksik olması, mahalleden veya iskân biriminden beklenen güven duygusunun eksik kalması demektir.

Söz konusu ontolojik refleksin doğru kodları, geleneksel mahallenin genetiğinde mevcuttu. Sorun bu temel değerlerin gelişerek ve yenilenerek, gerektiğinde dönüşerek yaşatılmasının esas olduğunu anlayabilmek ve bunu hayata geçirebilmektir. Fakat mahallelinin bunu yapabilecek entelektüel birikimi ve bağlı bulunduğu değerlerin değişim esnekliği yoktu. Modernist kuşak ise kendini içinde bulduğu hızlı değişim anafonda, değiştirmesi ve sürekliliğini koruması gereken değerlerin ayrımını yapabilmekten uzaktı. Geçmişin binlerce yıllık imbiğinden süzölmüş kimi değer ve ilkelerinin ne kadar yaşamsal olduğunun farkında değildi. Bundan daha vahimi bu değerlere sırtını dönmüştü ve geleceğin inşasında oynayabilecekleri rolü kavrayabilmekten uzaktı. Onun için mahalle; bütün birikimiyle, değerleriyle, inşa ettiği öznel dünyası ile bir yok oluşa (**siz isterseniz buna ölüm de diyebilirsiniz**) terkedildi.

Pallasmaa (2011), “anımsandıklarında salt uzak birer görsel imge olarak kalan kentler vardır, bir de bütün canlılıklarıyla birlikte anımsanan şehirler. Bellek bütün sesleri ve kokuları ve ışık ve gölge değişimleriyle birlikte enfes şehri yeniden çağırır. Hatıramdaki şehirde sokağın güneşli tarafında mı yoksa gölgeli tarafında mı yürümek istediğimi bile seçebilirim” der. Kültürel değişimi, geçmiş-bugün-gelecek bütünlüğünde gerçekleştirme talebinin karşılanabilmesinde temel eksiklik, süreci yönetebilecek kapsayıcı kurumsal yapılar ve entelektüel birikimdir. Geçiş dönemlerinin baş edilmesi zor sorununu aşabilmek sorumluluğunu taşıyan kent, 1900’lü yılların başında buna hazır değildi. Onun içindir ki Mahallenin işlevini kaybetmesi ve bir çöküntü bölgesine dönüşmesi ne mahallede yaşayan ne de mahalleyi terk eden neslin hatasıydı. Evrensel değişimin doğal sonucu olarak bir dönemin bitip, yeni ve büyük bir devrimin kurum ve kurallarını dayatması, bu sonun belirleyicisiydi. Sorun bu değişimi önceden görerek tedbir alması gerekenlerin, kentli ve kent yönetiminin, (bugün de) derin bir ihmal ve bilgisizlik içinde yaşayıp gitmeleridir:

Oysa zihninde bu büyük değişime karşı planları, elinde sistemi işletebilecek kaynakları olan küçük bir grup, üstümüze gelen büyük çığa karşı, bütün toplumu peşinden sürükleyecek bir refleks geliştirebilirdi.

Böylesine bütüncül ve karmaşık bir hareketin başarıya ulaşmasında “**yeni nesil mahalle**” kavramsallaştırması ve bilgi ile beslenmiş güçlü fenomenler önemli roller üstlenebilir. Bu olgu henüz gerçekleşmedi.! Olamadı! Aksine her geçen gün bilgi, plan ve plancı süreçten dışlandı. Dışlanmaya devam ediyor.

Şimdi elimizde, mahallenin -mahallede yaşamayan- son sahiplerinin, herhangi bir kültürel ya da mekânsal ortak noktada buluşma şansı olmayan kiracılara (buna dış göçmenler de dahil) terk ettikleri ve “**kentsel dönüşüm aracılığı ile getireceği kentsel rant kaynağı**” olarak baktıkları bir “**ölü mahalle**” gerçeği var. Onun mekânsal, kültürel ve teknolojik dönüşümünü kendi sürekliliğinde sürdürme şansını ne yazık ki kaybettik. Fakat ondan beslenme ve kimi deneyimlerini hayatımıza katma şansımız devam ediyor. Bu aşamada yeniden geleneksel mahalleyi inşa etme hayallerini bir kenara koyarak, rasyonel değerlendirmeler yapabilirsek, insanın varoluşsal yapısına uygun yeni kentsel yaşama mekânlarının üretimine, sınırlı da olsa, olumlu katkılar sağlayabiliriz.

Kuramsal çalışmalara yaslanarak yapılacak “**mimari ve kültürel arkeoloji**” ve “**kent morfolojisi**” ile iş birliği, bize insan ve mekânın zamansallığında yararlanabileceğimiz önemli veriler elde etme olasılığını vaat etmektedir. Bu çabanın somut sonuçlara ulaşması elbette daha çok düşünmeyi, incelemeyi ve tartışmayı gerektirmektedir.

Toplumun bütün eylemlerini ve varlığın bütün türlerini, onların bütünleşik yaşam gerekliliklerini kapsayan kent, “**canlı, değişen, dönüşen ve her an oluşun devam ettiği dinamik bir bütünlüğün düzenini sağlamak**” gibi zor bir görev ve sorumluluğun altındadır. Bu dinamik/değişken sürecin, tepeden inme -politik- ve değiştirilmesi zor statik kararlarla yönetilmesinin ağır bedellerini ödedik, ödemeye devam ediyoruz. Üstelik sistemin bütünü oluşturarak fenomenleri, onların kaosunu ve bütünü yararına üstlenebilecekleri etkinliği anlamadan plan yapma alışkanlığımızı da terk edemedik. On binleri kaybettiğimiz, depremle yok olan bir kentimizin planlamasını bir A4 kâğıt

üzerinde tarif eden yönetici profili, yeni yanlış planlama ve inşa süreçlerinde, yeni depremlerin ve yeni on binlerin kaybının habercisi olarak karşımızdadır.

Dileğim ve umudum; zihinsel olarak bizden daha potansiyelli, daha birikimli ve vizyon sahibi genç kuşağın konuya sahip çıkarak, dünyanın **“en yaşanılabilir”** coğrafyasını hak ettiği ümrana kavuşturmasıdır. Ülkesel ölçekte dengeli bir fiziksel planlama ve demografik yapıyı inşa edemezsek, İstanbul’a nüfusumuzun %25’ini yığar ve yığılmanın artması için gereken her şeyi yapmaya devam edersek; korkarım ki bizim torunlarımız da depremlerde kaybedilen on binlere ve hesabı yapılamayan milyarlarca, dolaylı büyük sosyo-ekonomik ve kültürel kayıplara gözyaşı dökmeye devam ederler.

Dilerim endişelerimde yanılırım...

Kaynaklar

- Alada, A., B., (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. Sümer Kitabevi, İstanbul.
- Alkan, A., (2019). *Çok katlı konut yapılarında kullanıcıya özel bir planlama denemesi (Panorama apartmanı örneği)*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Alkan, A. (2022). *Ontoloji ve Planlama*, YEM Yayınları, İstanbul.
- Alver. K., (2013). *Mahalle Mahallenin toplumsal ve Mekânsal Portresi*. Hece Yayınları, Ankara.
- Ayverdi, S., (1973). *İbrahim Efendi Konağı*. İstanbul Fetih Cemiyeti yayın no: 54. Baha Matbaası, İstanbul.
- Harrari, Y. N., (2017). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*. Türkçesi; Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, İstanbul.
- Harvey, D., (2013). *Asi Şehirler*. Çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis. Yayınları, İstanbul.
- Hawking, S., (2018). *Zamanın Kısa Tarihi*. Çeviren: Mehmet Ata Arslan. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Mumford, L., (2013). *Tarih Boyunca Kent*. Tercüme; Gürol Koca- Tamer Tosun. Kayhan Matbaacılık, İstanbul.
- Pallasmaa, J. (2011). *Tenin Gözleri*. YEM Yayınevi, İstanbul.
- Toffler, A., (2008). *Üçüncü Dalga*, çev.: S. Yeniçeri. Koridor Yayınları, İstanbul.
- Yalman, A., R., (1977). *Cenupta Türkmen Oymakları*. Hazırlayan Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı Yayınları: 256, Ankara.

Is the Greenbelt an Obstacle to Sustainability?

Ivor Samuels¹

Abstract

The Greenbelt as formulated by Ebenezer Howard a century ago has been and remains a fundamental element of British urban planning. It was extensively used in post World War 2 urbanisation and was implemented around many UK cities. Through an examination of the Oxford Greenbelt this study questions its current value despite its continuing vigorous support by public opinion and political parties. It is suggested that it displaces rather than stops development and has had major negative impacts on the environment including traffic congestion, pollution, and even public health so that it ought to be replaced by other macroforms of development.

Keywords: Greenbelt, Sustainability

¹ Professor, University of Birmingham, School of Geography, Earth and Environmental Sciences, ivor.samuels@googlemail.com

Yeşil Kuşak Sürdürülebilirliğin Önünde Bir Engel Mi?

Ivor Samuels²

Özet

Bir asır önce Ebenezer Howard tarafından formüle edilen yeşil kuşak (greenbelt), İngiliz şehir planlamasının temel bir unsuru olmuştur ve olmaya devam etmektedir. 2. Dünya Savaşı sonrası kentleşmede geniş ölçüde kullanıldı ve Birleşik Krallıktaki birçok kente uygulandı. Bu çalışma, Oxford yeşil kuşaklarının incelenmesiyle, kamuoyu ve siyasi partiler tarafından devam eden güçlü desteğine rağmen yeşil kuşakların mevcut değerini sorgulamaktadır. Gelişmeyi durdurmaktan ziyade gelişme biçimini değiştirdiği ve çevre üzerinde trafik sıkışıklığı, kirlilik ve hatta halk sağlığı dahil olmak üzere önemli olumsuz etkileri olduğu ve bu nedenle diğer gelişme makro biçimleriyle değiştirilmesi gerektiği öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil kuşak, Sürdürülebilirlik

² Professor, University of Birmingham, School of Geography, Earth and Environmental Sciences, ivor.samuels@googlemail.com

The Evolution of Urban Form: How US building types change

Brenda Case Scheer¹

Abstract

As the members of the Italian school, so clearly pointed out, building types evolve over periods of time in response to conditions in the environment. I have theorized that the evolution of building types is also linked to the evolution of the plan of the city, which, presumably, preceded the buildings themselves. Using US examples this presentation will argue for a specific evolutionary interaction of building types, plan types, and landscape, in an approach that looks at the radically different timetables for change in these three elements of form. For example, some structures in the urban field, like street signs or pavements, have a very short lifespan compared to buildings, which have a short lifespan compared to streets. What does it take for a street plan to evolve? In the United States change happens quite rapidly. It is one of the characteristics of the American urban form. This rapidity of change allows us to see how forms of all together more clearly.

Keywords: US building types

¹ Professor at University of Utah, Department of Architecture and Planning: scheer@arch.utah.edu

Kentsel Formun Evrimi: ABD bina tipleri nasıl değişiyor

Brenda Case Scheer²

Özet

İtalyan ekolünün üyelerinin çok net bir şekilde işaret ettiği gibi, bina türleri çevre koşullarına tepki olarak zaman içinde gelişir. Bina türleri evriminin, muhtemelen binalardan önce gelen kent planının evrimiyle bağlantılı olduğunu kuramsallaştırdım. Bu sunum ABD örneklerini ele alarak biçimin üç unsurundaki değişime yönelik kökten farklı zaman çizelgelerini ele alan bir yaklaşımla bina tiplerinin, plan tiplerinin ve kent-görünümün belirli bir evrimsel etkileşimini tartışmaktadır. Örneğin, kentsel alanda sokak işaretleri veya kaldırımlar gibi bazı yapıların, yollara kıyasla çok kısa bir ömre sahip olan binalarla karşılaştırıldığında çok kısa bir ömre sahip oldukları görülür. Bir sokak planının gelişmesi için ne gerekiyor? Amerika Birleşik Devletleri'nde değişim oldukça hızlı gerçekleşir. Bu, Amerikan kentsel formunun özelliklerinden biridir. Bu değişim hızı, biçimlerin nasıl bir arada olduğunu daha net görmemizi sağlar.

Anahtar Kelimeler: ABD bina tipleri

² Professor at University of Utah, Department of Architecture and Planning: scheer@arch.utah.edu

'Kuram'ın ve 'Kurum'un İnşası Arasında: Anne Vernez Moudon'un Kentsel Morfoloji Alanına Katkıları Üzerine

Neris Parlak Temizel¹, Cânâ Bilsel²

Özet

Kentsel morfoloji araştırmalarının geçmişi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında Anne Vernez Moudon önemli bir özne olarak karşımıza çıkar. Alanın gelişimini detaylı bir şekilde anlattığı 1994 tarihli "Getting to Know the Built Landscape: Typomorphology" ve 1997 tarihli "Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field" yazıları, kentsel morfolojiyi konu alan çalışmaların yöntem kısmında sık sık kendine yer bulur. Bu metinlerde Vernez Moudon, İngiltere, İtalya ve Fransa'dan farklı disiplinlerden araştırmacı gruplarının 1950 ve 60'lı yıllarda birbirlerinden bağımsız başlayan ve kentsel formu konu olan farklı dillerde yazılmış çalışmalarını ilk kez bir araya getirir ve benzerlikleriyle farklılıklarını ortaya koyarak ilk defa bunları farklı ekoller olarak tanımlar. Bu tanımlar İngilizce literatürde geniş kabul görür ve halen kullanılmaktadır. Öte yandan, Vernez Moudon bu yazılarından ilkinde kendi çalışmalarından hiç söz etmemiş; ikincisinde ise 1994, 1995 ve 1996 yıllarında yapılan ve daha sonra ISUF adını alan uluslararası kentsel form seminerlerin düzenlenmesindeki rolünden çok kısaca bahsetmiştir. Oysa detaylı bir inceleme yapıldığında, Vernez Moudon'un 1970'li yıllarda yürüttüğü ve daha sonra Built for Change: Neighborhood Architecture in San Francisco başlığıyla kitaplaşan San Francisco araştırmasının erken bir kentsel form araştırması olmasının yanı sıra, dönemin kentsel form çalışmaları bağlamında önemli bir yöntem arayışını temsil ettiği görülür. Anne Vernez Moudon bu arayışın bir sonucu olarak ISUF'un kuruluş sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bildirinin amacı, alanın tarihsel gelişiminin kayda geçmesinde ve kentsel morfolojinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynayan Vernez Moudon'un kentsel form çalışmaları alanına katkılarının ortaya koyulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatür gözden geçirilmiş, Vernez Moudon ile bir dizi görüşme yapılmış ve Vernez Moudon'un Washington Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan arşivinde arşiv araştırması yapılmıştır. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı'nın bölgesel bir ağ olarak bağlı olduğu ISUF araştırma ağının kuruluş sürecini Vernez Moudon üzerinden konu alan bu bildirinin, 1992 ve 1997 tarihli yazılarına kendi çalışmalarını ekleyerek alanın geçmişi üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anne Vernez Moudon, ISUF, Kentsel form çalışmaları, Kentsel morfoloji

1. Giriş

Kentsel morfoloji araştırma alanının geçmişi, kuramın ve kurumun inşa süreçleri üzerinden okumak mümkündür. Kuramsal süreç, farklı disiplinler içerisinde, farklı ülkelerde, farklı dillerde ve çoğunlukla birbirinden bağımsız ilerleyen çalışmalarla başlar ve bu araştırmaların bir araya getirilip karşılaştırmalı olarak başlangıçta farklı dillerde, sonraki aşamada ise çoğunlukla İngilizce olarak sunulmasıyla devam eder. Kuramsal süreç ise karşılaştırmalı kuramsal çalışmaların yarattığı farkındalık üzerine bu alanda çalışma yürüten uluslararası ve çokdisiplinli bir araştırmacılar topluluğunun, ISUF'un (*International Seminar on Urban Form*, Türkçesi Uluslararası Kentsel Form Semineri) kurumsal çatısı altında bir araya gelmesiyle başlar. Günümüzde her yıl farklı bir ülkede düzenlenen uluslararası konferanslar, farklı ülkelerde kurulmuş bulunan alt-araştırma ağlarının

¹ ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, nerisparlak@gmail.com

² Prof. Dr., ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, bilsel@metu.edu.tr

düzenlediği ulusal ve bölgesel sempozyumlar ve *Urban Morphology* dergisinin yayınlarıyla devam etmektedir.

Anne Vernez Moudon'un araştırma geçmişi, kentsel morfoloji alanının kuramsal ve kurumsal geçmişiyle dört kritik noktada kesişir: İlk olarak, 1970li yıllarda San Francisco üzerine yürüttüğü araştırma Avrupa'da gelişen tipomorfoloji yazınından habersiz yürütülmüş tipomorfolojik bir araştırmadır ve kendi tipomorfolojik araştırma yöntemini oluşturur. İkinci aşamada, San Francisco çalışmasının kitap olarak yayımlanması sürecinde, Vernez Moudon kentsel morfoloji ve tipomorfoloji çalışmalarından haberdar olur ve bu araştırmaları bir araya getiren ilk İngilizce literatür çalışmalarından birini gerçekleştirir. Üçüncü aşamada ise farklı ekoller çevresinde gelişmiş olan kentsel form ve tipomorfoloji araştırmalarını "preskriptif-deskriptif" ikiliği üzerinden hazırladığı epistemolojik bir haritayla şehircilik literatürü içerisinde bağlamsallaştırır. Son olarak, bu çalışmalarının yarattığı farkındalık ve bu araştırmaları yürütürken edindiği bağlantılar sayesinde *International Seminar on Urban Form* oluşumunun ilk toplantılarını organize ederek ISUF'un kuruluş sürecinde kilit bir rol oynar.

Bu çalışma Anne Vernez Moudon'un kentsel morfoloji alanına ve tipomorfoloji yaklaşımına yaptığı katkıları bu dört süreç üzerinden incelemeyi; böylelikle alanın ve yaklaşımın geçmişine ilişkin literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatür gözden geçirilmiş, Neris Parlak Temizel tarafından Anne Vernez Moudon ile yüz yüze bir dizi görüşme yapılmış ve kendisinin Washington Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan arşivinde arşiv araştırması yapılmıştır.³

2. Esnek toplu konut tasarımına karşılık tarihi konut dokusunun uyarlanabilirliği: San Francisco konut dokusunun mahalle ölçeğinde tipomorfolojik olarak incelenmesi

1964-66 yılları arasında Lozan Federal Politeknik Okulunda (*École Polytechnique Fédérale de Lausanne - EPFL*) ve 1966-69 yılları arasında Kaliforniya Üniversitesi Berkeley'de (*University of California Berkeley - UC Berkeley*) mimarlık eğitimi alan Anne Vernez Moudon'un erken araştırmaları, toplu konut çevrelerinde tasarım ve kullanım esnekliği konusuna odaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlı şekilde üretilmiş tekdüze toplu konutların ve ürettikleri sorunlu kentsel mekânların eleştirilmeye başlandığı 1970'li yıllarda mimarlar ve araştırmacılar, dönemin konut tasarımlarının "tutucu işlevselciliği"ni eleştirmişler ve kullanıcılara seçme veya kişiselleştirme için fırsatlar sağlamanın bir yolu olarak esnekliği veya kısıtlı alanın çok amaçlı kullanımını savunmuşlardır (*Rabeneck vd., 1973, s. 698*).

Vernez Moudon'un esnek konut tasarımına olan ilgisi, sistemler yaklaşımının popüler olduğu ve Christopher Alexander'ın Kaliforniya Üniversitesi Berkeley'de etkili bir figür olduğu üniversite yıllarında başlar. Mezuniyetinin ardından, hocası ve sistemler yaklaşımının önemli temsilcilerinden Ezra Ehrenkrantz'ın kurucusu olduğu *Building Systems Development Inc.*'de tasarımcı olarak çalışmaya başladığında artarak devam eder. Binaların hızlı ve ekonomik bir şekilde üretilebilmesi ve uzun ömürlü olması için modüler malzemelerle esnek kullanım kurgusuna ve nitelikli mekânlara sahip tasarımlar üretmeyi amaçlayan *Building Systems Development Inc.*, sisteme dayalı mimarlığın erken uygulama örneklerine imza atmıştır.⁴ Şirketin Londra ayağının Genel Müdürü İngiliz Mimar Andrew Rabeneck ve iki meslektaş dönemin etkili yayınlarından *Architectural Design (AD)*

³ Bu araştırma, Neris Parlak Temizel'in Prof.Dr. Cânâ Bilsel danışmanlığında ODTÜ Mimarlık Doktora Programında sürdürdüğü doktora çalışmaları kapsamında, Washington Üniversitesi'nde bulunan Urban Form Laboratuvarında Anne Vernez Moudon'un rehberliğinde ve Fulbright tarafından finanse edilen doktora tez araştırmasının bir parçası olarak yürütülmüştür.

⁴ Yapı sektöründe sistemler yaklaşımının öncü uygulamalarından biri olan ve modüler malzemelerle düşük bütçeli, hızlı, nitelikli, esnek eğitim yapıları üretimini hedefleyen *School Construction Systems Development (SCSD)* projesi *Building Systems Development Inc.* tarafından hayata geçirilmiştir.

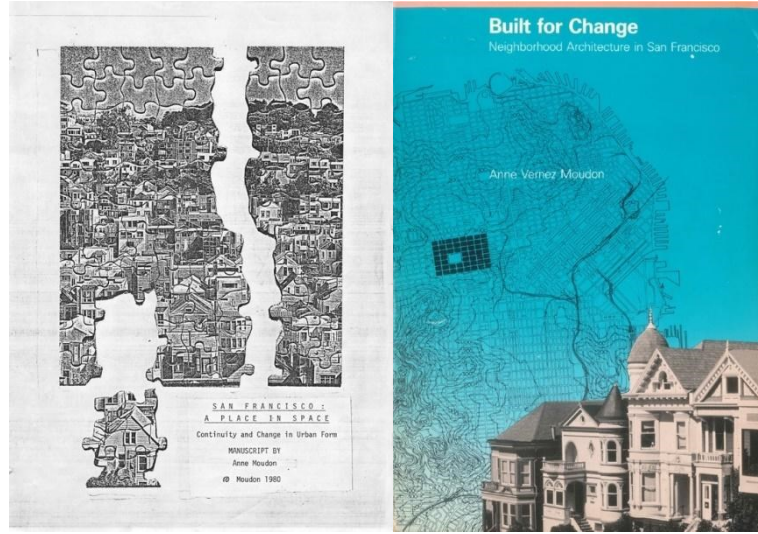

dergisinin 1973 ve 1974 yılı “konutta esneklik ve uyarlanabilirlik” temalı sayılarında konu hakkında kapsamlı yazılar yayınlanmıştır. (Rabeneck vd., 1973, 1974) (Şekil 1).

Şekil 1 *Architectural Design* dergisinin konut tasarımında esneklik üzerine yapılan araştırmaları ve bu araştırmalar kapsamında inşa edilmiş mimari projeleri konu alan Kasım 1973 ve Şubat 1974 sayılarının kapakları.

Anne Vernez Moudon, bir süre tasarımcı olarak çalıştıktan sonra 1970 yılında mezun olduğu Kaliforniya Üniversitesinde öğretim görevlisi olur. Bina teknolojisi ve bina sistemleri üzerine verdiği seminer derslerinin yanı sıra, Christopher Alexander’ın *Pattern Language* ve *The Oregon Experiment* gibi önemli kitaplarının ortak yazarı olan Sarah Ishikawa’nın da içinde olduğu bir grup ile tasarım stüdyosuna girer. 1975’te verilen ve San Francisco’da kentsel dönüşüm alanında o zaman kötü durumda bulunan Viktorya dönemi evlerin korunmasını konu alan tasarım stüdyosu sırasında geleneksel konut yerleşimleriyle ilgilenmeye başlar. Geleneksel konut yerleşimlerinin, toplu konut tasarımında esneklik tartışmalarına katkıda bulunabilecek şekilde zamanın gerektirdiği değişikliklere cevap verebilecek uyarlanabilirlikte olduğunu gözlemlemesi üzerine araştırmalarının odağını bu yöne kaydırır. Anne Vernez Moudon’un San Francisco’daki mahallelerin ve geleneksel konut mimarisinin adapte olabilirliği üzerine Kaliforniya Üniversitesi Berkeley’de başlayan ve *National Endowment of the Arts*’ın prestijli fonuyla MIT’de devam eden araştırması, bu gözleminin bir sonucudur. Bu araştırma zaman içerisinde 1986’da yayınlanan *Built for Change: Neighborhood Architecture in San Francisco* kitabına evrilir (Vernez Moudon, 1980, 1986)(Şekil 2).

Şekil 2 1986'da MIT Press tarafından basılan kitabın ilk taslağı 1980'de başka bir başlıkla kaleme alınmış: “*San Francisco: A Place in Space, Continuity and Change in Urban Form*”

Anne Vernez Moudon, San Francisco araştırmasının sürdüğü 1975'ten 1981'e kadar olan dönemde eş zamanlı olarak Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) öğretim üyesi olarak eğitime katkı verir. Aynı üniversitede öğretim üyesi ve dönemin Mimarlık ve Planlama Bölümü Başkanı Hollandalı mimar N. John Habraken ile birlikte, Habraken'in kurucusu olduğu *Foundation of Architects' Research (SAR)*⁵ grubuyla birlikte geliştirdiği “esnek konut tasarımında destek sistemleri” ve “SAR metodolojisi tasarım çerçeveleri” üzerine *Support Concept: Housing and Related Design Problems* ve *Design and Production Approaches for Residential Environments: SAR Philosophy and Methods* derslerini verir.

Vernez Moudon'un *Built for Change: Neighborhood Architecture in San Francisco* kitabı San Francisco kentsel formunun çok ölçekli incelemesi üzerinden, parsel bazlı, parçalı ve artımlı (*incremental*) kentleşmenin, konut çevrelerine zamanın gerektirdiği çeşitli değişimlere ev sahipliği yapabilecek esnekliği kazandırdığını savunur. Dört ana bölümden oluşan kitabın ilk bölümü San Francisco'nun ve odak araştırma alanının gündelik deneyimi ve tarihi hakkında bilgi verir. İkinci ve üçüncü bölümler ise 19. ve 20. yüzyılın baskın konut tiplerine ve bu tiplerin ürettiği kentsel mekânın fiziksel yapısına odaklanmaktadır. Bu bölümler, bir bina tipinin diğerine nasıl dönüştüğünü, bu dönüşümün kentsel mekânın yapısını nasıl etkilediğini ve ondan nasıl etkilendiğini, San Francisco'daki baskın bina tipinin ünlü Viktorya dönemi evlerinden çağdaş apartman bloklarına dönüşümü üzerinden araştırır. Kitabın son bölümünde ise, plancıların ve mimarların artımlılığı, kontrol mekanizmaları, yoğunluğu ve direçliliğiyle parsel bazlı parçalı kentleşmeden neler öğrenebileceğini tartışır.

Anne Vernez Moudon, San Francisco merkezindeki konut dokusunun tipomorfolojik bir analizi olan değerlendirilebilecek olan bu çalışmayı, kendi ifadesiyle Saverio Muratori ve İtalyan takipçilerinin erken tipomorfoloji çalışmalarından habersiz olarak gerçekleştirmiştir. Dikkatli bir karşılaştırma sonucunda bu çalışmaların aralarında bir takım temel benzerlikler olduğu görülür. İlk olarak, hepsi ‘mimarların mimarlığına’ veya ‘plancıların planlarına’ değil toplumsal süreçlerce

⁵ SAR ismi, bu metodolojiyi geliştiren ve özgün adı *Stichting Architecten Research* olan Mimari Araştırma Vakfı'nın Flemenkçe kısaltmasından gelir. 1964 yılında Hollanda'da Habraken tarafından kurulan vakfın temel amacı konut tasarımında sanayileşmeyi teşvik etmektir.

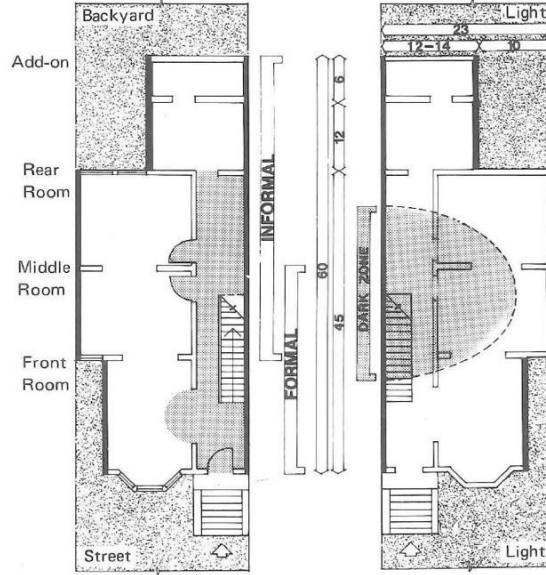
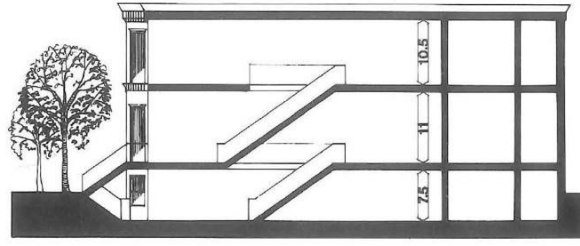
kendiliğinden üreyen vernaküler (yöresel) mimarlığa odaklanır. Vernez Moudon, kitabında, Muratori'nin yaklaşımıyla aynı çizgide olan şu ifadeleri kullanır:

Sıradan kentsel çevreleri şekillendiren asıl süreçlerle ilgilenmeye başladık. Tasarımcıların gözlemlerinin çoğunu tasarımcıların bilinçli olarak ortaya koyulmuş ürünleriyle, 'mimarların' mimarlığıyla ve 'plancıların' planlarıyla sınırladığı için bu süreçlere yabancı kaldığını biliyorduk. Venturi, Scott Brown ve Izenour gibi vernaküler çevreleri çalışmaya yönelen tasarımcılar bile yalnızca onlarda neyin istisnai ve özel olduğuna odaklandı. Buna karşın biz yaygın olarak kullanılan, kolektif aklın bir parçası olan, bireysel ifade için fırsatlar sağlayan ve orada yaşayanların katılımını kolaylaştıran küçük ölçekli artımlı değişimlerin olduğu süreçlere odaklanıyorduk. (Vernez Moudon, 1986, s. xvii) (İngilizce özgün metinden yazarların çevirisi)

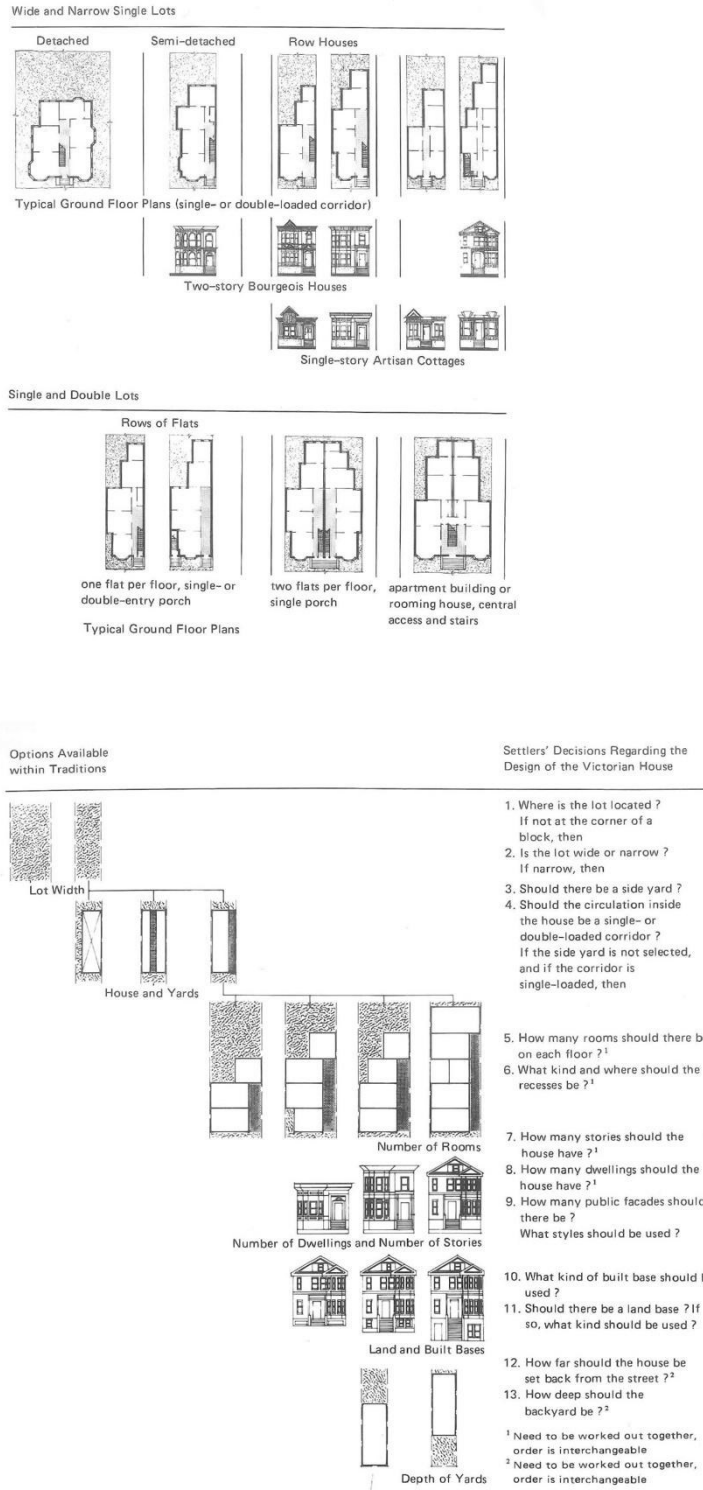
Kendisiyle yapılan söyleşide, Vernez Moudon, ince taneli (*fine-grained*) kentsel dokuları oluşturan sıradan ve anonim mimarlığı, tanınmış mimarların anıtsal ve istisnai yapıtlarını ifade eden ilk harfi büyük 'Mimarlık'ın aksine, ilk harfi küçük 'mimarlık' olarak nitelendirdiğini belirtmiştir.

İkinci olarak, İtalyan tipomorfoloji ekolünün temsilcileri gibi Vernez Moudon da, yapılı çevrenin mekânsal yapısını ortaya çıkarmak bina tiplerinden faydalanır. Kitabında, San Francisco tarihinin üç baskın yapı geleneğini, Viktorya dönemi evleri, apartman blokları ve modern/çağdaş yapılar⁶ olmak üzere, her biri farklı bir zaman dilimine karşılık gelen üç farklı bina tipi üzerinden ortaya koyar. Her tipin genel yapısını (dolaşımın, odaların ve birimlerin nasıl organize edildiğini) ve bu tiplerin San Francisco'nun parsel yapısı, ızgara planı ve zorlayıcı topoğrafyasına nasıl entegre edildiğini plan ve cephe diyagramları, aksonometrik çizimler ve fotoğraflar aracılığıyla belgeler (Şekil 3, 4 ve 5). Vernez Moudon'un Viktorya dönemi ev tipine ilişkin bir ifadesi, Muratori'nin *a-priori* tip tanımını hatırlatır (Parlak Temizel & Bilsel, 2021, ss. 131-133): "19. yüzyıl Amerikan yerleşimcilerinin hayal gücü ve yaratıcılığı, gördükleri veya daha önce inşa edildiğini bildikleri şeyler ile şekillenmiştir. Gelenekler, bu anlamda, tasarım ve planlamaya rehberlik eden bir kurallar çerçevesi oluşturmuştur." (Vernez Moudon, 1986, s. 75) (İngilizce özgün metinden yazarların çevirisi)

⁶"Apartmanlar" ile "modern/çağdaş binalar" arasındaki farkı netleştirmek gerekirse, Vernez Moudon ilk tipi, mevcut parçalı kentsel dokuya uyum sağlamış 1920'lerin çok birimli konut yapılarına referansla, ikinci tipi ise 1960'ların savaş sonrası yapı geleneğinin yol açtığı kentsel dönüşüme özgü çok büyük parseller üzerine inşa edilmiş serbest formlu çok birimli konut yapılarına referansla kullanır.

Şekil 3 Kitaptaki zengin çizim setinden Viktorya dönemi ev tipinin temel yapısını görselleştiren bir örnek

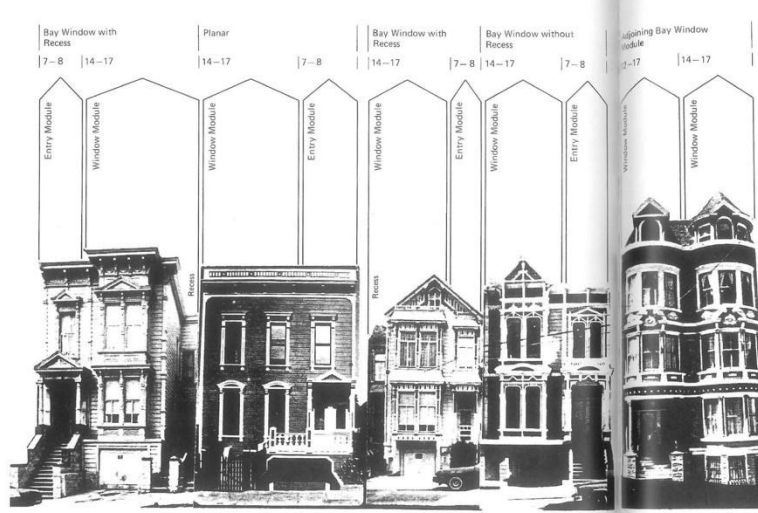

Şekil 4 Kitaptaki zengin çizim setinden (üstte) tipin kendisini nasıl farklı parsellere uyarladığını ve (altta) Viktorya dönemi ev tasarımı algoritmasını görselleştiren iki örnek

Ayrıca, Vernez Moudon'un yürüttüğü tipolojik araştırmayı açıklarken kullandığı terim ve ifadeler Gianfranco Caniggia'nın tipolojik dönüşüm çerçevesini hatırlatır (Parlak Temizel & Bilsel, 2021, ss. 134-135): "Bizim durumumuzda olduğu gibi, bina tipleri çalışmaları hem senkronik hem de diakronik olduğunda, verilerin zamanın belirli noktalarında olduğu kadar zaman içerisinde de analiz edilmesi gerekir. Bu nedenle yapı çevrenin çeşitli unsurlarını belirli zamanlarda belgelemek bizim için yeterli

değildi; incelenen belirli dönemler arasında meydana gelen değişiklikleri gösteren haritaları ayrıca derlememiz gerekiyordu. Bina tipolojilerini geliştirirken, farklı bina nesillerini belirlemek, her nesildeki bina tiplerini belirlemek ve her bir tipin her nesilde zaman içinde nasıl dönüştüğünü belirlemek üzere üç görevimiz vardı.” (Vernez Moudon, 1986, s. 245) (Özgün İngilizce metinden yazarların çevirisi)

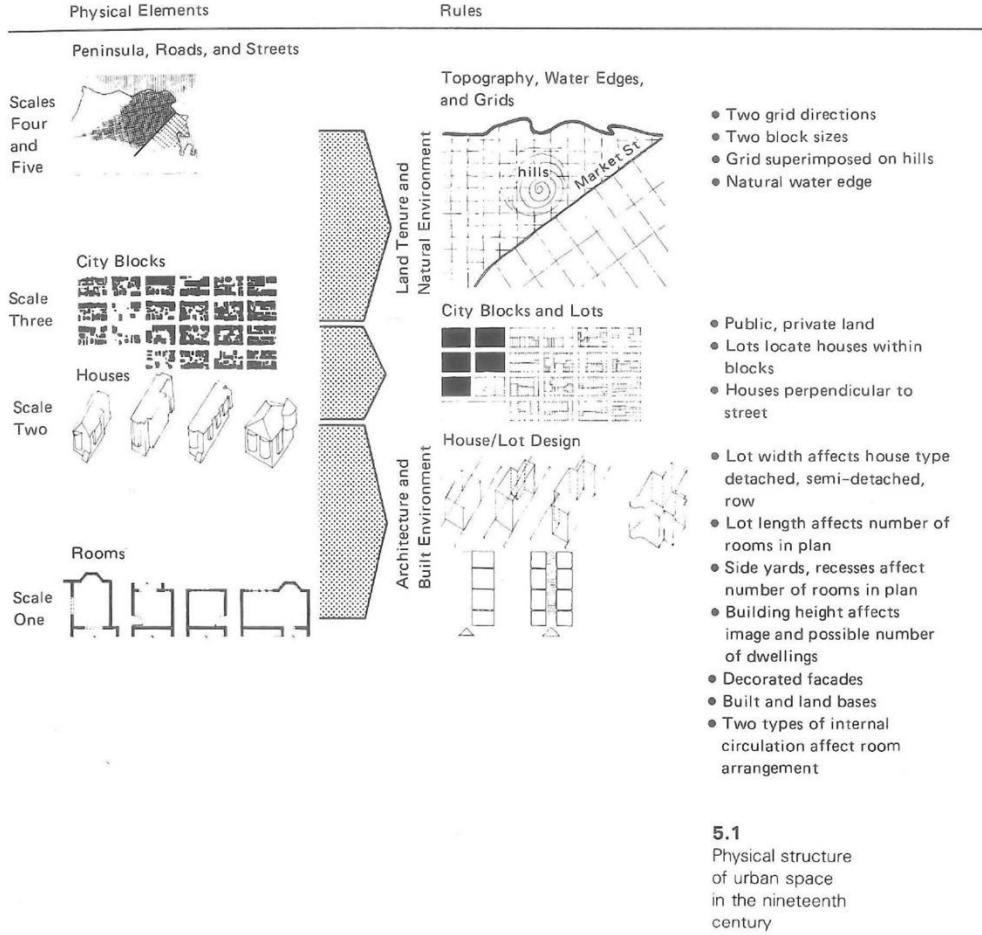
4.4
Different types of
built bases:
a. full-story base;
b. half-story base;
c. crawl space.

Şekil 5 Kitaptan (i) Viktorya dönemi ev sırasına ait sokak cephesinin ritmini ve yapısını (ii) Viktorya dönemi evlerinin San Francisco'nun zorlayıcı topoğrafyasına uyarlanma biçimlerini gösteren iki kolaj

Son olarak, Vernez Moudon İtalyanlara benzer şekilde, yapı çevrenin strüktürünü ortaya çıkarmak için kentin fiziksel öğeleri arasında çok boyutlu bir ilişki kurmaya çaba sarfeder. Bu doğrultuda ilk olarak kentin tarihi boyunca her bir dönem için farklı bina yapım geleneklerini ve bunlara karşılık gelen tipleri tespit eder, ardından da her dönemin fiziksel yapısını analiz eder. Ona göre bu yapı, 'fiziksel elemanlar' ve bu elemanlar arasındaki ilişkileri belirleyen 'kurallar'dan oluşmaktadır. Her ölçekte baskın olarak tekrar eden bir fiziksel eleman vardır: odalar, evler, yapı adaları, yol/sokak yapısı ve coğrafi oluşum, beş farklı ölçüğe karşılık gelen beş farklı fiziksel elemandır. Öte yandan kurallar, iki elemanın aynı ölçekte nasıl bir araya geleceğini (örneğin, bir koridor boyunca belirli bir düzenlemeyi kullanarak bir odanın diğeriyle nasıl ilişkilendirileceğini) veya bir ölçüğün bir elemanın bir sonraki ölçüğe nasıl yerleştirileceğini (örneğin, bir ev yapmak için odaların nasıl bir araya getirileceği) belirler (Vernez Moudon, 1986, s. 91). (Şekil.6)

Vernez Moudon bu çalışmasında, Muratori'nin Venedik ve Roma için ya da Caniggia'nın Como ve Floransa için yaptığı gibi, şehrin fiziksel formu üzerinden okunur ve analiz edilir olduğuna dair güçlü inancıyla, San Francisco'daki farklı ölçeklerdeki binaların, arsaların ve sokakların mekânsal özellikleri ile zaman içindeki dönüşümleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştır.

Şekil 6 San Fransisco'da 19. yüzyılda kentsel mekânın fiziksel yapısını gösteren diyagram

Vernez Moudon'un kendi ifadesiyle tipomorfoloji ekollerinin çalışmalarına aşına olmadan önce San Francisco'nun tipomorfolojik bir analizini yapmış olması, 1970'lerdeki esnek konut tasarımı araştırmalarının sistem kurma arayışı ile tipomorfoloji yönteminin yapılı çevrede sistem bulma arayışı arasında bir ilişki kurulabileceğini gösterir. Tipomorfoloji çalışmalarından haberdar olmamasına rağmen, bina sistemleri üzerine bilgi ve tecrübesiyle Vernez Moudon, tersine bir mühendislik yaparak yapılı çevrenin çok ölçekli karmaşık mekânsal sistemini ortaya koyabilmiştir.

Vernez Moudon'un San Francisco çalışması, ilk tipomorfoloğların çalışmalarıyla ortak noktalar paylaşmakla kalmaz, aynı zamanda tipomorfolojik yaklaşıma iki yeni açılım da getirir. İlki, çalışmanın nasıl yapılandırıldığı ile ilişkilidir. Araştırmada mahalle ölçeği başlangıç noktası olarak seçilmiş ve San Francisco'nun yapılı çevresi, örneklem alan olarak seçilen yaklaşık 85 hektarlık bir alanı kaplayan ve 56 kentsel yapı adası oluşan Alamo Square mahallesi üzerinden analiz edilmiştir. Bu alan parselasyon, yapı ayak izleri, yükseklikler ve programların zaman içindeki dönüşümünü ve topoğrafyanın yapılı çevre üzerindeki etkisini göstermek amacıyla detaylı bir biçimde incelenmiş; yapı alanı ve kullanıcı yoğunlukları ile dönüşümlerinin hesaplanması için alan içindeki on yapı adası

daha detaylı bir biçimde çalışılmıştır. Çalışmanın bir örneklem alanı üzerine odaklanması ve bu alanla sınırlandırılması, erken dönem tipomorfoloji çalışmalarına konu olan tarihi Avrupa kentlerinden farklı olarak çok daha büyük olan çağdaş kentleri incelerken mimari ölçeğin gereken ayrıntıda çalışılmasına ve araştırmanın çok boyutluluğundan ödün verilmemesine olanak sağlar. Vernez Moudon daha sonra 1995'te yayınladığı bir makalesinde, bu çalışmadaki örneklem alanın, Avrupa kentleri üzerine yapılan ilk çalışmalardan çok daha büyük ayak izlerine sahip ve yaygın çağdaş şehirlerin analizi için gerekli bir alan büyüklüğü olduğunu savunmuştur (Vernez Moudon, 1995, ss. 5-8).

İkinci açılım kentsel araştırma ve planlama pratiği arasındaki ilişkiyle ilgilidir. San Francisco'nun 70'lerde yürütülen planlama sürecinde Vernez Moudon'un araştırmasının bulgularından faydalanılmıştır. 1976'da tamamlanan araştırma, kentsel dokunun daha fazla aşınmasını önlemek üzere yeni gelişmelerde güçlendirilmesi ve sürdürülmesi gereken ve planda yer alacak tarihsel örüntüleri belirlemek için gerekli veri, analiz ve hatta gerekçeyi sağlamıştır; böylece, 1978 San Francisco Planlama Yönetmeliği için temel oluşturmuştur (Vernez Moudon, 1986, s. xvii). Yeni yönetmelik, eski ve yeni doku arasındaki sürekliliği sağlamak üzere, yapı kütlelerinin ve yapı çekme mesafelerinin bitişik yapı ve parsellere göre belirlenmesini; yapılara yaya girişlerinin sıklığının artırılmasını ve garaj girişlerinin sayısının azalmasını; eğimli bölgelerde yapı kütlelerinin basamaklanarak hafifletilmesi koşulunu getirir. Ek olarak, kitabın uzun süren yayın süreci, Vernez Moudon'a kitabın son bölümünde 1978 Planlama Yönetmeliğine göre tasarlanan yeni yapı stokunun analizine de kitapta yer verme olanağı sağlamıştır.

Vernez Moudon'un San Francisco kent monografisi, tipomorfoloji çalışmaları bağlamında başka birçok açıdan önemlidir. İlk olarak, bina tipolojisi ile kentsel morfoloji arasındaki ilişkiyi Avrupa dışında araştıran ilk çalışmalardan biridir. Ayrıca, İngilizce olarak yayınlanan ilk kent monografilerinden biridir ve bu sayede Anglo-Amerikan çevreler için birincil referanslardan biri haline gelmiştir. İkincisi, İtalyanlar tarafından incelenen iki bin yıldan uzun bir geçmişe sahip tarihi şehirlerin aksine, 250 yıldan daha kısa bir geçmişe sahip çağdaş bir şehre odaklanan erken tipomorfoloji çalışmalarından biridir. Bu durumla paralel olarak, kendiliğinden gelişen tarihi kentler yerine planlı gelişen çağdaş kentlere odaklandığı için, kent planlarının tipomorfolojik analizde nasıl yer alabileceğine dair fikir veren çalışmalardan biridir.

3. Preskriptif (kural koyucu) bilgiye karşın deskriptif (betimleyici) bilgi

Anne Vernez Moudon, San Francisco kent monografisinin yayınlanma aşamasında haberdar olduğu İtalya ve Fransa'daki tipomorfoloji çalışmalarının Avrupa dışında bilinirliğine önemli katkılar vermiş; bu çalışmalar hakkında kapsamlı ve karşılaştırmalı yazılar yazarak ve onları İngilizce literatüre kazandırmıştır. Aldo Rossi'nin tipolojiyle ilgili fikirleri, 1973'te XV. Milano Trienali'ndeki aktif rolü ve New York merkezli 1973 ile 1984 yılları arasında *Oppositions* dergisini yayınlayan Mimarlık ve Kent Çalışmaları Enstitüsü'ndeki çalışmaları nedeniyle İtalya dışında da iyi biliniyordu. Ancak, Vernez Moudon'un yayınlarından önceki İngilizce metinlerde 1950'li yılların sonlarından başlayarak İtalyan tipomorfoloji araştırmalarının gelişiminde önemli rol oynayan Saveiro Muratori'nin İtalyanca'dan İngilizce'ye çevrilmemiş olan öncü eserlerine sınırlı sayıda atıf bulunmaktaydı (Moneo, 1978, s. 35; Scolari, 1985, ss. 42-43). Bunlar arasında kentsel morfoloji alanıyla en ilişkili olanlar Oxford Politeknik'te öğretim görevlisi olan İngiliz mimar Ivor Samuels'e ait

“Towards an Architectural Analysis of Urban Form: Conservation Studies in Britain and Italy” ve “Urban Morphology in Developed Countries” metinleridir (Samuels, 1982, 1985).

Anne Vernez Moudon’un 1986-1987 yılları arasında *National Endowment for the Arts* Programı araştırma bursuyla (*fellowship*) gerçekleştirdiği araştırmasının raporu “*Typology/Morphology: Report on Research in England, Italy and France*” ve erken tipomorfoloji çalışmaları üzerine yaptığı yazışmalar, kendisinin tipomorfoloji alanının tarihine olan ilgisinin 1980’lerin ikinci yarısında başladığını gösteriyor (Vernez Moudon, 1987a). 1987 ve 1989’da yayınlanan iki konferans bildirisini takiben, “*A Catholic Approach to Organizing What Urban Designers Should Know*” başlıklı tipomorfoloji çalışmalarına atıfta bulunduğu ilk makalesi 1992’de yayımlanmıştır (Vernez Moudon, 1989, 1992, 1987b). Makale, tarih, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, coğrafya, mimarlık, peyzaj mimarlığı ve şehir planlama gibi çeşitli disiplinler tarafından üretilen bilgileri kategorize ederek, kentsel tasarım için epistemolojik bir haritalama çalışması ortaya koyar.

Makalede ilk olarak Vernez Moudon, tasarım alanları için/tarafından üretilen preskriptif ve deskriptif bilgiyi birbirinden ayırmanın gerekliliğine dikkat çekiyor. Preskriptif veya normatif olarak nitelendirdiği bilginin 'bir şeyin ne olması gerektiği' ile ilgili olduğunu, deskriptif veya substantif bilginin ise yapılı çevreyi incelerken 'bir şeyin ne olduğu' ve/veya 'neden olduğu' ile ilgilendiğini ifade ederek iki bilgi türünü birbirinden ayırır. Onun için bu iki kutup arasındaki süreklilik çok önemlidir ve betimleme, araştırmada her türlü kural koyuculuktan önce gelmelidir. Diğer bir deyişle, normatif (değer sistemlerine dayalı) kuramların ancak substantif (kanıta dayalı) bulguların ardından sunulmasını gerektiğini savunur (Şekil 7).

Preskriptif ve deskriptif bilgi arasındaki net ayrım eksikliğinin disiplinin adına da yansıdığını tartışır. Ona göre Anglo-Sakson kökenli 'kentsel tasarım' terimi, Latin kökenli *urbanisme* veya *urbanismo* terimlerinden daha az eylem ve daha fazla araştırma odaklıdır. İtalya’da yaygın olarak kullanılan 'kent bilimi' ve 'şehircilik' (*urban science* ve *urbanism*) terimleri betimlemeden kural koymaya, araştırmadan tasarıma kadar çok daha geniş bir yelpazeyi kapsar (Vernez Moudon, 1992, s. 334). Öte yandan Vernez Moudon sürece yaptığı vurgu nedeniyle kentsel tasarım veya şehirciliğe alternatif olarak şehir inşası (*city building*) terimini tercih etmekte ve bu terimi çalışmalarında daha sık kullanmaktadır.

UNDERSTANDING CITIES	DESIGNING CITIES
past/present	present/future
what was, what is	what should be
descriptive	prescriptive
substantive	normative
research, reflection, knowledge	action, projection
urban science	urban design

Şekil 7 Vernez Moudon’un “A Catholic Approach to Organizing What Urban Designers Should Know” başlıklı makalesinde “bilgiye karşı eylem ve ilişkili terimleri”i temsil eden tablo

Vernez Moudon, tasarımcıların tasarım süreçlerinde çeşitli disiplinler tarafından üretilen bilgileri özgürce seçip kullanabileceklerine dikkat çekiyor. Bu bilgiler, öğrencileri ile birlikte ürettikleri epistemolojik haritalama çalışmasında, kent tarihi çalışmaları (*urban history studies*), kent

görünümlerini konu alan pitoresk çalışmalar (*picturesque studies*), imge çalışmaları (*image studies*), çevre-davranış çalışmaları (*environment-behavior studies*), yer kuramını temel alan çalışmalar (*place studies*), maddi kültür çalışmaları (*material-culture studies*), mekân-morfoloji çalışmaları (*space-morphology studies*) ve doğa-ekoloji çalışmaları (*nature-ecology studies*) ile birlikte tipoloji-morfoloji çalışmaları (*typology-morphology studies*) olmak üzere dokuz temel alan belirler. Bu haritalamada, tipoloji-morfoloji çalışmaları Carlo Aymonino, Gianfranco Caniggia, Gian Luigi Maffei, Jean Castex, M. R. G. Conzen, Paolo Maretto ve Saverio Muratori, Barton Myers & George Baird, Philippe Panerai, Aldo Rossi, T. R. Slater ve J. W. R. Whitehand'in yanı sıra San Francisco'daki kendi çalışmalarına referansla temsil edilir (Vernez Moudon, 1992, s. 333).

Vernez Moudon'un preskriptif ve deskriptif araştırmaları birbirinden ayırmasının, Nigel Cross'un ünlü 'tasarımsal bilmenin yolları' tartışmasına katkıda bulunduğu savunulabilir. Cross, tasarımın bir disiplin olduğunu ve aktarılabilir/öğretilebilir disiplinler bilginin (i) tasarım pratiği (nasıl, ne olmalıdır); (ii) daha önce neyin tasarlandığı ve inşa edildiği/üretildiği (nedir, neden); ve (iii) inşaat/imalat uygulamaları alanları araştırılarak üretildiğini savunur (Cross, 2001). Hem mimarlığın hem de şehirciliğin birer tasarım disiplini olduğu, sosyal ve doğa bilimlerinden veya konstrüktivist beşeri bilimlerden çok daha farklı bir epistemolojik yapıya sahip olduğu açıktır. Vernez Moudon, şehircilik alanında çok sayıda normatif çalışmanın disiplin üzerinde etkili olduğunu kabul etmekle birlikte, normatif/preskriptif kuramların öncelikle deskriptif araştırmalar sonucunda elde edilecek kanıta dayalı (substansiyel) bilgiye dayanması gerektiğini savunur. Böylelikle, bir tasarım disiplini olan şehircilik (kentsel tasarım) alanında Cross'un birinci ve ikinci bilme biçimleri arasında özel bir ilişki tanımlanmaktadır: ilki, ikincisi üzerine temellendirilmeli ve ikincisi tarafından gerekçelendirilmelidir. Bu, özelden tipomorfolojik yaklaşımın, genelde ise kentsel morfoloji çalışmalarının şehircilik/kentsel tasarım alanı içerisindeki konumu açısından oldukça önemlidir, çünkü kentsel morfoloji aracılığıyla kentlerin fiziksel ve mekânsal yapısına dair ortaya koyulan bilgiler normatif kuramlara temel oluşturma potansiyeline sahiptir.

4. Üç tipomorfoloji ekolü ve araştırma alanının kurumsallaşması

Vernez Moudon 1994 tarihli "*Getting to Know the Built Landscape: Typomorphology*" başlıklı kitap bölümünde ve 1997 tarihli "*Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field*" başlıklı makalesinde, tipomorfoloji alanında İtalyan, İngiliz ve Fransız olmak üzere üç ekol tanımlar (Vernez Moudon, 1994b, 1997). Bu metinlerle, farklı ülkelerden, dillerden ve disiplinlerden kentsel form üzerine dağınık araştırma çabalarını bir araya getirmeyi ve karşılaştırmalı olarak sunmayı amaçlamıştır. İlk metin daha çok ekollerin teorik ve metodolojik yönlerine odaklanırken, ikincisi bu okulların birbirleriyle etkileşime girdiği sosyal bağlama odaklanır, aralarındaki bir takım benzerlik ve farklılıkları özetler. Vernez Moudon İngiliz ekolünü coğrafyacı Conzen'in; İtalyan ekolünü mimar Muratori, Caniggia, Aymonino ve Rossi'nin; Fransız ekolünü ise mimar Panerai ve Castex'in çalışmaları üzerinden okur.

Vernez Moudon üç ekolün de ortak bir yöntemi paylaştığını öne sürer: hepsi kentsel formun farklı ölçeklerdeki fiziksel niteliklerini ve zaman içerisindeki dönüşümlerini anlamaya çalışır. Diğer bir deyişle, bu araştırma ekollerinin tümü kentsel formu mekânın (farklı ölçeklerde) ve zamanın (dönüşümler yoluyla) sürekliliği üzerinden okurlar. Biçim, çözünürlük ve zaman, hepsi tarafından paylaşılan üç temel araştırma bileşenidir (Vernez Moudon, 1997, s. 7).

Öte yandan, Vernez Moudon bu okullar arasındaki temel farkın, araştırma motivasyonları olduğunu savunur. Ona göre, İtalyan ve Fransız ekolleri normatif bir ajandaya sahiptir. Tarihi kentleri inceleyip değerlerini tespit ederek eleştirdikleri çağdaş kentleşmenin sorunlu yönlerini telafi etmek için yeni kent parçalarının nasıl tasarlanması gerektiğini araştırırlar. İngiliz ekolünün çalışmalarının böyle bir motivasyonu yoktur, çalışmaları oldukça betimleyicidir; kentleri oldukları gibi anlamaya çalışırlar. Özetle, ilk grup kentlerin nasıl inşa edilmesi gerektiğini, ikincisi ise kentlerin neden ve nasıl inşa edildiğini araştırır (Vernez Moudon, 1997, s. 8).

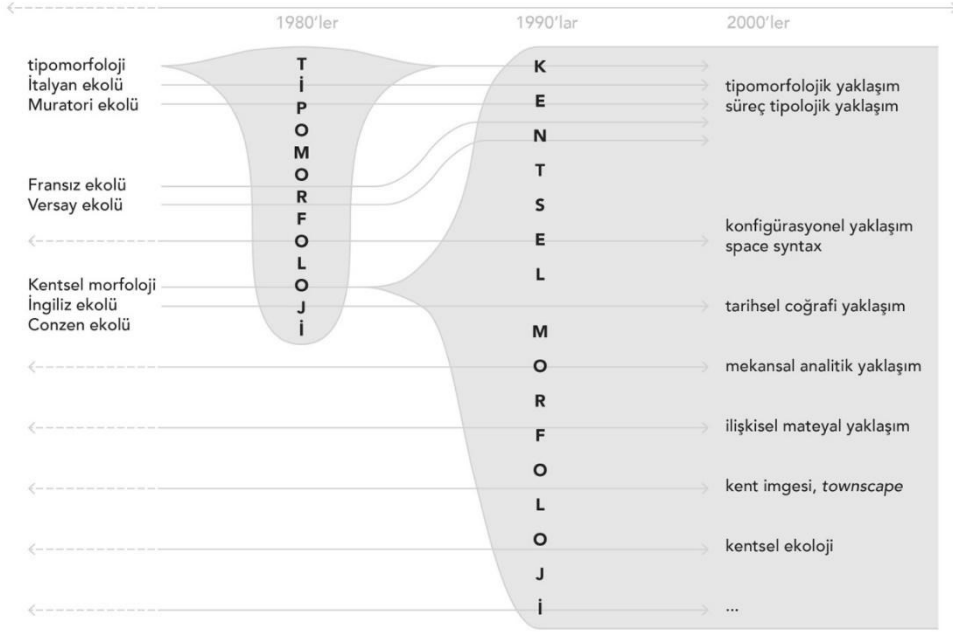
Ek olarak, Vernez Moudon Fransız ekolünün kentsel forma olan ilgisinin, tasarım eleştirisi olarak işlev gördüğünü, önceki tasarım kuramlarının şehir kurma süreci üzerindeki etkisini değerlendirme motivasyonlarıyla ilgili olduğunu altını çizer:

Geçmiş tasarım teorilerinin şehir inşası üzerindeki etkisini değerlendirmek için kentsel formun incelenmesi . . . , 'fikir olarak' tasarım kuramı ile, 'uygulandığı şekliyle' tasarım kuramı arasında sofistike bir ayırım yaparak tasarım eleştirisi alanına girer. Bu tür çalışmalar, neyin nasıl inşa edilmesi gerektiğini belirtilen direktifler (normatif kuramlar) ve gerçekte neyin inşa edildiği arasındaki farklılıkları veya benzerlikleri değerlendirir. Fransız Okulu, kentsel tasarımda modernizmin köklerini 18. yüzyıla kadar izleyerek morfolojik analizin bu kullanımına öncülük etmiştir. (Vernez Moudon, 1997, s. 8) (İngilizce özgün metinden yazarların çevirisi)

Preskriptif-deskriptif ikilik çerçevesinden bakıldığında, İngiliz ekolü tamamen deskriptiftir; İtalyan ekolü deskriptif ve preskriptif araştırmalar arasında bir sürekliliği savunur; Fransız ekolü ise preskriptif tasarım teorilerini eleştirmek üzere deskriptif araştırma yöntemini kullanır.

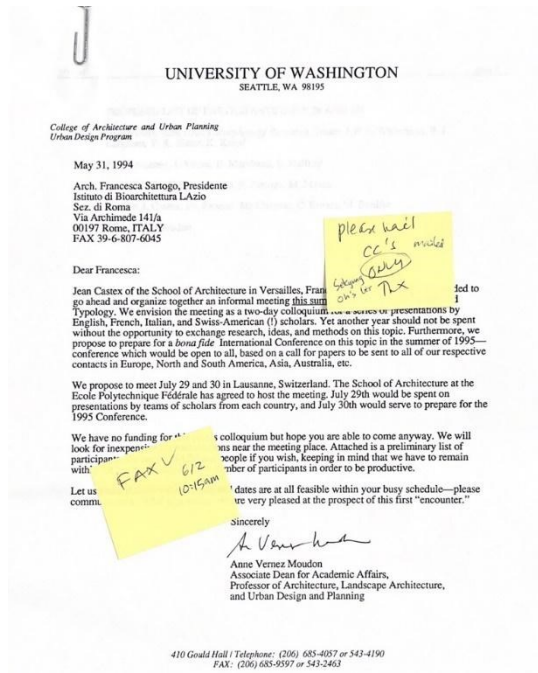
Ekollerin adlandırılması, 20. yüzyıl ortası araştırma sosyolojisinin coğrafyaya bağlı karakterini yansıtır. Vernez Moudon, kurucularının rolünü vurgulamak için bazen bu ekollerden Muratori ekolü, Conzen ekolü ve Versailles ekolü olarak söz eder (Vernez Moudon, 1994a, s. 7). Öte yandan, coğrafi/ulusal isimlendirmenin, İsviçre'deki araştırmalar ve hatta ABD'deki kendi çalışmaları gibi araştırmaları dışlama riski taşıdığı not edilmelidir.

ISUF araştırma ağının güncel çalışmalarında bu ekoller farklı isimlerle ve daha farklı bir ayrımla anılmaktadır. Artık tipomorfoloji teriminin üç ekolü de kapsayan bir araştırma alanı için kullanılmadığı; bunun yerine bu ismin İtalyan ve Fransız ekollerini kapsayan bir yaklaşım olarak ele alındığı izlenmektedir. Araştırma alanı ISUF'un ilk toplantısından itibaren tipomorfoloji yerine daha kapsayıcı olduğu düşünülen kentsel morfoloji kavramıyla tanımlanır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde bu adlandırmada nasıl uzlaşıldığı aktarılacaktır. Tipomorfolojik yaklaşım güncel bazı çalışmalarda süreç-tipolojik yaklaşım (*process-typological approach*) olarak anılmakta; bu iki ekolden daha farklı olduğu düşünülen İngiliz ekolü ise tarihsel-coğrafi yaklaşım (*historico-geographical approach*) olarak adlandırılmaktadır. Araştırma alanı zaman içinde space-syntax, mekânsal-analitik yaklaşım, ilişkisel-materyal yaklaşım gibi farklı yaklaşımların eklenmesiyle genişlemiştir. (Kropf, 2018, ss. 16-18; Oliveira & Caser Spolaor, 2020, ss. 13-24) (Şekil.8).

Şekil 8 Kentsel morfoloji araştırma alanına ve sunduğu yaklaşımlara dair adlandırmaların zaman içinde dönüşümü

1994 yılında kurulan ISUF, birbirine bir hayli benzer çalışmalarının farklı disiplinlerden, farklı araştırma grupları tarafından, farklı ülkelerde, farklı dillerde yaygın bir biçimde yürütülmesi, bu alanda uluslararası ve disiplinlerarası farkındalığın bir sonucudur. ISUF'un ortaya çıkışını, disiplinlerarası çalışmalara artan bir ilgiye ve disiplin sınırlarının bulanıklaşmasına tanık olan 1980'lerin sonu ve 1990'ların başındaki yeni entelektüel ve söylemsel ruh içinde bağlamlaştırmak mümkündür (Mennan, 2006, s. 67).

Şekil 9 İlk ISUF toplantısına davet için Vernez Moudon tarafından kaleme alınan bir davet mektubu (Anne Vernez Moudon Arşivi, The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008, Accession No. 5905-001.)

1997 yılında kurumun kurucu direktörü ve ilk genel sekreteri olan Anne Vernez Moudon'un yayınları ve bağlantıları, ISUF'un kuruluş sürecinde önemli bir rol oynar. Daha sonra 1997'de Vernez Moudon'un *Urban Morphology* dergisinin ilk sayısına giriş makalesinde ayrıntılı olarak anlattığı gibi, bir dizi etkinlik ve ziyaret, alandaki araştırmacılar arasında uluslararası bir ağ oluşturulmasında önemlidir (Vernez Moudon, 1997, s. 6): Gianfranco Caniggia'nın danışmanı olduğu Bolonya kentinin tarihi merkezine yönelik rehabilitasyon programının başarısı bu süreci başlatıcısı.⁷ Bu başarının üzerine Caniggia 1980'lerin başında, İngiltere'de Oxford Politeknik Okulunda kurulan *Joint Center for Urban Design*'da öğretim görevlisi olan Ivor Samuels'in davetlisi olarak bu kurumu ziyaret eder. Mayıs 1984'te ise İsviçre'de Lozan Federal Politeknik Okulu - EPFL'de sanat, mimarlık ve şehircilik profesörü Sylvain Malfroy ve Zürih Federal Teknoloji Okulu - ETH Zürih'te şehircilik tarihi profesörü André Corboz tarafından, Gian Luigi Maffei'yle Floransa üzerine yaptığı çalışmayı sunmak üzere ETH Zürih'e davet edilir.⁸ Anne Vernez Moudon, Mart 1985'te Napoli'de Kevin Lynch'in çalışmalarını konu alan bir seminerinde Gianfranco Caniggia ile tanıştıktan sonra, onu ertesi yılın bahar döneminde o zamanlar Washington Üniversitesi Kentsel Tasarım ve Planlama Bölümü Başkanı olan meslektaşı Dennis Ryan ile birlikte Washington Üniversitesi'ne davet eder.

Bu bağlantılar, 1986 yılına kadar üç kent morfolojisi ekolü arasında bağlantılar kurulmasında etkili olmuştur. Anne Vernez Moudon, 1986 yılından itibaren bu ekollerin üyeleriyle yazışmaya başlamış ve bu yazışmalar sonunda ilk ISUF toplantısının yapılmasını sağlamıştır.⁹ Yazışma içerikleri incelendiğinde, zamanla çok etkili bir uluslararası disiplinlerarası araştırma ağına dönüşen bu seminerleri başlatan kişinin Anne Vernez Moudon olduğu görülmektedir (Şekil 9).

Sırasıyla 1994, 1995 ve 1996'da düzenlenen ilk üç ISUF toplantısına İsviçre'de bulunan EPFL ev sahipliği yapmıştır.¹⁰ Bu toplantıların ilkinde, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, ABD ve İsviçre'den araştırma ekipleri birbirlerini tanımak için çalışmalarını paylaşmışlar ve şekillendirdikleri yeni araştırma alanını ilerletebilmek için gelecekte etkileşimde bulunmanın yollarını aramışlardır. İkinci ve üçüncü toplantı ise, uzun sunumlardan kaçınmak ve farklı araştırma grupları arasında verimli tartışmaları ve etkileşimi teşvik etmek için en fazla 35 araştırmacı tarafından en fazla 20 bildirinin sunulacağı seminerler şeklinde düzenlenmiştir. Bu ilk üç toplantının koordinasyonundan Anne Vernez Moudon sorumluydu. Jean Castex ile yaptığı açılış konuşmaları yanı sıra, toplantı raporlarının hazırlanmasına katkıda bulunmuş ve bu toplantılarda kent morfolojisi üzerine kendi araştırmalarını sunmuştur (*IIst International Seminar of Urban Morphology*, 1995; *IIIst International Seminar of Urban Morphology*, 1996; *Urban Morphogenesis: Urban Morphology/Building Typology* (*Ist International Seminar of Urban Morphology*), 1994).

⁷ Bologna'nın tarihi merkezi için hazırlanan 1969 planı, tipomorfolojik yaklaşımın erken bir uygulamasıdır. Planın detayları için: (Bravo, 2009)

⁸ Sylvain Malfroy, 2022'de bu sunuşun sonradan düzenlenmiş bir videosunu yayınladı: Gianfranco Caniggia, "A structural reading of Florence (1984)" (Zurich, 1984), <https://tube.switch.ch/videos/PiY1YwWshu>.

⁹ İtalyan, Fransız ve İngiliz ekollerinin üyeleriyle yaptığı yazışmalar

Vernez Moudon'un Washington Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan arşivinde bulunmaktadır: The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008, Accession No. 5905-003.

¹⁰ EPFL Mimarlık Bölümünden Leopold Veuve, Jean-Marc Lamunier, Sylvain Malfroy ve Bruno Marchand bu toplantıların lojistiğiyle ilgilenmiş, akşam yemekleri, Lozan ve Cenevre turları düzenleyerek toplantılara ev sahipliği yapmıştır.

5. Disiplinlerarası araştırmanın yeni alanını adlandırmak: Tipomorfolojiye karşılık kentsel morfoloji

Vernez Moudon, 1994 yılına kadar yazdığı metinlerde bu alandan tipomorfoloji olarak söz etse de bu tarihten sonra kentsel morfoloji ve kentsel morfogenez adlandırmasını benimsemiştir. Bu tercih değişikliğinin nedenini, 1994 yılındaki ilk ISUF toplantısında yeni bilimsel araştırma alanının adlandırılmasına ilişkin tartışmalarda aramak yerinde olacaktır. Bu konuyla ilgili olarak Vernez Moudon toplantının açılış konuşmasında şunları belirtmektedir:

. . . Dilbilimsel köklerden, kentsel tarihlerden, yöntemsel perspektiflerden ve ayrıca araştırma motivasyonlarından kaynaklanan terminolojik farklılıklar vardır. Kent morfolojisi, bina tipolojisi veya sonuçta ortaya çıkan "tipomorfoloji" kısaltması, kentsel analiz, *lettura della città*, *lecture de la ville* (kent okuması), *townscape* (kent görünümü/kentsel peyzaj) ve *town plan analysis* (kentsel plan analizi), ve diğerleri gibi terimler her zaman bir dilden diğerine kolaylıkla çevrilebilir kavramlar değildir.

Alanın daha sonraki tanımında hem heyecan verici hem de rahatsız edici olan belirsizlikler devam eder. Örneğin, İtalyan araştırmacılar, "tipolojik süreç" olarak adlandırdıkları şeyin veya bina tiplerinin tanımlanmasına ve bunların tarih boyunca dönüşümlerine dayanan kentsel formun tanımlanmasının önemi üzerinde ısrar ederler. Öte yandan İngiliz araştırmacılar, "kentsel morfogenez" in kentin oluşum ve dönüşüm süreçlerini açıklamak için en iyi terminoloji olduğunu savunmalarına rağmen, çalışmalarını "kent morfolojisi," kentsel formun incelenmesi, olarak tanımlarlar. (Vernez Moudon, 1994a, ss. 7-8) (İngilizce özgün metinden yazarların çevirisi)

Toplantı raporunun sonuç bölümünde, araştırma ekiplerinin, '*lettura della città*', '*analyse urbaine*', '*analyse des formes urbaines*', '*morphogenèse de la ville et du territoire*', '*studi tipomorfologici sulle strutture antropiche*' ve '*ville sédimentaire*' gibi çeşitli adlandırmalar¹¹ üzerine yapılan tartışmaların ardından, Fransızca, İtalyanca ve İngilizce olarak sırasıyla *Seminaire International de la Morphologie Urbaine (SIMU)*, *Seminario Internazionale di Morfologia Urbana (SIMU)* ve *International Seminar in Urban Morphology (ISUM)* isimleri üzerinde uzlaşıldığı yazılmıştır. Fransızca *le territoire* (bölge-alan) ve İtalyanca *la lettura* (okuma) gibi terimleri tercüme etmedeki zorluklar ve hem araştırma hem de tasarım faaliyeti konularını ele alma konusundaki genel arzu, grubun odak noktasının temel tanımlayıcısı olarak *Urban Morphology* - 'kentsel morfoloji' kavramı üzerinde bir fikir birliği oluşmasına sebep olmuştur. (*Urban Morphogenesis: Urban Morphology/Building Typology (I. International Seminar of Urban Morphology)*, 1994, s. 78) Grubun ismi bir anlamda araştırma alanının da ismi olarak düşünülmüştür (Şekil 10).

Fakat bu durum uzun sürmemiş ve bir yıl sonra düzenlenen ikinci toplantıda grubun ismi *Seminaire International de la Forme Urbaine (SIFU)*, *Seminario Internazionale della Forma Urbana (SIFU)* ve *International Seminar of Urban Form (ISUF)* olarak değiştirilmiştir. Toplantı raporunda bu değişikliğin gerekçesi, 'kent morfolojisi' adlandırmasının İtalya'da Muratori geleneğini takip etmeyen bir grup tarafından kullanılması olarak gösterilmiştir. Öte yandan, 'kentsel morfoloji,'

¹¹ İfadeler sırasıyla "kenti okuması", "kentsel analiz", "kentsel formların analizi", "kentin ve bölgenin morfogenezi (biçimlerin ortaya çıkışı ve dönüşümü)", "antropik yapılar üzerine tipomorfolojik çalışma" ve "çok katmanlı kent" olarak Türkçeye çevrilebilir.

grubun çalışmalarını yaymak ve dünyanın her yerinden bu alandaki çalışmaları bir araya getirmek üzere 1997'den beri yayınlanan uluslararası bilimsel derginin isminde varlığını sürdürmektedir.

Kentsel morfoloji teriminin İngiliz coğrafyacılar tarafından 1980'lerden beri kullanıldığı not düşülmelidir (Vernez Moudon, 1994b, s. 298). Conzen araştırma geleneğinin takipçileri, 1974'te Birmingham Üniversitesi'nde bugün hala aktif olan Kentsel Morfoloji Araştırma Grubu'nu kurmuştur. Alanı aynı isimle adlandırma kararının, zamanla Conzen ekolünü mü yoksa üç ekolü birden mi ifade ettiği konusunda kafa karışıklığına neden olduğu savunulabilir (Şekil 10). Ayrıca uluslararası bir kuruluş olarak ISUF'un çalışmaları için İngilizce'nin benimsenmiş olması ile İtalyanca ve Fransızca kaynakların İngilizce tercümelemlerinin sınırlı olmasının ekoller arasında bir dengesizliğe yol açmış olabileceği tartışılabilir.

URBAN MORPHOGENESIS
URBAN MORPHOLOGY/BUILDING TYPOLOGY
MORPHOGENESE ET ENVIRONNEMENT URBAIN
TYPOMORPHOLOGIE

With the participation of:
Avec la participation de:

FRANCE
Ecole d'Architecture de Versailles, LADRHAUS
Ecole d'Architecture de Marseille-Luminy, Laboratoire de Recherche Architecturale et Urbaine
Ecole d'Architecture de Nantes, Laboratoire Architecture et Formes Urbaines
Institut Français d'urbanisme, Laboratoire Théories des Mutations Urbaines
GREAT BRITAIN/GRANDE BRETAGNE
University of Birmingham, Urban Morphology Research Group
ITALY/ITALIE
Università degli studi di Firenze
Università degli studi "La Sapienza" di Roma
Università di Padova
PRAU
USA/ETATS UNIS
University of Washington, Seattle, WA
SWITZERLAND/SUISSE
Ecole Polytechnique Fédérale de Lausanne
Institut d'architecture de l'Université de Genève

Lausanne, July 28, 29, and 30, 1994
Lausanne, 28, 29, et 30 juillet, 1994

Ecole Polytechnique Fédérale de Lausanne
Département d'Architecture
12, av. Des Bains-Anglais
CH-1001, Lausanne, Switzerland

Şekil 10 İlk ISUF toplantısının sonuç raporunun kapak sayfası

Yirmisekiz yıl önce kurulan ISUF, her yıl düzenlediği uluslararası konferanslar aracılığıyla çeşitli ülkelerden ve disiplinlerden birçok araştırmacıyı düzenli olarak bir araya getirmektedir. ISUF'un 1997 yılından bu yana yayınlamakta olduğu *Urban Morphology* dergisi, araştırmacıların çalışmalarını paylaştığı ve diğer araştırmacıların çalışmaları hakkında bilgi edindiği önemli bir yayın ortamı oluşturmaktadır. Bugün ISUF, Çin, Kıbrıs, İtalya, Polonya, Portekiz, Sırbistan, Hispanik ve Türkiye Kentsel Morfoloji Ağları olmak üzere toplam 8 adet bölgesel araştırma ağına sahiptir. Bu ağlar, düzenli olarak ulusal ve bölgesel sempozyumlar düzenleyerek farklı bölge ve dillerde kentsel form araştırmalarını desteklemektedir.

6. Sonuç

Kuramlar yeni araştırmaların üzerinde yükselebileceği temelleri oluşturur; kurumlar ise bu temelleri bir araya getirerek araştırma alanının tanımlanmasında, bir araştırma programı ve bilimsel topluluğun oluşmasında kritik rol oynar. Anne Vernez Moudon hem kuramsal üretim hem de

kurumsal örgütlenme çabalarıyla, genelde kentsel morfoloji araştırma alanına ve bu alan içerisinde özelde tipomorfolojik yaklaşıma önemli katkılarda bulunmuştur. Bu çalışma, onun bu alanlara katkılarını: (i) San Francisco'daki mahalle mimarisi araştırması için geliştirdiği tipomorfolojik yöntem, (ii) kendisinden sonra gelen araştırmacılara kentsel analiz çalışmalarında yol gösterici olmak amacıyla bu alanda yürütülmüş önceki çalışmaları bir araya getirdiği karşılaştırmalı yöntembilim araştırmaları, (iii) preskriptif-deskriptif ikiliği içinde kentsel morfoloji araştırmalarını şehircilik literatürü içerisinde bağlamsallaştırdığı çalışmaları ile (iv) kentsel morfoloji araştırma ağının kurumsallaşma sürecindeki öncü rolü üzerinden ortaya koymaktadır.

Özetle, Vernez Moudon araştırmaları ve yayınları ile kentsel form araştırmalarında tipomorfolojik yaklaşımı İngilizce konuşan akademik çevrelerde bilinir hale getirmiştir. Tipomorfolojik yaklaşımın öncüsü olarak Saverio Muratori'ye dikkat çeken ilk isimlerden biridir. Dahası, tipomorfolojik yaklaşımı kentsel morfoloji araştırma alanı içerisinde ve kentsel morfoloji araştırma alanını şehircilik disiplini içerisinde bağlamsallaştırmıştır. Ayrıca, kentsel form çalışmaları için zamanla etkili bir platform haline gelen ISUF'un oluşumunda kurucu kişiler arasında öncü rol oynamıştır.

Bitirirken, bir dizi ek sonuç çıkarmak istiyoruz. İlk olarak, Anne Vernez Moudon'un kendinden önceki çalışmalardan haberdar olmadan kendi tipomorfolojik araştırma yöntemini geliştirirken, tipomorfolojik yaklaşımın sistematigi ile 1970'ler esnek toplu konut tasarımı sistematigi arasındaki benzerlikten yararlandığı düşünülebilir. Mimari tasarım ile kentsel analizin kesişim noktalarından birini oluşturduğunu düşündüğümüz bu benzerlik, birbirinden bağımsız görünen iki zengin literatürün ilişkilendirilmesi açısından önemli bir çıkış noktası olma potansiyelini taşır.

İkinci olarak, tasarım disiplinlerine özgü deskriptif araştırma-preskriptif kuram ve analiz-tasarım gibi ikilikler perspektifinden bakmak kentsel morfoloji ve tipomorfolojik yaklaşımın önemini altını bir kez daha çizer. Kentsel morfoloji ve tipomorfolojik yaklaşım, araştırmacıya yeni preskriptif kuramlar geliştirebilmek için sağlam bilimsel temeller sunma potansiyeli taşır. Kent plancısı, kentsel tasarımcı ve mimara ise, planlama ve tasarım eylemi öncesinde yapıyı çevreyi çözümlenmeye yönelik alternatif yöntemler sağlar.

Son olarak, tipomorfolojik yaklaşımın kentsel koruma planlamasına katkısına değinmek istiyoruz. Vernez Moudon ve ekibinin San Francisco araştırması 1978 San Francisco Planlama Yönetmeliği'ne temel oluşturmuştur. Bu yönetmelikle 1970'lerde iyi durumda olmayan ve çoğunlukla Viktorya dönemi evlerinden oluşan araştırma alanı, günümüzde çok tercih edilen canlı bir konut çevresi haline gelmiştir. Vernez Moudon ve ekibinin ürettiği tipomorfolojik araştırma kentsel koruma planlamasına esas oluşturmuş; eski ve yeni doku arasındaki sürekliliği sağlayabilecek mekânsal denetim araçlarının neler olabileceği konusunda yeni açılımlar getirmiştir. Bu durum tipomorfolojik yaklaşımın kentsel koruma planlaması alanındaki potansiyelini gösterdiği için önemlidir.

Kaynaklar

- Bravo, L. (2009). Area conservation as socialist standard-bearer: A plan for the historical centre of Bologna in 1969. *DOCOMOMO International E-Proceedings 2*, 44-53.
- Cross, N. (2001). Designerly ways of knowing: Design discipline versus design science. *Design Issues*, 17(3), 49-55.
- II. *International Seminar of Urban Morphology* (Accession No. 5905-001). (1995). [Seminar Report]. EPFL; The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008.

- III. *International Seminar of Urban Morphology* (Accession No. 5905-001). (1996). [Seminar Report]. EPFL; The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008.
- Kropf, K. (2018). *The Handbook of Urban Morphology*. John Wiley & Sons, Incorporated.
- Mennan, Z. (2006). Theory on Borderlines: A Collective Experience and a Free Market. İçinde B. Adkins, A. Ellis, D. Jesuit, K. McCrudden, R. Poulsen, J. Wozniak, D. Bennato, F. D'Amato, & D. Della Ratta (Ed.), *Shifting Borders Negotiating Places Cultural Studies and the Mutation of Value(s)* (ss. 65-85). Bordighera Press.
- Moneo, R. (1978). On Typology. *Oppositions*, 13, 23-45.
- Oliveira, V., & Caser Spolaor, S. M. (2020). *EPUM Emerging Perspectives on Urban Morphology*. https://www.researchgate.net/profile/Vitor-Oliveira-15/project/Emerging-Perspectives-on-Urban-Morphology-EPUM/attachment/5fdbb7403b21a2000162b6e5/AS:969821265068034@1608234816856/download/EPUM_OPEN-LEARNING-RESOURCES.pdf?context=ProjectUpdatesLog
- Parlak Temizel, N., & Bilsel, F. C. (2021). İtalyan Tipo-morfoloji Ekolünde Tip ve Tipoloji Kavramları. III. *Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 127-141. <https://isufturkey.org/index.php/tnum/article/view/85>
- Rabeneck, A., Sheppard, D., & Town, P. (1973). Housing Flexibility? *Architectural Design*, 11, 698-727.
- Rabeneck, A., Sheppard, D., & Town, P. (1974). Housing Flexibility/Adaptability? *Architectural Design*, 12, 76-91.
- Samuels, I. (1985). *Urban Morphology in Developed Countries* (Accession No. 5905-001; Research Project directed by Professor François Choay) [Research Report]. Institut d'Urbanisme, Paris VIII; The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008.
- Samuels, I. (1982, Temmuz). *Towards an Architectural Analysis of Urban Form: Conservation Studies in Britain and Italy* (Accession No. 5905-001). Institute of British Geographers Conference on Urban Morphology, Birmingham University. The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008.
- Scolari, M. (1985). L'impegno tipologico. *Casabella*, 509-510, 42-45.
- Urban Morphogenesis: Urban Morphology/Building Typology (I. International Seminar of Urban Morphology)* (Accession No. 5905-001). (1994). [Meeting Report]. EPFL; The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008.
- Vernez Moudon, A. (1980). *San Francisco: A Place in Space, Continuity and Change in Urban Form*. Anne Vernez Moudon's Personal Archive.
- Vernez Moudon, A. (1986). *Built for Change: Neighborhood Architecture in San Francisco*. The MIT Press.
- Vernez Moudon, A. (1987a). *Typology/Morphology: Report on Research in England, Italy and France* (Accession No. 5905-001) [Research Report]. The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008.
- Vernez Moudon, A. (1989). The Role of Typomorphological Studies in Environmental Research. *Proceedings of the Twentieth Annual Conference of Environmental Design Research Association*, 41-48.
- Vernez Moudon, A. (1992). A Catholic Approach to Organizing What Urban Designers Should Know. *Journal of Planning Literature*, 6(4), 331-349.
- Vernez Moudon, A. (1994a). *A Field of Urban Morphology? Commonalities and Differences between Traditions and Schools* (Accession No. 5905-001). 7-10. The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008.
- Vernez Moudon, A. (1994b). Getting to Know the Built Landscape: Typomorphology. İçinde K. A. Franck & L. H. Schneekloth (Ed.), *Ordering Space: Types in Architecture and Design* (ss. 289-311). Van Nostrand Reinhold.
- Vernez Moudon, A. (1997). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field. *Urban Morphology*, 1, 3-10.
- Vernez Moudon, A. (1987b). The Research Component of Typomorphological Studies. *Proceedings of the AIA/ACSA Research Conference*. The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008.
- Vernez Moudon, A. (1995, Temmuz). *Sampling Approach to Urban Morphology: Morphological indicators for Seattle, WA* (Accession No. 5905-001). II. International Seminar of Urban Morphology, Lausanne, Switzerland. The University of Washington Libraries, Special Collections, Anne Vernez Moudon Papers, 1964-2008.

Kent Morfolojisinin Sınırlarında: M.R.G. Conzen ve J.B. Jackson Üzerinden Bir Genişleme Önerisi*

Ebru Bingöl¹, Karl Kropf²

Özet

Coğrafyacı M.R.G. Conzen (1907-2000), kentlerin, her dönemde insanların kendi değerlerini inşa ettikleri tarihsel dönemlere ait kentsel arsaları, sokak bloklarını, bina biçimlerini, kentsel arazi kullanımını kentsel örüntüsünü bir sonraki döneme süreklilik ve eklemeler ile birikerek aktardığını ve bugünün kent peyzajını oluşturduğunu yazar (Conzen 1969, 3). Conzen ile aynı dönemden bir peyzaj coğrafyacısı olan J.B. Jackson (1909-1996) ise, Conzen'in "şehir peyzajı" (townscape) kavramı yerine, "peyzaj" kavramına vurgu yaparken tarım devriminden günümüze kadar Amerikan kentlerinin kültürel peyzajlarının değişimine odaklanır. Farklı kültürel bağlamlara sahip kentlere odaklanmaları, bu kentlerin değişimini farklı dönemlerden başlayarak incelemeleri ve arka planda beslendikleri düşünce yapılarının farklılaşması sebebiyle Conzen'in ve Jackson'un kent morfolojisini tanımlama araçları (means of description) birbirinden farklılaşmaktadır. Ancak Conzen ve Jackson'un çalışmalarının arka planında yatan morfolojiyi tanımla düzeyinde ortaya koydukları objelere (objects of description) bakıldığında, ortaklaşan ve birbirini tamamlayıcı olan birçok kavram da fark edilmektedir. Bu çalışma, kent morfolojisinin çoklu yönlerini Conzen ve Jackson'un metinleri üzerinden bir araya getirirken, Conzen ve Jackson'un çalışmalarının arka planında yatan morfolojiyi tanımla düzeyinde ortaya koydukları objelere (objects of description), ardından bunların mekansal yansımaları olan morfolojik araçları olan temsiliyetlerine (means of description) odaklanarak ikilinin çalışmalarını karşılaştırmaktadır. Bu yaklaşımla morfolojik araçlara ulaşıldığı taktirde kent morfolojisine kuramsal düzeyde bir yenilik sunması ve morfolojik araçların tanımlanmasında bir zenginleşme ve genişleme getireceğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: J.B.Jackson, Kent coğrafyası, M.R.G. Conzen, Peyzaj coğrafyası, Tanımlama araçları, Tanımlama objeleri

1. Giriş

Kent morfolojisi çalışmaları, geleneksel olarak bir kentin fiziksel gelişim sürecini yapısal bileşenler aracılığıyla incelemektedir. Bu anlamda kent morfolojisi, her şeyden önce zaman içinde oluşan jeosferin dört boyutlu sürekliliği içinde bir açık sistemler bütünü olarak sürekliliği ve değişimi içeren zamansal bir boyuta sahiptir (Conzen, 1981: 77). İkinci olarak, kentlerin, tarihsel gelişim ve işlevsel gereksinimlerin bir sonucu olarak, biçim öğeleri çeşitlenerek kendine özgü bir tür kültürel peyzaj ortaya çıkaran bir mekansal boyuta sahiptir (Conzen, 1981: 78). Üçüncü olarak, yapılı çevre, tarihsel dönemler ve bölgesel özgün şehir peyzajı (townscape) karakterleri arasındaki sürekliliklerin analiz edilmesiyle biçim oluşturma süreçlerinin ardındaki kuralların araştırılarak anlaşılabilirdiği sistematik bir boyutu vardır (Whitehand, 2001). Conzenci morfogenetik yaklaşım geleneği, sokakların, binaların ve arsaların plan öğelerini belirlemek için şehir planlarını analiz etmeye odaklanırken, buna "şehir planı analizi" adını verir (Kropf, 2009; Whitehand, 1988, 2007, 2012; Maretto, 2012; Kim, 2012; Moudon, 1997; Rossi, 1982; Krier, 1979). Conzen'den sonra gelen morfogenetik çalışmaların da neredeyse tamamı, kentsel öğelerin yani araçların (means) değişimi üzerinden kentsel değişimi

*Bu çalışma, yazarın TÜBİTAK Yurtdışı doktora sonrası araştırma bursu kapsamında Oxford Brookes Üniversitesi'nde Karl Kropf danışmanlığında yürüttüğü araştırmaların bir bölümünü kapsamaktadır.

¹ Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ebrubingol@yahoo.com

² Dr., Oxford Brookes Üniversitesi Tasarım, Teknoloji ve Çevre Fakültesi, Yapılı Çevre Okulu, kkropf@brookes.ac.uk

okumaya; mekânsal örüntülerin nasıl oluştuğunu bir araya geldiklerini veya zaman içinde nasıl çözüldüklerini yine araçlar üzerinden anlamaya yönelmişlerdir.

Bu çalışma, sadece kentsel öğelerin temsili olan morfolojinin araçlarına (means of description) yönelmek yerine, kentsel mekândaki bu varlıkların, doğasını ifade eden betimleme nesnelere (object of description) de odaklanmaktadır. Kültürel coğrafyacı M.R.G. Conzen ile peyzaj coğrafyacı J.B.Jackson'ın metinlerini, kullandığı temsiliyet araçları (means of description) ve morfolojiyi tanımla düzeyinde ortaya koydukları objeler (objects of description) üzerinden karşılaştırmaktadır.

Kent morfolojisi, kentin değişimini, biçimin, kullanımların, kontrol mekanizmalarının, sosyal ve ekonomik etkilerin, hedef ve tasarımların, plan ve uygulamaların ve algının değişimi (Kropf, 2017) gibi çok yönlü bir araştırmayı ve analiz yöntemlerini bir araya getirmeyi gerektirmektedir. Kropf, en genel haliyle kentsel morfolojinin çok boyutlu yönlerini i) Kullanım veya faaliyetler ii) Kontrol iii) Sosyal ve ekonomik etmenler iv) Niyet ve tasarım v). İnşaat vi) Algı kategorileri altında toplamaktadır. Bu makalede, Conzen ve Jackson'ın metinlerinde değindikleri üç kriterden kullanım veya faaliyetler, kontrol ve sosyal ve ekonomik etmenlerin Conzen ve Jackson'ın morfolojik yaklaşımlarında ele alınış biçimleri karşılaştırılacaktır. Makalenin ikinci bölümünde Conzen ve Jackson'ın bireysel ve profesyonel arka planlarına değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise, bu iki figürün morfolojinin çok boyutlu yönlerini, betimleme nesnesi ve araçları açısından nasıl değerlendirdiklerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışma, morfolojinin betimlenme objelerinden yola çıkılarak morfolojik araçlara ulaşıldığı takdirde kent morfolojisinde bir zenginleşme ve genişleme getireceğini önermektedir.

2. Conzen ve Jackson'ın Bağlımlarını Anlamak

1907'de Berlin'de doğan M.R.G. Conzen, 1926'da Berlin Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü'nde, 1933'te Manchester Üniversitesi'nde şehir ve ülke planlama eğitimi aldı. Weimar Cumhuriyeti'nin küçük ve orta ölçekli topografik haritalarıyla ilgilenmiş ve kentsel çevre kuşaklarını ilk olarak bir çalışma konusu olarak adlandıran Alman coğrafyacı H. Louis'in Stadtrandzonen'inden etkilenmiştir (Whitehand, 1981). Günümüz miraslarını salt bugüne kalan biçimleri üzerinden sınıflandıran İskandinav morfografik yaklaşımına karşı eleştireldir ve daha çok D. Schlüter'in kültürel peyzajın morfolojisi (Kulturlandschaft & Kulturgeographie) hakkındaki erken dönem çalışmasına ilgi duymaktadır (Whitehand 1981: 1- 2).

Marcus ve Pont (2019), kent morfolojisi ve peyzaj ekolojisi kavramlarını karşılaştırırken tanımlama nesnelere (objects of description) ve tanımlama araçları (means of description) arasında bir ayrım yapmışlardır . Tanımlama nesnelere (objects of description), tanımlanan varlığın doğası ile ilgili iken, tanımlama araçları (means of description), tanımlanan varlıkların temsili ile ilişkilidir. Bkz. Marcus, L. and Pont, M. B. (2019).

Louis'in Stadtranzone'unun bir uzantısı olarak, Conzen'in saçak kuşak konsepti, kentin değişiminin altında yatan süreçleri ve güçleri arama konusunda önemli bir atılımdır. Conzen, Whithorn, Frodsham, Alnwick, Conway, Ludlow gibi İngiliz kasabalarının tarihi şehir peyzajlarını analiz eder ve tüm bu şehirlerin esas olarak orta çağ planlarının ve ortaçağ sonrası geleneksel yapı dokusunun (Conzen, 1981: 72) yeni biçimler ve bir dizi perifer eklemelerle sanayi öncesi şehir peyzajlarından değişen sanayileşmenin veya zaman içerisinde dönüştürülmüş geleneksel kentsel çekirdeklerin kombinasyonları olduğu sonucuna varır. (Conzen, 1981: 105) İngiliz kasabalarındaki tarihsel dönemlerin, kentsel arsaların, sokak bloklarının, bina biçimlerinin, kentsel arazi kullanımının kentsel örüntüsünün ve kent peyzajının orta çağdan bugüne kadar devam ettirdikleri süreklilikler ve adaptasyonlar aracılığıyla nasıl bir bütün oluşturduğunu iddia eder (Conzen 1969, 3). Kentsel morfolojik süreçlerin analizinin bir sonucu olarak Conzen, sokak alanının, sokak çizgilerinin ve bina

yüksekliklerinin korunmasını ve geleneksel olmayan binaların değiştirilmesi için “şehir peyzajı yönetimi (townscape management)” aracılığıyla bir korunma yaklaşımı önerir (Conzen, 1981: 64).

Conzen'e benzer şekilde, J.B. Jackson da yirminci yüzyılın başında doğmuş, kültürel peyzajın şekillerinin (Jackson'ın tabiriyle peyzaj) evrimini araştıran bir coğrafyacıdır. New England'lı bir aileye sahip Jackson, 1909'da Fransa'nın Dinard kentinde doğar. 1932'de Harvard Üniversitesi'nde tarih ve edebiyat alanında çift diploma, tarih alanında lisans derecesi alır. MIT'de mimarlık ve Viyana'da ticari resim dersleri alır ve bir edebiyat dergisi olan Harvard Advocate için yazar. Alman coğrafyacı Carl Sauer ve Fransız coğrafyacılar Le Lannour, Sorre, Defontaine'den etkilenir (Bowden, 1976). Avrupa ve Amerika'nın kültürel peyzajlarını keşfetmek için 1934 ve 1935'te (Groth, 2007) motosikletle çıktığı uzun bir seyahatin ardından High Plains üzerine ortak bir kitap projesi için fotoğrafçı Peter Brown ile dört yıl boyunca seyahat ederek araştırma yapar. İlk sayıların tamamını yazdığı, ardından Lewis Mumford, Denise Scott Brown, Reyner Banham, Kevin Lynch, Lois Moholy-Nagy, Sigfried Gideon ve David Lowenthal, Christopher gibi tanınmış akademisyenlerin konuk yazar olduğu Landscape dergisini kurar ve 17 yıl boyunca editörlüğünü yapar (Horowitz, 1997; Groth, 2015). Dergide Tunnard, Paul Shepard, Edgar Anderson, Charles Moore, Donlyn Lyndon. Bu süreçte üzerinde etkili olduğu Carl Sauer, Wilbur Zelinsky, Fred Kniffen, Grady Clay, Edward Hall gibi isimlerin fikirlerini yeniden yayımlar. Ayrıca Berkeley'de (1967-78) Harvard'da (1969-77) Coğrafya ve Çevresel Tasarım ile Görsel ve Çevresel Çalışmalar ve Peyzaj Mimarlığı bölümlerinde dersler verir. Jackson'ın çalışmalarının ana vurgusu, "insan topluluklarının kara üzerindeki izi" olarak "peyzaj"dır (Horowitz, 2020) ve asıl amacı, bu oluşumun gerekçesi olan peyzajı şekillendiren kültürel güçleri analiz etmektir. Jackson\ 1920'lerde Carl Sauer'in doğa ve kültür arasındaki ilişkiyi vurgulamak için kullandığı kültürel peyzaj yaklaşımından etkilenir. Sauer'e göre peyzaj, “aktörü kültür olan, mekanı doğal alan olan, sonucu ise kültürel peyzaj olan bir süreçtir.” (Sauer, 1925). Jackson'ın bu terimi kullanım biçimi, Sauer'in 1920'lerde kullandığı biçimin niteliğindedir, ancak peyzaj, sadece fiziksel değil, aynı zamanda kültürel bir formdur. Jackson, Conzen'in İngiliz kasabalarını analiz etme biçimlerine benzer evrimsel bir bakış açısıyla ancak tarım devriminden çağdaş zamanlara kadar Amerikan kasabalarının konutlar, bloklar, mülkiyet, yollar, tarlalar, kasabalar, şehirler, ticari binalar ve tabelaların (Horowitz, 2020) değişimini kültürel peyzaja vurgu yaparak toplumun değişen ihtiyaçları ile ilişkilendirerek açıklar. Peyzaj, sadece doğa kanunlarına göre değil, aynı zamanda bir topluluğun ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilen, sınırlar koyulan, alanlar yaratılan, farklı aktörleri olan bir olgudur (Jackson 1980, 114). Conzen'in townsape'i yerine "peyzaj"a vurgu yapması, onun kırsal kentsel peyzajdan ya da inşa edilmemiş peyzajları yapıları olanlardan, tarımsal kalıpları orta çağ dönemlerinden ayırmamasının sebebidir. Örneklem çalışmalarının farklı kültürel bağlamlarının, farklı zaman dilimlerinin ve farklı geçmişlerinin analizlerinin bir sonucu olarak, Conzen ve Jackson'ın kentsel morfolojiyi tanımlama araçları birbirinden farklılaşır. Öte yandan, kentsel morfolojiyi tanımlama nesnelere (objects of description) düzeyinde ortak ve tamamlayıcı tanımlamalar içerdiklerini söylemek mümkündür.

3. Kent Morfolojisinin Çok Yönlü Boyutu

Bu bölümde, kent morfolojisinin çok yönlü boyutu, Conzen'in ve Jackson'ın bu boyutları yorumlama biçimleri ve kullandıkları terminoloji ve tanımlama araçları ele alınmaktadır. Kent morfolojisi, kentsel değişimin i) Kullanım veya faaliyetler ii) Kontrol iii) Sosyal ve ekonomik etmenler iv) Niyet ve tasarım v) İnşaat vi) Algı alanlarında çok yönlü analizler ve saptamalar yapar (Kropf, 2017). Bu yazıda, Conzen ve Jackson'ın kentsel morfoloji anlayışı, bu kriterlerden ikilinin dikkate aldığı, kullanım, kontrol ve sosyal ve ekonomik etmenler üzerinden karşılaştırılmış ve bunların kentsel formdaki karşılıkları aşağıda detaylandırılmıştır.

3.1. Kullanım ve Aktiviteler

Kullanım, yapılı çevrenin belirli unsurlarına yol açan ve bunlar tarafından barındırılan insan faaliyetlerini ifade eder (Kropf, 2017: 22). Yerleşme ve hareket, insan faaliyetlerinin iki temel ve jenerik işlevidir ve işlevin en genel sınıflandırması, yerleşim, hareket, üretim, mübadele ve sosyal toplanmadır (Kropf, 2017: 23-24).

Conzen ve Jackson'ın arazi kullanımı açısından ortak noktalarından ilki işlevsel değişimin toplumsal değişimi ifade etmesidir. Conzen'e göre kullanım veya faaliyetler, toplumun zaman içinde değişen işlevsel gereksinimlerinin doğrudan sonuçlarıdır:

"Kasabalar, insan toplumunun ihtiyaçlarına yönelik ve onlar tarafından yönetilmiş olsalar dahi, zaman içinde gelişip değişen mekansal açık işlevsel sistemlerdir." (Conzen, 1981: 77).

Conzen'e göre, kullanım veya faaliyetlerin dönüşümünü anlamak, kentsel formların değişimine yansıyan toplumun değişimini anlamak anlamına gelmektedir:

"Yerel toplum" yerleşimini farklı ihtiyaçlara göre dönüştürür ve bu ihtiyaçlar zamanla değiştiğinde, bunları karşılamak için tasarlanan biçimler de değişir (Conzen, 1981: 87).

Halihazırda var olan formların dönüşümü, değişen ihtiyaçlara işlevsel uyumu işaret ederken (Conzen, 1981: 57), Conzen için çağlar arasındaki uyumun başarısı, uygarlık düzeyine ve insanın doğayla temasına bağlıdır:

"İnsan gelişiminin erken aşamalarında, kültürel peyzaj, doğal peyzajın sosyal olarak organize olmuş insan tarafından kısmen dönüştürülmesinin bir sonucudur. Daha yüksek uygarlık seviyelerinde bile doğa, yer şekilleri veya bitkiler gibi kendi tamamlayıcı formlarına katkıda bulunarak tüm peyzajı destekleyen ve az çok kaplayan, her zaman mevcut bir zemin (substrata) oluşturur. Ancak sonraki aşamalarda bu peyzajların çoğu, önceden var olan kültürel peyzajların dönüşümünün sonucudur... insan yapımı biçimler, işlevsel gerekliliklerden ortaya çıkar... toplumun uzun vadeli gereksinimleri ... uygarlık düzeyine bağlı olarak değişir." (Conzen, 1966; Whitehand, 1981: 56).

Conzen'in çalışmaları çoğunlukla ikinci aşamaya, yani insan gelişiminin sonraki aşamalarına orta çağ sonrası- gelişimine odaklanmaktadır. Benzer bir şekilde, Jackson'ın arazi kullanım modelindeki değişiklik anlayışı, doğrudan toplulukların ihtiyaçlarındaki değişikliklerle ilgilidir; ancak tarım devrimi sonrası dönemi de kapsar.

"...arazi yüzeyi üzerine insan yapımı sistemlerin empoze edildiği, doğa kanunlarına göre değil de peyzajın kolektif karakteri için bir topluluğa hizmet edecek şekilde gelişen peyzaj kavramı, tüm nesillerin ve tüm bakış açılarının üzerinde anlaşmaya vardığı bir şeydir. Peyzaj, doğanın işleyişini hızlandırmak veya yavaşlatmak için kasıtlı olarak yaratılmış bir alandır" (Jackson, 1984: 8).

Kısaca hem Conzen ve Jackson'a göre peyzaj ve onun işlevsel dönüşümü, doğal güçlerin veya doğa yasalarının ötesindedir; insan eliyledir. Ancak bu ikilinin arazi kullanımındaki dönüşümü açıklarken bakış açılarını birbirinden ayıran şey, Jackson'ın bu dönüşüme tarımsal devrim (Agrarian) döneminden başlayan araştırmaları, Conzen'in ise özellikle sanayi öncesi dönemlerden ve orta çağ kentlerinden başlayan keşifleridir; yani araştırmalarının dönemlerinin farklılaşmasıdır. Bu nedenle,

kırsal arazi kullanım ve tarımsal kalıplar, Conzen'in arazi kullanım tiplerine hemen hemen hiç dahil edilmemiştir.

Jackson'ın peyzaj araştırmalarının tarım döneminden başlamasının nedenlerinden biri, çağdaş Amerikan ızgara düzenini Tarım ütopyasının bir uzantısı olarak değerlendirmesidir:

“Grid, küçük toprak sahiplerinin (*small landowners*) demokratik toplumundan oluşan tarımsal Ütopyanın simgesidir. “(Jackson, 1970:5).

İkinci olarak, bir başka neden de Jackson'a göre insanın toprağa müdahalesi, tarım döneminden itibaren toprağı bölmeye başlamaktadır ve bu eğilim halen devam etmektedir:

“Çiftçiler araziyi yalnızca toprak ve topoğrafya açısından değil, aynı zamanda daha geniş bir alanda belirli bir konum olarak mekansal ölçüleri üzerinden değerlendirirler. Güney Amerika'da ve İngiltere'de de toprak, bir tarlanın alt parçalara bölünmesidir (*subdivision of a field*) (Jackson, 1984: 6) ... “bu, mülkiyetin ve arazi sahibinin (*'proprietorship'*) tarihsel bilgiyle oluşan bakış açısıdır.” (Calo, Jackson, 1988, Ballesta 2016).

Jackson'ın peyzajı tanımlarken field /arazi kavramını kullanması, toprak sahiplerini/ landowners dikkate alması ve mülkiyete bağlı sahipliği (*proprietorship*), bir tarihsel bilgi olarak alması, onu Conzen'den farklılaştırmaktadır. Conzen metinlerinde arazi, bir parsel ya da tanımlı bir mülkiyeti olan ve bölünmüş arsa (*plot*) terimlerini kullanır. Bununla birlikte, Jackson yazılarının hiçbirinde mülkiyet kalıplarının ve planlı kent planlamasının ortaya çıkardığı arsa (*plot*) örüntülerini ve bunların mekansal dönüşümünü analiz etmemiştir. Bunun yerine, dönüşümü, yeni bir kavram olarak politik ve yerleşik peyzaj kavramları üzerinden açıklar. Peyzaj, planlı ya da plansız, kentsel ya da kırsal, kadastral ya da arsa olabilir. Asıl üzerinde barındırdıkları yaşam farklılaşır:

“İki peyzaj - politik peyzaj (*political landscape*) ve yerleşilen peyzaj (*inhabited landscape*) - gerçek hayatta her zaman bir arada bulunur... Söyleyebilirim ki, politik peyzaj, insanların adil bir şekilde yaşamasını mümkün kılmak için kasıtlı olarak yaratılmıştır. Yerleşilen peyzaj ise, yalnızca toplumda bizi çevreleyen doğal dünya ile uyumlu koşullarda yaşamaya çalışmamız sırasında gelişir. Bu ikinci tür peyzajının çok daha eski ve hâlâ en yaygın olanı olduğunu da eklemek isterim; ... Her zamanki gibi, politik peyzaj daha geniş, daha etkileyici bir ölçekte, daha kalıcı ve fark edilmesi daha kolaydır. Oysa yerleşilen peyzaj, muhtemelen fakir, küçük ve fark edilmesi zor olan olacaktır” (Jackson, 1984: 42).

Tanımlamadan yola çıkılırsa, Conzen'in orta çağ biçimlerinin dönüşümü üzerine araştırması, Jackson'ın sınıflandırmasındaki politik peyzaj kategorisiyle eşleşmektedir. Ancak tarım toplumlarının kadastral düzen ve düzensizlikleri, arazinin tarihsel bölünümü, gündelik yaşam biçimleri tarafından oluşturulan veya dönüştürülen yerleşilen peyzajlar, Conzen'in fazlaca tanımlı ve planlı kentsel parça analizlerinde yer almamaktadır.

Taşbaşı, Zaferimilli ve Aziziye Mahallelerinde yer alan tarihi doku bir yandan bütüncül bir karakter gösterirken diğer yandan Aziziye ve Hapishane dereleri ile de kuzey-güney yönünde üç ana bölgeye ayrılmaktadır. Diğer yandan bu üç bölge de kendi içinde homojen bir yapı göstermemektedir. Üç bölgede de kıyıdan uzaklığa göre değişim gözlenmekte, eğim durumu, parsel boyutları gibi parametrelerle de doku çeşitlenmektedir.

3.1.1. Kullanım ve Arazi (Plot) İlişkisi

Conzen, arazi kullanım türlerini, barınma (konut), ticaret, perakende, iş, profesyonel, endüstriyel, kamu yapıları, banliyö, açık alanlar, toplu taşıma araçları sınıfları olarak böler. Ayrıca, Conzen, kentsel elemanların mekansal ilişkilerine ve aynı tipin sürekli kullanımını ifade etmek için “genel işlev” veya “tek işlev” veya “amaç” yerine “arazi kullanımı” (land utilization) terimini kullanmayı tercih eder (Kropf, 1993: 42). Bu yaklaşımının sebebi, kentsel öğeler arasında mekansal ilişkileri kurmak, aynı tipin devamlılık arz edecek şekilde sürekli kullanımını dikkate almak ve arazi kullanımı ve kentsel form arasındaki ilişkiyi vurgulamaktır.

Conzen'e benzer şekilde Jackson, arazi kullanımını ilişkiyi bir yaklaşım dahilinde sınıflandırır. Bununla birlikte, Jackson'ın araştırmasında arazi kullanımı, özellikle topluluğun kullanımları açısından (community use) değerlendirilmektedir. Jackson'ın topluluk mekanlarını nasıl tanımladığına bakalım olursak:

“Böyle bir yer olmadan - canlı ve aksiyon dolu, alıp satan, konuşan ve dinleyen, yürüyen ve etrafa bakan veya sadece dinlenen insanlarla dolu bir yer - topluluğun oluşumu zor olurdu (Jackson, 1994: 16)... çeşitli şekillerde ve çeşitli gruplar tarafından kullanılan bu tür mekanlar, toplumsal işlevleri açısından önemlidir... toplumsaldırlar çünkü, kamusal alanların genel anlayışındaki gibi heterojen halk kitleleri tarafından paylaşılan mekânsal deneyimler olmanın ötesinde ek olarak...oraya gelenler, toplumun bir üyesi olduklarının farkında olan, sorumlu vatandaşlardır, zaman zaman kamusal tartışmalara katılacaklar ve toplum adına harekete geçecekler (Jackson, 1994: 17). ... tıpkı Yunan agorası örneğinde olduğu gibi... bireyin topluluk içindeki rolünün görünür kılındığı, etnik veya dini veya siyasi veya tüketici odaklı bir toplumun parçası olarak kimliğin ortaya koyulduğu ve var olduğu ve işlediği “mekan”, plaza, bu kimliği pekiştirmektedir” (Jackson, 1984: 18).

Burada Conzen'in ve Jackson'ın kullanım ve işlevsel sınıflandırmaları karşılaştırıldığında Conzen'de bu “topluluk alanları”na dair vurgunun hemen hemen hiç olmadığı dikkat çekmektedir. Oysaki, bu mekanlar, oradaki yaşamın ruhunu oluşturan zeminlerdir.

3.1.2. Kullanım ve Sokak İlişkisi

Sokak sistemlerini değerlendirme konusunda Conzen ve Jackson arasındaki ortak nokta, sokakları bir tür arazi kullanımı olarak değerlendirmeleridir. Conzen'in, birbiriyle sürekli olarak iç iletişime sahip sokaklar (Kropf, 2017) olarak tanımladığı sokak sistemi, sokak çizgisi, yani sokak mekanını bitişik sokak bloklarından ayıran sınır, tarafından belirlenmektedir (Conzen, 1969: 130). Burada, sokağın sınırı (boundary of street), sokak bloğu (street block) ve sokak sistemi (street system) mülkiyet ve kullanım ilişkilerinin farklılaşmasından doğmaktadır. Conzen'in koyduğu sokağın sınırı ve sokak bloğu ayrımı, Jackson'ın sokağı sosyal bir alan olarak keşfetmesiyle bazı benzerlikler ve farklılıklar taşımaktadır.

Jackson sokak(street) yerine yol (road) kelimesini kullanır. Jackson yolu, sadece hareket mekanları olarak değil, aynı zamanda sosyal toplanma mekanları ve geçitleri olarak da tanımlamaktadır. Dolayısıyla Jackson için yolların sınıflandırılması, yolun yönü, doğrultusu, sınırının yanısıra kullanımındaki amacı da içermektedir (Jackson, 1994). Yollar (roads), tarım köylerinde çizgisel sınırlarının ötesinde, toplumun etik değerlerini koruyan bölgelerdir:

“Arketipsel yol, yalnızca küçük topluluğun günlük ihtiyaçlarına hizmet etmekle kalmayıp aynı zamanda etik değerlerinin korunmasına da yardımcı olan yollardır. Çalışma

rutini, ibadet ve kutlama rutini için elzemdirler, ancak bundan da öte, erdemli davranışı mümkün kılar ve köyün toprak bütünlüğünü korurlar. ... Yol, köye girmek için bir bölgedir...bir gezgin, karayoluyla yaklaşırken köy sınırını geçer. Köyün önemli bir parçası olan yol, böyle bir ritüeli gerektirir.”(Jackson, 1994: 8).

Yol kelimesi sokaktan farklı olarak kullanıcısı olarak araçlara öncelik vermez. Jackson, modern Amerikan kara yollarına odaklanarak, erişilebilirliğin ön plana çıkması ile bu geçiş/giriş ritüelinin ortadan kalktığını vurgular:

“Kentlerimizin yeniden inşasının gerçek sonuçları mimari değildir: erişilebilirliğe yapılan vurgu, sokaktaki yaşam ile cephenin arkasında yaşanan yaşam arasındaki ayrımın kademeli olarak ama tamamen yok edilmesine neden olmuştur.” (Jackson, 1994: 9).

Conzen'in sokak bloğu, mekansal bir alanı içermekle birlikte işlevsel olarak sadece bir erişim, geçiş mekanıdır; sokağın işlevsel çeşitliliğine dair sorgulamalarda bulunmaz. Jackson'ın sokaklarına sosyal alanlar olarak atıfta bulunması, sadece morfolojik objenin tanımlanmasında değil aynı zamanda mekansal karşılıklarının araştırılmasında da yeni açılımlar sunabilir. Çünkü sokak çizgisi ve arsa modellerinin sınırları farklı fiziksel sınırlara sahip olabilir. Sokağın sosyal alanları, her zaman sokak çizgisi ile eşleşmeyebilir. Bu noktada Jackson'ın topluluk, ritüel ve sosyalleşme mekanı olarak yolu vurgulaması, sokağın tek yönlü değerlendirilme durumunu çeşitlendirmektedir.

3.1.3. Kullanım ve Bloklar

Conzen, sokak bloklarını 'kısmen veya tamamen sokak çizgileriyle sınırlanmış bir arsa veya bitişik parseller grubu' olarak tanımlarken (Conzen, 1969: 130) öte yandan, Jackson'ın yazılarında blok örüntülerine vurgu yapılmamaktadır. Bloklara dair tek vurgu, ızgara sisteminin mekansal organizasyonunu, tarımsal kalıpların idealleştirilmesinin empoze edilmesi olarak açıklaması esnasında karşımıza çıkmaktadır ve mülkiyete işaret etmektedir:

“... demokratik süreçteki aktif bir toprak sahibi ve erdemli bir vatandaş için ... Temel bir birim olan Blok, belirli sayıda bağımsız küçük mülkten başka bir şey değildir ” (Jackson, 1970:5).

Bu noktada, mülkiyet, blok düzeni ve sokak düzeni Conzen'in çalışmalarında bir hayli gelişmiştir. Ancak bu örüntüler sadece yapılı çevre üzerinden okunmakta, topluluğun mülkiyet sahipliliğinin, yerleşim düzeyinde tüm yapılı-doğal, özel-kamusal alanları kapsayacak bütünsel analizlerinin eksikliği göze çarpmaktadır.

3.2. Kontrol

Yaşam açısından kontrol, kent dokusunda çoğunlukla sınırlarla tanımlanan, insanın temel güvenlik ihtiyaçlarından doğan bir durumdur. Kontrol, işgal, kiralama, sahiplik, mülkiyet, düzenleme (yani planlama), cezai zorlama (yani koruma maliyeti), egemenlik gibi farklı tür ve derecelerde kategorize edilebilen bir alanın nasıl ve kimler tarafından kullanıldığını belirler (Kropf, 2017:25). Bu nedenle, kentsel mekanda mekanın kontrolünü anlamak, kentsel mekanı etkileyen kontrol araçlarının anlaşılması ile yakından ilişkilidir. Bu bölümde kontrol araçları kontrol ve arazi, kontrol ve sokaklar ve kontrol ve bloklar üzerinden ele alınmıştır.

3.2.1. Kontrol ve Arazi (Plot)

Kropf, kontrolü, mülkiyet ilişkisinin doğasına göre sınıflandırmıştır: mülkiyet, özel mülk kiracılığı, kiracılık, -koruyucu- veya vekillik, zilyetlik vb. Conzen'e göre arsa, meskûn bir alanda zemin üzerinde sınırlarla tanımlanmış bir arazi parselidir (Conzen, 1969: 128; Kropf, 2107:52). Bitişik parsellerin düzenlenmesi, parsel sınırlarından anlaşılır ve şehir planının diğer unsurlarından ayrı düşünüldüğünde parsel deseni olarak adlandırılabilir (Conzen, 1969: 5). Conzen'in arsa çizgisi, sokak çizgisi ve ...

Arazi ve kontrol ilişkisinde, Conzen'in vurgusu mülkiyet ilişkilerine odaklanırken, Jackson'ın vurgusu çoğunlukla kontrolü mümkün kılan ve sürdürülebilirliğini sağlayan "sınır"ı tanımlamak üzerinedir.

"Sınır, bir topluluğu tanımlamanın ilk adımıdır... mekanı organize etmek, o bölgeyi tanımlamaktır" (Jackson, 1984:13) ... "Herhangi bir peyzajdaki en temel politik unsur sınırdır. Politik olarak konuşursak, öncelikle önemli olan, sorumlu vatandaşlardan oluşan bir topluluk, küçük mülklerden ve bir dizi kamusal alandan oluşan iyi tanımlanmış bir bölge oluşturmaktır; bu nedenle, alanı düzenlemeye yönelik ilk adım, o bölgenin tanımlanmasıdır, ardından onu bireysel topluluk üyelerine bölmektir. Bu nedenle sınırların, hatasız, kalıcı, dokunulmaz sınırlar olması esastır" (Jackson, 1984: 13).

Jackson için son dönemde değişen şey, topoğrafya yerine geometri, ABD'nin ulusal izgara sistemi gibi yok edilmesi zor, oldukça görünür ve titizlikle korunan tasarlanmış peyzajların ortaya çıktığı 18. yüzyılın sonlarının bir ürünü olan doğrusal sınırdır. Sınırın işlevindeki değişim açısından Jackson'ın tanımladığı ayırım şudur: "Geleneksel kentte sınır iyi tanımlanmışken, çağdaş mekan da daha az tanımlanmamıştır, ancak bölünmeler geçici olarak görülür ve aralarındaki iletişim esastır; konut açık plandan yanadır". (Jackson, 1980: 115)

"Geleneksel politik peyzaj çok farklı bir sınır kavramına sahiptir: bir bölgeyi tanımlamak ve dış dünyayla etkili bir ilişki kurmaktan çok, içindeki bir şeyi izole etmek ve korumak amaçlanmıştır. Sınır, bir deriden çok bir ambalaj, bir zarftır. Bu nedenle, politik bir peyzajdaki sınırın, içindeki toplumla genellikle çok az ilişkisi vardır ve bunun iyi bir örneği Amerika Birleşik Devletleri'nde görülebilir. 19. yy'da, topografya veya nüfusla hiçbir ilişkisi olmayan, dikdörtgen biçimli bir dizi devlet yaratılmıştır. (Jackson, 1984: 14) Oysaki Klasik Yunanistan'ın şehir devletleri bile izole etmek ve korumak ve mümkün olduğunda, teması önlemek için sınırlara sahipti. Topografik özellikler -dağlar veya nehirler- nadiren bariyer görevi gördü, ancak genel olarak her bölge veya peyzajının izole edilmesi gerektiği konusunda fikir birliği vardı (Jackson, 1984: 14).

Jackson, Frost'un "iyi çitler iyi sınırlar çizer" şiirinden bir örnek vererek, güçlü sınırların sosyal ilişkileri dengelediğini iddia eder (Jackson, 1984: 15). Sınırı ve bölgeyi net bir şekilde belirledikten sonra, sırada onu daha küçük birimlere bölmek vardır:

"Politik açıdan en önemli olan, bir topluluğun, küçük mülklerden ve bir dizi kamusal alandan oluşan iyi tanımlanmış bölgesinin oluşumudur; bu nedenle alanı düzenlemeye yönelik ilk adım, o bölgeyi tanımlamak ve ardından onu bireysel üyelere bölüştürmektir" (Jackson, 1984: 13).

3.2.2. Kontrol ve Sokaklar

Conzen'in sokak ilişkisini araştırması, yol ve parselin ilişkilerince belirlenmektedir. Yola yakın ve dönük "burgage cycle" oluşumları, parsellerdeki "burgage tail" ve "head" süreçleri arazi ve sokağın ilişkisinden etkilenmektedir. Ancak Conzen'de yolların kullanım ya da genişliklerine bağlı bir ayırım veya sınıflandırma yapmamaktadır. Sokağın kontrolü süreçleri yönlendirmesi ile ilişkilidir ve sosyal bir hiyerarşiden bahsedilmemektedir.

Jackson, yolun bir kontrol aracı olduğuna, çok dikkatli kullanılmadığı ve sürekli takip edilmediği takdirde, mevcut düzeni baltalayabileceğine ve yok edebileceğine işaret etmektedir" (Jackson, 1994:6). bir topluluğun veya devletin topraklarını oluşturan tüm mekanları tek bir merkezde toplayarak bir sosyal düzeni güçlendirme veya sürdürme gücü vardır (Jackson, 1984: 22). Bunun yanında Jackson için sokak ya da yol tek tip değildir:

"Politik bir peyzajda yolun doğası hakkında düşündüğümüzde, sürekli değişime tabi olan, haritalarda çok az gösterilen ve maddi ilerleme tarihinde çok önemsiz bir rol oynayan küçük, izole edilmiş yol ile merkezi yol sistemi arasında ayırım yapmalıyız. Roma ve diğer imparatorluklarla ilişkilendirdiğimiz etkileyici, yaygın, kalıcı merkezden yayılan otoban sistemi... hemen hemen aynı amaca hizmet eder: bir toplumsal düzenin güçlendirilmesi ve sürdürülmesi, bir topluluğun veya devletin topraklarını oluşturan tüm mekanların tek bir merkezi yerde birbirine bağlanması, ...bu kraliyet yollarının amacı vadilerdeki küçük topluluklara hizmet etmek olmadığından, çevredeki kırsal alanla çok az bağlantısı vardı veya hiç yoktu...daha fazla görünürlük ve daha kısa bir güzergah için topoğrafyayı göz ardı eden düz bir perspektife sahiptir... Yerel peyzajları ve topluluklarını atlar veya onlardan kaçınırlar ve doğrudan siyasi, ticari veya askeri varış noktasına yönelmektedirler...ancak kırsal yollar ile aralarında sadece ölçek olarak değil, yön ve niyet açısından da keskin farklılıklar da vardır." (Jackson, 1984: 22).

Jackson'a göre, bugünkü eyaletler arası sistem, kraliyet otoyolları sistemiyle karşılaştırıldığında bariz benzerlikleri vardır (Jackson, 1984:36). Jackson'ın bu değerlendirmeleri, onun sokağı bir sosyal ve ekonomik bir olgu olarak görmesinin göstergesidir. Jackson'ın evrimsel değerlendirmeleri, Conzen'de olduğu gibi belli bir coğrafya üzerindeki sokak sisteminin, arsa düzeninin değişimini incelemekte yerine, tarihsel olarak sokağın tipolojilerinin değişimine genel bir anlayış geliştirmektedir.

3.2.3. Kontrol ve Bloklar

Conzen'in sokak ilişkisini araştırması, yol ve parselin ilişkilerince belirlenmektedir. Yola yakın ve dönük "burgage cycle" oluşumları, parsellerdeki "burgage tail" ve "head" süreçleri arazi ve sokağın ilişkisinden etkilenmektedir. Ancak Conzen'de yolların kullanım ya da genişliklerine bağlı bir ayırım veya sınıflandırma yapmamaktadır. Sokağın kontrolü süreçleri yönlendirmesi ile ilişkilidir ve sosyal bir hiyerarşiden bahsedilmemektedir.

Jackson, yolun bir kontrol aracı olduğuna, çok dikkatli kullanılmadığı ve sürekli takip edilmediği takdirde, mevcut düzeni baltalayabileceğine ve yok edebileceğine işaret etmektedir" (Jackson, 1994: 6). bir topluluğun veya devletin topraklarını oluşturan tüm mekanları tek bir merkezde toplayarak bir sosyal düzeni güçlendirme veya sürdürme gücü vardır (Jackson, 1984: 22). Bunun yanında Jackson için sokak ya da yol tek tip değildir:

"Politik bir peyzajda yolun doğası hakkında düşündüğümüzde, sürekli değişime tabi olan, haritalarda çok az gösterilen ve maddi ilerleme tarihinde çok önemsiz bir rol oynayan

küçük, izole edilmiş yol ile merkezi yol sistemi arasında ayırım yapmalıyız. Roma ve diğer imparatorluklarla ilişkilendirdiğimiz etkileyici, yaygın, kalıcı merkezden yayılan otoban sistemi... hemen hemen aynı amaca hizmet eder: bir toplumsal düzenin güçlendirilmesi ve sürdürülmesi, bir topluluğun veya devletin topraklarını oluşturan tüm mekanların tek bir merkezi yerde birbirine bağlanması, ...bu kraliyet yollarının amacı vadilerdeki küçük topluluklara hizmet etmek olmadığından, çevredeki kırsal alanla çok az bağlantısı vardı veya hiç yoktu...daha fazla görünürlük ve daha kısa bir güzergah için topoğrafyayı göz ardı eden düz bir perspektife sahiptir... Yerel peyzajları ve topluluklarını atlar veya onlardan kaçınırlar ve doğrudan siyasi, ticari veya askeri varış noktasına yönelmektedirler...ancak kırsal yollar ile aralarında sadece ölçek olarak değil, yön ve niyet açısından da keskin farklılıklar da vardır. ” (Jackson, 1984: 22).

Jackson’a göre, bugünkü eyaletler arası sistem, kraliyet otoyolları sistemiyle karşılaştırıldığında bariz benzerlikleri vardır (Jackson, 1984:36). Jackson’ın bu değerlendirmeleri, onun sokağı bir sosyal ve ekonomik bir olgu olarak görmesinin göstergesidir. Jackson’ın evrimsel değerlendirmeleri, Conzen’de olduğu gibi belli bir coğrafya üzerindeki sokak sisteminin, arsa düzeninin değişimini incelemekte yerine, tarihsel olarak sokağın tipolojilerinin değişimine genel bir anlayış geliştirmektedir.

3.2.4. Kontrol ve Bloklar

Bu konuda hem Conzen hem de Jackson’ın metinlerinde ilişkili açıklama bulunamamıştır.

3.3. Sosyal ve Ekonomik Etkiler

Kullanım/Aktiviteler ve Arsa/Arsa, arazi kullanımı ile kentsel form arasındaki ilişkiyi tanımlama açısından Conzen’in yaklaşımı oldukça güçlüdür. Öte yandan, Jackson, Conzen’de eksik olan, Jackson’da çok fazla vurgulanan, ortak/ortak alanlar ve buralarda gündelik yaşamın kendisini ve mekanı örgütlemesidir. Örneğin Jackson, Conzen’in konut kullanımı üzerine yazıları, son zamanlarda evin ortak bir mekandan özel, özerk, yasal ve hiyerarşiye dayalı bir konuta dönüşmesine odaklanmıştır. Bu nedenle, bütünü (köy, topluluk) bir parçası olmanın, sıradanlığın (ordinary) dönüşümünü anlamak için yerel ve verneküler konutları araştırmaktadır. Çünkü verneküler olan gündelik yaşamın sıradan ihtiyaçları tarafından şekillenen, herhangi bir yasal zemini olmayan, gücün ve refahın kaynağı olmayan, çevresiyle ilişkilenen ortak yerdir (Jackson, 1994: 67). Buradaki vernekülerlik vurgusu, Jackson’ın gündelik yaşam pratiklerinin örgütlediği sıradan peyzajlara (ordinary landscapes) eş gelmektedir. Conzen’in analizlerine hiçbir şekilde girmeyen bu gündelik mekanlar, Jackson’ın metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Politik peyzajlar ve sıradan (ordinary) peyzajlar ayırımı, Jackson’ın çalışmalarında çok belirgindir. Jackson’ın iki peyzaj arasındaki ayırımı, metinlerindeki tutarlı vurgulardan biridir.

Conzen gibi Jackson da konuttaki değişimleri mekansal örgütlenmedeki yansımaları üzerinden değerlendirmektedir. Konutlardaki değişiklikler, arazinin bölünmesinde kendisini gösterir. Jackson, Meksika Pueblo konut birimleri örnekleri üzerinden temel oda birimlerinin (basic unit of room) dönüşümünün analizinde, toplumun ihtiyaçlarının değişmesine dayalı olarak yeni eklemelerle yöresel meskenin ve köy evlerinin toplumun daha geniş, ortak alanlarına nasıl tamamlayıcı olarak hizmet ettiğini ve toprakların organik değişimini analiz eder (Jackson, 1994: 32). Bu nedenle, Jackson’ın konut yerleşimindeki değişimi araştırmasının, sadece konutun tek başına kullanılmasıyla ilgili olmadığı, aynı zamanda onun komünal işlevine (communal function) ve komünal anlamına (communal meaning) da gönderme yaptığı çıkarımı yapılabilir. Peyzaj söz konusu olduğunda, topluluktaki kalıcı biçimler ve mekanlar, yani altyapı, bu grubun/yerleşimin otoritesiyle

ilişkilidir; verneküerlik, ise çoğu durumda biçimlerin ve mekanların nasıl kullanıldığını belirler” (Jackson, 1985:12).

Conzen'in peyzajı yapılı ve yapılı olmayan çevre olarak ayırmasından (Kropf, 2017 1993:41) farklı olarak Jackson, özellikle ortak mekanların böyle bir ayırım yapmadan dönüşümünü analiz etmiştir. Jackson, toplanma yerleri kategorisi altına özel bahçeleri, ekilebilir arazileri, ormanları simgesel değerleri ve toplumdaki kullanımları açısından incelemiştir. Dini peyzajlar, köy meydanları, üniversite kampüsleri, köy yolları ve mezarlıkları da ekler. Jackson, özel bahçeler ve ortak çimlerden şehir parkı, eğlence parkları, işçi sınıfı rekreasyonu, otoparklar gibi yeni arazi kullanım kategorilerine dönüşümü araştırır.

Jackson sadece biçimler üzerinden bir sınıflama yapmak yerine, biçimlerin arkasındaki sosyal ve ekonomik değişimlere odaklanmıştır. Örneğin, yirminci yüzyılın başında ortaya çıkan ızgara biçimli ideal peyzaj fikri, iki farklı planlama perspektiflerinden türer ve farklı sosyallikler üretir. Birincisi, çoğunlukla Amerikan peyzajlarında görülen Jefferson ızgarası ve kentlerde ızgaranın evrensel kullanımınıdır, ikincisi, Thorean Köy ızgarasıdır (Thorean Village). Tek tip parçalara bölünmüş arazi ile geniş bir ızgara" öneren Jefferson ızgarası, demokratik bir küçük toprak sahipleri toplumunun tarımsal Ütopyasının sembolüdür. Bunlar, 19. yüzyılın sonları Amerika Birleşik Devletleri şehirleri Detroit, Baton Rouge, Indianapolis gibi şehirlerde merkezileşmiş, belirli bir işlevi olmayan ve değişmeyen boyutları olan bir kamusal alana odaklanan tekdüze parsellerin sistemli bir düzenlemesidir "(Jackson, 1970: 4-5). Bunun yanında ikincisi Thorean Köyü (Thorean village); batı bölgelerdeki orta sınıf vatandaşının, Romantik bir tavırla bozulmamış doğa ile daha yakın temas kurması fikrine dayanır. Oysaki tarım peyzajının geniş, yekpare, çekicilikten yoksun halinin aksine bu köy ızgarası, parçalı, kendine odaklı ve orta sınıf bakış açısıyla şekillenmiştir. (Jackson, 1970:6-8)

Görüldüğü gibi, Conzen'in yazılarının temelinde yer alan biçimin arkasındaki sosyal ve ekonomik yapıyı okuma biçimleri, Jackson'da da vardır. Ancak Jackson, gündelik yaşam pratiklerinin sonucu olan verneküler olanı, kuralsız üretileni ve sıradan ve geçici olanı da morfolojik araştırmalarına dahil etmiştir.

4. Sonuç Yerine

İki coğrafyacı M.R.G. Conzen ve J.B. Jackson'ın kent morfolojisini tanımlama biçimleri karşılaştırıldığında ele aldıkları zamansal periyotun farklılaşması ve çalışmalarını odakladıkları coğrafyanın farklı olmasından kaynaklanan bir takım terminolojik ve yöntemsel farklılıklar dikkati çekmektedir. Ancak Conzen'in jenerikleşen morfolojik araçlarının sınırlarını genişletmek için Jackson'ın peyzaj kavramından yola çıkan morfolojik anlayışı yardımcı olabilir. Jackson'ın kategorilerini Conzen'in kategorileriyle harmanlamak, Conzenci morfolojisinin sınırlarını genişletebilir.

İkilinin morfolojiyi açıklarken bakış açılarını birbirinden ayıran şey, Jackson'ın araştırmalarını tarımsal devrim (Agrarian) döneminden itibaren başlatması, Conzen'in ise özellikle sanayi öncesi dönemlerden ve orta çağ kentlerinden başlayan keşifleridir. Bu nedenle, kırsal arazi kullanım ve tarımsal kalıplar, küçük toprak sahiplerinin (small landowners), bir tarlanın alt parçalara bölünmesidir (subdivision of a field), düzensiz kadastral parseller, Conzen'in arazi kullanım tiplerine hemen hemen hiç dahil edilmemiştir. Conzen'in arazi kullanım sınıflandırmasında arka planda kalan kamusal veya özel ortak alanların dönüşümünün morfolojik analizlere dahil edilmesi, yine morfolojik araçlara zenginlik getirecektir. Yine Jackson'ın yaklaşımından yola çıkarak, sokağın sınırlarının ötesinde üretilme amacı ve hiyerarşisi de, kullanım ve parsel, sınır ve kullanım gibi alt kesişim tipolojileri çıkarılarak analizlere dahil edilebilir. Bunun yanında Jackson'ın gündelik yaşamın

örgütlediği sıradan peyzajlar (ordinary landscapes) özellikle yasal düzenlemelerin yanında enformal örgütlenmelerinde yaygın olarak mekanı değiştirdiği üçüncü dünya ülkeleri üzerine yapılacak araştırmalar için önemli araçlar sunmaktadır. Kent morfolojisinin araştırma nesnesinin mekanların biçimler analizlerinden, barındırdığı topluluğun niteliklerinin sınıflandırma dahil edilmesi, morfolojinin sosyal ve ekonomik bağlamını güçlendirecektir.

Kaynaklar

- Conzen, M.R.G. (1958). *The Growth and Character of Whitby*. In G.H.J. Daysh (Ed), A Survey of Whitby and the surrounding Area. Eton.
- Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis* Institute of British Geographers Publication 27. Institute of British Geographers, London.
- Conzen, M.R.G. (1981). *The Plan Analysis of an English City Centre*. In Whitehand, J.W. R.(Ed), The Urban Landscape: Historical Development and Management: Papers by M.R.G. Conzen. Academic Press, London.
- Jackson, J.B. 1970. *Several American Landscapes*. In E.H. Zube (Ed), Landscapes: Selected Writings of J.B. Jackson (s.43-54). University of Massachusetts Press, Massachusetts.
- Jackson, J.B. (1980). *The Necessity for Ruins, and Other Topics*. University of Massachusetts Press.
- Jackson, J.B. (1984). *Concluding with Landscapes*. Yale University Press, New Haven.
- Jackson, J.B. (1994). *A Sense of Place, A Sense of Time*. Yale University Press, NY.
- Kim, K. (2012). The study of urban form in South Korea. *Urban Morphology* 16(2), 149-64.
- Krier, R. (1979). *Urban Space*. Academy Editions, London [1975] .
- Kropf, K. (2009). Aspects of urban form. *Urban Morphology* 13 (2), 105-20.
- Kropf, K. (2017). *Handbook of Urban Morphology*. Wiley, Chichester, West Sussex, UK.
- Marcus, L. and Pont, M. B. (2019). Towards a socio-ecological spatial morphology: integrating elements of urban morphology and landscape ecology. *Urban Morphology* 23(2), 115–24.
- Maretto, M. (2012). The early contribution of Saverio Muratori: between modernism and classicism. *Urban Morphology* 16 (2),121-32.
- Moudon, A.N. (1997). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field. *Urban Morphology* 1, 3-10.
- Rossi, A., (1982). *The Architecture of the City*. Cambridge. MIT Press.
- Sauer, C.O. (1969). *Morphology of Landscape*. In J.Leighly (Ed.). *Land and Life: A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer*. University of California Press, Berkeley and LA. [1925]
- Whitehand, J.W. R. (1981) *The Urban Landscape: Historical Development and Management*: Papers by M.R.G. Conzen. Academic Press, London.
- Whitehand, J.W.R (1988). Urban fringe belts: development of an idea. *Planning Perspectives* 3(1). E. & F. N. Spon, London
- Whitehand, J. W. R. (2007). *Conzenian Urban Morphology and Urban Landscapes*. Proceedings of the 6th International Space Syntax Symposium (s. ii01-ii09). Technical University Faculty of Architecture, Istanbul.
- Whitehand, J. W. R. (2012). Issues in urban morphology. *Urban Morphology* 16(1), 55-65

¹ Tanımlama araçları (means of description) ile betimleme nesnelere (objects of dexcription) arasındaki ayrım, sosyo-ekolojik bir mekansal morfoloji yaklaşımı geliştiren Marcus ve Pont tarafından yapılmıştır. Conzen'in morfolojisini peyzaj ekolojisi ile karşılaştıran yaklaşım için Bkz. Marcus, L. and Pont, M. B. (2019). Towards a socio-ecological spatial morphology: integrating elements of urban morphology and landscape ecology. *Urban Morphology* 23(2), 115–24.

Çeper Kuşak Literatüründe Farklı Yaklaşımlar Üzerine Bir İnceleme

Ezgi Küçük Çalışkan,¹ Ayşe Sema Kubat²

Özet

Kentsel morfolojide İngiliz ekolü olarak da bilinen Conzenci geleneke ortaya çıkan çeper kuşak (fringe belt) olgusu, kentsel yerleşkelerin çeperlerindeki görece büyük arazilerde düşük yoğunluklu, kurumsal, endüstriyel ve açık alanlar ya da rekreasyon alanları gibi arazi kullanım türlerini içeren ve zamanla gelişmeye devam eden kentin içinde gömülü kalarak çeşitli değişimlere maruz kalan kent formu birimleri olarak bilinir. 1936'da Herbert Louis tarafından kavramsal olarak ortaya atılıp 1960'lardan itibaren M. R. G. Conzen tarafından geliştirilen ve kentsel rant teorileri bağlamında J. W. R. Whitehand'ın tarihsel-coğrafi temelini oturttuğu çeper kuşak olgusu, farklı perspektiflere sahip araştırmacılarca, dünyanın çeşitli yerlerindeki farklı sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiklerle gelişmiş kentlerinde incelenmiştir. Bu çalışmada, bu olgunun ilk çıktığı dönemden günümüze nasıl ele alındığının sistematik olarak ortaya koyularak farklı perspektiflerin çeper kuşak literatürüne katkısının irdelenmesi ve konseptin geliştirilmesine dair önerilerin sunulması amaçlanmıştır. Çeper kuşak üzerine yapılmış 53 farklı araştırma, yayınlanma dönemlerine göre, daha önce Ünlü (2013) tarafından ele alınan mekânsal, ekonomik, sosyal, ekolojik ve planlama bakış açıları çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda, araştırmaların yapıldığı coğrafi bölgeler ve kentler, araştırmaların odakları, kaynakları ile yöntemleri ve bulguları analiz edilmiştir. Kavramın tanımlandığı ilk otuz yıllık dönem ile çeper kuşakların oluşum nedenleri ve evrelerinin ortaya koyulduğu 1990'ların sonuna kadarki ikinci otuz yıllık dönemde büyük çoğunlukla coğrafyacıların odağında olan çeper kuşak konusunun, 1990'ların sonundan günümüze kadar gelen süreçte, planlamadan ekolojiye farklı alanlarla ilişkilendirilerek disiplinlerarası olarak ele alındığı görülmüştür. Çalışmanın sonuçları, çeper kuşakların oluşumundan ve dönüşüm süreçlerinden, sabitleme hatlarının niteliklerinden ve tespit edilen çeper kuşak gelişim modellerinden veriler sunarken, hem ülkemiz kentleri için yapılan çeper kuşak analizlerinin özgün sonuçları ayrıca değerlendirilmiş hem de çeper kuşak alanlarının sürekli değişen günümüz kentlerinde maruz kaldığı dönüşüm baskısının adil, dayanıklı ve sürdürülebilir kentsel mekânlar olarak gerçekleşmesi yönünde, uygulamaya yönelik araştırma önerileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çeper Kuşak, Farklı yaklaşımlar, Kent formu gelişimi, Kültürlerarası çalışmalar, Literatür analizi

1. Giriş

Çeper kuşaklar, kentlerin çeper bölgelerinde oluşan, konut ve ticari kullanımlar dışında kalan açık alanlardan, rekreasyon alanlarından, endüstriyel, kurumsal ya da villa tipi konut alanlarından oluşan, fiziksel açıdan az yoğunluklu ve genellikle büyük parsellerden oluşan alanlardır (Larkham, 1998; Conzen, 2009). Bir sabitleme hattı etrafında oluşan (sabitleme evresi) ve genişleme ile sağlama evrelerini tamamlayarak kentteki oluşumunu tamamlayan çeper kuşak alanlarında sokaklar ve parseller binalara göre daha uzun süre değişmeden kalabilir (Whitehand, 2001, s.106). Bir kentteki çeper kuşakları genellikle iç çeper kuşak (inner fringe belt – IFB), orta çeper kuşak (middle fringe belt – MFB), dış çeper kuşak (outer fringe belt – OFB) olarak görebiliriz (Conzen, 2009). Zamanla, büyüyen kentin içinde gömülü kalan çeper kuşaklar çeşitli dinamiklerin etkisinde farklı biçimlerde dönüşebilirler. Bu dönüşümlerde çeper kuşak alanları tamamen kent dokusu içinde eriyebileceği gibi çeper kuşak karakterini koruduğu görülebilir (Barke, 1982; Conzen, 2009).

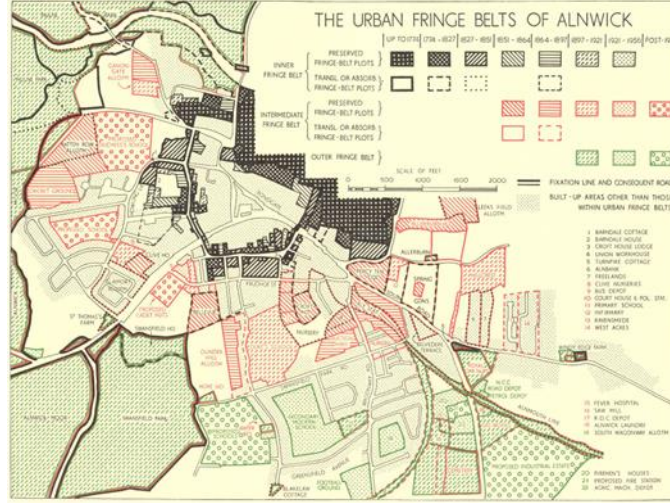
Çeper kuşaklara dair tüm bu teorik çerçevenin oluşumunda farklı kentlerden, farklı kültürlerden farklı araştırmacıların çeşitli dönemleri baz alan bakış açıları oldukça katkı sağlamıştır. İlk kez 1936 yılında Herbert Louis'nin Berlin çalışmasında görülen çeper kuşak konsepti (Conzen, 1960, s.58),

¹ Marmara Belediyeler Birliği, Şehir Planlama Koordinatörü, ezgi.caliskan@mbb.gov.tr.

² Prof. Dr. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı Başkanı, asemakubat@gmail.com

M.R.G. Conzen'in Alnwick kasabasında (Şekil 1) yaptığı detaylı morfolojik incelemelerle kavramsal açıdan daha okunur bir şekilde terminolojiye girmiştir. Conzen (2009), M. R. G. Conzen'in en mühim katkısının ayrıntılı kartografik belgelerden de görülebileceği gibi, kent içinde yer alan çeper kuşak dokularını, başta ticari, endüstriyel, konut ve kurumsal olmak üzere, bir kentin fiziksel evrimini tüm biçimlendirici ve dönüştürücü mekânsal süreçler arasındaki etkileşimin ayrıntılı morfolojik kuramına dahil etmek, olduğunu vurgular (Conzen, 2009, s.31).

Şekil 1 Alnwick'in farklı dönemlere dair çeper kuşak alanları (Conzen, 1960).

Bu çalışma, konseptin ilk çıkışından bugüne yayınlanmış bir grup çalışmanın incelenerek çeper kuşakların literatürde hangi bölgeler üzerinde ele alındığını, araştırmalarda çeper kuşak alanların tespitinde hangi yöntemlerin kullanıldığını, çeper kuşak oluşum evrelerine, sabitleme hatlarına, çeper kuşak sayısına ve büyüklüklerine dair genel bulguları, çeper kuşak sürekliliği ve değişimi ile ilgili nitelikleri bir arada görmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda 53 ayrı çalışma ele alınmıştır. Bu çalışmalar Ünlü'nün (2013) çeper kuşak araştırmalarını grupladığı mekânsal, ekonomik, sosyal ve planlama perspektiflerine ekolojik perspektifin de eklenmesi ile gruplandırılarak incelenmiştir. Ardından değerlendirme kısmında incelemelerden çıkarımlar yazılı ve grafik kullanımları ile ortaya koyulmuştur. Sonuç yerine, gelecek araştırmalar için öneriler üzerinde durulmuştur.

2. Çeper Kuşak Çalışmaları

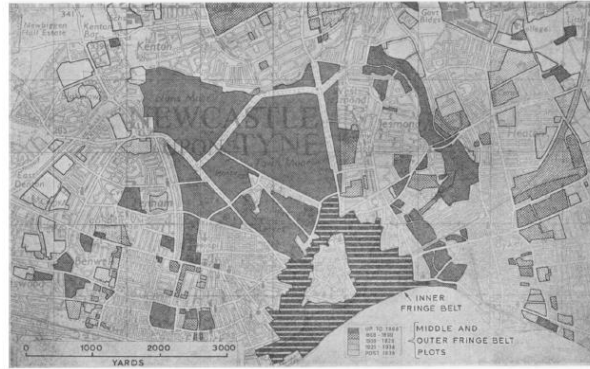
Çeper kuşak konseptine dair çalışmalarının bir arada ilk derlendiği çalışma Conzen'in (2009) çalışma alanları, çalışma yerleşkesinin oluşumu ve nüfusu, tespit edilen çeper kuşak sayıları, çalışmaların yayın tarihleri ve araştırmacılarını ortaya koyarak çeper kuşak literatürünün gelişimi için karşılaştırmalı ve kültürlerarası çalışmaların artırılması gerekliliğini vurgulayan makalesidir. Ardından, Ünlü'nün (2013) çeper kuşak çalışmalarını mekânsal yapı, ekonomik yapı, sosyal yapı ve planlama eksenlerinde ele aldığı çalışması 1960'lardan 2010'lu yıllara dikkate değer çalışmaları ortaya koyar. Çeper kuşak araştırmaları üç ana dönemde gruplanmaktadır (Tablo 1): 1936 ve 1960'ların ilk yarısı Avrupalı coğrafyacılar tarafından konseptin oluşturulduğu, tanımlandığı, görselleştirildiği birinci dönem, 1960'ların ortalarından 1990'lı yılların sonuna kadarki, konseptin coğrafyacılar tarafından ekonomik konseptlerle tartışıldığı, kentsel formun tanımlanmasında ve açıklanmasında yararlandığı ikinci dönem, ve 1990'lı yılların sonundan günümüze kadarki, çeper kuşak konseptine dair süreçlerin ele alındığı, konseptin multidisipliner şekilde incelendiği ve kentsel planlama, peyzaj yönetimi ve ekoloji ile ilişkilendirildiği yaklaşımları içeren üçüncü dönem.

Tablo 1 Çeper kuşak araştırmalarının dönemlere göre odakları (Kubat, 2019).

Dönemler	Birinci Dönem: 1936-1960'ların ortası	İkinci Dönem: 1960'ların ortası-1990'ların sonu	Üçüncü Dönem: 1990'ların sonu-bugün
Araştırmacılar	Avrupalı coğrafyacılar	Coğrafyacılar	Disiplinlerarası
Araştırma Odağı	Çeper kuşak olgusu tanımlanır	Ekonomik perspektifle ilişkilendirilir ve kentsel formun planlamayla olan ilişkisinden çok betimlenmesi ve açıklanmasıyla ilgilenir	Çeper kuşak fikri ile planlama uygulamaları ve kentsel peyzaj yönetimi arasındaki bağlantıyı araştırır

2.1. Mekânsal perspektiften çalışmalar

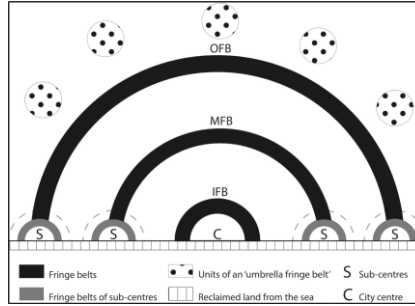
Kartografik kayıtlar da sunan bu çalışmalar, morfolojik dönemlerle ilişkilendirilmiş, uzamsal bir bakış açısı ile çeper kuşakların fiziksel değişimine odaklanmıştır (Ünlü, 2013, s.6). Conzen'in (1960) Alnwick'in 1774'ten 1956 sonrasına kadar farklı dönem haritalarından yararlanarak arazi kullanımları ve parsel büyüklükleri verilerine dayalı şekilde çeper kuşak alanlarını belirlediği çalışması bu çalışmalar arasında başı çekmektedir. Alnwick'in iç, orta ve dış çeper kuşak gelişimlerini gösteren çalışma, burgacı döngüsü, morfolojik iskelet gibi diğer morfolojik terimleri de ortaya koymuştur. Ardından, Whitehand'in (1967) Edward Dönemi'nde oluşan özel çeper kuşak alanına değindiği ve 1868'e kadar ki dönemden 1936'lara kadarki çeper kuşak gelişimini aktardığı Newcastle çalışması özgün sonuçlar ortaya koymuştur (Şekil 2).

Şekil 2 Newcastle upon Tyne çeper kuşak çalışması (Whitehand, 1967, s.225).

Al-Ashab'ın (1974) M.R.G. Conzen yürütücülüğünde yaptığı doktora tezinde Bağdat'ın 1925-1974 yılları arasındaki çeper kuşak oluşumlarını ortaya koyduğu ve gecekondu alanlarının çeper kuşaklara dahil edildiği çalışma ise hem o güne kadarkilerden farklı bir coğrafyaya odaklanılması hem de çeper kuşak alanlarına bakışı ile farklı nitelikleri ortaya koyduğu gibi çeper kuşakların Ortadoğu kentlerinde de Avrupa kentleri ile benzer şekilde oluştuğu ve birçok benzer özellik barındırdığı görülmüştür. Bu dönemde Barke'nin (1974; 1976) İskoçya'nın Falkirk kentindeki çalışmaları ise çeper kuşak oluşumu yanı sıra çeper kuşak dönüşümünün, önceden var olan arazi kullanım dokularından etkilendiği savını ortaya atar. Ünlü'nün (2013) Mersin çalışması, özellikle Türkiye'deki denize kıyısı olan kentlerin çeper kuşak gelişimine dair özgün nitelikleri ortaya koyarken, Meneguetti ve Pereira Costa'nın (2015) Brezilya'nın Maringa şehrindeki çalışması ile oluşum tarihi yeni ve planlı bir kentte de iç, orta ve dış olmak üzere üç çeper kuşağın da oluşabileceği kanıtlanmıştır. Hazar ve Kubat'ın (2015, 2018) İstanbul ve Barselona çeper kuşak gelişimlerini ele aldıkları çalışmaları ise iki kentin iç çeper kuşak alanlarını planlama ve koruma bazlı bazı özelliklere göre karşılaştırmalarını içermektedir. Kubat'ın (2019) merkezi iş alanı aksındaki çeper kuşak gelişimlerini incelediği çalışması ile İstanbul'un çeper kuşak alanlarına dair çalışmalar ilerletilmiştir. Bunların yanı sıra İstanbul odağında, Kubat vd. (2022) Tarihi Yarımada'da Konstantin Surları'nın içinde çeper kuşak alanlarının durumuna, Cihanlı vd. (2022) Yedikule'de çeper kuşak alanlarının gelişimine, Çakmak vd. (2022) Üsküdar'ın çeper kuşaklarına, Soygüzeloğlu ve Kubat (2022) Taksim-Pera bölgesindeki çeper kuşak alanlarının gelişimine, ve Küçük Çalışkan ve Kubat (2022a) İstanbul'un

endüstriyel çeper kuşak alanlarının dönüşümüne odaklanarak bildiri düzeyindeki araştırmaları ile literatüre katkıda bulunmuşlardır. Ünlü ve Baş'ın (2016) Mersin'deki alt merkez çeper kuşak oluşumlarına odaklanan çalışması şemsiye tipi çeper kuşak gelişme modelini ortaya koyarken (Şekil 3), Karaulan ve Kubat'ın (2018) Milano kenti çalışmaları çeper kuşak oluşumunun diğer arazi kullanımlara etkisini, Zhang'ın (2019) Birmingham çalışması ise Edward dönemi çeper kuşakları yeşil alanlar özelinde ele alarak zemin yüzey tipleri, sokak dokusu, erişilebilirlik ve mülk sahipliğine dair bulguları ortaya çıkarmıştır. Şcitaroci ve Marić'in (2019) 26 farklı Avrupa kale şehrinin yeşil alanlarını çeper kuşak konsepti çerçevesinde incelediği makale alanların uluslararası koruma politikaları ile ilişkisine vurgu yapmıştır. Hazar ve Özkan'ın (2020) İzmir çeper kuşaklarını askeri alanlar özelinde ele aldıkları çalışmaları ise ekolojik açıdan bir kaygı taşımaktadır.

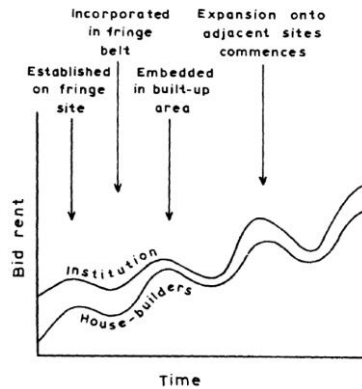

Şekil 3 Mersin çalışmasında ortaya koyulan şemsiye çeper kuşak modeli (Ünlü ve Baş, 2016, s.119).

Bu araştırmalar dışında sempozyum bildirileri şeklinde karşımıza çıkan, Simão ve Costa'nın (2014) çeper kuşak dönüşümlerine odaklanan Belo Horizonte çalışması; Chen ve Lin'in (2014) makro seviyedeki değişime odaklanan Tainan çalışması; Geddes'in (2014) orta çeper kuşağını, parsel büyüklükleri bakımından farklı karakterler gösteren iki bölge şeklinde ele alan Limassol çalışması; Lammers vd.'nin (2015) kente özgü bir çeper kulak modeli ortaya koyan Eindhoven çalışmaları; Gu vd.'nin (2015) Nanjing ve Pingyao karşılaştırmalı çalışmaları; Logunova'nın (2017) kentte dört çeper kuşak alanının varlığını ortaya koyan Krasnoyarsk çalışması dikkate değerdir.

2.2. Ekolojik perspektiften çalışmalar

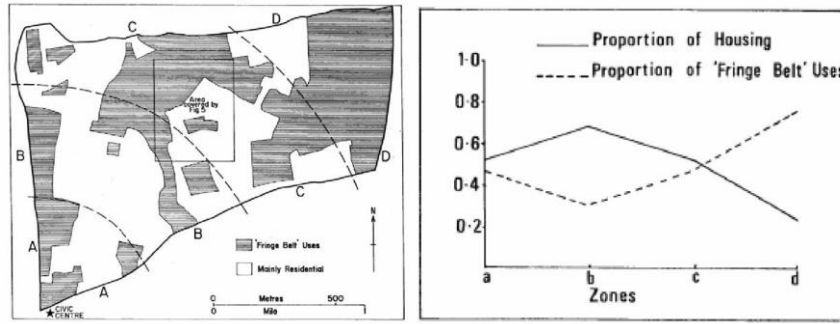
Whitehand (1972a, 1972b, 1974, 1987) daha sonraki çalışmalarında ekonomik bir bakış açısı geliştirerek saçak kuşağı araştırmaları için yeni bir araştırma alanı açmıştır. Çeper kuşakların oluşumu ve modifikasyonu ile teklif-rant teorisi, inşa döngüleri ve yenilik arasındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmıştır (Ünlü, 2013, s.6). İnşaat döngülerini ele alarak İngiliz kentlerindeki kentsel arazi kullanım dokularını inceleyen Whitehand (1972a), Glasgow örneği üzerinden arazi kira değerlerine ve kent merkezinden uzaklıklarına göre konut ve kurumsal arazi kullanım yer seçim eğilimlerini grafiklerle (Şekil 4) açıklamıştır (Whitehand, 1972b).

Şekil 4 Glasgow çalışmasında ortaya koyulan, kurum ve konut üreticilerinin zamana göre hipotetik teklif rantı (Whitehand, 1972b, s.220).

Openshaw (1974), Barke (1982; 1990) de çeper kuşak süreçleri ve ekonomik gelişmeler temelli modellere dair çalışmalar yapmıştır. Barke'nin (1982) Derby ve Newcastle kentlerine dair çalışmasında konut alanı kullanımı ve kurumsal alan kullanımının kent merkezinden uzaktaki zıt arz durumunu grafiklerle ifade etmiştir (Şekil 5). Whitehand (1988), çeper kuşak oluşumunun kentteki arazi kullanımının ekonomik duraklama dönemlerinde geniş, ucuz arazilerde ve çeper alanlarda toplanarak gerçekleştiğini ifade etmiştir. Vilagrassa'nın (1990) Lleida çalışmasında ise konut talebinin karşılanamaması sebebi ile gecekonduların oluştuğu vurgulanmış ve kentte 1980'lerden sonra planlama yolu ile oluşan yeni çeper kuşakların konut arzı düştükçe kurumsal yapıların, konut gibi arazi kullanım tipleri için rekabet oluşturmayacak, ulaşımı zor ve arazi değeri düşük yerlerde çeperlerde yer seçtiğini ortaya koyulmuştur. Whitehand'ın (1994) Birmingham Üniversitesi Kampüsüne odaklanan araştırması, arazi değerleri indeksi ve ulaşım modlarındaki gelişmelerin çeper kuşak oluşumlarına etkisi yanı sıra farklı dönemlere ait çeper kuşak parsellerinin morfolojik niteliklerini de ortaya çıkartmıştır.

Şekil 5 Derby ve Newcastle çeper kuşak çalışması ve konut alanı-çeper kuşak gelişimi grafiği (Barke, 1982).

2.3. Sosyal perspektiften çalışmalar

Sosyal perspektifle yapılan çeper kuşak çalışmaları sosyo-mekânsal, sosyo-politik ve sosyo-kültürel olarak ayrıca gruplandırılarak incelenmiştir. Sosyo-mekânsal açıdan Carter ve Wheatley'nin (1979) kentin gelişim sürecinde, üst gelirli sınıfın iç çeper kuşak alanlarına geçişi ve ilerleyen dönemde yine varlıklı sınıfın iç çeper kuşak sınırları ve orta çeper kuşağa geçişinin irdelendiği çalışmaları ve Del Monaco'nun (2015) Afrika metropollerini ve hazır/çabuk oluşmuş uzak doğu şehirlerinin istikrarsız örnekler olarak; tarihi geçmiş olan Roma, Pekin gibi şehirleri ise istikrarlı örnekler olarak kategorize edildiği ve tarihi geçmiş derin ama metropolleşmiş şehirlerde çeper kuşak oluşumları göçlerden etkilendiğini iddia eden çalışmaları dikkati çekmektedir.

Sosyo-politik bir eksende ele alınan çalışmalar arasında ise Deputla'nın (2014) Polonya'nın Torun kentinin çeper kuşak gelişimlerini savaş dönemleri ve sosyalist dönemin etkileri çerçevesinde yorumlayan çalışmaları; Camiz ve Bruccoleri'nin (2015) Kuzey Kıbrıs'ın Kyrenia kenti çeper kuşak oluşumlarında sınır politikaları ve politik süreçler çerçevesindeki etkilere yer verdikleri çalışmaları bildiri seviyesindeki araştırmalar olarak yer almaktadır. Whitehand ve Gu'nun (2017), Avrupa kentlerinde çeper kuşak çalışmalarını ilerleten kent surlarının eşik hattı olarak varlığının, Çin şehirlerinde sosyo-politik sebeplerle kent duvarlarının daha uzun süreli olan ömründen dolayı çeper kuşak oluşumunda daha etkili sonuçlar doğurduğunu vurgulayan ve 10. yy'dan 2000'li yıllara Nanjing'in çeper kuşak gelişimine odaklanan makaleleri ise bu alanda dikkati çeken örneklerdendir.

Sosyo-kültürel bağlamda ise Conzen'in (2009) çeper kuşak literatürüne dair örnek çalışmaların karşılaştırmasına dayalı pek çok değerlendirme içeren ve sonunda Chicago metropolünde yaptığı çalışma ile belirgin bir çeper kuşak oluşumunun yer almadığına dair tespitini farklı kültürel dinamiklerin etkisi çerçevesinde tartışan makalesi öne çıkmaktadır. Ayrıca, Whitehand vd. (2011) tarafından yapılan Pingyao çalışması da turizm odaklı politikaların çeper kuşak gelişimindeki rolüne vurgu yaptıkları; Marques de Sousa Safe ve Pereira Costa'nın (2016) Rabat, Morocco ve Fas kentlerinde yaptıkları, tarihi bir merkezde, tarihi hiyerarşiyi tanımlamanın kentsel katmanları

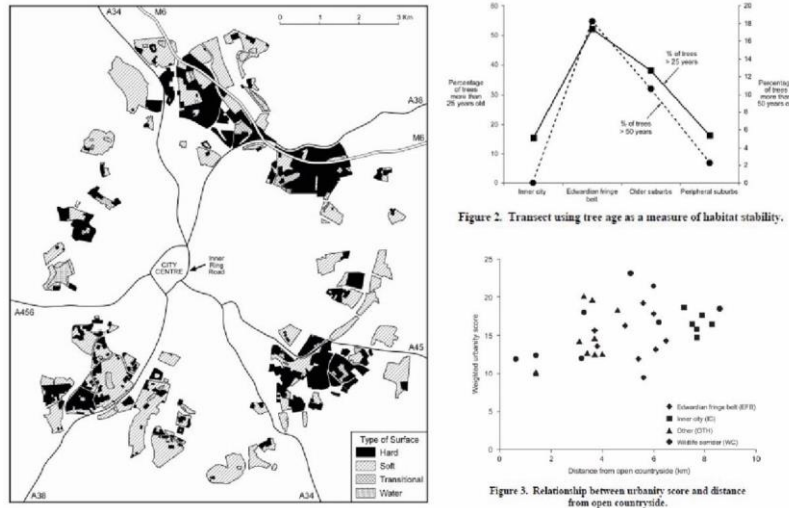

anlamak ve morfolojik dönemler ile çeper kuşak oluşumlarını incelemek ile mümkün olacağını ortaya koyan; He'nin (2018) Portekiz'in Çin sömürgesi Macao'da çeper kuşakların farklı sosyo-kültürel yapılarda ve dönemlerde yaşadıkları süreçleri ve çeper kuşakların deniz islahı ile ilişkisini ortaya çıkaran çalışmaları da bu kapsamda ele alınabilir.

2.4. Ekolojik perspektiften çalışmalar

Çevresel girdi ve sonuçları dikkate alan, ekolojik perspektifle yapılan çeper kuşak çalışmaları 2010'lardan sonra görülmeye başlanmıştır. Ünlü (2022), iklim değişikliği gibi küresel meselelerin ekolojik bakış açısını vurgulayan çeper kuşak çalışmalarını artırdığını vurgular.

Hopkins'in (2012) Birmingham'ın merkezi, çeper kuşakları, eski banliyö bölgeleri ve çeper banliyö bölgelerindeki ağaç oranlarını ortaya koyarak, çeper kuşaklardaki yüksek orandaki ağaç oranı vurgusunun yanı sıra Birmingham'ın Edward dönemi çeper kuşaklarını çeper yerleşimler, diğer çeper kuşak oluşumları, vahşi yaşam koridorları, kent merkezindeki ortalama türleri açısından ön plana çıkaran çalışma ekolojik perspektifteki çalışmalar arasında ilk örnektir (Şekil 6).

Şekil 6 Birmingham ekolojik özelliklerine odaklı çeper kuşak çalışması (Hopkins, 2012).

Hazar ve Kubat'ın (2016) İstanbul iç çeper kuşak oluşumu ve değişimini özetleyen bir model sunan çalışmaları, kentte tarımsal kullanımların, Yedikule kent bahçesi gibi yeşil kuşak özellikli alanların ekolojik değerine vurgu yaparken özellikle ötelenerek gecekondulara dönüşen kent bahçelerinden bahsetmiştir. Whitehand'ın (2019) İsveç'in Visby, Gotland, Polonya'nın Krakow, İngiltere'nin Birmingham kentinde ve Londra metropolünde çeper kuşak alanları içindeki yeşil alanlara odaklanan ve belirli bir arazi kullanımı ve mülk sahipliği olmadığından bozulmadan kaldıkları öne sürülen; şehrin içinde gömülü kaldıkları ve kültürel miras alanları ile ilişkili olduklarından 21.yy'a kadar sürekliliğini korumuş çeper kuşak alanlarına dair makalesi ise bu alanların kent yöneticileri tarafından ekolojik açıdan değerlendirilmesinin önemini vurgulamıştır.

2.5. Planlama perspektiften çalışmalar

Çeper kuşak çalışmalarında 2000'lerden itibaren ele alınan planlama perspektifi (Ünlü, 2013), Whitehand ve Morton'ın (2003, 2004, 2006), Ducom (2005), Gu (2010), Conzen vd.'nin (2012) araştırmaları yanı sıra bildiri aşamasındaki çalışmalarda da görülmektedir. Whitehand ve Morton'un (2003) Birmingham'daki detaylı çeper kuşak çalışması, harita ve plan gibi kaynakların yanı sıra planlama yetkilileri ile mülakatları da içermiş ve şehir planlamada çeper kuşakların göz ardı edildiği, ancak yeşil kuşak kavramının ise uygulamalarda daha çok göz önüne alındığı sonucunu ortaya koymuştur. Birmingham Kent Konseyi arazi gelişimi dokümanları, imar/gelişim kontrolü dosyaları gibi kaynakların kullanıldığı ve Edward dönemi çeper kuşağı üzerindeki konuta dönüşüm baskısının parseller detayında incelendiği sonraki çalışmada ise toplam parsel sayısının kaçta kaçının fiilen ve

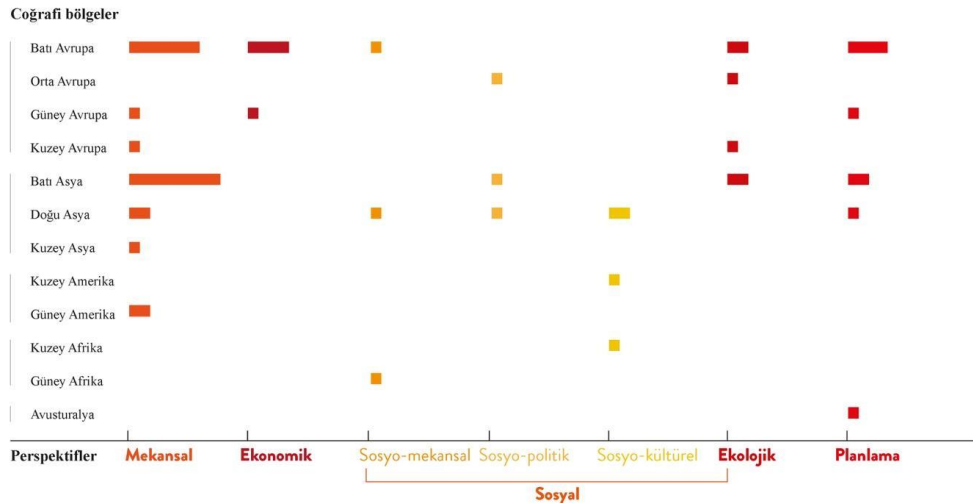
plan üzerinde dönüşmek (yabancılaşmak) üzere olduğu analiz edilmiştir (Whitehand & Morton, 2004). Whitehand ve Morton (2006) ayrıca Birmingham'da çeper kuşak alanlarındaki dönüşümlerde çevrecilerin lobileri ve karar alıcılar arası süreçler irdelemiştir. Ducom'un (2005) Nantes ve Rennes kentlerindeki çalışmasında plancıların karar verme ve uygulama süreçlerinde yardımcı olabileceği savunulmuştur. Gu'nun (2010) Auckland çalışmasında kıyıdaki çeper kuşak alanı yabancılaşmalarının kıyının kamusal kullanımını sınırlandırmasına sebep oluşu tartışılmıştır. Conzen vd. (2012) tarafından Çin'in Pingyao ve İtalya'nın Como kentlerini planlamada turizm kararları çerçevesinde inceleyen makale yanı sıra Lammers vd. (2017) tarafından ele alınan Eindhoven çalışmasında çeper kuşak konsepti ile stratejik planlama konsepti entegre edilmiştir. Ünlü ve Baş'ın (2019) Türkiye kentlerinin morfolojik dönemlerine göre çeper kuşakların oluşum ve dönüşümlerinde etkin planlama kararlarının ele alınmasının önemini vurguladıkları çalışmaları da dikkati çeken çalışmalar arasındadır. Küçük Çalışkan ve Kubat'ın (2022b) İstanbul çeper kuşak parsellerindeki dönüşümleri mülkiyet ilişkileri bağlamında ele aldığı çalışmaları ise planlamanın ötesinde aktörlere odaklanan bir bakış açısı ortaya koymuştur.

3. Araştırmaların Değerlendirilmesi

Literatürden incelenen çalışmalara dair vaka alanlarının bölgesel dağılımı, çalışmaların çeper kuşak tespit yöntemi, oluşum evreleri, sabitleme hatları, niceliksel özellikleri ve değişim süreçleri üzerine genel değerlendirmeler yapılmıştır.

3.1. Bölgesel dağılım ve vaka alanları

Bugüne kadar yapılmış çeper kuşak araştırmalarından seçilip incelenen 53 farklı çalışma kapsamındaki vaka kentlerin coğrafi dağılımına baktığımızda (Şekil 7), büyük çoğunluğun (22 çalışma) Batı Avrupa kentleri (17 kent) üzerinde olduğunu, ardından Doğu Asya (7 çalışma) ve Batı Asya kentlerine (14 çalışma) dair çeper kuşak çalışmalarının yer aldığı görülmektedir. Güney Avrupa kentlerinde (5 çalışma) yapılan çalışmalar da bugün artış göstermektedir. İncelenen çalışmalarda ele alınan örnek çalışma alanları arasında Orta Avrupa (2 çalışma), Kuzey Avrupa (2 çalışma), Güney Amerika (2 çalışma), Kuzey Amerika (1 çalışma), Kuzey Asya (1 çalışma), Güney Afrika (1 çalışma) ve Kuzey Afrika (1 çalışma) kentleri de yer almaktadır. Literatürün mekânsal perspektifle ve yoğun olarak Batı Avrupa ve Batı Asya kentlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Şekil 7 İncelenen çeper kuşak araştırmaları literatüründeki araştırma vaka alanı coğrafi bölgeleri ve çeper kuşak konseptini ele alış perspektifleri matrisi.

3.2. Çeper kuşakları tespit yöntemleri

Tarihsel-coğrafi bir bakış açısı ile ele alınan tüm kentsel morfoloji çalışmalarında olduğu gibi, çeper kuşak çalışmalarında da incelenecek kentin en eski tarihli yerleşim haritalarından, dönemsel değişimi okutacak diğer harita ve planlara, tüm çizili ve yazılı dokümanları kullanılmaktadır. Arazi kullanımlarının tüm çalışmalarda mutlaka yıllara göre çıkarıldığı ve haritalandırıldığı görülmüştür. Bazı çalışmalarda arazi kullanımı haricinde parsel büyüklükleri verilerini de alarak niceliksel analizler de yapılmıştır. Arazi kullanımı çeşitlerine göre değişim oranları ve parsel alanlarındaki değişimler ölçülerek grafiklerle sunulmuştur.

3.3. Çeper kuşakların oluşum evreleri ve sabitleme hatları

Çeper kuşakların oluşum süreçleri sabitleme, genişleme ve sağlama evreleri içerisinde gözlemlenmiştir. Çalışmaların genelinde sabitleme evresi ve sağlama evresi ile ilgili veri aktarımı görülmektedir. Genişleme evresinin de sanayi, okul, hastane gibi büyük parsel kullanımı gerektiren arazi kullanım türleri üzerinden olduğu bazı çalışma alanlarında ortaya çıkarılmıştır. Literatür incelemesinden ortaya çıkan, iç çeper kuşakların genellikle bir sabitleme hattı doğrultusunda, kendi içerisinde entegre ve devamlı bir yapı ile oluştuğudur. Orta çeper kuşakların fiziksel bütünlükleri iç çeper kuşaklara göre daha zayıftır. Bu kuşaklar, daha geniş araziler üzerinde, yeşil alanlar ve tarım alanları ile daha iç içe ve daha seyrek bir yol ağına sahip olarak yapılanırlar. Dış çeper kuşaklar içinse, birçoğunun 20. yy'da şekillendiği; çok büyük ve parçalı parsellerden oluşukları söylenebilir.

İncelenen birçok örnekte nehirler, dağlar ve deniz doğal eşik hattı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeper kuşakların genellikle bir sabitleme hattı üzerinden oluşmaya başladığı konusu ilk çeper kuşak çalışmalarında ortaya atılmıştır. Literatürdeki çalışmalar, çeper kuşağın sabitleme hattı ile oluşabileceği gibi ekonomik koşullar sebebi ile oluşabileceğini de göstermektedir.

3.4. Çeper kuşak sayısı ve büyüklükleri

Çalışmalar, kentlerde genellikle 3 çeper kuşağın tespit edildiğini göstermektedir. Ölçeği küçük ve tarihi dokusu olan Avrupa kentleri başta olmak üzere, Orta Çağ ve modernleşme sürecini yaşamış kentlerde, iç çeper kuşak, orta çeper kuşak ve dış çeper kuşak görülmektedir. Sanayi devrimini geç yaşayan Doğu Asya kentlerinde tek bir çeper kuşağa rastlanmıştır ancak bu çeper kuşak alanları büyüklük itibarıyla dikkat çekicidir. İncelenen örneklere göre, tarihi daha genç olan kentlerde sadece bir ya da iki çeper kuşak olduğu da görülmektedir. Gelişmekte olan Batı Asya kentleri ise çok sayıda ve kentin farklı alt merkezleri içerisinde birbiri içine geçmiş çok sayıda çeper kuşak oluşumunu içermektedir.

3.5. Çeper kuşak sürekliliği ve değişimi

İncelenen çeper kuşak çalışmalarında, farklı dönemler üzerine yapılan analizlerde alanların konut alanı ve ticari amaçlı kullanımlar için değişim baskısında olduğu görülmüştür. Özellikle kentin ekonomik yatırımları, kentleşme stratejileri, planlama kararları gibi kontrollü süreçler veya göç, nüfus artışı, savaş gibi plan dışı etkenlerin çeper kuşak alanların değişiminde etkisi olduğu söylenebilir. Çeper kuşak alanlarındaki değişim ve dönüşümlerin, literatürle uyumlu olarak sağlama, yabancılaşma, küçülme, öteleme veya çeper kuşağın devamlılığı gibi kategoride incelendiği görülmüştür. Yabancılaşma geçiren çeper kuşak alanlarının genellikle konut ve ticari alanlara döndüğü, çeper kuşak özelliğini tamamen kaybettiği tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalarda çeper kuşak alanlarının sürekliliği, daha geç dönemde oluşması, kalıcı sabitleme hatları ve parsel büyüklüklerinin çok fazla olması, içerdiği arazi kullanım tiplerinin benzer mekânsal özellikleri olan yerlerin kolaylıkla bulunamamasıyla göç edememesi gibi sebeplerle daha çok orta ve dış çeper kuşaklarda gözlemlenmiştir. İç çeper kuşak alanlarının ise kent merkezine yakın olması, daha küçük parsellerde bulunması sebebiyle oldukça dinamik ve değişime açık olduğu üzerinde durulmuştur.

4. Sonuç Yerine

Bu çalışma, literatürdeki araştırmaların çeper kuşak konseptine katkılarını özetlerken çoğunlukla Avrupa ve Asya kentlerinde yoğunluk gösteren araştırma sahalarının çeşitlendirilmesi gerektiğini; mekânsal perspektifin ötesinde, disiplinlerarası çalışmalar ve yaklaşımlardan yararlanılarak sosyal, ekonomik ve ekolojik perspektifler yanı sıra planlama odağındaki çalışmaların artırılması ihtiyacını; ve son olarak daha çok karşılaştırmalı araştırmanın yapılarak kentsel form yanı sıra kentin diğer gelişme dinamiklerinin incelenmesinde özgün niteliklerin ortaya koyulmasının önemini ortaya koymuştur. Özellikle, herkes için adil, sürdürülebilir, kriz ve afetlere dayanıklı kentlerin planlanması için çeper kuşak alanlarının potansiyelini ortaya koyan çalışmaların dikkate alınması gerekmektedir. Çeper kuşak alanlarının detaylı tespit sürecinde veriye dayalılık, haritalama yöntemleri ve yorumlama süreçleri gibi konular ise geliştirilmesi gereken diğer alanlar olarak yer almaktadır.

Kaynaklar

- Al-Ashab, K. H. (1974). *The urban geography of Baghdad*. (Doktora tezi). University of Newcastle upon Tyne, Erişim: <http://hdl.handle.net/10443/1059>.
- Barke, M. (1974). The changing urban fringe of Falkirk, *Scottish Geographical Magazine*, 90(2), 85-97.
- Barke, M. (1976). Land Use Succession: A Factor in Fringe-Belt Modification. *The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers)*, 8(4), 303-306.
- Camiz, A. & Bruccoleri A. (2015). *Morphology of the urban organism in Cyprus. The effect of borders and political changes in the fringe belts of Girne*, TRNC. proceedings of 22nd International Seminar on Urban Form, (1481-1488). Rome.
- Carter, H. & Wheatley, S. (1979). Fixation lines and fringe belts, land uses and social areas: nineteenth century changes in the small town. *Transactions of the Institute of British Geographers NS 4*, 214-38.
- Cihanlı, G., Küçük Çalışkan, E., Kubat, A. S. (2022). *Morfolojik Bölgeler ve Çeper Kuşak Alanları Üzerinden Bir Okuma: İstanbul Yedikule Örneği*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (413-435). ODTÜ Mimarlık Fakültesi
- Conzen, M. P. (2009). How cities internalize their former urban fringes: a cross-cultural comparison. *Urban Morphology* 13(1), 29-51.
- Conzen, M. P. & Gu, K., Whitehand J. W. R. (2012). Comparing Traditional Urban Form in Chine and Europe: A Fringe-Belt Approach. *Urban Geography* 33(1), 22-45.
- Conzen, M. R. G. (1960). *Alnwick: Northumberland: a study in town-plan analysis*. Institute of British Geographers Publication 27. Londra.
- Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis*, Institute of British Geographers Publication 27, 2inci baskı, Institute of British Geographers, Londra.
- Çakmak, E., Belli, B., Kubat, A. S. (2022). *Üsküdar'ın Çeper Kuşak Gelişim Süreci*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (1077-1098). ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Ducom, E. (2005). Fringe belts in French cities: Comparative study of Rennes, Nantes, Tours. Approaches in *Urban Geography*, Newcastle Upon Tyne: Northumbria University Publication.
- Ducom, E. (2008). Fringe-belt analysis in France: A Conzenian approach to urban renewal. *Environment and Planning B: Planning and Design*.
- Gu, K. (2010). Exploring the fringe belt concept in Auckland: An urban morphological idea and planning practice. *New Zealand Geographer*, 66, 44-60.
- Gu, K., Whitehand, J. W. R., Whitehand, S. (2015). *Urban morphogenetic grain: extending fringe-belt research in China*. proceedings of 22nd International Seminar on Urban Form (ISUF), Roma.
- Hazar, D. & Kubat, A. S. (2015). Fringe belts in the process of urban planning and design: Comparative analyses of Istanbul and Barcelona. *ITU A/Z*, 12(1), 53-65.
- Hazar, D. & Kubat, A. S. (2016). *The fringe belt development process of Istanbul*. proceedings of 23rd International Seminar on Urban Form (ISUF), Nanjing.
- Hazar, D. & Özkan, S. P. (2020). Çeper Kuşakların Kamusal ve Ekolojik Değeri: İzmir Askeri alanlar Örneği. *Kent Akademisi* 13(1), 10-21.
- He, S. (2018). Exploring the fringe-belt phenomenon in a Sino-Portuguese environment: the case of Macao. *Urban Morphology*, 22(1), 35-52.
- Hopkins, M. I. W. (2012). The ecological significance of urban fringe belts. *Urban Morphology*, 16(1), 41-54.

- Karaulan, D. & Kubat, A. S. (2018). Analyzing Fringe Belt Phenomenon in The Historico-Geographical Structure of Milan, Italy. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 6(2), 304-332. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2018.56>
- Kubat, A. S. (2019). Exploring the Fringe-Belt Phenomenon in a Multi-Nuclear City: The Case of Istanbul. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning* 7, 95-134. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2019.83>
- Kubat, A. S., Ünlü T., Kuru, Ö. (2022). *Tarihi Yarımada İç Çeper Kuşak Alanlarının İncelenmesi: Konstantin Surları*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (397-412). ODTÜ Mimarlık Fakültesi
- Küçük Çalışkan, E. & Kubat, A. (2021a). *Policies and facts for mega-urbanization: middle and outer fringe belt developments of Istanbul*. ISUF 2020 Virtual Conference Proceedings, 1. doi:10.26051/OD-4S8D-08CR
- Küçük Çalışkan, E., Kubat, A. S. (2022a). *İstanbul Sanayi Alanları Dönüşümlerinin Çeper Kuşak Analizi ile İzlenmesi*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (1099-1113). ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Küçük Çalışkan, E. & Kubat, A. S. (2022b). Tracking Morphological Agencies in the Alienated Fringe Belt Plots of Istanbul. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 10(2), 711-734. DOI: <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2022.222>
- Lammers, D. & Roders, A. P., Wesmael, P. (2015). *Radial fringe-belt formation*. proceedings of 22nd International Seminar on Urban Form. Rome, 1495-1506.
- Lammers, D. & Roders, A. P., Wesmael, P. (2017). *Future scenarios for post-industrial Eindhoven. A fringe-belt perspective*. proceedings of 24th International Seminar on Urban Form (ISUF), Valencia.
- Logunova, E. (2017). *Morphological evolution of the fringe-belts of Krasnoyarsk*. proceedings of 24th International Seminar on Urban Form (ISUF), Valencia.
- Marques de Sousa Safe, S. & de Alvarenga Pereira Costa, S. (2017). Fringe belt analysis: A method for confirming the establishment of the historical boundaries of Rabat. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 25, 39-62.
- Menegueetti, S. K. & Pereira Costa, S.A. (2015). The fringe-belt concept and planned new towns: a Brazilian case study. *Urban Morphology*, 19(1), 25-33.
- Monaco, A. I. (2015). *Old-New studies on City limits and Fringe belts. Expanding-Shrinking urban events. Brief notes on the internal and external frontiers in Chinese and African cities on a new European limes on the Mediterranean Sea*. proceedings of 22nd International Seminar on Urban Form, Rome, 1485-1494.
- Soygüzeloğlu, B., Kubat, A. S. (2022). *Tarihsel Süreçte Çeper Kuşak Alanlarının Analizi: Taksim-Pera Örneği*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (437-454). ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Ünlü, T. (2013). Thinking about Urban Fringe belts: A Mediterranean Perspective. *Urban Morphology*, 17(1), 5-20.
- Ünlü, T. & Baş, Y. (2016). Multi-nuclear growth patterns in a rapidly changing Turkish city: a fringe-belt perspective. *Urban Morphology*, 20(2), 107-21.
- Ünlü, T. & Baş, Y. (2019). *The Urban Growth and Development Periods of Turkish Cities: A Fringe-Belt Perspective*. B. Ö. Sarı (Ed.). Urban and Regional Planning in Turkey. (107-128). Springer.
- Ünlü, T. (2022). Urban Fringe Belts: Roots, Developments and Prospects. *Journal of Urban Research and Development*, 3(1), 4-15.
- Whitehand, J. W. R. (1967). *Fringe belts: a neglected aspect of urban geography*. Transactions of the Institute of British Geographers, 41, 223-33.
- Whitehand, J. W. R. (1972a). *Building cycles and the spatial pattern of urban growth*. Transactions of the Institute of British Geographers, 56, 39-55.
- Whitehand, J. W. R. (1972b). Urban-rent theory, time series and morphogenesis: an example of eclecticism in geographical research. *Area*, 4(2), 215-222.
- Whitehand, J. W. R. (1977). *The basis for an historico-geographical theory of urban form*. Transactions of the Institute of British Geographers, 2(3), Change in the Town (1977). 400-416.
- Whitehand, J.W.R. (1981). *Background to the urban morphogenetic tradition*. J.W.R. Whitehand (Ed.) The Urban Landscape: Historical Development and Management Institute of British Geographers Special Publication 13 içinde, 1-24. Academic Press, London.
- Whitehand, J. W. R. (1988a). *The Changing Face of Cities: A Study of Development Cycles and Urban Form*. Basil Blackwell.
- Whitehand, J. W. R. (1988b). Urban fringe belts: development of an idea. *Planning Perspectives*, 3(1), 47-58.
- Whitehand, J. W. R. (1994). Development Cycles and Urban Landscapes. *Geography*, 79(1), 3-17.

- Whitehand, J. W. R. (2001). British urban morphology: the Conzenian tradition. *Urban Morphology*, 5(2), 3-10.
- Whitehand, J. W. R. & Morton, N. J. (2003). Fringe belts and the recycling of urban land: an academic concept and planning practice. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 30, 819-39.
- Whitehand, J. W. R. & Morton, N. J. (2004). Urban morphology and planning: the case of fringe belts. *Cities*, 21(4), 275-289.
- Whitehand, J. W. R. & Morton, N. J. (2006). The fringe belt phenomenon and socioeconomic change. *Urban Studies*, 43, 2047-66.
- Whitehand, J. W. R. (2011). Issues in urban morphology. *Urban Morphology*, 16(1), 55-65.
- Whitehand, J. W. R., Gu, K., & Whitehand, S. (2011). Fringe belts and socioeconomic change in China. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 38, 41-60.
- Whitehand, J. W. R., Gu, K., Conzen, M. P., & Whitehand, S. M. (2014). The typological process and the morphological period: a cross-cultural assessment. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 41, 512-533.
- Whitehand, J. W. R. & Gu, K. (2017) Urban fringe belts: evidence from China. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 44(1), 80-99.
- Whitehand, J. W. R. (2019). Green space in urban morphology: a historico-geographical approach. *Urban Morphology*, 23(1), 5-17.
- Zhang, Y. (2019). A spatio-temporal study of fringe belts and urban green spaces in Birmingham, UK. *Urban Morphology*, 23(1), 27-44.

Dinamik ve Akışkan bir Kentsel Form Arayışında Oblik İşlev Teorisi

Ertuğ Erpek¹, Esin Kömez Dağlıoğlu²

Özet

Günümüz kentleri pek çok akışın kesiştiği dinamik düğüm noktalarıdır. Bu akışlar, para akışı, vasıta akışı, göç eden insanların akışı ve bilgi akışı başta olmak üzere farklı özelliklerdedir. Akışların bir araya gelmesi, üst üste binmesi ve çatışmasıyla beraber çağdaş kent kurgusu ve mekân oluşur. Kentsel morfoloji araştırmalarında tarihsel-coğrafi, süreç tipolojik, mekân dizimi gibi birçok yöntem bu akışları analiz etmeye, tartışmaya ve tasarlamaya çalışmaktadır. Avrupa'da 1960'lerden başlayarak İngiliz, İtalyan ve Fransız okullarında pratik edilen bu yöntemler, kentsel form arayışında farklı metodolojilerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Makale, Fransız okullarında İtalyan Tipo-morfolojik anlayışından ve Gordon Cullen ve Kevin Lynch'in kentsel mekân algısı çalışmalarından etkilenen tipolojik yöntemlere paralel olarak gelişen post-modernist kentsel topo-morfolojik yaklaşımları, Oblik İşlev Teorisi üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Topoloji kavramı çevresinde şekillenen bu yaklaşımlar, kentin akışlarını çok boyutlu ve kapsayıcı bir yöntemle ele almaya çalışır. Tipolojik metodolojilerin kartezyen kentsel plan analizlerinin ötesine geçmeyi hedefleyen topo-morfolojik yaklaşımlar, akışları kentsel topolojik yüzey, akışkan ve dinamik morfolojiler ve mimarlık-peyzaj-altyapı bütünlüğü gibi paradigmlarla yeniden irdeler. Bu yaklaşımlara örnek olarak, Oblik İşlev Teorisi, mimar Claude Parent ile filozof ve kent bilimci Paul Virilio tarafından 1963 yılında Architecture Principe grubu altında kuramsallaştırılır. Parent, grubun 1968 yılında dağılmasına karşın Oblik İşlev Teorisi'ni geliştirmeye 2016 yılındaki ölümüne kadar devam eder. Parent ve Virilio, kolon, duvar, çatı gibi arketip mekânsal bileşenleri reddederek sadece eğimli yüzeyleri kullanır. İkili, eğimli yüzeyler ile yaşanabilir dolaşım, bağdaştırıcı yapılar, akışkan ve dinamik form kavramlarını projelerinde topolojik bir anlayışla vurgular. Alışagelmis kentsel biçimin temel elemanlarını, kentsel planlara ziyade kentsel kesitler üzerinden yeniden yaratarak, akışların egemen olduğu topolojik bir eğimli kent düzeninin oluşmasını amaçlarlar. Bildiri, Parent'in 1968 yılında tasarladığı Les Inclisites, 1971 yılındaki Les Ponts Urbains ve 2000'lerdeki Incision Urbaine projelerini az bilinen arşiv malzemeleri ve çizimleri üzerinden tartışarak çağdaş kent dinamiklerinin ve akışlarının topo-morfolojik yaklaşımlarla çağdaş bir kentsel morfoloji yöntemi ve açılımı oluşturup oluşturmayacağını tartışmayı hedefler.

Anahtar Kelimeler: Akışkan morfoloji, Dinamik form, Kentsel kesit, Oblik işlev teorisi, Topoloji

1. Giriş

Mimar Michael Weinstock (2013), günümüz kentlerini metabolizması olan yaşayan organizmalara benzetir. Her yaşayan organizma, farklı görevdeki dolaşım sistemlerine ihtiyaç duyar ve onların birbirleri ile olan ilişkileri neticesinde şekillenir. Dolaşım sistemlerini tanımlayan başlıca unsur durmayan akışlardır. Bunlar kentsel söylemde; ekonomik modellerin dünyaya yayılmasıyla para akışı, ulaşım altyapılarındaki gelişmelerle vasıtaların akışı, daha iyi bir hayata ulaşmak için savaş, eğitim, açlık ve maddi zorluklar yüzünden göç eden insanların akışı ve kitlesel iletişim araçlarının çoğalmasıyla bilgi akışı olmak üzere farklı özelliklerdedir. Kentsel mekânda, bu akışlar, sürekli çarpışarak, üst üste binerek ve kesişerek kentin aktörleri arasındaki sosyal, kültürel, politik ve ekonomik bağlantıları kurar. Kentsel mekân, bu akışları kendi nezdinde barındırdığı gibi onların kurduğu bağlantılar bütünü ile de kendini oluşturur. Burada karşılıklı bir etkileşimden bahsetmek

¹ Arş. Gör., Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, erpekertug@gmail.com.

² Dr. Öğr. Üyesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, komez@metu.edu.tr.

mümkündür. Akışlar, mekânları, mekânlar akışları sürekli değiştirir, geliştirir ve belki de yok eder. Sosyolog Manuel Castells (1996), bu süreci akış mekânlarının ortaya çıkması olarak tanımlar ve olağan mekânların yerini aldıklarını belirtir. Süreklilik, yoğunluk, katmanlılık ve karmaşıklık akış mekânlarının kentsel söyleme kattığı kavramlar arasında sayılabilir. Akış mekânları, kentsel morfolojik ve tipo-morfolojik çalışmalarda ve alışlagelmiş kentsel form üretme pratiklerinde değişikliklere yol açmıştır. Avrupa'da 1960'lardan başlayarak İngiliz, İtalyan ve Fransız okullarında geliştirilen morfogenetik, tarihsel-coğrafi (*historico-geographical approach*) ve süreç tipolojik (*process typological approach*) yaklaşımlar rasyonalist planlama ve modernist mimarlık uygulamalarının kentin yaşayan dokusunu, bağlamını ve dolaşım sistemlerini anlamada ve buna karşı yeni öneriler sunmakta yetersiz olduğunu savunarak farklı akış niteliklerinin kent morfolojisindeki izini araştırmayı, ön görmeyi ve tasarlamayı hedeflemiştir (Moudon, 1997; Ünlü & Baş, 2015; Oliveira, 2016; Bilsel, 2018).

Bildiri, 1960'larda Fransa'daki Versailles Mimarlık Okulu'nun İtalyan mimarlar Saverio Muratori, Carlo Aymonino ve Aldo Rossi'nin tipo-morfolojik ve kentsel tasarımcılar Gordon Cullen ve Kevin Lynch'in kentsel mekân algısı çalışmalarından etkilenecek oluşturduğu yeni tipo-morfolojik akıma paralel olarak gelişen postmodernist kentsel topolojik yaklaşımların (Busbea, 2012) dinamik ve akışkan kentsel form üretmedeki potansiyellerini Oblik İşlev Teorisi (*La Théorie de la Fonction Oblique*) üzerinden ortaya çıkarmayı, analiz etmeyi ve tartışmayı amaçlamaktadır. Fransız ekolünün az incelenmiş bir yönü olarak topolojik yaklaşımlar, 1960'larda, başta Paris olmak üzere modern Fransız kentlerindeki 1968 öğrenci hareketleri gibi sosyal karışıklıkların, aşırı nüfus artışlarının, endüstri sonrası yeniden yapılanmaların, Komünizm ve Kapitalizm arasındaki savaş sonrası ideolojik müdahalelerin ve teknolojik gelişmelerin tanımladığı çok katmanlı akışların kent mekânının üzerindeki etkilerini ve buna karşın kentsel mimarlığın üretebileceği biçimsel önerileri kapsar. Tipo-morfolojik anlayıştan farklı olarak 'topo-morfolojik' yaklaşımlar, kentin akışlarının tip ve tipolojinin bir sonucu olarak kurgulanmasının aksine akışların kendisinin topolojik bir kent formu yaratmasını savunur. Lefebvre (1991, s.93), alışlagelmiş bina tiplerinin ve kentsel formların farklılaşmasını ev analogisi üzerinden anlatır. Ona göre, farklı akışların ve altyapıların -elektrik, su, doğalgaz, telekomünikasyon ve benzeri- neticesinde ev çözümler ve artık statik bir imaj yerine hareketlilikleri barındıran bir düğüm noktası haline gelir. Bu bağlamda, topolojik yaklaşım, var olan kentleri, yatay ve dikey mimarinin getirdiği kentsel tipolojik kompozisyonlarından ziyade akışları yönünden analiz ederek, akışların somutlaştırılmasıyla yeni kentleri tasarlamayı amaçlar. Makale, 1960'larda Fransa'daki topolojik yaklaşımlardan biri olan, mimar Claude Parent ile filozof ve kent bilimci Paul Virilio tarafından 1963-1968 yıllarında *Architecture Principe* grubu altında kuramsallaştırılan ve sonrasında Parent'in 2016 yılına kadar geliştirdiği Oblik İşlev Teorisi'ni ve öne çıkardığı eğimli kent morfolojisini inceler. Bunu yaparken Parent'in, *Les Inclisites* ,1968, *Les Ponts Urbains* ,1971, ve 2000'lerde ürettiği *Incision Urbaine* adlı projelerinin arşiv çizimlerini inceleyerek eğimli kent formunun sunduğu yeni kent düzenini araştırır. Az incelenmiş ve yayınlanmış olan bu kent düzeninin, kentsel morfoloji araştırmalarına çağdaş yöntemler ve tasarım önerileri kazandırma potansiyeli yorumlayıcı ve eleştirel bir yaklaşımla irdelenecektir.

2. Oblik İşlev Teorisi: Dinamik ve Akıcı Bir Kent Formu Arayışı

Oblik İşlev Teorisi, 1963 yılında, Fransız mimar Claude Parent ile filozof ve kent bilimci Paul Virilio tarafından kurulan *Architecture Principe* grubu altında geliştirilmeye başlar. Grup, teorinin çıkış noktasını, kapsamını ve amaçlarını, 1966 yılında, aynı adlı manifesto dergisinde, farklı konulara değinen dokuz nüsha ile ortaya koyar. Nüshalarda, Parent'in grup kurulmasından önce okuduğu okul olan *École des Beaux-Arts*'taki Rasyonalizmi ve mimar olarak altında çalıştığı Le Corbusier'in Modernizmini eleştirerek elde ettiği 'eleştirel modernite' (*critical modernity*) ile Virilio'nun Atlantik Duvarı boyunca çalıştığı, II.Dünya Savaşı'ndan kalma 'korugan arkeolojisi' (*bunker archaeology*) üzerine çalışmaları kuramın temelini oluşturur (Lucan, 1996; Redhead,2011; Giovannini, 2021). Bu nüshalarda, Parent ve Virilio (1997), devrin yatay endüstriyelleşme öncesi ve dikey endüstriyel

kentlerinin, akışlarla tanımlanan güncel oluşumlara ve değişimlere karşı etkisiz kaldığını ve 'üçüncü bir kentsel düzene' ihtiyaç olduğunu savunur. Parent (2023b, s.13), dikey kentlerden önce var olmuş yatay kentlerin, kentsel akışların karmaşıklaşması sebebiyle yetersiz kaldığını on yıllardır bilindiğini ve buna karşın pek çok önerinin sunulduğunu belirtir. Haussmann'ın endüstriyelleşme öncesi kenti Paris'te 1853-1870 yıllarında hayata geçirdiği *Renovation de Paris* projesi kapsamındaki müdahalelerin akışlardan doğan kentin problemlerini geçici olarak rafa kaldırdığını ancak yatay kentsel formun yine sonunda başarısız olduğunu ifade eder. Parent ve Virilio (1996, s.65), buna karşın endüstriyelleşme ile gelen dikey mimarinin bir çözüm olarak ortaya çıktığının altını çizer. 1880'lerden beri günümüze uzanan Chicago ve New York örnekleri ve Le Corbusier'in (1987) *The City of To-morrow and Its Planning* kitabındaki projelerinde de görüldüğü gibi bu yaklaşımlar, onlara göre, kent yüzeyindeki akışlar üzerinde şekillenmek ve bu akışları mesken (*habitation*) ile ilişkilendirmek yerine 'mikrogettolar' oluşturarak, kentsel dolaşım (*circulation*) ile mesken arasında kesin bir bariyer çizer. Parent (2023a), bu bariyerleri 'duvar' (*le mur*) ve oluşturdukları mekanları da 'anklav' (*l'enclos*) analogileri ile tanımlayarak, yeni kentsel düzenin getirdiği acıcılık, devamlılık, mobilite ve dinamiklik gibi kavramlara karşın bu anlayışın paradoksal bir kentsel yaklaşım sunduğunu tartışır.

Parent ve Virilio'ya (1996) göre, dönemin topolojik yaklaşımlarında da görüldüğü gibi, akışlar 'Yapısalcılık' bağlamında ele alınarak, 'esnek, değişken, evrimsel ve açık bir yapı çevre' arayışında olmalıdır (Armand & Drancourt, 1961, s.20). Ancak Parent ve Virilio (1996, s.69), kent ve mimarlığın bu anlayışla biçimlendirilirken, 'nötr ve kararsız' olabileceği, akışlar içinde çözülebileceği ve özerk formunu kaybedebileceğini de belirtir (Busbea, 2012, s.153). Bu çelişkili durumu, bir diyalektik olarak ele almak yerine, Parent ve Virilio, mimarlar Peter Eisenman ve Miroslava Brooks'un (2015) topolojik bir yaklaşım olan 'diptik' (*diptych*) kuramına benzer şekilde, birbirine uyumlu ancak kendi özerkliklerini koruyabilen mesken ve dolaşım kavramları ve onların bir araya gelmesiyle yorumlar. 'Yaşanabilir dolaşım' (*Circulation habitable*) olarak adlandırılan bu öneri ile aktif ve mobil bir anlayışı benimseyen teori, Öklidyen kentsel ve mimari formların oluşturduğu engelleri kırarak meskenlerin statik ve nötr durumlarını kentlerin akışlarıyla harmanlar. Mimar Lee Stickells (2010, s.47), bu müdahalenin akışları teşvik ettiğini, 'yaşayan bir yüzey' yaratarak kentin çok çeşitli aktivitelerini bir arada barındırdığını ifade eder. Parent ve Virilio, yaşanabilir dolaşım ve yaşayan bir yüzey elde etmek için yatay ve dikey formların arasında bir bağlayıcı rolü üstlenen rampa veya onların deyimiyle eğimli yüzeyleri kullanır. Bunu yaparken, kentsel ve mimari form yaratma araçlarını – küçük ölçekte kentsel dokuyu, büyük ölçekte zemin, kolon, duvar gibi arketip elemanları- 'eğimli toponomik yüzeyler' ile yeniden yorumlar (Migayrou, 1996, s.59; Parent & Virilio, 1996, s.71). Bu yüzeyler bir araya gelerek 'bağdaştırıcı yapıları' (*mediated structures*) oluşturarak mesken ve dolaşım arasında etkileşimi, transferi ve mübadeleyi sağlayarak kullanılabilir yüzeyi arttırmayı hedefler (Lucan, 1996, s.5). Kentin formu ve akış mekanları, Parent ve Virilio'ya (1996) göre, bu yapılarla kurgulanarak yeni şehirleşme ve kentsel morfoloji pratikleri üretmelidir. Eğimli yüzeyler, bağdaştırıcı rollerinin yanı sıra, yatay ve dikey doğrultuların arasında kaldıkları için kullanıcının nötr kalmasını olanaksız kılar. Parent (2023b), eğimli yüzeyin üzerinde ilerleyen bir kişinin inmek veya çıkmak arasında bir tercih yapması gerektiğini belirtir. O yüzden, bu kişi, sürekli bilinçli düşünme halindedir, statik, hareketsiz ve pasif kalmasının imkânı yoktur. *Potentialisme*, yani 'potansiyel değişim' olarak vurgulanan bu özellik ile kişi sürekli hareket halinde konumunu ve bakış açısını değiştirerek bulunduğu mekânı algısıyla dönüştürür (Parent, 2023b, s.23). Bu algı, aynı zamanda direnci tetikleyerek, kentsel ve mimari formun kentsel akışlar içerisinde kararsızlık ve belirsizlik içerisinde kaybolmasını önler ve kişinin bu formlara kayıtsız kalmasının önüne geçmeyi hedefler. Gestalt psikolojisi ve Merleau Ponty'nin (1962) algının fenomenolojisi paradigmatları bu yaklaşımı açıklar (Parent & Virilio, 1996). Bu, 1960 ve sonrasında Fransa'daki tipo-morfolojik yaklaşımlarda olduğu gibi bina formlarının, Cullen ve Lynch referanslarıyla, kentsel algının morfoloji üzerindeki önemini farklı bir bakış açısından yorumlanmasıdır.

1968 yılında *Architecture Principe* grubu, öğrenci hareketlerinin yol açtığı aktörler arasındaki siyasi fikir ayrılıkları nedeniyle dağılır; Virilio, Oblik İşlev Teorisi üzerindeki çalışmalarını ve ilgisini sonlandırır. Ancak Parent, teoriyi geliştirmeye ve yeni oblik projeler üretmeye 2016'da ölümüne kadar devam eder. Bu süreçte yayımladığı 'Oblik Yaşamak' (*Vivre à l'oblique*, 1970), 'Oblik'in Örüümü' (*Entrelacs de l'oblique*, 1981), 'İllüzyonda Dolaşmak' (*Errer dans l'illusion*, 2003) ve daha pek çok eserinde Oblik İşlev Teorisi'nin kent ve mimarlık morfolojisine kattığı akışkan ve dinamik formların kuramsal gelişim ve tasarım sürecini diyagramatik ve kavramsal çizimler üzerinden araştırır. Mimarlık kuramcısı **André Bideau'nun** (2002, s.70) da belirttiği gibi Parent, 'konut, şehir, altyapı ve bölge' arasındaki akışları yeniden ele alarak topolojik bir yaklaşımın yeni kentlerde nasıl uygulanabileceğini ortaya koyar. 1963-1968 yılları arasında, *Architecture Principe* tarafından geliştirilen oblik işlev manifestosuna paralel, **Parent** (2023a, s.95), çağdaş kent sistemlerinin dayattığı aksak düzenin on iki topolojik eylem ile atlatılabileceğini ifade eder. Bunlar sırasıyla; 'hayali açmak, illüzyonda çalışmak, hareketsiz yerinden çıkarmak, sürekliliği düşünmek, yüzeyde akmak, eğiklikte yaşamak, destabilize olmak, düşüşü kullanmak, kırmak, terse alışmak, çatışmayı düzenlemek ve kapatmadan sınırlamaktır.' Oblik İşlev Teorisi, bu bağlamdaki önerileriyle kentsel ve mimarlık söylemindeki çağdaş birçok anlayışı etkilemiştir. Peyzaj şehirciliğinin 21. yüzyılın başlarında özellikle vurguladığı 'hibrit ve akışkan morfolojiler' ve 'kent yüzeyinin değişken ve esnek tasarımı' (**Angéil & Klingmann**, 1999; **Wall**, 1999) konuları Oblik İşlev Teorisi'nin elde etmeye çalıştığı morfolojik yaklaşımın çağdaş ve geliştirilmiş örnekleri olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca dijital araçların gelişmesiyle beraber kentsel ve mimari form arayışında, parametrik şehircilik kapsamında kullanılan **Deleuze'nün** (1993) topolojik ve kıvrım (*the fold*) yaklaşımları da Oblik İşlev Teorisi'nin yansımalarındandır.

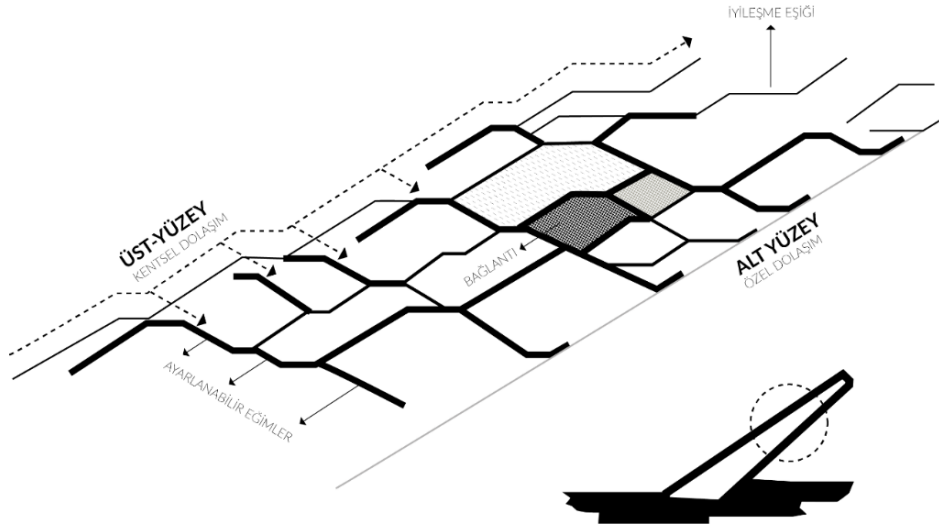
3. Kentsel Formun Oblik Yorumu: *Les Inclisites* (1968), *Les Ponts Urbains* (1971) ve *Incision Urbaine* (2000'ler) Projeleri

Parent'ın, Oblik İşlev Teorisi'nin sunduğu akışkan ve dinamik kentsel formu, kent araştırmacısı **Vitor Oliveira'nın** (2016) 'farklı çözümlülükteki' (**Kropf**, 1996) temel elemanları olarak tanımladığı 'kentsel doku, tabii bağlam, sokak sistemi, kentsel ada sistemi ve bina sistemi' olgularının değişimi üzerinden proje çizimleriyle yeniden tasarladığını söylemek mümkündür. Projeler mevcut kentlere tasarım önerisi getirmek yerine kentin akışlarını tasarım girdisi olarak kullanıp yeni bir kent önerisinde bulunur. Bu öneri ile, Archigram'ın *Plug-in City'si* gibi dönemin popüler topolojik yaklaşımlarıyla benzerlik taşır (**Busbea**, 2012). 'Yaşanabilir dolaşım' ilkesiyle şekillenen *Les Inclisites*, 1968, *Les Ponts Urbains*, 1971 ve *Incision Urbaine*, 2000'ler, projeleri, bahsi geçen temel elemanların biçimsel değişimi üzerinden morfolojik bir çerçeve ile incelenebilir.

İlk olarak uygulanmamış *Les Inclisites*, 1968, (**Şekil.1**) yani 'Eğimler' projesinin arşiv çizimlerinde, Parent, Virilio'nun da katkısıyla, oblik bir yaşam modülünü farklı varyasyon ve boyutlarda çoğaltarak bir kent dokusu ve etkileşim ağı elde eder (FRAC Centre Arşivleri). Bu uygulama dönemin tipomorfolojik yaklaşımlarına benzerlik gösterir. Modüller, iki tarafı farklı eğimlerle tasarlanabilecek altıgen formu ve türevlerindedir. Altıgenin üst kısmı, iki eğimli yüzeyi birbirine bağlayan, Parent ve Virilio tarafından 'iyileşme eşiği' (*recovery threshold*) olarak tanımlanan yatay bir yüzeydir (FRAC Centre Arşivleri). Bu yüzeylerin birleşmesiyle oluşan topolojik kentsel form, sürekliliği, bağlılığı ve akıcılığı amaçlar. Parent ve Virilio (1996, s.67), var olan 'modern kentlerin göç, enerji ve endüstriyel akışların yanı sıra doğal akışları da barındırma' konusunda akışı teşvik etmediği için başarısız olduğunu ve 'hareketin kentlerin yıkımını beraberinde getirdiğini' vurgular. *Les Inclisites* ile elde edilen akışkan form bu yüzden tabii bağlamın akışının en yoğun hissedildiği, dağ ve vadi gibi topolojik olarak aktif yer şekillerinin uzantısı olarak uygulanır. Önceden de bahsedildiği üzere, eğimli yüzeyin en önemli kaygılarından biri bağdaştırıcı bir yapı oluşturmaktır. Bağdaştırıcı yapı yaklaşımı, *Les Inclisites* projesinin sokak yani dolaşım sistemini meskenlerle entegre etmek için modüllerin üst yüzeyinin 'serbest dolaşım alanı' olarak bırakılmasıyla sağlanır. **Parent** (2023b, s.47), elde edilen bu üst yüzeyin 'buluşma, sosyal kaynaşma ve komünite yaşamının devam edeceği kamusal meskenlerle

beraber ışık ve havalandırmayı sağlayan unsurları barındıran bir yaşayan yüzey' olarak tanımlarken bu yüzeyin altının da 'alt yüzey' olarak çalışarak 'özel alanların izolasyonunu' temin ettiğini belirtir. Mimar **Esen Gökçe Özdamar**'ın (2022, s.50), 'çokdeğerlikli mekansallık' (*polyvalence spatiality*) olarak adlandırdığı bu açık yaklaşım, formun minimum değişiklikle en optimal fonksiyonel gereklilikleri yerine getirebileceğini vurgular. Ancak **Parent** (2023a, s.35), geçmişten günümüze gelen kent oluşturma pratiklerinde 'sahip olma hakkı' nedeniyle kentlerde açık formun yeteri kadar pratik edilmediğini ve alışagelmış önerilerde hep iletişimi kesen duvarlar ile sınırlama ihtiyacı duyulduğunun altını çizer. Bu sınırlar, kentlerde ada sistemlerini ve bina sistemlerini oluşturan hiyerarşik yapılara dönüşür. *Les Inclisites* ile **Parent** ve **Virilio**, bu sınırların bariyer olarak değil, üst yüzey, alt yüzey diptiği ile sistemin içerisindeki biçimsel kırılmalar ile kurulabileceğini sunar. Böylelikle topolojik yaklaşımların da savunduğu devamlı ancak heterojen bir sistemler bütünü oluşur.

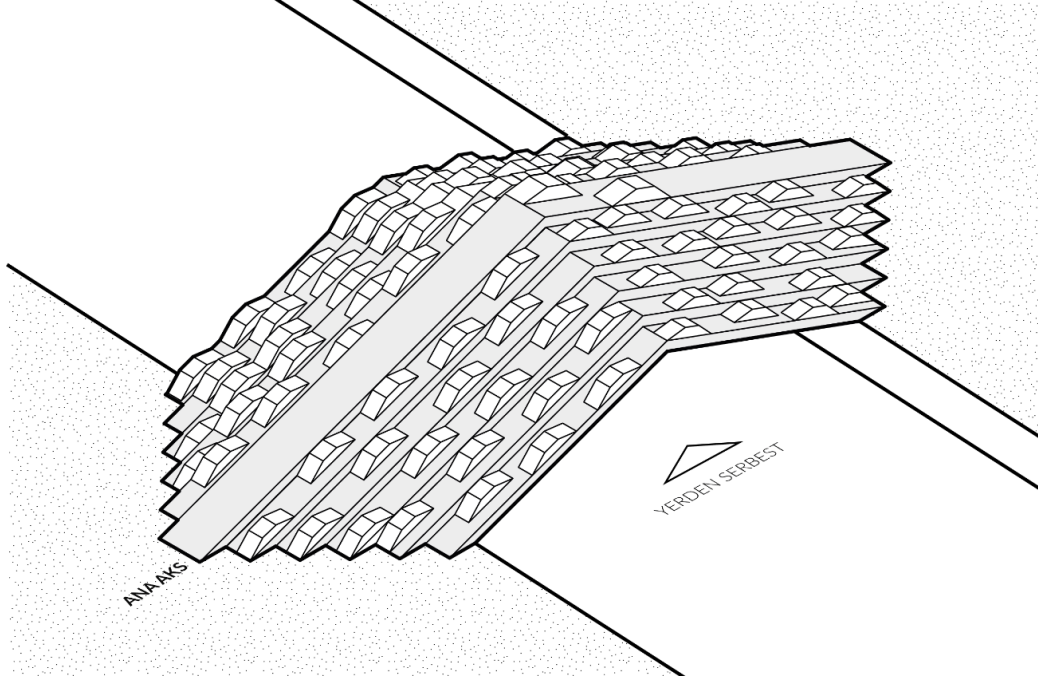

Şekil 1 Les Inclisites, 1968, kentsel biçim diyagramı; Claude Parent'in arşivlerden elde edilen çizimleri üzerinden yazarlar tarafından üretilmiştir

Parent, *Les Ponts Urbains*, 1971, (**Şekil 2**) yani 'Kentsel Köprü' projesinde *Les Inclisites*'den farklı bir çıkış noktasıyla bu sefer kentsel akışın biçimsel altyapı elemanlarından olan köprü'nün kendisini eğimli yüzeyler ile bir kentsel kurguya dönüştürür. **Parent** (2023b, s.57), birçok oblik kentsel önerisinde muazzam yapay rölyefler tasarlayarak doğada var olan tepeler gibi topografik ve topolojik oluşumlara benzeyen mega strüktürler önerir. Köprü, hem akışkan bir mega strüktür tipolojisi olmasından hem de doğal zemine müdahale etmemesinden dolayı tercih edilir (FRAC Centre Arşivleri). *Les Inclisites* ile benzer bir kentsel morfoloji anlayışı sunan proje, kentsel dokuyu oluşturmak için akışların çok yönlülüğü, izleri ve bağlantılarına odaklanır. Makro strüktür eğimli yüzeylerin üçüncü boyuttaki birbirleri ile olan komşu ilişkileri neticesinde şekillenir. *Les Ponts Urbains*'i, *Les Inclisites*'ten ayıran en önemli özelliği, aksiyal bir kompozisyonu olmasıdır. Bu anlayış ile projenin doğrultusunda eğimli bir alle elde edilerek, diğer dolaşım aksları da buna paralel bir şekilde konumlanır. Akslar sokak sistemini oluşturur ve eğimli meskenler bu sistem içerisinde çözünür. Sistemin tasarımında kesitlerin önemi planlardan daha çoktur. 1960'larda mimarlar **Yona Friedmann**, **Paul Maymont** ve **David Georges Emmerich** gibi Fransız topolojik yaklaşımların öncülerinin tasarladığı kentsel projelerde bireyin kendi kentsel çevresini serbest kullanımı ile şekillendirmesine olanak sağlanır. Önerilen kent buna fiziksel bir strüktürel altyapı sağlar. **Busbea** (2012, s.156), bu diyalektiği 'fiziksel ve kavramsal, sentaktik bir strüktürün bir aradalığı yani birleştirici rolü üstlenen, her türlü bireysel elemana hem düzen hem de hareket özgürlüğü veren diyalektik yapılandırmalar olarak tanımlar.' **Parent** (2023b, s.67), *Les Ponts Urbains* projesinin strüktürel bir örgü yaratarak, katılımcı bir anlayışla bireyin şahsi müdahalesini ve tasarımsal katkısını teşvik ettiğini belirtir ve bunu 'planlanmış kurgulardaki bireyselleşme' olarak tanımlar. O yüzden *Les*

Ponts Urbains’de ada ve bina sistemi yoktur, sadece tanımlanmış alanlar vardır. Bu alanların tasarımı daha sonraları çağdaş mimaride etkili olacak pek çok yaklaşımı etkileyecektir. Mimar Rem Koolhaas’ın kurucusu olduğu mimarlık ofisi OMA (1982) ile yapılmış Parc De Villette yarışması için önerdiği kentsel kurgu ve mimar Stan Allen’in (1997) bir dizi diyagram üzerinden aktardığı ‘alan durumları’ (field conditions) çağdaş mimarideki alan tasarımına örnek olarak verilebilir.

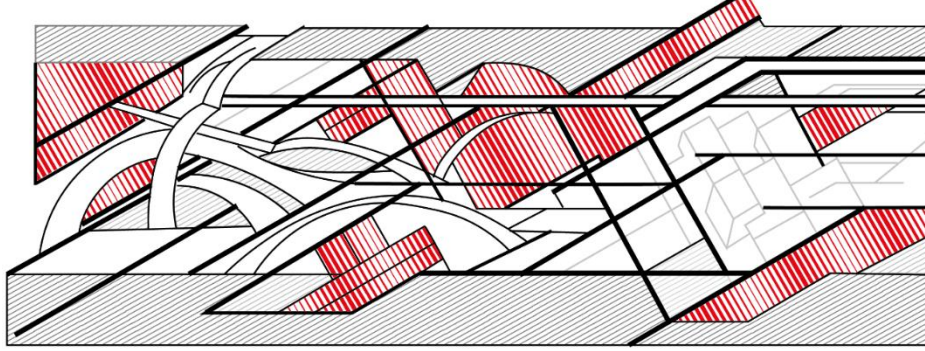
Şekil 2 Les Ponts Urbains, 1971, 3 boyutlu modeli; Claude Parent’in arşivlerden elde edilen maket ve çizimleri üzerinden yazarlar tarafından üretilmiştir

Son olarak, Parent’in 2000’lerde üzerinde çalıştığı Incision Urbaine (Şekil 3) yani ‘Kentsel Yarıklar’ projeleri Oblik İşlev Teorisi’nin bir başka bakış açısıyla kentsel form yaratma çabasını temsil etmesi bakımından önemlidir. Projelerin çıkış noktası, eleştirdiği konular ve amaçları, 2010 yılında ‘A’A’ dergisinin ‘Bağlantılar’ (Connexions) başlıklı dizgisinin, Parent ve Virilio tarafından kaleme alınan, eski gruplarının isminden türetilen Urbanisme Principe adlı makalesinde sunulur. İkili, yayında, ‘yaşanabilir dolaşım’ anlayışını güncel kentleşmenin problemleri kapsamında tartışır. Parent ve Virilio (2010), 1970’lere kıyasla 2000’lerde kentsel akışların küreselleşmenin getirdiği jeopolitik yeniden yapılanmalarla, kitlesel göçlerle ve iklim değişiklikleriyle oldukça karmaşıklaştığını, bunun karşısında kentsel formun ve morfolojinin bir önlem almadığını ve hatta bu akışlara hala engel oluşturduğunu ortaya koyar. Parent, Incision Urbaine projelerinin çizimlerinde bu akışlarla; özellikle göç dalgalarıyla başa çıkmanın yolunun doğal yüzeyde kentsel yarıklar açmak olduğunu savunur. Böylelikle, göç dalgaları, şehirdeki ada ve bina sistemleri tarafından engellenmeden yüzeyden akıp gidecektir. Parent, artan görünmez akışları, mimarlık kuramcısı Mark Wigley’in (2001, s.111) kentsel ağlar ve onların mekânsal yansımaları üzerinde yaptığı çalışmasında ifade ettiği gibi ‘kentsel sistemler ile görünür kılarak’ yarıklar içerisinde yeni bir kentsel düzen anlayışı geliştirir. Parent’e (2023a) göre, bu bağlamda, kentsel tasarımcı ve mimarın rolü değişmelidir. Ona göre, artık kentsel formdan önce kentsel örgülerin tasarımı önemlidir. Incision Urbaine çizimleri ile yaratılan yeni kentsel doku, Parent’e (2023a, s.69) göre, ressam Michel Carrade tarafından çalışılan ‘sürekli küçülen bir ormana benzetilir.’ Onlara göre, bu orman, bir seviyede o kadar fazla sıkışır ve çakışmaya yol açar ki artık içerisinden geçmek mümkün değildir. Kentsel tasarımcı ve mimar, bu yoğunlaşmada yeni alanlar açıp akışları bu alanlarla yeniden ilişkilendirerek kentsel formu ve morfolojiyi yaratmalıdır. Incision Urbaine projelerinin çizimlerinde Parent, bu ilişkileri tıpkı zemin-şekil planlarındaki boşluk ve doluluk ilişkileri gibi, çok boyutlu kesitler üzerinden anlamaya çalışır. Bu

projelerde, daha önce bahsi geçen kentsel sistemi yeniden yorumlamak için gereken, Parent'in (2023a) sunduğu on iki ilkenin uygulandığını gözlemlemek mümkündür.

Şekil 3 Incision Urbaine, 2000'ler, kentsel ağ ve yaşanabilir dolaşım diyagramı; kırmızı taranmış alanlar meskenleri, gri taranmış alanlarda topografyaı belirtmektedir; Claude Parent'ın arşivlerden elde edilen çizimleri üzerinden yazarlar tarafından üretilmiştir

4. Kentsel Morfoloji Araştırmalarında Yeni Paradigmalar: Kentsel Plandan Kentsel Kesite

Mimar Marianna Charitonidou (2022), kent sakininin kente karşı değişen ve gelişen deneyimini, mimarlar Le Corbusier, Team X, Aldo Rossi, Consantinos Doxiadis, Giancarlo De Carlo, Denise Scott Brown ve Bernard Tschumi'nin farklı tarihsel dönemlerde yapmış olduğu kentsel ve mimari temsilleri üzerinden inceler. Bu çizimlerde Charitonidou (2022), 'tasarımcı, gözlemci ve kullanıcı' arasındaki etkileşimin tarihsel, kültürel, politik, ekonomik ve sosyal olgularla sürekli olarak yeniden tanımlandığını belirterek, kentsel ve mimari temsil araçlarının yeniden yorumlanması, geliştirilmesi ve değiştirilmesi gerektiğinin altını çizer. Bu yüzden akışlarla tanımlanan yeni kentsel morfoloji ve biçim araştırmalarının temsillerinin de farklılaşmasına ihtiyaç olduğu açıktır. Bu bakış açısıyla incelendiğinde, Parent'ın Oblik İşlev Teorisi kapsamında gerçekleştirdiği *Les Inclisites*, *Les Ponts Urbains* ve *Incision Urbaine* proje çizimlerinde kentnin akışlar neticesinde yeniden temsili söz konusudur. Buna göre, akışların anlaşılabilmesinin, araştırılabilmesinin ve bunun bir çıktısı olarak kentsel formun tasarlanabilmesinin yolu, kartezyen anlayıştaki iki boyutlu plan gösterimleri yerine kesit ve perspektif kesit gibi çizim araçlarının kullanılmasıdır. Akışların hâkim olduğu bir dünyanın aktarımı ancak çok yönlü topolojik ilişkileri ve bu ilişkilerin ortaya çıkardığı bütünselliği anlatan kesitler ile mümkün olabilir. Kentsel doku, tabii bağlam, sokak sistemi, ada sistemi ve bina sisteminin değişimi Oblik İşlev Teorisi tarafından kentsel kesit çizimleriyle yeniden yorumlanır. Bideau (2002, s.70), teori kapsamında oldukça sık kullanılan kesitlerin kendi 'anlatılar serisini' oluşturduğunun altını çizer. Parent özellikle *Incision Urbaine* proje çizimlerinde birden çok kesiti artarda getirerek kentnin çok katmanlı yapısını ifade etmeye çalışır. Bideau'nun (2002, s.70) 'tomografi' olarak tanımladığı bu yaklaşım, akışların birbiri üzerine gelmesi, çakışması, kesişmesi gibi unsurların nasıl karmaşık ancak ilişkisel bir kent anlatısı oluşturduğunu gözler önüne serer. Kentsel morfoloji araştırmaları kapsamında kentsel plan bazında pek çok kez uygulanan 'tomografi' yaklaşımının kentsel kesitler üzerinden de uygulanmasının birçok potansiyeli ortaya çıkarabileceğini belirtmek gerekir.

Oblik İşlev Teorisi'nin ortaya koyduğu kentsel kesit kavramını güncel örnekler üzerinden de tartışmak mümkündür. Özellikle peyzaj şehirciliği literatürü, Parent'ın oblik kentlerinde amaçladığı 'kentsel topolojik yüzey', 'mimarlık-peyzaj-altyapı bütünlüğü', 'hibrit ve akışkan morfolojiler' gibi terminolojileri ve olguları tartışır (Koolhaas & Mau, 1995; Angéilil & Klingmann, 1999; Wall, 1999; Mostafavi & Najle, 2004; Waldheim, 2016). Mimarlar Marc Angéilil ve Anna Klingmann (1999, s.24), hibrit ve akışkan morfolojilerin, kentsel planlama araştırmalarında önemli bir yere sahip olan şekil-zemin ilişkileri üzerinden incelenmesinin artık mümkün olmadığını belirtir. Onlara göre, kentsel yüzeyin ve yapılı çevrenin çok örülü olması ve ayrıca mimarlık-peyzaj-altyapı arasındaki sınırların

bulanıklaşması ile neyin şekil neyin zemin olduğunun tespit edilmesi mümkün değildir (Angélil & Klingmann, 1999, s.24). Bu bağlamda, Parent'in sunduğu kentsel kesit yaklaşımı, peyzaj şehirciliği araştırmalarında ve tasarımlarında da kullanılır. FOA Mimarlık Ofisi tarafından tasarlanan Yokohama Uluslararası Havalimanı ,2002, Weiss Manfredi Mimarlık Ofisi'nin Seattle Sanat Müzesi: Olimpik Heykel Parkı ,2007, Plasma Mimarlık Stüdyo'sunun tasarladığı İzmir Ekonomi Üniversitesi Kampüsü ,2016- ve daha nice proje kentsel kesitler üzerinden akışları anlayarak tasarlar ve yeni bir kentsel form üretir. Ancak bu projeler, Parent'in önerdiği yeni bir kentsel düzen yerine, onun reddettiği ada sistemlerinde sıkışarak bu anlayışın kentsel morfoloji ölçeğinde incelenememesine ve sadece kısıtlı bir alandaki akışların projeleri biçimlendirmesine yol açar.

Mimar Gandelsonas (1995), New Jersey'nin Red Bank ilçesini inceleyerek kentsel plancının ve mimarın şehirdeki etkisinin vaziyet planında görülmediğini hatta vaziyet planının mimar dahil olmak üzere çok sesliliği gizlemek için bir araç olarak kullanıldığını belirtir. Burada vaziyet planıyla sunulan kentsel biçimin ve sistemlerin, baskın şehircilik, mimarlık ve ekonomik ideolojilerin çarkında kapsayıcılığını yitirdiğini, bu yüzden de çağdaş şehri anlamakta başarısız olduklarını vurgular. Parent ve Virilio'nun yatay ve dikey kentsel kurgular üzerinden eleştirdiği bu kısıtlayıcı tek düzelik hala günümüz şehirlerini tanımladığı için zemin üstü ve zemin altı arasındaki akışların devamlılığı yeteri kadar anlaşılammaktadır. Ayrıca bu kurgular ya zemin üzerindeki kentsel planın ya da zemin altındaki kentsel kesitin hâkim olmasına yol açan paradoksal bir çelişkiyi tetikler. Filozoflar Gilles Deleuze ve Felix Guattari (2005), bunu pürtüklü (*striated*) ve kaygan (*smooth*) mekanlar ile tanımlar. Günümüz kent pratiklerinde plan bazında incelenen kentsel çevre pürtüklü mekanları işaret ederken, bulunduğu kentsel kesitlerle araştırılan topolojik ve akışkan bağlam kaygan mekanlar ile ifade edilir. Parent'in amacı, Deleuze ve Guattari gibi, bu iki olguyu bağdaştırıcı eğimli yüzeyler ile bir arada ele alarak çağdaş bir kent düzenini ve morfolojisini savunmaktır. Mimar ve peyzaj mimarı Christophe Giroto (2019), topolojik zemin üzerine vurgu yaparak onun kentsel yüzeydeki farklı aktörleri 'ilişkili (*interrelated*) ve bütüncül (*cohesive*)' bir anlayışla 'sürekli, akışkan ve kapsayıcı' şekilde ele alma potansiyelinin altını çizer. Giroto (2019), Parent'in yaptığı proje çizimleri gibi, farklı kesit anlatılarıyla zemin altı ve üstü arasındaki ilişkinin topolojik bir yaklaşımla incelenebileceğini ve tasarlanabileceğinin üstünde durur.

Mimar David J. Lewis, vd. (2016, s.14) '[kentsel] kesitin [kentsel] planlamanın bir sonucu olarak yorumlandığını ve bu yüzden de [kentsel] biçimlendirme ve tasarım süreçlerinde yapılması gereken zorunlu bir çizim olarak etkisiz kaldığını belirtir.' Lewis vd. (2016, s.14), '[kentsel] kesit üzerindeki eleştirel söylemin ve yazımın' eksik olduğunun altını çizerek, kesitin; çıkarma (*extrusion*), yığınlaşma (*stack*), biçimleme (*shape*), makaslama (*shear*), boşluk (*hole*), eğim (*incline*) ve iç içe geçme (*nest*) gibi yapılı çevreyi ve onun topolojik yüzey ile ilişkisini oluşturan 'görünmez' işlemleri ve özellikleri ortaya çıkardığını ifade eder. Parent, Oblik İşlev Teorisi kapsamında ürettiği kentsel kesitlerle, özellikle yığınlaşma, biçimleme, boşluk, eğim ve iç içe geçme işlemlerini hem inceleyerek hem de tasarlayarak kentsel akışların kentsel morfoloji araştırmalarında anlaşılabilmesi için yeni bir yöntemi ortaya koyar. Morfogenetik, tarihsel-coğrafi (*historico-geographical approach*), süreç tipolojik (*process typological approach*), mekân dizimi (*space syntax*), fraktal çözümleme ve ajan tabanlı modelleme gibi kentsel morfoloji araştırmalarının çok boyutlu araştırma ve tasarım yöntemleri, büyük oranda kentsel planı anlamak, eleştirel olarak yorumlamak ve tasarlamak için geliştirilmiştir. Parent'in pratik ettiği, bahsi geçen yığınlaşma, biçimleme, boşluk, eğim ve iç içe geçme gibi kentsel kesiti anlama ve tasarlama metotları, bu yöntemlerin farklı eksenlerde yeniden yorumlanarak bir dizi yeni yaklaşımlar geliştirmesine olanak sağlayabilir. Örneğin; Oliveira (2016, ss. 120-121), mekân dizimi yönteminin ana odak noktasının 'mekân ve mekân ve hareket arasındaki ilişkiler' olduğunu vurgulayarak, kentsel formun ve biçimin mekân ve hareket örgülerini oluşturduğunu belirtir. Parent'in ortaya koymuş olduğu oblik kent formunun yarattığı 'yaşanabilir dolaşım' anlayışı, mekân dizimi yönteminin yeniden uyarlanmasıyla farklı açılımları doğurabilir. Mekân dizimi bu sefer çok kullandığı kentsel plan yerine kentsel kesiti inceleyerek farklı hareket örgülerinin eğimli düzlemdeki mekânsal yansımalarını ve potansiyellerini keşfedebilir.

5. Sonuç

Mimar Claude Parent ile kent bilimci ve filozof Paul Virilio'nun *Architecture Principe* grubu altında ilk başta 1963 yılında kuramsallaştırdığı, daha sonrası Parent'in 2016 yılındaki ölümüne kadar geliştirdiği Oblik İşlev Teorisi, yatay ve dikey kent düzenlerinin yarattığı kent formlarını ve biçimlerini eleştirerek, eğimli yüzeyler üzerinde yeni bir kentsel yaklaşımı savunmaktadır. Parent, 1968 yılında yapmış olduğu *Les Inclisites*, 1971'deki *Les Ponts Urbains* ve 2000'lerdeki *Incision Urbaine* projeleriyle Oblik İşlev Teorisi çerçevesinde, Fransa'da o dönemin tipo-morfolojik anlayışlarına paralel olarak sunulmuş 'topo-morfolojik' yaklaşımlarda olduğu gibi kentsel akışları araştırmaya, yorumlamaya ve tasarlamaya çalışır. Projelerin arşiv çizimlerinde de görüldüğü gibi, Parent, zemin altı ve zemin üstü akışları, ilişkili ve bütüncül bir kentsel form önerisi ile ele alarak alışagelmış kentsel kurgulara alternatif öneriler getirmiştir. Parent, 'yaşanabilir dolaşım', 'bağdaştırıcı strüktür', ve 'potansiyel değişim' kavramlarıyla şekillenen bu projelerde, **Oliveria (2016)** tarafından kentsel formun ve morfolojinin 'farklı çözünürlükteki' (Kropf,1996) temel elemanları olarak ortaya konan 'kentsel doku, tabii bağlam, sokak sistemi, kentsel ada sistemi ve bina sistemi' olgularını kentsel kesitler üzerinden yeniden yorumlayarak birbiri içerisinde heterojen bir şekilde çözülmesini amaçlar. Parent'in kentsel kesitler ile hedefi, alışagelmış kentsel planlama ve mimarlık pratiklerinin etkisizliğini eleştirerek, modern kentsel biçimin ve vaziyet planının, çağdaş gerekliliklere ve beklentilere yeteri kadar cevap veremeyecek tek düzelikte olduğunu vurgulamaktır. Peyzaj şehirciliği, parametrik şehircilik ve topolojik mimarlık gibi pek çok çağdaş kentsel tasarım ve mimarlık pratikleri, kentsel kesitler üzerinden akışların topolojik bağlamı ile ilişkili dinamik formlar ve yöntemler geliştirmektedir. Bu anlayışların temelini oluşturması açısından Parent'in önerileri önemlidir. Günümüzde çok katmanlı, karmaşık, sürekli ve çapraşık kentlerin ortak noktası akışları barındıran topolojik zeminleridir. Parent'in Oblik İşlev Teorisi'nin prensipleri çerçevesinde sunmuş olduğu farklı kentsel biçim önerileri, topolojik zeminin incelenmesi ve tasarlanması konusunda birçok yöntemin geliştirilmesine öncü olabilir. Kentsel morfoloji araştırmalarında yoğun bir şekilde incelenen kentsel ve mimari planlarla birlikte gelişen ancak az üzerinde durulmuş kentsel kesit anlayışı, modern kentlerin daha kapsayıcı bir şekilde ele alınmasına, akışların yol açabileceği problemlerin çözümlenmesine ve akışların getirdiği yeni ihtiyaçlara karşı mekanizmalar geliştirilmesine olanak sağlayabilir.

Kaynaklar

- Allen, S. (1997). From object to field. *AD Architecture after Geometry*, 127, 24-31.
- Angélie, M. & Klingmann, A. (1999). Hybrid morphologies. *Daidalos*, 73, 16–25.
- Armand, L., & Drancourt, M. (1961). *Plaidoyer pour l'avenir*. Calmann-Lévy.
- Bideau, A. (2002). Grounding space. *Werk, Bauen + Wohnen*, 11, 70–72. <http://doi.org/10.5169/seals-66469>
- Bilsel, C. (2018). *Kent Mekânlarının Yeniden Üretiminde Kentsel Morfoloji ve Kent Mimarlığı Yaklaşımı: Paris Örneği*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul, Türkiye, 35–56.
- Busbea, L. (2012). *Topologies: the urban utopia in France, 1960-1970*. MIT Press.
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell.
- Charitonidou, M. (2022). *Drawing and experiencing architecture the evolving significance of city's inhabitants in the 20th century*. transcript Verlag.
- Corbusier, L. (1987). *The city of to-morrow and its planning (8.baskı)*. (Çev. F. Etchells). Dover Publications. (Orijinal çalışma basım tarihi 1929)
- Deleuze, G. (1993). *The fold: Leibniz, and the baroque*. (Çev. T.Conley). The Athlone Press. (Orijinal çalışma basım tarihi 1988)
- Deleuze, G. & Guattari F. (2005). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia (11.baskı)*. (Çev. B. Massumi). Minnesota Press. (Orijinal çalışma basım tarihi 1972)
- Eisenman, P. & Brooks, M. (2015). *Diagrammatic Analysis: The Diptych as a Topological Diagram*. <https://www.architecture.yale.edu/courses/23816-diagrammatic-analysis-the-diptych-as-a-topological-diagram>. Erişim tarihi: 05.04.2023.
- FRAC Centre Arşivleri (t.y). *Architecture Principe (Claude Parent, Paul Virilio), Les Inclisites*.

- https://www.frac-centre.fr/_en/art-and-architecture-collection/architecture-principe/les-inclisites-317.html?authID=10&ensembleID=36. Erişim tarihi: 05.04.2023.
- FRAC Centre Arşivleri (t.y). *Claude Parent, Les Ponts Urbains*. <https://www.frac-centre.fr/collection-art-architecture/rub/rub-64.html?authID=143&ensembleID=371>. Erişim tarihi: 05.04.2023.
- Gandelsonas, M. (1995). The master plan as a political site. *Assemblage*, 27, 19–24. <https://doi.org/10.2307/3171425>
- Giovannini, J. (2021). *Architecture unbound: A century of the disruptive avant-garde*. Rizzoli.
- Girof, C. (2019, May 23). *Topology: thinking about ground in landscape architecture*. <https://girof.arch.ethz.ch/research/topology>. Erişim tarihi: 05.04.2023.
- Koolhaas, R., & Mau, B. (1995). Whatever happened to urbanism? İçinde *S, M, L, XL: Small, medium, large, extra-large* (ss. 958–972). Monacelli Press.
- Kropf, K. (1996). Urban Tissue and the character of towns. *Urban Design International*, 1(3), 247–263. <https://doi.org/10.1080/135753196351029>
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. (Çev. D. Nicholson-Smith). Blackwell Publishers Ltd. (Orijinal çalışma basım tarihi 1974)
- Lewis, D. J., Lewis, P., & Tsurumaki, M. (2016). *Manual of section*. Princeton Architectural Press.
- Lucan, J. (1996). Introduction. İçinde P. Johnston (Ed.), *The function of the oblique: The architecture of Claude Parent and Paul Virilio 1963-1969* (ss. 5–11). The Architectural Association.
- Merleau-Ponty, M. (1962). Phenomenology of perception. (Çev. C. Smith). Routledge & Kegan Paul. (Orijinal çalışma basım tarihi 1945)
- Migayrou, F. (1996). The definition of a critical architecture. İçinde P. Johnston (Ed.), *The function of the oblique: The architecture of Claude Parent and Paul Virilio 1963-1969* (ss. 59–64). The Architectural Association.
- Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*, 1(1), 3–10. <https://doi.org/10.51347/jum.v1i1.4047>
- Mostafavi, M., & Najle, C. (2004). *Landscape urbanism: a manual for the machinic landscape*. Architectural Association.
- Oliveira, V. (2016). *Urban morphology: an introduction to the study of the physical form of cities*. Springer.
- OMA (1982). *Parc de la Villette*. <https://www.oma.com/projects/parc-de-la-villette>. Erişim tarihi: 05.04.2023.
- Özdamar, E. G. (2022). Inclined planes and the oblique function as a resistance to gravity. *Interiors*, 12(1), 50–74. <https://doi.org/10.1080/20419112.2022.2030956>
- Parent, C. (1970). *Vivre à l'oblique*. L'Aventure Urbaine.
- Parent, C. (1981). *Entrelacs de l'oblique*. Editions du Moniteur.
- Parent, C., & Virilio, P. (1996). Architecture Principe: Texts from manifesto magazine. İçinde P. Johnston (Ed.), *The function of the oblique: The architecture of Claude Parent and Paul Virilio 1963-1969* (ss. 65–71). The Architectural Association.
- Parent, C., & Virilio, P. (1997). *Architecture principe: 1966 and 1996*. (Çev. G. Collins). Les Editions de l'Imprimeur.
- Parent, C. (2003). *Errer dans l'illusion*. Les Architectures Hérétiques.
- Parent, C., & Virilio, P. (2010). Urbanisme Principe. 'A'A' *L'architecture D'aujourd'hui: Connexions*, 375, 97–108.
- Parent, C. (2023a). *Errer dans l'illusion*. Bernard Chauveau Édition. (Orijinal çalışma basım tarihi 2003)
- Parent, C. (2023b). *Vivre à l'oblique*. Bernard Chauveau Édition. (Orijinal çalışma basım tarihi 1970)
- Redhead, S. (2011). *We have never been postmodern: Theory at the speed of light*. Edinburgh University Press.
- Stickells, L. (2010). Conceiving an architecture of movement. *Architectural Research Quarterly*, 14(1), 41–51. <https://doi.org/10.1017/s1359135510000564>
- Ünlü, T., & Baş, Y. (2015). *Mersin'de morfolojik süreçlerin değerlendirilmesi*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, I. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mersin, Türkiye, 14–30.
- Waldheim, C. (2016). *Landscape as urbanism: A general theory*. Princeton University Press.
- Wall, A. (1999). Programming the urban surface. İçinde J. Corner (Ed.), *Recovering landscape* (ss. 233–251). Princeton Architectural Press.
- Weinstock, M. (2013). *System city: Infrastructure and the space of flows*. Wiley.
- Wigley, M. (2001). Network fever. *Grey Room*, 4, 82–122. <https://doi.org/10.1162/152638101750420825>

Kent Surlarının İşlevsel Dönüşümü ve Günümüz Kamusal Kullanımı Üzerine Morfolojik Bir İnceleme

Burcu Soygüzelöğlü¹, Eren Kürkçüoğlu²

Özet

Kent surlarının ilk işlevi olarak görülen askeri ve savunma amacı, sur ve kent arasındaki karşılıklı ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Surlar; çok boyutları karakterlerinin biçimlendirici etkisi ile birlikte kent-kır, iç-dış, kamusal-özel gibi karşıt durumlar yaratmakta, mekânsal oluşuma, gündelik yaşama ve toplumsal ilişkilere yön vermektedir. Bu yön verme sürecinde surlar da fiziksel, sosyal, sembolik, politik ve morfolojik olmak üzere farklı anlamlar kazanarak işlevsel olarak değişip dönüşmektedir. Surların savunma duvarı olma özelliğini betimleyen fiziksel anlamı, tarihsel süreç içinde yerini yalnızca anıtsal bir yapı olarak var olmanın simgeselliğine bırakmış ve böylece surlar, işlevsel eskime sürecine girmiştir. Günümüzde de süregelen bu sürecin bir sonucu olarak sur çevresinde oluşan tanımsız ve kayıp alanların kamusal kullanım değerlerini ortaya çıkaracak bütüncül bir bakış açısı gerekmektedir ve bu çalışma, bu bakış açısını destekleyecek kavramsal çerçeveyi morfolojik bir inceleme üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikli olarak kamusal alan ve kamusal kavramlarının teorik arka planı; eşik ve sınır bağlamında ele alınan surlar ile ilişkilendirilerek surların kamusal kullanımının fiziksel, sosyal ve algısal boyutlarını incelemeye yönelik kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler, mevcut kamusal kullanım özelliklerine göre dünya üzerinden seçilen Carcassonne, Dubrovnik, Ferrara, İstanbul, Milano ve Xi'an kent surları üzerinden incelenerek sur çevresi kentsel açık alanların varlığı, sosyal donatı alanlarının sur duvarlarıyla olan ilişkisi ve kullanımlar arası mevcut erişilebilirlik düzeyleri ortaya koyulmuş, morfolojik açıdan karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır. Bu inceleme bulguları, sur örneklerindeki ortak kaygılar, kamusal kullanım yaklaşım ve önerileri dikkate alınarak teorik arka plana paralel olacak şekilde sistematize edilmiş ve kent surlarının kamusal kullanımını analiz etmede kullanılacak 11 parametre ve 25 alt parametreden oluşan kavramsal bir çerçeve ortaya koyulmuştur. Çalışma sonucunda oluşturulan kavramsal çerçevenin uygun yöntemsel çerçeve ile birlikte ele alındığında kent surlarının kamusal kullanımına dair daha detaylı sonuçlara rehberlik edebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşlevsel eskime, Kamusal kullanım, Kamusal alan, Kent surları, Morfolojik inceleme

1. Giriş

Kentler ve kentsel surlar arasındaki ilişki çoğunlukla askeri ve savunma amaçlı kurulsada surlar, farklı bağlamlarda yorumlanabilecek daha farklı anlamlar da ifade etmektedir. Kent-kır, içeri-dışarı, yurttaş-köylü vb. karşıtlık durumlarını oluşturarak geçişi, gündelik yaşamı ve toplumsal ilişkileri düzenleyen surlar, biçimlendirici özelliğinden dolayı siyasal, simgesel, toplumsal ve morfolojik anlamlar taşımaktadır (Kostof, 1992).

Surlar; yapılış amaçları ve özellikleri fark etmeksizin tarihsel süreç içerisinde fiziksel, işlevsel ve simgesel değişimlere uğramıştır. Surların aktif savunma işlevinin anıtsal bir yapı olma işlevine dönüşmesinin ardından, Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle kentlerin çoğunda işlevsel eskime ve bazı kısmi yıkımlar yaşanmıştır. Ulaşım olanaklarındaki gelişmeler, kentsel faaliyetlerin surların dışına

¹ Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama, bsoyguzeloglu@gtu.edu.tr

² Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama, ekurkcuoglu@itu.edu.tr

doğru genişlemesi olasılığını beraberinde getirmiş ve bu değişimi takiben surlar, yıkım ve koruma ikilemiyle karşı karşıya kalmıştır (Ashworth, 1991).

İkilemin yıkım tarafında alınan planlama kararları eski surların yerine sokak, bulvar ve meydan gibi yeni kamusal alanların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Koruma tarafında ise surların yalnızca birer tarihi ve mimari yapı olarak yaşatılmasına odaklanılması, karmaşık ve sorunlu durumlara yol açmıştır (Ashworth ve Bruce, 2009).

Gelinen noktada bu çalışma; bütçe, iş gücü, uygun fiziki koşullar, bütüncül planlama yaklaşımları gibi yetersizlikler ile geçmişten günümüze devam eden benzeri durumları ortaya koymayı ve bu durumların ötesine geçerek mevcut surların kamusal kullanım değerleri dikkate alınarak gündelik kent yaşamına entegre edilmesi için gerekli olan kavramsal altlığı oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikli olarak kamusal alan ve kamusal kavramları ile ilgili teorik çerçevenin incelenmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

2. Kamusal Alan ve Kamusal Üzerine Teorik Çerçeve

Mekânın kavramsal, fiziksel ve işlevsel katmanları ile değişen kamusal karakteri ve çok boyutlu yapısı nedeniyle birçok disiplin bu kavramları farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu bağlamda kamusal alana ilişkin literatür, sosyo-politik ve sosyo-mekânsal konjonktür olmak üzere iki farklı başlık altında toplanabilmektedir.

Sosyo-politik konjonktürde kamusal alan, Arendt (1958) ve sonrasında Habermas (1989) tarafından yurttaşlar arasındaki tartışma ve eylem yoluyla açıklanan politik bir alan olarak ele alınmıştır. Arendt (1958) ise bireylerin sosyal hayattan uzaklaşmasının nedenlerini anlamak için temel insan eylemlerinin anlamını, özel ve kamusal alan arasındaki farkı ve etkileşimi tartışmaktadır ve ona göre bu etkileşimin anlamı, bireylerin algısına bağlıdır. Arendt ve Habermas daha çok kamusal ve özel alanların karakteristik özelliklerine odaklanırken, Lefebvre (1991), daha çok kentsel mekânın ve bireylerin mekân üretimine ilişkin toplumsal pratiklerinin incelenmesine odaklanmaktadır. Amin (2002) ise kamusal yaşamda ortaya çıkan kamusal ve toplumsal etkileşim biçimlerini, bireylerin birbirleriyle nerelerde karşılaştıklarını ve bu mekânlarda ne tür etkileşimlerin gerçekleşebileceğini tartışarak amaçlı ve iyi organize edilmiş etkinlikler sağlayan mikro-kamusal alanlar tasarlanmasının önemini göstermektedir.

Bu çalışmanın bağlamına paralel olan sosyo-mekânsal konjonktür içerisinde ele alınabilecek daha çok kentsel tasarım disiplini ile ilgili olan çalışmalar ise bir mekânın kamusal kullanım potansiyellerini tanımlayan sosyo-mekânsal bileşenlerinin neler olduğunu ve bu potansiyellerin bireylerin algı ve deneyimlerini nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Bu araştırmalar kapsamında; Whyte (1980), hangi mekânların daha fazla kamusal kullanım potansiyeline sahip olduğunu ve bu mekânların ne tür özelliklerle öne çıktığını cevaplamaya çalıştığı analizler sonucunda kamusal alanların fiziksel ortamının daha uygun ve yeterli olduğu durumda, bireylerin birbirleriyle çeşitli etkinlikler yoluyla etkileşim kurma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak Carr vd. (1992), başarılı bir kamusal alanın tasarım ve kullanım ile ilgili karakteri açısından tüm kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanması, herkesin erişimine açık olması ve kullanıcıların kamusal alanla iletişim kurmalarına olanak sağlaması gerekliliğine dikkat çekmektedir.

İlerleyen dönemlerde bu çalışma ve yaklaşımların yetersiz bulunmasında sonra, Montgomery (1998), bileşik türetilmiş bir model geliştirerek kamusal alanların fiziksel, sosyal ve psikolojik boyutlarını dikkate alan üç ana faktöre -aktivite, biçim ve imaj- işaret etmiştir. Buna paralel olarak Carmona vd. (2003), insanların bir arada yaşamalarının ve aralarındaki etkileşimin ön koşulu olan aktivitenin fiziksel çevredeki en büyük etken olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmaların üzerine katkı koyan Project for Public Spaces (PPS, 2014), en çok kullanılan ve iyi tanımlanmış kamusal alanlar için dört özelliği -erişim/bağlantılar, konfor/imaj, kullanımlar/faaliyetler, sosyallik- kilit nokta olarak

tanımlamakta ve bu özelliklerin nitel bileşenleri ile bunları ölçmenin nicel yollarını göstermektedir. PPS'ye (2014) göre, mekânda gerçekleşen faaliyetler farklı profillerdeki insanları kendine çekmeli ve o mekânın gece-gündüz, her saat hizmet veren farklı kullanımları olmalıdır. Benzer şekilde Gehl (2011), bu aktivite ve sosyal kullanımların, kullanıcılar arasında doğrudan veya dolaylı olarak oluşan etkileşime bağlı olduğunu ve farklı aktivite türlerinin birbirini desteklediğini öne sürmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse; kamusal kullanımı destekleyen unsurlar literatürde çeşitli temellere dayandırılmasına ve farklı faktörlerle açıklanmasına rağmen bu faktörler altında birbirini destekleyen, insanın ihtiyaçlarını temel alan, kullanıcı ve mekân arasındaki etkileşime önem veren ve kullanıcının mekân üzerindeki haklarını koruyan kavram ve tasarım ilkeleri yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında; “fiziksel çevre, sosyal çevre ve çevresel algı” olmak üzere üç temada özetlenen bu kavram ve ilkeler sırasıyla erişilebilirlik, işlevsellik, süreklilik, çok katmanlı yapı, olanaklılık; sosyal erişilebilirlik, kullanıcı çeşitliliği, etkileşim; imgelenebilirlik, güvenlik/konfor, kimlik ve aidiyet olmak üzere 11 farklı kriter üzerinden ele alınmaktadır.

3. Kentsel Surların Mekânsal ve İşlevsel Karakterleri Üzerine Bağlamsal Çerçeve

Surların gelişiminde belirleyici olan tarihsel olaylar ve planlama kararları surların sosyo-mekânsal olarak algılanma biçimini etkilemiştir. Bu gelişim sürecinde meydana gelen birikimsel değişim, surlar ve çevre alanlarını bağlamsal çerçevede incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu incelemede surlar, hem bir kentte doğrusal yapıyı oluşturan fiziksel öge hem de toplumsal biçimlenmeyi sağlayan kent ögesi olarak ele alınmalıdır.

Surların bağlamsal çerçevesinde, fiziksel özelliklerinin keşfedilmesi ve kentlerde nasıl bir rol oynayabileceklerinin yorumlanması amaçlanmaktadır. Bu yorumlama, surların başlıca karakterlerine göre “dışlayıcı unsur olarak sur duvarı, kapsayıcı unsur olarak sur duvarı ve geçiş noktası olarak sur kapıları” olmak üzere üç farklı alt başlık üzerinden yapılmıştır. Her bir alt başlıkta literatürde yer alan sınır (edge), ara mekânlar (in-between spaces), eşik (threshold), eşik mekânlar (threshold spaces) gibi farklı kavram ve terimler surlarla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilmiştir.

Tarihi kentlerin bitiş noktasını tanımlayan fiziksel unsurlar her durumda sur duvarları olmamakla birlikte kentin coğrafi konumu gereği doğal bir öge olabileceği gibi kentin çeperinde konumlanan bir yerleşim alanı da olabilmektedir. Fakat burada sur duvarlarının kentlerin fiziksel olarak tanımlanmasındaki rolü, surların kentsel sınır (urban edge) olarak tanımlanma potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. Lynch (1960), sürekliliği bozan lineer elemanlar olarak sınırların iki farklı aşama arasında ayırıcı bir rol oynadığını belirtmekte ve sınırları; demiryolu güzergâhı, kentsel surlar ve kıyı şeritleri üzerinden örneklendirmektedir.

Lynch (1960), sınırları gözlemci tarafından iz (path) olarak kabul edilemeyecek ögeler olarak ele alsa da sınır karakterine sahip surların lineer formları ve yarattığı süreklilik, kullanıcıların sur izini hareket güzergâhı olarak algılamasına imkân vermektedir. Surlara paralel devam eden bu güzergâh izleri kullanıcı algısında bütünleşik bir yer bulmasına rağmen sur çevresini, dışlayıcı bir unsur olarak iki farklı alana (district) ayırmaktadır. Kostof'a (1992) göre, kentlerin önemli niteliklerinden biri olan kentsel alan ile kırsal alan arasındaki karşıtlık, araştırmacıları ilgili kavramları dikkate alarak surları bağlamsal olarak incelemeye teşvik etmektedir. Bu karşıtlıktan güçlenen ve kentsel sınır olan sur, dışlayıcı unsur olma özelliği ile ara mekânlar olarak adlandırılacak bölünmüş ve bağlantısız mekânların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Sınırların fiziksel ve mecazi temsili olabilmeye durumu ile surlar, her iki tarafındaki alanlardaki kamusal kullanımlar ve günlük yaşam üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir.

Öte yandan, kent surlarının her durumda katı bir sınır olarak dışlayıcı rolü olması gerekmemektedir. Surlar, iki tarafı arasında bağlantıyı sağlayabilmekte veya var olan etkileşimi güçlendirebilmektedir. Bu durum; surların iki farklı alan arasında aracı işlevi gören kritik bir konum

anlamına gelen eşik olarak tanımlanması ihtiyacını doğurmaktadır. Surların bu özelliği, çevresindeki farklı nitelikleri göz ardı edip karşıtlıkları ortadan kaldırmak yerine tüm karşıtlıkların karşılaşmasına olanak sağlamaktadır. Benzer şekilde, Meiss'in (1990) eşik mekân kavramı da iki mekân veya durum arasında kurulan ilişkiye dayanmakta, ayrılık ve bütünleşme, farklılık ve benzerlik, süreklilik ve süreksizlik gibi tüm karşıtlıkları aynı anda kabul etmektedir.

Bu tanımlamalardan sonra eşik mekânlarının ara mekânlara benzediğini söylemek mümkün olabilir, ancak eşik mekânlar karşıtlıkları bölen sınırlarla birlikte kapsayıcı bir alan oluştururken, ara mekânlar tüm sınırları dışlamaktadır. Bourdieu (1992), geçiş sürecini ve geçiş sürecinde üretilen pratikleri sınırları içine alarak kucakladığı için eşğin, sınırın daha fazlası olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, surların kentsel sınır veya eşik olarak ele alınmasından bağımsız olarak kentlerin ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkabildiklerini ve kentlerin mimari oluşumlarında önemli anıtsal öğeler olarak var olabildiklerini belirtmekte yarar görülmektedir.

Surların mekânsal ve işlevsel karakterlerine ilişkin diğer bir bağlam ise geçiş noktası olarak sur kapıları üzerinden kurulmaktadır. Kapılar, surların ilk oluşumlarından bu yana surların bir tarafından diğerine geçişe olanak veren, dikey ve yatay akışı sağlayan geçiş noktaları olarak değerlendirilmektedir. Hem makro hem de mikro ölçekte, tanımlanmış işlevler veya fiziksel özellikler sunan odaklar olarak da kabul edilebilen sur kapıları; sur ve çevresi alanların mevcut kullanım biçimlerinin incelenmesi açısından önemli görülmektedir ve seçilen sur örneklerinin günümüz kamusal kullanımları üzerine morfolojik bir değerlendirme yapmayı amaçlayan bu çalışmanın bağlamsal çerçevesini tamamlamaktadır.

4. Seçilen Kentsel Sur Örneklerinin Kamusal Kullanımlarının Morfolojik İncelemesi

Krajnik ve Petrovic Krajnik (2019), tamamen eskimiş veya yeniden inşa edilmiş surların yerine günümüzde kamusal işleve sahip surları inceleyerek surların savunma amaçlı kullanımdan rekreasyonel kullanıma dönüşmesinin önemine dikkat çekmekte ve bu durumu, surların kullanıcılar tarafından deneyimlenmesinde alternatif bir biçim olarak nitelendirmektedir. Çeşitli potansiyeller taşıyan kayıp sur alanları için strateji geliştirmeye yardımcı olacak bir kılavuz elde etmek amacıyla sur yapılarının tamamı veya bir kısmı günümüze kadar ayakta kalan kentlerdeki sur çevresi kullanımlarının analiz edilmesi gerekmektedir.

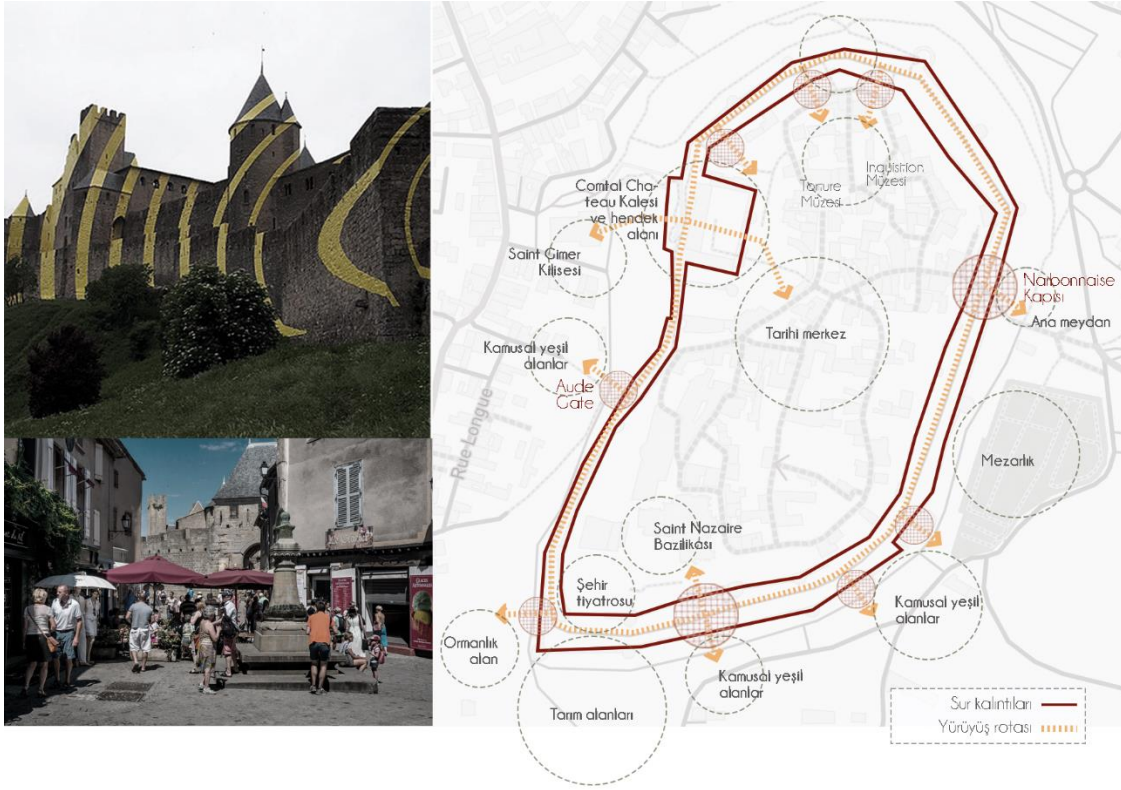
Bu gereklilik ile birlikte çalışma kapsamında; surların kamusal kullanımının fiziksel, sosyal ve algısal boyutlarını incelemeye yönelik oluşturulan teorik ve bağlamsal çerçeve düşünülerek Carcassonne, Dubrovnik, Ferrara, İstanbul, Milano ve Xi'an kent surları, mevcut kamusal kullanım özellikleri ve sundukları farklı karakteristik yapıları nedeniyle örneklem alan olarak seçilmiştir. Bu 6 örneklem alanda; temel olarak sur çevresi kentsel açık alanların varlığı, sosyal donatı alanlarının sur duvarlarıyla olan ilişkisi ve kullanımlar arası mevcut erişilebilirlik düzeyleri ortaya konularak fiziksel çevre, sosyal çevre ve çevresel algıyı gözeten 11 farklı kriter- erişilebilirlik, işlevsellik, süreklilik, çok katmanlı yapı, olanaklılık; sosyal erişilebilirlik, kullanıcı çeşitliliği, etkileşim; imgelenebilirlik, güvenlik/konfor, kimlik ve aidiyet- karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

4.1. Carcassonne Kent Surları

Fransa'nın Aude Ovası'nda yer alan Carcassonne'nin tarihi 13.yüzyıla dayanan kent surları, günümüzde kendine özgü restorasyon yöntemi sayesinde UNESCO'nun Dünya Miras Alanları Listesi'nde yer almaktadır (URL-1). Carcassonne surları, alışılmadık yapısı ve konumu sayesinde ne fiziksel ne de sembolik olarak kentten ayrılamayan, kentin oluşumunda oldukça önemli görülen anıtsal öğeler olarak kabul edilmektedir. Benimsenen koruma yaklaşımları ile deneyime açık tarihi-turistik bir karaktere sahip olan Carcassonne surları, aynı zamanda pek çok kamusal olanak da sunmaktadır (Şekil 1).

Surun izini takiben ilerleyen dairesel rota, yürüyüş yolundan Aude kentine bakmayı mümkün kılan topografik özellikleri nedeniyle hem yerel halk hem de turistler tarafından tercih edilmektedir. Surların çevresinde tarihi binalarla çevrili meydanlar, mağaza ve kafeler, geniş bir kullanıcı profiline hitap eden eğlenceli performanslara olanak sağlayan açık kamusal alanlar yer almaktadır. Sur çevresinde yer alan çeşitli kullanımların yanı sıra alanda, surun daha görünür olması için modern sanat ve mimari miras ilişkisine odaklanan etkinlikler ve sergiler düzenlenmektedir (URL-1). Alanın, çevresindeki tüm yapıların görünürlüğünün yalnızca dairesel yaya rotası üzerinde sağlanmasını benimseyen tasarım yaklaşımı ve bunu destekleyen sanatsal ve kültürel faaliyetler, insanları sur ve çevresi alanı kullanmaya teşvik etmektedir.

Şekil 1 Carcassonne surları çevresindeki kullanımlar ve sur ile kurulan ilişkiler

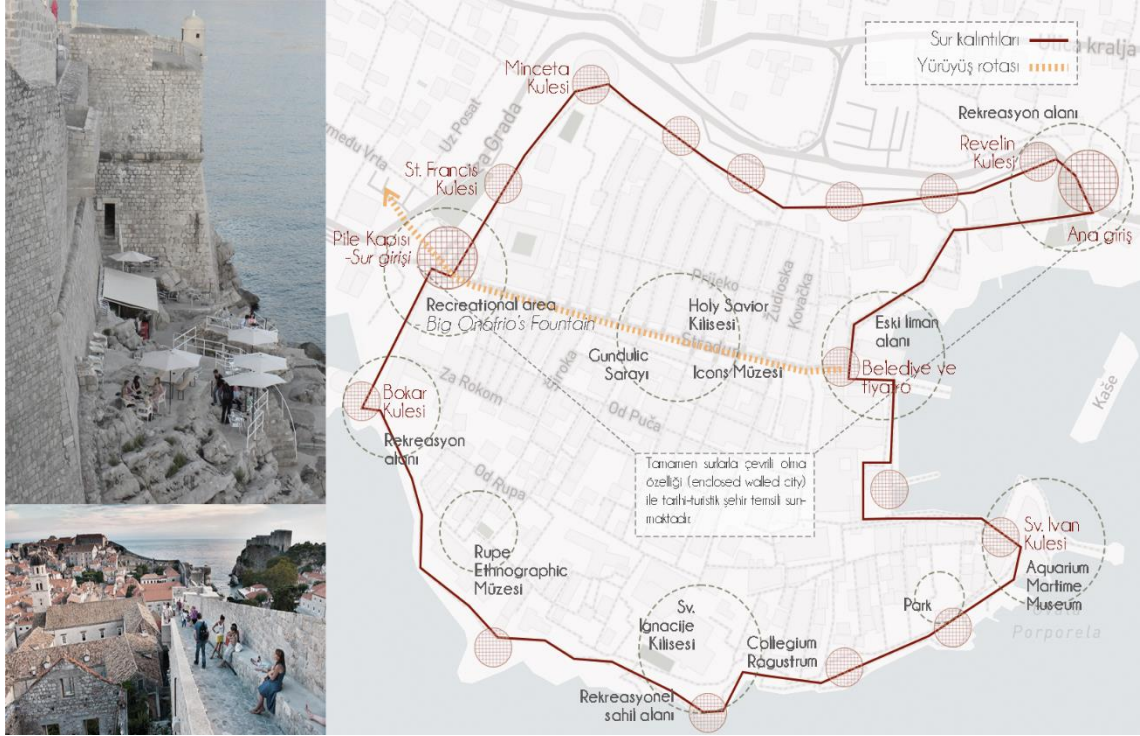
4.2. Dubrovnik Kent Surları

Hırvatistan'da, tüm kenti karadan çevreleyen ve 8.-16. Yüzyıllar arasında savunma amacı ile oluşturulan Dubrovnik kent surları günümüze kadar korunmuştur (URL-2) (Şekil 2). Dubrovnik surları, iyi korunmuş fiziksel yapıları ile kent formuna temel teşkil eden anıtsal öge olma rolüne sahiptir. Sur yapısının yanı sıra, çevrede yer alan kilise, saray, eski sokak yapıları, manastırlar gibi diğer tarihi değerlerin de ikincil koruma müdahaleleri sayesinde orijinal görünümünü kaybetmedikleri görülmektedir.

Mosler'in (2019) de belirttiği şekilde, Dubrovnik gibi surlarla çevrili olma (enclosed walled city) özelliğini günümüze taşıyan kentler, iyi tanımlanmış bir tarihi-turistik kenti temsil etmekte ve güçlü bir kent imajı oluşturmaktadır. Bu imajın oluşturulmasında, dinlenme alanları ile yükseltilmiş yaya rotasının kullanıcıları sur duvarları arasında ve üzerinde yürümeye teşvik etmesi ve kullanıcıların sur içi kentsel peyzaj mimarisini deneyimlemesine izin vermesinin önem taşıdığı düşünülmektedir. Büyük Onofrio Çeşmesi veya Holy Savior Kilisesi gibi diğer tarihi mekân ve yapılara dokunarak tarihi merkeze bağlanan bu rota, hareket yoluyla mekânsallık yaratarak aralarında bağlantı sağlamaktadır.

Surların tarihi-turistik kent özelliğinden kaynaklanan kontrollü ziyaret saatleri, kullanımı sınırlandıran bir uygulama gibi gözükse de bütüne bakıldığında, surların günümüzde kamusal ve yarı kamusal alan olarak kullanılması önemli bir koruma örneği olarak değerlendirilmektedir. Mosler (2019), günümüz sur yapısı ile gündelik mekânların kullanıcılar tarafından yeniden üretilmesi arasındaki karşılıklı ilişkinin bir sonucu olarak bu alanda mekân oluşturma yaklaşımlarının ortaya çıktığını belirtmektedir. Böylece, insanlar hendekleri kent bahçesi ve spor alanı olarak kullanmakta, benzer şekilde surların yanında yer alan ve suya inen doğal merdivenler de yarı kamusal alan olarak işlev kazanmaktadır.

Şekil 2 Dubrovnik surları çevresindeki kullanımlar ve sur ile kurulan ilişkiler

4.3. Ferrara Kent Surları

1400'lü yıllarda İtalya'nın Ferrara kentinde kapı, kule ve burçlardan oluşan Orta Çağ ve Rönesans savunma surları inşa edilmiş, ancak bu surların zamanla savunma amaçlı kullanımlarını kaybettiği görülmüştür (URL-3). Bugün ise yeşil alanlarla çevrili eski sur alanı, eski duvar izini takip eden birbiriyle bağlantılı geniş bahçeler olarak kullanılmaktadır (Şekil 3). Kuleler, burçlar ve kapılar, sur kalıntılarını çevreleyen bahçeleri takip eden ritmik yapıları ile görsel bir imaj sunmakta ve kente tarihi ve mimari bir değer katmaktadır.

Bunun yanı sıra surları çevreleyen bahçeler; biyolojik çeşitlilikleri nedeniyle çok çeşitli flora ve fauna sunan doğa gözlem parkları, açık hava konser alanları, hobi bahçeleri, toplantı ve spor alanları sunmaktadır. Hem yerli halkın hem de turistlerin Gate of Angels ve Estence Kalesi gibi diğer tarihi eserleri ziyaret etmesine olanak sağlayan yaya rotaları ve bisiklet yolları, sur kalıntıları ile birlikte düşünülen rekreatif bir aktivite kurgusu dahilinde önerilmiştir (URL-3). Ayrıca bu bahçelerin, sur içi kısımda yer alan Massari Parkı, Pareschi Parkı, G. Bassani Kent Parkı, Duchesses Bahçesi gibi diğer rekreasyon alanlarıyla da ilişkisinin kurulması amaçlanmıştır.

Şekil 3 Ferrara surları çevresindeki kullanımlar ve sur ile kurulan ilişkiler

4.4. İstanbul Kara Surları

Tarihi geçmişi M.Ö. 193-211 yıllarındaki Septimus Severus dönemine dayanan, batıda artan barbar saldırılarına karşı bir önlem amacıyla ön sur hattı, ana sur hattı ve hendek olmak üzere üç önemli bölümden oluşan Theodosius surları, Haliç ve Marmara Denizi boyunca uzanan hem kara hem de deniz surlarını içermektedir (Van Millingen, 1899) (Şekil 4). Geçirdiği her tarihsel dönemde, Theodosius surlarının mekânsal özellikleri ve simgesel anlamları dönüşmüş, değişen siyasal ve toplumsal dinamikler, surların fiziksel varlığına ve kullanımına iz bırakarak neredeyse yalnızca kara surları olarak ifade edilen kısmının günümüze kadar gelebilmesine sebep olmuştur.

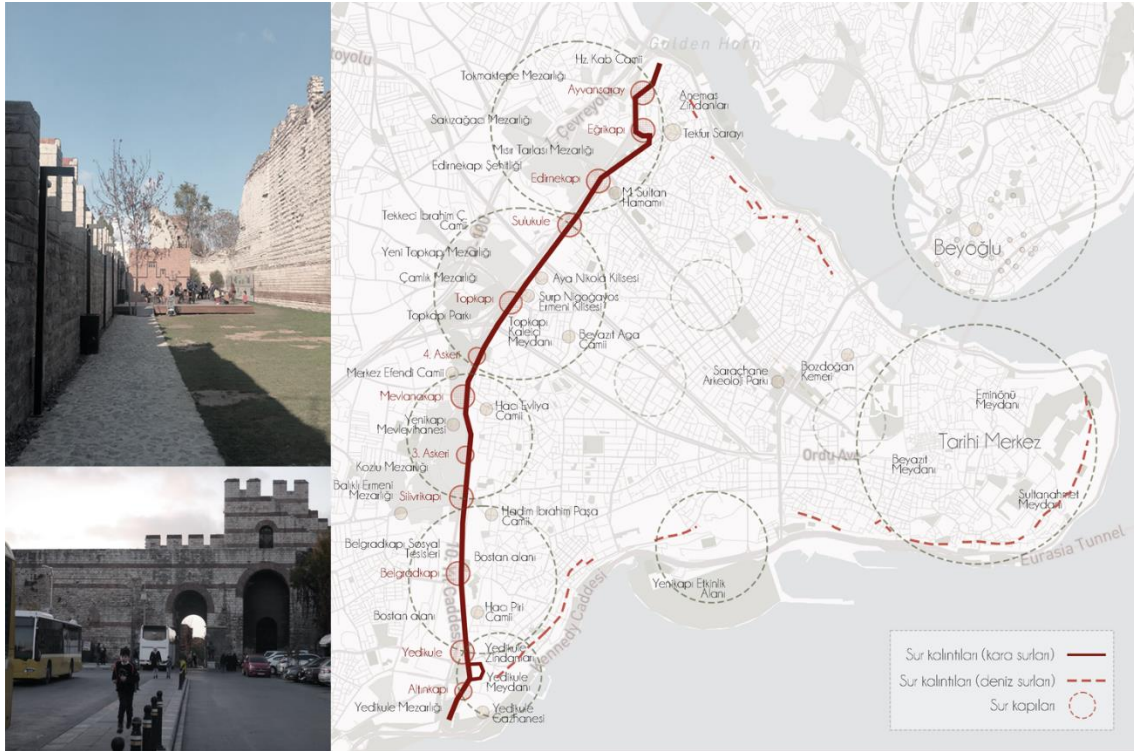
Günümüzde, kara surlarında güneyden kuzeye doğru sırasıyla Altınkapı, Yedikule Kapısı, Belgradkapı, Silivrikapı, Üçüncü Askeri Kapı, Dördüncü Askeri Kapı, Topkapı, Sulukule Kapısı, Edirnekapı, Eğrikapı ve Ayvansaray Kapısı olarak isimlendirilen kapılar bölgenin çok katmanlı tarihi yapısını temsil etmektedir (Van Millingen, 1899) (Şekil 4). Halka açık kapıların bir düğüm noktası olarak var olması, çevredeki diğer tarihi eserlerin ve kullanımların ritmik olarak ortaya çıkmasıyla duvarın algılanabilirliğini artırarak tüm alanı daha görünür kılmaktadır. Yedikule Gazhanesi ve Zindanları, Hadım İbrahim Paşa ve Hacı Evliya Camii, Aya Nikola ve Q. Nigoğayos Ermeni Kilisesi, M. Sultan Hamamı, Tekfur Sarayı gibi kapıları çevreleyen sivil mimari eserler ve anıtlar, sur yapısıyla birlikte çalışabilecek çeşitli odak alanlarını oluşturmaktadır.

Tarihi eserlerin yanı sıra mezarlıklar ve bostanlar gibi günümüze kadar ulaşan işlevler, bölgenin tarihi varlıklarını ve değerlerini zenginleştirerek tarihi miras çalışmalarına konu olmaktadır. Bu işlevlerin diğer tarihi eserlerle birlikte korunması ve günlük yaşama entegre edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, İstanbul Kara Surları boyunca kesintisiz bir kültür rotası oluşturmaya yönelik sürdürülen mevcut projenin bu anlamda olumlu bir girişim olarak değerlendirilebilmesine rağmen genele

bakıldığında, kara surları kapsamında yapılan fiziksel müdahaleler ve koruma tutumlarının yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Surların güney kesiminde, sur dışı alana açık alan olarak bostanların hakim olduğu, bostanları destekleyecek rekreasyon amaçlı yarı açık mekânların eksik kaldığı görülmektedir.

Topkapı çevresindeki kara surlarının sosyo-kültürel ve rekreatif işlevlere sahip olduğu, ancak bu işlevlerin değerini düşüren kayıp mekanların varlığının alanda zıtlıkların oluşmasına sebebiyet verdiği gözlemlenmektedir. Edirnekapı çevresinde ise mezarlıkların varlığına ilişkin pasif kullanım, farklı zaman dilimlerinde farklı etkinliklerin ve farklı kullanımların sunulmasını engellerken bu alan çevresinde yer alan boş, kullanılmayan ve kayıp alanlar aktif kamusal kullanım için potansiyel olarak değerlendirilebilmektedir.

Şekil 4 İstanbul Kara Surları çevresindeki kullanımlar ve sur ile kurulan ilişkiler

4.5. Milano İspanyol Surları

İtalya'daki Milano kentinin savunma surları, Cumhuriyet ve İmparatorluk döneminde Roma surları, Orta çağ surları ve son olarak da İspanyol surları olmak üzere üç farklı süreçten geçmiştir. En son ki sur sisteminin günümüzdeki kalıntılarını fiziksel olarak görmek ve kaybolan tüm izlerinin kentin mevcut kentsel dokusuna yansımaları Cerchia dei Bastioni isimli dairesel ring sistemi üzerinden okumak mümkündür (Şekil 5).

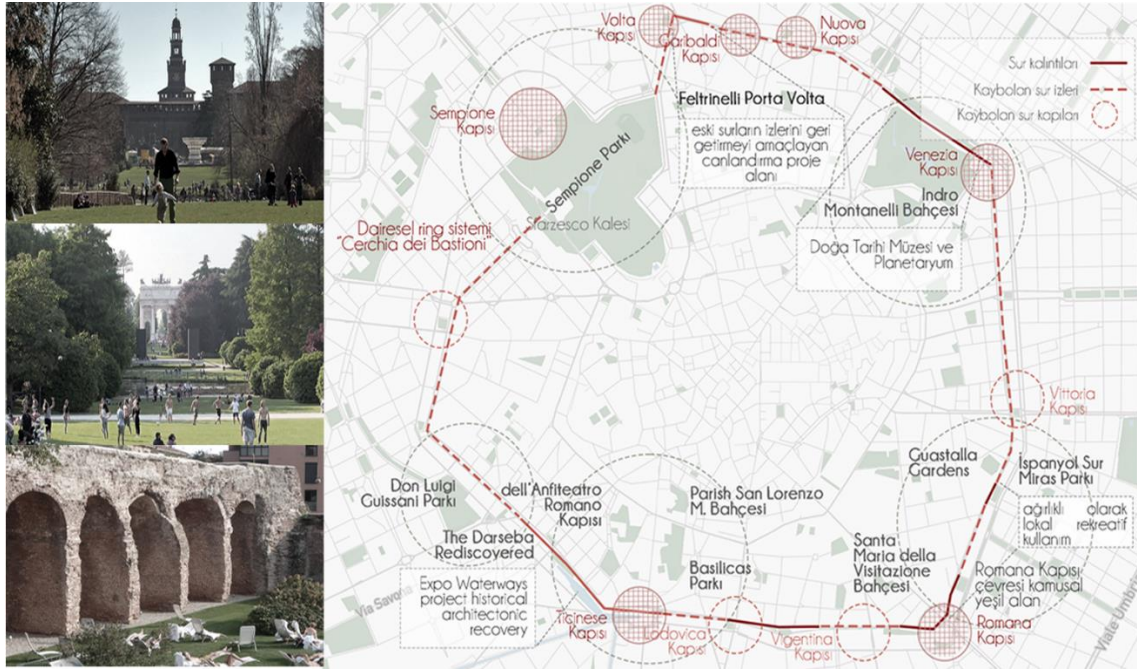
İspanyol surları içindeki birçok alan, mevcut altyapının iyi değerlendirilmesine ve farklı kamu ihtiyaçlarının gözetilmesine odaklanılarak eski tarihi varlıklar ile kent arasındaki işlevsel bütünleşmenin gerçekleştirilmesi amacıyla yeniden tasarlanmıştır. Yeniden tasarlama süreci, kentin şeklini tamamen değiştirmek yerine, kentin farklı katmanları arasındaki etkileşimi sağlamak için tarihsel bağlamdan türetilmiştir.

Bu doğrultuda, eski sur kalıntıları ve izleri boyunca halka açık park ve bahçeler gibi farklı rekreasyon alanları oluşturularak bütünleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Sur çevresinde olumlu bir

izlenim yaratmak için Feltrinelli Porta Volta bölgesinde eski sur izlerinin geri getirilmesi hedeflenerek canlandırma projesi gerçekleştirilmiştir. Doğa Tarihi Müzesi ve Planetaryum'a ev sahipliği yapan Indro Montanelli Bahçesi, eski surların bir parçası olarak günümüze ulaşan Porta Venezia'nın yanında konumlanmıştır.

Porta Romana çevresinde, İspanyol Surlarının iyi korunmuş kısımlarının yanında, yerli halkın aktif olarak kullanması için küçük bahçeler halinde İspanyol Surları Miras Parkları tasarlanmıştır. Eski surların bir parçası olarak Porta Sempione ile Sforza Kalesi arasında yer alan Sempione Parkı, kamusal kullanım potansiyelleri ile kullanıcıların günlük yaşantısının parçası haline gelmiştir (Şekil.5) (URL-4).

Şekil 5 Milano İspanyol Surları çevresindeki kullanımlar ve sur ile kurulan ilişkiler

4.6. Xi'an Kent Surları

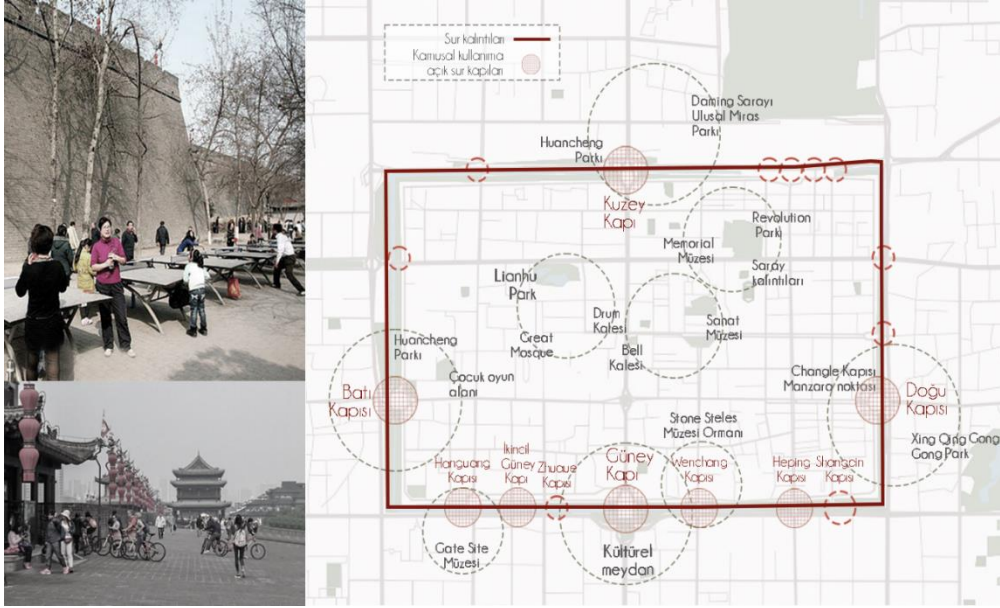
Çin'in iyi korunmuş kent duvarlarından ve dünyanın en büyük savunma sistemlerinden biri olan Xi'an kent surları, Ming Hanedanlığı döneminde savunma amacıyla inşa edilmiş, bugün ise tarihi rekreatif kullanım alanlarından biri olarak yeni bir işlev kazanmıştır (URL-5).

Sur sistemi üzerinde birden çok kapı bulunmaktadır, fakat bunlardan sadece 8 tanesi kullanıcıların kullanımına açıktır. İşaret ögesi ve düğüm noktası olarak işlev kazanan kapılar, kullanıcılar için her mevsimde çok çeşitli kamusal faaliyetler sağlamaktadır (Şekil 6). Şehir merkezine güçlü bir şekilde bağlı olan bir sur duvarı üzerinde gerçekleşmesi bakımından özel olan Xi'an Surları Uluslararası Maratonu, her yıl kültürü, tarihi, çağdaş ilgi alanlarını ve koşuyu bir araya getirmeyi amaçlayarak düzenlenmektedir. Bunun yanı sıra, surun canlılığını artırmak ve çevresi alanın kamusal kullanımını güçlendirmek için her yıl kültür ve eğlenceyi bütünleştiren Geleneksel Sur Uçurtma Şenliği de düzenlenmektedir (Url-5).

Surun çevresinde büyük meydanlar, yeşil alanlar ve kullanıcıların spor ekipmanlarına erişimi olan şehir parkı gibi birçok boş zaman aktivite alanı bulunmaktadır. Kullanıcılara sunulan farklı aktivite alternatifleri, kent manzarası eşliğinde yapılabilecek günlük bisiklet ve yürüyüş rotaları ile desteklenmektedir. Böylece, Xi'an Surları'nın çok işlevliliği, erişilebilirliği ve görünürlüğü sağlanarak

sur ve çevresindeki tüm potansiyel alanların kalıcı ve geçici aktivitelerle değerlendirildiği söylenebilmektedir.

Şekil 6 Xi'an surları çevresindeki kullanımlar ve sur ile kurulan ilişkiler

4.7. Karşılaştırmalı Değerlendirme ve Kent Surlarının Kamusal Kullanımı Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi

Seçilen örnek alanlarda kentsel açık alanların varlığı, sosyal donatı alanlarının sur duvarıyla kurduğu ilişkiler ve farklı kullanımlar arası ilişkiler birlikte incelendiğinde, benimsenen farklı yaklaşımlar ve kullanım önerilerinin de bir sonucu olarak bu alanların 3 farklı fiziksel ve mekânsal karakter ile öne çıktığı görülmektedir.

Literatür bölümünde ortaya koyulan bağlamsal çerçeve doğrultusunda, Milano ve Ferrara örneklerindeki kent surları eşik görevi görerek çevresi alanlarda çeşitli karşılaşmalara, etkileşime ve bir aradalıklara izin veren arabulucu mekânlar oluşturmakta ve bu yönüyle bu iki kentteki surlar kapsayıcı bir unsur olarak değerlendirilebilmektedir.

Xi'an ve İstanbul örneklerindeki kent surları ise hem kentsel sınır hem de eşik karakterlerini aynı anda bulundurarak birbirinden farklı kullanımlara ev sahipliği yapmaktadır. Xi'an kentinde bulunan tamamen surlarla çevrili olma özelliği, kent içerisinde yalnızca fiziksel bir sınır oluşumuna sebep olurken İstanbul örneğinde bu durumun oluşmasında farklı dinamikler rol oynamaktadır. İstanbul Kara Surları, yapısı itibarıyla fiziksel bir sınır oluşturmasa da çevresinde bulunan mevcut kamusal kullanımların birbiriyle entegre olamaması ve buna ek olarak, var olan tanımsız ve kayıp alanlar sebebiyle fiziksel, sosyal ve algısal bir sınır oluşumuna tanıklık etmektedir.

Diğer yandan Carcassonne ve Duvrovnik örneklerinde ise surların hem kentsel sınır hem de anıtsal bir öge olma karakterine sahip oldukları görülmektedir. Bu iki örnek; Xi'an'a benzer şekilde, neredeyse tamamen surlarla çevrili olma özelliğini günümüze taşıyarak tarihi-turistik bir kent temsili çizdikleri için fiziksel bir sınır oluşumuna sebep olmakta ve surlar, kentten ayrı düşünülmemeyen sembolik anlamları nedeniyle aynı zamanda anıtsal bir nitelik de taşımaktadır.

Örnek alanlardaki kamusal kullanım yaklaşım ve stratejilerindeki benzerliklere ve farklılıklara dair inceleme bulguları, çalışmada kurulan teorik ve bağlamsal çerçeve doğrultusunda

düşünüldüğünde sistematize edilebilmektedir (Şekil.7). Bu yönde, kent surlarının kamusal kullanımını analiz etmede kullanılabileceği düşünülen 11 parametre- erişilebilirlik, işlevsellik, süreklilik, çok katmanlı yapı, olanaklılık; sosyal erişebilirlik, kullanıcı çeşitliliği, etkileşim; imgelenebilirlik, güvenlik/konfor, kimlik ve aidiyet-, inceleme bulgularında görülen ortak kaygılar üzerinden detaylandırılarak surlara ilişkin fiziksel çevre, sosyal çevre ve çevresel algıyı etkileyen toplam 25 farklı alt parametre ile ilişkilendirilebilmektedir.

Kavramsal çerçeve önerisinde ifade edilen parametre ve alt parametrelerin sur ve çevresi alanlarda mekânsal karşılığının bulunması, sur çevresinde kayıp ve artık mekanların oluşumuna neden olan sorunların, süreksizliklerin ve kopmaların önüne geçmekte ve bunun sonucunda surların çok boyutlu niteliğinin ortaya çıkarılarak gündelik yaşam aktiviteleri ile bütünleşmesinin önü açılabilmektedir.

ÖRNEKLER		Carcassonne	Dubrovnik	Ferrara	İstanbul	Milano	Xi'an	
Sur Yapısı	Surların karakter özellikleri	kentsel sınır & onitsal öge	kentsel sınır & onitsal öge	eşik	sınır & eşik	eşik	sınır & eşik	
	Geçiş noktası olarak sur kapıları	+	+	+	+	+	+	
Sur Çevresi Kentsel Alan	PARAMETREALT PARAMETRE							
	Ulaşılabilirlik	Farklı ulaşım hizmetlerinin varlığı	+	+	+	+	+	+
		Sur içi ve sur dışı alanları birbirine bağlama	+	+	+	+	+	+
		Kentin diğer bölgelerinden sur alanına kolay erişim	+	+	+	+	+	+
	Fiziksel Çevre	Süreklilik	Farklı fonksiyonel özelliklere sahip olma	+	+	+	+	+
			Cümlelik rutinin bir parçası olma	+	+	+	+	+
		Sur çevresinde kesintisiz açık ve yeşil alanların varlığı	+	+	+	+	+	
	Sosyal Çevre	Çok Katmanlı Yapı	Surların aslına uygun olarak restore edilmesi ve yeniden kullanılması	+	+	+	+	+
			Çevredeki diğer tarihi eserlerin varlığı	+	+	+	+	+
		Olanaklılık	Açık ve yarı açık alanların varlığı	+	+	+	+	+
	Çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapma		+	+	+	+	+	
Çevresel Algı	Sosyal Ulaşılabilirlik	Farklı zaman dilimlerinde farklı kullanım potansiyellerine sahip olma	+	+	+	+	+	
		7/24 kullanıma açık olma	+	+	+	+	+	
	Kullanıcı Çeşitliliği	Sur alanına ücretsiz erişim sağlanması	+	+	+	+	+	
		Aktivitelere ücretsiz erişim sağlanması	+	+	+	+	+	
	Etkileşim	Kapsayıcı olma	+	+	+	+	+	
		Sur duvarı ile etkileşim	+	+	+	+	+	
	İmgelenebilirlik	Kullanıcılar arası etkileşim	+	+	+	+	+	
		Suru daha görünür kılan unsurların/etkinliklerin varlığı	+	+	+	+	+	
	Güvenlik & Konfor	Diğer tarihi eserlerin ritmik yapısı ile görsel imaj oluşturmaya (yer işaretlerinin algılanabilirliği)	+	+	+	+	+	
		Surun gece kullanımında aydınlatmanın yeterliliği	+	+	+	+	+	
	Kimlik & Aidiyet	Kent mobilyaları ve dinlenme alanları surla	+	+	+	+	+	
Peyzaj tasarımının yeterliliği		+	+	+	+	+		
Çevresel Algı	Güvenlik & Konfor	Alan ve alanın tarihi hakkında bilgi verilmesi	+	+	+	+	+	
		Alanın tarihi kentsel peyzaj deneyimine izin vermesi	+	+	+	+	+	
Çevresel Algı	Kimlik & Aidiyet	Mekânsal hafızayı geliştiren unsurların/eylemelerin varlığı	+	+	+	+	+	

Şekil 7 Kent surlarının kamusal kullanımı üzerine kavramsal çerçeve önerisi

5. Sonuç

Kentsel surlar, çok boyutlu karakterleri ve zaman içerisinde kazanabildikleri farklı anlamlar üzerinden sur içi ve sur dışı alanlardaki farklı mekânsal oluşumları, kullanıcıların gündelik yaşamını ve aralarındaki toplumsal ilişkileri biçimlendirmektedir. Bunu yaparken işlevsel eskime sürecine girebilen surlar; incelenen İstanbul örneğinde görüldüğü gibi bu süreçte alınan eksik ve/veya yanlış planlama kararları doğrultusunda surların tarihi ve kültürel miras alanı olma değerini olumsuz yönde etkileyen tanımsız ve kayıp alanlara dönüşme eğilimi gösterebilmektedir.

Bu nedenle surlar; bu eğilim sonucunda sur çevresinde oluşan parçalanmış kentsel dokuyu iyileştirme gayreti gösteren, sur çevresi alanların kullanıcılar tarafından yeniden üretilerek gündelik

mekânlara dönüşmesine izin veren esnek tasarım yaklaşımlarını benimseyen bütüncül bir planlama anlayışı ile ele alınmalıdır. Söz konusu bütüncül bakış açısı odak alan bu çalışmanın, sonucunda oluşturulan kavramsal çerçevenin uygun yöntemsel çerçeve ile desteklenerek kent surlarının kamusal kullanımına dair daha detaylı sonuçlara rehberlik edebileceğine inanmaktadır.

Kavramsal çerçevede yer alan ilgili parametre ve alt parametreler, sur ve çevresi alanların kamusal kullanım potansiyellerini keşfetmenin ipuçlarına karşılık gelmektedir. Kullanıcıların fiziksel, sosyal ve algısal ihtiyaçlarına bütüncül bir yanıt için bu parametre ve alt parametreleri karşılamının yolları ve surlarla çevrili alanların daha kapsamlı kullanım alternatifleri doğrultusunda araştırılması gerekmektedir. Böylece sur ve çevresi alanlar, potansiyeli göz ardı edilen kayıp mekânlar olarak değil, iyi tanımlanmış kamusal mekânlar olarak gündelik hayata entegre edilebilmektedir.

Notlar

Bu bildiri; İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kentsel Tasarım Anabilim Dalı Kentsel Tasarım Programı'nda, Doç. Dr. Eren Kürkçüoğlu danışmanlığında tamamlanan "Discovering the Public Use Potentials of City Walls and Their Surroundings: The Case of Theodosian Walls" (2023) isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

- Amin, A. (2002). Ethnicity and the Multicultural City: Living with Diversity. *Environment and Planning A*, 34: 959–980.
- Arendt, H. (1998). *The Human Condition*. 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ashworth, G.J. (1991). *War and the City*, Routledge, London.
- Ashworth, G.J. & D. Bruce. (2009). Town walls, walled towns and tourism: paradoxes and paradigms, *Journal of Heritage Tourism*, 4(4) 299-314.
- Carmona, M., Heath, T., O, T. & Tiesdell, S. (2003). *Public Places-Urban Spaces, The Dimensions of Urban Design*, Architectural Press, Oxford.
- Carr, S., Francis, M., Rivlin, L.G. & Stone, A.M. (1992). *Public Space*, Cambridge University Press, Cambridge, England.
- Gehl, J. (2011). *Life Between Buildings: Using Public Space*, Danish Architectural Press.
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kostof, S. (1992). *The city assembled: The elements of urban form through history*. Bulfinch Press Book.
- Krajnik, D. & Petrović Krajnik, L. (2019). *Models of Bastion Fortifications Integration in Cities*. In: Obad Šćitaroci, M., Bojanić Obad Šćitaroci, B., Mrđa, A. (eds) Cultural Urban Heritage. The Urban Book Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-10612-6_26.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Lynch, K. (1960). *Image of the City*. Cambridge Mass: MIT Press.
- Meiss, P. (1990). *Elements of Architecture*. Van Nostrand Reinhold Company, New York.
- Montgomery, J. (1998). Making a city: Urbanity, vitality and urban design, *Journal of Urban Design*, 3(1), 93-11.
- Mosler, S. (2019). Everyday heritage concept as an approach to place-making process in the urban landscape, *Journal of Urban Design*, 24(5), 778-793, DOI: 10.1080/13574809.2019.1568187.
- PPS. (2014). <http://www.pps.org/reference/grplacefeat/> Erişim Tarihi: 06.09.2022.
- Van Millingen, A. (1899). *Byzantine Constantinople, the walls of the city and adjoining historical sites*. London: J. Murray.
- URL-1<<https://www.audetourisme.com/en/see-and-do/not-to-be-missed/the-cite-of-carcassonne/with-children/>>, date retrieved 18.10.2022.
- URL-2<<https://wallsofdubrovnik.com>>, date retrieved 16.10.2022.
- URL-3<<https://www.ferraterreaacqua.it/en/ferrara/discover-the-area/art-and-culture/arches-doors-walls-porticos/the-city-walls>>, date retrieved 16.10.2022.
- URL-4<<https://livingnomads.com/2021/05/milan-blog/parco-sempione-sempione-park/>>, date retrieved 15.10.2022.
- URL-5<<https://www.atlasobscura.com/places/xian-city-walls>>,date retrieved 17.10.2022.

Yapı Adasında Kamusal Mekân Kalite Göstergelerinin Belirlenmesi ve AHP Yöntemi ile Ağırlıklandırılması

Murat Berk Evren¹, Azem Kuru²

Özet

Kamusal mekân, toplumu oluşturan tüm parçaların paylaşım ve etkileşim kurduğu bir platform olarak, bireyin kimlik ve davranış kodlarını tanımlarken; içerdiği fiziksel bileşenler üzerinden toplumu oluşturan bireylerin huzur, keyif, güven, korku gibi duygusal tepkilerini tetiklemektedir. Kamusal mekân deneyimini oluşturan fiziksel bileşenlerin kalitesi, gündelik yaşam çevresinde gelişen sosyal, kültürel, duysal ve duygusal mekân kimliğinin tanımlanmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır. Literatürde, kentsel dokuyu oluşturan göstergelerin kamusal mekân kalitesine olan katkıları öznele yargılarla ve eşdeğer ağırlıklarla belirlenmektedir. Buna karşın, kamusal mekân deneyimini oluşturan göstergelerin, yere ve kültüre bağlı olarak değişkenlik gösteren özgün karakteri ile farklı etki ve yoğunluk oluşturduğu göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda çalışma, kamusal mekân kalite göstergelerinin yere-kişiyeye özgü biçimde belirlenmesini ve kantitatif olarak ölçülmesini ve kamusal mekân kalitesinin artırılmasına referans olacak bir değerlendirme sisteminin oluşturulmasını hedeflemektedir. Öncelikle, konut yapı adası çevresinde kamusal mekânı oluşturan morfolojik bileşenler; yapı, parsel, yol tanımlanmakta ve kapsamlı literatür araştırması ile, bu bileşenler üzerinde kamusal mekân kalitesini etkileyen göstergeler belirlenmektedir. Göstergelerin içeriğini yapı ile ilgili olarak çeşitlilik, konfor, estetik; parsel ile ilgili olarak erişilebilirlik, potansiyel, geçirgenlik; yol ile ilgili olarak konfor, kapsayıcılık, cazibe; oluşturmaktadır. Sonrasında, varsayılan bir çevrede Analitik Hiyerarşi Süreci ile bu göstergelerin kamusal mekân deneyimine katkısı ağırlıklandırılmaktadır. Buna göre, konut yapı adası çevresinde kamusal mekânı oluşturan morfolojik bileşenler ve kamusal mekân kalitesini belirleyen göstergeler, kamusal mekân deneyiminin oluşumundaki katkılarına göre ağırlıklandırılarak, belirli bir çevre ve belirli bir kitle için kamusal mekân kalitesinin toplam değerini belirlemektedir. Sonuç olarak, yol bileşenleri 48%, yapı bileşenleri 21%, parsel bileşenleri 31% oranında kamusal mekân kalitesine katkıda bulunmaktadır. Çalışma, kamusal mekân kalitesinin ölçülmesinde nesnel verilere dayanan, bütüncül bir yöntem ve yaklaşım geliştirmektedir. Çalışma kapsamında geliştirilen ağırlıklandırılmış toplam kalite indeksi, nitelikli bir kamusal mekân deneyiminin sağlanmasını ve kamusal mekân kalitesinin artırılması için yerel-özgün göstergelerin belirlenmesini ve ağırlıklandırılmasını sağlamaktadır. Önerilen modelin tasarımcıları, plançıları, kamu kurumlarını ve sivil toplum kuruluşlarını yönlendirici bir çerçeve oluşturması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: AHP, Kamusal mekân kalitesi, Kentsel doku, Konut, Yapı adası.

1. Giriş

Kentsel/Kamusal mekân, toplumu oluşturan tüm parçaların paylaşım ve etkileşim kurduğu bir platform olarak, bireyin, kimlik ve davranış kodlarını tanımlamaktadır. Kentsel/Kamusal mekân, içerdiği fiziksel bileşenler üzerinden toplumu oluşturan bireylerin huzur, keyif, güven, korku gibi duygusal tepkilerini tetiklemektedir. Gündelik yaşamın içerisinde tekrarlayan bu deneyimlerin toplamı, belirli bir süreç sonunda kentsel mekânın imgesini ve yaşanabilirlik boyutunu oluşturmaktadır. Böylece, kentsel mekân deneyimini belirleyen fiziksel bileşenlerin kalitesi, gündelik yaşam çevresinde gelişen sosyal, kültürel, duysal ve duygusal mekân kimliğinin tanımlanmasına doğrudan katkıda bulunmaktadır.

Kamusal mekânlar, bireylerin ve toplulukların bir araya geldiği, uzmanlık ve beceri alanlarına göre birbirlerinin gereksinimlerini karşılayarak etkileşim kurduğu çevrelerdir. Bu etkileşimin belirli ölçütler içerisindeki bağlamı ve gündelik yaşam içerisine yerleşen ritmi, kamusal mekân deneyimini

¹ Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, muratberkevren@gmail.com.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, azemkuru@gmail.com.

oluşturmaktadır. Kamusal mekân deneyiminin kentlinin bedensel ve bilişsel hali üzerindeki etkisi, kamusal mekânların kentliye sunduğu fizyolojik ve psikolojik potansiyeller, kamusal mekânın kalitesi üzerinden belirlenmektedir.

Kamusal mekân kalitesi, fiziksel boyutta ve sosyal boyutta karşılık bulan ölçütler üzerinden tanımlanmaktadır. Kamusal mekân kalitesinin ölçütlerini, fiziksel boyutta (i) biçim-ölçü-oran-görsel/işitsel-psikolojik konfor, (ii) erişilebilirlik-fizyolojik konfor, (iii) ekolojik konfor, (iv) işlevsel çeşitlilik, (v) uyarlanabilirlik-dönüştürülebilirlik-esneklik oluştururken; sosyal boyutta (i) etkileşim, (ii) deneyim-korku-güven, (iii) imaj-anlam oluşturmaktadır.

1.1. Atmosfer ve Motivasyon

Son yıllarda, kentsel mekânda yaşanabilirlik boyutunu belirleyen kalite göstergeleri üzerine yapılan çalışmalar, nitelikli bir kentsel çevrenin oluşturulmasında referans bir çerçeve oluşturarak, kentsel mekânın tasarımında ve planlanmasında önemli etkinlik göstermektedir. Bu çalışmalara göre, kentsel dokuyu oluşturan göstergelerin mekân kalitesine olan katkıları öznel yargılarla ve eşdeğer ağırlıklarla belirlenmektedir. Kentsel mekân deneyiminin oluşturulmasında farklı etki ve yoğunluk oluşturan göstergelerin yere ve kültüre bağlı olarak değişkenlik gösteren özgün karakteri göz ardı edilmektedir. Bununla birlikte, kentsel mekân kalite göstergeleri, birbirleri ile bütünleşik bir değerlendirme çerçevesi oluşturmamaktadır.

1.2. Çalışma Evreni ve Hipotez

Kentsel doku, bir grup yapı adasının belirli bir etkileşim düzeyi oluşturması sonucunda kent formu içinde genelleştirilen en temel elemandır. Bu anlamda, yapı adasını oluşturan yapılar-parseller ve yapı adasını kuşatan yollar, kentsel dokuyu oluşturan morfolojik bileşenleri oluşturmaktadır.

Kentsel dokuda özgün bir mekânsal deneyim oluşturan göstergeler, mekân kalitesine farklı ölçekte ve yoğunlukta katkıda bulunmaktadır. Kentsel dokuyu oluşturan morfolojik bileşenler üzerinde, kamusal mekân deneyimini oluşturan, kamusal mekân kalitesine farklı düzeylerde hizmet eden göstergelerin ağırlıklandırılmış kümülatif değeri kamusal mekânın (kentsel dokunun) kalitesini belirlemektedir.

1.3. Amaç

Çalışmanın amaçları; (i) kamusal mekân kalitesinin belirlenmesine yönelik, kentsel doku bileşenlerinin karakterine ve doku üzerindeki potansiyeline uygun göstergelerin bütünleşik, ağırlıklandırılmış ve kümülatif değerlendirmesiyle oluşan bir toplam kalite indeksinin geliştirilmesi, (ii) toplam kalite indeksini içeren kentsel tasarım stratejisinin kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, bağımsız girişimciler tarafından kentsel mekânların düzenlenmesinde etkin bir tasarım aygıtı olarak benimsenmesi; (iii) böylece nitelikli ve yaşanılabilir bir kentsel yapıyı çevrenin geliştirilmesine yönelik referans bir çerçevenin oluşturulmasıdır.

2. Kuramsal Çerçeve: Kamusal Mekân Kalite Göstergeleri

Kamusal mekânlar kent içerisindeki toplumsal paylaşım ve etkileşim için fırsatlar yaratan kentsel boşluklardır. Bu boşluklar gündelik hayatın aktığı sokaklar üzerinde birer nişe dönüşerek, gündelik hayatın akışına ara verilen duraklama etkinliklerini ağırlamakta, barınma eylemini tamamlayıcı bir güç olarak, sokak yaşantısını destekleyici, kültürel ve rekreasyonel eylemler için potansiyel oluşturmaktadır. Bu bağlamda kamusal mekânlar özellikle, yaşam kalitesine katkıda bulunmaktadır (Madanipour, 1999). Kamusal mekân kalitesi, yapı çevrenin yaşanabilirlik, sürdürülebilirlik ve zenginlik düzeyini iyileştirici etkisi nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Yapılı çevrede kamusal mekân kalitesi, bireylerin ve toplumun, bilişsel ve zihinsel sağlık düzeyine katkıda bulunmaktadır (Kaplan, 2001).

Kamusal mekânın değerini tanımlayan, kamusal mekân kalitesinin artırılmasında yol gösterici bir çerçeve oluşturan göstergeler literatürde uzun süredir yer işgal etmektedir. Jacobs (1961), kamusal

mekân kalitesini, kentin güvenliği, çeşitliliği, canlılığı üzerinden değerlendirmektedir. Whyte (1980) kamusal mekân kalitesini, çekicilik/cazibe üzerinden artırmaya yönelik belirlediği konfor, oturma/duraklama fırsatları, alışveriş fırsatları, yeme-içme hizmetleri, yaya akışı ve dış uyaranlarla ilişkisini içeren göstergeler üzerinden oluşturmaktadır. Gehl (1987), kamusal mekân kalitesinin belirlenmesi ve artırılması için korunma, konfor, keyif (protection, comfort, enjoyment) temaları altında 12 kriterden oluşan bir şablon geliştirmektedir. Carr (1992) tarafından, bireylerin kamusal mekândaki gereksinimleri üzerinden tanımlanan kamusal mekân kalite göstergelerini, konfor, rahatlama, pasif katılım, aktif katılım, keşif, yer ile karşılaşma (comfort, relaxation, passive engagement, active engagement, discovery, encounter with a place) oluşturmaktadır. Greene (1992), kamusal mekân kalitesinin artırılmasında etken olan göstergeleri; işlev, düzen, kimlik, cazibe (function, order, identity, appeal) üzerinden tanımlamaktadır. Smith vd. (1997), tarafından geliştirilen kamusal mekân kalite göstergelerini yaşanabilirlik, karakter, bağlantı, hareketlilik, kişisel özgürlük, çeşitlilik (livability, character, connection, mobility, personal freedom, diversity) oluşturmaktadır. Nasar (1990) kamusal mekân kalitesini estetik düzlemde irdelerken, kentin fiziksel yapısı ile kamusal mekân deneyimi arasındaki ilişki, doğallık, bakım, açıklık, karmaşıklık veya düzen, tarihi değer (naturalness, upkeep civilities, openness, complexity/order, historic significance) göstergeleri üzerinden vurgulanmaktadır. Carmona (2010) tarafından önerilen kamusal mekân kalite göstergelerinin kapsamını sosyal, ekonomik, çevresel boyutunu kapsayan temizlik, düzenlilik, erişilebilirlik, çekicilik, konfor, kapsayıcılık, canlılık ve uygulanabilirlik, işlev, ayırt edicilik, emniyet ve güvenlik, sağlamlık, yeşillik, temiz hava, yerine getirme kapasitesi (cleanliness, tidiness, accessibility, attractiveness, comfort, inclusiveness, vitality and viability, function, distinctiveness, safety and security, robustness, greenness, unpollutedness, capacity for fulfillment) oluşturmaktadır. PPS, kamusal mekânın iyi ya da kötü olarak tanımlanabilmesi için Yer Diyagramını (The Place Diagram) kullanarak kamusal mekân kalitesini erişim ve bağlantı, kullanımlar ve eylemler, konfor ve imaj, sosyallik (access and linkage, uses and activities, comfort and image, sociability) göstergeleri üzerinden değerlendiren bir kuramsal çerçeve oluşturmaktadır. Bu dört gösterge, sezgisel veya niteliksel yönler göre derinleştirilirken, nicel ölçütlerle birlikte değerlendirme potansiyeli taşımaktadır. Buna göre tanımlanan dört temel göstergenin içeriğini, (i) kullanım kolaylığı, görünürlük, erişim kolaylığı, içinde hareket etme (convenience to use, visibility, easiness to get to, move within); (ii) mekânda bulunmak için sebep sağlamak, canlılık ve benzersizlik (providing a reason to be in a space, vitality and uniqueness); (iii) güvenlik, temizlik, yeşillik, karakter, çekicilik (safety, cleanliness, greenness, being full of character, attractiveness); (iv) komşuluk, dostluk, etkileşim, çeşitlilik, gurur (fostering neighborliness, friendship, interaction, diversity, pride); oluşturmaktadır. Mehta (2007), çok değişkenli Kamusal Mekân İndeksini (Public Space Index) kullanarak, kamusal mekân kalitesini kapsayıcılık, anlamlılık, güvenlik, konfor, memnuniyet (inclusiveness, meaningfulness, safety, comfort, pleasurability) göstergeleri ile değerlendirmek üzere kuramsal bir çerçeve oluşturmaktadır. Ewing ve Clemente (2013), kamusal mekânda özellikle yaşanabilirlik boyutunun ölçülmesinde, görüntülenebilirlik, görsel çevre, insan ölçeği, şeffaflık, karmaşıklık (imageability, visual enclosure, human scale, transparency, complexity) göstergelerini tanımlamaktadır. Oliveira (2013), kentsel dokuda yapı adasını oluşturan elemanlar üzerinden, bu elemanların kendi karakteristik özellikleri, birbirleri ile karşılıklı/ikili ilişkileri ve toplam/üçlü ilişkileri üzerinden yedi göstergeli bir değerlendirme çerçevesi oluşturarak, kamusal mekânın güçlü ve zayıf yönlerini tanımlamaktadır. Bu göstergelerin kapsamını; yol örüntüsünün sentaktik erişilebilirliği (accessibility of street system); parsellerin sentaktik erişilebilirliği (accessibility of plots); binaların yapım dönemi (age of buildings); yapı adası ve parsel dizisinin boyutları (dimensions of street blocks and plot series); yapı-parsel düzeni (alignment of buildings); bina yüksekliğinin sokak genişliğine oranı; bina kullanımı; oluşturmaktadır.

Yaşanabilirlik boyutu yüksek bir konut çevresinin oluşturulmasındaki önemine rağmen, başta ülkemiz olmak üzere gelişmişlik indeksi düşük birçok ülkede kamusal mekân kalitesi, birey ve toplumu fiziksel ve bilişsel yönden destekleyecek düzeyde görünmemektedir. Gelişmiş ülkelerde, kamusal mekân kalitesini artırarak yaşanabilir ve sürdürülebilir konut çevresinin geliştirilmesini

sağlayan tasarım stratejileri yaygınlık göstermesine rağmen ülkemizde bu konu ihmal edilmektedir. Bununla birlikte, bireylerin, toplulukların ve toplumun özgün nitelikleri, geçmiş mekânsal deneyimlerinin birikimi ile oluşan algı düzeyleri, kentsel/kamusal mekândan beklentileri değişkenlik göstermektedir. Bu olgu, kamusal mekân kalitesini belirleyen göstergelerin, eşdeğer bir ağırlığa sahip olmadığını, bu göstergelerin kamusal mekân kalitesine homojen düzeyde katkıda bulunamayacağını göstermektedir. Bu nedenle, kamusal mekân kalitesini oluşturan göstergeleri anlamak, kentsel dokuyu oluşturan yapı-parcel-yol bileşenleri ile ilişkisini irdelemek ve farklı bağlamlarda çözüm bulmak için konut çevresinde meskûn toplulukların beklentilerine özgü biçimde ağırlıklandırılmasını içeren bir değerlendirme çerçevesinin geliştirilmesi gerekmektedir.

2.1. Çalışmanın Kapsamı/Önemi

Kamusal mekân kalitesi, yerleşimlerin imajına ve kimliğine katkıda bulunurken, yerleşimlerin yaşanabilirlik düzeyini artırmaktadır. Buna karşın, kamusal mekân kalitesinin sürdürülebilirliği, kamusal mekânın fiziksel boyutunu oluşturan kentsel doku bileşenlerinin sürekli bakım, onarım ve iyileştirmesinde kullanılacak kaynakların sağlanması ile doğrudan ilişkilidir (Carmona & De Magalhaes, 2006). Bu anlamda, kamusal mekân kalitesinin artırılmasında, uzman iş gücü, donanım ve yatırım kaynaklarının eş güdümlü kullanımını içeren bir kamusal mekân yönetimi çerçevesinin önemi anlaşılmaktadır. Bu yönetim çerçevesi ile kamusal mekân kalitesinin artırılmasını sağlayacak olan stratejilerin gerçekleştirilmesinde, var olan sınırlı kaynakların, kamusal mekân deneyimini yükseltme potansiyeli ve yaygın etkisi daha yüksek olan kentsel doku bileşenleri üzerine aktarılması sağlanacaktır. Bu kapsamda çalışma, konut çevresindeki kamusal mekân kalitesinin artırılmasını sağlayacak göstergelerin, kentsel dokunun yapı-parcel-yol bileşenleri üzerinde belirlenmesini ve bu göstergelerin konut çevresinde kamusal mekân kalitesinin artırılmasına olan katkı miktarını ölçmeyi hedeflemektedir. Böylece, kamusal mekân kalitesinin artırılmasında kullanılacak sınırlı kaynakların, oluşturacakları yaygın etkinin miktarına göre önceliklendirilmesini sağlayan bir kaynak yönetimi çerçevesine katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, özellikle küçük ve orta ölçekli yerleşimlerin kamusal yatırımlara sınırlı ölçüde erişimi göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın önemi daha belirgin biçimde anlaşılmaktadır.

3. Metodoloji

Çalışma temelde iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada kentsel mekânda kalite göstergeleri, ilgili kentsel doku bileşeni özelinde literatür araştırmalarına dayalı olarak belirlenmektedir. İkinci aşamada ise belirlenen kalite göstergelerinin toplam kamusal mekân kalitesine etki düzeyleri AHP yaklaşımı ile belirlenmektedir.

3.1. Kamusal Mekânda Kalite Değerlendirme Ölçütlerinin Belirlenmesi

Çalışma, konut çevresinde kamusal mekân kalitesinin yere-kişiyeye özgü biçimde ve kantitatif olarak ölçülmesini amaçlarken, kamusal mekân kalitesinin artırılmasına referans olacak verilerin oluşturulmasını hedeflemektedir. Çalışma kapsamında, kamusal mekân kalite ölçütlerinin belirlenmesinde yere-kişiyeye özgü, bağlamsal bir metodoloji geliştirilmektedir.

Kent hem toplumsal hem de fiziksel boyutta tezahür içeren bir mekânsal düzendir. Yapı adası ise, öncelikli olarak kamusal hareketliliği sağlayan yol örüntüsü ile bu örüntüyü kuşatan parseller ve üzerindeki yapılardan oluşan, kent formunun temel bileşenidir (Conzen, 1960; Moudon, 1994; Whitehand, 2001).

Yapı adasını oluşturan fiziksel kompozisyon içerisinde bireylerin algı ve biliş düzeyi, kamusal mekânsal kalite göstergeleri üzerinden belirlenmektedir. Kamusal mekân kalitesinin artırılmasına yüksek düzeyde katkı veren erişilebilirlik, yoğunluk, çeşitlilik, süreklilik gibi kentsel eylemler, kent formunun temel bileşeni olarak yapı adasının elemanları üzerinden sağlanmaktadır; yapı-parcel-yol (Oliveira, 2013). Buna göre yapı adası, yol-yapı-parcel üçlüsünden bağımsız bir form bileşeni değil, bunların evrensel kümesidir. Bu bağlamda çalışma kamusal mekân kalite göstergelerini yol-yapı-

parşel üçlü bileşenleri ile eşleştirerek, yapı adası için bütüncül bir mekânsal kalite değerlendirme çerçevesi oluşturmaktadır.

Çalışma yönteminin birinci aşamasında, kapsamlı literatür araştırmasına dayanarak, kentsel mekân kalitesini belirleyen ölçütler tanımlanmaktadır. Tanımlanan ölçütlerin içeriğini (i) yollar için, konfor, kapsayıcılık, cazibe; (ii) yapılar için, çeşitlilik, konfor, estetik; (iii) parseller için, erişilebilirlik, potansiyel, geçirgenlik olgu ve kavramları oluşturmaktadır.

3.1.1. Yapı bileşeni kalite göstergeleri

Çeşitlilik: Gündelik yaşam için alternatif üreten işlevler ile güvenli ve çekici bir ortam. Konfor: Sokaktan binaya kolay erişim, giriş-çıkış ve ergonomik konfor. Estetik: Binanın boyut (ölçü-oran) ve cephe yüzeyinin oluşturduğu görsel etki ve psikolojik konfor.

3.1.2. Parsel bileşeni kalite göstergeleri

Erişilebilirlik: Donatı alanlarına, aktif yeşil alanlara, toplu ulaşım araçlarına, ticaret alanlarına yakınlık. Potansiyel: Parsel biçimi, yoğunluğu, zemini ile yüksek (kamusal) etkileşim potansiyeli. Geçirgenlik: Parsel içerisine görsel-fiziksel erişilebilirlik sağlayan niteliklerin (duvar-ışgal).

3.1.3. Yol bileşeni kalite göstergeleri

Konfor: Yolun (trafik yükünü azaltarak) temiz yüzeyi ve peyzaj düzeni ile görsel ve bilişsel performansı ve deneyimi artırması. Kapsayıcılık: Yolun (trafik yükünü azaltarak) bedensel performansa uygun, engelsiz-ergonomik deneyim sunması. Cazibe: Yolun yaya ve alternatif/motorsuz araç deneyimini desteklemesi, duraklama potansiyeli

3.2. Kentsel Doku Bileşenlerinin Kamusal Mekân Kalitesine Etki Düzeyinin Belirlenmesi - AHP

Çalışma yönteminin ikinci aşamasında, kentsel dokuyu oluşturan morfolojik bileşenler tanımlanmaktadır; yapı, parşel, yapı adası, yol. Ardından morfolojik bileşenlerin kentsel mekân kalitesine etki oranları uzman görüşlerine dayanarak AHP modeli ile ağırlıklandırılmaktadır.

Konut çevresinin tasarımında, kamusal mekân kalitesini yükselterek, yaşanabilirlik boyutunu sağlayan göstergeler bağlamsaldır (Carmona, 2010). Bu anlamda, kamusal mekân kalitesini özellikle konut çevresinde yükseltecek olan kentsel tasarım stratejilerinin geliştirilebilmesi için, çalışmaya konu edilen mekânı deneyimleyen kullanıcıların mekân anlayışını ve bilinç düzeyini tarifleyen gösterge setleri oluşturulmalı ve bu göstergelerin, örneklem grup üzerindeki farklı düzeydeki etkileri göz ardı edilmemelidir. Bu amaçla çalışmada; kentsel mekânın morfolojik bileşenlerinin mekânın bütünlük kalitesine etki oranlarının, mekânı deneyimleyen kentlilerin ortak öncelik, bilinç ve algı düzeyine paralel olarak belirlenmesi amaçlanmaktadır. Etki oranlarının belirlenmesinde sistemli bir sürecin işletilmesi amacıyla analitik hiyerarşi sürecinin çözümleme kapasitesinden faydalanılmıştır. Kurgulanan analitik hiyerarşi sürecinde, kentsel öğeler, kentsel mekân kalitesi ölçüm kavramlarıyla ilişkilendirilmiş ve kent kullanıcılarının kavramlara ilişkin öncelikleri sorgulanmıştır.

AHP birçok kriterin bulunduğu karar verme süreçlerinde, kriterlerin etki derecelerinin belirlenmesine yarayan kantitatif bir yöntemdir. Genellikle farklı uzmanlık alanlarına sahip, ya da farklı beklentileri olan karar vericilerin bilgisinin derlenmesi gereken problemlerin çözümünde kullanılır. AHP ilk olarak Saaty (1977) tarafından bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Sonraki süreçte çok farklı araştırma alanlarında, araştırmayı kolaylaştıran bir araç olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle bütünü oluşturan kriterlerin etkisinin nesnel bir şekilde ölçülemediği, ya da tespit edilemediği, öznel yargıların bütünü olarak ifade edilmesi gereken araştırma konularında sıklıkla kullanılmaktadır. AHP'de sorun ve soruna etki eden kriterler hiyerarşik bir yapı içinde organize edilir. Sonuç ürün üzerinde etki sahibi her bir kriter, sonuca etki etme oranına göre önceliklendirilir.

Önceliklerin belirlenmesinde ikili karşılaştırma matrisleri kullanılır. İkili karşılaştırma matrislerinin kullanılması sayesinde daha anlaşılır ve analitik bir süreç işletilmiş olur. Karar

vericilerden ilgili karşılaştırmaya 1 ve 9 arasında puanlar vermesi istenir. Her iki kriter eşit önemde ise 1 değeri, birinci kriter ikinci kriterden çok daha önemli ise 9 değeri, ikinci kriter birinci kriterden çok daha önemli ise 1/9 değeri kullanılır. Kriterlerin arasındaki önem derecelerinin ölçülmesinde 1 ve 9 arasındaki diğer ara değerler ilişkinin durumuna göre kullanılır (Saaty, 2005).

Her bir kriter için ikili karşılaştırmaların tamamlanmasından sonra ilk olarak öncelik vektörlerine (priority vectors) erişilir. Bu öncelik vektörleri kriterlerin sonuç üzerindeki göreceli ağırlıklarını belirtmektedir. Ancak bu ağırlıkların kullanılabilir olup olmadığı öğrenmek için tutarlılık oranının (consistency ratio) hesaplarının yapılması gerekmektedir. AHP’de her ne kadar süreç göreceli olarak basitleşmiş olsa da, değerlendirmeye alınması gereken kriter sayısının fazlalığı, karar vericinin cevaplarında tutarsızlık oluşmasına neden olabilir. Tutarlılık oranının belirlenmesi için (1) numaralı formül kullanılır.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (1)$$

Formül (1)’de;

CR: Tutarlılık oranı,

CI: Tutarlılık indeksi (consistency index),

RI: Rastgele tutarlılık indeksi (random consistency index) değerlerini ifade etmektedir.

Rastgele tutarlılık indeksi, kriter sayısına bağlı olarak değişmekle birlikte, önceden belirlenmiş bir değerdir. 10 kriter sayısına göre rastgele tutarlılık indeksleri Tablo 1’de verilmiştir, daha fazla kriter için tutarlılık indekslerine Saaty (1980) kaynağından erişilebilir.

Tablo 1 Rastgele Tutarlılık İndeksleri

Kriter Sayısı	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0.52	0.89	1.13	1.25	1.35	1.43	1.47	1.50

(1) numaralı formülde bulunan CI (tutarlılık indeksi) değerini hesaplamak için (2) numaralı formül kullanılır.

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{(n-1)} \quad (2)$$

Formül (2)’de;

λ_{max} : En büyük (bazı kaynaklarda ortalama) Eigen değeri,

n: toplam kriter sayısı değerlerini ifade etmektedir.

Hesaplamalar sonucunda elde edilen tutarlılık oranı 0,10 değerinin altında ise öncelik değerlendirmeleri tutarlı kabul edilir ve kriter ağırlıkları modelde kullanılabilir. Eğer bu oran beklenen düzeyde değilse karşılaştırma matrisi tekrar gözden geçirilir.

AHP yardımıyla nesnel olarak ölçülemeyen kavramsal değerlere ilişkin ağırlıklar analitik bir yöntemle belirlenebilir. Aynı zamanda karar süreçlerinde farklı karar vericilerin yargılarına ihtiyaç duyulduğu sorunların çözümünde ortak bir değerlendirme yapılabilir. Birden çok karar vericinin ya da paydaşın yargısına ihtiyaç duyulan problemlerin modellenmesinde, AHP yöntemindeki ikili karşılaştırma matrisleri tek tek paydaşlara uygulanabilir ve farklı paydaşların aynı karşılaştırmaya ilişkin uygun gördüğü öncelik değerlerinin ortalaması alınarak tek bir matris oluşturulabilir. Ayrıca konuya ilişkin paydaşlar odak grup görüşmeleri ile bir araya getirilerek tek bir ikili karşılaştırma matrisi üzerinde grup bazında tartışılarak öncelik ataması yapılabilir.

Bu çalışmada varsayımsal bir kentsel mekân özelinde, kent kullanıcılarının değer yargılarının bütüncül olarak tespit edilebilmesi ve mekân kalitesine ilişkin önceliklerinin belirlenmesi amacıyla AHP yardımıyla bir kentsel mekân değerlendirme modeli geliştirilmiştir. Geliştirilen hipotetik

modelde ikili karşılaştırma matrisleri yazarlar tarafından kendi mesleki birikimleri ve öznel yargıları doğrultusunda doldurulmuştur. Model sonuçlarının hızlıca elde edilmesi, modelin işlerliğinin test edilmesi amacıyla bu yöntem tercih edilmiştir. Bu çalışma kapsamında hipotetik olarak kurgulanan model, ileriki çalışmalarda gerçek konut bölgeleri üzerinde ve ilgili konut bölgesinin gerçek kullanıcıları esas alınarak sınanacaktır.

Modelde kriterlere atanan ikili karşılaştırma puanları **Tablo 2**'de verilmiştir. **Tablo 2**'de yer alan karşılaştırma değerlerinin sütun toplamalarına bölünmesiyle elde edilen normalize edilmiş karşılaştırma matrisi **Tablo 3**'te yer almaktadır. **Tablo 3**'te satırların ortalaması alınarak öncelik vektörlerine, bir diğer adıyla kriter ağırlıklarına, erişilmiştir. **Tablo 3** aynı zamanda kentsel mekânın morfolojik öğelerinin toplam mekân kalitesine etki oranlarını göstermektedir. Erişilen kriter ağırlıklarının modelde kullanılabilmesi için tutarlılık indeksinin ve tutarlılık oranlarının hesaplanması gerekmektedir. **Tablo 4**'te ve **Tablo 5**'te bu hesaplamalara ilişkin bilgiler bulunmaktadır. **Tablo 5** incelendiğinde tutarlılık oranının 0,08 olarak bulunduğu görülmektedir. Bu değer literatürde (Saaty, 1980) belirtilen 0,10 değerinden daha düşük bir değer olduğu için, ikili karşılaştırmalar sonucu elde edilen kriter ağırlıklarının tutarlı olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 2 İkili Karşılaştırma Matrisi

		Yapı			Parsel			Yol		
		Çeşitlilik	Konfor	Estetik	Erişilebilirlik	Potansiyel	Geçirgenlik	Konfor	Kapsayıcılık	Cazibe
Yapı	Çeşitlilik	1.00	3.00	0.20	0.33	3.00	0.20	0.20	0.14	0.33
	Konfor	0.33	1.00	0.14	0.20	0.33	0.20	0.14	0.14	0.33
	Estetik	5.00	7.00	1.00	1.00	3.00	1.00	0.33	1.00	3.00
Parsel	Erişilebilirlik	3.00	5.00	1.00	1.00	3.00	1.00	1.00	0.33	3.00
	Potansiyel	0.33	3.00	0.33	0.33	1.00	0.33	0.33	0.33	0.33
	Geçirgenlik	5.00	5.00	1.00	1.00	3.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Yol	Konfor	5.00	7.00	3.00	1.00	3.00	1.00	1.00	5.00	3.00
	Kapsayıcılık	7.00	7.00	1.00	3.00	3.00	1.00	0.20	1.00	3.00
	Cazibe	3.00	3.00	0.33	0.33	3.00	1.00	0.33	0.33	1.00
	Toplam	29.67	41.00	8.01	8.20	22.33	6.73	4.54	9.29	15.00

Tablo 3 Normalize Edilmiş İkili Karşılaştırma Matrisi ve Ağırlık Değerleri

		Yapı			Parsel			Yol			Öncelik Vektörleri (Ağırlıklar)	Ögelere Göre Ağırlıklar
		Çeşitlilik	Konfor	Estetik	Erişilebilirlik	Potansiyel	Geçirgenlik	Konfor	Kapsayıcılık	Cazibe		
Yapı	Çeşitlilik	0.03	0.07	0.02	0.04	0.13	0.03	0.04	0.02	0.02	0.05	
	Konfor	0.01	0.02	0.02	0.02	0.01	0.03	0.03	0.02	0.02	0.02	0.21
	Estetik	0.17	0.17	0.12	0.12	0.13	0.15	0.07	0.11	0.20	0.14	
Parsel	Erişilebilirlik	0.10	0.12	0.12	0.12	0.13	0.15	0.22	0.04	0.20	0.13	
	Potansiyel	0.01	0.07	0.04	0.04	0.04	0.05	0.07	0.04	0.02	0.04	0.31
	Geçirgenlik	0.17	0.12	0.12	0.12	0.13	0.15	0.22	0.11	0.07	0.13	
Yol	Konfor	0.17	0.17	0.37	0.12	0.13	0.15	0.22	0.54	0.20	0.23	
	Kapsayıcılık	0.24	0.17	0.12	0.37	0.13	0.15	0.04	0.11	0.20	0.17	0.48
	Cazibe	0.10	0.07	0.04	0.04	0.13	0.15	0.07	0.04	0.07	0.08	

Tablo 4 Tutarlılık İndeksi Hesaplamaları

	Yapı	Yapı			Parsel			Yol			Eigen Değerleri	Eigen Değeri/Ağırlıklar
		Çeşitlilik	Konfor	Estetik	Erişilebilirlik	Potansiyel	Geçirgenlik	Konfor	Kapsayıcılık	Cazibe		
Yapı	Çeşitlilik	0.05	0.06	0.03	0.04	0.13	0.03	0.05	0.02	0.03	0.44	9.42
	Konfor	0.02	0.02	0.02	0.03	0.01	0.03	0.03	0.02	0.03	0.21	9.81
	Estetik	0.23	0.15	0.14	0.13	0.13	0.13	0.08	0.17	0.24	1.41	10.12
Parsel	Erişilebilirlik	0.14	0.11	0.14	0.13	0.13	0.13	0.23	0.06	0.24	1.31	9.76
	Potansiyel	0.02	0.06	0.05	0.04	0.04	0.04	0.08	0.06	0.03	0.42	9.61
	Geçirgenlik	0.23	0.11	0.14	0.13	0.13	0.13	0.23	0.17	0.08	1.36	10.06
Yol	Konfor	0.23	0.15	0.42	0.13	0.13	0.13	0.23	0.85	0.24	2.52	10.91
	Kapsayıcılık	0.33	0.15	0.14	0.40	0.13	0.13	0.05	0.17	0.24	1.74	10.20
	Cazibe	0.14	0.06	0.05	0.04	0.13	0.13	0.08	0.06	0.08	0.77	9.73

Tablo 5 Tutarlılık Oranı Hesapları

λ max (Ortalama Eigen Değeri)	Kriter Sayısı	CI ($\lambda_{\max} - n$)/(n-1)	RI	CR (CI/RI)	CR < 0.10 (Tutarlı)
9.96	9	0.12	1.47	0.08	

Buna göre, yollar 48%, yapılar 21%, parseller 31% oranında kentsel mekân kalitesini belirlemektedir. Son olarak, kentsel mekân kalitesini belirleyen ölçütler ve kentsel dokuyu oluşturan morfolojik bileşenler kendi içerisinde ağırlıklandırılarak belirli bir çevrede ve belirli bir kitle için kentsel mekân kalitesinin toplam değeri elde edilmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kamusal mekân, kentsel dokuyu oluşturan fiziksel bileşenler; yapı, parsel ve yol bileşenleri ile bütüncül bir ilişki kurmaktadır. Kamusal mekân kalitesi, bu bileşenlerin tekil özellikleri ve birbirleri ile ilişkileri çerçevesinde oluşmaktadır. Her bileşenin mekân kalitesine etki oranı farklılık göstermektedir. Kentsel doku bileşenlerinin, kentsel mekânda kapladıkları alansal ve hacimsel büyüklük ilgi bileşenin mekân kalitesi üzerindeki etki oranının değişmesinin sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Bir diğer sebep ise ilgili soku bileşenin kamusal durumudur. Örneğin yapı adaları arasında kalan boşluklar, hareket alanları-yollar, yüksek kamusal özelliğine sahiptir. Bu nedenle yollar kamusal mekân kalitesi üzerinde diğer bileşenlere oranla daha yüksek etkiye sahiptir. Diğer kentsel doku bileşenleri olan yapı ve parseller ise yollarla kurduğu ilişki düzeyine göre kamusal oranına sahiptir. Yapı ve parseller, ikinci ve üçüncü boyutta kamusal alanları sınırlandırması, kamusal alanlardan görülebilmesi ve benzeri etkilerinden dolayı kümülatif kamusal mekân kalitesi üzerinde belirli düzeylerde etki etmektedir.

Mekân kalitesi çeşitli nesnel ölçütlerle belirlenebilmesine rağmen temelde kullanıcı deneyiminin sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifade ile mekân kullanıcılarının toplam tercih ve yargıları mekânın kalitesini belirlemektedir. Bu durumda kentsel dokuyu oluşturan bileşenlerin, kamusal düzeyi ve alansal-hacimsel büyüklüğü kullanıcı deneyimini doğrudan etkilemektedir. Sonuç olarak kamusal mekân kalitesinin ölçülebilmesi için kent kullanıcılarının eğilimleri, tercihleri ve algılarının sistemli bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, kentsel/kamusal mekân kalitesinin ölçülmesinde bütüncül bir değerlendirme yöntemi geliştirmektedir. Geliştirilen değerlendirme sisteminde, kamusal mekân kalitesini oluşturan göstergeler, mekân deneyiminin oluşumundaki katkılarına göre ağırlıklandırılarak toplam

kalite indeksine etki etmektedir. Böylece, kentsel doku üzerinde kamusal mekân kalitesinin belirlenmesine yönelik bütüncül yargılara dayanan bir toplam kalite değeri tanımlanmaktadır.

Çalışma kapsamında geliştirilen kamusal mekân kalite değerlendirme sistemi, ilgili kentsel doku özelinde, bölgenin kullanıcılarının deneyim ve tercihlerinin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Böylelikle kamusal mekân kalitesinin artırılması amacıyla gerçekleştirilebilecek eylemlerin öncelik sıralaması, kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda yapılabilir. Gelişmekte olan ülkelerde, özellikle küçük ve orta büyüklükteki kentlerde yerel idarelerin, yeterli maddi kaynağının olmaması nedeniyle mekân kalitesinin artırılmasına yönelik eylemleri kısıtlı kalmaktadır. Böyle durumlarda büyük maddi kaynak gerektirmeyen yerinde müdahaleler ile etki düzeyi geniş sonuçlar elde etmek gerekmektedir. Çalışmada geliştirilen değerlendirme sistemi, böyle bir senaryoda yerel idarelere eylemlerini önceliklendirmede yardımcı bir araç olarak kullanılabilir.

Kaynaklar

- Carmona, M. (2010). Contemporary public space, part two: classification. *Journal of Urban Design*, 15(2), 157-173.
- Carmona, M., & De Magalhaes, C. (2006). Public space management: present and potential. *Journal of Environmental Planning and Management*, 49(1), 75-99.
- Carr, S. (1992). Public space. Cambridge University Press
- Conzen, M. R. G. (1960) *Alnwick Northumberland: A Study In Town-plan Analysis*, Institute of British Geographers Publication 27 (George Philip, London).
- Ewing, R., & Clemente, O. (2013). *Measuring urban design: Metrics for livable places*. Island Press.
- Gehl, J. (1987). *Life between Buildings*. New York: Van Nostrand-Reinhold.
- Greene, S. (1992). Cityshape communicating and evaluating community design. *Journal of the American Planning Association*, 58(2), 177-189.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York:
- Kaplan, R. (2001). The nature of the view from home psychological benefits. *Environment and behaviour*, 33(4), 507-542
- Madanipour, A. (1999). Why are the design and development of public spaces significant for cities? *Environment and Planning B*, 26, 879-892
- Mehta, V. (2013). *The street: a quintessential social public space*. Routledge.
- Moudon, A. V. (1994). *Getting to know the built landscape: Typomorphology*. In K. A. S. Franck & H. Lynda (Eds.), *Ordering Space: Types In Architecture And Design* (pp. 289-311). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Nasar, J. L. (1990). The evaluative image of the city. *Journal of the American Planning Association*, 56(1), 41-53.
- Oliveira, V. (2013). Morpho: A Methodology For Assessing Urban Form. *Urban Morphology*. 17(1) ss.21-33.
- Project for Public Spaces (2000). *How to turn a place around: a handbook for creating successful public spaces*. Project for Public Spaces Incorporated.
- Saaty, T. L. (1977). A scaling method for priorities in hierarchical structures. *Journal of Mathematical Psychology*, 15(3), 234-281. [https://doi.org/10.1016/0022-2496\(77\)90033-5](https://doi.org/10.1016/0022-2496(77)90033-5)
- Saaty, T. L. (1980). *The analytic hierarchy process: planning. Priority Setting. Resource Allocation*, MacGraw-Hill, New York International Book Company, 287.
- Saaty, T. L. (2005). *Theory and Applications of the Analytic Network Process*. 352.
- Smith, T. Nelischer, M., & Perkins, N. (1997). Quality of an urban community: a framework for understanding the relationship between quality and physical form. *Landscape and Urban Planning*, 39(2), 229-241.
- Whitehand, J.W. (2001). British urban morphology: the Conzenian tradition. *Urban Morphology* (5) ss. 103-109.
- Whyte, W.H. (1980). *The social life of small urban spaces*. Accessed April 16, 2023.

Kentsel Morfolojinin Oluşmasında Tasarım Yarışmalarının Etkisi: Antalya Örneği

Mehmet Nazım Özer¹

Özet

Antalya, özellikle 1980 yılı sonrası artan turizm ve kentleşme baskısı ile sosyal, ekonomik ve mekânsal olarak hızlı bir değişim ve gelişime konu olmuştur. Bu nedenle, kentin dönüşüm ve gelişimi, çeşitli planlama ve kentsel tasarım yarışmalarıyla elde edilen proje çalışmaları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır. Antalya'nın günümüz itibari ile karakteristik olarak algılanan kent dokusu büyük ölçüde 1960'lı yıllardan önceki plan uygulamaları ile ortaya çıkmıştır. 1980'lerden sonra yaşanan hızlı nüfus ve yoğunluk artışı sonucunda ise geçmişteki toplumsal yaşam ve mekânsal kullanımlar önemli değişime uğramış ya da ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda ise kamusal mekânda kesinti ile özellikle turizm yerleşimlerinde ithal örnekler yönelmek gibi uygulamalar sonucunda kent kimliği yitirilmiştir. Antalya'nın ilk kent planlama çalışması 1955 yılında yarışma ile elde edilen ve 1957 yılında İmar ve İskân Bakanlığı tarafından onaylanan plandır. Bu planda, kentin morfolojisi plan kararları ile kontrol altında tutulurken, 1980 yılından sonra onaylanan planlar ile kentin dönüşümü ve gelişimi denetlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde üretilen planlama çalışmalarının niteliği yüksek olması yanında uygulamadaki görüntü bu kararların denetlenemediği ve uygulamaya geçirilemediği, sonuç itibariyle planlama disiplininin sağlamadığıdır. Bu bağlam içerisinde Antalya, ülkemizde kentsel tasarım ve mimari proje yarışması düzenleyen kentlerin başında gelmektedir. Bu süreçte düzenlenen yarışmaların en önemlisi 1990 yılındaki Antalya kent merkezi içinde bulunan Kale Kapısı ve Çevresi Kentsel Tasarım Yarışması'dır. Yarışma projesi ile kent merkezinin morfolojisini biçimlendiren ve buna yönelik tasarım ilke ve siyasalarını ortaya koyan bir süreç tanımlanmıştır. Bu çalışmada, Antalya'da kent morfolojisinin değişimi ve bu değişimde yarışmalar (1957-1990) ile elde edilen kentsel planlama ve tasarım projelerinin katkısı irdelenmektedir. Yarışmaların kentsel dokunun oluşumuna yönelik bir amaç ve programının varlığı sorgulanırken; uygulama şansı bulan projelerin kentsel dokuya etkisi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antalya kalekapısı, Kentsel tasarım, Planlama ve tasarım yarışmaları, Kentsel Morfoloji

1. Giriş

Dünyadaki birçok şehir, zamanla değişen koşullara ve bu değişimi yönlendiren planlama ve tasarım kararlarına bağlı olarak, önemli değişim ve dönüşüm geçirmişlerdir. Şehirlerin bu zamansal değişimi kamusal mekânda imgesel ve fiziksel oluşumlara neden olmaktadır. Antalya'nın tarihsel gelişim sürecinde önemli bir yeri olan Kalekapısı kent merkezi ve Şarmpol Caddesi bu çalışmanın odaklandığı alan olmuştur. Bu çalışmanın amacı, kentin bellek mekânı olarak Antalya'nın morfolojik değişim süreçlerini kent planlama ve kentsel tasarım yarışmaları bağlamında analiz ederek kentin geçmişi ve bugünü arasında tarihi ve kentsel bir bağlantı kurmaktır.

Çalışmanın kapsamını, Antalya'nın gelişim sürecini analiz edebilmek ve seçilen örneklem alanlarının bu süreçlerde kentsel bağlamdaki yerini algılayabilmek amacıyla çeşitli ölçeklerde ele alınan planlama ve tasarım projeleri ile tarihi haritalar oluşturmaktadır. Bu kapsamda, seçilen örnek alanların kentsel ölçekte geliştirilen planlama kararlarından nasıl etkilendiğini analiz etmek amacıyla

¹ Yüksek Şehir Plancısı, mnazimoz@gmail.com

alan sınırı belirlenmiştir. Bu alan sınırları belirlenirken, bahsedilen planlama kararlarından tarihi, sosyal ve morfolojik olarak en yoğun etkilenen bölgeler seçilmiştir.

Çalışma, kentsel morfoloji alanının olanaklı kıldığı ve kent biçimini açıklayıcı iki öncü yaklaşım olan tarihsel-coğrafi ve tipo-morfolojik yaklaşımlar kapsamında ele alınacaktır. Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana önemli kentsel imgeleri barındıran Kalekapısı kent merkezi ile Şarampol Caddesi ve yakın çevresinin biçimlenmesinde 1955 Antalya İmar Planı ile 1990 Antalya kent merkezi içinde Kale Kapısı ve Çevresi Kentsel Tasarım Yarışma uygulamaları etkili olmuştur. Bu kapsamda; sokak dokusu, doluluk-boşluk ilişkisi, yapı adası-parcel ilişkisi, bina-parcel ilişkisi ve arazi kullanımı özellikleri planlama ve tasarım süreçleri ile birlikte ele alınacaktır. Morfolojik analiz yapmak üzere gerekli olan veriler, o dönemki planlama çalışmaları, hâlihazır haritalar ve Google Earth üzerinden elde edilecek ve gözlemlerden yararlanılarak değerlendirilecektir. Konuya ilişkin daha önce yapılmış çalışmalardan da literatür araştırması yapılarak faydalanılacaktır.

- Kent merkezinin morfolojisini nasıl dönüştürmüştür/dönüştürmektedir?
- Kalekapısı ve şarampol caddesi yakın çevresi ile kentsel mekân kurgusu ve mekânsal bütünleşme kurabilir mi?

Bu amaç doğrultusunda seçilen örnek alanlar; üç dönemde incelenmiştir. Bu dönemler;

- **Birinci Evre (-1939)** kentin kuruluşundan Antalya'yı Güzelleştirme ve Tanıtma Cemiyeti dönemi ile biten **plansız büyüme dönemi; tarım kenti Antalya,**
- **İkinci Evre (1940-1994)** İkinci Dünya Savaşı sonrasında Antalya'yı Güzelleştirme ve Tanıtma Cemiyeti ile başlayan kamusal yatırımlar, Antalya İmar Planı Yarışması ve 1960 Anayasası ile ülkemizde planlı dönemin başlaması ve şehrin tarımsal üretimden turizm yatırımlarının arttığı ve hızlı büyüdüğü, **kentsel büyümenin başladığı dönem; turizm merkezi Antalya,**
- **Üçüncü Evre (1995 sonrası)** ise turizm metropolüne dönüşen kentin birçok alanının yeniden dönüşümü **kentsel yenileme ve değişim dönemi; turizm metropolü Antalya.**

Bu araştırma, Ordu İli, Altınordu İlçesi, Taşbaşı, Zaferimilli, ve Aziziye mahallelerinde toplam 37,30 ha'lık sit alanında kentsel doku özelliklerinin incelenerek karakteristik özelliklerin analitik yöntemlerle belirlenmesi ve kimliği oluşturan bu özelliklerin korunarak alanın çağdaş koşullara ve yeni ihtiyaçlara sağlıklı ve sürdürülebilir çözümler üretilmesi sürecinde yol gösteren bir rehber oluşturmayı amaçlamaktadır.

2. Kalekapısı Kent Merkezinin ve Şarampol Caddesinin Kentsel Gelişim Süreci

13. yüzyıldan beri ticari faaliyetlerin sürdüğü Kalekapısı; 9. yüzyılda inşa edilen Varoş Kapı ve beşgen Burç (saat kulesi) ile tarihsel referansları içeren bir bölgedir. Bu bölge 1950'li yıllara kadar Kapuağzı, Pazar Kapısı olarak da adlandırılmıştır.

Şekil 1 Çalışma alanı; Kalekapısı kent merkezi ve Şarampol Caddesi (Kişisel çalışma.)

Kalekapısı kelimesi, Antalya ve Antalyalı için belli bir alanı tanımlamakta ve kentin kolektif belleğinde özel bir anlam ifade etmektedir. Kalekapısı, kent merkezi iç kale ile dış dünyayı bağlayan bir odak noktasıdır. Kalekapısı Antalya'nın, Sur içinden Uzunçarşı Sokak ile sur dışında Şarampol Kapalı Yolu ile dışa açılan önemli nirengi noktalarından biridir.

Şekil 2 Evreler içerisinde Antalya kenti (Kaynak: Kişisel çalışma.)

Antalya her dönem göç alan bir yerleşme olması nedeniyle sosyal ve kültürel kimliği değişime uğramıştır. Helenistik Dönemde çeşitli ırklar ülkesi anlamına gelen Pamphylia Bölgesinde yer alan Antalya'nın sosyal ve kültürel kimliği, farklı tarihsel dönemlerde kent içinde yaşayan etnik gruplar ile şekillenmiştir. 1922 yılında mübadele ile yaşanan Rum Türk nüfusun yer değiştirmesi, Arap, Girit, Yunan göçmenleri ve Ermenilerden oluşan etnik kimliği ile değişime uğramış ve kent biçimlenmiştir. Diğer kentlerde olduğu gibi Antalya kentinde de kentlinin tarihsel dönemler boyunca değişmesi ve kendi köklerinden gelen dini, sosyal ve kültürel geleneklerin, kent kimliğini şekillendirmesinde etkili olduğu görülmektedir (Yağcı, 2009).

▪ **Birinci Evre (-1939) plansız büyüme dönemi; tarım kenti Antalya**

Korykos adında bir balıkçı köyü olan Antalya, Bergama Kralı II. Attalos tarafından İÖ. 159–138 yıllarında kurulmuştur. O yıllarda Attaleia olarak adlandırılan Antalya kenti, Pamphylia körfezinin kuzeyindeki kentlerin; güney kent (tersane ve askeri liman, Korykos) ve kuzey kentin (ticaret liman, Olbia'nın) birleştirilmesi ile oluşmuştur (Çimrin, 2007).

O dönemki kentin topografik yapısına ve kentin biçimine bakıldığında, ticari ve siyasi yaşamın yani toplumsal yaşamın merkezi agora ve forumun Kesik Minarenin etrafı olduğu tahmin edilmektedir. Antik dönemde liman ve agorayı birbirine bağlayan yolların Kırkmerdiven, İskele Sokak ve Mermerli Parkının kuzeyinden geçen Mermerli Sokak olduğu düşünülmektedir (Çimrin, 2007).

Şekil 3 Yıkılmadan önce sur duvarları ve göbek suru, Atatürk Caddesi-1914, Saat Kulesi (Certel, 2019)

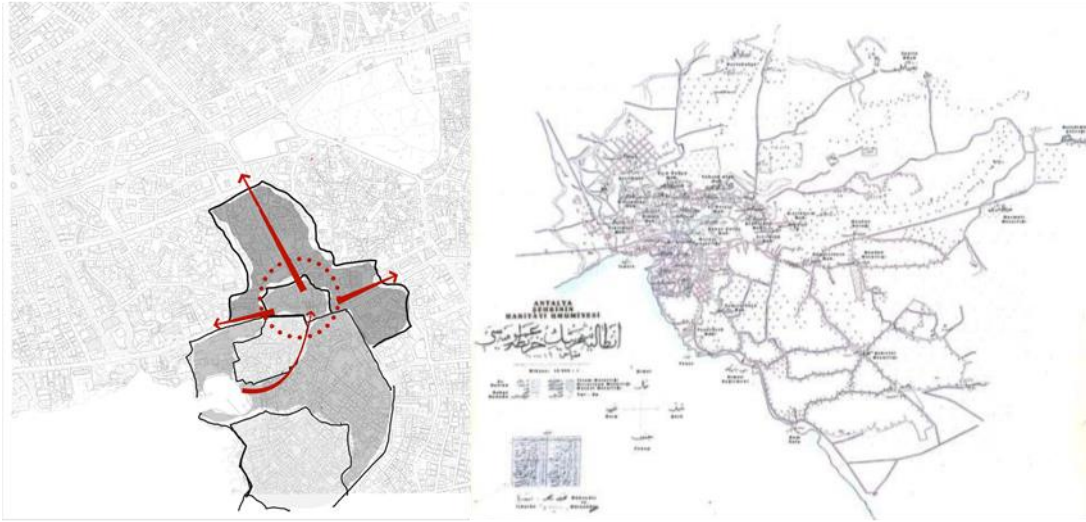
Bizans döneminde Akdeniz'deki doğu ve batı ticaretindeki uluslararası bir aktarma merkezine dönüşmesiyle kent, ekonomik bir refah düzeyine ulaşmıştır (Çimrin, 2007). Bu nedenle kentin savunması için Roma surlarının etrafına gömlek suru denilen daha alçak ikinci bir sur duvarı inşa edilmiştir. Bu dönemde, o zaman "Varoş Kapısı" olarak adlandırılan yeni bir kapı "Kale Kapısı" ve

hemen yanında yer alan 5 köşeli bir kule (bugünkü Saat Kulesi) inşa edilmiştir. Bu kule 9.yüzyılda inşa edilmiş olup Orta Bizans Döneminin en önemli yapılarından birisi olarak görülmektedir. Kalekapısı ismi ve simgesel yapısı Bizans döneminde biçimlenmeye başlamıştır.

Antalya kenti, Bizans dönemi kale-kent modeline örnek oluşturmaktadır. Çünkü kent surların içinde gelişmiş, yönetsel ve askeri faaliyetler daha çok kuzeyde iç kalede toplanmış ve merkez işlevi ise Liman ve Kale kapısı arasındaki Kırkmerdivenler ile Uzun Çarşı Sokağı omurgası üzerinde toplanmıştır.

Antalya, Anadolu'da Selçuklu yönetimine geçen ilk liman kentidir. Bu nedenle kentin liman kimliği özellikle devam ettirilmiştir. Ayrıca kent, bu dönemde özellikle İstanbul ve Mısır arasındaki en kısa yol üzerinde olması nedeniyle uluslararası ticarete önemli bir yere sahip olmuştur. Deniz ve karayolu ile yapılan ticaretin desteklenmesi amacıyla Selçuklular bu dönemde birçok han, pazaryeri ve çarşı inşa etmişlerdir. Bunlar: Bezir, Kapan, Dorvalı, Pirinç, Murat Paşa, Çavuş, Urum Ali, Serçe ve Dizdar Cafer Ağa hanlarıdır. Şehrin ticaret merkezi ise Yivli minare caminin güneyindeki Türk Mahallesinde, İç Kalede ve Kalekapısında yoğunlaşmıştır.

Şekil 4 Kentin Kalekapısına doğru taşması (Kaynak: Kişisel çalışma)

Şekil 5 Antalya Şehrinin Haritayı Umumiyesi, G. Scarpa-1920, (Cetel, 2019)

17. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan dönemde bölgesel ve küresel gelişmeler sebebiyle değişen ticaret hatları Antalya'nın ticari liman olarak önemini ortadan kaldırmış ve kentte bir durgunluk süreci baş göstermiştir. Bu durum kentin yapıları çevresi ile beraber sosyoekonomik dokusunu da etkilemiştir.

17. yüzyılda Osmanlılar döneminde surlar bir kent elemanı olarak önemini yitirmiş ve kent, sur kapılarından (özellikle Kale Kapısı Varoş Kapısı) dışarı doğru gelişmeye başlamıştır. Selçuklu döneminden beri şehrin ticaret merkezi olarak kullanılan Kalekapısı, kentin ve ticaretin sur dışına taşmasındaki referans noktası olmuştur.

Osmanlı döneminde Antalya Kentinin iki önemli ticaret merkezi oluşmuştur. Kalekapısında; daha çok kente yönelik ticaret kullanımların yer aldığı bir çarşı, hemen yanında Pazar hamamı ve kuzeyinde Balbey Camisinin yer aldığı bir merkez görülmektedir. Limanın batısında kalan çarşı ise daha çok depo ve gümrük yapıları gibi liman işlevlerine dönük olmasına rağmen çarşı, cami ve kahvehanenin de bulunduğu görülmektedir (Barım, 2006).

19. yüzyılda Osmanlı modernitesi sonucunda ortaya çıkan yeni kurumlar kentsel mekânda yeni çekim bölgeleri oluşturmuşlar. Bu durum, kentin sur dışına çıkmasını sağlamış ve kentin en önemli

yapıları (han, hamam, cami gibi) kale dışında yapılmaya başlanmıştır. Bu durum kentin 19. yüzyılın sonlarında, tarımsal bir gelişme yaşamasına neden olmuştur (Çimrin 2007).

Antalya 1850’li yıllara doğru, Kaleiçi olarak adlandırılan yerleşimi ile sur dışında oluşan çarşısının birbirinden ayrıldığı, geleneksel bir kent görünümündeydi. Surların çizdiği sınırın ötesinde, kentin çarşısı, çarşının etrafındaki mahalleler, Müslüman mezarlığı ve bahçeler bulunmaktaydı. 1900’lü yıllara doğru kente yönelik göçler ve yaşanan ticari canlanma da kentin morfolojisini etkilemiş gözükmemektedir (Çimrin, 2007). Ancak, Antalya’daki gelişme ve ticari canlılık sürdürülebilir olmamıştır. Özellikle II. Meşrutiyet’in ilanı öncesinde, Antalya, imparatorluğun en çok ihmal edilmiş kentleri arasında yer alıyordu. Hatta bu dönemde yıkılmak üzere olan surlar, kent sakinlerinin hayatlarını tehdit etmekte olup, kale hendeklerinde biriken sular, olasılıkla hastalıklara sebep olmuşlardır.

1914 tarihindeki I. Dünya Savaşı’nın öncesi ve sonrasındaki gelişmeler, Antalya ticaretinin neredeyse tamamını sağlayan deniz seferlerini aksatmıştır. Antalya’nın dış dünya ile olan bağlantısı kopmuş ve kent önemini yitirmeye başlamıştır. Mondros Ateşkesi ile birlikte yeni bir pazar arayışında olan İtalyanlar, Antalya’yı işgal etmiştir.

İtalyan Konsolosu Marki Faranti, surları, Romalıların ve İtalyanların mirası olarak görmüş ve korunması için çalışmalar yapmıştır. Ayrıca işgal kuvvetlerinin deniz ulaşımına da önem vermeleri nedeniyle liman İtalyanlarca genel onarımdan geçirilmiştir. Kalekapısı ve çevresi sadece fiziksel yapısı ile değil sosyal olayları ile de kentin hafızasını oluşturmuştur. İşgal altındaki Antalya’nın ilk şehidi Mustafa Haşmet, bir İtalyan asker tarafından Kalekapısı’nda şehit edilmiştir.

İtalyanlar, 1920 yılında Antalya’nın ilk imar planını İtalyan mühendis G. Scarpa’ya yaptırmıştır. Bu planda Kaleiçi ve çevresinde bulunan mevcut mahalleler korunmuş ve yeni açılan Şarmpol caddesi de bu planda görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk on yılında ise modernleşme ideolojisi ülkedeki devrimlerin ve gelişmelerin başlıca itici gücü olmuştur. Bu dönemde planlama çalışmasından ziyade kentte imar ve iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu bağlamda 1920’lerin ikinci yarısında kadın ve erkeklerin bir arada toplumsallaşabilecekleri, açık havada gerçekleştirilecek toplantılar için Tophane Parkı açılmıştır (Çimrin 2007).

Antalya’ya artan göç ve ortaya çıkan ticari hareketlilik ile birlikte surlara yönelik ilk bilinçli yıkım girişimi 1874 yılında ortaya atılmış olmasına rağmen yıkım çalışmaları 1929 yılında başlamıştır. “Yıkılmak suretiyle yapmak” kentin yeniden biçimlenmesinde önemli bir referans noktası olmuştur.

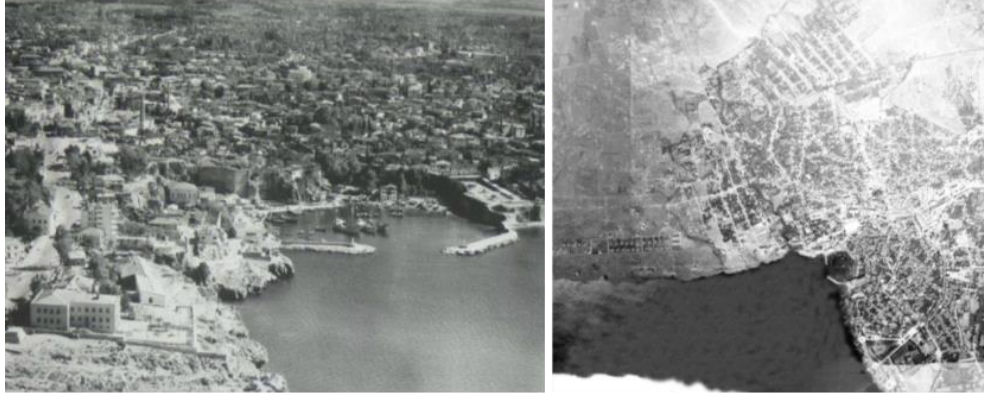
1930 yılının başlarında devrin Belediye Başkanı Hüsnü Karakaş döneminde Antalya surlarının Kalekapısı’ndan başlayarak Hadrianus Kapısı arasındaki kısmının yıkımı tamamlanmıştır Çimrin (2007), o günlerde Kaleiçi’nin rüzgâr almadığından halkın yakındığı, yaz aylarında güneşin akşama kadar devam eden sıcaklığını içine çeken bu kalın duvarların Belediye tarafından yıktırıldığını aktarmaktadır. Surların yıkılmasıyla Kale Kapısı’ndan Belediye İşhanı’na doğru genişletilen yolun iki yanına “Yeni Çarşı” adı ile modern tek katlı dükkânlar yaptırılmıştır (Çimrin, 2007).

Çimrin (2007)’in aktardığına göre, Antalya’yı ziyaret eden Atatürk, Karakaş’ın “Paşam, kent nefes alsın diye kaleleri yıktırdım.” demesine karşılık olarak yeni binaları göstererek, “O kaleleri yıktırdın da bu kaleleri neden yıktırdın?” sorusunu yöneltmiştir. Kaleiçi’nin çeperinde kalın sur duvarlarının iklim bahane edilerek yıkıldığını ve bir arazi spekülasyonu yapıldığını da söylemektedir (Barım,2022).

Şekil 6 Antalya Yeni Çarşı 1936, Kasap Hali-Atatürk Caddesi (Certel, 2019)

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde küçük ve tenha bir kıyı kenti olan Antalya'da, Osmanlı dönemi kurumlarına ait Antalya Belediye Binası (1962 yılına kadar) ve Vilayet Binası (1973 yılına kadar) gibi yapıların çoğu ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenerek kullanılmıştır. Kentin önemli okullarından biri olan ve Osmanlı döneminde "Sultani" adıyla kurulmuş Antalya Lisesi, Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet ilkokulları da kent merkezi içerisinde yer almaktadır.

Şekil 7 Antalya kent merkezi genel görünüm ve havadan (Certel, 2019)

1931 yılında Vecihi Hürkuş'un Antalya'ya iniş yapmasının ardından, arızalı uçak kentin caddelerinden geçirilerek, bugünkü Dönerciler Çarşısı'nın güneyinde kale surları dibinde çalışan bir marangoz ustasının atölyesinde tamir edilmiştir (Çimrin 2007).

Kalekapısının günümüze ulaşan en önemli yapısı ise beşgen burçtur. Bu burç II. Abdülhamid Dönemi'nde Sadrazam Küçük Said Paşa tarafından saat kulesine çevrilmiştir. Bu bölgenin öne çıkmasına ivme kazandırarak Osmanlı modernitesi etkisinde ortaya çıkan saat kulesi, simgesel önemi ile bölgeyi, merkezi bir çekim noktasına dönüştürmüştür.

▪ **İkinci Evre (1940-1995) kentsel büyümenin başladığı dönem; turizm merkezi Antalya**

Bu dönemde Antalya kentinin fiziki yapısının ve kültürünün gelişiminde önemli bir figür; 1940-45 yıllarında Antalya Valiliği yapan Haşim İşcan'dır. İşcan, Antalya'yı Güzelleştirme, İmar ve Tanıtma Cemiyeti ile ikinci dünya savaşının ekonomik ve sosyal etkilerine rağmen kentin fiziki mekânında önemli kamusal yatırımlar gerçekleştirmiştir. Yeni ve modern mahallerin oluşturulmasını sağlayarak Türkiye'de efsane haline gelen bu imar çalışmaları, **Yazar Vala Nureddin'in (1944) yazdığı "Bir Türk Şehrinde İmar Coşkunuğu"** isimli, Antalya'yı anlatan piyesi Ankara Radyosunda oynanmıştır.

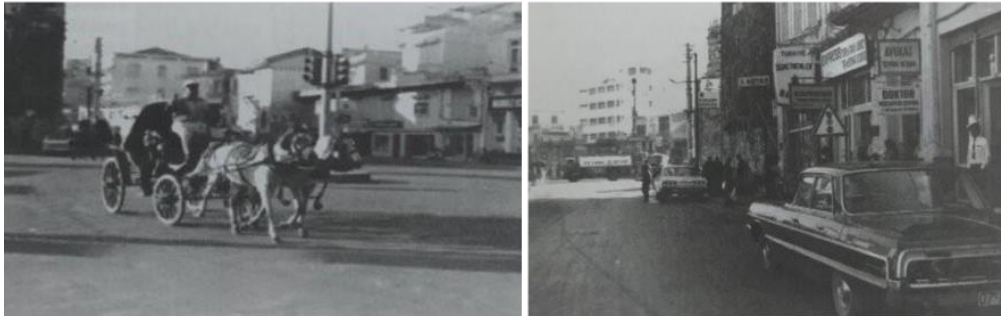

Şekil 8 Ali Çetinkaya Caddesi ve Atatürk Caddesi yol yapım çalışması 1943 (Çimrin, 2007)

İşcan, kentin yeşil alanlarının artırılması (Atatürk Parkı, İnönü (Karaalioğlu) Parkı, falezler üzerindeki diğer parkları), kentin önemli caddelerinin açılması (Ali Çetinkaya Caddesi açılması, Atatürk Caddesinin genişletilmesi), kentin eğitiminin geliştirilmesi (İnönü İlk Okulu, Kız Enstitüsü, Doğumevi Hastanesi, Kent Kütüphanesi), Cumhuriyet Caddesinin açılması ile birlikte tarihi surların önünde ve kentsel sit alanlarının içinde işhanı, çarşı ve banka binalarının yapım sürecini başlatmıştır.

Düden Çayı, Yedi Arıklar ile kentin yedi kola dağılarak Kalekapısı ve Kaleiçine ulaşmaktaydı. Bu kollardan bazılarının kale hendeğine ulaşmaktadır. Ali Çetinkaya ve günümüzde hala Atatürk Caddelerindeki bulunan kanal ile simgelenmektedir.

Cumhuriyet Dönemi'nde, Şarampol Caddesi boyunca manifaturacı dükkânları, Hükümet Caddesi boyunca yazıhaneler ve avukatlık büroları, Dönerciler Çarşısı boyunca da Manavlar Sokağı bulunmakta ve bunlar kentsel bir odak olarak Kalekapısı'ndan beslenmekteydi. Yine kapı çevresinde, sahaflar, yemeniciler, saraçlar, lonca, kalaycı, demirciler çarşısı bulunmaktaydı. Halk büyük miktardaki bakkaliye ihtiyacını Kale Kapısı ve Saat kulesi etrafındaki dükkânlardan satın alırdı. Ayrıca, 1950'li yıllara kadar otobüs terminali Kalekapısı'nda bulunmaktaydı, faytonların, taksilerin ve otobüslerin geçiş ve bekleme durakları da burada yer almaktaydı (Çimrin 2007).

Şekil 9 Kalekapısı'nda faytonlar ve taksi durağı 1960 (Çimrin, 2007)

Kentin kentsel odak olarak Kalekapısı'nı kendine referans aldığını çeşitli eylemlerden ve protestolardan da izlemek mümkün görünmektedir. Kalekapısı önünde; tellal duyuruları yapılmakta idi, örneğin; 1950'lere kadar süren Antalya İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp idama mahkûm edilenlerin asılması, ("sallandıracaksın birkaçını Kalekapısı'nda, bak o zaman nasıl düzeler" deyişine neden olmuştur), 1912 seçimlerinden sonra, yirmi kadar üyenin istifalarını burada açıklaması gibi (Çimri, 2007).

Aslında bu dönem aynı zamanda kentte kamu yatırımlarının ve sanayinin başladığı dönemdir. 1952 yılında Antalya'da tarımsal gelişme ve tarıma dayalı sanayinin kurulmasında önemli rol oynayan Antbirlik (Antalya Pamuk ve Narenciye Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) kurulmuştur. 1956 yılında Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikasının temeli atılmış, 1961 yılında üretime başlayarak kentteki işsizlik sorununu çözülmüştür. Aynı yıl Antalya Kepez Elektrik Santrali ile Antalya Ferrokrom

Fabrikası kurulmuştur. Cumhuriyet tarihinin en önemli sanayi kuruluşu olan bu fabrikalar, Antalya nüfusunun hızla artması ve bununla beraber işsizliğe çözüm olması amacıyla kurulması yanında lojmanı, sosyal tesisleri ile modern kentsel yaşamın yansımalarının olduğu yerlerdir (Barım, 2022).

Tüm yurtta, 1930 yılından 1949 yılına kadar 4 kentin imar planı yarışması yapılırken 111 yerleşmenin de imar planı hazırlanmıştır. Hatta 1950-1959 yılları arasında 447 yerleşimin imar planları hazırlanmıştır (İmar ve İskan Bakanlığı, 1973).

Diğer kentlere bakıldığında Antalya kentinin planlama çalışmaları ise oldukça geç başlamıştır. Özellikle 1950'li yıllar Antalya'da sanayileşmenin başlamasıyla birlikte kırdan kente göçle gelen nüfus artışının görüldüğü, kentte bundan sonra da artarak devam edecek olan kentleşmenin, mekânda yaratacağı sosyal, kültürel ve fiziksel değişimlerin yavaş yavaş başladığı ve kenti kurma çabalarının görüldüğü bir dönemdir.

Parçacı ve noktasal olarak biçimlenen Antalya'da şehir planlama çalışmaları 1951 yılında başlamıştır. Şelale Gazetesinde (22.01.1951) Antalya'nın imar durumunu tespit etmek için, İller Bankası'ndan, Mithat Yenen (İller Bankası Genel Müdür Muavini), Yüksek Mimar Nihat Yücel (Şehircilik Servisi) ve Sabri Yetişmen'den (Desinatör) teşkil eden bir heyet gönderildiği haberi yer almaktadır. Heyet, şehrin her tarafını dolaşarak, imar durumu ile ilgili tespitler yapmış ve Vali İ. Sabri Çağlayangil başkanlığında bir toplantı yapmıştır (Gönüllü, 2008).

Bu toplantıdan sonra kentin imar planı için Rapor hazırlığı başlamıştır. Dönemin Antalya Valisi Şefik San (14.Eylül.1953- 14.Nisan.1954) başkanlığında, Belediye Başkanı S. Ali Pamir (1948-1954), İl Bayındırlık Müdürü M. Ali Ütebey, Belediye Meclis üyeleri, Belediye doktoru, Sağlık, Millî Eğitim, Kadastro, Tapu Sicil, Kadastro, Vakıflar Müdürlükleri, Verem Savaş Derneği, Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanlıklarından katılan kurumsal yetkililer ile birlikte Emekli Müze Müdürü Fikri Erten ile serbest Y. Mühendis - Mimar Tarık Akıltopu'ndan oluşan İmar Komisyonunca 1954 yılında basılı bir rapor hazırlanmıştır (İmar Komisyon Raporu, 1954).

Toplam 20 sayfalık bu raporun ilk kısmı coğrafyaya bağlı doğal analizler; coğrafi durumu, iklim özellikleri, jeolojik durumu, şehrin civarı, tarihi durumu, ikinci kısmında sosyal kültürel ve mekânsal analizler; nüfus durumu, maarif durumu, sağlık durumu, tarım durumu, ticari ve iktisadi durum, seyrüsefer ve ticaret durumu, eğlence yerleri ve son kısım da ise mülkiyet, belediyenin durumu ve beklentileri içeren saptamalar; şehrin bugünkü durumu, toprak mülkiyeti, şehirde belediye durumu, şehir ihtiyaçlarının tespiti yapılmıştır (İmar Komisyon Raporu, 1954).

İller Bankası tarafından Antalya'da şehir imar planı için 1955 yılında planlama yarışması düzenlenmiştir. Antalya İmar Planı, Avrupa çapında şehirci mimar olan Alman Profesör Paul Bonatz, Brezilya'nın başkenti Brasil ve Çin'in Shangay kentlerinin İtalyan plancısı Luigi Piccinato gibi uzmanlar yanında Mişat Yenen, Burhanettin Onat gibi kişilerden oluşan jüri üyeleri ile yarışma yoluyla elde edilmiştir. Yarışmaya giren 30 proje, Belediye Meclis Salonu'nda sergilenmiştir. Yarışma sonucu Rauf Beyru, Turgut Tuncay, İlhan Artuner'den oluşan ekibin hazırladığı proje birinci olmuştur. Bu yarışmaya ait çok fazla bilgi olmadığından o dönemi yaşayan kişilerin anılarından da yararlanılarak görüş belirtilmiştir.

Antalya tarihçisi olan Çimrin (2007), seçilen projenin neden birinci olduğunu "Burası görkemli bir tarihi zenginliği olan, iklimi ve doğal güzelliğiyle bambaşka bir kent. Bu kent kentte kazma vurmuyacaksın, kendine has özelliklerini, dokusunu, kokusunu koruyacaksın." diyerek özetlemiştir.

Antalya'nın ilk mimarı Tarık Akıltopu (Sanayi-i Nefise-i Hayriye, 1949) ise bir anısında "İtalyan Piccinato gibi jüri heyeti bir proje üzerinde ısrarla durmuş. Sonradan öğrendim ki, bu proje akademiden arkadaşım, şimdi Antalya'da Karakaş Camii'ni yapmakta olan Turgut Cansever'in projesi imiş." Akıltopu yarışmada ikinci olan Antalyalı mimar Turgut Cansever ve ekibinin projesinde mevcut Antalya'ya pek fazla dokunmadığı ve bu bölgeye ufak tefek rötuşlar yapıldığını, yeni ve modern Antalya'yı Konyaaltı plajı üstündeki, bugün Devlet Hastanesi ve Akdeniz Üniversitesi'nin

olduğu platoya kurduğunu belirtmektedir. Eski kente dokunmayıp, sadece ufak düzenlemeler ile tarih ve doğal yapısını korumayı hedeflemiştir. Jüri tarafından beğenilen projeye jüride bulunan belediye temsilcileri tarafından “Bu proje, İtalya’da Venedik, Fransa’da Paris gibi kentlerin planlarına benziyor ve güzel bulunuyor ama belediyece uygulama imkânı yoktur” denilerek karşı çıktığını söylemiştir (Akıltopu, 2012).

Antalya Gazetesinde Mazlum Emin Adison projeleri gördükten sonra “Şu anda 50 veya 100 Yıl sonrasının Antalya’sında olmamanın yasını tutuyorum” diyerek Antalya imar planı hakkındaki görüşlerini güzellik ve yenilikleriyle şöyle açıklamıştır; “Antalya'nın en güzel yerinde yıkık dökük haliyle berbat manzara gösteren bugünkü askeri kışlada, bugünkü Hükümet konağının 3 misli konak ile, yarı çapındaki Adliye sarayı, çok büyük Ziraat Bankası ve diğer tesislerle Kalekapısı’ndan Hastane’ye kadar olan kısmın idari şehrimize bambaşka çehre verecektir.”

Rauf Beyru ekibince hazırlanan şehir planı, İller Bankası Genel Müdürlüğü’nce Bayındırlık Bakanlığına sunulurken 1957 yılında onanmıştır. Bu plana ilişkin bilgilere bir sonraki imar planı olan 1969 yılında Bülent Berkstan’ın hazırladığı analitik etütler raporundan ulaşılmıştır. Buna göre 1980 yılını hedefleyen plan, 500 bin nüfusu hedeflemektedir. Planın gelişme alanlarının batıda Konyaaltı plajı ile Bahçelievler’in kuzeyinde Atatürk Kültür Parkı kısmında, Araştırma Hastanesi ile Müze bölgesinde ve Işıklar – Mezbaşa bölgesinde yer aldığı görülmektedir. Sanayi bölgesi de bugünkü Demirmenönü mahallesinde yer seçmiştir.

Aslında yarışmada ekonomik, küçük, derli toplu olan plan birinci seçilmiştir. Akıltopu’nun bu projeye ilişkin görüşü şu şekildedir; “Tabii bu projenin kafi olmadığı, şehrin büyümesine genişlemesine cevap vermediği çok kısa zamanda ortaya çıkmış, 3 senede, 5 senede bir Tevsii (genişletme, yayma) imar planı yapılması gerekmiş.” Zaten 1957 yılında onanan planın yerine 1965 yıllarda yeni planlama çalışması başlamıştır.

Kent merkezi ise bugünkü cumhuriyet meydanı ile doğu garajı arasındaki Kalekapısı bölgesinde yoğunlaşmıştır. Burdur bağlantısını sağlayan Şarmpol Caddesi bu planda bir kentiçi yola dönüşmüştür. Çevresi de konut alanları olarak planlanmıştır. 1957 Planı nazım plan ölçeğinde olduğu için daha detaylı bilgiye ulaşamamıştır.

Antalya Belediyesince 1957 planına göre kent merkezinde bulunan bir kısım araziler istimlak edilerek eski yapılar yıkılmış ve meydan ve çarşılar inşa edilmiştir. Saat Kulesinin batısında bulunan alandaki pastane, kahvehane ve nakliyat ambarı yapıları yıkılarak şehirde, denize karşı bir açılım sağlanmıştır. Ayrıca Üç Kapılar Mevkii’nde de istimlak ile Paşa Camisi’nin önündeki meydan, Yeni Demirciler Çarşısının düzenlenmesi, Yeni Sanayi Çarşısı çalışmaları yapılmıştır. 1965 yılına kadar bu plan üzerinden çalışmalar yapılarak Antalya’nın kentleşmesi devam etmiştir (Gönüllü, 2008).

Şekil 10 1957 Beyru vd. Planı (Berkstan,1967, Kişisel Arşiv)

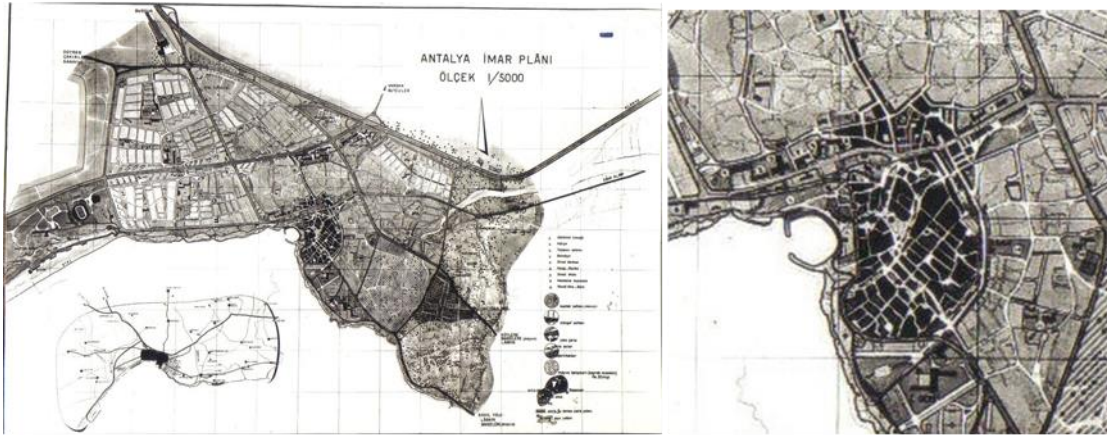

1957 Planına göre gelişme; Kaleiçi ile birlikte, batıda Bahçelievler, kuzeyde Şarmpol, doğuda Yenikapı mahalleleri ile sınırlı kalmıştır. Aynı yıllar içinde bugünkü Kalekapısı çarşısı oluşmuş ve Atatürk ve Şarmpol caddelerinin açılması ile merkez; güneyde Yenikapı'ya kuzeyde ise Kışlahan Oteline kadar genişlemiştir. Planda tutarlı bir gelişme stratejisi ve sosyal donatı alanlarının dengeli dağılımı öngörülmekle birlikte, göç ve nüfus artışı yeterince değerlendirilememiştir. Ayrıca planda, kentin özgün dokusu ve iklim özelliklerinin göz önünde bulundurulmayışı, kentsel mekânda geri dönülemez bir imar sürecini başlatmıştır.

1960 yılı, artan kentleşme hızının kentlerimizde olumsuz gelişmelere yol açtığı ve planlama çalışmalarını yönlendiren kanunların yetersizliği ve yeni paradigma arayışlarının kurumsal yapıya ve mevzuata da yansımaya başladığı bir dönemdir.

Ülkemizdeki kent planlama çalışmaları mevzuat yönünden yetersizliği anlaşılmış ve şehirciliğe yeni bazı yaklaşımlar getiren 6785 sayılı İmar Kanunu 1956 yılında çıkarılmıştır.

Türkiye'de 1960'lı yılların ilk yarısında birden çok sayıda bölge planı çalışması başlatılmıştır. İmar İskân Bakanlığında kurulan Bölge Planlama Reisliği, Zonguldak Bölgesi Ön Planını, Antalya, Çukurova, Doğu ve Güney Doğu Anadolu ve Elazığ – Keban bölge planlama çalışmalarını da tamamlamıştır (İmar ve İskân Bakanlığı, 1973).

Şekil 11 1969 Berksan planı (Kaynak: Kişisel Arşiv)

1965 yılında ise yeni bir imar planına gereksinim doğmuştur. O dönemki mevzuat kapsamında İller Bankasınca Bülent Berksan'a hazırlatılan 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı 1969 yılında tamamlanmış, ancak 1/1000 ölçekli uygulama imar planlarının yapımı tamamlanamamıştır. Ancak 1/5000 ölçekli plan detaylı hazırlanmıştır.

1969 planının kentsel analitik etüt çalışmaları 1965–1966 yılları arasında yapılmış ve bu çalışmalar sonucunda 1957 yılı planı revize edilmiştir. Bu planda Bahçelievler'deki falezler korunmuş ve Atatürk Kültür Merkezi yeşil ve spor alanı olarak işlevi değiştirilmiştir. Dokuma bölgesine İstasyon Binası önerisi geliştirilmiştir.

Kalekapısının Anafartalar Caddesi yönüne doğru kamusal yapılar ağırlıklı olarak yer alırken merkezin gelişiminin mevcut tarihi kent dokusuna bağlı olarak gelişimi öngörülmüştür. Şarmpol caddesi ve Atatürk Caddesinde yol boyu ticaret önerilmiştir.

1960-1965 yılları arasında Kalekapısı çarşısı oluşmuş, 1965-1970 yılları arasında, Kalekapısı ile Belediye işhanı arasında, caddenin güneyinde bugün de kullanımı devam eden ticaret fonksiyonları yerini almıştır. 1959 yılında İller Bankası tarafından yapılan plan 1976 yılına kadar geliştirilerek uygulanmıştır.

Bölgenin en büyük ticari limanı olan Antalya Limanı 1959 yılında, havaalanı ise 1960 yılında

tamamlanmıştır. Ulaşım yatırımları ile kentteki ticari faaliyetler artış göstermiştir. Bu yıllarda ticari yapı ihtiyacı artmış. Kentin mekânsal gelişiminde konut mahalleri ticaret merkezine dönüşmüştür. Kalekapısı, 1960'larda tarihi kent merkezi işlevinden ticaret merkezine dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşüm ile kentin fiziksel mekânında değişimler yaşanmıştır. Kent merkezinde ticari caddeler ve çarşılar oluşmaya başlamıştır.

Kale Kapısı Çarşısı, Ali Çetinkaya Caddesi üzerinde büro katlarının içinde bulunduğu Belediye ve Vakıf İşhanları (1970), Cumhuriyet Caddesinde ise meslek sahipleri ve turizm büroları için ofis apartmanları yapılmıştır. Bu dönemde, Kalekapısı çevresinde yer alan birçok özgün yapı yerini ticaretin yoğunlaştığı çok katlı yapılara bırakmıştır.

1970'li yıllara kadar Antalya merkezinin en geniş ve büyük caddelerinden olan Şarmpol Caddesi, Kalekapısından itibaren başlayıp, kuzeyde Giritli Mahallesinden devam eder, sonrasında çınar altında Şarmpol Kahvehanesi, bağ, bahçeler bulunurdu. Kalekapısı, 1970'lerden sonra da kentsel bir odak olarak önemini muhafaza etmiş gözükmemektedir. Burada bazı mitingler gerçekleşmiştir; örneğin 1 Mayıs 1980 İşçi Bayramı'nda, Kalekapısı'nda korsan yürüyüşler düzenlenmiştir.

Şekil 12 1967 Şarmpol Caddesi Kapalı Yol, Girit Adası'ndan gelen soydaşlarımıza Şarmpol mevkiinde yaptırılan tek katlı evler (Çimrin, 2007)

1974 yılında Güney Antalya'nın turizm alanı ilanı ve altyapı çalışmalarının başlaması, liman ve havaalanı kapasitesinin artırılması, eski liman ve Kaleiçi projesinin uygulamaya konulması, Antalya'nın ülke çapında çok önemli bir turistik merkez işlevi yüklenmesi gibi gelişmeler sonucunda yoğun bir yapılaşma talebi oluşmuştur.

Şekil 13 Antalya kent merkezi 1963 – 1975 (Barın,2022)

1978 yılında, Zühtü Can tarafından kapsamlı bir plan revizyonu yapılmış ve 1980 yılında onaylanmıştır. 1980 Planı, Antalya'nın kentleşmesinde 15 yıl etkili olmuştur. Bu planda ulaşım anketi

verilerine dayanarak ulaşım planı yapılmıştır. Kalekapısında bulunan idari yapılar, merkez batıya kaydırılmış ve batıda bir idari merkez önerilmiştir. Planda yapılaşma koşulları, TÜBİTAK'a yaptırılan araştırmalar kapsamında iklimsel konfora olanak sağlayacak şekilde belirlenmiştir.

1978 planı ile 100.Yıl Bulvarı ve Teomanpaşa Caddesi üzerinde merkezi kullanımların geliştirilmesi öngörülmüştür. Ancak bu planda merkeze aşırı yüklenme önlenememiş tarihi merkez ve çevresine getirilen yoğunluklara bağlı olarak koruma ve yenileme dengeleri sağlanamamıştır. Bunun yanında kent merkezini besleyen ana ulaşım akslarına cephe adalarda arkad kullanımlarının da yer aldığı 5 ve 7 katlı blok yapı düzeni "Ticaret" kullanım kararı olarak önerilmiştir.

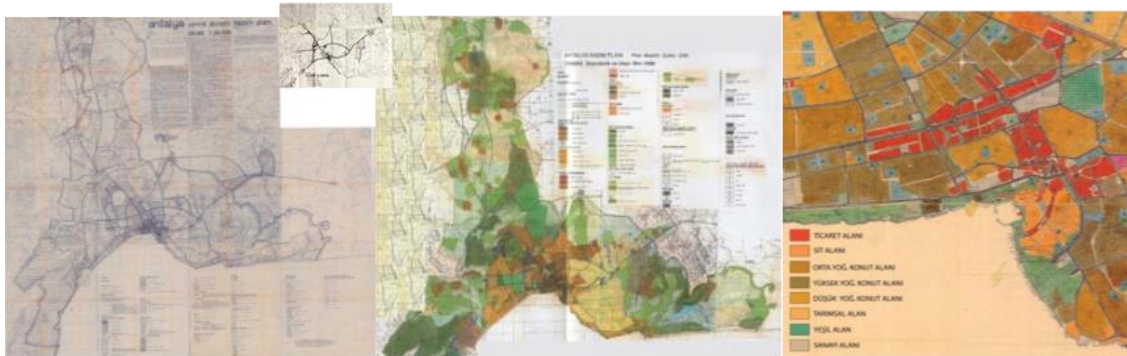
Kaleiçi ve Yat Limanı Bölgesi, Gayri Menkul Eski Eserler Anıtlar ve Yüksek Kurulunca 1973 yılında sit alanı olarak tescil edilmiştir. ODTÜ tarafından 1979 ve 1992 yıllarında hazırlanan Kaleiçi Koruma Geliştirme Planları ile Kaleiçi'ndeki pek çok yapı restore edilmiştir. Bölgenin turizm aktiviteleri ile bir bütün oluşturması, tarihi ve kültürel mirasa ekonomik işlerlik kazandırma düşüncesi ile pansiyon, lokanta, hediyelik eşya gibi satış üniteleri ve turizm acenteleri gibi turizme odaklı kullanımlar bu alanda yer seçmişlerdir. Kaleiçi'nin önemli bir turizm odağı olması Kalekapısı ve çevresini de canlandırmıştır.

"Antalya Bölgesi-Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Çevre Düzeni" (İmar ve İskân Bakanlığı, 1981) ve "Güneybatı Antalya Turizm Gelişme" (Turizm Bakanlığı, 1985) Projeleri, Antalya kentinin ana işlevinin tarımsal üretimden turizm merkezine dönüşümünü hızlandırmıştır.

1982'de Akdeniz Üniversitesinin kurulması ve 1983 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu'yla kentteki kültürel ve sosyal kamu yatırımları artmıştır. Kenti ziyaret eden turist ve üniversite öğrenci sayısının her yıl artması kent ekonomisinin canlanmasına neden olmuştur.

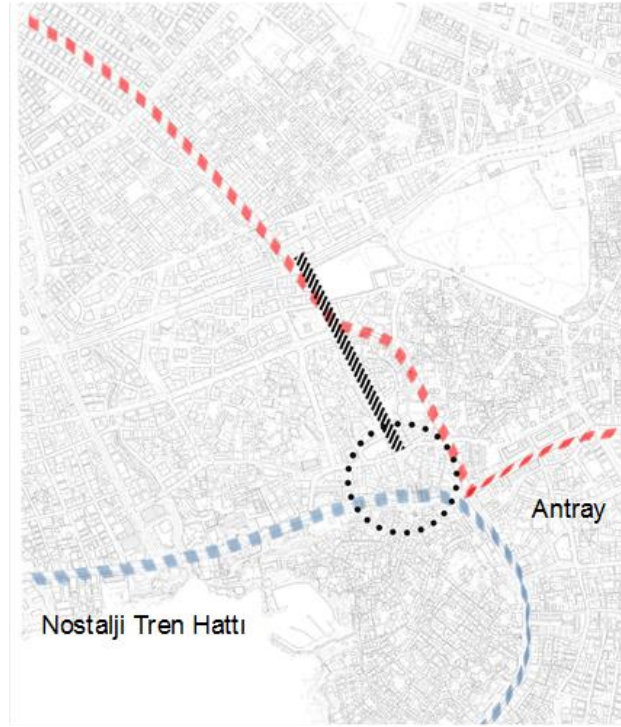
Bu yıllarda Antalya'nın hızlı nüfus artışı ve kentleşmeden doğan sorunlara geçici çözüm arayışları özellikle kent merkezinde tarihi dokunun tahribine yol açmıştır. Özellikle Antalya kent merkezinde eski dokunun yer aldığı bölgenin çeperindeki dönüşümler başlamıştır.

1980 sonrasındaki planlama çalışmalarında kent merkezi nüfusu artan ve hacmi büyüyen kent için çok merkezli bir kent geliştirme stratejisi izlenmiştir. Böylece kentin ticari merkezi işlevleri yeni alt merkezlere desantirile edilmiştir. Böylelikle kent merkezindeki yapılaşma baskısı azaltılmaya çalışılmıştır.

Şekil 14 1977 Nazım İmar Planı- 1/25000, Antalya kenti ulaşım altyapısı, kent merkezi 1980, Can Planlama Bürosu (Certel, 2019)

Ancak, 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı İmar Kanunu plan onama yetkisi yerel yönetimlere geçmiştir. Belediye meclis kararlarıyla, planlarda yapı yoğunlukları artırılmış, yolların genişlikleri, güzergâhları ve kullanış şekillerini değiştiren plan tadilatları Kalekapısı çevresinde büyük değişime neden olmuştur. Antalya Kentinin tarihi mahallerini oluşturan Kaleiçi, Balbey ve Haşimişcan Mahalleleri, geç tarihlerde sit alanı olarak ilan edilmeleri nedeniyle kimliklerini yitirmişlerdir.

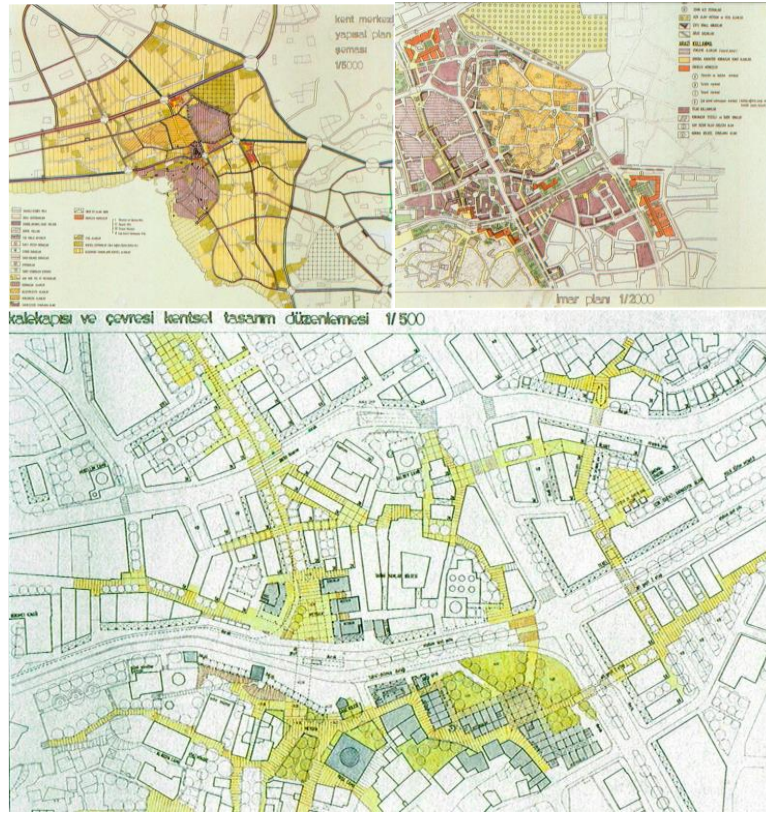

Şekil 15 Antray (Aksu-Kepez) ve Nostalji (Müze-Zerdalilik hattı) tramvay raylı sistem güzergâhları Ticaret omurgası

Ancak Kalekapısı ve çevresi kentin her kesiminden insanların ihtiyaçlarına cevap veren kent merkezinin çekirdeğini oluşturmuştur. Şarmpol Caddesi ise daha çok alt ve orta gelir grubuna hitap eden alışveriş, gastronomi ve eğlence türü işlevlerin yer seçtiği bir ticaret omurgası olmuştur. 1970'li yıllarda kentin nüfus artışına paralel olarak kent merkezi yayılımı yollar boyunca devam etmiştir.

Antalya kent merkezinde oluşan bu hızlı ve kontrolsüz gelişim nedeniyle, 1991 yılında Kalekapısı ve Çevresi Kentsel Tasarım Yarışması yapılmıştır. Yarışma, Türkiye'de yeni bir ölçekte yeni bir anlayışla, yeni bir süreç öngörülerek çıkarılmıştır. Bu yönüyle Türkiye'de kent yönetimleri ve bu alandaki eğitim kurumları açısından dikkatle izlenmesi ve değerlendirilmesi gereken önemli bir süreç olarak görülmüş ve yarışmalar sürecinin dönüm noktası olmuştur.

Kentsel Tasarım, Kalekapısı ve Çevresi Yarışması örneğinde olduğu gibi, kentin yapılaşmış ve taşınmaz mülkiyetlerinin çok parçalanmış olduğu alanlarında kısa sürede ve tek elden gerçekleşmeyeceği için, sürekli değişimlere ve yeniden biçimlenmelere açık, karmaşık, tek bir tasarımcı derinliğine indirgenemeyecek bir süreçtir. O dönemde kentsel tasarımın Türkiye'de yeni gelişen bir ölçek olmasını göz önüne alındığında üretilen düşünceler önemlidir.

Şekil 16 1. Ödül: Baran İdil, Hasan Özbay, Tamer Başbuğ (Mimarlık Dergisi, 1991/11)

Yarışma sürecinde ortaya konulan en önemli konu "Kent Kimliği" kavramıdır. Antalya gibi, ülkemizin en hızlı büyüyen, değişen, gelişen yerleşmelerde üç tür kimlik özdeşimi önerilmiştir. Buna göre kentin tarihi, bugünkü ve gelecekteki kimlik eğiliminden birini seçmek yerine, geçmişten geleceğe uzanan dinamik bir sürekliliği, büyüyen ve turizmle gelişen kentte, kentlinin rahatsızlık ve yabancılık hissetmeyeceği, çoğunlukla benimseyeceği ve kendisine bir yer bulacağı, kendi varlığı ile özleştirebileceği bir "Kent Merkezi"ni oluşturmak amaçlanmıştır (İdil, 1990).

İdil (1990), proje raporunda Antalya'nın sosyal kimliğini belirleyecek temel verilerden birinin turizm olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle de yöre insanıyla turistlerin birbirlerini tanımaları, ilişki kurmaları için gerekli ve uygun alanları en çoğa çıkartmak ve bunu kent insanını öne alarak yapma arayışını projesine yansıtmaya çalışmıştır. Yarışmanın Kalekapısı ve Şarampol Caddesi olmak üzere eski otogar alanı ile doğu garajı odakları yeniden işlevlendirilmiş, kent merkezinin canlılığının sağlanması için gece gündüz yaşayan alanlar olması önerilmiştir. Şarampol caddesini ve onun devamı olan Kazım Özalp caddesinin anılara saygıyla giriş aksı olarak yayalaştırılması, bu bölgeyi önerdiği servis kaburgasıyla da destekleyerek Belediye ile Kalekapısı arasında canlı bir kentsel mekân yaratılmıştır. Bütün bu alanda iklimsel veriler de dikkate alınarak arkad düzeni önerisinde bulunulmuştur. Önerilen yeni yapılarda kentsel doku ile uyumlu tasarım ilkeleri oluşturulmuştur. Kalekapısından geçen toplu taşıma önerilmiştir. Eski demirciler çarşısından, Balbey mahallelerine geçişi bir kültür alanı olarak değerlendirilmiştir. Sonuçta tasarım kararları ile ölçekler arası geçişler tutarlı ve uygulanabilir bulunarak birinci proje seçilmiştir.

Bu proje kapsamında, Pazar Hamamı ve Saat Kulesi çevresindeki yapılar yıkılmış, dönerciler çarşısı yeniden yapılmıştır. Şarampol Caddesi de yayalaştırılmıştır. Bu yarışma sonrasında; Antalya Kent Merkezinde Akdeniz Gençlik Kültür ve Sanat Parkı Çevre Düzenleme – 1993, Sobacılar Çarşısı Yenileme, Geliştirme ve İş Merkezi Projesi – 2001 ve Antalya Kent Merkezi Doğu Garajı ve Halk Pazarı Alanı Düzenlenmesi – 2005 yarışmaları düzenlenmiştir.

▪ **Üçüncü Evre (1995 sonrası) kentsel yenileme ve değişim dönemi; turizm metropolü Antalya**

Kalekapısı; 1995’li yıllarda Doğu-Batı aksı boyunca lineer bir turizm ve ticaret ağırlıklı gelişme göstermiştir. Bölge, tarihi ve kültürel değerlerin yoğun olması nedeniyle 1996 yılında “Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi” ilan edilmiştir. Bu kapsamda Kalekapısı, koruma, sağlıklılaştırma, canlandırma ve dönüşüm amaçlı çalışmalar ağırlık kazanmıştır.

Antalya’nın 1995-2015 yılları arasındaki gelişimini yönlendirecek Planlama ofisi (UTTA) planı, 1996 yılında onanmıştır. Planda, Antalya’nın “metropolitenleşme sürecini tamamlamış uluslararası bir merkez” olması hedeflenmiştir. Bu plan kapsamında kent beş ana bölgeye ayrılmış ve her bölge için farklı stratejiler izlenmiştir.

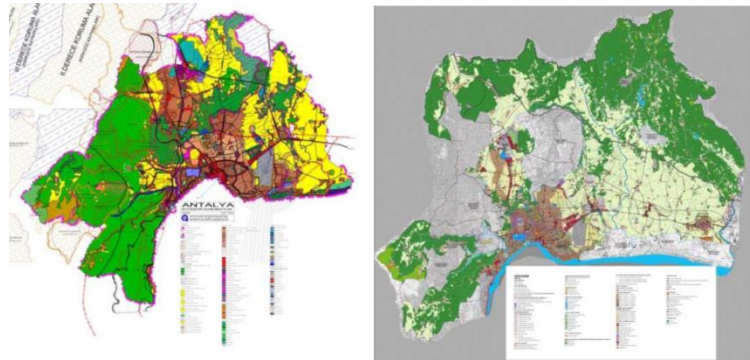
UTTA Planı (1986) ve DAMPO Planı (2005) birbirine yakın zamanda üretildiği için iki plan genel olarak değerlendirilmiştir. Planlarda MİA’nın yaklaşık 2 milyon nüfuslu bir Anakent’e hizmet verecek donanım ve olanağa kavuşması için çok merkezli bir gelişme stratejisi benimsenmiştir. Kalekapısı kent merkezi Planda, tarihi kent merkezi olarak korunmuş ve yeni fonksiyonların kuzeye çekilmesi kararı desteklenmiştir. Merkezi İş Alanı ana caddeler boyunca genişletilmiştir. 2000 yılında belediye bünyesinde Nazım İmar Plan Bürosu yeniden kurulmuş ve 2004 yılında 5216 sayılı “Büyükşehir Belediyesi Kanunu” ile Antalya Büyükşehir Belediye sınırları yeniden belirlenmiştir.

Bu nazım plan çalışmalarında; Antalya’nın “Turizmde uzmanlaşmış hizmet kenti” kimliğinin güçlendirilmesi ve yaşanabilir, nitelikli bir kentsel çevrenin oluşturulması hedeflenmiştir.

Şekil 17 UTTA Nazım İmar Planı- 1995, DAMPO Nazım İmar Planı- 2005 (Certel, 2019)

MİA ve diğer merkezi bölgeler ile kıyı yerleşmeleri üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla planda yeni alt kademe merkezler ve raylı sistem ile desteklenen ticaret koridorları önerilmiştir. Kentin farklı alt merkezlere yayılarak kent merkezindeki baskıyı azaltmak ve mal ve hizmet akımını kent çekirdeği dışına yönlendirmek ve toplu taşımayı kolaylaştırarak trafik sorununa çözüm üretmek için kentte hafif raylı sistemli bir ulaşım ağı planlanmıştır.

Şekil 18 ABB Nazım Plan Dairesi Planı 2008- 2017 (ABB)

3. Sonuç

Bizans'tan beri süregelen ticaret omurgasının bir ucu Kalekapısı olmuştur. Kalekapısı ve surlar, dolaylı olarak kentin genişleme yönünü tayin etmiştir. Kentsel gelişmenin sur dışına taşmasıyla birlikte surların, savunma gereksinimi olmanın ötesinde mekândaki bir bariyer, dikey bir ayırıcı olarak öne çıkmaya başladığı görülmektedir.

Bu dönemde Anadolu'da güvenliğin sağlanması sonucunda Bizans ve Selçuklu Dönemleri'ne özgü kapalı kent olma özelliği, sur dışında kentsel yaşamın gelişmeye başlamasıyla yitirilmiştir. Kale Kapısı, Bizans Dönemi'nde olduğu gibi, Osmanlı Dönemi'nde de Antalya'nın kent merkezi konumundadır. Bu dönemde Antalya Anadolu ölçeğinde bir kent olamamasına rağmen bölgenin önemli liman kenti olarak yer almıştır.

Denilebilir ki, 9. yüzyıldan beri kesintisiz bir öneme sahip olan Kalekapısı, sur dışına taşmanın yönünü belirlemiş, Cumhuriyet Dönemi'nde de kentsel mekânda önemli bir odak teşkil ederek, kentteki önemini devam ettirmiştir. 2000 yılı aşkın bir süredir Antalya kenti tarihi çekirdeği, farklı sosyal-ekonomik ve politik koşulları ile kentleşmenin yarattığı baskı sonucu değişime uğramıştır. Osmanlı Dönemine kadar sur içerisinde yer alan kent merkezi bu dönemden sonra sur dışında gelişmiştir.

1923-1950 yılları arasındaki dönemde Antalya tarımsal hinterlandın ticaret, hizmet ve yönetsel merkezi konumundadır. Bu dönemde ülke genelinde nüfus hareketlerinin durağan olduğu bir dönemdir. Türkiye'nin ekonomik kalkınma ve kentleşme süreci paralelinde Antalya kentinin mekânsal oluşumu ve buna bağlı olarak kimlik değişimi 1950'li yıllarda başlamış ve bundan sonra da hız kazanmıştır. Kentte yapılmaya başlanan sanayi yatırımlarıyla beraber göç ve kentleşme hareketleri görülmeye başlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin kalkınması için önem verilen mimari ve kent planlama çalışmaları başlamıştır. Antalya'nın ilk üst ölçekli planı 1959 yılında yarışmayla elde edilmiş ve 1965 yılında yenilenmiştir. Ancak Kentin gelişimi 1980'li yıllara kadar herhangi bir stratejiye bağlı olmadan rastgele gerçekleşmiştir.

Şekil 19 Antalya Kalekapısı Kent Merkezi yayalaştırmaları

Araştırma kapsamında çok ölçekli, çok disiplinli ve CBS araçları kullanarak sayısal yöntemlerle yapılan analizler doku karakteri adına önemli bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Bina ölçeği ile yerleşme bütünü karşılaştırmalı doku parametreleriyle birleştirmek mekansal ilişkileri daha açık olarak göstermektedir. Taşbaşı tarihi dokusunun yapılaşma yoğunlukları, yapı konumlanması, bahçe kullanımı, bina-yol ilişkileri açısından oldukça hassas tasarlandığı, diğer yandan özellikle kıyı bölgesindeki yeni yapılaşmanın aşırı yoğun karakteri ile dokudan ayrıştığı belirlenmiştir.

Kale Kapısı civarında yoğunlaşmış olan ticari yapılar, zamanla yeni açılan caddeler üzerinde gelişim göstermişlerdir. Antalya'nın Büyükşehir statüsüne kavuşmasından sonra çok merkezlilik

stratejisi izlenmiştir. Buna göre kent merkezindeki yoğunluğun azaltılması ve ticaret işlevlerinin kent genelinde caddeler üzerinde yayılması desteklenmiştir. 2000’li yıllardan sonra gelişen AVM kültürü Şarampol Caddesinin kuzeyinde yer alan eski otogar alanını da AVM’ye dönüştürmüştür.

1994 senesinde Şarampol Caddesi yayalaştırılmıştır. Halk tarafından Şarampol Caddesi kapalı yol olarak adlandırılmıştır. 2004 tarihinde ise, kentin kurucusu kabul edilen II. Attalos’un anıtı Kalekapısı’nda açılmıştır. 2008 senesinde Cumhuriyet Caddesinin doğu bölümü yayalaştırılmıştır. 2017 senesi sonlarında meydanın kuzeyinde bulunan, birbirinin devamı olan Şarampol ve Abdi İpekçi caddeleri yayalaştırılmıştır. 2018 yılında ise Ali Çetinkaya Caddesi müze konsepti ile yayalaştırılmıştır. Ayrıca tarihi yerleşim olan Kaleiçi sokakları da yayalaştırılmıştır.

Antalya’nın ilk ticari merkezi Kalekapısı, Hanlar Bölgesi, Balbey Mahallesi ve Haşimişcan Mahallesi olarak adlandırılan bölge; geçmişten günümüze kadar Antalya kentinin merkezi olmuştur. Antalya’da, sahip olduğu doğal, kültürel ve tarihsel değerler nedeniyle her dönem bu kimliğini korumaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Yarışmalar ile Kalekapısı kent merkezi ve şarampol caddesi kent mekânının daha etkin kullanımı sağlanarak önemli ivme kazandırılmıştır. 1957 ve 1969 planı ile Kalekapısı ve çevresinin morfolojik biçimlenmesi tamamlanmış ve sonraki planlar ile yapı yükseklikleri değişmiştir. 1991 yılındaki kentsel tasarım yarışmasıyla birlikte Kalekapısı kent merkezi, nitelikli kentsel mekân uygulamaları ile birlikte yeniden Antalya kent yaşamına katılmıştır. Yarışma ile birlikte getirilen yayalaştırma kararları raylı sistem ile birlikte kent merkezinde yaygınlaştırılmıştır.

Kentsel mekânın, planlama ve tasarım yarışmaları ile ele alınması ve uygulamaların yapılmasının, süreç olarak uzun ama morfolojinin biçimlenmesi açısından olumlu etki yaptığını belirtebiliriz. Yarışmalar, disiplinlerarası kolektif çalışmayı teşvik etmesi, yenilikçi fikirler için bir deney alanı oluşturması, yarışma sonucu elde edilen projelerin alternatifli ve yenilikçi fikirleri ile söylem ve pratiklerinin kamuoyu tarafından tartışılması, kolektif bilincin oluşumunda önemli katkı sağlamaktadır. Bu yazıda paylaşılan yarışma sürecinde ele alınan tasarım problemi ve ölçeği, şehircilik disiplinlerinin ortak bir tutum ve yaklaşımını gerektirmiştir. Bu yaklaşımın geliştirilmesinde klasik imar planı süreçlerinin yeterli olmadığı, planlama ve tasarım kriterlerinin değerlendirmesi için kimlik, yaşam kalitesi, estetik gibi yenilikçi bir arayışa yönelmesi gerektiği açıktır.

Özellikle “Antalya Kent Merkezi İçinde Kale Kapısı ve Çevresi Kentsel Tasarım Yarışması” deneyimini ülkemizde bir tasarım uygulamasının sonuçlarının, genelde başarılı olduğu önemli bir örnek olarak görmeliyiz. Bu yarışma deneyimi, “yarışmalar süreçlerine” ilişkin bir model olarak ele alınması ve yeni yaklaşım geliştirilmesi konularında yararlı olacaktır.

Kaynaklar

- Akıltopu, T., (2012). Bazı Meşhur Şahsiyetler 5. Tarık AKILTOPU (1918-2004), Tarih III (Cumhuriyet Dönemi) Dünden Bugüne Antalya, T.C. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Cilt 1, s520-537.
- Akıltopu, T., (1998). 80 Senenin Antalya’sı ve Ben.
- Aydın, O., (2010). *Korykos’tan Büyükşehir Antalya’ya, Balıkçı Köyünden Metropoliten Kente Belgeleriyle Planlama ve Kentleşme Süreci*, Mimarlar Odası Antalya Şube Yayınları, Antalya.
- Barım, T.B., (2022). *Antalya Kent Surlarının Tarihsel Süreçte Mekânsal Gelişimi ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Etkiler İle İlişkileri*, Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Başgelen, N., *Bir Zamanlar Antalya*, Kentbank.
- Berksan, B., (1967). *Antalya Analitik Etüdüleri*, Çoğaltma, Ankara.
- Borucu, G., (2019). *Kentsel Ölçekte Kullanım Sürecinde Bir Yayalaştırma Projesi Değerlendirmesi: Antalya Şarampol – Abdi İpekçi Yayalaştırma Bölgesi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Certel, Y.B., (2019). Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Antalya’nın Kentsel gelişiminin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Çimrin, H., (2007). *Bir Zamanlar Antalya Tarih, Gözlem ve Anılar*. Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayını, Antalya.
- Erten, S.F., (2012). *Milli Mücadelede Antalya*, ATSO yayını, Antalya.

- Gönüllü, A.R., (2008). *Demokrat Parti Dönemi'nde Antalya (1950-1960)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Gönüllü, A.R., (2010). *Cumhuriyet Döneminde Antalya (1923-1960)*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul.
- İmar ve İskan Bakanlığı, 1973, 50 Yılda İmar ve Yerleşme 1923-1973, T.C. İmar ve İskân Bakanlığı
- İdil, B., (1990). *Antalya Kent Merkezi İçinde Kalekapısı Ve Çevresi Kentsel Tasarım Yarışması İzah Raporu*, Basılmamış.
- İmar Komisyonu Raporu, (1954). *Antalya Şehri İmar Komisyonu Raporu*, Şafak Matbaası, Ankara.
- Manavoğlu, E., Kutlu, N.Ö., (2012). *Cumhuriyet Döneminde Kentleşme, Tarih III (Cumhuriyet Dönemi) Dünden Bugüne Antalya*, T.C. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Cilt 1, s175-185.
- Nureddin, V., (1944). *Antalya İkinci Dünya Harbinde Nasıl Güzelleşebildi?*, Kenan Matbaası, İstanbul.
- Turistik Antalya, Antalya'yı Tanıtma ve Turizm Derneği tarafından Hazırlanmıştır, Basın, Yayın ve Turizm
- Yağcı, Ö., (2009). Antalya Tarihi Kent Merkezi Gelişim Süreci, *PLANLAMA 2009/2*, s.31-49.

¹ Antalya İmar Planı 1955, İller Bankası

Jüri Üyeleri: Paul Bonatz, Mişat Yenen, Recai Akçay, Burhanettin Onat, Ahmet Tekuş, Attila Konuk, Luigi Piccinato, Zahit Mutlusoy, Talat Özışık, Celal Uzer, Feşi Tulgar

1. Ödül: Rauf Beyru, Turgut Tuncay, İlhan Artuner
2. Ödül: Radi Biler, Turgut Cansever, Sedat Gürel, Maruf Önal, A. Hancı, F. Sırmalı
3. Ödül: Melahat Topaloğlu, Mehmet Ali Topaloğlu, Bülent Berksan
1. Mansiyon: Raşit Uybadin, Bedri Kökten
2. Mansiyon: Sema Seyrek, Gazanfer Erim
3. Mansiyon: Sabri Oran, Erdem Yener

¹ Antalya Kent Merkezi İçinde Kale Kapısı ve Çevresi Kentsel Tasarım Yarışması 1990, Antalya Belediyesi

Asli Jüri Üyeleri: Haluk Alatan, Özcan Altaban, Cengiz Bektaş, İlyas Engiz, Coşkun Erkal, İlhan Tekeli, Özden Yönter Yedek Jüri Üyeleri: Melih Baturalp, Gültekin Aktuna, Çiçek Uluğ Danışman Jüri Üyeleri: Hasan Subaşı, Bozkurt Güvenç, Gökhan Menteş, Erkan Uçkan, Semih Ersoy, Bülent Özkaya, Fahrettin Köken Raportörler: Sefa Erdal, Recep Sönmez, Yüksel Yurtkuran

1. Ödül: Baran İdil, Hasan Özbay, Tamer Başbuğ
2. Ödül: Can Kubin, Atilla Uysal, Selami Demiralp, Şuayip Çavuşlar
3. Ödül: Özkan Sunar, Figen Okşen
1. Mansiyon: M. Yavuz Taşçı, Ayşe Ergül, Riyat Kılıçlar, Erdal Kurttaş, Mete Orer
2. Mansiyon: Mete Ünal, Derya Akşit, Ferit Akşit, T. Tekkooğlu, Ergun Bedizlioğlu
3. Mansiyon: Fatma Çetinkaya, Ayla Teker, Nilgün Görer, Hakan Hisarlıgil, Zuhul Olcay, Özlem Nudralı
4. Mansiyon: Erdoğan Yaşlıca, İlhan Gülgeç, Gökhan Çetin, Halil Yüceer
5. Mansiyon: Hasan Kıvırcık, Zekiye Üçel, Aynur Göktaş, İffet Özbalkan, Seyfettin Coşan, Yasemin Kara, Mine Kaya, Ö. Faruk Sarı, Özdemir Sönmez

Kıyı Odaklı Kamusal Alan Yaratan Kentlerde Kıyı Ardı Kent Morfolojisi ve Gelişimi: Atakum Örneği

Cem Ayık¹

Özet

Kentler dünya üzerinde insan eli ile yapılmış, karma arazi kullanımlarına sahip en büyük yapılaşmış alanlardır. Günümüzde küresel nüfusun yarısından fazlasına ev sahipliği yapmaktadırlar. Uzmanlaşmış iş kollarının yer aldığı, üretim ve tüketimin çeşitli ve yoğun olduğu, çoğu kez yapı yoğun mekânsal form ve dokulardır. Kent planlamanın temel girişimlerinden biri bu nüfusun ihtiyaç duyduğu boşluğun planlama ilkeleri bağlamında tasarlanmasıdır. Kent planlama bu boşlukta kentsel alan veya mekân oluştururken doğal ve yapay kaynaklara ihtiyaç duymakta ve bunları planlı olarak kullanmaya çalışmaktadır. Planlama dönemsel olarak farklı vizyonlarla tarihten bugüne disiplin olarak gelişimine devam etmektedir. Çağımızın mottosu olan sürdürülebilirlik günümüz kent planlama ve tasarım disiplininin en önemli yaklaşımları arasındadır. Bu yaklaşım temelde artan nüfusa karşın azalan kaynakların dengeli kullanılması çabasını içermektedir. Bu çaba kentin formunu etkileyebilmektedir. Kaynakların daha verimli kullanılması için daha yoğun kentsel doku yaratmaya çalışan uygulamalar tercih edilebilmektedir. Bunun sonucunda alansal olarak yapı/zemin oranı yüksek, dikey olarak gelişen kent politikaları uygulanmaktadır. Bu çalışmanın amacı özellikle son yirmi yılda yapı yoğun kentsel gelişim politikasına yönelen ve bir kıyı yerleşkesi olan Atakum'un kentsel gelişim formuna ve mekân tasarımına nelerin etki ettiğini saptamak ve bunları sürdürülebilirlik bağlamında analiz etmektir. Bunun için bölgenin arazi kullanımı incelenmiş, kamusal ve erişilebilirlik bağlamında mekânsal analizler yapılmıştır. Kentsel formu oluşturan mekân dizimleri üzerinden ve mekân algısı incelenmiştir. Kentsel arazi kullanım türlerinde karakteristik bir formun varlığı araştırılmıştır. Araştırmalar sonucunda Atakum'un kıyı odaklı rekreasyona önem verdiği, kıyı ardında bunun göz ardı edilen yapı yoğun ve yüksek yapılaşmanın olduğu, hali hazırda yapılaşmış alanlar arasında kentsel boşluğun kalmadığı, toplu taşıma girişimlerinden tramvayın yaya ulaşımını kıyı alanına zorlaştırıcı nitelikte tasarlandığı, karakteristik ve sürdürülebilir bir kent formunun bulunmadığı, rekreatif açıdan dengeli ve yaşanabilir mekânların tasarlanmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, Kentsel tasarım, Kıyı kenti morfolojisi, Mekân dizimi, Sürdürülebilirlik

1. Giriş

Kentler insanların kendi eliyle yaptığı en büyük ve karmaşık, fiziksel olarak yapıların boşluklarla ve bir altyapı ile birbirine bağlandığı artefaktlardır (Hillier, 1996). Kentler genel olarak tarihi, coğrafi, sosyolojik, kültürel, ekonomik ve idari perspektiften bakılarak tanımlanmaya çalışılmaktadır (Taşçı, 2021, 29). Kentler günümüzün en büyük ve kırsal alana oranla en kalabalık yapılaşmış yerleşim alanlarıdır. Dünya'nın son yetmiş yıldaki kent ve kır nüfus gelişimi incelendiğinde 1950'lerin 2,5 milyar Dünya nüfusunun çoğunluğu kıyıda yaşarken 2020'de 7,8 milyar nüfusun yarısının kentlerde yaşadığı ve bu oranın giderek arttığı görülmektedir (UN, 2022:39). Kent nüfusundaki bu artışın asıl sebebi kırdan aldığı göçtür. Günümüzde küresel nüfusun %50'den fazlasını barındıran ve giderek kalabalıklaşan ve yapılaşmış alanları artan kentlerin ekonomik, ekolojik, sosyolojik boyutlarının yanında yaşanabilir ve yaşam kalitesi yüksek, toplum sağlığına duyarlı planlanması gün geçtikçe daha önemli hale gelmektedir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, cemayik@gmail.com

Kentsel nüfusun artmasına yol açan tarihteki en önemli kırılmalardan biri Sanayi Devrimi'dir. Devrim sosyal, ekonomik ve çevresel etkiler başta olmak üzere sadece kentleri değil kırsalı da etkilemiştir. Kırdan kente göçen insanlar kentte daha fazla tüketmeye başlamışlardır. Bu tüketim artışı beraberinde zamanla küresel ve yerel kaynak yetersizliğini doğurmuştur. Giderek büyüyen bir sorun haline gelen bu durum küresel ölçekte geleceğin en önemli çalışma konusu olarak görülmüştür. Kaynakların dengeli kullanılması ve gelecek nesillere aktarılması gereği (WCED, 1987) tüm dünyaca dikkat edilmesi gereken önemli kalkınma politikalarından biri olmuştur. Ayrıca bu yaklaşım son yıllarda kent planlama açısından uygulama ölçeğinde yerel yönetim kentsel gelişim stratejilerinde de görülmeye başlamıştır. Tüketim alışkanlıklarını değiştirmeden kentsel alan planlamasına, mimariden endüstriyel tasarıma, eğitimden sağlığa birçok sektörde dikkat edilmesi gereken bir amaç olarak sürdürülebilirlik yerini almıştır.

Devrimin yarattığı kentleşme etkisi dünya kentlerinde gelişmişlik düzeyine göre farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Devrimin başlamasına öncü olan Almanya, İngiltere, Fransa ve Amerika kentleri hali hazırda kentleşmesini tamamlamış olduğundan bu yerleşimlerde kentleşmeden daha çok kentsel iç dinamiklerinde değişimlerden veya dönüşümlerden söz etmek daha doğru olacaktır. Ancak gelişmiş ülkeler dışında kentleşmenin özellikle kentsel alanda yapılaşma anlamında genişlemesini, yayılmasını görmek daha kolaydır. Örneğin bir endüstri ülkesi olmasa dahi bu gelişmenin dolaylı etkilerinin görüldüğü Türkiye'de kentleşme bağlamında küresel gelişmelerin yerel yansıması özellikle mimari, kent planlama ve kentsel tasarımda yirminci yüzyılın ortasından sonra olmuştur.

Türkiye'de kentleşme tarihi incelendiğinde 1950'ler öncesi ve sonrası önemli bir yere sahiptir. 1950'lerden sonra kırdan kente göçün farklı bölgesel sebeplerden veya imkanlardan dolayı hızlandığı ve kentleşmenin ivmelendiği gözlemlenmiştir (Işık, 2005). Bu yoğun göç dalgası Avrupa ve Kuzey Amerika kıtasında ise iki asırdan daha uzun bir zaman önce Sanayi Devrimi ile görülmüştür. Sanayinin ihtiyaç duyduğu iş gücünü hızla kendine çeken gelişmiş ülke kentleri merkezlerindeki kontrolsüz nüfus artışı ile mekânsal, çevresel, sosyal, ekonomik, kültürel, sağlık ve yaşam kalitesi ile ilgili kentleşmeye dair sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Kentleşmeyi artan nüfusun yanında sanayi, ekonomik büyüme gibi uzmanlaşmayı gerektiren ve kültürel bir oluşum olup kentte sosyal dönüşümlerin de cereyan etmesini sağlayan bir olgu olarak ele almak gerekirken (Keleş, 2006) kentliler için kentsel çevrenin yaşanabilir ve sürdürülebilir olması gerekmektedir.

Her kent kendine özgü karaktere sahiptir. Bu karakterin içine fiziki çevre ve sosyal çevre unsurları da girmektedir. Kentlerin kendi karakterine uygun olarak planlanması ve tasarlanması sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre yaratmak için önemlidir. Son yıllarda yaşanan küresel salgınlar, deprem başta olmak üzere doğal afetler, küresel iklim değişikliği ve etkileri kent planlamanın gündeminde yer alırken yaşanan sorunlara çözüm olarak farklı kentsel gelişim modelleri geliştirilmektedir. Bu modellerin içinde kentlerin kompakt tasarlanması gerekliliği ise hala gündemdeki yerini korumaktadır (UN, 2022, 195). Kaynakların verimli kullanılması, daha az alt yapı maliyeti, zamandan tasarruf, sağlık başta olmak üzere diğer kamusal hizmetlere daha kolay ulaşım kompakt kent tasarımının başlıca avantajları arasında yer almaktadır. Ancak dikey bir yapılaşmayı kaçınılmaz kılan bu yaklaşımla kentsel birim alandaki insan yoğunluğu ve sirkülasyonu artmaktadır. Kentte yaşayan insanların yeşil alan başta olmak üzere rekreatif ihtiyaçlarını karşılamak için kişi başına düşen gerekli alanları yürünebilir bir mesafede tutmak kompakt tasarımların dezavantajları arasında sayılabilir. Bu durum kentsel alanda yaşanabilirliği olumsuz etkileyebilmektedir.

Farklı kent modelleri farklı kentsel mekân oluşumlarına dolayısıyla farklı kent formlarının oluşmasına yol açmaktadır. Hangi modelin en iyisi olduğunu ortaya koymak kolay değildir. Ancak iyi bir kent yaratabilmek için belli başlı bazı ilkeler önerilmiştir. Lynch (1981), iyi bir kent formu yaratmak için insanların biyolojik varlığını güven ve sağlık içinde sürdürebileceği hayatiyete (vitality), fiziksel çevrenin yani formun insanlar tarafından algılanabilirliğe (sense), sadece ulaşım değil bütün

kent hizmetlerine erişilebilirliğe (accessibility), hareket veya işlevle kent formunun uyumuna (fit), sosyal ve fiziki çevrenin kontrol (control) edilebilirliğine değinmektedir.

Kenti parça parça ele aldığımızda doğal olarak birbirinden farklı form oluşumları görülebilmektedir. Ancak kent bütününe baktığımızda bu formların ortak belli bir dile sahip olması okunabilir veya kolayca algılanabilir olması beklenir. Hillier (1996) kent strüktürünün formlar ve bu formlar arası erişim bağlantıları arasındaki hareket ilişkisinden oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu strüktürü oluşturan kentsel mekânlar farklı düzlem, boyut, örüntü gibi kendini oluşturan genellikle somut unsurların özellikleri ile algılanmaktadırlar. Temelde kentsel mekânı oluşturan negatif (boşluklar) ve pozitif (binalar) mekânlar içinde negatif alanlar yumuşak (parklar gibi) ve sert (meydanlar gibi) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Dostoğlu, 2007, 19).

Kentler aynı zamanda çoğu kez karakteristik olarak birbirinden kolayca ayrılabilen formlara sahip insan yerleşimleridir. Bu farklılıklara yol açan soyut veya somut etmenler olabilmektedir. Fiziki çevre ve buna bağlı somut etmenler yanında kültürel, etnik, politik gibi soyut etmenler de kentin formunu belirleyebilmektedir. Günümüzde fiziki yapının gücü dışında kentlerin makro ve mikro formunu oluşturan en büyük etmen o kentin planı olarak görülebilir. Temel olarak yapılaşmış alanı oluşturan pozitif mekânların yanında yapılaşmamış alanı yani kentsel boşlukları oluşturan negatif alanların planlaması ile fiziki kent formu ortaya çıkmaktadır. Kentte yaşayanların bu mekânlar arasındaki dolaşımı ise kentsel alan kullanım şeklini ortaya koymaktadır. Bu etkiler bağlamında ışınal, doğrusal, ızgara, uydu, organik gibi tanımlanabilen yere özgü farklı kent formları oluşabilmektedir.

Kent planları ister yeni bir yerleşim planlama girişimi olsun isterse mevcut bir yerleşimin geliştirilmesi girişimi olsun öncelikle doğal (yer) ve demografik (kullanıcı) verilerden yola çıkarak hazırlanmaktadır. Bu verilere daha sonra ekolojik, ekonomik, sosyolojik, kültürel parametreler eklenerek mekânsal çözümler detaylandırılmaktadır. Mimari bir projede olduğu gibi boşluğun kullanıcılara göre tasarlanması ve yönetilmesi kaygısı vardır. Ancak bu boşluğun büyüklüğü yani diğer bir deyişle ölçeğin büyümesi ve alanın genişlemesi kent planlamayı boşluk ya da mekân tasarımıyla ziyade alan yönetimi olarak hissettirebilmektedir. Kısa, orta, uzun vadede kent planları geliştirilmesi zorunluluğu mekân tasarımı mimari ölçeklerden çok stratejik karar ölçeklerine doğru itmektedir. Bu aşamada alt ölçek planların gerektirdiği detaylı mekân çözümlerine kentsel tasarım cevap verebilmektedir.

Harvard'ın tasarım okulu önderliğinde (Harvard Graduate School of Design) 1956 yılında düzenlediği kentsel tasarım üzerine yaptığı ilk konferansında kentsel tasarımın mimarlık, peyzaj mimarlığı ve şehir planlamasından ayrı bir entelektüel disiplin ve profesyonel bir odak olduğu, disiplinlerarası bir yaklaşım gerektirdiği, üç boyutlu nitelikli planlar ve mekânlar üretmekle ilgilendiği, bir araç olmaktan öte bir proje süreci olduğu vurgulanmıştır. Günay (1999) ise kentsel tasarımı mikro, mezo ve makro ölçeklerde şehrin form ve hayatını üreten kuram ve uygulamalar; kent ve kentin parçalarını tasarlama ve yapma; planlama kararlarını gerçekleştirme ve kentsel çevrenin devamlılığını sağlama; tüm bunları mimarlık, kimlik, kalite, biçim, estetik, anlam, konfor gibi konularda eleştirme, tartışma ve başarıma olarak geniş ve sürdürülebilir bir perspektiften ele almaktadır. Bir diğer görüşe göre kentsel tasarım doğal çevreden gelen doğal elemanlarla, insan eli ile üretilmiş yapı çevre elemanlarını birlikte kurgulamaktadır (Salingaros, 1998). Kısaca kentsel tasarım disiplinlerarası çalışan, daha çok uygulamaya yönelik, mekân kalitesini artırıcı girişimlerde bulunan, negatif ve pozitif mekân algısını kentsel tasarım araçları ile güçlendiren bir iştir. Kentin morfolojik yapısını ve işleyişlerini anlamak kentsel tasarımın önemli uğraşı alanlarından biridir. Kent morfolojisine olan ilgideki artış ise 2000 ve 2010'lar arasında olmuştur (Haghani ve diğ., 2023).

Bu çalışmanın amacı bir kıyı yerleşimi olan Samsun ili Atakum ilçesinin kıyı odaklı kentsel gelişiminin kıyı ardı yerleşim planına kentsel tasarımda sürdürülebilirlik erişim çerçevesinden bakıldığında yaşadığı kentsel mekânsal sorunları tespit etmek ve bunlara kentsel tasarım ölçeğinde, kentsel mekân morfolojisi ve kurgusu bağlamında mekânsal çözüm önerileri getirmektir.

2. Yöntem

Çalışmada konut ve yakın çevresi planlama kararlarından başlayarak özellikle kamusal alan kullanım odaklı bir yaklaşımla Atakum ilçesinde mekânsal, morfolojik analizler yapılmıştır. Kamusal alan varlıkları ve rekreasyon alanlarının erişilebilirliği, kullanımı kentsel yaşam kalitesi bağlamında ele alınmıştır. Ağırlıklı yöntem olarak mekânsal analizlere, tematik haritalara yer verilmiş ve gözlemler yapılmıştır. Öncelikle Atakum'un zaman içindeki yapılaşması uydu görüntüleri üzerinden derlenmiş ve kentsel boşluğun nasıl yapılaştığı, karakteristik bir gelişime sahip olup olmadığı tespit edilmiştir. Ardına mekânsal formun oluşmasına en büyük etki eden yerleşimin imar planları incelenmiştir. Konut alanları ve yakın çevresindeki kamusal alanlar, rekreasyon alanları, ticari doku, yeşil doku analizleri yapılmış, bunlara olan erişim olanakları ve aksları ortaya çıkartılmıştır. Rekreatif ve kamusal olarak kıyı odaklı gelişen kentin kıyı ardı bölgelerden kıyıya olan ulaşım analizleri erişilebilirlik türleri üzerinden analiz edilmiştir. Mekân dizimi (Space Syntax) yöntemi ile olası en uygun erişim aksları tespit edilmiş ve gözleme dayalı veriler ile sonuçlar karşılaştırılmıştır. Analizler sonucunda Atakum'un yapılaşmış (pozitif) ve yapılaşmamış (negatif) alan karakteristik kent formu ortaya çıkarılmış ve kent planlamaya dair kamusal alan kullanım ve erişim sorunları erişilebilirlik bağlamında kent formu özelinde ele alınmıştır.

3. Atakum Kentsel Gelişimi

Çalışma alanı olarak Samsun ilinin son yıllarda en çok göç alan ve hızlı bir şekilde yapı yoğun kentleşerek yayılan, toplamda yaklaşık 400 km² idari alana sahip, çeşitli kentsel fonksiyonları barındıran karma arazi kullanımlarına sahip Atakum ilçesi güney doğu bölümü ilk 10 km kıyı bandı çevresi seçilmiştir. İlçe bir kıyı yerleşimi ve sayfiye alanı olarak planlanmasına rağmen son yıllarda yüksek katlı ve yapı yoğun, konut alanı ağırlıklı bir yapılaşma eğilimindedir (Şekil 1).

Şekil 1 Son yıllarda çalışma alanında yapılaşmış alan yayılımı (Kaynak: Google Earth Pro, 2023'ten yararlanılarak yazar tarafından derlenmiştir)

Yerleşkenin bu bölgesinde 2011 yılında 1313 ha, 2022 yılında 2318 ha civarında alanın yapı yoğun bir kentsel dokuya sahip olduğu görülmektedir. 1980'lerde (yaklaşık 366 ha alanda) seyrek ve ikincil (günübirlik ya da yazlık gibi kısa süreliğine) konutların yer aldığı sayfiye alanı olarak kentsel gelişimine başlayan Atakum, son yıllarda imar planı ve uygulamaları ile yoğun ve birincil (daimî) konut olarak barınma ihtiyacına hizmet verir hale gelmiştir.

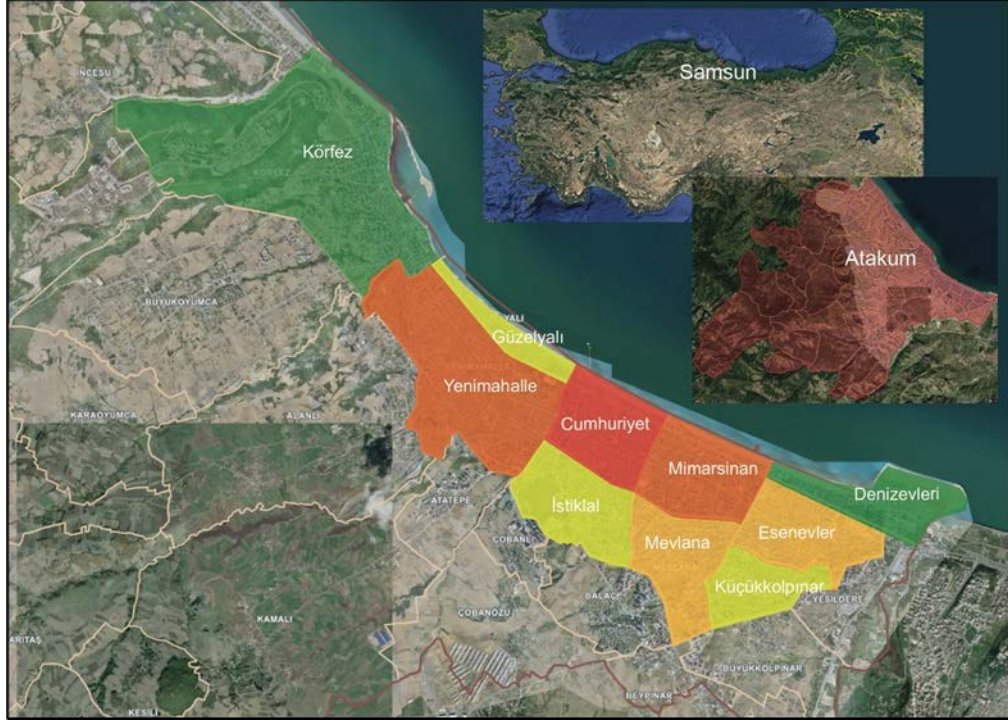

Şekil 2 Atakum geneli 2017 tarihli Uygulama İmar Planı (Kaynak: www.e-plan.gov.tr, 11.04.2023)

Hızlı kentleşmenin getirdiği sorunlara çözüm önerileri getirerek bu sorunlarla başa çıkabilmek ve daha konforlu yaşam alanları sunabilmek için imar planları kent planlamada önemli bir araçtır (Öner ve Sesli, 2018, 391). Aynı zamanda imar planları kentin formunu doğrudan etkileyen yasal belgelerdir. Atakum imar planları incelendiğinde 1960'lardan günümüze sık sık revizyonlar geçirdiği tespit edilmiştir. 2017 tarihli son ve yürürlükte olan imar planı (Şekil 2) incelendiğinde, çalışmaya konu güney doğu ve kuzey batı tamamen içine alan, toplamda 20 km'lik kıyı şeridine kara yönünde denize dik olarak Atakum'un gelişmesine devam ettiği görülmektedir. En yoğun kentsel doku ve en fazla gelişme alanı güney doğu bölümünde görülmektedir.

1 Nisan 2014'te yürürlüğe giren 6360 sayılı kanun ile büyükşehirlerde köylerin mahalle statüsüne geçirilmesiyle Atakum ilçesi 56 mahalleye sahip olmuştur. Aşağıda bu mahallelerden yerleşkenin güney doğu bölümünde yer alan ve çalışma alanına giren ve neredeyse tamamen yapılaşmasını bitirmiş 10 mahalle (Şekil 3) incelenmiştir.

Şekil 3 Çalışma alanının yakın çevresi idari sınırları içinde yapı yoğun gelişen mahalleler (Kaynak: Google ve KEOS 2023 haritalarından yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Alparslan Bulvarı ile ayrılan Cumhuriyet ve Mimarsinan mahalleleri ilk yapı kooperatif konutlarının yapıldığı Türkis bölgesini içermektedirler. Bu bölge Atakum ilçesinin resmi olmamasına karşın en yoğun ticaret sirkülasyonuna ve yaya hareketliliği ile karma kullanıma sahip merkezi olarak anılmaktadır. Çalışmaya konu mahalle nüfusları ve yoğunlukları Tablo.1'de incelendiğinde de bu iki mahallenin en yoğun nüfusa sahip yerleşkeler olduğu görülmektedir.

Tablo 1 Atakum 2022 yılı yapı yoğun mahalle nüfusları ve yoğunlukları (kişi/ha) (Kaynak: TÜİK ADNK 2023 verilerinden derlenmiştir)

Mahalle	Nüfus (kişi)	Yüz Ölçüm (ha)	Brüt Yoğunluk (kişi/ha)
Cumhuriyet Mah.	27845	143.2	194.4
Mimarsinan Mah.	23797	151.8	156.8
Yenimahalle Mah.	57101	366	156.0
Esenevler Mah.	20315	146.2	139.0
Mevlana Mah.	17111	151.9	112.6
Küçükkolpınar Mah.	8690	99.6	87.2
Güzelyalı Mah.	4253	54.3	78.3
İstiklal Mah.	11237	151.8	74.0
Denizevleri Mah.	3584	76.7	46.7
Körfez Mah.	20672	619.2	33.4

Atakum Karadeniz'e bakan güney doğudan kuzey batıya doğru komşu merkez ilçe İlkadım sınırlarından itibaren kesintisiz 20 km kıyı uzunluğuna sahiptir. Kıyının Samsun'dan Sinop'a doğu yönündeki ilk 10 km'lik kıyı bandı gastronomi ve rekreatif hizmetler başta olmak üzere donatı bakımından en zengin ve en işlek kullanıma sahip bölümdür. Batı yönünde kalan diğer 10 km'lik bölümde henüz yoğun bir ticaret görülmemekle birlikte kıyının büyük bir kısmı yaya, bisiklet ve taşıt yolu ile kolayca erişilebilir şekilde kesintisiz olarak tasarlanmıştır. Kesintisiz bisiklet ve yürüyüş yolunun geçtiği sahile paralel hizmet veren Adnan Menderes Bulvarında trafik tek yön olarak işlemektedir. Bu yola paralel sırasıyla güneye doğru Samsun-Sinop erişim aksını oluşturan Atatürk Bulvarı, kent içi toplu taşımada önemli bir rol oynayan tek tramvay hattının geçtiği İsmet İnönü Bulvarı (Şekil.5'te kesikli çizgilerle hattı, beyaz dairelerle durakları gösterilen), Abdullah Gül Bulvarının devamı olarak ilerleyen Atakent Bulvarı yer almaktadır. Kıyıya paralel bu yollara yine kıyıya dik ana bağlantı arterleri ile kurgulanmış bir yol ağı sistemi bulunmaktadır. Tek yönlü İsmet İnönü Bulvarına bağlanan çok sayıda çıkmaz sokak yer almaktadır.

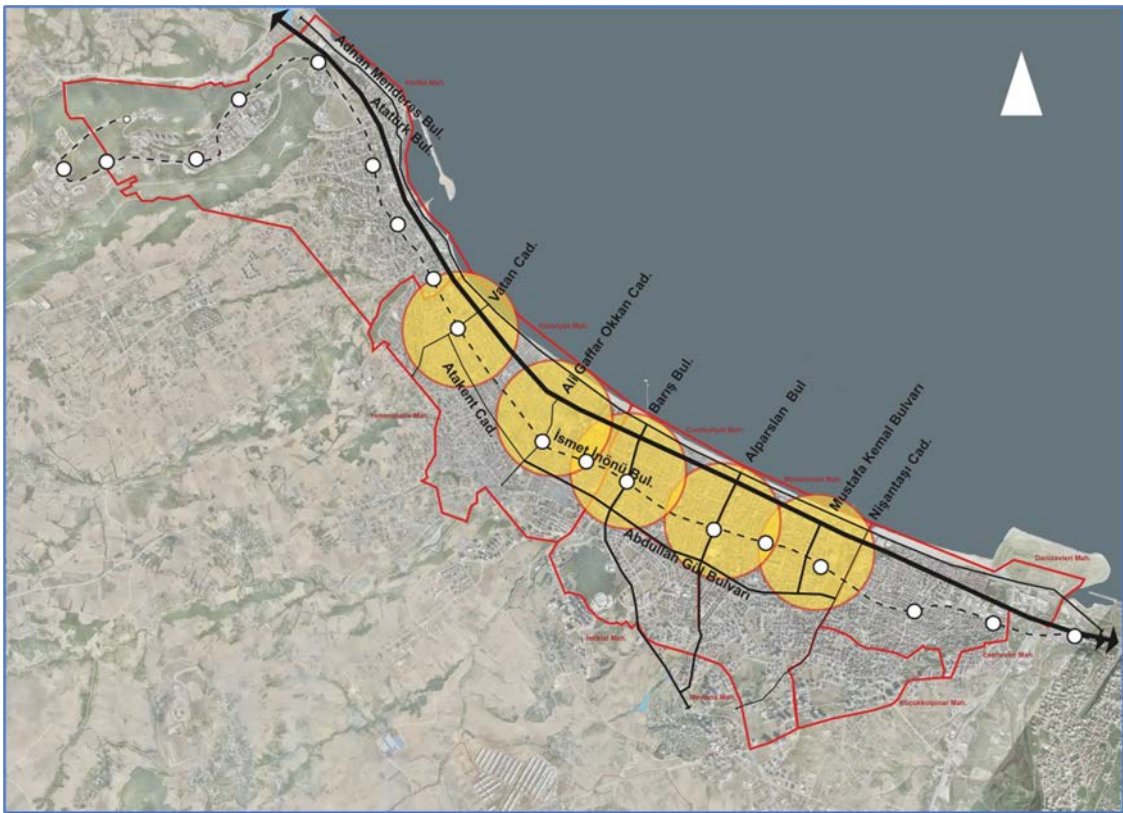
Şekil 4 Çalışma alanı sınırı ve ulaşım bağlantıları (Kaynak: Google Earth, 2023'ten yararlanılarak oluşturulmuştur.)

Çalışma alanı sınırı olarak sahilin ilk 10 km'lik bandı ile kara yönünde son sınır hattı olan ve birbirini takip eden Abdullah Gül Bulvarı ve Atakent Caddesi arası yapı yoğun 718 ha büyüklüğünde bir kentsel alan belirlenmiştir. Bu yollar ayrıca eğim açısından incelendiğinde bir kademe sınırı oluşturmaktadır. Bulvarlardan güney batı doğrultusuna doğru yükselti frekansları artmaktadır. Yerleşimin güney sınırlarında yükselti 200 m civarına (%9 civarı eğim) ulaşabilirken çalışma alanını içine alan Abdullah Gül Bulvarı ve deniz arası ortalama yükselti denizden kara yönüne doğru doğrusal olarak 20 m'ye kadar (%2 civarı eğim) çıkabilmektedir.

Atakum kıyı boyunca lineer olarak kentsel gelişimine başlamıştır. Atatürk Bulvarı (Şekil 5'te) ile kıyı kenarı arasında kalan bölgelerde ilk yapılaşma örneği olarak yazlıklar görülmektedir. Son yirmi yıl içinde özellikle kara yönünde yapılaşma artmıştır. Güzelyalı, Cumhuriyet, Mimarşinan, Esenevler ve Denizevleri mahallelerinde sıklıkla eski yapılarla rastlanırken Küçükkolpınar, Mevlana, İstiklal, Yenimahalle, Körfez mahallelerinde, özellikle son 10 yılda bu bölgede yoğun yapılaşma sebebiyle, yapı yaşları gençtir. Körfez mahallesinde Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kurupelit Kampüsü yer almaktadır. Kampüse yakınlık ve az odalı konut (genellikle 1+1) imkânları sebebiyle öğrenciler tarafından barınmada öncelikli olarak bu bölge tercih edilmektedir.

Kentsel ulaşım sisteminin yapısı ve hareketin yoğunluğu o kentteki doğal hareketi göstermektedir (Hillier, 1996). Çalışma alanındaki kent içi ulaşım ağları (Şekil 5'te) incelendiğinde ızgara sisteminin uygulandığı görülmektedir. Bölgede İsmet İnönü Bulvarı üzerinden bulvara paralel aktif tramvay hattı geçmektedir. Tramvay hattı durakları dışında (beyaz dairelerle gösterilen) hattın kuzeyine veya güneyine yaya ve taşıt geçişi tel örgülerle engellenmiştir. Bu durakların yer aldığı denize dik caddeler karma arazi kullanımına sahiptir. Ticaret başta olmak üzere çeşitli hizmetler burada yer seçmiştir. Kentsel alanda canlılığı yaratmak için ulaşım ağına erişilebilirlik, yapı yoğunluğu, arazi kullanım çeşitliliği gibi unsurlar ele alınabilmektedir (Mohammed ve diğ. 2022). Bu perspektiften bakıldığında ve gözlemler doğrultusunda bu caddeler ve çevresinde yoğun bir kentsel canlılıktan bahsedilebilmektedir. Kent içinde hizmetlere ulaşmada yürünebilir mesafe sınırı olarak ortalama 800 m kabul edilmektedir. Bu bağlamda bu caddelerin dengeli bir dağılım sergilediği görülmektedir.

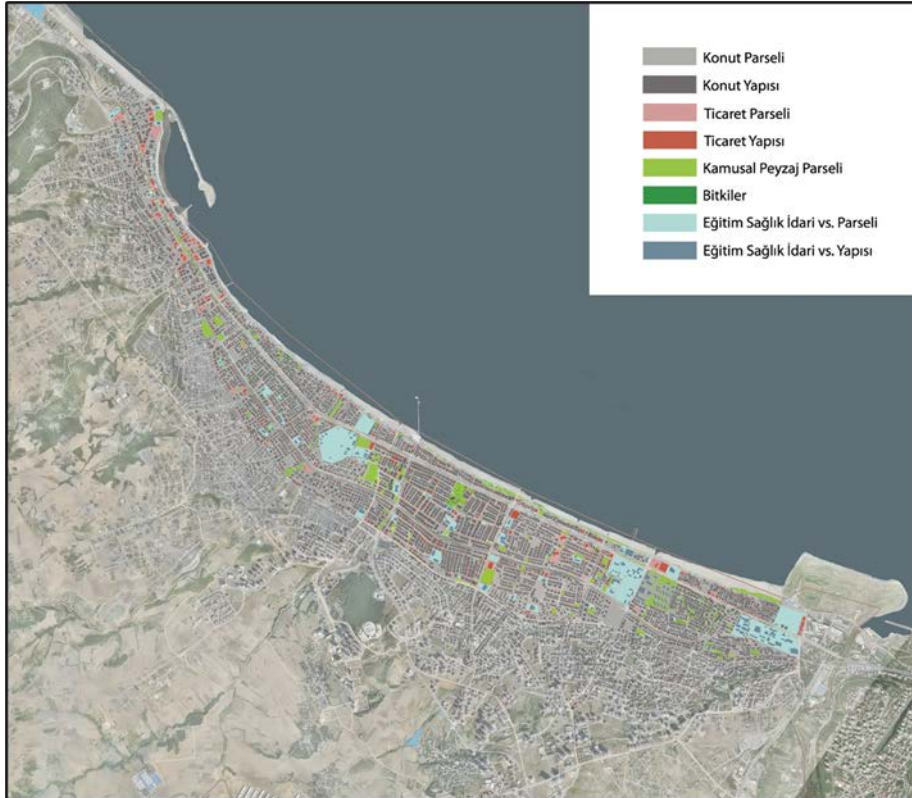

Şekil 5 Çalışma alanı içi ve yakın çevresi ulaşım bağlantıları (Kaynak: Google Earth, 2023 haritası üzerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Atakum ilk 10 km'lik kentsel alanı şekil zemin olarak (Şekil 6) incelendiğinde eski yapıların yer aldığı mahallelerde (özellikle Cumhuriyet, Mimarşinan, Denizevleri, Esenevler mahalleleri) daha çok blok ve bitişik nizam yapı dokusu görülürken yeni yapılaşmalarda (özelikle Yenimahalle, Körfez mahalleleri) ayrık nizamın daha yoğun tercih edildiği gözlemlenmiştir. Arazi kullanımı incelendiğinde (Şekil 7) yapı yoğun bir örüntünün olduğu, peyzaj alanlarında hiyerarşik ya da kademeli bir yapının olmadığı görülmektedir. Çalışma alanı sınırlarındaki bu yapılar yükseklik açısından incelendiğinde (Şekil 8) daha çok 7 ve üzeri kat sayısına sahip yüksek yapılar olduğu gözlemlenmiştir.

Şekil 6 Atakum kuzey doğu bölümü şekil zemin analizi (Kaynak: Halihazır harita üzerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 7 Çalışma alanı arazi kullanımı (Kaynak: KEOS, 2023 haritaları üzerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 8 Kat adedi analizi (Kaynak: KEOS, 2023 haritaları üzerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.)

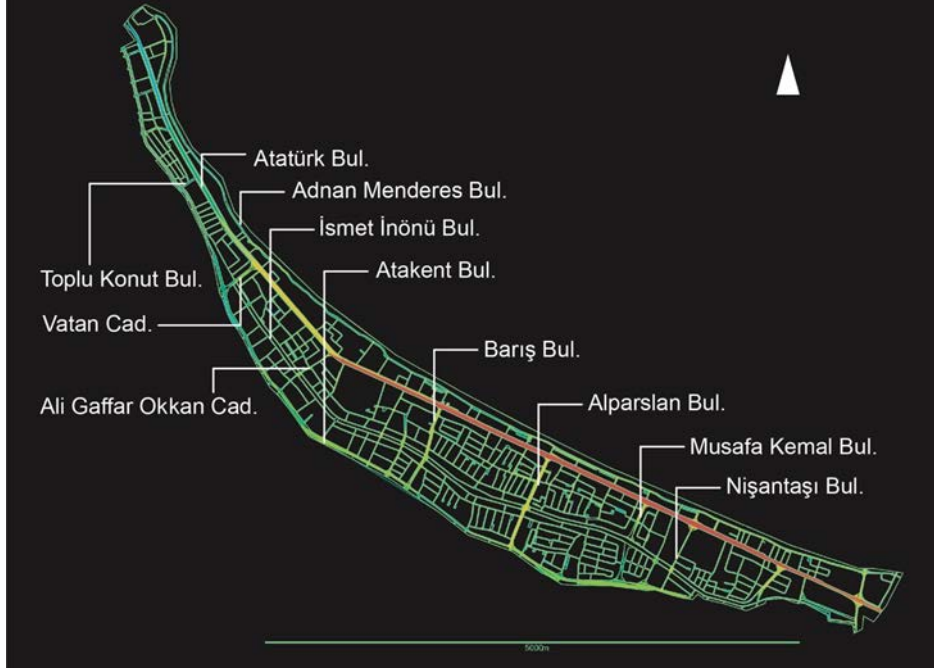
Çalışma alanı içinde yürünebilirlik gözlemlerini mekân dizimi yöntemi ile karşılaştırmak için mekân dizimi analizlerine başvurulmuştur. Mekân dizimi (Space Syntax) içinde birçok teoriyi barındıran, 1970'lerde geliştirilmeye başlamış çeşitli teoriler ve araçlar bütünü (Mohammed ve diğ., 2022) olarak nitelendirilmektedir. Teori temelinde mekânların erişilebilirliğinin erişim uzantılarındaki lineerlik (akslar ve segmentleri) ve görsel olarak algılanabilirliği (izovistler) ile ilgili olduğunu savunulmaktadır. Mekân dizimi yöntemi mimari ölçekten kentsel ölçeye kadar kullanılabilir geniş bir alana sahiptir. Temelde hareket yoğunluklarını öngörmeye yarayan yöntem bunu yorumlarken akslardan segmentler, izovistlerden faydalanabilmektedir. Bu doğrultular yaya veya taşıt hareketlerinin izleri olarak düşünülebilir. Teoriye göre insanların görüş açısına (izovistler) giren ve algılanabilen mekânlara yönelim tercihinde bulunduğu, dik açılar yerine geniş açılara sahip aksların hareketi artırdığı öngörüsü yer almaktadır. Mekânların erişilebilirlikleri arttıkça o mekânlardaki hareketin de arttığı savunulmaktadır (Hillier, 1996).

Lynch'in (1960) ortaya koyduğu kentsel imgenin oluşmasını sağlayan başlıca unsurlar arasında kesişimin gerçekleştiği düğüm noktaları, sınırların belirlendiği köşeler, kullanımların alansal belirlendiği bölgeler, röper olarak da kullanılabilir nirengi noktaları, her türlü planlı veya doğal oluşmuş iki boyutlu veya üç boyutlu izler yer almaktadır. Bu parametrelerin mekân dizim analizlerinde Hillier'in analizlerine ek olarak ele alınmasının bölgeye dair daha kapsamlı araştırma sonuçları vereceği düşünülebilir.

Çalışma alanı bu iki bağlamda ele alınıp mekân dizimi analizine tabi tutulduğunda (Şekil 9) kentsel imgenin oluşmasında önemli bir yere sahip iz ve düğüm noktalarını oluşturan Atatürk Bulvarı'nın doğudan Ali Gaffar Okkan Caddesi'ne kadar olan bölümünün oldukça yüksek entegrasyona, bu bulvarı dik kesen cadde ve bulvarların da ikinci kademe bir entegrasyona sahip olduğu görülmektedir. Tramvay hattı ve tel sınırlayıcılarından bağımsız olarak da mekân dizimi analizi bu dik kesen caddelerin daha fazla etkileşime sahip olacağını öngörmüştür. Dolayısıyla bu caddeler

etrafında gelişen yoğun ticaret ve yaya sirkülasyonu gözlem verilerini destekleyen bir analiz verisi ortaya çıkmaktadır.

Şekil 9 Çalışma alanı mekân dizimi (depthMapX-0.50) analizi (Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Kamusal alanlar sadece sokak veya caddelerden oluşmayıp bunun yanında kırsal veya kentsel alanlar içinde (konut alanları, mahalle gibi) yer edinen sosyal bir değere sahip alanlardır (Lofland, 1998, 229). Bir meydan veya park gibi kullanım türü ve türe dayalı formunun belirgin olması gerekmez. Bazen bir sokak veya cadde farklı kullanım türlerine sahip kamusal alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamusal alan kentsel arazi kullanımı içinde kamu tarafından oluşturulmuş serbestçe herkes tarafından dolaşılabilen veya kullanılabilen açık alanları ifade ederken aynı zamanda bunun ötesinde sosyal konuların da tartışılabildiği, kentsel kimliğin oluşmasına imkân veren alanlar olma ve benzeri sosyo-kültürel değerlere sahip kentsel alanlar olarak tanımlanabilmektedir (Gökgür, 11-16).

Çalışma alanı içinde kalan ve yine Atatürk Bulvarı'nı dik kesen yüksek entegrasyonlara sahip bu cadde ve sokakların alışveriş, eğitim, sağlık, kamu kurum, rekreasyon gibi donatılarla zenginleşen, kent belleğinin oluşmasına önemli katkı sağlayan lineer kamusal akslar olduğu gözlemlenmiştir.

4. Değerlendirme ve Sonuçlar

Kent formunun oluşumunda rol alan karmaşık nedenlerin araştırılması uzmanlık ve disiplinler arası çalışmayı gerektiren akademik bir konudur. Kentin morfolojik olarak nasıl geliştiği bu gelişimine etki eden olumlu veya olumsuz faktörlerin neler olduğunun tespit edilmesi kentlerin güncel sorunlarını çözmede ve gelecek planlarını kurgulamada önemli veriler sunabilir. Genel bir çözüm önerisinden ziyade kente ve yere özgü çözümler geliştirmek daha sürdürülebilir bir yaklaşım olabilir. Kent formuna en büyük etki eden arazi kullanım türünün konut alanları olması kentnin nüfusunu barındırdığı düşünüldüğünde doğal bir etkidir. Kentsel araştırmalar içinde konut alanları ve yakın çevre tasarımları hem planlamaya hem kentsel tasarıma sık sık konu olduğu ve kent formunu etkilediği görülmüştür.

Tarih içinde ve farklı coğrafyalarda konut alanlarında farklı konut sunum biçimleri gelişmiştir. Konut sunum biçimlerine etki eden ve zaman içinde değişebilen faktörler arasında genel olarak mülkiyet, rant, kentleşme hızı, sektörel girişimler, malzemedeki gelişmeler, devlet politikaları gibi (Tekeli, 2010, 175) kent formuna yön veren farklı faktörler yer alabilmektedir. 19. yy. mimaride konut yapım ve üretim tekniğini kökten değiştiren, hızlı üretilebilen ve işlevsel, yeniden programlanabilir mekânlara sahip konut üretimini zorlayan bir dönem olmanın (Aykaç, 2012, 181-182) yanında kent planlama açısından yeni kentsel alanların hızla genişlediği yapım tekniğine bağlı yeni yapı formlarının görüldüğü bir yüz yıl olmuştur. Endüstrinin olanakları sayesinde ulaşım ve erişimin (hem bilgiye hem diğer yaşamsal veya sosyo-kültürel ihtiyaçlara) gelişmesi kentleşmeyi sadece gelişmiş ülkelerde değil tüm dünya kentlerinde derinden etkileyerek beslemiştir. Corbusier'in (2007, 247) konut üretiminin zamanla değişip seri bir üretim haline geleceği, konutun bir gösteriş unsurundan çıkıp barınma için sıradan bir araç olacağı ve bunun kentleşmenin olduğu yerlerde çeperler dahil görülmeye başlayacağı savı günümüzde gerçeğe dönüşmeye başlamıştır. Yapılaşmadaki bu değişim ve yayılma kente başta konut alanlarının etkisi ile yeni formlar katmıştır.

Kentin gelişimi ile oluşan bu formlar açık veya kapalı olsunlar ya da bir düzlem veya bir hacmi ortaya koysunlar bu kentliler açısından mekân olarak algılanmaktadır. Mekânı algılamamızda belleğin önemli bir yeri olmakla beraber, mekân anıların depolandığı, bu anılara erişilebildiği bir arşiv görevini üstlenebilmekte (Groh, 2014, 219) ve toplumsal belleğe ve aidiyete önemli katkı sağlamaktadır. Mekânlar kentleri oluşturmazlar, kentler mekânları çeşitli ihtiyaçlar ve zamansal gelişimler dahilinde zaman içinde yaratırlar (Hillier, 1996). Bu gelişim bir süreç olması sebebiyle kenti incelerken anlık bir kadrajdan bakmak yerine zaman içinde kentte nelerin gelişip cereyan ettiğini somut ve soyut boyutlarla derinlemesine ele almak gerekmektedir. Mekânın oluşmasına fiziki şartların ötesinde sosyal, kültürel, ekonomik gibi gözle görülmeyen ama toplum tarafından o kentte yaşanan etkenler de neden olabilir. Bu noktada form ve kentin nasıl işlediğinin incelenmesi gerekmektedir (Hillier, 1996).

Bu çalışmada ele alınan Atakum ilçesi kentsel gelişimi ve mekânsal oluşumları yukarıdaki bağlamda ele alınarak incelenmiştir. Son yirmi yılda hızlı bir yapılaşma döngüsüne giren yerleşim kıyı haricinde homojen ve konut ağırlıklı bir kentleşme eğilimine girmiştir. Yapılaşmada doygunluk seviyesine ulaşan kıyı ve yakın gerisi artan nüfusa cevap verebilmek için denize dik kara yönünde tepelere doğru hızla kentleşmeye başlamıştır. İmar planları ve uygulama sonuçları ele alındığında giderek doğal alanın yok olduğu, yeni kentleşme kararlarında doğal rekreatif alanların kent içinde yer alamadığı gözlemlenmiştir. Kent formunu neredeyse tamamen yapılar belirlemektedir.

Bu araştırma ile Atakum'un kentsel rekreasyonda kıyıya odaklanması ile kıyı ardında kara yönünde kalan kentsel alanlarda kamusal alan kalitesinin göz ardı edildiği, kenti kıyıya paralel olarak ortadan ikiye bölen tramvay hattının kıyı erişiminde deniz ve kara arasında erişilebilirlikte dezavantajlı bölgeler yaratarak toplumsal erişilebilirlik olanaklarında farklılıkların oluştuğu, yapı yoğunluğunun son yıllarda üstel bir biçimde artmasına karşın yürünebilir mesafede yasal mevzuatın gereği kişi başı yeşil alanın yetersiz kaldığı, bölgesel de olsa karakteristik ve sağlıklı yaşam çevreleri oluşturabilecek bir yapılaşmış ve yapılaşmamış alan gelişim dokusunun görülemediği, kentsel donatıların dengeli olarak kent dokusu içinde dağıtılamadığı ve buna bağlı erişilebilirlikte eşitsizliklerin olduğu, rekreatif ve kamusal açıdan zengin ve sağlıklı alanlar yaratan bir kentleşme eğilimi yerine birim alanda yapı ve nüfus yoğun kentleşme odaklı bir politikanın izlendiği, zaman zaman imar planlarında yapılan değişikliklerin daha çok yapılaşmış alan oranını artırıcı girişimde yapıldığı tespit edilmiştir.

Tespitler sonucunda Atakum'un hızla artan nüfusu göz önüne alınarak gelecekte daha yaşanabilir bir kent olması için kent planlarında sadece kıyı odaklı rekreatif, kamusal ve ticari alan yaratmak yerine bu kullanımların kent içinde dengeli, erişilebilir ve konut alanları içinde yeşil dokuya yer veren sürdürülebilir, yaşam kalitesini artıran mekânsal çözümler sunan yeni bir kent formu önerisi geliştirilerek kentleşmesine devam etmesi gerektiği önerilmektedir.

Teşekkürler

Çalışmada Şekil.7 ve Şekil.8'i derlemede emeği geçen Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2022-2023 Güz Dönemi Konut Alanları Planlaması dersini alan öğrencilerime teşekkürlerimi sunarım.

Kaynaklar

- Akyıldız, N. A. (2020). Kentleşme ve kentsel gelişim bağlamında açık kamusal alanların sürdürülebilir kentler açısından değeri. *Milli Folklor*, 125, 188-201.
- Ayık, C. Ayataç, H. Sertyeşilşik, B. (2021). Türkiye'de sürdürülebilir kentleşmenin ölçülebilmesi için yeni bir endeks model önerisi. *İdealkent*, 12(32), 385-414, <https://doi.org/10.31198/idealkent.847072>
- Corbusier, L. (2007). *Bir mimarlığa doğru*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Dostoğlu, N.T. (2007). Kentler ve meydanları. *Mimarlık*, 334, Mimarlar Odası, Ankara.
- Erginöz, M. A. (2012). *Mimarlık ve Şehircilik Tarihi*. Arion, İstanbul.
- Gökgür, P. (2008). *Kentsel mekânda kamusal alanını yeri*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul
- Günay, B. (1999). *Urban design is a public policy*. METU Faculty of Architecture Press, Ankara.
- Groh, M. J. (2014). *Making space*. Harvard University Press.
- Haghani, M., Sabri, S., Gruyter C.D., Ardeshiri, A., Shahhoseini, Z., Sanchez, T.W., Acuto, M. (2023). The landscape and evolution of urban planning science. *Cities*, 136, 1-24. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2023.104261>
- Hillier, B. (1996). Cities as movement economies. *Urban Design International*, 1, 41-60. <https://doi.org/10.1057/udi.1996.5>
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de kentleşme ve kentleşme modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14, 57-71.
- Keleş, R., (2006). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KEOS (2023), <https://keos.atakum.bel.tr:444/keos/> erişim tarihi 18 Mart 2023
- Lofland, I. H. (1998). *The public realm*. Aldine De Gruyter, New York.
- Lynch, K. (1981). *A theory of good city form*. MIT Press, Cambridge MA.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT Press, Cambridge MA.
- Mohammed, A. A., Ubareviciene, R., Ham, M. (2022). Morphological evaluation and regeneration of informal settlements: An experience-based urban design approach. *Cities*, 128, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103798>
- ÖNER, İ, SESLİ, F. A. (2018). İmar planlarının trafik gürültü değerlerinin etkisi açısından incelenmesi, Samsun Atakum bölgesi örneği. *Kent Akademisi*, 11(3), 390-404.
- Salingaros, N. A. (1998). Theory of urban web. *Journal of urban design*, 3(1), p.53, USA
- Taşçı, H. (2021). *Bir hayat tarzı olarak şehir, mekân, meydan*. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2010). *Konut sorununu konut sunum biçimleriyle düşünmek*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TÜİK (2023), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/> erişim tarihi 18 Mart 2023
- United Nations (2022). World cities report 2022. United Nations Human Settlements Programme. https://unhabitat.org/sites/default/files/2022/06/wcr_2022.pdf
- WCED: World Commission on Environment and Development (1987). *Our common future, the Brundtland report*. Oxford University Press, New York.

Kentsel Morfoloji ve Sağlık Arasındaki İlişkinin Bibliyometrik Analizi

Emine Köseoğlu¹, Emine Banu Burkut²

Özet

Mimarlık, tasarım ve şehir planlamada sağlık için tasarım, sağlıklı yaşam tarzlarını ve binaların ve şehirlerin sakinleri üzerindeki fiziksel, zihinsel ve duygusal etkilerini destekleyen tasarımı ifade etmektedir. Sağlık, her zaman sürdürülebilir tasarımın merkezinde yer almıştır. Son birkaç yılda, sağlıklı şehirler ve binalar için mimarlık, tasarım ve şehir planlama alanlarında insanları teşvik edecek şekilde tasarlanmanın önemi konusunda farkındalık yaratılmıştır. Kentsel morfoloji, kent sakinlerinin sağlığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu araştırmanın amacı, kentsel morfoloji ve sağlıkla ilgili yayınların bibliyometrik analizini sunarak, yapı çevrenin yaşayan insanların sağlığı üzerindeki etkisini incelemektir. Kent morfolojisi ve sağlık arasındaki ilişkiler üzerine dikkate değer miktarda araştırma yapılmıştır. Ancak bu araştırma, konuyla ilgili yayınların görselleştirilmesi ve araştırma alanındaki eksikliklerin tespit edilmesi açısından önemlidir. Araştırmada yöntem olarak nicel bir araştırma yöntemi olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın birinci adımında, sağlıkla birlikte kentsel morfoloji çalışmalarına ilişkin mevcut yayınlar hakkında fikir edinmek için, 1975-2023 yılları arasındaki referansları içeren Web of Science Core Collection veri tabanları kullanılarak sistematik bir literatür taraması yapılmıştır. Web of Science Core Collection veri tabanında dört ayrı satırda başlık-özet-anahtar kelimelerde "kent morfolojisi" VE sağlık (Konu) VEYA "kent morfolojisi" VE "sağlık*" (Konu) VEYA "kent morfolojisi" VE "halk sağlığı" (Konu) VEYA "kent morfolojisi" VE "kent sağlığı" (Konu) araştırma kelimeleri taranmıştır. Araştırma 10 Şubat-5 Mart 2023 tarihleri arasında yürütülmüştür. İkinci adımda ise, VOSviewer yazılımı aracılığıyla Web of Science veri tabanından erişilen veriler analiz edilerek ağ görselleştirme oluşturulmuştur. Bu analizde yazarlar, alıntılar, yayınlar, yayıncılar, ülkeler ve en çok kullanılan kelimeler arasındaki ilişki ağları görselleştirilmiştir. Web of Science Core Collection veri tabanından 147 yayına erişilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre en fazla makale türünde yayın bulunmaktadır. En fazla yayın "Building and Environment" dergisindedir. Araştırma bulgularına göre "Elsevier" yayıncılar arasında ilk sıradadır. Yayınlar ülke kategorisinde en fazla Çin'dir. Konuyla ilgili en çok "SCI-Expanded" indeksinde yayın bulunmaktadır. Ayrıca yazarlar tarafından en çok kullanılan kelimeler sırasıyla kentsel morfoloji, kentsel planlama, kentsel ısı adası, hava kirliliği, kentsel form, arazi yüzey sıcaklığı, halk sağlığı, kentsel sağlık, yerel iklim kuşağı, kentleşme, hava kalitesi, sürdürülebilirlik, covid-19, dış mekân termal konforu olmuştur. Sonuç olarak, bu çalışmayla kent sağlığı ve kentsel morfoloji parametrelerinin anlaşılması, gelecekte kentsel tasarımcılara ve planlamacılara daha iyi kentsel çevreleri yaratmada yardımcı olacaktır. Aynı zamanda kentsel morfoloji ve sağlık üzerine gelecekteki araştırmalar için önemli bir literatür perspektifi ve görselleştirmesi sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ağ görselleştirme, Bibliyometrik analiz, Bilim haritalama, Kent morfolojisi, Sağlık

1. Giriş

Mimarlık, tasarım ve şehir planlamada sağlık için tasarım, sağlıklı yaşam tarzlarını ve binaların ve şehirlerin sakinleri üzerindeki fiziksel, zihinsel ve duygusal etkilerini destekleyen tasarımı ifade etmektedir. Sağlık, her zaman sürdürülebilir tasarımın merkezinde yer almıştır. Son birkaç yılda, sağlıklı şehirler ve binalar için mimarlık, tasarım ve şehir planlama alanlarında insanları teşvik edecek

¹ Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık, koseogluemine@gmail.com

² Konya Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık, burkutbanu@gmail.com

şekilde tasarlanmanın önemi konusunda farkındalık yaratılmıştır. Kentsel morfoloji, kent sakinlerinin sağlığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Kent morfolojisi konusundaki araştırmalar incelendiğinde Web of Science Core Collection veri tabanında “kentsel morfoloji/urban morphology” konusuna odaklanan yayınlar; (Can & Heath, 2016; Masoumi & diğ., 2019; Gül & Dee, 2015; Ünlü & Baş, 2016; Topçu, 2019; Cömert & Hoskara, 2013; Kubat, 2010; Kubat, 2019; Ünlü, 2006) ve Ünlü (2016)’nün çalışmaları kentsel morfolojiyle ilgili başlıca yayınlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kent morfolojisi çalışmaları, kentsel formun mekânsal yapısını ve karakterini kategorize etmeye çalışan yerleşimlerin oluşumu, kentsel oluşum ve dönüşüm sürecine odaklanmaktadır. Kentsel morfoloji araştırmaları incelendiğinde; kentsel morfoloji tasarımının fiziksel aktiviteyi ve halk sağlığını iyileştirmedeki rolü (Fathi vd., 2020); kentsel morfolojinin yayalar üzerindeki etkisi (Elzeni vd., 2022); kentsel morfoloji ve termal konfor (Chen vd., 2021); termal ortam üzerindeki etkisi (Yang vd., 2021); trafik gürültüsü ve sağlık (Forsen vd., 2022) araştırmaları bulunmaktadır. Ayrıca kentsel morfolojiyle ilgili son yıllarda bibliyometrik çalışmaların sayısı hızla artmaktadır (Meng vd., 2020; Chen vd., 2021; Jia vd., 2021; Nor vd., 2021; Winkle vd., 2022). Çünkü bibliyometrik analiz konunun etrafıca anlaşılabilmesi için yayın, yazar, yayıncı, yıl, atıf, konu ve anahtar kelimeler gibi etrafıca pek çok verinin listelenmesi ve görselleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışma, kentsel morfoloji ve sağlıkla ilgili yayınların bibliyometrik analizini sunarak, yapı çevrenin yaşayan insanların sağlığı üzerindeki etkisini incelemektedir. Kent morfolojisi ve sağlık arasındaki ilişkiler üzerine dikkate değer miktarda araştırma yapılmıştır. Ancak bu araştırma, konuyla ilgili yayınların görselleştirilmesi ve araştırma alanındaki eksikliklerin tespit edilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışma, Web of Science veri tabanında “Kentsel Morfoloji” ve “Kentsel Morfoloji ve Sağlık” odaklı yayınların bir literatür taramasının bibliyometrik analizini yapmayı amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz literatür taramasının temel özelliklerini anlamak, bir literatür taraması oluşturmak kapsamlı bir araştırma yöntemidir. Sonuç olarak, bu çalışma aşağıdaki araştırma sorularını ele alacaktır;

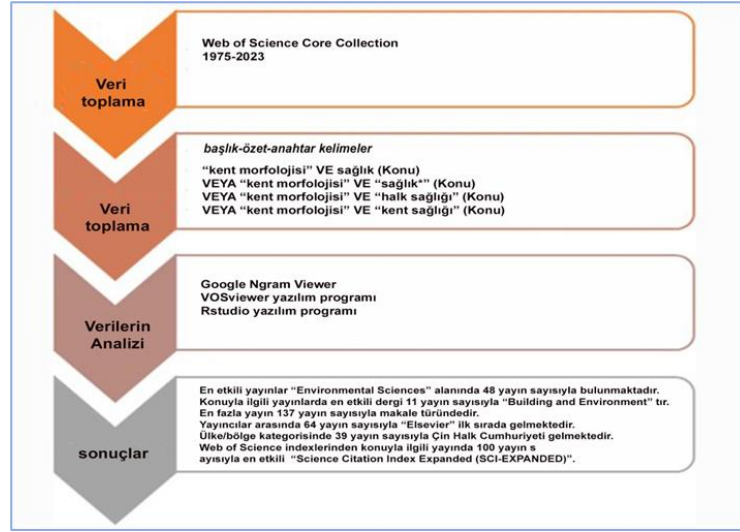
- o Kentsel morfoloji konusundaki yayınların gelişim grafiği nasıldır?
- o Kentsel morfoloji konusundaki yayınların yayın-atıf grafiği nasıldır?
- o Kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisini inceleyen araştırmalar doküman türleri dağılımı nasıldır?
- o Kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisini inceleyen araştırmalar en çok hangi dergide yayınlanmıştır?
- o Kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisini inceleyen araştırmalar en çok hangi kategoride yayınlamıştır?
- o Kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisini inceleyen araştırmaların ülke/bölgelere göre dağılımı nasıldır?
- o Kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisini inceleyen araştırmaların indexlere göre dağılımı nasıldır?
- o Kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisini inceleyen araştırmalarda yazarların en çok kullandıkları kelimeler nelerdir?

2. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmada yöntem olarak nicel (kantitatif) nicel bir araştırma yöntemi olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, yayıncılık eğilimlerinin özelliklerini takdir etmek ve olası araştırma boşluklarını kategorize etmek için araştırma değerlendirme sürecinde giderek daha yaygın hale gelmektedir (Abdullah, 2022). Ayrıca bibliyometrik analiz, araştırmanın kalitesini belirleyen etkenlerin sayısallaştırılması için kullanılan bir tekniktir. Bibliyometrik analiz, araştırma konusuyla ilgili güvenilirliği esas alarak metodolojiye bağlı olduğu ve konu hakkındaki ilgili veri tabanlarından elde edilen veri setlerinin gerekli olduğu göstergelere dayanmaktadır (Abdullah & Sofyan, 2023). Bu araştırmanın metodolojisi iki adımda gerçekleştirilmiştir (Şekil 1). Araştırmanın birinci adımında, sağlıkla birlikte kentsel morfoloji çalışmalarına ilişkin mevcut yayınlar hakkında

fikir edinmek için, 1975-2023 yılları arasındaki referansları içeren Web of Science Core Collection veri tabanları kullanılarak sistematik bir literatür taraması yapılmıştır. Web of Science Core Collection veri tabanında dört ayrı satırda başlık-özet-anahtar kelimelerde “kent morfolojisi” VE sağlık (Konu) VEYA “kent morfolojisi” VE “sağlık*” (Konu) VEYA “kent morfolojisi” VE “halk sağlığı” (Konu) VEYA “kent morfolojisi” VE “kent sağlığı” (Konu) araştırma kelimeleri taranmıştır. Araştırma 10 Şubat-5 Mart 2023 tarihleri arasında yürütülmüştür. Araştırmanın ikinci adımında ise, VOSviewer yazılımı aracılığıyla Web of Science veri tabanından erişilen veriler analiz edilerek ağ görselleştirme oluşturulmuştur. Bu analizde yazarlar, alıntılar, yayınlar, yayıncılar, ülkeler ve en çok kullanılan kelimeler arasındaki ilişki ağları görselleştirilmiştir.

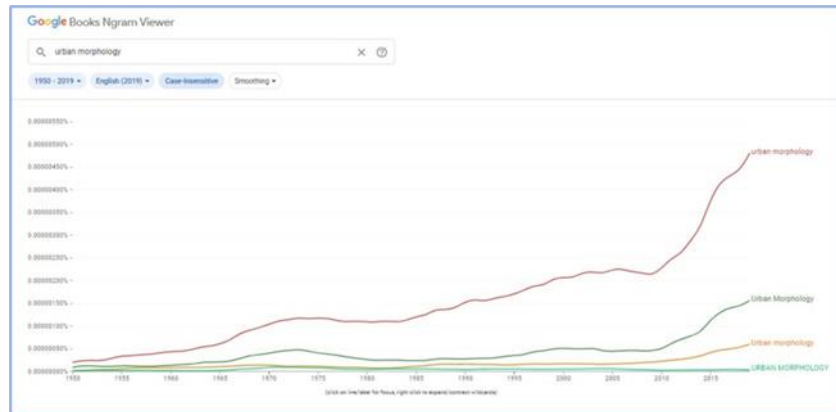

Şekil 1 Araştırmanın Metodolojisi

3. Araştırmanın Bulguları

3.1. Google Ngram Viewer Bulguları

Kentsel morfoloji konusundaki yayınların 1950-2019 yılları arasında Google Ngram Viewer “kentsel morfoloji” (ing. “urban morphology”) anahtar kelimesiyle İngilizce kaynaklar aratılmıştır. Google Ngram Viewer yılları arasında yayınlanan kitaplarda elektronik literatür için farklı terimlerin kullanılma sıklığını grafik olarak çıkarmamıza olanak tanımaktadır. Buna göre 2010 yılından sonra Google kitapların sayısında hızlı bir yükseliş olduğu görülmektedir (Şekil 2). Kentsel morfoloji konusundaki yayınlar 2019 yılında zirve durumundadır. Bu yayınlardan bazıları; Kropf (2018), Oliveira (2018), Xiao (2018), Ynag ve Fu (2019).

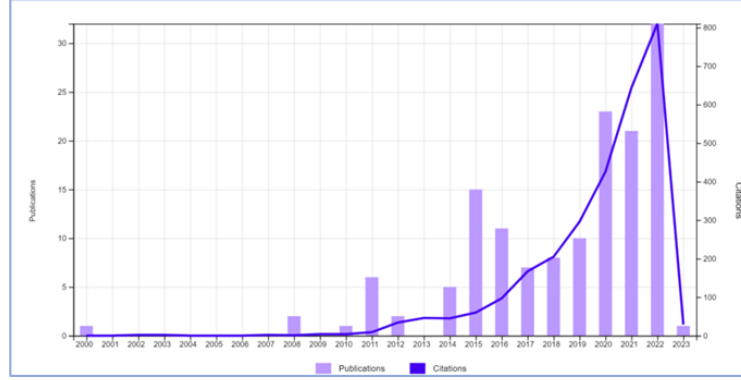

Şekil 2 Kentsel Morfoloji konulu yayınları yıllara göre grafiği (Kaynak: Google Ngram Viewer, 2023)

3.2. Bibliyometrik Analiz Bulguları

Araştırmanın bulgularına göre Web of Science Core Collection veri tabanından "kent morfolojisi" VE "sağlık" (Konu) VEYA "kent morfolojisi" VE "sağlık*" (Konu) VEYA "kent morfolojisi" VE "kent sağlığı" (Konu) VEYA "kent morfolojisi" VE "halk sağlığı" (Başlık) anahtar kelimeleriyle arama yapıldığında 147 yayına erişilmiştir. Şekil 3 'de kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisiyle ilgili yayınların yayın ve atıf grafiğine erişilmektedir (WoS, 2023). Bu grafiğe göre 2022 yılında yayın ve atıf sayısının zirve durumda olduğu görülmektedir.

Şekil 3 Kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisiyle ilgili yayınların yayın ve atıf grafiği (Kaynak: WoS, 2023)

Tablo 1 Kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisiyle ilgili yayınların dağılımı (Kaynak: WoS, 2023)

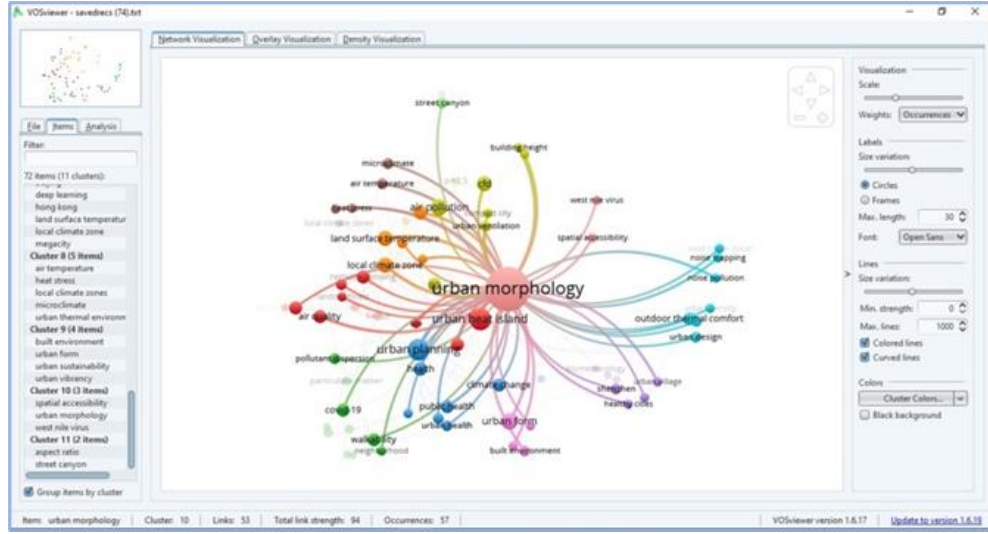
WoS Kategorileri	Yayın Sayısı
"Environmental Sciences"	48
"Construction Building Technology"	33
"Environmental Studies"	29
"Urban Studies"	27
"Green Sustainable Science Technology"	26
Yayın Başlıkları	Yayın Sayısı
"Building and Environment"	11
"Sustainable Cities and Society"	11
"Sustainability"	8
"Landscape and Urban Planning"	6
"Science of the Total Environment"	6
Doküman Türü	Yayın Sayısı
Makale	137
Konferans Bildirisi	11
Kitap Bölümü	2
Erken Erişim	2
Yayıncı	Yayın Sayısı
Elsevier	64
Mpdi	20
Springer	18
Sage	10
Taylor & Francis	7
Ülkeler/Bölgeler	Yayın Sayısı
Çin	39
Amerika	27
İngiltere	18
İtalya	16
Avustralya	12
WoS Endeksleri	Yayın Sayısı
"Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)"	100
"Social Sciences Citation Index (SSCI)"	62
"Emerging Sources Citation Index (ESCI)"	18
"Arts ve Humanities Citation Index (A&HCI)"	9
"Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)"	8

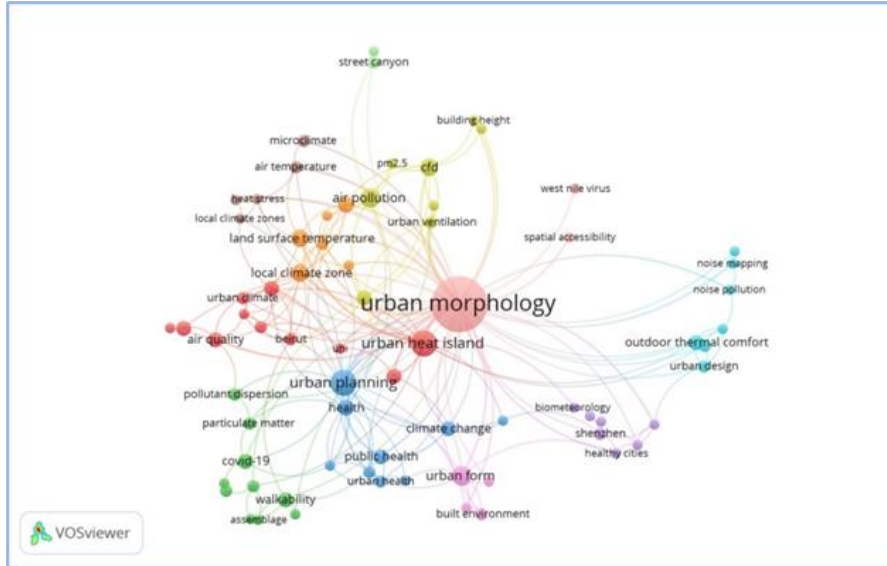
Web of Science kategorilerinde yapılan araştırmanın bulgularına göre; “Çevre Bilimleri” alanında 48 yayın, “İnşaat Yapı Teknolojisi” alanında 33 yayın, “Çevresel Çalışmalar” alanında 29 yayın, “Kentsel Çalışmalar” alanında 28 yayın, “Yeşil Sürdürülebilir Bilim Teknolojisi” alanında 26 yayın bulunmaktadır. Ayrıca “Coğrafya” ve “Şehir ve Bölge Planlama” 19 yayın ve “Mimarlık” alanlarında 14 yayın bulunmaktadır (Tablo 1). Web of Science göre veri tabanında yayıncılara ait bulgularda ise “Elsevier” yayınevine ait 64 yayın bulunmaktadır. Mdpi 20 yayın, Springer 18 yayın, Sage 10 yayın ve Taylor & Francis 7 yayın bulunmaktadır (Tablo 1). Web of Science göre veri tabanında ülkeler/bölgeler kategorisinde en çok yayın Çin Halk Cumhuriyeti’ne aittir. Amerika’nın 27 yayını, İngiltere’nin 18 yayını, İtalya’nın 18 yayın ve Avustralya’nın 12 yayını vardır (Tablo 1). Web of Science indeksleri arasında en çok yayını 100 yayınlı “Sciences Citation Index Expanded (SCI-Expanded)” indexinde taranmaktadır. “Social Sciences Citation Index (SSCI)” 62 yayın, “Emerging Sources Citation Index (ESCI)” 18 yayın, “Arts ve Humanities Citation Index (A&HCI)” 9 yayın, “Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)” 8 yayın vardır (Tablo 1). Ülkeler/bölgeler kategorisinde en çok atıf yapılan ülkeler ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti’dir. En çok atıf yapılan kaynak ise uluslararası “Landscape and Urban Planning” dergisidir. En çok alıntı yapılan yazar **Dobbs vd., (2011)**. En çok atıf alan kurum sayısı Hong Kong Üniversitesi’dir. Tüm yıllara göre en fazla 2022 yılında 31 yayın ve 728 atıf bulunmaktadır (Tablo 1). En çok yayın makale türündedir. 131 makaleye ulaşılmıştır. Yayınların çoğu 11 yayınlı “Building and Environment” ve “Sustainable Cities and Society” dergilerine aittir. “Sustainability” 8 yayın ve “Landscape and Urban Planning” 6 yayın ve “Science of the Total Environment” 6 yayın bulunmaktadır (Tablo 1).

3.3. VOSviewer Programının Analiz Bulguları

Kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisiyle ilgili yayınların bibliyometrik analizler Web of Science veri tabanından erişilen veri setleriyle incelenmiştir. Son yıllarda yayınların bibliyometrik analizlerini yapabilmek için kullanılan birçok yazılım programı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları VOSviewer, Citespace, SciTools yazılımlarıdır. Bu araştırmanın bibliyometrik analizler VOSviewer yazılımıyla görselleştirilmiştir. **Van Erk ve Waltman (2010)** tarafından geliştirilen VOSviewer yazılım programı bibliyometrik haritalama için kullanılan çoğu bilgisayar programının aksine, daha kaliteli bibliyometrik haritalar ve grafik gösterimi sunmaktadır. Ayrıca işlevselliği, özellikle büyük bibliyometrik haritaları yorumlaması kolay bir şekilde görüntülemek için kullanışlıdır (**Van Eck ve Waltman, 2010**). VOSviewer, Leiden Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Çalışmaları Merkezi tarafından geliştirilen bir yazılım programıdır (**VOSviewer, 2023**). VOSviewer programında yazarlar tarafından kullanılan kelimelerin analizi (co-occurrence analysis/author keywords) yapılmıştır. Bu analiz sonucunda yazarlar tarafından en fazla kullanılan kelimeler sırasıyla; kentsel morfoloji, kentsel planlama, kentsel ısı adası, hava kirliliği, kentsel form, arazi yüzey sıcaklığı, halk sağlığı, kentsel sağlık, yerel iklim kuşağı, kentleşme, hava kalitesi, sürdürülebilirlik, covid-19, dış mekân termal konforu olmuştur.

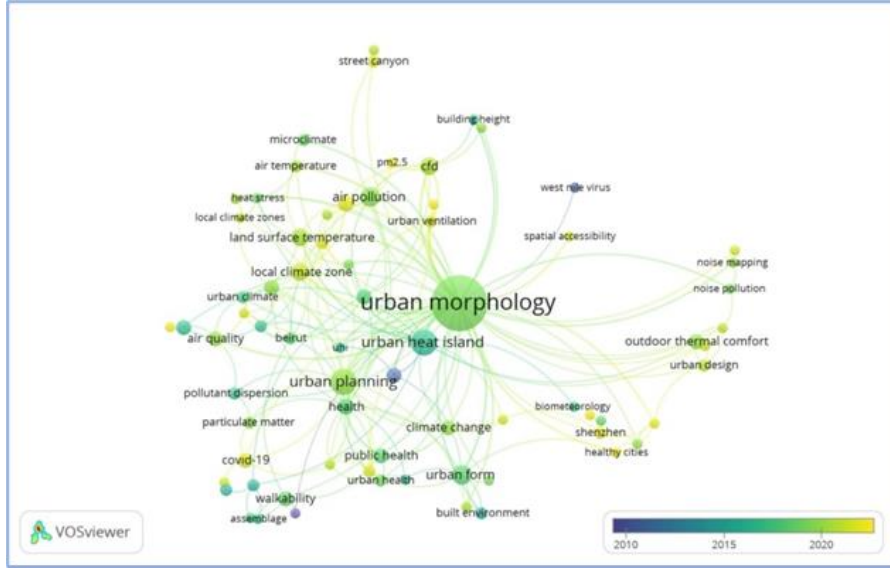
Şekil 4 Verilerin Analizinde kullanılan VOSviewer programı arayüzü (Kaynak: Yazarlar tarafından kentsel morfoloji araştırması sürecinde oluşturulmuştur)

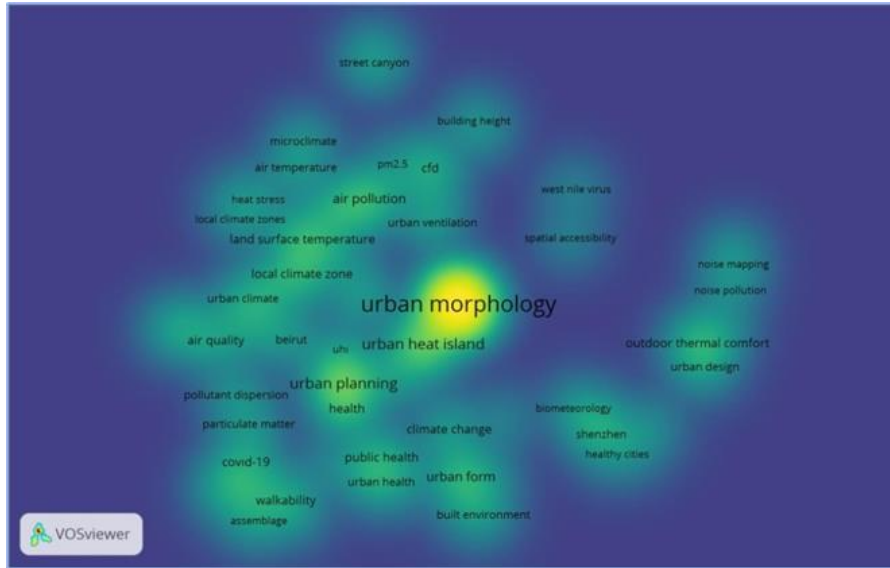
Şekil 5 Ağ Görselleştirilmesi (Network Visualization) (Min:2)

Ağ görselleştirilmesi (Network Visualization) analizinde her öge ayrı bir daire ile temsil edilmektedir. Van Eck ve Waltman (2020)'a göre bir ögenin etkisi ve dairesinin boyutu, ögenin ağırlığına göre belirlenir. Bir ögenin frekansı ne kadar yüksek olursa, ögenin etkisi ve dairesi de o kadar büyük olur. Bir ögenin rengi, ögenin ait olduğu küme tarafından belirlenir (Van Eck & Waltman, 2020). Öğeler arasındaki çizgiler bağlantıları temsil etmektedir. Yani iki öge birbirine ne kadar yakınsa, ilişkileri o kadar güçlüdür (Şekil 5).

Örtüşme/Kaplama görselleştirilmesi (Overlay visualization) analizinde bir ögenin rengi, maviden (en düşük puan) yeşile ve sarıya (en yüksek puan) kadar değişen ögenin puanına göre belirlenmektedir (Van Eck & Waltman, 2020). Görselleştirilmenin sağ alt köşesinde bir renk çubuğu bulunmaktadır. Renk çubuğu, frekansların renklerle nasıl eşlendiğini gösterir. Şekil 6'da renkler 2010-2020 yılları arasında yazarların en çok kullandıkları kelimelerin etki faktörlerini göstermektedir. Örneğin, mavi renkli kelimelerin etki faktörü 1'in altında, yeşil renkli kelimelerin etki faktörü 2 civarında ve sarı renkli kelimelerin etki faktörü 3 veya daha yüksektir. (Şekil 6)

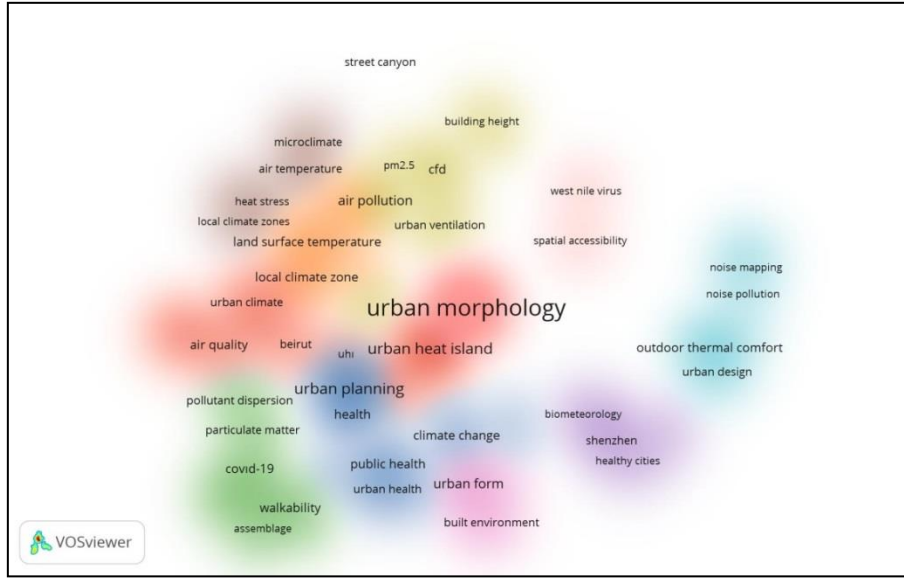

Şekil 6 (Overlay Visualization) (Min: 2)

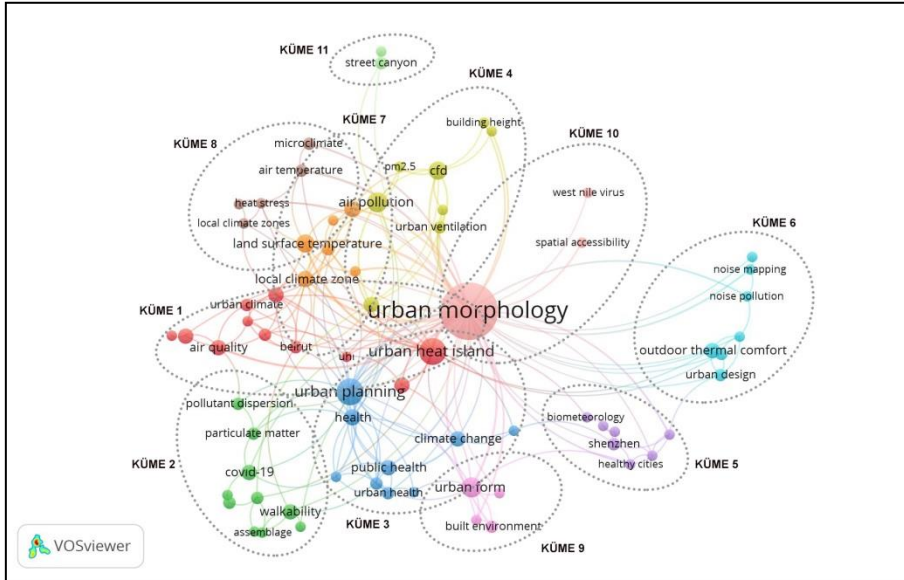

Şekil 7 Yoğunluk Görselleştirmesi (Density Visualization) (Min: 2)

Yoğunluk görselleştirmesi (Density Visualization) analizinde bir haritadaki bir noktanın öge yoğunluğunun hem komşu ögelerin sayısına hem de bu ögelerin ağırlıklarına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre komşu ögelerin sayısı ne kadar fazlaysa ve bu ögeler ile ilgi noktası arasındaki mesafe ne kadar küçükse, öge yoğunluğu o kadar yüksektir (Şekil 7) (Van Eck & Waltman, 2020). Ayrıca, öge yoğunlukları kullanılarak hesaplanan, bir renk şeması kullanılarak renklere dönüştürülmektedir. Şekil 8’de yazarların en çok kullandıkları kelimelerin küme yoğunluk görselleştirmesi analizinde kırmızı, sarı, yeşil, mavi, mor, turuncu vb. gibi renklerin oluşturmuştur. Şekil 9’de kümeler renklerine göre gruplandırılarak gösterilmiştir (Şekil 9). Ayrıca Tablo 2’de VOSviewer analizi sonucunda bu kümelerde yer alan kelimelerin küme, renk, kelime ögesi ve kelimeler listelenmiştir (Tablo 2).

Şekil 8 Küme Yoğunluk Görselleştirmesi (Cluster Density Visualization) Min 2

Şekil 9 Yazarların en çok kullandıkları kelimelerin renk kümeleri ve ögeleri (VOSviewer programında ağ görselleştirmesi (network visualization) analizi sonrasında yazarlar tarafından Adobe Photoshop CS6 programında görselleştirilmiştir)

Tablo 2 Yazarların en çok kullandıkları kelimelerin renk kümeleri ve ögeleri (VOSviewer programında ağ görselleştirmesi (network visualization) analizi sonrasında yazarlar tarafından tablolaştırılmıştır.)

Küme (11)	Renk	Kelime Ögesi (72)	Kelimeler
Küme 1	Kırmızı	11 kelime ögesi	Hava kalitesi, iklim uyumu, arazi kullanımı, peyzaj ölçüleri, orman, uzaktan algılama, kentsel iklim, kentsel ısı, kentsel ısı, adaları, Beyrut.
Küme 2	Yeşil	10 kelime ögesi	Covid-19, yoğunluk, çevresel sağlık, montaj, morfoloji, komşuluk, yürünebilirlik, termal konfor, partikül maddeler.
Küme 3	Mavi	11 kelime ögesi	İklim değişikliği, sağlık, fiziksel aktivite, sürdürülebilirlik, kentsel yeşil alanlar, kentsel sağlık, kentsel planlama, küreselleşme.
Küme 4	Sarı	8 kelime ögesi	Hava kirliliği, bina yüksekliği, GIS, Londra, havalandırma, kompakt şehirler.

Küme 5	Mor	7 kelime ögesi	Bio-meteoroloji, sağlıklı şehirler, yüksek-yoğun şehir, sürdürülebilir kentsel tasarım, köy, Shenzhen.
Küme 6	Turkuaz	7 kelime ögesi	Gürültü haritaları, gürültü kirliliği, dış mekân termal konforu kentsel tasarım, kentsel yoğunluk, kentsel mikro klima, trafik gürültüsü.
Küme 7	Turuncu	6 kelime ögesi	Pekin, Hong Kong, mega şehir, yerel iklim gölgesi, arazi yüzey sıcaklığı.
Küme 8	Kahverengi	5 kelime ögesi	Hava sıcaklığı, ısı stresi, yerel iklim bölgesi, mikro klima, kentsel termal çevre.
Küme 9	Pembe	4 kelime ögesi	Kentsel form, kentsel sürdürülebilirlik, kentsel canlılık, bina çevresi.
Küme 10	Pastel rengi	3 kelime ögesi	Kentsel morfoloji, mekânsal erişilebilirlik, batı nil virüsü.
Küme 11	Açık yeşil	2 kelime ögesi	Sokak kanyonu, en boy oranı.

Tablo 3'te Yazarların en çok kullandıkları kelimelere ait oluşum frekansı ve toplam bağlanma gücü frekansları gösterilmiştir (Tablo 3). Bu frekanslar ne kadar güçlü olursa ve değer ne kadar yüksek olursa analiz sonuçlarında dairenin daha büyük ve daha belirgin olması beklenmektedir. Buna göre frekans değeri en yüksek olan kelimeler kentsel morfoloji, kentsel planlama, kentsel ısı adaları, sağlık, arazi yüzey sıcaklığı, yerel iklim bölgesidir.

Tablo 3 Yazarların en çok kullandıkları kelime listesi (min:2)

Anahtar Kelimeler	Oluşumlar	Toplam Bağlanma Gücü
Kentsel Morfoloji / (Urban Morphology)	57	94
Kentsel Planlama / (Urban Planning)	13	28
Kentsel Isı Adaları / (Urban Heat Island)	13	25
Sağlık / (Health)	5	15
Arazi Yüzey Sıcaklığı / (Land Surface Temperature)	6	13
Yerel İklim Bölgesi / (Local Climate Zone)	6	13
Pekin / (Beijing)	5	11
Kentsel Form / (Urban Form)	7	11
Hava Kirliliği / (Air Pollution)	7	10
GIS / (GIS)	4	10
Halk Sağlığı / (Public Health)	4	10
Uzaktan Algılama / (Remote Sensing)	4	10
Kentsel Havalandırma / (Urban Ventilation)	3	9
Beyrut / (Beirut)	3	8
Sürdürülebilirlik / (Sustainability)	2	8
Hava Kalitesi / (Air Quality)	4	7
Hava Sıcaklığı / (Air Temperature)	3	7
Kompakt Şehir / (Compact City)	2	7
Derin Öğrenme / (Deep Learning)	3	7
Dış Mekân Termal Konforu / (Outdoor Thermal Comfort)	4	7
Rastgele Orman Algoritması / (Random Forest)	2	7
Shenzhen / (Shenzhen)	3	7
Kentsel Sağlık / (Urban Health)	3	7
Kentsel Mikro klima / (Urban Microclimate)	3	7
Kentleşme / (Urbanization)	3	7
İklim Değişikliği / (Climate Change)	4	6

Sağlıklı Şehirler / (<i>Healthy cities</i>)	2	6
Isı Stresi / (<i>Heat Stress</i>)	2	6
Arazi Kullanımı / (<i>Land Use</i>)	4	6
Kentsel Isı Adaları / (<i>Urban Heat Island</i>)	3	6
Köyler / (<i>Villages</i>)	2	6
Yürünebilirlik / (<i>Walkability</i>)	4	6
Covid-19 / (<i>Covid-19</i>)	4	5
Mega Şehir / (<i>Megacity</i>)	2	5
Morfoloji / (<i>Morphology</i>)	3	5
Kentsel Klima / (<i>Urban Climate</i>)	3	5
Kentsel Yoğunluk / (<i>Urban Density</i>)	2	5
Kentsel Tasarım / (<i>Urban Design</i>)	3	5
Kentsel Sürdürülebilirlik / (<i>Urban Sustainability</i>)	2	5
Montaj / (<i>Assemblage</i>)	2	4
Bina Yüksekliği / (<i>Building Height</i>)	2	4
Yapı Çevresi / (<i>Built Environment</i>)	3	4
Yoğunluk / (<i>Density</i>)	2	4
Manzara Ölçümleri / (<i>Landscape Metrics</i>)	4	4
Yerel İklim Bölgeleri / (<i>Local Climate Zones</i>)	2	4
Londra / (<i>London</i>)	2	4
Gürültü Haritalama / (<i>Noise Mapping</i>)	2	4
Gürültü Kirliliği / (<i>Noise Pollution</i>)	2	4
Partikül Madde / (<i>Particulate Matter</i>)	3	4
Kirlenici Dağılımı / (<i>Pollutant Dispersion</i>)	3	4
Sokak Kanyonu / (<i>Street Canyon</i>)	3	4
Sürdürülebilir Kentsel Tasarım / (<i>Sustainable Urban Design</i>)	2	4
Kentsel Yeşil Alanlar / (<i>Urban Green Spaces</i>)	2	4
Yüksek-Yoğun Şehir / (<i>High-Density City</i>)	2	3
Mikroklima / (<i>Microclimate</i>)	3	3
Fiziksel Aktivite / (<i>Physical Activity</i>)	2	3
Kentsel Termal Çevre / (<i>Urban Thermal Environment</i>)	2	3
En Boy Oranı / (<i>Aspect Ratio</i>)	2	2
Bio-meteoroloji / (<i>Biometeorology</i>)	2	2
Çevresel Sağlık / (<i>Environmental Health</i>)	2	2
Hong Kong / (<i>Hong Kong</i>)	2	2
Arazi Kullanım Regresyonu / (<i>Land Use Regression</i>)	2	2
Komşuluk / (<i>Neighborhood</i>)	2	2
Yol Trafik Gürültüsü / (<i>Road Traffic Noise</i>)	2	2
Mekânsal Erişilebilirlik / (<i>Spatial Accessibility</i>)	2	2
Termal Konfor / (<i>Thermal Comfort</i>)	3	2
Kent Canlılığı / (<i>Urban Vibrancy</i>)	2	2
İklim Uyumu / (<i>Climate Adaptation</i>)	2	1
Batı Nil Virüsü / (<i>West Nile Virus</i>)	2	1
Kentsel Formlar / (<i>Urban Forms</i>)	2	0

Ayrıca yayınlarlar kullanılan anahtar kelimelerle ilgili kelime bulutu oluşturulmuştur. Bu kelime bulutu yayınlarda kullanılan anahtar kelimelerin farklı renk ve boyutlarda bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. “Kentsel Morfoloji” konulu yayınların kelime bulutu (Şekil 10) ve “Kentsel Morfoloji ve Sağlık” konulu yayınların kelime bulutu (Şekil 11) oluşturulmuştur. Bu kelime bulutları RStudio-Bibliometrix yazılım programında yazarlar tarafından görselleştirilmiştir.

Şekil 10 “Kentsel Morfoloji” konulu yayınların kelime bulutu (Kaynak: Kelime bulutu yazarlar tarafından RStudio yazılım programında görselleştirilmiştir.)

Şekil 11 “Kentsel Morfoloji ve Sağlık” konulu yayınların kelime bulutu (Kaynak: Kelime bulutu yazarlar tarafından RStudio yazılım programında görselleştirilmiştir.)

4. Değerlendirme ve Sonuçlar

Bu araştırmada kentsel morfoloji ve sağlık ilişkisi bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Nicel bir araştırma yöntemi olan bibliyometrik analiz yöntemi ile Web of Science Core Collection veri tabanındaki yayınlar incelenmiştir. Bu yayınların yazar, yıl, doküman, kategori, yayıncı, ülke/bölge ve index dağılımları oluşturulmuştur. Buna göre en etkili yayınlar “Environmental Sciences” alanında 48 yayın sayısıyla bulunmaktadır. Konuyla ilgili yayınlarda en etkili dergi 11 yayın sayısıyla “Building and Environment” tir. En fazla yayın 137 yayın sayısıyla makale türündedir. Yayıncılar arasında 64 yayın sayısıyla “Elsevier” ilk sırada gelmektedir. Ülke/bölge kategorisinde 39 yayın sayısıyla Çin Halk Cumhuriyeti gelmektedir. Web of Science indexlerinden konuyla ilgili yayında 100 yayın sayısıyla en etkili “Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)”. Bu yayınların VOSviewer yazılım programı aracılığıyla bibliyografik haritaları oluşturmuştur. Ayrıca yazarlar tarafından en çok kullanılan kelimeler sırasıyla kentsel morfoloji, kentsel planlama, kentsel ısı adası, hava kirliliği, kentsel form, arazi yüzey sıcaklığı, halk sağlığı, kentsel sağlık, yerel iklim kuşağı, kentleşme, hava kalitesi, sürdürülebilirlik, covid-19, dış mekân termal konforu olmuştur. Kent sağlığı ve kentsel morfoloji parametrelerinin anlaşılması, gelecekte kentsel tasarımcılara ve planlamacılara daha iyi kentsel çevreleri yaratmada yardımcı olacaktır. Aynı zamanda kentsel morfoloji ve sağlık üzerine gelecekteki araştırmalar için önemli bir literatür perspektifi ve görselleştirmesi sunmaktadır.

Kaynaklar

- Abdullah, K. H. (2022). Publication trends in Biology Education: A bibliometric review of 63 years. *Journal of Turkish Science Education*, 19(2).
- Abdullah, K. H., & Sofyan, D. (2023). Machine Learning in Safety and Health Research: A Scientometric Analysis. *International Journal of Information Science and Management (IJISM)*, 21(1), 17-37.
- Can, I., & Heath, T. (2016). In-between spaces and social interaction: a morphological analysis of Izmir using space syntax. *Journal of Housing and the Built Environment*, 31, 31-49.
- Chen, Y., Wang, Y., & Zhou, D. (2021). Knowledge map of urban morphology and thermal comfort: A bibliometric analysis based on citespace. *Buildings*, 11(10), 427.
- Cömert, N. Z., & Hoskara, S. Ö. (2013). A typo-morphological study: The CMC industrial mass housing district, Lefke, Northern Cyprus. *Open House International*, 38(2), 16-30.
- Dobbs, C., Escobedo, F. J., & Zipperer, W. C. (2011). A framework for developing urban forest ecosystem services and goods indicators. *Landscape and urban planning*, 99(3-4), 196-206.
- Dong, H., & Qin, B. (2017). Exploring the link between neighborhood environment and mental wellbeing: A case study in Beijing, China. *Landscape and Urban Planning*, 164, 71-80.
- Elzeni, M. M., ELMokadem, A. A., & Badawy, N. M. (2022). Impact of urban morphology on pedestrians: A review of urban approaches. *Cities*, 129, 103840.
- Fathi, S., Sajadzadeh, H., Mohammadi Sheshkal, F., Aram, F., Pinter, G., Felde, I., & Mosavi, A. (2020). The role of urban morphology design on enhancing physical activity and public health. *International journal of environmental research and public health*, 17(7), 2359.
- Forssén, J., Gustafson, A., Pont, M. B., Haeger-Eugensson, M., Achberger, C., & Rosholm, N. (2022). Effects of urban morphology on traffic noise: A parameter study including indirect noise exposure and estimated health impact. *Applied Acoustics*, 186, 108436.
- Gül, M., & Dee, J. (2015). Sarajevo—A city profile. *Cities*, 43, 152-166.
- Honold, J., Lakes, T., Beyer, R., & van der Meer, E. (2016). Restoration in urban spaces: Nature views from home, greenways, and public parks. *Environment and behavior*, 48(6), 796-825.
- Jia, B., Chen, Y., & Wu, J. (2021). Bibliometric Analysis and Research Trend Forecast of Healthy Urban Planning for 40 Years (1981–2020). *International journal of environmental research and public health*, 18(18), 9444.
- Kropf, K. (2018). *The handbook of urban morphology*. John Wiley & Sons.
- Kubat, A. S. (2010). The study of urban form in Turkey. *Urban Morphology*, 14(1), 31-48.
- Kubat, A. S. (2019). Exploring the Fringe-Belt Phenomenon in a Multi-Nuclear City: The Case of Istanbul. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 7, 95-134.

- Masoumi, H. E., Terzi, F., & Serag, Y. M. (2019). Neighborhood-scale urban form typologies of large metropolitan areas: Observations on Istanbul, Cairo, and Tehran. *Cities*, 85, 170-186.
- Meng, L., Wen, K. H., Brewin, R., & Wu, Q. (2020). Knowledge atlas on the relationship between urban street space and residents' health—a bibliometric analysis based on VOSviewer and CiteSpace. *Sustainability*, 12(6), 2384.
- Nor, M. M., Noor, N. M., & Asmawi, M. Z. (2021). Bibliometric Analysis on Street Network components in Influencing Genome of Urban Morphologies. *Journal of Architecture, Planning and Construction Management*, 11(1).
- Oliviera, W. (2018). *An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities*. Springer International Publishing.
- Sallis, J. F., Saelens, B. E., Frank, L. D., Conway, T. L., Slymen, D. J., Cain, K. L., ... & Kerr, J. (2009). Neighborhood built environment and income: examining multiple health outcomes. *Social science & medicine*, 68(7), 1285-1293
- Topçu, M. (2019). Morphological structures of historical Turkish cities. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 7, 212-239..
- Ünlü, T. (2016). First Symposium of the Turkish Network of Urban Morphology, Mersin, Turkey, 22-23 October 2015. *URBAN MORPHOLOGY*, 20(1), 34-34.
- Ünlü, T., & Baş, Y. (2016). Multi-nuclear growth patterns in a rapidly changing Turkish city: a fringe-belt perspective. *Urban Morphology*, 20(2), 107-121.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2020). *VOSviewer Manual*, Access Address (02.03.2023): https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOSviewer_1.6.14.pdf
- Van Winkle, T., Kotval-K, Z., Machemer, P., & Kotval, Z. (2022). Health and the Urban Environment: A Bibliometric Mapping of Knowledge Structure and Trends. *Sustainability*, 14(19), 12320.
- VOSviewer (2023). *Welcome to VOSviewer, Visualizing Scientific Landscapes*. Access Address (15.02.2023): <https://www.vosviewer.com/>
- WOS (2023). Search, Access Address (02.03.2023): <https://www.webofscience.com/wos/woscc/basic-search>.
- Xiao, Y. (2018). *Urban morphology and housing market*. Springer Nature Singapore
- Yang, J., & Fu, X. (2019). *The centre of city: wind environment and spatial morphology*. Springer Nature.
- Yang, J., Yang, Y., Sun, D., Jin, C., & Xiao, X. (2021). Influence of urban morphological characteristics on thermal environment. *Sustainable Cities and Society*, 72, 103045.

Arû ve Marshall Taksonomisinde Elazığ'ın Yeri

Emrah Şıkoğlu¹

Özet

Yerleşmelerin morfolojik olarak sınıflandırılması oldukça karmaşık ve tartışmalı bir iş olmasına rağmen geçmişten günümüze birçok bilim insanı tarafından sınıflandırma adına çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin her biri, sınıflandırmayı yapan kişiye göre farklı odak noktalarını temel alan değerlendirmelerden oluşur. Örneğin *Unwin (1920)* morfolojik olarak düzenli ve düzensiz yapıları odaklanırken, *Lynch (1981)* kentlerin morfolojik yapısını zaman içinde yaptığı çalışmalarla çok daha fazla ayrıntılandırmıştır (Yıldız, Uydu, Çizgisel, Gridler ve türleri vb). *Moholy-Nagy (1968)* bu yapıları geometrik biçimlerle izah etmeye çalışmış, *Satoh (1998)* daha karmaşık olan yapılar veya amorf yapılar üzerinden değerlendirmeler yapmış, *Frey (1999)* ise daha çok yukarıda bahsi geçen isimlerin çalışmalarından esinlenerek her birinden farklı bir örnekle harmanlayarak kendi fikirlerini ortaya koymuştur. Yukarıda bahsi geçen girişimler dışında kentsel dokuları sınıflandırmaya çalışan *Kemal Ahmet ARÛ* ve *Stephen Marshall*, bunu farklı bir yaklaşımla değerlendiren önemli çalışmalara imza atmışlardır. Çalışmada Elazığ şehri yerleşim alanının, Arû ve Marshall taksonomisine göre morfolojik sınıflandırılma yapılması hedeflenmiştir. Arû örneklem olarak seçtiği Türkiye'deki bazı şehirlerin biçimsel yapılarını yani tip ve doku analizlerini yapmıştır. Bu çalışmada Arû doku tiplerini kendi içinde sekiz gruba ayırmıştır. Bu ayrımı yaparken iklimin, doğal yapının ve kentsel fonksiyonların etkili olduğu doku tiplerini bir araya toplamıştır. Çok sayıda etkenin oluşturduğu doku tiplerinin sınıflandırılmasını ise örneklem olarak aldığı kentlerin bütününe değil, sadece bu kentlerdeki organik yapıların biçimleri üzerinden değerlendirmiştir. Bu kapsamda önce Elazığ'ın organik yapı olarak adlandırılan ilk kuruluş nüve veya nüvelerinin tespit edilmesi, tespiti yapılan mekânların Arû'nün sınıflandırmalarından hangisi içinde yer aldığı belirlenecektir. Marshall ise kentlerin sokak örüntülerini daha iyi tanımlayabilmek için dört temel tipoloji (ABCD) geliştirmiştir. Bu tipolojiyi yerleşmelerin farklı büyüme aşamalarındaki desenleri göz önüne alarak merkezden dış mahallelere doğru uzanırca bir düzlem üzerinde tanıtmıştır. A-tipi, şehirlerin ilk kurulduğu çekirdek bölgelerin tipik örneğidir. Bu tipe özellikle eğer varsa geçmişte surlarla çevrili bölgelerdeki mekânlarda rastlanır. B tipi, planlı uzantıların veya yeni kurulan yerleşmelerin tipik bir örneğidir. C-tipi, belki de bir yerleşimdeki çeşitli konumlarda bulunabilen en genel tiptir. Son olarak D-tipi, modern hiyerarşik yerleşmelerin tipik bir örneğidir ve genellikle dağıtım yollarının eğrisel yerleşimleri ile ilişkilendirilir. Ayrıca bu yollar döngü veya dallanma desenleri oluşturur. Elazığ'ın genel doku özelliklerinin belirlenmesi ve bu alanların Marshall'ın ABCD tipolojisindeki topolojik konumunun belirlenmesi, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, ABCD tipolojisi, Kentsel doku sınıflandırması

1. Giriş

Yerleşmelerin en önemli bileşenlerinden biri morfolojik yapılarıdır. Kentsel mekanlardaki bu unsurlar biçimsel olarak belli sınıflara ayrılabilirler (*Kürkçüoğlu, 2015; 11*). Kentsel morfoloji araştırmaları içinde binalar, yapı adaları, parseller ve sokak dokuları gibi fiziksel çevreye ait birçok detay yer almaktadır (*Lozano, 1990; Larkham, 2005; Moudon, 1997, Aktaran: Kürkçüoğlu, 2015; 11*).

Kentler de tıpkı insanlar gibi canlı varlıklardır, bu sebeple morfolojik süreçleri de zaman içerisinde sürekli bir devinimliğe sahiptir. *Hanson (1989)* bunu "Tipoloji arayışı belki de başarısızlığa mahkûmdur çünkü gerçekte yüz yüze gelindiğinde kişi morfolojik bir süreklilikle karşı karşıyadır

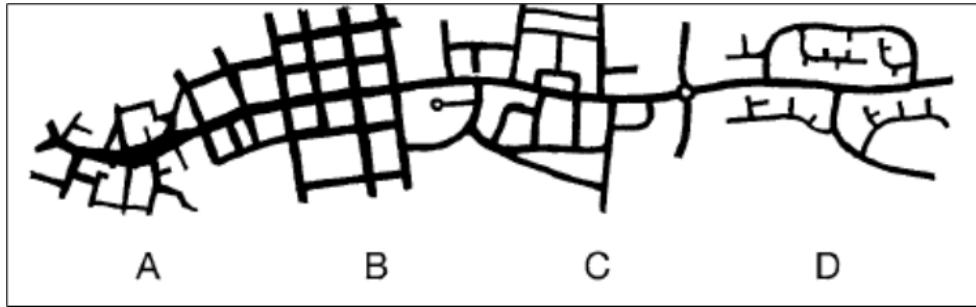
¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İSBF, Coğrafya Bölümü, emrahskoglu@firat.edu.tr

(Marshall, 2005; 74)” sözüyle izah etmiştir. Bu devinimlilik bilim insanlarını konuyla ilgili çalışmalar hususunda uzak tutmayacağı gibi, aynı zamanda morfoloji üzerine yapılan çalışmaların sürekliliğini de sağlamaktadır.

Günümüzde birçok bilim insanı kentlerdeki morfolojik yapıyı çeşitli sınıflandırmalara tabi tutmuştur. Bu sınıflandırmalar, bu fikri ortaya koyan kişinin olguya bakış açısına göre farklı odak noktaları esas alınarak belirlenmiştir. Örneğin Unwin (1920) morfolojik olarak düzenli ve düzensiz yapılara odaklanırken, Lynch (1981) kentlerin morfolojik yapısını zaman içinde yaptığı çalışmalarla çok daha fazla ayrıntılandırmıştır (Yıldız, Uydu, Çizgisel, Gridler ve türleri vb). Moholy-Nagy (1968) bu yapıları geometrik biçimlerle izah etmeye çalışmış, Satoh (1998) daha karmaşık olan veya amorf yapılar üzerinden değerlendirmeler yapmış, Frey (1999) ise daha çok yukarıda bahsi geçen isimlerin çalışmalarından esinlenerek her birinden farklı bir örnekle harmanlayarak kendi fikirlerini ortaya koymuştur. Bu isimler dışında dünya çapında yaklaşık otuz bilim insanı daha morfolojik sınıflandırma yapmıştır. Bunlar içerisinde en kapsamlı ayırım 21 sınıflama kategorisiyle Clifford Culpin ve arkadaşlarına (1969) aittir.

Yukarıda bahsi geçen girişimler dışında kentsel dokuları sınıflandırmaya çalışan Stephen Marshall, önemli bir çalışmaya imza atmıştır. Marshall (2005) kentsel dokuların tipolojik sınıflandırılmasına farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Marshall kentlerin sokak örüntülerini daha iyi tanımlayabilmek için dört temel tipoloji (ABCD) geliştirmiştir. Bu tipolojiyi yerleşmelerin farklı büyüme aşamalarındaki desenleri göz önüne alarak merkezden dış mahallelere doğru uzanırca bir düzlem üzerinde tanıtmıştır (Şekil 1).

Şekil 1 Marshall ABCD tipolojisi (Marshall, 2005; 84)

A-tipi şehirlerin ilk kurulduğu çekirdek bölgelerin tipik örneğidir. Bu tipe özellikle eğer varsa geçmişte surlarla çevrili bölgelerdeki mekanlarda rastlanır. Marshall A tipine hatırlatıcı bir maksatla “Altstadt” terimini kullanmıştır (Larkham and Jones, 1991; 14. Morris, 1994; 229). Altstadt eski kasaba anlamı taşımaktadır. Ayrıca bu sistemi “Çeşitli yönlere yönlendirilmiş rotaların açıcılığı, böyle bir modelin, yerleşimin merkezinde yer aldığı ilkel bir radyallik oluşturur” şeklinde tanımlamıştır.

B tipi, planlı uzantıların veya yeni kurulan yerleşimlerin tipik bir örneğidir. Dört yöllü dikey kavşakların yaygınlığı, daha geniş ölçekte bir ızgara formunun ima etmesiyle doğal olarak iki taraflı yönlülüğe yol açar. Bu sebeple B tipine anımsatıcı olarak “Bilateral” terimini kullanmıştır.

C-tipi, belki de bir yerleşimdeki çeşitli konumlarda bulunabilen en genel tiptir. Fakat bu tipe daha çok ana arterli bir rota üzerinde, bu artere bağlı yollarda rastlamak mümkündür. C tipi için anımsatıcı olarak “Characteristic” veya “Conjoint” (birleşik) terimi kullanılmaktadır.

Son olarak, D-tipi modern hiyerarşik yerleşimlerin tipik bir örneğidir ve genellikle dağıtım yollarının eğrisel yerleşimleri ile ilişkilendirilir, döngü veya dallanma desenleri oluşturur. D-tipini karakterize etmek için anımsatıcı olarak “Distributory” yani “dağıtıcı”yı kullanabiliriz. Hatta hem dağıtıcı hem de birbirine bağlı olması sebebiyle “Disurbanity” yani “ırmak kolu” terimi de kullanılabilir (Marshall, 2005; 84).

Yurt dışında yapılan bu sınıflandırmalar dışında ülkemizden benzer bir girişim ise “Türk Kenti” ana başlıklı eseriyle Kemal Ahmet ARÜ’den gelmiştir. Kentsel dokuları kendine has niteliklerle sınıflandıran Arû, doku tiplerinde A’dan H’ye kadar sekiz farklı sınıflandırma yapmıştır. Fakat bu sınıflandırma temel olarak sadece kentlerin eski doku tipleri üzerine yoğunlaşmıştır. Yani Marshall’ın yaptığı tipolojide bu durum sadece “A” tipolojisine karşılık gelmektedir. Yine de şehirlerin organik doku niteliklerinin belirlenmesinde oldukça etkili bir sınıflama yöntemidir.

A tipi dokular; sınırları kuvvetli olmayan iç yolların serbest ve organik düzeyde olduğu, doku parçalarının sınırlarının kuvvetli olmadığı, doku içinde işinsal hizmet patlamalarının olduğu mekanlar olarak tanımlanır

B tipi dokular; bu doku tipi A tipine benzemekle birlikte doku sınırlarının daha kuvvetli olduğu, doku içinde üzüm salkımı biçiminde gelişmelerin bulunduğu genellikle ova ve yayla düzlüklerinde kurulmuş kentlerde görülür.

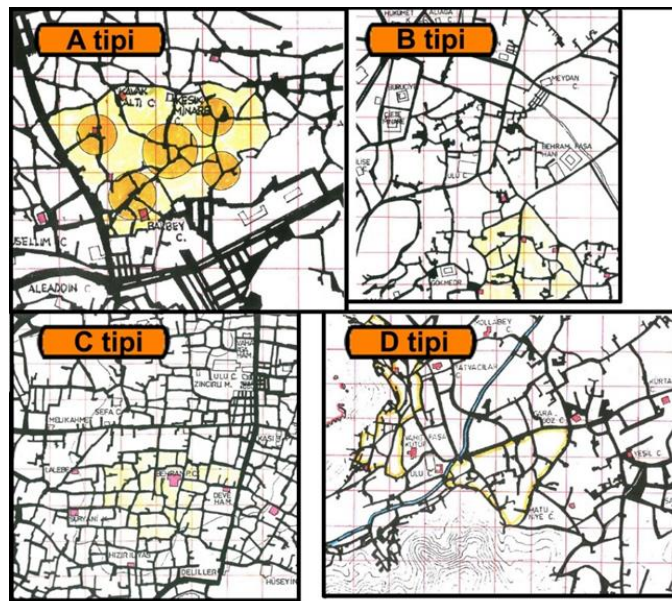
C tipi dokular; ise çok köşeli kuvvetli sınırları olan, yüksek yol oranı ve doku zenginliği olan, yol genişliklerinde kuvvetli farklılaşmaları olan dokulardır.

D tipi dokular; daha çok yamaçlarda kurulmuş ve eğime paralel yolların bulunduğu, sık dokulu, daha çok yaya hareketliliğine elverişli yolların bulunduğu, kentsel mekanların ve hizmet fonksiyonlarının sık dokular içinde gelişmediği tiplerdir.

E tipi dokular: ovalar ve az eğimli yamaçlarda kurulmuş kentlerde görülen, çok sayıda büyük kentsel yol sistemlerinin olduğu, doku sınırlarının oldukça kuvvetli ve yolların doku ortalarında işinsal dağılımlar gösterdiği doku tipleridir.

F tipi dokular; tepeler üzerinde, yuvarlak biçimli kuvvetli sınırlara sahiptir. D tipinde olduğu gibi, eğim nedeniyle motorlu araçlara elverişli olmayan yolların bulunduğu, eğimin az olduğu alanlarda ise hizmet fonksiyonlarının yer aldığı, doku alt elemanlarının homojen olarak devam ettiği doku tipidir.

G tipi dokular; bu doku tipinde oldukça geometrik ve simetrik bir yapı vardır. Büyük geometrik adalar içinde, oldukça serbest, organik formdaki yol düzeni, bu tip dokuları metrik dokulardan ayırır. Adalar içinde büyük boşluklar bulunmakla birlikte iç yollarda daha çok yaya ulaşımına uygun yollar mevcuttur. Yoğunluk adalar içindeki boşluklar sebebiyle düşüktür.

Şekil 2 Arü taksonomisinde organik dokuların sınıf ve tipleri

H tipi dokular; daha çok hem doku hem de yapıların iyi korunduğu sit alanlarıyla temsil edilir. Kale içinde ve çevresindeki dokularda kentsel mekanlar iyi gelişmiş olup kale etrafında çevresel bir yol bulunmaktadır (Şekil 2) (Arü, 1998; 214).

1.1 Amaç ve Metot

Kentlerin morfolojik durumlarını okuyabilmek, onları anlamlandırmak veya kentlerin morfolojik niteliklerinin o kentler için meydana getirdiği olumlu veya olumsuz sonuçları belirlemek kent alanında çalışmalar sergileyen her bilim dalının temas ettiği bir durumdur. Nitekim çalışmanın ilk bölümlerinde konuyla ilgili girişimlerden ve bu girişimlerin temel sebeplerinden bahsedilmiştir. Marshall bu kapsamda bir dizi çalışma gerçekleştirmiş ve ortaya bir taksonomi çıkarmıştır.

Bu çalışmanın ilk amacı bu taksonominin varlığını devam ettiren bir kent üzerindeki uygulanabilirliği ve bu uygulama sonucunda elde edilen bulguların coğrafi bağlantılarını tespit etmektir. Ayrıca Marshall'dan önce kentlerin organik dokuları üzerinde ayrıntılı bir değerlendirme yapan Arü'nün yapmış olduğu bu çalışmayla Marshall'ın ortaya koyduğu taksonomiyle birlikte kullanılabilirliğini ispatlamak çalışmanın bir diğer amacını ve hedefini ortaya koymaktadır. Ayrıca morfoloji çalışmalarının yoğun bir şekilde yapıldığı coğrafya bilimine farklı yöntemler ve yaklaşımların varlığı hakkında literatüre bir eser kazandırmak hedeflenmiştir.

Bu kapsamda çalışmaya mekan olarak seçilen Elazığ şehri fiziki ve beşeri unsurlar bakımından zengin bir şehirdir. Morfoloji çalışmalarındaki uygulamaların bu şehre uygulanması ve elde edilen sonuçların bu denli renkli bir coğrafyaya sahip olan kent üzerinde değerlendirilip yorumlanması, yöntem açısından olumlu bir sonuç getireceği düşünülmektedir. Çünkü Elazığ şehri hemen hemen her iki bilim insanının geliştirdiği yöntemlerin tümünü karşılayacak ölçüde doneye sahiptir. Hem bahsedilen nitelikler sebebiyle hem de çalışmayı yürüten bir araştırmacı olarak kenti çok iyi gözlemleme imkanı bulmam hasebiyle Elazığ bu çalışmaya mekan olarak seçilmiştir.

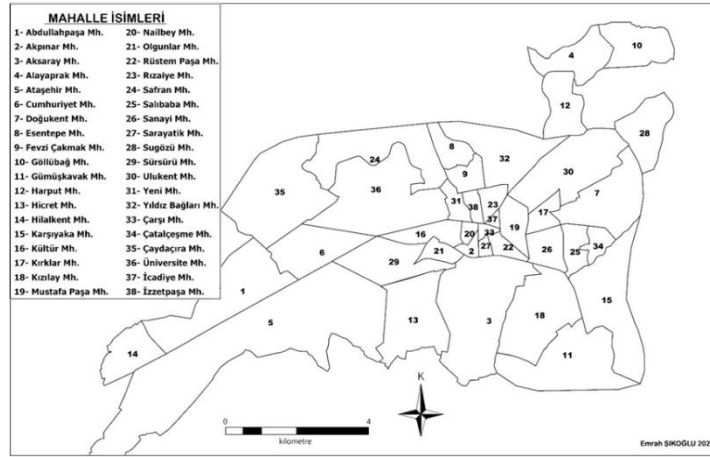
Öncelikle Nazım imar planı üzerinde şehrin kent lekeleri belirlenmiş, cadde sokaklar bu lekeler üzerine sayısal olarak işlenmiş ve doğrulukları test edilmiştir. Daha sonra elde edilen bilgiler doğrultusunda önce mahalle sınırları veya herhangi bir coğrafi sınır gözetmeksizin, Marshall'ın "ABCD" tipolojisine uygun yerler tespit edilip, manuel olarak çizilmiştir. Daha sonra Marshall taksonomisinde "A" tipi dokulara tekabül eden yerlerin Arü sınıflamasındaki karşılıkları yapılan coğrafi değerlendirmeler sonunda belirlenmiştir. Son olarak Marshall taksonomisinde geriye kalan

“BCD” tipi dokuların da yine coğrafi ve zaman bakımından tarihsel süreçle olan ilişkilerinin boyutu değerlendirilmiş ve çalışma bu bilgiler doğrultusunda sonuçlandırılmıştır.

2. Çalışma Alanının Organik Doku Analizi

Elazığ şehrinin bilinen ilk yerleşim yeri Harput'tur. Harput, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nün güneyinde yer alan bir plato üzerinde kurulmuştur. Yüksekliği ortalama 1450-1500 metreleri arasında olan platonun kapladığı alan ise yaklaşık 1751 km²'dir. Harput platosu 30-40 km uzunluğunda ve 15-20 km. genişliğindedir (Şengün, 2012. Tombul, 2013; 81). Buna rağmen Harput yerleşkesi bu denli geniş bir alana yayılmış platonun sadece 4 km²'lik düzlük kısımda gelişmiştir (Akkan, 1972; 193).

Şekil 3 Elazığ'ın mahalleleri

Harput'un mazisi çok eski çağlara dayandığından ve asıl karakteri, günümüzdeki görünümünden çok daha farklı ve canlıdır (Hayli, 1998; 2). Harput, şehir merkezi henüz ovaya inmeden önce var olan ve günümüzde kalıntılarının bulunduğu bir de kaleye sahiptir. Elde edilen bilgilere göre kale surlarının içinde bir mahalle olduğu fakat Harput'un sadece bu mahalleden ibaret olmadığı bilinmektedir. Harput, Kale surlarının dışında, birden fazla mahalleden oluşan gelişmiş bir yerleşmeye sahiptir.

Kale mahallesi aslında özellikle Harput'taki zengin ailelerin oturduğu bir mekan olarak karşımıza çıkar bu sebeple kale içinde kendine ait bir merkezi iş alanı varken, benzer bir alan kale dışındaki mahallelerde de mevcuttur. Kale içinde ticaret haneler daha çok Kale Camii'nin etrafında toplanmış olup özellikle gündelik hayatın idame ettirilmesine yönelik malzemelerin satıldığı dükkanların ve hatta atölyelerin bulunduğu bir mekandır. Bu mekan "kal'a bazarı" adıyla da anılmaktadır.

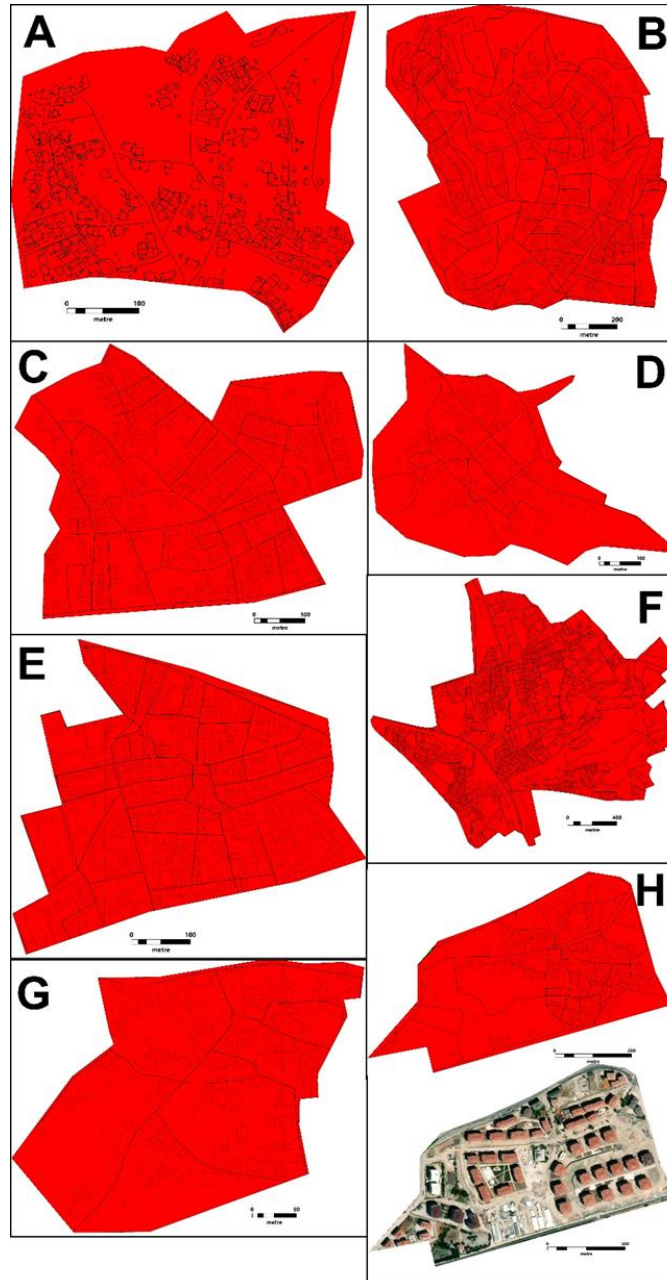
Bunun dışında Harput'un adli, idari ve gelişmiş ticari fonksiyonları da bulunmaktadır. Günlük tüketim dışında Harput'ta el sanatları, dokumacılık, kuyumculuk, boyacılık, deri işleme, müzik aletlerinin üretildiği kırıhane, mumhane gibi daha birçok ihtiyacın görüldüğü ticaret hanelerin olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda Harput'un kendine yetebilen bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bilgiler ışığında gerek morfolojik yapısı gerekse Harput'un tarihi süreç içerisindeki durumu değerlendirildiğinde, her ne kadar herhangi bir imar durumunu gösteren belge olmasa da eski Harput'un Arü sınıflandırmasındaki yerinin "F tipi doku" olduğu düşünülmektedir. Kale ve çevresini bugünkü kalıntılara bakıldığında yuvarlak biçimli ve kuvvetli sınırları olduğunu görmemiz mümkündür. Eğimli bir morfolojisinin olması buna istinaden motorlu araçlar öncesi dönemde varlığını sürdürmesi sebebiyle yolların dar ve sadece yayalara veya atlı arabaların geçebileceği genişlikte olduğu fikrinin güçlenmesine sebep olmuştur. Ayrıca yerleşme alanının dar olması (4km²)

sebebiyle de geniş yolların ortaya çıkması mümkün görünmemektedir. Zira az da olsa günümüze kadar gelen yapıların yol sistemlerine bakıldığında sokakların dar ve sadece yaya hareketliliğine müsaade eder ölçüde olduğunu görebiliriz. Yine kale mahallesi dışında birçok idari, adli ve ticari fonksiyonun bulunduğu bilinmesi bu mekanların da eğimin azaldığı yerlerde kurulmuş olması ihtimali üzerinde durularak F tipi dokuya uygun olduğunu söylememiz mümkündür.

Harput, Marshall'ın ABCD taksonomisinde organik dokuların tümünün temsil edildiği "A" tipine girmektedir. Bunun dışında günümüz kent merkezinde sekiz farklı noktada "A" tipi dokulara rastlanmıştır. Bu tür dokular Marshall'ın da dediği gibi ilkel bir radyallik oluşturup oluşturulmadığından yola çıkılarak tespit edilmiştir. İlkel radyallikten kastedilen şey, aslında tam olarak tasarlanmamış olmaktan başka bir şey değildir.

Şekil 4 Elazığ'daki "A" tipi dokular. A) Ulukent B) Esentepe-Fevziçakmak C) Zafran D) Şahinkaya E) Çarşı Sarayatik ve Rüstempaşa F) Sanayi, Salıba, Çatalçeşme, Kızılay ve Karşıyaka G) Aksaray H) Sürsürü

Bahsi geçen “A” tipi doku olarak belirlenen sekiz noktadan birisi, 2022 yılında mahalle statüsüne alınan fakat kendisi küme evlerden oluşan bir köy olan Şahinkaya (mahalle olarak kullanılan ismi Çayda Çıra mahallesi)’dir. İkincisi ise aslında günümüzde “A” tipi doku olmaktan çıkmış Sürsürü Mahallesi’ndeki küçük mekanlardan birisidir (Şekil 3, Şekil 4). 24 Ocak 2020 Elazığ depreminden en çok etkilenen bu mahallede eski yapı kentsel dönüşümle yenilenmiştir. Sürsürü Mahallesi’nin sisteme dahil edilmesindeki en temel sebep, hem kentsel hafızayı kayıt altına almak hem de “A” tipi dokudan farklı bir doku tipine doğru evrilen bir mekanın daha iyi analizini yapabilmektir. Yani yeniden yapılandırılan bu mekanın Marshall taksonomisinde hangi tip dokuya tekabül ettiğini belirlemek ve neden bu tip bir yapıya evrildiğini anlamaya çalışmaktır.

Yukarda da bahsedildiği üzere Şahinkaya eski bir köy yerleşmesidir. Mahalle statüsü kazandırılması elbette bu köyün bir anda kentleşmesine olanak sağlamamıştır. Güney-batı doğrultusunda hafif eğimli bir arazide kurulan yerleşmenin çevresinde akarsular tarafından derince yarılmış vadiler de bulunmaktadır. Bu vadilerden bazıları yerleşmenin ulaşım güzergahlarını oluşturan yol sistemleri tarafından işgal edilmiştir. Organik yapısını koruyan bu mekan, geniş adaların üzerinde birçok evin bulunduğu ve özel mülkiyet sebebiyle çoğu yerde çıkmaz sokakların olduğu bir yerleşme düzeni bulunmaktadır. Ayrıca cadde ve sokak sistemleri de aynı ölçüde dar ve düzensizdir. Bu sebeple “A” tipi dokulara dahil edilmiştir.

“A” tipi dokulara bir diğer örnek ise yine Elazığ’ın kuzeyinde bulunan Safran mahallesinin bulunduğu alandır (Şekil 3, Şekil 4). Bu alan bir yamaç üzerine kurulmuş ve hem doğusunda hem de batısında bulunan dereler vasıtasıyla sınırlandırılmıştır. Batıdaki vadiyle Çaydaçıra mahallesinden, doğudaki vadiyle ise Esentepe mahallesinden ayrılmaktadır. Safran mahallesi tıpkı bir köy yerleşmesi gibi merkezinde bir caminin ve caminin hemen önünde küçük bir meydanın bulunduğu yapı arz etmektedir. Bu da aslında bu yerleşmenin geçmişte bir köy olabileceği kanısını güçlendirir. Burası da tıpkı Şahinkaya gibi büyük adalarda küçük ve düzensiz birçok evden oluşan ve cadde-sokaklarının aynı ölçüde düzensiz, çıkmaz sokaklarının fazlalığıyla tipik bir organik yapı yani “A” tipi dokuyu oluşturur.

Safran mahallesinin hemen doğusundaki Esentepe mahallesi bulunmaktadır. Yine bir yamaç üzerine kurulmuş olan bu mahallenin güneyinde eğimin daha az olduğu Fevzi Çakmak mahallesi bulunur. Esentepe mahallesinin tümü Fevzi Çakmak mahallesinin ise kuzeyi (eski tabiriyle kanal üstü olarak bilinir) “A” tipi dokunun bir diğer örnekleridir. Bu mahallelerin her ikisinde de herhangi bir meydan veya çevresinde kümelenilen bir mekan yoktur. Yani sonradan geliştiğini söylemek mümkündür. Gecekondu olarak tabir edilebilecek ölçüde düzensiz bir yapılaşmanın olduğu gözle görülebilir bir düzeydedir. Bu mahallelerde daha çok göçle gelen insanların yaşadığı bilinmektedir. Yani daha sonradan kente eklendiğini bu duruma bağlı olarak söyleyebiliriz. Cadde ve sokaklar oldukça düzensiz yine geniş adalar içerisinde küçük, kısmen bahçeleri olan düzensiz konutlar mevcuttur. Çıkmaz sokaklar ise daha çok fiziki yapının etkilemesiyle yani yolların bir vadi veya dik yamaçlarla kesilmesi sonucunda oluşmuştur.

Şehrin kuzeyinde “A” tipi dokunun son görüldüğü yer ise Ulukent mahallesi, eski adıyla Hüseyinik’tir. Burada da cami, çeşme ve hemen önlerinde küçük bir meydan görülmektedir. Mahallenin çok eskiden beri varlığını sürdürdüğü ve Harput ile olan bağlarının güçlü olduğu bilinmektedir. Yine bu mahallede tıpkı diğerleri gibi büyük adalar üzerinde bahçeli ve düzensiz yapı evler mevcuttur. Amorf biçimli cadde ve sokaklarda özel mülkiyet sebebiyle birçok çıkmaz sokak oluşmuştur.

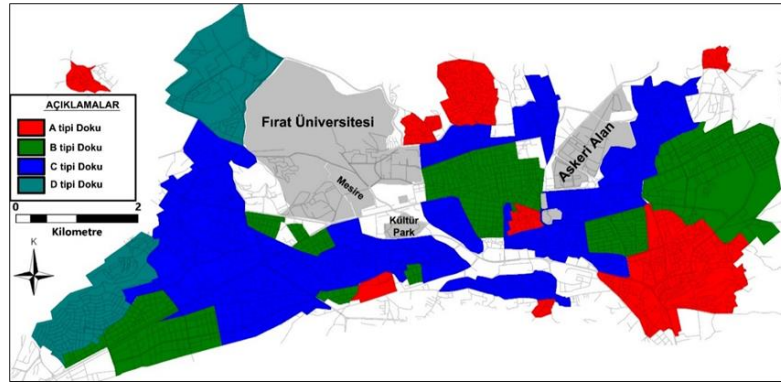
Çalışma alanının güneyine doğru inildiğinde, şehrin güney-doğusunda 5 mahallenin kesişim noktasında en geniş alana yayılmış “A” tipi dokuya rastlanır. Burası Karşıyaka, Kızılay, Çatalçeşme, Salıba ve Sanayi mahallelerinin kesişim noktalarıdır. Bu mahalleler Elazığ’ın eski mahalleleri arasında yer almaktadır.

Yine şehrin güneyinde Çimento Fabrikası'nın da sınırları içerisinde bulunduğu Aksaray mahallesinde "A" tipi dokuya rastlanmıştır. Mahallenin merkez kısmında genellikle iki katlı kerpiç evlerin dağınık bir şekilde yerleşmiş olduğu, yolların da yine aynı ölçüde plansız bir şekilde geliştiği bir mekandır.

Sürsürü mahallesi ise "A" tipi dokunun görüldüğü bir mahalledir (Şekil 4). Fakat depremden sonra "A" tipi dokunun görüldüğü mekan tamamen yıkılıp yeniden planlanmıştır. Yıkılmadan önceki durumunda yolların biçimsel görüntüsünden de anlaşılacağı üzere, küçük bir merkez etrafında kümelenmiş mekanlardan oluşmaktaydı. Bu da mekanın eskiden bir köy yerleşmesi olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Son olarak çalışma alanının merkez kısmında Çarşı mahallesinin tümü, Rüstempaşa ve Sarayatık mahallelerinin ise kuzey kesimleri, yani Çarşı mahallesiyle kesiştikleri alanda "A" tipi doku özelliği gösteren mekanlar bulunmaktadır. Bu mekanlar ticarethanelerin yoğun olduğu ve kapalı çarşı, buğday meydanı gibi sadece yayaların hareketine müsaade eden dar yolların bulunduğu alanlardır. Her ne kadar zamanla araçların da geçebilmesi üzere yolları yeniden dizayn etseler de sadece tek arabanın yine tek yöne doğru hareket edebileceği kadar genişlikte yollar bulunmaktadır.

Şekil 5 Elazığ'da Marshall taksonomisine göre sınıflandırılmış mekanların dağılışı

"B" Tipi dokulu mekanlar

Çalışma alanında bu tip dokular, özellikle şehrin orta ve doğu kesiminde "A" tipi dokuların hemen yanında yer alırken. Şehrin batısında ise tamamen bağımsız bir şekilde gelişmiştir. "B" tipi dokuların Marshall'a göre temelde iki belirleyici niteliği vardır. Bunlardan birincisi bu alanların yeni ve planlı olması, ikincisi ise daha çok grid veya gride yakın mekanlardan oluşmasıdır.

Elazığ'da "B" tipi dokuların en geniş alana sahip olduğu yer şehrin doğusunda yer alan Doğukent mahallesinde ve aynı mahallenin güney komşusu olan Çatalçeşme ve Salıbaşa'nın kuzey uçlarında rastlanır. Doğukent'in kuzeyinde ise Ulukent mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallenin Doğukent'e komşu olan güney kesiminde ise küçük bir alan "B" tipi dokuda olup şehrin en geniş "B" tipi doku alanını oluşturmaktadırlar (Şekil 3, Şekil 5).

Sanayi mahallesi "B" tipi dokunun görüldüğü bir diğer alandır. Mahallenin kuzeyi özellikle sanayi sitesinin bulunduğu alan ve bu alanın batısı "B" tipi dokunun gözlemlendiği alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

İcadiye, İzzetpaşa ve Nailbey mahallelerinin tümü, yine bu mahallelere komşu olan Rızaiye, Yeni, Üniversite, Kültür ve Akpınar mahallelerinin küçük bazı bölümlerinde "B" tipi dokular görülmektedir. Batıda ise Abdullah Paşa mahallesinin güneyinde, Ataşehir mahallesinin kuzeyinde

ve Süsrürü mahallesinin doğu, kuzey ve güney kesimlerinde parçalar halinde bu tip dokular gelişme göstermiştir.

“C” Tipi Dokular

Bu tür dokular çalışma alanında, Marshall’ın da tespitlerini destekler nitelikte, en geniş yayılım gösteren doku tipidir. Marshall ayrıca bu doku tipinin en çok ana arterli yolların bulunduğu veya bu yollarla bağlantılı geniş yolların bulunduğu alanlarda gelişme gösterdiğini belirtmiştir. Gerçekten de çalışma alanında bu tespiti olduğu gibi doğrulayan sonuçlar elde edilmiştir.

“C” doku tipi Elazığ’da merkezde bulunan icadiye ve İzzetpaşa mahalleleri ve şehrin doğusunda bulunan planlı kentleşmenin yoğun bir şekilde yaşanmadığı Salıbaşı, Karşıyaka ve Gümüşkavak mahalleleri dışında her yerde görülmektedir. En tipik örneklerine şehrin batısında rastlanmaktadır. Elazığ-Malatya yolu olarak bilinen D260 karayolu boyunca Özellikle Cumhuriyet, Ataşehir ve Süsrürü mahallelerinin bu otoyol güzergahı boyunca “C” tipidoku gözlenmektedir. Yine D260 karayolunun kentin içinden Keban’a doğru yönelen Elazığ-Keban otoyolu çevresinde, Çaydaçira mahallesinin güney kısmı ve yine Elazığ-Malatya, Elazığ-Keban yolu arasında bulunan Cumhuriyet mahallesi bu güzergah üzerinde bulunan “C” tipi dokulardır.

D260 karayolunun kent içinde sonlandığı Çaydaçira kavşağının güneye yöneldiği alanda bulunan Atatürk Bulvarı ve bu bulvarın güneyindeki Süsrürü ve Olgunlar mahallesinde bulvarın hemen kuzeyindeki Kültür mahallesinde aynı tip dokular yoğun bir şekilde gözlenmiştir. Ayrıca adı geçen bu mahallelerde ana arterlerle doğrudan bağlantı sağlayan İmam Efendi ve Mustafa Uygur bulvarları ve Kültür mahallesinin içinden geçen Vali Fahri Bey caddesi de bulunmaktadır.

Kırklar Mahallesi’nin tümü ve Ulukent’in batısı şehirde “C” tipi dokunun görüldüğü diğer mahallelerdir. Kırklar mahallesinin tam ortasından Bahattin Ögel caddesi geçmektedir. Mahalle bu caddenin kuzey ve güneyinde gelişmiştir. Ulukent mahallesinin ortasından ise Tahir Şaşmaz caddesi geçer. Mahalle bu caddenin doğu ve batı kenarında yayılıştır. Her iki mahalle de “C” tipi dokunun tipik örneklerindedir.

Çalışma alanında “C” tipi dokuya sahip olup herhangi bir bulvar veya caddeye yakın olmayan tek yer ise Aksaray mahallesidir. Mahalle aslında Cahit Dalokay gibi geniş bir bulvarın hemen güney komşusudur fakat mahallenin gelişim alanıyla cadde arasında demir yolu geçmektedir. Bu sebeple mahalle bulvarın güneyinde kalmıştır. Bulvarla direkt bağlantı sağlayan iki adet bağlantı yolu bulunmaktadır (Şekil 3, Şekil 5).

“D” Tipi Dokular

Bu doku tipi Elazığ’da görülen en az alana sahip doku tipidir. Karakteristik özelliği dağıtıcı yolların etrafında gelişmiş, döngüsel bir yapıya sahip bazen de bir ağacın dallarını andıran nitelikte ve genelde sitelerin içinde çıkmaz sokaklarla son bulan bir yapı arz etmesidir. Çalışma alanında bu tanıma uygun en karakteristik “D” tipi doku Çaydaçira mahallesidir (Şekil 3). Necmettin Erbakan ve Adnan Kahveci gibi geniş dağıtıcı bulvarların etrafında ve içinde gelişmiş tipik bir “D” tipi doku karakterli yerleşmedir.

Aynı doku tipine sahip ikinci yerleşme ise Abdullah Paşa mahallesinin kuzeyinde Saray Bosna caddesinin kuzeyinde gelişme göstermiştir. “D” tipi doku özelliği gösteren bu alanda Marshall’ın tasvir ettiği birbirine bağlanan “D” biçimli caddeler gözlenirken, batı kısmında ise ikinci şekilde tasvir edilen ağaç dalları şeklindeki doku niteliği de oluşumunu tamamlamıştır.

3. Bulgular ve Bulguların Coğrafi İzahı

Arü eserin girişinde seçilen kentlerin coğrafi bölgelerini ve bu bölgelerin genel coğrafi özelliklerinden bahsetmiştir. Sonraki bölümde ise kentlerin topografik yapılarına kısaca değinmiş ve bu yapının kentsel dokuya etkileri üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Gerçekten de kentlerin

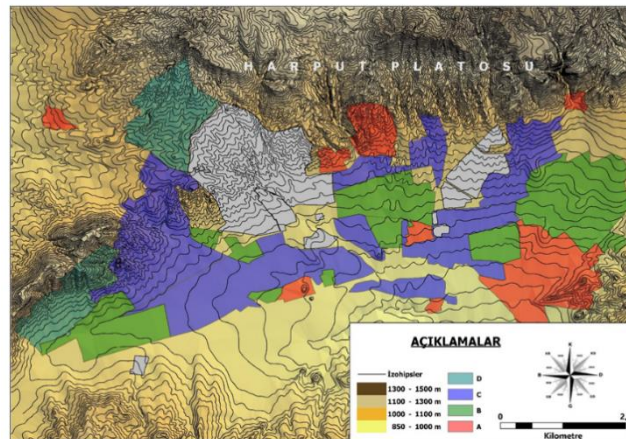

morfolojik olarak şekillenmesinde en büyük etken coğrafi şartlardır. Özellikle topografik durum bunun ilk sırasında gelir. Bu durum akla “peki Marshall taksonomisindeki sınıflandırmada coğrafi etki var mıdır?” sorusunu getirmektedir. Bu kapsamda Elazığ’daki “A, B, C, D” taksonomisinin (Şekil 5) tarihsel süreçle ve coğrafi şartlarla arasındaki ilişkiyi değerlendirmekte fayda vardır.

Öncelikle “A” tipi dokuların bulunduğu mahallelere bakıldığında ilk olarak Ulukent (Hüseyinik)’ten başlayacak olursak. Ulukent mahallesi önceden de belirtildiği gibi oldukça eski bir kırsal yerleşmedir. Fakat buranın mahalle olması 1980’li yılların ortalarına dayanır. “A” tipi dokunun bulunduğu alan Harput’un hemen güney yamacında vadiden gelen malzemelerin biriktirildiği, birikinti konisi üzerinde kurulmuş küçük bir yerleşmedir. Yolların uzanış doğrultusu vadiye ve birikinti konisinin şekline uygun bir biçimde gelişme göstermiştir (Şekil 6). Ulukent yamaçta kurulmuş olması, eğim doğrultusunda yolların oluşması ve yaya hareketliliğine elverişli olması nedeniyle Arü sınıflamasında “D” tipi dokunun içerisinde yer almaktadır.

Batıya doğru ilerlediğimizde birbirine komşu olan ve “A” tipi dokuların olduğu Esentepe, Fevzi Çakmak ve Safran mahallelerine ulaşırız. Bu üç mahallenin de temel özelliği Doğu-batı doğrultusunda uzanan Harput platosunun güney yamacında eğimli bir arazi üzerine kurulmuş olmalarıdır. Safran veya bazı kaynaklarda Zafran olarak geçen mahalle aslında 1967 yılında Üniversitenin açılması sebebiyle gecekondulaşma ihtimaline karşı, gecekondulu bölge olarak belirlenmiştir. Yine aynı dönemlerde özellikle şehir dışından gelen göçmenlerin tercih ettikleri Esentepe ve Fevzi Çakmak mahalleleri oluşma sürecine girmiştir. Mahallelerin kurulmuş olduğu alanlar aslında topografik olarak engebeli bir sahaya karşılık gelir. Derince yarılmış vadilere rastlamak da mümkündür (Şekil 6, Şekil 7). Hatta Safran ve Esentepe-Fevziçakmak mahallelerini birbirinden ayıran derin bir vadi (Kom dere) bulunmaktadır. Mahallelerin cadde ve sokak sistemleri de yine bu vadiler doğrultusunda gelişmiş ve topolojik engeller sebebiyle de çıkmaz sokaklar oluşturmuşlardır. Bu mekanlar da yine yamaçta kurulmuş olması, eğim doğrultusunda yolların oluşması ve yaya hareketliliğine elverişli olması nedeniyle Arü sınıflamasında “D” tipi doku olarak kabul edilebilir.

Çalışma alanının en kuzey batısında, Elazığ’ın günümüzde en büyük mahallelerinden biri olan Çaydaçıra mahallesinin üzerinde geliştiği ve aslında bütün bu arazinin bağlı olduğu Şahinkaya köyü bulunmaktadır. Köy 2022 yılında mahalle olmuştur fakat burası plato düzlüğü üzerinde kurulmuş oldukça eski bir kırsal yerleşmedir. Bu sebeple “A” tipi doku olma niteliği taşımaktadır. Arü sınıflandırmasında da Şahinkaya “A” tipi doku grubunda yer alır. Çünkü sınırları kuvvetli olmayan iç yolların serbest ve organik düzeyde olduğu, doku parçalarının sınırlarının kuvvetli olmadığı bir mekandır. Ayrıca belirtmek gerekir ki kırsal bir alan olduğu için her ne kadar hizmet sektörü kısıtlı olsa da köy meydanında işinsal bir doku üzerinde market, fırın, nalbur, kıraathane gibi hizmet mekanları da gelişmiştir.

Şekil 6 Elazığ’da Marshall Taksonomisine Göre Doku Tiplerinin Fiziki Mekana Göre Konumu

Çalışma alanının merkezinde ise Çarşı, Sarayatık ve Rüstempaşa mahallelerinin kesişim noktaları bir diğer “A” tipi doku özelliği göstermektedir. Ovada ve düz bir alan üzerine kurulmuş bu mahallelerin doku tipi nitelikleri Elazığ’ın en eski mahalleleri olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu eski yerleşmelerde kurulmuş oldukları dönemden beri ticaretin yoğun bir şekilde geliştiğini söylememiz mümkündür. Bu sebeple daha çok insan ve atlı arabaların hareket edebileceği ölçüde genişlikte sokaklar mevcutken, aynı zamanda plansız bir dönemde inşa edildiği için cadde ve sokaklar oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu mekanlar Arü taksonomisinde “A” tipi dokuya örnek olarak gösterilebilir. Bu doku tipi sınırları kuvvetli olmayan iç yolların serbest ve organik düzeyde olduğu, doku parçalarının sınırlarının kuvvetli olmadığı, doku içinde işinsal hizmet patlamalarının olduğu mekanlar olarak tanımlanır. Bu özelliklerin tümüne yukarıda bahsi geçen mekan tam anlamıyla bir uyum sergilemektedir.

Elazığ’ın güney doğusunda en geniş alana sahip “A” tipi doku örneği görülmektedir. Bu alan Karşıyaka, Çatalçeşme, Salıbaşı, Sanayi ve Kızılay mahallelerinin birbirleriyle kesiştiği noktaya tekabül etmektedir. Burada oluşan ve geniş bir alana yayılan “A” tipi dokunun temelinde küçük sanayi sitesinin bahsi geçen bu alana yakın bir noktada kurulmasından kaynaklanmaktadır. Sanayi sitesi bu alana kurulduğu sırada zaten bu alanda varlığını sürdüren köyler mevcuttu. Bu köylerin başında Çatalçeşme (Morning) ve Kızılay (Kesrik) gelmektedir. Salıbaşı ise bu dönemde Çatalçeşme köyüne bağlı bir mahalle konumundaydı. Karşıyaka mahallesi ise sanayi sitesinin kurulmasıyla birlikte hızlı bir şekilde gelişmiş ve özellikle sanayi sitesinde çalışan insanların bu bölgelerde yaşamayı tercih etmeleri neticesinde gelişen bir mahalle olmuştur. Hızlı ve plansız bir gelişme gösterdiği için de organik bir düzende büyüme sergilemiştir. Marshall taksonomisinde “A” tipi olarak nitelendirilen bu alan Arü’ye göre “E” doku tipine sahiptir. Ovalar ve az eğimli yamaçlarda kurulmuş kentlerde görülen, çok sayıda büyük kentsel yol sistemlerinin olduğu, doku sınırlarının oldukça kuvvetli ve yolların doku ortalarında işinsal dağılımlar sergilemesi bu doku tipinin en belirgin özellikleridir.

Bu alanın biraz batısında eski ismi Yığıncı olan Aksaray mahallesi yer almaktadır. Bu mahalle de eski bir köy yerleşmesine karşılık gelir ve o dönemlerde bahçeleriyle ünlüdür. Çünkü bu yerleşmenin hemen kenarında şorşor deresi olarak adlandırılan bir akarsu bulunmaktadır. Bu mahalle sınırları içerisinde kurulan çimento fabrikası bu alanın şehirleşmesine sebep olmuştur. Fakat ilk kuruluş çekirdeği olan köy yerleşmesinin dokusu olduğu gibi korunmuş ve “A” tipi dokuya örnek teşkil etmiştir. Aksaray mahallesi tam anlamıyla karşılamasa bile Arü’nün taksonomisinde “G” tipi dokuya yakın olduğunu söylememiz mümkündür.

Aksaray’ın batısına doğru gelindiğinde ise Sürsürü mahallesiyle karşılaşmaktadır. Bu mahalle, evler birbiri etrafında kümelenmiş küçük bir meydanı olan köy görünümündeydi. Evlerin genelde tek veya iki katlı kerpiç yapı ve kümelenme alanının orta kesiminde yakın çevresine hizmet veren küçük bir ticaret alanı da bulunmaktaydı. Bu alan Elazığ depreminden sonra kentsel dönüşüme girerek yapısı tamamen değişti. Günümüz şartlarında bu alan Marshall taksonomisinde daha çok “C” tipi dokuyu andırmaktadır. Sürsürü mahallesindeki doku düz bir ovada bulunması sebebiyle “E” tipine çevresel bir yok sisteminin bulunmasıyla da “H” tipi dokuya benzerlik göstermiştir. Fakat sit alanı veya kale içinde gelişme göstermediği için de tam bir “H” tipi olduğunu söylememiz de yanlış olur.

Elazığ’da “B” tipi dokular kabaca doğu-batı doğrultusunda şehrin hemen her görülmektedir. Çalışma alanında ilk göze çarpan “B” tipi doku şehrin en doğusundaki Doğu Ket mahallesidir. Bu mahalle Elazığ’ın 90’lı yıllarda planlama doğrultusunda oluşturulmuş bir mahallesi olup önce altyapının inşa edilip daha sonra konutların inşa edildiği ender alanlardan birisidir. Bu alanın hemen

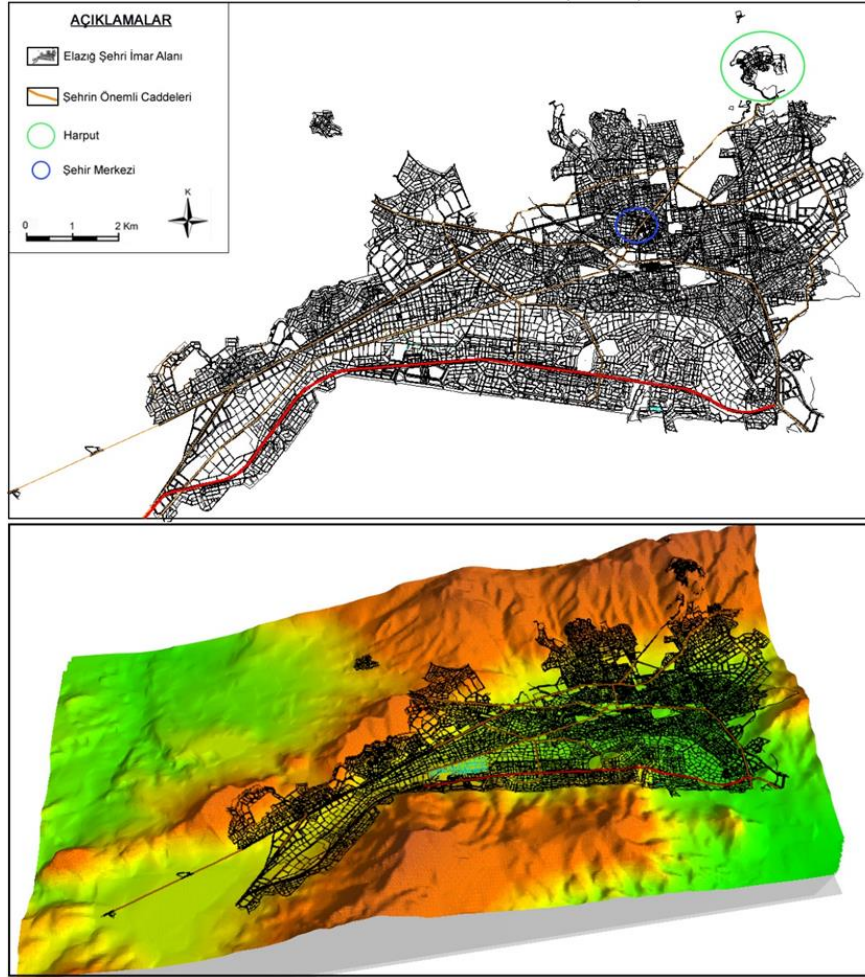

batısında Doğu Kent'ten daha önce inşa edilmiş olmasına rağmen planlanarak oluşturulmuş küçük sanayi sitesi bulunmaktadır. Bu alan da planlanarak ve grid şeklinde inşa edilmiş bir mekandır.

Şehrin merkez kısmında bulunan "B" tipi doku örneği ise toplamda altı mahallenin (Yeni, İzzetpaşa, Rızaiye, İcadiye, Akpınar, Nailbey) keşiştiği bir alanda gelişme göstermiştir. Bu mahalleler içinde aslında "B" tipi dokunun en güzel örneği Nailbey mahallesinde gözlenmiştir. Bahsi geçen bu altı mahalle aslında Elazığ'ın en eski mahalleleri olup düz bir zemin üzerine, ova tabanına inşa edilmişlerdir.

Şehrin batı kısmına geçildiği kısımda yani Üniversite'nin güney batısına doğru geçildiğinde "B" tipi dokular küçük parçalar halinde Cumhuriyet mahallesinin doğu ucunda Sürsürü mahallesinin kuzeyinde ve güneyindeki "A" tipi dokunun hemen kenarında parçalar halinde görülmektedir. Bu alanlar da yine ova düzlüğüne karşılık gelmektedir.

Son olarak çalışma alanının en batısında Elazığ-Malatya yolunun kuzeyinde ve güneyinde bulunan "B" tipi doku örnekleri gözlenmiştir. Ataşehir mahallesinin kuzeyi ve Abdullahpaşa mahallesinin ise güneydoğusunda bu tip doku örneği görülmektedir.

Şekil 7 Elazığ Şehrinin Gelişim Alanı ve Fiziki Mekanın 3D Görüntüsü

"C" tipi dokular daha önce de bahsedildiği gibi çalışma alanında en geniş alana sahip doku tipidir. Bu doku tipi şehir genelinde tıpkı diğer birçok mahalle gibi daha çok ova düzlüklerinde inşa edilmişlerdir (Şekil 7). "C" tipi dokuların oluşmasında aslında coğrafi şartların veya zamanın çok

büyük bir etkisi yoktur. Burada esas belirleyici bulunduğu alandaki anayolun varlığıyla ilişkilidir. Örneğin Ulukent mahallesi şehrin en eski mahallelerinden biri olmasına rağmen mahallenin ortasından geçen bir bulvarın varlığı, bu bulvar sonradan mahalleye eklenmiştir, mahallenin gelişimini o yöne doğru aktarırken aynı zamanda “A” tipi dokudan direkt olarak “C” tipi dokuya geçmesine sebep olmuştur. Bu tip dokularda planlamanın etkili olduğunu söylememiz de mümkün değildir. Çünkü Yıldız bağları mahallesi Elazığ’ın eski (70’li yıllarda kurulmuştur) ve daha çok tek katlı evlerin olduğu göçle gelen vatandaşların ikamet ettiği bir mahalledir. Mahalle planlı bir süreç yaşamamıştır buna rağmen bütün mahalle tek tip olarak “C” tipi dokuya sahiptir. Buna benzer bir durum yine Mustafapaşa mahallesi için de geçerlidir.

Çalışma alanının batı kısmına gelindiğinde “A, B, C,” tipi dokuların sırayla görüldüğü tek yer Sürsürü mahallesidir. Fakat daha önce de bahsedildiği gibi deprem dolayısıyla dönüştürülen mahallede “A” tipi doku artık niteliğini tamamen kaybetmiş olup, Doğrudan “C” tipi dokuya bir geçiş göstermiştir.

Elazığ’ın en batısındaki mahallelerde ise özellikle Çaydaçıra, Cumhuriyet ve Ataşehir mahallelerinde ise oldukça gelişmiş bir otoyol sistemi mevcuttur. Bu sistem sebebiyle de bu mahallelerde gelişen genel doku tipi “C” tipi doku olarak karşımıza çıkmaktadır.

“C” tipi dokunun çoğunlukla otoyollarla olan ilişkisi sebebiyle çalışma alanında geliştiğini söylemek mümkündür. Fakat unutulmaması gereken temel konu, bu yolların gelişiminde coğrafi şartların uygun olması yatmaktadır. Daha çok düz bir zemin üzerine kurulmuş olan bu alanlar otoyol sistemlerinin gelişmesiyle doku tipolojilerini biçimlendirmiş ve kimliklerini tam anlamıyla kazanmışlardır.

“D” tipi dokular sadece iki yerde gözlenmiştir. Bunlardan birisi Çaydaçıra mahallesinin kuzeyinde diğeri ise Abdullahpaşa mahallesinin kuzeyindedir (Şekil 3, Şekil 5). Her iki mahallenin de ortak özelliği topografik olarak yüksek bir alanda kurulmuş olmalarıdır. Fakat biçimsel olarak bakıldığında Abdullahpaşa mahallesindeki dokunun tam bir D segmentli yapısı olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi ise buradaki konutların eğim derecesi yüksek bir mekanda inşa edilmeleri ve bu doğrultuda cadde ve sokakların da bu eğime uygun gelişmelerinden kaynaklanmaktadır. Çaydaçıra mahallesi ise Elazığ’ın en yeni mahallelerinden biridir. Bu mahalle de çoğunlukla “D” tipi doku özelliği göstermektedir. Fakat buradaki dokular Abdullahpaşa’dakinden farklıdır. Bu mahalle yüksek bir alanda olmasına rağmen kurulduğu morfolojik birimin plato özelliği göstermesi nedeniyle eğimi azdır. Bu sebeple biçimsel olarak Abdullahpaşa mahallesindeki dokudan farklıdır. Ayrıca caddelerin yeni gelişmekte olması ve geniş alanlara yayılmış kapalı sitelerin mevcudiyeti mahalledeki çıkmaz sokak sayısının diğer mahalleye göre fazla olmasına sebep olmuştur.

4. Sonuç

Elazığ kentleşme sürecine girmeden önce Harput ilk yerleşim nüvesi olarak tarihsel süreçteki yerini almıştır. Yoğun bir yapılaşma geçirmiş olan Harput, yerleşim yerinin bugünkü Elazığ’ın bulunduğu ovaya taşınmaya başlamasıyla eski önemini ve yapısal durumunu kaybetmiştir. Fakat Elazığ’ın ilk yerleşim yeri olması sebebiyle morfolojik olarak bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda Marshall’a göre “A” tipi olarak nitelendirilebileceğimiz Harput, Arü’ye göre “F” tipi doku özelliği gösterdiği düşünülmektedir.

Bunun dışında Elazığ kent merkezinde sekiz ayrı noktada Marshall taksonomisine göre “A” tipi doku özelliği gösteren mekan tespit edilmiştir. Bu mekanlar farklı coğrafi birimlerde farklı doku özellikleri sergilemektedir. Organik yapı niteliği taşıyan ve Marshall taksonomisinde “A” tipi doku

olarak tanımlanan mekanlar, Arü'ye göre farklı coğrafi ve morfolojik özelliklerine göre sekiz farklı türde sınıflandırılmıştır. Bu sekiz farklı sınıflandırmadan beş tanesine (A, D, F, G, H) Elazığ'da rastlanmıştır. Bu durum bize Elazığ'daki morfolojik yapının aslında ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Arü sınıflandırması sadece organik yapıları içerdiği için Marshall sınıflandırmasında yer alan B, C ve D tipi dokularda Arü taksonomisi kullanılamamaktadır.

Yapılan incelemeler sonucunda Marshall taksonomisinde yer alan dört farklı sınıflandırma türünün tümüne çalışma alanında rastlanmıştır. Bunlar içinde en çok alana sahip olan "C" doku tipi en az alana sahip olan da "D" doku tipidir.

Marshall'ın bu sınıflandırma biçimi her ne kadar eskiden yeniye doğru bir sıralama algısı yaratsa da aslında tek başına süreçle ilgili bir durum değildir. Bu doku tiplerinin gelişmesinde coğrafi şartların oldukça büyük bir katkısı vardır. Yine de kendi içinde değerlendirecek olursak "A" tipi dokular elbette en eski doku tipine karşılık gelmektedir. Fakat cadde ve sokakların yapılarındaki farklılıklar tam anlamıyla coğrafi şartlarla ilişkilidir. Çalışma alanında bununla ilgili birçok örnek vardır. Örneğin birikinti yelpazesi üzerinde kurulmuş olan Ulukent mahallesinin organik doku morfolojisiyle ovada kurulan Sürsürü mahallesindeki organik dokunun yapısı farklıdır. Aynı durum yamaçta gelişme gösteren Safran veya Esentepe, Fevziçakmak mahalleleri için de geçerlidir.

"B" tipi dokular daha çok planlı bir döneme işaret etmektedir. Fakat bu doku tipinin en belirgin özelliği grid yapıda olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında grid olma niteliğini buraya kazandıran şey sadece planlama olabilir mi? Coğrafi şartların elverişsiz olduğu koşullarda da yine planlama süreci işlese bile grid oluşturulabilir mi? Gibi soruların cevaplarını aramak gerekir. Çalışma alanında "B" tipi dokular yine ovalar gibi düzlük sahalarda gelişmiştir.

"C" doku tipi Marshall'ın da belirttiği gibi genelde en yaygın görülen doku tipidir. Bu kapsamda çalışma alanında da en geniş alan "C" tipi dokuya aittir. Bu kapsamda Marshall'ın tespitini doğrular niteliktedir. Bu doku tipinin en belirgin özelliği genelde otoyolların ve bu yollara bağlı ikincil yolların gelişmiş olması gerekmektedir. Bu durum farklı bir morfoloji teorisinde bütünleşme değeri yüksek olan alanlara karşılık gelir. Bütünleşme değerinin ve otoyolların gelişmesine elverişli alanlar ise yine coğrafi şartların elverişli olmasıyla ilişkilidir. Bu açıdan düşünüldüğünde ve çalışma alanından elde edilen donelerle "C" doku tipinin yine düz veya düze yakın sahalarda gelişme gösterdiğini söyleyebiliriz.

Son olarak "D" tipi dokular değerlendirildiğinde, çalışma alanında bu doku tipinin kesinlikle eğimin yüksek olduğu alanlarda, yüksek düzlüklerde ve süreç konusunda ise Marshall'ın belirttiği gibi en güncel gelişme sahalarda rastlanmıştır.

Marshall taksonomisi kent morfolojisini anlamak için kullanışlı olan bir taksonomi olmakla birlikte, özellikle "A" tipi dokularda Arü sınıflandırmasıyla birlikte kullanılabilir. Buna ek olarak Arü'nün çalışmasında yaptığı gibi Marshall taksonomisi kullanılırken mutlaka coğrafi şartlar da göz önüne alınarak değerlendirmeler yapılmalıdır.

Kaynaklar

- Akkan E., (1972). Elazığ ve Keban Barajı Çevrelerinde Coğrafya Araştırmaları. A.Ü. DTCF, *Coğ. Arşt. Derg.*, Sayı 5-6, Ankara,s.125-215.
- Clifford Culpin and Partners (1969) *Mosborough Master Plan*. Sheffield: Sheffield Corporation.
- Frey, H. (1999) *Designing the City: Towards a More Sustainable Urban Form*. London: Routledge.
- Hanson, J. (1989) *Order and structure in urban space: a morphological history of the City of London*. Unpublished PhD Thesis, University College London.

- Hayli, S. (1998). *Tarihi coğrafya açısından Harput şehrinin fonksiyonları ve etki sahası*. Dünü ve bugünü ile Harput sempozyumu,(2).
- Kürkçüoğlu İ, E., (2015). (a) *Kentsel Dokuda Yaya Hareketlerinin Mekânsal ve Psikolojik Etki Değerlendirmesi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Larkham, P. J. and Jones, A. N. (1991). *A Glossary of Urban Form*. Historical Geography Research Series No. 26. London: Institute of British Geographers.
- Larkham, P.J. (2005). Understanding urban form?, *Urban Design, Vol. 93*, p.22-24.
- Lozano, E. (1990). *Community Design and Culture of Cities*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lynch, K. (1981) [*A Theory of*] *Good City Form*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Marshall, S. (2005). *Streets & Patterns*. Spon Press, New York.
- Moholy-Nagy, S. (1968) *Matrix of Man: An Illustrated History of Urban Environment*. London: Pall Mall Press.
- Morris, A. E. J. (1994). *History of Urban Form: Before the Industrial Revolutions* (3rd edn). Harlow: Longman Scientific and Technical.
- Moudon, A.V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field, *Urban Morphology, Vol. 1*(1), p. 3-10.
- Satoh, S. (1998) Urban design and change in Japanese castle towns, in *Built Environment, 24*(4), 217–34.
- Şengün M. T., (2012). *Harput Platosunda Doğal Ortam-İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması*. Elazığ Valiliği Yayınları, Elazığ.
- Tombul S., (2013). *Coğrafi Faktörlerden Yer şekillerinin Harput'un Kuruluşu, Gelişmesi ve Şehrin Yer Değiştirmesi Üzerine Olan Etkileri*. Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, 1, s. 81-92, Elazığ.
- Unwin, R. (1920 [1909]) *Town Planning in Practice: An Introduction to the Art of Designing Cities and Suburbs* (2nd edn). London: Bern.

Muğla Kent Merkezinde Kentsel Yapı Adası Örüntülerinin Morfolojik Oluşumu

Melda Balaban¹, Feray Koca²

Özet

Kent formunu anlamak için kentsel dokuyu bileşenlerine ayırarak incelemek gerekir. Çünkü kentleri morfolojik bir bağlamda incelemek biçim görünülerinden ziyade mekânın özünü oluşturan her bileşenin birbiriyle kurdukları ilişkiyi ve kendi yarattıkları düzenin mantığını anlamakla ilgili olmalıdır. Kentsel mekânın bileşenleri yapı, ada/parsel ve sokak/cadde örüntüsünden oluşmaktadır. Mekânsal bileşenlerin yapısal ve kurgusal özellikleri tarihsel süreçte kentin içinde bulunduğu coğrafi ve iklim koşullarına, halkın sosyo-kültürel yapısına ve kent planlama anlayışına göre şekillenir. Kentsel yapı-çevrenin morfolojik bileşenlerden biri olan yapı adası örüntüsü; parsel, yapı ve sokak örüntüsü ile farklı zamanlarda, farklı biçimlerde kurduğu ilişki ile kendini yeniden üreterek kent formunu belirginleştirmektedir. Kentsel dokunun temel birimi olan yapı adası, tek bir yapıdan oluşabileceği gibi farklı form ve büyüklükteki yapıların kendi iç düzenini oluşturmaya yönelik olarak bitişik ya da ayrı biçimlerde bir araya gelmesi ile de oluşabilir. Kentsel yapı adasının düzeni, kompozisyonu, bir araya gelerek yapılandırılması mekânın kurgusunu oluşturan kentsel gelişimler için önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Muğla/Menteşe'de, farklı morfolojik dönemlerde biçimlenerek ayırt edici özellikler kazanan kentsel yapı adalarını tanımlamak; düzen, kompozisyon ve yapılandırılma süreçlerini analiz ederek tipolojik karakterini ortaya koymaktır. Muğla kent merkezinde farklı morfolojik dönemlerde oluşan kentsel yapı adalarının tipolojik morfolojik çözümlenmesi, eski ve yeni kent dokusunun birbirinden nasıl farklılaştığını ve birbirleriyle nasıl ilişki kurduklarını anlayabilmek açısından önem kazanmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Muğla kentinin ticaret ve idari merkezini barındıran geleneksel kent dokusundaki çıkmaz sokaklardan oluşan yapı adası örüntüleri ayırt edici özellikler sergilemektedir. Cumhuriyet Döneminde kentin geleneksel dokusuna eklenerek genişleyen yeni kent dokusunda ilk geometrik formlu yapı adaları, sonraki süreçte Muğla Ovasına yayılan bahçeli evlerin oluşturduğu konut yapı adaları, 1960larda kooperatif bloklarının oluşturduğu yapı adaları, apartman bloklarının oluşturduğu yapı adaları, 1960-80lerde göçler sonucu geleneksel dokunun doğu ve batısında oluşan dağınık konut yapı adaları, günümüzde kentin çeperinde oluşan yeni bahçeli, yüksek katlı ve kır-kent arakesitindeki konut yapı adaları çalışma kapsamında tipolojik morfolojik bir çözümleme ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel doku, Kentsel morfoloji, Tipo-morfolojik çözümleme, Yapı adası örüntüsü

1. Giriş

Kentsel dokuyu oluşturan bileşenler; günlük alışkanlıklarımız zamanla kentin içinde bulunduğu coğrafi ve iklim koşulları, halkın sosyo-kültürel yapısı ve planlama pratikleri ile dönüşerek yeni biçimler kazanırken bir yandan da dönüşüme karşı direnç göstererek varlığını uzun zaman devam ettirebilmektedir. Günlük yaşantımızı etkileyen değişikliklerle ilintili olarak kentin biçimlenme hiyerarşisindeki parça-bütün ilişkisi, döngüsel bir süreçte yeniden yapılanmaktadır. Sürekli değişen dinamik kent dokusunu çözümlmek ve dokuda meydana gelen değişimlere ait bilginin sistematikleştirilmesi, gelecekte ona eklenecek biçimlerin ortaya konması açısından kentsel planlama ve tasarıma önemli bir girdi sağlayacaktır. Mekânsal çözümleme; kentsel mekânın bileşenlerinden yapı, ada/parsel ve sokak/cadde örüntüsünü açığa çıkarmak, bileşenlerin birbiriyle

¹Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, meldabalaban@mu.edu.tr

²Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, feraykoca@mu.edu.tr

*Bu bildiri, devam eden tez çalışmasından üretilmiştir.

olan ilişkisini ve bir araya geldiklerinde oluşturduğu örüntünün şifrelerini ortaya koymaktan geçmektedir. Bu anlamda, kentsel morfoloji, temelde biçim görünülerinden yola çıkarak mekânın özünü oluşturan her bir bileşenin birbiriyle kurdukları ilişkiyi ve kendi yarattıkları iç düzenin mantığını anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmada, kentsel mekânın en küçük bileşeni yapı ve parselleri bir arada tutması, tüm yapı ve parsellerin birbiriyle olan ilişkilerini içermesi ve tüm özelliklerini kapsamı, farklı morfolojik dönemlerde ortaya çıkan kentsel dokuyu en iyi temsil eden bir bileşen olması nedeniyle kentsel yapı adası üzerinden bir tipo-morfolojik çözümleme gerçekleştirilmiştir. Kentsel yapı adasının tipo-morfolojik bir çözümleme ile okunması; kenti inşa eden süreçler, kurallar ve modeller hakkındaki bilginin de sistematik bir şekilde açığa çıkmasını sağlayacaktır.

Çalışma kapsamında, Muğla'nın merkez ilçesi Menteşe İlçesinde, biçimsel özellikleri ile karakterize olmuş farklı morfolojik dönemlerle eşleşen kentsel yapı adalarının tipo-morfolojik çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Yoğunluk, boyut, dağılım gibi parametreler üzerinden yapı adalarının düzen, kompozisyon ve yapılandırılma süreci irdelenerek tipolojik karakteri ve kent formu bağlamında oluşturduğu örüntüler ortaya konulmuştur.

2. Kentsel Morfolojinin Gelişimi

19.yy'ın sonunda ortaya çıkan kentsel morfoloji, kent formunun zaman içerisinde nasıl değiştiğini ve nasıl bir karakteristik yapıya sahip olduğunu anlamak amacıyla kentsel dokuyu oluşturan her bir bileşenin çözümlenmesi ile ilgilenir. Kentlerin önemli ölçüde tarihsel bir kaynak oluşturduğunu ve bu kaynaklara erişmenin en iyi yolunun şehir planlarını, plan kararlarını ve mevzuatları incelemekten geçtiğini ilk ortaya atan tarihçi Fritz olmuştur (Gauthiez, 2004). Fritz yaptığı çalışmada, kronolojik planlar incelendiğinde ortaya çıkan plan tiplerine göre bir kent kategorizasyonu yapılabileceğini göstermiştir. Fritz'ten etkilenen Schlüter, beşerî coğrafya alanında farklı bina tipleri oluşturarak ve kenti tarihi çekirdek /merkez ve çeper mahalleler olmak üzere bölgelere ayırarak morfogenetik yaklaşımın ilk örneğini oluşturmuştur (Whitehand, 2007). Coğrafyacılar 1960'lara kadar, daha çok kentlerin neden belli bir coğrafyada kurulduklarını ve nasıl bir fiziki gelişime maruz kaldıklarını anlamaya çalışmışlardır.

20. yy. sonrası, kentsel morfoloji alanında farklı yaklaşımlar üzerinde gelişen literatür sonucunda İngiliz, İtalyan ve Fransız olmak üzere 3 ana kentsel morfoloji okulu ortaya çıkmıştır (Moudon, 1997). Bunlardan ilki, M.R.G Conzen tarafından kurulan İngiliz okuludur. Conzen kenti bina, parsel ve sokak örüntüsünü gösteren bir zemin planı; bina ve açık alan dokusu, arazi ve bina kullanımı olmak üzere üç katmanda incelemiştir. Kent-plan analizinde kullandığı bu araçlara mantıksal tanımlamalar getirerek, İtalyan okulunun başlattığı tipo-morfolojik çalışmaların temelini oluşturmuştur (Whitehand, 2001). İtalyan okulunun öncüsü Muratori, kentsel dokunun temelini oluşturan binaların tipolojilerini analiz ederek kent içindeki lokasyonlarını saptamıştır. Bina tiplerinin tarihsel bir evrime uğrayarak değiştiğini ortaya koymuş ve güncelde var olan dominant bina tipolojilerini tespit ederek yoğunlaştığı dokuları karakterize etmiştir. Muratori'nin çalışmalarını devam ettiren Caniggia, kent formunun tarihsel gelişimi ile bina tipolojisini bir arada analiz ederek tipo-morfolojik yöntemini literatüre getirmiştir. 1968 yılında, Castex ve Panerai tarafından kurulan Fransız okulu ise hem İngiliz hem de İtalyan okullarından izler taşır. Muratori geleneğinin üzerine sosyo-kültürel bilimlerin de eklenmesi ile insan ve mekân arasındaki ilişki teorik temeller üzerinden tartışılarak kentsel morfolojiye yeni bir bakış açısı getirilmiştir.

2.1. Tip, Tipoloji ve Tipo-morfoloji Kavramları

Kent dokusu, geçmiş ve şimdiki yaşantımızın fiziksel bir yansıması olduğu gibi zaman içerisinde evrimine devam ettiği için morfolojik çözümlenmesi, kapsamlı disiplinler arası bir bilgi birikimi ve yöntemler dizisi gerektirir (Kropf, 2018). Morfolojik araştırmalar çerçevesinde ne kadar farklı yaklaşımlar ve yöntemler bulunsa da literatür; kentsel formun, bina ve açık alanların düzeni ve bir

araya geliş şekilleriyle oluştuğu; kentsel dokunun bina/parsel, ada/sokak, kent ve bölge olarak farklı kararlılık düzeylerine sahip olduğu; kentsel formun sürekli bir değişim yaşaması konularında ortak bir paydaya oturmaktadır (Moudon, 1997). Üç morfoloji okullarını, yöntem bağlamında buluşturan ise, İtalyan düşünce ekolünün bir ürünü olan tipo-morfolojik çözümleme olmuştur.

Kentsel morfolojinin yöntemlerinden olan tipo-morfolojik çözümlemenin geri planındaki tipolojik yaklaşım, 1960ların sonlarında geleneksel kentlerin doğal büyüme sürecini; yapılardan, sokaklara, mahallere ve kentin bütününe kadar bileşenler arasındaki ilişkiyi ve sürekliliğini anlamak için geliştirilen sistematik çalışmalar ile gelişmiştir. Muratori'nin (1959) Venedik kenti için yaptığı tipolojik ve morfolojik çalışma, kentsel dokuyu biçimsel yapı olan tipler ile tanımlamış ve farklı ölçekler arasında kentin üreteçleri haline gelen tipleri kentin tarihsel gelişimi ile ilişkilendirerek ortaya koymuştur (Güney, 2007). Muratori'ye göre mekân karakterinin özünü oluşturan tip, zaman ve mekâna bağlı mimari bir organizmadır (Moudon, 1994). Biçimsel sınıflandırma süreci olarak tanımlanan tipolojik yaklaşım; tipleri ayırt ederek, benzerlikler ve farklılıklar üzerinden kentsel bağlam, tarihsel dönem ve onu oluşturan toplumla ilişkilerini ortaya koyarak sistematikleştirir. Kentin farklı bileşenlerinin bir araya gelişini kolaylaştıran bir çerçeve sunar. Carlo Aymonimo (1966), tipolojiyi yalnızca bir sınıflandırma eylemi olarak değil aynı zamanda önemli bir tasarım aracı olarak görmüştür (Leite & Justo, 2017). Aymonimo, yapı tipolojisini kentsel morfoloji ile ilişkilendirerek çağdaş kentlerin gelişimini inceleyerek tip ve morfoloji terimlerini birlikte kullanarak ilk defa tipo-morfoloji kelimesini kullanmıştır (Temizel & Bilsel, 2022). Muratori'nin öğrencisi Caniggia, kentsel öğelerin zaman içinde sürekli değişimine odaklanarak kenti dinamik bir süreç tipolojisi olarak kavramsallaştırıp morfogenetik bir yaklaşım sergilemiştir (Trisciuoglio et.al.,2021). Kentler süreç içerisinde birçok unsurun yan yana gelmesi ile oluşmaktadır ve kentlerin dönüşümü, tipin zaman ve mekandaki mutasyonunun analizi ile mümkündür (Moudon, 1994).

Muratori'nin çalışmalarından etkilenen Rossi (1982), geleneksel yapı tiplerini incelemenin tarihi kentlerin kalıcı ve evrensel karakterini tanımlayan kent mimarisini ortaya koymadaki önemini vurgulamıştır. Rossi, tipolojiyi bir şehrin mimarisinin daha fazla indirgenemeyecek unsurlarının incelenmesi olarak tanımlamıştır. Tip kültürel geleneklerin sonucu oluştuğu için uzun vadede oluşan içsel bir kuraldır ve tipoloji bir kuralı ortaya koyan bir süreçtir (Rossi, 1982). Kenti oluşturan birikmiş formların soyutlanarak tipolojiyi ürettiğini, bu nedenle mekânın geçmişle birlikte anlamının kavrandıktan sonra yeni anlamlara dönüştürülebileceğini belirterek tipolojiyi teorik bir araç olarak yorumlar. Hem Aymonimo hem de Rossi, geleneksel kentlerden farklı olarak çağdaş kentlerde sosyo-ekonomik dinamikler sonucu değişimlerin geri döndürülemez şekilde kenti biçimlendirdiğini kabul ederler.

Moudon'a (1994) göre; tipo-morfoloji, küçük bir oda ve bahçeden geniş kentleşmiş alana kadar inşa edilen tüm ölçekleri ele alarak, kent formunu üretenler ile kullananlar arasındaki diyalektik ilişkiye göre şekillenmiş kenti, dinamik ve sürekli değişim içinde olan bir varlık olarak karakterize ederek kentsel forma farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Dolayısıyla, kent formunun ancak zaman içinde üretildiği ölçüde anlaşılabilirliğini belirtir. Tipo-morfolojik çözümleme ile bir kentteki kalıcı unsurları tanımlamak, bir şehir haritası içinde sürekli değişen biçim, yapılandırılma ve konum değiştiren diğer tüm unsurların dinamiklerini daha iyi anlamak için yararlı olacaktır.

3. Yöntem

Kentsel yapı adası ya da bloğu, Fransızcada etimolojik olarak küçük ada anlamına gelen 'ilot' kelimesinden gelmektedir, komşu alanlardan sokaklarla 'izole edilmiş' kentsel alanın bir parçasıdır. Böylece; yapı adası, mimari bir form değil, birbirine bağlı yapı parselleri grubudur. Ancak, yol ağı ile diyalektik bir ilişki içinde olduğunda uygun bir anlam kazanır. Tek bir bina ve tek bir parselden oluşan anıtsal blokların özel durumlarını ayrı tutulursa, geleneksel kent bloğu nadiren homojendir ve yapı adasını tanımlayan binalar çevredeki sokakları şekillendiren iktisadi mantık kurallarına uyacak şekilde oluşmuştur. Yapı adası; üzerinde birbirine bağlı olan farklı parseller için inşaat süreçlerini,

binaların gelişimini ve sakinler tarafından kullanım türlerini belirleyen sabit bir yasal çerçeve oluşturur (Panerai et al., 2004, 162). Yapı adası hem sokak yapısını tanımlaması hem de mülkiyeti belirleyen parsellerin düzenlenmesini birlikte içermesi açısından kentsel örüntüde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu anlamda kentsel mekâna şekil verme ve kontrol etme özelliğine sahiptir.

Bu çalışmada, Menteşe İlçesinde kentsel yapı adalarının biçim özellikleri üzerinden bir sınıflandırma gerçekleştirilerek bu biçimlerin farklı dönemlerde nasıl oluştuğu, gerisinde yatan kentsel dinamiklerin ne olduğu ve kentsel yapı ada tiplerinin bir araya gelmesi ile nasıl bir doku yarattığı açıklanmıştır.

Çalışma kapsamında; Muğla'nın merkez ilçesi olan Menteşe'de, farklı tarihsel dönemlerde biçimlenerek ayırt edici özellikler kazanan kentsel yapı adaları tanımlanarak; düzen, kompozisyon ve yapılandırma özelliklerine göre tipolojik çözümlene yapılmıştır. Çalışmada dolu-boş haritaları, fotoğraflarla doku analizi haritası kullanılmıştır. Kentsel yapı adalarında; tekil ya da çoklu yapıların konumlanışı, boyutu, yoğunluğu, sokak ve caddeye yönelimi, cephe özellikleri gibi unsurlar incelenerek kentsel mekân kalitesine etkileri yorumlanmıştır.

4. Alan çalışması: Muğla/Menteşe İlçesi

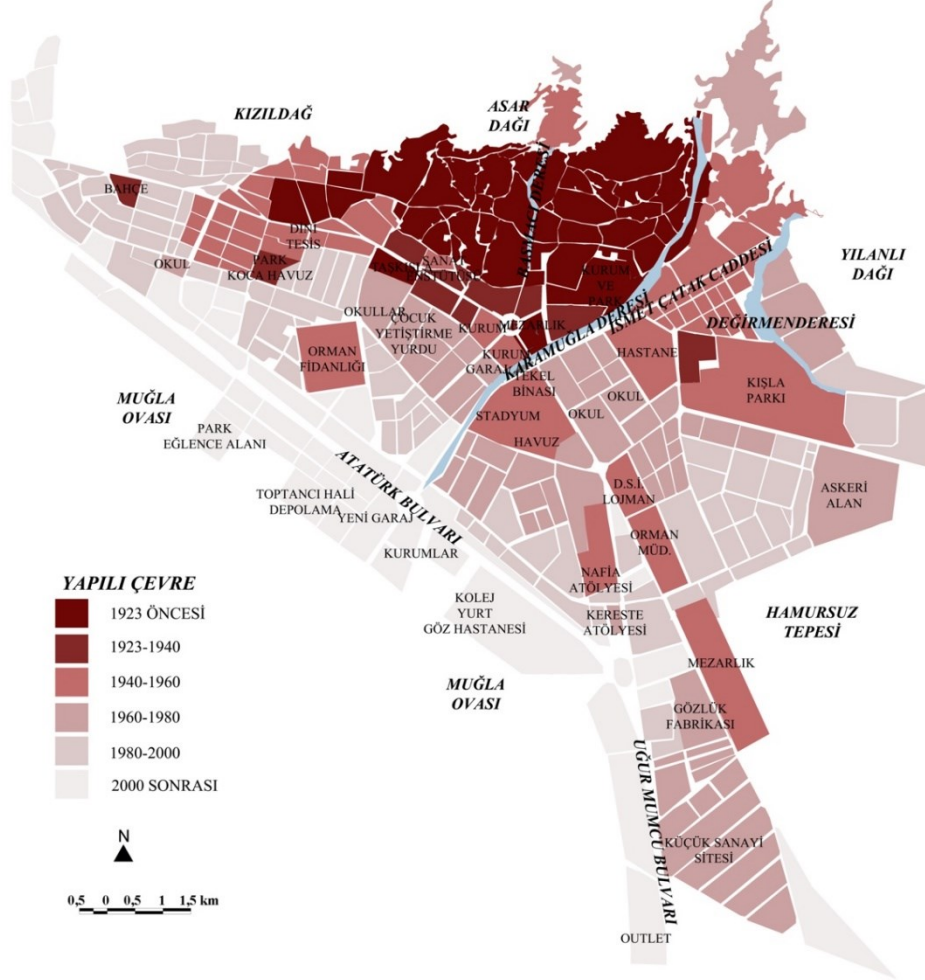
4.1. Muğla/Menteşe'de yapıli çevrenin gelişimi

Muğla'nın merkez ilçesi Menteşe'de, ilk yerleşim Asar Kalesi'nde kurulmuş ve yerleşkenin etrafı Asar Dağı, Kızıldağ, Yılanlı ve Hamursuz dağlarıyla çevrenmiştir. Bölgede bulunan Basmacı ve Karamuğla ve Değirmendere dereleri güneye, Muğla Ovasının verimli tarım topraklarına doğru akmaktadır. Kent makroformu, su kaynaklarına ve tarım topraklarına yakın olmak amacıyla dereler doğrultusunda gelişerek etrafındaki ovalara doğru büyümeye devam etmiştir. 14.yy'dan itibaren, yerleşim Asar Kalesinden dağın eteklerine inmiş ve su kaynağına yakın olma arzusuyla Basmacı ve Karamuğla dereleri arasında, güneye doğru yayılmıştır. 15.yy'a gelindiğinde ise Muğla, ana ticaret yollarından uzak, idari rolü kısıtlı, küçük bir tarım kasabası olarak karşımıza çıkmaktadır. 16. yy'da Muğla'dan geçen kervan yolları, kentte ilk ticaret merkezinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu merkez, bugün varlığını sürdüren arasta, hanlar ve tabakhanelen oluşun çeşitli zanaat atölyelerine ve dükkanlara sahiptir. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde 17.yy Muğla'sı için ise ticari merkezin Basmacı Deresi'nin iki yakasında çizgisel doğrultuda sıralandığını tasvir etmiştir (Faroqhi, 1993). Kurşunlu Camii mevkisinde paşalar için yaptırılan sarayın bağ-bahçelerle çevrildiğinden ve yerleşimin caminin güneyindeki mezarlıkla son bulduğundan bahsederek 17.yy'da kent çeperini ve merkezini mekânsal bir çerçeveye oturtmamıza imkân vermiştir. On iki mahalleye sahip olan 19.yy Muğla kasabası ise kentin çekirdeğini oluşturup bugünkü kentsel sit alanına denk gelmektedir. Bu dönemde Muğla, yarı kırsal kent niteliğinde olup konumundan ve bağlantılarının yetersiz olmasından il genelinden kopuk ve izole olarak kalmıştır. Ancak Osmanlı döneminde, Muğla'dan geçen Ula ve Milas istikametindeki tahıl ticaret yolu kent ölçeğinde önemli bir bileşen olup kent ekonomisini güçlendirmiş, hatta mekânsal büyümeyi yönlendirerek kentin güney çeperini oluşturmuştur (Aktüre, 1995).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi olan 1923 yılına kadar kent, bugün tarihi kentsel doku olarak bilinen alanda genişlemeden varlığını korumuştur. Yeni ulus-devletin örgütlenmesi ile, Cumhuriyeti temsil edecek yeni idari merkez, mevcut kentsel dokuya müdahale etmeden tarihi kent dokusunun hemen güneyinde inşa edilmiştir (Koca, 2015). Şekil 1, 1923'ten 2000li yıllara kadar yaklaşık her 20 yıllık değişim süreçleri ile kentin yapıli çevresindeki büyümeyi ana ulaşım aksları ve önemli kamusal yapı adaları ile tanımlamaktadır. Planda kent formunun algılanabilir bütünü gösteren kent merkezi ve ona eklemlenmiş yapıli çevre gösterilmiştir. 2000li yıllardan itibaren kentin bütüncül gelişimi yerini kentin çeperinde parçalı ve sıçramalı kentsel gelişim dokusuna bırakmıştır.

1936 yılında Muğla merkez için 1/1000 ölçekli ilk imar planı hazırlanmış, otomobiller için geniş cadde ve bulvar planlaması ile kamusal alanın ön planda olduğu geometrik yapı adalarının yer aldığı bir düzene geçilmiştir. Kentin sebze meyve üretiminin bir kısmının sağlandığı kentin güneyindeki Muğla Ovasında yer alan bahçeler imar planı ile yapılaşmaya açılmıştır. Kentsel gelişme 1939-43 yıllarındaki Cumhuriyet Meydanı odağında gelişen ana ulaşım aksı ve bunun çevresinde konumlanan yeni idari merkezin devamı niteliğinde tekil kamu yapıları ve iki katlı bahçeli konut yapı birimleri şeklinde gerçekleşmiştir (Koca, 2015). Söz konusu ilk yapılaşma örnekleri, altyapı ve ulaşım akslarına kolayca uyum sağlaması amacıyla geometrik formda yapı adaları üzerinde, kentin her yerinden algılanabilir ölçeklerde gerçekleşmiştir.

Şekil 1 Muğla Merkez ilçede farklı dönemlerde yapıli çevrenin gelişimi ve önemli yapı adalarının alan kullanımı (Koca, 2015)

Muğla Ovasında, bağ-bahçe nizamındaki parsellerde başlayan kentsel gelişme, 1950lerde teknolojik gelişmelere dayalı olarak ortaya çıkan sosyal yaşam ve konfor düzeyindeki değişim, yeni kent mahallelerinin gelişmesine neden olarak çok katlı iş hanlarının ve apartman konutlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1961 yılında İller Bankası tarafından hazırlanan ikinci imar planı, ilk imar planına ilke kararlar getirerek kontrolü sağlamak amacıyla yapılmıştır. Kentin yüzeyinden akan Şemsettin ve Basmacı Deresi gibi su kaynaklarının kent su şebekesine bağlanması ile Muğla Ovasında yer alan bağ-bahçeler kurumuş ve parsellenerek arsaya dönüştürülmüştür (Osmay, 1993). Zaman içinde Muğla Ovasında yer alan tek ve iki katlı bahçeli konut yapı adalarının yerini kooperatifleri de içeren çok katlı apartman yapıları almıştır (Yenen, 1980).

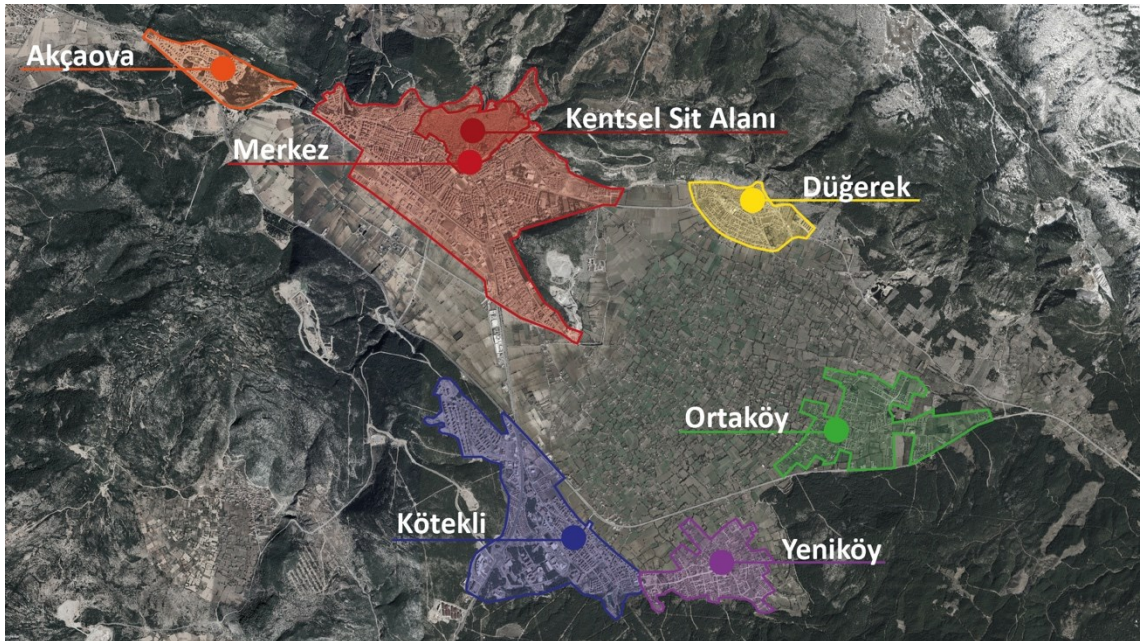
1960'lı yıllardan itibaren kentleşmenin büyük bir hızla gerçekleştiği Anadolu kentlerinde, artan nüfus yoğunluğunun, konut başta olmak üzere diğer kentsel servis ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik

ülkemizde benimsenen imar planlarında, emsal odaklı planlama anlayışı ile beraber mevcut dokunun hızlı bir yıkım sürecine gidilmiştir. Özellikle büyükşehirlerde, kentleşme ve kentsel dönüşüm adı altında eski dokunun yıkıma uğratarak yerine farklı niteliklerde yeni bir dokunun oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu durumun aksine Muğla Merkez İlçesinde yeni dokular çoğunlukla eskiye eklenerek oluşmuştur. 1960larda Türkiye Emlak Kredi Bankasının Muğla Şubesini açmasıyla, yapı kooperatifi blokları olan Öğretmen Evleri, Emniyetçiler Yapı Kooperatifi ve İmar Bakanlığı Blokları kurulmuştur (Osma, 1993).

1977 yılında Muğla, Kentsel Sit Alanı ilan edilerek Koruma Planı gerçekleştirilmiştir. 1976-77 yılında İller Bankası'nın hazırladığı halihazır haritalarla 1982 yılında üçüncü İmar Planı onaylanmıştır. Yeni imar planı, 1961 imar planının tarihi Muğla'nın özelliklerine uygun düzenlemeler getirmemesi, gelişme alanlarında mülkiyetlere ve Muğla'nın mevcut yerleşme düzeninin karakterine uymaması sonucu uygulamada güçlüklerin çıkması nedeniyle hazırlanmıştır (Koca, 2015). Kentin kuzey ve batısında Karamehmet Mahallesi ve yine kuzeydoğusunda yer alan bölgelerinde üç adet gecekondu önleme bölgesi oluşturulmuştur. Üçüncü gecekondu önleme bölgesi olarak ayrılan alan toplu konut yapımına bırakılarak, kentin ilk bahçeli konut siteleri olan 41 Evler ve 112 Evler gibi konut site ve kooperatifleri inşa edilmiştir (Osman, 1993). 1980lerdemezarlık karşısındaki tarımsal arazilerde Küçük Sanayi Sitesi oluşturulmuştur. Cumhuriyet Meydanını Küçük Sanayi Sitesine bağlayan ana yol boyunca kentin ihtiyacı olan kamu kurumları ve yeni okullar yer almıştır (Koca, 2015).

1990lardan itibaren kentin mekânsal çeşitliliği artmaya başlamıştır. 1990 yılında o zamana kadar Cumhuriyet Meydanının birbirine bağladığı bulvarlar üzerinden sağlanan Aydın-Denizli ulaşımı Atatürk Bulvarına taşınmıştır. 1992 yılında Muğla Üniversitesinin Kötekli Köyünde kurulması ve Denizli Karayolunun Kötekli, Yeniköy ve Karabağlar arasından geçirilmesi ile kentin yapı çevresinin gelişimi Kötekli, Yeniköy civarına kaymıştır (Koca, 2015). Şekil 2'de kentin yapı çevresinin gelişim gösterdiği yerleşim alanları verilmiştir.

Şekil 2 Kentin yapı çevresinin 2000li yıllardan sonra gelişim gösterdiği yerleşim alanları

2004 yılında gerçekleştirilen dördüncü imar planı ile kentin yapı çevresinin gelişim gösterdiği Düğerek, Kötekli, Yeniköy gibi köy yerleşimleriyle ilişki kurarak sürdürülebilir gelişmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde, kentin batı uzantısındaki Akçaova yerleşim bölgesinde Menteşe Konut Bölgesi planlanmıştır. 2000lerden sonra, Atatürk Bulvarı üzerinde ticaret ve kamu yapılarından oluşan yapı çevre, kentin güneye doğru gelişmeye devam etmesi sonucu artmıştır. Aydın-Denizli'yi

bağlayan yeni bir çevre yolu Muğla Ovasının güney sınırına taşınmıştır. 2005 yılında ise, Menteşe’de ilk TOKİ’ye ait 1. Etap konut yapıları Muğla Ovasının güneydoğu ucunda yer alan ormana ait araziye inşa edilmiştir.

2014 yılında Büyükşehir Kanunu ile kentin büyükşehir olması sonucu çevre köylerin mahalle statüsü kazanmasıyla yapılı çevre, söz konusu kent-kır arakesitindeki mahalle özelliği kazanan köylerde de gelişmeye başlamıştır. 2016 yılında ise TOKİ’ye ait 2. Etap konut ve ticaret yapıları, 1. Etap TOKİ konutlarının hemen yanında inşa edilmiştir. 2017 yılında ise Üniversite Devlet Hastanesinin Kötekli’ye Üniversite kampüsünün karşısına inşa edilmesi, sonrasında Üniversiteye ait yurtların inşası ile devam eden süreçte kent merkezini Kötekli’ye bağlayan hat üzerinde ticaret yapıları ile artmasına neden olmuştur.

Menteşe Belediyesi tarafından hazırlanan 2015-2019 Stratejik Planı, 2017-2019 Revizyon Stratejik Planı ve 2020-2024 Stratejik Planı, kent kimliğinin korunması, kentsel kalitenin artırılmasına yönelik altyapı vurgusu yaparken, kentin imar planlarına uygun gelişiminin sağlanmasını hedeflenmiştir. Ancak, yapılı çevrenin gelişimi 2000lerden sonra kent çeperlerine doğru parçalı ve sıçramalı bir yapı göstermiştir. Çeperde yeni oluşturulan yaşam alanları, merkezin devamı niteliğinde olamamış, TOKİ gibi bağımsız geliştiriciler sonucu üretilen ve kentin mevcut dokusunun devamı olmayan yeni kentsel dokular ve yer seçimleri yeterli altyapısal gelişimi ve hizmet kalitesini sağlayamamıştır.

4.2. Tipo-morfolojik çözümleme

Çalışma kapsamında, Muğla/Menteşe kent merkezinde yapı adasını şekillendiren farklı unsurların ve bunlar arasında kurulan ilişkilerin incelenmesiyle biçimsel özellikler üzerinden kentsel yapı adaları sistematik olarak tiplere ayrılmıştır. Kentsel yapı adası ile bina ve sokak ilişkisi ve kentsel yapı adasının kent formuna biçim verme kapasitesi farklı dönemlerde yapı üretim süreçleri ile açıklanmıştır. Alanda tespit edilen yapı adası tipleri **Tablo 1’de** verilmiştir.

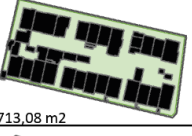
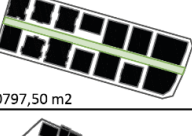

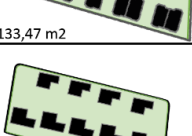
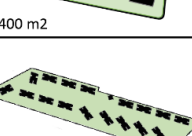
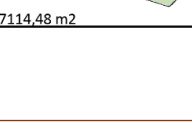
- 1. Geleneksel yapı adası:** 19. Yy. sonunda Muğla kentinin ticaret ve idari merkezini barındıran geleneksel kent dokusundaki çıkmaz sokaklardan oluşan yapı adası örüntüleri ayırt edici özellikler sergilemektedir. Tarihi kentsel sit alanındaki dokuda gözlemlenen geleneksel yapı adası, genellikle farklı hizalanmış kimi yerde sokağa taşan ve çıkmaz sokak oluşturan heterojen cephe özellikleri göstermektedir. Bir plana bağlı olmadan, ortak mülkiyet sahiplerinin aynı parsel içinde tek ya da iki katlı yapılaşma süreci sonucu ortaya çıkmıştır. Sokaklar boyunca farklı yüksekliklerde ve girinti çıkıntılara sahip binalar yer alır. Aynı zamanda, avluları çevreleyen duvarlar ile ekime izin veren bağ-bahçe için ayrılmış küçük boşluklar da yapı adası içerisinde yer almaktadır. Eğimin fazla olduğu geleneksel dokuda, kentsel yapı adaları topoğrafyaya uyum sağlayacak şekilde, konut yapıları birbirinin güneşini kesmeyecek şekilde sokağa paralel bir düzende kademeli yerleşmiştir. Planlı bir gelişme sonucu oluşmadığı için altyapı hizmetlerinin bir kısmı sonradan sağlanmıştır.
- 2. Kamu bloğu yapı adaları:** Cumhuriyet Döneminde kentin geleneksel dokusuna eklenerek genişleyen yeni kent dokusunda ilk geometrik formlu yapı adaları olarak gözlemlenir. Bu yapı adalarının merkezinde genellikle iki katlı tekil kamu binası yer alır ve ana caddeye paralel konumlanmıştır. Cumhuriyet’in ulus-devlet inşasında devletin gücünü sembolize etmek için üretilen simetrik formlu tekil yapılar, geniş bahçeleri ile altyapı ve otomobile dayalı ulaşım aksına uyum sağlayacak geometrik formda yapı adaları üzerinde yer alırlar.
- 3. Bahçeli Çeper Yapı Adası:** 1940-60larda Muğla Ovasında bahçeli evlerin oluşturduğu konut yapı adalarıdır. İki katlı konut yapıları üçerli dörderli bitişik nizam halinde sokağa sıfır

mesafede cephe oluşturacak şekilde yapı adasını çepeçevre sarmaktadır. Konutların sokağa bakmayan cephelerinde arka avlu-bahçeler oluşmuştur.

4. **Sıralı apartman blok yapı adası:** Mentеше kent merkezinde birçok mahallede yaygın olarak bulunan imarlı konut alanlarına küçük müteahhitlerin üretmiş olduğu 4-5 katlı apartman yapı bloklarını karakterize eden kentsel yapı adalarıdır. Homojen bir cephe özelliği göstermekle birlikte genellikle sokak ya da caddeyi tanımlayacak şekilde sıralı bir şekilde bir araya gelmektedir.

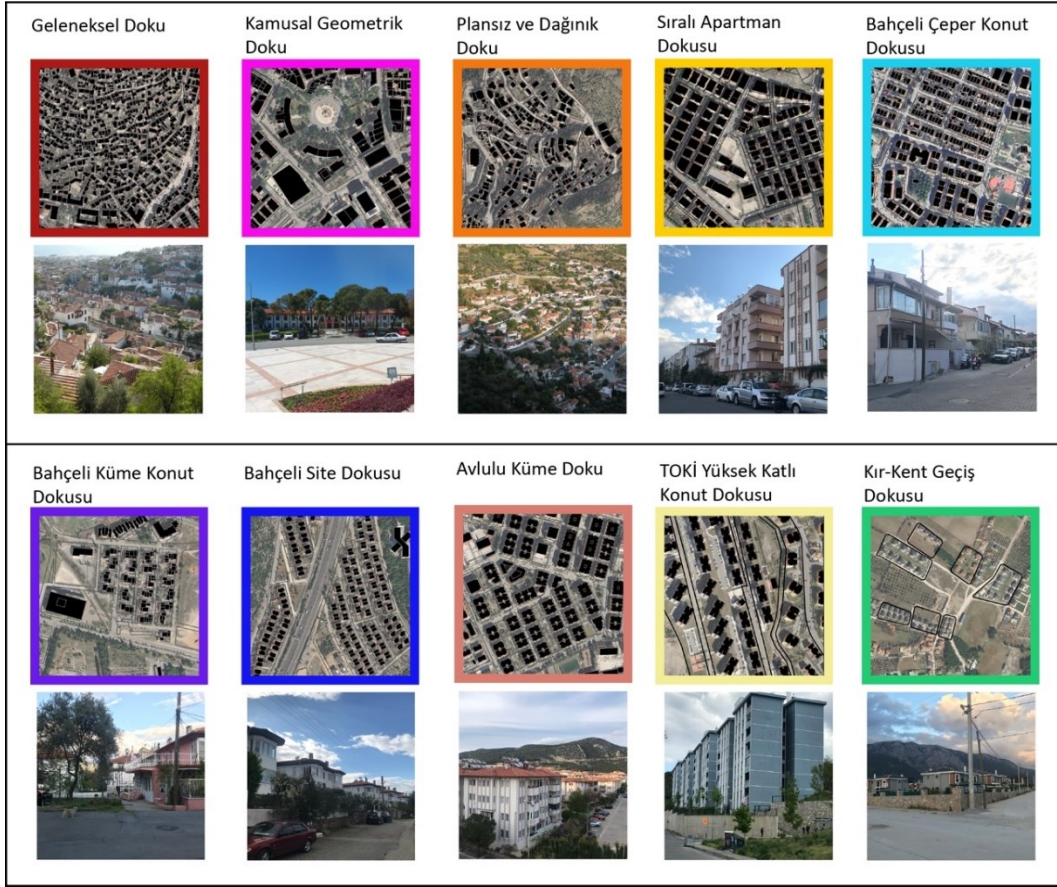
Tablo 1 Yapı Adası Tipolojilerinin Dolu-Boş Analizi ve Özellikleri

Yapı Adası Tipleri	Dönem	Yapı Adası - Yapı İlişkisi	Yapılaşma Oranı	Kat Sayısı	Yapı Adası - Sokak İlişkisi
Geleneksel Konut Yapı Adası 6667,25 m ²	Antik Dönem- Osmanlı Dönemi	Topoğrafya ile uyumlu, farklı yükseklik ve çıkıntılara sahip dağınık yapı örüntüsü, Ada içi boşluklar, bağ-bahçe.	%58,5	1-2	Dar, dolambaçlı ve çıkamaz sokak örüntüsü, Sokak girişi, Ada içinde yüksek seviye yaya dolaşımı.
Geometrik Kamu Bloğu Yapı Adası 8332,84 m ²	Erken Cumhuriyet Dönemi 1923-1940lar	Geometrik formda tekil ve büyük kamu binası.	%21,23	2	Ana caddeye paralel oluşum, Radyal gelişim.
Bahçeli Çeper Yapı Adası 5713,08 m ²	1940-1960lar	Gruplar halinde bitişik ve topoğrafya etkisiyle kademeli oluşan bahçeli yapı örüntüsü, Güney cephe girişi ve arka avlu-bahçe oluşumu	%43,73	2	Geniş ızgara sokak örüntüsü,
Sıralı Apartman Blok Yapı Adası 10797,50 m ²	1960lar- Günümüz	Sokağa paralel, sıralı birbirine benzer blok örüntüsü	%57,75	4-5	Izgara sokak örüntüsü, Sokak girişi
Plansız ve Dağınık Konut Yapı Adası 3751,64m ²	1960- 1980ler	Topoğrafya etkisi ile beraber dağınık ve plansız yapı dizilimi, Güney cephe girişi.	%57,66	2-3	Dar ve dolambaçlı sokak örüntüsü
Bahçeli L Küme Yapı Adası 6223,58 m ²	1960- 1980ler	Müstakil L tipi, bahçeli yapı örüntüsü, Ortak açık alan oluşumu.	%35,50	2	Geniş ızgara sokak örüntüsü, Cephe sokaklar arası geçirgen yapı adası
Avlulu Küme Yapı Adası 9984,60 m ²	1980ler	Doğu-batı cephesinde sıralanan avlulu yapı örüntüsü, Yarı kamusal yeşil alan oluşumu.	%43,08	4	Geniş ızgara sokak örüntüsü, Ada içi geçirgen taşıt ve yaya yolu
Bahçeli Site Yapı Adası 4133,47 m ²	2000ler	Karşılıklı çapraz konumlanan, ikiz binalı ve bahçeli kapalı site örüntüsü	%30,05	2	Eğime paralel oluşan uzun, ince şerit sokak örüntüsü
Kır-Kent Müstakil Yapı Adası 9400 m ²	2010lar- Günümüz	Ada içinde, müstakil ve ayrılmış villa konut sitesi, Ortak yeşil alan, havuz vb. ortak kullanımlar	%16,46	2	Sokaktan izole ve duvarlarla çevrili ada yapısı, Kır-kent arakesitinde toprak yol.
Toki Yüksek Katlı Yapı Adası 47114,48 m ²	2016	Ada ortasında tekil ve yanyana dizilmiş, yüksek katlı apartman blokları ve otopark alanları Mega forma sahip yapı adası	%21,22	8	Tanımsız ve uzun sokak örüntüsü, Düşük seviyelerde geçirgenlik

5. **Plansız ve dağınık konut yapı adası:** 1960-80lerde çevre köylerden göçler sonucu geleneksel dokunun kuzeydoğu ve kuzeybatısında oluşan plansız ve dağınık konut yapı adalarıdır. İki ya da üç katlı düzensiz binalardan oluşmakta olup sokağa farklı mesafelerde hizalanmış heterojen cephe özellikleri göstermektedir. Geleneksel dokudaki yapı adalarından farkı, betonarme niteliksiz konut yapılarını barındırması ve yapıların belli bir karakter özelliği taşımasıdır.
6. **Bahçeli L Küme Yapı Adası:** 1982 imar Planı ile 41 Evler ve 112 Evler olarak tasarlanan iki katlı müstakil bahçeli konut yapılarından oluşan yapı adasıdır. Konut yapılarına erişim, yapı adasının cephe aldığı iki paralel sokaktan gerçekleşmektedir. Yapı adası içerisinde tek sıra halinde çapraz boşluklarda yer alan konut yapıları L formu ile kümelenmektedir. Bu durumda yapı adasındaki her konutun ön ve arka bahçesi eşit olarak ayrılmıştır.
7. **Avlulu Küme Yapı Adası:** 1987 yılında Konut Kooperatifleri Tahsisli Alan üzerinde gerçekleştirilen genellikle 3-4 katlı yapı bloklarından oluşan kısmen bitişik sokak-mahalle nizamında yöresel karakteri yansıtan konutların arka cephesinde kontrollü araç girişinin sağlandığı, park ve çocuk oyun alanlarına sahip, sokağa homojen cepheli yapı adalarıdır. Yapı adalarının orta yerinde park ve çocuk oyun alanları ortak alan özelliği göstermekte, otopark cepleri ile sınırlandırılmaktadır. Kentsel yapı adası içerisindeki konut birimleri iç avlulu olarak tasarlanmış ve paralel sokaklar boyunca geçirgenliği sağlamaktadır.
8. **Bahçeli Site Yapı Adası:** 1992 yılında Muğla Üniversitesinin Kötekli yerleşiminde kurulması ile Üniversite kampüs alanına bitişik iki katlı bahçeli konut sitelerini içeren yapı adalarıdır. Karşılıklı çapraz olarak yer alan konut yapıları yan yana ikiz binalar olarak dizilmiştir. Eğimin çok olmasından dolayı eğime paralel şekilde sokaklar oluşturulmuştur, her yapı adası sokağa paralel uzun ince şerit halinde devam etmektedir ve topografyaya uyum içinde konumlanmıştır.
9. **Kır-kent müstakil yapı adası:** 2010lu yıllardan itibaren kentin çeperindeki köy yerleşimlerinin mahalle statüsü kazanması sonucu kır-kent arakesitinde üretilen müstakil konutların yer aldığı yapı adalarıdır. Tek bir siteden oluşan bu yapı adaları, ortak yeşil alan, havuz vb. ortak alanların çevresinde ayrıntı nizamda yerleşerek kendi içine kapalı duvarlı ve korunaklı villa konut-siteleri özelliği göstermektedir.
10. **TOKİ yüksek katlı yapı adası:** Oldukça eğimli bir arazide inşa edilmiş, yüksek katlı (8 kat) apartman blokları ve otopark alanlarından oluşan uzun formu yapı adalarıdır. Blokların yapı adasının ortasında tekil olarak yan yana dizilmesinden ve her birinin önündeki yola bağlantısı olmasından dolayı kapalılık oluşturmamakta ve bu durum sokak kültürünün oluşturmasını imkansız hale getirmektedir. Bir ya da iki konut bloğunun alt katındaki ticaret kullanımına rağmen kentsel yapı adaları cadde ya da sokak oluşturamayan araç yolları ile çevrilmiştir.

Yapı adası, Conzen'e göre parsellerin bir araya gelmesiyle oluşan bir eleman olurken Caniggia'ya göre gelişen kentsel dokunun bir parçasıdır. Yapı adası üzerine ortaya çıkan bu iki farklı tanım, aslında kentsel dokunun parça-bütün ilişkisi içerisinde evirildiğini, her alt ve üst elemanın farklı ölçekteki elemanları etkileyerek dokuyu değiştirdiğini destekler niteliktedir. Menteşe ilçesinde kentsel yapı ada tiplerinin bir araya gelerek oluşturduğu kent dokusu fotoğraflarla birlikte Şekil 3'te ele alınmıştır. Aynı ölçeklerdeki doku örneklerinde, yapı adası tiplerinin sahip olduğu yapı kompozisyonu, yapı adası tiplerinin bir araya geliş biçimleri sonucu yapılandırılmaları, sokak oluşturma biçimleri ile yapı adasının sokak ve cadde ile kurmuş olduğu ilişki gözlemlenebilmektedir.

Şekil 3 Kentsel Yapı Ada Tiplerinin Bir Araya Gelmesiyle Oluşan Kent Dokusu

Geleneksel doku, tarihi kentsel sit alanı kapsamında minimum müdahale ve restorasyon çalışmalarıyla günümüze kadar korunarak ulaşmıştır. Geleneksel yapı adasının oluşturduğu dar, dolambaçlı ve çıkmaz sokak ağı kent çekirdeğinde yaya odaklı bir dolaşım sistemi sunmaktadır. Farklı yüksekliklere ve girintili çıkıntılı cephe özelliklerine sahip olan yapı örüntüsü ile beraber tarihi hanlar ve dükkanların varlığı bu bölgede kentsel canlılığı sağlamaktadır. Cumhuriyetle beraber tarihi merkezin güney çeperindeki geometrik kamu bloğunun oluşturduğu doku, Cumhuriyet Meydanı odak olmak üzere, kentte ana cadde üzerinden radyal bir gelişme başlatmıştır. Çevre köylerden gelen göçlerle birlikte artan nüfusun barınma ihtiyacı sonucunda plansız ve dağınık bir doku ortaya çıkmıştır. Geleneksel dokuya dair benzerlikleri olsa da topoğrafya etkisiyle sokağa farklı mesafelerde değişken formlarda hizalanması, arka cephelerinin kör olması özellikleri ile kentin farklı yerlerinde kendini üretme imkânı bulunmamaktadır. Yeterli oranda kapalılık sağlayan ve bir araya geliş biçimleri ile sokak cephesini tanımlayan sıralı apartman dokusu, avlulu küme dokusu kentte hâkim kentsel dokuyu oluşturmakta ve yeni gelişim alanlarında yeniden üretilme imkânı bulunan dokular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahçeli çeper konut dokusu, bahçeli küme konut dokusu kent içinde bahçeli konut yerleşim çabalarının birer ürünü olmakla beraber çok kısıtlı alanlarda kalmıştır ve kentsel dönüşüme uğrayarak sıralı apartman dokusuna dönüşme sürecindedir. Az yoğunluklu, düşük kat yüksekliğine sahip bahçeli site dokusu kendi içinde sokaklar oluşturarak bir süreklilik sağlayabilmektedir. TOKİ yüksek katlı konut dokusu, kent formundan kopuk devasa yapı kütlelerinin yer aldığı sokak ya da cadde oluşturamayan konut yerleşimleri olarak ortaya çıkmaktadır. Kır-kent geçiş dokusunda yer alan kapalı site tanımına uygun konut alanları tarımsal arazilerin arsaya

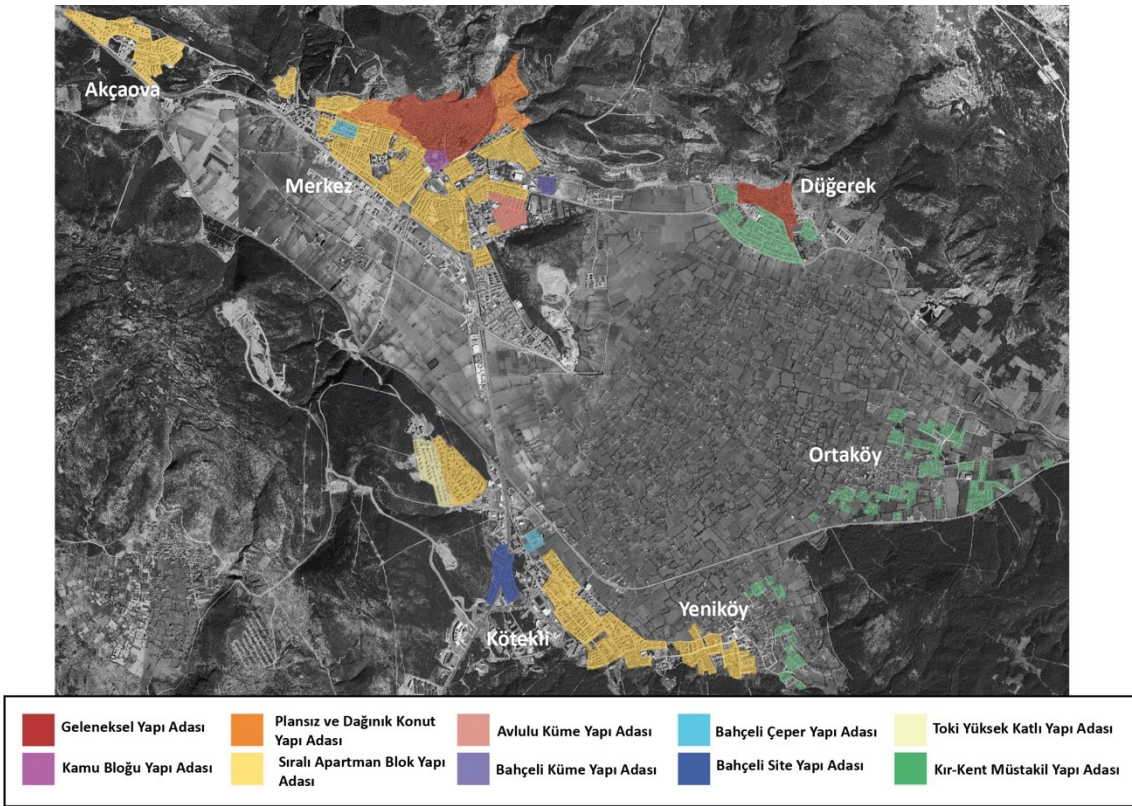

dönüştürülmesi sonrası olduğu için parçalı ve bütünden bağımsız gelişmiştir, sokak ya da meydan gibi kamusal mekanlar oluşturmamaktadır.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Tüm yapı adalarının kent içerisindeki dağılımı Şekil 4’te verilmiştir. Kentsel yapı adalarının tipomorfolojik tanımlamaları, kent dokusu içerisindeki yapılandırılması ve kentsel mekan içinde dağılımı, kent formunun bütününe ilişkin ipuçları vermektedir. Merkeze bakıldığında geleneksel yapı adası, kentsel sit alanını oluşturan tarihi merkezde ortaya çıkmakta olup günümüze kadar korunarak gelmiştir. Geleneksel yapı adasının doğu ve batısına eklenen plansız ve dağınık konut yapı adası ile beraber sıralı apartman blokları, süreklilik ve benzerlik göstererek kentsel doku örüntüsünde yerlerini almaktadırlar. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan kamu bloğu yapı adaları ise beraberinde oluşturduğu Cumhuriyet Meydanı ile kent merkezinde apartman bloklarıyla geleneksel yapı adaları arasında bir odak oluşturmuştur.

Kentsel yapı adalarının dağılımına bakıldığında dominant tipolojinin sıralı apartman blok yapı adası olduğu görülmektedir. Bu sonuç, ülke genelinde benimsenen yapı üretim biçiminin optimum hız, maliyet ve yoğunluğu sağlama amacı doğrultusunda ortaya çıkan bir durumdur. Ancak bahçeli çeper ve bahçeli site yapı adaları zamanla apartmanlara dönüşerek sürekliliklerini kaybetmiş olup, günümüzde sadece 5-6 ada kapsamında gözlemlenebilmektedir. Avlulu küme yapı adası ise 1987 yılında ortaya çıkmış ve merkez yerleşkesinin güneydoğu çeperinde Hamursuz tepesine doğru uzanmaktadır.

Şekil 4 Kentin yapılı çevresinde belirlenen farklı yapı adası tipolojilerinin dağılımı

Her ne kadar Merkez bölgesinde farklı kentsel ada tipolojileri görülse de Akçaova, Düğerek, Kötekli, Yeniköy ve Ortaköy mahallelerinde bu çeşitlilik karşımıza çıkamamaktadır. Akçaova, Kötekli ve Yeniköy bölgesine sıralı apartman yapı adası hakim olurken Düğerek'in eski geleneksel yapı adalarının güneyinden Karabağlar Yaylasına, Yeniköy'ün doğusundan ormanlık alanlara ve Ortaköy'ün merkezinden Denizli yoluna doğru ise kır-kent müstakil yapı adası 2010lardan itibaren artmaya ve dokuyu değiştirmeye başlamıştır. Üniversitenin ve hastanenin kuruluşuyla beraber ise Kötekli mahallesinde bu kamu hizmetlerine yakın konut ihtiyacını karşılamaya yönelik üretilen TOKİ ve Obam sitesi, yüksek katlı devasa apartman blokları ve bahçeli site yapı adalarını oluşturmuştur.

Bu çalışma kapsamında, Muğla kent merkezinde yapı adası birimi üzerinden tipo-morfolojik çözümleme yapılarak, biçimsel düzenine göre tiplendirilen yapı adalarının kentte nasıl bir doku kompozisyonu oluşturduğu, nasıl dağılım gösterdiği ve nasıl bir kent formu yarattığı ortaya koyulmuştur. Çalışma sonucunda, kentin yapı çevresinde hakim olan sıralı apartman yapısının ülke genelinde hakim olan konut üretim biçiminin bir sonucu olduğu gözlemlenmiştir. Son 20 yılda, kent çeperindeki çevre köylerin mahalleye dönüşmesi ile kentin bütüncül formundan kopuk olarak yeni konut dokuları ortaya çıkmıştır. Yeni kentsel gelişim alanlarında kent merkezinin oluşturduğu yapı çevreden bağımsız, genellikle kamusal alan ve sokak düzeni oluşturmayan parçacıl konut dokularının oluştuğu görülmektedir. Merkezden çepere doğru kentin gelişim dönemlerine paralel olarak dönüşümün okunabildiği yapı adalarının ve dokunun tipo-morfolojik özellikleri bize kentin planlanması ve tasarımı süreçlerinde eleştirel bir çerçeve sunarak yeni yaklaşımlar geliştirmeyi olanaklı kılacaktır.

Kaynaklar

- Aktüre, S. (1993) *19. Yüzyılda Muğla, Tarih İçinde Muğla* der. İ. Tekeli, Mimarlık Fakültesi Yayınları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara; 34-113.
- Faroqhi, S. (1993) *Menteşeoğullarından Osmanlılara Muğla, Tarih İçinde Muğla*, der. İ. Tekeli, Mimarlık Fakültesi Yayınları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara; 16-33.
- Gauthiez, Bernard. (2004). The history of urban morphology. *Urban Morphology*. 8. 71-89. 10.51347/jum.v8i2.3910.
- Güney, Y. İ. (2007) Type and typology in architectural discourse, *BAÜ FBE Dergisi, Cilt:9, Sayı:1*, 3-18.
- Koca, F. (2015). *Muğla'da Kentsel Büyüme, Çeper-Kuşak Oluşumu ve Değişen Kent Formu*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, (I. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mersin), 217-230. <https://isufturkey.org/index.php/tnum/article/view/18>.
- Kropf, K. (2018) *Interdisciplinarity and Design: Tools for Teaching Urban Morphology*. İçinde V. Oliveira (Eds.) Teaching Urban Morphology. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-76126-8>
- Leite, J. S., & Justo, R. (2017) Typo-morphology: From research to architectural education, In book: Architectural Research Addressing Societal Challenges, Publisher: CRC press, Taylor & Francis Group.
- Moudon, A.V. (1994). *Getting to know the built landscape: Typomorphology*. In K.A. Franck, L.H.
- Moudon, A.V. (1997). *Urban morphology as an emerging interdisciplinary field*. *Urban Morphology* (1997) 1,3- 10
- Osmay, S. (1993) *1950-1987 Döneminde Muğla Kenti, Tarih İçinde Muğla* der. İ. Tekeli, Mimarlık Fakültesi Yayınları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara; 188-239.
- Panerai, P., Castex, J., & Depaule, J. C. (2004). *Urban Forms: The Death and Life of the Urban Block*. Oxford: Architectural Press.
- Rossi, A., (1982). *The Architecture of the City*, Cambridge. MIT Press.
- Temizel, N. P., & Bilsel, F. C. (2022). İtalyan Tipo-morfoloji Ekolünde Tip ve Tipoloji Kavramları. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, (III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara), 127-141. Geliş tarihi gönderen <https://tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/85>.
- Trisciuglio, M., Barosio, M., Tulumen, Z., Ricchiardi, A., Crapolicchio, M., & Gugliotta, R. (2021). Transitional Morphologies and Urban Forms: Generation and Regeneration Processes, *Sustainability*, 13:11, pp. 1-19. [10.3390/su13116233].

Whitehand, JWR (2001). British urban morphology: the Conzenian Tradition. *Urban Morphology* (2001), 103-109

Whitehand, JWR (2007) *Conzenian urban morphology and landscapes*. In: Proceedings of the 6th international space syntax symposium. Istanbul Technical University, Istanbul.

Yenen, Z. (1980) Anadolu Kentinde Mekansal Yapı/ Açık Alan Doku İlişkisi, Bir Örnek Muğla, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Geleneksel ve Modern Dokuda Morfolojik Farklılıkların İncelenmesi: Alsancak-Kemeraltı-Basmane Kent Doku Örnekleri

Şule Aygün¹, İrem Ayhan Selçuk², Neslihan Karataş³

Özet

Tarihi çevre kavramı, tarihsel, mimari, anıtsal ve arkeolojik değerleri ile tamamlayıcı özellik gösteren ve birkaç sokağın bir araya gelerek bütünlük oluşturduğu alanlar olarak ifade edilebilir (Mazi, 2009). Dolayısıyla, tarihsel özelliğe sahip kentsel alanların korunması ve geliştirilmesi için kullanılacak politika ve stratejilerin amacına ulaşabilmesi için doğru biçimde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, İzmir'in geleneksel ticaret merkezi niteliğindeki Alsancak-Kemeraltı-Basmane alanı araştırma konusu olarak belirlenmiştir. İzmir Kenti'nin ilk kuruluş yeri olarak yaklaşık dört yüz yıldır süregelen ve mekânsal örgütlenme düzeni ve ahilik geleneği gibi somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin birlikteliğine dayanan ticaret ve el sanatları ile özgün bir niteliğe sahip tarihsel çevre niteliğinde olması; bu alanın seçilmesindeki temel dayanağı oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı; tarihsel süreçte tartışılan kentsel form ile ilgili teori ve uygulamaları incelemektir. Çalışma kapsamında kentlerin kuruluşundan bu yana geçirdikleri fiziksel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik değişimlere kısaca değinilip; kentsel değişim sürecini anlamaya gayret edilmiştir. Betimsel araştırma niteliği taşıyan bu çalışma kapsamında; kentsel formları tarif etmeye yönelik çabalardan yola çıkarak, geleceğin kentleri için, kentsel formun değişim ve dönüşüm süreci tarif edilmeye çalışılmaktadır. Bu araştırma, kent biçiminin dönüşümünü inceleyerek teori ve uygulamayı birleştirmek için yeni imkanlar sağlamada fırsat oluşturmayı hedeflemektedir. İzmir'in ilk ticaret merkezi Kemeraltı ile günümüz ticaret merkezlerinden Alsancak arasında kalan bölgede geleneksel ve modern doku arasındaki fark; bina dizimi, sokak yapısı, genişlikleri ve parsel yapısı ile açıkça gözlemlenmektedir. Bu farklılıklar kentsel morfoloji ölçüt değerleri kapsamında incelenerek sayısal değerleri üzerinden karşılaştırma yapabileme şansı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Değişim, İzmir, Kentsel bellek, Tipo-morfoloji

1. Giriş

Tarihi çevre kavramı, tarihsel, mimari, anıtsal ve arkeolojik değerleri ile tamamlayıcı özellik gösteren ve birkaç sokağın bir araya gelerek bütünlük oluşturduğu alanlar olarak ifade edilebilir (Mazi, 2009). Dolayısıyla, tarihsel özelliğe sahip kentsel alanların korunması ve geliştirilmesi için kullanılacak politika ve stratejilerin amacına ulaşabilmesi için doğru biçimde analiz edilmesi gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu morfoloji kavramını “yapı bilimi” ve “yapı bilgisi” olarak tanımlamaktadır. Hoşkara vd. (2022); “Kentsel morfoloji” kavramını “kentsel biçimin incelenmesi” olarak tarif etmiş olup; kentsel formun bir alt ölçeği olarak tanımlamışlardır. Faridi (2019) kent morfolojisini kentsel dokunun incelenmesi olarak tanımlamış olup; komşuluk morfolojisi (açık alanlar, binalar) ile insan etkinliği arasındaki etkileşime odaklandığından bahsetmiştir. Faridi'ye (2019) göre kentsel morfoloji; mahalleler, binalar ve mekanların sıralamasında tanınabilir modeller oluşturmayı hedeflemektedir. Kubat ve Topçu (2009) kent morfolojisini açıklarken; yerleşmelerin fiziksel formu

¹ Şehir Plancısı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, sule.aygunn@gmail.com

² Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, irem.ayhan@deu.edu.tr

³ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, neslihan.karatas@deu.edu.tr

ya da kentsel yapısının incelenmesi olarak tarif etmiştir. Morfolojik analiz kavramını ise; binalar, bahçeler, sokaklar, parklar ve anıtlar gibi yapısal özellikler itibarıyla fiziksel gelişim süreçlerinin belirlenmesi olarak tanımlamışlardır. **Sınmaz ve Özdemir (2016)** ülkemizde şehir planlama sürecinin kent morfolojisi ve tipolojisi üzerindeki etkisi vurguladıkları çalışmalarında; geliştirilen planlama yaklaşımlarının planlama çalışmaları gerçekleştirilen alanın iklimsellik, sosyo-kültürel yapı, kimlik ve geleneksel doku gibi özellikleriyle çelişebildiğini ifade etmişlerdir. **Ünlü (2019)** “kentsel morfoloji ve mekanın biçimlendirilmesi” adlı çalışmasında; kentlerin nitelik kazanmasında; kentsel mekânı biçimlendirme süreçlerinde yer alan aktörlerin; ne ile/nasıl bir nesne ile uğraştıklarının ve neyi üretmeyi amaçladıklarının farkında olmaları gerektiğinden bahsetmiştir. **Ünlü (2019)** bununla birlikte kentsel morfolojik araştırmalar ile pratikler arasında kurulması gereken ilişkinin de altını çizmiştir. **Gürer (2016)** kent morfolojisinin farklı ülkelerde ele alınış biçimine vurgu yaparken; İngiltere’de kent morfolojisi çalışmalarının coğrafya üzerinden gerçekleştirildiğini; İtalya’da mimari ağırlıklı tipoloji ve morfoloji geleneğinin, Fransa’da Versailles okulunun mimarlık, kent planlama, felsefe, sosyoloji vb. alanlardan araştırmacıları barındırdığını ifade etmiştir. Bununla birlikte temel hedefin ise “kent kuramı geliştirmek” olduğunu belirtmiştir.

Mevcut tarihi dokuların seçilen odak alan ve yakın çevresinde bulunan yerleşmelerdeki durumu gözlenirken geleneksel dokunun güncel doku ile entegrasyonu merak uyandırmıştır. Bu çerçevede, İzmir’in geleneksel ticaret merkezi niteliğindeki Alsancak- Kemeraltı- Basmane alanı araştırma konusu olarak belirlenmiştir. İzmir Kenti’nin ilk kuruluş yeri olarak yaklaşık dört yüz yıldır süregelen ve mekânsal örgütlenme düzeni ve ahilik geleneği gibi somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin birlikteliğine dayanan ticaret ve el sanatları ile özgün bir niteliğe sahip tarihsel çevre niteliğinde olması; bu alanın seçilmesindeki temel dayanağı oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı; tarihsel süreçte tartışılan kentsel form ile ilgili teori ve uygulamaları incelemektir. Bununla birlikte geleneksel dokunun mevcut doku ile entegrasyon biçimi; mekanın geleceğe dönük projeksiyonunu vermesi açısından da önemlidir. Çalışma kapsamında kentlerin kuruluşundan bu yana geçirdikleri fiziksel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik değişimlere kısaca değinilip; kentsel değişim sürecini anlamaya gayret edilmiştir.

Çalışma sonucunda geçmişten günümüze zaman süzgecinden geçip gelen “kent” ve “kentsel form” olgusunun farklı yaklaşımlar çerçevesinde nasıl geliştiği Alsancak-Kemeraltı-Basmane Bölgesi üzerinden incelenmiştir.

Betimsel araştırma niteliği taşıyan bu çalışma kapsamında; farklı kentsel form tanım ve arayışlarından yola çıkarak, geleneksel kent merkezinin değişim ve dönüşümüne yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır. Literatür araştırması ve morfolojik inceleme bağlamında analiz çalışmaları ve arazi incelemesi gerçekleştirilmiştir. Arazi üzerinde analiz ve çıkarımlar sonucunda 4 hektarlık kent doku örnekleri belirlenerek bu alanlar üzerinde yatay ve dikey düzlemde kent doku örnekleri incelenerek; detaylı morfolojik ölçüt değerleri hesaplanmıştır.

2. Tarihsel Süreç: Mekansal-İşlevsel Kimlik

Atay (2011); İzmir’in plan yapımı veya haritalaştırılmasıyla ilgili olarak şanslı bir geçmişe sahip olmadığını belirttiği çalışmasında, planların daha çok körfez bölgesi ile kıyı alanının derinliklerine yönelik gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

Kentin yerleşiminin ise Ege kıyılarının girintili çıkıntılı yapısının liman olanağı sağlaması, Smyrna’nın savaşı kimliği ve bereketli toprakları sonucu ortaya çıktığı tahmin edilmektedir (**Atay,1978**). **Kıray (1998)**; çalışmasında İzmir’in 18.yy’daki ticari yapılanmasının gelişmesinde ve merkez alanın büyüyerek iki kat büyüklüğe ulaşmasında; tam kapasite işleyen liman ve demiryolu ve örgütlü bir haberleşme sisteminin varlığının etkili olduğunu ifade etmiş olup, merkezden dışarı doğru doğrusal olarak yayılan bir kent gelişiminden bahsetmiştir.

Bu yüzyılda doldurulan iç limanla birlikte, Kemeraltı çarşısının perakende ticaret aktivitelerinin yer aldığı bölüm oluşmuştur. Rıhtım özelliğindeki Anafartalar Caddesi'nin yerini iki tarafında çarşıların bulunduğu yeni bir sokak dokusu almış olup; hanlar bu dönemi temsil eden yeni yapılar olarak ön plana çıkmıştır. Hanların yapısında meydana gelen değişim; bugünkü konaklama/otel kullanımlarının merkezde yer alması sonucunu doğurmuştur (Kıray,1998). 19 yy. sonlarına doğru ikili bir yapıya bürünen kent merkezinde, Anafartalar Caddesi'nin oluşturduğu bölüm geleneksel merkez yapısını temsil eden bölüm olarak ön plana çıkmıştır (Bora,1995).

20. yüzyıl başlarına kadar Türk Mezarlığı olan Mezarlıkbaşı mevki'i'nin taşınma kararı sonucu yerini sebze ve meyve hali almış olup; bir başka Türk Mezarlığı da Agora olarak bilinen tarihi kalıntıların üzerine kurulmuştur (Keleş,1991).

1922 yılındaki yangınla birlikte Cumhuriyet dönemine kadar geleneksel yapısını koruyan Kemeraltı'nın, büyük bölümü yanmış olup; Frenk Sokağı ve günümüzdeki Fuar alanının bulunduğu bölge yok olmuştur. Kentte yeni imar hareketleri başlamıştır. 1950'li yıllar Cumhuriyetin ilanından sonraki ikinci önemli dönüm noktası olup; Marshall yardımı ve tarımda mekanizasyonla birlikte kırdan kente göç teşvik edilmiş ve bu durum kentte makroformu da etkileyen gecekondulaşma sorununun başlangıcını oluşturmuştur. 1970'lerden sonra giderek idari, turizm ve perakende ticaret merkezi haline gelen kent merkezinde hızlı bir yapılaşma gösteren alanlar Kemeraltı-Yemişçiler Çarşısı'ndan Basmane'ye kadar olan alandaki bulvarlardır (Kemeraltı Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu,2002).

Bu çalışma İzmir'in tarihi kent merkezi Kemeraltı Bölgesi'nden başlayıp Basmane, Çankaya ve Alsancak Bölgesi'ni kapsayan alanda belirlenen 4 hektarlık alanda; dönemsel olarak gerçekleşen değişimleri morfolojik ölçütler üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Çalışmada öncelikle alanın genel özelliklerinden bahsedilecek, Lynch analizi ve diğer morfolojik analizler üzerinden değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

3. Kemeraltı-Basmane ve Alsancak Bölgesi Genel Özellikleri

Gürer (2016) çalışmasında kentsel ölçekte üzerinde durulması gereken fiziksel oluşumların yollar, yapı adaları, parseller, binalar ve açık alanlar olduğundan bahsetmiştir. Bununla birlikte kent morfolojisi ve tipomorfolojinin mevcut dokularda gerçekleşecek yeni düzenlemeler konusunda ipuçları sunmasının yanısıra; kentsel erozyonu önleme yolları konusunda da yol gösterici olduğunu belirtmiştir. Kubat ve Topçu'da (2009) Antakya ve Konya tarihi kent dokularını karşılaştırdıkları çalışmalarında kentsel dokulardaki yol alanlarını, yeşil alanları ve yapılaşmış alanları temel göstergeler olarak ele alarak karşılaştırmalarda bulunmuşlardır.

Alsancak-Basmane-Çankaya-Kemeraltı Bölgesi'nde gerçekleştirilen çalışma kapsamında 1/1000 ölçekli morfolojik analizler gerçekleştirilmiş olup; Gürer'in (2016) bahsettiği morfolojik ölçütler ve Kubat ve Topçu'nun (2009) ele aldığı morfolojik ölçütlere benzer şekilde analizlerde bulunulmuştur. Bu çalışmalar sonucunda analiz paftaları; yöntem kapsamında tarihsel sürekliliğin sağlanması ve karşılaştırmalı incelemeler sonucu verilerin örtüşmesi sebebiyle tarihsel dönemi oluştururken temel kaynak olarak kullanılmaya imkan sağlar. Morfolojik analizler ile kent dokusunu anlayabilmek, açıklayabilmek ve gelecekte yapılabilecek çalışmalar için 2022 yılının mevcut yapısını gösterebilmek hedeflenmiştir.

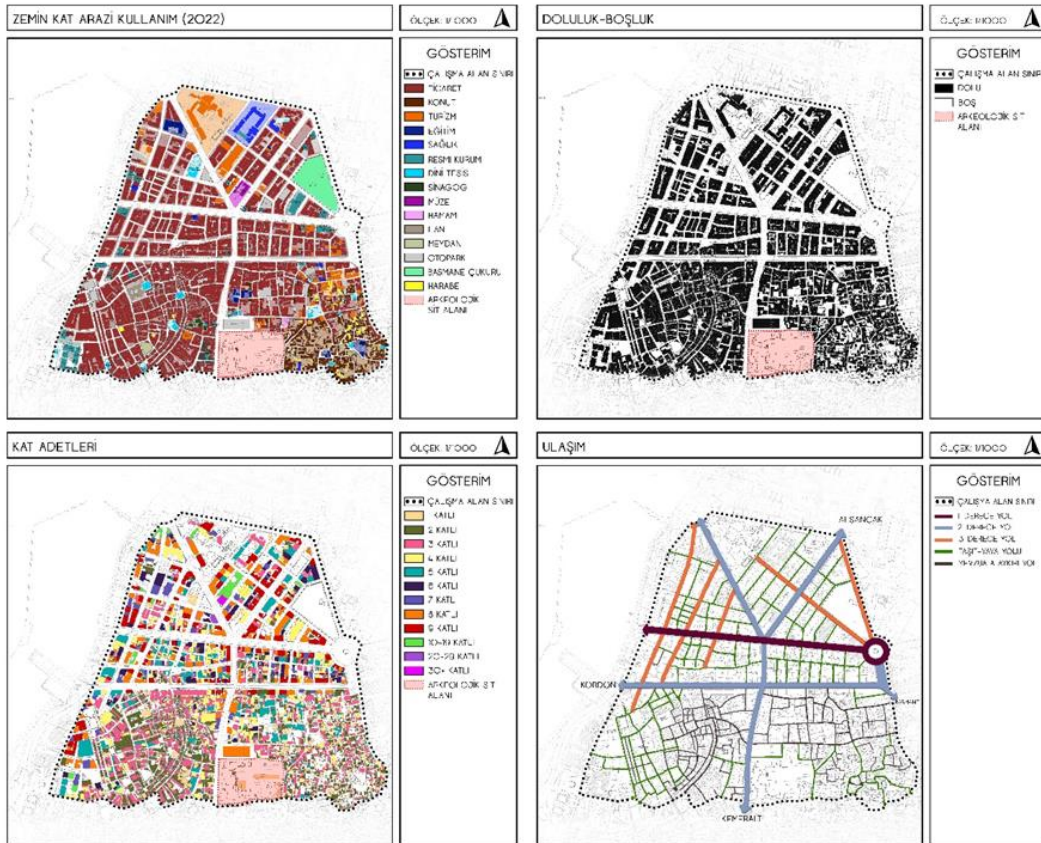
Çalışma alan sınırı ve yakın çevresiyle ilişkileri incelemek mekânın anlam kazanmasında etkili olmaktadır. Arazi kullanım analizi bize çalışma alanının işlevi ve kullanım türleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Çalışma alanı ve çevresinin ticaret ve turizm amaçlı kullanılması İzmir kenti için bölgesel bir odak oluşturmaktadır. Çalışma alanı ve çevresindeki Agora Örenyeri, tarihi camii, kilise, sinagog, türbe, han ve hamamlar turizmi desteklemektedir.

Ulaşım analizi çalışma alanının morfolojik kimliğini oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Modern ve geleneksel doku arasındaki yol kademelenmesini net bir şekilde ifade eder. Geleneksel dokudaki organik yollar modern dokuda yerini grid plana bırakmıştır. Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde yaya temelli yollar bulunurken; Alsancak bölgesinde tramvay, taşıt ve bisiklet yolları eklenerek karma bir yapı oluşmaktadır. Çankaya geleneksel ve modern doku arasında geçiş bölgesi oluşturur. Geleneksel dokuda bulunan meydanlara yalnızca yaya ulaşımı ile erişilebiliyorken modern dokudaki meydanlar geniş caddelerin birleştiği veya son bulduğu; taşıt, tramvay gibi farklı ulaşım alternatiflerinin sağlandığı mekanlar olmuştur.

Yapı durumu analizi çalışma alanı içerisinde bulunan yapıların onarım gerektirip gerektirmediğini, onarım gerekiyorsa ne tür bir onarıma ihtiyaç olduğunu ve harabe yapıları gösterir. Yapı durumu analizi ile Kemeraltı ve Basmane bölgelerinin çoğunlukla kötü durumda Alsancak bölgesinin ise iyi durumda olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Kemeraltı ve Basmane bölgelerinin yapı durumlarında geleneksel yapıda korunan yapıların bulunması etkilidir. Alsancak bölgesi ise yenilenmiş modern dokusu ile onarım gerektirmeyen yapılara sahiptir. Çankaya bölgesi bu analiz ile de geçiş oluşturmaktadır.

Yapı nizamları analizi bina-parcel tipolojisi ve binaların birbirleri arasında nasıl bir düzen içerisinde konumlandığını gösterir. Geleneksel dokuda bitişik nizam düzeninde yerleşmiş olan ticaret alanları bölge içerisinde insan etkileşimini artırma etkisine sahiptir. Modern doku için de zemin kattaki ticaret alanları için geçerli olan bu etken kat yüksekliği etkiyle etkisini kaybetmektedir. Ayrık nizamlı yapıları genellikle eğitim tesisleri, otel ve resmî kurumlar oluşturmaktadır.

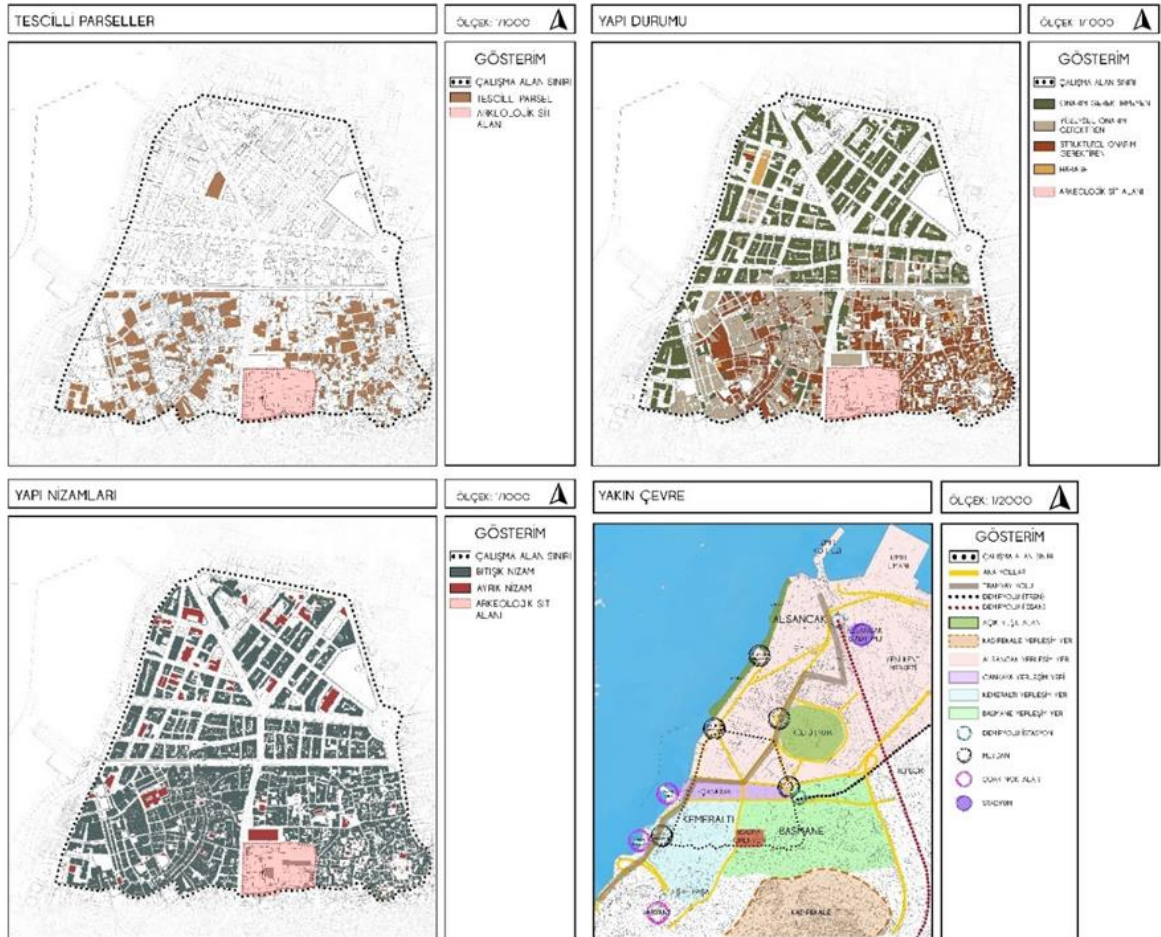
Şekil 1 Morfolojik Analizler 1

Yapı yükseklikleri dikey düzlemdeki farklılaşmayı ortaya koymakla beraber geleneksel ve modern doku arasındaki farkı da net bir biçimde göstermektedir. Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde az katlı yapılar ile insan ölçeğine yaklaşırken Alsancak bölgesinde insan ölçeğinin sınırlarını aşan çok katlı yapılar, geleneksel kültürün dışında mekanlar oluşturmaktadır. Çankaya bölgesi kat yüksekliklerindeki çeşitlilik ile geçiş oluşturma özelliğini bu analiz ile de göstermektedir.

Doluluk-boşluk analizi bize parsel üzerinde yapı bulunup bulunmadığını ve kent içerisinde açık alanların varlığını gösterir. Alan genelinde açık alanların oldukça az bulunmakta ve parsellerin büyük kısmı dolu bir işleve hizmet etmektedir.

Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde tescilli yapılar yoğunlukla bulunmaktadır. Tescilli yapıların büyük bölümü harap durumdadır, kimisi yanmıştır ya da virane durumdadır. Yapıların kullanılamaz durumda olması kapsamında alınan mail-i inhidam kararları da alandaki ciddi problemlerdir. Özellikle alanda yer alan kimi yıkılacak düzeyde olup ancak tescilli olan yapılara halen müdahale edilememesi de önemli bir sorundur. Tescilli yapılar dışındaki yapılara verilen yüksek yapılaşma haklarının tescilli yapıları olumsuz yönde etkileyeceği açıktır. Böyle bir karar ayrıca kentsel dokunun korunması ilkesi ile çelişkilidir.

Şekil 2 Morfolojik Analizler 2

4. Kemeraltı-Basmane-Alsancak Bölgesi LYNCH Analizi

Kevin LYNCH'in 'The Elements of a City' kavramlarına göre LYNCH analizi oluşturulmuştur. Bu analiz sentez niteliğinde olup morfolojik çalışmayı desteklemektedir. Alsancak, Çankaya, Kemeraltı-Basmane, Kemeraltı ve Basmane kent doku örneklerinde analiz uygulanmıştır. Odak noktaları, yollar, bölgeler, nirengi noktaları ve sınırlar kent doku örneklerinde geleneksel ve modern doku farkını açıkça ortaya koymaktadır.

Alsancak kent doku örneğinin ana yollarını Şair Eşref Paşa, Gazi Osman Paşa ve Gazi Bulvarı oluşturmaktadır. Odak noktaları donatı alanı olan Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi ile çok katlı, dikkat çekici ve ticaret alanı bulunan Gürel Tower Rezidansı'dır. Alanın nirengi noktasını çok katlı Hilton Otel sağlamaktadır. Bölge içerisinde genel olarak otel, ticaret ve donatı alanı bölgeleri bulunmaktadır. Alan içerisinde bulunan tramvay yolu sınır özelliği taşımaktadır. Yürüme yolu kaldırımı bulunan taşıt yollarıdır.

Çankaya kent doku örneğinin ana yolları Gazi Osman Paşa ve Fevzi Paşa Bulvarı'dır. Odak noktaları Çankaya Metro durağı ve Gazi Bulvarı'na dönüşte kalan yol ayrımıdır. Alanın nirengi noktasını İletişim Teknolojileri Çarşısı girişi sağlamaktadır. Bölge içerisinde ticaret alanının diğer analiz sonuçları ile çakışması ile üç bölge oluşmaktadır. Alan içerisinde bulunan asmalı yürüme yolu sınır özelliği taşımaktadır. Yürüme yolu kaldırımı bulunan taşıt yollarıdır.

Tablo 1 Kemeraltı-Basmane-Çankaya-Alsancak Bölgesi Lynch Analizi

	Alsancak	Çankaya	Basmane-Kemeraltı	Basmane	Kemeraltı
Odak Noktaları	Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi Gürel Tower	Çankaya Metro Durağı Gazi Bulvarı Dönüşü Yol Ayrımı	Konak Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezi Kemeraltı Bulvarı üzerinden giriş noktası	Hatuniye Camii Evliyazade Camii	Sinagoglar Şadırvanlı Camii Şadırvanı
Yollar	Şair Eşrefpaşa Gaziosmanpaşa Gazi Bulvarı	Gaziosmanpaşa Fevzipaşa Bulvarı	Gaziosmanpaşa Bulvarı Anafartalar Caddesi	İpek Caddesi Anafartalar Caddesi	İpek Caddesi Anafartalar Caddesi
Bölgeler	Otel Ticaret Alanı Donatı Alanı	3 ayrı ticaret bölgesi	Donatı alanı ve diğer 3 bölgeyle toplam 4 bölge	Ticaret Otopark İbadet tesisi Açık alan	Ticaret İbadet
Nirengi Noktaları	Hilton Oteli	İletişim Teknolojileri Çarşısı	Polis Anı Evi	Şifalı Lüks Hamamı	Şadırvanlı Camii Hisar Camii
Sınırlar	Tramvay Yolu	Asmalı yürüme yolu	Sundurmalı yürüme yolu	Sınır özellikli alan bulunmamaktadır.	Sundurmalı yürüme Yolları

Basmane-Kemeraltı kent doku örneğinin ana yolları Gazi Osman Paşa Bulvarı ve Anafartalar Caddesi'dir. Odak noktaları Konak Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezi ve Kemeraltı'na bulvar üzerinden giriş noktasıdır. Alanın nirengi noktasını Polis Anı Evi sağlamaktadır. Bölge içerisinde diğer analiz sonuçları ile çakışması ile oluşan üç bölge ve donatı alanı ile dört bölge oluşmaktadır. Alan

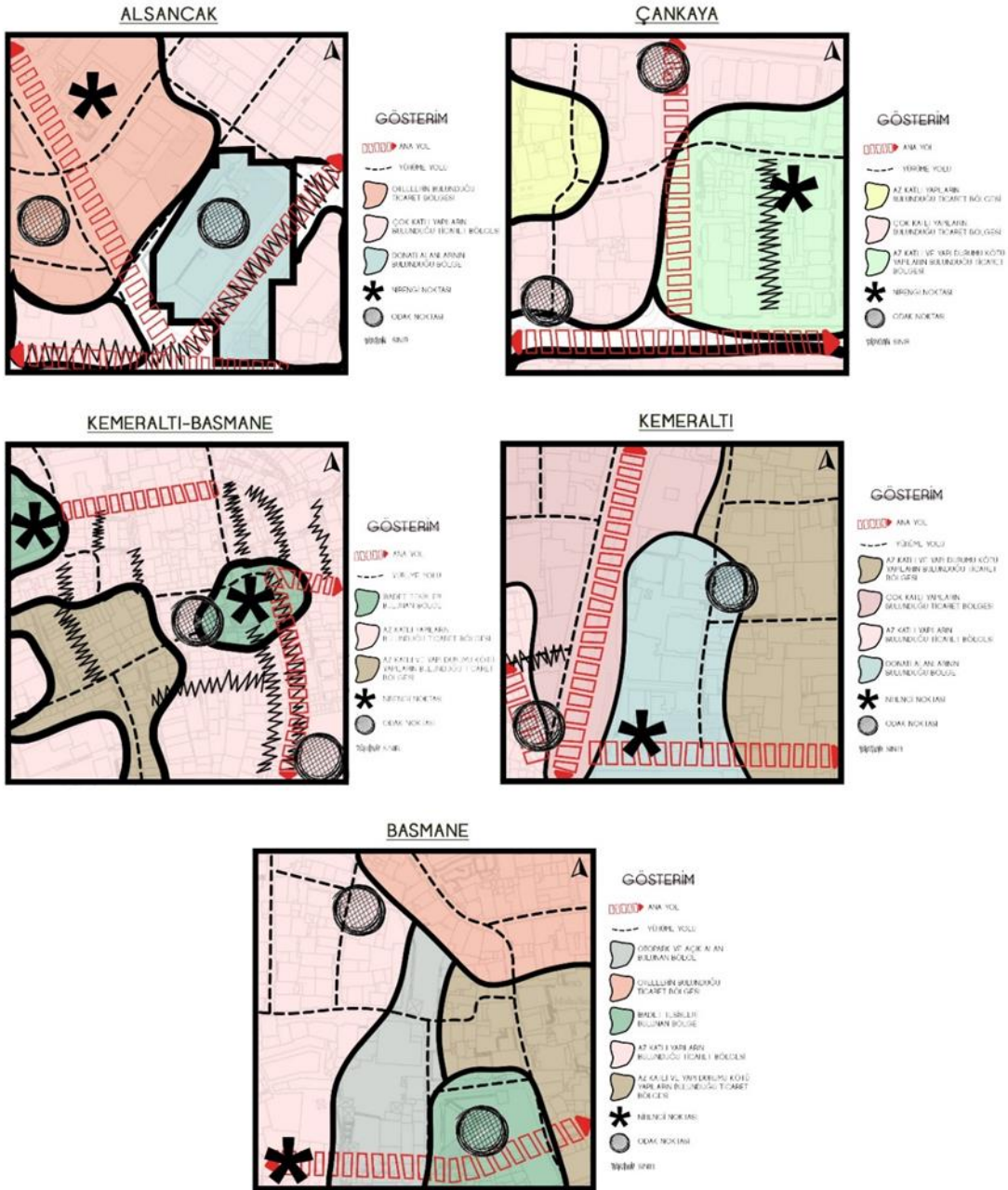
içerisinde bulunan sundurmalı yürüme yolu sınır özelliği taşımaktadır. Yürüme yolu ana yürüme yollarıdır.

Şekil 3 LYNCH Elemanları

Basmane kent doku örneğinin ana yolları İpek Caddesi ve Anafartalar Caddesi'dir. Odak noktaları Hatuniye Camii ve Evliyazade Camii'sidir. Alanın nirengi noktası Şifalı Lüks Hamamı'dır. Bölge içerisinde ticaret alanının diğer analiz sonuçları ile çakışması ile oluşan üç bölge, ibadet tesisi bölgesi ve otopark ve açık alandan oluşan beş bölge bulunmaktadır. Alan içerisinde sınır özelliği taşıyan bir unsur bulunmamaktadır. Yürüme yolu ana yürüme yollarıdır.

Kemeraltı kent doku örneğinin ana yolları İpek Caddesi ve Anafartalar Caddesi'dir. Odak noktaları sinagoglar ve Şadırvanaltı Camii şadırvanıdır. Alanın nirengi noktaları Şadırvanaltı Camii ve Hisar Camii'dir. Bölge içerisinde ticaret alanının diğer analiz sonuçları ile çakışması ile oluşan iki bölge ve ibadet tesisi bölgesi ile üç bölge oluşmaktadır. Alan içerisinde bulunan sundurmalı yürüme yolları sınır özelliği taşımaktadır. Yürüme yolu ana yürüme yollarıdır.

Şekil 4 LYNCH Analizi

Geleneksel dokuyu yansıtan Kemeraltı Bölgesi'nden Modern dokuyu yansıtan Alsancak Bölgesi'ne kadar tarihsel süreç içerisinde odak noktalarının önceleri sinagog ve şadırvanlar; zamanla yerini camilere bıraktığı, günümüze yaklaştıkça ulaşım öğelerinin odak noktaları olarak ön plana çıktığı; modern dönemi yansıtan Alsancak Bölgesi'nde ise Müze ve Kule'nin odak noktasını oluşturduğu tespit edilmiştir. İki ayrı dönemi yansıtan Kemeraltı Bölgesi ile Alsancak Bölgesi'nde odak noktalarında meydana gelen farklılaşma dönemlerin özelliklerini ortaya koyması açısından önemlidir. Nirengi noktaları da Cami-Hamam-Müze-Cami ve Yüksek katlı otel binası olarak dikkat çekmektedir.

Sınırlar ise belirli bir hat oluşturan yürüme yolları iken; Alsancak Bölgesi'nde modern dokuya geçişle birlikte yürüyüş yolu değil, tramvay yolunun sınır olarak gözlemlendiği belirtilebilir.

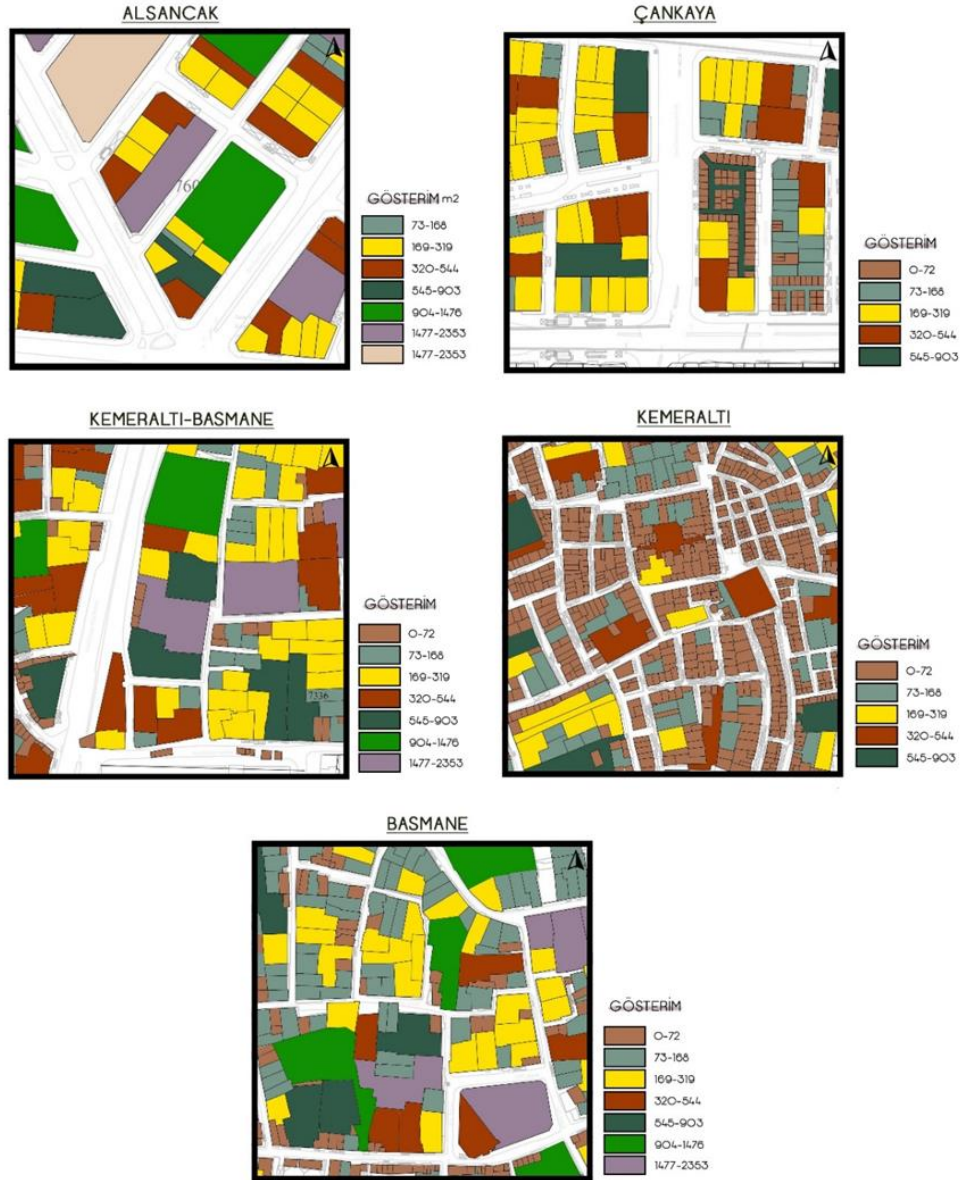

Bununla birlikte geleneksel dokuda ulaşım ilişkilerini kuran yol özellikleriyle; modern dönem arasında da ölçek olarak önemli farklar olduğu gözlemlenmiştir.

4.1. Parsel Büyüklükleri Analizi

Parsel büyüklükleri analizi dokular arası farklılığı ortaya koymada etkilidir. Kent doku örneklerine bakıldığında geleneksel dokudan modern dokuya geçişte parsel büyüklüklerinin arttığı analiz edilmiştir. Geleneksel dokuda maksimum 545-903 metrekare aralığında parseller bulunurken modern dokuda 1477-2353 metrekare aralığında parseller bulunmaktadır. Kemeraltı ve Çankaya bölgesinde parsel büyüklüklerinin 545-903 m² aralığını aşmadığı, Alsancak, Basmane ve Kemeraltı-Basmane bölgelerinde ise 1477-2353 m² aralığında parseller yer aldığı tespit edilmiştir.

Geleneksel dokuda geniş parseller daha çok otopark veya meydan olarak kullanılırken modern dokuda ticaret alanları görülmektedir. Modern dokudaki küçük parseller yüksek katlı binalar ile değerlendirilirken geleneksel dokuda 1-2 katlı ticaret alanları görülmektedir.

Şekil 5 Parsel Büyüklükleri Analizi (m²)

4.2. Yol Genişlikleri Analizi

Yol genişlikleri analizi kent doku örneklerinde morfolojik farklılığı ortaya koyan önemli unsurlardan biridir. Geleneksel dokuda en fazla 5 metrelik yollar bulunurken modern dokuda 30 metreye ulaşan yollar bulunmaktadır. Yollar geleneksel dokuda organik formda bulunurken modern dokuda belirli akslar belirlenmiştir. Modern dokuda yollar, taşıt, bisiklet, tramvay ve yaya gibi çeşitli kullanıcılara hizmet verirken geleneksel dokuda çoğunlukla yaya odaklı hizmet vermektedir. Geleneksel dokuya ait bir özellik olan çıkmaz sokaklar; modern dokuda yerini sürekliliği olan yollara bırakmaktadır.

Şekil 6 Yol Genişlikleri Analizi

4.3. Kemeraltı-Basmane-Alsancak Bölgesi Kent Doku Örneklerinde Morfolojik Analizler

Çalışma kapsamında tarihi kent merkezi Kemeraltı bölgesinden başlayıp; günümüze kadar dönüşerek bugünkü halini alan mekânsal dokuyu temsil eden 4 hektarlık alanda; farklı dönemlere

ait dokuların kentsel morfoloji ölçütleri ile analiz edilmesi hedeflenmiştir. Kentsel morfoloji elemanlarını oluşturan kentsel açık alanlar, sokaklar, parseller, binalar ve yapı adaları bazında gerçekleştirilen ölçütler üzerinden gerçekleştirilen hesaplar; mekânı anlamının ve tipolojik çözümlenmeleri oluşturmanın araçları olarak kullanılmıştır.

İncelemeler sonucunda ortalama parsel büyüklüğü, parsel-cephe genişliği, parsel derinliği, ön bahçe mesafesi, arka bahçe mesafesi, kat yüksekliği, sokak genişliği, sokak uzunluğu; bina yoğunluğu, parsel sayısı/hektar, sokak alanı büyüklüğü, yapılaşmış alan büyüklüğü ve açık alan büyüklüğü değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 2 Kentsel Morfoloji Ölçütleri

Ölçüt adı	Alsancak	Çankaya	Basmane-Kemeraltı	Basmane	Kemeraltı
Ortalama Parsel Büyüklüğü (m ²)	469,8	99,1	193,9	157,1	36,6
Ortalama Parsel-Cephe Genişliği (m)	19,7	7,6	9,3	9,8	4,4
Ortalama Parsel-Cephe Genişliği (m)	12,4	6,1	9,5	10	4,7
Ortalama Ön Bahçe Mesafesi (m)	0,39	0	0	0,16	0
Ortalama Arka Bahçe Mesafesi (m)	1,8	0,4	0	0,2	0
Ortalama Kat Yüksekliği (kat)	7,5	4,4	2,4	2,7	3,2
Ortalama Sokak Genişliği (m)	17,6	15,6	7,6	6	4,6
Ortalama Sokak Uzunluğu (m)	110,4	107,2	82,2	95	53,1
Bina Yoğunluğu (bina/ha)	17,5	36,5	51,7	66,2	162,7
Parsel Sayısı/ha	11,5	50	39,2	54,7	205,2
Sokak Alanı Büyüklüğü (m ²)	17.341	20.346	9544	5583	9910
Yapılaşmış Alan Büyüklüğü (m ²)	14.228	18.357	27.753	26.573	29.047
Açık Alan Büyüklüğü (m ²)	14.032	1296	2702	7842	1042

Ölçüt değerleri incelendiğinde; farklı dönemleri temsil eden beş bölge arasındaki farklılıklar açıkça görülmektedir. Bu farklılıklardan bir tanesi de geleneksel dokuda parsel boyutunun küçük ancak parselde bulunan bina sayısının fazla olmasıdır. Bu durum geleneksel dokudaki yapı yoğunluğunun modern dokuya kıyasla daha fazla olması sonucunu ortaya çıkarmakta; sosyal ilişkilerin daha yakın alanda, daha kısa mesafelerde çözülmesi durumunu meydana getirmektedir. Erişilebilirlik anlamında da modern dokuya kıyasla daha avantajlı alanlar ortaya çıkarmaktadır.

Geleneksel dokuda yatayda büyüme anlayışı hakim iken modern dokuda dikeyde büyüme anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Bu durum kentsel dokudaki yayılmanın etkisiyle birlikte geçmiş dönemdeki morfolojinin sürdürülmesi durumunda ortaya çıkacak merkezden uzaklaşmaya karşı oluşturulan ve merkeze yakın olmak istemenin ortaya koyduğu bir mekanizma olarak da düşünülebilir. Geleneksel dokuda belli alanlara denk gelen parsel sayısı modern dokuya göre fazlayken modern dokuda kat yüksekliği, parsel büyüklüğü ve parsel-cephe genişliği; bir sonraki dönemin özelliklerini ortaya koyan araçlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel dokuda sokak genişliği ve uzunluğunun az olması ticaretteki alışılmış düzeni ifade etmektedir. Bu durum dönemin mekânsal doku oluşumunda yürünebilirlik ve binek hayvanları kullanımının da bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu yakın olma durumu insanlara sosyalleşebilme fırsatı sağlamakta olup; kısa mesafelerde pek çok gereksinime hizmet eden ticaret ögelerine erişim imkanı ve insan ölçeğinde bir yaklaşım söz konusudur.

Modern dokuda ise etkileşim yüzeyi arttıkça geleneksel dokuya kıyasla sosyal ilişkiler zayıflamakta; insanları bireyselliğe yönlendiren kopuş başlamaktadır.

Geleneksel dokuda yapılar parsel ön ve arka bahçe mesafesi bırakılmadan yerleştirilmişken; modern dokuda daha çok arka bahçe mesafeleri bırakılmıştır. Dolayısıyla geleneksel dokuda oluşturulan yüzü sokağa dönük, yapılarla tanımlanmış alanlar; modern dokuyla birlikte yerini etkisi sosyal alanlarda da kendini gösteren sokağın kullanım yoğunluğunu azaltan, özel mülkiyete konu olan parsel alanlarına doğru bireyleri çekmesi olası mekânsal dokulara dönüşmüş alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3 Kentsel Morfoloji Ölçütleri

Ölçüt Adı	Alsancak	Çankaya	Kemeraltı-Basmane	Kemeraltı	Basmane
Parsel Alanı/Açık Alan	1,54	15,3	11,3	28,9	4,39
Parsel Alanı/Yapılaşmış Alan	1,52	1,08	1,1	1,04	1,3
Parsel Alanı/Sokak	1,25	0,97	3,19	3,04	6,16
Sokak/Açık Alan	1,24	15,7	3,53	9,51	0,71
Sokak/Yapılaşmış Alan	1,22	1,1	0,34	0,34	0,21
Sokak/Parsel Alanı	0,8	1,03	0,31	0,33	0,16
Yapılaşmış Alan/Açık Alan	1,01	14,2	10,3	27,9	3,39
Yapılaşmış Alan/Sokak	0,82	0,9	2,91	2,93	4,76
Yapılaşmış Alan/Parsel Alanı	0,66	0,93	0,91	0,97	0,77
Açık Alan/Yapılaşmış Alan	0,99	0,07	0,1	0,04	0,3
Açık Alan/Parsel Alanı	0,81	0,06	0,28	0,11	1,4
Açık Alan/Sokak	0,65	0,07	0,09	0,03	0,23

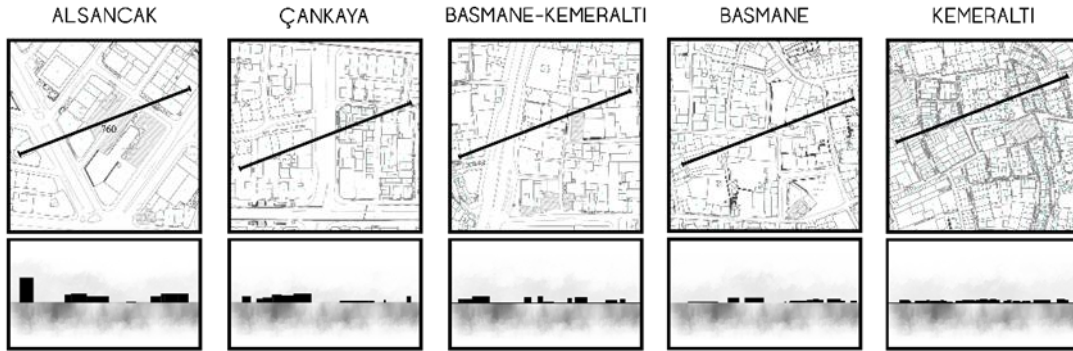
Parsel, yapılaşmış alan, açık alan ve sokak ölçüt değerleri kendi aralarında oranlanarak tipolojik değerler ortaya çıkarılmıştır. Parsel tipolojisi, sokak tipolojisi, yapılaşmış alan tipolojisi ve son olarak açık alan tipolojisi oluşturulmuştur. **Tablo 2**'deki ölçüt değerleri **Tablo 3**'ü belirlemektedir. Yapıların parselde kapladığı alanlar ve birbirleriyle aralarındaki ardışık yerleşmeleri ile yapılaşmış alan tipolojisi, geleneksel dokuda modern dokuya göre daha yüksek değerlere ulaşmaktadır. Sokak tipolojisinde dar ve kısa sokakların varlığı geleneksel dokuda düşük değerler almamıza sebep olurken; modern dokuda yapılaşmış alan, parsel büyüklükleri ve sokak genişlikleri geleneksel

dokuya göre daha büyük olduğu için sokak ölçütü ile oranlandığında modern dokuda daha yüksek değerler elde edilmiştir. Açık alan tipolojisinde modern dokuda bulunan geniş meydanlar, arka ve ön bahçe mesafeleri ile geleneksel dokuya göre daha yüksek değerlere ulaşılmıştır. Geleneksel dokuda genel olarak parselin tamamında doluluk yaratma amacı hakimken; modern dokuda dönemin getirdiği yasal düzenlemelerin de etkisiyle açık alan değerleri ve dolayısıyla yapı ve parsel ilişkileri arasında oluşturulmaya çalışılan denge unsuru daha fazla gözlemlenmektedir. Bu durum parsel tipolojisini de etkileyerek karşılaştırmalı ölçütlerde parsel ile açık alan değerleri oranlandığında geleneksel dokuda daha yüksek değerlere ulaşılmasına neden olmaktadır.

4.3.1. Dikey Düzlemde Farklılaşmalar

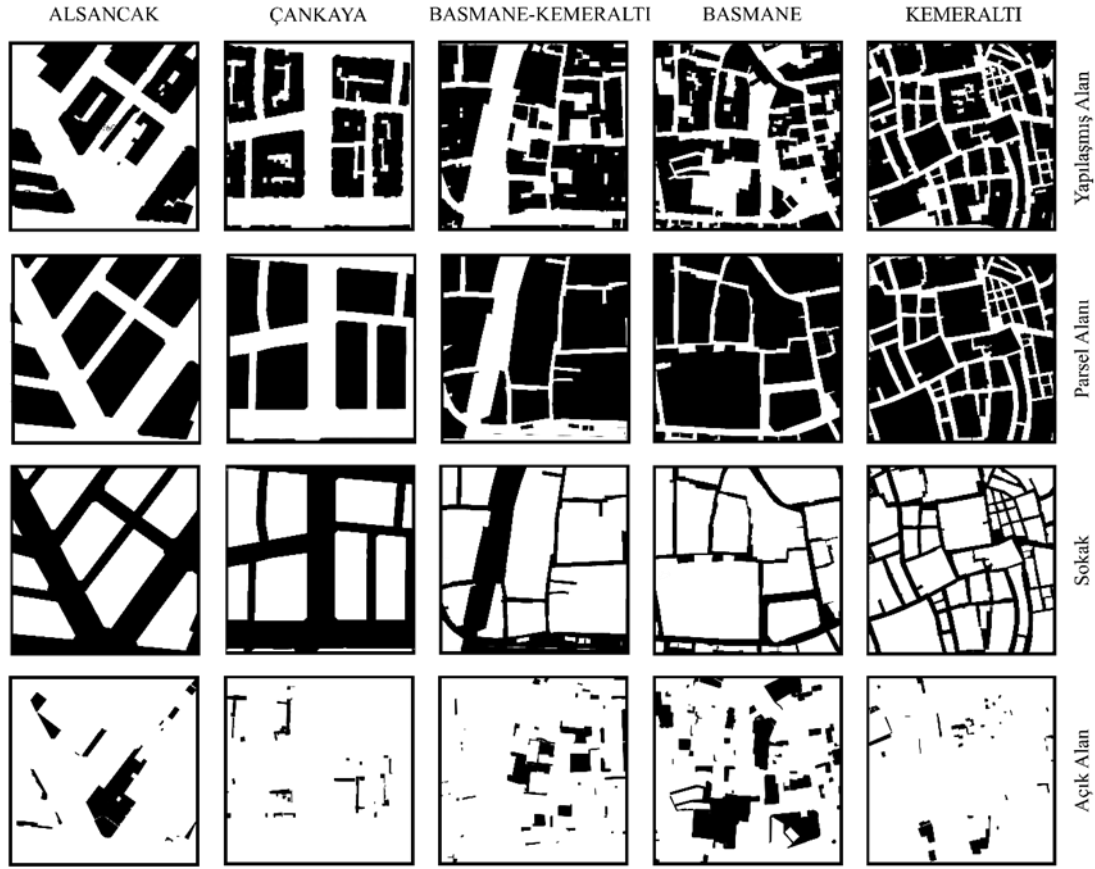
Alsancak, Çankaya, Kemeraltı-Basmane, Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde belirli bir doğrultuda kesit alınarak dikey düzlemde farklılaşmalar incelenmiştir. Modern doku Alsancak bölgesinde çok katlı, geleneksel doku Kemeraltı ve Basmane bölgelerinde az katlı yapılar bulunmaktadır. Dikey düzlemde alınan kesit ile dokular arasında yol genişlikleri farkını da gözlemlenmek mümkündür. Bu farklılaşma ile zaman içerisinde ticaret bölgesi olan Kemeraltı ve Alsancak bölgeleri arasında doku sürdürülebilirliği sağlanamadığı tespit edilmiştir. Geçmiş göz önüne alınmadan tamamen dönemin şartlarını destekleyen, alışılmış düzeni reddeden bir ticaret modeli geliştirilmiştir. Birbirine yakın bu iki farklı ticaret bölgesi sosyolojik bağlamda da zıtlık oluşturmaktadır. Bir anda ticaretin hitap ettiği kalabalık hedef kitle değişmiş, bireyselliğe ve yüksek katlı ofis stiline geçiş yapılmıştır.

Şekil 7 Dikey Düzlemde Farklılaşma

4.3.2. Yatay Düzlemde Farklılaşmalar

Yatay düzlemde farklılaşmalar kapsamında yapılaşmış alan, parsel alanı, sokak ve açık alan dokusu incelenmiştir. Beş bölge arasındaki farklılıklar doku çalışması ile ortaya konulmuştur. Yatay düzlemde farklılaşma Tablo 3'teki ölçüt değerlerini görsel olarak ifade etmektedir. Yatay düzlemdeki farklılaşma ile modern dokudan geleneksel dokuya geçişte organik formlar artmakta, parsel büyüklükleri ve sokak genişlikleri azalmaktadır. Geleneksel doku içerisinde insanın temas edebileceği yüzey alanı çeşitlenirken modern dokuda keskin akslar üzerinde planlanmış bir mekan yaratıldığı söylenebilir.

Şekil 8 Yatay Düzlemde Farklılaşma

5. Sonuç

Bu çalışma dönemsel olarak ortaya çıkan mekânsal dokular arasında geçmişin ve bugünün avantajları ile dezavantajlarının analiz edilerek değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik planlama çalışmaları açısından morfolojik ölçütlerin araç olarak kullanılabilirliğini tartışmaya açıyor olması açısından gelecekteki araştırmalar için fırsatlar ortaya koymaktadır. Aynı zamanda tarihsel-coğrafi yaklaşımın, mekân dizimi yönteminin ve tipomorfolojik analizlerin kent araştırmacıları için çok değerli olabileceğini göstermektedir. Bu araştırma, kent biçiminin dönüşümünü göstermek ve teorik araştırma ve pratik planlama stratejilerini birleştirmek için potansiyel olasılıklar bulma şansı sağlamaktadır. İzmir'in ilk ticaret merkezi Kemeraltı ile günümüz ticaret merkezlerinden Alsancak arasında kalan bölgede geleneksel ve modern doku arasındaki fark; bina dizimi, sokak yapısı, sokak genişlikleri ve parsel yapısı ile açıkça gözlemlenmektedir. Bu farklılıklar kentsel morfoloji ölçüt değerleri kapsamında incelenerek sayısal değerleri üzerinden karşılaştırma yapabilme şansı sağlamaktadır. Bu morfolojik çalışma sosyolojik bir bakış açısıyla birlikte desteklendiğinde; gelecek çalışmalar için etkili olacaktır.

Yaşama kültüründeki değişim, şehrin ana arterlerinin değişmesi, nüfus artışı ve beraberinde getirdiği yapı stoku gibi sebepler şehirlerin modernleşmesinde etkili olan faktörlerdir. Modernleşme, sanat ve estetik algısının değişmesi gibi sebepler koruma kavramını geri plana itmiştir. Bu çalışma ile kent merkezi içerisindeki konut geleneğinin çeşitliliğini, tarihsel süreç içinde sergilediği değişimleri gözlemlemek mümkün hale gelmiştir.

Alsancak ticaret merkezinde mekanın toplumsal amaçlar için şekillenmesi fikri yerini yüksek katlı ofis stiline bırakmış olup; bireysellik ön plana çıkmıştır. Dikeyde büyüme ile ticaretteki geleneksel alışlagelmiş modelin dışına çıkmıştır. Geleneksel dokunun insan ölçeğinde yapısı; günlük rutin içerisinde kentsel mekanın bütüncül bir şekilde algılanabilmesinde etkili olurken; modern dokuda insan ölçeğinin dışına çıkılmasının bir sonucu olarak mekanın bütüncül olarak algılanması imkansız hale gelmiştir.

Sonuç olarak İzmir'in geleneksel ticaret merkezi Kemeraltı Bölgesi'nden başlayıp; günümüzün modern ticaret alanlarını oluşturan Basmane ve Çankaya Bölgesi'ne doğru morfolojik yapıda gerçekleşen değişim ve dönüşümler; gelecek dönemlere ilişkin mekânsal dönüşümün projeksiyonunun yapılmasına yönelik veri oluşturması açısından önemlidir.

Kaynaklar

- Atay, Çınar (1978). *Tarih İçinde İzmir*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Atay, Çınar (1998). *Osmanlıdan Günümüze İzmir Planları*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Bora, Siren (1995). *İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923*. İzmir: Gözlem Gazetecilik Basın Yayın. Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü (2002). Kemeraltı Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu
- Faridi, Rashid (2019). Urban Morphology: Introduction and Evolution. <https://rashidfaridi.com/2019/09/12/urban-morphology-introduction-and-evolution/>
- Gürer, T. K. (2016). Tipomorfoloji: Kentsel Mekanın Yapısını Anlamak. *İdealkent Dergisi*, Sayı:18, Cilt:7, s.8-21. Erişim adresi: <https://www.acarindex.com/pdfs/44076>, Erişim Tarihi: 15.04.2023.
- Hoşkara, Şebnem ., Cömert, N. Z. ., & Koç, Özge S. (2022). *Mimarlık ve Kent Planlama Eğitiminde Kentsel Morfoloji*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, (III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara), 1255–1272. Geliş tarihi gönderen <https://isufturkey.org/index.php/tnum/article/view/176>
- Keleş, Nezahat (1991). Geçmişten Çağrı, (Yayınlanmamış Çalışma).
- Kıray, Mübeccel (1998). Örgütlemeyen Kent: İzmir (2.Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. (1998). Kentleşme Yazıları (2. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kubat, A. S. ve Topçu, M. (2009). Antakya ve Konya Tarihi Kent Dokularının Morfolojik Açından Karşılaştırılması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/84093103/Antakya_ve_Konya_tarihi_kent_dokularinin_morfolojik_a%C3%A7idan_kar%C5%9Fila%C5%9Ftirilmesi_1, Erişim Tarihi: 15.04.2023.
- Mazı, F. (2009). Tarihi Çevrenin Korunmasında Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi. *Mevzuat Dergisi*, Yıl:12, Sayı:138, Haziran 2009, ISSN 1306-0767. Erişim Adresi: <https://www.mevzuatdergisi.com/2009/06a/01.htm#:~:text=Tarihi%20C3%A7evre%3B%20tarihsel%2C%20mimari%2C,g%C3%B6steren%20dokular%C4%B1n%20olu%C5%9Fturdu%C4%9Fu%20kent%20yerle%C5%9Fmeleridir>, Erişim Tarihi:21.04.2023.
- Sınmaz, S. ve Özdemir, H. A. (2016). Türkiye Şehir Planlama Pratiğinin Kentsel Morfoloji ve Tipoloji Üzerindeki Etkileri, Siverek Kenti İçin Bir Değerlendirme. *İdealkent Dergisi*, Sayı:18, Cilt:7, s.80-115, erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/464519>, erişim tarihi: 15.04.2023.
- TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi:15.04.2023
- Ünlü, T. (2019). *Kentsel Morfoloji ve Mekanın Biçimlendirilmesi*, “Değişkent” Değişen Kent, Mekan ve Biçim, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, s.59-70. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/329894930_Kentsel_morfoloji_ve_mekanin_bicimlendirilmesi, Erişim Tarihi: 15.04.2023.

Zaragoza'nın Tipolojik Sürecinin Sıra Evler Üzerinden İncelenmesi

Özge Özkuvanci¹, Alessandro Camiz²

Özet

Bu çalışma, Zaragoza'daki yapı çevrenin geçirdiği tipolojik süreci, farklı yapı tiplerinin ortaya çıkışına neden olan koşulları göz önüne alarak tanımlamayı amaçlamaktadır. Zaragoza şehrinin, MÖ 14'te Roma İmparatorluğu tarafından Saldube adlı bir Kelt-İber şehrinin bulunduğu konumda bir askeri koloni olarak kurulduğu düşünülmektedir. Mevcut teorik rekonstrüksiyonlar arkeolojik buluntulardan yararlanarak Caesar Augusta'nın birinci yüzyıldaki kentsel dokusunu Roma tipi avlulu evlerden oluşan ızgara plan üzerine yerleştirmektedir. Çalışma kapsamında Zaragoza Coğrafya ve Kadastro Enstitüsü için 1911'de hazırlanan yapı rölövelerinden yararlanarak kentin tipolojik planı hazırlanmış ve bu plan doğrultusunda ilgili bölge arkeolojik verilerin de incelenmesiyle tarihsel sürecin ortaya çıkardığı bir organizma (Strappa, Carlotti, Camiz, 2017) olarak analiz edilmiştir. Kent dokusunun geçirdiği değişimlerin ana hatlarını belirlemek için ilk adım olarak kentin surlarla çevrili bölgesinde bulunan sıra evlerin tipolojik süreci çözümlenmiş ve mevcut diğer yapı tipleriyle olan ilişkisi ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Caesar Augusta, Konut tipleri, Tipolojik plan, Tipolojik süreç, Yapı tipi

1. Giriş

Kentsel dokunun gelişim sürecini anlamak hem tarih yazımı hem de güncel problemlere yönelik yeni tasarım önerileri üretilmesi için önemli bir adımdır. Araştırma önerisi kapsamında Zaragoza kentinin tarihi bölgesinin milattan önce 3. Yüzyıldan milattan sonra 20. Yüzyıla dek gelişim sürecini anlamak amacıyla tipolojik haritalaması yapılmıştır. Araştırma Zaragoza'nun tarihi bölgesindeki mevcut yapı tiplerinin milattan önce 3. yüzyılda İber yarımadasında yerleşmiş olan Keltler tarafından kurulan Saldube yerleşiminden 20. Yüzyıla kadar sürekli şekilde takip edilebildiğini öngörmektedir.

Araştırma önerisi her coğrafi bölgeyi yaşayan ve tarihi gelişim süreci takip edilebilir bir organizma olarak ele almaktadır (Strappa, Carlotti & Camiz, 2016). Bu doğrultuda çalışmanın ilk adımı, kent dokusunun gelişim sürecini takip edebilmek amacıyla tanımlanan araştırma bölgesindeki bütün yapıların kat planlarını birleştirerek tipolojik planın hazırlanmasıdır.

Daha önce gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların verileri ile kentin gelişim süreci üzerine farklı hipotezler geliştirilmiştir ancak bu hipotezler yapı sınırlarıyla (plot) karşılaştırılmıştır. Bu araştırma önerisi kapsamında tipolojik plan ile arkeolojik planların birlikte okunması bölgede tespit edilen yapı tiplerinin oluşum sürecini takip edilebilir şekilde ortaya koymaktadır.

2. Metodoloji

Kentsel morfoloji alanında yapılan çalışmaların odağında tipolojik planın üretilmesi, bu plandan yararlanarak yapı tiplerinin eş zamanlı (synchonic) ve artzamanlı (diachronic) olmak üzere kategorize edilmesi amaçlanır. Araştırma önerisinde Caniggia ve Maffei (1979) tarafından geliştirilen metodolojik çerçeve benimsenmiştir ve kentteki tipolojik sürecin ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

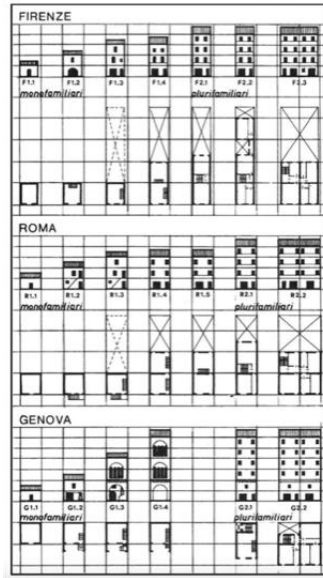
¹ Arş.Gör., Özyeğin Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ozge.ozkuvanci@ozyegin.edu.tr

² Doç. Dr., Özyeğin Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, alessandro.camiz@ozyegin.edu.tr

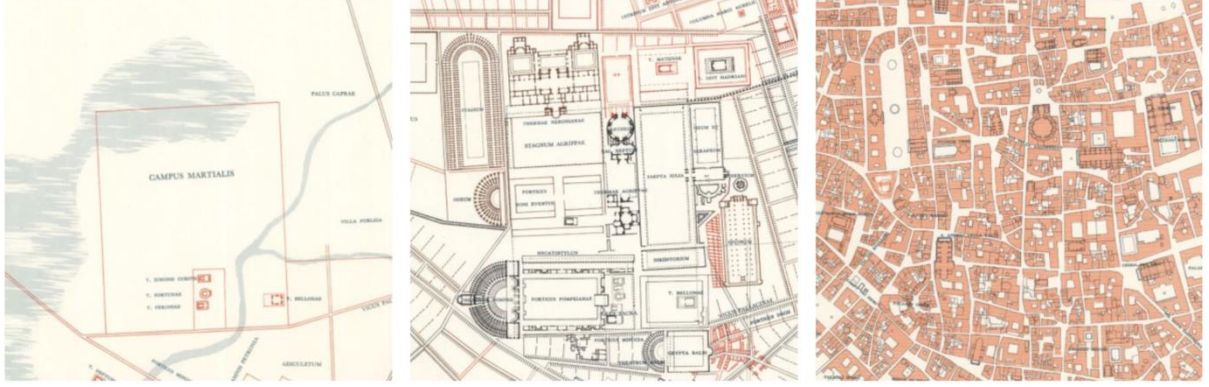
Yapı tipolojisi araştırmaları uzun bir geçmişe sahip olmasına karşın 20. Yüzyıla dek yalnızca biçimsel özelliklere odaklanan bir sınıflandırma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950’li yıllarda ise modern mimarlık anlayışının mevcut kent dokularıyla bütünleşen çözümler üretme konusunda yetersiz kaldığı düşüncesiyle yeniden gündeme gelmiştir, özellikle İtalya’da Saverio Muratori önderliğinde kent dokusunun sürekliliğine olanak sağlayacak yeni tasarım önerileri üretme amacıyla yeniden kurgulanmıştır (Strappa, 2016). Tipo-morfoloji yaklaşımı, yapılı çevrenin tarihsel bir sürecin sonucu olarak ortaya çıktığını kabul ederek her bir bileşeni ayrı ayrı ve birlikte ele alan sistematik bir inceleme yapılmasını amaçlar. Bu bileşenlerden biri yapı tipidir. Caniggia ve Maffei, tipolojik süreç terimini aynı kültürel alandaki yapı tipleri arasındaki aşamalı farklılaşmayı tanımlamak için kullanırlar (Caniggia & Maffei, 1979). Yapı tipinin eşzamanlı (synchonic) ve artzamanlı (diachronic) varyantlarının incelenmesi kentin gelişim süreci üzerine çıkarımlar yapılmasına olanak sağlar.

Toplumsal ve kültürel bağlamını farklı nedenlerle kaybeden yapıların güncel ihtiyaçları cevaplamak üzere insanlar tarafından farklı amaçlarla yeniden işlevlendirildiği özellikle yoğun kent dokuları içerisinde sıkça gözlenmektedir. Kültürel değişime bağlı olarak değişen kent dokusunun farklı evreleri arasındaki süreklilik yeni üretilen yapılara takip edilebilir belirli karakterler aktarır. Özellikle orta çağda kullanılmayan yapıların yeniden işlevlendirilmesi (substrata), antik kalıntıların yapı malzemesi olarak kullanılması (spolia) ve açık alanların yapılaşmaya açılması birçok yerleşimin mevcut kent dokularını dönüştürmüş ancak cephe ve parsel boyutu, plan organizasyonu gibi temel özelliklerin günümüze dek izlenebilir biçimde ulaşmasını sağlamıştır. Roma ve Floransa’da gözlemlendiği gibi (Caniggia & Maffei, 1979), (Şekil 1) Zaragoza’nın kent dokusunun da kendine özgü biçimsel özellikleri mevcuttur.

Şekil 1 Floransa, Roma ve Cenova’da mevcut sıra evlerin artzamanlı varyantlarının incelenmesi. Kaynak: Caniggia, G. & Maffei, G.L. (2001)

Strappa (2018), ‘substratum’ tipini, özellikle orta çağda artık maksadına uygun şekilde kullanılmayan, kısmen veya tamamen yıkılmış antik yapıların yeniden işlevlendirilmesi sonucu bazı biçimsel karakterlerin yeni üretilen yapılı çevreyi etkilemesi üzerine ortaya çıkan yapı tipi olarak tanımlar. Bu özellikler cephe genişliği ve parsel biçimi üzerinde değişiklik yaratır ancak bu yapı tiplerinin plan yerleşimlerinde bölgede bulunan diğer eşzamanlı yapı tiplerinin güncel karakter özellikleri izlenir (Şekil 2). Örneğin Palmyra ve Bet Shean’da yapılan kazılarda elde edilen bulgular, geç Roma döneminden Emevî dönemine kent formunda kesintisiz bir geçiş bulunduğu izlenmiş (Raymond, 2008); benzer başka bir örnekte “tarafından Napoli’nin güncel kent dokusunun Roma tipi avlulu evlerin (Roman Domus) varlığından gelen karakteristik özellikler doğrultusunda biçimlendiği gözlemlenmiştir.

Şekil 2 Teatro di Pompeo, dell'Odeon ve Piazza Navona'nın bulunduğu kentsel dokunun Roma dönemindeki halinin teorik rekonstrüksiyonu, Saverio Muratori.

Araştırma alanlarındaki mevcut yapıların büyük bölümünü içeren tipolojik planların sayısı oldukça azdır, geçmişte Saverio Muratori'nin çalışmaları sonucu Venedik ve Roma, Gianfranco Caniggia'nın çalışmalarıyla Genova'nın tipolojik planları hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında İspanya'da yapı tipolojisi üzerine çalışmaları bulunan Leopoldo Torres Balbás, Ildefons Cerdà i Sunyer, José Manuel Casas Torres, Manuel de Terán Álvarez, Horacio Capel Sáez, Manuel de Solà-Morales i Rubió'nun çalışmaları incelenmiş ve Zaragoza'nın tarihi bölgesinin geniş bir bölümünü içeren bir tipolojik plan hazırlanmıştır.

3. Zaragoza ve Tipolojik Sürecin İncelenmesi

Zaragoza, Roma kolonisi olduğu dönemki ismiyle Caesar Augusta'nın, Roma İmparatorluğu'nun MÖ 14'teki Kantabria savaşlarında kazandığı zaferden sonra eski İber şehri Salduie (Salduie, Salduba) ile aynı yerde kurulduğu tahmin edilmektedir. Şehir MS 5. yüzyılda (Cesaragusta) Vizigotlar tarafından fethedilmiş, 8. yüzyılda Emevilerin işgali ile şehir Sarakusta adı altında Emevî halifeliğinin bir parçası olmuştur. 1118 yılında Aragon Krallığı'nın bir parçası olan şehir günümüzde İspanya sınırları içerisinde yer almaktadır.

Kelt-iber yerleşimi Oppidum Salduie'nin (geniş, surlarla çevrili Demir çağı yerleşimi) varlığından De Situ Orbis (43- 44 CE, Pomponius Mela), Cosmographie (Ptolomei), Etymologiae (Isidor of Seville, c. 560–636) gibi farklı antik kaynaklarda bahsedilmektedir. Bölgede bulunan bronz sikkeler MÖ 1. yüzyılda Salduie'nin siyasi özerkliğe sahip olduğunu göstermektedir (Fatás, 2008). Romalılar kültürel olarak karışık bu şehri (Pliny, Strabo) başta müttefikleri olarak gördüler ve MÖ 1. yüzyılın sonlarına doğru Roma askeri güçlerinin Caesar Augusta kolonisini kurmak için bölgeye yerleşmesi ile Salduie'nin Sedetani halkı Roma nüfusuna katılmıştır.

Salduie'nin varlığını belgeleyen ilk arkeolojik buluntular 1975'te D. Juan de Aragón sokağında keşfedilmiştir. Santo Sepulcro caddesi ve San Vicente de Paúl caddesi arasındaki kazı alanında İber seramikleri bulunmuştur, ancak şehrin varlığını kanıtlayacak yeterince yapı kalıntısı bulunamamıştır. 1988'de bulunan "opus signinum" (Roma Cumhuriyet döneminden) kaldırım taşı kalıntıları Roma hamamı ve duvarlarla çevrili bölgenin dışında bulunan avlulu ev kalıntıları Roma kolonisi hakkında bilgiler vermektedir. Roma kolonisinin MÖ 14 yılında kurulduğu tahmin edilmektedir (Beltrán Lloris, 2008). Koloninin kent dokusunu anlamaya yönelik teorik rekonstrüksiyonlar duvarlarla çevrili bölgenin izgara plana uygun şekilde düzenlendiğini öngörmektedir ancak tipolojik plana bakıldığında kent dokusu Salduie'nin kurulduğu düşünülen bölgede geri kalan dokuda gözlenen izgara plandan oldukça farklıdır.

Planın hazırlanmasında 1911 yılında Zaragoza'nın altyapı yenileme çalışmaları sırasında İspanyol topograf Dionisio Casañal y Zapatero'nun başında bulunduğu ekip tarafından Zaragoza Coğrafya ve Kadastro Enstitüsü için hazırlanan planlardan yararlanılmıştır (Şekil 3). 1907'de mühendis ve

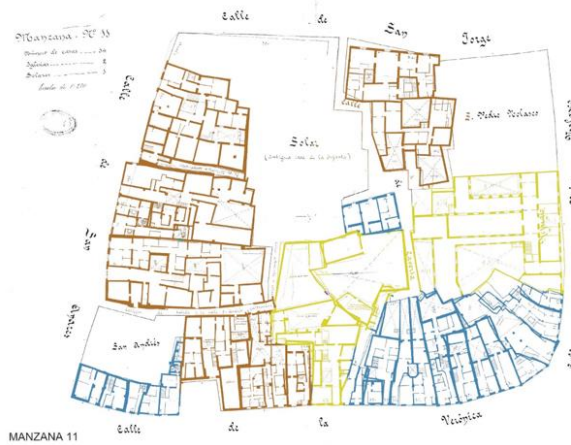

topograf Dionisio Casañal y Zapatero, şehrin genel planının hazırlanması için görevlendirilmiştir. 1905'te çizdiği genişleme ön planı onaylanmamış ancak 1908'de Zaragoza'nın 1:5000 ölçekli planı yayınlanmıştır. Bu plan, 1880 ve 1899 yıllarında yapılan çalışmaların güncellenmiş hali olup, planın kapsamını tarihi merkeze indirgemıştır (Abadía & Pardo, 2014).

Şekil 3 Tipolojik plan (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

1972 yılında Caja de Ahorros de Zaragoza, Aragón y Rioja (Zaragoza, Aragon ve Rioja Bankası) yeni merkez binasını San Jorge ve La Verónica caddelerinin kesiştiği köşe parselde inşa etmek üzere gerçekleştirilen yıkımlar sırasında Roma tiyatrosunun kalıntıları ortaya çıkartılmış ve inşaat durdurulmuştur. Araştırmalara göre Caesaraugusta tiyatrosu 1. yüzyıla tarihlenmektedir, yapımına Tiberius (MS 14-37) zamanında başlanmış ve Claudius (MS 41-54) zamanında tamamlanmıştır. 7000 metrekare alana sahip ve 6000 seyirci kapasitelidir. Tipolojik planda tiyatronun bulunduğu bölgede tiyatronun taşıyıcı duvarlarıyla hizalı şekilde inşa edilmiş sıra evlerin, geri kalan bölgelerde ise avlulu evler bulunduğu görülmektedir (Şekil 4 ve 5).

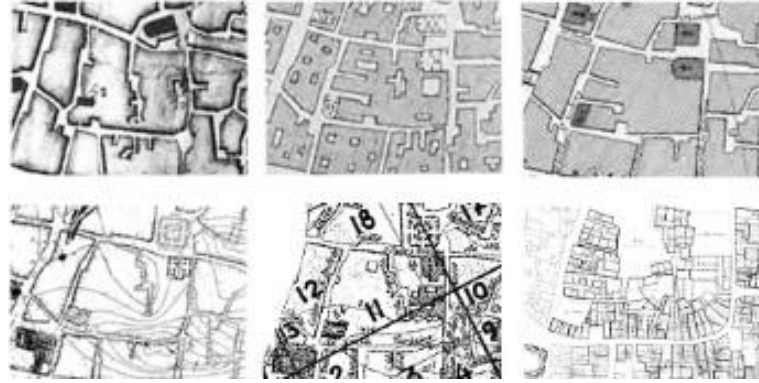

Şekil 4 11 numaralı bloğun tipolojik sınıflandırması

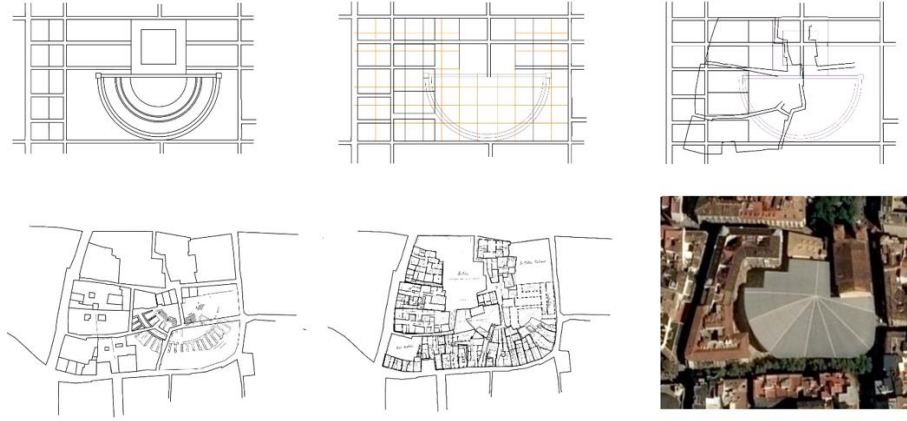
Şekil 5 Tipolojik plan ve Roman tiyatrosuna ait kalıntıların planının üst üste çakıştırılması (El Teatro De Caesaraugusta, Estado Actual De Conocimiento, Miguel Beltran Lloris, 1993)

Tiyatronun bulunduğu 11 numaralı blok, 1712 ile 1911 yılları arasında hazırlanan her haritada farklı şekillerle temsil edilmektedir. 1712 tarihli harita Zaporta sokağını bloğu neredeyse ikiye ayırır şekilde gösterirken, aynı cadde 1769 planında kısa bir yol ve avlu olarak temsil edilmektedir. 1769 ve 1809 planları, San Andres sokağına bağlı iki kısa çıkmaz sokağı gösterirken, Zaporta sokağı çok kısa bir çıkmaz sokak olarak temsil edilmiştir. Veronica ve San Pedro Nolasco caddelerinin buluştuğu köşenin yuvarlaklığı dışında tiyatronun varlığı anlaşılmamaktadır (Şekil 6). Haritaların hiçbirinde Roma tiyatrosunun izi görülme de blok içindeki üç çıkmaz sokak yalnızca tiyatro hakkında değil, dokunun oluşum süreci hakkında da bilgi vermektedir.

Şekil 6 11 numaralı bloğun farklı planlardaki temsili. İlk sıra: Reproduction parcial plan of Zaragoza, 1712; Reproduction parcial plan of Zaragoza, Carlos Casanova, 1769; Central plan, Ambroise Tardieu, 1809. İkinci sıra: Plan of Zaragoza, Dionisio Casañal, 1880; Plan of Zaragoza, Dionisio Casañal, 1879; tipolojik plan, Özge Özkuvancı.

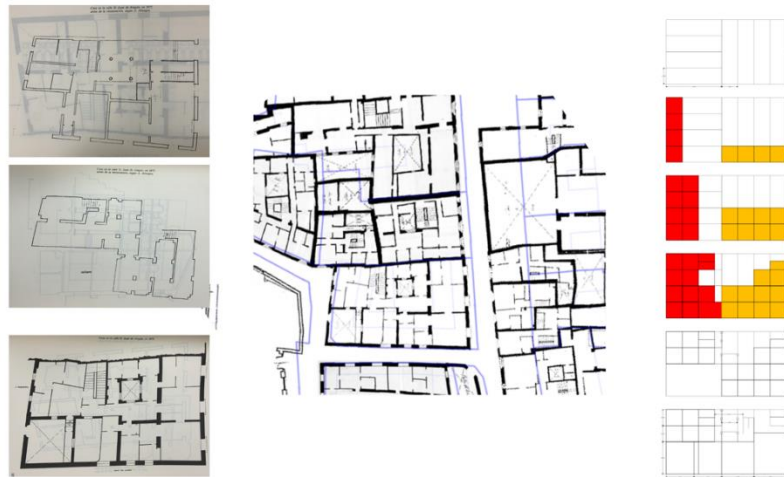
Araştırmaya 11 numaralı bloktan başlanmasının sebebi olarak hem sıra ev (row house), arka bahçesi bulunmayan sıra ev (pseudo-row house) ve daha karmaşık konut tiplerini (patio house ve inline building) bulundurmasıdır. Bu örnekte sıra evler tiyatro kalıntılarının biçimini takip ederken diğer yapıların Roma döneminde uygulandığı düşünülen ızgara planı takip eden bir yerleşim gösterdikleri söylenebilir (Şekil 7). Benzer bir yapılaşma biçimi Roma'daki Pompei tiyatrosunun bulunduğu alanın konutlar tarafından yapı sınırlarına uyan bir gelişim göstermesi sonucu oluşan kentsel dokuda gözlemlenebilir.

Şekil 7 11 numaralı bloğun tipolojik sürecinin teorik rekonstrüksiyonu

Her ne kadar blok içindeki sıra evler cephe genişliği konusunda bilgi vermeseler de plan organizasyonu açısından ortak karakterler taşımaktadırlar. Yapı bloğunda bulunan daha karmaşık varyantların tipolojik sürecini çözmek adına farklı kaynaklara başvurulmuştur. Andre Bazzana'nın (1992) İber yarımadasında yaptığı araştırmalar sırasında gözlemlediği avlulu ev tipini dış duvara komşu avlu ve merkezi avlu olarak iki varyanta ayırmış ve bu tiplerin varlığının ailelerin ekonomik düzeylerindeki farklılıkların gerektirdiği faaliyetler sonucu ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir. Petruccioli'ye göre (2008) bu tip bir kategorizasyon tipolojik süreci baştan sona takip edecek şekilde ele almadığından dolayı yararlı değildir. Zaragoza'da avlu konumunun yalnızca 16. Yüzyılda inşa edilmiş olan Müdeccen stili evlerde (Casa mudejar) her zaman olmamakla birlikte genellikle merkezi konumda olduğu gözlemlenmiştir, ancak diğer avlulu evlerde ise birden fazla avlu bulunması nedeniyle bu konuda bir sınıflandırma yapılamayacağı söylenebilir.

Avlulu evleri ortaya çıkmasına neden olan tipolojik süreci takip edebilmek adına farklı evler aynı ölçekte bir araya toplanmış ancak kentte bulunan İspanyol rönesansı sırasında inşa edilmiş olan avlulu Müdeccen stili evler (Casa Mudejar) dahil avlu konumundan yola çıkarak kesin bir çıkarım yapılamamıştır. Bu nedenle daha ufak birimler göz önüne alınmış ve sıra evlerin tespiti sırasında ortalama 3.5 metre (5 vara) ve 5 metre (7 vara) ön cephe iki farklı varyant tanımlanmıştır (Tablo 1 ve Tablo 2). Parsel ölçülerinin tekrarlayan birimlerden oluştuğu (5 vara, 10 vara, 15 vara, 14 vara...) tespit edilmesinin ardından daha önce avlulu ev tipi olarak sınıflandırılan yapılar da hazırlanan matrise dahil edilmiştir (Tablo 3).

Şekil 8 Müdeccen stili evlerin tipolojik sürecine ait teorik rekonstrüksiyon

Tablo 1 3.5 metre cephe genişliğine sahip sıra ev tipinin sınıflandırılması. Dikey olarak eş zamanlı varyantlar (Merkezi konumda bulunan ve köşe konumda bulunan yapılar), yatay olarak artzamanlı varyantlar takip edilebilir

5v	5v + 5v	5v + 5v + 5v	5v + 5v + 5v + 5v	5v + 5v + 5v + 5v + 5v	
					Central variants
Diachronic variants					

Tablo 2 5 metre cephe genişliğine sahip sıra ev tipinin sınıflandırılması. Dikey olarak eş zamanlı varyantlar (Merkezi konumda bulunan ve köşe konumda bulunan yapılar), yatay olarak artzamanlı varyantlar takip edilebilir

7v	7v + 7v	7v + 7v + 7v	7v + 7v + 7v + 7v	7v + 7v + 7v + 7v + 7v	
Diachronic variants					

Tablo 3 Farklı cephe boyutlarındaki yapıların bir araya gelmesiyle oluşan yapıların artzamanlı varyantları yatay olarak takip edilebilir

		Diachronic variants

4. Sonuç

Araştırma henüz sonuçlanmamıştır ancak mevcut dokunun büyük çoğunluğu yukarıda verilen eş zamanlı ve artzamanlı varyant tablolarındaki plan organizasyonu ve boyutlara uygunluk göstermektedir. Hipotezin doğrulanması için tapu ve devir kayıtlarının incelenmesi gereklidir. Araştırma kapsamında öncelikle 16. yüzyılın sivil mimarlık örneği olan Müdeccen stili evlerin (şekil 8) arşiv kayıtlarının incelenmesi ve artzamanlı varyantların hangi yüzyıllarda baskın tip olduğunun tespit edilmesi planlanmaktadır.

Kaynaklar

- Abadía, R. B., Pardo, L. S. (2014). *La Zaragoza de 1908 y el plano de Dionisio Casañal*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza.
- Alba Calzado, M. (1997) *Sobre el ámbito doméstico de época visigoda en Mérida, Mérida excavaciones arqueológicas*, Spain.
- Bazzana, A. (1992). *Maisons d'al-Andalus. Habitat medievale et structures du peuplement dans l'Espagne orientale*, Madrid.
- Camiz, A. (2017) *Diachronic transformations of urban routes for the theory of attractors*, 24th ISUF International Conference 27th-29th September 2017, Valencia.
- Caniggia, G. and Maffei, G. C. (2001) *Architectural composition and building typology: interpreting basic building* (Alinea, Firenze).
- Parcellation of Zaragoza by Dionisio Casañal y Zapatero (1911)
- Petruccioli, A. (2007). *After Amnesia*, ICAR, Bari, Italy.
- Petruccioli, A. (2008). *House And Fabric In The Islamic Mediterranean City*. In A. Petruccioli, A. Raymond, S. K. Jayyusi & R. Holod eds. *The City in the Islamic World, Volume 2* (pp. 857–881). Leiden, Netherlands: Brill.
- Pliny the Elder (AD 23-AD79). *Delphi Complete Works of Pliny the Elder*, Delphi Classics, Hastings, East Sussex
- Raymond, A. (2008). *The Spatial Organization of the City*. In A. Petruccioli, A. Raymond, S. K. Jayyusi & R. Holod eds. *The City in the Islamic World, Volume 1* (pp.47–70). Leiden, Netherlands: Brill.
- Strappa, G. (2018). *Substrata, Morphology of the Ancient City*, beyond its ruins, U+D Urban Form and Design, p.8-19
- Strappa, G., Carlotti, P., Camiz, A. (2016). *Urban Morphology and Historical Fabrics. Contemporary design of small towns in Latium*, Gangemi, Rome.
- Scott, S. P. (eds) *The Visigothic Code: (Forum judicum)*, The Library of Iberian Resources Online.

Başkent Olma Sürecinde Çeper Kuşak Alanlarının Okunması: Ankara Örneği

İrem Duygu Tiryaki¹, Ayşe Sema Kubat²

Özet

Başkentler, tarihi ve kültürel değerleri başta olmak üzere taşıdıkları bir dizi karakteristik nitelik ile birlikte ülkelerin simge kentlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Simge kent olma sırasında gelişim ve dönüşüm sürecine giren başkentler, morfolojik olarak birçok değişime tanıklık ederler. Başkent ilan edildiğinde aynı zamanda morfolojik değişimin öznesi olan ve bir Anadolu kasabası olmasının öncesinde bir Roma kenti olan Ankara'nın sahip olduğu tarihi geçmiş, bölgenin önemini göstermekte ve kentsel izleri taşıyan alanların varlığına işaret etmektedir. Bölgenin sahip olduğu kentsel izler, başkent olma sürecinde değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, kentin tarihi altyapısından izler taşıyan çeper kuşak alanları, Ankara'nın sahip olduğu kentsel değerlerin sürdürülebilmesi için önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte gelişen ve dönüşen Ankara'nın, kentsel çeper kuşaklarının morfolojik açıdan incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma, cumhuriyetin ilanından sonra Ankara kentindeki çeper kuşakların oluşumu ve değişimini, kentsel planlar üzerinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada incelenen temel soru, Ankara için yapılan ve öngörülen süreyi tamamlamış ve tamamlamadan rafa kaldırılmış planlar doğrultusunda Ankara'nın çeper kuşaklarının nasıl değişim gösterdiği'dir. Çalışma kapsamında, 1924 öncesi Ankara haritası, Lörcher Planı, Jansen Planı, Yücel-Uybadin Planı, Ankara 1990 Nazım Planı ve 2023 Master Plan analiz edilmiştir. Bu analize yönelik olarak geliştirilen çalışmanın yönteminde, tarihi harita ve planlar QGIS programında işlenerek sayısallaştırılmıştır. Harita ve plandan okunan veriler QGIS ortamında karşılaştırılarak çeper kuşakların mekânsal değişiminin incelenmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın sonucu olarak, çeper kuşak alanları için nasıl bir gelecek öngörüldüğü morfolojik olarak değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda, uygulanan ve uygulanması planlanan ancak geçerliliğini kaybeden planlar doğrultusunda çeper kuşaklar için geliştirilen güçlü bir stratejinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Ankara'nın başkent olma sürecinde şehirleşme baskısı sonucunda çeper kuşakların bazı alanlarda kaybolduğu bazı alanlar da ise karakterini değiştirdiği gözlemlenmiş ve günümüze kadar ulaşan çeper kuşakların yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu saptanmıştır. Bu çalışmanın, Ankara'nın çeper kuşak alanlarının sahip olduğu önemi vurgulayacağı ve yok olma tehlikesi olan çeper kuşakların korunmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Çeper kuşak alanları, Kentsel değişim, Kentsel morfoloji

1. Giriş

Gündelik hayat pratiğinde yaşanan her zaman dilimi kendi gereksinimleri doğrultusunda çevresini değiştirme ve dönüştürme eğilimindedir. Kentlerin bu değişim ve dönüşüme uyum sağlaması kentsel bağlamda bir dizi biçim ve biçimsel farklılığı beraberinde getirir ve kent morfolojisinde başkalaşmaya yol açmaktadır. Kentsel morfoloji içerisindeki bu uyumlanma sürecinde kentte bulunan tarihi açıdan zengin alanlar, niteliklerini kaybetme ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Sahip olduğu birçok fonksiyonun yanı sıra, kentin tarihi altyapısından izler taşıyan çeper-kuşak alanları yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan alanlar arasında bulunmaktadır.

¹ İTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı iremduygutiryaki@gmail.com
Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

² Prof. Dr., İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, asemakubat@gmail.com

Günümüz kentlerinde, çeper kuşak alanları kendine özgü ve ayırt edici karakteri ile kendini göstermekte ve kentin büyüme sürecinde var olan bir alan olarak öne çıkmaktadır. Barke, çeperkuşak alanlarının önemli kalıntılara sahiplik yaptığını ve kentlerin geçirdiği evrimi anlama açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır (1990). Kentlerin gelişimini analiz etmek için yapılan morfoloji araştırmalarında dünya çapında birçok şehrin çeper kuşak alanları incelenmiştir. Yeni Zelanda (Gu, 2010), Katalonya (Vilagrassa, 1990), Çin (Whitehand & Gu, 2015) ve Fransa (Ducom, 2003) çeper kuşak alanlarının incelendiği ülkelerden bazılarıdır. Bu çalışmalara ek olarak, farklı şehirlerdeki çeper kuşak alanlarının karşılaştırıldığı çalışmalar da yapılmıştır (Conzen vd., 2012). Dünyanın birçok kentinde bulunan ve araştırmaları hız kazanan çeper kuşak olgusu Türkiye'nin farklı kentlerinde de kendini göstermektedir. Ancak, Türkiye şehirleri için çeper kuşak alanları ile ilgili çalışmalar hız kazanmaya başlasa da yeterli olmadığı görülmektedir. İstanbul (Kubat & Gumru, 2014; Hazar & Kubat, 2015; Kubat & Hazar, 2018; Kubat, 2019), Mersin (Ünlü, 2013), İzmir (Hazar & Özkan, 2020) ve Bursa (Yılmaz & Terzi, 2015) Türkiye'de kentsel çeper kuşakların incelendiği şehirlerden bazılarıdır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana başkent olma rolünü üstlenen ve bunun sonucu olarak radikal değişimler yaşayan Ankara kenti bu çalışmaların dışında kalmıştır. Çeper kuşak alanlarıyla ilgili yapılan çalışmaların artmasıyla birlikte Ankara'yı da bu literatür içerisine dahil etmenin gerekli olduğu görülmektedir.

Bir Roma kentinden Anadolu kasabasına dönüşen Ankara, tarihi ve kültürel değerleri ve karakteristik nitelikleriyle birlikte cumhuriyetin kuruluş süreci içerisinde bir dizi yeniliğin odağında yer almıştır. Başkent ilan edildiğinde değişim ve dönüşümün öznesi haline gelen Ankara'nın sahip olduğu zengin tarihi geçmiş, kentte korunması gereken alanların varlığını göstermektedir. Ankara'nın kentsel izlerini taşıyan ve kentin gelişim sürecindeki lekelerini içerisinde barındıran çeperkuşak alanları, tarihi değerlerin sürdürülebilmesi için önemli kent elemanlarıdır ve bu bağlamda korunması gereken alanlar arasında yer almaktadır.

Çeper kuşak kavramını Ankara planlama sisteminin bir konusu haline getirmek ve gelecekte yapılacak olan plan çalışmalarında gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için bu çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırma cumhuriyetin ilanından bu yana Ankara için yapılan ve öngörülen süreyi tamamlamış ve öngörülen süreden önce rafa kaldırılmış planlar doğrultusunda çeper kuşak alanlarının oluşumunu ve değişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda bu makale cumhuriyetin ilanından sonra Ankara kentindeki çeperkuşak alanları için önerilen kentsel planlar üzerinde nasıl bir gelecek öngörüldüğü sorusuna cevap aramaktadır. Çalışma kapsamında, 1924 öncesi tarihi Ankara haritası, Lörcher Planı, Jansen Planı, Yücel-Uybadin Planı, Ankara 1990 Nazım Planı ve 2023 Master Plan analiz edilmiştir. Bu analize yönelik olarak geliştirilen çalışmanın yönteminde, mekânsal değişimin tarihi harita ve planlar üzerinden okunması ve QGIS ortamında sayısallaştırılarak ortaya çıkan verilen çakıştırılması hedeflenmektedir.

2. Çeper Kuşak Alanları

Çeperkuşak kavramı ilk olarak coğrafyacı olan Herbert Louis tarafından "Stadtrandzone" terimiyle şehrin dış kısımlarında gelişmekte olan alanları tanımlamak için kullanılmıştır (1936). Kavramının kent planlama literatürüne girişi morfoloji çalışmaları sırasında olmuştur ve ilk tanımlarından biri Louis'in öğrencisi olan ve Alnwick (1960) kentini inceleyen M. R. G. Conzen tarafından 1969 yılında "Çeperkuşak alanı, geçici ya da çok yavaş büyüyen bir kent çeperinden kaynaklanan ve başlangıçta çeperde yer arayan arazi kullanım birimlerinin karakteristik karışımından oluşan kuşak benzeri bölgedir." şeklinde yapılmıştır (Conzen, 1969). Conzen'in tanımına ek olarak Barke, çeperkuşakları "Şehir tarafından üretilen ancak mutlaka içinde yer alması gerekmeyen arazi kullanımından oluşan" alanlar şeklinde açıklamaktadır (1982, s. 111). Bu alanlar, kentin çevresinde yerleşen alanlar olarak bir konum belirtirken, aynı zamanda kentin fiziksel olarak nasıl geliştiğini gösteren formları da oluşturmaktadır (Whitehand & Morton, 2003, s. 276). Çeperkuşak alanları kent içerisindeki farklı doku ve yoğunluk karakteriyle birlikte, kentin tarihsel gelişimi

içerisinde kentin sahip olduğu kültürel, sosyo-ekonomik ve fiziksel durumlarla kendiliğinden oluşmakta ve bu oluşumun devamlılığı da yine bu değerler tarafından sağlanmaktadır (Kubat & Hazar, 2018, s. 695). Conzen çalışmasında çeper-kuşak alanlarını daha geniş ve açık alanlara sahip, karma arazi kullanım biçiminde olan ve kent yerleşimlerinin uzağındaki alanlar olarak tanımlamaktadır (2009, 48). Çeper kuşak alanları olarak açık alanlar (mezarlık, park, boş araziler), endüstri alanları (sanayi, depo), düşük yoğunluklu konut alanları (kırsal yerleşim, villalar) ve rekreasyon alanları (golf alanları, rekreasyon alanları, spor alanları) örnek gösterilmektedir (Conzen, 1960, s. 58; Whitehand, 1967, s. 223; Conzen, 2009, s. 33). Vilagrasa gecekondular alanları gibi düşük yoğunluklu alanların çeper-kuşak alanları içerisinde yer alıp almayacağı konusunda çelişkiler olduğunu belirtmektedir (1990).

Çeper kuşak alanları kent merkezine uzaklık, oluşum zamanı ve sabitleyici hat (fixation line) ile olan ilişkisine göre (Conzen, 2009), Conzen (1960) tarafından iç çeper (inner-fringe belt), orta çeper (middle-fringe belt) ve dış çeper (outer-fringe belt) olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. İç çeper kuşaklar kentin en eski çeper kuşağı olarak tanımlanmaktadır (Conzen, 2009). Conzen bu tip çeper kuşakları “kapalı çeper kuşaklar” olarak adlandırmıştır (1969, s. 59). Bu kuşak genellikle tarihi kent merkezinin çevresini sarar ve bir hattı (örneğin kale surları) takip ettiği görülmektedir (Kubat & Hazar, 2018, s. 696). Kale surlarıyla ilişkisi olan çeper-kuşak alanlarının sürekli olma eğiliminin surların yokluğu durumuna göre daha fazla olduğu görülmektedir (Whitehand, 1967, p. 230). Conzen’e göre, orta-çeper kuşaklar, iç çeper-kuşak alanlarına göre daha geniş parsel yapısı, seyrek sokak ağı, açık alanlar ve bitki örtüsüne sahip olarak kent merkezine daha uzak alanlarda gelişmişlerdir (2009, 45). Bir diğer çeper-kuşak olan dış-çeper kuşak alanları, iç-çeper kuşaklara benzer olarak, büyük parsellerden oluşur. Ancak bu alanlarda parseller çoğunlukla dağınık ve birbirleriyle bitişik olarak görülmekte ve en az sürekliliğe sahip çeper-kuşak tipini oluşturmaktadır (Conzen, 2009, s. 46). Kentin içinden dışarıya doğru gittikçe parsellerin büyümesi ve parçalanmasından dolayı okuması zorlaşan çeper kuşak alanları içerisinde iç-çeper kuşak alanları, oluşma süresinin daha uzun olması ve merkezi iş alanlarının baskısına olan savunmasızlıkları nedeniyle orta ve dış-çeper kuşak alanlarından daha karmaşıktır (Conzen, 2009, 47). Ancak, sahip oldukları tüm bu farklı özelliklere rağmen çeper-kuşak alanları aynı durumlardan etkilenebilir (Whitehand, 1967).

Zaman içerisinde evrimleşen çeper kuşak alanları oluşum (formation) ve değişim (modification) olmak üzere zamansal açıdan birbiriyle örtüşebilecek iki temel süreçten geçmektedir (Conzen, 2009, s.34). Oluşum aşamasında, çeper-kuşak alanları genellikle sabitleme safhasından (fixation phase) (çoğunlukla bir sabitleme hattına (fixation line) bağlı olarak) genişleme safhasına (expansion phase) ve oradan da sağlama safhasına (consolidation phase) evrimleşmektedir. Oluştukları zaman içerisinde kentin çeperinde kalmasına rağmen zaman içerisinde yerleşim alanlarının onları aşmasıyla birlikte çeper-kuşak alanları oldukları yerde (fosil olarak) kalma eğilimi göstermektedir. Zaman içerisindeki bu evrimleşme sürecinde kentin çeper-kuşak alanlarına, oluştuğundaki fonksiyonlara benzer fonksiyonları ataması sonucu çeper-kuşaklar kent içerisindeki varlığını sürdürerek iç-çeper kuşak alanları güçlenmektedir (fringe-belt accretion). Diğer yandan, değişen kent dinamiklerine bağlı olarak radikal ve büyük ölçekli değişimler sonucunda, çeper-kuşak alanlarının boyut ve bütünlüklerinde değişimler görülebilirken (fringe-belt alienation ya da reduction) alanın konumuna bağlı olarak bir çeper-kuşağın diğerine ötelenmesi (translation) mümkün olmaktadır (Conzen, 2009, s. 34).

Çeper-kuşak kavramı ortaya çıktığı dönemden bugüne birçok farklı araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Conzen’in Alnwick çalışmasında iç çeper kuşaklar kentin büyümesine engel olarak değerlendirilmiş (Whitehand, 1967, s.230) ve morfolojik kentsel büyüme teorisi ortaya çıkmıştır (Gu, 2010, s.44). Conzen’in çalışmalarından yola çıkarak Whitehand (1967, 1977, 1987) çeper-kuşak, arazi değeri ve ulaşım kavramları arasında ilişki kurarak çeper-kuşak alanlarının oluşum dinamiklerinin çeşitliliğini araştırmıştır. Ayrıca yine bu dönemde Barke (1974) ve Parkes ve Thrift

(1980) tarafından çeper-kuşak alanlarının ekonomik açıdan incelendiği de görülmektedir. 1990 sonrası dönemde çeper-kuşak alanları ve planlama ve peyzaj pratiği arasındaki ilişki odak haline gelmiştir. 2000'li yıllar sonrasında, çeper kuşak alanları ile kentsel peyzaj (Whitehand, 2005), bütünleşik planlama (Whitehand & Morton, 2003, 2004) ve kentsel ekoloji (Hopkins, 2012) konuları arasında ilişkiler kurmaya başlanmıştır. Çeper-kuşak tanımının ve ilişki kurulan kavramların gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan çalışmalar, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Çeper-kuşak çalışmalarını, Whitehand (1988) benimsenen yaklaşıma göre, M. P. Conzen (2009) ortaklık ve farklılıklara göre sınıflandırmaktadır (Ünlü, 2012). Ayrıca, çeper-kuşak çalışmalarını dönemlerine göre sınıflandırmak mümkündür (Conzen, 2009, s.30-31; Gu, 2010, s. 44). Ünlü, oluşturduğu kapsamlı sınıflandırmada çeper-kuşak çalışmalarını mekânsal, ekonomik, sosyal ve planlama başlıkları altında 4 farklı perspektifte incelemiştir (2012, s.6-8).

3. Çalışma Alanı: Ankara

Ankara, Ankara kalesi ve çevresindeki eski yerleşimler ile birlikte bir Anadolu kasabası olarak cumhuriyete ulaşsa da uzun tarihi geçmişiyle bir Roma kentidir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte yeni bir ülkenin modern başkenti olma sorumluluğu Ankara için bir dönüm noktası olmuş ve gerekli olan mekânsal değişimi de beraberinde getirmiştir. Yapılan tüm bu değişikliklerin amacı bu yeni ülkenin vatandaşlarına modern bir halk kimliğini yerleştirmektir (Uğuz, 2008 s.42). Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte ihtiyaç duyduğu bu değişiklikler farklı zaman dilimlerinde ortaya konan planlama kararları ile çözülmeye çalışılmıştır (Tablo 1). Lörcher Planı, Jansen Planı, Yücel-Uybadin Planı, Ankara 1990 Nazım Planı ve günümüzde yapılan birçok plan Ankara'nın ihtiyaç duyduğu düzeni getirmek için ortaya çıkmıştır.

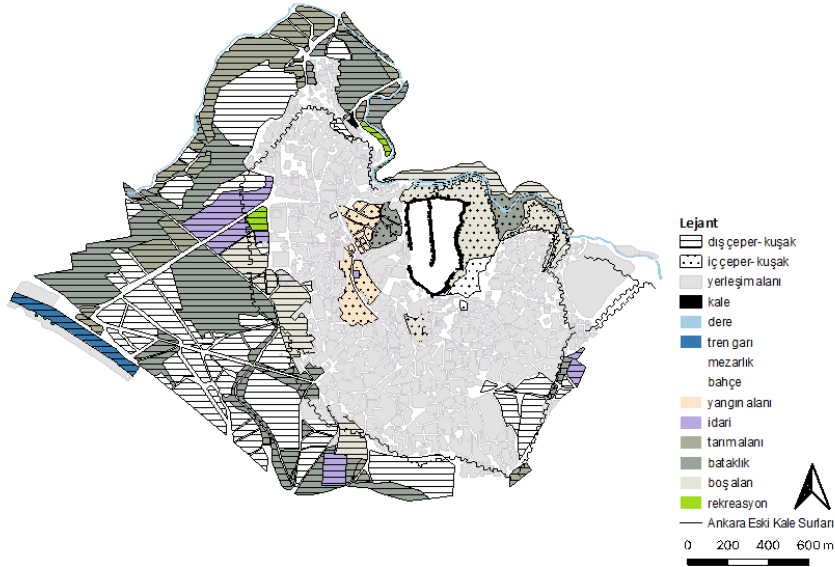
1838:	Ankara'nın bilinen ilk haritası (1/4000 ölçekli) Hazırlayan: Binbaşı Baron von Vincke
1892:	1838'de hazırlanan haritanın demiryolunun gelişimiyle güncellenmesi Hazırlayan: Geograph. Ans-st. V., Wagner & Debes
Nisan 1921:	İstanbul Harbiye Nezareti Harita Dairesi'nde görevli 22 haritacı subay Ankara'ya gelerek çalışmaya başlamış ve 1924 şehir planının nirengi ve topografik arazi çalışmalarına başlamışlardır.
13 Ekim 1923:	"Türkiye Devletinin Makam İdaresi Ankara Şehridir" şeklindeki Anayasa hükmü ile Ankara kenti Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti seçilmiştir.
17 Ekim 1923:	2858 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na göre "Ankara Belediyesi Teşkilatı Kanun Tasarısı" gündeme alınarak Ankara'nın uygun bir biçimde başkente yeniden örgütlenmesi
23 Ekim 1923:	2367 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile çıkarılan 368 sayılı yasaya göre Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'nin kurulması
30 Aralık 1923:	Ankara'nın planlanması işi "Keşfiyat ve İnşâât Türk Anonim Şirketi"ne (Société Anonyme Turque d'Etudes et d'Entreprises Urbanies) verilmiştir.
1924:	İstanbul Harbiye Nezareti Harita Dairesi tarafından yapılan ve su yolları, havuzlar, bataklık, çeşme, bina ve bina adaları, park, bahçe, tarla ve sebze bahçelerini gösteren harita basılmıştır.
16 Şubat 1924:	417 sayılı yasa ile Ankara Belediyesi'nin örgütlenmesi
30 Mayıs 1924:	"Keşfiyat ve İnşâât Türk Anonim Şirketi"ne ismarlanan rapor Şehremaneti'ne teslim edilmiştir. Hazırlayan: Carl Christoph Lörcher
1924-1925:	1/10000 ölçekli Türklerin Başkenti Ankara'nın Yapılaşma Planı/Eski şehir ve Yönetim Şehri=Çankaya (Plan zum Aufbau der Türk. (ische) Hauptstadt-Angora-Altstadt u. (nd) Regierungstadt=Tschantkaya) isimli Lörcher planının hazırlanması.
Haziran 1927:	1928 yarışmasına çağrılı olan Jaussely, Brx ve Jansen'in Ankara'yı ziyareti
28 Mayıs 1928:	1351 Sayılı yasa ile Ankara İmar Müdürlüğü'nün kurulması.
23 Temmuz 1932:	Jansen Planı'nın Bakanlar Kurulu'nun 13209 sayılı kararname ile onanması.
1930:	1580 Sayılı Kanun'un 162. Maddesi ile Ankara Şehremaneti Kanunu yürürlükten kaldırılarak yerine Belediye Kanunu getirilmiştir.
1932:	Jansen Planı dönemine girilmesi
31 Mayıs 1937:	Ankara Şehri İmar Müdürlüğü, 3196 Sayılı "Ankara Şehri İmar Müdürlüğü'nün Ankara Belediyesine Bağlanması Hakkında Kanun"un birinci maddesiyle Ankara Belediyesi'ne bağlanmıştır.
1954:	Ankara Plan Yarışması
1957:	Yücel-Uybadin Planı dönemine girilmesi
1969:	Ankara Metropolitan Nazım İmar Planı Bürosü'nün (AMANPB) kurulması
1970:	Ankara 1990 Master Plan dönemine girilmesi
16 Şubat 2007:	2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı'nın yürürlüğe girmesi

Cengizkan, A. (2002); Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2007); Başa, Ş. (2012); Günel, G. & Kılıç, A. (2015); Cengizkan, A. (2018)

3.1. Planlı Dönemin Öncesi (1924 Öncesi Dönem)

1924 Şehremaneti Haritası'nın oluşturulmasının temel nedeni, yeni cadde ve sokakların açılması, var olanların onarılması ve iyileştirilmesi için bir altlığa ihtiyaç duyulmasıdır (Cengizkan, 2018, s.21). Bu ihtiyacın giderilmesi için İstanbul Harbiye Nezareti Harita Dairesi'nde görevli 22 haritacı subay 1921'de Ankara'ya giderek çalışmalara başlamış ve kentin arazi kullanımını gösteren 1/4000 ölçekli haritayı 1924 yılında tamamlamıştır (Günel & Kılıcı, 2015, s.79). Bu haritada, mezarlıklar, bataklıklar, parklar, bahçeler ve kilise, türbe ve cami gibi önemli kullanımlar belirtilmektedir. 1916 yılında gerçekleşen Ankara yangını, 1924 yılındaki Ankara kent dokusu üzerinde etkisini sürdürmektedir. Yanan alanlar boş kalmış ve kent dokusundan farklı bir doku ortaya çıkmıştır. Kalenin çevresinde bulunan mezarlık ve bataklık alanlarının da kent dokusundan ayrıştığı görülmektedir. Ayrıca, kalenin kuzey ve kuzey doğusunda yer alan boş alanlar da kentin yoğun yapısından farklı olarak yapılaşmamış alanlardır. Kentin yoğunluğundan ve kullanımından ayrışan ve kalenin çevresinde bulunan bu alanlar, 1924 yılı Ankara'sı için bir iç çeper kuşak alanı olarak görülürken Ankara Kalesi bu iç-çeper kuşağı beraberinde taşıyan bir sabitleme hattı olarak değerlendirilebilir (Şekil 1). Kentin kuzeyinde yer alan Bent Deresi, bataklık ve tarım alanları, güney ve güney batısında yer alan tarım alanları, bataklık, bahçe ve mezarlık kullanımları da kentin yerleşim alanını sınırlandırması ve kentten farklı bir dokuya sahip olması sebebiyle dış-çeper kuşak alanı olarak adlandırılabilir.

Şekil 1 1924 Arazi Kullanım Haritası Çeper-kuşak Alanları Analizi (Ankara 1924 Haritası üzerinden çizilmiştir.)

3.2. Lörcher Planı (1924-1932 Dönemi)

Ankara'nın değişime olan ihtiyacı 1925 yılında Berlinli mimar Dr. Carl Christopher Lörcher'in tarafından yapılan planlarla karşılanmaya başlanmıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007).

Cengizkan çalışmasında, Lörcher Planı'nda eski şehir çevresine "Çankaya" adıyla yeni bir şehir yapılması planlandığını ve bu şehrin "bahçe şehir" yaklaşımıyla birlikte geniş kamusal alanlarla tasarlandığına değinmekte, eski şehir ve yeni şehir arasındaki ilişkiyi daha iyi kurmak için planlanan yeni yollarla, kentte bakanlıklar, devlet kurumları ve diğer kuruluşların olduğu bir mahalle ve ayrıca yeni bir konut bölgesi, Osmanlı'da çok sıklıkla görülmeyen meydanlar ve parkların tasarlandığını belirtmektedir (2010).

Lörcher Planı'nda Ankara kenti, gar girişi ve Ulus Meydanı'ndan başlayarak Kale ve Dışkapı'ya bağlanan eksenler üzerinde planlanmış ve gardan başlayarak ilerleyen ve bugün Talatpaşa Bulvarı

olarak isimlendirilen yol ve Sıhhiye-Kızılay aksına ulaşan yeni bir yol ile birlikte bir alanı çevrelemiş, bu alanda bir konut bölgesinin oluşmasına karar verilmiştir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007). Bugün Kızılay'ın ve çevresinin düzenlemesinin temelinde olan bu kararlar uygulamadaki geçerliliğini yitirdiği görülmekte ve buna örnek olarak kent içerisindeki İncesu Deresi'nin Sıhhiye çevresinde oluşturduğu doğu-batı hattında yer alan ve hem yeşil aks hem de kentin ayırıcısı görevindeki hattın kaybolması gösterilebilmektedir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007).

Lörcher Planı'nın önerdiği arazi kullanımlarına bakıldığında, 1924 yılında yapılan arazi kullanım haritasında görülen çeper kuşak alanlarına göre farklılıklar görülmektedir (Şekil 2). 1924 Arazi kullanımında iç çeper-kuşak alanı olarak görülen ve kent dokusundan farklılaşan kale çevresindeki yangın ve bataklık alanları yeni fonksiyon önerileriyle konut alanlarına dönüşmüş ve çeper kuşak olma özelliğini kaybetmiştir. Dış çeper olarak görülen alanların kuzeydeki kısmı Bent Deresinde korunurken batı ve güneyde kentin büyümesiyle kentin dış noktalarına taşınmıştır (fringe-belt translation). 1924 kullanımında kenti çevreleyen ve dış çeper kuşak alanı olarak görülen bataklık, bahçe ve tarlaların bir kısmı yerleşime açılmış ve dış çeper fonksiyonunu kaybetmiştir. Bu planda, kentin gelişmesiyle birlikte çeper kuşak alanlarının değişmesi de açık bir şekilde okunmaktadır.

1927 yılında, Ankara nüfusunun 1924-1925 Lörcher Planları'nın öngördüğü sayının üzerine çıkması ve geçerliliğini kaybetmesi üzerine yeni bir planın gerekliliği konusu gündeme gelmektedir (Cengizkan, 2010).

Şekil 2 Lörcher Planı Arazi Kullanım Haritası Çeper-kuşak Alanları Analizi (Lörcher Planı üzerinden çizilmiştir.)

3.3. Jansen Planı (1932-1957 Dönemi)

Lörcher planında öngörülen nüfusun gerçekleşen nüfus göçünün altında kalması ve beş yılda yaklaşık dört katına çıkan nüfusa göre bir plan yapılması için 1928 yılında uluslararası bir yarışma açılmış, kazanan plan Berlinli mimar Hermann Jansen'in planı olmuştur (Cengizkan, 2010; Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007).

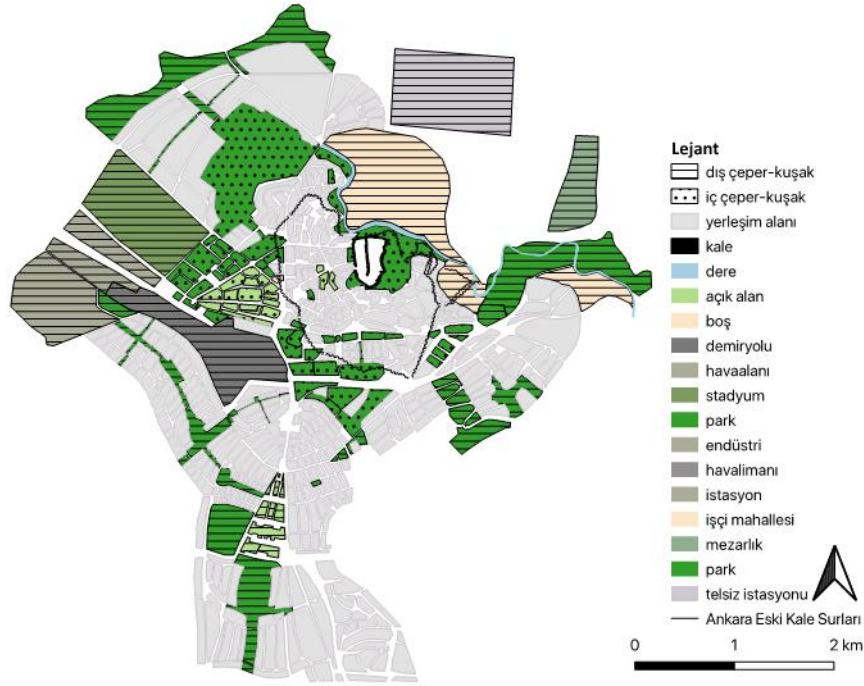

Jansen “Olabilirliğin Sınırları İçinde” (Innerhalb der Grenzen des Möglichen) ismiyle girdiği yarışmada, Ankara’da yaya ve araç için ana kent omurgasını belirleyerek, Lörcher Planı’nda gelişen kenti kabul etmiş ve bazı düzenlemeler yapmıştır (Cengizkan, 2010). Eski Ankara şehrine çok müdahale etmeyen bu plan, kentte doğu batı hattında gelişen bir yeşil aksla orta-düşük yoğunluklu bir bahçe-kent yaratmayı amaçlamıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007). Kentin esas olarak güney yönünde gelişmesini planlayan Jansen, Ankara Kalesi’ni “Kent tacı” olarak kabul edip, kale ve çevresinin “güzel” görünmesi amacıyla “Vista koridorları” önermiş ve bir bölgeleme çalışması yaparak büyük park alanları ve park sistemi, hayvanat bahçesi, demiryolu hattı çevresinde sanayi alanları, Bent Deresi çevresinde rekreasyon alanı ve Cebeci’nin kuzeyinde mezarlık alanları önermiştir (Cengizkan, 2010). Gar ve çevresi için önerilen ticaret alanı ise planın uygulama aşamasında Atatürk’ün müdahalesiyle Gençlik Parkı olarak düzenlenmiştir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007).

Jansen Planı’nın doğu-batı yönünde tasarladığı yeşil aks, kentin esas gelişim doğrultusu olan kuzey-güney aksında da aranmış ve bu aks üzerindeki yeşil hat, doğal belirleyiciler üzerinden kurgulanmaya çalışılmıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007). İncesu Deresi, Kavaklıdere ve Ankara Çayı yeşil akslar olarak tanımlanmış ve Atatürk Bulvarı da kent içerisindeki omurga ve ana yaya yolu olarak planlanmış ancak doğal eşiklere ve yeşil aks oluşumuna önem veren tüm bu planların kentin makroform gelişiminde önemini kaybettiği ve tahrip edildiği görülmektedir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007).

Jansen Planı’nın önerdiği akslar doğrultusunda kentsel çeper kuşaklarda değişimler yaşanmıştır (Şekil 3). Jansen Planı’ı öncesinde kentin kuzey, doğu ve batısında kenti çevreleyen, sınır oluşturan ve dış çeper kuşaklar olarak değerlendirilen tarla, bataklık, mezarlık ve bahçe gibi kullanımların buldukları alanlar bu planla birlikte yeni fonksiyonlara sahip olmuştur. Böylece bu alanlar dış çeper kuşak fonksiyonlarını kaybederek eski ve yeni kent arasında bir tampon görevi gören iç kuşak alanlarına dönüşmüştür (fringe-belt translation). Yeni önerilen kentsel alanlarda, Kızılay bölgesinde önerilen kentsel omurga kent içerisinde yeşil sistemle bir bütün şeklinde düşünülmüş ve çevresindeki diğer yeşil alanları bağlayıcı nitelikte olmuştur. Kentin kuzeyindeki Bent Deresi kuşak fonksiyonu koruyarak devam etmiş, alanın kuzeybatısındaki doğal yeşil alan ise dış çeper kuşak alanı olarak varlığını sürdürerek güçlenmiştir (fringe-belt accretion). Yeni önerilen stadyum ve üniversite alanı ise kentin iç ve dış çeper kuşakları arasında devamlılığın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Jansen Planı’nın, plan öncesinde var olan çeper kuşakların fonksiyonunu değiştirerek devam ettirmeye çalıştığı ve yeni önerilen yerleşim alanlarında oluşturduğu yeşil aksla çeperler arası devamlılık sağlama endişesi taşıdığı söylenebilir.

1928 yılında başlayan Jansen Planı, kent merkezinin Ankara Kalesi’nden Çankaya’ya kayması, Kızılay’ın yeniden düzenlenmesi, nüfusun öngörülenden farklı şekillenmesi gibi nedenlerle yetersiz kalmaya başlamış ve Jansen’in 1939’da istifa etmesiyle birlikte Ankara için yeni bir plana ihtiyaç duyulduğu döneme girilmiştir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007; Cengizkan, 2018).

Şekil 3 Jansen Planı Arazi Kullanım Haritası Çeper-kuşak Alanları Analizi (1928-1932 Jansen Planları üzerinden çizilmiştir.)

3.4. Yücel-Uybadin Planı (1957-1970 Dönemi)

Lörcher ve Jansen Planı Dönemi sonrası Ankara yeni bir plan dönemine girmiş ve 50 hektarlık bir planlama alanı içerisinde “bahçe şehir” vizyonu ile yola çıkan ve Kızılay bölgesinin oluşumunun adımlarını atan Lörcher Planı’ndan sonra (öngörü 2000 hektar), günümüzdeki Atatürk Bulvarı’nın oluşumuna katkı sağlayan, kenti kuzey-güney aksında gelişmesini öngören Jansen Planı da ömrünü tamamlamış ve raflarda yerini almıştır (Cengizkan, 2010).

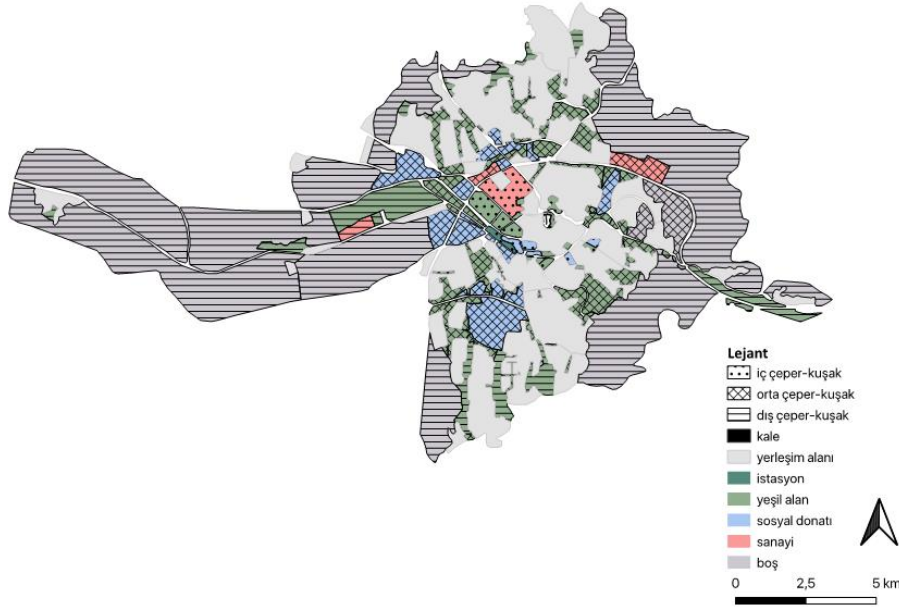
Bu dönemde, Türkiye’de kentlerde nüfusun hızla arttığı ve ortalama nüfus artışının binde 27 olduğu dönemde Ankara’nın bu hızın 3 katı bir nüfus artış hızıyla mücadele ettiği görülmekte ve bunun kanıtı olarak Lörcher ve Jansen planlarının toplam 1500 hektarlık bir alan kapsamına karşılık, Yücel-Uybadin Planı’nın 5720 hektarlık bir alanı kapsamaya kanıt olarak gösterilmektedir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007).

Kentin hızlı büyümesine yönelik olarak Yücel-Uybadin Planı’nın getirdiği kararlar doğrultusunda çeper kuşak alanlarının fonksiyon, büyüklük ve konumları değişmiştir (Şekil 4). Jansen Planı’nda görülen ve kentin dış çeperini oluşturan alanlar kentin büyümesiyle gücünü kaybetmiş ve kent içerisine gömülerek iç çeper kuşak alanlarına dönüşmüştür (fringe-belt alienation). Güney ve batıda bulunan iç çeper kuşak alanlarının fonksiyonlarının devam ettiği görülmektedir. Kentin güney-batı kısmında planlanan büyük hizmet alanları orta çeper kuşakları oluşturarak kentin bu yöndeki gelişimini sınırlar niteliktedir. Kalenin ve Bent Deresi’nin kuzeyinde yer alan dış çeper kuşak alanları yok olmuş ve kent kuzey eksenine doğru gelişmiştir. Kuzey eksenine benzer olarak bir diğer gelişme yönü olan güney ekseninde sınırlayıcı bir çeper kuşak alanının olmaması kentin bu eksenindeki gelişmesine bir neden olarak sunulabilir. Kent içerisindeki çeper kuşak alanlarına ek olarak planda, yerleşim alanlarını çevreleyen büyük çeper kuşak alanlarının oluşumu dikkat çekmektedir. Bu alanlar, kent dokusundan farklı dokuya sahip olan boş alanlar ve yeşil alanlardan oluşmaktadır. Yücel-Uybadin Planı’nda kentin hızlı gelişimini kontrol altına almak için önerilen yeni Doğu-Batı

gelişme eksenini kentsel çeper-kuşak alanları için de önemli bir karar olmuş ve Doğu'daki çeper-kuşakların kendisinden sonra gelen planlarda korunmasının (fringe-belt accretion) ilk adımını oluşturmuştur.

Bu planla birlikte kent çeperlerindeki gecekondulaşma eğiliminin kontrolü sağlanmaya çalışılmış ve yeni nüfus öngörüsüne göre kent planı yapılmış olsa da 1987 için yapılan öngörüye 1965 yılında gelmeden ulaşılması ve önerdiği diğer kararların bazılarının kente uygun olmadığı gerekçesiyle bu plan uygulamadan kaldırılmıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007).

Şekil 4 Yücel-Uybadin Planı Arazi Kullanım Haritası Çeper-kuşak Alanları Analizi (Yücel-Uybadin Planı üzerinden çizilmiştir.)

3.5. 1990 Nazım Planı (1970-2006 Dönemi)

Yücel-Uybadin Planı'nın yetersiz kalmasıyla birlikte, Ankara'nın sahip olduğu nüfusla artık metropol kimliği kazanması gerektiği düşüncesi ve 1969 yılında Ankara Metropolitan Alan Nazım Planı Bürosu'nun (AMANPB) kurulmasıyla 1990 Nazım Planı oluşturulmuştur (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007).

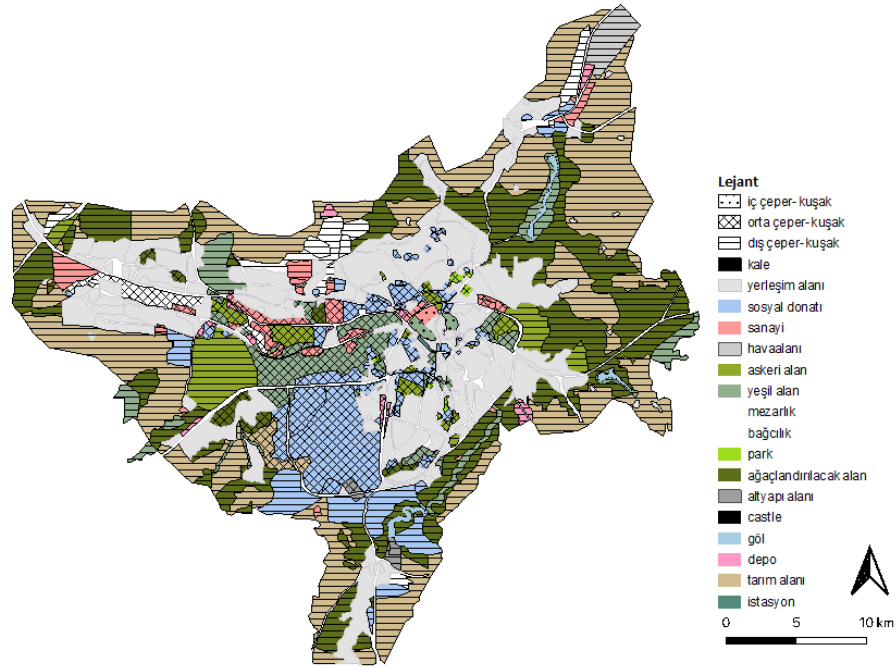
1990 Planı'nın kentin batısında büyük konut ve sanayi alanları önerdiği, Eryaman, Batıkent, Sincan gibi noktalarla birlikte bir batı koridoru oluşturduğu ve kentin İstanbul Yolu üzerinde gelişmesinin planladığı görülmektedir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007) (Şekil 5).

Plan getirdiği diğer fonksiyonların yanında, doğal alanların kentin çevresini kuşatmasını öngörmüştür. Bu kuşatma kentin doğu-batı aksındaki yeşil aksla da desteklenecektir. Kentin yerleşim alanlarının çevresini sarmalayan alanlar için tarım alanları, ağaçlandırılacak alan, mezarlık fonksiyonları önerilmiştir. Kentin içerisinde yer alan ve Lörcher Planı ve Jansen Planları'nda da kendisini gösteren çeper kuşak alanları da yeşil alan, eğitim alanı, kamusal alan gibi fonksiyonlarla birlikte varlığını korumuştur. Kent içerisinde iç çeper-kuşak alanlarının korunduğu ve süreklilik sağlandığı görülmektedir. Yücel-Uybadin Planı'ndan batıda boş alan olarak dış çeper-kuşak fonksiyonunu taşıyan alanlar fonksiyon değiştirerek yeşil alana dönüşmüş ve orta çeper kuşak fonksiyonu kazanmıştır (*fringe-belt translation*). Kuzeyde bulunan dış çeper kuşak alanları

parçalanarak orta çeper kuşak alanlarına dönüşmüş (*fringe-belt reduction*), kentin kuzey sınırında tarım alanı ve ağaçlandırılacak alanlar büyük dış çeper kuşak alanlarını oluşturmuştur. Bu planda görüldüğü gibi doğu-batı yönünde gelişen kentin, sınırlayıcısı olarak bu eksen tarım alanları ve ağaçlandırılacak alanlar planlanmış ve kentin dış çeperi olarak konumlanmışlardır. Güney-batı yönünde bu kullanımlara ek olarak, büyük eğitim alanları da çeper kuşak alanlarının oluşumunu ve sürekliliğini desteklemektedir. Bu planla birlikte kentin içerisindeki çeper-kuşak alanlarının korunarak geldiği dış çeper-kuşak alanlarında değişim gözlenerek yeni oluşumlar ortaya çıktığı söylenebilir.

1990 Nazım Planı'nın nüfus öngörüsü ve diğer birçok konuda başarılı olarak görüldüğü ancak kentin makroformunun gelişiminde özellikle gecekondan alanlarının değerlendirmesinde sorunlara sahip olduğu belirtilmektedir (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007)

Şekil 4 1990 Nazım Planı Arazi Kullanım Haritası Çeper-kuşak Alanları Analizi (1990 Nazım Planı üzerinden çizilmiştir.)

3.6. 2023 Master Plan

Ankara'nın kentsel gelişiminin kontrol edilmesi, kent için yeni projeksiyonların üretilmesi ve kent içerisinde düzenleme ihtiyacı doğması nedeniyle Ankara'nın doğal ve beşerî potansiyellerini koruyup sürdürülebilir gelişme politikaları üretilerek yaşam kalitesi, yerleşilebilirlik ilkesi, koruma ve kullanma dengesi konularının ön plana çıktığı 2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı 2007 yılında tamamlanmıştır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2007).

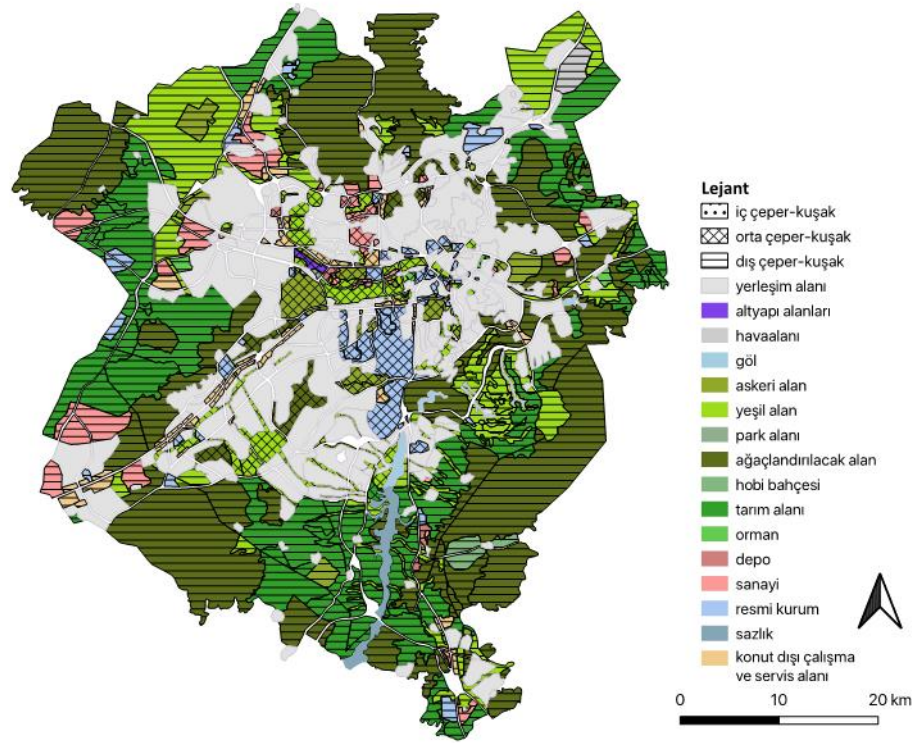
Plan, 855.000 hektara ulaşan Ankara kent sınırları için yapılmış olup planlama alanı 6 alt bölgede incelenmiştir. Bu bölgeler: 1) Merkez planlama bölgesi, 2) Batı planlama bölgesi, 3) Güneybatı planlama bölgesi, 4) Güney planlama bölgesi, 5) Doğu planlama bölgesi ve 6) Kuzey planlama bölgesi. Bu planlama bölgeleri sahip oldukları doku, fonksiyon ve gelecek senaryoları açısından birbirlerinden farklılaşmakta ve Ankara'nın geleceği için farklı rollere sahip olmaktadır.

2023 Planı için verilen kararlar doğrultusunda çeper kuşak alanlarının farklılaşma eğiliminde olduğu görülmektedir (Şekil 6). Lörcher ve Jansen Planı'ndan itibaren 1990 Nazım Planı'nda da görülen iç çeper-kuşak alanının ve 2023 yılında da var olan fonksiyonunun korunması

önerilmektedir. Böylece iç çeper kuşak alanları kent içerisindeki varlığını sürdürerek güçlenecektir (*fringe-belt accretion*). Ancak dış çeper-kuşak alanlarının Ankara'nın büyüyen kentleşmesinden dolayı yapılaşma baskısı altında kaldığı ve kentin büyümesiyle birlikte değiştiği görülmektedir. Kentin batı ekseninde gelişmesinin sonucu olarak batıdaki dış çeper kuşak alanlarının yerleşime açıldığı ve bu alanların 2023 Planı'nda tarım alanı ve ağaçlandırılacak alan olarak eski konumlarının daha ilerisine ötelendiği görülmektedir (*fringe-belt translation*). Kuzeyde bulunan dış çeper kuşak alanlarının parçalandığı ve orta çeper kuşak alanlarına dönüştüğü (*fringe-belt alienation ve fringe-belt reduction*) ve bu alanların ilerisinde ise tarım alanı ve ağaçlandırılacak alan fonksiyonlarıyla yeni dış çeper kuşak alanları oluşturulduğu planda okunmaktadır. Bu durumun benzeri güney ekseninde de kendini göstermektedir. Bu planla birlikte çeper kuşak alanları kent içerisinde kale ve eski kale surlarını saran iç çeper, kentin dış evresini saran dış çeper ve kent içerisinde parçalı olarak konumlanan ve bazı alanlarda iç-dış çeperler arası sürekliliği sağlayan orta çeper olarak kendini göstermektedir.

2023 Planı sonrasında Ankara için 2038 Çevre Düzeni Planı yapılmış ancak plan iptal edilmiştir. 2023 Planı Ankara için geçerli olan üst ölçekli en güncel plan olma statüsünü halen korumaktadır.

Şekil 5 2023 Master Plan Arazi Kullanım Haritası Çeper-kuşak Alanları Analizi (2023 Master Planı üzerinden çizilmiştir.)

Cumhuriyetin ilanında sonra Ankara için yapılan planların farklı ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkması planların ortaya geliş biçimini de etkilemiştir. Her planın, gününün şartlarına cevap verecek nitelikte kurguladığı arazi kullanım stratejileri, çeper kuşak alanlarını da etkilemiş, dolayısıyla farklı çeper kuşak stratejileri ortaya çıkmıştır (Tablo 2).

Tablo 1 Ankara Üst Ölçek Planları Hakkında Bilgiler

Plan adı	Plan Onay Yılı	Mevcut Nüfus (kişi)	Kentsel Yerleşim Alanı (ha)	Plan Hedef Yılı	Nüfus Öngörüsü	Toplam Plan Alanı (ha)	Planın İhtiyaç Sebebi	Çeper-kuşak Stratejisi
1924 Yılı Arazi Kullanım	1924	~28000 (1920)	~200	-	-	~400	Va olan cadde ve sokakların durumlarının iyileştirilmesi ve onanılması için bir planı ihtiyacı duyulması	Kuzeydeki Bent Deresi, yangın alanları, güney ve batıdaki mezarlık, bataklık, bahçeler ve tarım alanları
Lörcher Planı	1925	~65.000	~280	-	150.000	~700	Zorunlu kentsel altyapıların götürülebilmesi ve kamulaştırmaya bir düzen vermesi	Kuzeydeki Bent Deresi, eski kale surlarını takip eden iç çeper kuşak alanları
Jansen Planı	1932	75.000	300	1978	300.000	1.500	Hızlı nüfus artışı ve bazı kesimlerin 1924-25 Lörcher Planı'na karşı memnuniyetsizliği	Bent Deresi ve kuzeyi, batıdaki çeper kuşak alanlarının dönüşümü, yeşil sistemle birlikte düşünülmüş kentsel omurga/çeper
Yücel-Uybadin Planı	1957	455.000	~5.720	1987	750.000	12.000	Hızlı nüfus artışı ve yerleşim alanlarının yetersiz olması, yağ lekeli biçimde büyüme eğiliminin başlaması	Dış çeper kuşakların kentin içine gömülmesi, kuzeydeki çeper kuşakların yok olması, kenti çevreleyen büyük alanlı çeper kuşak alanları, Doğu-Batı ekseninde gelişme
1990 Nazım planı (1970-1975)	1982	1.200.000 (1970)	~22.500	1990	2.8-3.6 milyon arası	43.250	Nüfus ve yerleşim öngörülerinin aşılması ve kentin karmaşık sorunlarına yetersiz kalınması	Fonksiyonu ve büyüklüğü değişen çeper kuşak alanları, kenti çevreleyen çeper kuşak alanları
2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı (2007)	2007	3.600.000 (2000)	~55.000	2023	6.000.000	~850.000	2015 Yapısal Şeması'nın onaylanmamış olması, üst ölçek planların projeksiyon yılını tamamlaması ve kentsel gelişimi kontrol edebilme amacı	Kenti çevreleyen büyük dış çeper kuşak alanları üretimi, iç çeper kuşakların sağlanması, fonksiyonu ve büyüklüğü değişen çeper kuşak alanları

Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2007); Cengizkan, A. (2018); Çankaya Belediyesi. (2023).

4. Sonuç

Sonuç olarak, Ankara kentinin cumhuriyetinin ilanından itibaren başlayan ve günümüze kadar uzayan hızlı bir kentsel değişimin etkisi altında kalmıştır. 1924 yılında kentin güncel arazi kullanımı gösteren planla başlayan ve sırasıyla Lörcher Planı, Jansen Planı, Yücel-Uybadin Planı, Ankara 1990 Master Planı ve 2023 Ankara Master Planı adı altında farklı planlarla gelişen Ankara günümüzde de geçmişteki değişim sürecine devam etmektedir. Bu değişim sırasında öngörülen nüfus ve politikaların beklenenden farklı olması, plan stratejilerinin kentin gelişim yönüyle uygun olmaması gibi çeşitli sebepler çok sayıda ve farklı odaklarda planların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çeper kuşak alanları, ortaya konan ve farklı yönelimlerde bulunan bu planlar arasında kentin değişim ve dönüşüm izlerini taşıyan önemli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Ankara içerisindeki çeper-kuşak alanlarının, çeper kuşak özelliğini koruyarak gelişen alanlar, çeper kuşak özelliğini korumuş ancak karakter değiştirmiş alanlar ve çeper kuşak özelliğini kaybedip yerleşime açılan alanlar olmak üzere üç farklı şekilde günümüze ulaştığı görülmektedir. Çeper-kuşak alanlarındaki tüm bu değişimler kentin planlarında belirlenen arazi kullanım ve stratejiler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kent planları (kenti etkileyen diğer aktör ve paydaşlara ek olarak), çeper-kuşakların korunması, değişmesi ve/veya yok olmasının sorumlusu olarak görülebilir.

Ankara'nın merkezinde yer alan kale ve eski kale surlarını takip eden çeper-kuşak alanlarının büyük bir kısmının günümüze kadar ulaştığı ancak bir kısmının da şehirleşme baskısıyla birlikte yok olduğu göz önüne çıkmaktadır. Günümüze kadar ulaşmayı başaran alanların eski çeper kuşak alanları gibi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Kent merkezinde farklı

fonksiyonlarla yer alan çeper-kuşak alanları her ne kadar geçmişten günümüze korunarak gelse de şu anda Atatürk Orman Çiftliği, Ankara Tenis Kulübü örneklerinde görülen kentsel değere sahip alanların yok olma tehlikesi altında kalabileceği durumu göz ardı edilmemelidir. Aksi takdirde, bu alanların geleceği, şehirleşme baskısından kurtulamayarak yerleşime açılan ve kentsel değer ve belleğin silindiği “eski” çeper kuşak alanlarına dönüşmek olacaktır. Gelecekte yapılan planlar için bu alanların özellikle korunması ve geliştirilmesi gereklidir.

Çalışmanın sonucu olarak öne çıkan Ankara kentindeki var olan çeper-kuşak alanlarına karşı baskının azaltılması gerekliliği ve çeper-kuşak alanlarının önemini yerel yönetim ve meslek kuruluşlarına aktarılması önerilmektedir. Ayrıca makale, çeper kuşak alanları ile planlama arasında somut ilişkinin varlığına odaklanan çalışmaların başlangıcı niteliğindedir. Bu çalışma sonrasında, farklı kentlerdeki çeper kuşak alanlarının değişiminin planlar üzerinden incelenmesi beklenmektedir.

Not

Bu çalışma Prof. Dr. Ayşe Sema Kubat tarafından İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı'nda yürütülmekte olan, “Urban Morphology” dersi kapsamında hazırlanmış ve geliştirilmiştir.

Kaynaklar

- Ankara Büyükşehir Belediyesi (ABB). (2007). *2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı Raporu*. <https://www.ankara.bel.tr/ankara-buyuksehir-belediyesi-nazim-plan>
- Barke, M. (1974). The changing urban fringe of Falkirk: some morphological implications of urban growth. *Scottish Geographical Magazine*, 90(2), 85-97. <https://doi.org/10.1080/00369227408736277>
- Barke, M. (1982). Updating urban geography: Beyond the urban growth map: suggestions for more analytical work in urban morphology. *Teaching Geography*, 7(3), 111-115.
- Barke, M. (1990). *Morphogenesis, fringe belts and urban size: an exploratory essay*. İçinde Slater, T. R. (Ed.) The built form of Western cities (ss. 279-299). Leicester University Press, Leicester.
- Başa, Ş. (2012). Şehircilik ve İmar Tarihinden Bir Sayfa: Ankara Şehri İmar Müdüriyeti. *Denetim Dergisi*, 25(117), 67-71.
- Cengizkan, A. (2002). *Kurgu, Tasarım ve Kullanım: Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekanları İçin Bir Çalışma Programı*. İçinde Sargın, G. A. (Ed.), Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri (ss.215-243). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cengizkan, A. (2010). *Türkiye için Modern ve Planlı bir Başkent Kurmak: Ankara 1920-1950*. Goethe-Institut. <https://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/sta/trindex.htm>
- Cengizkan, A. (2018). *Ankara'nın ilk planı: 1924-1925 Lörcher Planı: Kentsel mekân özellikleri, 1932 Jansen Planı'na ve bugüne katkıları ve kalıntıları* (2. baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Conzen, M. P. (2009). How cities internalize their former urban fringes: a cross-cultural comparison. *Urban Morphology*, 13(1), 29-54. <https://doi.org/10.51347/jum.v13i1.3946>
- Conzen, M. P., Gu, K., & Whitehand, J. W. R. (2012). Comparing Traditional Urban Form in China and Europe: A Fringe-Belt Approach. *Urban Geography*, 33(1), 22-45. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.33.1.22>
- Conzen, M. R. G. (1960). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis*. The Institute Of British Geographers, 27.
- Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis* (2. Baskı). The Institute Of British Geographers, 27.
- Ducom, E. (2003). Fringe belts and planning: a French example. *Urban Morphology* 7(2), 103-104. DOI
- Gu, K. (2010). Exploring the fringe belt concept in Auckland: An urban morphological idea and planning practice. *New Zealand Geographer*, 66(1), 44- 60. <https://doi.org/10.1111/j.1745-7939.2010.01169.x>
- Günel, G., & Kılıç, A. (2015). Ankara Şehri 1924 Haritası: Eski Bir Haritada Ankara'yı Tanımak. *Ankara Araştırma Dergisi*, 3(1), 78-107. <https://doi.org/10.5505/jas.2015.47966>
- Hazar, D., & Kubat, A. S. (2015). Fringe belts in the process of urban planning and design: Comparative analyses of Istanbul and Barcelona. *A/Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 12(1), 115-125.

- Hazar, D., & Özkan, S. P. (2020). Çeper Kuşakların Kamusal ve Ekolojik Değeri: İzmir Askeri Alanlar Örneği. *Kent Akademisi*, 13(1), 10-21. <https://doi.org/10.35674/kent.683558>
- Hopkins, M. I. (2012). The ecological significance of urban fringe belts. *Urban Morphology*, 16(1), 41-54. <https://doi.org/10.51347/jum.v16i1.3967>
- Kubat, A. S. (2019). Exploring the Fringe-Belt Phenomenon in a Multi-Nuclear City: The Case of Istanbul. *Iconarp International Journal of Architecture and Planning*, 7(Special Issue), 95-134. <https://doi.org/10.15320/iconarp.2019.83>
- Kubat, A. S., & Gumru, B. (2014). *Investigating the fringe belt concept: The case of Istanbul*, Turkey. 21th International Seminar On Urban Form (ISUF), University of Porto, Porto.
- Kubat, A. S., & Hazar, D. (2018). *İstanbul'un Çeper Kuşak Gelişim Süreci*. II: Kentsel Morfoloji Sempozyumu: 'Değişkent' Değişen Kent, Mekân ve Biçim, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Louis, H. (1936). *Die geographische Gliederung von Gross-Berlin*. Länderkundliche Forschung: Festschrift zur Vollendung des sechzigsten Lebensjahres Norbert Krebs (Engelhorn, Stuttgart) 146-71.
- Parkes, D. N., & Thrift, N. J. (1980). *Times, Spaces, and Places; A Chronogeographic Perspective*. New York: John Wiley and Sons.
- Uğuz, E. (2008). *Transformation of Collective Memory in The Case of Ankara Atatürk Boulevard*. (Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi-Ankara). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=1aj6pTQLYh1BLFWc_3kX_g&no=pHG5moQy_yej8qNUf9ChkQ
- Ünlü, T. (2012). Commercial development and morphological change in Mersin from the late nineteenth century to the mid-twenties: modernization of a mercantile port of exchange in the Eastern Mediterranean. *Planning Perspectives*, 27(1), 81-102. <https://doi.org/10.1080/02665433.2012.629816>
- Ünlü, T. (2013). Thinking about urban fringe belts: a Mediterranean perspective. *Urban Morphology*, 17(1), 5-20. <https://doi.org/10.51347/jum.v17i1.2884>
- Vilagrassa, J. (1990). *The fringe-belt concept in a Spanish context: the case of Lleida*. İçinde Slater, T. R. (Ed.) The built form of Western cities (ss. 300-308). Leicester University Press, Leicester.
- Whitehand, J. W. R. (1967). *Fringe belts: a neglected aspect of urban geography*. Transactions of the Institute of British Geographers, 41, 223-233. <https://doi.org/10.2307/621338>
- Whitehand, J. W. R. (1988). Urban fringe belts: Development of an idea. *Planning Perspectives*, 3(1), 47-58. <https://doi.org/10.1080/02665438808725651>
- Whitehand, J. W. R. (2005). Urban Morphology, Urban Landscape Management and Fringe Belts. *Urban Design*, 93, 19-21.
- Whitehand, J. W. R., & Gu, K. (2017). Urban fringe belts: evidence from China. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 44(1), 80-99. <https://doi.org/10.1177/0265813515608849>
- Whitehand, J. W. R., & Morton, N. J. (2003). Fringe belts and the recycling of urban land: an academic concept and planning practice. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 30(6), 819-839. <https://doi.org/10.1068/b12997>
- Whitehand, J. W. R., & Morton, N. J. (2004). Urban morphology and planning: the case of fringe belts. *Cities*, 21(4), 275-289. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2004.04.001>
- Yılmaz, M., & Terzi, F. (2015). *Çeper Kuşakların Mekânsal Büyüme Üzerindeki Etkisi: Bursa*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye.

Adana Ziyapaşa Mahallesi'nin Morfolojik Dönüşümünü Kentin Gelişimi Üzerinden Okumak

Ayşegül Bilgili¹, Beyza Uzay², Leyla Figen Geyyas Gören³, Duygu Saban⁴

Özet

Poëte tarafından yaşanan bir organizma olarak tanımlanan kentler, zaman içerisinde kent planlaması, kentsel yenileme, deprem gibi planlı ya da plansız gelişen çeşitli sebeplerle dönüşüm geçirmektedir. Adana kenti özelinde Çukurova bölgesinde özellikle 1950'lerden itibaren tarım sektöründe endüstrileşmenin gelişmesiyle iş olanaklarının artması bölgeye göçü artırmış ve fiziksel olarak Adana kentinin genişlemesine yol açmıştır. Ziyapaşa Mahallesi, bu genişleme sürecinden etkilenen bölgelerdendir. Çalışmanın amacı, Adana Ziyapaşa Mahallesi'nde 1950-2019 yılları arasındaki fiziksel değişimlerin kentin fiziksel gelişimiyle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışmanın ilk kısmında kentin fiziksel gelişimi, "fringe-belt" çeper-kuşak kavramı ile ele alınarak kentin iç, orta ve dış çeper kuşak oluşumlarının varlığı araştırılmıştır. Belirlenen çeper kuşaklar kentin merkezinden kuzeyine bir gelişim olduğunu ve farklı kullanımlara sahip bölgelerin konut kullanımına dönüştürüldüğünü göstermiştir. Çalışmanın ikinci kısmında Ziyapaşa Mahallesi çalışma alanında, tarihsel-coğrafi yaklaşım temelinde M.R.G. Conzen'in geliştirdiği kent-plan çözümlemesi yöntemi uygulanmıştır. Kent-plan çözümlemesi yönteminin uygulanmasında; 1944 ve 2019 tarihli kadastral haritaları, 1950 yılına ait hava fotoğrafları, 1940, 1985 ve 2019 yılına ait hâlihazır haritalar materyal olarak kullanılmış ve mahalledeki fiziksel değişim, sokak dokusu, yapı adası-parsel ilişkisi, parsel-bina ilişkisi, dolu-boş oranı üzerinden analiz edilmiştir. Bu analizlerde mahallede bulunan bağ ve tarlaların kentin maruz kaldığı göçler sonucunda konut ihtiyacını karşılamak için kullanıldığı ve genellikle planlamadan bağımsız gecekondular yapıları/oluşumların var olduğu tespit edilmiştir. Son bölümde ise Ziyapaşa Mahallesi'nde 1950-2019 yılları arasındaki fiziksel değişim ile kentin çeper-kuşak oluşumları arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Kentteki nüfus artışı ve demografik hareketliliklerle gelişen yapılaşmalar günümüze kadar hazırlanmış nazım ve revizyon imar planlarının önünde gitmiştir. Bu durum, planların uygulanmasını zor hale getirmiş ve çeper kuşak oluşturacak tampon bölge oluşumlarını engellemiştir. Çalışmada yapılan analizlerin sonucunda kentin düzensiz gelişimi ile Ziyapaşa Mahallesi'nin morfolojik dönüşümü arasında paralellik olduğu, yapılan planlama çalışmalarına rağmen kentin belirli bölgelerinde ve Ziyapaşa Mahallesi'nde bu planlara uymayan benzer gelişmelerin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Adana, Çeper-kuşak, Kentsel morfoloji, Kent-plan çözümlemesi, Ziyapaşa mahallesi

1. Giriş

Poëte tarafından yaşanan bir organizma olarak tanımlanan kentler (Poëte, 1924-31; aktaran Bilsel, 2015, s.61) zaman içerisinde kent planlaması, kentsel yenileme, deprem, göçler gibi planlı ya da plansız gelişen çeşitli sebeplerle dönüşüm geçirmektedir. Kentlerin dönüşümünü anlayabilmek için kullanılan çeşitli analiz yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemlerin bir kısmı kentsel imaj öğelerine (Lynch, 1993), önemli bir kısmı ise morfolojik dönüşüm özelliklerine odaklanmaktadır.

Kentlerin morfolojik dönüşüm süreçlerini açıklayabilmek için M.R.G. Conzen'in çalışmaları temel olarak kullanılmakta ve özellikle çeper kuşakların varlığının/belirlenmesinin önemli olduğu ifade edilmektedir (Barke, 1990). Çevresinde kurumsal kullanımlar, açık alanlar, sanayi alanları, az

¹ Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, aysegulbilgili1998@gmail.com

² Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, uzaybeyza7@gmail.com

³ Arş.Gör., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, lfigen.geyyas@hku.edu.tr

⁴ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, duyguafazilet@gmail.com

yoğunluklu konut alanları gibi kullanımların oluşturduğu çeper kuşak kavramı (Conzen, 2009) günümüze gelene kadar farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Whitehand (1972, 40-41) çeper kuşak oluşumlarının ekonomi ile ilişkisine değinerek ekonomik açıdan durgun dönemlerde yapılaşma azaldığından çeper kuşakların oluşumlarının arttığını ifade etmiştir. Barke (1990) kentsel büyüklüğün çeper kuşak gelişimiyle ilişkisini sorgulamış, Conzen (2009) çeper kuşakları tarihsel kültürel süreç içerisinde ele almış ve konuya sosyal açıdan dikkat çekmiştir. Gu (2010) Yeni Zelanda'daki Auckland kenti için yaptığı çalışmada, çeper kuşakların belirlenmesinin planlama, kentsel tasarım ve kentsel peyzajın yönetilmesi için önemli bir çerçeve sunduğunu vurgulamıştır. Hopkins (2011) Birmingham çalışmasında çeper kuşakları yeşil alanlar olarak değerlendirmiş ve çeper kuşakların ekosisteme faydalarını tartışmıştır. Türkiye'deki çeper kuşak araştırmalarının önemli kısmı İstanbul'u ele almaktayken, Ünlü ve Baş (2015) Mersin kenti için yaptıkları çalışmada, plan dışı yapılaşmanın Türkiye'ye özgü bir durum olarak çeper kuşak gelişiminde etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu çalışma ise bir kentin çeper kuşak gelişiminin mahalle ölçeğindeki değişimlerle olan ilişkisini sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda ilk olarak kent ölçeğinde, Adana kenti çeper kuşak oluşumları belirlenmeye çalışılmış, mahalle ölçeğinde ise Ziyapaşa Mahallesi'ndeki morfolojik değişim Conzen'in tarihsel-coğrafi yaklaşım temelinde geliştirdiği kent-plan çözümlemesi yöntemiyle analiz edilmiştir. Ziyapaşa Mahallesi'ndeki morfolojik değişim, sokak dokusu, yapı adası-parsel ilişkisi, parsel-bina ilişkisi ve dolu-boş ilişkisi üzerinden ele alınmış, kent ve mahalle ölçeğinde elde edilen veriler arasında neden-sonuç ilişkisi sorgulanmıştır.

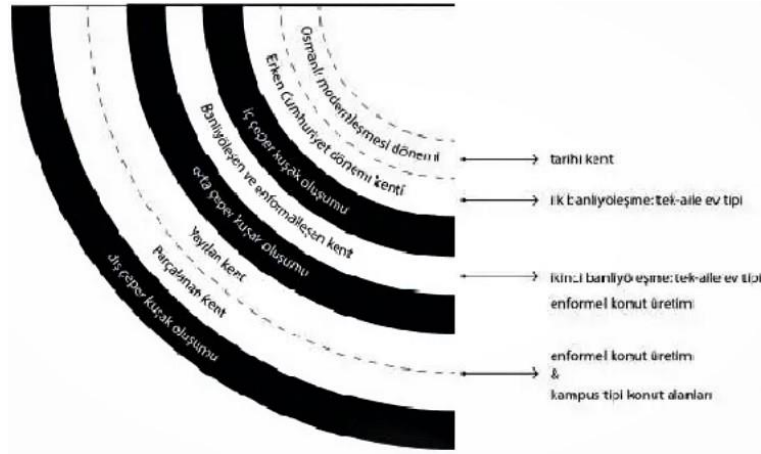
2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada, Adana kentinin fiziksel gelişimi, geliştirilen "fringe-belt" çeper-kuşak kavramı ile ele alınarak kentin iç, orta ve dış çeper kuşak oluşumlarının varlığı araştırılmıştır. Ziyapaşa Mahallesi'nin 1950-2019 yılları arasındaki gelişimi M.R.G. Conzen'in geliştirdiği kent-plan çözümlemesi yöntemi ile analiz edilmiş ve Ziyapaşa Mahallesi'nde 1950-2019 yılları arasındaki fiziksel değişim ile kentin çeper-kuşak oluşumları arasındaki ilişkisellik sorgulanmıştır.

Çalışmada kullanılan materyaller, kente ait hava fotoğrafları, imar planları, halihazır haritalar, gelişim haritaları ve kentle ilgili daha önce yapılmış çalışmalardır.

2.1. Çeper Kuşak Kavramı

Çeper kuşak kavramı ilk olarak Herbert Louis'in 1936 yılında Berlin üzerine yaptığı çalışmada kullanılmıştır (Whitehand, 1988, s.48). 1960 yılında Conzen'in Alnwick kenti için yaptığı kentsel morfoloji çalışmasında ise çeper kuşakların oluşum ve değişimlerinin yönetsel çerçevesi oluşturulmuştur (Kubat, Ünlü & Kuru, 2022, s.398). Conzen (1960) bu çalışmasında çeper kuşağı, kentsel yerleşim alanlarının dışında, daha az yoğun ve karma arazi kullanımlarının olduğu kuşak biçimindeki alanlar olarak tanımlar ve çeper kuşakları iç, orta ve dış çeper kuşaklar olarak ayırır (Whitehand, 1967). İç çeper kuşaklar genellikle tarihi kent merkezini sınırlayan eşik hatlarıdır. Orta çeper kuşaklar, merkezden uzakta fakat eşik hatlarla ilişkisi olan alanlardır. Orta çeper kuşaklar yavaş ve az büyüyen kentlerde merkeze yakın bölgelerde de oluşabilmektedir. Orta çeper kuşaklar iç çeper kuşaklara göre daha süresiz olabildikleri gibi, daha geniş parsellere ve açık alanlara sahiptir (Conzen, 2009). Dış çeper kuşakları ise geniş, dağınık, süresiz ve düşük olasılıkla bitişik parsellerden oluşurlar ve genellikle eşik hatlarından bağımsızdırlar. Bu farklılıklara rağmen tüm çeper kuşak alanları merkezkaç kuvvetlerinin ürünüdür ve MİA dinamiklerinden etkilenirler (Whitehand, 1967). Kentlerin morfolojik gelişim süreçlerini açıklayabilmek için çeper kuşakların varlığı/belirlenmesi önemlidir (Barke, 1990). Bu çalışmada Adana kentinin çeper kuşak oluşumu Conzen'in yaklaşımıyla ele alınmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1 Çeper kuşak gelişimine bağlı olarak Türkiye şehirlerinin morfolojik dönemleri (Ünlü ve Baş, 2015, s.22)

2.2 Kent-Plan Çözümlemesi Yöntemi

Conzen'in geliştirdiği kent-plan çözümlemesi yönteminin çerçevesi 1960 yılında yayınlanan "Alnwick, Northumberland—a study in town-plan analysis" kitabında açıklanmıştır. Kent-plan çözümlemesi yöntemi; şehir planı (zemin planı), arazi ve bina kullanımı ile bina dokusundan oluşan üç bileşenin analizini içermektedir (Whitehand, 2001, s.106). Şehir planı; sokak dokusu, yapı adası-parsel ilişkisi ve parsel-yapı ilişkisi olmak üzere üç farklı plan ögesinden oluşmaktadır (Conzen, 1960, s.5). Conzen (1960) bu yöntem ile kentsel dokuların morfolojik olarak analiz edilebildiğini göstermiştir. Kent-plan çözümlemesi yöntemi, kentsel morfoloji alanına özgün ve öncü bir bakış açısı getirerek aynı zamanda alanın gelişimine yön vermiştir (Whitehand, 1981, 8-18). Literatürde yer alan kentsel morfoloji araştırmalarının önemli bölümünde kent-plan çözümlemesi yöntemindeki analizlere yer verilmiştir. Bu çalışmada da Adana Ziyapaşa Mahallesindeki morfolojik dönüşüm kent-plan çözümlemesi yöntemi ile analiz edilmektedir.

3. Adana'nın Kentsel Gelişimi

Adana kenti, Türkiye'nin güneyinde, Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda, Çukurova alt bölgesinin merkezi konumundadır ve doğuda Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, batıda Mersin, kuzeybatıda Niğde, güneydoğuda Hatay illerine komşudur (Altunkasa ve ark. 2011, s.24).

Kentin tarihi çekirdeğini Tepebağ ve çevresi oluşturmaktadır. Bu bölgede 1940'lara kadar tarım alanlarının çevrelediği konut yerleşimleri bulunmaktadır (Yeğin, 1998). 1911'de istasyonun açılmasıyla bölgede yeni yapılaşmalar oluşmuştur (Saban, 2017, s.9). Ekonomik gelişmelerle istihdam artmış, kent göçe maruz kalmıştır (Adıgüzel, 2014, s.56). 1930-1940 yılları arasında kentsel genişlemenin Tepebağ'ın kuzeyine kayması, yeni yerleşim bölgelerinde planlı bir büyümenin gerekliliğini göstermiştir (Yeğin, 1998). Bu amaçla Jansen tarafından 1936 ve 1937 yıllarında Seyhan yakasını içeren üç plan ve 1940 yılında Yüreğir'i de kapsayan planlar hazırlanmıştır (Saban, 2010, s.49). Bu planlarla kentin kuzeye gelişimi başlamıştır (Yeğin, 1998).

1950'lerde Seyhan barajının yapımıyla birlikte tarım ve tarıma dayalı sanayinin D-400 karayolu çevresinde yer alması konut alanlarının da bu bölgede konumlanmasına neden olmuştur (Altunkasa ve ark. 2011, s.58). Ticaret alanları Tepebağ'ın merkezinde ve merkezden çıkan yollar üzerinde toplanmış, sanayi yapıları güneyde Karataş, batıda Tarsus ve doğuda Ceyhan ile Kozan yolları üzerinde gelişmiş, bu yapıların arasındaki alanlarda kaçak konutlar yapılmıştır (Adıgüzel, 2014, s.56).

1955-1960 yılları arasında doğuda Seyhan Nehri, batıda sivil havaalanının oluşturduğu sınırlar kentin gelişimini kuzey ve güneye doğru yönlendirmiştir (Adıgüzel, 2014, s.56). 1940'lardaki imar planlarıyla 1960'lı yıllarda, D-400 karayolu ile kuzeydeki demiryolu arasında yeni kent merkezini oluşturan konut alanları oluşmaya başlamıştır (Altunkasa ve ark. 2011, s.58). Jansen'in 1940 yılı imar

planına yönelik oluşturulan düzenlemede, planda öngörülen sosyal alanların uygulanmasına çalışılmıştır (Altunkasa ve ark. 2011, s.72). Ayrıca Seyhan Nehri üzerine yapılan köprü, bölgesel yol ağının gelişmesi ve 1. sınıf tarım arazilerinin iskâna açılması kentsel gelişimin doğu batı yönüne kaymasını sağlamıştır (Adıgüzel, 2014, s.56).

Jansen planının hedeflediği nüfusun beklenenden çok olmasıyla 1966'da başlayıp 1969'da son şeklini alan ilk kapsamlı nazım imar planı yürürlüğe girmiştir (Salıcı, 2009, s.66; Zarifoğlu, 1998, Altunkasa, 2004). 1950'lere kadar tarihi kent merkezi çevresiyle sınırlı kalan yapılaşmalar I. ve II. sınıf tarım topraklarında yoğunlaştığı için bu imar planının ana hedefi kentin fiziksel büyümesini ovalık alandan uzaklaştırarak verimli tarım arazilerini ve yeşil alanları korumak ve kuzeydeki eşik alanlara kaydırmaktır (Altunkasa ve ark. 2011, s.41). Bu planla konut gelişme bölgeleri kuzey ve kuzeybatıda, endüstri ve ticaret ova bölgesinde konumlandırılmıştır (Salıcı, 2009, s.67).

1970'lerde Çukurova Üniversitesi kurulmuş, Seyhan Nehri'nin doğu ve batı kıyılarında, Tarsus ve Karaisalı yolları boyunca gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmenin görünüşü bir elin parmaklarını anımsatmaktadır ve bu parmaklar arasında boşluklar bulunmaktadır. Kente yakın alanlarda gecekondular yapılacak arazilerin azalması ve gecekonduların yoğun olduğu Tarsus yolundaki sanayi kuruluşlarının arazi fiyatlarını yükseltmesi, güneydeki tarım alanlarında arazi fiyatlarının düşük olması, havaalanı ve Seyhan Nehri arasındaki bölgede gecekondulaşmayı arttırmıştır (Adıgüzel, 2014, s.57). Kentin sosyo-ekonomik ve nüfus bakımından büyümeye devam etmesi nedeniyle 1974-1985 yılları arasında dört farklı revizyon nazım imar planı hazırlanmıştır (Çetinkaya, 2009, s.69).

1980'lerde "Yeni Adana Kentsel Gelişme Projesi" ile kent önce kuzey yönünde, daha sonra açılan Mavi Bulvar ve Turgut Özal Bulvarı ile kuzeybatı yönünde genişlemeyi sürdürmüştür. Bu bölge mikroklimatik, topoğrafik ve jeolojik olarak güneye göre daha iyi, tarımsal olarak daha az verimli topraklara sahip ve kamulaştırma bedelleri düşüktür. Ancak bu alanların gelişmesi yeşil alan potansiyeli olan bölgeleri yok etmiştir (Adıgüzel, 2014, s.59).

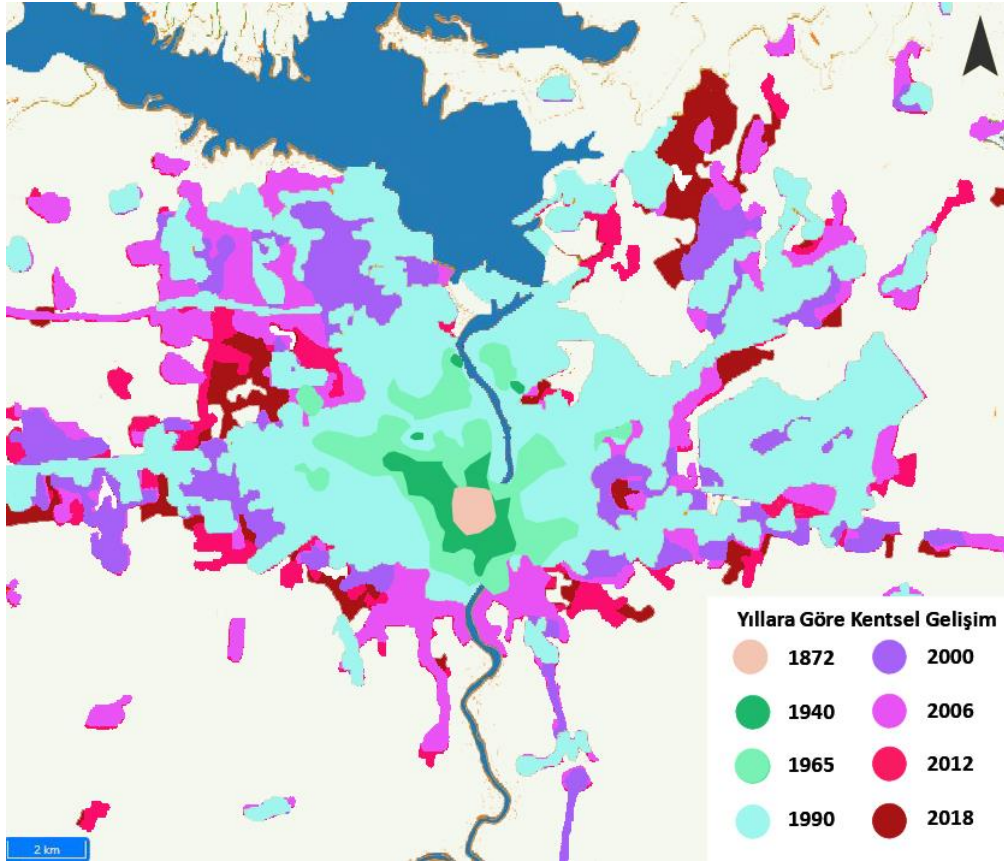
Az katlı veya bahçeli konutlardan yoğun ve çok katlı konut tipine geçilmesi, merkez ve çevresinde beklenenin üstünde olan yoğun yapılaşmayla birçok yerleşim lekesinin oluşması sebebiyle 1985 yılında iyileştirme planı düzenlenmiştir (Altunkasa ve ark. 2011, s.46). 1985 yılı imar planı, Kuzey Adana'da tarım alanları ve park özelliğindeki çok amaçlı yeşil bölgeleri yerleşime açması ve yüksek yoğunluklu dikey yapılaşmayı arttırmasıyla önemlidir. Ancak gölün çekiciliği yerleşimleri düzensiz ve plansız hale getirmiştir. Buna bağlı olarak 1992 yılında kuzeybatı ve kuzeydoğu kentsel gelişim bölgelerini içeren iki ek revizyon planı hazırlanmıştır (Adıgüzel, 2014, s.61).

1990'lı yıllarda belirli bir plan içerisinde oluşmamış, rastgele bir yerleşim sergileyen kent formu yağ lekesi biçimindedir. Kuzeyde Seyhan Baraj gölü, güneyde ise verimli tarım arazileri sınırları oluşturmuştur. D-400 karayolu ve demiryolu doğu-batı istikametinde uzanarak, daha çok konut dışı kentsel işlevlere sahip alanlar (terminal, hipodrom, toptan ticaret merkezleri, sanayi vs.) çevresinde konumlanmıştır (Adıgüzel, 2014, s.60).

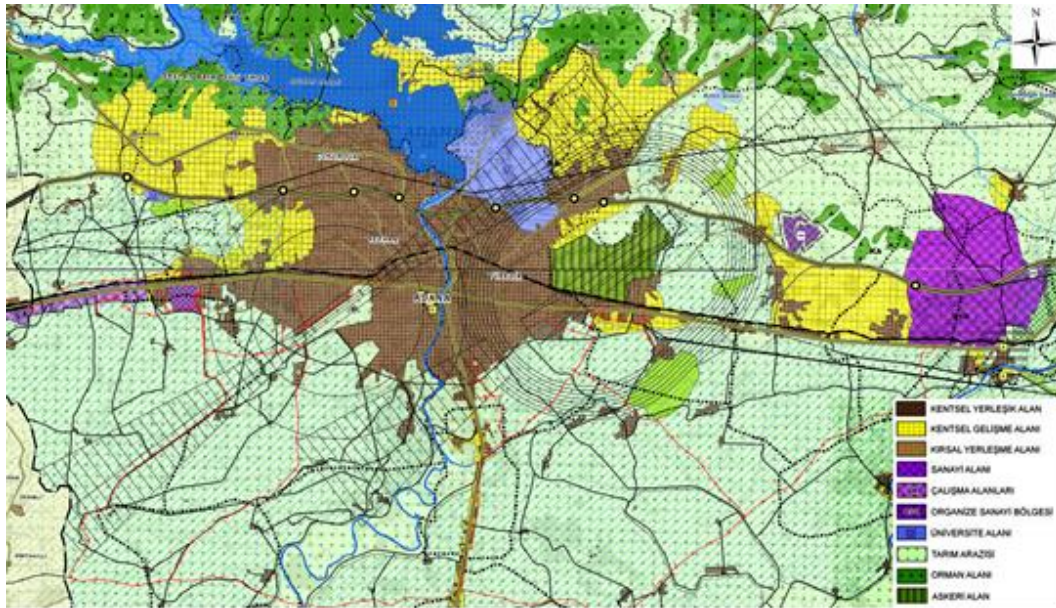
2010 yılı için hazırlanan iyileştirme planlarına göre; kent gelişimi kuzeybatı ağırlıklı olacak şekilde kuzey yönünde yoğunlaşacağı, kuzeybatıda 100.yıl, kuzeydoğuda Çukurova Üniversitesi yerleşkesi ve doğuda İncirlik askeri bölgesi kıstağının açılacağı, kent merkezine ek olarak demiryolunun güneyi ve Seyhan Nehri'nin batısındaki alanın yaklaşık tümüyle ve nehrin doğusu ile kuzey-kuzeydoğuya yönelen bölgenin (Kozan yolu çevresi) büyük ölçüde ticaret ve çalışma alanına dönüşeceği öngörülmüş ve bu öngörüler gerçekleşmiştir. Kent gelişimi yağ lekesi biçimli büyümesini günümüzde de sürdürmektedir (Şekil 2). Ayrıca ek imar planlarında, kent lekesinin yakın çevresinde konut alanlarının oluşturulması öngörülerek kuzeybatıda Kabasakal ve Çakalkuyusu, kuzeyde Menekşe ve Sofulu, doğuda Organize Sanayi Bölgesi'nin katkısıyla Yakapınar ve Kürçüler beldeleri çevresinde konut bölgeleri tasarlanmıştır (Şekil3). Konut alanlarıyla kent lekesi arasındaki kitle-boşluk dengesini koruyacak ve yapılaşmanın çevreye yayılmasını engelleyecek bir tampon yeşil alan

sisteminin geliştirilememesi sebebiyle bu bölgelerin kentle bütünleşmesi beklenmektedir (Altunkasa ve ark. 2011, s.59).

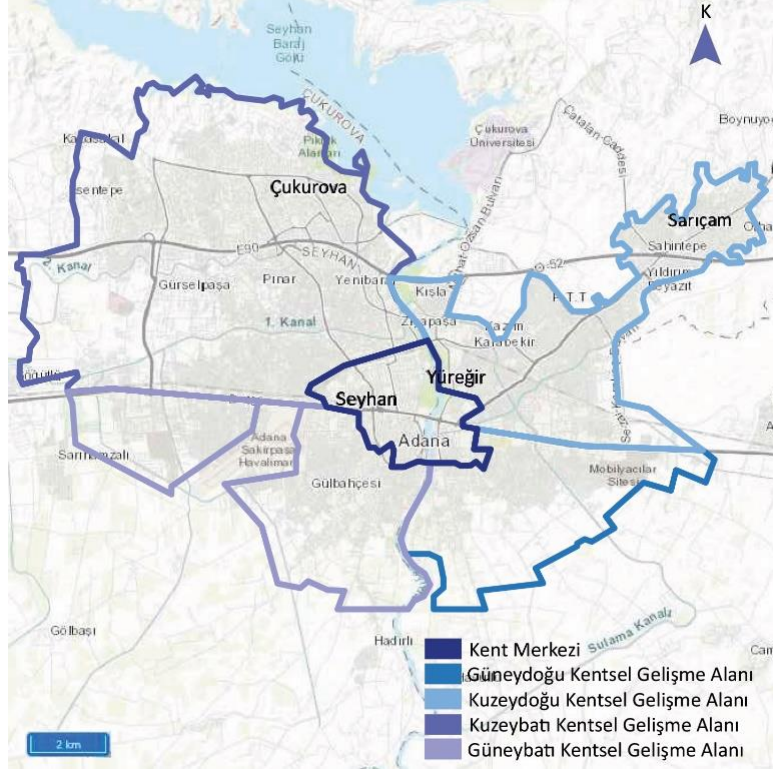
Şekil 2 Adana kentinin 1872, 1990, 2000, 2006, 2012 ve 2018 yıllarındaki gelişimi (https2, Altunkasa, 2004, s.3, Adıgüzel,2014, s.63; Ayşegül Bilgili tarafından yeniden hazırlanmıştır.)

Şekil 3 Adana planlama bölgesinin 1/100.000 ölçekli revizyon çevre düzeni planı (https1; Ayşegül Bilgili tarafından birleştirilmiştir.)

Bu revizyonlar kentin gelişme yönelimini, iktisadi ve toplumsal nitelikler, ulaşılabilirlik ve altyapı gibi faktörleri göz önüne alarak Adana kentini beş alana bölmüştür (Şekil 4). Bunlar; kent merkezi, kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı alanlarıdır (Salıcı, 2009, s.68; Altunkasa ve ark., 2006).

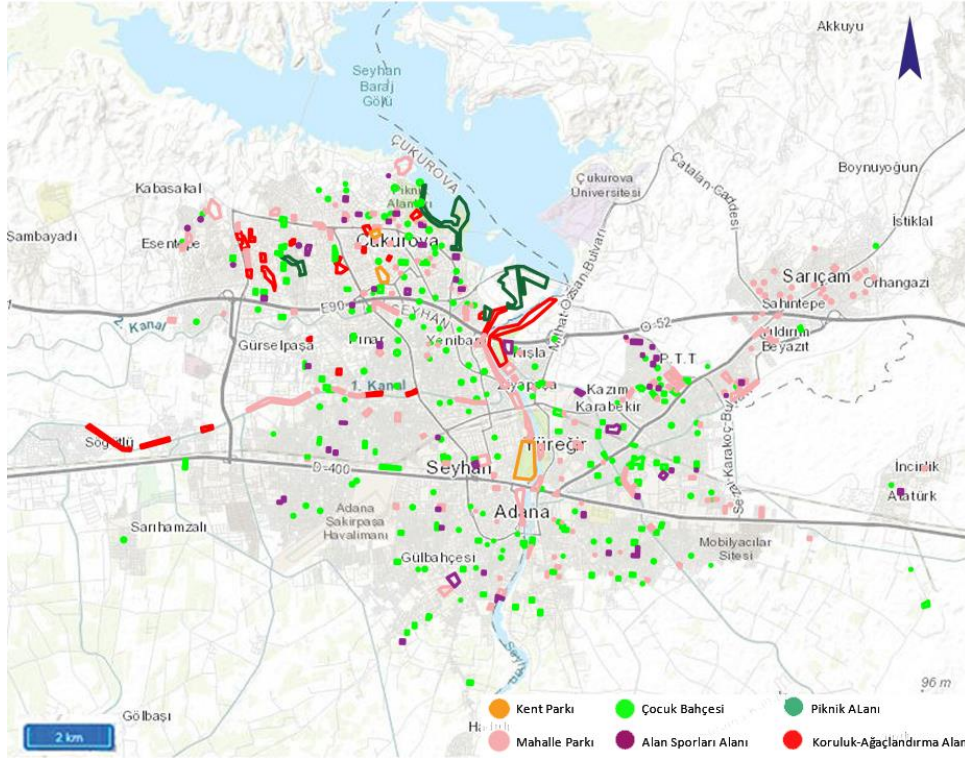

Şekil 4 Kentsel gelişme alanları (Salıcı, 2009, s.70; Altunkasa ve ark., 2006; Ayşegül Bilgili tarafından yeniden hazırlanmıştır.)

Bu beş alan Çukurova, Sarıçam, Seyhan ve Yüreğir ilçelerinden oluşmaktadır. Seyhan Nehri bu ilçelerin ortak sınırını oluşturmakta, E-90 otoyolu Seyhan ve Çukurova ilçelerini, DSİ 2. Sulama Kanalı Sarıçam ve Yüreğir ilçelerini ayırmaktadır (Altunkasa ve ark. 2011, s.24).

Nüfusun artmasıyla gereken konut ihtiyacı kentin çevresinde gecekondu alanları yapılmasına, yeni konut alanlarına taşınamayan altyapılar merkeze yakın alanlarda dikey yapılaşmaların oluşmasına dolayısıyla giderek artan bir yoğunluğa neden olmaktadır. Kenti besleyen birimlerin arasındaki dengesizlik kültürel ve doğal peyzajı bozmakta ya da yok etmektedir. Tek merkezli kent yapısından değişken ölçek ve niteliklere sahip çok merkezli kent yapısına dönüşen Adana eski ve yeni merkezleri ile çoklu bir yapıya sahip olmuştur. Mevcut kentin dışında meydana gelen toplu yerleşim alanları birbirleriyle birleşmektedir (Altunkasa ve ark. 2011, s.54).

Kent genelinde yeşil alanların organik ve işlevsel bir yapı yaratabilecek özelliği çok azdır. Kesintisiz yeşil alanlar büyük oranda Seyhan Nehri ve baraj gölü kıyısında bulunmaktadır (Şekil 5). Bu durumun sebepleri kıyı şeridindeki yüksek eğimlerin yapılaşmaya uygun olmaması, kıyı şeridinde olabilecek taşkınlar sebebiyle yapılaşma yasağı bulunan alanların olması ve bu alanların önemli bir kısmının DSİ 6. Bölge Müdürlüğü mülkiyetinde rekreasyon amacıyla halkın hizmetine sunulmasıdır. Diğer önemli yeşil alanlar kent merkezinde bulunan Atatürk ve İnönü parklarıdır (Altunkasa ve ark. 2011, s.88).

Şekil 5 Kent genelindeki yeşil alanlar (Altunkasa ve ark. 2011, s.89; Ayşegül Bilgili tarafından yeniden hazırlanmıştır.)

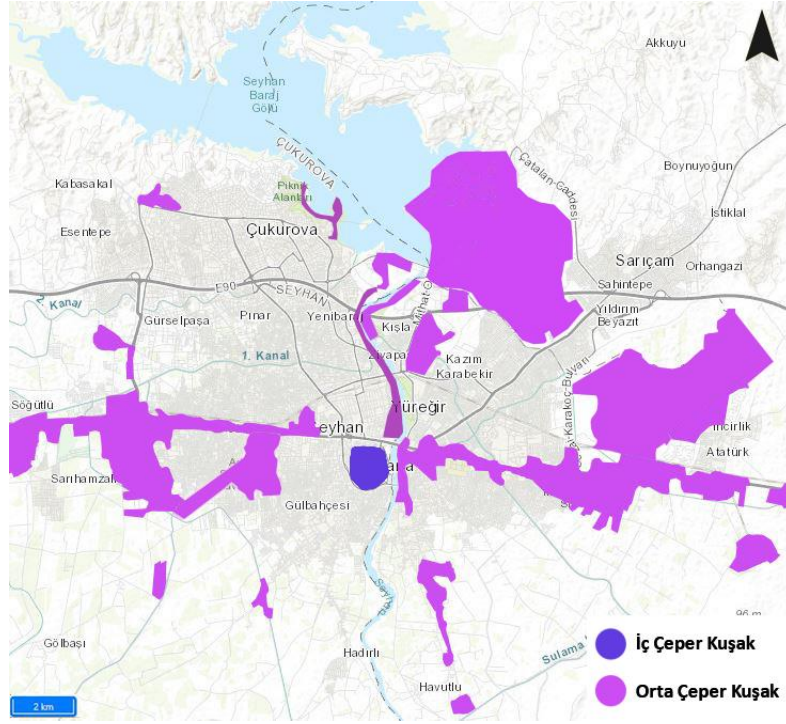
3.1 Çeper Kuşak Analizleri

Adana kenti ilk kuruluşundan 20. Yüzyıla kadar olan gelişimini Tepebağ mahallesi ve çevresinde gerçekleştirmiştir (Saban, 2017, s.3). Bu bölgede bulunan çeşitli yapılaşmalar (Tepebağ evleri, Ramazanoğlu medresesi gibi) ve sokak dokusunun geneli günümüze kadar ulaşmış ve korunmaktadır. 1940'lara kadar çevresinde tarım alanları bulunan bu yerleşimleri içerisine alan bir iç çeper kuşak oluşumundan söz etmek mümkündür.

Tarım, sanayi ve tarıma dayalı sanayinin gerçekleşmesiyle 1940'lardan sonra başlayan yapılaşma ve planlama çalışmaları kentin genellikle kuzeye olmak üzere dört yöne gelişmesini sağlayarak orta kuşak oluşumlarına sebep olmuştur. Kentin konut amaçlı yapılaşmalarının devam etmesiyle bu orta kuşakların geneli bazen kent sınırında, bazen içinde kalmış ve değişime uğramıştır. Endüstriyel-ticari yapılar, Adana Şakirpaşa Havalimanı, İncirlik askeri tesis alanı, Çukurova Üniversitesi ve Alparslan Türkeş Üniversitesi gibi yapıların kapsadığı alanlar, Seyhan nehri ve gölünün kıyısında bulunan yeşil alanlar orta çeper kuşak karakteri göstermektedir.

Kent lekeli ile çevresinde bulunan konut alanları arasında kitle-boşluk dengesini sağlayacak ve yapılaşmaların çevreye yayılmasını engelleyecek tampon bir bölgenin gelişmemesi, dış çeper kuşak karakteri gösterecek alanların oluşmasını engellemektedir.

Özetle Adana kentinin plansız bir şekilde gelişim göstermesi, tampon alanların oluşturulamaması ve önceliğin konut ihtiyacını karşılamaya verilmesi, kentin sürekli çeper kuşaklara sahip olmasının önüne geçmektedir. Var olan süresiz çeper kuşakların kentin gelişimini yönlendirmede önemli bir payı yoktur (Şekil 6).

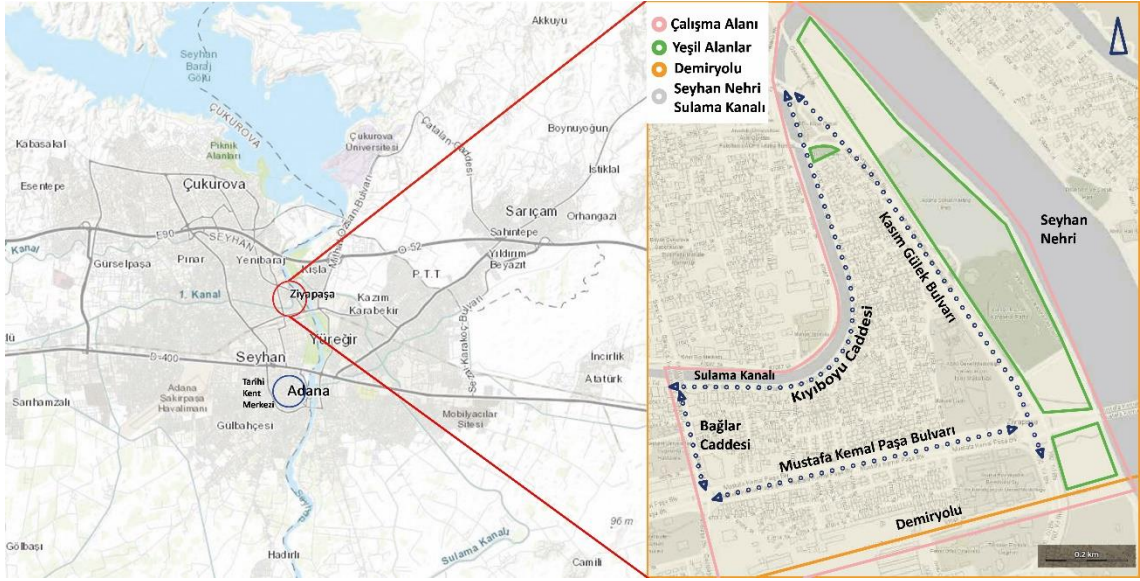

Şekil 6 Çeper kuşak oluşumları (<https 1>, <https 2>, Ayşegül Bilgili tarafından düzenlenmiştir.)

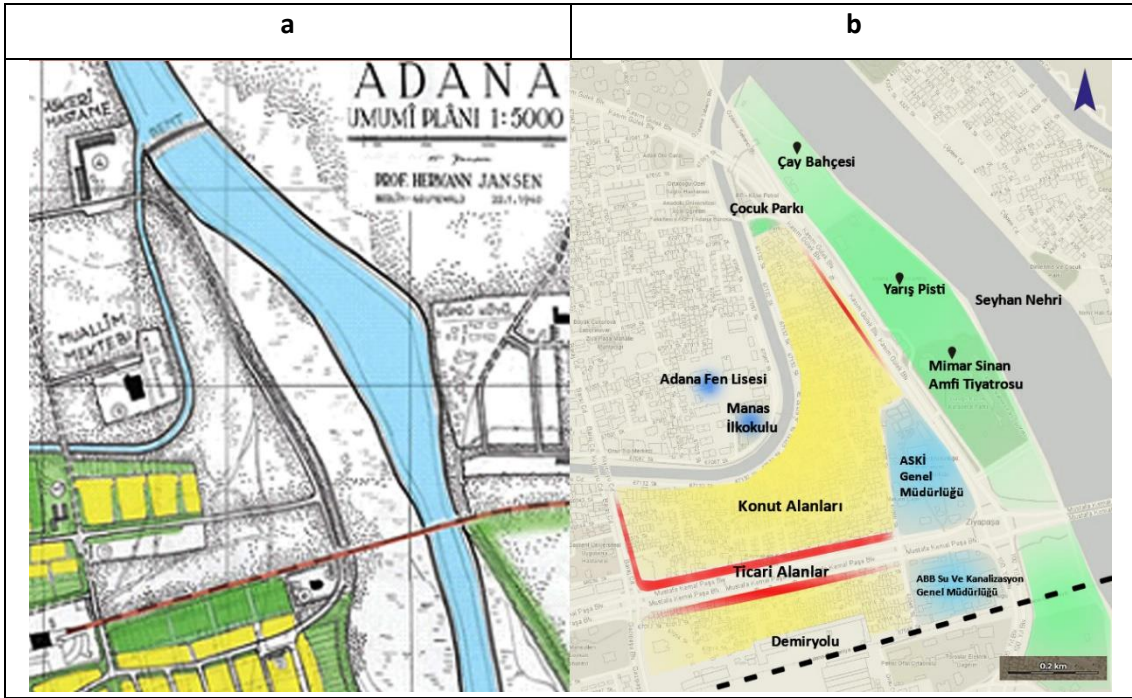
4. Çalışma Alanı

Ziyapaşa Mahallesi, Seyhan ilçesinde, Adana tarihi kent merkezi Tepebağ'ın kuzeyinde, Seyhan Nehri'nin batı kenarında bulunmaktadır. Mahallenin güneyindeki çalışma alanı, kent içerisinde meclis kararıyla kentsel dönüşüm bölgesi ilan edilen 30 yerleşimden birini kapsamaktadır (Zorlu ve Söğüt, 2019, s.1176). Ayrıca bu alan için 2008 yılında Adana Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen "Ziyapaşa Mahallesi-Mimar Sinan Parkı Kesimi Kentsel Tasarım Ulusal Proje Yarışması" bu alanın planlanmasının kentin gelişimi için önemini göstermektedir (Özer, 2009, s.79).

Mahallenin çalışma alanını kapsayan bölümünün güneyinde demiryolu ve demiryoluna ait atölyeler, kuzeyinde sulama kanalı ve Eski Baraj, batısında Bağlar Caddesi ve doğusunda Seyhan Nehri bulunmaktadır. Güneyde bulunan Mustafa Kemal Paşa Bulvarı mahalleyi bölmekte, doğuda bulunan Kasım Gülek Bulvarı, çalışma alanında bulunan tek yeşil alanla mahalleyi ayırmaktadır. Kuzeyde bulunan Kıyıboyu Caddesi ve sulama kanalı ise mahalleyi bölen ve çalışma alanı sınırını oluşturan diğer unsurlardır (Şekil 7).

Şekil 7 Çalışma alanının kent içindeki konumu, yakın çevresi ve sınırları

Şekil 8 a) 1940 tarihli Jansen Planı (Saban, 2017, s. 9, çalışma alanına yaklaştırılmış) b) Çalışma alanındaki kullanımlar

1911’de yeni istasyonun inşası ve kuzeye olan gelişim çeşitli tarla, bağ ve bağ evlerini barındıran bu bölgenin morfolojik değişimini başlatmış, 1940 yılında hazırlanan Jansen planında mahalle için öngörülerde bulunulmuştur. Plana göre Bağlar Caddesi ve sulama kanalının sınırladığı bölgede yeşil alanlarla çevrili yerleşim alanları bulunmaktadır. Bu alanların güneyinde bir yolla ayrılmış dükkânlar, sulama kanalının kuzeyinde ise muallim mektebi planlanmıştır. Günümüzde Kasım Gülek Bulvarı’nın bulunduğu yerde olan yol, askeri hastaneye ulaşmaktadır. Geri kalan bölge için herhangi bir planlama yapılmamıştır. Bunun sebeplerinden bazıları nehir taşkınlarının olması ve öngörülen nüfus artışına göre yapılan planlamanın yeterli olacağı düşüncesidir (Şekil 8a).

Yapılan planlamalara rağmen mahallenin fiziksel gelişimi bu planlara göre olmamıştır. Bu yerleşimlerin önemli bölümü 1-2 katlı gecekondulardan oluşmaktadır. Bağlar Caddesi üzerinde diğer bölgelere göre çok katlı birkaç apartman ve özellikle Mustafa Kemal Paşa Bulvarı üzerinde çeşitli ticari alanlar bulunmaktadır. 1940 planına göre öngörülen askeri hastanenin güneyinde Ortadoğu Hastanesi, muallim mektebinin bulunduğu alanda Adana Fen Lisesi ve Manas İlköğretim Okulu bulunmaktadır. Çalışma alanının kuzeyinde küçük bir park ile Seyhan Nehri kıyısında çeşitli konserler, etkinlikler ve törenlerin düzenlendiği Mimar Sinan Amfi Tiyatrosu, çay bahçesi, yarış pisti gibi çeşitli sosyal-yeşil alanlar vardır (Şekil 8b). Bu alanda yapılaşma olmamasının en büyük sebebi daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi nehir kenarında bulunmanın getirdiği koşullardır.

4.1. Bölgenin Tarihi Süreçte Morfolojik Değerlendirmesi

Ziyapaşa Mahallesi ile ilgili araştırma sürecinde materyal bölümünde bahsedilen kaynakların en eski tarihilerine ulaşılmaya çalışılmış, elde edilen veriler dijital ortamda yenilerek bölgedeki morfolojik değişim nicel verilerle desteklenmiştir.

4.1.1. Çalışma Alanındaki Sokak Dokusunun Morfolojik Dönüşümü

Conzen (1960) bir kentin morfolojik gelişiminin kentsel peyzaj öğeleri üzerinden okunabileceğini belirtmiş ve detaylı bir morfolojik analiz için kenti sokak dokusu, doluluk-boşluk oranı, yapı adası-parcel ilişkileri, bina-parcel ilişkileri bağlamında incelemiştir. Bu özellikler içerisinde ise sokak dokusunun bir kent parçasında en zor değişime uğrayan bileşen olduğunu, bu durumun sokak dokusunun kamusal alan sınırını belirleyen fiziki bir yapı olmasıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir (Şahin ve Saban, 2020, s.731). Conzen'e (1960: 3-5) göre sokak dokusunu oluşturan yapı adaları içerisindeki parseller ve yapıların özel mülkiyet ile olan ilişkileri daha hızlı değişime uğramalarına sebep olmuştur.

Çalışma alanındaki sokak dokusu 1950 yılı hava fotoğrafı özelinde incelendiğinde ana ulaşım akslarının sınırlılığı ve sokakların belirli bölgelerde olduğu dikkat çekmektedir. Bu sokakların batıdaki Bağlar Caddesi ve Kıyıboyu Caddesi olan yollara bağlantısı bulunmaktadır. Bu dokuya bakıldığında çıkmaz sokakların yer aldığı bölgelerin konut bölgeleri olduğunu anlamak mümkündür. Büyük yapı adaları içerisinde organik, dar ve eğrisel olarak gelişen çıkmaz sokakların bulunduğu gözlenmiştir ve ayrıca amorf yapı adaları dikkat çekmektedir (Tablo 1).

1985 yılına gelindiğinde sokak dokusundaki dönüşümün kuzey-güney doğrultusunda gelişmekle birlikte batı yakasından başlayarak doğuya doğru devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu gelişimin daha düzenli bir ızgara sokak sistemiyle ilerlemiş olduğu görülmektedir. Belirli bölgelerde çıkmaz sokakların bulunmasına karşın ızgara plan şemasının uygulandığı sokaklar oluşmuştur. Sokak blokları içerisinde birbirine yakın form ve boyutta sokak blokları dikkat çekmektedir (Tablo 1).

2019 yılında ise kentsel dokunun açılan Mustafa Kemal Paşa Bulvarı'yla parçalandığı, bazı bölgelerde yeni sokak ve çıkmaz sokakların olduğu gözlenirse de sokak dokusunun 1985 yılındaki durumunu büyük ölçüde muhafaza ettiği gözlemlenmektedir (Tablo 1).

Özetlemek gerekirse sokak dokusundaki değişim incelendiğinde uzun yıllar içerisinde kendiliğinden oluşmuş organik sokak dokusunun ve amorf yapı adalarının biçimsel değişimi dikkat çekmektedir. Tablo 1'de görülen sokak dokusu gelişim diyagramında bölge içerisindeki gelişimin doğrusal olmadığı gözlenmiş ve sokak dokusu zaman içerisinde inşa edilen yapıların oluşturduğu çevre düzeni ile orantılı olarak gerçekleştiğinden, bölgedeki dönüşüm sürecinin ana referansı olarak nitelendirilebileceği ortaya çıkmıştır.

Tablo 1 Çalışma alanının 1950,1985 ve 2019'taki sokak dokusu (Beyza Uzay ve Ayşegül Bilgili tarafından hava fotoğrafları ve hâlihazır haritalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.)

YIL	SOKAK DOKUSU
1950	
1985	
2019	

4.1.2. Çalışma Alanındaki Yapı Adası ve Parseller Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

Yapı adası ve parseller arasındaki ilişki 1950 ve 1985 tarihleri için 1944 tarihli kadastro haritası üzerinden, 2019 tarihi için ise 2019 yılına ait kadastro haritası üzerinden incelenmiştir.

Çalışma alanındaki yapı adası-parsel örüntüleri incelendiğinde, 1950 ve 1985 yıllarında yapı adalarının daha büyük ve daha az sayıda olduğu görülmektedir. Alanın batısındaki yapı adaları içerisinde çok sayıda parsel bulunmaktadır. Parseller birbiriyle orantılı olup düzenli bir dağılım göstermektedir. Konut parsellerinin adanın formuna bağlı olarak değişkenlik gösterdiği, ayrıca konut parsellerinin mütevazı boyutlarda olduğu gözlenmiştir. Bu parsellere küçük çıkmaz sokaklarla ulaşım sağlanmıştır. Parsellerin büyük kısmı kuzey-güney yönünde dikdörtgen formda oluşmuştur. Parselin dar cephelerinin sokağa baktığı yapı adaları ince dilimler halinde bölünmüştür. Ancak çıkmaz sokakların olduğu bölümlerde amorf formlu parsellerin oluştuğu dikkat çekmektedir. Alanın doğusundaki yapı adalarının daha az parsel bölündüğü, kuzeyinde ise düzgün bir parselasyon yapılamadığı görülmektedir (Tablo 2).

2019 yılına gelindiğinde ise yapı adalarının sayıca artmasına karşılık parsel sayısında azalmalar olduğu gözlenmiştir. Bunun başlıca nedenleri arasında Bağlar Caddesi'nin doğusundaki bazı bölgelerde yeni yolların açılması gibi imar faaliyetlerinden dolayı alanın kaybedilmesi ve küçük yapı parsellerinin birleştirilerek daha büyük parsellerin elde edilmesi gelmektedir (Tablo 2). Kasım Gülek Caddesi'nin batısında ve kuzeyde kalan bölge, güneyinde yer alan Mustafa Kemal Paşa Bulvarı'nın açılmasıyla oluşmuş yeni parsellerle kıyaslandığında daha düzensiz bir gelişim göstermiştir (Tablo 2).

Tablo 2 Çalışma alanının 1950, 1985 ve 2019 yıllarındaki yapı adası-parcel ilişkisi (Beyza Uzun ve Ayşegül Bilgili tarafından hava fotoğrafları ve hâlihazır haritalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.)

YIL	YAPI ADASI-PARSEL İLİŞKİSİ
1950	
1985	
2019	

4.1.3. Çalışma Alanındaki Bina-Parcel İlişkisinin Değerlendirilmesi

Çalışma alanındaki bina-parcel ilişkileri 1950 yılı için analiz edildiğinde, bu dönemdeki yapıların, kendi içlerinde bahçe alanına sahip daha mütevazı boyutlarda olduğu görülmüştür. 1985 yılı hava fotoğrafında çalışma alanının kuzey bölümü okunamadığından bu kısım plana aktarılamamıştır. 1985 yılında Kıyıboyu Caddesi boyunca binaların kat yükseklikleri 1-4 kat arasında iken yapı adalarının iç kısımlarında kalan binalar 1-2 kat arasında değişmektedir. 1950 yılına kıyasla bu dönemde yapı yoğunluğunun artmış olduğu gözlemlenmiştir. Yeni yerleşim alanlarının yoğun bir şekilde eklenmesi açık-yeşil alanların yatay ve düşey yönde giderek azalmasına yol açmıştır. 1985

yılında Bağlar Caddesi'nin doğusundaki bazı bölgelerde parsellerin küçük olduğu, yapıların taban oturumunun da bu durumla orantılı olduğu görülmektedir.

2019 yılına gelindiğinde ise küçük yapı parsellerinin birleştirilmesi sonucunda parsel boyutlarıyla beraber yapı taban alanları da büyümüştür. 1950 yılında konut ağırlıklı yapılaşma görülürken 2019 yılına gelindiğinde konut alanlarıyla birlikte yeni açılan Mustafa Kemal Paşa Bulvarı üzerinde konumlandırılmış ticari kullanım alanlarının var olduğu hâkim doku artış göstermiştir. Ayrıca Seyhan Nehri kıyısında yer alan Mimar Sinan Amfi Tiyatrosu ve çeşitli rekreasyon alanları konut alanlarıyla birlikte birçok sosyal fonksiyonun bir arada bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 3 Çalışma alanının 1950,1985 ve 2019 yıllarındaki bina-parsel ilişkisi (Beyza Uzay ve Ayşegül Bilgili tarafından hava fotoğrafları ve hâlihazır haritalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.)

YIL	BİNA-PARSEL İLİŞKİSİ
1950	
1985	
2019	

4.1.4. Çalışma Alanındaki Doluluk-Boşluk Oranlarının Değişimi

Çalışma alanına ait 1950 tarihli dolu-boş haritası incelendiğinde, bölgede az sayıda yapı olduğu ve yapılaşmanın batıdaki Bağlar Caddesi üzerindeki varlığı dikkat çekmektedir. Yapılar boyutları itibarıyla konut ve konut dışı (Demiryolu tesisi) fonksiyona sahip yapılar olarak ayırt edilebilmektedir (Tablo 4).

1985 tarihine gelindiğinde, Adana kentinin gelişim süreci başlığında da belirtildiği gibi 1950li yıllarda kentin göstermiş olduğu gelişme özellikleri neticesinde aldığı göç, yapılaşmanın artışında öncü faktörlerden birisi olmuştur. Plan düzleminde görülen yapılaşma oranındaki artışın, üçüncü boyutta da ortaya çıktığı, Bağlar Caddesi üzerinde diğer bölgelere göre çok katlı birkaç binanın inşa edildiği görülmektedir. Betonarme çok katlı yapıların bölgenin dokusunda önemli değişiklikler oluşturduğu, konut kullanımının önemli ölçüde devam ettiği alanda demiryollarına ait tesislerin de yer aldığı dikkat çekmektedir (Tablo 4).

Bölgeye ait 2019 yılı doluluk oranına bakıldığında yapı dokusunda görülen artışın devam ettiği görülmekte ve çalışma alanı; kapasitesinin büyük bir kısmını kullanmış yoğun bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki kentsel doku Mustafa Kemal Paşa Bulvarı ile parçalanmış, bulvar üzerinde çeşitli dükkânlar açılmış ve bulvarın güneyinde bulunan bölgede inşa edilen Adana Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü ve buraya ait tesisler farklı ölçek ve boyutlarıyla öne çıkmıştır. Aynı zamanda Kasım Gülek Bulvarı'nın doğusunda bulunan bölgede inşa edilen Mimar Sinan Açık Hava Tiyatrosu da boyutları itibariyle diğer yapı bloklarından ayrılmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4 Çalışma alanının 1950,1985 ve 2019 yıllarındaki dolu-boş oranı (Beyza Uzay ve Ayşegül Bilgili tarafından hava fotoğrafları ve hâlihazır haritalardan yararlanılarak hazırlanmıştır)

YIL	DOLU-BOŞ ORANI
1950	
1985	
2019	

5. Sonuç

Conzen'in kentsel yerleşim alanlarının dışında, daha az yoğun ve karma arazi kullanımlarının olduğu kuşak biçimindeki alanlar olarak tanımladığı çeper kuşaklar iç, orta ve dış çeper kuşaklar olarak üçe ayrılmaktadır. Günümüze kadar farklı bağlamlarda ele alınan çeper kuşak kavramı bu çalışmada, Adana kentinin gelişimi üzerinden incelenmiştir. Yapılan incelemelerde Adana kentinin planlamalardan önce geliştiği, tampon alanların oluşturulmadığı ve önceliğin konut ihtiyacının karşılanmasına verildiği anlaşılmış, bu sebeplerden dolayı kentin sürekli çeper kuşaklara sahip olmadığı görülmüştür.

Buna göre 1940 yılına kadar olan dönemde Tepebağ Mahallesi ve çevresindeki tarihi merkezde bulunan yapılaşmaları kapsayan bir iç çeper kuşak oluşumundan söz etmek mümkündür. Tarım, sanayi ve tarıma dayalı sanayinin gerçekleşmesiyle 1940'lardan sonra başlayan yapılaşma ve planlamalarla kent, genellikle kuzeye olmak üzere dört yöne doğru gelişmeyi sürdürmüştür. Bu gelişmelere katkıda bulunan farklı kullanımlara sahip endüstriyel-ticari yapılar, Adana Şakirpaşa Havalimanı, İncirlik askeri tesis alanı, Çukurova Üniversitesi ve Alparslan Türkeş Üniversitesi gibi yapıların kapsadığı alanlar, Seyhan Nehri ve gölünün kıyısında bulunan yeşil alanlar orta çeper kuşak karakteri göstermektedir. Kent lekeli ile çevresinde bulunan yerleşimler arasında kitle-boşluk dengesini sağlayacak ve yapılaşmaların çevreye yayılmasını engelleyecek tampon bir bölgenin gelişmemesi ise, dış çeper kuşak karakteri gösterecek alanların oluşmasını engellemektedir.

Yapılan incelemelerde, çalışma alanının kent genelindeki gibi düzensiz yapılaşmaya maruz kaldığı, alanın genellikle konut ihtiyacı için kullanıldığı anlaşılmıştır. 1940 yılına kadar tarla, bağ ve bağ evlerinin bulunduğu alanın 1950 tarihli analizlerinde, ana ulaşım akslarının sınırlı olduğu, belirli bölgelerde oluşan sokaklar ile çıkmaz sokakların varlığı tespit edilmiştir. Yapı adalarının özellikle alanın doğusunda büyük ve az sayıda olduğu, batı bölümündeki parsellerin kuzey-güney doğrultusunda olup dar cephenin sokağa baktığı, çıkmaz sokaklara sahip bazı parsellerin amorf formda olduğu ve alanın batısında yoğunlaşan bahçeli, az katlı konut kullanımları ve güneyde demiryoluna ait kullanımlar görülmüştür. 1985 tarihli analizler incelendiğinde mahallenin gelişimi doğu-kuzeydoğu yönlerindedir. Bu tarihte yapı adalarında bir değişim olmamıştır. Çıkmaz sokaklarla beraber doğu bölümde ızgara sokak sistemiyle, benzer form ve boyutta sokak blokları tespit edilmiştir. 1950 yılına göre alanda konut kullanım yoğunluğu artmış, yeşil alan varlığı azalmıştır. 2019 tarihli analizler incelendiğinde 1985 yılı ızgara sokak dokusu korunmuş olsa da Mustafa Kemal Paşa Bulvarı'nın açılması alanın dokusunu parçalamış, bazı bölgelerde yeni sokak ve çıkmaz sokaklar oluşmuştur. Parsellerin birleştirilerek büyütüldüğü, dolayısıyla yapı taban alanlarının da büyüdüğü görülmüştür. Yapı yoğunluğunun artmaya devam ettiği, alan kapasitesinin büyük kısmının kullanıldığı, özellikle Bağlar Caddesi'nde çok katlı yapıların bulunduğu, Mustafa Kemal Paşa Bulvarı ve Bağlar Caddesi başta olarak ticari alanların oluştuğu belirlenmiştir. Adana Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü'ne ait tesisler ile Seyhan Nehri kenarındaki farklı kullanım alanları konut yoğunluğunu sınırlayan unsurlardır.

Adana kenti ve Ziyapaşa Mahallesi'ndeki çalışma alanının dönüşümleri karşılaştırıldığında çalışma alanı ile kent gelişiminin benzer sorun ve durumlara sahip olduğu görülmektedir. Mahalle, kentin kuzeye gelişiminde öncü bölgelerdendir. Bağ ve tarım kullanımlı yeşil alanlara sahip bölge, kent gelişimiyle paralel olarak değişime uğramıştır. Çalışma alanı, kent genelindeki gibi, hazırlanan planlar dışında gelişmiş ve öncelik konut kullanımına verilmiştir. Ticari alanlar, D-400 karayolu çevresindeki sanayi alanları gibi, çalışma alanındaki yoğun kullanımlı yollar üzerindedir. Çalışma alanının doğusunda, Seyhan Nehri kıyısında bulunan yeşil alan, kentin sahip olduğu orta kuşaklardan birini oluşturmaktadır. Seyhan Nehri kıyısındaki bu yeşil kuşak, yapılaşma engelleriyle beraber içerdiği farklı kullanımlarla konut gelişimini sınırlamıştır. Bu yeşil bölge dışında, kent geneline benzer şekilde, konut kullanımlarından artık kalmış bir çocuk parkı alanın kuzeyinde bulunmaktadır. Tüm bu incelemeler sonucunda çalışma alanındaki fiziksel dönüşümün, kentin gelişme özelliklerini barındırdığını söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Adıgüzel, F. (2014). Kentsel gelişme ile ulaşım etkileşimi: Adana örneği. *Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Altunkasa M. F., Berberoğlu S., Uslu C., (2011). Sosyal Donatı Alanlarının Kentsel Yaşam Niteliği Yönünden Değerlendirilmesi: Kültürel Mekânlar, Açık Alanlar ve Yeşil Alanlar Açısından Adana Kenti İçin Bir Model Önerisi. *Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Çevre Atmosfer Yer ve Deniz Bilimleri Araştırma Grubu Araştırma Projesi*, Proje No: 109Y153.
- ALTUNKASA, M. F., (2004). *Adana'nın Kentsel Gelişim Süreci ve Yeşil Alanlar*. Adana Kent Konseyi Çalışma Grupları Toplantısı, Çevre Çalışma Grubu Bildirisi, Turkey.
- Barke, M. (1990). Morphogenesis, fringe belts and urban size: an exploratory essay, in Slater, T.R (Ed.) *The built form of Western cities*, Leicester University Press 279-97, Leicester.
- Bilsel, C. (2015). Kent Tarihi Araştırmalarında Mekânbilimsel Bir Yaklaşım: Batı'da ve Türkiye'de Kentsel Morfoloji Çalışmalarının Öncülleri. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, (I. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mersin), 59–77. Geliş tarihi gönderen <https://tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/4>.
- Conzen, M. P. (2009). How cities internalize their former urban fringes: a cross-cultural comparison. *Urban Morphology*, 13(1), 29–54. <https://doi.org/10.51347/jum.v13i1.3946>.
- Conzen, M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis. *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, 27, iii–122. <https://doi.org/10.2307/621094>.
- Çetinkaya, U. B. (2009). Adana Kentsel Alanının Tarihi Süreç ve Çevre Düzeni Planı Çerçevesinde İncelenmesi. *TMMOB Şehir Plancıları Odası süreli yayını*, 1.
- Gu, K. (2010), Exploring the fringe belt concept in Auckland: An urban morphological idea and planning practice. *New Zealand Geographer*, 66: 44-60. <https://doi.org/10.1111/j.1745-7939.2010.01169.x>
- Hopkins, M. I. W. (2011). The ecological significance of urban fringe belts. *Urban Morphology*, 16(1), 41–54. <https://doi.org/10.51347/jum.v16i1.3967>.
- Kubat, A. S., Ünlü, T., & Kuru, Özge. (2022). Tarihi Yarımada İç Çeper Kuşak Alanlarının İncelenmesi: Konstantin Surları. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, (III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara), 397–412. Geliş tarihi gönderen <https://tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/131>.
- Louis, H. (1936) 'Die geographische Gliederung von Gross-Berlin', in Louis, H. And Panzer, W. (eds) *Länderkundliche Forschung: Festschrift zur Vollendung des sechzigsten Lebensjahres Norbert Krebs*, Stuttgart: Engelhorn, 146-71.
- Lynch, K. (1993) *The Image of the City*, (22nd printing), Boston: MIT Press.
- Özer, M. N. (2009) Adana Büyükşehir Belediyesi Ziyapaşa Mahallesi-Mimar Sinan Parkı Kesimi Kentsel Tasarım Ulusal Proje Yarışması, *TMMOB Şehir Plancıları Odası Planlama Dergisi*, 2009/1, s.79.
- Poëte, Marcel (1924–1931) *Une vie de cité. Paris, de sa naissance à nos jours*, A. Picard, Paris.
- Saban, D. (2010) "Hermann Jansen'in Adana Planları", *Güney Mimarlık*, Aralık 2010, Sayı: 2, s: 46-52.
- Saban D. (2017) *Geleneksel Adana 1: Mahalleler, Sokaklar, Binalar*, Akademisyen Kitabevi, s:18-24.
- Salıcı, A. (2009), Çatalan baraj gölü-deli burun aksında Seyhan nehrinin yeşil koridor potansiyelinin araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi*.
- Şahin, B. B. & Saban, D. (2020). Adana Tarihi Kent Merkezinde Morfolojik Bir Okuma: Abidinpaşa Caddesi Örneği. *İDEALKENT*, 11 (30), 717-746. DOI: 10.31198/idealkent.676421.
- Ünlü, T., & Baş, Y. (2015). Mersin'de Morfolojik Süreçlerin Değerlendirilmesi. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, (I. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Mersin), 14–30. Geliş tarihi gönderen <https://isufturkey.org/index.php/tnum/article/view/2>.
- Whitehand, J. W. R. (1967). Fringe Belts: A Neglected Aspect of Urban Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 41, 223–233. <https://doi.org/10.2307/621338>.
- Whitehand, J. W. R. (1972). Building Cycles and the Spatial Pattern of Urban Growth. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 56, 39–55. <https://doi.org/10.2307/621541>.
- Whitehand, J.W.R. (1981). The Urban Landscape: Historical Development and Management Papers by M.R.G. Conzen. *Academic Press*, 166s.
- Whitehand, J. W. R. (1988). Urban fringe belts: development of an idea. *Planning perspectives*, 3(1), 47-58.
- Whitehand, J. W. (2001). British urban morphology: the Conzenion tradition. *Urban morphology*, 5(2), 103-109.

Yeğın, M., 1998. *Göçün Adana'nın kentsel Gelişimine Etkileri*. Metropolitan Alanlar Planlama Sorunları I. Sempozyum Bildirileri. Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir Bölge Planlama Bölümü, İstanbul. ISBN 975-461-215-3, 85-95 s.

Zorlu, F. & Söğüt, İ. (2019). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Kentsel Planlama Pratiğinin Dönüşümü: Adana Örneği. *İDEALKENT*, 10 (28), 1158-1183. DOI: 10.31198/idealkent.648288.

İnternet Kaynakları

[1] Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı (2023/03). *Mersin-Adana Planlama Bölgesi*. <https://mpgm.csb.gov.tr/mersin-adana-planlama-bolgesi-i-82221>.

[2] Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı (2023/03). *Corine Projesi*. <https://corinecbs.tarimorman.gov.tr/>.

Kentsel Mekanın Uyarlanabilirlik Potansiyelinin Tipo- morfolojik Yaklaşımlar ve Hiyerarşik Düzeyler Ekseninde İncelenmesi

Melike Yenice¹

Özet

20. yüzyılın başında modern dönem etkisinde gelişen kentsel tasarım yaklaşımlarında; kentin işlevsel olarak programlara ayrılması, bağlamdan ve zamandan bağımsız fiziksel bir nesne olarak ele alınması; kentlerin tek tipleşmesi, kimliğini yitirmesi gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Modern şehircilik pratiğinin kent dokularında meydana getirdiği olumsuz etkiler 1950'li yıllarda tartışılmaya başlanmış, eleştirel bakış açıları geliştirilmiştir. Bu dönemde 'belirsizlik' 'görecelilik' 'öngörülemezlik' kavramları ekseninde, kentin birey ve zaman odaklı morfolojik yapısına vurgu yapıldığı, organik ve evrimsel bir sürece işaret eden tipo-morfolojik ve morfo-genetik yaklaşımların tartışmaya açıldığı görülmektedir. Küreselleşme ile birlikte zamanın ve değişim hızının baskın olduğu günümüz çağında bu kavramların planlama ve mimari disiplinlerdeki önemi yadsınamaz olmuştur. Öngörülebilirliğin ötesinde ilerleyen değişim hızı ve beraberinde getirdiği yeni koşul ve ihtiyaçlar; kent mekânının homojen ve değişmeyen kontrolünden çok; belirsiz ve değişen koşullara karşı uyarlanabilirlik² potansiyeli yüksek; açık uçlu, esnek ve değişebilir mekânsal kurguları tartışmaya açmayı gerekli kılmaktadır. Çalışma kentin süreç içinde gelişen yeni koşul ve ihtiyaçlara göre yeniden örgütlenebilme yetisinin- bu anlamda uyarlanabilirlik potansiyelinin- örüntüsel yapısını yeniden kazanabilmesi ile mümkün olduğu hipotezi üzerine kurulmuştur. Kentin dokusal yapısında değişebilirliği sağlayan; kenti oluşturan öğeler arasındaki hiyerarşik katmanlar ve bu katmanların birbirleri ile dinamik ve yeniden örgütlenebilmeye açık ilişkisel kurgusudur. Bu amaçla çalışmada kenti birbirleri ile ilişkili hiyerarşik katmanlardan oluşan organik bir bütün olarak ele alan tipomorfolojik ve morfogenetik yaklaşımlar incelenmekte ve bu yaklaşımların mimari ölçekteki karşılığı olarak John Habraken'in SAR Grubu ile birlikte kentsel doku üzerine geliştirdikleri çalışmalar ele alınmaktadır. Kuramsal alanda incelenen bu yaklaşımların ortak noktaları ve ana ilkeleri üzerinden kentin uyarlanabilirlik potansiyelini arttıran nitelikleri üzerine çıkarımlar sunulmaktadır. Çalışmanın örneklem bölümünde ise SAR Grubunun geliştirdiği yaklaşımlar ekseninde 1970'li yıllarda gerçekleştirilmiş olan kentsel doku ölçeğinde 2 proje uyarlanabilirlik potansiyeli bağlamında ortaya konan ilkeler üzerinden incelenmektedir. Kentsel dokunun değişim sürecinin de okunmasıyla önerilen ilkelerin karşılıklarının değerlendirilmesi ve somut verilerin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hiyerarşik düzeyler, Kentsel örüntü, SAR Grubu-Açık Yapı Yaklaşımı, Tipo-morfoloji, Uyarlanabilirlik

1. Giriş

20. Yüzyılın ikinci yarısında kentlerin tek tipleşmesi ve monotonluğuna yönelik eleştiriler, planlama yazınına 'belirsizlik' ve 'tahmin edilemezlik' kavramlarını entegre etmiştir. Küreselleşme ve beraberinde getirdiği sosyal - kültürel değişimler, çevresel iklim değişiklikleri, bireysel çeşitlilik, bireylerin tercih ve ihtiyaçlarının değişebilirliği üzerine tartışmalar mekân üretimi alanında da karşılığını bulmaktadır. Öngörülebilirliğin ötesinde ilerleyen değişim hızı ve beraberinde getirdiği

¹ Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık, melike.yenice@kocaeli.edu.tr

² Uyarlanabilirlik kavramı İngilizce 'Adaptability' kavramının karşılığı olarak ele alınmaktadır.

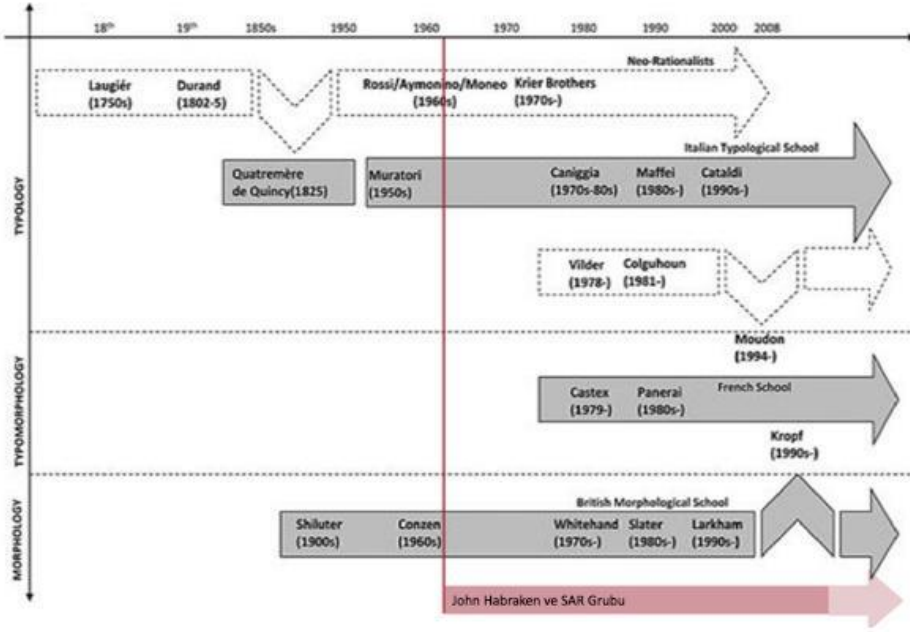

yeni koşul ve ihtiyaçlar; kent mekânının homojen ve değişmeyen kontrolünden çok; değişen koşullara karşı uyarlanabilirlik potansiyeli yüksek, açık uçlu, esnek mekânsal kurguları tartışmaya açmayı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle öncelikle, kentin; bina, sokak, parsel gibi öğelerin bütünleşmesi ile oluşan örüntüsel yapısı üzerine geliştirilen morfolojik, tipo-morfolojik ve morfo-genetik yaklaşımların incelenmesi önem kazanmaktadır.

Kentsel morfoloji, kenti kültürel gelenekler ekseninde, sosyal-ekonomik ve fiziksel koşullar etkisinde biçimlenen insan eylemlerinin birikimi ve bütünleşmesi olarak ele almaktadır. Tipo-morfoloji ise kentin birey ve zamandan bağımsız fiziksel bir nesne olarak düşünülmeceğini vurgulayarak, kentsel mekânı sürekli değişim ve evrim halinde olan dinamik ve canlı sistemler olarak kavramsallaştırmaktadır. Kentin bir makine olarak görüldüğü anlayıştan kentin bir organizma olarak görüldüğü anlayışa evrilen bakış açısı ise morfogenetik kavramının araştırma alanını tariflemektedir. Bu tanımlardan izlenebileceği gibi kentsel morfolojinin araştırma nesnesi kentsel örüntüdür ve kentsel örüntü; mekânın farklı ölçeklerde, farklı katılımcılar tarafından, farklı zaman dilimlerinin beraberinde getirdiği yeni amaç ve gereksinimler doğrultusunda biçimlendirilmesi ile oluşmaktadır. Kentsel örüntünün bileşenleri olan öğeler, bireylerin eylem ve müdahaleleri ile şekillenmekte, süreç içinde gelişen farklı koşul ve bağlama uyarlanabilirlik sağlanabilmektedir.

Kentsel örüntüyü oluşturan öğeleri hiyerarşik seviyeler olarak tanımlama ve bu seviyelerin ilişkiselliği ve dinamik süreci ile organizma benzeri evrimsel yapıya kavuşabileceği fikri; kentsel morfoloji üzerine iki ana akımı temsil eden M.R.G. Conzen ve Saverio Muratori tarafından kuramsallaştırılmıştır. Conzen kenti 3 hiyerarşik düzey (bina, sokak ve parsel) olarak tariflemiş; Muratori ve Giafranco Cannigia ise yapı (edificio), yapı grupları (tessuto), kent (citta) ve bölge (territorio) olarak 4 hiyerarşik düzey olarak tanımlamıştır. Aynı zaman diliminde modern kente Conzen ve Muratori ile benzer eleştirel yaklaşımlar geliştiren Habraken de yaşama mekânının zamana ve bireye göre uyarlanabilir olduğu bir sistem önerisi olarak SAR Grubu ile birlikte 'Açık Yapı' ve 'Hiyerarşik Düzeyler Organizasyonu' yaklaşımını sunmuş, kentsel ölçekte geliştirilmiş yaklaşımların kentsel doku – bina ölçeğindeki karşılıklarını araştırmıştır. (Şekil-1) Habraken ve SAR Grubu yapıli çevreyi 5 düzey (level) (Kent Birimi Düzeyi, Doku Düzeyi, Destek Düzeyi, Konut Birimi Düzeyi ve Dolgu Düzeyi) olarak tanımlamaktadır.

Kentsel mekânın zamana ve bağlama göre uyarlanabilirlik potansiyelini arttıran unsurların neler olduğu üzerine çıkarımlar geliştirmeyi hedefleyen bu çalışmada, öncelikle kenti organik bir sürecin parçası olarak gören tipomorfolojik yaklaşımlar incelenecek, bu yaklaşımlara John Habraken'in SAR Grubu ile birlikte geliştirdiği 'Hiyerarşik Düzeyler Organizasyonu' yaklaşımının eklenilebilirliği üzerine bir tartışma aralığı açılacaktır. Kentin değişebilirliğinin örüntüsel ve hiyerarşik kurgunun yeniden sağlanması ile mümkün olabileceği noktasında hemfikir bu yaklaşımların ortak noktaları ve ana ilkeleri üzerinden kentin uyarlanabilirlik potansiyelini arttıran nitelikleri üzerine çıkarımların sunulması hedeflenmektedir. Kuramsal alandaki bu araştırmaların ve ortaya konan ilkelerin pratik alandaki karşılıkları için ise SAR Doku Yöntemi ile 1970'li yıllarda geliştirilmiş 2 proje incelenerek, yapıların süreç içindeki değişimleri ve uyarlanabilirlik potansiyelleri üzerine somut verilerin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Şekil 1 Tipoloji, Tipomorfoloji, Morfoloji Kavramına Yönelik Kronolojik Diyagramda John Habraken ve SAR Grubunun Dönemsel Konumu

2. Kentsel Mekanın Örüntüsel ve Hiyerarşik Yapısının Uyarlanabilirlik Potansiyeli Bağlamında İncelenmesi

Kentsel mekânı; bağlamından kopuk, değişime kapalı, homojen ve tüm bileşenleri sabit ve ilişkisiz fiziksel nesnelere bütünü olarak algılama ve tasarlama hali, mekânın öngörülemez yeni koşullara ve değişen gereksinimlere yanıt vermesini engellemektedir. Günümüz bireysel gereksinimlerin ve yaşama koşullarının çok hızlı değiştiği küreselleşme çağında, değişime yanıt verebilecek mekânsal yaklaşımların önemi giderek artmakta, araştırma alanı bina ölçeğinden kent ölçeğine kadar genişlemektedir. Kenti; birbiri ile ilişkili bina, sokak, parsel gibi alt öğelerden oluşan ve zaman içinde gelişen koşullara anlık tepki verebilen, örüntüsel ve dokusal bir organizma olarak algılayan alternatif yaklaşımlar gelişmektedir.

2.1. Kentsel Ölçekte Tipomorfolojik Yaklaşımların Uyarlanabilirlik Potansiyeli Bağlamında İncelenmesi

Tipomorfoloji; kentin fiziksel ve mekânsal yapısına odaklanarak, kenti oluşturan öğelerin (bina, sokak, açık alan vb.) kurgulanışını, birbirleriyle ilişkilerini incelemekte ve gruplandırmakta; bu grupların süreç içinde geçirdiği değişimleri ortaya koymaktadır. Tipomorfolojik analiz; kent formunun algılanmasında en küçük yapı biriminden en geniş kent düzeyine kadar tüm ölçeklerdeki öğeleri birbirleri ile ilişkili olarak incelemekte; kenti oluşturan öğeler birbirini etkileyen ve bütünleyen organik bir sistemin parçaları olarak ele alınmaktadır. Bu sistem aynı zamanda onu kullanan ve eylemleri ile üreten bireyler ile diyalektik bir ilişkiye referans vermektedir. Zaman içinde değişebilirliği sağlayan; kenti oluşturan öğeler arasındaki hiyerarşik katmanlar ve bu katmanların birbirleri ile dinamik ve yeniden örgütlenebilmeye açık ilişkisel kurgusudur.

Uyarlanabilirlik ise; kelime anlamı olarak 'belirli bir koşula uygun olma hali' ve 'yeni koşullar altında değişim ve dönüşüm gösterebilme kabiliyeti'³ olarak tanımlanmaktadır. Uyarlanabilir tasarım yaklaşımı; kentin yapısı ve kimliğini kaybetmeden, bileşenlerinin zaman içinde dönüşümüyle

³ Uyarlanabilirlik kelimesinin anlamı 'adaptability' kelimesinin karşılığı olarak Webster's New World Dictionary'den alınmıştır.

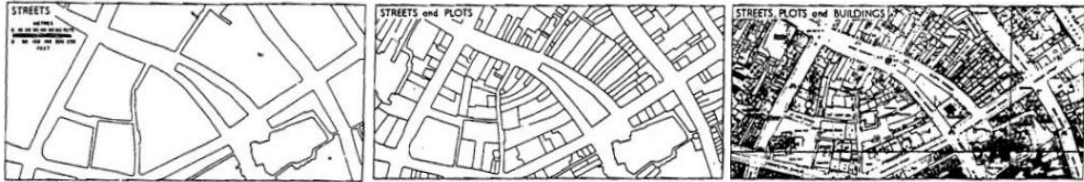

yeni koşul ve bağlama göre dönüşebilme yetisini tariflemektedir. Bireyi ve zamanı bünyesine katarak değişebilirliği hedefleyen uyarlanabilir tasarım unsurlarının, tipomorfolojik bakış açısı ekseninde ele alınmasının nedeni sahip oldukları bu paralel yaklaşımlar olmuştur. Tipomorfolojik yaklaşımı morfolojik yaklaşımlardan ayıran ve uyarlanabilir bir sistem kurgusuna referans veren 3 temel özelliği Moudon tarafından şu şekilde aktarılmaktadır: Birincisi; tip kavramına yapı ve çevresindeki bağlantılı açık alanları bir bütün olarak ele alarak (kent dokusunun en küçük birimi olan arsa ya da parsel kavramı ile) yaklaşması, ikincisi; bu yaklaşım ile yapı ölçeği ve kent ölçeği arasında bağlantı kurması ve sonuncusu; ortaya koyduğu tip tanımlamasının morfolojik değil zamana bağlılığından ötürü (zaman içinde gerçekleşen başlangıç, üretim, kullanım ve değişim) morfogenetik olarak nitelendirmesidir (Moudon, 1994).

Çalışmada incelenen tipomorfolojik yaklaşımların teorik çerçevesi, çalışmanın konusu kapsamında kenti örüntüsel ve hiyerarşik öğeler olarak ele alan yaklaşımlar olarak sınırlandırılmış ve özetlenmiştir.

2.1.1. İngiltere’de Conzen Ekseninde Gelişen Tipomorfolojik Yaklaşımlar ve Hiyerarşik Düzeyler

M.R.G. Conzen’a⁴ göre kent, önemli tarihi dönemlerin izlerini taşıyarak bugüne ulaştıran bir katmanlar dizisi olarak tariflenmektedir. Kentin oluşumunu ve tarihi süreç içinde gelişimini aktarmak amacıyla birbirini bütünleyen sokaklar, binalar ve parseller olmak üzere 3 hiyerarşik öğeden bahsetmekte; tutarlı bir bütün olarak kentin, farklı kararlılık düzeylerinde -alt, orta ve üst ölçekte- üretilen kentsel öğelerin birbirinin içine geçip bütünleşmesi ile oluştuğunu belirtmektedir. (Şekil 2) Bu kentsel öğelerin ürettiği morfolojik bölgelerin birbirine bağlı bir şekilde kenti üretmesi ise ‘morfolojik bölgelerin hiyerarşik olarak iç içe geçmesi’ (hierarchical nesting of morphogenetic regions) olarak tanımlanmıştır. Conzen’e göre şehir haritası (town plan), bina dokusu (building fabric) ve arazi kullanımının (land utilization) farklı biçimlerde bir araya gelerek oluşturdukları karmaşık düzen, kent içinde birbirine benzeyen morfolojik birimleri oluşturmaktadır.

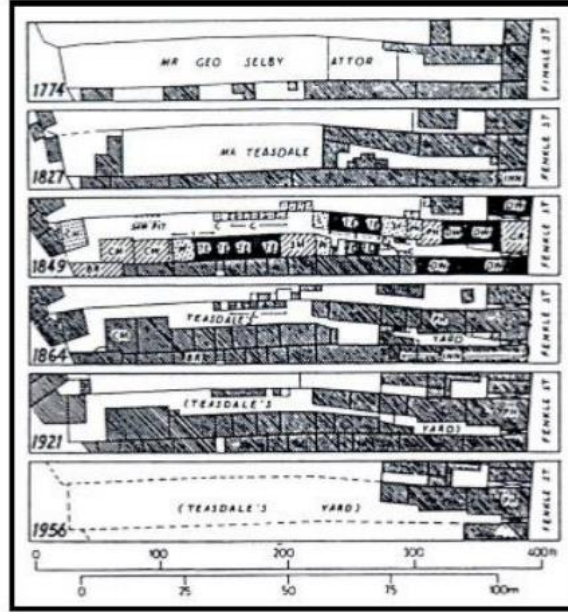
Şekil 2 Conzen’in Kenti Oluşturan 3 Hiyerarşik Öğesi: Sokaklar, Binalar, Parseller

Conzen, kent formuna dair analizine kent formunun en küçük birimi olarak nitelendirdiği parsel ile başlamaktadır. Kenti oluşturan 3 öğenin (sokak, bina, parsel) birleşiminin bir hüresel birimi oluşturduğunu, tarihsel süreçte meydana gelen değişimlerin bu birim üzerinden okunabileceğini ifade etmektedir. Parsel tipolojisi olarak kavramsallaştırılabilecek olan bu çalışmalar, tipoloji ile morfoloji arasındaki ilişkiyi kurarak tipomorfoloji kavramına yön vermiştir (Moudon, 1994). Conzen ayrıca ‘parsel evrimi’ (burgage cycle) kavramından bahsetmektedir (Şekil 3). Burada en küçük hüresel birim olarak adlandırdığı parselde süreç içinde gözlenen fiziksel değişimleri aktarmakta; zaman içinde gelişen farklı koşullara bağlı olarak değişikliklerin gözlemlenmesi ve fiziksel değişimin boyutlarının ortaya konması amaçlanmaktadır. Kentin farklı bölgelerinde bulunan formlar, kullanımlar ve konfigürasyonlardaki varyasyonları tanımlamak için ise şehir planının kompozitliği kavramını kullanmaktadır. Farklı plan birimlerinin, var olan koşulların sosyoekonomik sürecinden ve

⁴ M.R.G. Conzen, Alman asıllı bir coğrafyacısıdır. Almanya’da eğitim gördükten sonra, savaş yıllarındaki güçlü yönetimin baskısından uzaklaşmak amacıyla İngiltere’ye göç eden Conzen, bir yandan Newcastle Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olurken, diğer yandan kent morfolojisi alanındaki çalışmalarına devam etmiştir (Moudon, 1997).

tarihsel farklılıklardan kaynaklandığını ifade etmekte, bu anlamda kentin zamanın koşullarına uyarlanabildiğini savunmaktadır.

Şekil 3 Conzen'in Parsel Evrimi 'Burgage Cycle' kavramı, Alnwick Kenti çalışması (Moudon, 1994)

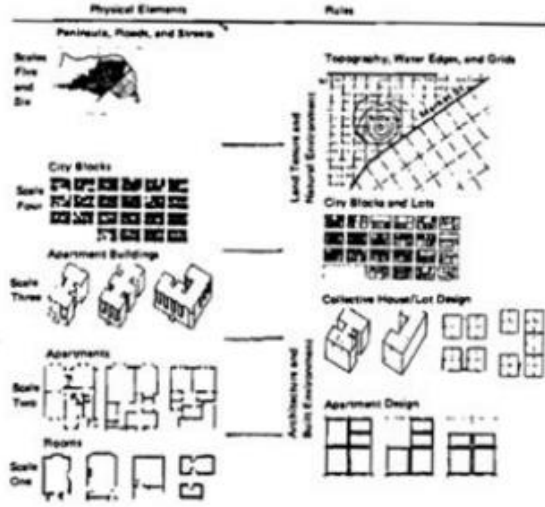
2.2.2. İtalya'da Muratori ve Caniggia Ekseninde Gelişen Tipo-Morfolojik Yaklaşımlar ve Hiyerarşik Düzeyler

İtalya'da, tipomorfolojik çalışmalar, 1940'larda modern mimarinin mevcut yaşam alanları ve şehirler üzerindeki yıkıcı etkilerine karşı söylemleri ile bilinen Saverio Muratori⁵ ekseninde geliştirilmiştir. Muratori ve devamında Cannigia⁶, kentin orijinal durumu ve süreç içindeki değişimlerini analiz etmekte; yapılı çevrenin oluşumunun ve dönüşümünün altında yatan temel organizmaları (öğeler ve süreçler) tanımlamaktadır.

Muratori'nin devamında çalışmalar gerçekleştiren Caniggia, çevreyi birbirine bağlı ve ilişkili olarak inşa edilmiş nesnelere / öğelere (elements) olarak tariflemektedir. Bu nesnelere ise; yapı (edificio), yapı grupları (tessuto), kent (citta) ve bölge (territorio) olarak adlandırmakta ve kenti hiyerarşik elemanlara ayırmaktadır. Caniggia'ya göre kentin oluşumu ve değişimi, tip kavramının zamana ve mekâna bağlı olarak uğradığı dönüşüme bağlıdır. Muratori gibi, fiziksel çevreyi sabit bir obje değil işleyen bir süreç olarak nitelendiren Cannigia, kentin farklı ölçeklerde çalışan elemanlarının değişebilirliği sağladığını ifade etmektedir. Bu anlamda yapılı çevrenin modüleritesini (elemanların birbirine nasıl yerleştiğini) ve ölçeklenmesini (elemanların birbirine nasıl uyum sağladığı) vurgulamaktadır (Şekil 4). Yapı öğelerinin modüler olarak parçalanması değişebilirliği sağlarken, bireyler tarafından okunabilirliği ve uygulanabilirliği arttırılmaktadır. Kentin farklı ölçeklerde hiyerarşik öğelere ayrılması ise, değişim olurken kentin kimliğinin devamlılığını sağlamaktadır. Kentin gelişim sürecine odaklanan Caniggia, kentin ve diğer düzeylerin insan eylemi ve çevre arasındaki aktif bir ilişki sonucu oluşan dinamik yapısını vurgulamaktadır.

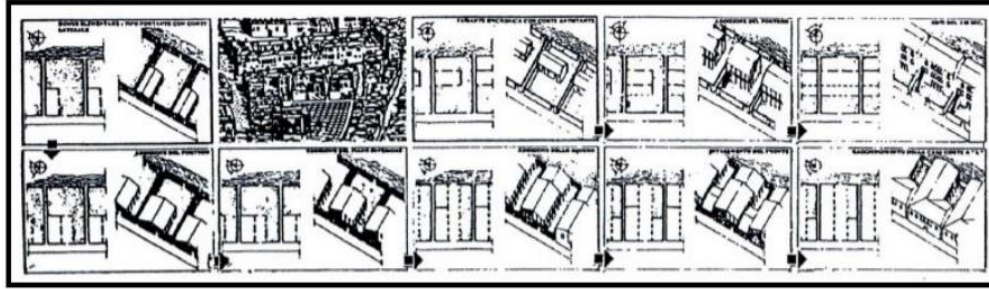
⁵ 1950'lerde Venedik Üniversitesi'nde, ardından 1964'ten sonra Roma Üniversitesi'nde ders veren Muratori, bir filozof, araştırmacı ve uygulayıcı olarak, İtalyan mimarisindeki tipomorfolojik eğilimin öncüsü olarak tanınmaktadır.

⁶ Gianfranco Caniggia ilk kez 1963'te Como şehrinin tarihini yayınlamakla Muratori'nin çalışmalarını devam ettirmiştir. Caniggia daha sonra İtalya, Sicilya, Kuzey Afrika ve kuzey Avrupa'daki şehirlerin sayısız ampirik çalışmasını, diğer planlamacılar ve mimarlarla iş birliği içinde gerçekleştirmiştir.

Şekil 4 Yapılı Öğelerde Modülerite (Moudon, 1986)

Cannigia'nın tipolojik süreç çalışmasına ilişkin sunulan örnek (Şekil-5) ilkel domusun bir Orta Çağ avlu evine aşamalı dönüşümünü göstermektedir. Temel domus tipinin ön ve yan avlusu bulunmaktadır; on üçüncü yüzyıl boyunca eklemeler yapılarak yapının oluşan gereksinimlere uyarlanabilirliği sağlanmıştır.

Şekil 5 Cannigia'nın yapılar üzerindeki tipolojik süreç çalışması (Moudon, 1994)

2.2.3. John Habraken ve SAR Grubu 'Açık Yapı' ve 'Hiyerarşik Düzeyler Organizasyonu' Yaklaşımının Tipomorfolojik Çerçeve Yorumlanması

Conzen ve Muratori gibi 1950'li yıllarda tek tip konut üretimine, toplu konut yapım sistemine ve kentlerin monotonluğuna karşı geliştirdiği eleştirel yaklaşımların sonucunda Habraken, 1961 yılında 'Destekler: Toplu Konutlara Bir Alternatif' kitabını yayımlamıştır. N. J. Habraken'e göre, insanlar ve içinde yaşadıkları formlar arasındaki yakın ve bitmeyen etkileşim, yapılı çevreyi benzersiz bir şekilde tanımlamaktadır. Zamanla büyümekte ve değişmekte olan yapılı çevrenin, bir ürün/eserden çok bir organizmaya benzediğini ifade etmektedir. Yapılı çevrenin dayanıklılığı ve aşkınlığı, yalnızca sürekli değişim olduğu için mümkündür. Bu bağlamda, yapılı çevre organikdir: tek tek hücrelerin sürekli yenilenmesi ve değiştirilmesi, onu koruyarak kalıcılık yeteneği kazandırır... Yapay ve doğal olan tüm karmaşık fenomenler gibi yapılı çevre, parçalarını dönüştürerek dayanır (Habraken, 1998).

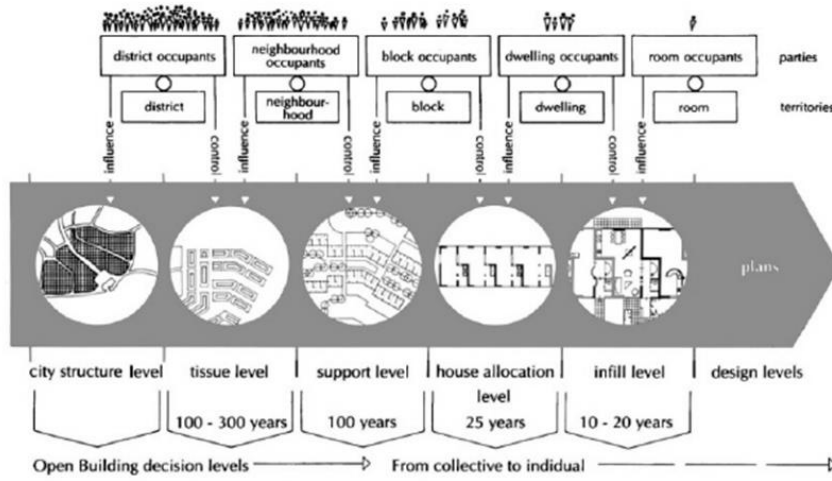
Birey ve yaşama mekânı arasında 'doğal bir ilişkinin' olduğu ve bireyin kendi çevresini doğal olarak oluşturması gerekliliğini vurgulayan Habraken, yaşama mekânının zamana ve bireye göre uyarlanabilir olduğu bir sistem önerisi olarak SAR Grubu (Stichting Architecten Research)⁷ ile birlikte

⁷ SAR Grubu 1964 yılında John Habraken tarafından Eindhoven Teknik Üniversitesi'nin mimarlık bölümünde John Turner, Christopher Alexander gibi üyelerin de katılımıyla kurulmuştur. Habraken'in geliştirdiği Destekler fikri üzerine çalışma ve araştırmalar esnek konut

'Açık Yapı' ve 'Hiyerarşik Düzeyler Organizasyonu' yaklaşımını geliştirmiştir. Açık yapı yaklaşımı, yapılı çevrenin ölçeksel olarak farklı düzeylere ayrılması fikrine dayanmaktadır. Hiyerarşik düzeyler organizasyonu olarak kavramsallaştırılan bu sistem, çevreyi 5 düzey (level) (Kent Birimi Düzeyi, Doku Düzeyi, Destek Düzeyi, Konut Birimi Düzeyi ve Dolgu Düzeyi) olarak tanımlamaktadır (Şekil 6). Bu yaklaşımda bina organik bir sistemin parçası olarak görülmektedir; daha üst ölçekteki (doku ve kent) ve daha alt ölçekteki (mobilya) düzeylerle bir bütün olarak çalıştığı ifade edilmektedir. 'Hiyerarşik Düzeyler Organizasyonu' yaklaşımı sabit ve değişebilir katmanlar arasında ayırım yaparak üst düzeydeki elemanlar sabit kalırken alt düzeydeki elemanların değişebilirliğine imkan tanıdığı için değişebilirliği/uyarlanabilirliği mümkün kılan bir yöntem olarak benimsenmiştir.

Habraken tarafından bu yaklaşımın gelişiminde ana odak noktaları, yapılı çevrenin farklı ölçeklerde düzeylere ayrılması -müdahale alanlarının belirlenmiş olması- fikri ile kullanıcı / bireylerin tasarım kararlarına katılabilmesi ve hiyerarşik düzeylerin birbirinden ayrılması fikri ile farklı zaman dilimlerinde kentin değişebilirliğinin / uyarlanabilirliğinin sağlanması düşünceleri olmuştur.

Şekil 6 John Habraken ve SAR Grubu-Hiyerarşik Düzeyler Organizasyonu

2.2. Kentsel Mekanın Uyarlanabilirlik Potansiyelini Arttıran Nitelikleri

Kenti hücreli bileşenlerden oluşan dokusal bir bütün olarak gören ve bu anlamda uyarlanabilirliğe ve zamansallığa açan yaklaşımları ile Conzen, Muratori, Caniggia ve Habraken ekseninde gelişen yaklaşımlar önceki başlıkta aktarılmıştır. Bu başlıkta, kentsel mekânın değişim sürecine ve bu süreçler içinde ortaya çıkan yeni koşul ve bağlamlara uyarlanabilirlik potansiyelini arttıran özelliklere yönelik ortak yaklaşımlar özetlenmektedir.

Örüntüsel Yapı

Modern şehircilik pratiğinin bir sonucu olarak kentin işlevsel olarak parçalanması; kentsel ölçeğin planlamacılar tarafından, bina ölçeğinin ise mimarlar tarafından ele alınması kentsel öğelerin birbirlerinden bağımsız fiziksel nesnelere yapıy bir kurguda bir araya gelmelerine neden olmuş, bu durum pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Kentin yapısının kurgulanması ve kentsel mekânın biçimlendirilmesi ile ilgili sorunların özünde, kentin parça-bütün ilişkisi içinde oluşan tutarlı bir bütünlük olarak kavranmaması, tekil ve çevresiyle bağlantıları olmayan ya da zayıf olan kentsel

tasarım ve yapımının geliştirilmesi üzerine devam etmiştir. 1970'li yıllar ile birlikte ise konut ölçeğinde geliştirilen çalışmalar kentsel doku ölçeğinde devam ettirilmiş ve 'SAR73 Doku Metodu' önerisi sunulmuştur.

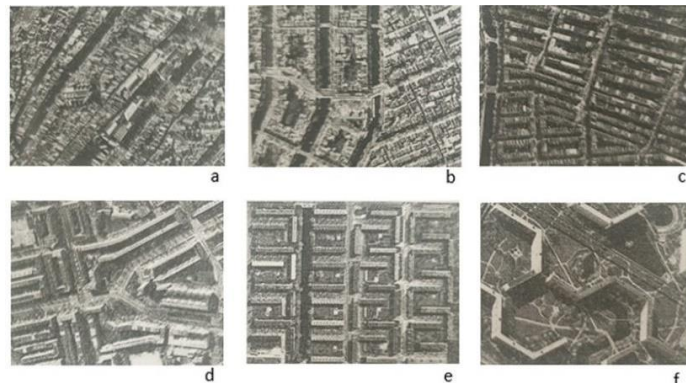

çevrelerin üretilmesinin ön planda tutulması yatmaktadır (Ünlü, 2018). Kentin doğal örüntüsel yapısı, sahip olduğu alt bileşenleri ile mekânın farklı ölçeklerde, farklı katılımcılar tarafından, farklı zaman dilimlerinin beraberinde getirdiği yeni amaç ve gereksinimler doğrultusunda biçimlendirilebilmesini mümkün kılmaktadır. Kent ancak birbiri ile ilişkili hücrel birimlerden oluşan örüntüsel ve organik bir sistem olarak algılandığında değişime yanıt verebilmektedir. SAR Grubunun da üyesi olan Christopher Alexander, geleneksel kent dokusu üzerine yaptığı incelemelerde, değişebilirliği mümkün kılan faktörün yerel kimliğe dayanan 'örüntü dili' (pattern language) olduğunu ifade etmektedir. Kentin üst ölçekten alt ölçeğe tüm kararlılık düzeylerinde parça-bütün ilişkisi içinde örgütlenmesi ile bir örüntü dilinin oluşabileceği böylelikle evrimsel bir süreci işaret edebileceği fikri vurgulanmaktadır.

Hiyerarşik Düzeylerin Varlığı / İlişkiseliliği

Kentin örüntüsel yapı kurgusunu, birbirleri ile ilişkili öğeler oluşturmaktadır. Karmaşık sistemler üzerine çalışan Herbert Simon, hiyerarşik sistem için, "temel alt sistemin en düşük düzeyine erişinceye kadar, yapıda hiyerarşik düzey içinde sıra ile oluşan alt sistemler arasındaki ilişkilerden ortaya çıkan sistem" tanımını yapmaktadır (Simon, 1962). Düzeylere / öğelere ayrılan kentsel kurguda bir alt düzeyde değişim gerçekleşirken üst düzeyin sabit kalması kentsel kimlik korunurken değişebilirliği mümkün kılmaktadır. Farklı ölçeklerde hiyerarşik bir sistem içinde kurgulanan öğeler; kentsel mekânda değişebilirlik ve uyarlanabilirlik potansiyelini arttırmaktadır. C. Alexander, alt bileşenlerin fiziksel bağımsızlığının açık sistem kurgusunun uyarlanabilirlik kalitesini belirlediğini ifade etmektedir. (Alexander 1964).

Kent dokusunda örüntüsel yapı ve hiyerarşik seviyelerin kaybolması, Amsterdam örneği üzerinden okunabilir (Şekil-7). Amsterdam'ın hücrel birimi yaklaşık 6 metre genişliğinde ve dört veya beş kat yüksekliğinde bir kanal evidir. Süreç içinde yapılar kabalaşmış ve uzamış; toplu konutların bir karakteristiği olarak homojen bir yapı sistemine bürünmüştür. Dokudaki kalınlaşma giderek merkezleşmiş, cadde ve bina formu birlikte entegre bir form olarak tasarlanmış ve tek bir düzey'e indirgenmiştir. Kent dokusundaki bu değişim, yapıcı çevreyi onu kolektif olarak oluşturan bireyden uzaklaştırmakta ve kentlerde kimlik probleminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tek bir yapı olarak çalışan kent dokusu süreç içinde değişebilirliği / uyarlanabilirliği mümkün kılmamaktadır.

Şekil 7 Amsterdam - Kentsel dokunun zaman içinde dönüşümü (Habracken, 1998) ⁸

⁸ a. Kentin Orta Çağ Çekirdeği. b. 17. yüzyıl 'Üçüncü Genişleme' Tüccarlar evlerini eski şehrin çevresindeki üç büyük eşmerkezli kanal boyunca inşa etmiştir. c. 19. yüzyıl işçi sınıfı kira evleri. d. Amsterdam Okulu mimarisıyla Berlage'nin Amsterdam Güney uzantısı. Bir blok büyüklüğündeki apartmanlar, sokakların ve meydanların kentsel alanını tanımlamaktadır. e. Van Eesteren II. Dünya Savaşı sonrası eklenme. f. 1960'ların ve 1970'lerin Bijlmermeer uzantısı. Pilotis üzerindeki megabloklar, bağımsız binalar.

Açık Sistem / Tasarım Yaklaşımı

20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan 'görecelilik' 'belirsizlik' 'öngörülemezlik' gibi kavramlar, kentlerin homojen ve yapay bir kurguya sahip olamayacağını; dinamik ve değişken bir yapıya sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Zaman içinde gelişebilecek yeni koşul ve gereksinimler ve bu gereksinimlerin öngörülemezliği açık uçlu, tamamlanmamış tasarım yaklaşımlarını beraberinde getirmektedir. Bu yaklaşımlar, biçimsel ve işlevsel tercih çeşitliliğini arttırması bakımından kentsel mekânın ortaya çıkabilecek belirsizlikler karşısındaki kalıcılığını ve yanıt verme kapasitesini arttırmaktadır. Değişebilirlik için açık sistem önerisi, Ludwig von Bertalanfy⁹ tarafından "çevresi ile madde alışverişi yapan, bileşenlerini sürekli olarak oluşturup çözümlen bir sistem" olarak tanımlanmıştır (Von Bertalanfy, 1968). Koestler ise sistem ile çevresi arasındaki alışveriş sürecinde dinamik kararların sürdürülmesi için formun devamlılığını sağlayan özellikleri ortaya koymuş ve açıklık (openness) niteliğinin, denge durumunun esasını oluşturduğunu ifade etmiştir (Koestler, 1967). Kentsel mekânın yoğunlaşabilmesi ya da işlevsel farklılaşmalar için tanımlanmamış 'yedek mekanlar' (reserved spaces) bırakmak ve tasarımın sürece yayılabilmesinin önünü açmak, kentsel mekânın gelecekte ortaya çıkabilecek biçimi ve mekânsal programı için açık uçlu ve evrimsel bir sürecin önünü açar (Tümtürk, 2019).

Modüler Sistem

Modülerlik ya da birimsellik, bir sistemin parçalarının farklı ölçekler boyunca bölmelere ayrılabilmesi ve alt birimlerden oluşma oranıdır. Kentsel bağlamda parsel ya da bina ölçeği, en küçük modüler ve hüresel birim olarak ifade edilebilir. Modüler bir kurgu, kentin değişim sürecinde müdahale edilebilir yüzey alanını arttırmakta, farklı tasarım kurgularına dair bir düzen sağlayabilmek için yol gösterici bir çerçeve tanımlamaktadır. Çözünürlük düzeyi yüksek olan – bir başka deyişle görece küçük ve fazla sayıda parselden oluşan – kentsel dokuların, farklı bir araya geliş biçimleriyle çeşitli üst parçalar ve sistemler yaratma ve mekânsal tercih çeşitliliğini artırma potansiyeli bulunmaktadır. Ayrıca, modüler kentsel sistemlerde ayrı ayrı müdahale edilebilir parçaların artması, böylece tasarım kontrolünün dağıtılması ve çok sayıda aktörün kentsel gelişim ve evrim sürecine katılımının sağlanması mümkün olmaktadır (Habraken, 2006). Yapı elemanlarının boyut ve kurgusunun modüler birimlere göre düzenlenmesi, hem birey açısından kolaylaştırıcı ve teşvik edici olmakta hem de bireysel tercih noktasında oluşabilecek uyumsuzlukları önlemektedir.

Süreç İçinde Büyüyebilir / Eklemlenebilir Kurgu

Kentin bir organizma olarak kavramsallaştırılması kentsel mekânın var olan koşul ve bağlama göre sürekli gelişebildiği, evrimsel bir sistemi beraberinde getirmektedir. Şehircilik alanına tercüme edilen organizma kavramı yukarıdan aşağı tanımlanan sonuç odaklı fiziksel tasarım yaklaşımları yerine, aşağıdan yukarı gelişen ve süreç odaklı evrimsel yaklaşımların önünü açmıştır. Kentsel dokuda, süreç içinde gelişebilecek ihtiyaçlara göre kurgulanabilecek ek / nötr alanlar bırakmak uyarlanabilirliği sağlayan faktörlerden biridir. Artırımsal tasarım, organik büyüme ve aşağıdan yukarı oluşum gibi kavramları vurgulayarak, yerleşik planlama ve tasarım yaklaşımlarının ürettiği basit ağaç hiyerarşisi içerisinde çalışan kentsel mekanları eleştiren Alexander; kent olgusunun açık uçlu ve evrimsel süreçler sonunda gelişen organik ve karmaşık bir bütün olarak tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Alexander, 1964).

Katılım/Aidiyet

⁹ Ludwig von Bertalanfy, 1920'li yıllarda 'Genel Sistem Teorisi'ni ortaya koymuştur.

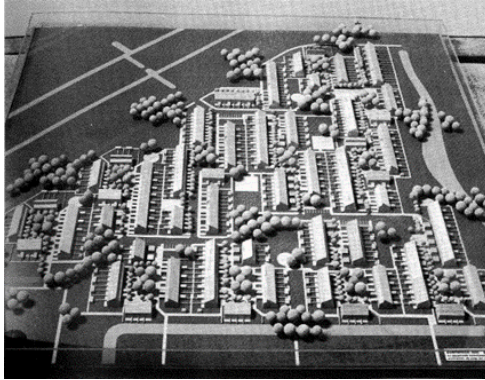
Bireyin yapılı çevre ile yeniden ilişki kurabilmesi amacıyla özellikle 1960'lı yıllar ile birlikte tartışılmaya başlanan katılım fikri, kullanıcının tasarım sürecinde ya da sonrasında yaşadığı çevreye müdahale edebilmesini mümkün kılacak mekânsal yaklaşımları ortaya koymaktadır. Süreç odaklı ve farklı düzeylere ayrılan, açık uçlu tasarım yaklaşımları bireysel katılımı teşvik etmektedir. Süreç içinde gelişen yeni mekânsal gereksinimlere göre kentin farklı düzeylerinde değişebilirlik bireysel veya kolektif bir biçimde gerçekleştirilebilmektedir. Tasarım edimini sürece yayan ve çeşitli kentsel aktör ve paydaşların katılımına açan bu yaklaşım aynı zamanda yaşama mekânına ve kente aidiyeti de arttırmaktadır.

Kimlik/Yerellik

Kentte uyarlanabilirlik potansiyelini arttıran bir diğer faktör ise, kentin; bireylerin yaşama eyleminin ve pratiklerinin bir birikimi ve sonucu olarak gelişmiş olmasıdır. Kentin farklı ölçeklerde bileşenlerden oluşması ve bu bileşenlerin okunabilirliği; kentin imgesel algısını arttırmakta ve kimlik katmaktadır; bu anlamda bireylerin yaşadığı çevreye aidiyetini arttırdığı, değişim sürecine katılımını ve müdahalesini teşvik ettiği ifade edilebilir.

3.SAR Grubu- 'Hiyerarşik Düzeyler Yaklaşımı' ile Geliştirilmiş 2 Projenin Uyarlanabilirlik Potansiyeli Bağlamında İncelenmesi

3.1.Bloemendaal-Oost, Hollanda, 1971-1976

Şekil 8 Bloemendaal- Oost Perspektif Görünüm ve Vaziyet Planı (Barzilay, M. & Ferwerda, W. & Blom, A., 2018).

Bloemendaal-Oost, Hollanda'nın Gouda bölgesinde savaş sonrası yeniden yapılanma döneminde 'Konut ve Konut Çevresi' projesinin bir parçası olarak, belediye tarafından desteklenmiş ve uzman rehberliğinde gerçekleştirilmiş deneysel bir konut projesidir.

Projenin mimarları De Jong, Hans van Olphen ve Thijs Bax, tasarımlarını SAR grubunun açık yapı ve hiyerarşik düzeyler organizasyonu olarak da adlandırdıkları doku modeline göre geliştirmiştir. SAR yöntemi yapı elemanlarının standardizasyonunu, kullanıcıların planlamada rol almasını ve süreç içinde yapının gelişebilirliğini mümkün kılan bir sistem olarak karakterize edilmektedir. Projenin tasarımında modül (nx30 cm) olarak belirlenmiştir. Ölçüm sistemi küçükten büyüğe gitmekte ve tüm seviyeleri birleştirmektedir. Konut yapıları için tasarım modülü 1,20 m idi: temel modülün dört katı. Bu sistemin kullanılmasıyla bir konutun genişliği ve derinliği 4.80, 6.00, 7.20, 8.40 veya 9.60 m olabilmektedir. 9.60 m-19.20 m (mahalle seviyesinde minimum modülü) olarak belirlenmiştir. Bu ölçümler daha sonra her iki yönde 28,80 m'lik (arsanın derinliği) kentsel ızgaranın ölçüsünü belirlemiştir. Aynı zamanda, ön karar alma sürecine katılım, en düşük seviyeden en üst seviyeye doğru hiyerarşik bir seyir izlemiştir. Mahallenin gelişim aşamasında sakinlerin bir araya gelerek kentsel gelişim planını birlikte oluşturdukları ve bunun neticesinde farklı varyasyonlarda konut

tasarımlarının üretildiği ifade edilmektedir. Projenin mimarları, amaçlarını 'açık bir karar verme süreci oluşturmak, bu sürecin çeşitli düzeylerini mümkün olduğu kadar birbirine uyumlu hale getirmek ve bireysel kullanıcıya kendi dolgu planının kontrolünü vermek' olmak üzere 3 başlık olarak ifade etmektedir. (Bosma, K. & Hoogstraten, D. & Vos, M., 2000)

Projenin gelişiminde yapısal aşamalarda uzmanlar genel şartlara ilişkin kararlar alırken, planlama aşamalarında uygulama ile ilgili kararlara kullanıcılar - bina sakinleri dahil edilmiştir. Gouda'daki proje, modellere dayalı yeni bir katılım yöntemi tanıttı: tasarımı geliştirmeden önce katılım. Bu 'hazırlık niteliğinde karar verme aşamasında', mimarlık firması, dolgu planında, geleceğin sakinlerinin katılımını amaçladı. Kullanıcılar isteklerini formüle ettiler ve dolgu planları hakkında fikirlerini dile getirdiler. İstenirse, dolgu planı daha sonraki bir aşamada da değiştirilebilirdi (Bosma, K. & Hoogstraten, D. & Vos, M., 2000).

Proje kapsamında geliştirilen kent dokusu, her biri kendi karakterine sahip 3 mahalleden oluşmuştur. (Tablo-1, G-4) Hoevenbuurt bölgesinde konutlar genellikle sahibi tarafından kullanılmaktadır. Bu bölgede kent dokusunun süreç içinde gelişen farklı taleplere göre sakinlerin katılımıyla büyük ölçüde değiştirilebildiği görülmektedir. Proje aşamasında da konutlarda kullanılacak malzeme seçimleri kullanıcıların tercihlerine göre belirlenmiştir. Hoefbuurt ve Zoombuurt bölgesinde ise daha çok kiralık evler bulunmaktadır. Bu bölgelerde halkın katılımı Hoevenbuurt bölgesine göre daha az olmuş, orijinal plan büyük değişiklikler olmadan uygulanmıştır. Zoombuurt alçak katlı sıra evlerin bulunduğu, Hoefbuurt ise 4 katlı blokların bulunduğu bir dokuya sahiptir. Bu bölgelerde araçlar ortak park alanlarında park edilmiş ve sokak profilleri yaya dolaşımına bırakılmıştır. Bu sayede, bireyler arasında sosyal teması ve topluluk duygusunu teşvik etmek amaçlanmıştır. Konut birimlerinin süreç içinde oluşabilecek ihtiyaç durumuna göre de büyüyebilirliği / eklenilebilirliği düşünülerek yapıların ön ve arka noktalarında alanlar bırakılmış ve bazı noktalarda yapı temelleri atılmıştır. Konut sakinlerinin kendilerinin geliştirebileceği yapı elamanları/kurulum paketleri oluşturulmuştur. Konut birimlerinde olası değişebilirliği sağlamak için yasal ve mali düzenleme koşulları sağlanmıştır.

Günümüzde bu bölgede yapılan incelemede, yapımından 50 yıl geçmiş olmasına rağmen, süreç içinde gelişen ihtiyaçlara göre değişebilirliği mümkün kıldığı için kullanımının devam ettiği görülmüştür. Konut birimlerinin bazılarının bırakılan genişleme alanlarına doğru büyütüldüğü, daha çok oturma odası ve mutfak bölümünün genişletildiği görülmüştür. Bu genişleme alanlarının kullanıcıların tercih ve ihtiyaçlarına göre kendi kimliğini yansıtacak biçimde düzenlenebildiği görülmektedir. Tasarlanan yaya sokakları ve meydanlarda topluluk yaşamının ve sosyal paylaşım alanlarının oluştuğu ifade edilebilir. Hoevenbuurt bölgesinde projenin tasarım aşamasında konut sakinlerinin, araçlarını kapı önlerine park etme talebi üzerine kentsel dokuda bir düzenleme yapılmıştır. Konutlar, kendi bahçelerinde arabaları ve otoparkı olan meydanların etrafında düzenlenmiştir. Konut birimlerinin sahiplerinin kullandığı bu bölgede ortak bir derneğin olduğu, kullanıcı katılımı ve aidiyetin daha yüksek olduğu görülmektedir. Proje incelemesinin yapıldığı 2017 yılında enerji tasarrufu üzerine ortak bir projenin yürütüldüğü ifade edilmiştir.

Şekil 9 Bloemendaal Oost, 2022

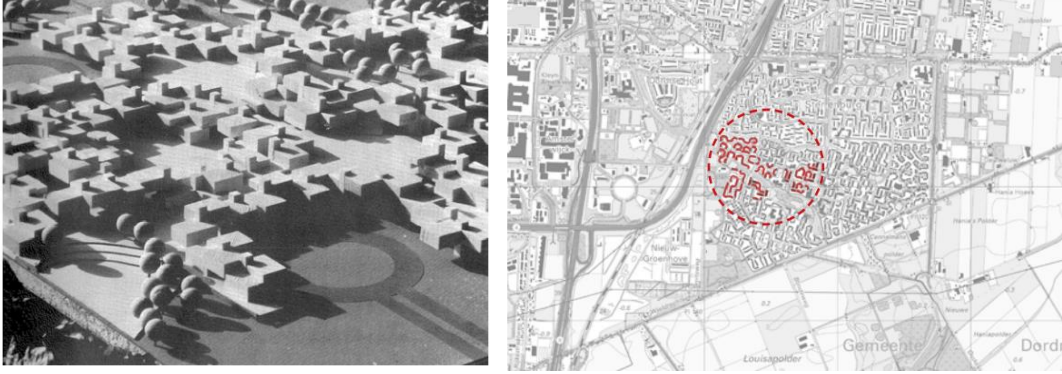

Tablo 1 Bloemendaal-Oost- Uyarlanabilir Tasarım Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

BLOEMENDAAL-OOST, GOUDA, 1971-1976		
	AÇIKLAMA	DIYAGRAMATİK GÖSTERİM
Örüntüsel Yapı	Projenin tasarımında kentsel dokuyu referans alan ve sakinlerin kabliyle belirlenen bir boyutsal yaklaşım benimsendiği ve öğelerin bağlamsal koşullara göre belirlenen bir örüntü dahilinde kurgulandığı görülmektedir. Bu örüntü dili kentin bir parçası olarak bu bölgenin dolu-boş dengesi ve ölçek olarak tutarlı yapısını da vurgulamaktadır.	 G-1 Bloemendaal-Oost, Vaziyet Planı Çizimi, 1973 G-2 Bloemendaal-Oost, 1973 G-3 Bloemendaal-Oost, 2022
Hiyerarşik Düzeyler	Proje SAR Grubunun 'Hiyerarşik Düzeyler Organizasyonu' yaklaşımına göre geliştirilmiştir. Kentsel dokuyu oluşturan öğelerin farklı hiyerarşik seviyelerde katmanlardan oluştuğu görülmektedir. Bölgenin kentsel doku, destek birimi, konut birimi, dolgu birimi olarak müdahale alanlarına ayrılması farklı kullanıcılar ve zaman dilimleri için uyarlabilirliği arttıran bir faktör olmaktadır.	 G-4 Bloemendaal-Oost, Vaziyet Planı Çizimi, 1973 G-5 Bloemendaal-Oost, Kısmi Hava Fotoğrafı, 2022
Açık Tasarım	SAR doku metoduna göre hiyerarşik seviyeler oluşturulmuş ve öğeler belirli bir izgara sistem üzerinde kurgulanmıştır. Destek ve dolgu seviyelerinin ayrılması kullanıcıların farklı plan varyasyonları geliştirebilmelerine ve projenin bütününe yayılan açık tasarım yaklaşımı ile süreç içinde gelişen ihtiyaç durumlarına göre yeniden düzenlenebilmeye olanak sağlamıştır.	 G-6- Bloemendaal-Oost, Açık Yapı Yaklaşımı, Konut Strüktürü
Modüler Tasarım	Projenin tasarımında modül (nx30 cm) olarak belirlenmiştir. Konut yapıları için tasarım modülü 1,20 m olarak belirlenmiştir. Bu sistemin kullanılmasıyla bir konutun genişliği ve derinliği 4,80, 6,00, 7,20, 8,40, 9,60 m olabilmektedir. 9,60 m-19,20 m (mahalle seviyesinde minimum modülü) olarak belirlenmiştir. Bu ölçümler daha sonra her iki yönde 28,80 m'lik (arsanın derinliği) kentsel ızgaranın ölçüsünü belirlemiştir.	 G-7-8-9- Bloemendaal-Oost, Açık Yapı Yaklaşımı, Konut Dokusu ve Konut Ölçeğinde Modüler Tasarım
Eklemlenebilirlik	Konut birimlerinin süreç içinde oluşabilecek ihtiyaç durumuna göre de büyüebilirliği / eklenilebilirliği düşünlerek yapıların ön ve arka noktalarında alanlar bırakılmış ve bazı noktalarda yapı temelleri atılmıştır. Konut sakinlerinin kendilerinin geliştirebileceği yapı elamanları/kurulum paketleri oluşturulmuştur. Konut birimlerinde olası değişebilirliği sağlamak için yasal ve mali düzenleme koşulları sağlanmıştır.	 G-10- Konut Birimlerinin Eklemlenme Bölgeleri G-11-12-13- Günümüzde Bloemendaal-Oost Eklemlenen Konut Birimi Örnekleri
Katılım / Aidiyet	Projenin gelişiminde planlama aşamalarında kararlara kullanıcılar - bina sakinleri dahil edilmiştir. Süreç içinde gelişen tercih ve ihtiyaçlara göre yaşam alanlarının değişebilirliğinin mümkün kılınması ve sosyal teması öncelleyen mekânsal yaklaşımlar aidiyet duygusunun gelişmesini sağlamıştır. Hoevenbuurt bölgesinde ortak bir derneğin olduğu ve bu bölgede kullanıcı katılımı ve aidiyetin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.	 G-14-15 Günümüzde Bloemendaal-Oost- Konut Sakinlerinin Yaşama Alanlarına Müdahaleleri (Konut- Konut Dokusu Arayışında)
Kimlik/ Bağlama Uygunluk	Proje kapsamında geliştirilen kent dokusu, her biri kendi karakterine sahip 3 mahalleden oluşmuştur. Konutlarda kullanılacak malzeme seçimleri kullanıcıların tercihlerine göre belirlenmiştir. Açık tasarım yaklaşımı ve sağlanan eklemlenme alanları kullanıcıların tercih ve ihtiyaçlarına göre kendi kimliğini yansıtabileceği yaşam alanlarını kurgulayabilmelerine olanak sağlamıştır.	 G-16-17-18- Günümüzde Bloemendaal-Oost- Konut Sakinlerinin Yaşam Alanlarını Kendi Kimliğine Göre Kurgulaması

3.2. Lego-Woningen, Hollanda, 1975-1979

Şekil 10 Lego-Woningen Perspektif Görünüm ve Vaziyet Planı (Barzilay, M. & Ferwerda, W. & Blom, A., 2018).

Projenin mimarı Leo Heijdenrijk 'daha fazla yaşam' sloganıyla Hollanda'da düzenlenen endüstriyel inşaat üzerine gerçekleşen bir yarışmada birincilik ödülü kazanmış ve geliştirdiği tasarımı 'deneysel' bir proje olarak uygulanmıştır. Kentsel doku ve konut birimlerinin tasarımında SAR grubunun yapı elemanlarının standardizasyonu ve esnek tasarım, kullanıcılar için kullanım özgürlüğünün sağlanması ve farklılaşan kullanıcı gereksinimlerinin karşılanabilmesi üzerine geliştirdiği ilkeleri kullanılmıştır (Barzilay, M. & Ferwerda, W. & Blom, A., 2018). Yapılan tasarımda kentsel dokunun gelişimi geometrik bir ızgara üzerinde esnek bir yapı ile kurgulanmıştır. Birimler bir araya getirilirken meydanlar, küçük bahçeler, avlular etrafında düzenlenen yaşam birimleri ile her biri kendi kimliğine sahip mahalle birimleri oluşturulmuştur. 25-26 daireden oluşan 6 küme etrafında tasarlanan yaşam birimlerinin 12 farklı tipte varyasyonunun oluşturulduğu görülmektedir.

Geliştirilen ızgara sistemde modül boyutu 5.40 m olarak belirlenmiş, yapı sistemi, prefabrik beton cephe elemanlarına sahip beton çerçeveler olarak düşünülmüştür. Yapının merdiven ve ıslak hacimleri ile yaşama ve uyuma alanı için farklı bölgeler tanımlanarak farklı büyüklükteki evlerin birleştirilmesi mümkün kılınmıştır. Bireyin boyutlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran bir tasarım ihtiyacına yanıt olarak geliştirilen açık yapı yaklaşımının bir örneği olarak bu projede de karşılaşma ve sosyal temas alanları ön planda tutulmuştur. Bu nedenle yerleşim bölgesi içindeki dolaşım akslarının daha çok yavaş trafik (yay ve bisikletliler) için düzenlendiği görülmektedir. Ortak park yerleri sağlanmış, alanın geri kalanı yayalar, bisikletçiler ve oynayan çocuklar için mümkün olduğunca kullanılabilir durumda bırakılmıştır. Üst kattaki dairelere erişim sağlayan, rampalar ve yaya köprüleri ile üst sokaklar kullanılmıştır.

Günümüzde bu bölgede yapılan incelemede, konut birimlerinin planlarının sakinlerin tercihlerine göre değiştirilebildiği ancak 5.40 m'lik modül boyutunun sabit kaldığı görülmüştür.

Başlangıçta düşünülen farklı kimliklere sahip mahallelerin farklı renkte tasarlanması fikrinin günümüzde gerçekleşmediği görülmektedir. Birçok pencere çerçevesinin de beyaz plastikte değiştirildiği gözlemlenmiştir. Konut sakinlerinin evlerinin bakımını ortak kararlara uygun bir şekilde gerçekleştirmesi yönünde çeşitli girişimler oluşturulmuştur ancak bunun tam olarak sağlanamadığı ifade edilmiştir. Bu durum kentsel doku ölçeğinde ortak bir dernek/örgütlenme biriminin önemini ortaya koymaktadır.

Bu sorunun çözümü için 2011 yılında bir anket gerçekleştirilmiş ve ardından konut sakinleri ile park sorununa ve evlerin bakımına yönelik projeler başlatılmıştır. (Maris, 2011). Gerçekleştirilen ankete %41 oranında katılım olduğu görülmüştür ve verilen yanıtlara göre konut sakinlerinin iş

birliği ve katılıma açık olduğu, kamusal alanların sosyal temas potansiyelinin olduğu ve sürdürülmesinin gerekliliği üzerine verilere ulaşılmıştır. Evlerin büyük çoğunluğunun ilk sahipleri tarafından kullanılıyor olması yapıların süreç içinde gelişen ihtiyaçlarına yanıt verdiğini göstermektedir. Ankete katılanların %7'si evlerinin üzerine bir kat eklediklerini ifade etmiştir. Bazı kullanıcılar girişte sağlanan ek alanı düzenleyerek kendi balkonlarını oluşturabildiklerini ifade etmiştir (Maris, 2011). Bina ölçeğinde (dolgu ve destek düzeyi) var olan değişebilirlik ve bireylerin yaşama birimlerine duyduğu aidiyetin doku ölçeğinde aynı düzeyde var olmadığı ifade edilebilir.

Şekil 11 Lego-Woningen, 2022

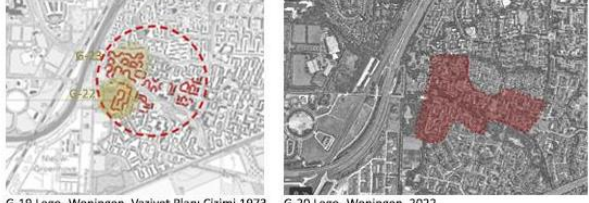
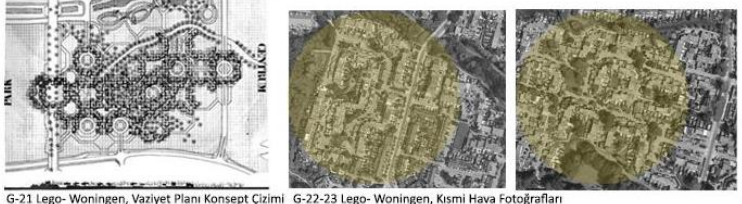

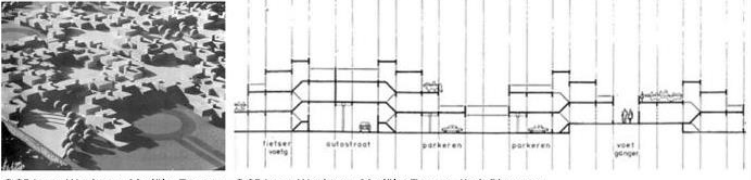

Günümüzde yapı gruplarının bazı bölümlerini çevreleyen dış duvarların kullanıldığı görülmektedir. Bu durum çevre yapılar ve kent ile bağlantıyı zayıflatan bir durum olarak değerlendirilebilir. (Şekil-11)

Şekil 12 Lego-Woningen, 1979-2006 (Maris, 2011)

Tablo 2 Lego-Woningen- Uyarlanabilir Tasarım Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

LEGO-WONINGEN, DORDRECHT, 1974-1979		
	AÇIKLAMA	DİYAGRAMATİK GÖSTERİM
Örüntüsel Yapı	Projenin tasarımında bulunduğu bölgenin kentsel yapı ve kimliğine vurgu yapan boyutların belirlendiği ve bir örüntü dahilinde bir araya getirildiği görülmektedir. Birimler bir araya getirilirken meydanlar, küçük bahçeler, avlular etrafında düzenlenen yaşam birimleri ile her biri kendi kimliğine sahip mahalle birimleri oluşturulmuştur. 6 küme etrafında 25-26 yaşama biriminin kurgulandığı bir düzen oluşturulmuştur.	 G-19 Lego- Woningen, Vaziyet Planı Çizimi,1973 G-20 Lego- Woningen, 2022
Hiyerarşik Düzeyler	Projenin SAR Doku modeline göre geliştirildiği ve farklı hiyerarşik seviyelerde katmanların bir araya gelmesiyle oluşturulduğu söylenebilir. Bölge kentsel doku, destek birimi, konut birimi, dolgu birimi olarak ayrılmış ; farklı kullanıcılar için müdahale alanları tanımlanmıştır.	 G-21 Lego- Woningen, Vaziyet Planı Konsept Çizimi G-22-23 Lego- Woningen, Kısmi Hava Fotoğrafları
Açık Tasarım	Yapılan tasarımda kentsel dokunun gelişimi geometrik bir ızgara üzerinde esnek bir yapı ile kurgulanmıştır. Bireyin boyutlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran bir tasarım ihtiyacına yanıt olarak geliştirilen açık yapı yaklaşımının bir örneği olarak projede farklı ölçeklere göre katmanlar ayrılmış, konut / konut dokusunun süreç içinde değişebilirliği mümkün kılınmıştır.	 G-24 Lego- Woningen, Açık Yapı (Destek-Dolgu Sistemi), Sosyal Temas ve Karşılaşma Alanları
Modüler Tasarım	Geliştirilen ızgara sistemde modül boyutu 5.40 m olarak belirlenmiş , yapı sistemi, prefabrik beton cephe elemanlarına sahip beton çerçeveler olarak düşünülmüştür. 5.40 olarak belirlenen modülün katları olan ölçüler mahalle birimi ve kentsel dokuyu belirleyen çerçeve sistemi oluşturmaktadır.	 G-25 Lego- Woningen, Modüler Tasarım G-25 Lego- Woningen, Modüler Tasarım, Kesit Diyagramı
Eklemlenebilirlik	Yaşam alanlarının süreç içinde oluşabilecek ihtiyaç durumuna göre eklemlenebilirliği düşünülerek yapıların ön ve arka noktalarında alanlar bırakılmıştır . Günümüzde konut birimlerinin yatayda ve dikeyde eklemlendiği görülmektedir. Aynı zamanda yapının merdiven ve ıslak hacimleri ile yaşama ve uyuma alanı için farklı bölgeler tanımlanarak farklı büyüklükteki evlerin birleştirilmesi mümkün kılınmıştır.	 G-25- Konut Birimlerinin Eklemlenme Bölgeleri G-26-27-28- Günümüzde Lego-Woningen, Eklemlenen Konut Birimi Örnekleri
Katılım / Aidiyet	Yaşam alanları ve kentsel doku ölçeğindeki kararlar kullanıcıların katılımıyla geliştirilmiştir. Ortak bir derneğin bulunmaması, süreç içinde mahalle ölçeğinde gelişen ihtiyaçlar için ortak kararların alınmamasına, değişimlerin konut ölçeğinde kalmasına neden olmuştur. Sosyal temas alanları ön planda tutulmuştur. Komsuluk ilişkilerinin gelişmesi yaşam alanına aidiyetin sağlanmasında önemli bir etmen olmaktadır.	 G-29-30-31- Günümüzde Lego- Woningen- Konut Sakinlerinin Yaşama Alanlarına Müdahaleleri (Konut- Konut Dokusu Arayışında)
Kimlik/ Bağlama Uygunluk	Benimsenen açık tasarım yaklaşımı ve sağlanan eklemlenme alanları kullanıcıların tercih ve ihtiyaçlarına göre yaşam alanlarını kurgulayabilmelerine olanak sağlamıştır. Konut / kentsel doku arayışında bulunan ara mekanların bireylerin kimliğini yansıtacak şekilde düzenlenebildiği görülmektedir.	 G-32-33-34- Günümüzde Lego-Woningen- Konut Sakinlerinin Yaşam Alanlarını Kendi Kimliğine Göre Kurgulaması

4. Sonuç

Yaşam koşullarının ve gereksinimlerin çok hızlı değiştiği günümüz çağında, değişime yanıt verebilecek mekânsal yaklaşımların önemi giderek artmakta, araştırma alanı bina ölçeğinden kent ölçeğine kadar genişlemektedir. Bu çalışma kentin süreç içinde gelişen yeni koşul ve ihtiyaçlara göre yeniden örgütlenebilme yetisinin- bu anlamda uyarlanabilirlik potansiyelinin- örüntüsel yapısını yeniden kazanabilmesi ile mümkün olduğu kabulü üzerinden bir araştırma çerçevesi sunmaktadır. Bu amaçla çalışmanın kuramsal altlığı oluşturulan bölümünde kenti birbiri ile ilişkili hiyerarşik katmanlardan oluşan organik bir bütün olarak ele alan M.R.G. Conzen ve Saverio Muratori'nin şehircilik ölçeğinde geliştirdiği çalışmalar ve bu çalışmaların şehircilik-mimarlık arayüzündeki karşılığı olarak John Habraken ve SAR Grubunun geliştirdiği 'Hiyerarşik Düzeyler Yaklaşımı' incelenmiştir. Bu yaklaşımların ortak noktaları ve ana ilkeleri üzerinden kentin uyarlanabilirlik potansiyelini arttıran nitelikleri; kentin örüntüsel yapısı, hiyerarşik katmanların varlığı, açık tasarım yaklaşımı, modüler yapı sistemi, süreç içinde büyüyebilirlik / eklenilebilirlik, bireylerin katılımı ve aidiyeti, kentin kimliğine ve yerel yapıya uygunluk başlıkları altında ele alınmıştır.

Çalışmanın örneklem bölümünde SAR Grubunun geliştirdiği yaklaşımlar ekseninde 1970'li yıllarda Hollanda'da gerçekleştirilmiş olan kentsel doku ölçeğinde Bloemendaal-Oost ve Lego-Woningen projeleri uyarlanabilirlik potansiyeli bağlamında ortaya konan ilkeler ekseninde incelenmiştir. Ele alınan projelerin her ikisi de SAR Grubunun kentsel doku modeline göre geliştirilmiştir ve yapı elemanlarının bağımsızlığı ile esnek tasarım yaklaşımı, kullanıcıların planlama sürecine katılımı ve farklılaşan gereksinimlerinin karşılanması fikirlerine dayanmaktadır. Yapı gruplarının tasarımının kentsel dokuyu referans alan ve kent kimliğine vurgu yapan bir örüntü dahilinde kurgulandığı görülmektedir. Her iki bölgenin de kentsel doku, destek birimi, konut birimi, dolgu birimi olarak hiyerarşik düzeylere / müdahale alanlarına ayrılması farklı kullanıcılar için katılımı teşvik eden ve uyarlanabilirliği arttıran bir faktör olmaktadır. Geliştirilen açık ve modüler tasarım yaklaşımı farklı varyasyonlarda yaşam birimlerinin oluşturulabilmesine ve süreç içinde değişebilirliğinin sağlanabilmesine imkan vermiştir. Yaşam birimlerinde bırakılan ek alanlar ise yapıların süreç içinde büyüyebilirliğini / eklenilebilirliğini mümkün kılmıştır. Bireyin ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran bir tasarım yaklaşımının sonucu olarak her iki projede de karşılama ve sosyal temas alanlarının var olması bireylerin komşuluk ilişkilerinin gelişimini sağlayarak yaşam alanlarına aidiyetlerini arttıran bir etmen olmuştur. (Yapıların uyarlanabilirlik potansiyeli bağlamında değerlendirmeleri **Tablo-1** ve **Tablo-2'**de yer almaktadır.)

İncelenen Bloemendaal-Oost projesinin Hoevenbuurt bölgesinde diğer bölgelere oranlara konutların sahipleri tarafından kullanılma oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bölgede yapı çevrenin değişim sürecine sakinlerin katılımının daha yüksek olduğu, bir derneğin kurulduğu ve bu sayede ortak kararların alınabildiği, projelerin geliştirilebildiği gözlemlenmiştir. Lego-Woningen projesinde ise doku birimi ölçeğinde ortak bir karar mekanizmasının bulunmaması bina ölçeğinde (dolgu ve destek düzeyi) var olan değişebilirlik ve bireylerin yaşama birimlerine duyduğu aidiyetin kentsel doku ölçeğinde sağlanamamasına neden olmuştur. Bireylerin yaşama alanlarına müdahale edebilmesi, kendi ihtiyaçlarına göre kurgulayabilme olanağının bulunması ve kendi kimliğini yansıtabilmeleri bu bölgeye aidiyetlerini arttıran önemli bir etmen olmaktadır. İncelenen iki yapı grubu içinde yapımlarının üzerinden 50 yılı aşan bir zaman geçmiş olmasına rağmen, süreç içinde gelişen tercih ve ihtiyaçlarına göre uyarlanabilirliği mümkün kıldığı için kullanımının devam ettiği ifade edilebilir.

Kaynaklar

- Alexander, C. (1964). *Notes on the Synthesis of Form*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Alexander, C. (1965). A city is not a tree. *Forum*, 122(1), 58–62.
- Alexander, C. (1977). *A Pattern Language. Towns, Buildings, Constructions*. Oxford University Press.
- Barzilay, M. & Ferwerda, W. & Blom, A. (2018). *Predicaat experimentele woningbouw 1968-1980. Verkenning Post 65*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- Bosma, K. & Hoogstraten, D. & Vos, M. (2000). *Housing for the millions: John Habraken and the SAR (1960-2000)*, Rotterdam: Netherlands Architecture Institute Publishers.
- Caniggia, G., Maffei, G. L. (1979 [2001]) *Architectural Composition and Building Typology: Interpreting Basic Buildings*. Florence: Alinea.
- Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis*. London: Institute of British Geographers Publication 27, 2nd edn., Institute of British Geographers.
- Habraken, J. (1987). The Control of Complexity. *Places, Volume 4, Number 2*.
- Habraken, J. (1998). *The Structure of Ordinary: Form and Complexity*. MIT Press, Cambridge and London.
- Koestler, A. (1967). *The Ghost in the Machine*. MacMillan, New York.
- Maris, J. (2011). Lelijk eendje of witte zwaan? de LEGObuurt, een markante buurt die aandacht verdient. Rapportage van bewonersenquête LEGOwoningen Sterrenburg III. *De Twern Bewonersondersteuning, Dordrecht*.
- Moudon, A.V. (1994). 'Getting to Know the Built Landscape: Typomorphology'. İçinde K. Franck & L. Schneekloth (Eds.) *Ordering Space: Types in Architecture and Design*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Moudon, A.V. (1997). 'Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field' International Seminar on Urban Form. *Urban Morphology*, 3-10. ISSN:1027-4278.
- Simon, H. (1962). The Architecture of Complexity. *Proc. American Philosophical Society, Vol.106, p.467-482*.
- Tümtürk, O. (2019). *Uyumlanabilir Olanı Tasarlamak: Biçimsel ve İşlevsel Değişime Duyarlı Kentsel Tasarım Yaklaşımı*. 27. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, Geleceğin Kentini Tasarlamak: Akıllı Kentler, Geleceğin Toplumunu ve Kentsel Tasarım, İstanbul, Türkiye.
- Ünlü, T. (2018). *Mekânın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji. "DeğişKent" Değişen Kent, Mekân ve Biçim* Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İstanbul, Türkiye.
- Von Bertalanffy, L. (1968). *General Systems Theory*. George Braziller, New York.

Afetlerin Tarihi Kentlere Etkisinin Koruma Bağlamında Değerlendirilmesi: İzmir örneği

Eti Akyüz Levi ¹, Umut Devrim Tunca ²

Özet

Gelişime çok uygun coğrafi konumu ile tarihsel süreçte önemini koruyan, 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Anadolu'nun ipek ticaret merkezi, Osmanlı'nın en önemli ihraç limanı niteliğini yansıtan İzmir, kent yaşamını derinden etkileyen pek çok afet yaşamıştır. Özellikle depremler ve yangınlar, sebep oldukları can ve mal kayıpları yanı sıra, sonrasında şehrin sosyal ve ticari yaşamına etkisi bağlamında en önemlileridir.

Çalışmanın amacı, İzmir kentinde tarihsel süreçte görülen afetlerin tarihi çevrelere etkisini irdelemektir. Özellikle 17. yüzyıl sonrasında gerçekleşen deprem ve yangınların kent dokusuna ve gelişimine etkileri, kent silüetinde yarattığı değişimlerin irdelenmesi çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Kentin tarihsel sürecinde pek çok büyük deprem olmuştur. M.S. 178 depreminde kentin büyük bölümü harap duruma gelmiş, iç liman kapanmıştır. Bizans Döneminde Justinian zamanındaki deprem sonrasında kent yeniden imar edilmiştir. 1654 yılında meydana gelen deprem kent hayatını etkilemiş, 1688'deki korkunç deprem ve ardından gerçekleşen yangın İzmir'in çok büyük ticaretinin parıltısını söndürür gibi olmuştur. Kentteki kervansaray, dükkân ve camilerin çoğu yıkılmış, evler oturulamayacak duruma gelmiştir. İzmir'i adeta yok eden deprem sonrasında, yabancı tüccarlar başka bir ticari merkez oluşturmayı düşünmüşlerse de, sonunda kent yeniden imar edilmiştir.

İzmir'de 16. yüzyıl sonlarından 20. yüzyıl başlarına kadar kentin büyük bölümünü saran ve yok eden çok sayıda yangın olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında, 1742 yılında Yahudi Mahallesi'nde başlayan yangının diğer bölgelere sıçramasıyla 48 saat içinde şehrin üçte ikisini yok ettiği belirtilmektedir. 1841'de Kemeraltı bölgesinde çıkan yangın da kentin yarısını etkileyen büyük bir yıkıma sebep olmuştur. 1922 Büyük İzmir Yangını ise kentin işgalden kurtuluşu sürecinde yaşanan savaşın yıkıcı etkisinin daha da artmasına yol açmış, kent merkezinde büyük bir alan yok olmuş ve Cumhuriyet Dönemi planlama çalışmaları ile yeniden düzenlenmiştir.

Son olarak 2020 Sisam Depremi'nin kentteki etkileri başta Bayraklı olmak üzere, Karşıyaka ve Alsancak'ta görülmüş; Bayraklı'da can kayıpları olmuştur.

Literatür araştırması, belge analizi ve tarihsel yöntem ile ele alınan çalışmada, tarihsel süreçte afetlerin İzmir'in kentsel gelişimi üzerindeki etkisi irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, değişim, deprem, İzmir, yangın

1. Giriş

Günümüzün bilgilerine göre 8500 yıla dayanan bir tarihsel geçmişe sahip olan İzmir kenti, çok önemli coğrafi ve stratejik konumunun katkısı ile her zaman büyük bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Prehistorik, Aiol, İon, Helenistik, Roma, Bizans, Beylikler, Osmanlı-Türk, Cumhuriyet dönemlerinde pek çok uygarlığa mekân olan İzmir, 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Anadolu'nun ipek ticaret merkezi durumuna gelmiştir. Kentin ve limanının ticari önemi, dünyanın her köşesinden pek çok gezgin ve tüccarın İzmir'e gelmesine neden olmuştur. Bu durum İzmir'e "çokkatmanlı ve çokkültürlü bir kent" olma özelliğini kazandırmıştır. Kente ayrıcalıklı bir önem katan kültürel çeşitliliğin oluşturduğu zenginlik, İzmir'in gelişiminde ve tüm dünyaca tanınan bir yerleşim olmasında etkili olmuştur.

¹ Prof.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, eti.akyuz@gmail.com; eti.levi@deu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kavram MYO, Mimari Restorasyon Programı, umut.genc@kavram.edu.tr

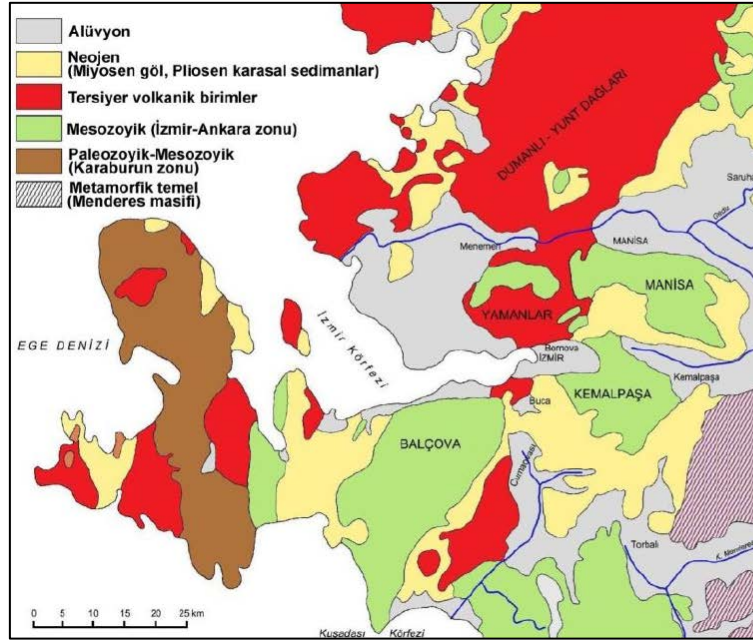
Kente gelen gezginler de, bu çeşitliliği vurgulamışlardır. “Tüm ulusların eşsiz bir karışımını sunan” olarak da nitelendirilen kent çeşitli toplumların birlikteliği, giyim-kuşam, yemek kültürü, kardeşçe yaşam ile de dikkat çekmiştir. Ancak gerek eşsiz konumu gerekse kültürel zenginliğine karşın tarihsel süreçteki afetlerden kentin yaşamının ve morfolojisinin etkilendiği gözlenmektedir. Bu afetler, depremler, yangınlar ve salgın hastalıklardır. Kent yaşamını etkileyen bu afetlerden ilk ikisi özellikle kentin fiziki yapısını değiştirmiştir. Kente gelen gezginler de İzmir’in yaşadığı bu afetlere vurgu yapmışlardır.

Tavernier, “İzmir, gerek deprem gerekse savaşlar yüzünden birçok defa yıkılmış bir şehirdir; deprem burada çok sık meydana gelir ve büyük kayıplara yol açar” derken Pococke (1739), “İzmir, depremler yüzünden de korkulu anlar yaşayan bir şehir...” ifadesine yer vermektedir (Pococke, 1754’den aktaran Pınar, 2001, s.69). Papaz Lüdeke ise (1759-1768), İzmir’in tarihi boyunca deprem, yangın, veba olmak üzere kaderinde üç önemli unsurdan etkilendiğini belirtir (Lüdeke, 1770’den aktaran Pınar, 2001, 89). Ancak gezginlerin de vurguladığı çarpıcı nokta tüm bu olumsuzluklara karşın varlığını önemli bir kent olarak sürdürmesidir. Bu konuda Dallaway (1795), “...Anadolu’da hiçbir şehir İzmir gibi refah içinde uzun süre varlığını koruyamadı. Fakat şehir, yangınların tahribatına, savaşların yağmalamalarına, depremlerin yıkıcılığına ve hemen hemen her yıl baş gösteren veba salgınlarına rağmen devamlılığını sağlayabildi...” ifadesine yer vermektedir (Dallaway, 1801’den aktaran Pınar, 2001, s.95). Lindau (1898) da, kentin 15. yüzyılda Türklerin egemenliğine geçtiğini belirtir. “O zamandan bu zamana İzmir, büyük yangınlarla, kanlı ayaklanmalarla, veba salgınlarıyla ve şiddetli depremlerle karşı karşıya kaldı. Fakat şehir, Ön Asya ve art ülkeleri, özellikle İran için batıya çıkış kapısı ve batı için Ön Asya’ya açılan önemli liman şehri olma özelliğiyle bütün bu felaketlere karşın ayakta kalmasını bildi” şeklinde kentin stratejik konumunun önemine işaret etmektedir (Lindau, 1900’den aktaran Pınar, 2001, s.322).

2. İzmir’in Coğrafi Yapısı ve Depremselliği

İzmir’de İzmir’de tarihsel süreçte çok sayıda yıkıcı deprem meydana gelmiştir. Bilinen ilk deprem tarihi olan MS 17 yılından, en yakın tarihteki 2020 yılı depremine kadar oluşan depremleri, şiddetlerini ve sebep oldukları hasarı anlayabilmek için İzmir’in coğrafi yapısı ve depremselliği ortaya konulmalıdır.

İzmir kent merkezi, kuzeyde Yamanlar ve Manisa Dağları, güneydoğuda Kemalpaşa Dağı ve güneyde Teke Dağı ile çevrilidir. Körfeze ulaşan çok sayıda irili ufaklı dere ve nehir ise kıyı çizgisinin oluşumunda etkili olmuştur. Balçova, Alsancak ve Karşıyaka deltaları, küçük dağ derelerinin önünde gelişen basit deltalar olarak tanımlanırken, Gediz Deltası ve Bornova ovası farklı jeolojik özellikler taşımaktadır (Öner ve Kayan, 2006). Gediz Deltası 300 km uzunluğundaki Gediz Nehrinin taşıdığı alüvyonlarla oluşmuş 400 km²’lik bir alan olup, karmaşık bir jeomorfolojik oluşum olarak tanımlanmaktadır (Öner ve Kayan, 2006). Kent merkezindeki en geniş düzlük olan Bornova ovası ise, kısa derelerin taşıdığı alüvyonlarla oluşmuştur. Günümüzden 7-6 bin yıl önce, buzulların erimesi ve suların yükselmesi ile Bornova kıyı çizgisinin Bayraklı Höyüğü sınırlarına gerilediği ve kıyı bataklıklarının oluştuğu belirlenmiştir. Bölge, MÖ. 17. yüzyıldaki Santorini volkanının Minoan püskürmesi ile ilişkilendirilen volkanik küllerin etkisiyle yeniden karasal dolgularla kaplanmıştır (Öner vd., 2018).

Şekil 1 İzmir ve yakın çevresinin jeoloji haritası (Öner vd., 2018, s. 301)

İzmir ve yakın çevresinin jeoloji haritasında, körfezin kıyısındaki alüvyon dolgu alanlar ve çevreleyen yükseltiler görülmektedir (Şekil 1). Alüvyon dolgu alanlar, deprem aktivitesi sırasında zemin sıvılaşma olasılığının en yüksek olduğu, dolayısıyla da yıkıcılık bağlamında en riskli alanları oluşturmaktadır. Bu sebeple, körfez kıyı şeridi, Bayraklı ve Bostanlı ilçeleri depremde hasar riskinin en yüksek olduğu alanlardır. Yükselti alanlar ise zeminin kayalık olması ve sıvılaşma riskinin bulunmaması sebebiyle hasar riski düşük olan alanlardır.

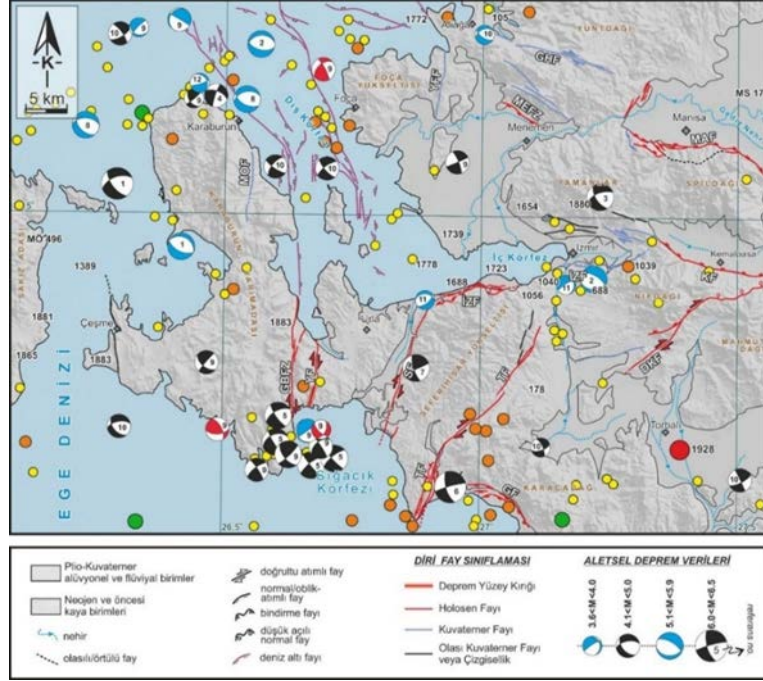
Bu riskli coğrafi yapıyla birlikte, İzmir ve yakın çevresinde, binlerce yıldır irili ufaklı pek çok deprem aktivitesine sebep olan çok sayıda fay hattı vardır. Son yapılan çalışmalara göre, 1. derece deprem bölgesi olan kentte 13 adet diri fay hattı bulunmaktadır: Güzelhisar, Yenifoça, İzmir, Bornova, Tuzla, Seferihisar, Gülbahçe, Gümüldür fayları ile Menemen fay zonu ve Gediz graben sistemi fayları (Ana fay, Dağkızılca, Kemalpaşa, Manisa)(MTA raporu, 2005).

1900'den önce gerçekleşmiş olan depremler, 'tarihsel depremler' olarak isimlendirilmekte, şiddet ve konum bilgileri tarihsel bilgi ve araştırmalara dayandırılarak makrosismik verilere dönüştürülmektedir (Akkoyunlu, 2021). 20. yüzyıl başından itibaren ise aletsel ölçümler yapılarak sismolojik veriler elde edilmeye başlanmış, 1960'lı yıllardan beri standart hale getirilerek veri kalitesi artırılmıştır.

İzmir'de bilinen en eski ve büyüklüğü en fazla olan tarihsel deprem MS 17'de yaşanan 7.0 büyüklüğündeki depremdir. Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü (MTA) İzmir Raporu'na (2005) göre bu depremle birlikte 20. yüzyıl başına kadar 23 adet deprem yaşanmıştır. Aynı raporda 17, 1688 ve 1862 yıllarındaki depremlerin X; 688, 1668, 1739, 1778, 1873, 1880, 1883 yıllarındaki depremlerin ise IX şiddetinde olduğu belirtilmektedir. Bu veriler, en fazlası 7.0 büyüklüğündeki tarihsel depremlerin, yıkıcılıklarının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Aletsel depremlere bakıldığında ise, yoğunlukla çevre ilçelerde hasara yol açan 5.0-6.0 büyüklüğünde depremler yaşanmıştır. Son olarak, 2020 yılında merkezi Yunanistan'ın Sisam adası açıklarında olan, 7.0 büyüklüğündeki deprem, İzmir merkezini etkilemiş ve Bayraklı ilçesinde yıkıma yol açmıştır. Tarihsel ve aletsel depremlerin merkezleri ve büyüklükleri, sismotektonik haritalarda gösterilmektedir (Şekil 2 ve 3).

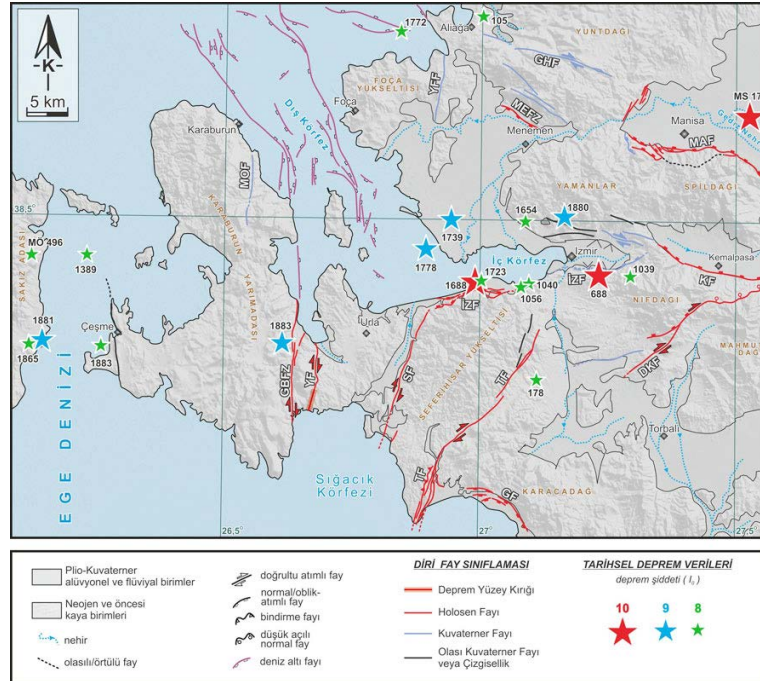

TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası'nın 2016 yılında hazırlamış olduğu raporda, bilimsel araştırmalar doğrultusunda İzmir ilindeki diri fayların üretebileceği depremlerin büyüklükleri belirlenmiş, Mw=7.2 büyüklüğüne varan deprem üretebilecek nitelikte olduğu belirtilmiştir.

Şekil 2 İzmir ve yakın çevresinin aletsel deprem verilerini gösteren sismotektonik harita

(JMO Basın açıklaması, 2016)

Şekil 3 İzmir ve yakın çevresinin tarihsel deprem aktivitesini gösteren sismotektonik harita

(JMO Basın açıklaması, 2016)

Kentin morfolojisinde büyük değişim yaratan diğer bir deprem ise, 1928 yılında gerçekleşen depremdir. Torbalı merkezli depremde 50 kişi ölmüş, çok sayıda insan da yaralanmıştır. Deprem sonucu Kordon yolunun bazı kısımlarının 20 m kadar denize kaydığı, Karşıyaka, Bornova, Alsancak ve Buca'da konutların yıkıldığı, farklı işlevli pek çok yapının hasar gördüğü bilinmektedir (Tablo 1) (Arslan, 2003; Tinal, 2017).

Kenti ve yaşamını etkileyen, bir yönü ile etkileri süren en son deprem ise, 30 Ekim 2020'de gerçekleşmiş olup Bayraklı'da en çarpıcı hasara neden olmuş, Karşıyaka ve Alsancak'ta da pek çok yapının ciddi hasar alması sonucu yeniden yapımı gerekliliğini doğurmuştur. 117 kişinin hayatına mal olan bu depremde kent merkezindeki çeşitli tarihi yapılar da zarar görmüştür.

Deprem sonrasında tarihi dokudaki hasarın saptanmasına yönelik yapılan inceleme sonucunda "30 Ekim 2020 Sisam Adası Depremi Sonrasında İzmir Kent Merkezi ve Çevresinde Kültür Varlıklarının Hasar Durumu ve Acil Müdahale Çalışmalarına İlişkin Saha Gözlemleri ve Öneriler" başlıklı rapor hazırlanmıştır. Araştırma grubu Alsancak, Kemeraltı ve Seferihisar Sığacık Mahallesi'ndeki olmak üzere üç kentsel sit alanında genelde dış cephe gözlemleri üzerinden çalışmasını yürütmüştür. Çalışmamızda afetler kent merkezi özelinde ele alındığından ilk iki bölgeye ilişkin sorunlar aktarılmaktadır (Ünal vd, 2020).

Alsancak kentsel sit alanında 58 yapı incelenmiş, bunlardan kullanılanlarda genelde cephe açıklıklarının kenarlarında hafif çatlakların, kullanılmayanlarda yer yer ciddi çatlakların olduğu belirlenmiştir. Bitişik düzendeki bazı yapıların dışlarında hasar olmamakla birlikte, içine girildiğinde belirgin çatlaklar görülmüştür (1460 Sokak no 29, 1469 Sokak no 43). Hasarların bitişik yapılarda daha az, köşe yapılarda ve bakımı yapılmayan kullanım dışı yapılarda daha fazla olduğu, hasarlı yapılarda hasarın zemin kaynaklı olmadığı saptanmıştır (Ünal vd, 2020).

Kemeraltı'nda yıkılmış veya kısmen yıkılmış yapı olmadığı, zemine bağlı ciddi hasarların bulunmadığı belirtilmiştir. Kestanepazarı Camisi ve Hisar Camisi'nde görece daha fazla hasar belirlenmiş olup, bu durum ilkinde bakımsızlık ve malzeme dayanımı azlığı, diğerinde yapım sistemi farklılığı, payandaların ve duvarlar arası entegrasyonun yetersizliğindedir. Eski Un Fabrikası'nın iki bloğunda çatlaklar, blokları bağlayan üst örtüde ise burkulmalar görüldüğü belirtilmektedir. İzmir Ticaret Borsası'nda süreçte ikinci kata galeri katların eklenmesiyle yapıda ciddi hasar olduğu, bunda bodrum katın dolgu olan yumuşak zemine oturmasının ve köşe yapı olmasının etkisinin de bulunduğu vurgulanmaktadır. Tarihi Asansör'de yapısal sorun saptanmamıştır. En üst kısmında duvarlar arası bütünleşmede sorun vardır. Eski İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü binasında düşey taşıyıcılarda çatlaklar, açıklıklarında diyagonal çatlaklar saptanmıştır. Yapının bakımsız ve kullanım dışı olması ile dönem müdahalelerinin özgünlüğü bozması bunda etkilidir. İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde deniz cephesi açıklık kenarlarında diyagonal çatlaklar görülmüştür. İBB Tarihsel Çevre ve Kültür Varlıkları Şube Müdürlüğü binasında yer yer dikey çatlaklar vardır. Kardiçalı Han'da düşey taşıyıcılarda ciddi kesme hasarları saptanmıştır. İzmir Devlet Türk Dünyası Dans ve Müzik Topluluğu Stüdyo Binası'nda çatlaklar bulunmaktadır. İzmir Devlet Opera ve Balesi binasında (Elhamra Sahnesi) bacadaki deformasyon dışında hasar saptanmamıştır. Alsancak Eski Tekel Sigara Fabrikası'nda yalnızca en büyük yapının pencere açıklıkları arasında diyagonal çatlaklar gözlenmiştir (Ünal vd, 2020). Söz konusu depremde kentte yıkılan tarihi yapı olmadığı, "afetlere karşı kentsel direnç" açısından İzmir'in geleneksel dokusunun iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır (Ünal, 2021). Tarihi yapılardaki en belirgin hasar, Borsa binası ve Kardiçalı Han'da görülmüş, can güvenliği açısından boşaltılması gerekmiştir (Ünal vd., 2020). Buna karşın, İzmir'in 20. yüzyıl mirası örneklerinden Büyükşehir Belediye Binası depremde ağır hasar aldığından yıktırılmıştır.

2020 Depremi sonrasında İzmir yerel basınında, 11 yıkık, 15 acil yıkılacak, 154 ağır hasarlı yapının bulunduğu belirtilmiştir. Bayraklı'da zemin yapısının etkisi, inşaat kalitesi sorunları ve yanlış müdahaleler nedeni ile çok katlı birçok yapının yıkıldığı bilinmektedir. İlk belirlemelerde Rızabey

Apartmanı'nda 44, Emrah Apartmanı'nda 26, Doğanlar Apartmanı'nda 13, Yılmaz Erbek Apartmanı'nda 11, Yağcıoğlu Apartmanı'nda sekiz, Barış Sitesi'nde yedi, Doğanbey Apartmanı'nda iki can kaybı olduğu saptanmıştır (Şekil 5) (Şekil 6) (Yeni Asır – 5 Kasım 2020).

Şekil 5 2020 Sisam Depremi'nin İzmir'deki yansımalarına yönelik haberlerden örnekler

(Yeni Asır, Kasım 2020)

Basında 30 Ekim 2020 tarihinde Sisam merkezli olarak gerçekleşen depremin İzmir'deki yansımaları bağlamında yıkılan evlerin yenilerinin yapılacağı, üç yılda 1,5 milyon konutun kentsel dönüşümünün gerçekleşeceği, 342 binanın acil yıkılacağı, kentin master planı olsa bu kayıpların yaşanmayacağı, Bayraklı'da çürük olduğu saptanan bazı binaların 5216'ya göre yıktırılması gerekirken yıktırılmadığı, TOKİ'nin bir ay içinde çalışmalara başlayıp üç bin rezerv konut inşa edeceği gibi haberlerin yer aldığı görülmektedir (Yeni Asır, Kasım 2020).

Şekil 6 2020 depremi sonrasındaki görüntüler (<https://deprem.btu.edu.tr>)

Tablo 1 İzmir'de Tarihsel Süreçte Depremler (Esirkiş, 2019; Eytemiz, 2010; Ülker,1994; Tinal, 2017 ışığında hazırlanmıştır).

Tarih (MS)	Şiddeti	Büyüklüğü	Merkezi	Can kaybı	Hasarlar
17	X	7			-Efes'le birlikte 13 İon kentinin yıkılması.

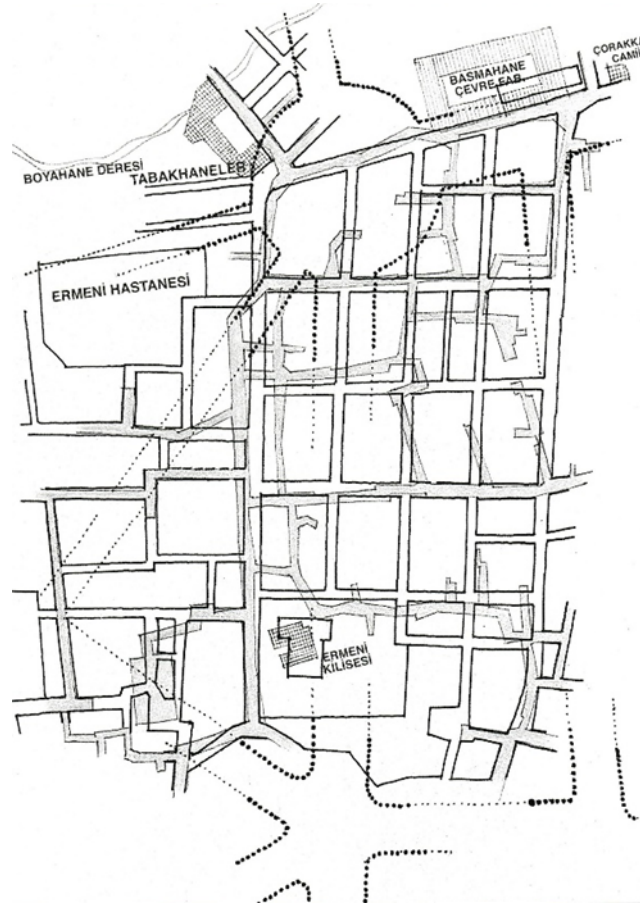
41					-Kentte pekçok yapının yıkılması, -İmparator Cladius'un Tiyatro'yu yeniden yaptırması.
178	VIII	6,5			-Agora ve Tiberius Mabedi'nin yıkılması, -İç limanın kapanması.
688	IX	6,5		20000	-Etkisinin şiddetli ve yıpratıcı olması.
1039	VIII	6,8			-Kentteki en güzel yapıların çökmesi ve birçok kişinin ölmesi.
1653 (23 Şubat)				3000	
1654 (20 Mayıs)	VIII	6,4			-Kentte kule ve camilerden bazılarının yıkılması, birçok evin çökmesi, birçok kişinin ölümü.
1688 (10 Temmuz)	X	6,8		20000	-Sancakkale'nin yıkılması, -Evler ve kamu yapılarının çoğunun yıkılması, -17 büyük camiden yalnızca üçünün ayakta kalması, -Kiliselerin bazılarının yıkılması, bazılarının ağır hasar görmesi.
1739	IX	6,8	Foça	80	-Çok sayıda evin yıkılması.
1801					-Tüm camilerin onarımını gerektirecek yıpranma.
1817 (31 Ekim)					
1880 (29 Temmuz)	IX	6,7	Menemen	40	-Çok sayıda evin harap duruma gelmesi. -Karşıyaka ve Bornova'da büyük hasarın oluşması.
1881 (3 Nisan)			Sakız adası ve Çeşme		
1895 (14 Kasım)			Bergama		
1899 (20 Eylül)					
1928 (31 Mart)	VIII	6,5	Torbali	50	-Karşıyaka, Bornova, Alsancak ve Buca'da konutların yıkılması. -Kordon yolunun bazı kısımlarda 20m. denize kayması. -49 ev ve 10 mağazanın yıkılması; 193 ev, 36 mağaza, altı cami, dört okul, 16 han, beş fabrika, bir matbaa, iki sinema, iki fırın, bir hastane ve Saat Kulesi'nin hasar görmesi.
1974 (1 Şubat)	VII	5,3	İzmir	2	-47 evin ağır hasar görmesi, Kent merkezi, Karşıyaka ve Alsancak'ta yıpranmalar olması.
1977 (16 Aralık)	VIII	5,5	İzmir		-Bazı evlerin yıkılması, bazılarında hasar oluşması.
1979 (14 Haziran)	VII	5,7	Ege Denizi		-Alsancak'ta bazı evlerin yıpranması, duvarlarında derin çatlakların oluşması.
2003 (10 Nisan)	VII	5,6	Urla ve Seferihisar arası		-İzmir'de depremin şiddetli şekilde hissedilmesi.
2005 (17 Ekim)		5,7	Seferihisar ve Urla		
2020 (30 Ekim)		6,9	Sisam adası açıkları	117	-Bayraklı'da çok sayıda apartmanın yıkılması. Bayraklı, Karşıyaka ve Alsancak'ta pekçok yapının hasar görmesi. -Kent merkezinde bazı tarihi yapıların hasar görmesi.

Tarihsel süreçte kentte sıklıkla görülen depremler, can kaybı ve fiziki yıpranmaya neden olmuşsa da, diğer bir afet olan yangınların kent morfolojisine etkisinin daha fazla olduğu belirtilebilir. Yangınlar depremlere göre daha az can kaybına neden olmakla birlikte, yapı stoğunda yok oluş çok daha fazla olmuştur. Bunda evlerin şahnişinli ve geniş saçaklı olması, daha ekonomik olması dolayısıyla yapımında ahşap malzeme kullanımı, sokakların dar yapılması etkilidir. Tüm bunlar yanı sıra yangın söndürme sistemlerinin ve teşkilatının kentte geç yapılanmış olması, yangın yerinin yakın çevresindeki yapıların yıktırılması ile ateşin sürekliliğinin engellenerek söndürmenin gerçekleştirilmesi de etkinin büyük olması sonucunu doğurmuştur. Bu yüzden bir evde başlayan en

küçük bir yangın giderek tüm sokak, hatta mahallenin yok olmasına neden olmuştur. Yangınların yarattığı büyük yok oluşu engelleme amacı ile başlangıçta daha ekonomik olması dolayısıyla ahşap olarak yapılan evler yerine kagir yapılar yapılmış bunların da depremde ciddi kayıplara yol açması sonucu optimum çözüm olarak belirli bir yüksekliğe kadar taş, üstü ahşap karkas yapılar yapılmaya başlanmıştır. İzmir, İstanbul gibi büyük kentlerde görülen, kent kimliği ve kurgusunda önemli nitelik ve ölçekte parçaların ortadan kalkmasına neden olan yangınların engellenmesine yönelik önlemler alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmalar arasında Ebniye Nizamnameleri belirtilebilir. Söz konusu nizamnameler ile yol genişliklerinden çıkma ve saçak yapımına, çıkmaz sokak oluşturulmasının engellenmesinden evlerin arasında kalkan duvar olmasına dek yangının hızlı yayılımını önleyecek kurallar getirilmiştir (Ergin, 1995).

Söz konusu nizamnameler paralelinde yangın alanlarının düzenlenmesine yönelik plan çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda İtalyan mühendis Luigi Storari, 1848 yılında Ermeni Mahallesi Basmane için yangın yeri planı hazırlamıştır. Bu plan Anadolu'da gerçekleştirilen ilk planlama deneyimi olarak nitelenmektedir. Yangın yeri planı ve 1854 tarihli kent bütünü planı yalnızca yol düzeni içeren 1/5000 ölçekli plandır (Yerasimos, 1996; Özcan, 2006).

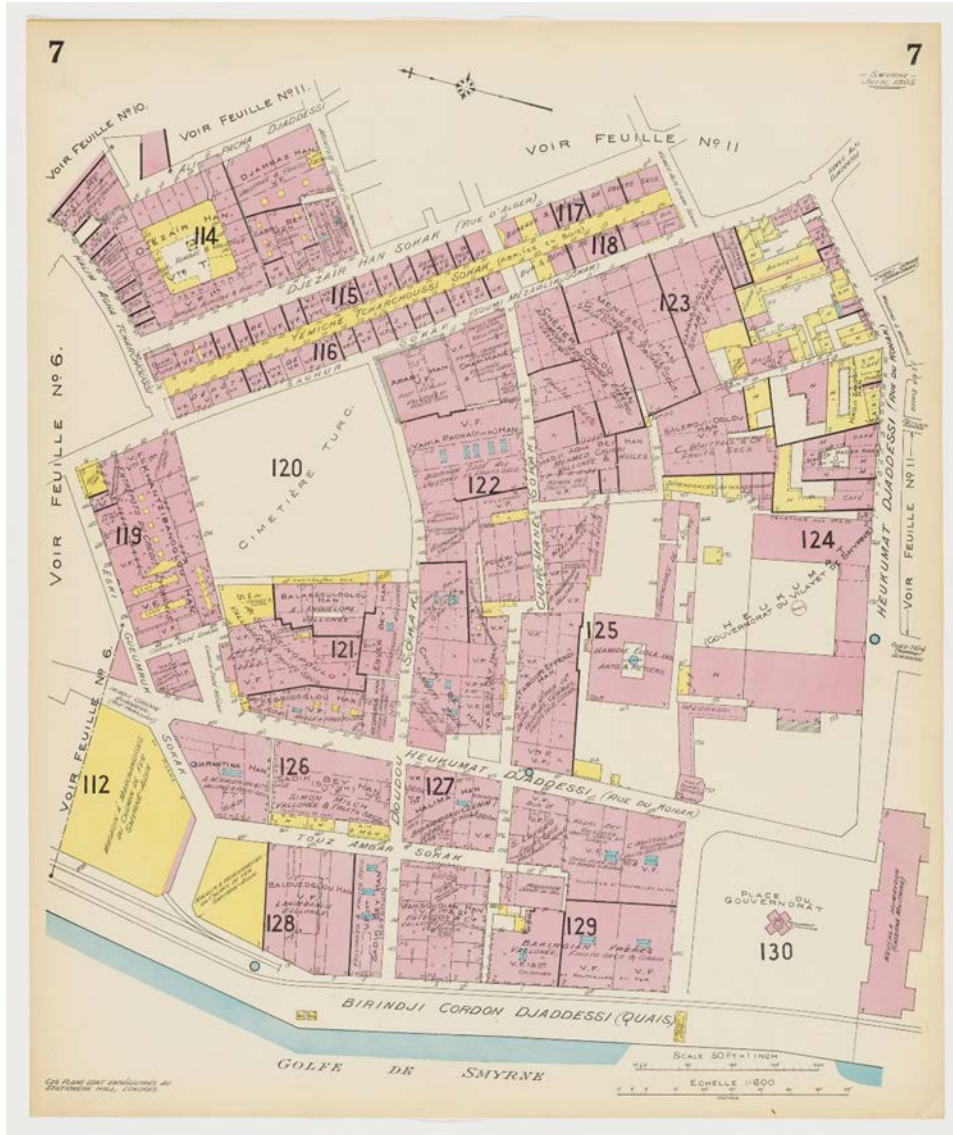
Şekil 7 Graves ve Storari haritalarının yol örüntüsünün karşılaştırılması (Beyru, 2011)

Söz konusu planlarda Ebniye Nizamnameleri ile getirilen dik açılı yol düzeni ve derecelerine göre farklılaşan yol genişliği uygulanmıştır. Bu bağlamda yeni plan düzenlemesi organik sokak dokuları içeren Graves haritasından farklıdır (Beyru, 2011) (Şekil 7). 19. yüzyılda tüzük ve planlama ile yangınların zararlarını azaltmaya yönelik çalışmalar yürütülürken, 20. yüzyılda İzmir'de 1905 sigorta haritaları yangına karşı bir güvence olarak görülüp özellikle kent merkezinde etkili olmuştur (Goad, 1905) (Şekil 8).

Tarihsel süreçte İzmir’de yangın söndürme sistemine bakıldığında, 1720 yılında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa zamanında Tulumba Teşkilatı’nın oluşturulduğu görülmektedir. 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ile teşkilat lağvedilmiş; 1827 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediye’ye bağlı olarak Tulumbacı takımları oluşturulmuştur. 1858’de yangınları halka duyurmak için de Kadifekale’ye uzun bir direk dikilmiştir. 1862’de Prusya Devleti İzmir’deki Konsolosluğuna son sistem tulumba göndererek itfaiye teşkilatı kurmuştur. 1874’de ise Macaristan’dan gelen Seçeni Paşa’nın düzenlemeleri ile modern itfaiye birliği oluşturmak için iki veya dört atlının çektiği tulumba arabaları ile yangın yerine gidildiği; 1911’de birkaç otomobil ve tulumba alındığı bilinmektedir (Göktaş, 1994 ve Çelik, 2012’den aktaran Esirkiş, 2019).

Süreçte sigorta şirketlerinin de tulumba teşkilatı oluşturduğu, 1886 yılında son sistem tulumba getirildiği, bunun merkez üssü yapılan Yusuf Dede’deki 10m’lik yangın kulesine yerleştirildiği bilinmektedir. Alsancak Punta’da da yangın kulesi bulunmakta idi. Kıyıya yakın yangınlarda deniz suyundan; kent içindekilerde sokak çeşmelerinden yararlanılmaktaydı (Yeni Asır gazetesi 22 Temmuz 1962’den aktaran Esirkiş, 2019).

Şekil 8 Goad haritası

Tablo 2’de kentteki yangınların etkili olduğu alanlar ve mahalleler yer almaktadır. Buradan 1742 yangınında kentin büyük bölümünün yandığı, 1841 yılındaki yangından, şehrin yarısının etkilendiği,

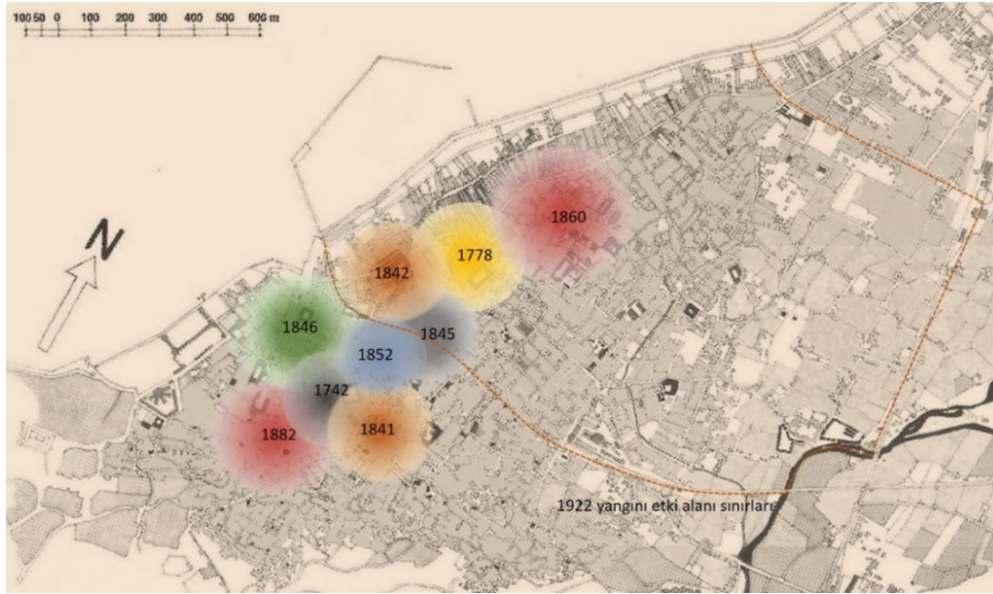
1922 yangınında ise Ermeni, Rum ve Frenk mahallelerini içeren kentin çok büyük bir bölümünün adeta yok olduğu görülmektedir. Aynı anda şehrin birçok yerinde başlayan son yangının kimler tarafından çıkartıldığı, bu alanda yapılan pek çok bilimsel araştırmaya karşın netlik kazanmamış, her birinde farklı yaklaşımlarla aktarılmaktadır (Gökdemir, 2007; Milton, 2009). Rüzgârın etkisi ile çok hızlı bir şekilde yayılan yangın kent morfolojisinde derin bir iz yaratan değişimi ortaya çıkarmıştır (Tablo 2 ve 3). Şehir tarihinde başlıca dönüm noktası niteliğindeki 1922 yangını ile birlikte yaşam modeli de yok olur (Smyrnelis, 2008).

1778, 1841, 1845 yıllarındaki yangınlarda literatürel bilgilerimize göre toplam 15000'e yakın ailenin barınma mekânının ve dükkânın yok olmuş, ayrıca 59 hanın yanmış olması yangınların kentteki iskân düzeni ve ticari hayatındaki etkisinin ne denli büyük olduğunu yansıması açısından çarpıcıdır. Ayrıca yangınlarda da yalnızca yapıların yanıp kül olmadığı, zaman zaman can kayıplarının da olduğu bilinmektedir. Örneğin, 1723 yangınında 500, 1797 yangınında 25, 1922 yangınında ise 2000 can kaybı olduğu kaynaklarda belirtilmektedir (Atay, 1978; Esirkış, 2019)(Şekil 9).

Gezginler de zaman zaman kentte görülen yangınlara tanık olmuş ve izlenimlerini seyahatnamelerine yansıtmışlardır. Papaz Lüdeke, kentte bulunduğu sırada gerçekleşen bir yangını şöyle aktarmaktadır: "6 Ağustos 1763 günü çıkan korkunç bir yangında, Frenk Mahallesi'ndeki birkaç ev hariç tüm mahalle yandı, kül oldu; bu acı olay çeşitli kilise ve manastırlara zarar verdiği gibi bize de zarar verdi..." (Lüdeke, 1770'den aktaran Pınar, 2001, s.89).

Tablo 2 İzmir'de yangınların etkili olduğu alanlar (Pınar, 2001; Esirkış, 2019 ışığında hazırlanmıştır)

Yıl	Etkilenen yerler
1742	Musevi Mahallesi, Türk ve Frenk Mahalleleri (kentin 2/3'ü yanmıştır).
1763	Frenk Mahallesi, Kasap Hızır Mahallesi
1778	Derviş Hanı bitişiği.
1797	Sakız Hanı, Frenk Mahallesi'nin tümü, Ermeni Mahallesi'nin bir kısmı yangında yanmıştır.
1834	Kasap Hızır Mahallesi (Frenk Mahallesi'nin sahile bakan kısmı)
1841	Türk Mahallesi (Kentın yarısı yangından etkilenmiştir)- Kuyumcular Çarşısı.
1842	Frenk Mahallesi (Aya Yorgi Sokağı)
1845	Peştemalbaşı, Ermeni Mahallesi'nin tümü, Frenk Mahallesi'nin sahil kısmı dışındaki bölümü
1846	Arasta Pazarı- Bit Pazarı arası
1846	Türk Mahallesi
1848	Karantinahane zarar görmüştür.
1848	Bit Pazarı'nda yedi dükkân zarar görmüştür.
1852	Çarşı (616 emlak zarar görmüştür) - Şadırvan Caddesi.
1857	Kestane Pazarı
1858	Keresteci Çarşısı
1860	Aya Dimitri
1861	Türk Mahallesi (Cami-i Atik Mahallesi)
1863	Tilkilik
1882	Asmalı Mescit
1898	İzmir Gümrüğü
1922	Ermeni Mahallesi, Rum ve Frenk Mahallesi yok olmuştur. Türk Mahallesi'nin bir kısmı da etkilenmiştir.

Şekil 9 İzmir’de tarihsel süreçte yangınların etkili olduğu alanlar

Tablo 3 Yangınların İzmir’in tarihi dokusunda oluşturduğu hasarlar

Yıl	ev	dükkan	han	hamam	cami/ mescit	kilise/ manastır	sinagog	hastane	okul	diğer
1688			x			3				
1723	60									
1742										
1763										
1778	4000		20							
1797	1500	3000’i aşkın								
1834	12 büyük çok sayıda küçük									
1841	2891 ev 127 Rum evi 1400 Yahudhane		16		12 c. 14 m.		20 ve yeşiva		14	
1842	40	60				3			2	
1845		6000	23	4	20					
1846	10-15 ev	320	Arap Hanı		1 c.					
1848		7								Karantina-hane
1852	3	560		1	1 m.				1	medrese
1857		24							1	
1858		20								
1860	481	88								
1861	771	2			9 m.				1	Sebil, medrese
1863	25									
1882										
1898										İzmir Gümrüğü
1922										İzmir Gümrüğü içindeki mallar

Yangınlar içinde en büyüğü kuşkusuz kentte çok ciddi bir yok oluşa neden olan 1922 yangınıdır. Söz konusu yangında 3200m.ye 5000m’lik bir alanın, kentteki 42945 evden 14004’ünün ve işyerlerinin çoğunun yandığı, 200000 kişinin evsiz kaldığı, zararın 150 milyon dolar olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ermeni mahallesinde aynı anda üç noktadan başladığı bilinen yangın rüzgarın etkisi ile hızla çok büyük bir alana yayılmış ve kontrolü olanaksız duruma gelmiş, sonuçta

kentin %75'i yok olmuştur. İnsanlar yangından kaçmak için rıhtıma yönelmişlerdir. Bu korkunç olaya ilişkin betimlemeler kaynaklarda yer almaktadır. Rahip Dobson, “Şehirdeki kötü etkiyi hiçbir şey, hiçbir sözcük anlatamaz. Korkunç bir alev yığını vardı, deniz kıyısında ise karanlık bir insan yığını” şeklinde tabloyu aktarmaktadır. Kente gelen bir turist Oran Raber, “Modern dünyada 13 Eylül 1922 Smyrna felaketine benzer bir şey muhtemelen yoktur” ifadesini kullanmıştır. George Ward Price ise, kentteki görüntüyü şöyle aktarmaktadır: “Smyrna’nın tüm zengin depoları, iş yerleri ve Avrupalıların meskenleri meşaleler gibi yanıyordu. Derinden parlayan bu sarı, turuncu ve kırmızı renkli ateş, ayı bile saklayan kara bir duman bulutu oluşturmuştu”. Ward Price Daily Mail için yazdığı yazıda kentteki durumu şöyle betimlemektedir: “Smyrna dev bir yangınla neredeyse yok oldu... Abartısız olarak bu geceki felaket dünya tarihindeki en büyük yangınlardan bir tanesidir. Zarar hesap edilemez düzeydedir ve yerel halk arasında can kaybı çok fazla olmuştur...” ifadesiyle aktarmaktadır (Milton, 2009, s. 206, 208, 209, 211, 217).

1922 yangınının yarattığı çok yönlü ve çok büyük boyutlu yıkım New York Times gazetesinde “Smyrna silindi” haberi ile verilmiştir (Milton, 2009). Günümüze bakışta bu olumsuz durumdan olumlu bir yön çıkarmak gerekirse, bu konuda yangın alanının yapılan planlama çalışmaları sonucunda bugünkü Fuar alanına dönüştürülmesi ve kente yeşil alan, rekreasyon, kültür sanat alanı kazandırılmasının önemi vurgulanabilir. Yaşanan felaketin sonucunda en azından böyle bir uygulamanın yapılmış olmasının olumlu olduğu belirtilebilir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

İzmir kenti stratejik konumu sayesinde her zaman önemini korumuş olmakla birlikte, tarihsel süreçte kent yaşamı ve morfolojisini etkileyen çeşitli afetlere de maruz kalmıştır. Bunlar, yangınlar, depremler ve salgın hastalıklardır. Söz konusu afetlerin tümü kent yaşamını olumsuz etkilemişse de, ilk ikisi şehrin morfolojisinde önemli değişimler yaratmıştır. Bu yüzden İzmir, deprem ve yangınlar nedeni ile tarihsel süreçte adeta tekrar tekrar yeniden kurulmuştur. Başlangıçta yangın söndürme teşkilatının yetersizliği, sonrasında bu konudaki sistem ve örgütteki yapılanmaya karşın, dokusal ve mimari planlama ile ilgili sorunların sürmesinin yangın etkisi ve zararlarını artırıcı durumu daha kapsamlı önlemler alınmasını gerektirmiştir.

Bu bağlamda da Moltke’nin 1836 yılında hazırladığı İstanbul planı, uygulanmamış olmakla birlikte ilk bütüncül planlama deneyimi niteliğindedir. Kararları da 1839 tarihli Tanzimat İlmühaberi metnini şekillendirmiştir. Yol genişliklerinin belirlendiği ve ahşap yapı yapımına sınırlamalar getiren bu düzenleme, temelde İstanbul’daki yangınların önlenmesine yöneliktir. 1848-1849 yılları arasında Atik Ebniye Nizamnameleri adı ile bir dizi düzenleme gerçekleştirilmiştir. Von Vincke ise Ankara’nın planını hazırlamıştır (Özcan, 2006).

1848 yılında Storari’nin hazırladığı Ermeni Mahallesi’ne (Basmene) yönelik yangın yeri planı Ebniye Nizamnamesi’nce belirlenen yol genişlikleri ve dik açılı yol düzenine göre şekillenen ilk planlama çalışmalarındandır. Kenti etkileyen önemli yangınlar kapsamında ise, 1778, 1841, 1845 ve 1922 yangınları belirtilebilir. Gerek düzenlemeler gerekse planlama çalışmaları sorunun çözümüne yönelik önemli önlemler olarak nitelenebilir.

Tarihsel süreçte yaşanan depremlerden 1688 ve 1928’dekiler etkileri en fazla olanlardandır. 2020 yılında yaşanan Sisam Depremi de İzmir’de can kaybı ve yıkılan yapı bağlamında önemli kayıplar yaratmış; ağır ve orta hasarlı yapıların yıkılıp yeniden yapılanması da aradan geçen iki yılı aşkın sürede tamamlanmamıştır. Aynı alanda bazı yapıların yeniden yapılması ise, deprem sırasında zeminin sıvılaşma riski yansıtması dolayısıyla düşündürücüdür. Alanın pek çok gökdelen yapısını da içeriyor olması gelecek bağlamında ve özellikle yakın dönemde yaşadığımız 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem sonrasında endişe verici bir durum yaratmaktadır.

Sonuç olarak, süreçte yaşanan deprem ve yangın afetleri kentin birinci derece deprem kuşağında olduğu gerçeğinin de bilincinde olarak asıl sorunun ve yeni bir bakış getirilmesi gereken

konunun sokak örüntüsü ve mimari yapılanma ile ilgili olduğunu yansıtmaktadır. Yaşanılan acı deneyimler, kentsel ve mimari planlamanın bu konuda etkisinin ne denli büyük olduğunun vurgulanması açısından çarpıcıdır.

Kaynaklar

- Akkoynlu, M.F. (2021). Tarihsel depremler ve kullanılan yöntemler. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 21, 587-590.
- Arslan, A. (2003). *Türkiye’de tabii afetler (1923–1950)*. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Atay, Ç. (1978). *Tarih içinde İzmir*. İzmir: Tifset Basımevi.
- Baykara, T. (1974). *İzmir şehri ve tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.
- Beyru, R. (2011). *19. Yüzyılda İzmir kenti*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Ergin, O.N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. C.4. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Esirkiş, N. (2019). *İzmir yangınları (XVIII. asrın ortalarından 1922’ye kadar)*. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eytemiz, C. (2010). *Sismolojik gözlemler ışığında İzmir ve çevresinin depremselliğinin araştırılması*. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Goad haritası (1905). APİKAM Arşivi, İzmir.
- Gökdemir, O. (2007). *Fransız kaynaklarının ışığında 1922 İzmir yangını*. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI(15), 19-38.
<https://deprem.btu.edu.tr>
- Kütükoğlu, M. (2000). *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir kazasının sosyal ve iktisadi yapısı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Milton, G. (2009). *Kayıp cennet Smyrna 1922 hoşgörüsü kentinin yıkılışı*. (E. Aktuğlu, çev.). İzmir: Şenocak Yayınları.
- MTA Rapor No:10754 (2005). *İzmir Yakın Çevresinin Diri Fayları ve Deprem Potansiyelleri*. MTA Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi. https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/deprem/pdf/izmir_rapor.pdf
- Öner, E. ve Kayan, İ. (2006). *İzmir körfezi kıyılarında alüvyon birikimi ile Karşıyaka ve Bayraklı kıyılarının şekillenmesi*. Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu. İzmir: Karşıyaka Belediyesi Kültür yayınları.
- Öner, E., Vardar, S., Karadaş, A. ve İlhan, R. (2018). *Bornova Ovası ile Bayraklı Höyüğü çevresinde paleocoğrafya ve jeoarkeoloji araştırmaları (İzmir)*. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, Ankara.
- Özcan, K. (2006). Tanzimat’ın kent reformları: Türk imar sisteminin kuruluş sürecinde erken plânlama deneyimleri (1839–1908). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VII (2), 149-180.
- Pınar, İ. (2001). *Hacılar, seyyahlar, misyonerler ve İzmir. Yabancıların gözüyle Osmanlı döneminde İzmir 1608-1918*. İzmir: İzmir Yayıncılık.
- Smyrnelis, M.C. (2008). Yangın, bir yaşam modelinin sonu. *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar* (229-238). (İ. Ergüden, çev.). İstanbul: İletişim.
- Tinal, M. (2017). 19. Yüzyıl İzmir depremleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 372-380.
<http://dx.doi.org/10.17719/jjsr.20175434602>
- TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası (2016, Aralık). İzmir Depremleri Basın Açıklaması.
https://www.jmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=9362&tipi=3&sube=0&subesi=
- Ülker, N. (1994). *XVII ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir şehri tarihi*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Ünal, Z. G., Yıldırım Esen, S., Işıkoğlu, M., Ünal, M., Atabay, Z.E. (2020). “30 Ekim 2020 Sisam Adası Depremi Sonrasında İzmir Kent Merkezi ve Çevresinde Kültür Varlıklarının Hasar Durumu ve Acil Müdahale Çalışmalarına İlişkin Saha Gözlemleri ve Öneriler” başlıklı rapor.
- Ünal, Z. G. (2021). 30 Ekim depremi üzerinden kültür varlıkları ve kentlerin afet dirençliliği ilişkisinin okunması. *Ege Mimarlık*, 110 (2), 40-43.
- Yerasimos, S. (1996). Tanzimatın kent reformları üzerine. P. Dumont., F. Georgeon (Ed.). (A. Berktaş, çev.) *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* (1-18). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yeni Asır* (5 Kasım 2020), 1, 16, 17.

Kıyı Yerleşimlerinde Tarihsel Merkezin Dönüşümü: Meriç Nehri Örneği

Arif Mısırlı¹, H. Burcu Özgüven²

Özet

Antik dönemlerden itibaren birçok kent nehir kıyısı veya çevresi ile doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bu durum Sanayi Devrimi'ne kadar tarımsal ve endüstriyel üretim işlevlerinin su kaynağına bağlı olması ile açıklanmaktadır. Balkanlarda başta Tuna olmak üzere nehir çevresinde fiziki gelişme kaydeden çok sayıda kıyı kenti bulunmaktadır. Bu çalışmada Balkan coğrafyası içerisinde olup günümüzde farklı ülke ve kültürleri buluşturan Meriç Nehri kıyısındaki kentler ele alınmaktadır. Meriç ve kolları ilkçağdan itibaren doğu-batı aksındaki karayollarına güzergâh oluşturmuştur. Roma'da Via Militaris, Osmanlı Dönemi'nde Orta Kol, Meriç vadisini izleyerek başkent İstanbul'u Edirne üzerinden Belgrad'a, buradan Avrupa'nın önemli merkezlerine bağlamıştır. Nehir, 19. yüzyıla kadar bir ulaşım yolu olarak kullanılmış, böylece İstanbul'u Edirne yoluyla Akdeniz'e bağlayan stratejik bir geçit haline gelmiştir. Meriç havzası tarih boyunca önemli bir nüfus barındırmış, nehrin kıyı şeridinde kurulan, Bulgaristan'da Pazarlık ve Filibe gibi şehirlerin yanı sıra Edirne de Meriç sayesinde ekonomik işlevler bakımından gelişmiştir. Çalışmanın amacı nehrin kentsel alan biçimlendirmedeki etkisinin sorgulanmasıdır. Araştırma kapsamında ilgili kentlere dair birincil kaynaklardan ve fiziki dönüşümü incelemek amacıyla tarihsel haritalardan yararlanılmıştır. Bildiride Pazarlık, Filibe ve Edirne'nin Meriç ile ilişkisi kapsamında merkez alanların morfolojik biçimlenmesi üzerinden, söz konusu yerleşimlerin tarihsel süreçteki dönüşümü incelenmektedir. İlk yerleşimlere sahne olduğu dönemlerde nehrin tek bir yakasına yerleşen Pazarlık, Filibe ve Edirne zaman içinde fiziki dönüşüme uğramış, günümüzde ise kıyı ile farklı ilişkiler kurulmuştur. Meriç, Edirne için coğrafi ve siyasi bir sınır haline gelirken, Filibe'nin fiziki genişlemesinde tetikleyici rol oynamakta; Pazarlık'ta ise kenti ikiye bölerek kentsel işlevlerin ayrılmasını sağlamaktadır. Demiryolunun gelişmesiyle birlikte yerleşim merkezlerinin konumu ve işlevi bakımından, aynı nehrin kıyısındaki bu üç kentte farklı morfolojik sonuçlara rastlanmaktadır. Kentlerin kıyılarında oluşan baskı azalmış, gelişen alanlar iç bölgelere kaymıştır. Meriç kıyı kentlerindeki fiziki dönüşümler, coğrafyanın meydana getirdiği ekonomik ve kültürel işlevlere göre şekillenmiştir. Tarih boyunca ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü bir su yolu olarak kullanılan Meriç, kentlerin konumlanmasında ve biçimlenmesinde etkili olurken, endüstrileşme sonrasında kentsel gelişime katkısı azalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edirne, Filibe, Meriç Nehri, Nehir kıyısı yerleşim, Pazarlık

1. Giriş

Nehir kıyısı ya da çevresinde kurulan kentlerin gelişimi, su kaynağına bağlı tarımsal ve endüstriyel üretim işlevleri ile ilişkilendirilmektedir. Balkanlarda başta Tuna olmak üzere nehir çevresinde fiziki gelişme kaydeden Belgrad (Sırbistan), Budapeşte (Macaristan), Bratislava (Slovakya), Viyana (Avusturya) gibi çok sayıda kıyı kenti bulunmaktadır (Özgüven, 2001, 22-23). Doğu Avrupa suyollarına, Sava, Drava, Dinyeper gibi taşımacılık nedeniyle arter konumunda bulunan nehirler de katılabilir. Çalışmanın amacı, kentsel alan biçimlendirmede belirli bir etkisi bulunan nehir havzası ile nehir kıyısında kurulan kentlerde merkez alanların morfolojik biçimlenmesi üzerinden, yerleşimlerin tarihsel süreçteki dönüşümü perspektifinde incelemektir.

Bu çalışmada Balkan coğrafyası içerisinde olup günümüzde farklı ülke ve kültürleri buluşturan Meriç Nehri ve Meriç üzerinde bulunan Pazarlık, Filibe ve Edirne kentleri incelenmiştir. Meriç havzası üzerinde, Cisri Mustafa Paşa, Dimetoka, Enez gibi kentler bulunmakla birlikte, belirlenen

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü/arifmisirli@gmail.com

² Prof. Dr., Trakya Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü/bozguven@hotmail.com

kentlerin tarihsel kaynaklara dayalı fiziki dönüşümleri sayesinde, morfolojik analiz için veri elde etmek mümkün olmuştur.

2. Yöntem ve Kaynaklar

Bu bölüm, incelenen kentlerin özellikle 20. yüzyıl başı ve günümüzdeki nehir-kent ilişkisinin fiziki değişim üzerinden morfolojik tespitlerinin yapılmasını amaçlamaktadır.

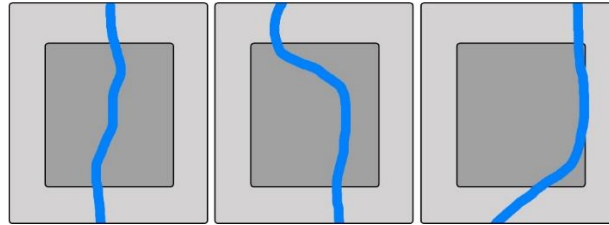
Kentlerin, nüfusu yoğun bölgeleri ile nehir arasındaki temasın (kıyı) uzunluğu ve bunun kentin toplam kentsel alanına oranı, kent ve nehir arasındaki yakınlığın bir göstergesi olarak belirtilmiştir. Daha uzun bir kıyı şeridinin, nehir kıyısı alanlarının daha yüksek düzeyde bütünleşmesine ve nehir kıyıları boyunca daha fazla arazi kullanım çeşitliliğine imkân vermesi beklenmektedir (Silva, Serdoura, & Pinto, 2006, s. 5).

Silva, Serdoura & Pinto (2006, s. 8) nehrin kente göre konumunu üç ana türe ayırmıştır (Şekil 1):

Merkezi: Kentin içinden geçen nehrin böldüğü kentsel alanlar eşit ya da yakın büyüklüktedir. Bu kentlerde nehrin iki yakasında yer alan yerleşimlerin birbiri ile oranı 0.50 ya da 0.70 arasında bir değere sahiptir.

Dış Merkezli: Kentin içinden geçen nehrin böldüğü kentsel alanlardan bir yakası açıkça daha fazla gelişmiş ancak karşı yakada da küçük çekirdekler bulunmaktadır. Bu kentlerde nehrin iki yakasında yer alan yerleşimlerin birbiri ile oranı 0.7 ya da 0.95 arasında bir değere sahiptir.

Teğetsel: Nehir kentin hemen dışından geçmektedir ve kenti bir veya daha fazla kenarda sınırlamaktadır. Bu durumda nehrin karşı yakasında herhangi bir kentsel yerleşim bulunmamaktadır veya bu kentsel alanların kentin toplam alanı oranı çok küçüktür. Bu kentlerde nehrin iki yakasında yer alan yerleşimlerin birbiri ile oranı 0.95 ya da 1'dir (Silva, Serdoura, & Pinto, 2006, s. 8).

Şekil 1 Merkezi, dış merkezli ve teğetsel şemalar (Silva, Serdoura, & Pinto, 2006, s. 8)

Bu çalışmada da incelenen kentlerin yukarıdaki sınıflamadan yararlanılarak Meriç Nehri ile ilişkileri belirlenmiştir. Kentlerin hem 20. yüzyıl başlarındaki hem de günümüzdeki nehir kenarı kullanım alanları ve kıyı uzunlukları hesaplanarak oranları ortaya konulmuştur. Bununla birlikte kentlerin antik dönemden günümüze gelişimi, dönemsel tanıklıklara ve tarihsel haritalara dayalı yürütülmüştür. 19. yüzyıla kadar kentlerin gelişimine etkisi olan Meriç Nehri üzerinden okumalar yapılırken, ardından demiryolu inşasına bağlı gelişmelerden söz edilmiştir. Bu kapsamda ele alınan kentsel alanların gelişimi tarihsel süreç boyunca analiz edilerek morfolojik değişim, bilgisayar destekli çizim aracılığıyla, harita ve uydu görüntüleri üzerinden hazırlanan grafikler ile sunulmuştur.

3. Meriç Nehri

Bulgaristan'da Rila Dağı'ndan doğan Meriç 490 km. uzunluğu ile Balkan yarımadasının en büyük nehirlerinden biridir. Balkan ve Rodop Dağları arasındaki doğu-batı doğrultulu tektonik kırıkları izleyerek ilerleyen nehir Seymen'den (Simeonovgrad) sonra güneydoğuya yönelir ve Cisir-i Mustafa Paşa (Svilengrad) ile Kapikule arasında Yunanistan-Bulgaristan, Edirne civarında Arda ve Tunca ile birleşip kuzey-güney yönünde ilerleyerek Türkiye-Yunanistan sınırını teşkil eder. Meriç havzasının batısında, Lozan Antlaşması uyarınca sadece Karaağaç bölgesi Türkiye sınırları içinde kalmıştır (Tuncel, 2004, s. 188).

Meriç Nehri'nin ve kollarının ana yollara güzergâh teşkil etmesi tarih boyunca önemli bir rol üstlendiğinin göstergesidir. Osmanlı Dönemi'nin Rumeli'deki "Orta Kol"u Edirne'den sonra Meriç vadisini izlemiş ve İstanbul'u Avrupa'nın önemli merkezlerine bağlamıştır. Karayolları vadinin doğal koridorlarını takip ederken nehir de özellikle Edirne'nin güneyinde kalan bölümüyle Antik Çağ'da Ege denizi kıyısında kurulan Enez'e (Ainos) kadar yoğun bir nehir taşımacılığına sahne olmuştur (Tuncel, 2004, s. 188-189).

Antik Çağ'da Karadeniz'i Ege'ye bağlamak için tercih edilen Meriç suyunun 19. yüzyıla kadar kullanıldığına dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Meriç çevresi Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra ise nehir üzerinde gemi taşımacılığı teşvik edilmiştir. Evliya Çelebi'den 17. (Evliya Çelebi, 2012, s. 546) ve Şemseddin Sami'den (Şemsettin Sami, 1996, s. 4270) 19. yüzyıla kadar Meriç'in su yolu olarak kullanılmaya devam ettiği öğrenilmektedir. Osmanlı belgeleri de 19. yüzyıla kadar Meriç Nehri üzerinde özellikle Filibe'den başlayarak Edirne üzerinden Enez'e kadar nehir taşımacılığının olduğunu ve ulaşım ile nakliye işlevlerini 19. yüzyıl sonlarında Rumeli demiryolunun inşasına kadar büyük ölçüde devam ettirdiğini göstermektedir (Kanitz, 1879, s. 16; Gümüşsoy, 2015, s. 647).

Antik dönemden günümüze Meriç havzası yoğun bir nüfus barındırmış ve nehrin kıyılarında ya da çok yakınında kurulan Pazarlık, Filibe, Edirne gibi şehirler Meriç su yolu ticari faaliyeti sayesinde gelişmiştir. Meriç havzasını izleyen Via Militaris üzerinde konumlanan üç şehir arasındaki mesafe yürüyüş mesafesi olarak Edirne Filibe arası 31 saat, Filibe-Pazarlık arası 7 saat olarak tanımlanmıştır (İreçek, 1990). Günümüzde karayolu ile karşılığı Pazarlık-Filibe yaklaşık 40 km, Filibe-Edirne yaklaşık 180 km'dir. Demiryolu üzerinden Edirne-Sarımbey (Septemvri) arası 243 km olarak verilmektedir. Sarımbey-Pazarlık arası yaklaşık 16 km olduğundan Edirne-Pazarlık arası yaklaşık 227 km olarak belirlenmektedir (Engin, 1992, s. 112). Demiryolu da Meriç Nehri'ni izlemektedir. Dolayısıyla Meriç, hem karayolu hem de demiryolu hatlarında belirleyici olmuş, kentlerin kurulmasında ve büyümesinde de rol oynamıştır.

4. Meriç Nehri Üzerindeki Kentlerin Tarihçeleri ve Fiziki Gelişimleri

4.1. Pazarlık (Tatar Pazarlık)

Kent, kuzeyde Balkan Dağları'ndan çıkan Topolnitsa suyunun Meriç'e kavuştuğu düz ovada kurulmuştur. Burası aynı zamanda İstanbul'dan Belgrad'a ve Filibe'den Sofya'ya giden Via Militaris (Orta Kol) üzerindedir. Kent 1485'te Akkirman'ın fethinden sonra II. Bayezid tarafından kurulmuştur (İreçek, 1990, s. 122). Ancak kentin 1485'ten önce kurulduğu ve kent hakkındaki en eski kayıtların 1472 yılına kadar indiği, hatta daha da erken 15. yüzyılın ortalarında bir yerleşimin var olduğu ifade edilmektedir (Boykov, 2005, s. 254). 1472'den önce inşa edilen Cuma Cami ve yakındaki hamam, kentin ticari çekirdeğini oluşturmuştur. 16. yüzyıl başlarında, İshak Çelebi tarafından yaptırılan yeni bir cuma camisinin inşası ile birlikte kent merkezinin kuzeyinde ikinci bir mahallenin oluştuğu görülmektedir. İlk Hristiyan mahalleleri de bu yüzyılın başlarında oluşmuştur (Boykov, 2013, s. 200-204). Osmanlı Dönemi'ne ait erken eserler incelendiğinde, kentin hızla gelişmeye başladığı anlaşılır.³

15. yüzyıl ortalarından itibaren Meriç üzerinden Osmanlı'nın Trakya topraklarıyla yapılan ticaret, Pazarlık'ın gelişmesini sağlar. Değerli maden merkezi Samokov ve Rodop dağlarından sağlanan tomruk ticareti, Pazarlık'tan başlayarak Meriç üzerinden Filibe, Cisir-i Mustafa Paşa yoluyla Edirne'ye ve Ege denizi kıyısındaki Enez Limanı'na taşınır. Ticaretin gelişmesinde Osmanlı Dönemi'nde Orta Kol olarak adlandırılan tarihi Roma Askeri Yolu'nun da rolü vardır (İreçek, 1990).

16. yüzyılın ortalarında çok sayıda cami inşası ile birlikte ilk kent merkezini saracak şekilde mahalleler gelişmiştir (Boykov, 2013, s. 222). 16. yüzyılın sonlarında ise üçüncü cuma camisi olan Hacı Salih Bey Cami ve Osmanlıların Balkanlar'da üstlendiği en büyük inşaat projelerinden biri olarak nitelendirdiği, kentin en önemli simgesi olan İbrahim Paşa Kervansarayı inşa edilmiştir (Boykov,

³ Bu dönemde Câmî-i Kebîr ve Kadî İshak Çelebi Cami olmak üzere iki cami, bir mescid, iki hamam ve 1492 yılından az önce Evrenosoğlu Şemseddin Ahmed Bey tarafından inşa ettirilen bir imaret mevcuttur (Boykov, 2005, s. 256).

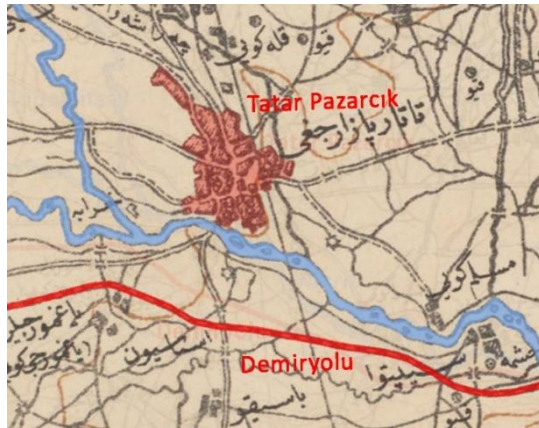
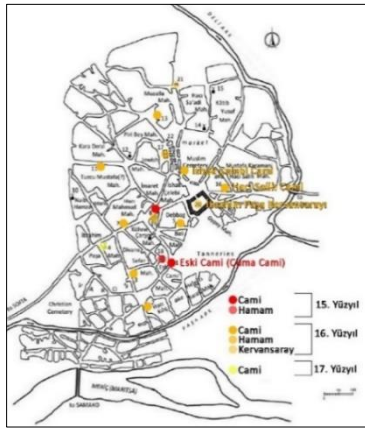
2013, s. 233). 1596 tarihli Tahrir Defteri'ne göre on beş mahallede üç cami ve beş mescid mevcut olduğu ve kentin gelişmesini sürdürdüğü okunmaktadır (Boykov & Kiel, 2011, s. 171).

Evliya Çelebi'ye dayanarak 17. yüzyılda Pazarcık'ta nüfusta hissedilir bir gelişme olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 150 yıllık sürede mahalle sayısı artmış olup Evliya Çelebi 1652'de burada 870 hâne içeren on altı mahalle olduğunu aktarmaktadır.⁴ Evliya, kentte başlıca ticari ulaşımı sağlayan Meriç Nehri'nin kanal ve arklarından söz etmekte, onları kale hendeklerine benzetmektedir (Evliya Çelebi, 2012, s. 504-505). Osmanlı Dönemi boyunca kentte tek taraflı bir yerleşim söz konusu olmuştur. Bu dönemde kentte Meriç Nehri bir sınır olarak dikkat çekmektedir. Hatta Meriç Nehri'nin kuzeyinden geçen bir sulama kanalı olan Paşa Ark ile kentin doğu sınırını oluşturan Deli Ark Osmanlı Pazarcık'ının sınırını oluşturmuştur (Şekil 2).

Evliya'dan yaklaşık 180 yıl sonra, 1819'da Papa Konstantin, Pazarcık'ın 4000-5000 hânedan oluştuğunu aktarır. 19. yüzyılın başlarında on altı cami, birkaç Ortodoks kilisesiyle bir Ermeni kilisesi mevcuttur. Şehirde ayrıca içerisinde pek çok esnafın çalıştığı 734'ten fazla dükkân bulunmaktadır (Boykov & Kiel, 2011, s. 171-172).

1870'lerde, Osmanlı-Rus Savaşı öncesi Pazarcık oldukça gelişmiş bir Balkan kentidir. Kanitz, şehrin dışında, Mecidiye'ye uzanan yolda yer alan, ufak sokaklardan oluşan panayır meydanından ve alanı çevreleyen kalın duvarlardan söz ederek, panayırdaki pazar emini makamının, bazı ticari yapılar ile bir caminin bulunduğu işaret eder (Kanitz, 1879, s. 230). Kanitz'e göre Pazarcık, Balkanların iç tarafında, Tuna bölgesi ile deniz kıyısı arasında işinsal yollara, uygun konuma sahip bir ticaret kentidir. Bu durum, 19. yüzyıl sonlarında demiryolunun inşasıyla pekişir. 1870'de Baron Maurice de Hirsch'e ait Oriental Demiryolu adlı şirket İstanbul-Belovo demiryolu hattının inşaatına başlayarak resmi olarak 1873 yılında açmıştır (Riedler, 2021, s. 118). Demiryolu hattı Meriç'in ve kentin güneyinden geçmiştir (Şekil 3). 20. yüzyılın başlarında istasyon ve çevresindeki diğer yapılar inşa edilmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusu Pazarcık'ı şiddetli bir yıkımdan sonra ele geçirmiştir. Rus işgali ve ardından kurulan Bulgar Devleti sonrasında şehirde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 20. yüzyılda şehir yeni bir plan çerçevesinde tekrar kurulmuştur (Boykov & Kiel, 2011, s. 172). Pazarcık 20. yüzyılın başlarında yaklaşık 136 hektarlık bir alanda yerleşime sahip olup kentte teğetsel bir nehir-kent ilişkisi bulunmaktadır. Kent tamamen Meriç'in kuzeyinde gelişmiştir.

Şekil 2 Pazarcık'ın Osmanlı Dönemi yapıları ve tarihsel-kentsel dağılımları (Boykov, 2013, s. 364-367) üzerinden hazırlanmıştır. Şekil.3 Rumeli-i Şahane Haritası'nda Pazarcık (Rumeli-i Şahane Haritası, 1901 üzerinden hazırlanmıştır)

Günümüzde ise kentin Meriç Nehri ilişkisi incelendiğinde değişme gerçekleştiği; Pazarcık kentinin yerleşim alanının 20. yüzyıl başına göre yaklaşık 7 kat geliştiği görülmektedir. Bu döneme kadar kent

⁴ Bu dönemde şehirde yirmi cami, yedi sıbyan mektebi, üç hamam, 200 dükkân ve yedi derviş tekkesine, bir aşevi ve yedi tüccar hanı bulunmaktadır.

tek taraflı bir kullanıma sahipken 1940'lerden sonra gelişmeye başlayan ve Meriç Nehri'nin güney yakasında bulunan endüstri bölgesi ile iki taraflı bir kullanıma sahip olmuştur. 21. yüzyılın başında Pazarcık orta ölçekli, 70.000 dolayında nüfusa sahip bir sanayi (dokuma, kauçuk, mobilya, gıda) kenti durumundadır.

4.2. Filibe

Antik Philippopolis, MÖ 342'de Makedon Kralı II. Filip tarafından kurulmuş, Romalılar ise kenti dağların güney kısmında olan ovaya doğru genişletmişlerdir. Philippopolis, bir kent için son derece uygun bir konuma sahiptir. Meriç Nehri'nin düz sahilinde, geniş ovanın düzlüğünde kurulan kent, bir birinden ayrı üç tepeye (Taksim Tepe, Nöbet Tepe ve Cambaz Tepe) sahiptir. Bu üç tepe kentin akropolisini oluşturmakta olup bu tepelerin altındaki kent surlarla çevrilidir (İreçek, 1990, s. 37-39; Linkov&Pizhev, 1998, s. 11). Antik Filibe'de yerleşim Meriç Nehri'nin tek tarafında görülmekte olup nehir kentin kuzeyinden geçmektedir (Şekil 4).

Ortaçağ'da kent, yüksek surlar ve derin hendeklerle çevrili üç tepeler üzerindeki varlığını sürdürmüştür (İreçek, 1990, s. 89). Kent, 11. yüzyıl ile 13. yüzyılın başları arasında, sur içini tamamen kaplamış durumdadır (Stanev, 2022, s. 176). 15. yüzyıl başlarında Osmanlı fethi sonrasında kentlerin iç-ilde kalması nedeniyle sura ihtiyaç kalmamış, sur sistemi işlevini yitirmiş olup (Özgül, 2001, s. 165), aynı şekilde Filibe'de de sur, inşaat malzemesi olarak kullanılmış veya arazileri yeni inşaatlara açmak amacıyla sistemli bir şekilde yıkılmıştır (Stanev, 2022, s. 175-176).

Filibe, 1360-61 yıllarında Osmanlılar tarafından fethedilmiş (Kiel, 1996, s. 79), 15. yüzyılın ilk yarısında imar edilmeye başlanmıştır. Filibe, Pazarcık'tan başlayan ve Ege kıyılarında sona eren Meriç ticaret yolunun önemli bir durağıdır. Orta Kol gibi önemli bir arterin üzerinde bulunmasıyla kent yüzyıllar içinde gelişme kaydetmiştir.

Filibe'yi fetheden ilk Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin, Meriç üzerine bir köprü yaptırmış (Boykov, 2013, s. 44) ve nehrin kuzeyinin tarım alanı olarak kullanılmasını sağlamıştır (Kiel, 1996, s. 79). Filibe'nin Osmanlı Dönemi merkezini ise II. Murad Dönemi'nde inşa edilen Muradiye Cami (1433-1436 arası) oluşturmaktadır. Ayrıca 15. yüzyıl boyunca bu bölgede bir bedesten, bir hamam ve diğer kubbeli camiler inşa edilerek fiziki bakımdan kent büyümeye başlamıştır. Yerleşimin ikinci merkezi, 1444-45 yılında tamamlanan Rumeli Beylerbeyi Gazi Şihabeddin Paşa'nın büyük külliyesi etrafındadır (Kiel, 1996, s. 80). Böylece kentte nehir kenarı ile ilişkinin sağladığı ilk yapı Şihabeddin Paşa Külliyesi olmuştur. Kent bu yıllarda tek taraflı gelişim göstermiş ancak kentsel gelişim alanı büyümüştür. Şehrin merkezindeki Muradiye Cami ile kuzey ucunda Meriç Nehri kıyısında kurulmuş olan Şihabeddin Paşa Külliyesi, Filibe'nin mekânsal gelişiminin ana eksenine dönüşen ve önemli dinsel ve kamusal Osmanlı yapılarını barındıran geniş bir caddeyle (Uzun Çarşı) birbirine bağlanmıştır (Linkov&Pizhev, 1998, s. 35).

1470'lerde nehrin kuzeyinde oldukça büyük bir Tatar Mahallesi kurulmuştur (Boykov, 2013, s. 92). Böylece kentin nehri boyunca iki kenarlı kullanımı başlamış; daha sonra Karşıyaka olarak bilinen Filibe banliyösünü oluşturmuştur (Boykov, 2013, s. 109). 15. yüzyıl sonları-16. yüzyıl başlarında kentin ana eksenine ile birlikte yapılaşma Nebet Tepe'nin doğusunda (Hacı Hasan Mahallesi) gelişmiştir.

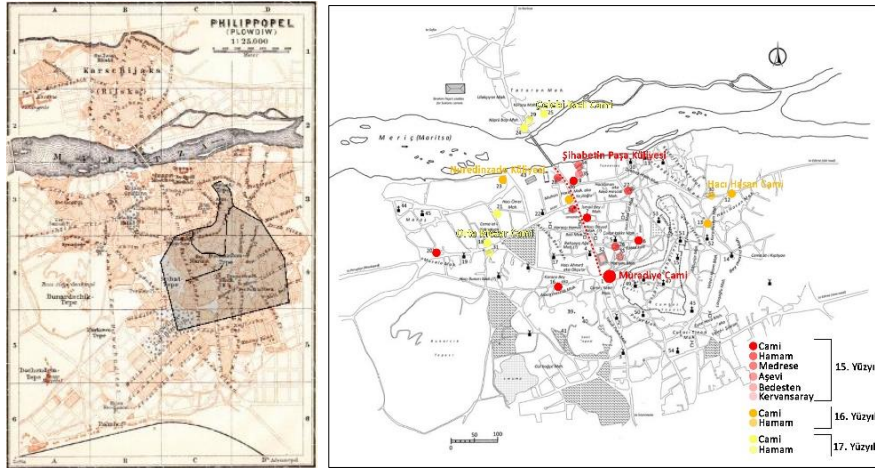
16. yüzyılın ortalarında kentin kuzeybatı ucunda, ticari kesiminden oldukça uzak ve izole bir yerde nehrin kıyısında Nureddinzade Külliyesi inşa edilmiştir (Boykov, 2013, s. 132). Böylece kentin nehir ile ilişkisi batı yönde de sağlanmıştır.

17. yüzyıl ortalarında Filibe'yi ilk defa ziyaret eden Evliya Çelebi, kentte 8060 hane olduğunu ve çok sayıda yapı bulunduğunu ifade etmektedir.⁵ Köprü'nün karşı tarafında deve ahırları bulunduğunu, içinde çok sayıda hane, mutfak ve hamam yer aldığını aktarmakta, Karşıyaka'nın kullanımına ilişkin bilgi vermektedir (Evliya Çelebi, 2012, s. 500-503).

Meriç nehrinin kuzey yakasında yerleşim 15. yüzyılın ikinci yarısında olsa da 17. yüzyılda Çelebi Kadı Cami ve hamamı Filibe'nin kuzey banliyösünde Meriç Nehri kıyısında inşa edilerek Evliya Çelebi'nin de bahsettiği üzere nehir kenarı kullanımı yoğunlaşmıştır. 17. yüzyılın başlarında, Meriç Nehri'nin kuzeyindeki banliyö, Batı Balkanlar ile Orta Avrupa'yı İstanbul'a bağlayan yoğun ticaret yolu üzerindeki sürekli trafiğe bağlı olarak büyümüştür.

17. yüzyılda kentin gelişen bir diğer bölgesi nehir kıyısında yer alan Nureddinzade Külliyesi'nin güneyindeki bölümdür. Bu bölüm Orta Mezar Cami, hamamı ve mezarlık alanı ile dikkat çekmektedir. 17. yüzyılın başlarında kentin batısındaki bu yoğun yapılaşma, bu yönde önemli bir mekânsal büyümeye tanıklık etmektedir (Şekil 5).

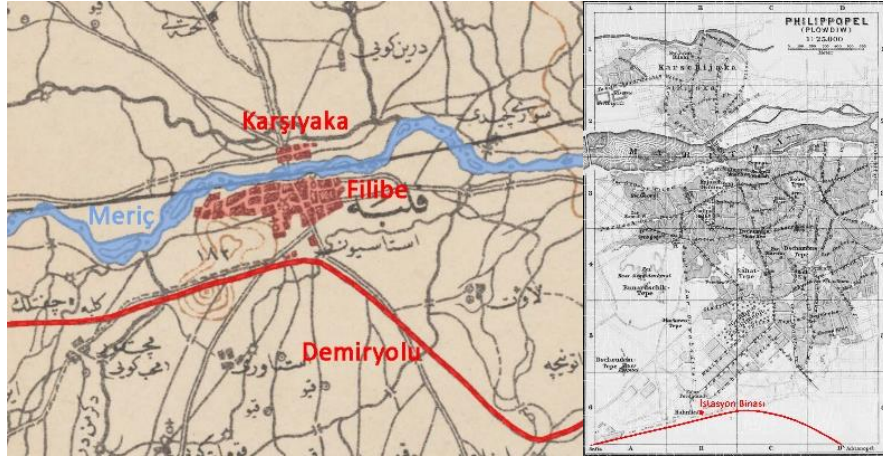

Şekil 4 Filibe'nin Antik Dönem yerleşimi (Baedeker, 1905, s. 29) Şekil 5 Filibe'nin Osmanlı Dönemi yapıları ve tarihsel-kentsel dağılımları (Boykov, 2013, s. 364) üzerinden hazırlanmıştır

18. yüzyıl Filibe'si 40-50.000 nüfuslu canlı bir ticaret merkezi durumundadır. 1846'da çıkan bir yangın şehre büyük zarar vermesine rağmen gelişmeyi durduramamıştır. 1876'da kentin nüfusu 120.000'in üzerinde iken 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 33.000'lere kadar düşmüştür (Kiel, 2000, s. 16). 19. yüzyılın sonlarında demiryolunun inşası kent için güney yönde bir sınır oluşturmuştur (Şekil 6, 7). Filibe'deki ilk istasyon binası 1871-72'de Hirsch'in şirketi tarafından inşa edilmiş, ardından 30 yıl sonra 1905-08 yıllarında yeni gar binası yapılmıştır (Stoyanova, 2018, s. 1255).

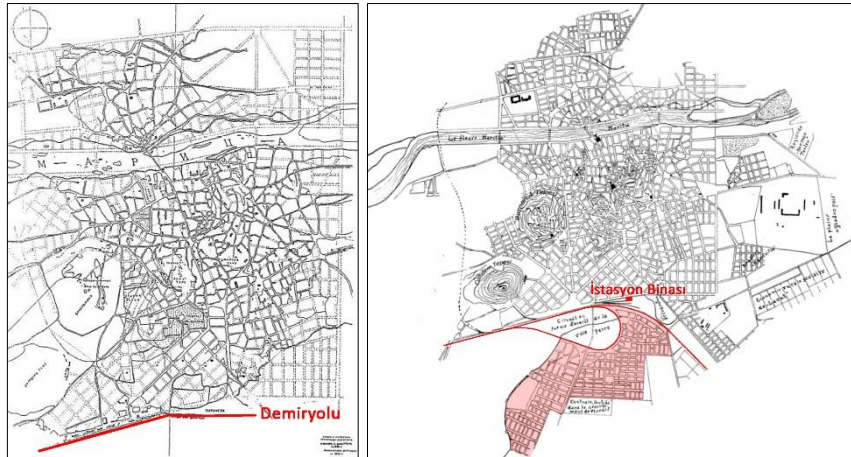
Joseph Schnitter tarafından hazırlanan 1891 planına göre, kentin orta kesiminde sokaklar iyileştirilirken, hızla gelişen bu üretim, ticaret ve kültür merkezinde, kenar mahallelerde yaşayanların barınması için yeni mahalleler ortaya çıkmıştır (Şekil 8). 1920'lerde plan uygulanmış ve kentin nüfusu 72.000 kişiye ulaşmıştır (Yerolympoş, 1996, s. 45-46).

⁵ Filibe'de elli üç cami, birkaç medrese, yedi darülkurra, yetmiş mektep, on bir tekke, birkaç han-kervansaray, sekiz hamam ve 880 dükkân bulunduğu; ayrıca Meriç Nehri üzerinde ahşap bir köprü'nün varlığından söz etmiştir (Evliya Çelebi, 2012, s. 500-503). Ancak hane sayının ihtiyatla karşılanması gerektiği belirtilmiştir (Kiel, 1996, s. 81).

Şekil 6 Rumeli-i Şahane Haritası'nda Filibe (Rumeli-i Şahane Haritası, 1901 üzerinden hazırlanmıştır) Şekil 7 Baedeker haritasında istasyonun konumu (Baedeker, 1905, s. 29).

1926 Shikov planında (Yerolympoş, 1996, s. 47) istasyon çevresinde ızgara plan yerleşim olduğu görülmektedir (Şekil 9). Dolayısıyla 20. yüzyıl ilk çeyreğinin ardından bu bölgenin gelişmeye başladığı okunmaktadır. 20. yüzyılın başlarında Filibe yaklaşık 250 hektar kent merkezi, 50 hektar Karşıyaka olmak üzere 300 hektarlık bir yerleşim alanına sahiptir. Kent bu dönemde dış merkezli bir nehir-kent ilişkisine sahiptir.

Şekil 8 1891, Joseph Schnitter planı (Yerolympoş, 1996, s. 46) Şekil 9 Shikov planında istasyon ve çevresi (Yerolympoş, 1996, s. 47 üzerinden hazırlanmıştır.)

21. yüzyılın başında Filibe 350.000 nüfusluyla Bulgaristan'ın Sofya'dan sonra ikinci büyük kenti olup, ülkenin önemli ekonomi, ulaşım, kültür ve eğitim merkezlerinden biridir.

4.3. Edirne

Antik Hadrianopolis İstanbul'dan Belgrad'a uzanan Antik Roma yolunun üzerinde, nehirlerle çevrili benzersiz bir konumda kurulmuştur. Nehirlerin kavşağında bulunan Kaleiçi, Yanbol'dan uzanan Tunca ile Meriç'in kavuşmadan önce meydana getirdiği kavis içinde yer almaktadır (İreçek, 1990, s. 43).

Kentin tarihi MÖ 7. yüzyıla kadar uzansa da Edirne'nin çekirdeğinin oluşması Roma İmparatoru Hadrian Dönemi'ne (MS 117-138) rastlamaktadır. Hadrian'ın kente kazandırdığı en önemli yapı Tunca Nehri kıyısında kurulan kale olmuştur (Mansel, 1993, s. 24-25). Antik dönemde kentin nehir ile ilişkisi incelendiğinde Meriç'ten ayrılan Tunca Nehri'nin kavsi içinde nehrin doğusunda, tek taraflı bir yerleşim söz konusu olduğu görülür (Şekil 10). Orta Çağ'da ise Edirne'de yerleşim kale dışına taşmamış (Eyice, 1993, s. 75), sadece Tunca'nın karşı yakasında Aina varoşu bulunmaktadır (Darkot,

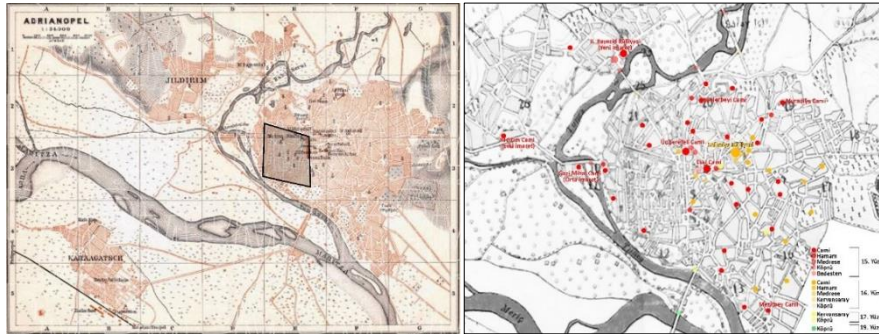
1993, s. 8). Orta Çağ'da Tunca nehrinin batı sahilinde "Tsarevi livadi" (Basilike libada-Hünkar çayırları), 14. yüzyıldan itibaren "Komnenoslar Parkı", Latin İmparatorluğu zamanında Frankların karargâh kurdukları "les plus beaux pres du monde" (dünyanın en güzel çayırları) adlarıyla bilinen fundalıklı yeşil çayırlar bulunmaktadır. Bu durum nehir kenarının o dönemki işlevi hakkında bilgi vermektedir (İreçek, 1990, s. 93-94). Osmanlı Dönemi'nde de aynı bölge saray bahçeleri olarak kullanılmıştır.

1361'de Edirne'nin Osmanlılar tarafından fethi ardından 1365'te kentin başkent olması (Eyice, 1993, s. 62) sonrasında yerleşim kale dışında gelişmeye başlamıştır (Darkot, 1993, s. 7). Kaleiçi dışındaki en erken yerleşim, 14. yüzyıl sonlarına tarihlenen Yıldırım (Eski İmaret) bölgesi olmuştur (Gökbilgin, 1994, s. 428). Çelebi Sultan Mehmet Dönemi'nde Osmanlı anıtsal mimarisinin ilk örneği olan Eski Cami (1414) ile Bedesten'in yapımı tamamlanmış; bu yapılar kentin merkezini oluşturmuştur. Kentin büyük ve bayındır bir şehir olması ise II. Murad döneminde gerçekleşmiştir. Yeni sarayın yanı sıra kentin ileri gelenleri tarafından da birçok cami, imaret, köprü, hamam ve kervansaray inşa ettirilmiştir (Peremeci, 2011, s. 13-14). Kent böylece 15. yüzyılın başlarında gelişmeye başlamıştır. 15. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen imaretlerden Gazi Mihal batıda, Muradiye kuzeyde, Mezit Bey güneyde ve Beylerbeyi kuzeybatıda tarihsel kent merkezinin sınırlarını oluşturmuştur. 15. yüzyılda diğer camiler ve oluşturdukları mahalleler bu sınırlar içinde gelişmiştir. Fatih Dönemi'nde ise Tunca Nehri kavisinde yeni sarayın yapımı hızlanmış, bundan sonra Tunca kıyıları hızla gelişmiştir. 15. yüzyılın sonlarına doğru 1484-88 yıllarında Tunca Nehri'nin batısında inşa edilen II. Bayezid Külliyesi (Yeni İmaret) ise aynı isimli mahallenin oluşumunu sağlamıştır (Gökbilgin, 1994, s. 428). Böylece 15. yüzyılda kent merkezi ile birlikte Yıldırım-Yeni İmaret yerleşimleri Tunca Nehri boyunca gelişmiştir.

16. yüzyıl boyunca Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim kentin bayındırlığına büyük önem vermişlerdir (Peremeci, 2011, s. 18-19). 16. yüzyıl süresince inşa edilen diğer yapılar büyük ölçüde kentin 15. yüzyılda oluşmuş yerleşme bölgesi içinde kalmış, daha çok güney-doğu bölgede yayılım göstermiştir (Şekil 11).

17. yüzyıl Edirne'si için Evliya Çelebi önemli bilgiler aktarır (Evliya Çelebi, 2012, s. 560-577). Kent yollarının niteliğinden ve niceliğinden söz eder (Evliya Çelebi, 2012, s. 610). Kentteki mahalle sayısını 414 olarak verir; kale içinde on dört mahallenin varlığını aktarır (Evliya Çelebi, 2012, s. 589-590). Elli üç kervansaray, altı bin yedi yüz dükkân, köprüler ve hamamlardan bahseder (Evliya Çelebi, 2012, s. 591-604).

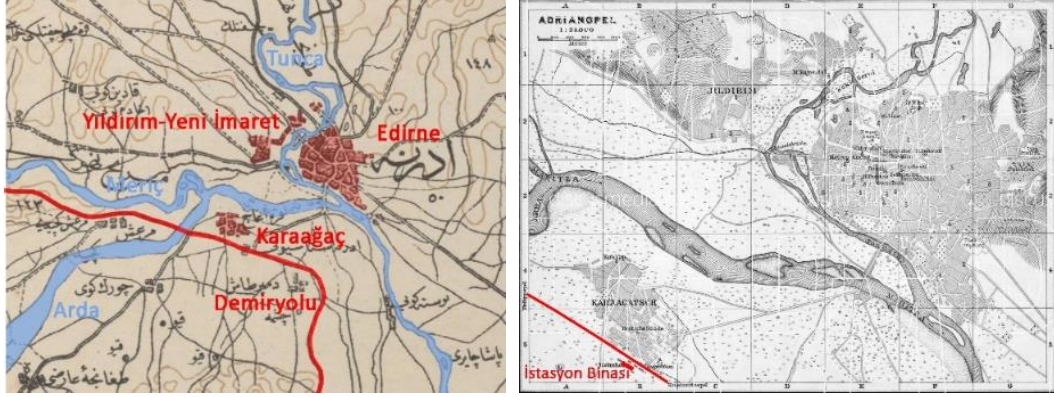
18. yüzyıl ortalarında meydana gelen iki afet kentte büyük hasar meydana getirirken, 19. yüzyılda kentin uğradığı işgaller, demografik yapıda değişimlere neden olmuştur (Gökbilgin, 1994, s. 427). 1903 yangınında kalenin iç mahalleleri tamamen yanmış, sonrasında Edirne'nin ilk yerleşim planını hazırlayan (19. yüzyılın sonları) Yzb. M. Selami'nin planından esinlenen Dilaver Bey planında, çoğunlukla tahrip olan Kaleiçi Bölgesi'nde yeni bir sokak dokusu önerilmiştir.

Şekil 10 Edirne'nin Antik Dönem yerleşimleri (Baedeker, 1905, s. 32) Şekil 11 Edirne'nin Osmanlı Dönemi yapıları ve tarihsel-kentsel dağılımları (Mehmed Selami haritası (Darkot, 1993, s.12 üzerinden hazırlanmıştır.)

Diğer yandan, 19. yüzyıl sonlarında inşa edilen demiryolu Meriç'in batı yakasından geçmiştir (Şekil 12). Edirne istasyonunun buraya yapılması öncelikle ekonomik bir tercih olmuş, böylece Meriç Nehri'nde ikinci bir geçişten kaçınılmış; ayrıca demiryolunun şehrin yapılı çevresine de girmesi engellenmiştir. Bununla birlikte Karaağaç, Edirne'nin kültürel yaşamında çok özel bir rol oynadığı için seçilmiş; demiryolu ile birlikte Karaağaç'ın nüfusu da artmıştır (Riedler, 2020, s. 461-462). 20'li yıllarda tamamlanan Mimar Kemalettin yapısı, Karaağaç İstasyon Binası ile nehir ilişkileri yeniden tanımlanmıştır. İstasyon, yüzyıl başlarından itibaren Meriç Nehri karşı kıyısındaki Karaağaç'ın ticaret, sanayi ve turizm işlevleriyle gelişmesini sağlamıştır (Şekil 13).

Şekil 12 Rumeli-i Şahane Haritası'nda Edirne (Rumeli-i Şahane Haritası, 1901 üzerinden hazırlanmıştır) Şekil 13 Baedeker haritasında istasyonun konumu (Baedeker, 1905, s. 32).

20. yüzyıl başlarında Edirne yaklaşık 450 hektar bir yerleşim alanına sahiptir. Meriç ve Tunca nehirleri dikkate alındığında dış merkezli bir nehir-kent ilişkisi bulunmaktadır. Meriç Nehri'nin batısında yer alan Karaağaç yaklaşık 90 hektar alana sahip olup, mahalle ile Meriç kıyısı arasında tarımsal alanlar ile kent ormanı bulunmaktadır. Edirne tarihsel merkezi asıl sınırlayan nehir Tunca'dır. Tunca nehrinin kuzeybatısında yer alan Yıldırım ve Yeni İmaret Mahalleri ise yaklaşık 85 hektar alana sahip olup Tunca nehri ile de dış merkezli bir nehir-kent ilişkisi bulunmaktadır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren hazırlanan imar planları ile kentin gelişmesi lineer doğrultuda İstanbul'a doğru yönelmiş, 20. yüzyılın sonlarında itibaren ise kuzey doğuya doğru çevre yolunun sınırladığı alana kaymıştır. Edirne bugün 180.000 nüfuslu, Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan karayolu üzerinde yer alan bir sınır kentidir.

5. Değerlendirme

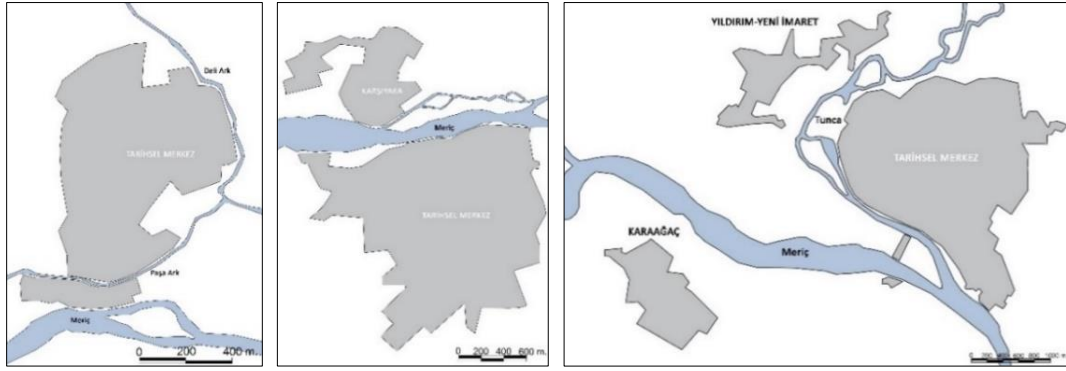
Meriç Nehri ve kolları Antik Çağ'dan itibaren doğu-batı aksındaki karayollarına güzergâh hattı oluşturmuştur. Roma'da Via Militaris, Osmanlı'da "Orta Kol" ana güzergâh hattı, Meriç vadisini izleyerek üzerinde önemli merkezlerin kurulmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte nehrin Antik dönemden 19. yüzyıla kadar su yolu olarak işlev görmesi Filibe ve Edirne'nin ekonomik işlevler bakımından gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca Antik Edirne'nin biçimlenmesinde tarihsel merkezin sınırlarına yakın bir noktada Meriç Nehri'nden ayrılarak bir kol oluşturan Tunca Nehri'nin büyük katkısı bulunmaktadır.

İncelenen kentlerin tarihsel merkezlerinin yoğun gelişimi Osmanlı Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Kentlerin nehir ile mekânsal ilişkisinin kurulmaya başlandığı dönem de Osmanlı Dönemi olmuştur. İlk yerleşimlere sahne olduğu dönemlerde nehrin tek bir yakasına yerleşen Filibe ve Edirne, zaman içinde fiziki genişlemeye sahne olmuş, kıyı ile nehir ticareti ilişkisi kurulmuştur. Filibe'nin ve Edirne'nin Osmanlı fethinden kısa bir süre sonra 15. yüzyılda nehrin iki yakasının da kullanımı başlamış, bu dönemde kentler dış merkezli gelişmiş; tek taraf ağırlıklı bir kullanıma sahip olmuştur. Kentsel arazinin yüzölçümü bakımından Filibe'de nehrin güney yakası (kent merkezi) kuzey yakasına (Karşıyaka) göre, Edirne'de ise nehrin doğu yakası (kent merkezi) batı yakasına (Yıldırım-Yeni İmaret)

göre daha fazla gelişmiştir. Pazarcık ise 15. yüzyılda yeni kurulmuş bir kent olarak tek taraflı bir yerleşime sahiptir. Kent, Osmanlı Dönemi boyunca Meriç Nehri'nin kuzey yakasında gelişmiştir.

20. yüzyılın başlarında ise Pazarcık tek taraflı bir yerleşime sahipken, Filibe ve Edirne dış merkezli bir nehir-kent ilişkisine sahiptir (Şekil 14). Filibe'nin tarihsel merkezi ve kuzeyinde bulunan Karşıyaka arasında yerleşme oranı 0,82 iken, Edirne'de Meriç dikkate alındığında tarihsel merkez ve Karaağaç arasında oran 0,84; Tunca dikkate alındığında tarihsel merkez ve Yıldırım-Yeni İmaret arasında oran 0,84'tür. Bu dönemde kıyı uzunluğu ve kentsel çeper arasındaki oranlar incelendiğinde Pazarcık'ta 0,12 (0,7 km kıyı uzunluğu, 5,8 km kentsel çeper), Filibe'de 0,19 (2,8 km kıyı uzunluğu, 14,5 km kentsel çeper), Edirne'de⁶ 0,27 (5,6 kıyı uzunluğu, 20,5 km kentsel çeper) olduğu görülür. Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarında nehir ile en kuvvetli ilişki Edirne ve Filibe'de görülürken Pazarcık'ta nehir ile ilişki tek taraflı yerleşimden kaynaklı olarak daha zayıftır.

Şekil 14 Pazarcık, Filibe ve Edirne'nin 20. yüzyıl başlarındaki kentsel yerleşim alanları.⁷

İncelenen kentlerin yerleşim alanları günümüzde gelişmiş ve nehrin karşılıklı yakalarının kullanım oranları değişmiştir. Meriç Nehri Pazarcık'ı ikiye bölerek kentsel işlevlerin organizasyonu açısından bölümlenmesini sağlamış (Şekil 15); nehrin güneyi 20. yüzyılın ortalarından başlayarak endüstriyel bölge olarak işlevlendirilmiştir. Kent dış merkezli bir nehir-kent ilişkisine sahip olmuş; kent ile güney endüstri bölgesi arasında yerleşme oranı 0,74 olarak belirlenmiştir (Tablo 1).

Filibe'de kentsel arazinin 20. yüzyıl başına göre yaklaşık 16 kat geliştiği görülmektedir. Filibe günümüzde de 20. yüzyıl başında olduğu gibi dış merkezli bir nehir-kent ilişkisine sahiptir (Şekil 15). Gelişim nehrin kuzey ve güney yakalarında yaklaşık oranlarda gerçekleşmiştir. Kent ve Karşıyaka arasında yerleşme yüzeyi oranı 0,79 olarak belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo.1 Nehir kıyısı kullanımı ve oranları

	Antik Dönem	Osmanlı Dönemi	20. Yüzyıl Başı	Günümüz
Pazarcık	-	Tek Taraflı	Tek Taraflı 1.00	Tek Taraf Ağırlıklı 0.74
Filibe	Tek Taraflı	Tek Taraf Ağırlıklı	Tek Taraf Ağırlıklı 0.82	Tek Taraf Ağırlıklı 0.79
Edirne	Meriç	Tek Taraflı	Tek Taraf Ağırlıklı 0.84	Tek Taraf Ağırlıklı 0.94
	Tunca	Tek Taraflı	Tek Taraf Ağırlıklı 0.84	Tek Taraf Ağırlıklı 0.88

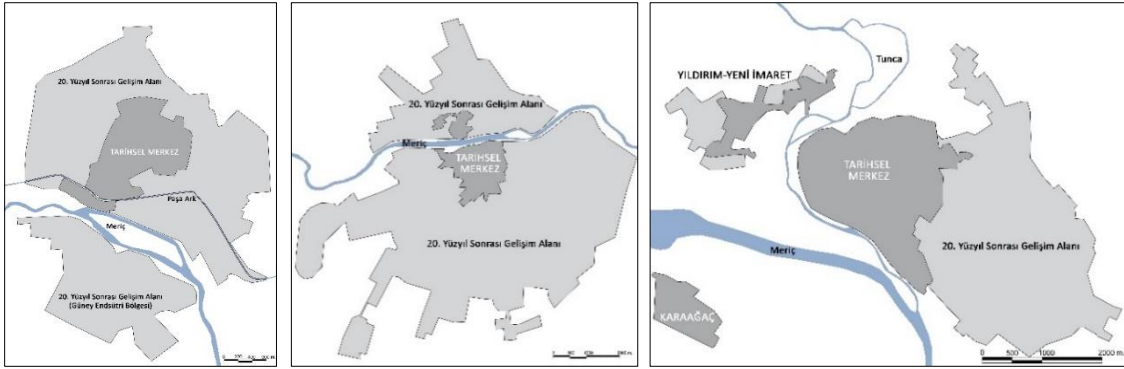
Edirne ise günümüzde de 20. yüzyıl başında olduğu gibi dış merkezli bir nehir-kent ilişkisine sahiptir. Ancak kent ile Karaağaç arasındaki oran teğetsel düzeye kadar yaklaşmış; oran 0,94 olarak belirlenmiştir. Çünkü Karaağaç'ta herhangi bir değişim olmamış ancak kent yaklaşık üç kat büyümüştür. Tunca Nehri'ni referans olarak kent merkezi ile Yıldırım-Yeni İmaret Mahalleri

⁶ Bu oran Edirne'de Tunca Nehri kıyı uzunluğu için verilmiştir.

⁷ Filibe ve Edirne'nin 20. yüzyıl başlarında kentlerin gelişimini gösteren grafiklerin altlığını Baedeker haritası oluşturmaktadır.

incelendiğinde ise yerleşme oranı 0,88 olarak belirlenmiştir (Tablo 1). Yıldırım ve Yeni İmaret mahallelerinin de iki kat büyümesi yüzyıl başındaki yerleşme oranına kıyasla küçük bir değişime neden olmuştur (Şekil 15). Bu dönemde kıyı uzunluğu ve kentsel çeper arasındaki oranlar incelendiğinde Pazarcık'ta 0,25 (6,2 km kıyı uzunluğu, 24,3 km kentsel çeper), Filibe'de 0,22 (14,1 km kıyı uzunluğu, 64,8 km kentsel çeper), Edirne'de 0,22 (5,7 km kıyı uzunluğu, 25,5 km kentsel çeper) olduğu görülür. Dolayısıyla günümüzde durumun 20. yüzyılın başlarına göre değiştiği görülmekte olup Pazarcık'ta ve Filibe'de oran artarken, Edirne'de azalmıştır. Pazarcık'ta oranın artması nehrin iki yakasının da kullanıma açılmasına, Filibe'de artması karşılıklı yaka kullanımının genişlemesine bağlanabilirken, Edirne'de azalması ise kentin nehrin doğu yakasında İstanbul yönüne doğru büyümesine dayandırılabilir.

Şekil 15 Pazarcık, Filibe ve Edirne'nin 21. yüzyıl başında kentsel yerleşim alanları

6. Sonuç

Nehrin kentsel alan biçimlendirmedeki etkisinin sorgulanmasının amaçlandığı bu çalışmada Meriç Nehri'nin üç kent için benzer ve farklı işlevlerinin olduğu görülmektedir. Filibe için antik dönemde bir sınır oluştururken günümüzde kenti ikiye ayıran doğal bir eşiktir. Filibe'nin diğer iki kente göre kıyı şeridinin uzunluğu, nehir kıyısı alanlarının kullanımına olanak sağlamış ve nehir kıyıları boyunca daha fazla arazi kullanım çeşitliliği oluşturmuşsa da kentin 19. yüzyıl sonrasında demiryolu çevresine doğru gelişmesi Meriç ile ilişkinin zayıflamasına neden olmuştur. Meriç, Edirne için coğrafi ve siyasi bir sınır haline geldiği gibi, kentsel işlevleri de ayıran bir sınır durumundadır. Meriç'in batı yakasında Karaağaç bulursa da, yerleşim dokusu nehir kıyısı ile doğrudan ilişkili bir konumda değildir. Nehrin batı yakası tarım ve rekreasyon alanı olarak kullanılmaktadır. Pazarcık için ise kurulduğu dönemden 20. yüzyıl ortalarına kadar kentsel bir sınır oluştururken, sonrasında işlevlerin ayrılmasını sağlayan doğal bir sınır olarak görülmektedir.

Meriç üzerinden nehir taşımacılığı yapılırken, kentler kıyıları üzerinden gelişmiştir. Nitekim, söz konusu dönemlerde taşımacılık işlevi kapsamında kıyılardan kent içine yönelen sokaklar, kıyı depoları ve üretim alanları mevcuttur. Ancak demiryolunun gelişmesiyle kıyılarda oluşan baskı azalmış, gelişen alanlar iç bölgelere kaymıştır. İstasyon çevresindeki alanlar gelişme kaydetmiş olup; bu durum sokak dokusu ve istasyon çevresindeki yeni kent dokusu üzerinden okunabilmektedir.

Pazarcık'ta 20. yüzyıl başlarından itibaren demiryolunun kentin gelişimine katkısı net olarak okunabilmektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere kentin tek taraflı kullanımı demiryolunun inşası sonrasında değişmiş, istasyon çevresinde endüstriyel bir bölge oluşmuş ve kentin sınırı güney yönde demiryolu olmuştur.

Filibe'de kentin güneyinde yer alan istasyon binası çevresinde izgara planlı yeni bir sokak dokusunun oluştuğu görülmektedir. Baedeker haritasında Meriç kıyısına dik uzanan sokaklar eski konumunu sürdürürken, istasyon alternatif gelişme alanı sunmaktadır. Ayrıca tıpkı Pazarcık'ta olduğu gibi 20. yüzyıl sonlarına doğru demiryoluna bağlı güneyde endüstriyel bir bölge oluşmuştur.

Edirne’de ise Karaağaç istasyonu ile gelişmeye başlayan yeni sokak dokusu alternatif yeni yerleşim bölgesine işaret etmektedir. Izgara plan ile bölgede konut alanı oluşturmaktan çok kentin yeni endüstriyel alanının geliştirilmesi amaçlanmış, ancak araya giren Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı bu projenin ilerlemesine engel olmuştur. Dolayısıyla kent nehrin doğu yakasında gelişmeye devam ettiğinden Tablo 1’de görüldüğü üzere Meriç Nehri’nin batı yakası kullanım oranı düşmüştür. Meriç, 19. yüzyıla kadar üç kentin de gelişimine katkı sağlarken, demiryolu Pazarcık ve Filibe’nin gelişimini desteklemiştir.

Meriç kıyı kentlerindeki fiziki dönüşümler, coğrafyanın meydana getirdiği ekonomik ve kültürel işlevlere göre şekillenmiştir. Antik dönemden itibaren, ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü bir su yolu olarak kullanılan Meriç, kentlerin konumlanmasında ve biçimlenmesinde başat rol oynamış, ancak endüstrileşme sonrasında, karayollarının geliştirilmesi, özellikle demiryolunun işlerlik kazanmasıyla, Meriç’in kentsel arazi üzerindeki belirleyici etkisi geri planda kalmıştır.

Kaynaklar

- Baedeker, K. (1905). *Konstantinopel und das Westliche Kleinasien: Handbuch Für Reisende*. Leipzig: Verlag von Karl Baedeker. <https://archive.org/details/konstantinopelu00baedgoog/page/n75/mode/2up> Erişim Tarihi: 24.03.2023
- Boykov, G. (2005). Who Established the Town of Tatar Pazarcık in Middle Upper Thrace. *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Bulgar İlişkileri Sempozyumu* (s. 253-259). Eskişehir.
- Boykov, G. (2013). *Mastering the Conquered Space: Resurrection of Urban Life in Ottoman Upper Thrace (14th-17th c.)*. (Doktora tezi). İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara. <http://repository.bilkent.edu.tr/handle/11693/15822>
- Boykov, G., & Kiel, M. (2011). Tatarpazarcığı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, 170-172.
- Darkot, B. (1993). Edirne Coğrafi Giriş. *EDİRNE - Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (s. 1-12). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Engin, V. (1992). *Rumeli Demiryolları*. (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul. <https://www.scribd.com/document/501325531/rumeli-demiryolları-vahdettin-engin-tez#>
- Evliya Çelebi. (2012). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (3. bs.), (3. Cilt, 1. Kitap). S. A. Kahraman, & Y. Dağlı (Der.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1993). Bizans Devri’nde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler. *EDİRNE - Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gökbilgin, T. (1994). Edirne. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 10, 425-431.
- Gümüşsoy, E. (2015). 19. Yüzyıl Osmanlı Belgelerinde Meriç. *Osmanlı Devleti’nde Nehirler ve Göller* (s. 631-650). Kayseri: Kardeşler Ofset Matbaacılık.
- İreçek, K. Y. (1990). *Belgrad İstanbul Roma Askeri Yolu*. (A. K. Balkanlı, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kanitz, F. (1879). *Donau- Bulgarien und der Balkan. III. Band*, Leipzig: Verlagsbuchhandlung von Hermann Fries.
- Kiel, M. (1996). Filibe. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, 79-82.
- Kiel, M. (2000). *Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*. (İ. Kolay, Çev.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Linkov, K., & Pizhev, A. (1998). *The Old Plovdiv*. Plovdiv: Lettera Publishers.
- Mansel, A. M. (1993). İlkçağda Edirne. *EDİRNE - Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (s. 21-38). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgülven, B. (2001). *Osmanlı Macaristan’ında Kentler Kaleler*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Peremeci, O. N. (2011). *Edirne Tarihi*. İstanbul: Bellek Yayınları. (1939 baskısının tıpkıbasımıdır.)
- Riedler, F. (2020). Building Modern Infrastructures on Ancient Routes. Road and Rail Development in 19th-Century Edirne, Birgit Krawietz and Florian Riedler içinde, *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times* (s. 435-468). Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Riedler, F. (2021). The Istanbul–Belgrade Route in the Ottoman Empire: Continuity and Discontinuity of an Imperial Mobility Space. Florian Riedler and Nenad Stefanov içinde, *The Balkan Route: Historical Transformations from Via Militaris to Autoput* (s. 103-120). Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.

- Rumeli-i Şahane Haritası, 1901. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Da'iresi. Beşinci Fen Şubesi Matbaası. <https://curiosity.lib.harvard.edu/scanned-maps/catalog/44-990093169950203941> Erişim Tarihi: 08.04.2023
- Silva, J., Serdoura, F., & Pinto, P. (2006). Urban Rivers as Factors of Urban (Dis)integration. *42nd ISoCaRP Congress* (s. 1-14). İstanbul.
- Stanev, K. (2022). The fortification system of Medieval Philippopolis. *Contributions to the Bulgarian Archeology | Приноси към българската археология*, 12, 147-182.
- Stoyanova, I. (2018). At the Intersection of Foreign Building Know-how: Plovdiv in the Early Twentieth Century. Ine Wouters, Staphanie van de Voorde, Inge Bertels, Bernard Espion, Krista de Jonge, Denis Zastavni içinde, *Building Knowledge, Constructing Histories (2. Cilt)* (s. 1255-1262). Leiden: CRC Press.
- Şemsettin Sami. (1996). *Kâmûsü'l A'lâm*. Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Tuncel, M. (2004). Meriç. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, 188-190.
- Yerolympos, A. (1996). *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920)*. Thessaloniki: University Studio Press.

Geleneksel Kent Dokusunun Korunmasına Yönelik Sayısal Yöntem Önerisi: Ordu, Taşbaşı Örneği

H. Serdar Kaya¹, Meltem Erdem Kaya², S. Elif Serdar Yakut³, Mine Çiçek⁴, Duygu Duran⁵

Özet

Geleneksel kent dokuları, oluşum ve gelişim süreçleri, kentsel sistemler, ölçek, kentsel yaşam, ekolojik değerler açısından çağdaş kentsel dokulardan ayrılmaktadır. Bina ve parsel ölçeğinden kent bütününe doğru geliştiği için insan ölçeği ve gereksinimlerinin hassas bir şekilde tasarıma dahil edildiği, özel ve kamusal mekanlar arasındaki ilişkinin dengeli bir şekilde kurulduğu, coğrafi ve mikro klima özelliklerine uygun dokular oluşmaktadır. Bu dokuların detaylı bir analizi kent karakterinin anlaşılması ve insana ve çevreye duyarlı yeni doku tasarımlarının geliştirilmesi için vazgeçilmez bir aşamadır. Bu araştırma kapsamında, Ordu İli, Altınordu İlçesi, Taşbaşı tarihi doku örneğinde tarihi doku özellikleri incelenerek kimliği oluşturan bu özelliklerin korunarak alanın çağdaş koşullara ve yeni ihtiyaçlara sağlıklı ve sürdürülebilir çözümler üretilmesi sürecinde yol gösteren bir yöntem oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda tarihi doku, farklı ölçeklerde, çok disiplinli yaklaşımla, bütüncül olarak ve sayısal yöntemlerle incelenmekte ve öneriler getirilmektedir. Kullanılan sayısal yöntemler ile analiz ve simülasyon teknikleri standart analizlerin ötesinde çıkarımlar yapmaya, tarihi dokuyu birebir taklit etmeden, alanın iklimsel özellikleri dikkate alınarak enerji etkin çözümlerle mekânsal ilişkilerin ve görsel uyumun sağlanmasına imkan vermektedir. Alanda tarihsel gelişim süreci, coğrafi özellikleri, ulaşım sistemi ve yeşil sistem gibi doku bütününe yönelik analiz çalışmaları ile yapı tipolojileri, yapı adası, parsel, bina özellikleri, mimari detaylar eşzamanlı olarak yapılmış ve birbirleri ile ilişkilendirilerek incelenmiştir. Parsellerin, büyüklük, eğim, TAKS, KAKS, kullanım, tescil durumu, yapılaşma özelliklerine göre hiyerarşik kümelenme analizi yapılarak benzer özellikteki parseller gruplanmış, jeomorfolojik analizler sonucunda doku içerisinde farklı özelliklere sahip alt bölgeler belirlenmiştir. Yaz ve kış dönemleri için yapılan mikro klima analizlerinde tarihi dokunun bütün olarak termal konfor sınırları içerisinde olduğu görülmüştür. Topografya ve iklim ile ulaşım sistemi-yapı adası ve parsel biçimleniş, mimari form arasındaki karşılıklı etkileşim görülebilmektedir. Tarihi dokunun yerle olan güçlü bağı ile oluşan morfolojik yapının yeni yapılaşma için önemli çözümler sunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: CBS, Kentsel doku analizi, Sayısal yöntemler, Tarihi kent morfolojisi

1. Giriş

Bu araştırma, Ordu İli, Altınordu İlçesi, Taşbaşı, Zaferimilli, ve Aziziye mahallelerinde toplam 37,30 ha'lık sit alanında kentsel doku özelliklerinin incelenerek karakteristik özelliklerin analitik yöntemlerle belirlenmesi ve kimliği oluşturan bu özelliklerin korunarak alanın çağdaş koşullara ve yeni ihtiyaçlara sağlıklı ve sürdürülebilir çözümler üretilmesi sürecinde yol gösteren bir rehber oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın imar planına ek olarak doğrudan yapılaşma kararlarını etkileyeceği için uygulamayı yönlendirici nitelikte, somut ve net olması, aynı zamanda alandaki mekânsal zenginliğin olumsuz etkilenmemesi, değişen ihtiyaçlara çözüm üretme kapasitesinin yüksek olması için ana ilkelere uymak koşulu ile olabildiğince esneklik sağlanması hedeflenmektedir.

¹ Doç.Dr., İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, hserdarkaya@gmail.com

² Prof.Dr., İTÜ Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, erdemmel@gmail.com

³ Araş.Gör., İTÜ Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, s.elif.serdar@gmail.com

⁴ Şehir ve Bölge Plancı-Mimar, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, mine@mcmill.com.tr

⁵ Şehir ve Bölge Plancı, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, duranduygu.dd@gmail.com

Bu araştırmanın içerik, kapsam ve yöntemini belirleyen temel ilkeler şu şekilde özetlenebilir:

1. Tarihi dokuda tescilli yapılar, parseller, bahçe özellikleri, sokak karakteri, yapı adası biçimlenişi, yapılaşma düzeni ve yoğunluk, peyzaj özellikleri, doğal çevre karakterini kapsayan ve tüm ölçeklerde var olan karakteristik doku özelliklerinin bir bütün olarak incelenmesi gerekir. Doku, doğal yapı, sosyo-ekonomik çevre ve fiziksel çevrenin bir bütün olarak işlediği, alt ölçekte mimari, yapı elemanları, kullanım, vejetasyon, malzeme, biçim, kullanıcı algısı, mikro klima, tercihler gibi temel parametrelerle gelişirken üst ölçekte iklim, ulaşım, yeşil sistem donatılar gibi doğal ve kentsel sistemlerle şekillenir. Bu nedenle doku analiz ve tasarımında çok ölçekli ve çok disiplinli bir yöntem gerekmektedir.

2. Tarihi dokunun değişen güncel yaşam koşullarına adaptasyonu sürecinde tipik yapıları kopyalamadan, çağdaş koşullara uygun fakat tarihi doku ile uyumlu ve yere özel, özgün çözümler önerilmesi gerekmektedir. Dokuya uyum, sayısal analizler sonucu elde edilen nesnel parametreler ve sayısal analizlerle desteklenerek belirlenmeli, uygulama için parametrik tasarım yaklaşımıyla net kriterler verilmelidir.

3. Dokunun korunması, yeni yapılaşmanın tescilli yapıların görünüşlerini taklit etmesi ile değil dokunun özünde barındırdığı, geometrik, topolojik ve matematiksel özellikleri de içeren mekânsal ilişki özelliklerinin korunması ve yeni yapılaşmada uygulanması ile sağlanabilir.

4. Kentler karmaşık sistemlerdir ve ölçekler arası ilişkide aşağıdan yukarı veya yukarıdan aşağı bir analiz ve tasarım süreci yerine tümevarım ve tündengelem yaklaşımlarını eşzamanlı bir süreçte bütünleştiren bir yöntem daha başarılı sonuçlar verir.

Temel ilkelerde de belirtildiği üzere, tarihi doku, farklı ölçeklerde, çok disiplinli yaklaşımla, bütüncül olarak ve sayısal yöntemlerle incelenmekte ve öneriler getirilmektedir. Kullanılan sayısal yöntemler ve analiz ve simülasyon teknikleri standart analizlerin ötesinde çıkarımlar yapmaya imkan vermektedir.

2. Kentsel Doku Morfolojik Yapısının Analizine Yönelik Sayısal Yöntemler

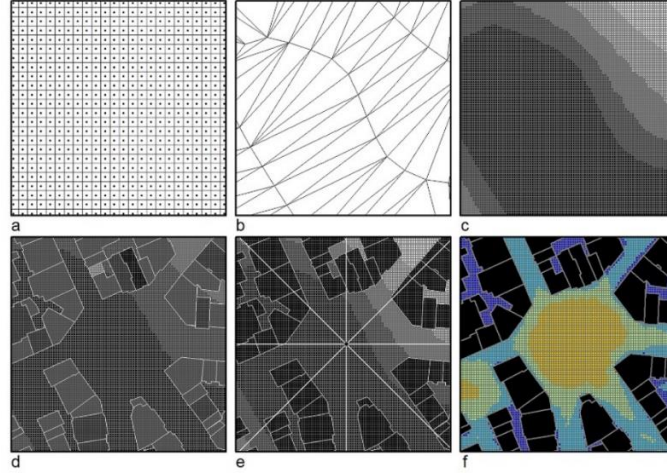
Doğal çevre ve özellikle topografya, yapma çevre olarak yollar, yapı adaları, parseller ve binalar, kamusal açık alanlar dokunun temel bileşenleri olarak araştırmalara konu olmaktadır. Bazı çalışmalar meydanlar (Wolfrum, 2015), sokaklar (Marshall, 2005) gibi doku bileşenlerinin birine veya birkaçına (Moughtin, 2003) odaklanırken bazı çalışmalar ise birden fazla değişkenle (Alexander ve diğ., 1977; Salingaros ve diğ., 2005), doku özelliklerini incelemektedir.

Doku bileşenlerinin incelenmesine yönelik sayısal yöntemler de TAKS, KAKS, alan büyüklüğü gibi geometrik özellikler, mekânsal dizim (space syntax) (Hillier ve diğ., 1976) modelinin mekânsal entegrasyon değeri veya mimari ve kentsel dokuda biçim gramerleri (Krüger, 1980; Stiny & Gips, 1971) olarak adlandırılan topolojik özellikler, ve gözeneklilik (lacunarity) (Amorim ve diğ., 2014) veya mekânsal kümelenme (Revelle, 1979) gibi istatistiksel özellikler, fraktal boyut (Batty & Longley, 1987) gibi matematiksel özellikler olarak adlandırılacak karmaşık mekânsal ilişki özellikleri şeklinde gruplanabilir. Ölçekten bağımsız olarak mekânsal tasarımı “üçlü örtüşük formülasyon” olarak adlandırdığı yöntemle kütlelerin, hareketin ve kullanımın organizasyonu olarak gruplayan yaklaşım ile anlatıldığı gibi morfolojik özellikler, işlevler ve mekândaki yaya ve taşıt hareketi birbirini etkilemektedir (Velioğlu, 1999). Mekânsal konfigürasyonun yaya hareketini yönlendirme etkisini anlatan “doğal hareket” (Hillier ve diğ., 1993) kavramından başlayarak metrik ve açıl bütünlüşme, kavranabilirlik gibi, topolojik ve metrik morfoloji özellikleriyle gelişen, aks haritası yerine yol orta akslarıyla taşıt hareketini de inceleyen (Kubat ve diğ., 2007; Turner, 2007) mekânsal dizim yöntemi, morfoloji alanında yaygın olarak kullanılan ve dokunun çeşitli özellikleriyle ilişkisinin irdelendiği bir yöntemdir.

Mekânın üçüncü boyuttaki yoğunluk değerleri, kullanıcı-mekan ilişkisi için son derece önemlidir ve gerçek yoğunluk, algılanan yoğunluk, TAKS, KAKS gibi çeşitli parametrelerle incelenmektedir (Berghauer Pont & Haupt, 2004). Dokudaki yoğunluk değerlerinin değişimi ile açık alanların

çevrenmişlik durumunu inceleyen “3 Boyutlu mekansal kapalılık modeli” (Şekil 1) plan düzleminde açık alan olarak tanımlı ve benzer büyüklükte olan alanların hacim olarak açıklık oranını inceleyen bir yöntemdir (Kaya & Mutlu, 2017).

Şekil 1 3 Boyutlu mekânsal kapalılık modeli aşamaları (Kaya,H.S., Mutlu,H., 2017)

Geometrik, topolojik, istatistik ve mekansal ilişki özellikleri bir bütün olarak kentsel doku karakterini anlamak için önemli bir araçtır ve kent DNA’sı olarak adlandırılmıştır (Kaya, 2010; Kaya & Bölen, 2017).

Taşbaşı örnekleminde yapılan bu çalışmada da dokunun kendine has özelliklerinin ortaya çıkarılması bütüncül bir yaklaşımla morfolojik yapıya ilişkin yeni analiz parametreleri ve yöntemleri kullanılmaktadır. Yapılan araştırma kentsel tasarımda sayısal modellerin farklı ölçeklerde, farklı disiplinlerin bir arada çalışması ile tarihi bir dokuda kullanılması ve analizler sonucunda imar planına ek olarak yapılaşma koşullarını yönlendirecek şekilde somut öneriler geliştirilmesi için gerekli kimlik özelliklerinin belirlenmesini sağlamayı hedeflemektedir.

3. Yöntem

Bu araştırma kapsamında matematiksel ve istatistik yöntemlerden yararlanılarak bir yandan doku bütününden yapı detayına doğru analizler yapılırken eş zamanlı olarak mimari detaydan doku bütününe doğru ilerleyen bir analiz süreci gerçekleştirilmiştir. Ölçekler arası sürekliliği çift yönlü olarak sağlayan bu yöntemle dokunun bütünsel yapısının daha kapsamlı incelenmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla yapılan çalışmalar dokuyu iki farklı açıdan değerlendirmektedir:

a. Tarihi doku bütününde fiziksel özelliklerin belirlenmesi

Doku bütününde jeomorfolojik özellikler, nüfus özellikleri ve ulaşım ağı, arazi kullanım, termal konfor değerleri gibi karakteristik özellikler karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

b. Tarihi yapıların fiziksel özelliklerin belirlenmesi

Tescilli yapılar tarihi dokunun en temel elemanları olsalar da tek başlarına tarihi dokuyu oluşturamazlar. Binaların yapı düzenleri, girişler, merdivenler, saçaklar, kat sayıları, gabari özellikleri, boyutları, yapı malzemesi, pencere oranları gibi çeşitli özellikleri, parseller, bahçe kullanımları, bahçe duvarları, kot çözümleri, sokak en kesitleri, yol ağı (grid-organik, kavşak özellikleri, vb.), yapı adası büyüklük ve formları ile birlikte değerlendirilerek yapı ölçeğinde kimlik özellikleri, yapılaşma koşulları ve dokuya etkileri bağlamında incelenmiştir.

Tümevarım ve tümdengelim yöntemlerini birleştiren doku analiz çalışmasında sayısal analiz teknikleri ve CBS araçları kullanılarak farklı ölçekler ve farklı doku bileşenleri birlikte değerlendirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1 Yöntem aşamaları

Konu	Ölçek		
	Yerleşme bütünü	Doku	Mimari
Doğal çevre	Eğim	Yol hiyerarşisi	Bina konumu
	Yükselti	Yol eğimleri	Giriş konumu
	Arazi örtüsü	Mekansal bütünleşme	Cephe yönelmesi
	Baki	Yol en-kesitleri	Topografya ile ilişki
	Eğim	Çıkmaz sokaklar	Bina-bahçe-sokak ilişkisi
	Hidroloji	Otopark dağılımı	
	Rüzgar	Duraklar	
Yapma çevre	Yol ağı	Parsel eğimleri	Tescilli yapı boyutları
	Otoparklar	Termal konfor analizi	Cephe özellikleri
	Toplu taşıma	3B mekansal açıklık	Çatı özellikleri
	Yapı adası boyutları	Silüet	Kapı-pencere özellikleri
	Parsel boyutları	Tescilli yapı tipolojisi	Malzeme özellikleri
	Yapılaşma düzeni	Cephe özellikleri	
	Doluluk-boşluk	Yapı tipleri	
TAKS	Bahçe-sokak peyzajı		
KAKS			
Sokak en-kesitleri			

4. Taşbaşı Tarihi Doku Özelliklerinin Analizi

Ordu'nun ilk kuruluş yeri, Taşbaşı kentsel sit alanı olarak tanımlanan, Boztepe'nin doğuya bakan yamaçlarıdır (Atabeyoğlu, 2014). Ordu ili 96,56 kilometre uzunluğundaki kıyısı, deniz seviyesinden 3107 metre ile en yüksek rakıma sahip olan Karagöl dağı, zengin topografik yapısı ile özgün bir coğrafi karakter göstermektedir. Ilımlı (Csa,Cfa,Cfb) ve Boreal (Dsb) olarak adlandırılan dört iklim tipinin görüldüğü ilde (Ozturk ve diğ., 2017) yılın ortalama 143 günü yağışlı geçmektedir (T.C. Ordu Büyükşehir Belediyesi, 2020). Hakim rüzgar yönleri Kuzey-Kuzeydoğu (KKD), Güney-Güneybatı (GGB) ve Güney (G) yönlerindedir. Alan genel olarak doğuya bakan hareketli bir topografyaya sahiptir. Jeomorfolojik yapı doku karakterinin temel belirleyicisi olmuştur.

Çalışma alanı Altınordu ilçesinde Karadeniz kıyısında deniz seviyesi ile 530 rakımlı Boztepe arasında oldukça eğimli bir alanda yer almaktadır. Yapılaşma yer yer 125 kotuna kadar genişlemiştir. Alanın çeperlerinde 240 kotuna kadar uzanan büyük parseller bulunmaktadır. Baskın topografik özellikleri, bina yer seçimini, mahalle sınırlarını, sokakların merdivenli oluşunu, binalara farklı kotlardan erişimi, manzaraya ve binaların birbirine göre konumu yönlendirmektedir.

4.1. Doku Bölgeleri

Taşbaşı, Zaferimilli ve Aziziye Mahallelerinde yer alan tarihi doku bir yandan bütüncül bir karakter gösterirken diğer yandan Aziziye ve Hapishane dereleri ile de kuzey-güney yönünde üç ana bölgeye ayrılmaktadır. Diğer yandan bu üç bölge de kendi içinde homojen bir yapı göstermemektedir. Üç bölgede de kıydan uzaklığa göre değişim gözlenmekte, eğim durumu, parsel boyutları gibi parametrelerle de doku çeşitlenmektedir.

Parsel ve bina ölçeğinde parsel eğim yüzdesi, arazi kullanım, TAKS, KAKS, parsel derinliği, parsel genişliği, parsel alanı, deniz veya derelere yakınlık, tescil durumu, yapılaşma düzeni, bina taban alanı ve inşaat alanı parametreleri kullanılarak hiyerarşik kümelenme analizi yapılarak benzerlik gösteren parsellerin oluşturduğu alt bölgeler belirlenmiştir (Şekil 2).

Şekil 2 Taşbaşı tarihi dokusunda alt bölgeler

Yapılan analiz çalışmaları sonucunda belirlenen bölgeler ve genel özellikleri şöyledir:

1. Bölge: Alanın Kuzeydoğusunda yer alan eğimli, yapılaşma oranının düşük olduğu dar bir bant şeklindedir. Ortalama eğim değeri %43 olan bu alanda ortalama parsel alanı 300m² olup TAKS değeri 0,4 ortalama KAKS değeri ise 1,1 olarak hesaplanmıştır. Ortalama bina alanı 118,6 m²'dir (Tablo 2). Sahil bölgesinde yer aldığı için genel olarak eğimden dolayı yoğunluk düşük olsa da oteller gibi büyük yapılar da bulunmaktadır. Ayrıca bir tarihi kilise de bu alanda bulunmaktadır.

2. Bölge: Sıtkı Can Caddesi kenarındaki parsellerden oluşan ve konut dışı işlevlerin olduğu bu bölge yapılaşma yoğunluğu ve tescilli yapı sayısı da dikkate alındığında iki alt karakter göstermektedir.

Bölge 2a: Yapı kütle boyutlarının ve yapı yoğunluğunun doku ile daha uyumlu olduğu, çok sayıda tescilli yapının bulunduğu konut alt bölgesidir. Ortalama eğim %40, parsel büyüklüğü 143,5, bina alanı 81,6 m²'dir (Tablo 2).

Bölge 2b: Alan geneline göre yapı taban alanı ve kat sayılarının yüksek olduğu, bitişik nizam, eğimden kat kazanılmış, yoğun yapılaşmış bölgedir. Bu bölgede bina taban alanı 152,7 m² ile 2a bölgesindeki iki katına yakındır.

3. Bölge: yine kıyıya paralel olarak uzayan, Aziziye ve Hapishane dereleri ile üç parçaya bölünen bölgedir. Üç bölge arasında çok büyük morfolojik farklar olmamakla beraber ortalama değerlerde farklılıklar görülmektedir. 3a bölgesinde ortalama eğim %26,2 iken 3b bölgesinde %28, 3c bölgesinde ise %22,7 olarak belirlenmiştir. Ortalama bina taban alanları ise sırayla 111,5; 95,2 ve 89,2 olarak hesaplanmıştır (Tablo 2).

4. Bölge: Kentsel sit alanının çeperlerine doğru uzanan az yoğun yapılaşmanın ve büyük parsellerin bulunduğu bölgedir. Bu bölge de Alan içindeki iki dere ile üç parçaya bölünmüş durumdadır. Bu bölgede 4a ve 4b alt bölgelerinde eğim oldukça yüksektir. Ortalama eğim değeri 4a bölgesinde 36,5 olarak 4b'de 40,6, 4c'de ise 27,5 olarak hesaplanmıştır. Eğimin yüksek olduğu bölgede bekleneceği gibi bina taban alanları küçülmekte ortalama 95,1 ve 86,1m² olmaktadır. 4c'de ise ortalama değer 145,7 olarak belirlenmiştir. Parsel alanları ise 4a ve 4b'de yaklaşık 350 m² iken 4c'de yaklaşık 390 m²'dir (Tablo 2).

5. Bölge: Aziziye ve Hapishane dereleri çevresinde yer alan, taşkın sınırına komşu olan parsellerin oluşturduğu bölgedir. Kıydan uzaklaştıkça genel olarak eğim artmakta, parsel boyutları

büyümektedir. Ortalama eğim oranı %44,5 tir. Ortalama parsel derinliği 23,6, parsel genişliği 19,3m dir. Ortalama bina taban alanı 112 m² dir (Tablo 2).

6. Bölge: Konunun en yüksek kotlarında yer alan çeper bölgeyi oluşturmaktadır. Bu alanda tescilli veya tescile önerilen nitelikli yapı bulunmamaktadır.

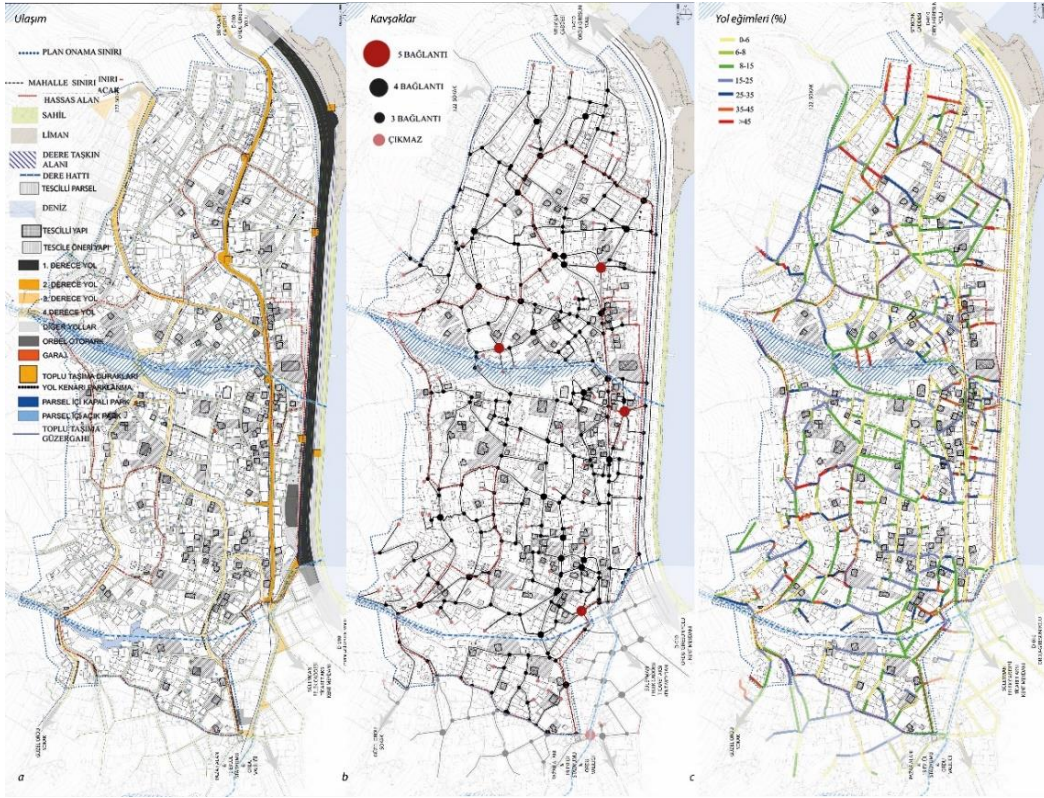
Tablo 2 Doku alt bölge morfolojik parametre değerleri

BOLGE_ID	İSTATİSTİK	Eğim (%)	Parsel Derinliği	Parsel Geniliği	Parsel alanı	Taban alanı	İnşaat alanı	TAKS	KAKS
01	Mean	43.0	17.1	17.2	299.7	118.6	365.9	0.4	1.1
02a	Mean	40.7	13.8	10.9	143.5	81.6	228.7	0.6	1.5
02b	Mean	42.7	13.2	15.6	196.3	152.7	813.3	0.7	3.4
03a	Mean	26.2	15.6	14.1	226.2	111.5	412.1	0.5	1.7
03b	Mean	28.5	16.4	12.8	202.6	95.2	278.3	0.5	1.4
03c	Mean	22.7	18.2	17.0	307.8	89.2	233.7	0.4	1.1
04a	Mean	36.5	19.9	17.2	344.5	95.1	261.1	0.3	1.0
04b	Mean	40.6	20.5	17.0	352.0	97.6	241.5	0.4	1.0
04c	Mean	27.5	19.4	19.5	391.4	145.7	371.9	0.4	1.0
05a	Mean	44.5	23.6	19.3	381.6	112.0	246.1	0.3	0.6
05b	Mean	32.0	23.0	18.0	382.1	102.2	364.0	0.5	1.8

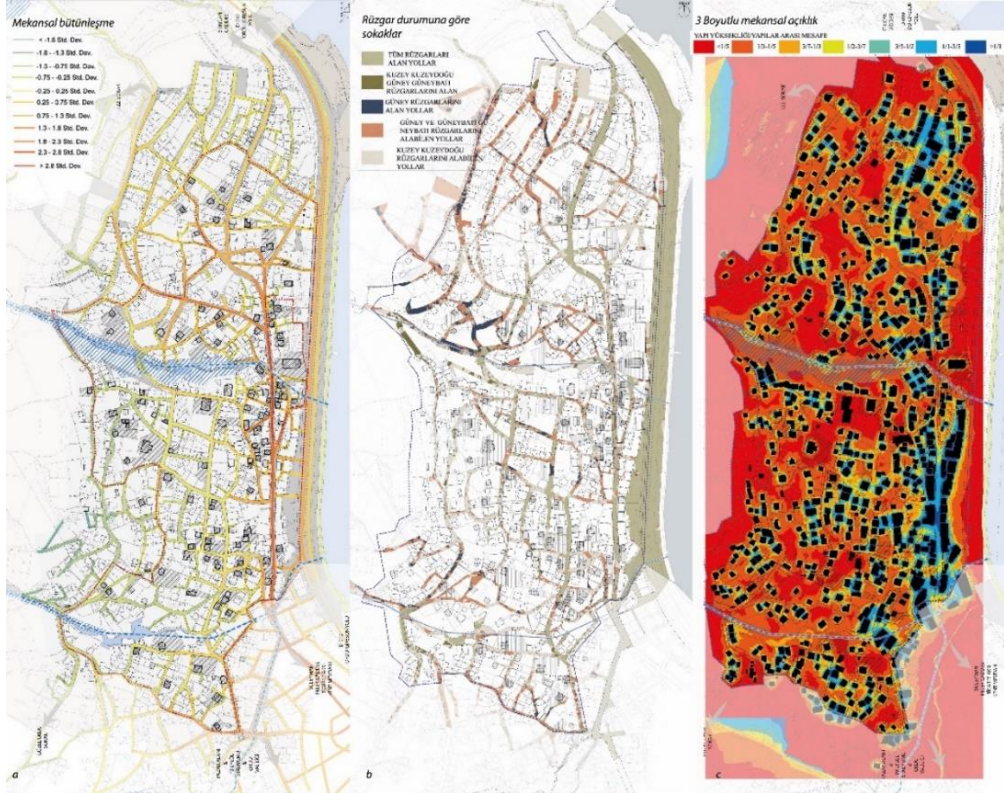
4.2. Sokak Dokusu Analizi

Alan tarihi bir doku olup oldukça eğimli bir topografyaya sahip olduğundan erişilebilirlik açısından sorunlar bulunmaktadır. Kıydan geçen şehirlerarası D010 Ordu-Giresun yolu ve kıyı bölgesindeki aşırı eğimli yapı adaları doku ile sahilin bağı koparmaktadır (Şekil 3a). Doku içine hizmet eden ana arter sahil yoluna paralel olarak uzanan Sıtkı Can Caddesi ve bu caddeye bağlanıp dolu içerisinden geçerek Boztepe'ye doğru giden Dr. Osman Hilmi Memecan Caddesi'dir. Topografyanın da etkisiyle organik bir yol dokusu hakimdir. Yol genişlikleri ise genellikle dardır ve zaman zaman 3m'nin altına düşmektedir. Yol bağlantıları çoğunlukla 3'lü ve 4'lü kavşak şeklindedir (Şekil 3b). Ayrıca yapı adası içlerinde yer alan parsellere erişimi sağlayan çıkmaz sokaklar dokunun karakteristik özelliklerinden biridir.

Sokak morfolojisi ile ilgili diğer bir parametre de sokak eğimleridir. Oldukça eğimli olan alanda topografyaya dik olarak ilerleyen birçok sokakta %35 üzerinde eğim olduğu görülmektedir (Şekil 3c). Yol aksları boyunca eğimin sürekli olarak değişmesi, yüksek eğimli yol parçalarının alanın geneline yayılmış olması yaya ve taşıt hareketinin sürekliliğini zorlaştırmaktadır. Yol hiyerarşisinin değerlendirilmesi için ayrıca mevcut yol ağının mekânsal bütünleşme analizi ile öne çıkan akslar incelenmiştir. Mekânsal bütünleşme analizinde de Sıtkı Can Caddesi en yüksek bütünleşme değerine sahip akslardan biridir (Şekil 4a). Kıyıda yerleşmiş olan tarihi dokuda sokakların yönlenmesi deniz manzarası, rüzgâr akışı, deniz konusu gibi doğal özelliklerin deneyimlenmesi için belirleyici unsurlardan biridir. Bu nedenle sokakların rüzgâr alma durumu (Şekil 4b), yapıların sınırlayıcı etkisini inceleyen üç boyutlu açıklık analizleri (Şekil 4c) de incelenmiş, bu analizler sonucunda da doğa ile ilişkinin oldukça güçlü olduğu görülmüştür.

Şekil 3 Taşbaşı ulaşım ağı analizi 1

Şekil 4 Taşbaşı ulaşım ve açık alan analizi

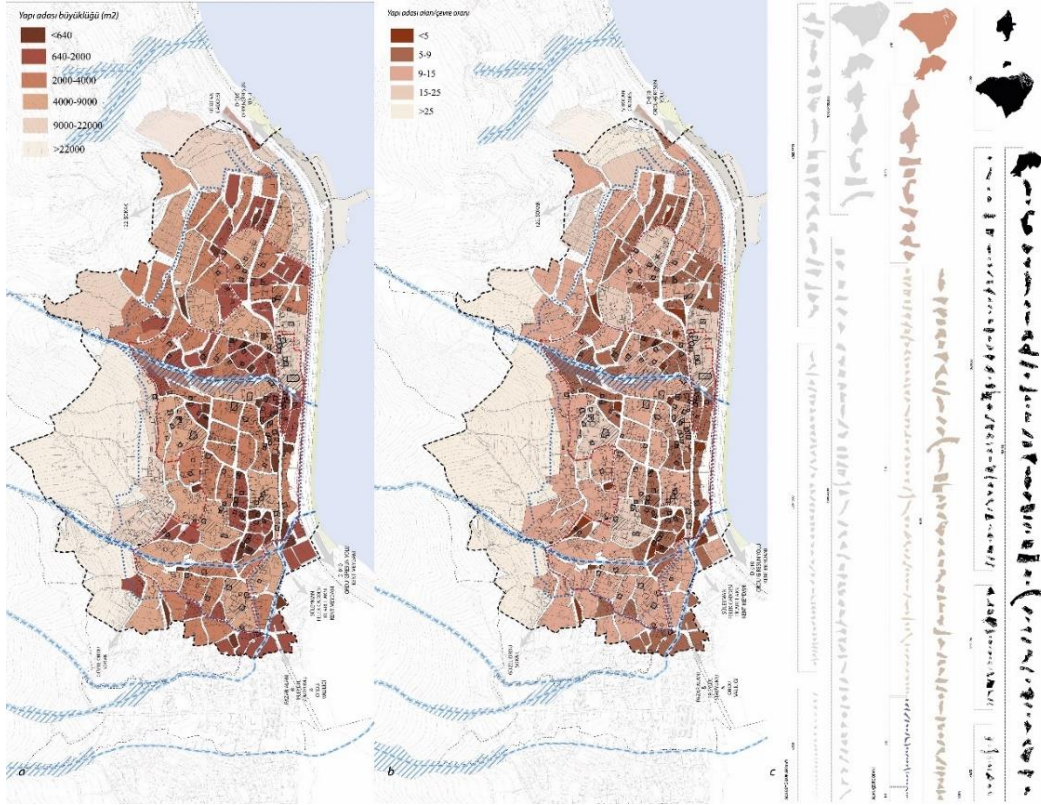
Otopark kullanımı incelendiğinde 5 farklı parklanma tipi görülmektedir:

1. Yol kenarı parklanma ağırlıklı olarak ana aks olan Sıtkı can caddesi ve üst kotlarda eğimi az olan ve kısmen yol genişliği uygun olan (Dr. Osman Hilmi Memecan Caddesi devamında Yeşiltepe sok.) alanlarında yol kenarı sıra halde parklanma
2. Yol kenarında genişleyen nişlerde parklanma: bu nişler birkaç araçlık otopark alanları olarak kullanılmaktadır.
3. Parsel içi açık otoparklar, eğimli alanlarda nişlerde, yüksek kotlarda teraslarda, kısmen ahşap pergola ile örtülü olabilmektedir.
4. Parsel içi kapalı otoparklar bina zemin katlarında, parsel bahçesinde olabilmektedir.
5. Sahil caddesi kamusal parklanma alanları çoğunlukla konaklama tesislerinin açık otoparklarıdır.

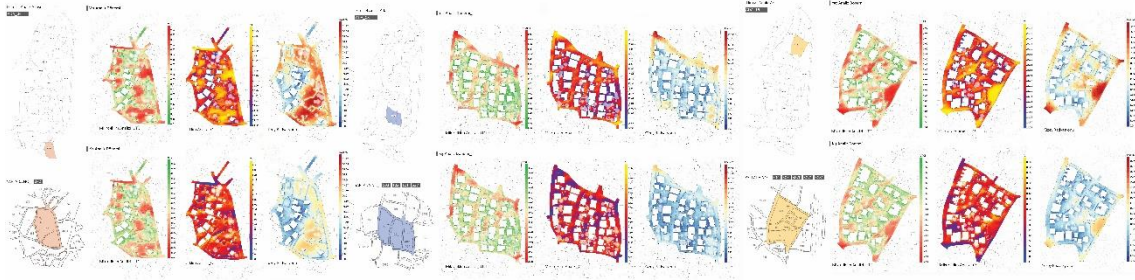
4.3. Yapı Adaları Analizi

Organik dokuda yer alan yapı adaları biçim ve boyut açısından son derece çeşitlilik arz etmektedir (Şekil 5). Yapı adalarının boyutsal çeşitliliği ile biçimsel çeşitliliği alan/çevre oranı ile incelenmiştir. Alan büyüdükçe bu değer artarken yapı adası amorf hale geldikçe çevre uzunluğu artacağından değer düşme eğilimi gösterecektir (Şekil 5b).

Şekil 5 Yapı adası özellikleri

Bunlara ek olarak yapı adalarında TAKS, KAKS, ada bazında binaların dokuya uyumu gibi analizler değerlendirilmiştir. Ayrıca adalarda termal konfor analizleri yapılarak tüm bölgenin değerleri incelendiğinde yılın tamamında açık alanların termal konfor aralığında olduğu belirlenmiştir (Şekil 6). Geleneksel bir dokunun mikro-iklim açısından başarılı bir performans göstermesi bulunduğu coğrafya ile uyumu açısından çok önemli bir göstergedir (Şekil 7). Gümünüzün temel gereksinimlerinden biri olan ekolojik yerleşme tasarımı için önemli bir adım olarak görülmektedir.

Şekil 6 Ada bazında termal konfor analizleri

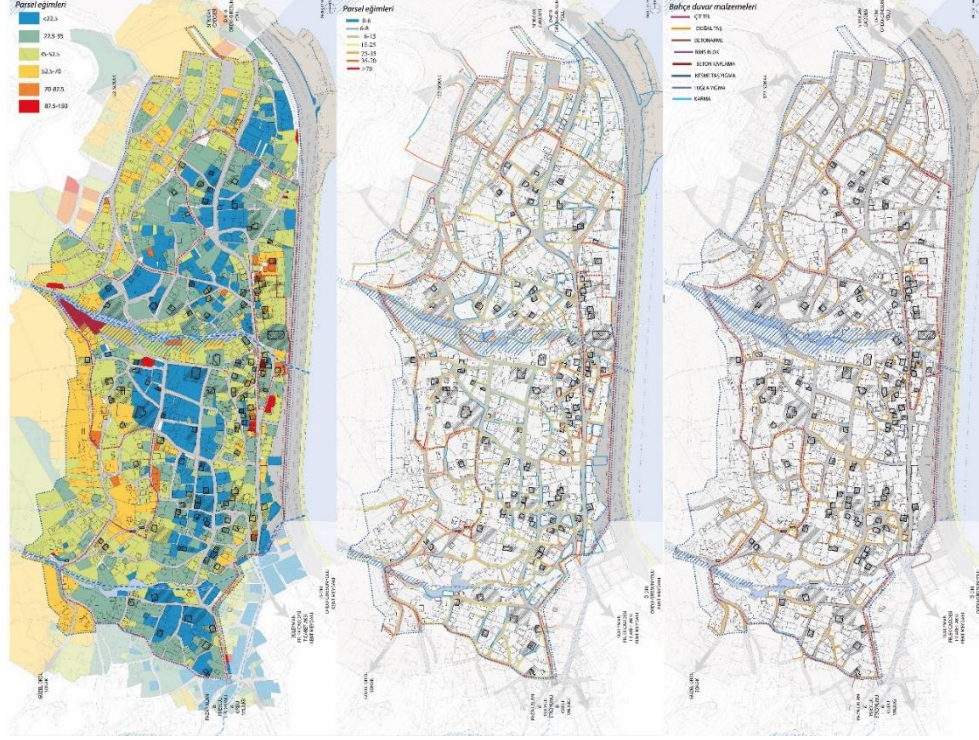
Şekil 7 Yaz ve Kış mikro iklim analizi

4.4. Parsel Dokusu Analizi

Parsel ölçeğinde parsel alanları, derinlik ve genişlikleri, TAKS, KAKS, parsel derinlik ve genişlikleri, yapılaşma düzeni, parseldeki yapı sayısı, parsel eğimleri, parselin yol cephesi eğimleri gibi parametreler değerlendirilmiştir. Bu analizlerden bazıları Şekil 8’de gösterilmektedir. Dokuda yapı adası ortasında yer alan ve çok ince bağlantılarla mahreç alan parseller bulunmaktadır. Ayrıca birkaç metrakarelik parseller olduğu gibi birkaç hektar büyüklüğünde parseller de bulunmaktadır.

Yapılaşmış doku içerisinde çok büyük parseller bulunmamaktadır. Alandaki parseller biçimlerine göre “dar aralıklar”, “yol kenarı boşluklar”, “küçük iç boşluklar”, “küçük köşe parseller”, “kıymık boşluklar”, ve “iç parseller” şeklinde sınıflandırılmıştır.

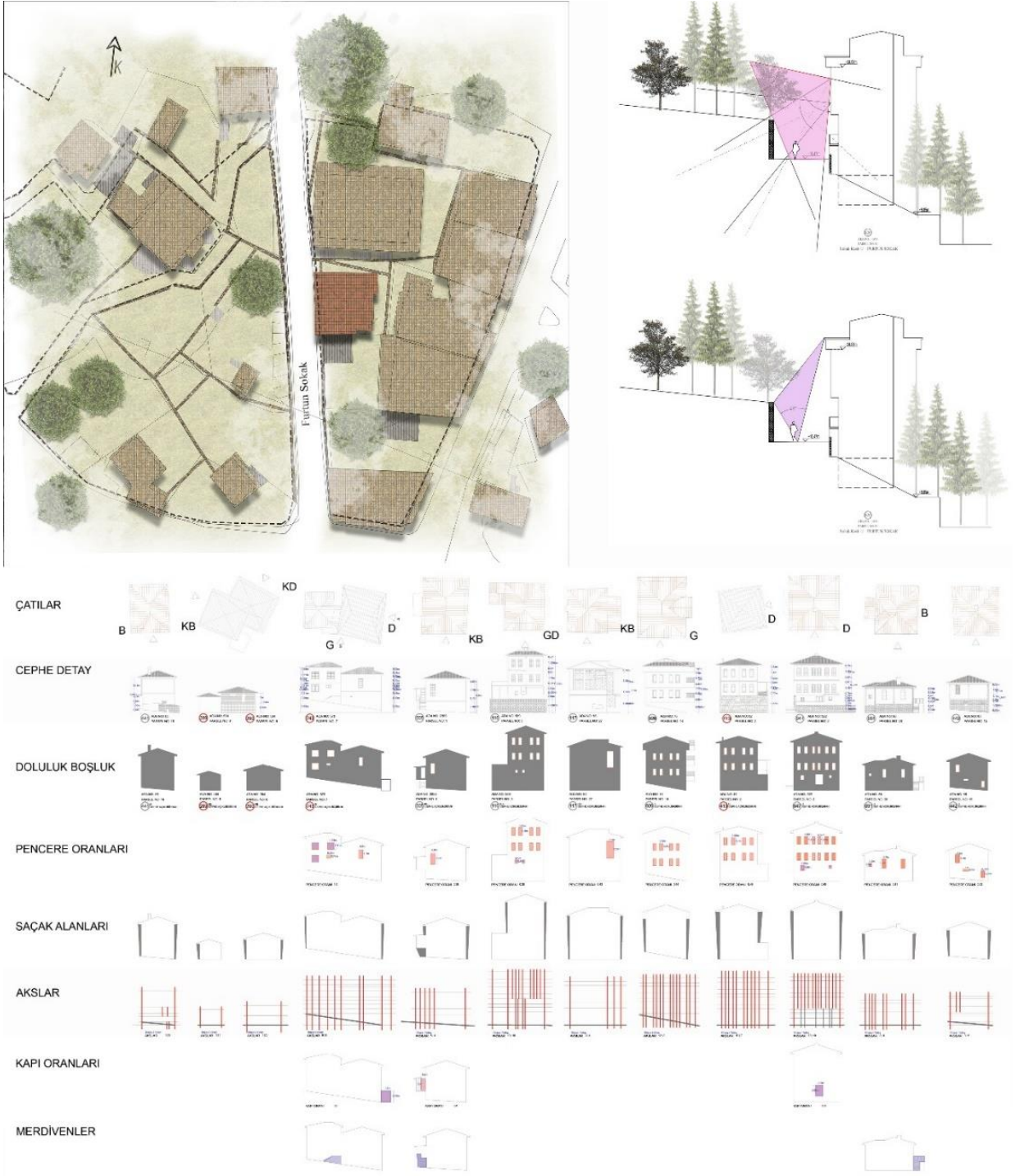
Şekil 8 Parsel analizleri

5. Taşbaşı Dokusu Tarihi Yapı Özellikleri

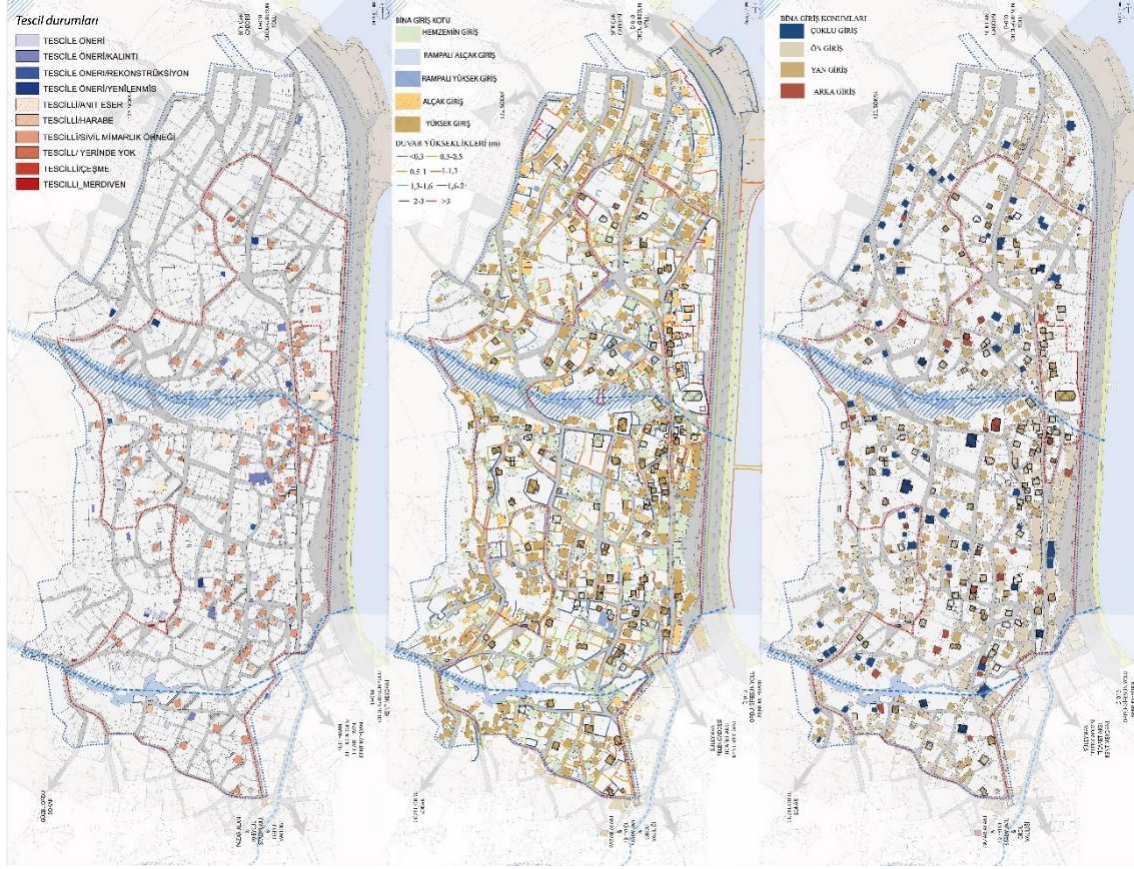
Bina-sokak ilişkisini incelemek üzere çeşitli bölgelerden kesitler alınmış, Bina cephe analizleri yapılmıştır (Şekil 9). Bina durumu, kat sayısı, normal kat yüksekliği, bina taban alanı, inşaat alanı, genişlik, derinlik gibi temel özellikler yanı sıra alanın tipik özelliği olan farklı kotlardan binaya girişler gibi yapı karakterine ilişkin analizler yapılmıştır (Şekil 10). Tescilli ve tescile önerilen yapıların cepheleri üzerinden çatı tipleri, yatay-düşey silmeler, söveler gibi cephe detayları, cephedeki doluluk-boşluk oranları, pencere en-boy oranları, saçak genişlikleri, yatay ve düşey akslar kapı oranları, dış merdivenler incelenmiştir.

5.1. Tescilli Yapılar

Tescilli yapıların büyük kısmında kareye yakın ve yaklaşık 80-90m² taban alanına sahip iki 3 katlı yapı karakteri görülmektedir. Alandaki ilginç bir durum da yıkılan binalar yenilenirken önceki bina temellerinin kullanılması ve boyutlarının korunması eğilimidir. Tek aile konutu olarak yapılan yapılarda zamanla birden fazla aile yaşamaya başlamıştır. Bina alanları oldukça sınırlı olduğundan farklı katlara farklı kotlardan ve dış merdivenlerle erişim sağlanmaya başlamış ve zamanla alanın belirgin bir karakterini oluşturmuştur. Topografya çok eğimli olduğundan bahçelerde de yer yer teraslamalar yapıldığı görülmektedir. Tescilli ve tescile önerilen yapılarda yapı cephe genişlikleri yaklaşık 7-8m'dir. Derinlikleri de 8-8,5m civarındadır. Yeni yapılarda ise ortalama değerler 9-10m arasındadır. Sahil bölgesindeki yapılar boyut olarak tarihi yapılardan belirgin şekilde ayrılan apartman şeklinde yapılardır. Tescilli yapıların konumlanmasında parsel boyutları, kot ve eğimlerine uygun olarak manzaranın da oldukça etkili bir parametre olduğu belirlenmiştir. Bu, yapılaşmanın bitişik, ayrıık yapı düzeni ve çekme mesafeleri gibi standartlarla tanımlanamayacağını gösterir.

Şekil 9 Bina-sokak ilişkisi ve cephe analiz örneği

Şekil 10 Bina analizleri

Tescilli yapılar malzemelerine göre “doğal taş temelli ahşap yapılar” ve “taş yapılar” olmak üzere iki ana karaktere sahiptir. Bina durumlarına göre ise restorasyon görmüş yapılar karakterin korunduğu nitelikli restorasyon, karakteri hala yansıtan fakat nitelsiz restorasyon, karakteri yansıtmayan nitelsiz restorasyon şeklinde alt gruplara ayrılmıştır. Restore edilmemiş yapılar ise; hiçbir tadilat görmemiş olup halen bakımlı ve karakteri yansıtan, yapıya ekler yapılarak cephe karakteri bozulmuş yapılar, tadilat görmüş yapılar, bakımsızlıktan cephede kayıpların olduğu yapılar, acil onarım gerektiren yapılar ve harabeler olmak üzere sınıflandırılmıştır.

6. Yapı Elemanları

Cumbalar: Sit alanı içinde yer alan cumbaların büyük çoğunluğu ahşap bir kısmı da taş cumbalardır. Cumbalar ahşap üçgen alın ile bitmektedir. Cumba ön pencereleri ortada tek veya bazı örneklerde de çift pencere olarak bulunur. Cumba yan pencereleri hepsinde mevcuttur.

Cumbaların kenar düşey söveleri ve alt yatay söve ve alını da ahşaptır. Cumba söveleri bitişi ahşap taçlı veya düz bitişler olabilir. Cumba altları ahşap kaplamadır. Bazı cumbaların ön cephelerinde sıva üzeri boya ile yazı veya yaprak çiçek desenleri de da olabilir. Cumbalar genel olarak cephelerin tam ortasında yaklaşık 2,00 m eninde ve 1,00 -1,20 m çıkacak şekildedir.

Sit Alanı içindeki yapıların en karakteristik özelliklerinden olup, yerleşim dokusuna ve sokaklara nitelik kazandırır. Toplam alanda 12 adet taş 88 adet ahşap malzemeden yapılmıştır ve bu nedenle önemli bir kısmı bakımsız kalmış, yıkılmış veya kötü biçimde onarılmıştır. Çoğunlukla cumbalar ön cephede yıpranmış ve bağdadileri gözüktür durumdadır. Bazı cumbaların altında yıpranma ve bakımsızlıktan dolayı ahşap dikmeler ile desteklenme ihtiyacı hissedilmiştir. Cumbaların tipik niteliği ön kısımda cephedeki diğer pencerelere göre daha geniş ve bazen iki adet

yan kısımda ise dar pencerelerden oluşmaktadır. Cumba pencerelerinde mutlaka söve bulunmaktadır. Ön kısım pencere üst başlığı bazen bombeli köşeli ve ortada geçmeli şekilde bitmektedir. Cumbalar tamamı ile cephe ortasında ve manzaraya yani denize doğru bakan cephede yer almaktadır. Eğim üzerine oturan yapılarda genellikle girişler üst yoldan veya yan cephededir. Cumbalar genel olarak girişler üzerine denk gelmemektedir. Cumbaların çıkan kısmı altında ahşap eli böğründe elemanlar görülmektedir.

Girişler yanda veya arkada kalıp cumbalar manzara tarafında ağırlıklı kuzeye bakan cephededir. Cumbaların olduğu cephede genelde taş temel üzerine yaklaşık 2-2,5 m yükseklikte taş beden duvarı olan bir bodrum katı üzerinde zemin katı ve onun üzerinde cumba mevcuttur. Yan cephe girişlerinde hem zemin kata hem de doğrudan cumbanın olduğu kata dıştan girişler yapılmıştır. Cumbaların saçağı genel olarak yapının saçak miktarına uyacak şekilde üçgen kısımda dışarı taşmaktadır. Üçgen altında yer alan silmeli tipte mevcuttur.

Balkonlar: Bunlar genelde birinci veya ikinci katlarda yer alan açık çıkmalardır ve yapıların ana yol veya yol cephelerinde yer alırlar. Konut alanlarından çok, altı işyeri üstü depo olan bina tiplerinde (ticari bölgede) görülmektedir. Balkonlar döküm demir konsollar tarafından taşınmaktadır. Balkon korkulukları işlemeli demir parmaklıklardan oluşmaktadır. Çoğunun zemini 5 cm. kalınlığında beyaz mermerdir. Üzerlerinde çatı veya başka tür bir örtü genelde yoktur,

Balkonlar genellikle simetrik cephelerin ortalarında yer alırlar. Genişlikleri 1.00 m. civarındadır. Uzunlukları ise 1.50 m.'den 8.00 m.'ye kadar değişmektedir. Bazı Cumhuriyet dönemi yapılarında balkonlar betonarme konsol şeklindedir Bu türdeki balkonların korkulukları kimi yerde çelik, kimi yerde ise betondur.

Mevcutların çoğu bozulmuş, üzerleri örtülmüş, korkulukları değiştirilmiş veya kötü biçimde yenilenmiştir. Planlama alanında gömme balkonlara rastlanmamıştır. Yine bir yapının ana cephesinde birden fazla açık balkon örneğine de rastlanmamıştır.

Pencereler: Alanda iki ana pencere karakteri vardır. Genişlik-yükseklik oranları 1/2 olan pencereler ve görel olarak daha yeni olan tarihi yapılarda görülen kare pencereler. Pencereler genellikle sövelidir ve düz, bombeli, üçgen gibi farklı formları görmek mümkündür. Bazı yapıların pencerelerinde kepenkler bulunmaktadır. Ahşap olan bu kepenkler kendi içerisinde iki tiptir: bir kısmı, en dar olan pencerelerde iki kanatlıdır ve bina dış cephesine açılır. Metal kelekler vasıtasıyla duvara sabitlenerek açık kalmaları sağlanır. Cumba pencerelerinde genel olarak kepenk yer almamaktadır. Cumba yan pencereleri öndeki pencerelere göre daha dardır. Çoğunlukla bodrum pencerelerinde ve bazen zemin ve üst katlarda yer alan kepenkler ahşaptır ve cumbada kepenklere rastlanmaz. Demir parmaklık vb. elemanlar da yapılmamıştır.

Çatı-saçaklar: Yapılarda çoğunlukla kırma çatı görülmektedir. Yörede çatılar "ayı omzu" denilen stilde dört eğimli biçimde inşa edilmiştir. Bölgenin yağışlı iklimine rağmen yapıların saçakları çok geniş değildir. Ortalama 50-55cm aralığındadır. Yeni yapılarda saçak genişliği daha da azalmaktadır. Bu saçak tipolojisi dar sokakların daha fazla ışık almasına imkan vermektedir.

Merdivenler: Küçük bina boyutları, aşırı eğimli topografya ve çok aile konutu şeklinde gelişen mimari, dışarıdan merdiven çözümünü beraberinde getirmiştir.

7. Değerlendirme ve Sonuçlar

Araştırma kapsamında çok ölçekli, çok disiplinli ve CBS araçları kullanarak sayısal yöntemlerle yapılan analizler doku karakteri adına önemli bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Bina ölçeği ile yerleşme bütünü karşılaştırmalı doku parametreleriyle birleştirmek mekansal ilişkileri daha açık olarak göstermektedir. Taşbaşı tarihi dokusunun yapılaşma yoğunlukları, yapı konumlanması, bahçe

kullanımı, bina-yol ilişkileri açısından oldukça hassas tasarlandığı, diğer yandan özellikle kıyı bölgesindeki yeni yapılaşmanın aşırı yoğun karakteri ile dokudan ayrıştığı belirlenmiştir.

Taşbaşı kentsel sit alanında topografyanın baskın bir etkisi görülmektedir. Ulaşımı kısıtlayan, parsel ve yapı derinliğini sınırlayan, manzara ve gün ışığı alma imkanını artıran eğimli topografya, dokunun özgün karakterini ortaya çıkarmıştır. Dereler alanı alt bölgelere ayırarak doku kümelerini, komşuluk birimlerini de tanımlamaktadır.

Fiziksel dokuya ilişkin parametreler ve bütünlük yaklaşım mekanın çok boyutlu olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Sayısal yöntemlerle yapılan analizler de nesnel sonuçlar vermesi açısından önemlidir. Uygulamaya yönelik yapılan araştırmanın ilk safhasının özeti olan bu çalışmada önerilen yöntemle geleneksel doku karakterinin ortaya çıkarılıp korunarak çağdaş koşullara adaptasyonunu hedeflemektedir. Yeni yapılaşmalarda mevcut tarihi yapıların kopyalanarak tekrarı yerine mekansal ilişkilerin korunması, yapı oranları ve ana karakterinin korunarak doku sürekliliğinin sağlanması mümkün olacaktır. Bu nedenle, Sokaklar, yapı adaları, parseller ve bina ölçeğinde yapılan analizler birbirleri ile ilişkilendirilmiş, fiziksel özelliklerden kaynaklanan benzerlikler hiyerarşik kümelenme analizi ile hesaplanmış, yol ağı mekansal bütünlük analizi ile irdelenmiştir. Mevcut parametreler kullanılarak soyut bir mekanda doku geliştirme simülasyonları yapılmıştır. İlk denemeler henüz yeterli olgunluğa erişme de yapılaşma yoğunluk ve bina konumlanmalarında belirgin bir tutarlılık olduğu görülmekte, geleneksel doku incelemesinden çıkan parametreler ve değer aralıkları ile yapılan simülasyonun olumlu sonuçları yeni doku tasarımında geleneksel doku parametrelerinin kullanılabilirliğine ve tasarımda esneklik sağlanırken dokuya uyumlu fakat taklit olmayan, başarılı sonuçlar alınabileceğine dair potansiyelin varlığını göstermektedir.

Kaynaklar

- Alexander, C., Ishikawa, S., & Silverstein, M. (1977). *A pattern language: towns, buildings, construction*. Oxford University Press.
- Amorim, L. M. d. E., Barros Filho, M. N. M., & Cruz, D. (2014). Urban texture and space configuration: An essay on integrating socio-spatial analytical techniques. *Cities*, 39, 58-67.
- Atabeyoğlu, Ö. (2014). Büyükşehir olma sürecinde bir kent: Ordu. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(5), 160-177.
- Batty, M., & Longley, P. A. (1987). Fractal-based description of urban form. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 14, 123-134. <http://www.envplan.com/abstract.cgi?id=b140123>
- Berghauer Pont, M., & Haupt, P. (2004). *Spacemate: the spatial logic of urban density*. Delft, The Netherlands: Delft University Press Science.
- Hillier, B., Leaman, A., Stansall, P., & Bedford, M. (1976). Space syntax. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 3, 147-185. <http://www.envplan.com/abstract.cgi?id=b030147>
- Hillier, B., Penn, A., Hanson, J., Grajewski, T., & Xu, J. (1993). Natural movement: or, configuration and attraction in urban pedestrian movement. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 20, 29-66. <http://www.envplan.com/abstract.cgi?id=b200029>
- Kaya, H. S. (2010). *Kentsel dokunun dinamik yapısının analizine yönelik sayısal yöntem önerisi* [Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. İstanbul.
- Kaya, H. S., & Bölen, F. (2017). Urban DNA: Morphogenetic analysis of urban pattern. *ICONARP International Journal of Architecture & Planning*, 5(1), 10-41. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2017.15>
- Kaya, H. S., & Mutlu, H. (2017). Modelling 3D spatial enclosure of urban open spaces. *Journal of Urban Design*, 22(1), 96-115. <https://doi.org/10.1080/13574809.2016.1235465>
- Krüger, M. J. T. (1980). An approach to built-form connectivity at an urban scale: relationships between built-form connectivity, adjacency measures, and urban spatial structure. *Environment and Planning B*, 7, 163-194. <http://www.envplan.com/abstract.cgi?id=b070163>

- Kubat, A. S., Kaya, H. S., Sari, F., Guler, G., & Ozer, O. (2007, 12-15 June). The Effects Of Proposed Bridges On Urban Macroform Of Istanbul: a syntactic evaluation. 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul Technical University, Istanbul, Turkey.
- Marshall, S. (2005). *Streets and Patterns: The Structure of Urban Geometry*. Spon Press.
- Moughtin, C. (2003). *Urban Design: Street and Square*. Architectural Press.
- Ozturk, M. Z., Cetinkaya, G., & Aydin, S. (2017). Climate Types of Turkey According to Köppen-Geiger Climate Classification. *Journal Of Geography - Coğrafya Dergisi*(35), 17-27.
- Revelle, W. (1979). Hierarchical Cluster Analysis And The Internal Structure Of Tests. *Multivariate Behavioral Research*, 14(1), 57-74. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr1401_4
- Salingaros, N. A., Coward, L. A., & West, B. J. (2005). *Principles of urban structure*. Techne Press.
- Stiny, G., & Gips, J. (1971). Shape Grammars and The Generative Specification Of Painting and Sculpture. Information Processing: Proceedings of IFIP Congress, Netherlands.
- T.C. Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2020). *Ordu ili 2019 yılı çevre durum raporu*. Ordu: Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, ÇED ve Çevre İzinleri Şube Müdürlüğü
- Turner, A. (2007). From axial to road-centre lines: a new representation for space syntax and a new model of route choice for transport network analysis. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 34, 539-555. <http://www.envplan.com/abstract.cgi?id=b32067>
- Velioğlu, S. (1999). Bir mekansal çözümleme yöntemi önerisi: Üçlü örtüşük formülasyon Isparta Çarşamba Pazarı kentsel tasarım projesi örneği. 1. Ulusal Kentsel Tasarım Kongresi: Kentsel Tasarım: Bir tasarımlar bütünü, MSÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Wolfrum, S. (2015). *Squares: Urban Spaces in Europe*. Birkhäuser.

Yeniden İşlevlendirilen Geleneksel Konutların Özgün Değer- Çağdaş Kullanım Bağlamında Mekânsal ve Yapısal Analizi: Muğla Örneği

Ayşenur Beken¹ Zeynep Simay Gümürlü² Öncü Başoğlu³

Özet

Yeniden işlevlendirme; kullanılmayan tarihi bir yapıya, özgün mekânsal ve yapısal özellikleri ile uyumlu çağdaş bir işlev vererek yaşatılmasını sağlayan bir koruma biçimidir. Yeni işlev belirlenirken yapının taşıdığı mimari, sosyal, kültürel ve çevresel değerlerin dikkate alınması, yapının özgünlüğünün bozulmadan geleceğe aktarılması çok önemlidir. Muğla kent merkezi antik dönemden bugüne sürekli yerleşim gören, Beylikler, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi kentleşme biçimlerini özgün olarak günümüze taşıyan ve özellikle Osmanlı Dönemi geleneksel konut dokusunu özgün mekânsal karakterleriyle yaşatabilen canlı bir miras şehridir. “Kentsel Sit Alanı” olarak koruma altına alınmış geleneksel dokuda 406 adet tescilli, 534 adet asal yapı bulunmaktadır ve özellikle ticari alt merkez içinde ve yakınında bulunan tarihi yapıların hızla işlev değiştirdiği ve/veya yeni işlevler verilerek korunduğu izlenmektedir. Kentte giderek yaygınlaşan yeniden işlev vererek koruma müdahalesinin nasıl uygulandığı ve sonuçlarının etkinliği ise henüz bilinmemektedir. Bu çalışma kullanım dışı kalmış ve çağdaş bir işlev verilerek müdahale görmüş tarihi yapıların özgünlüğünü ne ölçüde sürdürebildiği üzerinedir. Araştırma kapsamında Muğla Kentsel Sit Alanında bulunan 10 adedi özel sektör, 8 adedi kamu kullanımı ve mülkiyetinde olan toplam 18 adet yeniden işlevlendirilen tarihi yapı incelenmiştir. Çalışma 3 aşamalı olarak yürütülmüştür; birinci aşamada yapıların özgün mimari özelliklerini belgeleyen, çizim, fotoğraf vb. belgelere ulaşılmış, ikinci aşamada yapıların aldığı yeni işlevlerle beraber gördükleri müdahaleler, mevcut kullanım ve mekânsal değişim analizleri yapılmış, üçüncü aşamada ise kullanıcılara kapalı ve açık uçlu sorulardan oluşan sözlü anketler uygulanmıştır. Tüm aşamalardan elde edilen veriler her bir yapı özelinde ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmamız sonucunda yeni işlev tipleri, bu işlevlerin yapılarla uyum veya uyumsuzluk durumları, yeni işlevlerin sosyal, kültürel ve çevresel etkileri ile kullanıcı bakış açılarını içeren analiz paketleri elde edilmiştir. Bu analiz paketleri çağdaş koruma yaklaşımları ışığında yorumlanmış ve Muğla kenti başta olmak üzere, tarihi dokularda yeniden işlevlendirme uygulamasının yapılması durumunda karşılaşılabilecek olası sonuçlar ve çözümleri üzerine öneri setleri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeniden İşlevlendirme, Geleneksel Konut, Muğla, Özgünlük, Sürdürülebilirlik

1. Giriş

Mimarlık, dönemin beraberinde getirdiği gelişmeleri, değişim ve dönüşümleri fiziksel biçimde topluma aktaran, günün ihtiyaçlarına ve estetik kaygılarına göre şekillenen, döneminin kültürel, siyasi, sosyal birer temsilcisi olan önemli bir olgudur. Dünyada, teknoloji başta olmak üzere birçok değişimden etkilenen ve etkilendiği ölçüde mekansal karakterine de bu etkileri yansıtan bir eylemdir. Mimarlığın bu etki alanı içerisindeki dönüşümünü sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için yapıları koruma yöntemlerinden biri olarak “yeniden işlevlendirme” yöntemi, oldukça tercih edilen bir konumda yer almaya başlamıştır. Dünyadaki değişimlerle birlikte insanların, yaşam koşullarının, tercih ve taleplerin, gerekliliklerin değişmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Özgün işlevlerini sürdüren yapıların, günün konfor koşullarına adapte edilmesi ve yeni işlev verilen yapıların da işlevin gerektirdiği yapısal düzenlemeleri içermesi; tarihi yapılarımızın sürekliliğini

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, bekennn@gmail.com

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, zeynepsimaygumuslu@gmail.com

³ Doç.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, oncu.basoglan@gmail.com

*Bu çalışma, aynı adlı 1919B012101582 no'lu, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2021/1 Döneminde kabul alan ve 2022 Kasım ayında tamamlanan araştırma projesinin sonuç çıktıları üzerinedir.

sağlarken gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmaktadır (Yıldız, 2020). Dolayısıyla bu süreçte birlikte değişimler gösteren mimarlık kavramının da alt dalları olan yaklaşımlarda farklılıklar görülmeye başlanmıştır. Bunlardan biri olan yapıların korunmasına yönelik yaklaşımlar, güncel dünya akışında sürdürülebilirliğin büyük önem kazanması ile birlikte değişime uğramıştır. Mimarlığın eylem alanlarından biri olan koruma pratiğinde tarihi kültürel mirasın sürdürülebilirliği hem mimarlığı hem kültürel değerleri kapsamaktadır (Orhan & Yıldız, 2022). Kullanılarak yapıların korunması görüşü ile birlikte hem yapının değerleri geleceğe özgün biçimde aktarılabilir olması beraberinde getirecek hem de mevcut yapıların kullanımı ile birlikte doğal dünya düzenine daha az müdahale ile sürdürülebilirlik sağlanmış olacaktır. Yapıların özgün fonksiyonunun, kullanıcılarıyla devam ettirilmesi ve yeniden işlevlendirilen yapıların bölgede homojen bir biçimde dağılımının gerçekleştirilmesi, dokunun somut ve somut olmayan değerleriyle bir bütün olarak korunmasına yardımcı olacağından önemlidir (Kök & Uşma, 2022). Yapıların gelecek dönemlere özgün değerleri ile birlikte aktarılabilmesi de sonraki toplumların, geçmiş tarihini, yaşamışlıklarını görebilmesi ve farkında olarak değerleri koruyabilmesi adına oldukça kıymetlidir. Mimari değerlerin sürdürülebilirliğinin önem kazandığı günümüzde; yapıları ve eserleri koruyabilmek adına çeşitli koruma yöntemleri bulunmaktadır. Tarihi yapıları korumak ve yaşatabilmek adına sıkça tercih edilen bir yöntem haline gelen yeniden işlevlendirme yöntemi, bu araştırmanın konusunun merkezinde yer almaktadır.

Muğla kent merkezi bağlamında ele alınan Muğla kentsel sit alanı içerisinde tarihinde antik dönemlerden Beylikler, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi'ne tanıklık etmiş olduğu bilinmekle birlikte, özellikle Osmanlı Dönemi'nin geleneksel konut yapılarından örnekler barındırmaktadır. Türkiye genelinde tarihi yapıların ve alanların koruma işlemi adı altında çeşitli restorasyon aşamalarından geçerek yeniden işlevlendirilmesinde genel olarak turizm ve işletme konulu işlevler ile günümüze yeniden kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Araştırma kapsamında ise bu olgu incelenmiş, geleneksel konut yapılarının yeniden işlevlendirilip günümüzde kullanılmaya devam etmesi ile birlikte güncel kullanımında özgün değerlerinin ne oranda korunduğu, yeni işlevinin yapıyla ne kadar uyumlu olduğu, yapıya yapılan müdahalelerin neler olduğu ve yapıyı nasıl etkilediği, kullanıcıların memnuniyeti ve yapıya yaklaşımları üzerine incelemeler yapılmıştır. Muğla kent merkezinde yer alan 18 adet geleneksel konut yapısı çalışmaya konu edilmiştir. Bu yapılar; Muğla Kültür Evi (Şerefefendiler Evi), Pabuç Bar, Alone Bar, Bahçe Ocakbaşı Restoran, Yörük Obaları Derneği (Hacı Kadı Evi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Evi (Bağlamaçılar Evi), Menteşe Belediyesi Kültür Evi 2 (Kurs Merkezi), Balarısı Çocuk Bakımevi, Özel Düşler Anaokulu, Muğla Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Daire Başkanlığı Binası, Muğla Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Binası, Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü Binası, Muğla Büyükşehir Belediyesi Turizm Gençlik ve Spor Daire Başkanlığı Binası (Özbekler Evi), Muğla Menteşe Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü Binası, Muğla Mimarlar Odası (Terzibaşoğlu Evi), Muğla İnşaat Mühendisleri Odası (Hancılar Evi), Muğla Vakfı Binası, Eget Vakfı Binası'dır. Yeniden işlevlendirilen bu geleneksel konutların her birinin yeni işlevinin ne olduğu, kimlerin mülkiyetinde olduğu, neden yeniden işlevlendirildiği, neden güncel işlevinin tercih edildiği, yeni işlevi ile birlikte mekansal organizasyonunun nasıl olduğu, yapının fiziksel gerekliliklerinin ne ölçüde sağlandığı, kullanıcılara ne kadar hitap ettiği, güncel durumda ne gibi ihtiyaçları olduğu gibi konularda araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilerleyişi 4 aşamadan oluşmaktadır. Sırasıyla ifade edilecek olursa; yapının özgün mimari özelliklerini belirleyen belgelere ulaşım, yapının yeni işlevi ile birlikte güncel mekan analizleri, yapıların kullanıcıları ile görüşmeler ve değerlendirme aşaması olarak sıralanmaktadır.

2. Yöntem

Muğla kent merkezi bağlamında yürütülmüş olan, yeniden işlevlendirilen geleneksel konutların özgün değerleri ile günümüzdeki çağdaş kullanımları arasındaki mekansal uyum ve sürdürülebilir olma durumu incelemesinde; çalışma 4 aşamada yürütülmüştür. Birinci aşamada yapıların özgün mimari özelliklerini belgeleyen, çizim, fotoğraf vb. belgelere ulaşılmış, ikinci aşamada yapıların aldığı

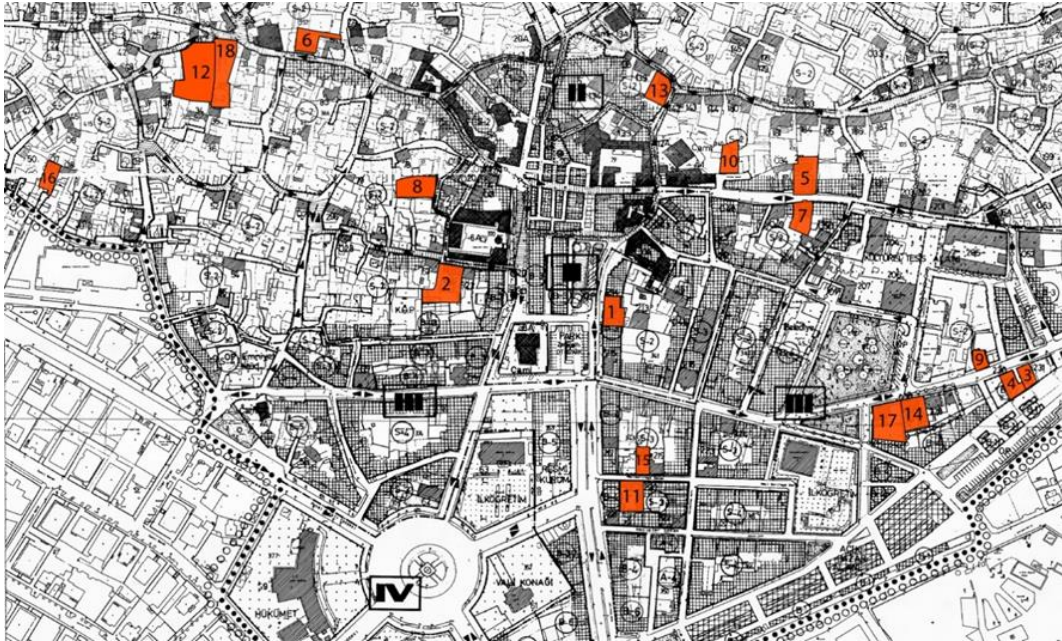
yeni işlevlerle beraber gördükleri müdahaleler, mevcut kullanım ve mekânsal değişim analizleri yapılmış, üçüncü aşamada ise kullanıcılara kapalı ve açık uçlu sorulardan oluşan sözlü anketler uygulanmış ve dördüncü aşamada ise elde edilen verilerin değerlendirilmesi konusunda sınıflandırmalar, yorumlamalar ve çözüm önerilerinden bahsedilmiştir.

Her bir aşama kendi içerisinde ayrıntılı olarak incelenecek olursa şu şekilde bir sıralama ortaya çıkmaktadır:

- 1- Yapının Özgün Mimari Özelliklerini Belirleyen Belgelere Ulaşım
 - 1.1. Yapı müellifleri veya belediye aracılığı ile yapının rölöve – restitüsyon – restorasyon çizimlerine ulaşılmıştır.
- 2- Yapının Yeni İşlevi ile Birlikte Mekansal Analizleri
 - 2.1. Yapıların kent içerisindeki konumları analiz edilerek diyagramları oluşturulmuştur.
 - 2.2. Yapıların geleneksel mekanları analiz edilerek diyagramları oluşturulmuştur.
 - 2.3. Ziyaret edilen yapıların anlık güncel eskizleri çizilmiştir.
 - 2.4. Ziyaret edilen yapılar fotoğraflanmıştır.
- 3- Yapıların Kullanıcıları ile Görüşmeler
 - 3.1. Yapıların sabit kullanıcıları ile görüşülerek işlev değişikliği ve sonrasındaki aktif kullanımları hakkında açık uçlu soru çalışması ve sözlü anket çalışması yapılmıştır.
- 4- Değerlendirme Aşaması
 - 4.1. Yeniden işlevlendirilen yapılar işlevlerine göre sınıflandırılmıştır.
 - 4.2. Yapılar özel veya kamu mülkiyetinde olma durumlarına göre sınıflandırılmıştır.
 - 4.3. Ulaşılan belgeler, mekânsal analizler ve yapı kullanıcıları ile yapılan görüşmeler sonucu elde edilen veriler çapraz yorumlanmıştır (karşılaştırmalı yorumlama).
 - 4.4. Yeniden işlevlendirilme yaklaşımının uygulanması sonucunda karşılaşılabilecek olası sonuçlar ve çözüm önerileri sunulmuştur.

3. Bulgular

Araştırmaya konu olan 18 tane yapının Muğla merkezindeki konumları haritalandırılarak gösterilmiştir (Şekil 1). Yapıların kent merkezindeki yerleşimleri, birbirleriyle olan ilişkileri harita üzerinden okunmaktadır.

Şekil 1 İncelenen Yapıların Kent içindeki Dağılımı (Yazar Arşivi-2022)

Daha sonra yapıların genel özellikleri tablolaştırılmıştır. (Tablo 1). Bu tablo içerisinde; yapı isimleri, yapıların özel mi yoksa kamuya mı ait oldukları, eski ve yeni işlevleri, sofa tipleri ve geleneksel mekanlarının kullanım durumları işlenmiştir. Tablo-1'e bakıldığında 10 tanesi özele 8 tanesi kamuya ait olmak üzere toplam 18 tane yapının incelendiği fakat 3 tane yapının verilerine ulaşılmadığı görülmüştür. Geriye araştırılan 15 tane yapı kalmıştır. 8 tanesi özele, 7 tanesi kamuya ait bu yapılardan; 5 tanesi işletme, 4 tanesi devlet dairesi, 4 tanesi sivil toplum kuruluşu, 2 tanesi de eğitim yapısıdır. Konutların, ana yapı, avlu ve müstemilat gibi geleneksel mekanlarının kullanım durumu verilmiştir. Hangi mekanda asıl işlev ya da başka işlevler kullanılıyor, hangi mekanların aktif ya da pasif olduğu gibi bilgiler işlenmiştir. Tabloya bakıldığında göze çarpan en önemli bilginin, konutlara verilen yeni işlevin; ana yapıda değil de avluda aktif olarak kullanıldığı yapıların hepsinin işletme yapısı olduğu görülmektedir. Yapıların genel özellikleri incelendikten sonra daha özele inilerek birbirinden bağımsız olacak şekilde detaylı incelemeler yapılmış ve bu incelemeler anket sonuçlarıyla beraber değerlendirilerek her yapının kendine ait olumlu-olumsuz yönleri ortaya konulmuştur:

Tablo1 İncelenen Yapıların Genel Özellikleri

Yapı grubu	Yapı isimleri	Eski İşlev	Yeni İşlev	Plan tipi	Geleneksel Mekan Kullanım Durumu		
					Ana Yapının Yeni İşlevde Kullanım Durumu	Avlunun Yeni İşlevde Kullanım Durumu	Müstemilatın Yeni İşlevde Kullanım Durumu
Kamuya Ait Yapılar	Muğla Kültür Evi (Şerefendiler Evi)	Konut	İşletme (Kafe)	Açık Sofa	Pasif (Müze)	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Islak Hacim)
	MSKÜ (Bağlamacılar Evi)	Konut	Eğitim	Açık Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Etkinlik + Dinlenme)	Kısmen Aktif (Islak Hacim + Ofis)
	Men. Bel. Kültür Evi 2 (Kurs Merkezi)	Konut	Eğitim	Kapalı Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Dinlenme)	Aktif (Islak Hacim + Derslik + Sergi Alanı)
	Muğla Valiliği YIKOP Binası	Konut	Devlet Dairesi	Kapalı Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Dinlenme)	Aktif (Islak Hacim + Depo)
	Muğla Röl. Anıtlar Müd. Binası	Konut	Devlet Dairesi	Kapalı Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Dinlenme)	Aktif (Islak Hacim + Arşiv + Ofis)
	Muğla K.V. K. Bölge Müd. Binası	Konut	Devlet Dairesi	-	-	-	-
	Muğla Büyükşehir Bel. (Özbekler Evi)	Konut	Devlet Dairesi	Açık Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Dinlenme)	Aktif (Islak Hacim)
	Muğla Mentеше Bel. Fen İş. Müd. Binası	Konut	Devlet Dairesi	Kapalı Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Dinlenme)	Aktif (Islak Hacim)

Yapı grubu	Yapı isimleri	Eski İşlev	Yeni İşlev	Plan tipi	Geleneksel Mekan Kullanım Durumu		
					Ana Yapının Yeni İşlevde Kullanım Durumu	Avlunun Yeni İşlevde Kullanım Durumu	Müştemilatın Yeni İşlevde Kullanım Durumu
Özeli Yapılar	Pabuç Bar	Konut	İşletme (Bar)	Kapalı Sofa	Kullanılmıyor	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Kısmen Aktif (Islak Hacim + Depo)
	Alone Bar	Konut	İşletme (Bar)	Kapalı Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Müştemilatı Yıkılmış
	Bahçe Ocakbaşı Restoran	Konut	İşletme (Restoran)	Kapalı Sofa	Kullanılmıyor	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Islak Hacim)
	Yörük Ob. Der. Evi (Hacı Kadı Evi)	Konut	İşletme (Kafe)	Kapalı Sofa	Pasif (Müze)	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Kullanılmıyor
	Balarısı Çocuk Bakımevi	Konut	Eğitim	-	-	-	-
	Özel Düşler Anaokulu	Konut	Eğitim	-	-	-	-
	Muğla Mim. Od. Binası (Terzibaşıoğlu Evi)	Konut	Sivil Toplum Kuruluşu	Açık Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Etkinlik + Dinlenme)	Aktif (Islak Hacim + Toplantı Odası)
	Muğla İnş. Müh. Od. Binası (Hancılar Evi)	Konut	Sivil Toplum Kuruluşu	Kapalı Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Dinlenme)	Aktif (Islak Hacim + Toplantı Odası)
	Muğla Vakfı Binası	Konut	Sivil Toplum Kuruluşu	Kapalı Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Pasif (Dinlenme)	Müştemilatı Yıkılmış
Eget Vakfı Binası	Konut	Sivil Toplum Kuruluşu	Kapalı Sofa	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Aktif (Yeni İşlevin Asıl Mekanı Olarak)	Kullanılmıyor	

3.1. Muğla Kültür Evi:

Kurum: Kamu

Ana Yapı: Müze

Avlu: Kafe

Bakım Düzeyi: Avlu İyi,

Ana Yapı İyi

-Müze oluşu olumlu, fakat yeterince kullanılmamasından kaynaklı ana yapının boş kalıyor olması olumsuzdur.

-Kamu tarafından işletilen bir işletme oluşu olumludur.

-Kapalı mekanı olmaması, sadece avluyu kullanması ve kapasitenin yetersiz gelmesi, kışın avluda ısıtma probleminin yaşanması olumsuzdur.

-Masraflarının kamu tarafından karşılanıyor olması, bu sebeple de ana yapının ve avlunun bakımlı olması olumludur.

Değerlendirme: Kapalı bir mekana ihtiyaç duymaktadır. Kafe ve müze işlevinin birbirinden bağımsız kullanılması gözden geçirilmelidir. İşlevlerin birbirlerinden besleneceği şekilde beraber kullanılması düşünülmelidir.

3.2. Pabuç Bar:

Kurum: Özel

Ana Yapı: Boş-Depo

Avlu: Bar

Bakım Düzeyi: Avlu İyi

Ana Yapı Kötü

-Bar işlevinin ana yapının mekanlarına uyum sağlayamaması ve bakımının yapılamaması yüzünden ana yapının kapatılması olumsuz

-Avlu kullanımı ve kapalı mekan girişimi olumlu fakat kapasitenin yetersiz gelmesi ve ısınma problemlerinin yaşanması olumsuz

-Kiracının masrafları karşılayamaması ve bu sebeple ana yapının restore edilememesi olumsuz

Değerlendirme: Ana yapı kamu desteği ile restore edilmelidir. Ya yapının değerlerine zarar vermeden mekan işlevlere göre adapte edilmelidir ya da özgün mekanlara uyum sağlayacak bir işlev önerilmelidir.

3.3. Alone Bar

Kurum: Özel

Ana Yapı: Bar

Avlu: Bar

Bakım Düzeyi: Avlu İyi

Ana Yapı İyi

-Bar işlevini mekanlara adapte edebildiği için olumlu

-Hem ana yapıyı hem de avluyu aktif kullanması olumlu

-Bakımlarının düzenli yapılıyor oluşu olumlu

-Soba kullanıldığından dolayı ısıtma sorunu yaşamaması olumsuz

Değerlendirme: Kalorifer, doğalgaz, klima gibi ısıtma araçları için izin alınmasının zor olması hem de maliyetli olmasından kaynaklı bu sorun çözülememiştir. Bu gibi izinler, gerekli kurumlarca daha kolay verilmeli ve maliyet konusunda da destek sağlanmalıdır.

3.4. Bahçe Ocakbaşı

Kurum: Özel

Ana Yapı: Boş

Avlu: Restoran

Bakım Düzeyi: Avlu Orta

Ana Yapı Kötü

-Ana yapının bakım masrafları ve kullanıcı tercihleri sebebiyle yeni işlevde kullanılmıyor oluşu ve boş kalması olumsuz

-Yapının işleve uydurulmaya çalışılmasıyla özgün planının değiştirilmesi ve buna rağmen kullanılmaması olumsuz

-Üstü muşambayla örtülen avlunun kapalı bir mekan arayışının olması fakat ana yapının bakımının maddi yetersizliklerden dolayı yapılamaması olumsuz

-Avluda ısıtma problemlerinin yaşanması olumsuz

Değerlendirme: Küçük özel işletmelerde yüksek bakım masraflarını kişi karşılayamadığından kamu aracılığıyla maddi destek sağlanmalı ve problemler çözüme kavuşturulmalıdır.

3.5. Yörük Obaları Derneği

Kurum: Özel-Stk

Ana Yapı: Müze

Avlu: Kafe

Bakım Düzeyi: Avlu Orta

Ana Yapı Kötü

-Ana yapının müze işlevinde olması olumlu fakat pasif kalması olumsuzdur.

-Avlunun kafe işlevinde olması olumlu fakat bakımsız olmasından dolayı fazla kullanıcısının olmaması olumsuz

Değerlendirme: Restorasyona ihtiyacı olan yapının masraflarının kamu tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Yörük kültürünü tanıtan müze işlevinin, kafe işleviyle beraber harmanlanıp daha aktif bir işleyişe sahip olması sağlanmalıdır.

3.6. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Evi (Bağlamacılar Evi) Kurum: Kamu

Ana Yapı: Eğitim, Kültür

Avlu: Dinlenme Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu Orta

Ana Yapı Kötü

-Ana yapının eğitim amaçlı kullanılması olumlu

-Geleneksel mekan kullanımlarını işlevlere göre değerlendirebilmesi, yapısını, avlusunu, sofasını nitelikli kullanabilmesi olumlu

-Geniş alanda etkinliklere ev sahipliği yapsa da doğrudan bir işlevi olmadığı için aktif kullanıma sahip olmaması olumsuz

-Bakım masraflarının kamu tarafından karşılanıyor oluşu olumlu ve düzenli bakımlarının yapıyor oluşu olumlu

-Klimalı olduğundan dolayı ısı problemi yaşamaması olumlu

Değerlendirme: Yapıya verilen işlev bir alanda özelleştirilmeli, sürekli kullanımının sağlanacağı bir amaç ile işlevi yeniden düzenlenmelidir. Fakat bu çok yönlü kullanımını da kaybetmemelidir.

3.7. Kültür Evi 2 (Kurs Merkezi) Kurum: Kamu

Ana Yapı: Kurs Merkezi

Avlu: Dinlenme Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu İyi

Ana Yapı İyi

-Ana yapının kurs merkezi, avlunun da dinlenme alanı olarak aktif kullanılması olumlu

-Yeni işlevini geleneksel mekanlara adapte edebilmesi olumlu

-Klima kullanıldığı için ısınma konusunda sıkıntı yaşanmaması olumlu

-Ses yalıtımının işlevden dolayı yeterli miktarda sağlanamaması olumsuz

-Bakım masraflarının kamu tarafından karşılanıyor olması ve düzenli bakımlarının yapıyor olması olumlu

Değerlendirme: Ses izolasyonu doğru bir şekilde yapılmalı ve böylece işlevin mekana tam anlamıyla uyum sağlayabilmesi sağlanmalıdır.

3.8. Muğla Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Daire Başkanlığı Binası

Kurum: Kamu

Ana Yapı: Devlet Dairesi

Avlu: Dinlenme Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu İyi

Ana Yapı İyi

-Ana yapının devlet dairesi, avlunun da dinlenme alanı olarak aktif kullanılması olumlu

-Yeni işlevini geleneksel mekanlara adapte edebilmesi olumlu (Sofa kullanımı; ortak kullanım-bekleme alanı)

-Masraflarının kamu tarafından karşılanıyor olması ve bu sebeple de düzenli bakımının yapıyor olması olumlu

-Ses izolasyonu ile ilgili bir problem yaşamıyor oluşu olumlu

-Klima ve kalorifer olmasına rağmen ısınma probleminin çözülmemiş olması olumsuz

Değerlendirme: Isıtma probleminin üzerinde durulmalı ve problem çözüme ulaştırılmalıdır.

3.9. Muğla Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü Binası

Kurum: Kamu

Ana Yapı: Devlet Dairesi

Avlu: Dinlenme Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu İyi

Ana Yapı İyi

-Ana yapının devlet dairesi, avlunun da dinlenme alanı olarak aktif kullanılması olumlu

-Yeni işlevini geleneksel mekanlara adapte edebilmesi olumlu (Sofa kullanımı; ortak kullanım-bekleme alanı)

-Masraflarının kamu tarafından karşılanıyor olması ve bu sebeple de düzenli bakımının yapılıyor olması olumlu

-Ses izolasyonu ile ilgili bir problem yaşamıyor oluşu olumlu

-Klima ve kalorifer olan yapıda ısınma probleminin olmaması olumlu

3.10. Muğla Büyükşehir Belediyesi Turizm Gençlik ve Spor Daire Başkanlığı Binası (Özbekler Evi)

Kurum: Kamu

Ana Yapı: Devlet Dairesi

Avlu: Dinlenme Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu İyi

Ana Yapı İyi

-Ana yapının devlet dairesi, avlunun da dinlenme alanı olarak aktif kullanılması olumlu

-Yeni işlevini geleneksel mekanlara adapte edebilmesi olumlu (Sofa kullanımı; ortak kullanım-bekleme alanı, Oda kullanımı; bireysel çalışma alanı)

-Masraflarının kamu tarafından karşılanıyor olması ve bu sebeple de düzenli bakımının yapılıyor olması olumlu

-Ses izolasyonu ile ilgili problem yaşamaması olumsuz

-Klima kullanılan yapıda ısınma probleminin olmaması olumlu

Değerlendirme: Restorasyon ve bakım çalışmalarının yapılmasına rağmen ses izolasyonu konusunun çoğu yapıda çözülememiş olması durumu tekrar gözden geçirilmelidir. Bu konu üzerine farklı alternatifler geliştirilmelidir.

3.11. Muğla Menteşe Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü Binası

Kurum: Kamu

Ana Yapı: Devlet Dairesi

Avlu: Dinlenme Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu İyi

Ana Yapı İyi

-Ana yapının devlet dairesi, avlunun da dinlenme alanı olarak aktif kullanılması olumlu

-Yeni işlevini geleneksel mekanlara adapte edebilmesi olumlu (Sofa kullanımı; ortak kullanım-bekleme alanı, Oda kullanımı; bireysel çalışma alanı)

-Masraflarının kamu tarafından karşılanıyor olması ve bu sebeple de düzenli bakımının yapılıyor olması olumlu

-Ses izolasyonu ile ilgili probleminin olmaması olumlu

-Kalorifer sistemi bulunan yapıda ısınma ile ilgili probleminin olmaması olumlu

3.12. Muğla Mimarlar Odası Binası (Terzibaşoğlu Evi)

Kurum: Yarı Özel

Ana Yapı: Stk Yapısı

Avlu: Dinlenme Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu İyi

Ana Yapı İyi

- Ana yapının sivil toplum kuruluşu tarafından aktif kullanılması olumlu
 - Yeni işlevini geleneksel mekanlara adapte edebilmesi olumlu (Sofa kullanımı; ortak kullanım-bekleme alanı, Oda kullanımı; bireysel çalışma alanı)
 - Bakım masraflarını sadece oda yapısının kendisinin karşılamaya çalışıyor olmasından dolayı yetersiz kalması olumsuz
 - Ses izolasyonu ile ilgili problem yaşaması olumsuz
 - Klima ve petek kullanılmasına rağmen ısınma ile ilgili problem yaşaması olumsuz
- Değerlendirme: Gerekli bakım ve onarım masrafları devlet tarafından desteklenmeli, ses ve ısı problemleri yeterli kaynak sağlanarak çözümlenmelidir.

3.13. Muğla İnşaat Mühendisleri Odası Binası (Hancılar Evi)

Kurum: Yarı Özel

Ana Yapı: Stk Yapısı

Avlu: Dinlenme Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu İyi

Ana Yapı İyi

- Ana yapının sivil toplum kuruluşu tarafından aktif kullanılması olumlu
 - Yeni işlevini geleneksel mekanlara adapte edebilmesi olumlu (Sofa kullanımı; ortak kullanım-bekleme alanı, Oda kullanımı; bireysel çalışma alanı)
 - Bakım masraflarını sadece oda yapısının kendisinin karşılamaya çalışıyor olmasından dolayı yetersiz kalması olumsuz
 - Ses izolasyonu ile ilgili problem yaşaması olumsuz
 - Isınma ile ilgili problem yaşaması olumsuz
- Değerlendirme: Gerekli bakım ve onarım masrafları devlet tarafından desteklenmeli, ses ve ısı problemleri yeterli kaynak sağlanarak çözümlenmelidir.

3.14. Muğla Vakfı Binası

Kurum: Yarı Özel

Ana Yapı: Stk Yapısı

Avlu: Dinlenme Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu Orta

Ana Yapı İyi

- Ana yapının sivil toplum kuruluşu tarafından aktif kullanılması olumlu
 - Avlunun aktif kullanılmaması olumsuz
 - Yeni işlevini geleneksel mekanlara adapte edebilmesi olumlu (Sofa kullanımı; ortak kullanım-bekleme alanı, Oda kullanımı; bireysel çalışma alanı)
 - Bakım masraflarını kişilerin kendilerinin karşılaması ve buna rağmen ses ve ısı yalıtımı ile ilgili sorun yaşamamaları olumlu
- Değerlendirme: Avluyu kullanma durumu için yapılacak müdahalelere, ilgili kurumlarca izin verilmesi gerekmektedir. Bu aşamaların ilerlemesi kolaylaştırılmalı, gerekli işlemler için süreçler hızlandırılmalı, işler zora sokulmamalıdır. Yasalar ve kurallar gerekli müdahalelere -avlunun işleve uyum sağlayabilmesi için- izin vermelidir.

3.15. Eget Vakfı Binası

Kurum: Yarı Özel

Ana Yapı: Stk Yapısı

Avlu: Dinlenme Alanı-Ekim Alanı

Bakım Düzeyi: Avlu Orta

Ana Yapı Orta

- Ana yapının ve avlunun sivil toplum kuruluşu tarafından aktif kullanılması olumlu

-Yeni işlevini geleneksel mekanlara adapte edebilmesi olumlu (Sofa kullanımı; ortak kullanım-bekleme alanı, Oda kullanımı; bireysel çalışma alanı, Avlu kullanımı; bahçe)

-Müştemilatların atıl bırakılması olumsuz

-Bakım masraflarını vakıf aracılığıyla kişilerin kendilerinin karşılaması ve yetersiz kalması olumsuz

-Isıtma ve ses izolasyonunun yetersiz oluşu olumsuz

-Mekan kapasitesinin yetersiz oluşu olumsuz

Değerlendirme: Mekanın yetersiz olma durumu, müştemilatların restore edilerek yeniden kullanıma kazandırılmasıyla çözülebilir. Bunun için gerekli bakım onarım maliyetlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Ana yapının ısıtma ve ses sorunu da gerekli bakım onarımla çözümlenmeli, sobadan farklı bir araca başvurulmalıdır. Bakım masrafları devlet tarafından desteklenmeli ve yeterli kaynak sağlanmalıdır.

Tüm yapıların incelenmesi sonucunda elde edilen veriler çapraz yorumlanarak karşılaştırılmış ve yeniden işlevlendirilen Muğla geleneksel konutları hakkında bazı genel bulgular edinilmiştir:

- Özel işletmelerde ana yapının masraflarının tek başlarına karşılayabilme oranları çok düşüktür. Herhangi bir devlet desteği olmayan yapıların, devlet desteği alan yapılara oranla gerekli bakımları yapılamamaktadır.

- Yapı bakım masrafları karşılanabilirse yeni işlev için çoğunlukla ana yapının kendisi kullanılmaktadır. Fakat yapı bakım masrafları karşılanamıyorsa genelde ana yapı kullanımı terk edilmekte ve avlu kullanımına yönelinmektedir.

- İşletmelerin mutlaka bir kapalı alana ihtiyacı olmaktadır. Bunu ana yapı ile karşılamayanlar avluda kendileri kapalı bir alan oluştursalar da gerekli şartlar sağlanamamakta ve ihtiyaç yeterince karşılanamamaktadır.

- Özel yapılarda yapıya ne kadar iyi bakılırsa bakılsın ısıtma çoğunlukla problem olmaktadır. Çünkü yeni ısıtma sistemleri için kamu yapıları dışındaki yapılara gerekli izinlerin verilmesi zorlu bir süreç olmakta ve ısıtma masraflarının yükü fazla olduğu için devlet desteğine ihtiyaç duyulmaktadır.

- Müze işlevleri ne kadar iyi bakılırsa bakılsın kendi işlevini yeterince yerine getirememektedir. Yapıyı yaşatabilmek adına müze işlevi verilecekse müzecilik anlayışı yeniden gözden geçirilmelidir.

- Devlet dairelerinin neredeyse hepsi yeni işlevini geleneksel yapıya adapte edebilmeyi başarmışlardır. Geleneksel mekan kullanımları günümüz işlevlerine göre uyarlanmış, bazen basit değişikliklerle bazen de hiç değişikliğe uğramayarak özgün değerlerini korumuş ve sürdürülebilirliklerini sağlamışlardır.

- Kamu kurumlarında tüm masraflar devlet tarafından karşılanırsa bile ses izolasyonunda problem görülebilmektedir. Bunun sebebi restorasyon aşamasında ses yalıtımı için kesin çözümün elde edilememiş olmasıdır.

- Yarı özel kuruluşlar olan stkların çoğunluğu devlet desteği göremediği için maddi sıkıntı çekmekle birlikte özel yapılara oranla bakım masraflarını daha iyi karşılayabilmekte ve bir topluluk kuruluşu olduğu için bakımları daha iyi yapılmaktadır.

- Yeniden işlevlendirme sürecinde en önemli problem maddi destek sıkıntısıdır.

- Maddi anlamda desteklenemeyen yapılar yeterli hizmeti sunma konusunda eksik kalmakta ve dolayısıyla kullanıcıların memnuniyeti azalmaktadır.

- İşlevin ne olduğundan ziyade, işlevin hangi kurum ve kuruluşlara bağlı olduğu yapının sağlıklı biçimde ayakta kalabilmesi konusunda en önemli etkidir.

- İşlev özeline inildiğinde de yapı kullanıcıları bağlamında özel yapılar kamuya açık işlevler edinirken, kamu yapıları (işletme işlevi hariç) yalnızca sabit kullanıcıya yönelik işlevler edinmiştir.

Tablo 2 İncelenen Yapıları Gösterir Tablo

Yapı Adı	Fotoğrafı	Konumu (Bölge Analizi)	Eski İşlevi	Yeni İşlevi	Bağlı Olduğu Kuruluş
Mimarlar Odası			Geleneksel Konut	Sivil Toplum Kuruluşu	Özel
İnşaat Mühendisleri Odası			Geleneksel Konut	Sivil Toplum Kuruluşu	Özel
Muğla Vakfı			Geleneksel Konut	Sivil Toplum Kuruluşu	Özel
Eğret Vakfı			Geleneksel Konut	Sivil Toplum Kuruluşu	Özel
Özbekler Evi			Geleneksel Konut	Devlet Dairesi	Kamu
Fen İşleri Daire Başkanlığı			Geleneksel Konut	Devlet Dairesi	Kamu
Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü			Geleneksel Konut	Devlet Dairesi	Kamu
Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB)			Geleneksel Konut	Devlet Dairesi	Kamu
MSKÜ Sanat Evi			Geleneksel Konut	Üniversite Birimi (Eğitim)	Kamu
Menteşe Belediyesi Kafe (Kurs Merkezi)			Geleneksel Konut	Kurs Merkezi (Eğitim)	Kamu
Bahçe Ocakbaşı			Geleneksel Konut	Restoran (İşletme)	Özel
Kültür Evi			Geleneksel Konut	Kafe (İşletme)	Kamu
Yörük Obaları Derneği			Geleneksel Konut	Kafe (İşletme)	Özel
Pabuç Kafe			Geleneksel Konut	Bar (İşletme)	Özel
Alone Bar			Geleneksel Konut	Bar (İşletme)	Özel

Yapı Adı	Vaziyet	Zemin Kat Planı (Orijinal)	Plan Eskizi	Sofa Tipi	Avlu Büyüklüğü	İşleve Bağlı Mekan Kullanımı
Mimarlar Odası				Açık Sofa	90 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Dinlenme + Etkinlik
İnşaat Mühendisleri Odası				Kapalı Sofa	109 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Dinlenme
Muğla Vakfı		Çizim Bulunmamaktadır		Kapalı Sofa	198 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Dinlenme + Otopark
Eget Vakfı		Çizim Bulunmamaktadır		Kapalı Sofa	805 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Esas İşlev + Dinlenme
Özbekler Evi				Açık Sofa	213 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Dinlenme
Fen İşleri Daire Başkanlığı				Kapalı Sofa	206 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Dinlenme
Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü				Kapalı Sofa	194 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Dinlenme
Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB)				Kapalı Sofa	111 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Dinlenme
MSKÜ Sanat Evi		Çizimlerine Erişilememiştir		Açık Sofa	131 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Dinlenme + Etkinlik
Menteşe Belediyesi Kafe (Kurs Merkezi)				Kapalı Sofa	187 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Dinlenme
Bahçe Ocakbaşı		Çizimleri Bulunmamaktadır		Kapalı Sofa	112,5 m ²	Ana Yapı: Kullanım Dışı Avlu: Esas İşlev
Kültür Evi				Açık Sofa	263 m ²	Ana Yapı: Müze Avlu: Esas İşlev
Yörük Obaları Derneği				Kapalı Sofa	447 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev - Müze Avlu: Esas İşlev
Pabuç Kafe		Çizimlerine Erişilememiştir		Kapalı Sofa	340 m ²	Ana Yapı: Depo Avlu: Esas İşlev
Alone Bar				Kapalı Sofa	75 m ²	Ana Yapı: Esas İşlev Avlu: Esas İşlev

4. Tartışma ve Sonuç

“Yeniden İşlenendirilen Geleneksel Konutların Özgün Değer – Çağdaş Kullanım Bağlamında Mekansal ve Yapısal Analizi: Muğla Örneği” başlıklı çalışmada anlaşılmıştır ki; yeniden işlevlendirme işlemi etkili ve sürdürülebilir bir koruma müdahalesi olmakla birlikte aynı zamanda tüm bağlamı ile

ayrıntılı düşünülmesi gereken, incelikli bir koruma yaklaşımıdır. Korumaya değer mimari müdahalelerde, yapının belge özelliklerini korumak ne kadar önemliyse, bir diğer yandan yapılan müdahalenin yapıyla uyumu da en az o kadar önemlidir (Açııcı & Konakoğlu, 2019). Yeniden işlevlendirmenin en önemli sonuçlarından biri olarak yapının güncel, çağdaş işlevler ile korunmaya çalışılıyor olması durumu; verilecek çağdaş işlevin yapıya uygun olmasını gerektirmektedir. Aksi takdirde yapının mekansal donanımları işlevle örtüşmediğinde, kullanıcı tarafından yapının mekansal organizasyonunu işleve uydurmak amacıyla değişimlere gidilmekte ve bu değişimler hem yapıya zarar verebilmekte hem de kullanıcıların mekan kullanım aktifliğini azaltarak memnuniyet oranlarını düşürebilmektedir. Bu süreçte hem kullanıcının aktif ve konforlu bir biçimde kullanabileceği hem de yapının özgün değerleri ile günümüze ve geleceğe aktarılabilen işlevler bulmak çok önemlidir. Bu bağlamda yapılara müdahale edilme oranlarını sınıflandırabilmek üzere; tarihi yapıları korumaya yönelik oluşturulan yasaların, yapının kullanımı ve hangi yapı tipine ait olduğu sınıflandırılması özelinde ayrımlara gidilerek birtakım esneklikler sağlanabilmesi, kaçak yollarla yapılan müdahaleleri azaltma ve bu sebeple yapıları koruyabilme adına önemli bir adım olacaktır.

Çalışma kapsamında; yeniden işlevlendirilen geleneksel konut yapılarının yeniden işlevlendirilmesinin nedeni olarak totalde “yapıların tekrardan topluma kazandırılması” kaygısının güdüldüğü farkedilmiş ve bu yapıların kullanıcılarının tarihi bir yapıyı kullanıyor olmaktan genel anlamda memnun oldukları görülmüştür. Çalışma özelinde incelenen yapılardan yola çıkılarak; yapı mülkiyetinin özel kişi veya kamu kurumları üzerinde olması durumunun yapının mevcut bakım durumunu ve sıklığını, izolasyon sorunları ve çözümlerini ve bunlarla bağlantılı olarak kullanıcıların memnuniyet durumlarını etkilediği görülmüştür. Çoğunlukla kamu mülkiyetinde olan yapıların, özel kişilerce kullanılan yapılardan daha bakımlı olduğu, daha sık ve düzenli bakım yapılabildiği ve bu durumun da aslında resmi kurum ve kuruluşlara bağlı olmanın getirdiği ekonomik imkanlar ile sağlandığı sonucuna varılmıştır. Bu durumda kamu kurum ve kuruluşlarının, yeniden işlevlendirilen yapıları daha çok sahiplenmesi gerektiği ve kendi bünyesinde güncel olarak kullanarak korumasının yapılar için daha faydalı olacağı sonucuna varılmıştır. Yapıya yeni işlev verilirken; yapının mevcut imkanları ile verilen işlevin gereklilikleri arasında uyumsuzluklar yaşanması hem yapının özgün değeriyle korunmasına engel olmakla birlikte yapıyı fiziksel olarak koruyamadığı kadar manevi olarak da zarar vermekte hem de kullanıcının memnuniyetini düşürmektedir. Ancak böyle bir noktada da şu sorun ortaya çıkmaktadır: Kamu kurum ve kuruluşları mülkiyetinde yeniden işlevlendirilen yapıların fiziksel ihtiyaçları daha kapsamlı ve sürekli olarak karşılanabilirken, resmi kurum işlevleri veriliyor olması da toplumun her kesiminden bireylerin güncel olarak aktif ziyaret edebilecekleri mekanlar olmasını engellemektedir. Bu durumda da verilecek işlevlerin hem yapıyla hem de kullanıcıların deneyimleri ile birlikte düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde benzer bir noktadan doğan başka bir sonuç ise; yapıların özgün değerlerinden biri olan avluların, kamu yapılarında çok daha temiz ve bakımlı iken özel yapılarda daha az bakımlı ama kullanıcısının deneyimleyebileceği bir mekan olması nedeni ile de daha aktif olarak kullanılıyor olması ayrı bir çelişkidir. Özel kişi ve kurumların mülkiyetinde olan geleneksel konutların avlularının işlevleri gereği işletme gibi işlevlerde daha aktif kullanılıyor olma durumunun, kullanıcı deneyimlerini arttırabilmek amacıyla gerekli kamu kurumları tarafından desteklenmesi gerektiği hatta belki de yapıların mevcut değerleri mücadele ettiği sürece bu işlevlerin kamu kurumları tarafından da verilebileceği üzerine bir sonuç çıktısı elde edilmiştir. Çünkü görülmüştür ki yapının özel veya kamu mülkiyetinde olması farketmeksizin işletme işlevinde olan yapıların avluları daha aktif biçimde kullanılmaktadır. Bir diğer yandan da geleneksel konutların özgün mekansal değerleri olan açık – kapalı sofa vb. mekanların, resmi daire işlevlerinde daha aktif biçimde kullanıldığı görülmüştür. Bunun sebebi olarak da resmi daire işlevi verilen yapılarda işlevi yapıya göre uyarılma, mekana göre işlevi organize etme gibi bir

eylem söz konusu olduğu söylenebilir. Buna aykırı olarak da çoğunlukla eğitim ve işletme yapılarında özgün mekansal değerlerin yeni işlevle birlikte kullanılamamasına bağlı olarak mekansal değişikliklere gittiği görülmüştür. Buna bağlı olarak işletme işlevinde yeniden işlevlendirilen geleneksel konut yapısının hangi işletme işlevinde olduğu da yapının kullanıcı yoğunluğunu etkilemektedir. Çalışma kapsamında incelenen bazı yapılarda ana yapının müze işlevi ile sergileniyor olması ve avlunun asıl aktif mekan olarak kullanılıyor olması durumu ise mevcut yapının farklı mekanlarına verilen farklı işlevlerin birbirlerini besleyemediği durumlarda bütünleşmemeleri durumu verilen yeni işlevlerle aralarındaki uyumsuzluğun göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. İzolasyon problemleri ise; ekonomik imkan sağlamayan yapılarda ciddi ısı problemlerine dönüşürken, resmi daireler ve STK yapılarında ise malzemelerden kaynaklı olarak çoğunlukla ses iletiminin kontrolsüz olması olarak yorumlanmıştır.

Sonuç olarak; kamu yapıları çoğunlukla yeni işlevi ile birlikte içinde buldukları mekana uyum sağlamaya çalışırken, özel yapılar mekanı yeni işleve adapte etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla mekan kullanımlarında özel yapılar mekanı değiştirme, ekler yapma, mekanın kendisini kullanamama gibi problemler yaşarken; kamu yapıları işlevinin de getirdiği tek düzelikle mekan kullanımında daha az zorluk yaşamaktadır. Özellikle yapının hangi birime bağlı olduğu (özel veya kamu), yeni işlevinin ne olduğu, ekonomik imkanlarının ne olduğu, işlevine bağlı olarak kullanıcı kitlesinin kim olduğu ve yoğunluğu gibi etmenler, yapının geleneksel mekan kullanımlarında yeterliliğini, tercih edilebilirliğini, tanıtılabilirliğini, gerekli bakım – onarımı karşılayabilirliğini belirlemektedir ve tüm bunlara bağlı olarak da hem sabit kullanıcısının hem de ziyaretçilerinin memnuniyet oranını etkilemektedir. Bu sebeple geleneksel konutların yeniden işlevlendirilmesi sürecinde; başta Muğla kent merkezi olmak üzere, ileride yapılacak olan koruma çalışmalarında öncelikli olarak verilecek yeni işlev ile mevcut yapının uyumu üzerinde durulmalı, yapının özgün değerleri yok sayılmamalı ancak yapının kullanıcılarının yapıyı güncel olarak kullanacağı düşünülerek müdahalelerde bulunulmalı, kullanıcı kitlesine odaklanılarak memnuniyete önem verilmeli ve bu doğrultuda atılacak adımlarda kamu – özel farketmeksizin ilgili kurumlar tarafından gerekli imkanlar sağlanmalı ve desteklenmelidir. Gerekli durumlarda müdahaleleri yapıya özel olarak indirgeyebilmek adına, tarihi eserleri ve yapıları koruma adına yazılı yasalarda değişikliğe gidilmeli ve korunacak eser nitelikleri sınıflandırılarak her esere – yapıya aynı zorunlu müdahale yaklaşımları gerçekleştirilmelidir.

Bilgilendirme

“Yeniden İşlevlendirilen Geleneksel Konutların Özgün Değer-Çağdaş Kullanım Bağlamında Mekânsal ve Yapısal Analizi: Muğla Örneği” araştırması içerisinde yer alan yapılar incelenirken yapı kullanıcıları ile de görüşülmüştür. Yapıya verilen yeniden işlevin, yapıyla olan güncel durumu hakkında bilgi almak için anket çalışmaları ve röportajlar yapılmıştır. Bu sözlü çalışmamıza katılan ve araştırma içerisindeki diğer yardımcıları için; Saadettin Özbek, Selin Kılıç, Emre Şahin, Volkan Tamer, Cihan Şahin, Hatice Şule Gölcükler, Orhan Akcan, Tevfik Bayrak, Eylem Aydoğdu, Hafize Bilge Özyer, Kerem Ekinci, Mehmet Devrim, Adviyeye Onay, Özlem Çömez, Cemil Nadir Türedi, Atiye Durmaz, Yasemin Davutoğlu, Necla Dağ’a teşekkür ederiz. Proje süreci boyunca elde edilmesi gereken veriler için bize olan tüm destek ve teknik yardımları adına; Bülent Mavioglu, Esin Gençtürk Gümüş ve Kerem Ekinci’ye çok teşekkür ederiz. Ve son olarak, tüm proje araştırma ve yazım süreçlerinde bizimle beraber olan; akademik, teknik, psikolojik hiçbir desteğini bizden esirgemeyen; tecrübesiyle, projenin devamlılığı adına gereken ortamları bize oluşturan danışman hocamız, Doç. Dr. Öncü Başoğlu’na tüm destekleri adına yürekten teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Açııcı, F., Konakoğlu, Z.N., (2019), *TARİHİ YAPILARIN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ: TRABZON MİMARLAR ODASI ÖRNEĞİ*, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 28, Sayı 2, s. 214-224
- Kök, D., Uşma, G., (2022), Yeniden Kullanım ve Özgünlüğünden Uzaklaştırılan Yerel Kimlik ve Mimari: Antakya Zenginler Mahallesi Örneği, *Turkish Studies* 17(3), s. 627-647
- Orhan, B., Yıldız, E., (2022), KORUMA KAVRAMININ BİLEŞENİ OLARAK YENİDEN KULLANIMIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE KATKILARI, *Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, 3(4), s. 44-63
- Yıldız, N., (2020), Geleneksel Konutta Yeniden Kullanım Kavramının Mekânsal Açıdan İncelenmesi: Zeynep Onbaşı Evi", *Online Journal of Art and Design, Cilt Numarası 8, Sayı Numarası 4, s. 175-187*
- Muğla Kültür Evi (Şerefefendiler Evi) yapısının tüm çizimleri; Muğla Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu (KUDEB) arşivinden alınmıştır. Proje Müellifleri: Evrim Özen, Yeliz Durmaz
- Alone Bar yapısının tüm çizimleri; Refia Uçar Mimarlık arşivinden alınmıştır. Proje Müellifi: Refia Uçar
- Muğla Kültür Evi 2 (Kurs Merkezi) yapısının tüm çizimleri; Menteşe Belediyesi arşivinden alınmıştır. Proje Müellifi: Ebru Soydaş Çakır
- Muğla Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Daire Başkanlığı (YİKOB) yapısının tüm çizimleri; YİKOB arşivinden alınmıştır. Proje Müellifi: Cengiz Özkaya
- Muğla Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü yapısının tüm çizimleri; KUDEB arşivinden alınmıştır. Proje Müellifi: Yiğit Toprakçı
- Muğla Büyükşehir Belediyesi Turizm Gençlik ve Spor Daire Başkanlığı (Özbekler Evi) yapısının tüm çizimleri; KUDEB arşivinden alınmıştır. Proje Müellifi: Meral Oğuz
- Muğla Menteşe Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü yapısının tüm çizimleri; Menteşe Belediyesi arşivinden alınmıştır. Proje Müellifi: Atilla Düz
- Muğla Mimarlar Odası yapısının tüm çizimleri; Mimarlar Odası arşivinden alınmıştır. Proje Müellifi: Ebru Soydaş Çakır
- Muğla İnşaat Mühendisleri Odası yapısının tüm çizimleri; Babacan Güngör, E. E. (2018). MUĞLA KENTİNDE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞME SÜRECİNİN KENT VE MİMARLIK ÖLÇEĞİNDE ARAŞTIRILMASI, (Yayımlanmış Yüksek Lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü: Isparta

Şehri Çözümlmek: Çoklu Yöntem ve Farklı Bakış Açıları ile İstanbul Tarihi Yarımada'yı Okumak

Ayşe Sema Kubat¹, İrem Kurtuluş², Ezgi Küçük Çalışkan³

Özet

Bu araştırma, stratejik konumu ve tarihsel değerinin etkisiyle yüzyıllar boyunca göz önünde olan İstanbul'un tarihi çekirdeğine odaklanarak, kentsel formun karmaşıklığını çözümlmeyi amaçlamaktadır. Bizans ve Osmanlı imparatorluklarına başkentlik yapan kent, her dönemin sonunda, dokusunda ve yapısında ciddi dönüşümler geçirmiştir ve bir sonraki nesil tarafından yeni kültüre ve günlük pratiklere uygun şekilde tekrardan inşa edilmiştir. Bu çalışmada kentsel değişimler, Conzenci gelenek bağlamında morfolojik bölgelerin belirlenmesinin yanı sıra mekân dizimi yöntemi ve Muratori perspektifinden ele alınmıştır. Çalışmada alana makro, mezo ve mikro olmak üzere üç farklı ölçekte yaklaşmış ve her bir ölçekte çeşitli metot ve yöntemlerle analizler yapılmıştır. Tarihi yarımada'nın tamamı (i), alanda çeşitli hiyerarşilerde tespit edilen morfolojik bölgeler (ii) ile semantik ve fonksiyonel özellikleriyle öne çıkan önemli yapılar (iii) olmak üzere farklı ölçeklerden irdelenmiştir. Alanın tamamı bir sistem olarak ele alınmış, bu kapsamda alının mekânsal konfigürasyonu mekân dizim analizleriyle yorumlanmıştır. Muratori tarafından bir organizma olarak tanımlanan kent parçalarına ayrılarak incelenmiştir. Kendi içinde homojen bir yapı sunarak çevresinden ayrılan kentsel alanları tespit etmede yararlanılan morfolojik bölgeleme, kentsel formun ana öğeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. İlk olarak, kent formunun zaman içindeki genişlemesi, her dönemin kentsel öğeleri ve bunların farklılıkları ortaya koyulmuş ve devamında mekân dizim yöntemi yardımıyla araştırılmıştır. İkinci olarak, tarihi yarımada'nın uç kısmında konumlanan ve müzeler bölgesi olarak da bilinen Sultanahmet Arkeolojik Parkı analiz edilmiştir. Son olarak, çalışmada çizge teorisi (j-grafiği) yardımıyla Bizans ve Osmanlı saraylarının planları üzerinden kültürel dönüşümlerin yapıyı çevreye yansıtması incelenmiştir. Bu alana ev sahipliği yapan bütün medeniyetler farklı kentsel yaşam tecrübeleri üretmiş, alanı kendi kültür ve pratiklerine göre dönüştürmüşlerdir. Üç farklı morfolojik yöntem, İstanbul'un tarihi merkezini çözümlmek üzere uygulanmıştır. Bu çalışma, içselci, normatif ve bilişsel yöntemlerle alandaki geçişleri ve kent formundaki kültürel izleri daha iyi anlamayı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Konfigürasyon, Topkapı Sarayı, Tarihi yarımada

1. Tarihi Yarımada Üzerine Bir Anlatı

Bu çalışma, üç farklı medeniyetin fiziksel ve kültürel kalıntılarını barındıran tarihi bir kentsel alanın farklı katmanlarını irdelemeyi amaçlamaktadır. Bizans dönemi, 4. yüzyılda antik Roma'nın devamı olan Doğu Roma İmparatorluğu ile başlamıştır. Bizans İmparatorluğu'ndan önce imparatorluk sarayı, hipodrom, forumlar gibi birçok simge yapı kentsel dokuda yerini almıştır. Ancak yeni surlar olarak bilinen Theodosius surları ve Blakhernai Saray Kompleksi 5. yüzyılda inşa edilmiş ve günümüze kadar gelmiştir (Şekil 1). 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin şehri fethinden sonra mekân, bölgede enstrümantal bir rol oynamaya devam etmiş ve sembolik öneme sahip yapılara göre örgütlenmiştir (Kubat, 1999). Bizans döneminde Mese Caddesi, önemli forumları ve anıtsal yapıları birbirine bağladı. Yeni anıtsal yapılar inşa edilse bile bu simgesel cadde Osmanlı döneminde de

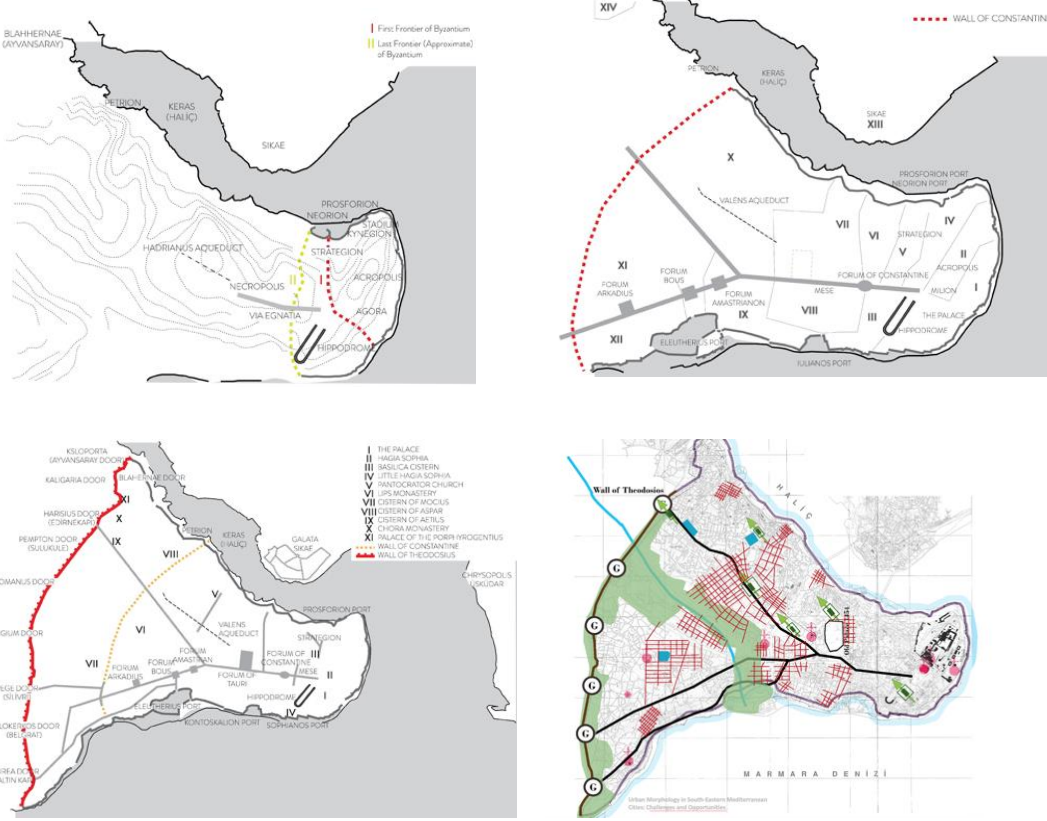
¹ Prof.Dr., İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, kubat@itu.edu.tr

² Doktora öğrencisi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir Planlama Doktora Programı, kurtulus.irem@gmail.com

³ Şehir Planlama Koordinatörü, Marmara Belediyeler Birliği, ezgi.caliskan@mbb.gov.tr

korunmuştur. Çağlar boyunca özel günlerde kullanılan ve seremoniyel öneme sahip aks, saraydan surlara kadar müstahkem bölgeyi uçtan uca bağlamıştır.

Şekil 1 İstanbul tarihi yarımadaının genişlemesi

2. Yöntem ve Analizler

Bu çalışmanın temel yaklaşımını, İstanbul Tarihi Yarımada'daki morfolojik değişimleri irdelemek üzere Conzenci gelenek, Muratorici yöntemler ve mekân dizimi (space syntax) araçları ve kuramından oluşan karma bir bakış açısı oluşturmaktadır. Tarihi Yarımada'yı bütün bir sistem şeklinde gözeten makro ölçekte, İtalyan kentsel morfoloji okulu yaklaşımı ve mekân dizimi yöntemi temel alınmıştır. Sistemsel yaklaşıma ek olarak morfolojik bölgelerinin tespit edildiği alanın mekânsal konfigürasyonu bu ölçekte ortaya konmuştur. Mezo ölçekte, en uçta yer alan, UNESCO Dünya Mirası alanı içindeki Konstantin Hipodromu, Ayasofya, Aya İrini, Küçük Ayasofya ve Topkapı Sarayı gibi özel yapıların yer aldığı Sultanahmet Arkeolojik Parkı'nın detaylı bölgeleri çıkarılmıştır. Son olarak, inşa edildikleri imparatorluk dönemlerinin günlük pratiklerini ve kültürel altyapısını yönetim yapıları bazında gösteren Bizans ve Topkapı sarayları, mikro ölçekteki araştırma sahasını oluşturmuştur.

Morfolojik bölgeler, kendi içinde homojen nitelikler barındıran ve bu özellikleriyle çevresindeki alanlardan ayrılan morfolojik birimlerdir. Conzen (1960), morfolojik bölgelerin dört hiyerarşik seviyede olabileceğini ortaya koymuştur. Her bir hiyerarşik seviyedeki morfolojik bölge, kendi içinde farklı ölçekte ve biçimdeki özellikleri vurgulamaktadır. Whitehand (2001), morfolojik bölgelemeyi Conzen'in bir kentin fiziksel gelişimini en üst düzeyde incelediği bir yöntem olarak tanımlar.

Morfolojik bölgeleri aşağıdaki dört farklı hiyerarşik seviyede tanımlamak mümkündür:

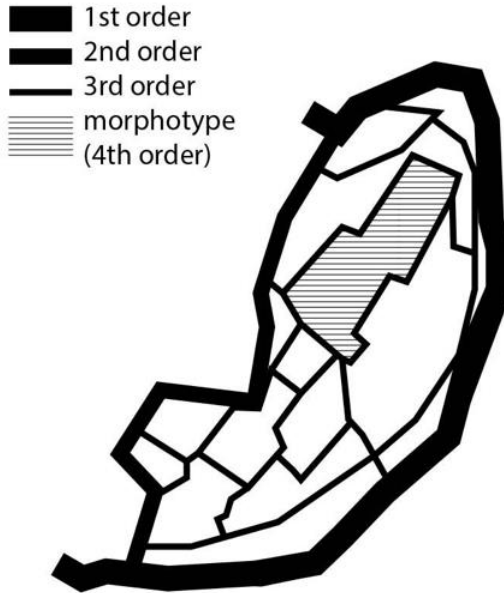
- 1'inci seviye: Ana sınırları içindeki tarihi bir kent, bir çeper alan veya yerleşke alanı
- 2'inci seviye: Ana plan birimleri, kent parçaları, mahalleler veya küçük yerleşke alanları
- 3'üncü seviye: Bir mahallede yer alan alt plan birimleri, sokak birimleri veya sokak ve parsel dokuları
- 4'üncü seviye: Küçük plan birimleri veya yapı dokusunu gösteren morfotipler

Mekân dizimi, yapı çevreyi farklı ölçeklerde irdeleyebilen ve insan hareketi ile görüş alanı ilişkisi üzerinden mekânsal yapı ve sosyal yapı arasındaki bağı niceliksel olarak analiz etmeyi mümkün kılan bir dizi teori ve yöntemler bütünüdür. Kenti oluşturan karmaşık alan örüntüleri düzeyindeki mekânsal değişkenleri kontrol ederek, kentin ve/veya binanın mekânsal konfigürasyonunun hem toplumsal geçmişi hem de sonuçları hakkında yorum yapmayı olanaklı hale getirmektedir (Hillier ve Hanson, 1984, s.4 8-51). Tercih (choice) değeri, tüm sistemdeki noktaların hem başlangıç, hem de bitiş olarak değerlendirildiği bir işlemler dizisi kullanarak en kısa rotaların veya her bölümden önceden belirlenmiş bir mesafe (yarıçap) içinde bir aksel çizginin veya bir aksın bölümünün içinden geçilme olasılığının hesaplanmasıyla elde edilmektedir. Bütünleşme (integration) ise normalleştirilmiş bir ölçüdür ve herhangi bir orijin mekândan sistemdeki tüm diğerler mekânlara olan mesafe üzerinden o mekânın değerini hesaplar ve sistem ile ilişkisini ortaya koyar. Muratori'ye göre şehrin karakteri, şehrin 'yapısal' farkındalığı, dokusu, gelenekleri ve tarihi ile olduğu kadar peyzajdaki ifadesi ile de ilişkilidir. Tarihsel bir alanı bütüncül bir yaklaşımla kavramak için her iki yöntemin bir arada kullanılması alanın farklı yönlerini açıklamak adına fayda sağlamaktadır.

Analizler, kentin farklı tarihi dönemlerine ait haritaların 1/5000 ölçeğinde çakıştırılması ile gerçekleştirilmiştir (Şekil 2). Bu ölçek ile çalışmak Tarihi Yarımada'da 1'inci ve 2'inci seviyeli morfolojik bölgeleri ortaya çıkartarak daha üst ölçekli bir yaklaşımı mümkün kılmıştır. Bizans Dönemi'nden günümüze kadar, çok katmanlı bir kent dokusu hâlinde Theodosius surları içinde varlığını sürdürmesinin tabii bir sonucu olarak, Tarihi Yarımada bir bütün şeklinde 1'inci seviye morfolojik bölgeyi oluşturmaktadır. Surlar, 1'inci seviye morfolojik bölgenin sınırlarını oluşturmaktadır. Kentsel büyüme sürecindeki tarihsel-coğrafi gelişimlere, kentsel dokunun biçimine ve ana yapısal bölümlere göre tanımlanabilen 2'inci seviye morfolojik bölgeler, yapılan analizlerde 15'i su içinde, 4'ü ise sur dışında ve kıyı dolgu alanlarından olacak şekilde tespit edilmiştir. Bu çalışmanın detaydaki araştırma sahasını oluşturan alan, 2'inci seviye bölgelerin en sonunda (en doğuda) kalan ve Tarihi Yarımada'nın yedi tepesinden ilki olarak bilinen alandır. 2'inci seviye morfolojik bölge içinde kalan 3'üncü ve 4'üncü seviye bölgeler daha detaylı analizler için önemlidir. 3'üncü seviyeli bölgeler için tarihi gelişim sürecinde değişim gösteren veya değişim göstermemiş sokak, parsel ve yapı dokuları, arazi kullanımları, yapı kat sayıları ve malzemeleri gibi niteliklerin ortaya çıkarılması için kent planı analizi (Conzenci terminolojide 'town plan analysis') yapılması gerekmektedir. 4'üncü seviye morfolojik bölgeler, morfotipleri ifade ettiği için Topkapı Sarayı gibi özel yapıları bu çerçevede incelemek mümkündür (Şekil 3).

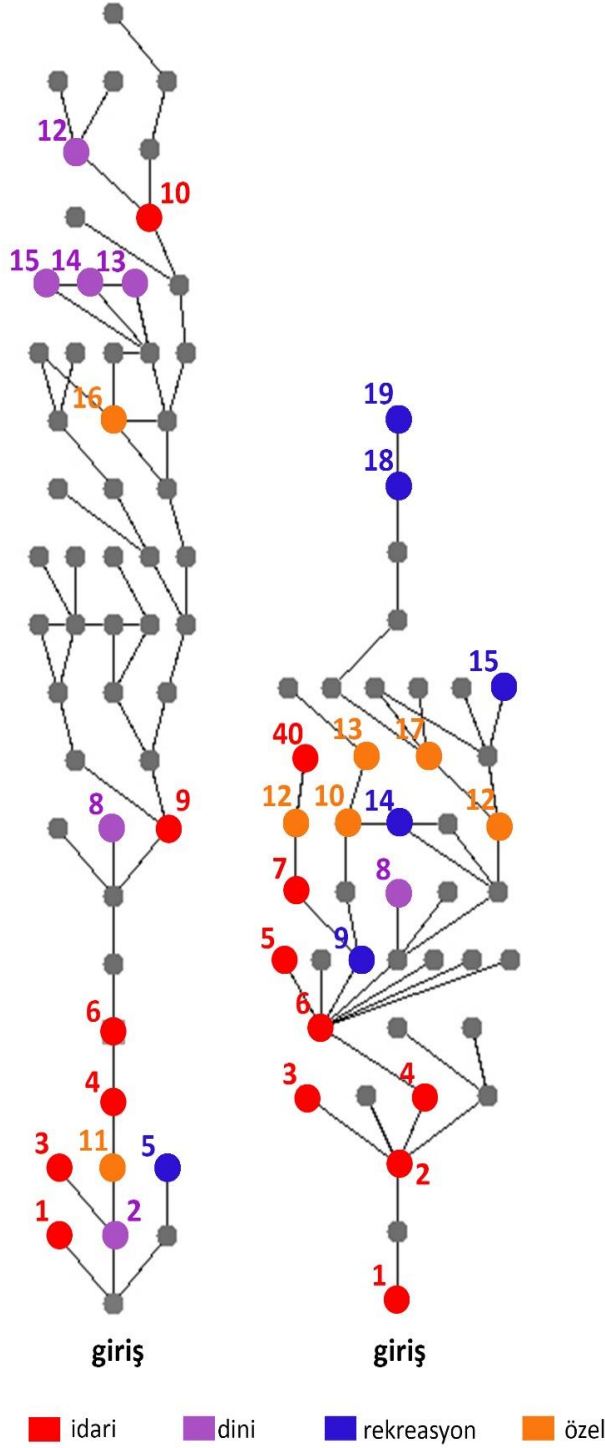
Conzen'e (1960) göre, kentsel gelişim sürekli devam eden bir süreç olarak benimsenmelidir. Her tür insan hareketliliği, kentsel mekânda gerçekleştirilen veya değiştirilen yeni aktiviteler olarak kaydedilmektedir. Böylece, bir kentteki morfolojik bölgeleri belirlerken, hiyerarşinin en küçük parçasını oluşturan morfotipi inceleyerek, kentin yapı ölçeğine inebilecek detayda ayrıntılı ele alınmasını sağlar.

Bu araştırmada sarayların mekânsal kültürünü incelemek için j-grafiği analizleri kullanılmış ve saraylardaki önemli mekânlar idari, dini, rekreasyon alanı ve özel alanlar olarak kategorize edilmiştir. Mekânların ayrı ayrı derinliği ve bütün bir sistem olarak sarayların derinliği, farklı kültürlerin ihtiyaçlarına dair ipuçları taşımaktadır (Şekil 4). Hillier ve Hanson (1984), kompleks yapıları anlayabilmek için her mekânı bir düğüm olarak tanımlamış ve bir kök noktadan başlayarak mekânların birbirleri ile bağlantıları üzerinden derinlik seviyelerini göstermiş ve nümerik olarak kontrol değerleri ile derinliklerini tanımlamışlardır. Yapılan analizler, Bizans sarayındaki dini

faaliyetlerle ilişkilenen mekânların en derinlerde konumlandırıldığını göstermektedir. Osmanlı Sarayı'nda ise tam aksine boş zaman aktiviteleri ve özel alan olarak tanımlanan mekânların derinlerde konumlandırıldığı görülmektedir. Her iki sarayda da idari faaliyet mekânları sığ alanlarda ve girişlerden birkaç adım ötededir.

Şekil 4 Bizans Sarayı ve Osmanlı Sarayı'nda mekânların derinliği üzerinden fonksiyonların dağılımını gösteren j-grafigi analizleri.

Tablo 1 Bizans Sarayı mekânsal değerleri

Düğüm	Mekân	Tip	Kontrol Değeri	Ortalama Derinlik Değeri
1	Mese (Konstantiniyye ana caddesi)	idari	0.33	11.56
2	Augustion (seremoniyel meydan)	dini	1.83	9.72
3	Senato Odası	idari	0.33	10.7
4	İmparatorluk Muhafız Salonu	idari	1.00	8.19
5	Hipodrom	rekreasyon	0.5	12.50
6	Mahkeme	idari	1.00	7.49
7	Yemek Odası	özel	0.25	7.17
8	Kurtarıcı Kilisesi	dini	0.25	7.17
9	Karşılama alanı	idari	1.08	5.68
10	Büyük Salon (senato)	idari	0.83	9.07
11	Polo sahası	rekreasyon	0.33	10.05
12	Yeni kilise	dini	0.33	8.41
13	Demetrius Kilisesi	dini	0.53	7.92
14	Aziz Mary Kilisesi	dini	1.20	7.90
15	Aziz Elias Kilisesi	dini	0.53	7.92
16	Trikonkhos Sarayları	özel	1.58	6.31

Tablo 2 Osmanlı Sarayı mekânsal değerleri

Düğüm	Mekân	Tip	Mahremiyet Düzeyi	Kontrol Değeri	Ortalama Derinlik Değeri
1	Babusselam (Birinci Avlu)	idari	Düşük	0.50	6.47
2	İkinci Avlu	idari	Düşük	3.33	4.57
3	Adalet köşkü	idari	Orta	0.20	5.55
4	Babüssade	idari	Orta	0.32	3.95
5	Kabul odası	idari	Orta	0.12	4.35
6	Üçüncü avlu	idari	Orta	6.08	3.37
7	Kütüphane	idari	Orta	0.12	4.35
8	Enderun camii	dini	Orta	0.25	4.40
9	Asma bahçesi	rekreasyon	Orta	1.12	3.97
10	Revan köşkü	özel	Orta	0.66	3.42
11	Hekimbaşı kulesi	idari	Orta	0.5	6.75
12	Bağdat köşkü	özel	Orta	0.83	4.85
13	Sünnet odası	özel	Yüksek	1.32	5.37
14	Büyük havuz	rekreasyon	Yüksek	0.26	4.50
15	Harem bahçesi	rekreasyon	Yüksek	0.25	5.75
16	Sultanın yemek odası	özel	Yüksek	0.50	5.40
17	Valide Sultan Avlusu	özel	Yüksek	2.33	4.57
18	Has Ahır Avlusu	rekreasyon	Yüksek	1.5	7.97
19	Hamam	rekreasyon	Yüksek	0.5	8.95

3. Tartışma ve Sonuç

Farklı kentsel katmanlara sahip tarihi bir alanı çözümleyen bu çalışma, tarihi kentsel alanların ve bu alanlardaki yapıların incelenmesinde farklı ölçeklerde farklı morfolojik analiz yöntemlerini kullanmanın faydalarını göstermiştir. **Tablo 3** araştırmanın yöntemsel sentezini ve farklı ölçeklerde kullanılan normatif, bilişsel ve içselci yaklaşım örnekleri olarak Conzenci, mekân dizimi ve Muratorici konseptlerin ne gerekçeyle kullanıldığını ve buna bağlı analizlerden çıkan bulguları göstermektedir. Bunun yanı sıra, kentsel morfoloji literatüründeki farklı konseptleri bir arada kullanmanın araştırmadaki avantajını göstermek için bir alanda daha fazla analiz yaparak daha fazla veri edinme olasılığını da ortaya koymuştur.

Tablo 3 Çalışma yönteminin sentezi

KONSEPT	TİP	ÖLÇEK	GEREKÇE	SONUÇ
Conzenci	normatif	makro, mezo	Alanın peyzaj karakterini anlamak için coğrafi perspektif önem arz eder. Sokak, parsel ve bina gibi yapı bloku öğelerinin tarih gelişme ve dönüşüm süreçlerini belirlemek için gereklidir.	Morfolojik bölgeler, çalışma alanının karakterini tarihsel-coğrafi bağlamda ortaya konmuştur.
Mekân Dizimi	bilişsel	makro, mikro	Mekânların potansiyelini açıklamak üzere alanı analitik, nicel ve tanımlayıcı bir şekilde analiz etmek üzere farklı ölçeklerde çalışır.	Konfigürasyon analizi, kentsel alandaki mekân potansiyellerini tartışmak için bir fırsat sağlamıştır. J-grafikler Bizans ve Osmanlı saraylarındaki mekânların derinliklerini ortaya koymuştur.
Muratori	içselci	makro, mikro	Muratori'nin bakış açısı, kentsel alandaki parçaların tüm kentsel sistem ile ilişkilendirilmesinde fayda sağlamaktadır.	Sistematik yaklaşım ölçekleri bağlamış ve diğer konseptleri de daha anlamlı hâle getirmiştir.

Ayrıca, bu araştırma geleceğe yönelik kentsel planlama ve koruma çalışmalarında daha detaylı ve sürdürülebilir sonuçların alınabileceğini göstermiştir. Örneğin, **Larkham ve Morton (2011)** Birmingham'da morfolojik bölgeler ve sınırlar üzerine yaptıkları çalışmalarında, morfolojik bölgelerin ve koruma alanlarının tanımlanması gibi kentsel politika uygulamalarında bir kesişmenin pek görülmediğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışma, "bu tür analizlerin tarihi alanlar için kentsel uygulama alanına dahil edilmesini tartışabilir miyiz?" ve "bu tür bir araştırma başka hangi morfolojik yaklaşım ve yöntemlerle beslenebilir?" sorularını da düşündürmektedir. Son olarak, bu çalışma farklı mekânsal kültürlerin nasıl karşılaştırılabileceğine dair bir örnek sunmaktadır.

Kaynaklar

- Conzen, M. R. G. (1960) *Alnwick: Northumberland: a study in town-plan analysis*. Institute of British Geographers Publication 27. London: George Philip.
- Hillier, B. & Hanson, J. (1984), *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Kubat, A. S. (1999). The morphological history of Istanbul. *Urban Morphology*, 3, 28-40.
- Larkham, P.J. & Morton, N. (2011) Drawing lines on maps: morphological regions and planning practices. *Urban Morphology* (15)2, 133-51.
- Whitehand, J. W. R. (2001) British urban morphology: the Conzenian tradition. *Urban Morphology*, 5(2), 3-10.
- Küçük, E. (2014) *Experiencing Urban Morphology Development In Terms Of Urban Property Relations: Cases from Historical Peninsula*. Master Thesis, ITU.

Kentsel Mekânsal Gelişim ile Ekonomik Faaliyetlerin Mekânsal ve Organizasyonel Yapıları Arasındaki İlişki: Gaziantep Örneği

İrem Okuducu Başyağcı¹, N. Aydan Sat²

Özet

Kentsel mekânın gelişimi idari, siyasi, ekonomik ve çevresel yapı, ulaşım ağları ve iletişim teknolojileri gibi pek çok faktörden etkilenmektedir. Yapılan çalışmalar ekonomik faaliyetlerde gömülü olan sosyal yapının örgütlenme biçimi ile kentsel mekân kullanımı arasında önemli bağlantılar olduğunu göstermektedir. 1950li yıllardan bugüne kadar devinim gösteren sanayi sektörünün mekânsal ve organizasyonel yapısı kentin mekânsal gelişimini etkilemektedir. Özellikle ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle, üretim sürecinde mekâna bağlılığı azaltmaya yönelik çeşitli arayışlar söz konusu olmaktadır. Bu çalışma kentsel mekânsal gelişim ile ekonomik faaliyetlerin mekânsal ve organizasyonel yapıları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, kentin mekânsal gelişimi ile sanayi faaliyetlerinin yer seçimi ve organizasyonel yapıları arasındaki ilişkiyi Gaziantep özelinde irdelemektir. Alan çalışması kapsamında, Türkiye'nin önemli sanayi metropollerinden olan Gaziantep ilinin seçilmesinde, Gaziantep'in sanayi tabanlı bir kentsel gelişim izlemesi, sanayi sektöründe sahip olduğu öncü rol, İpekyolu ve bulunduğu konum potansiyelleri etkili olmuştur. Çalışmanın konusu ve amacı kapsamında, nicel ve nitel araştırma tekniklerinin bir arada olduğu karma yöntemli araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışmanın yöntem adımları şu şekildedir: i) nüfusa dayalı kentsel mekânsal morfolojinin belirlenmesi, ii) kentteki sanayi odaklarının firma adres verileri üzerinden tespiti, iii) bu odaklardaki firma sektör verileri üzerinden LQ analizi ile sektörel uzmanlaşmalarının belirlenmesi, iv) sanayi ve kent gelişiminin (kentsel kullanımlar ve makro form açısından) tarihsel süreçteki oluşumunu ve birbiri ile etkileşimini sözlü tarih çalışmasıyla ortaya koyarak, sanayinin ve kentin mekânsal gelişme dinamiklerinin bir arada değerlendirilmesi. Çalışmanın veri tabanı Gaziantep Sanayi Odası'ndan alınan kentin sanayi yapısına yönelik verilerden oluşmaktadır. Ayrıca sözlü tarih çalışması için teknik mesleğe mensup ve alanında uzman dokuz kişi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, bir yandan kentteki sanayi odakları ile kentsel mekânsal gelişim arasındaki etkileşim ortaya koyulurken, diğer yandan söz konusu etkileşim uzman bakış açısıyla tarihsel süreçte değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Mekânsal Gelişim, Sanayi

1. Giriş

Kentsel mekân kullanımları; ilgili kanunlar ve planlar, ekonomik faaliyetlerin yer seçim kriterleri, ulaşım ağları, iletişim teknolojileri ve sosyal yapıdaki gelişmeler ile küreselleşen pazarın etkileri ile değişmektedir. Söz konusu değişim, farklı ölçeklerde gerçekleşmektedir. Kentsel alandaki dağılım ve kentsel sistem üzerinden mikro ölçekte değişim yaşanmaktadır. Kentin bulunduğu bölgedeki, ülkedeki veya küresel ölçekteki diğer kentlerle kurduğu iletişim ve bu iletişim ağı içerisindeki konumu bağlamında (mezo ve makro ölçeklerde) değişim gerçekleşmektedir. Öte yandan, ekonomik faaliyetlerde gömülü olan sosyal yapı da değişim göstermekte ve örgütlenme biçimleri ile kentsel mekân kullanımını yönlendirmektedir. Küresel

¹ Şehir Plancısı, Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, iremokuducu@gmail.com

² Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, bncibe@gazi.edu.tr

ölçekte kentlerin ekonomik anlamda varlığını sürdürebilmesi rekabet edebilme potansiyeli ile ilişkilendirilmektedir. Bu da, ancak yerel potansiyellerinin etkin bir şekilde kullanılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda ekonominin lokomotif sektörlerinden olan sanayi sektörü 1950li yıllardan bugüne kadar çeşitli alanlarda devinim göstermiş, bu devinimin etkileri kentsel mekâna yansımıştır. Özellikle son yıllarda gelişen teknoloji ve küreselleşmeyle, mekâna bağlılığı azaltmaya ve sınır ötesine uzanmaya yönelik çeşitli arayışlar söz konusu olmuştur. Dolayısıyla sanayi sektörünün mekânsal ve organizasyonel yapısı, kentsel mekânsal gelişimini etkilemektedir.

Bu çalışmanın konusu, kentsel mekânsal gelişim ile ekonomik faaliyetlerin mekânsal ve organizasyonel yapıları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı ise, kentin mekânsal gelişimi ile sanayi faaliyetlerinin yer seçimi ve organizasyonel yapıları arasındaki ilişkiyi Gaziantep özelinde irdelemektir. Bu kapsamda, nicel ve nitel araştırma tekniklerinin bir arada olduğu karma yöntemli araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışmanın yöntem adımları şu şekildedir: i) nüfusa dayalı kentsel mekânsal morfolojinin belirlenmesi, ii) kentteki sanayi odaklarının firma adres verileri üzerinden tespiti, iii) bu odaklardaki firma sektör verileri üzerinden LQ analizi ile sektörel uzmanlaşmalarının belirlenmesi, iv) sanayi ve kent gelişiminin (kentsel kullanımlar ve makro form açısından) tarihsel süreçteki oluşumunu ve birbiri ile etkileşimini, teknik mesleğe mensup kişilerle yapılan derinlemesine görüşmeler üzerinden sözlü tarih çalışmasıyla ortaya koyarak, sanayinin ve kentin mekânsal gelişme dinamiklerinin bir arada değerlendirilmesi. Çalışmada Gaziantep Sanayi Odası (GSO)'ndan kentin sanayi yapısına yönelik sayısal veriler alınmıştır. Sözlü tarih çalışması için ise 01.03.2022-25.06.2022 tarihleri arasında dokuz kişi ile her biri en az 45 dakika süren derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Alan çalışması kapsamında, Türkiye'nin önemli sanayi metropollerinden olan Gaziantep ili seçilmiştir. Bu seçimde, Gaziantep'in sanayi tabanlı bir kentsel gelişim izlemesi ve sanayi sektöründe sahip olduğu öncü rolün yanı sıra İpekyolu ve bulunduğu konum potansiyelleri ile Osmanlı Dönemi'nden itibaren ticaret ve imalat merkezi olması etkili olmuştur. Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan ihracat noktası olarak kabul edilen il, ülke genelinde kurulan ilk organize sanayi bölgelerinden birine sahiptir. Yıllar içerisinde gerek artan sanayi bölgeleri sayısı gerekse yereldeki potansiyellerin geliştirilmesiyle Gaziantep sanayi sektörünün önemli bir odağı haline gelmiştir.

Çalışmada giriş bölümünün ardından ikinci bölümde çalışmanın amacı ve kapsamı ile bu doğrultuda çalışma alanı olan Gaziantep ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, çalışmanın yöntem adımları ve bulguları sunulmaktadır. Çalışma sonuç ve öneriler ile tamamlanmaktadır.

2. Gaziantep'te Sanayi Sektörünün Gelişimine Genel Bir Bakış

Gaziantep'in imalat ve ticaret geleneği Osmanlı Dönemi'ne dayanmaktadır. Bu dönemde Gaziantep'te yapılan ticari faaliyetlerin tamamına yakını Ermeniler tarafından yürütülmüştür. Sonraki süreçte, Ermenilerin Gaziantep'ten ayrılması ve çalışabilecek Gaziantepli nüfusun uzun yıllar silah altında kalması nedeniyle ildeki ticaret ve imalat önemli bir durgunluk dönemine girmiştir. Daha sonra, Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'dan sonra ikinci büyük merkez olan ve savaş sonucunda sınır ötesinde kalan Halep'in yerine getirdiği işlevleri Gaziantep üstlenmiş, böylece ticaretin yoğunlaşmasıyla il bulunduğu bölgede önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu gelişimde, Gaziantep'in çevre illerle ve komşu ülkelerle karayolu ve demiryolu bağlantıları olması, Mersin limanına yakın olması ve tarımsal hammadde potansiyelinin zengin olması önemli yer tutmaktadır (Yurt Ansiklopedisi, 1981).

Gaziantep'teki imalat sanayi kent merkezinde bulunan kale çevresindeki mahallelerde, ticaret ise İpekyolu üzerindeki hanlarda ve kervansaraylarda başlamıştır. Bu dönemlerde söz konusu imalat, tarıma dayalı üretim ve dokuma alanında, konutların alt katındaki veya mağaralarındaki

atölyelerde el işçiliği ile yapılmıştır. Cumhuriyet dönemi ile birlikte gelişen üretim ve ticaret geleneği bugüne kadar ulaşmıştır.

Gaziantep'te sanayi sektöründeki tarihsel süreçte değişiminin özellikle tesis sayısı gibi rakamsal veriler üzerinden incelenmesinde bazı sıkıntılar bulunmaktadır. Dönemin Devlet İstatistik Enstitüsü'nün veri yayınlamada kullandığı istatistik birimlerinde yıllar içerisinde kapsam açısından farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1927 yılında ildeki tüm küçük sanayi kuruluşları sayılırken, 1964-1980 yılları arasında 10 ve fazla işçi çalıştıran kuruluşlar, 1986 yılı sonrasında ise 25 ve fazla işçi çalıştıran kuruluşlar sayıma dâhil edilmiştir. Bu nedenle tesis sayısı bakımından tarihsel süreçte karşılaştırma yapılırken bazı zorluklar bulunmaktadır (Okuducu Başyağcı & Sat, 2022).

1923-1933 yılları arasında Kurtuluş Savaşı sonrasında Cumhuriyet'in erken yıllarında Gaziantep Sanayisi önemli bir atılım gösterememiştir. Öte yandan 1930larda I. Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) kapsamında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu (TSK)'nun Gaziantep sanayisine olumlu yansımaları olmuştur. Gaziantep, ülke genelinde söz konusu Kanun'dan yararlanan öncü illerden olmuştur. Bu dönemde bulunan fabrikalar, ilin o dönemdeki sanayi alanı olan Ünalı Mahallesi'nde yer seçmiştir. Gaziantep'te sanayi faaliyetlerinin ilk başladığı konum olan Ünalı bölgesi, 1938 tarihli Jansen Planı'nda kentin güneydoğusunda Halep Yolu üzerinde "küçük endüstri" olarak planlanmıştır.

Devletçilik politikasının yoğun şekilde uygulandığı dönemlerde çıkarılan çeşitli vergi kanunları, Gaziantep'te özel girişimler sayesinde gelişen sanayi sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1981). Bu dönemde, sınırlı olan iplik dağıtımının devlet eliyle yapılması, büyük ölçekli tesislerin kurulmasını engellemiştir. Ayrıca devlet eliyle ülke genelinde pek çok yatırım yapıldığı dönemde Gaziantep'te yalnızca iki adet fabrika kurulmuştur. Bunlardan biri ildeki demiryolu hattı ve İpekyolu ile ilişkili olacak şekilde konumlandırılan "TEKEL Alkollü İçki Fabrikası"dır. Diğeri ise kent merkezinin doğusundaki küçük sanayi sitesinin yakınında kurulan ve daha sonra, büyüyen kent merkezi ile iç içe olması nedeniyle, Kilis'e taşınan "Çimento Fabrikası"dır. 1980li yıllarda benimsenen özelleştirme politikaları doğrultusunda, 1992 yılında Çimento Fabrikası, 2003 yılında TEKEL İçki Fabrikası özelleştirilmiştir. Bu dönemde Gaziantep'te yapılan yatırımlar, yerel halkın girişimci ruhu ve özverisi sonucu yerel dinamikleri ile gelişmiştir.

1950-1960 yılları arasında, liberal politikanın egemen olmaya başladığı dönemde, tesislerin kuruluşunda yeniden canlanma olmuştur. 1950lerde motorlu taşıt kullanımının artmasıyla ve özellikle 1956 yılında Birecik Köprüsü'nün açılmasıyla Gaziantep bulunduğu bölgenin küçük sanayi merkezi olmuştur (Yurt Ansiklopedisi, 1981). Ayrıca 1955'te Gaziantep'in Nizip ilçesinde büyük oranda (%69) devlete ait olan Ülfet Gıda ve Sabun Fabrikası'nın kurulmasıyla ilde kimya sektöründe önemli bir gelişme yaşanmış, daha sonra bu fabrika ekonomik kriz nedeniyle 1993 yılında kapatılmıştır.

1968-1972 yıllarını kapsayan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) döneminde, bölgeler arası gelişmişlik farklarını dengelemek amacıyla belirlenen büyüme kutuplarında yatırım teşvikleri verilmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda 1968 yılında Gaziantep Kalkınma Öncelikli İller kapsamına alınmasına rağmen ilin sanayi alanında gelişimi büyük ölçüde özel sektörün girişimiyle olmuştur.

Ulusal düzeyde uygulanan politikaların yansımaları dönemler boyunca Gaziantep sanayisinde görülmüş, yerel dinamikleri ile kalkınma sağlayan il, 1970lerde organize üretim altyapısına geçiş yapmaya başlamıştır. Bu dönemde kent makro formunda başkalaşım eğilimleri gündeme gelmiştir. Sanayi faaliyetlerinin hacminde ve beraberinde büyük alan ihtiyacında artış söz konusu olmuştur (GBB, 2003). 1970li yıllarda kent merkezinin doğusunda Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi (KÜSGET) ve kent merkezine yaklaşık 15 km mesafede, kuzeybatıda Başpınar OSB kurulmuş, bu dönemde atılan adımlar Gaziantep sanayisinin modernleşme anlamında sahip olduğu önemli gelişmeler olmuştur. Kentteki KÜSGET KSS'nin doluluk oranı belirli bir hacme ulaşıncaya, 25 Aralık Küçük Sanayi Kooperatifi planlanmıştır. Bu alanlara ilave olarak, söz konusu küçük sanayi

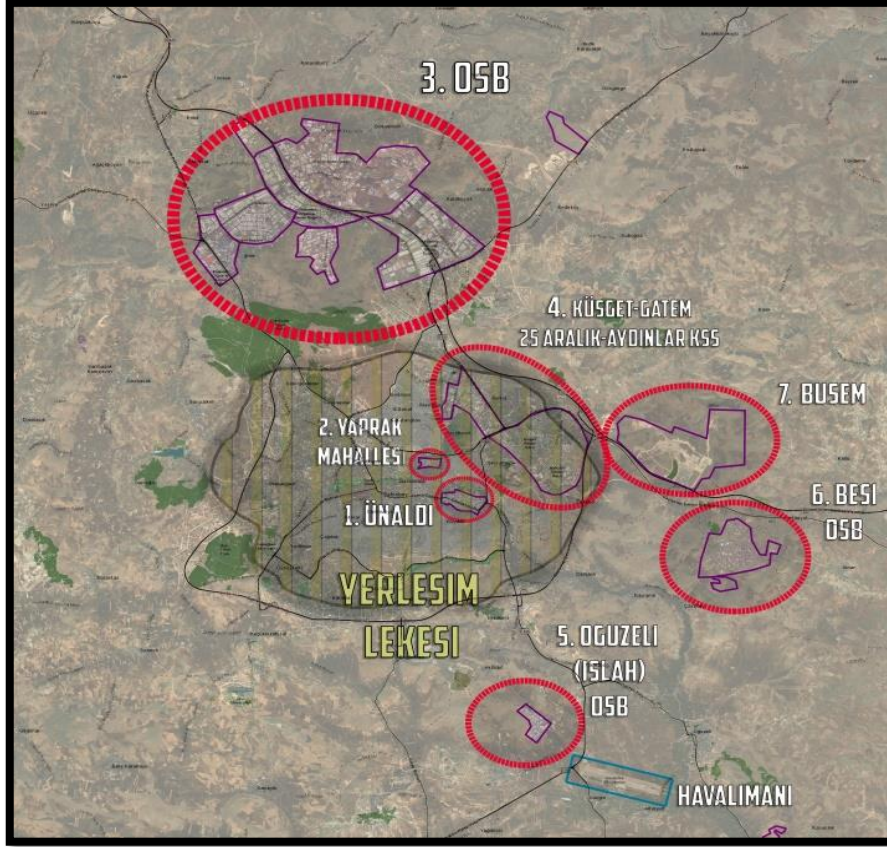

alanlarının batısında Aydınlar Sanayi Sitesi kurulmuştur. Gaziantep'in Büyükşehir statüsü kazandığı dönemlere denk gelen 1990lı yılların başında ise, GATEM (Gaziantep Ticaret ve Endüstri Merkezi) kurulmuştur (GBB, 2003). Öte yandan Başpınar OSB, yalnızca il ve bölge genelinde değil, ulusal ölçekte de önemli katma değeri olan bir sanayi odağı haline gelmiştir. Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu'nun 2022 yılında yayımladığı "En Fazla İstihdam Sağlayan On OSB" sıralamasında, 241.057 kişilik istihdam ile Başpınar OSB, Türkiye sıralamasında birinci olmuştur. İstanbul İkitelli OSB ve Ankara İvedik OSB gibi önemli merkezlerden daha fazla istihdam sağlayan Başpınar OSB'nin önemli bir istihdam merkezi olduğu görülmektedir.

Gaziantep sanayisi, ihracat yolu açan 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte önemli bir atılım göstermiştir. Ulusal ölçekte ihracat artışının ve dengeli kalkınmanın hedeflendiği, dokuma sanayisinin (özellikle iplik üretimi) teşvik edildiği 1990lı yıllarda Gaziantep sanayisinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu dönemde mevcuttaki OSB alanına iki etap daha eklenmiştir. Ayrıca 1989 yılında girişimlerine başlanan Gaziantep Sanayi Odası'nın 1993 yılında resmen kurulması ilin sanayisi için önemli bir gelişme olmuştur.

2000li yıllar küresel ve ulusal ölçekte yaşanan ekonomik krizler nedeniyle özellikle sanayi sektörü için kritik dönemler olmuştur. Ülke genelinde sanayileşmede genel bir yavaşlama eğilimi olsa da Gaziantep'te özellikle yeni etapların açılmasıyla birlikte büyüyen OSB, sanayinin büyümesinde önemli katkılar sağlamıştır. Türkiye toplam ihracatı 2002-2019 yılları arasında %80 artış gösterirken bu oran Gaziantep için %91,7 düzeyinde gerçekleşerek ülke ortalamasının üzerine çıkmış; ayrıca Gaziantep 2002 yılında Türkiye toplam ihracatının %1,76'sını gerçekleştirirken, 2020 yılında bu oran %5,07'ye yükselmiştir (Şen, 2021). Ancak daha sonra, yaşanan küresel ölçekli pandemi, kur dalgalanmaları, ekonomik kriz ve piyasada kontrolsüzce artan üretici sayısı nedeniyle özellikle belirli sektörlerde önemli ölçüde daralma yaşanmıştır. Öte yandan 2000li yıllarda, üretim süreci bakımından kent merkezinde bulunması risk taşıyan ve kent içindeki sıkışık sektörlerin kent dışında ve ihtiyaca yönelik planlanan bir alana taşınması için çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, Körkün İslah OSB ve Çaybaşı BESİ OSB ve BÜSEM (Büyükşehir Sanayi ve Endüstri Bölgesi) olarak adlandırılan alana yönelik nazım imar planı yapılmıştır. Söz konusu planlarla, aynı sektörlerin veya birbirini destekleyici özellik taşıyan sektörlerin kentin belirli bir bölgesinde toplanması hedeflenmiştir.

Özetle, 2022 yılı itibarıyla Gaziantep il merkezindeki sanayi alanlarına bakıldığında; kent merkezinde Yaprak Mahallesi, Nizip Caddesi ve Ünalı Bölgesi, kent merkezinin doğusunda KSS ve kentin kuzeybatısında Başpınar OSB olduğu görülmektedir (Şekil 1). Bu sanayi alanlarındaki sektörel yoğunlaşmaya bakıldığında ise, kent merkezinde ağırlıklı olarak plastik ayakkabı üreticilerinin olduğu görülmektedir. Ünalı Bölgesi ise Tekstil Kent olarak adlandırılmakta ve triko sektöründe faaliyet gösteren firmaların bu bölgede yoğun şekilde yer seçtiği görülmektedir. Başpınar OSB'de ise ağırlıklı sektörün tekstil ve gıda olduğu görülmektedir. Öte yandan Tarıma Dayalı İhtisas OSB olarak Oğuzeli İlçesi'nde Besi OSB bulunmaktadır. Gaziantep'in diğer ilçelerindeki sanayi alanlarına bakıldığında, il genelinde farklı büyüklüklere sahip toplamda dört adet OSB ve 10 adet KSS alanının bulunduğu görülmektedir (Okuducu Başyağcı, 2023).

Şekil 1 Gaziantep merkez ilçelerdeki sanayi alanlarını (kuruluş sırasına göre numaralı şekilde) gösterir uydu görüntüsü (Okuducu Başyağcı, 2023).

3. Çalışmanın Yöntemi ve Bulgular

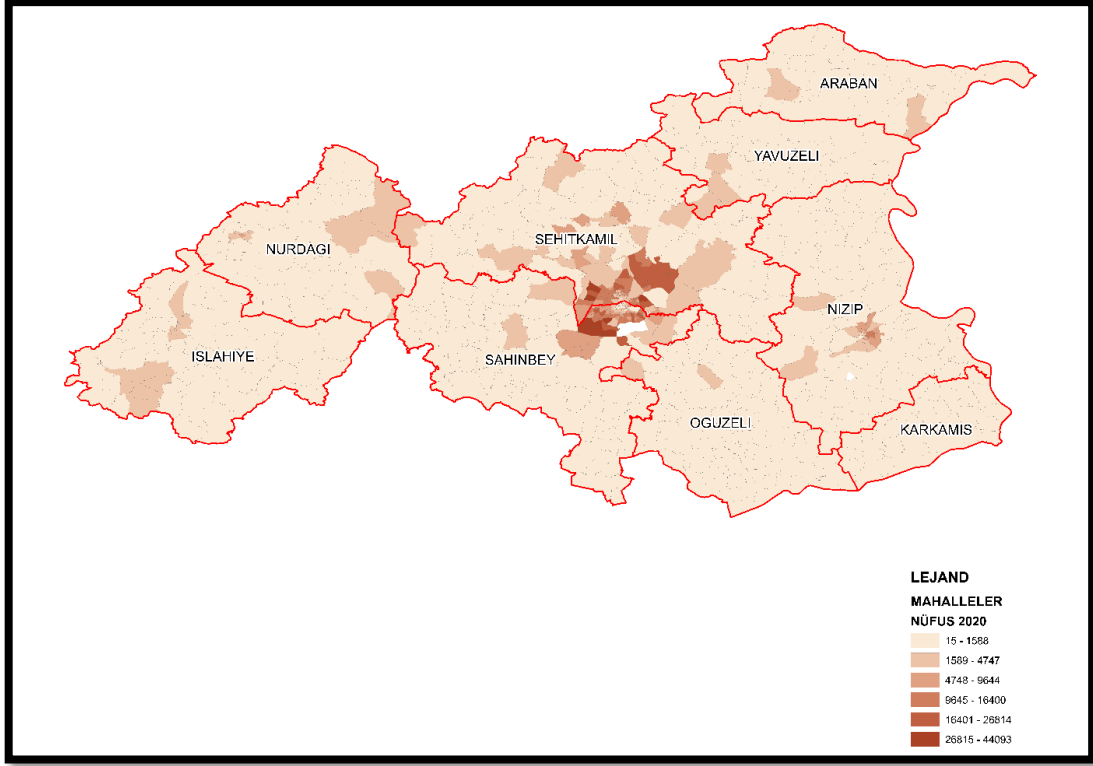
Çalışmanın yöntemi kapsamında, nicel ve nitel araştırma tekniklerinin bir arada olduğu karma yöntemli araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışmanın yöntem adımları şu şekildedir: i) nüfusa dayalı kentsel mekânsal morfolojinin belirlenmesi, ii) kentteki sanayi odaklarının firma adres verileri üzerinden tespiti, iii) bu odaklardaki firma sektör verileri üzerinden LQ analizi ile sektörel uzmanlaşmalarının belirlenmesi, iv) sanayi ve kent gelişiminin (kentsel kullanımlar ve makro form açısından) tarihsel süreçteki oluşumunu ve birbiri ile etkileşimini, teknik mesleğe mensup kişilerle yapılan derinlemesine görüşmeler üzerinden sözlü tarih çalışmasıyla ortaya koyarak, sanayinin ve kentin mekânsal gelişme dinamiklerinin bir arada değerlendirilmesi. Çalışmada Gaziantep Sanayi Odası'ndan kentin sanayi yapısına yönelik sayısal veriler alınmıştır. Sözlü tarih çalışması için ise 01.03.2022-25.06.2022 tarihleri arasında dokuz kişi ile her biri en az 45 dakika süren derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmasının yöntem adımları ve elde edilen bulgular aşağıda detaylı şekilde sunulmaktadır.

1.Adım: Nüfusa dayalı kentsel mekânsal morfolojinin belirlenmesi

İlk adımda Gaziantep ilinin nüfus verisi bakımından yoğunlaşma alanlarının ortaya koyulması, sonraki adımda belirlenecek olan sanayi odakları ile nüfus odakları arasındaki ilişkinin varlığının/türünün ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Şekil 2'de 2020 yılı nüfus verilerine göre nüfus yoğunluğunun kentsel mekânda dağılımı mahalle ölçeğinde gösterilmektedir. Nüfus dağılımı ile ilgili söz konusu görsel, nüfusun yoğunlaştığı alanlar ile sanayi odaklarının arasında mekânsal anlamda bir yakınlık olduğunu da ortaya koymaktadır. Özellikle, sanayi faaliyetlerinin başladığı ve devam ettiği konum olan kent merkezi ve KSS alanlarının çevresinde gelişen toplu konut alanları

dikkat çekmektedir. Ayrıca kentte OSB'nin çekimi ile batıya ve üniversite, çevre yolu, havalimanı gibi önemli kentsel kullanımlar nedeniyle güneye doğru gelişen yerleşim alanları, nüfusun yoğunlaştığı alanlar olarak görülmektedir.

Şekil 2 Mahalle Ölçeğinde Nüfus Yoğunlukları – 2020 Nüfus Verisi

2.Adım: Kentteki sanayi odaklarının firma adres verileri üzerinden tespiti

Bu aşamada sanayi faaliyetlerinin mekânsal dağılımını belirlemek üzere, literatürde kullanılan ve CBS destekli bir analiz aracı olan “Kernel Density Analysis- Çekirdek Kestirimli Yoğunluk Analizi” kullanılmıştır. Bu analizin amacı, odakların kentteki yer seçimlerinin mekânsal yoğunlaşma ile nasıl bir kümelenme ya da kentin farklı mekânlarını kullanarak nasıl bir yayılma eğiliminde olduğunu belirlemektir. Ayrıca kent genelinde kaç adet odak olduğu ve diğer odaklardan farklılaşarak öne çıkan bir odağın olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yapılan analizler sonucunda imalat sanayisi kapsamında kentte tekstil, gıda, kimya, plastik ve makine-metal sektörleri bulunduğu görülmektedir. Gaziantep Sanayi Odası'ndan alınan veriler doğrultusunda, kayıtlı firmaların sektörlere göre sayısal dağılımı şu şekildedir (2019 yılı verilerine göre):

- 755 adet firma tekstil,
- 416 adet firma gıda,
- 326 adet firma plastik,
- 281 adet firma makine-metal,
- 152 adet firma kimya sektöründe,
- Ve toplamda 393 adet firma “diğer” olarak gruplanan sektörlerde faaliyet göstermektedir.

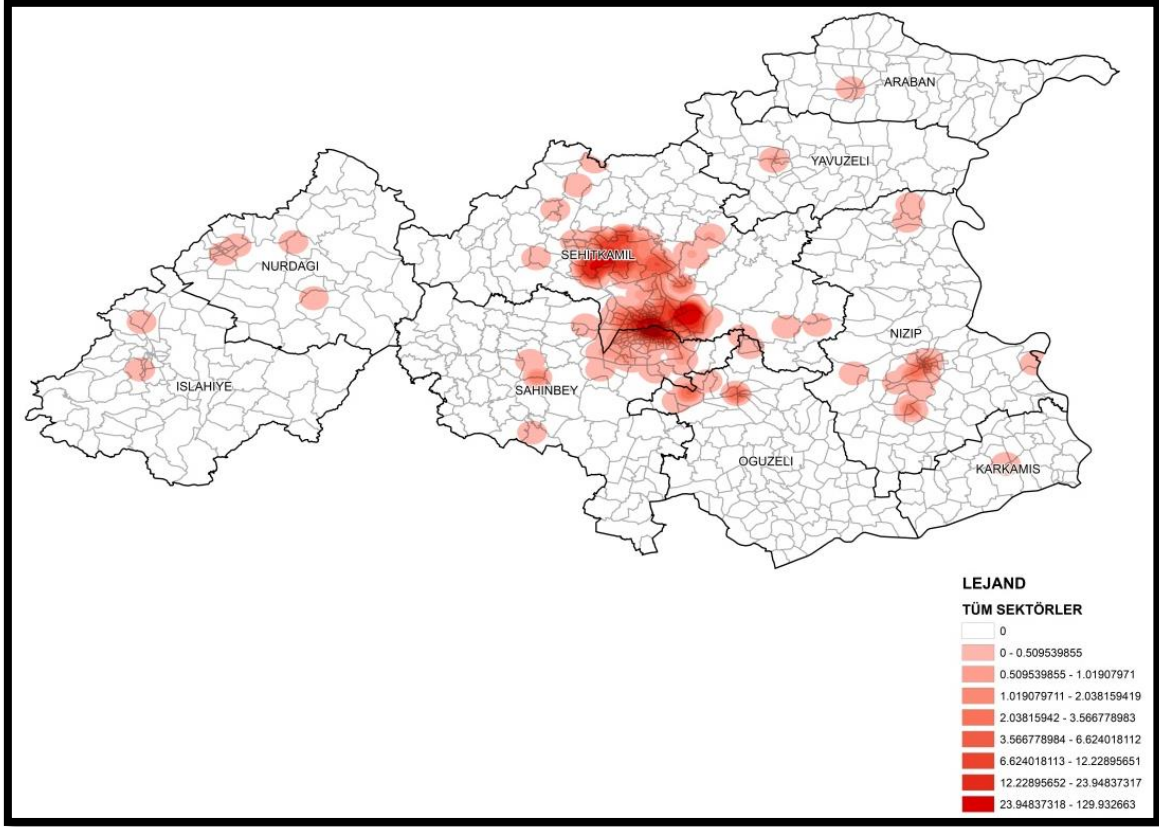

Gaziantep genelinde imalat sanayisinde faaliyet gösteren sektörlerin, firma sayılarına göre dağılım oranları **Tablo 1**'de gösterilmektedir. Buna göre, %24 oranla tekstil sektörünün imalat sanayinde öncü sektör olduğu ve bunu %21 oranla gıda sektörünün izlediği görülmektedir.

Tablo 1 Gaziantep imalat sanayisinde faaliyet gösteren firmaların sektörel dağılım oranı (%) (www.gso.org.tr)

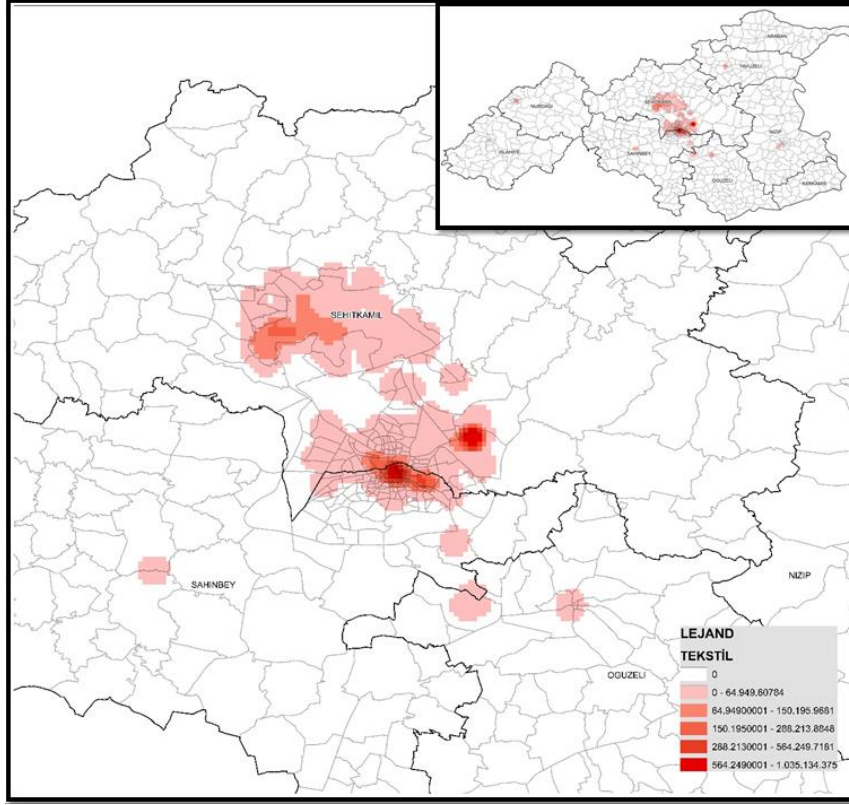
İmalat Sanayide Faaliyet Gösteren Sektörler	Sektörlerin Firma Sayısına Göre Dağılımı (%)
Tekstil	24
Gıda	21
Kimya-Plastik	15
Makine-Metal	15
Plastik Atık Geri Kazanım Ürünleri	5
Orman Ürünleri	3
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	3
İnşaat	1
Elektrik-Elektronik Ürünleri	1
Diğer	12

İl genelinde bulunan her bir sanayi alanındaki firma sayıları üzerinden Kernel Density Analizi ile yapılan yoğunluk haritası Şekil.3'te gösterilmektedir. Haritada en yoğun bölgeler koyu kırmızı renk ile belirtilmekte olup, sanayi alanlarının il genelindeki dağılımı ve yoğunluğu ile ilgili fikir vermektedir. Sanayi alanlarının en yoğun olduğu bölgelerin merkez ilçelerde (Şehitkâmil ve Şahinbey ilçeleri) olduğu görülmektedir. Bu alanların, Yaprak Mahallesi ve Nizip Caddesi aksından oluşan kent merkezi, merkezin doğusundaki KSS ve kentin kuzeybatısındaki OSB alanı olduğu görülmektedir. Ayrıca görsel üzerinde kırmızı renkte görülen diğer yoğun bölgelerin ise, Oğuzeli ve Nizip ilçelerinde bulunan OSB ve KSS alanları sebebiyle oluştuğu görülmektedir. Analiz görselinde diğer ilçelerde sanayi odağı sayılabilecek şekilde başka bir yoğunluk bulunmamakla birlikte, açık kırmızı renkle gösterilen düşük yoğunluktaki sanayi faaliyetleri kent genelinde varlığını sürdürmektedir.

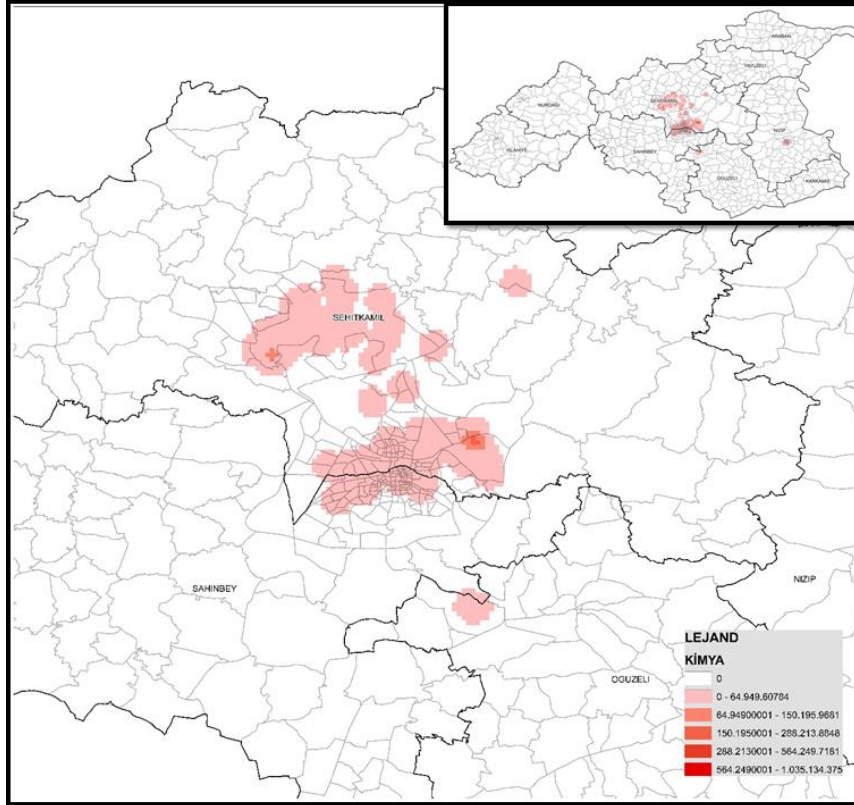

Şekil 3 İl genelindeki sanayi alanları için Kernel Density Analizi (Okuducu Başyağcı, 2023).

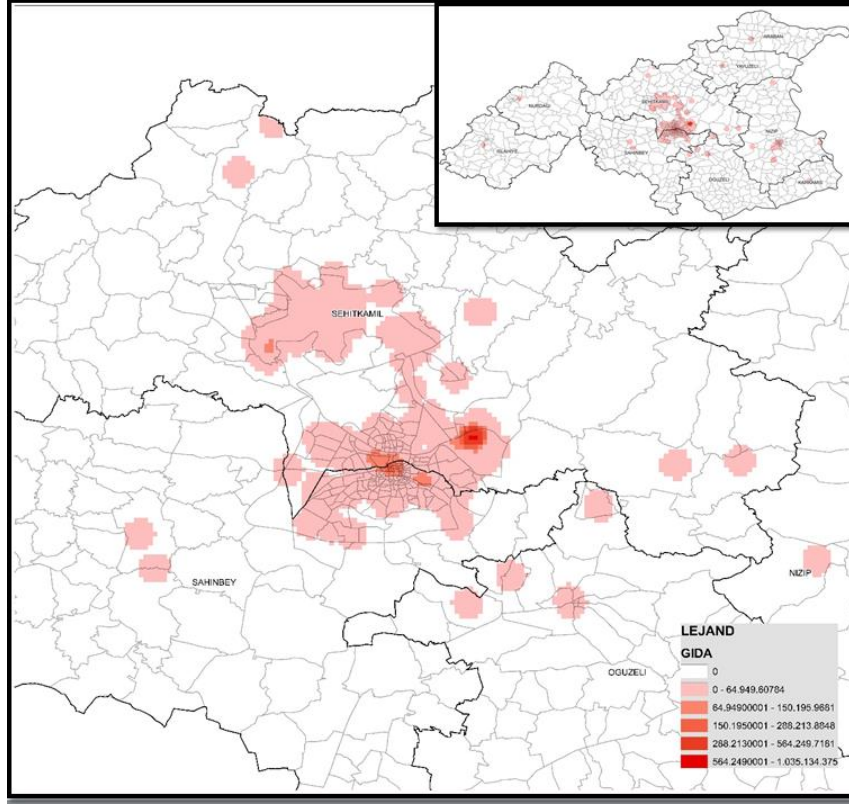
Aşağıdaki şekillerde (Şekil 4-9), il genelinde bulunan her bir sektörün mekânsal dağılımı ile ilgili yapılan Kernel Density Analizi çıktıları bulunmaktadır. Söz konusu şekillerde, sol üst köşede Kernel Denstiy Analizin il genelindeki sonuçları gösterilmekte olup, asıl olarak kent merkezinde yoğunlaşan sanayi alanlarına odaklanılmıştır. Sektör bazında analiz görselleri incelendiğinde, Şekil 4'te tekstil sektörünün il genelindeki yoğunluk analizi sonuçları gösterilmektedir. Tekstil sektörünün en yoğun olduğu bölgeler koyu kırmızı renkle gösterilmiş olup, bu bölgeler önceki bölümde bahsedilen sanayi alanları ile tutarlı sonuç vermektedir. Şekil 5'te kimya sektörünün koyu kırmızı renkle gösterilen alanlar olan, kent merkezi, KSS ve OSB'de yoğunluk gösterdiği görülmektedir. Kimya sektörünün, boyama aşaması bakımından ilişkili olması sebebiyle, tekstil sektörünün bulunduğu yerlerde yoğunluk göstermesi, ilişkili sektörlerin bir arada bulunması bakımından fikir vermektedir. Şekil 6'da gıda sektörünün kentte yoğunlaştığı alanlara bakıldığında ise, koyu kırmızı renkle gösterilen noktaların çoğunlukla KSS ve OSB'de olduğu görülmektedir. Şekil 7'de gösterilen plastik sektörünün kentte yoğunlaştığı alanlara bakıldığında, koyu kırmızı renkle gösterilen alanların ağırlıkla kent merkezi ve KSS'ye denk geldiği, ayrıca nispeten az olmakla birlikte plastik sektörünün OSB'de de yoğunlaştığı görülmektedir. Şekil 8'de gösterilen makine-metal sektörünün kentte yoğunlaştığı alanlara bakıldığında koyu kırmızı renkle gösterilen en yoğun alanların büyük ölçüde KSS'de olduğu ve OSB'de az da olsa yoğunluğun bulunduğu görülmektedir. Kentte bulunan ve "diğer" başlığı altında sınıflandırılan sanayi faaliyetleri ise, koyu kırmızı ile gösterilen kent merkezi, KSS ve OSB'de yoğunlaşmakla birlikte, kent genelinde seyrek ama yaygın bir faaliyet alanına sahip olduğu görülmektedir (Şekil 9). Bu yayılmanın, "diğer" başlığı altında sınıflanan pek çok farklı sektör olmasından kaynaklandığı açıktır. İl genelinde faaliyet gösteren sektörlerle ait Kernel Density Analizlerinin sonuçlarına bakıldığında, her bir sektör için yığılma alanları benzer olarak görülmektedir. Sonuçta, kendi içerisinde farklı ağırlıklara sahip olsa da, her sektörün yoğunlaştığı alanların merkez ilçelerdeki üç sanayi odağı (kent merkezi, KSS ve OSB) olduğu görülmektedir (Okuducu Başyağcı, 2023).

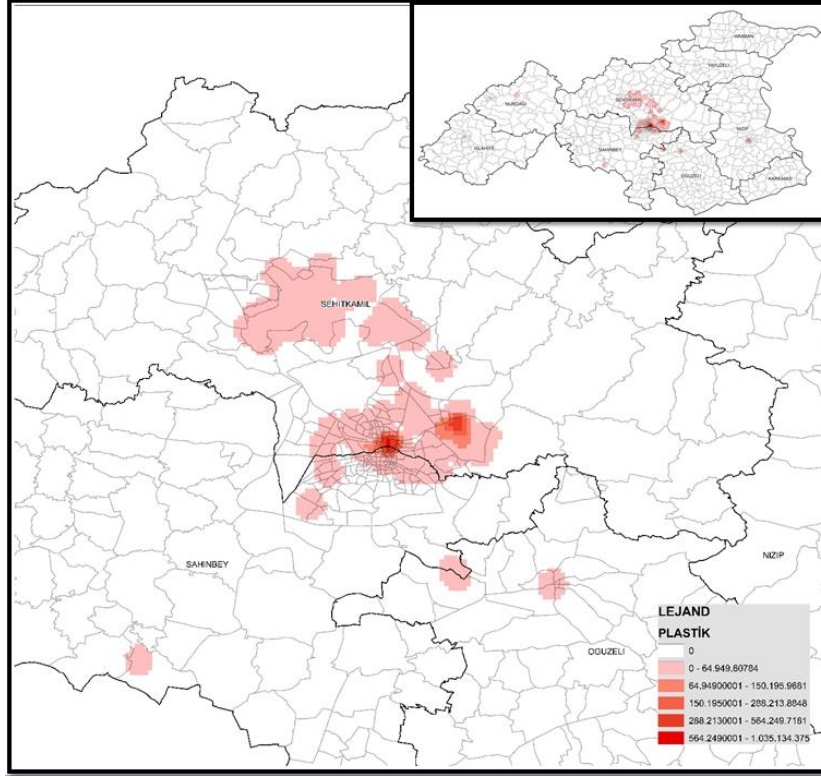
Şekil 4 Gaziantep il genelinde tekstil sektörüne ait Kernel Density Analizi (Okuducu Başyağcı, 2023).

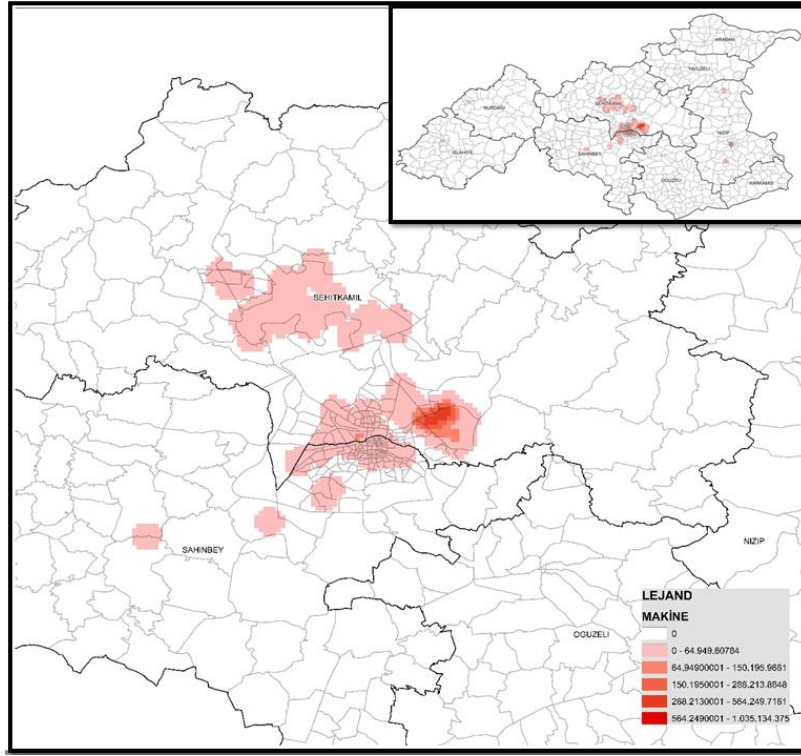
Şekil 5 Gaziantep il genelinde kimya sektörüne ait Kernel Density Analizi (Okuducu Başyağcı, 2023).

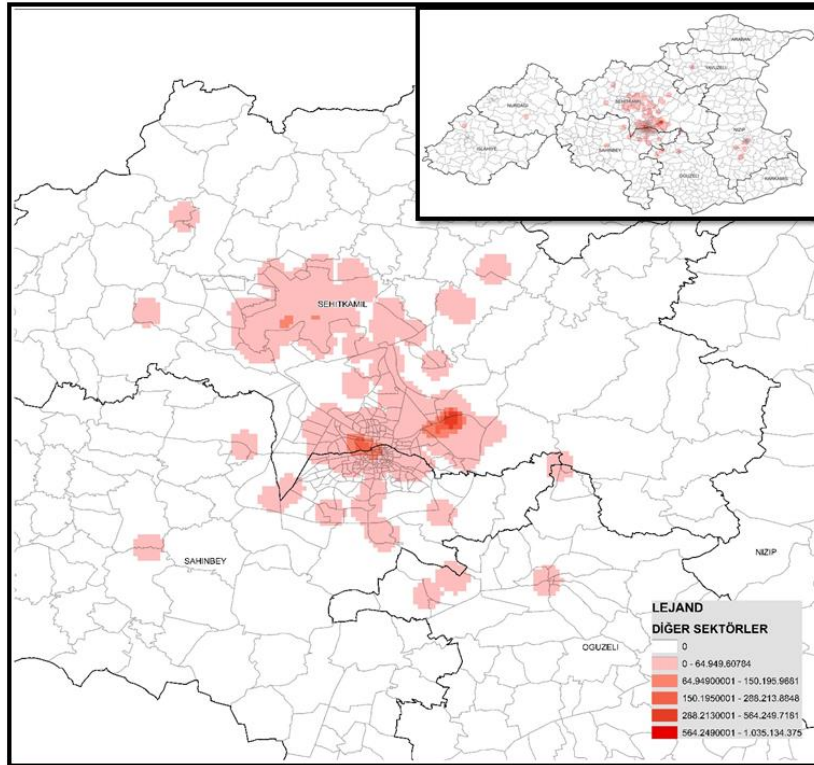
Şekil 6 Gaziantep il genelinde gıda sektörüne ait Kernel Density Analizi (Okuducu Başyağcı, 2023).

Şekil 7 Gaziantep il genelinde plastik sektörüne ait Kernel Density Analizi (Okuducu Başyağcı, 2023).

Şekil 8 Gaziantep il genelinde makine-metal sektörüne ait Kernel Density Analizi (Okuducu Başyağcı, 2023).

Şekil 9 Gaziantep il genelinde “diğer” olarak adlandırılan sektörler için Kernel Density Analizi (Okuducu Başyağcı, 2023).

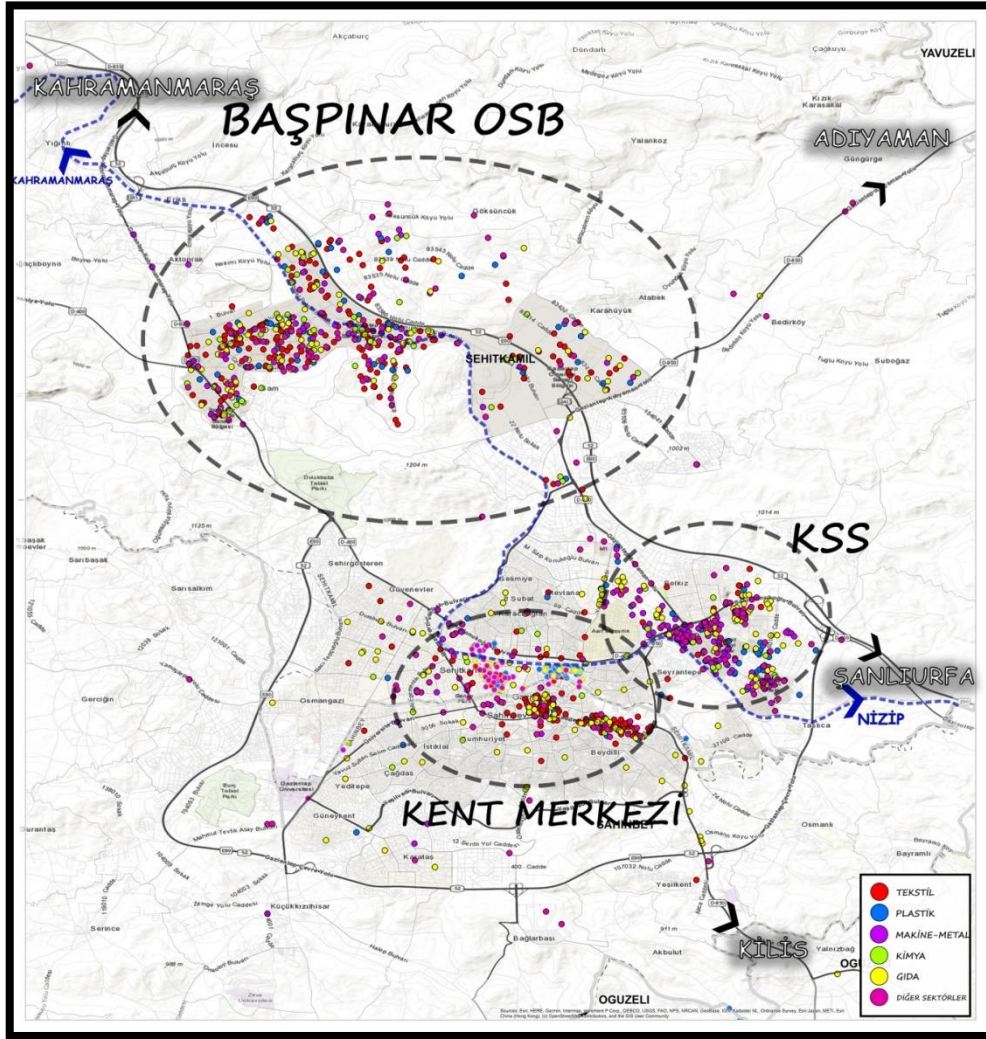
Yapılan *Kernel Density*-Çekirdek Kestirimli Yoğunluk Analizi’nde il genelindeki odaklar;

1. Kentin kuzeybatısında Organize Sanayi Bölgesi (Şehitkâmil İlçesi),

2. Kent merkezinde Ünalı (Şahinbey İlçesi) ve Yaprak mahalleleri (Şehitkâmil İlçesi),
3. Kent merkezinin kuzeydoğusunda Küçük Sanayi Sitesi (KÜSGET, GATEM, 25 Aralık, Aydınlar mahalleleri- Şehitkâmil İlçesi),
4. Oğuzeli İlçesi'nde (Körkün Mahallesi vd.) ve
5. Nizip İlçesi'nde (İstasyon Mahallesi, Nizip OSB vd.) olmak üzere, toplamda beş adet odak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın kapsamı kent merkezinde bulunan sanayi sektörünün gelişimi ile sınırlandırılmış ve yukarıda aktarılan ilk üç sanayi odağı çalışma kapsamına dâhil edilmiştir (Şekil 10).

Şekil 10 Gaziantep'teki sanayi odakları ve sektörel dağılımları (Okuducu Başyağcı, 2023).

Bu odaklardan ilki, ilde sanayi faaliyetlerinin başladığı konum olan kent merkezi ve Ünalı bölgesidir. İkinci sanayi odağı, Başpınar OSB'dir. Üçüncü sanayi odağı ise KSS alanıdır (KÜSGET, GATEM, 25 Aralık, Aydınlar). Bu odaklardaki sektör dağılımlarına bakıldığında; kent merkezinde %47'lik oranla tekstil sektörünün birinci, %29'luk oranla gıda sektörünün ikinci; OSB'de %44'lük oranla tekstil sektörünün birinci, %14'lük oranla gıda sektörünün ikinci, KSS'de ise %27'lik oranla makine-metal sektörünün birinci ve %19'luk oranla gıda sektörünün ikinci olarak yer aldığı görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2 Gaziantep'teki sanayi odaklarında bulunan sektörlerin dağılım oranı (%) (GSO'dan alınan veriler ile yazar tarafından üretilmiştir.)

Odaklardaki Sektörel Dağılım (%)		Tekstil	Gıda	Plastik	Kimya	Makine	Diğer	Toplam
OSB		44	14	11	9	9	13	100
OSB Dışı	KSS	11	19	18	5	27	19	100
	Kent Merkezi	47	29	21	3	0	0	100
	Kent Geneli	3	4	0	8	20	65	100

3.Adım: Tanımlanan sanayi odaklarının sektörel uzmanlaşmasının LQ Analizi ile belirlenmesi

Önceki adımda belirlenen sanayi odaklarındaki öncü sektörleri belirlemek üzere LQ analizi kullanılmıştır. Bu analiz sonucunda, hangi sektörlerin kentin hangi bölgesini kullandığı ve bu kullanımda sektörler arası yer seçim farklılığının olup olmadığı ortaya koyulmuştur. Ayrıca önceki analizlerle birlikte değerlendirildiğinde, kentteki odakların konumu, sayısı, büyüklüğü, içerdiği sektörler ve bu sektörlerle ait firma sayıları bakımından karakteri, genel bir deyişle odak noktalarının yapısı ortaya koyulmuştur.

Sektörel uzmanlaşmayı özet olarak görebilmek adına, 10 adet ve üzeri firma bulunan mahalleleri filtreleyen LQ analizi özet bilgileri Tablo.3'te gösterilmektedir. Literatürde, bir sektörün bulunduğu ölçekte (mahalle, ilçe, bölge vb.) öncü sektör olabilmesi için LQ analizi sonucunda alması gereken eşik değer büyük çoğunlukla 1,25 olarak kabul edildiğinden, söz konusu tabloda katsayısı 1.25'ten büyük olan değerler kırmızı renkle vurgulanmıştır. LQ analizi sonucunda, her bir sanayi odağında baskın sektörün tekstil olduğu ortaya koyulmuştur.

Tablo 3 LQ Analizine ait özet bilgiler (10 adet ve üzeri firma içeren mahalleler filtrelenmiştir).

SANAYİ ALANLARI		LQ ANALİZİ SONUÇLARI					
İLÇE	MAHALLE	GIDA	KİMYA	MAKİNE-METAL	PLASTİK	TEKSTİL	DİĞER
SEHİTKAMİL	SANAYİ	1,01	0,85	1,81	1,11	0,75	0,85
SEHİTKAMİL	BASPINAR(ORGANİZE)OSB	0,81	1,49	0,71	0,81	1,24	0,90
SEHİTKAMİL	ÇAKMAK	0,30	0,68	0,15	5,87	0,16	0,05
SAHİNBEY	TEKSTİLKENT	0,94	0,57	0,15	0,20	1,98	0,61
SEHİTKAMİL	INCILI PINAR	1,07	0,63	1,01	0,78	0,84	1,55
SEHİTKAMİL	AYDINLAR	1,09	1,14	2,58	1,07	0,18	1,24
SAHİNBEY	KARATARLA	0,09	0,26	0,14	0,00	2,86	0,10
SEHİTKAMİL	BURAK	0,42	0,58	1,09	0,13	1,10	2,24
SEHİTKAMİL	YAPRAK	0,99	0,90	0,24	0,63	0,81	2,27
SAHİNBEY	İSMETPASA	0,45	0,61	0,00	0,29	2,33	0,47
SEHİTKAMİL	MÜCAHİTLER	0,76	0,00	2,62	0,00	0,70	1,89
SAHİNBEY	SEFERPASA	1,60	0,00	0,00	0,34	1,61	0,85
OGUZELİ	KÖRKÜN	0,31	3,40	0,00	0,79	1,19	1,32
SEHİTKAMİL	DEĞİRMİÇEM	0,35	1,91	0,00	0,00	1,34	2,23
SAHİNBEY	ALAYBEY	1,75	0,00	0,00	0,00	1,92	0,37
NİZİP	İSTASYON	4,20	0,00	0,00	0,00	0,19	1,11
SAHİNBEY	OGUZLAR	1,49	0,00	0,00	0,95	0,61	2,37
SEHİTKAMİL	GAZİ	0,80	1,09	2,94	0,00	0,22	2,12
SEHİTKAMİL	BUDAK	2,33	0,00	0,00	0,59	0,77	1,48
SEHİTKAMİL	ÇAMLITEPE	1,40	0,00	0,00	1,19	1,02	1,48
SEHİTKAMİL	NESİMİ	0,00	0,00	0,00	1,30	1,67	1,62
NİZİP	NİZİP OSB	3,05	0,00	1,50	0,00	0,00	1,62
SAHİNBEY	SUYABATMAZ	0,00	0,00	0,00	0,71	2,76	0,00

4.Adım: Sanayi ve kentin mekânsal gelişme dinamiklerinin bir arada değerlendirilmesine yönelik sözlü tarih çalışması

Alan araştırmasının son adımı kapsamında, sanayi ve kent gelişiminin (kentsel kullanımlar ve makro form açısından) tarihsel süreçteki oluşumunu ve birbiri ile etkileşimini, teknik mesleği

mensup uzman kişilerle yapılan derinlemesine görüşmeler üzerinden sözlü tarih çalışmasıyla ortaya koyarak, sanayinin ve kentin mekânsal gelişme dinamiklerinin bir arada değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Derinlemesine görüşme gerçekleştirilen uzman kişilerin, uzun yıllar Gaziantep'te yaşaması, mesleki deneyimleri ve kentsel gelişme dinamiklerine hâkim olması çalışmanın önemli kriterlerindedir. Derinlemesine görüşmelerde uzman kişilerin kente bakış açısı ve kent gelişimi analizinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda görüşme için sorulan soruların içeriği, amacı, kuramsal dayanağı ve çalışmanın genel amacı bakımından özeti Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4 Derinlemesine görüşme formu özeti

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME FORMU				
SORU İÇERİĞİ		AMAÇ	KURAMSAL DAYANAK	ÇALIŞMANIN GENEL AMACI
KİŞİSEL BİLGİLER	Kişinin	Farklı mesleklerle mensup kişilerin kente bakış açısı farklı olabileceğinden, kentin gelişimsel analizinin çeşitlenmesi	Sözlü tarih çalışması, değişen toplumlardan ve kültürlerden insanları dinleyerek ve onların hatıralarını, yaşam deneyimlerini kaydederek yorumlanmasıdır (Thompson, 1999).	Kentın mekânsal gelişimi ile sanayi faaliyetlerinin yer seçimi ve organizasyonel yapıları arasındaki ilişkinin Gaziantep özelinde irdelenmesi
	* Kaç yıldır Gaziantep'te yaşadığı			
KENTE BAKIŞ AÇISI ve KENT GELİŞİMİNİN ANALİZİ	Gaziantep'teki	Uzman kişinin gözünden, kentin tarihsel süreçte mekânsal, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda gelişim sürecinin ortaya koyulması	Sözlü tarih çalışması, insanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakf olmanın iyi bir yoludur (Punch, 2011).	Kentın mekânsal gelişimi ile sanayi faaliyetlerinin yer seçimi ve organizasyonel yapıları arasındaki ilişkinin Gaziantep özelinde irdelenmesi
	* Üretim geleneği, üretimin ilk başladığı konumlar, sebebi			
	* Üretim alanlarının tarihsel gelişimi, üretimin mekânsal organizasyonu (yığılma-yayıma)			
	* Kentsel gelişme ve üretim alanları ilişkisi			
	* OSB'nin kurulmasının kente etkisi			
	* OSB'nin kurulduğu dönemde çevresindeki kullanımlar ve süreç içerisindeki değişimi			
	* OSB-KSS bağlantısı sağlayan HRS hattının kente etkisi			
	* Karayolu bağlantıları, havalimanı, Serbest Bölge, Üniversiteler, OFM gibi kullanımların kentle ve birbiri ile ilişkisi			
	* 24 Ocak 1980 kararlarının kente etkisi			
	* 2001-2008 ekonomik krizlerinin kente etkisi			
	* Kalkınma Öncelikli Yerler kapsamının kente etkisi			
	* Ortadoğu ile ilişkilerin kente etkisi			
	* Suriye'de yaşanan savaş ve kente etkisi			

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular dört bölümde sınıflandırılmıştır. İlk bölümünde kentteki üretim alanları, bu alanların mekânsal organizasyonu ve üretim geleneğinin nasıl olduğu ve kent mekânına nasıl yansıdığı sorulmuştur. Bu bölümde özet olarak, üretimin kale çevresinde ve kent merkezinde başladığı ve daha sonra organize üretim süreci arayışı ile kent dışına taşındığı, kent mekânının ve nüfusa dayalı kentsel morfolojinin bu alanlara paralel olarak geliştiği belirtilmektedir. Öte yandan iş yapma alışkanlıklarındaki değişim de üretim alanlarına ve kent mekânına yansımıştır. Konutların altında ve küçük imalathanelerde işbirliği içerisinde yapılan üretim, daha büyük hacimde ve atölye, imalathane ve fabrikalarda yapılmaya başlandığında rekabet söz konusu olmuş ve yapılan işin kopyalanması endişesi ile daha korunaklı, mahremiyeti olan alanlar tercih edilmiştir.

İkinci bölümde OSB'nin varlığının kent mekânına nasıl yansıdığı ile ilgili sorular sorulmuştur. Bu bölümde elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: OSB'nin yer seçimi, 1970'lerde kurulan ilk iki etap için, dönemin koşulları, kentin ihtiyaçları, Adana Yolu'na yakınlığı ve limanlara kolay ulaşım sağlaması bakımından doğru kabul edilebilse de, sonradan eklenen etapların yerinin kritik

derecede yanlış olduğu belirtilmektedir. Öyle ki özellikle üçüncü ve dördüncü etapların kentin oldukça verimli tarım arazileri üzerinde olması, OSB'nin yağ lekesi şeklinde kontrolsüz biçimde büyümesi ve güvenlik bakımından risk taşıması, kentten kopuk olması ve trafik yükü yaratması, kuruluşundan itibaren geçen süreçte OSB'nin çevresinde kentsel kullanımların yeterli şekilde gelişmemesi sert şekilde eleştirilmiştir. OSB etaplarının parçalı geliştirilmesinin ve hatta bu etapların sektörel bölgelemeye göre planlanmasının, doğru müdahale biçimi olacağı belirtilmektedir. Ayrıca OSB'de çalışan kesim için planlanan toplu konut alanlarının, özel sektörün yap-sat şeklinde yürüttüğü projeler haline geldiği ve amacına hizmet etmediği belirtilmektedir. Öte yandan OSB kente ekonomik olarak katkı sağlamakla birlikte, gelir grupları arasındaki fark belirginleşmiş, bu durum kentsel mekân kullanımına yansımış ve sosyal yapıda kutuplaşmalar oluşmuştur.

Üçüncü bölümde kentteki karayolu bağlantıları, hafif raylı sistem, demiryolu, havalimanı, Serbest Bölge, üniversite, fuar merkezi gibi kullanımların sanayi ile etkileşimi sorgulanmıştır. Özet olarak, bu ve benzeri kullanımların önceki dönemlerde daha erişilebilir olduğu ancak kentin ve sanayi alanlarının artması/büyümesiyle birlikte kentsel kullanımların birbiri ile bağlantısının doğru yapılamadığı ve bu nedenle kopuk bir büyüme gerçekleştiği belirtilmektedir. Örneğin, işe gidiş gelişlerde karayolu trafiğini azaltmak ve OSB ile KSS arasındaki bağlantıyı kuvvetlendirmek amacıyla yapılan HRS hattının, işçi konutları ve sanayi duraklarında ring ile desteklenmemesi durumunda bu yatırımın atıl kalacağı vurgulanmaktadır. Öte yandan sanayinin bir uzantısı olan fuar merkezi ile kent arasındaki bağlantıyı güçlendirmenin gerekliliği ve önemi belirtilmektedir. Ayrıca kentteki konaklama kapasitesinin geliştirilmesi gerektiği de belirtilmektedir.

Bölgesel, ulusal ve küresel ölçekli süreçlerin ve kriz dönemlerinin sanayiye ve kent mekânına etkilerinin tartışıldığı dördüncü ve son bölümde önemli bulgular elde edilmiştir. Gaziantep'in Kalkınma Öncelikli Yerler kapsamına alınması ve daha sonra çıkarılması hususunda zıt görüşler bulunmaktadır. Bir taraftan Gaziantep sanayisinin ve kent gelişiminin belirli bir ivme kazanması nedeniyle kapsamdan çıkarılmasının doğru olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Ayrıca bu kapsamda olduğu süreçte bile kentin sanayisinin yerel sanayici tarafından kalkındırıldığı, dolayısıyla bu kapsamda olmanın kente önemli bir getirisi olmadığı belirtilmektedir. Diğer taraftan ulusal politikadaki bir hata olarak çok yakın şehirlere teşvik verilmesinin Gaziantep sanayisi ve kentinin gelişimini olumsuz yönde etkileyeceği belirtilmektedir. Bu bölümün bir başka konusu olan 24 Ocak 1980 sonrası liberal ekonomiye geçiş sürecinin ve 2001, 2008 gibi ekonomik kriz dönemlerinin kent mekanına etkileri ile ilgili, ekonomik olarak hızlı büyüyen kentte sınıf farklılıklarının belirginleştiği ve daha önce kentin çoğunu oluşturan orta sınıfın kalmadığı ayrıca bu hızlı büyüme döneminin kentsel mekânı rant olarak yansıdığı belirtilmektedir. Bu bölümde Ortadoğu ile ilişkilerin kente yansması ise, kentin ekonomisi ve üretimi dolayısıyla üretim mekanlarının biçimlenmesi bakımından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Suriye'de yaşanan iç savaş ortamının ise kente yansmasının büyük ölçüde olumsuz olduğu belirtilmektedir. Ticari ilişkiler ve günlük akışlar sektöre uğramış, kent ekonomisi zarar görmüş, kontrolsüz şekilde gelen göçle kentin nüfusu ani şekilde artmış ve göçmenler tarafından kullanılan kent mekânları bakımsız ve atıl kalarak deforme olmaktadır. Öte yandan, süreç içerisinde kentteki sosyal, demografik, etnik ve kültürel yapı değişmektedir. Bu durum kent mekânına ve kent mekânını kullanım biçimine önemli ölçüde yansımaktadır. Derinlemesine görüşmelerde elde edilen bulguların özeti, dört başlık altında sınıflandırılarak **Tablo 5**'te sunulmaktadır.

Tablo 5 Derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulguların özeti

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELERDEN ELDE EDİLEN BULGULAR	
A. Kişisel Bilgiler	
• Görüşmeciler en az 30 sene dir Gaziantep'te yaşamaktadır. Görüşmecilerin 4'ü mimar, 3'ü şehir plancısı, 2'si inşaat mühendisi olup; 5'i özel sektörde, 4'ü kamu sektöründe çalışmış/çalışmaktadır.	
B. Kente Bakış Açısı ve Kent Gelişiminin Analizi	
Kentteki üretim alanları, üretim geleneği ve üretimin mekânsal organizasyonu	<ul style="list-style-type: none">• Kentteki üretimin mekânsal gelişimi; i) Kale çevresinde-konutların altında ve mağaralarda dokumacılık, ii) Nizip Caddesi ve Ünalı Mahallesi'nde imalathane/atölye, iii) Kentin doğusunda KSS, iv) Batısında OSB bulunmaktadır.• Firmaların ilk konularının kent merkezinde ve sektörün yoğun olduğu yerlerde seçildiği, sektörel yapıların oluştuğu ve piyasa mekanizmasının kentsel mekan üzerinde önemli etkisi olduğu belirtilmektedir.• İş yapma alışkanlıklarında işbirliği yerini mahremiyete bırakmıştır. İşin kopyalanması kaygısı iş yapma alışkanlıklarını önemli derecede etkilemektedir.• Geçmişten bugüne uzanan süreçte kentin mekânsal gelişimi, üretim alanları ile paralel olmuştur. Üretim alanları konut alanlarını çekmiştir (işçi konutları, gecekondu mahalleleri, yüksek gelir grubuna yönelik konut alanları). Plan süreci, genellikle mevcut durumu takip eder nitelikte kalmıştır.
Kentin OSB öncesi ve sonrası gelişimi	<ul style="list-style-type: none">• OSB yer seçimi; i) Adana Yolu üzerinde olmasıyla ve demiryolu hattına yakın olmasıyla limanlara kolay ulaşım sağlamakla birlikte, ii) Kentsel kullanımlardan uzaklığı nedeniyle kent içi ulaşım olumsuz etkisi, iii) Üzerinde konumlandırıldığı kentin verimli tarım arazilerinin yok olması söz konusudur.• OSB'nin kurulduğu dönemde kentten kopuk olması sebebiyle çevresinde kentsel kullanım olmaması ancak aradan geçen süreçte bu büyüklükte bir OSB için kentsel kullanımlar oldukça düşük düzeyde kalması önemli bir eksikliklerdir.• Kurulu altyapının kullanılması amacıyla OSB etapları yağ lekeli şekilde gelişmiştir. Ancak tüm etapların aynı yerde gelişmesi çeşitli riskler taşımaktadır. Kentin mekânsal organizasyonu bakımından OSB'nin parçalı geliştirilmesi, kent-sanayi ilişkisini geliştirmek adına önemli bir adım olacaktır.• Günlük işe gidiş geliş süresini, trafik yoğunluğunu ve kentsel yaşam kalitesini arttırmak amacıyla OSB çevresinde toplu konut alanları planlanmış, ancak uygulamaya geçildiğinde bu alanlar amacına hizmet etmemiştir.• Sanayi tabanlı gelişme kaydeden ilde ekonomik büyüme olmakla birlikte, gelir grupları arasında oluşan farklar kent mekanına yansımıştır (gecekondu alanları, işçi mahalleleri, yüksek gelir grubuna yönelik konut projeleri vb.).• Üretim alanlarının küçük ölçekli olduğu dönemlerde kentin daha yaşanılabilir olduğu, o zamanda kurulan ilişkilerin devam ettiği, göçle birlikte yeni bağlantılar yerine yabancılaşma süreci yaşanması söz konusudur.• Sanayi ile üniversiteler arasında Ar&Ge ilişkisi oldukça düşük düzeydedir. Bu da sanayinin teknik anlamda gelişmesini engellemektedir. OSB içerisinde sektörel bölgeleme için farklı görüş bulunmaktadır: i) altyapı, iş bağlantıları ve yangın riski açısından olumlu olacağı, ii) arsa tahsis yöntemleri ve çalışanların-müşterilerin transfer riski nedeniyle olumsuz olacağı.
Kentteki kullanımların sanayi ile etkileşimi	<ul style="list-style-type: none">• Kentsel kullanımların birbiri ile ilişkisi zayıf kalmakta, ulaşım ağları bu kullanımları birbirine bağlayamamaktadır.• Serbest Bölge, OSB ile ilişkisi bakımından, yakın konumda yer seçmiştir.• OSB'nin varlığı kentteki karayolu ve hafif raylı sistem güzergahını ve hacmini yönlendirmektedir.• HRS hattının özellikle işçi konutlarının yoğun olduğu bölgelerde ve sanayi duraklarında ring ile desteklenmesi ve karayolu trafiğinin azaltılması gerekmektedir.• Demiryolu kullanımının kentteki fonksiyonu artırılmalıdır.• Üniversite, havalimanı, serbest bölge, fuar merkezi gibi kullanımların kentteki dağılımları ve ulaşım olanakları çevresinde yer seçimlerinin yanlış olduğu ve toplu taşıma ile desteklenmesi gerektiği görülmektedir.• Fuar merkezinin geliştirilmesi ve profesyonelleşmesi gerekmektedir. Kentteki konaklama kapasitesi ve kentin ağırlama kalitesi geliştirilmelidir. Aksi takdirde kente yapılan fuarın kente katkısı olmayacaktır.
Bölgesel, ulusal, küresel ölçekli süreçlerin ve kriz dönemlerinin sanayiye ve kent mekanına etkisi	<ul style="list-style-type: none">• Gaziantep'in Kalkınma Öncelikli Yerler kapsamına alınmasına rağmen ilde devlet yatırımının oldukça az olması bir yandan ulusal ekonomik kaynak dağılımındaki plansızlığı; öte yandan kentin sanayisinin yerel halk tarafından kalkındırıldığını göstermektedir. Ayrıca bu konuda iki zıt görüş bulunmaktadır: i) Kalkınmanın ivme kazanması nedeniyle çıkarılmasının doğru olduğu, ii) Yakın illere aynı sektörlerde teşvik verilmesinin ulusal ölçekte yanlış olduğu ve Gaziantep sanayisine ve kente zarar verdiği.• 1980 sonrası liberal ekonomi süreci ithalat ve ihracatın temel olması nedeniyle olumlu olmuş ancak kent mekanına rant olarak yansımış, fonksiyona yönelik gelişmeler yaşanmamıştır. Kentsel gelişmedeki ivme bu dönemden sonra artmıştır. Bu dönemde Gaziantep burjuvazisi yaratılmış oldu. Gaziantep dışı açılıma hazır, bu açılım ivmesini arttırdı. Ancak bu dönemde kente gecekondu alanları oluşmaya başlamıştır.• 2001 ve 2008 yılı ekonomik kriz dönemlerinde, ulusal ve bölgesel ölçekte uzun vadeli planlar bulunmaması sebebiyle hem sanayi hem de kent mekanına olumsuz yansımaları olmuştur. Bu dönemlerde kentsel gelişmenin ivmesi azalmışsa da sonraki yıllarda bu dönemin olumsuz etkileri fırsata çevrilerek kentsel gelişme alanları artırılmıştır. Öte yandan bu krizler, kentteki orta kesimi yok ederek sınıf ayrımını arttırdı, emlak zenginlerini oluşturdu ve bu durum kent mekanına da yansıdı (örn.kira fiyatları vb.)• Ortadoğu ile olan ilişkiler, coğrafi bir şans olan ve Gaziantep'i Gaziantep yapan ilişkilerdir. Bu durum hem kent ekonomisine hem de kent mekanına olumlu şekilde yansımaktadır.• Suriye'de yaşanan savaş ortamı nedeniyle iki kent arasındaki ticari ilişkiler kesintiye uğramış ve kent ekonomisi önemli bir darboğaza girmiştir. Ayrıca söz konusu savaş, Halep başta olmak üzere Suriye ile Gaziantep arasındaki günlük akışların önemli ölçüde zarar vermiştir. Plansız ve hızlı göç ile yaşanan ani nüfus artışı kentsel gelişmeyi ve kent mekanını olumsuz anlamda etkileyen en önemli kriterlerdendir. Özellikle Suriye'de yaşanan savaş sonrası Gaziantep'e gelen göç nedeniyle, kent hem etnik köken hem de mekan kullanımı bağlamında kutuplaşmalar başlamıştır. Bu durum, kent merkezi başta olmak üzere, göçmenler tarafından kullanılan kentsel alanlarının atıl kalmasına ve deformasyona uğramasına neden olmuştur.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada kentsel mekânsal gelişim ile ekonomik faaliyetlerin mekânsal ve organizasyonel yapıları arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Kentin mekânsal gelişimi ile sanayi faaliyetlerinin yer seçimi ve organizasyonel yapıları arasındaki ilişkinin Gaziantep özelinde irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda karma desenli araştırma yöntemi kullanılmış ve bir yandan CBS

destekli analizlerle sanayinin kentteki konumu, özellikleri ve gelişimi ortaya koyulurken; diğer yandan derinlemesine görüşmeler üzerinden, sanayi ve kent gelişiminin tarihsel süreçteki oluşumu ve birbiri ile etkileşimi ortaya koyulmuştur.

Elde edilen bulgulara bakıldığında ilk aşamada, nüfusun yoğunlaştığı alanlar ile özellikle kent merkezinde bulunan sanayi alanları arasında mekânsal anlamda bir yakınlık olduğu görülmektedir. İkinci aşamada sanayi faaliyetlerinin mekânsal dağılımını belirlemek üzere yapılan Kernel Density Analizleri sonucunda, merkez ilçelerde üç adet odak olduğu ortaya koyulmuştur. Odaklardaki sektörel yoğunlaşmaya bakıldığında ise, her bir sektör için yığılma alanları benzer olarak görülmektedir. Odaklardaki öncü sektörleri belirlemek üzere yapılan LQ analizinin sonucunda ise, her bir sanayi odağında baskın sektörün tekstil olduğu ortaya koyulmuştur. Bu analizler sonucunda aynı zamanda, odaklardaki farklı sektör ağırlıklarının belirgin bir nüfus farklılığı yaratmadığı görülmektedir. Sanayi ve kent gelişiminin süreç içerisinde birbiri ile etkileşiminin sözlü tarih çalışması ile araştırıldığı son aşamada, sanayi ile kentin gelişimi arasında önemli bir ilişki olduğu; ekonomik, sosyal ve mekânsal bağlamlarda etkileşim içerisinde olduğu ortaya koyulmuştur. Sanayinin yalnızca bir üretim süreci olmadığı; bölgesel, ulusal ve küresel süreçlerden etkilenen bir mekanizma olduğu ve kent mekânını da önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Bu etkinin kentsel gelişim sağlamak gibi olumlu yanları olduğu gibi, yanlış yer seçim kararları nedeniyle geri dönüşü olmayan olumsuz yanları da bulunmaktadır.

Kentsel mekânsal bağlamda bakıldığında, ulusal ölçekte önem arz eden Başpınar OSB ile kentteki KSS'nin kendi içlerinde ve buldukları kentsel sistem içerisinde, çeşitli konularda sorunlar olduğu ortaya koyulmuştur. Yapılan analizler sonucunda, Gaziantep sanayisinin niceliksel bağlamda gelişmesine rağmen, kentsel mekânda refahı arttırmadığı, hatta çeşitli faktörlerle kentsel yaşam kalitesini olumsuz etkilediği görülmüştür. Gaziantep özelinde incelenen sanayileşme ve kentleşme sürecinde nitelikli gelişiminin sağlanabilmesi için; kentsel ve bölgesel potansiyellerin rasyonel kullanılması, süreklilik arz eden makro ölçekli sanayi politikalarının geliştirilmesi, uygulama aşamasında planlara bağlı kalınması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Gaziantep Sanayi Odası (2022, Aralık). <https://www.gso.org.tr>
- GBB (2003). Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2003 Nazım İmar Planına İlişkin Bilgi Notu
- Okuducu Başyağcı, İ. (2023). *Tekstil Sektöründeki Firmalar Arasında Yakınlık ve Sosyal Ağ İlişkileri: Gaziantep Örneği*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Okuducu Başyağcı, İ., & Sat, N.A. (2022). Gaziantep Sanayi Sektörünün Tarihsel Süreçte Gelişimi, *Social Sciences Studies Journal*, 104, 3823-3841. <http://dx.doi.org/10.29228/sss.65959>
- Şen, Ö. (2021). Gaziantep ili ihracatının coğrafi çeşitliliği, *Türk Coğrafya Dergisi*,(77), 145-156. <https://doi.org/10.17211/tcd.899402>
- Yurt Ansiklopedisi. (1981). İstanbul, Anadolu Yayıncılık.

Kentsel Köşelerin Morfolojik Özelliklerinin Kentin Sosyal Kullanımına Etkisi

Nur Yılmaz¹, Fazilet Duygu Saban²

Özet

Kentsel dokuda iki sokağın kesişimiyle oluşan köşeler, insanların karşılaştıkları bir buluşma noktasıdır ve kent formu içerisinde fiziksel öneme sahiptir. Kentsel dokunun kırılma noktası olarak tanımlanan köşelerin morfolojisinin kentlinin sosyal yaşamına etkisi üzerine araştırma sorusunu ve hipotezini temellendiren çalışmada, kentsel köşelerin kent yaşamındaki fiziksel ve sosyal varlığı irdelenmiştir. Bu anlamda çalışmanın amacı, kentsel köşelerin morfolojik özellikleri ile kentli yaşamının sosyalleşme potansiyelleri arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda kentsel köşelerin morfolojik gruplandırması; literatür incelemelerinde kentsel köşelerin morfolojik sınıflandırmasından elde edilen;

- Köşe parselde doluluk boşluk ilişkisi
 - Yarı açık (köşe binanın parselin bir kısmına oturması)
 - Kapalı (köşe binanın parselin şekli ile bütünleşmesi)
- Köşe binanın tanımladığı kent boşluğunun niteliği,
 - Meydan (köşe binanın tanımladığı kent köşesinin bir meydana açılması)
 - Sokak (köşe binanın tanımladığı kent köşesinde iki sokağın kesişmesi)
- Köşe parsel-bina ilişkisi
 - Bina Girişi Köşeden
 - Bina Girişi Yoldan
- Köşe parsel açısı (dik açılı, dar açılı, geniş açılı) olmak üzere dört ana başlıkta incelenmiş, belirtilen morfolojik sınıflandırmaya göre seçilen 25 adet köşe bina, kullanıcı anlamı üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında ayrıca insanların bir olay, nesne veya deneyim hakkındaki görüşlerini keşfetmek amacıyla, kullanıcının zihnindeki kavramları anlamaya dayanan (Sanoff, 1991) "Çoklu Sınıflandırma Yöntemi" kullanılarak, kullanıcı bağlamında kentin sosyal yaşamına ilişkin izler aranmıştır. Elde edilen anlamsal sınıflandırma sonucunda sosyallik vurgusu barındıran kavramların hangi binalar ile ilişkilendirildiği tespit edilmiş ve kentsel morfolojik özellikler bakımından karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, kent kullanıcılarının hafızasında yer alan ve kent imgesi oluşturmaya yarayan köşe binaların kullanıcı algısı üzerinden tartışıldığı bu çalışmada, kentsel morfolojik özelliklerin kentsel köşelerin kullanıcı anlamına etkisi olduğu hipotezi belli noktalarda doğrulanmış, ancak kentsel morfolojik özelliklerden belirli bir tanesinin anlamlı bir şekilde öne çıktığı görülmemiş, dengeli bir şekilde sosyallik anlamına etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kent Morfolojisi, Kentsel Köşeler, Morfolojik Gruplandırma, Sosyal Kullanım.

1. Giriş

Kent formu, geçmişten günümüze, kentlinin sosyal-kültürel yaşamının kentin fiziksel biçimine (sokak düzeni, binalar ve arazi kullanımı) yansımadır. Bu fiziksel form yerin ruhunu oluşturur (Samules, 2004). Barke'a göre kent formu; doğal çevre, sokak dokusu, arazi dokusu ve bina dokusundan oluşmakta, köşeler kent formunda sokak dokusunun kesişim alanlarını, köşe binalar ise kesişim alanlarındaki yapıları tanımlamaktadır (2016).

¹ Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, nursurbahanli@gmail.com

² Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, duyugfazilet@gmail.com

Her yapı, kentsel kurguyu oluşturan bir öğedir. Kenti oluşturan öğeler arasında bütünleşik ve iç içe geçmiş bir ilişki bulunduğu ve bir mimari yapıyı var olduğu kentsel çevreden ayrı tasarlanmanın olanaksız olduğu savunulmaktadır (Izgi, 1999). Köşeler, kentsel kullanım içerisinde halkın ortak kullanımında olan önemli noktalar. Köşe bina ile tanımlanmış, iki sokağın kesişiminde yer alan köşeler, bir dönüş, bir karşılaşma noktası; yarı açık bir alanla tanımlanmış kent köşeleri ise kişilerin buluşma ve odak noktası olarak kent belleğinde yer alırlar. Bu anlamda kentsel ölçekte tasarımcının köşeleri nasıl değerlendirdiği, kentsel mekânın tanımı, kent belleği ve anlamsal açıdan önemli parametreleri barındıran kentsel tasarım çalışmaları görülmektedir.

Kentsel köşeler,

- Kent içerisinde sokakların kesişimi ile oluşan yapı taşları,
- Sokakların birbiri içinden geçtiği kesişim noktaları,
- Kent içerisinde sosyal bir buluşma mekânı olarak tanımlanabilir (Greaney, 2015).

Montgomery (1998)' ye göre, yaşayan bir kamusal alanın anahtarı, insanların buluşma noktalarının ve aktivite mekânlarının mümkün olduğunca mekânsal tanımlamalarının yapılmasıyla elde edilmektedir. Montgomery canlılığı oluşturan buluşma mekânlarını kent bahçeleri, meydanlar ve kentsel köşeler olarak sıralamıştır (Carmona ve ark., 2003). Buna göre kentsel köşelerin varlığı kentin sosyal yaşamını olumlu etkileyen bir öğe olarak görülmektedir.

Amerikalı şehirci, sosyolog, gazeteci olan William H. Whyte, "The Social Life of Small Urban Spaces- Project For Public Spaces" (Küçük Kentsel Mekânların Sosyal Yaşamı- Kamusal Mekânlar Projesi) isimli çalışması, kent içerisinde canlı kamusal alanlar yaratan unsurları analiz etmeyi amaçlamaktadır. İnsanların kamusal alanlardaki davranışlarını araştıran antropolojik bir analiz çalışması olan kitapta kent köşeleri, kent kullanıcılarının sıklıkla durup sohbet ettiği, zaman geçirdiği mekânlar olarak analiz edilmiştir (Whyte, 1980).

Köşenin sosyallik vurgusu literatür araştırmalarında sıklıkla kent köşeleri ve kent imgesi kavramı ile beraber ele alınmıştır. İnsanların karşılaşma ve buluşma noktaları olan köşeler aynı zamanda kentlinin sosyalleştiği mekânlardır ve bu durum bir tasarım problemi olarak kentsel tasarım çalışmalarında yerini bulmuştur. Bir köşe dükkân, köşe başında rastlanılan bir tanıdık, kentin sosyal yaşamının bir parçasıdır. Sosyal mekânların yarattığı yakınlık hissinin kent dokusunda sağlanması kentte sosyallığı artırmaktadır (Carmona ve ark., 2003). Buna destek verecek şekilde, Rudlin ve Falk kentsel köşeleri, sosyal iletişim kurulacak mekânlar olarak tanımlamaktadır (Rudlin & Falk, 2009).

Sola-Morales ise, çağdaş kent eleştirisini kentin sosyal bileşenleri olan kent köşeleri üzerinden gerçekleştirmiştir. Ona göre, sıkıcı, tanımsız açık mekânlar, sıralı ve yalnız apartman bloklarıyla banliyöler, gece ve hafta sonları terk edilen şehir merkezindeki açık mekânlar, teknoloji parkları ve eğlence, alışveriş ve ticaret merkezlerine sahip çağdaş kent merkezlerinin, köşelerin stratejik ve sembolik varlığına ve bölgenin sosyal mimarisine de ihtiyacı vardır (Sola-Morales, 2004).

Kentsel köşeleri, kent yaşamı ve kentlinin sosyalleşme odağı olarak ele alan bu çalışmada, kullanıcı perspektifinden kentin kırılma noktası olan köşe noktaları irdelenmiş ve bu doğrultuda araştırma tasarımı kurgulanmıştır. Buna göre araştırmanın soruları, "Kentsel köşe noktalarının morfolojik özelliklerinin kullanıcı anlamı ile ilişkisi var mıdır?", "Kullanıcıların sosyal köşeler olarak tanımladığı köşe binaların kentsel morfolojik özellikleri nasıldır?" olarak belirlenmiştir. Buna göre çalışma kapsamında, kentsel köşeleri tanımlayan köşe binaların morfolojik sınıflandırılması, kullanıcıların seçilen binalar üzerinden elde edilen değerlendirmelerin anlamsal okuması ve anlam-morfoloji ilişkisinin analizi olmak üzere üç ana noktaya odaklanılmıştır.

1.1. Çalışmanın Amacı

Çalışma, köşelerin kentsel morfolojik özellikleri ile kullanıcı anlamları arasındaki ilişkiyi 'sosyallik' vurgusu üzerinden okumayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, kentsel köşeleri tanımlayan köşe binaların kullanıcı anlamları ile köşenin morfolojik özellikleri arasında bir bağlantı olup olmadığı

araştırma sorusu üzerinden, “Kentsel köşeleri tanımlayan köşe binaların tanımladığı kentsel alanların, dolayısıyla köşelerin kentsel morfolojik özellikleri, insanların sosyal etkileşimlerini etkiler ve kullanıcıların anlamları üzerinde etkilidir” hipotezi kurgulanmıştır. Bu anlamda çalışma, kentin sosyalleşme odağı olan kent köşelerini, kullanıcı anlamı üzerinden okumayı hedeflemiş, köşelerin sosyallik vurgusunu köşelerin kentsel morfolojik özellikleri ile karşılaştırarak kullanıcı bağlamıyla ele almayı amaçlamıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışma kapsamında, köşe binaların tanımladığı köşe biçiminin, soyut olarak, iki çizginin, iki farklı mekânsal sürekliliği tanımlayan hacmin; somut olarak ise iki sokağın, iki farklı dokunun kesişimini tanımlaması nedenleriyle kullanıcılar tarafından çeşitli faktörler ile algılandığı savı kabul edilerek araştırma yöntemi belirlenmiştir. Çalışma, kullanıcı anlamları ile köşe morfolojisinin karşılaştırılması üzerine kurgulanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın yöntemi kullanıcı anlamını, kullanıcıların kendi kavramları üzerinden aktarmasına olanak sağlayan, görsel araştırma yöntemlerinden Çoklu Gruplama Yöntemi (Multiple Sorting Task) olarak belirlenmiştir.

Çoklu Gruplama Yöntemi (Multiple Sorting Task), bireysel veya grup düzeyinde kullanıcıların zihnindeki anlamı yansıtan kavramsal sistemlerin esnek bir şekilde keşfedilmesine izin vermektedir (Canter, Brown & Groat, 1985). İnsanların bir olay, nesne veya deneyim hakkındaki görüşlerini keşfetmek ve kullanıcının zihnindeki kavramları anlamak için kullanılan (Sanoff, 1991) yöntem doğrultusunda, kullanıcıların köşe binaları anlamlandırırken ortaya koydukları kavramlar analiz edilerek, köşenin morfolojik özellikleri ile sosyal kullanımı arasındaki ilişki sorgulanmıştır.

Çalışma kapsamında araştırma tasarımında belirtilen süreç akış modeline göre yöntemin uygulanışı;

- Köşe binaların seçilmesi (*kentsel morfolojik gruplama*)
- Katılımcıların belirlenmesi
- Sorgulamanın uygulanması
- Kavramların “sosyal yaşam” vurgusu üzerinden analizi
- Karşılaştırma ve değerlendirme sıralaması ile gerçekleştirilmiştir (Şekil.1).

Şekil 1 Çalışmanın Süreç Akış Modeli

2.1. Çoklu Gruplama Çalışmasının Uygulanması

Çalışma kapsamında, kentsel morfolojik sınıflandırma sonucunda farklı morfolojik özellikler tanımlayan 25 adet köşe bina seçilmiştir (Tablo 1). Bu köşe binaların kentsel doku ile ilişkisi ve köşe binanın tanımladığı kentsel alan, köşe binaya giriş cephesi, parsel kullanım ilişkisi gibi kullanıcının kent kullanımına etkisi olabilecek kentsel morfolojik parametreler örneklem seçiminde referans olmuş, seçilen binalar fotoğraf baskısı halinde katılımcılara sunulmuştur.

Tablo 1 Çalışma kapsamında seçilen köşe binalar ve numaralandırılması

1 (Url1)	2 (Url2)	3 (Url3)	4 (Url4)	5 (Url5)
6 (Url6)	7 (Url7)	8 (Url8)	9 (Url9)	10 (Url10)
11 (Url11)	12 (Url12)	13 (Url13)	14 (Url14)	15 (Url15)
16 (Url16)	17 (Url17)	18 (Url18)	19 (Url19)	20 (Url20)
21 (Url21)	22 (Url22)	23 (Url23)	24 (Url24)	25 (Url25)

Kent morfolojisi bağlamında yapılan sınıflandırma, literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda;

- Köşe parselin doluluk boşluk ilişkisi (kapalı veya yarı açık),
- Köşe binanın tanımladığı kentsel alandaki açık mekânın niteliği (meydan veya sokak),
- Köşe binaya giriş (bina köşesinden veya yan cepheden),

Parsel açısı (dik, dar veya geniş açı) olmak üzere dört başlıkta ele alınmıştır. Her bir binanın morfolojik sınıflandırmasındaki yeri ve tanımı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Buna göre; köşe parsel doluluk boşluk ilişkisi başlığında yarı açık; alan olarak köşe binanın zemin katının parselin belli bir kısmına oturması durumunu, kapalı ise köşe binanın parselin şekli ile bütünleşme durumunu tanımlamaktadır. Köşe binanın tanımladığı kentsel alandaki açık mekânın niteliği parametresinde, sokak, köşe binanın tanımladığı kent köşesinde iki sokağın kesişmesi durumunu, meydan ise köşe binanın tanımladığı kentsel mekanın bir meydan ile bütünleşmesi durumunu tanımlamaktadır. Buna göre seçilen binalar sınıflandırılmış ve fotoğraf baskıları alınarak sorgulama çalışması aşamasına geçilmiştir.

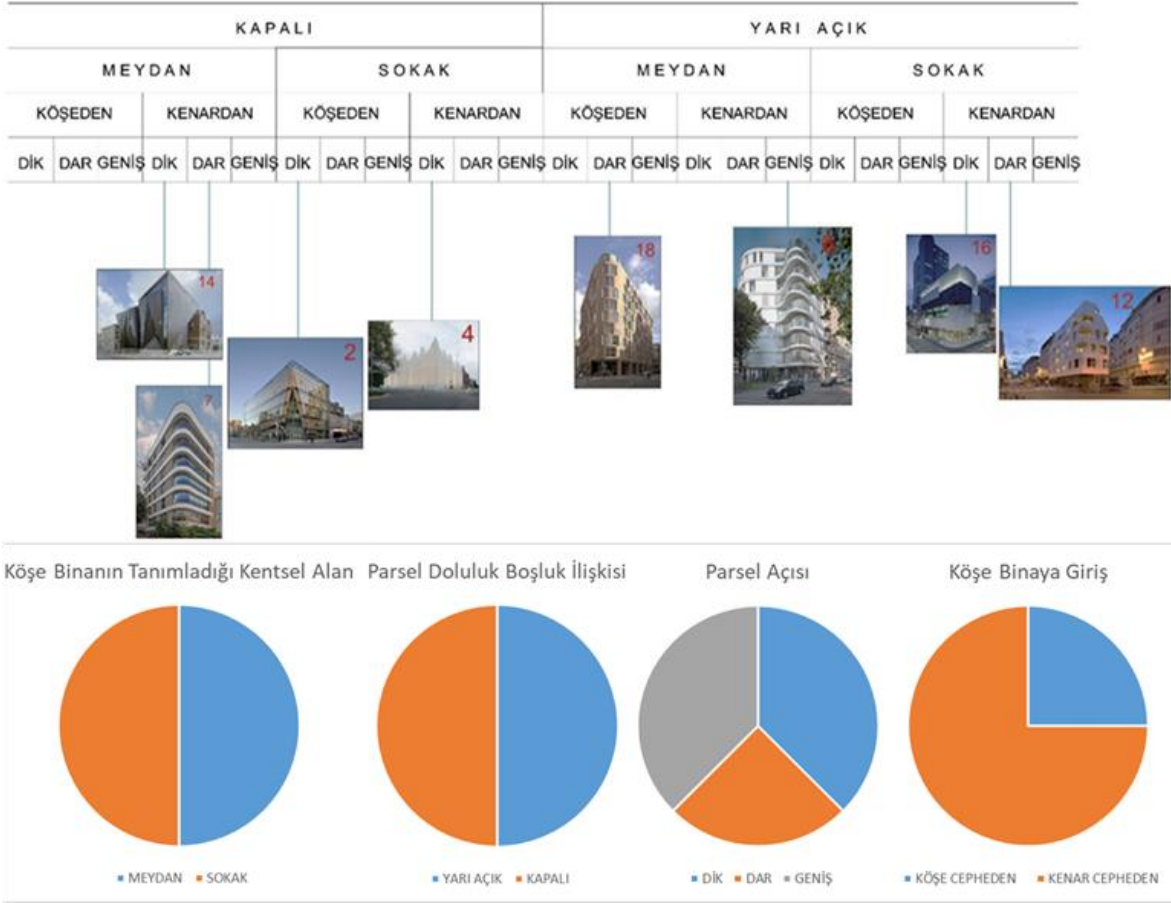
30 adet katılımcı ile yapılan birebir görüşmelerde katılımcılardan seçilen binaların fotoğraflarını benzer özelliklerine göre gruplamaları istenmiş ve bu gruplamalara kendi adlandırdıkları kavramlar ile başlık tanımlamaları beklenmiştir. Serbest gruplama yönteminin temel prensibine dayanan serbest çoklu gruplandırma, katılımcılar serbest bir şekilde sınıflama yapmaları doğrultusunda teşvik edilmiştir. Bu aşamada grup içindeki tüm fotoğrafları birbirine benzer özelliklerini düşünerek ayırmaları, herhangi bir fotoğrafı düşünebildikleri kadar farklı kategori grubuna yerleştirme ve istenildiği kadar grup oluşturabilme açısından özgür oldukları ifade edilmiştir. Kullanıcıların binalara atfettikleri anlamları kendi oluşturdukları kavramlar ile ifade etmeleri beklenen bu çalışma sonucunda elde edilen gruplar ve binalar karşılaştırılarak analiz edilmiş ve bulgular elde edilmiştir.

3. Bulgular: Kullanıcı Anlamı, Kent Köşesi ve Kentsel Morfoloji İlişkisinin Tartışılması

Yapılan gruplama çalışması sonucunda her bir binanın, katılımcılar tarafından hangi kavramlar kullanılarak gruplandırıldığı incelenmiş ve her bir bina için 30, toplamda 750 adet kavram elde edilmiştir. Katılımcıların ifade ettikleri kavramlar "sosyal yaşam" vurgusu üzerinden analiz edilerek içerisinde "sosyal, sıcak, yuva hissi, samimi" başlıklarını içerenler tespit edilmiştir. 2. Aşamada ise elde edilen kavramlarda kentin sosyal yaşamı ana fikrini yansıtan adlandırma ve tanımlamaların kullanıcılar tarafından hangi bina ile eşleştirildiği ve bu binaların morfolojik sınıflandırmadaki yeri analiz edilmiştir.

Buna göre; kullanıcıların ifade ettikleri kavramlar;

- Sıcak-samimi (12 ve 16 numaralı binalar),
- Sosyal-sıcak (2, 4, 14 numaralı binalar),
- Sıcak yuva hissi (6, 7, 18 numaralı binalar) olmak üzere üç başlıkta toplanmıştır.

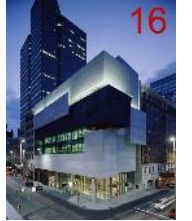
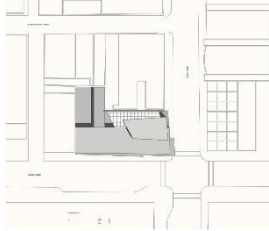

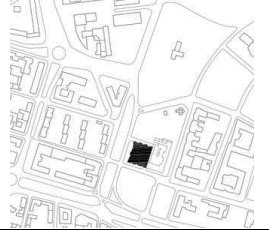

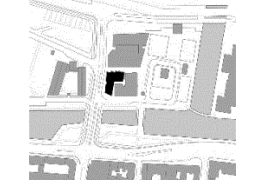

Şekil 2 Kullanıcılar tarafından sosyal olarak değerlendirilen köşe binaların morfolojik dağılımı

Seçilen 25 adet bina içerisinde 2, 4, 6, 7, 12, 14, 16 ve 18 numaralı binalar katılımcılar tarafından sosyal özellikleri ile ilgili kavramlarla anlamlandırılmıştır. Bu binalar kentsel morfoloji üst başlığında incelendiğinde parsel doluluk boşluk ilişkisi ve köşe binanın tanımladığı kentsel alan parametrelerinde dengeli bir dağılım olduğu görülmüştür. Söz konusu dengeli dağılım, kullanıcılar tarafından sosyallik vurgusu bulunan kavramlar ile anlamlandırılan sekiz adet yapının dördünün köşe binanın tanımladığı kentsel alan kategorisinde sokak iken, diğer yarısı da meydan kategorisinde yer almasıyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla eşit bir dağılım söz konusu olduğundan köşe binanın tanımladığı kentsel alanın kullanıcının sosyallik algısında etkili olmadığı söylenebilir. Benzer durum parsel doluluk boşluk ilişkisi başlığında da görülmüş, parsel açısı ve köşe binaya giriş parametreleri incelendiğinde, girişi kenar cepheden olan altı adet köşe bina sosyallik vurgusu ile anlamlandırılarak bir çoğunluk verisi elde edilmiştir. Parsel açısı kategorisinde ise üç adet bina dik açılı parselde, üç adet bina geniş açılı parselde ve iki adet bina da dar açılı parselde yer almış ve bu açıdan da dengeli bir dağılım olduğu görülmüştür (Şekil.2, Tablo 3).

Tablo 3 Çalışma kapsamında gruplandırılan köşe binalar ve numaralandırılmaları

Bina Fotoğrafı	Kentsel Morfolojik Tanımı	Kavram	Vaziyet Planı
	Parsel Doluluk Boşluk: Yarı Açık	Sıcak-Samimi	
	Köşe Binanın Tanımladığı Kentsel Alan: Sokak		
	Köşe Binaya Giriş: Kenar Cepheden		
	Parsel Açısı: Dar		
	Parsel Doluluk Boşluk: Yarı Açık	Sıcak-Samimi	
	Köşe Binanın Tanımladığı Kentsel Alan: Sokak		
	Köşe Binaya Giriş: Kenar Cepheden		
	Parsel Açısı: Dik		
	Parsel Doluluk Boşluk: Kapalı	Sosyal – sıcak	
	Köşe Binanın Tanımladığı Kentsel Alan: Sokak		
	Köşe Binaya Giriş: Köşe Cepheden		
	Parsel Açısı: Dik		
	Parsel Doluluk Boşluk: Kapalı	Sosyal – sıcak	
	Köşe Binanın Tanımladığı Kentsel Alan: Sokak		
	Köşe Binaya Giriş: Kenar Cepheden		
	Parsel Açısı: Dik		
	Parsel Doluluk Boşluk: Kapalı	Sosyal – sıcak	
	Köşe Binanın Tanımladığı Kentsel Alan: Meydan		
	Köşe Binaya Giriş: Kenar Cepheden		
	Parsel Açısı: Dik		
	Parsel Doluluk Boşluk: Yarı Açık	Sıcak Yuva hissi	
	Köşe Binanın Tanımladığı Kentsel Alan: Meydan		
	Köşe Binaya Giriş: Kenar Cepheden		
	Parsel Açısı: Geniş		
	Parsel Doluluk Boşluk: Kapalı	Sıcak Yuva hissi	
	Köşe Binanın Tanımladığı Kentsel Alan: Meydan		
	Köşe Binaya Giriş: Kenar Cepheden		
	Parsel Açısı: Dar		
18	Parsel Doluluk Boşluk: Yarı Açık	Sıcak	

	Köşe Binanın Tanımladığı Kentsel Alan: Meydan	yuva hissi	
	Köşe Binaya Giriş: Köşe Cepheden		
	Parsel Açısı: Dar		

Tasarımcılar, yapılı çevreyi oluştururken, oluşturdukları tasarımların sonucunu ve sosyal etkilerini merak etmekte, kullanıcıların sosyal ve psikolojik gereksinimlerine ne derecede yanıt verdikleri konusunda araştırmalar yapmaktadır (Polatoğlu, 2012). Yapılı çevrenin algısal faktörlere dayalı olarak kullanıcı tarafından değerlendirilmesi ile oluşturulan tasarım araştırması sonucunda amaç konu ile ilgili tasarımcının genel bir bilgi edinmesidir. Bu araştırmalar gerek tasarım öncesinde gerekse tasarım sonrasında yapılan ve farklı disiplinler ile iş birliği yapılarak, genel bir tasarım verisi oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada kentsel morfoloji, kentsel tasarım, mimari tasarım araştırmalarının birlikte ele alındığı deneysel bir araştırma süreci sonucunda farklı disiplinlere etki edecek değerlendirmeler ortaya koyulmuştur.

3. Sonuç ve Öneriler

Çevre-davranış çalışmaları, insan davranışları ile ve sosyo-fiziksel çevre arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Çevre-davranış araştırmalarının kapsadığı görsel araştırma, tasarım sürecinde mimarların kamusal değerlere verdiği önemi vurgulayarak, halk ile yapılan görsel kalite araştırmalarının tasarıma katkısını incelemektedir. Bu çalışmada, fiziksel çevreyi oluşturan mimari öğelerin kenti oluşturduğu ve kentlinin anlamını şekillendirdiği ön bilgisi ile yola çıkılarak kentsel morfoloji çalışmaları ile çevre davranış araştırmaları arasında deneysel bir süreç tasarlanmıştır.

İki noktanın ya da düzlemin birleşiminden öte bir anlam ifade eden köşe formunun, farklı işlevlerin ve mekânların kesişme noktasını tanımladığı ve kent ölçeğinden bina ölçeğine kadar düzlemsel birleşimler ve kesişimler tanımlayan ve geometrik birleşimin ötesinde anlamsal kavramları içinde barındırdığı savunulmaktadır. Köşe binaların anlam araştırması üzerine odaklanan bu çalışma, anlam ve kentsel morfoloji ilişkisini kent köşeleri üzerinden araştırmıştır. Kullanıcıların, örneklemde belirtilen köşe binaları belli kavramlar ile gruplanmasında algısal birçok parametrenin etkili olabileceği kabul edilmekle birlikte, sosyallik vurgusunu ele alan bu çalışmada kentsel morfolojik özellikler temel parametre olarak kurgulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler parsel doluluk boşluk ilişkisinin, köşe binanın tanımladığı kentsel alan ve parsel açısı parametrelerinin köşenin sosyallik algısı üzerinde eşit oranda etkisi olmakla birlikte belirgin bir farklılık göstermediği, köşe bina girişi parametresinde ise kenar cepheden girişin belirgin bir şekilde sonucu etkilediği görülmüştür.

Sonuç olarak, kent kullanıcılarının hafızasında olan ve kent imgesi oluşturmaya yarayan köşe binaların kullanıcı algısı üzerinden tartışıldığı bu çalışmada, kentsel morfolojik özelliklerin kentsel köşelerin kullanıcı anlamına etkisi olduğu hipotezi belirli açılardan doğrulanmış, ancak kentsel morfolojik özelliklerden belirli bir tanesinin anlamlı bir şekilde öne çıktığı görülmemiş, morfolojik özelliklerin dengeli bir şekilde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Son söz olarak kentsel çevreyi şekillendirmede mimarın ve mimarların çevre-davranış çalışmaları ile katkı sağladığı, insan faktörünü ve insandan elde edilen verilerin mimari tasarım, kentsel tasarım araştırmaları olduğu kadar kentsel morfoloji çalışmalarına da katkı sağlayacağı görülmüştür. Anlaşılmıyor Bu tür çalışmalar yalnızca morfoloji parametresi ile değil farklı anlamsal

parametreler ve algısal sorgulamalar eklenerek morfoloji çalışmalarının da anlam, çevre-davranış çalışmalarına katkı verecek bir parametre olarak zenginleştirilebileceği önerilmektedir.

Kaynaklar

- Barke, M. (2018). *The Importance of Urban Form as an Object of Study*. Oliveira, V. (editör) Teaching Urban Morphology. The Urban Book Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76126-8_2
- Canter, D., Brown, J., & Groat, L. (1985). *A Multiple Sorting Procedure for Studying Conceptual Systems*. (M., Brown, J. ve Canter, D. Eds.). The Research Interview: Uses and Approaches, Academic Press, Londra, s.79-114.
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T., & Tiesdell, S. (2003). *Urban Spaces-Public Places: The Dimensions of Urban Design*. Architectural Press, Oxford, 312 s.
- Greaney, D. (2015). *Visualising The Design Of Conditions For Urban Social Sustainability, Ambiances*, 1:1-15.
- İzgi, U. (1999). *Mimarlıkta Süreç: Kavramlar – İlişkiler*. Yapı – Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 255s.
- Montgomery, J. (1998). Making a City: Urbanity, Vitality and Urban Design. *Journal of Urban Design*, 3:93-116.
- Polatoğlu, Ç. (2012). *Mimarlıkta Görsel Etki ve Değerlendirme Yöntem ve Teknikleri*. Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, İstanbul, 139s.
- Rudlin, D., & Falk, N. (2009). *Sustainable Urban Neighbourhood*, (2. Baskı), Architectural Press, ABD, 317s.
- Samuels V. O. (2004). *Urban Forms: The Death And Life Of The Urban Block*. Architectural Press An imprint of Elsevier. ISBN 2-86364-6028, 222 s.
- Sanoff, H. (1991). *Visual Research Methods in Design*. John Wiley & Sons Inc, New York, 223s.
- Solà-Morales, M. (2004). *Cities and Urban Corners. The Forum Barcelona 2004 as a Process of Innovation*, (4) 131-134.
- Whyte, W. H. (1980). *The Social Life of Small Urban Spaces. Project For Public Spaces*, Amerika Birleşik Devletleri, 125s.

İnternet Kaynakları

- URL 1: <https://www.archdaily.com/157395/ad-classics-haas-haus-hans-hollein> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 2: <https://www.archdaily.com/213041/quartier-des-spectacles-aedifica>Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 3: <https://www.archdaily.com/7093/basque-health-department-headquarters-in-bilbao-coll-barreu-arquitectos> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 4: <http://www.arkitera.com/proje/4376/szczecin-filarmoni-salonu> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 5: <https://bwm.at/projekte/hotel-c/> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 6: <https://www.dezeen.com/2016/02/02/villa-saxe-paris-ecdm-curving-glass-steel-apartment-block-housing/> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 7: <http://www.arkiv.com.tr/proje/melodi-apartmani-/9960> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 8: <https://www.archdaily.com/779274/aluminium-tip-babin-plus-renaud> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 9: <http://www.studioniz.com/cannon-street> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 10: <https://archello.com/project/clapham-manor-> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 11: <https://www.archdaily.com/775902/house-of-dior-seoul-christian-de-portzamparc> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 12: <http://www.n-o-a.fr/projet/10-logements-sociaux-a-paris-15eme,16> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 13: <https://www.archdaily.com/901070/museum-tonofenfabrik-lahr-heneg-han-peng-architects> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 14: <https://www.flickr.com/photos/barracuda666/21219996596> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 15: <https://www.arkitektuel.com/dans-eden-ev/> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 16: <https://www.archdaily.com/786968/ad-classics-rosenthal-center-for-contemporary-art-zaha-hadid-architects-usa> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 17: <https://www.archdaily.com/804469/one-on-one-moreno-architecture> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 18: <https://archi.ru/projects/world/8253/zhiloi-dom-wellington-house> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 19: <https://miesarch.com/work/4036> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 20: <https://www.archdaily.com/252959/hotel-topazz-bwm-architects> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 21: <http://www.antoineregnault.fr/portfolio-items/myrha/#> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 22: <https://www.icmimarlikdergisi.com/2015/05/13/tarihi-dokuda-yenilikci-tasarim-misa-otel/> Erişim tarihi: 20.05.2019

TÜRKİYE KENTSEL MORFOLOJİ AĞI

IV. KENTSEL MORFOLOJİ SEMPOZYUMU | Konya, 2023

MORFOLOJİNİN EVRİMİ: Geçmişten Geleceğe, Teoriden Pratiğe

- URL 23: <https://www.archdaily.com/107017/columbia-university-northwest-corner-building-rafael-moneo-davis-brody-bond-aedas-and-moneo-brock-studio> Erişim Tarihi: 20.05.2019
- URL 24: <https://archello.com/project/ftown-building> Erişim tarihi: 20.05.2019
- URL 25: <http://www.arkitera.com/proje/5455/getafe-kultur-merkezi> Erişim Tarihi: 20.05.2019

Kent Morfolojisinin Değişiminde Yüksek Yapıların Rolü: İzmir Kent Araştırmaları

Ahmet İlker Yalner¹, Hasan Begeç²

Özet

Türkiye’de kentleşme politikalarında kritik tarih 1965’tir. Kat mülkiyeti kanununun çıkması ile birlikte kentlerde yapı tipolojisi değişmeye başlamış, bu değişim biçimsel kent belleğini etkilemiştir. Kat mülkiyeti kanununun etkileri sonucu müstakil yapıların yerlerini, apartman tipi yapılar almaya başlamıştır. Günümüzde apartman tipi konut yüksekliklerinin giderek arttığı ve nihai olarak yüksek yapılaşmanın görüldüğü durumlar bulunmaktadır. Bu morfolojik dönüşüm sürecinin kent kullanıcısına olumlu ya da olumsuz yansımaları olmuştur. 19. yüzyılın sonunda Amerika’da önceleri çalışma, sonraları barınma ihtiyacı nedeniyle karşımıza çıkan yüksek yapı tipolojisi, Türkiye’de ancak 20. Yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlamıştır. Türkiye’de ilk örneklerinin özellikle büyük kentlerde görüldüğü yüksek yapılar, devasa kütleleri ile yakın çevre/kent morfolojisi üzerinde önemli değişimler ortaya koymuştur. Uygulanan kentsel politikalar nedeniyle yüksek yapıların tekil ya da bölgesel inşa edildiği örnekler görmek olasıdır. İzmir kenti için de süreç benzer şekilde ilerlemektedir. Ancak İzmir’de 2000’li yılların başına kadar az sayıda tekil yüksek yapı inşası görülmekteyken, günümüzde yüksek yapı inşası son derece hız kazanmış, çok sayıda yüksek yapı, kent merkezi silüetinde etkin hale gelmiştir. İzmir kenti silüetinde yaşanan bu değişim araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu araştırmanın sorusu; yapı tipolojilerine bağlı olarak kentlerin morfolojik değişimlerine yönelik ön görü oluşturmak amacıyla, kent belleğinde yer alan kent morfolojisinin, inşa edilen yüksek yapılar ile nasıl değiştiği olarak belirlenmiştir. Araştırma sonunda yapı tipolojileri ile (özellikle yüksek yapılar) kentsel bellek arasındaki morfolojik ilişkiye bağlı farkındalık geliştirilmesi de amaçlanmaktadır. Araştırmanın yöntemi, İzmir kent merkezinde yüksek yapıların tekil ya da bölgesel inşa edildikleri çevrede geçmişten günümüze kadar yaşanan morfolojik sürecin kesit düzleminde analizine dayanmaktadır. Analizler için Alsancak ve Salhane bölgelerinde kalan yüksek yapıların yakın çevreleri morfolojik kırılma zamanlarına göre tipolojik kesitlere çevrilmiştir. Bu yöntemde geçmiş ve güncel imar haritaları ile uydu görüntülerinden faydalanılmış, kesit ve plan ölçüleri aslına uygun şekilde aktarılmıştır. Araştırmanın son kısmında ise İzmir’de gelecekte yaşanabilecek olası morfolojik değişimler tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent silüeti, Kentsel bellek, Yapı-Kent ilişkisi, Yüksek yapı-Kent Morfolojisi Etkileşimi

1. Giriş

20. yüzyılın başında kurulan Türkiye Cumhuriyeti birçok konuda olduğu gibi kentleşme konusunda da Osmanlı’da benimsenmiş kanunları reformlarla düzenlemiştir. Süreç içerisinde Cumhuriyet ile birlikte değişen kentleşme politikaları, özellikle 2. Dünya savaşı kadar medeni kanun kapsamında kalmıştır. O yıllarda medeni kanun, yapıyı arsanın tamamlayıcı bir parçası olarak görmüştür. Arsa üzerinde inşa edilecek her yapıda arsa sahibini doğrudan malik olarak tanımlamıştır. Bu nedenle 20. Yüzyılın ortalarına kadar kentlerde müstakil konut yapıları ana yapı stoğunu oluşturmuştur. Hızlı kentleşme ve tek yapıda toplu yaşamın azalarak çekirdek aile

¹ Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, ilker.yalner@deu.edu.tr

² Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, hasan.begec@deu.edu.tr

Yapısının ortaya çıkması ile birlikte, arsa içerisinde farklı hak sahipliği sorunları ortaya çıkmıştır. Buna çözüm olarak 1954 yılında yapılan kanun değişikliği ile ortak mülkiyet kavramı geliştirilmiştir. Ortak mülkiyet tesisi müstakil parseller içerisinde tekil yapı stoğunda önemli değişikliklere neden olmamıştır. Ancak ortak mülkiyetin kullanıcıya sınırlı hak sahipliği tanınması nedeniyle, 1965 yılında daha kapsamlı bir kanun değişikliği yapılmış, kat mülkiyeti kanunu yürürlüğe girmiştir. KMK (Kat Mülkiyeti Kanunu) ile birlikte parsel içinde yer alan tek bir yapının farklı katlarında farklı kişilerin bağımsız hak sahibi olması sağlanmıştır (Gökalp, 2008).

Kat Mülkiyeti Kanunu ile birlikte kentsel yapı stoğunda değişimler başlamış, 1-2 katlı yapıların yerini 3-4 katlı yapılar almaya başlamıştır. Yaşam alışkanlıklarının kalıcı olarak değişmeye başlamasının zamana yayılması nedeniyle özellikle 1980'li yıllara kadar kent morfolojisinde yaşanan değişimler sınırlı kalmıştır. 1983 yılında çıkarılan yeni yasa ile birlikte günümüzde apartman olarak tanımlanan yapı tipolojisi kuvvetli şekilde kent morfolojisini değiştirmeye başlamıştır. Yapıların ortalama yüksekliğinde yaşanan artışın aksine, parsel düzenlemelerinde ve altyapı çalışmalarında yetersiz kalınması nedeniyle, önceleri müstakil bahçeli yapıların bulunduğu parsellerde, daha yüksek ve parselin tamamına yayılmış yapı inşası hız kazanmıştır. Bu süreçte köyden kente yaşanan yoğun göç ve sonucunda gecekondulaşmanın da bu morfolojik dönüşümde etkisi bulunmaktadır. Toplumsal politikaların kaçak yapılaşmayı durduramaması ve yapıların kazanç aracına dönüşmesi nedeniyle de özellikle kent içi alanlarda yoğun bir değişim başlamıştır. Devremülk tanımı gibi geçici hak sahipliği tanımlayan kanunlarla birlikte, toplu konutlara olanak sağlayan kanun düzenlemeleri, yapıların hem zemin düzleminde yoğun şekilde yayılmasına, hem de dikey yönde yükselmesine neden olmuştur. Kent morfolojisindeki bu değişim daha yüksek yapıların inşasına olanak sağlayacak imar düzenlemeleri ile daha da hız kazanmıştır. 20.yüzyılın başında Amerika'da ortaya çıkan ve 20.yüzyılın sonlarına doğru diğer kıtalara yayılan yüksek yapı inşası, özellikle büyük kentlerde hem sınırlı arazilerde yoğun yapılaşma sağlamak hem de prestij amacıyla tercih edilmeye başlamıştır. Nitelikli mevcut yapıların korunması konusunda bilincin gelişmemesi ve buna bağlı olarak kanunsal düzenlemelerin geç yapılması nedeniyle, çok sayıda nitelikli yapı yıkılmış, kentsel bellek ve morfolojik yapı değişmeye başlamıştır. Bu nedenle yaklaşık 100 yıllık bir süreç içerisinde birbiri içerisine geçmiş yapı alanları ve değişken kent silüetleri görmek mümkündür. Özellikle Avrupa kentlerinde de benzer bir dönüşüm süreci yaşanmış olmasına karşın, Avrupa'da tarihi kent alanlarına sahip çıkılması nedeniyle kentsel morfolojide sınırlı ve düzenli bir dönüşüm söz konusudur.

2. Kentsel Morfoloji

TDK (2023), morfoloji terimini "yapı bilimi" olarak tanımlamaktadır. Buradaki yapı kavramı yalnızca inşai bir kavramı işaret etmez. Yapı kavramı "karmaşık oluşumlu bir yapıda elemanların düzeni veya özelliklerin tümü" şeklinde tanımlanacak şekilde ele alınmalıdır. Coğrafya, dil bilimi, biyoloji, astronomi gibi pek çok alanda morfoloji kavramı kullanılmaktadır.

Morfolojinin ortaya çıkışı literatürde Goethe'ye dayandırılmaktadır. Bitki tanımlama için biyofizik alanında ortaya çıkan terimin kökeni biçim ve şekil olarak ayrıştırılabilir. Farklı disiplinlerde de kullanılan morfoloji kavramı, ilgili bilim alanında biçimleri irdelemek için kullanılmaktadır (Ladikli, 2021).

Bu kavram doğal olarak mimarlık ve ilintili diğer disiplinlerde de kullanılmaya başlamıştır. Başta mimarlar olmak üzere, şehir plancıları, coğrafyacılar, tarihçiler ve arkeologlar morfoloji kavramı üzerine araştırmalar ve sınıflandırmalar yapmıştır. Tarihçi Fritz'in 19.yüzyıl sonunda yayınladığı bir makalesinde parçalardan oluşan kent vurgusunu, Schlüter geliştirerek kent planı üzerinden ele aldığı 2 ana makale yayınlamıştır. Böylece kentsel morfoloji literatürde yer alan bir

kavram olmuştur. Kenti coğrafyanın bir parçası olarak gören ilk araştırmalar, özellikle Avrupa kentlerinde morfolojik incelemeler aracılığıyla yapılmıştır. Benzer ekolden yetişen araştırmacılar, 20.yüzyılın ortalarına doğru kenti oluşturan parçaları ayırıştırarak farklı çalışma alanlarına yoğunlaşmışlardır. Yapı ve kent arasındaki morfolojik bağlantının araştırılması da bu döneme denk gelmektedir (Irmak, 2022).

Temelinde coğrafyanın bir parçası olarak kurgulanan kentsel morfoloji, doğal çevrede inşa edilen çevrenin kültürel aktarımlar üzerine kurulu olduğunu kabul etmektedir. Kente bakıldığında kenti oluşturan yapısal elemanlar, sokaklar, meydanlar, yollar, parklar gibi çok sayıda sınıflandırılabilir alt elemandan oluşmaktadır. Temelinde kültürel birikimin olması nedeniyle kültürle birlikte morfolojik değişimin yaşanması kaçınılmazdır. Altınbulak (2022), bu yönü ile kentsel morfolojinin devingen ve dönüşen canlı bir organizma gibi ele alınması gerektiğinden bahsetmektedir. Kentsel morfoloji katmanlı yapısı nedeniyle geçmiş yaşantı hakkında bilgi verebileceği gibi, kültürel değişimlere bağlı olarak geleceğe yönelik de öngörü oluşmasını sağlayabilmektedir (Aydınsoy, 2023).

Kentsel morfolojinin gelecekte kentlerin şekillenmesine yönelik araştırmaların merkezinde yer alması zaman içerisinde farklı ekollerin oluşmasına neden olmuştur. Bu ekollerin temelinde kentsel kimliğin korunması, kentsel belleğin yaşatılması, özgünlüğün sağlanması ve kent imgesinin oluşturulması amaçları bulunmaktadır. Literatürde kabul gören üç kentsel morfoloji ekolü; kente ait dokunun sürdürülebilmesi için kurulan İtalyan ekolü, kentsel yaşam ve entelektüel sürekliliğin sağlanması için kurulan Fransız ekolü ve dönemsel farklılıkları bir zenginlik olarak gören tarihsel sürekliliğin sağlanması için kurulan İngiliz ekolüdür (Bilen, 2022).

Kentsel Morfolojiyi ekol olarak benimseyen üç ana akımın yanında, daha küçük ölçekte olmasına karşın sürdürülebilir morfolojik yaklaşımları kabul eden kentlerde, tutarlı ve kontrol edilebilir yapısal dönüşümden söz etmek mümkündür. Bu kentlerin ortak özelliği uzun geçmişe yayılı kentsel dönüşümler ve kültürel birikimler olarak açıklanabilir (Gebel, 2022).

2.1. Yapı ve Kent İlişkisi

Bir kentin adını andığımızda aklımıza ilk gelen imaj aslında o kentin kimliğinin bir yansımasıdır. Uzun bir zaman diliminde sadece yapılarla değil, yapıların çevreleri ve birbirleriyle ilişkileri üzerinden de şekillenen kent kimliği, aynı zamanda planlı ve duyarlı gelişimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kent kimliği, kentin profili ve kentin imgesi olup uzun bir zaman dilimi içinde biçimlenmektedir. Kente anlam yükleyenler, kimlik kazandıranlar kentin “hayatları” kentsel mekanlardır. Kentsel mekanlara Ching’in (2004) de belirttiği gibi kimlik kazandıran, kentsel mekanları tanımlayan yapılardır. Yapılar kendi iç dünyalarını yaratırken dış mekanları kurgulayan yapı taşlarıdır. Büyük ölçekte bina cepheleri ise caddeler, meydanlar gibi kentsel alanların duvarları olarak iş görmektedirler.

Lynch, kent imgesinde yapı ve kent ilişkisini detaylıca irdelemektedir. Mekanlarda kentsel çevrenin imgelenebilirliğini arttırmanın görsel kimliği ve yapılaşmayı kolaylaştırma yoluyla mümkün olduğunu anlatmaktadır. Lynch, kent imgesini; çevrenin imgesi, kent formu ve ölçek kavramları ile ilişkilendirir. Bu kent-yapı ilişkisinde okunaklılık, imgeyi oluşturmak, yapıların kimlikleri, imgelenebilirlik kavramları ön plana çıkmaktadır. Kent imgesini oluşturan yapısal elemanlar ise yollar, kenarlar (sınırlar), bölgeler, düğüm ve odak noktaları, işaret öğeleri (landmarklar) olarak sınıflandırılabilir. Bu elemanlar kentsel morfolojinin tanımlanmasında son derece önemli bir role sahiptir. Tüm bu süreç kentsel belleğin oluşumuna etki etmektedir.

Kent morfolojisinin değişken olmasına karşın, geçmişten getirdiği biçimsel özellikleri geleceğe aktaran bir yapısı vardır. Bu nedenle özellikle geçmiş üzerinden bakıldığında kent morfolojisinde kentsel bellek önemli bir etkidir. Kentsel bellek iki farklı şekilde oluşmaktadır. Kolektif kent belleği, kullanıcıların süreç içerisinde deneyimleri aracılığıyla gelişmektedir. Uzun yıllar benzer şekilde kalan kentsel morfoloji öğeleri, yıllar içerisinde farklı kullanıcılar tarafından deneyimlenerek ortak belleğe aktarılır. Buna karşın güncel durumda silinmiş ancak izleri halen devam eden kentsel öğelerin de bellekte yeri vardır. Kentsel izler kayboldukça silinen ancak yazılı veya sözlü kaynaklar ile geleceğe taşınan kentsel bellek ise tarihsel bellek olarak adlandırılır. Tarihsel belleğin katmanlı yapısı nedeniyle kentsel belleğin de katmanlı şekilde gelişmesi kaçınılmazdır.

3. Yüksek Yapı ve Kent Morfolojisi Etkileşimi

Yüksek yapı denilince aklımıza gökdelenlerin geldiği bir gerçektir. Ancak tüm yapı tipolojilerinde olduğu gibi, yüksek yapılarda da geçmişten gelen bir süreç bulunmaktadır. Bu nedenle yüksek yapıların kent morfolojisi ile kuvvetli bir bağı vardır. Yüksek yapı ile kent morfolojisi arasındaki etkileşimi incelemeyen önce yüksek yapı kavramını ve ortaya çıkış sürecini incelemek gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2023) “yüksek” kelimesi için, “altı ile üstü arasındaki uzaklık çok olan” ve “belirli bir yere oranla daha yukarıda bulunan” tanımları getirmektedir. Yine TDK’ya göre “yapı” kelimesi ise, “barınmak veya başka amaçlarla kullanılmak için yapılmış her türlü mimarlık eseri, bina” olarak tanımlanmaktadır. Sözlük anlamları bir araya getirildiğinde “yüksek yapı” için “barınmak veya başka amaçlarla kullanılmak için yapılmış, altı ile üstü arasındaki uzaklık çok olan her türlü bina” tanımı yapmak mümkündür. Dünya literatüründe “yüksek yapı” ile ilgili birçok tanım yapılmaktadır. 1969 yılında yüksek yapılar ile ilgili bilgileri bir araya getirmek, tasarım kararlarında yönlendirici olmak ve geleceğin şehirlerine ışık tutmak için kurulan, günümüzde kâr amacı içermeyen akademik çalışmaları ile dünya çapında kabul görmüş olan “Council on Tall Buildings and Urban Habitat (CTBUH)” yüksek yapı tanımı için, bağlama göre yükseklik, oran-orantı ve yüksek yapı uyumlu teknoloji kriterlerinden bahsetmektedir.

Modern anlamda yüksek yapıların ortaya çıkışı 19. Yüzyıl olarak tarihlenirken, yüksek yapıların çok daha öncelerde inşa edilmeye başlandığı bilinmektedir. Modern yüksek yapıların inşasından önce ibadet, gözleme ve savunma gibi amaçlarla yüksek yapıların inşa edildiği bilinmektedir. Ancak bu yapıların sayısı son derece azdır. Yüksek yapıların kent içindeki konumları, inşa edilme amaçları ile benzer doğrultudadır. Dini amaçlarla inşa edilen yüksek yapılar, kentin genellikle meydanlarında herkesin kolaylıkla erişim sağlayabileceği alanlarda inşa edilmiştir. Bu nedenle dini amaçlı yüksek yapılar kent morfolojisinde doğrudan etkili olmuştur. Gözlem amacıyla inşa edilen yüksek yapılar (kuleler) ise genellikle kent savunmasının öncüsü niteliğindedir. Bu nedenle kentin dışında yüksek yerlerde konumlandırılmışlardır. Bu yapılar konumları nedeniyle yalnızca kentlinin değil, kente dışarıdan gelen kullanıcıların da belleğinde yer etmiştir. Gözlem kulelerinin yanı sıra savunma amacıyla inşa edilen yüksek yapılar da kentin genellikle dışında yer almıştır. Ancak çok sayıda saldırıya maruz kalarak zaman içerisinde sur duvarları ile çevrilmiş olan kentlerde, gözleme ve savunma kuleleri kent merkezlerinde inşa edilmeye başlamıştır. Modern dönem öncesinde inşa edildikleri kentlerde yoğun yapılaşmanın olmaması nedeniyle yüksek yapıların konumları planlanarak seçilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1 Soldan sağa; Ulm Katedrali (url-1), Bologna Kuleleri (url-2), Burj Khalifa (url-3).

Modern anlamda 19. yüzyılın sonlarında inşa edilen yüksek yapılarda ise kent ilişkisi daha farklıdır. Sanayi Devrimi ile birlikte artan nüfus yoğunluğuna bağlı olarak ofis ve konut kullanımı yüksek yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Önceleri bir zorunluluk olarak ortaya çıkan yüksek yapı fikri, günümüzde kabul görmüş ve tercih edilen bir yapı tipolojisi olmuştur. Mevcut kent dokusu içerisinde dönüşen alanlarda inşa edilen yüksek yapılar, farklı kentsel sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yapısal değişim geçiren kentlerde, kentsel planlama ilkeleri göz ardı edildikçe altyapı yetersizliğine bağlı olarak; trafik, hava kirliliği, kamusal alan azlığı, gürültü gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Fiziki sorunların ötesinde kent belleğini oluşturan morfolojik yapı düzeninde yaşanan gelişmeler, kent kullanıcısının aidiyet duygusunu yitirmesine neden olmuştur. Öte yandan kent morfolojisinde oluşan değişimin olumlu yönleri de bulunmaktadır. Yapı stoğunun çeşitlenmesine bağlı olarak kent içi bölgelerde kozmopolit kullanıcıların bir araya geldiği yeni durumlar oluşmuştur. Bu çeşitlilik kent kimliğinin homojen gelişmesine olanak sağlamıştır. Sıkışık doku içerisinde yükselen yapılar, zemin kotta kamusal kullanımlara olanak veren boşlukların açılmasını sağlamıştır. Buldukları yakın çevrede yer-yön tayinine yardımcı olan yüksek yapılar, aynı zamanda kentsel morfoloji içerisinde sivrilerek kentsel işaret öğeleri halini almıştır. Günümüzde Manhattan, Dubai, Londra, Hong-Kong gibi pek çok kent yüksek yapıların kentte değiştirdiği belleği bir reklam arayüzü olarak kullanmaktadır.

4. İzmir Kent Merkezinde Yüksek Yapı-Morfoloji Araştırmaları

İzmir’de yakın zamana kadar yoğun yüksek yapılaşmadan söz etmek mümkün değildir. Kurtuluş Savaşı’nın yıkıcı izlerinin silinmesi için İzmir kentinde 1923 yılından 1933 yılına kadar çok sayıda yapı (Milli Kütüphane, Milli Sinema, vb.) inşa edilmiştir. Özellikle 1922 yılındaki büyük yangın sonrası yeni bulvarlar, yeni yollar, meydanlar, yeşil alanlar tasarlanarak kentin planlaması yapılmıştır (Gürhan, 2022). Bu dönemde kentin yoğun yerleşimleri körfez çevresinde özellikle Konak, Alsancak ve yakın alanlarda olmuştur. 1965 yılında yürürlüğe giren kat mülkiyeti kanunu ile birlikte bir ve iki katlı müstakil yapıların yerini yedi ve sekiz katlı yapılar almaya başlamış, kent yoğunluğu körfezden uzaklaşarak kent içine doğru genişlemeye başlamıştır. Karşıyaka ve Alsancak arasında kalan Salhane ve Bayraklı bölgesi 1965 yılı planlarında sanayi ve resmi tesis alanı olarak gösterilmiştir. 1978’de yapılan İzmir Metropolitan alan Nazım İmar Planına göre İzmir merkezi iş alanları doğuya doğru genişletilmiştir. Geleceğin merkezi iş alanı (M.İ.A) Konak, Gümrük-Basmane, Hilal, Halkapınar, Mersinli, Sanayi sitesi, Manavkuyu ve Salhane mahallelerini kapsamaktadır. İş Merkezi alanının doğuya kaymasına rağmen Konak ve Alsancak bölgesinde yoğun kullanım devam etmiştir. Bu yoğunluğu karşılamak için bölgesel ölçekte olmasa bile yüksek yapılaşma fikri ortaya atılmıştır. 1986 yılında inşasına başlanan ve 1991 yılında yapımı

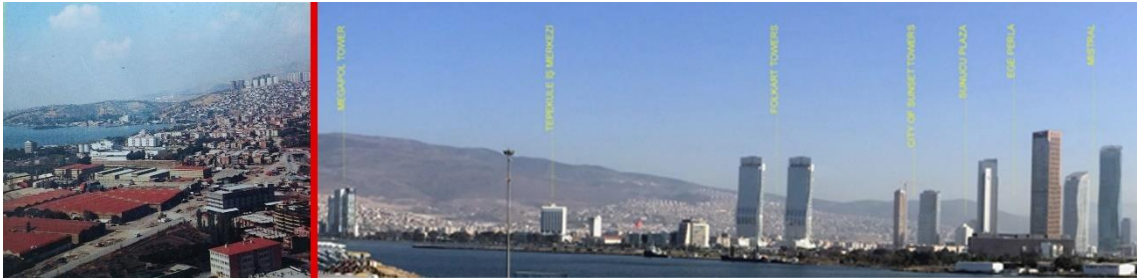

tamamlanan İzmir Hilton Oteli İzmir’de 142 metre yüksekliğe sahip ilk yüksek yapıdır. Alsancak, Basmane, Çankaya bölgesinde Hilton otelinden sonra günümüze kadar otel, ofis ve konut kullanım amaçlı yüksek yapılar inşa edilmiştir. Ancak bu yapılar tekil yapılardır ve bölgesel bir etkiden söz etmek mümkün değildir (Şekil 2).

Şekil 2 1930'lardan günümüze Alsancak (Yaliner, A. İ fotoğraf arşivi, 2023).

2000’li yıllara kadar yüksek yapı inşası ortalama bir hızda devam ederken, 2000 yılından sonra İzmir’de yüksek yapılaşma sürecinde bir kırılma yaşanmıştır. Bu kırılmanın nedeni Nazım İmar Planı değişikliğidir. 1990 yılı vizyonu ile, 1978 yılında hazırlanan Metropoliten alan nazım imar planı, Karşıyaka ve Alsancak arasında kalan Salhane bölgesinde merkezi iş alanları ön görüşü oluşturmuştur. 2000’li yıllara kadar Alsancak bölgesinde iş alanlarının gelişimi ilerlese de Salhane bölgesi depo ve sanayi alanları olarak kullanılmıştır. 1978 yılından beri M.İ.A olarak tanımlanan alanda kentin ihtiyacı doğrultusunda yeni iş alanları oluşturulması gündeme gelmiştir. 2001 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından Alsancak Limanı’nın taşınması düşüncesi ile uluslararası fikir projesi yarışması açılmıştır. Bu yarışmanın ortaya koyduğu vizyona bağlı olarak 2003 yılında yapılan Nazım İmar Planı değişikliği ile Alsancak’ın doğusu, Salhane ve Bayraklı’nın batısı yeni kent merkezi ilan edilmiştir. İmar planlarında yapılan düzenlemeler ile birlikte bu bölgede yüksek yapı inşasının önünü açan “H:Serbest” yapılaşma kararı ve emsal arttırımı kararları alınmıştır. Yeni imar planları ile birlikte bölgede yüksek yapılar inşa edilmeye başlanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3 1930'lardan günümüze Salhane (Diktaş, E.O ve Yaliner, A.İ, 2021).

4.1. 1930-2010 Alsancak ve Salhane Morfolojisi

Araştırma kapsamında İzmir’de kentsel belleği etkileyecek düzeyde morfolojik değişimin yaşandığı Alsancak ve Salhane bölgelerinde seçili iki alan üzerinde yıllara yayılmış kesit analizleri yapılacaktır. Seçilen kesit alanları, bölgelerin morfolojik değişiminde benzer tipolojileri temsilen ele alınmıştır. Kesit çizimlerinde İzmir kenti imar paftaları baz alınmıştır. Günümüzdeki yapılaşmaya ait boyutlandırma için Google Earth uydu haritalarından faydalanılmış, plansal ölçüler için yerinde ölçüm tekniği kullanılmıştır. Araştırma yapılan bölgelerde yer alan diğer yüksek yapılar ile araştırma konusu olan kesit yerleri uydu fotoğrafı üzerinde gösterilmiştir.

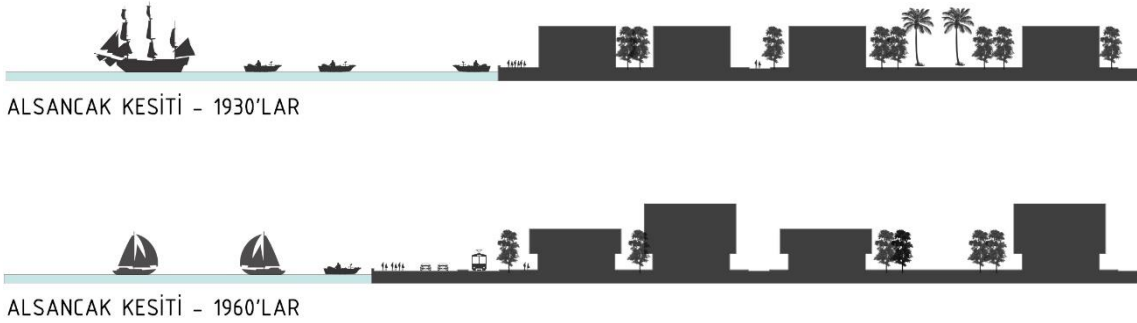

Körfez etrafında yoğunlaşmaya başlayan yüksek yapılaşmanın, kent silüetini doğrudan etkilemesi ve gelecekte kentsel belleği değiştirmeye başlaması olasıdır (Şekil 4).

Şekil 4 1930'lardan günümüze Alsancak (Yaliner, A. İ fotoğraf arşivi, 2023).

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, işgalden kurtulan İzmir'de çıkan büyük yangın özellikle Alsancak bölgesinin yapılaşmasında önemli bir etkidir. Sahile yakın konumda bulunan konutların az bir kısmı yangından etkilenmiştir. Bu nedenle Kordon boyunca yer alan tarihi yapılar yakın geçmişe kadar ayakta kalabilmiştir. Ayrıca Alsancak bölgesinde iç kısımlarda halen korunan ve farklı işlevle de olsa kullanılmaya devam eden az sayıda tarihi yapı bulunmaktadır.

Şekil 5 1930'lardan 1960'lara Alsancak (Yaliner, A. İ arşivi, 2023).

Kent için yapılan ışınal planlar doğrultusunda birbirine bağlı tören alanları ve meydanlar tasarlanmıştır. Bu ışınal plan, kentin karakteristik blok plan biçimine esas olmuştur. Deniz ulaşımının güçlü olduğu bölgede, denizle kurulan bağlantı günümüzde hala devam etmektedir. 1960'lı yıllara gelindikçe kat mülkiyeti kanunun etkileri kent morfolojisinde görülmeye başlanmıştır. Yıkılan az katlı yapıların yerini daha yüksek apartman tipi konutlar almaya başlamıştır. Yeni apartmanların özellikle zemin katları ticari amaçla kullanılmaya başlanmıştır.

Kesit düzleminde yaşanan bu morfolojik değişim şekil-5'te gösterilmektedir. Ayrıca körfez boyunca otoyol olarak kullanılması planlanan alanda büyük bir dolgu işlemi yapılmış, yapılar ile deniz arasındaki mesafe uzatılarak, kentlinin deniz bağlantısı azaltılmıştır. Yapıların kat adetlerinde yaşanan artış, parsel büyüklüklerinin sabit kalması nedeniyle, kentin çeperlerinde kale duvarı etkisi oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle içe dönük yeşil alan yaşantısının yerini sosyal ortak alanlara bıraktığı görülmeye başlanmıştır. Yapı blokları arasındaki mesafe aynı kalırken, yapıların yüksekliğinin giderek artması, çok daha dar ve derin kentsel boşluklarının oluşmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllara gelindiğinde artan trafik sorunları ile birlikte Alsancak bölgesinde yer alan apartmanlarda konut kullanımı azalmaya başlamış, yerini ofis ve ticaret kullanımlarının aldığı ticari değeri yüksek alanlara bırakmaya başlamıştır (Şekil 6).

ALSANCAK KESİTİ - 1990'LAR

ALSANCAK KESİTİ - 2010'LAR

Şekil 6 1990'lardan 2010'lara Alsancak (Yalınar, A. İ arşivi, 2023).

Sahilde yapılan dolgu alanın kamusal olarak kullanılması kararı ile birlikte, özellikle kentlinin deniz ile ilişkisinde niteliksel artışlar görülmüştür. Giderek sıkışan kent içi alanlar nedeniyle Alsancak sahili bir rahatlatma alanına dönüşmeye başlamıştır. Zemin katları ticari amaçla kullanılan apartmanların denize uzanan alanları işgal etmeye başlaması ile bu alanlar kamusal kullanımdan koparak özel kullanıma geçmiştir. Yapılan yasal düzenlemeler ile ticari zemin kullanımlarının kalıcı hale gelmesi, bölgenin eğlence ve sosyal merkezine dönüşmesine neden olmuştur. Ancak 2010'lu yıllarda özellikle sahil kısmında yapılan rekreatif düzenlemeler, alanın her sosyal sınıftan insana hitap eden bir hale evrilmesini sağlamıştır. 1930'lu yıllarda çok daha özel ve kısıtlı bir kullanıma sahip olan bölgede, günümüzde özellikle kamusal anlamda güçlü bir kullanımdan söz etmek gerekmektedir. Yapılan imar planı düzenlemeleri Alsancak bölgesinde tekil de olsa yüksek yapıların inşa edilmesine olanak sağlamıştır. Artan arsa değerleri ile birlikte konut, otel, işyeri ve rezidans gibi farklı kullanımlara hizmet veren yüksek yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılarda zemin kottaki kamusal alanın azalması, özellikle akşam saatlerinde ara sokaklarda kentsel yaşantının azalmasına neden olmaktadır. Bu yönü ile Alsancak bölgesinde farklı gün ve saat dilimlerinde farklı yoğunluk ve kullanıcı profili ile karşılaşmak mümkündür. Bu farklılığın temelinde yüksek yapıların tekil olarak kalmasının etkisi büyüktür.

Salhane bölgesinde yaşanan değişim süreci ise Alsancak bölgesine göre biraz farklıdır. Salhane bölgesi 1930'lu yıllarda Alsancak ve Karşıyaka'yı birbirine bağlayan ve mezbaha diye de anılan bir bölgedir. Bölgede özellikle çok sayıda depo alanının bulunması ve bölgenin deniz ulaşımında önemli yeri olan kayıklar için tamirhane ve bakım alanı olarak kullanılması nedeniyle bu alanda geçmişte kamusal kullanım son derece zayıftır. Bölgenin kuzeyinde yer alan tarihi Smyrna yerleşim alanı, kentlilerin geçmişten beri yaşadığı bir yamaç yerleşimdir. Ancak bölgede az sayıda olmakla birlikte konut yapılaşması da bulunmaktadır. Bu konutlar depo ve tamirhane gibi alanlarda çalışan kullanıcılara ayrılmıştır. Zamanla Alsancak ve Karşıyaka bağlantısının güçlenmesi ile birlikte özellikle sahile yakın kesimlerde konut kullanımında artış görülmüştür. 1960'lı yıllarda Altinyol olarak adlandırılan sahil yolunun bu bağlantının güçlenmesinde payı büyüktür. Ayrıca alanın doğusunda yer alan demiryolu hattı, taşımacılık konusunda İzmir için önemli bir arterdir (Şekil 7).

SALHANE KESİTİ - 1930'LAR

SALHANE KESİTİ - 1960'LAR

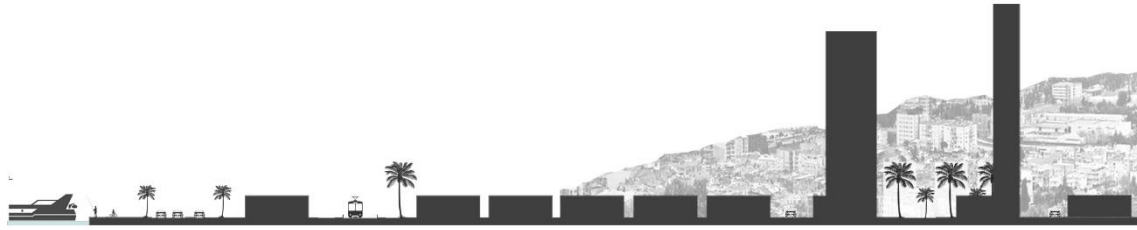
Şekil 7 1930'lardan 1960'lara Salhane (Yaliner, A. İ arşivi, 2023).

1990'ların sonuna geldikçe Alsancak ve Karşıyaka bölgelerinde nüfus yoğunluğu iyice artmıştır. Nazım imar planlarında kentin genişleme alanı olarak öngörülen Salhane bölgesinde kullanım çeşitliliği artmaya başlamış, kentli yaşantısı için olanaklar değişmiştir. Özellikle Alsancak Limanı'nın kentte oluşturduğu yoğunluk, bölge morfolojisini değiştirecek planların yapılmasına neden olmuştur. Bu fikirden yola çıkılarak Salhane bölgesini de kapsayan yeni bir kentsel düzenleme yarışması açılmıştır. 2000'lerin başında açılan bu yarışmanın sonuçları ile birlikte Salhane bölgesinin yeni kent merkezi olarak kullanılması için gerekli dönüşüm başlamıştır. Zemin yapısının zayıf olmasına karşın Salhane bölgesinde yüksek yapılaşmanın önünü açan imar düzenlemeleri yapılmıştır. Alsancak bölgesine göre yapılaşmanın daha az olduğu bölgede altyapıyı geliştirmek nispeten daha kolaydır. Bu nedenle bölgede çok sayıda idari bina inşa edilmiştir. İnşa edilen idari binalar ile iş merkezi halini almaya başlayan Salhane'de konaklama ve ticari kullanımların eksikliği ortaya çıkmıştır. Bölgenin yüksek manzara potansiyeli ve giderek artan ticari değeri nedeniyle hızlı bir yüksek yapılaşma görülmüştür. Buna paralel olarak özellikle Bayraklı sahil düzenlemesi gibi çok sayıda rekreasyon düzenlemesi ile birlikte bölge sadece yakın çevre kullanıcılarında değil, kent kullanımına hitap eden bir hal almıştır. Yüksek yapıların zemin kotlarında kuvvetli biçimde tasarlanan kamusal örüntü, yapı içerisinde aynı zamanda üst ve ara kotlara taşınmaya çalışılmıştır. Yüksek yapıların zemin düzlemine yakın katlarında karma kullanıma olanak sağlayan yapısal çözümler, morfolojik bir tipolojiye evrilmektedir. Bölgede yer

alan yüksek yapılarda büyük bir alt baza üzerinde yükselen daha narin bir gövde kurgusu benimsenmiştir. Gövde ve baza birleşim alanlarına kadar, zemin kota yakın olan tüm katlar genellikle kamusal kullanıma yöneliktir.

Bölgede geçmişten gelen düzensiz parselasyon uygulamaları nedeniyle ancak az sayıda yüksek yapı inşası mümkün olmuştur. Halen devam eden hak sahipliği davaları ile birlikte ön görülen imar düzenlemeleri tamamlandığında bölgenin çok daha yoğun bir yapılaşmaya maruz kalacağı bilinmektedir. Ayrıca bölgenin doğusunda yer alan kent merkezi sınırında da az katlı yapılar bulunmaktadır. Manas bulvarı bu iki bölgeyi birbirinden keskin biçimde ayırmaktadır. Bu ayırım özellikle kesit düzleminde morfolojik farklılığı net biçimde vurgulamaktadır (Şekil 8).

SALHANE KESİTİ - 1990'LAR

SALHANE KESİTİ - 2010'LAR

Şekil 8 1990'lardan 2000'lere Salhane (Yalınar, A. İ arşivi, 2023).

5. Sonuç

İzmir kent merkezinde iki farklı bölgede yapılan tarihsel süreç kesiti incelemelerinde yüksek yapıların kent morfolojilerinde farklı değişimler oluşturduğu tespit edilmiştir. Geçmişte Levanten evlerine sahiplik yapan Alsancak bölgesi, Kurtuluş Savaşı ile birlikte köklü bir değişim geçirmiştir. Hem çıkan büyük yangın hem de koruma bilincinin gelişmemiş olması nedeniyle Alsancak'ta tekil yapıların önce apartmana ardından da yüksek yapılara evrilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu değişim sırasında kullanıcıların yaşam alışkanlıkları da değişmiştir. Bu nedenle daha önceleri zümrelere ait isimlerle tanımlanan bölgede günümüzde çok karmaşık kültürel bir doku oluşmuştur. Salhane bölgesi ise morfolojik değişimine Alsancak'tan çok daha geç başlamıştır. Salhane'nin bir bağlantı yolu gibi görülmesine paralel olarak az sayıda yerleşime sahip olması bu durumun başlıca nedenidir. Gerçekte Salhane bölgesinde yaşanan değişimin odağında Alsancak bölgesinde yaşanan değişimin olduğu görülmektedir. Ancak günümüzde gelinen noktada Salhane'deki yüksek yapılaşmanın, Alsancak'ta yaşanan değişime benzer bir etki yapması beklenmelidir. Bu durumun doğal sonuçları özellikle Alsancak bölgesinin doğu kısmında kendini göstermeye başlamıştır. İç kesimlere gidildikçe eski Alsancak sınırları içerisinde yoğun yüksek yapılaşmaya

elverişli parsel düzenlemeleri yapılmaya başlanmış, bölgede az sayıda da olsa yüksek yapı inşası tamamlanmıştır.

İzmir kenti için oluşturulan gelecek vizyonunda özellikle Salhane ve yakın çevresinde çok yoğun yüksek yapılaşma ön görülmektedir. Bir zamanlar Smyrna antik kenti ile silüet veren Salhane yakın bir gelecekte yüksek yapılardan oluşan bir silüete bürünecektir. Avrupa'da çok sayıda benzerini gördüğümüz bu morfolojik değişimde, kanunların ve yönetmeliklerin çok ince düşünülerek uygulamaya sokulması gerekmektedir. Aksi durumda kent belleğinde yeri olan yapılar ya silinecek ya da algılanmayacak derecede kaybolmaya başlayacaktır. Bu tarz durumlarda aktarılan bellek yalnızca yazılı arşivlerde kalacak, kuşaklar arasında morfolojik etkileşim kopuklukları yaşanacaktır. Belleğini yitiren kentlerde aidiyet duygusunun zaman içerisinde yok olması kaçınılmazdır.

Kent içi alanlarda geçmişten günümüze yaşanan değişimin farklı yansımaları olması doğaldır. Kent homojen bir yapıda değildir. Benzer kültür ve sosyal sınıfların bir araya geldiği odak noktaları birbirlerine göre farklılık gösterebilir. Elbette bu değişimde imar planlarının da etkisi büyüktür. Ancak kentsel morfolojinin canlı bir organizma gibi davrandığından yola çıkarak, yüksek yapıların bu süreçte yalnızca bir aktör olduğu unutulmamalıdır. Özellikle kentlinin kültürel yaşantısında gerçekleşen değişimler, kentin belleğini ve morfolojisini de doğrudan etkilemektedir. Morfoloji değiştikçe yeni kültürel birikimler ve deneyimler yaşanması kaçınılmazdır. Bu nedenle yüksek yapıların kent morfolojisinde oluşturduğu kalıcı değişimlerin, getirdiği tüm olumsuzluklara karşın çeşitlilik sağlayan bir araç olabileceği unutulmamalıdır.

Kaynaklar

- Altınbulak, E. (2022). *Kentsel morfolojide kalıcılık kuramı: Arcadius forumunun izlerinin okunması* (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Aydınsoy, M. (2023). *Karakter alanlarının morfolojik değişiminin niteliksel etkileri: Şenesevler, Levent ve Koşuyolu bahçeli konut yerleşimleri* (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Bilen, H. B. (2022). *Diyarbakır Suriçi kentsel yenileme projesinin, kent morfolojisi ve kent kimliği açısından değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Ching, D. K. (2004). *Mimarlık Biçim, Mekân ve Düzen. Yapı Endüstri Merkezi İkinci Baskı*. İstanbul.
- Diktaş, E. O. & Yaliner, A. İ. (2021). İzmir yeni kent merkezinde yer alan yüksek yapıların yakın çevrelerinde yarattığı gölge alanların ışık hakkı bağlamında irdelenmesi. *Ege Mimarlık*, 2021-1(109), 42-47.
- Gebel, Ş. (2022). *Mahalle olgusundaki değişimin sosyo-kültürel ve morfolojik açıdan değerlendirilmesine yönelik bir araştırma: Kurtuluş Mahallesi örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Gürhan, İ. (2022). *19.yüzyıl İzmir Levantenleri ve kent morfolojisine etkisi üzerine bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi.
- Irmak, M. H. (2022). Kent gelişiminin morfolojik incelemesi: Urla örneği (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ladikli, R. (2022). *Tarihi kentlerin morfolojisi üzerine bir değerlendirme* (Yüksek Lisans Tezi). Kapadokya Üniversitesi.
- Lynch, K. (2019). *Kent İmgesi* (2.baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Url-1 (2023, Mayıs). Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ulm_Katedrali#/media/Dosya:Ulm_Minster.jpg
- Url-2 (2023, Mayıs). Bologna Welcome. <https://static.bolognawelcome.com/immagini /ac/57/95/5d/20220601101753.jpg>
- Url-3 (2023, Mayıs). Dream Civil. https://dreamcivil.com/wp-content/uploads/2021/08/Burj-portrait-lagre_tcm25-475749-min.jpg

Antalya Kent Merkezinin Zamansal Gelişiminin Fraktal Boyut Yöntemi ile İncelenmesi

Şerife Betül Çetinkaya¹, Kenan Çolak², Ziya Gençel³

Özet

Kentler, ekonomik, sosyal ve fiziksel çevrenin etkileşimi ile oluşan karmaşık ve dinamik sistemlerdir. Kentler büyüdükçe karmaşık yapıları artmakta ve birçok sorun meydana gelebilmektedir. Kentsel yapılarıdaki sorunları çözmek ve kontrollü kentsel büyümenin sağlanabilmesi için kapsamlı ve uzun vadeli mekânsal planlar hazırlanmaktadır. Bu planlarla alınan kararlar, kentsel gelişimi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmekte, kentler bu kararlarla farklı büyüme süreçleri geçirebilmektedir. Bu sebeple planlama kararları doğrultusunda kentlerin zamansal gelişimini incelemek, yeni yapılacak planların kentlerin büyümesini nasıl etkileyeceğini öngörmek açısından önemlidir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada hızlı bir kentleşme süreci geçiren Antalya'nın kentsel gelişiminin planlama kararları doğrultusunda incelenmesi amaçlanmaktadır. Antalya'nın ulusal ve uluslararası düzeyde bir çekim noktası haline gelmesi ile hızlı bir yapılaşma süreci geçirmiş olması ve günümüzde göç almaya devam etmesi sebebiyle yeni planlama kararlarına ihtiyaç olacağına düşünülmesi bu kentin çalışma alanı olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışmada, kentsel gelişme sürecini analiz ederek sürecin özelliklerinin belirlenmesine imkân sağlayan ve morfolojik analiz yöntemlerinden biri olan fraktal boyut yöntemi kullanılarak, Antalya kent merkezinin 1990 yılı sonrasındaki kentsel gelişme süreci analiz edilerek, planlama kararları ekseninde kentsel gelişme süreci tartışılmaktadır. Araştırmanın sonucunda Antalya'nın en hızlı kentsel gelişim sürecini 1990-2000 yılları arasında yaşadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kentin fraktal değerinin en çok bu dönem aralığında arttığı belirlenmiştir. Bu dönemde kent merkezi etrafında hızla kompaktlaşan bir kentsel yapıya sahip olan Antalya'nın sonraki dönemlerde doğu-batı kıyı şeridi ve kuzeybatı kentsel koridoru boyunca yayılma eğilimine girdiği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan yatırımların etkisiyle kentte farklı biçimlerde yayılmaların meydana gelebileceğini gösteren bu çalışmanın, planlama kararlarının kentlerin gelişimleri üzerindeki uzun vadeli etkilerini ortaya çıkarmak ve gelecekteki olası etkilerini tartışabilmek için önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fraktal boyut, Kentsel büyüme, Kentsel gelişme, Morfoloji, Planlama

1. Giriş

Dünya nüfusunun %50'sinden fazlası kentsel alanlarda yaşamaktadır ve bu oranın 2050 yılına kadar %68,4 oranına ulaşacağı tahmin edilmektedir (BM, 2018). Türkiye'de ise 2023 yılında %77,5 olan kentsel nüfus oranının 2050 yılında %86 olacağı öngörülmektedir (BM, 2018). Yaşanan hızlı nüfus artışı ile kentlerde yapı çevrenin de hızla artarak, değiştiği görülmektedir. Artan nüfus sebebiyle yaşanan trafik sıkışıklığı, çevre kirliliği, çarpık kentleşme gibi sorunlarla birlikte doğal alanların kaybı gibi arazi örtüsü değişimlerinin sebep olduğu çevresel ve ekolojik problemler de görülebilmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalar, Avrupa'da ve dünyada kentsel gelişimin yetersiz denetim nedeniyle kaotik bir şekilde ilerlediğini göstermektedir (Cieślak vd., 2020). Denetimsiz gerçekleşen kentsel gelişim, mekânsal sorunların artmasına ve kentlerde yaşayan (giderek daha da artan sayıda) insanı etkilemektedir (Batty vd., 2003).

Kentlerin gelişiminin incelenmesi ve yaşanacak olası sorunlar için önleyici tedbirler alınması, kentsel arazi yönetiminde önemli rol oynamaktadır (Czyza vd., 2023). Bu bağlamda nicel analiz

¹ Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Araştırma Görevlisi, s.betulcetinkaya@gmail.com

² Şehir Plancısı, Akdeniz Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama ABD, Doktora Öğrencisi; Şehir Plancısı, kenancolaktr@gmail.com

³ Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Profesör Dr., ziyagencel@gmail.com

yöntemlerinde yaşanan gelişmeler, kentsel gelişmenin analiz edilmesi bağlamında hızlı, doğru ve karşılaştırılabilir sonuçlar sağlamaktadır. Bu yöntemlerden biri de fraktal geometri yaklaşımıdır. Kentsel gelişme üzerine yapılan araştırmalar, kentlerin kendi kendini organize eden, karmaşık yapılar olduğunu göstermektedir (Batty vd., 2003). Parçaların bütüne benzeyen yapılardan oluştuğunu kabul eden fraktal geometri yaklaşımına göre kentlerin de fraktal yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Fraktal geometri yöntemi ile kentsel gelişmenin analiz edilmesi, geleneksel modellerden çok daha hızlı ve farklı yollar sunmaktadır (Batty vd., 1993).

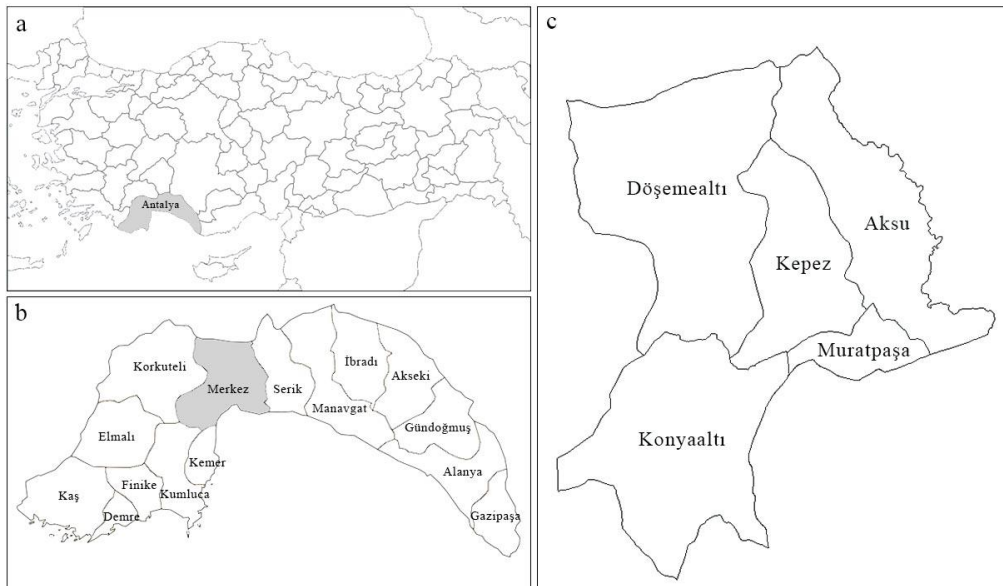
Bu tür nicel analiz yöntemleri ile kentlerin tarihsel süreçte nasıl bir gelişim sergiledikleri analiz edilebilmekte, geleceğe yönelik çıkarımlar yapılabilmektedir. Fakat kentlerin geçirdikleri gelişim süreçlerine neden olan etmenlerin tartışılabilmesi için nitel yaklaşım tekniklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Mekânsal planlar ve planlama kararları doğrultusunda kentlerin zamansal gelişimini incelemek, yeni yapılacak planların kentlerin büyümesini nasıl etkileyeceğini öngörmek açısından önemlidir. Fakat literatürde planlama kararları ile fraktal analiz yöntemini kullanarak, kentsel gelişim sürecini analiz eden bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışma literatürdeki bu eksiği doldurmaya yönelik olup, kentsel gelişimin planlama kararları ve fraktal analiz yöntemi kullanılarak incelenmesini amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda ulusal ve uluslararası düzeyde bir çekim noktası haline gelmesi ile hızlı bir yapılaşma süreci geçirmiş olan ve günümüzde göç almaya devam etmesi sebebiyle yeni planlama kararlarına ihtiyaç duyulacağı düşünülen Antalya çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Bundan sonraki bölümde (2), çalışma alanının ve çalışmanın yönteminin anlatıldığı materyal ve metot bölümü yer almaktadır. Bir sonraki bölüm (3) Antalya'nın kentsel gelişimi bağlamında 1/25000 ölçekli Nazım İmar Planlarının incelendiği ve fraktal analiz yöntemi ile ne tür bir kentsel gelişme süreci yaşandığının ortaya konulduğu bulgular ve tartışma bölümüdür. Çalışma sonuç bölümü (4) ile sonlanmaktadır.

2. Materyal ve Metot

2.1. Çalışma Alanı

Antalya 20.723 km² yüzölçümü ile Türkiye'nin altıncı, 2022 yılındaki 2.688.004 nüfusu ile de beşinci en büyük kentidir. Kentin ekonomisi ağırlıklı olarak turizm ve tarım sektörlerinden oluşmaktadır. Bir kıyı kenti olan kent, 5'i merkez ilçe olmak üzere toplam 19 ilçeden oluşmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1 (a) Antalya'nın Türkiye'deki konumu, (b) Antalya'nın ilçeleri, (c) Antalya'nın merkez ilçeleri

Antalya, 1960'lı yıllarda güney ve güneybatı sahillerinde turizm gelişim merkezlerinin ilan edilmesi ile (Atik vd., 2006) hızlı bir nüfus artışı yaşamaya başlamıştır. 1970'li yıllarda Antalya'da tarım, sanayi ve inşaat sektörleri hâkim iken, 1990'lı yıllara gelindiğinde tarım, turizm ve hizmet sektörleri ana sektörler haline gelmiştir (ABB, 2005). Bu yıllardan sonra kente göç eden nüfus sayısı hızla artmış ve bunun sonucunda da hızlı bir yapılaşma süreci başlamıştır. 2022 yılı itibari ile de Rusya-Ukrayna Savaşı sebebiyle önce Ukrayna vatandaşlarının ardından da Rusya vatandaşlarının kente göç etmesiyle yeni bir demografik değişim yaşanmaya başlamıştır.

Antalya'nın ulusal ve uluslararası düzeyde bir çekim noktası haline gelmesi ile hızlı bir yapılaşma süreci geçirmiş olması ve günümüzde göç almaya devam etmesi sebebiyle yeni planlama kararlarına ihtiyaç olacağının düşünülmesi bu kentin çalışma alanı olarak seçilmesinde etkili olmuştur.

2.2. Metod

Çalışmada, planlama kararlarının kentsel gelişme üzerindeki etkisini tartışabilmek amacıyla 1977, 1986, 2005, 2008, 2013, 2014 ve 2017 yıllarına ait 1/25000 ölçekli Nazım İmar Planları, yapılaşmaya açılan kentsel gelişme alanları özelinde incelenmiştir.

Mevcut çalışmalar, kentlerin mekânsal gelişimini değerlendirmek için arazi örtüsü verilerinin kullanılabilmesini göstermektedir. Ayrıca çeşitli arazi örtüsü verilerine açık erişim sunan Corine Land Cover veri tabanının kentlerin formunu analiz etmek için güvenilir bir şekilde kullanılabilmesi belirtilmektedir (Czyza vd., 2023). Bu kapsamda birçok çalışmada kentsel gelişim sürecinin belirlenmesinde bu veri tabanı kullanılmıştır (Ustaoğlu & Williams, 2017; Öztürk & Kılıç-Gül, 2018; Uyar & Öztürk, 2019; Ustaoğlu & Aydınöğlu, 2019; Cieslak vd., 2020; Czyza vd., 2023).

Bu çalışmada da kentsel gelişimin belirlenebilmesi için ise Corine Land Cover veri tabanının "1. Yapay Bölgeler" sınıfı yapılı çevre verisi olarak kullanılmıştır. Kentsel yeşil alanları yapılı çevre olarak kabul etmemek amacıyla "1.4.1 Yeşil Şehir Alanları" alt sınıfı analize dahil edilmemiştir. Vektör formatında elde edilen veriler ArcMap 10.5 programında 30m piksel büyüklüğüne sahip raster veri formatına dönüştürülerek fraktal analiz için hazır hale getirilmiştir.

Kentsel gelişimi ve kentsel sınırlardaki değişiklikleri analiz etmeye yönelik bir yaklaşım olan fraktal analiz, kentlerin sınırlarının bir fraktal birim olarak görülmesi gerektiğini öne sürmektedir (Tannier vd., 2011). Literatürdeki birçok çalışma fraktal analiz yönteminin kentsel gelişme sürecinin özelliklerini belirlemek için kullanılabilmesini göstermektedir (Thomas vd., 2007; Chen, 2017; Czyza vd., 2023). Buradan yola çıkarak bu çalışmada Antalya'da nasıl bir mekânsal gelişim yaşandığının anlaşılabilmesi amacıyla fraktal analiz yöntemi kullanılmıştır. Ücretsiz bir program olan Fractalyse programı kullanılarak Antalya'nın 1990, 2000, 2006, 2012 ve 2018 yıllarına ait yapılı çevresi, bir fraktal analiz yöntemi olan kutu sayma metodu kullanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca kentsel alanın çevresel ve alansal değişimi de incelemeye tabii tutulmuştur. Bu sayede tek başına kentsel gelişme süreci hakkında bilgi veremeyen kentsel çevre ve alan değerleri, fraktal analiz sonuçlarını tamamlayıcı bir şekilde kullanılmaya çalışılmıştır.

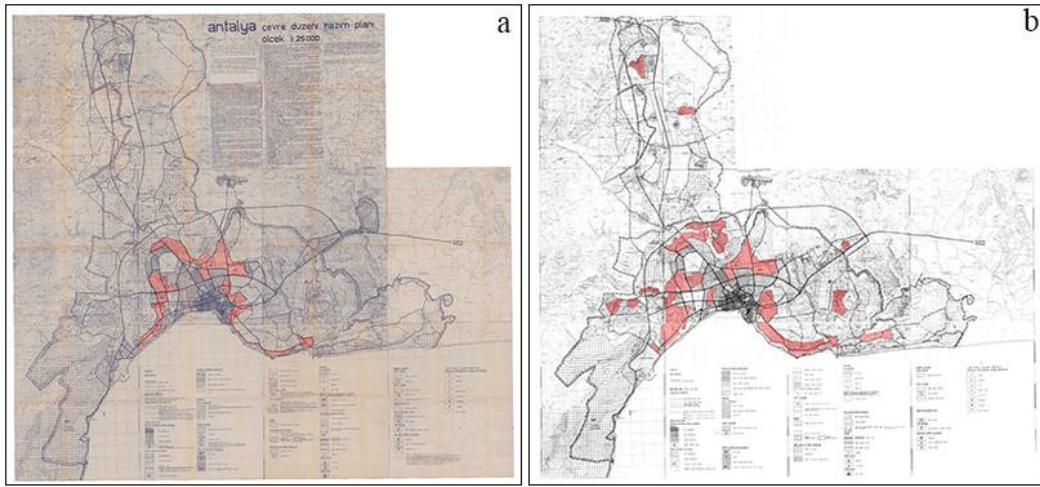
3. Bulgular ve Tartışma

1970'li yıllarda Antalya kent merkezi Kaleiçi ve çevresinde yoğunlaşan bir yerleşim alanı ile tanımlanmaktadır. Bu dönemde kente gelen göçle birlikte, Kepez ilçesinin kuzeyinde yer alan Masadağı eteklerinde bir gecekondu bölgesi oluşmaya başlamıştır (Antalya İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, 2020). Konyaaltı ilçesinde limanın ve çevre karayollarının yapılması (Antalya İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, 2020) bu bölgede de yapılaşmaların başlamasına neden olmuştur. Antalya'nın 1977 yılı tarihli 1/25000 Çevre Düzeni Nazım Planı'nda (Şekil 2a) yerleşim merkezi olan Kaleiçi çevresinde genişleyen ve doğu-batı kıyı şeridini içeren bir kentsel gelişme süreci öngörülmüştür.

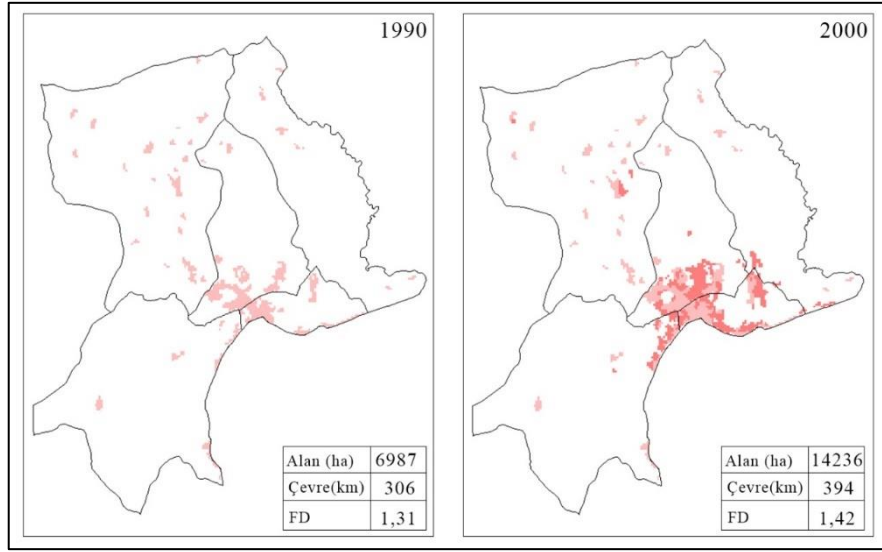
1980'li yıllara gelindiğinde ise Turizm Teşvik Kanunu ile Antalya'da turizm yatırımlarının hızla arttığı bir dönem başlamıştır. Turizm yatırımlarının da etkisiyle bu dönemde ticaret, hizmetler, ulaşım gibi ekonomik faaliyetlerin ön planda olduğu bir gelişim süreci yaşanmıştır (Antalya İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, 2020). Bu dönemde Antalya'da özellikle kent merkezinin kuzeyinde (Kepez ilçesinde) oluşan gecekondü mahallelerinin yoğunlaşarak büyümelerini sürdürdükleri görülmektedir (Antalya İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, 2020).

Antalya'nın 1986 yılı tarihli 1/25000 Çevre Düzeni Nazım Planı'nda (Şekil 2b) kent merkezi ve çevresinde, kentin doğusunda yer alan havaalanı ve çevresinde, kentin batısında yer alan Bahtılı, Doyran ve Çakırlar bölgesinde gelişme alanları öngörülmüştür. Ayrıca kentin kuzeyinde yer alan organize sanayi bölgesi ve çevresinin yapılaşmaya açıldığı ve kentin güneydoğusunda yer alan Lara Turizm Alanı'nda turizm tesislerinin yapılaşmasının öngörüldüğü bir planlama süreci yaşanmıştır. Kepez ilçesinde bulunan gecekondü alanlarının ise bu plan döneminde gecekondü önleme bölgesi olarak ilan edildiği görülmektedir.

Şekil 2 1977 ve 1986 tarihli planlarda öngörülen gelişme alanları (a) 1977 yılı tarihli 1/25000 Çevre Düzeni Nazım Planı (İmar İskân ve Bayındırlık Bakanlığı, 1977); (b) 1986 yılı tarihli 1/25000 Çevre Düzeni Nazım Planı (İmar İskân ve Bayındırlık Bakanlığı, 1986)

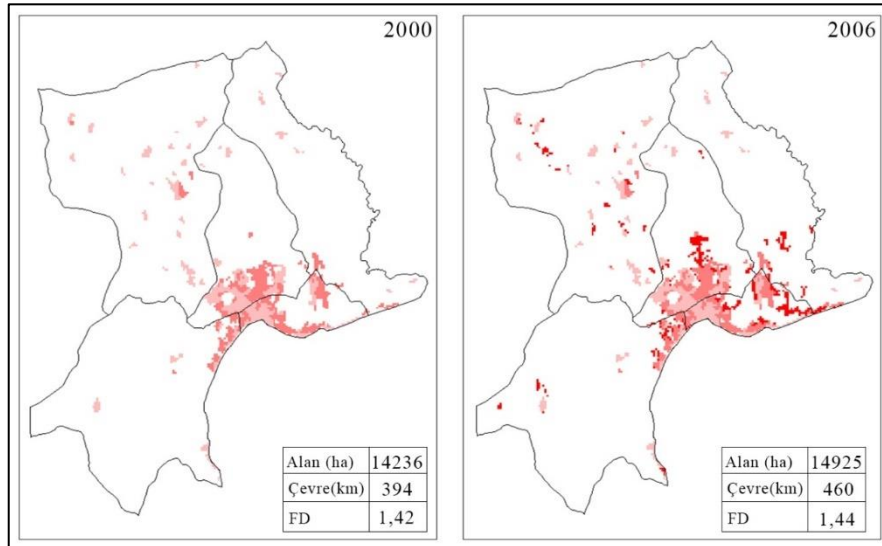
Bu dönem yapılı çevrenin alan ve çevre uzunluk bilgileri incelendiğinde, 1990 yılında toplam 6987 ha yapılı alan mevcutken, yapılı alanın çevre uzunluğunun 306 km olduğu görülmektedir. 2000 yılına gelindiğinde ise yapılı alan 14236 ha olurken, çevre uzunluğu 394 km olmuştur. Fraktal analiz sonuçları incelendiğinde ise 1990 yılında 1,31 olan fraktal değer, 2000 yılında 1,42 olarak belirlenmiştir. Yapılı alandaki %103'lük ve yapılı alanın çevresindeki %28,9'lük artış, bu dönemde Antalya'daki yapılaşmanın daha çok merkez etrafında kompakt bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Fraktal değerdeki %8,4'lük artış ise bu bulguyu desteklemektedir. 1990 ve 2000 yılları arasındaki yapılı çevredeki değişim, 1977 ve 1986 yıllarına ait planlarda öngörüldüğü üzere gerçekleşmiş olup, 2000'li yıllara gelindiğinde Antalya'da merkez çekirdeğin etrafında artan, kompakt bir yapılaşmanın gerçekleştiği görülmektedir (Şekil 3). Fakat bu dönemde planlarda öngörülme yapılaşmaların da yaşandığı görülmektedir. Örneğin 1977 ve 1986 tarihli planlarda gelişme alanı olarak öngörülme fakat 1990-2000 yılları arasında hızlı bir yapılaşmanın gerçekleştiği Kepez ilçesinin hızla büyüdüğü görülmektedir (Şekil 3). Günümüzde Kepez ilçesinin büyük çoğunluğunun bu dönemdeki plansız yapılaşmalardan oluştuğu görülmektedir. Bu yapılaşmalar kentin kompakt bir gelişim sergilemesine neden olsa da yine önceki plan döneminde gelişme alanı olarak öngörülme havaalanının kuzeyinde (Aksu) yapılaşmaların meydana geldiği ve Kepez'in aksine Aksu'daki bu yapılaşmaların kentin kuzeydoğu yönünde yayılmasına neden olduğu görülmektedir. Ayrıca bu plan dönemlerinde gelişme alanı olarak öngörülen organize sanayi bölgesinin etrafında meydana gelen yapılaşmaların da kentin yayılmasına etki ettiği görülmektedir.

Şekil 3 Antalya'nın 1990 ve 2000 yıllarına ait kentsel yapı çevre verisi

2000'li yıllara gelindiğinde Antalya, 1.719.751 nüfusu ile Türkiye'nin en kalabalık 7. kenti olmuştur. 1986 yılı tarihli planda da önerildiği gibi bu dönem aralığında daha çok Konyaaltı merkezinde, Kepez'in kuzeyinde ve Muratpaşa'nın doğusunda yapılaşmaların meydana geldiği görülmektedir (Şekil 4). 2005 yılında hazırlanan 1/25000 ölçekli Nazım İmar Planı'nda ise kentte yeni gelişme alanı belirlenmemiş olup, kent merkezinin kuzeyinde ve özellikle Kepez ilçesinin kuzeyinde yenileme ve sağlıklılaştırma yapılarak dönüştürülecek konut yerleşme alanları belirlenmiştir (Şekil 5). Daha önceki plan dönemlerinde gelişme alanı olarak belirlenen Konyaaltı ilçesi, bu plan döneminde plan kararları korunacak ve iyileştirilecek konut yerleşme alanı olarak belirlenmiştir.

Corine Land Cover verilerine göre 2006 yılında Antalya'da toplam 14925 ha yapı alanı mevcutken, yapı alanının çevre uzunluğunun 460 km olduğu görülmektedir. Bu döneme ait fraktal değerin ise 1,44 olduğu tespit edilmiştir. Önceki döneme kıyasla yapı alanındaki %4,8'lik, yapı alanının çevresindeki %16,5'lik ve fraktal değerdeki %1,4'lük artış, bu dönemde Antalya'da önceki döneme göre daha az kompakt bir kentsel gelişim gerçekleştiğini göstermektedir. Özellikle bu dönemde Döşemealtı'nda birçok plansız ve parçalı yerleşimin ortaya çıktığı görülmektedir. Muratpaşa ve Aksu ilçe kıyılarında yer alan turizm tesislerinin yapılaşması ile kentin doğuya doğru yayıldığı görülmektedir. Ayrıca Kepez ilçesinde kuzeye doğru lineer bir yapılaşma aksının oluştuğu görülmektedir.

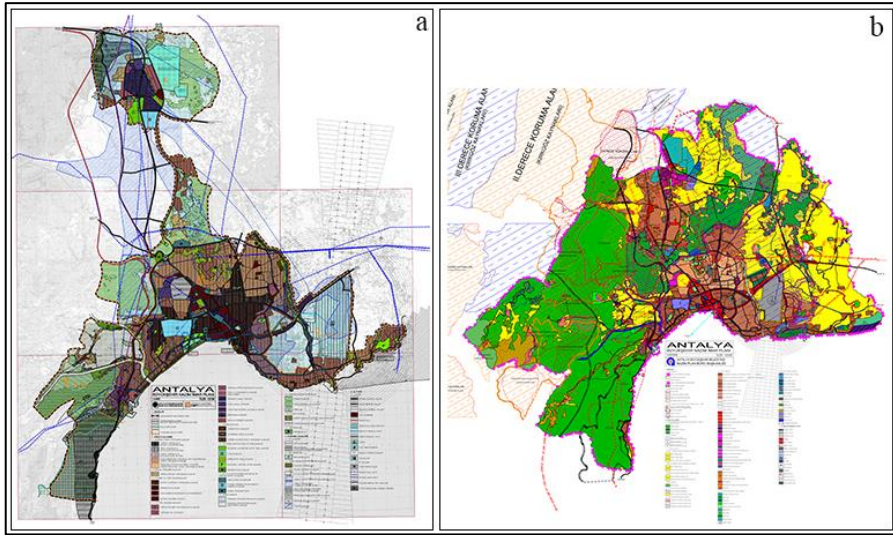

Şekil 4 Antalya'nın 2000 ve 2006 yıllarına ait kentsel yapı çevre verisi

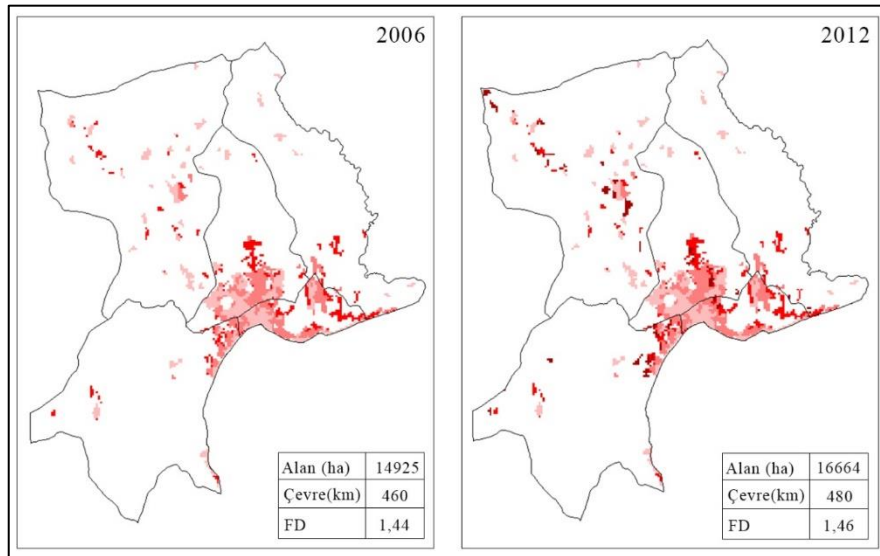

2005 yılında hazırlanan planda olduğu gibi 2008 yılında hazırlanan 1/25000 ölçekli Nazım İmar Planı'nda da (Şekil 5) yeni kentsel gelişme alanı belirlenmediği görülmektedir. Bu plan döneminde Döşemealtı'nın doğusu, Kepez'in kuzeyi ve Konyaaltı'nda yer alan üniversite ve çevresi plan kararları korunacak ve iyileştirilecek alanlar olarak belirlenmiş, Döşemealtı'nın kuzeyi, Muratpaşa'nın doğusunda yer alan Kırcami bölgesi ve havaalanının doğusu revizyon yapılacak konut yerleşme alanları olarak belirlenmiştir. Kepez ilçesinin birçok kısmı ise yenileme ve sağlıklılaştırma yapılarak dönüştürülecek konut alanları olarak belirlenmiştir.

Corine Land Cover verilerine göre 2012 yılında Antalya'da toplam 16664 ha yapılı alan mevcutken, yapılı alanın çevre uzunluğunun 480 km olduğu görülmektedir. Bu döneme ait fraktal değer ise 1,46 olduğu tespit edilmiştir. Önceki döneme kıyasla yapılı alandaki %11,7'lik, yapılı alanın çevresindeki %4,5'lik ve fraktal değerdeki %1,4'lük artış, bu dönemde de Antalya'da kompakt bir kentsel gelişim gerçekleştiğini göstermektedir (Şekil 6). Bu dönemde Kepez ilçesinde yapılaşmaların kent içi boşluklarda meydana geldiği, Döşemealtı'ndaki yapılaşmanın bu dönemde de devam ettiği ve kentin kuzeybatısında bir kentsel koridor oluşturduğu, Konyaaltı ilçesinde ise batıya doğru yayılmaların meydana geldiği görülmektedir.

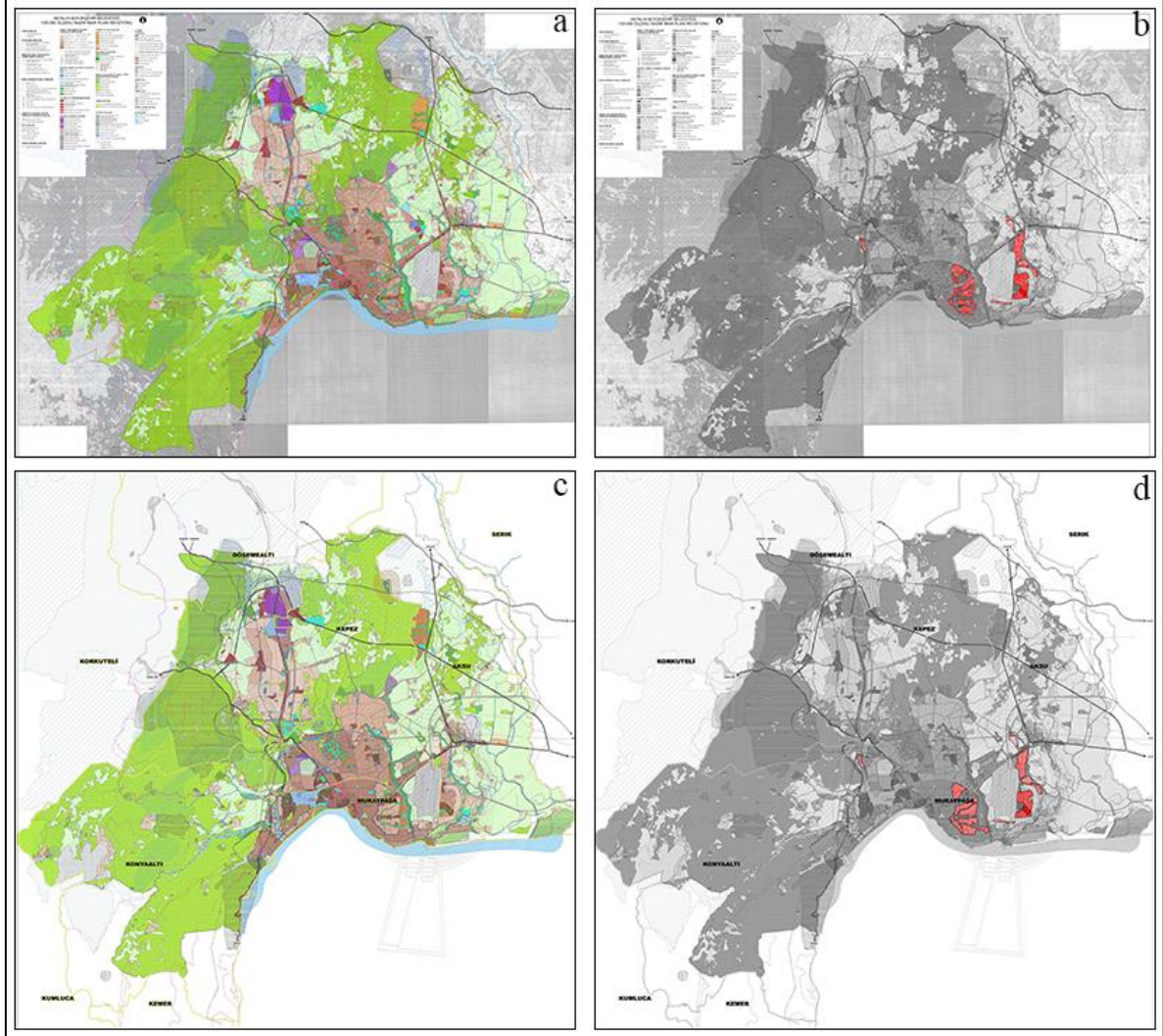
Şekil 5 (a) 2005 yılı tarihli 1/25000 nazım imar planı (ABB, 2005); (b) 2008 yılı tarihli 1/25000 Nazım İmar Planı (ABB, 2008)

Şekil 6 Antalya'nın 2006 ve 2012 yıllarına ait kentsel yapılı çevre verisi

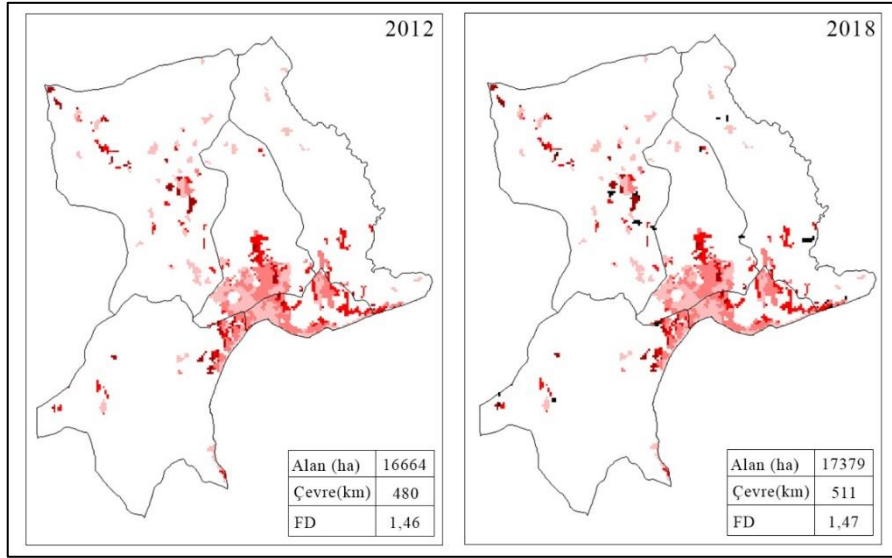

2013 yılında yapılan 1/25000 ölçekli Nazım İmar Planı'nda (Şekil 7) yeni açılan Antalya Batı Çevre Yolu'nun doğusu ile Muratpaşa ilçesinde yer alan Kırcaami bölgesi ve havaalanının doğusu kentsel gelişme alanı olarak belirlenmiştir. 2014 yılında yapılan 1/25000 ölçekli Nazım İmar Planı'nda (Şekil 7) da aynı planlama kararları devam etmiş olup, Batı Çevre Yolu'nun batısı da kentsel gelişme alanı olarak belirlenmiştir.

Şekil 7 (a) 2013 yılı tarihli 1/25000 nazım imar planı (ABB, 2013); (b) 2013 yılı tarihli planda öngörülen gelişme alanları; (c) 2014 yılı tarihli 1/25000 Nazım İmar Planı (ABB, 2014); (d) 2014 yılı tarihli planda öngörülen gelişme alanları

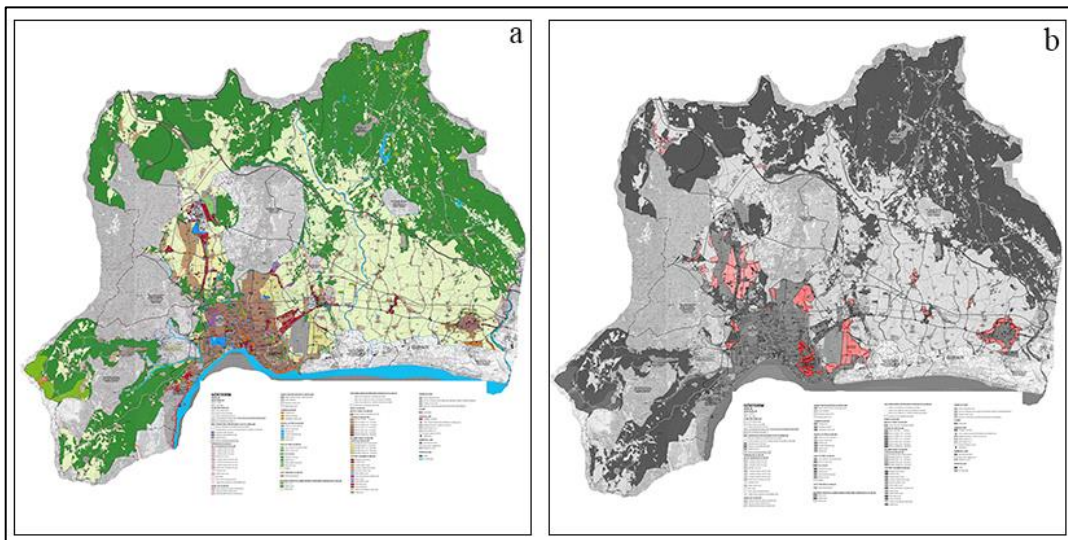
Corine Land Cover verilerine göre 2018 yılında Antalya'da toplam 17379 ha yapılı alan mevcutken, yapılı alanın çevre uzunluğunun 511 km olduğu görülmektedir. Bu döneme ait fraktal değer ise 1,47 olduğu tespit edilmiştir. Yapılı alandaki %4,3'lük, yapılı alanın çevresindeki %6,4'lük ve fraktal değerdeki %0,7'lik artış, önceki dönemlere kıyasla bu dönemde yapılı çevrede büyük bir artış yaşanmadığını göstermektedir (Şekil 8). Bu dönemdeki yapılaşmanın da çoğunlukla Döşemealtı kent merkezi etrafında gerçekleştiği görülmektedir.

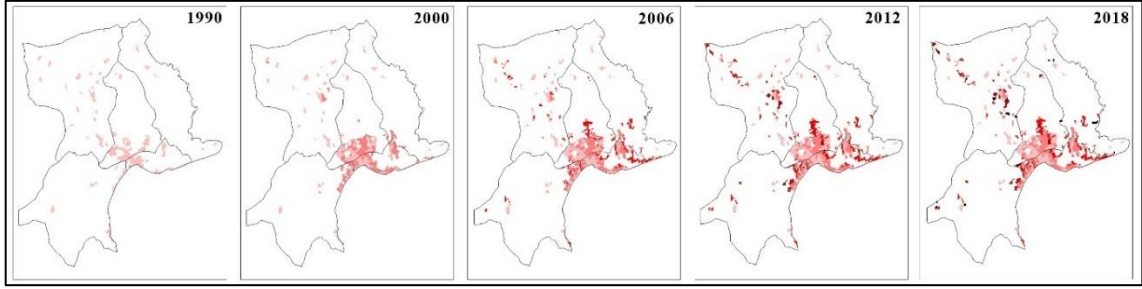
Şekil 8 Antalya'nın 2012 ve 2018 yıllarına ait kentsel yapıli çevre verisi

2017 yılında yapılan 1/25000 ölçekli Nazım İmar Planı'nda (Şekil 9) kentte birçok alan gelişme konut bölgesi olarak belirlenmiştir. Döşemealtı ilçesinin merkezi etrafında büyük miktarda bir kentsel gelişme bölgesi belirlenmiş olup, ilçenin kuzeybatısında yer alan Bademağacı bölgesi de gelişme alanı olarak belirlenmiştir. Bu karar ile önceki dönemlerde Döşemealtı'ndaki artan yapılaşma sürecinin gelecekte de bir süre devam edeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Kepez'in batısında yer alan Duraliler bölgesi ile doğusunda yer alan Varsak bölgesi de kentsel gelişme alanı olarak ilan edilmiştir. Antalya Batı Çevre Yolu'nun yapılması ile Duraliler bölgesinde başlayan yapılaşmaların da gelecekte artabileceği düşünülmektedir. Havaalanının doğusunda yer alan Çalkaya bölgesi plan kararları yeniden düzenlenecek alan olarak belirlenirken, havaalanının güneyinde yer alan Güzelbağ ve Kırcaami bölgesi bu plan döneminde de kentsel gelişme alanı olarak belirlenmiştir.

2017 yılı tarihli planlama kararlarının henüz kentte nasıl bir yapılaşmaya neden olacağı bilinmese de 1990-2018 yılları arasında Antalya'da merkez etrafında gelişen kompakt bir yapılaşmanın meydana geldiği, bununla birlikte kentin kuzeybatı koridorunda ve sahil şeridinde yayılmaya devam ettiği önceki dönem yapıli çevre değişiminde açıkça görülmektedir (Şekil 10).

Şekil 9 (a) 2017 yılı tarihli 1/25000 Nazım İmar Planı (ABB, 2017); (b) 2017 yılı tarihli planda öngörülen gelişme alanları

Şekil 10 Antalya'nın 1990-2018 yılları arasındaki yapı çevre değişimi.

4. Sonuç

Nüfus artışı, ekonomik gelişmelerle birlikte artan kırdan kente göç, Türkiye'de kentsel alanların ve metropol bölgelerin hızla genişlemesine neden olmuştur “ Bu gelişmeler Antalya kent merkezinde de yapı çevresinin genişlemesine neden olmuştur.

1990-2000 dönemi incelendiğinde, kent merkezi etrafında kompaktlaşan bir yapılaşmayla birlikte, doğu-batı kıyı şeridi boyunca, havaalanı ve organize sanayi bölgesi çevrelerinde yeni yapılaşmaların başladığı bir dönem olmuştur. Kentin en hızlı kompakt gelişim gösterdiği bu dönemde Kepez ve Aksu ilçelerinde gecekonduların oluşmaya başladığı da görülmektedir.

2000-2006 yılları arasında ise Konyaaltı'nda, Kepez'in kuzeyinde ve Muratpaşa'nın doğusunda yapılaşmaların meydana geldiği görülmektedir. Döşemealtı'nda ise birçok parçalı yerleşimin oluşmaya başladığı, turizm tesislerinin artmasıyla da kentin doğu kıyısı yönünde yayılmaya devam ettiği görülmektedir. Fraktal analiz sonucu incelendiğinde ise Antalya'da önceki döneme göre daha az kompakt bir kentsel gelişim gerçekleştiği görülmektedir.

2006-2012 yılları arasında da fraktal değerinde önceki döneme benzer bir artış yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde Döşemealtı'ndaki yapılaşmaların devam ettiği ve kentin kuzeybatısında yeni bir kentsel koridorun oluşmaya başladığı, Konyaaltı ilçesinde ise batıya doğru yayılma yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde Kepez ilçesinde meydana gelen yapılaşmaların daha çok kent içi boşluklarda meydana geldiği görülmektedir. 2012-2018 yılları arasında ise kentsel alanda fazla bir değişim yaşanmadığı, çoğunlukla Döşemealtı ilçesinde yeni yapılaşmaların meydana geldiği görülmektedir.

1990 sonrası Antalya'nın kentsel gelişim süreci incelendiğinde, kente yapılan turizm yatırımlarının kentin sahil şeridinde, Döşemealtı ilçesine yapılan OSB yatırımının ise kuzeybatı koridoru boyunca kentsel yayılmayı artırdığı belirlenmiştir. Ayrıca Döşemealtı ilçesinde müstakil konut yerleşimlerinin artması da kuzeybatı koridorundaki yayılmayı güçlendirmiştir. Bununla birlikte kentin sürekli artan nüfusu, merkez çekirdek etrafında kompaktlaşan bir kentsel yapıyı beraberinde getirmiştir. Her ne kadar 2005 ve 2008 tarihli plan dönemlerinde yeni yerleşim alanı açılmasının öngörülmemesi, kentin kompakt bir gelişim sergilemesine neden olmuş olsa da fraktal değerdeki yavaş artışlar ve 2017 tarihli son planda tarım alanlarının bulunduğu Döşemealtı, Kırcaam, Güzelbağ ve Çalkaya bölgelerinin yapılaşmaya açılma kararları kentin gelecekte artan bir yayılmayla gelişmeye devam edebileceğini göstermektedir.

Kaynaklar

- Antalya Büyükşehir Belediyesi (ABB). (2005). 1/25.000 Ölçekli Nazım İmar Planı Planlama Raporu. Antalya.
Antalya Büyükşehir Belediyesi. (2005). 2005 yılı tarihli 1/25000 Nazım İmar Planı.
Antalya Büyükşehir Belediyesi. (2008). 2008 yılı tarihli 1/25000 Nazım İmar Planı.
Antalya Büyükşehir Belediyesi. (2013). 2013 yılı tarihli 1/25000 Nazım İmar Planı.
Antalya Büyükşehir Belediyesi. (2014). 2014 yılı tarihli 1/25000 Nazım İmar Planı.
Antalya Büyükşehir Belediyesi. (2017). 2017 yılı tarihli 1/25000 Nazım İmar Planı.

- Antalya İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı. (2020). Antalya Kenti Mekânsal Gelişim Süreci Power Point Sunumu.
- Atik, M., Altan; T., Artar, M. (2006). Turizm ve Doğa Koruma “Güney Antalya Bölgesi”: Gelişmeler ve Sonuçları. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 165-177.
- Batty, M., Besussi, E., Chin, N. (2003). Traffic, Urban Growth and Suburban Sprawl. (CASA Working Papers 70). Centre for Advanced Spatial Analysis (UCL): London, UK.
- Batty, M., Fotheringham, S., and Longley, P. (1993). Fractal Geometry and Urban Morphology. In NS-N. Lam and L. De Cola (Eds.), *Fractals in Geography* (pp. 228-246). Prentice Hall.
- Birleşmiş Milletler (United Nations), Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2018). World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. <https://population.un.org/wup/Country-Profiles/> Erişim Tarihi: 26.03.2023
- Chen, Y. G. (2017). Logistic Models of Fractal Dimension Growth of Urban Morphology, *Fractals*. DOI: 10.1142/S0218348X18500330
- Cieślak, I., Biłozor, A., Szuniewicz, K. (2020). The Use of the CORINE Land Cover (CLC) Database for Analyzing Urban Sprawl. *Remote Sensing*, 12, 282. <https://doi.org/10.3390/rs12020282>
- Czyża, S., Szuniewicz, K., Cieślak, I., Biłozor, A., Bajerowski, T. (2023). An Analysis of the Spatial Development of European Cities Based on Their Geometry and the CORINE Land Cover (CLC) Database. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20, 2049. <https://doi.org/10.3390/ijerph20032049>
- İmar İskân ve Bayındırlık Bakanlığı. (1977). 1977 yılı tarihli 1/25000 Çevre Düzeni Nazım Planı.
- İmar İskân ve Bayındırlık Bakanlığı. (1986). 1986 yılı tarihli 1/25000 Çevre Düzeni Nazım Planı.
- Öztürk, D. & Kılıç-Gül, F. (2018). Fraktal Boyut ve Lakünerite İndeksi ile Corine Arazi Örtüsü/Kullanımı Sınıflarının Mekânsal Değişimlerinin Analizi: Ankara Örneği. VII. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu (UZAL-CBS 2018), 18-21 Eylül 2018, Eskişehir.
- Tannier, C., Thomas, I., Vuidel, G., Frankhauser, P. (2011). A Fractal Approach to Identifying Urban Boundaries. *Geographical Analysis*, (2011), 211-227.
- Thomas, I., Frankhauser, P. & De Keersmaecker, M. L. (2007). Fractal Dimension Versus Density of Built-up Surfaces in the Periphery of Brussels. *Regional Science*, 86:287-308. <https://doi.org/10.1111/j.1435-5957.2007.00122.x>
- Ustaoglu, E. & Aydinoglu. (2019). Regional Variations of Land-Use Development and Land-Use/Cover Change Dynamics: A Case Study of Turkey. *Remote Sensing*, 11(7), 885.
- Ustaoglu, E. & Williams, B. (2017). Determinants of Urban Expansion and Agricultural Land Conversion in 25 EU Countries. *Environmental Management*, 60: 717-746.
- Uyar, A. & Öztürk, D. (2019). Fraktal Analiz Kullanılarak Arnavutköy'ün Kentsel Yayılma Özelliklerinin Zamansal Değişiminin İncelenmesi. *Teknik Bilimleri Dergisi*, 9(3):28-31.

Turizmin Çeper Kuşak Alanları Üzerindeki Etkilerinin Keşfedilmesi: Antalya, Türkiye

İrem Oğuz¹, Ayşe Sema Kubat², H. Serdar Kaya³

Özet

Turizm; kentlerin zaman içerisinde yeni gelişim kararlarına bağlı olarak fiziksel değişimlere uğramasında önemli olan etkenlerden birisidir. Birçok medeniyetin birleşik izlerini hala koruyan ve Türkiye'nin en önemli turizm kentlerinden biri olan Antalya'da; artan turizm faaliyetleri ile ilişkili olarak kent formunda ve özellikle çeper kuşak alanlarında önemli değişimlerin meydana geldiği gözlemlenmektedir. Bu çalışma, Antalya'da artan turizm faaliyetleri sonucunda çeper kuşak alanlarında meydana gelen dönüşümleri ele alarak, turizm ve çeper kuşak alanları arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamaktadır. Antalya'da ilk yerleşim surların içinde kalan Kaleiçi'nde başlamış, kent uzun yıllar çok fazla büyümemiş ve turizm yatırımları ve kararları nedeniyle 1980'den sonra ciddi değişimlere uğramıştır. Bu çalışmada Antalya'nın 1920 Scarpa haritasından 2021 uydu görüntüsüne kadar farklı yıllara ait planları incelenerek arazi kullanım analizleri yapılmıştır. Bu analizlerde Antalya'nın farklı yıllara ait çeper kuşak alanları belirlenmiş ve bu haritalar üst üste çakıştırılarak çeper kuşak alanlarındaki dönüşümler ve turizm ile ilişkisi analiz edilmiştir. Ardından bu yöntem Kaleiçi'ne odaklanılarak detaylandırılmıştır ve turistik-tarihi kentte çeper kuşak alanlarının değişimi değerlendirilerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın sonucunda hızlı gelişme ve yeni turizm alanlarına duyulan ihtiyaçlar sonucunda çeper kuşak alanlarının planlama alanı olarak görüldüğü ve karakteristik değişimlere uğradığı belirlenmiştir. İlk yerleşim yeri olan Kaleiçi çevresinde daha çok düşük yoğunluklu konut ve tarımsal özellik gösteren çeper kuşak alanları bulunurken, turizm kararları ile bu alanlar turizme yönelik yapılaşma ve yerleşim alanlarına dönüşmüştür. Ayrıca değişen sosyo-kültürel yapı ve arazi kullanımları sonucunda geleneksel Kaleiçi tarihi evleri ve sokak dokusunun etkilendiği ve yoğun turizm gelişiminin Kaleiçi'nin kentsel kimliğine tehdit oluşturduğu gözlemlenmiştir. Antalya'nın kıyı bölgesindeki çeper kuşak alanları ise turizmle birlikte arazi değerlerinin artması sonucunda karakteristik değişimlere uğramıştır.

Anahtar Kelimeler: Arazi kullanım dönüşümü, Çeper kuşak, Kentsel büyüme, Kentsel morfoloji, Turizm

1. Giriş

Kentlerin zaman içerisinde değişmesi ve gelişmesi kaçınılmazdır. Uygulanan ekonomik, sosyal ve politik kararlar doğrultusunda kentler farklı büyüme davranışları sergilemektedir. Erişilebilirliğin artması, ulaşım seçeneklerinin çeşitlenmesi ve teknoloji ile birlikte artan merak duygusu ile beraber farklı kentlere seyahat etmek yaygınlaşmıştır. Turizmin beraberinde getirdiği ihtiyaçlar ve potansiyeller sebebiyle kentler yeni bir forma evrilmiştir. Turizm; kültürleri, değerleri, beklentileri ve deneyimleri harmanlayarak şehri ve tüketimi bir araya getirdiği için keşif için heyecan verici bir manzara sunmaktadır (Edwards & Gryffin, 2013). Turizmin sonucu olarak konaklama ihtiyacının artması, yeme içme gibi vakit geçirilecek alanlara duyulan talebin artması ve gelen turist ile birlikte yeni bir ticari iş olanağının ortaya çıkması ile kentler bu duruma adapte olma eğilimine girmiştir ve özellikle tarihi dokusunda değişiklikler meydana gelmiştir. Turistik cazibe merkezleri ve destekleyici hizmetler arasındaki karmaşık ve problemlili ilişki, neredeyse her turistik-tarihi şehirde görülebilir ve

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İTÜ, Kentsel Tasarım Disiplinler Arası Yüksek Lisans Programı, oguzir@itu.edu.tr

² Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, kubat@itu.edu.tr

³ Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, hserdarkaya@itu.edu.tr

turizm şehrin çekirdeğinin yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Xie & Gu, 2019). Mevcut yapıların işlevlerini sürdürmek yerine farklı işlevlerde birimlere dönüşmesi, kent içerisindeki turizm değeri yüksek alanların turist odaklı yapılaşmaya yönelmesi, arazi değeri yüksek alanların planlama kararları ile değişikliklere uğraması gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Artan turizm faaliyetleri ile kentteki bazı çeper kuşak alanlarının arazi değerlerinin artması ve turizm odaklı planlamayla farklı işlev ve biçim kazanması görülen bir durumdur (Xie & Gu, 2019). Antalya, Türkiye'nin güneyinde yer alan ve Akdeniz'e kıyısı olan bir turizm merkezidir. Helenistik döneme kadar uzanan tarihi ile birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır (Dünden Bugüne Antalya 2010). Kaleiçi'nde başlayan yerleşim, çeşitli medeniyetlerin hakimiyeti ve artan nüfusla birlikte sur dışına doğru genişlemiştir. Antalya; tarihi yapıları, doğal güzellikleri, elverişli iklim koşulları ve kıyı şeridi ile Türkiye'nin turizm açısından önde gelen şehirlerinden biridir. Her yıl ortalama 10 milyon turist Antalya'ya gelmektedir. Bu sayı pandemi öncesi 2019 yılında 15 milyondur (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Özellikle 1980 sonrasında turizm odaklı politikaların uygulanmaya başlanması Antalya şehir merkezinde ciddi değişimleri beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma, Antalya'da artan turizm faaliyetleri sonucunda çeper kuşak alanlarında meydana gelen değişimleri ele alarak, turizmin kentsel çeper kuşak alanları üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma ile turizmin çeper kuşak alanları üzerindeki etkisine yönelik araştırma soruları ön plana çıkmaktadır. Planlama kararları ile kente eklenen yeni işlevlerden biri olan turizmin kent formuna etkisi nedir? Çeper kuşak alanlarında turizm faaliyetleri ne gibi değişiklikler getirmektedir? Çeper kuşak alanlarının turizme katkısı nedir? Turizmin etkisiyle değişen ve dönüşen çeper kuşak alanlarının kent kimliğine etkisi nedir? Bu yazıda öncelikle Antalya'nın gelişimi ve çeper kuşak alanlarındaki değişimi incelenecektir. Çeper kuşak alanlarında turizm kararları sebebiyle dönüşen alanlar belirlenecek ve turizm ile morfoloji ilişkisi kurulacaktır. Daha sonra Antalya'nın eski yerleşim yeri olan Kaleiçi'ne odaklanılarak turizmin tarihi kent çekirdeğinde getirdiği değişimler incelenecektir.

2. Tarihi Turistik Şehir Antalya

Türkiye'nin güneyinde ve Akdeniz'in kıyısında yer alan popüler turizm merkezi Antalya'nın tarihi Helenistik döneme uzanmaktadır. Limana sahip sur içi yerleşimden oluşan Antalya II. Attalos tarafından kurulmuştur. Antalya, Roma döneminde surlarla çevrilidir ve Hadrianus kapısı ile kapının iki yanındaki duvarların o dönemden kaldığı bilinmektedir (Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2007). Antalya Bizans egemenliğinde Akdeniz'in en aktif limanı haline gelmiştir. Selçuklu döneminde yapılan yapıların birçoğu korunmuştur. Osmanlı döneminde ise sur içinde yer alan yerleşim sur dışına doğru genişlemiştir. Diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi surlar işlevini yitirerek birçoğu yıkılmıştır (Süer 2006). Antalya'nın sur içi yerleşim yeri günümüzde "Kaleiçi" olarak adlandırılmıştır ve Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden izler taşımaktadır. Cumhuriyet döneminde kentin yoğunluğu giderek artmıştır ve sur içi konut sayısı azalmış, sur dışında yoğunlaşmıştır (Argın, 2012).

Antalya ekonomisi 1970li yıllara kadar tarım ve ticarete dayalıydı. Ancak uygulanan turizm politikaları, yapılan teşvik ve yatırımlarla değişen ve gelişen Antalya; günümüzde Türkiye'nin önemli turizm merkezidir. Tarihi ve doğal güzellikleri, kıyı şeridinin önemi ve sıcak iklimi ile Antalya turizm için oldukça elverişlidir. Antalya'daki turizm teşvikleri ve planlamaları 1960lı yıllarda başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte zaman içerisinde turizm Kaleiçi ekonomisinde aktif rol oynamaya başlamıştır. Birçok medeniyetin mekânsal izlerini taşıyan Kaleiçi, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından 1973 yılında 'koruma alanı' ilan edilmiştir. Kentsel çevre ölçeğinde koruma anlayışını getiren kanun ile Kaleiçi'nde ve limanda her türlü yapılaşma ve tadilat yasaklanmıştır. Alanla ilgili alınan bu yeni kararlar sonucunda yeni bir projeye yapılmıştır. Antalya Kaleiçi'nin planlama süreci ilk olarak 1964 yılında Antalya'nın güney kesiminde inşa edilen yeni ticari liman ile önemini yitiren eski liman bölümü ile başlamıştır. 1976 Yat Limanı Projesi ile Yat Limanı ve çevresinin

restore edilmesine karar verilmiştir. Projede, yeni limandan sonra çoğunlukla balıkçı limanı olarak hizmet veren eski liman, yat limanı olarak tasarlanmıştır. Bu yat limanının yakın çevresinde turizm amaçlı işlevlerin planlanmasına karar verilmiştir. Bu Yat Limanı Projesinde “turizm” bölgeyi geliştirmek ve yaşatmak için bir araç olarak görülmüş ve ana işlevlerden biri olarak kabul edilmiştir (Uyar, 2007). Turizm kavramı 1970’li yıllarda Antalya ekonomisine girmiştir ve bu dönemde artan ziyaretçi sayısı ile yatak kapasitesi sorunu ortaya çıkmıştır. Güney Antalya Çevre Planı ile şehrin güneyinde 25.000 yatak kapasitesi oluşturulması planlanmıştır. Bu nedenle Kaleiçi konumu, homojen yapısı ve bölgede artan turizm faaliyetleri ile bir bütünden ibaret olabilmesi için 1979 yılında Kaleiçi Koruma Amaçlı İmar Planı uygulanmıştır (Madran, 2001). 1979 Kaleiçi Koruma Amaçlı İmar Planında, Yat Limanı bölgesi hariç tutularak diğer mahallelerin dikkate alınması amaçlanmıştır. Planın turizm boyutu kabul edilse de bunun birincil değil yan amaç olduğu belirtilmiştir. 1979 Kaleiçi Koruma Amaçlı İmar Planının önemli amaçları; tarihi çevrede yaşam gereksinimlerinin karşılanması, ekonomik problemleri çözmek, fiziksel çevreyi sağlamlaştırmak ve Kaleiçi’ni gerekli turistik işlevlerle donatarak Antalya’nın turistik varlığının parçası haline getirmektir (Tankut, 1979). Özellikle 1985 yılından sonra turizme dayalı ticari kullanımlar artmış, planda herhangi bir sınırlama olmadığı için bu ticari kullanımlar Kaleiçi’ne yayılmıştır. Restore edilen ve yeni yapılan yapıların birçoğu ticari birim olarak işlev görürken, Kaleiçi sakinlerinin sayısının da giderek azalmasıyla 1992 yılında Kaleiçi Koruma Revizyon Planı uygulanmıştır. Revizyon Planı’nda yeni binalar için turistik fonksiyonları sınırlayan yeni düzenlemeler kabul edilmiştir. Bu planda tescilli yapıların turizm işlevi görmesine de izin verilmiştir (Uyar, 2007). Bu imar planlarının ardından 2012 yılına kadar sur çevresinin yenilenmesi, bazı sokak ve caddeler için çeşitli yenilenme projeleri yapılmıştır (Süer, 2006). Kaleiçi’nde turizme dayalı ticari faaliyetlerin artması ile konut kullanımında ciddi düşüş olmuştur ve 2012 yılında hazırlanan Kaleiçi’nin son planı ile kentteki bazı sorunlara çözüm bulunması hedeflenmiştir. Planın temel amaçları; bölgenin tarihi kimliğini vurgulamak, dramatik şekilde azalan konut sayılarına karşı konut ve konaklama birimlerini teşvik etmek, yeni kamusal alanlar yaratmak ve Kaleiçi’ni yakın çevresi ile ilişkilendirmektir.

Yapılan yatırımlar ile Antalya günümüzde sadece Türkiye’de değil dünyada da ciddi bir turizm merkezi haline gelmiştir. 2021 yılında Türkiye genelinde en fazla otel yatağına sahip olan Antalya, toplam 601,8 bin yatağa ulaşmıştır. Antalya turizminin popülerliği yurtdışında da artmıştır ve 2019’da 15milyon ziyaretçiye ulaşmıştır (Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022).

3. Yöntem

Kentin yeni bir kimlik kazanmasında ve kent formunun değişim sürecinde turizm politikaları kilit rol oynamaktadır. Artan ihtiyaçlar, yeni beklentiler ve tüketim odaklı kentler yaratma amacı sonucunda kent formunda mekânsal farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Mullins, 1991). Turizm ve çeper kuşak ilişkisinin incelenmesinde Antalya’nın tercih edilmesinin iki ana nedeni vardır. İlk neden turizm yatırımları ve turizm politikaları ile gündemde olan Antalya’nın Türkiye’nin ‘turizm başkenti’ olarak bilinmesi ve istatistiklere göre en fazla yabancı ziyaretçi ağırlayan önemli bir turizm merkezi olmasıdır (Kültür ve Turizm Bakanlığı 2021). İkinci neden ise turizmi desteklemek amacıyla yapılan politikalar ve yatırımlar sonucunda yıllar içinde kent formunda değişimler meydana geldiği gözlemdir. Tarihi çekirdekte, kıyı şeridinde ve kent içindeki çeper kuşak alanlarında meydana gelen değişimler Antalya’nın çalışma alanı olarak seçilmesinde önemli rol oynamıştır. Kentin hem dışa doğru büyüme sürecini hem de içsel değişimlerini içeren kentsel alanların fiziksel formunu anlamada çeper kuşak kavramı önemli bir yöntemdir (Whitehand, 1988).

Bu çalışmada öncelikle Antalya’nın tarihi hakkında bilgiler verildikten sonra çeper kuşak alanları açıklanmıştır. Antalya’nın 1920 ve 2021 yılları arasında belirlenen 5 farklı yıla ait planları kullanılarak arazi kullanım analizleri oluşturulmuştur. Çeper kuşak niteliğindeki alanlar tespit edildikten sonra turizm ile ilişkili olan alanların yıllar içerisindeki dönüşümleri incelenmiştir. Bu çalışmanın kent

ölçeğinde yapılması ile kent büyümesinde turizm ve çeper kuşak etkisi irdelenmiştir. Ardından Antalya'da turizm politikalarının mekânsal karşılığı tarihsel kent çekirdeğinde detaylı incelenerek, tarihi turistik kentlerde çeper kuşak alanların karakteristik dönüşümlerinin nasıl olduğu araştırılmıştır. Bu çalışmada iki farklı ölçek seçilerek turizm ile çeper kuşak ilişkisi detaylandırılmıştır.

4. Çeper Kuşak Kavramı

Conzen (1960), çeper kuşak kavramını, başlangıçta durgun veya çok yavaş ilerleyen şehirlerde çevresel bir konum arayan arazi kullanım birimlerinin bir kombinasyonundan oluşan kuşak benzeri bir bölge olarak tanımlamıştır (1960). Çeper kuşak alanları, yerleşim alanlarının yavaş yavaş kent çeperine doğru büyüdüğü dönemlerde, yoğunlukla kent çevresinde ortaya çıkan geniş arazi kullanım alanlarıdır (Whitehand & Morton 2003). Kentin büyümesi yeniden başladığında kentsel alan içinde kalırlar (Gu 2010). Conzen'in çalışmaları sonucunda kentsel büyümenin anlaşılmasında ve planlama kararlarının alınmasında çeper kuşak kavramı kullanılmıştır. Çeper kuşak bölgeleri kentte farklı bir etkiye sahiptir ve çeper kuşakların kent üzerindeki etkisini anlamak için öncelikle oluşum süreçlerine odaklanmak gerekir. Bu alanlar, ekonomik nedenlerle ortaya çıkan kamusal alan alanlar olabileceği gibi, doğal nedenlerle ortaya çıkan, çeper kuşak özelliği de gösteren geniş yeşil alanlar olabilir. Çeper kuşak alanlarının özellikleri farklı ekonomik, kültürel ve doğal nedenlerle zaman içinde değişebilir veya yok olabilirler.

Tablo 1 Antalya'daki Çeper Kuşak Alanları (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

Conzen'e Göre Çeper Kuşak Alanları	Kamusal Alanlar	Sanayi	Kurumlar	Konut Alanları	Rekreasyon Alanları
Antalya'daki Çeper Kuşak Alanları	Kaleiçi Tarihi Surları Parklar Meydanlar Mezarlıklar Ormanlar	İstasyon Depo / Fabrika Endüstriyel alanlar Antalya Havalimanı	Dini Yapılar Hastaneler Eğitim Yapıları	Düşük Yoğunluklu Konut Alanları	Antalya Stadyumu

Çeper kuşak alanları, kentin büyümesi sırasında başlangıçta kent çeperinde yer alan, daha sonra kentin gelişmesiyle birlikte kent içinde kalan, yapılaşma alanlarından arazi kullanımı ve dokusu bakımından farklı olan alanlardır ve zaman içinde korunabilir, yok edilebilir veya karakterlerini değiştirebilirler (Kubat, 2019).

Yabancılaşma (fb alienation): Bölgenin zamanla çeper kuşak karakterini kaybederek kentsel dönüşüm gibi etkilerle yerleşim alanına dönüşmesidir.

Sağlamlaşma (fb consolidation): Çeper kuşak alanları kuruluş amacına uygun olarak kullanılmaya devam edilirse kentteki varlıkları sürekli olacak ve böylece çeper kuşak alanı olarak konsolide edilecektir.

Genişleme (fb expansion): Çeper kuşak alanlarının genişlemesidir.

Küçülme (fb reduction): Çeper kuşak alanlarının küçülmesidir.

Ötelenme/Dönüşüm (fb translation): Çeper kuşak özelliği taşıyan arazi kullanımının şehrin başka bir bölgesine devridir.

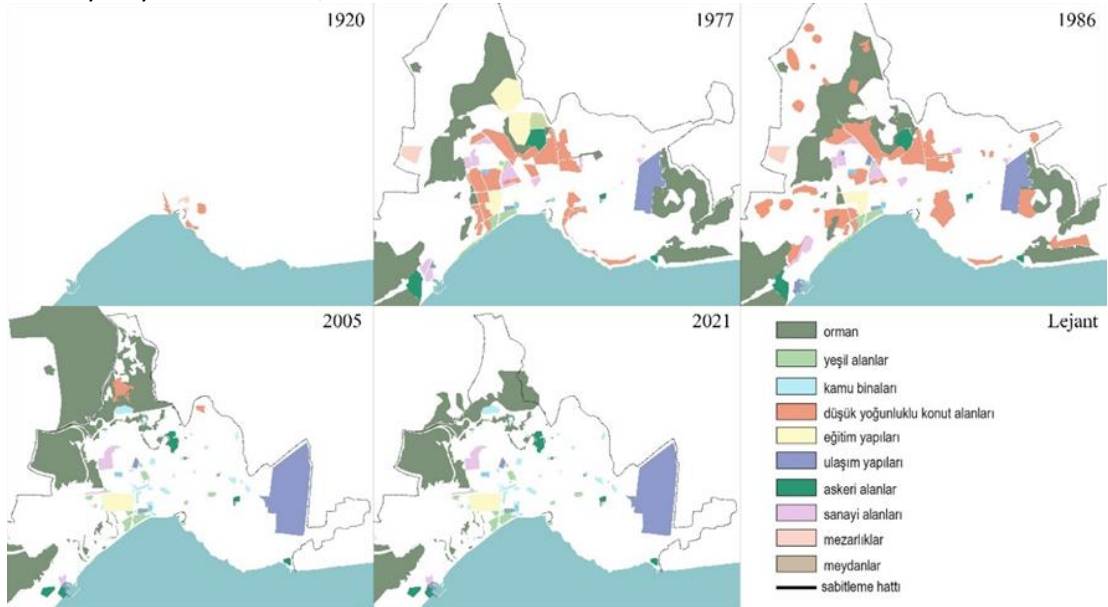

Bu değişiklikler ekonomik, doğal veya kültürel etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir (Kubat, 2019). Çeper kuşak alanları, kentin tarihi dokusuna katkıları ile önemli tarihi işaretlerdir ve kenti daha iyi anlayabilmek için önemli bir yoldur. Kentin çeper kuşak alanlar ile anlaşılması gelecekteki planlama ve karar verme süreçlerinde önemli etkilere sahiptir (Whitehand, 2005). Kentin gelişmesi ve değişmesi ile birlikte yeni alanlara olan ihtiyaç artmaktadır. Çeper kuşak alanlarının ihtiyaçlar doğrultusunda planlamaya açılması ve özgün karakterlerin yok edilmesi kentsel hafızaya zarar verebilmektedir. Bu alanların bütüncül planlama ve tasarım politikalarıyla değerlendirilmesi, kentin kalkınmasında fayda sağlayabilir ve zamanla yok olmalarını önleyebilir. Çeper kuşak alanlarının fiziksel formu ve değişimine dair sistematik bir anlayış oluşturmak ve kentsel peyzaj yönetimi için sağlam temeller oluşturmak gereklidir (Gu, 2010). Çeper kuşaklar; kentin ihtiyaçlarına göre şekillenerek kent bütününde en verimli şekilde değerlendirilmeli, kente nefes aldırarak ve kent kimliğini yansıtacak alanlar olarak tasarlanmalı ve planlama sürecinde bilimsel çalışmalar ile desteklenerek özel planlama politikaları ve pratikleri geliştirilmelidir (Kubat, 2021).

5. Antalya'da Çeper Kuşak Alanlarının Analizi ve Turizmin Etkileri

Antalya 1980li yıllardan günümüze kadar turizm odaklı planlama kararları ile büyük bir değişim geçirmiştir. Turizmin sonuçları ve kent gelişiminin tarihsel süreci, morfoloji çalışması yoluyla tam olarak tanınabilir ve analiz edilebilir (Xie & Gu, 2015). Antalya kentsel gelişiminin daha iyi anlaşılabilmesi ve turizmin çeper kuşak alanlara etkisinin incelenebilmesi için morfoloji çalışması yapılmıştır. Araştırmada 1920 yılından 2021'e kadar önemli kentsel gelişim dönemlerine karşılık gelen 5 farklı döneme ait harita kullanılmıştır. Araştırmada bu 5 dönem arazi kullanımı ile çeper kuşak alanları incelenerek turizm kararlarının mekânsal karşılıkları aranmıştır. Bu çalışmada aşağıdaki haritalar kullanılmıştır:

- Kaleiçi Scarpa Haritası, 1920
- Antalya Çevre Düzeni Nazım Planı, 1977
- Antalya Nazım İmar Planı, 1986
- Antalya Nazım İmar Planı, 2005
- Antalya Uydu Görünümü, 2021

Şekil 1 Antalya Arazi Kullanım ve Çeper Kuşak Analizi (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

1920 Scarpa haritasında görüldüğü gibi, yerleşim genel olarak surların içinde ve çevresindedir. Surların dışındaki yerleşim kuzeyde yoğunlaşmıştır. O dönemde kent çeperinde mezarlıkların ve ormanlık alanların yer aldığı görülmektedir. Helenistik dönemden itibaren bir liman kenti olan Antalya, o dönemde de Kaleiçi limanı ile bu özelliğini korumaktadır.

1977 nazım imar planında görüldüğü gibi kent kuzey ve batı yönünde gelişmeye devam etmiştir. O dönemde şehrin çeperinde tarım alanları, düşük yoğunluklu yerleşim alanları, mezarlıklar ve askeri alanlar bulunmaktadır. 2. dünya savaşı sonrasında dünya genelindeki ekonomik problemler ve yeni arayışlar Antalya'da da olmuştur. 1964 yılında Antalya'nın kuzeyine inşa edilen yeni liman ile Kaleiçi'ndeki liman ticari özelliğini kaybetmiştir. 1976 yılında yapılan Yeni Yat Limanı projesi ile eski liman yat limanı olarak planlanmıştır ve çevresinde çeşitli turistik ve ticari birimler öngörülmüştür. Bu Yat Limanı Projesinde turizm bölgeyi geliştirmek ve yaşatmak için bir araç olarak görülmüş ve ana işlevlerden biri olarak kabul edilmiştir (Uyar, 2007). Kentin bu dönemde Kaleiçi ve çevresinde yoğunlaştığını, sur dışında ise kuzey ve batı yönünde geliştiği görülmektedir. Bir diğer önemli değişim ise Antalya'da o dönemin kent çeperinde yer alan yeni havalimanı yapılmasıdır. Bu havalimanı ile kentin turizm amaçlı kullanılmasında hava yolu ile ulaşım da sağlanmıştır. Bu uluslararası havalimanı ile Antalya'nın yabancı turistler için ulaşımı kolaylaştırılmıştır ve Antalya'nın dünyada önemli bir turizm merkezi olması yolundaki adımlar atılmıştır.

1986 yılına kadar şehir gelişmeye devam etmiş ve düşük yoğunluklu yerleşim alanlarının sayısı artmıştır. Kentin kuzey ve batı yönlerinde gelişmesinin yanı sıra kıyı şeridinde de kullanım değişiklikleri olmuştur. Turizm faaliyetleri ile birlikte turistik değeri yüksek olan kıyı şeridinde çok sayıda otel ve ticari yapı yapılmıştır. Geçmişte tarımsal yoğunluğun fazla olduğu ve yerleşimin az olduğu alanlar bu dönemde değer kazanmıştır. Çeper kuşak alanları ekonomik kaygılar etkisiyle turizm amaçlı yeni işlevler kazanmıştır.

2005 yılı nazım imar planı analizinde görüldüğü gibi şehir merkezden oldukça genişlemiştir. Tarım alanlarının dönüştüğü, kentsel yoğunluğun arttığı ve kent içindeki sanayi yapılarının azaldığı görülmektedir. Kentin yoğunluğunun artmasıyla düşük yoğunluklu yerleşim alanlarının ve kıyı şeridindeki çeper kuşak alanlarının azaldığı; mezarlık, tarım alanları gibi alanların farklılaştığı görülmektedir. Yapıldığı dönemde kent çeperinde yer alan havalimanı, zamanla şehir merkezinde kalmıştır ve ihtiyaçlar doğrultusunda genişlemiştir. Kentin güney ve doğu kesimlerinde geçmişteki tarım ve orman alanları neredeyse yok olmuştur ve Antalya sahil şeridindeki değerli alanlar kullanıma açılmıştır.

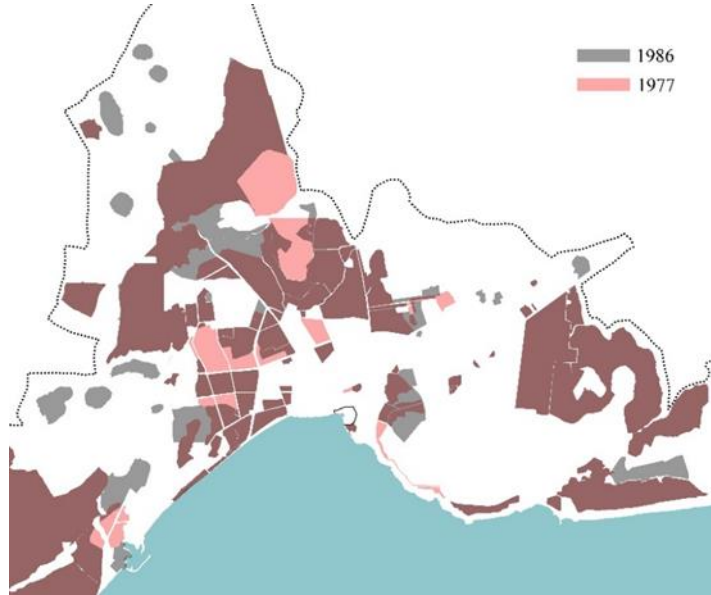
2021 tarihli analiz ile Antalya şehir merkezindeki saçak kuşak alanlarının yoğunluğunun azaldığı ve kentin kuzey, doğu ve batı yönlerinde geliştiği görülmektedir. Havalimanının çevresindeki genellikle tarımsal özellik gösteren alanların azalarak yerleşim alanlarına dönüştüğü görülmektedir. Önceden ana ekonomi kaynağı olan tarım alanlarının giderek azaldığı ve turizmin baskın olduğu bir şehre dönüştüğü görülmektedir. Şehir birçok yönden gelişmiştir ve yoğunluğu giderek artmaktadır.

Bu 5 farklı yıla ait haritalar ile Antalya'nın arazi kullanım analizleri yapılmıştır ve çeper kuşak alanları belirlenmiştir. Haritalar üst üste çakıştırılarak Antalya bölgesinin gelişimi ve çeper kuşak alanlarının dönüşümü incelenmiştir ve turizm politikaları ile arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Şekil 2 Çeper kuşak alanlarının grafik gösterimi. Harita örtüşmesi: 1920-1977 (Kaynak:Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

1920 yılında sur dışındaki tarım, orman ve mezarlık niteliğindeki çeper kuşak alanları özelliğini kaybederek yabancılaşmıştır (yabancılaşma (fb alienation)). Bu dönemde kentin kuzey ve batı yönde geliştiği görülmektedir.

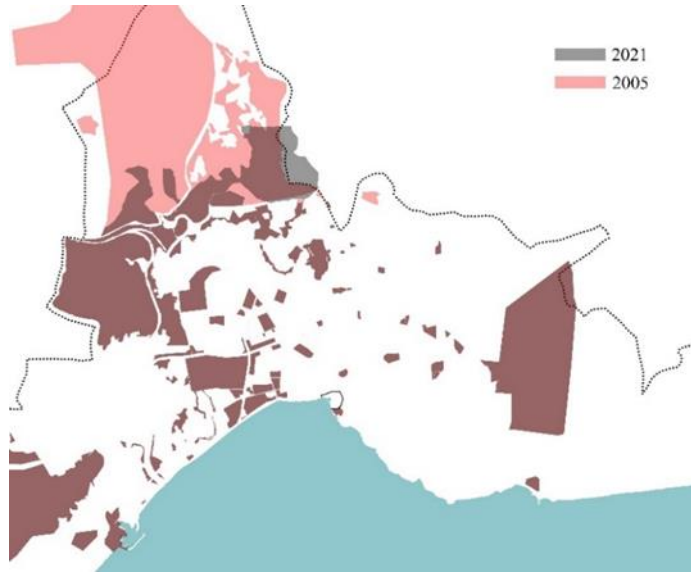
Şekil 3 Çeper kuşak alanlarının grafik gösterimi. Harita örtüşmesi: 1977-1986 (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

Turizm ile birlikte giderek değerlenen sahil şeridinde çeper kuşak alanların yoğunluğu azalmıştır (küçülme (fb reduction)). Kuzey bölgesinde tarım ve ormanlık alanlar konut kullanımına açılmıştır (yabancılaşma (fb alienation)) ve çeper kuşağın alanı azalmıştır (küçülme (fb reduction)). Kentin giderek genişlediği ve bu gelişimin kuzey ve batı yönünde ve sahil şeridi boyunca yoğunlaştığı görülmüştür.

Şekil 4 Çeper kuşak alanlarının grafik gösterimi. Harita örtüşmesi: 1986-2005 (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

Özellikle 1980 sonrası gelişerek büyük değişikliklere uğrayan Antalya’da, bu yıllar arasında çeper kuşak alanları gözle görülür biçimde azalmıştır. Kuzey bölgesindeki tarım ve orman alanları konut kullanımına açılmıştır (yabancılaşma (fb alienation)). Şehir merkezi genişlemiştir ve konut yoğunluğu artmıştır. Havaalanının alanı genişlemiştir (genişleme (fb expansion)). Sahil şeridi ve sahile yakın olan alanlardaki çeper kuşak alanları azalmıştır ve konaklama, ticari gibi kullanımlara açılmıştır (yabancılaşma (fb alienation)). Bu dönemde uygulanan ciddi turizm politikaları ve yatırımlarıyla kente gelen turist sayısı giderek artarak kentin ana geçim kaynağı turizm haline gelmiştir. Artan turist sayısı ve konaklama ihtiyacı ile birlikte kentteki otel ve pansiyon sayısı artmıştır. Deniz turizmi ile ünlü olan Antalya’da sahil şeridinde oteller yapılmaya başlanmıştır.

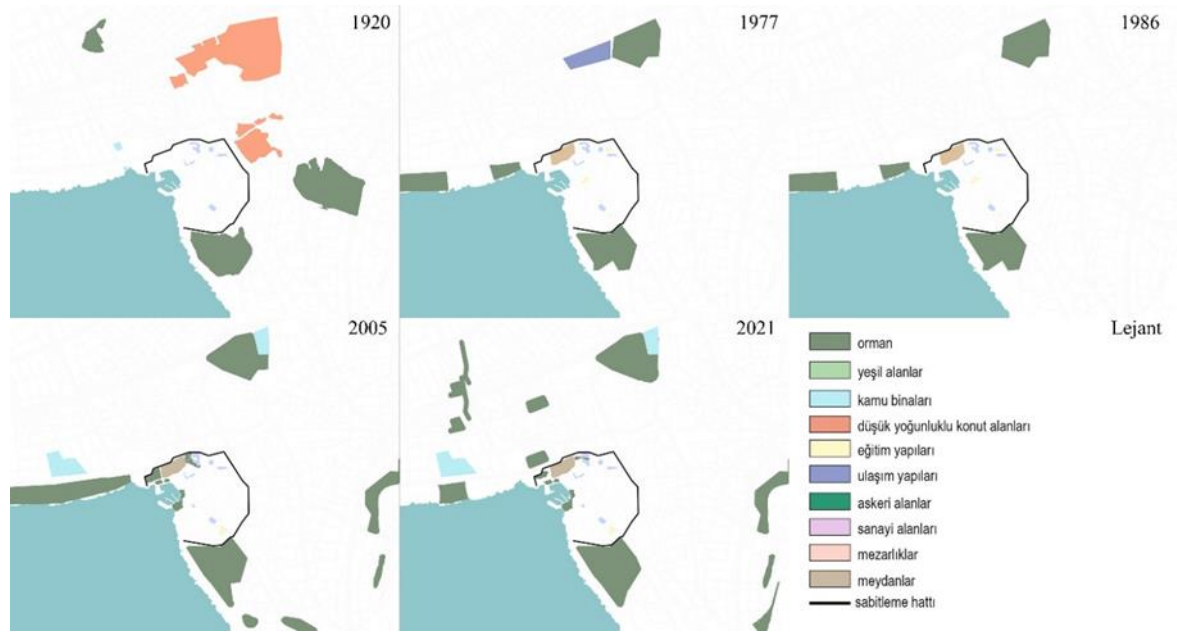
Şekil 5 Çeper kuşak alanlarının grafik gösterimi. Harita örtüşmesi: 2005-2021 (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

Şehir bu yıllar arasında büyümüşdür ve birçok çeper kuşak alanları yerleşim ve ticaret alanına dönüşmüştür (yabancılaşma (fb alienation)). Yeşil alanlar ve tarım arazileri azalmıştır. Havaalanı

bölgesi ve askeri alanlar, çeper kuşak özelliğini korumaya devam etmiştir (sağlama (fb consolidation)). Havaalanı yakınındaki tarım alanları büyük ölçüde azalmıştır ve bu alanlar konut ve ticaret kullanımına açılmıştır. Kentin artan yoğunluğu ve çeper kuşak alanlarındaki değişimler görülmektedir.

Pek çok turistik-tarihi şehirde, peyzaj değişikliği için koruma ve yeniden geliştirme önerilerinin genellikle tanınmaması yaygındır ancak kentsel çekirdeğin ayırt edici mimari ve kültürel mirası, her zaman bu tür şehirlerin ana cazibe merkezi olarak kabul edilmiştir (Gu,2019). Bu sebeple turistler için ana cazibe merkezi olan ve sabitleme hattı içerisinde kalan Kaleiçi ve çevresi daha detaylı incelenmiştir. Farklı yıllara ait arazi kullanım analizleri yapılmıştır ve Kaleiçi bölgesindeki çeper kuşak alanlarının gelişimi incelenmiştir. İkinci aşamada ise elde edilen analizler örtüştürülerek yıllar arasındaki çeper kuşak alanlarının değişimi incelenmiştir (Şekil 6).

Şekil 6 Kaleiçi Arazi Kullanım ve Çeper Kuşak Analizi (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

Scarpa'nın 1920 tarihli haritasında görüldüğü gibi yerleşim surların içinde yoğundur, liman işlevini korumaktadır ve sur içinde kamu binaları ve yeşil alanlar mevcuttur. Şehrin kuzeyinde ve surların etrafında düşük yoğunluklu yerleşimler ve güneyde günümüzde de varlığını sürdüren geniş bir yeşil alan bulunmaktadır. Mezarlık alanları ve ormanlık alanlar şehir merkezinin dışında yer almaktadır. Kentin sur dışı batı bölümünde bir tane cezaevi ve hastane bulunmaktadır.

1977 yılı analizinde düşük yoğunluklu yerleşim alanlarının yoğunluğunun arttığı ve çeper kuşak özelliğini kaybettiği görülmektedir. Bu yıllarda kentte turizm politikaları uygulanmaya başlamıştır. Kaleiçi Yat Limanı projesi ile eski ticari limanın yat limanı olarak kullanılması ve çevresinin turizmi destekleyen ticari birimlere dönüşmesi Kaleiçi'ndeki önemli değişimlerdir. Kentin kuzeyinde otogar ve ormanlık alan bulunmaktadır. O dönemde kentteki cezaevi ve devlet hastanesi halen mevcuttur. Meydan, sabitleme hattının kuzeyinde tasarlanmıştır.

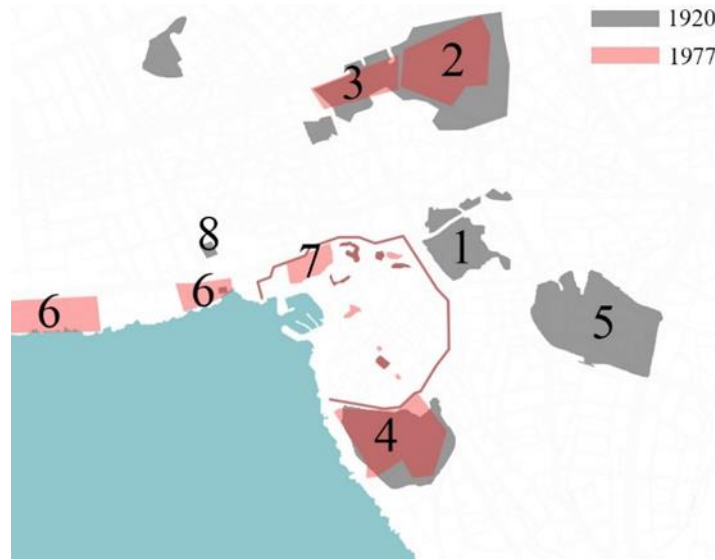
1986 tarihinde ise zaten yeterli yoğunluğa ulaşan Antalya'nın kent merkezindeki yoğunluğu değişmemiştir. Ancak 1979 Kaleiçi Koruma Amaçlı İmar Revizyonu ile Kaleiçi'nde ciddi fonksiyon değişimleri olmuştur. Turizmin Antalya ekonomisine girmesi ve o dönemde yapılan teşvikler ile Kaleiçi'ndeki yapıların birçoğu ticari birimlere dönüşmüştür. Konut yapılarının giderek azalması ve değişen kullanıcı profili ile Kaleiçi'nin kent belleğindeki yerini etkilemiştir. Ayrıca bu dönemde

sabitlenme hattı dışarısında da kent sakinlerinin çevre ile kurduğu bağı etkileyecek bazı değişiklikler yapılmıştır. Yapıldığı zamanda kentin dışında yer alan ve zamanla kent içinde kalan otogar alanı, kent çeperine taşınarak eski otogar alanı alışveriş merkezine dönüştürülmüştür. Aynı yıllarda eski cezaevi yıkılarak yerine katlı otopark yapılmıştır. Eskiden hizmet veren devlet hastanesi ise yıkılmıştır. Bu üç yapı da kent belleğinde önemli yeri olan yapılardır. Ancak buldukları arazilerin değerli olması ve ihtiyaçları karşılayamamaları sebebiyle kent çeperinde farklı konumlara taşınmışlardır. Bu dönemde Kaleiçi ve yakın çevresinde kentin gelişmesi ve turizmin ekonomiye girmesi ile ciddi değişiklikler olmuştur.

2005 yılına ait analizde görüldüğü gibi sabitleme hattının kuzeyindeki meydan ve çevresindeki yeşil alan genişlemiştir. Kaleiçi'nde 1979 Kaleiçi Koruma Amaçlı İmar Planı sonrasında Kaleiçi'nde konut sayısı giderek azalmıştır. En eski yerleşim yeri olan Kaleiçi, ticari fonksiyonlar ve konaklama ihtiyaçlarını karşılayacak turistik bir merkez haline gelmiştir. Bu durum sonrasında 1992 Kaleiçi Koruma Amaçlı İmar Revizyon Planı ile daha kontrollü hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu yıllarda Kaleiçi taşıt ve yaya yolu düzenlemeleriyle yayalaştırılmıştır.

2021 yılındaki analizlerden elde edilen sonuçlar doğrultusunda çeper kuşak alanlarının büyük bir değişime uğramadığı görülmektedir. Kaleiçi günümüzde konaklama birimleri, ticari yapıları ve eğlence mekanları ile bilinen tarihi turistik bir bölgedir. Konut yapıları oldukça azdır. Sur çevresinde çoğunlukla ticari birimler bulunmaktadır. Turizm ihtiyaçları doğrultusunda arazi kullanımında ciddi değişimler olmuştur. Bu da ticari kaygılarla birlikte yanlış restore edilen ve değiştirilen Kaleiçi'nin geleneksel konut yapısının bozulmasına ve kullanıcı profilindeki farklılıklar sebebiyle mahalle kültürüne zarar vermiştir.

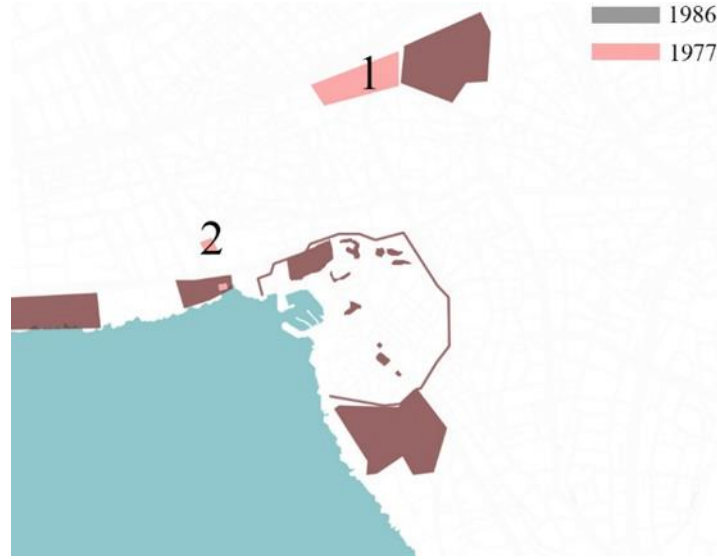

Şekil 7 Çeper kuşak alanlarının grafik gösterimi. Harita örtüşmesi: 1920-1977 (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

1970'li yıllar Antalya için kentsel büyümenin başlangıcı sayılabilmektedir. Bu dönemlerde çeper kuşak alanlarında ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. 1920 yılında mezarlık olarak kullanılan alan (1 numara) çeper kuşak özelliğini kaybederek konut ve ticari kullanımı (yabancılaşma (fb alienation)) ve kent merkezine yakın ormanlık alan (3 numara) otogar olarak planlanmıştır. Sabitleme hattının (4 numara) güneyindeki yeşil alan kullanılmaya devam etmiştir (sağlamlaşma (fb consolidation), küçülme (fb reduction)). Kent parkı özelliğinde yeni çeper kuşak alanları (6 numara) eklenmiştir.

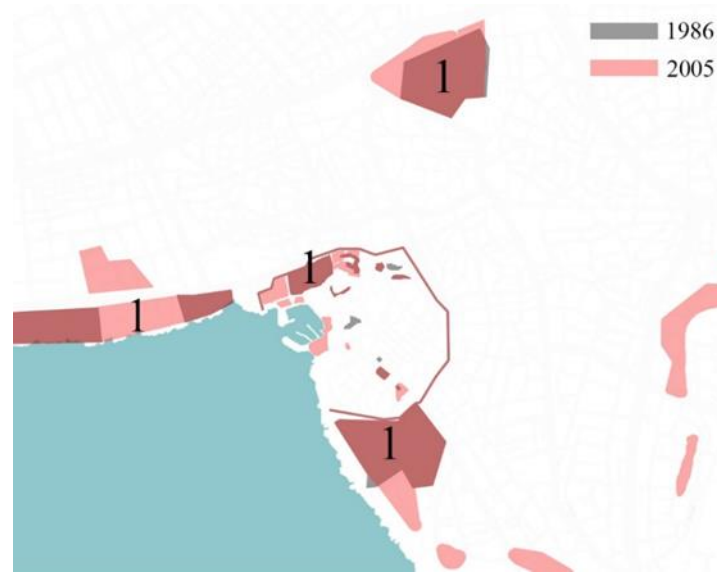

Sabitlenme hattının (7 numara) kuzeyinde kalan alan meydan kullanımı ile çeper kuşak özelliği güçlenmiştir (sağlamlaşma (fb consolidation), genişleme (fb expansion)).

Şekil 8 Çeper kuşak alanlarının grafik gösterimi. Harita örtüşmesi: 1977-1986 (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

1977 ve 1986 yılları arasında kent merkezi içinde kalan otogar (1 numara) şehrin başka bir noktasına taşınmıştır (göç etme (fb immigration)) ve yerine alışveriş merkezi yapılmıştır. Bu durum giderek gelişen ve arazi değeri artan Antalya'da çeper kuşak alanlarının planlama alanları olarak değerlendirilmesine bir örnektir. O dönemlerde yeni turizm politikaları ve turizmin ekonomiye girmesi ile Kaleiçi ve çevresi arazi kullanımında ticari ve konaklama birimlerinde artış olduğu gözlenmektedir. Çeper kuşak özelliği gösteren diğer alanlar ise özelliğini korumuştur (sağlamlaşma (fb consolidation)). 2 numarada gösterilen eski cezaevi ve hastane yapıları zaman içerisinde kent merkezi içerisinde kaldığı için kent çeperine taşınmıştır.

Şekil 9 Çeper kuşak alanlarının grafik gösterimi. Harita örtüşmesi: 1986-2005 (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

1986 ve 2005 yılları arasında çeper kuşak özelliği gösteren (1 numara) alanlar saçak kuşak özelliğini korumuş (sağlamlaşma (fb consolidation)) ve genişlemiştir (genişleme (fb expansion)). Bu dönemler arasında Kaleiçi'nde ve yat limanı çevresinde turizmi destekleyecek imar planları uygulanmıştır. Kaleiçi'nin kuzey girişinde meydan oluşturulmuştur.

Şekil 10 Çeper kuşak alanlarının grafik gösterimi. Harita örtüşmesi: 2005-2021 (Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır,2021)

2005 ve 2021 yılları arasındaki çeper kuşak alanlarının değişimi incelendiğinde çeper kuşak özelliği gösteren bazı alanların (1 numara) korunmaya devam ettiği (sağlamlaşma (fb consolidation)) ancak boyutlarında küçülme olduğu görülmüştür (küçülme (fb reduction)). Yeni çeper kuşak alanları (2 numara) oluşmuştur.

6. Sonuç ve Tartışma

Her kent eşsiz bir yapıya sahiptir ve birbirinden farklı karakteristik özellikler gösterir. Kentlerin daha iyi anlaşılabilmesi ve gelişmelerinin gelecekteki planlama kararlarına katkısı olabilmesi için kentsel morfoloji dalında birçok araştırma yapılmıştır. Her kentin dinamiği farklı olmakla beraber, kentlerin büyümesinde ve gelişmesinde benzer planlama politikalarının etkisi mevcuttur. Turizm, kenti ekonomik açıdan etkilediği gibi; getirdiği ihtiyaçlar ve potansiyeller sonucunda kentte fiziksel değişimleri de beraberinde getirir. Artan ticari yapılaşma, konaklama arzının artması, ulaşım seçeneklerinin çeşitlenmesi gibi farklı etkiler barındırır. Turizm şehirleri bazen bir kentin turizme yönelik yeni fiziksel çevre ve imkanlar oluşturularak meydana gelse de bazen kentin barındırdığı potansiyeller ve doğal güzellikler sonucunda kendiliğinden meydana gelebilmektedir. Bir şehir içindeki çeper kuşak alanlarında ise, değişim için daha fazla baskı olacaktır ve bu alanlar değişikliğe veya genişlemeye maruz kalacaklardır (Kubat, 2019). Tarihi kentler turizm açısından her zaman dikkat çekicidir. Antalya Helenistik döneme uzanan tarihi geçmişi ile turistlerin ilgisini çekmiş ve ılımlı iklimi, doğal güzellikleri, sahil kenti ve güzel plajları ile yıllar geçtikçe turizm açısından oldukça gelişmiştir.

1976 yılında Kaleiçi yat limanı projesi ile başlayan turizm politikaları ile Antalya ciddi değişimlere uğramıştır. Bu yıllara kadar yerleşim Kaleiçi ve çevresinde yoğunlaşmıştır ve çok fazla büyüme göstermemiştir. Ancak yapılan değişiklikler, teşvikler ve desteklerle Antalya, Kaleiçi başta olmak üzere oldukça değişmiştir. Kentin kısa süre içerisinde oldukça büyüdüğünü ve bu büyümenin çeper

kuşak alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Kent merkezinde yer alan düşük konut yoğunluğu, tarım ve orman gibi arazi kullanımı özelliğine sahip alanların birçoğu günümüzde konaklama ve ticari amaçlarla kullanılmaktadır. Arazi değerlerinin giderek artması ve arazilerin turizm potansiyeli barındırması sebebiyle sahil şeridinin büyük bir kısmı da konut ve ticari alanlara ayrılmıştır. Kentte ilk başta kent çeperinde bulunan ve zaman içerisinde kent merkezinde kalan çeper kuşak alanları zamanla yok olmuş ya da yer değiştirmiştir. Otogarın yer değiştirmesi, eski hapishanenin kapatılması, hastanenin yer değiştirmesi gibi durumların genellikle turizm politikalarının uygulandığı 1977-1986 yılları arasında olduğu görülmektedir. Antalya'nın büyümesinde turizmin ve çeper kuşak alanların bir bağlantısı olduğunu göstermektedir. Ayrıca kentin odak noktalarının değiştirilmesi ve dönüştürülmesi kentsel bellek ve aidiyet konusunda da kullanıcıları etkilemektedir (Lynch,1960). Çeper kuşak alanların gelişme ve değişme biçimi, kentin sosyal ve kültürel özellikleri, ekonomik durumu, bölgenin coğrafyası ve kültürel gelenekleri gibi birçok faktörden etkilenir. Eskiden konutların ve mahalle kültürünün olduğu Kaleiçi'nde günümüzde ticari ve konaklama birimleri çoğunluktadır. Değişen sosyo-kültürel yapı ve yeni fonksiyonlar eklenmesi sonucunda Kaleiçi tarihi evleri ve sokak dokusunun bozulduğu görülmüştür. Yoğun turizm gelişimi geleneksel mimari, kent kimliği ve kültürel yapıya tehdit niteliğindedir.

Bu çalışma ile turizm ve çeper kuşak alanları arasındaki ilişki gösterilmiştir. Kent için önemli dönemlerin haritaları kullanılarak turizm odaklı yapılaşma çeper kuşak alanlar üzerinden aktarılmıştır. Turizm odaklı kentsel büyüme sonucunda kentte arazi kullanımı değişikliği, arazi değerlerindeki artışlarla çeper kuşak alanların planlamaya dahil edilmesi, teşvikler ile artan yatırımlar sonucunda hızlı kentsel büyüme, kıyı şeridindeki değişimler, kentsel belleği etkileyecek kararların alınması gibi sonuçlar gözlenmiştir. Bu çalışma ile tarihi turistik şehirlerde çeper kuşak ilişkisinin detaylandırılması ve Antalya'daki kentsel büyümenin anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Notlar

Bu çalışma Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT ve Doç. Dr. H. Serdar KAYA tarafından İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı'nda yürütülmekte olan, "Urban Morphology" dersi kapsamında hazırlanmış ve geliştirilmiştir.

Kaynaklar

- Antalya Metropolitan Municipality Master Development Plan 1977
Antalya Metropolitan Municipality Master Development Plan 1986
Antalya Metropolitan Municipality Master Development Plan 2005
Antalya Provincial Directorate of Culture and Tourism, (2007). Dünden Bugüne Antalya (published conversation), Antalya.
Antalya Provincial Directorate of Culture and Tourism, The Number of Visitors Coming to out City in 2017-2021, retrieved on 12th July, 2022.
Argin, G., (2012). *Changing Sense of Place in Historic City Centers: The Case of Antalya Kaleiçi*, (Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, Ankara).
Conzen, M R G (1960) *Alnwick, Northumberland: A Study in Town Plan Analysis*. George Philip, London (Institute of British Geographers Publication 27).
Conzen M P, (2009). "How cities internalize their former urban fringes" *Urban Morphology* 13 29 54
Çimrin, H. (2010). "Antalya'yı yaşamak Kaleiçi'ni gezmekle olur", *Journal of the Food Engineering*, Vol. 32
Edwards, D., & Griffin, T. (2013). Urban tourism research: developing an agenda. *Annals of Tourism Research*, 35(4), 1032–1052.
Edwards, D., Griffin, T., & Hayllar, B. (2008). Urban tourism research: developing an agenda. *Annals of Tourism Research*, 35(4), 1032–1052.

- Gu, K. (2010). Exploring the fringe belt concept in Auckland: An urban morphological idea and planning practice. *New Zealand Geographer* 66, 44- 60.
- Gül, M., (2006). "Antalya Kent Merkezi Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesinde Yer Alan Sit Alanları ve Bu Alanlarda Antalya Büyükşehir Belediyesince Başlatılan Çalışmalara İlişkin Genel Bir Değerlendirme", *Planlama:Journal of the Chamber of City Planners Vol. 4*, No. 38, pp. 121-145.
- Kaleiçi Conservation and Development Plan Report, (1979)
- Kaleiçi Conservation and Development Revision Plan Report, (1992)
- Kubat A.S. (2018). "Exploring The Fringe Belt Phenomenon In TheCase Of Istanbul", CyNUM 2018, Cyprus Network of Urban Morphology, Plenary Session (invited speech), Cyprus.
- Kubat, A. S. (2019). Exploring the Fringe-Belt Phenomenon in a Multi-Nuclear City: The Case of Istanbul. *Iconarp International Journal of Architecture and Planning*, 7:95-134.
- Kubat, A.S. (2021). *Çeper Kuşak Olgusunun İstanbul'un Tarihsel-Coğrafyası Üzerinden Değerlendirilmesi*. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı, III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, (Der: Bilsel F.C., Çalışkan, O.), 3-17.
- Lynch, K., (1960). *The Image of the City*, the MIT Press, London.
- Madran, E., (2001). "Koruma İmar Planları ve Antalya Kaleiçi Örneği", *Mimarlık: Journal of the Chamber of Architects of Turkey*, Vol. 297, pp. 32-34.
- Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism, 2021
- Süer, A., (2006). *The Analysis of Historical/Cultural Pattern Development and Conservation Plans of Antalya Kaleiçi*, (Graduate School of Engineering and Sciences of İzmir Institute of Technology, İzmir).
- Tankut, G., (1979). "Antalya Kaleiçi Sit Planlaması", *Mimarlık:Journal of the Chamber of Architects of Turkey*, Vol. 17, No. 158, pp. 47-78.
- Uyar, M., (2007). *Kaleiçi Neden Korunamıyor, Ne Yapmalı?*, (published conversation), Antalya Kent Müzesi Projesi Press, Antalya.
- Whitehand, J. (1988). Urban fringe belts: development of an idea. *Planning Perspectives*, 3, 47–58.
- Whitehand, J. (1987). *The Changing Face of Cities: A Study of Development Cycles and Urban Growth*. Oxford: Blackwell.
- Whitehand JWR, Morton NJ (2003). Fringe belts and the recycling of urban land: An academic concept and planning practice. *Environment and Planning B: Planning and Design* 30, 819–39.
- Whitehand J W R, 2005, "Urban morphology, urban landscape management and fringe belts" *Urban Design* 93 19 ^ 21
- Xie, P. F. & Gu, K. (2015). "The changing urban morphology: Waterfront redevelopment and event tourism in *New Zealand Journal of the Tourism Management Perspectives* 15 (2015) 105–114
- Xie, P. F. & Gu, K. (2019). *The Morphology of Tourism* (published conversation), Routledge, New York.
- Yağcı, Ö., (2009). "Antalya Tarihi Kent Merkezi Gelişim Süreci", *Planlama: Journal of the Chamber of City Planners*, Vol. 2, No. 49, pp. 31-49.

Demiryollarının Kent Formu Gelişimine Etkisi: Mudanya Bursa Demiryolu Hattı Örneği

Ali Yılmaz¹, Eren Kürkcüoğlu²

Özet

Sanayi devrimi ile birlikte artan üretim demiryolu taşımacılığının gelişimine yol açmış, bu gelişim de şehirler arası bağlantıların kurulması ve buna bağlı olarak kent formlarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Anadolu'da batı dünyasına kıyasla geç yapılandırılan demiryolları, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde atılımlar yapılarak büyük potansiyele ulaştırılmış, fakat 20. Yüzyılın ikinci yarısında dönemin siyasi politikaları doğrultusunda geri planda bırakılmıştır. Yaklaşık 60 yıl süre ile faaliyet gösteren Mudanya demiryolu hattı, Bursa kent formunun şekillenmesinde oldukça etkili rol oynamıştır. Şehrin gelişim eksenlerinin Bursa Ovası içerisinde dört ana aksta gelişim gösterdiği ve çok merkezli bir kent formuna doğru dönüştüğü görülmektedir. Bu yayılmalardan biri kuzeybatı yönünde Mudanya'ya doğru uzanmaktadır. Araştırma, Bursa kentinin yayılma sürecinde etkili bir bileşen olan Mudanya-Bursa arasındaki demiryolu hattının kent formu üzerindeki yönlendirici etkisini incelemek üzere makro ve mezo düzeyde olmak üzere iki aşamada kurgulanmıştır. Çalışmanın birinci aşamasında literatürdeki ulaşım ve kent formu etkileşimi çerçevesine göre Bursa şehir formu yayılımının ulaşım ekseninde dört ana döneme göre şekillendiği ortaya konmuştur: (I) Yürümenin etkin olduğu kale ile çevrelenen çekirdek dönem, (II) Erken Osmanlı döneminde yerleşmenin sur dışına yayılmaya başlaması, (III) Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet döneminde Mudanya tren hattı ile birlikte yük ve insan taşımacılığının yerleşim sınırlarını genişletmesi, (IV) Geç Cumhuriyet ve 21. Yüzyıldaki gelişmeler ile birlikte otomobil ve otoyolların yaygınlaşması. İkinci aşamada ise Mudanya demiryolu hattının kent morfolojisi üzerinde mezo ölçekte etkileri üç alt bölüm ekseninde incelenmiştir: (I) Merkez alt bölgesi, (II) Nilüfer alt bölgesi, (III) Mudanya alt bölgesi. Yapılan inceleme sonucunda eski hattın merkez alt bölgesi içerisinde kalan sokak dokusu olarak varlığını koruduğu ve arazi kullanım ile kentsel ulaşım akslarına olan etkisi tespit edilmiştir. Mudanya demiryolu hattının aktif döneminde kent formunun gelişimini makro ve mezo ölçekte etkilediği anlaşılmış, günümüzde kaldırılmış olmasına rağmen bu sonuçların sürekli olduğu görülmüş ve gelecekte demiryolu yatırımları başta olmak üzere ulaşım gelişmelerinin benzer bir etkiye sahip olacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Demiryolu, Kent Formu, Kentsel yayılma, Tarihsel gelişim

1. Giriş

Günümüzde kentler, hızla büyüyen nüfus ve artan sanayileşme ile birlikte, karmaşık yapılarıyla dikkat çekmektedir. Kentlerin bu yapıları, kent planlama ve tasarım gibi disiplinler tarafından incelenmektedir. Kentlerin oluşum sürecinde ulaşım sistemleri de oldukça önemli bir role sahiptir. Ulaşım sistemleri, kentin yerleşim yerlerini ve genel formunu etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Bu bağlamda, demiryolu taşımacılığı da kent formunun şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Ulaşımın kent formuna etkileri tarihsel olarak incelendiğinde farklı dönemlerde farklı ulaşım modlarının kentlerin mekânsal örgütlenmesini nasıl değiştirdiği görülebilir. Örneğin, yaya döneminde kentler küçük ve kompakt bir yapıya sahiptir, at arabası gibi nispeten ilkel ulaşım araçlarının kullanıldığı dönemde kentler daha geniş ve düzenli bir yapıdadır, buharlı tren döneminde kentler daha uzun ve çizgisel bir yapıya sahip olmakla birlikte elektrikli tramvayların ortaya çıkması ile birlikte kentler daha yaygın ve çok merkezli bir yapıya sahip olmaya başlamıştır. Otomobil döneminde ise kentler daha dağınık ve çok katmanlı bir yapıya sahip olmuştur (Adams, 1970).

¹ Arş Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, yilmazali13@itu.edu.tr

² Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ekurkcuoğlu@itu.edu.tr

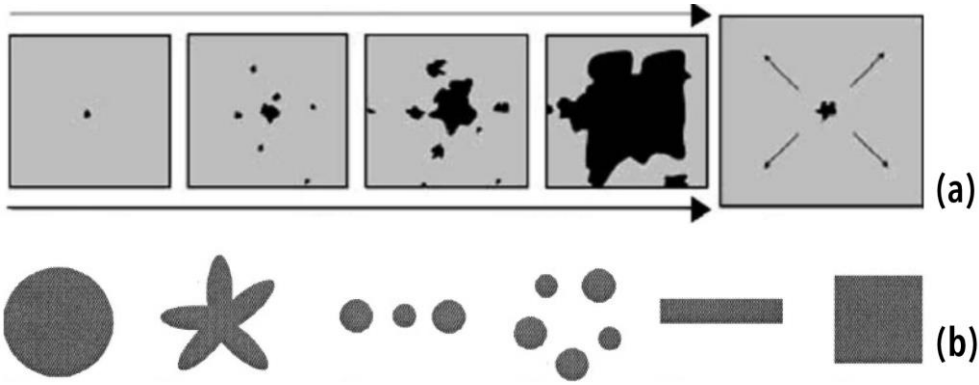
Demiryollarının kent formuna etkilerine bakıldığında ise hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar ortaya çıktığı görülebilmektedir. Olumlu tarafta, demiryolları kentsel alanların erişilebilirliğini ve bağlantısını artırdığı söylenebilir. Ayrıca kentsel etkileşimi artırmak için şehirler arasındaki mekânsal mesafeyi azaltarak daha sık ve rahat seyahat etmeyi sağlayabilir. Olumsuz tarafta, demiryolları bazı yerleri diğerlerine göre avantajlı kılarak ve şehirler arasında rekabet yaratarak eşitsiz mekânsal gelişmeye yol açabilir. Bu nedenle, demiryollarının kentsel forma etkisi demiryolunun türüne, istasyona olan mesafeye, arazi kullanım desenlerine ve politika müdahalelerine bağlı olarak değişir (Debrezion vd., 2007; Zhang vd., 2022).

Demiryollarının gelişimi, sanayi devrimi ile birlikte hızlanmış ve şehirler arası bağlantıların kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak Anadolu'da, batı dünyasına kıyasla geç yapılandırılan demiryolları, Cumhuriyet dönemi öncesinde yeterince atılım yapılamamıştır. Mudanya demiryolu hattı, 1892-1948 yılları arasında faaliyet göstermiş ve Bursa kentinin şekillenmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu çalışmada, Bursa'daki demiryolu taşımacılığının kentleşme ve kentsel yayılma sürecine olan etkisini incelenmesi amaçlanmıştır. Birinci aşamada Bursa'nın yayılma sürecini altı ana dönemde ele alınmaktadır. İkinci aşamada ise Mudanya demiryolu hattının kent formu üzerindeki etkisi mikro düzeyde incelenmektedir.

Bu çalışma, demiryolu taşımacılığı ve kent formu etkileşimini ele alarak, kent planlaması ve tasarımı alanında yapılacak çalışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın hem tarihsel hem de coğrafi olarak Bursa-Mudanya demiryolu hattının izini sürmek ve bunun Bursa'nın mekânsal örgütlenmesine olan etkisini ortaya koymak üzerine odaklanmaktadır. Tarihi haritalar Bursa-Mudanya demiryolu hattının güzergahını ve çevresindeki yerleşim alanlarını göstermektedir. Haritaların farklı dönemlerden seçilmesi kent formunun zaman içindeki değişimini ortaya koymaktadır. Haritalar CBS ile sayısallaştırılarak mekânsal analiz yapılmasına olanak sağlamıştır.

2. Kent Formu ve Ulaşım

Ekonomik, sosyal ve diğer kentsel büyüme parametrelerinden birisi kentsel yayılmadır. Kentsel yayılma, kentlerin merkezden dışarıya doğru mekânsal genişlemesi olarak tanımlanabilir ve zaman-mekân eksenleri üzerinden incelenmektedir. Kentlerin yayılma süreçleri için birçok kavram tanımlanmıştır. Hoffhine Wilson vd. (2003) üç kentsel yayılma kategorisi belirtmiştir. Doğrusal yayılma, yeni bir yol veya uzamsal koridor vasıtası ile lineer olarak mekânsal gelişme olarak adlandırılabilir. Kümelenmiş yayılma, doğrusal olmayan, mevcutta kent dışında yer alan bir kümelenmeye doğru ilerleyen gelişmedir. Yalıtılmış yayılma ise kentsel alanın hemen dışında, yerleşim merkezi ile bağın zayıf olduğu düşük yoğunluklu yayılma biçimidir. Kentsel yayılma hem mekânsal bir olay hem de zamansal bir süreç olarak düşünülmelidir. Kentsel alanın genişlemesi, büyüyen ve yeni gelişim merkezlerine dağılan tarihsel bir "tohum" veya çekirdek ile başlamaktadır. Bu yayılma süreci, organik büyüme ve dışa doğru genişleme boyunca devam etmektedir. Süregelen mekânsal evrim, merkezi alan dışında bulunan daha ufak yerleşim alanlarına doğru uzamasıyla sürmektedir. Bu kavramsal büyüme örüntüsü sistem doygunluğa ulaşana kadar devam eder (Herold vd., 2005) (Şekil 1a). Gillham ve MacLean'e (2002) göre kentsel yayılma üç şekilde gerçekleşebilir. Birincisi, düşük yoğunluklu yani dairesel yayılmadır. İkincisi, dairesel formun da ötesine geçen, genellikle ulaşım akslarının yön verdiği şeritsel gelişmedir. Üçüncü yayılma olan sıçrama (leapfrog) ise yayılma evresindeki kent mekanının hemen çevresindeki daha küçük yerleşim alanlarına uzanması ile oluşur. Snellen vd. (2002) kent makroformunu altı grupta tanımlamıştır. En temel form, tekil merkezli ideal kent formudur. İkincisi ise tek merkezli kent yapısının dışarıya doğru dallanması ile oluşur. Üçüncü ve dördüncü yapılar çoklu merkezlerin dizilişine göre değişim gösterir. Beşincisi iki yönlü aksa yayılan lineer şehir ve altıncısı ise ızgara desenli şehirdir (Şekil 1b).

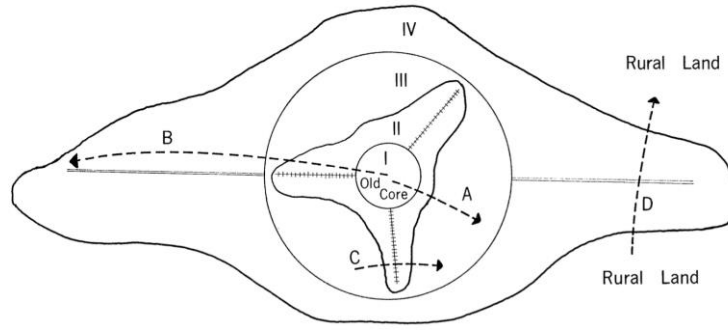

Şekil 1 (a) Kent formunun çekirdek, yayılma, birleşme ve sonucunda büyüme aşamaları (Herold vd., 2005) (b) Kent makroformu biçimleri (Snellen vd., 2002)

Kent formu ve ulaşım ilişkisi iki yönlü olarak ilerleyebilir. Yani hem kent formu değişimi ulaşım sistemi oluşumunu tetikleyebilir, hem de ulaşım altyapıları kentsel yayılmaya sebep olabilir. Genellikle iki yönlü bir süreç olsa da çeşitli vakalara göre çoğunlukla biri daha baskın olmaktadır. Kentsel büyüme ve yayılma yeni ulaşım ihtiyaçları oluşturabilir ve dolayısı ile çeşitli ulaşım sistemi talebi ortaya çıkabilir. Kent içi ve kentler arası ulaşımında demiryolları önemli bir örnektir. Örneğin Çin gibi merkezi yönetimi güçlü ve piyasa koşulları serbest olmayan ülkelerde ulaşım politika aracı olarak yatırımlaştırılır ve çeşitli sonuçlara sebep olabilir. Bunlardan en önemlisi kentsel yayılmadır. Yük ve insan taşınımı yapıldığı için kentsel alanlar arasındaki zamansal mesafe kısalmaktadır (Fan vd., 2009).

Yollar kentsel genişlemenin önemli bir mekânsal belirleyicisidir ve insan faaliyetleri, çevre ve sosyoekonomik kalkınma üzerinde önemli etkilere sahiptir. Özellikle kent formunun iskeleti olarak kabul edilebilecek yüksek hızlı otoyollar kentlerin form gelişiminin yönlenmesinde belirleyici rol oynamaktadır (Li vd., 2010; Newman & Kenworthy, 1991; Wu vd., 2019). Ulaşım güzergahlarının etkisi doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleşebilmektedir. Örneğin taşınımın kolaylaşması ile birlikte nüfus artık daha uzak mesafelerde de yerleşebilir hale gelmektedir (Aljoufie vd., 2013). Otomobil veya toplu taşıma odaklı olarak geliştirilen ulaştırma yatırımları zaman, parasal ve mobilite maliyetlerini düşürebilmekte, böylelikle yeni yerleşik alanlar için potansiyeller oluşabilmektedir (Reilly vd., 2009). Örneğin, İstanbul'da henüz faaliyete açılmış Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Kuzey Marmara Otoyolu'nun yeni yerleşim alanlarına sebep olabileceği ve İstanbul'un halihazırda Doğu-Batı doğrultusunda olan büyüme ekseninin Kuzey yönünde de gelişme göstereceği düşünülmektedir (Ayazlı vd., 2015). Daha detaylı irdelenmek gerekirse, ulaşım hatları üzerinde seyrek bulunan otoyol çıkışları da bu akslar üzerinde çekici noktalar oluşturmaktadır (Müller vd., 2010).

Ulaşımın kent formu üzerindeki etkisine yönelik en temel araştırmalardan biri Adams (1970) tarafından ortaya konan farklı ulaşım modlarının zamansal ölçekte kent formunu nasıl şekillendirdiği ile ilgilidir. Adams kentlerdeki ulaşım gelişmelerini dört ana döneme ayırmaktadır: (I) Yürüme ve at arabalarının kullanıldığı, kentin bir çekirdek durumunda olduğu dönem (II) Tramvay ve trenlerin taşımacılıkta kullanıldığı dönem (III) Otomobillerin ortaya çıkması ile kent içerisinde rekreasyonel olarak kullanıldığı dönem (IV) Otoyolların inşası ile otomobillerin daha hızlı ve yoğun olarak kullanıldığı, kentlerin birbirleri ile bağlantılarının güçlendiği dönem (Şekil 2).

Şekil 2 Ulaşım ve kent formu dönemleri (Adams, 1970)

Ayrıca mikro ölçekte değerlendirildiğinde morfolojik açıdan ve zamansal bir perspektifte, sokaklar kentsel formun en istikrarlı unsurlarıdır. Şehir gelişiminin fiziksel süreci, kalıcı dönüşümü içeren zaman-mekânda yer alan bir kentin sokak sistemi, bu kentsel dönüşüm sürecinde daha kalıcı olan, büyük bir zamansal istikrara ulaşan sistemdir. Parsel sistemi sokak sisteminden daha az dayanıklılığa sahiptir ve bina sistemi zaman içinde ilk iki sistemden daha düşük bir sürdürüme sahiptir (Oliveira, 2016).

Kentsel ulaşım sistemlerinin ilk bütüncül örnekleri demiryolu sistemleri üzerinden kurulmuştur. 1500'li yıllarda kullanılan ahşap raylı sistemlerden sonra 18. Yüzyılın getirdiği sanayi devrimi ile birlikte demir raylı sistemler büyük önem kazanmaya başlamıştır. Yük ve insan taşımacılığı sistematikleştirilerek önemli ölçüde kolaylaşmış, kent yaşamı büyük mesafeler ile ilişki kurabilir hale gelmiştir. 19. Yüzyıl'da geliştirilen elektrikli ve fosil yakıtlı trenlerin yanı sıra 21. Yüzyıl'da çok yüksek hızlara çıkabilen Yüksek Hızlı Tren (YHT) teknolojisi önem kazanmıştır. Hangi aşamada olursa olsun yapıldıkları dönemlerde raylı sistemler kentlerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamışlardır. Demiryolu taşımacılığı, metropol alanların sosyo-mekânsal yapısının oluşumunda kilit bir rol oynamaktadır. Demiryollarının şehirlerin mekânsal yapısı ve nüfus yerleşimi üzerindeki ilk etkileri, sanayi fabrikası işçilerinin evlerini tren istasyonlarının yakınında inşa ettikleri on dokuzuncu yüzyılda görülmüştür. Büyük şehirler demiryolu hatları boyunca genişlemişler, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında tramvayların ortaya çıkması şehirlerin mekânsal genişlemesi sürecini tetiklemiştir. Metropol alanların mekânsal yapısı, demiryolu ağlarının gelişmesinden etkilenmiştir. Demiryolu tabanlı gelişme, demiryolu hatları boyunca veya demiryolu kavşakları çevresinde kentsel alanların oluşmasına neden olmaktadır (Kheyroddin & Ghaderi, 2022). Long vd. (2018) tarafından yayınlanan çalışmada, YHT sistemlerinin kentsel genişleme üzerindeki etkisi ölçülmüştür. YHT'nin yenilikçi bir şehirlerarası taşımacılık biçimi olarak çevre şehirlerin kaynaklarını birbirine bağladığını ve yeni YHT istasyonlarının yeni kentsel alanların geliştirilmesine yol açtığı düşünülmektedir. Ayrıca, Çin'de YHT'nin gelişmesinde pazar değil, hükümetin öncü bir rol oynadığı ileri sürülmektedir. Bu çalışmanın bulgularına benzer şekilde (Zhang vd., 2022), ulaşım altyapısının kentsel alan değişikliklerinde önemli bir rol oynadığını ve ulaşım maliyetlerinin azaltılmasının kentsel mekânsal genişlemeyi teşvik edebileceğini belirtmiştir. Priemus vd. (2001) ise YHT ağına bağlı şehirlerin nüfus, gelir ve tesis bakımından yüksek hızlı trenlerin durmadığı şehirlerden daha hızlı büyüdüğünü ortaya koymuştur.

3. Bursa Kent Formu ve Mudanya Demiryolu

Bursa-Mudanya demiryolu hattının etkilerini tartışmadan önce Anadolu'daki ulaşım ve demiryolu taşımacılığını incelemek elzemdir. Dünyada demiryollarının kullanım süreci sanayi devriminin başladığı İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Daha sonra Amerika ve Avrupa'da demiryolları döşenerek teknolojik ve kentsel gelişmeler sağlanmıştır. Diğer ülkelerin üretimlerinden yararlanmak isteyen İngiltere az gelişmiş ülkelerde demiryolları inşasına devam etmiş ve bu ülkelerden birisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda 1856 yılında İngilizlerin işlettiği İskenderiye-Kahire hattı ile Anadolu demiryolu ile tanışmaya başlamıştır. Yine İngiliz sermayesi tarafından 1867 yılında İzmir-Aydın hattı

açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti döneminin ilk yıllarında, Osmanlı'dan devralınan sistemli olmayan hatlar birleştirilmiş ve yeni demiryolu hatlarının yapımına önem verilmiştir. 1920-1940 yılları arasında Osmanlı'dan devralınan fakat işletmesi farklı ülkelerde olan demiryolları satın alınmış ve kamulaştırılmıştır. 1940'lı yılların sonundan itibaren dönemin siyasi politikaları gereği otomobillere önem verilmiş ve demiryolları arka planda kalmıştır (Duran, 2003).

1867 yılından itibaren planlanan fakat inşası 18 Haziran 1892 yılında tamamlanan Bursa-Mudanya demiryolu taşımacılık faaliyetlerine başlamıştır. Faal döneminde 41 kilometrelik hat uzunluğu ile Anadolu'daki en kısa hatlardan birisi olmasının yanında, bir dönem Bursa-Konya arası bir hat planlanmış olsa da diğer güzergahlarla hiçbir bağlantı kurulamamıştır. Bursa ve Mudanya arasında demiryolu sistemi kurulma amacı ham ipek ve ipek ürünleri başta olmak üzere Mudanya limanından Avrupa ve Dünyaya madde taşınımı yapılabilecek olmasıdır. Yaklaşık 50 yıllık faaliyet sürecinin sonunda 1948 yılında ekonomik olmadığı gerekçesi ile durdurulmuş ve sonrasında rayları da sökülüştür. Mudanya gar ve işletme binaları dışındaki istasyonlar ise çürümeye terk edilmiş fakat 2000'li yıllardan itibaren bazıları yeniden inşa edilerek kent kullanımına sunulmuştur (Kaya, 2010; Öztürk, t.y.; Polat & Dostoğlu, 2007; Yazici, 2010).

3.1 Makroform Gelişimi

Osmanlı öncesi Doğu Roma döneminde Prussia gibi isimlerle anılan Bursa kenti ilk belirgin yerleşim olarak Uludağ yamacında yer alan yüksek ve kayaç bir zeminde yer alan kale içerisinde yer almaktadır. Bursa kenti, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Doğu Roma veya Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır. Bu dönemde Bursa, Prusa adıyla anılmış ve pek çok kilise ve manastırın inşa edildiği bir Hristiyan merkezi olmuştur. Bizans İmparatoru I. Justinianus zamanında kent yeniden imar edilmiş ve önemli mimari eserler kazanmıştır. Ancak 7. yüzyıldan itibaren Arap akınlarına maruz kalan Bursa, savunma amaçlı olarak surlarla çevrilmiştir. Bu dönemde Bursa kale, iç kale ve kale altı olmak üzere üç ana kısımda yerleşmiştir. Kale, kentin savunma ve yerleşim alanını belirlemektedir. İç kale, kentin yönetim ve prestij merkezidir. Kale altı ise kentin ticaret ve iletişim alanıdır (Tekeli, 1999). Çevrede kaplıcalar gibi alanlar olsa da yerleşim hisar içerisinde kalmıştır. Bursa'nın Orhan Gazi tarafından fethedilmesiyle birlikte Erken Osmanlı olarak adlandırılabilir dönemde hanlar ve külliyelerin yapımı ile sur dışına genişlemeye başlayıp, Doğu-Batı ekseninde ilk gelişimini göstermeye başlamıştır. Bursa 1326'da Osmanlı fethiyle kale dışında büyümeye başlamıştır. Osmanlılar bedesten ve çarşılarla iş merkezi kurmuşlardır. Orhan Gazi hisar içine dokunmadan sur dışında cami, medrese ve han inşa ettirmiştir. Kentin ana merkezi burasıdır. Sonraki padişahlar Çekirge ve Yıldırım'da külliye yapılarak kentin batı ve doğu yönlerinde gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Kent külliyelerin ve imaretlerin çevresindeki mahallelerle büyümüştür. 19. yüzyıla kadar kent makroformu değişmemiş, Yıldırım, Emir Sultan ve Muradiye Külliyesi arasında kalmıştır (Eriçok, 2015). 1960'lara kadar devam edecek olan atlı araba taşınması bu dönemde başlamaktadır. İran'dan gelen kozalar ipeğe dönüştürülerek Mudanya üzerinden ticareti deniz vasıtası ile İpek Yolu ile devam etmektedir (Şekil 3a).

19. yüzyıl ile Geç Osmanlı olarak adlandırılabilir dönemde batı dünyasındaki gelişmelerin etkileri ışığında Anadolu'da yapılmaya başlanan demiryolları ile birlikte Bursa'da da bir tren yolu yapılmaya karar verilmiş ve 1892 yılında Bursa-Mudanya hattı kullanıma açılmıştır. Bu hat asıl kullanım amacı olan ipek gibi ürünlerin taşınımı ile birlikte yolcu taşımacılığına da olanak sağlamıştır. Böylece şimdiki adıyla Çekirge olarak adlandırılan bölgede de yerleşmeler yavaş yavaş gözlenmeye başlamıştır. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesinden 1950'li yıllara kadar olan Erken Cumhuriyet döneminde, yapılmış olan sanayi yatırımlarına rağmen ekonomik durgunluk sebebi ile kısıtlı bir kentsel gelişme yaşanmıştır. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk devlet yatırımları olan Merinos ve İpekiş fabrikalarının Mudanya demiryolu hattının kuzeyinde konumlanmasıyla kentin

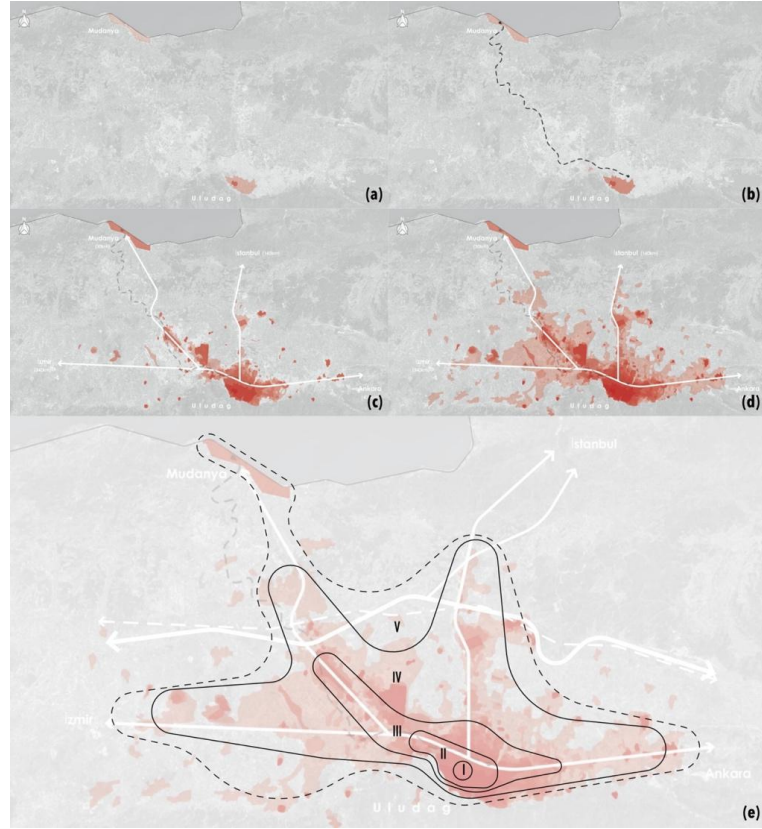
demiryolu hattı etrafında büyümesi devam etmiştir. 1938-1944 yılları arasında Çelik Palas ve Park Otelin Bursa batı yönünde gelişimine devam etmiştir (Şekil 3b).

Cumhuriyet'in ikinci yarısında etkisini gösteren ekonomik gelişme ve yatırımlar ile birlikte otomobillerin de yaygınlaşmaya başlaması hareketliliği artırmış ve Bursa Kuzey ve Batı yönlerine doğru hızla genişlemeye devam etmiştir. İstanbul'a yeterince yakın ve aynı zamanda yeterince uzak olma avantajı (Tekeli, 1999) ile sanayileşmenin ilk adımlarının atıldığı kent, dönemin siyasi politikaları sonucu demiryolu hattının kaldırılmasına rağmen Mudanya yönünde gelişmeye devam etmiş, Türkiye'nin ilk Organize Sanayi Bölgesi olan Bursa OSB bu aks üzerinde kurularak bu yönde yayılmayı hızlandırmış ve kentte istihdam artmış ve iç ve dış göçlerde artış görülmüştür. Bursa'da 1960'larda organize sanayi bölgesinin kurulması kentin gelişimine etki etmiştir. Konut talebi yükselince kent ovaya doğru kuzey yönde gelişme göstermeye başlamıştır (Eriçok, 2015). Kuzey kısımda TOFAŞ fabrikası dahil olmak üzere doğu yönde de yeni sanayi odakları oluşmakla birlikte şehrin batısında kurulan Uludağ Üniversitesi yeni sığrama odakları yaratmıştır. Bunların sonucunda Mudanya aksına ek olarak İstanbul, Ankara ve İzmir etkileşimleri ile otoyol ulaşımı büyük ilerleme kaydetmiştir. Hızlı sanayileşme ve yeni ekonomik alanların sonucu olarak nüfus hızla artarak sığrama noktalarına doğru kaçak yapılaşmaya yol açmıştır. Bu dönemlerde yapılan imar planları ve belirlenen ova koruma alanlarına rağmen yayılmanın önüne geçilememiştir (Şekil 3c).

21. Yüzyıl'da 2002 yılında açılan kent içi hafif raylı sistem olan BursaRay da Mudanya aksını takip etmiştir. Açıldığı dönemde Mudanya yönündeki Bursa OSB ile kentin doğusu arasında taşımacılık yapan hatta bugün Uludağ Üniversitesi yönündeki hat da eklenmiştir. 2020 yılında, kalabalıklaşan ve karmaşıklaşan kent merkezi, yeni yerleşen beyaz yakanın önceliği olmaktan çıkmış; eski demiryolu güzergahına yerleşen BursaRay hafif raylı sistem hattı üzerinde batı kısımlara yerleşmeye başlayıp ikincil merkez olan Nilüfer bölgesinin gelişmesinde etkili olmuşlardır (Şekil 3d). Ayrıca yapımı tamamlanmış olan Bursa Şehir Hastanesi ile birlikte inşaat süreci devam eden Yüksek Hızlı Tren ile birlikte BursaRay hattı Mudanya yönünde uzatılması planlanmıştır. Yeni tamamlanan İstanbul-İzmir otoyolu ve günümüzde yapımı devam eden Bursa YHT projesi birlikte kentin kuzey kesiminde doğu-batı ekseninde lineer bir hat oluşturacaktır. Bu durum, koruma alanı olmasına rağmen mevcutta büyük yapılaşma baskısının olduğu Bursa Ovası üzerinde yeni yerleşim alanlarının oluşmasına sebebiyet verebilecek potansiyele sahiptir. Bu durumda Adams'ın (1970) kademelendirmesine göre Bursa kent makroformu (I) Yürümenin etkin olduğu kale ile çevrelenen çekirdek dönem, (II) Erken Osmanlı döneminde yerleşmenin sur dışına yayılmaya başlaması, (III) Mudanya tren hattı ile birlikte yük ve insan taşımacılığının yerleşim sınırlarını genişletmesi, (IV) Geç Cumhuriyet ve 21. Yüzyıldaki gelişmeler ile birlikte otomobil ve otoyolların yaygınlaşması olarak gelişim göstermiş ve (V) İstanbul-İzmir otoyolu ve YHT projesinin potansiyel etkisi ile birlikte kent sınırlarının Kuzey ve Mudanya yönüne doğru yayılması beklenmektedir (Şekil 3e).

3.2 Kent Dokusu

42 km uzunluğundaki demiryolu hattının kent morfolojisi üzerinde mikro ölçekte etkileri, sokak ve arazi kullanımı dokuları üzerinden üç alt bölüm ekseninde incelenmiştir: (I) Merkez alt bölgesi, (II) Nilüfer alt bölgesi, (III) Mudanya alt bölgesi. Merkez alt bölgesi Bursa istasyonu ile Beşevler İstasyonu arasında kentsel yerleşik alan içerisinde kalan kısımdır. Nilüfer alt bölgesi, Beşevler İstasyonu ile başlayıp kuzeybatıya doğru ilerleyip Kuru İstasyonu ile sonlanan bölgedir. Bursa OSB'nin kurulması ve sonrasında Nilüfer ilçesinde 1990'lı yıllardan itibaren yapılan planlı yerleşme çalışmaları sonucunda mülkiyet ve sokak dokusunun değişimi ile bu bölgede demiryolu güzergahına dair gözlem yapılamamaktadır. Mudanya alt bölgesi ise çoğunlukla yapılaşmamış kırsal alanlar içerisinde yer almaktadır. Güzergahın bu kısmı gerek köy yollarına denk gelmesi gerekse zeytinlik veya ağaçlık alanlar içerisinde geçmesi sebebi ile patika olarak varlığını sürdürmektedir.

Şekil 3 (a) Doğu Roma ve erken Osmanlı (b) Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet (c) Geç Cumhuriyet (d) 21. Yüzyıl (e) Günümüz ve yakın gelecek ile birlikte makroform gelişim aşamaları

Mudanya yönüne doğru sırası ile Bursa, Merinos, Acemler ve Beşevler istasyonlarına ev sahipliği yapan merkez alt bölgesi doğu-batı ekseninde uzanmaktadır. Bu bölgede yer alan istasyonlar zamanla yıkılmış olsalar da Bursa istasyonu hariç günümüzde rekonstrüksiyon çalışmaları sonucunda farklı kullanımlarda tekrar hizmet vermektedirler.

Merkez alt bölgesinin sokak dokusuna olan etkisini incelemek için merkez çekirdek formunun tarihsel gelişim sürecini ele almak gerekmektedir. Bursa Makroform Gelişimi bölümünde de belirtildiği gibi kent merkezi Doğu Roma döneminde sadece kale içerisinde yer almaktadır. Daha sonra Osmanlılar tarafından şehrin fethedilmesi ile birlikte yerleşim kent dışına çıkmaya başlamıştır. Orhan Gazi döneminde hanlar bölgesinin ilk izleri görülmüş, daha sonraları I. Murat ve Yıldırım külliyelerinin yapımı ile birlikte Erken Osmanlı döneminde kent doğu-batı ekseninde yayılmaya devam etmiştir. Geç Osmanlı döneminde ise bu eksenler ile birlikte Uludağ yamaçları ve Bursa Ovası'na doğru gelişim belirtileri de gözlenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde form gelişimi yavaşlamış, gelen göçler ile birlikte oluşturulan yeni mahalleler ile sınırlı kalmıştır. 1948 yılında demiryolunun hizmete kapatılması sonrasında 50'li yıllar ile birlikte Merinos gibi fabrikalar ve yatırımlar ile kent merkezinin ovaya doğru yayılımı hızlanmaya başlamış, daha sonraki yıllarda da bu hız artarak devam etmiştir (Şekil 4).

Mudanya demiryolu hattı bu süreçte kaldırılmış olmasına rağmen bir kentsel boşluklar sistemi olarak sokak dokusundaki varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde İstanbul ve İzmir yolları haricinde kesintiye uğramaksızın Namık Kemal Cad., Doktor Sadık Ahmet Cad. ve Oulu Cad. olarak üç ana parça halinde günümüzde kentsel boşluklar olarak tespit edilebilmektedir. İstasyon bazında bakıldığında Bursa İstasyonu'nun olduğu bölge ise Bursa Büyükşehir Belediyesi ve hemen yanındaki Zafer Parkı ile birlikte kamusal kimliği korunarak dönüşüm geçirmiştir. Merinos İstasyonu yeniden yapılarak kafe ve yanı başındaki Merinos Fabrikası da günümüzde kültür merkezi ve arazisi ise Merinos Parkı olarak mevcuttur. Bu bilgilere ek olarak harita kapsamının dışında batı bölgesinde

4. Değerlendirme ve Sonuçlar

Demiryolları, kentlerin ulaşım olanaklarını artırarak, ticari ve sosyal ilişkilerini geliştirmiş, kent merkezleri ile çevre yerleşimler arasında bağlantı kurmuş ve kentsel mekânın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet dönemi boyunca demiryolları, kent formunu etkilemiş ve özellikle Bursa gibi kentlerde hala bu etkinin yankıları hissedilmektedir. Bursa kenti için demiryollarının kent formuna etkisi hem makro hem de mezo ölçekte incelenebilmektedir. Makro ölçekte, demiryolları kentin büyüme yönünü ve hızını belirlemiş, kentin morfolojik yapısını değiştirmiş ve yeni işlevsel bölgeler oluşturmuştur. Mezo ölçekte ise, demiryolları kentin sokak dokusunu, mülkiyet yapısını ve yapılaşma karakterini etkilemiştir. Nilüfer gibi bazı bölgelerde hızla yapılan planlı yerleşme, geçmişin izlerini değişime uğratmış olsa da diğer bölgelerde ilerleyen organik süreçler, kaçak yapılaşma, tarım ve açık alanların kent içinde kalması gibi faktörler, tarihi dokuyu korumada etkili olabilmektedir. Bu nedenle, geleceğe yön verebilecek şekilde planlama süreçleri, mülkiyet dokusunun tarihi gelişimini ön planda tutarak, dört boyut (zaman-mekân) üzerinden yürütülmelidir. Bursa kentinin makroform gelişimi ulaşım araçlarının kullanılmasına göre yaya, at arabası, raylı sistemler ve otoyollar olmak üzere dört aşamada incelenebilmektedir ve 21. Yüzyılın getirdiği ulaşım imkân ve yatırımları gelecekte beşinci aşama için yönlendirici bir unsur olacağı düşünülmelidir. Kentin mezo ölçekte incelenen sokak dokusu ise korunabilen mülkiyet dokusu ve yapı dokusuna sınırlı ölçüde yön vermiştir ve demiryolu izleri sadece sokak dokusu ile varlığını sürdürmektedir. Kent formu ve dokusu, sokak isimleri aracılığıyla kent hafızası üzerinden okunabilmektedir. Bursa gibi mekânsal tecrübeye sahip kentlerde, Mudanya hattı gibi geçmişten faydalanılarak tasarlanabilecek raylı sistemler ve yeni ulaşım modları ele alınabilir. Bu sayede hem kentin tarihi kimliği korunabilir hem de çağdaş ihtiyaçlara cevap verilebilir.

Kaynaklar

- Adams, J. S. (1970). Residential structure of midwestern cities. *Annals of the Association of American Geographers*, 60(1), 37-62. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1970.tb00703.x>
- Aljoufie, M., Zuidgeest, M., Brussel, M., & van Maarseveen, M. (2013). Spatial-temporal analysis of urban growth and transportation in Jeddah City, Saudi Arabia. *Cities*, 31, 57-68. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2012.04.008>
- Ayazlı, I. E., Kilic, F., Lauf, S., Demir, H., & Kleinschmit, B. (2015). Simulating urban growth driven by transportation networks: A case study of the Istanbul third bridge. *Land Use Policy*, 49, 332-340. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2015.08.016>
- Debrezion, G., Pels, E., & Rietveld, P. (2007). The Impact of Railway Stations on Residential and Commercial Property Value: A Meta-analysis. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 35(2), 161-180. <https://doi.org/10.1007/s11146-007-9032-z>
- Duran, S. (2003). *Bir modernleşme projesi olarak Anadolu'da demiryolları ve Bursa-Mudanya Demiryolu hattı*. Uludağ Üniversitesi.
- Eriçok, A. K. (2015). *Bursa'nın Kentleşme Sürecinde Yapılan Planlama Çalışmaları ve Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Tarihî Kent Merkezinin Gelişimine Etkileri*.
- Fan, F., Wang, Y., Qiu, M., & Wang, Z. (2009). Evaluating the Temporal and Spatial Urban Expansion Patterns of Guangzhou from 1979 to 2003 by Remote Sensing and GIS Methods. *International Journal of Geographical Information Science*, 23(11), 1371-1388. <https://doi.org/10.1080/13658810802443432>
- Gillham, O., & MacLean, A. S. (2002). *The Limitless City: A Primer on the Urban Sprawl Debate*. Island Press. <https://books.google.com.tr/books?id=LCCvnLt2AbcC>
- Google. (2022). Google Haritalar. <https://www.google.com.tr/maps/>
- Herold, M., Hemphill, J., Dietzel, C., Clarke, K. C., & Land, E. G.-G. (2005). *Remote sensing derived mapping to support urban growth theory*.
- Hoffhine Wilson, E., Hurd, J. D., Civco, D. L., Prisloe, M. P., & Arnold, C. (2003). Development of a geospatial model to quantify, describe and map urban growth. *Remote Sensing of Environment*, 86(3), 275-285. [https://doi.org/10.1016/S0034-4257\(03\)00074-9](https://doi.org/10.1016/S0034-4257(03)00074-9)

- Kaya, Ş. (2010). Bazı liman kentlerindeki örnekler ışığında tanzimat dönemi ve sonrasında inşa edilen gümrük binalarının mimari özellikleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 73-92.
- Kheyroddin, R., & Ghaderi, M. (2022). Railways and urban expansion: How does rail transport affect urban expansion in metropolitan areas? (Warsaw and Copenhagen case). *International Planning Studies*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/13563475.2022.2137476>
- Li, Y., Ye, J., Chen, X., A Abdel-Aty P E, M., & Cen, M. (2010). Transportation characteristics change under rapid urban expansion: A case study of Shanghai. *Chinese Geographical Science*, 20(6), 554-561. <https://doi.org/10.1007/s11769-010-0431-3>
- Long, F., Zheng, L., & Song, Z. (2018). High-speed rail and urban expansion: An empirical study using a time series of nighttime light satellite data in China. *Journal of Transport Geography*, 72, 106-118. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2018.08.011>
- Müller, K., Steinmeier, C., & Kuchler, M. (2010). Urban growth along motorways in Switzerland. *Landscape and Urban Planning*, 98(1), 3-12. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2010.07.004>
- Newman, P. W. G., & Kenworthy, J. R. (1991). Transport and urban form in thirty-two of the world's principal cities. *Transport Reviews*, 11(3), 249-272. <https://doi.org/10.1080/01441649108716787>
- Oliveira, V. (2016). *Urban Morphology*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-32083-0>
- Öztürk, G. B. (t.y.). *Yeniden İşlevlendirme Kapsamında Tarihi Merinos İstasyonu*.
- Polat, S., & Dostoğlu, N. (2007). *Kentsel dönüşüm kavramı üzerine: Bursa'da kükürtlü ve mudanya örnekleri*.
- Priemus, H., Nijkamp, P., & Banister, D. (2001). Mobility and spatial dynamics: An uneasy relationship. *Journal of Transport Geography*, 9(3), 167-171. [https://doi.org/10.1016/S0966-6923\(01\)00007-2](https://doi.org/10.1016/S0966-6923(01)00007-2)
- Reilly, M. K., O'Mara, M. P., & Seto, K. C. (2009). From Bangalore to the Bay Area: Comparing transportation and activity accessibility as drivers of urban growth. *Landscape and Urban Planning*, 92(1), 24-33. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2009.02.001>
- Snellen, D., Borgers, A., & Timmermans, H. (2002). Urban Form, Road Network Type, and Mode Choice for Frequently Conducted Activities: A Multilevel Analysis Using Quasi-Experimental Design Data. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 34(7), 1207-1220. <https://doi.org/10.1068/a349>
- Tekeli, İ. (1999, Mayıs 6). *Bursa'nın tarihinde üç ayrı dönüşüm dönemi. Osmanlı Devleti- nin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi*, Uludağ Üniversitesi.
- Wu, W., Zhao, S., & Henebry, G. M. (2019). Drivers of urban expansion over the past three decades: A comparative study of Beijing, Tianjin, and Shijiazhuang. *Environmental Monitoring and Assessment*, 191(1), 34. <https://doi.org/10.1007/s10661-018-7151-z>
- Yazici, M. (2010). *Mudanya-Bursa demiryolunun yapımı ve işletilmesi (1873-1908)*.
- Zhang, Y., Liu, J., & Wang, B. (2022). The impact of High-Speed Rails on urban expansion: An investigation using an SDID with dynamic effects method. *Socio-Economic Planning Sciences*, 82, 101294. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2022.101294>

Mekânsal Sansür: Kentte Marjinalliğin Morfolojik İncelemesi, Adana Genelevi Örneği

Büşra İnce¹, Olgü Çalışkan²

Özet

Kent, mekânsal dokuyu oluşturan çok sayıda tipolojik form elemanı ve birçok farklı programatik katmanla birlikte insan uygarlığının ürettiği en karmaşık yapıya sahip oluşumdur. Modern kentlerde doku, yerel otoriteler ve devlet tarafından kontrol edilen standartlaştırılmış ve sterilize edilmiş mekânsal düzenler aracılığıyla yeniden üretilir. Bu bağlamda kent içerisinde yer alan marjinal alanlar (gecekondu bölgeleri, mülteci kampları, genelevler vb.), 'meşru' mekân dizimin kesintiye uğradığı ve deforme olduğu sapsmalar olarak görülür. Marjinal mekanlar korkuya, ahlaki kaygılara ve şehrin imajına tehdit oluşturduğundan bir tür arınma stratejilerine dayalı kentsel politikalara maruz kalmaktadır. Bu bağlamda genelevler, tarihsel açıdan oldukça eski bir marjinal kentsel alan türü olarak, kamu düzenini sağlamak adına sistematik olarak farklı ahlaki temizlik biçimlerine tabi olagelmıştır. Dışlama, tecrit, yerinden etme ve gizleme, bu "ahlaksız" bölgeleri ahlaki çoğunluğun gözünden ve bilincinden uzak tutmayı amaçlayan politika yapıcılarının temel araçları arasındadır. Bu çalışma, Türkiye'deki yasal genelevler örneğinde, marjinal mekanların mekânsal dışlanması sorununa ve bu mekanlar alansallaşma dinamiklerine odaklanmaktadır. Kentsel kusur olarak kavramsallaştırdığımız bu marjinal mekânın morfolojik karakterini ortaya çıkarmak için ilk olarak Türkiye'deki aktif genelevlerin kentsel doku içindeki konumsal (merkez, iç çeper ve dış çeper) ilişkileri ve mekânsal yapıları analiz edilmiştir. Ülke genelinde örnekler üzerinden genel çerçevenin oluşturulmasının ardından Adana Genelevine yönelik bir odak çalışması yapılmıştır. Örneklem alanı, çok ölçekli bir bakış açısıyla yer seçim süreçleri, mekânsal yapı, mekân dizimi, arazi kullanım örüntüsü, görünürlük, tipo-morfolojik özellikleri ve sınır koşulları açısından incelenmiştir. Ayrıca, genelevin maruz kaldığı sosyopolitik tavır, dışlayıcı söylemler ve yerinden edilme pratikleri bir süreç olarak ele alınmış ve genelevlere yönelik 'mekânsal sansür' uygulamaları açığa çıkarılmıştır. Bu bağlamda araştırma, konuyla ilgili olarak var olan sınırlı bilginin birikimini sosyolojik bakış açısından morfolojik bakışa genişleterek geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Genelevler, Marjinal mekân, Mekânsal dışlama, Kentsel morfoloji

1. Giriş

Kent, fiziksel ve sosyal dinamiklerin birbirini ürettiği karmaşık ilişkilerle karakterize olan çok katmanlı bir oluşumdur. Gelişen bir dizi ilişkinin sonucu olarak, kentsel doku, farklı toplumsal dinamikleri yeniden üreten ve iç içe geçiren heterojen bir yapı olarak şekillenmiştir (Castells, 1991; Lefebvre, 1991; Park & Burgess, 1925). Bununla birlikte, modern kent dokusu, devlet ve yerel otoritelerce, kamu düzeni ve güvenliğini önceleyen söylem ve politikalar üzerinden sterilize edilerek yeniden üretilmekte ve standart üretim biçimleri kentin farklı alt bölgelerinde tekrar edilmektedir. Bu noktada, standart kent düzeni, toplumun yerleşik normlarını tehdit eden sözde 'kirli' özneler olarak tanımlanan marjinal grupların (örn. seks işçileri, çingeneler, evsizler, akıl hastaları ve suçlular) temizlenmesi veya ötelenmesini benimseyen arınma ve kontrol stratejileri sonucu oluşturulmaktadır (Bauman, 2007; Kearon, 2005; Kristeva, 1982; Sibley, 1998). Buna bağlı olarak, marjinallerin mekanları, her zaman sözde meşru mekânsal düzenin kesintiye uğradığı sapsmalar olarak görüldüğü için özellikle hedef alınmaktadır. Marjinal programların korku, damgalama, ahlaki

¹ Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, m.busraince@gmail.com

² Doç. Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, olgu@metu.edu.tr

kaygılar ve kent imajına yönelik tehdit ile ilişkilendirilmesi, sözde artırılmış kentsel mekânın üretimiyle sonuçlanan bu bölgeleri hedef alan operasyonların kendini meşrulaştırdığı düzlem olarak karşımıza çıkmaktadır (Sibley, 1998, s. 78).

Marjinalliğin bir formu olarak fuhuş mekanları, farklı toplumlarda bir 'ahlaksızlık' göstergesi olarak kabul edildiklerinden etik ve güvenlik konularında kamu düzenine bir tehdit olarak algılanmaktadır (Hubbard, 2000, s. 201). Düzenin sağlanması amacıyla periyodik olarak ahlaki temizlik, mekânsal dışlama, yer değiştirme ve yıkım operasyonlarına maruz kalmaktadır (Ashworth vd., 1988; Hubbard, 2004; Hubbard, 2000; Prior vd., 2013; Vaughan vd., 2005). Bu 'ahlaksız' bölgeleri toplumun gözünden ve bilincinden uzak tutmak için yıkıcı yaptırımlar yasal olarak pek çok ülkede devam etmektedir (Hubbard & Prior, 2013).

Özellikle son yirmi yılda, Türkiye'de yerel yönetimler eliyle genelevlere yönelik benzer sıfır tolerans politikaları ve damgalama uygulamaları yürütülmektedir. Ülkedeki genelevler tüzüklerle düzenlenen yasal kodlara uyararak, devlet kontrolündeki özelleşmiş alanlarda işletilmektedir. Ancak, varlıkları toplumun belirli bir kesimini rahatsız ederek muhafazakâr hükümetlerin politikalarıyla çeliştiği için yıkıcı operasyonlara maruz kalmaktadırlar. Seks işçiliği ile kent arasındaki ilişki sosyal, politik ve yasal açılardan dünya genelinde uzlaşmamış bir konumdur. Buna rağmen, genelevlerin mekânsallığını ve modern kentlerle olan ilişkisinin dinamiklerini inceleyen çok az çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışma, Adana Genelevi üzerinden, Türkiye'de devlet kontrolünde işletilen genelevlerin yer seçim süreçlerine, alansallaşma (territorialization) dinamiklerine ve mekânsal dışlanma sorunsalına odaklanmaktadır. Bu çerçevede araştırma, iktidar eliyle kontrol edilen, standartlaştırılan ve sterilize edilen kent alanının tekrarlanan mekân diziminde (fiziksel ve toplumsal olarak), marjinal kullanımların alternatif aralıklar yarattığı kabulü ile; bu mekanların kentle kurduğu ilişki ve mekânsal üretim biçimlerini ölçekler arası bir yöntem kullanarak ele almaktadır. Söz konusu çalışma kapsamında, 'kentsel kusur' olarak kavramsallaştırdığımız marjinal mekânın morfolojik karakterini ortaya çıkarmak için, Türkiye'deki aktif genelevlerin kentsel doku içindeki konumsal ilişkileri ve mekânsal yapıları analiz edilmiştir. Bu bağlamda araştırma, konuyla ilgili olarak var olan sınırlı bilgi birikimini sosyolojik bakış açısından morfolojik bakışa genişleterek geliştirmeyi amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Seks işçiliği, toplumdaki yerleşmiş inanç, önyargı ve etik kaygılar nedeniyle doğası gereği sorunlu kabul edilen (Benoit vd., 2019, s. 1905) ve ahlak, din, insan hakları, emek, ataerkillik, sağlık ve hijyen gibi farklı başlıklar üzerinden yıllardır tartışılan bir konudur (Constable, 2009; Farley, 2004; Philip Hubbard, 2000; Jeffreys, 1999; Kotiswaran, 2008; Maginn, 2011; Miriam, 2005; Nussbaum, 1998; Pateman, 1988; Pitcher, J., & Wijers, 2014; Zengin, 2007). Çağdaş teoride bu tartışmalar, temelde seks işçiliğinin sapkın bir fenomen olarak kabul edilmesi ile özgürleştirici bir alan olarak savunulması paradoksları üzerinden devam etmektedir. Fuhuş karşıtı görüşte hastalık yayan, insan haklarını hiçe sayan, cinsiyet eşitsizliği yaratan, dini ve ahlaki inançlarla çelişen, hatta günah sayılan yönlerine odaklanılmaktadır. Marksist-feminist teori (Bryson, 2005; Ferguson, 2008; MacKinnon, 1982; Phillips, 2011; Van Der Veen, 2001), seks işçiliğini ticari bir cinsel hizmet eylemi ve beden metalastırılması olarak tanımlamayı indirgemeci bulur. Çünkü seks işçiliği farklı türde bir tabiiyet, cinsiyet eşitsizliği ve dengesizlik yaratan bir emektir ve kadın bedenini sömürüye açık ikincil bir pozisyonda kalmasıyla sonuçlanır (Maginn, 2011, p. 3). Öte yandan, özellikle bazı feminist çevrelerce fuhuş, bireyin özgür iradesiyle yapabileceği diğer işlerden özünde farklı olmayan bir çalışma alanı olarak değerlendirilir ve kadının marjinalleştirilmeden seks işçiliği yapabilmesi gerektiğini savunurlar (Bell, 1995; Comte, 2014; Queen, 1997; Rubin, 1984). Buna göre seks işçiliği, çağdaş kapitalist toplumun ahlaki dayatmalarını yıkan bir cinsel özgürleşme aracıdır (Lick, 2000, s. 22). Ayrıca, sansürün seks işçiliğine yönelik düşmanlık geleneğini doğuran etkenlerden biri olduğunu savunduklarından, sansür uygulamalarına karşı çıkarlar (Carol, 1994, s. 9). Modern toplumlarda seks

işçiliğini bir kusur, kirlilik ve aşağılık göstergesi (Sibley, 1998, s. 14) olarak görme eğilimi devam etmektedir. Bu nedenle, seks işçilerinin kendi bedenleri ve ilişkili oldukları her türlü mekân, birçok kültürel bağlamda halk tarafından damgalanmaya hâlâ oldukça yatkındır. Buna paralel olarak, farklı coğrafyalarda seks işçiliğine yönelik yasal düzenlemeler de değişkenlik göstermektedir.

Genelevlerin kentle kurdukları ilişkiler ve varoluş biçimleri, ülkelerde uygulanan yasal düzenlemelerle doğrudan ilişkilidir. Yasal düzenlemelerin temelini ise hâkim politik söylemler, iktidarın ana akım eğilimleri, kamu kaygıları ve toplumsal yargılar oluşturur. Dünya genelinde, genelevleri serbest bırakan, tamamen yasaklayan veya belirli düzenlemelerle sınırlı bir serbestlik getiren farklı modeller vardır (Barnett & Casavant, 2011; Benoit vd., 2019; Henham, 2021); Mathieson ve diğerleri, 2016; Weitzer, 2015). Afrika ve Asya'daki çoğu ülke, ticari seksin ahlaki normların, dini inançların ve haysiyetin ihlali olarak kabul ederek her türlü faaliyeti yasaklamaktadır. Avrupa'daki pek çok ülkede (Birleşik Krallık, İspanya, İtalya) seks işçiliğinin görünür olmasına yönelik kısıtlamalar getirilmiştir (Henham, 2021) ve yasalar halkı fuhuştan koruyacak şekilde tasarlanmıştır (Barnett & Casavant, 2011, s. 14). Yerel yönetimler tarafından uygulanan hukuki kararlar ve düzenlemeler, genelevler ve kırmızı ışık mahalleleri gibi ticari seks işletmelerini tamamen yasaklayarak, kentsel mekânın bir nevi 'arındırılmasına' zemin hazırlamaktadır. Ayrıca bu işletmelere yönelik her türlü dışlayıcı operasyonlar ve kontrol stratejileri meşrulaştırılmış olur. Böylece, ahlaksızlığa izin verilmeyerek kamu düzeninin sağlanması, aile kurumunun potansiyel yıpratıcı etkilerinden korunması ve toplumun belirli bir kesimi için prestijli alanlar yaratılması için kentsel mekân bir araç olarak kullanılabilir (Flusty, 2001; Papayanis, 2000; Smith, 2008). Bu bağlamda, bu ahlaksız bölgelerin tekinsiz varlığının toplumsal ve mekânsal sınırlarını oluşturma ve koruma dürtüsünden doğan otoriteler tarafından çeşitli taktikler geliştirilmiştir. Ticari seks mekanlarının yıkılması, marjinaliteye itilmesi, merkezi yerlerde bulunmalarının yasaklanması, görsel ve fiziksel erişimin engellenmesi, fiziksel sınırların oluşturulması, kamusal yaşamdan sapmayı dışlamak için başvurulan uygulamalardır (De Certeau, 1984; Kearon, 2005; Sibley, 1998). Buna bağlı olarak, özellikle modern kent merkezleri, yıkıcı kent politikaları ve yasal müdahaleler için açık bir şekilde hedef alınmaktadır. Paris ve Londra'da yürütülen sıfır tolerans politikaları ve radikal temizlik operasyonları sonucunda kent merkezinde bulunan ticari seks işletmeleri kaldırılmıştır (Hubbard, 2004, s. 1688). Zürih'te geleneksel kent merkezinde bulunan Sihlquai bölgesi olarak bilinen kırmızı fener mahallesi kaldırılarak kent çeperinde başka bir bölge oluşturulmuştur (Grittner & Sitter, 2020, s. 28).

Ticari seks mekanlarının meşruiyeti ve görünürlüğü konusunda daha serbest ve esnek yaklaşımlar benimsenen modeller de mevcuttur. Bazı ülke ve eyaletlerde (örn. Hollanda, İsviçre, Yunanistan, Almanya, Türkiye, Avusturya, Nevada) ticari seks belirli yasalarla kontrol edilmek şartı ile yasaldir (Barnett & Casavant, 2011). Bu ülkelerde genellikle sokak veya otel gibi kontrol edilmesi mümkün olmayan kayıt dışı alanlarda ticari seks faaliyetleri yasaktır. Bu nedenle, Yunanistan, Türkiye ve İsviçre'de olduğu gibi, lisanslı tolerans bölgeleri (belirlenmiş genelev veya kırmızı ışık bölgeleri) ticari seks için tahsis edilmiştir. Genelev bölgelerinin yakın çevresinin yakınlık ve görünürlük koşullarına ilişkin yasal düzenlemeler de mekânsal düzeni tanımlar. Buna göre fuhuş bölgelerinin okullara, dini yapılara, spor merkezlerine, meydanlara ve cazibe merkezlerine yakın veya görünür şekilde yerleştirilmesine izin verilmemektedir (Michaela, 2019; Zengin, 2011). Avustralya ve Belçika'da ise seks işçilerinin sosyal dışlanması ve damgalanmasıyla mücadele etmek ve onlara görünürlük ve şeffaflık sağlayarak daha güvenli bir ortam sağlamak için seks işçiliği suç olmaktan çıkarılmıştır (Grittner & Sitter, 2020, s. 276). Bu ülkelerde ticari seks işletmeleri farklı mekânsal formlarda (apartman, anklav, kapalı sokak), farklı kent alt bölgelerinde (çeper, merkez) ve değişen büyüklüklerde kendine yer bulmaktadır.

3. Yöntem

Bu araştırma iki aşamalı olarak yürütülmüştür: (1) Türkiye'deki genelevler üzerine genel bir inceleme; (2) Adana Genelevi özelinde yer-seçim süreçleri, alansallaşma (territorialization) dinamikleri, mekânsal organizasyon biçimleri ve sınır koşullarına yönelik bir odak çalışmasını kapsamaktadır. Bu çerçevede araştırma, çoklu ölçek düzeylerinde gerçekleştirilen veri toplama ve mekânsal analiz dizilerini içermektedir.

Toplumsal ve politik olarak ötekileştirilmiş olan genelevlerin mekânsal ilişkilerinin ortaya çıkarılması sürecinde salt fiziksel bir analiz yöntemi yeterli olmayacağından, çalışma konuyla ilgili sosyal, kültürel, politik, tarihi ve hukuki bulguları yer ve mekân üzerinden tekrar değerlendirerek çok boyutlu bir kurgu üretir. Bu noktada araştırma, Türkiye'deki genelevlere yönelik veri toplama ve düzenleme adımları ile başlamaktadır. Ancak veriye ulaşma adımı konu ile ilgili bilgi yetersizliği nedeniyle bu çalışmanın en zorlayıcı adımıdır. Türkiye'de 2004 yılından sonra genelevlerle ilgili halka açık olarak paylaşılan resmi bir kayıt, rapor, istatistiki veri bulunmamaktadır. Ülkedeki genelevlerin sayısı, konumları, faaliyet durumları, kapasiteleri, fiziksel koşulları gibi temel bilgiler ya belirsizdir ya da resmî belgeler veya akademik çalışmalar aracılığıyla erişilebilir durumda değildir. Bu nedenle, Türkiye'de devlet denetiminde aktif faaliyet gösteren genelevlerin tam olarak nerede olduğu sorusuna yanıt bulmak için yerel gazete ve blog sayfaları çalışmanın ilerleyebilmesi noktasında sınırlı iki kaynaktır. Bloglardaki yüzlerce kullanıcı yorumu ve haber sayfaları tek tek taranarak konum ve adres bilgisi verileri ayrıştırılmış ve kategorize edilmiştir. Türkiye'deki her şehir için ayrı ayrı bu bilgi arkeolojisi işlemi tekrar edilmiş ve aktif olarak çalışan genelev bulunan kentler ile kapatılan genelevlerin bulunduğu kentler yerel gazete haberlerinden tespit edilmiştir. Yapılan bu bilgi arkeolojisi çalışmasının başlangıç noktasını oluşturmakla birlikte devamlılığını mümkün kılmıştır. Blog ve haber sayfalarındaki adres tarifleri Google Earth üzerinden mekânsal eşleştirmeler yapılarak tespit edilmiş ve haritalanmıştır. Bu araştırma sonucunda, Türkiye'de bulunan 37 adet yasal genelevden 20 tanesinin 2000'li yıllardan itibaren yerel yönetimler tarafından yıkılmış, kapatılmış veya yerinden edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin çeşitli illerinde faaliyette olan 10 genelevin güncel konumları belirlenebilmiştir. Bu genelevlerin kent makro-formundaki yeri haritalandırdıktan sonra konumsal (merkez, iç çeper ve iç çeper) ve mekânsal (kapalı sokak, anklav, kamp) özellikleri tipolojik olarak kategorize edilmiştir.

İkinci aşamada, Adana Genelevi odak çalışma alanı seçilerek 'sosyo-morfolojik' bir araştırma süreci yürütülmüştür. Adana Genelevinin yer değişim süreçlerinin sonucunda dönüştürülen ölçekler-arası mekânsal dinamikler yer seçimi, alansallaşma biçimleri, erişilebilirlik ve bütünleşme düzeyleri, arazi kullanım örüntüleri, görünürlük, tipo-morfolojik özellikler ve sınır koşulları açısından analiz edilmiştir. Bu çerçevede üst ölçek analizlerde, genelevin kentle kurduğu yapısal ilişkilerin ortaya çıkarılması amacıyla mekân dizim (space syntax) yöntemi (Hillier & Hanson, 1988) benimsenmiştir. Yapılan analizler, toplumsal dışlanma ve yalıtılma (izolasyon) problemlerinin genelevlerin yer edinme süreçlerine olan etkilerine, yapı çevre ile kurdukları ilişkilere, alansallaşma dinamiklerine ve var olabilmek için geliştirdiği fiziksel taktiklere yönelik bilgileri açığa çıkarmıştır. Genelevin tipo-morfolojik ve alana özgü nitelikleri ile sınır koşullarını ortaya çıkarmak amacıyla alan araştırmasındaki bulgular üç boyutlu modellenerek mikro ölçekli saptamalar ortaya konulmaktadır.

4. Bulgular

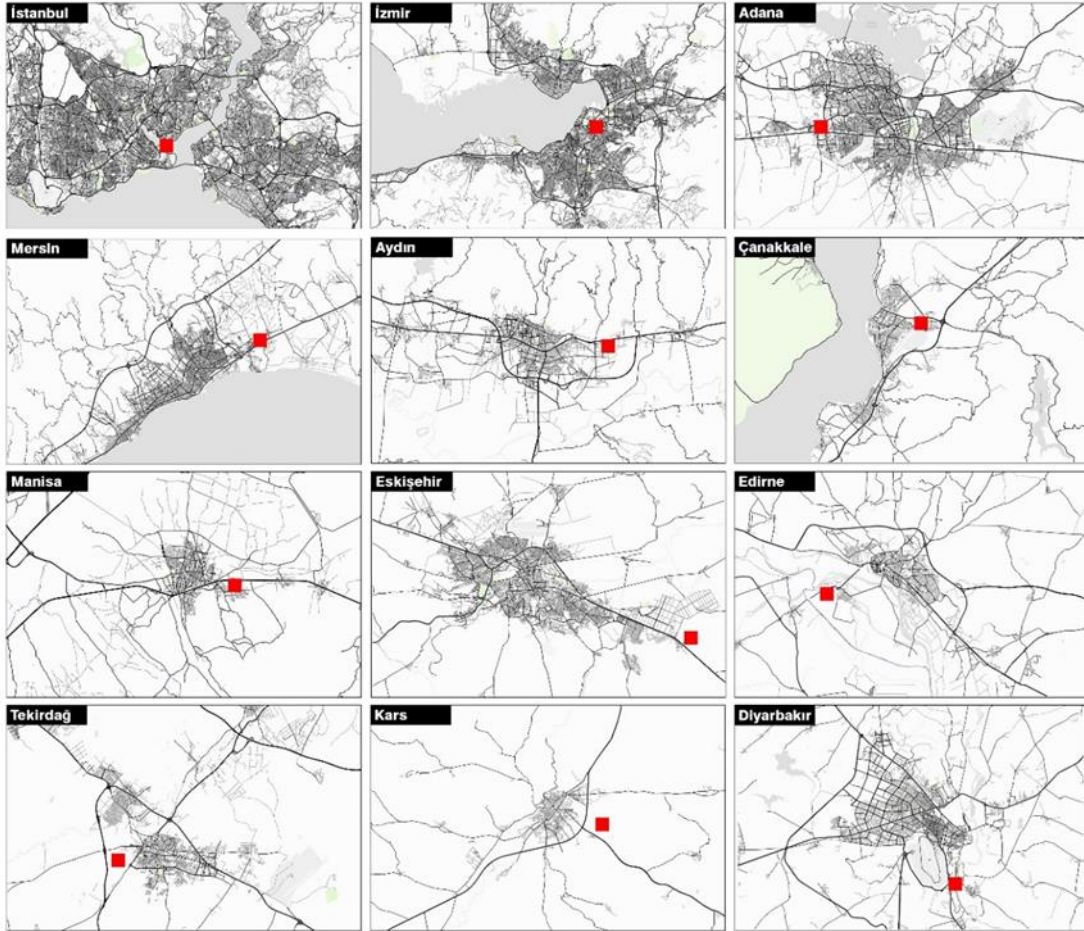
4.1. Türkiye'deki Genelevlerin Haritalanması

Türkiye'de genelevler, Abdülhamid döneminden beri çıkarılmış bir tüzük ile yasal birtakım kodlara tabii olmak şartı ile yasallaştırılmıştır (Özbek, 2010, p. 555) ve devlet tarafından düzenli

denetimlerin sağlandığı belirlenmiş bölgeler veya hanelerde işletilmektedir (Resmi Gazete, 1961). Cumhuriyetle birlikte aynı tüzükte yer alan düzenlemelerle genelevler varlıklarını korumuştur. Türkiye'de fuhuş, toplumun dini inançları ve ahlaki normlar nedeniyle hassas bir konu olsa da 1990'lardan önce genelev açmak, yerel seçimlerde adayların siyasi bir vaat olarak kullandığı bir hizmet olarak görülmektedir. Ancak özellikle 1990'lı yıllardan itibaren genelevlerin kapatılması veya taşınması gibi konularda tartışmalar ve operasyonlar başlamışsa da 2000'li yıllarda genelevlere yönelik bir 'cadı avı' süreci yerel yönetimler üzerinden şiddetlenmiştir. Türkiye'nin farklı kentlerindeki genelevlere yönelik yıkıcı sosyo-politik söylem ve uygulamalarda dramatik artışlar yaşanmıştır. Türkiye'de genelevler, hâkim siyasi perspektifin ürettiği motivasyonlarla yıkım, kapatma veya yerinden etme operasyonlarına tabi tutulmaktadır. Bu yasaklama operasyonları sonucunda aktif olarak çalışan 37 genelevden 21'i ya kapatılmış ya da yıkılmıştır. Aktif olarak çalışan genelevlerin bazıları (Adana, Eskişehir, Hatay) kent çeperlerine taşınmıştır. Covid-19 salgınının ardından ülkedeki devlet denetimindeki tüm genelevler süresiz olarak kapatıldı.

Araştırma kapsamında ilk olarak Türkiye'de Covid-19 salgını öncesinde aktif olarak faaliyet gösteren 12 genelevin buldukları kentlerin makro-formundaki yerleri tespit edilerek kent bütünü ölçeğinde haritalandırılmıştır. (Şekil 1) Bu üst ölçek haritalama sonucunda İstanbul Karaköy'de bulunan Zürafa Sokak Genelevi ve İzmir Tepecik Genelevinin merkezi konumunda yer aldığı, diğer bütün genelevlerin kentlerin dış çeperinde konumlandıkları görülmektedir. Çalışmanın yapıldığı sırada aktif olan Zürafa Sokağın 2022 yılında yıkılması ile (Cumhuriyet Gazetesi, 2022), kent merkezinde kapalı sokak olarak örgütlenmiş genelev örneği kalmamıştır (Sekil 1).

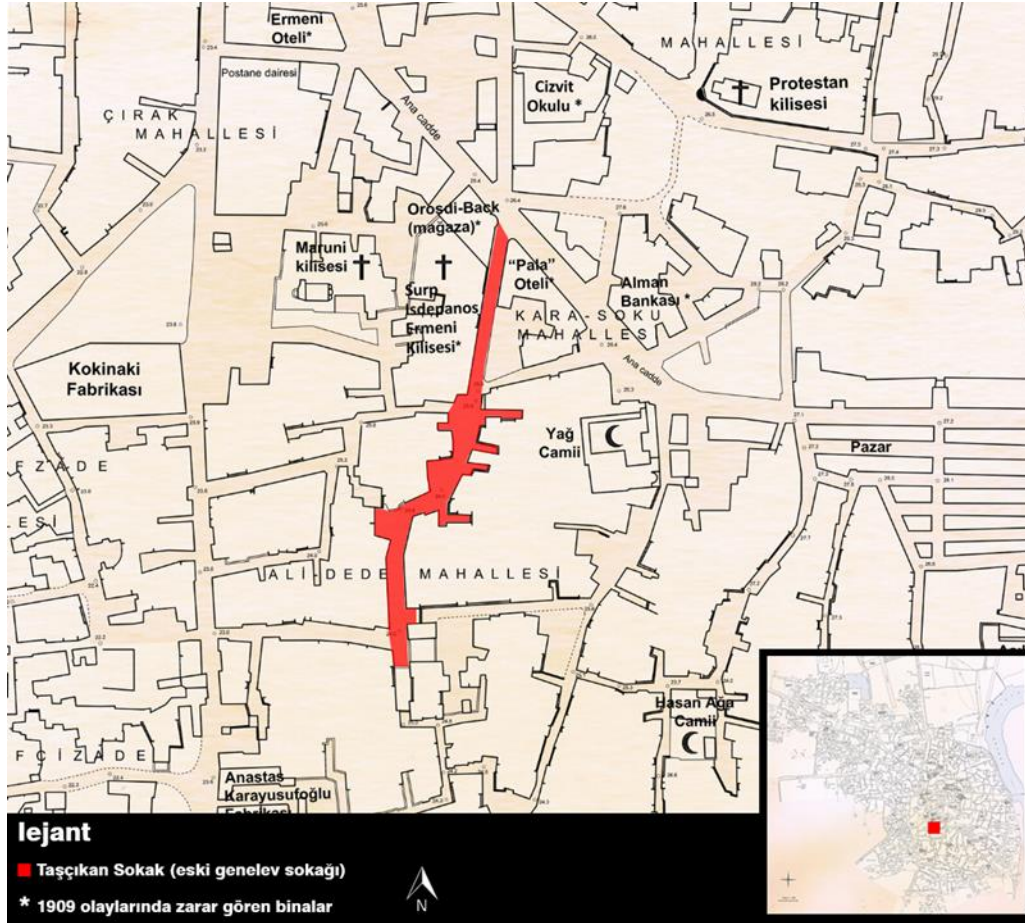
Şekil 1 Türkiye'deki genelevlerin buldukları kent makro-formundaki konumları

Bu bağlamda Adana Genelevi kent merkezindeki konumundan çepere taşınması nedeniyle değişen sosyo-mekansal dinamiklerin incelenmesi açısından özgün bir konuma sahiptir. Genelevin merkezdeki mekânsal özellikleri ve kentle kurduğu ilişki biçimleri; kentin çeperinde de oluşturdukları yeni alansallaşma dinamikleri ve yerinden edilme sürecinin sosyo-politik boyutları bu bölümde incelenecektir.

4.2. Eski Adana Genelevine Tarihsel Bir Bakış

Eski Adana Genelevi tarihi kent merkezinde Alidede ve Kasasoku Mahallelerinin kesişiminde yer almaktaydı (Şekil 2). Karasoku Mahallesi yoğun Ermeni nüfusuna sahip olan, Ermenilere ait konut, dükkân, kilise, okul gibi kullanımların bulunduğu bir mahalledir (Saban, 2017, p. 108). Ancak 1909 yılında Adana’da yaşanan Ermeni olayları sonrasında bu mahalledeki binaları bir kısmı yıkılmış ve nüfusun büyük bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır (Börekçi, 1999, p. 118). Öyle ki Karasoku Mahallesi 1909 olayları sonrasında en çok fiziksel zarara uğrayan mahallelerden biri olmuştur (Saban, 2017, p. 119). Ermeni gazeteci Hrant Dink'e göre göçten sonra terk edilmiş olan birçok Ermeni evi, sonrasında genelev olarak yeniden işlevlendirilmiştir (Dink, 2018, s. 68). Ancak eski genelevin ne zaman faaliyete geçtiğine dair kesin bir kayıt bulunmamaktadır. Bu çalışma kapsamında görüşülen yerel gazeteciye göre, fuhuş bu semtte Geç Osmanlı döneminde görülmeye başlanmıştır. 1940'lı yıllarda devlet denetimsiz fuhuş yapanları toplayarak Taşçıkan Sokaktaki evlere yerleştirmiş ve özel bir fuhuş bölgesi oluşturmuştur (Şekil 2). Sokak girişine polis yerleştirilerek mekânda denetim ve gözetim sağlanmıştır (T. Talaş, kişisel görüşme, 2021).

Şekil 2 1918 tarihli Alman Ordusu Haritasında (Rustom, 2021) Adana Genelevi'nin konumu: Genelev henüz faaliyette değil (Kaynak: Harita yazar tarafından yeniden üretilmiştir.)

Genelev, Taşçıkan Sokak isimli çıkmaz sokak boyunca organize olmuştur. Genelev sokağı tüzüğe uygun olacak şekilde polis kontrolünde yıllarca hizmet vermiştir. Denetimli bir erişim sağlaması nedeniyle genelev yasal gereklilikleri karşılama da etrafındaki bazı programlara yakınlığından ötürü yerleşik kültürel kabuller açısından problemlili bir konumdadır. Genelev, Yağ Camii gibi kentin önemli bir dini yapısına bitişik olarak konumlanmakta ve başka dini ve eğitim yapılarına da çok yakındır. Yağ Camii kentin önemli dini sembollerinden biri olmasının yanında kentlinin çokça kullandığı bir kamusal çekim noktasıdır. Yoğun kamu kullanımı genelevi oldukça görünür kılar. Bu durum Türkiye'deki genelevlerin yasal olarak uyması gereken mekânsal kodlara aykırı olsa da Adana Genelevi yıllarca bu konumda varlığını sürdürebilmiştir. Ayrıca yerel kaynakların aktardığına göre, halk tarafından konumuna yönelik bir itiraz veya şikâyet bulunmamaktadır.

Şekil 3 Yerel gazetelerde yer alan genelevin taşınma planlarına ilişkin basın kupürleri (1), kapatılma haberi (2) ve genelevin yıkım haberi -dönemin belediye başkanının ifadesiyle- (3) (Yeni Adana Gazetesi, 1986; 1989)

Ancak 1984 yılında göreve gelen yerel yönetim, genelevin kent merkezindeki varlığından rahatsızdır. 1986 yılında belediye başkanı Aytaç Durak seçim vaatlerinden biri olan genelevin şehir dışına taşınacağı kararını “bu çirkinliğe son verileceğini” ifade ederek resmi olarak duyurur (Şekil 3). Yerel yönetim, genelevin okul ve dini yapılara yakınlığını gerekçe göstererek bu yeni yer seçimi kararını gerekçelendirmektedir. Belediye, genelev için kentin batı çeperinde bulunan Yeşiloba Mahallesi'nde ayrılan 38.600 metrekarelik araziye yeni binanın yapılmasını planlar (Yeni Adana Gazetesi, 1986). S.S. Sosyalevler Konut Yapı Kooperatifi tarafından yapılan yeni genelev binasının 1989 yılında tamamlanmasıyla, tarihi kent merkezindeki eski genelev önce kapatılır sonra tamamen yıktırılır (Yeni Adana Gazetesi, 1989). Genelev sahipleri ve çalışanları kent dışına taşınmak istemese de yıkımın ardından mecburi bir yerinden edilme ile karşı karşıya kalmıştır. Belediye başkanı, yıkımı “Adana'nın merkezi bir pislikten kurtulması” olarak tanımlar (Yeni Adana Gazetesi, 1989). Genelevin yer değiştirme süreci, bir çeşit nefret söylemi ile pekiştirilmiş bir ‘temizleme pratiği’ olarak gerçekleşmiştir (Şekil 3).

Şekil 4 Eski (A) ve mevcut genelevin (B) yerlerini gösteren Adana kenti uydu fotoğrafı (Kaynak: Google Earth, 2022)

Adana Genelevi, tarihi kent merkezinden, şehrin batı çeperine taşınmıştır. (Şekil 4) Genelevin yeni yeri, halkla görsel ve fiziksel etkileşimi engellemek için uygun bir yer arayışında olan yerel otorite tarafından özel olarak belirlenmiştir. Genelevin taşınmasında Yağ Camii cemaatinin talebi ve belediye başkanının siyasi motivasyonu etkili olmuştur. Sosyal Evler, Adana'nın çeperinde yer almakta olup, taşındığı dönem yakın çevresinde herhangi bir yapılaşma bulunmamaktadır. Güneyinde suç olayları ile bilinen bir gecekondu mahallesi bulunmaktadır (Talaş, 2021). (Şekil 4)

Adana genelevinin çepere taşınması ile hangi kentsel fonksiyonlara yakın olabileceği konusu, karar vericilerce tasarlanmış sınırlı bir politik bağlamda belirlenmiştir. Genelevin kent merkezindeki konumundan kaynaklanan programatik çeşitlilik yerinden edilme süreci ile birlikte kaybolur. Çok fonksiyonlu bir bağlamdan, fonksiyonel çeşitliliğin sınırlı olduğu bir mekansal bağlama geçiş söz konusudur. Bu geçiş, genelevin bulunduğu bölgeden geçme potansiyeli olan insan sayısına doğrudan etki eder. Eski Adana genelevi bitişiğindeki Yağ Camiine gelen kullanıcıların da kentsel belleğinin bir parçası olabilirken, çeperde karşılaşma imkânı düşer. Genelevin şu anki konumunda endüstriyel kullanımların yoğunlukta olduğu görülmektedir.

Şekil 5 1/5000 Adana Nazım İmar Planı'nda resmi olarak 'okul bölgesi' olarak belirlenmiş mevcut genelevin bulunduğu alan (Kaynak: Seyhan Belediyesi Emlak ve İstimlak Müdürlüğü Arşivi, 2013)

1989 yılında yerel yönetim tarafından yürütülen taşınma işlemine karşın, genelevin bulunduğu parsel, Adana'nın mevcut 1/5000 Nazım İmar Planı'nda 'okul bölgesi' olarak belirlenmiştir (Seyhan Belediyesi Emlak ve İstimlak Müdürlüğü Arşivi, 2013). (Şekil 5) Bu durum, mekânsal planlamanın Türkiye'deki genelevlerin varlığını ne kadar göz ardı ettiğini göstermektedir.

4.3. Kent ve Genelev Arasındaki Değişen İlişkinin Mekânsal Analizi

Yukarıdaki tartışmalardan da açıkça görüldüğü gibi, Türkiye'de ve dünyada genelevlere yönelik sosyopolitik tutum, son derece yıkıcı müdahalelere ve dışlayıcı uygulamalara açmıştır. Modern seks işçiliği mekanlarının varlığına yönelik bu kolektif tehdit ve damgalama çabaları, genelevlerin kentle nasıl ilişki kurduğunu ve mekânsal üretim biçimlerini etkilemektedir. Bu noktada çalışma, konuya yönelik çok-ölçekli mekânsal çözümlemenin bulgularını, Adana Genelevi'nin geçirdiği süreç sonucunda ortaya çıkan değişen ilişkiler üzerinden sunmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan makro ölçekli değerlendirme ve mekân dizim çözümlemesi, genelevin kent dokusundaki konumsal kaymasının sonuçlarının belirlenmesi açısından önceliklidir.

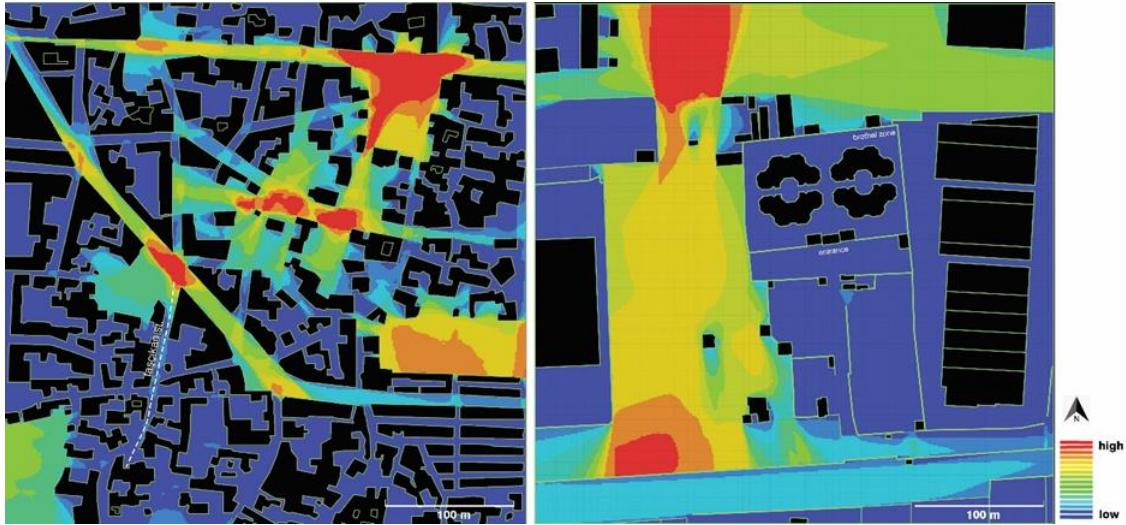
Şekil 6 Adana Genelevi'nin eski (A) ve mevcut (B) konumunda eksensel bütünleşme haritaları

Adana Genelevi'nin kent merkezinden çepere taşınması, geneleve erişim biçimlerini, görünürlük koşullarını ve tüm mekânsal sistem içindeki bütünleşme düzeyini doğrudan etkiler. Genelevin yerinden edilmesi sonucu değişen yerel ve global bütünleşme düzeyini tespit edebilmek için mekân

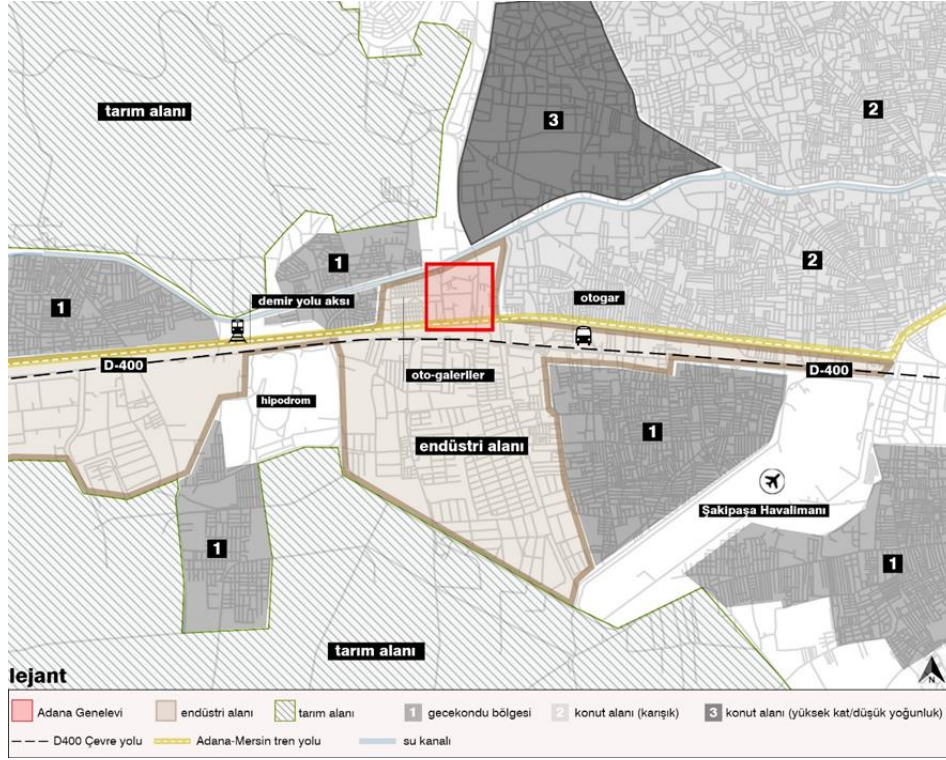
dizim yöntemiyle, çalışma alanının bağlamsal verileri kullanılarak, sentaktik analizler yapılmıştır. (Şekil 6) Global bütünleşme haritasında alanın tüm sistemle kurduğu bütünleşme (veya ayrışma) değerleri görselleştirilmiştir (Al-Sayed vd., 2014, s. 95). Adana Genelevi'nin iki farklı konumu için yarıçap (Rn) değeri kullanılarak global bütünleşme haritaları üretilmiştir. (Şekil 6, üst) Buna göre, Adana-Mersin karayolu (D-400) bu çerçevede en yüksek düzeyde global bütünleşme değerine sahip eksenidir. Adana Genelevi değişime uğrayan mevcut konumuyla global bütünleşme değeri yüksek olan, araç hareketliliği öncelenmiş bir kentsel konuma taşınmış olduğu görülmektedir.

Yerel ölçekteki potansiyel yaya hareketini ortaya çıkarmak amacıyla, aksenal yapı verileri kullanılarak, yerel bütünleşme (R3) haritaları oluşturulmuştur. (Şekil.6, alt) Yerel entegrasyon ölçümleri, yaya hareketi, canlılık ve karşılaşma potansiyeli gibi mahalle seviyesindeki etkileşimleri gösterir (Hillier & Vaughan, 2007, s. 211). Genelevin mevcut konumunda, yerel bütünleşme değerlerinde ciddi bir düşüş görülmektedir. Yaya erişim koşulları ve yerel ölçekteki yönelimli hareket potansiyelinin, genelevin mevcut çeper konumunda düşüşü, planlanan politikalarla, sonucun paralellliğini ortaya koyar. Değişen mekân dizimsel ilişkilerin sonuçları, genelevi halkın çoğunluğunun gözünden uzak tutmayı ve yakın çevresindeki her türlü kendiliğinden gündelik insan etkileşimini engellemeyi amaçlayan yer değiştirme süreçlerinin arkasındaki motivasyonlarla ilişkilendirilebilir. Yer değiştirme süreçleri sonucunda genelevin bütünleşme seviyesi değiştirilmiş ve dolayısıyla alana erişilebilirlik düzeyi dönüştürülmüştür. Yaya erişimi kontrol edilerek toplumun belli bir kesimiyle karşılaşma olasılığı filtrelenmiştir.

Şekil 7 Eski genelevin (sol) ve mevcut genelevin (sağ) içinde yer aldığı kentsel dokuya yönelik VGA analizi

Görünürlük Grafiği Analizi (Visibility graph analysis- VGA), genelevin bulunduğu iki ayrı lokasyondaki yapı çevrenin (Turner ve diğerleri, 2001) görünürlük konfigürasyonunu ortaya çıkarmak için yapılmıştır. Derişik bir kent dokusunda yer alan eski genelevin etrafında örgütlendiği Taşçıkan Sokak'taki yapıların görünürlük değerleri düşük olsa da sokak girişinin görünebilirlik seviyesi yüksek bir nokta olduğu görülmektedir. (Şekil 7, sol) Adana Genelevi'nin mevcut bağlamında yapılan ikinci analiz, genelev bölgesinde sıkı bir şekilde kontrol edilen fiziksel erişimin yanı sıra görsel erişimin de engellendiğini göstermektedir. Genelev, oldukça kapalı bir yapı çevre görsel ve fiziksel erişimi kontrol etmek amacıyla yerleştirilen duvar, çit ve dikenli tel gibi elemanlar nedeniyle düşük görünürlük değerlerine sahiptir. (Şekil 7, sağ)

Şekil 8 Adana Genelevi'nin mevcut bağlamında karakter alanları ve arazi kullanımları

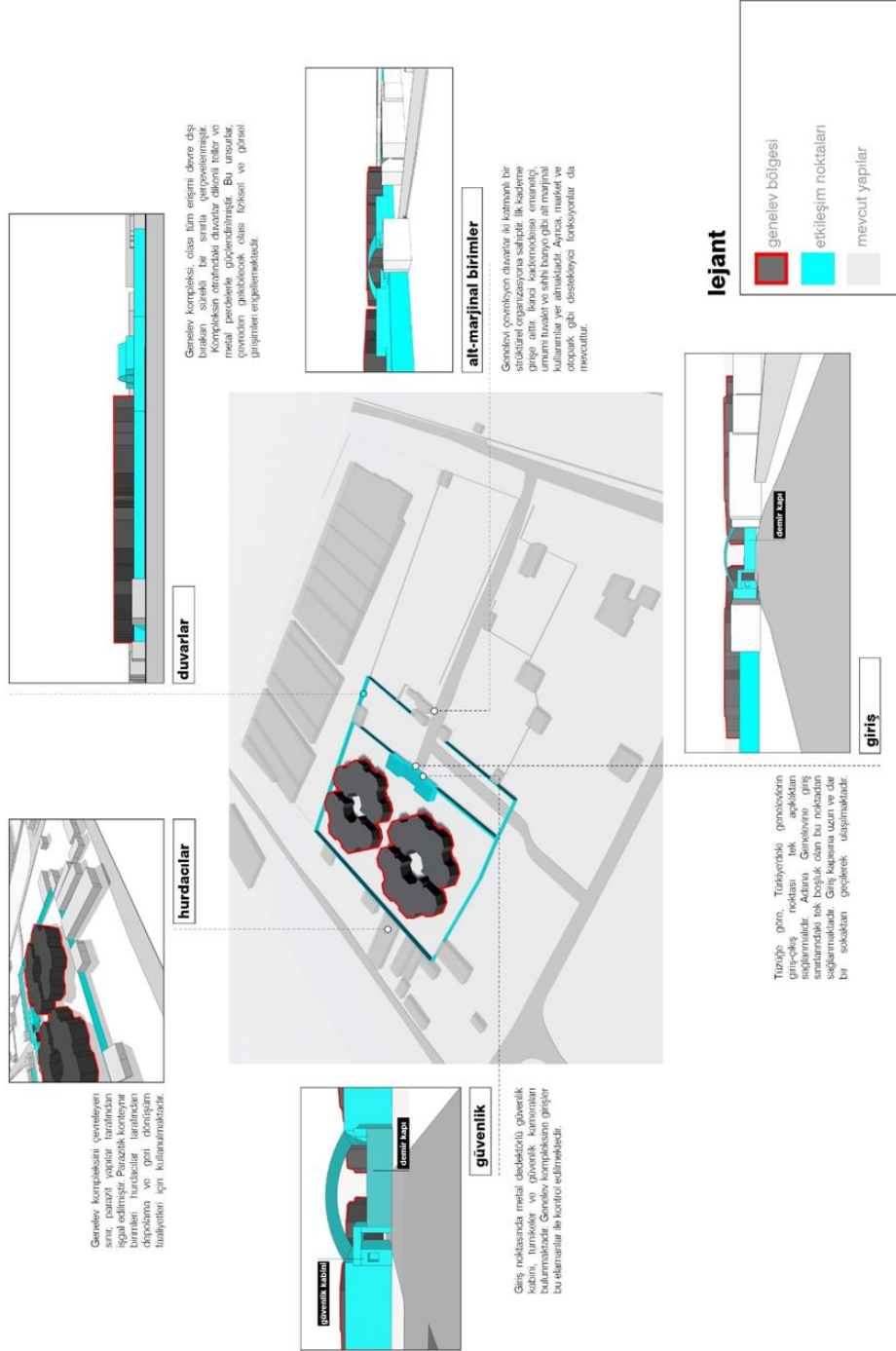
Adana Genelevi'nin, kentin batı çeperine taşınması sonucunda, genelevin içinde bulundu bağlam programatik olarak da değişmiştir. Tarihi kent merkezindeki eski genelev çok çeşitli kentsel işlevleri içeren yoğun bir doku ile çevrilidir. Bağlam, ticari kullanımlar, kamu tesisleri, dini ve eğitim binaları ile sosyal bir merkezdir. Yerel halkla yapılan görüşmelere göre, Eski Adana Genelevi çevresindeki çeşitlilik, genelevin işlevsel sürdürülebilirliğine de hizmet ediyordu. Arazi kullanım örüntüsündeki çeşitlilik, genelevlerin kullanıcı profillerindeki çeşitlilik anlamında belirleyici bir faktör olarak değerlendirilebilir. Ancak genelev, çeperdeki konumunda tek işlevli, düşük yoğunluklu ve programatik çeşitlikten arındırılmış bir bölgede bulunmaktadır. (Şekil 8) Genelev bölgesinin mevcut konumu, endüstri, tarım ve konut alanları ile çevrilidir. Bölgenin güney ve kuzeybatı kesimleri tarım alanları ile kaplıdır. Haritadan da anlaşılacağı üzere genelev bölgesi, Mersin-Adana karayolu boyunca devam eden sanayi sitesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda genelevin taşınmasından sonra ortaya çıkan genelev alanının doğu tarafında oto galeriler yer almaktadır. Genelevin taşındığı 1985 yılında da var olan, bölgenin güneyindeki gecekondu yerleşimi varlığını korumaktadır. Bununla birlikte, bölgenin kuzeybatı kesiminde, orta ve yüksek gelir grupları için yüksek katlı binalardan ve güvenli sitelerden oluşan ve yeni gelişen yerleşim bölgeleri bulunmaktadır. Bölge profilinin dönüşüm sürecinde olduğu söylenebilir. Bağlamdaki bu dönüşüm, genelevin varlığına yönelik potansiyel tartışmaların tekrarlanma olasılığını beraberinde getirmektedir.

4.4. Adana Genelevinin Mikro-Mekansal Analizi: Alt-Marjinal Programlar, Alansallaşma Dinamikleri ve Sınır Koşulları

Adana Genelevi'nin yer değiştirmesinden kaynaklanan mekânsal ilişkilerdeki değişime ek olarak, genelevlerin kendine özgü mekânsal üretim biçimleri vardır. Genelevin yakın çevresindeki yarı-marjinal programatik çeşitlilik, alansallaşma biçimi, konfigürasyonel oluşumu ve sınır koşulları bu aşamada incelenmiştir.

Adana Genelevi, iki adet avlulu altıgen yapı biriminden oluşan, duvarlarla sınırlandırılmış, giriş-çıkışın kontrollü olduğu bir bölgedir ve tipolojik olarak kamp benzeri bir konfigürasyona sahiptir. Sınırların netliği, içeri ve dışarı arasındaki ayrımı vurgulayarak net tanımlanmış bir bölge oluşturur. Bu tanımlı ayırım hem dışarıyı içeriden ayıran hem de içeriği dışarıdan koruyacak şekilde iki yönde çalışır. Duvarlara eklenen çitler ve dikenli teller gibi fiziksel unsurlarla, genelevin fiziksel ve görsel erişilebilirliği kısıtlanmıştır. Genelev alanı, dışarıdayken elde edilmesi yasa dışı olan bir özgürlük biçimi sağlayan iç dinamikleri ile özelleşmiş bir özerk bölgedir. (Şekil 9)

Şekil 9 Adana Genelevi sınır koşullarını oluşturan öğeler

Genelev alanını çevreleyen duvarlar çift kademeli bir konfigürasyona sahiptir. İlk kademede kullanıcılar girişe hazırlayıcı işlevlerle karşılaşırken, ikinci kademede ana giriş kapısı ve güvenlik bulunmaktadır. Geneleve girişler güvenlik görevlileri, demir kapılar, turnikeler, metal dedektörü ve güvenlik kameraları desteği ile kontrol edilmektedir. (Şekil 9 ve Şekil 10)

Şekil 10 Adana Genelevi giriş kapısı ve yakın çevresi (Kaynak: Kişisel belgelem, 2020)

Genelevin alansallaşma dinamikleri ve sınır koşullarına ek olarak, buldukları bölgelerin yakın çevresinde tekrarlanan alt-marjinal programlara rastlanmıştır. Emanetçi, sıhhi duş ve sıhhi tuvalet gibi yarı marjinal fonksiyonlar, genelevlerin girişlerine yakın bir şekilde konumlanarak, genelevlerin ticari işlevsel sürdürülebilirliğini destekleyici rol üstlenirler. (Şekil 10) Bu fonksiyonların bölgede yer alması, genelevlere erişim için uyulması gereken prosedürel davranış kuralları ve hijyen kaygıları ile ilgilidir. Örneğin, Türkiye'deki yasal çerçeveye göre, genelev kullanıcılarının kimlik ve nakit dışında herhangi bir eşya ile genelev alanına girmelerine izin verilmemektedir. Emanetçiler genelev ziyaretçilerinin içeri girebilmek için eşyalarını (cep telefonu, anahtar, keskin cisim, çakmak gibi) bırakmaları için yardımcı tesislerdir. Umumi tuvaletler ve sıhhi duş, ziyaretçilerin hijyenik ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ayrıca sıhhi duşlar, abdest alma ritüelinin sağlanmasına yönelik hizmet verir. Sonuç olarak, operasyonel sürekliliğin sağlanması için genelevin yakın çevresinde alt-marjinal mekanlardan oluşan programatik bütünlük vardır.

Ayrıca, genelevlerin etrafında harabe, terk edilmiş veya fiziki durumu kötü yapılarla da karşılaşmaktadır (örn. İstanbul, İzmir, Adana genelevleri). Adana Genelevi etrafında bu harabe yapıların barınma amaçlı işgal edildiği görülmüştür. Genelevin sınırını oluşturan duvara duvarlarına yapışık konteynirlerle parazitik yapılaşma mevcuttur. Bu alan hurdacılar tarafından depolama ve geri dönüşüm faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere işgal edilmiştir.

5. Sonuç

Şehir planlama yazınında kendine yer bulamayan ve ihmal edilmiş bir konu olan genelevler ve kent ilişkisi kentin kamusal hijyen koşulları, sosyo-kültürel alt yapısı ve kent hakkı gibi çok geniş

bağlamda sorgulanması gereken bir sorunsaldır. Bu bağlamda çalışma, devlet eliyle görmezden gelinen bu 'öteki' mekanların akademik olarak gün yüzüne çıkarılmasında aracı olmuş ve kent, devlet, toplum ve marjinal arasındaki ilişkiler zincirinde mekânın yeri ve mekânsal üretim biçimlerinin anlaşılması noktasında yeni sorgulamaların önünü açmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışma, yeni araştırmalar ışığında irdelenmesi gereken üç temel soruyu ortaya koymaktadır: Türkiye'deki genelevlerin genel durumu dünyadaki diğer örnekler üzerinden nasıl tekrar değerlendirilebilir? Cinsiyet eşitsizliği, sosyal eşitsizlik ve kent hakkı sorunları üzerinden genelevlerin durumu nasıl ele alınabilir? Genelevlere ve genelev çalışanlarına uygulanan politikalarda mekânın yeri nedir?

Genelevlerin maruz kaldığı sosyal ve politik dışlama ve etiketleme süreçleri Türkiye'ye özgü değildir. Bu toplumsal ötekileştirmenin yol açtığı sosyal eşitsizlik ve kent hakkı problemleri ise dünyadaki diğer örneklerle paralellik göstermektedir. Genelevlerin diğer marjinalleştirilmiş aktörler ve mekanlara da uygulanan yerinden edilme ve hatta yok edilme süreçlerinin günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Özellikle kent merkezlerinde genelevler gibi en uçtaki marjinal mekanların kentte kendine yer bulamaması ve tecrit edilmesi kentsel mekânın aitliği sorusunu yeniden gündeme getirmektedir.

Genelevler Türkiye'de fuhuşun meşru mekanları olarak devlet eliyle denetlenen gelmiştir. Diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi meşru bir statü kazanması veya bu statüyü kaybetmesine yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu noktada genelevlerin yıkım kararları da çoğunlukla toplumun talebinden, genelev çalışanları ve işletmecilerine sormaksızın yerel belediyelerin seçim propagandalarına malzeme edilerek alınmakta ve uygulanmaktadır. Genelevde çalışan seks işçilerinin durumlarına yönelik resmi bir çalışma veya istatistik kamuoyu ile paylaşılmamaktadır. Türkiye'deki genelevlere yönelik bu bilinçli sessizlik ve ihmal, genelevlere dışarıdan erişimi engellemesinin yanı sıra içeridekileri de zorunlu bir sessizliğe mahkûm etmektedir. Türkiye'de genelevlere yönelik modellerin genelevlerin koşulları, genelev çalışanlarının talepleri, genelev dışına yayılan kayıtsız fuhuşun etkileri ve toplumun beklentileri gibi çok katmanlı başlıklar üzerine çalışılarak ve farklı aktörler bu sürece dahil edilerek tekrar oluşturulmalıdır.

Türkiye'de genelevlere yönelik açık bir sansür uygulaması vardır. Genelevlere uygulanan bu sansür sadece sessizleştirme operasyonları üzerinden değerlendirilmemelidir. Bu araştırma sonucunda genelevlere yönelik mekânsal sansür biçimleri de ortaya çıkarılmıştır. Çok ölçekli mekânsal sansürün bir biçimi genelevleri kentte herkes tarafından erişilemeyecek kent marjinlerine yerleştirilmesidir. Bir diğeri ise görsel ve fiziksel erişimin mekânı oluşturan elemanlar üzerinden engellenmesidir. Genelevlerin etrafındaki duvarlar, sınırlar, çitler, teller, metal perdeler dışarıdan her türlü erişimi engellemek üzere yerleştirilmektedir. Bu unsurlar, kontrol etme, dışlama, tecrit etme ve gizlemeye yönelik mekânsal taktiklerin fiziksel araçlarıdır.

Genelevlerin bir ontolojik problemi olan cinsiyet eşitsizliği açık bir patriyarkal düzen üzerinden çok boyutlu bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Türkiye'de genelevlerin sadece kadın bedeninin ticaretinin yasallaştırıldığı ve 18 yaşından büyük erkekler dışında içeri girişi yasaklayan bu prosedürel yapı, feminist ve toplumcu bir bakışla kabul edilemez. Daha da kötüsü genelev çalışanlarının bedenlerinin devletin malı gibi görülmesi ve kadınların gündelik hayata dahil olmalarına izin vermeyen mevcut düzen, genelev çalışanlarını toplumun bir parçası olabilme özgürlüğünden alıkoymaktadır. Devletin kayıt ve kontrol mekanizmaları içine hapsolmuş kadınlar, radikal bir izolasyon uygulaması ile mekanların içerisinde zorunlu bir ihmal ve sansüre maruz

birakılmaktadırlar. Kadınlara yönelik bu meşru erişim engelinin uygulanmasında mekânsal düzenlemelerin bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

Kaynaklar

- Al-Sayed, K., Turner, A., Hillier, B., Iida, S., & Penn, A. (2014). *Space Syntax Methodology (4th Editio)*. Bartlett School of Architecture, UCL.
- Ashworth, G. J., White, P. E., & Winchester, H. P. M. (1988). The red-light district in the West European city: A neglected aspect of the urban landscape. *Geoforum*, 19(2), 201–212. [https://doi.org/10.1016/S0016-7185\(88\)80029-0](https://doi.org/10.1016/S0016-7185(88)80029-0)
- Barnett, L., & Casavant, L. (2011). *Prostitution: A Review of Legislation in Selected Countries*. Legal and Social Affairs Division, Parliamentary Information and Research Service, 2011, 1–32.
- Barry, K. (1995). *The Prostitution of Sexuality: The Global Exploitation of Women*. New York University Press.
- Bauman, Z. (2007). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. In Polity Press.
- Bell, S. (1995). *Whore Carnival*. New York: Autonomedia.
- Belli, B. (2020). *Registered Female Prostitution In The Ottoman Empire (1876-1909)* [Middle East Technical University]. <http://clik.dva.gov.au/rehabilitation-library/1-introduction-rehabilitation%0Ahttp://www.scirp.org/journal/doi.aspx?DOI=10.4236/as.2017.81005%0Ahttp://www.scirp.org/journal/PaperDownload.aspx?DOI=10.4236/as.2012.34066%0Ahttp://dx.doi.org/10.1016/j.pbi.201>
- Benoit, C., Smith, M., Jansson, M., Healey, P., & Magnuson, D. (2019). “The Prostitution Problem”: Claims, Evidence, and Policy Outcomes. *Archives of Sexual Behavior*, 48(7), 1905–1923. <https://doi.org/10.1007/s10508-018-1276-6>
- Börekçi, M. Ç. (1999). *Anadolu’da Tanin*. Türk Tarih Kurumu.
- Bryson, V. (2005). *Production and Reproduction*. In G. B. and V. Bryson (Ed.), *Marx and Other Four Letter Words* (pp. 127–142). Pluto Press.
- Carol, A. (1994). *Nudes, prudes, and attitudes : pornography and censorship*. Cheltenham : New Clarion Press.
- Castells, M. (1991). *The Informational city: A new framework for social change*. ohn Wiley & Sons.
- Comte, J. (2014). Decriminalization of Sex Work: Feminist Discourses in Light of Research. *Sexuality and Culture*, 18(1), 196–217. <https://doi.org/10.1007/s12119-013-9174-5>
- Constable, N. (2009). The Commodification of Intimacy: Marriage, Sex, and Reproductive Labor. *Annual Review of Anthropology*, 38, 49–64.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2022, Şubat). *Beyoğlu Zürafa sokak'ta yıkım çalışmalarına başlandı*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/beyoglu-zurafa-sokakta-yikim-calismalarina-baslandi-1907048>
Erişim Tarihi: 02.02.2022
- Dink, H. (2018). *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Adana*. In Hrant Dink Vakfı Yayınları: Vol. İstanbul.
- Farley, M. (2004). “Bad for the Body, Bad for the Heart”: Prostitution Harms Women Even if Legalized or Decriminalized. *Violence Against Women*, 10(10), 1087–1125. <https://doi.org/10.1177/1077801204268607>
- Ferguson, S. (2008). Canadian Contributions to Social Reproduction Feminism, Race and Embodied Labor. *Race, Gender & Class*, 15(1), 42–57.
- Grittner, A., & Sitter, K. C. (2020). The Role of Place in the Lives of Sex Workers: A Sociospatial Analysis of Two International Case Studies. *Affilia - Journal of Women and Social Work*, 35(2), 274–293. <https://doi.org/10.1177/0886109919872965>
- Henham, C. S. (2021). The Reduction of Visible Spaces of Sex Work in Europe. *Sexuality Research and Social Policy*, 18(4), 909–919. <https://doi.org/10.1007/s13178-021-00632-4>
- Hillier, B., & Hanson, J. (1988). *The social logic of space*. In The social logic of space. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.4324/9780429450174-9>
- Hillier, B., & Vaughan, L. (2007). The spatial syntax of urban segregation The city as one thing. *Progress in Planning*, 67(4), 205–294. [file:///Users/argelia/Documents/-MNU/2?Semestre/CLAUDIA_Me?todos de Investigacio?n en las Ciencias Urbanas/Info. BASE_ SSX/Proyecto Zotero/Avanzada Syntax/Hillier y Vaughan - 2007 - The spatial syntax of urban segregation.pdf](file:///Users/argelia/Documents/-MNU/2?Semestre/CLAUDIA_Me?todos%20de%20Investigacio?n%20en%20las%20Ciencias%20Urbanas/Info%20BASE_S SX/Proyecto%20Zotero/Avanzada%20Syntax/Hillier%20y%20Vaughan%20-%202007%20-%20The%20spatial%20syntax%20of%20urban%20segregation.pdf)
- Hubbard. (2004). Cleansing the Metropolis: Sex Work and the Politics of Zero Tolerance. *Urban Studies*, 41(9), 1687–1702. <https://doi.org/10.1080/0042098042000243101>

- Hubbard, Phil, & Prior, J. (2013). Out of sight, out of mind? Prostitution policy and the health, well-being and safety of home-based sex workers. *Critical Social Policy*, 33(1), 140–159. <https://doi.org/10.1177/0261018312449807>
- Hubbard, Phil, & Sanders, T. (2003). *Making Space for Sex Work: Female Street Prostitution and the Production of Urban Space*.
- Hubbard, Philip. (2000). *Sex and the City*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315204536>
- Jeffreys, S. (1999). Globalizing sexual exploitation: Sex tourism and the traffic in women. *Leisure Studies*, 18(3), 179–196. <https://doi.org/10.1080/026143699374916>
- Kearon, T. (2005). We Have Never Been Liberal -- Bourgeois Identity and the Criminal(ized) Other. *Social Justice*, 32(1), 5–19. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=sih&AN=17059918&site=ehost-live>
- Kotiswaran, P. (2008). *Born unto brothels - Toward a legal ethnography of sex work in an indian red-light area*. *Law and Social Inquiry*, 33(3), 579–629. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2008.00116.x>
- Kristeva, J. (1982). *Powers of horror: An essay on abjection*. Columbia University Press.
- Künkel, J. (2017). Gentrification and the flexibilisation of spatial control: Policing sex work in Germany. *Urban Studies*, 54(3), 730–746. <https://doi.org/10.1177/0042098016682427>
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Blackwell Publishing. http://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=b9WWAwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA289&dq=Production+of+Space&ots=KUWwuHilyb&sig=daLl6gos-ZtY_n666z7JowPPfrU%5Cnhttp://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=b9WWAwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA289&dq=The+production+of+space&ots=KUWwuHi
- Lick, E. G. (2000). Sex positive: Feminism, queer theory, and the politics of transgression. *Feminist Review*, 64(1), 19–45. <https://doi.org/10.1080/014177800338936>
- MacKinnon, C. (1982). Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory. *Feminist Theory*, 7(3), 515–544.
- Maginn, P. J. (2011). (De) Sexing the Suburbs: The politics and planning regulation of brothels in Perth/WA. *State of Australian Cities (SOAC) Conference* (Pp. 1-13).
- Mathieson, A., Branam, E., & Noble, A. (2016). Prostitution Policy: Legalization, Decriminalization and the Nordic Model. *Seattle Journal for Social Justice*, 14(2). <http://digitalcommons.law.seattleu.edu/sjsj%5Cnhttp://digitalcommons.law.seattleu.edu/sjsj/vol14/iss2/10>
- Michaela, L. (2019). *Sex Work and the City: Territorial formations beyond red light districts*. *Atlantis*, 39–43.
- Miriam, K. (2005). Stopping the traffic in women: Power, agency and abolition in feminist debates over sex-trafficking. *Journal of Social Philosophy*, 36(1), 1–17. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.2005.00254.x>
- Nussbaum. (1998). “Whether From Reason Or Prejudice”: Taking Money For Bodily Services. *The University of Chicago Journal*, 27, 693–723.
- Özbek, M. (2010). The regulation of prostitution in beyoğlu (1875-1915). *Middle Eastern Studies*, 46(4), 555–568. <https://doi.org/10.1080/00263206.2010.492991>
- Park, R. E., & Burgess, E. W. (1925). *The City: suggestions for investigation of human behaviour in the urban environment*. In The University of Chicago Press. The University of Chicago Press. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(86\)90077-2](https://doi.org/10.1016/0191-8869(86)90077-2)
- Pateman, C. (1988). *The Sexual Contract*. Polity Press.
- Phillips, A. (2011). It ' s My Body and I ' ll Do What I Like With It : Bodies as Objects and Property Linked references are available on JSTOR for this article : It ' s My Body and I ' ll It : Bodies as Objects and Property. *Political Theory*, 39(6), 724–748. <https://doi.org/10.1177/009059171>
- Pitcher, J., & Wijers, M. (2014). The impact of different regulatory models on the labour conditions, safety, and welfare of indoor based sex workers. *Criminology and Criminal Justice*, 14(5), 549–564.
- Prior, J., Crofts, P., & Hubbard, P. (2013). Planning, law, and sexuality: Hiding immorality in plain view. *Geographical Research*, 51(4), 354–363. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12033>
- Queen, C. (1997). *Real Live Nude Girl: Chronicles of Sex Positive Culture*. Cleis Press.
- Raymond, J. G. (2004). Ten reasons for not legalizing prostitution and a legal response to the demand for prostitution. *Journal of Trauma Practice*, 2(3–4), 315–332. https://doi.org/10.1300/J189v02n03_17
- Resmi Gazete (1961, Nisan) *Genel Kadınlar ve Genelevlerin Tabi Olacakları Hükümler Ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü*. TC. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi.

- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5984&MevzuatTur=2&MevzuatTertip=4> Erişim tarihi: 29.03.2021
- Rubin, G. (1984). *Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality*. In C. S. Vance (Ed.), *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality* (Routledge, pp. 267–319).
- Rustom, J. (2021, November 30). *Houshamadyan. A German Army Map of Adana in 1918*. <https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayet-of-adana/adana.html>
- Saban, D. F. (2017). *Geleneksel Adana: Mahallelerü Sokaklar*, Binalr-1. Akademisyen Kitabevi.
- Sibley, D. (1998). *Geographies of exclusion: Society and difference in the west*. Routledge.
- Turner, A., Doxa, M., O’Sullivan, D., & Penn, A. (2001). From isovists to visibility graphs: A methodology for the analysis of architectural space. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28(1), 103–121. <https://doi.org/10.1068/b2684>
- Van Der Veen, M. (2001). Rethinking commodification and prostitution: An effort at peacemaking in the battles over prostitution. *Rethinking Marxism*, 13(2), 30–51. <https://doi.org/10.1080/089356901101241686>
- Vaughan, L., Clark, D. L. C., & Sahbaz, O. (2005). *Space and Exclusion: The relationship between physical segregation, economic marginalisation and poverty in the city*. 5th International Space Syntax Symposium, 11. [http://spacesyntax.tudelft.nl/media/Long papers I/lauravaughanea.pdf%0Ahttp://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/675](http://spacesyntax.tudelft.nl/media/Long%20papers%20I/lauravaughanea.pdf%0Ahttp://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/675)
- Weitzer, R. (2015). Researching Prostitution and Sex Trafficking Comparatively. *Sexuality Research and Social Policy*, 12(2), 81–91. <https://doi.org/10.1007/s13178-014-0168-3>
- Weitzer, R. (2018). *Red-light districts in three Belgian cities*. Routledge International Handbook of Sex Industry Research, 122–137. <https://doi.org/10.4324/9781351133913-12>
- Yeni Adana Gazetesi. *Çukurova Üniversitesi Kütüphanesi*. <https://library.cu.edu.tr/yeniadana> Erişim Tarihi: 02.02.2022
- Zengin, A. (2007). *Sexual margins: A study on an ethnography of “the state” and women sex workers in İstanbul*. Boğaziçi University.
- Zengin, A. (2011). *İktidarın Mahremiyeti: İstanbul’da hayat kadınları seks işçiliği ve şiddet*. In Metis Yayınları.

Kentsel Ürünlerin Tasarlanmasında Bir Paradigma Olarak Kimlik Kodları

Atakan Baş¹, Serkan Güneş², Ezgi Kahraman³, Abdullah Toğay⁴

Özet

Kentler de tıpkı diğer organizmalar gibi var olurlar, yaşarlar, yok olurlar veya yeni formlara bürünerek dönüşmeye devam ederler. Bu döngü içerisindeki fiziksel mekanlar, kullanıcı olan birey ve toplumsal grupların birtakım değerlerinden ve birikimlerinden bağımsız biçimde ortaya çıkamazlar. Fiziksel mekanı bir yer olmaktan ayıran ve ona anlam ve devamında içerisinde yaşayanlar adına aidiyet atfeden en önemli etken bireyin mekan ile olan psiko-sosyal tutarlılığının sağlanmasıdır. Bu tutarlılığı ortaya koyacak en önemli veri grubu da tasarımın kodlarından biri olan kimlik kavramıdır. Kimlik kavramı hem bireyin hem de kentin sosyal yapısını var eden toplumsal grupların bileşenlerini doğru okuyabilmek adına bir başlangıç noktasını ortaya koyar. Tasarımcı ele alacağı kentsel ürünün tasarlanma eylemi sürecine başladığında özne-nesne etkileşiminin tutarlı ve beklenen yönde olması açısından kimlik kodlarını analiz eden bir veri grubunu da değerlendirme sürecine dahil etmelidir. Ele alınan bu kodlar tasarlanan ürünün konumlanacağı fiziksel mekan ve kullanıcı ile tutarlı bir bütünlük oluşturması açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Kentsel morfoloji analizi bağlamında kullanıcı odaklı olarak ele alınan bu çalışmada, kentin fiziksel formunun parçalarından biri olan kentsel donatıların tasarlanma sürecine dahil edilmesi bir gereklilik olarak görülen kimlik kavramının kullanıcı-nesne tutarlılığı çerçevesinde ele alınması ve irdelenmesi çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturacak ve kentsel morfolojinin sosyal bağlamı kapsamında ele alınan tartışmalara endüstriyel tasarım disiplininin perspektifi ile katkı sunacaktır. Çalışmanın temel önermesi kentlerin kullanıcı olarak ifade edebileceğimiz bireylerin bellek ve tutum sürecinin bir yansıması olan kimlik kavramının tasarım düşüncesinin somut çıktısı olan ürünlere yansımalarının tutarlı bir biçimde olması gerekliliğidir. Bu kapsamda Hartmann'ın ontolojik çerçevede ele alınan ürün ve anlam ilişkisinin irdelenme metodu bağlamında dünyanın farklı bölgelerinden seçilen kentsel donatılar üzerinden yapılan irdemeler ve tartışmalar çalışmanın yöntemini ortaya koyacaktır. Sonuç olarak ise tasarlanan nesnelerin kentsel mekan ile olan tutarlı bütünlüğünün ve okunabilir nesnelerin kullanıcı ile olan doğru etkileşiminin kurgulanabilmesi adına temel gereklilikler ve sürdürülmesi gereken yaklaşımlar ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kimlik, Morfoloji, Tasarım, Ürün

1. Giriş

Bireysel veya toplumsal ihtiyaçların somut bir karşılığı olarak ortaya çıkan endüstriyel ürünler, tasarlanma sürecinde disiplinler arası iş birliği sonucu ortaya çıktığından dolayı her işlem basamağının kendine ait farklı tasarım girdileri mevcuttur. Konu ile ilgili kavramsal tartışmaları bulunan Krippendorf, özellikle sürdürdüğü ürün anlambilimi çalışmaları içerisinde ele alınan nesnenin dahil olacağı kullanıcı grubunun sosyal ve psikolojik bağlamdaki bileşenlerle uyum içerisinde olması gerektiğinden söz etmektedir. Ona göre bir tasarım fikrinden somut bir biçime evrilmeye başlayan nesnelere, etkileşime gireceği kullanıcı grubundan veya fiziksel mekandan bağımsız bir şekilde varlığını tutarlı bir şekilde sürdüremeyecektir (Krippendorf, 1984).

¹ Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, atakanbas@gazi.edu.tr.

² Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, serkangunes@gazi.edu.tr.

³ Prof. Dr., Çankaya Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ekahraman@cankaya.edu.tr.

⁴ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, atogay@gazi.edu.tr.

Kente dair tartışmaların merkezinde yer alan kentsel morfolojinin belirleyicileri arasında; fiziksel ve biçimsel yapı, sosyal ve ekonomik yapı, kültürel ve yerleşme değerleri, yasal yönlendiriciler ve yönetim biçimi, teknoloji ve enerjinin kullanılabilirliği ve kapasiteleri konuları yer almaktadır. Bu belirtilen unsurlar somut bir biçimde görünür olsalar da kenti biçimlendiren ana unsurların diğer yüzünü birey ve topluma dair soyut kodlar oluşturmaktadır. Bu kodlar ise bünyesinde bireyin ve bireyin etkileşimleri sonucu ortaya çıkmış toplumsal grupların psikolojik ve kültürel değerlerini barındırır. Kente dair nesne ise bu değerlerin doğru bir biçimde irdelenmesi ve tasarım düşüncesine veri olacak bir biçimde sınıflandırılabilirliği ile mümkündür.

Tasarımın ele aldığı nesnenin oluşumu ve okunması paralelinde anlam ve biçim uyumunu da beraberinde getirmektedir. Tasarımda anlam ise kimlik, kültür, bellek gibi birçok soyut alt bileşeni kapsayan bir bütünün yansımasından meydana gelmektedir. Biçim, kendini var eden bu soyut faktörlerden bağımsız bir şekilde ortaya konduğunda tanımsız bir nesne olarak tartışmalara açık bir hedef haline dönüşmektedir. Çünkü ne iletişim kurduğu kullanıcıda ne de konumlandığı fiziksel mekanda kendine atfedilen misyon veya bulunduğu çevrede yerine getirmesi gereken işlevi karşılayamamaktadır. Bu da tasarımın tartışma konularından biri olarak kendini zaman içerisinde var etmiş, öz ve biçim tartışmalarını farklı başlıklar kapsamında sorgulamaya açarak çözüm sunabilmek adına bir eylem ortaya koymuştur.

2. Kentsel Morfolojinin Tasarım Kavramı ile Etkileşimi

Kente dair tanımlı bir mekandan bahsetmek istediğimiz takdirde yerleşim dokusunu var eden form ve biçimlendirme eylemleri, bireylerin ya da toplulukların sosyo-psikolojik ve kültürel boyutlarının fiziksel mekana yansıyan görüntüleridir. Mekansal dönüşümlerin ve tasarım eylemlerinin yanı sıra, bireyin davranış biçimlerinin ve biçimlerin dönüşümlerinin zaman içerisindeki seyrini takip etmek kentsel çalışmalar adına göz ardı edilemez bir gerekliliktir. Yaşam biçimleri, kültür, örf, adetler, kişisel tercihler, toplumsal tercihler, seçimler, değer yargıları, kurumsal yapılar, örgütsel yapılar gibi bileşenlerin zaman içerisinde girdikleri etkileşimler mekânın yapısal örüntüsüne anlamlı bir hal kazandırır. Dolayısıyla tanımlı mekânlardan bahsedebilmek ya da bir mekânı yeniden ele alıp yorumlayabilmek istediğimizde çevresel ve maddi unsurlardan ziyade öncelikli olarak birey ve bireysel etkileşimler kaçınılmaz bir ön şarttır. Kentsel mekânı yaşamın gerekliliklerine göre geliştiren ve dönüştüren bireyin yaşamda süreklilik sağlamaya yönelik olan davranışları fiziksel mekânların da biçimlenmelerinde önemli derecede rol oynamaktadır. Farklı bireysel etkenlere maruz kalmış mekânlar, diğerleri arasında daha tanımlanabilir ve öne çıkan bir hale gelmeye başlamaktadır. Bu da mekânın bünyesinde barındırdığı çeşitliliklerin kendisine sağladığı bir avantaj olarak görülmektedir. Dolayısıyla her birey, aidiyet hissettiği veya sadece yaşamını sürdürmek adına bulunduğu mekâna dolaylı veya doğrudan katkı sunmaktadır. Bu sayede kentsel mekânlar zaman içerisinde kimliklerini kazanıp, tanımlanabilir bir forma bürünmeye başlarlar. Yaşanan bu değişimler ve oluşumlar kentlerin morfolojik bir çerçeve kapsamında tartışmaya açılarak, katkı sunabilecek tüm paydaşlarına da yeni bir kanal oluşturmaktadır.

Tasarım kavramı da bu çerçevede kentsel morfoloji çalışmalarına kendi disiplininin doğası gereği doğrudan katkı sunabilecek bir yaklaşıma sahip olup, kullanıcı-ürün-kent paralelinde kentsel ürünlerin kentsel bağlam kapsamında tutarlı ve süreklilik ilkesine atıf yapan bir ele alış biçimi ile kente dair donatıların tasarlanmasında rol oynamaktadır. **Hertzberger'in (2015)** ifadesi ile "tasarım, bireylerin sahip olmak istediklerini bilmekten, anlamaktan başka bir şey değildir. Biçim kendi kendine oluşur, İcat etmeye gerek yoktur. Yapılacak şey kullanıcının dikkatle dinlenmesi ve tanınmasıdır". Yapılan bu değerlendirme bir açıdan da tasarımın birey odaklı yaklaşımına vurgu yaparak, tasarım eyleminin merkez noktasına özneyi yerleştirmiş ve öznenin analizini ve beklentilerini tasarım eylemi adına bir şart olarak vurgulamıştır. Bu özne analizi ise bireyin kimlik ve bellek bileşenlerinin irdelenmesi ve anlaşılabilirliği üzerine şekillenmektedir.

3. Tasarımın Kodu Olarak Kimlik Kavramı

Tasarım kavramının doğasına ve problemi ele alış biçimlerine baktığımızda karşımıza çıkan en temel ayırım dolaylı ve doğrudan ifade içeren kodlardır. Dolayla anlatım olarak ifade edilen kodlar, tasarım düşüncesinin çıkış noktası olarak alındığı, mesajın işlenmeye başladığı, iletilmek istenen kullanıcı ile ilk iletişime geçtiği basamak olarak kabul edilmektedir. Bu basamak soyut kodları içermektedir. Kimlik, bellek, kolektif bellek ve toplumsal dinamikler bu işlem basamağının en temel unsurlarıdır. Tasarımcı, ele aldığı probleme yönelik olarak gerçekleştireceği işlem sürecinde hedefinde olan nesneyi, öznenin temel dinamiklerinden bağımsız olarak var edemez. Bu dinamikler arasında özne konumunda olan kullanıcının nesneye yönelik beklentileri, ona dair duyduğu ihtiyaç durumu ve nesnesini seçim veya onunla etkileşiminde doğrudan rol oynayacak bellek ve kimlik bileşenlerinden söz edilebilmektedir. Bu açıdan özellikle bireyin kimlik evreni ürün ile olan etkileşiminin anlamlı bir biçimde sürdürülmesinde önemli bir etkidir.

Kimlik kavramını özet bir biçimde ifade etmek gerekirse; bir bireyin veya nesnenin ayırt edilebilirliğini veya okunabilirliğini sağlayan tüm özelliklerin bir bütünü olarak tanımlanabilir. Tasarlama sürecinin bir öznesi olan birey, tüm alt unsurları ve değerleriyle eylem sürecine belirli katkılar sunmaktadır. Bunların en başında ise kişisel veri içeren bellek, belleğin bir yansıması olan kimlik ve bu etkileşimlerin toplumsal boyutta ortaya çıkan kolektif değerleridir. Tasarımcı ele aldığı ürünün biçimsel ve fonksiyonel sürecini bu kodlar dahilinde yönlendirerek kullanıcı ve ürün bağını doğru kurabilmekle yükümlüdür. Doğrudan anlatım içeren kodlar ise daha çok formel bir şekilde ifade edilen, tasarım düşüncesinin maddi unsurlar olarak izlerini taşıyan malzeme ve imge olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasarımcının, yaşamın geçmişi ve geleceği arasında tutarlı ve amacına uygun bir etkileşim kurmasının yegane yolu kalıcı ve geçici değerlerin farkındalığı ile olur (Loos ve Stuiber, 2012). Bireyin veya toplumsal grupların gündelik yaşam içerisindeki sosyal etkileşimlerinden ve kültürel paylaşımlarından geriye kalan her bir iz kentsel mekana ve mekanın özelinde kentsel ürünlere yönelik ipuçlarını ardında bırakır. Bu ipuçları ise tasarımcının kenti biçimlendirirken başvuracağı özgün bir rehber olan tasarım kodlarını zaman içerisinde ortaya çıkarır. Bu yüzden bellek ve kimlik kodları anlamlı bir fiziksel çevre kurgusunun temelini oluşturur. Bu açıdan kimlik ve bellek, nesnenin ya da mekanın semantik içeriğini inşa eden önemli tasarım kodlarındandır.

3.1. Kimlik Türleri

Birey ve toplum tasarım disiplininin etkileşim kurduğu bileşenler olduğundan dolayı kimliği hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan analiz edebilmek, tasarlanan nesnenin kullanıcısı veya mekanı ile olan tutarlılığının sağlanmasında etkilidir. Bireysel veya toplumsal hareketleri doğru irdelemeden sürdürülen tasarım eylemlerinde, ürün pazarına veya mekana dahil olan ürün kendi varlığını sorgulatacak ve tanımsız bir nesne statüsüne dönüşecektir. Bu dönüşüm de tekrarlayan bir sürece evrildiğinde tanımsız nesnelere grubunu ifade edecek, okunabilirlik özelliğini zaman içerisinde yok etmeye başlayacaktır. Özellikle son yıllarda kentlerimizde meydana gelen ve fiziksel mekanları işgal etmeye başlayan bu ürünler biçim ve anlam karmaşasının bir sonucu olarak kolektif yaşam alanlarını dönüştürmeye başlamışlardır. Dolayısıyla biçim ve anlam ilişkisine yön veren kimlik unsurunun tasarım sürecinde tartışılmaya açılması, tutarlı bir nesnelere dünyası meydana getirebilmek adına gereklilik arz etmektedir.

Kimlikler de tıpkı bireyler ve toplumlar gibi değişken, yok olabilen veya yenilenip varlığını kaldığı noktadan itibaren sürdürmeye devam eden bir yapıya sahiptir. Çünkü kimlik, birey ve toplum ile sürekli etkileşim halindedir. Dolayısıyla belirli kırılma noktalarında meydana gelen yenilikler birbirlerini etkileyerek döngünün sürdürülmesini sağlar. Bu bağlamda meydana gelen değişimler bireyler gibi kimlik türlerinde de farklılaşmalara ve alt gruplara ayrılmaya sebebiyet verir. Kimliklerin de toplum biçimleriyle ilişkili olarak var olması, geleneksel veya modern toplumların da alt başlıklar olarak kendi özgün kimlik türlerini ortaya çıkarmalarına neden

olmuştur. Bu durumu genel bir çerçeve ile ifade etmek gerekirse Tablo.1'deki kimlik ve toplum sınıflandırması konuya genel bir çerçeve çizmek adına yardımcı olacaktır.

Değişen ve dönüşen yaşam biçimlerinde kimlikler de ait olduğu toplumun dinamiklerine bağlı olarak kendi yeniden inşa edebilmekte ya da tamamen farklı bir biçimde yeni bir forma bürünebilmektedir. Bu bağlamda modern toplumların yaşam biçimleri incelendiğinde daha kapalı olarak yaşanan geleneksel ilişkilerin ve yaşam biçimlerinin formları değişmeye başlamış, özellikle son yıllarda etkilerinin kırıldığı gözlemlenmiştir (Giddens, 2010).

Kolektif kimliğin sahip olduğu bu değerler kümesi ağırlıklı olarak geçmişin izlerinin günümüze taşınması ile ortaya çıkmaktadır. Bu kimlik grubuna dahil olan üyeler ise töresel bir misyonla geçmişin barındırdığı tüm bu birikimleri gelecek kuşaklara aktarabilmek adına rol üstlenirler. Bu eylem kavramsal bir ifade ile aidiyet olarak da tanımlanabilmektedir. Kolektif kimliğin kültürel bu yönü kendini özgün bir biçimde var edecek bir normdan ziyade, sürdürmeyi tercih ettiği ortak kültürün unsurlarına sadakat ve sürekliliğini sağlama üzerine gelişen bir duygu üzerinedir (Smith, 2005).

Tablo 1 Kimlik türleri ve alt başlıkları

		<i>Geleneksel Toplumlar</i>	<i>Modern Toplumlar</i>	<i>Postmodern Toplumlar</i>
Kolektif Kimlikler	<u>Dini Kimlik</u>	Birincil konumdadır. Bütün toplumu kuşatan dine referans esastır.	İkinci konumdadır. Sekülerleşme sürecinde arka plana itilmiştir.	Hem birincil hem ikincil konumdadır. Toplumda küçük cemaatçiklere referans esastır.
	<u>Milli Kimlik</u>	Birincil konumdadır. Dini kimliği destekler bir görünüm arz eder.	Birincil konumdadır. Etnik ve Ulusallık vurgusuna göre farklılık gösterebilir. Dini çağrışımları arka planda ve özellikle seküler bir karakterdedir.	Hem birincil hem de ikincil konumdadır. Farklı şartlar altında bütün ulusu kapsamakla birlikte ulus içindeki ayrılıkları da kıskırtabilir.
Bireysel Kimlikler	<u>Modern Kimlik</u>	-	Birincil konumdadır. Özellikle siyasal alanda bireylerin varlığı kabul eder. Bireyin vatandaş, meslek sahibi ya da ulusa mensubiyetine vurgu yapar.	Birincil ve ikincil konumdadır. Hem bireyselleşmeyi salık verir hem de bireyin kontrol altına alınması için çalışır.
	<u>Postmodern Kimlik</u>	-	-	Birincil konumdadır. Özellikle tüketici birey bağlamında ve belirli yaşam tarzları çerçevesinde görünmektedir.

Bireysel kimlikler üzerine vurgu yapan ve toplumdaki etkileri üzerine odaklanan kavramsal tartışmaları ortaya koyan kent araştırmacıları, bireyleri değişken ve sürekli dönüşen bir form olarak görürler. Çünkü bireyler yaşam boyunca belirli aralıklarla farklı grupların içerisine dahil olmaktadır. Bu dahil olma süreleri kimi zaman çok kısa kimi zaman ise yaşam sürecinin önemli bir boyutunu kapsayan bir süre içerisinde devam etmektedir. Bu gruplar aile, din, millet, meslek, cemaat gibi kolektif kimliklerdir. Fakat birey değişen ve dönüşen şartlar gereği belirli aralıklarla bulunduğu kümeyi değiştirir. Dolayısıyla kimlik tüm yaşam sürecini kapsayan bir olgu değil, durumsal, dönüşüme ve değişime açık bireysel bir olgudur (Smith, 2005).

4. Hartmann'ın Ürün ve Anlam Metodolojisi Bağlamında Kentsel Ürünler

Kent morfolojisinin tartışılmaya başlandığı ve çözümleme arayışlarının sürdürüldüğü bir noktada bize veri sunabilecek ve kullanıcının dolaylı veya dolaysız yoldan sürekli iletişim içerisinde bulunduğu kente dair nesnelere analiz edebilecek bir çıkış noktası da nesnenin anlamının ve anlam basamaklarının irdelendiği ontolojik tartışmalardır. Yapılan bu tartışmalar ürün-anlam ve kullanıcı-ürün ilişkilerini doğru temellendirmemize olanak sağlarken, kente dair morfolojik bir çözümlemenin temelini oluşturabilir. Bu bağlamda yeni ontolojinin kurucusu ve teorik zeminini ortaya koyan Hartmann nesnelere ve kullanıcı olan öznenin oluşum basamaklarını irdeleyerek katmanlı iki yapıyı ortaya koymaktadır.

Hartmann'a göre varlık olarak ele aldığımız nesne ile öznenin algıladığı farklı şeylerdir. Ona göre varlığın ideal bir biçimde ele alınışından elde edilen veri bize tamamen gerçek varlığı oluşturan bilginin içeriğini sağlamaz (Hartmann, 1965). Bunun nedeni gerçek varlığının özne tarafından görünen ve bilinen kısmından çok daha geniş bir bilgi kapsamını barındırmasından dolayıdır ve bu algıladığımız kısım aslında bu kapsamın çok daha kısıtlı bir bölümünü içerir. Bu ele alış biçiminden yola çıkarsak nesnenin bilgisi dediğimiz şey gerçek varlığın küçük bir temsilidir ve bu temsil sadece öznenin varlığı algılayabildiği deneyimler sonucu elde ettiği bilgi olarak ortaya çıkar. Bu yüzden bizim öncelikle varlığın katmanlarını çözümlememiz gerekmektedir.

4.1. Varlık Katmanları

Hartmann'ın kavramsal çerçevesini oluşturduğu bu Yeni Ontolojinin varlık olarak ele aldığımız şeyi irdeleme sürecinin ardında varlığın tüm çeşitlerini, kategorilerini ve varlığı oluşturan tabakaları geniş bir çerçeve içerisinde ele alarak, tüm bileşenlerini kapsamlı bir biçimde çözümleme amacı bulunmaktadır. Varlığın çözümleme eylemi ve bu çözümleme sürecinde ortaya çıkan katmanlar bize varlık olarak ele aldığımız şeyin hangi bileşenlerden oluştuğunu, bu bileşenlerin özne yani kullanıcıda olan karşılığını ve bu karşılığın somut bir çıktısı olan nesnenin yani ürünün algılanmasına olan etkilerini ortaya çıkaracaktır.

Varlığın katmanlarını oluşturan ilk bileşen inorganik tabakadır. İnorganik tabaka konum bakımından varlık piramidinin tabanını ifade etmektedir ve bu konumu itibarıyla tüm varlık evrenini içerisine alan bir tabakadır. Bu tabakanın üzerinde ise canlılık tabakası bulunmaktadır. Bu tabaka evren üzerindeki en ilkel organizmalardan olan tek hücreli yapılardan, insan formuna kadar süregelen tüm canlı yapısını barındırmaktadır. Bir üstteki katman olan ruhsal tabaka ise bilincin ortaya koyduğu bir evreni ifade etmektedir. Yalnız buradaki en önemli nokta bu tabakanın inorganik veya canlılık tabakası gibi fiziksel bir tabakayı ifade etmemesidir.

Ruhsal tabaka diğer iki katmandan farklı bir biçimde, kendine bağımlı olarak ortaya çıkan tinsel tabakayı bünyesinde barındırmaktadır. Bu tabaka aynı zamanda tarihsel devrim ve kültür dünyasını kapsamına almaktadır. Buradaki en önemli ayrıntı kolektif eylemlerin ilk olarak bu basamakta ortaya çıkmaya başlaması ve özne etkileşimlerinin oluşturduğu topluluk eylemlerinin bu basamakta görülmeye başlamasıdır. Tinsel tabakayı bireylerin bir arada var ettikleri ruhsal yaşamları ortaya çıkarmaktadır. Yeni Ontoloji kapsamında tinsel tabaka üç bileşenden var olmaktadır (Hartmann, 1965).

Tinsel tabakanın ilk bileşeni kişisel tindir. Kişisel tin olarak adlandırılan bu kavram bireyin kendi hakkındaki bilincini ifade etmektedir. İnsanın doğası gereği bilen ve bilme eyleminin bir yansıması sonucu davranan bir varlık olması bu katmanın temelini ortaya çıkarmaktadır. Tinsel tabakayı oluşturan ikinci bileşen ise nesnel tindir. Bu bileşen bir alt basamak olan kişisel tinlerin bir araya gelmesi sonucu oluşmaktadır. Kişisel tinlerin bir araya gelmesi eylemi sonucu tarih ve kültürel varlık da bu katmanda ortaya çıkmaya başlamaktadır. Dolayısıyla kentlerin sosyo-kültürel yapısını irdelediğimiz tartışmaların çıkış noktasını oluşturan basamak nesnel tinin çözümlenmesi ile sistemli bir biçimde ele alınabilecektir. Üçüncü ve son bileşen ise nesneleşmiş tindir. Maddi unsurların fiziksel bir yansıması olan nesne ve tinsen varlığın ilk birlikteliği bu basamakta ortaya çıkmaktadır. Bireyin düşünce ve yaratım eyleminin bir çıktısı olan sanat ve tasarım gibi birçok kavram nesneleşmiş tini ortaya çıkarmaktadır. Nesneleşmiş tin basamağında ortaya çıkan bir içerik nesne olarak fiziksel bir forma bürünür. Özne ve nesne etkileşiminin ilk basamakları da bu süreçte ortaya çıkmaktadır. Ancak nesneleşmiş tin sadece onu kavrayacak, onunla etkileşim sonucu bir bağ kurabilecek canlı bir özne ile varlığını sürdürebilmektedir.

Hartmann'ın varlık katmanları bize öznenin algıladığı nesnenin oluşum ve anlam basamaklarını çözümlenememiz ve kullanıcıya veya kente dair ürünleri ortaya koyarken varlığın oluşum sürecinde ortaya çıkan dönüşümleri okuyabilmemiz adına bir işlemler basamağı sunmaktadır. Tasarımcı, nesnesini ortaya koyduğu bu sürecin nihai basamağında onu algılayan bilinç ile iletişime geçeceği zamanın beklentisi ve heyecanı içerisindedir. Tasarım eyleminin çıktısı olan somut ürün, yani tasarım eseri hem kendisiyle hem tasarımcısıyla hem de tüm bu somut çıktıyı algılayan süjesi ile var olmaktadır. Tasarım ürünü algılayan süje için bir veri ortaya koymaktadır. Tasarım eylemi sürecinin bir çıktısı olan bu ürünün anlaşılabilirliği için onun tinsel varlığı ile etkileşime girebilecek bilinçli kullanıcılara ihtiyacı vardır ki bu süjeler tasarım eyleminin tamamlanmasındaki ve bu eylemin çıktısı olan tasarım ürününün nesnelleşmesindeki son basamağı oluşturmaktadır (Güneş, 2019).

4.2. Ürün Katmanları

Hartmann'ın Yeni Ontolojisinde temellendirdiği varlık katmanlarının kümesini oluşturan özne ve nesne yapılanmasının çözümlenmesi paralelinde öznenin iletişim kurduğu, tinsel evrenin bir çıktısı olan maddi ürünlerin de ele alınış biçimleri tartışılmakta olup kendine özgü, birbirini sistematik bir biçimde var eden ürün katmanlarından meydana gelmektedir. Tasarım eylemi sonucu ortaya çıkan tasarım nesnesi, onunla iletişime geçecek kullanıcı yani özne ile birçok farklı basamakta iletişime geçmektedir ve bu basamakların sırasıyla tamamlanması halinde ürünün kullanıcısı ile kurmak istediği etkileşimin doğru bir biçimde sonuçlanması amaçlanmaktadır. Tasarım nesnesi olarak ele alınan ürün gerçek (real) katman ve gerçek olmayan (irreal) katman olarak iki katmandan meydana gelmektedir. Bu katmanlar ise kendi içerisinde alt tabakalara ayrılmaktadır (Hartmann, 1965).

Ürünün gerçek katmanını oluşturan üç alt tabakadan biri olan "ürün kompozisyonu tabakası" ele alınan ürünün fiziksel kompozisyonunun kullanıcı tarafından algılanmaya başladığı tabakadır. Kullanıcının karşılaştığı ürün ile ilgili temel çıkarımlar bu seviyede algılanmaya başlar. Ürünün geometrisi, formu, kütleli ayrıntıları ve boyutu temel olarak kullanıcısının odağındadır. İkinci tabaka ise "dinamik kompozisyon tabakası"dır. Bu aşamada kullanıcı karşılaştığı ürünün temel bileşenlerini gerçek dünya ile ilişkilendirdiği ve ilk anlamlandırma çabalarının başladığı basamak olarak kabul edilir. Bu aşamada kullanıcının geçmişe dayalı deneyimleri de büyük rol oynamaktadır. Bu deneyimler ürünün fiziksel mekandaki karşılığını çözümlenememiz adına bir çıkış noktası sağlar. Örneğin kentsel mekan içerisinde karşılaşılan bir kioskun nasıl tanımlanması gerektiği ile ilişkili olarak kullanıcının geçmiş deneyimleri devreye girer ve kioskun yüzeyini bir "bilgi ekranı", yönlendirici paneli "kontrol tuşları" olarak yorumlar ve geçmiş deneyimleri ile karşılaştırarak somut bir karşılık bulmaya çalışır. Üçüncü tabaka ise "amaç tabakası" dır.

Tasarımcının, söylem olarak somutlaştırdığı tasarım düşüncesinin bir karşılığı olan ürünlerin tanımlı bir amacı da bulunmaktadır. Ürün ile karşılaşan kullanıcı bu basamakta mevcut formun analizi ve geçmiş deneyimlerinin etkileşimi sonucu ürünün amacını çözümlenmeye çalışır. Bu basamak en temel ifade ile kullanıcı algısında ürünün ne işe yaradığının bir karşılığıdır. Bir önceki örnekte ele alınan kentsel ürünlerden olan kiosk, kullanıcı ile bu basamakta buluşur ve bilgilendirmeye yönelik bir kentsel ürün biçiminde yorumlanır.

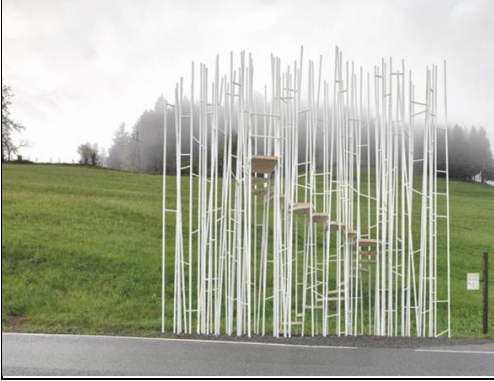
Ürün katmanlarının ikinci ana basamağını oluşturan gerçek olmayan (irreal) katman dört alt tabakadan meydana gelmektedir. Bunların ilki olan "pratik anlama tabakası" ürünün algılanma eyleminin ötesinde ürün detaylarının kavranmaya başladığı işlem basamağıdır. Bu evrede kullanıcı ürünün tüm detaylarını inceleyerek her bileşeni kendi içerisinde anlamlandırmaya çalışır. Bu aşamada tasarımcının ürün içerisinde gizlediği tinsel varlık artık açığa çıkmaya başlar ve kullanıcısının keşfine açıktır. Verilen kiosk örneği özelinde kullanıcı artık tüm ayrıntılara anlam yüklemeye ve ürün deneyimlerine açık hale gelir. Ürün ekranı, bilgilendirme amaçlı bir kentsel ürün olarak yorumlanır, üzerindeki tuşlar bu bilgi akışının kontrol noktasıdır. Kullanıcı bu basamakta ürünü deneyimler ve detaylar üzerinde yoğunlaşır. Bir sonraki basamak olan nesne tabakası ise kullanıcının karşılaştığı üründe eğer var ise anlam-yoğun kısımlarına odaklanmaya başlar. Ürünü benzer diğer örneklerinden ayıran temel detaylar fark edilir. Anlam-yoğun kısımlar aynı zamanda tasarımcının tasarım düşüncesini vurgulayan zirve noktalardır ve tasarıma dair kimlik öğelerini barındırır.

Sonraki basamakta ise karakter tabakası yer almaktadır. Bu tabaka ruhsal bir tabaka olup, ürün ile iletişime geçen kullanıcının, ürünü ortaya koyan tasarımcısının analizini yapmaya çalıştığını, onu var eden unsurları sorguladığı ya da anlamlandırdığı basamaktır. Bu basamak üst bir evre olup, kullanıcı yani özne tinsel varlık üzerinden tasarımcının kişisel ve nesne tin dünyasına ulaşmak üzere bir yolculuğa çıkmaya başlar. Eğer bu basamakta kullanıcı tasarımcının geçmiş ürünlerine ve söylemlerine hakim ise karşılaştığı ürün üzerinden geçmiş ürün deneyimleri aracılığıyla bir anlamlandırma sürecini başlatır. Son katman ise kolektif kimlik tabakasıdır. Bu katmanda yapılan analizler bireysel çıkarımlardan ziyade toplumsal etkiler barındırır. Dolayısıyla kolektif kimlik katmanında kullanıcının nesnesi ile yapacağı tüm çıkarımlarda kültürel ve sosyolojik unsurların birlikteliği söz konusudur. Kullanıcının bu basamakta ulaşmayı hedeflediği seviye tasarımcılar ve onların ürünlerinden ziyade kolektif veya evrensel seviyede bir söylemdir. Dolayısıyla bu katman her üründe karşılık bulmaz. Ancak çok güçlü bir dayanağı olan kolektif kimliğin yansımaları ile var ettiği ikonik ürünlerde karşılık bulunmaktadır (Hartmann, 1965).

Tasarım eylemine dair bu bileşenlerin farklı kentsel mekanlar üzerinden somut bir biçimde gösterilebilmesi adına aşağıdaki tablolar oluşturulmuş, bu kapsamda tasarlanan ürünlerin kullanıcı ve kolektif kimliğe dair beslendiği kodlar üzerinden ürünlere nasıl bir biçimde katkı sunduğu incelenmiştir. Örneklerdeki kentsel donatı ürünlerinin biçimsel yönlerine bakıldığında kullanılan formların kimi zaman rastlantısal kimi zaman ise tutarlı bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Kullanıcının tanımlayabildiği biçim çözümlerinde ürünün kolektif kullanıma sunulacağı alan ile olan tutarlılığı fark edilebilir bir şekildedir. Bu biçim çözümlerinin ardındaki tasarım düşüncesine bakıldığında formun nesnenin amacı olmasından ziyade, tasarımcının bireye ve kente dair kodları nasıl yorumlayarak biçime dönüştürdüğü dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Hartmann'ın sistematik bir yaklaşım ile ele aldığı ürün-anlam çözümleri kente dair biçimlendirmelere de doğrudan katkı sunabilecek bir gerekliliktir.

Tablo 2 Oturma birimi ve durak örnekleri

Örnek	Yer	Kentsel Mekan ile Kurulan İlişki	Açıklama
	Londra İngiltere	Bağlam Etkileşim Denge İşlev	Tasarımcı: Paul Cocksedge "Pleace be seated" Açık hava oturma
	Krumbach Avusturya	Çevre Malzeme Form Uyum	Tasarımcı <i>Sou Fujimoto</i> Otobüs durağı Bekleme noktası

Tablo 2'de yer alan "Pleace be seated" isimli oturma birimi tasarımı formunu var eden iç içe geçmiş bir şekilde üç parça dairesel yüzeyden meydana gelmektedir. Tasarımcı bu üründe ahşap malzemenin sürdürülebilir ve fonksiyonel olarak sağlayan etkisini bir oturma birimi üzerinden ortaya koyarak, kullanıcı gruplarını yönelik bir kentsel ürün geliştirmiştir. Üründeki bu dalgalı ve hareketli tekrarlar bireysel ve grup olarak kullanım sağlanabilecek oturma, dinlenme, uzanma ve yaslanma fonksiyonlarını destekler nitelikte bir araya getirerek kolektif etkileşime katkı sunan bir biçime dönüştürülmüştür. Kullanıcı ürün ile ilk iletişim kurduğu noktada gördüğü bu nesnenin oturma/dinlenme ihtiyacına yönelik bir nesne olduğu izlenimini edinebilir ancak bulunduğu mekan ile olan birlikteliğinde ne için oraya konumlandığı ya da konulacak herhangi bir oturma biriminin kullanıcıya aynı karşılığı bulup bulmadığı belirsizdir.

Tablo 2'de ikinci satırda görülen sarmal biçimdeki otobüs durağı ise kullanıcılara ulaşım noktalarında araç beklerken aynı zamanda vakit geçirebilecekleri bir ortamı sunmaktadır. Ürünün yerleştirileceği fiziksel mekanın çevresel unsurları göz önünde bulundurularak tasarlanmış olup bu sayede tutarlı bir bütünlük gerçekleştirmektedir. Durak, bekleyen kullanıcıların orman ve doğa içerisinde gözlem yapabilmelerine de imkan sunmaktadır. Ürün ile iletişime geçen kullanıcı eğer ait olduğu kentsel mekanı tanıyorsa ürün ile direkt bir bağ kuracak ve bulunduğu doğal atmosferin gözleme dayalı deneyimini keşfetmeye başlayacaktır. Bu bağlamda ürünün malzeme seçimi ve malzemelerin biçimsel anlamda bir araya getiriliş şekli de tutarlılık göstermektedir.

Tablo 3 MINI Hub isimli kentsel donatı çalışması

Örnek	Yer	Kentsel Mekan ile Kurulan İlişki	Açıklama
	Madrid İspanya	Bağlam Etkileşim İşlev Aidiyet	Tasarımcı: Mini ve Enorme "MINI Hub" Kentsel Platform Sosyal etkileşim
	Madrid İspanya	Bağlam Etkileşim İşlev Aidiyet	Tasarımcı: Mini ve Enorme "MINI Hub" Kentsel Platform Sosyal etkileşim

Tablo 3'te yer alan görselde yeni bir tasarım firması olan Mini ve Enorme, MINI Hub isimli bu üründe kentsel bir platform oluşturma söylemi üzerinden kolektif bir birliktelik sağlanabilecek kamusal bir alan tasarımı ortaya koyabilmeyi hedeflemiştir. MINI Hub isimli bu çalışma yerleştirildi kent meydanında, kullanıcı gruplarının etkileşim sağlayabileceği bir çalışma ve dinlenme alanının yanı sıra, toplumsal grupların kente dair fikirlerinin, önerilerinin ve beklentilerinin tartışıldığı bir kentsel platform misyonu da üstlenmektedir. Bu platformun en önemli misyonu bireyin, yaşamını sürdürdüğü kentsel mekana dair söylemlerini dışa vurabileceği, tartışabileceği, kente dair aidiyetini güçlendirebileceği bir oluşumu kullanıcılarına sunmasıdır. Bu sayede gruplar bir araya gelerek, yaşadıkları çevre ile ilişkili olan, öngördükleri ya da tercih ettikleri mekana dair kurguları paylaşarak kolektif bir etkileşimin zeminini de hazırlamaktadır.

Tablo 4'te yer alan görseldeki bu üründe Fransız tasarımcı Camille Walala, Londra Tasarım Festivali için bir yıllığına inşa edilen ve trafiğe kapalı bir sergi alanı olarak kolektif kullanıma sunulan South Molton Caddesi'ne özel olarak tasarladığı bu oturma birimleri ile kullanıcılara, tasarımın temel elemanları ve unsurları bağlamında ürün üzerinden bir sergi alanı sunmaktadır. Ürünler üzerinden söylem olarak sunulan ikinci vurgu ise sokağın hareketsiz ve durağan yapısını kamusal sanat ürünleri olarak da misyon üstlenen bu donatılar sayesinde hareketlendirebilme düşüncesidir. Bu gibi ürünlerde iletilmek istenen mesaj sınırlı bir süre içerisinde varlığını sürdüreceği için kolektif veya bireysel aidiyeti ya da deneyimi yansıtacak bir kimlik kodu ortaya koymamaktadır.

Tablo 4'te ikinci satırda yer alan görseldeki bu üründe ise sokak pavyonları ise Hırvatistan'ın Rijeka şehrinde kentsel kullanım amaçlı tasarlanmış bir donatıdır. "Level Up" isimli bu kentsel donatı elemanı, yerli halkın gündelik yaşam içerisinde sosyalleşebilmelerine, paylaşımlarına ve

etkileşimlerine katkı sunabilmek adına şehrin kıyı noktası olan sahil şeridinde bina yüzeylerine yerleştirilmiştir. Gündelik yaşam rutininde durağan, birbirinden kopuk bir etkileşim ağı olan bahsedilen bölge, kentsel ürünler üzerinden deneysel bir çalışma örneği ortaya koymuştur. Yerleştirilen donatılar sonrası bölgede kıyı şeridinin toplumsal gruplar arasındaki etkileşime katkı sunduğu ve mekanın zaman içerisinde popülaritesini arttırarak tanınır bir bölge olmaya başladığı gözlemlenmiştir. İkinci bir fonksiyon olarak ise bu yapılar binalar için koruyucu cephe unsuru olarak misyon üstlenmişlerdir.

Tablo 4 Oturma birimi ve sokak pavyonu örnekleri

Örnek	Yer	Kentsel Mekan ile Kurulan İlişki	Açıklama
	Londra İngiltere	Renk Biçim Oran Kavram	Tasarımcı : Camille Walala Oturma birimi Bekleme alanı
	Rijeka Hırvatistan	İşlev Bağlam Denge	"Level Up" Sokak pavyonu Oturma birimi Sosyal etkileşim

5. Sonuç

Tasarım literatüründe özellikle günümüzde tasarım eyleminin sınırlarının ve perspektifinin geliştirilmesi ve genişletilmesi adına sürekli olarak kavramsal tartışmalar ve kavramlar arası etkileşimler güncel bir çalışma alanı olarak yerini almaktadır. Tasarımın yeni bakış açılarına ve yöntemlerine duyulan bu ihtiyaç bireyler gibi toplumların ve yaşam biçimlerinin de dönüşmesinden kaynaklanmaktadır. Bireyi eylem sürecinin temelinde konumlandıran tasarımcı, onu çözümleyen, analiz eden bu doğrultuda tasarlama eylemini gerçekleştiren bir misyon üstlenmektedir.

Kente dair tartışmaların merkezinde yer alan kentsel morfolojinin belirleyicileri arasında; fiziksel ve biçimsel yapı, sosyal ve ekonomik yapı, kültürel ve yerleşme değerleri, yasal yönlendiriciler ve yönetim biçimi, teknoloji ve enerjinin kullanılabilirliği ve kapasiteleri konuları yer almaktadır. Bu belirtilen unsurlar somut bir biçimde görünür olsalar da kenti biçimlendiren ana unsurların diğer yüzünü birey ve topluma dair soyut kodlar oluşturmaktadır. Bu kodlar ise bünyesinde bireyin ve bireyin etkileşimleri sonucu ortaya çıkmış toplumsal grupların psikolojik ve kültürel değerlerini barındırır. Kente dair nesne ise bu değerlerin doğru bir biçimde irdelenmesi ve tasarım düşüncesine veri olacak bir biçimde sınıflandırılabilmesi ile mümkündür. Bu bağlamda kimlik kavramı, tasarımın öznesi olan kullanıcının temel referanslarını ortaya çıkardığından dolayı tasarım sürecinin girdilerini ortaya koyabilmek adına önemli bir veri grubunu ifade etmektedir.

Endüstriyel tasarım ürününün kullanıcısı olan birey, iletişime geçeceği nesnesi ile arasında oluşacak bağı ürünle karşılaştığı ilk aşamada deneyimlemek istemektedir. Çünkü ürünün içerisinde kendisinden kodlar taşıdığını bilinçli veya içgüdüsel olarak düşünmektedir. Bunun nedeni sunulacak ürünün bizzat kendisine yönelik bir fonksiyon veya biçim içermesindedir. Bu yüzden bireyin soyut veya somut tüm kodlarını analiz edebilmek, özne-nesne uyumunu veya ürün-mekan tutarlılığını ortaya koyabilmek adına önem arz etmektedir. Bu uyum sağlanmadığı süreçte, kullanıcı kendisine sunulan ve etkileşim kurması beklenen nesne ile herhangi bir iletişime geçemeyecektir. Bu da tasarlanan ürünlerin kullanıcı tarafından bağlamsız, tutarsız ve amaçsız olarak anlandırılmasına neden olacaktır.

Kaynaklar

- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik, Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Say Yayınları.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin sonuçları*, Ayrıntı Yayınları.
- Gunes, S., (2019). Analyzing The Ontic Layers of the Desing Products, *Journal of Science Part B*, 7(4).
- Hartmann, N., (1965). "Zur Grundlegung der Ontologie", Walter de Gruyter & CO.
- Hartmann, N., (1949). "Das Problem des Geistigen Seins", Walter de Gruyter & CO.
- Heidegger, M., (1986). "Being and Time, State", University of New York Press.
- Hertzberger, H., (2015). *Architecture and Structuralism: The Ordering of Space*, New York Press.
- Humpert, K., (1997). *Einführung in den Städtebau*, Kohlhammer Architektur.
- Krippendorff, K., (1984). Anlambilim, Ürün Tasarım Sürecinde Farkındalık İçin Bir Kapı Açılmaktadır, *Form Dergisi*, Sayı 108/109, s.14-16.
- Loos, A., & Stuibler, P., (2012). *Adolf Loosornament und verbrechen*, Metroverlag.
- Smith, P. (2005), *Kültürel kuram*, Babil Yayınları.

Kentsel Morfolojiyi Mimarlık Üzerinden Düşünmek: “Dönüştürücü-Onarım” Merkezli Kentsel Müdahale Yaklaşımı

Hüseyin Dikmen¹, Burak Asiliskender², Sinan Akyüz³

Özet

Hali hazırda dünya nüfusunun çoğunluğunun kentlerde yaşadığı ve bu oranın giderek artacağı olgusu, kentlerin politik, ekonomik ve sosyal bakımdan bir laboratuvar ve rekabet alanı olmalarını kaçınılmaz kılar. Küreselleşmenin neoliberal politik ekonomisi, ulusal, bölgesel ya da yerel bağlamlar içerisinde gömülü olarak işleyen ve devralınan kurumsal çerçevelere göre biçimlenen sosyo-mekânsal bir dönüşüm süreci olarak kentlerde işler. Bu süreçte mevcut kurumsal düzenleme ve siyasal uzlaşmalar, yeni politika programları ile tahrip edilerek piyasa odaklı ekonomik büyüme, metalaştırma ve sermaye merkezli yönetim için gerekli yeni altyapılar inşa edilir. Kentsel mekânlar, bu sürecin taleplerine göre yeniden biçimlendirilir. Dolayısıyla yeniden inşa sürecinin dinamiği, sermaye dolaşımını arttırmak için sürekli talebin oluşturulmasıdır. Bu durum, kentsel mekânın gelişiminde düzensizlikler oluşturur. Bu yaklaşım piyasa odaklı dönüşüm mantığı olarak gerçek ekonomik ve sosyal ihtiyaçlardan çok elitist varsayımlar ve bürokratik dinamikler üzerine eğilir. Kentleşme pratiklerinde işlevi bu aktörler arasındaki dengeyi ve uzlaşmayı kurmak olan profesyonel disiplinlerin tasarım fikirleri de bu varsayım ve dinamiklere göre şekillenir. Farklı bağlam ve koşullarda gerçekleşmesine rağmen mevcut kentleşme pratiklerinin neoliberal politik ekonomi mantığıyla işlenmesi ve yıkıp yeniden yapmaya dayalı olması, mekânsal farklılıkları ve çeşitliliği tahrip ederek homojen mekânsal sonuçlar üretir ve kentsel morfolojinin heterojen çoğulcu yapısını zedeler. Dolayısıyla bu bildiri, mevcut kentleşme dinamikleri yerine, mimarlık ediminin, doğrudan kentleşme sürecine, dolaylı olarak da kentsel morfolojinin evrilmesine, alternatif bir onarım modeli olabilmemesini, -karşılaştırmalı kavramsal bir tartışmayla- argümanlaştırır. Mimarlık pratiğinin, kentin politik ve biçimsel projesinin ilişkisel yapısını merkeze alan bir “dönüştürücü-onarım” yaklaşımıyla kentsel morfolojinin sosyo-mekânsal bağlamların heterojen yapısına göre yeniden biçim kazanabileceği potansiyeline odaklanır. Bütünü önceden kuran ve bu bütüne göre boşlukları nesnelere dolduran üstten bir planlama yaklaşımı yerine kentin mikro alanlarını iç dinamiklerle düzenleyen ve bu alanların farklılığını kentin genelinde belirginleştirerek birbirine eklemleyen içerden bir kent mimarlığını tartışmaya açar.

Anahtar Kelimeler: “Dönüştürücü-onarım”, Kentleşme, “Mutlak mimarlık”, “Yaratıcı-yıkım”.

1. Giriş

Mimarlık, kentleşme pratiklerinin yıkıp yeniden yapma eylemlerinin kentsel hafızada yarattığı tahribatı azaltacak bir onarım yaklaşımının ana bileşeni olarak kentleşme sürecine yeni bir alternatif politika sunmaya aracılık edebilir. Mevcut kentleşme pratikleri, farklı yere özgü olarak farklı bağlam ve koşullarda gerçekleşmesine rağmen, neo-liberal politikaların hâkim ekonomi odaklı mantığıyla biçimlendirildikleri için homojen mekânsal morfolojiler üretirler.

Ayrıca bu hâkim mantık, niceliğe ve inşaat alanını artırmaya dayalı olduğundan, sosyal, kültürel ve mekânsal kaygılar gibi niteliksel özellikler göz ardı edilir. Kentleşme araçları, sermaye birikimi

¹ Yüksek Mimar, İller Bankası A.Ş. Kayseri Bölge Müdürlüğü, hdikmen@ilbank.gov.tr,

² Prof. Dr., Abdullah Gül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, burak.asiliskender@agu.edu.tr,

³ Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah Gül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, sinan.akyuz@agu.edu.tr

krizini mekânsal yatırımlarla aşmanın bir yolu olarak görülür. Piyasa ve değişim değeri merkezli bir yaklaşım ile işleyen kentleşme dinamiklerinin baskısı, mevcut dokuyu silerek tamamen yeni bir sosyal ve mekânsal düzen getirmeyi amaçlar (Şahin, 2018).

Dönüşüm; mevcut morfolojilerle hareket eden bir kavramı ifade ettiği için, kentsel dönüşüm adı altında tamamen yeni bir sosyal ve mekânsal düzen getirme çabası, aslında bir dönüşüm değil, kopuştur. Mimarlık, mevcut mekânsal yapıların potansiyelinden faydalanan ve onların izini taşıyan alternatif ve inovatif bir “dönüştürücü-onarım” politikasıyla kent parçalarını tasarlayabilir. Bu bağlamda, bürokrasi ve yatırımcı iş birliğine hizmet eden kentleşme araçlarının “yık-yoğunlaştır-yenisini inşa et-toplumsal dokuyu değiştir” sarmalı, sosyal ve mekânsal iç dinamiklerle işleyen yeni bir sürece dönüşebilir.

Bu sürecin en önemli bileşeni, farklılıkların ve iç dinamiklerin esnek potansiyelini mimarlık yoluyla yüzeye çıkarıp mevcut baskın elitist tasarım yaklaşımını, sosyal bir zemine kaydırmaktır. Harvey'in (2005) "yaratıcı yıkım" kavramsallaştırması ile tanımladığı küresel eylemlere alternatif olarak, var olan kentsel dokuya uyum sağlamak için bir "dönüştürücü-onarım" politikasının izi sürülebilir. Bu nedenle bildiri, yapılı çevrenin dönüşümünde mimarlık disiplini ekseninde oluşturulması öngörülen çok aktörlü bir politika arayışının kavramsal çerçevesini sunar. “Yeniden inşa” yerine “onarım” kavramının vurgulanmasındaki amaç, yapılı çevreye müdahalede, alanın dokusunun özgün ve esnek potansiyellerinden en yüksek düzeyde yararlanmaktır.

Bu kapsamda bildiriye öncelikle, neo-liberal kentleşme dinamiklerinin kente karşı perspektifi, bu perspektifin paydaşları ile bu paydaşların aralarındaki ilişkiler ve bu perspektifin kentsel pratiğe dönüşmesinde kullanılan araçların nitelikleri açıklanır. Daha sonra bu perspektifi eleştiriye tabi tutan yaklaşımlardan söz edilerek, kentleşmenin ekonomik mantığının yerine güncel koşullar çerçevesinde kent ve mimarlık ilişkisini morfoloji üzerinden değerlendiren bir “dönüştürücü onarım” düşüncesi tartışmaya açılır. Bu tartışmanın argümanı olarak Aureli'nin (2011) “mutlak mimarlık” kavramlaştırmasının izinde güncel koşullarla biçimlenecek mimarlık odaklı alternatif bir heterojen morfoloji yaklaşımının nasıl olabileceğine dair öngörülerde bulunulur.

2. Neoliberal Kentleşme Dinamikleri, Araçları, Aktörleri

20. yüzyılda siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulların karşılıklı etkileşim içinde geçirdiği dönüşümler, büyüklük ve kurumsal karmaşıklıkları içeren kent olgusunu ön plana çıkarır. Kent, işbölümünün, sosyal, ekonomik ve mekânsal birikiminin bir ifadesidir (Aydın, 2007). Harvey'e göre kentler (2019), artık üretimin coğrafi olarak yoğunlaşmasının bir sonucu olarak ekonomik bütünleşmeyi oluşturabilen ve yoğunlaştırabilen mekânsal örüntülerdir. Dünya nüfusunun yarısından fazlasının kentlerde yaşaması ve bu oranın giderek yükseleceği beklentisi, kentlerin siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan birer laboratuvar ve rekabet alanı haline gelmesine yol açar.

Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan kapitalist sistemde, fabrikalarda kaynakların işlenerek makinelere dayalı üretim yapılması, yeni lokasyonların değer kazanmasını sağlar (Thorns, 2002). Emeğe dayalı bu modelde, bu yeni lokasyonlarda çalışanlar için barınma başta olmak üzere sosyal ve mekânsal ihtiyaçlar ortaya çıkar. Dolayısıyla sanayileşen dünyada kırdan kente göçle birlikte kentleşme ve buna paralel olarak hızlı sanayileşme sürecine girilir.

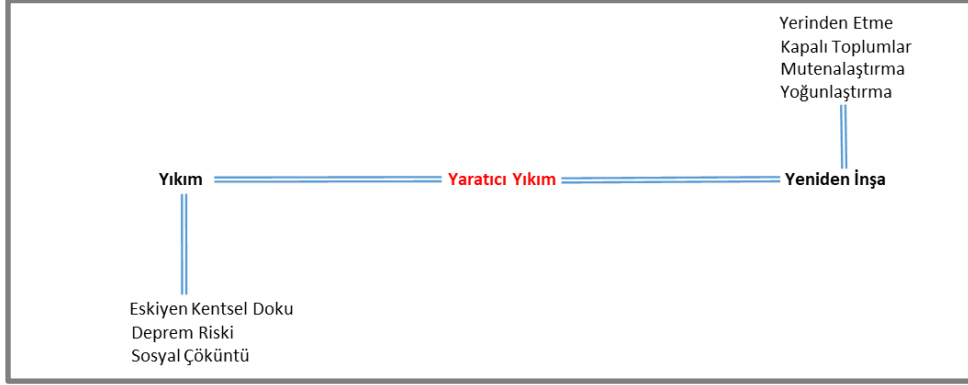
1980'lere gelindiğinde, sosyal refah yapılarının krizine ve kapitalist küreselleşmenin egemen siyasi ve ideolojik biçimine stratejik bir tepki olarak ortaya çıkan neo-liberalleşme sürecinde, devletin endüstriyel düzenlemeden ayrılması, kamunun özelleştirilmesi, uluslararası sermaye hareketliliğinin artırılması, sermaye sahiplerine vergi ayrıcalıklarının getirilmesi ve örgütlü emeğe yönelik saldırılar talep edilir (Theodore, Peck & Brenner, 2012).

Bu de-regülasyon talepleri, sosyal devlet anlayışını derinden sarsan, güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasa ve serbest ticaret gibi bireylerin girişimciliğine dayanan, kurumsal ve sınıfsal bağamları devre dışı bırakan, insani alanlar da dahil olmak üzere tüm alanları değişim değerine

endeksleyen bir metalaştırma sürecini vurgular (Harvey, 2005). Küreselleşmenin neoliberal politik ekonomi ideolojisi, ulusal, bölgesel veya yerel bağlamlarda yerleşik olarak işleyen ve miras alınan kurumsal çerçevelere göre şekillenen bir sosyal ve mekânsal dönüşüm sürecidir (Theodore vd., 2012).

"Yaratıcı yıkım" olarak adlandırılan bu süreçte, mevcut kurumsal düzenlemeler ve siyasi tavizler, piyasa odaklı reform hareketleriyle yok edilerek ekonomik büyüme, metalaşma ve sermaye merkezli yönetim için gerekli olan yeni altyapılar inşa edilir (Theodore vd., 2012). Şehir devletleri ulus devletlere göre daha baskın hale gelerek, araştırma merkezli kurumlar ve bilgi akışına erişim gibi yeni teknolojiler önem kazanır (Şekil 1).

Şekil 1 "Yaratıcı Yıkım" Kavramsallaştırması

Fordist yaklaşımın endüstriyel üretim kapitalizminden bilgi merkezli esnek birikim-biçimli kapitalizme kaydığı bu dönemde, uluslararası sermayenin hızlı akışını sağlayacak yeni teknolojiler ve finansal sistemler, üretimi şehrin çeperlerine doğru sürükler. Bu dönemde sermaye, devlet aygıtları aracılığıyla kentsel alana aktararak sürekli bir dolaşım halinde çalışır. Sosyal mekânlar da bu dolaşımın taleplerine göre yeniden şekillenir. Bu nedenle değişim sürecinin itici gücü, hareketliliği artırmak için sürekli talep yaratmaktır. Bu durumun mekânsal yansıması da dengesiz gelişmedir (Şahin, 2018).

Bu mekânsal pratiklerin, hâkim müdahale araçları planlama, kentsel dönüşüm ve kentsel tasarımıdır. Planlama daha bütüncül kararların alındığı ve uygulamaya esas yapılaşma normlarını belirlerken, kentsel dönüşüm ve kentsel tasarım ise planlamaya göre daha küçük alanları kapsayan ve neo-liberal politikalarla kullanımları artan parçalı yaklaşımlardır. Planlama, kentsel form oluşturmaya çalışan, bölgeleme temelli, istatistiksel ve rasyonel bir yaklaşımdır. Ancak kent, istatistiksel mantıktan daha karmaşık ve dinamik bir çoğulluk içerir. Bu karmaşıklık ve dinamizm, kenti mikro ölçekli bağlamsal yaklaşımlarla değerlendirmeyi gerekli kılar. Bu gereklilik, biçimsel ve politik ilişkisel yapının, bütüncül bir morfolojiye doğru evrimine direnen bir sürece karşılık gelir.

Bu direniş ekseninde, kentsel dönüşüm eylemleri, sanayi devriminin çevreyi kirleten etkilerini azaltmak amacıyla, kenti bir sıhhi araç olarak doğal yaşama açmayı amaçlayan "Park Hareketi" adıyla Batı'da başlar. Daha sonra Avrupa kentlerinde geniş bulvarlarla özdeşleşen mekânsal yenilemelere evrilen kentsel dönüşüm, savaş sonrası kentlerin yeniden inşa edilmesinin bir gerekliliği olarak görülür (Şahin, 2018).

1980'lerden sonra ise, neo-liberal küreselleşme ideolojisi, kentleri, yatırım odaklı rekabet alanlarına dönüştürmek için bir araç olarak kullanmaya başlar (Akkar, 2006). Dolayısıyla, zaman içinde değişen koşullarla birlikte kentsel dönüşüm, sürekli doluluk yaratmayı ve inşaat alanını artırmayı hedefleyen bir yatırım aracına evrilir.

Günümüzde, küresel sistemin dayattığı koşullarda fiziksel yeniden yapılanma yoluyla kentsel alanların güncellenmesinde, kentsel dönüşüm bir zorunluluk haline gelir. Bu zorunluluğun bir

yanında küresel sistem ve neo-liberal politikaların dayattığı sermaye hareketliliği, bir yanda kentsel tüketici beklentileri ile karşılıklı olarak birbirini şekillendiren emlak piyasası, diğer yanda da uygulamaya yönelik politikalar bulunur (Güzey, 2012).

Türkiye'de de emlak piyasasının müdahale alanı olan kentsel mekânlar, özellikle deprem gibi fiziksel kaygıların yanı sıra çöküntü alanlarına dönüşme gibi toplumsal kaygılar nedeniyle dönüşümün meşrulaştırıldığı “yaratıcı yıkım” faaliyetlerine maruz kalır. Bu faaliyetlerin meşruiyeti, kentsel dönüşümün hukuki boyutuna yönelik yapılan çalışmalarla pekiştirilir. Dolayısıyla bu yasalar çerçevesinde ortaya konulan kentsel müdahaleler, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamlardan soyutlanmış, niteliksiz, tamamen nicel fiziksel yeniden inşalara odaklanan faaliyetler olarak kentsel mekânda çoğalır.

Şekil 2 Neo-liberal kentsel dönüşümün odakları

Bu müdahaleler, inşaat alanını arttırmayı önceleyen niceliksel bir yaklaşım sergiler. Kentsel tasarım da bu nicel yaklaşım çerçevesinde planlamanın bir parçası olarak kullanılır (Şekil 2).

Birçok farklı tanımla değerlendirildiğinde, kentsel tasarım, çok boyutlu ve dinamik perspektifler kullanan, kentsel gelişim sürecinin geniş bağlamının bir parçası, sosyal statü ve estetik zevkin bir göstergesi olan kentsel estetik düzenleme aracıdır (Madanipour, 2006). Kentin mekânsal müdahale araçlarından biri olan kentsel tasarım, çoğunlukla kapitalizmin sebep ve sonuçlarına göre şekillenir (Çetintahra, 2011). Kentsel mekâna yönelik bir vizyon formüle eder ve bu vizyonu hayata geçirmek için tüm beceri ve kaynakları seferber eder (Arısu, 2018). Bağlantılar kurmak, ortak bir zemin oluşturmak ve sosyal olarak bütünleştirici ve çevreye duyarlı bir kentsel form yaratmak kentsel tasarım teorisinin vizyonudur (Madanipour, 2006).

Bu vizyonun nasıl bir karaktere sahip olduğunu, kime ve neye hizmet ettiğini, kimler aracılığıyla hayata geçirildiğini belirlemek önemlidir. Madanipour'a (2006) göre vizyonlar, yerel farklılıklar yaratmak yerine küresel trendler üzerine geliştirilir ve insanlara danışılarak karar almak yerine yukarıdan empoze edilir. Dolayısıyla kentsel tasarımın teorik “güzellikleri” pratikte sermayenin hızlı sonuç alabildiği bir müdahale aracına dönüşerek çelişkiler yaratır.

Planlama, yapım, pazarlama ve kullanım şeklinde gerçekleşen kentleşme pratiklerinin paydaşları, sermaye, devlet organları ve kullanıcılarıdır. Madanipour (2006) ise kentsel tasarımın paydaşlarını; üreticiler, düzenleyiciler ve kullanıcılar olarak kategorize eder. Kentsel tasarım sürecinde üretim, pazar ve pazarlama arasındaki ilişkilerde üreticiler rol oynar. Yatırımcılar, inşaat sektörleri, girişimciler gibi sermaye grupları süreci üreticiler olarak yönlendirir.

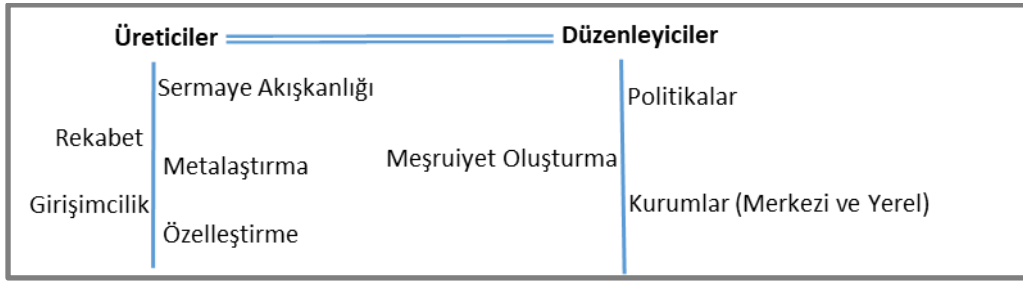
Neo-liberal çağda devlet, üretici olma kimliğini devre dışı bıraktığından kentsel geliştirme, esasen özel sektörün görevi haline gelir. Özel sektör-devlet işbirliği ile yapılan kentsel ölçekli yatırımlarda, özel sektör grupları finansal riskleri azaltmak için devletten hazine garantisi talep eder. Üreticilerin kentsel tasarıma bakış açıları pazara ve sermayeye endekslidir. Onlar açısından önemli olan yeni işbölümü, üretim biçimleri, üretim sürecinin düzenlenmesi, piyasa koşullarının istikrara kavuşturulması ve ürünün pazarlanmasına yardımcı olunmasıdır (Madanipour, 2006).

Sürecin bir diğer paydaşı ise düzenleyiciler olarak tanımlanan devlet organlarıdır. Bunlar merkez ve taşra bürokratik teşkilatları ile yerel yönetimler olarak karşımıza çıkar (Bostan, Gül & Akin, 2020). Düzenleyiciler, kentsel üretimi ve tasarımı destekler ve düzenler. Bunu yasama ve planlama faaliyetleri yoluyla yaparlar. Düzenleyicilerin kentsel tasarıma bakış açıları, üreticileri teşvik etmeye

ve karşılaştıkları prosedür sorunlarını çözmeye yöneliktir. Bu nedenle üreticilerle işbirliği içinde bir yaklaşım söz konusudur. Düzenleyiciler için kentsel tasarım, şehri daha rekabetçi hale getirmenin, şehrin geleceğini şekillendirmenin, değişimi yönetmenin ve daha iyi kalkınma ve yönetim düzenlemeleri sağlamanın bir aracıdır. Tüm bu amaçlara ulaşmak için kentsel tasarım yoluyla tarihi miras vurgulanır, iyi tasarımcılarla çalışılır ve etkileri medyada bir propaganda aracı olarak kullanılır (Madanipour, 2006).

Kullanıcılar, teoride kentsel tasarım sürecinin en önemli ve en çok başvurulan unsuru olmasına rağmen, pratikte en zayıf halka ve göz ardı edilen unsurdur. Kentsel tasarım pratiğinde kullanıcılar, kamulaştırma faaliyetleri gibi çeşitli rıza araçlarıyla üretici-düzenleyici işbirliğiyle oluşturulan sürece ikna edilir. Bazı durumlarda, kullanıcılar kentsel aktiviteleri en son öğrenirler. Böylece, kentsel mekân ve kentsel araziye ilişkin farklı çıkar ve hedeflere sahip olan bu üç paydaştan düzenleyiciler ve üreticiler özellikle maddi çıkar ve değişim değeri noktasında birleşirler (Madanipour, 2006) (Şekil 3).

Şekil 3 Kentsel tasarım sürecinde üretici-düzenleyici ilişkisinin rolleri.

Kentsel tasarım, üreticilerin ekonomik çıkarları nedeniyle seçtiği bir ölçektir ve bazı sektörler, imajlar, koşullar ve unsurlar diğerlerinden üstün tutulur, toplumlar tabakalaşır ve tekil bir vizyonda uzlaşmak zorlaşır. Kent yönetimine uyarlanan yukarıdan aşağıya yaklaşımlar, gerçek ekonomik ve sosyal ihtiyaçlardan ziyade elitist varsayımlara ve bürokratik dinamiklere odaklanır (Madanipour, 2006). Koolhaas (2014), Amerikalılar, Avrupalılar ve Asyalıların şehirlerin sorunlarını tartıştıklarını, ancak pratikte şehirlerde neredeyse hiçbir fark olmadığını, küreselleşmenin, mimarlık perspektifini tamamen değiştirdiğini, ülkelerin kendi koşullarını göz ardı ederek mimarlık pratiklerini gerçekleştirdiğini ve küreselleşmenin herkesi topraktan sökerek sistematik bir şekilde köksüz bırakacağını iddia eder. Bu görüş, kentlerin yerel bağlamlarının devre dışı bırakıldığı, kentsel morfoloji bakımından küreselleşmenin koşulları çerçevesinde homojen yaklaşımların söz sahibi olduğu bir durumu ortaya koyar.

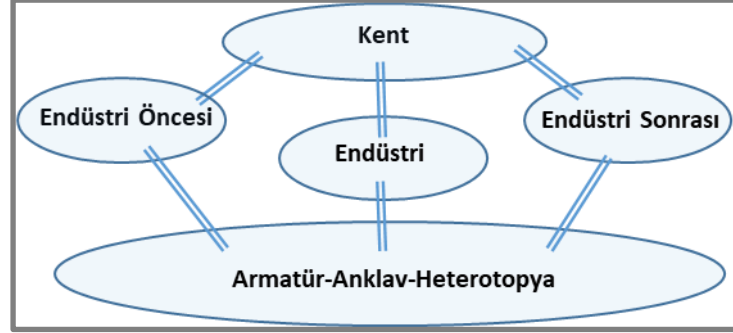
3. “Dönüştürücü Onarım”: Alternatif Bir Kent Mimarlığı Politikası

Yeni kent gerçeklikleri, planlamanın geleneksel olarak kabul ettiği statik kent ölçeğini dinamik bir hale zorlayarak hem küresel hem de yerel ölçekte çalışan bir kenti talep eder. Post-modern şehir, yamaların (patchwork) oldukça karmaşık katmanlı asimilasyonu olarak herhangi bir aktörün mutlak yetkilendirmesini aşar (Wadweaker & Kobayashi, 2009). Yamaların içindeki ve arasındaki dinamizm yalnızca istikrarsız değil, aynı zamanda oldukça süresizdir. “Patchwork şehir”, “rekombinant şehircilik” ve “kolaj şehir” gibi bazı benzer kavramlarla yapılan tanımlamalar, şehrin artık parçalara ayrıldığı ve parçaların organizasyonu ve etkileşiminde olduğu gerçeğini işaret eder (Wadweaker & Kobayashi, 2009).

“Rekombinant şehircilik” kavramsallaştırmasında, kentlerin endüstri öncesi, endüstri ve endüstri sonrası dönemlerinde mevcudiyet olarak değişmeyen ancak farklı kültür, periyod ve yerlerde morfolojik olarak sürekli yeniden düzenlenen üç ana elementinden söz edilir (Bracken, 2022) (Şekil 4). Bunlardan ilki, komünal aktivitelerin, eğlence ve ticaretin gerçekleştiği çoğunlukla lineer organize edilen “armatürler”dir. Armatürler, ev ve kamusal yaşamın hibritleştiği farklı entelektüel, kültürel,

ekonomik ve politik söylemlerin aracı olma potansiyeline sahip mekânlardır. Bu alanlar, bölünmüş küresel kent arazilerine ve ikonik projelere alternatif yarı-kamusal ve tampon bölgeler olarak mikro ölçekli sıradan mekânsallıkların zenginliğini sunar. İkincisi kendi kendini düzenleyen ve toplu eylemin ilk kaynağı olan anklavlardır. Anklavlar, yarattıkları inisiyatifler ile devlet-sermaye güdümlü girişimlere yeni bir alternatif yaratır. Üçüncüsü ise büyük sistem içine gömülü bir çeşit hibrit mekân olan “heterotopyalar”dır (Bracken, 2022).

Şekil 4 “Rekombinant Şehircilik” bileşenleri.

Özellikle heterotopyalar, anklavın özel bir biçimi olarak baskın kentleşme pratiklerine karşı istisnalar taşır. Heterotopyalar değişim ve melezleşme süreçlerinin kolaylaştırıldığı, bilinçli bir plandan değil, gündelik yaşam pratiklerinden filizlenen belirli yerlerdir. Devlet önderliğindeki kentleşmenin ana akım temsillerini karmaşık hale getirip bunlara karşı çıkarak şehrin alternatif anlamlarının üretilmesine sivil katılımı sağlarlar (Bracken, 2022).

Heterotopoloji, mekânsal olarak ayırma ve bütünleştirme arasında ince bir denge gerektirir. Bu nedenle, yalnızca mahallelerin (yerellerin) karakteristik bir oluşumu ve parçaların belirli bir özerkliği için değil, aynı zamanda kavramsal olarak öne sürüldüğü gibi parçaları bütün içinde eritmeden etkili bir şekilde ilişkilendirmek ve bütünleştirici bir sistem sağlamak için kodlara ihtiyaç duyar (Çalışkan, Riberio & Tümtürk, 2020).

Dolayısıyla, konvansiyonel planlamaya alternatif bu şehircilik açımları, kenti bütünsel bir planlama yaklaşımından farklı olarak heterojen bağlamların niteliklerine odaklanmanın gereğini vurgular. Parçalanmış kentin parçalarının kendi iç dinamiklerini ve diğer parçalarla olan ilişkilerini belirginleştirmek ve tanımlamak için çok aktörlü alternatif bir “kent mimarlığı” politikasının kavramsal çerçevesi ve bileşenleri için potansiyel sunar.

Aureli’nin (2011), “mutlak mimari” yaklaşımı da günümüz kentleşme pratiklerinin açmazlarına ve kentsel morfoloji arayışlarına mimarlık içinden alternatifler geliştirilebilmesi için hem biçimsel hem de politik anlamda izler barındırır. Bu bağlamda, “mutlak mimari” kavramı, “dönüştürücü-onarım” çerçevesinde günümüz kentleşme pratiklerine alternatif bir morfolojik yaklaşım geliştirmek için bir zemin olarak değerlendirilebilir.

Aureli, (2011), mimari ve şehir arasındaki ilişkide mimari formun yeniden düşünülmesini “mutlak mimari” kavramının olasılığı üzerinden tartışır. Kent ve mimarisi ile kentleşme kavramlarının talepleri ve amaçları farklılık arz eder. Kent, tarihsel olarak parçalar arasındaki çatışmanın gerçekleştiği ve çözüm ihtiyacının ontolojik temelini oluşturan çokluğun mekânı politik alan ile verili ilişkilerin politik alana göre daha despotik olduğu evin ekonomik özel alanının ayrıldığı bir morfolojiye sahiptir (Aureli, 2011).

Roma uygarlığından sonra Batı kentlerinin doğuşuyla birlikte ekonomik itici güç, politik fikri devralarak kamusal ve özel yönleri ayırım yapmaksızın tek bir bütünlük içinde karşılamaya girişir. Burjuvazi ile birlikte de çağdaş kent özel mülkiyet sahiplerinin çıkarlarını kapsayan yeni bir fiili kamusal alan meydana getirmiştir. Bu paradigma değişiklikleri, “ekonomik kentleşmenin”, “politik

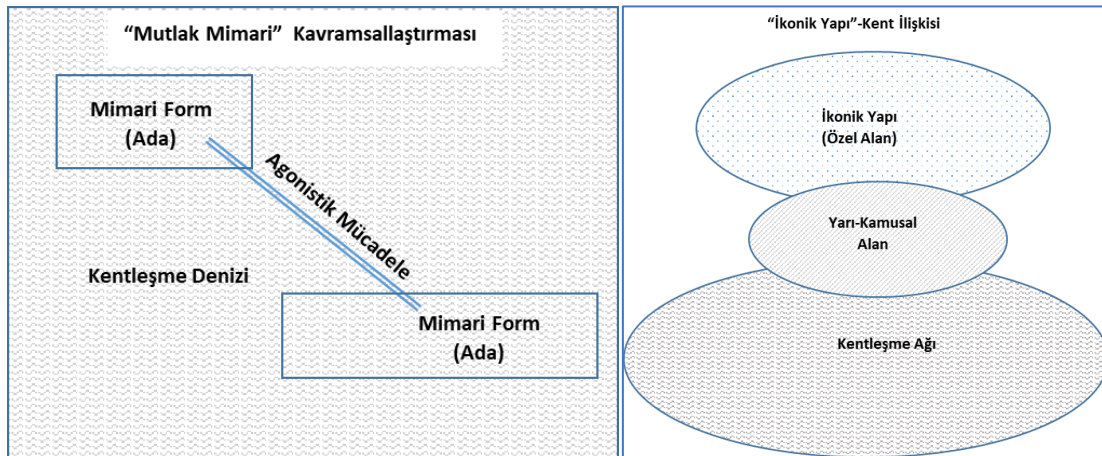
kente” baskın gelmesiyle oluşur. Kentleşme mantığında kamusal-özel ve politik-ekonomik olan arasındaki ayırım çöker ve ekonominin baskısı altında ağ, peyzaj, küreselleşme gibi homojenize edici araçlarla kent, üreme ve sonsuz büyüme koşullarına indirgenir (Aureli, 2011) (Tablo 1).

“Mutlak mimari”, bu paradigma değişikliği içerisinde kentin politik biçimselliğinin olasılığını “kentleşme denizi” içerisinde yeniden arar. “Mutlak mimari”, bağlamıyla karşılaştırıldığında politik şehir fikrinin içinde biçimin bireyselliğinin vurgulandığı bir iradeyi temsil eder. Bu yaklaşımıyla “mutlak mimari”, kapital kentleşmenin sürekli genişleyen, her şeyi kapsayan ve sosyal yönetimin ekonominin içinde özümsemiği mantığına karşıdır. Mutlak mimariye göre kentin parçalarının yeniden politik bir şehir duygusu temelinde birleştirilmesi gerekir. Kentleşmenin bütünleştirici aygıtının aksine, parçalar, sonlu biçimsel sınırları ile kentleşme denizini çerçeveleyerek yeniden tanımlama potansiyeli sunar (Aureli, 2011).

Tablo 1 Neoliberal Kentleşme ve Mutlak Mimari Yaklaşımlarının Perspektifleri

Neoliberal Kentleşme	Mutlak Mimarlık-Kent İlişkisi
Ekonomi Merkezli	Sosyo-politik ve Biçimsel
Bütünleştirici ve homojen	Parçalı ve Heterojen
Genel Bir Vizyon ve Plan	Spesifik ve Stratejik Mimari Formların Detaylandırılması
Mimarlığın Kentleşme Koşullarını Doğrulaması	Mimarlığın Alternatif Bir Kent Fikri Önerme Olasılığı
Yönetimsel Praksis	Ontolojik Strateji

Bu kentsel parçalar, ekonomik optimizasyonun politik yargı üzerindeki zaferiyle biçimlenen ve faili kentleşme mantığı olan kurumsal ekonomik mantığın kutlandığı ikonik binaların koşullarından farklı bir ideoloji barındırır. Bu parçaların oluşumu, vizyoner bir genel planlama ile değil, spesifik ve stratejik mimarlık formlarının detaylandırılması ve alana özgü müdahaleler ile gerçekleşir. “Mutlak mimarlık”, tasarımın her yerde bulunabilen yerleşik ve organizasyonel kompleksine karşı, kente yönelik bir tutumu belirgin bir şekilde ortaya koyan mimarlığın maddi biçimi ile tasarımın politik ilkesini açığa çıkaran bir kent fikridir (Şekil 5). Dolayısıyla, bir şeyin temelinde üretilmesi gereken stratejiyle, alternatif bir şehir fikri önerme olasılığını tartışır. Mutlak mimarinin olanağı hem kenti oluşturma hem de kenti mimari biçimin sınırlı doğası ile anlama olanağıdır. Aynı anda hem kentleşme güçlerinden radikal özerklik hem de radikal ilişki kurabilme potansiyelini arar (Aureli, 2011).

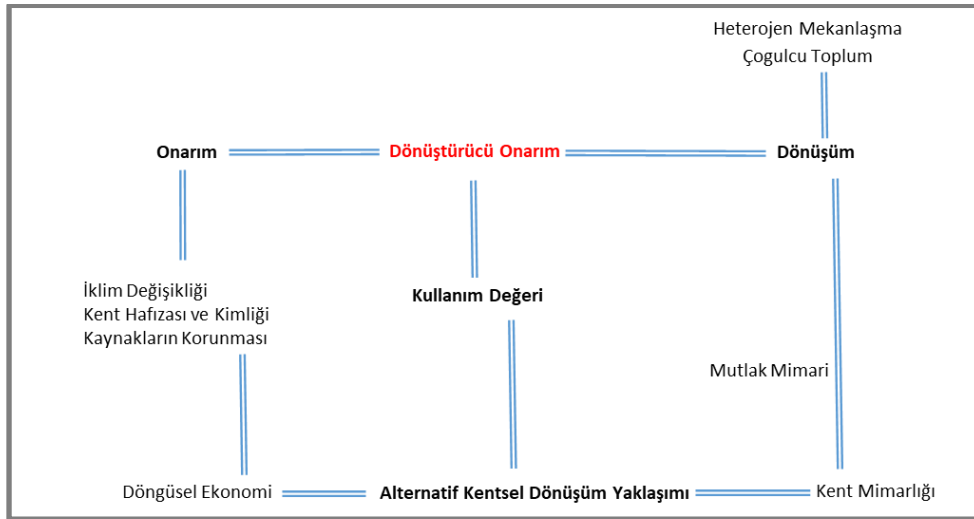
Şekil 5 Mutlak Mimari ve İkonik Yapı Kavramlarının Kentleşmeye Olan İlişkileri

Kentleşme dinamiklerinin kent üzerindeki baskısına karşı Aureli'nin (2011) "mutlak mimari" yaklaşımı, kentin mimarisi için bir sorgulama penceresi açar. Kentin morfolojisini, mimari biçimsellik bağlamında güncel koşullar etrafında tartışarak mevcut morfolojik artefaktların izleriyle bir mikro onarım çerçevesi sunmak kentleşme dinamiklerine karşı bir alternatif üretebilir. Aureli (2011), bu alternatifi, ilişkisel potansiyeller barındıran biçimsel olan üzerinden tartışmamız gerektiğini belirtir. Biçimsel olan, sonluluğu ve özgüllüğü ile kendisinin dışında bir şeyin varlığını ima ederek politik olanın gerçek bir temsilini sunar. Dolayısıyla kentsel peyzaj, ağ gibi farklılıkların bütünleşmesini ve çözülmesini ima eden kentleşme kavramlarının aksine politik ve biçimsel olan, farklılıkların eş zamanlı olarak hem ayrılığının hem birleşiminin olanağına işaret eder (Aureli, 2011).

Bu yaklaşım doğrultusunda Lacaton (2022) kentin, formların modellenmesi veya kompozisyonu için statik bir kütle olmadığını ve kentsel planlamanın master plandan ada ve binaya kadar çoğunlukla dikey olduğunu belirtir. Kente yaklaşımda farklı bir anlayışa sahip olmak için sadece üstten bir bakışın yeterli olmadığını, kentin içinden yaklaşmamızı sağlamak gerektiğini savunur. (Harvard GSD, 2022). Zizek de (2011) benzer şekilde, kentsel mekânın, tasarım açısından yüksek tasarım hizmeti alan sermaye gruplarının sahip olduğu ikonik performans merkezleri; apartmanlar ve evler gibi sıradan tasarım hizmetleri ile inşa edilen yapılar ve herhangi bir tasarım hizmeti almayan enformal yapılar olarak üç bölüme ayrıldığını belirterek farklı bir mimarlık yaklaşımının mümkün olduğunu ve sınırlar arasında ve tanımlar arasında filizlenebileceğini ifade eder.

Günümüz koşullarında kentleşme dinamiklerinin tasarıma biçtiği "ambalajlama" rolünün aksine kentin ve mimarisinin yenilenmiş bir politik ve biçimsel anlayışı için alternatif bir yaklaşım gerekir. Bu yaklaşım, mimarlığı, paydaşlar arasında bir dengeleyici ve arabulucu olarak görür ve kullanım değerinin odaklandığı sosyal bir bağlama yerleştirir. Bu bağlamda "dönüştürücü onarım" kavramı, dönüştürülmesi gereken alanların, tarihselliğinden kopmadan güncel koşullara geçişi "döngüsel ekonomi" anlayışı çerçevesinde sorgulayan ve bu alanların politik ve biçimsel potansiyeline odaklanan bir yaklaşım olarak kurgulanır. Kentleşme dinamiği içinde kentin belleğinde yer edinen alanlar, pazar merkezli anlayışın kent içindeki homojenleştirme mantığına karşı farklı ve belirgin kalabilen mimarlık morfolojileri olarak tasarlanabilir (Şekil 6).

Şekil 6 Dönüştürücü Onarım Kavramsallaştırması ve Bileşenleri

Böylece, mimarlığın söylem ve performans alanını genişletmek ve dönüşmesi kaçınılmaz görülen yapı çevrelerin güncel koşullara geçişini sürdürülebilir bir onarım yaklaşımıyla gerçekleştirmek mümkün olabilir. Bu anlamda kente müdahaleler, mimarlık merkezli bir perspektiften düşünülerek kentin politik ve morfolojik açımları için yeni bir iz oluşturabilir. Kentlerin tarihsel süreçte kazandıkları mekânsal katmanları kaybetmeden günümüz koşullarına uyum sağladıkları, nicelikten çok niteliğin tartışıldığı bir pratik bu izin kentsel mekâna yansımaları olabilir.

4. Sonuç

Günümüzün kentleşme pratikleri, buldukları yere özgü farklı bağlam ve koşullarda meydana gelmesine rağmen, neoliberal ekonomi odaklı yaklaşımla biçimlendirildikleri için homojen mekânsal morfolojiler üretir. Genel olarak kentlerin bugün yaşadığı problemler, bu yaklaşımdan kaynaklanır. Bugünün kentleşme dinamikleri, mimarlığın, kent ile ilişkisini sorgulayabileceği ve bu sorgulama üzerinden bir yaklaşım gerçekleştirebileceği ortamı ve araçları ortadan kaldırır. Tasarımcının kentsel mekânın bağlamı ve iç dinamikleriyle olan bağı koparılmıştır. Dolayısıyla bu problemlerin minimize edilmesi için odağımızı kentleşme dinamiklerinden kentin kendisine kaydırmamız gerekir. Bu kayma, merkeze mimarlığın alındığı çok aktörlü bir politikanın devreye alınması ile mümkün olabilir.

Mimarlık, kentsel mekâna bakıldığında parsel ölçeği gibi çok dar bir alana sıkıştırılmış durumdadır. Kentsel tasarım, bu dar alanı genişletme potansiyeli sunan bir araç olsa da yetersiz kalmaktadır. Mimarlık pratiğinin, kentleşme dinamikleri altında uygulanan araçlardan öte, çok aktörlü bir kent politikası ortaya koyan bir rasyonaliteye dönüşmesi gerekmektedir. Bu dönüşüm, sosyal ve mekânsal farklılıkların ve iç dinamiklerin esnek potansiyellerini mimarlık yoluyla yüzeye çıkarıp mevcut baskın elitist tasarım yaklaşımını, sosyal bir zemine kaydırarak gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda, “dönüştürücü onarım”, kentsel mekâna yapılacak her tür müdahale için, kentin politik ve biçimsel mikro katmanları üzerinden üretilen kavramlar ve öngörülerden yola çıkan mimarlık merkezli bir yaklaşım sunabilir. Bu yaklaşımın yerelde ne şekilde biçimleneceği yerelin aktörlerine ve bağlamına göre değişir. “Dönüştürücü-onarım” yaklaşımının, dönüşmesi gerektiği düşünülen alanlarda kent morfolojisine belirgin bir katkı ve farkındalık sunabilmesi için yereldeki iç dinamiklerin yüzeye çıkarılması ve söz sahibi olması gereklidir. Bu çalışma, böyle bir politikanın kavramsal çerçevesini ortaya koymakta ve tartışmaya açmaktadır. Bundan sonraki aşama yerel aktörleri, araçları ve alanları bu çerçeveye yaklaşıma dahil etmenin araçlarını aramaktır.

Kaynaklar

- Akkar, Z. Müge (2006). Kentsel Dönüşüm Üzerine Batı'daki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye. *Planlama Dergisi*, (2), 29-38.
- Arisu, S. (2018). Kentsel Tasarım Kavramında Kentsel Tasarım Rehberlerinin Yeri Ve Önemi. *Kent Akademisi*, 11(2), 243-255. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/kent/issue/38213/427575>
- Aureli, P. V. (2011). *The Possibility Of An Absolute Architecture (1. baskı)*. Cambridge: MIT press.
- Aydın, Suavi (2007). *Kent, Devlet ve Endüstri*, Antropoloji. der: Handan Üstündağ Aydın. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bostan, Ç., Gül, A., & Akın, T., (2020). Yapılı Çevre Üretiminde Kentsel Tasarımın Yasal, Politik ve Ekonomik Boyutu. *İdealkent*, 11(Kentleşme ve Ekonomi Özel Sayısı), 1313-1338.<http://DOI:10.31198/idealkent.649992>
- Bracken, G. (2022). Asian Cities: Armature, Enclave, Heterotopia. *Journal Of Urban History*, 48(4) 928–936. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00961442211026277>
- Çalışkan, O., Cihanger Ribeiro, D., & Tümtürk, O. (2020). Designing The Heterotopia: From Social Ideology To Spatial Morphology. *Urban Design International*, 25,30-52. <https://link.springer.com/article/10.1057/s41289-019-00101-w>
- Çetintahra, G. E. (2011). Kent İmajı Yaratma Sürecinde Kentsel Tasarım ve Planlamanın Sorgulanması. *İdealkent*, 2(3), 158-171. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/idealkent/issue/36633/417068>
- Güzey, Ö. (2012). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları: Neo-Liberal Kent Politikaları, Yeni Kentsel Aktörler ve Gecekondu Alanları. *İdealkent*,3(7),64-83. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/idealkent/issue/36644/417170>
- Harvard GSD (30 Mart 2022). Jaqueline Tyrwhitt Urban Design Lecture: Anne Lacaton. [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=Le9RTctK3H8&t=228s>
- Harvey, D. (2005). *A Brief History Of Neoliberalism (1. baskı)*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, David (2019). *Sosyal Adalet ve Şehir (6. baskı)*. (Çev. M. Morali), İstanbul: Metis Yayınları.
- Koolhaas, R., 2014. Ders. İçinde B. Demirhan (Eds.), *Öğrencilerle Söyleşiler (1. baskı)*. (ss.9-31) İstanbul: Yem Yayınları.

- Madanipour, Ali. (2006). "Roles And Challenges Of Urban Design". *Journal of urban design* 11 (2) 173-193. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13574800600644035>
- Şahin, D. (2018). Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Politikaları Ve Sermaye İlişkisi. *Journal of International Social Research*, 11(61). <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2993>
- Theodore, N., Peck, J. & Brenner, N., (2012). Neoliberal Kentçilik: Kentler ve Piyasanın Egemenliği (Neoliberal Urbanism: Cities and Rules Of Market), (Çev. Şerife Geniş), *İdealkent*, 3(7), 21-37. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/460807>
- Thorns, D. C. (2002). *The transformation of cities: urban theory and urban life* (1. Baskı). New York: Palgrave Macmillan.
- Wadwekar, A., & Kobaysa, H. (2009). *The End of Master Plan: New Collage Cities of Future*. En 14th International Conference on Urban Planning and Regional Development in the Information Society (489-498). Cataluna: Real Corp.
- Zizek, S. (2011). *Mimari Paralaks* (1. Baskı). İstanbul: Encore Yayınları.

Başkent Yapılarında Mekânsal Analiz

Toygun Atasoy¹, Parla Güneş², Yeşim Tanrıvermiş³

Özet

Kentteki mekân bütüncül yaklaşımla her bir mekân organizasyonu ile birlikte ele alınmaktadır. Çalışmada Ankara örneği, Türkiye'nin başkenti olması ve kimlik kazanması ile mekân organizasyon öğelerinin özgün olması itibarıyla ele alınmıştır. Başkent Ankara 1923-1960 yıllarına kadar Ulus-Kızılay aksı ve çevresi başkent fonksiyonları ile etki alanı içerisinde iken 1957 tarihi ile tespit edilen başkent fonksiyonları tek odak içerisinde yer almamakta ve Ankara için yayılım göstermektedir. Ankara 1990 Nazım İmar Planı doğrultusunda kuzey-güney aksı dışında yeni bir aks öngörüsü ile batı aksı üzerinde de yoğunlaşmıştır. Bu aks değişimi kentteki başkent fonksiyonlarının doğrultusunda olmuştur. Her bir başkent yapısının ulaşım güzergâhları ile mekân izleri tespit edilerek "odak noktası" kavramı istatistiksel analizler ve mekân okumaları ile mümkün kılınarak sınırlandırılmıştır. Kentteki simgeler ile algıda önemli bir yer edinilmekte ve bireyler için uyarıcı niteliğinde gözlenerek kent kültürü ile ilişki içerisinde olmaktadır. Çalışmanın evrenini mekân kullanıcıları oluşturması ile ilk başkent yapılarının yer aldığı (Bayındırlık Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Yargıtay ve Meclis Binaları) ve -hükümet kartiyesi- ve Ulus Kızılay aksı seçilmiş olup; uygulanan anketler ile analizler elde edilmiştir. Söz konusu anket sonucunda bireylerin mekândaki odak noktası ve merkez tanımı, başkent kavramının mekândaki izlerinin tanımı, yapı bazlı özgün başkent yapısı tespiti, Ankara merkez değişimi (bölgelerin belirlenmesi), yer seçiminde etkili olan sebepler, yer seçiminde başkent yapılarına yakın/uzak olma talepleri, istihdam alanlarının başkent yapıları ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Saha çalışması ile başkent yapıları mekânda yer seçimleri ile bireylerin mekân kimliklerini tanımlama gücünün yüksek bir ilişki içerisinde olduğu görülmüştür. Bireylerin geçmişten bugüne mekânı kullanımı, kazanımı ve aktarımı ele alınan çalışmada kimlik kazandıran her bir yapının yer değişimi irdelenerek bireyler üzerindeki etkisi de sorgulanmıştır. Bireysel uygulanan anket; mekanın kullanıcılarına uygulanmış olup; alanda seçili binalarda çalışanların dönemlerin ilerlemesine yönelik analizi gözlenmiştir. Çalışma ile özgün ve tekil yapıların yer seçiminin kentteki yönelimini etkilediği ve ekonomik öngörüler ile mekanlarda çekim noktası oluşturduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mekân algısı; Mekânsal istatistik, Mekan kimliği

1. Giriş

İnsanoğlu mekânı anlama ve kavrama çalışmalarına her zaman devam etmiştir. 1960 yılı planlama çalışmaları başlamış olup çevre ve mekan algısı bu dönemde çözümlendiği bilinmektedir. Araştırmalar kapsamında kent bilimlerine yönelik farklı alanların çalışmaları bulunmakta olup her biri mutlaka bireyleri kapsamakta ve çok boyutluluk kavram çerçevesi açısından karmaşıklık oluşturmaktadır. Kentlerin işlev kazanması imar sürecini tüm yönleriyle etkilemekte olup; karar organı olan siyasi merkez in etrafında yönetilmektedir. Çalışma kavram çerçevesine bireylerin sorgusu ile kişilere bağlı zamanla gelişen dönüşümleri ele almıştır. Kentlerin oluşumuna dair çeşitli görüşler yer almakta olup ve bu görüşlerden siyasi örgütlenmelerin, devletin oluşumunun hangi koşullarda geliştiğinin üzerine olduğu dikkati çekmektedir. Claessen ve Stalnik (1993)'de Wittfogel (1957) tarafından öne sürülen savı vurgulayarak kentlerin bulunduğu bölgelerdeki; kuruluşunun amacı olarak su kenarlarını seçen kabilelere dair belli bir miktarın üzerinde olan büyüklükteki suyun

¹ Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, atasoy@ankara.edu.tr,

² Arş. Gör. Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, parlagunes@ankara.edu.tr

³ Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, aliefendioglu@ankara.edu.tr

yönetimindeki gereksinim, uygulaması ve kullanımı belli bir örgütlenme ile olacağından zorunlu yönetimi kılmaştır.

Çalışma kapsamında özel alan ve kamusal alanın mekanda farklılıkları gözlenmek istenmiştir. Kentleşme sürecinde gözlemlenen imar sürecinin yanı sıra siyasal, ekonomik ve sosyal olgularda mevcut olmakta ve mekânın oluşumunda tekil düşünmek olanaksızdır. Kentin başkentlik olgusunun oluşmasında siyasal kararlar etkili olduğundan tüm kent işlevleri ve kent yapıları bu kurgu üzerine şekillenmiştir (Tankut 1990). Habermas'ın (2003) kamusal alan üzerine çalışması disiplinler arası bir çalışma olup kamu kavramı tarih içinde, sosyolojik olarak değerlendirilmiştir. Siyaset bilimi açısından demokrasi kuramına açılım sağlayan çalışma, edebiyatçıların, kültür eleştirmenlerinin de kendi ilgi alanları açısından dikkatini çekmiştir. Modernizm ve postmodernizm başlıklarında çalışmanın açtığı alan felsefede, etik, hukuk alanlarında tartışma konusu olmuştur. Habermas'ın (2003) sunduğu bu çalışma çapının genişliği, disiplinler arası konumu nedeniyle büyük ilgi görmüştür. Habermas (2003), Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü adlı çalışmasında ilk olarak tarihsel süreç içinde kapitalizmin ve demokrasinin gelişimiyle kamusal alanın kendiliğinden ortaya ve bir ihtiyaç olarak çıktığı gözlenmektedir. Süreç içinde de temsili kamu, edebi kamuya, edebi kamu ise siyasal kamuya ve klasik kamusal alana dönüşmüştür. En son olarak kamusal alanın özeline birbirine karışması, kamusal alanın çöküşü olarak görülmektedir. Burada Habermas (2003), kamusal alanın "doğası ve varlığının" koşullarını anlamaya yöneldiği dikkati çekmektedir. Bu çalışma Benhabib (2012)'e göre burjuva kamusal alanının gelişmesinden çok onun çöküşünün eleştirel değerlendirilmesine yöneliktir. Arendt (2000)'in kamu/özel ayrımı ve bunları insan etkinlikleri ile bütünleştirmesinden üç varsayıma ulaşılmaktadır: Birincisine göre insan ölümsüz olmayı ister. İkincisi ise bunun gerçekleşmesi için insan eylem içinde bulunmalıdır. Üçüncü varsayım ise yapılan eylem bir seyirci önünde yapılmalıdır ve bu seyirci bu eylemi izleyip onun ölümsüz kılacak aktarımın konusu haline getirebilirler. Bahsedilen varsayımla ulaşılan sonuç insanı yüceleştiren eylem yapmanın ancak politika yapmakla mümkün olabileceğidir. Arendt'in (2000) kamusal alan modeli Antik Yunan'da olduğu gibi salt politik bir dünyada mümkün bir model olarak görülmekle birlikte modernleşme ile birlikte toplumsalın yükselişi politik alanla, kahramanlıkla sınırlanamayacak bir kamu alanı genişlemesi yaşandığı dikkati çekmektedir.

Kentsel gelişim süreci tek bir olguya bağlı kalmamakla birlikte ele alınan çalışmada sosyal gelişim yönü ağırlıklı çalışılmış; mekanda sosyal algının kişilerin kültürel birikimleri ile ele alınmıştır. Mekan sosyal ilişkilerin sahnesi olarak kabul edilmekte ve bu kabul ile kişilerdeki sosyal ilişkiler mekana birebir yansımaktadır. Kentte planlama döngüsü ile toplumsal değişkenlikler de mekan ağlarının oluşumunda yer etmektedir. Toplumdaki öncelikler yer seçimlerini birebir etkileyerek; merkez algısını tamamlayabilmektedir. Kentteki ayak izleri kişilerin ilişki ağlarından oluşarak mekandaki yaşam izlerinin devamlılığını sağlamaktadır. Mekanlara dair plan yapabilmek; siyasal, sosyal ve ekonomik kararlar verebilmek için mekan-insan ilişkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Mekan değişken bir olgu ve kentteki tüm değişkenlerin okunabildiği bir düzlemde yer almaktadır. Mekanın en önemli ögesi olan kişiler mekan kurgusunun da başrolündedir. Yer seçiminde en önemli kriterler ulaşım, hizmete erişebilirlik ve temel ihtiyaçların varlığı olarak sıralanmaktadır. Buna bağlı olarak mekandaki okumaların aynı doğrultuda yapılması gerekmektedir. Kişilerin yer değişimine bağlı kriterler, oluşan yoğunluklar, ekonomik kurgu, mekan organizasyonu ve gayrimenkul değişkenlikleri ancak mekan okumaları ile mümkün kılınabilmektedir.

2. Ankara'da Özel Alanların Kavramsal Analizi

Meydan, merkez kavramları latince'den gelen "platea" ve Fransızca dan gelen "place" kelimelerinden doğmuş olup kamusal alanlar için kullanımı açık alan şeklinde tanımlanmıştır. Kamusal yönü olması sebepleri ile kentteki mekana dair bir yön verebilmekte ve yapılaşmaya açık alanların mevcut olduğunu da açıklamaktadır. Mekanlar yaşayabilen alanlar olabilmekte ve mekanları çözümlmek için geçmiş kurgusunu, önemli dönüm noktalarını ve kültürel değişimi

irdemek gerekmektedir. Mekanın okunabilirliği ancak kentin gelişiminde belirlenen odak noktalarını analiz ederek mümkün olabilmektedir (Smith, 2005). Harvey (1989) kentteki mekanın geçmişten bugüne çakışmaların oluşması ile bir araya geldiğini ve kişilerin günlük yaşam döngülerinde yer seçimlerinin mekan sürdürülebilirliği mümkün olduğu ile vurgulamıştır. Mekanda kimlik algısı ise başkentlik sürecine dahil olması ile gelişerek sosyal ve kültürel biçimlemeler ile anlam kazanmıştır (Giddens, 1998). Her iki kavramda da kamusal alanlara bakış açısı geliştirmekte olup kentin kimliğinin oluşumu mekan okuması için büyük önem taşımakta ve kentteki odak noktaları belirlenebilmektedir (Lynch, 2010).

Ankara'da başkent olgusunun mekandaki yansıması Clemens Holzmeister 1927-1938 yılları arasında gerçekleştirmiş ve "Devlet Mahallesi" kurgusunun mimarı olarak kabul edilmiştir. Hükümet kartiyesi alanı henüz yapılaşmamış olduğu süreçte Genelkurmay Başkanlığı (1928-1930) ve Milli Savunma Bakanlığı (1927-1930) yapıları inşa edilmiştir. Güven anıtının bulunduğu merkezden Atatürk Bulvarı ve Milli Müdafaa Caddesi arasında yer alan alana "Hükümet Kartiyesi" alanı tanımlaması yapılmış; belirlenen alanda tek bir aks üzerinde hükümete ait, özgün ve tekil yapılar planlanmıştır. Mekanın kurgusu başkent algısını sadece yapılarla değil mekanın oluşumu ve alan kullanımları ile de sağlanmaya çalışılmıştır. Hükümet Kartiyesi alanında Holzmeister tarafından belirli kısıtlı alanda binaların tasarımı düşünülerek; İçişleri Bakanlığı (1932-1934), Bayındırlık Bakanlığı (1933-1934), Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı (1934-1935), Bakanlıkları ile Yargıtay (1934) binasının yerleşimi düşünülmüştür (Varol vd., 2019).

Çalışma başkentlerin planlanma ve kurulması süreçleri temelinde ilerlemiş ve Ankara'nın başkent olduğu 1920'li yıllardan itibaren ele alınmıştır. Başkentler kurulma süreçleri itibariyle bağımsızlığı ifade etmekte olup kentin kurulması mekana yansıması da birliktelik sağlamaktadır (Vale, 1992). Kurulan başkent ise ülke genelinde örnek teşkil etmesi gerekmekte olup eski düzenin değişmesi yerine yeni bir kent kurulması fikri baskın olmuştur (Şenyapılı, 2004). Çalışma Ankara'da siyasi dönüm noktalarını kabul edilecek şekilde 1923-1950, 1950-1980, 1980-2000 ve 2000 sonrası dönemlerde çok boyutlu olarak ele alınmıştır.

3. Ankara Başkentleşme Süreci

Ankara'nın başkent olduğu dönem 1920 yılında başlangıç sayılarak kentin gelişimi ve demografik yapısı göz önünde bulundurulmuş ve planlama tarihi açısından 1950-1960 yılları planlı döneme geçiş esas alınarak küçük bir Anadolu kenti olan Ankara'nın gelişiminin temellerini de bu tarihler ele alınarak kabul edilmiştir. Ankara ekonomik anlamda güçlü ağlardan oluşan bir Anadolu kenti ve merkez odaklı konumundan dolayı başkent seçilmiş olup başlangıç döneminde gelişmiş bir kent olarak kabul görmüştür. Başkent statüsü doğrultusunda yapılan stratejik adımlar neticesinde 1950-1960 yıllarına kadar gelişimini sürdürmüş ve tüm ülke için ekonomik, siyasi ve kültürel odak merkez haline gelmiştir. Ankara'nın başkentlik süreci tamamlandıktan sonrasında 1930-1950 yılları ilk başkente özgü yapılar yapılmış ve planlamaya dahil olmuştur. Planlama kararları doğrultusunda gelişen kent ülkenin genelini etkilemekte ve gelişimini genel stratejik kararlar neticesinde ilerletmektedir (Şenyapılı, 2004). Ankara'nın planlama temeli 1960 yıllarında bir belirginlik kazanmış ve başkentlik sürecinde yapılan tüm yapıların çevresi gelişmiştir. Siyasi ve kültürel bellek ilerledikçe yapılar değişkenlik göstermiş ancak özgün başkent yapıları tekil ve tüm ülkede özel birer yapı niteliğinde kalmaya devam etmiştir. 2000'li yıllar ise tarihin izlerini taşıyan yapılar olarak ele alınmamakta ve özgün başkent yapıları inşa edilip modern mimarinin izlerini taşıyacak nitelikte planlanmıştır. Başkent planlama süreci tarihsel bir süreçtir ve özgün başkent yapıları kent planlama temelinde gelişip değişkenlik göstermektedir. Bu özgün başkent yapılarını seçerken tüm ülke için özgün, tek ve siyasi, kültürel, ekonomik merkezilik temel alınarak seçilmiştir. Her bir yapı başlı başına bir sembol olup kente kazanımı plan kararları ile şekillenmiş ve Ankara içerisindeki odak noktaları öne çıkarmıştır.

Jansen planı doğrultusunda hükümet kartiyesi alanına yönelik bürokratların ve ailelerinin konut ihtiyacını karşılamak amacıyla güney noktasının bu amaca yönelik planlaması yapılmıştır. 3000 nüfusa yönelik olarak Paul Bonatz tarafından konut alanı tasarlanmış ve bu uygulamanın Hükümet Kartiyesi alanının genişlemesi olarak kabul görerek; alanın sürekliliği vurgulanmıştır. Mekanlarda yasal olmayan yapıların gelişmemesi için standartlar belirlenmeye çalışılmıştır. Jansen planının doğru uygulanabilmesi için imar faaliyetlerinin yönetiminin standartlaşması gerekliliği vurgulanarak arazi spekülasyonu kısıtlanması gerekliliği öne çıkmıştır (Dinçer, 1980). Ankara nüfusu bu süreçte 1940 yılları içerisinde 157bin kişi olarak tespit edilmiş olup; 1945 yılında ise kişi sayısı 226bin dolaylarına çıkmıştır. Öngörülen nüfusun üzerinde olan kent için konut ihtiyacı karşılanamamıştır ve plansız yapılaşan alanlar artmıştır (Varol vd., 2019).

1950 yılları içerisinde tüm ülke genelinde kırdan kente yönelim başlamıştır ve konut ihtiyacının oluşması bireylerin yapılaşma kısıtları olmayan alanlara yönelmelerinin önünü açmıştır. 1950 yılı içerisinde ülke genelinde kayıt dışı alanlar oluşmaya başlamıştır (Varol vd., 2019). 1950-1980 yılları içerisinde ise Ankara Kızılay içerisinde planlanmayan alanların yapılaşması gelişirken Kızılay'ın plan kararları dışında merkez alanı olarak gelişmeye yön verdiği tespit edilmiştir. 1950 yılları başında alt merkez olarak görülen Kızılay; Ulus'un ek ticari merkez odağı olarak değerlendirilmişken; sürekliliği sağlanan alanlardan Kızılay'ın tek merkez oluşumu gözlenerek; merkezi iş alanlarının bu çerçevede yapılaştığı görülmüştür (Yavuz, 1980). Aks üzerindeki gelişim sürekliliği ise 288bin nüfusu tespit edilen Ankara'da Ulus-Ankara çerçevesinde yönetim yapıları ile ulaşım aksları kurgusu tamamlanmıştır (Dinçer, 1980). Ankara 1951 yılı içerisinde Kızılay'ın merkezi iş alanı kabulü ile gelişerek yapılaşma koşullarının ticaret aksı doğrultusunda ilerlemesi için uygulamaya koyulmuştur. Yıl içerisinde planlama kararları tek merkezliliğin sürecelebildiği dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiş olup hükümet yapıları ile gelişen merkez odak noktası haline gelmiştir (Şenyapılı, 2004).

Kentte yapılan planlama çalışmaları doğrultusunda 1984 yılı içerisinde Büyükşehir Belediyesi Yasası çıkarılmış ve planlamanın merkez elinden ilerlemesi, yatırımların doğru şekilde yapılması ve uygulanması için yasal süreçlerle güçlendirilmiştir. Aynı dönemde İstanbul ve İzmir'de de Büyükşehir Belediyeleri kurularak planlama çalışmaları tasarlanmıştır. 1983 yılında ise 2805 sayılı yasa ve 1984 yılı içerisinde 2981 sayılı yasa ıslah imar planlarının yapılabilmesini sağlayarak plansız yapılaşmış alanların önüne geçilmek için başlangıç olmuştur. Gecekondu alanları oluşumu kentteki başkentlik öngörüsü ile tasarlanmamış alanların önüne geçerek 1993 yıllarında kentteki bu alanların % 93,4 oranında yasallaşması sağlanmıştır (Tekeli, 2003).

1960 yılları sonuna doğru mevcut planların yetersiz kalması ve nüfusun öngörü dışına çıkmasının önüne geçmek için 1969 yılı içerisinde İmar ve İskan Bakanlığı içerisinde Ankara Metropolitan Alan Nazım Plan Bürosu yapılaşmıştır. 1970-1975 yılları kapsamında "1990 Ankara Nazım Planı" hazırlanmıştır ve 1982 yılında onaylanmıştır. 1980 yılı içerisinde 1877bin nüfusuna sahip olan Ankara, plan kapsamında yeni aksların gelişimine sebep olmuş ve kentin çekim noktasının yöneliminin değiştiği sürecin başlangıcı olarak kabul görmüştür (Varol vd., 2019).

Başkent yapılarının birincil ikincil başkent yapısı olarak ayırımına gidilmesi gerekmekte ve yapıların bu kategoride değerlendirilerek planlamadaki konumu vurgulanmalıdır. Lörcher planı (1925-1932) ile başkent yapılarının kurgusu yapılmış olmasına rağmen Jansen Planı (1932—1957) sürecinde birincil başkent yapıları yoğunluk kazanmıştır ve mekandaki değişimleri gözlenmiştir. Başkent olan Ankara merkez algısını Ulus-Kızılay aksında 1960'ların başlarına kadar mekânsal organizasyon gerçekleştirmiştir. Asli başkent yapılarının kurgusu ve Türkiye'de planlama mekan örgüsü 1960 yılları itibarıyla önem kazanmıştır.

Her bir mekanda kimlik kurgusu, bireyler tarafından o alana kazandırdığı, anlam yüklediği ve geleceğe yönelik planları ile ilerlemektedir. Mekanda zamanla deneyimler kişileri algı kurgusunda etkilemekte ve kent kimliği ise var olunan çevrenin doğru yönetilerek algılanması ile mümkün olmaktadır. Kentlerdeki mekan organizasyonu kent kimliğini çözümlenmede yardımcı olmakta ve

organizasyon parçacıl değil bütüncül olarak gözlemlenmelidir. Kişilerin mekandaki konumu mekan kimliği oluşumunda da etkin rol oynamaktadır. Süreçlerin gelişim döngüsünden bugüne bütüncül bakılarak yorumlanması ile çözümlenecektir. (Güvenç, 1996). Aldo Rossi (2006), kentlerin gelişimleri boyunca kent mekanı ve kent bellek algısının birikimli şekilde ilerlediğini; bir bütünden oluşan her kent etkileşimini kurgunun içerisine dahil etmek gerekmekte olduğunu ifade etmiştir (Bayraktar, 1992). Kentlerin gelişim döngüsünde “kentsel bellek” kavramı ile literatür algısı gelişim ve değişimden ibaret olup mekandaki tarihsel birikim ile kişilerin yer seçimini etkilemektedir. Kentsel bellek kavramı toplumsal bellek kavramında ayrı düşünülmemeli ve her iki olgunun birlikte ilerlediği şekillendiği gözlenmektedir. Toplumsal bellek sosyal, kültürel ve siyasi birikimler sonucu oluşmaktadır. Her iki olgu birlikte gelişip şekillenmekte, etkileşim tarih boyunca süregelen mekan organizasyonunu da sonuçlandırmaktadır.

Kişiler mevcut durumdaki tercihlerini kentteki mekan kurgusu ve kararları ile değiştirebilmektedir. Toplumsal değerlerin korunması kişilerde yer değişim ihtiyacı oluşturmayacağı gibi mekanda da bir anlam oluşturmaktadır etmiştir (Bayraktar, 1992). Her bir mekan tasviri mekan vasıtasıyla farklı türde mekan şekillenmesini oluşturmuştur. Çeşitlenmeler ise mekan karakterini beraberinde getirmekte ve mekanın kazanımları ele alınabilmekte, incelenebilmektedir. Kişilerin buldukları mekana dair yaptıkları faaliyetler, yaşanan tecrübeler, katılımcı yaklaşım ve sosyal etkinlikler bir arada düşünülmelidir.

Toplum hem kent belleğini hem de kent kimliğini oluşturmada ve kentler mekan üzerindeki olgular itibarıyla farklı disiplinlerce araştırma konusu olmuştur (Tekeli, 2003). Mekanda bellek tek başına kavram araştırmalarında yer almış ve bellek kavramı ise birden çok farklı alt disiplince ele alınmıştır. Şehirleşme ile ele alınan gelişmeler zamanla mekan kimliğinde yer edinmiştir. Tarihin mekan üzerindeki izleri birebir mekan bellek kavramını oluştururken; kentin kimlik kazanmasına da yardımcı olmaktadır. Kültürel birikimler, siyasi kararlar ve ekonomik süreç kente etki eden olguların başında gelmekte olup bu olguların mekandaki etki derecesi de değişkenlik göstermektedir. Bir mekan üzerinde aidiyet oluşmuş ise mekanın kimliği de bireylerle örtüşmüş anlamına gelmektedir. Bireyler mekanda aidiyet algısını oluşturduğunda yer seçiminde en önemli etkenlerden biri olarak kabul görmektedir. Kişiler öngöründe bulunmadığı ve algılayamadığı mekanlarda yerleşim kararı verememektedir (Assmann, 2001).

3.1 Başkent Mekanlarına Yönelik Saha Çalışması

Çalışmanın evrenini mekân kullanıcıları oluşturması ile ilk başkent yapılarının yer aldığı (Bayındırlık Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Yargıtay ve Meclis Binaları) -hükümet kartiyesi- ve Ulus Kızılay aksı seçilmiş olup; uygulanan anketler ile ortak kümeleme yöntemi doğrultusunda analizler elde edilmiştir. Seçilen başkent yapılarında yapılan 82 geçerli anket (kurum çalışanlarına uygulanmıştır) neticesinde elde edilenler ise; bireylere yöneltilen mekandaki odak noktası ve merkez kavramının karşılığı % 87,2 oranı ile Kızılay-Ulus aksı görülürken; mekan izlerini % 66,8 oranında ise anıt yapılar olarak ileri sürmüşlerdir. Her bir başkent döneminde yapılan kalıcı yapıların mekan tarifinde önem kazandığı ise % 78,2 oranında belirtilmiştir.

Yapılan anket çalışması neticesinde ele alınan yapıların seçiminde aşağıdaki kriterler dikkate alınmıştır;

1. Plan değişiklikleri ile yer değiştirmesi
2. Başkent ilanı sonrası özgün yapı olarak ele alınması
3. Planlama sürecine 1930'lardan bu yana dahil olması
4. Space Syntax analizi kapsamında seçilen akslarda bulunması
5. Edinilen ilk haritalardan bugüne sürdürülebilir şekilde mekan izlerinin takip edilebilmesi
6. Çalışma kapsamında verilerinin elde edilebilmesi
7. Kentsel Ağ analizi için seçilen alanda bulunması

8. Eksenel hatların tanımlanabileceği alanda bulunması

Bu yapıların ise kullanımında olduğu ve bireysel olarak kişilere etkisi irdelenmiştir. Zihinsel temsilin bilişsel harita ile ifadesinde katılımcılardan ifade etmeleri istenen bölge net bir biçimde anlaşılmalı ve okunaklı biçimde ifade edilmiştir. Bunun sonucunda, her katılımcının zihnindeki imgeler hiyerarşik bütünler halinde konumsal olarak haritalara yansıtılmıştır. Bu aşamada, görselleştirme yeteneğinden çok, soyutlama etken olmuştur. Soyutlama yapılırken; plan, görünüş ve kesitin yanı sıra perspektif gibi mimari temsil biçimlerinin birlikte organizasyonundan da yararlanılacaktır. Seçilen alanlardaki seçili binaların kullanıcıları tarafından uygulanacak olabilmesi; kullanıcıların kurum kimliği ve mekan belleği oluşturmuş olması ve literatüre göre 20-30 yıl aralığı ile bulunması (mekan belleği oluşması için gerekli süre 20-30 yıl olarak belirlenmektedir (Lynch, 1960)). Mekanın soyutlanması ve yapının yer değiştirdiği alandaki konumunu tanımlamalıdır. Anket çalışması ile elde edilmesi istenen veriler aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- Bireylerin mekandaki odak noktası ve merkez tanımı
- Başkent kavramının mekandaki izleri tanımı
- Yapı bazlı özgün başkent yapısı analizi
- Ankara merkez değişimi (bölgelerin belirlenmesi)
- Yer seçiminde etkili olan sebepler
- Başkent yapılarında yer seçimi önemi
- Belirlenen aksların kullanım sıklığı
- Belirlenen aksların kullanım sebepleri
- Yer seçiminde başkent yapılarına yakın/uzak olma talepleri
- İstihdam alanlarının başkent yapıları ile ilişkisi

Anketler ile elde edilen başkent yapılarının mekan kurgusu ile kişilerin mekandaki izlerinin yoğunlukları, kullanım sıklıkları ve merkez algısı da aynı doğrultuda değişimi; başkent yapılarının mekanda yer seçimleri ile de güçlü bir ilişki içerisinde olduğu; Başkente özgü yapıların değeri ve çevreye etkisi tüm kenti ve daha da kapsamlı olarak tüm ülkedeki ekonomik dengeleri etkilediği görülmektedir.

Başkent yapıları ya da özgün dönem yapıları olarak tanımlama yapılmak istendiğinde ise % 43,2 oranında hükümet kartiyesi alanı; % 38,4 oranında Kızılay meydanı ve % 19,8 oranında ise meclis binalarının bulunduğu alan olarak vurgulanmıştır. Bireylere 1923 yılından bugüne merkez değişimi öngörüldüğüne dair % 56,8 oranında Kızılay-Ulus aksının değişmediği; % 34,3 ise özgün yapılarla ek yapıların yapılması ile alanın tek merkezde değil yayılma göstererek yerleşimlere açıldığı tespit edilmiştir.

Anket çalışmasında yer seçiminde geçerli sebepler sorulduğunda ise; % 56,3 oranında başkent aksı olarak nitelendirilen alana-istihdam alanına yakınlık % 67,3 oranında; % 38,2 oranında ise konut sahipliği alanlarının olduğu öne çıkmıştır. Alanların öne çıkması ile belirlenen ana aksın ve planda belirtilen çanak bölgenin kullanımı merkez bölgesi olarak ise % 56,3 oranında betimlenmiştir. Bireyler istihdam ve konut alanları arasındaki bölgeye merkez alanı tanımı yapmış olup yerleşim seçimlerini de bu doğrultuda yapmıştır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kent yerleşimlerinin geçmişe dayanan varlıklarından söz edebilmek için öncelikle devlet kurgusunun tarih içerisinde tamamlanması ve yönetim erklerinden söz edilmesi gerekmektedir. Kentlerin devlet olgusu kazanımı ise örgütlü iş gücü, siyasi otorite, ekonomik olgunluk ve kültürel birikimler sonucu oluşmaktadır. Devletleşme süreci tamamlanması zaman almak ile birlikte nüfus

artışının doğru politika ile yönlendirilmesi gerekmektedir. Başkent olan kentler ülkelerin siyasi, ekonomik ve tarihi süreçlerine tanık olan ve değişim döngülerinde her zaman için ülke çapında ilk yapılan planlar doğrultusunda gelişen kentlerdir. Tüm ülkeyi plan kararları etkilemesi yönünden çok önemli bir yer tutmaktadır ve başkent olan kentler öncü kentler olarak tarihte yerini almış olup kritik çerçevelerde ele alınmaktadır.

Ele alınan çalışma Ankara üzerinden detaylandırılacak olsa da Başkentlik; merkezilik kavramları irdelenmiştir. Başkentlik süreci bir değişim ve gelişim sürecidir ve tüm olgularla irdelenmiş, mekâna kazanımları veya kaybettirdikleri gözlenmiştir. Başkent olan kentlerin planlaması yapılırken özgün ve daha kapsamlı olması gerekmektedir. Başkentler gelecek öngörülerek ülkede yer seçmekle birlikte siyasi çerçevede yönelmektedir. Yapılacak olan tüm yasal çerçevedeki kurum ve kuruluşlar sistemsel ilerleme kaydetmekte olup sistem temelinde sağlam kararlar ile ilerlemelidir. Oluşacak tüm mekânsal kurgu diğer kentler dışında başkent olan kent için özel ve kapsamlı olmalıdır. Kentin mekânsal dağılımı ise yapılacak planlar neticesinde şekillenecektir ve başkente özgü yapılar kentteki kurguda önem arz etmemektedir. Bu yapılar başkent için en önemli var oluş sebepleri arasında yer alması ile birlikte 1923'ten bu yana gelişen Ankara için sürdürülebilirliğini devam ettiren yapılar planlamada önem arz etmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan saha çalışması mekanın başkent olgusu ile ne kadar algılandığını göstermektedir. Anket çalışması ile mekan kullanıcıları % 82,3 oranında aynı alanlarda merkez kavramını tanımlamış olup (Kızılay-Ulus aksı); 1923 ve 1930 yılları arasında merkez değişiminin bulunduğunu ise % 75,3 oranında olduğu görülmektedir. Her bir kavramın mekanda gösteriminin ve bireylerdeki algısının güçlü olması ise doğru planlama çalışmaları sonuçlarında mümkün olmuştur. Mekanda karakter bölgeleri Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana gelişmiş olup % 86,5 oranı ile karakter bölgelerini başkent yapılarının olduğu alanlar olarak tanımlayan bireylerin aynı alanları merkez olarak da gözlemlemiştir (% 56,5).

Planlama sürecinde etken birden çok adım olmakla birlikte özgün yapılar olan başkent fonksiyonları ve etkileri tüm ülkede tekil olması sebebiyle planlamada öne çıkan özel tanımlama, kısıt ve lejant gerektiren bölgeler belirlenmeli ve kısıtları plan notlarında hazırlanmalıdır. Bu yapılar sadece yapı strüktürü açısından değil konumu ve çevreye değer etkisi açısından önem arz etmektedir ve başkent olan kent değeri değişken olan; özgün yapılarla çevreye sinerji değeri katan alanlar kazandıracığından kentteki değer haritasının oluşumunda çok büyük önem taşımaktadır.

Başkente özgü yapıların değeri ve çevreye etkisi tüm kenti ve daha da kapsamlı olarak tüm ülkedeki ekonomik dengeleri etkilemektedir. Yapılar kentteki planda önem arz etmektedir ve bu doğrultuda tüm planlar başkentte yönelimi tetiklemelidir. Büyük ölçekte planlama yapılırken değer etkisi düşünülmelidir ve başkent yapıları değer etkisi ele alınarak ayrı ayrı göz önüne alınmalıdır. Başkent yapıları mevcut bulunduğu alanda değer değişimi oluşturmakta ve bu çalışma Cumhuriyet döneminden bu yana Ankara'daki yapıların yer değişimini tespit etmek, merkezîyet aksının konumunun farklılaşması ve özgün başkent yapılarının bu sürece yaptığı etkiyi incelemekte ön bir çalışma oluşturmuştur.

Çalışma başkente özgü yapıları ele alarak yıllar süren değişiminin mekândaki yansımaları, nedenlerini ve tüm plan süreçlerinin dâhilindeki sürdürülebilirliği ele almıştır ve Ankara'daki yıllara bağlı olarak değişen bu mekânsal altyapı, makroform tabakası ve değer etkisini tespit etmek için altlık oluşturmuştur. Süregelen çalışmada başkente özgü yapıların Cumhuriyet öncesi/sonrası ve güncel başkent yapıları ile kıyaslaması yapılmalıdır. Bu yapıların dönemsel olarak dağılımı yapılmalı ve her bir dönemden özgün yapılar seçilerek yapı değeri ve çevreye etkisi tespit edilmelidir. Bu

tespit sonucu ve başkente özgü fonksiyonların önemi ortaya çıkacaktır ve kentteki arz/talep dengesine etkisi görülerek plan kararlarının bu değişimi önlemesi ya da kısıtlaması açısından önemi vurgulanacaktır.

Yıllarca süre gelen Başkent yapıları başkente dair alanlarda ortaya çıkan değişikliklerde ve itirazlarda fonksiyonlara dair boşluklara neden olup; herhangi bir kısıtlama olmadığından tartışma konusu olmaktadır. Geçmişteki kısıtlamalar ve örnekler; başka ülkelerin başkentlerindeki işleyiş emsal teşkil etmek üzere faydalanıldığında; Başkente dair alanların ayrımlara gidilmesi gerektiğini ve bunu diğer ülke başkentlerindeki fonksiyonlar ve yasal yönetsel çerçeve ile kıyaslayarak ilerletmek açısından bu çalışma altlık oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- Arendt, H. (2000). *İnsanlık Durumu*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek: Eski Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Bayraktar, A. (1992). *Le Corbusier'in Bir Şehir Planı Önerisi*. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Benhabib, S. (2012). *Kamu Alanı Modelleri. Cogito: Kent ve Kültürü*. 8 (6). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Claessen, H.J., & Skalnik, P. (1993). *Erken Devlet*. İmge Kitapevi Yayınları. Ankara.
- Dinçer, A. (1980). *Konut Önemlidir, Ama Tek Başına Bir Hedef Değildir*. İmge Kitapevi Yayınları. Ankara.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Güvenç, B. (1996). *İnsan ve Kültür*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Habermas, J. (2003). *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Harvey, D. (1989). *The Urban Experience*. John Hopkins University Press.
- Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. Blackwell Publishers. London.
- Lloyd, R. (2000). *Self-Organized Cognitive Maps. Professional Geographers*. 52 (3). 517-531.
- Lynch, K. (1960). *The Image of The City*. MIT Press.
- Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi*. Kanat Kitap. İstanbul.
- Smith, P. (2005). *Kültürel Kuram*. Babil Yayınları. İstanbul.
- Şenyapılı, T. (2004). *Barakadan Gecekonduya: Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü (1923-1960)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tankut, G. (1990). *Bir Başkent'in İmarı Ankara: 1929-1939*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Ankara.
- Tekeli, İ. (2003). *Kentleri Dönüşüm Mekanı Olarak Düşünmek*. Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler. YTÜ Basın Yayın Merkezi. İstanbul.
- Ülkeryıldız, E., Durmuş, A., Z., & Akış, T. (2009). Öğrenci Zihin Haritalarında Kente İlişkin Deneyimle Değişen Çevre Algısı. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 11(1). 72-82.
- Vale, L. J. (1992). *Architecture, Power and National Identity*. Yale University Press. New Haven. Londra.
- Varol, Ç., Sat, A., Yenigül, B., & Üçer, A. (2019). *Başkent'in Meydanı Kızılay'ın Dönüşüm Öyküsü*. Yapı Kredi Yayınları. Ankara.
- Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental Despotizm: A Comparative Study of Total Power*. Yale University Press.
- Yavuz, F. (1980). *Kentsel Topraklar: Ülkemizde ve Başka Ülkelerde*. AÜSBF Yayınları. Ankara.

Çatalhöyük'ten Milet'li Hippodamus'a, Bergama'dan New York'a Izgara (Grid) Planların Evrimi

İrem Yurday¹, Mehmet Tunçer²

Özet

Grid planları, kentsel morfoloji araştırmalarının odak noktalarından biridir. Grid planları, düzenli bir ızgara şemasına dayanan kent planlama biçimleridir. Bu planlama biçimi, antik dönemlerde bile kullanılmıştır. Örneğin, MÖ 5. Yüzyılda İyonyalı Hippodamus, Milet kentinde grid planlı bir kent tasarımı geliştirmiş olan önemli bir isimdir. Bu planlama biçimi, Roma İmparatorluğu döneminde de popülerlik kazanmıştır. Özellikle, Roma'da grid planlı kentlerin kurulması, İmparator Augustus döneminde yaygınlaşmıştır. Bu makalenin amacı, dünya tarihinin en eski yerleşimlerinden biri olan Çatalhöyük'teki duvar resminden yola çıkarak, Hippodamus tarafından geliştirilen Grid Plan tipolojisinin tarihi ve gelişimi üzerine odaklanmaktır. Bu bağlamda, Miletli Hippodamus'un Grid Plan tasarımının tarihçesi ve uygulanması, antik kentlerden Bergama ve modern New York'un planlama tarihçesi de araştırılmıştır. Makale, Grid Plan'ın kent formu ve morfolojik evrimini haritalar ve planlar üzerinden incelerken, çağdaş planlama alanında kentsel morfolojinin önemli bir yer tuttuğuna vurgu yapmaktadır. Araştırma, Grid Plan ve kent morfolojisiyle ilgili literatür araştırması yaparak, örnek kentlerin gelişimini, var olan planlar, hava fotoğrafları ve fotografik belgeler kullanarak incelemiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise, elde edilen Grid Plan tipolojilerinin kent makro formu içindeki evrimi, birkaç tipik plan karşılaştırması yapılarak gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bergama (Bergama), Çatalhöyük, Hippodamus, Izgara plan, Kent morfolojisi, New York

1. Giriş

Kristjánsdóttir'a (2019) göre, büyük şair ve filozof Goethe, 1790 yılında yazdığı eserlerinde morfoloji fikrinin özünü, iç yapıyı ve formdaki değişimin tarihini ilk defa ifade eden kişi olarak kabul edilmektedir. Kentsel morfoloji, kent morfolojisi araştırmacıları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Larkham ve Jones (1991), kentsel morfolojiyi, kentsel formun fiziksel veya inşa edilmiş dokusunun, onu şekillendiren insanlar ve süreçlerle birlikte incelenmesi olarak adlandırmaktadırlar. Oliveira (2019) ise kentlerin fiziksel biçiminin ve zaman içindeki dönüşümünü şekillendiren etmenlerin ve süreçlerin incelenmesi olarak tanımlamaktadır.

Kentsel morfoloji, bir yerleşimin yapısal ve formel özelliklerinin incelenmesini ifade eder. Karmaşık ve karmaşıklık derecesi yüksek yapıların yanı sıra, çeşitli faktörlerin bütün şehir üzerindeki etkisini de hesaba katarak, kentsel morfoloji, şehir formunun konfigürasyonunu ve bireysel yapıların, şehrin oluşumundan dönüşümlerine kadar olan süreçlerinde, bütünsel bir bakış açısıyla incelenmesini amaçlar (Kristjánsdóttir, 2006).

Kentsel planlama tarihi boyunca birçok farklı planlama yaklaşımı kullanılmıştır (Punter, 2003). Ancak, ızgara (grid) planlar tarihteki en yaygın planlama yaklaşımlarından biri olmuştur (Kostof, 1991). Izgara planlarının kökeni, Neolitik dönemdeki bazı yerleşim yerlerine kadar gitmektedir

¹ Konya Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yurdayirem@gmail.com

² Prof. Dr., Çankaya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

(Jacobs, 1961). Örneğin, Türkiye'deki Çatalhöyük yerleşiminde, evler ve sokaklar düzenli bir şekilde sıralanmıştır ve bu, tarihteki en eski ızgara planlı yerleşim yerlerinden biridir (Göksu, 2015).

Ancak, ızgara planlarının en yaygın kullanımı, antik dönem Anadolu'da İyonya'da Hippodamos tarafından geliştirilmiştir. Hippodamos, Milet kentini ızgara planlı hale getirmiş ve bu planlama yaklaşımı, tarihteki en erken bilinen şehir planlarından biri olmuştur. Daha sonra, Roma İmparatorluğu'nda da ızgara planlı yerleşimler geliştirilmiştir. Roma, her yeni şehir planında ızgara planlama yaklaşımını kullanarak, şehirlerinin kolayca genişletilebilmesini sağlamıştır. Bu nedenle, Roma'nın ızgara planlama yaklaşımı, tarihteki en etkili planlama yaklaşımlarındandır. ızgara planlama yaklaşımı, Orta Çağ'da neredeyse tamamen kaybolmuştur, ancak Rönesans döneminde yeniden canlanmıştır. İtalyan şehirleri, yeniden yapılanma sırasında, ızgara planlama yaklaşımını yeniden keşfetmiştir ve kullanmıştır. Örneğin, Floransa ve Pienza gibi şehirler, bu yaklaşımı kullanarak yeniden inşa edilmiştir. Son olarak, modern dünya için en önemli ızgara planlı şehirlerden biri, Big Apple olarak da bilinen Amerika Birleşik Devletleri'nin New York şehridir. New York, 1811 yılında kabul edilen Commissioners' Plan ile ızgara planlama yaklaşımını benimsemiştir. Bu plan, Manhattan adasını tamamen ızgara planlı hale getirmiş ve günümüzde hala New York'un sembolik bir özelliği olarak görülmektedir.

Bu makale, tarihteki kentsel morfoloji uygulamaları hakkında bilgiler sunmak amacıyla yazılmıştır. İlk olarak, bahsedilen şehirler için kentsel morfolojinin kökenleri ve gelişimi ele alınarak, ardından Çatalhöyük gibi tarihi yerleşimler üzerinde yapılan çalışmalar incelenecektir. Son olarak, günümüz kentlerinin morfolojisi ve kentsel planlama uygulamaları gibi konular ele alınacaktır.

2. Yöntem

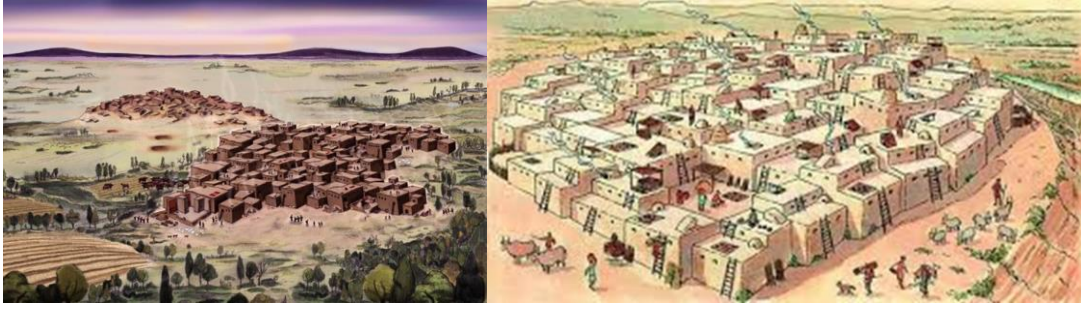
Öncelikle Grid Plan ve kentsel morfoloji yoluyla incelenen şehirler hakkında aşağıdakileri içeren bir literatür taraması yapılmıştır:

- "Kentsel Morfoloji" ve "Kentlerin Morfolojisi ve Dönüşümü"
- Milet'in Hippodamus Planı'nın (GRID PLAN) önemi ve tarihi
- Çatalhöyük'te duvarda bulunan dünyanın ilk şehir haritasının (çizim/resim) ızgara planlara benzerliği
- Pergamon (Bergama) antik kentinde Hippodamus Planı uygulaması
- New York şehir planlarının gelişimine kısa bir genel bakış

Grid Plan morfolojik yapısının zaman içindeki dönüşümü ve gelişimi bu bildiri kapsamında özetlenmiştir. Örnek olarak incelenen kentlerin zaman içindeki gelişimi mevcut planlar, hava fotoğrafları ve fotoğraf kayıtları üzerinden incelenmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde, GRID PLAN tipolojisinin şehirlerin makro formu içindeki gelişimini göstermek için incelenen şehirlerdeki birkaç tipik planın karşılaştırması yapılmıştır.

3. Bilinen İlk Kent Haritası: Çatalhöyük

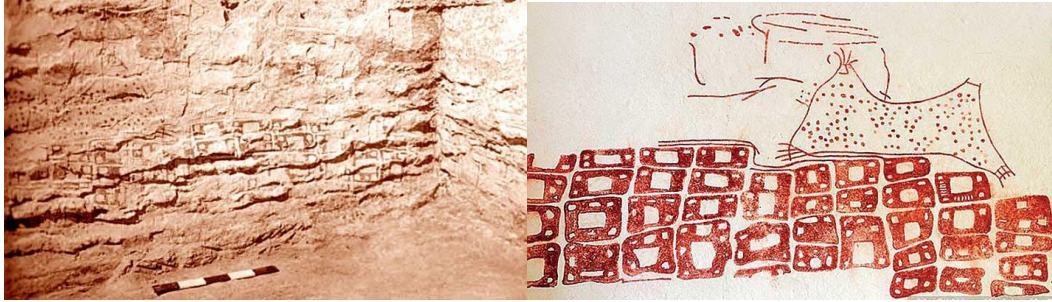
Kentsel morfoloji, insan yerleşimlerinin fiziksel yapılarını ve bu yapıların mekânsal organizasyonunu inceleyen bir disiplindir (Southworth, 2013). Bu disiplin, geçmişten günümüze kadar uzanan bir tarihe sahiptir ve insan medeniyetinin evrimiyle doğrudan ilişkilidir (Conzen, 1960). Çatalhöyük, insan medeniyetinin kökenlerini anlamamız açısından önemli bir yerleşim olarak kabul edilmektedir (Hodder, 2004). Bilim adamları, buranın, medeniyetin eşliğindeki insanların yerleşim yerlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Çatalhöyük, bilinen ilk tarım toplumlarından birisinin olduğu yerdir (Baird, 2007). Ayrıca Çatalhöyük, dünyanın ilk haritası olarak kabul edilen ve buradaki bir yerleşimi gösteren bir duvar çizimi de içermektedir (Hodder, 2005). Yerleşim, iki höyükten oluştuğu için Çatalhöyük olarak adlandırılmaktadır (Baird, 2007). Cilalı Taş Çağı yerleşim yeri olan Çatalhöyük, ev katmanlarından oluşan bir kenttir (Hodder, 2005). Çatalhöyük'de M.Ö. 6800-5700 yılları arasında nüfusun 8-10 000 olduğu tahmin edilmektedir (Hodder, 2005) (Şekil 1).

Şekil 1 Arka planda Doğu Höyüğü ile Batı Höyüğü'nün görünümü (URL 1)

Çatalhöyük, UNESCO Dünya Mirası Listesinde ve ülkenin en önemli arkeolojik alanlarından biridir (UNESCO, 2012). İngiliz ve Türk arkeoloji ekiplerinin yaptığı kazılar sonucunda, 7 katlı bir yerleşimdir ve M.Ö. 5000 yıllarına kadar giden Neolitik Dönem yerleşimi olduğu saptanmıştır (Hodder, 2005; Baird, 2007). Çatalhöyük' de 2.000 yılı aşkın süre yaşamın sürdüğü ve o çağların en büyük ve kalabalık bir yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır (Baird, 2007). Neolitik ve Kalkolitik Çağların eserleri antik dönem Anadolu'sunu anlamak için çok değerli veriler sunmaktadır (Hodder, 2018).

1964 yılında yapılan kazılarda, bölgede çalışan arkeologlar, yeryüzünden itibaren 12 katmandan oluşan höyüğün yedinci katmanı içerisinde yer alan 14 numaralı kutsal binanın duvarında, bir kent haritası olarak değerlendirilebilecek enteresan bir resim keşfetmişlerdir. Bu resim, Çatalhöyük Haritası olarak adlandırılmıştır (Hodder, 2018) (Şekil 2).

Şekil 2 Çatalhöyük'te volkanik patlamayı ve yerleşim dokusunu tasvir eden duvar resmi ve Çatalhöyük kent planı (Ülkekel, 1999)

Çatalhöyük'ün kent planını gösteren bu harita, eksik dahi olsa La Grange'ın tanımına göre coğrafi bir haritadır, zira yerin yüzeyinin veya bir kısmının düzlem üzerinde temsiliyi sağlamaktadır (La Grange, 1989). Haritanın Karbon 14 metoduyla yapıldığı tespit edilmiş olup, yaklaşık 6200 yıl öncesine dayanmaktadır (Hodder, 2018). Haritada dikdörtgen evler kırmızı renkte, zemin ise krem renkte gösterilmiştir. Tüm ayrıntılar, krem renk üzerine kırmızının tonları ile çizilmiştir ve harita perspektif anlayışa göre çizilmiştir. Yakınlık ve uzaklıklar başarılı bir şekilde belirtilmiştir ve bulunduğu yer kutsal bir oda olduğu için, haritanın çiziliş amacının (haritanın bulunduğu yer kutsal bir oda olduğu için) kutsal olduğu anlaşılmaktadır ve bu harita, Neolitik Çağ'a aittir (Ülkekel, 2019).

Çatalhöyük haritasında betimlendiği düşünülen Hasan Dağı'nın Konya Ovası'nın doğusunda yer aldığından, yaklaşık 3300 metre yüksekliğinde olduğundan ve can alıcı noktadan yani Çatalhöyük'ten kaydedildiğinden bahsedilmektedir.

Dünyanın bilinen ilk haritası olarak bilinen, yukarıdaki çizim aslında haritanın röprodüksiyonudur. Orijinali birkaç parça halindedir ve oldukça yıpranmıştır. Milattan önce 6200 yılına ait olan haritada, alttaki siyah kareler evleri, üstteki kırmızı şekil de dağları temsil etmektedir. Çatalhöyük'teki yerleşimin zirvesinde, yoğun bir şekilde yığılmış olan yapının nüfusunun 3500 ile 8000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Cessford, 1995). Evler, çöplük ve dış aktivite alanlarında, çatılardan erişim ile birbirine doğru inşa edilmiştir. Dört tür bina bulunmaktadır ve bunlar: tarihi

evler, çoklu mezar konutları, ayrıntılı evler ve diğer evler olarak sınıflandırılmıştır (Hodder, 2016). Çatalhöyük evlerinin duvarlarında gözlenen Hasan Dağı volkanı arkeologlara çok farklı şeyler anlatırken, bacasından dumanlar çıkan dağın 10 bin yıl önce aktif olduğu anlaşılmaktadır.

Çatalhöyük yerleşimi için bilim adamları medeniyetin eşiğindeki insanların yeri demektedirler. Bilinen ilk tarım toplumlarından birisi burada oluşmuştur. 1961 yılında başlayan kazıların üçüncü yılında, kazıları yapmakta olan J. Mellaart ve ekibi tarafından, 7. Kent katmanında bir duvar resmi keşfedilmiştir. Bu resim arkeoloji çevrelerinde geri planda Hasan Dağı Volkanı ve Çatalhöyük yerleşimi' nin planı olarak dünya tarihine geçmiştir (Şekil 3). Bu duvar resmi arkeoloji ve kartografya çevrelerinde, uzun süre, patlamakta olan bir volkan ile eteğindeki yerleşim yerinin planı (haritası) olarak yorumlanıp, benimsenmiştir.

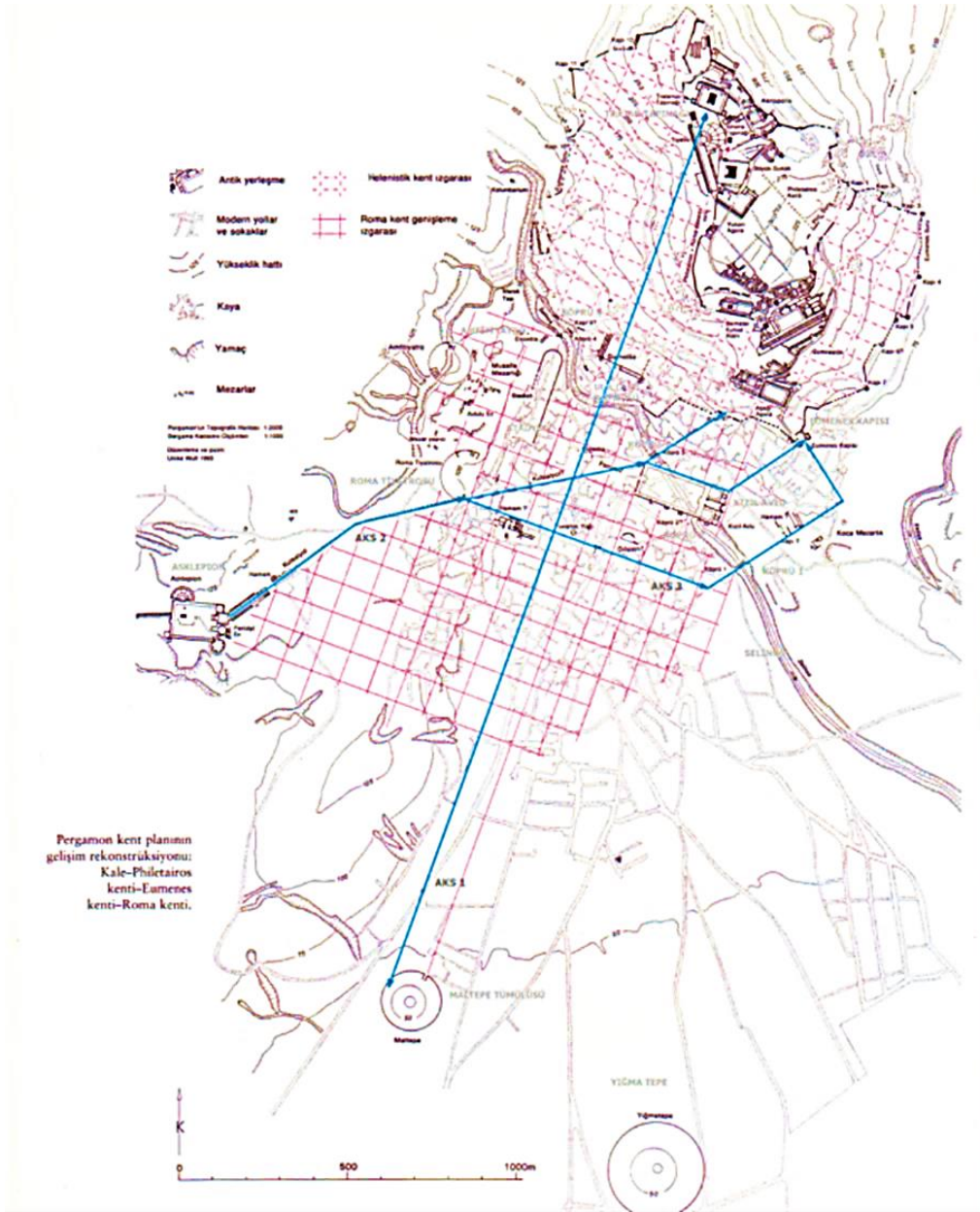
Şekil 3 Duvar resminin yeniden çizimi (Ülkekel, 1999)

4. Bergama (Pergamon) Izgara Planı

Bu bölümde, Bergama Antik Kenti' nin kentsel tasarım ilkeleri ve arkeolojik kazılardan elde edilen kent makro formu açıklanacaktır. Bergama Antik Kenti, batı Anadolu'da bulunan tarihi bir yerleşim bölgesidir. Kentin tarihi, Helenistik döneme kadar uzanmaktadır ve Anadolu'nun en önemli bilim, kültür ve ticaret kenti olarak bilinmektedir. Arkeolojik kazılardan iyi bilinen Bergama Akropolü dışında, orta ve aşağı kent ızgara planlı olarak gelişmiştir (Şekil 4). Bu alanlarda arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Hippodamus Izgara Plan Dokusunu ve kent planı ele alınmıştır. Antik dönem Bergaması'nda (Pergamon) binalar genellikle bir veya iki katlı, bitişik düzenlemeli, bahçesi olmayan veya çok küçük bir bahçesi olan konutlardır. Yer yer çıkmaz sokaklarla ulaşılır ve bahçe içerisinde yer almaktadır (Tunçer, 2022).

Bergama Antik Kenti, yamaçlar ve düzlükler üzerinde yerleşen karmaşık bir yapıya sahiptir. Arkeolojik kazılar, antik kentin alt yapı sistemlerini ve yaşam alanlarını ortaya çıkarmıştır. Yamaçlarda dahi ızgara planının varlığı altyapı, rüzgâr yönü, ada ve parsellerin düzenli dağıtımını ile açıklanabilir.

Bergama Antik Kenti, Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) ile iş birliği içinde BTU Cottbus-Senftenberg'de Tasarım, Bina Teorisi ve İç Tasarım Başkanlığı tarafından yeniden yapılandırılmıştır (canlandırılmıştır). Yapılan yeniden yapılanmalar, antik kentin dokusunu, mimarisini ve yaşam alanlarını yeniden canlandırmakta ve bölgenin tarihi, kültürel ve turistik değerini artırmaktadır (Tunçer, 2022).

Şekil 4 Pergamon aşağı kent grid (ızgara) planla geliştirilmiştir (Radt, 1999)

Erken Hristiyanlık Döneminde M.S. VI. 19. yüzyıla kadar Hristiyan yazarların verdiği bilgilere göre Bergama'da 3-4 Bazilika ve bir Vaftizhane vardı. Kent dokusunda bu yapılardan Kızıl Avlu (Serapis Tapınağı) dışında herhangi bir kalıntı kalmamıştır. Akropolis'in Bizans Dönemi'nde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir kısmı günümüze ulaşan Bizans surları, Helenistik ve Roma Dönemi surları arasında yer almaktadır.

Pergamon'daki kazıların başlangıcına kadar uzanan farklı rekonstrüksiyonlar şehrin Akropolis, Orta Kent ve Aşağı Kent kesimlerini ortaya çıkarıyor, antik kentin kalıntıları yeniden canlandırılıyor. Rekonstrüksiyonlar, antik mimarinin ve onun insan yapımı yaşam alanları ve doğal alanlarla olan ilişkisinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Yamaçlarda dahi ızgara planın varlığı altyapı, rüzgâr yönü, ada ve parsellerin düzenli dağıtımı ile açıklanabilir (Şekil 5) (Tunçer, 1994).

Şekil 5 Akropolis'teki anıtsal yapıları ve orta kentte ızgara planla genişleyen yerleşimi gösteren antik Bergama'nın 3 boyutlu rekonstrüksiyonu (Dai-Pergamongrabung – Btu-Cottbus – Darstellungslehre)

5. New York Şehri Izgara (Grid) Planı

New York'un kent tarihi; 16. yüzyıl sonlarında yerleşen Amerikan yerlileriyle (Munsiler, Lenaplar, Nayaklar, Hakensekler vb.) başlamıştır. 17. yüzyıl başlarında Hollandalı denizcilerin bölgedeki keşif gezileri artmış ve 1621'de sömürge faaliyetleri için Doğu Hindistan Kumpanyası kurulmuştur. Şimdiki New York toprakları, 1626'da Yeni Hollanda'nın şubesi olarak New Amsterdam ismini almıştır. 1664 yılına kadar bu isimle anılan topraklar, İngilizler'in zaferiyle kralın kardeşi ve tahtın varisi York Dükü'nün şerefine New York adıyla vaftiz edilmiştir (URL 2).

Yani New York'un temelleri, 1624 yılında Hollandalılar tarafından New Amsterdam olarak atılmıştır. İlk yerleşim, Manhattan Adası'nın güney ucunda, geniş Hudson Nehri'nin batısında ve East River'in doğusunda bulunan küçük bir kale köyü şeklindedir. Ancak, kentin planlı bir şekilde büyümesi çok sonraları gerçekleşmiştir (Morris, 2013).

Anlaşıldığı üzere New York City, ilk sürekli ızgara bölgelerinin düzenlenmesinden önce yaklaşık 150 yıl boyunca organik olarak büyüyen plansız bir yerleşim yeri olarak başlamıştır. Orijinal yerleşim, Manhattan Adası'nın en güney ucunda yer alan küçük bir müstahkem köy şeklini almıştır. 1775'e gelindiğinde, nüfus 23.000'e yükselmiş ve konut arazisine yönelik artan talep, küçük ölçekli, düzensiz, kontrolsüz münferit sokak gelişiminden ızgaraya dayalı geniş yeni mahallelerin döşenmesine bir değişiklik getirmiştir. 1807'de şehre, New York Eyaleti tarafından, Washington Meydanı'nın kuzeyindeki Manhattan Adası'nın gelişmemiş ana bölümünü düzenlemek için komisyon üyeleri atama yetkisi verilmiştir (Morris, 2013).

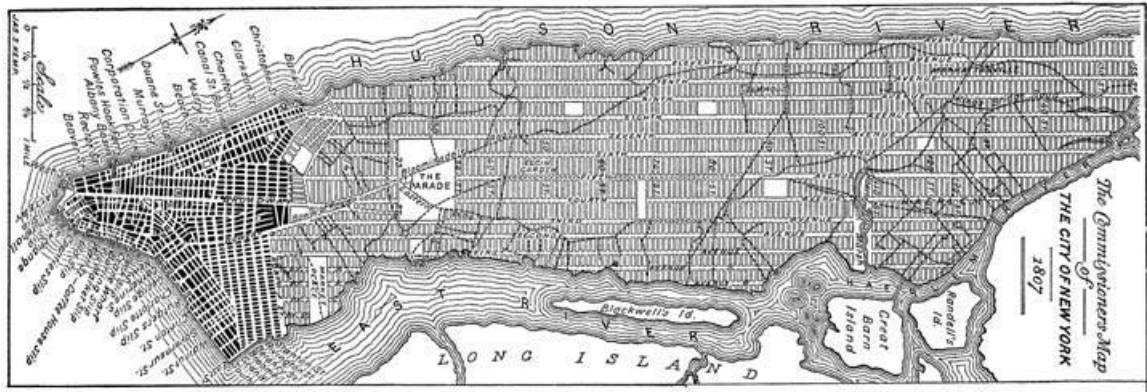
5.1. John Randall'ın Komisyonlar (Commissioners') Planı

1700'lerin başlarında New York flora ve faunası ile korunmuş doğal çevresi ve akarsuları ile önemli bir rekreasyon alanıydı. Yaklaşık 10.000 kişinin yaşadığı, tarım yapılan, bugün kentin çepери konumundaki Long Island'da yaşayanların yazları geldiği küçük bir kasabaydı (Şekil 6).

Şekil 6 Long Island ve bir parçası olan New York Adası (solda) (Amerikan ve İngiliz ordularının 27 Ağustos 1776'daki yükseklerde çatışma öncesinde, sırasında ve sonrasındaki konumunu gösteren bir planı: S. Lewis tarafından çizildi.) (URL 3). New York Adası ve Long Island'ın bir kısmının planı (sağda) (Amerikan ve İngiliz Ordularının 27 Ağustos 1776'daki Engagement On The Heights'tan Önceki, Sonraki ve Sonraki Konumlarını Gösteriyor [1776]) (URL 4).

New York Sokak Komisyonu Sekreteri ve Mühendis Şefi John Randall, 1806'da New York için plan yapmakla görevlendirilene kadar bu doğal niteliğini korudu (URL 5). John Randall ve arkadaşlarının 22 Mart 1811'de onaylanan "The Commissioners' Plan of 1811" çalışması ile bu küçük yerleşme, şimdi dünyanın merkezi konumda ve halen grid sistemi ile mekânsal tartışmaların odağında bulunuyor (Şekil 7).

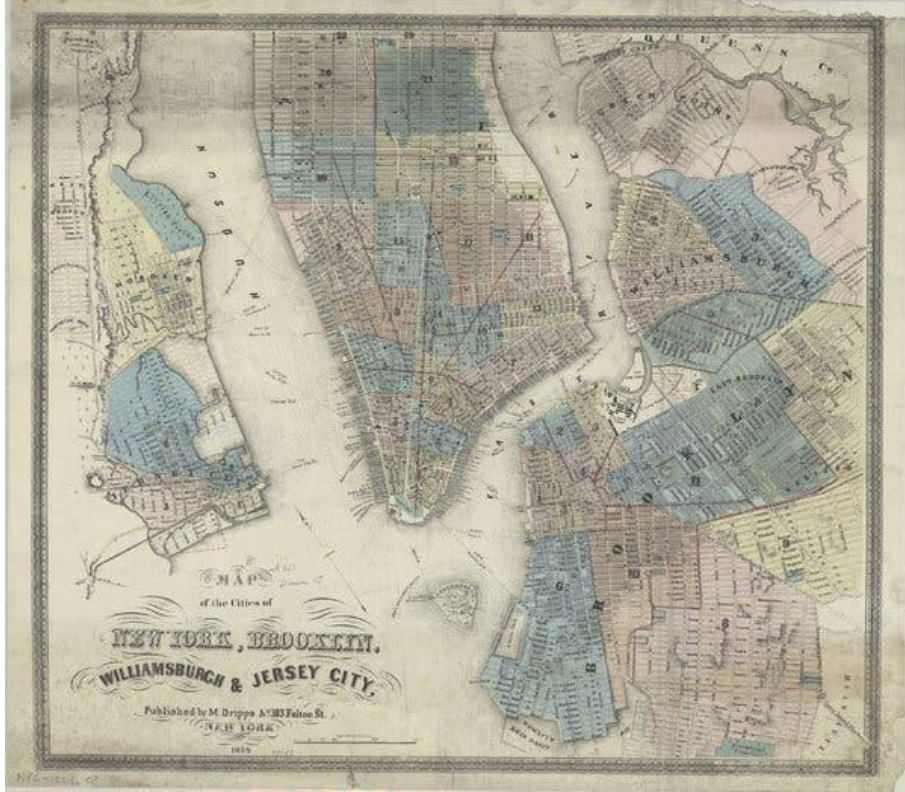
Şekil 7 Komisyon üyeleri haritası- New York Kenti, (William Bridges 1811 The Commissioners' Plan of 1811) (URL 6)

Randall'dan, arsa stoğunu arttıracak fakat hava sirkülasyonunu rahat bırakacak bir plan istenmiştir. O da modernizasyonun mekânsal yansımaları grid sistemde gören Hippodamos' dan etkilenecek, birbiri ile alansal olarak aynı 2000'den fazla yapı adası Izgara (Grid) olarak yan yana geldiği bir yerleşim oluşturmuştur. New York Planı'nda yapı adalarında 200 adımlık cepheler

yaratılarak, artacak yoğunluğun algılanabilir bir sürdürülebilirliğin sağlanmasını, hem de yayalar için uygun bir yürüyüş mesafesi olmasını amaçlamıştır. Böylece, yürünebilir ama hareketli bir kentsel mekân hedeflenmiştir. Ayrıca mahalle kavramı bulunmamaktadır. Randall Linear blok düzenlerini arzulamaktadır. Planda ek olarak toplam 200 hektarlık askeri alan ve pazar alanı bulunmaktadır (Gürsel, 2011).

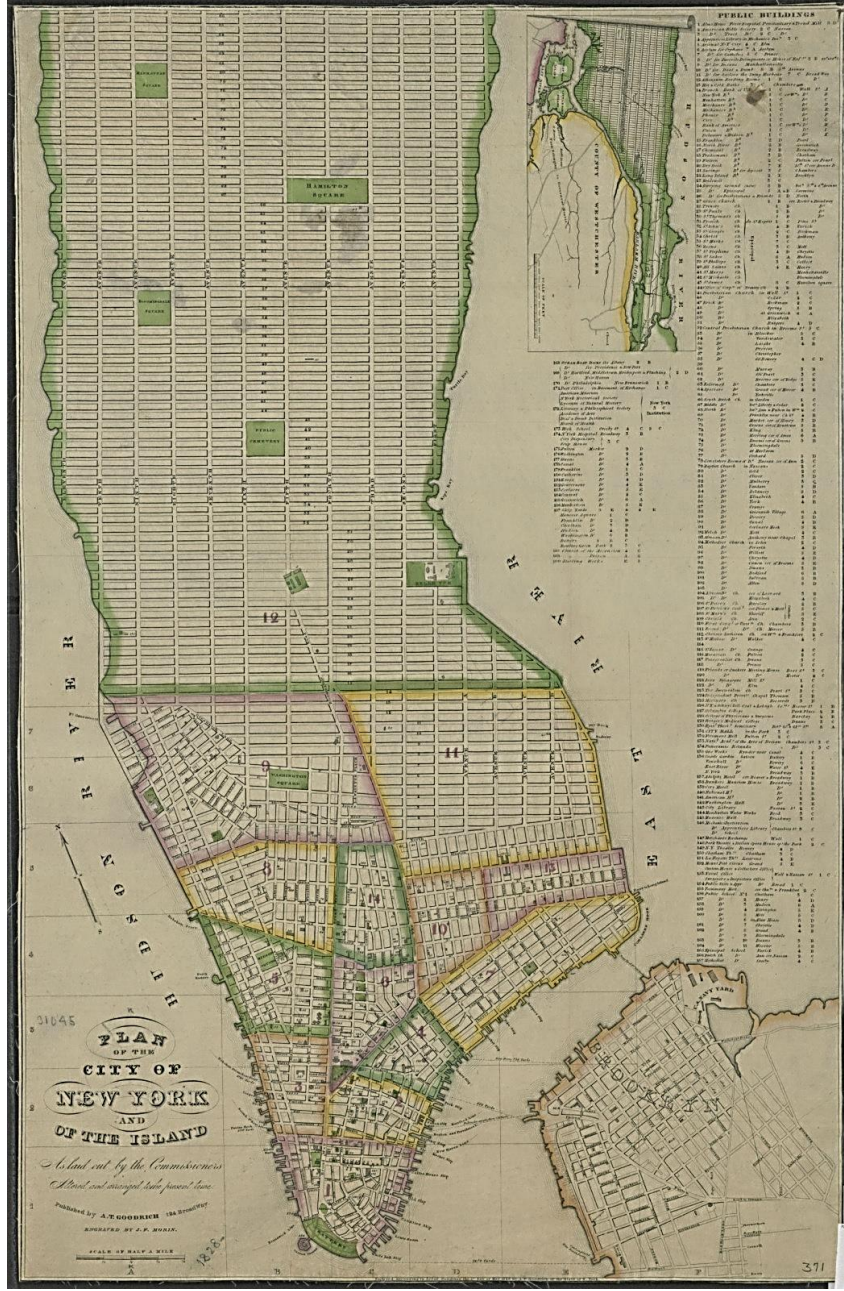
Bugün Brooklyn Tarih Derneği'nin web sitesinde (URL 7) çevrimiçi olarak tanıtılan yaklaşık 1.500 haritadan oluşan bir koleksiyon sayesinde, modern Brooklyn sakinleri artık evlerini ve dairelerini 18. yüzyıldan kalma tarlalar ve tarım arazileri ızgara planında bulabilir. Çevrimiçi Harita Koleksiyonu, yüzyıllar boyunca New York'a bir bakış sağlamaktadır (Şekil 8).

Şekil 8 Aşağı Manhattan ve çevre bölgelerin 1854 haritası (URL 8).

Tarihi derneğin arşivlerinden alınan koleksiyon, geçiş haritaları, topografik haritalar, kültürel haritalar ve deniz haritalarının yanı sıra Central Park ve Prospect Park planları da dahil olmak üzere 1562'den 2015'e kadar olan haritaları içermektedir.

Aşağıdaki 1828 tarihli haritadan görülebileceği gibi, Lower Manhattan da Grid Planlar tam olarak görülüyor çünkü orada eski tarihi doku ve mülkiyetler vardır (Şekil 9). Mid Manhattan dan itibaren kuzeye Harleme kadar ızgara (Grid) olarak planlanmış. Central Park kesimi korumaya alınınca kentsel cadde dokusu bozulmuştur.

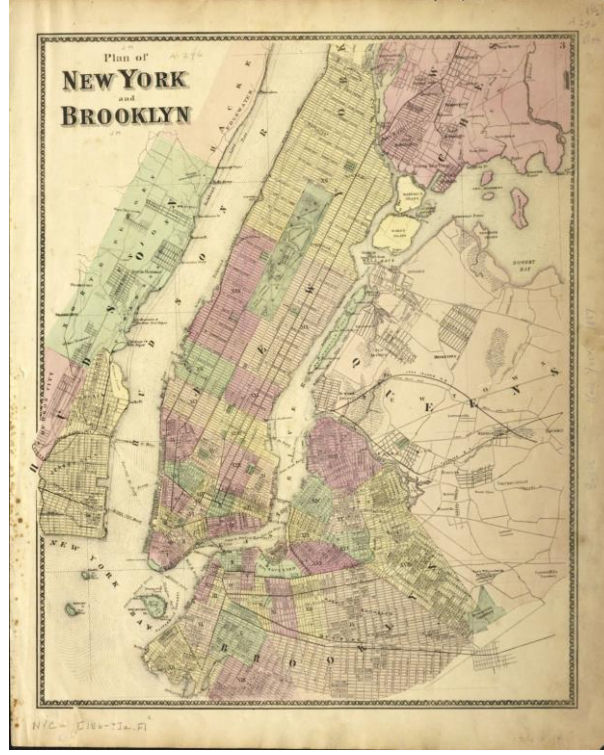
Şekil 9 1828 tarihli komiserler tarafından ortaya konan New York Şehri ve Manhattan planı: günümüze kadar değiştirilmiş ve düzenlenmiş (J.F. Morin tarafından çizilmiştir)

Yaklaşık 1820'de, Erie Kanalı'nın etkisiyle nüfus 150.000'e ulaşmıştır. 1840'ta 300.000, 1850'de 515.000 ve 1870'te 942.000 olmuştur. Bu hızlı gelişmeye hizmet etmek için, şehir 1807 yılında New York Eyaleti tarafından Manhattan Adası'nın gelişmemiş ana kısmını düzenlemek üzere komisyonlar atamak üzere yetkilendirilmiştir. Bu tarihte gridiron, şehrin bazı eklemelerinde kullanılmış olsa da yalnızca ilgisiz siteler için kullanılmıştır.

1860'ların bu planı; Manhattan'ın tamamını kapsamaktadır. Ayrıca Rikers Island, Brothers Islands, Randall's Island, Sunken Meadow, Ward's Island, Blackwells Island, Ellis's Island, Bedloes Island ve Governors Island'in yanı sıra Queens, South Bronx, Jersey City ve Hoboken ile Brooklyn'in kuzeyini yaklaşık Red Hook'tan Greenpoint'e ve doğudan Evergreen Mezarlığı'na kadar kapsar. Koğuşları, feribot hatlarını, iskele hatlarını ve perde hatlarını gösterir (Şekil 10).

Kartezyen koordinat sistem Grid, eleştirildiği gibi katı değil, esnek bir plandı. Bu planda Central Park yoktu fakat nüfusu arttıkça 1853'te Central Park ve daha sonra Lincoln Merkezi gibi büyük bloklar eklenerek kentin büyüdüğü görülür (Gürsel, 2011).

Şekil 10 Plan of New York ve Brooklyn 1860'lar (URL 9).

1811 yılında yapılan ve dünyanın en ünlü gridal planı olan Commissioners' Plan'ın "...Çok vizyoner bir yaklaşıma sahip olduğunu tespiti önemlidir. Yerleşim henüz yarımadanın ucunda hayli küçük bir alandayken, bütün yarımadaı kapsayan, mevcut yerleşimin alan olarak yedi katından fazla bir alanı planlamaları şehrin gelişim ve dönüşüm potansiyelini hayal edebilmiş olduklarını göstermektedir. 1811'de şehrin kapladığı alan yaklaşık 630 hektar, Commissioners' Plan ise 4.300 hektar alanı kapsamaktadır." (Inceoğlu, 2019).

1811 planı, ada üzerinde, 100 fit genişliğindeki on iki kuzey-güney caddesine ve nehirler arasında 60 fit genişliğinde 155 doğu-batı caddesine dayanan tamamen tek tip bir ızgara planıydı. Plan, Manhattan'ın kayalık topografyasını ve yetersiz açık alanı göz ardı ettiği için eleştirilmiştir. Yine de on dokuzuncu yüzyıldaki son derece hızlı genişlemeyi kontrol etmenin yollarını sağlamıştır. 1850' de adanın tamamı ızgarayla kaplanmıştır ve 1898' de bugünkü beş ilçeli New York Şehri kurulmuştur (Morris, 2013).

Şekil 11 Uydu fotoğrafında New York grid sistemi (URL 10)

Şekil 11 'de günümüzde şehrin tek bir grid sistemi ile planlanmış olduğu ve adanın lineer yapısına paralel ve dik kurguda bir grid sistemi oluşturulduğu görülmektedir. *“Planı yapanlar, bu parsellerde tek evlerin yer alacağını, arkada ise bahçelerin olacağını hayal etmiş. Zamanla, New York büyüdükçe ve arazi değerlendikçe, parseller ve dolayısıyla yapı adaları tamamıyla bitişik nizam binalar ile doluyor ve Batı dünyasındaki en yoğun, en az hava ve ışık alan yerleşim düzeni ortaya çıkmış oluyor”* (İnceoğlu, 2019).

7. Sonuçlar

Kentlerde; “Kentsel Morfolojik Yapı” ların incelenmesi, tarih içinde kentlerin gelişim sürecinde “Kent Tipolojilerinin” belirlenmesinde teorikte ve pratikte önemli bir yeri vardır. Kentlerin “Kale Kent”, “Site Kent”, “Su Kıyısı Kenti”, “Ticaret Kenti”, “Yönetim Kenti”, “Kültür Kenti” ve benzeri sınıflandırılmasında kentlerin tarihi gelişimi ve bazen binlerce yıl, bazen de yüzlerce yıl süren sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziki gelişimleri dikkate alınmaktadır.

Birçok kent modeli benzer iklimlerde ve kültürlerde ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla bazı kent modellerinin ve tipolojik yaklaşımların binlerce yıl boyunca uygulandığını görmekteyiz. Bu kentsel morfolojinin en çok ilgi çeken ve araştırılanı belki de Miletos’lu Hippodamus’un IZGARA/GRID Kent Modelidir. Ancak bu araştırmalar daha çok Anadolu ve Yunan Antik Dönem kentleri için yapılmıştır. Bu çalışmada ele alındığı gibi görece yeni sayılan dünya kenti “New York Kentsel Morfolojik Yapısı’nın GRID / IZGARA Hippodamus Planı’na sahip olması ve bunun ilginç bir şekilde Anadolu’daki Antik Dönem kentlerine benzemesine ilişkin bir karşılaştırma daha önce yapılmamıştır.

Anadolu kentlerinin antik dönemde grid/ızgara plan tipolojilerine sahip olmalarına rağmen, daha sonraki yüzyıllarda farklı kültürel etkiler altında bu plan tipolojisini kaybettikleri gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, New York şehri, 18. yüzyılın başlarından itibaren grid/ızgara plan tipolojisini başarıyla korumuştur. Bu plan tipolojisi, gökdelen mimarisi, metro ve demiryolu altyapılarının gelişmesi gibi modern kentsel gelişmelere rağmen hala büyük ölçüde sürdürülmektedir, ancak Lower Manhattan bölgesinde bazı istisnalar bulunmaktadır. Bu durum, New York’un kentsel morfolojik yapısının ızgara planıyla uyumlu ve tutarlı bir şekilde geliştiğini göstermektedir. Bu bulgular, kentsel planlama ve tasarım alanında geçmişten günümüze farklı kent morfolojilerinin nasıl evrildiğini anlamamıza ve gelecekteki kentsel gelişimlere yön vermemize yardımcı olabilir.

Grid planlaması, pek çok kentte tarih boyunca uygulanmış bir plan tipolojisidir. Uygulama kolaylığı, ulaşım ve altyapı düzenlemelerindeki basitlik, ada/parselasyon ve adres sistemi oluşturulmasındaki pratiklik gibi faktörler, grid planlamasının tercih edilmesinin nedenlerinden bazılarıdır. Ancak, New York gibi bazı kentlerde grid düzeninin monotonluğu, kamusal alan eksikliği ve yoğunluğu gibi eleştiriler almaktadır. Antik çağda Pergamon (Bergama) gibi kentlerde ve çağdaş bir örnek olarak New York’ta grid planlamasının uygulanması, kolay uygulama ve altyapı/ulaşım sistemi kurma avantajlarına dayanmaktadır. Bu plan tipolojisinin farklı kültürler ve topografyalarla uyumlu bir şekilde uyarlanması dikkate değerdir. Ayrıca, Çatalhöyük gibi yerleşimlerin sokakları olmadan benzer bir grid planlaması sistemine sahip olması, grid/ızgara morfolojik yapının antropojenik kökenlerini anlamamız için incelenmesi gereken önemli bir bağlantı sunmaktadır. Bu bulgular, grid planlamasının avantajlarını ve dezavantajlarını anlamamıza ve kentsel planlama alanında gelecekteki uygulamaların şekillendirilmesine katkıda bulunabilir. Sonuç olarak, grid planlaması gibi kentsel morfolojinin evrim geçirdiği gibi, kentsel morfolojinin tanımı ve işlevi de zaman içinde değişim göstermiştir. Elde edilen verilerin analizi, kentsel morfolojinin zaman içindeki değişimini ve gelişimini anlamamıza yardımcı olabilir ve gelecekteki kentsel morfolojik çalışmalar için önemli bir rehberlik sağlayabilir.

Bu analizler, kentsel morfolojik çalışmaların yalnızca fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda kentin ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarını da içermesi gerektiği tartışmalarını değerlendirmemize olanak tanır. Kentsel morfoloji araştırmaları, kentlerin fiziksel dönüşümünü anlamakla kalmaz, aynı

zamanda kentin ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerini de ele alarak daha kapsamlı bir perspektif sunabilir. Gelecekte, kentlerin morfolojik evrimini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek ve yatay iki boyutlu kentlerin yanı sıra dikey üç boyutlu kentsel morfolojiye geçmek önemli olabilir. Bu, kentsel planlama ve tasarım süreçlerinde daha etkili ve sürdürülebilir çözümler bulmamıza yardımcı olabilir.

Kaynaklar

- Baird, J. A. (2007). *Excavating Catalhoyuk: South, North and KOPAL Area Report*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Cessford, C. (1995). *Estimating the Neolithic population of Çatalhöyük*. Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons, 99, 323-326.
- Conzen, M. P. (1960). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis*. Institute of British Geographers.
- Design + Urban Design of Future.
- Goethe, J.W.V. (1790). *Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären*.
- Göksu, Ö. (2015). *Çatalhöyük'te Mimarlık ve Planlama*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürsel, D. (2011). *Manhattan Planı 200 Yaşında*. Retrieved from <https://www.arkitera.com/haber/manhattan-plani-200-yasinda/>
- Hodder, I. (2004). *The Archaeological Process: An Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Hodder, I. (2005). *Çatalhöyük: The Leopard's Tale*. London: Thames & Hudson.
- Hodder, I. (2016). More on history houses at Çatalhöyük: A response to Carleton et al. *Journal of Archaeological Science*, 67, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2015.10.010>
- Hodder, I. (2018). *Çatalhöyük: The Archaeology of an Anatolian Tell*. London: Routledge.
- İnceoğlu, A. (2019). *Geçmişin İpuçları, İpucu: Grid*. <https://manifold.press/ipucu-grid>
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Kostof, S. (1991). *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*. London: Thames and Hudson.
- Kristjánadóttir, S. (2019). Roots of urban morphology. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 7, 15-36.
- La Grange, A. (1989). *The Art of La Grange: The Geometric Phase*. New York: Vintage Books.
- Larkham, P. J., & Jones, A. N. (1991). *A glossary of urban form*. *Historical Geography Research Series No. 26*. Geo Books.
- Morris, A. E. J. (2013). *History of urban form before the industrial revolution*. Routledge.
- Naumann, R. (n.d.). *Eski Anadolu Mimarlığı*.
- Oliveira, V. (2019). An historico-geographical theory of urban form. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 12(4), 412-432. <https://doi.org/10.1080/17549175.2018.1540818>
- Pergamon and its Multi-Layered Cultural Landscape SITE MANAGEMENT PLAN 2017-2021.
- Pergamon To Bergama, 30th Urban Design and Implementations Symposium Future of Urban
- Punter, J. (2003). *The Planning Polity: Planning, Government and the Policy Process*. London: Routledge.
- Radt, W. (1999). *Pergamon: Geschichte und Bauten einer antiken Metropole*. Darmstadt.
- Radt, W. (2002). *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. Yapı Kredi Yay.
- Southworth, M. (2013). *Designing the City: A Guide for Advocates and Public Officials*. Washington, DC: Island Press.
- Tunçer, M. (1994). *Şehir Merkezleri Planlamasına Ekolojik Yaklaşım*; MSÜ, Mim. Fak., ŞPB., Kentsel Tasarım Disiplin Grubu, 5. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu: Kentsel Tasarım ve Ekoloji 7 Tasarıma Ekolojik Yaklaşım
- Tunçer, M., Öztürk, S., (2021). *Reuse Of Archaeological Data In Housing Area Design: From*
- UNESCO. (2012). *Çatalhöyük Neolithic Site*. World Heritage List. <https://whc.unesco.org/en/list/1400/>
- Ülkekel, C. (1999). *8200 Yıllık Bir Harita: Çatalhöyük Şehir Planı*. Dönence Yayınları.
- Ülkekel, C. (2017). *Çatalhöyük Haritası Üzerine Yeni Bir Yorum*. Dönence Yayınları.
- Ülkekel, S. (2019). *Çatalhöyük'te İkinci İnsan: Görsel Sanatlar ve Ritüel*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- (URL 1) https://www.arkeotekno.com/pg_71_hasan-dagindaki-antik-uyari-levhasi
- (URL 2) <https://turkiyetasarimvakfi.org/tr/blog/109-bir-kent-tarihi-insa-etmek-new-york> Erişim: 09.02.2023)

- (URL 3) <https://mapcollections.brooklynhistory.org/map/a-plan-of-new-york-island-part-of-long-island-c-shewing-the-position-of-the-american-and-british-armies-before-at-and-after-the-engagement-on-the-heights-august-27th-1776-drawn-by-s-lewis/> Erişim: 09.02.2023)
- (URL 4) <https://mapcollections.brooklynhistory.org/map/plan-of-new-york-island-and-part-of-long-island-showing-the-position-of-the-american-british-armies-before-at-after-the-engagement-on-the-heights-august-27th-1776/> Erişim: 09.02.2023)
- (URL 5) <https://www.arkitera.com/haber/manhattan-plani-200-yasinda/> Erişim: 09.02.2023)
- (URL 6) <https://turkiyetasarimvakfi.org/tr/blog/109-bir-kent-tarihi-insa-etmek-new-york> Erişim: 09.02.2023)
- (URL 7) <https://mapcollections.brooklynhistory.org/collection/> Erişim: 10.02.2023)
- (URL 8) <https://www.nytimes.com/2020/07/16/arts/new-york-historical-maps.html> Erişim: 10.02.2023)
- (URL 9) <https://mapcollections.brooklynhistory.org/map/plan-of-new-york-and-brooklyn/> Erişim: 10.02.2023)
- (URL 10) <https://manifold.press/ipucu-grid> Erişim: 10.02.2023)

Palimpsest Yerleşimlerde Morfolojik Okuma: Frig Yerleşimleri

Fatma Şahin Yayla¹, Elif Yeşim Kösten²

Özet

Anadolu'nun çok önemli bir uygarlığı olan M.Ö.13. yy. ile M.Ö. 6. yy. arasında varlığını gösteren Frigler; tarım, ticaret, mobilyacılık, müzik, mimarlık alanında oldukça gelişmiştir. Günümüzde Frig uygarlığıyla tek ilişki, KTB tarafından 2011 yılında kültür turizmi bölgesi ilan edilen Frig vadisi ve Kral yolu üzerinden kurulmaktadır. Postmodern dönemde marka değer üretme çabasıyla birlikte tüketim nesnesi haline gelen kültürel mirasın; parçalı bir yaklaşımla paket olarak turizme sunulması, Anadolu'da palimpsest kültürlerin birbirinden ayrıştırılarak ele alındığının göstergesidir. Günümüzde palimpsest bir kurguda var olan Anadolu'nun, Frigler gibi pek çok uygarlığı barındırdığı ve bu uygarlıkların birbirlerini etkiledikleri görülmektedir. Friglerin de Hititlerin kentsel kurgusu üzerine yerleşerek varlığını oluşturduğunu, Frig-Hitit uygarlıkları arasındaki tipolojik benzerlikler üzerinden görülebilmektedir. Bununla birlikte bölge, Lidya Sardes ile İran Susa güzergâhında bulunan Kral yolu ile birlikte sosyo kültürel ve ekonomik olarak da kültürel etkileşimi güçlendiren akslar barındırmaktadır. Oysa bugün bu etkileşimin izini sürececek bir aks tartışması ve palimpsest bir okuma yerine, Frig uygarlığının bir turizm paketi olarak Kral yolu üzerinden gösterilmesi, Frig uygarlığıyla ilişki kurulamayacak kadar yüzeysel ve eksik bir tarih bilinci sunmaktadır. Çalışma kapsamında, Anadolu'da bulunan çok katmanlı yerleşim tarihinin okunması ve bu okuma bilinciyle oluşturulan koruma stratejilerinin geliştirilmesi için altlık oluşturulması hedeflenmektedir. Mimari korumadaki biçim-neden ilişkisi, morfolojik bir okuma aracılığı ile sorgulanırken, sadece yapının veya çevresinin biçimiyle değil bunların bir araya geliş süreci ve aktörleriyle de ilişkileri çoklu ve çapraz tarih okumalarıyla güçlendirilmelidir. Bu çalışma Frig uygarlığının izlerini nitel araştırma yöntemi ile çoklu belge okumaları yaparak belgelemeyi ve kültürlerarası etkileşimi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda Friglerde ticaret yolu olarak kullanılan ve günümüzde "kültür rotası haline getirilen Kral yolundan" söz edilecek, "Frig vadisinin" yerleşim tipolojisini anlayabilmek için Anadolu coğrafyasındaki Hitit-Frig uygarlıkları etkileşimi incelenecek ve bu etkileşim kale-sur, tapınak kurgusu ve kaya mezar tipolojileri üzerinden aktarılmaya çalışılacaktır. Çalışma Frig-Hitit ilişkisini palimpsest bir okumayla ele almasından dolayı; Frigle ilgili yapılmış diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Frig, Koruma, Kültürel Miras, Morfoloji, Tipoloji

1. Giriş

Osmanlı devletinin yıkılışından sonra 1923'te Cumhuriyet ilan edildikten sonra yeni ulus devlet düzeni beraberinde en önce mekânsal değişimi getirmiştir. Mekânsal değişimin en önemli araçlarından biri mimarlıktır. Batı haricindeki ülkelerde modern mimarlık, batı modernizminin tarihsel koşulları içerisinde oluşan, özellikle sanayi kenti ve kapitalist üretimin geliştiği burjuva sınıfından yoksun bir şekilde gelişmiştir. Topluma üsttenci bir yaklaşımla getirilen ve yeni ulus devletlerin bürokratik üst sınıflarınca resmi uygulamaya konulan modernleşme politikalarının mimaride ifadesi, uygarlaştırma ve siyaset olmuştur (Bozdoğan,

¹ Mimar, Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, sahin_fatma03@hotmail.com

² Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, yesimkosten@gmail.com

1999). Modern mimari, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı geçmişinden ve kültüründen koparak batılılaşmış, modern bir ulus yaratmaya yönelik gözle görülür etkili bir aracı olmuştur (Bozdoğan, 2002).

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Atatürk, sınırları belirlenen yeni coğrafyanın asli ögesi olarak gördüğü Türklerin kültürel köklerinin araştırılması üzerine çalışmaları başlatmıştır. Atatürk'ün yaptığı okumalarda Sümer-Türk dillerinin benzerliği ve Sümerlilerin Asya topraklarından göç etmiş olması, Atatürk'e Anadolu medeniyetinin ve Türk tarihinin çok daha öncelerden temellendiğini düşündürmüştür (Çığ, 2017). Bu düşünceler üzerine Atatürk, Türk geçmişinin araştırılmasının planlanarak yönetilmesi için 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'nu, araştırmaları yapacak uzmanların yetiştirilmesi için Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini kurmuştur. Bu fakültede tarih, coğrafya, arkeoloji, hititoloji, sümeroloji vd. pek çok bilim dalı yer almış, 1931 yılında arkeoloji bilim dalı çalışanlarıyla Hititlerle ilgili Hattuşa'da kazı çalışmaları başlatılmıştır (Çığ, 2017).

1923-1938 yılları arasında yeni kentler kurulurken var olan kentlerin üzerine kurgulandıkları görülmüş, ancak yeni kurulan bir kentte “Şarklıktan kurtulmak” veya “asrileşmek” amaçları arasında Osmanlı dönemine ait eski eserlerin istenmediği yer almıştır. 1931 yılında anıtlara kasıtlı zararlar verildiği görülmüş, bu zararları önlemek amacıyla 1933 yılında Anıtlar Koruma Komisyonu kurulmuştur (Altınyıldız, 1997). Korumanın ölçütleri anıtsal yapı ve Türklük üzerine olmuş, geleneksel yaşamın sürdürülmesi göz ardı edilmiştir. 2. Ulusal Mimarlık döneminde Avrupa'ya gönderilen uzmanların oradaki koruma bilincinden söz etmesinin etkisiyle 1961 Anayasası'yla yapıların korunması gerekliliği devlet görevleri arasında gösterilmiştir. 1967 yılında 1964 tarihli Venedik Tüzüğü'nün kabulüyle yapılara ait onarımların nitelikleri sorgulanmaya başlanmıştır. 1960 sonrasında mimari mirası koruma ve turizm ilişkileri gündeme gelmeye başlamış ve turizmin, koruma yaklaşımından ön planda tutulduğu görülmüştür (Akozan, 1977).

Anıt özelinde başlayan mimari korumanın sonrasında anıt ve çevresiyle ele alınması, koruma için hala eksik ve parçalı bir yaklaşımdır. Parçalı yaklaşım, kent hafızasındaki ve katmanlarındaki biçim neden ilişkisini göz ardı etmekte, kent kurgusunun anlaşılmasını güçleştirmekte ve morfolojik bir okuma yapılabilmesinin önüne geçmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de “turizm” kavramının; Frig, Roma, Osmanlı eseri vs. gibi tekil yapıların gezileri ve anlatıları biçiminde ele alınmasıyla, bu parçalı yaklaşımın işaret ettiği teorik üslup pratik alandaki anlatıya dönüşmüş durumdadır. Ekonomik kaygıları içinde barındıran ve parçalı yaklaşımla ele alınan turizm, yanlış bir tarih okunmasına sebep olmaktadır.

Araştırma konusunu oluşturan ve Hitit toprakları üzerine yerleşen Frig uygarlığının da günümüzde anıtsal kayaların, mezarların yoğunlaştığı Frig vadisi ve kral yolu üzerinden okunduğu görülmektedir. Oysa yerleşim morfolojisinin anlaşılabilmesi için bütüncül bir yaklaşımla, yerleşim alanının tarihsel süreç boyunca tanık olduğu değişim ve dönüşümlerin aktörlerine odaklanmak gerekmektedir. Frig vadisinin içerisinde bulunduğu palimpsest katmanlılığını, yalnızca Frig uygarlığına atfetmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu çalışma kapsamında, Frig vadisinin yerleşim morfolojisinin okunabilmesi için Anadolu coğrafyasında henüz yazı dili çözülememiş ve bu sebeple araştırmaların yeterli düzeyde olmadığı Frig uygarlığının ilk etkileşim içerisinde olduğu Hitit uygarlığıyla ilişkisine bakılarak, Hitit kültüründen nasıl etkilendiği, Hitit uygarlığıyla mimari tipolojilerinin benzerliği ve kültürel sürekliliğinin araştırılması hedeflenmektedir. Bu hedefe bağlı olarak da geçmişte olan kültürel katmanlılığın aktarılması için turizmin, “seyyah” kavramı gibi yeni bir aracılık üstlenmesi gerekmekte ve kendini yeniden tanımlaması önem arz etmektedir.

2. Kültürel miras ve turizm ilişkisine eleştirel bir bakış: Markalaşan bir değer Frig vadisi

İlkel çağlardan beri beslenme gereksinimlerinden dolayı bir yöreden diğerine insanlık devriminin izlerine rastlanmaktadır. Yaşam faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için gerekli tüm kaynaklar oturlan yerden sağlanamadığından gereksinimlerin değişime aracılık eden - oturdıkları yerden ayrılmaları geçici olan- tacirler ile sağlandığı bilinmektedir. Değişim ekonomisinin gerektirdiği bu işlevi başarıyla yürüten Finikeliler deniz ötesi topluluk ve topraklara giderek bunu sağlamıştır (Eralp, 1983). Eski dönemlerde antik uygarlıklar arasında bağ kuran, gittiği ve geldiği yer arasında kültürel köprü kuran “seyyah”, günümüzde “çok seyahat eden, gezgin, turist” anlamına gelir (URL-1, 2023). Buradan hareketle Finikeli tacirlerin seyahatleri turizm olgusuna varlık kazandıran bir davranış biçimi olarak ortaya çıkmaktadır (Eralp, 1983).

17. yy. da bilim ve sanata olan ilginin artmasıyla, bu merkezlere doğru seyahate çıkacaklar için coğrafya hakkında bilgi sahibi olma isteği ortaya çıkmıştır. Bu istekle birlikte 1672 yılında Fransa'da Sain Morice Piskoposu tarafından tanıtma hizmetinin bir girişimi olan gezi rehberi düzenlenmiştir. Bu tanıtıcı yayın, Paris'e erişen yolları ve yol aksındaki yöreleri, konaklama yerlerini tanıtmakta Paris'in siyaset ve kültürü hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir. Bu yayın "Tour" sözcüğünü turizm kavramı içerisine yerleştirmiştir. Hareketi, dolaşmayı ve başlangıç yerine tekrar dönmeyi ifade eden sözcüğün o dönemde başta Paris olmak üzere diğer yerleşimlere seyahat anlamına geldiği bilinmektedir (Eralp, 1974).

"Tour" sözcüğünün İngiltere'de anlamı değişmiş, bu sözcük Avrupa'ya okumuşların ve soyluların yaptığı seyahatler için kullanılmaya başlanmıştır. Bu şekilde Avrupa kıtasına gidenlerin memleket içerisinde seyahat edenlerden ayrılması amacıyla "Tourist" denilmesi sürecin bir diğer yönü olmuştur (Ünlüöner vd., 2007). 18. yy. da sanayi devriminin geçişine hazırlanan İngiltere'de ulaşımın artmasıyla kumsallara yönelik akımların yoğunlaşması buralarda plajların kurulmasına ilişkin koşullara zemin hazırlamış ve turizm endüstrisi gelişmeye başlamıştır (Eralp, 1983).

Turizm endüstrisinin ortaya çıkması, ulaşım hizmetlerinin hızlanması modern kitle turizminin gelişimini büyük oranda etkilemiştir. 19. yy. da bölgesel turlar ve çeşitli tur programları ortaya çıkmıştır (Bendix, 1967). Modern dönem yapısal olarak küreselleştirici; toplumsal etkileşimin artan hacmiyle birlikte uzak ve yakın yerleşimleri birbirine bağlayan, yerelde meydana gelen olayları başka yerde yaşanan olayların biçimlendirdiği bir süreç olarak tanımlanmıştır (Giddens, 2018). Bu süreç içerisinde bir tarafta zenginleşen, diğer tarafta fakirleşen bir grup bulunmakta ve bu iki grup arasındaki uçurum gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum radikal bir değişime gitme kararıyla birlikte yeni bir düşünce dönemi olan Postmodernizmi ortaya çıkarmaktadır. Postmodern döneme geçişte insanların her alanda tüketim artışı turizmi de meta haline getirmiştir. Göze hoş gelen şeyler olarak algılanan “kültürel miras”, turist öznesinin bir nesnesi haline gelmiştir (Pretes, 1995). Modern dönem nasıl kitle turizmine zemin hazırladıysa, postmodern dönem de kitle turizmin getirmiş olduğu tahribata tepki olarak ortaya çıkan alternatif turizm türlerine zemin hazırlamıştır (Urry, 2009).

Günümüzde turizm ürünü haline gelen “kültürel miras” varlıklarının “gelir elde edilen ekonomik bir faaliyete” dönüşmesiyle birlikte, kültürel mirasların tanıtılması ve turistler için cazibe alanı haline getirilmesi arzu edilen hizmetler haline gelmeye başlamıştır. Ekonomik bir faaliyet haline gelen kültür miras turizmi alternatif turizm türleri arasında en çok ilgi gören turizm olmuştur. Tarihi yerlerin cazibe merkezi haline gelmesiyle birlikte kültürel değerlerin tahrip olmaya başladığı ve tehdit altına girdiği gün yüzüne çıkmıştır. Postmodern dönemde cazibe merkezi haline gelme yöntemi olarak, değişen pazar şartları ve rekabet ortamında ön

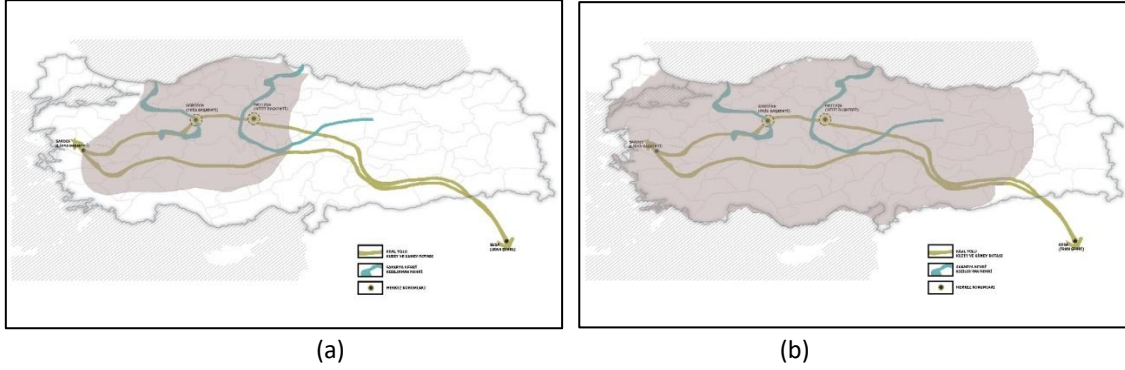
plana çıkmayı sağlayan “markalaşma”, tüketicinin gözünde fark yaratma çalışmaları kapsamında ele alınmaktadır (Keller, 2008).

Yakın dönemde tarihi yerlerin “markalaşarak” gündeme gelmesi, tartışma konusu haline gelmiştir. Küresel alanda değişim gösteren ekonomi; bölgeleri, şehirleri, ören yerlerini, kasabaları birbiriyle rekabet içerisine sokmuştur. Tarihi ve kültürel yerler yüksek ekonomik değer taşıyan özgün kimlikleri ile bu yarıştan fazlaca etkilenmektedir. Yalnızca ekonomik kaygı taşıyan ve koruma kavramından uzak yürütülen bu markalaşma çalışmaları tarihi ve kültürel bölgelerin koruma süreçlerinde sorunlar ortaya çıkarmış; yerin kimliği, yok olma tehlikesine girmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan, markalaşma yolunda olan ve Hitit uygarlığından beri yerleşim alanı olarak kullanılan Frig vadisi taşınmaz kültür varlıkları bakımından zengin bir bölgedir. Tespit edilen ve tescillenen kültür varlıklarının yanında henüz tescillenmemiş çok sayıda kültür varlığı da bulunmaktadır. Sitler ve tescilli yapılar Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından koruma altına alınmıştır. Vadi, Eskişehir’de Han ve Seyitgazi ilçeleri, Kütahya’da merkez ve Tavşanlı ilçeleri, Afyonkarahisar’da merkez ilçe, Bayat, İncehisar ve İhsaniye’yi kapsamaktadır (URL-2, 3, 4, 2023). Frig vadisiyle ilgili Kültür ve Turizm Bakanlığı, Bilkent Üniversitesi, FRİGKÜM ve UNESCO Türkiye Milli Konseyi Afyonkarahisar’da 21 Şubat 2011 tarihinde “Kültür Koridorları ve Rotalar” konulu bir eğitim çalışmayı düzenlemiştir. Toplantı kapsamında kültür rotalarının geliştirilmesi için yurtdışından örnekler ve stratejiler değerlendirilerek yapılabilecek çalışmalar üzerinde durulmuştur (URL-5, 2023). Bu çalışmaların amacı Kral yolunun belli bir kısmını içeren Frig vadisinin doğal, tarihi ve kültürel mirası gelecek nesillere aktarmak amacıyla, yürüyüş açısından değerlendirerek yürüyüş yolu rotalarıyla birlikte turizm potansiyelini arttırmaktır (Yurdakul vd., 2018) Frig Vadisinin turizm potansiyeli olarak değerlendirilmesi 2014’ten bu yana akademik çalışmalar ile de desteklenmeye başlanmıştır. YÖK TEZ’ den erişilen 4 tez ve taranan makale çalışmaları incelendiğinde genellikle çalışmaların turizm potansiyelinin belirlenip çeşitli modeller üretilerek pazarlanması üzerine olduğunu söylemek mümkündür (URL-6, 2023). 2016 yılında Afyonkarahisar ili Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından Frig vadisi Kültür ve Turizm Atlası hazırlanmış, bu atlasta Kral yolu üzerinde yürüyüş yolu ve belirli rota birimleri oluşturulmuştur. Bu rotalarda sadece bilgilendirme tabelaların yer alması, bölgeyle ne kadar yüzeysel bir ilişki kurulduğunun göstergesidir (URL-7, 2023).

3. Yeni bir morfolojik okuma denemesi: Frig Hitit Etkileşimi

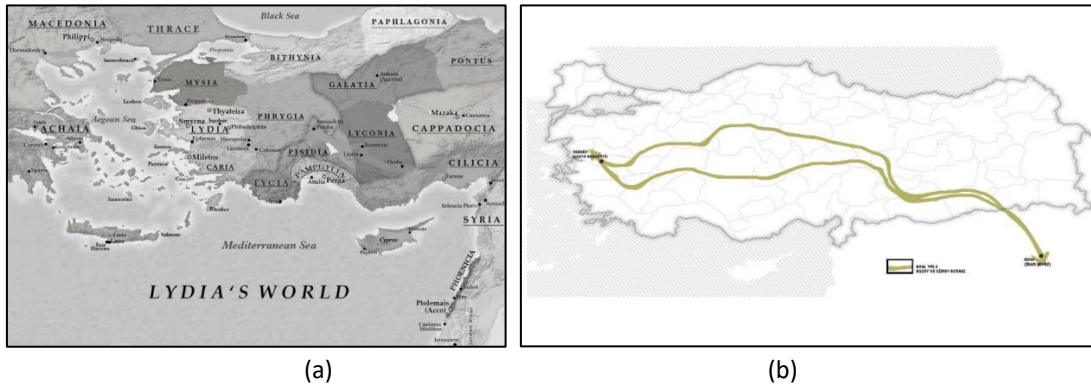
Frig uygarlığının, Hitit devletinin çöküş sürecine girdiği M.Ö. 13. yy. da Anadolu’ya gelen Trak asıllı bir kavim oldukları kabul edilmektedir. Bu kabul konuştukları dilin Hint-Avrupa kökenli olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Trakya ve Makedonya’da yapılan arkeolojik kazılarda, tümülüslerin olması ve içlerindeki eşyaların Friglerin eşyaları ile benzerlik göstermesi bu ilişkiyi güçlendirmektedir (Bülbül, 2009). M.Ö. 17. yy. ile M.Ö. 13. yy. tarihleri arasında Mezopotamya’nın batısı, Kuzey Suriye ve Anadolu’nun büyük bir kısmına hâkim olan Hititlerin yıkılmasına neden olan Ege göçleriyle birlikte Friglerin; M.Ö. 9. yy. da Gordion başkent olmak üzere İç Anadolu’da Sinop, Ankara, Alacahöyük, Boğazköy, Pazarlı ve Konya’nın bir kısmı; Doğu da Malatya ve Batıda Manisa ve Afyon’a kadar uzanan Hitit kentleri üzerine yerleştikleri görülmektedir (Taş, 2008) (Şekil.1 (a), (b)). Tarım, madencilik, mimarlık, el sanatları, dokumacılık, ordu, yazı, din ve ulaşım faaliyetlerinde oldukça gelişmiş olan Frigler, Hitit uygarlığının yer ve bağlam ilişkisini dönüştürerek M.Ö. 8. yy. kadar süren bir uygarlık olmuştur. Friglerin yazı dili çözülmemiş olsa da Hititlerin yaşam biçimlerini, sosyo kültürel özelliklerini devraldığı ve Anadolu’nun palimpsest bir yerleşim olduğu görülmektedir.

Şekil 1 (a) Frig uygarlığı genişleme sınırı (Şahin Yayla, 2023); (b) Hitit uygarlığı genişleme sınırı (Şahin Yayla, 2023)

Ege deniziyle Mezopotamya'yı birbirine bağlayan Frig Kral Yolu, Lidya uygarlığında Lidya Kral yolu olarak bilinmekte olup bu yolun aslında bütüncül bir yol olduğu ve uygarlıkların birbiriyle etkileşimini sağladığı görülmektedir (Şekil.2(a)). Uygarlıklar arasında hem ekonomik ilişkiler sağlanmakta hem de coğrafyalarındaki misyonunun aktarıldığı görülmektedir. Yapılan ticaretle birlikte haberleşmenin de önemi artmaktadır (Polat, 2022).

Bugün Frig vadisi içerisinde bulunan Kral yolunun pazarlanan turizm paketlerinde 3 rotadan Friglerin önemli kült merkezi Yazılıkaya'ya ulaştığı görülmektedir. 1. rota Kütahya Yenice Çiftliğinden, 2. rota Afyonkarahisar Seydiler'den, 3. rota Ankara Gordion'dan başlamaktadır. Bir gezinti aksına indirgenen Kral yolunun kültürel önemli bir aks olduğu bilinmektedir. Pers imparatoru 1. Darius tarafından geliştirilen Kral yolu, M.Ö. 7. yy. da Lidya kralı Giges tarafından yaptırılmıştır (Herodotos, 2002). Lidya Sardes şehriyle İran Susa şehri arasında bulunan ve Frig döneminde ticari ve askeri önemi olan Kral yolu (Şekil.2(b)) Lidyalılar, Persler, Asurlular, Babilliler, Kilikalılar, Geç Hititler tarafından da kullanılmış olup çok katmanlı bir mirasın ilişkisini okuyabileceğimiz kültürel izler barındırmaktadır. Kültürel katmanları morfolojik olarak anlayabilmemiz için "tipo-morfolojik" okumalar yapılmalıdır.

Şekil 2 (a) Lidya Frig sınırı, (b) Kral yolu (Şahin Yayla, 2023)

Söz konusu yolun rotası üzerinde Pessinous, Gordion ve Ankara gibi önemli Frig şehirleri bulunmaktadır. Ayrıca M.Ö. 3 bin yılın sonlarına ait en eski yerleşim kalıntıları bulunan Hitit başkenti Hattuşa'nın da bu yol güzergâhı üzerinde olduğu bilinmektedir (Alp, 2001). Gordion ve Hattuşa'nın hem ticari hem de dini kimliğiyle ön plana çıktığı da görülmektedir.

Çalışma kapsamında Hitit Frig mimari tipoloji etkileşimi; savunmanın önemli mimari öğesi olan kale yapıları ve yaşam pratiklerinin anlaşılabilirliği tapınak kurgusu, Kral yolu (Şekil.2(b))

üzerindeki Gordion ve Hattuşa kentlerinden; dini inancın yansıtıldığı ve kaya işleme sanatının görüldüğü kaya mezarlar da Kümbet ve Gavurkale üzerinden okunmaktadır.

3.1. Frig Hitit Mimari Tipoloji Etkileşimi

Hitit uygarlığı toprakları üzerinde yayılım gösteren Frig uygarlığı Hititlere ait birçok özelliği içinde barındırmaktadır. Frig dilinin çözülmemesi Frig uygarlığıyla ilgili bilgilerin kısıtlı olmasına sebep olurken Hititlerle ilgili verilen bilgiler Frig dönemine de ışık tutmaktadır. Hitit uygarlığının fethettikleri topraklardaki ülkelerin tanrılarını ve kültürlerini de benimsemeleri bir kültür sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 2021). Askeri açıdan çok güçlü olan Hitit uygarlığı “telepuni fermanı”, “pankuş meclisi”, “kadeş” antlaşması gibi önemli siyasi gelişmeleri de içerisinde barındırmaktadır. Askeri açıdan güçlü oldukları için sürekli savaş içerisinde olmuşlar ve saldırılara karşı savunma sistemi olarak surları geliştirmişlerdir. Hitit imparatorluk döneminde inşa edilen pek çok yapının Frig başta olmak üzere Anadolu'da devam ettiği görülmektedir. Günümüze ulaşan Hitit eserleri arasında sokaklar, evler, dükkanlar, surlar, tapınaklar ve kraliyet konutları yer almaktadır. Sokakların arazinin coğrafi durumuna göre düz olmasına özen gösterilmiş, üzerleri ise kaba çakıl kaplamasıyla kaplanmıştır. Atık su ve temiz su sistemlerine oldukça önem verilmiştir. Pek çok sokaktan özenle inşa edilmiş geniş drenaj kanalları geçmiştir (Macqueen, 2001). Özellikle saray ve tapınak yerleşimlerinde megaron tipli tapınak, arşiv, depo gibi yapıların kullanıldığı ve avlu sistemlerinin bulunduğu, direkli kabul salonlarının yer aldığı görülmektedir.

Frig uygarlığında ise kale tipi yerleşmelerin olması, Gordion'da bulunan avcı ve süvari betimleri, madeni at koşum takımları Friglerin de savaşçı bir toplum olmasını destekler niteliktedir. Hattuşa'da görülen kule ve sur yapılarının Gordion'la benzerlik gösterdiği söylenebilir. Frig eserleri arasında saray, tapınak, ev, avlu, sokak yer almaktadır. Özellikle saray ve tapınak yerleşimlerinde, Hitit uygarlığından beri megaron tipli yapıların kullanıldığı bilinmektedir. Teras yapılarında sarayın gündelik işlerinin ve dokuma imalatının yapıldığı görülmektedir (Akurgal, 2005).

Frigler taş ve ahşap yapılarında kullanmış olup Friglerin ahşap işçiliğinde ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Tarımla uğraşan ve basit köy düzeninde yaşamış olan Frigler konutlarında taş temel üzerine taş ya da ahşap hatıl arasına kerpiç malzeme kullanmışlardır. Hititlerde de bu malzemelerin kullanıldığı bilinmektedir (Arslan, 2016). Gordion'da bulunan binlerce dokuma tezgâhı tekstilin ne kadar geliştiğini; fibulalar, kaseler, kemerler maden teknolojisinin varlığını göstermektedir. Kaya mezarları, anıtlar, nişler, fasadlarda görülen taş ve kaya işçiliğinin üst düzeyde olması Frigler'de kaya mimarisinin önemli bir yer kapladığını göstermektedir (Akurgal, 2005).

3.1.1. Kentsel sınırların mekânsal karşılığı kaleler: Frig Gordion/Hitit Hattuşa

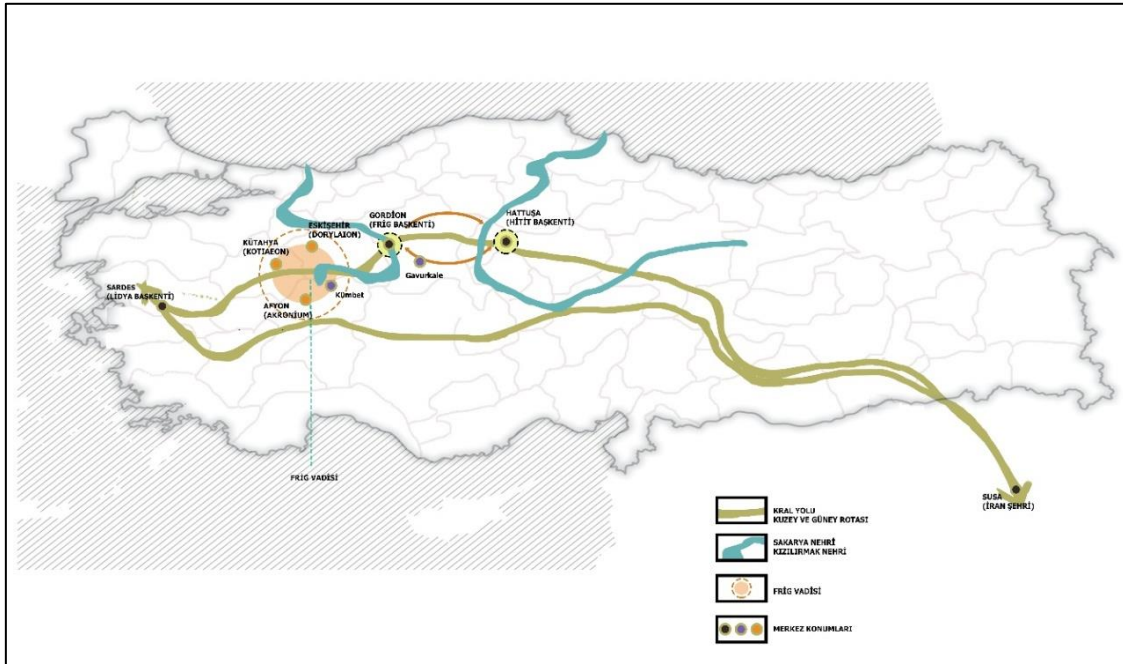
Hititlerin stratejik bir coğrafyada yer alması ve topraklarını genişleme politikası izlemesi nedeniyle sürekli varlığını tehdit eden unsurlar olmuştur. Bu nedenle ülke ve kent savunmasına dayalı güvenlik politikası yürütmüşlerdir. Birinci güvenlik aşaması, sınır hatlarındaki egemenliğin gelecek saldırılara karşı güven altında tutulması; ikinci güvenlik aşaması sınır hatlarının saldırı yapanlar tarafından geçilmesi durumunda kent savunmasını etkin bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla oluşturulan kaleler vadilerin giriş çıkışlarını kontrol edebilmek amacıyla ulaşılabilecek güç, yüksek noktalara inşa edilmiştir. Yol güzergâhlarının kalelerden rahatlıkla görülebilmesi stratejik olarak savunulmasını kolaylaştırmaktadır. Kaleler

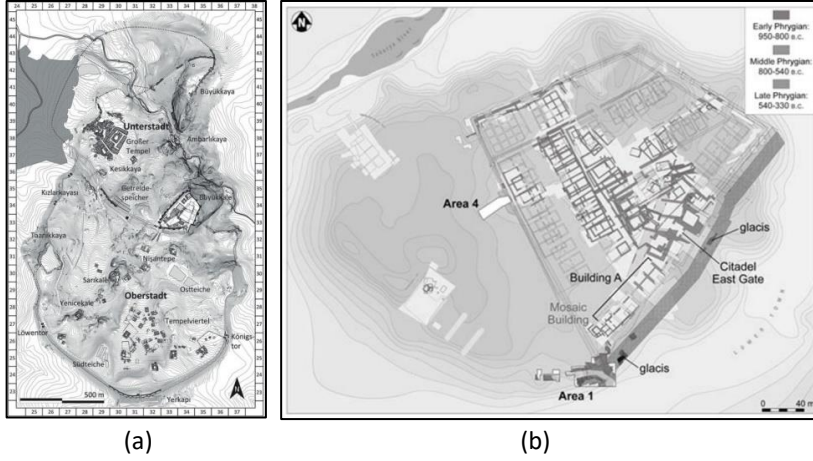
genelde yüksek tepeler üzerine konumlandırılmıştır. Su kaynaklarına ve tarım alanlarına yakın, çevreyi rahatlıkla kontrol edebilecek biçimde konumlandırılan kaleler aynı zamanda bu vadilerin önemli kutsal alanlar olduğuna işaret etmektedir (Polat, 2020).

Kale mimarisinin en eski ustaları, Alacahöyük ve Boğazköy'de tepelere savunma kulelerini kurmuş ve şehrin surlarını inşa etmişlerdir. Savunma yapıları yalnızca düşmanı durdurmayı değil savunuculara saldırı gücü alanında da üstünlük sağlamayı hedeflemiştir. Düşmanı durdurmak için sur yapılarının kalınlığı önem arz ederken saldırı gücü için yükseklik önem arz etmiştir. Kalınlık yüksekliğe destek sağlarken duvarın üst, alt, köşe ve girişlerdeki zayıf noktalarının savunulmasını kolaylaştırmıştır. Duvar alt yüzeyleri siper şevi denilen eğimli yüzeylerden oluşmakta hem surları desteklemekte hem de yukarıdan atılan taşların açısının saptırılarak düşman üzerine yönlendirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca duvar köşelerinin sabote edilmemesi için ustalar köşeleri dikdörtgen yapmaktan kaçınmış yuvarlak yapma eğiliminde olmuşlardır. Aynı zamanda bu şekilde var olan açılar giriş kapıları gibi kulelerle örtülmüştür (Macqueen, 2001).

Frig döneminde yoğun biçimde kale ve kent suru yapımının devam ettiği görülmektedir (Sakaoğlu, 2008). M.Ö. 9. yy. devamında Gordion (Şekil.3) sur duvarları ve anıtsal yapılarıyla kale haline gelmiştir. Hititlerde testere dişli, kazematlı, masif ve sandık duvarlı olmak üzere 4 farklı sur biçimi görülmekle birlikte en çok kullanılanın sandık duvarlı olduğunu söylemek mümkündür (Cevher, 2020). Hattuşa (Şekil.3) sur duvarlarının bir kısmında masif sur duvarı görülmekle birlikte (Şekil.4(a)), Frig şehri Gordion'da da masif sur yapısı göze çarpmaktadır (Şekil.4(b)) (Akurgal, 1955).

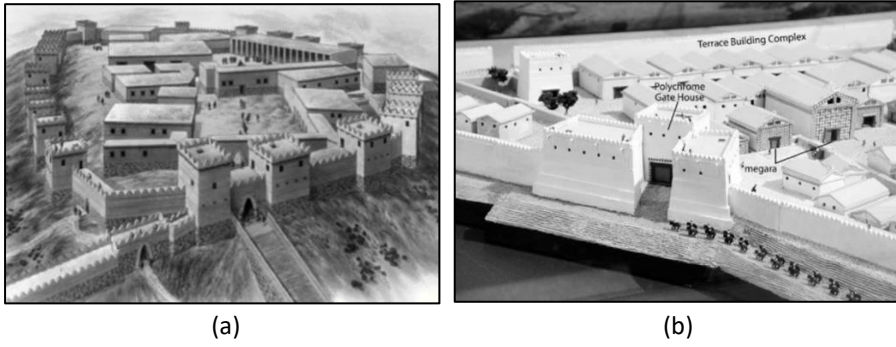

Şekil 3 Gordion ve Hattuşa (Şahin Yayla, 2023)

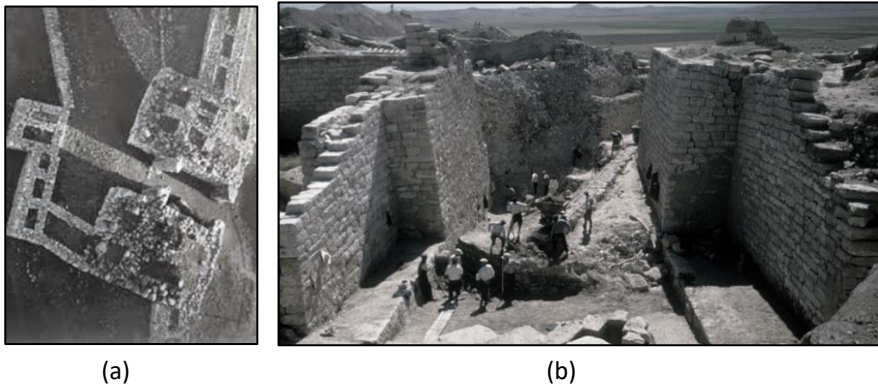
Şekil 4 (a) Hattuşa Yerleşim Planı (Baran, 2016); (b) Gordion kent planı (Mielke, 2011)

Hem Hitit (Şekil.5 (a)) hem Frig uygarlığında (Şekil.5 (b)) surlarda belirli aralıklarla yer alan ve kent kapılarının üzerlerinde, taş temel üzerine kerpiç duvar yapılan dört köşe biçiminde yüksek teraslı gözetleme kuleleri bulunmaktadır (URL-8, 2023).

Şekil 5 (a) Hattuşa Büyükkale saray yapısı (URL-9, 2023) ve (b) Gordion yerleşkesi (Mielke, 2011c)

Kent kapıları, sur hattı içerisinde yer alan en zayıf nokta olmasından dolayı potansiyel saldırı noktası haline gelmektedir (Mielke, 2011c). Hem Hitit hem Frig uygarlığında bu sebeple kent girişi yanında güvenlik kaygıları nedeniyle kapının iki yanında anıtsal boyutlarda kuleler inşa edilmiştir (Şekil.6 (a), (b)).

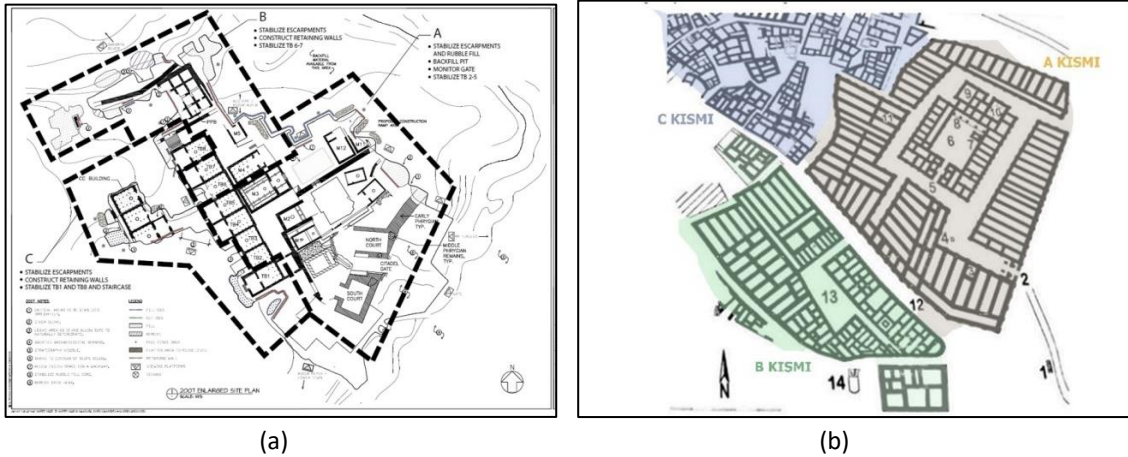
Şekil 6 (a) Hattuşa Yukarı Şehir Kral Kapısı (Seeher, 2006a) ve (b) Gordion giriş kapısı (URL-10, 2023)

3.1.2 Kent yaşam biçimini örnekleyen tapınak kurgusu: Frig Gordion/Hitit Hattuşa

Gordion'un (Şekil.3) ticari rota üzerinde olması, korunaklı ve su kaynaklarına yakın olması burayı önemli bir merkez kılar. Gordion kazılarında Frig mimarisiyle ilgili önemli bilgiler veren Kale höyükte; anıtsal bir kapı ile birlikte saray, tapınak, teras yapıları ve birçok yapı daha ortaya çıkarılmıştır. Gordion'da Hitit hiyeroglif yazısı içeren bir mühür bulunması, Frigler'in Hititlere benzer bir yönetim sistemi devam ettirdiğini düşündürmektedir. Hattuşa metin arşivlerinde Hititlerin batıya seferler düzenlediği görülmekte ve bu seferleri Gordion -Kral yolu- üzerinden yaptıkları bilinmektedir. Hattuşa kazılarında çıkarılan seramiklerin Gordion'la benzerlik göstermesi bu anlamda etkileşim olduğunu destekler niteliktedir (URL-10, 2023). Gordion saray alanında birbirine bağlı olmayan dönemlerde inşa edilmiş önünde bir giriş bölümü olan dikdörtgen biçimli megaron yapılar bulunmaktadır. Gordion'da tüm yapılar megaron planlı olup Hattuşa'yla plan biçimi olarak benzerlik göstermektedir (Şekil.7(a), (b)).

Hattuşa (Şekil.3), aşağı ve yukarı şehir olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır. Yamaç evi, Hitit konutları ve Büyük tapınak önemli Hitit eserleridir. Frig uygarlığında da Batı Anadolu'ya doğru gidildikçe yamaç yerleşim tiplerinin tercih edildiği görülmektedir. Büyük tapınak dahil pek çok tapınak benzer donatı özellikleri göstermektedir. Bu donatılar avlular, avlu geçitleri, kapılar, merdivenler, kült odaları ve hilammar (odaya giriş mekanı) olarak adlandırılmaktadır (Çiğ, 2017).

Şekil 7 (a) Gordion Frig dönemi yapı kompleksi, M2 Tapınak binası. (Gordion Archaeological Project, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology); (b) Büyük Tapınak kompleks yapısı: 1.aslanlı tekne / 2. kompleks girişi / 3.yeşil taş / 4.taş tekne / 5.tapınak girişi / 6.iç avlu / 7.sunak / 8.Direkli geçit / 9,10.Kült odaları / 11.tapınak depoları / 12.güney kapı yolu / 13.iş evleri / 14.pınar (Seeher, 2005, s.17)

Gordion yerleşim planı içerisinde yer alan;

Tamamı taştan oluşan bir tapınak olduğu düşünülen Megaron 2 (Şekil.7(a)); yapısının döşemelerinde renkli ve desenli mozaikler bulunmakta; bu mozaiklerin Asur, Suriye, İran ve Urartu etkilerini barındırdığı söylenebilmektedir. Ancak çakıl taşı mozaiklerin Frig uygarlığına özgü olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte dış duvarlarında yer alan yumuşak kireçtaşından yapılan akroter Yunan uygarlığına ait sayılabilmektedir. Dokuma tekstillerinden örnekler olan yapıda Friglerde dokumacılığın ön planda olduğu bilgisine erişilebilir. Dokumacılığın asıl Sümerlerde olduğu ve hazır giyim Asurlardan Hitit uygarlığına ticaret yoluyla geldiği bilindiğinden Hititlerin Frigler üzerindeki etkisi dokumacılıkta da görülmektedir (Miller, 2010).

Hattuşa Büyük tapınak kompleksi içerisinde yer alan;

A blok, büyük tapınağın ibadet alanı olarak ayrılan kısmıdır (Şekil.7(b)). Etrafı taş yol ile çevrili olan tapınağın odaları genellikle dikdörtgen biçimli birbiriyle farklı ebatlarda tasarlanmıştır. Merkezin etrafında yer alan 3 ek yapı geçiş yollarıyla bağlanmakta, servis personelinin iç mekân sirkülasyonunu sağlamaktadır (Bittel, 1976). Dini törenlerin çoğunluğunun avluda yapıldığı kabul görmekle birlikte kült odaları avlunun karşısında bulunmaktadır. Tapınağın kuzeydoğusunda sütunlu galeri yer almaktadır.

Tapınağının B bölümünün idari işler için kullanıldığı aynı zamanda ibadet bölümüyle bağlantılı olduğu görülmektedir (Şekil.7(b)). Yapının güneyinde sokakla ayrılan bir bölümün dansçı, aşçı, zanaatkâr gibi personellerin kalma yeri olduğu belirtilmekte ve bu bölüm sanatkâr evi olarak da bilinmektedir (Seeher, 1999). B ve C kısmındaki bazı odalar depo-ambar olarak kullanılmaktadır. Gordion'da bulunan teras yapılarının da sarayın günlük işleri için kullanıldığı bilinmektedir (Şekil.7 (a)).

Tapınakların önemli bir unsuru olan orthostatlar; üzerlerinde aslan, grifon, tanrı figürlerinin yer aldığı kaya kabartmalardır. Gordion'da Geç Hitit ile Frigler arasındaki ilişkileri yansıttığı görülen pek çok orthostat bulunmaktadır. Aynı zamanda Friglerin evlerin dış yüzeyini kaplamakta da orthostatları kullandıkları görülmektedir (Güngör, 2014). Hitit uygarlığında kullanılan orthostat figürlerinin Doğu'daki uygarlıklardan alındığı düşünülmekte, bu figürlerin frig tapınaklarında da kullanılması Hitit etkisinin devam ettiğini göstermektedir (Sams, 2012) (Şekil.8(a), (b)). Şehir surlarını, kapıları ve ticaret bölgelerini koruyan bir figür olarak kullanılan orthostatların bazıları orthostat blokları üzerine oyulurken bazıları direkt kayalara oyulmuştur (Roller, 1988).

(a)

(b)

Şekil 8 (a) Aslanlı kapı orthostat (URL-11, 2023); (b) Gordion'a ait Anadolu müzesindeki orthostat (URL-12, 2023)

3.1.3. Kültür izlerinin yansımaları kaya mezarlar: Frig kaya mezarı/Hitit Kaya Mezarı

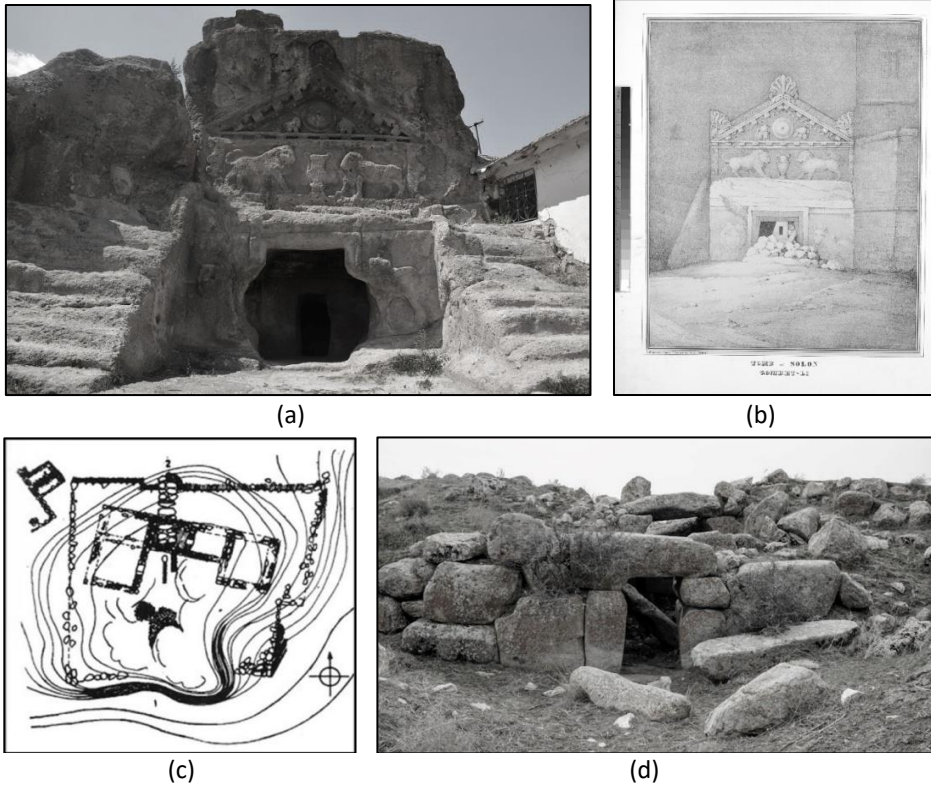
Frig uygarlığının yayılım alanını, kültürünün izlerini ve yansımalarını en iyi yansıtan öğelerden biri ölü gömme geleneğidir. Frig uygarlığının ölü gömme geleneklerinin mimari ögesi tümülüsler ve kaya mezarlarıdır. Tümülüsler ve kaya mezarları arasındaki temel fark, tümülüslerin genelde soyluların defnedildiği tek kişilik mezar odaları olması; kaya mezarlarında ise birden fazla kişinin defnedildiği sayıları değişkenlik gösteren sekilerin olmasıdır. Sosyo kültürel ve mimari açıdan önemli olan kaya mezarlar Frig uygarlığıyla ilgili birçok bilgi barındırmaktadır. Doğa tanrıçası olan Matar'ın (Kibele) kutsal alan olarak kurulduğu yer, kent

dışında kalan verimli toprakların yakınlarında bulunan kayalık alanlardır. Bu kapsamda fasadları geometrik motiflerle bezeli anıtsal kaya mezarları yapmışlardır (Erdan, 2015) (Şekil.9 (a), (b)).

Kaya mezarlar, kayanın oyularak duvar ve çatısında ahşabın kullanıldığı, Frig evlerinin taklidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kale ya da kalelerin etrafında bulunan kayalık alanlarda görülen kaya mezarları genelde tek odalı, dikdörtgen planlı yapılardır. Çoğunlukla beşik çatılı olan kaya mezarlarında ana kaya kütesine kabartma olarak işlenmiş mertekler, mahya kirişi, destek kirişleri, üçgen alınlıklar ve yan duvar dikmeleri bulunmaktadır (Sams, 2012). Urartu ile ilişkilerin en net yansıması olarak görülen kaya mezarlar, Friglerin ilham kaynağı olmuştur. Doğu ve batı arasında aktarma noktasında yer alan Friglerin bunu başarıyla yaptıkları gözlemlenmektedir.

Hitit döneminde bazıları gömme ve bazıları yakma biçiminde çok sayıda gömüt olduğu görülmekle birlikte kaya mezarlıklar az sayıda ve gömütler genellikle sıradan insanlara aittir. Dönemindeki Miken ve Mısır uygarlığındaki gibi değerli madenlerle yüklü mezarlara rastlanmamıştır. Ancak bunun tek istisna olanı Gavurkale'de karşımıza çıkan oda mezarıdır (Şekil.9(c), (d)). Kaya üzerindeki kabartmada oturan bir tanrıça ve iki tanrı bulunmaktadır. Kral mezarları türünün bir örneği olan bu mezarın gömüt odası soyulmuş durumdadır. Bu örnek Kaya mezar ve kaya işleme düşüncesinin Hititlerden beri var olduğunu göstermektedir (Nauman, 1998). Hitit Yazılıkaya'da da kayaya işleme düşüncesi çok açık ortadadır. Kaya mezarları Urartulardan ortaya çıkmış olsa bile Urartular bu fikri Hurilerin etkili olduğu Hititlerden almıştır.

Şekil 9 (a) Solon kaya mezarı fotoğrafı (URL-14, 2023), (b) Solon Kaya mezarı cephe çizimi (URL-15, 2023); (c) Gavurkale mezarı plan çizimi (Akurgal, 2005), (d) Gavurkale mezar fotoğrafı (URL-13, 2023)

4. Sonuç

Anadolu'da Hitit yerleşimi üzerine kurulan Friglerin; bu uygarlığın sosyal, kültürel, din, ekonomi gibi pek çok ögesinden etkilendiği görülmektedir. İncelenen kale ve sur yapılarının Hititlerin savunma sisteminde oldukça ileri düzeyde olduğu ve Friglerin savunma sisteminde kullanılan sur yapısına benzer olduğu söylenebilmektedir. Hem Hitit hem de Friglerin kent giriş kapılarının yanında iki adet gözetleme kulelerin olduğu ve bunların düşman saldırılarına karşı önlem almak için yapıldığı bilinmektedir. Hititlerdeki başkent Hattuşa'da yer alan tapınak kurgusunun bir yaşam alanı teşkil ettiği görülmüş, Friglerin henüz yazı dilinin çözülmemesi ve bu sebeple verilerin azlığı sebebiyle tapınak kurgusu tam okunamamakla birlikte başkent Gordion'da saray alanının yanında büyük bir tapınak yapısı olması tapınağın yaşam alanı içerisine dahil edildiğini akla getirmiştir. Kaya mezarlara bakıldığında ise, Friglerde Kibele doğa tanrıçasının Hititlerde Kubaba olarak bilindiği ve tanrıçanın etkisiyle kayanın kutsal sayıldığı, bu sebeple hem Hitit hem Frig döneminde kaya mezarların olduğu görülmektedir. Hititlerde az sayıda ve basit biçimde olan mezarların, Frig döneminde fasad yüzeylerinin de işlenmesiyle geliştiği bilinmektedir.

Günümüzde Frig uygarlığıyla kurulabilen tek ilişkinin Frig vadisi ve Kral yolu üzerinden olduğu görülmektedir (Şekil.10(a), (b)). Alternatif turizm çalışmalarının artmaya başladığı ve kültür turizminin önemli bir yer kapladığı postmodern dönemde, Frig vadisinde bulunan kültürel miras varlıklarının tanıtılması amacıyla gezi rotaları için çalışmalar yapılmıştır. Oluşturulan gezi rotalarıyla birlikte, Emre gölünde düzenlenen uçan balonlar (Şekil.10(c)), vadi içerisindeki tarihi yerleşim birimlerine kral sembollerinin konulması (Şekil.10(d)), yakın tarihli konut yapılarının restorasyonu ve meydan düzenlemesi (Şekil.10(e)), anıtların ücretli fotoğraf çekim alanlarına dönüşmesi (Şekil.10(f)) ekonomik kaygılar ön planda tutularak yapılan düzenleme çalışmalarıdır. Düzenleme çalışmalarıyla mimari korumanın sağlanabileceği düşünülen Frig vadisinde yer ve bağlam ilişkinin göz ardı edilerek turizm çalışmalarının yapıldığı, bölgenin palimpsest kimliğinin yok sayılarak tekilleştirildiği -parçacıl hale getirildiği- ve marka değer haline gelme çabalarıyla birlikte sıradanlaşarak metalaştırıldığı görülmektedir.

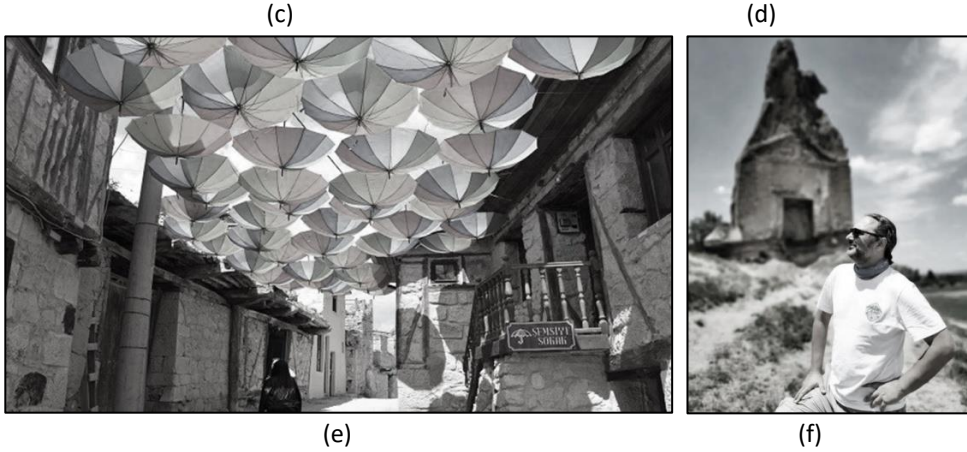

(a)

(b)

Şekil 10 (a) Frig tanıtım broşürü (URL-16 ,2023), (b) Frig vadisi haritası (URL-16 ,2023), (c) Emre gölü (Şahin Yayla, 2022), (d) Figürler (Şahin Yayla, 2022), (e) Ayazini sokak (Şahin Yayla, 2022), (f) Aslankaya tapınağı (URL-16 ,2023)

Çalışma kapsamında Anadolu'nun palimpsest bir yerleşim olduğu ve Frig dönemiyle ilgili yapılacak herhangi bir turizm çalışmasının, çokça etkisinde kaldığı Hitit uygarlığını bilmeden mümkün olmayacağı anlatılmaya çalışılmıştır. Örneklerde olduğu gibi parçalı yaklaşımla yapılan koruma ve beraberinde getirdiği turizm çalışmalarının yetersiz olması, bütüncül bakış açısıyla yeni okumalar yapılmasını gerekli kılmıştır. Ayrıca gidilen tarihi ve kültürel yerleşimlerde bölge halkı ile temas edilmemesi, bölgede yapılan yerel bir yemek yerine fastfood tarzı yiyecek tüketilmesi, anı yaşamaktan çok çekilen yüzlerce fotoğraf karesi altında bölgeyle sadece yüzeysel bir ilişki kurulduğunu göstermektedir. Bu sebeple turizmin de eski zamanlardaki seyyahlık mantığıyla yeniden ele alınması ve kurgulanması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akozan, F. (1977). *Türkiye'de Anıtları Koruma Teşkilâtı ve Kanunları*, İDGSA yayını, 42-43.
- Akurgal, E. (1955). *Phrygische Kunst*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayımları, 95(5).
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu kültür tarihi* (2.baskı). TÜBİTAK Yayınları.
- Alp, S. (2001). *Hitit Çağında Anadolu*. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Altınyıldız, N. (1997). *Tarihsel Çevreyi Korumanın Türkiye'ye Özgü Koşulları*. İstanbul (1923-1973), İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 52-53, 63, 90.
- Arslan, G. (2016). *Demir Çağ'da Anadolu kent kapıları* (Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı.
- Baran, A. (2016). Kerkenes Kazısı 2012-2013 Yılları Çalışmaları ve Yerleşimin Tanımlanması Üzerine Değerlendirmeler. *Mediterranean Journal of Humanities*, 6 (2), 49-87.
- Bendix, R. (1967). Tradition and Modernity Reconsidered. *Comparative Studies in Society and History*, 9(3).
- Bittel, K. (1976). *Les hittites*. Gallimard Yayınevi.
- Bozdoğan, S. (1999). *Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış. Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Mimari Kültür*. Metis Yayınları.
- Bülbül, C. (2009). Eski Anadolu Tarihinde Frigler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(2), 79-94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23761/253241>.
- Cevher, M. (2020). Hitit Krallığı'nda Kent ve Ülke Savunması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (2) , 28-46. <https://dx.doi.org/10.35379/cusosbil.905838>.
- Çığ, M. İ. (2017). *Atatürk ve Sümerliler*. Kaynak Yayınları.
- Eralp, Z. (1974). *Turizmin Toplumsal Değişime Sosyo Ekonomik Etkisi*, AÜSBF, 374.
- Eralp, Z. (1983). *Genel Turizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu.

- Erdan, E. (2015). *Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu'da Frig Kültür Etkileri*. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın.
- Giddens, A. (2018). *Modernliğin Sonuçları* (7. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güngör, Y. (2014). *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri* (1. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Herodotos. (2002). *Herodot Tarihi* (7.baskı), Türkiye Bankası Kültür Yayınları.
- Keller, K. L. (2008). *Strategic Brand Management: Building, Measuring and Managing Brand Equity* (3. baskı). Pearson Practice Hall.
- Macqueen, J. G. (2001). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (çev. Esra Davutoğlu, 6.baskı). Arkadaş Yayıncılık.
- Mielke, D.P. (2011). *Key Sites of the Hittite Empire. The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, 1031-1054.
- Mielke, D. P. (2011c). *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 13 (1/2), 91-97.
- Miller, N. F. (2010). *Botanical Aspects of Environment and Economy at Gordion, Turkey*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Naumann, R.(1998) *Eski anadolu mimarlığı* (4.baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, H. (2021). Hitit Kültür ve Dininin Günümüz Anadolu Kültürü ile Benzer Yanları . *Kültür Araştırmaları Dergisi* , (8) , 135-154 . <https://dx.doi.org/10.46250/kulturder.861710>.
- Polat, Y. (2020). Phrygler dinsel mekânlarını nasıl koruyordu? Midas vadisi kaleleri. *Turkish Studies - Social*, 15(2), 317-334. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40039>.
- Polat, E. (2022). *Pers Kral Yolunun Anadolu güzergâhları* (Doktora tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji anabilim dalı, Van.
- Pretes, M. (1995). Postmodern Turizm: Noel Baba Endüstrisi, *Yıllık Turizm Araştırmaları*, 22(1), 1-15.
- Roller, L. E. (1988). Phrygian Myth and Cult. *Notes in the History of Art*, 7(3/4), 43-50.
- Sakaoğlu, N. (2008). Kaleler ve Şehir Surları. *Tarihi Kentler Birliği Dergisi*, 14, 22-25.
- Sams, G.K. 2012. *Frigler: Midasın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde/Phrygians: In the Land of Midas, in the Shadow of Monuments* (1.baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Seeher, J. (1999). *Hattusha-guide: a day in the Hittite capital* (2. baskı). Ege Yayınları.
- Seeher, J. (2005). *Hattuşaş rehberi* (2. baskı). Ege Yayınları.
- Seeher, J. (2006a). Chronology in Hattusa: New Approaches to an Old Problem, *BYZAS*, 4, 197-214.
- Taş, İ. (2008). Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 73-90. <https://dergipark.org.tr/pub/hititsosbil/issue/7706/100959>.
- Urry, J. (2009). *Turist bakışı* (1.baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ünlüönen, K., Tayfun, A., Kılıçlar, A. (2007). *Turizm Ekonomisi* (4. Baskı), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yurdakul, A., & Töre Başat, H. (2018). *Antik Rotaların Turizm Açısından Yeniden Canlandırılması: Kral Yolu-Frig Vadisi İçin Frig Yürüyüş Yolu Önerisi*. Innovation And Global Issues Congress IV. Antalya: Inglobe.
- URL-1, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/seyyah>. Erişim tarihi: 01/03/2023.
- URL-2, <http://www.eskisehirkulturuzturizm.gov.tr>, Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 05/03/2023.
- URL-3, <http://www.kutahyakulturuzturizm.gov.tr>, Kütahya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 05/03/2023.
- URL-4, <http://www.afyonkulturuzturizm.gov.tr>, Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 05/03/2023.
- URL-5, https://www.tursab.org.tr/haberler/kulturel-yollar-ve-rotalar-egitim-calistayi_5713. Erişim tarihi: 14/02/2023.
- URL-6, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>. Erişim tarihi: 26/02/2023.
- URL-7, <https://kentselstrateji.com/proje/frig-vadisi-kultur-turizm-atlasi/>. Erişim tarihi: 30/03/2023.
- URL-8, <https://www.yollardan.com/hattusas-bogazkale-bin-tanrili-hititler/>. Erişim tarihi: 10/03/2023.
- URL9, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/174630/mod_resource/content/1/5%20Bo%C4%9Fazk%C3%B6y%20ve%20Hitit%20Mimarisi.pdf. Erişim tarihi: 15/03/2023 .
- URL-10, <https://www.penn.museum/sites/gordion/tarih/tarihsel-bakis/demir-cagi-gordionu/>. Erişim tarihi: 22/03/2023.

- URL-11, <https://www.yollardan.com/anadolu-medeniyetleri-muzesi-onemli-eserleri/>. Erişim tarihi: 15/04/2023.
- URL-12, <https://goturkiye.com/blog/hattusa-the-ancient-capital-of-the-hittites>. Erişim tarihi: 18/03/2023.
- URL-13, <https://www.hittitemonuments.com/gavurkale/index-t.htm>. Erişim tarihi: 18/04/2023.
- URL-14, <https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-336888/kumbet-vadisi.html>. Erişim tarihi: 12/04/2023.
- URL-15, <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/solonun-mezari/#16/39.211273/30.607506>. Erişim tarihi: 12/04/2023.
- URL-16, <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/frig-vadisinin-buyulu-patikalari-42086549>. Erişim tarihi: 10/04/2023.

Bir Kentsel Arkeolojik ve Doğal Sit Alanı Yerleşiminde Turizm ve Markalaşma Çerçevesinde Kırsal Morfolojiyi Anlamak: Afyonkarahisar Ayazini Örneği

Evrım Koç¹

Özet

Bir yerin markalaşma stratejilerinin belirlenebilmesi ve başarıya ulaşabilmesi için sahip olduğu kültürel ve doğal mirasın sürdürülebilir bir şekilde korunması ve yönetilmesini sağlayabilmek gerekir. Mirası korumak ve yönetebilmek için de mirası çeşitli boyutlarıyla anlamak gerekir ki bu boyutlardan birisi olan yerleşim morfolojisi mirasın betimlenmesinde bir aşama olarak önemlidir. Hele ki UNESCO Geçici Dünya Mirası Listesi'nde bulunmaktan kaynaklı Üstün Evrensel Değere sahip bir kırsal yerleşimin, turizm ve markalaşma çerçevesinde ortaya koyacağı uygulamalarında yerleşimin morfolojisini anlamak evrensel öneme sahiptir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı kültürel ve doğal miras alanlarını bir arada kapsayan kırsal bir yerleşimin, turizm ve markalaşma stratejileri geliştirme sürecinde yerleşimin morfolojisini anlamının önemini göstermektir. Bu çerçevede I. Derece Arkeolojik Sit, Kentsel Arkeolojik Sit ile I. Derece Doğal Sit alanlarını kapsayan, UNESCO Geçici Dünya Miras Listesi'nde yer alan Dağlık Frigya yerleşimleri kapsamında bulunan Afyonkarahisar ili, İhsaniye ilçesi, Ayazini Köy yerleşimi, çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Ayazini yerleşimi, Frig, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine kadar uzanan ve sonrasında Türk yapılarına ait izleriyle günümüze gelmiş kırsal bir yerleşmedir. Çalışma kapsamında Ayazini yerleşiminde, M.Ö. 600'lerden günümüze dek olan bir süreçte, kültürel ve doğal mirasa konu bir kırsal mekânın biçimlendirilmesi süreçleri, morfolojiye dayalı bir araştırma aracılığıyla tarihsel dönemler ve kaya mekânlar ile gerçekleştirilen form-işlev ilişkileri üzerinden incelenmektedir. Dolayısıyla, öncelikle "morfoloji bilimsel alanı" kırsal bağlamda, kültürel ve doğal miras, turizm ve markalaşma çerçevesinde araştırılmakta, ardından Ayazini yerleşimi bağlamında morfolojik olarak mekânın biçimlendirilmesi ve mekân-insan ilişkisinin değişimi kapsamında yapılan (i) Ayazini Yerleşiminin Geniş Bağlamındaki (Dağlık Frigya) Önemi (tarihsel-coğrafi-konumsal-ilişkisel analiz) ve Dağlık Frigya Morfolojisi Analizi, (ii) Ayazini Yerleşiminin Doğal ve Kültürel Miras Bağlamındaki Çevre Analizi, (iii) Ayazini Yerleşimi Çok Katmanlılığı ve Çok Yönlülüğü Bağlamında Tarihsel Dönem Analizi ve (iv) Ayazini Yerleşimi Kaya Mekânları Bağlamında Aktör (Kullanıcı)-Zaman-İşlev-Form ilişkisi ve Değişimi Analizi doğrultusundaki bulgular, "turizm ve markalaşma" çerçevesinde irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayazini (Afyonkarahisar), Kırsal morfoloji, Kültürel ve doğal miras, Markalaşma, Turizm.

1. Giriş

Dünyada mirasın korunması, 1931 yılı Atina Tüzüğü'nden (ICOMOS, 2018-a) 1964 yılı Venedik Tüzüğü'ne (ICOMOS, 2018-a), 1965 yılında ICOMOS'un kuruluşundan (ICOMOS, 2018-b) 1972 yılı UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi'ne (UNESCO, 2022), 2005 yılı Viyana Memorandumu'ndan (UNESCO, 2005) UNESCO Tarihi Kentsel Peyzaj Tavsiye Kararı (UNESCO, 2011) ve Miras Olarak Kırsal Peyzajlara İlişkin ICOMOS-IFLA İlkeleri'ne (ICOMOS, 2017) tanım, kapsam, ölçek ve yaklaşımda değişimler göstermiştir. Artık miras koruma, planlama ve yönetimi salt fiziksel ve tekil yaklaşımlar

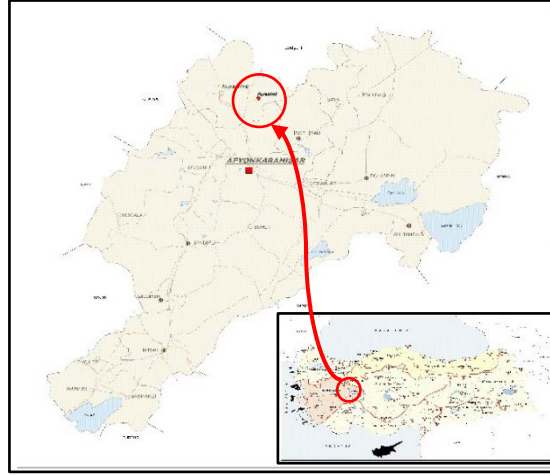
¹Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, evrim.koc@dpu.edu.tr

ile değil fiziksel, kültürel, sosyal, doğal tüm değerleri kapsayarak bütüncül yaklaşımlar ile ele alınmaktadır. Sürdürülebilirliğin özünde de ekonomik, çevresel ve toplumsal boyutlarıyla günümüz ve gelecek nesilleri önemseyen bir yaklaşım bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2015 yılında 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı tanımlanarak yoksulluğun ortadan kaldırılması, gezegeni korumak, eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele etmek hedeflenmiş olup “Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları” başlıklı 11. Sürdürülebilir Kalkınma Amacı kapsamında “Dünyanın kültürel ve doğal mirasının korunması ve gözetilmesi çabalarının artırılması” amaçlanmıştır (UNDP Türkiye, 2023).

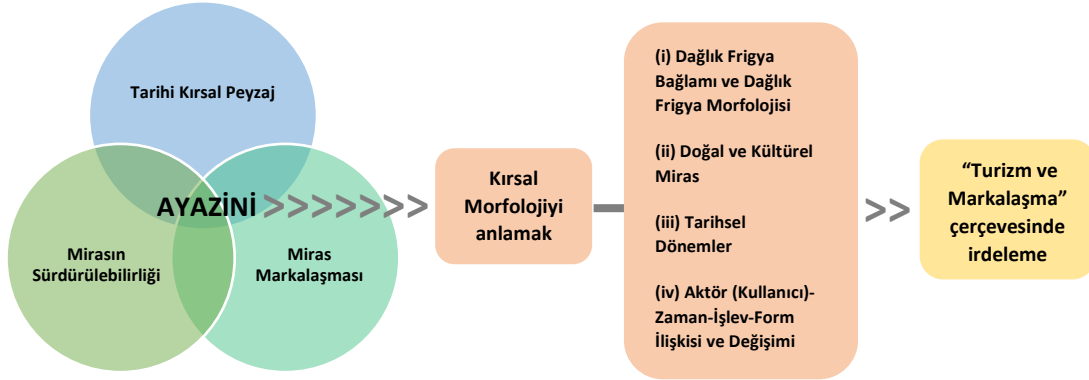
Kırsal alanlardaki kültürel ve doğal miras, turizm faaliyetlerine çekim yaratmaktadır. Yöneticiler, yerleşim sakinleri veya bu yerleri ziyaret edenler, geleneksel yerleşimlerin turizm ve markalaşması stratejilerinden ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan pek çok faydayı sağlamayı beklemektedir. Bu markalaşma çabalarında yere ait olan mirasın da kullanılması, bu sayede turist çekmek, ekonomik gelir sağlamak, yeni iş kolları geliştirmek, yerleşime estetik güzellikler ve yenilikler katmak gibi amaçlar da bulunmakta böylece yerleşmeler dünyadaki rekabet ortamına yerleşimlerinin karakteri, kimliği ve özellikleri ile dâhil olabilmektedirler. Hem 2017 yılı ICOMOS-IFLA İlkeleri hem de 2015 yılı BM 11. Sürdürülebilir Kalkınma Amacı, mirasın marka unsuru olarak kullanılması için hem somut hem de somut olmayan varlıkları/değerleri anlamayı ve yerin kendine özgü olduğunu kavramayı gerektirmektedir. Bu sayede tüm dünyada kopyala yapıştır turizm faaliyetlerinden veya taklitlerden kaçınarak yerin özünü koruyup sürdürmek mümkün olabilecek ve sürdürülebilir miras markalaşması sağlanabilecektir.

Kültürel ve doğal mirasın sürdürülebilir bir şekilde korunması ve yönetilmesini sağlamak, mirası fiziksel, sosyal, kültürel vd. pek çok boyutu ile ele almayı gerektirir. Bu boyutlardan birisi olan yere özgü fiziksel yana odaklanan yerleşim morfolojisi, mirasın betimlenmesinde bir aşama olarak önemlidir. Bir başka ifade ile yere özgü olan yerleşimin morfolojisini anlamak, morfolojik değişimi yönlendirebilmek, miras koruma ve yönetimine kentsel morfoloji yaklaşımını dahil etmek, sürdürülebilir miras markalaşması için gereklidir. UNESCO (2021) tarafından tanımlandığı üzere “üstün evrensel değer”, ulusal sınırları aşacak kadar istisnai ve tüm insanlığın şimdiki ve gelecek nesilleri için ortak öneme sahip kültürel ve/veya doğal önem anlamına gelmektedir. Bu bağlamda UNESCO Geçici Dünya Mirası listesinde bulunmaktan kaynaklı Üstün Evrensel Değere sahip bir kırsal yerleşimin, turizm ve markalaşma çerçevesinde ortaya koyacağı uygulamaları için yerleşimin morfolojisini anlamak, turizm öncesi ve turizmin neden olduğu morfolojiyi anlayarak sürdürülebilir miras markalaşmasına yönelik morfolojiden yola çıkan stratejilerin geliştirilmesi de evrensel düzeyde önemlidir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı kültürel ve doğal miras alanlarını kapsayan kırsal bir yerleşmenin, turizm ve markalaşma stratejileri geliştirme sürecinde yerleşmenin morfolojisini anlamının rolünün önemini göstermektir. Bu çalışmanın temel önermesi, kültürel ve doğal miras yerleşmelerinin turizm ve markalaşma süreçlerinde başarı kazanması için mekânın biçimlendirme süreçleri ile mekân-insan ilişkisinin değişiminin anlamının gerekli olduğudur. Bir başka ifadeyle kültürel ve doğal miras alanlarının morfolojik yapısının kavranması yoluyla ancak o yerleşmeye ilişkin turizm ve markalaşma çalışmalarına yön verilebilmektedir. Bu çerçevede I. Derece Arkeolojik Sit, Kentsel Arkeolojik Sit ile I. Derece Doğal Sit alanlarını kapsayan, UNESCO Geçici Dünya Miras Listesi’nde yer alan Dağlık Frigya yerleşimleri kapsamında bulunan Afyonkarahisar ili, İhsaniye ilçesi, Ayazini Köy yerleşimi, çalışma alanı olarak belirlenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1 Ayazini Yerleşiminin Türkiye ve Afyonkarahisar Ölçeğinde Konumu (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011)

Bu çalışmada, M.Ö. 600'lerden itibaren Frig, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı, Erken Cumhuriyet Dönemi ve günümüze dek olan bir süreçte, Ayazini yerleşimi kapsamında kültürel ve doğal mirasa konu bir kırsal mekânın biçimlendirilmesi süreçleri, morfolojiye dayalı bir araştırma aracılığıyla yerleşimin yere özgü fiziksel boyutuna odaklanarak tarihsel dönemler ve kaya mekânlar ile gerçekleştirilen form-işlev ilişkileri, mekânın biçimlendirilmesi ve mekân-insan ilişkisinin değişimi üzerinden incelenmektedir (Şekil 2).

Şekil 2 Çalışmanın Dayanağı ve Sürecine İlişkin Şema (Tarihi Kırsal Peyzaj-Mirasın Sürdürülebilirliği-Miras Markalaşması-Kırsal Morfoloji)

Dolayısıyla, öncelikle “morfoloji bilimsel alanı” kırsal bağlamda, kültürel ve doğal miras, turizm ve markalaşma çerçevesinde araştırılmakta, ardından Ayazini yerleşimi bağlamında morfolojik olarak mekânın biçimlendirilmesi ve mekân-insan ilişkisinin değişimi dört analiz ile ortaya konmaktadır: (i) Ayazini Yerleşiminin Geniş Bağlamındaki (Dağlık Frigya) Önemi (tarihsel-coğrafi-konumsal-ilişkisel analiz) ve Dağlık Frigya Morfolojisi Analizi (Dağlık Frigya bağlamındaki coğrafi, ulaşım ve önemli yerleşim unsurlarının anlaşılması ve CAD/CBS ortamında haritalandırılması, Dağlık Frigya morfolojisini etkileyen faktörlerin anlaşılması), (ii) Ayazini Yerleşiminin Doğal ve Kültürel Miras Bağlamındaki Çevre Analizi (ilgili kurumlardan bilgi ve belge temini, sahada gözlem, bireysel fotoğraflama yoluyla toplanan veriler doğrultusunda topoğrafya, jeolojik yapı ve ulaşım gibi çevre verilerinin morfolojiye etkilerinin araştırılarak bütüncül olarak ortaya konması ve CAD/CBS ortamında haritalandırılması), (iii) Ayazini Yerleşimi Çok Katmanlılığı ve Çok Yönlülüğü Bağlamında Tarihsel Dönem Analizi (ilgili kurumlardan bilgi ve belge temini, sahada gözlem, bireysel fotoğraflama ve birebir görüşmeler yoluyla toplanan veriler doğrultusunda Frig, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı, Erken Cumhuriyet Dönemi ve günümüze dek olan süreçte mekânsal

eklemlenmenin CAD/CBS ortamında haritalandırılması) ve (iv) Ayazini Yerleşimi Kaya Mekânları Bağlamında Aktör (Kullanıcı)-Zaman-İşlev-Form İlişkisi ve Değişimi Analizi (sahada gözlem, bireysel fotoğraflama ve birebir görüşmeler yoluyla toplanan veriler doğrultusunda kaya mekânlar ile çevresinin ilişki ve değişiminin anlaşılması ve CAD/CBS ortamında haritalandırılması). En son olarak da Ayazini yerleşimi morfolojik bulguları “turizm ve markalaşma” çerçevesinde irdelenmektedir.

2. Kırsal Morfoloji Bağlamında, Kültürel ve Doğal Miras Alanlarına Turizm ve Markalaşma Çerçevesinde Bakış

Bu bölümde “morfoloji bilimsel alanı”nın kırsal bağlam, kültürel ve doğal miras, turizm ve markalaşma çerçevesindeki araştırmalarına yer verilmektedir.

2.1. Kırsal Morfolojiye Bakış

Kırsal morfolojinin anlaşılması gerektiği Miras Olarak Kırsal Peyzajlara İlişkin ICOMOS-IFLA İlkeleri’nde (ICOMOS, 2017) “Miras olarak Kırsal Peyzaj” yani bir diğer ifade ile “Tarihi Kırsal Peyzaj” tanımında da ifade edilmektedir: “Miras olarak kırsal peyzaj: Kırsal alanların somut ve somut olmayan mirasını ifade eder. Miras olarak kırsal peyzaj, fiziksel özelliklerin (verimli arazinin kendisi, morfolojisi, su, altyapı, bitki örtüsü, yerleşim yerleri, kırsal binalar ve merkezler, yöresel mimari, ulaşım ve ticaret ağları, vb.) yanı sıra daha geniş fiziksel, kültürel ve çevresel bağlantıları ve ortamları kapsar. Miras olarak kırsal peyzaj aynı zamanda ilgili kültürel bilgileri, gelenekleri, uygulamaları, yerel insan topluluklarının kimlik ve aidiyet ifadelerini ve bu peyzajlara geçmiş ve çağdaş insanlar ve topluluklar tarafından atfedilen kültürel değerleri ve anlamları da içerir. Miras olarak kırsal peyzajlar, insan-doğa ilişkilerine ilişkin teknik, bilimsel ve pratik bilgileri kapsar. Miras olarak kırsal peyzajlar, sosyal yapıların ve işlevsel organizasyonların ifadeleridir (geçmişte ve günümüzde onları gerçekleştiren, kullanan ve dönüştüren). Miras olarak kırsal peyzaj, biyokültürel çeşitliliğin devamına katkıda bulunan kültürel, manevi ve doğal nitelikleri kapsar. Tüm kırsal alanlar hem olağanüstü hem de sıradan, geleneksel ve modernleşme faaliyetleriyle yakın zamanda dönüştürülmüş miras olarak okunabilir: miras, farklı tür ve derecelerde ve birçok tarihi dönemle ilgili olarak bir parşömen olarak mevcut olabilir.” Bu tanımlamadan da görülebileceği gibi kırsal mirası bütüncül bir yaklaşımla ele alan tarihi kırsal peyzaj yaklaşımı, kırsal mirası fiziksel, daha geniş fiziksel, kültürel ve çevresel bağlantıları ve ortamlar, kültürel, sosyal, doğal, somut ve somut olmayan boyutlarıyla ele almayı gerektirmekte olup “yerleşimin morfolojisi” de bu boyutlar arasında yer almaktadır.

Mirasa sahip olan kırsal alanlar, Türkiye’de 1980’lerdeki koruma kararları ile farklı statüler kazanmış oldular. Sit alanı kararları ile planlama ve koruma süreçlerine dahil olan bu kırsal alanlar, kentsel alanlardan farklı dinamiklere sahiptirler. Köy, kırsal yerleşme, yerleşik alan, kırsal mahalle gibi pek çok farklı idari statüler ile tanımlanırken mevcut mevzuatlar çerçevesinde planlama çalışmaları 3194 sayılı İmar Kanunu ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Kırsal alanların morfolojisi kentlerden farklı olup coğrafi koşullar, geçim koşulları, tarihsel süreçteki insan faaliyetleri-yerel malzeme, nüfus hareketleri, kentsel alanlardaki gelişmelerin kırsala etkileri, ulaşım (antik yollar, karayolu, demiryolu vb.), turizm yatırımları ve sahip oldukları kültürel ve doğal miras, morfolojilerini etkilemektedir.

Türkiye’de son yıllarda kentsel morfoloji bilimsel alanının hem araştırma hem de lisans üstü tez çalışmalarında yaygınlaşmakta olduğu görülmektedir, 2014 yılında Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı’nın kurulmuş (Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, 2023) olması da Türkiye’de bu bilimsel alanın kurumsallaşmasının göstergelerindedir. Türkiye’de kırsal alanlara yönelik pek çok tez çalışması bulunmakla birlikte kırsal morfoloji konulu tez çalışmasına rastlanmamış olup bilimsel çalışmalar da

henüz az sayıdadır. Bu çalışmalardan biri olan **Akgün vd. (2018)**'in “Türkiye’de Kırsal Morfoloji ve Değişen Doku Tipolojilerinin Çözümlemesi” adlı çalışmalarında yerel net üzerinden oluşturulan ve 10.000 üzerinde köyü kapsayan bir veri tabanı esas alınarak, 9 il 1337 kırsal yerleşime odaklanarak gerçekleştirdikleri diskriminant analizi ile yerleşimlerin morfolojik karakteristikleri üzerinden benzerlik ve farklılıklar ortaya koyulmuştur. **Semerci vd. (2020)**, Babayakup Köyü (Ankara) kırsal yerleşimi morfolojisinin analizinde kullanılan dinamikler ile belirli zaman sürecinde kırsal bölge yerleşimindeki değişim/dönüşümleri ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, kırsal kimliği oluşturan doğal, yapay ve sosyo-kültürel dinamikler, bu dinamiklerin fiziksel yapı, yol ağı, nirengi noktaları ve çevre konum ilişkileri, morfolojik yapısal sınırlarının yıllara göre gelişimi, dolu-boş alan dinamiği zamansal değişimi ortaya koymuştur. Bir diğer çalışmada oyma yer altı şehri, kaya ve yer altı meskenleri, hizmet ve dini mekânları ve güvercinliklerin bulunduğu Kayseri Koramaz Vadisi’nin değişen ve dönüşen morfolojisi tarihsel süreçte, coğrafya ile ilişki ve morfolojik haritalamalar ile incelenmiştir (**Timur ve Kevseroğlu, 2022**). Örnek alan üzerine bir diğer çalışma, Bursa Cumalıkızık’ı inşa eden ve biçimlendiren morfolojik özelliklerin ortaya konması amacıyla gerçekleştirilmiş olup geleneksel dokuyu oluşturan farklı ölçekteki kırsal örüntüler üzerinden analiz yapılmış, bu örüntüler arasındaki ilişkiler ve bu örüntüleri meydana getiren sosyo-ekonomik yapı sorgulanmış, örüntüler sokak-yapı adası ve bina-sokak ilişkisi üzerinden doku genelinde analiz edilmiş, yapıların özgün kurgusu ve tarihsel dönemleri ile bu yapılardaki değişim, çeşitlilik ve dağılımı saptanmıştır (**Kızılkuşak ve Şahin Güçhan, 2022**).

Kapadokya Derinkuyu örneğinde yapılan bir diğer çalışmada, 19. yüzyıl sonrasında yeraltından yer yüzeyine çıktığı tahmin edilen yerleşme kültürüyle günümüz yerüstü yerleşimi arasında kurulan morfolojik süreklilik ilişkisine etki eden ticaret yolları, dini yapılar, güvenlik ve iklim-jeolojik etkenlerinden bahsedilmektedir (**Üstüner ve Turgut Gültekin, 2022**). Ayrıca bir diğer çalışmada, kırsal morfolojinin önemli bileşenleri, yerleşim planı, yapı boyutları, formları ve materyalleri, sokak düzeni, yeşil alanlar, su kütleleri ve kırsal alanın tüm unsurları olarak ifade edilmektedir (**Gallent vd., 2008’den aktaran Akgün vd., 2018**).

2.2. Kaya Oyma Geleneği Bağlamında Turizm ve Markalaşma

ICOMOS (2010) tarafından Dünya Miras Listesi ön adaylık rehberinde “kaya sanatı”nın, insan kültürünün temel ifadelerinden ve kültürel mirasının temel unsurlarından birini oluşturduğu, kaya sanatı alanlarının Dünya Mirası Listesi’nde önemli bir rol oynaması gerektiği ifade edilerek mağaralar ve diğer kategoriler tanımlanmıştır. Anadolu coğrafyası da volkanik hareketler sonucu ortaya çıkan yüzey şekillerini, sanat ve mimari ile buluşturan kaya sanatı medeniyetleri açısından zengindir. Kapadokya Bölgesi, Dağlık Kilikya, Karya, Dağlık Frigya gibi yerleşmelerden günümüze kadar gelen pek çok arkeolojik ve doğal varlık bulunmaktadır. Neolitik Dönemde, kaya, sığınılan bir mekân olmaktan çıkarak artık bir inşa malzemesi olarak insanın yaşamında yer almış, dini mekân ve mezar olarak kullanılmaya başlanmış, Hititler’de Anadolu’da ana kayanın dini bir amaca hizmet ettiği en erken örneğine rastlanılmış, Demir Çağından itibaren Anadolu’da kaya mimarisinde mimari formların işlenmesi örneklerine rastlanılmış (MÖ 1. Bin yılda Urartu ve Phryg kültürleri), Lykia Bölgesi, Pontus Krallığı ve Kilikya Bölgesi’nde anıtsal kaya mimarisi görülmüştür (**Taşkıran, 2018**).

Anadolu kaya oyma geleneğine sahip yerleşmeler ile ilgili çalışmalara bakıldığında Kapadokya Bölgesi öne çıkmaktadır: “Kapadokya Doğal ve Kültürel Miras Alanlarının Koruma ve Planlama Süreçleri” (**Solmaz Şakar, 2022**), Nevşehir (Nar Kasabası) örneğini inceleyen “Koruma Statüsüne Sahip Kentsel Periferik Peyzajın, Peyzaj Değeri ve Ekoturizm Potansiyeli Açısından Analizi” (**Özhancı, 2021**), “Film Turizmi: Popüler Kültür Aracı Olarak Film ve Dizilerin Nevşehir İli Turizm Faaliyetlerine Etkisi” (**Güngör ve Uysal, 2019**), “Yer Altı ile Yer Üstü Yerleşimlerde Morfolojik Süreklilik: Kapadokya

Derinkuyu Örneği” (Üstüner ve Turgut Gültekin, 2022), Yaratıcı Turizm: Kapadokya Bölgesine Yönelik Durum Değerlendirmesi ve Öneriler (Erol, 2021), Yerel Peyzajlar ve Koruma Sorunları: Kapadokya Örneği (Çetinkaya ve Erdoğan, 2018). Ekoturizm, balon turizmi, yaratıcı turizm, mağara oteller, film platosu gibi turizm ve markalaşma araçları ile gündemde ve yazında yer alan Kapadokya Bölgesi örneğinin yanında günümüzde ikinci Kapadokya olarak anılan Ayazini ve çevresini kapsayan Dağlık Frigya Bölgesi de aynı gündem ve yazın ile yer bulmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007), Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013 çerçevesinde, “Frigya Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi”nde kültür ve termal turizme dayalı olarak turizmin geliştirilmesi hedeflenmiş ve “Termal Turizm Kentleri Projesi” kapsamında öncelikli geliştirilecek bölgeler arasında yer almıştır. Ayazini kapsamında ise kültürel mirasa yönelik (İçlek vd., 2017; İçlek, 2019; İçlek ve Gül, 2021; Ekiz, 2015; Süvari vd., 2022; Mazlum vd., 2021), turizme yönelik (Aklanoğlu, 2008; Ekiz ve Yazıcı, 2016; Özdemir vd., 2022) ve Ayazini tüflerinin yapı taşı olarak kullanılmasına yönelik (Çelik ve Ergül, 2018; Çelik ve Tıgılı, 2019; Kuşçu ve Yıldız, 2001; Çelik ve Sel, 2008) çalışmalar bulunmaktadır. Ancak şu ana kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde morfoloji bilimsel alanında ve turizm ve markalaşma bağlamında alanın bütüncül olarak ele alınmamış olduğu görülmektedir.

3. Ayazini Yerleşim Morfolojisi

3.1. Ayazini Yerleşiminin Geniş Bağlamındaki (Dağlık Frigya) Önemi (Tarihsel-Coğrafi-Konumsal-İlişkisel Analiz) ve Dağlık Frigya Morfolojisi Analizi

Friglerin kökenleri, Anadolu’ya nasıl ve ne zaman geldikleri ve Frig Krallığı’nın ne kadar hüküm sürdüğü hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte büyük olasılıkla MÖ 1200’lü yıllarda Trakya ve Boğazlar üstünden Anadolu’ya geldikleri ileri sürülmektedir (Tulay, 2022). Friglerin MÖ 1100-1000 yıllarına doğru Polatlı civarındaki başkentleri Gordion’a ulaştıkları, MÖ 690 dolaylarında Kimmerlere karşı yenilgiye uğrayıp Frig Krallığı’nın sona erdiği, Lidyalılar’ın, Medler’in Persler’in denetimi altında kaldıkları, MÖ 4-3. yy’a kadar eski Frig dili ve yazısını kullandıkları, daha sonra Makedonyalı Büyük İskender’in egemenliğe geçtikleri, Romalı Tarihçi Rufus’a göre artık kentler değil köyler ülkesi bir Frigya oldukları, Frig kültürünün Roma dönemine kadar yaşadığı, geliştirdikleri kaya-taş işçiliğinin Roma ve Bizans dönemlerinde devam ettiği belirtilmektedir (Tulay, 2022). Frigya (Phrigia), M.Ö. 4. yüzyıldan Bizans Dönemi’nin sonuna kadar Sakarya Irmağı ile Büyük Menderes’in yukarı kesimleri arasındaki alanda Frig kökenli insanların yaşadığı bölge olarak tanımlanır (Tulay, 2022). Frigya bölgesi, zaman içinde farklı sınırlara ve alt bölgelere sahip olmuştur. Antik Çağda, Büyük Frigya (Frigya Megale) ve Küçük Frigya (Frigya Mikra) olarak ikiye ayrılan Frigya Bölgesi (Öztaşkın, 2010), sınırları fazla değiştirmeden idari olarak Frigya Prima ve Frigya Secunda olarak adlandırması (Öztaşkın, 2010) sonrasında Geç Roma Döneminde Frigya Pakatina (Megale Frigya) ve Frigya Salutaria (Mikra Frigya) olarak anılmıştır (Strabon, 2000’den aktaran Öztaşkın, 2010).

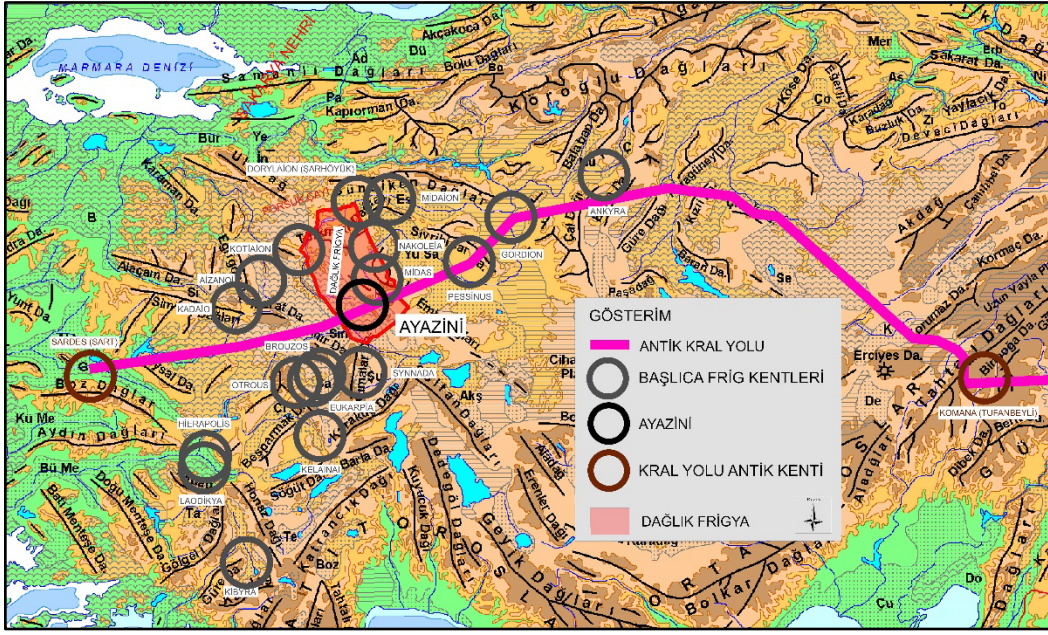
Ankara’nın Polatlı ilçesinde ve Antik Çağ’ın ünlü Kral Yolu (Lidya’nın merkezi olan Sardes’ten Persler’in merkezi olan Susa’ya uzanan bir yol) üzerinde yer alan Gordion (Yassihöyük) Friglerin siyasi başkenti, Kral Yolu üzerinde bulunan Kelainai (Afyonkarahisar/Dinar) ikinci başkent (MÖ 334 yılında unutulmuş kentin yanında Apameia kurulur ve ticari-idari-conventus mahkeme merkezi olarak devam eder), Midas Şehri (Yazılıkaya) önemli bir merkez, Kral Yolu üzerinde bulunan Pessinus (Ballıhisar, Sivrihisar) dini merkez ve hac yeri niteliğindedir (Tulay, 2022). Diğer önemli kentleri de Ankyra (Ankara), Dorylaion (Eskişehir/Şarhöyük), Midaion (Alpu/Karahöyük), Nakoleia (Eskişehir/Seyitgazi), Kotiaion (Kütahya), Aizanoi (Kütahya/Çavdarhisar), Kadaio (Kütahya/Gediz), Synnada (Afyonkarahisar/Şuhut), Hierapolis (Denizli-Pamukkale), Laodikya (Denizli-Eskişehir, Goncalı), Brouzos (Afyonkarahisar-Sandıklı Karasandıklı Köyü), Eukarpia (Afyonkarahisar-Sandıklı-

Emirhisar Köyü), Otrous (Afyonkarahisar-Sandıklı-Yanıkören Köyü) ve Kibyra (Burdur-Göhlhisar) olarak sıralanabilir (Tulay, 2022).

“Frigya Mikra” veya “Frigya Epiktetus” olarak da adlandırılan Dağlık Frigya, bugün Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya il sınırları içinde derin vadiler ve volkanik tüf kayalardan oluşan yüksek bir dağlık bölgedir (UNESCO, 2023). Bu bağlamdaki özgünlüğü ve bütünlüğü nedeniyle 2015 yılında üstün evrensel değeri de tanımlanarak UNESCO Geçici Dünya Miras Listesi’ne alınmıştır. Dağlık Frigya günümüzde 52 hektar büyüklüğündeki bir bölgede tanımlıdır (UNESCO, 2023). Üstün evrensel değerinin gerekçelerinde, toplumun dini inancına ışık tutan ve dönemin sosyal yaşamına tanıklık eden Friglere ait pek çok eşsiz anıtsal kalıntının bulunduğu Dağlık Frigya’nın peribacaları ve kaya blokları gibi jeolojik oluşumların oluşturduğu doğal bir yapıda olması, kolayca oyulabilen volkanik tüflerden oluşan bu yapının Dağlık Frigya’daki kayaların karakteristik kullanımını getiren kaya mimarilerinin inşa edilmesini mümkün kılmış olması, Frig kaya anıtlarının en görkemli örneklerinin Dağlık Frigya’da görülmekte olması, Kaya anıtlarının Frig toplumunun dini ve sosyal hayatındaki önemi ve Ana Tanrıça inancına yönelik kült merkezleri olmaları nedeniyle Anadolu kutsal yapıları (bezeme ve süsleme zenginliği, sivri çatılar, üçgen alınlıklar ve içinde Tanrıça heykeli bulunan kaya nişler) arasında ön plana çıktıkları ifade edilmiştir (UNESCO, 2023). Bütünlüğü bağlamında Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya’ya yayılan geniş bir arkeolojik kalıntılar yelpazesinin olduğu, Frigya Kültürel Mirasını Koruma ve Kalkınma Birliği (FRİGKÜM) adı verilen birliğin alanın korunması, tanıtılması ve geliştirilmesi için gerekli faaliyetleri yerine getirmek amacıyla kurulduğu ifade edilirken özgünlüklerinin jeolojik yapısından, özgün görünümlerini ve özlerini korumuş olmalarından, sınırlı ve küçük çaplı onarımlar dışında hiçbir ağır restorasyon faaliyetinin zaman içinde gerçekleşmemiş olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir (UNESCO, 2023). Ayrıca Dağlık Frigya’daki kaya anıtların, öncü ve takipçi örneklerinden, tasarım açısından yenilikçi olmaları ve Ana Tanrıça kültü ile bağlantılı olarak inşa edilmeleri ile ayrılmakta olduğu bu bağlamda Dağlık Frigya’nın Frig halkının dini yaşamı ve ritüelleri hakkında bilgi veren tek mülk olduğu da benzerlerinden ayırt ediciliği bağlamında vurgulanmaktadır (UNESCO, 2023).

Ayazini yerleşimi, pek çok vadiyi kapsayan Dağlık Frigya’nın bir bileşeni olup dönemindeki Antik Kral Yolu ve diğer önemli Frig kentlerine bakıldığında bu ticaret güzergahına yakın olduğu ve iki başkent ortasında kaldığı, ayrıca coğrafi olarak da Türkmen Dağları güneyinde tüf oluşumların yoğunlaştığı bir bölgede, Sakarya Nehri ve Porsuk Çayı’nın havzasında olduğu görülmektedir (Şekil 3).

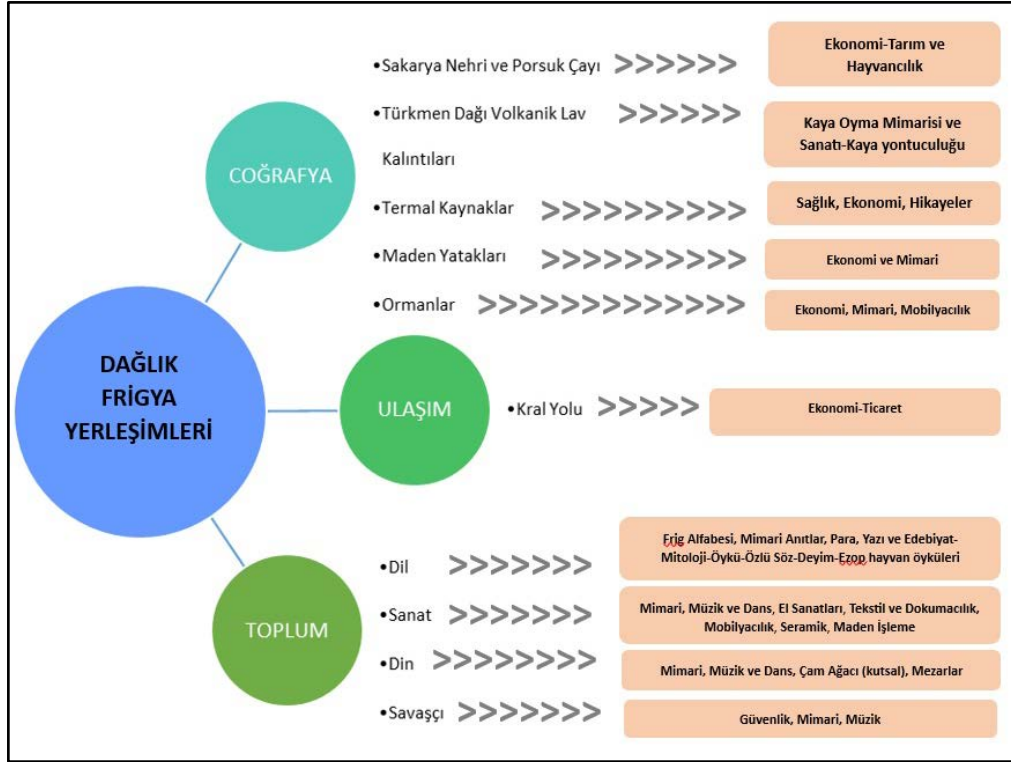
Şekil 3 Ayazini Yerleşiminin Geniş Bağlamındaki Önemi [Türkiye'nin Yer Şekilleri Haritası (Coğrafya Harita, 2022) atlık olarak kullanılmış olup Kral Yolu (Iran Chamber Society, 2023), yerleşimler (Google-earth aracılığıyla konumları tespit edilmiştir) ve Dağlık Frigya sınırı (Dönmez, 2018), NetCAD ortamında işlenerek yazar tarafından üretilmiştir.]

Tanrıça Kibele'ye inançları ve Toprak Ana'ya önem veren köylü ve çiftçi karakterde olan Frigler, mimaride, sanatta, ticarete, dil, el sanatları, tekstil ve dokumacılık, mobilyacılık, seramik, maden işleme alanında gelişme göstermiş çok tanrılı ve savaşçı bir toplum idi (Tulay, 2022). Frigya'nın en önemli iki akarsuyu Sakarya (Sangarios) ve Porsuk (Tembris), bölgeye canlılık vererek verimli toprakları ile bölgenin hem coğrafi hem de kültürel olarak şekillenmesini sağlamıştır (Sarı, 2013). Dağlık Frigya, peribacaları ve kaya blokları gibi jeolojik oluşumların oluşturduğu doğal bir yapıya sahiptir (UNESCO, 2023). Dağlık Frigya'da kutsal yerler ve kült merkezleri, Friglerce Tanrıçaları Kibele'nin tatlı su kaynaklarına yakın çıplak kayalıklarda, vadilerde ve dağlarda görüldüğüne inandıkları için oluşturulmuştur (UNESCO, 2023). Alanın kolayca oyulabilen volkanik tüflerden oluşan yapısı Dağlık Frigya'daki kayaların karakteristik kullanımını ortaya çıkaran kaya mimarilerinin inşa edilmesini mümkün kılmıştır ve Frig kaya anıtlarının en görkemli örnekleri Dağlık Frigya'da görülmektedir (UNESCO, 2023). Dağlık Frigya sahip olduğu özgün Frig Dönemi kaya anıt örnekleri ile dini ritüel ve sosyal hayata ilişkin izleri barındırdığından evrensel ölçekte değer taşımaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015). M.S. 7-9. yüzyıllar boyunca süren Arap akınları, güvenlik amaçlı olarak kaya yerleşim yerlerinde saklanmayı gerekli kılmıştır (Evcim, 2016). Derin vadiler tarafından şekillenen dağlık bir alan olan Dağlık Frigya Bölgesi'nin sahip olduğu kolayca işlenebilen volkanik tüflerden oluşan jeolojik yapısı kayanın oyularak inşa edildiği özgün bir mimariyi ortaya çıkarmış ve Friglerden sonra gelen medeniyetlerce de kaya oyma mimarisi uygulanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015).

Bu doğrultuda Dağlık Frigya yerleşimlerinin coğrafya, ulaşım ve toplum olarak üç temel etmen üzerinden ekonomi, mimarlık ve sanat alanında gelişme gösterdikleri ve bunun yarattığı etkiler ile morfolojisinin oluştuğu ifade edilebilir (Şekil 4). Bu etmenler, Sakarya Nehri ve Porsuk Çayı, Türkmen Dağı, termal kaynaklar, maden yatakları ve orman varlığı olarak ifade edilebilecek coğrafi etmenler, Kral Yolu ulaşım etmeni ile dil, sanat, din ve savaşçı özellikleri olarak ifade edilebilecek toplumsal etmenler olarak sıralanabilir. Coğrafi olarak Sakarya Nehri ve Porsuk Çayı'nın bereketli topraklarının etkisiyle tarım ve hayvancılık ile uğraşıldığı görülürken sönmüş bir yanardağ olan Türkmen Dağı'nın

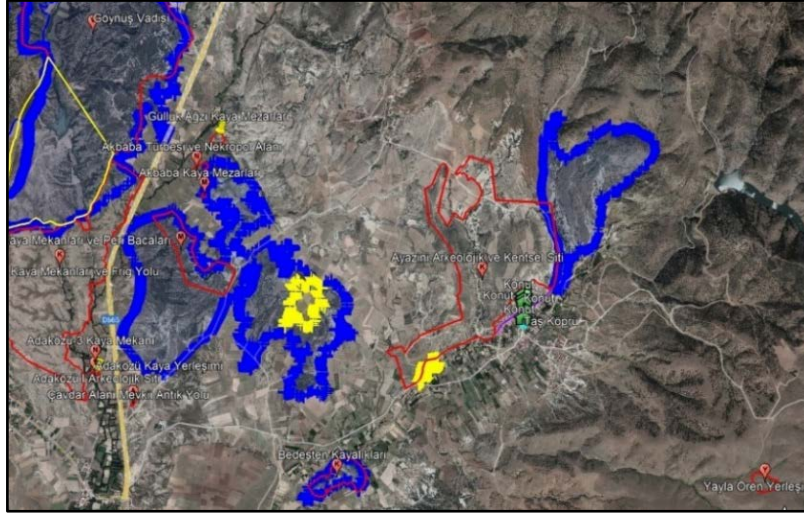
lav oluşumlarının etkisiyle de mimaride kaya oyma geleneğinin Anadolu'daki özgün örnekleri görülmüştür. Frigya Bölgesi'nin Kral Yolu üzerinde bulunması ile de ticaret ve ulaşım bağlamında önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Coğrafi olarak sahip olduğu termal kaynaklar ile Kral Midas'ın kızı Suna'yı iyileştiren kaplıca olarak günümüze kadar gelen şifa vermesi gibi bölgenin önemli bir termal karakteri olduğu, bununla birlikte Frig yerleşimleri sonrası mimariyi ve ekonomik yaşamı etkileyen taş ocakları ve orman varlığının diğer coğrafi zenginlikler olduğu görülmektedir. Friglerin kendine özgü kullandığı dilin de mimariye yansıdığı anıtsal örneklerde görülmektedir. Ayrıca dini yapıların da buldukları coğrafyaya özgü olarak kaya mekânlarında oyma sanatı ile gerçekleştiği görülmektedir. Savaşçı bir toplum olmalarının etkileri de güvenlik içinde olmayı ve mimariyi (kale, kaya oyma, yer altı şehri) etkilemiştir. Özetle, Dağlık Frigya yerleşim morfolojisinin ormanlar ile çevrili tuf yapıları bir coğrafyada tarım-hayvancılık-ticaret-termal gibi ekonomik kaynaklardan beslenerek ve tuf malzemeye dayalı kaya oyma mimarisini güvenlik, din ve sanat ile birleştirerek gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Şekil 4 Dağlık Frigya Yerleşim Morfolojisini Etkileyen Faktörler [Tulay (2022)'deki bilgilerden de yararlanarak Yazar tarafından kategorilendirilerek ve ilişkilendirilerek oluşturulmuştur.]

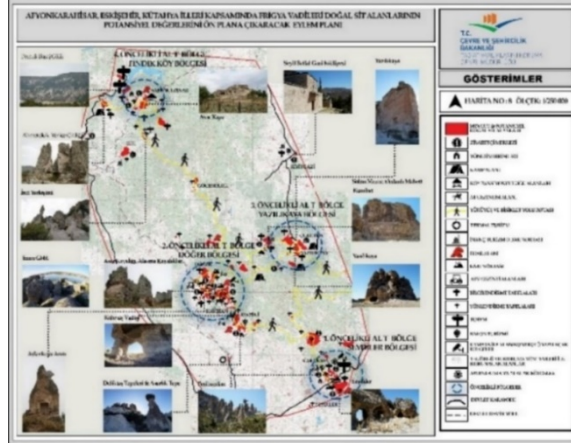
3.2. Ayazini Yerleşiminin Doğal ve Kültürel Miras Bağlamındaki Çevre Analizi

Ayazini yerleşimi, büyük ormanlık alanlar, az miktardaki tarım/mera alanları ve arkeolojik-kentsel (kırmızı sınırlar) ve doğal sit ve koruma alanları (mavi ve sarı sınırlar) ile çevrelenmiş bir şekilde özgün bir coğrafi ve tarihsel karaktere sahiptir (Şekil 5).

Şekil 5 Ayazini Makroformunda Doğal ve Kültürel Değerler (Ayazini Yerleşiminin Yakın Çevresi Bağlamındaki Önemi) [Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023) ile Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2023) verileri birleştirilerek Google-earth ortamında yazar tarafından hazırlanmıştır.]

2017 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü tarafından Frigya Vadileri Doğal Sit Alanları kapsamında Eylem Planları ve Tasarım Rehberi hazırlanmıştır. Bu kapsamda yürüyüş ve bisiklet rotaları geliştirilmiş olup köy pansiyonculuğu, termal turizm ve balon turizmi, fuar alanı, bakı noktası, ATV gezinti alanları, bilgilendirme ve yönlendirme tabelaları, totem alanları, aydınlatma yapılacak bölgeler kapsamında 4 öncelikli bölgeye yönelik faaliyetler önerilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017) (Şekil 6). Ayazini çevresinin bu anlamda pek çok potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 6 Afyonkarahisar, Eskişehir, Kütahya İlleri Kapsamında Frigya Vadileri Doğal Sit Alanlarının Potansiyel Değerlerini Ön Plana Çıkaracak Eylem Planı (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017)

Ayazini yerleşimi çevresinde Seydiler, Karakaya, Veliler, Keserler, Kavruklar Kıyır, Alanyurt, Selimiye, Eskieymir, Kayıhan, Demirli, Bayramaliler, Üçlerkayası, Döğer köyleri (Kentsel Strateji, 2016) değerleri ile birlikte tarım-hayvancılık, turizm, doğal ve kültürel miras kapsamında bir ağ oluşturmaktadır (Şekil 7). Ayrıca antik dönemde Frigya olarak adlandırılan günümüz Ankara, Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya illerinde dağılmış vadilerin sunduğu tarihi, kültürel, jeolojik ve doğal güzellikler, Frig Yolu projesi ile yürüyüş ve bisiklet amaçlı olarak hayata geçirilmiştir (Sarı, 2013).

Şekil 7 Frig Vadisi Kültürel Mirası (Kentsel Strateji, 2016)

3.3. Ayazini Yerleşimi Çok Katmanlılığı ve Çok Yönlülüğü Bağlamında Tarihsel Dönem Analizi

Ayazini yerleşimi, Frig, Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine kadar uzanan ve sonrasında Türk yapılarına ait izleriyle günümüze gelmiş kırsal bir yerleşmedir. Ayazini yerleşiminin, 1934 yılında Afyonkarahisar ilinde yayımlanan “Taşpınar” adlı yerel dergideki haberde tarihte Ayazma olarak anıldığı belirtilmiştir (Bozdağ, 2009).

Bu yerleşme, çok katlı Avdalaz Yerleşimi (Metropolis), tüf kayalar içerisine oyulmuş kült ve mezar alanları ile dini mekânlar ve yerleşim birimleri, taş binalar, evlerin oyulmuş mağaralarla gerçekleştirdiği geçişler, nekropol, tümülüsler, peri bacaları, antik yol izi, Avdalaz Kalesi, Leylekler Kayası, şapeller ve kiliseleri barındırmaktadır. Günümüz kırsal yerleşim dokusu ile iç içe yaşamakta olan kültür varlıklarının bulunduğu bu yerleşmenin tarım ve hayvancılık sektörüne dayalı bir ekonomisi bulunmaktadır. Son dönemde sokak sağıklaştırma uygulaması röleve ve cephe restorasyon projeleri, karşılama merkezi projesi, çeşitli hediyelik eşya satışı yapan işyerlerinin, yeme-içme mekânlarının ve otel kullanımlarının geliştiği bir turizm ve markalaşma sürecinin içine girmiştir. Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı-2013’e göre Ayazini’ni de kapsayan “Kültür ve Turizm Termal Gelişim Bölgesi” ve “Frig Yürüyüş Yolu Projesi” bulunmaktadır. Yerleşmenin sit alanları dışında kısımları da bulunmaktadır. Afyonkarahisar İl Özel İdaresi yetki ve sorumluluğunda bulunan yerleşmenin uygulama ve nazım imar planlı, koruma amaçlı planlı kısımları ile plansız kısımları da bulunmaktadır.

Yerleşmeyi etkileyen morfolojik etmenler göz önünde bulundurulduğunda yerleşmeyi altı tarihsel dönemde ele almak mümkündür: (i) Tektonik Dönem, (ii) Kaya Oyma Dönemi (Frigler), (iii) Kaya Oyma Dönemi (Bizans-Roma), (iv) Taş Yapı Dönemi (Selçuklu-Osmanlı-Erken Cumhuriyet), (v) Koruma Dönemi ve (vi) Turizm ve Markalaşma Dönemi.

Tektonik Dönem (~MÖ 6.yy. öncesi): Rüzgâr ve sel sularının etkisiyle bazı bölgelerde kalınlığı 200 metreyi bulan tarih öncesi çağlara uzanan tüf oluşumu çeşitli kaya oluşumlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Yüksel 2002’den aktaran Olcay Uçkan, 2010). Dağlık Frigya, Türkmen Dağı volkanik hareketlerinin sonucu oluşan yükseltilerin daha sonra temel olarak Sakarya Nehri ve Porsuk Çayı etmenleri tarafından aşındırılmaları sonucu oluşmuştur (Sarı, 2013). Bu sönmüş yanardağın lavları ile kaplı Dağlık Frigya’da, coğrafi etkenler sonucu zaman içinde bölgeye özgü derin vadiler (Yazılıkaya-Midas, Köhnüş, Karababa, Fındık ve Kümbet) ve yaylalar gelişmiştir (Sarı, 2013).

Kaya Oyma Dönemi (Frigler) (~MÖ 6.yy – MS. 4. yy.): Bu dönemde Frigler, birbirini izleyen ve doğal olarak korunaklı olan bu vadilerde yaşamaya başlamıştır ve günümüzde Frig Vadileri olarak anılan vadiler topluluğuna Frigler sanatsal yaratılarıyla adlarını vermişlerdir (Sarı, 2013). Friglerin

Tarıncıları Kibele'nin kayalıklarda, vadilerde ve tatlı sulara yakın dağlarda görüldüğü yönündeki inançları doğrultusunda kutsal yerlerin ve kült merkezlerini inşa etmeleri (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017) ile bu bölge ortaya çıkmıştır. MÖ 7-8. yüzyıllardan itibaren Frigler'in bu bölgede yaşadığı belirtilmektedir (Uyan, 2022). Bu döneme ait "Midas'ın kızı Suna'nın hastalığına şifa bulmak amacıyla gittiği Gazlıgöl'ün şifalı sularından geri döndükten sonra yaşamına devam ettiği dünyanın ilk apartmanı" (Ayazini Metropolis Tabelası, 2023), tapınaklar, mezarlar, yaşam alanları (mağaralarda tabanda yer alan oyuklar -yerleşim sakinleri ile yapılan görüşmelerde ateş, su ve yiyecek koyma amaçlı olduğu söylenmektedir- tuvalet, banyo, merdiven, sarnıç gibi kullanımlar) olduğu görülmektedir. Ayrıca günümüzde mağaralarda görülen tarım ve hayvancılık (mağaralarda halk arasında toka olarak adlandırılan hayvan bağlama alanları) izlerine dair hangi dönemde ortaya konduğuna dair araştırma yapılması gerektiği değerlendirilmektedir. Bu dönemdeki kaya oyma geleneğinin dini inançların yanında güvenlik amaçlı kullanıldığı, ayrıca güneye yönelmiş olan bu mağaraların iklimsel konfor sağladığı da değerlendirilmektedir. Ayrıca jeolojik yapının sonucu olarak Frigya bölgesinde birçok kaplıca bulunmakta olup Antik dönemde bölge, Şifalı Frigya (Salute Frigya) olarak anılmıştır (Sarı, 2013). Günümüze kadar ulaşabilen doğal varlıklardan ve bölgeye ilişkin hikayelerden anlaşılabilirdiği kadarıyla bu dönemde de su kaynakları, orman varlığı, termal kaynaklar açısından bölgenin potansiyellerinin olduğu değerlendirilmektedir.

Kaya Oyma Dönemi (Bizans-Roma) (4.yy – 11. yy.): Bu dönem, Frigler sonrasında devam eden kaya oyma geleneğine dayanmaktadır. Frig kültürünün Roma dönemine kadar yaşadığı, geliştirdikleri kaya-taş işçiliğinin Roma ve Bizans dönemlerinde devam ettiği belirtilmektedir (Tulay, 2022). Friglerden sonra gelen medeniyetler, önceki medeniyetlerin kalıntılarından faydalanarak kendilerine yaşam ortamları ve mezarlar (kilise, şapel, tek veya çok katlı yaşam ortamları ve sarnıçlar) yapmışlardır, Ayazini Köyü'nde pek çok yerde görülebilen kaya yerleşimlerinin kış mevsiminde sıcak, yaz mevsiminde serin tutma özelliğinin yanında can güvenliği-savunma amaçlı kullanıldığı belirtilmektedir (Uyan, 2022). Yerleşmede bulunan 12 adet kilise ve şapel, yerleşimin Hristiyanlığın gelişimi ve tarihi bakımından önemli bir merkez olduğunu göstermektedir (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011). Ayrıca tarım arazisi varlığının az olması nedeniyle antik çağlardan itibaren taş ocaklarında çalışılmasına dayalı bir ekonomi gelişmiştir (Uyan, 2022). Ancak günümüz yerleşmesinde, koruma amaçlı imar planı raporlarında ve bilimsel yazında Bizans ve Roma dönemine ilişkin kaya oyma mekânlar dışında yapılar rastlanılmamıştır. Günümüze ulaşan yerleşme çevresindeki doğal varlıklardan dolayı tarım, hayvancılık ve ormancılığın bu dönemde devam ettiği yorumlanmaktadır.

Taş Yapı Dönemi (Selçuklu-Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi) (11.yy – 1960): Ayazini yerleşiminin bağlı olduğu Afyonkarahisar ili, beş bin senelik geçmişiyle Hitit ve Frig kalıntıları ile Selçuklu ve Osmanlı devrine ait zengin eserlere sahiptir (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011). Ayazini yerleşmesinin Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne ait yazılı kaynaklarda yeterli bir tarihi gelişim bilgisine ulaşılmamıştır. 1900'lere kadar yerleşim, mevcuttaki kentsel arkeolojik sit alanı içinde ve batı kesiminde kalmış olup 1960'a kadar ise mevcuttaki kentsel arkeolojik sit alanı içini doldurmuştur (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011). Günümüze gelen örneklerden, taş malzemenin yapılarda kullanımının bu dönemde gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Yerleşim sakinleri ile yapılan görüşmelerde 1970'lerde başlayan taş ocağı faaliyeti öncesinde de parça taşların yapılarda kullanıldığı ifade edilmiştir. 1960 yılı öncesindeki taş yapılar kaya mezarları ile organik inşa edilmiş olup birçoğu harap durumdadır (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011). Bu dönemde kaya mekânlar ile taş yapıların birlikte barınma, tarım-hayvancılık amaçlı kullanıldığı değerlendirilmektedir. Afyonkarahisar'da Osmanlı döneminde volkanik kayalar kullanılarak yapılmış çeşmelerin büyük bir kısmının Ayazini tufünden yapıldığı belirtilmektedir (Çelik ve Sel, 2008). Bizans ve Roma'da kilise ve

kaya mezarları söz konusu iken sonraki dönemlerde cami ve kaya mezar bölgesi ile bitişik mezar alanları söz konusu olmuştur. Bir diğer ekonomik geçim kaynağı olan meşe kömürünün hangi dönemlerde kullanıldığına dair tarihsel tam bir bilgiye ulaşılamamıştır. Uyan (2022), “Yıllar önce, meşe kömürü üreten köylü, meşe kesiminin yasaklanması sonucu, köy yakınlarında bulunan taş ocaklarını işleterek geçimlerini sağlıyorlardı” diye belirtmiştir. Bu durum yerleşim ekonomisine etki eden bir etmen olmuştur. Bu dönemde 1906 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi çıkmıştır, ayrıca bu dönem yerleşme için Erken Cumhuriyet Plansız Dönemi olarak değerlendirilmektedir.

Koruma Dönemi (1960-2013): Bu dönem, Cumhuriyet Planlı Dönemi olarak da ifade edilebilir. 1960-1990 arası dönemde yerleşme nüfusu artarken yerleşim alanı, doğu ve kuzeydeki doğal eşiklerden dolayı güneye doğru gelişmeye başlamıştır (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011). Bu dönemde 1973 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk koruma kanunu olan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu çıkarılmış ve 1982 yılında da Ayazini yerleşiminde Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 10.04.1982 gün ve A-343 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit olarak tescil kararı alınmıştır. 1983 yılında ise 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 06.04.1994 gün, 1937 sayılı ve 14.06.1995 gün, 2276 sayılı kararları ile Ayazini sit alanı, I. Derece Arkeolojik Sit ve I. Derece Doğal Sit olarak düzenlenmiştir. 1996 yılında Köy Hizmetleri Müdürlüğü tarafından köy yerleşim planı hazırlanmış olup bu planda arkeolojik sit alanı içinde kalan yerleşik dokunun düzenli olarak planlanmış bu bölgeye taşınması hedeflenmiştir, ancak meskûn dokunun taşınması başarılı olamamış, sadece planda öngörülen ilköğretim tesisi ve sağlık ocağı gibi sosyal donatı alanları bu plana göre gelişmiştir (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011). Yerleşme 1999 yılında Ayazini Belde Belediyesi statüsüne geçmiş olup 2002 yılında İller Bankası tarafından imar planları onaylanmıştır. 2004 yılında ise Ayazini sit alanlarına ait sınırlar Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 23.10.2004 gün ve 89 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit, II. Derece Arkeolojik Sit ve I. Derece Doğal Sit olarak yeniden belirlenmiştir. 2006 yılında ilave imar planı ve Afyonkarahisar 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı onaylanmıştır. 12.10.2009 tarih ve 2009/15510 sayı ile kabul edilen ve 31.10.2009 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu Kararı ile Frigya Kültürel Mirasını Koruma ve Kalkınma Birliği (FRİGKÜM)'ün kurulmasına izin verilmiştir. 2012 yılında Ayazini Koruma Amaçlı İmar Planı onaylanmıştır. Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 31.10.2012 gün ve 966 sayılı kararı ile Ayazini II. Derece Arkeolojik Sit statüsü, Kentsel Arkeolojik Sit olarak değiştirilmiş olup günümüzdeki haline ulaşmıştır. Günümüze gelebilen taş yapıların çoğu 1960'lar ve sonrasında yapıldığından (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011) kaya oyma mekânları ile taş yapı ilişki formlarının bu dönemde çeşitlendiği yorumlanmaktadır, daha eski dönemlere ait ilişkiler gözlemlenememektedir. Bu dönemde kaya mekânlar ile taş yapıların birlikte barınma, tarım-hayvancılık amaçlı barınma ve depo olarak kullanıldığı, tarımdaki makineleşmenin yerleşime yansımaları ile birlikte ahır olarak kullanılan alanların traktör garajı gibi kullanımlara değişim gösterdiği ifade edilebilir. Yerleşim sakinleri ile yapılan görüşmelerde taş ocağı faaliyetinin 1970'lerde başladığı ve sit alanlarının ilanı sonrasında günümüzden 15 yıl kadar önce de taş ocaklarının faaliyetinin durdurulduğu ifade edilmiştir. Yerleşme sakinlerince taş ocaklarında ölümlerin yaşandığı, ocağın kapanmasından sonra da Antalya'ya göç verildiği ayrıca Afyon merkez, İhsaniye ve Kütahya'ya da göçler olduğu belirtilmiştir.

Turizm ve Markalaşma Dönemi (2013-2023): Bu dönem, UNESCO Geçici Dünya Miras Listesi ve turizm faaliyetleri dönemi olarak da ifade edilebilir. Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı-2013'e göre Ayazini'ni de kapsayan “Kültür ve Turizm Termal Gelişim Bölgesi” ve “Frig Yürüyüş Yolu Projesi” bulunmaktadır. Ayazini yerleşimi, 2014 yılında tekrar köy statüsüne getirilerek İl Özel İdaresi'ne bağlanmıştır. Ayazini'ni de kapsayan Dağlık Frigya Bölgesi, 2015 yılında UNESCO Geçici Dünya Miras

Listesi'ne alınmıştır. 2017 yılında jeolojik etütlerden kaynaklı olarak Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu onaylanmıştır. 2021 yılında Koruma Amaçlı İmar Planı Plan Notları Değişikliği onaylanmıştır. 2020 yılından itibaren de yerleşmede, Sokak Sağlıklaştırma Projeleri, turizm yatırımları, restorasyon çalışmaları, yerel halka turizm kapsamında eğitim ve kurslar verilmesi gibi pek çok değişim gerçekleşmiştir.

Frigya olarak adlandırılan alanda günümüzde yaşayan halkın büyük bir çoğunluğu asırlar önce göçebe yaşamdan yerleşik düzene geçerek tarım, küçük ticaret ve el sanatlarıyla uğraşan Yerleşik Türkmenler olarak adlandırılan Manavlar'dır (Sarı, 2013). Ayazini yerleşim sakinleri ile yapılan görüşmelerde de Manav oldukları ifade edilmiştir. Ayazini günümüzde Fatih, Cumhuriyet ve Yeşilyayla Mahalleleri'nden oluşmaktadır. Azalan bir nüfus yapısıyla güncel olarak 2022 yılı itibariyle 915 kişilik nüfusa sahiptir (TÜİK, 2022). Kentsel ve Arkeolojik Sit Alanı'ndaki taşınmazların mülkiyeti Maliye Hazinesi'nde olup kullanım hakkı yerel sakinlerindedir, bir başka ifade ile zilyetlik durum söz konusu olup kullanıcılarından ecrimisil alınmaktadır. Afyonkarahisar İl Özel İdaresi tarafından gerçekleştirilen 3 adet sokak sağlıklaştırma uygulaması toplam 109 Hazine taşınmazını kapsamaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). Restorasyon uygulamaları, sokak döşeme çalışmaları, aydınlatma elemanlarının yerleştirilmesi, karşılama binası projesi diğer uygulamalardandır. Ayrıca harabe yıkımları gerçekleşmiş ve bu yerler meydana dönüştürülmüştür. Mevcut bir otel, faaliyetini sürdürmekte olup güncel olarak bir mağara otele ilişkin de restorasyon çalışması devam etmektedir. Buna ek olarak yeme içme-hediyelik eşya mekânları, turistik rotalar, film endüstrisi, balon turları (çevrede), ATV turları, müze, konsept sokaklar, markalaşma çabaları, tabelalar, sokak mobilyaları gibi kullanım ve etkinlikler bu dönemde yerleşime eklenmiştir. Bu dönemde kaya mekânların taş yapılar ile ilişkilerinin devam ettiği, bu mekânların tarım-hayvancılık alanları, depo, barınma ile ilgili işlevlere ilaveten turizm amaçlı kullanımların geliştiği hatta restorasyon projelerine konu olduğu, harabe durumundaki alanların temizlenerek kaya mekanların etrafında meydanların geliştirildiği ve koruma uygulamaları örnekleri görülmektedir. Bununla birlikte gözlemsel olarak bakıldığında çok iyi korunan örneklerin yanı sıra harabe niteliğinde yerlerin olduğu görülmüştür. Yerleşimin içinden Ayazini Deresi geçmekte olup Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından derenin üzerindeki köprü'nün restorasyonu yapılmıştır. Frigya bölgesinde günümüzde bulunan Gazlıgöl Kaplıcası Ayazini'ne 13 km. mesafededir. Yerleşime ilişkin çeşitli fotoğraflar Şekil 8'de yer almaktadır.

Şekil 8 Ayazini Yerleşiminden Çeşitli Fotoğraflar (Koç, 2022)

3.4. Ayazini Yerleşimi Kaya Mekânları Bağlamında Aktör (Kullanıcı)-Zaman-İşlev-Form İlişkisi ve Değişimi Analizi

Ayazini yerleşiminde kaya mekânlar ile ilişkiler iklim, güvenlik, barınma, ibadet, ekonomik nedenler ile morfolojik olarak şekillenerek Friglerden günümüze kesintisiz bir yerleşme olarak süregelmiştir. Ayazini yerleşiminde, bir önceki bölümde tariflenen altı dönem ve bu dönemlerin ekonomisi üzerinden kaya oyma mekânlarının kimler tarafından, hangi amaçla ve formda kullanıldığı yorumlanarak ortaya konmaktadır (Tablo 1). Böylece insan-mekân ilişkisi ve değişimi anlaşılmasına çalışılmaktadır.

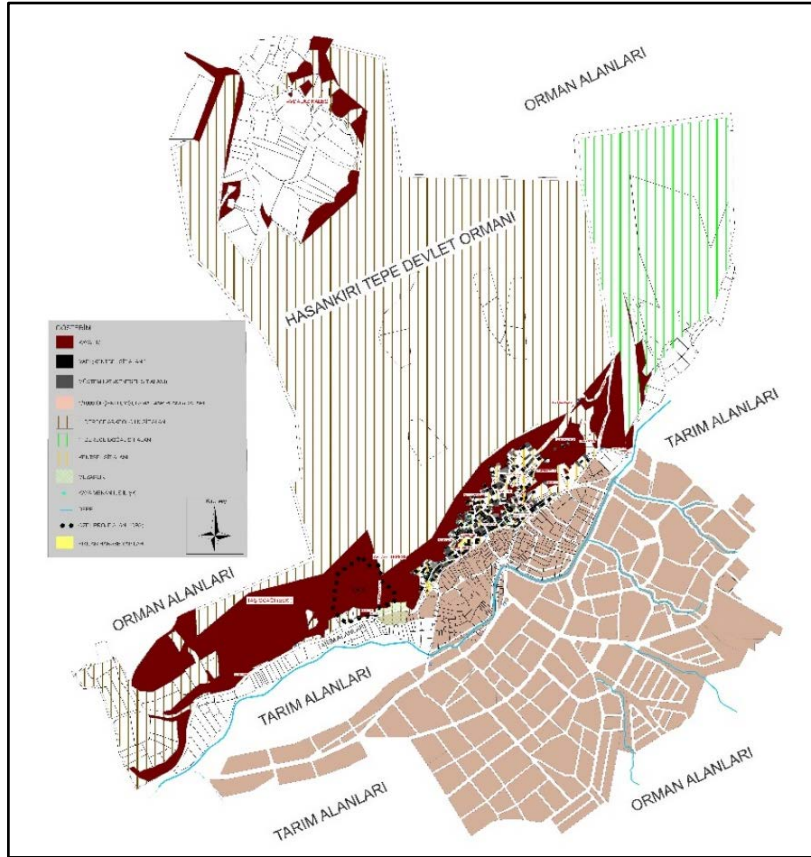
Tablo 1 Ayazini Yerleşimi Kaya Oyma Mekânları Bağlamında Aktör (Kullanıcı)-Zaman-İşlev-Form İlişkisi ve Değişimi

DÖNEMLER	EKONOMİ	AKTÖR	ZAMAN	İŞLEV	FORM
TEKTONİK DÖNEM	–	Frigler öncesi	~MÖ 6. yy öncesi	Tektonik hareketler sonucu lav oluşumları – tuf alanların varlığı	Doğal tuf kayalar
KAYA OYMA DÖNEMİ (FRİGLER)	Termal, tarım-hayvancılık, ormancılık, madencilik, ticaret (Kral yolu)	Frigler	~MÖ 6. yy – MS. 4.yy	Güvenlik, barınma, tapınak, mezar, muhtemel olarak hayvan barınma ve depo	Kaya oyma mekânların oluşumu, tarım-hayvancılık alanları, antik yol
KAYA OYMA DÖNEMİ (BİZANS-ROMA)	Termal, tarım-hayvancılık, ormancılık (meşe kömürü: zamanı belirlenememiştir)	Bizanslılar – Romalılar	4. yy-11. yy	Barınma, kilise, mezar, muhtemel olarak hayvan barınma ve depo	Kaya oyma mekânların devam ettirilmesi, yenilerinin yapılması, tarım-hayvancılık alanları, antik yol
TAŞ YAPI DÖNEMİ (SELÇUKLU-OSMANLI-ERKEN CUMHURİYET)	Termal, tarım-hayvancılık, taş işçiliği, ormancılık (meşe kömürü: zamanı belirlenememiştir)	Selçuklular, Osmanlılar, Türkler	11. yy-1960	Barınma, cami, taş ocakları, hayvan barınma, tarımda makineleşme ile garaj kullanımı, depo	Kaya oyma mekânların taş yapılar ile ilişkilerinin başlaması, tarım-hayvancılık alanları
KORUMA DÖNEMİ	Termal, tarım-hayvancılık, taş işçiliği, taş ocağı (1970'lerde başlayıp 1990'lı yılların sonlarında sit alanı sonrasında yasaklanmıştır)	Türkler	1960-2013	Barınma, cami, taş ocaklarının faaliyete girmesi ve kapatılması, hayvan barınma ve depo, tarımda makineleşme ile garaj kullanımı, depo, koruma	Kaya oyma mekânların taş yapılar ile ilişkilerinin devam etmesi, tarım-hayvancılık alanları
TURİZM VE MARKAŞMA DÖNEMİ	Termal, tarım-hayvancılık, taş işçiliği, turizm	Türkler	2013-2023	Barınma, cami, hayvan barınma, tarımda makineleşme ile garaj kullanımı, depo, koruma, turizm ve markalaşma çabaları, planlar-projeler-uygulamalar, tabelalar, sokak sağlıklılaştırma, meydanlaşma, yeme içme-hediyelik eşya mekânları, turistik rotalar, film endüstrisi, balon turları, ATV turları, müze, konsept sokaklar, sokak mobilyaları, eğitimler-kurslar	Kaya oyma mekânların taş yapılar ile ilişkilerinin devam etmesi, restorasyon projelerine konu olması, tarım-hayvancılık alanları, turizm alanları

Tablo 1’de görülebileceği gibi doğal tüf alanlardan kaya oyma yerleşim, ibadet ve mezar alanlarına, kaya oyma mekânlar ile eklenen taş yapılardan bunların restorasyonlarına, kaya oyma mekânlarının tarım-hayvancılık amaçlı olarak kullanılan örneklerinden turizm amaçlı olarak da kullanılmaya başlanmasına kadar değişen bir sürekli kullanım bulunmaktadır.

Kaya mekânlar günümüzde arkeolojik ve kentsel sit alanında yer almakta olup yerleşim dokusunun içinde bu kaya mekânların konumlarını ve dağılımlarını anlamak için Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (2023) parsel sorgu web sayfası kullanılarak niteliği “kayalık” olan taşınmazlar sayısal olarak elde edilmiştir. Bu veriler, 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı analizlerinden yararlanılarak kentsel arkeolojik sit alanı içindeki yapılar ve müstemilat verileri, ayrıca yerinde yapılan saha gözlemleri sonucunda tespit edilen son yıllarda yıkılmış olan harabe verileri ile NetCAD ortamında çakıştırılmıştır. Böylece yere özgü olarak geliştirilen dolu-boş-kayalık ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca ilerleyen yıllarda yerleşim makraformunun genişleme potansiyelini anlayabilmek amacıyla 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı bulunan alanların gelişme için öngördüğü ada yapılanmaları da bu veriyle birleştirilmiştir. Şekil 9 ve 10’da kaya mekânların dağılımı (koyu kırmızı) ve yerleşme deseni görülebilmektedir.

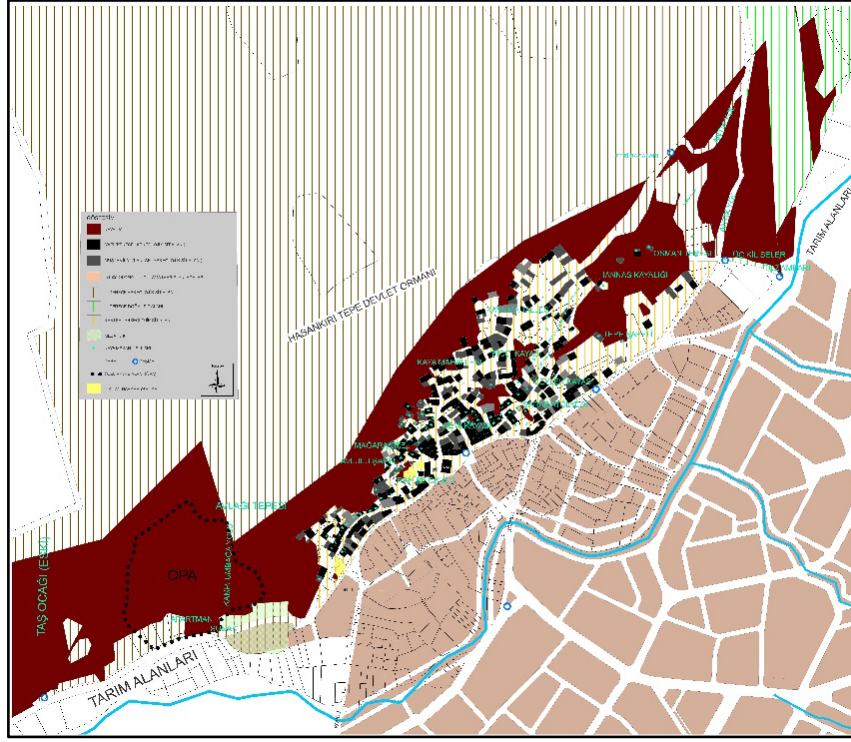

Şekil 9 Ayazini Kaya Mekânların Yerleşim Deseni ve Güncel Konumlanışları-1 [1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı (İller Bankası A.Ş., 2002-2006), 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011) ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (2023) verilerinden yararlanılarak NetCAD ortamında yazar tarafından sentezlenmiştir.]

Yere özgü olarak dolu-boş-kayalık analizi yapılmış olup Ayazini yerleşimi kentsel arkeolojik sit alanında, kaya mekânları ve yapılar kapalılık yaratmaktadır. Bu kapalılıklar (yapı, müstemilat ve harabe) bahçe ve ahır kullanımları ile iç içe kullanım sunmaktadır, organik ve eğimli yollar, yer yer merdivenler ve meydanlar ile dolaşım ve erişim imkânı sağlamaktadır. Ayrıca topografik eğimlerden kaynaklı olarak da kaya mekânları ve 1-2 katlı taş yapılar morfolojik bir ilişki ve bütünlük

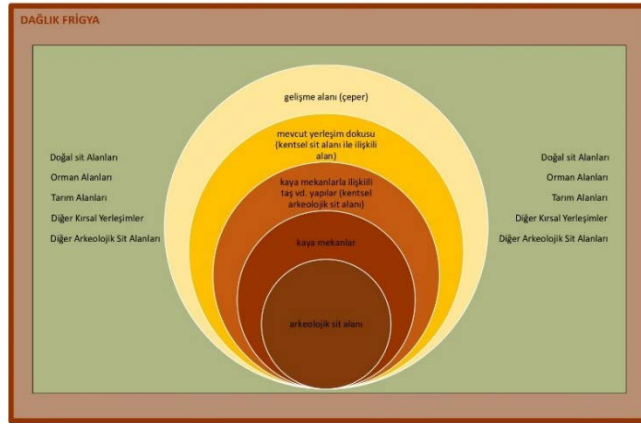

sunmaktadır. Kentsel arkeolojik sit alanından güneye doğru gidildikçe yerleşimin ekonomisinin dayandığı tarım ve hayvancılık kaynaklı olarak yapıların yine bahçe ve ahır ilişkisinde olduğu ve yapı adalarının büyümeye başladığı, kadastral parsellerin organik formda olduğu ancak imar planıyla gelişen yapı adalarının ise geometrik formda olduğu görülmektedir.

Şekil 10 Ayazini Kaya Mekanlarının Yerleşim Deseni Güncel Konumlanışları-2 [1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı (İller Bankası A.Ş., 2002-2006), 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011) ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (2023) verilerinden yararlanılarak NetCAD ortamında yazar tarafından sentezlenmiştir.]

Orman, tarım, mera, doğal ve kültürel miras alanları ile çevrili Ayazini yerleşiminde, Ayazini Deresi'nin iki tarafına kurulmuş bir yerleşim dokusu bulunmaktadır. Yerleşme hareketli bir topografyaya sahiptir, Ayazini Deresi ve çevresi 1.100 m. ile 1.120 m. arasında bir yüksekliğe sahipken kuzeye doğru gidildikçe 1.100 m. ile 1.160 m. yüksekliğe doğru artmakta ayrıca yerleşmenin eğimi %0 ve %40 arasında değişmektedir (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011). Yerleşimin kuzeyindeki dik ve kayalık sırt (Avlağı Tepesi) 1.261 m.'ye yükselmektedir (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011). Yapılaşma, parsel yapılanmaları, koruma statüsü hususları dikkate alınarak yerleşmeye bakıldığında yerleşme desenini kuzeyden güneye, arkeolojik sit alanı, kaya mekânlar, kaya mekânlar ile ilişkili taş ve diğer yapılar (kentsel arkeolojik sit alanı), kentsel sit alanı ile ilişkili mevcut yerleşim dokusu ve imar planları ile öngörülen gelişme alanı olarak beş gruba ayırmak mümkündür (Şekil 11).

Şekil 11 Ayazini Yerleşim Deseni Şeması

Yerleşimde yapılan gözlemsel saha araştırmasında farklı kayalık karakterlerinin olduğu ve yerleşme sakinleri ile yapılan görüşmelerde bu kayalıklardan yerel isimler ile anılanların olduğu görülmüştür. Tapınak, mezar gibi pek çok kaya mekânının dışında yerleşme veya toplumsal bir karakter oluşturduğu tespit edilen kayalıkların yerel veya genel isimleri şunlardır: Gavur Hamamı, Apartman, Sunak, Avlulu Şapel, Rahibe Okulu (Akademi), Fıççı Kayası, Gemi Kayası, Leylek Yuvası, Kaya Mahallesi, Hannas Kayalığı, Peri Bacaları, Avdalaz Kalesi, Antik Yol, Tuz Ambarı (Tablo. 2).

Tablo.2 Ayazini Kaya Mekânlarının Karakterleri ve Dolu-Boş-Kayalık İlişkisi [Dolu-Boş-Kayalık harita görselleri 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı (İller Bankası A.Ş., 2002), 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı (Egeplan Planlama Ltd. Şti., 2011) ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (2023) verilerinden yararlanılarak NetCAD ortamında yazar tarafından sentezlenmiştir. Fotoğraflar, Koç (2022 ve 2023)'e aittir.]

Yerel İsim	Karaktere İlişkin Açıklama	Dolu-Boş-Kayalık İlişkisi	Alan Fotoğrafı
Gavur Hamamı	Meryem Ana Kilisesi (Oyma Kilise) yapısı Türkler tarafından Gelin Hamamı amaçlı kullanılmış olup yerleşme sakinlerince hamam olarak anılmaktadır.		
Apartman ve Sunak	Çok katlı Avdalaz Antik yerleşmesidir. Bizans döneminde Metropolis olarak adlandırılmıştır. Midas'ın kızı Suna'nın Gazlıgöl'de şifalandıktan sonra burada yaşadığı söylenmektedir. Yerleşme sakinlerince apartman olarak anıldığı görülmüştür. Tanrıça Kibele'ye adakların sunulduğu sunak bulunmaktadır önünde. Son dönemde önünde konser vb. etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Önündeki yoldan Avdalaz Kalesi'ne ulaşılabilen ve yerel halk arasında bu yol Dere olarak anılırken son dönemde Kaplumbağa Yolu olarak da adlandırılmaktadır.		
Avlulu Şapel	Mağara, harabe durumundaki taş duvarlar ile avlulu niteliktedir.		

Tablo 2. Devamı			
Rahibe Okulu (Akademi)	Yerel sakinlerce eskiden Rahibe Okulu olarak kullanıldığı belirtilen alanın çevresindeki harabe durumundaki yapılar geçtiğimiz yıllarda temizlenerek günümüzde alan kafe şeklinde işletilmektedir. Yakınında mağara otel restorasyonu yapılmaktadır.		
Gemi Kayası	Görünümünün gemiyi andırmasından ötürü bu ismin kullanıldığı yerel sakinlerce belirtilmiştir.		
Diğer	Yıldız şeklini andıran bu kayalığın çevresindeki harabe durumundaki yapılar temizlenmiştir. Yerel sakinlerle yapılan görüşmelerde bu kayalığa ilişkin bir isim öğrenilememiştir.		
Fiççi Kayası	Yerleşme sakinlerince üzerinde oynanan fiççi yani topaç oyunu nedeniyle bu ismi aldığı belirtilmiştir.		
Leylek Yuvası	Anıtsal nitelikte olup yerel sakinlerce tepesindeki leylek yuvasının 100 yıldan fazla zamandır olduğu belirtilmiştir.		
Kaya Mahallesi	Pek çok yapı, kaya zemin üzerine tamamen veya kısmen oturmuş olup kaya alan temel niteliğinde kullanılmıştır.		
Hannas Kayalığı	Parçalı kaya alanlarından oluşmakta olup yerleşimin seyrekleştiği bir bölümdür. Güneyinde Tepe Şapeli, doğu kesiminde Osman Tepesi diye adlandırılan kayalık alanlar bulunmaktadır. Kuzey kısmında Hannas Çeşmesi bulunmakta olup çeşmenin devamında kayalık yoldan Avdalaz Kalesi ve Gürüz Atlar Ormanlık Mevkisine gitmektedir.		
Peri Bacaları	Kentsel arkeolojik sit alanı içinde yer yer bulunmaktadır.		

Tablo 2. Devamı			
Antik Yollar	Avdalaz Kalesi'ne de giden kaya antik yollardır. Köy içinden gelen antik yoldan araç ile geçilebilmektedir.		
Tuz Ambarı	Bu mevkiden dere geçmekte olup yerel sakinlerce önceden burada olduğu belirtilen Tuz Değirmeni günümüzde bulunmamaktadır. Kayalık mekânda Üç Kiliseler bulunmaktadır.		
Avdalaz Kalesi	Çok katlı ve sarnıcı da bulunan Bizanslılara ait bir barınma ve savunma kalesidir. Kale, antik yollar sayesinde Ayazini yerleşimi ile bağlantılıdır. Yerel sakinlerle yapılan görüşmelerde, Avdalaz Kalesi'nin karşısındaki kaleye Cibiniz Kalesi denildiği ve Avdalaz Kalesi'nden köy yerleşimi tarafına yeraltı bağlantısının olabileceğini ifade edenler olmuştur.		

Kaya mekânların ve çevresindeki yapıların mevcuttaki ilişkilerini anlamayabilmek için arkeolojik ve kentsel arkeolojik sit alanında yapıların içine girmeden dışarıdan gözlemsel olarak veya kısmen yapı içine girilerek inceleme yapılmıştır. Kaya oyma mekân/kaya mekânlarının önceden ev, tapınak, kilise, mezar, kale, ahır, depo, okul gibi kullanımlarına sahip olduğu yorumlanırken ekonomi ve toplumsal yapıdaki değişimler doğrultusunda günümüzde güncel işlevleri ev, cami, ahır, depo, fırın, işyeri, müze, otel gibi kullanımlarıyla taş ve ahşap malzeme kullanımını içermektedir. Günümüzde kaya/kaya oyma mekânlar ile taş yapıların meydana getirdiği tespit edilen 18 tip gözlemlenmiştir (Tablo 3). Bu bağlamda yerleşme, kaya mekânların eklemelendiği yapıya dâhil olduğu veya dâhil olmadığı, yapıya temel veya duvar oluşturduğu ya da bağımsız olarak yer aldığı ya da duvar veya kapı gibi yapısal elemanlar ile birlikte kullanıldığı örnekleri barındırmaktadır.

Tablo 3 Ayazini Kaya Mekânların Çevresi ile Güncel İlişkilerine Dair Tipoloji

GÖSTERİM:	
KAYA MEKÂN İLİŞKİ TİPLERİ	KAYA MEKÂN İLİŞKİ BİÇİMLERİ
1	BAĞIMSIZ YAPI – KAYA OYMA MEKÂN/LAR
2	YAPININ İÇİNDE KAYA OYMA MEKÂN/LAR

3	YAPIYLA BİTİŞİK VE/VEYA YAPININ ÜZERİNDE KAYA OYMA MEKÂN VEYA ÇOK KATLI KAYA OYMA MEKÂN İLE İÇTEN İLİŞKİLİ	
4	YAPIYLA BİTİŞİK VE/VEYA YAPININ ÜZERİNDE KAYA OYMA MEKÂN, ÇOK KATLI KAYA OYMA MEKÂN VEYA KAYA MEKÂN İLE İÇTEN İLİŞKİSİZ	
5	KAYA OYMA MEKÂN İÇİNDE YAPISAL ELEMEN	
6	KAYA OYMA MEKÂN ETRAFI YAPI TOPLULUĞU	
7	KATLI KAYA OYMA MEKÂN	
8	KATLI KAYA OYMA MEKÂNDAN YER ALTI OYMA MEKÂN A GEÇİŞ	
9	KAYA OYMA MEKÂN ÜZERİNDE YAPI	
10	KAYA MEKÂN ÜZERİNDE YAPI TOPLULUĞU	
11	ANITSAL KAYA MEKÂN/LAR – PERİBACALARI	
12	ANITSAL KAYA OYMA MEKÂN/LAR – PERİBACALARI	
13	KAYA MEKÂNLARI ÇİT ELEMANI İLE ÇEVRELENEREK YARATTIĞI AÇIK ALANLAR	
14	KAYA OYMA MEKÂN TOPLULUĞU	

Tablo 3. Devamı		
15	KAYA OYMA MEKÂN TOPLULUĞU BİTİŞİĞİ YAPI TOPLULUĞU	
16	KAYA OYMA MEKÂN TOPLULUĞU BİTİŞİĞİ MEZARLIK	
16	KAYA MEKÂNLAR ARASINDA ANTİK YOL	
17	YOL-MERDİVEN-GEÇİT MEKÂNI OLARAK KAYA MEKÂN	
18	KAYA MEKÂN-YAPI YAKININDA KUYU / ÇEŞME KULLANIMLARI	

4. Bulgular ve Değerlendirme: Ayazini Yerleşimi Morfolojisinin “Turizm ve Markalaşma” Çerçevesinde İrdelenmesi

Ayazini yerleşimi, etrafındaki doğal (orman, tarım, mera) alanlar ile çevrili tektonik ve jeolojik bir kayalık alanın oyma yöntemleri ile antroposenik yollarla ve çevresi ile birlikte yaşam, dini, savunma ve mezar alanlarına konu edilmiştir. Medeniyetler zamanla değiştikçe kaya oyma mekânların kullanımı çeşitlenerek, değişerek ve yapısal elemanlar ile eklemlenerek devam etmiş ve günümüze gelmiştir. Günümüzde Ayazini yerleşimi kentsel arkeolojik sit alanında, kaya mekânları ve yapıların yarattığı kapalılığın ve bahçe-ahır kullanımının, organik ve eğimli yollar, yer yer merdivenler ve meydanlar ile dolaşım ve erişim imkânı sağladığı ve çok katlı bir morfolojik ilişki ve bütünlük sunduğu, güneye doğru sit alanlarının dışına gittikçe yapı-bahçe-ahır ilişkilerinin daha büyük ve geometrik parseller şeklinde devam ettiği görülmektedir. Ayazini yerleşimi bağlamında morfolojik olarak mekânın biçimlendirilmesi ve mekân-insan ilişkisinin değişimini anlamaya yönelik gerçekleştirilen analizler sayesinde Dağlık Frigya kapsamında yer alan Ayazini yerleşiminin özgünlüğü ve bütünlüğünü de ortaya koyan değerler bütününe erişilmiştir:

- Çok katmanlı (multilayered) bir yerleşmedir: Frig, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı, Türk toplumlarının yaşam ve ibadet alanı olagelmıştır.
- Çok yönlü/boyutlu (multifaceted) bir yerleşmedir: kentsel, arkeolojik ve doğal miras alanlarının yanında geleneksel ve çağdaş yapıları barındırmaktadır.
- Eklemlenerek katmanlaşan (stratification by articulation) bir yerleşmedir. Bunu farklı tiplerde ve karakterlerde mekânlar ve yapılarda eklemlenme ile gerçekleştirmektedir.
- Gelişen kültürel peyzaj (evolving cultural landscapes) yerleşim özelliği göstermektedir. Farklı dönemlerde farklı işlevler ile coğrafya-insan-mekân-kültür üzerinden ilişkiler geliştirerek ve çeşitlenme göstererek günümüze gelen bir yerleşimdir.

- Somut ve somut olmayan kültürel mirasa (tangible and intangible cultural heritage) sahiptir. Sahip olduğu eski medeniyetlerin izleri, kültürleri, hikayeleri, coğrafi ürünler, anıtlar ve gelenekleri ile yaşayan miras varlığıdır (living heritage entity).
- Antik Frig Yolu (Antique Phrigian Road) rotasında bulunmaktadır. Jeolojik ve anıtsal mimari karakteri ile yaşayan kırsal yerleşimler ağı bütünlüğünde antik yollarla buluşan bir yerleşmedir.
- Çok katlı kaya oyma geleneği (Apartmentized version of the rock carving tradition) özgün örneklerine sahiptir (Ayazini Metropolis, Avdalaz Kalesi).

Frig yerleşmelerinin bir bileşeni olan Ayazini, arkeolojik yapılar olan kaya/kaya oyma mekânlar ile bütünlük olarak yaşayan kırsal bir yerleşmedir ve yerleşmenin içinde gezildiğinde çok katmanlılığı yaşamak ve bir yandan da tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin izlerini görmek mümkündür. Bir başka ifade ile tapınaklar, mezar odaları, katlı oyma mekânların peyzaj ve ilgi çekiciliği yanında mevsimine göre ayçiçeği kurutulan sokaklar, otlatılan hayvanlar, traktör kullanımı gibi örnekler görülmektedir. Ekonomisi temel olarak tarım ve hayvancılığa dayalı olan Ayazini Köyü'nde 2020 yılından itibaren turizm yatırımları gerçekleştirilmektedir. Yerleşme, sokak sağlıklaştırma uygulaması röleve ve cephe restorasyon projeleri, karşılama merkezi projesi, çeşitli hediyelik eşya satışı yapan işyerlerinin, yeme-içme mekânlarının (haşhaşlı gözleme gibi) ve otel kullanımının geliştiği bir turizm ve markalaşma sürecinin içine girmiştir.

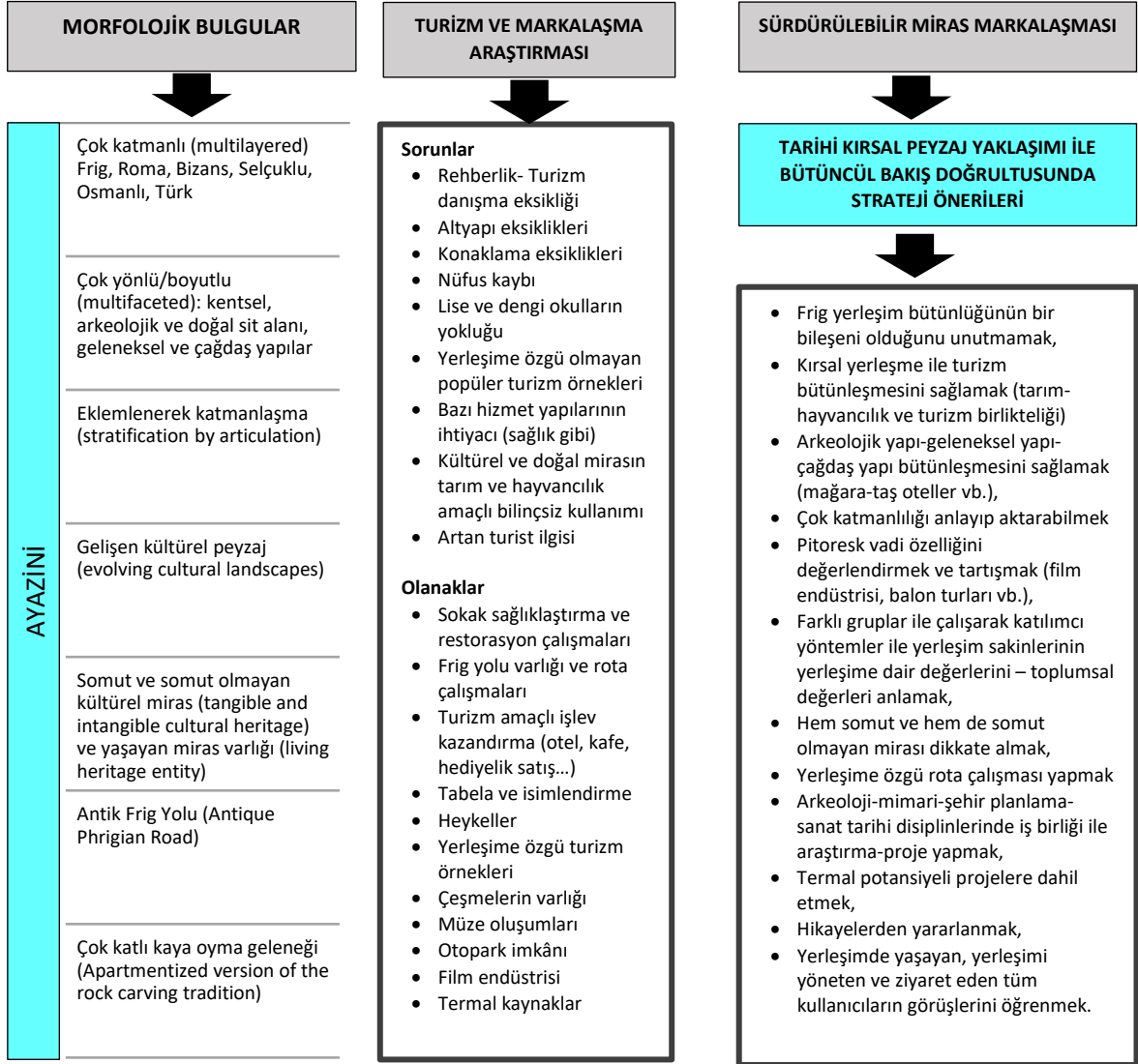
Bu bağlamda yerleşmeye gelen turist sayısında artışlar görüldüğü yerleşim sakinlerince ifade edilmiştir. Kırsal özellikteki bir yerleşmenin turizm ile tanışmasının bir neticesi olarak kaya oyma mekânların veya peri bacalarının tarım ve hayvancılık alanında (depo ve ahır gibi) kullanıldığı örneklerin yanında kafe ve otel gibi işlevler ile de kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Traktör, kaya oyma mekânları, taş yapı, mavi-beyaz ahşap sandalyeler, hasır şemsiyeler, ağaca çaput, testi, sepet vb. bağlama, haşhaş kurusu, geleneksel kadın giysili manken, güğüm vb. eski alet edevat, kurutulmuş dizi biber, patlıcan, mısır vb. ürünler, kaya oyuğu içinde motifli kilim ve sedirlerin aynı mekânda bulunduğu örneklere rastlanmıştır. Bazı sokaklarda cephe sağlıklaştırma çalışmaları yapılmış olup Nazar Sokak, Sabun Sokağı, Lavanta Sokak gibi temalandırılan sokaklar ile dünyanın pek çok yerinde rastlanan şemsiyelerin ters asılı olduğu bir Şemsiye Sokak örneği bulunmaktadır. Yıkılma tehlikesi bulunan veya koruma müdahalesi geliştirilmesi gereken kültür varlıklarının yanında restore edilmekte veya rekonstrüksiyon yapılmakta olan yapılar bulunmaktadır. Yerleşimin imar planı bulunan kısmında son yıllarda ildeki iş insanlarıca yapılan turizme hizmet eden yapılar da bulunmaktadır (haşhaş gibi yöresel ürün satış yerleri, yöresel yemeklerin satışı gibi). Yapılan düzenlemeler ile araç ile yerleşimin sit alanı bulunan merkezi organik dokusu içine girişin yapılamadığı (yerel halkın zorunlu kullanımı hariç) ve yerleşim girişinde otopark düzenlemesinin yapıldığı görülmektedir. Ayrıca son dönemde sokak lambaları, tabelalar ve sokak döşemeleri ve çeşitli heykeller (Midas, Kral, koltuk vb.) ile sokak düzenlemelerinin yapılmış olduğu görülmektedir.

Yerleşmedeki tabelalar incelendiğinde markalaşma çabalarının olduğu söylenebilir: "Gizemli bir yerleşime giriyorsunuz, şaşırmanın (İhsaniye Kaymakamlığı)" tabelası, "Frigya'nın Kalbi Ayazini" tabelası, Gizem Cafe, Şehr-i Frig, The Frig, Frigya Konağı, Frig Han, Frigium, Frigya Akademi, Cafe Midas, Atölye Fibula, Bekos, Saklı Konak, Ayazma Mağara Cafe Restaurant, Inn Hotel Ayazini gibi "gizem", "Frig" veya "mağara" üzerine isimlerin işletmelerde kullanılması, Metropolis çok katlı yerleşim yerinde "Dünyanın ilk apartmanı buradadır" tabelasında "Burası, Midas'ın kızı Suna'nın hastalığına şifa bulmak amacıyla gittiği Gazlıgöl'ün şifalı sularından geri döndükten sonra yaşamına devam ettiği dünyanın ilk apartmanı olarak önemini korumaktadır. Apartman içinde yer alan alaturka tuvalet ise, dünyanın en eski tuvaletidir." yazılı olması. Son dönemde ayrıca yerleşim

sakinlerine bazı eğitim ve kurslar verilerek yerleşmeye gelen turistler ile iletişim becerilerinin kazandırılması, İngilizce eğitimi, rehberlik gibi alanlarda çalışmalar da yapıldığı yerel sakinlerce belirtilmiştir. Bununla birlikte yerleşmede çeşmelerin ve ortak fırınların varlığı, doğal su kaynaklarının ve gelenekselliğin ortak kullanıma yansıyan bir yaşamın sürdürüldüğünün örneklerini göstermektedir. Bir ilköğretim, bir ortaöğretim, Ayazini Kadın Kültür Market, bir sağlık kabini yerleşimde bulunmakta olup Cuma günleri açık Pazar yerleşime hizmet vermektedir. Afyonkarahisar ve İhsaniye ilçe merkezi ile de alış -veriş, sağlık ve akraba ilişkileri üzerinden bir bağ bulunmaktadır.

Ayazini morfolojik bulgularının “turizm ve markalaşma” çerçevesinde irdelenmesi amacıyla sorunlar-olanaklar ortaya konarak ve öneri stratejiler geliştirilmiştir (Şekil 12). Bu bağlamda rehberlik-turizm danışma eksikliği, altyapı eksiklikleri, konaklama eksiklikleri, nüfus kaybı, lise ve dengi okulların yokluğu, yerleşime özgü olmayan popüler turizm örnekleri, bazı hizmet yapılarının ihtiyacı (sağlık gibi), kültürel ve doğal mirasın tarım ve hayvancılık amaçlı bilinçsiz kullanımı, artan turist ilgisi gibi sorunların yanında sokak sağlıklılaştırma ve restorasyon çalışmaları, Frig yolu varlığı ve rota çalışmaları, turizm amaçlı işlev kazandırma (otel, kafe, hediyelik satış), tabela ve isimlendirme, heykeller, yerleşime özgü turizm örnekleri, çeşmelerin varlığı, müze oluşumları, otopark imkânı, film endüstrisi, termal kaynaklar gibi olanaklar da bulunmaktadır. Bu doğrultuda morfolojik bulgular ile yerleşmede turizm ve markalaşma bağlamında tespit edilen sorunlar-olanaklardan yola çıkarak strateji önerilerinde bulunmak mümkündür: Ayazini yerleşiminin Frig yerleşim bütünlüğünün bir bileşeni olduğunu unutmamak, kırsal yerleşme ile turizm bütünleşmesini sağlamak (tarım-hayvancılık ve turizm birlikteliği), arkeolojik yapı-geleneksel yapı-çağdaş yapı bütünleşmesini sağlamak (mağara-taş oteller vb.), çok katmanlılığı anlayıp aktarabilmek, pitoresk [durumu, görünüşü bir tablo konusu olmaya degecek güzellikte olan, görünüm (Google Sözlük, 2023)] vadi özelliğini değerlendirmek ve tartışmak (film endüstrisi, balon turları vb.), farklı gruplar ile çalışarak katılımcı yöntemler ile yerleşim sakinlerinin yerleşime dair değerlerini – toplumsal değerleri anlamak, hem somut ve hem de somut olmayan mirası dikkate almak, yerleşime özgü rota çalışması yapmak, arkeoloji-mimari-şehir planlama-sanat tarihi disiplinlerinde iş birliği ile araştırma-proje yapmak, termal potansiyeli projelere dahil etmek, hikayelerden yararlanmak (Bekos, Eşek Kulaklı Midas, Kral Kızı Suna’yı İyileştiren Kaplıca vd.), yerleşimde yaşayan, yerleşimi yöneten ve ziyaret eden tüm kullanıcıların görüşlerini öğrenmek.

Şekil 12 Ayazini Yerleşimi Morfolojik Bulgular-Sorunlar-Olanaklar-Strateji Önerileri

5. Sonuç

Ayazini tarihi kırsal peyzajı, şehir planlama, mimarlık, iç mimarlık, peyzaj, sanat tarihi, arkeoloji, maden mühendisliği, jeoloji mühendisliği gibi pek çok disiplin için ender bir çalışma ortamı sunmakla birlikte şu ana kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde şehir ve bölge planlama disiplininde bilimsel bir çalışma yapılmamış olduğu görülmüştür. Ayrıca morfoloji, katılım, yönetim, değerlerin değerlendirilmesi, markalaşma bağlamında koruma kullanma planlama ve yönetimi, kültür rotası vb. koruma bağlamındaki temel konular, bu disiplin kapsamında bütüncül yaklaşımla ele alınmamıştır. Bu anlamda bu çalışma, bir başlangıç çalışması olarak gerçekleştirilmiş olup ileride yapılacak disiplinlerarası çalışmalar ile beslenerek bu çalışmanın geliştirileceği değerlendirilmektedir.

Bu çalışma ile tektonik tüf doğal oluşumlardan antroposenik etki ile ortaya çıkan kaya oyma geleneği mekânlarının coğrafi değer olan taş malzeme ile gelenekselleşerek eklenmesi sonucu antikliğin ve gelenekselliğin, somut ve somut olmayan miras ve pitoresklerin tarımsal ekonomi ile birlikte yaşamaya devam ettiği Ayazini kırsal yerleşiminin morfolojisini anlamının sürdürülebilir

miras markalaşması bağlamındaki önemi vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda elde edilen Ayazini morfolojik değerleri, sürdürülebilir miras markalaşmasına katkı sağlayacak olup geliştirilecek turizm ve markalaşma stratejileri için önemlidir. Ancak morfolojinin yanında katılımcı yöntemler ile toplumsal değerleri önemseyen çalışmaların da yapılması ile bu stratejilerin beslenmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Turizm ve markalaşma çabalarına konu bir alanda miras markalaşmasını planlamak ve yönetebilmek için tarihi kırsal peyzaj yaklaşımını benimsemek, bütüncül ele alabilmeyi böylece hem toplumu hem de mekânı anlamayabilmeyi sağlayacaktır. Çok katmanlı ve çok yönlü bir tarihi kırsal peyzajda, morfoloji ve değerleri bilmeden ve bunları dikkate alan stratejiler geliştirmeden turizm ve markalaşma yatırımları yapılırsa yere ait ve özgü olmayan sonuçlar ile karşılaşılabilir, öngörülemeyen etkileri ile yerel sakinleri ve ziyaretçileri memnun etmeyen ve fayda sağlamayan koşullar yaratabilir, tarihi kırsal peyzajda fiziksel, sosyal, kültürel bağlamlarda kayıplara neden olabilir, hem somut hem de somut olmayan miras ve değerlerin sürdürülemezliği ile karşı karşıya kalınabilir.

Mirasa sahip olan kırsal alanlar, Türkiye’de 1980’lerdeki koruma kararları ile farklı statüler kazanmış oldular. Ancak sadece bir tescil kararının olması o alanın korunmasında yeterli olamamaktadır. Bunun için kırsala özgü koruma mevzuatları, alanı fiziksel, sosyal, kültürel ve doğal yönleriyle bilmek ve bunun üzerine stratejiler geliştirmek gerekmektedir. Günümüzde kırsal alanlar, kentsel alanlardaki yoğunluk, turizm, uygulanan politikalar, plan-proje eksikliği, kırsal nüfus kaybı, vizyon eksikliği vb. durumlardan dolayı fiziksel, sosyal, kültürel, ekonomik kayıplar gibi tehditler ile karşı karşıyadır. Bununla birlikte uluslararası ölçekte geliştirilen bütüncül koruma yaklaşımları tavsiye niteliğinde kalmakta olup kırsal alanların korunmasına yönelik ihtiyaç duyulan özel yasal düzenlemeler halen Türk imar ve koruma sisteminde yerini tam anlamıyla bulamamıştır. Bu bulunamayış da bu alanlardaki mirasın nasıl sürdürülebilir olacağı, toplumun ve alanın kimliğini nasıl devam ettirebileceği, turizm ve markalaşmanın nasıl yönetilebileceği gibi soruları ve bunları bilinçli ve sistemli olarak yapamamanın getirdiği sorunları beraberinde getirmektedir. Buna ilave olarak Türkiye’de korunması gerekli varlıkların neden korunması gerektiği ile ilgili toplumsal bilinç eksikliği, gerekli izinler alınarak fiziki ve inşaat müdahale yapılması süreçlerini kavrayamama ya da bu mevcut koruma süreçlerine ayrılacak bütçe ihtiyacının karşılanamaması gibi korumanın birincil sorumlusu mülk sahipleri ile ilgili sorunlar da bulunmaktadır. Bu sebeplerle kırsal alanlara özgü yaklaşımların geliştirilmesi ve miras alanının kullanıcılarının koruma süreçlerine katılması ihtiyacı ortadadır. UNESCO Geçici Dünya Miras listesinde bulunmaktan kaynaklı Üstün Evrensel Değeri barındıran çok katmanlı ve çok yönlü bir tarihi kırsal peyzajda ise geliştirilmesi gereken yaklaşımlar daha da boyut kazanmaktadır. Mevcut Türk imar ve koruma sistemindeki uygulamalarda morfolojik analizler yapılmaktadır, ancak hem uluslararası düzeydeki bütüncül yaklaşımların hem de stratejik planlama yaklaşımlarının benimsendiği sistemler ile bu analizlerin stratejiye ve eyleme katkısının olabileceği değerlendirilmektedir.

Not

Bu çalışma, Dr. Öğretim Üyesi Evrim KOÇ yürütücülüğünde sürdürülmekte olan “Ritüel ve Rutinlerden Rota ve Ritimlere – Sürdürülebilir Miras Markalaşması Yolunda Çok Katmanlı ve Çok Yönlü Bir Tarihi Kırsal Peyzajı, Toplumda ve Mekânda Keşfetmek ve Tasarlamak: Ayazini (Afyonkarahisar)” isimli proje kapsamında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi tarafından 2023-30 proje numarası ile desteklenmiştir.

Kaynaklar

- Akgün, A. A., Kürkçüoğlu, E., & Akay, M. (2018). *Türkiye’de Kırsal Morfoloji ve Değişen Doku Tipolojilerinin Çözülmesi*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 623-634, İstanbul, Türkiye.
- Aklanoğlu, F. (2008). Termal Turizm ve Afyon-Gazlıgöl Örneği. *Social Sciences*, 3(1), 83-92. <https://doi.org/10.12739/10.12739>
- Ayazini Metropolis Tabelası. (2023).
- Bozdağ, M. (2009). *Afyonkarahisar Frig Vadisi İhsaniye*. Afyonkarahisar Valiliği Yayın No: 30. Hancıoğlu Ofset Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti., Afyonkarahisar.
- Coğrafya Harita. (2022). *Türkiye Yer Şekilleri Haritası*. <http://cografyaharita.com/haritalarim/2bturkiye-yer-sekelleri-haritasi1.png> Son erişim tarihi: 30.04.2023
- Çelik, M. Y., & Ergül, A., (2018). Pore Characterization of Volcanic Tuffs Used as Building Stone in Afyonkarahisar (Turkey). *Politeknik Dergisi*, 21(1), 101-112 <https://doi.org/10.2339/politeknik.385929>
- Çelik, M. Y., & Sel, H. (2008). *Afyondaki Tarihi Çeşmelerde Doğal Taş Kullanımı ve Restorasyonu*. MERSEM’2008 TMMOB Maden Mühendisleri Odası Türkiye VI. Mermer ve Doğaltaş Sempozyumu, 39-59, Afyonkarahisar, Türkiye.
- Çelik, M. Y., & Tıgılı, R. (2019). Afyonkarahisar Yöresinde Yapı Taşı Olarak Kullanılan Tüflerin Karakterizasyonu ve Tuz Kristallenmesine Dirençlerinin İncelenmesi. *Scientific Mining Journal*, 58(3), 197-209. <https://doi.org/10.30797/madencilik.620706>
- Çetinkaya, D. M., & Erdoğan, E. (2018). Yerel Peyzajlar ve Koruma Sorunları: Kapadokya Örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(29), 3872-3880. DOI: 10.26450/jshsr.842
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü. (2017). *Frigya Vadileri Doğal Sit Alanları kapsamında Eylem Planları ve Tasarım Rehberi*.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, Afyonkarahisar Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Müdürlüğü. (2023). *Doğal Miras Verileri Arşivi*.
- Dönmez, A. (2018). *Frigya Vadileri Broşürü*. FRİGKÜM. http://www.haritalar.web.tr/kutahya/turistik_kutahya_ve_frig_vadisi_haritasi.htm Son erişim tarihi: 30.04.2023
- Egeplan Planlama Ltd. Şti. (2011). *Afyonkarahisar Frig Vadisi Koruma Amaçlı İmar Planı ve Araştırma Dosyası*.
- Ekiz, E. (2015). *Jeopark Potansiyeli Açısından Ayazini Köyü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyonkocatepe Üniversitesi, Türkiye.
- Ekiz, E., & Yazıcı, H. (2016). Termal Turizmde Farklı Bir Destinasyon: Jeoturizm (Afyonkarahisar Örneği), *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 8(1), 67-81. https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=&Id=AWIXMhrJV_NiHISgZr1M
- Erol, G. (2021). *Yaratıcı Turizm: Kapadokya Bölgesine Yönelik Durum Değerlendirmesi ve Öneriler*. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 111-126. DOI: 10.29226/TR1001.2020.253
- Evcim, S. (2016). *Frigya Bölgesi’nde Bizans Dönemi Kaya Mimarisi*. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 861-876. <https://dergipark.org.tr/en/pub/odusobiad/issue/26332/280114>
- Google Sözlük. (2023). *Pitoresk*. <https://www.google.com/search?q=pitoresk+nedir&oq=pitoresk&aqs=chrome.2.69i57j35i39j35i39i650j0i512l7.4447j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8> Son erişim tarihi: 30.04.2023
- Güngör, Ş., & Uysal, A. (2019). Film Turizmi: Popüler Kültür Aracı Olarak Film ve Dizilerin Nevşehir İli Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *International Journal of Geography and Geography Education*, (39), 189-202. <https://doi.org/10.32003/iggei.489920>
- ICOMOS. (2010). *Rock Art: Pre-nomination Guidelines*. http://openarchive.icomos.org/id/eprint/268/1/ICOMOS_Rock_Art_Guidelines_2010_EN.pdf Son erişim tarihi: 30.04.2023
- ICOMOS. (2017). *ICOMOS-IFLA Principles Concerning Rural Landscapes As Heritage*. GA 2017 6-3-1–Doctrinal Texts Ver.30/07/2017. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/General_Assemblee/s/19th_Delhi_2017/Working_Documents-First_Batch-August_2017/GA2017_6-3-1_RuralLandscapesPrinciples_EN_final20170730.pdf Son erişim tarihi: 14.01.2023
- ICOMOS. (2018-a). *Diğer Uluslararası Bildirgeler*. http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Diger_ruluslararasıbildirgeler&dil=tr Son erişim tarihi: 30.04.2023
- ICOMOS. (2018-b). *ICOMOS*. <http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Icomos&dil=tr> Son erişim tarihi: 30.04.2023

- Iran Chamber Society. (2023). *Royal Road*. https://www.iranchamber.com/history/achaemenids/royal_l_road.php Son erişim tarihi: 30.04.2023
- İçlek, G., Gül, A., & Metin, K. (2017). Ayazın Örenyeri'nin Eko Turizm Açısından Değerlendirilmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No.3, 145-159. <https://acikerisim.sdu.edu.tr/handle/123456789/68259>
- İçlek, G. (2019). Afyonkarahisar Ayazın Ören Yerinin (Metropolis) Sürdürülebilir Turizm Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- İçlek, G., & Gül, A. (2021). Ayazini Örenyeri Kültürel Miras Değerlerinin GZFT Analizi ile Değerlendirilmesi. İçinde Çobanoğlu, C., Günlü Küçükaltan, E., Tuna, M., Başoda, A., & Doğan, S. (Eds.). (2021). *Daha İyi Bir Dünya İçin Turizm [Tourism for a Better World]*, No: 1, 194-203. <https://www.doi.org/10.5038/9781955833028>
- İller Bankası A.Ş. (2002-2006). 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı. Kentsel Strateji. (2016). *Frig Vadisi Kültür ve Tarih Atlası*. Afyonkarahisar İl Özel İdaresi Yayını, Afyonkarahisar. <https://kentselstrateji.com/proje/frig-vadisi-kultur-turizm-atlasi/>
- Kızılkuşak, R. T., & Şahin Güçhan, N. (2022). *Erken Dönem Osmanlı Kırsal Yerleşim Örneklerinden Cumalıkızık Üzerine Morfolojik Bir Okuma*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, 209-229. <https://isufturkey.org/index.php/tnum/article/view/102>
- Koç, E. (2022). "Ayazini Yerleşmesinde Fotoğraflama".
- Koç, E. (2023). "Ayazini Yerleşmesinde Fotoğraflama".
- Kuşçu, M., & Yıldız, A. (2001). *Ayazini (Afyon) Tüflerinin Yapı Taşı Olarak Kullanılabilirliğinin Araştırılması*. Türkiye III. Mermer Sempozyumu MERSEM, 85-98, Afyonkarahisar, Türkiye.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96696/turkiye-turizm-stratejisi.html> Son erişim tarihi: 30.04.2023
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2015). *Dağlık Frigya Vadisi (Kütahya, Afyon ve Eskişehir) [2015]*. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-137898/daglik-frigya-vadisi-kutahya-afyon-ve-eskisehir-2015.html> Son erişim tarihi: 30.04.2023
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü. (2023). Kültürel Miras Verileri Arşivi.
- Mazlum, S., Mazlum, F., Çoban, G., & Okuyucu, Ş. E. (2021). *Ayazini Metropolisinde Sivil Mimarlığın Yeniden İşlevlendirme Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme*. 3. Turizmde Mimarlık ve Kültürel Miras Kongresi. Safranbolu, Türkiye.
- Olçay Uçkan, B. Y. (2010). Giriş. İçinde Y. Olçay Uçkan (Ed.), *Frigya (Phrygia) Bölgesi Kaya Kiliseleri (ss. 9-16)*. Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Yayını, Eskişehir. ISBN: 978-605-66332-8-7.
- Özhancı, E. (2021). Koruma Statüsüne Sahip Kentsel Periferik Peyzajın, Peyzaj Değeri ve Ekoturizm Potansiyeli Açısından Analizi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 253-265. <https://doi.org/10.25308/aduziraat.954433>
- Özdemir, M. A., Kaymak, H., & Kulaksız, E. E. (2022). Inventory of Geomorphosites and Cultural Assets for the Development of Tourism in the Ayazini Region of the Mountainous Phrygia (Afyonkarahisar Turkey). *Geoheritage*. <https://doi.org/10.1007/s12371-022-00782-w>
- Öztaşkın, M. (2010). Frigya (Phrygia) Bölgesi Bizans Dönemi Tarihi Coğrafyası. İçinde Y. Olçay Uçkan (Ed.), *Frigya (Phrygia) Bölgesi Kaya Kiliseleri (ss. 17-25)*. Eskişehir Tepebaşı Belediyesi Yayını, Eskişehir. ISBN: 978-605-66332-8-7.
- Sarı, H. (2013). *Frig Yolu Rehber Kitap (1. baskı)*. Öncü Basımevi, Ankara. ISBN:978-605-86778-4-5
- Semerci, F., Eroğlu, B., & Demiroğlu, B. (2020). Kırsal Alan Yerel Kimliklerinin Oluşum ve Gelişimine İç ve Dış Dinamiklerin Etkisi: Babayakup Köyü Örneği. *Humanities Sciences*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsahuman/issue/57554/791468>
- Süvari, A., Okuyucu, Ş. E., & Çoban, G. (2022). Color Mapping of the Building Façades in the Historical Urban Fabric: The Ayazini Village Civil Architectural Examples. *Color Research & Application*, 47(4), 966-979. <https://doi.org/10.1002/col.22765>
- Solmaz Şakar, F. (2022). Kapadokya Doğal ve Kültürel Miras Alanlarının Koruma Tarihi. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 0 (26), 11-30 <https://doi.org/10.22520/tubaked2022.26.001>
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü. (2023). Parsel Sorgu. <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>
- Taşkıran, R. S. (2018). *Anadolu'da Anıtsal Kaya Mimarisinin Genel Gelişimi; Adamkayalar Örneği*. Uluslararası Erdemli Sempozyumu. Mersin, Türkiye.

- Timur, B. E., & Kevseroğlu, Ö. (2022). *Kaya Oyma Geleneğinin İzinden Kırsal Morfolojiyi Anlamak: Kayseri Koramaz Vadisi Örneği*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 315-332, İstanbul, Türkiye.
- Tulay, A. S. (2022). Güzel Frigya. İçinde A. S. Tulay & M. Uyan (Eds.), *Frigya Arkeoloji-Mitoloji Frig Vadileri* (ss. 17-207). Afyonkarahisar İl Özel İdaresi Yayınları No: 2, Hazer Baskı, Afyonkarahisar.
- TÜİK. (2022). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> Son erişim tarihi: 30.04.2023
- Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı (2023). *Anasayfa*. <https://isufturkey.org/index.php/tnum> Son erişim tarihi: 09.02.2023
- Uyan, M. (2022). Frig Vadileri. İçinde A. S. Tulay & M. Uyan (Eds.), *Frigya Arkeoloji-Mitoloji Frig Vadileri* (ss. 208-489). Afyonkarahisar İl Özel İdaresi Yayınları No: 2, Hazer Baskı, Afyonkarahisar.
- UNDP Türkiye. (2023). *Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar*. <https://www.kureselamaclar.org/amaclar/surdurulebilir-sehirler-ve-topluluklar/> Son erişim tarihi: 11.04.2023
- UNESCO. (2005). *Vienna Memorandum on "World Heritage and Contemporary Architecture - Managing the Historic Urban Landscape" and Decision 29 COM 5D*. <https://whc.unesco.org/en/documents/5965> Son erişim tarihi: 11.04.2023
- UNESCO. (2011). *Tarihî Kentsel Peyzaja İlişkin Tavsiye Kararı*. <http://www.unesco.org.tr/Pages/590/176> Son erişim tarihi: 11.04.2023
- UNESCO. (2021). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/> Son erişim tarihi: 11.04.2023
- UNESCO. (2022). *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme*. <https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177> Son erişim tarihi: 11.04.2023
- UNESCO. (2023). *Mountainous Phrygia*. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6040/> Son erişim tarihi: 27.01.2023
- Üstüner, M., & Turgut Gültekin, N. (2022). *Yer Altı ile Yer Üstü Yerleşimlerde Morfolojik Süreklilik: Kapadokya Derinkuyu Örneği*. II. Mimarlık ve Kent Araştırmaları Konferansı.

Arkeolojik ve Kentsel Veriler Işığında İstanbul Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın M.S. 5.yy'dan Günümüze Kadar Geçirdiği Değişimler Üzerine Bir Değerlendirme

Pelin Doğan Nergiz¹, Zeynep Eres²

Özet

Bir kentin tarihini anlamak ve bu tarihin çok katmanlılığının morfolojik izlerini bulmak; geçmişi Paleolitik Dönem'e kadar dayanan, sürekli yerleşim görmüş ve bugün de bir anakent olarak yaşamını devam ettiren İstanbul gibi kentlerde öncelikli olarak önemli ve zordur. Saraçhane Arkeoloji Parkı ve yakın çevresi, özellikle Erken Bizans ve Erken Osmanlı dönemlerine tarihlenen önemli yapılar barındıran ve Cumhuriyet Döneminde de kentsel dokuda kökten değişikliklere sahne olmuş bir bölge olarak, İstanbul'un uzun kent tarihini değerlendirmede özel bir konumda yer almaktadır. İstanbul'un Bizans'tan Osmanlı'ya kentsel sürekliliklerini ve kesintilerini değerlendirebilmek için, Erken Bizans Dönemi'nde imparatorluğun seremoni kiliselerinden biri olan Polyeuktos Kilisesi'nin kalıntılarının bulunduğu alanın seçilmesi, söz konusu bölgenin kentin tarihinde mütemadiyen yerleşim hassasiyeti gösterilen bir bölgesi olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Günümüzde Saraçhane Arkeoloji Parkı olarak anılan bölge aslında 20. yüzyıl başında küçük ölçekli camilerin ve ahşap konakların yer aldığı, toprak altındaki görkemli Polyeuktos Kilisesi'nin ise kent belleğinden yaklaşık 800 yıl önce silindiği bir alandır. 20. yüzyılın ortalarına doğru çeşitli nedenlerle camiler ve ahşap konak dokusu ortadan kalkmış, 1960'lı yıllarda ise bu alanın komşuluğunda Haşim İşcan geçidi ve İstanbul Belediyesi inşaatı sırasında kazılarda Polyeuktos Kilisesi'nin kalıntılarının ortaya çıkmasıyla kapsamlı arkeolojik kazı çalışmalarına başlanmıştır. Böylece Ayasofya öncesi Bizans İmparatorluğu'nun en görkemli kilisesi olduğu yazılı belgelerden bilinen ama ketteki yeri tam olarak bilinmeyen Polyeuktos Kilisesi yeniden keşfedilmiştir. Bu bildiriye 1960'larda alanda yapılan kazılarda elde edilen arkeolojik verilerin yorumlanması ve Bizans Dönemi sonrası kentsel değişimin haritalar ile güncel kentsel dokunun okunması ile arkeoloji, haritacılık ve mimarlık disiplinlerinin sağladığı somut veriler ışığında kentin çok katmanlılığına bütüncül bir bakışın sunulması amaçlanmıştır. Bu çok katmanlı strüktürün ortaya konulmasında birçok dönem haritası incelenmiş; bunlardan Saraçhane Kazıları Dönem Analizi Haritası, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 19. Asırda İstanbul Haritası, Alman Mavileri Haritaları, 1923 Şehremaneti Haritası, Pervititch Haritası, 1934 İstanbul Şehri Rehberi Haritası ve Müller-Wiener'in İstanbul'un Tarihsel Topografyası haritasından doğrudan faydalanılarak retrospektif bir morfolojik analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haritalama, Kent Arkeolojisi, Kentsel Doku, Kentsel Koruma, Saraçhane.

1. Giriş

Tarihöncesi dönemden itibaren yerleşim görmüş ve yüzyıllar boyunca farklı devletlere başkentlik yapmış olan İstanbul'un topoğrafyasını ve çok katmanlı yapısını algılamaya çalışmak kentin tarihinin anlaşılabilmesi için olduğu kadar söz konusu topoğrafyanın ve kentsel dokunun korunması için de çok önemlidir. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde sürekli olarak yerleşim görmüş olması ve kentin ana akslarından olan Bizans Mese'si ve Osmanlı Divanyolu'nun bir kısmını tanımlıyor olmasının yanı sıra Cumhuriyet döneminde kentsel dokuda yaşanan köklü değişiklikler sebebiyle Saraçhane, kentin tarihi merkezinin kentsel sürekliliğinin ve kesintilerinin araştırılması için ayrıcalıklı bir çalışma

¹Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, pelindogan@klu.edu.tr

²Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, eresze@itu.edu.tr

alanıdır. Bu sebeple özellikle Erken Bizans Dönemi'nde imparatorluğun seremoni kiliselerinden biri olan Polyeuktos Kilisesi'nin kalıntılarının bulunduğu alan ve yakın çevresi araştırma alanı olarak seçilmiştir³.

2. Yöntem

Saraçhane Arkeoloji Parkı ve yakın çevresi kentsel morfolojisinin geriye dönük olarak anlaşılabilmesi ve çok katmanlı strüktürünün açığa çıkarılması için bir dizi analiz çalışması yapılmıştır. Çalışmalarda 1960'larda alanda yürütülen kazı çalışmalarının belgeleme verileri, bölgeyi her biri kapsamı çerçevesince farklı detaylarda içeren tarihi haritalar, alanda bulunduğu tespit edilen yapılara yönelik mimarlık tarihi araştırmaları, alanı morfolojik olarak etkilediği tespit edilen faaliyetlere ve kararlara dair arşiv belgeleri ve alan hakkında yapılmış olan önceki çalışmalardan faydalanılmıştır. Tarihi haritalar günümüzde mevcut olmayan kültür varlıklarının ve yerlerinin saptanabilmesinde birincil kaynak görevi görmüştür. Farklı tarihi haritaların Autocad ortamında sayısallaştırılarak üst üste çakıştırılmasıyla hem bu haritaların verilerine dair karşılaştırmalı incelemeler yapılabilmemiş hem de güncel kent dokusuna dair süreklilikler okunabilmiştir. M.S. 5.yy'dan itibaren geçirdiği değişimler yukarıda bahsedilen yöntemlerle incelenen çalışma alanının güncel durumu yerinde ölçüm, çizim ve fotoğraflamayı içeren saha çalışmalarıyla saptanmış ayrıca Polyeuktos Kilisesi'ne ait kalıntıların belgelemesi de güncellenmiştir. Bunun yanı sıra tarihi haritaların güncel hâlihazır ile süperpoze edilmesi ile elde edilen sentez haritası ise günümüz kentsel dokusunun morfolojik kökenlerinin saptanabilmesini sağlamıştır.

3. Morfolojik Analizler

Söz konusu morfolojik analizler kentsel dokunun ve içinde bulunan kültür varlıklarının kronolojik olarak irdelenmesiyle oluşturulmuştur. Bu analizler; 1960'larda yapılan arkeolojik kazıların ve bulgularının incelendiği kazı alanı analizi, günümüzde Saraçhane Arkeolojik Parkı olarak tanımlanmış olan alana dair verilerin incelendiği park alanı analizi ve bu park alanının yakın çevresine dair verilerin incelendiği yakın çevre analizleri olarak üç farklı ölçekte ele alınmıştır.

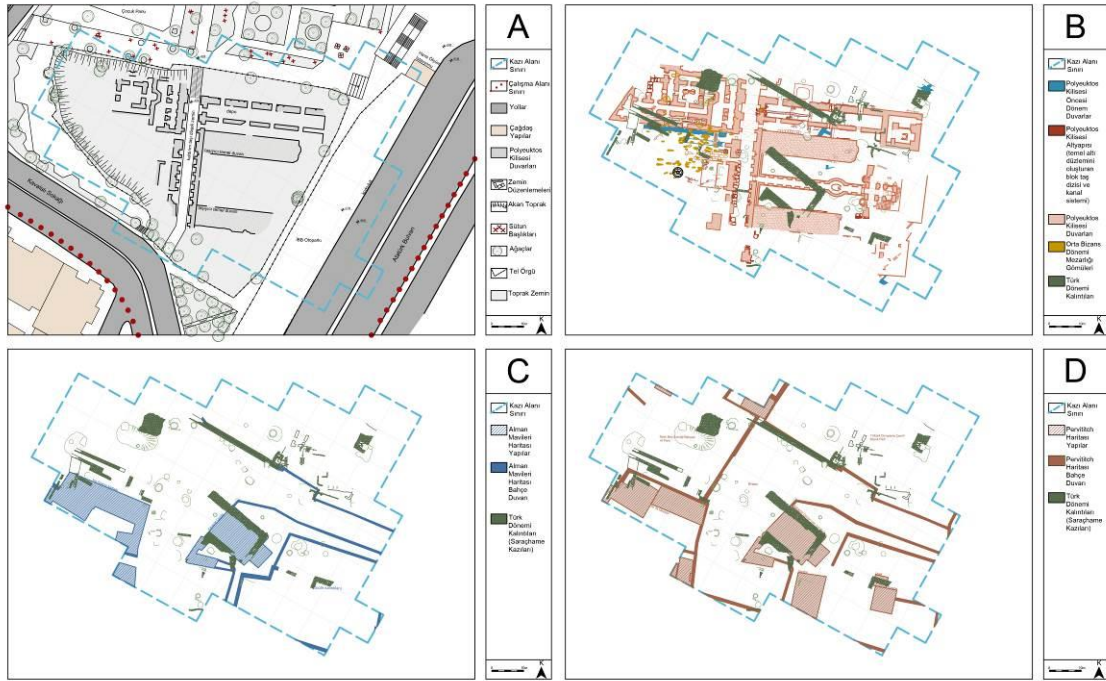
3.1. Kazı Alanı Analizi

Saraçhane Kazıları, alanda keşfedilen bir takım Bizans mimari heykellerinin ve tonoz kalıntılarının Mango ve Sevcenko tarafından Polyeuktos Kilisesi'ne ait olduklarının tanımlanmasıyla kurtarma kazısı olarak başlamış (Mango & Sevcenko, 1961) ve çalışma 1964-68 yılları arasında devam etmiştir (Harrison, 1989b). Çalışmalar kilisenin plan şemasının anlaşılmasıyla tamamlanmış ve kuzeyinde bulunan alanın kamusal alan olarak korunmasına karar verilmiştir (Harrison, Fıratlı, & Hayes, 1968). Günümüz durumu Şekil 1. A'da verilen kazı alanına dair kazı belgelemesi ve raporlarının irdelenmesiyle oluşturulan dönem analizi haritası Şekil 1. B'de gösterilmiştir (Doğan, 2019). Polyeuktos Kilisesi'nin 524-27 yılları arasında Anicia Juliana tarafından daha önce de aynı azize adanmış küçük bir kilisenin yerinde yeniden yaptırıldığı bilindiğinden (Mango & Sevcenko, 1961), kazı ile ortaya çıkarılan en eski katman olan ve mavi renk ile ifade edilen kalıntılar Polyeuktos Kilisesi öncesi döneme ait duvar kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Kiliseye ait katmanlar altyapı ve duvar kalıntıları kırmızının tonlarıyla ifade edilmiştir. Basitçe bir kenarı 52 metre olan kare planlı bir kilise olarak tanımlanabilen Polyeuktos Kilisesi'nin temel duvarlarını ve batısında 26 metrelik atriumu ve onun kuzeyinde apsidal kare planlı yapının (vaftizhane) kalıntılarını görmek mümkündür (Harrison, 1989). 10.yy'ın ikinci yarısına kadar kullanıldığı bilinen kilise 11.yy'ın başında kısmen harap duruma gelmiş, 12.yy'da ise atriumu mezarlık olarak kullanılmış ve vaftizhane yapısı sarnıca dönüştürülmüştür (Müller-Wiener, 2016). Orta Bizans Dönemi'ne ait bu mezarlık kullanımı sarı renk ile ifade edilmiştir. Bu dönemde kilisenin Latin İstilas sebebiyle yağmalandığı, parçalarının bir

³ Bu çalışma 'Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın Kent Arkeolojisi Bağlamında İncelenmesi ve Koruma Önerisi' başlıklı tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır (Doğan,2019).

kısının Venedik'e götürüldüğü bilinmektedir (Müller-Wiener, 2016). Kazı çalışmalarında yapının kullanılmaz hale geldikten sonraki dönemlere ait kalıntılar Türk Dönemi kalıntıları olarak ifade edilmiştir ve bu kalıntıların hangi yapılara ya da dönemlere ait olduklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kentsel dokudaki bu izlerin anlaşılabilmesi için Alman Mavileri Haritası (Şekil 1.C) ve Pervititch Haritası (Şekil 1.D) ile Saraçhane Kazıları Dönem Analizi Haritasında yeşil renk ile ifade edilen Türk Dönemi kalıntıları çakıştırılmıştır. Alman Mavileri Haritası ile yapılan çakıştırılma sonucu 1489'da Muhtesip Karagöz Bin Abdullah tarafından yaptırıldığı bilinen (Ayvansaraylı, 1987), 1943'te yıkıldığında yarı harabe durumunda olan ve Müller-Wiener (2016) haritasında konumu bu çalışma ile tespit edilen yerinden daha güneyde çizilmiş olan Karagöz Camisi'nin yeri tam olarak saptanmıştır. Kuzeydeki duvar kalıntısının bu haritada çizilmiş olan duvar hattını aynen takip ettiği görülmüş ayrıca kesin olmamakla birlikte batıdaki kalıntıların bu haritada Kız Rüştüye Mektebi olarak yazılmış yapı ile ilişkili oldukları düşünülmüştür. Pervititch Haritası ile yapılan çakıştırma sonucunda ise bu haritada yarı harabe olarak nitelendirilmiş Karagöz Camisi'nin yeri doğrulanmıştır. Doğusunda bulunan kalıntılara denk gelecek şekilde ocak ve dönemi için harabe olmuş bir yapı varlığı okunmuştur. Kuzeydeki duvarların hizasını takip edecek şekilde bulunan ve Alman Mavileri Haritasında da tespit edilen duvarlar varlıklarını korurken kuzeylerinde bulunan açık alan bu haritada yüksek duvarlarla çevrili büyük park olarak okunmuştur. Batıda görülen kalıntılar bu haritada Neyir Bey Konağı'nın bahçesi olan alana denk gelmiş ve buradaki kalıntılar hakkında bir bilgi elde edilememiştir.

Şekil 1 A. Kazı alanı 2019 durumu B. 1964-68 Saraçhane Kazıları Dönem Analizi C. Alman Mavileri Haritası'nın Saraçhane Kazıları Türk Dönemi ile çakıştırılması D. Pervititch Haritasının Saraçhane Kazıları Türk Dönemi ile çakıştırılması

Kazı alanının günümüz halini alması 1943'te Atatürk Bulvarı'nın yapılması ve 1960'larda yol yapım çalışmalarının sebep olduğu kazılar neticesinde olmuştur. Kazılarla ortaya çıkarılmasından 2019 yılına kadar geçen sürede kalıntıların durumunun ayrıntılı incelemesi için bkz. Polyeuktos Kilisesi Kompleksi Kazı Sonrası Durumu ile Günümüz Durumu Karşılaştırması (Doğan, 2019). Pandemi dönemi sonrası 2022 yılında alan ziyareti yapıldığında İBB tarafından bir kazı çalışmasının yürütüldüğü görülmüştür. Kazıda 1968 kazısı sonrası toprak akması nedeniyle örtülmüş duvarların açığa çıkartıldığı gözlenmiştir.

3.2. Park Alanı Analizi

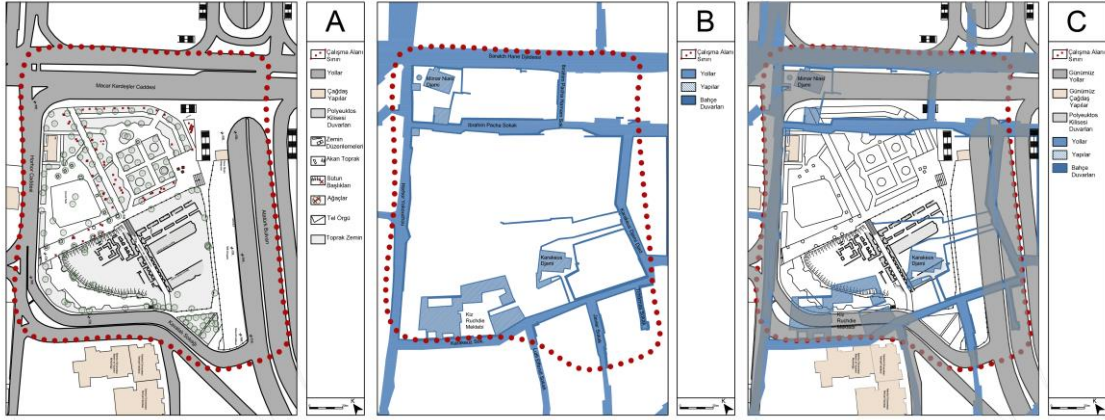
Macar Kardeşler Caddesi, Atatürk Bulvarı, Kavalalı Sokağı ve Horhor Caddesi ile sınırlandırılmış olan yapı adası Saraçhane Arkeoloji Parkı olarak tanımlanmıştır. Parkın güney bölümünde yukarıda detaylı olarak irdelenen kazı alanı ve Polyeuktos Kilisesi kalıntıları mevcuttur bu alan tel örgü ile kapatılmıştır. Kuzey bölümünde ise kilisenin narteks aksının devamında oluşturulan bir yaya yoluyla ikiye ayrılmış bir park düzenlemesi yapılmıştır. Alanın batısında çocuk oyun alanı ve umumi tuvalet bulunurken doğusu 1970'lerde yapılmış olan düzenlemeye benzer bir halde park alanıdır. Atatürk Caddesinden istinat duvarı ile yükseltilmiş alan ise sert zemin otopark olarak kullanılmaktadır. Retrospektif bir araştırma yapıldığında **Şekil 2.A'**da günümüz durumu verilen çalışma alanında Polyeuktos Kilisesi'nin ardı sıra Mimar Ayas Camisi, Karagöz Camisi, Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı ile konaklar ve eğitim yapıları olduğu görülmüştür.

Çalışma alanının günümüz durumu ve **Şekil 2.B'**de sayısallaştırılmış olan Alman Mavileri Haritası çakıştırıldığında (**Şekil 2.C**) şunlar saptanmıştır.

- Saratch Hane Djadessi (Saraçhane Caddesi) olarak yazılmış olan cadde genişletilerek bugün Macar Kardeşler Caddesi olmuştur.
- Saraçhane Caddesi kenarında yer alan Mimar Niasi Djami (Mimar Ayas Camisi) 'nin konumu tespit edilmiştir. Saraçhanebaşı Mescidi olarak da bilinen Mimar Ayas Camisi 1486 yılında Mimar Ayas tarafından yapılmış (**Özgüven, 1993**) ancak özgün cami 1894 depreminde yıkılmıştır. Yerine **Ayverdi (1973)**'ye göre zevksiz bir şekilde ve aslına uygun olmayacak şekilde duvar yükseklikleri ve kubbesi olduğundan farklı olarak inşa edilmiş olan camiye iki katlı bir son cemaat yeri de eklenmiştir. Bu yapı da Atatürk Bulvarı'nın yapımı sırasında yıkılarak yola katılmıştır (**Ayanoğlu, 1969**). Bugün yapının yerinden Macar Kardeşler Caddesi'nin geçtiği görülmüştür.
- Mimar Ayas Camisi ile aynı bahçeyi paylaşan ve İbrahim Paşa Sokağı'nda bulunan günümüzde mevcut olmayan yapıya dair herhangi bir bilgi işlenmemiştir ancak bu haritada yalnızca kamu yapıları işlenmiş olduğundan söz konusu yapının **Sönmez (1991)**'in anlattığı Mimar Ayas Mektebi olduğu düşünülmüştür.
- Saraçhane Caddesi'ne paralel, günümüzde mevcut olmayan bir İbrahim Pacha (Paşa) Sokak olduğu görülmüş, cadde ile sokağı birbirine dik bağlayan yine günümüzde mevcut olmayan İbrahim Pacha Hamam Sokak olduğu görülmüştür.
- İbrahim Paşa Hamam Sokak işlenmiş olmasına rağmen Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı'na dair herhangi bir yapı izine rastlanmamıştır.
- Günümüzde Atatürk Bulvarı'nın geçtiği yerde Karakeus Djami Djadessi (Karagöz Cami Caddesi) görülmekte bu caddeden batıya doğru ayrılan yaya yolunun ise Karakeus Djami'si olarak yazılan bugün mevcut olmayan Karagöz Camisi'ne ulaştığı görülmektedir.
- Camiden güneye inen yaya yolu ise Karakeuz (Karagöz) Sokak'a bağlanmaktadır. Bu sokak ile kabaca yerinde bulunan Kavalalı Sokağı ile ismi dışında bir bağlantısının olmadığı Kavalalı Sokağın günümüz kotunun günümüz park kotunun da altında kalmış olmasından anlaşılmıştır.
- Karakeuz Sokak'tan güneye doğru devam eden sokaklardan çıkmaz sokak ve batısındaki Javer Sokak (Yaver Sokak) ile bunların tanımladığı yapı adaları ise varlığını devam ettirmemektedir. Medresenin yanından güneye devam eden Lutfi Effendi Sokak ise bugünkü yerinde ve ismindedir.

- Karagöz Sokak ile Horhor Yokuşu Caddesinin kesişiminde bulunan ve Kiz Ruchdie Mektebi olarak yazılan günümüzde mevcut olmayan yapı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.
- Horhor Yokouchou (Yokuşu) Djadessi'nin batıya doğru biraz genişleyerek Horhor Caddesi olarak varlığını devam ettirdiği görülmüştür.
- Horhor Yokuşu Caddesi ile İbrahim Paşa Sokak kesişiminde bulunan küçük yapı ve yanındaki duvara ilişkin herhangi bir bilgi işlenmemiştir.

Şekil 2 A. Park alanı 2019 durumu B. Alman Mavileri Haritası C. 2019 hâlihazırda ile Alman Mavileri Haritası karşılaştırılması

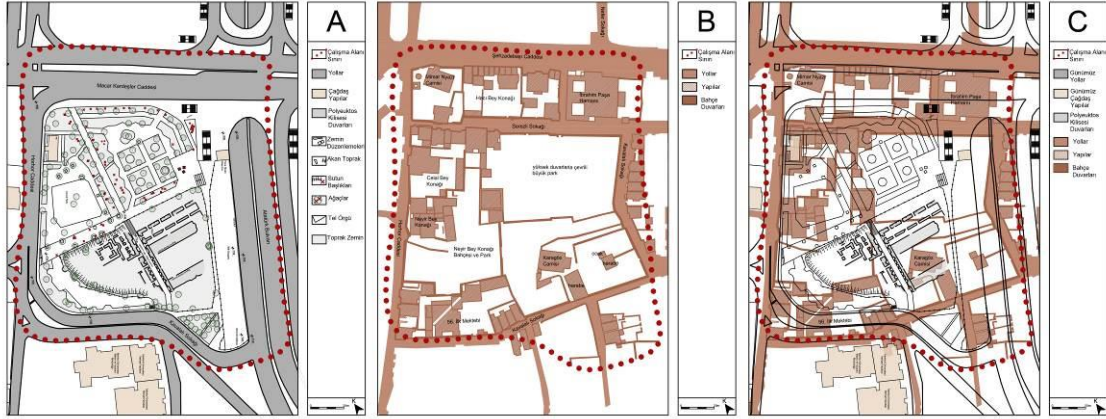
Çalışma alanının günümüz durumu ve Şekil 3.B'de sayısallaştırılmış olan Pervititch Haritası karşılaştırıldığında (Şekil 3.C) şunlar saptanmıştır.

- Şehzadebaşı Caddesi (Alman Mavileri Haritasında Saraçhane Caddesi) genişletilmiş ve bugün Macar Kardeşler Caddesi olmuştur. Yapı adasının Şehzadebaşı caddesine bakan yüzünde bugün mevcut olmayan dükkân sıraları dikkat çekmektedir.
- Şehzadebaşı Caddesine paralel olan Serezli Sokağı (Alman Mavileri Haritasında İbrahim Paşa Sokak) üzerinde çeşitli konaklar ve yüksek duvarlarla çevrili büyük park yer almaktadır.
- Serezli Sokağın Horhor Caddesi ile kesiştiği noktada bulunan küçük yapı (Alman Mavileri Haritasında isimsiz yapı) çeşme olarak işlenmiş ve yanındaki duvar uzunluğu 3 metre olarak belirtilmiştir.
- Mimar Ayas Camisi'nin konumu doğrulanmış Mimar Nyazi Camisi olarak (Alman Mavileri Haritasında Mimar Niasi Djami) işlendiği görülmüştür. Aynı bahçeyi paylaşan ve Serezli Sokaktan girilen yapı hakkında ek bir bilgi işlenmemiştir.
- Bugün mevcut olmayan İbrahim Paşa Hamamı'nın konumu tespit edilmiştir. 1494 yılında Çandarlı İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olan çifte hamam (Barkan & Ayverdi, 1970) 1917'de Heinrich Glück (1921) tarafından plan çizimi ve betimlemesi yapılarak belgelenmiştir. Yapının önce sıcaklık kısmı 1956 yılında ise tamamı, eski eserleri Koruma encümeninin muhafaza kararına (Haskan, 1995) rağmen yıkılmıştır. Buna göre hamamın kuzey yarısı üzerinde bugün Macar Kardeşler Caddesi, güney yarısı üzerinde ise kaldırım yer almaktadır.
- Hamamın batısında Şehzadebaşı Caddesi ile Serezli Sokağı dik olarak birleştiren sokak varlığını devam ettirse de bir ismi yoktur.
- Yapı adasının doğusu ve güneyindeki sokaklar Kavalalı Sokağı olarak isimlendirilmiştir. Doğudaki Kavalalı Sokağı'ndan (Alman Mavileri Haritasında Karagöz Cami Caddesi) Karagöz

Camisi'ne ulaşan bir yaya yolu görülmekte, bir diğer yaya yolu güneydeki Kavalalı Sokağı'na (Alman Mavileri Haritasında Karagöz Sokak) bağlanmaktadır.

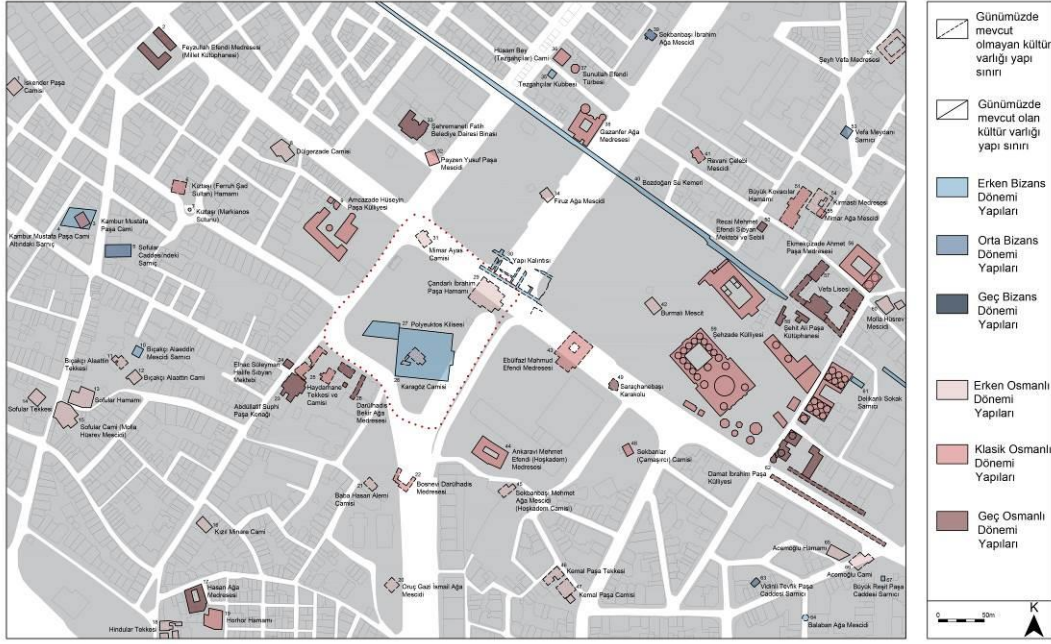
- Doğudaki Kavalalı Sokağının doğusundaki yapı adasına ait yapılar bitişik nizam olarak konumlandırılmıştır. Bugün yerinden Atatürk Bulvarı geçmektedir.
- Güneydeki Kavalalı Sokağı'ndan güneye devam eden sokaklardan Papağan Sokağı (Alman Mavileri Haritasında Javer Sokak) varlığını devam ettirmemektedir. Lütfi Efendi Sokağı ise bugünkü yerinde ve isimindedir.
- Güneydeki Kavalalı Sokağı üzerinde 56. İlk Mektebi bulunduğu görülmüş (Alman Mavileri Haritasında Kiz Ruchdie Mektebi olarak yazılmış yapı ile kabaca aynı gabaridedir) ancak günümüzde mevcut olmayan yapı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.
- Horhor Caddesi biraz genişleyerek aynı isimde ve yerinde korunurken, caddeye bakan konakların oluşturduğu dokudan herhangi bir iz kalmamıştır.
- Pervititch haritası incelendiğinde bölgede bulunan ahşap konakların oluşturduğu kentsel dokunun dolayısıyla da yaşam biçiminin bugün tamamen ortadan kalkmış olduğu görülmektedir.

Şekil 3 A. Park alanı 2019 durumu B. Pervititch Haritası C. 2019 hâlihazırda ile Pervititch Haritası karşılaştırılması

3.3. Yakın Çevre Analizi

Kent morfolojisindeki değişimi kentin mevcut dokusunda bıraktığı izler üzerinden okuyabilmek için Saraçhane Arkeoloji Parkı'nı merkez alan ve yaklaşık 10 dakika yürüme mesafesinde bulunan bölge yakın çevre çalışma alanı olarak tanımlanmıştır. Öncelikle bu alanda mevcut olan ve olmayan kültür varlıkları mimarlık tarihi araştırmaları ve tarihi haritalar yardımıyla tanımlanarak dönemlerine göre kronolojik analiz (Şekil 4) yapılmıştır. Kültür varlığı bakımından özellikle Erken Bizans Dönemi ile Erken Osmanlı Dönemi yapıları dikkat çekmektedir.

Şekil 4 Çalışma alanı kültür varlıkları kronolojik analizi

Bu analizde kesikli çizgi ile ifade edilen kültür varlıkları günümüzde mevcut olmadıklarından kentsel morfolojinin değişim geçirdiği noktaları özellikle işaret etmektedirler.

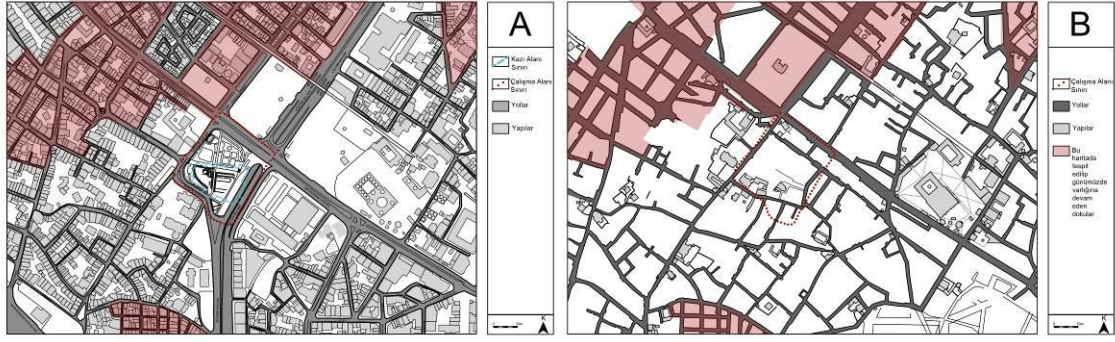
Bu noktalar akılda tutularak kentsel dokunun süreklilik sağladığı alanların tespiti için günümüz hâlihazır haritası (Şekil 5.A) ile Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 19. Asırda İstanbul Haritası (Şekil 5.B) karşılaştırılmıştır. Buna göre kırmızı renk ile işaretlenen alanlardaki kentsel dokunun yapı adası boyutlarının günümüzde de benzer şekilde varlığını sürdürdüğü saptanmıştır.

Şekil 5 A. 2019 Hâlihazır Harita B. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 19. Asırda İstanbul Haritası

Söz konusu kentsel dokunun, 1875-1882 tarihleri arasında çizilen haritada (Ayverdi, 1958) bulunan sokaklar, yapı adaları aralarındaki ilişkiler ile geleneksel Osmanlı kent dokusu olduğu görülmektedir. Haritada çoğunlukla cami, medrese, hamam gibi kamu yapılarına dair bilgi verilmiştir.

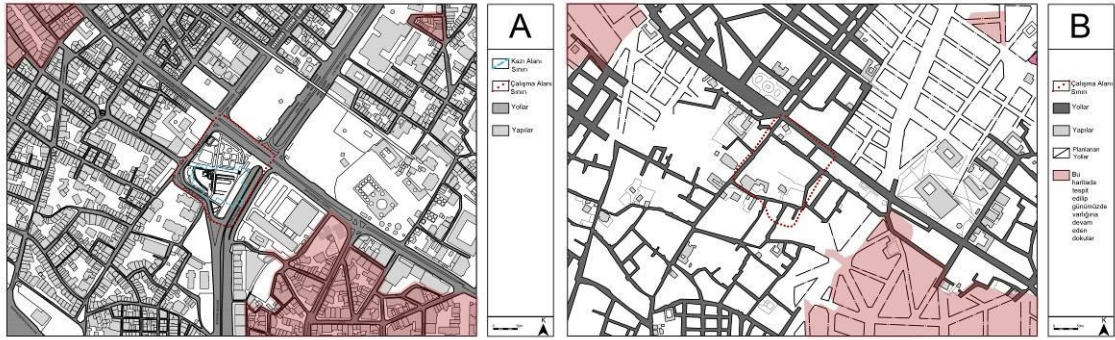
Günümüz hâlihazır haritası (Şekil 6.A), Alman Mavileri Haritası (Şekil 6.B) ile karşılaştırıldığında kırmızı işaretli dokuların yapı adası biçimlenişinin günümüzde varlığını sürdürdüğü saptanmıştır.

Şekil 6 A. 2019 Hâlihazır Harita B. Alman Mavileri Haritası

1913-1919 yılları arasında çizilmiş olan harita aslen 1910-1913 yıllarında Fransız topograf cemiyeti tarafından çizilen haritayı temel alır (Tekeli, 1993) ve sokaklara, yapı adalarına ve kamu yapılarına dair bilgiler barındırır. Bunlara ek olarak kentsel dokuya dair kimi noktada bahçe duvarları ve yapı duvarı izlerine de rastlamak mümkün olsa da bunlardan ayrıntılı bir morfoloji okumak mümkün değildir.

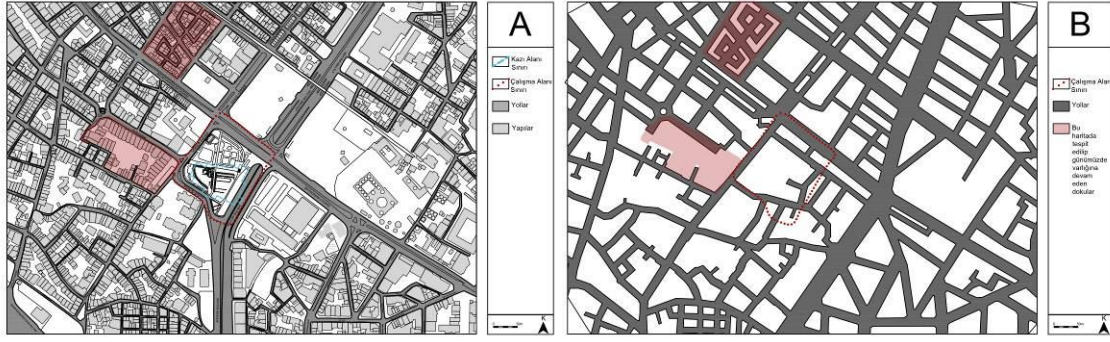
Günümüz hâlihazır haritası (Şekil 7.A), 1923 Şehremaneti Haritası (Şekil 7.B) ile karşılaştırıldığında ise günümüzde varlığını devam ettiren dokuların bu haritada kesikli çizgi ile ifade edilmiş olan alanların bir kısmı ile karşılaştığı görülmektedir. Bu haritadaki kesikli çizgi ile gösterilmiş alanların; 1934 Şehir Rehberi haritasında mevcut olduğundan çıkarımla, 1918 ile 1923 arasında bir tarihte planlaması yapılan ancak 1923'te henüz mevcut olmayan alanlar olduğu düşünülmüş ancak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde konu ile ilgili söz konusu tarihleri kapsayan herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.

Şekil 7 A. 2019 Hâlihazır Harita B. 1923 Şehremaneti Haritası

Buna göre bu kentsel dokular 1923 ile 1934 arasında bir zamanda oluşmuştur. Bu sebeple ilk tespit edildikleri harita olan 1923 Şehremaneti Haritasında tespit edilen alanlar olarak işaretlenmiştir.

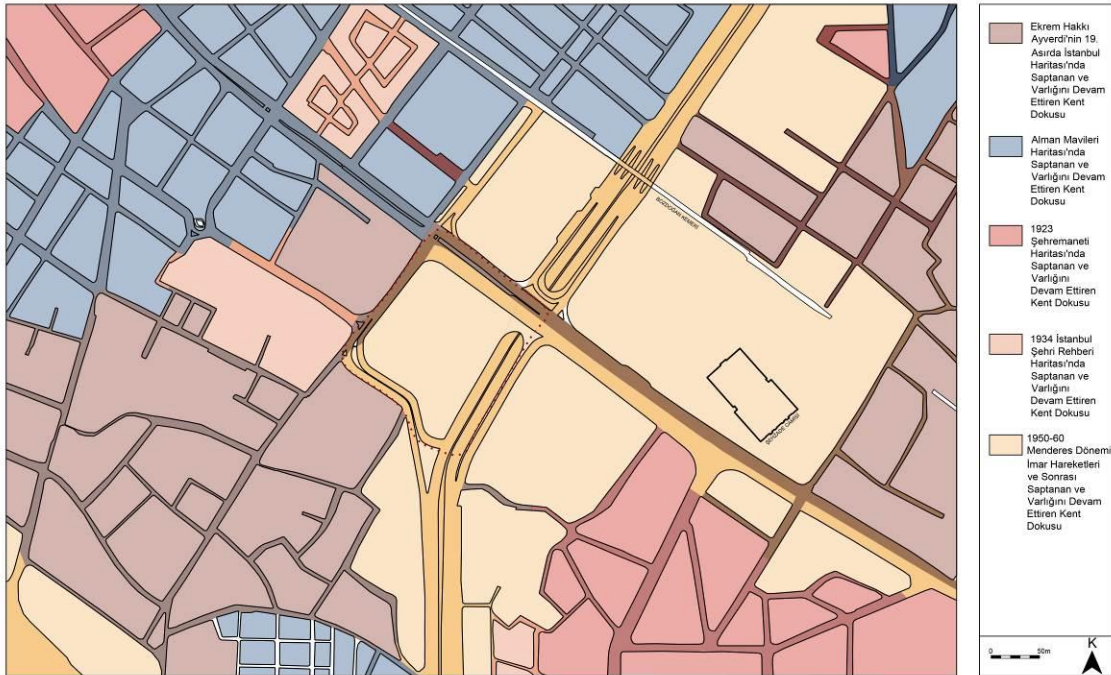
Günümüz hâlihazır haritası (Şekil 8.A) ve 1934 İstanbul Şehri Rehberi Haritası (Şekil 8.B) karşılaştırıldığında ise kırmızı ile işaretlenmiş alanların günümüzde mevcudiyetini sürdürdüğü tespit edilmiştir. Mühendis Salim Bey tarafından Alman Mavileri Haritası altlık olarak alınarak çizilen haritada (Nuri, 1934) sokak sınırları biraz büyütülerek yapı adaları daraltılmış böylece sokak isimleri ile diğer bilgiler harita üzerine işlenebilmiştir.

Şekil 8 A. 2019 Hâlihazır Harita B. 1934 İstanbul Şehri Rehberi Haritası

Yukarıda bahsi geçen kentsel dokular haricinde kalan alanların anlaşılabilmesi için Pervititch Haritası ve Henri Prost'un ulaşım etüdü haritası incelenmiş, 1950-60 Menderes Dönemi imar faaliyetlerinin etkileri araştırılmıştır. Yapımı 1922-1945 yılları arasında süren topograf mühendis Jacques Pervititch tarafından Alman Mavileri Haritası altlık alınarak bir sigorta haritası olarak çizilen Pervititch Haritası güçlü grafik anlatımıyla kent morfolojisine dair en ayrıntılı bilgileri sunmaktadır (Akın, 2001) (Batur, 2001). Haritada cadde ve yapı adaları yanı sıra yapılara dair malzeme, yapım sistemi, kat adedi gibi teknik bilgiler ve yapının işlevi, sahibinin adı da belirtilmiştir. Ancak kentsel dokuların retrospektif morfolojik analizinin yapıldığı sentez haritasında bu harita ile tanımlanan bir kentsel alan bulunmadığından yer almamaktadır.

Bütünsel bir bakış sunması açısından yukarıda bahsi geçen veriler bir sentez haritasında (Şekil 9) işaretlenmiştir. Retrospektif morfolojik analiz haritası kentsel dokuların mevcudiyetinin saptandığı ilk haritalarla günümüz hâlihazır haritasının üzerinde farklı renklerle işaretlenerek oluşturulmuştur. Bu sentez haritası kentsel dokunun süreklilikleri ve kopukluklarının takip edilmesine olanak sağlamıştır.

Şekil.9 Tarihi haritalarda saptanan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren dokuların yer aldığı Retrospektif Morfolojik Analiz

Tarihi haritalarda saptanan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren kent dokuları incelendiğinde; bu kentsel dokunun yapı adası ve yollar bakımından kentsel imar faaliyetleri ve yangınlar dışında büyük oranda korunduğunu söylemek mümkünken burada bulunan yapısal öğelerin özellikle sivil kentsel dokunun geçirdiği morfolojik değişim başka bir araştırmanın konusu olabilecek kadar köklü ve şaşırtıcıdır.

4. Sonuç

Saraçhane bölgesinin tarihsel topoğrafyası üzerinden İstanbul'un çok katmanlı yapısının anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla yapılan bu çalışma kapsamında kullanılan bütün haritalar Autocad ortamında sayısallaştırılıp günümüz hâlihazırda ile karşılaştırılmış ve kentsel dokusunun sürekliliğinin izlenmesine olanak veren sentez haritalarının üretilmesinde kullanılmıştır. Bu bağlamda arkeolojik kazı çalışmalarını kapsayan ölçekte kentin Bizans tarihinin önemli yapılarından biri olan Polyeuktos Kilisesi'nin varlığı ve yapının diğer Bizans katmanlarıyla birlikte görülmesi ancak bu kısıtlı alanın bütüncül bir veri barındırmaması kent tarihine dair daha çok araştırma ve kentsel arkeoloji çalışmasının yapılması gereğini göstermiştir. Vaftizhane yapısının diyagonal olarak bitirilen batı cephesinin aynı dönem yol kazı çalışmalarında açığa çıkmış ve sonradan kaldırılmış olan yapı kalıntısının (Şekil 4. no:30) güney duvarına dik olduğunun tespiti kentin Bizans kentsel dokusuna dair arkeolojik kazılarla desteklenmesi gereken bir ipucu olarak not edilmiştir. Saraçhane Kazıları ile tanımlanan Türk dönemi kalıntılarının Pervititch ve Alman Mavileri haritaları ile karşılaştırılması ise Karagöz Camisi'nin yerinin kesin olarak saptanmasına olanak sağlamıştır. Bir diğer ölçek olan park alanının tamamı ise günümüzde arkeolojik alan ve park düzeninde olsa da 1950'ler öncesi bu alan içerisindeki kentsel dokunun geleneksel Osmanlı kent dokusunu yansıtacak nitelikte küçük ölçekli camiler, ahşap konaklar, hamam, okullardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu alan da kentsel müdahaleler sonucu çevresiyle orantılı olarak tamamen değişmiştir. Kentsel ölçekte çalışma alanında günümüzde mevcut olmayan yapıların tarihi yerleri saptanabilmiş, mevcut ve mevcut olmayan kültür varlıkları tanımlanarak kronolojik analiz yapılabilmiş, haritaların üst üste karşılaştırılarak incelenmesi ile günümüz kent dokusunda varlığını devam ettiren ve değişime uğramış tarihi dokular saptanabilmiştir. Kentin tarihi merkezinin kentsel gelişim, siyasi, kültürel ve sosyal yaşam bakımından Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi boyunca önemli bir noktada bulunan alanının günümüzde söz konusu geçmişine dair barındırdığı izler –sokak dokusu, yapılar vb.- saptanıp kentsel dokunun geçirdiği değişimler ve bunların nedenleri anlaşılmıştır. Bu bildiri kapsamında arkeoloji, haritacılık ve mimarlık disiplinlerinin sağladığı somut veriler ışığında Saraçhane Arkeoloji Parkı ve yakın çevresinin M.S. 5.yy'dan günümüze kadar geçirdiği değişimler üç farklı ölçekte yapılan morfolojik analiz çalışmalarıyla değerlendirilmiştir.

Kaynaklar

- A. H. (1987). Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikatü'l-Cevami) (Cilt I). (İ. Erzi, Dü.) İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Akın, N. (2001). İstanbul kent tarihi açısından önemli bir kaynak. Cumhuriyet Kitap, 7-10.
- Ayanoğlu, F. İ. (1969). İstanbul'da Yola Kalbedilen Cami Vesaire. Vakıf Dergisi, 329-346.
- Ayverdi, E. H. (1958). 19. Asırda İstanbul Haritası. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstirüsü Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1973). Osmanlı Mimarisinin Fatih Devri 855-886.
- Barkan, Ö. L., & Ayverdi, E. H. (1970). İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Batur, A. (2001). Pervititch haritaları ya da. Bir kenti okumak. Cumhuriyet Kitap, 3-5.

- Doğan, P. (2019). Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın Kent Arkeolojisi Bağlamında İncelenmesi ve Koruma Önerisi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Glück, H. (1921). Probleme des Wölbungsbaues Die Bader Konstantinoples. Viyana: Verlag von Halm und Goldmann.
- Harrison, R. M. (1989). A Temple For Byzantium. Austin: University of Texas Press.
- Harrison, R. M. (1989b). Excavations at Sarachane in İstanbul, Volume 1. Princeton: Princeton University Press.
- Harrison, R. M., Fıratlı, N., & Hayes, J. W. (1968). Excavations at Saraçhane in İstanbul: Fifth Preliminary Report, with a Contribution on A Seventh-Century Pottery Group. *Dumbarton Oaks Papers*(22), 195-216.
- Haskan, M. N. (1995). İstanbul Hamamları. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Mango, C., & Sevckenko, I. (1961). Remains of the Church of St. Polyuktos at Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 243-47. doi:10.2307/1291183
- Müller-Wiener, W. (2016). İstanbul'un Tarihsel Topografyası (4 b.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Nuri, O. (1934). İstanbul Şehri Rehberi. İstanbul: İstanbul Belediyesi.
- Özguven, B. (1993). Ayas Bin Abdullah (Cilt 1). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Sönmez, Z. (1991). Ayas Ağa. T. D. Vakfı içinde, *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 201). İstanbul.
- Tekeli, İ. (1993). Haritalar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, 556-560.

Morfolojik Özellikleri Bağlamında Gecekondu Alanlarının İklim Değişikliğine Karşı Kırılganlığı: Lale Mahallesi Örneği

Mediha Burcu Sılaydın¹, İrem Ayhan Selçuk², Hasan Begeç³, Gökçe Demircan⁴

Özet

Kentlerin iklim değişikliğinden etkilenme riskleri ve düzeyleri, coğrafi konum, gelişmişlik düzeyi, farkındalık durumu, altyapı sistemleri gibi pek çok fiziksel, sosyal ve mekansal faktöre göre değişim gösterdiği gibi, kent içindeki çeşitli alanların sorundan etkilenme düzeyleri de farklılık göstermektedir. Bu bağlamda kentlerde yoksul kesimin yaşadığı bölgelerin iklim değişikliğinden oldukça etkilendiği bilinmektedir. Özellikle orta ve düşük gelirli ülkelerde, gayri resmi yerleşim yerlerinde yaşayanlar, iklim değişikliğine bağlı gelişen doğal tehlikelere karşı daha da kırılgan bir yapı sergilemektedir. Düşük gelir düzeyi, alt yapı yetersizliği, düşük konut kalitesi gibi pek çok faktörün yanı sıra, gecekondu alanlarının morfolojik özellikleri de kırılganlığın oluşmasında rol oynamaktadır. Kırılganlığın nedenlerini belirlemek, iklim değişikliği kapsamında uyum politikalarının üretilmesi için bir ön çalışma aşaması haline gelmektedir. Dünyada aşırı yağışlar sonucu yaşanan sel ve taşkın felaketleri, iklim değişikliği nedeniyle kentlerin mücadele ettiği en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle sel ve taşkınlara karşı ülke kentlerimizi dirençli hale getirebilmek adına uyum politikaları üretebilmek için, kentlerimizin önemli bir gerçeği olarak karşımızda duran gecekondu alanlarının sorun bağlamındaki durumu tespit edilmelidir. Bu doğrultuda çalışmada, sel ve taşkın felaketlerine odaklanarak, gecekondu alanlarının morfolojik özellikleri bağlamında iklim değişikliğine karşı kırılganlığını saptamak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, İzmir ili, Konak İlçesi'ne bağlı Lale Mahallesi örnek alan olarak seçilmiştir. Amaç doğrultusunda, hassasiyet, maruz kalma, dirençlilik ve uyarlanabilir kapasite olmak üzere dört tipte belirlenen ve yerleşimin morfolojisini biçimlendiren mekânsal göstergelerden yararlanılarak kırılganlık analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, morfolojik özelliklere dayalı kırılganlığın mahalle genelinde bölgesel bir farklılaşma yaratmadığını; diğer bir deyişle heterojen bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Alanın planlı değil gecekondu şeklinde yapılaşmış olması ve dolayısıyla imarlı yapılaşmada olduğu gibi küçük bölgelerde benzer morfolojik özellikler göstermemesi bu durumun bir nedeni olarak düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gecekondu, İklim değişikliği, Kırılganlık, Morfoloji, Sel

1. Giriş

Küresel sera gazı emisyonlarından büyük ölçüde sorumlu olarak iklim değişikliğinin en önemli faktörlerinden olan kentler, aynı zamanda bu sorunun yol açtığı afetlerden en çok etkilenen alanları oluşturmaktadır. Yüksek nüfus büyüklerini barındırması, kentleri iklim değişikliğine karşı kırılgan yapan önemli faktörlerden biridir. Diğer yandan bir kentin bulunduğu coğrafi konum, iklim değişikliğine bağlı ortaya çıkan hangi afete/afetlere o kentin maruz kalacağını belirleyen önemli bir faktördür. Bunun yanında, bir maruziyet durumunda kentlerin iklim değişikliğinden etkilenme düzeyleri mekânsal, fiziksel, yapısal, sosyal ve ekonomik pek çok faktöre göre değişim göstermektedir. Benzer şekilde etkilenme düzeyleri açısından kentsel alan içinde de bölgesel farklılaşmalar olmaktadır. Kentte yaşayanların ekonomik gelir düzeyleri açısından ele alındığında, yoksul gruplar iklim değişikliğinin etkilerine karşı daha kırılgan bir yapı sergilemektedir (Khandhela ve May, 2006). Bu çerçevede, kentlerde yoksul grupların ikamet alanları olan gayri resmi yerleşim yerleri de iklim değişikliğinin etkilerine karşı kırılgandır (Taş vd. 2013; Bambrick vd. 2015; Musungu

¹ Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, burcu.silaydin@deu.edu.tr

² Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, irem.ayhan@deu.edu.tr

³ Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, hasan.begec@deu.edu.tr

⁴ Yüksek Şehir Plancısı, gkcedmrcn@gmail.com

vd. 2016; Salami vd. 2017). Kent yoksullarını barındırmasının yanı sıra evlerin iyi kalitede olmayan malzemelerden üretilmiş olması, ev inşaatında kabul görmüş tekniklerin kullanılmaması ve yetersiz temeller üzerinde inşa edilmesi (Hardoy & Pandiella, 2009), elektrik, sağlık, kanalizasyon, içme suyu ve sanitasyon açısından yetersizlikleri (Pario, 2011) gibi nedenlerle gayri resmi yerleşim yerleri iklim değişikliğine bağlı afetlerden oldukça zarar görmektedir. İmarlı olmayan diğer bir deyişle gayri resmi şekilde yapılaşmış konut alanları olan gecekonduların yerleşmeleri, ülke kentlerimizin önemli bir gerçeği olarak karşımızda durmaktadır. Bu nedenle, kentlerimizi afetlere karşı dirençli hale getirmek için gecekonduların da üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Türkiye’de iklim değişikliğine bağlı aşırı yağışlar ve bunun sonucunda oluşan sel ve taşkın felaketleri sıkça gözlenmektedir. MGM (2021)’e göre 2020 yılı içerisinde meydana gelen meteorolojik afet sayısı 1940-2020 dönemi içerisindeki en yüksek değer olarak kayda geçmiş olup; bu afetler içerisinde şiddetli yağış ve sel olayları (297 adet) ilk sırada yer almıştır (MGM, 2021). Yaşanan seller kentleri ciddi şekilde etkilemekte; gecekonduların da bu afetlere sıkça maruz kaldığı görülmektedir. Bu noktada, mevcut durumun saptanması ve gelecek politikaların üretilmesi açısından, kentlerimizdeki gecekonduların iklim değişikliğine karşı kırılganlık düzeylerinin ve nedenlerinin belirlenmesi önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada, sel ve taşkın afetlerine odaklanarak, gecekonduların iklim değişikliğine karşı kırılganlığının, morfolojik özellikleri bağlamında incelenmesi amaçlanmaktadır.

2. Lale Mahallesi’nin Morfolojik Özellikleri

Lale Mahallesi, sıklığı ve şiddeti artan sağanak yağışlardan oldukça sık etkilenen İzmir İli’nin Konak İlçesi’nde yer almaktadır (Şekil 1). Gelir düzeyi düşük yoksul kesimi barındırması, gecekonduların niteliğinde yapılaşmış olması ve alanda sellerin görülmesi nedeniyle Lale Mahallesi çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Lale Mahallesi’nin kuzey sınırından Yeşildere geçmektedir ve bu dere aşırı yağış durumunda taşkına neden olmaktadır (Şekil 2; Şekil 3). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2021 yılı verilerine göre toplam nüfusu 4017 kişi olan mahalle nüfusunun %23’ünü 0-18 yaş arası çocuk, %65’ini 19-64 genç ve orta yaşlı ve %12’sini ise 64 yaş ve üstü kişiler oluşturmaktadır.

Şekil 1 Lale Mahallesi’nin Konak İlçesi’ndeki konumu (Google Earth programından yararlanarak yazarlar tarafından çizilmiştir).

Şekil 2 Lale Mahallesi'ndeki yapı adaları (Google Earth programından yararlanarak yazarlar tarafından çizilmiştir).

Şekil 3 Yeşildere'den görünüm (Arazi çalışmaları sırasında yazarlar tarafından çekilmiştir)

Toplam 49 adet yapı adasından oluşan mahalle (Şekil 2) kent merkezinden yaklaşık 2 km uzaklıkta olan yer almakta, 20 – 100 metre arasında değişen rakımda ve genel olarak eğimli bir topoğrafyada konumlanmaktadır (Şekil 4). Mahalle sınırları içerisinde yer yer derecesi %20'nin üzerine çıkan eğimli topoğrafya, kuzeyde yer alan Yeşildere'ye doğru iniş göstermektedir. Mahallenin bu topoğrafik durumunun, yapılaşmanın biçimlenmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Şekil 4 Lale Mahallesi'nin bir bölümünden görünüm (Arazi çalışmaları sırasında yazarlar tarafından çekilmiştir)

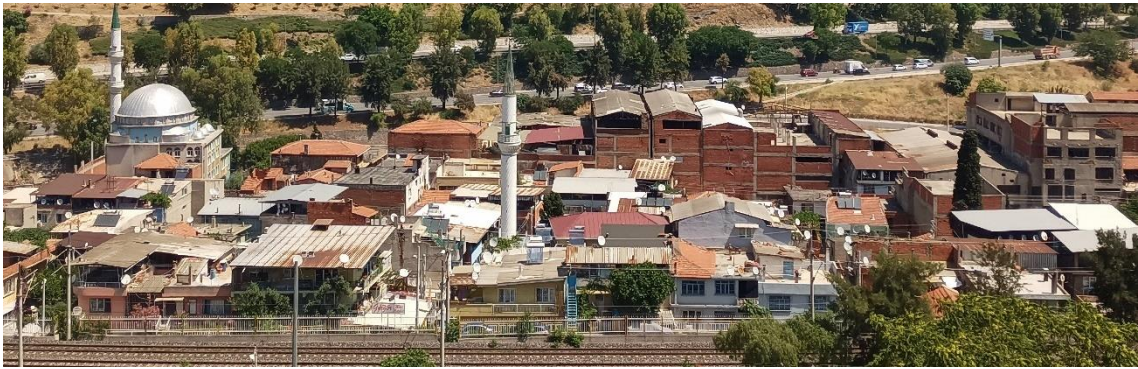

Mahalle arazi kullanım türü itibariyle konutların yoğunlaştığı bir alandır. Yapı adalarında nüfus yoğunluğu 55 kişi/ha ile 542 kişi/ha arasında değişmektedir. Yüksek kot farklarının bulunduğu alanlarda bodrum katlı yapılaşmanın görüldüğü mahallede, ağırlıklı olarak bir, iki ve üç katlı yapılar bulunmaktadır. Konutların yer aldığı yapı adalarında taban alanı kat sayısı (TAKS) değeri ağırlıklı olarak 0,368-0,806 arasında değişim göstermektedir. Diğer yandan mahallede %94 oranla bitişik yapı düzeni hakimdir (Şekil 5). Ayrık nizamda yapıların çoğunu ise ilkokul, dini tesis gibi sosyal altyapı amaçlı kullanılan yapılar oluşturmaktadır. Alandaki yapı adaları 546 m² ile 27000 m² arasında değişen büyüklüklere sahiptir.

Şekil 5 Bitişik yapı düzenindeki konutlara örnekler (Arazi çalışmaları sırasında yazarlar tarafından çekilmiştir)

Alandaki yeşil örtünün park kullanımlarında, resmi tesis bahçelerinde ve Yeşildere'nin etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bitişik nizamla yapılaşmış konut alanlarında, yapı adalarındaki yeşil alanlar yapıların arka avlularında izlenmektedir. Parsellerdeki yüksek TAKS değerleri, bitişik nizamla yapılaşmanın hakim olması, yeşil alan miktarının azlığı, genel olarak geçirimsiz yüzeylerin çok olduğu yüksek yapaylaşma oranlarına neden olmaktadır. Yolların dar ve kaldırımsız olması (%57 oranında) ve çıkmaz sokakların varlığı yoğun doku etkisini artırmaktadır (Şekil 6). Mahallede genel olarak genişliği 6 metrenin altında olan dar yollar hakimdir. Dar taşıt ve yaya yolları, merdivenli yaya güzergahları ve çıkmaz sokakların genel yol ağını oluşturduğu alanda en geniş cadde mahallenin güneyinden geçen Gürçeşme Caddesi'dir. Bu kapsamda binalar arasındaki mesafe de düşüktür. Öte yandan kat sayılarının az olması ve eğimli bir topoğrafyanın olması, yoğun etkiyi azaltıcı bir rol oynamaktadır.

Şekil 6 Mahalleden bir görünüm (Arazi çalışmaları sırasında yazarlar tarafından çekilmiştir)

Geçirimli yüzey oranı itibariyle incelendiğinde yapı adaları bazında maksimum geçirimli yüzeye sahip yapı adası %34 ile a26 ve %33 ile a36'dır. Geçirimsiz yüzeye sahip yapı adalarının alanın %63'ünü oluşturması, dolayısıyla geçirimli yüzey oranının azlığı dikkat çekmektedir. Lale Mahallesi'nde yapılaşmanın genel olarak parsel alanının tamamına yakınına kullanıyor olması, ayrık nizamdan geçekondulaşma süreci sonucunda plansız yapılaşmanın getirdiği bitişik nizam şeklinde gelişmenin yoğun olması, yeşil alan miktarının düşük olması nedeniyle; geçirimsiz yüzeye sahip olmayan yapı adalarının toplam alana oranı yaklaşık %37 olarak tespit edilmiştir.

Mahallede sel riskine en çok Yeşildere'ye yakın konumlanan düşük kotlu bölge maruz kalmaktadır (Şekil 7). A 36, a45, a48 ve a49 no.lu yapı adalarının olduğu bu bölgede konutun yanı sıra küçük sanayi kullanımları yer almaktadır. Bu bölge morfolojik açıdan bitişik nizamlı, yüksek TAKS değerleriyle parsel içi bahçelerin genellikle olmadığı ve daha yüksek katlı binaların yoğunlaştığı yapılaşma özellikleri göstermektedir (Şekil 8).

Şekil 7 Selin yapılarda bıraktığı izler (Arazi çalışmaları sırasında yazarlar tarafından çekilmiştir)

Şekil 8 Yeşildere kenarındaki yapıların mevcut durumu (Arazi çalışmaları sırasında yazarlar tarafından çekilmiştir)

3. Yöntem

Çalışmada sel ve taşkınlara karşı morfolojik kırılganlığı tespit edebilmek amacıyla gösterge temelli kırılganlık analizi uygulanmıştır.

3.1. Göstergelerin Açıklanması

Morfolojik kırılganlığın tespit edilmesinde kullanılan göstergeler, tanımı, türü ve veri kaynağı eşliğinde Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1 Kırılganlık analizinde kullanılan göstergeler

Gösterge Adı	Kısaltma	Gösterge türü	Birim	Tanım	Veri Kaynağı
Yapı adası büyüklüğü	M _B	Maruz kalma	m ²	Yapı adasının toplam alansal büyüklüğü	ARCGIS programından yararlanarak yazarlar tarafından ölçülmüştür.
Taban alanı kat sayısı (TAKS)	M _T	Hassasiyet	%	Yapı adasındaki zemindeki yapılaşmanın toplam yapı adası büyüklüğüne oranı	ARCGIS programından yararlanarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.
Kat alanı kat sayısı	M _K	Hassasiyet	%	Kat alanları toplamının yapı adası büyüklüğüne oranı	Kat sayısı verisi ve ARCGIS programından yararlanarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.
Yeşil alan oranı	M _Y	Dirençlilik	%	Yapı adası içindeki yeşil alan varlığının, yapı adası büyüklüğüne oranı	ARCGIS programından yararlanarak yazarlar tarafından ölçülmüştür.
Nüfus yoğunluğu	M _{NY}	Maruz kalma	kişi/ha	Yapı adası nüfusunun yapı adası büyüklüğüne oranı	Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Arazi Kullanım Durumu	M _A	Hassasiyet	tür	Yapıların ve arazinin kullanım türlerine göre dağılımı	Alan çalışması ile yazarlar tarafından tespit edilmiştir
Geçirimli yüzey oranı	M _G	Dirençlilik	%	Yapı adası içindeki geçirimli yüzey varlığının, yapı adası büyüklüğüne oranı	ARCGIS programından yararlanarak yazarlar tarafından ölçülmüştür.
Ulaşım çeşitlenmesi	M _U	Dirençlilik	tür	Yapı adası çevresindeki yolların türleri	Tapu Kadastro Resmi Web Sitesi, Yandex, Google Earth ve alan çalışması ile tespit edilmiştir.
Yol genişliği	M _{YG}	Uyarlanabilir kapasite	m	Yapı adası çevresindeki yolların kaldırım dahil genişliği	Google Earth programından yararlanarak yazarlar tarafından ölçülmüştür.
Kaldırım varlığı	M _{KV}	Dirençlilik	var/yok	Yapı adasının çevresindeki yollardaki kaldırım varlığı	Google Earth programından yararlanarak yazarlar tarafından tespit edilmiştir.

Tablo 1'de sunulan göstergeler, morfolojik yapıyı doğrudan tanımlayan ya da biçimlenmesinde rol oynayan mekânsal özelliklerdir. Bu göstergeler aynı zamanda türleri bağlamında kırılğanlığın belirlenmesinde artırıcı ya da azaltıcı rol oynayarak etkili olmaktadır.

3.2. Analiz Formülü

IPCC'nin 3. Değerlendirme Raporu'nda kırılğanlık, bir sistemin, iklim değişikliği ve aşırılıkları da dahil olmak üzere, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı duyarlı olma veya başa çıkma derecesi şeklinde tanımlanmakta ve kırılğanlık, bir sistemin maruz kaldığı iklim değişikliği ve varyasyonunun karakterinin, büyüklüğünün ve hızının, hassasiyetinin ve uyarlanabilir kapasitesinin bir fonksiyonu olarak belirtilmektedir (IPCC, 2001). Gösterge temelli kırılğanlık analizlerinde, her bir göstergenin kırılğanlığa etki etme durumu bağlamında türü esas alınmaktadır. Kırılğanlığın, etki, maruz kalma, hassasiyet, dirençlilik ve uyarlanabilir kapasitesinin bir fonksiyonu olarak tanımlanması, birçok çalışmada da kırılğanlık analizlerinin yapılmasında kullanılan bir yöntem haline gelmiştir (De Leon ve Carlos, 2006; Balica vd., 2009; Balica vd., 2012; Gbetibouo ve Ringler, 2009; Aydın ve Kahraman, 2022). Bu çerçevede, türü itibarıyla etki, maruz kalma ve hassasiyet kategorisinde kalan göstergeler kırılğanlığı artırıcı; dirençlilik ve uyarlanabilir kapasite kategorisinde yer alanlar ise kırılğanlığı azaltıcı rol oynadığı gözetilerek formüllere dahil edilmektedir. Bu çalışmada morfolojik göstergeler maruz kalma, hassasiyet, dirençlilik ve uyarlanabilir kapasite türü olarak nitelendiği için (Tablo 1), kırılğanlık analizinin uygulanmasında aşağıdaki formülleştirmeden yararlanılmıştır:

$$\text{Kırılğanlık (K)} = \text{Maruz kalma} \times \text{Hassasiyet} / \text{Dirençlilik} \times \text{Uyarlanabilir Kapasite}$$

Bu formülleştirmeye Tablo 1'de sunulan göstergeler uygulandığında elde edilen formül şu şekildedir:

$$K = \left(\frac{M_B \times M_T \times M_K \times M_{NY} \times M_A}{M_Y \times M_G \times M_U \times M_{YG} \times M_{KV}} \right)$$

3.3. Sayısallaştırma, normalizasyon ve hesaplama

Göstergelere ait veri değerlerinin kırılğanlık formülünde kullanılabilmesi için sayısal olması gerekmektedir. Tablo.1'den görüleceği gibi, bazı göstergeler sayısal nitelik taşıırken, bazıları (arazi kullanım türü, ulaşım çeşitlenmesi ve kaldırım varlığı) bu niteliği taşımamaktadır. Bu göstergelere ait verilerin formülde kullanılabilmesi için çalışmada sayısallaştırma yapılmıştır. Sayısallaştırma

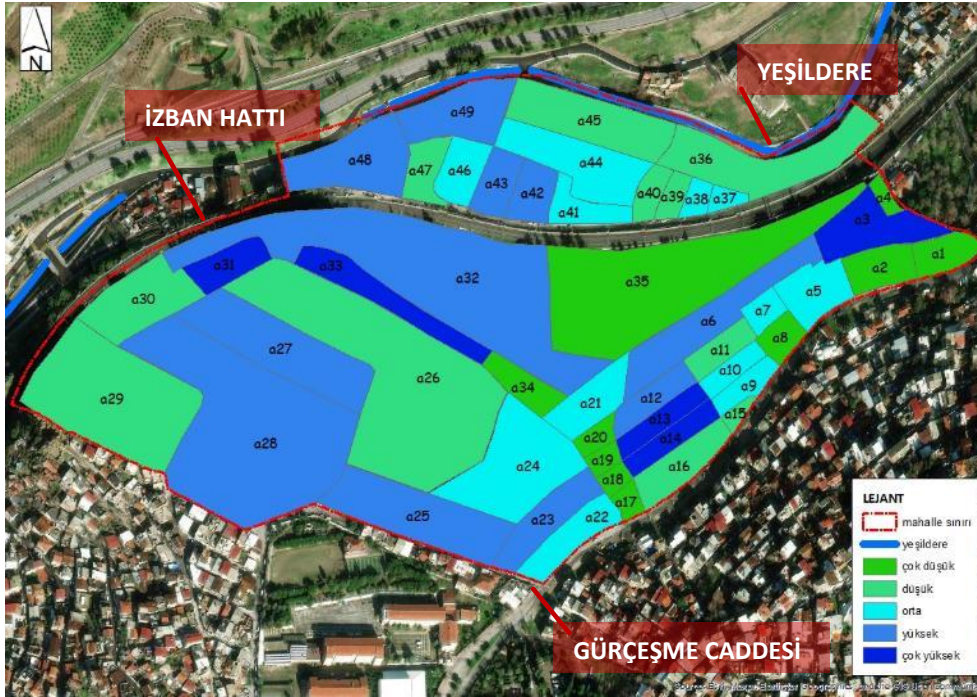
sürecinde, öncelikle her bir türe ilişkin kırılgenlikteki etkisi gözetilerek puan değerleri (örn. 1, 3, 5 puan) verilmiş ve bu değerlerin yapı adasındaki ortalamaları hesaplanarak elde edilen sonuçlar, göstergenin sayı değeri olarak formülde kullanılmıştır.

Her bir göstergenin veri birimleri birbirinden farklıdır. Farklı birimlerle (sayı değeri, m, %, kişi/ha, m²) ifade edilen verilerin ortak bir paydada buluşturulup aynı formülde kullanılabilmesi amacıyla normalizasyon yapılmıştır. Normalize edildikten sonra elde edilen veri değerleri kırılgenlik hesaplanmasına dahil edilmiştir. Kırılgenlik formülü her bir yapı adasında ayrı ayrı uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar ArcGIS programında Geometrik Aralık ile Sınıflandırma Yöntemi kullanılarak, çok yüksek, yüksek, orta, düşük ve çok düşük olmak üzere 5 düzeyde sınıflandırılmıştır. Böylece, Lale Mahallesi'nin yapı adaları bağlamında kırılgenlik düzeyleri tespit edilmiştir.

4. Sonuçlar

Kırılgenlik analizinin sonuçları, yapı adaları arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme olanağı sunmaktadır. Buna göre 5 kırılgenlik düzeyi sınıflandırmasından çalışma alanında 49 yapı adasından 10 tanesinin çok düşük, 11 tanesinin düşük, 12 tanesinin orta, 11 tanesinin yüksek ve 5 tanesinin çok yüksek kırılgenlik düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Sayı itibarıyla alan genelinde çok yüksek kırılgenlik gösteren yapı adalarının %10 oranıyla en az yer aldığı; diğer kırılgenlik düzeylerinin benzer ağırlıkta olduğu görülmektedir. Öte yandan yapı adalarının büyüklükleri itibarıyla mekânsal olarak kapladıkları alan gözetildiğinde, düşük (%35,2) ve yüksek (%34,9) kırılgenlik düzeylerinin mahallede hakim olduğu (yaklaşık %70 oranında) görülmektedir. Mahallenin alansal olarak %12,7'si orta, %11,3'ü çok düşük ve %5,7'si ise çok yüksek kırılgenliğe sahiptir.

Yeşildere'ye en yakın konumda bulunan yapı adalarında, batıda bulunanların yüksek, doğuda bulunanların orta ve düşük kırılgenlik düzeyi sergilediği gözlenmektedir. Çok düşük kırılgenlik düzeyine sahip yapı adaları ağırlık olarak Gürçeşme Caddesi'ne bitişik veya yakınında bulunan alanlardır (Şekil 9).

Şekil 9 Morfolojik kırılgenlik düzeyleri

İZBAN hattının güneyi boyunca mekânsal açıdan farklılaşan kırılgenlik düzeyleri izlenmektedir. Yeşil alan ve geçirimli yüzey fazla ve yapılaşma yoğunluğu az olduğu a25, a26, a29 ve a35 yapı adalarında kırılgenlik düzeyleri düşük ve çok düşüktür. Bu adalar dışında alan genelinde yoğun

yapılaşma dokusu vardır. A24, a25, a26, a27, a28, a29, a30, a32 ve a 35 no.lu yüksek alansal büyüklüğe sahip adalar mahallenin orta ve batı bölgesinde; düşük alansal büyüklüğü sahip olanlar Gürçeşme Caddesi yakınında ve İZBAN hattının kuzey bitişiğinde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla alandaki yapı adası büyüklükleri bölgesel açıdan benzer nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte yapılaşma oranlarının düşük olduğu yapı adaları hariç bu bölgesel benzerliklerin kırılma sonuçlarına ağırlıklı etki etmediği görülmektedir.

Çok yüksek kırılma oranına sahip a3, a13, a14, a31 ve a 33 no.lu yapı adalarında, analize alınan KAKS hariç tüm göstergeler açısından benzerlik görülmektedir. Ağırlıklı konut kullanımlarının yer aldığı bu yapı adalarında yatayda yapılaşma oranı yüksektir; diğerlerine kıyasla a33 hariç yeşil alan oranı çok azdır; geçirimsiz yüzey oranları çok düşüktür. Ulaşım dokusu itibarıyla, kaldırım varlığı göstergesi hariç hepsi alan geneline kıyasla daha avantajlı konumdadır. Bu durum morfolojik kırılma oranının saptanmasında ulaşımın dışındaki diğer yapılaşma özelliklerinin daha belirleyici olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan en düşük kırılma oranına sahip yapı adalarına ilişkin böyle ortak morfolojik özellikler çok net izlenmemektedir. En düşük kırılma düzeyine sahip olan ve mahallede konumsal olarak birbirinden farklı yerlerde bulunan a1, a2, a4, a8, a17, a18, a19, a20, a34 ve a35 no.lu yapı adalarında büyüklük itibarıyla a35 hariç benzerlik olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yol genişliği hariç diğer morfolojik özellikler açısından bu yapı adaları arasında benzerlik bulunmamaktadır. Bu durum, kırılma oranına etki eden morfolojik göstergelerin kümülatif önemini ortaya koymaktadır.

Sonuçlara göre alanın değişen morfolojik özelliklerine bağlı olarak kırılma düzeyleri heterojen bir yapı sergilemiştir. Diğer bir deyişle çalışma alanında morfolojik kırılma oranından net bölgesel bir farklılaşma görülmektedir. Alanın planlı değil gecekondulu şekilde yapılaşmış olmasını ve dolayısıyla imarlı yapılaşmada olduğu gibi küçük bölgelerde benzer mekânsal özellikler göstermemesini, bu durumun bir nedeni olarak yorumlamak mümkündür. Gecekondulu yerleşim niteliğine ek olarak alanın eğimli bir topoğrafyada konumlanması, ulaşım açısından önemli farklılaşmalar yaratmıştır ki bu da heterojen kırılma oranı desenine yol açan bir diğer etkidir.

Konuyla ilgili literatürde sıklıkla gecekondulu yerleşmelerinin iklim değişikliğine karşı en kırılma kentsel bölgeleri oluşturduğu vurgulanmakta ve bu yerleşmelerin kırılma oranının nedenlerini saptamaya ilişkin çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada bir gecekondulu alanına odaklanılarak, gecekondulu alanının morfolojik kırılma oranı analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, gecekondulu alanlarının mekânsal olarak planlı gelişmemiş olması nedeniyle, kendi sınırları içinde birbirine yakın bölgelerde bile çok farklı kırılma oranı düzeylerinin olabildiğini ortaya koymuştur.

Teşekkür

Bu çalışma, 2020.KB.FEN.006 no'lu "Gecekondulu Alanlarının İklim Değişikliğine Karşı Kırılma Düzeyinin Saptanması: Lale Mahallesi (İzmir) Örneği" başlıklı araştırma projesi kapsamında üretilmiştir. Bu projeye destek sağlayan Dokuz Eylül Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Aydın, M.B.S., Kahraman, E.D. (2022). Aşırı yağışlardan kaynaklanan sellere karşı Türkiye kentlerinin kırılma oranı düzeylerinin belirlenmesi. *Eksen Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(1), 34-45.
- Bambrick H., Moncada S., Briguglio M. (2015). Climate change and health vulnerability in informal urban settlements in the Ethiopian Rift Valley. *Environmental Research Letters*, 10: 054014.
- Balica, S.F., Douben, N., Wright, N.G. (2009). Flood vulnerability indices at varying spatial scales. *Water Science and Technology*, 60(10): 2571-2580. <https://doi.org/10.2166/wst.2009.183>
- Balica, S.F., Wright, N.G., Van der Meulen, F. (2012). A flood vulnerability index for coastal cities and its use in assessing climate change impacts. *Natural Hazards*, 64, 73-105. <https://doi.org/10.1007/s11069-012-0234-1>
- De León V, Carlos J (2006). *Vulnerability: a conceptual and methodological review*. UNU-EHS.

- Gbetibouo, G.A, Ringler, C. (2009). *Mapping South African farming sector vulnerability to climate change and variability: A subnational assessment*. International Food Policy Research Institute (IFPRI) and Center for Environmental Economics and Policy in Africa (CEEPA).
- Hardoy, J., G. Pandiella (2009). Urban poverty and vulnerability to climate change in Latin America, *Environment and Urbanization*, 21, 1, 203–224. <https://doi.org/10.1177/0956247809103019>
- IPCC, (2001). *Climate Change 2001: Impacts, adaptation, and vulnerability*. [McCarthy, J.J., Canziani, O.F., Leary, N.A., Dokken, D.J., White, K.S.(eds)]. Contribution of Working Group II to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, UK.
- Khandhela M., May J. (2006). Poverty, vulnerability and the impact of flooding in the Limpopo province, *South Africa. Nat Hazards*, 39: 275-287. <https://doi.org/10.1007/s11069-006-0028-4>
- MGM. (2021). *2020 yılı meteorolojik afetler değerlendirmesi*. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Araştırma Daire Başkanlığı Meteorolojik Afetler Şube Müdürlüğü, Ankara.
- Musungu K., Drivdal L., Smit J. (2016). Collecting flooding and vulnerability information in informal settlements: The governance of knowledge production. *South African Geographical Journal*, 98 (1): 84-103. <https://doi.org/10.1080/03736245.2015.1117013>
- Porio, E. (2011). Vulnerability, Adaptation, and Resilience to Floods and Climate Change-Related Risks among Marginal, Riverine Communities in Metro Manila. *Asian Journal of Social Science*, 39, 425-445. <http://dx.doi.org/10.1163/156853111X597260>
- Salami R.O., Von Meding J.K., Giggins H. (2017). 'Urban settlements' vulnerability to flood risks in African cities: A conceptual framework', *Jàmbá. Journal of Disaster Risk Studies*, 9 (1): a370.
- Taş M., Taş N., Durak S., ve Atanur G. (2013). *Flood disaster vulnerability in informal settlements in Bursa, Turkey*. International Institute for Environment and Development, 25 (2): 443-463. <https://doi.org/10.1177/0956247813501134>

Kentsel Yayılma Tipolojisinin Kentsel Isı Adası Etkisi Üzerine Etkisi: İki Akdeniz Kenti Karşılaştırması

Kenan Çolak¹, Şerife Betül Çetinkaya², Ziya Gençel³

Özet

Küresel iklim krizi, etkisini kentler üzerinde göstermeye devam etmektedir. Dünya hızla ısınırken, nüfusun yarısından fazlasının yaşadığı şehirler, çevresindeki kırsal alanlara oranla daha fazla ısınma eğilimindedir. Kentsel ısı adası adı verilen bu fenomen, kentsel morfoloji ile doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmanın amacı, kentsel büyüme türü ile kentsel ısı adası etkisi arasında ilişki olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmada 2000 sonrası hızlı göç alan iki Akdeniz kıyı şehri, Antalya ve Mersin kentleri çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Benzer iklim koşullarına sahip olmasına karşın kentsel büyüme motifleri birbirinden farklı olan bu iki yerleşimin merkez ilçelerine ait ilçe sınırları içerisinde CORINE 2000 ve 2018 yılı arazi örtüsü alan kullanımı (LCLU) haritaları hazırlanmıştır. 1999 ve 2017 Temmuz aylarına ait Landsat 5 ve Landsat 8 uydu görüntülerinden elde edilen yer yüzeyi sıcaklığı verileri 30 metre mekânsal çözünürlüğe yeniden üretilmiş ve hem LCLU alanları içerisinde hem de kentsel ısı adası etkisi hesaplanmasında kullanılmıştır. En büyük yamanın yerleşim lekesi kabul edilmesiyle elde edilen yapay alanlara yönelik fraktal boyut analiziyle de kentlerin yayılmaya mı kompaktlaşmaya mı eğilimli oldukları saptanmıştır. Çalışma, fraktal boyut analizinde azalma gösteren Antalya kentinin, artma eğiliminde olan Mersin kentine oranla daha fazla kentsel ısı adası etkisine maruz kaldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel yayılma, Kentsel ısı adası etkisi, Antalya, Mersin, İklim.

1. Giriş

İçinde bulunduğumuz yüzyıl kent plancılarının ve kent morfoloğlarının en çok üzerinde durması gereken konuların başında küresel ısınma ve kentlerdeki olası etkileri gelmektedir. En iyimser tablolarda dahi yerküremizin istikrarlı biçimde ısınmaya devam edeceği IPCC raporlarında belirtilmektedir. Kentler, yapıları gereği çevrelerindeki kentsel olmayan alanlara nazaran daha fazla ısındığından, küresel ısınmadan daha fazla etkileneneceği ifade edilmektedir (Oke, 1982). Üstelik yaklaşık 1 milyar nüfusu barındıran “kıyı kenarındaki alçak yükseltili” yerleşimlerin hem etkilenme derecesi en yüksek hem de iklime dayalı kalkınma modellerinin temeli olarak IPCC 6. İlerleme Raporunda (URL-1, IPCC) altının çizildiği görülmektedir.

Kentsel nüfus arttıkça, geçirimsiz yüzeyler de artmaktadır (Yüksel, 2008). Bu geçirimsiz yüzey değişimlerinin şehir planlama disiplini içerisinde ayrıca ele alınması gerekmektedir. Ülkemizde yoğun göç alan kentlerin her zaman planlı / kontrollü büyümediği de yadsınamaz bir gerçekliktir. Böylesi durumlarda kentleri nüfuslarına oranla daha fazla ısıya maruz bıraktığımız ifade edilebilir.

Kentsel büyümenin temelde 3 farklı türü vardır; yayılma, sıçrama ve yoğunlaşma. Kentler genelde bu üç türü de yaşayarak büyümektedir (Heim, 2001). Ancak baskın olan büyüme motifi, o kentin büyüme motifini oluşturmaktadır. Plansız gelişen kentler genelde yağ damlası şeklinde yayılarak büyümektedir (Karabacak, 2020). Bu yayılma geçirimsiz yüzey miktarının artmasına ve kentsel bölgelerin gereğinden fazla ısınmasına sebep olmaktadır. Hızlı kentleşmenin tetiklediği bu

¹ Şehir Plancısı, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, kenancolaktr@gmail.com

² Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, s.betulcetinkaya@gmail.com

³ Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ziyagencel@gmail.com

kentsel ısı adası etkisi hem kentsel iklim sürdürülebilirliği hem de dirençlilik açısından ciddi zorluklara neden olmaktadır (Yuan vd., 2020).

İlgili literatürde daha fazla kentsel morfoloji ve kentsel ısı adası etkisi çalışmalarına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, kentsel büyüme türünü esas alarak kentsel ısı adası etkisi ile arasında ilişki olup olmadığını tespit etmektir. “Kentlerin büyüme motifleri ile kentsel ısı adası etkileri arasında ilişki var mıdır?” çalışmanın araştırma sorusudur ve çalışmanın hipotezi, anlamlı bir ilişki olduğu yönündedir. Çalışmanın ikinci bölümünde materyal ve metot aktarılacak, üçüncü bölümünde yer yüzeyi sıcaklığı haritaları ile arazi kullanım kararlarının değerlendirildiği ve fraktal analiz kıyaslarının sunulduğu bulgular bölümü olacaktır. Son bölümde ise sonuçlara yer verilecektir.

2. Materyal ve Metot

2.1. Çalışma alanı

Çalışma, aynı iklim kuşağında yer alan ancak farklı büyüme motiflerine sahip olan Antalya ve Mersin kentlerini kapsamaktadır. Her iki kent de yeni büyükşehirlerin üretildiği ve mevcut büyükşehir belediyelerinin il sınırlarını kapsayacak şekilde genişletildiği 6360 Sayılı Kanun öncesinde (URL-2, Resmî Gazete) Büyükşehir Belediyesi statüsünde bulunmaktadır. Merkez ilçeler olarak bilinen bu alanlar Antalya ve Mersin kenti olarak kabul edilmiştir. Antalya için; Aksu, Döşemealtı, Kepez, Konyaaltı, Muratpaşa ilçeleri, Mersin için; Akdeniz, Mezitli, Toroslar ve Yenişehir ilçelerine ait sınırlar çalışma alanı olarak tespit edilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1 Antalya ve Mersin kentlerinin konumu (URL-3, Pixabay üzerinden hazırlanmıştır)

Antalya ve Mersin illerinin nüfus verileri (Tablo 1), kentsel gelişimlerine dair ilk ipucunu vermektedir. Hem Antalya hem de Mersin illerinde istikrarlı olarak nüfus artışı gözlemlenmektedir. Ancak; 1980 yılı sonrasında dışa açılma ve turizm temelli planlama nedeniyle Antalya hızla göç almaya başlamış, Türkiye’deki toplam nüfus içerisindeki payını giderek artırmıştır. Mersin’in ise 1990 yılı sonrasında Türkiye nüfusu ile paralel bir artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo 1 Antalya ve Mersin nüfusları (URL-4, TÜİK)

	Antalya	Toplam Nüfustaki Payı	Mersin	Toplam Nüfustaki Payı	Toplam Nüfus
1980	748.706	1.67	843.931	1.89	44.736.957
1990	1.132.211	2.00	1.266.995	2.24	56.473.035
2000	1.719.751	2.54	1.651.400	2.44	67.804.927
2010	1.978.333	2.68	1.647.899	2.24	73.722.988
2020	2.548.308	3.05	1.868.757	2.23	83.614.362

Diğer bir veri olarak meteorolojik veriler ele alınmıştır. 1940 ile 2022 yılları arasında yapılan ölçümlerin ortalamalarına göre Antalya ve Mersin'in Temmuz ve Ağustos aylarında en sıcak ortalama sıcaklık değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Yine bu dönemde en az yağış aldıkları ve en fazla güneşlenme süresine sahip oldukları dönemdir. Bahsedilen bu değerlerin büyük ölçüde birbirine yakın olduğu gözlenmektedir (Tablo 2).

Tablo 2 Antalya ve Mersin'in 1940-2022 Yılları Arasındaki Ölçüm Ortalamaları (URL-5, Meteoroloji Genel Müdürlüğü)

MERSİN	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmu	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	10.2	11.2	13.8	17.6	21.3	25.1	27.9	28.4	25.9	21.6	16.3	11.9	19.3
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	14.6	15.5	18.1	21.7	25	28.2	30.8	31.6	30.1	26.8	21.6	16.6	23.4
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	6.4	7	9.3	13	16.9	21	24.1	24.4	21.1	16.5	11.7	8	14.9
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	4.7	5.6	6.8	7.7	8.6	9.9	10.1	9.9	9.2	7.6	5.7	4.7	7.5
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	10.6	9.18	7.73	6.58	5.06	2.25	0.92	0.78	1.69	4.88	6.65	10.3	66.7
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	121	85.7	56.2	33.9	23.5	10.2	11.3	7.3	11.9	38.2	76.8	137	613

ANTALYA	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmu	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	10	10.7	12.9	16.4	20.6	25.3	28.5	28.4	25.3	20.6	15.5	11.7	18.8
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	14.9	15.6	17.9	21.4	25.7	30.7	34.2	34.1	31.2	26.6	21.3	16.7	24.2
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	6	6.4	8	11.2	15.3	19.6	22.8	22.8	19.5	15.3	10.8	7.7	13.8
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	5.1	5.8	6.7	8	9.8	11.4	11.8	11.3	9.8	7.9	6.3	4.9	8.2
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	12.6	10.5	8.61	6.49	5.17	2.55	0.54	0.56	1.72	5.49	7.45	11.9	73.6
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	235	152	91.7	49.3	32.4	11	4.5	4.4	17.1	71.5	130	257	1055

2.2. Çalışmanın Metodu

Çalışma 3 aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama arazi örtüsü / alan kullanım haritalarının üretilmesidir. Bu doğrultuda, 2000 ve 2018 yılına ait CORINE verileri kullanılarak, Merkez ilçe olarak belirtilen ilçelerin sınırları esas alınmış, arazi örtüsü haritaları bu sınırlara göre hazırlanmıştır. Çalışmada CORINE verisi kullanılmasının gerekçesi %90 üzeri doğrulukla (URL-6, Tarım ve Orman Bakanlığı) üretilen haritalar olması ve alt sınıflara göre dağılımlarının da tutarlı sonuçlar üretmesidir. Çalışma süresi olarak 2000 ve 2018 seçilmiştir; her iki kentin en yoğun göç aldığı dönem sonrası olan 2000 yılı başlangıç seçilmiştir. CORINE verileri altı yılda bir yayımlandığı için en güncel veri de 2018 yılına aittir. Her iki yıla ait vektör veriler Copernicus portalından indirilmiş, ArcGIS 10.8 programında çalışma alanı sınırları içerisinde kalan kısımları alınmıştır.

CORINE verileri 3 katmanlı halde elde edilmektedir. Seviye 1 alanlarda yapay alanlar (1), tarımsal alanlar (2), orman ve yarı doğal alanlar (3), sulak alanlar (4) ve su yapıları (5) bulunmaktadır. Her bir katmanın alt dalları olarak ilerleyen bu kademelenme, ilgi duyulan ölçekte çalışma yapılmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin; 1 kodlu alan yapay bölgeleri, 11 kodlu alan bu yapay bölgelerin içerisindeki şehir yapılarını, 111 kodlu alan ise şehir yapıları bölgesi içerisindeki sürekli şehir yapılarını içermektedir.

İkinci aşama fraktal boyutların hesaplanmasıdır. Öncelikle, fraktal boyutu hesaplanacak ana kentsel lekeye ait yamanın tespit edilmesi gerekmektedir. Antalya’da yer alan Boğaçayı gibi kentsel sürekliliğin devam ettiği ancak doğal eşikler nedeniyle kesintiye uğramış görünen yapay alanların kentsel leke tespitinde hataya yol açmaması için tampon bölge konularak işlem yapılmıştır. 2017 yılı CORINE verilerinden çıkarılan yapay alanlara, kentsel bütünlüğün kopmadığı kısımları da içermesi için 1 km’lik 4 tampon alan eklenerek, bu alan içerisinde kalan parçalar kentsel alan kabul edilmiştir. 1999 yılı içerisinde de bu tampon alan içerisinde kalan parçaların fraktal boyut ölçümleri gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü aşama ise yer yüzeyi sıcaklığı haritalarının üretilmesidir. CORINE haritaları ait olduğu yıldan bir önceki yılı kapsayan uydu görüntüleri esas alınarak hazırlandığından (URL-7, Copernicus) yer yüzeyi sıcaklığı haritaları 1999 ve 2017 yıllarına ait uydu görüntülerinden elde edilmiştir (Tablo 3). Çalışma alanlarında ortalama en sıcak olduğu ve bulutluluk oranı en düşük tespit edilen Temmuz ayı içerisindeki uydu görüntüleri işlenmiştir.

Tablo 3 Kullanılan uydu görüntüleri bilgileri

	Landsat 5	Landsat 8	Path/Row
Antalya	26.07.1999	11.07.2017	178/34
Mersin	12.07.1999	29.07.2017	176/34

Uydu görüntüsü olarak Earth Explorer USGS arayüzünden Landsat 5 TM+ ve Landsat 8 OLI/TIRS görüntüleri kullanılmıştır. Landsat 5 uydu görüntüsünün termal bandı 120 metrelik mekânsal çözünürlüğe, Landsat 8 uydu görüntüsünün termal bandı ise 100 metrelik mekânsal çözünürlüğe sahiptir. Her ikisi de 30 metrelik çözünürlüğe yeniden örneklendirilebilmektedir (URL-8, USGS). Çalışmada, yeniden örneklendirilmiş 30 metre çözünürlüklü değerler yer yüzeyi sıcaklığı verisi olarak üretilmiş (Orhan, 2021), her bir piksele denk gelen alan nokta değeri olarak tanımlanmış ve CORINE verilerinden gelen arazi örtüsü kullanımları içerisinde ortalama değer olarak atanmıştır. Böylece ayrı ayrı her bir arazi örtüsü parçasının 1999 ve 2017 yıllarına ait ortalama yer yüzey sıcaklığı haritası hazırlanmıştır.

Diğer yandan her iki kentsel çekirdeğin büyüklükleri göz önüne alınarak, merkezden çeperlere doğru ilerleyen 2500 metre katlarında çapa sahip halkalar üretilerek, yerleşim merkezleri üzerindeki yer yüzeyi sıcaklığı ve değişimleri ele alınmıştır.

Daha sonra her iki kent için de 2000 ve 2018 yıllarına ait fraktal değerler, sürekli kentsel doku, süreksiz kentsel doku ve yapay alanlar özelinde hesaplanmıştır. Fraktal değerler, ücretsiz bir program olan Fractalyse programı kullanılarak hesaplanmıştır. Fraktal değerlerin hesaplanması ile kentlerin kompaktlaşmaya mı yoksa yayılma mı eğilimli oldukları saptanmıştır.

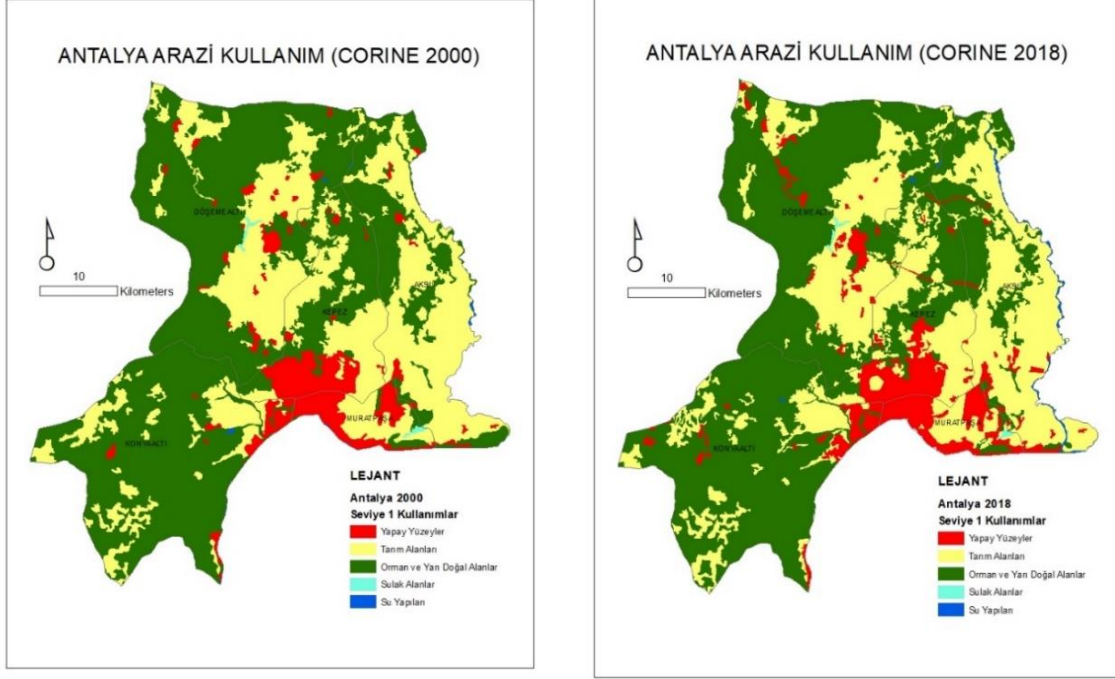
3. Bulgular

CORINE verileri kullanılarak hazırlanan arazi kullanım haritaları, kentsel büyüme motifi ve arazi örtüsü değişimleri hakkında bilgi sağlamaktadır. 2000 ve 2018 yılları arasında Antalya merkez ilçelerinde yapay alanların çoğaldığı, orman ve yarı doğal alanların parçalanarak azaldığı, merkez yamanın kuzey ve batı yönünde genişlediği gözlenmektedir (Şekil 2).

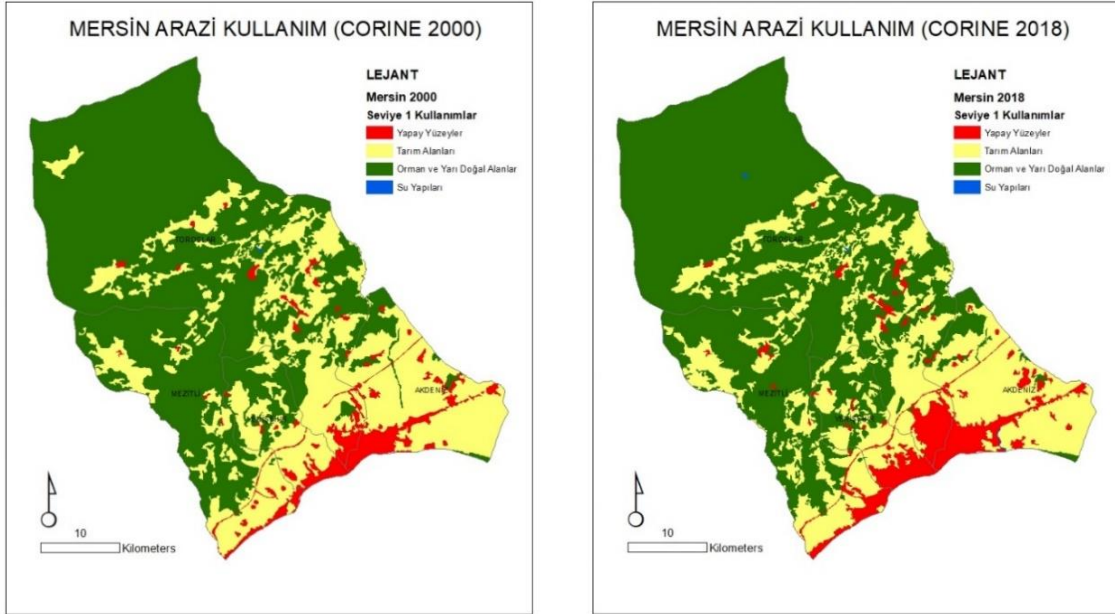
⁴ 500 ve 1500 metrelik tamponlarda da aynı sonuç üretilmiştir. Çalışma alanında sürekliliği engelleyen en uzak mesafe Boğaçayı’nın iki yakası arasında yaklaşık 1000 metre ölçülmüştür.

Antalya'yı Burdur'a bağlayan D-650 ile Isparta'ya bağlayan D-685 Karayolları, sahile paralel ilerleyen doğu-batı yönündeki D-400 Karayolunu kuzey yönlü kesmektedir. Kent, bu ana yol güzergahları üzerinde ışınsal olarak gelişim göstermektedir.

Şekil 2 2000-2018 Antalya Merkez İlçeler Arazi Kullanım Haritası

Şekil 3 2000-2018 Mersin Merkez İlçeler Arazi Kullanım Haritası

Mersin merkez ilçelerinde ise yapay alanların tarım arazileri üzerinde büyüme gösterdiği görülmektedir. Antalya ve Adana'yı birbirine bağlayan sahile ve birbirine paralel D-400 Karayolu ile E-982 Otoyolu, kentin lineer gelişiminin yoğunlaşarak devam etmesine katkı sağlamaktadır. Kentin kuzeyindeki eğim ve güneyindeki deniz nedeniyle kent yalnızca doğu-batı aksı boyunca ilerlemesine olanak sağlamaktadır (Şekil 3).

Fraktal boyut analizi, nesnelerin geometrik açıdan karmaşıklık seviyesini ölçmeye yaramaktadır ve analiz sonucunda göre 1 ile 2 arasında bir değer atanmaktadır. Değer 2'ye yaklaştıkça karmaşıklık (ve yoğunlaşma), 1'e yaklaştıkça ise yayılma oranı artmaktadır (Ayazlı, 2017). Tablo 4'te Antalya yerleşim lekesinde 2000 yılından 2018'e gelindiğinde fraktal boyutun sürekli ve süreksiz kentsel dokularda azaldığı, yapay alanlarda küçük bir artış olduğu gözlenmiştir. Tablo 5'te Mersin yerleşim lekesinde ise hem kentsel dokuların hem de yapay alanların fraktal boyutunun arttığı, karmaşıklık eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte ortalama sıcaklık değerlerinin 1999 yılında benzer bir grafiğe sahip olduğu, 2017 yılında Antalya'nın Mersin'e göre yaklaşık 3 Co daha fazla ısındığı tespit edilmiştir.

Tablo 4 Antalya Merkezi Fraktal Boyut Analizi ve YYS

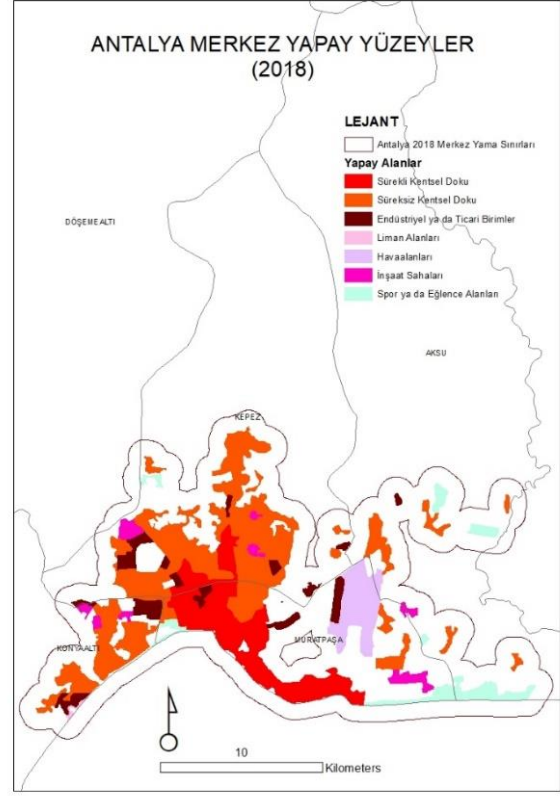
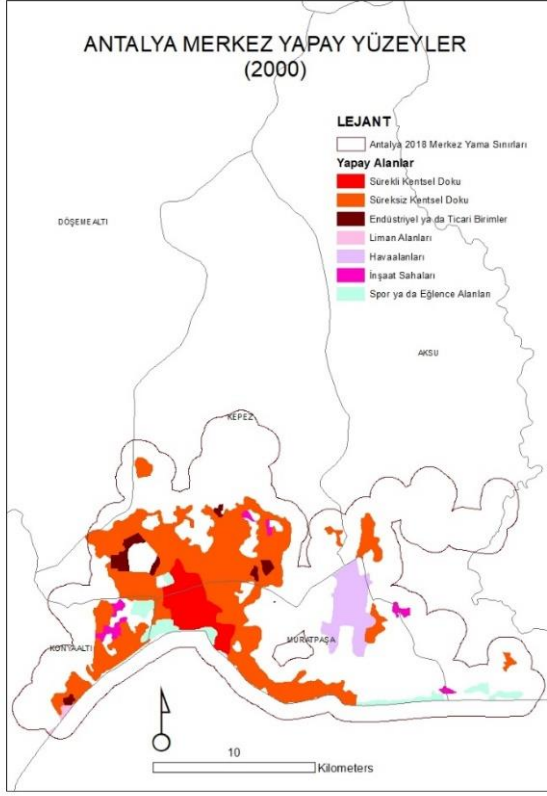
ANTALYA	Fraktal 2000	Fraktal 2018	Fraktal Fark	Ortalama YYS Değeri (C°) 1999	Ortalama YYS Değeri (C°) 2017	Ortalama YYS Değeri (C°) Farkı
111 (Sürekli Kentsel Doku)	1.772	1.715	-0.057	34.5	38.7	4.2
112 (Süreksiz Kentsel Doku)	1.644	1.620	-0.024	35.6	41.1	5.5
001 (Yapay Alanlar)	1.700	1.717	+0.017	35.7	40.6	4.9

Tablo 5 Mersin Merkezi Fraktal Boyut Analizi ve YYS

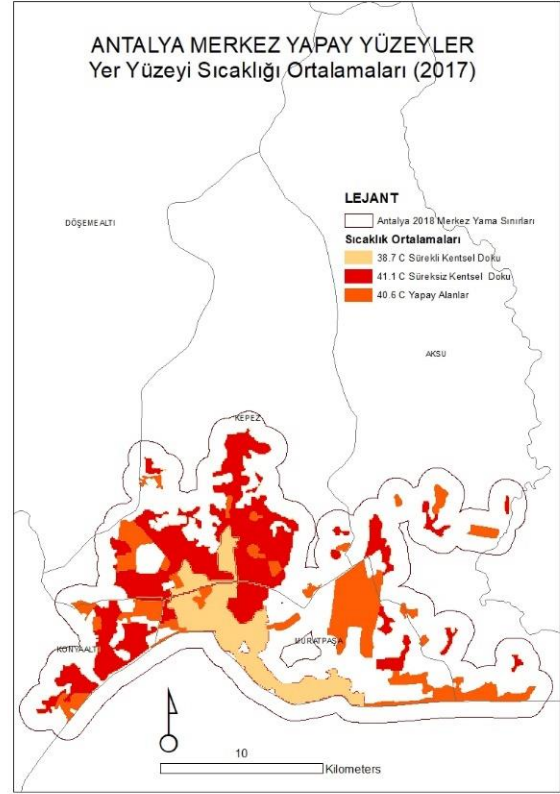
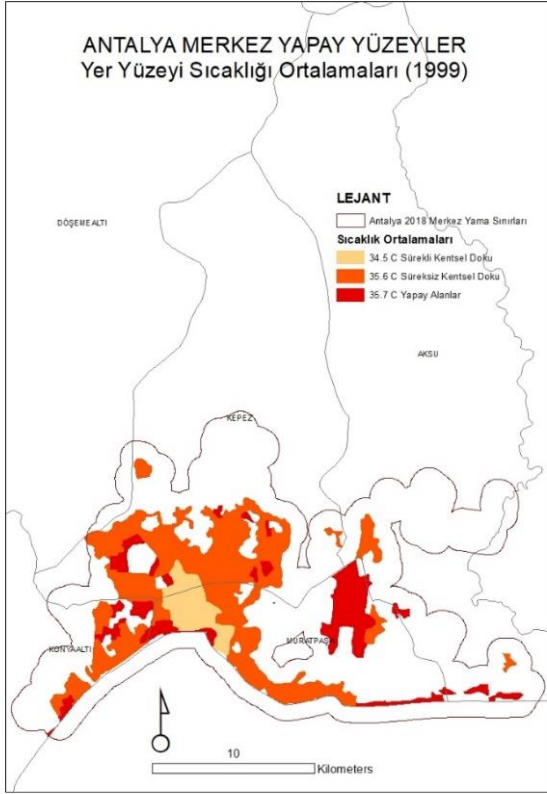
MERSİN	Fraktal 2000	Fraktal 2018	Fraktal Fark	Ortalama YYS Değeri (C°) 1999	Ortalama YYS Değeri (C°) 2017	Ortalama YYS Değeri (C°) Farkı
111 (Sürekli Kentsel Doku)	1.678	1.763	0.085	33.3	35.0	1.7
112 (Süreksiz Kentsel Doku)	1.520	1.556	0.036	34.1	35.5	1.4
001 (Yapay Alanlar)	1.519	1.585	0.066	34.0	36.0	2.0

Arazi kullanım haritasında yapay alanlar olarak gösterilen lekelerin en büyük parçası belirlendikten sonra 3. Seviye alanlara göre arazi kullanım yeniden üretilmiş ve yer yüzeyi sıcaklığı haritaları bu alt gruplar içerisindeki ortalama sıcaklıklarına göre hazırlanmıştır.

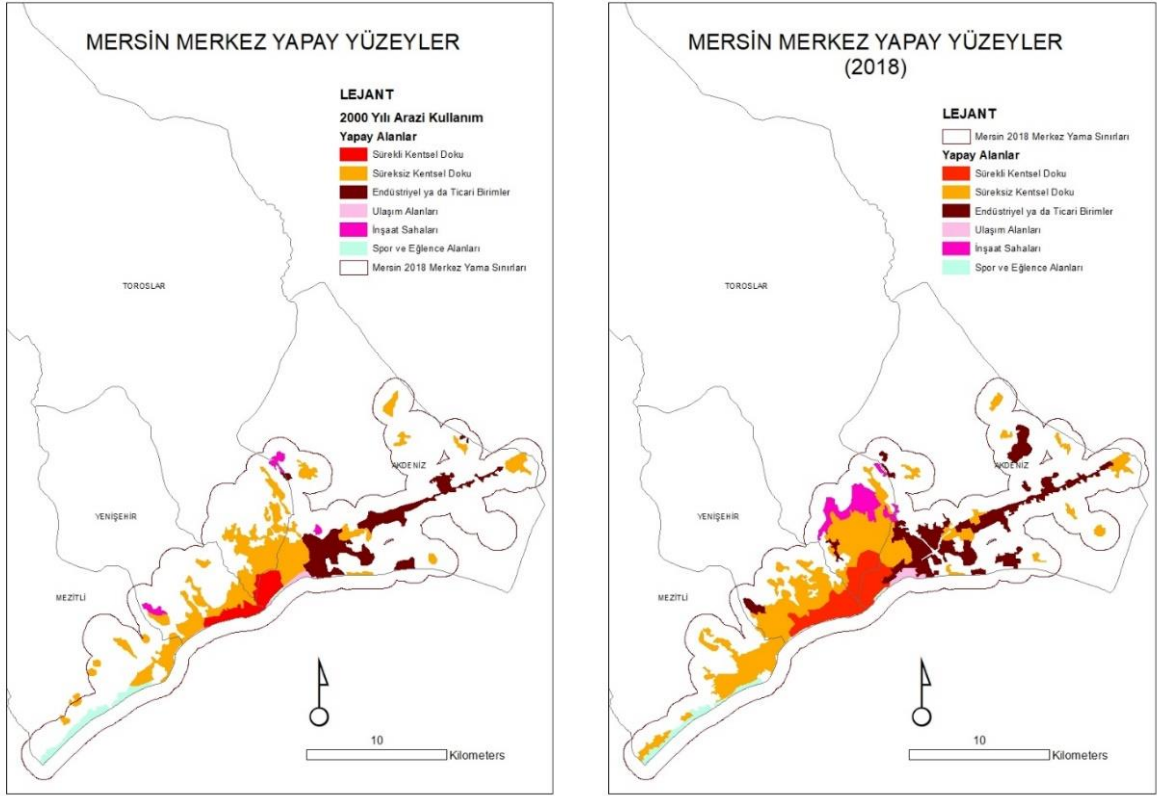
Şekil 4'te, Antalya kent yerleşimi içerisinde 2000 yılında sürekli kentsel doku olarak belirlenen alanın güneydoğu yönü boyunca süreksiz kentsel dokuyu yutarak ilerlediği, süreksiz kentsel dokunun ise özellikle kuzey yönlü yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Şekil 5'te ise hem sürekli kentsel doku hem süreksiz kentsel doku hem de yapay alanlar altındaki kullanımlarda ortalama yer yüzeyi sıcaklık değerinin önemli ölçüde arttığı tespit edilmiştir.

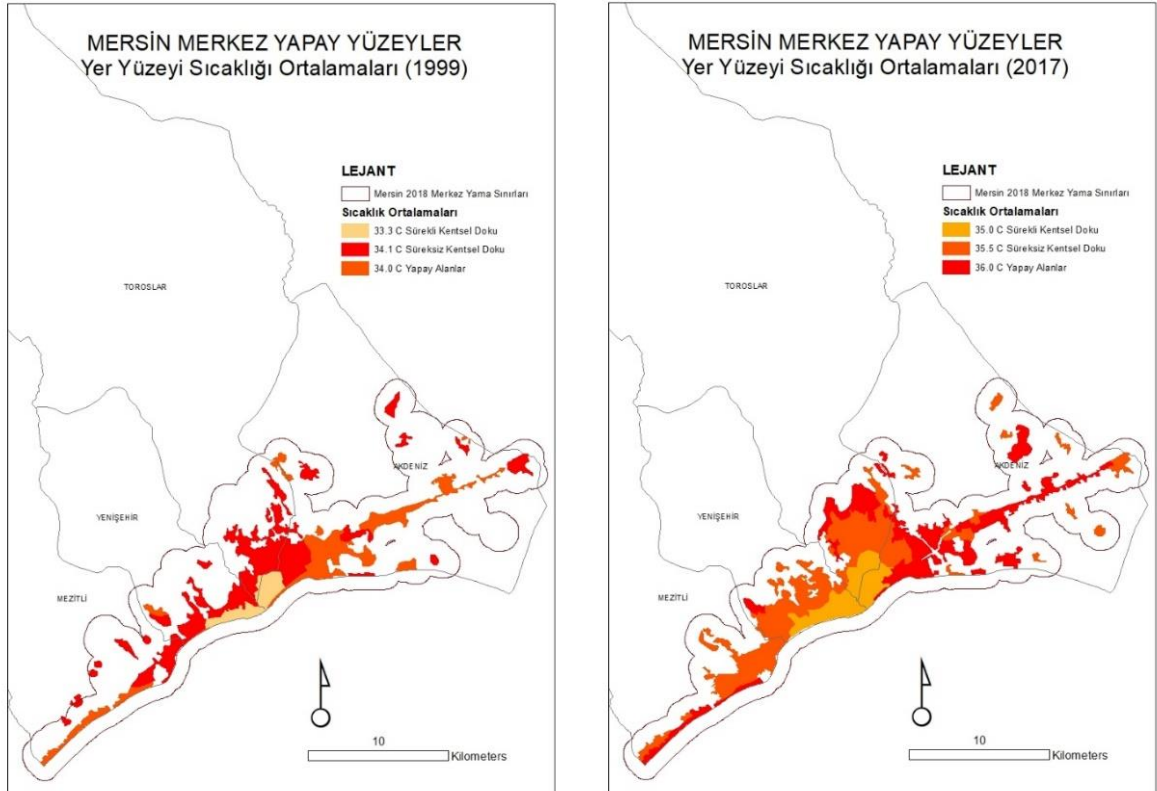
Şekil 4 Antalya Yerleşim Lekesi Arazi Kullanım Haritası, 2000-2018

Şekil 5 Antalya Yerleşim Lekesi yer yüzeyi sıcaklığı haritası 1999-2017

Şekil 6 Mersin Yerleşim Lekesi Arazi Kullanım Haritası, 2000-2018

Şekil 7 Mersin Yerleşim Lekesi yer yüzeyi sıcaklığı haritası 1999-2017

Şekil 6'da sürekli kentsel dokunun kendi etrafında belirli bir yön olmaksızın ilerlediği, süreksiz kentsel dokunun da yine sürekli kentsel dokuyu izleyecek şekilde etrafında büyüdüğü görülmektedir. Mersin'de Antalya'dan farklı olarak yapay alanların ortalama derecesinin 2017 yılında hem sürekli hem de süreksiz kentsel dokudan fazla olduğu Şekil 7'den izlenebilmektedir.

Son olarak, kentlerin çevrelerindeki kırsal alanlara göre daha fazla ısınmasına ilişkin kentsel ısı adası etkisi hesaplanmıştır. Bu hesap iki farklı yöntemle ele alınmıştır. İlki geleneksel olarak tarımsal alan⁵ başlığı altında toplanan ekilebilir alanlar (2.1), sürekli ürün alanları (2.2), meralar (2.3) ve karışık tarımsal alanlar (2.4) içerisinde ölçülen yüzey sıcaklıklarının ortalama değerlerinin karşılaştırılması yöntemidir (Tablo 6).

Tablo 6. Tarımsal Alanların 1999-2019 yılı sıcaklık değişimleri

	1999 Yılı Tarım Alanları (C°)	2019 Yılı Tarım Alanları (C°)	Tarım Alanlarındaki Değişim (C°)
Antalya	37.9	41.0	3.1
Mersin	35.4	36.2	0.8

Bu yöntemle hesaplanan kentsel ısı adası etkisi değerleri Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7 Tarımsal alanlara göre Kentsel Isı Adası Etkisi

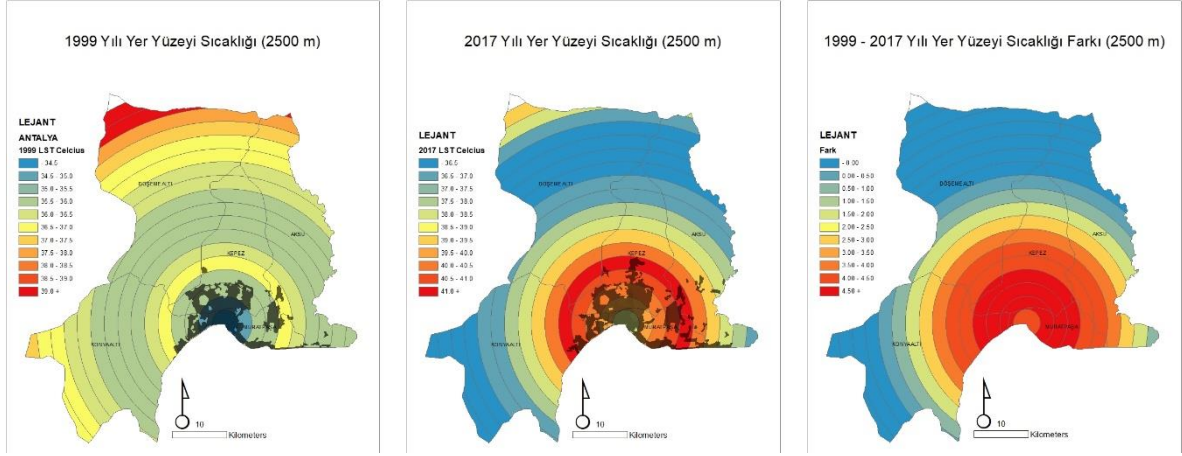
ANTALYA	Kentsel Isı Adası Etkisi	Fraktal Fark
111 (Sürekli Kentsel Doku)	1.1	-0.057
112 (Süreksiz Kentsel Doku)	2.4	-0.024
001 (Yapay Alanlar)	1.8	+0.017
MERSİN	Kentsel Isı Adası Etkisi	Fraktal Fark
111 (Sürekli Kentsel Doku)	0.9	0.085
112 (Süreksiz Kentsel Doku)	0.6	0.036
001 (Yapay Alanlar)	1.2	0.066

İkinci bir kentsel ısı adası etkisi hesaplama kriteri olarak merkezden başlayarak sabit yarıçapa sahip halkalar içerisindeki ortalama sıcaklık değerleri arasındaki farktan elde edilmektedir (Peng vd., 2020). Çok parçalı regresyon modeli kullanılarak yapılan ölçümlerde Antalya için bu değer 1.86 Co (Şekil 8); Mersin için ise 0.61 Co ölçülmüştür (Şekil 9). İkinci yöntem doğrultusunda hesaplanan kentsel ısı adası etkisi değerleri Tablo 8'de yer almaktadır.

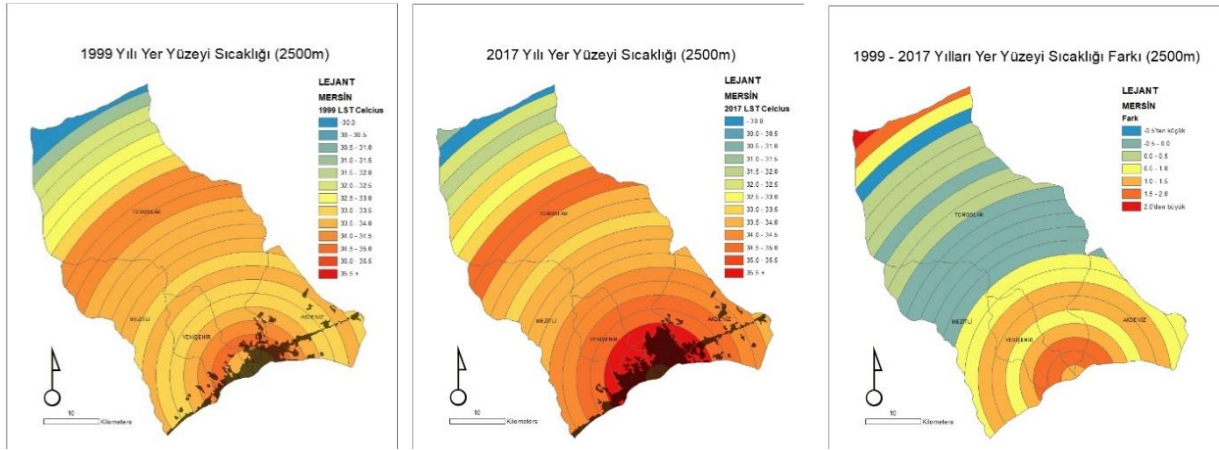
Tablo 8 Halka metoduna göre Kentsel Isı Adası Etkisi

ANTALYA	Kentsel Isı Adası Etkisi	Fraktal Fark
111 (Sürekli Kentsel Doku)	2.3	-0.057
112 (Süreksiz Kentsel Doku)	3.6	-0.024
001 (Yapay Alanlar)	3.0	+0.017
MERSİN	Kentsel Isı Adası Etkisi	Fraktal Fark
111 (Sürekli Kentsel Doku)	1.1	0.085
112 (Süreksiz Kentsel Doku)	0.8	0.036
001 (Yapay Alanlar)	1.4	0.066

⁵ Hem Antalya hem de Mersin'in orman yangınlarına karşı hassas oluşu, ağaçlandırma projeleri kapsamında ciddi farklara yol açan sıcaklık değişimleri ve çıplak kayalıklar ve kumsallar gibi alt dalların da orman alanları içerisinde yer alması nedeniyle yalnızca tarım alanları üzerinden hesap yapılmıştır.

Şekil 8 Antalya Merkez İlçeleri, (a) 1999 yılı; (b) 2017 yılı yer yüzeyi sıcaklığı; (c) değişimleri

Şekil 9 Mersin Merkez İlçeleri, (a) 1999 yılı; (b) 2017 yılı yer yüzeyi sıcaklığı; (c) değişimleri

Her iki yöntemle de fraktal boyutun azalmasıyla ifade edilebilecek kentsel yayılmanın kentsel ısı adası etkisi oluşumunda etkili olduğu söylenebilir.

4. Sonuçlar

Akdeniz çanağında yer alan sahil kentleri, IPCC 6. İlerleme raporunda önümüzdeki süreçte küresel iklim krizine karşı daha hassas olması beklenen riskli alanlar olarak tariflenmektedir. Bu kentlerin planlanmasında karar destek sağlayacak girdilerden birisi de kentsel ısı adası etkisiyle ilişkilendirilebilecek kentsel sürekli ve süreksiz dokuların fraktal boyutunun artırılmasıdır.

Bu çalışmada “Kentlerin büyüme motifleri ile kentsel ısı adası etkileri arasında ilişki var mıdır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Benzer iklim koşullarına sahip ancak farklı kentsel büyüme motifine sahip olan Antalya ve Mersin kentleri üzerinde 1999 ve 2017 yıllarına ait yer yüzeyi sıcaklığı haritaları ile 2000 ve 2018 yılına ait CORINE arazi kullanım haritaları hazırlanmış, en büyük yamanı yerleşim lekesi kabul edilmesiyle fraktal boyut analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, sürekli ve süreksiz kentsel dokuda mevcut durumundan yayılma eğilimi gösteren Antalya'nın, kompaktlaşma eğilimi gösteren Mersin'e kıyasla kentsel ısı adası etkisine maruz kaldığı tespit edilmiştir.

Çalışmada kullanılan CORINE verileri yerine, yüksek çözünürlüklü uydu görüntüleri ve CBS verileri ile desteklenerek hazırlanacak arazi örtüsü alan kullanımı haritalarının kullanılmasının daha tutarlı sonuçların elde edilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca diğer sahil kentlerinde de bu çalışmanın yönteminin uygulanması halinde benzer sonuçların çıkıp çıkmayacağı yeni çalışmalarda değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Ayazlı, İ. E. (2017). Fraktal boyut değerleri hesaplanarak mülkiyet geometrisi ile kentleşme ilişkisinin araştırılması: Sivas örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 17(1), 165-171.
- Heim, C. E. (2001). Leapfrogging, urban sprawl, and growth management: Phoenix, 1950–2000. *American Journal of Economics and Sociology*, 60(1), 245-283.
- Karabacak, K. (2020). Türkiye'deki Büyükşehir Belediyeli Şehirlerde Kentsel Yayılma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60(1), 158-178.
- Oke, T. R. (1982). The energetic basis of the urban heat island. *Quarterly journal of the royal meteorological society*, 108(455), 1-24.
- Orhan, O. (2021). Mersin ilindeki kentsel büyümenin yer yüzey sıcaklığı üzerine etkisinin araştırılması. *Geomatik*, 6(1), 69-76.
- Peng, J., Hu, Y., Dong, J., Liu, Q., & Liu, Y. (2020). Quantifying spatial morphology and connectivity of urban heat islands in a megacity: A radius approach. *Science of The Total Environment*, 714, 136792.
- Yuan, C., Adelia, A. S., Mei, S., He, W., Li, X. X., & Norford, L. (2020). Mitigating intensity of urban heat island by better understanding on urban morphology and anthropogenic heat dispersion. *Building and Environment*, 176, 106876.
- Yüksel, Ü. D. (2008). Kentlerde Yapısal ve Yeşil Alanlardaki Hava ve Yüzey Sıcaklıklarının İrdelenmesi: Ankara Örneği. *Ekoloji Dergisi*, 17(69).
- URL-1: IPCC. (2022). *6. İlerleme Raporu*. Erişim adresi (<https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/>)
- URL-2: Resmî Gazete. (2012). *6306 Sayılı Kanun*. Erişim adresi (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm>) erişim tarihi 01.03.2023
- URL-3: Pixabay. Erişim adresi (<https://pixabay.com/vectors/turkey-map-provinces-geography-157515/>) erişim tarihi 01.03.2023
- URL-4: TÜİK. (2022). *Türkiye İstatistik Kurumu Nüfus Modülü*. Erişim adresi (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>) erişim tarihi 17.11.2022
- URL-5: Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2022). *Genel İstatistik Verileri*. Erişim adresi (<https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=H>) erişim tarihi 17.11.2022
- URL-6: Tarım ve Orman Bakanlığı. *CORINE projesi*. Erişim adresi (<https://corine.tarimorman.gov.tr/corineportal/files/metaveri.pdf>) erişim tarihi 01.03.2023
- URL-7: Copernicus. (2022). *CORINE Land Cover – Copernicus Land Monitoring Service*. Erişim adresi (<https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover>) erişim tarihi 16.12.2022
- URL-8: USGS. (2023). *What are the band designations for the Landsat satellites?* Erişim adresi (<https://www.usgs.gov/faqs/what-are-band-designations-landsat-satellites>) erişim tarihi 20.02.2023

Üsküp Şehir Merkezinin Heterotopik Morfolojisinde İdeolojik Dönüşümlerin İzleri

Abdullah Eren Demirel¹

Özet

Kentler zamanla kendi doğal süreçlerinde gelişebildikleri gibi, dış etkenlerin yönlendirmeleri de olabilmektedir. Özellikle ideolojik yaklaşımların yönlendirmesi, kent formunda varolan düzenin görmezden gelinerek yeni bir yapılaşmanın başlamasına ve sonuç olarak birbiri ile kopuk kent fragmanlarının oluşmasına sebep olabilir. Heterotopik düzen olarak da adlandırılabilir bu durumda kent dokusu gittikçe farklılaşıp ayrışırken, kentlinin deneyimini de kısıtlayan, mekanlar arası eşik ve geçiş alanlarının oluşmasına izin vermeyen, karmaşık bir mekansal ağ oluşmaktadır. Bu çalışma kapsamında da farklı ideolojilerin kentin morfolojik gelişimine yapabileceği olası etkileri tartışmak amacıyla Üsküp şehir merkezinin özellikle 1963 yılında yaşanan deprem sonrasındaki morfolojik gelişimi analiz edilmiştir. Yirminci yüzyılın başında modernist ideal ile genişlemeye başlayan ve bu süreçte altı farklı yönetimin elinde bulunan şehrin morfolojik gelişiminde kırılma noktası olan deprem sonrası, Vardar Nehri güneyindeki yapıların büyük çoğunluğu yıkılmıştır. Kenzo Tange önderliğinde uluslararası işbirliğine dayanan yeniden inşaa sürecinde metabolist yaklaşımla açık formda yeni bir kent kurgulanmıştır. Sonraki süreçte, politik ve ekonomik sebeplerden ötürü Tange'nin önerisi tam olarak gerçekleştirilememiştir. Sınırlı sayıda brütalist üslupta yapı inşaa edilen merkezde, sonraki yirmi yıl içerisinde sosyalist ideolojiyle özellikle konut projeleri üzerinden yapılaşma devam etmiştir. Makedonya'nın Yugoslavya'dan ayrılarak 1991'de bağımsızlığını ilan etmesiyle başkent konumuna geçen Üsküp'te politik ortamdaki sıkıntılardan ve ekonomik krizden ötürü uzun yıllar yapılaşma aktivitesi görülmemiş, kent merkezinin büyük kısmı kimseye ait olmayan, işlevsiz boş bir mekan olarak varlığını sürdürmüştür. 2000'lerin başında politik ortamdaki düzelmeye, neoliberal ekonomilerin kazandığı ivme ile birleşmiş ve şehir merkezindeki boş alanlar kontrolsüz ve hızlı bir yapılaşma sürecine açılmıştır. 2010'lu yılların başına gelindiğinde ise Üsküp 2014 projesiyle birlikte mimarlık tarihsici ideolojinin aracı olmuş ve kentin morfolojisinden tamamen ayrılan, kentlinin deneyimini de artırmaktan öte iyice kısıtlayan bir dizi yapı inşaa edilmiştir. Bütün bu gelişim süreci tipomorfolojik analizler ile incelenmiştir ve her yeni ideolojinin farklı ve etkili biçimde varolan kent morfolojisini nasıl sekteye uğratıp, yeni kopuk fragmanlar ile heterotopik bir düzen yarattığı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üsküp, Kent, İdeoloji, Heterotopoloji, Kentsel değişim

1. Giriş

Kentler kendi doğal süreçlerinde gelişebildikleri gibi dış etkenlerin yönlendirmeleriyle de şekillenebilen, heterojen, çok kimlikli ve katmanlı yapıya sahiptirler. Gelişim süreçlerindeki mekansal, ideolojik, ekonomik ya da sosyal kopmalar da kentin çeşitli farklı karakterlerde parçalardan oluşmasına sebep olmaktadır. Kentlerin gelişiminde farklı ideolojilerin süreksizlik ve kopmalarla birlikte hakim olmaları kent morfolojisinde böylesi heterotopik dönüşümleri de beraberinde getirebilmektedir. Foucault (1984) tarafından birbiriyle belirli bir gerçek bağlamda bağdaşmayan çeşitli mekanın birlikte varoluşuyla tanımlanan heterotopoloji, muğlak ve karmaşık kent ve kentli ilişkisine işaret eder. Bu çalışmada da Üsküp'ün kent merkezinin morfolojisindeki heterotopik gelişim ideolojik dönüşümlerle beraber eleştirel bir gözle incelenmiştir ve Üsküp özelinde ideolojik yaklaşımların kentte yarattığı etkiye dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Özellikle son yüzyılda altı farklı devletin parçası olan şehir, değişen jeopolitik durumlara göre farklı kimliklere

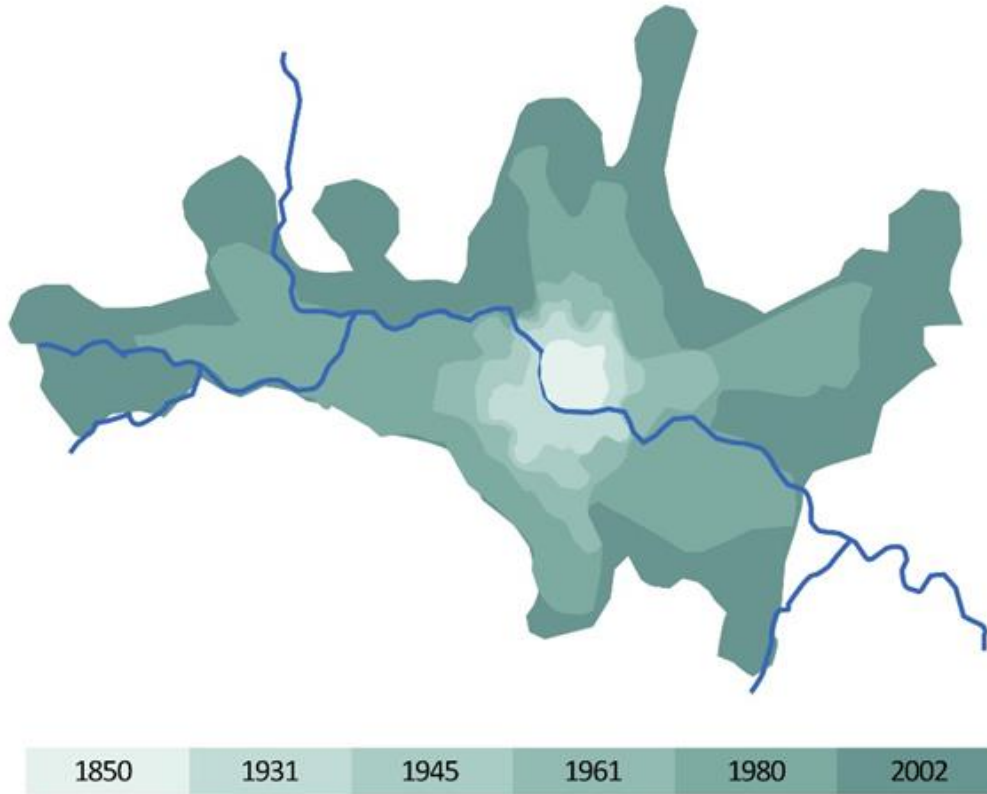
¹ Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü, abdullaheren@gazi.edu.tr.

bürünmüştür. Çalışma kapsamında 1963 depremiyle yaşanan geniş çaplı yıkım ve sonrasında takip eden yoğun yapılaşma süreci referans noktası alınarak kentin formal gelişiminin analizi ve farklı ideolojilerin mekansal yansımalarına dair çıkarımlar yapılması adına farklı kent parçalarının tipomorfolojik analizi yapılmıştır.

2. Üsküp'ün Tarihsel Gelişimi

Üsküp'ün günümüzdeki şehir formunun izleri ilk olarak 1392'de Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmesinin ardından oluşmaya başlamıştır. Geleneksel Osmanlı kentlerinde olduğu gibi çarşı etrafında gelişen ticari ve idari merkez ve çevresindeki yerleşim yerlerinden oluşan Üsküp'ün Vardar Nehri'nin kuzeyinde şekillenen şehir dokusu, ilk olarak 1555 yılında yaşanan büyük depremde ağır hasar almıştır. Bunu 1689 yılında Avusturya generalinin şehirde yarattığı büyük yangın takip etmiştir. Bu iki olaydan sonra küçük bir kasaba haline dönüşen Üsküp'ün eski etkin şehir konumuna dönüşü ancak ondokuzuncu yüzyılda başlamıştır. Şehrin gelişimindeki ideolojik etkenlerden biri Tanzimat Fermanı ve yeni tren hatları ile Üsküp üzerinden Batı Avrupa ile kurulan ilişkiler ve bu dönemde alınan yeni şehirleşme kararları olmuştur. Özellikle kent merkezinde çok sayıda neoklasik tarzda yapılar inşa edilirken Tanzimat ile gayrimüslimlere tanınan yeni haklar bu nüfusun da şehir üzerindeki varlığını artırmıştır. Kent formundaki en belirgin değişimlerden biri Balkan Savaşları'ndan sonra şehrin hakimiyetinin Osmanlı'dan Sırp Krallığı'na geçişi ile yaşanmıştır. Şehrin yeni siyasi gücü ideolojik olarak ayrılmış yeni bir kent kimliği tanımlamak için Osmanlı kentinin izlerini yok etmek yerine o kısmı yaklaşık olarak olduğu gibi bırakıp şehrin yeni merkezini Vardar Nehri'nin güneyine taşımıştır (Şekil 1). Dönemde hakim olan yaklaşımlara paralel olarak modern bir kent inşa etme yoluyla neoklasik ve erken modernist stilde yapılar inşa edilmiştir. Osmanlıdan kalan sokak izlerinin bir kısmı korunurken bugün de merkezin tanımında en etkili morfolojik iz olan Makedonya Meydanı oluşturularak bunun etrafında daha merkezci ve otomobilleşmeye dayalı bir şehir dokusu oluşturulmuştur.

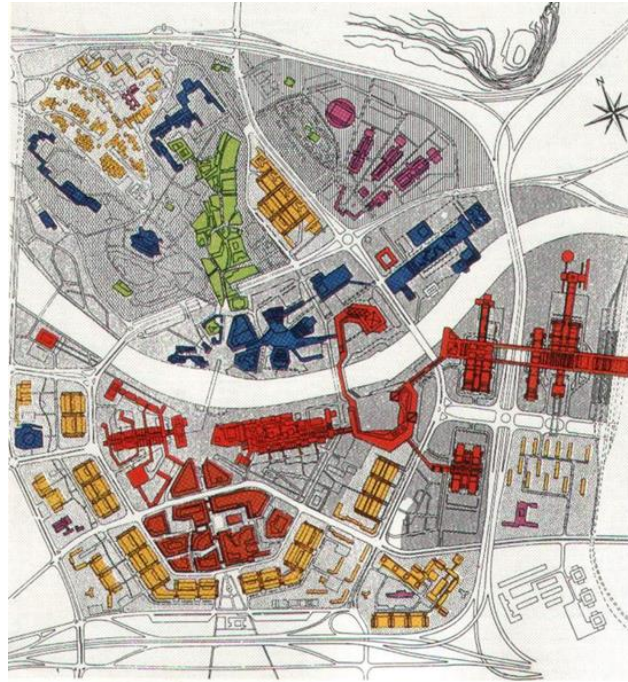

Şekil 1 Üsküp'ün sınırlarının yıllar içinde gelişimi (Kaynak: Mijalkovic & Urbanek, 2011'den uyarlanmıştır)

Görüldüğü üzere Üsküp'ün kent morfolojisinin şekillenmesinde ideolojiler oldukça etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı dönemindeki müslüman ağırlıklı kent kimliğinden Yugoslav – Makedon kimliği oluşturmaya doğru giden süreçte kent dokusunda yaşanan dönüşümlerin daha homojen olduğu gözlemlenmektedir. Kent merkezinin morfolojik olarak dönüşümü ve daha parçalı heterotopik bir düzene geçişi ise 1963 yılında yaşanan depremle birlikte gözlemleniyor. Tıpkı 1555 yılındaki deprem gibi bu deprem sonrasında Üsküp ağır bir hasar almıştır ve şehrin dörtte üçlük bir kısmı yıkılmıştır. Kentin kuzey kısmındaki Osmanlı'dan kalan kent dokusu çok ciddi şekilde etkilenmezken nehrin aşağısında konumlanan yeni kent merkezinin büyük bir kısmı, birçok kamusal yapı depremle birlikte yerle bir olmuştur. Şehrin yeniden inşa edilmesi süreci, dönemin sosyopolitik şartlarının etkisiyle uluslararası aktörlerin devreye girdiği çok ortaklı bir çalışmaya dönüşmüştür. Bu süreç, Soğuk Savaş kaynaklı gerilimler arasında köprü kuran, yanlı olmayan uluslararası bir lider konumu alma niyetindeki Yugoslavya için uygun bir zemin yaratmıştır (Bouzarovski, 2011). Birleşmiş Milletler'in öncülüğünde yürütülen şehrin yeniden inşa edilme sürecinde kurulacak ekiplere de yansıyan bu durumla, kent alansal planlaması için Doğu ve Batı bloğundan tanınmış plancılar Konstantinos Doxiadis ve Adolf Ciborowski ortaklığında çalışılmıştır. Şehir merkezinin tekrar planlanması için ise uluslararası bir yarışma düzenlenmiştir, sonucunda ise ödül %60 oranında Japonya'dan Kenzo Tange ve takımı, %40 oranında ise Hırvatistan'dan Radovan Miscevic ve Fedor Wenzler arasında paylaştırılmıştır. Sonraki süreçte kurulan Üsküp Şehir Planlama Enstitüsü birimi ile Tange'nin önerisi üzerinden kent merkezinin yeniden inşasının uygulamasına geçilmiştir.

Üsküp kent merkezinin şuan ki heterotopik düzeninin oluşumunda ilk adım Kenzo Tange'nin metabolist master planı ile gerçekleşmiştir. Sosyalist Yugoslav yönetiminin hedeflediği kompakt ve modern şehir profili için Tange ve ekibinin yaklaşımı oldukça müsaitti. Yıkımın büyük boyutlarda oluşu ve sosyalist yönetimin elinde olan toprakların gerekli idari süreçle yeni servisler için imara açılmasının müsaitliği Tange'nin vizyoner yaklaşımıyla buluşarak Üsküp üzerinde ütopyacı şehircilik idealizmin denenmesi için de imkan sunmuştu (Martek & Lozanovska, 2016). Tange'nin ekibi Tokyo, Hiroshima ve benzeri projelerde uyguladıkları metabolist yaklaşımı burada da sürdürmüşlerdi. Şehrin merkezinin güneyinin neredeyse tamamen yıkılarak 'tabula rasa' konumuna dönmesi de ütopyacı ve idealist yaklaşımlarını oluşturmak için uygun bir zemin yaratmıştı. Yeni master planın en öne çıkan özelliği merkezci neoklasik Avrupa şehri düzenini kırmak amacıyla lineer genişlemeyi tetikleyen yeni bir doğu-batı aksının oluşturulmasıdır (Lozanovska, 2012). Tange'nin kente yaklaşımında mekansal yapılar (spatial structures) olarak tanımladığı Şehir Kapısı ve Duvarı master planı düzenleyen temel elemanlar olmuştur (Şekil 2). Doğu-batı aksı üzerine oturan Şehir Kapısına çeşitli idari ve ticari işlevlerin yerleştirilip tren garı ile bütüncül bir sistem oluşturulması hedeflenmiştir. Bununla birlikte lineer formda ve yüksek katlı apartman bloklarından oluşan Şehir Duvarı ise iç kuşağın çeperinde merkezci kent formunun izlerini sürdürmektedir. Şehir Kapısı ve Duvarı dinamik yapılar olarak şehirde formal olarak var olan durağan yapı olmaktan öte, şehirdeki hareketi üreten ve yöneten üç boyutlu mekanlar olarak kurgulanmıştır (Lozanovska, 2012). Tange ve ekibinin merkezin formunda bir diğer kritik yönlendirmesi morfolojik bir eleman olarak Vardar Nehri'ne yükledikleri yeni karakterdir. Daha önceki şehir yerleşiminde Vardar Nehri ideolojik amaçlı bir mekansal eleman olarak şehri ikiye bölmede kullanılmıştı. Yeni masterplanda nehrin iki yakası birlikte ele alınarak sosyokültürel birçok işlevde kamusal alanın lineer olarak nehir aksı üzerinde yerleştirilmesi hedeflenmiştir. Bazı kesimler tarafından Tange'nin ikili Şehir kapı ve duvarı konsepti Üsküp şehrinin tarihsel sınırları aşan mimarisinin temellerini ve yere aidiyet hissini başarıyla taşıdığı yönünde desteklenirken (Lozanovska, 2012), kimi akademisyenler ise kentnin yerel tarihi ve geleneğine hiç referans vermeyip üst perdede kavramsal yorumlar olarak kalmasını eleştirmiştir (Tolic, 2019).

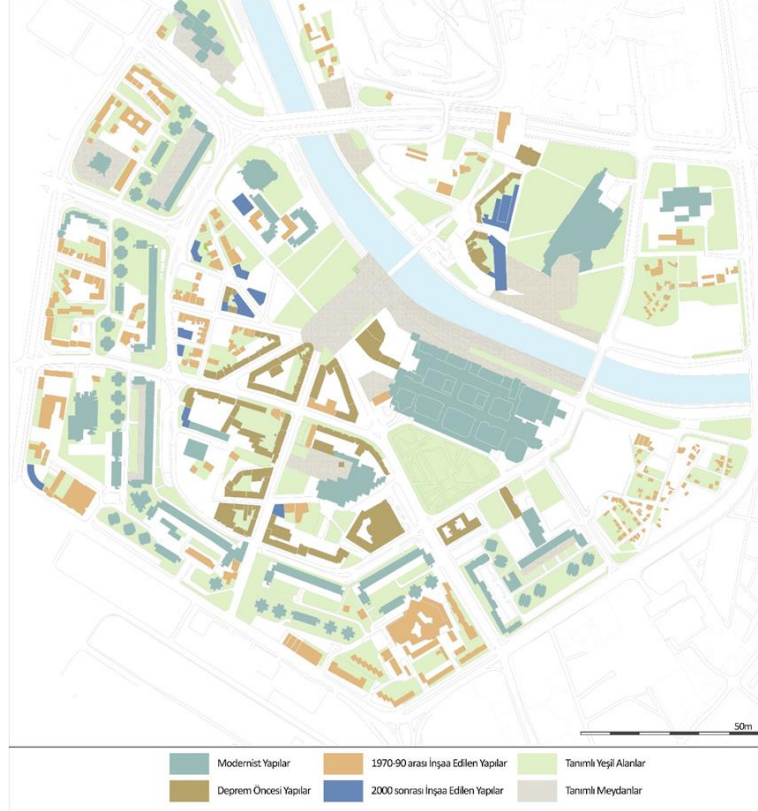
Şekil 2 Kenzo Tange ve ekibinin Üsküp master planı (Kaynak: BM, 1970)

Morfolojik olarak yeni Üsküp planının en belirgin farkı yapı ölçeğinde gerçekleşen kritik değişim ve geleneksel yapı adası yerleşimlerinden daha açık alanlarla birlikte tasarlanmalarıdır. Brütalist üslupta, fiziksel ve işlevsel olarak birbiri ile ilişkilenen yapılar yapılmıştır. İdealist yönleri olmakla birlikte, yine ideolojik bir arkaplan ile oluşturulan master plan birçok yönden eleştirilmiştir. Deprem sonrasındaki yirmi yıl içerisinde Üsküp'ün morfolojisi incelendiğinde Tange'nin master planının tamamlanamamış bir proje olarak kaldığı ve merkezdeki ilk heterotopik parçalanmasının olduğu gözlemlenmektedir. Bütüncül bir hedefle, var olan bazı yapıları da yıkmayı öngören Tange'nin planında Yugoslav rejiminin gittikçe azalan gücüyle Şehir Duvarının büyük ölçüde inşaa edildiği ama Şehir Kapısının büyük bir kısmının ve nehir boyunca planan yapıların gerçekleştirilemediği gözlemlenmiştir. Bu yirmi yıl içerisinde sovyet sosyalist yaklaşımla merkezdeki dış çeperin modernist izler taşıyan farklı konut tipolojileriyle inşa edildiğini görmekteyiz. Mülkiyet hakkının olmayışı ve deprem gibi olası afetlere risk teşkil etmesi sebebiyle nehir çevresindeki yapılaşmanın belirli brütalist yapılar dışında minimum düzeyde olduğunu görülmektedir.

1980'li yılların sonundan 2000'lerin başına kadar olan dönemde politik atmosferin değişimiyle birlikte kent merkezindeki imarlaşma hareketlerinin neredeyse durma noktasına geldiğini gözlemlemekteyiz. 1991 yılında Makedonya'nın Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesiyle Üsküp yeni cumhuriyetin başkenti konumuna geçmiştir. Bu değişimle birlikte şehir merkezi yeni cumhuriyetin ideolojik hamleleri için mekansal bir laboratuvar konumuna geçmiş, kurumsal yeniden merkezleşmeyle şehir dokusu, piyasa ekonomisi ve emlak çıkarları doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır (Mariotti & Pencic, 2015). Ancak, iç problemler ve ekonomik krizlerle birlikte yaklaşık 10-15 yıllık bir dönemde ciddi bir yapılaşma hareketi gözlemlenememiştir (Şekil 3). Sıkıntılı politik atmosfer sonrası 2000'li yılların başında çıkan etnik çatışmaların 2002 yılında çözülmesinin ardından özellikle merkezdeki kentsel yenileme ve iyileştirme projeleri önem kazandı (Kolar-Panov et al., 2007). Meydanların ve yayalaştırılmış alanların yeniden inşası ve nehrin sağ yakasına inşa edilen yaya ve bisiklet hattı merkezin kentliler için daha çekici hale gelmesini sağladı. Merkezin değer kazanmaya başlamasıyla, 2000 sonrasında başa geçen parti liderliğinde, neoliberalleşen dünya ekonomisine paralel şekilde boş arazilerin sermayeye katılması politikasına yönelinmiştir. Çıkarılan yasaların yardımıyla özellikle merkezde deprem sonrasında boş kalan parsellerde yapılaşma görülmeye başlamıştır. Bu ideolojik hamleler, şirketleşmelerin ve finansal

aktivitelerin mekansal sonucu olarak çağdaş bir mimari dilde, geçmiş dokudan kopuk yapılaşma oluşmuştur. Bu durumun özellikle Tange'nin planında öngörüldüğü gibi yapılaşamayan nehrin alt batı yakasında yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Sonuç olarak bağımsızlığının ilk yirmi yılında Makedonya'nın kimliği ve siyasi çoğulculuğu şehrin mimarisine yansımış, merkezdeki siyasi kayıtsızlık, yoğun ticarileşme, şeffaflık eksikliğinde yozlaşmış yönetim halkın sosyal yaşamının da bir parçası haline gelmiştir (Risteski, 2014).

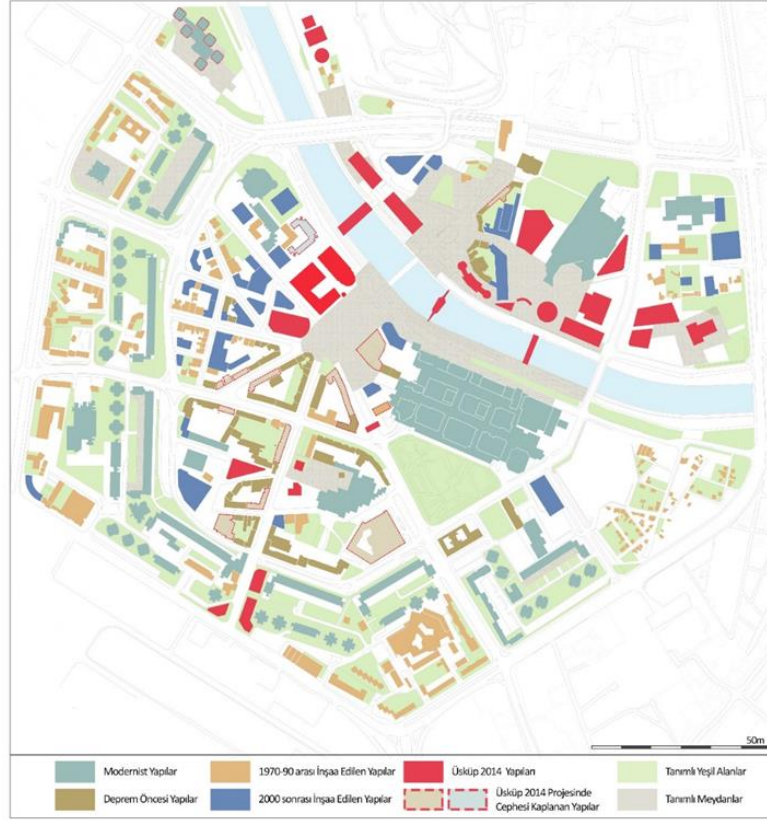

Şekil 3 Üsküp şehir merkezinin 2000 yılı öncesi morfolojik durumu

Üsküp şehir merkezinin günümüzde gözlemlediğimiz heterotopik düzeninde en bariz etkiyi bırakan ideolojik hamle ise Üsküp 2014 projesi ile gerçekleşmiştir. 2010 yılında, iktidar partisinin halka arz ettiği bu proje ideolojik olarak Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu'yla olan geçmişten Üsküp'ü kopartıp, Büyük İskender dönemi Makedonya Devleti'ne dayanan yeni kentsel bir imge oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda mimari, doğrudan ideolojik bir araç olarak görülerek antik döneme işaret eden tarihsici yapıların inşa edilmesi hedeflenmiştir. 2010 yılında başlayarak 2014 yılına kadar tamamlanması hedeflenen projede kent mekanına dört farklı şekilde müdahale edilir: Temel mekansal müdahale olarak özellikle Vardar Nehri kıyısında bir dizi yeni yapı inşa edilmiştir. Eklektik şekilde, oran ve ölçüleri bozarak, neoklasik ve barok üsluba referans veren bu yapılar nehir boyunca yeni ve daha 'Avrupalı' bir şehir silüeti oluşturmak için kullanıldı. Aynı zamanda da modernist yapıları ve Osmanlı çarşı bölgesini de perdelemişlerdi (Amygdalou, 2019). İkinci olarak proje özellikle Makedonya Meydanı çevresinde deprem öncesi yıkılan yapıların yeniden inşasını ve meydana bağlı akslar üzerinde bazı yapıların bu yeni üslup ile kaplanmasını içermektedir. Son olarak da şehrin kamusal mekanlarında kente ait olmayan heykeller yerleştirilerek merkezin özünde sahip olmadığı bir mirasın simgelenmesi hedeflenmiştir. İktidarın mimari yöndeki bu ideolojik hamleleri halkta tam olarak karşılık bulamamış, birçok kesim kentin modernist geçmişinin izlerinin silinmeye çalışılmasına karşı çıkmıştır. Üsküp 2014 projesine büyüyen tepkiler ve iktidarın genel ideolojik duruşuna karşı eleştiriler sonucunda 'Renkli Devrim' adıyla anılan, tüm şehir geneline yayılan bir protesto başlamıştır. Adını projeye özdeşleşen eklektik ve steril, beyaz

dokudaki yeni yapıların boyalarla tahrip edilmesinden alan, sanatsal dirence dayanan bu protestolar halktan kopuk ideolojik kentleşmenin nasıl heterotopik sonuçlara vardığının da açık bir göstergesi olmuştur (Şekil 4).

Şekil 4 Üsküp şehir merkezinin günümüzdeki morfolojik durumu

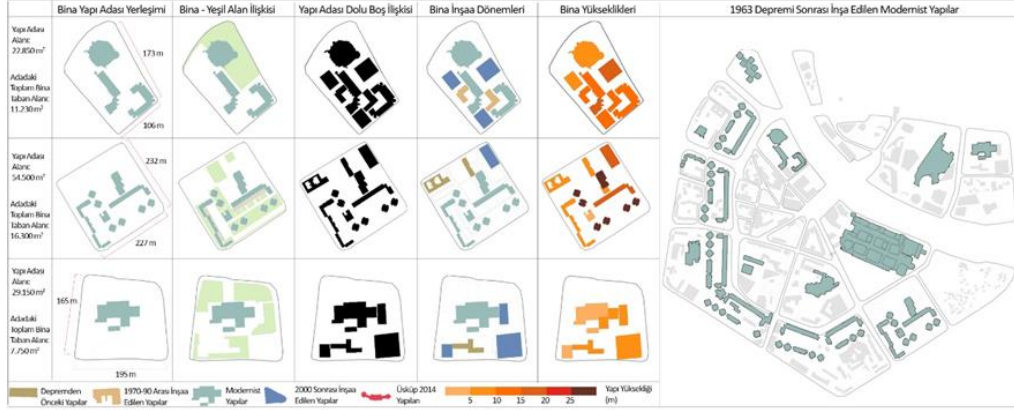
3. Üsküp Şehir Merkezinin İdeolojik Dönüşümünün Tipomorfolojik Analizi

Üsküp şehir merkezinin morfolojik dönüşümüne genel bir perspektiften baktığımızda 1963 yılı depreminden itibaren süregelen çeşitli ideolojilerin ışığında 'tamamlanamamış proje' olma durumunun devam ettiğini görmekteyiz. Sosyal, ekonomik ve politik yönden şehrin gelişim tarihine bakıldığında her daim bir tutarsızlık hakimdir; kesiklikler ve radikal kopmalar tekrar etmektedir (Bouzarovski, 2011). Bu kopmalar sonucu oluşan heterotopik parçalanmalar sırasıyla; depremden kalan eski tarihi şehir fragmanlarını takip eden brütalist yapılar; şehrin ön görülemeyen ihtiyaçlarına göre şekillenen diğer sovyet mimarisi; 15 yıllık bir durağanlık arkasına ekonomik ideolojilerle başlayan kendinden fragmanlı kentleşme ve son olarak da en başından bütünsel bir hedefe sahip olmayan, kent morfolojisine uyma gibi bir derdi olmayan Üsküp 2014 projesi mekansal müdahaleleri olarak sıralanabilir. Kent merkezine ait bu farklı fragmanlar ortaya çıkarıldıktan sonra her bir ideolojinin mekansal yansımaları tipomorfolojik olarak analiz edilerek kent parçalarını nasıl tanımladıkları anlaşılmıştır.

1963 depremi sonrası inşa edilen brütalist mimari üsluptaki yapılar incelendiğinde, orijinal dilden farklılaşmalar bile genel olarak Kenzo Tange ve takımının öngördüğü metabolist kent yaklaşımına uygun bir oluşum göstermektedirler. Bu doğrultuda, yapılar fiziksel olarak süreklilik göstermeseler bile yapı adalarına yerleşimleri ile mekansal ve işlevsel bir süreklilik oluşturmaktadır. Brütalist yapıların en belirgin özellikleri buldukları yapı adasının sınırlarından uzaklaşarak daha içeride konumlanmalarıdır. Bununla birlikte yapı adasını çevreleyen yaya ve araç yollarıyla aralarında kalan alanlar çeşitli yeşil alan ve sert zeminler ile tanımlı hale getirilmiştir. Özellikle zeminde çeşitli geçitler, pasajlar ve peyzaj öğeleri ile kamusal bir kent parçası oluşturulma yoluna

gidilmiştir. Brütalist üslupla birlikte heykelsi ve ayırt edici mimari imgeye sahip yapıların aynı zamanda işlevlerine göre kapladıkları taban alanları ve yükseklikleri de büyük çeşitlilik gösterir. Yapıların yüksekliğinin arttığı noktada tanımlı açık alanlar kullanarak çevre yapılar ve parseller ile verimli bir ilişki kurulur (Şekil 5).

Şekil 5 1963 sonrası inşa edilen modernist yapıların tipomorfolojik analizi

Deprem sonrasında ayakta kalan yapı dokusu incelendiğinde genel olarak neoklasik ve erken modernist üslupta bitişik nizamda yapılar inşa edildiği görülmektedir. Genel olarak kat yükseklikleri eşit olan yapılar, geleneksel 19. Yüzyıl Avrupa şehirlerinde olduğu gibi, caddelere homojen ve sürekli bir cephe tanımlarken yapı adası içerisinde de ortak kullanıma açık avlular olduğu gözlemleniyor. 1963 sonrasında planlanan masterplana göre inşa edilemeyen özellikle kuşağın iç kısmında bu geleneksel dokuyu takip eden bir yapılaşma gözlemlenmektedir. Mimari üslup olarak sovyet mimarisinin modernist ve postmodernist dokunuşları hakim olsa da, tam olarak eski dokuda gözlemlendiği gibi yapı adasının tamamen sarılması gözlemlenmemektedir. Belirli parseller boş bırakılmıştır. Kuşak üzerinde Şehir Duvarının yerleştiği yapı adalarına bakıldığında ise farklı bir durum gözlemlenmektedir. Merkezi planlanan ekonomiye sahip Yugoslavya gibi sosyalist ülkelerin ideolojisinde eşitlikçi bir toplum kurmanın aracı konut inşaatı ve tahsisi olarak görülmekteydi (Mariotti & Pencic, 2015). Buna referansla bu dönemdeki yönetim de sosyal konutlara ağırlık vererek Şehir Duvarı çevresinde bu yapılar benzer dilde konut yapıları inşa etmeye yönelmiştir. Üslup olarak sovyet modernist dilini sürdüren bu yapılarda yine tanımlı bir açık alan kurgusu gözlemlenmekle beraber Tange'nin zemin katında kurguladığı açık ve şeffaf yerleşim yerini keskin sınırlara bırakmaktadır (Şekil 6).

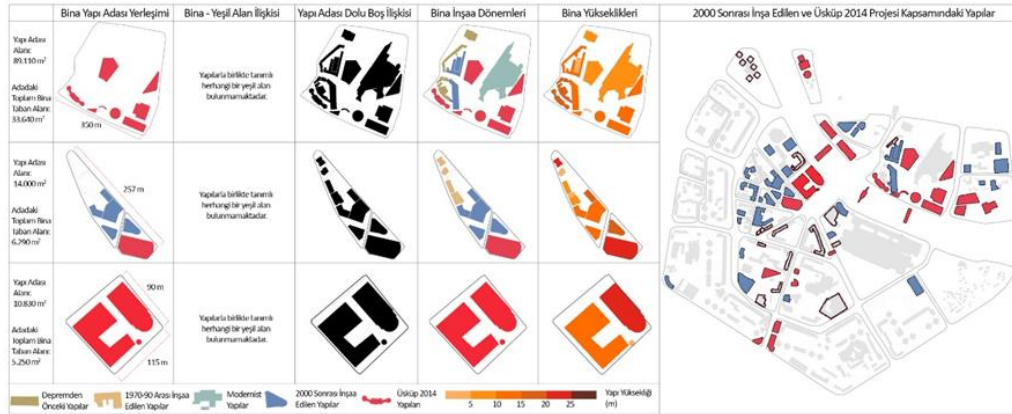
Şekil 6 Depremden önce inşa edilen ve depremden sonra sosyalist ideoloji ve mimari yaklaşımla inşa edilen yapıların tipomorfolojik analizi

Daha önce belirtildiği üzere 1985-2000 yılları arasında kapsamlı bir yapılaşma faaliyeti gözlemlenmemektedir. 2000 sonrasında gelen yeni yapı katmanında belirgin bir şekilde

gözlemlenen durum kent parçalarının yapı adası olarak bütüncül ele alınması durumunun kaybolmasıdır. Neoliberal ekonomik yapılanma ile artan şirketleşme ve finansal faaliyetler, çeşitli ticari ve finansal yapının tekil şekilde inşaa edilmesine yol açmıştır. Özellikle Nehrin aşağısında kuşağın batısında yoğunlaşan yapı faaliyetlerinin bariz şekilde form ve yapılaşma oranı olarak önceki katmanlardan ayrıştığı gözlemlenmektedir. Kapalı otoparklar, şirket binaları ve otel gibi işlevde olan bu yapılar taban alanı olarak morfolojik dokudan çok ayrı ve silüette fark edilecek aykırılıkta yüksekliklerde inşa edilmişlerdir. İşlev olarak içe dönük ve daha özel karakterlerinden ötürü çevre parseller ve sokaklarla ilişki kurmayan bu yapılar tanımlı bir açık alan kurgusuna sahip olmayıp daha önce var olan kentsel boşlukları ve özellikle yeşil alanların yerine inşa edilmişlerdir.

Kent merkezinin morfolojik olarak heterotopik dönüşümünde en kritik etkinin Üsküp 2014 projesi olduğu tipomorfolojik analizde açıkça gözlemlenmektedir. Önceki fragmanlardan ayrı olarak Üsküp 2014, kaynağını tamamen ideolojik yaklaşımdan alan, kentin ya da kentlinin ihtiyaçlarından hiç referans almayan oluşumlardır. Osmanlı ve modernist mimari mirasın perdelenerek yeni bir mimari mirası oluşturma çabası, var olan yapı adası yerleşimleri, parsel kullanımları ve kent silüeti ve yapı ilişkileri hiç gözetilmeksizin parçaçıl bir yapılaşmaya yol açmıştır. Analizde de görüldüğü üzere projenin etki alanı büyük çoğunluklu nehrin iki yakası, Makedonya meydanı ve meydana bağlanan ana akslardır. Anıtsal ve tarihsici yaklaşımdaki mimari üsluba zıt şekilde yapıların birçoğu kamusal işlevlerin dışında işlevlere sahiptir. Ne brütalist binalar gibi geçirgen karakterde olmayan ne de diğer sosyalist yapılar gibi sokakla ilişkisi olan bu yapılar tamamen içe döndükler. Doğrudan perdeleme işlevi ile hayata geçirildikleri için hem çevre binalarla hem de birbirleriyle oldukça yakın olarak parsellere konumlandırılmışlardır. Yapı adalarında normalde yapılaşma olmaması gereken boş alanların taban alanı olarak çevresinden orantısız bir şekilde tamamen doldurulmasıyla yapılan bu yapılar hem kentlinin hareketini kısıtlamış hem de yapı kütlesi yoğunluğunu ciddi şekilde artırmıştır (Şekil 7).

Şekil 7 2000 yılı sonrasında inşa edilen çağdaş yapıların ve Üsküp 2014 projesi kapsamındaki yapıların tipomorfolojik analizi

Merkezin en tanımlayıcı ögesi olarak Vardar Nehri ve yakaları da tamamlanamayan ideolojik projelerde farklı kimliklere bürünerek kentli kullanımındaki potansiyelinden faydalanılamamıştır. Deprem öncesinde Yeni Üsküp'ün Osmanlı kent dokusundan koparmak adına doğal bir sınır olarak kullanılan nehir, Tange'nin önerisinde birleştirici bir karakter olarak kamusal işlev kazandırılmaya çalışılmıştır. Tamamlanamayan master plan sonrasında deprem ve taşma riskleriyle boş ve kullanılmayan tanımsız bir kentsel parça konumuna ulaşmıştır. Nehir ve çevresindeki meydan, herhangi bir işleve hitap etmeyen, boş aynı anda hiçkimsenin ve herkesin mekanı haline gelmiştir (Mijalkovic & Urbanek, 2011). Üsküp 2014 projesi ile ise nehrin iki yakası daha kullanılabilir hale getirilmiş gibi görünse de işlevsel olarak merkezin her iki yakasından kopuk, kentlinin rekreasyon için kullanımına kapalı bir hale bürünmüştür. Deprem sonrasında açık bir şehir olma yolunda

bütünleştirici bir idealle kurgulanan şehir, yirmibirinci yüzyıl başındaki etnik çatışmaların mekansal yansımaları ve Üsküp 2014 projesi ile bölünmüş bir şehir konumuna geçmiştir.

Şekil 8 Üsküp şehir merkezindeki yapıların genel yapı adası yerleşimleri ve yapı yüksekliklerinin dağılımı

3. Sonuçlar

Bu çalışmada farklı ideolojik yaklaşımlarla kentlerde görülebilecek birbirinden kopuk, ayrılmış, heterotopik olarak anılabilecek dönüşümler ve bu dönüşümlerin kentin morfolojisine ve kentlinin deneyimine olası etkilerini tartışabilmek adına Üsküp şehir merkezinin gelişimi değerlendirilmiştir. On dördüncü yüzyıldan itibaren çeşitli devletlerin yönetiminde olan, çokça değişen jeopolitik durumuyla Üsküp'ün şehir morfolojisi birçok değişim göstermiştir. Ancak son yüzyıl içerisinde sıklıkla değişen ideolojik atmosferin beraberinde doğal faktörlerin şehrin baştan ele alınmasını elzem hale getirmesiyle morfolojik gelişimi her defasında tekrar başlanan, tamamlanamayan, kopuk projeler haline gelmiştir. Aslında bu dönemde ulus devlet olma yolunda giden birçok Avrupa kentyle benzer süreçleri paylaşmasına karşın, Üsküp'ün gelişimini diğerlerinden ayıran, birbirini takip eden süreçte neoklasik, modernist, neoliberal ve tarihsici ideolojilerin her birinin yansıtıldığı deney ortamına dönüşmesidir. Diğer benzer şehirlerde görüldüğü gibi kent kullanıcıların etnik olarak 'temizlenmesine' gidilmeyerek farklı etnik kimlikte kullanıcıların kentte birlikte var olmayı sürdürmesi de kentin heterojenliğini artıran ve heterotopik dönüşümü etkileyen bir faktör olmuştur. Yirminci yüzyıl başında yeni bir kent kurma idealiyle Vardar Nehri güneyine kurulan neoklasik şehir, 1963 yılındaki depremle birlikte ciddi şekilde yıkılmış, hızlı ve bütüncül olarak yeniden inşa edilme süreci modernist kentsel idealizm ve sosyalist ideolojilerin mutual kesişiminde ele alınmıştır. Şehir ve yapı ölçeğinde alınan kararlar oldukça potansiyelli olsa bile dönemin ve içinde

bulunulan koşulların projeksiyonun yetersiz ele alınması, kentin tamamlanamamış bir morfolojide kalmasına sebep olmuştur. Şehir merkezinde meydana gelen kopuk, fragmanlardan oluşan heterotopik düzen ise neoliberal dönemde başka ideolojilerin iktidarının mekansallaşması için yeni imkanlar sunmuştur. Üsküp'e özgü bu deneyim, günümüzde birçok kentin yüzleşmek durumunda kalabileceği ideolojik dönüşümlerin olası kaynakları, kent formunda ve yapı ölçeğinde yapabileceği etkileri ve heterotopik düzende kopmaları artıran dinamiklerin neler olabileceğine dair önemli veriler sunmaktadır.

Kaynaklar

- Amygdalou, K. (2019). 'Skopje 2014' and the return of history. In *The future as a project: Doxiadis in Skopje*, K. Amygdalou, K. Tsiambaos, & C.G. Kritikos (Eds.), pp.150-167. Hellenic Institute of Architecture.
- Birleşmiş Milletler. (1970). *Skopje resurgent*. New York: United Nations.
- Bouzarovski, S. (2011). Skopje. *Cities*, 28(3), pp.265-277. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2010.05.002>
- Foucault, M. (1984). "Des espaces autres" Of other spaces: Utopias and heterotopias. *Architecture /Mouvement/ Continuité*. Miskowiec, J (Trans.).
- Kolar-Panov, D., Simjanovska, V., & Mojanc'evska, K. (2007). *City regeneration policies and practices. Case study: Skopje*. In *The creative city: Crossing visions and new realities in the region*, N. Švob-Dokic' (Ed.), pp. 195–219. Institute for International Relations, Zagreb.
- Lozanovska, M. (2012). Kenzo Tange's Forgotten Master Plan for the Reconstruction of Skopje. *Fabrications*, 22(2), pp.140-163. <http://dx.doi.org/10.1080/10331867.2012.733159>
- Mariotti, J., Pencic, D. (2015). Changing perspectives of urbanity during socialism and after: The case of two neighborhoods in Skopje. *Studies in History and Theory of Architecture*, 3, pp.174-182. <http://sita.uauim.ro/3/a/34/>
- Martek, I., & Lozanovska, M. (2016). Consciousness and amnesia: The reconstruction of Skopje considered through "actor-network theory". *Journal of Planning History*, 17(3), pp.1-21. <https://doi.org/10.1177/1538513216680229>
- Mijalkovic, M., Urbanek, K. (2011). *Skopje- The world's bastard: Architecture of the divided city*. Klagenfurt/Celovec: Wieser.
- Risteski, L. S. (2016). Monuments and urban nationalism. The Skopje 2014 project. *Anthropology Magazine*, 16(3), pp.49-70.
- Tolic, I. (2019). *The protagonists of Skopje's reconstructions*. In *The future as a project: Doxiadis in Skopje*, K. Amygdalou, K. Tsiambaos, & C.G. Kritikos (Eds.), pp.40-49. Hellenic Institute of Architecture.

Bölünmüş Bir Kentin Kamusal Mekân Pratikleri: Lefkoşa Surlarıçi

Nezire Özgece¹, Gizem Caner²

Özet

Kent dokusunu oluşturan en önemli açık alanlardan olan sokaklar ve meydanlar, hem kentlerin kamusal alan ağını oluşturan hem de toplumsal yaşamda öne çıkan kentsel mekânlar olarak kabul edilmektedir. Sokaklar, kentsel doku içindeki hareketi simgelerken, meydanlar bu hareketin toplandığı ve dağıldığı düğüm noktalarıdır. Ancak kentler ve dolayısıyla kamusal alan ağları, tarihsel süreç içerisinde dönüşümlere uğramakta, kendilerine özgü ekonomik ve politik koşullarla farklılaşmaktadırlar. Tarihi kent merkezleri ise bu dönüşümden en çok etkilenen alanlardır. Avrupa'nın son bölünmüş başkenti Lefkoşa'da bu dönüşümü tarihi kent merkezi olan Surlarıçi bölgesi üzerinden net olarak okumak mümkündür. Surlarıçi'nde, Kuzey'den Güney'e uzanan, bölünme öncesinde kesintisiz olarak varlığını sürdüren geleneksel bir alışveriş aksı bulunmaktadır. Kuzeyde Girne Kapısı'ndan başlayarak, Girne Caddesi üzerinden, güneyde Ledra Caddesi ile devam eden ve Eleftheria Meydanı'yla biten bu güzergah, geçmişten günümüze kent merkezinin en önemli kamusal aksı olma özelliğini korumuştur. Zamanla kent içi ana dolaşım hattının önemli bir parçası haline gelen bu aks, Surlarıçi'nin ana omurgasını oluşturmakta ve kentin en önemli kamusal meydanlarını barındırmaktadır; kuzeyde İnönü Meydanı ile başlayan güzergah, güneyde Eleftheria Meydanı ile bitmektedir. Bu nedenle bu araştırmanın çalışma alanı bu meydanlarla sınırlanmış aks olarak belirlenmiştir. Bu bahsedilenler ışığında, bu çalışma, Lefkoşa Surlarıçi'nin ana kamusal aksının bölünme öncesi, sonrası ve mevcut durumdaki kısmi birleşim olarak üç farklı dönemdeki morfolojik değişimine dikkat çekerken, günümüzdeki mekânsal konfigürasyonuna odaklanmaktadır. Mekân Dizimi yöntemi ile kamusal aksın üç farklı dönemdeki erişilebilirlik değerleri yorumlanırken, fonksiyonel analiz ile kamusal aksın kullanım çeşitliliği değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında ayrıca, Lefkoşa kent merkezinin ana kamusal aksının başlangıç ve bitiş noktası olarak kabul edilebilecek iki önemli meydan da ilgili planlama stratejileri ve mekânsal pratikleri kapsamında tartışılmaktadır. Araştırmanın ön bulguları, geleneksel alışveriş aksının belirtilen üç dönem için farklı mekânsal nitelikler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Mevcut durumda, aksın kuzey ve güney yarısının farklı mekânsal kurgusu ve kullanım biçimleriyle bir bütünlük oluşturamadığı, kuzeydeki başlangıç noktasının giderek zayıflayan bir kamusal alana doğru evrilirken, güneydeki bitiş noktası kentsel kamusal alan kullanımını yayararak mekânsal ve imgesel olarak güçlü bir kamusal mekân geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölünmüş kent, Kamusal mekân ağı, Lefkoşa surlarıçi, Mekânsal pratikler, Tarihi kent merkezi

1. Giriş

Fiziksel ve sosyal katmanları olan kentler, toplumun tüm kesimlerini bir araya getiren yaşam alanlarıdır. Fiziksel katmanı kent formu ile ifade edilen kent, binalar, açık alanlar, yol ağı gibi tüm bileşenlerin birbiriyle olan bağlantıları sonucu özgün imajını oluşturur. Ancak, kent formu durağan bir imaj değildir, iç ve dış etkenler sonucunda sürekli değişmektedir. Kent formunun önemli bir bileşeni olan kentsel kamusal mekânlar, ortak kullanıma açık her türlü kentsel mekânı ifade ederken, kamusal alan sembolik bir mekân olarak toplumsal yaşamda fiziksel bir mekânın ötesine geçer. Kamusal mekânlar hem kentlerin nefes alma noktalarıdır hem de kent yaşamında hayati bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla kentler, genellikle toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, nozgece@ciu.edu.tr

² Dr., Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, gcaner@ciu.edu.tr

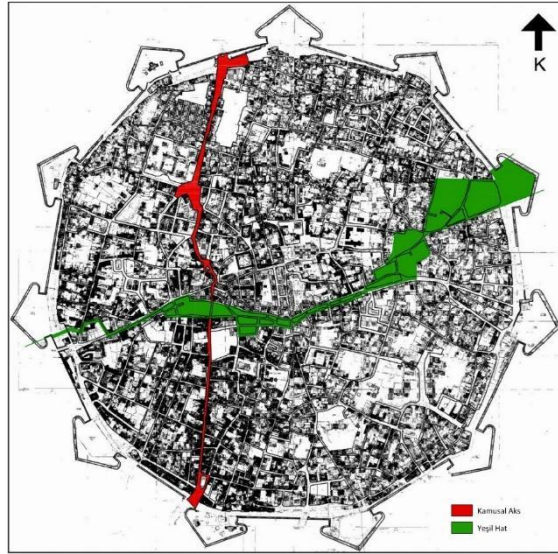

kamusal mekânlarla özdeşleştirilir. Kamusal mekânların kullanım biçimi ile kamusal alanlardaki yaşam, demokratik bir kent yaşamının da göstergesidir. Kamusal alanların farklı kesimler tarafından erişilebilir olması ve farklı amaçlara hizmet edebilmesi, onları çağdaş yaşamın bir sembolü haline getirmektedir.

Sokaklar ve meydanlar, kent dokusunun kamusal mekân ağını oluşturur ve toplumsal yaşamda en belirgin kamusal mekânlar olarak öne çıkar. **Berman (1994)** sokakları ve meydanları modernizmin alanları olarak tanımlar ve demokratik ülkelerde birleştirici bir etkiye sahip olduklarını savunur. Bir yandan günlük yaşam pratiklerinin, bir yandan da sosyal etkileşimlerin gerçekleştiği kamusal mekân ağında sokaklar, kentsel doku içindeki hareketi simgelerken, meydanlar bu hareketin toplandığı ve dağıldığı düğüm noktalarıdır.

Ancak kentler ve dolayısıyla kamusal mekân ağları, tarihsel süreç içerisinde dönüşümlere uğramakta ve kendilerine özgü ekonomik ve politik koşullarla farklılaşmaktadırlar. Tarihi kent merkezleri ise bu dönüşümden en çok etkilenen alanlardır. Avrupa'nın son bölünmüş başkenti Lefkoşa'da bu dönüşümü tarihi kent merkezi olan Surlariçi bölgesi üzerinden net olarak okumak mümkündür. Surlariçi'nde, Kuzey'den Güney'e uzanan, bölünme öncesinde kesintisiz olarak varlığını sürdüren geleneksel bir alışveriş aksı bulunmaktadır. Zamanla kent içi ana dolaşım hattının önemli bir parçası haline gelen bu aks, Surlariçi'nin ana omurgasını oluşturmakta ve kentin en önemli kamusal meydanlarını barındırmaktadır. Kuzeyde Girne Kapısı'ndan başlayarak, Girne Caddesi üzerinden, güneyde Ledra Caddesi ile devam eden ve Eleftheria (Özgürlük) Meydanı'yla biten bu güzergâh, geçmişten günümüze kent merkezinin en önemli kamusal aksı olma özelliğini korumuştur (**Şekil 1**). Başlangıç ve bitiş noktası olarak kabul edilen bu iki meydan ile tanımlı olan kamusal aks çalışma kapsamında Surlariçi'nin kamusal mekân ağı olarak tanımlanmıştır.

Bu bağlamda çalışma, bölünmüş bir kent olan Lefkoşa'nın surlariçi bölgesinin ana omurgası olarak kabul edilen bu kamusal mekân ağının tarihsel süreçte nasıl geliştiğini ve güncel durumda kent yaşamında nasıl bir rol oynadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Kamusal mekân ağının tarihsel süreçteki dönüşümü bölünme öncesi ve sonrası dönemlerdeki erişilebilirlik parametresi üzerinden yorumlanırken, mevcut durumu, ağı tanımlayan yapı fonksiyonları ile değerlendirilmiştir. Kamusal ağın başlangıç ve bitiş noktası olan iki önemli meydanın kamusal mekân ağı ile bütünleşme biçimi de, kentin güncel mekânsal pratikleri kapsamında tartışılmaktadır.

Şekil 1 Lefkoşa Surlariçi ana kamusal aksı (Yazarlar)

2. Kentsel Kamusal Mekân Ağı Bileşenleri: Sokaklar ve Meydanlar

Kentsel kamusal mekân ağı, kentteki farklı kamusal alanlara ulaşımı ve bu alanların kullanımını kolaylaştırmayı amaçlayan, kentteki kamusal alanların birbirine bağlanmasıyla oluşan bir sistemdir. Fiziksel bir ağ olmanın ötesinde, sosyal etkileşimlerin de gerçekleştiği bu alanlar kentin kültürünü yansıtır ve böylelikle kentin kimliğine de önemli katkıda bulunur.

Kent dokusunun ve kent yaşamının önemli bir parçası olan kamusal mekân ağının en önemli bileşenleri sokaklar ve meydanlar olarak kabul edilir. Örneğin, Rob Krier, *Urban Space* (1979) adlı kitabında, bir kentin örüntülerini oluşturan tipolojik bileşenler üzerinden tarihsel bir bakış açısı ve morfolojik bir yaklaşım sunar ve kentsel formu tartışmak için kentin temel bileşenleri olarak kabul ettiği sokak ve meydan tipolojilerini kullanır.

Sokaklar, kamusal mekân ağındaki diğer tüm kamusal alanları birbirine bağlayan ve böylelikle bu alanların kullanım yoğunluğuna doğrudan etki eden temel unsurdur. Krier (1979)'in de değindiği gibi, sokağın işlevi, yaya erişiminin sokağa açıldığı bir sistemin parçası olduğunda gerçekleşebilir. Ancak sokaklar, yalnızca ulaşım ve erişim sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal yaşamın ve sosyal etkileşimlerin gerçekleşebileceği bir çerçeve oluşturur. Kamusal mekân ağının diğer temel bileşeni olan meydanlar, sokaklardan dağılan yaya akışının duraksadığı kesişim noktaları olmakla birlikte, toplanma, dinlenme, buluşma ve diğer sosyal faaliyetlerin gerçekleşebileceği birçok farklı alana sahiptir. Rob Krier (1979)'e göre, meydanlar genellikle birçok işlevi yerine getiren ve toplumsal hayatın önemli bir parçasını oluşturan açık alanlardır.

Hem sokaklar hem de meydanlar, kentin sosyal ve kültürel hayatında önemli bir role sahiptir. Bu kamusal alanlar, kent sakinlerinin bir araya gelmesine, etkileşimde bulunmasına ve farklı kültürlerin bir arada var olmasına olanak tanır. Ayrıca, bu kamusal alanlar, kent sakinlerinin kentsel mekânda varolma biçimini belirleyen bir iletişim aracıdır. Dolayısıyla, kentteki kamusal yaşamı bu kamusal mekânlar üzerinden okumak mümkündür.

Kentsel kamusal mekân ağının ana bileşenleri olarak kabul edilen sokaklar ve meydanlar, kamusal mekân pratiklerinin yorumlanmasındaki en önemli araçtır. Sokaklar ve meydanlar genelde kentin sosyal, kültürel ve ekonomik merkezi konumunda olduğundan, dönüşümler de genellikle bu kamusal mekânlar etrafında gerçekleşir. Özellikle tarihi kent merkezlerinde, geçmişten günümüze varlığını sürdüren sokaklar ve meydanlar, kentin geçirdiği mekânsal değişim ve dönüşüm süreçlerinin izini sürmek için oldukça önemli ipuçları sağlayabilir.

3. Bölünme ve Lefkoşa Surlarıçı'nın Kentsel Gelişimi

Kıbrıs, tarihi boyunca Doğu Akdeniz bölgesindeki ticari ve sosyal hayatın merkezinde yer almış, coğrafik konumunun hem refahını hem de çöküşünü yaşamıştır. Lüzinyan (1192-1489), Venedik (1489-1571), Osmanlı (1571-1878) ve İngiliz (1878-1960) olmak üzere birçok farklı yönetimin idaresi altında kalan Kıbrıs, hem fiziksel hem de sosyo-kültürel olarak çok katmanlı bir yapıya bürünmüştür. Adanın başkentinin çekirdeğini oluşturan ve geleneksel kent merkezi olan Lefkoşa Surlarıçı de bu çok katmanlı yapıyı yansıtan, kültürlerin iç içe geçtiği bir yer haline gelmiştir. Bölge, çağlar boyunca idari, ekonomik ve kültürel faaliyetler açısından her zaman bir çekim merkezi olmuştur.

Ancak adanın tarihinde en önemli dönüm noktalarından biri 1950'lerde başlayan Rumlar ile Türkler arasındaki çatışmalardır. Ada'da yaşayan iki toplum arasındaki çatışmaların artması sonucu 1963'te "yeşil hat" olarak adlandırılan ve BM tarafından kontrol edilen bir sınır, Kuzeyde Türkler, Güneyde Rumlar kalacak şekilde Lefkoşa Surlarıçı'ni ikiye ayırmıştır. 1974'ten sonra adanın tamamen bölünmesi ve çözülemeyen siyasi durum nedeniyle başkent Lefkoşa da iki farklı idare tarafından yönetilen ikili bir yapıya bürünmüştür.

Lefkoşa Surlarıçı'ni ikiye ayıran Yeşil Hat, kent merkezini sadece mekânsal olarak değil, aynı zamanda simgesel ve ideolojik olarak da bölmeye devam etmektedir. Merkezin bölünmesinden

sonra, değişen sosyal ve ekonomik yapı, burada yaşayan insanların bölgeyi terk etmesine neden olmuş ve Surlarıçi'nin hala devam eden değişim süreci başlamıştır. Dünya şehirlerinde -farklı süreçler sonucu da olsa- benzer şekilde gözlemlenen terkedilmiş tarihi kent merkezleri olgusu, bu alanların önce yerleşim yeri olma özelliğini kaybetmesi ve ardından temel ticari faaliyetlerin de tarihi kent merkezinden ayrılmasıyla, günlük yaşam dinamiklerinden kopmalarına neden olur. Kent merkezinin bundan sonraki kaderi, kentle ilgili düzenlemelere ve planlama stratejilerine bağlı olarak değişir; ya çöküntü alanları ortaya çıkmaya başlar ya da sosyal ve kültürel bir çekim merkezine dönüşür.

Lefkoşa, bugün hala ikiye bölünmüş bir kent olup, tek bir kentin sahip olduğu iki farklı yüzünü yansıtan bir yapıya sahiptir. Lefkoşa Surlarıçi günümüzde ticaretin yoğunlaştığı bir bölge haline gelmiş olsa da, aynı zamanda sosyal ve kültürel çekim alanı olma yönünde de değişimler geçirmektedir. 1974'teki bölünme sonrası, her iki tarafın farklı sosyo-ekonomik yapıları, kentsel gelişmeyi de farklı şekillerde etkilemiştir. Kuzeyde geleneksel/tarihi kent dokusunun korunması öncelikli bir yaklaşım olurken, Güneyde tarihi kent dokusu belli bir ölçüde yenilenip dönüştürülmüştür.

Kentin bölünmüş olması Lefkoşa'nın surlarıçi bölgesinin ana omurgası olarak kabul edilen kamusal aksın ve iki ucundaki meydanın gelişimini de farklı şekillerde etkilemiştir. Bölünmeyi bir süreç olarak ele aldığımızda, bölünme öncesi kesintisiz olan bu kamusal hattın sürekliliği, bölünme sonrasında kesintiye uğrar ve 2008 yılında Lokmacı Sınır Kapısı'nın açılması ile aksın sürekliliği bir ölçüde yeniden sağlanmış olur. Böylece ticari ve kültürel ilişkiler açısından gündelik kent hayatı özellikle bu aks ve yakın çevresinde canlanmıştır.

4. Lefkoşa Surlarıçinin Kentsel Kamusal Mekân Pratikleri: Analiz ve Değerlendirme

4.1. Analiz Yöntemi

Araştırmanın çalışma alanı olarak belirlenen İnönü Meydanı – Eleftheria Meydanı aksı, bölünme öncesi, sonrası ve mevcut durumdaki kısmi birleşim olarak tanımlanan üç farklı aşamadaki mekânsal konfigürasyonu bağlamında değerlendirilmiştir. Mekânsal Dizim yöntemi ile kamusal aksın üç farklı dönemdeki morfolojik değişimi erişilebilirlik değerleri ile yorumlanırken, fonksiyonel analiz ile kamusal aksın kullanım çeşitliliği değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında ayrıca, Lefkoşa kent merkezinin ana kamusal aksının başlangıç ve bitiş noktası olarak kabul edilebilecek iki önemli meydan da ilgili planlama stratejileri ve mekânsal pratikleri kapsamında tartışılmaktadır.

4.2. Mekân Dizimi Analizi

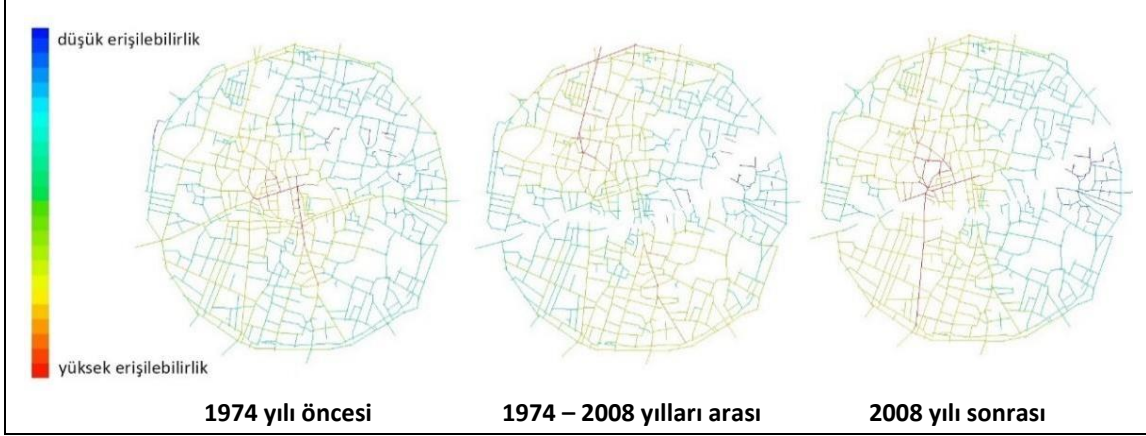
Bir kentin mekânsal dokusu hakkında somut veriler sunduğundan, yaya merkezli erişilebilirlik mekânsal analiz için önemli bir faktördür. Kentin mekânsal kurgusu kentteki dolaşım sistemiyle doğrudan ilgilidir. Mekânsal konfigürasyon, sokaklardaki hareket örüntüsü üzerindeki etkisi ve bunun ekonomik aktivite yaratma potansiyeli aracılığıyla karmaşık bir sosyal süreci de etkileyebilir (Hillier 1996). Bu nedenle, yaya akışının analizi, kenti hem fiziksel hem de görsel olarak deneyimlemenin bir yolu olarak, en erişilebilir alanları, yani genellikle sosyal karşılaşma olasılığı daha yüksek olan yaşamsal alanları tanımlar.

Kentsel yerleşimde mekânların erişilebilirliği, mekânların hareketliliğini ve yoğunluğunu gösterir ki bu da mekânlardaki sosyal etkileşimin düzeyi hakkında ipuçları verir. Diğer tüm alanların birleştiricisi olan sokaklar, kentsel doku içindeki harekete referansla erişilebilirlik ölçümünün odak noktasıdır. Birçok araştırma, sokakların mekânsal konfigürasyonunun, hareket yoğunluğundaki farklılıkları belirlemede son derece etkili bir rol oynadığını göstermiştir (Hillier, 1996, 1999; Penn ve diğerleri, 1998).

Mekân dizimi yöntemi, farklı dönemlerdeki mekânsal konfigürasyonları öne çıkaran ve bunları sosyal ve davranışsal kavramlarla ilişkilendiren bir araç olduğundan bu çalışmanın yöntemlerinden

biri olarak kullanılmıştır. Mekân Dizimi analizleri için Michigan Üniversitesi'nin Syntax 2D yazılımı kullanılmıştır. Bu araştırmanın çalışma alanı olarak belirlenen Lefkoşa Surlarıç'ın kamusal mekân ağının dönüşümünü değerlendirebilmek için, öncelikle Surlarıç'ın 1974 öncesi, 1974-2008 arası ve 2008 sonrası olarak belirlenen üç farklı dönemdeki mekânsal gelişiminin altında yatan sentaktik ipuçları Çizgi Analizi ile sunulmuştur (Şekil 2). Erişilebilirlik analizinde, en yüksek erişilebilirlik kırmızı çizgilerle ifade edilirken, en düşük erişilebilirlik mavi çizgilerle gösterilmiştir.

Şekil 2 Lefkoşa Surlarıç'ın üç döneme ilişkin çizgi analizi (Edgü ve diğerleri (2015)'nden uyarlanmıştır)

Kentin bu üç farklı dönemdeki erişilebilirlik dağılımı, kent yerleşiminin yıllar içindeki dönüşümünü ve bir kentin yakın tarihi içinde siyasi gelişmeler bağlamında ortaya çıkan uygulamalarla şekillenen erişilebilirlik derecelerini göstermektedir. Kentin erişilebilirliğinde gözlemlenen değişim kentteki mekânsal canlılığın ve dolayısıyla kamusal aks bağlamındaki mekânsal hareketliliği de gösterir.

Şekil 2'de de görülebileceği gibi, Lefkoşa Surlarıç'ın bütüncül kentsel dokusu üç farklı dönemde (1974 öncesinde, 1974-2008 arasında ve 2008 sonrasında), tampon bölgenin oluşumu nedeniyle kesintiye uğramış ve erişilebilirlik değerleri büyük ölçüde değişmiştir. Bu değişiklikler, yaya veya araç hareketleri üzerinde etkili olmuştur. Şekil 2'deki 1974 öncesi haritadan görüleceği üzere, en erişilebilir akslar merkeze yakın konumlanmış olduğundan kent dokusundaki merkeziliğe vurgu yapmaktadır. Bu haritada ayrıca, kentin ana kamusal aksının Kuzey bölümündeki Girne Caddesi ikincil derecede erişilebilir olarak ifade edilmişken, aksın Güney bölümündeki Ledra Caddesi yüksek bir erişilebilirlik derecesi sergilemektedir.

1974 sonrası, Yeşil Hat olarak tanımlanan tampon bölge ile kentin bölünmesi sonucu kentteki erişilebilirlik değerleri tamamen değişir. Şekil 2'deki 1974 - 2008 yılları arası haritasından da görüleceği üzere, kent içinde bir birinden kopuk iki ayrı merkezin oluştuğu görülmektedir. Bu durum, 1974 öncesi haritası ile karşılaştırıldığında ise kuzeyde Girne Caddesi'nin erişilebilirlik derecesinin arttığı, güneyde Ledra Caddesi'nin ise göreceli daha düşük bir erişilebilirlik sergilediği görülmektedir (Şekil 2).

2008 yılı ve sonrasında, kısmi birleşme olarak adlandırılan dönemde, Lokmacı Sınır Kapısı'nın yaya geçidi ile iki bölgenin yeniden bağlanmasından sonra, kentin ve kamusal aksın erişilebilirlik dereceleri yeniden değişmiştir. Özellikle bu sınır kapısının kamusal aks üzerindeki bir noktada olması bu aksın mekânsal konfigürasyonunu büyük ölçüde değiştirmiş ve genel olarak yüksek bir erişilebilirlik derecesi sergilemesine neden olmuştur. Kamusal aksın kuzey ve güney kısımlarını değerlendirecek olursak, güneyde Ledra Caddesi erişilebilirlik açısından güçlenirken, kuzeyde Girne Caddesi aksı zayıflamıştır. Ancak Şekil 2 açıkça gösteriyor ki, aksın kısmi birleşimi aksın yakın çevresini de olumlu derecede etkilemiş, aks etrafındaki alanlar ikincil ve üçüncül derecelerdeki erişilebilirlik seviyelerine ulaşmıştır. Bu durum, kamusal mekân ağının genel erişilebilirlik seviyesini de olumlu şekilde etkilemiştir.

4.3. Fonksiyonel Analiz

1930'lu yıllara kadar Lefkoşa şehri surların içerisinde gelişmiş, İngiliz döneminde idari binaların dışarıya konumlandırılması ile sur dışına doğru büyüme eğilimi artmıştır. Bu yönelim, surlarda yeni geçiş kapılarının açılması ihtiyacını doğurmuştur. 1882 yılında açılan Limasol Kapısı da bu geçişlerden bir tanesidir ve Ledra Caddesi'ni Eleftheria Meydanı'na bağladığı için yazarlar açısından önem taşımaktadır.

Surlariçi her ne kadar geleneksel olarak konut ağırlıklı bir yerleşim olsa da, diğer Osmanlı şehirlerinde gözlemlendiği gibi, Lefkoşa'da da ticaret ve konut kullanımları birbirinden belirgin olarak ayrılarak gelişmiştir (Gül & Dee, 2015). Söz konusu aks da, surları yatayda kesen Uzun Çarşı (bugünkü Yeşil Hat aksıyla örtüşen aks) ile birleşerek, Surlariçi'nin alışlagelmiş ticaret omurgasını oluşturmuştur.

Bu geleneksel aks, bölünme sonrasında dahi ticaret omurgası olma özelliğini yitirmemiştir. Bölünmeyle birlikte her ne kadar Ledra Caddesi'nin bir kısmı kuzeyde kalmışsa da, aks bir bütün olarak baskın kullanımını bugüne dek sürdürmeyi başarmıştır. Bölünmenin hemen ardından, 1979'da çift toplumlu olarak hazırlanan Nicosia Master Plan'da (NMP) da (UNDP-UNCHS, 1984), caddenin bu kullanımının korunması görüşü, Surlariçi'nin canlılığı ve çekiciliği açısından taşıdığı öneme bağlı olarak önerilmiştir. 1990'lı yıllarda Lefkoşa'nın her iki yarısında da ayrı ayrı, ancak NMP'ye bağlı olarak bütüncül denilebilecek bir yöntemle hazırlanan imar planları, bu sokağın kullanımının olduğu şekilde devam etmesini uygun görmüştür.

Bölünme sonrasında, aks boyunca ve yakın çevresindeki arazi kullanımını, NMP'nin tamamlayıcı çalışmalarından birisi olan 2005'te hazırlanan New Vision for the Core of Nicosia (Phase II) Outline Plan (UNOPS, 2005) ile okumak mümkündür (Şekil 3). Şekil 3'te gözlemlenebileceği gibi, Surlariçi'ndeki ağırlıklı kullanımlar konut, ticaret, hizmet, sosyal ve idari donatı alanları ve karma kullanımlardır. Ticaret ve hizmet fonksiyonlarının özellikle geleneksel ticaret aksı olan Ledra-Girne Caddesi boyunca konumlandığı açıklıkla okunabilir. Bu aks, Outline Plan kapsamında "ticaret koridoru" olarak belirlenmiş, aks boyunca iyileştirmeler yapılması öngörülmüş ve aksın başlangıç ve bitiş noktaları (Surlariçi'nin giriş ve çıkış noktaları) olarak tanımlanan İnönü ile Eleftherias Meydanlarının yeniden tasarlanması önerileri getirilmiştir.

Outline Plan kapsamında, bölünmeyle birlikte Surlariçi'nde artan küçük imalathanelere (ahşap, demir ve mekânîk) ve bunların Surlariçi'nde yol açtığı çevre ve erişim sorunlarına özellikle vurgu yapılmaktadır. Çevresel sorunlara ve trafiğe neden olan bu tür kullanımların sur dışındaki planlı bölgelere taşınması öngörülmektedir.

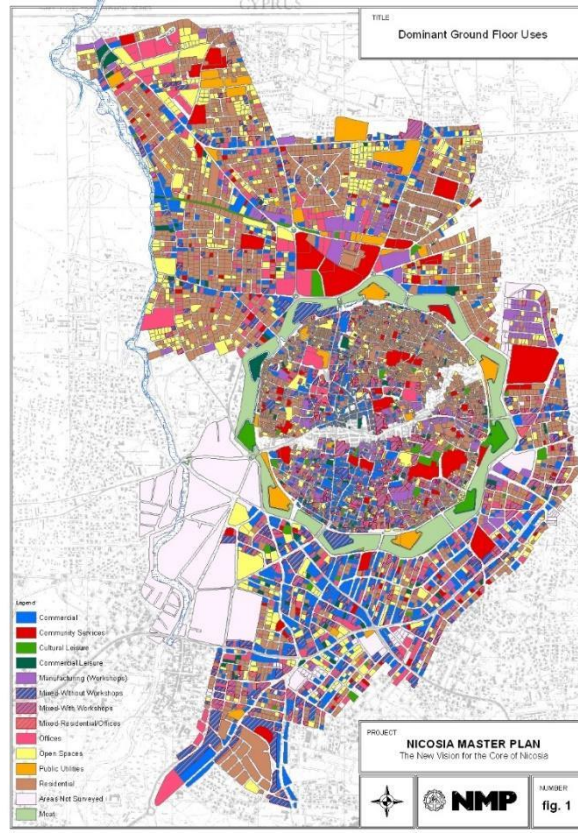
2008 yılında Ledra kapısının açılması, Ledra – Girne Caddesi ticaret aksının sürekliliğini bir kez daha (bir nebze de olsa) sağladığı için, ticari kimliğinin de güçlenmesine katkı sağlamıştır. Şehrin Osmanlı Döneminden beri varlığını sürdüren bu geleneksel ticaret aksı bir kez daha bütüncül olarak kullanılabilir hale gelmiştir.

Bölünme süresince (Şekil 3) ve kısmi açılma sonrasında (Şekil 4) zemin kat kullanımlarının karşılaştırılması, aksın ticaret ve hizmet kullanımını sürdürmekte olduğunun rahatlıkla gözlemlenmesini sağlayacaktır. Şekil 3, tüm Lefkoşa'nın NMP'dan bu yana kabul edilen Merkezi İş Alanının (MİA) sınırlarını göstermektedir. Lefkoşa MİA'sının Kuzey'de sur dışında da lineer olarak gelişen ticaret ve hizmet akslarından örüldüğü görülebilirken, Güney'de bu eğilimin daha yayılmış olarak seyrettiği okunabilir.

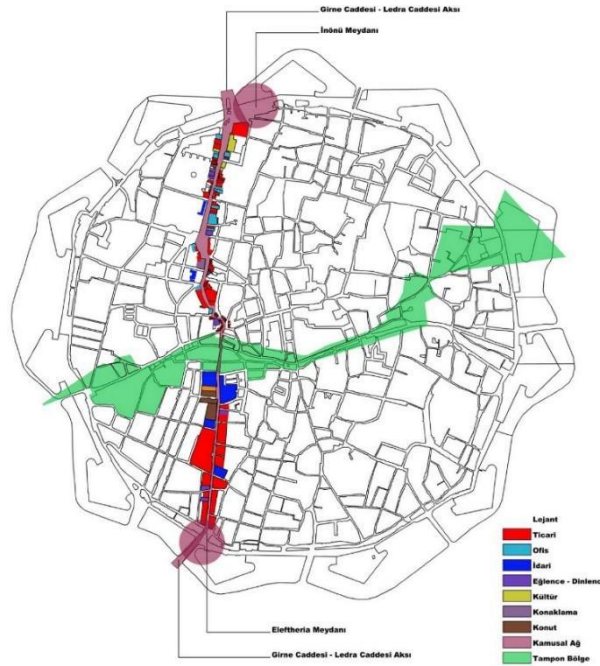
2008'de Ledra Sınır Kapısı'nın açılması ile birlikte bölgede gözlemlenen canlılık, bölgeye yeni kullanımların da gelmesine neden olmuştur. Özellikle genç girişimciler yeni kafe, restoran ve barlar açmaya başlamış, butik otellerin sayısı artmaya başlamıştır. Bu tür gelişmelerin doğurabileceği soylulaştırma pratikleri her ne kadar şu an için potansiyel bir problem olarak düşünülebilirse de,

kapının açılmasının doğurduğu olumlu etkinin açılan sadece kapı ve aksın yakın çevresi ile sınırlı kaldığını söylemek mümkündür.

Şekil 3 Lefkoşa merkez bölgesi zemin kat kullanımları haritası (UNOPS, 2005)

Şekil 4 Ledras-Girne Caddesi güncel zemin kat kullanımları (Yazarlar)

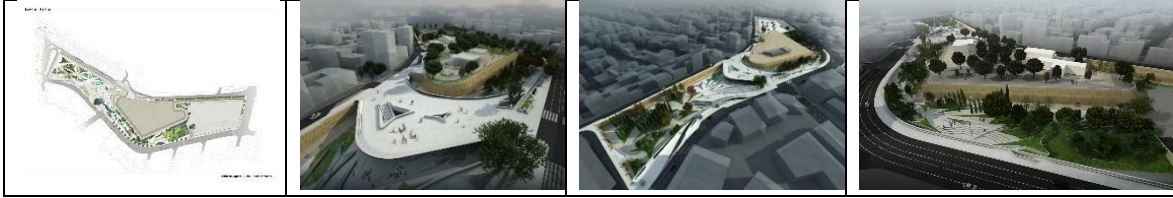
4.4. Güncel Uygulamalar

Nicosi Master Plan kent için üst ölçekte ana kararları içerse de, planın uygulanması Lefkoşa'nın iki yarısı için farklılıklar göstermektedir, çünkü plan iki toplumdaki ilgili idare tarafından sadece kendi bölgeleri için hazırlanmıştır. Dolayısıyla, kentte farklı belediyeler tarafından yürütülen projelerle kısmi uygulamalar yapılmaktadır. Bu çalışma kapsamında ele alınan ana kamusal aks ve aksın iki ucundaki meydanlar bu farklı uygulamaların gözlemlenmesi açısından en bariz örnekleri içermektedir.

Kuzey'de Girne Caddesi'yle birlikte İnönü ve Sarayönü Meydan'larını içeren "Girne Kapısı ve Çevresi Kamusal Alan Düzenleme Proje Yarışması" düzenlenmiş (2014) fakat kazanan proje uygulanmamıştır. Güney'deki Ledra Caddesi'nin bitiş noktası olan Eleftheria Meydanı ile ilgili proje ise uzun yıllar süren uygulama aşamasından sonra yakın zamanda tamamlanmıştır (2005-2021).

Şekil 5 Girne Kapısı ve çevresi kamusal alan düzenleme projesi (KTMMOB Mimarlar Odası arşivi)

Şekil 6 Eleftheria meydanı yenileme projesi (<https://www.zaha-hadid.com/masterplans/eleftheria-square/>)

Kentin kamusal mekân ağına ilişkin bu farklı uygulamalar ana kamusal aksın gelişimi açısından farklılıklar göstermektedir. Kamusal aksın kuzeyi geçmişten günümüze, ilişkili olduğu İnönü Meydanı'na olumlu bir katkı yapamamakta, meydan kamusal yaşamda aktif olarak yer alamamaktadır. Diğer yandan, aksın güneyde kalan bölümü hem erişilebilirlik hem de fonksiyonel dağılım açısından Eleftheria Meydanı'nı besleyen bir yapıdadır. Bu durum, yakın zamanda meydanın yenilenmesi sonrasında daha da güçlenmiştir.

Dünyaca ünlü bir mimarlık firması tarafından gerçekleştirilen Eleftheria Meydanı yenileme projesi, meydanın sadece erişim için, bir geçiş alanı olarak kullanılmasının önüne geçmiştir. Bugün Eleftheria Meydanı, kentin içersinden ve dışından insanların belirli etkinlikler için buraya gelmesine neden olan bir kullanım çeşitliliği sunmaktadır. Daha önce kullanılmayan alanların da proje kapsamında değerlendirilmesi ile, Eleftheria Meydanı artık büyük bir çekim merkezi haline gelmiştir.

Kuzey'de İnönü Meydanı için hazırlanan projenin uygulanması da bu alanın benzer bir yapıya bürünmesine neden olabilir. Bu potansiyelin değerlendirilmesi ile Surlarıçi'nin geleneksel aksının daha da güçlenerek varlığını sürdürmesine imkan tanınacaktır. Böylece Lefkoşa'nın bütünleşmesine sağlanacak katkı da göz ardı edilmemelidir.

5. Sonuç

Araştırmanın bulguları, Lefkoşa Surlariçi'nin bölünme öncesi, bölünme dönemi ve kısmi yeniden birleşim dönemi olmak üzere üç dönem için farklı mekânsal nitelikler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kentin tarihi merkezinin bölünmüş olması, kentin can damarı sayılabilecek bir kamusal aksın gelişmesini de farklı şekillerde etkilemiştir. Bu geleneksel alışveriş aksının kent içindeki erişilebilirlik dereceleri belirtilen üç dönem için farklılıklar göstermektedir. Erişilebilirlik bulguları ayrıca, bölünme öncesi ve bölünme döneminde aksın farkı bölümlerinin farklı erişilebilirlik dereceleri olduğunu, aksın bütüncül olarak erişilebilirliğinin gelişmesinin noktasal olarak yeniden birleşim döneminde gerçekleştiğini göstermektedir.

Kamusal aksın yeniden kısmi olarak birleşmesi, mekânsal pratiğin olumlu yönde gelişmesi için bir fırsat gibi görünse de, adanın tanınmayan kuzey yarısında bu gelişim zayıf kalmıştır. Ayrıca, kapının açılması ile gözlemlenen olumlu etki, aksa yakın alanlarla sınırlı kalmış, Surlariçi'nin geri kalan bölgelerinde iyileşme gözlemlenmemiştir.

Aksın kuzey bölümünde uygulanan kısmi yayalaştırma projeleri gibi kimi tasarım uygulamaları, bölgeye yeni fonksiyonel kullanımların eklenmesine katkı koymuş (yeni kafe, barların ve ofislerin açılması, butik otellerin artması vb.) ve aksın canlanmasını sağlamıştır. Ancak aksın güney bölümü başka bir nitelikte devam etmektedir. Tarihi kent merkezi kuzeyde geleneksel dokusunu ve tarihi kent kimliğini korurken, dünyayla bütünleşik olarak gelişen ve hareket eden güneyde, kentin geçirdiği dönüşüm tarihi kent kimliğinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu durum da, kentin ana kamusal aksının bir yarısının geleneksel karakterini korduğu ancak meydanla ilişki kurmadığı ve mekânsal pratikler açısından zayıf olduğunu; diğer yarısının ise güncel uygulamalarla geleneksel karakteri yansıtmaktan uzak olduğunu ancak meydanla kurduğu güçlü ilişkinin de etkisiyle mekânsal pratikler açısından zenginlik içerdiğini göstermektedir.

Mevcut durumda, aksın kuzey ve güney yarısının farklı mekânsal kurgusu ve kullanım biçimleriyle bir bütünlük oluşturamadığı, kuzeydeki başlangıç noktasının giderek zayıflayan bir kamusal alana doğru evrilirken, güneydeki bitiş noktası kentsel kamusal alan kullanımını yayararak mekânsal ve imgesel olarak güçlü bir kamusal mekâna dönüştüğü görülmektedir.

Kaynaklar

- Berman, M. (1994). *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor / All That Is Solid Melts Into Air*, Trans.: Ümit Altuğ & Bülent Peker, Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Edgü, E., Taluğ, M., Özgece, N. (2015). Divided shopping: A syntactic approach to Consumer behaviour", *A|Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 12(3), 175-188.
- Gül M., & Dee J. (2015). Sarajevo – A city profile. *Cities*. 43(2015), 152-166.
- Hillier, B. (1996). *Space is the Machine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hillier, B. (1999). Self-Generated Neighbourhoods. *2nd International Space Syntax Symposium Proceedings, London*, 01.01-01.24.
- Krier, R. (1979). *Urban Space*. London: Academy Editions.
- Penn, A., Hillier, B., Banister, D. & Xu, J. (1998). Configurational modelling of urban movement networks. *Environment and Planning B: planning and design*, 25(1), 59-84.
- UNDP/UNCHS (1984). *Nicosia Master Plan final report*. Nicosia.
- UNOPS (2005). *Nicosia Master Plan: New Vision for the core of Nicosia (Phase II), Outline Plan, Final Report*. Programme Management Unit: Bi-Communal Development Programme.
- Zaha Hadid Architects. <https://www.zaha-hadid.com/masterplans/eleftheria-square/>

Adana Bağlarbaşı Mevkisinde Mekânın Evrimi

Aytaç Taşkın¹, F. Duygu Saban²

Özet

Toprakla güçlü bağları bulunan Çukurova Yöresi topluluklarında bağ kültürü, uygun iklim ve toprak koşullarının etkisiyle, diğer bölgelere kıyasla, sık rastlanan kentsel bir olgudur. Adana'nın tarihi kent merkezi ve bu alanın kuzeyindeki bağ yerleşimlerinin bir kısmı, 1930'lu yıllarda başlayan, Hermann Jansen'in planlama çalışmaları neticesinde kırsal yerleşim özelliğini kaybederek yapılaşmaya başlamış ve şehir, kuzeydeki bağ yerleşimlerine doğru planlandığı şekilde gelişimini sürdürmüştür. Çalışma kapsamında incelenmiş olan, Gazipaşa, Ziyapaşa ve Namık Kemal Mahalleleri bu plan çalışmaları neticesinde planlanmış olsa da plana göre yapılaşmamıştır. Böylece Jansen Planı'nın uygulanmış olan kısmı bu üç mahallenin güneyinde yer alan demiryolu hattı ile tanımlanmıştır. Bunun sonucunda, bu üç mahalle, planlı yapılaşmış alanların çeperinde, bağların başladığı alana dönüşmüş ve Bağlarbaşı olarak anılmaya başlamıştır. Çalışmanın amacı, önceleri kırsal yerleşim dokusuna sahipken, 1950'lerde başlayan kentleşme baskısı sonucu yok olan bağların bulunduğu alanda oluşan üç mahallenin, 1950 yılından başlayarak, günümüze kadar olan dönüşümünün morfolojik analizinin yapılması ile süreç dinamiklerinin incelenmesi ve çalışma alanında bulunan bağ kültürü ve evlerinin genel özelliklerinin belirlenmesidir. Çalışma alanında, 1950, 1954, 1961 yıllarına ait hava fotoğrafları, 1985 ve 2019 yıllarına ait hâlihazır haritalar, 1940, 1969 tarihli imar planları ve güncel verilerin karşılaştırılması ile morfolojik analizler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çeşitli arşivlerden ulaşılan fotoğraflar ile dönüşüm belgelenmiş ve sözlü tarih araştırmalarından yararlanılmıştır. Alandaki iki adet bağ evinin rolüvesi alınarak mekânsal özellikler belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarla elde edilen veriler, Marcel Poëte'nin öne sürdüğü "kentin belleği, o kentin fiziksel yapısında varlığını sürdürür" savı ile örtüşmektedir. Üç mahallenin bugünkü parsel sınırlarının, ana yol ve sokaklarının, eşikler ve donatılar gibi fiziki oluşumlarının, mahallelerin bağ ve bahçe olduğu dönemin izlerini taşıdığı tespit edilmiştir. Alanda, geleneksel Türk Evi'nin tipolojik özellikleriyle paralellik gösteren az sayıda bağ evi, harap halde de olsa günümüze ulaşmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin, kent tarihinin kaybolmaya yüz tutmuş değerlerini gün yüzüne çıkarmasının yanı sıra, alanda yapılacak planlama çalışmaları için önemli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adana bağ evleri, Kentsel morfoloji, Kırsal mimari miras

1. Giriş

Adana, geniş ve verimli ovaları, elverişli iklim koşulları ve su havzaları ile tarih boyunca iskâna sahne olmuştur. En eski insan yerleşimlerinden, Hitit ve Antik Roma'ya uzanan pek çok medeniyetin izleri kentte bugün dahi takip edilebilmektedir. Kent, Ramazanoğulları Beyliği (14-16. Yüzyıllar) ve sonrasında Osmanlı Hâkimiyeti döneminde de doğduğu yerde gelişimini sürdürmüştür. 20. yüzyıla gelindiğinde, gerçekleşen nüfus artışı ve çağın gerektirdiği yeni ihtiyaçlar sonucunda, çözülmesi gereken kentsel problemler ortaya çıkmıştır. Adana Belediyesi ise devrin politik çıkarlarını da gözетerek modern bir kent yaratma idealleri ışığında 1932 yılında, Alman Şehir Plancısı ve Mimar Hermann Jansen ile anlaşmıştır (Saban, 2009). Jansen, tarihsel süreçte gelişen yerleşim alanlarıyla birlikte yeni inşa edilmesi hedeflenen modern kentin planlarını, 1918 yılında Fransız işgali yıllarında hazırlanan hâlihazır haritasını temel alarak üretmiştir (Yıldız, 2020). Planın 1940 yılındaki bilinen son haline göre, tarihi kent merkezi büyük ölçüde korunmuş ve mevcut şehrin kuzeyi, doğusu ve batısına doğru genişleme öngörülmüştür (Şekil 1).

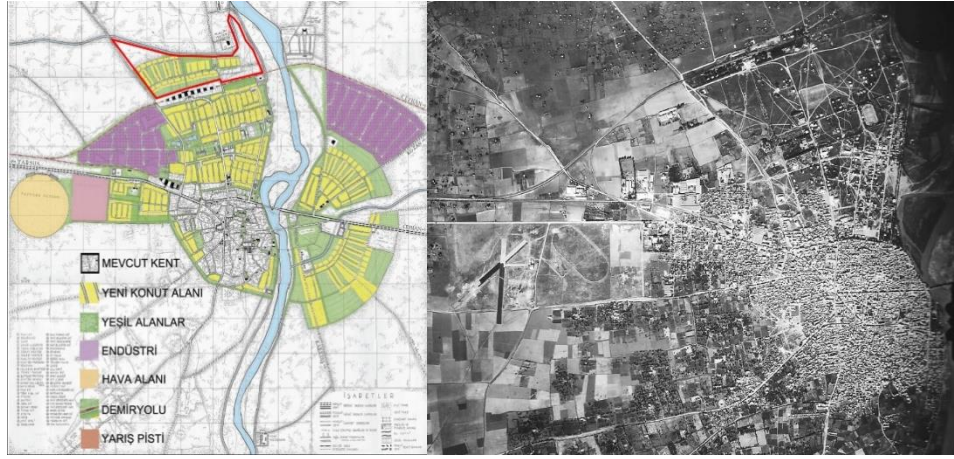
¹ Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık A.B.D., taskinaytacc@gmail.com.

² Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, duyugufazilet@gmail.com.

Kısaltmalar: AEFFG: Adana'nın eski fotoğrafları Facebook grubu, HGM: Harita Genel Müdürlüğü, ABB: Adana Büyükşehir Belediyesi

Adana'nın tarihi kent merkezi ve bu alanın kuzeyindeki kırsal yerleşimlerin bir kısmı, plan çalışmaları neticesinde kırsal özelliğini kaybederek yapılaşmaya başlamış ve şehir, kuzeye doğru planlandığı şekilde gelişimini sürdürmüştür (Şekil 1). Makale kapsamında incelenmiş olan, Gazipaşa, Ziyapaşa ve Namık Kemal Mahalleleri ise bu plan çalışmaları neticesinde planlanmış olsa da plana göre yapılaşmamıştır (Şekil 1, kırmızı işaretli alan). Böylece Jansen Planı'nın uygulanmış olan kısmı bu üç mahallenin güney sınırında yer alan demiryolu hattı ile tanımlanmıştır. Bunun sonucunda, üç mahalle planlı yapılaşmış alanların çeperinde, bağların başladığı alana dönüşmüş ve bölge Bağlar/Bağlarbaşı olarak anılmaya başlanmıştır (Şekil 2). 1930'lardan sonra geniş araziler içerisinde bağ evleri bulunan Bağlar bölgesi yaklaşık 25 yıl daha kırsal yerleşim özelliğini korumuştur.

Şekil 1 Hermann Jansen'in 1940 yılında hazırladığı imar planı üzerinde çalışma alanı (sol), (Saban 2017: 8) ve 1940 tarihli hava fotoğrafı (sağ), (HGM arşivi)

Şekil 2 Adana tarihi kent merkezi, Jansen Planına göre yapılaşmış kısım ve makalenin çalışma alanı arasındaki güncel ilişki (Aytaç TAŞKIN tarafından üretilmiştir)

1950 yılına gelindiğinde, demiryolu hattına kadar olan planın, yol ağının ana hatlarının neredeyse tamamlandığı görülmektedir. Bundan sonra Türkiye'nin geri kalanında olduğu gibi köyden kente göçlerin hızlandığı sürece girilmiş ve birkaç yıllık süreçlerde dahi kentlerin morfolojik yapısı ciddi değişimler göstermiştir. Bu durum nüfus istatistikleri ile de doğrulanabilmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte Adana Kenti'nin sanayi ve tarım politikaları ile önem kazandığı ve nüfus artış hızının ileri yönlü bir ivme ile arttığı görülür. 1927 yılında yapılan ilk sayıma göre nüfus, 72.652 kişi olup, 1935 yılında çok az bir ilerleme ile 76.473 kişiye ulaşmıştır. 1945-1955 yılları arasında nüfus artış hızı %51,48, 1955-1960 yılları arasında ise %54,1 olmuştur. Böylelikle nüfus 1960 yılında 290.000 kişiye, 1970 yılında 347.454'e, 1975 yılında 475.348'e ve 1980 yılında 574.515 kişiye

ulaşmıştır. 1985 yılında ise nüfus artış hızı rekor seviyeye gelerek %60,5 olmuş ve beş senede 200.000 kişiden fazla artarak 777.554 kişiye ulaşmıştır (Sönmez, 2012). 1985 yılından bugüne gelindiğinde ise 2022 yılı itibari ile nüfus 1985 yılının 3 katına çıkarak 2.265.888 kişi olmuştur.

Hermann Jansen'in 1940 yılında hazırladığı planın en fazla 105.000 kişinin yerleşmesine imkân verecek şekilde hazırlandığı bilinmektedir (Saban, 2017). Ancak, tarım ve sanayi eksenli gelişimi ile Anadolu'da öne çıkan şehirlerden biri olan Adana, 1950'li yıllarda 10 yıl gibi kısa bir sürede planlanan alanlardaki nüfus kapasitesini doldurmuştur. Böylece Adana kenti, yoğun göç baskısı altında Jansen planı çerperlerinde çarpık bir şekilde kentsel büyümesini sürdürmüştür. Uygulanabilecek yeni veya ek bir planın hazırlanması yaklaşık 26 yıl sonra gerçekleşmiştir. İller Bankası tarafından Bülent Berksan ve Melahat ve Ali Topaloğlu'na 1966 yılında hazırlatılan bu plan 1969 yılında onaylanmıştır. Ancak 1970 yılına gelindiğinde, nüfus hâlihazırda yaklaşık 350.000 kişiye ulaştığından hazırlanan planların belirli kısımlarının günümüzde dahi uygulanamadığı tespit edilmiştir. Yine bu yıllarda Jansen Planı çerçevesinde inşa edilmiş bölümlerde yoğunluk artışı yaşanmış ve bölge neredeyse bütünüyle yıkılıp tekrar inşa edilmiştir.

1938 tarihli kadastro haritalarında Jansen Planı kapsamında planlanmış dört mahalleden (Reşatbey, Cemalpaşa, Çınarlı, Kurtuluş) ikisi olan Cemalpaşa ve Kurtuluş'un kadastro sınırlarının kuzeye doğru ilerlediği ve çalışma alanındaki üç mahalleyi de kapsadığı görülmektedir. Yine bu haritalar incelendiğinde, bölgenin parsel işlevlerinin büyük çoğunlukla bağ, bağ evi veya bahçelerden oluştuğu görülür. Bu durum kadastro paftalarının başlıklarına kadar yansımıştır. Namık Kemal Mahallesi, Kurtuluşbağlar; Ziyapaşa Mahallesi ise Cemalpaşabağlar olarak isimlendirilmiştir. Yine ilgili kadastro haritaları incelendiğinde, bağ yerleşimlerinin seyrekleşerek Jansen Planı çevresinde devam ettiği görülür. Döşemebağlar, Zincirlibağlar, Karalarbucağıyolubağlar gibi isimlendirmeler bugün dahi kullanılmaya devam etmektedir.

Üç mahalledeki bağ kültürü ise, yaşı yeten ve bölgede yaşayan veya yaşamış olan insanların hafızalarında güçlü bir şekilde canlılığını korumaktadır. Mahallede yaşamış kişilerin yazdığı anı kitaplarından ulaşılan bilgilerle göre buradaki bağ yerleşimleri özellikle sıcak havaların bastırıldığı dönemlerde serinlemek için gelinen geçici ikamet yerleridir. Burada geniş araziler içerisinde kışa hazırlık amacıyla çeşitli bitkiler yetiştirilmektedir. Üzüm bağları, incir, Hint yemişi, erik gibi meyve ağaçları ile mevsimlik sebzelerin yetiştirilerek, kurutma, salamura, tuzlama gibi çeşitli yöntemlerle uzun süre dayanacak şekilde saklanmaya hazır hale getirildiği anlaşılmıştır. Pekmez, salça, nar ekşisi, reçel gibi üretimler de gerçekleştirilmektedir (Hız & Göçük, 2018; Gümüş, 2018; Çetin, 2018).

Çalışmanın amacı, tarihi kent merkezinin kuzeyinde ve kırsal yerleşim dokusuna sahipken, 1950'lerde başlayan kentleşme baskısı sonucu yok olan bağların bulunduğu alanda oluşan Gazipaşa, Ziyapaşa ve Namık Kemal Mahallelerinin 1950 yılından başlayarak, şekil.2'de gösterilen güncel kentsel dokuya dönüşüm sürecinin morfolojik analizinin yapılması ile süreç dinamiklerinin incelenmesi ve çalışma alanında bulunan bağ kültürü ve evlerinin genel özelliklerinin belirlenmesidir.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın materyallerini, 1940, 1950, 1961, 1973, 1985 yıllarına ait ve güncel hava fotoğrafları, 1965, 1985, 2007 ve 2019 yıllarına ait hâlihazır haritalar, 1940, 1969 ve güncel imar planları ile kurum ve şahıs arşivlerinden ulaşılan fotoğraflar oluşturmaktadır. Alanda gerçekleştirilen röleve çalışması da somut materyaller arasındadır. Ayrıca alanda yapılan saha çalışmaları ile elde edilen bilgiler ve sözlü tarih çalışmaları, kullanıcı görüşlerinin temin edildiği materyalleri oluşturmaktadır. Bütün bunların yanı sıra çalışmanın literatür bilgisini oluşturan, Adana ile alakalı mimarlık tarihi, kentsel morfoloji çalışmaları, kent monografileri, anı kitapları ve kentsel morfolojiye dair epistemolojik ve metodolojik araştırmalar çalışmanın materyalleri arasında yer alır.

Kentlerin morfolojik analizleri gerçekleştirilirken, mahalle ölçeğinde çalışmalar yapılması, kentin bütününe anlaşılması açısından oldukça etkili bir tercihtir. Adana kenti köklü tarım ve sanayi geçmişi ile her biri şahsına münhasır mahalleler bütününden oluşmaktadır. Her mahallenin

dinamikleri, ilişkili olduğu bölgelerden dolayı oldukça farklılaşabilmektedir. Bu yüzden doğru ve kapsamlı verilerin elde edilebilmesi için, çok farklı yöntemlerden ve bilim dallarından faydalanmak gerekmektedir.

Çalışma kapsamı, konu itibarıyla mahallelerin morfolojik değişiminin incelenmesi ile bağ evlerinin dönüşümünün saptanması üzerine olduğu için, kent morfolojisi ve mimarlık tarihi arakesitindedir. Bu kapsamda çalışma alanında elde edilen verilerin analizi için dört farklı yöntem uygulanmıştır. Bunlardan ilki, Lynch Analizidir. Lynch analiziyle sınırlar, yollar, bölgeler, referans noktaları ve düğüm noktaları belirlenmiştir. İkinci olarak, M. R. G. Conzen (1969) tarafından geliştirilen yöntem ile üç mahallede morfolojik analizler yapılmıştır. Morfolojik analizler, üç dönem halinde, yaklaşık 35 yıl aralıklarla 1950, 1985 ve 2019 yıllarının verilerinin karşılaştırılması ile gerçekleştirilmiştir. Bunların yanı sıra mahallelerde röleve çalışması gerçekleştirilerek bağ evlerinin tipolojik özellikleri ortaya konulmuştur. Son olarak sözlü tarih araştırmaları doğrulanarak verilere dönüştürülmüştür.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Lynch Analizi

3.1.1. Sınırlar- Yollar

1950'lerden itibaren kentleşme sürecine giren ve Adana'nın Seyhan İlçesi'nde bulunan Gazipaşa, Ziyapaşa ve Namık Kemal Mahalleleri, ilk oluşmaya başladıkları yıllarda kentin dışı sayılabilecek konumdadırlar. Mahallelerin günümüzdeki sınırları, oldukça eskiye dayanmaktadır. Üç mahallenin güneyi Adana Mersin demiryolu hattı ile sınırlanmıştır. Bu sınır, Adana yeni tren garının hizmete sunulduğu 1911 yılından beri değişmemiştir (Şenyiğit, 2002). Bölgenin doğusundaki Ziyapaşa Mahallesi'nin doğu sınırı Seyhan Nehri'dir. Alanın batısında Namık Kemal Mahallesi'nin sınırı önceleri Karaisalı Yolu olarak bilinen, bugün Mücahitler Caddesi olarak isimlendirilen cadde iken, caddenin batısına, 1990'lı yıllarda başlayan metro çalışmaları neticesinde Alparslan Türkeş Bulvarı açılmış ve bulvar ile metro hattı Namık Kemal Mahallesi'nin batı sınırı olmuştur. Tam olarak hangi yılda inşa edildiği tespit edilememiş olsa da kuzey sınır olan sulama kanalı, 1940 tarihli hava fotoğrafında ve Jansen Planlarında görülmektedir. Dolayısıyla üç mahallenin sınırları 1940 yılında tamamen kesinleşmiş ve günümüze kadar bu sınırlarda çok büyük değişiklikler olmamıştır. Mahalleler arasında sınır oluşturan Ahmet Remzi Yüreğir Caddesi ve Baraj Caddesi ise 1918 yılı hâlihazır haritasından anlaşıldığı üzere tarihi kent merkezine kadar ulaşan aksların izlerinden oluşmaktadır. Ahmet Remzi Yüreğir Caddesi bugün demiryolu hattı sebebiyle kesintiye uğramış, 66035 sokak da uzun yıllar aynı sebepten kesintiye uğramışsa da Atatürk Caddesi'nden açılan bir altgeçit ile tekrar tarihten gelen aksıyla buluşmuştur (Şekil 3).

Şekil 3 Lynch Analizi (Aytaç Taşkın tarafından üretilmiştir)

3.1.2. Referans Noktaları

Mahallelerin eski fotoğrafları incelendiğinde, bölgede uzun yıllar boyunca baskın referans noktaları olduğu görülür. Doğuda yer alan regülatör köprü, sonrasında inşa edilen sulama kanalları ve 1911’de yeni garın işletmeye alınması ile birlikte oluşturulan yeni demiryolu hattı ve bu hattın nehir geçişini oluşturan Demirköprü ve 1900’lerin başında Ermeni yetimhanesi olarak inşa edilen sonrasında muallim mektebi olarak, günümüzde ise Adana Fen Lisesi olarak kullanılan Darüleytam binası, bölgenin en eski referans noktalarıdır. Sonraki yıllarda 1963’te Lütfiye Kısacık’ın kendi bağ parcelini bağışlamasıyla burada inşa edilen Lütfiye Kısacık İlkokulu ve 60’ların sonlarında inşa edilen Borsa Lisesi ve 1973’te inşa edilen Ziyapaşa Ortaokulu önemli referans noktaları olmuştur. Yine 1960’ların sonlarında inşa edildiği düşünülen Bağlar Karakolu eskiden kalan referans noktalarındandır. Günümüzde bu lokasyonlara ek olarak Güzel Cami, Nakkaşlar Cami, Kaymakam Kalezade Cami, Hoca Ahmet Yesevi Cami ve Zillidede Türbesi ile Makam Cami eklenebilir. Referans noktası açısından zengin olan bölgede Cemalpaşa Köprüsü, Özen Köprüsü ve Kanalköprü de insanların kent deneyimlerinde önemli bir yer tutmaktadır.

3.1.3. Lynch Analizi/ Düğüm Noktaları- Bölgeler

Sınırlar ve referans noktaları açısından zengin Bağlar Mevkisinde doğal olarak düğüm noktaları da oldukça fazladır. Bölgedeki düğüm noktalarının ötesinde bölgenin kendisi, kentin düğüm noktalarından birisidir. Jansen planı bölgesinden kentin kuzeyine geçmek için bu düğüm noktalarından geçilmesi gerekmektedir. Şekil 3’te gösterildiği üzere, bölgedeki sınır noktalarının kesişimlerinin tamamı düğüm noktası niteliğindedir. Ayrıca yine sınırlar mahalleleri net bir şekilde bölgelere ayırmaktadır. Bu bölgeler haricinde yüksek yoğunluklu yapı stoğunun bulunduğu güzergâh da bir bölge olarak ele alınabilir. Bölgedeki imar çalışmaları çok uzun yıllardır sonuca ulaşmadığından, yeni yapı inşası noktasal olarak ilerlemektedir.

3.2. Bölgenin Görsel Geçmişi

Eski tarihli hava fotoğrafları ve fotoğraflar incelendiğinde, 1940 ve 1950’li yıllarda bugün Kıyıboyu Caddesi olarak bilinen caddede bulunan sulama kanalının toprak zeminli olduğu ve hem kuzeyinde hem de güneyinde çift sıra okalıptüs ağaçlarının ekili olduğu görülür (Şekil 4a). 1950 hava fotoğrafında bölgenin iki ucunda (Karaisalı yolu ile Baraj Caddesinin sulama kanalı ile kesiştiği yerlerde) Cemalpaşa Köprüsü ve Kanalköprü olarak bilinen köprülerin mevcut olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu köprülerin 1950’den önce yapıldığı açıktır. Şekil.4a ve şekil.4b’de Cemalpaşa Köprüsü görülmektedir. 1960’lı yıllara gelindiğinde sulama kanalının etrafındaki ağaçların kesildiği ve sulama kanalının zemininin betonla kaplanmaya başlandığı anlaşılmaktadır (Şekil 4b).

1960’lı yıllarda, adını bölgenin yerleşim kimliğinden alan Bağlar Karakolu inşa edilmiştir. Şekil.4b’de karakolun inşa halindeki fotoğrafı görülmektedir. Zeki Gümüş’ün (2018) anılarını kaleme aldığı kitaba göre karakol, Bağlar’da artan nüfus sonucunda yaşanan asayiş problemlerini bertaraf etmek için kurulmuştur.

1973 yılına ait hava fotoğrafları incelendiğinde, Jansen Planı bölgesinin büyük ölçüde yapılaştığı yalnızca iki büyük parselin henüz yapılaşmadığı görülür. Bu iki parselde bugün Devlet Demiryolları ve Posta Teşkilatının bölge müdürlüğü bulunmaktadır. Bu parsellerin olduğu yerden çekilmiş bir fotoğraf Şekil 4c’de gösterilmiştir. Fotoğraf incelendiğinde gar ve demiryolu hattının arkasında kalan yaklaşık 1.5 kilometrelik Bağlar bölgesinin kırsal dokuda yapılaştığı fark edilmektedir. Ufuk çizgisine doğru bakıldığında ise yeşil dokunun yoğun bir şekilde devam ettiği tespit edilir. Gümüş’e (2018) göre bu bölgeden Toros Dağlarına kadar bağ evi ve bağlar devam etmektedir. Aynı fotoğrafın çekildiği yerin tam tersi istikamete bakıldığında iki bölge arasındaki yapılaşmadaki nitelik farkı net bir şekilde görülür (Şekil 4d).

a. Kıyıboyu Caddesindeki okaliptüs ağaçları, 1950'ler.

b. Sulama kanalının betonlanma süreci, Cemalpaşa Köprüsü ve Bağlar Karakolu inşaatı, 1960'lar.

c. Kurtuluş Mahallesi'nden Bağlar bölgesine bakış, 1970'ler.

d. Jansen Planı Alanı, 1975.

Şekil 4 Bağlar mevkisinin geçmiş zamanlarına ait fotoğraflar (AEFFG Arşivi, Uri 1)

1980'li yıllara gelindiğinde bölgedeki kırsal yerleşim dokusunun büyük ölçüde çözülerek yapı yoğunluğunun arttığı görülür. Bağ evleri bu dönemde tamamen yok olmuş yerine ruhsatsız, müellifsiz gecekondular inşa edilmiş, yer yer yüksek katlı yapılaşmalar başlamıştır. Bu yıllarda sokak dokusunun günümüze yakın haline ulaştığı görülmektedir.

Günümüze gelindiğinde halen bölgede bütüncül bir imar planı uygulamasının yürürlüğe konulmadığı görülmektedir. Planın büyük kısmının mahkeme kararları ile yürütmesinin durdurulduğu, yaklaşık 50 yıldır imar probleminin çözülemediği tespit edilmiştir. Yeni yapılan inşaatlar noktasal olarak yapılan dönüşümlerle ilerlemekte, kentsel dönüşüm baskısı ve 2.4 yoğunluklu plan, mahalledeki düşük yoğunluklu yapılaşmanın üzerinde büyük bir tehdit oluşturmakta, bölgesel olarak yıkımların gerçekleştirildiği görülmektedir. Üç mahallede de organik bir şekilde oluşmuş düşük yoğunluklu sokaklar, yıkılmış konutların kalıntılarının olduğu parseller, birkaç adet korunmayı başarmış bağ parseli ve yüksek yoğunluklu dönüşmüş konutlar bir arada bulunmaktadır.

3.3. Morfolojik Analizler

3.3.1. 1950 Yılı

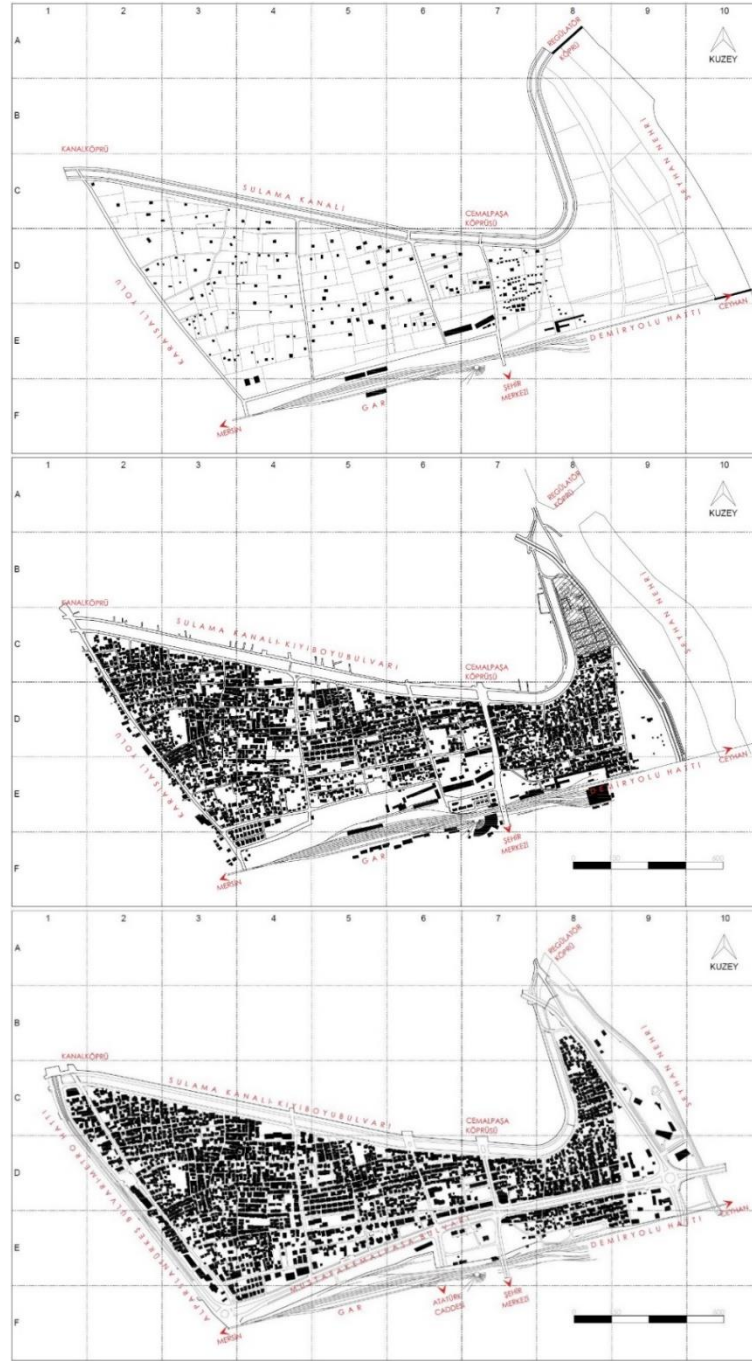
1950 yılında bölgenin morfolojik yapısı incelendiğinde, büyük bağ parselleri içerisinde bulunan bağ evlerinden oluşmuş kırsal bir yerleşim dokusu görülmektedir. Mahallenin 1940 yılında oluşmuş sınırları değişmemiştir. Demiryolu hattını aşan yollar Karaisalı Yolu ve bugün Baraj Caddesi olarak bilinen ve şehir merkezine giden yollar olarak görülmektedir. Karaisalı Yolu'nun Baraj Caddesine kıyasla, şehir merkezi ile olan ilişkisi daha zayıf olduğundan Ziyapaşa Mahallesi'nde yapılaşmanın daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Şehirle kurulan bağlantının güçlü olmasının, buradaki yapı yoğunluğunun (Şekil 5, Grid 7E) da artmasına sebep olduğu düşünülmektedir.

1950 yılında bölgedeki baskın yapıların, gazhane yapıları (Hız & Göçük, 2018: 20), (Şekil 5, Grid 4F), ve demiryolu atölyeleri olduğu, sulama kanalının kuzeyindeki bölgelere üç adet köprü ile bağlantı sağlandığı tespit edilmiştir (Şekil 5, Grid C1, D6, D7). Hava fotoğrafları incelendiğinde, Ziyapaşa Mahallesi'nde kuzey güney aksında ilerleyen iki adet baskın yol izi fark edilmektedir (Şekil 5, Grid 7, 8). Çeşitli tarihlerdeki hava fotoğrafları incelendiğinde nehir yatağının yıllar içinde değiştiği, muhtemelen baraj regülatörünün açılmasından sonra nehrin kıyılarının alüvyonla dolduğu görülmektedir. Yine hava fotoğraflarından bölgede bataklık yapısının olduğu ve zaman zaman bu

yolların kanal görevi görerak nehrin suyunun buradan aktığı düşünülmektedir. Bu sebeplerden dolayı bu bölgede yapılaşma olmamıştır. Buradaki bölge sonraki yıllarda yapılaşmış olsa da günümüzde afet riskli alan olarak ilan edilmiştir ve yaklaşık 20 yıldır bu durum devam etmektedir.

Bölgenin kuzey hattını oluşturan sulama kanalının 1950 yılında toprak zeminli olduğu ve hem kuzey hem de güneyinde çift sıra okalıptüs ağaçları bulunduğu tespit edilmiştir. 1960'lı yıllarda kanal yüzeyinin betonlama çalışmaları kapsamında bütün ağaçların kesildiği, 1950 yılında üç mahallenin kuzeyine doğru daha seyrek bir şekilde bağ yerleşimlerinin devam ettiği anlaşılmıştır.

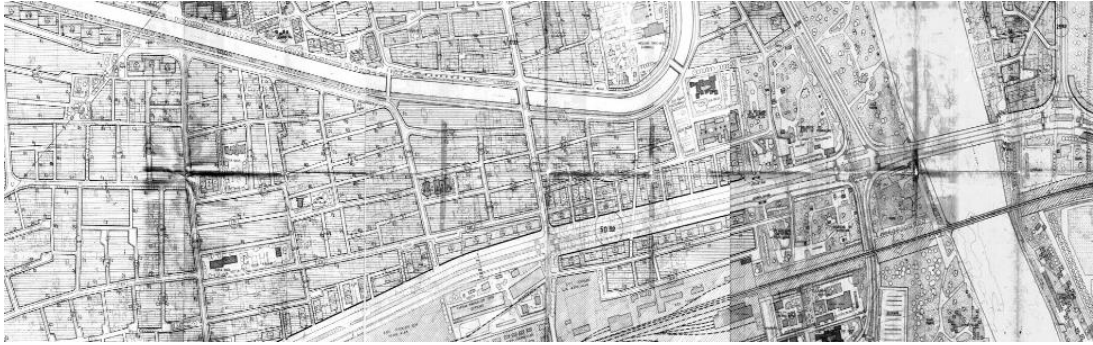

Şekil 5 Bağlar bölgesinin 1950 (üst), (Aytaç Taşkın), 1985 (orta), (Aytaç Taşkın ve Akif Kemal Pekavcılar tarafından üretilmiştir) ve 2019 (alt), (Aytaç Taşkın tarafından üretilmiştir) yıllarına ait parsel-sokak-yapı ilişkisi karşılaştırması

3.3.2. 1985 Yılı

Bölgede yapılan analiz sonucunda 1969 yılında onaylanan Berksan-Topaloğlu planının, kısmi olarak bağ parselleri ve mevcut yapılaşmanın izleri üzerine tasarlandığı anlaşılmaktadır (Şekil 5). Nehir kıyılarınin rekreasyon alanları olarak planlandığı ve mahallelerin sınırlarını oluşturan ana yolların büyük ölçüde korunduğu görülmektedir. Ancak bu planın büyük ölçüde uygulanmadığı anlaşılmaktadır (Şekil 6). Mahalle neredeyse bütünüyle organik bir şekilde gelişmiş ve serbest nizamda yapılaşmıştır. Yapılan sözlü tarih ve literatür araştırmalarına göre 1950'lerden itibaren bölge sakinlerinin bağ parsellerini bölerek yakınlarına sattıkları ve böylece yapılaşmanın önünün açıldığı görülmektedir. Bölgenin kırsal yerleşim özelliğinin tamamen kaybolduğu 1985 yılında, Mustafa Kemal Paşa Bulvarının oluşturulması için kamulaştırmalar ve yıkımlar yapılmaya başlanması da dolu- boş diyagramından okunabilmektedir.

Şekil 6 1969 yılı 1/1000 uygulama imar planı (Aytaç Taşkın Arşivi)

3.3.3. 2019 Yılı

Adana kentinin en güncel hâlihazır haritaları 2019 yılında hazırlanmıştır. Bu haritalar ile mekânsal adres sisteminden elde edilen veriler ışığında parsel-sokak-yapı ilişkisi diyagramı oluşturulmuştur (Şekil 5). 20. Yüzyılın ikinci yarısında tarıma dayalı sanayinin gelişmesiyle cazibe merkezi haline gelen kentte motorlu araç ve nüfus sayısının artması sebebiyle yeni caddeler açılmış ve bu caddeler üzerindeki yapı yükseklikleri artmıştır (Saban, 2017). 1985 yılı ile 2019 yılları arasında bölgede Mustafa Kemal Paşa ile Alparslan Türkeş Bulvarlarının oluşturulması kentsel dokudaki en büyük değişimlerden biridir. Ayrıca sulama kanalının aşılması için yeni köprüler de inşa edilmiştir. Bölgedeki en büyük kentsel boşluk, Ziyapaşa Mahallesi, daha önceki yıllarda su kuyuları bulunan ve bugün Büyükşehir Belediyesine ait Su ve Kanalizasyon İdaresi yerleşkesidir.

Adana, coğrafi konumu ve bölgesel ulaşım ağı gibi dış etkenler ve mevcut yetişmiş işgücü ve sermaye yapısı gibi iç potansiyelleri sayesinde hızla metropolleşmiştir. Ancak, konut alanlarında gözlenen aşırı artış ve ana yolların araç ve yaya trafiğini yeterince taşıyamaması sebebiyle bazı yeşil alanlar hızla betonlaştırılarak büyüme sürdürülmüştür. Bu büyümenin gelişme yerine hızla genişleme eğiliminde olduğu söylenebilir (Yıldırım, 2010). Bağlar bölgesinde de yeşil doku hızla yok olmuş ve bölge bütünüyle yapılaşmıştır. 1985 yılından 2019 yılına kadar geçen süreçte, Mücahitler Caddesi, Alparslan Türkeş Bulvarı, Mustafa Kemal Paşa Bulvarı, Baraj Caddesi ve Ahmet Remzi Yüreğir Caddesi üzerinde yapı yüksekliklerinin arttığı tespit edilmiştir. Sokak aralarında kalan yapılaşma da günümüzde teker teker yıkılmakta ve yerlerine inşa edilecek apartmanların gelmesini beklemektedir. Namık Kemal ve Ziyapaşa Mahallelerinde halen birkaç bağ parseli, özelliğini koruyarak günümüze ulaşmıştır. Bunlar dışında mahallelerin bütünüyle yapılaştığı, yeşil alan ve sosyal donatıların neredeyse olmadığı söylenebilir. Bölgenin zaten aşılması güç olan sınır ve eşikleri daha da güçlenmiş ve bütünüyle sınırların kısılcasına girmiştir.

3.3.4. Parsel Analizi

Bağlar mevkiindeki mahalleler yakından incelendiğinde günümüzdeki yapı adalarının, parsellerin ve sokakların nasıl oluştuğu çok daha iyi anlaşılmaktadır. Üç mahalle genelinde yakın

plan analizleri gerçekleştirilmiş olup bunlardan Namık Kemal Mahallesi'ndeki iki alan çalışma kapsamında sunulmuştur. Şekil 7a'da 1950 ve 2019 yılları arasında karşılaştırması yapılan parsel, yaklaşık 20.000 metrekare olup içerisinde tek bağ evi bulunmaktadır. 2019 yılında ise ortalama 400 metrekarelik parsellere bölündüğü anlaşılmaktadır. Parseller içerisinde serbest nizam plan uygulaması görülmekte olup, herhangi bir imar planına göre yapılaşmamıştır. Bazı parsellerde birden çok yapı bulunduğu ve bölünen parsellere ulaşım sağlamak amacıyla sokaklar oluşturulduğu görülmektedir. Sonuç olarak bugün gelinen durumdaki yapılaşmanın izleri geçmişin izleri üzerine şekillenmiştir.

a. 1950 (sol) ve 2019 (sağ)

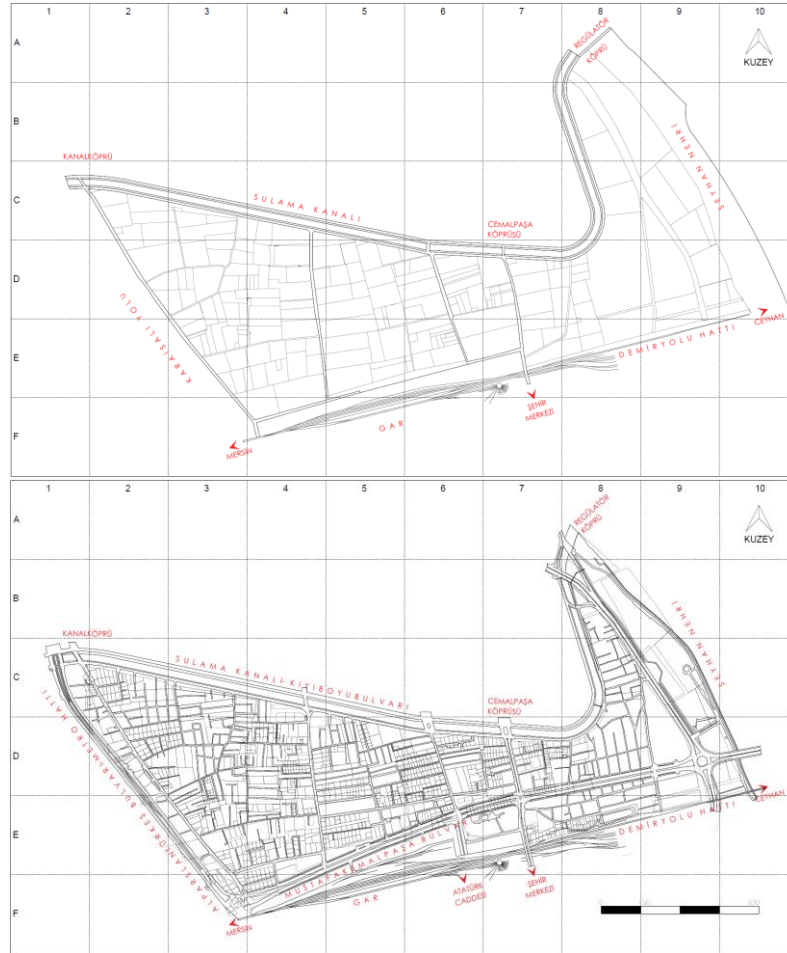
b. 1950 (sol) ve 2019 (sağ)

Şekil 7 Namık Kemal Mahallesi'ndeki bağ parsellerinin dönüşümü (Aytaç Taşkın)

Şekil.7b'de analizi gerçekleştirilen diğer parseller ise toplamda 21000 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Bu parsellerden bir kısmının bölünerek satıldığı, bir kısmının ise kök parsel özelliğini koruduğu görülmektedir. Kök parsel özelliği korunan bağ parseli günümüzde çok az yapılaşmıştır ve bahçesini korumaktadır. 2019 yılına ait dolu-boş diyagramında da bağ parselleri net bir şekilde okunmaktadır. Bu diyagrama göre, bölünen parsellere ulaşmak için sokakların oluşturulduğu ve kök parsellerin korunması nedeni ile sokakların kesilerek çıkmaz sokaklara evrildiği tespit edilmiştir. Bölgedeki çıkmaz sokakların oluşumları büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

3.3.5. Parsel İşlevleri ve Büyüklükleri

1950 yılında bağlar bölgesinde toplamda 292 adet parsel bulunmaktadır. Parsel büyüklükleri değişmekle beraber ortalama 4200 metrekaredir. Sayıları az olmakla beraber bir kısmı 500 metrekarenin altında, büyük çoğunluğu 500 metrekarenin üzerindedir. Büyüklüğü 40000 metrekareye ulaşan parseller de bulunmaktadır. Bu parsellerin 115 adedi bağ ve ev, bağ veya bahçe, 52 adedi tarla, 64 adedi arsa, 13 adedi ise kargir veya avlulu evdir, geri kalanların işlevleri tespit edilememiştir. Bu parseller 1950'lerden itibaren bölünmeye başlanmış, önceleri akrabalara, daha sonra ise göçle gelen insanlara satılmıştır (Hız & Göçük, 2018). Bölünerek yeni parsel oluşturulmamış durumlarda da hisse satışları yapılmış ve büyük parseller içerisine imarsız ve ruhsatsız şekilde evler inşa edilmiştir. Günümüze kadar bölünmeden gelen birkaç parsel kalmıştır. 2019 yılında ise parsel sayısının 3000'den fazla olduğu, büyüklüklerinin 100 metrekarelere kadar düştüğü görülmüştür. Şekil.8'de parsellerin bölünmeden önceki ve sonraki halleri gösterilmiştir.

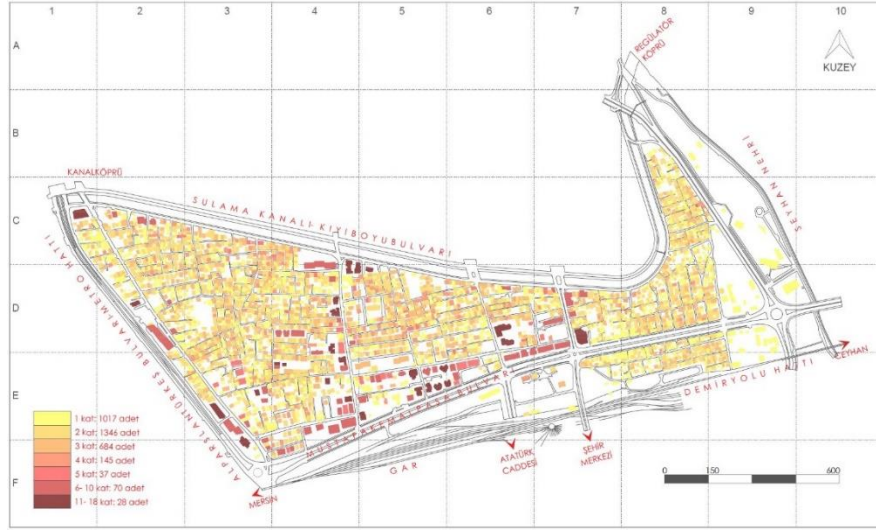

Şekil 8 Bağlar bölgesinin 1950(üst) ile 2019 (alt) yılları arasındaki parsel büyüklükleri karşılaştırması (Aytaç Taşkın tarafından üretilmiştir)

3.3.6. Kat Adedi Analizi

Bağlar bölgesinde 1950 yılına ait hava fotoğraflarından tespit edildiği kadarı ile toplam 228 adet yapı bulunmaktadır. Bu yapıların büyük çoğunluğunun çalışma kapsamında sunulan bağ evlerinin tipik özelliklerini taşıdığı, mahallede yapılan sözlü tarih çalışmaları neticesinde tespit edilmiştir. 1985 yılına gelindiğinde mahallede, 1 katlı 1413 adet yapı, 2 katlı 1393 adet yapı, 4 katlı 56 adet yapı ve 5 katlı 41 adet yapı yer almaktadır. Beş katın üzerindeki yapılaşmaya çok nadir rastlanmakta olup, en fazla 11 kata kadar yapılaşma gözlenmektedir. Günümüze gelindiğinde ise, yapı sayısının nüfus artışıyla da paralel olacak şekilde fazlaştığı tespit edilmektedir. Tek katlı yapı sayısı 1017, iki katlı yapı sayısı 1346, üç katlı yapı sayısı 684, dört katlı yapı sayısı 145, 5 katlı yapı sayısı 37 adet olup 6 ile 10 kat arasında 70 adet, 11 ile 18 kat arasında ise 28 adet yapı bulunduğu tespit edilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9 incelendiğinde, konutların büyük çoğunluğunun tek ila üç kat arasında olduğu görülür. Bu analiz sonucunda dikkat çeken en önemli unsur, yüksek yoğunluklu yapıların inşa edildiği konumlardır. Şekil.9'daki kat adedi analizi diyagramı incelendiğinde, beş kat ve üzeri yapılaşmanın Mücahitler Caddesi, Baraj Caddesi, Atatürk Caddesi'nin devamı 66035 sokak, Mustafa Kemalpaşa Bulvarı ve çevresinde inşa edildikleri görülmektedir. Sayılan akslar bölgenin eşik, sınır ve düğüm noktalarına karşılık gelmektedir. Ziyapaşa Mahallesi ise durum farklılaşmaktadır. Bu mahallenin nehre yakın olan doğu tarafı 2000'li yılların başında kentsel dönüşüm bölgesi olarak ilan edildiğinden, Kasım Gülek Bulvarı ve çevresinde yüksek yoğunluklu yapılaşma bulunmamaktadır.

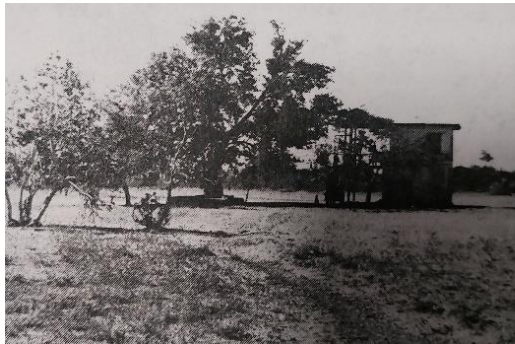

Şekil 9 Üç Mahallenin 2019 yılı itibarı ile kat adedi analizi (Aytaç Taşkın tarafından üretilmiştir)

3.4. Bağ Evleri

Bağlar bölgesinde, günümüze çok az sayıda bağ evi ulaşmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla, Namık Kemal Mahallesi ve Gazipaşa Mahallesi birkaç bağ evinin izleri günümüzde okunabilmektedir. Mahallede yapılan sözlü tarih araştırmalarına göre, kırsal yerleşim özelliği gösteren diğer bölgelerin aksine bu alandaki evler geçici ikamet yerleri olarak kullanılmıştır. Buradaki bağ evleri, Burcu Yıldız'ın (2020) yüksek lisans tezinde ele aldığı Yüreğir İlçesindeki kırsal yerleşim dokusundaki konutlarla benzerlik göstermektedir. Şehir merkezinden uzaklaştıkça bağ evi sayısında seyrelme gözlenmekle beraber, bağ arazilerinin boyutları da büyümektedir. Şekil.10a'da 1950 yılında Namık Kemal Mahallesi bir bağ evi ile yine aynı mahallede günümüzde tespit edilmiş bir bağ evinin fotoğrafları sunulmuştur (Şekil 10b). Mehmet Baltacı'nın fotoğraf arşivlerinden ulaşılan bağ evi fotoğrafları sözlü tarih verileri ile karşılaştırıldığında, birebir uyum göstermektedir. Bu bağ evleri incelendiğinde, bu evlerin kendilerine ait su kuyuları ve tulumba sistemleri olduğu görülür. Ayrıca bağ evleri genellikle güneye yönelmiş ve açık sofalıdır. Bu özellikleri ile geleneksel Türk evinin tipolojik özellikleri ile uyum içerisindedir.

Çalışma alanında yapılan incelemelere göre, Gazipaşa Mahallesi günümüze ulaşan bağ evlerinin çoğunlukla tek katlı olduğu görülmüştür. Bu konutlardan bir tanesi üzerinde rölöve çalışmaları ve sahipleri ile görüşmeler yapılmıştır. Bu evin diğerlerinde olduğu gibi, açık sofa etrafında iki odası ve kırma çatısı bulunmaktadır (Şekil 10c, 10d). Yapıya sonradan bir banyo ilavesi yapıldığı, yapının parselinin günümüzde de korunduğu ve portakal bahçesi oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu bağ evi bölgede nadir olarak korunmuş parsel ve yapı birlikteliğine bir örnektir.

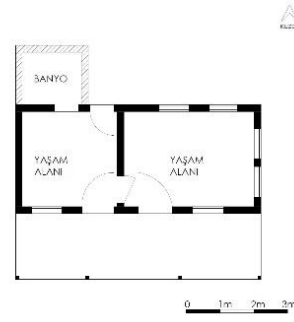
a. Pervin Olgun'a ait bağ evi, 1950'ler (Hız ve Göçük, 2018)

b. Namık Kemal Mahallesi son kalan birkaç bağ evinden biri, 2022 (Aytaç TAŞKIN Arşivi)

c. Gazipaşa Mahallesiinde bağ evi, 2022 (Aytaç TAŞKIN Arşivi)

d. Gazipaşa Mahallesiinde bağ evi planı, 2022

Şekil 10 Gazipaşa ve Namık Kemal mahallesinde bağ evleri

4. Sonuçlar ve Öneriler

Bölgede yapılan analizler ışığında mahallelerin fiziki ve beşerî morfolojisinin değişimi net bir şekilde değerlendirilebilmektedir. Fiziki analizlerden elde edilen sonuçlar şu şekilde sıralanabilir;

- Bugünkü yapılaşmanın parsel sınırları geçmişteki bağ parsellerinin sınırlarından gelmektedir.
- Bölgede pek çok imar planı çalışması hazırlanmış olsa da plan çalışmaları organik gelişen dokuyu temel almıştır. Plan çalışmalarının çoğunlukla uygulanmadığı, günümüzde mahallelerin imar problemlerinin sürdüğü tespit edilmiştir.
- Bölgedeki sokak dokusu, eşikler, sınırlar ve bölgelerin tamamına yakını 1950 yılındaki kırsal dokunun izlerinden oluşmuştur.
- **Conzen'in (1969) ve Oliviera'nın (2016)** ortaya koyduğu üzere, kentlerde değişmesi en güç olan oluşumlar, sokak izleridir. Bağlar mevkisinde 1985'e kadar geçen süreçte bölge sokak oluşumunu ve yapılaşmasını neredeyse tamamlamış, bu tarihten sonra yıkım süreci başlamış ve sokaklar sabit kalarak düşük yoğunluklu yapılar yıkılarak bölgede kat adedi yükselmeye başlamıştır. Günümüzde ise ikinci yıkım süreci başlamıştır ve yapı yükseklikleri daha da artmaya devam etmektedir.
- Bölgedeki parsel büyüklükleri 1950'li yıllarda ortalama 4200 metrekare iken, bu parseller kendi içlerinde bölünerek günümüzdeki çok küçük parselleri oluşturmuştur.
- Mahalleler bugün, 2.4 yoğunluklu imar planının getirdiği rant ve yapılaşma baskısı altındadır. Bu durumda, gelecekte mahalleye dair son izlerin de kısa süre içerisinde yok olacağı görülmektedir.
- Mahallede pek çok alanda yapılan tespitler sonucunda, bölgedeki evlerin yıkıldığı ve tekrar yapılaşma için imar çalışmalarının tamamlanmasının beklendiği görülmüştür. Bu durum, mahallenin pek çok kısmının yıkıntı şeklinde görülmesine sebep olmaktadır.
- Mahalle ilk olarak **Conzen'in (1969)** tanımladığı çeper kuşak (fringe belt) görünümündedir. Bölge sınırlar arasına sıkışmış olup, zaman içerisinde sınırların keskinleştiği ve güçlenerek aşılması güç engellere dönüştüğü tespit edilmiştir.
- Ziyapaşa Mahallesi'nin doğal sınırlarından olan Seyhan Nehri'nin yatağı pek çok kez değişmiş ve bu durum mahallenin morfolojisinde sürekli değişimler yaratmıştır.
- Bölgenin kırsal yerleşim dokusu ve buna bağlı olarak bağ kültürü de yok olmuştur. Mahallenin bağlardan oluştuğu dönemin tanıkları son sakinler de bölgeyi ya terk etmiş ya da artık yaşamlarının sonuna gelmiştir. Bu durumda bölgedeki yaşam tarzı da gündün güne değişmekte ve yerel özelliklerini kaybetmektedir.
- Ayrıca çalışma alanında az sayıda bağ evi harap halde günümüze ulaşmıştır. Bu bağ evleri, geleneksel Türk Evi'nin tipolojik özellikleriyle paralellik göstermektedir.

Yapılan çalışmalarla elde edilen veriler, Marcel Poëte'nin öne sürdüğü "kentnin belleği, o kentin fiziksel yapısında varlığını sürdürür" (Bilsel, 2015: 61) savı ile birebir örtüşmektedir. Üç mahallenin bugünkü parsel sınırları, ana yol ve sokakları, eşikleri ve donatıları gibi fiziki oluşumları, mahallelerin bağ ve bahçe olduğu dönemin izlerini taşımaktadır. Çalışmada elde edilen verilerin, kent tarihinin kaybolmaya yüz tutmuş değerlerini gün yüzüne çıkarmasının yanı sıra, alanda yapılacak planlama çalışmaları için önemli bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

Teşekkür

Çalışma hazırlanırken, verilerin elde edilmesi ve işlenmesi süreçlerinde yardımlarını esirgemeyen Harita Mühendisi Akif Kemal PEKAVCILAR ile Ali SARI ve Harita Teknikeri Erçin KOCAMAN'a çok teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Bilsel, C. (2015). *Kent Tarihi Araştırmalarında Mekânbilimsel Bir Yaklaşım: Batı'da ve Türkiye'de Kentsel Morfoloji Çalışmalarının Öncülleri*. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Mersin, Türkiye.
- Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis*. Institute of British Geographers Publication.
- Çetin, H. (2018). Gazipaşa Mahallesi. Heyamola Yayınları, İstanbul. 133 s.
- Gümüş, Z. (2018). *Sümer Mahallesi*. Heyamola Yayınları, İstanbul.
- Göçük, C. A. Ve Hız, N. (2018). *Namık Kemal Mahallesi*. Heyamola Yayınları, İstanbul.
- Lynch, K. (1960). *Kent İmgesi*. Çeviren: İrem Başaran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Oliveira, V. (2016). *Urban Morphology an Introduction to the Study of the Physical Form of Cities*. Springer International Publishing, Switzerland.
- Saban Ökesli, F. D. (2009). Hermann Jansen's Planning Principles and His Urban Legacy in Adana, *METU JFA*, 26(2):45-67
- Saban, F. D. (2017). *Geleneksel Adana Mahalleler, Sokaklar, Binalar 1*. Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Sönmez, M. E. (2012). Adana Şehrinin Alansal Gelişimi ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler. *Türk Coğrafya Dergisi*. 57: 55-69, İstanbul.
- Şenyiğit, Ö. (2002). *Adana-Mersin Demir Yolu Hattı Üzerindeki İstasyon Binalarının Tarihi ve Mimari Analizi*. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana.
- Url 1: facebook.com/groups/495586090482780- Adana'nın eski fotoğrafları facebook grubu (AEFFG): (son erişim tarihi: 05.01.2023)
- Yıldırım, T. (2010). Çukurova- Adana'nın İmar Tarihi, Planlama Çalışmaları. *Güney Mimarlık Dergisi*, (2):30-39
- Yıldız, B. (2020). *Adana İli, Yüreğir İlçesinin 1950-1986 Yılları Arasındaki Fiziksel Gelişimi*. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana. 401 s.

Kentsel Katmanlaşma Bağlamında Kent, Biçim ve Değişim: Askeri-Mimari Fonksiyonundan Çarşı'ya; Kayseri Dışkale

Nihan Muş Özmen¹, Özlem Kevseroğlu²

Özet

Kayseri kenti, geçmişten günümüze kadar ticaret yollarının üzerinde şekillenmiş bir kent olarak, kuzey-güney aksında doğal eşiklere sahip olduğu için, doğu-batı aksında yayılım göstermiştir. Kentin geçmişi yaklaşık 6000 yıl öncesine dayanmaktadır. Merkez konumundaki Dış Kale ise 1500 yıldır yerleşilen bir alan olarak, birçok topluma ev sahipliği yapmıştır. Şehrin kalesi, günümüze kadar gelen eski varlığı ve sonradan yapılan ekleriyle iki kısımdan ibarettir. Biri, günümüzde fiziksel süreksizliğe uğramış dış şehir sur ve burçlarından oluşan Dış Kale, diğeri ise İç Kale denilen, uzunluğu doğu-batı yönünde yer alan ve bugün hala surlarının büyük oranda fiziksel olarak sürekliliği bulunan kısımdır. İç Kale Orta Çağ'dan günümüze kadar askeri, konut, ticaret, sosyo-kültürel alan olarak çeşitli işlevleri barındırmıştır. Bu çalışmada, Kayseri kentinin önemli bir askeri-mimari yapısı olan Dış Kale'nin fiziksel sınırı çalışma sınırı alınmak suretiyle geçmişten günümüze kadarki tarihsel süreçte uğramış olduğu morfolojik ve fonksiyonel değişimlerin incelenmesi ve bu değişimlerin çeşitli temsil araçları ile ortaya konulması hedeflenmiştir. Geçmişten günümüze kadarki süreç iki ana aşamada incelenmiştir. 20. Yüzyıl kentleşme dinamikleri ve planlama anlayışı öncesi süreç, arşiv kayıtları, yazılı yayınlar, seyahatnameler, fotoğraflar, gravürlerle; sonraki süreç ise 1923-1950 arası Oelsner-Aru Planı, 1950-1980 arası Taşçı Planı, 1980-2000 Topaloğlu-Berksan Planı ve günümüzle arasındaki farklılıklar hava fotoğrafları, uydu görüntüleri ve kolektif hafıza verileri çakıştırılarak Dış Kale'deki biçimsel ve işlevsel değişimin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında kentin odağı olan Dış Kale sınırlarının hem tarihsel bağlamdaki morfolojik dönüşümü ve katmanlı yapısı hem de Kayseri'nin kentsel ve mekânsal olarak büyümesinden doğan sosyo-politik baskıları ile oluşan değişim süreci kronolojik ve analitik bir bakış açısıyla belgelenmiş ve bundan sonraki çalışmalara bir inceleme ve değerlendirme yazısı olarak ele alınmak istenmiştir. Çalışma sonucunda, Kayseri kentinin Orta Çağ'dan beri süregelen kompakt yerleşme formunu 20. yüzyılın ortalarına kadar koruduğunu, sonrasında ulaşım ağı ve yeniliklere ilişkin doğu-batı aksında lineer bir şekilde, tek bir tarihi odaktan gelişerek yayıldığını, fakat kent merkezinin zaman içerisinde uğramış olduğu fiziksel değişimlere rağmen merkez özelliğini koruduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kale kent, Kayseri, Kent morfolojisi, Kentsel gelişim, Kentsel katmanlaşma

1. Giriş

Orta Anadolu'da yer alan Kayseri ili, her çağda önemli ticari ve askeri yolların kesişim noktasında yer almıştır. Asur Ticaret Kolonilerinin kenti ve Kapadokya'nın Roma Dönemi'nde başkent niteliğinde olması, Selçuklu Devleti'nin önemli kentleri arasında yer alması, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde kente yapılan yatırımlar bu tarihi kentin geçmişten günümüze kadar yerleşim yeri olarak sürekliliğini sağlamıştır. Akok (1976), Doğu Roma Dönemi boyunca bir kent haline gelen İç Kale ve çevresinin küçük çapta bile olsa daha öncelerde de yerleşim yeri olarak tercih edildiğini, kalenin birkaç kilometre ötesinde yer alan Gültepe Höyüğü'nün bu görüşü desteklediğini belirtmektedir. Anadolu'da, M.Ö. VII. yüzyılda ilk düzenli yol sisteminin kurulmasından itibaren, yol güzergâhların kesiştiği bir noktada yer alan Kayseri, doğu ile batıyı bağlayan ana arterde tek bir merkez etrafında gelişmiştir (Eravşar, 2000). Kentin merkezinde yer alan Kayseri Kalesi'ne ait ilk

¹ Öğr. Gör., Abdullah Gül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, nihan.mus@agu.edu.tr.

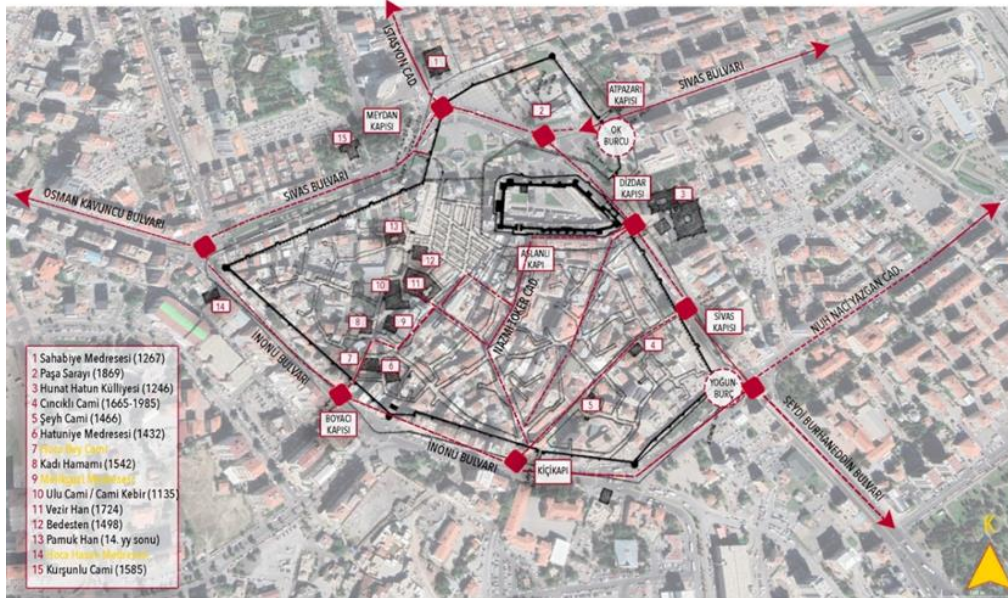
² Dr. Öğr. Üyesi., Abdullah Gül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, ozlem.kevseroglu@agu.edu.tr.

bilgilere M.S. 3. yüzyılda İmparator Gordianus dönemindeki sikkelerde rastlandığı görülmektedir. Kronolojik olarak Romalılar'dan başlayarak Bizanslılar, Danişmentliler, Selçuklular, Dulkadiroğulları, Karamağulları ve Osmanlılar tarafından Kayseri Kalesi'nin iç ve dış surlarının bakım ve tadilatlarının yapıldığı aktarılmaktadır. Dış surların bir kısmı ve iç surların önemli bir bölümünün günümüze kadar ulaştığı gözlemlenebilmektedir.

İç ve Dış Kale olmak üzere iki bölümden oluşan Kayseri Kalesi, kentin merkezinde idari ve askeri alan olarak inşa edilmiştir. Dış Kale veya şehir surlarından bugün az miktarda bir kısmı hala ayakta. Savunma amacıyla tonoz ve kemerlerle yüksek tutulmuş beden duvarlarıyla inşa edilen Dış Kale; Yoğun Burç, Ok Burcu ve göze çarpan birkaç yerdeki sur duvarlarının dışında tamamen yok edilmiştir. 1975 yılında Cumhuriyet Meydanı'na inşa edilen yer altı çarşısı yapımı sırasında Ok Burcu dışındaki diğer kalıntıların yok edildiği belirtilmektedir (Çayırdağ, 2001). Tarihi boyunca kent İç Kale'den Dış Kale'ye doğru gelişim göstermiş ve İç Kale'de 2 kapı (Dizdar Kapısı ve Aslanlı Kapı), Dış Kale'de 4 kapı (At Pazarı Kapısı, Sivas Kapısı, Kiçi Kapı, Boyacı Kapısı ve Meydan Kapısı) ile kente aksiyel olarak doğu-batı-kuzey-güney bağlantıları oluşmuştur. Yavuz döneminde açılan 5. kapının ise günümüzde Sivas Caddesi tarafına baktığı bilinmektedir. Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne ait kaynaklardan edinilen bilgilere göre kapı isimleri çevredeki fonksiyonlara dair ipucu vermektedir. Boyacı Kapısı'nın yakınında bulunan Boyacılar Çarşısı, At Pazarı Kapısı yakınında yer alan At Meydanı, Sivas Kapısı'na yakın bir bölgede yer alan debbağlar (dericilik) ve külahduzlar (örgücüler) çarşısı, İç Kale'ye yakın bir konumda bulunan kuyumcular çarşısı geçmişten günümüze büyük oranda işlevsel süreklilik sağlamıştır.

İç Kale günümüze kadar gelmiş olup, zaman içerisinde fonksiyon değişimine uğramıştır. Askeri savunma amaçlı yapılan kale surları zaman içerisinde yerini mahallelere, ticari fonksiyonlara bırakmıştır. Bir dönem hapisane olarak da kullanılan İç Kale, şehrin belleğinde önemli bir yer tutmuştur. Kent merkezinin tam ortasında yer alan Kayseri İç Kalesi'nin dönüştürülmesi, kültür ve sanat ortamına kavuşturulması için 2008 yılında ulusal mimarlık yarışması açılmıştır, seçilen ve uygulanan proje ile İç Kale günümüzde kültür sanat faaliyetlerine ev sahipliği yapmakta ve kale; müze, etkinlik alanı, sanatçılar sokağı, yeme-içme mekanları, ticari fonksiyonlar, konferans salonunu içeren açık hava müzesi niteliği taşımaktadır. İçerisindeki cami ise geçmişten günümüze kadar ibadet mekânı olarak kullanılmaktadır. Dış Kale içerisinde yer alan hamam, han, cami, bedesten, medrese, türbelerin büyük bir çoğunluğu günümüze kadar ulaşmıştır.

Şekil 1 İç ve Dış Kale'nin güncel hava fotoğrafı üzerinden sınırlarını gösteren ve içerisindeki kültür varlıklarını ve yolları içeren haritalama

Şekil 1'de Gabriel'in 1931'de planını çizdiği sur duvarlarının, günümüz hava fotoğrafına çakıştırılmasıyla elde edilen haritalamada, Kayseri İç ve Dış surlarının yaklaşık olarak nereye oturduğunu görebilmekteyiz. Günümüzde Cumhuriyet Meydanı olarak geçen alandaki sur duvarlarının, yol genişletme ve yer altı çarşısı inşaatı sırasında yıkıldığı bilinmektedir. Bu haritalamada da gösterildiği üzere, sur içinde yer alan tarihi yapıların büyük bir çoğunluğunun günümüze ulaştığı (lejanтта siyah ile yazılanlar), fakat bir kısmının da ulaşmadığı gözlemlenmiştir (lejanтта sarı ile yazılanlar). Dış Sur kapılarının yönlerinin günümüzdeki yol sistemine göre bakıldığında, kentin doğu-batı aksını besleyen Sivas Bulvarı ve Osman Kavuncu Bulvarı'nın Meydan Kapısı ve At Pazarı Kapısı'nın devamı olduğu; Boyacı Kapısı ve Kışıkapı'nın ise İnönü Bulvarı'na beslediği görülmektedir. Dizdar Kapısı ve Sivas Kapısı ise Seyyid Burhaneddin Bulvarı'na açılmaktadır. Aslanlı Kapı, günümüzde Çarşı olarak geçen sur içinde Nazmi Toker Caddesi'ne açılmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında sur kapılarının kente açıldığı noktaların kentin ana arterlerini oluşturduğunu söyleyebilmek mümkündür.

2. Yöntem

Tematik haritalama uygulamalarının kullanımını içeren, tarihsel bağlamda belirli bir coğrafyanın mekânsal ve çevresel sorularının araştırılması ve belgeleme yönteminin uygulanması, akademide çokça başvurulan bir araç olagelmıştır. Haritalamalar, kent ve çevre çalışmaları için üretilen görsel materyaller açısından yenilikçi yaklaşımlar geliştirilmektedir. Fiziksel ve dijital teknolojilerle şehirler hakkında çoklu-bilgi üretmek amaçlanmaktadır. Haritalamalar; arşiv belgeleri, dijital veri setleri, mimari çizimler, fotoğrafçılık, kartografi, grafik tasarım, yazılı içerik, animasyon, film ve video gibi araçların kullanımı, kentsel ve doğal çevre için üretilen yenilikçi yaklaşımların görsel anlatımlarla aktarımını içermektedir. Yöntem olarak seçilen kronolojik süreklilik ve ona bağlı olarak oluşturulan haritalamalar, kentlerin form değişimini incelerken, tarihi dönem izlerini üst üste çakıştırmayla elde edilmektedir.

Bir endüstri ve sanayi şehri olan tarihi Kayseri kentinin katmanlarını okumak tarihten gelen izlere kesintiye uğramadan bakmayı gerektirir. Bu dönemler arası katmanlaşmanın okunabilirliği için bu çalışmada tematik haritalamalara başvurulmuştur. Verilerin çakıştırma yöntemiyle, Kayseri kentinin morfolojik olarak nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiği tarihi kronolojiye bağlı olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Tarihsel süreç içerisindeki bu morfolojik değişim ve dönüşümü; yazılı kaynaklar, seyahatnameler, eski fotoğraflar, hava fotoğrafları, yazılı yayınlar ve imar planlarından tespit edilmiştir. Morfolojik olarak kırılım 20. Yüzyılda Cumhuriyet'le birlikte gelen planlama anlayışı öncesi ve sonrası olarak iki kısımda incelenmiştir.

3. Kayseri İç ve Dış Kalesi'nin Geçmişten Günümüze Geçirmiş Olduğu Değişim ve Dönüşümler

Anadolu coğrafyasında yer alan tarihi kentler, çok kültürlü yaşam pratiğine ve özgün mekânsal dokuya sahiptirler. Bu bildiri kapsamında Kayseri'nin tarihi kent merkezinin sur duvarları içerisinde kalan kısmının tarihi, kronolojik dönemler içinde geçirdiği değişim ve dönüşüm incelenmiştir. Haritalama teknikleri bize yaşam alanlarımız olan kentsel çevrelerin geçirmiş olduğu somut izleri anlayabilmemiz açısından fayda sağlamaktadır. Bu çalışmada, Cumhuriyetle birlikte gelen planlama anlayışı kırılım olacak şekilde, Kayseri tarihi kent merkezinde yer alan Dış Kale'nin geçmişten günümüze kadar geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümünü ortaya koymak açısından haritalama teknikleri araç olarak kullanılmıştır. Tarihsel süreç içerisindeki kent merkezi olan Dış Kale baz alınarak, gerçekleşen değişim ve dönüşüm, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar bölüm 3.1, yapılan planlar doğrultusundaki süreç ise bölüm 3.2'de değerlendirilmiştir.

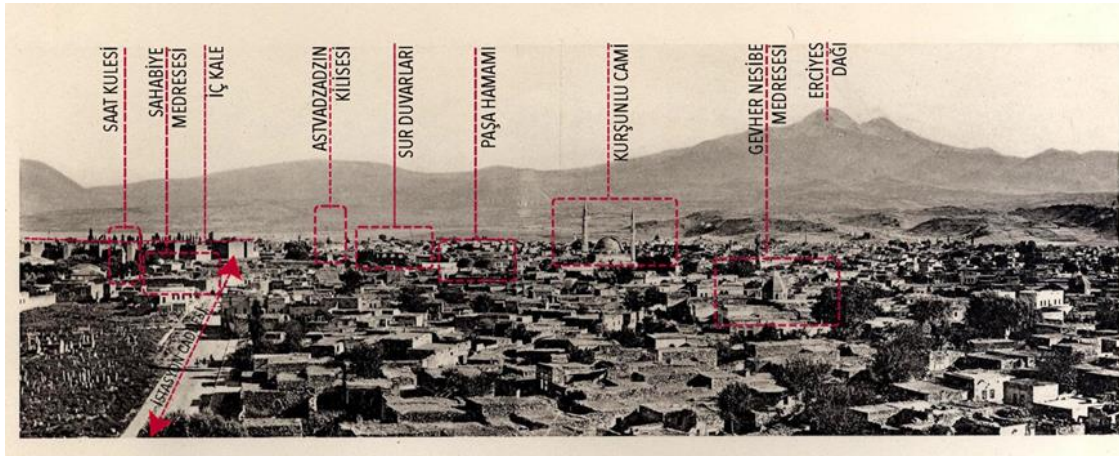
3.1. Planlama Öncesi Kayseri İç ve Dış Kalesi

Ova yerleşimi özelliği gösteren Kayseri kentinin güneyinde Erciyes Dağı ve doğusunda Deliçay doğal sınırlayıcı öğeleridir. Kuzey kısmının da daha çok bataklıklardan oluşması sebebiyle kent,

doğu-batı aksı ve güneyde de Erciyes'in eteklerine doğru gelişim gösterme eğiliminde olmuştur. Fakat artan nüfusla birlikte kent, günümüzde her yöne doğru gelişmiştir.

Kentteki yerleşimin çekirdeğini oluşturan Kayseri Kalesi, kaynaklarda 4. yüzyıla kadar gitmektedir. Roma Dönemi'ne ait kale yapısı ve birkaç noktada bulunan mezarlar gibi erken döneme ait sınırlı sayıda eser günümüze ulaşabilmiştir. Roma Dönemi'nde inşa edilen kale, sonrasında Selçuklular Dönemi'nde gelişme göstermiş, dış surlar onarılarak, kale içi Türk yerleşimine açılmış ve sur içerisindeki Gayrimüslim nüfus sur dışına aktarılmıştır (Benevelo, 1995). Selçuklular Dönemi'nde Dış Surlar onarılarak İç Kale saray, cami, kışla gibi yapıları içeren idari merkez haline getirilmiştir (Karatepe, 1999). Kent merkezi o dönemde, kuzeyde Hacı Kılıç Cami, güneyde Lale Cami, doğuda Hunat Külliyesi, batıda ise Güllük Cami'ye ulaşmıştır. Anadolu kentlerinde 16. yüzyıldan itibaren kent surlarının dışında aktif alanlar kurulmaya başlamıştır (Cerasi, 1999). 16. yüzyıla kadar surlarda daha yoğun olarak yaşandığı fakat sur dışında da mahallelerin olduğu bilinmekte olup, 5 semt ve bu semtlerde 37 mahalle bulunmaktaydı (Benevelo, 1995). 17. yüzyılda ticari mekanlar surun dışına taşmıştır. 18. ve 19. yüzyılda şehir dört bir tarafa genişlemiş, Dış Kale'nin Meydan Kapısı'nın önünde çarşı, bedesten çevresinde yeni dükkanlar oluşmuştur. Sur içerisinde, Osmanlı dönemine ait cami, bedesten, hamam, çeşme gibi kültür eserleri bulunmaktadır. 19. Yüzyılın ikinci çeyreğinde kente gelen seyyahlardan C. Texier'in kentteki mekânsal ve toplumsal yapıya ilişkin anlatıları, o dönemi anlayabilmek adına önemli bir veri oluşturmaktadır. "Eski eserlere göre şehre bakılırsa, eski şehrin şimdiki yerine taşınması, Müslüman istilasından sonra olmuştur. Bütün çarşılar, hanlar, tekkeler eski kalenin etrafına yapılmıştır. Burası, şehrin Müslüman merkezidir. Bütün binaları, hafif volkan kalıntısı taşlardan yapılmıştır" (Texier, 2002, s.65).

Şekil 2 Fotoğraflarda güneyden kuzeye bakış (Gabriel'in fotoğrafı üzerinden işlenmiştir, 1931)

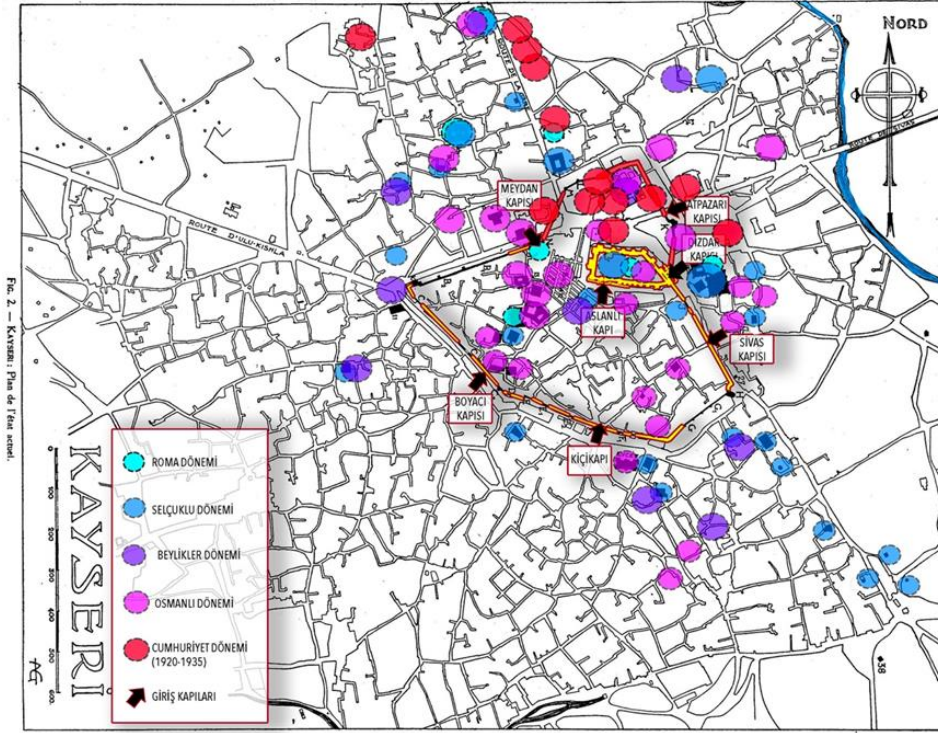
Şekil 2'de Kayseri kent merkezine dair fotoğraflar yer almaktadır. Kuzeyden güneye bakan fotoğrafta, kamusal yapılar haricinde kentin tek katlı yapı tipolojisinde organik olarak genişlediği görülmektedir. Bu fotoğrafta belirgin olarak İstasyon Caddesi'nin doğrusal bir aks olarak yer aldığı görülmektedir. Kent 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında 108 mahalleden oluşmaktaydı. Dış Kale surları içerisindeki mahalle sayısı ise bu dönemde birleştirilerek 20'den 4'e düşürülmüştür. Bunlar; Camikebir, Kışkapu, Eslimpaşa, Cumhuriyet mahalleleri idi. Halaçoğlu ve Serçeönü Mahalleri'nin bir kısmı ise sur içerisinde kalmaktaydı. Kent merkezi kuzeyde Hacı Kılıç'ın yanındaki Baruthane binasına kadar gelmekteydi. Caminin doğusunda sebze bahçeleri, kuzey ve kuzeybatısında çayırliklar ve tarlalar yer almakta; doğusunda Gültepe'deki Memleket Hastanesi, Müze, Stadyum yanından ve Büyükşehir Belediyesi'nin batısından geçen Deliçay denilen sel deresi yer almaktaydı. Güneyde Seyyid Burhaneddin Mezarlığı hizasından düz bir hat üzerinde At Pazarı,

Çakalız ve Çifteönü Mahalleleri sınır oluşturmuş, batıda ise İmam Hatip okulu yapay ve doğal eşiklerle çevrelenmiştir. Bu dönemde kentin önemli bir aksı olarak genişleyen kentin doğu-batı istikametinde yer alan İstanbul Caddesi 16 metreye, Sivas Caddesi ise 12 metreye genişletilmiştir. Genişletilen caddelerdeki bulunan mezarlıklar kaldırılmış ve yolların kenarına tek sıra ağaç dikilmiştir (Demir & Çabuk, 2013).

Bu dönemde yapılan yatırımlar kronolojik olarak ele alındığında; 1869 yılında Güherçile Fabrikası, Ahmet Paşa Mektebi, Paşa Sarayı inşa edilmiştir. 1871’de belediye kurulmuştur. 1881-1901 yılları arasında Cumhuriyet Meydanı’nın bir kısmı kamulaştırılarak Millet Bahçesi yapılmıştır. 1892’de Askeri Hastane, 1896’da Ankara-Kayseri yolu, 1904’te Kayseri Lisesi, 1905’te Niğde-Kayseri yolu, 1906’da Saat Kulesi yapılmış, 1909’da tabakhaneler kaldırılmış, İptidai Muallimi, İnas Rüştüyesi, ilk modern hastane, İstanbul ve Sivas Caddeleri inşa edilmiş ve kent doğu-batı aksında genişlemiştir. Meydanda iki katlı otel binası, belediye eczanesi ve lokanta açılmıştır. 1914-19 yılları arasında İç Kale içerisinde yer alan evler yıkılarak Müslüman halk tehcirle giden Ermenilerin evlerine yerleştirilmişlerdir (Güler, 1996). Dış Kale’nin içerisinde yer alan hendeklerin bir kısmı doldurularak Şule Parkı yapılmıştır (Çalışkan, 1995). Cumhuriyet’in ilk yılları ile Kayseri kentine yapılan yatırımlar kentin kuzey aksında konumlanacak şekilde gelişmiştir. 1927’de kentin kuzeyine tren istasyonu ve ona bağlı olan lojman ve işletmeleri içeren fonksiyonlar gelmiştir. 1928’de İstasyon Caddesi istimlak edilmiş ve kent kuzey yönünde gelişim göstermiştir. 1935’te Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası kurulmuştur. 1938-1944 arasında İstasyon Caddesi üzerinde Kız Enstitüsü, Vali Konağı kurulmuş, meydanda PTT ve Tekel binaları ve Hükümet Konağı yer almış, Tren İstasyonu’nun karşısına 1943 yılında Devlet Hastanesi yapılmıştır. Kentin güney sınırına Erkek Sanat Enstitüsü inşa edilmiştir. 20. yüzyılın ortalarına kadar kente her yönde yapılan yatırımlar kent merkezinin dış surları merkezietini değiştirmemiş, kent kale ve yakın çevresinde yayılım göstermiş olup, günümüzde çarşı olarak geçmektedir.

Şekil.3’te Roma Dönemi’nden başlayarak Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar kent merkezi içerisinde yapılmış olan kamu yapı ve/veya alanlarının yerleri, renk ayrımları dönemleri simgeleyecek şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır. Kentin Roma Dönemi’nden başlayarak Dış Kale sınırları içerisinde geliştiği, kuzeyde Hacı Kılıç Camii’nin bulunduğu yere kadar yayılım gösterdiği, 16. ila 20. yüzyıl aralığında ise kentin sur içi (İçerişar) çekirdek olmak üzere dört bir yana doğru leke şeklinde yayılarak genişlediği gözlemlenmektedir. 20. yüzyılın başlarında ise, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan yatırımların kentin kuzeyine doğru yayıldığı, tren istasyonu ve kentin önemli üretim ve sosyal yaşamını barındıran Sümerbank Bez Fabrikası’na, Erkilet’e doğru gelişim gösterdiği tespit edilmiştir. Kayseri kentinin Orta Çağ’dan beri süregelen kompakt yerleşme formunu 20. yüzyılın ortalarına kadar Dış Kale surları merkez olacak şekilde koruduğu, kentin surların etrafında yayılım gösterdiği ve surların çekirdek özelliğini kaybetmediği tespit edilmiştir.

Şekil 3 Sur duvarları ve dönemlere ait kamu yapılarının yerlerini gösteren kent gelişim haritalaması (Kaynak: Gabriel haritası üzerinden işlenmiştir.)

3.2. Planlamayla Gelişen Kayseri İç ve Dış Kalesi

Kayseri'deki kentsel gelişim Türkiye ile paralellik göstermektedir. Kentteki bu gelişimi anlamak için öncelikle Türkiye'deki kentsel gelişim dönemlerine bakmakta fayda bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak Tekeli (aktaran Kocatürk & Yücel, 2012) Türkiye'de 20. yüzyıl kentleşme sürecinin 5 dönemden oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar, ilk fiziki planlamanın yapıldığı Cumhuriyet öncesi dönem, yeni Cumhuriyetle yatırımların başladığı 1923'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönem, özel sektörün devreye girmeye başladığı 1950-1960 yılları arasındaki hızlı kentleşme dönemi, Beş Yıllık Kalkınma Planlarının başladığı 1960-1980 yılları arasındaki planlı dönem ve serbest piyasa ekonomisinin etkisinde, nüfusun arttığı, özelleştirmelerin başladığı 1980 sonrası dönemdir.

Tekeli'nin yaklaşımını dikkate alan Kocatürk ve Yücel (2012), Kayseri'nin gelişiminde paralel bir süreç yaşandığından bahsetmekte ve Cumhuriyet'in ilanını bir başlangıç olarak saymaktadırlar. Onlara göre Kayseri'nin 20. yüzyıldaki mekânsal değişim ve dönüşümünü izleyebildiğimiz dört farklı dönem; 1923-1945 arası, herhangi bir yerel plan veya program olmaksızın hükümet yatırımlarının yapıldığı ulusal yatırımlar dönemi, 1945-1975 arası, mevcut dokuda başlayan yenilenmeler ve eski organik dokudan, geometrik ve kübik biçimli ızgara dokuya doğru bir dönüşümün olduğu planlı döneme giriş, 1975'te yürürlüğe giren Taşçı planının etkisiyle kent yapısının tek merkezli doğrusal bir makroform kazandığı, kent merkezinin Merkezi İş Alanı (MİA) olacağı ve kentin bir sanayi ve hizmetler kenti olacağı varsayımı ile yapılaşma yüksekliğinin ve yoğunluğunun arttığı, toplu konut yatırımlarının ve kooperatiflerin kentsel mekânda belirgin bir yer tuttuğu 2. plan dönemi ve 1986 yılından günümüze kadar gelen, Kayseri'de mekânsal gelişme ve dönüşmenin en yoğun yaşandığı dönemdir.

Çabuk'a (2012) göre Türkiye'de kentsel gelişimin izleri Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, Osmanlı kentleşmesi geleneksel yaklaşımından koparak yeni bir döneme girmiştir.

Batılı kentlerdeki modern kentsel yapılaşma kısa sürede Osmanlı kentlerinde de görülmeye başlamıştır. Böylelikle, 1860'tan sonra Osmanlı kentlerinin modernleşmesi (Parisleşme) için Haussmann stili uygulamalar başlamıştır. Tanzimat döneminden sonra gerçekleşen değişimler öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ticari ilişkileri olan kozmopolit kentlerini etkilemiş, daha sonra zamanla diğer kentlere yayılmıştır. 19. Yüzyılın son çeyreğinde, Tanzimat'ın kentsel reformları, diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi Kayseri'de de fiziksel doku ve mimariyi etkilemeye başlamıştır.

Kayseri üzerine yapılmış ilk haritalar kentteki durumu yansıtmaktadır. Bazı kaynaklarda 1882 yılında çizilen haritalara kadar yer verilmektedir. 1923'te yollara ilişkin durumun ortaya konduğu, Mühendis Süreyya'nın hazırladığı kabul edilen bir harita da bulunmaktadır (Demir & Çabuk, 2013). Bu ilk haritalardan, kendisinden önce çizilen haritalardan faydalandığı düşünülen Gabriel'in haritası (bkz. Şekil 1 de hava fotoğrafı üzerine yerleştirilmiş olan harita) birçok çalışmada referans olarak kullanılmıştır. 1927-1929 dönem aralığında çizilmiş olan haritada kentin o dönemdeki organik dokusu aktarılmıştır. Haritada kent meydanına çıkan üç ana aks olan İstasyon Caddesi, Sivas Caddesi ve Ulukışla Caddesi (bugünkü adıyla Osman Kavuncu Bulvarı) gösterilmiştir. Haritada, bu çalışmanın konusu olan Dış Kale içindeki alanın sokak dokusunun tamamen organik olduğu görülmekle birlikte, bugün halen korunmakta olan yapılar işaretlenmiştir. Bunlara ilave olarak, Dış Kale surlarının devamı olabilecek burçların yerleri belirtilerek, Dış Kale surlarının olası sınırı çizilmiştir.

Yücel vd. Kayseri'de Cumhuriyet Dönemi sonrasındaki kentsel gelişimi özetledikleri çalışmalarında (2020), Kayseri için yapılmış ilk kapsayıcı imar planının Çaylak'ın 1933 yılında çizdiği plan olduğunu belirtmektedir. Çaylak planında en dikkat çeken ayrıntı ulaşım aksları üzerindeki çalışmadır. Bu plan "kentin istasyon yönünde gelişmesini, Sivas-İstanbul-Talas-İstasyon-Kazancılar caddelerinin genişletilmesini, Atatürk ve İnönü bulvarlarının açılmasını, surların çevresinde yeşil kuşak ve ring yol oluşturulmasını" (Demir & Çabuk, 2013, s.206) sağlamıştır. Ayrıca Dış Kale surları içerisinde kalan merkez alanda da yeni bir ulaşım aksı planlanarak, merkeze ilk dokunuş gerçekleştirilmiştir. Planda dikkat çeken bir başka ayrıntı ise modern kentsel tasarım ilkeleri ile planlanmış olan gridal kent dokusudur. Buna göre Çaylak, kuzey yönünde gelişmesini öngördüğü kent için hem yeni gelişme alanlarında hem de geleneksel dokunun olduğu yerlerde modern bir doku tasarlamıştır. Çabuk'a göre (2012, s.84):

Çaylak Planı, 1945 yılında onaylanan Oelsner-Aru Planı'na gelişme konut alanlarının yer seçimini, ana yolların genişletilmesini, yeni bulvarların açılmasını, surların çevresinde yeşil kuşak ve ring yol oluşturulmasını, ticaret alanının çarşı bölgesinde genişlemesini, zanaatların Hacı Saki Mahallesi'nde yer almasını, yeni mezarlık alanının yönünün belirlenmesini, kent merkezinin şekillenmesini ve meydanların biçimlenmesini miras olarak bırakmıştır.

Çaylak Planı'nın, 'Eski Şehrin' yeniden düzenlenmesi, Kapalı Çarşı'nın yıkılması gibi merkeze ciddi etkileri bulunacak bazı kararları uygulanmamıştır. Kayseri kent yapısına ciddi etkiler bırakan ve daha sonraki planların önünü açan bu planın Dış Kale surları içindeki yansıması ise merkez alanda oluşan bir ring ve merkezin ortasından geçen bir ana aks olarak ortaya çıkmıştır. 1933 planından sonra, 1945 yılında kentin ilk bütüncül planı çizilmiştir. Oelsner-Aru Planı, kent genelindeki arazi kullanım kararlarıyla geleneksel yerleşim düzeninden farklı, modern bir kentsel doku ortaya koymaktadır. Bu planda bölgeleme (zoning) kararları ile oluşturulan yaklaşım, 1950'lerden sonra kentin gelişiminin önünü açmıştır. Bir yandan, geleneksel yerleşimin dışında (1960lardan sonra daha yoğun olmak üzere) yeni ve modern yerleşim alanları ortaya çıkarken, diğer yandan, sur içerisindeki geleneksel kent merkezinde yenilenme süreci başlamıştır. Bu plan Dış Kale surları içinde kalan merkezdeki organik yapıyı tamamen modern bir yaklaşımla ele alarak, geleneksel organik doku yerine, ızgara (grid) sistemli yeni bir düzen önermiştir. Bu sistemde bazı aksların mecburi olarak bu ızgara sistemle

bütünleştirildiği görülmektedir. Oldukça yeni bir doku önerilmiş olmasına rağmen, bunun şehrin diğer kısımlarındaki kadar net bir şekilde uygulanamadığı görülmüştür. Yücel vd. (2020, ss.50-51) belirttiği gibi:

Kentin bu dönemdeki genel yerleşme dokusuna bakıldığında, Cumhuriyet öncesi kent dokusunun çok değişikliğe uğramadığı; İç Kale ve Kapalıçarşı'yı da içeren Dış Kale surları içerisindeki geleneksel merkezin ve sur dışında bu merkezi ağırlıkla güney yönden kuşatan yerleşme dokusunun eski hali ile varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

1945 planının Kayseri kentine getirdiği değişimlerin izleri 1950lerden sonra planın yürürlüğe girmesinin ardından görülmeye başlamıştır. Bu tarihe kadar, daha çok geleneksel sınırlar içinde kalan konut alanları, yeni açılan ana ulaşım aksları üzerine modern bir doku olarak kaymış, geleneksel doku ise yerini banka ve ticari faaliyetlere bırakarak fonksiyon değişikliğine uğramıştır (Kocatürk, 2003). Bunun izleri ilk olarak 1936 – 1937 yıllarında İç Kale ve Kapalıçarşı'nın güneyinde açılan Bankalar Caddesi (bugünkü adıyla Kızılcı Caddesi) üzerinde yapılan banka binalarında görülmektedir. Bu yapılar, geleneksel dokudaki ilk yenileme örneklerindedir (Şekil 4). 1950li yıllarda Oelsner-Aru planı etkisiyle geometrik yapı adaları üzerinde bitişik düzende, dört-beş katlı, modern apartman blokları yapılmıştır. Bankalar Caddesi (bugünkü adıyla Kızılcı Caddesi) ile başlayan bu süreçte, 1957 yılında yapılan Belediye İş Hanı ve 1959 yılında mevcuttaki bir park yerine yapılarak halkın tepkisini çeken Havuzlu Han en dikkat çeken örnekler arasındadır (Yücel vd., 2020).

Şekil 4 Geleneksel dokudaki ilk yenileme örnekleri – Banka yapıları

1950lerde kentte yaşanan değişimler, ekonomik faaliyetler ve nüfustaki artışın neticesinde 1960larda daha fazla görülmeye başlamıştır. Bu dönemde geleneksel kent dokusundaki tahribat artmıştır. Bu gelişmelerin kent silüetine de etkisi olmuştur. Bunlardan en çarpıcı olanlar, kentin ilk yüksek katlı yapıları olan, Vakıf Gökdelen İşhanı (1970lerin başı), 1970lerin sonunda tamamlanan Hattat Oteli (günümüzdeki adı ile Otel Asberlin) ve 1980lerin başında tamamlanan Kaytim İş Merkezidir (Şekil 5). 1950 – 1980 arası kentte yaşanan gelişmeler 1975 imar planının önünü açmıştır.

1975 yılındaki Taşçı Planı kentin metropolitenleşme sürecine ilişkin öngörüler içermektedir. Bu planda, kent merkezinin Merkezi İş Alanı (MİA) olarak genişletilerek planlanması, hizmet sektörüne odaklanması ve sanayi tesislerinin kent çeperlerine doğru yönlendirilmesi kentteki alan kullanımını yeniden şekillendirmiştir. 1950 – 1980 arası dönemde geleneksel dokuya olan ilgi giderek azalmış ancak yok olmamış, kentin doğu-batı aksında ve kent merkezinin kuzeyinde yeni faaliyet ve yerleşim alanları gelişmiştir (Yücel vd., 2020). Taşçı Planı incelendiğinde 1975'e kadar gelen dokuda fazla bir değişim olmadığı görülmektedir. Dış Kale surları içinde kalan alandaki ana ulaşım aksları korunmuş, sur içindeki kullanım alanı ticaret ağırlıklı olarak gösterilmiştir.

Şekil 5 Merkez silüetine etkisi olan yapılar Vakıf Gökdele İşhanı (1970lerin başı), Hattat Otel (1970lerin sonu), Kaytim İş Merkezi (1980lerin başı)

Şekil 6 Hattat Otel cephne yenilemeleri öncesi (solda, <https://www.bitmezat.com/urun/1369951/kayseri-hotel-hattat>) ve sonrası (sağda)

1986'da onaylanan Topaloğlu-Berksan-Topaloğlu Planı ise, "80 sonrası dönemde kentsel mekânın biçimlenişinde ana unsur olmuştur. Önerilen ulaşım ağı, yeni sanayi odakları, ticaretin gelişme yönü gibi kararlar yanında, uygulama ölçeğinde konut alanları için oluşturulan kurguda yüksek katlı ve serbest düzen apartmanlaşmanın yolu açılmıştır" (Yücel vd., 2020). Taşçı planında

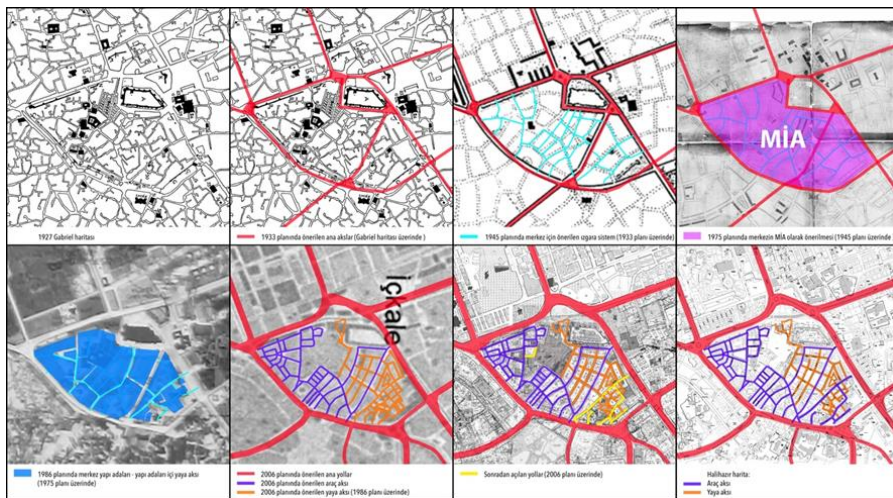

Merkezi İş Alanı (MİA) olarak vurgulanan kent merkezinin bu planda da aynı şekilde öngörüldüğü gözlemlenmektedir. Topaloğlu-Berksan-Topaloğlu Planı daha çok kentin gelecekteki alanlarına odaklanarak buralarla ilgili öneriler geliştirmiştir. Ancak bu plan artık yoğunlaşan kent merkezi için yayalaşma önerisi sunan ilk plan örneği taşımaktadır. Dış Kale içerisindeki bazı akslar yaya aksı olarak önerilmiş ve bunlar son imar planında son halini almıştır.

Kayseri için hazırlanmış son imar planı ise 2006 yılında Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılmıştır. Halen uygulamada olan bu planda Dış Kale surları içinde kalan kent merkezi Taşçı Planı'ndan beri devam eden Merkezi İş Alanı (MİA) fonksiyonunu korumakta ve 1/25000 planda bu alanın tamamı MİA olarak gösterilmektedir. Bu alan için önerilen yaya ulaşımı çoğunlukla 1986 planıyla eşleşmektedir.

Dış Kale surları içerisinde yer alan Kayseri kent merkezindeki değişimleri ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada, kent için yapılmış tüm planlar üst üste çakıştırılmıştır. Kayseri kentsel gelişimi imar planları ile oldukça paralel bir seyir izlediği için kentsel mekandaki değişimleri imar planları üzerinden izlemek olasıdır. Bu alanla ilgili daha önce birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, bu alana dair haritaları çakıştırmak, harita düzlemine yansımayan bina ölçekli değişimleri haritalar yardımıyla göstermek, çeşitli uydu görüntüleri ve fotoğraflarla da bu değişimi ortaya koymak daha önce hiçbir çalışmada yapılmamıştır. Bu yönüyle bu çalışma daha önce alana dair yapılan diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Tüm bu planlar üst üste çakıştırıldığında (Şekil 7), kent merkezindeki geleneksel dokunun planlama ilkeleri devreye girdiğinde yerini modern kent dokusuna bırakması bölgenin geçirdiği en büyük değişimdir. 1933 Çaylak planında modern kentleşme etkileri ile planlanmış olan ızgara doku uygulanmamış olsa da bu planlama anlayışı 1945 planını etkilemiş ve Oelsner-Aru planında da Dış Kale surları içinde kalan merkez ızgara sistemle planlanmıştır. 1950 sonrası bu planın uygulamaya geçmesiyle buradaki organik doku yerini planlama ilkeleri doğrultusunda ortaya çıkan yeni kent düzenine bırakmak zorunda kalmıştır. Haritalardan da görülebileceği gibi, bu değişim akabinde yaşanan majör bir değişim bulunmamakla birlikte, bazı yeni yollar açılmış ya da merkezin yoğunlaşması sebebiyle araç trafiğini azaltmak için yayalaşma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple kent için çizilen son imar planı olan 2006 planında bu yayalaşma önerisi görülmektedir. Bu plandan çok kısa bir süre sonra da önerilen akslardan çoğu araç trafiğine kapatılmıştır.

Şekil 7 Çakıştırılmış imar planları (Her yeni haritadaki öneri ve değişimler bir önceki harita üzerine işlenerek çakıştırma yapılmıştır.)

Bunun haricinde bölgede görülen değişimler, fonksiyon değişimleri, yapı ölçeğindeki değişimler ve cephe yenilemeleri şeklindedir (Şekil 6). 1950lerden sonra yeniden yapılanma sürecine giren alan konut ağırlıklı olarak kullanılmıştır. 1970-80ler döneminde Sivas Caddesi üzerinde yeni konut alanlarının ortaya çıkması ve halkın yavaş yavaş bu bölgeye doğru taşınması ile buradaki işlev öncelikle yerini konut + ticaret fonksiyonuna, daha sonra ise tamamen ticarete bırakmıştır. 1950ler sürecindeki yapılaşmada bölgeye yapılmış olan en dikkat çekici yapılar Belediye İş Hanı (1959) ve Havuzlu Handır (1959). Havuzlu Han günümüzde hala varlığını sürdürmektedir. Belediye İş Hanı ise 1993 yılında yıkılarak yerine daha yüksek katlı ve tek bir bloktan oluşan Belediye Durmaz İş Hanı yapılmış ve bu yapı merkez dokusu içerisinde oldukça aykırı bir görünüm yaratmıştır (Şekil 8). 1970ler döneminde yapılan ve yerli halkın “gökdelen” diye adlandırdığı Vakıf Gökdelen İşhanı ve onun akabinde yapılan Hattat Oteli ve Kaytim İş Merkezi de Belediye Durmaz İş Hanı öncesi yapılan yüksek ve bir o kadar da merkez silüetini bozmuş olan yapılardır. Bir diğer yapı olan Üniversite Rezidans ise alanın güneyinde bulunan ve merkez dokusundan bağımsız bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 8 Havuzlu Han ve arkasında 1993'te inşa edilmiş olan Belediye Durmaz İş Merkezi

2006'daki son imar planına uygun şekilde gelişmiş olan kentin merkezindeki değişimleri bu son plandan sonraki uydu görüntülerinden izlemek mümkündür. Ulaşılabilen uydu görüntüleri üzerinden Dış Kale surları içerisinde 2005 yılından günümüze kadar yapılan incelemede, merkezin majör bir değişime uğramadığı, kent için çizilmiş imar planlarındaki kararlara sadık kalındığı gözlemlenmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, mevcut değişimler daha çok yapı ölçeğinde olup, en büyük değişim imar planlarında da önerilmiş olan yaya ulaşımının hayata geçirilmesidir. 2005-2010 yılları arasındaki süreçte yapı ölçeğinde bazı değişimler olmakla birlikte, her iki uydu görüntüsünde de İç Kale içinde yapılaşma olduğu görülmektedir. Bu iki görüntü arasındaki en büyük farklılık meydana tramvayın devreye girmesiyle gerçekleşen yeni meydan düzenlemesidir. Buna ilaveten, 2005 yılından itibaren olan görüntülerde İç Kale ile meydana Bürüngüz Cami arasından çarşıya giren yolun yayalaşmış olduğu görülmektedir. 2010-2013 yılları arasındaki değişimlere bakıldığında, Ulu Cami arkasında kalan okulun yıkılmış olup, alanın otopark olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, 2008 yılında açılmış olan “Kayseri İç Kalesi'nin Korunarak Kültür ve Sanat Ortamına Dönüştürülmesi İçin İki Kademeli Ulusal Mimarlık Yarışması” kapsamında, kazanan projenin uygulaması için İç Kale içindeki yapılaşmanın yıkılıp, alanın düzenlendiği görülmektedir. 2013-2014 yılları arasında İç Kale içinde proje kapsamında başlamış olan yapılaşmanın izleri görünmektedir. 2014-2016 yılları arasındaki görüntüler kıyaslandığında, İç Kale'deki inşaatın tamamlanmış olduğu tespit edilmiştir. 2016-2017 yıllarındaki uydu görüntülerinde yapı ölçeğinde farklılıklar görmek mümkündür. 2017-2018 yıllarındaki görüntüler arasında herhangi bir değişim gözlemlenmemiştir.

2018-2019 yıllarındaki uydu görüntülerinde yine yapı ölçeğinde farklılıklar izlenmektedir. 2019-2020'nin uydu görüntüleri karşılaştırıldığında herhangi bir değişim tespit edilmemiştir. 2020 yılında görüntüleri etkileyen bir durum olmasa da bir fonksiyon değişikliğinden bahsetmek mümkündür. Alanın güneyinde bulunan Meryem Ana Kilisesi, belediyenin gerçekleştirdiği restorasyon ve yeniden işlevlendirme çalışmaları neticesinde şehir kütüphanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. 2020'den günümüze kadar olan süreçte ise yine herhangi bir değişim yoktur (Şekil 9).

Şekil 9 2005 yılından günümüze kadar uydu görüntüleri üzerinden Dış Kale'deki değişimler

4. Değerlendirme

Kentlerin form değişimini incelerken tarihsel izleri kronolojik olarak izlemek ve dönem izlerini üst üste çakıştırmayı gerektirmektedir. Çakıştırma yöntemiyle kentlerin mekânsal ve sosyal olarak nasıl bir değişim ve gelişim gösterdiği daha kolay anlaşılabilir. Tarihsel süreç içerisindeki morfolojik değişim; yazılı kaynaklar, seyahatnameler, eski fotoğraflar, hava fotoğrafları ve imar planlarından tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında, Kayseri tarihi kent merkezinin geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümler kronolojik olarak ele alınmış ve günümüze kadar değerlendirilmiştir.

Yapılan kronolojik analiz ve incelemeler neticesinde kent merkezinin çekirdek olma özelliğini koruduğu tespit edilmiştir. Kayseri'nin tarihi kent merkezi olarak geçen İçerişar, Roma Dönemi'nden başlayarak çeşitli dönemler geçirmiş ve 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar büyük ölçüde korunabilmiştir. Orta Çağ'dan beri süregelen kompakt yerleşme formunu 20. yüzyılın ortalarına kadar kent makro formunun doğu-batı aksında yayılım göstermesine rağmen merkez olma özelliğini koruduğu gözlenmiştir. Zaman içerisinde farklı işlevleri bünyesinde barındıran Dış Kale sınırları içerisinde kalan alan, öncelikli olarak askeri-savunma amaçlı olarak kullanılmış, nüfusun artmasıyla birlikte konut dokusu hâkim olmuş ve günümüzde ise ticari mekanların ve ofislerin yer aldığı bir merkez haline gelmiştir. Yapılan yol genişletme çalışmaları, yer altı çarşısı, sosyo-kültürel yapılar ve konut dokusunun artırılması ile surun beden duvarları zaman içerisinde süresizliğe uğramıştır. Günümüze kadar tek merkez odağında gelişen Kayseri kenti 20. Yüzyılda Cumhuriyet'in kurulmasıyla planlı gelişim aşamasında 4 imar planı ile şekillenmiştir. Kentin gelişme seyrini etkileyen bu planlar doğrultusunda yapılan uygulamalarla, Dış Kale içerisindeki organik doku zamanla yerini ızgara sistemli planlamaya bırakmıştır. Bu büyük değişim sonrasında alanda çok ciddi değişimler görülmemiş, fonksiyon değişimleri (konuttan, konut-ticaret, ticarete, kiliseden kütüphaneye vb.), yapısal ölçekte bazı değişimler ve ulaşım akslarında çeşitli öneri ve uygulamalar izlenmiştir.

Bu bildiri, üzerinde kurgusu yapılmakta olan bir araştırma projesinin öncül çalışması olmakla birlikte, dönem içerisinde yürütülen seçmeli dersin (ARCA 401-Urban Mapping) de alan çalışması sınırlarını içermektedir. Bu bildiri ile kent merkezinin Dış Kale surları içerisinde kalan bölümünün geçmişten günümüze kadarki değişim ve dönüşüm sürecini içeren veriler tespit edilmiş ve elde edilen veriler fiziksel-tarihsel katman olarak tematik haritalamalar yoluyla aktarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma için elde edilen haritalamalar, şimdiye kadarki üretilmiş yazılı belgelerin bulgularının üst üste çakıştırılma tekniğiyle elde edilmiş olup, çalışmanın yöntemsel yaklaşım olarak özgün kısmını oluşturmaktadır. Sonraki çalışmalara altlık oluşturacak bu çalışma, kent fiziksel-tarihsel katman verisinin yanı sıra doğal ve sosyal katman verilerini de içerecek bir seri çalışmanın ilk etabı niteliğindedir.

Kaynaklar

- Akok, M. (1976). Kayseri şehri tarihi İç Kalesi, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: XIII-2, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Benevolo, L. (1995). *Avrupa tarihinde kentler*. Wiley-Blackwell.
- Bit Mezat online auction. <https://www.bitmezat.com/urun/1369951/kayseri-hotel-hattat>.
- Çabuk, S. (2012). *Kayseri'nin Cumhuriyet dönemindeki ilk kent düzenlemesi: 1933 Çaylak planı*. METU JFA, 29(2), 63-87. <https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2012.2.3>
- Çalışır Hovardaoğlu, S. (2009). *Tarihi süreklilikte kentsel katmanlaşmanın belgelenmesi bağlamında Kayseri kent merkezi*. Doktora Tezi, İTÜ, İstanbul.
- Cerasi, M. M. (1999). *Osmanlı kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda kent uygarlığı ve mimarisi*.
- Çalışkan, N. (1995). *Kuruluşundan günümüze Kayseri Belediyesi*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Çayırdağ, M. (2001). *Kayseri tarihi araştırmaları*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Demir, K. & Çabuk, S. (2013). *Türk dönemi Kayseri kenti ve mahalleleri*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.

- Güler, A. (1996). *XX. yüzyıl başlarında askeri ve stratejik dengeler içinde Türkiye'deki Gayr-i Müslimler*. ATASE Başkanlığı Yayınları.
- Eravsar, O. (2000). *Seyahatnamelerde Kayseri*. Kayseri Ticaret Odası Yayını.
- Gabriel, A. (1954). *Kayseri Türk anıtları*. (Çev. Ahmed Akif Tütenk).
- Karatepe, Ş. (1999). *Kendini kuran şehir*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, No:30, Önder Matbaası.
- Kocatürk, F., & Yücel, C. (2012). *Kayseri'de 20. yüzyılda konut alanlarında kentsel doku ve yapı tipolojisinin değişimi*. İçinde B. Asiliskender, B. Ceylan, & A. E. Tozoğlu (Eds.), *Kayseri'nin Yirminci Yüzyılı* (ss. 139-162). Abdullah Gül Üniversitesi.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (Çev. Ali Suat, Sadeleştiren Musa Yıldız) Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Özkan Matbaacılık Ltd. Şti.
- Yücel, C., Kocatürk, F., Baydoğan, M. Ç., & Kiraz, F. (2020). *Kayseri kent mekanında mimari ve kentsel niteliklerin değişimi (1923-2006)* (Project No. 1364-FBA-07-18). Erciyes Üniversitesi.

Samsun'da Evin İstisnai Halleri: Kuyu Sokak ve Çevresindeki Bahçeli Evler

Saadet Gündoğdu¹, Melek Kutlu Divleli², Evrim Düzenli³, Abdullah Asım Divleli⁴, Muhammed Talha Öksüzöğlü⁵, Hande Eyüboğlu⁶, Mustafa Furkan Gündüz⁷, Tuğba Hekimoğlu⁸

Özet

Kadıköy, Samsun'un İlkadım İlçesi'nde yirminci yüzyılın ikinci yarısında şekillenmeye başlayan, dönemin kırsal şimdinin ise bir kent içi mahallelerinden biridir. Kadıköy'ü bir mahalle hüviyetine bürendüren ilk yerleşimler 1960'lı yıllarda, kırdan gelen göçler ile Kuyu Sokak ve yakın çevresinde şekillenmiştir. Hızlı kentleşme baskısının henüz hissedilmediği bu dönemde, mahallenin genel karakterini, bahçeli az katlı konutlar meydana getirir. Kuyu sokak ve yakın çevresindeki durum böyleyken çeperde ise daha geniş bahçe ve tarlalar yer alır. 1980'li yıllardan itibaren merkezden çeperlere doğru plansız büyüyen İlkadım ilçesi, Kadıköy'de yüksek katlı ve sıkışık bir başka yapılaşma deneyimi daha ortaya çıkarır. Kuyu Sokak'ın az katlı, bahçeli, organik sokak dokulu, sokak- bahçe geçişleri, ortak kullanım alanları, yarı açık alanları gibi özellikleri ona paralel şekilde inşa edilen çok katlı ve sıkışık yapılaşmalar ile kıyaslandığında müstesna bir mahalle alt dokusu ortaya çıkarır. Kuyu Sokak üzerinde ortaya çıkan bu durum, geleneksel Anadolu kentinin mekânsal ve inşai arketipleri ile büyük benzerlikler içerir. Bu benzerlik, modern kentleşme pratiklerinin henüz nüfuz etmediği geleneksel konut ve yaşam biçimlerinin göç vasıtasıyla bu bölgeye aktarılıp uzun yıllar muhafaza edilmiş olmasıyla açıklanabilir. Kadıköy Mahallesi Kuyu Sokak ve yakın çevresinde müşahede edilen bu durum yaklaşık 2,5 hektarlık bir alan üzerinde inşa edilmiş toplam 122 konut üzerinde okunabilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, Kuyu Sokak ve çevresindeki yerleşimi, kentteki diğer bölgelerden belirgin bir biçimde ayırarak müstesna bir yapı ortaya koymasını sağlayan biçimlenmeler ve bunların geleneksel Anadolu şehir ve konut dokusundaki arketiplerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Çalışma üç adımda gerçekleştirilmiş olup ilk aşamada geleneksel Anadolu şehrine ilişkin literatür taraması yapılarak şehrin genel morfolojik karakteri değerlendirilmiştir. Bu bağlamda; yeşil alanlar, kat yüksekliği, çatılar, ortak alanlar, yollar, yarı açık ve kapalı alanlar, vd. açılardan arketipler ortaya çıkarılmıştır. İkinci aşamada, alan analizleri ile Kadıköy Kuyu Sokak'ın morfolojik karakteri incelenmiştir. Üçüncü aşamada ise Kuyu Sokak ve çevresinde yer alan yapılar literatür taramasında belirlenen kavramlar üzerinden değerlendirilmiştir. Kuyu sokak özelinde korunan ve sürdürülen geleneksel mimari izler aynı zamanda kültürel bir sürekliliği de günümüze kadar taşınmasına yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arketip, Bahçeli ev, Kuyu Sokak, Samsun, Yaşanabilir çevre

1. Giriş: Geleneksel Anadolu Konuta Genel Bakış

Kentsel morfoloji, kentsel alanların fiziksel biçiminin incelenmesidir. Sokakların boyutu ve şekli, binaların yüksekliği, yerleşimi, yoğunluğu, yeşil alanları, kamusal alanlar, ulaşım ağları ve kentsel peyzaj düzeni dâhil olmak üzere alanın nasıl yapıldığına odaklanır. Alanın ve nüfusun, zaman içinde nasıl geliştiği/değiştiğini, endüstri, teknoloji ve diğer faktörlerdeki değişikliklere nasıl uyum

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, saadet.gundogdu@samsun.edu.tr

² Öğr. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, melek.kutlu@samsun.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, evrim.duzenli@samsun.edu.tr

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, asim.divleli@samsun.edu.tr

⁵ Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, mtalha.oksuzoglu@samsun.edu.tr

⁶ Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, hande.eyuboglu@samsun.edu.tr

⁷ Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, furkan.gunduz@samsun.edu.tr

⁸ Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, tuqbanur.hekimoglu@samsun.edu.tr

sağladıklarını inceler. Diğer taraftan bu unsurların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiği hakkında bilgi verir.

Ev, geleneksel kent görüntüsünün temel bileşenidir. Bu sebeple toplum psikolojisi ve insan ruhu ev kavramı ile derinden ilişkilidir (Kuban, 1995). Bunun yanında; Coğrafi durum, malzeme, inanışlar, gelenekler, kültürel ve sosyal yaşantı ve de bunların birbirine olan etkisi ev tasarımına tesir eden temel/vazgeçilmez faktörlerdir (Lami, 1954, s.9).

Anadolu'nun sanayi öncesinde gelişen yerleşimlerinde yaşam ve ev biçimi arasındaki ilişkinin yakınlığı çok daha net okunabilir/anlaşılabilir. Çünkü sanayi devrimi öncesinde Anadolu'da ailenin bir araya toplandığı binaların inşa edildiği malzeme ve birimlerin düzenlenmesi göreneklere tabidir. Bu sebeple örf ve adetin değişimini tespit etmek kolaylaşır. Alışılan malzemelerden vazgeçmek ve yenilerini aramak, esas birimlerden uzağa atılan servisleri aynı çatı altında toplamak, birimlerin düzenini değiştirerek çevreye daha bağlı ve daha açık yapmak yani yaşayan organizmalar oluşturmak, realist düzenin örf ve adetlerinin var olmasından meydana gelmektedir (Lami, 1954, s.10).

Anadolu konut mimarisinde mekânsal kurguyu oluşturan belli başlı temel mekânlar bulunmaktadır. Sedat Hakkı Eldem (1954) ve Doğan Kuban (1995) başta olmak üzere geleneksel Anadolu konutu üzerine çalışan çeşitli araştırmacıların eserlerinde bu mekânlar ve birbirleri ile ilişkileri detaylı bir şekilde anlatılır. Anadolu'da konutun mekânları ve bunlar arası ilişkiler yapının özgün bir niteliğe sahip olmasında önemli bir rol oynar. Bunlara ilaveten geleneksel Anadolu konut mimarisinde mekân ve diğer mimari öğelerinin genel isimlendirmeleri dışında bulunduğu yere özel isimleri de mevcuttur (Tablo 1).

Tablo 1 Geleneksel Anadolu konut mimarisinde mimari ve mekânsal kurguyu oluşturan temel öğeler (Levi Akyüz, 1995; Kuban, 1995)

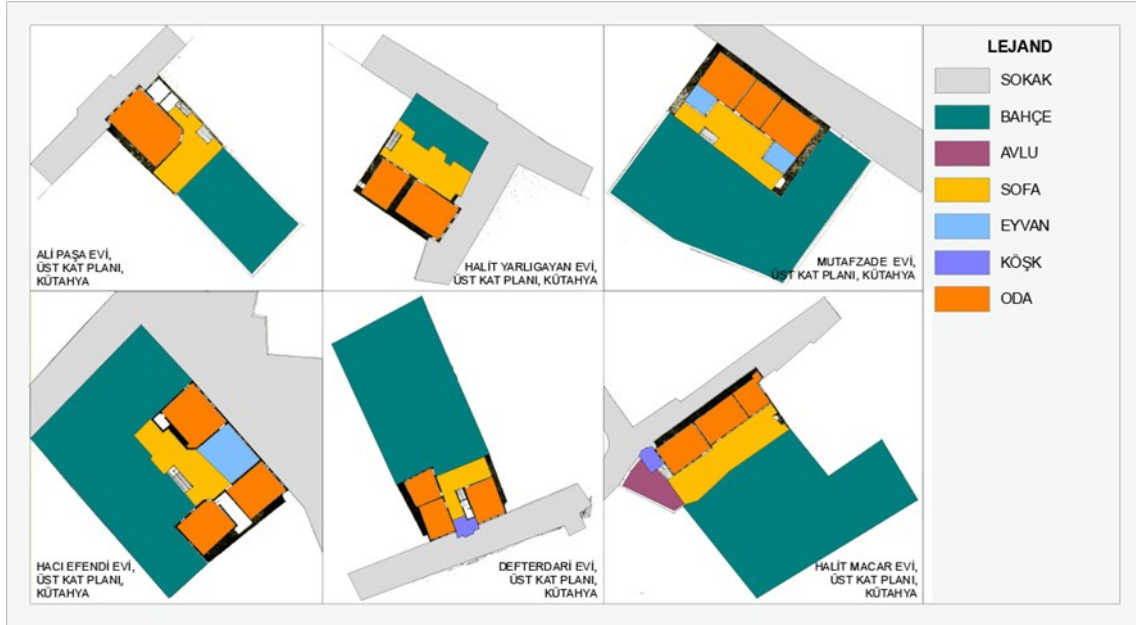
1.	Hayat / Sofa	Evlerde oda kapılarının açıldığı orta mekândır diğer bir ifade ile odalar arasındaki bağlantıyı sağlayan ortak mekândır.
2.	Çardak	Üstü kapalı yanları açık dış mekândır.
3.	Eyvan	Sofa veya hayatta iki oda arasında kalan önü açık bölüm, oturma alanıdır.
4.	Oda	Türk konutunun temel mimari birimidir.
5.	Sokak	Geleneksel Türk kentinin biçimsel karakterini oluşturan ve kente kimlik kazandıran temel öğelerinden biridir.
6.	Köşk	Türk evlerinde köşelerde yer alan, çıkmalı aydınlık, bol pencereci oturma alanıdır.
7.	Bahçe	İçinde sebze ve meyve yetiştirilen, korunaklı alan ve de insanların sohbet ettikleri sosyalleşilen açık mekân
8.	Avlu	Konutun ortasında kalan çevresi kapalı üstü açık alandır.
9.	Müştemilat	Konuta ek yapılarıdır
10.	Taşlık	Sokak kapısının açıldığı taş döşemeli avludur.
11.	Başoda	Evin en muteber yerinde, en özenli olarak döşenmiş ve konukların kabul edildiği odadır.

Kuşkusuz geleneksel Anadolu konutu ister bir bütün ister onu var eden birimler olarak anlatılacak olsun, 'oda' bu anlatının merkezinde yer alır. Çünkü coğrafyanın hangi bölgesine ait olursa olsun yapının planimetri/lerini var eden ve zenginleştiren temel birim odadır. Kuban (1995), odayı "çeşitli aşamalarındaki biçimiyle gerçekten geleneksel Türk evlerinin özgün bir ögesi" olarak tanımlar. **Hayat ve oda** birimi mekânsal ve işlevsel yapılanmalarıyla, konutun çekirdek öğeleridir. Odanın yakın çevresinin şekillenmesinin kurgusal kararı tüm kütlelerin tasarım yaklaşımını da ortaya koyar. **Hayat,**

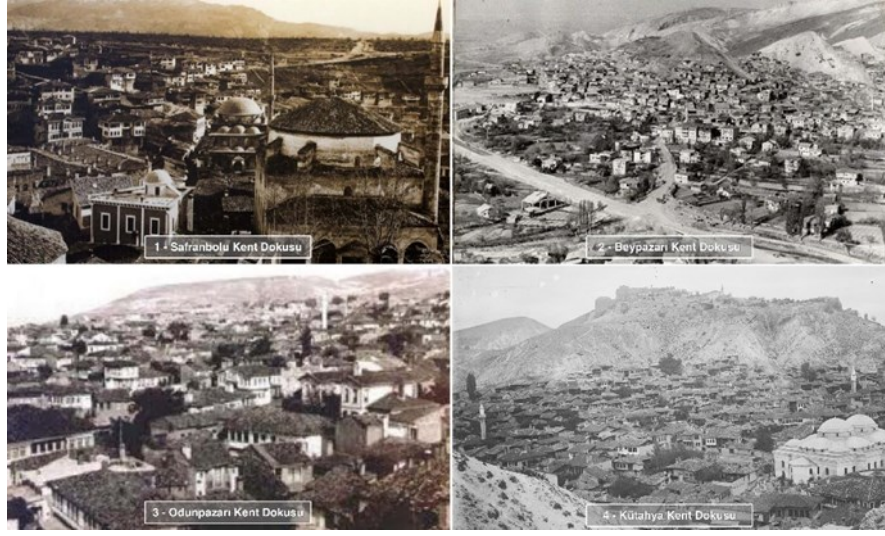
çevrili yer anlamına gelen Arapça bir sözcükten gelmektedir. Çevrili **açık alan** (yani avlu) anlamında kullanılan bu sözcüğün birçok bölgede kullanımını görmek mümkündür. Hayatlı evler geleneksel Anadolu konut tarihinin son dönemlere kadar süren en önemli birimidir. 20. yüzyıl başlarına kadar Anadolu’da hayatlı evler yapılmıştır (Kuban, 1995, s.104-106). **Çardak** sözcüğü de hayat anlamında, Osmanlı coğrafyasının hâkim olduğu çeşitli yörelerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Kuban (1995), **eyvanı** ise hayat’ın ideal biçiminde ayrılmaz bir elemanı olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte “hayat bu dikdörtgen şeklindeki boşluğun uzantısı ya da tersine söylenirse”, eyvan “**yarı-açık** galerinin evin içine doğru olan mekânsal uzantısıdır”. Çoğu zaman hayatlı evlerde işlevsel olarak eyvan ile hayat arasındaki ayrım belirsizdir. Hacimsel olarak eyvan hayatın arkasında bir oturma yeri konumundadır (Kuban, 1995, s.106, 137, 145) (Tablo 2).

Tablo 2 Kütahya evlerinin geleneksel mekanlar (Görsel Eser, L. 1955’ten faydalanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Anadolu’da ev, yarı açık ve açık alanlarla bir arada tanımlanmaktadır. Evlerde yarı açık ve açık mekânlar genellikle bahçe ve avlulardan meydana gelir. Bu mekânlar kapalı birimlerle kıyaslandığında temel işlevleri haricinde planlanmamış mekânlar olarak dikkat çeker. Günlük uğraşların gerçekleştiği mekânlar olmakla beraber dinlenme ve sosyalleşme yeri olarak da kullanılır. Avlular konutun merkezinde yer alan etrafı kapalı ya da bir revak ile çevrili genellikle bitki ve ağaçların yer aldığı üstü açık alandır.

Anadolu konutunu var eden şey sadece özel mülkiyet sınırları değildir; Anadolu konutu, dışında olup bitenlerle de şekillenir. Bunların en önemlisi kamusal alanın başlangıcı olan sokaktır. Sokak topografyanın şartlarını zorlamadan, yerin en tabii haline uyum sağlayarak oluşturulur. Yere ilişkin bu saygın karar sokağa organik bir kimlik kazandırır. Topoğrafyanın yanında, evlerin ve bahçe duvarlarının kamusal alana bakan yüzeyleri sokağa nihai karakterini kazandırır. Konut cephelerindeki çeşitlilik sokağa biçimsel zenginlik kazandıran bir durum ortaya çıkarır ve her bir sokağı diğerinden farklılaştırır (Şekil 1 ve Şekil 2).

Şekil 1 Sırasıyla Safranbolu, Beypazarı, Odunpazarı ve Kütahya'nın tarihi dokusu (1,2,3 numaralı fotoğraflar Saçık (2018), 4 numaralı fotoğraf URL-1)

Şekil 2 Sırasıyla Safranbolu, Beypazarı, Odunpazarı ve Kütahya'nın tarihi dokusu (Google Earth, 2023)

Bu biçimleşme toplumsal yapının geleneksel yönünü de ortaya çıkarır. Şehir dokusu ve onun toplumsal içeriği arasındaki ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkan Osmanlı sokağının görüntüsü organik biçimiyle Batı'daki örneklerden farklı özgün bir biçim ortaya koyar. Geleneksel sokağın belki de en kıymetli yanı, insan yaşamı organik bir hızla sürüp giderken, onun insan eliyle yapılmış çevre özelliklerini belgeliyor olmasıdır. Sokaklarının biçimleşmesi, konutun biçimleşmesi gibi aile yaşamının zorunluluklarının bir yansımasıdır (Kuban, 1995, s.186-195). Konutlar sokağa çok yakın olacak

şekilde konumlansalar ve sokağın görsel biçimlenişine katkıda bulunuyor olsalar da sokak ile konut arasındaki fiziksel bağlantı bazı temel ihtiyaçlar dışında kısıtlıdır. Dolayısıyla sosyal ilişkiler sokaktan ziyade bahçe ve avlu gibi iç mekânlarda kurulur. Yapı hem fiziksel hem de psikolojik olarak içe dönüktür. Bu durum özel hayat gizlenmesine yardımcı olmuştur. Diğer taraftan sokaklarda ticari ve konut dokuları olmak üzere fonksiyonel olarak da birbirinden ayrılır.

Çalışma kapsamında Kadıköy Kuyu Sokak üzerindeki yapılar, geleneksel Anadolu konut dokusunun bugüne kadar korumuş Kuzey Anadolu ve Batı Karadeniz bölgelerindeki örneklerinin sahip olduğu morfolojiler dikkate alınarak incelenecektir.

Batı Karadeniz konut dokusunun günümüze kadar ulaşmış önemli örneklerinden Safranbolu geleneksel Safranbolu konut dokusu mimarisi, genellikle dar sokaklarda inşa edilen ahşap karkaslı, beyaz badanalı evlerin kullanımıyla karakterize edilmektedir. Evler tipik olarak iki katlı, kırma çatılı, ahşap balkonludur. İçeride, evlerde genellikle her köşede dört oda bulunan açık plan bir merkezi oda bulunur. Dört köşe odalar, yatak odası ve depo gibi daha özel alanlar için kullanılmaktadır. Evde ayrıca genellikle açık havada dinlenme ve eğlence için kullanılan geniş bir avlu bulunur. Ayrıca, mahremiyet için evin bahçesi genellikle yüksek duvarlarla çevrilidir (Şekil 3).

Şekil 3 Anadolu konutuna dair eski çalışmaları (Samsun Üniversitesi 2022-2023 Mimari tasarım 3 dersi öğrenci çalışmaları)

2. Metodoloji

Kadıköy Mahallesi içerisinde konumlanan Kuyu Sokak ve çevresini kentin diğer bölgelerden belirgin bir biçimde ayrılarak müstesna bir yapı ortaya koymayı sağlayan biçimlenmelerini ve geleneksel Anadolu konutu ile benzer yanlarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Kuyu Sokak ve çevresi nasıl bir morfolojik yapı ortaya koymaktadır?
- Kuyu Sokak ve çevresindeki yapı; yeşil alanlar, kat yüksekliği, ortak alanlar, yollar, yarı açık ve kapalı alan düzenlemeleri bakımından, modern öncesi bir geleneksel Anadolu kentine hangi oranda benzerlik göstermektedir?
- Kuyu Sokak ve çevresini, kentin diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında müstesna nitelendirilmesine imkân tanıyan özellikleri, arketipler ile kurduğu ilişki midir?

Çalışma 3 temel aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama geleneksel Anadolu kentlerinin genel karakterini örnekler üzerinden açıklamaya yönelik olup yerli ve yabancı literatür taramasından oluşmaktadır. İkinci aşama ise çalışma alanının belirlenmesi yöneltir. Çalışma alanı olarak Samsun ilinin merkezi ilçesi olan İlkadım'da yer alan Kadıköy Mahallesi'ndeki Kuyu Sokak ve çevresi seçilmiştir (Şekil 4). Çalışma kapsamında bu alanın seçilmesinde kırsalın mekânsal ve toplumsal alışkanlıklarını günümüzde hala taşımaya devam etmesi, az katlı yapılardan meydana gelmesi, bahçeli ve yarı açık mekanların birlikteliğinden oluşan bir konut dokusuna sahip olması önemli bir

rol oynamıştır. Kuyu Sokak'taki mekânsal gelişim, aidiyet ve komşuluk ilişkileri ve de bunun doğurduğu mahalle kültürü günümüze kadar süregelmiştir. Kadıköy, Samsun İlkadım İlçesi'nin merkez mahallelerinden biridir. İlk yoğunluklu yerleşimler, 1960'lı yıllarda, kırdan gelen göçler ile Kuyu Sokak'ta başlamıştır. Hızlı kentleşme baskısının henüz hissedilmediği bu dönemde, Kuyu Sokak çevresindeki yerleşimin genel karakterini, bahçeli az katlı konutlar oluşturmaktadır. Bu yapıların etrafı ise bahçe ve tarlalarla çevrilidir. 1980'li yıllardan itibaren merkezden çeperlere doğru plansız büyüyen kent, Kadıköy'de yüksek katlı ve sıkışık bir başka kentleşme deneyimini daha ortaya çıkarmıştır.

Şekil 4 Samsun ili İlkadım ilçesi güncel hava fotoğrafı ve Kadıköy Mahallesi konumu (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Üçüncü aşamada ise Kuyu Sokak ve çevresinde yer alan yapılar literatür taramasında belirlenen/seçilen kavramlar üzerinden değerlendirilmiştir. Bu bağlamda ele alınan mimari kavramlar sofa, çardak, hayat, oda, bahçe, sokak, avlu, müstemilat ve taşlık olarak belirlenmiştir. Bu

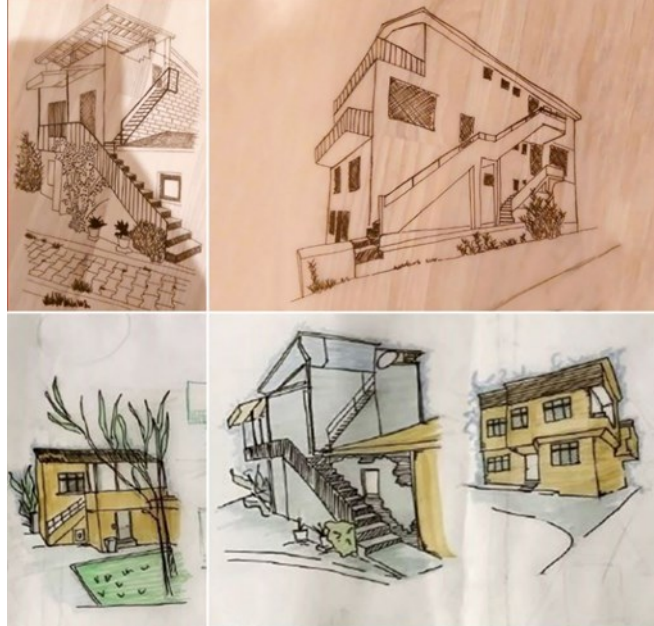

kavramlar üzerinden Kuyu Sokak'ta konumlanan konutlar analiz edilmiş olup benzer ve farklı yönler ortaya konmuştur.

3. Kuyu Sokak'ın Morfolojisine Bakış

Kent merkezine yakın bir yerde konumlanan Kadıköy Mahallesi göç nedeniyle gelenlerin kent imkânlarından yararlanmasını olanak tanımanın yanı sıra kentin kırsalında yer alması, kentteki ekonomik gelişim baskısından bağımsız şekilde bir yaşam sürmesini sağlamıştır. Mahalle mimari dokusu sokak, avlu/bahçe, ev biçiminde gelişen bir hiyerarşiye sahiptir. Kuyu Sokak ve çevresi günümüzde hala bu kırsal izin yansımalarının görüldüğü bir yerdir. Sokak ile bağlantılı yapı girişleri, bulunmaktadır. Kuyu Sokak ve çevresi az katlı ya da iki katlı bahçeli evlerden oluşan bir morfolojiye sahiptir. Yapıların pek çoğu tek seferde inşa edilmemiş olup zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlara bağlı olarak eklenen katlardan oluşmaktadır.

Giriş ve yönlendirmeler: Yapılara, doğrudan yoldan ya da bahçe/avlu içerisinden giriş sağlanmaktadır. Yola yakın yerleştirilen evlerde sokağa açılan cephelerle sokak-ev ilişkisi kurulmaya çalışılmaktadır. Yapı girişi, komşu yapı girişini doğrudan görmeyecek biçimde yerleştirilmiştir. Geleneksel mimaride olduğu gibi binalar komşunun mahrem alanına sahiptir. Parsellerin yolla ilişki durumuna göre doğrudan binaya girişler, avlu ve bina girişinin ayrıldığı örnekler, sokaktan ve arka bahçeden farklı yönlendirmeler düşünülmüştür. Kadıköy'deki Kuyu Sokak yerleşiminde bina ile komşu, bina ile sokak, bina ile ortak alan birliktelikleri düşünülmüş geleneksel mahalle yerleşim kararlarını sürdürülmesini sağlamaktadır (Şekil 5).

Şekil 5 Kuyu sokağa dair eskiz çalışmaları (Samsun Üniversitesi 2022-2023 Güz Dönemi Mimari Tasarım 3 dersi Ayşe Karapıçak ve Buse Bayraktar adlı öğrencilerin çalışmaları)

Yapıların kademeli inşa süreci katlar arası organizasyonu sağlayan düşey sirkülasyon elemanı olan merdivenlerin yapı dışına eklenmesini gerekli kılmıştır. Konutların büyük çoğunluğunda süreçte eklenen dışarıdan merdivenler ve kat artırımı görülmektedir. Merdivenler Kuyu Sokak ve çevresinde yer alan konutların karakteristik özelliklerinden biri haline gelmiştir. Öte yandan bu durum ise beraberinde girişleri birbirinden bağımsız konut birimi tasarımlarını beraberinde getirerek mekânsal çeşitlilikler ortaya çıkarmıştır (Şekil 6).

Şekil 6 Kuyu Sokak'ta konut merdiven ilişkisi

Diğer taraftan ihtiyaçlara bağlı olarak konut birimlerine ek olarak müstemilat birimleri eklenmiştir. Tek kattan oluşan bu ek birimler ağırlıklı olarak misafir birimi ya da depolama alanı olarak kullanılmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7 Kuyu Sokak'ta arka bahçe ve müstemilat ilişkileri

Konut tasarımlarının ağırlıklı bir kısmı kırsalın mekânsal ve toplumsal yaşayış biçiminin izlerini taşımaktadır. Bahçeler, ağırlıklı olarak doğrudan sokaklarla ilişkilendirilen cephelerin arkasında konumlanmaktadır (Şekil 8). Karakteristik yol formu, geçişler, ortak alanlar, yarı açık alan kullanımları, vd. morfolojik özellikleri, günümüzde, yakın çevresindeki bu plansız yoğun yerleşimler ile kentteki diğer planlı alanlar içinde müstesna bir kentsel örneğe dönüştürmektedir.

Şekil 8 Kuyu Sokak'ta yapı girişleri, balkonlar, bahçeler çeşitli çiçeklerle, bitkilerle bezenmiş

Cephe ve silüetler: Cephe ve yaklaşım ilişkilerinde, bitişik parsellerdeki yapının cephe ve konumu dikkate alınmaktadır. Cephede sokakla ilişkiyi kuracak çıkmalar yer almaktadır. Bunlar, içeride ailenin ortak alanlarını oluşturmaktadır. Ayrıca geleneksel konutlarda olduğu gibi hayat, köşk, cumba gibi unsurlar silüetlerde cephe karakteri olarak yer alır. Bu birimler içeriye, iç bahçeye de bağlanarak, konut sahibinin özel alanı ile ilişki kurar ve çoklu bir ilişkiler ağının parçası olurlar. Bugün mevcut Kadıköy'de birçok konutta doluluk boşluk oranları mimari bağlamda önemli bir unsuru oluşturmaktadır. Silüetlerde ara geçiş mekânları, ortak alan boşlukları, bahçe-yapı hiyerarşisi ile doluluk-boşluğu dengeleyen ve komşunun güneşini kesmeyen kıstaslar olduğu görülmektedir. Bitişik nizamlı dar parsellerde ise yapılar belli yerlerde sırt sırta vererek birbirinin özel alanını korumaya devam eder.

Kuyu Sokak'taki özel ve ortak alanlar, mülkiyet (akrabalık) ilişkileri, ada ve parselin imkânları/ durumları, yeşil alanlar, avlu kullanımı, geleneksel konut mimarisinde var olan "mahremiyet" mefhumuna dikkat ederken diğer taraftan ise çok katlı apartman kültürüyle kaybolan komşuluk ilişkilerini de canlandırır. Kadıköy'de ortak alan kullanımlarının yaygın olması ortak kullanım kültürünün devam etmesini de sağlamaktadır.

Bu alan için yaptığımız morfolojik analiz çalışmaları: mevcut yapıların kapalı ve açık alanları, parsellerdeki konumlanışları, komşuluk ilişkileri, yeşil alanlar vb. lerdir (Şekil 9).

Şekil 9 Kuyu Sokak ve yakın çevresindeki yapı dokusu/ dolu-boş analizi; kamusal ve özel (bahçe vb.) yeşil alanlar analizi; araç yolları analizi

Kadıköy'de Geç Osmanlı döneminden kalma oldukça büyük bir bahçeye sahip taş yığma müstemilatı da olan kagir bir konut bulunmaktadır. Ancak bunun yanı sıra Kadıköy'de yer alan yapılarda kalitesiz malzeme kullanımı, bakımsızlık vb. sebepler sonucunda çokça köhneme olduğu da görülmektedir. 1980 sonrası Türkiye'de kentlere olan göçün artması merkezlerden çeperlere doğru yağ lekeli şeklindeki Samsun kentinin de genişlemesi Kuyu Sokak ve yakın çevresindeki kırsal niteliğin de bozulmaya başlamasına sebep olmuştur.

Kadıköy Mahallesi yapılan alan gezileri sırasında mahallelilerle yapılan sohbetlerde mahalledeki komşuluğun akrabalıktan öte olduğunu anlatmaktadır. Buradaki mahalle kültürünü güçlendiren etkenlerden en önemlisi aslında bölgeye ilk yerleşildiğinden beri konut mülkiyetlerinin neredeyse çok az el değiştirmiş olmasıdır. Evlerin bahçelerinde meyve ağaçları, kümesler, müstemilatlar, büyük salıncaklar, hamaklar, ekilmiş sebzeler, kedi/köpek kulüpleri sıkça rastladığımızdır. Samsun Merkez’de konut yoğunluklu Selahiye ve Ulugazi Mahalleleri, ticaret yoğunluklu Kale Mahallesi kentsel sit alanları olarak koruma altında bulunmaktadır. Bu alanlarda yer alan konut dokusu/yoğunluğu Samsun geneline bakıldığında oldukça kısıtlıdır. Bunun yanı sıra Samsun Merkez’de 56 Evler, Meskenler, 200 evler gibi vb. modern nitelikli konut toplulukları da yer almaktadır. Ancak Kadıköy Mahallesi dışında az katlı, bahçeli, yarı açık alanlara sahip mekansal nitelik yönünden zengin konut Merkez’de bulunmamaktadır.

Şekil 10 Kadıköy Mahallesi denizden (doğudan) bakış ve konutlardan deniz manzarasına bakış

Kuyu Sokak ve yakın çevresi için 2013 yılında 6306 sayılı kanun kapsamında yasal olarak kentsel dönüşüm kararı alınmıştır. Zaten yakın zamanda sokak üzerindeki yan yana 3 parseldeki yapılar yıkılarak bitişik nizam 5 kat ve üzeri, önceki konutlardan hacim olarak (gabarisi ve yerleşim alanı) oldukça büyük, bahçesi olmayan apartmanlar inşa edilmiştir.

Kentsel dönüşümler yerleşimlerin afet riskini ortadan kaldırırken yoğunlukla kentsel hafızanın ve aidiyet duygusunun kaybolmasını hızlandıracak yeni riskleri de davet etmektedir. Bölgedeki kentsel dönüşüm söylemlerinin son zamanlarda artmış olması vb. tehditler bu nadir dokuyu Samsun kentinin kaybetmesine sebep olacaktır. Bu bölgedeki nitelikli adalar tespit edilerek kentsel sit alanları kapsamında tescillenerek korunmalı ve kullanıcıların bu bölgedeki yaşamlarını sürdürülmesi için teşvik edici çalışmalar yapılmalıdır. Afet risklerine karşı uygulanacak olan kentsel dönüşüm çalışmalarında bölgenin sahip olduğu fiziksel, sosyal ve kültürel değerlerin korunabilmesi için parçacıl değişimler ve güçlendirme çalışmaları artırılarak, bentler vb. ler kurularak da önlemler alınabilecektir.

Tablo 3 Kuyu Sokak ve yakın çevresinin model çalışması ve kesitleri

4. Karşılaştırmalar ve Sonuç

Samsun'un merkez ilçelerinden İlkadım'ın kırsal mahallelerinden biri olan Kadıköy, 1960'lı yıllardan sonra şehrin maruz kaldığı hızlı kentleşme süreçlerinden büyük oranda etkilenmiş olmasına karşın, yine aynı dönemde inşa edilen Kuyu Sokak ve yakın çevresinde geleneksel konut mimarisi ve yaşam kültürünün korunması başarılıdır. Kuyu Sokak ve çevresindeki muhafaza edilmiş bu iki düzlem, niteliksel bir zenginliğe sahip olmasa da geleneksel mimari ve sosyal dokunun hissedilebileceği bir iz bırakmıştır. Kuşkusuz bu izin varlığı bile şehrin geri kalanı dikkate alındığında önemli bir hafıza merkezi olma özelliği ortaya koymaktadır. Mahalleye 1960'lı yıllardan itibaren göç edenler hem zamanı hem de geldikleri bölgelerde var olan mimari kültür ve alışkanlıkları da taşımışlardır. Bu kapsamda söz konusu dönemde halen kullanılmakta olan geleneksel Anadolu şehir ve konut dokusuna ait biçimler doğrudan burada inşa edilmiştir. Ne var ki bunların büyük kısmı ekonomik koşullardan dolayı bütünlüklü olarak inşa edilmemiş, edilmiş olanlar ise bugüne kadar korunamamıştır. Bu aktarımın ve muhafazanın en dikkat çekici olanları yapıların az katlı ve bahçeli olma durumlarıdır. Bunu açık ve yarı açık mekân organizasyonları takip etmektedir. Geleneksel Anadolu konutunda var olan birçok açık ve yarı-açık düzen birebir örtüşmüyor olsa da başka biçimlerle karşımıza çıkar. Geleneksel konutta katlar arası bağlantıyı avludan hayata olacak şekilde bağlayan merdivenler Kuyu Sokak örneklerinde de sıklıkla karşılaşılar. Kuyu Sokak'taki çıkmalar pencere düzenleri ve malzeme gibi bağlamlarda geleneksel konut ile uyumlu olmasa da oranları ve sokakla kurdukları ilişkiler bağlamında büyük benzerlikler barındırır. 19. ve 20. Yüzyıl şehir içi konut dokusunda karşılaştığımız giriş niş ve saçakları da Kuyu Sokak konutlarının büyük bir kısmında uygulanmıştır.

Bütün bu benzerlikler sokağın bütününde bir araya gelme düzenleri ile hem vaziyet hem de sokak perspektifleriyle Osmanlı Şehir dokusunu çağrıştıran bir düzen ortaya çıkarır. Kuşkusuz bütün bu benzerlikler Kuyu Sokak yapılarını Geleneksel Anadolu Şehri'nin bir parçası yapmaz. Zira bunların tamamı başka yerde inşa edilmiş mimari ve kültürel bir durumun, farklı ekonomik koşullar altında yeni bir yere taşınmasıdır. Ve bu inşa söz konusu alışkanlıkların asgari benzerliklerini ihtiva eder. Söz konusu izlerin çevresinde olup biten hızlı kentleşme süreçlerine rağmen halen asgari benzerliklerin korunuyor olması, dönemi tanımlayan morfolojik bir veri ortaya çıkarır.

Kaynaklar

- Eldem, S. H. (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul.
- Eser, L. (1954). *Kütahya evleri*. İTÜ, Pulhan Matbaacılık.
- Kuban, D. (1995). *Türk hayatlı evi*. İstanbul, Mısır Matbaacılık A.Ş.
- Levi Akyüz, E. (1995). Geleneksel konut mimarisine ilişkin kavramlar. *Ege Mimarlık*, 3(17), 38-40.
- Saçık, K. (2018). *Mimarlıkta topoğrafya: Turgut Cansever eserleri ile Safranbolu, Beyazır ve Odunpazarı örnekleri*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tural, M. M. (2009). *Mardin geleneksel yerleşim dokusunun kentsel dış mekân kullanımları bağlamında incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- URL-1: <http://www.eskiturkiye.net/resimler/kutahya-genel-gorunumu-albert-gabriel-fotografi.jpg> Erişim Tarihi: 20.03.2023

Ana Caddelerin Oluşumu Üzerine Morfolojik Bir Değerlendirme: Kurtuluş Caddesi, Antakya

İrem Duygu Tiryaki¹, Eren Kürkçüoğlu²

Özet

Geleneksel sokaklar, içinde bulunduğu yerleşim örüntüsüne ait birçok farklı parametrenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Yerleşim örüntüsünün sahip olduğu farklı parametreler, her sokak dokusunu özgün olarak meydana getirmekte ve tarihi süreçte değişime yol açmaktadır. Bu değişimin öznesi olarak sokaklar, farklı rolleri üstlenmektedir. Bu bağlamda, kentin merkezinde konumlanan, ana hareket akışını taşıyan ve kentin ticaret omurgasını oluşturan eksen olarak ana cadde kent içerisinde önemi kanıtlanmış bir caddeyi vurgulamaktadır. Kent içerisindeki en önemli fonksiyonları bünyesinde barındıran sokak, ana caddeye dönüşürken kent dokusu içerisinde sağlamlaşmaktadır. Sağlamlaşmanın dönüşüm sürecini tanımlamak ve kent dokusu içerisinde değişime uğrayan formları analiz etmek için analitik bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma kapsamında önerilen analitik çerçevede, ana caddenin kent dokusu içerisinde sağlamlaşma parametreleri çalışma alanı üzerinde incelenmektedir. "Sağlamlaşma" kavramından yola çıkarak, geçmişten günümüze ana cadde rolünün analiz edildiği çalışmada temel amaç; ana caddenin oluşum dinamiklerini anlamaya çalışmaktır. Bu amaçla çalışmada, ana cadde karakterini gösteren Antakya Kurtuluş Caddesi seçilerek ana caddenin geçmişten bugüne oluşum parametreleri belirlenmiştir. İlk aşamada, çalışma alanında ana caddenin tarihsel süreçte oluşumu incelenmiştir. İkinci aşamada ana cadde üzerinde analizler yapılarak, ana caddenin oluşumuna etki eden morfolojik parametreler belirlenmiştir. Belirlenen bu parametreler, yapı sürekliliği, çevresel entegrasyon ve cadde üzerindeki kullanıma yönelik maddeler olarak incelenmiştir. Çalışmanın sonucu olarak; analiz edilen parametreler ve ana caddenin doku içerisindeki sürdürülebilirliği arasındaki ilişki araştırılmış ve ana caddenin kent dokusu içerisinde nasıl sağlamlaştığı analizler yoluyla incelenmiştir. Bu bağlamda, sokak boyunca uzanan binaların oluşturduğu cephe sürekliliği, caddenin sokak ağı içerisinde dokuyla en bütünleşik durumda olan hat olması ve sokağın bir ticaret hattı olarak kullanılması Kurtuluş Caddesi'nin kent dokusu içerisinde sağlamlaşmasına etki eden parametreler olduğu görülmüştür. Bu temel etmenler sayesinde, ana caddenin geçmişten beri sahip olduğu farklı işlev ve anlamlar korunarak günümüze ulaşmıştır. 6 Şubat 2023 depremlerinde kentin yaşadığı büyük yıkım sonrası kenti ayağa kaldırmak adına Kurtuluş Caddesi'nin geleceğe aktarımı daha da önemli hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ana cadde, Hatay, Kentsel morfoloji, Sağlamlaşma, Space syntax

1. Giriş

Geleneksel sokaklar, çevresindeki yerleşim örüntüsünün birçok farklı parametresinin birleşimiyle oluşmaktadır. Bu parametreler doğrultusunda farklı özniteliklere sahip sokak dokuları biçimlenirken bu (yeniden) üretim tarihi süreçte değişime uğramaktadır. Bu değişimin öznesi olarak sokakların varlıklarını sürdürebilmek için mekânın yerel dinamiklerine cevap vermesi gerekmektedir. Kentin dinamiklerine cevap verebilmek, fiziksel çevrenin buna bağlı olarak değişimiyle mümkün olmaktadır. Buna göre, dönemin ihtiyaçlarına adapte olabilmek için sokak, zamanın özgün mekânsal niteliklerine bürünerek değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Sokak, kentin tarihini ve biçimini yansıtmaktadır (Karndacharuk vd., 2014, s. 193). Bu bağlamda sokak, kent varoluşunun ana

¹ İTÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı, iremduygutiryaki@gmail.com
Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

² Doç. Dr., İTÜ, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ekurkuoglu@itu.edu.tr

elemanlarından biri olarak toplum ve kent dokusunun ilişkiye geçtiği yer (Çelik vd., 1994, s. 7) ve toplumun değişimine her dönem şahitlik eden bir katmanlar bütünüdür.

Tarih boyunca yaşanan bu değişim ve dönüşüm süreci, başlangıçta erişim amacına sahip sokakların farklı rolleri üstlenmeleri gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Bu durumda, şehrin ortasında yer alan, hareketi taşıyan, ticaret merkezini meydana getiren ve sosyal hayatın gerçekleştiği yol olarak gösterilen ana cadde şehir içinde önemli bir mekânı temsil etmektedir. Ana caddeler, ekonomik, sosyal ve politik açıdan toplumun merkezi konumunda olup halkın nabzının attığı önemli yerlerdir (Mehta, 2013, s. 17). Sonuç olarak, ana caddenin kent içerisinde sahip olduğu önemin kaynağı salt bir fiziksel fonksiyon farklılığı değil aynı zamanda kentin sosyal merkezi olmasıdır. Bu bağlamda, ana cadde, tarihsel süreç boyunca kentsel izlerin yoğun bir şekilde taşındığı bir fiziksel mekân olarak nitelendirilebilir.

Kent, tüm özelliklerini kaybederek yok olmakta ya da olaylara karşı alternatif çözümler geliştirerek hayatta kalmaya devam etmektedir. Bu çözüm arayışı sürecinde, kent formu değişime uğramaktadır. Kent, zamanın getirdiği koşullara uyum sağlama çabasıyla sokak dokusunda değişiklikler yaşamaktadır. Bazı kentlerde sokak dokusu aynı şekilde varlığını korurken, bazılarında kısmen veya tamamen değişime uğramaktadır. Bu noktada diğer sokakların bağlandığı ve kentin taşıyıcısı olan ana cadde doku içerisinde önem kazanmaktadır. Kent içerisindeki en önemli fonksiyonları bünyesinde barındıran sokak, ana caddeye dönüşürken yerleşim dokusuyla bütünleşir ve kent dokusu içerisinde yerini sağlamlaştırır (consolidation). Tarih boyunca varlıklarını sürdüren ve günümüze ulaşan ana caddeler bu devamlılığın yanı sıra hızla değişirken geleceği riskli geleneksel mekanlar olarak varlıklarını sürdürmektedir (Carmona, 2015, s. 7-8). Bu sebeple, ana caddenin geçmişi, şu anki durumu ve geleceği her zaman değişimin öznesi konumundadır. Buna göre, ana cadde kavramının oluşumunu irdelemek için yeniden tanımlanmaya ve sağlamlaşmasını kent dokusu içerisinde analiz etmeye imkân verecek parametrelerin tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda, “sağlamlaşma” kavramından yola çıkarak, Antakya Kurtuluş Caddesi’nin analiz edildiği çalışmada temel amaç; ana caddenin oluşum ve korunum dinamiklerini anlamaya çalışmaktır.

2. Tarihi Süreç İçerisinde Sokak

Rykwert’e göre yerleşik düzen öncesinde dahi, yiyecek ve barınma arayışıyla ortaya çıkan doğrusal bir alan düşüncesi ve sınırları çizilmiş yol boyunca hareket edilmesi insanın benliğine çok derin bir biçimde yerleşmiştir (1978, s. 22). Bu sebeple, doğrusal bir hareketin gerçekleştiği sokağın tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Ancak sokağın bugünkü halini alması için bir dizi değişikliğin mekansal olarak kente yansması gerekmiştir.

Kent öncesindeki yerleşimlerde binalar olmasına rağmen, yollar her zaman sokaklardan oluşmamaktadır (Kostof, 1992, s. 190). Bugün sokak olarak bildiğimiz fiziksel hattın şu anki halini alması çeşitli değişim ve dönüşümlerden geçmesi sonucu gerçekleşmiştir. İlk kalıntıları milattan önce 7400 yılına dayanan (Türkiye Kültür Portalı, t.y.) Çatalhöyük, içerisinde sokağın bulunmadığı ve yayaların evlerine çatılardan girdiği bir yerleşim alanı olarak belirtilmektedir (Gates, 2011, s. 25; Kostof, 1992, s. 190).

Çatalhöyük’ten bir süre sonra, ilk buluntuları MÖ 7000’li yılları işaret eden Hacılar’da (Anadolu Uygarlıkları, t.y.) yayalar için dar arterler görülmeye başlamıştır (Kostof, 1992, s. 190). Bu model, günümüz sokak kavramının fiziksel olarak ilk arter denemesi olarak gösterilmektedir. Binalar arası boşluklar açılarak, boş kalan mekânın ulaşım için kullanılması sokağın morfolojik dönüşümünün ilk aşaması olarak gösterilebilir. Bu aşamanın ardından, MÖ 6000 yılında Khirokitia’da ilk defa bilinçli olarak inşa edilen sokak, iki tarafında yapıların bulunduğu bir omurga olarak görülmektedir (Kostof, 1992, s. 190). Bilinçli olarak sokağın inşa çabası, sokağın bir mekân haline geldiğinin, sokağın fiziksel anlamının değiştiğinin ve sokağın bir işlev kazandığının somut göstergesidir.

Bilinçli olarak sokağın oluşturulmasının ardından sokak, kent içerisindeki gerekliliklere yanıt vererek çeşitli işlevler edinmeye başlamıştır. Yolun kullanıcıya göre farklılaşması, yolun ihtiyaç sonucu farklı fonksiyonlar kazanmasının örneklerindedir (Mehta, 2013, s. 30). İhtiyaçlara yanıt verme doğrultusunda gerçekleşen bir diğer önemli mekansal değişiklik, Beycesultan'da (yaklaşık MÖ 1900-1750), sokağın ana cadde ve yerel caddeler olmak üzere sınıflandırılmasıdır (Kostof, 1992, s. 190). Bugünkü farklılaşmaya temel ayrışmanın, bugünkü sokak sınıflandırmasıyla aynı olmasa da temelde, farklı tiplerdeki mekansal şeritlere milattan önceki yerleşimlerde ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Sokaklar arası sınıflandırmanın başladığı aşamada, ana cadde diğer yollardan ayrılarak farklı işlevleri yerine getirmektedir. Romalılar bu farklılaşmayı kentlerinde kuzey-güney yönünde uzanan ana caddeye *cardo*, doğu-batı yönünde uzanan ana caddeye ise *decumanus* ismini vererek (Gates, 2011, s. 319) savunma amacıyla oluşturdukları askeri kamplar içerisinde (*castrum*) vurgulamaktadır. Milet, Marzabotto, Paestum ve Ostia ana caddenin mekansal olarak farklı özellikler gösterdiği kentlerden birkaçıdır. Ayrıca, Roma ana caddeleri, sahip oldukları kemerli yürüyüş yolları, tiyatrolar, umumi tuvaletler, banyolarla (Mumford, 1961, s. 207) ana caddeyi kent içerisinde bir üst noktaya taşımaktadır.

Savunma amaçlı sokak düzenine ek olarak dini sistem de sokak karakterini etkileyen konulardandır. Babil kentindeki Tören Yolu dini sistemin ana cadde oluşumu üzerindeki yansıması olarak kendini göstermektedir (Kostof, 1991, s. 172). Bu noktada din kavramı, savunmayla benzer olarak kent planlaması üzerinde düzenleyici bir konumda bulunmaktadır. Eski kentlerde savunmayı kolaylaştırmak adına yapılan düz ve geniş yollar, kentte krallık gücü ve dini temsil etmesi adına sosyal ve politik bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sonuç olarak, ana caddenin mekansallığında, kentin diğer boyutlarının yansıması görülmektedir.

Din ve savunma sistemlerinin etkisine ek olarak kentin büyümesiyle yayılan ve genişleyen sokak dokusu, onuncu yüzyılda insanların işgaliyle birlikte düzensiz ve tehlikeli bir hale gelmiştir (Soutworth & Ben-Josepf, 2013, s. 22). Benzer olarak, Geç Ortaçağ Dönemi dolambaçlı yolların bir suç mekânı haline geldiği bir dönemdir (Mumford, 1961, s. 347-348). Bunun sonucunda, halktan gelebilecek saldırılara karşı önlem olarak 1400'lerde İtalya'da, 1800'lerde Fransa'da dolambaçlı yollar yerini iki yanı ağaçlı ana caddeler olan bulvarlara bırakmıştır (Kostof, 1991, s. 230; Mumford, 1961, s. 369-370). Bu tarihlerde ana cadde kavramı, temel amacın halk üzerinde kontrol sağlamak olduğu geniş yolu ifade eder durumdadır. Bu formsal değişikliği destekleyen bir diğer neden, 17. ve 18. artan araç kullanımının kolaylaştırılması isteğidir (Kostof, 1991, s. 231). Tekerlekli araçların sokak üzerindeki baskısının devam etmesi, Le Corbusier'nin Çağdaş Kent (Contemporary City) ve Işıldayan Kent (Radiant City) planlarında sokağın kent yaşamında ayrılması ve sokaktan yoksun kentlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır (Kostof, 1992, p. 235; Le Corbusier, 1987, s. 168). Sokağın kentin bir parçası olduğunu yok sayan Le Corbusier'in görüşüne benzer olarak, Geniş Kent (Broadacre City) ütopyasının yaratıcısı Wright da sokağı bir ulaşım aracı olarak tanımlamaktan öteye gitmemektedir (Mehta, 2013, s. 46). Sokağın yok olmasıyla birlikte ana cadde kavramı da önemi yitirmiş ve bu dönemin ütopya sahipleri için önemsenmeyen bir mekân haline dönüşmüştür. Bu planlara, meslek grubundaki diğer kişilerden tepki gelmiş ve böylelikle sokaklar ve ana caddeler günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmiştir.

Tarihsel süreçte, din, savunma, politika ve ulaşım gibi çeşitli başlıklar altında şekillenen kent dokusunda ana cadde her zaman kendine yer bulmuş ve kentin tarihsel değerlerini taşıyan en güçlü kent elemanı olmuştur. Ana cadde, kentin en önemli mekanıdır. Öyle ki, ana cadde ve şehir merkezi kavramları birbirinin yerine kullanılan kavramlardır (Maliene vd., 2022, s.1). *Corsa Cavour* (Orvieto, İtalya), *Ginza Dori* (Tokyo, Japonya), *Regent Street* (Londra, Büyük Britanya) kentin merkeziyle aynı noktada bulunan ve merkezin görevlerini üstlenen ana caddenin yurtdışı örnekleri olurken, *İstiklal Caddesi* (İstanbul), *Bağdat Caddesi* (İstanbul), *Tunalı Hilmi Caddesi* (Ankara) ana caddenin Türkiye'deki örneklerinden birkaçıdır. Bu noktada, *Kurtuluş Caddesi* (Antakya) yerleşim süreci

içerisinde varlığını uzun yıllardır sürdürmesiyle kent içerisindeki varlığını kanıtlamış bir ana cadde örneğidir.

Özetle, kentin ve toplumunun değişim sürecinin izlendiği kent morfolojisinde ana cadde, bu değişim ve dönüşümün öznesi konumunda bulunmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, kent içerisindeki en önemli fonksiyonları bünyesinde barındıran sokağın ana caddeye dönüşerek sağlama süreci incelenmektedir. Çalışma, ana caddenin ihtiyaçlar doğrultusunda tarihi süreç içerisindeki değişimi ve bu değişimle birlikte kent dokusuyla bütünleşme/sağlama süreci üzerine kurgulanmıştır. Bu kurgu içerisinde, ana caddeyi kent formuna bütünleyen parametrelerin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

3. Tarihi Süreç İçerisinde Sağlama Ana Cadde Olarak Antakya Kurtuluş Caddesi

Sokağın oluşumu konusunda tartışılan tarihi geçmiş birçok antik kentte görülürken günümüze ulaşan eski kentlerde bu ana caddelerin yerini başka caddeler almış veya sonrasında oluşan kent formları içerisinde ana caddeler zengin mekansal katmanlılıktan yoksun kalmıştır. Bu nedenle, bu çalışma kapsamında kent formunun günümüze ulaşması sırasında ana caddesini koruyan bir kent seçilmesi planlanmıştır. Bu noktada, Antakya sahip olduğu zengin tarihi geçmiş ve ana cadde olarak koruduğu Kurtuluş Caddesi'yle birlikte çalışma alanı olarak seçilmiştir. Ayrıca, araştırma dönemi sırasında meydana gelen 6 Şubat 2023 depremlerinin kentte ve özellikle Kurtuluş Caddesi'nde yarattığı büyük yıkımın ardından kentin temel nitelikleriyle bağlantılı olan ana cadde üzerinde gerçekleşen değişim ve dönüşüm sürecinin incelenmesinin, gelecekteki karar aşamalarında dikkate alınmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

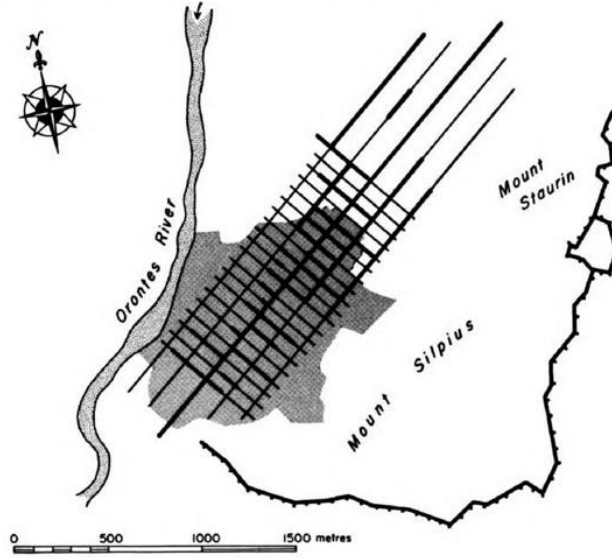
3.1. Antakya'nın Tarihi Gelişimi

Antakya, tarihi boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olmakla birlikte, çeşitli deprem, yangın ve yıkımlar nedeniyle önemli değişimlere maruz kalmıştır. Mekansal değişikliklerin öznesi konumunda olması Antakya'ya katmanlı bir kent yapısı kazandırmış ve incelemeye değer bir kent formu oluşturmuştur. Kentin yerleşim tarihi 11 dönemde incelenebilmektedir. Bu dönemler sırasıyla Helenistik (MÖ 320- MÖ 31), Roma (MÖ 31- MS 324), Bizans (324-637/638), Arap (637/638-969), II. Bizans (969-1084), Selçuklu (1084-1098), Haçlılar (1098-1268), Memlûkler (1268-1516), Osmanlı (1516-1918), Fransız Mandası (1918-1938), Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması (1938-1939) ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi (1939-günümüz) olarak sıralanmaktadır (Tezer, 2019; Bakır, 2022). Çalışmada bu dönemler Helenistik, Roma ve Bizans Dönemi'nin dahil olduğu İlk Yerleşim Dönemi, Arap, II. Bizans, Selçuklu, Haçlılar ve Memlûk Dönemi'nin dahil olduğu Orta Çağ Dönemi ve Osmanlı, Fransız Mandası, Hatay'ın T.C. 'ye katılması ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nin dahil olduğu Yeni Çağ ve Sonrası olmak üzere üç temel başlık altında toplanmaktadır.

Helenistik dönemden önce bölgede insan yaşamının varlığına dair kanıtlar görülse de (Hatay Valiliği, 2019) bu dönemleri incelemek için kent planlarını gösteren bir kaynak olmadığından çalışma, başlangıç noktası olarak Helenistik dönemi almaktadır.

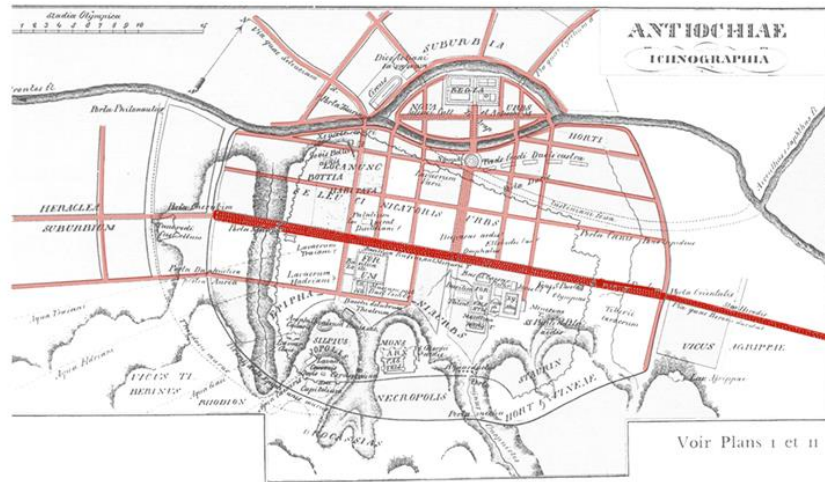
3.1.1. İlk Yerleşim Dönemi

MÖ 300'de kurulduğunda (Hatay Valiliği, 2019) Antakya, Asi nehrine paralel olarak uzanan 112 metre aralıklı düz sokaklar ve bu sokakları dik kesen 56 metre aralıklı düz sokaklar şeklinde Hippodamus Planı biçimiyle mimar Xenarius tarafından tasarlanmıştır (Rifaioğlu, 2012, s. 129) (Şekil 1). Bu dönemde, kent formunu etkileyen önemli elemanlar 83-90 yılları arasında, 130 ve 148 yıllarında gerçekleşen büyük depremlerdir (Hatay Valiliği, 2019).

Şekil 1 Hellenistik Dönem Antakya Planı (Downey, 1961)

Roma Döneminde kent içerisindeki en önemli değişiklik Tiberios (14-37) zamanında yapılarak dört mil boyunca uzanan ve günümüzde Kurtuluş Caddesi olarak bilinen Sütunlu Cadde'dir (Bakır, 2022, s. 28). Ticari merkez olan Sütunlu Cadde kentin alt bölgelerini birbirine bağlamaktadır (Tezer, 2019, s. 189). Hellenistik dönemde birbirinden farksız olan caddeler Sütunlu Cadde'nin oluşumuyla ayırmaya başlamıştır. Bu dönemde kent formunu etkileyen diğer önemli olaylar 23, 37 ve 41 yıllarındaki yangınlar (Turgut, 1986, s. 63) ve 35, 37, 41-45 arası ve 115 yıllarındaki depremlerdir (Hatay Valiliği, 2019). Bu yıkıcı olaylara rağmen, Müller'in Roma Dönemi Antakya'sını gösteren planlarında Sütunlu Cadde'nin kent içerisinde farklı bir konumda olduğu açıkça görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2 Müller'in Antakya Haritası (Downey, 1961)

Bizans dönemi içerisinde Antakya, çok sayıda yıkıcı deprem yaşamıştır (Hatay Valiliği, 2019). 458 yılındaki depremden sonra ada kısmından nehrin karşı tarafına taşınan şehir merkezi (Bakır, 2022, s. 155) 526, 528 ve 557 yıllarındaki depremlerden sonra günümüzde tarihi Antakya merkezinin bulunduğu alana taşınmıştır (Kaip, 2009, s. 21; akt. Tezer, 2019, s. 195). Bu depremlerden sonraki toparlanma sürecinde, 540 yılındaki İran işgali ve 573'teki yangın (Hatay Valiliği, 2019; Bakır, 2022, s. 219) kent formunda değişime yol açmıştır. Kentin yaşadığı işgal, deprem ve yangınların bu

dönemde Antakya'nın morfolojik yapısını etkileyen en önemli faktör olduğu görülmektedir. Tüm bu olaylar Sütunlu Cadde'yi büyük ölçüde etkilemiştir. Kamu binaları, dükkanlar ve başka birçok yapıya ev sahipliği yapan Sütunlu Cadde, tüm bu tahribatlar sonucu önemini yitirmesine rağmen yine de kentin cardo'su olma unvanını kaybetmemiştir (Bakır, 2022, s. 178).

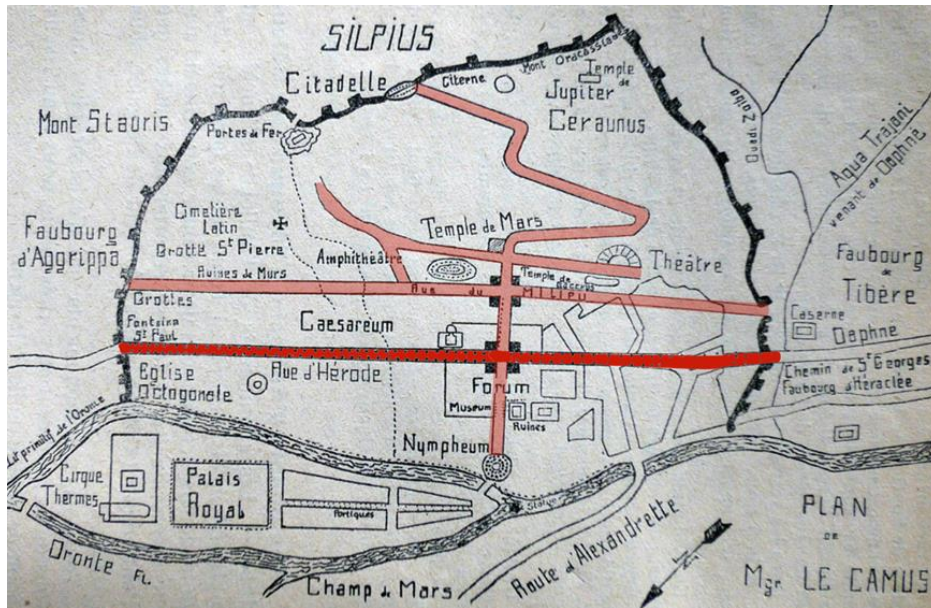
3.1.2. Orta Çağ Dönemi

Bizans dönemindeki depremlerden büyük ölçüde etkilenen ancak kentin ana caddesi olma işlevini hala koruyan Sütunlu Cadde, bu dönemde Arapların etkisi altında kalmıştır. Konutlar Cadde'nin kaldırımlarına inşa edilmiştir ve caddenin doğusunda bulunan kalıntılarla Sütunlu Cadde'de yerleşimin yoğun olduğu gözlemlenmiştir (Stillwell, 1941, s. 17; Bakır, 2022, s. 54-55). Bu dönemde 713, 847, 856 ve 868 yıllarında yıkıcı depremler gerçekleşmiştir (Hatay Valiliği, 2019; Bakır, 2022, s. 83).

Bizans döneminde kayda geçen mekansal değişiklikler görülmemekteyken (Bakır, 2022, s. 59) Selçuklu Dönemindeki en önemli olay kentin 1091 yılında gerçekleşen deprem sonucu Sultan Melikşah tarafından yeniden yapım emri verilene kadar yıkık halde durmasıdır (Ambraseys, 2009, s. 279; Bakır, 2022, s. 91). Haçlılar dönemi içerisinde 1114, 1115 ve 1170 yıllarındaki depremlerde yıkılan evler sonucu kent kuzey yönünde gelişmiştir (Bakır, 2022, s. 21; Demir, 1996, s. 63-79). Memlûk Dönemi'nde öne çıkan değişiklik ise kentin Hristiyanlığın yayıldığı yer olmasından dolayı Memlukler tarafından tahrip edilmesi ve bunun sonucunda Batıların Antakya'dan uzaklaşarak kentin değerini kaybetmeye başlamasıdır (Sahillioğlu, 1998, s. 228-232; Tezer, 2019, s. 179).

3.1.3. Yeni Çağ ve Sonrası

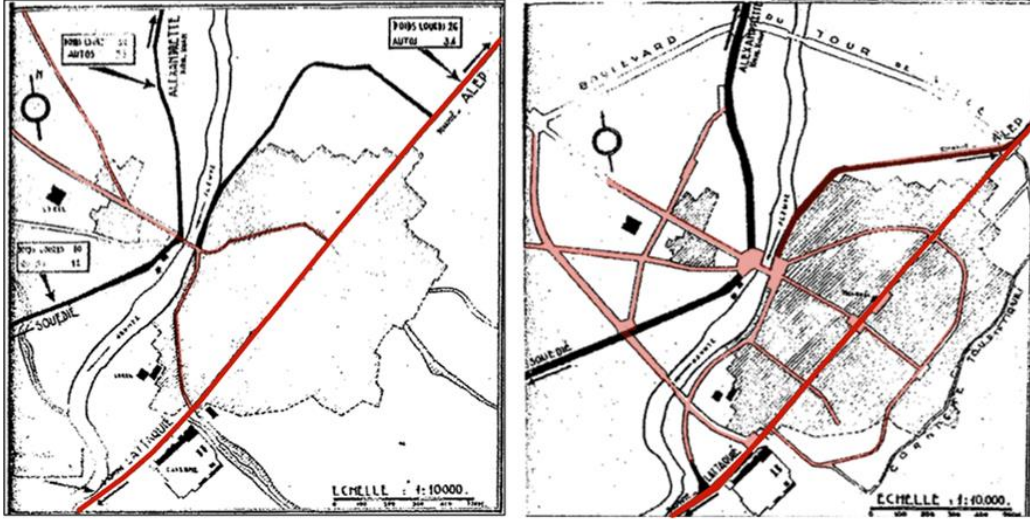
18. yüzyıl Antakya'nın kuzey, güney ve batı yönlerine büyümesiyle sonuçlanmış ve kentin gelişmesinin en dinamik olduğu dönem olmuştur (Rifaioğlu, 2012, s. 147, 151). Ayrıca, Osmanlı Dönemi'nin kent formu üzerindeki en önemli etkilerinden biri de ızgara dokunun yerini dar ve çıkmaz sokaklar sokaklara bırakmasıdır (Rifaioğlu, 2012, s. 154). Değişen kent formu içerisinde Sütunlu Cadde varlığını sürdürmektedir. 1888 yılında Antakya ziyaretinin sonucunda kentin farklı zamanlarından bilgileri gösterdiği haritasında Le Camus (Çekmecelioğlu, 2016, s. 37), Sütunlu Cadde'yi belirgin bir şekilde göstermektedir (Şekil 3).

Şekil 3 Le Camus'un Antakya Haritası (Le Camus, 1931; akt. Meyer, 2010)

Fransız Mandası Dönemi'nde Antakya için en önemli mekansal değişikliklerden biri güncel durumda Kurtuluş Caddesi olarak anılan, Sütunlu Cadde'nin açılmasıdır (Tezer, 2019, s. 216). Bu dönemin önemli olaylarından biri diğeri Danger'in 1932 tarihli kent planıdır (Pinto, 1938; akt. Rifaioğlu, 2012, s. 160). Bu planda önerilen sokak dokusunda Kurtuluş Caddesi merkez alınarak diğeryolların ona bağlandığı görülmektedir (Şekil 4). Böylece Kurtuluş Caddesi'nin kamusalılık derecesi artırılmıştır.

Şekil 4 1932 var olan (sol) ve önerilen (sağ) yol ağı (Pinto, 1938; akt. Açıköz, 2008)

3.2. Çalışma Metodolojisi

Antakya, Kent içerisinde devamlılığını sürdüren elemanlar kentin ihtiyaçlarına yanıt verir nitelikte olmalıdır. Griffith ve arkadaşlarına göre, kentin gereksinimlere yanıt vermek ana caddenin en önemli özelliklerinden biridir (2008, s. 1162). Ana caddenin adapte olabilme özelliği, kent dokusu içinde varlığını sürdürmesine olanak tanımaktadır. Uyum sağlama süreci sırasında, ana cadde üzerinde meydana gelen değişim ve dönüşümler çeşitli başlıklar altında incelenebilir. Ana caddenin hitap ettiği kullanıcılar, cadde üzerinde bulunan kent mobilyaları, caddenin yürünebilirliği, güvenliği ve sağladığı ulaşım olanakları gibi birçok konu caddenin değişikliklere adapte olma sürecinden etkilenen ve kent dokusu içerisinde kalıcı hale gelmesine etki eden değişkenlerdir. Bu başlıklar birçok konu eklenerek ve farklı ölçeklerde detaylandırılabilir. Bu çeşitli ölçek ve detaylanabilen etmenler arasında ana caddeyi sınırlandıran sokak duvarının sürekliliği, ana caddenin tali caddelerle ne sıklıkla bağlandığı ve sokağın ruh haline etki eden zemin kat seviyesinde bulunan kullanım başlıkları ana caddenin adapte olma sürecinde etkili olan başlıca konulardır (Carmona, 2015, s. 12).

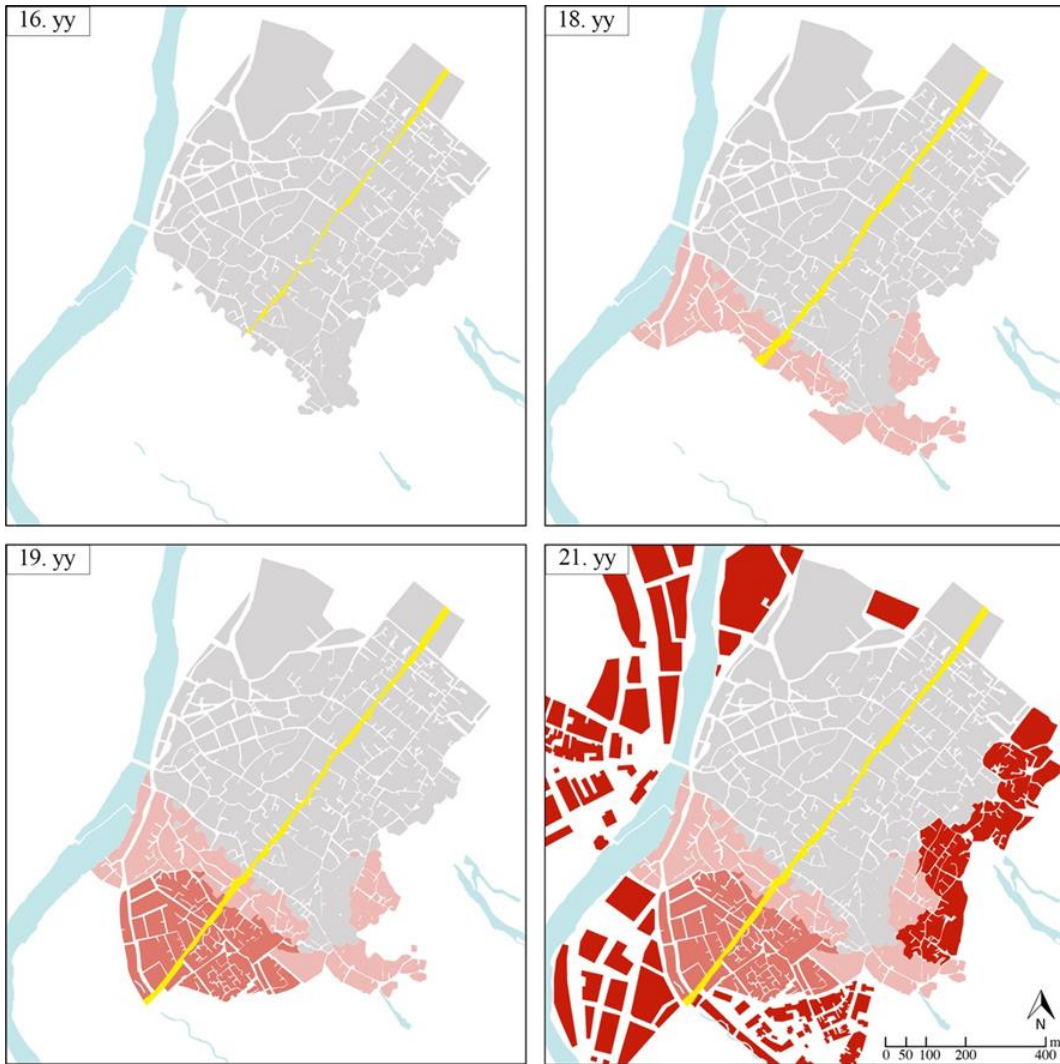
Bu nedenle bu parametreler, çalışma alanının kent dokusu içerisinde sağlamlaşmasını analiz etmek adına incelenmiştir. İlk parametre, cadde üzerinde devam eden yapıların sürekliliğidir. Bu analiz caddenin oluşumu ve binaların cadde üzerinde oluşturduğu tanımlı alanı incelemeyi sağlamaktadır. İkinci parametre, ana cadde üzerindeki binaların sahip olduğu kullanımlardır. Bu analiz, sokağın kullanıcılara sunduğu alternatif kullanımları göstermektedir. Son parametre, caddeyi içerisinde bulunduğu yapı ve sokak ağı içerisinde ele alarak alandaki etkileşimi inceleyen mekansal etkileşimdir. Bu analiz caddenin bütünsel ölçekte ve konumla ilişkili olarak ele alınmasını sağlamaktadır. Bu parametreler, Kurtuluş Caddesi'nin günümüze ulaşma sürecini incelemek için kullanılmıştır.

3.2.1. Yapı Sürekliliği

Sokak bireylerin birbiri ile etkileşime geçtiği bir yer olarak hizmet ederken aynı zamanda fiziksel doku içerisinde diğer sokaklar ve binalarla da etkileşim halindedir. Sokağın, bağlandığı diğer sokaklarla ve sokak boyunca devam eden binalarla olan ilişkisi ana caddenin karakterini etkileyen değişkenlerdendir. Üç boyutlu bir mekân olarak sokak, üzerinde bulundurduğu binaların fiziksel özelliklerinden etkilenmektedir. Massengale ve Dover'e göre iyi sokaklar iyi binalara ihtiyaç duyar ve yalnızca iyi binalarla kontrol edilebilir (2014, s. 1). Bu noktada, sokağın sahip olduğu kesintisiz bir cephe sokağın güçlü bir mekân yaratmasına yardımcı olmaktadır. Bir perspektif görünümü yaratarak kullanıcıyı bir son noktaya yönlendirmek tek tip şekilde devam eden cepheye güç sağlamaktadır (Kostof, 1991, s. 261). Bu nedenle, Kurtuluş Caddesi üzerindeki yapıların sürekliliği incelenmiştir.

1500'lü yıllardan 2015 yılına kadar kentin gelişimi ana cadde üzerinde devam etmiştir. 18. yüzyılda güneybatı yönüne gelişmeye başlayan kent formu içerisinde kentin dış çeperlerinde büyüme görülsede gelişimin ana caddeyle aynı doğrultuda devam ettiği görülmüştür (Şekil 5). Benzer olarak, 19. yüzyıl haritasında caddenin kentin yeni gelişme alanları için üretici konumda olduğu çıkarımı yapılmaktadır. 21. yüzyılda Asi nehrinin devamında yerleşim alanları oluşmaya başlasa da Kurtuluş Caddesi ve Asi Nehri arasında yer alan yeni yapılaşmaların cadde üzerinde devam ettiği görülmüştür.

Şekil 5 16. yüzyıldan günümüze değişen kent formu (Rifaioğlu, 2014 üzerinden yazarlar tarafından üretilmiştir)

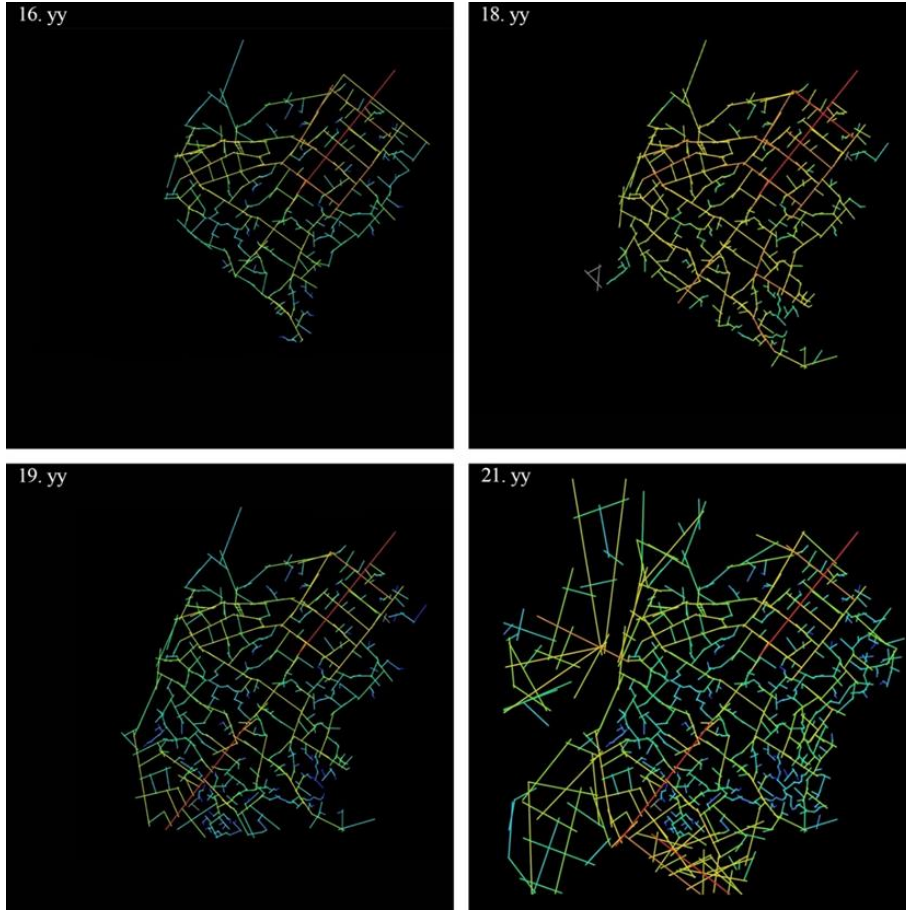
Cadde boyunca gelişen kent formuyla birlikte cadde üzerindeki binalar da aynı hızda gelişme göstermektedir. Binaların birbirini takip eden cepheleri arasında genellikle bir boşluk bulunmamaktadır. Bu da sokak üzerindeki cephelerin gücünü artırarak sokağın kent içerisinde kalıcı olmasını sağlar (Şekil 6).

Şekil 6 Kurtuluş Caddesi cephe sürekliliği (Kaynak: Url-1)

3.2.2. Çevresel Entegrasyon

Kentsel yapının temel bileşenlerinden olan sokaklar arasında ana cadde bu bileşenleri bağlayan omurga, bir bağlantı hattıdır. Sahip olduğu işlevler ve ona bağlanan yardımcı yollar ile birlikte kent içerisinde hem yaya hem taşıt trafiği açısından kentin en yoğun caddesidir. Bu bağlamda, olduğu bölge içerisinde ana cadde mekân içerisinde etkileşim ve bağlantının en yüksek olduğu cadde konumunda bulunmalıdır. Sokak sistemini yalnızca bir “ulaşım ağı” olarak değerlendirmek yerine bu ağ sistemini kentsel yapının bileşenlerini oluşturan bir güzergâh sistemi olarak ele almak gerekmektedir (Marshall, 2004, s. 130). Hillier “Kentsel sistemin mekansal olarak nasıl bir araya getirildiği geri kalan şeyin kaynağıdır.” ifadesiyle sokak ağının önemini açık bir şekilde vurgulamaktadır (2007, s. 126). Kurtuluş Caddesi’nin kent içerisindeki bütünleşmesini analiz etmek için ana caddenin tali yollarla kurduğu ilişkinin derecesi, space syntax analizi üzerinden incelenmiştir. Space syntax analizinde, kent formunun 1500’lü yıllardan 2015’e kadar olan değişimi ve büyümesi incelenmiş ve ana caddenin bu gelişim sırasında diğer caddelerle kurduğu ilişkiye bakılmıştır. Bu ilişkiyi incelemek adına space syntax analizinde klasik bir yöntem olan ve yerel entegrasyonu incelemek için kullanılan n3 değeri kullanılmıştır. Bu analiz, yapı çevre içerisinde her hattın diğer hatlarla nasıl bağlandığını incelemektedir (Hillier, 2007, s. 99). Analiz sonuçlarına bakıldığında, 16. yüzyılda kent içerisindeki en yüksek bütünleşmenin Kurtuluş Caddesi’nde olduğu görülmüştür (Şekil 7). 18. yüzyıl kent formu içerisinde, caddenin yeni oluşan kısmı kent içerisindeki diğer caddelerle aynı bütünleşme derecesinde olsa da bu durum 19. yüzyılda değişmiş ve Kurtuluş Caddesi kent içerisindeki diğer caddelere oranla kente daha fazla entegre olmuştur. 19. yüzyılda 16. yüzyıla benzer olarak ana cadde bir omurga görevi görmüş ve en yüksek entegrasyona sahip cadde konumuna gelmiştir. 2015 yılına gelindiğinde kent güney batı yönünde doğru büyürken Kurtuluş Caddesi büyüyen bu kent formu arasında kentin en bütünleşik konumundaki hat olma özelliğini koruduğu görülmüştür.

Şekil 7 16. yüzyıldan günümüze değişen çevresel entegrasyon (Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir)

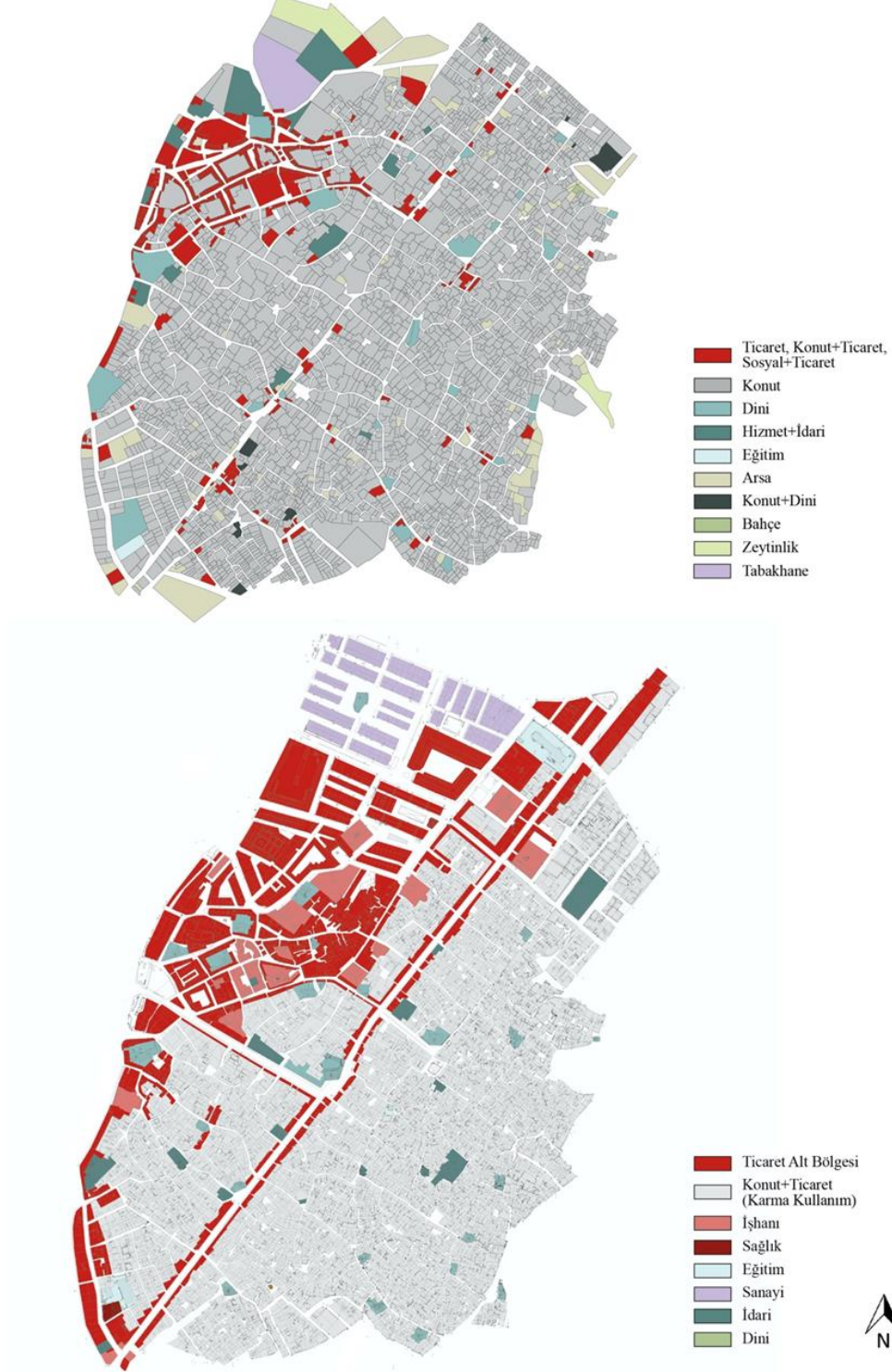
3.2.3. Arazi Kullanım

Ana cadde, sanat, kültür ve eğlence yerleri, finansal ve yerel hizmet alanları ve iş merkezlerinin odak noktasıdır (Maliene vd., s. 1). Bir sokağın bu işlevleri karşılaması, onu zamanla bölge içerisindeki tüm etkinliklerin en yoğun olduğu mekâna dönüştürür. Bu dönüşüm, sokağı kent içerisinde merkezi bir konuma getirerek, kentin tüm işlevlerini karşılayan ve sokağı yaya ve ticaret akışının birincil omurgası olan ana cadde konumuna getirir. İnsanlar için dışarda olmanın temel nedeni görme ve görülme ihtiyacı olsa da bir kafe veya başka bir hedefin olması kent içerisinde gidecek yer oluşturarak hareketi artırmaktadır (Alexander vd., 1977, s. 172). Kent içerisinde kalıcı hale gelen ana cadde, kentte yaşayan kullanıcıların ihtiyaçları doğrultusunda tüm ihtiyaçlara yanıt verecek şekilde farklı kullanımlara sahip olmalıdır.

1929 yılındaki arazi kullanıma bakıldığında Osmanlı kültüründen gelen çarşı alanının günümüzde Uzun Çarşı'yla aynı konumda olan cadde üzerinde olduğu görülmüştür. Kentin ticari işlevi çoğunlukla bu cadde üzerinde gerçekleşse de Kurtuluş Caddesi üzerinde de ticari, dini ve sosyal fonksiyona sahip yapılar olduğu görülmüştür (Şekil 8). 2015 arazi kullanımına bakıldığında ise 1929'da ticari işlevleriyle var olan alanların işlevine devam ettiği ve Kurtuluş Caddesi'nin uzandığı eksen boyunca bir ticari alan haline geldiği ön plana çıkmaktadır. Caddenin 1929 yılındaki arazi kullanım fonksiyonlarının caddenin merkez olarak kullanılmasına katkı sağlayan ticari işlevi bulunmasa da caddenin günümüzde kent merkezi konumunda olması, Kurtuluş Caddesi'nin sahip olduğu kalıcılığın geçmişten beri devam ettiğinin göstergesidir. Bu çıkarım, 1929'dan günümüze kadar olan süreçte caddenin ticari bir merkez haline gelmesiyle desteklenmiştir. Bu bağlamda,

geçmişte Sütunlu Cadde olarak ilk farklılaşmasını yaşayan Kurtuluş Caddesi'nin süreç içerisindeki farklılaşmasının devam ettiği ve 1929'dan sonraki süreçte kentin ticari işlev ve sosyal donatılarını üstlenerek kalıcılaştığı görülmüştür.

Şekil 8 Kurtuluş Caddesi arazi kullanımı, 1925-2022 (Kaynak: 1925: Rifaioğlu, 2012 üzerinden üretilmiştir; 2022: Yazarlar tarafından üretilmiştir)

4. Sonuç

Oluşmaya başladığı ilk günden bu yana din, savunma ve politika gibi başlıca birçok konunun öznesi konumunda bulunan sokak, yalnızca bir fiziksel boşluk değil aynı zamanda bütünsel ölçekte kent parçalarının ve bireylerin birbiriyle etkileşimini sağlayan bir mekandır. Sokak ağı içerisinde ana cadde, önemini kanıtlayarak farklılaşan ve kentin ana hareketinin gerçekleştiği yerdir ve tarihi süreç içerisinde değişerek doku içerisinde kendine yer bulmaktadır. Bu noktada, kent içerisindeki ana cadde özelliğini koruyarak bugüne ulaşan Antakya Kurtuluş Caddesi sahip olduğu zengin katmanlar bütünüyle incelenmelidir.

Antakya sahip olduğu doğal yapı özelliklerinin sonucu olarak birçok yıkıcı deprem geçirirken kentin var olma süreci içerisinde yaşanan yangın ve istila gibi etkili olaylar kentin günümüze ulaşan biçimini etkilemiştir. Birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapan ve kent formu üzerinde bu medeniyetlerin yansımaları bulunan Antakya'da, bu yıkıcı olaylar ve farklı kültürlerin etkisine rağmen Kurtuluş Caddesi ana cadde olarak günümüze ulaşmıştır. Kurtuluş Caddesi'nin bugüne ulaşması caddenin kent dokusu içerisinde sağlamlaşarak dokuyla bütünleştiğini göstermektedir.

Kurtuluş Caddesi'nin doku içerisinde sağlamlaşması ve tarih boyunca korunarak günümüze ulaşmasını sağlayan mekansal özellikler yapı sürekliliği, çevreyle bütünleşme ve arazi kullanım olarak üç başlık altında incelenmektedir. Cadde üzerinde bulunan yapıların kesintisiz bir cephe oluşturarak güçlü bir hat sağlaması caddenin gücünü artırarak kalıcılığa katkı sağlamıştır. Sütunlu Cadde'ye dönüşmesiyle birlikte kent içerisindeki diğer caddelerden ayrılan Kurtuluş Caddesi'nin 1500'lerden günümüze bölge içerisindeki konumu incelendiğinde caddenin diğer caddeler arasında etkileşimi en yüksek hat olduğu ve bu durumun kentin büyüme sürecinde de bu şekilde devam ettiği görülmüştür. Bu durum caddenin doku içerisindeki kalıcılığının oldukça güçlü olduğunun kanıtıdır. Ana caddenin sahip olduğu kullanımlara bakıldığında ise geçmişte ana ticaret fonksiyonlarını üzerinde barındırmasa da günümüzde ticaret eksenine haline gelmesi caddenin doku içerisinde kalıcı hale geldiğinin göstergesidir. Bu bağlamda, üç parametrenin ana caddenin doku içerisindeki kalıcılığı üzerindeki etkisi analiz edilmiş ve Kurtuluş Caddesi'nin tarih boyunca geçirdiği olaylara rağmen kent içerisindeki sokak dokusundan ayrıştığı ve öne çıkan bir kent elemanı haline geldiği görülmüştür. Belirlenen bu parametreler ana caddeyi sürdürülebilir kılarak günümüze taşımış ve kalıcı olmasını sağlamıştır. Caddenin geleceği için bu mekansal özelliklerin korunarak ve geliştirilerek devam etmesi gerekmektedir.

Kurtuluş Caddesi'ni korumak için çeşitli restorasyon projeleri yapılsa da yalnızca dış cephe düzenlemesiyle sınırlı kalan bu düzenlemeler (Hatay Gazetesi, 2023) 6 Şubat 2023 tarihinde art arda meydana gelen 7,8 ve 7,5 büyüklüklerindeki depremler sonucunda yapıların büyük hasar almasına ve yıkılmasına engel olamamıştır (Şekil.9). Deprem sonrasında yapılan açıklamalara göre yıkılan, acil yıkılması gereken ve ağır hasarlı binalar kent içerisindeki yapı stokunun %80'ini oluşturmaktadır (Hürriyet, 2023). Kentin ana caddesi olan Kurtuluş Caddesi de bu yıkımlar sonucu tamamen değişmiş ve caddede ve kentin diğer kısımlarında meydana gelen bu yıkımlar sonucu kentin taşınması gündeme gelmiştir. Kentin Asi Nehri kenarına açılacak alanlara kaydırılması (Hürriyet, 2023) kültürel, sosyal ve tarihi değerleri içerisinde bulunduran mekânın varlığına yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Antakya'nın kentsel değerlerini taşıyan en önemli kent elemanlarından olan Kurtuluş Caddesi detaylı olarak incelenmesi gereken bir değerdir. Kentte yaşanan bu yıkıcı depremin sonucunun salt fiziksel açıdan incelenmemesi gerektiği ve kentin sahip olduğu kültürel ve sosyal zenginliğin bu mekanlarda kendine yer bulduğu gerçekliği kentin yeniden ayağa kaldırılması sürecinde göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmanın, toplumun sahip olduğu değerlere ev

sahipliği yapan Kurtuluş Caddesi'nin düzenlenmesi ve geleceğe aktarılması konusuna katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Şekil 9 Kurtuluş Caddesi 6 Şubat Depremi Öncesi (Sol, Kaynak: Url-2) ve Sonrası (Sağ, Kaynak: Url-3)

Not

Bu çalışma İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı'nda birinci yazar tarafından hazırlanmakta ve ikinci yazar tarafından yürütülmekte olan "Ana Caddenin Oluşum ve Sağlamlaşmasının Morfolojik Açından İncelenmesi: Antakya Kurtuluş Caddesi Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi kapsamında hazırlanmıştır.

Kaynaklar

- Açıkgöz, Ü. F. (2008). *A case in French colonial politics of architecture and urbanism: Antioch and Alexandretta during the mandate*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Alexander, C., Ishikawa, S., Silvestein, M. (1977). *A pattern language*. New York: Oxford University Press.
- Ambraseys, N. (2009). *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East: A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*. Cambridge: University Press.
- Anadolu Uygurliklari. (t.y). Hacilar. Erişim tarihi: 17 Mart 2023. Erişim adresi: <https://124.im/lpdNG>
- Bakır, M. (2022). *The effects of earthquakes in Antioch and its vicinity: evidence of repair, rebuilding and urban reorganization between the fourth and thirteenth centuries*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Carmona, M. (2015). London's local high streets: The problems, potential and complexities of mixed street corridors. *Progress in Planning*, 100, 1-84. doi: 10.1016/j.progress.2014.03.001.
- Çekmecelioğlu, E. (2016). *Antakya kentindeki geleneksel ticaret mekanlarının değişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Çelik, Z., Favro, D., & Ingersoll, R. (1994). *Streets and the urban process*. İçinde Z. Celik, D. Favro, & R. Ingersoll (Der.), *Streets: Critical Perspectives on Public Space* (s. 1-7). Berkeley: University of California Press.
- Demir, A. (1996). *Çağlar İçinde Antakya*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- Downey, G. (1961). *A History of Antioch in Syria (From Seleucus to the Arab Conquest)*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gates, C. (2011). *Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece and Rome* (2nci Baskı). London: Routledge. doi:10.4324/9780203830574.

- Griffiths, S., Vaughan, L., Haklay, M., & Jones, C. (2008). The sustainable suburban high street: A review of themes and approaches. *Geography Compass*, 2(4), 1155–1188.
- Hatay Gazetesi. (2023). *Kurtuluş Caddesi Hayat Buluyor*. Erişim adresi: <https://www.hataygazetesi.com/gundem/kurtulus-caddesi-hayat-buluyor>
- Hatay Valiliği. (2019). *Tüm Zamanların Şehri: Hatay*. Erişim tarihi: 17 Mart 2023. Erişim adresi: <http://www.hatay.gov.tr/hatay-tarihine-genel-bakis>
- Hillier, B. (2007). *Space is the machine: a configurational theory of architecture* (Elektronik Yayın). Space Syntax.
- Hürriyet. (2023). *Antakya nereye taşınacak, yeni yapılar nasıl olacak?*. Erişim tarihi: 17 Mart 2023. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/antakya-nereye-tasinacak-yeni-yapilar-nasil-olacak-huseyin-yayman-cnn-turke-acikladi-42229226>
- Karndacharuk, A., Wilson, D. J., & Dunn, R. (2014). A review of the evolution of shared (street) space concepts in urban environments. *Transport reviews*, 34(2), 190-220.
- Kostof, S. (1991). *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*. London: Thames & Hudson.
- Kostof, S. (1992). *The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History*. London: Thames & Hudson.
- Le Corbusier. (1987). *The City of To-morrow and Its Planning*. New York: Dover Publications.
- Maliene, V., Fowles, S., Atkinson, I., & Malys, N. (2022). A sustainability assessment framework for the high street. *Cities*, 124(6), 103571.
- Marshall, S. (2004). *Streets and patterns* (1st ed.). London and New York: Spon Press. doi:10.4324/9780203589397
- Massengale, J. & Dover, V. (2014). *Street design: The secret to great cities and towns*. John Wiley & Sons.
- Mehta, V. (2013). *The street: a quintessential social public space*. London and New York: Routledge.
- Meyer, G. (2010). *L'apport des voyageurs occidentaux (1268-1918) au Lexicon Topographicum Antiochenum*. In *Les Sources de l'Historie du Paysage urbain d'Antioche sur l'Oronte*, Paris, 20-21 October, Paris, 235-259.
- Mumford, L. (1961). *The city in history: Its origins, its transformations, and its prospects*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Rifaioğlu, M. N. (2012). *An enquiry into the definition of property rights in urban conservation: Antakya (Antioch) from 1929 title deeds and cadastral plans*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Rifaioğlu, M. N. (2014). The Historic Urban Core of Antakya under the Influence of the French Mandate, and Turkish Republican Urban Conservation and Development Activities. *Megaron*, 9(4), 271-288. DOI: 10.5505/megaron.2014.36036
- Rykwert, J. (1978). *The Street: the use of its history*. İçinde S. Anderson (ed.), *On Streets*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Sahillioglu, H. (1988). *Antakya*. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (s. 228–232). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Southworth, M., & Ben-Joseph, E. (2013). *Streets and the Shaping of Towns and Cities*. Washington DC: Island Press.
- Stillwell, R. (1941). *Antioch on-the-Orontes: The excavations 1937-1939 III*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tezer, S. T. (2019). *Yerleşme tarihi çalışmaları için bir çerçeve: Antakya örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Turgut, N. (1986). *Antakya Tarihi Ticaret Merkezi Mekânsal Yapı Değişim ve Gelişim Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği*. Gazi Üniversitesi.
- Türkiye Kültür Portalı (t.y.). *Çatalhöyük Neolitik Kenti*. *Kültür Portalı*. Erişim tarihi: 17 Mart 2023. Erişim adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/catalhoyukneolitikkenti>
- Url-1<<https://www.hatayvatan.com/kurtulus-caddesi-projesinde-3-etap-calismasi.html>>, erişim tarihi 26.04.2023.
- Url-2<<https://twitter.com/MustafaMuratMd1/status/1637614917913018368>>, erişim tarihi 27.03.2023.
- Url-3<<https://124.im/cGyUuj2>>, erişim tarihi 27.03.2023.

Mardin Tarihi Kent Dokusunda Sanal-Uzakta x Fiziksel-Yerinde Yürüme Deneyiminin Algısal Olarak Değerlendirilmesi

Deryanur Şimşek¹, Mine Özdemir²

Özet

Çalışmada kentsel mekânın algısal olarak değerlendirilmesinde, fiziksel-yerinde ve sanal-uzakta yürüme deneyiminin karşılaştırılmalı olarak sorgulaması amaçlanmıştır. Belirli gruplar ile yapılan mekân algısının çözümlemesinde, tarihi kent merkezindeki yürüme deneyiminin rolü çalışmanın kapsamını oluşturmuştur. Örneklem alanı olarak morfolojik, mekânsal ve kültürel değişimler açısından zenginliğe sahip Mardin tarihi kent merkezi seçilmiştir. Tarihi kentsel dokunun farklı bağlamlarda yürüme deneyimiyle algılanmasında yaşanan değişimi incelemek adına iki farklı çalışma grubu belirlenmiştir. Belirlenen çalışma gruplarındaki katılımcılar, Mimarlık ve Şehir ve Bölge Planlama bölümlerinde eğitime devam etmekte olan lisans öğrencileridir. Örneklem alanı içerisindeki mekânsal algıyı belirleyen parametrelerin sorgulanması, çalışma alanı çevresinde yaşamakta olan çalışma grubu (ÇG1) ile daha önce alanda hiç bulunmamış ve örneklem alanını deneyimlememiş olan çalışma grubu (ÇG2) üzerinden yapılmıştır. Çalışmanın temel bulgularına göre, fiziksel-yerinde yürüme deneyiminde kentsel mekân iki ve üç boyutlu olarak algılanırken, sanal-uzaktan yürüme deneyiminde iki boyutlu olarak algılanmıştır. Sanal-uzakta yürüme deneyiminin fiziksel-yerinde yürüme deneyimine göre daha kısa sürdüğü tespit edilmiştir. Tarihi dokunun algısal olarak sorgulamasında yürüme deneyiminin fiziksel-yerinde olarak yapılması, kenti deneyimleme ve algılama sürecinde sanal-uzakta yürüme deneyimine göre mekânın çok yönlü algılanmasına imkân tanımıştır. Sanal-uzakta yürüme deneyiminin ise mekânın algılanmasında tek yönlü olarak fiziksel boyutta sınırlı kaldığı saptanmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın tarihi dokulardaki mekânsal algıyı belirleyen parametrelerin saptanmasında ve kentsel dokunun yürüme deneyimi üzerine yapılması planlanan çalışmalarda yeni bir yaklaşım sunması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Mekansal algı, Tarihi doku, Yürüme deneyimi

1. Giriş

Yürüme deneyimi kenti deneyimlemenin alternatif bir yöntemi olarak, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yapılan tüm hareketler kapsamında kişiye bağlı olarak anlamlı hale gelen düşünme, üretme ve algılama süreçlerinin tamamını kapsar. Günümüzde ise teknolojinin gelişmesi, Covid-19 pandemisi ve doğal afetler gibi farklı nedenlerle, yürüme deneyiminin fiziksel olarak yapılmasının dışında, sanal mekânlar ve alternatif programlar üzerinden yapılması ön plana çıkmaktadır. Diğer bir yandan, fiziksel ve sanal yürüme deneyimi, teknolojinin getirmiş olduğu mekânsal erişilebilirlik, mekân deneyimi, mekân algısı ve duyumsama biçimleri üzerinde yaşanan değişimin sorgulanmasında ön plana çıkmaktadır.

Kentsel mekân deneyiminin algısal boyutu, tasarımcıların ve kent çalışmaları üzerine yoğunlaşan uzmanların odaklandığı bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Kentsel mekân deneyimi ve deneyim süreçleri mekânsal algıyı şekillendirmektedir. Mekânsal algı, mekân ile kullanıcı arasındaki spekülasyon etkileşim biçimidir. Kullanıcının sahip olduğu geçmiş deneyimler, fiziksel, sosyal ve ekonomik düzey gibi birçok etmen bu algıyı etkilemektedir. Bu bağlamda kullanıcı kentsel çevrede

¹ Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi/Şehircilik Anabilim Dalı, deryanursimsek@artuklu.edu.tr.

² Arş. Gör., Gazi Üniversitesi/Mimarlık Fakültesi/Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, mineozdemir@gazi.edu.tr.

yer alan nesnelere tarafından etkilenir ve bu etkiler duyumsandığında algı oluşur (Porteous, 1977; Gür, 1996; Cüceloğlu, 2009).

Kavaz Altun ve Zorlu'ya göre (2021), mekânsal algıyı etkileyen dört temel parametre vardır. Bunlar duyuşsal, psikolojik, sosyo-kültürel ve fiziksel parametrelerdir. Bu çalışmada kullanılan parametreler ise kullanıcıların mekânı deneyimleme sürecinde kentsel ölçekten mimari ölçeğe kadar ölçekler arası bir ilişki içinde, sahip olduğu fiziksel ve sosyal boyut kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada yer alan alt parametreler "doku, işlev-arazi kullanımı, kat sayısı, sokak mobilyası, konfor, malzeme, ölçek/ölçü/oran, görüş açısı, doluluk-boşluk, renk, cephe, ışık/gölge, form/tipoloji, bina kalitesi, estetik, ritim, engelsiz tasarım/erişilebilirlik, yer hissi, anlam/anı/değer, isim (sokak, bina vb.)" olarak belirlenmiştir.

Kentsel dokunun geçmişten günümüze kadar olan süreçte gelişen teknoloji ile birlikte dönüşmesi sonucunda mekân, farklı bağlamlarda tartışılmaya başlanmıştır. Yeni sanal mekânlar oluşturulmuş öte yandan fiziksel mekânlar sanal ortama aktarılmıştır. Mekânın değişen bağlamı, sanal ve fiziksel mekân başta olmak üzere farklı tanımlamalar üzerinden sorgulanmaktadır. Sanal mekân ve fiziksel mekân tanımları incelendiğinde; sanal mekânlar kullanıcı tarafından algılanabilen farklı durumlar ve objeler içeren (Stuart, 1996), sesler/görüntüler hakkında bilgi veren üç boyutlu ortamlar olarak tanımlanmaktadır (Bridge & Charitos, 1997). Medya ortamları olarak da adlandırılabilen bu mekânlar, nesnelere interneti ve Endüstri 4.0'ın önemli deney ve uygulama alanlarını oluşturmaktadır. Fiziksel mekân ise, içerisinde yaşanan eşyaların, insanların etkileşim içerisinde olduğu ölçülebilir uzaklıklar ilişkisidir (Arnheim, 1977). Sanal mekânlar bir anlamda fiziksel mekânın simüle edilmiş hali, kısacası fiziksel mekânın bir benzeri olmaktadır. Chiu ve Lan (2001) sanal mekânın tanımını yaparken, fiziksel ortamın doğal unsurlarının sınırlandırmalara sebep olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca sanal mekân ve fiziksel mekân arasındaki ilişkiyi üç biçimde ele almışlardır (Tablo 1).

Tablo 1 Sanal mekân-fiziksel mekân ilişkisi (Chiu ve Lan, 1998 kaynağı referans alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Sanal mekân, fiziksel mekânla aynıdır. Bu nedenle sanal mekân ve fiziksel mekân aralarında yer değiştirebilir.
Sanal mekân fiziksel mekânın tamamlayıcısıdır. Bu nedenle biri diğerini tamamlayıcı bir mekân unsuru olabilir.
Sanal mekân fiziksel mekândan farklıdır. Bu nedenle sanal mekân ve fiziksel mekân deneyimleri birbirinden farklıdır.

Günümüzde sanal ve fiziksel mekân arasındaki sınırlar belirsizleşmeye başlamıştır. Bu durum kentsel mekânın deneyimlenmesinde de benzer etkiye sebep olmuştur. Kentsel mekânın deneyimlenmesinde geleneksel bir yöntem olarak yürüme deneyimi hem fiziksel hem de sanal ortamda gerçekleştirilebilmektedir. Bu durum temelde, insanın içinde bulunduğu kentsel dokuyu anlama ve tanımaya duyduğu merak olarak karşılık bulmaktadır. Bu doğrultuda, tarihi kentlerin sahip olduğu mekânsal uyarıcıların yoğunluğu ve özgünlüğü mekânsal algının tarihi kentler üzerinde değerlendirilmesi konusunu önemli kılmaktadır.

Literatürde kentsel dokunun algılanabilirliğine bakıldığında; tarihi ya da geleneksel olan amorf, organik ve dağınık dokuların; grid, düzenli ve doğrusal dokulara göre algılanabilirliğinin kullanıcı için daha zor olduğunu vurgulanmaktadır. Öte yandan sürpriz mekânların, dağılma ve toplanma noktalarının, insan sirkülasyonunun yoğun olduğu ve kullanıcı belleğinde önemli bir yere sahip olan tarihi dokular, kentlerin deneyimlenmesinde kullanıcı algısı için ön plana çıkmaktadır (Kaplan, 1977; Marshall, 2005; Weisman, 1981). Bu çalışmada ise tarihi doku, sanal ve fiziksel yürüme deneyimi araçlarıyla kullanıcının değişen mekân algısına göre incelenmesi hedeflenmektedir.

1.1. Amaç ve Kapsam

Kentsel mekânın deneyimlenme sürecinde, gelişen teknoloji ve artan duyuşsal araçlar ile mekân deneyimlerinde yaşanan değişimin etkileri tartışılmaya başlanmıştır. Sanal mekân deneyimleri, mekânın algılanma süreçlerinde etkin rol oynamakta, mekânsal algıda yeni yöntemlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada, kentsel ölçekte mekân algısı üzerinde spekülative bir süreç olarak tanımlanabilen, sanal ve fiziksel yürüme deneyimlerinin kentsel mekân algısı ile ilişkisi ele alınmaktadır.

Kentle ilişkili olarak mekânı, tasarımı, planlamayı odağına alan disiplinlerde kentsel mekânın algılanması; teknik gezi, saha çalışması, stüdyo çalışmaları vb. geleneksel yöntemlerle fiziksel ve yerinde deneyim ile yapılmaya devam edilmektedir. Diğer bir yandan günümüzde, çevrim içi tasarım eğitiminde yeni yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda, kenti deneyimleme yöntemlerinden biri olarak fiziksel yürüme deneyiminin yanında, Google Haritalar, Google Earth, Yandex Haritalar vb. uygulamalarla sanal yürüme deneyimi gerçekleştirilebilmektedir. Covid-19 pandemisi ile başlayan, uzaktan ve çevrim içi olarak yürütülen eğitim sürecinde, benzer uygulamaların önem kazandığı görülmektedir.

Çalışmanın amacı, kentsel ölçekte değişen yürüme deneyimi pratiğinin mekânın algılanmasındaki etkisini incelenmek, fiziksel-yerinde ve sanal-uzakta yürüme deneyimini karşılaştırılmalı olarak sorgulamaktır. Çalışma kapsamını ise kentsel mekân algısının çözümlenmesinde, tarihi kent merkezindeki yürüme deneyiminin rolü oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikle çalışma alanı, kentsel dokunun özgünlüğünün yüksek olduğu, morfolojik, mekânsal ve kültürel değişimler açısından zenginliğe sahip Mardin tarihi kent merkezi olarak belirlenmiştir. Tarihi doku içerisinde yer alan Cumhuriyet Meydanı başlangıç noktası, Kasım Tuğmaner Camii ise bitiş noktası olmak üzere çalışma alanı rotası belirlenmiştir.

1.2. Yöntem

Çalışmada yürüme deneyimi “fiziksel-yerinde” ve “sanal-uzakta” deneyim olarak iki farklı bağlamda ele alınmıştır. Odak grup çalışması kapsamında, tarihi kentsel dokunun farklı bağlamlarda yürüme deneyimiyle algılanmasında yaşanan değişimi incelemek adına iki farklı çalışma grubu belirlenmiştir. Mekânsal algıyı belirleyen parametrelerin sorgulanması; daha önce alanda yaşamış, yaşamakta olan veya örneklem alanını deneyimlemiş çalışma grubu (ÇG1) ile daha önce alanda hiç bulunmamış ve örneklem alanını deneyimlememiş olan çalışma grubu (ÇG2) üzerinden yapılmıştır.

Çalışma grupları, tasarım disiplini içerisinde yer alan, Mimarlık ve Şehir ve Bölge Planlama alanlarında eğitim gören, Mardin Artuklu Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi öğrencileridir. Mardin Artuklu Üniversitesi öğrencileri belirlenen çalışma alanını fiziksel-yerinde yürüme deneyimi ile; Gazi Üniversitesi öğrencileri ise “Google Earth-Street View” üzerinden sanal-uzakta yürüme deneyimi ile deneyimlemiştir.

Örneklem alanı olarak belirlenen ve tarihi çevre içerisinde yer alan rota üzerinden, kullanıcıların yürüme deneyimlerine göre mekânsal algı değerlendirilmiştir. Kentsel ve mimari ölçek başta olmak üzere kategorize edilmiş 5’li Likert ölçeğine dayalı anket çalışması çevrim içi olarak yapılmıştır. Anket çalışmasının sonunda ise katılımcılardan deneyimlerini, spekülative soyut haritalama çalışması ile temsil etmeleri istenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1 Çalışmanın akışı

2. Kavramsal Çerçeve: Yürüme Deneyimi

Çok yönlü bir etkinlik olarak yürümek, gündelik yaşamda kenti algılayışımızı etkileyen bir deneyimdir. Bilinçsiz bir hareket olarak kişinin bedenini ve çevresini keşfetmesini sağlar. Kentsel çevreyle kurulan etkileşim sayesinde yer hissi güçlenir. Bu bağlamda yürümek, kişinin kentsel yerle ilişkisini besleyen bir müdahale biçimidir. Kenti algılamanın temel bir yolu olarak, kişi yürürken deneyimler ve öğrenir. Kentsel mekânda hareket halindeyken doğal bir ritim ile gündelik yaşam aktivitelerinin sürekliliği sağlanır. Yürüme eylemi, duysal ve sosyal karşılaşmaları teşvik ederek yer duygusunun gelişmesini sağlar. Bu bağlamda yürüme, kentsel tasarım kapsamında alternatif bir araştırma yöntemi olarak ele alınabilir (Matos Wunderlich, 2008).

Yürüme deneyimi, zaman-mekânda fiziksel ve kavramsal olarak yeni bağlantıların kurulmasını sağlamaktadır. Geçmiş, günümüz ve gelecek, eş zamanlı bir ilişki içinde kenti keşfetmenin ve dönüştürmenin bir yoludur. Hareket halindeki bir kişi yürüyüşle birlikte kentin akışına dahil olur. Kişinin nereden geldiği ve nereye gittiği bir dizi sabit hareketle kişiye bağlı olarak anlam kazanmaktadır. Yürüyüş anında mekâna müdahale edilir. Bu sayede mevcut durumun ötesinde mekân, deneyimleyen kişi için olasılıkların bir arada bulunduğu bir yere dönüşür (Rendell, 2006). Kentsel mekânda kişi, bedensel olarak çevresiyle temas halindedir. Bedenin sosyo-mekânsal hareketi, çevredeki nesnelere olan ilişkiyi ve benlik duygusunu geliştirir. Öte yandan, yürürken insan sürekli olarak mekânsal çevreyle ve özellikle de zeminle temas halindedir. Dokunsal duyunun niteliğiyle yer hissi ve aidiyet duygusunun ortaya çıkması, bedenin çevre ile kurduğu ilişkiye bağlı olarak şekillenmektedir (Rodaway, 1994).

Yürüme deneyimi hareket etmenin dışında; öğrenilmiş ve tasarlanmış olarak iletişimsel ve kültürel deneyimler üreten sosyal bir pratiktir (Desmond, 1994). Yürüme, zaman-mekânın çok boyutlu yapısı içerisinde, kentsel ritimlerin çözünebilirliği açısından ön plana çıkmaktadır. Yürüme ile anlam kazanan ritimlere bakıldığında, ritimlerin gündelik yaşam içerisinde farklı zaman aralıklarında çeşitli hız, yoğunluk ve davranış kalıplarını barındırdığı görülmektedir. Ayrıca dış uyaranlarla birlikte hareket, ritmik düzeni şekillendirmektedir. Farklı fiziksel mekânlardaki hareketler, yürüme sırasında farklı ritimlerin oluşmasına neden olur. Yürüme sırasında bir dizi düşünce akışı sürerken, kişi aynı zamanda kendini deneyimsel bir akışta bulur. Alışkanlıklara bağlı olarak yürüme deneyimi, rutinleşen yürüme kalıp örüntülerini oluşturur. Yürüme deneyimi, kişinin kimliği ve değerlerine bağlı olarak anlam kazanır. Bu bağlamda örüntüler, zamansal ve mekânsal olarak kesişim noktalarında süreklilik sağlar. Alışılmış bir yürüme deneyimi, doğrusal bir yer hissini üretmesini, mekânsal aidiyet duygusunun gelişmesini ve sosyal bir bağlamda rutinleşmiş pratiklerin şekillenmesini sağlar (Edensor, 2010). Yerin fiziksel özelliklerine göre, yürüyen beden koşullanır ve yere bağlı olarak zihinsel bir rota şekillendirir (Ingold, 2004).

Ewing ve Handy (2009) çalışmalarında, kentsel çevre bileşenlerinin, insan davranışları nasıl etkilediğini açıklamak için bir kavramsal çerçeve önermiştir. Çevrenin fiziksel özellikleri ile kullanıcıların tepkileri; güvenlik hissi, kapalılık, ölçek, konfor ve ilgi düzeyi vb. kapsamında ele alınmıştır. Fiziksel özelliklerin insan davranışını şekillendirdiği ve insanların bütünsel bir yürünebilirlik algısı geliştirerek yürüme davranışını gerçekleştirdiği görülmüştür. Bu bağlamda yürünebilirlik için algısal olarak çözümlenebilir bir yaklaşım geliştirilmiştir.

Yin ve Wang (2016) çalışmalarında, kentsel tasarım bileşenleri ile yürünebilirliği ölçmeye yönelik analitik bir perspektif sunmuştur. Google Street View görüntüleri üzerinden; sokağın görünümü, yaya hacmi ve yürümenin ilişkili olduğu saptanmıştır. Yürüme davranışlarını çözmek için, sokağın farklı yönlerden nasıl algılandığı sorgulanmıştır. Fiziksel olarak sokağın görünümü, açıklık ve kapalılık oranları ile ilişkilidir. Yaya hareketliliği ise bina kat sayısı ile ters orantılı olarak anlam kazanmaktadır. Objektif değişkenlerle kentsel tasarım bileşenlerinin sorgulanmasında, küçük ölçekli alanlarda geleneksel olarak subjektif olarak yapılan analizler için alternatif yöntemlere ihtiyaç bulunmaktadır.

Cambra ve Moura (2020) çalışmalarında, yürüme deneyimi değişen fiziksel faktörlerle sorgulamıştır. Yürünebilirlik; bağlanabilirlik, uygunluk, konfor, eğlence, görünürlük, bir arada yaşama ve bağlılık kavramlarıyla birlikte ele alınmıştır. Büyük ölçekli değişimlerin, yürünebilirlik ve yaya akışı arasında doğru orantılı; küçük ölçekli değişimlerin ise ters orantılı olarak etkili olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda kentsel dokuda zaman içerisinde meydana gelen dönüşümlerin ve ölçek değişimlerinin, yürünebilirliği doğrudan etkilediği ve yürümenin kalitesini belirlediği görülmüştür.

Shih (2015) çalışmasında, sanal ortamda yürüyüşü, kültürle ilişkili olarak bilgilerin elde edilmesinde kullanmıştır. Sanal ortamın kültür öğrenimi üzerindeki etkisi, katılımcıların değişen bilgi ve ilgilerine göre nitel olarak sorgulanmıştır. Sanal ortamlar kültürel bilginin kazanılmasını teşvik eden bir yaklaşım olarak ele alınmıştır. Sanal ortamda farklı bir kültürü öğrenmeye başlayan katılımcıların, fiziksel deneyimle benzer bir deneyim yaşadıkları görülmüştür. Bu noktadan çıkarımla, sanal ortamların gözlem ve etkileşim yoluyla kültüre dair bilgileri elde etmede pozitif anlamda etkili olduğu görülmektedir.

Adkins vd. (2012) çalışmalarında, kentsel tasarım bileşenlerinin yürüme ortamı üzerindeki etkilerini algısal olarak sorgulamıştır. Öncelikle yeşil dokunun yoğunlaştığı, sosyo-demografik ve fiziksel özellikler açısından benzer olan sokaklar belirlenmiş, sonrasında çalışma alanının karakterine yönelik ön plana çıkan bileşenler üzerinden veri toplamıştır. Yaya geçitleri, işaretleri ve trafik ışıkları gibi yayalar için faydalı olduğu düşünülen parametreler yürüme ile negatif olarak, zemin seviyesinde yer alan yeşil dokunun ise yürüme ile pozitif olarak ilişkili kurduğu saptanmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, yürüme deneyimi ile ilişkili olarak; yer, kimlik, aidiyet, değer, ritim vb. birçok kavramın vurgulandığı görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2 Literatürdeki yürüme ile ilişkili olan anahtar kavramlar

Fiziksel dünya dışında sanal mekânların gündelik hayatın içerisinde sıklıkla yer almaya başlamasıyla; kentsel dokunun, yürümenin, ölçeğin, algılanabilirliğin ve yerin anlamının değiştiği görülmektedir. Kişinin kentsel doku içerisinde yönünü, konumunu ve nereye gideceğini bulmasının bir aracı olarak Google Haritalar, Google Earth, Yandex Haritalar vb. uygulamalar kenti deneyimlemenin önemli bir parçası haline gelmiştir. Dijitalleşme ile bu uygulamaların ürettiği büyük veri setlerinin, günümüzde kenti odağına alan çalışmalarda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda fiziksel olarak kentsel dokunun deneyimlenmesi ile sanal olarak kentsel dokunun deneyimlenmesinin, kişiler üzerindeki etkilerin neler olduğu ve farklılaşıp farklılaşmadığı önemli bir çalışma alanı haline gelmektedir. Bu bildiri kapsamında ise kentsel doku içerisindeki yürüme deneyimi, ölçekler arası parametrelerle özgün yapısı ile var olmaya devam eden Mardin tarihi kent merkezinde, fiziksel-yerinde ve sanal-uzakta olarak tasarım disiplininin gelen kullanıcıların mekânsal algısı üzerinden sorgulanmaktadır.

3. Tarihi Kent Mardin

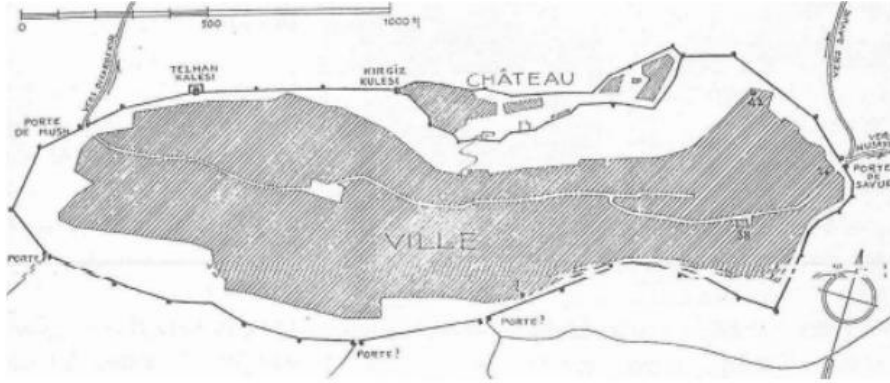
Mardin, bir sınır kenti olmasının yanı sıra çevresinde yer alan iller için de bir köprü niteliği taşımaktadır. Ulusal ve uluslararası ilişkiler, ekonomik faaliyetler ve sosyal ilişkiler için bir bağlantı noktasıdır. Aynı zamanda sahip olduğu politik ve stratejik konum Mardin kentinin yüzyıllar boyunca

birçok dil, din ve millete ev sahipliği yapmasına imkân tanımıştır. Kent; Arşaguni, Pers, Dikran, Roma, Bizans, Arap, Hamdani, Mervani, Büyük Selçuklu, Artuki, Karakoyun, Akkoyun, Safavi ve Osmanlı gibi birçok hükümdarlığın yerleşim yeri olmuştur (Noyan, 2005). Kentsel gelişim sürecine bakıldığında, Mardin'in kale merkezli gelişim gösterdiği düşünülmekte ve bilinen en eski yerleşim izlerinin 4. yüzyıla dayanmakta olduğu ileri sürülmektedir (Yekbun Aksu ve Altınörs Çırak, 2018).

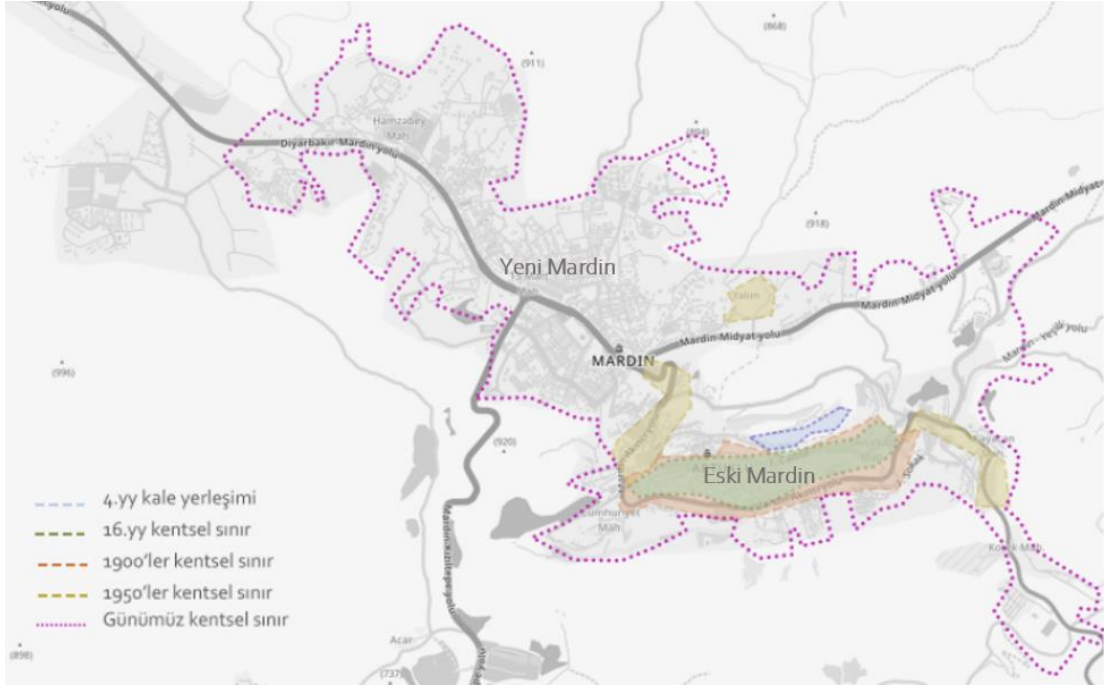
Kale ve çevresine doğru yayılım gösteren iskân hareketleri 19. yüzyılda yerini kale altı yerleşime bırakmıştır. Kale altı yerleşim, surlarla çevrilerek, bugünün eski Mardin kent merkezini oluşturmuştur. Sahip olduğu tarihi geçmiş, çok kültürlü sosyal yapı, kentsel makro form ve mimari doku Mardin kentini diğer kentsel yerleşmelerden ayıran en belirgin özelliklerindedir. Kentin sahip olduğu çok kültürlü ve katmanlı yapının izleri mimari dokuya da yansımış, bu sayede kentte birden fazla dönemin izlerini görmek mümkün hale gelmiştir. Kentte yer alan mimari yapılar birer kent imgesi haline gelmiş ve kent adeta açık müze niteliği kazanmıştır (Aykal vd., 2018). Bu kapsamda belirgin bir kentsel kimliğe sahip, kentsel okunabilirliği ve imgelenebilirliği yüksek Mardin kentinin, algısal olarak değerlendirilmesi önemli bir araştırma alanını oluşturmaktadır.

1926 yılında Türkiye'ye gelen ve çeşitli araştırmalar yapan Fransız mimar, sanat tarihçisi ve restoratör olan Albert Gabriel, Mardin kent gelişimine dair çalışmalar yürütmüştür. Gabriel'in haritasında görüldüğü üzere, kentin tam ortasından geçen ve kentsel erişimi sağlayan bir ulaşım aksı etrafında kent gelişim göstermiş ve kent sur duvarları ile sınırlanmıştır. Artan kentleşme faaliyetleri ile birlikte kentin sahip olduğu morfolojik yapının değişimi incelendiğinde kale etrafında gelişim gösteren ve yamaçlara yerleşim ile başlayan süreç, çepere doğru yayılma göstererek devam etmiştir. Bununla birlikte yeni kent merkezleri oluşmaya başlamıştır (Şekil 3).

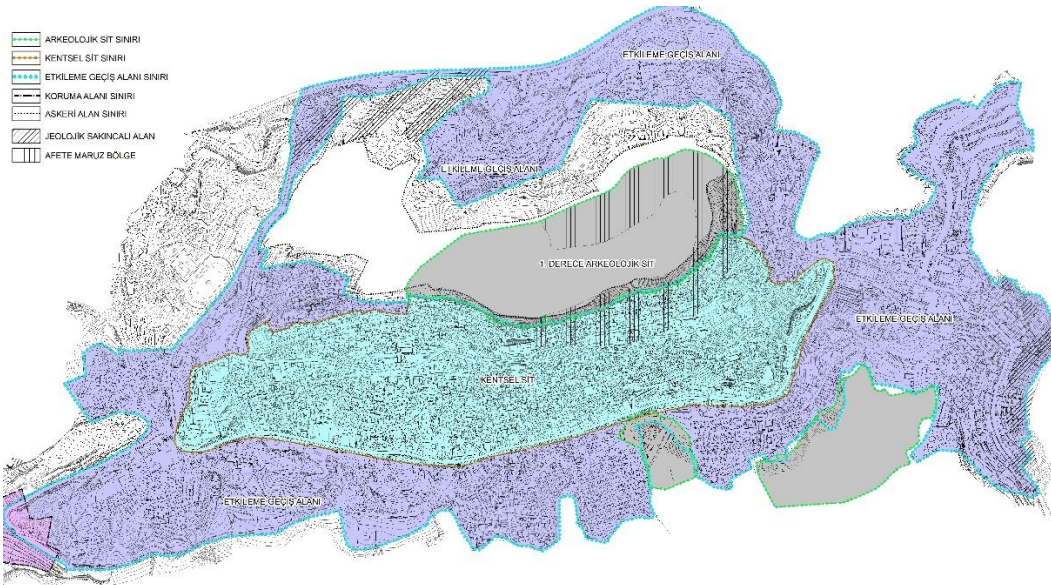
Şekil 3 Gabriel'in çizimi ile Mardin Kalesi ve Kent Surları (Alioğlu, 2000)

Kentin bugün sahip olduğu morfolojik yapı incelendiğinde kent "eski ve yeni Mardin" olarak ikiye ayrılmıştır. Yeni kent yerleşimi özgün dokudan yoksun, imgelenebilirliği ve okunabilirliği oldukça düşük, Mardin'in mimarlık ve planlama tarihine uyumlu olmayan bir yerleşim dokusuna sahiptir (Şekil 4).

Şekil 4 Mardin kentsel sınırların tarihsel gelişimi (Yekbun Aksu ve Altınörs Çırak (2018)'in çalışmalarına referansla yazarlar tarafından düzenlenmiştir)

Kentin çeperlere doğru gelişme göstermesinin yanında 1950'lerden sonra değişen kentsel yapı, kentin tarihi dokusunu tehdit etmeye başlamış, 1979 yılında tarihi kent dokusu koruma altına alınmış ve kentsel sit alanı olarak ilan edilmiştir (Şekil 5). Kentsel sit alanını kapsayan Mardin kültürel peyzaj alanı 2000 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici listesine alınmıştır (Pulhan, 2009). Kentin 2000'li yıllardan sonra artan Turizm faaliyetleri ile karşılaşması sonucunda kentsel dokuda büyük ölçüde restorasyon ve dönüşüm çalışmaları başlamıştır (Çağlayan, 2021).

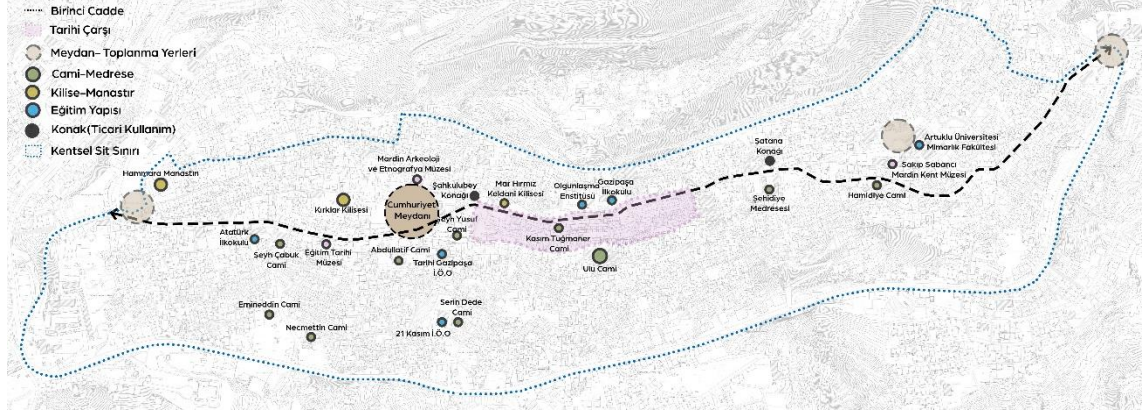

Şekil 5 Mardin sit sınırları (Url-1)

Kültür turizminde önemli bir yer edinen Mardin kenti, bugün ana caddesi ve tarihi merkezindeki tek taşıt ulaşım alternatifini oluşturan aks (Birinci Cadde) çevresinde sosyal ve kültürel yaşamın etkisinde biçimlenmiştir. Günümüzde Birinci Cadde olarak bilinen Cumhuriyet Caddesi, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Döneminde “kısmî/parçasal modernleşme” uygulaması ile birlikte 1915 yılında

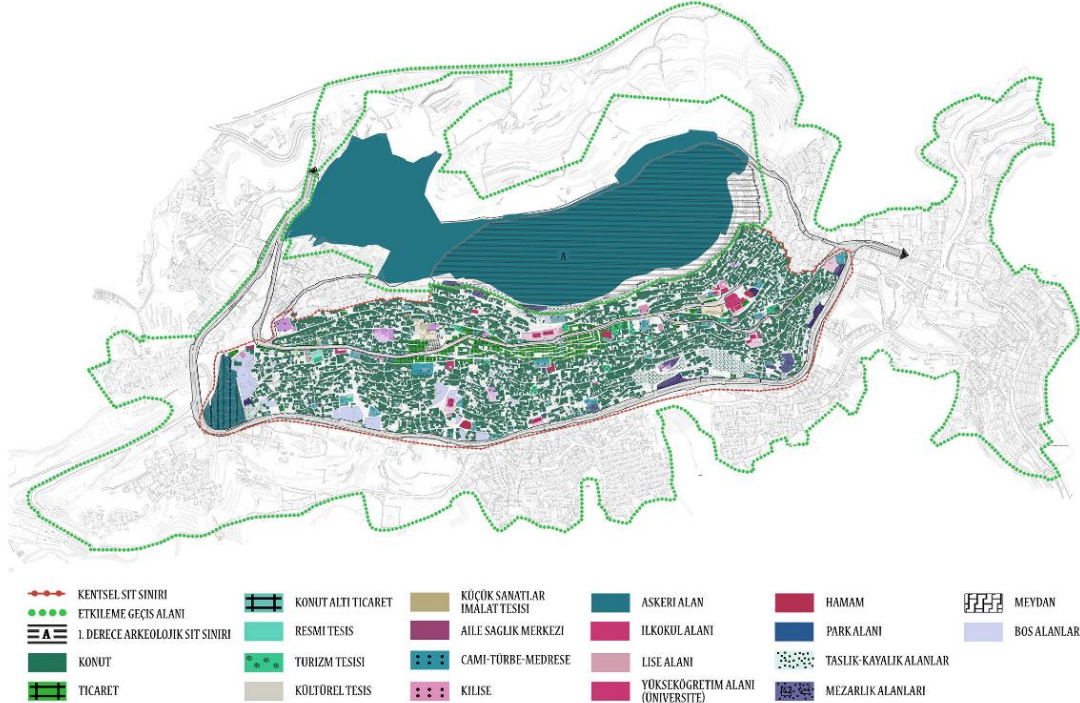

genişletilmiştir (Düzenli ve Düzenli, 2019). 2013-2014 yılları arasında yayalaştırma ve cephe sağlıklılaştırması projesi yürütülmüş bu alanda günümüzde taşıt trafiğine açık kentsel ulaşım görülmektedir. Birinci cadde çevresinde konumlanan ticaret, turizm, toplanma alanları ve dini merkezler hat boyunca kentin sahip olduğu özgün dokuyu anlamaya ve kentsel kimliğin irdelenmesine fırsat sunmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6 Mardin Birinci Cadde ve çevresine ilişkin çevresel ve kültürel değerler

Kentsel dokunun algılanması ve incelenmesinde önemli unsurları barındıran Birinci Cadde ve çevresi çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Tarihi kentin girişi olan Diyarbakır Kapı (Meşkinan Kapı) ve Sabancı Müzesi arasında bağlantıyı sağlayan Birinci Cadde, genellikle ilk parsellerde ticaret ve turizm alanları ile çevrili olan, kaleye ve ovaya doğru gidildikçe konut alanları ile karşılık bulan bir arazi kullanımına sahiptir. Caddeye cephesi olan parseller genellikle 2 katlı yapı yüksekliğine sahip topoğrafyaya uyumlu yerleşim göstermektedir (Şekil 7).

Şekil 7 Mardin Birinci Cadde ve çevresi arazi kullanımı ve topoğrafyaya yerleşim (Aksu ve Çırak, 2018)

Mardin tarihi kent merkezinin günümüze kadar ulaşan özgün dokusu, kentsel mekânın algılanması çalışmalarında önemli bir veri seti oluşturmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmada

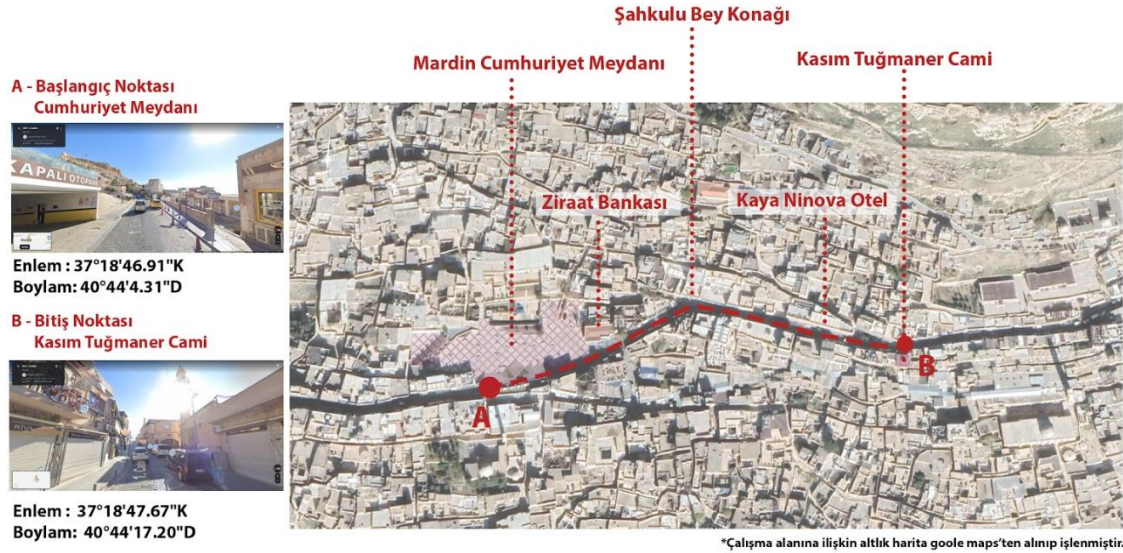

tarihi çarşının merkezi olan Cumhuriyet Meydanı kentin nirengi noktalarından birisi olan tarihi Kasım Tuğmaner Cami arası çalışma rotası olarak belirlenmiştir.

4. Tarihi Dokuda Sanal-Uzakta x Fiziksel-Yerinde Yürüme Deneyimini Çözümlemek

Mardin tarihi kent merkezinde yer alan Birinci Cadde üzerinde, başlangıç noktası Mardin Cumhuriyet Meydanı ve bitiş noktası Kasım Tuğmaner Cami olmak üzere üç yüz elli metre uzunluğunda rota tanımlanmıştır (Şekil 8). Belirlenen rota üzerinden gerçekleştiren yürüme deneyimi kapsamında anket çalışması kurgulanmıştır. Bu kapsamda çevrim içi olarak hazırlanan ve üç aşamadan oluşan anket çalışmasındaki veriler, 2023 yılının mart ayı içerisinde elde edilmiştir.

Anket çalışmasının ilk aşamasında katılımcıların kişisel bilgileri kapsamında; cinsiyet ve eğitim bilgileri elde edilmiştir. İkinci aşamasında, iki farklı çalışma grubunun tanımlanan rota üzerinde fiziksel-yerinde ve sanal-uzakta yürüme deneyimini verilen parametreler doğrultusunda ne kadar sürede ve nasıl gerçekleştirdiğini değerlendirmesi istenmiştir. Üçüncü aşamasında ise spekülatif soyut haritalama çalışması ile katılımcıların yürüme deneyimini tercih ettikleri temsil araçlarıyla aktarması beklenmiştir.

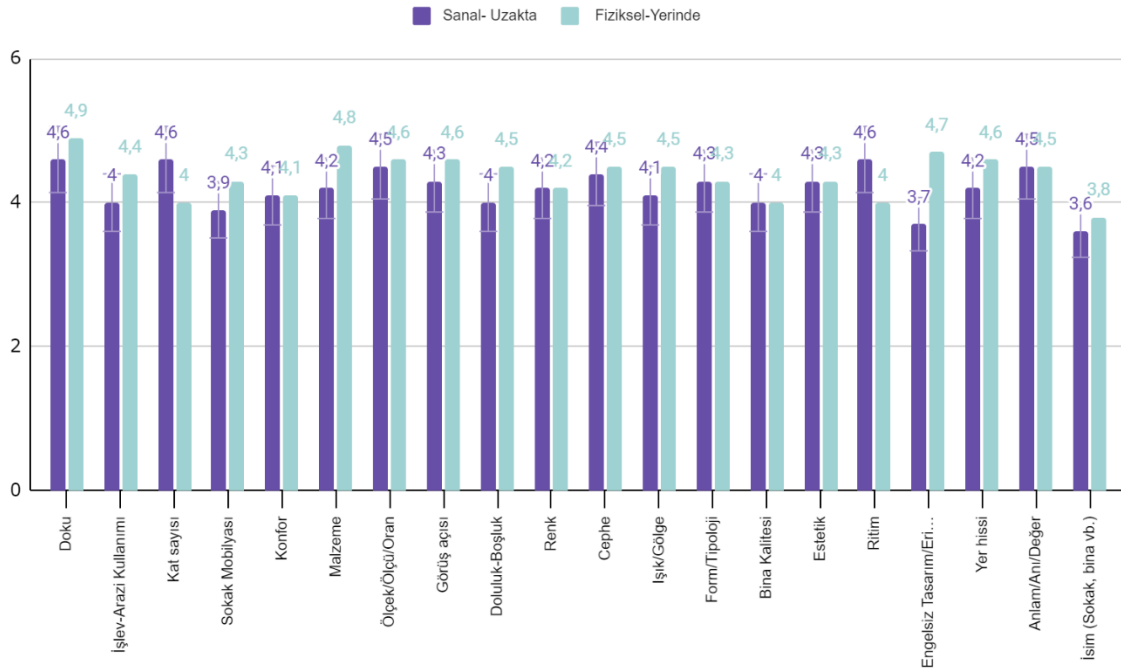
Şekil 8 Çalışma rotası

Yürüme deneyimini fiziksel-yerinde olarak 10 katılımcı ve sanal-uzakta olarak 10 katılımcı gerçekleştirmiştir. Fiziksel-yerinde olarak deneyimleyen katılımcılar Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık bölümü ve sanal-uzakta olarak deneyimleyen katılımcılar Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü lisans öğrencileridir. Katılımcıların büyük çoğunluğunu oluşturan 18 öğrenci 4. sınıf, 2 öğrenci ise 3. sınıf lisans öğrencisidir. Yürüme deneyimini fiziksel-yerinde olarak gerçekleştiren katılımcıların rotayı tamamlama süresi ortalama 12 dakika, sanal-uzakta olarak tamamlama süresi ise ortalama 7 dakikadır.

Sanal-uzakta ve fiziksel-yerinde yürüme deneyimi kapsamında belirlenen parametreler, ölçekler arası bir yaklaşımla kategorize edilmiştir. Katılımcılardan önem sırasına göre bileşenleri birbirinden bağımsız olarak 5'li Likert ölçeğine göre değerlendirmesi beklenmiştir (1-Hiç önemli değil, 2-Önemli değil, 3-Kararsızım, 4-Önemli, 5- Çok önemli). Bu kapsamda belirlenen parametreler; "doku, işlev-arazi kullanımı, kat sayısı, sokak mobilyası, konfor, malzeme, ölçek/ölçü/oran, görüş açısı, doluluk-boşluk, renk, cephe, ışık/gölge, form/tipoloji, bina kalitesi, estetik, ritim, engelsiz tasarım/erişilebilirlik, yer hissi, anlam/anı/değer, isim (sokak, bina vb.)" olarak verilmiştir. Bu parametreler dışında katılımcılardan gelen dönüşlere göre; sokak genişliği, benzerlik, süreklilik ve bütünlük parametreleri vurgulanmıştır.

Katılımcıların yanıtları incelendiğinde; sokak mobilyası, engelsiz tasarım/erişilebilirlik, isim (sokak, bina vb.) parametreleri dışında tüm parametrelerin 4-5 puan aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Fiziksel-yerinde (ÇG1) ve sanal-uzakta (ÇG2) çalışma gruplarının yanıtları karşılaştırmalı olarak incelendiğinde; kat sayısı ve ritim ÇG2 katılımcıları için, ÇG1 katılımcılarına göre mekânsal algıda daha önemli parametreler olduğu görülmüştür. Parametrelerin genel değerlendirmesine bakıldığında; 4,5 üzerinde puan alan parametreler; doku, kat sayısı, malzeme, ölçek/ölçü/oran, cephe, ışık/gölge, ritim, engelsiz tasarım/erişilebilirlik, yer hissi, anlam/anı/değer olduğu görülmektedir. Doku, işlev-arazi kullanımı, sokak mobilyası, malzeme, ölçek-ölçü-oran, görüş açısı, doluluk-boşluk, cephe, ışık-gölge, engelsiz tasarım, yer hissi ve isim (sokak, bina vb.) parametrelerinin fiziksel-yerinde yürüme deneyiminde mekânın algılanmasında, sanal-uzakta yürüme deneyimine göre önem derecesinin daha fazla olduğu görülmektedir. Konfor, form-tipoloji, bina kalitesi ve anlam-değer parametrelerinin her iki deneyim için de mekânın algılanması açısından eşit öneme sahip olduğu görülmüştür. Kat sayısı ve ritim parametrelerinin ise sanal-uzakta yürüme deneyiminde fiziksel-yerinde yürüme deneyimine göre mekânın algılanmasında önem derecesinin daha fazla olduğu görülmüştür (Şekil 9).

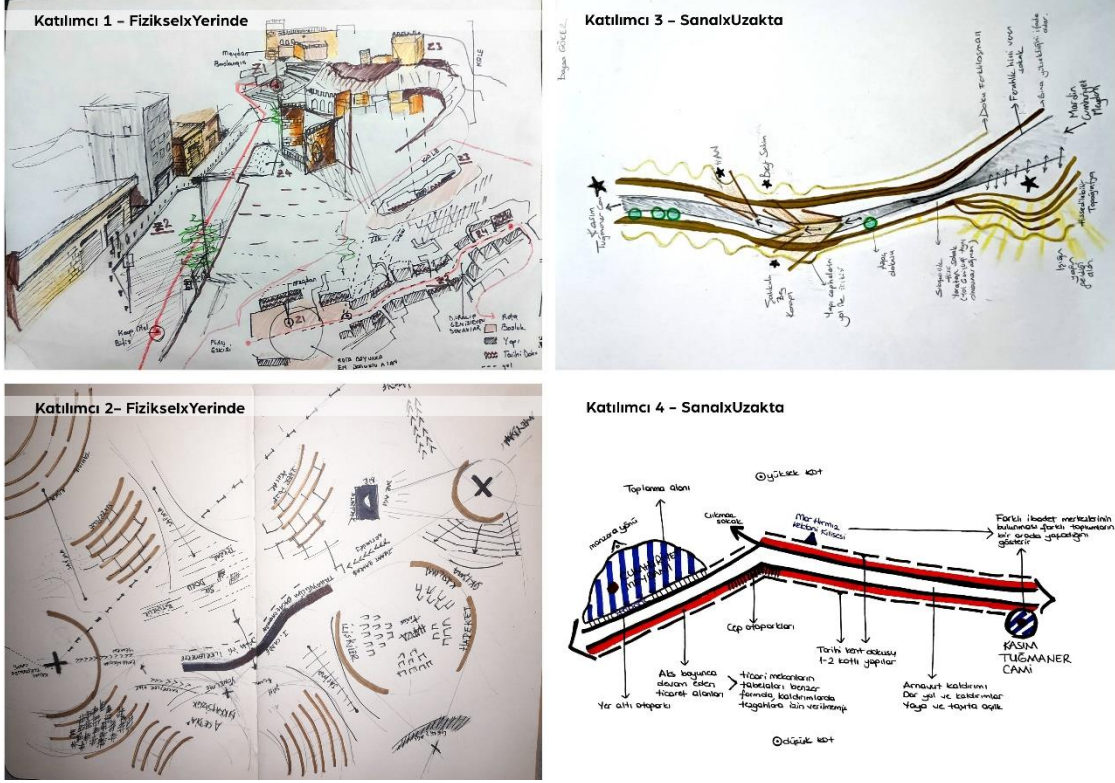
Şekil 9 Katılımcıların tanımlanan rota üzerinden, Mardin tarihi kentsel dokusunu değerlendirmede mekânsal algıyı etkileyen parametreleri değerlendirmesi

Anket çalışmasının son aşamasında katılımcıların, tanımlanan parametrelerle birlikte yürüme deneyimlerini, A4 boyutunda bir sayfa üzerinde istedikleri temsil araçlarıyla oluşturacakları spekülasyonel soyut haritalama çalışması (alanın kişiye göre yorumlanmış soyut hali) ile temsil etmeleri beklenmiştir. Anket çalışmasına katılan 20 öğrenci içerisinde 4 öğrenci çevrim içi olarak son aşamayı tamamlamıştır.

Fiziksel-yerinde yürüme deneyiminin spekülasyonel soyut haritaları incelendiğinde, mekânsal algıda kentin hacminin göz önüne alındığı, kentsel doluluk-boşlukların mekânsal algıyı etkilediği, mimari dokunun mekânın algılanmasında önemli bir unsur olduğu, değişen sokak genişliklerinin ve peyzaja ilişkin unsurların algıyı etkilediği görülmüştür. Ayrıca, mekânsal ilişkilerin fiziksel-yerinde deneyim haritalarında öne çıktığı görülmektedir. Mekânsal yönlendirmeler, buluşma alanları, karşılaşma mekânları gibi ilişkiler fiziksel deneyimin mekânsal ve sosyal etkileşiminin algısında etkin olduğunu ortaya koymuştur. Sanal-uzakta yürüme deneyiminin spekülasyonel soyut haritaları incelendiğinde, çalışma alanının ve tanımlanan rotanın iki boyutlu olarak aktarıldığı görülmektedir. Görüş açısı,

manzara, nirengi noktaları, yeşil doku, işlev ve kat yüksekliği vb. fiziksel parametrelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun dışında farklı ibadet alanlarının bulunduğu vurgulanması, ÇG2'nin alanı fiziksel-yerinde olarak deneyimlememesine rağmen spekülatif soyut haritalarıyla alana ilişkin sosyo-kültürel yapı hakkında saptama yapılabileceğini göstermiştir (Şekil 10).

Şekil 10 Katılımcıların tanımlanan rota üzerinden, Mardin tarihi kentsel dokusunu değerlendirmede geliştirdikleri spekülatif soyut harita çalışması

5. Sonuç ve Değerlendirme

Tarihi dokunun algısal olarak sorgulamasında yürüme deneyiminin fiziksel-yerinde olarak yapılması, kenti deneyimleme ve algılama sürecinde, sanal-uzakta yürüme deneyimine göre mekânın çok yönlü algılanmasına imkân tanımaktadır. Sanal-uzakta yürüme deneyimi ise mekânın algılanmasında tek yönlü olarak fiziksel boyutta sınırlı kalmaktadır. Fiziksel-yerinde yürüme deneyiminde kentsel mekân iki ve üç boyutlu olarak algılanırken, sanal-uzaktan yürüme deneyiminde ise iki boyutlu olarak algılanmaktadır. Diğer bir yandan, fiziksel olarak mekânı deneyimleyen kullanıcının algısında kentsel dokunun üçüncü boyut bileşenlerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Sanal-uzakta yürüme deneyiminin fiziksel-yerinde yürüme deneyimine göre daha kısa sürdüğü tespit edilmiştir. Bu durum fiziksel ve sanal mekânların algılanabilirliğinde zamansal boyutun etkili olduğunu göstermektedir. Kullanıcıya göre değişen zaman algısı belirgin bir şekilde mekânı deneyimle süresini de etkilemektedir.

Sanal-uzakta yürüme deneyiminde ön plana çıkan; görüş açısı, manzara, nirengi noktaları, yeşil doku, işlev ve kat yüksekliği vb. fiziksel parametreler mekânın algısal olarak değerlendirilmesinde önem kazanmıştır. Benzer şekilde fiziksel-yerinde yürüme deneyiminde ön plana çıkan; kentin hacmi, kentsel doluluk-boşluklar, mimari doku, sokak genişlikleri ve peyzaj vb. fiziksel parametreler mekânın algısal olarak değerlendirilmesinde önem kazanmıştır. Sanal-uzakta yürüme deneyiminde ön plana çıkan; toplanma alanı, tarihi doku, doku farklılaşması vb. ifadeler çalışma alanının fiziksel parametreler dışında da algılandığını göstermektedir. Diğer bir yandan, fiziksel-yerinde yürüme

deneyiminde ön plana çıkan; mekânsal yönlendirmeler, buluşma alanları, karşılaşma mekânları vb. ifadeler çalışma alanının fiziksel parametreler dışında da algılandığını göstermektedir. Her iki çalışma grubunda da fiziksel parametreler mekânı çözümlemede etkili olmuştur. Fiziksel-yerinde olarak alanı deneyimleyen çalışma grubunun sanal-uzakta olarak alanı deneyimleyen çalışma grubuna göre sosyo-kültürel yapıya ilişkin daha kapsamlı ifadeler kullandığı görülmektedir.

Bu çalışmada, tarihi dokunun özgün ve organik yapısı içerisinde, dokunun fiziksel veya sanal olarak deneyimlenmesinde etkili olan ve mekânsal algıyı belirleyen parametrelerin çözülmesi hedeflenmiştir. Mekânsal algının çözümlemede alternatif bir yaklaşım olarak yürüme deneyiminin fiziksel-yerinde ve sanal-uzakta olarak karşılaştırılması çalışmanın özgün yapısını oluşturmaktadır. Çalışmanın gelecekte yürüme deneyimi, mekânsal algı, tarihi doku üzerine yapılması planlanan çalışmalarda yeni bir yaklaşım sunması hedeflenmektedir.

Kaynaklar

- Adkins, A., Dill, J., Luhr, G., & Neal, M. (2012). Unpacking walkability: Testing the influence of urban design features on perceptions of walking environment attractiveness. *Journal of urban design*, 17(4), 499-510. <https://doi.org/10.1080/13574809.2012.706365>
- Aksu, E. Y., & Çırak, A. A. (2018). Mardin Tarihi Kent Dokusunda Form Değişiminin İncelenmesi. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, 725-739.
- Alioğlu, E. F. (2000). *Mardin Şehir Dokusu ve Evler (1.Baskı)*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Arnheim, R. (1977). *The dynamics of architectural form: based on the 1975 Mary Duke Biddle lectures at the Cooper Union (Vol. 376)*. University of California Press.
- Aykal F. D., Kejanlı D.T., & Erbaş, M. (2018). Mardin kent dokusunda mimari ikonların kent bütünündeki algısının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 518-528. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2801>
- Bridge, A., & Charitos, D. (1997). The architectural design of virtual environments. R. Judge (Eds.), *The proceeding of CAAD Future'97* (ss.719-732). Kluwer Academic Publishers.
- Cambra P., & Moura, F. (2020). How does walkability change relate to walking behavior change? Effects of a street improvement in pedestrian volumes and walking experience. *Journal of Transport & Health*, 16, 100-797. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2019.100797>
- Chiu, M.L., & Lan, J.-H. (2001). Discovery of historical Tainan: A digital approach. *Automation in Construction*, 10, 355-364. [https://doi.org/10.1016/S0926-5805\(00\)00052-2](https://doi.org/10.1016/S0926-5805(00)00052-2)
- Cüceloğlu, D. (2009). *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*. Remzi Kitabevi.
- Çağlayan, M. (2021). Mardin'in UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınma süreci. *International Journal of Mardin Studies*, 2 (2), 7-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijms/issue/65639/974593>
- Desmond, J.C. (1994). Embodying difference: Issues in dance and cultural studies. *Cultural Critique*, 26, 33-63. <https://doi.org/10.2307/1354455>
- Düzenli, H.İ., & Düzenli, E. (2019). 100 yıl önce-100 yıl sonra Mardin: Birinci cadde ve halkevi binası üzerinden bir modern kent okuması. *MEGARON*, 14(1), 103-121. <https://doi.org/10.5505/MEGARON.2018.46704>
- Edensor, T. (2010). Walking in rhythms: Place, regulation, style and the flow of experience. *Visual Studies*, 25(1), 69-79. <https://doi.org/10.1080/14725861003606902>
- Ewing, R., & Handy, S. (2009). Measuring the unmeasurable: Urban design qualities related to walkability. *Journal of Urban Design* 14(1), 65-84. <https://doi.org/10.1080/13574800802451155>
- Gür, Ş. (1996). *Mekân Örgütlenmesi*. Gür Yayınları.
- Ingold, T. (2004). Culture on the ground: The world perceived through the feet. *Journal of Material Culture*, 9(3), 315-40. <https://doi.org/10.1177/1359183504046896>
- Kaplan, S. (1977). Participation in the design process: A cognitive approach. *In Perspectives on environment and behavior* (ss. 221-233). Springer.
- Kavaz Altun, İ., & Zorlu, T. (2021). Mekansal algıda etkili fiziksel parametreler: İlk kademe eğitim yapıları derslikleri, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 11(23), 15-32. <https://doi.org/10.16950/iujad.693920>
- Marshall, S. (2005). *Streets & Pattern*. Spon Press.
- Matos Wunderlich, F. (2008). Walking and rhythmicity: Sensing urban space. *Journal Of Urban Design* 13(1), 125-139. <https://doi.org/10.1080/13574800701803472>
- Noyan, S. (2005). *Yıldızlara yakın şehir: Mardin*. Bizim Biro Yayınları.

- Porteous, A. (1977). *Environment and behaviour: Planning and everyday urban life*, reading, mass. Addison Wesley.
- Pulhan, G. (2009). *Dünya Mirasında Türkiye*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Rendell, J. (2006). *Art and Architecture: A Place Between*. I. B. Tauris.
- Rodaway, P. (1994) *Sensuous Geographies: Body, Sense, and Place*. Routledge.
- Shih, Y. C. (2015). A virtual walk through London: Culture learning through a cultural immersion experience. *Computer Assisted Language Learning*, 28(5), 407-428. <https://doi.org/10.1080/09588221.2013.851703>
- Weisman, J. (1981). Evaluating architectural legibility way-finding in the built environment, *Environment and Behavior* 13 (2): 189–204. <https://doi.org/10.1177/0013916581132004>
- Yin, L., & Wang, Z. (2016). Measuring visual enclosure for street walkability: Using machine learning algorithms and Google Street View imagery. *Applied geography*, 76, 147-153. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2016.09.024>

Elektronik Kaynaklar

Url-1 <<https://www.egeplan.com.tr/project/mardin-koruma-amacli-imar-plani/>, erişim tarihi 24.04.2023>

Kent Merkezinde Park, Sokak ve Meydan Etkileşiminin Psikocoğrafi Morfolojisi: Ankara, İstanbul, İzmir ve Van Örneklerinde Yürüme Ediminin Mekânsal Topolojisi

Yasemin İlkay¹

Özet

Her kentin kendine has bir sosyo-mekânsal karakteri ve buna bağlı olarak her kent merkezinin de kendine has bir ritmi, ruhu ve bunun gündelik hayat içinde duyumsandığı bir yanıyla fiziksel diğer yanıyla psikolojik bir morfolojisi vardır. Psikocoğrafi morfoloji, fiziksel olanla psikolojik olanın kesişiminde, fiziksel çevreyle insan algı ve deneyiminin karşılıklı etkileşimini imler. Bu çerçevede, sokak-park-meydan örüntüsü, kent içinde yürüyen bedenin hareket ve durmaları için bir bağlam oluştururken, psikocoğrafi morfolojinin de altlığını üretir. Bu çalışmanın irdeleneceği ana soru seçilen dört kent merkezinde (İstanbul, Ankara, İzmir, Van) sokak-park ve meydanların karşılıklı etkileşimlerinin morfolojik olarak nasıl farklılaştığı ve kentin ritmiyle birlikte çeşitlenen fiziksel örüntünün psikolojik kurgulara nasıl altlık oluşturduğudur. İstanbul'da Taksim Meydanı-Gezi Parkı ve İstiklal Caddesi, Ankara'da Güvenpark-Atatürk Bulvarı ve Kızılay Meydanı, İzmir'de Kordon boyunca dizilen meydan ve lineer park sistemleri ile Van'da Maraş-Cumhuriyet Caddeleri-(yıkılan) Sanat Parkı-Sanat Sokağı-Feqıye Teyran Parkı ve Beşyol Meydanı gerek tarihsel-politik katmanlarıyla gerekse park-sokak-meydan etkileşiminin farklı mekânsal topolojilerini sunmaları nedeniyle bu bağlamda ilginç birer örnektir. Ritimler, biçimler ve sembolik anlamlar değiştiğinde, merkezin psikocoğrafi morfolojisi ve kentin kamusal etkinliklerine nüfuz eden ruhu da değişecektir. Çalışma kapsamında, farklı çizgisellikleriyle dört omurga mekânsal topoloji yöntemiyle üç alt soru çerçevesinde irdelenecektir. İlk 'psikocoğrafi morfoloji'nin anlamı soruşturulacak; kentsel morfoloji tanımları ve yaklaşımları irdelenerek, mekânsal topoloji analizi ve Lynch'in Kent İmgesi bileşenleri bu çerçeveye eklenerek psikocoğrafi analizler temelinde metodolojik çerçeve tartışması yapılacaktır. İkinci adımda, dört kentte seçilen alanların morfolojik karakterleri fiziksel-simgesel boyutlarıyla tartışılacak; son olarak bu dört bölgedeki park-meydan-sokak ilişkisi yürüme edimine altlık oluşturan rota-odak örüntüsü bağlamında yazarın zihin haritası ve yürüme deneyimine referansla incelenerek psikocoğrafi bağlamı içinde karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma hem daha kapsamlı bir psikocoğrafi analizin pilot çalışmasını oluşturacak hem de mekânın yeniden üretimindeki gizli siyasa ve tasarım mekanizmalarına da [her bir alan çalışmasının kendi coğrafi ve tarihi süreçleri içinde] ışık tutacaktır. Çalışma kentsel morfoloji alanına psikolojik-politik girdileri ekleyerek, tasarım-kentsel politika alanlarını ilişkilendirmeyi de hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal mekân, Kentsel morfoloji, Mekânsal topoloji, Psikocoğrafya, Yürüme edimi

1. Giriş

Kent merkezleri ticari işlevlerin, kamusal etkinliklerin ve kimi zaman politik eylemlerin yoğunlaştığı, farklı doluluk-boşluk ilişkileriyle sokak dokusunun çeşitlendiği, ulaşım aks ve odaklarının düğümlendiği yerlerdir. Her kentin kendine has bir sosyo-mekânsal karakteri ve buna bağlı olarak her kent merkezinin de kendine has bir ritmi, ruhu ve bunun gündelik hayat içinde duyumsandığı bir yanıyla fiziksel diğer yanıyla psikolojik bir morfolojisi vardır. Ritimler, biçimler ve fiziksel örüntü değiştiğinde merkezin morfolojisi ve kentin kamusal etkinliklerine nüfuz eden ruhu da değişecektir. Kent merkezinin fiziksel-psikolojik morfolojisi kamusal mekân örüntüsüyle çeşitlenebilmektedir. Bu örüntünün kurucu ögesi de 'sokak' ve 'yürüme edimi'dir. Sokakların park

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, yasemin.ilkay@gmail.com

ve meydanlarla etkileşiminin yarattığı farklı mekânsal formlar, kent içinde yürüyen beden hareket ve durmaları için bir bağlam oluştururken, aynı zamanda bu fizikselliğin üzerinden kurulan psikocoğrafi haritanın da altlığını üretir. Bu altlık salt fiziksel yapıdan ibaret değildir; fiziksel olanın psikolojik ve sosyolojik olanla etkileşimiyle, gündelik rutinlerin ve spontane gelişen karnavalesk durumların çakışmasıyla kendi tarihselliği içinde ve mekânsal katmanları ile inşa edilir.

Bu bildirinin tartışmak istediği sorunsal, sokak-park ve meydanın karşılıklı etkileşimlerinin kent merkezinin fiziksel-psikolojik-deneyimsel (psikocoğrafi) morfolojisini nasıl etkilediği ve kentin ruhuyla birlikte çeşitlenen fiziksel örüntünün psikolojik kurgulara ve mekânsal deneyimlere nasıl altlık oluşturduğudur. İstanbul'da Taksim Meydanı-Gezi Parkı ve İstiklal Caddesi, Ankara'da Güvenpark-Atatürk Bulvarı ve Kızılay Meydanı, İzmir'de Kordon boyunca dizilen meydan ve lineer park sistemleri ile Van'da Maraş-Cumhuriyet Caddeleri-(yıkılan) Sanat Parkı ve Sanat Sokağı-Feqiye Teyran Parkı ve Beşyol Meydanı gerek tarihsel-politik katmanlarıyla gerekse park-sokak-meydan etkileşiminin farklı mekânsal topolojilerini sunmaları nedeniyle bu bağlamda ilginç birer örnektir. Bu çalışma kapsamında, başka biçimlerde lineer nitelik taşıyan bu dört omurganın mekânsal topolojisi irdelenecek ve yürüme edimi çerçevesinde sokak-park-meydan etkileşiminin oluşturduğu psikocoğrafi morfolojisi araştırılacaktır.

Kaynağını edebi gelenekten alan psikocoğrafya, 1950'lerde Guy Debord önderliğinde Sitüasyonist (Durumcu) Enternasyonal Hareket'in ortaya attığı bir kavramdır ve çevrenin bireylerin duygu ve davranışlarını nasıl etkilediği sorunsalını odağına alan bir yaklaşım sunar (Sarı, 2013). Sanatsal bir kaygıyla ortaya çıkmış olsa da (Flânéur'den yüz yıl kadar sonra onun izinde beliren) Dérive kavramının imlediği 'sapma' ve direnişle birlikte politik bir içerik kazanmaya başlamıştır (Şahin Yeşil, 2016). Psikocoğrafya kavramının kentteki uygulama yöntemi olan Dérive, gündelik yaşamın koşturmasını ve zorunluluklarını bir kenara bırakarak gerçekleştirilen başıboş gezileri imler ve bu çerçevede kenti anlayıp anlamlandırma noktasında yaratıcı bir yeniden üretme sürecinin kanalını oluşturur. Başıboş geziler, hâkim kentsel anlatıyı aşarak, beklenmedik karşılaşmalar, sezgiler ve yön kaybı aracılığıyla göz ardı edilen mekânın ruhunu ortaya çıkarmayı mümkün kılar. Bu sürecin içinde 'duygusal uyarıcılar', 'geçmişe ilişkin izler' ve 'imgeler' yer alır (Sarı, 2013).

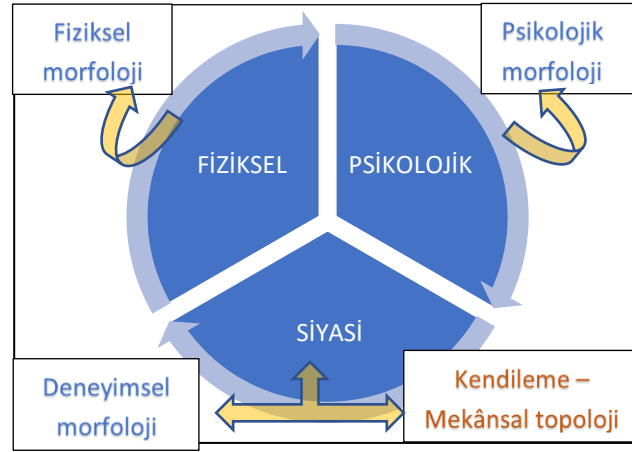
Bu çalışmada mekânsal topoloji analizi ile Ankara, İstanbul, İzmir ve Van örneklerinde kent merkezindeki kamusal mekân örüntüsünün psikocoğrafi morfolojisi ortaya çıkarılacaktır. Buradan hareketle sonraki çalışmalarda ilgili dört omurgada yapılacak 'özenli yürüyüşler' (Kelly, 2020) ve toplanacak zihin haritaları, deneyim haritaları (Yorgancıoğlu & Çolak, 2020) ve anlatılar ile bütünsel bir psikocoğrafi analiz (İlkay, 2022) yapılabilecektir. Bu tür bir inceleme, kentin görünmez katmanlarını ortaya çıkarmanın ilk adımına işaret etmekte ve tepeden inme yöntemlerle hazırlanan plan ve projelerin zamansal-mekânsal bedene [spatial-temporal body (Simonsen, 2005)] dayattığı mekânsal kurguların karşısında beden direnişi, sapmaları ve mekânı yeniden üretimine ilişkin bir alan açarak şehir planlama, kentsel tasarım ve kentsel politika planlaması alanlarına girdi oluşturacaktır.

2. Psikocoğrafi Morfoloji: Kentsel Morfoloji Çerçevesinde Psikocoğrafya, Kent İmgesi ve Mekânsal Topoloji

Kent merkezleri kamusal mekân örüntüsünün ve sokak dokusunun çeşitlendiği; ekonomik, politik ve sosyal katmanların kesişip yoğunlaştığı kentsel bölgelerdir. Bu katmanlarıyla hem planlama etkinliğinin içinde özel önem atfedilen bölgelerdir; hem de gündelik hayatın yeniden üretimi süreçlerinde psikolojik ve toplumsal derin karşılıkları bulunmaktadır. Kent merkezlerindeki kamusal mekân örüntüsünün okunması ve yazılması da bu çerçevede önemli bir analiz alanına işaret etmektedir ki bu alanın birbiriyle ilişkili üç boyutu bulunmaktadır: fiziksel, psikolojik ve siyasi boyutlar. Bildirinin amacı, psikocoğrafi morfoloji kavramını bir geçiş arayüzü olarak tarifleyip, kent merkezlerindeki kamusal mekân örüntüsünü fiziksel, psikolojik ve siyasi boyutlarının ilişkiselliği içinde irdelemektir. Fiziksel boyut kentsel morfoloji kavramında, kentsel tasarım alanında kendine

yer bulurken; psikolojik boyut çevresel psikoloji (Göregenli, 2010) ve davranışsal coğrafyanın (Özgen, 2020) kesişiminde yeni bir alan olarak tariflenebilecek 'psikocoğrafya' kavramında, siyasi boyut ise 'kendileme' (Göregenli, 2010), 'ele geçirme' (Ilkay, 2016) (spatial appropriation) ve 'yere bağlanma' (place attachment) (Seamon, 2013) kavramlarıyla ilişkili olarak kentsel politika planlaması alanında konumlanmaktadır.

Şekil 1 Psikocoğrafi morfoloji analizinin boyutları (Yazar tarafından üretilmiştir)

Psikocoğrafi morfolojiyi Şekil.1'de gösterilen boyutlar bağlamında bileşenlerine ayırdığımızda, üç temel değişkenle karşılaşırız: (1) fiziksel morfoloji, (2) psikolojik morfoloji, (3) deneyimsel morfoloji ve kendileme. Tablo 1'de psikocoğrafi morfoloji olgusunun yazar tarafından nasıl kavramsallaştırıldığını ve yapılan okumalar ve yürütülen şehircilik projesi çalışmaları esnasında ortaya çıkan analiz araçları (alt değişken, gösterge ve ölçekleri çerçevesinde) gösterilmektedir.

Tablo 1 Psikocoğrafi morfolojinin değişken, gösterge ve ölçekleri (teorik okumalar ile Van YYÜ Şehir Planlama Bölümünde, Şehircilik Projesi II dersi uygulamalar ile yazar tarafından kavramsallaştırılmıştır)

KAVRAM	DEĞİŞKEN	ALT-DEĞİŞKEN	GÖSTERGE	ÖLÇEK
Psikocoğrafi Morfoloji	(1) Fiziksel morfoloji ↓ Fiziksel Boyut Yöntem: Gözlem, ölçüm ve niceliksel analizler	Conzen'in Kent Planlama Analizi değişkenleri: Yol-parşel-bina ilişkisi	Yol	* Yol genişliği
				* Yol hiyerarşisindeki konumu
				* Yol uzunluğu
			Parsel	* Parsel büyüklüğü
				* Mülkiyet
	Bina	* Yapılaşma koşulları		
		* TAKS – Parşele oranı		
		* Kat sayısı		
	(2) Psikolojik morfoloji ↓ Zihinsel Boyut	Mekân sintaksı değişkenleri	Odak	* Odağın büyüklüğü ve yoğunlukla ilişkisi
				* Omurganın varlığı ve niteliği
Rota			* Rotanın yoğunlukla ilişkisi	
Yollar			Okunuyor mu? → Zihin haritasında var mı?	
Kenarlar/Sınırlar			vs.	
Bölgeler	Okunmuyor mu? → Zihin haritasında yok mu?			
Odak/Düğüm noktaları				

Yöntem: Zihin haritası, 'özenli yürüyüş', spontan yürüyüşler ve anlatı	Psikocoğrafya kavramının bileşenleri	İşaret öğeleri	
		Rota – odak	Zihin haritası
(3) Deneyimsel morfoloji ↓ Siyasi ve Eylemsel Boyut	Hareket	Dérive / Sapma	'Sapma'nın varlığı/yokluğu: Davetkar mekân-kayıp mekân
		Palimpsest / Nostalji	Hafıza ve anlatı
Yöntem: Mekânsal topoloji analizi, Kendileme odağında deneyim haritası ve anlatı	Durma	Akışkan Mekân	* Çizgisel form
		Doğrusal Mekân	
	Kamusal-özel mekân örüntüsü	Toplayıcı Mekân	* Dairesel / alansal form
		Merkezi Mekân	
	Ulaşılabilirlik ve Eylem özgürlüğü – işlev ilişkisi	Kamusal – Özel geçişleri	Kamusal Mekân
			Yarı-kamusal Mekân
			Yarı-özel Mekân
			Özel Mekân
	Ulaşılabilirlik ve Eylem özgürlüğü – işlev ilişkisi	Park	Doğal çevre vs. yapılı çevre
			Yürünebilirlik
Sokak		Omurga varlığı ve ilişkisi	
		Açıklık – Kapalılık	
Meydan	Meydan	Tanımlı Doluluk – Boşluk	

Bildirinin odaklandığı tema bağlamında önemli görülen alt kavramlar tabloda koyu olarak vurgulanmaktadır.

Bu noktada bir kez daha 'psikocoğrafya' ve 'psikocoğrafi' kavramlarına kentsel-mekânsal örüntü ile ilişkili olarak değinmekte fayda var. Psikocoğrafya, çevrenin ya da daha genelde coğrafyanın insan algı ve davranışlarına ne şekilde etki ettiğine odaklanır (Sarı, 2013; Şahin Yeşil, 2016; Covery, 2011). Kentsel mekânsal örüntü de –bu etkileşim göz önünde bulundurulduğunda– iki uçlu bir haritaya işaret etmektedir: Görünen fiziksel gerçekliğin ürettiği fiziksel harita ya da örüntü ile o gerçekliğin üzerinde, bedenim eylem repertuarı, algısı ve sosyal kolektif oluşumların etkileşimiyle oluşan psikolojik-psikocoğrafik zihinsel harita (İlkay, 2022). Bu hat Lefebvre'in (1991) mekânsal üçlemelerinde ortaya attığı 'algılanan mekân' ile 'kurgulanan mekân'ın arasındaki boşluğa ve çelişkiye de işaret eden bir araştırma kanalı sunmaktadır. Peki ya psikocoğrafi morfoloji ne demektir?

Bu bildirinin de sunulduğu IV. Kentsel Morfoloji Sempozyumu bildiri çağrısında da ifade edildiği gibi, morfoloji biyolojiden alınan bir kavram olarak genel anlamda biçim-bilgisine karşılık gelir. Zamanla biyolojik tıbbi bilimleri aşarak, kent, mimari ve coğrafya gibi konularda da forma dayalı dönüşümleri inceleyen bir alan olarak geliştiği gözlenmiştir. Kentsel morfoloji ise Ünlü'nün (2019: 61) de tanımladığı gibi "kentsel biçim üzerine çalışma" anlamına gelmektedir; kentsel biçimi oluşturan fiziksel değişkenler ise sokak, parsel ve binaların oluşturduğu kentsel örüntüler olarak tariflenmiştir (Ünlü, 2019). Boz ve Kubat (2019) kentsel morfolojiyi "kent fiziksel ve yapısal formu üzerine katkı sunan bir araştırma alanı" olarak ve morfolojik analizi de "yapılar, sokaklar, yollar, yeşil alanlar gibi kenti oluşturan öğelerin kent ile olan ilişkisini ve kent içi gelişim aşamalarını analiz eden tanımlayıcı bir süreç" olarak tariflemektedirler (Boz ve Kubat, 2019: 119). Ancak kentsel morfoloji salt bu fiziksel öğelerden ve onların dizilişinden ibaret midir? Bu bildiride öne sürülen psikocoğrafi morfoloji kavramı ise –çevresel psikoloji ve davranışsal coğrafya alanlarının kesişiminde, yeni bir araştırma alanı olarak– kentin bütünsel biçimine ilişkin bir sözü olan, yukarıda bahsi geçen ikili harita

varsayımıyla kentsel biçimlerin fiziksel biçimlerden ibaret olmadığını öne süren, çevre-insan ya da mekân-beden ilişkisi bağlamında algı, deneyim ve fiziksellik arasında oluşan kentsel-zihinsel-deneyimsel biçimi araştıran bir alan olarak kentsel morfoloji alanının altında kendine bir yer edinebilir. Bu çerçevede yukarıdaki tabloda da gösterildiği gibi, psikocoğrafi morfolojinin üç alt değişkeni bulunmaktadır: Fiziksel morfoloji, psikolojik morfoloji ve deneyimsel ya da davranışsal morfoloji.

2.1. Fiziksel Morfoloji: Kentsel Morfolojide İki Yöntem

Psikocoğrafi morfoloji kavramının ilk değişkeni olan ‘fiziksel morfoloji’ bu bildiri metninin de omurgasını oluşturan ‘morfoloji’ ve daha da özelde ‘kentsel morfoloji’ kavramının ilk akla gelen karşılığına işaret eder. Alan araştırmamıza ilişkin çalışmalarda, fiziksel boyuta yönelik kentsel morfolojik analiz yöntemlerine baktığımızda, temelde iki yaklaşımın öne çıktığı gözleniyor: Ünlü (2019)’nün ‘tarihsel-coğrafi yaklaşım’ olarak ifade ettiği yaklaşımın kurucusu Conzen’in sokak, yapı adası, parsel ve bina bileşenleriyle öne çıkardığı kent planlama analizi yöntemi (Boz ve Kubat, 2019) ve odak–rota örüntüsü çerçevesinde mekânsal topoloji analizi ile ilişki içinde Hillier’in de çalışmalarında odaklandığı Mekân Dizimi (Space Syntax) yöntemi (Özkan Özbek, 2021; Can, vd., 2013) ya da Ünlü’nün (2019: 63) ifadesiyle biçimlenici (configurational) yaklaşım.

Psikocoğrafi morfolojinin, fiziksel boyutuna işaret eden fiziksel morfoloji değişkeni –Tablo 1’de de gösterildiği üzere– temelde doluluk ve boşluğun birbiriyle nasıl ilişkilendiğine, nasıl bir bütünlük ya da parçalanmışlık yarattığına form açısından ve görece nicel yöntemler kullanarak bakmaktadır. Buradaki ilk yaklaşımda Conzen (1969) kentsel örüntüyü üreten ve mekânsal bütünlüğü sağlayan ‘üç biçim bileşeni’ olarak sokaklara, yapı adalarına, parsel ve bina örüntüsüne odaklanmaktadır (Ünlü, 2019). Ünlü (2019: 63) kentsel bütünlüğü vurgulayarak, bu odağı üç ölçekte genişletmekte ve kentsel bütünlük olgusunu vurgulamaktadır:

- (1) “Üst ölçekte **kentsel ulaşım sistemi, açık alanlar, kurumsal ve kamusal kullanımların** bir sistem içinde bir araya gelerek **kentsel gelişme örüntüsünü** oluşturması (...);
- (2) Orta ölçekte sokak ile yapı adalarının birlikte örgütlenerek **sokak/yapı adası örüntüsünün** oluşturulması, oluşan bu örüntü ile **mahallerinin üretilmesi** mahallenin morfolojik birimler olarak üst ölçekli kentsel gelişme örüntüsünde yerini alması;
- (3) Alt ölçekte bina ile parsel ilişkisi içinde oluşan **bina/sokak örüntüsü** ve bu örüntünün **sokak/yapı örüntüsü** ile bütünleşmesi kentin *tutarlı bir bütün* olarak gelişmesini ve büyümesini sağlayacaktır.”

Örneğin, Boz ve Kubat (2019) Başkent Ankara’nın İki Simgesel Örnek Morfolojik Analizi başlıklı çalışmalarında, Conzen’in kent planlama analizi yöntemini kullanarak, Kızılay–Atatürk Bulvarı ve Atatürk Orman Çiftliği üzerine bir soruşturma gerçekleştirmişler. Çalışmalarında kentsel formun dönüşüm ve değişimlerini kendi tarihselliği ve sosyal-morfolojik gerçekliği içinde irdeleyen ve planlama kararlarına da değinen bir yaklaşımla hem Türkiye hem de Ankara için kritik öneme sahip iki bellek mekanının morfolojik dönüşümünü izlemişler. Ankara’nın makro ölçekteki kentsel dönüşümünü ve planlama kararlarının bu dönüşüme etkisini de hesaba katarak, tarihi haritalardan faydalanmışlar (Boz ve Kubat, 2019). Ancak ölçek kaybından bahsedilmesine karşın, çalışmanın başlığındaki simgesellik konusu metinde çok karşılık bulamayan önemli bir boyut olarak dikkat çekmektedir. Bir diğer çalışmada Özkan Özbek (2021) mekân dizimi yöntemini kullanarak, Taksim Meydanı ve Beyoğlu bölgesinin morfolojik analizini yapmayı hedeflemiş; sokak izlerinde gözlenen yapısal dönüşümlere ve meydanın tarihsel bağlamdan ne şekilde etkilendiğine odaklanmıştır. Bu

analiz Taksim Meydanının özellikle 1950 sonrası yaşanan tarihsel kırılma noktalarıyla ilişkilendirilmesi anlamında daha güçlü bir örnek sunmaktadır. Can vd. (2013) çalışmalarında Konak Meydanına odaklanarak, yaya modellerinin sentaktik analizlerini gerçekleştirmeyi hedeflemişler; yaptıkları aksiyel analizi gündelik pratiklerin gözlenmesi ve arşiv araştırmasıyla ilişkilendirmişler. Bu anlamda çalışmamızda da Conzen'in parsel–sokak–bina ilişkisini irdelediği yaklaşımı bir altlık oluştursa da mekân dizimi yöntemi (mekânsal topoloji analiziyle ilişki içinde) çerçevemize daha yakın gelmektedir.

Ünlü (2019) kentin parça-bütün ilişkisi göz önünde bulundurularak ve kendi bütünlüğü içinde kavranıp kurgulanmasının nitelikli mekân yaratmadaki kritik önemini vurguluyor ki bu argüman bildirimiz açısından da önem taşımaktadır. Ünlü (2019) kentsel morfolojinin araştırma nesnesinin de 'kentsel örüntü' olduğunu ifade ediyor. Araştırma sorumuz tam da bu noktada kent merkezlerindeki kamusal mekân örgüsünün meydan–park–sokak örüntüsünün nasıl ilişkilendiği ve bu ilişkinin algı ve deneyime nasıl altlık oluşturduğu noktasına odaklandığından, 'bütünlük' konusu fiziksel morfoloji çerçevesinde analiz edilecek öncelikli konulardan biridir.

2.2. Psikolojik Morfoloji: Lynch'in Kent İmgesi ve Psikocoğrafya

Psikocoğrafi morfoloji kavramının ikinci kavramsal boyutuna odaklandığımızda davranışsal coğrafyayla çevresel psikoloji kesişiminde yer alan psikocoğrafya kavramıyla karşılaşmaktayız. Özgen (2020:1) davranışsal coğrafyanın temel kavramlarını tanıttığı metninde, 21. yüzyılda coğrafyanın kapsamının nasıl genişlediğini; mekân ve yer kavramları odağında özellikle 'bilişsel' ve 'duygu-duyuşsal' boyutlarla nasıl derinlik kazandığına değiniyor. 1960'larda da coğrafyacıların dikkatlerini 'öznel çevre'ye [bireylerin algıladıkları biçimiyle çevre] yönelterek, insan-çevre ilişkisini daha iyi anlamayı umduklarını da ekliyor (Özgen, 2020). Bu kırılmaya paralel olarak, teorik öncülleri 1950'lere gitse de 'çevre psikolojisi' kavramı da ilk kez 1964'te bir konferansta Ittelson tarafından kullanılmıştır; bu şekilde sosyal psikolojinin bir alt alanı olarak gelişmiştir (Göregenli, 2010). İnsanların algı ve deneyimlerinden faydalanarak, insan-mekân ilişkisini kavrama çerçevesinde ortaya çıkan bir alan olarak davranışsal coğrafyanın konusu da çevrenin nasıl algılandığı ve bu algılar doğrultusunda davranışlarımızın nasıl şekillendiğidir (Özgen, 2020).

Psikolojik morfoloji kavramı bu analizdeki 'algı' değişkeni üzerinden şekillenmektedir. Davranışsal coğrafyanın temel kavramlarından da biri olan algı, "duyu organları vasıtasıyla beyne ulaşan verilerin belirli bir bağlam üzerinden organize olması, yorumlanması ve anlam kazanma süreci olarak" tanımlanır (Özgen, 2020: 9). Bunun anlamı daha çok temas ettiğimiz gerçekliğe ilişkin anlamlandırma sürecimiz gerçek-fiziksel dünyanın bireysel yorumlarına dönüşür ve içinde var olduğumuz bağlamdan da alınan bir çerçeveye yorumlanır. Lefebvre'in (1990) algılanan / anlamlandırılan mekân (perceived space) tanımına denk gelen bu kavram, insan-çevre ilişkisini analizinin önemli veçhelerinden birini oluşturur. Bilişsel harita ve haritalama bu çözümlemenin odağında yer almakta; özellikle davranışsal coğrafyanın da kavramlarından biri olan 'imaj'a işaret etmektedir (Özgen, 2020); bu tür çözümlerinin en erken örneklerinden biri olarak da Lynch'in (2010 [1960]) Kent İmgesi analizi akla gelmektedir. Çalışmasında Lynch (2010) kent imgesinin bileşenlerini beşe ayırmaktadır: yollar, sınırlar, bölgeler, işaret öğeleri ve odaklar. Bu beş öge insan zihninde nasıl yer bulmakta, nasıl temsil edilmektedir? Kentsel mekânın okunaklılığı burada en önemli tartışma noktalarından biridir, zira Lynch de kendi bütünlüğü içinde okunabilir, algılanabilir mekanların değerli olduğunu vurgulamıştır.

İnsan zihni kent mekanını nasıl okur, nasıl yazar? Psikolojik morfoloji kavramının ikinci bir alt damarı da 'psikocoğrafya' alanıdır. 1950'lerde Sitüasyonist (Durumcu) Enternasyonal Hareket'in

Guy Debord (1955) öncülüğünde ortaya attığı psikocoğrafya kavramı zamanla sanatsal odağından sıyrılıp, politik bir içerik kazanmıştır. Sapma ve sapan anlamına gelen ‘dérive’ kavramı da kentsel gündelik hayatı dönüştürecek politik bir araç olarak bu çerçeveye eklenmiştir (İlkay, 2021). Sarı'nın (2013: xv) tarifiyle dérive, “bireylerin gündelik yaşantılarına dair her şeyi bir kenara bırakarak, kentsel alanda gerçekleştirdikleri başıboş geziler”dir. Bu aynı zamanda psikocoğrafyanın kentteki uygulama alanı ve yöntemidir de bu şekilde zihinsel haritalamaya ek olarak ortaya çıkarılacak sapmalar, kentsel pratikle zihinsel örüntüleri görüp analiz edebileceğimiz bir araştırma yöntemine işaret eder (İlkay, 2021). Bu zinciri tamamlayacak olan son halka ise, odak ve rotaların ve kendileme/ele geçirme modlarının ortaya konacağı bir mekânsal topoloji analizi olacaktır.

2.3. Deneyimsel Morfoloji: Davranışsal Coğrafya ve Mekânsal Topoloji Analizi

Deneyimsel morfoloji, davranışsal coğrafyayla mekânsal topolojinin kesişiminde bir sentez alanı olarak ortaya çıkmakta, psikocoğrafi morfoloji kavramının deneyimsel ve siyasi boyutuna karşılık gelmektedir. Fiziksel olanla psikolojik olanın kent mekânında form ve edim olarak görünür olduğu bir sorgulama alanına da işaret eder. Mekânın algılanıp anlamlandırılmasının ardından beden mekânda algısının rehberliğinde eylem içine girer –Lefebvre'in (1960 [1990]) mekânsal pratik (spatial practice) olarak da tariflediği kavrama karşılık gelecek şekilde– beden, mekân içinde edimleriyle mekânın alt bölgelerini ya da noktalarını işaretleyerek, önce o yerlere bağlanmaya (place attachment – bkz. Seamon, 2013) sonra da belli alt davranış ortamlarını [kavram için bkz. Göregenli, 2011] sahiplenmeye (kendileme), hatta ele geçirmeye başlar [spatial appropriation – bkz. İlkay, 2016].

Ele geçirmenin üç bileşeninden ilki insan bedeninin en temel edimi **hareket-durma ikiliği**dir. Bu edimler mekânda hareketi yönlendiren akışkan-doğrusal mekanlar ve bunların imlediği çizgisel form ile toplayıcı-merkezi mekanlar ile bunların imlediği dairesel formlardır. Temelde meydanlar dairesel forma, sokaklar çizgisel forma ve parklar her ikisine birden derece farkıyla sahiptir denilebilir. İkinci bileşen **kamusal-özel mekân hiyerarşisi**dir. Burada da gerek algı gerekse deneyim açısından tercih edilen mekânın kamusalda yarı kamusal, yarı kamusalda yazı özel ve oradan da özel mekâna geçişleri iyi okutabilmesidir. Bu zihni ve bedeni mekânsal deneyime hazırlayan ve zihinsel-deneyimsel kurguyu oluşturan en önemli altlık bileşenlerindedir. Son bileşense park, sokak ve meydanların kendi kentsel doğaları gereği mümkün kıldıkları **eylem özgürlüğü ve tanımladıkları işlev ilişkisi**dir. Parkların doğal çevre-yapılı çevre ikiliğinde tanımladıkları eylem özgürlüğü, sokakların yürünebilirlik değerleri ile ana yaya sirkülasyonu ve omurgasıyla kurdukları doğal ilişkisellik ve meydanların da açıklık-kapalılık ve tanımlı doluluk-boşluk ilişkileri burada bu bileşene dair analiz ölçekleri sunmaktadır [Bknz. Tablo 1]. Bu çerçevenin mekânsal topoloji analizi çerçevesinde irdelenmesi, deneyimsel morfolojiye ilişkin bilgi üretmemizi sağlayacaktır. Peki mekânsal topoloji ne demektir? Bu bağlamda nasıl kullanılabilir?

Kökü dilbilim ve matematikten gelen, mekânsal topoloji (ya da mekân sintaksı) grafik teorisi ile ilişkilendirilebilir ve genellikle yaya hareketleri örüntüsüne odaklanır. Tepe noktası ya da odaklardan [vertices (nodes)] ve kenarlar ya da rotalardan [edges (arc)] oluşan bu grafik, hareketi ve hareketin bağlamını oluşturan ilişkileri gösterir. Buna topoloji denir (Ratti, 2004). Jiang ve Omer (2007) birbiriyle çakışan iki harita katmanından söz ederler; bağlamsal katman köşelerden, birincil katmansa çizgilerden/rotalardan oluşur. Bu iki katman üst üste çakışarak çizgisel kompleksi ortaya çıkarır. Kentte Bedenin Oluşturduğu Ev başlıklı bildiri metni de (2011) mekânsal topoloji yaklaşımıyla, ‘hareket’ (movement) ve ‘eylem’ (action) çerçevesinde İstanbul’daki gündelik hayat içindeki mekânlara bakmakta; bir kişinin haftalık rota ilişkilerini inceleyerek, bulunulan mekânları ‘noktalar’, rotaları ise ‘çizgiler’ ile temsil etmektedir. Ayrıca ‘köprü’ (ör: vapur iskeleleri) ve ‘istasyon’

Şekil 3 Ankara, Kızılay Meydanı, Güvenpark ve Atatürk Bulvarı Google Earth haritası, 2023

Ankara örneğinde, ana yol aksı olarak Atatürk Bulvarı Lörcher ve Jansen planlarıyla kurgulanmış tarihi-politik bir bulvar (Şekil 3); İstanbul örneğinde, İstiklal Caddesi içinden tramvay (ve zaman zaman taşıt) geçen bir yaya caddesi (Şekil 4); İzmir örneğinde, Kordon boyunca uzanan ana yaya aksı yayalaştırılmış promenat (Şekil 5) ve Van örneğinde de seçilen merkez aksı Maraş ve Cumhuriyet Caddeleri ana cadde –ana taşıt ve toplu taşıma güzergahıdır (Şekil 6).

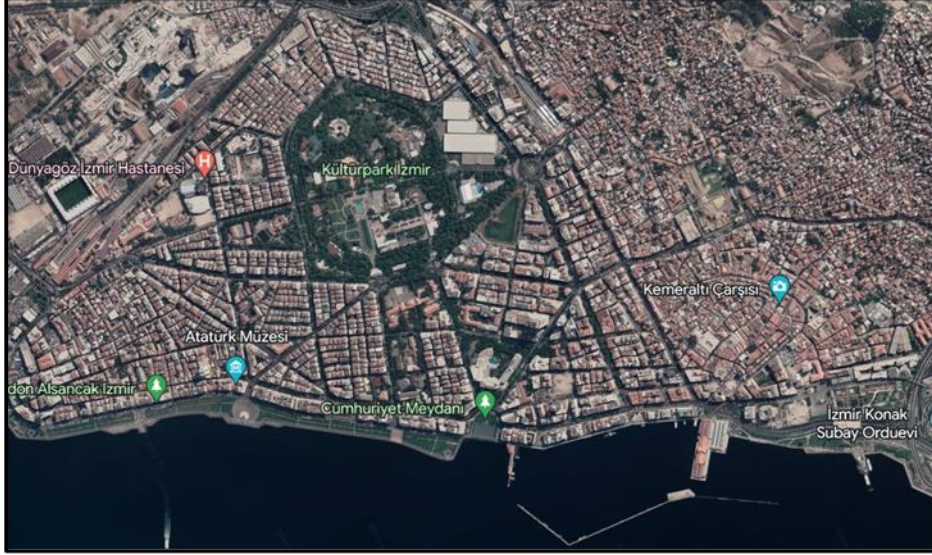

Şekil 4 İstanbul, Taksim Meydanı, Gezi Parkı ve İstiklal Caddesi Google Earth haritası, 2023

Kızılay Meydanı, Atatürk ile Ziya Gökalp Bulvarlarının kesişiminde bir kavşak görünümündedir; Sıhhiye-Tunalı arasındaki yürüyüş mesafesi 1400 metre, Gençlik Parkı-Kuşulu Park arasındaki rota 3750 metre kadardır. Taksim Meydanı politik anlamını da gösteren simgeleşmiş bir işaret ögesiyle etrafından yol geçen bir meydan olup, Gezi Parkı'ndan başlanarak İstiklal Caddesi boyunca gidilen rota 1400-1600 metredir. İzmir Konak Meydanı Atatürk Parkı ile sahildeki meydan sisteminin önemli alt bileşenlerinden biri olarak hem denize hem de Kemeraltı'na açılan bir açık kentsel mekân

niteliğinde, kilit konumdadır. Konak Meydanı Saat Kulesi, Atatürk Meydanı ile başlayan ve Cumhuriyet Meydanı'na uğranarak sonrasında Kordon Alsancak'a kadar gidilen rota 2900-3000 metre civarındadır.

Şekil 5 İzmir, Konak Meydanı, Kordon ve Park Sistemi Google Earth haritası, 2023

Van Beşyol Meydanı ise beş yolun kesiştiği bir kavşak görünümünde olup, çevresindeki valilik binası ve Hz. Ömer Camii ile önündeki boşlukla bir miktar kentsel meydan niteliğine kavuşmakta; ortasındaki İnci Kefali heykeli ile kent imgesine işaret etse de yayaaların heykelle etkileşmesi mümkün olmamaktadır. Kurtuluş Parkı'ndan başlayıp meydanda biten rota 2400 metredir.

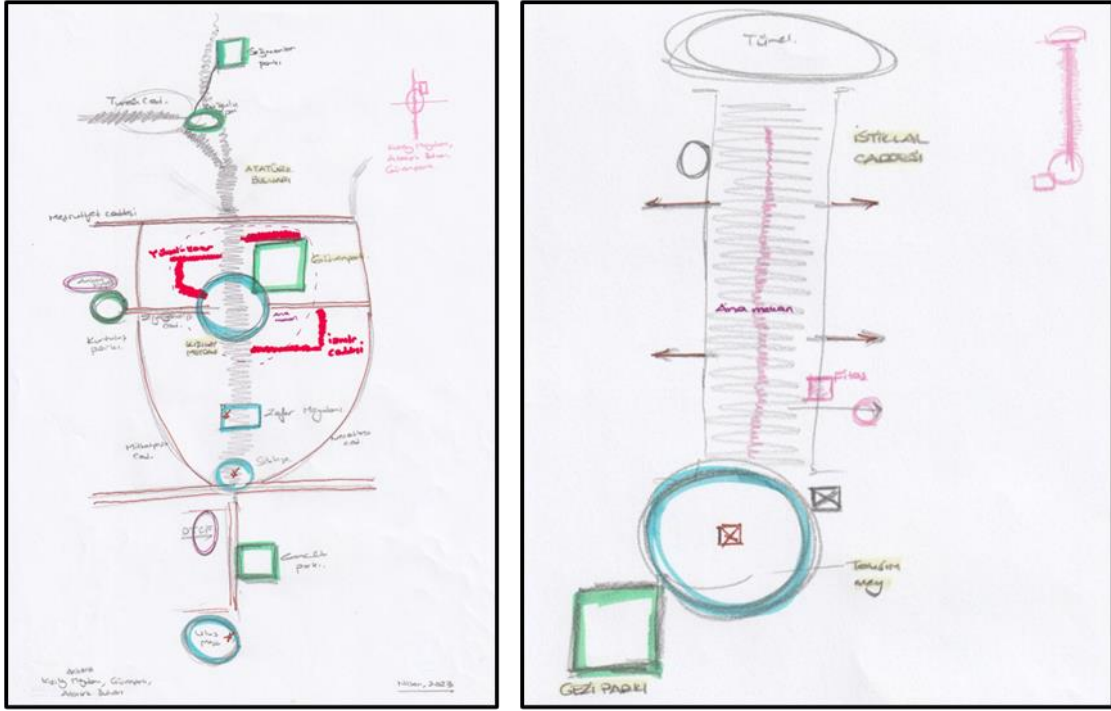

Şekil 6 Van, Maraş Caddesi, Beşyol Meydanı ve Park Sistemi Google Earth haritası, 2023

Ankara örneğindeki Güvenpark ve İstanbul örneğindeki Gezi Parkı kritik politik değere ve simgeselliğe sahip mekanlardır ve yazar yüksek lisans çalışmasını Ankara örneği üzerine yapmıştır

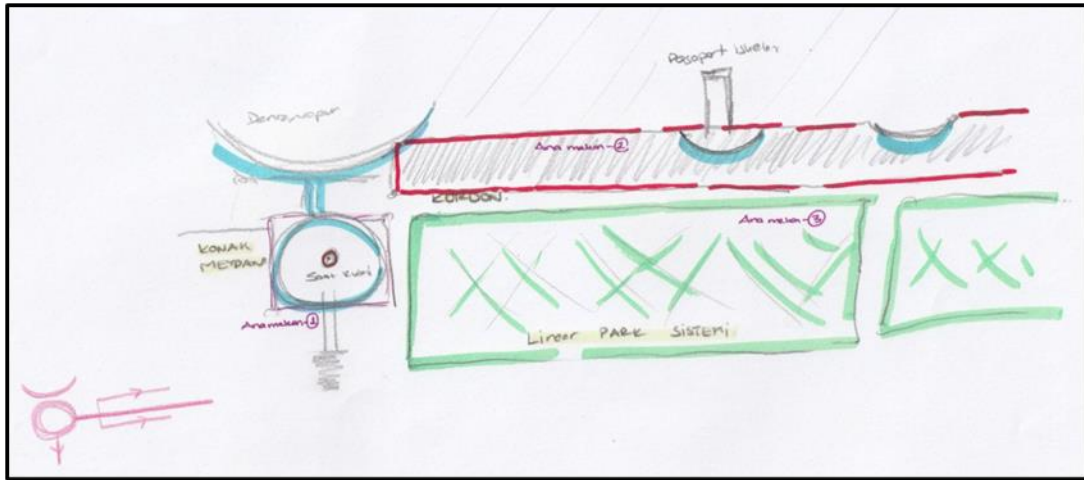

(İlkay, 2007). İzmir örneğinde kordondaki yürüme deneyimi yapı adalarıyla deniz arasında yerleştirilmiş lineer park sistemiyle desteklenmiş, hareket durma ikileminde yayalara kentsel deneyim zenginliği sunmaktadır. Van'da ise bunun aksine, bir taşıt yolu üzerindeki kaldırımlar kent merkezindeki ana yaya aksını oluştururken, yol üzerindeki parklar bir yeşil alan sistemi şeklinde tasarlanmamış olsa da kentsel gündelik hayatın canlılığı ve akışı içinde ufak soluklanma alanları olmaktadır.

Şekil 7 Solda: Ankara Kızılay zihin haritası, Nisan 2023. Sağda: İstanbul Taksim zihin haritası, Nisan 2023

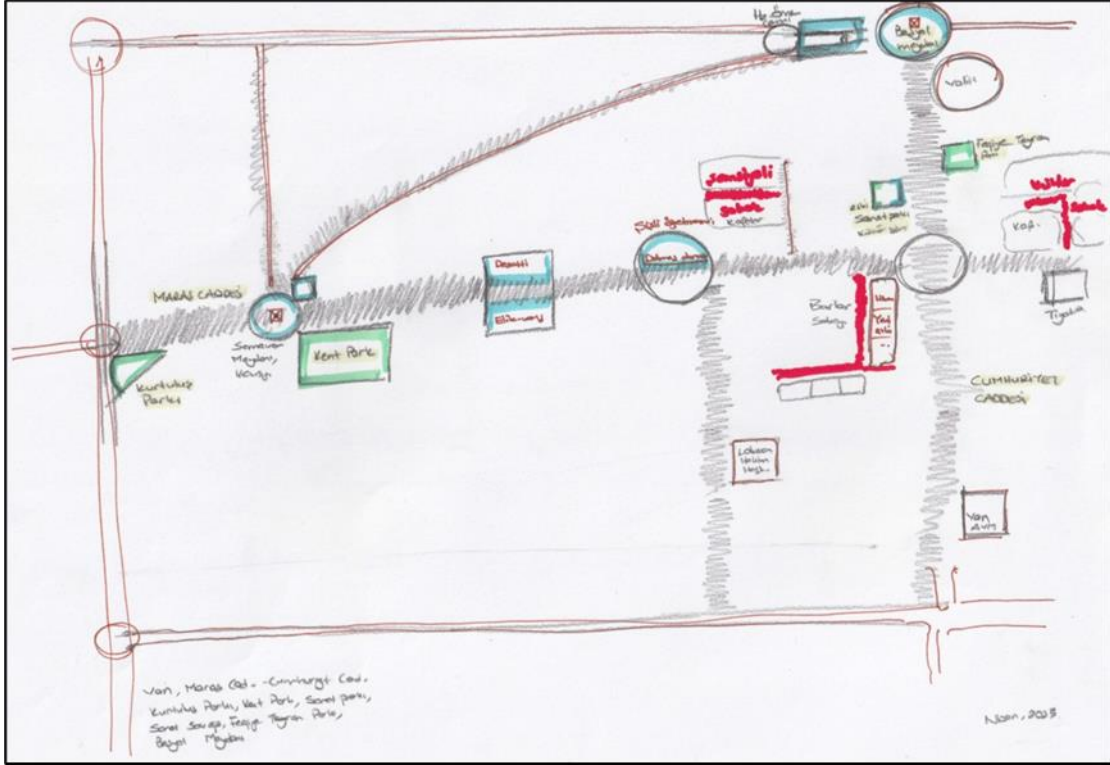
Dört farklı kentle kurulan farklı ilişkiler ve kentlerde geçirilen zamanın uzunluğu ve niteliği zihin haritalarını etkilemiş; Ankara ve Van zihin haritalarının görece en kapsamlı ve ayrıntılı olduğu, İstanbul zihin haritasının ise en basit harita olduğu görülmektedir (Şekil 7 ve 9).

Şekil 8 İzmir Konak-Kordon zihin haritası, Nisan 2023

İzmir haritasında dikkati çeken, lineer park sisteminin gerçekte meydanın hemen bitişiinde başlamamasına karşın, algıda o şekilde kodlandığıdır (Şekil 8). İzmir, yazarın 2004 yılında planlama stüdyosu dahilinde öğrenci olarak çalıştığı kenttir ve 2012-2014 yılları arasında sıklıkla hafta sonları ziyaret ettiği bir kenttir. Orada 'yaşayan/ev sahibi' değil, bir turist olarak bulunmuştur. Haritada üç farklı ana mekânın ortaya çıktığı gözlenmiştir. Van'da ise daha önce yaptığı çalışmalar neticesinde farklı bölgeler ortaya çıkmakta, ancak fiziksel gerçekliğe bakıldığında morfolojik olarak bu farklılaşmanın çok da net olmadığı gözlenebilmektedir.

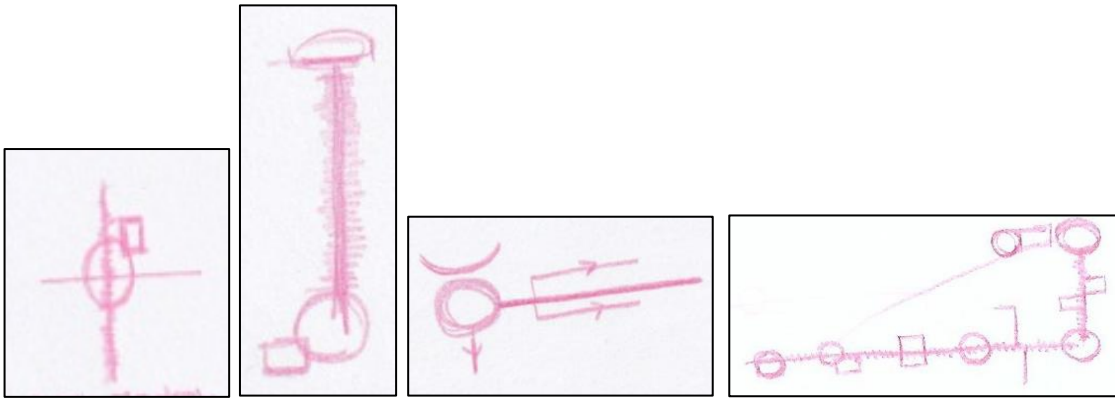
Şekil 9 Van Maraş-Cumhuriyet Caddeleri zihin haritası, Nisan 2023

Zihin haritalarının mevcut fiziksel örüntü üzerinden söylediklerine odaklanacak olursak, ilkin fiziksel morfoloji çerçevesinde rota-odak örüntüsü 'bütünlük' ve bunun zihindeki karşılığı bağlamında değerlendirildiğinde, Kızılay Meydanı-Atatürk Bulvarı ve Güvenpark'ın bulvar sürekliliği, meydanın ve parkın ana aksa referansla konumlandırılışı anlamında en net kurguya sahip mekanlardan biri olduğu düşünülebilir; bu, kuşkusuz Lörcher ve Jansen planlarının silinmiş kurgu izlerinden de kaynaklanmaktadır. İzmir Konak Meydanı örneğinde de gerek uydu görüntüsü gerekse zihin haritasında yeşil alan ve meydan sistemi kordonla oldukça organik ve okunabilir bir bütünlük içinde ilişkilendirilmiştir. İstanbul örneğinde fiziksel gerçeklik ile zihinsel gerçekliğin uyumunda zihin haritası çizilip Google Earth haritası incelendiği sırada fark edilmiştir. Van YYÜ Şehir Planlama bölümü 1.sınıf Şehircilik Projesi stüdyosu sırasında (2022-23 bahar döneminde) öğrencilerle yapılan tartışmalarda da İstiklal Caddesi'nin meydan ve Gezi Parkına görece bir ana mekân olarak daha çok ortaya çıktığı, zihin haritasında da aslında o kadar geniş olmadığı halde bütünlüğü sağlayan öğenin de İstiklal caddesi olduğu görülmektedir. Sapmalara da imkân veren bu mekânsal aks gerek kolektif hafızada gerekse bireysel hafızada önemli yer tutabilmektedir. Van örneğinde bir sistem olmadığı halde, bütünlüğü yine taşıt caddesi üzerindeki rota sağlamaktadır. Ve daha önceki çalışmalarda da (İlkay, 2018; İlkay, 2020) ortaya konduğu üzere, bu bölge sürekli çizgisel bir hareket ve yoğun bir akışı desteklemektedir ki bu da yürünebilirliği aslında negatif etkilemektedir.

4. Değerlendirme ve Sonuçlar

Ticari işlevler, kamusal etkinlikler ve kimi zaman politik eylemlerle zenginleşip yoğunlaşan kent merkezleri bu derinliklerini doluluk-boşluk ilişkileri ve mekânsal kurguları farklılaşan sokak-park-meydan örüntülerine borçludur. Yolların, sınırların, düğüm noktalarının, bölge ve işaret öğelerinin farklı dizilişleri ve bu kent imgesi öğelerinin odak-rota örgüleriyle etkileşimi hem deneyimsel hem de zihinsel olarak insan bedeninde farklı karşılıklar bulur ve mekânın fiziksel organizasyonundan etkilenirken, dönüp onu etkileme potansiyeline de kavuşur. Sokak dokusu çeşitliliği ve ulaşım düğümlerinin farklılaşması ile kent merkezleri kendine has bir ritim ve ruh ile kentten kente değişen sosyo-mekânsal karakteri de biçimlendirir. Bu karakterin kabaca üç boyutu olduğu söylenebilir; fiziksel karakter, psikolojik karakter ve edimsel/deneyimsel karakter. Bu anlamda ritimler, biçimler, anlamlar ve fiziksel örüntü değiştikçe merkezin morfolojisi ve kentin kamusal etkinliklerine nüfuz eden ruhu da değişecektir. Gündelik hayat içinde her kentin ve kent merkezinin kendine özgü psikocoğrafi bir morfolojisi vardır ki kamusal mekân örüntüsüyle çeşitlenebilmektedir. Bu örüntünün kurucu öğesi de 'sokak' ve 'yürüme edimi'dir. Şekil 10'da bildiride irdelenen dört kent merkezinin yazarın zihin haritaları bağlamında gözlenen mekânsal topoloji analizlerinin biçimleri görülmektedir.

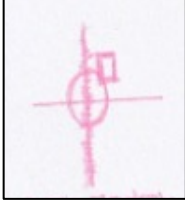

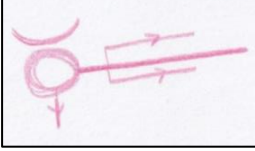
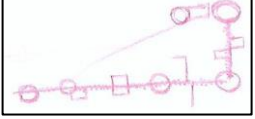
Şekil 10 Ankara, İstanbul, İzmir ve Van örnekleri mekânsal topoloji analizi, Nisan 2023

Sokakların park ve meydanlarla etkileşiminin yarattığı farklı mekânsal formlar, kent içinde yürüyen beden hareket ve durmaları için bir bağlam oluştururken, aynı zamanda bu fiziksellik üzerinden kurulan psikocoğrafi haritanın da altlığını üretir. Bu altlık aşağıdaki kategorilerle çeşitlenmekte ve Tablo 3'te bu boyutlar da göz önünde bulundurularak seçilen 4 kent merkezinin psikocoğrafi morfolojisi tartışılmaktadır.

- ⊕ Çizgisellik-alansallık-noktasallık
- ⊕ Kapalılık – açıklık (tanımlılık)
- ⊕ Kamusal mekân – özel mekân hiyerarşisi
- ⊕ Doluluk – boşluk
- ⊕ Mekân niteliği

Tablo 3 Dört kent merkezinin psikocoğrafi morfolojisi

	1- Ankara	2- İstanbul	3- İzmir	4- Van
Park-meydan-sokak örüntüsünün mekânsal topolojisi				
1. Fiziksel bütünlük	Atatürk Bulvarı fiziksel bütünlüğün kurucu ögesi, meydanı ve parkı taşıyan mekânsal bileşen	Birbirinden ayrıık ve peş peşe tasarlandığı gözlenen meydan ve parkın ardından İstiklal Caddesinin ana mekân olarak öne çıkışı	Kordonun meydan sistemi ve yeşil alanlarıyla daha bütünsel bir fiziksel örüntü taşınması, Konak Meydanı ve önündeki parkın bu bütünlükten ayrı kendi içinde bir bütünlüğünün olması	Maraş Caddesi ve Cumhuriyet caddelerinde sürekliliğin bir bütünlük oluşturması ancak birbirini peş peşe takip etse de mekânsal bir kurgudan uzak meydan ve parçacıl parkların varlığı
2. Psikolojik bütünlük ve algılanabilirlik	Meydan bir kavşak ve düğüm noktası olarak algılanmakta, psikolojik bütünlüğü de yine Atatürk Bulvarı sağlamakta. Güvenpark bir yardımcı mekân olarak geçiş ögesi olarak algılanmaktadır.	İstiklal Caddesinin zihin haritasındaki yeri çok önem çıkmakta; meydan bir geçiş bölgesi ve park da ikincil öneme sahip birer mekân olarak algılanmaktadır.	Kordon ve Saat Kulesinin olduğu meydan ve park kent imgesine de işaret eden bir algısal bütünlük sunmakta, ancak iki-üç ana mekân olarak birbirleriyle yarışacak denli öne çıkmaktadır.	Çizgisel bir algı ve sürekli hızla hareket edilmesi gerektiği yönündeki mekânsal baskı psikolojik bütünlüğü oluşturan ana öğelerdir. Parklar net bir şekilde algıda ortaya çıkmamaktadır. Hızlıca hareket ederek varılacak noktayı hedefleyen bir deneyim sunmaktadır. Okunabilirliği zayıf bir rota.
3. Deneyimsel bütünlük ve sapma olanağı	Meydan niteliğini kaybetmiş olsa da park bir duraklama alanı sunmakta ve bulvar üzerinde içeriye giren yaya caddeleri ve kesişimdeki bulvar birer sapma olanağı sunmaktadır.	Parkurun girişinde park duraklama deneyimi sunmakta; ancak sapmalar ve deneyim çeşitliliği İstiklal Caddesi boyunca yer alan ara sokaklarda karşılık bulmaktadır.	Duraklama ve yürüme deneyimi anlamında en zengin altlığı bu rota sunmaktadır. Ayrıca deniz yoluyla vapurdan ve kent içine Kemeralına sapma imkanları da yine rotanın başlangıcında dikkat çekmektedir.	Çizgisel bir deneyim sunan rota boyunca parklar ve kentsel boşluklar net bir şekilde algılanmadığı için, yürümeye devam etme gerekliliği deneyimi ve kendilemeyi etkilemektedir. Cadde boyunca ara sokaklara sapma olanağı bulunmaktadır. Şemsiyeli Sokak ve Sanat Sokağı bunlardan en önemlileri.

Psikocoğrafi haritanın altlığını salt fiziksel yapıdan ibaret değildir; fiziksel olanın psikolojik ve sosyolojik olanla etkileşimiyle, gündelik rutinlerin ve spontane gelişen karnavalesk durumların çakışmasıyla kendi tarihselliği içinde, kolektif hayal gücü ve hafıza eşliğinde ve mekânsal katmanları ile inşa edilir. Bu çalışmada İstanbul, Ankara, İzmir, Van örneklerinde kent merkezinde sokak-park ve meydanların karşılıklı etkileşimlerinin morfolojik olarak nasıl farklılaştığı ve kentin ritmiyle birlikte çeşitlenen fiziksel örüntünün psikolojik kurgulara nasıl altlık oluşturduğu soruları irdelendi. Çalışmada seçilen dört ana kamusal mekân örüntüsü fiziksel, psikolojik ve deneyimsel morfolojik boyutları ile psikocoğrafi harita ve deneyimlere nasıl altlık oluşturdukları karşılaştırıldığında tablo 3'te de gösterildiği gibi, farklı fiziksel, psikolojik ve deneyimsel bütünlüklere sahip olduğu gözlemlendi. Toplanacak farklı zihin haritaları ve yapılacak derinlemesine psikocoğrafi analizlerle bu karşılaştırmalar derinleştirilecek ve burada yapılan pilot çalışmanın ötesinde kent merkezlerinin gözden kaçan ruhuna ve tasarım-algı ikiliğinin bu noktadaki etkisine dair daha derinlikli bilgi elde edilebilecektir.

Kaynaklar

- Bildiri Metni: Kentte Bedenin Oluşturduğu Ev. (9.9.2011). <http://www.depolarla.blogspot.com>, *Kentsel Konut, Yeniden Bugün, İstanbul Konulu Mimari Tasarım Stüdyosu Çalışma ve Depolama Alanı*.
- Boz, M. & Kubat, A. S. (2019). *Başkent Ankara'nın iki simgesel örnek üzerinden morfolojik analizi. "DeğişKent" Değişen kent, mekân ve biçim, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İstanbul, Türkiye*.
- Can, I., Çil, E., Yaylalı Yıldız, B., Kılıç Çalğıcı, P., & Velibeyoğlu, K. (2013). *Morphological analysis of the transformations of Konak Square in Izmir*. In 9th International Space Syntax Symposium, SSS 2013. Sejong University Press.
- Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis*. London: Institute of British Geographers Publication 27, 2nd edn., Institute of British Geographers.
- Covery, M. (2011). *Psikocoğrafya: Londra Yazıları*. Kalkedon Yay.
- Debord G. (1955). *Introduction to a critique of urban geography [translated by Ken Knabb]*. Les Nevres Mues, *Situationist International Anthology. Bureau of Public Secrets*, 2006 (revised and expanded edition).
- Göregenli, M. (2010). *Çevre psikolojisi – insan mekân ilişkileri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İlkay, Y. (2007). *The political struggle on and at public space: The case of Kızılay Square* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ).
- İlkay, Y. (2016). *(Re)Production and appropriation of open public spaces: Representational moments for urban green in Ankara*. Yayınlanmamış doktora tezi, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı.
- İlkay, Y. (2018). *Liveliness pattern of Van city centre (Bazaar) from the viewpoint of flâneur/flâneuse: spatial topology of two main axes with open and green areas*. Cultural landscape of Van, Turkey (e-book), 12. bölüm, [Editörler: Gökçen Firdevs Yücel Caymaz ve Bilge Işık], s. 168-183. İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları.
- İlkay, Y. (2021). *Planlamada Psikocoğrafya: Beden, kent ve yürüme edimi çerçevesinde yeni bir metodoloji inşası*. KBAM, Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı 8.Sempozyumu, 2-3-4 Aralık 2021, Konya, Türkiye.
- İlkay, Y. (2022). Evaluation of psychogeography in planning as a new spatial methodology via 'walking body'. *Geographies, Planning & Tourism Studios*, 2(2):107-118. <https://doi.org/10.5505/gpts.2022.29392>
- Jiang, B. ve Omer, I. (2007). Spatial topology and its structural analysis based on the concept of simplicial complex. *Transactions in GIS*. 11(6), s.943-960.
- Kelly F. (2020). 'Hurry up please, it's time!' A psychogeography of a decommissioned university campus. *Teaching in Higher Education*, 25(6), 722-735. <https://doi.org/10.1080/13562517.2020.1746263>
- Lefebvre, H. (1991). *Production of Space*, Blackwell.
- Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları/Kültür Yayınları.
- Özgen, N. (2020). *Davranışsal coğrafyada temel kavramlar*. Davranışsal coğrafya, Özgen N. ve Coşkun S. (Ed.), pp. 1-51. Pegem Yayınları.
- Özkan Özbek, M. (2021). Tarihsel Süreçlerde Taksim Meydanı ve Beyoğlu Bölgesinin morfolojik evrimi ve sentaktik analizleri. *Tasarım Kuram*, 17(32), 35-54. <https://doi.org/10.14744/tasarimkuram.2021.83435>

- Ratti, C. (2004). Urban Texture and Space Syntax: Some Inconsistencies. *Environment and Planning B: Planning and Design*. Volume 31, s.000-000.
- Sarı, J. (2013). *Kenti deneyimleme aracı olarak psikocoğrafya*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı.
- Seamon, D. (2013). *Place attachment and phenomenology, the synergistic dynamism of place*. Place attachment, (der. Manzo & Wright). Routledge.
- Simonsen, K. (2005). Bodies, sensations, space and time: the contribution from Henri Lefebvre. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 87:1, pp. 1-14. DOI: 10.1111/j.0435-3684.2005.00174.x
- Şahin Yeşil, S. (2016). *Psikocoğrafya ve bir şehir gezgininin anıları*. Monograf / Edebiyat Eleştirisi Dergisi, 2016/5, 124–149. <http://monografjournal.com/sayilar/5/psikocografya-ve-bir-sehir-gezininin-anilari.pdf>
- Ünlü, T. (2019). *Mekânın biçimlendirilmesi ve kentsel morfoloji*. “DeğişKent” Değişen kent, mekân ve biçim, Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İstanbul, Türkiye.
- Yorgancıoğlu D., & Çolak I. (2020). Bedensel deneyime dayalı yer bilgisinin yeniden yapılandırılması için bir yöntem irdelemesi: Deneyimsel harita. *Megaron*, 15(1), 126-137. <https://doi.org/10.14744/MEGARON.2020.80269>

Kent Meydanlarındaki Dönüşümün Kamusal Açık Alanlardaki Sosyal Etkileşime Etkisi: Kayseri Cumhuriyet Meydanı Örneği

Aslı Yalçın¹

Özet

Kamusal açık mekanlar, bilindiği üzere kentte yaşayanların iletişim ve etkileşimini kuran mekanlardır. Bu bağlamda kent meydanları, kentsel sosyalleşmeyi etkileyen en önemli kamusal alanlardır. Bu alanlar daha çok fiziki anlamda ön planda olsa ve genelde ticari işlevleri veya ana ulaşım bağlantı merkezleri olarak algılsa da simgesel değerleriyle, kenti paylaşan herkesin etkin sosyalleşmesine imkân veren kentsel buluşma mekanlarıdır. Çağın gereksinimlerine paralel olarak, Türkiye’de son dönemlerde kamusal alanlara verilen önem artmış, özellikle son yıllarda kentsel açık alanlarda düzenlemelere ve yarışmalara daha fazla yer verilmiştir. 2000’li yıllardan sonra Kayseri kent merkezinde de benzer uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Bu yaklaşımın bir örneği olarak Kayseri Cumhuriyet Meydanı ve yakın çevresi de yarışmayla elde edilen projeye 2006 yılında kentsel tasarım sürecine dahil edilmiş ve etaplarla yenileme sürecine girilmiştir. Öte yandan, yarışmalarla elde edilen tasarım ürünlerinin daha çok fiziki anlamda düzenlemelere yer verdiği, sosyal etkileşimi derinleştirmeye yönelik izlerinin tam olarak ortaya konulmadığı gözlenmektedir. Bilindiği üzere sosyal etkileşim, kişiler arasında sosyal bağlar oluşturma ve sürdürme sürecidir. Özellikle kamusal açık alanların var olma sebepleri arasında bireyler arası sosyal etkileşimi artırma ve toplumsal dayanışmayı kuvvetlendirme özellikleri önceliklidir. Bu doğrultuda özellikle pandemi sonrası bireyselleşmenin arttığı günümüz şartlarında kamusal alan tasarımlarında sosyalleşmeyi arttıracak unsurların da ön plana çıkarılması önem arz etmektedir. Belirlenen bu problem doğrultusunda çalışma, Kayseri Cumhuriyet Meydanı’nın tarihsel süreçteki dönüşümünü, kentsel kullanımdaki yerini, 2006 sonrası yapılan yeni düzenlemelerle ortaya çıkan biçimleniş ve bu doğrultuda gerçekleşen sosyal etkileşim durumunu araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışma öncelikle kamusal açık mekanlar ile sosyal etkileşim seviyesi arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymakta ve kamusal alanlar olarak kent meydanlarında sosyal etkileşimi artırıcı unsurları ortaya çıkarmaktadır. Bu çıkarımlar ışığında, Kayseri Cumhuriyet Meydanı analizlerle karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Çalışma, Kayseri Cumhuriyet Meydanı’nın araştırmacılar tarafından belirlenmiş temel kriterler doğrultusunda irdelleyerek, yerinde yapılan gözlemler ve diğer analizlerle meydanın sosyal etkileşim boyutuyla bir değerlendirme yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal açık alan, Kayseri Cumhuriyet Meydanı, Kent meydanı, Sosyal etkileşim

1. Giriş

Kamusal açık mekanlar, bilindiği üzere kentte yaşayanların iletişim ve etkileşimini kuran mekanlardır. Bu bağlamda kent meydanları, kentsel sosyalleşmeyi etkileyen en önemli kamusal alanlardır. Bu alanlar daha çok fiziki anlamda ön planda olsa ve genelde ticari işlevleri veya ana ulaşım bağlantı merkezleri olarak algılsa da simgesel değerleriyle, kenti paylaşan herkesin etkin sosyalleşmesine imkân veren kentsel buluşma mekanlarıdır.

¹Abdullah Gül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, asli.balcioglu@agu.edu.tr

Çağın gereksinimlerine paralel olarak, Türkiye’de son dönemlerde kamusal alanlara verilen önem artmış, özellikle son yıllarda kentsel açık alanlarda düzenlemelere ve yarışmalara daha fazla yer verilmiştir. 2000’li yıllardan sonra Kayseri kent merkezinde de benzer uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Bu yaklaşımın bir örneği olarak Kayseri Cumhuriyet Meydanı ve yakın çevresi de yarışmayla elde edilen projeye 2006 yılında kentsel tasarım sürecine dahil edilmiş ve etaplarla yenileme sürecine girilmiştir.

Öte yandan, yarışmalarla elde edilen tasarım ürünlerinin daha çok fiziki anlamda düzenlemelere yer verdiği, sosyal etkileşimi derinleştirmeye yönelik izlerinin tam olarak ortaya konulmadığı gözlenmektedir. Bilindiği üzere sosyal etkileşim, kişiler arasında sosyal bağlar ve ilişkiler oluşturma ve sürdürme sürecidir. Özellikle kamusal açık alanların var olma sebepleri arasında bireyler arası sosyal etkileşimi artırma ve toplumsal dayanışmayı kuvvetlendirme özellikleri önceliklidir. Bu doğrultuda özellikle pandemi sonrası bireyselleşmenin arttığı günümüz şartlarında kamusal alan tasarımlarında sosyalleşmeyi arttıracak unsurların da ön plana çıkarılması önem arz etmektedir.

Belirlenen bu problem doğrultusunda çalışma, Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nın 2006 sonrası yapılan yeni düzenlemelerle ortaya çıkan biçimlenişi ve bu doğrultuda gerçekleşen sosyal etkileşim seviyesini araştırmayı amaçlamaktadır.

Bu kapsamda çalışma öncelikle kamusal açık mekanlar ile sosyal etkileşim seviyesi arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymakta ve kamusal alanlar olarak kent meydanlarında sosyal etkileşimi artırıcı unsurları ortaya çıkarmaktadır. Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nın araştırmacılar tarafından belirlenmiş temel sosyal etkileşim kriterleri doğrultusunda irdeleyerek, yerinde yapılan gözlemler ve diğer analizlerle meydanın sosyal etkileşim boyutuyla bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. Kent Meydanları ve Sosyal Etkileşim İlişkisi

Kamusal açık mekanlar içerisinde, bireylerin hem çevre ile etkileşiminin hem de sosyal paylaşımının en fazla gerçekleştiği alanlardan birisi kent meydanlarıdır. Kent meydanları, kentlerde kamusal açık mekanlar hiyerarşisi içerisinde kamusal değer en yüksek olan alanlardan olmasından ötürü, tüm bireylerin erişim sağlayabildiği ve serbestçe hareket edebildiği alanlardır (Newman, 1973; Ashihara,1981).

Öte yandan Sitte (1945), kent meydanların işlevi ve yapısı, evlerin avlularına benzetir ve bu benzetmeyle, kapalı formda kendini gösteren kentsel meydan tipi ile atrium tipi evlerin benzerliklerine dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, nasıl ki evlerin avluları ev halkının bir arada vakit geçirmesine olanak sağlayan alanlar olarak tasarlanmışsa, bu benzetmeyle kent meydanlarının da kentlilerin sosyalleşmesine imkân veren alanlar olarak düşünülebilir.

Kürkçüoğlu ve Akın (2013) ise; kentsel yaşamı kentlilerin içinde yaşadığı, fiziksel ve sosyal her türlü etkileşimlerin gerçekleştiği, kültür alışverişi yaptığı dinamik bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bu dinamik sürecin içerisinde bu alanlarda bireylerin kendi özel yaşantılarını sürdürmenin yanı sıra, birbirleri ile iletişim kurmaları, fizyolojik, sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik özelliklere bağlı olduğu kadar mekânın özellikleri ile de doğrudan ilişkili olduğunu belirtmektedirler.

Öte yandan, kamusal açık mekânların nitelikli olup olmadığı Project for Public Spaces (PPS) tarafından birçok kriter ortaya konularak; aktiviteler ve kullanımlar, ulaşım ve bağlantılar, konfor /görsel durum ve sosyallik olarak belirlenmiştir. Bireylerin, yakınları ile temas kurdukları, tanımadıkları kişilerle tanıştıkları ve etkileşim zorlanmadıkları ölçüde, topluma uygun mekânlara karşı daha güçlü bir aidiyet duygusu geliştirdiklerini belirtmektedirler. Mekânın sosyallliğini, bir mekânı başarılı olarak nitelendirmek için mutlak bir özellik olarak görmektedirler (Project for Public Spaces, 2000).

Birçok araştırmacı tarafından kent meydanlarında sosyal etkileşimin değerlendirilmesi önemli ve çok katmanlı bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı tanımlanırken mekânın biçimsel ve fiziksel

özellikleri, mekânın kalitesi kurmakta, mekânda hissedilen aidiyet duygusu, kullanıcı algısı ve gerçekleştirilen aktiviteler önemli yer tutmaktadır. Çalışmanın değerlendirme aşamasına altlık olacak bu konulara alt başlıklarda ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir.

2.1. Kent Meydanlarının Biçimsel Özellikleri ve Sosyal Etkileşim

Kent meydanları, kentlerin çekirdekleri olarak ilk oluşumlarında geniş ve tanımsız alanlar olmalarına rağmen zamanla çevrelerindeki yapılaşmaya paralel olarak düzenlenen yapılar ve yollarla sınırları belirginleşerek mekânsal bir boyut kazanmışlardır (Erdönmez & Akı, 2005). Sınırların belirginleşmesiyle bireyler tarafından anlam kazanmış ve gündelik hayatta yer edinerek sosyal etkileşim anlamında yer edinmiştir.

Kamusal açık mekanlar biçimsel özelliklerine göre incelendiklerinde, mekânın sert veya esnek mekanlar olması, açık veya kapalı olarak tanımlanmış olması, lineer veya kompakt olması mekânı kullanan bireyler tarafından farklı şekillerde algılanmakta ve mekânı kullanma süresi, durumunu ve sosyalleşme seviyesini değiştirmektedir.

Kentsel açık mekanların iç mekanların aksine tanımlı tavan ve duvar elemanlarının bulunmayışından, zemin düzlemindeki değişimler kentsel açık alanların tipolojik özelliklerini belirler ve bu değişimler bireylerin mekân algısını ve davranışlarını etkileyerek sosyal etkileşim seviyesini belirler (Yenen, 1993). Bu yüzden kentsel açık mekanların sosyal etkileşim boyutu incelendiğinde, yatay düzlem boyutları önemlidir. Taban uzunlukları ve genişlikleri arasındaki fark, mekânın karakteri ve işlevi açısından belirleyici olabilir. Büyük boyutlu mekanlar lineer hareket mekanlarıdır ve hareketliliği artırırken, küçük boyutlu mekanlar sosyal ilişkileri güçlendirmeye yönelik işlevler görmektedir (Greater London Council, 1983; Gül, 1989: 76).

Can ve Heath (2016) ise yaptıkları çalışmada kamusal açık alanların ayırt edici özelliklerinin sosyal etkileşimi artırmada da önemli olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca alan çok geniş olduğunda insanların daha az karşılaşabileceğini, çok dar olduğunda ise kullanımının zor ve rahatsız edici olabileceğini vurgulamaktadırlar.

Diğer yanda, kentsel açık alanları sınırlayıcı yüzeylerin çeşitli özelliklerine göre sınıflandırmak mümkündür. Yüzey özelliklerindeki değişiklikler; kullanıcı üzerinde farklı mekânsal etkiler bırakabilir, bu bağlamda kullanım amacı ve mekânda geçirilen süre değişebilir.

Kentsel açık alanların kullanıcılar tarafından algılanabilir ölçeği ve rahatlık hissi, mekânın derinliği, yüksekliği ve insan ölçeğine yakınlığı gibi faktörlere bağlıdır. Zemin şekli ve çevredeki yapıların kalitesi de mekân algısını etkiler. Sürekli/sürekli, parçalı, boşluklu/dolu yüzeyler farklı algılamalara neden olabilir (Kürkçüoğlu, 2009). Sürekli ve dolu yüzeyler sıkıcı mekanlara olarak hissedilip, durup dinlenme ve vakit geçirip sosyalleşme olanağını kısıtlarken, hareketli ve ilgi uyandıran yüzeyler durup vakit geçirme olanağı sağlayabilirler.

Yüzeyi oluşturan/çevreleyen elemanların niteliğine göre yumuşak (etrafı doğal unsular olan ağaç, çimen, çalı vb.) mekanlar kullanıcıyı rahatlatırken, sert mekanlar çoğunlukla yapay ve sert yüzeylerle çevrili yerlerdir ve kullanıcı üzerinde soğukluk, disiplin ve koruma duygusu oluşturur. (Trancik, 1986). Rahatlık gösterilebilen mekanlarda sosyal etkileşim imkanının daha fazla olduğu konu ile ilgili araştırmalarla ortaya konmuştur.

Yüzeylerin konumlanma özelliklerine göre ise; durağan mekanlar büyük ölçüde kapalı, sirkülasyonu kullanımı etkilemeyen, çevrelenmişlik hissinin güçlü olduğu, kullanıcının oturma, dinlenme gibi hareketlerine cevap verebilen mekanlardır. Canlı mekanlarda ise, dolaşım hakimdir ve hareket, canlılık, uyarılma hissi aktiftir; oturma, dinlenme ve mekân algısı edilgen mekanlardır (Ashihara, 1981; Booth, 1989).

2.2. Mekânsal Aidiyet ve Sosyal Etkileşim

Mekânsal aidiyet, bir kişinin bir mekâna veya yerleşime duygusal bir bağlılık hissetmesidir. Bu bağlılık hissi ile kişilerin bir mekânda daha fazla zaman geçirmelerine ve o mekânın bir parçası olarak davranmaları sağlanabilir. Öte yandan, sosyal etkileşim ise, kişiler arasında sosyal bağlar ve ilişkiler oluşturma ve sürdürme sürecidir ve kişilerin birbirlerini tanımalarına, etkileşimde bulunmalarına ve birbirlerine karşı davranışlarını şekillendirmelerine olanak tanır. Bu etkileşimler, bir bireyin diğerleriyle bir arada olma isteğini artırabilir ve bu da kişilerin birbirleriyle daha fazla etkileşimde bulunmalarına neden olabilir.

Altman ve Rogoff (1987) ve Nasar ve Jones (1997) araştırmalarında mekânsal aidiyet hissi ile sosyal etkileşim arasındaki ilişkiyi incelediklerinde; her iki araştırma sonucunda, mekânsal aidiyet hissinin sosyal etkileşimi arttırdığını ve kişilerin bir mekânda daha fazla zaman geçirmelerine ve diğer insanlarla daha fazla etkileşimde bulunmalarına neden olduğunu belirtmişlerdir. Bireylerin bir mekâna ne kadar ait hissettikleri ile ilişkili olarak o mekânda daha rahat hissetme ve dolayısıyla diğerleriyle daha fazla etkileşimde bulunmaya eğilimde olmaları sonucuna varılmıştır.

2.3. Mekânda Kalite, Kullanıcı Algısı / Aktiviteleri ve Sosyal Etkileşim

Kaliteli kamusal açık mekanların ne tür çevresel niteliklere sahip olması gerektiğini araştıran çalışmalar öncelikle bireylerin ihtiyaçlarını araştırmalarının merkezine koymuşlardır. Bu çalışmaların öncülerinden birisi olan Maslow (1971), bireylerin gereksinimlerini toplumsal yaşam içerisinde hiyerarşik olarak sekiz kademe de açıklamakta ve her bir gereksinimi bir sonrakinin ön koşulu olarak belirlemektedir. Bunlar; (I) Fizyolojik gereksinimler, (II) Güvenlik, (III) Toplumsal gereksinimler, (IV) Saygı görme gereksinimi, (V) Gerçekleştirme gereksinimleri, (VI) Kavrama gereksinimleri, (VII) Estetik gereksinimler ve (VIII) Sosyo-psikolojik gereksinimlerdir. Buna göre kullanıcılar öncelikle fizyolojik gereksinimleri karşılandıktan sonra kentsel mekân ile etkileşim haline girmektedir. Ayrıca kentsel mekânda bireylerin kendini güvende hissetmeleri de mekânın algılanabilirliğini arttırmakta, böylece bireyler kendilerini güvende hissettikleri mekanları daha çok kullanmakta, benimsemekte ve sosyal etkileşime girmektedir (Kürkçüoğlu, 2016).

Birçok araştırmacı da bu sınıflandırmaları temel alarak çalışmalar yapmış ve bu doğrultuda mekanların bazı özelliklerinin insan ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olduğunu, bazılarının ise yeterli olmadığı durumu ortaya koymuşlardır. Özellikle Jacobs'la 1961 yılında ortaya konulan çalışmalar, Alexander (1977), Whyte (1980), Lynch (1984), Gehl (1987), Carr vd. (1992), CABE (2002), Trip (2007) ve Mehta (2014) gibi isimler tarafından; yaşayan, başarılı, güzel, canlı, anlamlı ve kaliteli mekanlar gibi isimler verilerek kamusal açık mekanların kalite göstergeleri oluşturulmuştur. Bu çalışmalardan en güncel olan Mehta'nın (2014) çalışmasında ise kamusal mekân kalitesi beş boyutta değerlendirilmiştir (Tablo.1).

Benzer şekilde, Francis ve Penn (2001) ve Herzog vd. (2010) tarafından yapılan araştırmalarda da kentsel açık mekanların kalitesinin, insanların bu mekanları kullanma sıklığını ve diğer insanlarla etkileşim kurma isteklerini arttırdığı görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre, yüksek kaliteli kentsel açık mekanlar, insanların daha fazla vakit geçirmelerine ve diğer insanlarla daha fazla etkileşimde bulunmalarına neden olmaktadır.

Tablo 1 Kamusal açık alan mekân kalitesinin beş boyutu (Mehta'nın çalışması (2014) olan bilgiler *Alpak vd. (2018)*'den derlenerek hazırlanmıştır)

Kapsayıcılık	Farklı yaştan, cinsiyetten, sınıftan, ırktan insanların varlığı, farklı fiziksel yeteneklere sahip insanların varlığı
	Çeşitli etkinliklerin desteklenip desteklenemediği
	Algılanan açıklık ve erişilebilirlik
	Mekândaki etkinliklere ve olaylara katılmada algılanabilirlik
Anlamli etkinlikler	Toplanma ya da üçüncü yerlerin varlığı
	Mekân düzeninin ve tasarımının, etkinlikleri ve davranışları desteklemedeki elverişliliği
	Kullanım çeşitliliğine imkân tanıyan işletme sayısı
Konfor	Oturma mekânlarının varlığı
	Diğer sokak mobilyalarının varlığı
	Geniş kaldırımlar
	Ağaç, gölge ve örtü elemanlarının varlığı
	Trafik, gürültü vb. algılan rahatsızlık
	Fiziksel koşulların ve mekânın bakımının algısı
Güvenlik	Yakın mekânlara, görsel ve fiziksel bağlantı ve açıklık
	Hava karardıktan sonra mekândaki ışık kalitesi
	Güvenlik görevlisi, kamera, vb. varlığı
	Gece ve gündüz mekândaki suç oranının algılanan güvenlik üzerindeki etkisi
	Mekândaki trafiğin algılanan güvenlik üzerindeki etkisi
Memnun edicilik	Akılda kalıcı mimari ve peyzaj özelliklerinin varlığı (imgelenebilirlik)
	Bitkilerin renklerindeki, dokularındaki ve formlarındaki çeşitliliği, yapıların özelliklerinin çeşitliliği, cadde üzerinde bulunan duvarlar, çıkıntılar, oyuklar vb. çeşitliliği (karmaşıklık)
	Mekânın algılanan çekiciliği ve ilginçliği
	Geçirgenlik ve kişiselleştirme
	Odak noktası sağlayan tasarım elemanları
	Mekânda bulunan sabit özellikler örneğin binaların kenarları, duvarlar, ağaçlar gibi, ya da yarı sabit ve taşınabilir özellikler örneğin örtü elemanı, sandalyeler, gölgelik gibi özellikler ile çevrelenmişlik hissi uyandırma, (mekânın içinde farklı bir yerdeymiş, 'odadaymış hissi' uyandırma)

Sosyal etkileşimi anlamaya yönelik diğer bir önemli konu ise kentsel mekânda görülen kullanıcı aktiviteleridir. Kentsel açık mekanlarda kullanıcı aktiviteleri temel olarak üç ana başlıkta toplanmaktadır. *Gehl'in (1987)*, bu aktiviteleri fiziksel mekânın niteliğine bağlı olarak değişiklik gösterdiği, bu doğrultuda zorunlu, isteğe bağlı ve sosyal aktiviteler olarak ayırdığı bilinmektedir. Zorunlu aktiviteler; yürüme, bekleme, korunma ve ulaşım olarak, isteğe bağlı aktiviteler; ziyaret etme, oturma, dinlenme, vakit geçirme, etrafı seyretme olarak, sosyal aktiviteler; karşılaşma, konuşma, paylaşma, görüşme, kültürel alışveriş olarak belirtilmektedir. Bu aktiviteler ile ilgili Mehta (2014) yaptığı çalışmalarda; zorunlu etkinliklerin çevresel kaliteye bakılmaksızın her koşulda gerçekleştiği, isteğe bağlı etkinliklerin çevresel koşullar optimum durumda olduğunda gerçekleştiği, yüksek seviyede isteğe bağlı etkinliklerin ise yüksek kaliteli çevre koşullarında gerçekleştiği sonucuna varmıştır.

Lynch'e (1960) göre; kentsel açık alanların fiziksel analizinde en önemli ölçütlerden biri mekânın algılanabilir olmasıdır. Bireyler tarafından birçok noktadan tanımlanabilen, algılanabilen ve erişilebilen kentsel açık alanlar; kullanım açısından en yoğun ve konforlu mekanlardır ve bu durum mekânsal imajı ve sosyal etkileşimi olumlu etkiler.

Tüm bu araştırma sonuçları ve çalışma verileri bir araya getirildiğinde (*Tablo 2*) uzun süreli ve yüksek yoğunluklu ilişkilerin ne tür ortamlarda ortaya çıkma durumunun arttığı görülmektedir. Esnek, çok akışkan olmayan ve kompakt mekanların bireylerin daha çok bir araya gelip kendi istekleriyle etkileşime girdikleri ortaya konmuştur.

Tablo 2 Farklı mekân çeşitlerine göre sosyal etkileşim seviyeleri (Tablo; Greater London Council, 1983; Gül, 1989; Kürkcüoğlu, 2009'dan elde edilen verilerle yazar tarafından üretilmiştir)

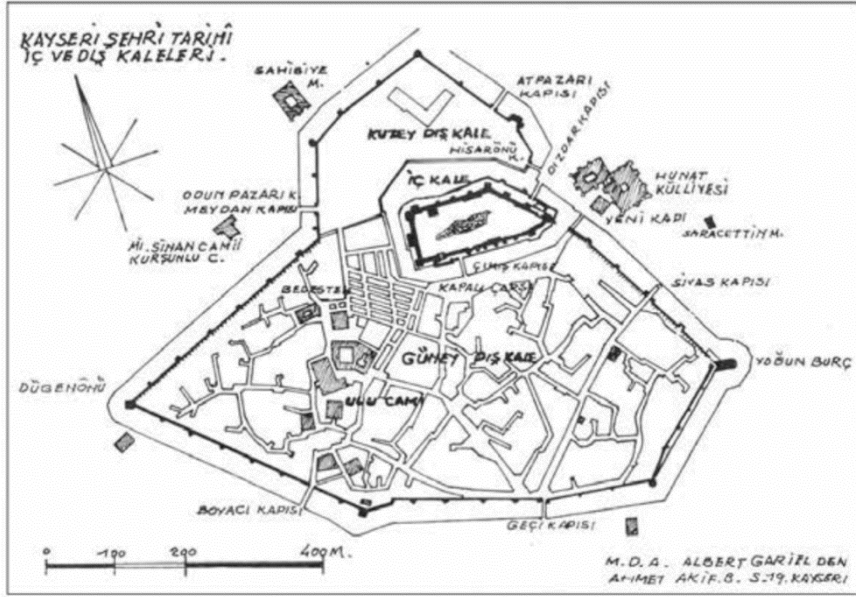
Mekân Çeşitleri	Davranış Biçimleri	Etkileyici Faktör	Sosyal Etkileşim İlişki Türleri			
			Kısa süreli ve düşük yoğunluklu		Uzun süreli ve yüksek yoğunluklu	
			Pasif	Geçici	Sürekli	
Kompakt mekanlar (Meydanlar, yeşil alanlar, avlular vb.)		Bir araya gelme, dağılıma, bekleme	Güvenlik ve konfor			
Doğrusal mekanlar (Sokaklar vb.)		Yürüme, geçip gitme, vitrine bakma				
Sürekli ve sınırlandırılmış mekanlar		Yürüme, geçip gitme				
Sürekli olmayan ve sınırlandırılmış mekanlar		Yürüme, vitrine bakma	Sınırlarda çeşitlilik			
Durağan mekanlar		Oturma, dinlenme, buluşma	Çevrenleme hissi ve konfor			
Canlı – akıcı mekanlar		Yürüme, geçip gitme				
Esnek mekanlar		Oturma, dinlenme, mola verme	Rahatlama ve konfor			
Sert mekanlar		Oturma	Çevrenleme hissi			

3. Kayseri Cumhuriyet Meydanı

Bir kamusal açık mekân olarak mekânın sosyalliğini ve mekânda yapılan düzenlemelerin sosyal etkileşim üzerindeki etkisini araştırmayı hedefleyen bu çalışmada hem geçmişin izlerini taşıdığı hem de günümüzde yoğun kullanıldığı için Kayseri Cumhuriyet Meydanı araştırma alanı olarak belirlenmiştir.

3.1. Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nın Tarihsel Gelişimi ve Kentsel Kimliği

Kayseri kenti, Doğu Roma İmparatorluğu Dönemi'nden itibaren İç Kale odağında yer alarak merkezi bir gelişim göstermiştir. Kentin 1940'lı yıllarında hazırlanan ilk imar planına kadar geçen sürede kentin organik olarak geliştiği ve farklı meydanlar (At Pazarı, Odun Pazarı, Düvenönü, Yoğunburç meydanı) ortaya çıkarak tanımlandığı Gabriel'in 1931 yılı tarihli kent planında görülebilmektedir (Şekil.1). Meydanlar üzerine kurulmuş bir kentin ana omurgasını ise geçmişte At Pazarı Meydanı olan ve günümüze Kayseri Cumhuriyet Meydanı olarak anılan meydan oluşturmaktadır.

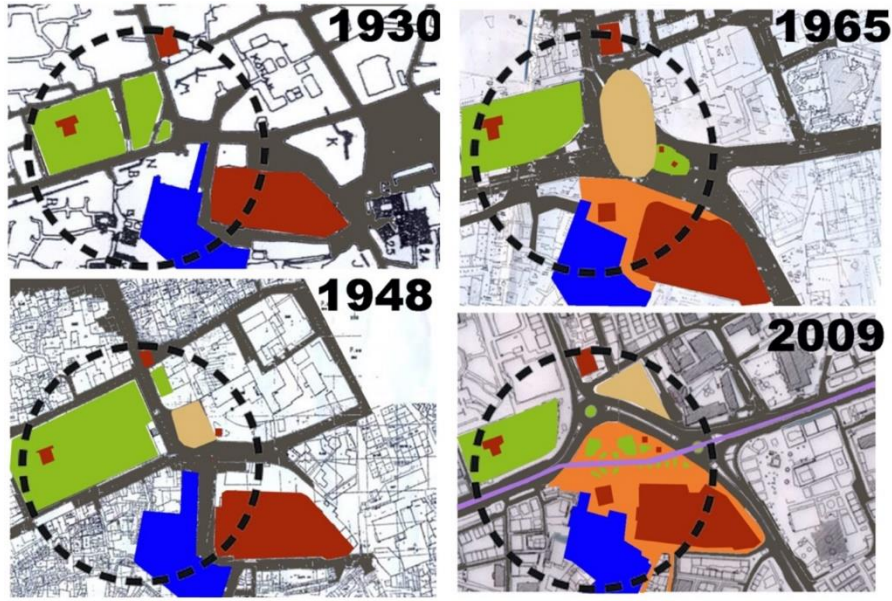
Şekil 1 Tarihi iç ve dış kale (Gabriel, 1931).

Meydanların önemli bir yer teşkil ettiği kentte, Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nın kimliğini, Hunat Külliyesi, İç Kale, Kapalı Çarşı, Kurşunlu Cami, Sahabiye Medresesi, Saat Kulesi gibi eserlerin bütünü temsil eden kolektif hafıza oluşturmaktadır (Karatepe, 2021). Kolektif hafıza içerisinde yer alan yapıların meydana vakit geçirenler ile yakından temas kurması bu alanda aidiyet hissini arttırmakta ve bireylerin kendilerini daha güvende hissetmesini mümkün kılmaktadır. Yapılan son dönem kentsel uygulamalarla da bu binaların çevresinin yayaların erişimine açıldığı ve bireylerin binaları yakından görme, yanında vakit geçirme, hissetme ve gözlemlene imkanı eriştiği görülmektedir.

3.2. Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nın Morfolojik Değişimi

Sanayileşme sonrası önemli ölçüde değişen Kayseri kent merkezi, geniş arterlerin oluşturduğu radyal yol ağı ve bu ana arterlerin kent meydanına bağlanması ile trafiğin kent merkezinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle hızlı değişim gösteren Kayseri tarihi kent merkezindeki birçok yer ve yapı kaybolmuş veya tamamen yok olduğu bilinmektedir (Erdoğan & Atabeyoğlu, 2016). Haritalar ve uygulama planları üzerinden karşılaştırıldığında ise (Şekil 2) günümüz Cumhuriyet Meydanı'nın İç Kale, Kapalı Çarşı ve Kurşunlu Camii (haritalarda çizili daire ile gösterilen) arasında geliştiği görülmektedir. Dolayısıyla, meydanın sınırlarının değişmediği ancak bazı örüntülerin değiştiği söylenebilir.

- Gri renkle gösterilen taşıt yolları dokusunun geçmişte daha organik bir yapıya sahip olup, günümüzde doğru daha baskın bir şekilde ortaya çıktığı,
- Mavi renkle gösterilen Kapalı Çarşı dokusunun Kuzeye uzanan kolunun zamanla kaldırıldığı ve alansal olarak küçüldüğü ve Kapalı Çarşı birçok girişinin de geçmişe nazaran Bürüngüz Camisi arkasında görsel olarak daha algılanabilir olan geniş bir alanda konumlandığı,
- 1948 yılından sonra devlet politikaları olarak özel günlerde kullanılmak üzere buluşma alanları belirlendiği bilinmektedir (sarı alanlar) ve bu alanların 1965 yılı planında bu alanın sabit bir alan olmadığı, belirli günlere özel düzenlemeler için sadece plan düzleminde ayrıldığı görülmektedir.
- 1965 yılı imar planıyla birlikte meydana turuncu renkle gösterilen yaya düzenlemeleri artırılmıştır. 2006 yılı sonrası ise yaya alanları daha da genişletilerek, yayanın mekânda daha çok yer alması öngörülmüştür.

Şekil 2 Yazar tarafından farklı yıllara ait halihazır haritalar ve imar planları kullanılarak oluşturulmuştur

3.3. Cumhuriyet Meydanı Analizleri

3.3.1. Meydanın Alan Kullanımı

2006 yılında tasarım yarışmasıyla elde edilen Cumhuriyet Meydanı'nın günümüz kullanımını (Tablo 3) ve fonksiyonlarını anlamak için Google Earth Pro uygulamasından elde edilen haritalar kullanılarak 2005 yılı ve 2023 yılları için alan kullanım analizleri yapılmıştır. Bu analizlerde de görüldüğü üzere en büyük tasarım kararı, kavşak ortasında kalan Saat Kulesi ve Atatürk Heykeli'nin tramvay hattının da eklendiği meydan alanı içerisinde yer alınmasının sağlanmasıdır. Ayrıca yine farklı bir yarışmayla elde edilen Kale İçi kullanımının da daha önce bir pazar alanı gibi kullanımından, müze, kafeler ve etkinlik alanlarının oluşturulduğu bir buluşma mekanına dönüştürüldüğü görülmektedir (Şekil 3 ve Şekil 4).

Tablo 3 Meydandaki bina ve mekanların fonksiyonları

Fonksiyonlar	Yapılar ve çevreleri	Yapım yılı	Fonksiyon Değişikliği ve Günümüz Kullanımı	
Ticari Kullanımlar	Sahabiye Medresesi	1276	✓	Günümüzde kitapçılar çarşısı ve kafe olarak kullanılmaktadır.
	Kapalı Çarşı	12. Yüzyıl		
	Yeme-içme birimleri	2006		Belediyeye ve farklı işletmelere ait yeme-içme birimleri yer almaktadır.
	Yeme-içme birimleri (kale içi)	2008		Kale içinin restorasyonu kapsamında yapılmışlardır.
Kültürel Kullanımlar	İç Kale (duvarları)	3. Yüzyıl	✓	Kale içerisinde yer alan eski satış alanları kaldırılıp müze ve etkinlik alanı oluşturulmuştur.
	Müze ve etkinlik alanı	2008		
	Hunat Camisi Kültür Kompleksi	1238	✓	Bina içerisine seminer ve toplantılara uygun alanlar hem de belediyeye ait bir kafeterya oluşturulmuştur.
Anıtlar	Saat Kulesi	1906		Bu anıt yapıların yeni düzenleme ile kavşak ortasında kalmasından kurtarılıp, yayaların rahatça erişebileceği bir konumda yer alması sağlanmıştır.
	Atatürk Heykeli	1935		
Dini Kullanımlar	Kurşunlu Cami	1576		Cami yakın çevresine belediyenin tesisi olan kafeteryanın açılmasıyla alan daha yoğun kullanılabilir hale gelmiştir.
	Hunat Camisi	1238	✓	Alan çevresi geniş bir şekilde yaya kullanımına açılmıştır.
	Bürüngüz Cami	1977		Cami kuzey cephesi genişletilerek tramvay hattı geçişine ve yaya kullanımına açılmıştır.

Şekil 3 Kayseri Cumhuriyet Meydanı üstten genel görünüş (URL1)

Şekil 4 Cumhuriyet Meydanı 2005 yılı kullanımı

- **İzler (Yollar):** Meydanda yer alan ana yaya yolları veya izlenen rotalardır.
- **Kenarlar / Sınırlar:** Kentlerde genellikle duvar, bina vb. sınırlardır. Meydanda dört ana kenar-sınır tanımlanmıştır. Bunlardan ikisi kuzeyde, ikisi güneyde görülmektedir. Kuzeyde kalan kenarlar Valilik Binası duvarları olup, insanların geçmesini engelleyen bir nevi duvar niteliğindedir. Ancak Güney kesimdeki kenarlar; birçok girişi olan Kapalıçarşı'nın ana duvarları ve üzerinde sadece üç ana girişi olan İç Kale'nin sur duvarlarıdır. Güneyde yer alan sınırlar, insanları durdurmak, set çekmek yerine o alana davet eden, merak uyandıran kenarlardır.
- **Bölgeler:** Cumhuriyet Meydanı tek başına anlamlı bir bölge olarak düşünülse de çalışma amacına göre sosyal etkileşimin üzerinde durulduğu ve incelendiği yedi ayrı bölge yer almaktadır (B1-B7).
- **Düğüm:** Kamusal kullanımda önemli olan ve yoğun olarak kullanılan toplanma alanlarıdır. Bu alan için düğümler, insanlar tarafından aktif olarak kullanılan beş noktada tanımlanabilir.
- **Odaklar:** Fiziksel peyzajda kolayca tanımlanabilen ve kentsel alan boyunca algılanabilen öğeler veya binalardır. Meydanda, başlı başına tüm alanı çekici kılan dokuz simge vardır.

3.4. Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nda Sosyal Etkileşim

Kayseri Cumhuriyet Meydanı'ndaki sosyal etkileşim; kent kimliği, fiziksel, morfolojik ve fonksiyonel değişim, mekân kalitesi gibi boyutlarıyla alanda yapılan gözlemlere göre incelendiğinde kriterlerin mekânda az, orta veya yüksek seviyede olma durumuna göre doğru orantılı olarak +, ++ veya +++ konularak belirtilmiştir (Tablo.4). Bu incelemeler meydan tasarımının etaplar halinde yapılmaya başlandığı 2006 yılı öncesi ve sonrası olarak yapıldığında, sosyal etkileşimi arttıracak kriterlerden en çok göze çarpanlar;

- Kent meydanı belleğinde önemli yer kaplayan Saat Kulesi ve Atatürk Heykeli'nin taşıt kavşağı merkezinden yaya mekanları içine dahil edilerek ilgi çekici yerlerle temasını artırılması,
- Meydana daha önceden sadece otobüs ve özel araçlarla gelirken, sonrasında tramvay hattının da buradan geçirilmesi, ayrıca özel araçlar için elektronik göstergeli araç otoparklarının oluşturulması ve mekanların daha erişilebilir hale gelmesi,
- Meydandan geçen ana taşıt yolunun bir miktar kuzeye çekilerek meydandaki yaya mekanlarının artırılması,
- Yeme-içme birimlerinin meydanda yer edinmesi ve bunların farklı birçok işletme tarafından desteklenmesi,
- Lynch analizinde B2 toplanma alanı ve B6 Kale içi etkinlik alanı olarak gösterilen alanların tasarlanarak kullanıma ve düzenlenecek etkinliklere hazır hale getirilmesi,
- Belediyeler tarafından belirli dönemlere ait konser, kültürel etkinlikler gibi çeşitli etkinliklerin düzenlenmesi,
- Tekli bank oturma düzeninin yanı sıra, ağaç altlarında ve Kale duvar çeperlerinde lineer ve dairesel oturma gruplarının eklenmesi şeklinde olmuştur.

Meydanda sosyal etkileşimi destekleyebilecek nitelikte olması gereken ancak olmayan özellikler ise;

- Kentte yaşayanların ve sosyal organizasyonların bir araya gelerek DIY (do-it-yourself) projeleri ile birtakım aktiviteler üretmiyor / başvurmuyor olmaları,
- Rahatlatıcı su öğelerinin çok az miktarda olması ve bazı dönemlerde içinde su barındırmıyor olması,
- Meydanda çocuk oyun alanlarının veya gençleri bu alana davet eden mekanların düzenlenmemiş olması,
- Farklı aktiviteleri destekleyecek esnek tasarım ürünlerinin olmaması,
- Mevsimsel stratejiye uygun düzeneklerin oluşturulmamış olmasıdır.

Şekil 7 Kayseri Cumhuriyet Meydanı gece görünümü (URL2)

Tablo 4 Cumhuriyet Meydanı'nda sosyal etkileşimi etkileyen kriterler

	Sosyal Etkileşimi Etkileyen Kriterler	2005	2023
Kent Kimliği	Mekânsal aidiyet	+	++
	İlgi çekici yerlerin varlığı	+	+
Fiziksel ve Morfolojik Değişim	Ulaşım ve erişilebilirlik	+	+++
	Yaya mekanlarının artması	+	+++
	Çevrenin ve kolektif hafızanın algılanabilir olması	+	+++
Fonksiyonel Değişim	Yeme – içme birimlerinin varlığı	-	+++
	Kullanım çeşitliliğine imkân veren işletme sayısı	-	+++
	Kültürel etkinlik alanlarının varlığı (sergi, konser, festival alanları gibi çok amaçlı alanlar)	-	+++
	Kamu birimleri tarafından üretilen aktiviteler (sergi, konser, festival vb. aktiviteler)	-	+++
	Kentte yaşayanlar tarafından üretilen aktiviteler (DIY aktiviteleri)	-	-
Mekân Kalitesi	Mekânın güvenli olması	+	+
	Mekânın açık, ferah ve aydınlık olması	+	++
	Mekânda yeşil alanların varlığı	+	+
	Mekânda rahatlatıcı su öğelerinin varlığı	-	+
	Mekânda çocuk oyun alanlarının varlığı	-	-
	Sosyal etkileşimi teşvik eden mobilyaların (masa, sandalye, bank) varlığı	-	+++
	Yeterli aydınlatma ve uygun ışıklandırma varlığı	+	+++
	Esnek tasarımların varlığı	-	-
	Mevsimsel strateji varlığı	-	-

Kayseri Cumhuriyet Meydanı'ndaki sosyal etkileşim; Lynch analizinde belirlenen bölgelerdeki aktivitelere, yoğunluklarına ve kullanıcı tipine göre incelendiğinde (Tablo 5) ise;

- B1 ve B5 isimli bölgelerin cami yakın çevresi bölgeleri ve meydanda en yoğun yeşil dokusunun olduğu alanlar olup, daha çok yaşlı ve erkek kullanıcılar tarafından tercih edildiği ve vakit geçirdiği,
- B2 olarak işaretlenen bölgenin belirli günlerde toplanma alanı olarak kurgulandığı ancak belirlenen günler dışında ise çok boş ve tanımsız kaldığı, sadece bir geçip gitme alanı olarak kullanıldığı,
- B3 olarak belirlenen alanın tramvay durağı nedeniyle ana yoğunluğa sahip olduğu ve genel olarak bir buluşma mekânı olarak kullanıldığı,
- B4 alanında ise hem yeme-içme birimlerinin olmasıyla hem de Sivas Caddesi'nde doğru yoğun bir yaya akışının olmasıyla, özellikle gençlerin daha yoğun görüldüğü,
- B6 Kale içi etkinlik alanının ise içinde (etkinlik olmadığı zamanlarda) yer alan yeme-içme birimleri sayesinde kısmen kullanıldığı, Kale duvarları arasında kalarak meydanın dinamik halinden uzak kalması ve bir dinlenme alanı olarak kullanıldığı,
 - B7 olarak gösterilen Hunat Camisi batı bölümünün ise daha çok bir geçiş, bekleme ve buluşma yeri olarak tespit edildiği, kültür kompleksi içerisinde yer alan kafeteryada buluşmaların ve sosyal etkileşimin gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 5 Meydanda belirlenen sosyal etkileşim bölgelerinde gerçekleşen aktiviteler

Bölgeler	Bölge İçeriği		Gözlemlenen Aktiviteler	Aktivite Yoğunluğu	Kadın	Erkek	Genç	Yaşlı
B1	Kurşunlu Cami yakın çevresi		Oturma / Dinlenme	+++	✓	✓✓✓	X	XXX
			Gelip geçeni seyretme	++	✓	✓✓✓		
			Birini bekleme ve buluşma	++		✓✓✓		
			İbadet vaktini bekleme	+++		✓✓✓		
			Kafede bir araya gelme	+++	✓	✓✓✓		
B2	Toplanma alanı olarak tasarlanan alan		Geçip gitme	+	✓	✓	X	X
B3	Tramvay durağı karşılama alanı		Tramvay durağına yönelme	+++	✓✓	✓✓	XX	XX
			Geçip gitme	+++	✓✓	✓✓		
			Oturma / Dinlenme	++	✓	✓✓✓		
			Birini bekleme ve buluşma	++	✓	✓✓✓		
			Tarihi mekân ziyaret etme / fotoğraf çekme	+	✓	✓		
B4	Kafeler ve kale duvarı arası geçiş alanı		Oturma / Dinlenme	++	✓✓	✓✓	XXX	X
			Gelip geçeni seyretme	++	✓✓	✓✓		
			Kafede bir araya gelme	+++	✓✓✓	✓✓		
			Geçip gitme	+++	✓✓✓	✓✓✓		
B5	Bürüngüz Camisi yakın çevresi ve Kapalı Çarşı'ya geçiş alanı		Oturma / Dinlenme	+++	✓✓✓	✓✓✓	X	XXX
			Gelip geçeni seyretme	+++	✓✓✓	✓✓✓		
			Birini bekleme ve buluşma	+	✓	✓✓		
			İbadet vaktini bekleme	+++	✓	✓✓✓		
B6	Kale içi etkinlik alanı		Oturma / Dinlenme	+	✓	✓	XXX	
			Tarihi mekân ziyaret etme / fotoğraf çekme	++	✓	✓		
			Kafede bir araya gelme	++	✓✓	✓		
B7	Hunat Camisi ve kültür kompleksi yakın çevresi		Geçip gitme	+++	✓	✓✓	XXX	XXX
			Birini bekleme ve buluşma	+++	✓	✓		
			İbadet vaktini bekleme	+		✓		
			Otobüs bekleme	+++	✓✓✓	✓✓✓		
			Kafede bir araya gelme	+	✓✓	✓		

4. Sonuç

Kamusal açık alanların bireyler tarafından nasıl kullanıldığı birçok araştırmanın konusu olmuştur. Bu çalışmada da önemli bir kamusal açık alan olan Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nın geçirdiği değişimlerle birlikte, kentliler tarafından nasıl kullanıldığı incelemeye alınmış ve bireylerin nasıl bir sosyal etkileşim içerisinde oldukları gözlemlenmiştir. Literatür araştırmasında ortaya çıkan değerlendirme ölçütleri ile belirlenen ve alanda yapılan analiz ve gözlemler neticesinde ortaya çıkan sonuçlardan anlaşılacağı üzere, bir kent meydanının ortak buluşma noktası olarak kullanılabilmesi için her kesimden bireyi davet edebilecek nitelikte olması gerektiği kaçınılmazdır. Bu doğrultuda Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nın kent kimliğinde yer edinmiş ibadet yapılarının yoğunluğu bakımından daha çok orta yaş ve üzerinin kullanımında olduğu değerlendirilmiştir. Gençlere yönelik yaz aylarında birtakım konserlerin yapıldığı bilinmekte, çocuklar için ise özel bir etkinlik veya alan olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak 2006 yılı sonrası yapılan düzenlemelerle farklı biçimsel özelliklere sahip Kayseri Cumhuriyet Meydanı özelinde; yapılan yeni düzenlemelerle yaya mekanları artırılmış, kent kimliğinde yer edinmiş özellikli yapılara erişim daha çok artırılmış olsa da kentliler arasında sosyal etkileşimi en üst seviyeye taşıyamadığı gözlemlenmiştir. Kent meydanında, özellikle bireylerin daha önce tanışmadıkları kişilerle sosyal etkileşimini arttırmak için kent meydanında hem esnek tasarım alanlarının var olması, birtakım özelleşmiş alanların oluşturulması hem de belediye vb. diğer kurumların sosyal etkinlik anlamında öncülük etmesi ve aktiviteler düzenlemesi önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Alexander, C.; Ishikawa, S.; Silverstein, M.; Jacobson, M.; Fiksdahl-King, I. & Angel, S. (1977). *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction*, New York: Oxford University Press.
- Alpak, E., Düzenli, T., & Yılmaz, S. (2018). Kamusal Açık Mekânların Kalitesi ve Sosyal Etkileşim Üzerindeki Etkileri. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(2), 624-638. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i2.1508
- Altman, I., & Rogoff, B. (1987). World views in psychology: Trait, interactional, organismic, and transactional perspectives. In D. Stokols & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1, pp. 7-40). John Wiley & Sons.
- Ashihara, Y., (1981). *Exterior Design in Architecture*, Van Nostrand Reinhold Company, USA.
- Booth, N.K. (1989). *Basic Elements of Landscape Architectural Design*. Waveland Press Inc., Long Grove, Illinois.
- CABE (2002). *Paving the Way-How to Achieve Clean, Safe and Attractive Streets*, Thomas Telford Ltd for the Office of Deputy Prime Minister.
- Carr, S.; Francis, M.; Rivlin, L. G. & Stone, A. M. (1992). *Public Space*, New York: Cambridge University Press.
- Can, I., & Heath, T. (2015). In-between spaces and social interaction: a morphological analysis of Izmir using space syntax. *Journal of Housing and the Built Environment*, 31(1)
- Erdoğan, A. & Atabeyoğlu, Ö. (2016). Tarihi yapıların kentsel dokuya etkisi: Kayseri kent merkezi örneği, *Türkiye Ormanlık Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 83-92.
- Erdönmez, E. & Akı, A. (2005). Açık kamusal kent mekanlarının toplum ilişkilerindeki etkileri, *Megaron, YTÜ Mimarlık Fakültesi E Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul.
- Francis, M., & Penn, A. (2001). The importance of urban design quality for sustaining urban regeneration. *Journal of Urban Design*, 6(2), 143-163. https://doi.org/10.1080/13574800120063959
- Gabriel, A. (1931). *Monumental Turcs d Anatolia (Kayseri-Niğde)*, C.I, Paris.
- Gehl, J., (1987). *Life Between Buildings*, New York: Van Nostrand-Reinhold.
- Gehl, J., (2010). *Cities for People*, Island Press, Washington, Covelo, London.
- Greater London Council, (1983), *An Introduction to Housing Layout*, The Architectural Press Ltd., London.
- Gül, A., (1989), *Kapalı Kentsel Dış Mekanları Düzenleme İlkeleri*, Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Herzog, T. R., Black, A. M., Fountaine, K. A., & Knotts, D. J. (2010). Reflection and attentional recovery as distinctive benefits of restorative environments. *Journal of Environmental Psychology*, 30(2), 271-278. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.12.001>
- İbakorkmaz, M. (2021). Bir hayat tarzı olarak şehir, mekân, meydan. *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Düşünen Şehir Dergisi*, Sayı 14, S:158-161.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. Random House, New York.
- Karatepe, Ş. (2021). Kayseri Cumhuriyet Meydanı'nın mekânsal gelişimi. *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Düşünen Şehir Dergisi*, Sayı 14, S:132-147.
- Kürkçüoğlu, E. (2009). Kentsel açık mekanlarda yapay su elemanı tasarım ilkelerinin algı ve çevre psikolojisi bağlamında irdelenmesi: Üsküdar Belediye Meydanı Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, E. (2016). Etkileşim Arayüzü Olarak Meydanlar ve Yönetimi. *Meydanlarda Tasarım, Yönetim ve Organizasyon Sempozyumu*, 19.10.2016.
- Kürkçüoğlu, E. ve Akın, O., (2013). The effects of water elements in urban space perception: A case study in Üsküdar Municipality Square. *A|Z ITU Journal of Faculty of Architecture*, Vol 10 (1), 159-175.
- Lynch, K., (1960), *The Image of the City*, The MIT Press, Cambridge.
- Lynch, K. (1984). *Good City Form*, MIT Press, Cambridge.
- Maslow, A.H., (1971). *The Farther Reaches of Human Nature*, Viking Press, New York.
- Mehta, V. (2014). Evaluating Public Space. *Journal of Urban Design*, 19, 1, 53-88.
- Nasar, J. L., & Jones, K. M. (1997). Landscapes of fear and stress. *Environment and Behavior*, 29(3), 291-323. <https://doi.org/10.1177/001391659702900302>
- Newman, O., (1973). *Defensible Space: Crime Prevention Through Urban Design*, Collier Book, New York.
- Project for Public Spaces, (2000). *How to turn a place around: a handbook for creating successful public spaces*, New York.
- Sitte, C. (1945). *The Art of Building Cities*, Reinhold Publishing Corporation, New York.
- Trancik, R., (1986), *Finding Lost Space: Theories of Urban Design*, Van Nostrand Reinhold Company, New York.
- Trip, J. J. (2007). *What Makes a City? Planning for 'Quality of Place. The Case of High-Speed Train Station Area Redevelopment'*, The Series Sustainable Urban Areas is published by IOS Press under the imprint Delft University Press.
- Whyte, W. H. (1980). *The Social Life of Small Urban Spaces*, Washington DC: The Conservation Foundation.
- URL 1, <https://www.kayseri.bel.tr/kesfet-listeleme/cumhuriyet-meydani-genel-planlar>
- URL 2, <https://www.manzara.gen.tr/kayseri-meydani-gece/>
- Yenen, Z., (1993), *Türk Kentinde Açık Alan Olgusuna Analitik Bir Yaklaşım*, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Bağdat Kenti'nin Çağdaş ve Geleneksel Konut Dokusunun Kentsel Bütünleşme ve Algılanabilirlik Yönünden Karşılaştırmalı Analizi

Hussein Hammadi Alfarhani ¹, Bahar Başer Kalyoncuoğlu ²

Özet

Hillier ve Hanson (1984) kentsel ortamda sosyal yaşam ve fiziksel mekan arasındaki etkileşimleri ölçmek ve değerlendirmek için mekan dizimi teorisini oluşturmuşlardır. Mekanın sosyal mantığı olarak adlandırılan bu ilişkiler ağı mekan dizimi (space syntax) yönteminin sunduğu sayısal araçlar ile ölçülerek, kentsel mekanın konfigürasyonuna ve insan davranışının bundan nasıl etkilendiğine dair objektif değerlendirmeler yapılmasına olanak sağlarlar. Bu araştırmanın konusu olan ve dünyanın en eski yerleşmelerinden birisi olan Bağdat kenti geleneksel dokunun hala varlığını sürdürdüğü bir morfolojiye sahipken, son yıllarda ve özellikle savaş sonrası dönemde, artan nüfus artışı ile birlikte gelişen konut ihtiyacına cevap vermek amacıyla yeni yerleşim tipolojilerinin planlandığı bir sürece girmiştir.

Bu araştırmanın amacı, köklü bir kentsel yerleşme geleneğine ve mimari dokuya sahip olan Bağdat kentinde sosyal yaşam kültürünün sürdürüldüğü geleneksel yerleşme örüntüsü ile grid sisteme dayanan yeni yerleşme dokusunun, sosyal açıdan kullanıcıya ve mekanda yarattığı karşılıklı etkileri ortaya koymaktır. Geleneksel yaşam kültürünün yeni yerleşme dokusuyla çeliştiği ve uyum sağlamaya çalıştığı yönleri daha objektif bir bakış açısıyla göstermek amacıyla Bağdat kentinden seçilen birisi geleneksel diğeri güncel iki farklı mahalle dokusu Depthmap ile oluşturulan aks haritası ve mahalle sakinleri ile yapılan sosyal anket aracılığı ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yapılan değerlendirmede geleneksel yerleşmelerin güçlü bir kentsel imaja sahip olması, kültürel anlamda kullanıcıyla kurduğu sosyal bağlar vb. özelliklerin mekânsal kalite açısından önemli olduğu, ancak eski yerleşme dokusunun günümüz kentlinin bazı isteklerine cevap veremediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca tamamen yerel kültürden bağımsız, tekdüze, ithal yerleşim sistemlerinin eksikliği çekilen ihtiyaçlara cevap vermenin ötesine geçemediği, kentsel kültürel kimlik ve sosyal aidiyet açısından kentsel yaşantıyı yeterli düzeyde besleyemediği kanısına varılmıştır. Araştırmamızda vardığımız bu sonuçlar sayısal verilere dayanan değerlendirmemizle ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Algılanabilirlik, Bağdat, geleneksel doku, mekânsal bütünleşme, mekan dizimi (space syntax)

1. Giriş

20. yüzyılın ortalarından bu yana, Orta Doğu şehirleri geleneksel kentsel dokudan modern şehirlere bir dönüşüm geçirmiş (Kiet, 2010), bu sebeple çoğu kentin mimari yapısında, özellikle de konut yerleşimlerinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Petrolün ekonomiyi şekillendirmesi sebebiyle, kentlerin modern teknolojiyi ve ulaşımı planlamaya dahil etme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, çoğu Arap kentinin yeniden planlanması için batılı planlar davet edilmiş, bu planlamacılar ve beraberlerinde getirdikleri planlama ilkeleri, bölgenin doğasından sıklıkla habersiz olduğundan, geleneksel Arap kentinin özelliklerinin göz ardı edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Al Silq, 2011). Bu sebeple, bugünün çoğu Arap kentinde geleneksel yaşam tarzı ve ekolojik koşullara göre biçimlenen yöresel kent morfolojisi ve mimari üslupların, modern kentlerin tasarlanması sürecinde tamamen göz ardı edildiğini söylemek yanlış olmaz (Behsh, 1993).

¹ Dr Adayı., İstanbul Okan Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, arch.hussein21@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı Bölümü, bahar.baser@medipol.edu.tr

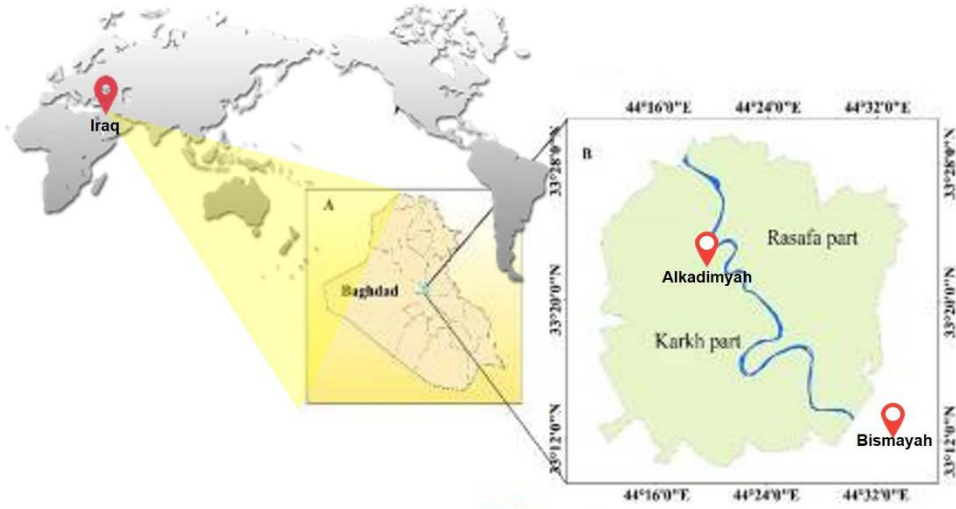
Modernizmin küreselleştirdiği mimari ve planlama standartlarına karşıt olarak yapılan en yaygın eleştirilerden biri, kültürel, sosyal ve çevresel mirasın göz ardı edilmesidir (Bianca, 2000). Modern planlama anlayışının grid sistemin kolaylığını tercih ederek, yeni yerleşim alanlarında geleneksel kentin organik yapısını ve yöreye özgü mimari üsluplardaki işlevselliği dikkate almayı, Orta Doğu coğrafyasında kentlerin imaj olarak kendilerini farklılaştırma kabiliyetini kısıtlamıştır.

Irak'ta son birkaç yılda yaşanan nüfus artışına karşın; savaş nedeniyle 1980'den bu yana yeni kentlerin inşa edilmeyişi neticesinde mevcut kentler üzerindeki baskı son dönemde oldukça fazla hissedilir olmaya başlamıştır. 2003 sonrasında uygulanan savaş sonrası politikalar, devam eden nüfus artışı ve kentlerdeki yığılma gibi problemler, özellikle Bağdat kenti gibi merkezi kentlerde, sosyal kültürel, fiziksel ve ekolojik yapıda dramatik ve çok hızlı değişimler olmasına sebep oldu. Kentlerdeki bu büyüme, büyük ölçekli mühendislik çalışmaları ve batı tarzı kentsel modellerin ithal edilmesi yanında; mimari çözümlerde muhafazakar geleneksel doku ile çağdaş kentsel kullanım arasında bir çelişkiye yol açtığı gibi, artan motorlu araç trafiği de kentlerde hem görsel hem ekolojik kirliliğe neden olan, plansız bir ulaşım sisteminin oluşmasına yol açtı (Al-Rahmani, 1986). Birçok Arap ülkesinde sosyal bağlamı fiziki mekandan ayırıştırarak uydu kent yerleşmelerinin planlandığını görmekteyiz. Örneğin; Dubai'deki Şeyh Zayed ve Doha'daki West Bay, Jumeirah'daki Palmiye Adası, Bahreyn'deki Amwaj Adası ve Katar'daki İnci gibi Körfez Ülkelerinin çoğu yüksek binalardan ve otomobile bağlı ulaşım sistemlerinden oluşan yeni şehir imajları ile anılmaktadır. Bu araştırmanın örnek alanlarından birisi olan, Bismayah kasabası da buna benzer bir şekilde kentin sosyo-mekansal kimliğinden kopuk bir yapıdadır. Bismayah kasabası Bağdat'ın güneydoğusunda kentin dış çeperlerinde planlanan yeni bir uydu yerleşmedir ve Irak ulusal yatırım komisyonu (NIC) tarafından ülke tarihindeki en büyük şehir geliştirme projesi olarak açıklanan yapım aşamasındaki büyük ölçekli uydu şehir projelerinin ilk örneğidir.

Jane Jacobs (1961), felsefi olarak ele aldığı kenti, fiziksel kent ve sosyal kent olarak iki kategoriye ayırmaktadır. Hillier ve Hanson, (1984)'a göre, kentsel çalışmalar, kentin bu iki katmanı arasında gerçekleşen farklı durum ve etkileşimleri incelemektedir. Mekan ise kentin bu iki kavramsal boyutunu da kapsayan ve meselenin odağında yer alan bir kavramdır (Madanipour, 1996; Hillier ve Hanson, 1984) kentlerde fiziksel ve sosyal mekanın etkileşimini ölçebilmek için Space Syntax (mekan dizimi) teorisini geliştirdiler. Böylece kentsel analiz çalışmaları yoluyla mekânsal konfigürasyonun insan davranışlarını nasıl etkilediği daha anlaşılır hale gelmiştir. Bu çalışmada, Bağdat kentinden seçilen iki farklı kentsel örüntünün mekânsal konfigürasyonu fiziksel ve sosyal açılardan değerlendirilerek, yukarıda sözü edilen geleneksel doğu kentlerinin karşılaştığı problemlerin farklı boyutları sayısal veriler üzerinden tartışılacaktır.

2. Çalışma Alanlarının Genel özellikleri

Bu araştırmanın konusu olan Bağdat kenti, Irak'ın başkenti olması yanında yaklaşık 7 milyon nüfusuyla ülkenin en yoğun metropolüdür. Kent Dicle Nehri tarafından doğu yönünde Rusafa ve batı yönünde Karkh olmak üzere iki ana bölgeye ayrılmaktadır (Al-Akkam, 2012) (Şekil 1). Bağdat şehri zaman içerisinde, özellikle savaş sonrası dönemde çok hızlı gelişerek neredeyse iki katı genişlemiştir.

Şekil 1 Bağdat kentinin iki bölgesi ve çalışma alanlarının kentteki konumu (URL-1)

Bu araştırmada incelenecek olan Al-Kadhimiyah gibi bazı geleneksel mahalleler, dar, dolambaçlı ve genellikle cul-de-sac şeklinde ucu kapalı olan ve yalnızca bir dizi eve açılan sokakların oluşturduğu bir morfolojiye sahiptir. Bu mahallelerdeki geleneksel evlerin fiziksel yapısı, toplumun statü derecelerini ve bölgenin ekolojisini yansıtır. Kompakt bir mekansal düzenlemeye sahiptirler, çoğunlukla avluludurlar ve dışarıdan görsel olarak kapalıdır. Öte yandan, Bağdat Kapsamlı Kalkınma Planı (BCDP 2030), 2030'a kadar Bağdat çevresinde farklı büyüklük ve destinasyonlarda yeni şehirlerin planlanmasını ve Bağdat'ı bu yeni şehirlere bağlamak için yeni yollar yapılmasını önermiştir. Araştırmamız kapsamında incelenecek olan Bağdat'ın güneydoğusunda kente 10 km. uzaklıkta bulunan Bismayah Yeni Kent Projesi (BNTP), BCDP 2030'un ilk uygulanmış mahalle ölçekli yeni yerleşim projesidir. Araştırmanın bu kısmında incelenecek olan iki yerleşim dokusunun fiziksel mekan özellikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. AL-KADHIMIYAH ve BISMAYAH Yerleşimlerinin Genel Özellikleri

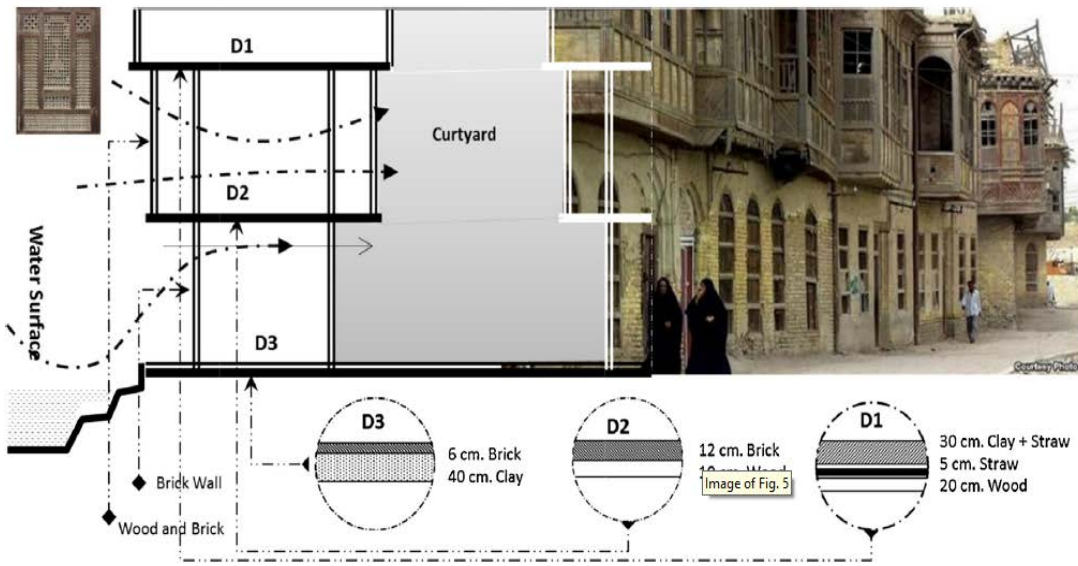
Çağdaş Bağdat şehri, 523.59 hektarlık bir alana yayılmış dört tarihi bölgeyi içerir: Rusafa, Karkh, Al-Kadhimiya ve Kadhimiya, her biri farklı yapı ve yerleşim tarzları içerir (Fethi, 1977, s.320). Al Kadhimiya tarihi bölgesi, geleneksel konut dokusu, birkaç mescit, okul, mağaza, hamam, atölye ve otel olarak kullanılan tarihi yapılardan oluşmaktadır. Konut genellikle içe dönük, sokak seviyesinde dışarıya çok az açıklığı olan, göz hizasının üzerinde ve evlerin üst katlarında, sokak yaşamının görülmeden izlenebileceği geleneksel cumbalar şeklinde bazı açıklıkları bulunan mahrem bir yapıdır. Yerel dilde shanasheel olarak adlandırılan bu çıkmalar güneş ışığının içeri girmesini engellemeyi yanı sıra sokakta yürüyen insanlar için de gölge sağlar.

Şekil 2 Al-Kadhimiyah Sokak Dokusu

Tarihi bölgenin kentsel dokusu, dar sokaklar ve alçak bir silüet çizgisi ile yoğunlukla organik ve sıkışık bir dokuya sahiptir, ancak aynı zamanda belirli bir yerleşim planına ve geleneksel yapı malzemelerine sahiptir (Al Akkam, 2012) (Şekil 2). Geleneksel sokaklar genellikle zorlu çevre koşullarında gölge ve serinlik sunan küçük geçitlere sahiptir. Sınırlı büyüklükten dolayı, şehir yoğun bir nüfusla nispeten sıkışmıştır. Geleneksel evler, yüzyıllardır kullanılan açık bir avlu etrafında inşa edilmiştir. Sıcak ve kuru iklim koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu tarz konutların tasarımında mahremiyet önemli bir konudur (Şekil 3.). Konut yerleşiminin yoğunlaştığı bölgede yatay, az katlı, yüksek yoğunluklu ve kompakt bir geleneksel kentsel doku gözlenir. Ayrıca merkezinde geleneksel tapınağın yer aldığı ticari zonda (Şekil 4), bir omurilik olarak ana aks, tüm ana bileşenlerin, bölgelerin ve faaliyetlerin birbirine bağlandığı bir bağlayıcı görevi görmektedir. Bu aks üzerindeki karma kullanımlar, ticaret, ibadet, turizm ve günlük yaşantının sürekliliği için farklı sosyal etkileşimlere olanak sunmaktadır.

Şekil 3 Al-Kadhimiyah Geleneksel konut tipolojisini gösteren kesit (Warren & Fethi, 1982)

Şekil 4 Al-Kadhimiyah ticari aksı (Alfarhani, 2022)

İkinci çalışma alanımız olan Bismayah, Bağdat kentinin güneydoğusunda şehir merkezine 10 km. mesafede olan 1.830 ha bir alana yayılmış 600.000 nüfuslu bir yerleşmedir. Irak'ta aynı anda tek seferde inşa edilen en kapsamlı konut proje alanı olma özelliğindeki Bismayah kasabası, çok katlı blokları, güvenli site şeklindeki yerleşim anlayışı, otomobil baskın ulaşım planlaması ile yerel otoriteler tarafından modern ve yeni olarak nitelendirilen bir kentsel dokuya sahiptir. Bismayah merkezi iş alanı bölgesi ise, kasabanın merkezinde yer alan büyük ölçekli kamusal yapılar, ticari işlevli çok katlı binalar ve geniş caddeleri ile Irak'ın geleneksel kentsel yaşam örüntüsü ile pek de örtüşmeyen bir yaşam tarzını simgelemektedir (Şekil 5 ve Şekil 6).

Şekil 5 Bismayah sokak dokusu ve ölçeğini gösteren imajlar (Alfarhani, 2022)

Şekil 6 Bismayah konut ve ticari zonlardaki mimari yapı ve karakterini gösteren imajlar (Alfarhani, 2022)

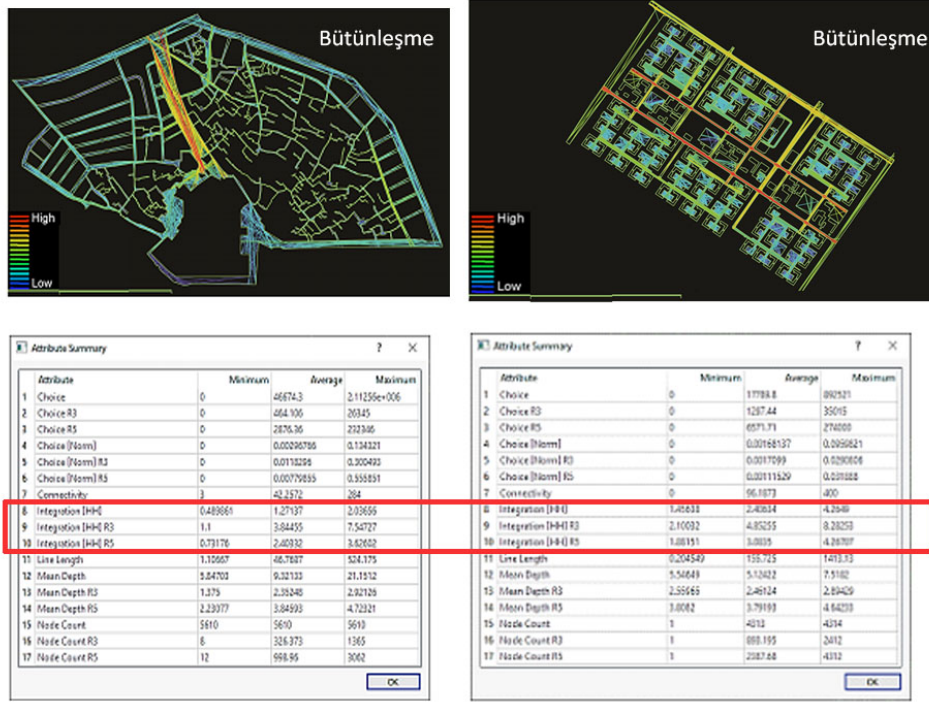
3. Space Syntax Yöntemi ile Yapılan Mekansal Analizler

Bu çalışmada birbirinden farklı iki kentsel dokunun mekânsal konfigürasyonlarını karşılıklı analiz etmek üzere space syntax (mekan dizimi) yöntemi kullanılmıştır. Geleneksel yaşam kültürünün yeni yerleşme dokusuyla çeliştiği ve uyum sağlamaya çalıştığı yönleri daha objektif bir bakış açısıyla göstermek amacıyla Bağdat kentinden seçilen bu iki farklı mahalle dokusu Depthmap ile oluşturulan aks haritaları ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yapılan analizlerde bağlantılılık (connectivity), bütünlük (integrity) ve algılanabilirlik (intelligibility) açısından farklılaşan değerler üzerinden her iki yerleşim dokusundaki güncel durum tespit edilmeye çalışılmıştır.

Oluşturulan aks haritaları ile her iki yerleşim dokusunda global ve lokal bütünlük değerleri karşılaştırılmıştır. Global ve lokal bütünlük değerleri arasındaki ilişki, bir mekanın okunabilirliği veya netliği olarak anlaşılmaktadır (Hillier and Hanson, 1984). Küresel ve yerel entegrasyon arasında iyi bir korelasyon, kullanıcıların belirli bir alan içinde akslar boyunca serbestçe hareket edebilmeleri ve bir bütün olarak şehir bağlamında nerede olduklarını belirleyebilmeleri anlamına gelir. Bütünlük alanlar kavramı, daha fazla insanın bu alanı işe/alışverişe gidip gelenler olarak verimli bir şekilde kullanabileceğini öne sürer (Karimi, 2012). Bütünlük (integration), lineer bir mekanın sistemdeki diğer tüm mekanlara olan ortalama uzaklığını tanımlar. Depth-map ile hazırlanan aks haritaları yardımıyla bir sistemin boşlukları en bütünlükten (kırmızı) en ayrılmışa (koyu mavi) doğru sıralanabilir.

Şekil 7’de örnek alanların bütünleşme haritaları ve R3, R5, Rn bütünleşme değerleri görülmektedir.

Şekil 7 Al-Kadhimiyyah ve Bismayah’ın bütünleşme (integration) analizinin karşılaştırması.

Yapılan analizlere göre; organik dokuya sahip Al-Kadhimiyyah için bütünleşme değeri en yüksek olan caddeler Bab Al-Mourad, Muhit ve Bab Al Qibla caddeleri gibi en uzun segmentlerdir. Kısa ve kapalı sokak dokusunun bulunduğu konut bölgesi ise en düşük entegrasyon değerine sahiptir ve merkezi alandan keskin bir şekilde ayrılmıştır. Bu sonuç, mekanların gözlemlenen gerçek kullanımı ile örtüşmektedir, zira konut dokusu daha fazla mahremiyet içermektedir ve bu alan sosyo-mekânsal olarak da ticari zondan ayrılmaktadır (Şekil 8). Grid dokuya sahip olan Bismayah için ise daha yüksek bağlantılılık değeri olduğu gözlenmektedir. Grid sistemli sokak dokusunda merkezde yer alan ana caddeler en yüksek bağlantılılık değerine sahiptir, ancak sistemdeki yüksek entegrasyon yerel yaşantının gerektirdiği mahremiyet düzeyini karşılamadığından sosyal açıdan çeşitli sorunlar içeren bir mekânsal yapı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca geniş cadde ve sokakların fazlalığı, iklimsel konfor açısından da problemler içermektedir, Al-Kadhimiyyah’taki gibi gölge alanların oluşmaması, sokakların kullanımında özellikle yoğun güneş alan saatler için farklı güzergahların tercih edilmesine sebep olmaktadır (Şekil 9).

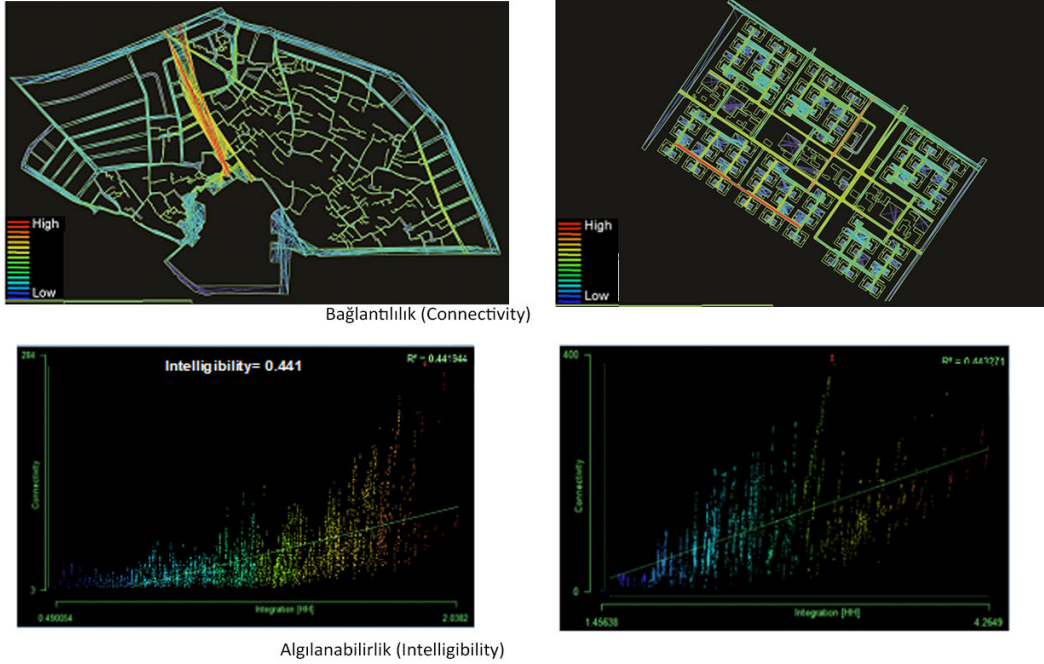
Şekil 8 Ak-Kadhimiya’da en fazla ayrışan kentsel sokak örüntüsünden görseller (Alfarhani, 2022)

Şekil 9 Bismayah’ta bütünleşme değeri yüksek olan caddelerden görseller (Alfarhani, 2022)

Tablo 1 Al-Kadhimiya ve Bismayah’ta tespit edilen bağlantılılık, bütünleşme ve algılanabilirlik değerlerinin karşılaştırılması.

	Al-Kadhimiya			Bismayah		
	Min	Average	Max	Min	Average	Max
Bağlantılılık (Connectivity)	3	42.25	284	0	96.1	400
Bütünleşme (Integration(HH))	0.489	1.27	2.03	1.45	2.40	4.26
Bütünleşme (Integration (R3))	1.1	3.84	7.54	2.1	4.85	8.28
Korelasyon Bütünleşme Rn / R3 (Synergy)	Synergy= 0.392			Synergy= 0.423		
Algılanabilirlik	Intelligibility= 0.441			Intelligibility= 0.443		

Bağlantılılık (Connectivity)

Algılanabilirlik (Intelligibility)

Şekil 10 Al-Kadhimiyyah ve Bismayah'ın Bağlantılılık (connectivity) ve algılanabilirlik (intelligibility) analizleri

Al-Kadhimiyyah'ın sinerjisi ve anlaşılabilirliği sırasıyla 0,392 ve 0,441'dir. Bu değerler, alanın makul bir anlaşılabilirlik düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Bismayah'ın sinerjisinin ve anlaşılabilirliğinin sırasıyla 0.423 ve 0.443 olduğu görülmektedir. Bu değerler, grid dokuya sahip bu kentsel mekanın da kullanıcılar tarafından makul bir anlaşılabilirlik düzeyine sahip olduğunu gösterir. İki kentsel dokuya ait karşılaştırmalı bağlantılılık, bütünleşme ve algılanabilirlik değerleri Tablo 1.de listelenmiş ve Şekil 10'da grafiklerle gösterilmiştir.

İki farklı kentsel doku üzerinde yapılan mekânsal analizlere göre;

-Alan çalışmaları arasındaki karşılaştırmanın sonuçları, her iki alanda da kentsel morfoloji arasında farklılıklar olduğunu göstermiştir; kentsel dokular arasında farklılıklar görülebilir.

-Bismayah'ın global ve lokal bütünleşme açısından Al-Kadhimiyyah'a göre daha iyi bir korelasyona sahip olduğu gözlenmiştir. Bu anlamda 2014 yılında Bağdat çeperine yakın bir yerde geliştirilen Bismayah, yaya hareketliliği açısından global ve lokal açıdan daha fazla erişilebilirliğe sahiptir. Al-Kadhimiyyah ise merkezi alanda erişilebilir iken, konut dokusunun hakim olduğu bölgede maksimum segregasyon (ayrışma) değeri göstermektedir.

-Algılanabilirlik, bir kişinin mekânsal düzeni nasıl anladığı ve sistem içinde kendini nasıl yönlendirdiği ile ilgilidir. Bismayah'taki algılanabilirlik değeri genel olarak yüksek değildir, ancak Alkadimiyah ile karşılaştırıldığında sistem yapısı içinde daha iyi bir mekânsal algılanabilirliğe sahiptir.

-Alkhadimiyah, Bağdat şehrinin eski kesiminde stratejik bir konuma sahiptir, bazı çıkmaz sokak konfigürasyonlarına rağmen, ana kilit yollara sahiptir: Bab Al-Qiblah ve Bab Al-Mourad ve bu akslara bağlanan çeşitli noktalar arasında bir dereceye kadar kolay erişim sağlayan ikincil yollar erişilebilirlik açısından iyi bir durumdadır. Bu sonuçlar, Alkadimiyah'ın kendi içinde tek bir sistem olarak iyi entegre olmadığını, ancak Bağdat şehri bütününde değerlendirilerek ele alındığında genel olarak iyi entegre olduğunu göstermektedir.

4. Sosyal Analizler

Küçük sokakların karmaşık labirentiyle Al-Kadhimiyyah, turistik baskılara rağmen eskiden çok iyi korunmuş bir kültürel miras ortamıydı. Irak'taki diğer şehirlerin aksine, modernleşmeden çok az

etkilenmiş ve geleneksel etnik ve dini heterojenliğini büyük ölçüde korumuştur. Dar sokaklar, gölge veren geçitler ve çıkmaz sokaklar ağı ile Al-Kadhimiyyah, Arap Dünyasında kendiliğinden gelişen şehir modelinin günümüze kadar korunarak gelmiş en iyi örneklerinden birini temsil etmektedir. “İnsan ölçeğini” aşmayan az katlı özel konut binaları ile geleneksel kentsel dokunun hakimiyeti, geleneksel konut mimarisi ve çeşitli noktalar arasında bir dereceye kadar kolay erişim sağlayan organik sokak dokusu bu kadim yerleşime özgün bir kentsel imaj kazandırmıştır.

Bağdat'a 10 km uzaklıkta bulunan Bismayah gibi yeni kentsel alanlar, geniş kaldırım, düz ve doğrusal geniş cadde ve sokakları ile modern ızgara kentsel modele göre düzenlenmiştir. Bu yeni yerleşim alanları devasa bloklarla bölünmüş, özel avlulu 10 katı aşan yüksek apartmanları, büyük ölçekli kamu binaları ve gökdelenleri ile Bağdat'ın ve Bağdatlı'nın pek de alışık olmadığı bir kentsel imajı çağrıştırmaktadır.

Bu araştırmada, örnek alan çalışmaları ve mekânlar arasındaki fiziksel çağrışım, mekânsal bütünleşme, bağlanabilirlik, algılanabilirlik ve sinerjiyi araştırmak ve ölçmek için ana yöntem olarak mekân dizimi (space syntax) metodu uygulanmıştır. Ayrıca seçilen örnek alanların sakinlerinin saha çalışmasında elde edilen bulgulara yönelik algılarını ve tutumlarını araştırmak için her iki mahalleden n=100 örneklem büyüklüğü ile 200 katılımcı ile bir anket yapılmıştır. Ankette mahalledeki kamuya açık alanların kullanımıyla ilgili davranışsal tutumlara ilişkin sorular yöneltilmiş ve sonuçlar likert ölçeğinden faydalanılarak değerlendirilerek sıklık analizi yapılmıştır.

Yapılan anket çalışmasından elde edilen en çarpıcı sonuç, düşük bağlantılılık düzeyine sahip olan Al-Kadhimiyyah'ta Bismayah'a kıyasla kamusal mekanların (sokak, bahçe vb.) kullanım sıklığının daha fazla olmasıdır. Bismayah yeni bir yerleşme olmasına rağmen, burada yaşayan insanlar bir araya gelmek ve buluşmak için özel bir mekan olan konutu tercih etmektedir. Anket sonuçları, Bismayah'ta sakinlerin genellikle diğer topluluk üyeleriyle sosyal etkileşimi artırmak için halka açık parklar ve site bahçeleri gibi açık alanları kullanmadıklarını göstermektedir. Akraba ve arkadaşlarıyla buluşmak için genellikle kamusal alanlardan özel alanları (evlerini) tercih ederler. Sonuç olarak, Bismayah'ın fiziksel ortamı, Al-kadhimiyyah mahallesinin sağladığından daha düşük bir düzeyde sosyal teması teşvik eder. Diğer taraftan anket sonuçlarına göre bulgularımız, geleneksel yerleşim olan Al-Kadhimiyyah'ın güçlü komşuluk bağlarına ve yüksek düzeyde sosyal bütünleşmeye sahip bir yer olduğunu göstermektedir. Genel olarak, yanıt verenler evler ve ev bahçeleri gibi özel alanları tercih ederler, ancak mahalledeki yeşil alanları ve sokakları da sosyal temas için açık hava toplanma yeri olarak da kullanırlar. Mekânsal yapının sosyal iletişime ve komşuluk ilişkilerine desteği ve katkısı, değerlendirmenin öncelikli bulgularından biridir. Bir başka bulgu da, sosyal aidiyet ile ilgilidir, kişi bir yerde ne kadar uzun süre vakit geçirirse sosyal temas ve komşuluk bağlarının da güçlendiğini göstermektedir. Eski bir yerleşme olan Al-Kadhimiyyah sakinleri uzun yıllardır burada yaşamının getirdiği güçlü sosyal bağlara ve akrabalık ilişkilerine sahiptir.

Ankete göre, Al-kadhimiyyah'ta arabası olmayan sakinler yaşamaktadır. Dar ve sıkışık sokak yapısı araç kullanımını zorlaştırmaktadır, kullanıcılardan bu yönde şikayetler olsa da, yine de burada yaşamayı tercih edecekleri şeklinde bir cevap alınmıştır. Araç sahipliğinin bir dezavantaj olması nedeniyle Al-Khadimiyyah'ta yürünebilirlik seviyesi Bismayah'tan daha yüksektir. Bismayah'ta yaşayanlar, kent merkezine olan uzaklık, erişilebilirlik kolaylığı ve iklimsel konfor sağlaması açısından büyük ölçüde özel arabalara bağımlıdırlar.

4. Sonuç ve Tartışma

Birçok Orta Doğu kentinde olduğu gibi sosyal ve ekonomik değişimlerin ardından Bağdat kenti de hızlı kentsel gelişimle birlikte dramatik bir sosyo-ekolojik ve kültürel dönüşümün içine çekilmiştir. Yeni yerleşim alanları için gerçekleştirilen konut projelerinin fiziksel ve sosyal kalıpları, küresel deneyimlerden ve uluslararası üslaplardan yola çıkarak, geleneksel dokudan son derece ayrışan farklı tasarımlara sahip toplu konut alanları şeklinde, yerel bağlam dikkate alınmaksızın

şekillendirilmiştir. Sonuç olarak, Bağdat'ın mirası ve kentsel dokusu önemli ölçüde kaybolmuştur. Bu makale, Bağdat şehri ve çevresindeki (mahalle ölçeğindeki) iki farklı kentsel modeli karşılaştırarak, bu duruma sayısal verilerle eleştirel bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır.

Mekan dizimi mekanların sosyo-mekansal konfigürasyonu anlamak, teknik mekansal modeller yardımıyla sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmak açısından oldukça faydalı bir yöntemdir. Mahalle sakinleri ile yapılan sosyal survey bulguları, mahallelerin mekansal organizasyonu ile sosyal yapısı arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bir yanda mekansal bütünleşme, diğer yanda mekandaki sosyal etkileşim açısından, daha bütünleşik ve okunabilir (anlaşılır) mekanın mahallede daha yüksek sosyal etkileşime sahip olduğu sonucuna varmak mümkündür. Ancak diğer taraftan bu çalışma ile; Bağdat'ın yeni gelişen bölgelerinin şehrin en iyi bütünleşmiş, erişilebilir ve anlaşılır mahalleleri olmasına rağmen, sosyal etkileşimin daha düşük olduğu belirlenmiştir. Oysa Bağdat'ın tarihi merkezi (Al-Kadhimiyyah), en düşük entegrasyona, erişilebilirliğe ve anlaşılabilirliğe sahiptir; ancak köklü sosyal bağlardan ötürü burada sosyal etkileşim daha yüksektir. Diğer taraftan daha düşük sosyal entegrasyona sahip olan Bismayah ise, erişilebilirlik açısından kendi içinde tutarlı olsa da kente olan uzaklığından ötürü araç sahipliği gerektirdiğinden, sosyo-ekonomik açıdan belli bir düzeydeki toplumun yaşamayı tercih ettiği bir yerleşimdir.

Sonuç olarak her iki yerleşmenin de kendine özgü mekansal ve sosyal problemleri olduğu açıktır. Ancak gerek geleneksel yaşam tarzının mekana yansıyan kalıpları, gerekse bir kentte oraya ait hissederek yaşamayı sağlayan sosyo-kültürel bağlar düşünüldüğünde; özellikle konut alanları tasarımında yerel mimarının izlerini takip etmenin kentlerin sağlıklı ve sürdürülebilir kurgulanması açısından ne kadar önemli olduğu bu çalışmanın bulguları ile de kanıtlanmaktadır.

Kaynaklar

- Al-Akkam, A. J. M. (2012) "Towards environmentally sustainable urban regeneration: A framework for Baghdad city centre", *International Journal of Sustainable Development* 5 (9): 47-58.
- Al-Rahmani, S. F. (1986) *Principles for urban renewal in Iraq: A study to develop town planning principles for the renewal of Iraqi cities, with particular reference to Baghdad central area*. University of Manchester. UK.
- Behsh, M.B. (1993). *Towards Housing in Harmony with Place*. Sweden: LundInstitute of Technology, Lund University.
- Bianca, S. (2000). *Urban Form in the Arab World*. UK: Thames &Hudson.
- Fethi, I. (1977). *Urban Conservation in Iraq: The Case for Protecting the Cultural Heritage of Iraq with Special Reference to Baghdad Including a Comprehensive Inventory of its Areas and Buildings of Historic or Architectural Interest*, Sheffield: University of Sheffield, Dept. of Town and Regional Planning.
- Hillier, B., (1996), *Space is the Machine: A Configurational Theory of Architecture*, Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Hillier, B., & Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511597237>.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books.
- Karimi, K. (2012). A configurational approach to analytical urban design: "Space syntax" methodology. *Urban Design International*, 17, 297-318. <http://dx.doi.org/10.1057/udi.2012.19>.
- Kiet, A. (2010). Arab Culture and Urban Form. *Focus*, 8(1).
- Madanipour, A. (1996). *Design of urban space: an inquiry into a socio-spatial process*. New York: Wiley.
- National Investment Commission and Hanwha Engineering and Construction Corporate(NIC). (2019). *Bismayah New City-National Housing Programme*.
- Warren, J., & Fethi, I. (1982). *Traditional houses in Baghdad*. Jensen.
- URL-1 <http://islamic-arts.org/2011/architecture-of-theabbaside-iraq-iran-and-egypt>>.
- URL-2: <http://www.bismayah.org/english/index.asp>>.

Samsun Kadıköy İçin Bir Yaşama Alanı Önerisi

Evrım Düzenli¹, A. Asım Divleli², Saadet Gündoğdu³, Melek K. Divleli⁴, M. Talha Öksüzöğlü⁵, Hande Eyüboğlu⁶, M. Furkan Gündüz⁷, Tuğba Hekimoğlu⁸

Özet

Samsun Kadıköy Mahallesi, 1960'larda kırdan gelen göçlerle kurulmaya başladığında, kırsal bir görünüme sahiptir. 1980'lerden itibaren kentteki nüfus artışı ve merkezin çepere doğru genişlemesiyle kırsal niteliğini kaybedip kent içi bir mahalleye dönüşmüştür. İlk yerleşimlerin gerçekleştiği Kuyu Sokak'ın kent merkezine yakın konumu, göç ile gelenlerin kentin imkanlarından faydalanmalarını sağlarken, kentin ekonomik parametrelerinden bağımsız bir yaşam alanının üretilmesini sağlar. Bu, Kuyu Sokak'ta, genel olarak, bir ya da iki katlı bahçeli evlerden oluşan bir morfoloji ortaya çıkarır. Yapılar, çoğunlukla, mimari açıdan bir nitelik barındırmaz. 1960 sonrasındaki süreçte yapıların bir bölümü, Belediye tarafından ruhsatlandırılmış olsa da günümüze kadar, bu bölge için bir imar planı hazırlanmamıştır. 2013 yılında Kadıköy'ün de aralarında olduğu İlkadım, Anadolu, Zeytinlik Mahallelerini kapsayan 79 hektarlık alan, eski ve çarpık yapılaşmanın olduğu ve depreme dayanıklı olmadığı gerekçeleriyle riskli alan ilan edilmiş ve bu bölgeler için kentsel dönüşüm kararı alınmıştır. Kentsel dönüşüm kararı alınan bölgelerin, yaklaşık 2,5 hektarlık bölümü, bahçeli evlerin yer aldığı Kuyu Sokak ve çevresini kapsamaktadır. Kentsel dönüşüm; altmış yılı aşkın bir süredir burada yer alan bahçeli evler ve onun ortaya koyduğu yaşama kültürünü ortadan kaldıracaktır. Bu, Kuyu Sokak ve çevresinde dönüşüme karşı bir direncin ortaya çıkmasının da nedenleri arasındadır. Çalışma, kentsel dönüşüm faaliyetlerinde çoğunlukla ihmal edilen; mekân kültürünün devamı ve kent hakkı konularını merkeze alarak, burada yaşayanlar için kullanım alışkanlıklarına uygun, az katlı, bahçeli, özel ve ortak alanlarıyla nitelikli yaşam alanlarının üretilmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışma, üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada; arşiv taramasına ek olarak alanda yapılan; gözlem, fotoğraflama, mülakat, iz sürme teknikleri ile veri toplanmış ve çoğunluğu bahçeli müstakil evlerden oluşan çalışma alanı tespit edilmiştir. İkinci aşamada; bu yapılarda mekânsal niteliği artıran ortak unsurlar tespit edilmiştir. Son olarak; bu unsurları da barındıran yeni bahçeli evler üretilmiştir. Dönüşüm, kent ve konutla ilgili bu üretimler, bölgedeki yaşama kültürünün devamlılığının sağlanabilmesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Bahçeli ev, Kadıköy, Kentsel dönüşüm, Samsun

1. Kadıköy'ün Genel Durumu

Samsun, 19. Yüzyılda Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması ile hızla bir liman kentine dönüşmüş ve büyümüştür. Sahilden iç bölgelere doğru sırasıyla yerleşen; iskeleler, depo ve antrepolar, ticaret merkezi ve konut bölgeleri ile bir liman kenti özelliği gösterir. Kent merkezinde sahil boyunca yerleşen demiryolu ve iskelelerin de etkisiyle, 19. Yüzyıl ve sonrasında sahil boyunca genişler. Kentin hızlı büyüme eğiliminde olduğu bu dönemde, kent sınırları, Kadıköy bölgesine kadar ulaşmamıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, evrim.duzenli@samsun.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, asim.divleli@samsun.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, saadet.gundogdu@samsun.edu.tr

⁴ Öğr. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, melek.kutlu@samsun.edu.tr

⁵ Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, mtalha.oksuzoglu@samsun.edu.tr

⁶ Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, hande.eyuboglu@samsun.edu.tr

⁷ Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, furkan.gunduz@samsun.edu.tr

⁸ Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, tugbanur.hekimoglu@samsun.edu.tr

Kadıköy, kentin merkez bölgesinde ve sahile hâkim bir yamacında yer almaktadır (Şekil 1). Burada, 1950'li yıllara kadar yoğunluklu bir yerleşimden bahsedilemez. İlk yerleşimler, 1950'lerde kırdan gelen göçlerle Kadıköy Kuyu Sokak'ta kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Kuyu Sokak'ın çevresi, kırsal bir görünüme sahiptir. 1954 tarihli Belediye Meclis Toplantı Tutanaklarında Kadıköy semti için bir ilkokul ihtiyacının dile getirilmiş olması, bölgede yerleşim yoğunluğunun artmaya başladığını göstermektedir (Samsun Belediyesi [SB], 1954). 1955 yılında Ulugazi Mahallesi ikiye bölünerek, Kadı Mahallesi oluşturulur (SB, 1955).

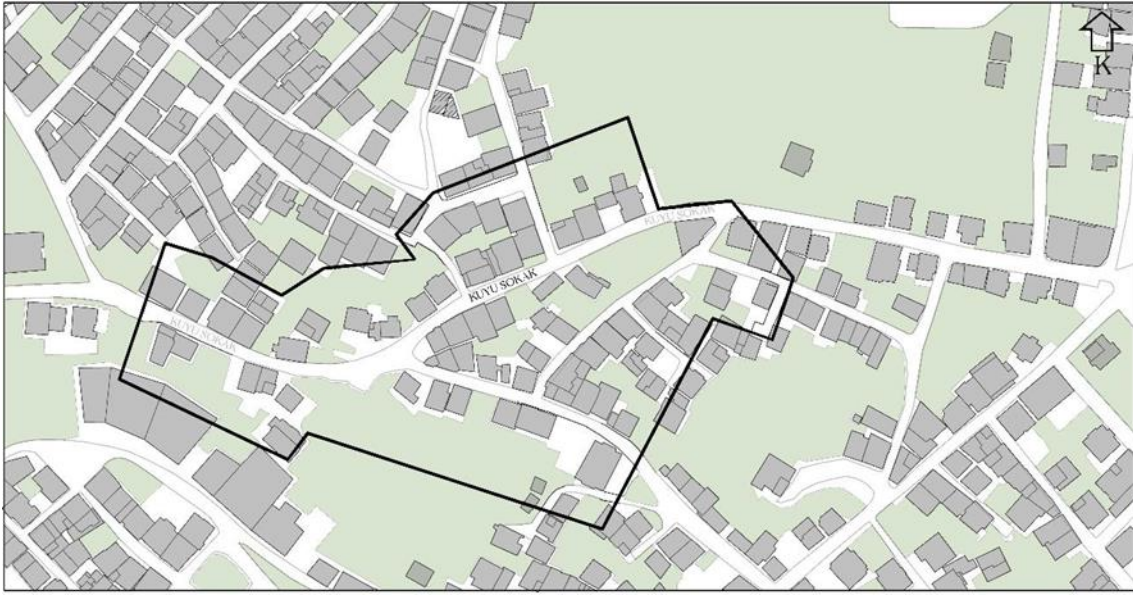
Şekil 1 Kadıköy Mahallesi'nin konumu (Kaynak: Google Earth, 2023)

Kadıköy'ün kent merkezine yakın oluşu, göç ile gelenlerin kentin imkanlarından faydalanmalarını sağlarken, uzun bir süre kent kırsalında yer almasına bağlı olarak, kentin ekonomik parametrelerinden bağımsız bir yaşam alanının üretilmesini sağlar. İlk yerleşimlerin gerçekleştiği Kuyu Sokak'ta bu, genel olarak, bir ya da iki katlı bahçeli evlerden oluşan bir morfolojik yapı ortaya çıkarır. Bahçeler, çoğunlukla, sokağa bakan ev cephelerinin arkasında yer alır. Mekânsal kurgu, genel olarak; sokak, avlu/bahçe, ev biçiminde gelişir. Sokak ile bağlantılı yapı girişleri, bir bölümü sonradan oluşturulduğu düşünülen örtü elemanları ile yağmur ve kardan korunur. Birçok durumda, yapı tek seferde bitirilmemiş, ihtiyaç duyulduğunda inşa edilen kat/lar ile kullanım alanları arttırılmıştır. Kademeli inşa süreci, katlar arasında bağlantı sağlayacak merdivenin, yapı içi yerine, dışına eklenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu, aynı yapıdaki katlarda, gerektiğinde bağımsız girişlerin oluşturulabilmesini de sağlar. Yapı dışında yer alan merdivenler ve merdivenlerle gelişen kullanımlar, Kuyu Sokak yapılarının ortak özellikleri arasındadır. Ailenin, evin, Kadıköy'ün dönüşme hali ve bu dönüşümler, yıkılan, yeniden inşa edilen yapılar, yapılan eklerden okunabilmektedir. İnşa edilmiş yapıların büyük çoğunluğu, kırsalın hem mekânsal hem de toplumsal alışkanlıklarına göre şekillenmiştir. Bununla beraber yapıların birçoğu, mimari açıdan bir nitelik barındırmaz.

1960 sonrasındaki süreçte bu yapıların bir bölümü, Belediye tarafından ruhsatlandırılmıştır. 1980'lerden itibaren kentteki nüfus artışı ve merkezin çepere doğru genişlemesiyle kırsal niteliğini kaybedip kent içi bir mahalleye dönüşmüştür (Şekil 2). Bu süre içinde Kuyu Sokak ve çevresinde, zaman zaman bölgenin imar planının hazırlanmasına dönük beklentileri ortaya çıkaran gelişmeler yaşansa da günümüze kadar bu alana ait herhangi bir imar planı yapılmamıştır. Kadıköy Mahallesi'nin yasal statüsünün kesin bir karara bağlanmamış olması; yapı yoğunluğunun artışı, yeni

yapı üretiminin ve emlak satışının önünü kesmiş, kentteki diğer bölgelere göre buradaki yoğunluğun artmasını engellemiştir.

Şekil 2 Kuyu Sokak ve çevresinin genel durumu

Kuyu Sokak ve çevresi, 2013'te afet alanı ilan edilir ve burada kentsel dönüşüm için hazırlık çalışmaları yapılmaya başlanır. Kuyu Sokak'taki aidiyet ilişkileri, komşuluk ve mahalle kültürü, yapılması planlanan dönüşümle gelen yeni; yapı, yerleşim, demografi, mülkiyet gibi kararlara bağlı olarak ortadan kaldırılmış olacaktır. Bu, Kuyu Sokak ve çevresinde dönüşüme karşı bir direncin ortaya çıkmasının da nedenleri arasındadır.

Kuyu Sokak'ta doğmuş, yetmiş ya da seksen yıldır burada yaşayan insanlar tarafından anlatılanlar, bu çevrenin kentin geri kalanından ayrı bir toplumsallığa sahip olduğunu gösterir. Yapılan görüşmelerde aktarılan en ilginç ifadelerden biri; yaklaşık elli yıl önce buradaki insanlar arasında ilişkinin akrabalık ilişkilerinden daha kuvvetli olduğudur. Çocuklar, mahalledeki samimi ilişkilere bağlı olarak, akşamları farklı komşuların bahçesindeki yemeğe istedikleri şekilde katılmaktadır. Mahallede yaşayanların anılarından aktardığı hikayelerden birinde, komşusu olan teyzeye akşam uğrayacağı, patates kızartması hazırlamasını söylediği, akşam ise bahçede kızartılan patatesi hep beraber keyifle yedikleri ifade edilmektedir. Açık alanda gerçekleştirilen bu ve benzeri faaliyetler, mahalleye ait bir koku deneyiminden bahsetmeye de imkân tanır. Mahalle, kurutmak için dışarıya asılan temiz çamaşırların kokusu, yanan soba ya da ateş ile yayılan is kokusu, pişen aşın kokusu, bazı evlerin bahçesindeki ahır ya da kümes kokuları, bahçedeki ot kokusu, meyve kokusu, çiçek kokusu gibi kokular ile harmanlanır. Her ne kadar değişen koşullar, günümüzde aynı ilişkileri sürdürmeyi mümkün kılmıyor olsa da geçmişte bahçelerde dikilen incir, muşmula, dut, erik vb. türdeki meyve ağaçlarının meyveleri, ikram kültürünün bir parçası olarak buradan geçen ziyaretçilere sunulmaya devam etmektedir.

Geçmişte sözü edilen davranış kalıplarının günümüzde de sürdürülmesinde, ilk yerleşimlerden sonra mülkiyetlerin el değiştirmemiş olması etkili görünmektedir. Yapılarda, zaman içinde gelir düzeyindeki artışa bağlı olarak konfor düzeyini artırma ihtiyacı, genişleyen ailenin mekânsal ihtiyaçları, yapılardaki eskimenin giderilmesi amaçlarıyla tadilatlar gerçekleştirilmiştir. Bu tadilatları; kat artırımı, yapının yıkılıp yeniden inşası, yapıya bitişik ya da yapının bahçesinde müstemilatın inşası, cephe yenilemeleri oluşturur. Bunlar arasında, müstemilatlar, yapılaş amacına uygun olarak, işlevsel ve yapısal olarak farklılaşmaktadır. Üst örtü ve geniş cam yüzeylerin sunduğu kuvvetli çevre-bahçe ilişkisi ve iklimlendirme imkanları, müstemilatı, mutfak ve oturma alanı olarak düzenlemeye ya da bu alanı tek katlı müstakil bir misafir birimi olarak kullanmaya imkân tanır. Geçmişte ahır

olarak kullanılan, günümüzde odunluk/ardiye/depo alanlarına dönüştürülmüş bir mekân olarak müstemilatlarla da rastlanmaktadır.

Bölgede yaşayanlarla yapılan görüşmelerde, ilk yerleşimcilerin, çoğunlukla, çocukları ya da torunlarının halen bu bölge ile ilişki içinde olduğu ifade edilmektedir. Kuyu Sokak, burada yetişen bir nesil için, sürekli ikamet etmese de düzenli aralıklarla gelen, aile ve arkadaş toplantılarının gerçekleştirildiği, bahçede çeşitli ürünlerin yetiştirildiği bir bölgedir. Bazı durumlarda, bahçenin elverdiği ölçüde kümes hayvanı ya da köpek gibi hayvanların beslendiği de görülmüştür. İnsanlar, çevrelerindeki yapılarda oturanları ve mülkiyet sahiplerini tanımaktadır. Geçmişten gelen arkadaşlık ilişkisinin sürdürüldüğü durumlar fazladır. Bununla beraber he ne kadar geçmişte ortaya çıkan toplumsallığın izlerine rastlansa da bu ilişkilerin, birçok nedene bağlı olarak, bugüne tamamiyle aktarılabildiği söylenemez. Kentsel ve mekânsal açıdan bu, küresel ekonomik angajmanların ortaya koyduğu çerçeve ve ulusal düzeyde belirlenen kentleşme yaklaşımlarının, Kuyu Sokak'ta olduğu gibi az katlı bahçeli yaşam alanlarının varlığını desteklememesi ile ilişkilendirilebilir.

2. Kadıköy'de Kentsel Dönüşüm

Kadıköy ve çevresi, 2013 yılında afet alanı olarak ilan edilmiştir. Bu alanda 6306 sayılı Kanun çerçevesinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından kentsel dönüşüm gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Kararın alınmasında, zemin koşullarının etkili olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede Kuyu Sokak ve çevresindeki alana ek olarak Barış Bulvarı ve Şehit Korhan Ekiz Bulvarı'nın kesiştiği bölge, heyelan alanı içinde yer almaktadır. Barış Bulvarı'nda inşa edilen istinat duvarlarıyla Kadıköy'de başlamış olan toprak kaymasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Belediye, Kadıköy ve Kuyu Sokak'ı da içine alan bu alan için plan hazırlıklarını sürdürmektedir. Belediyenin rezerv alan için plan onay yetkisi olmadığından, planın, Bakanlık tarafından onaylanması beklenmektedir. Diğer taraftan bu alan içinde kalan bir parselin, mülkiyet sahibinin mahkeme başvurusuyla yapılan yeni tetkikler sonucunda, afet alanı sınırlarından çıkarılmış olması, afet bölgesi sınırlarıyla ilgili daha detaylı çalışmaların yapılması gerektiğini gösterir.

Kentsel dönüşüm projesi, kentsel yeşil alanların artırılması, yatay mimari, bölgenin ve vatandaşın ihtiyacına cevap verecek spesifik çözüm önerileri, bu bölgedeki kültürel, ekonomik ve sosyal dönüşüm gibi önermelere sahiptir (Kentsel Yenileme, Geliştirme..., 2023). Bununla beraber kentsel dönüşüm kararları çerçevesinde bölge ile ilgili yapılması düşünülen plan henüz kamuoyu ile paylaşılmamış olsa da, kentin genelinde daha önce gerçekleştirilen uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda, kent merkezine yakın bir mesafede yer alan Kuyu Sokak ve çevresinde gerçekleştirilecek bir dönüşüm çalışmasında, bölgedeki mevcut bahçeli ev kültürünün devam ettirileceği mümkün görünmemektedir. Halihazırdaki kentsel yaklaşımlarla, projenin uygulama öncesindeki önermelerinden farklı olarak, genel itibarıyla; birincil ve ikincil yollar tarafından belirlenmiş adalardaki apartman yapıları, eğitim ve ibadet merkezlerinden oluşan, riskli alan olarak belirlenmiş bölgenin bir bölümünün yapılaşmaya kapatıldığı ve park alanı olarak ayrıldığı biçimindeki genel geçer çözüm üretiminin ötesine geçmesi beklenmemektedir.

Dönüşüm ile ilişkilendirilen yasanın merkezîyetçi yapısı, yerel yönetimlerin, meslek odaları, sivil toplum kuruluşlarının ve halkın dönüşüm çalışmalarındaki etkinliğini, katılımını azaltması, sorunlardan bir diğeri (Çam, 2020; Daşkıran & Ak, 2015). Keyman ve Lorasdağı, Sekiz Kentin Hikayesi adlı kitapta, bunu, Türkiye'deki yerel yönetimlerin merkezileştirilmesi ile ilişkilendirir ve inşaata dayalı, çevreye büyük zarar veren, insani kalkınmayı ikinci plana atan, aşırı kalkınmacı yönetilmesinin, kentlerin özgürleştirici aktörler olarak hareket etme kabiliyetini sınırladığından bahseder (Keyman & Lorasdağı, 2020). Bu çerçevede Kadıköy'de gerçekleştirilecek dönüşümün, kentsel hafıza ve aidiyet sorunlarına dönük herhangi bir öneri ortaya koyması da beklenmemektedir. Sonuç olarak Kadıköy'de kentsel dönüşüm faaliyeti, afet riski barındıran alanın çevresindeki yerleşim alanlarını da; toprak değerindeki farklılaşma, yoğunluk artışı vb. birçok açıdan etkileyecektir.

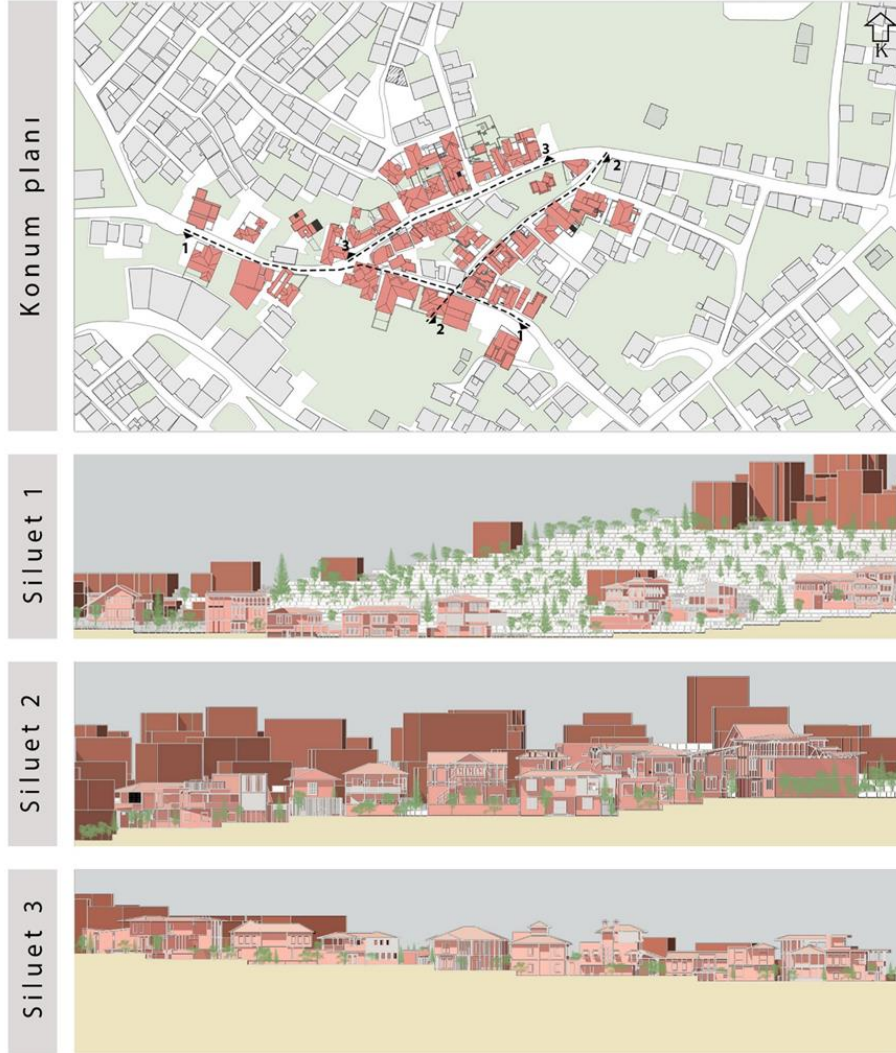
İmar ve dönüşüm ile ilgili belirsizlikler, bir taraftan yapı inşası, kat veya yapı alanı artırımı gibi büyük ölçekli müdahalelerin önüne geçerken, diğer taraftan yapıların niteliğinin artırılmasına dönük müdahalelerin de yapılmasını ve buradaki üçüncü neslin, kentin daha konforlu diğer bölgelerini tercih etmesinin sebeplerindedir.

Çalışma kapsamında ele alınan Kuyu sokak çevresinde dönüşüme tabi toplam elli beş yapı tespit edilmiştir. Bunların büyük bir kısmı 1980 öncesinde inşa edilmiş, yapım sistemi, malzeme niteliği ve biçimsel açıdan düşük standartlara sahip, mühendislik hizmeti almadan üretilmiş yapılardır. Bunlar arasında, kullanım ömrünü tamamlamış daha eski tarihli yapılar da bulunur. Bu çerçevede gerek zemin gerekse üst yapı ile ilgili sorunlardan, gerekse yapı niteliklerine bağlı olarak, bölgenin çevresine katkı sağlayacak, geçmişteki toplumsallığın ve aidiyet ilişkilerinin kurulmasına zemin hazırlayan ve bu ilişkileri sürdürmeye imkân tanıyacak bahçeli yaşam alanlarını merkeze alacak bir plan önerisi hazırlanması gerekli görünmektedir.

3. Samsun Kadıköy İçin Bir Yaşama Alanı Önerisi

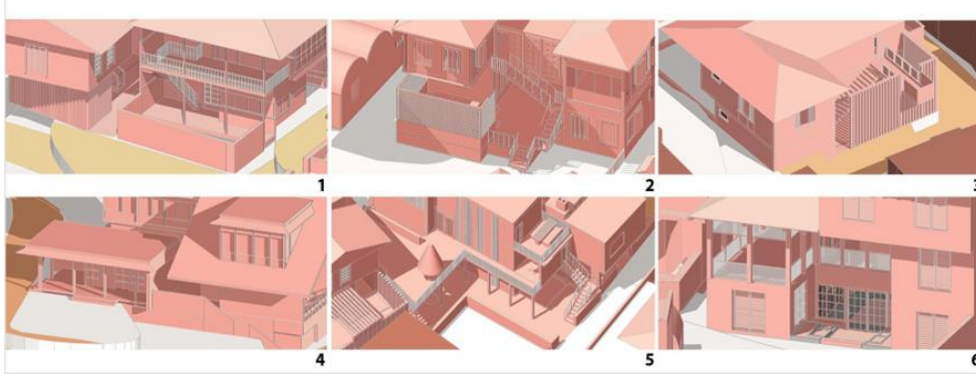
Kadıköy Kuyu Sokak'ta yaşayan insanların, buradaki geçmiş yaşamlarına ilişkin aktarımları, mahalledeki mekânsal kurgunun, ekonomik koşulların, komşuluk gibi toplumsallaşma biçimlerinin ortaya çıkarılmasında etkili olmuştur. Çalışma, Kadıköy Kuyu Sokak'ta, değer ortaya koyan toplumsal ilişkilerin üretildiği az katlı bahçeli evlerin, değerini sürdürebileceği ve yenilerinin üretimini sağlayacak güncel ihtiyaçlara uygun nitelikli bir fiziksel çevre önerisi getirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır. Dört aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada; arşiv taramasına ek olarak alanda yapılan; gözlem, fotoğraflama, mülakat, iz sürme teknikleri ile veri toplanmıştır. İkinci aşamada; mahalle karakterini ortaya çıkaran, çoğunluğu bahçeli müstakil evlerden oluşan çalışma alanı, üçüncü aşamada ise; bu yapıların mekânsal niteliğini artıran ortak unsurlar tespit edildi. Bunlar; mevcut yapıların kapalı, açık ve yarı açık alanları, özel ve ortak alanları, giriş ve yönlenme kararları ile cepheler başlıkları altında ele alınmıştır. Üçüncü olarak; bu unsurlar kullanılarak yeni yapı üretimleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda; en küçüğü yaklaşık 90 m², en büyüğü 25 dönüm olan toplam 55 parsel için sağlıklılaştırma ve nitelikli bahçeli yaşam alanları üretilmiştir. Son aşamada; Kuyu Sokak'taki yerleşim ve mekâna ilişkin öneriler, iki boyutlu ve üç boyutlu olarak görselleştirilerek sunulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1 Kuyu Sokak ve çevresi için hazırlanan az katlı, bahçeli yerleşim önerisi

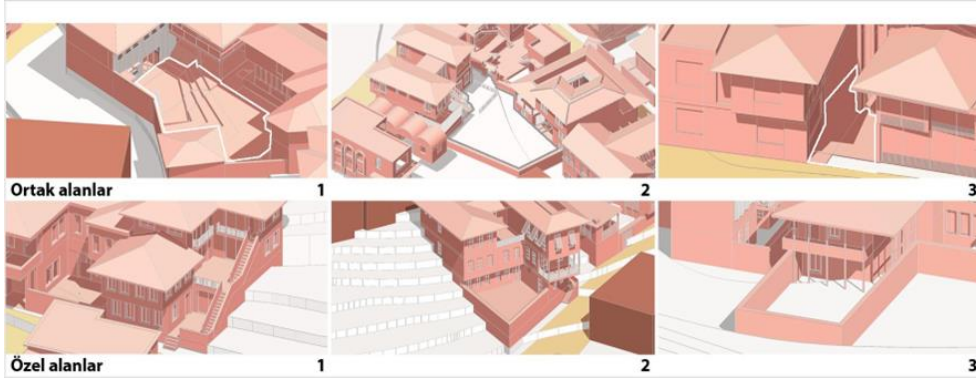
3.1. Yapılar/yarı açık alanlar/bahçeler

Kuyu Sokak ve çevresi için önerilen projeler, kapalı alanın bahçe ve ikisi arasında yer alan yarı açık alanlarla desteklendiği farklı tiplerden oluşur. Yapı alanı, parsel alanı, kullanıcı sayısı ve ihtiyaç duyulan bahçe alanı da göz önünde bulundurularak çeşitlenmektedir. Yapılar, genel olarak yola yakındır ve bahçe, arka tarafta yer almaktadır. Kullanıcılarına yapı çevresinde ya da bahçede toplanma/oturmaya imkânı sunan; üstü örtülü, en az bir tarafı açık yarı açık mekanlar kullanılmıştır. Örtü, yapıyı ve kullanıcılarını yağmur, kar gibi iklimsel etkilerden nispeten korumaya yardımcı olur. Yapının dışında ve/veya içerisinde yer almaktadır. Yapının üst katlarında yer alan çıkma altı, saçak altı, yapının içinde oluşturulan boşaltmalar (taşlık, sofa, eyvan, vb.) ya da yapı dışında/çatısındaki tek başına bir örtü sistemi olarak da yer almaktadır. Yarı açık mekanlar, kullanıldığı yer ve işlevine göre kullanıcıya farklı mekânsal imkanlar sunar (Tablo 2).

Tablo 2 Kuyu Sokak ve çevresindeki yapılar için önerilen açık ve yarı açık alanların bir bölümü

3.2. Özel ve ortak alanlar

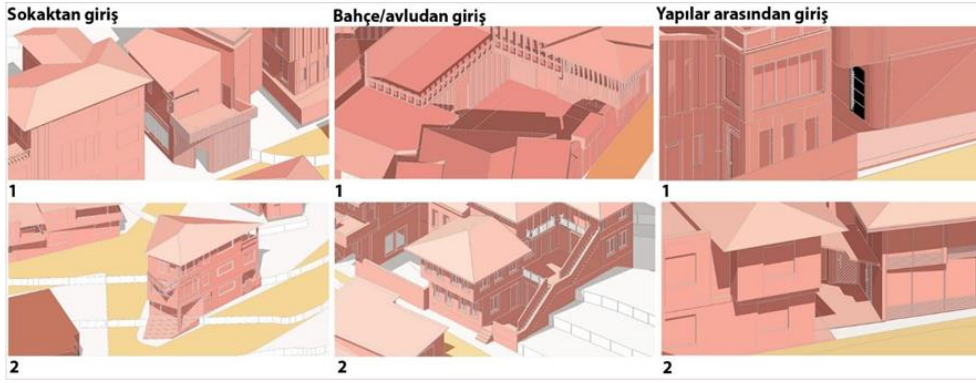
Kuyu Sokak ve çevresi için önerilen projelerdeki özel ve ortak alanlar; mülkiyet (akrabalık, arkadaşlık) ilişkilerine, ada ve parselin imkanlarına (adalandaki parsel sayısı ve adanın genişliği) bağlı olarak iki şekilde çözümlenmiştir. Parsel genişliğinin yeterli olduğu birinci durumda, müstakil bahçeli evler oluşturulmuştur. Akrabalık ve/veya arkadaşlık ilişkisinin, bitişik iki parseli kesin sınırlarla ayırmayı gerekli kılmadığı ikinci durumda, iki ya da üç parsel arasında ortak bahçe, avlular oluşturulmuştur. Ada/parsel oranının yeterli bahçe alanı elde etmeye imkân tanımadığı, ada oranının küçük, parsel sayısının nispeten fazla olduğu durumlarda ise, yapılar yola yakın yerleştirilmiş, adanın ortasında kalan alan ise ortak kullanım alanına (yeşil alan/sosyal merkez) dönüştürülmüştür. Bazı durumlarda yol ve parsel arasındaki duvarın yükseltilerek, göz mesafesinin üzerine çıkarılması ile içerideki özel alan etkisi artırılmıştır. Nitelikli özel ve ortak alanların üretimi, mahallede geçmişte mevcut olan ortak kullanım kültürünün de devamı açısından önemli görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3 Kuyu Sokak ve çevresindeki yapılar için önerilen özel ve ortak alanların bir bölümü

3.3. Giriş ve yönlenmeler

Yapılara, doğrudan sokaktan, bahçe/avlu içerisinden ya da iki komşu yapı arasında oluşturulmuş ortak bölgelerden giriş sağlanmaktadır. Yola bakan evlerde, sokak cephesinde açılan pencerelerle sokak ve ev ilişkisi kurulmaya çalışılmaktadır. Yan yana yerleştirilen yapılarda, mahremiyet ilişkileri göz önünde bulundurularak, yapı girişleri doğrudan birbirini görmeyecek biçimde yerleştirilmiştir. Benzer şekilde komşu yapıların pencereleri de, sokak cephesi dışında, karşılıklı yerleştirilmemiştir. Bu şekilde, Kadıköy'deki mekânsal ilişkiler, yeni önerilen çalışma ile de sürdürülmeye çalışılmıştır (Tablo 4).

Tablo 4 Kuyu Sokak ve çevresindeki yapılar için önerilen girişlerden bir bölümü

3.4. Cepheler

Cephe ve yaklaşım ilişkilerinde, bitişik parsellerindeki yapının; kat sayısı, çıkmalar, pencere açıklıkları, boşluklar (balkon, eyvan, hayat, sofa, vd.) gibi cephe özellikleri ve konumu dikkate alınmaktadır. Pencere yüzeyleri ve sıklığı; cephenin katlardaki konumu, iklim/ışık gibi doğal veriler, mahremiyet ya da toplumsallaşma ihtiyacı gibi nedenlere bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Cephedeki çıkmalar, pencerelerle beraber, yapının sokakla ilişkisini kurmaya yardımcı olur. Bunlar, aynı zamanda, içeride ailenin ortak alanlarını oluşturmaktadır. Yapılar maksimum üç katlıdır. Bunlar; her biri müstakil katlardan oluşan aile evleri, geniş aileleri barındıran iki katlı müstakil evler ya da tek katlı müstemilatları ile iki katlı evlerdir. Yapılarda belirgin bir cephe kimliği ortaya çıkaran boşaltmalar, aynı zamanda iç mekân ve dış mekân arasındaki ilişkiyi de kuvvetlendirir. Yapılar, genellikle, ayrı düzen inşa edilmiştir. Komşu yapılar arasında yeşil alanlar bulunur. Parsel alanının ayrı evler yapmaya imkân tanımadığı durumlarda ise yapılar, bitişik nizamlıdır (Tablo 5).

Tablo 5 Kuyu Sokak ve çevresindeki yapılar için önerilen cephelerin bir bölümü

4. Sonuç

Kentler, yatayda ve düşeyde hızla büyümeye devam ederken, 1992 tarihinde Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun yaptığı anket, mekânsal ihtiyaçlarla ilgili ilginç bir sonucu ortaya çıkarmıştır. Ankete göre Türkiye'de yaşayanların % 95'i bahçeli bir ya da iki katlı evlerde oturmayı tercih etmektedir (Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 1999). Bu çerçevede yeni kentlerin kurulmasına yönelik gerçekleştirilmiş en önemli girişim, 1999 Marmara depremi sonrasında Turgut Cansever'in öncülüğündeki deprem çalışma grubu tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışma, uygulanma imkânı bulmuş olsaydı, mekânsal, kültürel, toplumsal vd. kentsel sorunlara çözüm getirme ve yaşam alanı oluşturma hedefinin ne kadarının gerçekleştiğine ilişkin konuşulabilirdi. Bununla beraber çalışma, Türkiye'deki ev ve kentle ilgili değinmeleri açısından önemini korumaktadır. Çalışma, Kadıköy'de hazırlığı yapılan kentsel dönüşüm çalışmalarını, yapılan/yapılmakta olan diğerleriyle beraber

yeniden düşünmeyi gerekli kılar. Dönüşüm, afete bağlı olanlar da dahil olmak üzere, kentin maruz kaldığı sorunları ortadan kaldırabilmek için standart imar uygulamalarının ötesinde güncel tedbirler almayı gerektirir. Bu, kent ve mimarlık alanındaki düşünceleriyle Turgut Cansever'den, kent ve toplumsal yapı ile ilgili düşünceleriyle Henri Lefebvre'ye kadar uzanan bir çerçevede kent, bölge ve toplumu yeniden düşünmek, tartışmaya başlamak ve yeni yaklaşımları geliştirme gerekliliğini ortaya koyar. Kent/kır, nüfus, kentler ve kentçikler (uydu kentler), yeni/eski kent morfolojileri, yaşam, kent toprağı, mülkiyet, planlama ve katılım, üretim, sanayi, kentsel refah ve gelir paylaşımı, iklim ve enerji gibi birçok konuda bu tartışmalar sürdürülmelidir. Standart yaklaşımlar ve dönüşüm/imar planlarıyla getirilen çözümler, Kuyu Sokak ve/veya bir başka bölge için geçici/yetersiz kalacaktır.

Bilgi

Çalışmada, Samsun Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'nde yürütülen Kadıköy'de Ev'in '22 Hali konulu dönem projesinin sonuçları kullanılmıştır. Katkı sağlayan öğrenciler; A. B. Aydın, A. T. Kamış, A. Erel, A. Karapıçak, A. Sayan, B. Keleş, B. B. Köse, B. Akdeniz, B. Bayraktar, C. Usta, C. Uzun, D. Taşpınar, D. Kazar, D. Odabaşoğlu, E. B. Özalp, E. D. Çekin, E. Çetin, E. Güler, E. Saltık, E. Kurt, E. Çakmak, H. Alkan, H. Uslu, İ. R. Sağlam, İ. Çağın, İ. Polat, M. Çetin, M. B. Serilmez, M. Söyleyici, M. R. Köse, M. Öztav, N. G. Erkan, N. Aytan, Ö. F. Çakır, R. Kalaycı, S. A. Mıcık, S. Sarkaya, S. S. Can, S. Toklu, S. Karacan, Ş. Beydilli, T. Akçan, U. E. Kılıç, V. E. Olgun, Y. Gürkan, Y. E. Salihoğlu, Z. E. Duman'dır.

Kaynaklar

- Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu. (1999). *Türk ailesinin yaşadığı mekanlara konutlara ilişkin eğilimler. 1.* Başbakanlık aile araştırma kurumu başkanlığı yayınları, Ankara.
- Çam, Ç. A. (2020). Kentsel rejim dönüşüm sürecine karşı: Kentsel dönüşümde konut sunum biçimleri. *İdealkent*, 11(29). 453-483. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1167352>
- Daşkiran, F., Ak, D. (2015). 6306 sayılı kanun kapsamında kentsel dönüşüm. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3). 264-288. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203266>
- Google Earth. (2023). Samsun fiziki haritası [Harita]. <https://earth.google.com/>
- Keyman, F., Lorasdağı, B. K. (2020). *Sekiz kentin hikayesi*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Samsun Belediyesi. (1954, 22 Temmuz). *Samsun belediyesi meclis toplantı tutanağı*. Samsun Büyükşehir Belediyesi Yazı İşleri ve Kararlar Dairesi Başkanlığı Arşivi, Samsun.
- Samsun Belediyesi. (1955, 6 Ekim). *Samsun belediyesi meclis toplantı tutanağı*. Samsun Büyükşehir Belediyesi Yazı İşleri ve Kararlar Dairesi Başkanlığı Arşivi, Samsun.
- Kentsel Yenileme, Geliştirme ve Dönüşüm Projeleri. (2023, Şubat). *Samsun Büyükşehir Belediyesi Haber Bülteni*. <https://samsun.bel.tr/proje/kentsel-yenileme-gelistirme-ve-donusum-projeleri>

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Mekânsal Dönüşümü: Karagöz Evinden Karagöz Müzesine

Neşe Başak Yurttaş¹, Damla Altuncu²

Özet

Bu çalışma, mekânsal dönüşüm kavramını somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik olarak tasarlanmış yapıların mimari özellikleri ve toplumsal ilişkileri özelinde güncel bir örnek üzerinden tartışmaktadır. Somut olmayan kültürel miras, toplumsal özelliklerin gelecek kuşaklara aktarımı ve yerele özel kimlik özelliklerinin korunması bakımından tüm Dünya’da önemsenen bir konudur. Ancak somut olmayan özelliklerin muhafaza edilmesi için seçilen mimari mekânın, çoğu zaman kullanıcılar tarafından sınırlarının aşarak, yapının işlevsel olarak dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bu dönüşüm merkezi yönetim ve yerel otoritelerin tercihi gibi görülse de asıl dönüştürücü faktörün mekânın kullanıcıları olduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda katılımcı tasarım yaklaşımı dahilinde, toplumsal değerlerin muhafaza edildiği mekanların dönüşümünde sosyal morfolojinin etkisini tespit etmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın hipotezi, ‘Somut olmayan kültürel mirasın mekânsal dönüşümüne etki ettiği düşünülen sosyal morfoloji, mekânsal değişimin yönünü tespit etmede belirleyici bir faktördür’ olarak belirlenmiştir. Buna göre değişim talebini yönlendiren aktörler, mekânsal değişimin yönü, mimari mekânın sınırlılıkları, katılımcı tasarımın uygulanabilirliği konuları dahilinde araştırma gerçekleştirilmiştir. Literatürde yeniden işlevlendirme, korumacı uygulamalar, kültürel mirasın korunması konuları farklı yönleriyle değerlendirilmiştir. Araştırma, somut olmayan kültürel mirasın korunması için tasarlanan yapıları tasarım ve sosyoloji arakesitinde değerlendirdiği için önem taşımaktadır. Katılımcı tasarım yaklaşımı dahilinde sürece dahil olan tüm toplumsal aktörlere dikkati çekmek, mevcut mimari uygulamaları sistematik olarak incelemek, konuyla ilgilenen diğer araştırmacılara kaynaklık etmek bakımından çalışma, öncül ve betimleyicidir. Araştırmanın hedefi, toplumsallaşma için önemli olan kültürel kimliklerin korunmasında kullanıcıların tasarım sürecine daha erken safhalarda dahil edilmesini sağlayarak fiziksel mekanlarda beşerî coğrafyaya ait özelliklerin bir tasarım ölçütü olarak değerlendirilmesini sağlamaktır. Araştırma, yerel özelliklerin tespit edilmesine yönelik olduğu için kapsam, somut olmayan kültürel mirasın mekânsal dönüşümünde örnek bir uygulama olan, Bursa Karagöz Müzesi ile sınırlandırılmıştır. Araştırma sahası 1997 yılında ‘‘Karagöz Evi’’ olarak açıldıktan sonra 2007 yılında müzeye dönüştürülen ‘‘Bursa Karagöz Müzesi’’dir. Çalışmada, mevcut örnek uygulama dahilinde var olan durumun gözden geçirilmesi için araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum (örnek olay) çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması bir mahalle, bir mekân gibi doğal bir çevre içinde gerçekleştirildiği ve çalışmaya konu olan sosyo-mekânsal özellikleri bütüncül olarak bir yorumlamaya imkân verdiği için tercih edilmiştir. Çalışmada dört aşamalı bir metodoloji uygulanmıştır. Birinci aşamada kavramsal altyapı oluşturularak mimari ve sosyolojik tanımlamalar netleştirilmiştir. İkinci aşamada belirlenen örneklem dahilinde mevcut mimari uygulamaların yerinde gözlemlerle değerlendirilmesi yapılmış ve fiziksel mekâna ait veriler toplanmıştır. Üçüncü aşamada mekânın dönüşüm aşamaları kaynak tarama ve görüşme yöntemleri kullanılarak yerel otoritelerden bilgi edinilmiştir. Son aşamada ise mekânın kullanıcısı olan farklı gruplara mensup aktörlerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Sonuç olarak elde edilen bulgular doğrultusunda konu hakkında yapılan araştırmada, Karagöz Evi’nden Karagöz Müzesi’ne dönüşümde etkisi olduğu düşünülen faktörler, etki düzeylerine göre tespit edilmiştir. Bununla birlikte konunun literatür bakımından da geliştirilmeye muhtaç olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beşerî coğrafya, Katılımcı tasarım, Kültürel miras, Mimari mekân, Yeniden işlevlendirme

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Biruni Üniversitesi, nyurttas@biruni.edu.tr

² Doç.Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, damla.altuncu@msgsu.edu.tr

1. Giriş

Kentlerdeki fiziksel ve sosyal dokunun oluşma sürecinde geçirilen değişimlerin incelenmesi, morfolojinin konusudur. Temel anlamıyla biçim, şekil olarak tanınabilecek olan morfoloji terimi, mimari, planlama ve tasarım alanları dışında coğrafya, jeoloji, filoloji gibi disiplinlerde de kullanılmaktadır. Morfoloji kelimesi, form/biçim/şekil anlamına gelen 'morpho' kökünden ve eski Yunancada 'logia' ekinden oluşmaktadır. Türkçe'ye Fransızca 'morphologie' kelimesinden gelen morfoloji, Türk Dil Kurumu Sözlüğü' ne göre 'yapı bilgisi/yapı bilimi' olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Tanımda yer alan 'yapı' kelimesi fiziksel bir içeriğe sahip olabileceği gibi sosyal bir nitelik de taşıyabilir. Bu nedenle 'morfoloji' kelimesinin sadece fiziksel yapıya ait biçimlerden oluşmadığı anlaşılmaktadır. Bu düşünceyi Emile Durkheim'ın Auguste Comte'ü eleştirdiği sosyal teori kuramına kadar geriye götürmek mümkündür.

Comte, sosyolojiye ismini veren kişi olarak kabul edilmesine rağmen teorisini oluştururken göz ardı ettiği soyut özellikler ve benimsediği somut analitik yaklaşım bakımından ardılları tarafından eleştirilmiştir. Comte'ü eleştirenlerden biri olan Durkheim'a göre gözlemlenebilen fenomenal gerçeklik olarak kabul edilen şeyler/nesnelere aracılığıyla soyut toplumsal olgular açıklanabilir. Bu durumda daha sonraki dönemlerde Kant, Locke, Hume ve Mill gibi düşünürler tarafından da benimsenen düşünceye göre şeyler/nesnelere sayesinde anlaşılan soyut özellikler toplumsal bilincin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda morfoloji, Durkheim'ın teorisine göre incelendiğinde maddi ve maddi olmayan olguları bir arada barındırmakla birlikte soyut ve somut değerleri de içermektedir. Bu olgulara ait özelliklerin anlaşılması için fenomenal gerçekliklerden yararlanılabilir. Fenomenal gerçekliklerin açıklanması için fenomenlerden (görüngülerden) yararlanılmaktadır. Fenomenler somut özellikleri taşımanın yanında soyut içeriklere de sahiptirler. Bu çalışma, maddi ve maddi olmayan olguların açıklanmasında morfolojik özelliklerden yararlanılabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu çalışmada, maddi olmayan toplumsal değerlerin muhafaza edildiği maddi olgular olan fiziksel mimari mekanların dönüşümünde sosyal morfolojinin etkisi konu olarak seçilmiştir.

Maddi ve maddi olmayan olgular ikilemi; Sokrat öncesi dönemde 'episteme-doxa', Platon'da 'idealar-gölgeler', Aristo'da 'madde-form', Descartes'te 'özne-nesne' olarak görülebilir (Yenen, 2017). Çalışmada maddi olgu olarak fiziksel mimari mekân, maddi olmayan olgu olarak ise somut olmayan kültürel miras incelenmiştir. Somut olmayan kültürel miras olan sosyal yapının muhafaza edildiği fiziki yapıyı oluşturan mimari mekanların dönüşümü özelinde gerçekleştirilen araştırma için fiziki ve sosyal dönüşümde örnek bir uygulama olan Bursa Karagöz Müzesi araştırma nesnesi olarak seçilmiştir.

Araştırmada, 'somut olmayan kültürel mirasın mekânsal dönüşümüne etki ettiği düşünülen sosyal morfoloji, mekânsal değişimin yönünü tespit etmede belirleyici bir faktördür' cümlesi hipotez olarak belirlenmiştir. Belirlenen hipotezin sınanması için seçilen Bursa Karagöz Müzesi, 1997 yılında Karagöz Evi olarak açıldıktan sonra 2007 yılında müzeye dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm, fiziksel çevrenin değişiminin ötesinde katılımcı bir yaklaşımla sosyal çevrenin müdahalesiyle gerçekleştiği için fiziki ve sosyal dönüşümün karşılıklı olarak meydana geldiği söylenebilir.

Fiziksel ve sosyal çevrenin karşılıklı olarak etkileşimde olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte sosyal çevrenin zaman içinde şekillendirdiği fiziksel çevrenin, sosyal yapıya göre yeniden dönüşme nedenleri araştırmanın temel argümanını oluşturmaktadır. Karagöz Evi'nin Müze'ye dönüşme sürecinde yaşanan fiziki ve sosyal etkiler; değişim talebini yönlendiren aktörler, mekânsal değişimin yönü, mimari mekânın sınırlılıkları, katılımcı tasarımın uygulanabilirliği ve sürdürülmesi konuları dahilinde araştırılmıştır.

Katılımcı tasarım yaklaşımı dahilinde sürece dahil olan toplumsal aktörlere dikkati çekmek, mevcut mimari uygulamaları sistematik olarak incelemek, konuyla ilgilenen diğer araştırmacılara kaynaklık etmek bakımından öncül ve betimleyici olan çalışmada, araştırma yöntemi olarak nitel

araştırma yöntemlerinden durum (örnek olay) çalışması tercih edilmiştir. Bunun nedeni, durum çalışmasının mahalle/mekân gibi doğal bir çevre içinde gerçekleştirilmesi ve çalışmaya konu olan sosyo-mekânsal özellikleri bütüncül olarak yorumlamaya imkân vermesidir. Bu bakımdan çalışmada, soyut ve somut özellikler bakımından değişimin dinamikleri belirlenebilmiş, morfolojik bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Temel Tanım ve Kavramlar

Somut olmayan kültürel miras, Birleşmiş Milletlerin (BM) alt örgütü olarak kabul edilen kısa adı UNESCO olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün Türkiye Milli Komisyonu'nun web sayfasında yer alan sözleşmenin 2. maddesinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre; somut olmayan kültürel miras, "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar anlamına gelir" (UNESCO, 17). Kültürel kimliğin önemli bir parçası olarak kabul edilen somut olmayan kültürel miras unsurlarının korunması konusunda kanunlar dahilinde düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre Ülkemizde de 21 Ocak 2006 tarihli 26056 Sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan 5448 nolu 'Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun" ile somut olmayan kültürel değerlerin korunması kanunla güvence altına alınmıştır.

Somut ve somut olmayan kültürel miras unsurları; insanlık tarihi boyunca ortaya çıkan yaşam biçimleri, farklı kültürlerle ait gelenek ve görenekler, öğreti ve deneyimler doğrultusunda şekillenir. Somut ve somut olmayan kültürel miras unsurları, var olan medeniyetlerin ve toplumların geçmiş ile gelecekleri arasında köprü görevi gören ve refah düzeylerini gösteren değerler bütünüdür.

UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından uluslararası düzeyde nitelendirilen kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler arasında Dünya Mirası Listesi, İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi, Dünya Hafızası Programı, Dünya Biyosfer Rezervleri Ağı ve Küresel Jeoparklar bulunmaktadır. Türkiye'den de miras unsurlarının yer aldığı bu listede, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi unsurlardan biri de Karagöz Sanatıdır. Türk mizah anlayışının, estetik değerlere göre biçimlendiği, kültürel belleğin zenginliğini ve çeşitliliğini gösteren bir aktarımı ve geleneksel gösteri sanatlarının önemli bir dalı olan Karagöz, 2009 yılında UNESCO 'İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili' Listesine kaydedilmiştir. Ayrıca, UNESCO'nun, bir çeşit ulusal envanter sistemi olan 'Yaşayan İnsan Hazineleri' listesine, Karagöz gölge oyunu geleneğini yaşatan ve sonraki nesillere aktarılmasına katkı sağlayan, Türkiye'den önemli temsilcileri eklenmiş ve 'Yaşayan İnsan Hazinesi' unvanı verilmiştir (Unesco, 2019).

Somut olmayan kültürel miras, diğer adıyla Yaşayan Miras, topluluklar tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi ve becerileri, temsilleri, anlatım biçimlerini kapsar. Somut olmayan kültürel miras, bir yandan toplulukların kimlik, aidiyet ve süreklilik duygusunun devamını sağlarken, öte yandan toplumsal refah ve kalkınmaya katkı sağlar. Ortak bellek oluşturma, katılım ve aktarım gibi alt temalar üzerine temellenen yaşayan miras kavramı, topluluk içinde yaşayan bireyleri yaratıcı olmaya yönlendirir ve teşvik eder (Unesco, Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi, 2021).

Somut olmayan kültürel mirasın parçası olarak görülen fenomenler (görüngüler) yorumlayıcı paradigmaya göre gelişimin yönünü belirlemede etkili bir unsur olarak kabul edilebilirler. Fenomenlerin zaman içinde değişimlerinin tespit edilmesi evrimci bir yaklaşımla somut olmayan kültürel mirasın gelecekte korunması bakımından ipuçlarını da barındırmaktadır. Bu fenomenler, fiziksel ve sosyal olarak kabul edilebilecekleri gibi soyut ve somut olarak da sınıflandırılabilirler. Bu bakımdan gayri-maddi miras olarak da tanımlanabilecek olan somut olmayan kültürel miras, kültürel değerlere içkin bir kavramdır denilebilir. Kültürel değerlerin insan eliyle üretilmiş her şey olduğu düşünüldüğünde, insanın ürettiği mekân ve seçtiği yerin de kültüre etkisinin göz ardı

edilmemesi gerekmektedir. Kültürel bir değerlerin bağlamıyla birlikte değerlendirilmesi, soyut ve somut fenomenlerin anlaşılması bakımından önemlidir.

Bağlam kavramı kültürel miras gibi somut ve soyut özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Ancak kültürel değerlerin korunmasında bağlam, daha çok yere bağlılığı ifade etmektedir. Bu durumda yere bağlılık, mimari disiplin dahilinde tartışıldığında topoğrafya, coğrafya ya da kentsel doku ile ilişkilendirilmektedir. Kentsel dokunun oluşturulması bir kültür çıktısı olarak görülebileceği için kültür ve yer arasında doğrudan bir ilişki vardır denilebilir.

Kültür ve yer arasında kurulan bu ilişkinin analizinde kullanılan bir terim olan morfoloji, belirlenen çevrede incelenmek istenen yapının değişim bilgisini içerir. Burada kastedilen fiziksel bir yapı olmanın ötesinde, toplumda organize olmuş ilişkiler bütünü ifade eden toplumsal yapı olarak da kabul edilebilir. Bu bakımdan toplumdaki karmaşık ilişkiler bütünü içinde üretilen kültürel değerler, bağlam olarak belirlenen yerin değişimine bağlı olarak farklılaşırlar. Yer, kent ölçeğinden sınırlı bir bölgeye kadar farklı ölçeklerde tanımlanması mümkündür. Bununla birlikte bu incelemede yere ait kültürün öncelediği özelliklerin farklılaşması, morfolojik incelemenin metodolojisini etkilemektedir. Bu bakımdan morfolojik araştırmalarda ölçek önemli bir belirleyicidir denilebilir.

Kent ölçeğinde gerçekleştirilen morfolojik araştırmalar, endüstri devrimi sonrasında kentleşmeye bağlı olarak kentle ilgili sorunların artış göstermesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Morfoloji araştırmalarının kökeni Johann Wolfgang Von Goethe'nin biyoloji bilimi için 'formların özüyle ilgilenen bilim' olarak tanımladığı morfoloji konusu coğrafyacıların da ilgisini çektiği için kentle ilgili sorunların analizinde kullanılması düşünülmüştür (Oliveira, 2016, s. 192). 19.yy'ın başında Johannez Fritz'in tarih alanında yapmış olduğu araştırmalar biyolojiden farklı bir yaklaşıma sahip olsa da bu tür çalışmaların başlangıcı olarak kabul edilmektedirler (Simms, 2016). Morfolojik analize dayanan bilimsel yöntemlerle bir metodolojinin oluşturulması ise Alman Coğrafyacı Otto Schlüter'in 1899 yılında gerçekleştirdiği çalışma ile mümkün olmuştur. Schlüter'in çalışması aynı zamanda kültürel morfolojinin de öncül örneği olarak kabul edilebilir (Gu, 2018). 1912 yılında Avusturyalı Coğrafyacı Hugo Rudolf Franz Hassinger'in tarih, coğrafya ve mimariyi içeren çok boyutlu yaklaşımı, farklı disiplinlerin kültürel unsurlar konusunda bir arada çalışabileceğinin anlaşılması bakımından önemlidir (Ferenc & Jobbitt, 2017). I ve II. Dünya Savaşları sonrasında 1952 yılında İtalya'da Saverio Muratori tarafından mimaride kullanılan tipolojik yaklaşımın morfolojik araştırmalara adapte edilmesiyle araştırma metodolojileri farklılaşmaya başlamıştır (Gürer, 2016). 1975 yılında Gianfranco Caniggia tipolojik yaklaşımı, kuramsal bir çerçeveye oturarak tipomorfoloji kavramının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kuram, Carlo Aymonino ve Aldo Rossi'nin katkılarıyla gelişmiştir (Cataldi, 2003). Orta Avrupa merkezli bu düşüncelere paralel olarak 1949 yılında İngiltere'de Michael Robert Günter Conzen, morfolojik çalışmaları teorik araştırmalardan çıkartıp uygulamada kullanılmasını sağlamıştır (Conzen, 1958). Morfoloji konusunun tarihine bakıldığında farklı ekollerin etkisinde çeşitli yaklaşımların geliştirildiği anlaşılmıştır.

Somut kültürel miras olarak kabul edilen kent mekanının, kültürel bir öge olarak insan eliyle üretildiği düşünüldüğünde etnografik ve antropolojik özelliklere bağlı olarak çeşitlendiği söylenebilir. Bu çeşitlenme, yere özgü somut gereksinimler nedeniyle olabildiği gibi sosyal yapıdan kaynaklanan soyut nedenlerle de oluşmaktadır. Çeşitlenme sonucunda ortaya çıkan çeşitli kültürel unsurların morfolojik analizi için somut ve soyut özelliklerin kategorize edilmesi gerekmiştir. Bu durumda 19.yy başından itibaren gerçekleştirilen çalışmalar, yaklaşım bakımından farklılıklara neden olmuştur. Yöntemsel olarak nitelendirilebilecek olan bu farklılıklar, türlerine göre nitel-nicel, amaçlarına göre betimsel-üretimsel, tercih edilen temsil araçlarına göre tipo-morfolojik, parametrik, mekân dizini (space syntax), coğrafi bilgi sistemleri gibi isimler almışlardır.

Kevin Lynch, Avrupa kentlerinden farklı olarak Amerikan kenti hakkında 1960'larda geliştirdiği yaklaşımda, kent mekanının fiziksel, nicel, kantitatif özellikleri üzerinden geliştirilen çeşitli morfolojik yöntemlere yeni bir bakış açısı kazandırmıştır (Lynch, 1960). Lynch'in yaklaşımına göre

kent mekânında somut fiziksel öğeler yanında sosyal yapı, ekonomi, ekoloji, mekânın anlamı gibi soyut özellikler de mekânın morfolojik olarak şekillenmesinde etkilidir. Bu unsurların çözümlenmesi için Lynch sembol ve anlamların kullanılmasını önermektedir. Bu durumda kentin fiziksel çevresinin zaman içinde değiştiği düşünüldüğünde sosyal çevrede de sembol ve anlam bakımından başkalaşmanın yaşandığından söz edilebilir. Bu başkalaşmanın, tarihsel bir süreklilik içinde analiz edilmesi somut ve soyut kültürel değerlerin evrimsel özelliklerinin de tanımlanmasına imkân sağlayacaktır. Saverio Muratori'nin tipolojik yaklaşımda gerekli gördüğü biçimsel değişimi tarihsellik içinde değerlendirme yaklaşımının temel alındığı anlaşılan bu düşüncede, yerel kültür önemli bir unsurdur.

Kültürel coğrafya araştırmalarında fiziksel çevrenin insanlar üzerindeki etkisi hakkında üç temel görüş bulunmaktadır. Bunlar; fiziksel çevrenin insan davranışını belirlediği görüşü (çevresel determinizm), fiziksel çevrenin insanın kültürel değerlere göre seçim yapmasına olanak sağladığı görüşü ve fiziksel çevrenin insana seçim için olasılıklar sağlamasına rağmen belirleyici olmadığı görüşüdür (Rapoport, 1977). Araştırmalarda genel eğilim çevresel determinizm yaklaşımında yoğunlaşmasına rağmen bu çalışmada, fiziksel çevrenin insanın kültürel değerlere göre seçim yapmasına olanak sağladığı görüşüne göre bir değerlendirme yapılmıştır.

3. Materyal ve Metot

Çalışmanın araştırma materyalini, Bursa ili Osmangazi ilçe sınırları içerisinde yer alan 1997 yılında "Karagöz Evi" olarak açıldıktan sonra 2007 yılında müzeye dönüştürülen "Bursa Karagöz Müzesi" ve çevresi oluşturmaktadır. Bununla birlikte somut olmayan kültürel mirasımız Karagöz ile ilgili kültürel verileri toplamak amacıyla yazılı ve görsel her türlü veri vb. araştırma materyali olarak değerlendirilmiştir. Somut verilerin değerlendirilmesi amacıyla Karagöz'ün kültürel olarak yerle ilişkisini kurmak bakımından Karagöz Evi/Müzesi fiziksel çevresi ve mimari yapıyla birlikte değerlendirilmiştir.

Araştırmada mevcut örnek uygulama dahilinde var olan durumun gözden geçirilmesi için araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum (örnek olay) çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması bir mahalle, bir mekân gibi doğal bir çevre içinde gerçekleştirildiği ve çalışmaya konu olan mekânın biçim ve içerik bakımından sosyo-mekânsal özellikleri bütüncül olarak bir yorumlamaya imkân verdiği için tercih edilmiştir.

Çalışmada dört aşamalı bir metodoloji uygulanmıştır. Birinci aşamada kavramsal altyapı oluşturularak mimari ve sosyolojik tanımlamalar netleştirilmiştir. İkinci aşamada belirlenen örneklem dahilinde mevcut mimari uygulamaların yerinde gözlemlerle değerlendirilmesi yapılmış ve fiziksel mekâna ait veriler toplanmıştır. Üçüncü aşamada mekânın dönüşüm aşamaları kaynak tarama ve görüşme yöntemleri kullanılarak yerel otoritelerden bilgi edinilmiştir. Son aşamada ise mekânın kullanıcısı olan farklı gruplara mensup aktörlerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

4. Bulgular ve Değerlendirme

Karagöz, Türkiye'de deve veya öküz derisinden el işçiliği ile üretilen tasvirlerin çubuklar üzerine tutturularak, arkadan gelen ışık kaynağı doğrultusunda, pamuklu bir perdeye yansması ile ortaya çıkan gölge tiyatrosu biçimidir. Karagöz oyunları; giriş (önsöz), muhavere (röportaj, diyalog), oyun (bölüm) ve bitiş (sonsöz) olmak üzere dört bölümden oluşur. Oyunun giriş bölümü, "göstermelik" olarak da adlandırılan, dramının temasını belirleyen bir figürün yansıtılması ile başlar, ardından "nareke" olarak bilinen tiz bir düdük sesi ile sahneden kaybolur. Daha sonra Hacivat, izleyicinin konumuna göre, ekranın sol tarafından semai okuyarak sahneye gelir. Sonrasında Hacivat, Karagöz'ü sahneye çağırır, Karagöz bu çağrıya cevap vererek sahneye çıkar ve gösteri başlar. Gösteri sırasında; şiir, gazel, uzun hava, şarkı, tef müziği ve mit gibi unsurlara yer verilir. Sahneyi oluşturan ve dramının temalarını önermek için giriş yapan farklı figürlerin perdeye yansıtılmasıyla birlikte gölge oyunu devam eder. Ana karakterler olan, Karagöz ve Hacivat'ın yanı sıra bölgesel aksan

taklitleri ile zenginleştirilen Zenne, Çelebi, Çengi, Tuzsuz Deli Bekir, Bebe Ruhi, Tiryaki, Laz, Arnavut, Acem, Yahudi, Kayserili, Kastamonulu gibi birçok yan karakterler de gölge oyunu tiyatrosunda yer alır. Genellikle mizah içeren gölge tiyatrosunda, kelime oyunları, mâni ve tekerlemeler de kullanılır. Gölge oyunu karakterleri, tasvirleri gerçekçi kılmaya destek olacak aksan ve müzik eklentileri ile sahnelenir.

Gölge oyunu, “Hayali” adı verilen bir usta ve oyunun sahnelenmesine destek olarak, performansla müzikle eşlik eden, zanaatı öğrenen bir veya daha fazla yardak ve çırak tarafından manipüle edilir. Genellikle başta ramazan ayı olmak üzere, meydanlarda, okullarda, toplantı ve etkinliklerde, tiyatro ve temsil salonlarında icra edilen geleneksel gölge oyunu, eğlence yoluyla insanları bir araya getiren ve kültürel kimlik duygusunu güçlendiren bir performans olarak kabul edilmektedir (Unesco, 2023). Komedi ve dramayı, müzik, dans ve şiirle harmanlayan bir performans sanatı olan Karagöz Sanatı, farklı kültürlerden karakterleri bünyesinde barındırırken, ait olduğu toplumun yaşam biçimini, sosyolojik ve kültürel değerlerini, gündelik diyaloglar ve gündemi oluşturan önemli konularla birlikte yansıtır.

Karagöz Sanatı eski zamanlardan beri icra edilen ve nesiller arası aktarımı gerçekleşen geleneksel gölge oyunudur. Karagöz Sanatında gelenek ve göreneklerin aktarımı ile, ortak belleğin korunmasına katkı sağlanır. Topluma mal olmuş önemli olaylar ve gündelik yaşam pratikleri, nüktedan bir biçimde, hicivden yararlanarak performansa yansır. Karagöz Sanatı usta-çırak ilişkisinin temel alındığı, ustadan el alma geleneğinin sürdürüldüğü bir zanaat ortamı da hazırlar. Karagöz sanatçıları, geleneksel adlarıyla ‘Hayaliler’, nesilden nesile aktarılan, geleneksel oyunları icra ettikleri gibi, yeni oyunlar da ortaya çıkarırlar. Bu süreçte hayaliler; yazar, yönetmen, müzisyen, oyuncu, tasvir yapımcısı olma özelliklerini birleştirerek çok yönlü sanatçılardır olarak yetişirler. Karagöz sanatçılarının kültürel birikimlerinin günümüze kadar ulaşması, usta-çırak ilişkisinin sürmesi doğrultusunda mümkün olmuştur.

1929 yılında Çekoslovakya, Sovyetler Birliği, Romanya, Avusturya, Almanya, Yugoslavya, Fransa ve Bulgaristan’da kuruluş çalışmalarına başlayan UNIMA (International Puppet and Shadow Play Association), birçok kukla ve gölge oyunu sanatçısını bir araya getiren uluslararası bir kuruluş olarak Türkiye’de de Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığının çalışmaları doğrultusunda 1990 yılında kurularak, halen faaliyetlerini sürdürmektedir. Kukla ve Gölge Oyunu Sanatlarını farklı ulusların deneyimine açarak, bu sanatları icra eden uluslararası sanatçıların bir araya gelmesini hedefleyen UNIMA, dünya barışı, dostluk ve kardeşliğin pekiştirilmesini amaç edinmiş bir kuruluştur (Unima, 2021).

Karagöz sanatçıları, yazar, yönetmen, müzisyen, oyuncu, resimci kimliklerini birleştirerek yeni oyunlar yaratmaya ve halkın ihtiyaçlarını belirlemeye öncülük etmiş çok yönlü sanatçılardır. Bu sanatçılar, oyunlarda tüm karakterleri seslendiren ve müziği solo olarak söyleyen kişilerdir. Oyunları seyirciye kadar doğaçlama olarak değiştirebilir, kendi tasvirlerini oluşturabilirler. Bu bakımdan eşsiz yeteneklere ve zekaya sahiptirler. Karagöz sanatçıları usta-çırak ilişkisi içinde yetişir.

Fiziksel çevrenin insanın kültürel değerlere göre seçim yapmasına olanak sağladığı yaklaşımının temel alındığı bu çalışmada seçilen somut değer olan fiziksel mekân ve somut olmayan kültürel mirasımız olan Karagöz, sosyal morfolojinin önemli unsurlarıdır. Karagöz yanında Meddahlık, Mevlevi-Sema törenleri, Sıra geceleri, Kırkpınar Yağlı Güreşleri her ne kadar somut olmayan özelliklere sahip olsalar da bir mekanla özdeşleştirilmişlerdir. Bu bakımdan kültürel unsurlar, doğdukları kültürden ayrı düşünülmemeyeceği için fiziksel mimari mekanlarıyla birlikte hatırlanmaktadır. Bu mekanlar, kültürel öğenin özelliğine göre sınırlanmış ve çevrelenmiş bir mimari yapı tanımlayabileceği gibi daha esnek sınırlara da sahip olabilir. Her durumda kültürel unsurların mekâna içkin olmaları durumu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bakımdan mimari yapıları oluşturan sosyal özelliklerin morfolojik özellikleri de belirlediği söylenebilir. Ortaya çıkan kültür mirasından fiziksel özellikler soyutlandığında somut olmayan kültürel değerler devam etmesine

rağmen uzun vadede muhafaza edilmeleri zorlaşır. Bu nedenle kültürel değerlerin oluşturulmasında etkili olan sosyal özelliklerin de fiziksel yapıyla korunması gerekmektedir. İnsan sermayesinden daha fazlasını ifade eden insan coğrafyası olarak da tanımlanan sosyal morfoloji bu bakımdan toplumların, toplulukların, toplumsal kümelerin coğrafyaya yerleşme düzenini inceleyerek kültürün mekanla olan ilişkisini kurmaktadır. Derinlemesine bir araştırmaya imkân veren morfolojinin sosyal konularla birleşmesi sayesinde toplumsal/kültürel özelliklerin makro-mikro ölçeklerde analiz edilmesi sağlanabilmektedir.

Toplumları yığın olmaktan çıkararak ortak kültürel değerlerdir. Ortak kültürel değerlerin oluşmasında toplumsal aktörler önemli unsurlar olarak kabul edilmektedirler. Bu bağlamda kültürü oluşturan aktörlerin ortak değerler sistemi kurgusunda yerle kurduğu ilişkiye katılım düzeyi aynı zamanda toplumsal özellikleri de içermektedir. Toplumda ortak değerlere sahip kişilerin birbirleriyle kurdukları sosyal ağların oluşturduğu toplumsal örüntüler, katılımcı tasarımın temelini oluşturmaktadır. Buna göre çoğulcu bir yaklaşımla heterojen bir toplumsal yapı tarafından meydana getirilen katılımcı tasarım anlayışı, ortak konuların tartışılması yanında kültürel değerlerin muhafaza edilmesi için de etkili bir yöntemdir. Katılımcı tasarımın kültürel değerlerin muhafazası konusundaki etkilerinin anlaşılması için öncelikle mevcut mimari mekânın fiziksel özelliklerinin anlaşılması gerekmektedir.

4.1. Mevcut Mimari Mekân ve Fiziksel Çevre Özellikleri

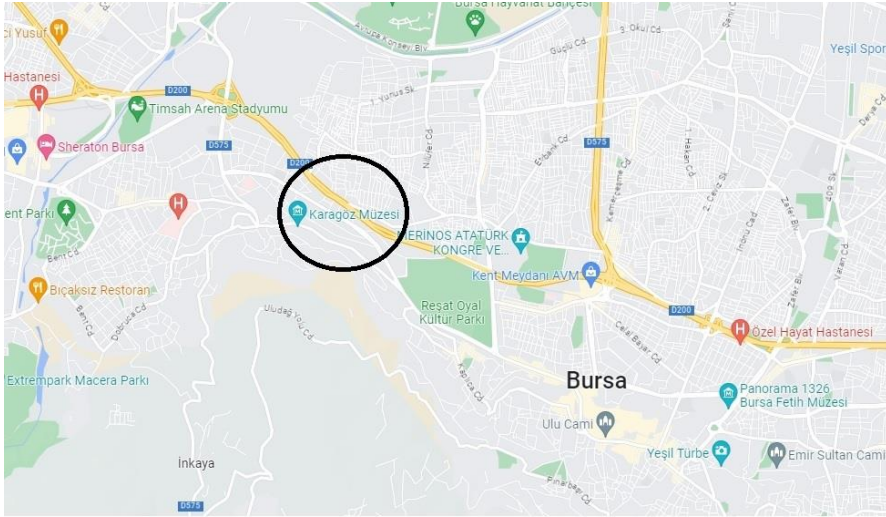
Araştırma konusu olarak seçilen Karagöz Müzesi, Bursa ili sınırları dahilinde yer almaktadır. Bursa, köklü tarihi geçmişi ve coğrafi konumu itibarıyla çeşitli kültürleri içinde barındıran bir yapıya sahiptir. Osmanlı Devleti'nin de ilk başkenti olan Bursa, günümüzde Türkiye'nin dördüncü büyük ilidir. Tarih boyunca farklı medeniyetlerin yerleşmesi sonucunda kültürel bir katmanlaşma yaşayan Bursa, MÖ 4. yüzyılda Bitinya Krallığından başlayarak, Lidyalılara, Perslere, Romalılara ev sahipliği yapmıştır. MS 8.yüzyılda Abbasilerin egemenliği altına giren kent, daha sonra sırasıyla Anadolu Selçukluları, Bizans ve Osmanlı Devletlerinin hakimiyeti sonucunda giderek jeopolitik öneme sahip olmuştur. Osmanlıların 1326 yılında başkent olarak kabul ettikleri kent, 1365 yılında Edirne'nin fethine kadar bu unvanını korumuştur (Bursa Büyükşehir, 2023).

Gölge tiyatrosunun ana karakterleri olan Karagöz ve Hacivat, rivayete göre, Sultan Orhan Gazi döneminde, Bursa'da yaşamış ve cami yapımında çalışmış olan iki işçidir. Aralarındaki nüktedan diyalog sebebiyle çevreleri tarafından çok sevilen bu iki karakter, tembel oldukları ve onları izleyen diğer işçilerin de işlerini aksatmalarına sebep oldukları gerekçesi ile ölüm cezasına çarptırılırlar. Ölümünün ardından, Karagöz ve Hacivat'ı tanıyan Şeyh Küşteri, Sultan Orhan Gazi'nin vefatlarına çok üzüldüğünü görür, kuklalarını yaparak, bir ışık kaynağının desteğiyle perde arkasında bu iki karakteri canlandırır. Böylece nesilden nesile aktarılan bir kültürel unsur olan Karagöz Hacivat gölge oyunu doğmuş olur (Türkiye Kültür Portalı, 2021).

Bursa'nın en eski kabristanı olan Yoğurtlu Baba Dergâhında bulunduğu düşünülen Karagöz, Hacivat ve Şeyh Küşteri'ye ait kabirler, 1950 yılında anıt mezara dönüştürülerek Çekirge Semtine taşınır. Karagöz, Hacivat ve onlara gölge oyunu olarak hayat veren Şeyh Küşteri'nin temsili mezarlarının ön tarafında ise, sembolik bir perde üzerinde, Karagöz ve Hacivat'ın çiniden yapılmış rölyef heykelleri bulunmaktadır (Şekil 1). Bursa Karagöz Müzesi, Bursa ili Osmangazi ilçesi sınırları içinde, şehrin batısında, Çekirge Caddesi üzerinde yer alan anıt mezarın tam karşısında, Çekirge Caddesi no:159'da yer almaktadır (Şekil 2). Müze, 2007 yılı itibarı ile, geleneksel gölge oyununun sergilendiği bir yapı olma özelliği taşımasının yanı sıra, farklı etkinliklerin de gerçekleştiği bir kültür merkezi olarak varlığını sürdürmektedir. Türkiye'nin tek Karagöz Müzesi unvanını taşıyan binada, düzenli olarak, Milletlerarası Kukla ve Gölge Oyunu Birliği (UNIMA) iş birliği ile Karagöz gölge oyunu gösterileri yapılmaktadır.

Şekil 1 Bursa, Çekirge Caddesi-Karagöz Anıtı (URL -1)

Şekil 2 Bursa Karagöz Müzesi konumu (URL -2).

4.2. Karagöz Evinden Karagöz Müzesine Dönüşüm

1995 yılının kasım ayında, Bursa Karagöz Festivali Müteşebbis Heyeti tarafından düzenlenen, Uluslararası 3. Bursa Karagöz Festivali, dönemin Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Erdem Saker tarafından ilgi ile izlendi ve festivalden hemen sonra Ocak 1996'da Çekirge Caddesi, Karagöz Anıtı karşısında atıl durumda bulunan trafo binasının, Karagöz sanatının icra edildiği bir yapı olması görüşüyle, Bursa Büyükşehir Belediye tarafından çalışmalar başlatıldı.

1997 yılında eski bir trafo binasının yeniden işlevlendirilmesi sonucunda, dönemin Bursa Büyükşehir Belediyesi Başkanı Erdem Saker'in öncülüğü ve girişimleri doğrultusunda, Bursalı koleksiyoner ve gölge oyunu ustası R. Şinasi Çelikkol ve Milletlerarası Kukla ve Gölge Oyunu Birliği (UNIMA) Bursa Şubesi'nin katkıları ile yeniden düzenlenmiş ve 10 Haziran 1997 tarihinde bir sanat evi olarak faaliyete geçmiştir. R. Şinasi Çelikkol'un gölge oyunu tasviri koleksiyonunun bir kısmının da sergilendiği yapı, Karagöz gölge oyunu tiyatrosunun icra edildiği bir sanat evi olarak varlığını sürdürmeye başlamıştır. Yeni bir işlev kazanan yapıda, UNIMA Bursa Şubesi tarafından, haftanın üç günü düzenli olarak Karagöz gösterileri düzenlenmeye başlandı. Ayrıca resmi ve özel kuruluşlara,

istenilen gün ve saatte gölge oyunu gösterileri düzenlenerek, bu önemli sanat Bursa halkının hizmetine sunuldu. Gösterilerin yanı sıra, dünyadan çeşitli kukla ve gölge oyunu tasvirleri, Karagöz Evi'nin salonlarında sergilenmeye başlandı. Bu süreçte, halkın yoğun ilgisiyle karşılaşan Karagöz Evi, 10 Eylül 1997 tarihinde, dönemin Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Erdem Saker'in de desteğiyle, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı üzerine tahsis edilerek, müzeye dönüşüm sürecinin ilk adımları atıldı. Âtıl durumda bulunan ve boş bir yapı olan trafo binası, Çekirge semtinin ve Bursa'nın sembol yapılarından biri haline geldi.

Kasım 1997'de Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Karagöz Evi bünyesinde bir büroyu, UNIMA Bursa Şubesi'ne tahsis etti. Yine aynı yıl, R. Şinasi Çelikkol koleksiyonuna ait, Bursa Keles yöresi ve Yörük halklarına ait kıyafetler, dokumalar ve el sanatları Karagöz Evi'nde sergilenmeye ve yoğun ilgi görmeye başladı. Nisan 1999'da üst kattaki küçük salonda Rumeli Türkleri sergisi açıldı. Kasım-Aralık 1997 ve Mart-Nisan 2000 tarihlerinde, UNIMA Bursa Şubesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı iş birliği ve UNIMA Milli Merkezi desteğiyle, Karagöz Evi'nde, Karagöz Sanatı tasvir yapımı ve öğretilerine dair eğitim seminerleri açıldı. Bu süreçte Karagöz Sanatı eğitimlerine katılan ve başarı ile tamamlayanlardan meydana gelen 'Karagöz Gölge Oyunu Toplulukları' oluştu. Bu süreçte, unutulmaya yüz tutmuş bir kültürel miras, bir mekan arayıcılığıyla topluma ulaşmaya ve yeni nesillere bu sanatı öğretecek olan usta ve çıraklara aktarılmaya başlandı.

Karagöz Evi, 1997- 2005 yılları arasında, her yıl gerçekleştirilen yedi Uluslararası Bursa Kukla ve Gölge Oyunları Festivali'ne ev sahipliği yaparken, festival sempozyumlarının düzenlendiği ana mekanlardan biri olarak yer almıştır. Bu süreçte Karagöz Evi, gölge oyunu gösterilerinin icra edildiği bir mekan olmasının yanı sıra, festivallere, etkinlik ve sergilere ev sahipliği yapan çok yönlü bir sanat yapısı oldu. 2004 yılı sonu itibarıyla, 14 turist seyahat- gezi rehber kitabında gezilecek ve Karagöz gölge oyunu gösterisi izlenecek yer olarak belirtilmiştir (UNIMA Bursa Şubesi, 2005).

Karagöz Evi'ne yönelik talebin ve ziyaretçi sayısının artışı, bu doğrultuda gelişen olumlu tepkiler sebebiyle, 2005 yılında, iç ve dış mekanda yeni düzenlemeler gerçekleştirildi. Açılış tarihi olan 1997 yılından 2005 yılına kadar, UNIMA Bursa Şubesi'nin desteğiyle düzenli gölge oyunu gösterinin ve sergi, etkinlik gibi faaliyetlerin düzenlendiği mekan, herhangi bir renovasyon çalışması gerçekleştirilmeden mevcut haliyle korundu. 1997-2007 yılları arasında 10 yıl boyunca, Karagöz Sanat Evi olarak faaliyet gösteren yapının, trafo binasından Karagöz Evi'ne dönüşümüne ve 2005 yılında kısmi olarak gerçekleştirilen yenilenme sürecine dair, Bursa Büyükşehir Belediyesi veya Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı arşivlerinde herhangi bir yazılı veya görsel kaynağa, rastlanamamış olup, bu döneme ait bilgiler, Bursa UNIMA Şubesi'nin 15.02.2005 tarihli 'Karagöz Sanat Evi'nin Tarihçesi' adlı belge ve Cumhuriyet Çocuklarının Diliyle- Bursa'nın Anıtsal Tarihi adlı kitap, kaynak olarak kullanılmıştır.

Yapılan ilk iç mekan müdahalesi, sergi alanlarının düzenlenmesi konusunda gerçekleştirilmiş, yapının iç mekan sergileme işlevi yoğun talep doğrultusunda gözden geçirilmiştir. 2005 yılında Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, muhafaza koşullarının yeterli olmadığı görüşüyle, yöresel kıyafetlerin yer aldığı kalıcı sergilerin kaldırılmasına karar vermiş ve sergi alanları yeniden tasarlanarak, bu işlev için özel sergi dolapları imal edilmiştir. Yapının içinde gerçekleştirilen kısmi yenilemelerin yanı sıra, binanın dış cephesinin de Karagöz temasına uygun olarak düzenlenmesine karar verilmiş, dönemin Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Merih Ercan, bina cephesine yapılması planlanan seramik çalışmalarının gerçekleştirilmesi için davet edilmiştir. Karagöz gölge oyunu karakterleri, rölyef seramik figürler olarak imal edilerek binanın dış cephesi kaplanmıştır (Özdemir, 2009). Bu süreçten itibaren yapının algısal yönü ön plana çıkarken, Karagöz figürlerinin baskın görselleri ve renkleri ile, Karagöz Evi, kent dokusu içinde işlevini simgeleyen bir yapı olarak ifade bulmuştur (UNIMA Bursa Şubesi, 2005).

Yapılan son düzenlemeler sonrasında 2007 yılında, Bursa Karagöz Evi, onuncu yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından müzeye dönüştürülmüş ve Karagöz Müzesi unvanını almıştır.

Müze, Türkiye'deki ilk ve tek Karagöz Müzesi unvanını 2023 yılı itibariyle halen korumaktadır (Şekil 3).

Şekil 3 Bursa Karagöz Müzesi (URL -1)

Karagöz Müzesi, giriş kat, üzerinde bir tam kat ve bir yarım kattan oluşan, iki katlı bir yapı olarak düzenlenmiştir. İç mekan düzenlemesinde Türk Evi yapısı tematik olarak örnek alınmıştır. Giriş katta, giriş (karşılama) bölümü, ıslak hacimler ve yaklaşık 70 kişi kapasiteli bir gösteri salonu yer almaktadır. 1. Katta yer alan sergi alanları, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı'nın bağlantıda olduğu gölge oyunu ve kukla sanatçıların özel koleksiyonlarının görülebileceği özel alanlar olarak düzenlenmiştir (Şekil 4).

Şekil 4 Bursa Karagöz Müzesi, Karagöz tasvirleri ve kuklaları sergi alanları (URL -3)

Sergi alanlarında yer alan kukla ve tasvirlerle birlikte, Karagöz Sanatına dair bilgilendirme metinleri ve gölge oyunu sırasında kullanılan enstrümanlar da sergilenmektedir. Müzeye giriş ücretsiz olup, sadece gösteriler için bilet fiyatı düzenlenmektedir. Karagöz Müzesi bünyesinde ayrıca ihtisas kütüphanesi ve tasvir yapım atölyesi de yer almaktadır. Gösterilerin yanı sıra özellikle çocuklar için Karagöz tasvir yapım atölyeleri düzenlenmekte, 'Yaşayan Miras' Karagöz bu sayede genç nesillere aktarılmaktadır. Bahçe içinde yer alan müstakil yapı, oldukça küçük olmasına rağmen kültürel mirasın korunması ve turizm bakımından önem teşkil etmektedir.

4.3. Dönüşümde Toplumsal Aktörler, Kültürel Etkiler ve Sosyal Morfolojik Değişim

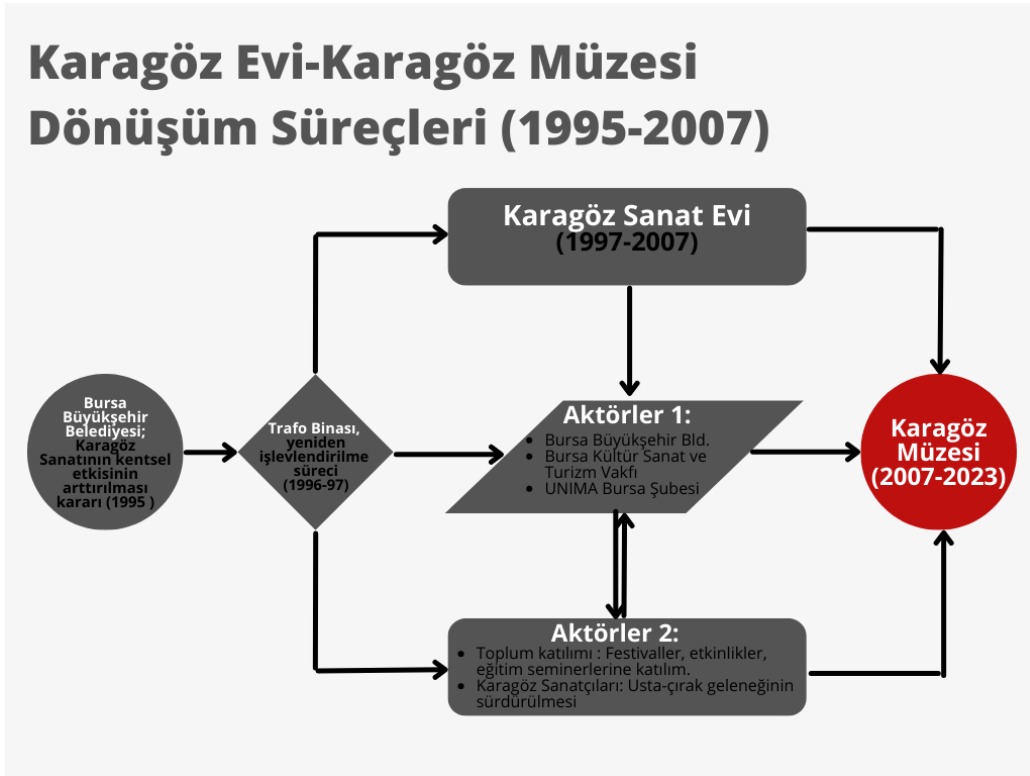
1997 yılında Bursa şehrinin yerel yönetim organı tarafından, Karagöz Sanatının yeni nesillere aktarılması ve Bursa şehrinin sembollerinden biri olarak bilinen Karagöz-Hacivat gölge oyunu karakterlerinin kent belleğinde yaşatılması amacıyla gerçekleşen girişim, yeniden işlevlendirilen bir mimari yapı üzerinden topluma aktarılmıştır. Bu süreçte halkın olumlu tepkisi ve gösterilen ilgi, ilk olarak Karagöz Evi olarak düzenlenen sanat evinin, Müze yapısına dönüşümü üzerinde büyük etki oluşturmuştur. Bursa şehrinin ilk kurulduğu yıllarda yaşadıkları kabul edilen iki karakterin, zaman içinde oluşan toplumsal değişimleri de bünyesine ekleyerek, yüzyıllardır süren gelenek, görenek, öğreti, bilgi ve birikimin nesilden nesile aktarılmasına katkı sağlamıştır.

‘Somut Olmayan Kültürel Miras’ unsurlarının korunması ve yaşatılması “ortak bellek”, “aidiyet”, “süreklilik” ve “deneyim” gibi kavramların, toplum tarafından önemini benimsenmesinde öncelikli yer tutar. Bursa Karagöz Evi, Karagöz Müzesi değişim sürecinde toplumun, “Yaşayan Miras” değerlerine sahip çıkması, ‘katılım’ esaslı bir yaklaşımla sağlanabildiği tespit edilmiştir.

Yerel yönetim, resmi ve özel otoriteler, vakıflar ve topluluklar bu akışın oluşmasında kente dair aktörler olarak ön plana çıkmıştır. Dönüşüm sürecinin mimari bir yapı özelinde gerçekleşmesi, kent yapılarının aktarım sürecine ve kültürel mirası sahip çıkan figürler olarak belirlendiği gözlemlenmiştir. Bu dönüşüm, hazırlanan bir diyagram üzerinde de belirtilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1 Karagöz Evi- Karagöz Müzesi Dönüşüm Süreçleri Diyagramı (Yazarlar tarafından düzenlenmiştir)

5. Sonuç ve Tartışma

Karagöz Müzesi, Bursa'nın önemli değerlerinden olan ve UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras listesinde yer alan, Bursa'nın kadim tarihi ile özdeşleşmiş Karagöz-Hacivat karakterlerine ev sahipliği yapan bir yapıdır. Müze, Çekirge Caddesi üzerinde bulunan sembolik mezarlar ve Karagöz Anıtı'nın karşısında yer almaktadır. Karagöz Anıtı ve kabirlerin bulunduğu Çekirge Caddesi, kent belleğinde Karagöz unsurları ile özdeşleşen önemli bir yer tutarken, yeniden işlevlendirilecek olan atıl binanın bu konumda seçilmesinin de çok yerinde bir karar olduğundan bahsedilebilir.

Yerel yönetim otoritesi olan Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Erdem Saker'in, Bursa'da düzenlenmiş olan 3. Uluslararası Karagöz Festivali'ne izleyici olarak katılımı ve sonucunda doğan ilgisi, yapıcı bir eylem oluşturarak, Karagöz Sanat Evi'nin yapımını sağlamıştır. Bu süreçte UNIMA Milletlerarası Kukla ve Gölge Oyunu Birliği Bursa Şubesi'nin, Karagöz Sanatının nesiller boyu aktarımı için göstermiş olduğu çaba, Karagöz Evi'nin toplum belleğini yaşatan bir “Somut Olmayan Kültürel Miras” unsuru olarak 2009 yılında UNESCO tarafından kabul edilmesine katkı sağlamıştır. Bu

süreçte, 'Yaşayan Miras' olarak listelenen Karagöz Sanatının, halkın katılımı ve yerel otoritelerin katkısı ile gerçekleştirildiği söylenebilir.

Türk Kültüründe yer alan zanaat ve el sanatları üretiminde usta-çırak ilişkisinin önemi bilinmektedir. Karagöz Sanatı da unutulmak üzere olan bu geleneği devam ettiren, nesiller arası ilişkileri güçlendiren ve yazar, yönetmen, müzisyen, oyuncu, tasvir yapımcısı gibi çok yönlü sanatçıların yetiştirilmesine öncülük ettiği bilinmektedir.

Bireylerin, içinde buldukları toplumla, birbirleriyle ve çevreleriyle, doğaları ve tarihleriyle etkileşimini sağlayan 'Yaşayan Miras' unsurları, nesilden nesile aktarılan toplum bileşenleri, davranış pratikleri ve yaşam biçimlerinin sürdürülmesine katkı sağlar. Kültürel çeşitliliğin zenginleşmesi, gelenek- görenek, öğretimi ve birikimlerin aktarılmasında 'Somut Olmayan Kültürel Miras' önemli bir misyon yüklenir.

Kaynaklar

- Bursa Büyükşehir, B. (2023, 5 1). *Go to Bursa. Bursa'nın kısa tarihi*:
<https://www.gotobursa.com.tr/tr/sayfa/bursa-nin-kisa-tarihi-46/> adresinden alındı
- Cataldi, G. (2003, 1 1). From Muratori to Caniggia: the origins and development of the Italian school of design typology. *Urban Morphology*, s. 96–99.
- Conzen, M. R. (1958). *The growth and character of Whitby. Eton: Shakespeare Head Press.*
- Ferenc, J., & Jobbitt, S. (2017, 10 1). *Making Burgenland from Western Hungary Geography and the Politics of Identity in Interwar Austria.* Hungarian Cultural Studies, s. 15-35.
- Gu, K. (2018). Exploring urban morphology as urban design pedagogy. V. Oliveira içinde, *Teaching Urban Morphology* (s. 145-158). Portugal: Springer International Publishing.
- Gürer, K. T. (2016, Ocak 7). Tipomorfoloji: Kentsel Mekânın Yapısını Anlamak. *idealkent*, s. 8-21.
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City.* New York: MIT Press.
- Oliveira, V. (2016). *Urban Morphology, An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities.* Switzerland: Springer International Publishing.
- Özdemir, N. (2009). Cumhuriyet Çocuklarının Diliyle-Bursa'nın Anıtsal Tarihi. Sentez yayıncılık, Bursa. s. 73-85
- Rapoport, A. (1977). *Human Aspects of Urban Form Towards a Man, Environment Approach to Urban Form and Design.* London: Pergamon Press.
- Simms, A. (2016, 1 20). Johannes Fritz and the origins of urban morphology. *Urban Morphology*, s. 62-64.
- TDK. (2023, 4 29). Türk Dil Kurumu. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- UNESCO. (17, Ekim 2003). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi.* UNESCO Türkiye Millî Komisyonu
<https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/#:~:text=Madde%202%3A%20Tan%C4%B1mlar&text=1.%20%20E2%80%9CSomut%20olmayan%20k%C3%BClt%C3%BCrel%20miras,ve%20k%C3%BClt%C3%BCrel%20mekanlar%2D%20anlam%C4%B1na%20gelir.> adresinden alındı
- UNESCO. (2009). Karagöz. <https://ich.unesco.org/en/RL/karagz-00180>
- UNESCO. (19, Aralık 2019). Karagöz'ün Güncel Durumu İstişare Toplantısı.
<https://www.unesco.org.tr/Home/AnnouncementDetail/404>
- UNESCO. (2021) Somut Olmayan Kültürel Miras İhtisas Komitesi:
<https://www.unesco.org.tr/Pages/52/19/Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras-%C4%B0htisas-Komitesi.%20Date%20of%20Access:%2019.12.2021.> adresinden alındı
- UNIMA. (2021). <https://www.unima.org.tr/hakkimizda/> adresinden alındı
- UNIMA Bursa Şubesi. (2005). *Karagöz Sanat Evi'nin Tarihçesi.* (15.02.2005). UNIMA Milletlerarası Kukla ve Gölge Oyunu Birliği Türkiye Millî Merkezi, Bursa Şubesi (Kütük No: 16-24-008)
- Yenen, İ. (2017, Ocak-Haziran 9). Emile Durkheim Sosyolojisinde Din Fenomeni. *Toplum Bilimleri Dergisi*, s. 441-461.
- Url-1 < <https://bursa.ktb.gov.tr/TR-94272/bursa-karagoz-muzesi.html>
- Url-2 < <https://www.google.com/maps/@40.2097475,29.0240722,13.75z?hl=tr>
- Url-3 < <https://www.bursamuze.com/karagoz-muzesi-500/>

Ulaşım Akslarının Düğüm Noktası Olarak Konya Kentinin Dönemsel Tartışması

Merve Alıcı Aka¹, Elif Yeşim Kösten², Gülşen Üner³

Özet

Geçmişten bugüne bir düğüm kenti, kavşak (kavuş-ak) konumunda olan Konya kenti tarih boyunca kültür akslarının kavuştuğu bir yerleşim yeri olmuştur; bu sebeple kayda değer gelişim ve değişimler geçirmiştir. Hititlerde (M.Ö. 14-12. yy) "İkkuwaniia", Friglerde (M.Ö. 7. yy) "Kowania", Roma İmparatorluğu'nda (M.Ö. 1-5. yy) "Iconium/Ikonion", Bizans İmparatorluğu'nda (5-11. yy) "Tokonion" ve farklı topluluklar tarafından "Konien", "Cogna", "Conia", "Kuniya" gibi isimlerle anılan Konya; 11-13. yüzyıllar arasında Anadolu Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapan çok katmanlı bir kenttir. Anadolu'nun merkezinde yer alan konumu dolayısıyla önemli ticaret yollarının kesişim noktası ve kentin çevresi ile ilişkisini kuran yollar üzerinde gelişmesi nedeniyle kültür akışının hissedildiği önemli kentlerden olmuştur. Kentin ilk çeperini oluşturan, Frig, Roma, Selçuklu kentlerinin çerçevesi olan iç kale; yüzyıllar boyu kentin üst üste kurgulandığı bir alandır. Kent, Selçuklu Devleti'nin payitahtı olmasıyla genişlerken ikinci çeper olan kent surları oluşmuştur. Kentin yüzyıllarca önemli bir ögesi olan, kentin iki çeperini oluşturan kent surları üzerindeki kentin düğüm noktaları olan kapılar; ulaşım aksını kentin içerisine taşıyarak kültür akışını kentsel örüntüye dahil etmiştir. Kent merkezinde Frigler ile yerleşimin başladığı ilk nokta olan Alaeddin Tepesi'nden günümüze kentin fiziksel gelişimi incelenirken topografik ve coğrafi veriler başta olmak üzere, kentsel örüntüyü oluşturan ve etkileyen farklı birçok etmen söz konusudur. Kentin morfolojik gelişimi tek bir nedene dayandırılmayacak olup bu çalışmada ulaşım aksları üzerinden kapılar, sınırlar, odaklar üzerinde durularak kentle ilişki kuran aksların kente taşıdıkları kültürel sürekliliğin kent kapıları üzerinden analizi yapılacaktır. Kral Yolu, İpek Yolu, Hac Yolu gibi önemli antik yolların güzergahında yer alan Konya kentinin morfolojik gelişiminin ulaşım akslarıyla olan ilişkisi tarihsel dönemler bağlamında incelenecektir. Bildiri kapsamında, çeperler üzerindeki yollarla kavuşan kapılardan iç kalenin kuzeyden gelen aksla kesiştiği; daha sonra eklenen ikinci çeperde de aynı aks üzerindeki sürekliliği koruyan bir kapının bulunduğu kuzey kapısının (Selçuklu Dönemi itibarıyla Sultan kapısı), dönemlerinin önemli ticaret yolları olan Kral ve İpek yolları ile olan ilişkisi analiz edilerek veriler grafikleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çok katmanlı kent, İpek Yolu, Kent morfolojisi, Kral Yolu, Konya.

1. Giriş

İnsan topluluklarının binyıllardır Afrika'dan Avrupa'ya göç ederken kullandıkları Anadolu'nun merkezinde yer alan Konya bu göç yollarının ana yolu üzerindedir. Bereketli ovaları, su kaynakları, denizlerle çevrili olması, sıra dağların oluşturduğu farklı iklim bölgeleri gibi jeomorfolojik özellikleri Anadolu yarımadasının eski çağlardan bu yana bir kültür mozaiki haline gelmesi ile sonuçlanmıştır. Akurgal (1984), Anadolu'nun küçük kapalı bölgeler oluşturan jeomorfolojik özellikleri nedeniyle, Persler, Romalılar ve Türklerin dışında bu coğrafyanın tamamına hükmeden uygarlık olmadığını savunmuştur. Bu durumun yarattığı çok uygarlıklı yapı ve Konya kentinin üç kıtayı birbirine bağlayan Anadolu yarımadasının merkezindeki konumu birlikte değerlendirildiğinde, kenti yolların kavuştuğu bir kavşak, düğüm-kent, uygarlıkların etkileşim noktası olarak nitelendirmek mümkündür.

¹ Arş.Gör., Kocaeli Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü, merve.alici@kocaeli.edu.tr.

² Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, yesimkosten@gmail.com.

³ Arş.Gör., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, gulsah.uner@kocaeli.edu.tr

noktası olan kentin kuzey kapısı ile ilişkilendirilebilecek olan Kral Yolu ve İpek Yolu bu çalışma kapsamında seçilmiştir. Çok katmanlı kentlerin morfolojik gelişimini araştırırken kentin gelişiminde rol oynayan etmenlerden yolların, kültürel akışın sağlandığı düğüm noktaları olan kapılar ile ilişkisini ve kente taşıdığı değerleri tartışarak yeni bir tarih okuması yapılması hedeflenmektedir.

2. Tarihsel Sürekliliği Olan Yollar ve Konya Kenti

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kapladığı alanın yaklaşık olarak ortasında yer alan bu bölge, medeniyetleri ve ekonomik yapıları bakımından birbirinden farklı, iktisaden birbirini tamamlayan iki büyük nüfus ve iktisat sahasını birbirine karayoluyla bağlamaktadır. Bölgenin bu niteliği onun tarihsel süreçte çok önemli ticaret yollarını barındırmasına da zemin hazırlamıştır (Bakırcı, 2014).

Anadolu coğrafyasının engebeli yapısı, bölgedeki ticaret yollarını belirleyen doğal etmen olmuştur. İlk Tunç Çağı'nda (İTÇ) obsidyen aktarımı ve buna bağlı olarak maden yataklarının bulunduğu alanların coğrafi yapısıyla uygun olmayan bir yol ağı oluşmuş olsa da İlk Tunç Çağı'nda kent olgusunun ortaya çıkması ve takip eden süreçte yazının devreye girmesiyle bölgedeki yol ağları daha anlaşılır bir hale gelmiştir (Polat, 2022).

Iconium kentini jeomorfolojik olarak Damascus (Şam) ile benzeten Ramsay (1907), iki kentin geçmişinin de tarihin başlangıcına dayanmasına rağmen Iconium'un çok daha az bilindiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Anadolu'nun diğer kentlerinde olduğu gibi, bu bölgede de kentin dört bir yanında tarım, yerleşim, sanayi alanları içerisinde kalıp keşfedilmemiş, görünürlüğü olmayan, tahrip edilen birçok antik yerleşimin varlığı bilinmektedir (bkz. Işık, 2018; Dan Bedoin, 2023; Arkeolojik Haber, 2018).

İlk çağdan itibaren Anadolu'da şekillenmeye başlayan yollar, Anadolu'da hüküm sürmüş en büyük medeniyetlerden biri olan Hititler döneminde (M.Ö. 1800-1200) başkent Hattuşaş'ta birleşmiş, bu yol şebekesi ilerleyen dönemlerde de çeşitli toplumlar tarafından kullanılmış ve bu hatlara yenileri eklenmiştir. Bu dönemde yolların kesiştiği yer Hattuşaş (Boğazkale) olurken, Lidya, İyonya ve Frigya gibi devletler döneminde daha çok limanlar merkez görevi üstlenmeye başlamıştır. Hitit başkenti Hattuşaş ve Selçuklu başkenti Konya hariç tutulduğunda Anadolu'daki yol şebekesinin daha çok limanlar ve liman kentleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Anadolu kıyılarında yer alan Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Efes, Milet, Alanya, Antalya, Antakya ve İskenderun gibi dünya ticaretinde etkin bir rol oynayan önemli liman kentlerinden bahsetmek gerekmektedir (Bakırcı, 2014). Bahsi geçen limanlardan Anadolu'ya giriş yapan ya da limana ulaştırılarak gemilere yüklenecek olan mamullerin Konya'nın da aralarında bulunduğu Orta Anadolu kentlerini birbirine bağlayan kara yolları ile sağlanmıştır.

Orta Anadolu'nun büyük bölümü ile Batı Anadolu'nun bir bölümünde önemli bir güç olan Hitit Devleti'nin M.Ö. 1200'lerde yıkılmasından sonra Anadolu'da politik bir kaos yaşanmıştır. Orta Anadolu merkezli kurulan Frigilerin güneye inmek için kullandıkları yol güzergâhı üzerinde bulunan Konya önemli bir kenttir. Daha sonraları Pers Dönemi'nde Kral Yolu'nun güney rotası üzerinde bulunan şehir III. Kyros tarafından kullanılmıştır. Bahsi geçen güney rotası Hellenistik Dönemde Seleukoslar tarafından başkent Antakya'dan Batı Anadolu'da bulunan Bergama'ya gidilen yol olarak da bilinmektedir. Bu rotada Antakya, İskenderun, Tarsus, Yumuktepe, Silifke, Laranda (Karaman), İkonion (Konya), Laodikeia (Lâdik) ve Philemelion (Akşehir)'den Ephesos (Selçuk) ve Pergamon (Bergama)'a uzanır (Polat, 2022).

Farklı dönemlerde ticari ve dini öneme sahip yollarının kavuştuğu bir kent olan Konya, Çin'den başlayıp Avrupa limanlarına ulaşan bir ticaret yolu olan İpek Yolu üzerinde de yer almaktadır. İran ve Orta Asya'dan gelip Anadolu'dan geçerek Bolu-İzmit-Gebze üzerinden İstanbul'a ulaşan kervan yolu, Ankara-Eskişehir üzerinden geçen İpek Yolu ile İzmit'te bu yolla birleşmekteydi. Bulduğu dönemin tercih edilen yollarından olan Hicaz-Şam-Halep'ten gelen Hac Yolu da Konya'dan geçerek Gebze'de yine aynı yolla birleşmektedir. Yine Uzakdoğu'dan deniz yoluyla Basra Limanı'na gelen ve

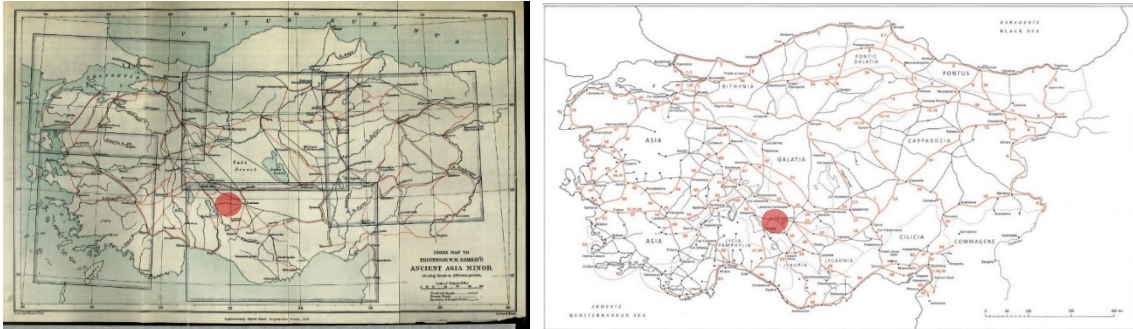

Bağdat'tan geçerek Anadolu'ya ulaşan ticaret yolu Konya'dan geçerek İstanbul'a ulaşmaktaydı. Erzurum üzerinden gelerek İzmir Limanı'na ulaşan Kervan Yolu da yine Konya kentinde geçen önemli yollar arasındadır (Karpuz vd., 2022).

Roma İmparatorluğu geniş topraklara yayılmasına rağmen tek merkezden yönetildiğinden yol ağları egemenliğin en önemli simgelerinden ve iktidar araçlarından biri olmuştur. Merkezi idareye eyaletlerden haber taşıyan kurye teşkilatı (cursus publicus) bu imkânı sağlarken, deniz yolunun kış mevsimi boyunca kullanılamaması nedeniyle de kullanılan karayolu ulaşımı önem taşımıştır. Bu nedenle, topraklarında neler olduğunu en kısa sürede öğrenebilmek ve iktidarlarını koruyabilmek için bütün Roma imparatorları daha iyi ve daha kısa yolların inşasına, yol bakımı ve denetimine büyük önem vermişlerdir (Takmer&Tümer Önen, 2007).

Antik dönemde Kalykadnos (Göksu) Vadisi yolu olarak bilinen yolun en önemli güzergâhı; Seleukeia (Silifke), Olba (Uzuncaburç), Claudiopolis (Mut), Laranda (Karaman) üzerinden İkonium'a (Konya) uzanan güzergâhtır. Ayrıca Sertavul Geçidi ile Konya-Ermenek-Anamur ya da Konya-Mut-Silifke üzerinden Kıbrıs ve Mısır bağlantısı sağlanarak ovoidan kıyıya ulaşım sağlanmıştır (Bardakcı, 2018). Dolayısıyla kentin güneyi ile kurduğu ilişki de oldukça önemlidir.

Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduğu dönemde Efes liman kenti ile Fırat havzasını birbirine bağlayan doğu-batı uzantılı ulaşım aksı, M.S. 3. yy sonlarından itibaren başkentin önce Nikomedia, sonra Konstantinopolis olması ile kuzeyden Akdeniz limanlarına ulaşan yeni bağlantı yolları (Sayar, 2019); İconium'un duraklarından biri olduğu ana ulaşım akslarını oluştururken bölgedeki antik kentleri birbirine bağlayan birçok yol da kentte düğümlenmektedir (Şekil 2-3).

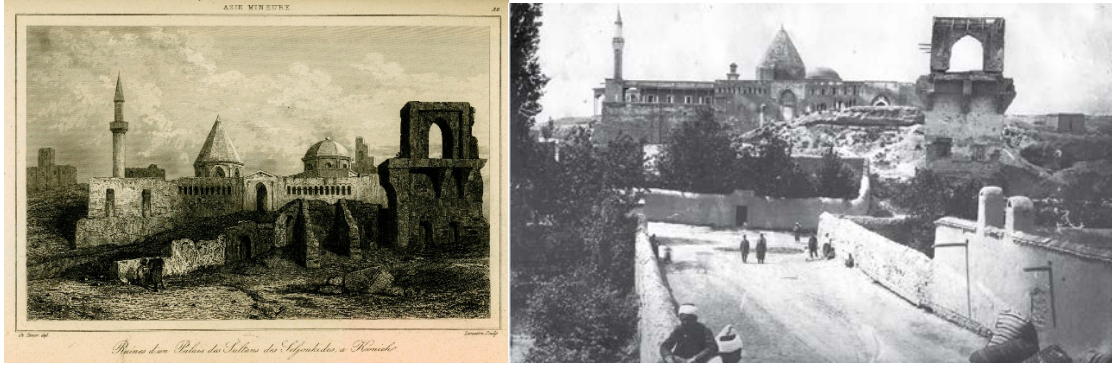

Şekil 2 Antik dönemde Asya bölgesi (Ramsay, 1890); Roma Devri Küçük Asya'daki yollar ve mil taşları (French, 2016).

Şekil 3 Roma İmparatorluğu Dijital Atlası'nda Anadolu ve İconium Düğüm-kenti (DARE, 2019).

Roma ve Bizans dönemleri boyunca önemini koruyan kent bu dönemde İconium/İkonion olarak anılmaya başlanmış ve Hıristiyanlığın ilk yıllarında dini bir merkez haline gelmiştir. Hıristiyanlığın Kudüs'ten Anadolu'ya ve oradan Avrupa'ya yayılmasında önemli bir yeri olan Aziz Paul Anadolu'ya gerçekleştirdiği misyonerlik seyahatleri (Hac Yolu) sırasında İconium'a uğramıştır. Gerçekleştirdiği 4 seyahatten yalnızca deniz yolunu kullandığı son seyahati haricindeki 3 seyahatte duraklarından birisi de İconium olmuştur.

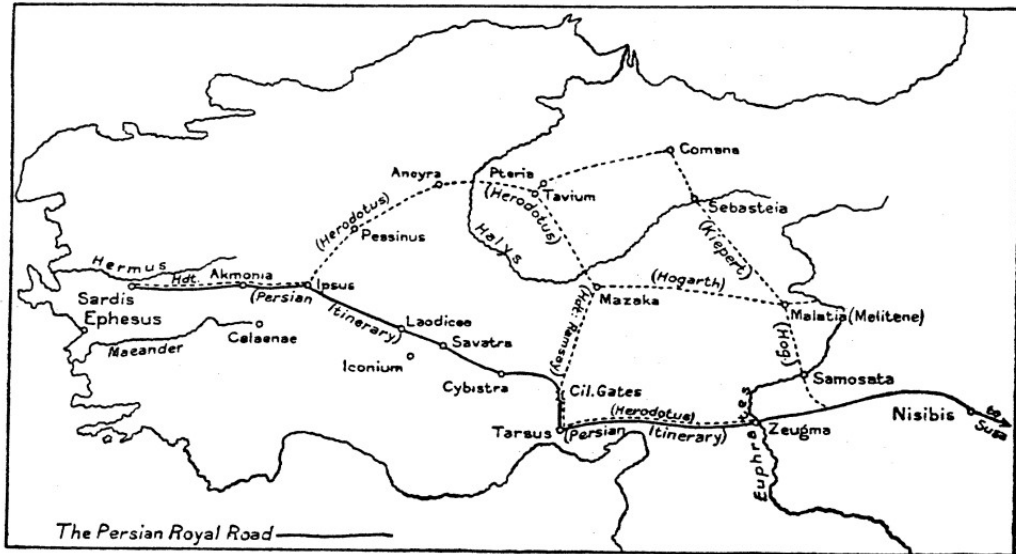

Şekil 4 1838 yılı iç kalenin durumunu gösteren Charles Texier gravürü (Texier, 1882); iç kalenin kuzeyinin yaklaşık 150 yıl önceki durumu (Uz ve Işık, 2010)

Kentin ilk çerperini oluşturan, henüz tamamlanmayan kazı verilerine göre varlığı Bizans dönemine dayanan¹ iç kale üzerinde dönemler boyu varlığını sürdürdüğünü düşünebileceğimiz kuzey kapısının günümüzde tramvay yolu altında kaldığı düşünülmekle birlikte, hemen yanında bulunan sur burcunun tepenin (Şekil 4) kuzey-doğusunda bir yapının bodrum katında olduğu bilinmektedir. Bu çalışma kapsamında ele alınacak olan kuzey kapısının yollarla ilişkisi ortaya konulacaktır. Selçuklu döneminde köşkle ilişkilendirilerek Sultan Kapısı ismini alan kapı için Baykara (1985), iç kalede yalnızca bu kapının isminin bilindiğini, bununla birlikte 3 kapı daha bulunması gerektiğini belirtmiştir. Çalışmada incelenecek olan antik yol ağlarının kentin kuzeyinde yer alması nedeniyle Friglerle başladığı bilinen ilk kale yerleşiminin de kuzeyde kapısının bulunduğu çıkarımını yapmak mümkündür. 1221 yılında yapımı tamamlanan dış çerperin 12 kapısından biri olan Halkabegüş kapısının da iç kaledeki kapı ile kuzey yol ağı aksındaki sürekliliği sağladığı düşünülmektedir.

2.1. Kral Yolu ve Kowania

Pers Kral Yolu olarak bilinen antik yol batıda Lidyalıların, Mezopotamya'da Asurluların oluşturmuş olduğu; Perslerin onarıp geliştirerek kullanmaya devam ettiği bir yol ağıdır (Polat, 2022). Farklı kaynaklarda farklı şekillerde tariflenen yol, çalışma kapsamında Herodotus'un Tarih kitabında yer verdiği rotaya dayandırılmıştır (Şekil 5).

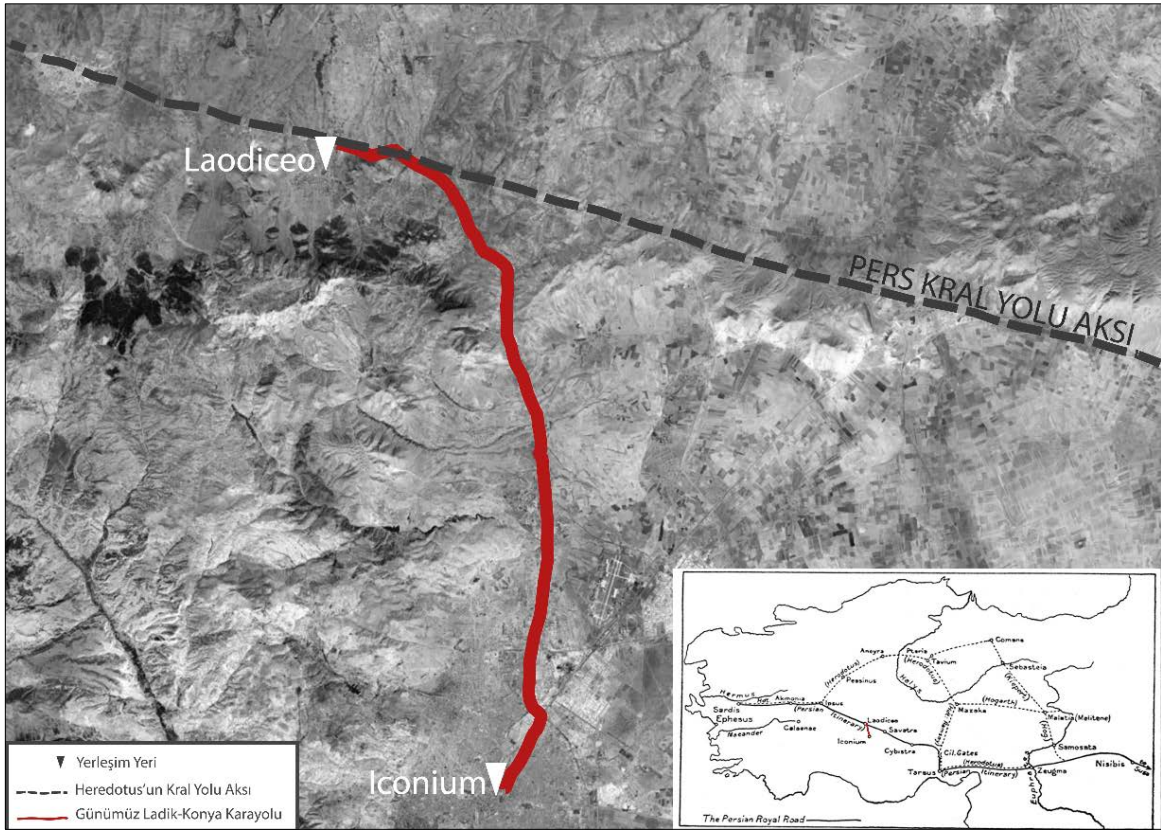
Şekil 5 Herodotus'un Kral Yolu (Calder, 1925).

2500 km'lik bir uzunluğa sahip olan Kral Yolu'nun kuzey rotası; Doğu'da İran'dan başlayarak Mezopotamya'ya ve oradan Çukurova'ya ulaşan; sonrasında Orta Anadolu yaylasında Kızılırmak'ı geçerek, Tuz Gölü'nün kuzeyinden dolaşip Sardes ve Efes'e ulaşmaktaydı (Bahar, 2017). Konya ile

ilişkilenen güney rotasının ise Sardeis' ten güneye doğru yönelip sırasıyla Laodikeia ve Kolossai yerleşimlerinde geçerek Anaua'nın kuzeyinden Kelainai'ye vardığı görülmektedir. Akşehir ve Eber Gölleri'nin bulunduğu bölgedeki Tyriaion (Ilgın) ve Thymbriion (Kocaş) yerleşim yerlerinden geçen yol, sonrasında dönemin önemli merkezi İkonion'a ulaşmıştır. Garsaura üzerinden önemli bir ticaret merkezi olan Kaeseria'ya devam eden rota Sebastea'ya doğru ilerlemiş ve buradan da Melitene'ye ulaşmıştır (Polat, 2022).

Farklı haritalarda Kral Yolu'nun doğrudan İkonion/Iconium ya da kentin kuzeyinde yer alan antik kent Laodekia/ Laodiceo (Lâdik) ile ilişkilendiği görülmektedir (Şekil.6). Kente kuzey aksından yaklaştığı görülen Kral Yolu'nun mevcut tarih yazınına göre Frig dönemine kadar dayandırılan kale kenti Kowania ile ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir. Bu durum kentin günümüzde Selçuklu katmanına ait olduğu bilinen kuzey kapısının Kowania kentinde de var olduğunu düşündürmektedir. Kentin henüz küçük bir bölümüne kazı çalışması yapılmış olması nedeniyle kentsel örüntü hakkında bilgimiz olmasa da önemli bir ticaret yolu olan Kral Yolu'nun duraklarından biri olan Laodekia'dan kente bir kültür akışının olmasının kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 6 Herodotus'un Kral Yolu'nun Konya ile ilişkisi (uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından hazırlanmıştır.)

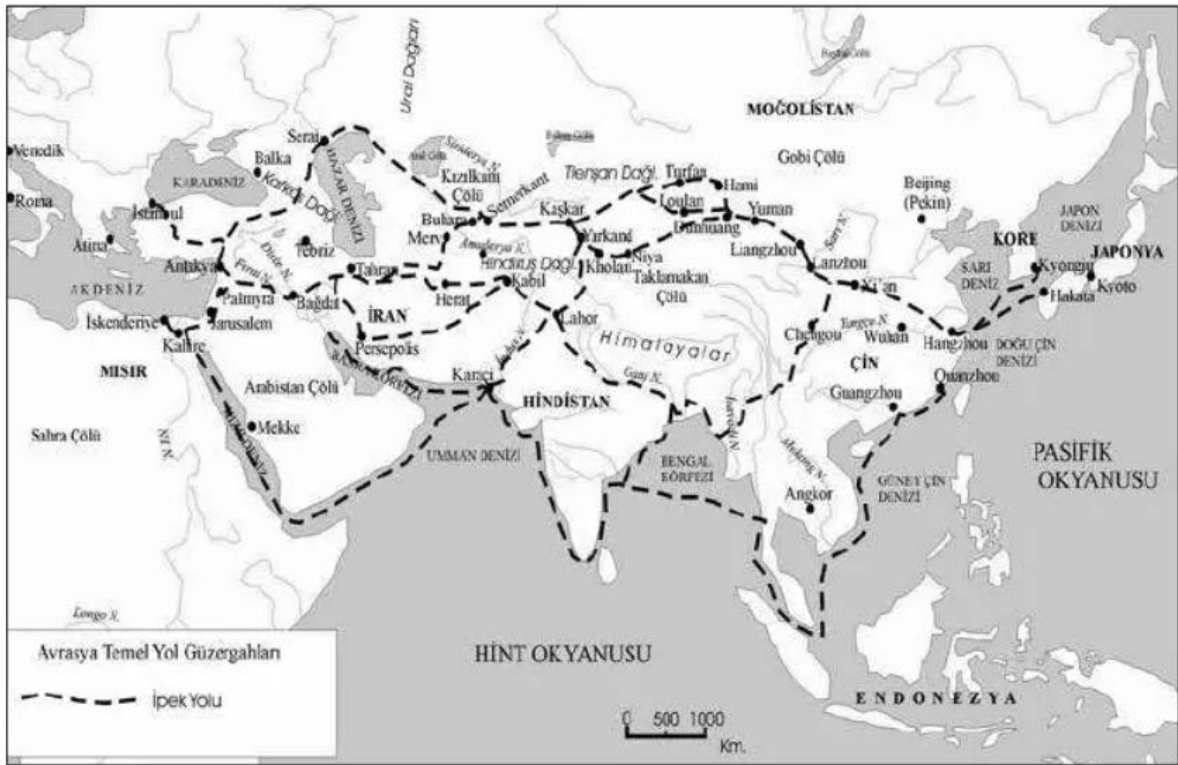
2.2. İpek Yolu ve Iconium

İpek Yolu sistemi, doğudaki kaynakların batıya taşınması işlevini yerine getiren, ismini de bu ürünlerin en önemlisi olan ipekten almış bir ticari yollar ağıdır. Aştığı mesafenin ve sahanın dünyanın büyük bir bölümünü oluşturması, bu hat üzerinde bulunan her bölgenin bu ticaret yolunda kendinden bir parça bulmasına neden olmuştur. Anadolu yarımadasının konumu, İpek Yolu sisteminde doğu-batı arasında bağlantıyı sağlayan kilit noktalardan, kavşaklardan biri olması ile sonuçlanmıştır. Bu ağ içinde bir aktarma istasyonu görevi gören Anadolu'da, bu amaca hizmet etmek üzere çok sayıda liman kenti ve limanlarla ilişkilenen kent gelişmiştir (Bakırcı, 2014).

İpek üretiminin M.Ö. 2. binyle kadar dayanmasına rağmen batı kaynaklarında M.Ö. 4. yüzyılda “ipek” kelimesine rastlanmaktadır (Şahin, 2020). İpek Yolu, Çinli gezgin Chang Chien’in M.Ö. 138 yılında gerçekleştirdiği Orta Asya seyahati ile başlatılmaktadır ancak Tunç Çağı’na kadar ulaşan bir ticaret güzergâhının varlığı arkeolojik verilere dayandırılmaktadır (Yılmaz, 2017).

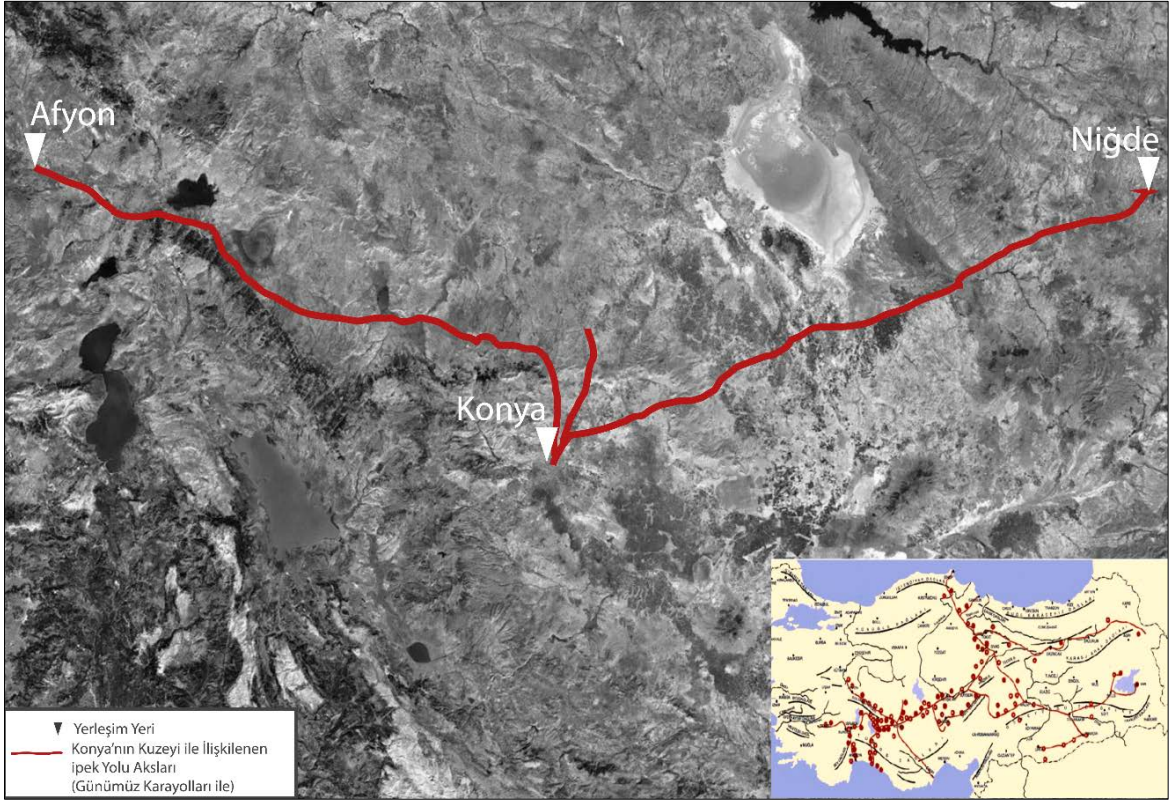
Tarihi İpek Yolu sisteminde diğer coğrafi bölgelerden kavşak noktası olması ile ayrılan Anadolu’nun, doğudan gelen karayolu ve batıdan gelen deniz yolu ulaşımı için son durak niteliğinde olması nedeniyle bölgede ticaret sistemine dayalı yeni oluşumların (kervansaraylar, yollar ve köprüler gibi) yanı sıra limanlar ve onlara bağlı olarak gelişen kentler de ortaya çıkmış/gelişmiştir (Şekil.7). Anadolu’yu, başta ipek olmak üzere ticaret ürünlerini doğudan karayolu ile getirip Avrupa’ya taşınması için gemilere aktaran kervanlar için ulaşımın son durağı, Avrupa’dan da doğuya taşınan cam eşya, mücevherler ve estetik değeri yüksek olan diğer mallar için ise ilk durak olarak değerlendirilmek mümkündür (Bakırcı, 2014).

Şekil 7 İpek Yolu Avrasya temel güzergahları (Bakırcı, 2014; Hansen, 2012).

Marco Polo’nun Çin’e ulaşırken kullandığı güzergâh olan İpek Yolu Anadolu yarımadasında kuzeyde; Erzurum, Trabzon, Gümüşhane, Sivas, Tokat, Amasya, Kastamonu, Sakarya, İzmit ve güneyde; Mardin (Margdis, Mardes), Diyarbakır, Adıyaman (Perre), Malatya, Kahramanmaraş (Marasin), Kayseri, Nevşehir, Konya, Isparta, Antalya ve Denizli gibi gelişmiş şehir merkezleriyle ilişkilendirilmiştir (Eskikurt, 2014). Dönemsel olarak önem dereceleri ve güzergahları değişmekle birlikte gelişmiş bir ulaşım ağı olan İpek Yolu, coğrafi keşiflerle birlikte doğu-batı arasında oluşan yeni güzergâhlar ile önemini yitirmiş (15. yy) ve ona bağlı olarak gelişen birçok unsurun da ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır (Bakırcı, 2014).

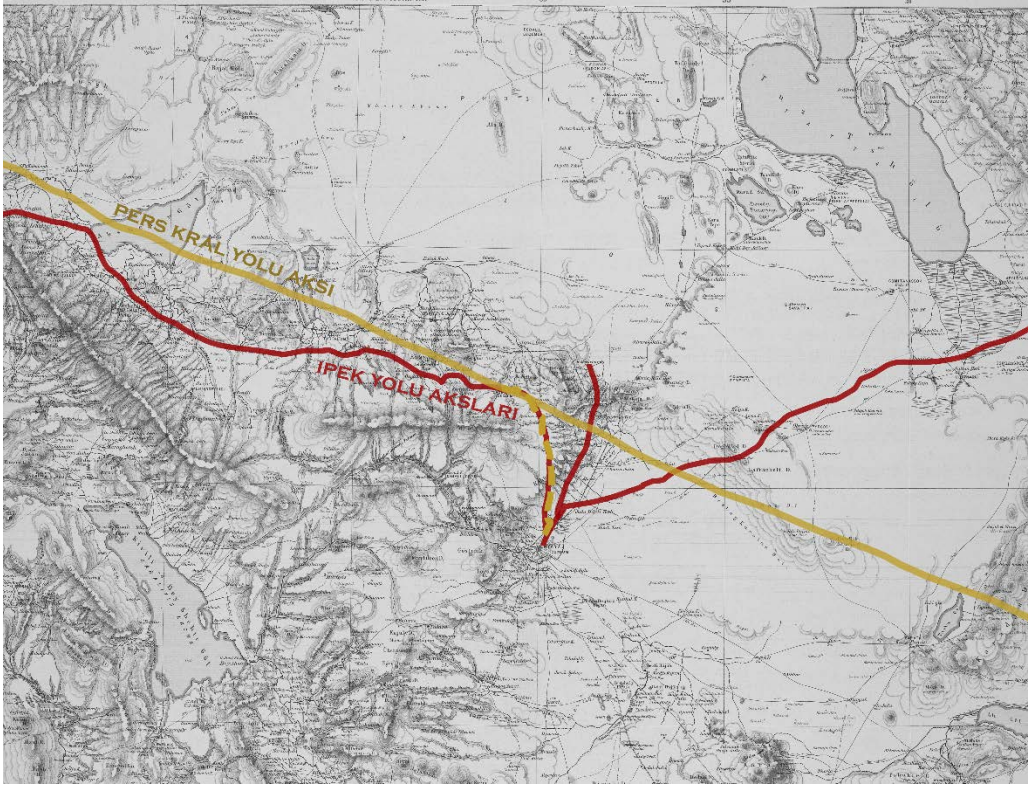
Kral Yolu gibi İpek Yolu da kuzeyinden geçtiği kent, Selçuklu başkenti olduğu dönemde ticaret merkezi haline gelmiştir. Dört bir yandan gelen yolların düğümlendiği Konya’da Antalya-Konya-Aksaray-Kayseri arasında kervan yolları açılmış, yolların güvenliğini sağlamak ve konaklama imkânı oluşturmak için yapılan kervansaraylarla kentteki ticari akış sürdürülmüştür. Şekil.8’de kuzey ve güneyde yer alan durakların arasında kentin bir düğüm noktası olduğunu görmek mümkünken yüzyıllarca varlığını sürdüren bu ticaret yolunun Konya kentinin gelişimini etkilemesi kaçınılmazdır.

Şekil 8 Karaca'nın (2022) aktardığı haritaya göre (sağ altta yer alan) Konya'nın kuzeyinde kalan Kervan Yolu akslarının günümüz karayolları ile gösterimi (uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından hazırlanmıştır.)

3. Düğüm-kent Konya'da İç Kale Kuzey Kapısının Ulaşım Aksları ile İlişkisi

İlk iki bölümde dönemsel haritalardan elde edilen verilere dayanarak Anadolu yarımadasının merkezinde bir kavşak, düğüm-kent olarak nitelendirilen Konya kentinin birçok önemli aksın kesiştiği nokta olduğu görülmüştür. Bu çalışma kapsamında kentte yüzyıllar boyunca varlığını sürdürdüğü kazı çalışmaları ile saptanan iç kale üzerindeki kapılardan konumundan emin olduğumuz tek kapı olan kuzey kapısı ele alınmıştır. Yalnızca Anadolu'nun değil, uygarlıklar tarihinin en önemli tarihi ticaret yollarından olan Kral Yolu ve İpek Yolu'nun kente kuzey aksından ulaştığı görülmüş ve oluşturulan haritalarla gösterilmiştir (Şekil 6, Şekil 8, Şekil 9). İç kalenin kuzey kapısının 13. yüzyılda Selçuklular tarafından yapılmış olan kent surlarındaki karşılığı, günümüz ulaşım aksı ile karşılaştırıldığı taktirde Halkabegüş Kapısı (Şekil 10) olarak görülmektedir.

Şekil 9 Kentin kuzey ulaşım aksı ile ilişkisi (Kiepert (1908) üzerine yazar tarafından hazırlanmıştır.).

Tepenin kuzeyinde yer alan Kılıçarslan Köşkü'nün önünden geçen iç kale surlarının ikinci katmanı olan koruma duvarı ve kent surlarına ait kalıntılar kentte birçok yapının bodrum katında kötü koşullarda "korunmaktadır". Dış surların korunmasına yönelik ilk karar 1979 yılında alınmış olup temel kazısında bulunan burç kalıntılarının tescillenmesi ve temelde görülecek şekilde korunması yönündedir. Bu karar diğer sur kalıntılarında da uygulanmış ancak projede tescil edildiği şekilde korunmamıştır (Yüzbaşıoğlu, 2022). 2015 yılında yapılan jeoradar taraması sonrası toprak kotu altında bulunan sur kalıntılarının bir kısmı tespit edilip alanda çeşitli projeler gerçekleştirilmiş olmakla beraber kentin çeperlerini oluşturan sınır öğeleri olan surlar ve eşikler olan kapılar; bağlamını oluşturan ulaşım aksları ile birlikte değerlendirilmemiştir.

4. Sonuç

Tarih boyunca ticari, askeri, dini vb. amaçlarla kullanılan birçok uygarlığın kurmuş olduğu yol ağlarının Konya kenti ile önemli bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Dört bir yandan yolların birleşip dağıldığı, kavşak niteliğinde bir düğüm-kent, durak olan Konya kentinin barındırdığı kültürel katmanları bugün Alaeddin Tepesi kesiti üzerinden gözlemleyebilecek olsak da yalnızca tepenin okunması, çevresi ile ilişkisinin kurulmaması eksik bir tarih okuması olacaktır. Bilinen 6 uygarlığın (Frig, Helen, Selçuklu, Osmanlı, Karamanoğlu, Cumhuriyet- Frig kentinin altında yer alması muhtemel olan Hitit kenti ile 7 olduğu varsayımını yapmak da mümkündür.) aynı çeperler içinde üst üste var olduğu, kültürel sürekliliğinin kapılar ile sağlandığı kentin biçimlenmesinin ardında yatan nedenler "sınır, yol, düğüm" kavramları üzerinden tartışılarak gelecek nesillere aktarılmalıdır (Şekil 10). Kentin kuzeyi bağlantısını kuran kuzey kapısının ulaşım aksları ile ilişkisinin incelendiği bu bildiri ile kentin bu bağlamda tartışılmasına ortam yaratmak amaçlanmıştır.

Şekil 10 Kent surları, kuzey ulaşım aksı ve sur kapılarının sınır-yol-düğüm ilişkisi (kent surlarına ait verilerde Tankut (2007)'a başvurularak uydu görüntüsü üzerine yazar tarafından hazırlanmıştır.).

Geçmişten bugüne baktığımızda Luvi, Hitit, Frig, Helen, Selçuklu, Karamanoğlu, Osmanlı uygarlıkları tarafından yerleşim yeri olarak seçilmesinin yanı sıra, bir kavşak konumunda olmasından kaynaklı, önemli ulaşım aksları olan Ege limanlarından Mezopotamya'ya uzanan Kral Yolu; Çin'den Roma'ya uzanan İpek Yolu; farklı rotalarla Kudüs'ten Avrupa'ya uzanan Hac Yolu ve bu yollar ekseninde gelişen doğu-batı, kuzey-güney uzantılı yollar üzerinde var olan tüm kültürlerin birikimlerinin düğümlendiği bir durak niteliğinde olması Konya'yı çok kıymetli kılmaktadır. Çok önemli bir düğüm-kent olan bu kentin kültürel katmanlarını günümüzde yalnızca Alaeddin Tepesi ve Mevlâna Müzesi ile anılıyor olması büyük eksikliklerdir. Kenti deneyimleyenlerin birçok kültür katmanını barındıran, kentin göbeğinde yüzyıllardır yerleşim alanı, iç kale olan bir höyüğü "Alaeddin "Tepesi" olarak tanıması, terminolojinin de tekrar değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Kentsel hafızanın önemli bir parçasını oluşturan, bugün hala izini sürebildiğimiz kentsel aksların ve Alaeddin Tepesi olarak anılan alanın bir iç kale olduğunun farkındalığının sağlanması; Selçuklu mirası olan sur kalıntılarının bodrumdaki bir duvar parçası olarak kalmayarak düzenlenen kentsel tasarım yarışmasına dahil edilmesinin gerekliliği vurgulanmak istenmektedir. Günümüzde sahte imgelerle yaratılmaya çalışılan bir "Selçuklu mimarisi" imge dünyası olmakla birlikte Selçuklu başkenti Konya'da kentin en önemli kimlik değerini ortaya koyan kent surlarının kentte izi okunamamaktadır. Bu çalışma ile kentin dönemsel olarak değerlerini bir bütün olarak değerlendirerek daha bütüncül kent okumalarının yapılması gerektiği vurgulanmak istenmiştir.

Kaynaklar

- Akurgal, E. (2012). Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü. *Anadolu Araştırmaları*, (10).
- Arkeolojik Haber (2018, Eylül). *Bozdağ Milli Parkında arkeologların hedefi çift şeritli antik yolu bulmak*. [https://www.arkeolojikhaber.com/haber-bozdag-milli-parkinda-arkeologların-hedefi-cift-seritli-antik-yolu-bulmak-16968/](https://www.arkeolojikh Haber.com/haber-bozdag-milli-parkinda-arkeologların-hedefi-cift-seritli-antik-yolu-bulmak-16968/). [Erişim Tarihi: 29.04.2023]
- Bahar, H. (2017). Tarih Öncesinden Bizans Dönemine Kadar Konya Ulaşımı ve Balkayalar-Bağırsıkdere Kalesi. *USAD*, (7), 125-140.
- Bakırcı, M. (2014). Coğrafi Açından Anadolu'nun Tarihi Ulaşım Ağı ve İpek Yolu. *Avrasya Etüdlere*, 45(1), 63-86.
- Bardakçı, K. (2018). Antik Çağ'da Konya Ovasını Taşeli Platosuna Bağlayan Yollar. *Asya Studies*, 3 (3), 39-45. DOI: 10.31455/asya.390030.
- Baykara, T. (1985). *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya (1. Baskı)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Calder, W. M. (1925). The Royal Road in Herodotus. *The Classical Review*, 39(1/2), 7–11. <http://www.jstor.org/stable/698531>.
- Dan Beodoin (2023, Şubat). *Chapter 2: In The Footsteps of St. Paul & The Church Fathers of Turkey — Adventures in Lystra, Derbe, The Red Church, Nazianzus, & Cappadocia*. <https://zistezesto.wordpress.com/2023/02/08/chapter-2-in-the-footsteps-of-st-paul-the-church-fathers-of-turkey-lystra-derbe-the-red-church-nazianzus-cappadocia/>. [Erişim Tarihi: 29.04.2023]
- DARE (Digital Atlas of Roman Empire) (2019). *Centre for Digital Humanities, University of Gothenburg*. <https://dh.gu.se/dare/>. [Erişim Tarihi: 29.04.2023]
- Eskikurt, A. (2014). Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 15-40.
- French, D. H. (2016). Roman Roads and Milestones of Asia Minor Vol. 4: The Roads, Fasc. 4.1: Notes on the Itineraria. *BIAA Electronic Monograph 10*. ISBN: 978 0 9954656 1 9 | DOI: <https://doi.org/10.18866/BIAA/e-10>.
- Hansen, V. (2012). *The Silk Road: A New History*. Oxford University Press.
- Işık, İ. (2018). Lykaonia Bölgesi Kuzeydoğu Kesimi Tarihi ve Yerleşim Yerleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (40), 191-206. DOI: 10.21497/sefad.515307.
- Karaca, Ö. (2022). Tarihin İz Dokunduğu ve Ses Verdiği Güzergâh İpek Yolu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41(71), 154-173. DOI: 10.35239/tariharastirmalari.782059
- Karpuz, H., & Ürekli, B., & Doğan, M. (2022). *Konya'nın Kırk Son Dönem Şehir İçi Hanı*. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. ISBN: 978-605-389-507-7. <https://www.dijitalkitabim.com/kitaplar/konya/konyanin-kirkleri-serisi/hanlar/index.html#page=1>.
- Kiepert, R. (1908). *Library of Congress Arşivi*. <https://www.loc.gov/resource/g7430m.gct00325/?sp=20>. [Erişim Tarihi: 29.04.2023]
- Küçükdağ, Y., Arabacı, C. ve Yenice, M. S. (2020). Tarihî Süreç İçinde Konya Şehrinin Fiziki Gelişimi. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (5), 1-38.
- Orhan, H. (2019). Importance of Geology in the Settlements in the Konya Region. İçinde Ç. Maner (Ed), *Crossroads/ Kavşaklar* (ss. 27-34). İstanbul: Ege Yayınları.
- Özan, F. (2018). *Iconium şehrinin jeopolitiği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Polat, E. (2022). *Pers Kral Yolu'nun Anadolu güzergâhları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Ramsay, W. M. (1890). The Historical Geography of Asia Minor, *Supplementary Paper Volume 4*. <https://archive.org/details/historicalgeogra01rams/page/n7/mode/1up?view=theater>.
- Ramsay, W. M. (1907). *The cities of St. Paul*, London.
- Sayar, M. H. (2019). The Ancient Roads of Lykaonia/Lykaonia'nın Antik Yolları. İçinde Ç. Maner (Ed), *Crossroads/ Kavşaklar* (ss. 235-244). İstanbul: Ege Yayınları.
- Şahin, T. (2020). İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü ve Türk Dünyası İçin Önemi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(67), 71-97. DOI: 10.35239/tariharastirmalari.644530.
- Takmer, B., & Tümer Önen, N. (2007). *Via Sebaste: Anadolu' nun En İyi Korunmuş Roma Yolu' nun Varsak' tan Geçen Güzergahı*. Varsak Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tankut, G. (2007). *The Seljuk City/Selçuklu Kenti*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Tapur, T. (2009). Eski Konya Gölü'nün İlk Yerleşmelere Etkileri. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(23), 99-115.
- Texier, C. (1882). *Asie Mineure Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie*. Firmin-Didot. <http://tr.travelogues.gr/travelogue.php?view=118&creator=1153981&tag=9951>.
- Uz, M. A., & Işık, A. (2010). Tepede Bulunan Diğer Binalar. *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar Belgelerle Adım Adım Eski Konya* (5), 10(10), 145-160.
- Yılmaz, E. (2017). İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme. *Şarkiyat*, 9(2), 672-683. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.321426>.
- Yüzbaşıoğlu, G. (2022). *Kentsel arkeolojik mirasın sunumu: Konya kent surları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Eskişehir.
- ¹ Kentin kale-kent oluşu hakkındaki düşünceler kaynaklarda çeşitlilik göstermektedir. Tuncer Baykara (1985) ve ona atıfta bulunan birçok yazar kalenin inşasını Bizans dönemine tarihlenirken; Yusuf Küçükdağ, Caner Arabacı ve M. Serhat Yenice (2020), kalede Frig döneminde surlar içinde yerleşimin başladığını belirtmektedir. Frig kentlerinde sıkça görülen kale yerleşiminin bir ova içerisinde bulunan Kawania (Konya)' da bir gereklilik olabileceği düşünülerek bu çalışmada iç kalenin Frig kenti itibarıyla varlığı görüşü benimsenmiştir.

Tarihsel-Coğrafi Yaklaşım Temelinde Kadıköy'ün Çeper Kuşak Gelişim Sürecinin İncelenmesi

Eda Hafizoğlu¹, Ayşe Sema Kubat²

Özet

Geleneksel İstanbul'un Anadolu yakasında konumlanan Kadıköy, geniş ulaşım altyapısı, çeşitli kültürel aktiviteleri ve ticaret-hizmet sektörleriyle günümüzün hem transfer ve kültür merkezi hem de ikincil merkezi iş alanı olmasının yanında, nüfus verileri ve yapılaşma durumu değerlendirildiğinde birincil kentsel dönüşüm alanı olarak dikkat çekmektedir. Kadıköy 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar İstanbul kent merkezinin dış çeperini oluştururken; zaman içerisinde kentin büyümesiyle gelişmiş ve 1990'lı yıllarda yapı adası bazında mekânsal gelişimini tamamlamıştır. Son 20 yıldır yapı ölçeğinde yenilenme sürecinden geçen Kadıköy, özellikle 2018 yılında bölgede antik kent kalıntılarının keşfedilmesiyle birçok kentsel projenin odak noktası haline gelmiştir. Bu çalışma, Kadıköy'ün tarihi çekirdeğini oluşturan kent merkezi ve yakın çevresindeki çeper kuşak alanlarının oluşum ve değişimlerini tarihsel-coğrafi yaklaşım çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. "Uzun yıllar banliyö karakterini sürdüren Kadıköy'ün morfolojik değişimini tetikleyen ana faktörler nelerdir ve kentin kontrolsüz yayılmasını önleyen çeper kuşak arazi kullanımları bu süreçte nasıl etkilenmiştir?" soruları üzerine kurulan çalışmanın ana metodunu Conzen (1960) tarafından geliştirilen 'çeper kuşak teorisi' (fringe-belt theory) oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Kadıköy'ün çeper kuşak arazi kullanımları, mekânsal değişimin net olarak gözlemlenebildiği 1930-2021 yılları arasında, 4 farklı döneme ait tarihi şehir haritalarının, dönemsel uydu görüntülerinin ve hâlihazır planın katmanlar halinde karşılaştırılmasıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, eşik hatlarıyla (fixation line) birlikte çeper kuşakların, söz konusu tarihler arasında artan ulaşım ağları ve imar aktiviteleri sonucu bölgenin kuzeybatı kesimi ve kıyı şeridi dolgu alanları haricinde yabancılaşmaya (fb alienation) maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Yabancılaşma sürecinin özellikle yeşil alanlar üzerinde gerçekleştiği; yoğunluğu oluşturan çeper kuşak sağlama (fb consolidation) gösterenlerince, askeri, sağlık, endüstri, dini ve eğitim alanlarından, mezarlıklardan, sahil parklarından ve binalar arasında az sayıdaki bahçelerden oluştuğu görülmüştür. Ayrıca çalışmanın bulguları, tarihi mirasa ve doğal kaynaklara sahip mega kentler için sürdürülebilir kentsel politika oluşturma ve planlama süreçlerinde çeper kuşakların tanınması ve bölgesel farklılıkların göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koyarken; süregelen ve gelecekte yapılacak olan kentsel projeler kapsamında çeper kuşakların rolünü sorgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çeper kuşaklar, İstanbul, Kadıköy, Kent morfolojisi, Tarihsel-coğrafi yaklaşım

1. Giriş

Çeper kuşaklar, kentlerin tanık olduğu tarihsel olayları ve planlama yaklaşımlarını yansıtan önemli morfolojik birimler olduğundan, bu alanların oluşum ve değişim süreçlerinin analizi kentlerin mekânsal döngülerinin anlaşılmasını sağlar (Kubat & Hazar, 2018). Son 20 yılda artan ilgiyle beraber çeper kuşaklar farklı kültürel bağlamlarda incelenmesine karşın, Türk şehirleri üzerine yapılan çalışmalar hala sınırlı sayıdadır. Özellikle artan nüfus ve yeni gelişim alanlarına olan ihtiyaçlar doğrultusunda kontrolsüz şehirleşme sürecinin görüldüğü İstanbul gibi çok merkezli kentlerde çeper kuşakların daha detaylı incelenmesi gerekmektedir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı, hafizoglu@itu.edu.tr.

² Prof. Dr., İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, kubat@itu.edu.tr.

İstanbul'un tarihi geçmişine, ana büyüme eksenlerine ve çeper kuşak alanlarının gelişimine bakıldığında, Avrupa yakasında Tarihi Yarımada, Haliç, Galata, Taksim-Pera, Maslak; Anadolu yakasında ise Üsküdar ve Kadıköy önemli bölgeler olarak göze çarpmaktadır. Günümüzde İstanbul'un iç ve orta çeper kuşaklarını barındıran ve önemli alt merkezlerinden biri olan Kadıköy (Kubat, 2019), Tarihi Yarımada'dan daha eski yerleşim geçmişine sahip olup 1850'lere kadar geniş meyve bahçeleri, bostan ve mesire alanlarından oluşurken; zaman içerisinde artan nüfusla beraber gelişmiş ve özellikle 1960 itibarıyla yoğun kentleşme sürecine girerek köklü mekânsal değişikliklere sahne olmuştur.

Kadıköy tarihi kent merkezi ile yakın çevresinin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu morfolojik değişimin ortaya konulmasını ve çeper kuşak süreçlerinin incelenmesini amaçlayan bu çalışmanın, kendinden önceki çalışmaları tamamlarken; sonrakiler içinse yeni tartışma ortamı oluşturacağı düşünülmektedir.

2. Çeper Kuşaklar ve Oluşum-Değişim Süreçleri

Conzen (1960) tarafından "geçici olarak durağan veya yavaş ilerleyen bir kasabanın çeperinden kaynaklanan ve başlangıçta çeperde konum arayan arazi kullanım birimlerinin karakteristik karışımından oluşan, kuşak benzeri bölge" (Conzen, 2009, ss.32) olarak tanımlanan çeper kuşaklar, başta dış hattında konumlandıkları kentin zaman içerisinde büyümesiyle içlerinde gömülü kalan alanlardır. Nüfus patlaması, ekonomik döngüler, teknolojik gelişmeler ve değişen sosyal ihtiyaçlar sonucunda oluşan bu kentsel birimler, doku ve işlevleri bakımından yoğun yapılaşmış konut veya ticaret alanlarından farklılık gösterirler (Kubat & Hazar, 2018).

Yaya sirkülasyonunun yoğun olduğu, genellikle düzensiz şekilli ve geniş parsellerden oluşan çeper kuşaklar (Whitehand & Morton, 2003), 1936 yılında coğrafyacı Herbert Louis tarafından tanımlanmıştır (Conzen, 2009). Öğrencisi Conzen (1960, 1962), eski İngiliz kasabası Alnwick ve Newcastle-upon-Tyne şehri üzerine yaptığı analizlerle çeper kuşakların kuramsal çerçevesini oluşturarak kavramı morfoloji disiplinine kazandırmıştır. Kentlerin mekânsal büyüme ve değişim süreçlerini açıklamaya çalışan Conzen (Conzen, 2009), tarihsel-coğrafi yaklaşımın temel ilkelerini oluşturup şehir surları ile farklı arazi kullanım bölgelerini bu yaklaşımla incelemiştir (Gu, 2010). Ayrıca, kent içerisindeki konumlarına, geçirmiş oldukları tarihsel süreçlere ve eşik hatlarıyla ilişkilerine göre iç, orta ve dış çeper kuşak olmak üzere üç ayrı kuşak alanı saptamıştır (Whitehand, 1967). Whitehand (1967) ise, Conzen'in çalışmalarına dayanarak, çeper kuşakları Tyneside, Glasgow, Birmingham gibi büyük kentlerde incelemiş ve teklif-rant teorisini sunarak çeper kuşak süreçlerinde ekonomik döngüler ve arazi fiyatlarındaki değişikliklerle beraber inşaat süreçlerindeki patlamalar ve duraklamalar ile ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerin etkisi olduğunu belirtmiştir (Whitehand, 1972a, 1972b).

Barke (1976, 1982), kentin fiziksel boyutunun çeper kuşak süreçleri üzerindeki etkilerini ve çeper kuşak evrelerine göre arazi kullanım değişimlerini açıklarken; Ducom (2005), çeper kuşak evrelerine neden olan faktörleri incelemiştir. M.P Conzen (2009) ise, kavramı tarihi-kültürel süreç içerisinde, kültürler arası karşılaştırmalar üzerinden analiz ederek çeper kuşakları, kentte ihtiyaç duyulan önemli sosyalleşme mekânları olarak tanımlamıştır. Türkiye'de ise son 10 yıldır daha fazla ilgi gören çeper kuşak çalışmaları, Türk şehirlerindeki çeper kuşak süreçlerine yönelik açıklamalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ünlü (2013), Mersin'in iç çeper kuşağının analizini yapıp Baş (2016) ile birlikte çeper kuşakların gelişimini farklı şehirlerde araştırırken; Kubat ve Hazar (2015, 2018), İstanbul'un iç ve orta çeper kuşaklarının gelişimlerini bölgesel ölçekte inceleyerek karşılaştırmışlardır. Ayrıca Kubat (2019), İstanbul'un çeper kuşaklarının özellikle yabancılaşma süreçlerine değinmiştir.

Son yıllarda kentsel sürdürülebilirlik ve ekoloji kapsamında, çeper kuşakların doğal ve kültürel değerleri ve ekosisteme faydaları araştırılmaktadır (Hopkins, 2012). Bu kapsamda, kavram kentsel planlama ve tasarım, peyzaj yönetimi gibi farklı disiplinlerde tartışılmakta olup kentsel mekândaki

değişimleri anlamak ve yönetmek ve kentin geleceğiyle ilgili öneriler oluşturmak için bir araç olarak görülmektedir (Gu, 2010).

AÇIK ALAN

Mezarlıklar
Kamusal parklar
Fidanlıklar/Pazar bahçeleri/Bostanlar
Boş/Kullanılmayan araziler

ENDÜSTRİYEL ALAN

Ulaşım tesisleri
Fabrikalar
Depolar
Taş/Kömür ocakları

KURUMSAL ALAN

Dini yapılar
Kışlalar
Kampüsler
Hastaneler
Atık tesisleri

REKREASYONEL ALAN

Golf sahaları
Spor alanları
Binicilik okulları

DÜŞÜK YOĞUNLUKLU KONUT ALANI

Banliyö bölgeleri
Villalar

ÇEPER KUŞAK OLUŞUMU (FB FORMATION)

Sabitlenme evresi (FB fixation) - eşik hatlarıyla ilişkili olan başlangıç karakter
Genişleme evresi (FB expansion) - belirgin karakter
Sağlama evresi (FB consolidation) - baskın karakter
Birikme evresi (FB accretion) - benzer karakterlerdeki çeper kuşak alanlarının türemesi

ÇEPER KUŞAK DEĞİŞİMİ (FB MODIFICATION)

Küçülme evresi (FB reduction) - çeper kuşak arazi kullanımının kısmen konut alanı veya MİA'ya dönüşmesi
Yabancılaşma evresi (FB alienation) - çeper kuşak arazi kullanımının tamamen konut alanı veya MİA'ya dönüşmesi
Değişim evresi (FB modification) - çeper kuşak arazi kullanımının bir başka çeper kuşak arazi kullanımına dönüşmesi
Ötelenme evresi (FB translation) - çeper kuşağın özgün karakterini kaybetmeden başka bir kuşak alanına taşınması

Şekil 1 Çeper kuşak arazi kullanımları ve oluşum-değişim süreçleri (Kaynak: Conzen, 2009)

Açık alanlardan, endüstriyel alanlardan, kurumsal alanlardan, rekreasyonel alanlardan ve düşük yoğunluklu konut alanlarından oluşan çeper kuşaklar (Şekil 1), "oluşum" ve "değişim" olarak nitelendirilen iki süreçten geçmektedirler (Conzen, 1962). Kronolojik ilerleyen bu iki süreç, kent kimliğinin ve kentin yapılaşma döngülerinin algılanmasını ve yorumlanmasını sağlamaktadır. Başlangıçta çeper kuşak alanları genellikle şehir surları olarak kendini gösteren ancak demiryolları veya nehirler gibi insan yapımı veya doğal ya da idari sınırlar gibi soyut olan eşik hatları boyunca oluşmaktadır (Conzen, 1969).

Şekil 1'de görüldüğü üzere oluşum sürecinde çeper kuşak alanları, sabitlenme, genişleme ve sağlama evrelerinden geçip birikmektedirler (Conzen, 2009). Ancak, bu alanlar, kentsel büyümenin ve merkezi iş alanlarının (MİA) değişen dinamiklerine ya uyum sağlayarak özgün karakterini devam ettirmekte (ÇK sağlama) ya da direnç gösteremeyip arazi büyüklüğü veya kullanım türü açısından değişime uğrayabilmektedir (Barke, 1982; Whitehand & Morton, 2003). Değişim sürecinde çeper kuşaklar, oluşumlarından itibaren mevcut arazi kullanımlarını koruyarak genişleyebilmekte ya da kısmen konut alanı veya MİA'ya dönüşerek küçülebilmektedir. Bunun yanı sıra, çeper kuşak alanları özgün karakterini bütünüyle kaybedip yabancılaşabilmekte veya başka bir kuşak alanına taşınabilmektedir (Conzen, 2009). Ayrıca, fabrika alanının parka, askeri alanın kültürel tesise dönüşmesi gibi çeper kuşak değişimleri yaşanabilmektedir (Ünlü, 2021).

3. Kadıköy'ün Tarihsel-Coğrafi Süreci

Kadıköy'ün tarihi, bugünkü Haydarpaşa Koyu ile Moda Burnu'nun oluşturduğu alan içerisinde konumlanmış olan Kalkedon antik kentine dayanmaktadır. Kalkedon, Tarihi Yarımada'daki Byzantion kentinden yaklaşık 17 yıl önce (M.Ö. 685), bölgedeki derin koylardan ve verimli alüvyal topraklardan faydalanmak üzere kurulmuştur (URL-1). Surlarla çevrili kent, Byzantion'a yakınlığı nedeniyle Roma İmparatorluğu hâkimiyetine girene kadar (M.Ö. 74) birçok kez saldırıya uğramıştır (Demir, 2014). Roma döneminden itibaren çöküş sürecine giren Kalkedon, Bizans döneminde Konstantinopolis'in anıtsal yapıları için malzeme kaynağı olmuştur. Hristiyanlığın topluma benimsetilmesi adına 4. Ekümenik Konsilin bölgede toplanması (M.S. 451) sonrasında kilise ve manastırların yapılmaya başlanmasıyla kent, şehrin en önemli ibadet ve yerleşim yerlerinden biri olup (URL-2) Hristiyan dünyasında bugün de süren ayrıcalıklı bir konuma ulaşmıştır. Ancak, 15.

yüzyıla kadar şehir yönetiminin zaman zaman el değiştirmesi ve kentsel dokuda yaşanan ağır tahribatlar sonucu, Kalkedon göç vererek mütevazî bir sayfiye kasabasına dönüşmüştür (İBB, 2015).

15.yüzyılda 100-120 haneli Rum yerleşimi olan Kalkedon, Konstantinopolis'in fethinden sonra Kadıköy adını almış (URL-2) ve 16-17.yüzyıllarda, bugünkü Çarşı bölgesi ile İbrahimağa semtinde inşa edilen vakıf yapıları etrafında Türk mahallelerinin kurulmasıyla 800 haneli köy tipi yerleşime dönüşmüştür (Atlı, 2019). Bu süreçte, o zamana kadar kullanılan kerpiç, moloz taş veya tuğla malzemenin yanında bahçeli ahşap konutlar üretilmeye başlanmıştır (Kuban, 2020). Haydarpaşa, İbrahimağa, Acıbadem, Koşuyolu ve özellikle Moda, Fenerbahçe, Kızıltoprak semtlerindeki geniş meyve bahçeleri, bostan ve mesire alanlarıyla Kadıköy, 18.yüzyılda saray eşrafının gözde bir sayfiye yeri olmuştur (URL-1). Bostancı'ya kadar uzanan saha içinde sahilsarayların ve kasırların yaptırıldığı bu dönemde (Kuban, 2020), Kadıköy yerleşimi artan nüfusla birlikte dağınık yayılış göstermesine rağmen, Şekil.2'de görüldüğü üzere merkez, uzun süre bugünkü Çarşı (1612) ve İskele Cami (1760) çevresindeki yapı adalarından ibaret olmuştur (URL-2).

Şekil 2 Sırasıyla, 1786 Kauffer Haritası, 1882 Stolpe Haritası ve 1909 Ottoman Haritasına göre Kadıköy (Kaynak: Salt Araştırma Arşiv; Civelekoğlu, 2020; Kadıköy Belediyesi)

19.yüzyıldan itibaren, batılılaşma kapsamında Kadıköy'de Haydarpaşa Çayırı kuzeyindeki Selimiye Kışlası (1828) gibi büyük ölçekli yapıların inşasına başlanmıştır (Tekeli, 2010). Bu dönemde Altıyol'a uzanmış bahçeli bir yerleşim olan ve imarlaşma sürecinde İstanbul ve Üsküdar'ın gerisinde kalan Kadıköy (Kuban, 2020), çoğunlukla sezonluk kullanılırken; yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat reformları ve yabancı sermaye yatırımlarıyla kararlı bir gelişim göstermeye başlamıştır (Tekeli, 2010). Özellikle Haydarpaşa-İzmit banliyö hattı (1872) boyunca konumlanmış meyve bahçeleri, bağ ve bostan alanları üzerinde Ebniye Nizamnamesi (1882) sayesinde birtakım ticari fonksiyonlarla birlikte yerleşimlerin artmasıyla Kadıköy, düzenli bir yerleşime dönüşmeye başlamıştır (URL-2). Ancak, yerleşim merkezindeki ahşap yapıları kül eden yangınlar (1856/1860) kentin büyümesini bir süreliğine duraklatmıştır (Kuban, 2020). Yangınlardan sonra, bu alanlarda Avrupa kentlerinden esinlenen ızgara plan uygulaması gerçekleştirilmiştir. Çeşitli dini ve eğitim yapılarıyla beraber bahçeli kâgir konutlardan ve apartmanlardan oluşan bu uygulama sonucunda, bölgenin fiziksel dokusu değişirken, sosyal yapısı Türk ve Hristiyan nüfusun artmasıyla çeşitlenmiştir (Atlı, 2019). Yüzyılın sonlarına doğru sanayileşme faaliyetleri kapsamında kent merkezi dışına inşa edilen Hasanpaşa Gazhanesi (1892) çevresinde çoğunlukla Türk nüfusu barındıran mahallelerin oluşmasıyla kentin büyüme aksı kısmen kuzeye kaymıştır (URL-1). Öte yandan, Tarihi Yarımada'da açılan Sirkeci İstasyonu (1887) sonrası artan demiryolu trafiğiyle mevcut tesisler yetersiz kalmış ve şehirlerarası erişimi sağlayacak yeni hat ihtiyacı doğrultusunda banliyö hattı uzatılarak Bağdat Demiryolu Hattı'na dönüştürülmüş ve hattın başlangıç istasyonu olarak Haydarpaşa Garı (1906-1908) inşa edilmiştir. Bu süreçte, inşaatlarda çalışan farklı etnik kökenlere sahip nüfusun bölgeye yerleşmesiyle kent gelişmeye devam etmiştir (İBB, 2015).

1912-1914 yılları arasında, Kadıköy'de yol yapım çalışmalarıyla beraber Yoğurtçu Parkı gibi halkın sosyalleşebileceği alanlar yaratılmıştır (URL-1). Yeni vapur iskelelerinin inşasıyla ulaşım ağı artan Kadıköy, hızla büyümeye devam ederken, Kızıltoprak'tan Bostancı'ya kadar uzanan banliyöleriyle I.Dünya Savaşına kadar İstanbul'un Batılı yaşam tarzını yansıtan en gelişmiş semtlerinden biri

olmuştur (Kuban, 2020). Savaş dönemindeyse, çayır alanlar kısmen mezarlıklara dönüştürülürken; sonrasında itilaf devletleri askerlerinin yerleşim merkezinde ikamet etmeleriyle konut ve ticari kullanımlar yoğunlaşmaya başlamıştır (URL-2).

Erken Cumhuriyet döneminde kentleşme hızı düşük olan Kadıköy, bölge nüfusunun arttırılması amacıyla gerçekleştirilen bazı kentsel hizmetlerden yararlanmıştı. İlk olarak, kente elektriğin gelmesiyle (1928), Avrupa yakasının aksine uzun süre hizmet veren düzenli ve opsiyonel tramvay seferleri oluşturulmuştur (İBB, 2015). 1930'da ilçe ilan edilen Kadıköy için İstanbul'un imarı kapsamında müşavir Sabri Oran (1936) istimlak maliyetlerinden kaçınmak amacıyla Haydarpaşa Koyu'nun doldurulmasını ve Bağdat Caddesi'nin düzenlenmesini önermiş (URL-2); İstanbul Nazım Planı'nı hazırlayan şehir plancısı Henri Prost (1936-1951), kent merkezini yoğun, çeperini ise düşük yoğunluklu konut-ticaret bölgesi olarak kurgulamıştır (İBB, 2015). 1938'de doldurulan koyda bir kıyı parkı oluşturulurken; 1938-1949 yılları arasında tramvay köprüleri yapılmış, Bağdat Caddesi Kartal'a kadar asfaltlanmış ve otobüs işletmeciliğine başlanmıştır. Ayrıca, 1940'lardan itibaren özellikle banliyölerde ahşap köşklerin yıkılarak yerlerine betonarme villaların inşa edildiği süreç başlamıştır (URL-2).

1950'li yıllarda Menderes imar operasyonları kapsamında Kadıköy'de öncelikle bugünkü Haydarpaşa Limanı'nın rıhtım-depo bölümü, Harem İskelesi (1953-1967) ve şehirlerarası trafiği yerleşim içinden uzaklaştırmak için kent merkezinin kuzeyinden geçip Harem İskelesi ve Üsküdar'a bağlanan Haydarpaşa-Pendik çift şeritli yolu (D-100 Karayolu/1954-1958) inşa edilmiştir (URL-1). Bu yeni güzergâh sonraki yıllarda çevresinde oluşan gecekondu mahalleleriyle kentin büyüme aksının kuzeye kaymasını hızlandırmıştır (İBB, 2015). Anadolu'dan ilçeye yoğun göçlerin yaşandığı 1950'lilerde, Kadıköy'de az yoğun, müstakil ve yer yer bahçeli yapılaşma sürerken; bugünkü kent dokusunun oluşumu esasen 1960 itibarıyla gerçekleşmiştir (URL-1). 1960'ta düşük arazi fiyatlarına sahip Kartal-Pendik bölgesinin sanayi bölgesi olarak kurgulanması buralardan Kadıköy'e göçleri arttırarak Fikirtepe gibi gecekondu mahallelerinin oluşmasını hızlandırmıştır. 1965 Kat Mülkiyeti Kanunuyla boş araziler ve az yoğunluklu yerleşimler, çok yoğun yüksek katlı apartmanlara dönüşürken; sonraki yıllarda uygulanan bölgeleme imar planlarıyla Kızıltoprak-Bostancı arasında nüfus hızla artmış ve bu saha sayfiye özelliğini bütünüyle yitirmiştir (URL-2). Ayrıca, yerleşim merkezinde ticaret ve hizmet sektörlerinin yoğunlaşmasıyla Kadıköy, Sirkeci-Eminönü-Karaköy-Beyoğlu'ndan sonra ikinci kademedeki metropoliten alt merkeze dönüşmüş ve eski semt merkezi özelliğini kaybetmiştir (URL-1).

1973'te açılan Boğaziçi Köprüsü ve bağlantı yolları, Avrupa yakasından Kadıköy'e kitlesel göçü arttırırken (Kuban, 2020); 1980'li yıllarda, Haydarpaşa Koyu ve Kadıköy-Pendik arası yeni kıyı dolgu alanlarının inşası ve ulaşım akslarının düzenlenmesi gibi bazı projelerin önünü açmıştır (URL-2). 1990'larda, özellikle halkın faydalanabileceği yeşil alanların yaratılması amacıyla yeni kıyı dolgu alanları oluşturulmuş; yerleşim merkezinde bazı sokaklar ve caddeler yayalaştırılmış; Kadıköy Meydanı trafiğe kapatılmıştır (URL-1). Hızlı bir kentleşme süreci geçiren Kadıköy, dönemin sonunda yapı adası bazında mekânsal gelişimini tamamlarken; 1999 Marmara Depremiyle hasar görmüştür. 2000'li yıllarda çıkarılan yasalarla birlikte deprem odağında kentsel dönüşüm kavramı gündeme gelmiş ve çokça riskli binanın, sit alanlarının, tescilli eserlerin ve metruk yapıların olduğu Kadıköy'de mevcut bina ve alanlarda fonksiyonel dönüşümleri hedefleyen projeleri bölgeye çekmiştir. Ayrıca bu dönemde, Söğütlüçeşme metrobüs hattı (2009) ile M4 metro hattının (2012) açılması; Haydarpaşa Garı (2010) ile Bağdat Demiryolu Hattı'nın kapatılarak (2013) hat boyunca uzanan Marmaray Tüp Geçit Projesi'nin (2019) ve Haydarpaşa Limanı'ndan Tarihi Yarımada'ya uzanan Avrasya Tüneli'nin (2016) hizmete girmesiyle Kadıköy, İstanbul'un önemli aktarma merkezlerinden biri olmuştur (URL-3).

Tarihi geçmişi, ulaşım altyapısı, çeşitli ticaret-hizmet sektörleri, eğitim kurumları, turizm-spor tesisleri, uluslararası kültür-sanat-tasarım faaliyetleri, gün içerisinde değişen nüfusu ve çok kültürlü yapısıyla günümüzde İstanbul'un gelişmiş ilçelerinden biri olan Kadıköy, dolu mekânsal

kapasitesinin yanında devam eden bina bazlı kentsel dönüşüm projeleriyle şantiye alanına dönüşmesi, trafik yoğunluğu, kıyı dolgu alanlarıyla sınırlı kamusal yeşil alanları, altyapı-çevre kirliliği sorunları, gerilemekte olan yerel nüfusu ve tarihi-kültürel mirasların yok olma tehlikesiyle mücadele etmektedir (Şekil 3).

Tarih Öncesi Dönem "Körler Diyanı" Kalkedon (M.Ö. 685) Koronaklı bir ticaret limanı ve tarım-hayvancılık aktiviteleri *Boğaziçi kıyılarındaki eski Apollon Tapınağı (Moda Burnu), hipodromu (Haydarpaşa), Himeros, Eutrope, Hieria ve Kalkedon limanları ile ün salması *Süreci içerisinde birçok kez saldırıya uğrayarak büyük hasar görmesi	Roma Dönemi (M.Ö. 196 - M.S. 330) Kalkedon'un çöküş süreci Byzantion kentine olan yakın konumu nedeniyle kolonilerin durak noktası M.Ö. 74 Kalkedon'un Roma hakimiyetine girişi *İmparator tarafından kent surlarının ve birçok kentsel yapının yıkılması *Byzantion'u fethetmeye gelen azınlıklar tarafından talan edilmesi
Bizans Dönemi (M.S. 330 - 1453) Kentlin yıkılış ve yeniden doğuş döngüsü Devam eden yıkım sürecinde yeni kurulan Konstantinopolis kentinin anıtsal yapıları için malzeme kaynağı M.S. 451 Haydarpaşa bölgesinde 4. Ekümenik Konsil'in (Kalkedon Konsili) toplanması *Antik tapınaklar yerine kilise ve manastırların inşa edilmesi Hristiyan dünyasının buluşma merkezi *Konstantinopolis'in en önemli ibadet ve yerleşim yerlerinden biri olması (Haydarpaşa bölgesi) 1096-1204 Haçlı seferleri sırasında orduların Haydarpaşa Koyu'na demir atması ve bölgenin askeri amaçlarla kullanılması *Kent yönetiminin zaman zaman el değiştirmesi ve sonucunda yaşanan göçler ve kentsel dokunun derin tahribatı Mütevazı bir sayfiye kasabasına dönüşmesi	Osmanlı Dönemi (1453 - 1800) Meyve bahçeleri, bostan ve mesire alanlarıyla ünlü 'Kadıköy' 15.yy'da İstanbul için tarım ürünleri pazarı 16-17.yy'da köy tipi seyrek yerleşim alanı 18.yy'da özellikle saray eşraflarının gözde sayfiye yeri ve Bostancı'ya kadar yer yer konumlanmış ufak tefek köylerden oluşan yerleşim alanı *Bölge nüfusunun arttırılması için cami, çarşı, çeşme, köşk vb. yapıların inşası 1550 Kethüda Cami 1580 İbrahimağa Cami ve Saraçlar Çarşısı 1611 Mısırlı Osmanağa Çeşmesi 1612 Osmanağa Cami, Çarşısı ve Çarşı Hamamı 1693 Sürmeli Ali Paşa Çeşmesi 1720 Surp Takavor Ermeni Kilisesi 1741 Aynlık Çeşmesi 1760 Caferağa Cami ve Sultan III. Mustafa Cami (İskele Camii)
Osmanlı Batılılaşma Dönemi (1800 - 1923) Çoğunlukla askeri ve rekreasyonel faaliyetlerden oluşan sezonluk kullanım *Altyapı ve sanayileşme faaliyetleri ile çeşitli dini ve eğitim yapılarının inşa edilmesi 1828 Selimiye Kışlası 1840 Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi 1845 GATA Haydarpaşa Eğitim Hastanesi 1856/1860 Kent merkezinde yaşanan büyük yangınlar (ızgara plana geçiş) *Tanzimat Reformları: 1857 Haydarpaşa Koyu'ndan düzenli vapur seferlerinin başlanması 1872 Haydarpaşa-Izmit banliyö hattının ve gar binasının hizmete açılması 1882 Ebnîye Nizamnamesi (imar izni) 1850 itibarıyla çok kültürlü ve kararl bir gelişme gösteren yerleşim alanı 1892 Hasanpaşa Gazhanesi *Kent merkezi dışında mahallelerin oluşumu 1906-1908 Kıyı dolgu alanı ile Haydarpaşa Tren Gari inşası ve mevcut olan banliyö hattının uzatılarak Bağdat Demiryolu Hattı'na dönüştürülmesi 1912-1914 Şehremini Cemil Topuzlu dönemi (2. imar operasyonları): Yol yapım çalışmaları, şehir ve semt parkları projesi (Yoğurtçu Parkı), vapur iskeleleri ve binalarının inşası (Haydarpaşa, Moda, Kalamış ve Fenerbahçe) Banliyöleriyle Batılı yaşam tarzını yansıtan İstanbul'un en gelişmiş kenti *I. Dünya Savaşıyla Haydarpaşa ve İbrahimağa çaylıklarının kısmen İngiliz ve Avrulıkçeşmesi mezarlıklarına dönüştürülmesi, kent merkezinde konut ve ticari kullanımların yoğunlaşmaya başlaması	Erken Cumhuriyet Dönemi (1923 - 1950) Bölge nüfusunun arttırılması için geliştirilen yeni kentsel hizmetler ve projeler 1928 Kente elektriğin gelmesi 1929 Düzenli seferler yapan Bağlarbaşı-Haydarpaşa ve Üsküdar-Haydarpaşa tramvay hatlarının hizmete girmesi 1930 Kadıköy'ün Üsküdar'dan ayrılarak ilçe ilan edilmesi 1934 Düzenli seferler yapan Haydarpaşa-Kadıköy, Kadıköy-Moda, Kadıköy-Bostancı tramvay hatlarının ve isteğe bağlı seferler yapan Kadıköy-Gazhane-Merdivenköy-Erenköy, Kadıköy-Aciabadem-Küçük Çamlıca, Feneryolu-Fenerbahçe-Caddebostan-Bostancı tramvay hatlarının hizmete girmesi 1936 Belediye İmar Bürosu müşaviri Sabri Oran'ın önerileri: Haydarpaşa Koyu'nun doldurularak Rıhtım Caddesi'nin genişletilmesi ve Bağdat Caddesi'nin genişletilerek düzenlenmesi 1936-1951 Henri Prost'un İstanbul Nazım Planı ve önerileri: Stadyum ile İçişleri Bakanlığı isteğiyle yat limanı inşası (Fenerbahçe) ve kent merkezi ile çeperinin konut-ticaret bölgeleri olarak kurgulanması 1932-1938 Kaymakam İhsan Kazak dönemi: Kıyı parkı inşası (bugünkü Kadıköy Meydanı) ve halk plajlarının açılması (Moda Burnu ve Kalamış koyları) 1938-1949 Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar dönemi (3. imar operasyonları): Tramvay köprüsünün yapımı (Haydarpaşa), Bağdat Caddesi'nin Kartal'a kadar asfaltlanarak genişletilmesi ve Kadıköy Halköğretiminin inşası 1940 İtibarıyla betonarme villaların inşa edilmesi 1947 İETT otobüs işletmeciliğine başlanması
Cumhuriyet Dönemi (1950 - 2000) Büyük imar operasyonları 'Menderes Yıkımları' ile hızlı kentleşme süreci 1950 itibarıyla Anadolu'dan Kadıköy'e kitlesel göçler ve gecekondulaşma 1953-1967 Haydarpaşa Limanı ve Harem İskelesi 1954-1958 Haydarpaşa-Pendik çift şeritli yol (D-100 Karayolu) 1960 Kartal-Pendik bölgesinin sanayi bölgesi olarak kurgulanması 1965 Kat Mülkiyeti Kanunu Bölgeleme imar planları ve apartmanlaşma süreci 1960 itibarıyla sayfiye özelliğini bütünüyle kaybetmesi ve kent merkezinde ticaret-hizmet sektörlerinin yoğunlaşması *İkincil kademe metropoliten alt merkeze dönüşmesi 1967 Tramvay seferlerinin durdurulması 1973 Boğaziçi Köprüsü ve I. Çevre Yolu (O-1) 1980 Haydarpaşa Koyu'nun tekrar doldurulması 1984-1987 Kadıköy-Pendik arası kıyı dolgu alanı ve yeni sahil yolu 1985-1988 Yat limanları (Kalamış ve Fenerbahçe koyları) 1989 II. Çevre Yolu (O-2) bağlantıları (Kozyatağı) *Ofis kullanıcılarının oluşması (Kozyatağı çevresi ve Söğütöçesmesi) 1990 Haydarpaşa Limanı ve Moda Burnu kıyı dolgu alanları 1993 Kadıköy İskelesi-Mühürdar kıyı dolgu alanı 1993 Kent merkezindeki Bahariye Caddesi'nin yayalaştırılması 1993-1994 Kadıköy Meydan düzenlenmesi 1999 Marmara Depremi (büyük yıkım) Mekansal gelişimini tamamlayan Kadıköy	Cumhuriyet Dönemi (2000 - Günümüz) Transfer ve kültür merkezi ve ikincil merkezi iş alanı Büyük ölçekli altyapı projeleri 2003 İSKİ Atıksu Ön Arıtma Tesisi 2003 Nostaljik tramvay hattı (Moda Burnu) 2009 Zincirlikuyu-Söğütöçesmesi metrobüs hattı 2010 Haydarpaşa Tren Garı yangını ve garın hizmete kapatılması 2012 M4 Kadıköy-Kartal metro hattı 2013 Bağdat Demiryolu Hattı'nın hizmete kapatılması 2013-2019 Marmaray Tüp Geçit Projesi 2016 Avrasya Tüneli 2018 Kalkedon antik kent kalıntılarının keşfedilmesi *Haydarpaşa Koyu'ndan kalkan deniz motoru iskelelerinin hizmete girmesi *Okan Üniversitesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi gibi özel üniversitelerin ve hastanelerin açılması Bina ölçekli kentsel dönüşüm projeleri (Rasimpaşa, Osmanağa ve Caferağa mahalleleri)

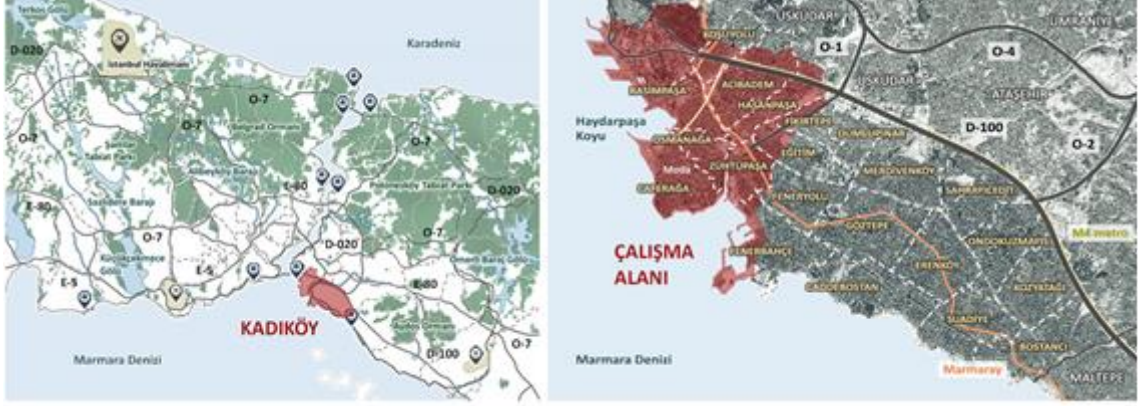
Şekil 3

Kadıköy'ün tarihsel gelişimi (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

4. Kadıköy'ün Çeper Kuşak Analizleri

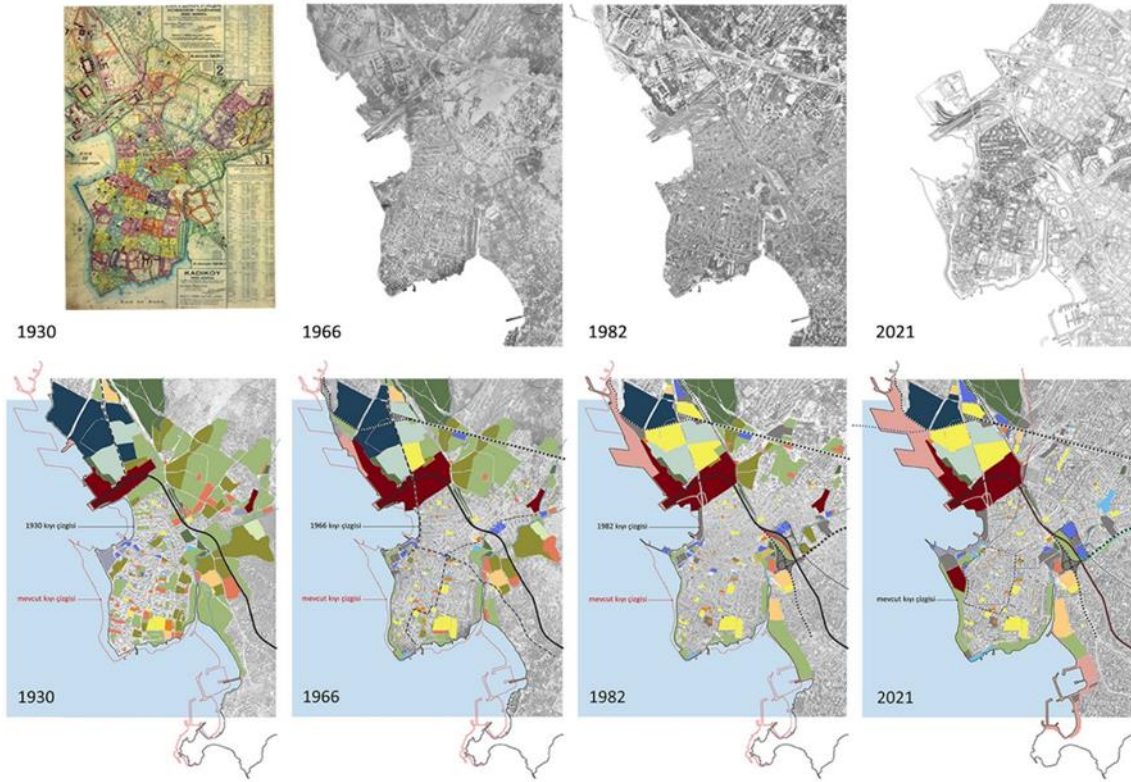
Kadıköy'ün çeper kuşak alanları ile bu alanların oluşum ve değişim süreçlerinin analizleri için tarihi kent merkezi olan Haydarpaşa Koyu ve Moda Burnu bölgesi ile bu bölgenin yakın çevresini içeren alan, çalışma alanı olarak belirlenmiştir (Şekil 4).

Şekil.4 Kadıköy ilçesi ve çalışma alanı (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Öncelikle, çalışma alanı içerisindeki çeper kuşak arazi kullanımları, mekânsal değişimlerin yapı adası detayında gözlenebildiği 1930 Pervititch haritası, 1966 ve 1982 uydu görüntüleri ve 2021 hâlihazır planı kullanılarak haritalanmış ve arazi büyüklüklerindeki değişimlerin incelenmesi adına sayısallaştırılmıştır (Şekil 5). Hâlihazır plan incelenirken çalışma alan sınırlarının dâhil edilebilmesi amacıyla 2021 Google Earth uydu görüntüsünden faydalanılmıştır. Sonrasında çeper kuşak evrelerinin analizi için birbirini takip eden her 2 yılın arazi kullanım haritaları çakıştırılmış ve elde edilen veriler sayısallaştırılarak karşılaştırılmıştır (Şekil 6-7-8-9).

Şekil 5'e göre, 1930 yılında en yüksek arazi büyüklüğüne sahip park ve boş araziler, özellikle dolgu alanlarıyla yaratılan parklara rağmen imar aktiviteleri sonucu devamlı azalırken; bölgeye banliyö karakterini veren tarım alanları ve bahçelerse, 2021 yılında 0,01 hektara gerilemiştir. Bu süreçte mezarlıkların bazı bölümleri ulaşım tesislerine, düşük yoğunluklu konut alanları yoğun apartman bloklarına dönüşerek sürekli azalmıştır. Tramvay hatlarının kapatılmasından sonra otobüs terminaline dönüştürülen bölgenin tek at çiftliği ile başka bir lokasyona taşınan açık hava pazar alanıysa, 1982 yılı itibarıyla ortadan kalkmıştır. Kısmen yerleşim alanı, otopark veya parka dönüştürülen meydanlarda 1930'dan beri büyük bir azalış görülürken; Kadıköy Meydanı'nın düzenlenmesiyle beraber 2021 arazi büyüklüklerinde artış yaşanmıştır. 1930-1966 arasında dini alanlar, kısmen eğitim alanlarına dönüşüp 2021 yılına kadar arazi büyüklüklerini koruduktan sonra artış göstermiştir. Bu süreçte eğitim alanları ve resmi yapılar düzenli olarak artarken; sağlık alanları, spor alanları ve kültürel-sosyal yapılar, kısmen eğitim alanlarına, konut alanlarına ve resmi yapılara dönüştürüldüğü süreçler hariç artmıştır. 1930-1982 tarihleri arasında kısmen eğitim ve sağlık alanlarına devredilen askeri alanlar, 1982'den beri 26,42 hektarlık büyüklüğünü korumuştur. Endüstriyel alanlar, Haydarpaşa Garı'nın kısmen liman alanına katılmasıyla 1982'de gerilemiş; ancak, koyda açılan arıtma tesisiyle artış göstermeye devam etmiştir. Kara ve deniz ulaşımının zaman içerisinde artmasıyla ulaşım tesisleri ve otopark alanları ile iskele ve liman alanları günümüze kadar büyük oranda artmıştır. Özellikle Haydarpaşa Limanı'nın çoğunluğunu oluşturduğu iskele ve liman alanları, günümüzde 48,78 hektar arazi büyüklüğüyle dikkat çekmektedir.

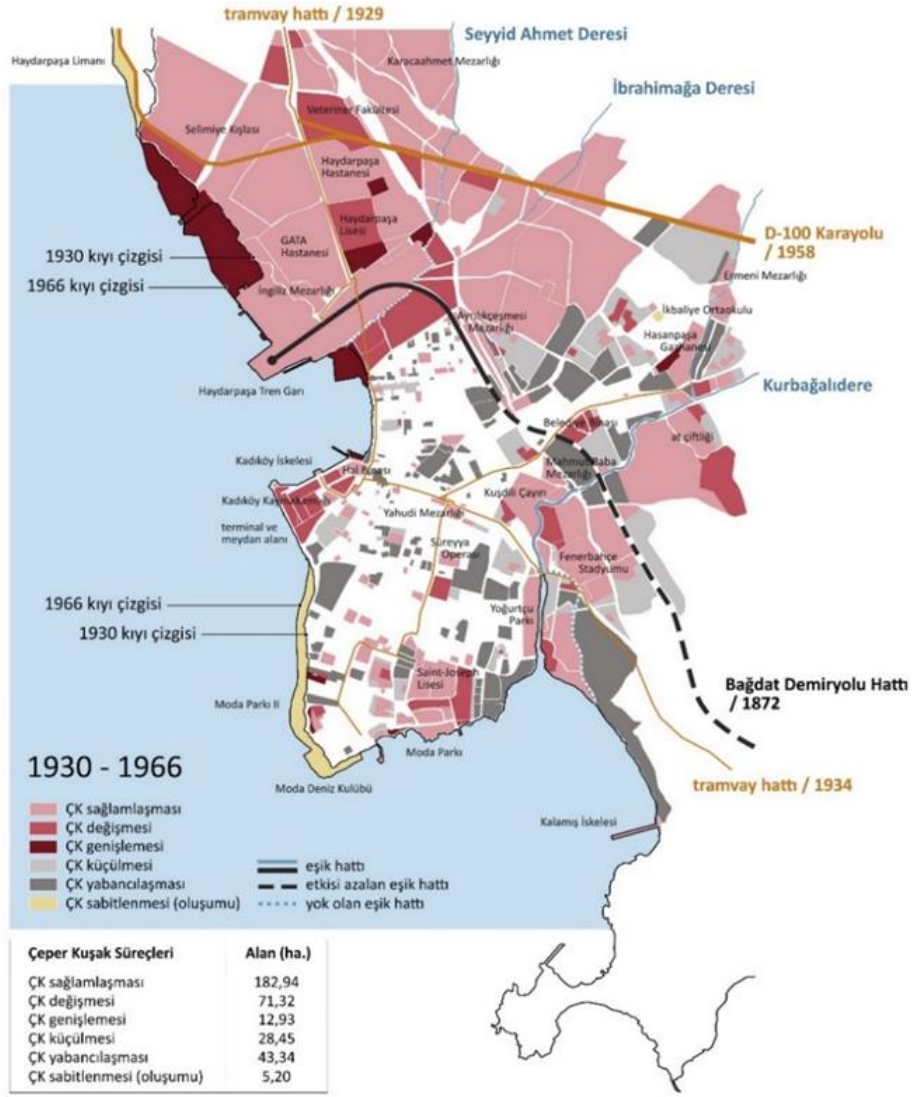
LEJANT

Boş arazi & Park	Karayolu
Tarım alanı & Bahçe	Tramvay hattı
Mezarlık	Demiryolu hattı
At çiftliği	Yeni demiryolu hattı
Spor alanı	Metrobüs
Meydan	Metro
Pazar alanı	Marmaray
Dini alan	Avrasya Tüneli
Eğitim alanı	
Sağlık alanı	
Askeri alan	
Endüstriyel alan	
Düşük yoğunluklu konut alanı	
Ulaşım tesisi & Otopark alanı	
İskele & Liman alanı	
Kültürel & Sosyal yapı	
Resmi yapı	

Arazi Kullanımları	Arazi Büyüklüğü (ha.)			
	1930	1966	1982	2021
Boş arazi & Park	154,40	80,36	61,28	31,40
Tarım alanı & Bahçe	69,10	35,12	13,41	0,01
Mezarlık	36,76	32,15	30,54	27,74
At çiftliği	4,20	2,81	0,00	0,00
Spor alanı	8,01	6,80	8,96	14,81
Meydan	18,55	0,87	0,04	3,23
Pazar alanı	0,00	0,00	1,93	0,00
Dini alan	3,76	2,96	2,96	3,74
Eğitim alanı	7,06	17,76	39,02	42,39
Sağlık alanı	27,23	31,98	23,90	32,19
Askeri alan	56,44	43,22	26,42	26,42
Endüstriyel alan	22,90	44,58	41,32	44,73
Düşük yoğunluklu konut alanı	20,10	10,98	4,29	1,42
Ulaşım tesisi & Otopark alanı	0,00	2,61	24,12	29,40
İskele & Liman alanı	1,52	5,94	22,90	48,78
Kültürel & Sosyal yapı	1,40	1,71	1,25	5,52
Resmi yapı	2,17	4,99	7,92	10,51

Şekil 5 Çalışma alanına ait haritalar (Kaynak: 1930, Salt Araştırma Arşiv; 1966 ve 1982, İBB Şehir Haritaları; 2021, TAK) ve çeper kuşak arazi kullanım değişimleri (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

1930-1966 yılları arasındaki değişimlere bakıldığında (Şekil 6), Bağdat Demiryolu Hattı'na uzanmış olan kentin, tramvay ve otobüs seferlerinin ve D-100 karayolunun hizmete girmesi sonucunda artan göçler ve imar faaliyetleriyle kent çeperine doğru yayılmaya başladığı görülmektedir. Bu süreçte, demiryolu hattının eşik hattı özelliği kısmen zayıflarken; Haydarpaşa Deresi ve Kurbağalıdere'nin kollarından biri yol çalışmaları kapsamında yer altına alındığından bu özelliklerini kaybetmiştir.

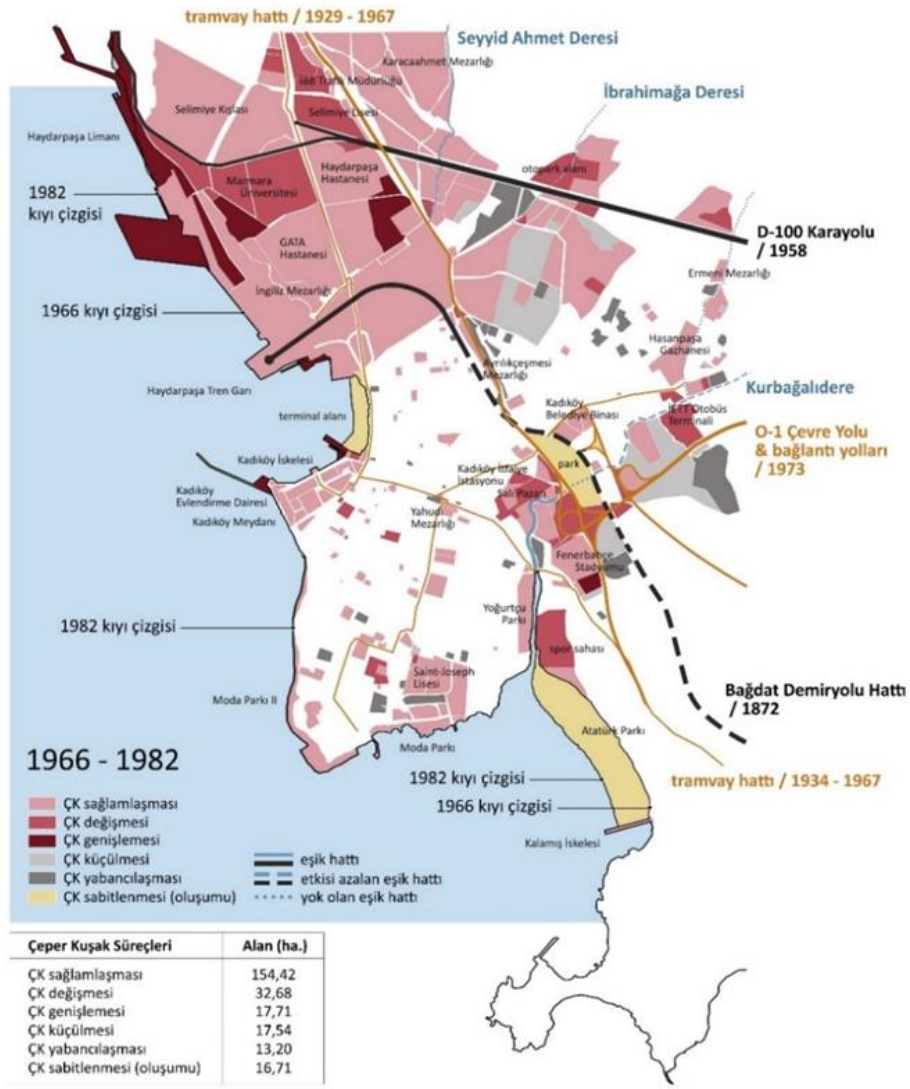
Şekil 6 Kadıköy'ün çeper kuşak süreçleri: 1930-1966 (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Bu dönemde, bölgedeki mezarlıkları; demiryolu hattı kuzeyindeki tarım alanları, meyve-sebze bahçeleri ve boş arazileri; Yoğurtçu ve Moda Parklarını; Kuşdili Çayırını; at çiftliğini; Fenerbahçe Stadyumunu; GATA Haydarpaşa Eğitim Hastanesini; kent merkezindeki dini, eğitim, kültürel-sosyal ve resmi yapıları barındıran 182,94 ha. alan ÇK sağlamaşması göstermiştir. Haydarpaşa Garı, yeni kıyı dolgu alanıyla (1936) ve Haydarpaşa Çayırı'nın gar alanına dâhil edilmesiyle genişlemiş; Hasanpaşa Gazhanesi ve Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi ise genişleyerek sağlamaşmıştır. Parsellerinden bazılarının Veterinerlik Fakültesi ve Haydarpaşa Lisesi'ne tahsis edilmesiyle Selimiye Kışlası kısmen sağlamaşırken; bu iki alan genişleyerek büyümüştür. Öte yandan, artan vapur ve tramvay seferleri doğrultusunda, terminal alanı ve meydan parkı oluşturulan Kadıköy Meydanı'nda (1932-1938) birtakım ÇK değişimleri yaşanmıştır. Bu yıllarda, yerleşim merkezindeki bazı boş araziler, tarım alanları, bahçeler ve spor alanları eğitim, dini veya resmi yapılara; Kurbağalidere boyunca konumlanan geniş tarım alanları ve çayırıkların bazılarıysa, özellikle 1960 itibarıyla gecekondulara dönüşmüştür. Prost'un kent merkezi ve çeperini konut-ticaret bölgeleri olarak kurgulaması ve beraberinde 1965 Kat Mülkiyeti Kanununun yürürlüğe girmesi sonucu hızlanan yapılaşma sürecinde, Kadıköy Meydanı, Yoğurtçu-Moda Parkları ve Bağdat Demiryolu Hattı çevresinde bulunan bazı tarım alanları, bahçeler, boş araziler, ufak meydanlar ve

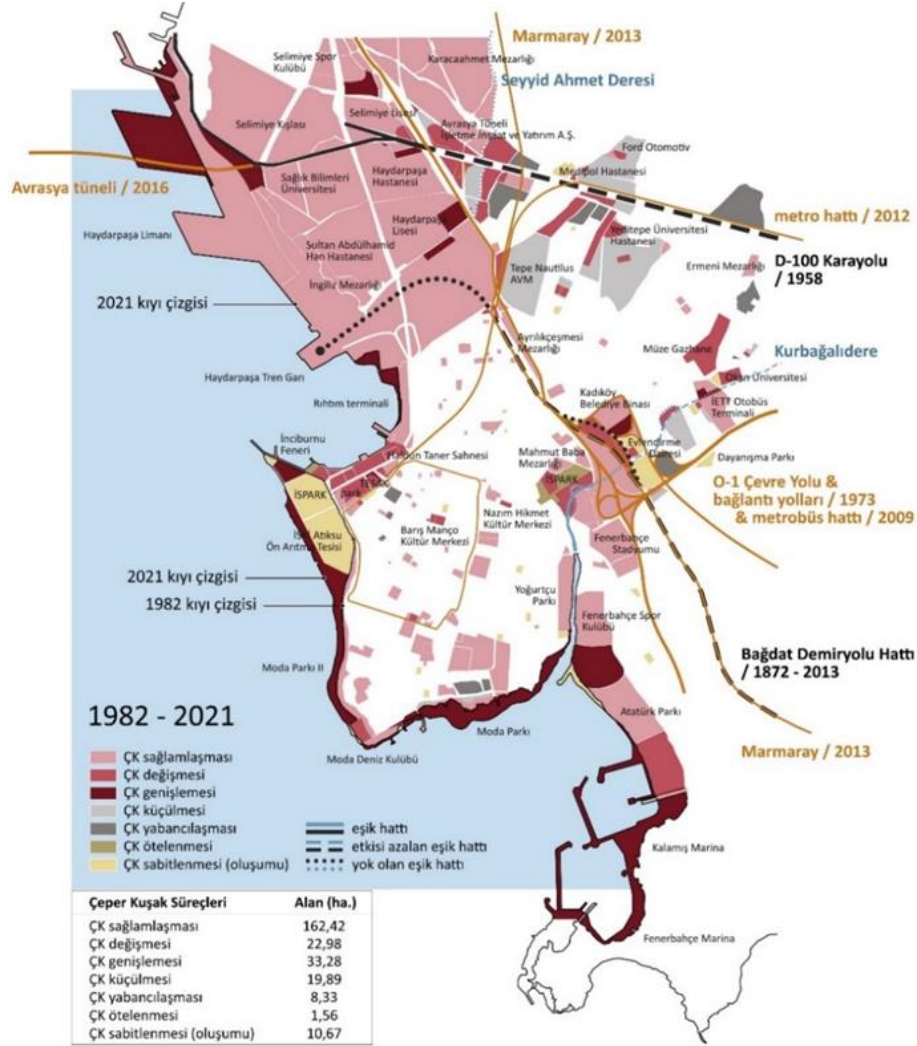
parklar kısmen konut alanlarına veya MİA'ya dönüşerek ÇK küçülmesi yaşamışlardır. Yerleşim merkezindeki yapılar arasında kalanlarsa, yoğun olarak çeper kuşak arazi kullanımına yabancılaşmışlardır. Benzer şekilde, Moda Burnu'nda yer alan villalar, yüksek yoğunluklu konut alanlarına dönüşürken; Bağdat Caddesi'nin Kartal'a kadar uzatılması sonucunda, Kurbağalıdere'nin kuzeyindeki bazı boş araziler ve dere ağzı ile Kalamış İskelesi arasındaki kıyı şeridi tamamen konut alanlarına dönüşmüştür. Ticari fonksiyonu güçlenen Çarşı bölgesi çevresindeki depoların, resmi ve kültürel-sosyal yapıların hızla MİA'ya dönüştürülmeye başlandığı bu süreçte, Hasanpaşa Gazhanesi çevresinde yer alan boş araziler ile dini ve eğitim yapılarının bazıları ÇK küçülmesine ve yabancılaşmasına maruz kalmışlardır. Bunun dışında, inşa edilen yeni kıyı dolgu alanlarıyla 5,20 ha. alan kente kazandırılmıştır.

1966-1982 yılları arasındaki değişimler incelendiğinde (Şekil 7), kent merkezinin neredeyse tamamen yapılaştığı ve Boğaziçi Köprüsü, I. Çevre Yolu ve bağlantı yollarının açılmasıyla kentin gelişiminin kuzeydoğu yönünde ilerlediği; ancak, D-100 karayolunun eşik hattı oluşturduğu görülmektedir. Süren imar faaliyetleri ve tramvay köprüleri inşası için özellikle belediye binası yanındaki konutların yıkılmasıyla kentin gelişimi, güneydoğu yönüne kaymış ve bu alandan itibaren Kurbağalıdere'nin eşik hattı etkisi zayıflamıştır. İbrahimağa Deresi ve Kurbağalıdere'nin diğer kolunun yer altına alınmasıyla bu hatlar da ortadan kalkmıştır. Bu dönemde, Ayrılıkçesmesi ve Mahmut Baba mezarlıkları hariç geriye kalan mezarlıklardan; kentin kuzey çeperinde konumlanan sayılı tarım alanları, meyve-sebze bahçeleri ve boş arazilerden; kent merkezindeki kıyı parkları, dini, eğitim, kültürel-sosyal ve resmi yapılarla bazı endüstri, askeri, sağlık alanlarından; Fenerbahçe Stadyumu ve Moda Burnu'ndaki az sayıda villalardan oluşan 154,42 ha. alan mevcut arazi kullanımını koruyarak sağlamıştır. Yeni iskelelerin inşasıyla Haydarpaşa Garı genişlerken; bazı parsellerinin eğitim alanlarına tahsis edilmesine rağmen Selimiye Kışlası ve kısmen Salı Pazarı'na dönüştürülmesine rağmen Kuşdili Çayırı, ÇK sağlaması göstermiştir. Benzer şekilde, GATA Hastanesi, Haydarpaşa Numune Hastanesi, Haydarpaşa Lisesi ve yeni kıyı dolgu alanlarıyla Haydarpaşa Limanı (1967) genişleyerek sağlamıştır. Kadıköy Meydanı'nda, resmi yapıların ve park alanının sağlaması dışında, yeni iskele ve dolgu alanlarının inşasıyla (1980) ÇK genişlemeleri ve oluşumları görülmüştür. Öte yandan, Taşköprü Caddesinin genişletilmesiyle Mahmut Baba Mezarlığı'nın kısmen ulaşım tesislerine, D-100 karayolu çevresindeki bazı tarım alanlarının ve boş arazilerin geçekonu mahallelerine ve otopark alanlarına dönüştürülmesiyle bölgede 32,68 hektarlık ÇK değişimleri yaşanmıştır. Bu yıllarda kent İstanbul'un ikincil merkezi iş alanına dönüştüğünden, Kurbağalıdere çevresindeki tarım alanlarının büyük bir kısmı ofis kullanımına, kent merkezindeki depolar ticari yapılara dönüşerek ÇK kullanımına yabancılaşmışlardır. Bunun sonucunda, demiryolu hattı kuzeyindeki geniş meyve-sebze bahçelerinin ve boş arazilerin çoğu ve Moda'da az sayıda kalan tarım alanları ÇK küçülmesine ve yabancılaşmasına maruz kalmışlardır. Ancak, bu tarihler arasındaki ÇK küçülmesi ve yabancılaşması, 1930-1966 dönemine kıyasla daha az miktarda gerçekleşmiştir.

Şekil 7 Kadıköy'ün çeper kuşak süreçleri: 1966-1982 (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

1982-2021 yılları arasındaki değişimlere bakıldığında (Şekil 8), Bağdat Demiryolu Hattı'nın gar alanı içerisindeki rayları, antik kent kalıntılarının incelenmesi kapsamında söküldüğünden (2018), bu eşik hattının fiziken yok olduğu, ancak kentin yayılmasını kuzeybatı yönünde hala sınırlandırdığı görülmektedir. Ayrıca, kentin hızla yayılarak D-100 karayolunu geçtiği; Seyyid Ahmet Deresi'nin yer altına alınmasıyla bu hattın da ortadan kalktığı söylenebilmektedir. Öte yandan, Karacaahmet ve Mahmut Baba mezarlıkları hariç geriye kalan mezarlıklardan; kent merkezindeki kıyı parkları ve oluşturulan yeni demiryolu hattı altındaki park alanından; askeri, sağlık ve spor alanları ile dini, eğitim, kültürel-sosyal ve resmi yapıların çoğundan; ulaşım tesisleri ve otopark alanlarından, Kurbağalidere kenarındaki az sayıda villadan oluşan 162,42 ha. alanda ÇK sağlamlaşması gerçekleşmiştir.

Şekil 8 Kadıköy'ün çeper kuşak süreçleri: 1982-2021 (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

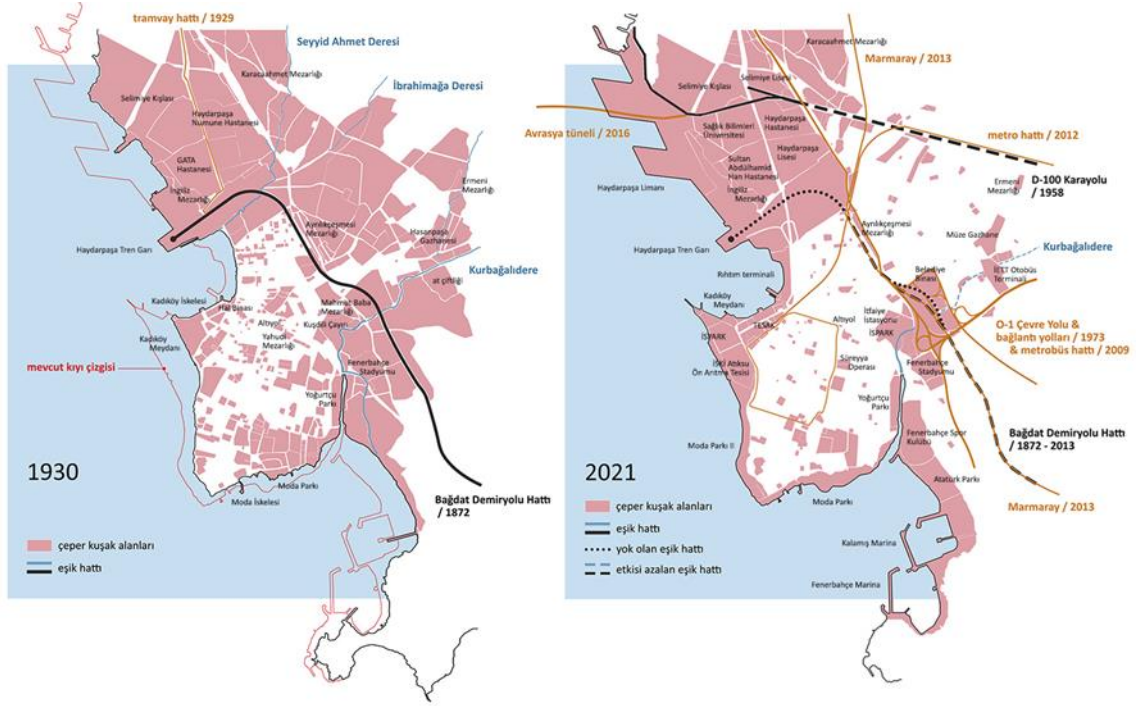
Bu süreçte, gelişen ulaşım ağı, kentin yapılaşma faaliyetlerinin sürdürülebileceği boş arazi ihtiyacı ve halkın sosyalleşebileceği kamusal yeşil alan ihtiyacı doğrultusunda özellikle büyük ölçekli kıyı dolgu alanlarının inşası ve çevredeki sayılı boş arazilerin dâhil edilmesiyle 33,28 hektarlık ÇK genişlemesi yaşanmıştır. Bu kapsamda, Haydarpaşa Limanı (1990), Haydarpaşa Lisesi, İETT Hasanpaşa Otobüs Terminali, İBB Trafik Müdürlüğü, Kadıköy Belediyesi, Fenerbahçe Spor Kulübü, Moda Deniz Kulübü, tarihi Moda Parkı (1990) ve Moda Parkı II (1993) genişleyen çeper kuşak alanları olmuştur. Ayrıca, Prost'un önerdiği Kalamış ve Fenerbahçe Marinaları (1985-1988), mevcut iskelelerin genişletilmesi ve Kalamış Atatürk Parkı'nın kısmen bu alana tahsis edilmesiyle oluşturulmuştur. Artan ulaşım ağının ve taşıt yoğunluğunun özellikle Kadıköy Meydanı'nda kıyı şeridini kapatması zamanla sorun olmaya başladığından, 1993-1994 tarihleri arasında Kadıköy İskelesi ile Hal Binası arasındaki alan trafiğe kapatılmış, Rihtim terminali yeni dolgu alanının inşasıyla genişletilmiş ve meydan yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda, resmi yapıların kültürel-sosyal yapılara, otopark alanının kısmen park ve meydan alanına dönüştürülmesiyle ÇK değişimleri; Kadıköy Evlendirme Dairesi'nin bugünkü metrobüs durağı yanındaki konumuna taşınmasıyla ÇK

ötelenmesi gerçekleşmiştir. İleriki yıllarda yeni dolgu alanı üzerinde inşa edilen İSKİ Atık Su Ön Arıtma Tesisi (2003) ile oluşturulan geniş otopark alanı, meydanın çevresindeki otopark sorununu kısmen azaltsa da ulaşım yükünü hafifletmemiş ve alanın endüstrileşmeye başlamasına sebep olmuştur. Bu yıllarda ÇK ötelenmesi ve değişmesi, tarihi Salı Pazarı'nın Kurbağalıdere'nin üst kesimlerine taşınmasından sonra bu alanın otopark alanına dönüştürülmesi ve beraberinde Mahmut Baba Mezarlığı'nın güney parselinin bu alana dâhil edilmesiyle devam etmiştir. Aynı zamanda, otobüs terminali ve bugünkü AVM çevresindeki bazı boş arazilerin, tarım alanlarının ve kamusal yapıların eğitim ve sağlık alanlarına dönüştürüldüğü bu süreçte, müzeye dönüştürülen Hasanpaşa Gazhanesi ve Nazım Hikmet Kültür Merkezi ile Barış Manço Kültür Merkezi'ne dönüştürülen yerleşim merkezindeki eski konutlar ÇK değişimi yaşayan alanlardan olmuşlardır. İlerleyen yıllarda, metrobüs, metro, tünel ve marmaray hatlarının hizmete girmesiyle kentleşme süreci hızlanan bölgedeki kat yükseklikleri ve yapılaşma yoğunluğu kentsel dönüşüm projeleriyle daha da artmış ve özellikle kent çeperinde ÇK küçülmesi ve yabancılaşması devam etmiştir. Örneğin, Karacaahmet Mezarlığı'nın ulaşım tesislerine, büyük parsellerin Tepe Nautilus AVM ve Ford Otomotiv gibi ticari alanlara ve sitelere kısmen dönüşmesi vb. yaklaşık 19,89 ha. ÇK küçülmesi yaşanmıştır. Çeperdeki geriye kalan boş arsa ve bahçeler ile kent merkezindeki az sayıda kalan düşük yoğunluklu konut ve otopark alanlarıysa yoğun konut alanlarına dönüşerek 8,33 ha. kadar yabancılaşmışlardır. Bu tarihler arasındaki ÇK yabancılaşması süreci, 1966-1982 dönemiyle kıyaslandığında, daha az miktarda gerçekleşmiştir.

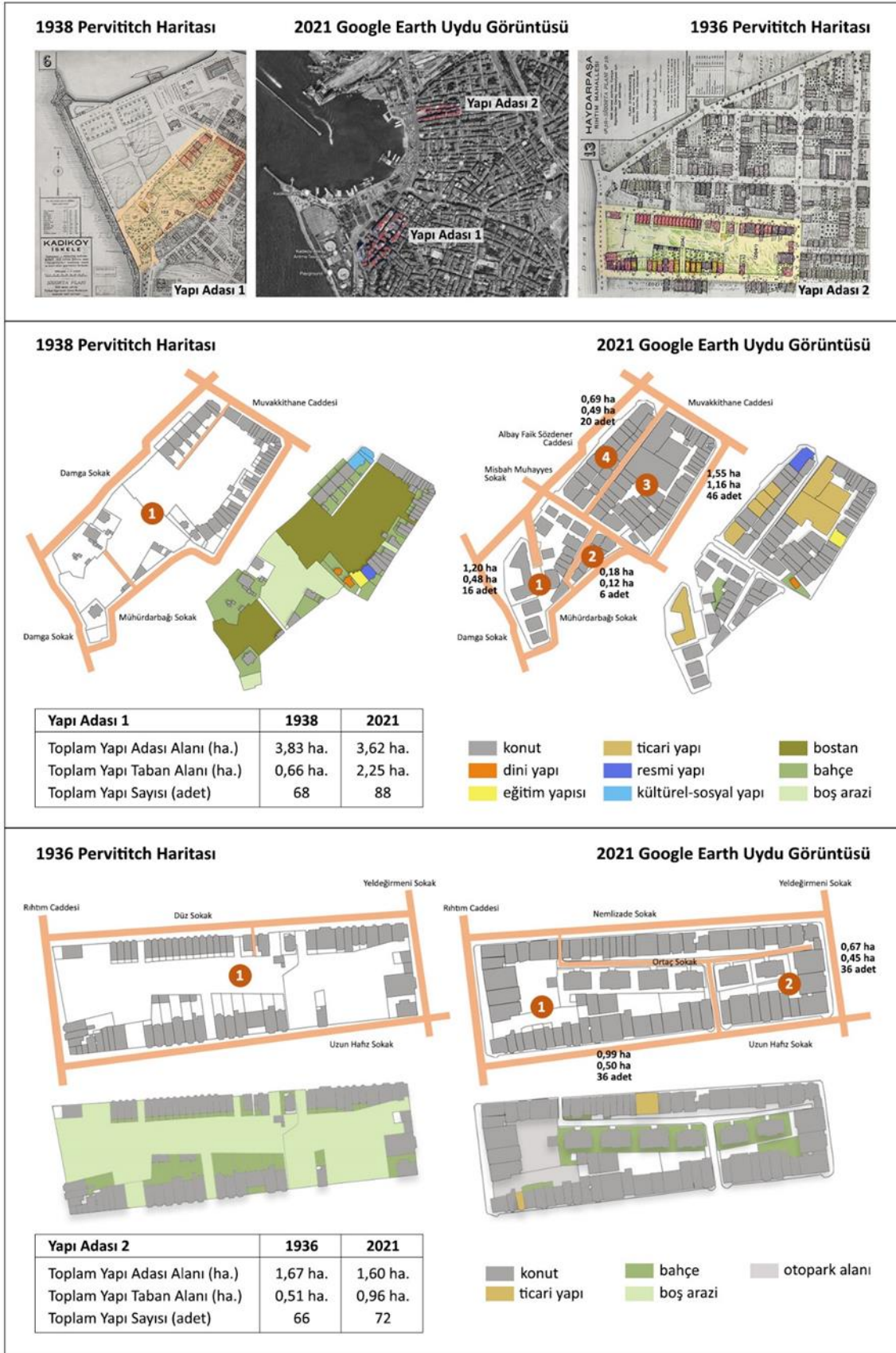
1930-2021 yılları arasında Moda Burnu ve Haydarpaşa Koyu çevresi ile eski kent çeperindeki çeper kuşak alanlarının, gelişen ulaşım ağları ve imar faaliyetleri sonucu kentin yayılma yönüyle paralel olarak ÇK yabancılaşması geçirdiği; sağlamlaşmış çeper kuşaklarınsa çoğunlukla dini ve eğitim alanlarından oluştuğu görülmektedir (Şekil 9). Arazi büyüklüklerini kısmen koruyan mezarlıklar, sahil parkları, binalar arasında ve site içlerinde kalan az sayıdaki bahçelerse sağlamlaşan diğer çeper kuşak alanlarıdır. Özellikle tarım alanları ve meyve-sebze bahçeleri üzerinde gerçekleşen ÇK yabancılaşması sürecinde, sağlamlaşan geniş arazi büyüklüğüne sahip askeri, endüstriyel ve sağlık alanlarının ve büyük ölçekli dolgu alanlarından oluşan liman, endüstriyel alanlar ile kıyı parklarının bölgedeki çeper kuşak kayıplarını dengelediği görülmektedir.

Son olarak, değişen kent dokusunun daha detaylı incelenmesi amacıyla yerleşim merkezinden seçilen 2 yapı adasındaki değişimler 1936 ve 1938 Pervititch haritaları ile 2021 Google Earth uydu görüntüsü üzerinden analiz edilerek karşılaştırılmıştır (Şekil 10). İncelemeler sonucunda, yapı adası 1 ve 2'nin tarihi haritalarda çıkmaz sokaklarla ve sıra evlerle kısmen çevrili tekil yapı adaları oldukları gözlenirken; günümüzde oluşturulan yeni ulaşım akslarıyla ada büyüklüklerinin küçüldüğü ve yapı adası içindeki toplam yapı sayısı ile yoğunluğunun artışıyla geniş bostan ve bahçelerden oluşan yerleşim dokusunun kaybolduğu görülmektedir. Böylelikle, müstakil konutlar yerine ticari fonksiyonlarla birlikte sınırlı yeşil ve açık alana sahip yoğun apartman bloklarının oluştuğu söylenebilmektedir.

BOŞ ARAZİ & PARK	Yoğurtçu Parkı, Moda Parkı
TARIM ALANI & BAHÇE	Site içinde ve binalar arasında kalan az sayıda bahçe
MEZARLIK	Karacaahmet, İngiliz, Ayrılıkçemesi, Mahmut Baba, Ermeni, Yahudi Mezarlıkları
SPOR ALANI	Fenerbahçe Stadyumu (1908)
MEYDAN	Kadıköy Meydanı, Altıyol
DİNİ ALAN	Kethüda Cami (1550), İbrahimağa Cami (1580), Osmanağa Cami (1612), Ayia Euphemia Kilisesi (1694), Surp Takavor Ermeni Kilisesi (1722), Caferağa Cami (1760), Sultan III. Mustafa Cami (İskele Cami - 1760), Notre-Dame de L'Assomption Kilisesi (Kadıköy Fransız Katolik Kilisesi - 1865), İstanbul Presbiteryen Kilisesi (All Saints Moda Kilisesi - 1878), Surp Levon Ermeni Katolik Kilisesi (1890), Kaptan Hasan Paşa Cami (1899), Yahudi Sinagogu (Hemdat İsrail Sinagogu - 1899), Aya Triada Rum Ortodoks Kilisesi (1902), İkbaliye Cami (1914), Rasimpaşa Cami (1920), Ayios Yeorgios Rum Ortodoks Kilisesi (1927), Meryem Ana Katolik Kilisesi, Kadıköy Rum Ortodoks Metropolitliği, Kadıköy Uluslararası Topluluğu Kilisesi
EĞİTİM ALANI	Rum Erkek ve Kız Okulları, Saint-Joseph Fransız Lisesi (1870), Hamazaspyan-Muratyan Ermeni Okulu (Özel Aramyan Uncuyan Ermeni İlkokulu ve Ortaokulu - 1873), Haydarpaşa Yahudi Cemaati Okulu (1875), Lycée Sainte-Euphémie Lisesi (İstanbul Kadıköy Kemal Atatürk Lisesi - 1895), İstanbul Anadolu Lisesi (1900), Mahfiruz Sultan İnas Mektebi (Özdemirolu İmam Hatip Ortaokulu - 1913), Alman Okulu (Osmangazi İlkokulu - 1914), Moda Kız Numüne Mektebi (Moda İlkokulu - 1916), Gazi Mustafa Kemal Paşa Ortaokulu (1927)
SAĞLIK ALANI	Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi (1840), GATA Haydarpaşa Eğitim Hastanesi (Sultan Abdülhamid Han Eğitim ve Araştırma Hastanesi - 1845)
ASKERİ ALAN	Selimiye Kışlası (1828)
ENDÜSTRİYEL ALAN	Hasanpaşa Gazhanesi (Müze Gazhane - 1892), Haydarpaşa Tren Garı (1908)
DÜŞÜK YOĞUNLUKLU KONUT ALANI	Az sayıda villa
İSKELE & LİMAN ALANI	Kadıköy İskelesi (1915), Moda Vapur İskelesi (1917)
KÜLTÜREL & SOSYAL TESİS	Rıza Paşa Polis Karakolu (Şehit Polis Aileleri Derneği), Kadıköy Kaymakamlığı (Tarih Edebiyat Sanat Kütüphanesi (TESAK)), Hal Binası (Kadıköy Haldun Taner Sahnesi - 1927)
RESMİ YAPI	Aziziye Hamamı (1860), Hilal Sineması (Kadıköy İtfaiye İstasyonu), Hale Sineması (1873), Süreyya Operası (1927)

Şekil 9 Kadıköy'ün sağlamaşan çeper kuşak alanları (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Şekil 10 Pilot alanların karşılaştırmalı analizi (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

5. Değerlendirme ve Sonuçlar

Çeper kuşaklar, kentlerin gelişim sürecinde tarihi olaylar ve bunların çerçevesinde gerçekleştirilen çeşitli plan ve projelerle üretilir ve şekillenirler. Özellikle iç ve orta çeper kuşaklar, zamanla kent içlerinde gömülü kaldıklarından kentlerin tarihsel-coğrafi ögesi olup mekânsal gelişim evrelerini yansıtır. Ancak, günümüzde hızlı nüfus artışı ve yeni gelişim yerlerine duyulan ihtiyaçlar sonucu bu alanlar, hızlı bir yabancılaşma sürecindedirler.

Bu bağlamda, İstanbul'daki göç hareketleri, hızlı kentleşme süreci ve rant baskısı, 1800'lü yılların ortalarına kadar banliyö karakterini koruyan Kadıköy'ün, günümüzde yoğun konut, ticaret ve ulaşım merkezi olmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, 1930-2021 tarihleri arasında Kadıköy'ün iç ve orta çeper kuşak gelişimlerinin incelendiği bu çalışmada, Haydarpaşa Koyu çevresi ve Moda Burnu'ndaki çeper kuşak alanlarının 1960'lı yıllara kadar; kent çeperindekilerince çoğunlukla bu tarihten itibaren başka bir çeper kuşak kullanımına veya kısmen/tamamen konut veya MİA'ya dönüştürülmesiyle yoğun ÇK değişmesi, küçülmesi ve yabancılaşması geçirdikleri görülmüştür. İlçede altyapının geliştiği ve çıkarılan yasalarla imar faaliyetlerinin arttığı bu süreçte özellikle tarım alanları, meyve-sebze bahçeleri ve boş araziler neredeyse yok olmuştur. 2000'li yıllara kadar kent, yapı adası bazında mekânsal gelişimini tamamladığından bölgede ÇK yabancılaşması azalırken; ihtiyaçlar doğrultusunda ÇK değişimi, yeni dolgu alanlarıyla ÇK genişlemesi ve oluşumu devam etmiştir. Öte yandan, bölgedeki geniş arazi büyüklüğüne sahip askeri, endüstriyel, sağlık alanlarında; çeşitli dini, eğitim, kültürel-sosyal ve resmi yapılarda ve genellikle dolgu alanları üzerinde yaratılan parklarda ÇK sağlama görülmüştür. Ancak, bu alanların arazi kullanımları incelendiğinde, kentsel ekolojik alanlardan ziyade çoğunlukla yapılaşmış alanlar olduğu dikkat çekmektedir. Yapılaşma baskısının günden güne arttığı ve özellikle antik kent kalıntılarının keşfedildiği Haydarpaşa Garı gibi günümüzde kullanılmayan arazilerde yoğunlaştığı Kadıköy'de bu alanların tarihi-ekolojik kaygıyla korunup çoğaltılması ayrıca önem kazanmaktadır.

Bu çerçevede, çeper kuşakların tarihi ve ekolojik değere sahip olduğu ve doğru planlama politikalarıyla kentlerin kontrolsüz yayılmasını engellediği unutulmamalıdır. Ayrıca, kentlerin çeper kuşak gelişimleri tarihsel süreç içerisinde incelenmeli, bu alanlar planlama ve tasarım politikalarında tanımlanarak sayıları arttırılmalı ve korunup iyileştirilmelidir. Bu çalışma, çeper kuşakların mevcut durumunun saptanmasının yanı sıra, İstanbul ve alt merkezlerinin şehirleşme tarihine ve ileride yapılması beklenen çeper kuşak çalışmalarına ışık tutmayı ve bu alanların bölgesel ve kent bütününde en verimli şekilde değerlendirilmesinin önemini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Teşekkür

İTÜ Fen Bilimleri Disiplinler Arası Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı'nda, Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT ve Doç. Dr. Hasan Serdar KAYA yürütücülüğünde verilen "Urban Morphology" dersi kapsamında hazırlanan bu çalışma, 2022 Uluslararası Kentsel Form Semineri, 29. ISUF Konferansı'nda sunulmuş ve alınan direktifler doğrultusunda Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT ile birlikte geliştirilmiştir.

Kaynaklar

- Atlı, T. (2019). *Kadıköy Moda semtinin tarihi ve kentsel sit olarak tanımlanması ve korunması için öneriler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Barke, M. (1976). *Land use succession: a factor in fringe-belt modification*. The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), 8(4), 303-306. <https://www.jstor.org/stable/20001148>
- Barke, M. (1982). Beyond the urban growth map: suggestions for more analytical work in urban morphology. *Teaching Geography*, 7(3), 111-115. <https://www.researchgate.net/publication/268147383>

- Conzen, M.P. (2009). How cities internalize their former urban fringes: a cross cultural comparison. *Urban Morphology*, 13(1), 29-54. <https://doi.org/10.51347/jum.v13i1.3946>
- Conzen, M.R.G. (1960). *Alnwick, Northumberland: a study in town plan analysis*. The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), 27, 1-122. <http://www.jstor.org/stable/621094?origin=JSTOR-pdf>
- Conzen, M.R.G. (1962). *The plan analysis of an English city centre*. Proceedings of the International Geographical Union Symposium in Urban Geography, Lund, Sweden.
- Conzen, M.R.G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town plan analysis* (2. baskı). The Institute of British Geographers.
- Demir, M. (2014). 'Körler kenti' Kalkhedon ile Byzantion kuruluş hikayesi. *Aktüel Arkeoloji* 37, 34, 56-67.
- Ducom, E. (2005). *Fringe belts in French cities: a comparative study of Rennes, Nantes and Tours*. In M. Barke (Ed.), *Approaches in urban morphology* (Division of Geography, University of Northumbria, Newcastle upon Tyne), 34-43. <https://shs.hal.science/halshs-00150853>
- Gu, K. (2010). Exploring the fringe belt concept in Auckland: an urban morphological idea and planning practice. *New Zealand Geographer*, 66, 44-60. <https://doi.org/10.1111/j.1745-7939.2010.01169.x>
- Hazar, D., & Kubat, A.S. (2015). Fringe belts in the process of urban planning and design: comparative analysis of Istanbul and Barcelona. *AZ/ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 12(1), 53-65.
- Hopkins, M.I. (2012). The ecological significance of urban fringe belts. *Urban Morphology*, 16(1), 41-54. <https://doi.org/10.51347/jum.v16i1.3967>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB). (2015). *1/1000 ölçekli Kadıköy ilçesi, Kurbağlıdere-Hasanpaşa 1. derece doğal sit alanına ilişkin koruma amaçlı uygulama imar planı araştırma ve açıklama raporu*. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, Şehir Planlama Müdürlüğü.
- Kuban, D. (2020). *İstanbul 1600 yıllık bir müzedir: kent ve mimarlık üzerine İstanbul yazıları* (1. baskı). YEM Yayın. İstanbul. ISBN: 978-625-7008-20-4
- Kubat, A.S. (2019). Exploring the fringe-belt phenomenon in a multi nuclear city: the case of Istanbul. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 7(Special Issue "Urban Morphology"), 95-134. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2019.83>
- Kubat, A.S., & Hazar, D. (2018). *İstanbul'un çeper kuşak gelişim süreci*. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı, İstanbul, Türkiye.
- Tekeli, İ. (2010). *Türkiye'nin kent planlama ve kent araştırmaları tarihi yazıları* (1. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. ISBN: 978-975-333-258-3
- Ünlü, T. (2013). Thinking about urban fringe belts: a Mediterranean perspective. *Urban Morphology*, 17(1), 5-20. <https://doi.org/10.51347/jum.v17i1.2884>
- Ünlü, T. (2021). *Değişen planlama anlayışının kentin biçimine etkisi: Türkiye üzerine morfolojik bir değerlendirme*. Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara, Türkiye.
- Ünlü, T., & Baş, Y. (2016). Multi-nuclear growth patterns in a rapidly changing Turkish city: a fringe-belt perspective. *Urban Morphology*, 20(2), 107-121. <https://doi.org/10.51347/jum.v20i2.4058>
- Whitehand, J.W.R. (1967). *Fringe belts: a neglected aspect of urban geography*. The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), 41, 223-233. <https://www.jstor.org/stable/621338>
- Whitehand, J.W.R. (1972a). *Building cycles and the spatial pattern of urban growth*. The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), 56, 39-55. <https://www.jstor.org/stable/621541>
- Whitehand, J.W.R. (1972b). *Urban-Rent theory, time series and morphogenesis: an example of eclecticism in geographical research*. The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), 4(4), 214-222. <http://www.jstor.com/stable/20000692>
- Whitehand, J.W.R., & Morton, N.J. (2003). Fringe belts and the recycling of urban land: an academic concept and planning practice. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 30, 819-839. <https://doi.org/10.1068/b12997>
- URL-1: NKFU. (2021, Ağustos). *Kadıköy'ün tarihsel gelişimi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Kadıköy*. Erişim tarihi: 17 Ekim 2021. <https://www.nkfu.com/kadikoyun-tarihsel-gelisimi-osmanli-ve-cumhuriyet-donemi-kadikoy/>
- URL-2: Kadıköy Kaymakamlığı. (t.y.). *Kadıköy ilçemizin tarihçesi*. Erişim tarihi: 3 Nisan 2021. <http://www.kadikoy.gov.tr/kadikoy-ilce-tarihce>
- URL-3: *İstanbul Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü* (İstanbul AKDM). (2018). Kentsel dönüşüm ve belediyeler. Erişim tarihi: 28 Haziran 2021. <https://istanbulakdm.csb.gov.tr/kentsel-donusum-ve-belediyeler-i-99142>

- 1786 Kauffer Haritası: Salt Araştırma Arşiv. (t.y.). Plan de la ville de Constantinople et des ses faubourgs tant en Europe qu'en Asie levé géométriquement en 1776 par Fr. Kauffer vérifié et augmenté en 1786. Erişim tarihi: 14 Mart 2023. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116051>
- 1882 Stolpe Haritası: Civelekoğlu, L. (2020). Kadıköy Moda'da bir "deli saraylı"... (I). Erişim Tarihi: 14 Mart 2023. <https://lcivelekoğlu.blogspot.com/2020/03/kadikoy-modada-bir-deli-sarayli-i.html>
- 1909 Ottoman Haritası: Kadıköy Belediyesi. (t.y.). Mekânsal stratejik plan mevcut durum raporu. Merkez Kadıköy. <https://webgis.kadikoy.bel.tr>
- 1930 Pervititch Haritası: Salt Araştırma Arşiv. (t.y.). Index général du plan immobilier levé sur base de la triangulation officielle. Kadıköy. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2021. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/110020>
- 1936 Pervititch Haritası: Salt Araştırma Arşiv. (t.y.). Haydarpaşa Rıhtım Mahallesi. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2021. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/1848>
- 1938 Pervititch Haritası: Salt Araştırma Arşiv. (t.y.). Kadıköy İskele. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2021. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/1848>
- 1966 Uydu Görüntüsü: İBB Şehir Haritaları. (t.y.). Arşiv. Erişim tarihi: 9 Mayıs 2021. <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>
- 1982 Uydu Görüntüsü: İBB Şehir Haritaları. (t.y.). Arşiv. Erişim tarihi: 9 Mayıs 2021. <https://sehirharitasi.ibb.gov.tr/>
- 2021 Hâlihazır Planı: Tasarım Atölyesi Kadıköy (TAK). (t.y.). Erişim tarihi: 12 Mayıs 2021. <http://takortak.org/atolye/kadikoy/>
- 2021 Uydu Görüntüsü: Google Earth. (t.y.). Erişim tarihi: 12 Mayıs 2021. https://earth.google.com/web/search/kad%c4%b1k%c3%b6y/@40.99014144,29.04554374,22.83913287a,14064.07977289d,35y,-0h,0t,0r/data=CigiJgokCUtUxl_orURAEVIXzMYORAGRYTKdEJrj1AIUTUgaYuSTxA

Kentsel Sokak Dokularının Okunabilirliğinde Mekânsal Aşinalık-Kullanıcı İlişkisi*

Mine Özdemir¹, Hatice Ayataç²

Özet

Kentsel dokunun bir parçası olarak sokak, toplumsal etkileşimin en yoğun olarak gerçekleştiği kamusal mekândır. Literatürde sokak kavramının; mekânsal, sosyal, ekonomik ve zamansal boyut üzerinden farklı yaklaşımlar ve kapsamlarda tartışıldığı, kentsel sokak dokularının biçimsel boyut başta olmak üzere farklı boyut ve ölçeklerde ele alındığı görülmektedir. Okunabilirlik kavramı ise farklı kavramlarla birlikte sorgulanmaktadır. Bu bağlamda bir tasarım ilkesi olarak okunabilirlik, tanımlanabilir kentsel dokuları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise, kentsel sokak dokularının okunabilirliği, mekânsal aşinalık-kullanıcı ilişkisi üzerinden sorgulanmıştır. Çalışmanın amacı, mekânsal olarak farklılaşan kentsel sokak dokularının okunabilirliğini, kentsel mekân kullanıcısının değişen mekânsal aşinalığıyla değerlendirmektir. Kullanıcılar kentsel tasarım kapsamında deneyimli olan Şehir ve Bölge Planlama Bölümü lisans öğrencileridir. Çalışmanın yöntemi, anket ve odak grup çalışması olmak üzere iki aşamalı olarak kurgulanmış, her iki aşamada da kentsel doku ve kentsel sokak dokusu görüntüleri kullanılmıştır. Kullanıcıların, anket çalışmasında yer alan kentsel sokak dokularını, yer kavramından bağımsız olarak seçilen doku görüntüleri üzerinden sorgulaması beklenmiştir. Odak grup çalışmasında, öncelikle kullanıcılardan aşına oldukları bir kentsel çevreden sokak dokusu seçmesi istenmiştir. Sonrasında her bir kullanıcının, aşına olduğu dokularla diğer kullanıcıların seçtiği ve aşına olmadığı dokuları, sıralı olarak verilen doku görüntüleri üzerinden sorgulaması hedeflenmiştir. Kentsel sokak dokularının okunabilirliği kapsamında mekânsal aşinalık-kullanıcı ilişkisi değerlendirildiğinde; bulunduğu çevre ile bağ kuran kentsel sokak kullanıcıları için kentsel dokuda geçirilen zaman, kentsel doku ile ilişkili olarak edinilen bilgi ve deneyimler ön plana çıkmıştır. Kullanıcının odaklandığı açı, bina cepheleri ve peyzaj bileşenlerinin niteliği, sokak dokusunun kurgusu ve mekânsal organizasyonu ile kimlik, karakter, görsel nitelik, mekânsal kalite, işaret ve semboller etkili bileşenler olarak vurgulanmıştır. Mekânsal aşinalığın kentsel dokunun biçimsel ve imgesel bileşenlerine bağlı olarak, kentsel mekân kullanıcısının geçmiş deneyimlerine göre şekillendiği görülmüştür. Bu doğrultuda mekânsal okunabilirliğin aşinalık bileşeni ile pozitif anlamda bir ilişki kurduğu saptanmıştır. Sonuç olarak bu çalışmanın, gelecekte kentsel sokak dokusu, mekânsal okunabilirlik ve aşinalık kavramlarını sorgulayacak araştırmacılar için deneysel bir yaklaşım sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent dokusu, Kullanıcı algısı, Mekânsal aşinalık, Okunabilirlik, Sokak dokusu

1. Giriş

Literatürde okunabilirlik; kent parçalarının tanımlanabilir, anlaşılabilir ve algılanabilir olmasıyla ilişkili olarak, farklı ölçek ve boyutlarda tartışılmış olan bir kavramdır. Bu bağlamda bir tasarım ilkesi olarak ele alınan okunabilirlik; imgelebilirlik, aşinalık, karmaşıklık, yön-bulma, tutarlılık, gizemlilik, estetik, simetri, konfor, güvenlik gibi farklı kavramlarla birlikte sorgulanmıştır. Kentsel sokak kavramını odağına alan çalışmalara bakıldığında ise sosyo-mekânsal, biçimsel, anlamsal, ekonomik ve zamansal boyut başta olmak üzere farklı bakış açılarıyla sokak kavramının ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir bölümünde sokak mekânsal olarak form, tasarım, tipoloji, estetik

¹ Arş.Gör., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, mineozdemir@gazi.edu.tr.

² Prof.Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ayatac@itu.edu.tr.

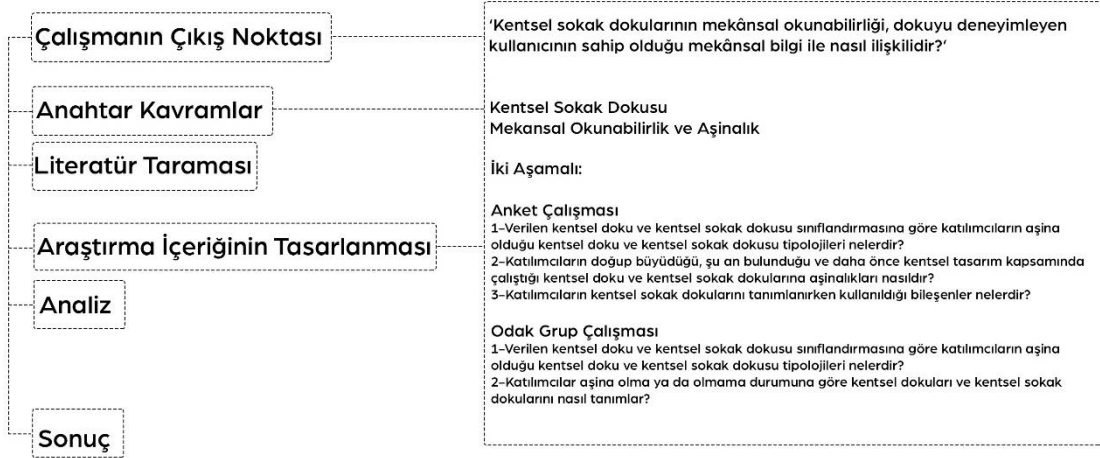
*Bu bildiri İTÜ LEE Kentsel Tasarım Yüksek Lisans programında 2022 yılında tamamlanan 'Kentsel Sokak Dokularının Mekânsal Okunabilirlik Bileşenleri Üzerindeki Etkisinin Deneysel Analizi: Kentsel Tasarım Sürecinde Analitik Bir Bakış' başlıklı teze dayanmaktadır.

ve erişilebilirlik gibi biçimsel özellikleri üzerinden; diğer bir bölümünde ise anlam, görünüm ve nitelik gibi imgesel özellikleri üzerinden farklı kavramlarla sorgulanmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde dönüşüm geçiren sokak; farklı toplumsal ihtiyaçlar, aktiviteler doğrultusunda mekânsal organizasyon, biçim ve anlama sahiptir. Sanayi Devrimi sonrası kentlerin hızla gelişmeye başlaması sonrasında Modernleşme süreci ile başlayan ve günümüze kadar olan bu süreçte, sokak-kullanıcı ilişkisinin anlamı dönüşüm geçirmiştir. Katmanlı kent dokusu içerisinde geçirdiği bu dönüşümler sonucunda sokak, anlamsal olarak kullanıcısı için farklılaşmıştır. Kentsel dokunun bir bileşeni olarak sokak, kentsel doku içerisinde kullanıcısına göre bir anlama sahip olur. Bu bağlamda kullanıcı için kentsel sokak dokularının mekânsal olarak okunabilirliği ön plana çıkmaktadır.

Çalışmanı çıkış noktasını, 'Kentsel sokak dokularının mekânsal okunabilirliği, dokuyu deneyimleyen kullanıcının sahip olduğu mekânsal bilgi ile nasıl ilişkilidir?' araştırma sorusu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda kentsel sokak dokusu, mekânsal okunabilirlik ve aşinalık kavramları birlikte sorgulanmıştır (Şekil 1). Çalışmanın amacı, kentsel sokak dokularını mekânsal okunabilirlik bileşeni olarak aşinalık kavramı ve kentsel mekân kullanıcısı ilişkisi kapsamında sorgulamaktır. Bu kapsamda mekânsal olarak farklılaşan kentsel sokak dokularının okunabilirliğini, kentsel mekân kullanıcısının değişen mekânsal aşinalığıyla değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda kurgulanan çalışmada, biçimsel ve imgesel olarak farklılaşan kentsel sokak dokuları ile kullanıcılarının aşına olduğu ve olmadığı kentsel sokak dokuları birlikte ele alınmıştır. Kullanıcıların, kentsel dokuları ve kentsel sokak dokularını aşinalık kapsamında nasıl tanımladığı, algıladığı ve çözümlendiği sorgulanmıştır. Bu doğrultuda aşinalık bir mekânsal okunabilirlik bileşeni olarak ele alınmıştır. Mekânsal aşinalık dereceleri değişen kentsel mekân kullanıcılarının, algısal olarak dokuları çözümlenmesi beklenmiştir.

Şekil 1 Çalışmanın akışı

Çalışmanın yöntemi, anket ve odak grup çalışması olmak üzere iki aşamalı olarak kurgulanmıştır. Çalışmada yer alan kentsel mekân kullanıcıları, kentsel tasarım konusunda bilgi, beceri ve deneyim sahibi olan Şehir ve Bölge Planlama Bölümü lisans öğrencileridir. Bu doğrultuda ilk aşamada, kullanıcıların kentsel doku ve kentsel sokak dokularına aşinalıkları; doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu ve kentsel tasarım stüdyosu/atölyesi/yarışması kapsamında çalıştığı yerler üzerinden sorgulanmıştır. İkinci aşamada ise katılımcı bir ortamda kullanıcıların her biri, aşına olduğu ve seçtiği dokular ile diğer kullanıcıların aşına olduğu ve seçtiği dokuları karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir.

Çalışmanın yöntemi kurgulanırken, farklı mekânsal özelliklere sahip dokuların plan ve sokak düzlemindeki değişen mekânsal bilgisi ile kullanıcının değişen mekânsal aşinalıklarının birlikte

çözümlemesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda kentsel sokak dokularının, toplumun anlam yüklediği, toplumsal belleğin oluşmaya başladığı bir yer olarak, kentsel mekân kullanıcısının değişen algısı ve aşinalığına göre, mekânsal okunabilirlikle ilişkili olarak kentsel tasarım kapsamında çözümlenmesi bu çalışmanın özgün yapısını oluşturmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Kentsel Sokak Dokusu

Toplumsal morfoloji olarak mekân, kentleşme ve mekân üretimiyle ilişkili olup sadece görsel olarak değil, duyar ve beden ile algılanır. Bu bağlamda kentsel mekânın algılanmasında, kentsel mekân kullanıcısı ve sosyal boyut ön plana çıkar. Kentsel doku ise anlamlı kent parçalarının, üretim ve iletişim ağlarının bütünüdür. Bu doğrultuda, kullanıcıya göre anlamlı hale gelen kentsel doku, toplumsal ihtiyaçlarla anlam kazanarak kentin katmanlı yapısını oluşturur (Lefebvre, 1974/2019).

20.yüzyıl ve sonrasında Modernizm ile başlayan dönemden itibaren günümüze kadar olan süreçte, toplumsal etkileşimin en yoğun olarak gerçekleştiği sokak çok boyutlu olarak, fiziksel, sosyal ve ekonomik anlamda dönüşüm geçirmiştir. Kentsel dokuda meydana gelen bu dönüşümlerle sokağın özünde sahip olduğu nitelikler, toplumun farklı kesimleri için farklı anlamlara sahip bir yapıya evrilmiştir.

Kentsel dokunun bir parçası olarak sokak, biçimsel/mekânsal ve sosyal/imgesel/anlamsal olarak farklılaşan mekânsal bileşenlerden oluşmaktadır. Gehl (2007)'e göre, bir kentsel dokunun çözümlenmesinde, mekânsal organizasyon ve biçimsel özellikler ön plana çıkar. Bu bağlamda kentsel sokak dokusu yakın çevresiyle birlikte ele alınması gereken bir yapıdır. Kentin katmanlı yapısının bir parçası olarak sokak; olasılık, etkileşim ve aktiviteleri özünde barındırmaktadır. Sokak kavramına bakıldığında sosyal boyut ön plana çıkmaktadır çünkü sokak toplumun kendini ifade ettiği, farklı kesimlerin birbirleriyle karşılaştığı bir kamusal mekândır. Smithson (1967), sokağın sosyal boyutuna vurgu yapar. Sokağın sosyal ve biçimsel yapısı, toplum içerisindeki güvenlik hissi ve toplumsal bağın şekillenmesinde etkilidir. Krier (1975/1979), sokağı kentlerin yeniden üretim mekânları olarak tanımlar. Bu bağlamda sokak, kentteki kamusal mekân bütünlüğünün bir parçasıdır. Jacobs (1961/2011), sokağı kentsel dokunun bir bileşeni olarak kentsel yaşamla ilişkili olarak tanımlar. Sokak mekânı insanlara aittir. Bu nedenle kullanıcıların bir aradalığı ile oluşan etkileşim, sokaktaki doğal güvenlik ortamını yaratır ve sokağın canlı olmasını sağlar.

Marshall (2005), kent merkezi ve çeperinin farklı dokulara sahip olduğu ifade etmiştir. Kentsel dokuları; doğrusal, bağımlı ve hiyerarşik, radyal, ızgara ve amorf, organik, dağınık veya düzensiz olarak sınıflandırmıştır. Kentsel sokak dokularını ise 'ABCD' olarak tanımladığı kentsel sokak tipolojisi üzerinden sınıflandırmıştır. A tipi, kent merkezinde yer alan tarihi dokulara; B tipi, planlı veya yeni yerleşim bölgelerinde yer alan dokulara; C tipi, kent çeperi ve merkezini birbirine bağlayan dokulara; D tipi ise kent çeperinde yaygın olan bağımlı ve döngüsel yapıdaki sokak dokularına karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda Marshall (2005) kentsel sokak dokusu tipolojisini;

- A tipi; düzensiz, genişliği değişen, her yöne giden ve genellikle doğrusal olmayan sokaklar,
- B tipi; düzenli, genişliği aynı olan, iki yöne giden ve dik açılarla birleşen doğrusal sokaklar,
- C tipi; hem düzenli hem düzensiz, genişliği genellikle aynı olan, dik açılarla birleşen kavisli veya doğrusal sokaklar,
- D tipi; tutarlı bir geometriye dayalı, çoğunlukla dik açılarla birleşen kavisli veya doğrusal sokaklar olmak üzere sınıflandırmıştır.

Marshall (2005)'in, düzensiz ve doğrusal olmayan kentsel sokak dokusu tipolojisinden düzenli ve doğrusal olan kentsel sokak dokusu tipolojisi doğru olan yaklaşımında, sokak dokusunun biçimsel özelliklerine vurgu yapılmaktadır. Diğer bir yandan kentsel sokak dokularını şekillendiren biçimsel

ve imgesel bileşenlere bakıldığında; etkileşim, görünüm, işlev, hiyerarşi, çeşitlilik, kapalılık ve geçirgenlik kavramları ön plana çıkmaktadır. Kentsel sokak dokusu ve okunabilirlik ilişkisine bakıldığında ise; mekânsal aşinalık, kullanıcının sokağa yüklediği anlam, kullanıcının sahip olduğu kültür, deneyim ve bilgi birikimi, sokak mekânın yer niteliğine sahip olması ön plana çıkan bileşenlerdir.

2.2. Mekânsal Okunabilirlik ve Aşinalık

Okunabilirlik; tanımlamak, kavramak, yorumlamak, anlamak, analiz etmek, algılamak ve değerlendirmek gibi farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Kentsel tasarımda ise okunabilirlik bir tasarım ilkesi olarak, kentsel mekânın analizi ve çözümünde algısal olarak ele alınan bir kavramdır. *Lefebvre (1958/2010)*, kentlerin bir kitap olarak okunabilir olduğunu ifade eder. *Lynch (1960/2010)*'e göre okunabilirlik, kent parçalarının tanımlanabilir olması ve tutarlı bir model halinde düzenlenebilmesidir. *Köseoğlu (2018)*, okunabilirlik kavramını mekânı anlamak ve mekânda yön-bulmak ile ilişkili olarak ele almıştır. *Ahmadpoor ve Smith (2020)*'e göre okunabilirlik, kullanıcının bulunduğu çevreyi rahatlıkla kavrayabilmesi ile ilişkili olup, kentsel mekândaki ayırt edici bileşenlerle önemli hale gelmektedir.

Literatürde okunabilirlik kavramına bakıldığında, farklı bakış açısında sahip çalışmalarda çok boyutlu olarak sorgulandığı görülmektedir. Farklı disiplinler içerisinde yer alan bu çalışmaların bir bölümü, *Lynch (1960/2010)*'in çalışmasını referans olarak okunabilirlik kavramını ilkesel olarak; mekânsal algı, davranış, yön-bulma kavramlarıyla tartışmıştır. Kentsel tasarım kapsamında yapılan çalışmalarda ise, kentsel ölçekten sokak ölçeğine kadar, bir tasarım ilkesi olarak mekânsal okunabilirlik kavramının çok boyutlu olarak ele alındığı görülmektedir. Diğer bir yandan bir tasarım ilkesi olarak okunabilirlik, kentsel mekânın çözümlenmesi için yeterli değildir. Bu nedenle okunabilirlik ile ilişkili olarak yapılan çalışmalarda farklı kavram, ilke ve bileşenlerin yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda; imgelenebilirlik, aşinalık, karmaşıklık, yön-bulma, tutarlılık, gizemlilik, ayırt edicilik ve estetik bileşenleri ön plana çıkmaktadır.

Mekânsal aşinalık, kullanıcının sahip olduğu mekânsal bilgi, mekânda geçirdiği zaman ve deneyimlerine göre şekillenmektedir. Kullanıcının bulunduğu kentsel mekânı daha önce deneyimlemesi ya da deneyimlememesine bağlı olarak mekânsal aşinalık derecesi farklılaşmaktadır. Bu bağlamda kullanıcının mekâna aşına olma durumuna göre bir kentsel dokunun mekânsal okunabilirliği şekillenmektedir. Kentsel mekânda geçirilen zaman, kullanıcının geçmiş deneyimleri ve mekâna ait bilginin yoğunluğu kentsel mekânın okunabilirliğini etkileyen bileşenler olarak ön plana çıkmaktadır. Bir kentsel dokunun okunabilirliği hem dokuyu şekillendiren biçimsel ve imgesel bileşenler hem de kenti deneyimleyen kentsel mekân kullanıcısının algılama süreci ile ilişkilidir. Bu doğrultuda kullanıcının geçmiş deneyimleri, kentsel mekânda gerçekleşen aktiviteler, mekânsal bilgiler ve mekânın biçimsel özellikleri mekânsal okunabilirliği belirlemektedir.

Kentsel mekân kullanıcısı, kentsel yaşam çevresi içerisinde kendini bulunduğu mekâna ne kadar ait hissederse, çevresinde meydana gelen dönüşümlere karşı ilgili olmaya da o kadar yatkın olur (*Kaplan, 1977*). Kullanıcı aşına olduğu yer içerisinde bulunduğu mekânı o yere ait hissetmeye başlar. Deneyimlenen kentsel mekâna karşı gelişen mekânsal aşinalığın artmasıyla kullanıcının kentsel mekândaki yön-bulma davranışı gelişmektedir (*Wiesman, 1981*). Okunabilir, tanıdık ve anlaşılır bir yaşam ortamının tasarlanmasıyla mekânı deneyimleyen kullanıcıların kaygı düzeylerinin azalması sağlanır. Bir mekânın konumunu bilmek, mekânın görsel olarak algılanabilir olması ve mekânı tanıma yeteneği mekâna aşına olma durumu ile ilişkilidir. Kullanıcıya aşına olan mekânlar, kullanıcının günlük aktivitelerini gerçekleştirdiği ve sıklıkla deneyimlenen yerlerdir (*Burton ve Mitchell, 2006*). Kenti sürekli deneyimleyen kullanıcıların mekânsal aşinalık düzeyi, sürekli deneyimlemeyen kullanıcılara göre daha yüksektir (*Dural & Köseoğlu, 2019*). Bu doğrultuda kentsel dokuya ait mekânsal bilginin, kullanıcı tarafından algılanması sonucunda şekillenen mekânsal

aşinalık, bilginin nasıl elde edildiğine göre ve kullanıcının deneyimlerine bağlı olarak şekillenir (Kaplan, 1977).

Kentsel mekân kullanıcısı, kentsel dokuyu algılamaya başlaması ve kentsel mekân ile etkileşim halinde olmasıyla birlikte, bulunduğu dokuyu zihninde anlamlı hale getirmeye başlar. Kentsel mekân kullanıcısının bir dokuya aşına olması; kullanıcının daha önce bu dokuda bulunma ya da bulunmama durumuna göre elde ettiği deneyimlerle ilişkilidir. Kullanıcının bir yerde bulunma durumuna bağlı olarak, daha çok zaman geçirdiği yer için mekânsal aşinalığının artması beklenmektedir. Bu bağlamda kullanıcının deneyimleriyle şekillenen mekânsal okunabilirlik duysal bir süreç içerisinde gelişmektedir.

Şekil 2 Mekânsal aşinalık ile ilişkili kavramlar

Mekânsal aşinalık; kullanıcının kentsel dokudaki mekânsal bileşenleri kolaylıkla tanınması, anlaması, karmaşık bulmaması, rahatlıkla yönünü bulması ile ilişkilidir. Bu doğrultuda aşinalık ile ilişkili olarak tartışılan kavramlara bakıldığında; kullanıcının algılama süreci ve geçmiş deneyimleri ile kentsel dokunun biçimsel ve imgesel bileşenleri ön plana çıkmaktadır (Şekil 2).

3. Çalışma Yönteminin Tasarımı ve Analizler

Kentsel sokak dokularının hem biçimsel hem de imgesel olarak farklılaşan bileşenleri, mekânsal aşinalık kapsamında ele alınmıştır. Bu doğrultuda, katılımcıların doğup büyüdüğü, halihazırda bulunduğu veya yaşadığı ve daha önce bulunmadığı kentsel dokular ve kentsel sokak dokuları mekânsal okunabilirlik ile ilişkili olarak aşinalık kavramı üzerinden sorgulanmıştır. Bu çalışmada, katılımcıların aşına olduğu ve olmadığı doku görüntüleri üzerinden, dokuyu tanımlayan mekânsal bileşenleri çözümlenmesi beklenmiştir.

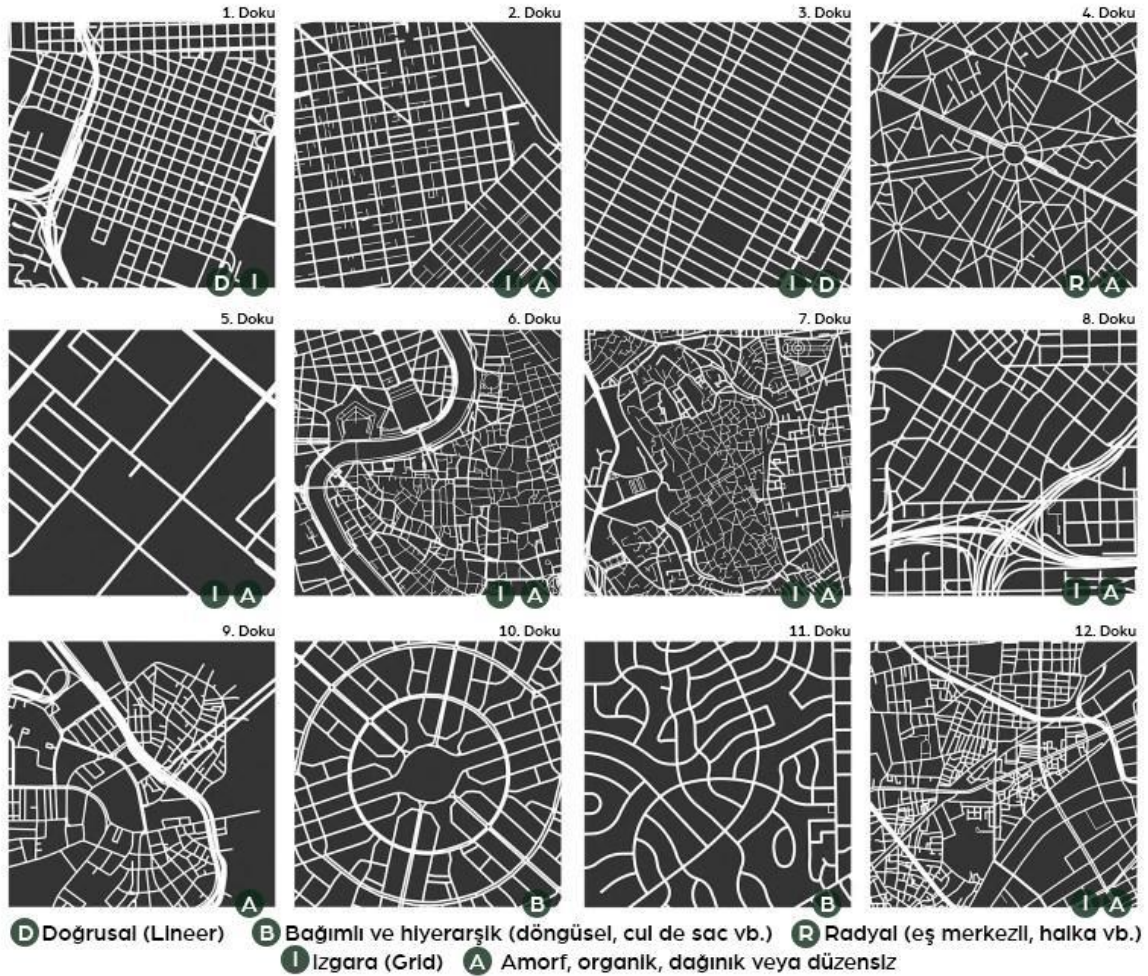
Çalışmanın yöntemi, anket ve odak grup çalışması olmak üzere iki aşamalı ve çevrim içi olarak kurgulanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 2022 yılının nisan ve mayıs ayları içerisinde toplanmıştır. Bu çalışmada yer alan katılımcılar, kentsel tasarım ile ilgili teorik ve uygulamalı derslerini almış ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümlerinde öğrenim görmekte olan gönüllü öğrencilerdir. Anket çalışmasında 48 katılımcı, odak grup çalışmasında ise ilk aşamaya katılan ve ikinci aşamaya da katılmak isteyen 4 katılımcı yer almıştır. Covid-19 pandemisi ve akademik dönemin yoğun olduğu bir zamanda yapılması nedeniyle, anket ve odak grup çalışmasında yer alan katılımcı sayısı beklenenden daha az olmuştur. Anket ve odak grup çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurulu tarafından onaylanmış, belirlenen beş üniversitenin Şehir ve Bölge Planlama Bölümlerinden ise yazılı izin alınmıştır (Özdemir & Ayataç, 2022; Özdemir, 2022).

3.1. I. Aşama- Anket Çalışması:

Anket çalışmasında yer alan katılımcıların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında; 48 katılımcının 38'i kadın, 10'u erkektir. Katılımcıların 21'i Gazi Üniversitesi, 12'si İstanbul Teknik Üniversitesi, 7'si İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 5'i Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve 3'ü Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü lisans öğrencisidir. Katılımcının üniversitede kaçınıcı yarıyıl öğrencisi olduğuna bakıldığında, büyük bir çoğunluğu oluşturan 29 katılımcının 8.yarıyıl öğrencisi olduğu görülmektedir.

Anket çalışmasında yer alan kentsel doku ve kentsel sokak dokusu görüntüleri yer kavramından bağımsız olarak Boeing (2019) ve Marshall (2005)'in çalışmalarına referansla seçilmiştir. Kentsel dokuların sınıflandırılması, kentsel doku ve kentsel sokak tipolojisi üzerinden Marshall (2005) 'in çalışmasına referansla yapılmıştır. Kentsel dokular; doğrusal, bağımlı ve hiyerarşik, radyal, ızgara ve amorf, organik, dağınık veya düzensiz doku olarak sınıflandırılmıştır (Şekil 3). Kentsel sokak dokuları ise; düzensiz, düzenli hem düzenli hem düzensiz ve tutarlı bir geometriye dayalı olmak üzere sınıflandırılmıştır (Şekil 4).

Şekil 3 Kentsel sokak dokularının sınıflandırılması. (Boeing (2019) ve Marshall (2005)'in çalışmalarına referansla yazar tarafından yeniden düzenlenmiştir.)

İlk aşama olan anket çalışmasında verilen kentsel doku ve kentsel sokak dokusu sınıflandırılmasına göre katılımcıların aşinalıkları sorgulanmıştır. Bu kapsamda yer alan sorular;

- Verilen kentsel doku ve kentsel sokak dokusu sınıflandırılmasına göre katılımcıların aşına olduğu kentsel doku ve kentsel sokak dokusu tipolojileri nelerdir?

Anket çalışmasının verilen 12 kentsel doku görüntüsü üzerinden yapılan sorgulamada, katılımcılara göre okunabilir olan dokular; doğrusal, ızgara ve amorf, organik, dağınık veya düzensiz dokulardır. Katılımcıların en çok aşına olduğu ilk üç doku ise sırasıyla; 6. (ızgara ve amorf, organik, dağınık veya düzensiz), 1. (doğrusal ve ızgara) ve 3. (doğrusal ve ızgara) dokudur. Bu kapsamda katılımcıların okunabilir olarak tanımladığı doku sınıflandırmasının benzer şekilde aşinalık bileşeniyle örtüştüğü görülmektedir (Şekil.3).

Şekil 4 Kentsel sokak dokularının sınıflandırılması (Özdemir, 2022)

Anket çalışmasının verilen 12 kentsel sokak dokusu görüntüsü üzerinden yapılan sorgulamada, katılımcılara göre okunabilir olan dokular; düzenli, genişliği aynı olan, iki yöne giden ve dik açılarla birleşen doğrusal sokaklar olarak tanımlanan 1., 5. ve 3. dokudur. Katılımcıların en çok aşına olduğu ilk üç doku ise; düzenli, genişliği aynı olan, iki yöne giden ve dik açılarla birleşen doğrusal sokaklar olarak tanımlanan 2. ve 10. doku ile düzenli, genişliği aynı olan, iki yöne giden ve dik açılarla birleşen doğrusal sokaklar olarak tanımlanan 3. dokudur (Şekil 4).

- Katılımcıların doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu ve daha önce kentsel tasarım kapsamında çalıştığı kentsel doku ve kentsel sokak dokularına aşinalıkları nasıldır?

Katılımcıların 32'si (%66,7) doğup büyüdüğü kentsel dokuyu amorf, organik, dağınık veya düzensiz doku, 31'i (%64,6) şu an bulunduğu yerdeki dokuyu amorf, organik, dağınık veya düzensiz doku, 34'ü (%70,8) ise Kentsel Tasarım Stüdyosu/Atölyesi veya Yarışması kapsamında ızgara (grid) dokuya aşına olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun, amorf dokuya diğer dokulara göre daha çok aşına olduğu görülmektedir.

Katılımcıların 30'u (%62,5) doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu yerdeki ve Kentsel Tasarım Stüdyosu/Atölyesi veya Yarışması kapsamında çalıştığı kentsel sokak dokularını hem düzenli hem düzensiz, genişliği genellikle aynı olan, dik açılarla birleşen kavşikli veya doğrusal sokaklar olarak tanımlamıştır.

Anket çalışmasında, mekânsal aşinalık ile ilişkili olarak katılımcılardan; doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu veya daha önce bulunduğu ve daha önce bulunmadığı kentsel dokuları 5'li Likert ölçeğine göre (1-Kesinlikle katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Kararsızım 4-Katılıyorum 5-Kesinlikle

katılıyorum) değerlendirmeleri istenmiştir. ‘Doğup büyüdüğüm yerdeki kentsel dokuya aşınayım’ ifadesi için ortalama değer 4,5 puan, ‘Şu an bulunduğum yerdeki kentsel dokuya aşınayım’ ifadesi için ortalama değer 4,27 puan, ‘Daha önce bulunduğum bir yerdeki kentsel dokuya aşına olurum’ ifadesi için ortalama değer 4,22 puan, ‘Daha önce bulunmadığım bir yere kendimi aşına hissederim’ ifadesi için ise ortalama değer 2,41 puan olarak vurgulanmıştır. Katılımcıların 26’sı (%54,1) doğup büyüdüğü, 19’u (%52) şu an bulunduğu, 20’si (%42) daha önce bulunduğu, 10’u (%21) ise daha önce bulunmadığı bir yerdeki kentsel dokuya aşına olma durumunu kesinlikle katılıyorum olarak ifade etmiştir. Daha önce bir yerde bulunma durumuna bağlı olarak mekânsal aşinalığın da doğru orantılı olarak arttığı görülmektedir.

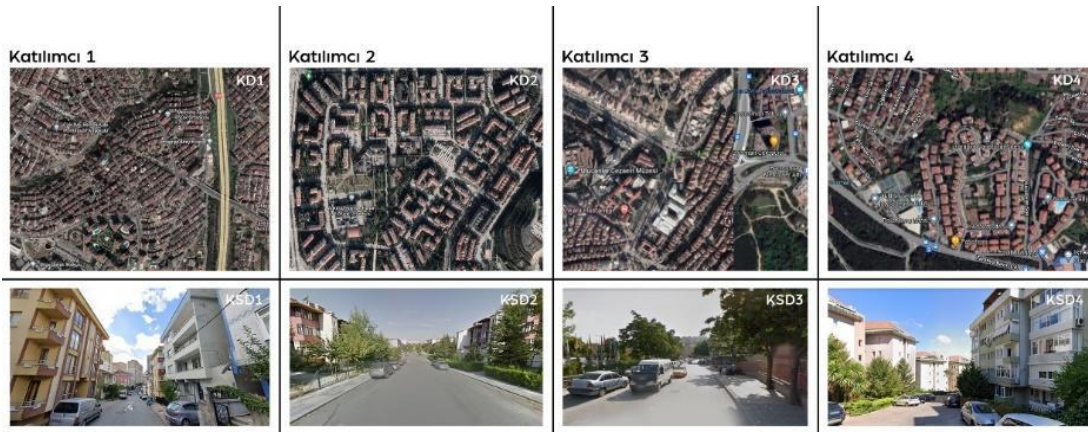
- Katılımcıların kentsel sokak dokularını tanımlanırken kullanıldığı bileşenler nelerdir?

Katılımcılara; plan/tasarım, tipoloji, biçim, iki bina cephesi arasındaki mesafe veya sokağın genişliği, sokağın uzunluğu, sokağın başlangıç ve bitiş noktası, bağlantı noktaları, kesişimler, topoğrafya, yeşil doku, bina ölçeği, bina kat sayısı, bina cephesi, yapı malzemesi, renk, sokak görünümü, kentsel imge bileşenleri, isim (sokak, bina veya yer) bileşenleri verilmiştir. Bu doğrultuda 5’li Likert ölçeğine göre (1-Kesinlikle katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Kararsızım 4-Katılıyorum 5-Kesinlikle katılıyorum) kentsel sokak dokularını tanımlarken kullandığı bileşenleri değerlendirmesi istenmiştir. Bu kapsamda; yapı malzemesi, renk, isim (sokak, bina veya yer) 3,5-4 puan; plan/tasarım, tipoloji, biçim, sokağın uzunluğu, bina ölçeği, bina kat sayısı, bina cephesi, sokak görünümü, kentsel imge bileşenleri 4-4,5 puan; iki bina cephesi arasındaki mesafe veya sokağın genişliği, bağlantı noktaları, kesişimler, topoğrafya, yeşil doku bileşenleri 4,5 ve üzeri puan almıştır.

3.2. II. Aşama – Odak Grup Çalışması:

Odak grup çalışmasında yer alan katılımcıların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında; 4 katılımcının 3’ü kadın, 1’i erkektir. Katılımcıların 2’si Gazi Üniversitesi, 2’si İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü lisans öğrencisidir.

Odak grup çalışmasına katılmadan önce katılımcılardan; daha önce bulunduğu, yaşadığı ya da kentsel tasarım projesi kapsamında çalıştığı bir çevreye ait sokak dokusu seçmesi istenmiştir (Şekil.5). Katılımcıların seçtiği doku görüntüleri, plan ve sokak düzeyinde olmak üzere sıralı olarak verilmiştir. Katılımcılardan öncelikle görüntüleri verilen sıralamaya uygun olarak incelemeleri, sonrasında boş bir kâğıda akıllarında kaldığı kadarıyla ve istedikleri araçları kullanarak aktarmaları istenmiştir. Çalışmanın sonunda, verilen tüm görüntüler üzerinden katılımcılar, kentsel dokuları ve kentsel sokak dokularını oluşturan bileşenleri sorgulamıştır. Bu aşamada katılımcı bir ortamda katılımcıların, aşına oldukları ve olmadıkları dokular üzerinden, dokuları oluşturan bileşenleri nasıl algıladığı sorgulanmıştır.

Şekil 5 Katılımcıların aşına oldukları çevrelerden seçtikleri dokular (Özdemir, 2022)

Odak grup çalışmasında katılımcıların aşına oldukları çevrelerden seçtikleri kentsel doku ve kentsel sokak dokuları üzerinden, katılımcıların aşinalıkları sorgulanmıştır. Bu kapsamda yer alan sorular;

- Verilen kentsel doku ve kentsel sokak dokusu sınıflandırmasına göre katılımcıların aşına olduğu kentsel doku ve kentsel sokak dokusu tipolojileri nelerdir?

Sırasıyla katılımcıların aşına olduğu kentsel dokulara bakıldığında; 1. katılımcı ızgara ve amorf doku, 2. katılımcı doğrusal, radyal ve ızgara doku, 3. katılımcı bağımlı ve hiyerarşik, radyal ve amorf doku, 4. katılımcı ise doğrusal, bağımlı ve hiyerarşik, ızgara ve amorf doku olarak ifade ettiği görülmektedir. Tüm katılımcıların aşına olduğu kentsel sokak dokuları ise hem düzenli hem düzensiz, genişliği genellikle aynı olan, dik açılarla birleşen kavisli veya doğrusal sokaklardır.

- Katılımcılar, aşına olma ya da olmama durumuna göre kentsel dokuları ve kentsel sokak dokularını nasıl tanımlar?

Odak grup çalışmasında, mekânsal aşinalık ile ilişkili olarak katılımcılardan; doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu veya daha önce bulunduğu ve daha önce bulunmadığı kentsel dokuları 5'li Likert ölçeğine göre (1-Kesinlikle katılmıyorum 2-Katılmıyorum 3-Kararsızım 4-Katılıyorum 5-Kesinlikle katılıyorum) değerlendirmeleri istenmiştir. 'Doğup büyüdüğüm yerdeki kentsel dokuya aşınayım' ifadesi için ortalama değer 4,5 puan, 'Şu an bulunduğum yerdeki kentsel dokuya aşınayım' ifadesi için ortalama değer 4,75 puan, 'Daha önce bulunduğum bir yerdeki kentsel dokuya aşına olurum' ifadesi için ortalama değer 3,75 puan, 'Daha önce bulunmadığım bir yere kendimi aşına hissederim' ifadesi için ise ortalama değer 3,5 puan olarak vurgulanmıştır. Anket çalışmasındaki sonuçlarla benzer şekilde odak grup çalışmasında da kullanıcının daha önce bir yerde bulunma durumuna bağlı olarak mekânsal aşinalığın doğru orantılı olarak arttığı görülmektedir.

Odak grup çalışmasında, anket çalışmasında verilen mekânsal okunabilirlik ve kentsel sokak dokusu bileşenleri dışında, katılımcıların aşına oldukları ve olmadıkları çevreler üzerinden, katılımcı bir ortamda verilen bileşenler dışında farklılaşan bileşenler sorgulanmıştır. Katılımcıların aşına olduğu dokular ile ilişkili olarak yapıyı çevre bileşenlerinin işlev ve arazi kullanımı ile vurgulandığı görülmektedir. Bununla birlikte ifade edilen diğer bileşenler; açıklık, yoğunluk, süreklilik, baskınlık, canlılık ve benzerliktir. Katılımcıların aşına olmadığı dokular hakkındaki ifadelerine bakıldığında ise yapıyı ve doğal çevre bileşenlerinin vurgulandığı görülmektedir. Bu doğrultuda; bina kat sayısı, yeşil doku ve sokak genişliği bileşenleri ön plana çıkmaktadır.

Kentsel sokak dokularının biçimsel olarak okunabilirliğinde; kullanıcının algılama süreci, odaklandığı açı, bina cepheleri ve peyzaj bileşenlerinin niteliği, bağlantı noktaları ve mekânsal organizasyon ön plana çıkmaktadır. Kentsel sokak dokularının imgesel olarak okunabilirliğinde ise; etkileşim, kimlik, karakter, görsel nitelik, mekânsal kalite, işaret ve semboller ön plana çıkmaktadır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Kentsel sokak dokularının okunabilirliği kapsamında mekânsal aşinalık-kullanıcı ilişkisinin çözümlenmesinde, kentsel doku plan ve sokak düzleminde iki farklı ölçekte ele alınmıştır. Bu doğrultuda her iki ölçek için de literatüre göre sınıflandırma yapılmış ve kentsel sokak dokularını şekillendiren bileşenler saptanmıştır. Diğer bir yandan, çalışmada yer alan katılımcıların; doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu, bulunmadığı ve kentsel tasarım projesi kapsamında çalıştığı kentsel sokak dokuları, değişen aşinalık üzerinden sorgulanmıştır.

Çalışmanın çıkış noktasını 'Kentsel sokak dokularının mekânsal okunabilirliği dokuyu deneyimleyen ya da deneyimlemekte olan kullanıcının sahip olduğu mekânsal bilgi ile ilişkilidir' ifadesi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel bulgularına bakıldığında; mekânsal aşinalık ve kullanıcı deneyimlerinin ilişkili olduğu görülmektedir. Anket çalışmasında, katılımcıların büyük çoğunluğu (%66,7) doğup büyüdüğü yerdeki dokuyu amorf, organik, dağınık veya düzensiz doku

olarak tanımlamıştır ancak diğer bir yandan aynı dokular için ‘kentsel dokuya aşınayım’ ifadesinin pozitif bağlamda anlam kazandığı görülmektedir. Literatürde amorf, organik, dağınık veya düzensiz dokuların ızgara dokulara göre daha az okunabilir olduğu vurgusu bulunmasına rağmen, deneyim ve zamana bağlı olarak mekânsal aşınalığın kentsel mekân kullanıcısı için anlamlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde kentsel sokak dokuları için, katılımcıların büyük çoğunluğu (%62,5); doğup büyüdüğü, şu an bulunduğu ve stüdyo kapsamında çalıştığı dokuları ‘hem düzenli hem düzensiz, genişliği genellikle aynı olan, dik açılarla birleşen kavisli veya doğrusal sokaklar’ olarak vurgulamıştır. Kentsel doku ve kentsel sokak dokuları için yapılan çözümlenmede, mekânsal aşınalığın hem kişiye bağlı olarak hem de yapı çevre bileşenlerinin niteliklerine göre anlam kazandığı görülmüştür. Bu kapsamdaki bulgular; literatürdeki (Lynch, 1984; Kaplan, 1977) deneyimlerine göre kenti algılayan bir gözlemci için kentsel dokudaki mekânsal okunabilirlik; kentsel mekânda geçirilen zaman, deneyimler, edinilen mekânsal bilgi ve kentsel mekânın biçimsel özellikleriyle tanımlanır, vurgusu ile örtüşmektedir.

Odak grup çalışmasında, anket çalışmasında verilen bileşenler dışında katılımcıların aşına olduğu ve olmadığı dokular üzerinden farklılaşan bileşenler sorgulanmıştır. Katılımcıların aşına olduğu dokular ile ilişkili olarak yapı çevre bileşenlerinin, aşına olmadığı dokular hakkındaki ifadelerine bakıldığında yapı çevre bileşenlerinin vurgulandığı görülmektedir. Katılımcılara göre mekânsal aşınalığın daha yüksek olduğu sokak dokuları çevresiyle birlikte algılanmaktadır. Bu kapsamdaki bulgular; literatürdeki (Kaplan, 1977; Wiesman, 1981) insanın bulunduğu yaşam çevresine kendini ne kadar ait hissederse, çevrelerinde karşı daha ilgili olur, kendini daha çok aşına hissederek ve yön-bulma problemini daha az yaşar, vurgusu ile örtüşmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, kentsel sokak dokularının okunabilirliğinde mekânsal aşınalık-kullanıcı ilişkisi sorgulanmıştır. İki aşamalı yöntem kurgusu ile kentsel tasarım kapsamında, mekânsal aşınalık, mekânsal okunabilirlik, kentsel sokak dokusu, sokak dokusu-kullanıcı ilişkisi kapsamında çalışmayı hedefleyen araştırmacılar için deneysel bir yaklaşım sunması hedeflenmektedir.

Kaynaklar

- Ahmadpoor, N. ve Smith, A. D. (2020). Spatial knowledge acquisition and mobile maps: The role of environmental legibility, *Cities*, 101, 102700.
- Boeing, G. (2019). Spatial Information and the Legibility of Urban Form: Big Data in Urban Morphology, *International Journal of Information Management*, 56, 102013. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2019.09.009
- Burton, E. ve Mitchell, L. (2006). *Inclusive Urban Design*, British Library Cataloguing in Publication Data.
- Dural, G. ve Köseoğlu, E. (2019). Göynük'te mekansal aşınalık ve kentsel okunabilirlik ilişkisi. In *4th International Symposium on Innovative Approaches in Architecture, Planning and Design* (Vol. 4, No. 7, pp. 55-57).
- Gehl, J. (2007). *Public spaces for a changing public life*. Open space: People space, 2, 3-11.
- Jacobs, J. (2011). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Doğumu*, (Çev. Doğan, B.), Metis Yayınları, İstanbul. (Orijinal yayın tarihi, 1961).
- Kaplan, S. (1977). Participation in the design process: A cognitive approach. In *Perspectives on environment and behavior* (pp. 221-233). Springer, Boston, MA.
- Köseoğlu, E. (2018). *Mekânsal Okunabilirlik: Biçimsel, Dizimsel ve Öznel Boyutları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları
- Krier, R. (1979). *Urban Space*, Academy Editions, Londra. (Orijinal yayın tarihi, 1975)
- Lefebvre, H. (2010). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, (Çev. Ergüden, İ.), Sel Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1958)
- Lefebvre, H. (2019). *Mekânın Üretimi*, (Çev. Erdüngen, İ.), Sel Yayıncılık, İstanbul. (Orijinal yayın tarihi, 1974)
- Lynch, K. (1984). *Reconsidering The Image of the City*, (Editörler: Banjee, T. ve Southworth, M. (1991), City Sense and City Design: Writings and Projects of Kevin Lynch, MIT Press, Cambridge, Mass, 247-56.
- Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi* (Çev. Başaran, İ.), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara. (Orijinal yayın tarihi, 1960)
- Marshall, S. (2005). *Streets & Pattern*, Spon Press.

- Özdemir M. ve Ayataç H. (2022). Mekânsal Okunabilirlik Bileşenlerinin Kentsel Sokak Dokuları Üzerindeki Etkisinin Deneysel Analizi, *III. Ulusal Lisansüstü Mekânsal Çalışmalar Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye, ss.73-75.
- Özdemir, M. (2022). *Mekânsal Okunabilirlik Bileşenlerinin Kentsel Sokak Dokuları Üzerindeki Etkisinin Deneysel Analizi: Kentsel Tasarım Sürecinde Analitik Bir Bakış*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 737868)
- Smithson, A. M. (1967). *Urban Structuring: Studies of Alison & Peter Smithson*. London: Studio Vista; New York: Reinhold.
- Weisman, J. (1981). Evaluating Architectural Legibility Way-finding in the Built Environment, *Environment and Behavior* 13 (2): 189–204.

İşitsel Peyzaj ve Yapılı Peyzaj İlişkisine Bütünleşik Yaklaşım

Nehir Bera Biçer¹

Özet

Kentsel formun mekânsal-zamansal dinamikleri ve deneyimi, çoğunlukla gözmerkezci paradigmanın egemenliği ile ele alınmaktadır. Ancak mekân algısı çok duyulu iş birliği ile inşa edilir ve bu süreçte görsel-işitsel etkileşimler kritik bir rol üstlenir. Bu çalışma, kentsel formun işitsel boyutu ve kentsel mekânın psikoakustik algısına dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla, öncelikle işitsel peyzaj (soundscape) kavramını tanıtmaktadır ve kentsel formun nitelikleri ile işitsel peyzaj örüntülerinin karşılıklı bir etkiye sahip olduklarını öne sürmektedir. Bu bağlamda, kentsel mekânın göz ardı edilen işitsel düzeninin morfolojik karakter özellikleri ile eşlenerek ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Kentsel formun göz ardı edilen işitsel düzenini akustik ve psikoakustik boyutlarıyla ortaya çıkarmak için; morfolojik analizler, saha araştırmaları, ses seviyesi ölçümleri, ses kaynağı sınıflandırmaları ve ses yürüyüşü prosedürü gibi morfolojik araştırma ve ses peyzajı araştırma yöntemleri bir arada kullanılacaktır. Ankara'nın tarihi merkezinde yer alan ve tartışmalı bir kentsel yenileme sürecinden geçmiş olan Hamamönü bölgesi ile Hacettepe Üniversitesi Kampüsü ve Mehmet Akif Ersoy Parkı pilot çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Bu alandaki ilgili mekânsal müdahalenin, ses peyzajı karakterine ve yapılı peyzaj düzenine eş zamanlı etkisi araştırılmıştır. Araştırma alanındaki morfolojik değişimlerin akustik komünite örüntülerine ve mekânın işitsel kültürüne etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak, bilginin işitsel boyutuna karşı sessiz kalma tutumunu sürdürmek parçalı ve indirgeyici bir kentsel araştırma sürecine yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akustik Komünite, İşitsel Peyzaj, İşitsel Kimlik, Kentsel Morfoloji

1. Giriş

Kentsel form, kent olgusunun ana yapısını ve dinamiklerini şekillendirmede önemli bir etkidir. Kent morfolojisi, sistematik analiz yöntemleri olan köklü bir araştırma alanıdır. Morfolojik araştırma; kentin fiziksel formu, strüktürü ve örüntüleri ile çok katmanlı süreçlerini inceler. Ancak, kent fenomeni araştırılırken, çoğunlukla görme odaklı bir perspektif hakimdir. Bu makale, kentsel teorilerin göz merkezli paradigmasını eleştirel bir şekilde ele almaktadır. Bu doğrultuda, kentsel morfoloji araştırmalarının yöntem ve kapsamını eleştirel bir yaklaşımla incelemektedir ve kentin göz ardı edilen işitsel potansiyeline dikkat çekmektedir. Kentin sesleri bulunduğu bağlama bir doku kazandırabilir ve yerin kimliğine eklenilebilir (Hall, Lashua ve Coffey, 2008; Dökmeci Yörükoğlu, Urak ve Erçakmak Osmalı, 2021). Bu çalışma işitsel peyzaj araştırmasının kent araştırmalarına entegre edilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu sebeple, kentsel morfolojik araştırma yöntemlerini ve ses peyzajı araştırma yöntemlerini birleştiren bir öneri kentsel araştırma metodu ortaya koymaktadır. Kentsel bağlamda örtülü halde bulunan işitsel düzeni ortaya çıkarmak için, önerilen yöntem Ankara'nın tarihi merkezinde bir pilot çalışma alanı üzerinde denenmiştir. Çalışma alanı belirlenirken kentsel morfolojiyi etkileyecek mekânsal müdahalelere maruz kalmış bir kent parçası üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, tartışmalı bir kentsel yenileme sürecinden geçen Hamamönü bölgesi ve bu bölgeyle komşu halde ancak gerilimli ilişkiler barındıran Hacettepe Üniversitesi Kampüsü ve Mehmet Akif Ersoy Parkı'nı içine alan kent parçası üzerinde çalışma yürütülmüştür. İlgili alanın morfolojik karakteri; ölçek gerilimleri, mülkiyet ilişkileri ve kentsel boşluk-doluluk örüntüleri dolayısıyla işitsel peyzaj tartışmasını zenginleştirmektedir. Kentlerin tarihi merkezinin

¹ Arş. Gör., Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, nehirberabicer@gmail.com

işitsel peyzajı üzerine literatürde çeşitli çalışmalar yer almaktadır (Yelmi, 2016; Kaymaz, Cennet ve Baki, 2016; Biçer, 2019; Dökmeci Yörükoğlu, Urak ve Erçakmak Osma, 2021). Ancak, bu araştırma pilot çalışma alanını belirlerken tarihi işitsel peyzaj, kentsel koruma ve işitsel peyzaj, yeniden işlevlendirme ve işitsel peyzaj vb. konuları merkeze almamakta; kentsel formun nitelikleri ile işitsel peyzaj örüntülerinin karşılıklı etkileşimine odaklanmaktadır. Bu sebeple, önerilecek çerçeve tarihi bağlamda yer almayan kent parçalarında da uygulanabilir.

2. Kentsel Morfoloji Araştırmasına Eleştirel Bakış ve Öneri Bütüncül Yaklaşımlar

Madanipour (1996) kentsel mekânı, yapılı çevre ve ilgili sosyal katmanlarının bir aradalığından oluşan bir sistem olarak tanımlamaktadır. Bu komplike fenomen, çoklu değişkenler etkisi ile sürekli devinim halinde dinamik bir yapıdır. Bir yandan, doğal katmanlar, kentsel doluluklar-boşluklar, yapı adası biçimlenişleri, yapı tipolojileri, yapı kat yükseklikleri, cadde-sokak-meydan örüntüleri gibi çeşitli fiziksel mekân unsurları ile şekillenir. Eş zamanlı olarak, mekânı oluşturan algısal, gözle görülmeyen, kültürel nitelikler ile tanımlanır. Bu sebeple, kent dokusunun yalnızca fiziksel girdiler ile değil; tüm boyutlarıyla ele alınması, araştırılması, yorumlanması ve tasarlanması gerekir. Bu karmaşık yapının çözümlenmesi ancak çok katmanlı, çok yönlü ve çok duyulu okumalar ile sorgulanması yoluyla mümkündür. Kent bağlamında mekânı tanımlayan soyut ve somut tüm parametreler ilişkisel olarak bütünlük biçimde değerlendirilmelidir. Kentsel morfoloji, kentsel formun çeşitli unsurlarını araştıran kavram ve yöntem setleri geliştirmiştir. Morfolojik araştırma; yapılı peyzajın fiziksel örüntülerini ve bahsi geçen soyut girdilerini ayrı ayrı faktörler olarak değil, birbiriyle yakından ilişkili unsurlar olarak ele almaktadır. Ancak, mevcut morfolojik araştırma yaklaşımlarında kentsel formu görsel olarak algılanan fiziksel bir varlık olarak değerlendirme eğilimi vardır. Burg'un da belirttiği gibi "morfoloji, görsel dünyanın-biçimin- bilimi anlamına gelir." (Burg, 2003) Morfoloji kavramının etimolojik kökeni kentsel formun bilgisinin görme-odaklı olduğunu vurgulasa da kent fenomeninin çok yönlü doğası ancak somut-gözle görülen morfolojik veriler; kentin gündelik pratikleri, psikocoğrafik keşifler, atmosferik boyutlar, sinestetik deneyimler ve zamansallık gibi soyut ve/veya görünmeyen yönleriyle ilişkilendirildiğinde ortaya çıkarılabilir. "Yapılı çevre, onu yaratan insan etkinliğinin muazzam bir dizini" (Kropf & Malfroy, 2013) olduğundan morfolojik araştırma yalnızca görsel odaklı fiziksel özellikleri değil, çok duyulu mekân algısını da ortaya koyacak yöntemler geliştirmelidir. Peter Larkham güncel kentsel morfolojik araştırma yaklaşımlarının "salt biçim tasviri eğiliminden süreçlerin eleştirel keşfine doğru evrildiğini" (Larkham, 2021). vurgulamaktadır. Morfolojik araştırma literatüründe kent formunun sosyal boyutları ve yapılı peyzajın maddi olmayan boyutlarına olan araştırma eğilimi artmaktadır (Larkham, 2006) Karl Kropf (2009) kentsel morfoloji araştırmalarında alternatif yaklaşımları değerlendirirken dört alt kategori belirlemiştir: mekânsal analitik yaklaşım (the spatial analytical approach), konfigürasyonel yaklaşım (the configurational approach), tipolojik süreç yaklaşımı (the process typological approach) ve tarihsel-coğrafi yaklaşım (the historico-geographical approach). Konfigürasyonel morfolojik araştırma yaklaşımında fiziksel mekân ve arazi kullanımı gibi değişkenlere ek olarak mekânda hareket-ritim örüntüleri, kentsel etkinlik kalıpları, algısal örüntüler ve sosyokültürel kodlar da araştırma kapsamına dahil olur. Bu çalışma kentsel morfolojiye bütüncül bir yaklaşım ile kent mekânının görünen ve görünmeyen tüm niteliklerinin araştırılması için amaç, yöntem ve araçların yeniden ziyaret edilmesi gerektiğini önermektedir. Sonuç olarak, kentsel fenomenin komplike yapısı yalnızca görsel olarak kavranamaz ve görme odaklı bir kentsel araştırma indirgeyici sonuçlar ortaya koyabilir. Mekân algısı çok duyulu bir süreçtir ve bu çalışma kent araştırmalarında şimdiye dek göz ardı edilen işitsel boyutun potansiyelleri üzerine odaklanmaktadır.

3. Kentsel Morfoloji Araştırmalarına İşitsel Çağrı

Kent morfolojisi çalışmalarında görme odaklı bir yaklaşım yaygın olsa dahi mekânsal deneyim çok duyuludur. Mirko Zardini (2005) bu tek duyulu yaklaşımı eleştirerek, kapsamlı bir kentsel araştırma için çok duyulu şehircilik kuramının (multisensory urbanism) önemine dikkat çeker.

1970lerde çok duyulu şehircilik yaklaşımına karşı artan araştırma ilgisi (Zardini 2005), mekânın işitsel boyutuna dair sorgulamaları ve keşif arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Kent araştırmalarında bir işitsel dönüş süreci başlamıştır. Ancak, kentsel bağlamın ses boyutu öncelikli olarak gürültü temelinde ele alınmıştır. 1970ler, kentlerin yoğunluğunun hızla arttığı, trafik, sanayi vb. gürültü kaynaklarının kent fenomenine gündelik olarak dahil olduğu sürece rastlar. Bu sebeple, özellikle 1970lerin başından itibaren kentin sesleri planlama süreçlerine dahil edilirken kontrol altına alınması gereken gürültü kaynakları formuna indirgenmiştir. Sonuç olarak, kentsel bağlamda ses büyük ölçüde gürültü yönetimi stratejileriyle sınırlandırılmıştır. Kentin ses ortamının algısal ve ilişkisel yönleri göz ardı edilmiştir. Kentin sesleri; zaman, mekân ve hafızayı işaret etme potansiyeline sahiptir. “Kentın sesleri mekânsaldır ve bu sebeple kentin fiziksel ortamının bir parçasıdır” (Zittoun, 2012). Kentsel morfoloji çalışmaları, kentlerin mekânsal ve fiziksel yapısını araştırmaktadır ancak işitsel boyutu kapsam dışı bırakmaktadır. Kentsel morfoloji literatüründe yapıyı peyzajın işitsel boyutu üzerine araştırma konusunda bir boşluk bulunmaktadır. Bu boşluğu doldurmaya katkıda bulunmayı amaçlayan bu makale, kentsel formun ses boyutunu ve kentin işitsel algısını gürültü yönetim stratejilerinin ötesinde araştırmayı planlamaktadır.

3.1. Kentsel Formu Dinlemek: İşitsel Peyzaj ve Yapılı Peyzaj

Ses ve gürültü kavramları genellikle birbirinin yerine kullanılır ve bu oldukça yanıltıcıdır. Ses olgusu doğası gereği bir ikilik barındırır. Bir yandan, fiziksel özellikleri bakımından akustik boyutu üzerinden incelemek mümkün iken diğer yandan algısal ve ilişkisel özellikleri dolayısıyla psikoakustik boyutu üzerinden araştırmak mümkündür (Biçer, 2019). Gürültü boyutu, esas olarak sesin fiziksel-akustik yönü altında incelenir. Dolayısıyla, kentsel araştırma, planlama ve tasarım süreçlerinde kentin seslerinin yalnızca gürültü yönetimi stratejilerine indirgenmesi, psikoakustik mekân deneyimi potansiyellerinin göz ardı edilmesine sebep olur. Sesin kentin gündelik pratiklerindeki rolü bütüncül bir şekilde hem akustik hem de psikoakustik yönleriyle ele alınmalıdır. Sesin akustik boyutuna dair bilgiye ilgili teknik altyapının olduğu 1860lı yıllardan itibaren erişmek mümkündür. Sesin algısal ve ilişkisel boyutuna dair tartışma ise 1960ların sonu ve 1970lerin başında işitsel peyzaj (soundscape) kavramının literatüre dahil olmasıyla başlar. İşitsel peyzaj kavramı ilk kez Michael Southworth tarafından 1967 yılında *The Sonic Environment of Cities* adlı çalışmasında ortaya atılmıştır. Southworth (1967) bu çalışmanın amacını kenti dinleyerek anlamak ve aynı zamanda ses algısının zaman içinde nasıl değiştiğini belirlemek olarak tanımlamaktadır. İşitsel peyzaj literatürü için bir diğer öncü figür olan Schafer (1977), kentlerin işitsel peyzaj örüntüsünün değiştiğini ve bu değişiklikleri takip etmek ve kentlilerin psikoakustik algısını incelemek için metodolojiler geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

1960ların sonundan itibaren, Southworth ve Schafer’i takiben, işitsel peyzaj alanında pek çok çalışma yürütülmüştür. Örneğin, Barry Truax işitsel peyzajın algısal boyutu üzerinde durmuş, işitsel çevre ve bireyin algısı arayüzünü araştırırken akustik komünite (acoustic community) kavramını ortaya atmıştır (Truax, 1984). Truax’a göre, belirli bir yere ait özgün ses örüntülerinin müşterek deneyimi bölgesel bir (işitsel) kimlik ve akustik komünite tanımlayabilir. Belirli bir akustik komüniteye ait olan bireyler benzer çevresel seslere benzer tepkiler gösterme eğiliminde olabilirler (Truax, 1984). Psikoakustik, seslere atfedilen çağrışımsal anlamlarla ilgilenir (Truax, 1984).

1960lardan günümüze işitsel peyzaj kavramına dair araştırma yöntemleri ve içerikleri çeşitlilik gösterse de iki temel nokta varlığını korumuştur: işitsel peyzaj algısal ve yapıyı peyzajdan bağımsız düşünülemez. Yapılı peyzaj ve işitsel peyzaj karşılıklı olarak bağlantılıdır (Southworth, 1967; Westerkamp, 1991; Müller, 2012; ISO12913-1:2014; Kang and Schulte-Fortkamp, 2016; Hong and Yong Jeon, 2017). Yani, yapıyı peyzajın hem fiziksel formu hem de mekânsal karakteri işitsel peyzaj örüntüsü üzerinde bir etkiye sahiptir. Eş zamanlı olarak, işitsel peyzaj düzeni de ilgili yapıyı peyzaj konfigürasyonuna dair bilgi verebilir. Örneğin, çeşitli cadde-sokak-meydan örüntüleri belirli işitsel peyzaj düzenleri üretme potansiyeli barındırabilir. Literatürde, yoğun kent dokusu içinde planlanan

parkların ve yeşil alanların psikoakustik algıya etkisi üzerine de araştırmalar bulunmaktadır (Liu and Kang, 2015; Cerwén, 2019; Chitra, Jain, and Chundelli, 2020). Ancak, işitsel Peyzaj ve yapıyı peyzaj arasındaki ilişkiye dair kısıtlı çalışmalar parçacıl birtakım öneriler getirmiştir. Kent araştırmalarında bu etkileşimin potansiyellerini ortaya çıkarmak için bütünlük bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Bu makale, kentsel morfoloji araştırması ve işitsel peyzaj araştırmasına (geliştirme aşamasında olan) bütünlük bir metot önermektedir. Ayrıca, ilgili pilot çalışma bölgesi, bir kent parkı ve farklı ölçekler-arazi kullanımları barındıran bir yapıyı peyzaj düzeni içerdiğinden işitsel peyzaj örüntüsüne etkisi literatürdeki mevcut çalışmalara katkı sunabilir.

4. Metodoloji

İşitsel peyzaj alanında çevresel sesleri ve bireylerin psikoakustik davranışlarını araştırmayı hedefleyen çeşitli metotlar 1960ların sonundan itibaren geliştirilmeye başlanmıştır. Ana amaç çoğunlukla karmaşık akustik ve psikoakustik verilerin okunabilirliğini artırmak olmuştur. Ancak, işitsel peyzaj alanının mekân araştırmaları ile ilgili çalışma alanlarına (mimarlık, kentsel tasarım vb.) dahil olması 1990ların sonunu bulmuştur. Bu sebeple, oldukça güncel ve gelişmekte olan bir çalışma alanı olarak yöntem ve araçları da bir gelişim süreci içindedir. Mevcut metotlar ile ilgili eleştiriler tekil çözüm önerileri üretilmesi ve bir genel çerçevenin eksikliği üzerine olmuştur. Bu makale, işitsel peyzajı kent araştırmalarına bütüncül bir yaklaşımla dahil etmeyi önerirken kent çalışmalarında mevcut olarak kullanılan sistematik yöntemleri ve uyarlanabilir bir çerçevesi olan araştırma alanlarını incelemiştir. 1990lardan itibaren (ISUF'un kurulmasıyla birlikte) kentsel morfoloji araştırmalarının çok yönlü-çok disiplinli yaklaşımlar benimsemesi ve kent araştırmalarında yeni keşiflere olanak sağlaması ilginç bir şekilde işitsel peyzaj araştırmalarının da mekân çalışmalarına dahil olduğu sürece rastlar. Bu makale bu kesişimin kent araştırmalarına yeni, bütüncül ve işitsel olarak kapsayıcı açılımlar sağlama potansiyeline dikkat çekmektedir.

Öneri metodoloji belirlenen nitel ve nicel kentsel morfolojik araştırma yöntemlerini ve işitsel peyzaj araştırma yöntemlerini bir arada kullanan bir birleştirilmiş model üzerine kuruludur. Veri toplama süreci harita okumaları, saha araştırmaları, ses seviyesi ölçümleri, ses kaynaklarının belirlenmesi ve ses yürüyüşü prosedürünü içermektedir. Harita okumaları; kentsel doku ağları, sirkülasyon ağları ve arazi kullanım örüntülerindeki dönüşüm süreci ile ilgili veriye erişmeyi sağlar. Saha araştırmaları, pilot çalışma alanının işitsel peyzaj ve yapıyı peyzaj örüntüsü üzerinde etkisi olabilecek ayırt edici özelliklerini keşfetmeyi amaçlar. Örneğin, Hacettepe Üniversitesi kampüsü ve Hamamönü bölgesi arasındaki ölçek gerilimi, mülkiyet ilişkileri ve kullanıcı profili filtrelenmesi-farklılaşması işitsel peyzajın bütünlüğünde kopma alanlarına sebep olmaktadır. Ses seviyesi ölçümleri ve ses kaynaklarının belirlenmesi karmaşık işitsel peyzaj verilerinin okunabilirliğini artırır. Kentsel bağlamdaki ses kaynaklarının ve yoğunluklarının belirlenmesi, ses kaynağının işitsel peyzaja ve psikoakustik deneyime zaman içindeki güçlenen-zayıflayan-baskılanan-yok olan vb. etkisini izlemeyi kolaylaştırır (Schafer, 1977; ISO/TS 12913-2:2018). Son olarak, işitsel peyzaj araştırmacıları tarafından yaygın olarak kullanılan bir yöntem olan ses yürüyüşü prosedürü (Schafer, 1977; Westerkamp, 1991; Biçer, 2019; Dökmeci Yörükoğlu, Urak ve Erçakmak Osm, 2021) işitsel peyzajın hem akustik verilerinin ölçülmesini hem de psikoakustik değerlendirmelerinin yapılmasını sağlar.

Veri toplama aşaması tamamlandıktan sonra, elde edilen veriler analiz aşamasında hem morfolojik hem de işitsel olarak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilir. Veri analizi aşaması ses kaynaklarının sınıflandırılması ile başlar. Kentsel bağlamın işitsel değişkenlerinin taksonomisi ilgili ses ortamının hem akustik hem de psikoakustik özelliklerini yorumlamak için etkili bir yöntemdir (Schafer, 1977; ISO/TS 12913-2:2018). Ses kaynaklarının sınıflandırılması, arazi kullanım örüntüleri ile işitsel peyzaj düzeni arasındaki olası korelasyonları ortaya çıkarır. Bu makalenin pilot çalışma alanı bir kentsel yenileme sürecinden geçtiği için arazi kullanım örüntüsü değişmiş ve bu durum işitsel peyzaj düzenini dolayısıyla işitsel kimlik, işitsel kültür ve akustik komünite kodlarını da dönüştürmüştür. Kaymaz, Cennet ve Baki (2016) Hamamönü'ndeki tartışmalı dönüşüm sürecinin

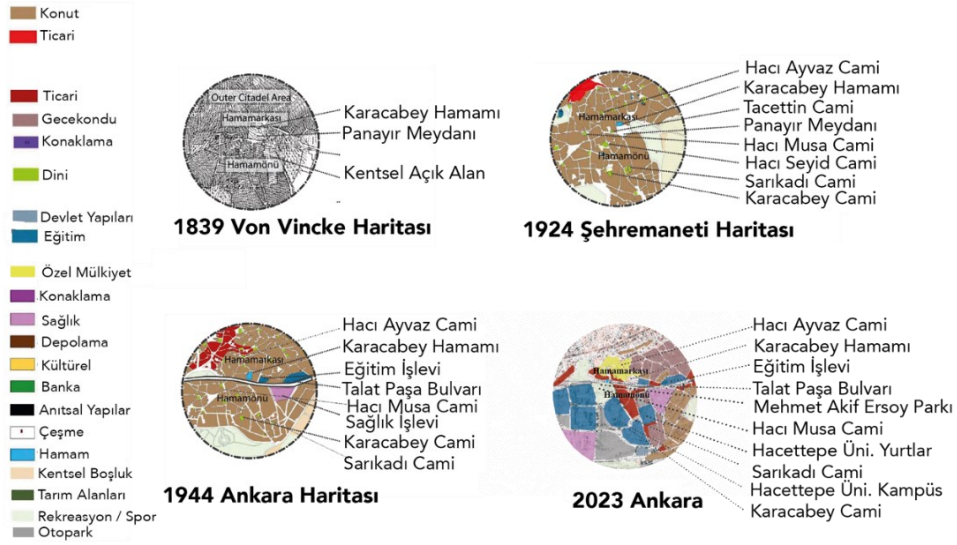
bölgenin tarihi işitsel peyzajını da olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır. Yelmi (2016) işitsel peyzaj karakterinin mekânın kültürel mirasının bir parçası olduğunu ve göz ardı edilmeksizin belgelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu makale, mekânın işitsel girdilerini okuyabilmek için öncelikle işitsel iz, işitsel asamblaj ve bastırılmış ses gruplarını tanımlamaktadır. İşitsel iz kavramı Schafer'in (1977) soundmark terminolojisine dayanmaktadır. İşitsel izler belirli bir akustik komünite için yer, zaman ve etkinlikleri işaret etme potansiyeli olan seslerdir (Schafer, 1977). İşitsel asamblaj kavramı Biçer (2019) yazar tarafından önerilmiştir ve üst üste binen ses çeşitliliğine karşılık gelir. Yani, çeşitli ses örüntüleri bir araya gelir ve kendine özgü ses kimliğine sahip bir işitsel alan oluşturur. Bastırılmış ses kavramı da Biçer (2019) yazar tarafından önerilmiştir ve mevcut işitsel peyzajdan dış etkenler tarafından baskılanarak silinmiş sesler bu grup altında toplanır.

Bu çalışma kapsamında morfolojik veri analizi kartografik materyaller, yazılı belgeler ve fotoğraflar gibi görsel kaynaklara ek olarak işitsel veri analizlerinden de faydalanmaktadır. Örneğin, ses seviyesi ölçümlerinden elde edilen veriler kentsel doku ağı (yapı adaları, sokak-meydanlar, diğer açık alanlar), kentsel sirkülasyon ağı ve arazi kullanım modelleri ile eşleştirilerek yorumlanmaktadır. Bu sayede, belirli morfolojik örüntülerin belirli işitsel örüntüler üretme olasılığı üzerine yorum yapmak mümkün olmaktadır. Sonuç olarak, 19.yüzyılın ortasından itibaren mekânın işitsel izini sürmek ve kaydını tutmak teknik olarak mümkün iken, işitsel içerik kent araştırmalarının kapsamına çoğunlukla dahil olamamıştır. Bu çalışma kapsamında belirlenen Hacettepe Üniversitesi kampüsü, Mehmet Akif Ersoy Parkı ve Hamamönü yenileme bölgesini içine alan kent parçası üzerinde önerilen metodoloji ile bir pilot çalışma yürütülmüştür. Çalışma alanındaki mekânsal müdahalenin izini sürerken akustik kaynaklara erişmenin mümkün olmadığı dönemlerde işitsel araştırmaya yardımcı olması adına kartografik materyallerden ve yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır.

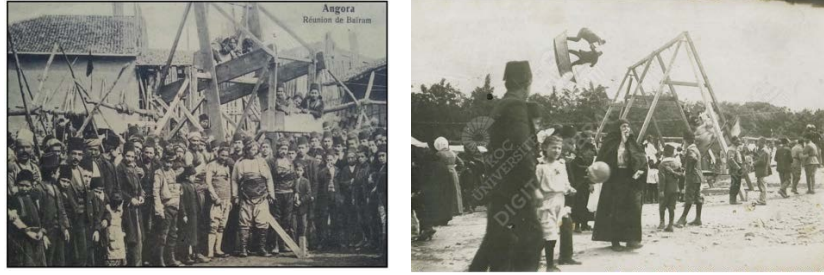
5. Pilot Çalışma

5.1. Pilot Çalışma Alanının Tanıtılması

Ankara'nın tarihi merkezi Ulus'un güneyinde, dış kale surları içinde kalan pilot çalışma alanının kökleri 13.yüzyıla kadar uzanır (Ergenç 1995, Tunçer 2001, Şenyapılı 2004). Günümüzde Altındağ Belediyesi sınırları içerisinde yer alan Hamamönü semti, kuzeyde Talatpaşa Bulvarı, güneyde Hacettepe Üniversitesi kampüsü, batıda Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri ve doğuda Ankara Üniversitesi Hastanesi ile sınırlıdır. Mihçioğlu Bilgi (2010) 1839, 1924 ve 1944 tarihli Ankara haritaları Şekil 1 üzerinde kentsel doku ve arazi kullanımı üzerine bir çalışma yürütmüştür. Pilot çalışma alanını da içine alan bölgeye 1920lerde konut dokusunun hâkim olduğu görülmektedir (Şekil 1). Ayrıca, alanda çok sayıda cami olduğu ve mahallelerin cami ya da mescitleri merkeze olarak örgütlendiği görülmektedir. Hamamönü mahallesi için de çekirdek rolünü üstlenen, 1440larda inşa edilen Karacabey Cami'dir (Ergenç, 1995). Mahallenin adı, 1440'lı yıllarda inşa edilen Karacabey Hamamı'ndan gelmektedir (Ergenç, 1995). Karacabey Hamamı'nın güneyindeki alanın adı Hamamönü, kuzeyindeki alanın adı ise Hamamarkası'dır (Şekil 1). 1924 tarihli Şehremenati Haritası'na göre, Karacabey Hamamı çevresinde Panayır Meydanı veya "Hamid Tarlası" olarak adlandırılan bir kentsel meydan yer almaktadır (Şenyapılı, 2004; Mihçioğlu Bilgi, 2010) (Şekil 2). Bu alan mahalle meydanı, toplanma alanı ve sosyalleşme işlevi gören bir müşterek mekândır. 1944 tarihli Ankara haritası tarihi kent merkezindeki dokunun hızla dönüşmeye başladığını göstermektedir (Şekil 1). Konut kullanımının domine ettiği organik tarihi dokuya bu dönemde eğitim ve sağlık yapıları gibi büyük kamusal işlevler eklenmiştir. Önemli bir diğer değişiklik ise; bir müşterek mekân olarak işlevlenen Panayır Meydanı alanının bu işlevini yitirerek yapılaşması olmuştur. En kritik değişiklik tarihi dokunun bütünlüğüne ilk kez ciddi bir müdahale olarak okunabilecek Talatpaşa Bulvarı'nın inşa edilmesi olmuştur (Tunçer, 2001; Şenyapılı, 2004; Mihçioğlu Bilgi, 2010). Sonuç olarak, 1940lardaki büyük morfolojik müdahaleler bu alanın yalnızca fiziksel altyapısında değil sosyal, kültürel dolayısıyla etnografik kimliğinde de dönüşümlere yol açmıştır.

Şekil 1 1839, 1924, 1944 ve 2023 Tarihli Ankara Haritaları
(Mihçioğlu Bilgi, 2010 üzerinde yazar tarafından düzenleme yapılmış ve 2023 tarihli harita eklenmiştir.)

Şekil 2 Hamid Tarlası (Panayır Meydanı) (VEKAM Arşivi)

Bu çalışma kapsamında veri toplamak için faydalanılan kartografik materyallere ek olarak, araştırma alanının yapılı peyzajı ve işitsel peyzajı hakkında önemli ayrıntılar içeren yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Hamamönü ve civarındaki yerleşim, Karacabey Hamamı'nın inşa edildiği 15. yüzyıla kadar uzanır. Aktüre'ye göre 17. yüzyılın sonlarında Celali isyanları, Hamamönü civarı da dahil olmak üzere, kale dışındaki mahallelerde ciddi yıkımlara neden olmuştur (Aktüre, 1981). Celali isyanlarından sonra bu alanda yerleşim yeniden başlasa da 1881 ve 1916'daki büyük yangınlar tarihi merkezin geniş bir alanını tekrar yok etmiştir. Sonuç olarak, pilot çalışma alanını da içine alan bu bölge, özellikle 17., 19. ve 20. yüzyıllarda, bir döngü içinde geniş kapsamlı yıkım ve yeniden yapılaşma süreci yaşamıştır. 1967 yılında Hacettepe Üniversitesi yerleşkesinin Talat Paşa Bulvarı'nın güneyinde inşa edilmesi bölgenin dönüşüm sürecinde tetikleyici bir etkiye sahip olmuştur. Üniversite arazinin kökleri 1958 yılında kurulan Çocuk Sağlığı Enstitüsü'ne dayanmaktadır (Akpolat, 2004) ve enstitü üniversite yerleşkesine dönüşürken alan genişlemesi sürecinde bölgedeki konut dokusu ciddi yıkıma uğramıştır (Poyraz and Gündoğan, 2014). Sonuç olarak, özellikle 1940-50'lerden sonra ana arter yollarının (öncelikle Talat Paşa Bulvarı ve Ulucanlar Caddesi) inşa edilmesi, Hacettepe Üniversitesi yerleşkesinin kurulması (1967) ve kent merkezine yapılan göç patlaması Hamamönü ve civarındaki ciddi dönüşümü tetiklemiş ve hızlandırmıştır. Pilot çalışma alanı; bölgede yerleşimin başladığı 15.yüzyıldan günümüze kadar saldırılar, yangınlar, göçler ve imar kararları gibi dış etmenler nedeniyle sürekli bir değişim ve dönüşüm tehdidi altında kalmıştır. Tüm bu değişim etmenlerine rağmen, bölgedeki konut kullanımı 2000'li yılların başlarına kadar zayıflamış bir biçimde de olsa devam etmiş ancak plansız gecekondu yerleşimlerinin artmasıyla giderek çöküntü alanı haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak, Hamamönü bölgesi 2004 ve 2014 yılları arasında Altındağ Belediyesi tarafından yürütülen tartışmalı bir kentsel yenileme

sürecine girmiştir. Bu süreçte alandaki yoğun konut kullanımını yerini büyük ölçüde otel, eczane, kafe, hediyelik eşya dükkânı vb. arazi kullanımına bırakmıştır. Arazi kullanımındaki bu dönüşüm; oturma alanı korunan (?) mevcut yapı stoğunun kat planlarında (özellikle zemin kat planları) çeşitli düzenlemeler yapılması (Poyraz and Gündoğan, 2014) ve cephelerinde özgün olmayan unsurların kullanılması (Turgut Gültekin, 2014) gibi uygulamalar ile sonuçlanmıştır. Açık alan düzenlemelerinde ise öncelikle Mehmet Akif Ersoy Parkı'nın inşa edilmesi Talat Paşa Bulvarı boyunca yer alan mevcut konut dokusunun bir kısmının yıkılmasına yol açmıştır (Şekil 3). Diğer açık alan düzenlemesi ise; 1940larda yapılaşma sürecine girmeden önce mahalle meydanı olarak işlevlenen Panayır Meydanı'nın 2014te özgün kimliğinden bağımsız bir saat kulesi meydanına dönüştürülmesidir (Şekil 4). Mahalle sakinleri için bir müşterek mekân olan Panayır Meydanı kültürel kimliğin ve kolektif belleğin önemli bir parçası olmasına rağmen yitirilmiştir.

Şekil 3 Hacı Musa Camii ve Mehmet Akif Ersoy Parkı (Sol: VEKAM Arşivi, Orta: Altındağ Belediyesi, Sağ: Yazar tarafından Mart 2023'te çekilmiştir.)

Şekil 4 Panayır Meydanı'ndan Saat Kulesine (Sol: VEKAM Arşivi; Orta: Turgut Gültekin, 2014; Sağ: Yazar tarafından Mart 2023'te çekilmiştir)

Sonuç olarak, Hamamönü'ndeki yenileme süreci öncelikle alanın arazi kullanım örüntüsünü değiştirmiş; tarihi dokudaki bir geleneksel konut bölgesini rekreasyon ve ticaret alanına dönüştürmüştür. Bu değişiklik, alanın özgün kimliğine zarar vermiş ve kültürel mirası üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olmuştur. Her şeyden önce, mahallenin 15.yüzyıla kadar uzanan konut dokusu ve domestik kültürü baskılanmış, dönüşüm sürecinde de ortadan kaldırılmış ve alanın kültürel mirasından silinmiştir. Mesken kullanımını baskılamak alandaki domestik sesleri de baskılamak ve akustik mirastan silmek anlamına gelmektedir. Örneğin, alanın işitsel peyzajını oluşturan sokakta oynayan çocukların sesleri, çocuklarını çağıran annelerin sesleri veya sokak ortasındaki komşu sohbetleri susturulmuştur. Kaymaz, Cennet ve Baki (2016) Hamamönü'ndeki konut yerleşiminin alanın kimliği için kritik olduğunu ve yenileme sürecinin yerin kimliğine zarar verdiğini belirtmektedir. Hamamönü'ndeki kentsel yenileme bir soylulaştırma sürecini beraberinde getirmiş, alandan uzaklaştırılan yerel halk akustik komünitenin de değişmesi anlamına gelmiştir. Alandaki geçici ziyaretçiler artmış, kalıcı sakinler yerinden edilmiştir. "Kentsel form, üreticileri ve sakinleri ile diyalektik bir ilişki içinde olan dinamik ve sürekli değişen bir varlıktır" (Moudon, 2003). Kentsel bağlamın sakinleri yerinden edildiğinde fiziksel formda bir değişiklik olmasa dahi kent-kentli diyalektiğine müdahale edildiğinden morfolojik bir değişim tetiklenmiş olur. Bu çalışma, Hamamönü örneğinde morfolojik dönüşümün paralelinde ilerleyen işitsel dönüşüme de dikkat çekmektedir. Çünkü alandaki dönüşüm alanın işitsel örüntülerini, işitsel kültür kodlarını ve işitsel kimliğini de etkilemiştir.

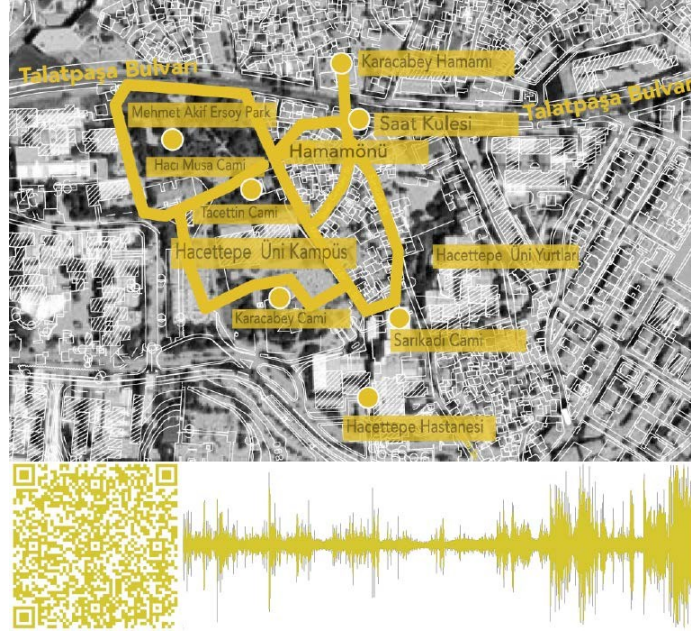
5.2. Öneri Bütünleşik Metodun Denenmesi

Hamamönü yenileme bölgesi, Mehmet Akif Ersoy Parkı ve Hacettepe Üniversitesi kampüsü Talatpaşa Bulvarı'nın güneyinde yer alan komşu kent parçalarıdır (Şekil 5). Tarihi merkezin güneyinde yer alan ve geleneksel konut bölgesi olarak işlevlenen bu organik kent dokusu 1940lardan itibaren kritik mekânsal müdahalelere maruz kalmıştır. 1960larda Hacettepe Üniversitesi yerleşkesi inşa edilirken mevcut küçük ölçekli geleneksel konut ayak izlerinden oluşan yerleşim bölgesinin büyük oranda yıkıldığı ve yerine daha büyük yapı oturma alanlarına ihtiyaç duyan eğitim yapılarının geldiği görülmektedir. Üniversite kampüsü ile komşu arazilerinde yer alan (bugünkü Hamamönü yenileme bölgesi ve Mehmet Akif Ersoy Parkı) konut dokusu arasında bir ölçek gerilimi oluşmuştur. Ayrıca, mülkiyet ilişkileri ve kullanıcı ilişkilerinde de gerilimli alanlar oluşmuştur. 2004-2014 arasında Hamamönü kentsel yenileme sürecinde ise bir açık alan olarak planlanan Mehmet Akif Ersoy Parkı'nın inşa edilmesiyle mevcut konut dokusunda yine yıkım olmuştur. İlgili dönüşümler kentsel etkinlikleri, kullanıcı faaliyetlerini, kullanıcı profil-yoğunluğunu ve paralelinde kentin seslerini ve işitsel içeriğini de etkilemiştir. Dönüşüm sürecinin işitsel izini sürmek, mevcut akustik komünite kalıplarını ve işitsel kültürel kodları yakalamak için kent araştırmasına işitsel peyzaj incelemesi de dahil edilecektir. Bu amaçla, öncelikle çalışma alanının ana ses kaynaklarının tespiti ve sınıflandırılması önemlidir. (Tablo 1) Ana ses kaynaklarının belirlenmesi ve taksonomisi, yapıli peyzajın değişen özellikleri ile işitsel peyzajın girdileri arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlamaya yardımcı olacaktır. Ses kaynaklarını toplamak için Şekil 5'de gösterilen ses yürüyüşü rotası yürünmüştür.

Tablo 1 Ses Kaynakları Sınıflandırması

Yer	Arazi Kullanımı	Ana Ses Kaynakları
Hamamönü Bölgesi	Ticari Rekreasyonel Turistik	Kalabalığın Uğultusu, Güvercin Sesleri, Ezan Sesleri, Çocuk Sesleri, Dükkanlardan Gelen Müzik Sesleri, Rüzgar Sesi
Mehmet Akif Ersoy Parkı	Kent Parkı	Ezan Sesleri, Saksığan Sesleri, Rüzgar Sesi, Havuz Sesi
Hacettepe Üniversitesi Kampüsü	Eğitim	İnsan Sesleri, Ezan Sesleri, Rüzgar Sesi

Ses yürüyüşü rotası Şekil 5 yardımıyla dinlenebilir. Hamamönü saat kulesi meydanı çevresindeki ana ses kaynakları Talatpaşa Bulvarı'ndan gelen trafik gürültüsü, kalabalık uğultuları ve güvercin civıltılarıdır. Ara sokaklarda ise dükkanlardan gelen müzik sesleri ve kalabalığın uğultusu işitsel peyzaja hakim olmaktadır. Ezan vakitlerinde, yakın konumlanmış çok sayıda camiden gelen ve üst üste binen ezan sesleri alanın psikoakustik algısına dahil olur. Ses seviyesi ölçümlerine bakıldığında mesai saatlerine ve hafta sonlarına bağlı olarak 65 dB ile 80 dB arasında değişmektedir. Hamamönü'ndeki ticari ve rekreasyon amaçlı arazi kullanımının aksine, Hacettepe Üniversitesi kampüsü eğitim işlevi ile kullanıcı profilini belirli bir ölçüde filtreler. Kampüsteki ses seviyesi ölçümleri 40 dB ile 55 dB arasında değişmektedir. Hamamönü ile üniversite yerleşkesi arasında psikoakustik algı değişmektedir, kampüs durgun bir tampon bölge etkisi bırakmaktadır. İki alan arasında fiziksel bir sınır da bulunmaktadı (Şekil 6).

Şekil 5 Ses Yürüyüşü Rotası (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 6 Hacettepe Üniversitesi Kampüsü - Hamamönü Yenileme Bölgesi ve Karacabey Camii (Yazar tarafından Mart 2023'te çekilmiştir.)

Mehmet Akif Ersoy Parkı arazisi için ana ses kaynakları kuş ötüşleri, rüzgar sesi, havuz sesi ve ezan sesidir. Yoğun bir kent dokusu içinde rüzgar sesi ve kuş seslerinin işitsel peyzajı domine ettiği bir alan olarak Mehmet Akif Ersoy Parkı bu kent parçası için bir işitsel sığınak (Cerwén, 2019) işlevi görmektedir. Park içinde iken, eğimli topografyanın ses yalıtım etkisiyle Talat Paşa Bulvarı'nın trafik gürültüsü akustik olarak maskelenmektedir. Ancak, bulvarın kuzeyindeki inşaat gürültüsünü yer yer duymak mümkündür (Şekil 5 ve Şekil 7).

Şekil 7 Mehmet Akif Ersoy Parkı -Talat Paşa Bulvarı Arası Topografik Fark (Yazar tarafından Mart 2023'te çekilmiştir)

Pilot çalışma alanının ana ses kaynakları ses yürüyüşü ile belirlenmiş ve listelenmiştir (Tablo 1). Şimdi ise, bu çalışmanın önerdiği işitsel iz, işitsel asamblaj ve bastırılmış ses grupları incelenecektir. İşitsel iz; ilgili işitsel peyzajın psikoakustik algısında özgün, kolaylıkla fark edilebilen ve uzam-zamansal yönlendirme sağlayabilen seslere karşılık gelir. İşitsel asamblaj; üst üste binerek katmanlaşan ve ses çeşitliliğiyle yeni bir psikoakustik alan yaratan ses gruplarından oluşur.

Bastırılmış ses; mevcut işitsel peyzajdan dış etkenler aracılığıyla elenmiş ve silinmiş ses gruplarını içerir. Pilot çalışma alanının ses grupları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2 Ses Grupları Sınıflandırması

Ses Grupları Sınıflandırması		
<i>İşitsel İz</i>	<i>İşitsel Asamblaj</i>	<i>Bastırılmış Ses</i>
Ezan Sesi	Karacabey Hamamı’nın İşitsel Atmosferi	Mahallenin Domestik İşitsel Atmosferi
Mehmet Akif Ersoy Park’ında Saksığan Sesleri	Mehmet Akif Ersoy Park’ının İşitsel Atmosferi Hamamönü Saat Kulesi Meydanı Atmosferi	<i>Panayır Meydanı</i> İşitsel Atmosferi

Pilot çalışma alanının ses grupları incelemesinden elde edilen bir dizi sonuç vardır. Öncelikle, işitsel peyzajın bastırılmış ses gruplarına odaklanmak, işitsel kültür kodları ve akustik komünite kalıplarının değişen koşullarını anlamak için açıklayıcıdır. Örneğin, daha önce de belirtildiği gibi, bölgedeki konut kimliğinin ilk izleri 15. yüzyıla kadar uzanır. Bölge konut kimliğinin baskılanması işitsel peyzajın domestik seslerinin baskılanması ile sonuçlanır. Mevcut durumda rekreasyonel, ticari ve eğitim merkezli arazi kullanımı özgün domestik işitsel peyzaj örüntüsünü silmiştir. Hamamönü kentsel yenileme bölgesinde yapı oturma izleri, sokak genişlikleri, yapı kat yükseklikleri gibi morfolojik bileşenler orijinal durumu 'taklit' etse dahi, ses kaynakları yerinden edilmiş ve otantik işitsel izler silinmiş durumdadır. Yani, Hamamönü bölgesinin fiziksel morfolojik girdileri geleneksel konut dokusunu taklit etse dahi işitsel peyzaj girdileri özgün durumu taklit edememektedir. Kaymaz, Cennet ve Baki (2016) bu durumu işitsel peyzaj ve yapı peyzaj arasında bir uyumsuzluk olarak değerlendirmektedir. Bir diğer bastırılmış ses olarak Panayır Meydanı’nın işitsel atmosferi verilebilir. Mevcut durumda morfolojik olarak orijinal durumuna benzer biçimde bir kentsel boşluk olarak okumak mümkün olsa dahi işitsel kültür kodu tümüyle değişmiş olan bu alan müşterek mekân kimliğini yitirmiştir. Pilot çalışma alanının işitsel izlerine bakılacak olursa bölgede yoğun bir şekilde konumlanmış olan minarelerden gelen ezan sesleri en uzun süredir varlığını koruyan işitsel kaynaktır. Ancak, yenileme süreci öncesi ezan sesleri Hamamönü mahallesinin işitsel peyzajında odak oluşturacak güce sahip iken, mevcut durumda, Talat Paşa Bulvarı’ndan kaynaklanan trafik gürültüsü, kalabalığın uğultu sesi, kafe ve restoranlardan gelen müzik işitsel peyzajı domine eder. Hamamönü bölgesine kıyasla görece daha durgun ve sakin bir işitsel peyzaj örüntüsü olan Mehmet Akif Ersoy Parkı ve Hacettepe Üniversitesi yerleşkesi için ise; sırasıyla bu alanların içinde yer alan Hacı Musa Cami ve Karacabey Cami, bölgenin psikoakustik algısında ezan sesinin işitsel iz etkisini sürdürmesini sağlamaktadır. Mehmet Akif Ersoy Parkı’nın işitsel peyzajında ezan sesleri, havuzun uğultusu, saksığan sesleri ve rüzgarın sesinin üst üste bindiği bir işitsel asamblaj atmosferine de rastlanır.

6. Sonuç

Bu çalışma, görme odaklı kentsel araştırma stratejilerine eleştirel bir şekilde yaklaşmakta ve özellikle kentsel ses boyutunun hafife alınan potansiyellerini vurgulamaktadır. “Kentsel morfolojik faktörler, işitsel peyzajı daha iyi anlamak için yararlı göstergeler olabilir” (Hong & Yong Jeon, 2017). Bu çalışma, işitsel peyzaj örüntülerinin ve yapı peyzaj düzeninin karşılıklı etkileşim halinde olduğunu ve iç içe geçmiş bir yapıya sahip olduğunu iddia etmektedir. Yapı peyzajın uzam-zamansal dinamikleri işitsel peyzajın oluşumunda ve dönüşümünde önemli rol oynar. Kentsel formun örüntüleri işitsel atmosfer için belirleyicidir. Kentin dinamikleri, döngüleri, rutinleri ve ritimleri

mekânın işitsel boyutlarına yansır; işitsel kültür kodlarını ve akustik komünite örüntülerini etkiler. Kentsel bağlamın ayrılmaz bir parçası olan işitsel peyzaj, yerin kimliği, mekânsal hafıza ve kültürel mirasın inşasında önemli bir rol oynar.

Not:

Bu çalışma Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Ana Bilim Dalı doktora programında Doç. Dr. Ela Alanyalı Aral danışmanlığında sürdürdüğüm doktora tezimin kavramsal çerçevesinden faydalanmaktadır.

Kaynaklar

- Aktüre, S. (1978). *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Aletta, F., Kang, J. & Axelsson, O. (2016). Soundscape Descriptors and a Conceptual Framework for Developing Predictive Soundscape Models. *Landscape and Urban Planning, Vol 149*, 65–74.
- Augoyard, J.F. & Torgue, H. (2004). *Sonic Experience: A Guide to Everyday Sounds* (A. McCartney & D. Paquette, Trans.). Montreal: McGill-Queen's Press. (Original work published 1995)
- Biçer, N.,B. (2019). *An Exploration of Urban Soundscape in Ulus, Ankara*. Master Thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- Cerwén, G. (2019). Listening to Japanese Gardens: An Autoethnographic Study on the Soundscape Action Design Tool. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 16(23)*. DOI:10.3390/ijerph16234648
- Chion, M. (1994). *Audio-Vision Sound on Screen*. Columbia University Press.
- Chitra, B. Jain, M., and Chundelli, F.A. (2020). Understanding the Soundscape Environment of an Urban Park through Landscape Elements. *Environmental Technology & Innovation, Vol 19*. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eti.2020.100998>
- Cinar Ozdil, N., Vejre, H., & Bilsel, F. C. (2020). Emergence and Evolution of the Urban Public Open Spaces of Ankara within the Urban Development History: 1923 to Present. *Journal of Planning History, 19(1)*, 26–51. <https://doi.org/10.1177/1538513219848434>
- Conzen, M. R. G. (1960) *Alnwick Northumberland a Study in Town-Plan Analysis*. The Institute of British Geographers.
- Conzen, M. R. G. (2004) *Thinking About Urban Form: Papers on Urban Morphology 1932-1998*. Peter Lang.
- Dokmeci Yorukoglu, P., Urak, G. and Erçakmak Osma, U., B. (2021). Cultural Soundscape Evaluation on Re-Functionalized Historical Sites with Adaptive Reuse Approach: Ankara Citadel Case. *Euronoise 2021 Conference*.
- Ergenç, Ö. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Tarih Vakfı Yurt Kitapları.
- Hall, T., Lashua, B., & Coffey, A. (2008). Sound and the Everyday in Qualitative Research. *Qualitative Inquiry, Vol 14 (6)*, 1019-1040.
- Hong, J., Y. & Yong Jeon, J. (2017). Exploring Spatial Relationships among Soundscape Variables in Urban Areas: A Spatial Statistical Modelling Approach. *Landscape and Urban Planning, Vol 157*, 352-364.
- Howes, D. (1991). *The Varieties of Sensory Experience: A Sourcebook in the Anthropology of the Senses*. University of Toronto Press.
- Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment*. Routledge.
- ISO12913-1:2014. Acoustics-Soundscape Part 1: Definition and Conceptual Framework; ISO:Genève, Switzerland, 2014. Retrieved from: <https://www.iso.org/obp/ui/fr/#iso:std:iso:12913:-1:ed-1:v1:en:ref:3>
- ISO/TS 12913-2:2018. Part 2: Data Collection and Reporting Requirements; ISO: Genève, Switzerland, 2018. Retrieved from: <https://www.iso.org/obp/ui/fr/#iso:std:iso:ts:12913:-2:ed-1:v1:en>
- Kang J., Schulte-Fortkamp B., (Ed). (2016) *Soundscape and the Built Environment*. (1st ed.) Taylor & Francis-CRC Press.
- Kato, K. (2009). Soundscape, Cultural Landscape and Connectivity. *Sites: A Journal of Social Anthropology and Cultural Studies, Vol 6(2)*, 80–91. <https://doi.org/10.11157/sites-vol6iss2id123>
- Liu J., and Kang J., (2015). Soundscape Design in City Parks: Exploring Relationships between Soundscape Composition Parameters and Physical and Psychoacoustic Parameters. *Journal of Environmental Engineering and Landscape Management, Vol 23*, 110-120.

- Kaymaz, I., Cennet, T. & Baki, E. (2016). Perceived Soundscape of Urban Historical Places: A Case Study of Hamamönü, Ankara. *Procedia Engineering*. 161, 1920-1925. DOI: 10.1016/j.proeng.2016.08.765
- Kropf K.S. (2009) Aspects of Urban Form. *Urban Morphology* 13 (2), 105-120.
- Kropf, K. & Malfroy, S. (2013). What is Urban Morphology Supposed to be about: Specialization and the Growth of a Discipline. *Urban Morphology* 17, 128–31.
- Larkham, P.J. (2006). The Study of Urban Form in Great Britain. *Urban Morphology*, Vol 10 (2), p.130.
- Larkham, P.J. (2002). Misusing 'Morphology'? (Urban Form). *Urban Morphology*, 6 (2). 95-98.
- Larkham P.J. & Morton, N. (2011) Drawing Lines on Maps: Morphological Regions and Planning Practices, *Urban Morphology*, 15 (2).
- Larkham, P.J. & Ünlü, T. (2021) *Özel Oturum*. III. Kentsel Morphology Sempozyumu. Ankara, Türkiye. https://www.youtube.com/watch?v=EGJ4EKN6tV8&t=23s&ab_channel=III.KentselMorfolojiSempozyumu-ASalonu
- Levin, D.M. (1993). *Sartre, Merleau-Ponty, and the Search for a New Ontology of Sight*. In D.,M. Levin (Eds.) *Modernity and the Hegemony of Vision*. London: University of California Press.
- Liu J., & Kang J., (2015). Soundscape Design in City Parks: Exploring Relationships between Soundscape Composition Parameters and Physical and Psychoacoustic Parameters. *Journal of Environmental Engineering and Landscape Management*, 23. 110-120.
- Mihçioğlu Bilgi, E. (2010). *The Physical Evolution of the Historic City of Ankara Between 1839 and 1944: A Morphological Analysis*. Phd Thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- Moudon, A.V. (1997). Urban Morphology as an Emerging Interdisciplinary Field. *Urban Morphology*, Vol 1, p.3-10.
- Müller, J. (2012). The Sound of History and Acoustic Memory: Where Psychology and History Converge. *Culture & Psychology*, Vol 18 (4), 443-464.
- Poyraz, U. & Önder Gündoğan, M. (2014) Tarihsiz ve Talihsiz Bir Dönüşüm: Cazibe Merkezi Olarak Hamamönü *idealkent*, 11, p.70-87.
- Schafer, R.M. (1973). *The Vancouver Soundscape*. In R., M. Schafer (Eds.) *The Vancouver Soundscape*. Canada: Sonic Research Studio, Simon Fraser University.
- Schafer, R., M. (1977). *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Destiny Books.
- Southworth, M., F. (1967). *The Sonic Environment of Cities*. Massachusetts Institute of Technology Press.
- Şenyapılı, T. (2004). *Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü*. İletişim Yayıncılık.
- Thompson, E. (2002). *The Soundscape of Modernity Architectural Acoustics and the Culture of Listening in America, 1900–1933*. MIT Press.
- Truax, B. (1978). *Handbook for Acoustic Ecology*. ARC Publications.
- Truax, B. (1984) *Acoustic Communication*. Ablex Publishing Corporation.
- Tunçer, M. (2001). Ankara'da Tarihsel Çevrenin Korunmasına Yönelik Politikalar. Tarih içinde Ankara II içinde (ed.) Y. Yavuz, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Turgut Gültekin, N. (2014). *Urban Conservation Policy- The Case of Hamamönü- Ankara Turkey*. ERSAs 54th Congress-Regional Development & Globalisation: Best Practices. Saint Petersburg, Russia.
- Westerkamp H. (1991) The World Soundscape Project. *The Soundscape Newsletter No.1*.
- Whitehand J. W. R. (2001) British Urban Morphology: The Conzenian Tradition. *Urban Morphology*, Vol. 5(2), p. 103-109.
- Whitehand J. W. R. (2009) The Structure of Urban Landscapes: Strengthening Research and Practice. *Urban Morphology*, Vol. 13(1), p. 5-27.
- Yelmi, P. (2016) Protecting Contemporary Cultural Soundscapes as Intangible Cultural Heritage: Sounds of Istanbul. *International Journal of Heritage Studies*. Vol 22 (4), 302-313. DOI: 10.1080/13527258.2016.1138237
- Zardini, M. (2005). *Toward a Sensorial Urbanism*. <https://www.cca.qc.ca/en/issues/16/the-rest-of-your-senses/34281/toward-a-sensorial-urbanism>
- Zittoun, T. (2012). The Art of Noise: Comment on the Sound of Silence. *Culture and Psychology*, Vol 18(4). P.474

Kentsel Süpürgeliklerin Tipo-Morfolojik Analizi ve İnsan Aktivitesi Bağlamında Değerlendirilmesi

Simge Gül Kökcü¹, Dilek Yıldız Özkan²

Özet

Kent, farklı ölçeklerde mekânsal bileşenlerin ve bu bileşenler arasında hem mekânsal hem de sosyal boyutta kurulan ilişkilerin oluşturduğu bütün olarak tanımlanabilmektedir. Çeşitli bağları mümkün kılan ilişkiler; bütüne, bileşenlerin toplamı olmanın ötesinde bir anlam katmaktadır. Dolayısıyla, bileşenlerin kendisi kadar, bağlar ve bağlayıcı unsurlar da önemlidir. Bina-kentsel mekân etkileşiminin kurulduğu hacimler de karşıtlıklar arasında ilişki biçimleri yaratmakta, karşıtlıklar üzerinden kendi karakteristiğini kurmaktadır. Bu çalışmada söz konusu bağlayıcı hacimler; bina, kentsel mekân ve sosyal bağlam katmanlarından beslenen bileşke olgu olarak tariflenen kentsel süpürgelik (urban plinth) kavramı üzerinden irdelenmektedir. Kentsel süpürgelikler bağlamında, karşıtlıklar barındıran katmanların bütünleşmesi ve denge durumunun sağlanması; bu hacimlerin yaşantı potansiyeli üzerinde etkilidir. Bu doğrultuda, insan-çevre etkileşimi üzerinde önemli rol oynayan kentsel süpürgeliklerin sahip olması gereken temel niteliklerden biri mekânsal geçirgenliktir. Karşıtlıklar arasında bulunma hâli geçirgenliğin sağlandığı durumda, kullanıcıya mekâna özgü bir hareket kabiliyeti sağlamaktadır. Hareket kabiliyetinin olanak tanıdığı özerklik sayesinde kentsel yaşantı ile bütünleşen kullanıcı, devinen hareketin parçası olarak kente fiziksel boyutta eklenmektedir. Bireyler bu hacimlerde, kentsel deneyimin hem nesnesi hem de öznesi olmaktadır. Kentsel süpürgeliklerin mekânsal geçirgenliği, ticari aktivite özelinde ayrıca önemlidir. Çünkü kent mekânı bağlamında gerçekleşen ticari aktivitenin şeması, ürünün sergilendiği hacim ve hacme teğet yaya akışı bileşenlerinden oluşmaktadır. Hacmin, akış ile teması sonucu kurulan sosyo-mekânsal oluşum; ticari faaliyetin vücut bulduğu kentsel süpürgeliktir. Bu kapsamda çalışma mekânsal geçirgenliğe sahip kentsel süpürgelikleri, ticari faaliyetin öne çıktığı kentsel çevreler üzerinden irdelenmektedir. Kentsel süpürgeliklerin mekânsal karakteristiğinin ortaya konması ve mekânsal boyutlar ile sosyal yapı arasındaki bağın izinin sürülmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın yöntemini kuramsal araştırmadan edinilen verinin, tipo-morfolojik yaklaşım aracılığıyla sınıflandırılması ve alan çalışmasına ait sistematik gözlemler yolu ile elde edilen veri üzerinden test edilmesi oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında; çeşitli mekânsal bileşenlerin, çeşitli biçimlerde bir araya gelmesiyle oluşan kentsel süpürgeliklerin, tipo-morfolojik yaklaşım aracılığıyla tasnifi ve mekânsal serimi gerçekleştirilmektedir. Alan çalışması kapsamında ise, kentsel süpürgelikler insan aktivitesi bakımından irdelenmekte ve hacimlerdeki insan aktivitesinin koreografisi çözümlenmektedir. Çalışmaya ait bulgular, kentsel süpürgeliklerin geçirgenliği ile insan aktivitesi arasındaki ilişkinin keşfedilmesine hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: CBS, Kentsel doku analizi, Sayısal yöntemler, Tarihi kent morfolojisi

1. Giriş

Kentsel çevrenin bütününe ait farklı ölçeklerde mekânsal bileşenlerin ve bu bileşenler arasında hem mekânsal hem de sosyal boyutta kurulan ilişkilerin toplamı olarak tanımlanması mümkündür. Çeşitli bağları mümkün kılan ilişkiler bütüne, yalnızca bileşenlerin toplamı olmanın ötesinde bir anlam katmaktadır (Von Meiss, 1990). Dolayısıyla mekânsal bileşenlerin kendisi kadar, kurulan bağlar ve bağlayıcı unsurlar da önemlidir. Bina ve kentsel mekân etkileşiminin kurulduğu hacimler de sosyo-mekânsal bağların oluşumu için en temel zemini oluşturmaktadır. Bu hacimler, kent kullanıcılarına doğrudan temas eden mekânsal bileşenler olmakla birlikte kullanıcılar için de kenti

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimari Tasarım Yüksek Lisans Programı, kokcus20@itu.edu.tr

² Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, yildizd1@itu.edu.tr

temas edilebilir kılmaktadır (Gehl, 2010; Ovink, 2012; Rohmer, 2016; Schaap, 2012). Bu çalışma kapsamında, bağlayıcı hacimler bina, kentsel mekân ve sosyal bağlam katmanlarından beslenen bileşke bir mekânsal oluşum olarak tariflenebilen (Karssenber & Laven, 2012; Schaap, 2012) kentsel süpürgelik (urban plinth) olgusu üzerinden ele alınmakta ve insan-çevre etkileşimi bağlamında incelenmektedir.

Bina ve kentsel mekân etkileşiminin kurulduğu hacimler, iç-dış, özel-kamusal ve bireysellik ihtiyacı-sosyalleşme ihtiyacı gibi karşıtlıklar arasında ilişki biçimleri yaratmaktadır. Kent bağlamında, karşıtlıklar arasında uzlaştırıcı bir rol üstlenen bileşenler; net sınırlarla tanımlanmak yerine, çift yönlü etkileşim sağlayan mekanizmalar olarak çalışmaktadır (Altman, 1975; Gehl, 2010; Kamalipour, 2017; Marshall, 2009; van Oostrum, 2020). Bu çalışma bağlamında, kentsel süpürgelik merceğiyle irdelenen bina-kentsel mekân ilişkisi, iki boyutlu mekânsal bileşenlerden ziyâde hacimler üzerinden tartışılmaktadır.

Karşıtlıklar barındıran katmanların uzlaşması; arada konumlanan mekânsal bileşenin, bu katmanları doğal bir biçimde iç içe geçirmesiyle ve bir denge durumunun sağlanmasıyla mümkündür (Salingaros, 1995; Tibbalds, 1992; Von Meiss, 1990). Kent bağlamında bağlayıcı bileşenlerle teşkil edilen denge durumu, yaşantı potansiyeli üzerinde de doğrudan etkili olmaktadır (Tibbalds, 1992). Bu doğrultuda, insan-çevre etkileşimi üzerinde etkin bir role sahip olan kentsel süpürgeliklerin sahip olması gereken temel niteliklerden birinin mekânsal geçirgenlik olduğundan bahsedilebilmektedir. İç-dış, kamusal-özel gibi karşıt niteliklere sahip katmanlar arasında egemenlik düzeyleri aracılığıyla ara katmanlar oluşmakta; mekânsal geçirgenlik bu katmanlar aracılığıyla somutlaşmaktadır (Habraken, 1998). Çalışma kapsamında da kentsel süpürgelikler mekânsal geçirgenlik niteliği üzerinden analiz edilmektedir.

Kentsel süpürgeliklerin mekânsal geçirgenliği, ticari aktivite özelinde ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü kent mekânı bağlamında gerçekleşen ticari aktivitenin şeması, ürünün sergilendiği hacim Hacmin, akış ile teması sonucu kurulan sosyo-mekânsal oluşum; ticaretin vücut bulduğu kentsel süpürgeliktir. Mekânsal geçirgenlik niteliği ise hacim ve akış arasındaki ilişkinin kurulmasında ve güçlenmesinde etkin rol oynamaktadır. Bu kapsamda çalışma, mekânsal geçirgenliğe sahip kentsel süpürgelikleri, ticari faaliyetin öne çıktığı kentsel çevreler üzerinden irdelemektedir.

Bu çalışmada sosyo-mekânsal oluşumlara karşılık gelen kentsel süpürgelikler, fiziksel ve sosyal bileşenler üzerinden bütüncül bir çerçevede incelenecek ve tartışılacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın iki ana amacı bulunmaktadır:

- Kuramsal verilere temellendirerek kentsel süpürgeliklerin geçirgenlik bağlamındaki mekânsal karakteristiğini tipo-morfolojik yaklaşım aracılığıyla çözümlmek,
- Tipo-morfolojik analizi yapılan kentsel süpürgelikleri insan aktivitesi bağlamında irdelemek ve kentsel süpürgeliklere ait mekânsal karakteristiğin, bu hacimlerde oluşan aktivite örüntüleri ile ilişkisini anlamak ve yorumlamak.

Bu bağlamda, çalışma kapsamında tanımlanan temel araştırma sorusu ise şu şekildedir;

- Ticari faaliyetin öne çıktığı kentsel süpürgeliklerdeki mekânsal geçirgenliğin insan aktivitesi üzerindeki etkileri nelerdir?

2. Teorik Arka Plân

2.1. Kentsel Süpürgelik Kavramı

Çalışma kapsamında kentsel süpürgelik (urban plinth) kavramı, kentsel mekân-bina etkileşimini kavramaya aracı bir mercek görevi görmektedir. Kentsel süpürgelikler en kapsayıcı ifadeyle; kentsel mekân-bina etkileşiminin gerçekleştiği hacimlerde, yaya kullanıcıların göz hizasında deneyimleyebileceklerinin tamamını kapsayan mekânsal oluşumlar olarak tarif edilebilmektedir

(Karssenbergh ve Laven, 2012; Ovink, 2012; Schaap, 2012; van der Werf vd., 2012). Kentsel ölçeğin insanlar için temas edilebilir ve deneyimlenebilir duruma geldiği kentsel süpürgelikler, hem binayı içinde bulunduğu kent dokusuna kaynaştırmakta hem de kullanıcının örüntüye eklemesini sağlamaktadır (Ovink, 2012; Rohmer, 2016; Schaap, 2012). Bu doğrultuda, kentsel süpürgeliklerin; kentsel mekân, bina ve sosyal bağlam katmanlarından beslenen bileşke bir olgu olduğundan bahsetmek mümkündür (Karssenbergh ve Laven, 2012).

Mekânsal bileşenlerin -kentsel mekân ve bina- etkileşimiyle kurulan hacimler, bu bileşenlere ait karşıt nitelikler arasında konumlanmakta ve bu durum kentsel süpürgeliklerin karakteri üzerinde belirleyici olmaktadır (van der Werf vd., 2012). Özel-kamusal, iç-dış, bireysellik ihtiyacı-sosyalleşme gibi çeşitli ikiliklerle ilişkilenebilecek nitelikler; bu hacimler bağlamında karşı karşıya gelmektedir. Karşıtlık oluşturan çiftler arasında oluşan gerilim, genellikle bir denge ilişkisini beraberinde getirmekte (Salingaros, 1995; Tibbalds, 1992; Von Meiss, 1990); kent bağlamında kurulan karmaşık dengeler, kendi içinde bir düzen de barındırmaktadır (Jacobs, 1995). Bu doğrultuda; kentsel süpürgelikler de girift bir dengenin sağlandığı “katmanları iç içe geçiren, çift yönlü mekanizmalar” olarak değerlendirilebilir.

Sosyo-mekânsal ilişkilerin belirleyici rol oynadığı durumlarda ise karşıt mekânsal bileşenlerin kesin biçimde birbirinden ayrıldığı sınırlardan ziyâde, etkileşim hacimleri oluşmaktadır (Altman, 1975; Gehl, 2010; Kamalipour, 2017; Marshall, 2009; Simmel, 1950; van Oostrum, 2020). Çünkü kent bağlamında; kontrastlar arasındaki sınırlar kararsız yapıdadır, ihlâllere ve uzlaşmalara tabidir (Kamalipour, 2017). İç-dış, özel-kamusal ilişkilerinin sağlandığı ölçekteki kentsel bölgelerde; “polarizasyonlar değil spektrumlar” mekân kurulumunda etkindir (Marshall, 2009). Altman’a göre (1975) özel-kamusal gibi sosyo-mekânsal etkileşimle doğrudan ilişkili çiftler arasındaki ilişki, bir diyalektik üzerine kurulmaktadır. Gehl ise (2010) kentin, bina ile bulunduğu hacimlerde; iç mekândaki yaşantı ile dış mekândaki yaşantının birbiri içine karıştığından bahsetmektedir. Yaşantıların iç içe geçtiği durumda; kullanıcıların kentsel deneyime katılma ve geri çekilme arzularına paralel biçimde, bir rezonans mekânı oluşmaktadır. (Dovey & Wood 2015; Simmel; 1950). Bu bağlamda kentsel mekân-bina etkileşimini, sosyo-mekânsal ilişkilerden sıyrılmış biçimde ve fiziksel mekânı oluşturan nesnelere üzerinden ele almanın yeterli olmayacağını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmada kentsel mekan-bina etkileşimi, insan deneyimini içeren etkileşim hacimleri olarak tarif edilen (Karssenbergh & Laven, 2012; Ovink, 2012; Schaap, 2012; van der Werf vd., 2012) kentsel süpürgelik kavramı üzerinden tartışılmaktadır.

2.2. Kentsel Süpürgeliklerin Kent Dokusunun Fiziksel ve Sosyal Yapısı ile İlişkisi

Kentsel çevre bütünü; biçimsel perspektifle ele alındığında, aralarında hiyerarşik ilişkiler bulunan çeşitli bileşenlerin oluşturduğu fiziksel bir dokuya karşılık gelmektedir. (Alexander vd., 1977; Habraken, 1998; Salingaros, 2000). Kent dokusunu oluşturan bileşenlerin fiziksel bütünlüğü, canlı ve yaşanabilir kentlerin oluşumu için önemli bir faktördür (Salingaros, 2000; Tibbalds, 1992). Fiziksel bileşenler arasında kurulan ilişkilerdeki rastgelelik ve bağıntısızlık hâli; kentsel yaşantı üzerinde olumsuz etkilere sahiptir (Gehl, 2010). Bu nedenle, dokunun fiziksel bütünlüğünün, kent bağlamında hem mekânsal hem de sosyal boyutta sonuçları olmaktadır.

Büyük ve karmaşık bir yapı olan kent dokusunun bütünlüğü, çeşitli ölçeklerdeki bileşenler arasında kurulan bağların tamamıyla mümkün olsa da en küçük ölçekte kurulan bağın dahi bütünlük üzerindeki etkisi büyüktür (Rohmer, 2016; Salingaros, 2000). Bu doğrultuda, kentsel mekân ve bina bileşenlerinin yekpare bir yapı oluşturacak biçimde etkileşim kurması gereklilik hâline gelmektedir (Gehl, 2010). Kentsel mekân ve bina etkileşiminin vücut bulduğu yapılar, bu çalışmanın odağındaki

kentsel süpürgeliklere karşılık gelmektedir. Kentsel süpürgelikler, binaları içinde buldukları kent dokusuna kaynaştırma yöntemlerinden biri olmaktadır (Rohmer 2016). Biçimsel boyutta kaynaşmayı mümkün kılan oluşumların hem bileşenler arasında konumlanmaları hem de birleştirici olmaları nedeniyle kendilerine özgü bir içyapıya sahip olduklarından bahsetmek mümkündür. Eğer parçalar arasında kurulan bağ sayesinde bütün, parçaların toplamı olmanın ötesinde daha yüksek nitelikli bir duruma geliyorsa; bu durum birleştirici unsurun bağladığı parçalardan beslenmesinden ve aradaki bağı kuvvetlendirmesinden kaynaklanmaktadır (Salingaros, 1995; 2000; Von Meiss, 1990). Kentsel süpürgelikler de kentsel mekân ve bina bileşenlerinden beslenmekte; her iki bileşene de ait özellikleri belirli düzeyde bünyesinde taşıyarak özgün bir mekânsal karakteristiğe sahip olmaktadır (Muller, 2012; Ovink, 2012; van der Ham, 2012) Bu doğrultuda kentsel süpürgeliklerin sahip oldukları mekânsal karakteristiğin, kentsel dokunun bütünlüğünü pekiştirme potansiyeli taşıdığından bahsedilebilmektedir. Bağlayıcı hacimlerin mekânsal karakteristiği ve bu hacimleri kuran yapısal bileşenlerin eklemleme biçimleri, sosyal ve sosyo-mekânsal katmanların birbiriyle uzlaşabilme potansiyelini somutlaştırmaktadır (Mehta, 2009; van Oosturm, 2020). Çünkü binalar kentsel süpürgelik ölçeğinde kurulan etkileşimlerde, mekânsal nitelikleri aracılığıyla; kullanıcıları çekmekte ya da uzaklaştırmakta etkili olabilecek sinyaller vermektedir (Gehl, 2010; Tibbalds, 1992). Bu bağlamda, kentsel süpürgelikler bünyesinde kurulan ve kent dokusunun fiziksel bütünlüğünün sağlanmasında etkili olan mekânsal bağları, yalnızca biçimsel ilişkiler üzerinden okumak yeterli olmamaktadır.

Kent mekânı geçmişten bugüne; sosyal yaşantı için sahne, karşılaşmalar ve etkileşim için forum oluşturmaktadır (Gehl, 1971; 2010; Madden vd., 2000). Kentsel mekân-bina etkileşimin kurulduğu hacimlerde ise toplumsal, kültürel ve ticari değerlerin takas edildiği etkileşim; en yoğun hâlini almaktadır (de Boer ve Laven 2016; Karssenbergh & Laven, 2012; Gehl, 2010; van der Werf vd., 2012). Etkileşim mekânları kentsel deneyimi pekiştirme potansiyeli taşımakta, bu mekânlarda yoğunlaşan aktiviteler kentsel mekândaki yaşantı için tamamlayıcı olmaktadır (Alexander vd., 1977; Gehl, 2010). Whyte'a göre de (1980) kentsel mekânın deneyim zenginliği taşıması için öncelikle kendisini kuşatan hacimlerin canlılık vadedmesi gerekmektedir. Gehl'e göre ise (2006; 2010) mekân dizilimi içinde, bina ve kentsel mekân arasındaki bağın kurulduğu hacim kentin canlılık (life) içeren kısmına karşılık gelmekte ve binaların kentle anlamlı ilişkiler kurmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, kent dokusunun biçimsel bütünlüğünün sağlanmasında rol oynayan kentsel süpürgeliklerin, sosyal yapı ve mekânsal deneyim üzerinde de etkili olduğunu söylemek mümkündür.

3. Yöntem

Çalışmanın yöntemini, kuramsal araştırmadan edinilen verinin, tipolojik yaklaşım aracılığıyla sınıflandırılması ve alan çalışmasına ait sistematik ve serbest gözlemler yolu ile elde edilen veri üzerinden test edilmesi oluşturmaktadır. Kentsel süpürgeliklerin mekânsal karakteristiğinin çözümlenmesi için tipolojik yaklaşım aracılığıyla bir çerçeve oluşturulmakta ve mekânsal serim gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda kentsel mekân-bina etkileşimini; kentsel süpürgeliği oluşturan yapı zarfı (düşey sınırlayıcı) düzleminde, saçak (yatay üst sınırlayıcı) düzlemde ve zemin (yatay alt sınırlayıcı) düzleminde kuran mekânsal boyutlar belirlenmekte ve gruplandırılmaktadır. Bu üç gruptaki durumların çeşitli kombinasyonlarıyla kurulan her mekânsal oluşum için bir kentsel süpürgelik künyesi tanımlanmaktadır. Böylece, tipolojik yaklaşım, mekânsal boyutlar ile sosyal yapı arasındaki ilişkiyi keşfetme sürecinin aşaması olmaktadır.

Alan çalışması kapsamında ise Beşiktaş Bölgesi'nden seçilen, ticari faaliyetin öne çıktığı üç kentsel süpürgelik örneği üzerinden; mekânsal geçirgenliğin, insan aktivitesi üzerindeki etkileri irdelenmektedir. Bu örneklerdeki aktivite örüntüleri, kullanıcıların durağan ve hareketli aktiviteleri

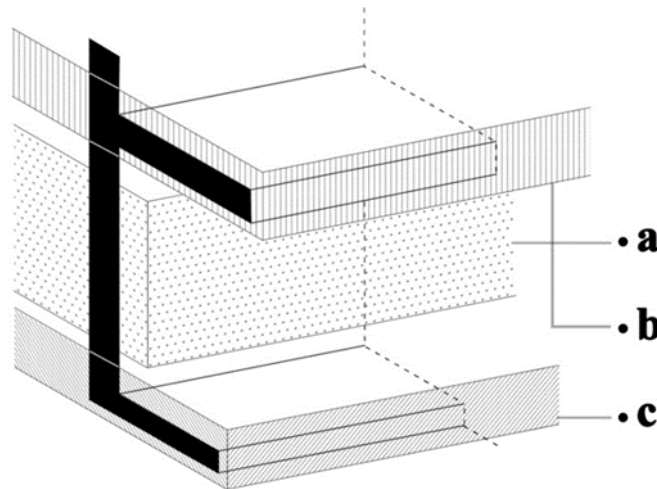
üzerinden okunmakta ve yorumlanmaktadır. Çeşitli mekân konfigürasyonlarına sahip kentsel süpürgelik örneklerinin, aktivite koreografileri çözümlenmektedir.

4. Kentsel Süpürgeliklerin Mekânsal Karakteristiğinin Çözülmesi

Mekânsal öğelerin kendine özgü karakterini; maddi öz, form, doku gibi somut bileşenlerle birlikte kültürel ilişkiler, kullanım alışkanlıkları gibi somut olmayan değerler biçimlendirmektedir (Norberg-Schulz, 1980; Trancik, 1986). Sosyal değerler ve kullanımın zaman içinde oluşturduğu patina, mekânsal karakterin biricik hâle gelmesini sağlarken; somut bileşenler ise gerekli yapısal zemini hazırlamaktadır (Habracken, 1998; Trancik, 1986). Kentsel form olarak da tariflenebilecek yapısal zeminin net biçimde anlaşılması; hem sosyal hem de mekânsal ahengin çözümlenmesi için gereklidir (Tibbalds, 1992). Bu bağlamda; bina-kentsel mekân etkileşiminin kurulduğu, sosyo-mekânsal oluşumlara karşılık gelen kentsel süpürgeliklerin mekânsal karakteristiğinin okunması ve yorumlanması önem arz etmektedir.

Bina ve kentsel mekân katmanları arasında denge hâlinin sağlanması, etkileşim hacimleri bünyesinde kurulan karmaşık bir düzenle mümkün olabilmektedir (Karsenberg ve Laven, 2012; van der Werf vd., 2012). Karmaşık bir mimari ve mekânsal sistemi anlamının etkin yöntemlerinden birisi ise o sistemin iç yapısını deşifre etmektir (Salingaros, 2000). Bu bağlamda; kentsel biçime dair bilginin tanımlanmasını, açıklanmasını ve kuramsallaştırılmasını sağlayan tipolojik yaklaşım (Scheer, 2016), kentsel süpürgeliklerin mekânsal karakteristiğinin çözümlenmesinde önemli bir metodolojik araç olmaktadır. Çünkü bu yaklaşım; kentin çeşitli boyutlarıyla analiz edilebilmesi için bir hareket noktası oluşturmakta (Kelbaugh 2007) ve biçimsel karmaşıklığın filtrelenmesi ihtiyacından doğmaktadır (Dovey ve Wood 2015). Bu doğrultuda tipolojik yaklaşım; çalışma kapsamında çeşitli boyutlarıyla irdelenmek istenen kentsel süpürgeliklerin mekânsal karakteristiğinin analiz edilmesi aşamasında çalışmaya yön vermektedir.

Çalışma bağlamında kentsel mekân ve bina etkileşimini yapı zarfı düzleminde, üst sınırlayıcı düzlemde ve zemin düzleminde kuran mekânsal boyutlar belirlenmiş ve kategorilere ayrılmıştır (Şekil 1). Girift bir bütünün çözümlenmesi aşamasında; bütünü, kendisini oluşturan parçalara ayırmak iç yapının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Salingaros, 2000; Von Meiss, 1990). Çalışmanın bu aşamasında analiz etmek amacıyla ayrıştırılmaya çalışılan parçaların, kent bağlamında karmaşık sistemler oluşturmasının olumlu bir durum olduğundan bahsetmek mümkündür. Çünkü kent bağlamında karmaşıklığa yer bırakmak, bundan doğabilecek zenginliğe de yer açmayı beraberinde getirmektedir (Cullen, 1971; Norberg-Schulz, 1980; Tibbalds, 1992).

Şekil 1 Mekânı kuran boyutların irdelendiği; a, b ve c kategorilerinin kapsamının tariflendiği diyagram

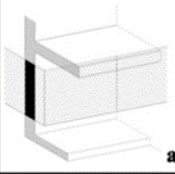

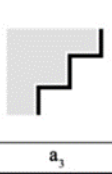
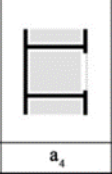

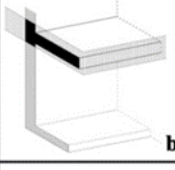
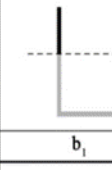
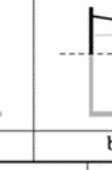
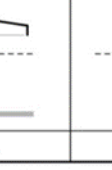
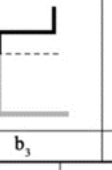
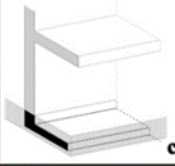
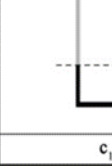
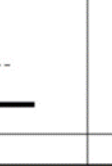

Karmaşık bütünler, birbirine sıkıca bağlanmış olan bileşenler ile oluşmakta; bu durumda aradaki bağın kuvveti büyük önem kazanmaktadır (Polyák, 2016; Salingaros, 2000, Tibbalds, 1992). Aralarında bağ kurulan bileşenlerden birinin, bütünlük için bir diğerine ihtiyaç duyması; aradaki bağın güçlü olduğu anlamına gelmektedir (Salingaros, 2000). Kentsel mekân-bina arasında güçlü bağ sağlandığı durumda ise iki mekânsal bileşen tek bir modül (Salingaros, 2000), yekpare bir bütün gibi çalışmaktadır (Gehl vd., 2006). Bütünlüğün sağlanabildiği durumlarda aradaki ilişkiye yön veren büyük ölçüde bina bileşeni olmakta (Gehl, 2010); bina, kentsel mekânla kurulan etkileşimde katalizör görevi üstlenmektedir (Polyák, 2016). Etkileşim hacimlerinde mekânsal bağın güçlü biçimde kurulumu ise temelde aktivite katmanlarının birleştirilmesiyle mümkün olmaktadır (Maki, 1964; Trancik, 1986). Başka bir deyişle; binalar, kentsel süpürgelikler bağlamında aktiviteyi organize ederek aradaki etkileşimi aktifleştirmektedir (Polyák, 2016). Bu doğrultuda kentsel süpürgeliklerin mekânsal analizi kapsamında; aktivite katmanlarının bağlanmasında etkin rol oynayan, mekânsal geçirgenliğin izinin sürülmesi önemlidir. Üç kategorideki ilişkilene biçimlerinin çeşitli kombinasyonları ile kentsel süpürgeliklerde mekânsal geçirgenliğin sağlanması mümkündür. Bu bağlamda, mekânsal konfigürasyonlar üzerinden gerçekleştirilen tipolojik sınıflandırma aracılığıyla, geçirgenliğin sağlandığı kentsel süpürgelikler analiz edilmektedir.

Kentsel mekânın bina ile yapı zarfı boyutunda (düşey sınırlayıcı düzlemde) kurduğu etkileşim; a kategorisi kapsamında ele alınmaktadır. Yapı zarfı boyutunda geçirgenlik; takas hacimleri tanımlayan gözenekli düzlem ile ya da öğeler ve arasındaki ilişkiyi kuran kıvrımlı yüzey ile sağlanmaktadır (Batty ve Longly, 1994; Kaye, 1994). Salingaros'a göre (2000) ise geçirgenliğin sağlanmasının yollarından birisi, öğelerin yapboz parçaları gibi birbiri içine geçerek birleşmesidir. Bu teoriler doğrultusunda, a kategorisi 5 adet alt kategoriye ayrılmıştır (Tablo 1). Alt kategorilerden ilki olan a1'de kentsel mekân ve bina etkileşimin düğüm noktası ile sınırlandırıldığı durum tarif edilmektedir. Bu ilişkilene biçimi, mekânsal geçirgenliğin teşkil edilmesinde doğrudan etkili olmasa da b ve c kategorilerindeki çeşitli durumlarla bir araya gelerek geçirgen hacimlerin kurulumunda bileşen olabilmektedir. a2'de kentsel mekân, bina etkileşiminin; bu iki mekânsal öğe aradaki düzlemin kıvrımlı hâle gelmesiyle oluşan çeşitli ölçeklerdeki nişler ile kurulduğu durum ifade edilmektedir. a3'te ise aradaki düzlemin çeşitli ölçeklerde içbükeyler ve dışbükeyler oluşturarak kıvrımlı hâle gelmesi tariflenmektedir. a4'te iç mekânın bir düğüm noktası olmaksızın kentle etkileşim kurduğu ve bir gözenek hâline gelerek kente açıldığı durum ifade edilmektedir. a5'te ise pasajın, etkileşimi kuran öğe olarak kentsel mekân dizilimi içinde rol oynadığı durum tarif edilmektedir. Bu durumda, iç-dış etkileşimin kurulduğu gözenek derinleşerek yeniden kente açılmaktadır.

a kategorisinde, etkileşim içindeki iki öğenin birbiriyle doğrudan ilişkisi ele alınırken; b ve c kategorileri kapsamında yapı zarfı ile tanımlanan ilişkiye eklenen bağlayıcı mekanizmalar irdelenmektedir. Salingaros'a göre (2000) geçirgen bir yapının oluşturulmasının diğer yolu ise, iki öğe arasındaki ilişkinin kurulmasını ya da güçlendirilmesini sağlayan bağlayıcı unsurların bulunmasıdır. Bu bileşenler, her iki öğeyle de ilişki kurmakta, adeta bir zambak gibi çalışmaktadır (Salingaros, 2000). Gehl ise (2010) ölçek bakımından farklı iki mekânsal unsurun birleştirilmesi için gerekli olan, büyük hacmin içine küçük hacim yerleştirilmesi prensibinden söz etmektedir. Bu sayede bağlayıcı bir ek hacim sayesinde kentsel ölçek, yayanın mütevazı ölçeğine gelebilmektedir (Gehl, 2010). Zemin düzleminde ve üst sınırlayıcı düzlemde yer alan çeşitli mimari ve mekânsal öğelerle kurulan bağlayıcı mekânsal oluşumlar, kentsel süpürgeliklerde geçirgenliğin sağlanması için önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

Tablo 1 Mekânı kuran boyutların ortaya konduğu a, b ve c kategorilerini ve alt kategorileri içeren matris

 a	 a ₁	 a ₂	 a ₃	 a ₄	 a ₅
 b	 b ₁	 b ₂	 b ₃	 b ₄	
 c	 c ₁	 c ₂	 c ₃		

b kategorisi kapsamında, kentsel süpürgelikleri üst yüzeyde bir sınırlayıcı ile tanımlayan mimari ve mekânsal öğeler çözümlenmektedir. Kentsel mekân ve bina etkileşiminin “yatay üst sınırlayıcı düzlem boyutunda” irdelendiği bu kategori, 4 adet alt kategoriye ayrılmıştır (Tablo 1). b1’de kentsel süpürgeliğin, üst yüzeyde herhangi bir öğe ile sınırlandırılmadığı durum tarif edilmektedir. Bu alt kategori kendi başına; mekânsal geçirgenliğin sağlanmasında rol oynayan, bağlayıcı mekânların kurulumunda etkin değildir. Ancak a ve c kategorilerindeki çeşitli durumlarla oluşacak kombinasyonlar dâhilinde bileşen olabilmektedir. b2, b3 ve b4’te üst yüzeyin, sırasıyla, saçak, konsol ve arkad elemanlarıyla sınırlandırıldığı ve kentsel süpürgeliğin üçüncü boyutta tanımlı hâle geldiği durumlar tarif edilmektedir. Bu üç durum kapsamında söz edilen elemanlar, çeşitli ölçek ya da formlardaki öğelere karşılık gelecek biçimde ele alınmaktadır.

c kategorisi kapsamında, bina ve kentsel mekânın ilişkilene biçimi “yatay alt sınırlayıcı düzlem boyutunda” analiz edilmektedir. Bu doğrultuda c kategorisi; kentsel mekân ve bina etkileşiminin kurulduğu hacmin, zeminle ilişkisine göre üç adet alt kategoriye ayrılmıştır (Tablo 1). c1’de kentsel mekân ve bina etkileşiminin kurulduğu hacmin sokak kotundan farklılaşmadığı durum tarif edilmektedir. c2’de etkileşim hacminin sokağa göre üst kotta yer aldığı durum ifade edilmektedir. c3’te ise etkileşim hacminin sokağa göre alt kotta yer aldığı durum tariflenmektedir.

Kentsel süpürgelikler bağlamında; mekânı kuran boyutların ortaya konduğu a, b ve c kategorileri ve bu boyutlara dair çeşitlenmelerin açıldığı alt kategoriler matris hâlinde sentezlenmektedir (Tablo 1). Elde edilen matristen, kentsel süpürgeliklerin mekânsal karakteristiğinin anlaşılmasına yardımcı bir araç olarak faydalanılmaktadır. Bu doğrultuda, üç ana kategori kapsamındaki bileşenlerin, çeşitli kombinasyonları aracılığıyla “kentsel süpürgelik künyesi” oluşturulmaktadır. “axbycz” biçimde ifade edilen kentsel süpürgelik künyeleri, mekânı kuran boyutların okunmasını sağlamakta ve mekânların tipo-morfolojik tasnifini mümkün kılmaktadır.

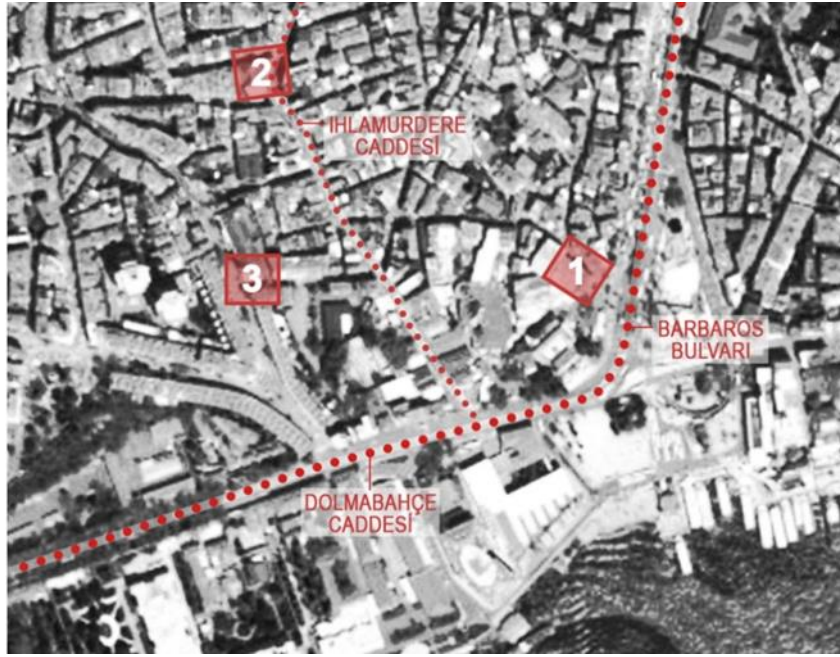
5. Alan Çalışması

Alan çalışması kapsamında kuramsal araştırmadan edinilen verinin test edilmesi hedeflenmekte, bu doğrultuda çeşitli mekân konfigürasyonlarıyla oluşmuş kentsel süpürgelik örneklerinin mekânsal karakteristiği analiz edilmekte ve insan aktivitesi bağlamında değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda seçilen örnekler; yapı zarfında (düşey sınırlayıcı düzlemde), saçak (yatay üst sınırlayıcı) düzleminde ve zemin (yatay alt sınırlayıcı) düzleminde hangi yapısal bileşenlerle oluştuğu çözümlenmekte ve kentsel mekân-bina arasında yarattıkları ilişki biçimleri irdelenmektedir. Bu doğrultuda; her örnek için kentsel süpürgelik künyesi oluşturularak bu mekânları kuran kombinasyonların anlaşılması sağlanmaktadır.

Alan çalışmasında irdelenmek üzere seçilen kentsel süpürgelik örnekleri için Beşiktaş Bölgesi tercih edilmiştir (Şekil 2). Yaya kullanıcı grubuna odaklanılan bu çalışma kapsamında Beşiktaş'ın seçilmesinde etkili olan faktörler şunlardır:

- Kentsel mekân-bina ilişkisinin kurulduğu hacimler bağlamında, mekân konfigürasyonları açısından çeşitlilik içeren bir doku olması ve bu konfigürasyonların hem plânlı hem de plânsız örneklerini içermesi,
- Ticari faaliyetin yoğun olduğu bir kentsel bölge olması,
- Ana omurgası olan İhlamurdere Caddesi'nin vadi tabanında konumlanması nedeniyle yürünebilir bir doku olması,
- Kentin çeşitli bölgelerinden kullanıcıları çeken bir kent odağı tanımlaması.

Şekil 2 Seçilen üç kentsel süpürgelik örneğinin Beşiktaş'taki konumları

Mekânsal karakteristiği tipo-morfolojik yaklaşım aracılığıyla irdelenen kentsel süpürgelik örneklerindeki kullanıcı aktivitelerini anlamak ve aktivitenin koreografisini çözümlmek için ise doğal ve sistemli gözlem teknikleri kullanılmaktadır. Gözlem sırasında toplanan veriler, eş zamanlı biçimde haritalanarak kaydedilmiştir. Davranış haritalaması hareketli ve durağan aktiviteleri konumları ile birlikte içermekte, 1 dakikadan uzun süre gerçekleştirilen oturma ve çeşitli nedenlerle bekleme eylemleri durağan aktivite kapsamında ele alınmaktadır. Hafta içi iki gün ve hafta sonu bir gün olmak üzere günde üç defa, 10'ar dakika gözlem yapılmıştır. Beşiktaş Bölgesi göz önüne alındığında farklı yaşantı potansiyellerine sahip olmaları nedeniyle, hafta içi pazartesi ve cuma günleri, hafta sonu ise cumartesi günü tercih edilmiştir. Mekânlar yaklaşık olarak, sabah 9.30-10.00, öğlen 13.00-13.30 ve akşam 18.30-19.00 saat aralıklarında gözlemlenmiştir.

5.1 Sinapaşa Pasajı'ndaki Kentsel Süpürgelik

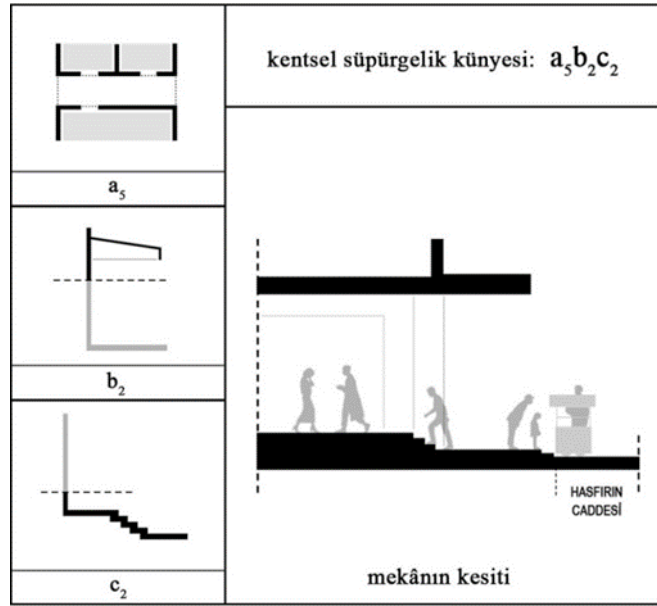
Hasfırın Caddesi üzerinde bulunan bu mekân Beşiktaş Çarşısı olarak tabir edilen, ticari faaliyetin yoğunlaştığı bölgenin Barbaros Bulvarı üzerindeki girişine yakın konumdadır (Şekil 2). Pasaj içinde zemin kat kotunda bulunan birimlerde, çeşitli ürünlerin sıcak satışı gerçekleşmekte; üst katlardaki

birimlerde ise sıcak satışla birlikte, insan odaklı hizmet (güzellik salonu, berber vb.) ve meta odaklı hizmet (elektronik araç tamiri vb.) gibi ticari faaliyetin farklı formları devam etmektedir (Şekil 3).

Bu mekân bağlamında pasaj, bina-kentsel mekân etkileşiminde rol oynamakta (a_5) ve yapı zarfı boyutunda kurulan ilişki, kentin iç mekâna nüfuz ettiği bir duruma karşılık gelmektedir. Yapı zarfında iç ve dış arasında kurulan girift ilişki, bina-kentsel mekân arasında bulunan bağlayıcı hacimle desteklenmektedir. Bağlayıcı hacim, üst sınırlayıcı düzlem boyutunda mekânı tanımlı hâle getiren saçak (b_2) ve zemin düzlemi boyutunda sokağa göre üst kotta bulunan plato (c_2) bileşenleriyle kurulmaktadır. Bu doğrultuda, hacmin mekânsal karakteristiğini ortaya koyan kentsel süpürgelik künyesinin “ $a_5b_2c_2$ ” biçiminde ifade edilebilmektedir (Tablo 2).

Tablo 2 Sinanpaşa Pasajı ile ilişkili kentsel süpürgeliğin mekânsal bileşenleri ve mekânın kesiti

Binanın içine doğru derinleşen bir gözenek meydana getiren pasaj kent mekânında süregelen hareketli aktivitenin, iç mekâna kesintisiz biçimde taşınmasını mümkün kılmaktadır (Şekil 3). Bu sayede, iç ve dış arasında gidip gelen salınım benzeri bir yaya akışı meydana gelmektedir (Şekil 4). Salınım hareketi, kentsel mekânın devamı olarak davranış gösteren, pasajın omurgası ile ticari birimler arasında da devam etmektedir. Kullanıcılar, birimler, omurga ve kentsel mekân arasında sürekli bir akış içinde devinen hareketin parçası olmaktadır.

Şekil 3 Sinanpaşa Pasajı'ndaki kentsel süpürgelikteki aktivitelere ilişkin görseller

Pasajın omurgası kentsel aktivitenin mekânda devam ettiği ancak araç trafiği, sokak gürültüsü, Beşiktaş Çarşısı'nın kalabalık olduğu günlerde hareket hâlindeyken duraklamanın zor olabileceği yüksek volümlü yaya akışı gibi kente dair bazı bileşenlerin filtrelendiği bir ara hacim tanımlamaktadır (Şekil 3). Bu sayede; ara hacimde, hareketli ve durağan aktivitenin birlikte örgütlenebildiği bir aktivite örüntüsü oluşabilmektedir (Şekil 4). Pasaj içinde süregelen hareketli aktivite; kullanıcıların ticari birimlerin önünde sergilenen ürünleri incelemek, vitrine bakmak ve alışveriş yaptıktan sonra toparlanmak için duraklamalarıyla durağan aktiviteye dönüşmektedir.

Pasajın kentsel mekânla birleştiği bölümde yer alan, saçak ve platoyla kurulan bağlayıcı hacim ise durağan aktivitenin en yoğun olduğu kısımdır (Şekil 3, Şekil 4). Kentteki akışla birlikte örgütlenen pasaj omurgasındaki yaya akışı, kentsel mekânla doğrudan ilişkili bu hacimde ayakta durma ve nadiren oturma biçiminde durağan aktiviteye dönüşmektedir. Ayrıca bu hacmin, pasajda süregelen ticari faaliyetin doğrudan parçası olmayan kentliler için de buluşma mekânı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Burada sürekli olarak konumlanan seyyar satıcılar da (simitçi, mısırcı vb.) kentsel süpürgelikteki durağan aktiviteyi beslemektedir ancak seyyar satıcıların buradaki konumlanmalarının anlamlı olduğu düşünülmektedir. Çünkü satış yapılan hareketli birimlerin bir mekândaki konumu genellikle rastlantısal değildir ve satıcıların bu mekânın potansiyeliyle ilgili sezgilerini yansıtmaktadır (Whyte, 1980). Bu bağlamda hem durağan aktiviteyi pekiştiren hem de bu potansiyelden beslenen hareketli ticari birimler de kentsel süpürgelik örneğindeki yaşantı potansiyeli somutlaştırdığından bahsedilebilmektedir.

Şekil 4 Sinanpaşa Pasajı'ndaki kentsel süpürgeliğe ait davranışsal haritalama çalışması

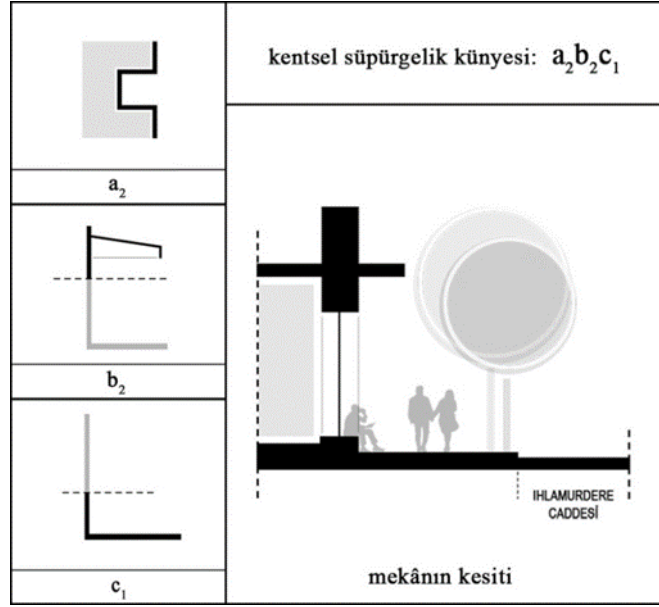
5.2. Ihlamurdere Caddesi'ndeki Kentsel Süpürgelik

Bu kentsel süpürgelik örneği, Ihlamurdere Caddesi üzerinde bulunan bir köşe parselde konumlanan kafe ile bağlantılıdır (Şekil 2). Kentsel süpürgelikte Beşiktaş'taki çarşı dokusunun ana omurgası olan Ihlamurdere Caddesi ile birim arasında etkileşim sağlanmaktadır. Birimde, sıcak satış ve yeme-içme aktivitesi üzerinden insan odaklı servis olmak üzere ticari faaliyetin çeşitli formları gerçekleşmektedir.

Kentsel mekân-bina arasında yapı zarfı boyutunda kurulan ilişki, kentsel süpürgeliğin özgün karakterini kazanması üzerinde etkilidir. Aradaki ilişkiyi sınırlayan düzlem, kıvrımlı hâle gelerek çeşitli genişlikte nişler meydana getirmekte (a2) ve hacimler tanımlamaktadır. Bu hacimler zemin düzleminde sokak kotundan ayrılmazken (c1), saçak ögesiyle (b2) tanımlı hâle gelmektedir. Bu doğrultuda, hacmin mekânsal karakteristiğini ortaya koyan kentsel süpürgelik künyesinin "a2b2c1" biçiminde ifade edilebilmektedir (Tablo 3).

Yapı zarfındaki içbükeylikler, iç mekâna gömülen gözenekler oluşturmaktadır. Mekânsal kurulum sayesinde kullanıcıları kuşatan nişlerde, kullanıcılar iç-dış arasında bir hacimde kentle doğrudan etkileşim içinde bulunmaktadır (Şekil 5). Bu hacimler, kullanıcıların yeme-içme aktivitesini gerçekleştirirken, kentsel mekâna yönelerek konumlanacakları biçimde kurgulanmıştır. Bu sayede nişlerdeki kullanıcılar, kentliyle sürekli bir pasif etkileşim içindedirler (Şekil 5).

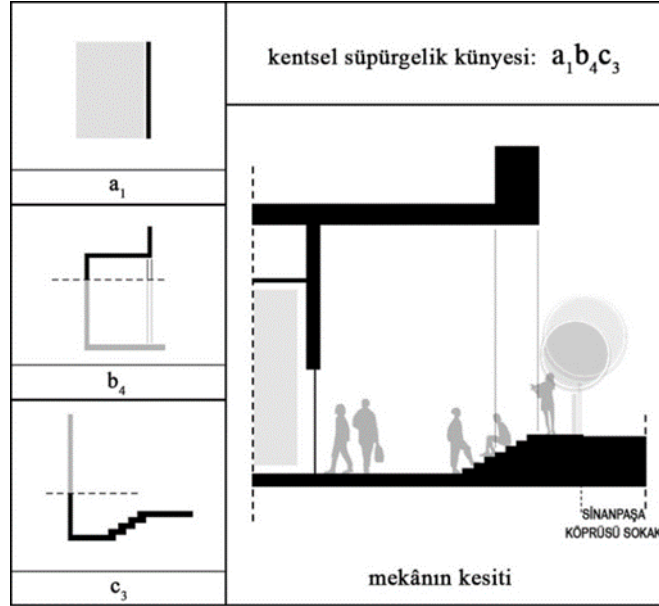
Tablo 3 Ihlamurdere Caddesi'ndeki kentsel süpürgeliğin mekânsal bileşenleri ve mekânın kesiti

Bu mekânın temel bileşeni olan nişler, aktivitenin içeriden dışarıya taşmasını ve sınırın muğlaklaşmasını da sağlamaktadır (Şekil 5). Bu hacimlerdeki kullanıcılarla ilgilenen servis personelleri, iç mekândaki servis faaliyetini dışarıda da devam ettirmektedir. Bununla birlikte, içeriden çıkan kullanıcıların çeşitli sebeplerle (alışveriş çantalarını toplamak, vedalaşmak vb.) kentsel süpürgelikte durakladıkları ve mekânı terk etmek için acele etmedikleri gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda kentsel süpürgeliğin hem hareketli hem durağan aktivite bakımından yoğun ve devingen bir aktivite örüntüsüne sahip olduğundan bahsedilebilmektedir (Şekil 6).

Şekil 5 Ihlamurdere Caddesi'ndeki kafe ile ilişkili kentsel süpürgelikteki aktivitelere ilişkin görseller

Tablo 4 Akaretler'deki kentsel süpürgeliğin mekânsal bileşenleri ve mekânın kesiti

Günün çeşitli saatlerinde hem hareketli hem de durağan aktivite bakımından canlı olan mekânın; kullanıcılar tarafından sohbet etme, yeme-içme gibi nispeten uzun süreli eylemler için kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda sokak kotundan başlayarak ticari birimin girişine doğru yönelen basamakların, kullanıcıların farklı eylemlerde bulunurken aynı zamanda devinen hareketi seyredilebildiği bir amfiye dönüştüğünden bahsedilebilmektedir (Şekil 7). Öte yandan bu hacimde, durağan aktivite ve hareketli aktivite bir arada örgütlenmekte ve bu durum kullanıcıları yalnızca seyirci rolünde olmaktan çıkarmaktadır (Şekil 8).

Şekil 7 Akaretler'deki kentsel süpürgelikteki aktivitelerle ilişkin görseller

Bu hacmin, maç günlerinde Beşiktaş taraftarların bir araya geldiği odaklardan biri olması da mekân kurulumunun, insan aktivitesi ve mekânsal deneyim üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Taraftarlar basamaklarda oturarak ya da ayakta durarak; bu hacmi toplama mekânı olarak tercih etmekte, sohbet ederek ve zaman zaman tezahürat yaparak hem birbirleriyle hem de kentliyle etkileşime geçmektedirler (Şekil 7). Bu durumun maç günlerinde tekrarlanması ve hacmin bu amaçla sürekli olarak kullanılan bir odak olması, bu kentsel süpürgelik örneğinin yaşantı potansiyelinin kavranmasına yardımcı olmaktadır.

Şekil 8 Akaretlер'deki kentsel süpürgeliğe ait davranışsal haritalama çalışması

Sonuç

Ticari faaliyetin öne çıktığı kentsel süpürgeliklerdeki mekânsal geçirgenliğin insan aktivitesi üzerindeki etkilerinin irdelendiği bu çalışma kapsamında hem kuramsal inceleme hem de kentsel süpürgelik örnekleri üzerinden gerçekleştirilen alan çalışması ilişkilerin okunmasına katkı sağlamakta ve böylece kentsel süpürgeliklerdeki mekânsal karakteristiğin aktiviteyle ilişkisine dair değerlendirmeler yapılabilmektedir. Çalışma sonucunda gerçekleştirilen değerlendirmeler ve yorumlar şu şekilde özetlenebilmektedir:

- Kentsel süpürgeliklerde mekânsal geçirgenliğin sağlanması durumunda iç mekândaki aktiviteler kentsel mekâna taşmakta, kentteki aktiviteler ise iç mekâna sızabilmekte; bu sayede bina-kentsel mekân arasında insan aktivitesinin yoğunlaştığı katmanlar oluşmaktadır.
- Kentsel süpürgeliklerdeki mekânsal geçirgenliğin etkisiyle oluşan, aktivitelerin yoğunlaştığı katmanlar bu mekânlardaki geçirgenlik niteliğini somutlaştırmaktadır.
- Mekânsal geçirgenliğin sağlandığı kentsel süpürgeliklerde hem hareketli hem de durağan aktiviteler yoğunlaşmakta, bu aktivite tiplerinin bir arada örgütlendiği aktivite örüntüleri oluşmaktadır.
- Mekânsal geçirgenliğin sağlandığı kentsel süpürgeliklerde mekânlara özgü aktivite örüntülerinin oluşması, bu mekânların kent içi odaklar hâline gelmesi için potansiyel oluşturmaktadır.
- İç-dış, özel-kamusal gibi karşıt nitelikler arasında konumlanan ve net sınırlara karşılık gelmeyen kentsel süpürgeliklerde, geçirgenlik niteliği sayesinde oluşan aktivite katmanları mekânların sınırlarını daha muğlâklaştırmaktadır.
- Mekânsal geçirgenliğin aktivite aracılığıyla, kentsel süpürgeliklerin sınırlarını muğlâklaştırması kentsel mekândaki aktivite potansiyeline ve canlılığa da katkı sağlamaktadır.

Bina-kentsel mekân etkileşimini, biçimsel bilginin sınıflandırılmasına dayalı analiz yaklaşımı aracılığıyla irdeleyen çalışmaların (Alkan Bala ve Üstüntaş, 2014; Dovey ve Wood, 2015; Gehl, 1971; Gehl vd., 2006; Kamalipour, 2017; van Oostrum, 2020) oluşturduğu dizgeye eklemlemeyi hedefleyen bu çalışma, gerçekleştirilecek diğer araştırmalara da girdi sağlama potansiyeli taşımaktadır. Kentsel süpürgelikleri kuran mekânsal boyutları okumaya yardımcı matrisin ve bu boyutların öz biçimde ifade edilmesini sağlayan künyenin çeşitli araştırmalara uyarlanması mümkündür. Ayrıca üç farklı kombinasyon ile oluşmuş kentsel süpürgelik örneğinin irdelendiği bu çalışma üzerinden gerçekleştirilebilecek araştırmalarda, diğer kombinasyonların da ele alınmasının ve karşılaştırılarak yorumlanmasının olumlu olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Alexander, C., S. Ishikawa ve M. Silverstein. (1977). *A Pattern Language*, Oxford: Oxford University Press.
- Alkan Bala, H., & Üstüntaş, T. (2014). Modelling the Urban Interface by Using Fuzzy Logic. *Journal of Building Construction and Planning Research*, 2(01), 59.
- Altman, I. (1975). *The Environment and Social Behaviour*, New York: Brooks-Cole.
- Batty, M. ve Longley, P. (1994). *Fractal Cities*, London: Academic Press.
- Cullen, G. (1971). *The Concise Townscape*, London: Architectural Press.
- De Boer, W. ve Laven, J. (2016). *Using Temporary Vacancy for a Permanent Boost*, H. Karssenberg, J. Laven, M. Glaser, M. van 't Hoff (Der.), *The City at Eye Level: Second and Extended Version*, (s.267-271), Delft: Eburon Academic Publishers.
- Dovey, K. & Wood, S. (2015). Public/private urban interfaces: Type, adaptation, assemblage, *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 8(1), 1-16.
- Gehl, J. (1971). *Life Between Buildings: Using public space*, (çev.) J. Koch, Washington DC: Island Press.
- Gehl, J., Kaefer, L. J. & Reigstad, S. (2006). Close encounters with buildings, *Urban Design International*, 11(1), 29-47.
- Gehl, J. (2010). *Cities For People*, Washinton DC: Island Press.
- Habraken, N.J. (1998). *The Structure of the Ordinary: Form and Control in the Built Environment*, Cambridge: MIT Press.
- Jacobs, A.B. (1995). *Great Streets*, Cambridge MA: MIT Press
- Kamalipour, H. (2017). Mapping urban interfaces: Atypology of public/private interfaces in informal settlements, *Spaces and Flows: An International Journal of Urban and Extra Urban Studies*, 8(2), 1-12.
- Karssenberg, H. & Laven, J. (2012). *The City at Eye Level*, M. Glaser, M. van 't Hoff, H. Karssenberg, J. Laven, J. van Teeffelen (Der.), *The City at Eye Level: Lessons for Street Plinths*, (s.10-21), Delft: Eburon Academic Publishers.
- Kaye, B.H. (1994). *A Random Walk through Fractal Dimensions*, Weinheim: VCH Verlagsgesellschaft
- Kelbaugh, D. (2007). *Typology: an Architecture of Limits*, M. Carmona, S. Tiesdell (Der.), *Urban Design Reader* (s. 83-97), Routledge.
- Madden K., Schwartz A. & Project for Public Spaces. (2000). *How to turn a place around : A handbook for creating successful public spaces*, New York: PPS.
- Maki F. (1964). *Investigations in Collective Form*, Washington: School of Architecture Washington University.
- Marshall, S. (2009). *Cities, Design & Evolution*. London: Routledge.
- Mehta, V. (2009). Look Closely and You Will See, Listen Carefully and You Will Hear: Urban design and Social Interaction on Streets, *Journal of Urban Design*, 14(1), 29-64.
- Muller, T. (2012). The Plinths of the Warm City, M. Glaser, M. van 't Hoff, H. Karssenberg, J. Laven, J. van Teeffelen (Der.), *The City at Eye Level: Lessons for Street Plinths*, (s.74-78), Delft: Eburon Academic Publishers.
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, New York: Rizzoli.
- Ovink, H. (2012). *Hofbogen: A Vision For The In-Between Plinth*, M. Glaser, M. van 't Hoff, H. Karssenberg, J. Laven, J. van Teeffelen (Der.), *The City at Eye Level: Lessons for Street Plinths*, (s.100-113), Delft: Eburon Academic Publishers.
- Polyák, L. (2016). *The Festival of Empty Shops in Budapest*, H. Karssenberg, J. Laven, M. Glaser, M. van 't Hoff (Der.), *The City at Eye Level: Second and Extended Version*, (s.271-276), Delft: Eburon Academic Publishers.

- Rao, F., Dovey, K., & Pafka, E. (2018). Towards a genealogy of urban shopping: types, adaptations and resilience, *Journal of Urban Design*, 23(4), 544-557.
- Rohmer, M. (2016). *Embedding Building*, H. Karssenber, J. Laven, M. Glaser, M. van 't Hoff (Der.), The City at Eye Level: Second and Extended Version, (s.14-25), Delft: Eburon Academic Publishers.
- Salingaros, N.A. (1995). *The laws of architecture from a physicist's perspective*, Physics Essays, 8, s.638-643.
- Salingaros, N. A. (2000). Complexity and Urban Coherence, *Journal of Urban Design*, 5(3), 291-316.
- Schaap, T. (2012). *Plinths & Urban Design*, M. Glaser, M. van 't Hoff, H. Karssenber, J. Laven, J. van Teeffelen (Der.), The City at Eye Level: Lessons for Street Plinths, (s.49-54), Delft: Eburon Academic Publishers.
- Scheer, B. C. (2016). The epistemology of urban morphology. *Urban Morphology*, 20(1), 5-17.
- Simmel, G. (1950). *The Stranger In The Sociology of Georg Simmel*, K. Wolff (Der.), New York: Free Press.
- Tibbalds, F. (1992). *Making people- friendly Towns*, Improving the public environment in towns and cities, Longman Group.
- Trancik, R. (1986) *Finding Lost Space: Theories of Urban Design*, New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- Van der Ham, S. (2012). *Hybrid Zones*, M. Glaser, M. van 't Hoff, H. Karssenber, J. Laven, J. van Teeffelen (Der.), The City at Eye Level: Lessons for Street Plinths, (s.82-86), Delft: Eburon Academic Publishers.
- Van der Werf J., Zweerink, K. ve van Teeffelen, J. (2012). *History of The City Street and Plinth*, M. Glaser, M. van 't Hoff, H. Karssenber, J. Laven, J. van Teeffelen (Der.), *The City at Eye Level: Lessons for Street Plinths*, (s.22-33), Delft: Eburon Academic Publishers.
- Van Oostrum, M. (2020). *Informal laneway encroachment: Reassessing public/private interface transformation in urban villages*, Habitat International, 104, 102259.
- Von Meiss, P. (1990). *Elements of Architecture: From Form to Place*, New York: van Nostrand Reinhold Press
- Whyte, W. (1980). *The Social Life of Small Urban Spaces*, Washington DC: Conservation Foundation.

Bursa Tarihi Kent Merkezi ve Gündelik Hayat Üzerinden Kültürel Mirasın Farkındalığına Ait Bir Sorgulama

Gülşah Üner¹, Elif Yeşim Kösten², Merve Alıcı Aka³

Özet

Çok eski bir yerleşim yeri ve Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa'nın Anadolu tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bursa'nın adı Antik çağlardaki ismi olan Prusa'dan gelmektedir. Tekeli (1999) Bursa'nın önemini konumsal özelliklerinin yanı sıra verimli bir ova ve genişçe bir tarımsal hinterland içinde olmasına, İstanbul'a yakınlığına, uluslararası ticaret merkezi olmasına, ipek ve ipekli dokumanın sanayi merkezi oluşuna ve kaplıcalarından dolayı tedavi ve dinlenme merkezi olmasıyla özetlemektedir. Bursa kenti, Hisar semtinde bir kale kenti olarak M.Ö. ikinci yüzyılda kurulmuştur. Hisar semti günümüze kadar tarihi kent merkezi olma özelliğini korumuştur. Ayrıca tarihi kent katmanları, dokusu ve surlarıyla zengin bir odak noktasıdır. Fakat Bursa tarihi kent merkezi içerisinde varlığını sürdürmekte olan tarihi alanların kullanıcılar tarafından bilinçli biçimde algılanmaması ve kullanımının yeterli bilinç düzeyinde olmaması büyük bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber tarihi kent merkezindeki yapılara yapılan bilinçsiz restorasyon çalışmaları sonucunda tarihi kent dokusu daha çok tahrip olmuştur. Tarihi kentsel bilincin oluşması kültürel zenginliklerin sürekliliği için gereklidir. Bu da doğal ve kültürel değerlerin korunması, kamuya doğru aktarılması ve gündelik hayata katılmasıyla mümkündür. Kentsel değerlerin kent yaşamına dahil edilmesi, kolektif belleğin işlevliliğini artırır ve koruma duygularını güçlendirir. Böylelikle geçmiş/bugün/gelecek sürekliliği sağlanabilir ve bilgi sonraki kuşaklara aktarılabilir. Çalışma kapsamında aidiyet duygusunu artırma, kent kimliğini görünür kılma, tarihi mirası koruma ve toplum bilincini artırma adına Erken Osmanlı Dönemine ait Lala Şahin Paşa Medresesi, Balibey Han, Orhan Gazi Hamamı ve Şengül Hamamı'nın gündelik yaşam üzerindeki etkisine bakılacaktır. İlk aşama da çalışma alanının literatür taraması yapıp mevcut durum analizleri ortaya konulacak, ikinci aşama da ise nicel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Veri toplama analizi olarak kişisel görüşmeyle birlikte anket çalışması yapılacaktır. Anket çalışmasını kapalı uçlu sorular oluşturacak olup açık uçlu sorular ile desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Aidiyet, Bursa, Erken osmanlı dönemi, Kentsel farkındalık, Koruma

1. Giriş

Bursa'nın adı Antik çağlardaki ismi olan Prusa'dan gelmekte olup çok eski bir yerleşim yeri ve Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa'nın Anadolu tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır. (İnalçık, 1992). Tekeli (1999) Bursa'nın önemini konumsal özelliklerinin yanı sıra verimli bir ova ve genişçe bir tarımsal hinterland içinde olmasına, İstanbul'a yakınlığına, uluslararası ticaret merkezi olmasına, ipek ve ipekli dokumanın sanayi merkezi oluşuna ve kaplıcalarından dolayı tedavi ve dinlenme merkezi olmasıyla özetlemektedir. Bursa kenti, M.Ö. ikinci yüzyılda bugünkü Hisar Semti'nde bir kale kenti olarak kurulmuştur (Taşkan, 2017). Hisar semti tarihi kent merkezi olma özelliğini günümüze kadar korumuş, halen surları, tarihi dokusu ve kentsel katmanlarıyla zengin bir odak noktası olma özelliğini sürdürmektedir. Fakat Bursa tarihi kent merkezi içerisinde varlığını sürdürmekte olan tarihi alanların kullanıcılar tarafından bilinçli biçimde algılanmaması ve kullanımının yeterli bilinç düzeyinde olmaması büyük bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber tarihi yapıları, kent yaşamına katmaya çalışırken yapılan restorasyon çalışmaları

¹ Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık Bölümü, gulsah.uner@kocaeli.edu.tr.

² Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık Bölümü, yesimkosten@gmail.com.

³ Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü, merve.alici@kocaeli.edu.tr.

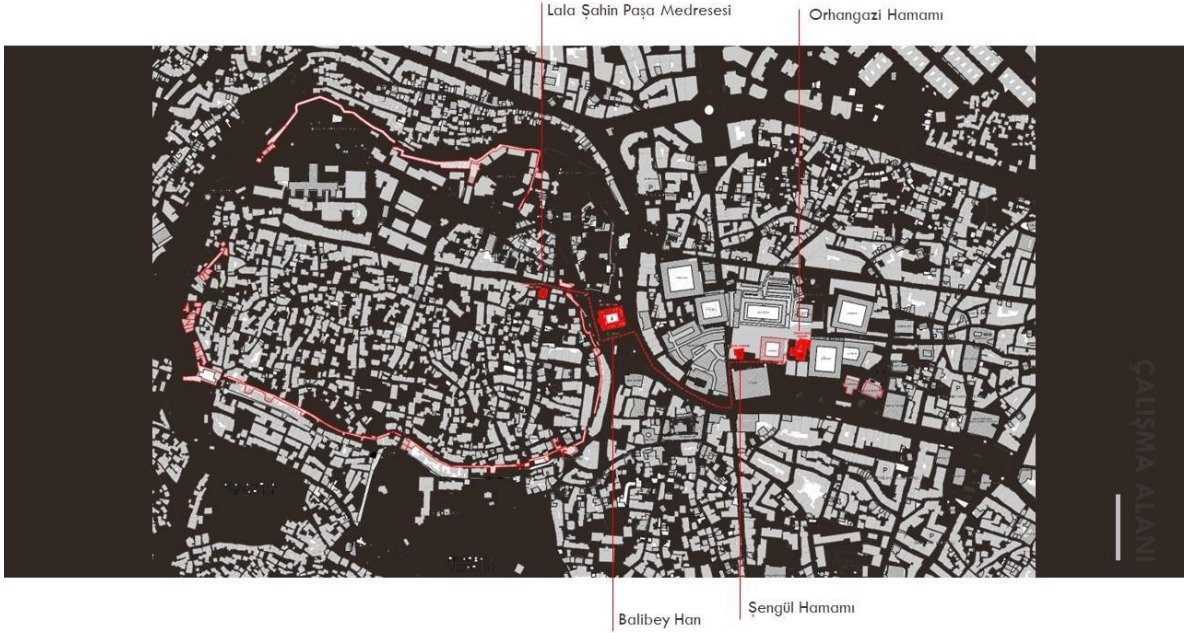

sonucunda tahrip edildiği görülmektedir. Bu nedenle Hisar bölgesi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Çalışmanın amacı ise Hisar bölgesinin doğal ve kültürel zenginliklerin yerel halk ve ziyaretçiler bakımından algılanabilir hale getirilmesidir. Kısa vadede bu tarihi alana anlam kazandırmak ve kentsel katmanların altını çizmek belirli düzeyde bilinç oluşturacaktır.

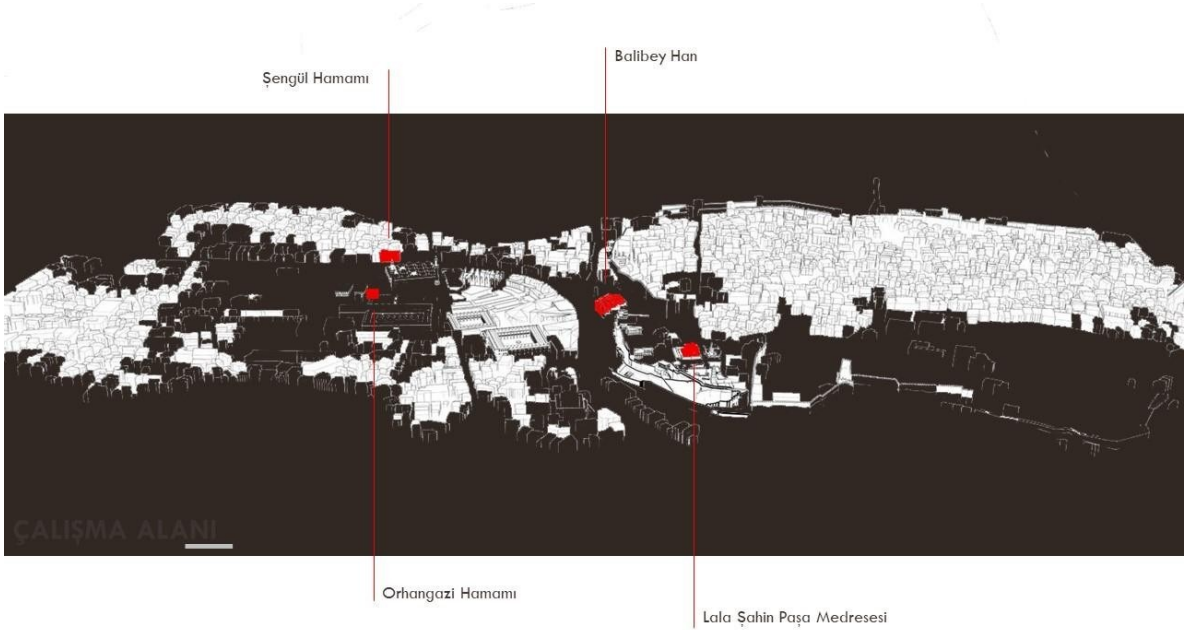
Tarihi mekanlar uygarlıkların belleği ve gelişimi için birer belge niteliğindedir. Tarihi çevrelerin bu kolektif yapısı onları kent yaşamı içinde özel bir yere koymaktadır. Ne var ki kale kenti Hisar'da tarihi çevre, kentsel gelişimin önünde engel olarak görülmektedir. Bu anlayışın bir an önce terk edilmesi gerekmektedir. Tarihi kentsel bilincin oluşması kültürel zenginliklerin sürekliliği için gereklidir. Bu bağlamda doğal ve kültürel değerlerin korunması, kamuya doğru aktarılması ve gündelik hayata katılmasıyla mümkündür. Kentsel değerlerin kent yaşamına dahil edilmesi, kolektif belleğin işlerliğini artırır ve koruma duygularını güçlendirmektedir. Kolektif bellek ile geçmişi analiz ederek anlamak ve elde edilen bilgiyi bugünkü toplumların faydasına kullanmak yararlı olacaktır. Bu yolla günümüz toplumlarının kimliklerini zenginleştirmesi de sağlanabilmektedir. Aynı zamanda kültürel mirasın bugünle bir bütün olduğu değeri anlaşılabilir. Böylelikle geçmiş/bugün/gelecek sürekliliği sağlanabilir ve bilgi sonraki kuşaklara aktarılabilir. Öte yandan tarihi kent merkezleri toplumsal belleğin geleceğe aktarılmasını sağlayan somut izlerdir (Özdoğan, 2006). Bir kentin kimliği ise eski ve yeninin bir arada uyumu ile oluşmaktadır. Sadece eskinin korunmasıyla kimlik korunmamaktadır. İnsanların zamanla dönüşmesi, kentlerin de insanla birlikte dönüşmesine yol açmaktadır. Gerçek kimliğe ancak bu dönüşümü doğru gerçekleştirme ile kavuşulacaktır. Kentlerde kimlik arayışları söz konusu olacaksa bunu sadece kentin yapılarında aramak doğru değildir. Bunu eski ile yeninin, var olanla eklenenin, bir arada varoluş biçimlerinin doğrudan geliştirilmesinde aranması gerekmektedir (Acar, 1996). Kent kimliğinin oluşmasında ve gelecek nesillere aktarılması da o kentte yaşayan bireylerin kimlik duygularının olmasıyla da ilintilidir. Çünkü kültür bizim içimizdedir, yaşadığımız kentin tarihini içselleştiremiyorsak o kültürü yaşamıyoruz demektir. Tekeli'nin (1991) kent kimliği hakkında; kentte yaşayan kişiler için, içinde yaşanılan çevre, sadece içinde bazı etkinliklerin yapıldığı, yaşamları için gerekli kazancın sağlandığı alanlar ise, orada yaşayanlar için bu tür araçsal niteliklerin dışında bir anlamı yoksa kimliksizlikten bahsedilebilir. Kişiler yaşadıkları mekâna değerler yükledikleri, oraya bağlandıklarında bu değerler için bazı fedakarlıklarda bulunmaya başladıklarında orasının anlamlı bir kimliği olur şeklinde açıklaması bulunmaktadır. Dolayısıyla kimliğin oluşmasında aidiyetlik duygusu yatmaktadır. Gustafson (2009) yerin kişiler için anlamının, yaşamışlıkların ve geleneklerin bir yer ile aidiyet bağı kurulmasında etkili olduğu söylemektedir. Altman ise bu konu hakkında; mekâna olan aidiyet hissinin, duygusal ya da bilişsel mekân deneyiminin ötesinde olduğuna inanmakta ve bu bağlamda kültürel etkilere de dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu ilişkinin yaşam süresinde meydana geldiğine ve ancak uzun süreli mekân deneyiminin böylesi duygusal bağlara yol açabileceğine inanmaktadır (Low & Altman, 1992). Fakat nüfus artış oranıyla beraber ülkemizde yoğun olarak devam eden kentsel dönüşüm projelerinde yerinden edilerek aidiyet duyduğu mahalle ortamından ayrılmak zorunda olan kişilerin bu anlamda pek çok sorun yaşadığı, yaşam kalitelerinin düştüğü ve yeni yerleşim alanında yalnızlaşma, dışlanma gibi etkiler altında kaldıkları görülmektedir (Markoc & Cinar, 2018). Bursa tarihi kent merkezinde de benzer bir durumla karşılaşmaktadır. Yapılan kentsel dönüşüm projesi ile Doğanbey Toki Konutları tarihi kent merkezinin silüetini bozarak dokuya zarar vermiş ve tarihi kimlik okunamaz bir hale gelmiştir. Kimliğini kaybetmek üzere olan Bursa tarihi kent merkezinin geçirdiği fiziki değişimi, çalışma alanında meydana gelen gelişmelerin dönemsel olarak morfolojik değişimini ve gündelik yaşamdaki etkilerini kullanıcı üzerinden araştırmak ve toplum bilincini, farkındalığını sağlamak gerekmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında Bursa tarihi kent merkezi ve barındırdığı kolektif belleğin güncel yaşam üzerindeki etkilerine Erken Osmanlı Dönem yapılarından olan Lala Şahin Paşa Medresesi, Balıbey Han, Şengül Hamamı ve Orhangazi Hamamı üzerinden toplumun kültür ve bilinç düzeyine bakılacaktır (Şekil 1, 2). İlk aşama da çalışma alanının literatür taraması yapıp mevcut durum analizleri ortaya konulacaktır. İkinci aşama da nicel

araştırma yöntemi kullanılacaktır. Veri toplama analizi, kişisel görüşme yoluyla anket çalışması şeklinde yapılacak olup kapalı uçlu sorular açık uçlu sorular ile desteklenecektir.

Şekil 1 Tarihi Kent Merkezi ve Çalışma Alanı Plan Şeması (Üner, 2023)

Şekil 2 Tarihi Kent Merkezi ve Çalışma Alanı Görselleştirme (Üner, 2023)

2. Erken Osmanlı Dönemi ve Bursa Kenti

Osmanlı Devleti'nin erken döneminde Türk kenti, İslam kültüründen Anadolu- Bizans, İran ve Türkistan kültürlerinden etkilenmiştir. Dolayısıyla kentlerde de üç ana öge mevcuttur. Bunlar; iç kale- kale, konut alanları ve kale altı yani taht-el kaledir (Yenen, 1988). İlerleyen dönemlerde ise taht-el kale bölgesinde bulunan ticari faaliyetler kale dışarısında inşa edilen bedesten ve hanlar

çevresinde yapılmaya başlanmıştır. Ticari faaliyetler ile önem kazanan ve bir odak noktası haline gelen bu yeni alan Erken Dönem Osmanlı kentinin merkezi haline gelmiştir (Gönül, 2017). Osmanlı Padişahlarının ya da yöneticilerinin kendine dair izler bırakma isteği ile inşa ettirdikleri külliye ve imaretler de kentin sosyal-ekonomik altyapısını oluşturan kent ögesi olarak ön plana çıkmaktadır. Erken Dönem Osmanlı kentini tanımlayan diğer bir katman da bu iki ögeyi çevreleyen geleneksel konutlardan oluşan mahallelerdir. Kentin odak noktasında genellikle cami ve çarşı bulunurken; bu odak noktasından damarlar şeklinde yayılan organik yollar etrafında mahalle adı verilen kentin konut birimleri konumlanmıştır. Osmanlı'nın erken döneminde ticari merkez olan çarşı ise kalenin dışına kurularak geliştirilmeye çalışılmış; bilinçli bir şekilde inşa edilmiş bedesten ve hanların etrafında konumlandırılmıştır. Kaleye yakın bir konumda yer alan çarşı ile ticari malların güvenliği düşünülürken aynı zamanda kentin güvenle dolaşabileceği bir bölge tanımlanmıştır. Erken dönem Osmanlı kentlerinde çarşığı oluşturan unsurlar benzerlik göstermektedir. Aynı malların üreticileri, imalatçıları ya da satıcıları çarşı içerisinde genellikle bedestenden başlayan aks üzerinde birbirine yakın olarak yerleşmişler ve her ticaret dalının üyesi (kunduracılar, bıçakçılar, dericiler vs.) çarşının farklı bir bölgesinde yer almıştır (Yenen, 1988). Yeni bir bölgenin iskânı söz konusu olduğunda ise çekirdeğini bir caminin oluşturduğu külliye, oluşturulmuştur. Osmanlı dönemindeki külliye, içerisindeki yapılarla bir bütünlük ve kompozisyon sağlayacak şekilde oluşturulduklarından geçmiş dönemlerde inşa edilen külliyelerden farklıdır. Özellikle Erken Dönem Osmanlı kentlerinde farklı yöneticiler tarafından yaptırılan külliye şehirlerin bir anda gelişmesini ve sıçrama yapmalarını sağlamıştır. Diğer yandan külliye içerisinde bulundurduğu işlevler bakımından dini bir işleve sahip olmanın yanında sosyal bir karakter de taşımaktadırlar (Kuban, 1968).

Osmanlı şehirlerinin temel yerleşme birimi olan mahalle ise; bir dini yapının, bir imaretin veya pazarın etrafında gelişmiş çok sayıda konutu içinde barındıran birimdir (Ergin, 1936). Mahalle, birbirini tanıyan bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal ve kültürel dayanışma içinde olan kişilerin oluşturmuş olduğu sosyal, fiziksel ve kültür bütünlüğüne sahip birimler olarak da tanımlanmaktadır (Özer, 2006). Erken Dönem Osmanlı kentinde mahalle, kenti oluşturan bir katman olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahalleler kentin merkezinde yer alan çarşı ve külliye çevrelemektedir. Şehrin gelişmesi de yeni mahallelerin kurulması ile gerçekleşmektedir. Osmanlı şehirlerinde planlanmış bir meydan yoktur; açık alanlar cami, mescit, fırın ve çeşmenin etrafında kendiliğinden oluşan meydanlar bulunmaktadır (Kuban, 1995). Sonuç olarak Erken dönem Osmanlı kenti sahip olduğu özellikler ve kent strüktürü anlamında değerlendirildiğinde Anadolu Selçuklu kent modellerinin bir sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlıdan önce var olan ve fetih ile yerleşilen surla çevrili eski kent odağı Anadolu Selçuklularında "kale kent modeli" ile örtüşmektedir. Diğer yandan Erken Osmanlı kentinin asıl odağını oluşturan ticaret bölgesi "açık kent modeli" ne karşılık gelmektedir. Erken Osmanlı kentlerinin hızla büyümesini sağlayan imaret, cami veya mescit etrafında kurulan mahalleler ise "dış büyüme odaklı kent modeli" nin karmaşık bir halidir. Erken Osmanlı kenti, Anadolu Selçuklu kentleri ile benzerliklere sahip olmasına rağmen, kale dışında bilinçli bir şekilde imar edilmiş külliye ve gelişmiş bir vakıf sistemi ile de bu kentlerden ayrılmaktadır (Kuban, 1968).

2.1. Lala Şahin Paşa Medresesi

Bursa'da Hisar içinde, Kavaklı caddesi üzerinde bulunan Lala Şahin Paşa Medresesi (Şekil 3) 1339 yılında Orhan Bey ve I. Murad'ın kumandanı, Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa tarafından yaptırılmıştır (Kaplanoğlu, 2003). Osmanlı tarihinde ilk defa "paşa" unvanını alan Lala Şahin Paşa, Bursa'daki medresesini, savaşlarda alınan ganimetlerle yaptırmıştır. Medresenin plan şemasına (Şekil 4) bakıldığı zaman Selçuklu geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Fakat yapının planı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi ve Albert Gabriel yapının basitleştirilmiş Selçuklu medresesini andırıldığını ifade etmişlerdir. Kazım Baykal ise, medresenin plan kurgusunu Bizans manastırlarına benzetmektedir. Bursa'daki hiçbir yapıya

benzemeyen medrese de Bizans sütun başlıkları kullanılmış gerek plan yapısı ve gerek yapıdaki bazı özellikler açısından eski bir kiliseden dönüştürüldüğü savunulmaktadır. Ancak özellikle kapalı avlulu plan kurgusuyla Anadolu Selçuklu Medreselerini anımsatmaktadır. Bunun dışında medresenin; kubbeli bir girişi ve derin tonozlu bir eyvandan ibaret orta bölümünün iki yanına dizilmiş tonoz örtülü ve farklı büyüklükte yedi hücresi bulunmaktadır (Aslanapa, 1989).

Medrese sırasıyla 1555, 1787, 1818, 1844, 1862, 1968 ve son olarak ise 2009 yıllarında birtakım onarımlar geçirmiştir. Bugünkü görünümünü 1968 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından yapılan onarım sonucunda almış ve Lala Şahin Paşa Çocuk Kütüphanesi (Şekil 3) olarak kullanıma açılmıştır. Günümüzde ise aynı işlevini sürdürmeye devam etmektedir (Soydan, 2019 & Kaplanoğlu, 2003).

Şekil 3 Lala Şahin Paşa Medresesi (Üner, 2023)

Şekil 4 Lala Şahin Paşa Medresesi'nin Tarihi Kent Merkezindeki Konumu ve Plan Şeması (Üner, 2023; Url-1, 2023)

2.2. Balibey Han

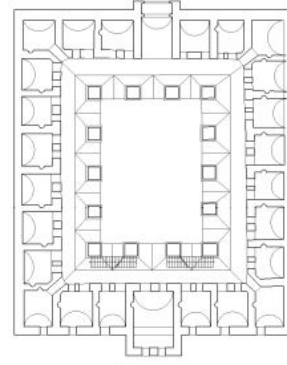
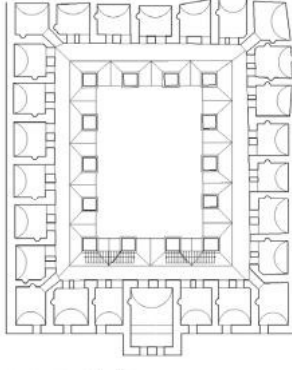
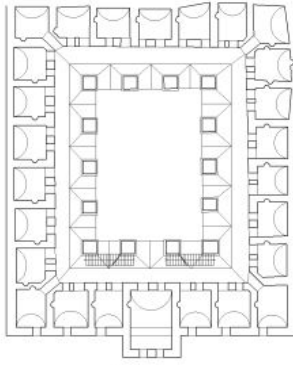
Kapalıçarşı'daki ticari faaliyet için kent dışından gelen kafilelere hizmet etmesi amacıyla çarşının karşısına (Şekil 7) inşa edilen han, Malkoçoğlu Hamza Bey'in oğlu Bali Bey tarafından yaptırılmıştır. Kitabesi bulunmayan hanın plan ve mimari özelliklerine bakılarak 15. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmaktadır (Kaplanoğlu, 1996). Han, Bursa'da üç katlı olarak yapılan tek handır. Hanın planı (Şekil 6), karşılıklı kenarları birbirine paralel uzanmakla birlikte, kuzey kenarı daha uzun, doğu kenarı tamamen yıkık vaziyette, batı kenarı ise yaslandığı kayaların tıraşlanarak düzeltilmesiyle kuzeybatı köşeye doğru dik açılar yapan üç kademedan müteşekkil ana hatlarıyla bir dikdörtgen biçimindedir. Toplamda 64 odaya sahip olan hanın odaları, batı ve kuzey yönlerinde yüksek bir avlu kenarında yer almaktadır (Sunay, 2007). Yapıldığı dönem için şehrin plazası olarak nitelendirilebilecek olan Balibey

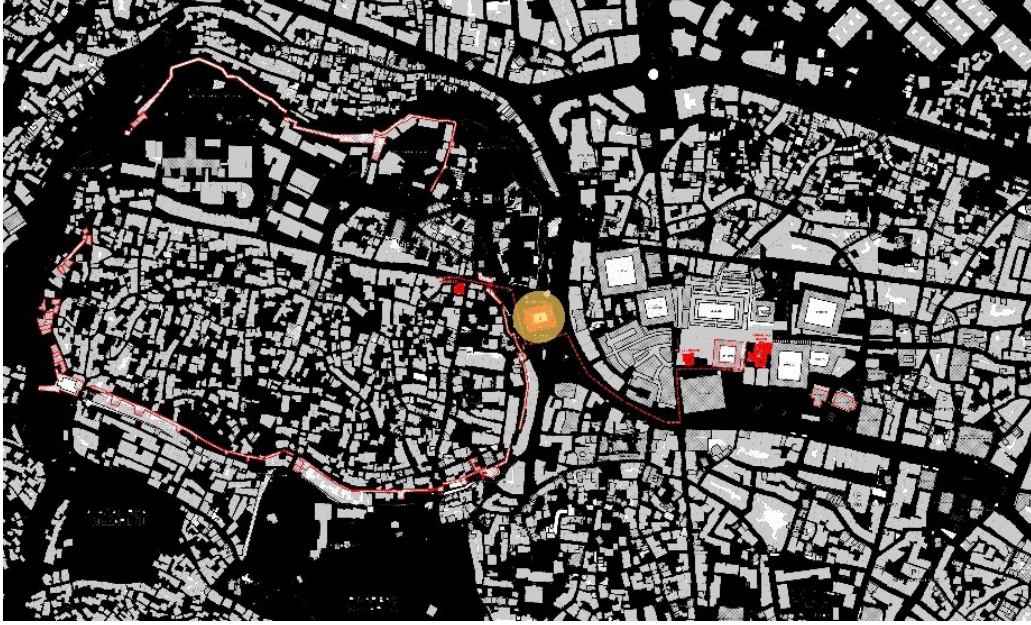
Han'ın büyük bir bölümü günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Bina planı bakımından asıl hâlini büyük ölçüde kaybetmiş, zaman içerisinde çeşitli değişikliklere maruz kalmış, büyük bir kısmı yıkık vaziyette kullanılamaz duruma gelmiştir (Bağbancı, 2007). Tarihinde birçok kez onarım geçiren han, 1984 yılında Bursa Belediyesi tarafından etraflıca temizlenerek toprak altında kalan kısımları ortaya çıkarılmış, 1986 senesinde rölöve, restitüsyon ve restorasyon raporları hazırlanmıştır. 1991 senesinde ise Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün yaptırdığı kazıdan sonucu 1994 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yeniden rölövesi alınmıştır. 2002'de bu çalışma, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanarak restore edilmiştir (Yavaş, 2020). Han (Şekil 5) günümüzde ticaret amaçlı birçok sektöre hizmet etmektedir.

Şekil 5 Balibey Han Restorasyon Öncesi ve Sonrası (Url-2, 2023; Üner, 2023).

Şekil 6 Balibey Han Kat Planları (Sunay, 2007)

Şekil 7 Balibey Han'ın Tarihi Kent Merkezindeki Konumu (Üner, 2023)

2.3. Şengül Hamamı

Ulucami için vakfedilmiş küçük boyutlu bir hamamdır (Kepecioğlu, 1935). Dikdörtgen planlı (Şekil 9) yapı kuzey-güney doğrultudadır. İki eyvanlı, kubbeyle örtülü soğukluk, buradan sıcaklığa geçişi sağlayan küçük bir mekân; iki eyvanlı, kubbeli bir mekân ve ona bağlı iki halvet hücrelerinden oluşmaktadır. Bu mekanlar art arda sıralanmıştır (Gabriel, 1958). 1717'de kapsamlı bir onarım geçirmiştir. 1980'lerin sonunda harap bir durumdayken bir bölümü yıkılmış olan yapının mevcut kısımları onararak çarşı (Şekil 8) olarak kullanılmaya başlanmıştır (Kepecioğlu, 1935). Hamam Ulucami'nin ön avlusuna bitişik bir konumdadır (Şekil 9) ve zemin seviyesi avlunun kotundan 2m kadar aşağıdadır. Kuzey ve batı yönünde bitişik gümüşçü dükkanları bulunmaktadır. İç mekânda geçiş elemanları, süslemeleri sağlam durumdadır. Çarşı olarak kullanılması sebebiyle mekanlar metal profiller kullanılarak düşeyde ve yatayda küçük dükkân bölümlerine ayrılmıştır (Şehitoğlu, 2000).

Şekil 8 Şengül Hamamı Günümüz Kullanım Durumu

Şekil 9 Hamamın Tarihi Kent Merkezindeki Konumu ve Plan Şeması (Üner, 2023; Şehitoğlu, 2000)

2.4. Orhan Gazi Hamamı

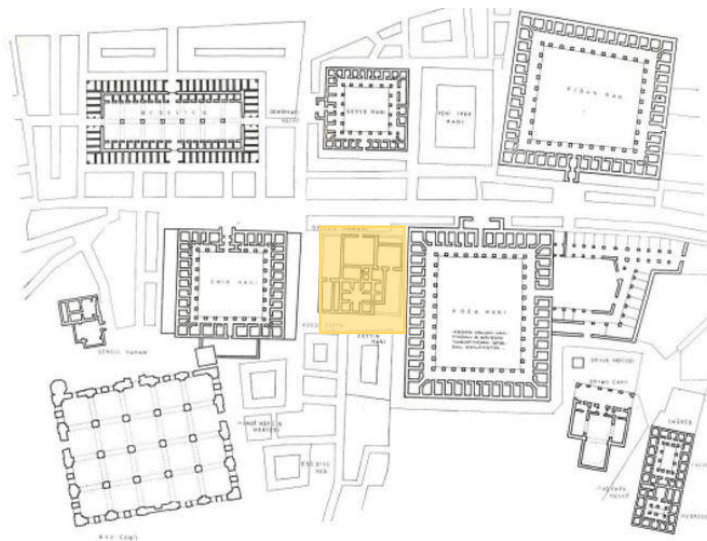
Orhan Gazi'nin aşağı şehirde yaptırdığı külliye'nin (Şekil 11-12) içerisinde, Orhan Camii ile inşa edilen Orhan Hamamı, Osmanlıların inşa ettirdiği hem ilk hamam hem de ilk çifte hamamdır (Çetintaş, 1946). Hamam, tarihi boyunca pek çok tahribata ve tadilata maruz kalmış; yanmış, yıkılmış ve mütemadiyen tamir edilmiştir. Hamamın erkekler tarafı 1957 yangınından evvel Aynalı Çarşı namıyla çarşının bir kolunu oluştururken, kadınlar kısmı harap olmuştur. 1957 yangınından sonra bu hamam, imar edilmiş; erkekler kısmı yine üç kapılı bir çarşı olarak düzenlenmiştir. Kadınlar kısmına ise o dönemde bir işlev verilmemiştir. Binanın tekrar hamam olmasına da imkân kalmamıştır. Zira su deposu kısmına dükkân yapılmış, külhan tamamen yok olmuştur. Bursa'nın geleneksel işçiliği ile duvar ve kirpiler ehemmiyetle tamir edilmiştir. Kubbelerde yırtılan pencereler örülmüş, böylece eski güzel pencereler ve kapılar ihya edilmiştir. Fenerler çarşı için açılmıştır. Fakat mevcutta olan üçgenli ve dilimli kuşaklar ve bunlar gibi tezyinat parçalarına sadakatle uyulmuş olduğundan, ilk yapının eserleri göze çarpmaktadır (Ayverdi, 1966). Günümüzde hamamın son halinde ise; "Aynalı Çarşı" olarak bilinen erkekler kısmında, çeşitli antika ürünler ve hediyelik eşyalar satan otantik dükkânlar mevcuttur. Kadınlar kısmında ise dükkân ve depo yer almaktadır. Hamama, güney cephesindeki 19. yüzyıla ait bir yapı olan kapısından girilip, merdivenlerden inildiğinde erkekler kısmının sıcaklığı olan bölüme ulaşılmaktadır. Burada çift yönlü karşılıklı turistik mağazalar vardır. Erkekler kısmının soğukluk, ılıklik, sıcaklık bölümleri arasındaki duvarlar kaldırılmış; sıcaklık bölümünün ise halvet duvarlarından bazıları kaldırılarak bugün burada yer alan dükkânların vitrin yerleri oluşturulmuştur (Şekil 10). Kadınlar kısmının halvet mekânlarının içlerinde ara katlar yapılmıştır. Hamam artık çarşı olarak kullanıldığından içinde artık mermer kaplamaları ve kurnaları yer almamaktadır. Külhan kısmı yok olmuştur. Kubbelerde kurşun görünümü verecek şekilde çimento esaslı harç uygulanmıştır. Kubbelerde yer alan aydınlık deliklere metal çerçeveli cam külahlar eklenmiştir (Şehitoğlu, 2008).

Şekil 10 Orhan Gazi Hamamı/Aynalı Çarşı Cephe ve İç Mekan (Üner, 2023)

Şekil 11 Orhangazi Hamamı'nın Tarihi Kent Merkezindeki Konumu ve Plan Şeması (Üner, 2023; Şehitoğlu, 2000)

Şekil 12 Orhangazi Hamamı'nın Külliye İçerisindeki Yeri (Ayverdi, 1966)

3. Sonuç

Yapılan anket çalışmasında her yapıyla ilgili 2 soru bulunmaktadır. Anket rotası oluştururken güzergaha göre Lala Şahin Paşa Medresesinden başlayıp Balibey Han, Şengül Hamamı ve Orhan Gazi Hamamında katılımcılara sorular yöneltilmiştir. Toplam 40 kullanıcıya anket yapılmış olup katılımcı bilgisi **Tablo 1** de gösterilmiştir. Anket sonuçlarına bakıldığı zaman kullanıcının yapı hakkında bilgisi olmadığına, eski işlevlerinin bilinmediğine hatta bazı yapıların belirtilen ismin dışında bir isimle anıldığı ortaya çıkmıştır. Birçok kullanıcı yapıların kültürel mirasa ait olduğu bilincinde olmadığı sadece geçiş güzergahında bulunduğu için önünden geçip gittiğini belirtmiştir. Ayrıca kullanıcılar yapıların şu an ki işlevlerinin uygun olduğunu bile dile getirmişlerdir. Anket katılımcı bilgisine bakıldığı zaman ise cinsiyet farkı olmaksızın orta yaş grubun kültürünü daha iyi bildiği ve genç grubun çevreye daha bilinçsiz bir şekilde yaklaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda en azından anket yöneltilen bireylerin yapılara artık farklı bir gözle baktığını ve yapıların geçmiş-gelecek hakkında bilinçli bir düşünceye sahip olduklarını söylemek mümkündür. Toplum bilincini ve farkındalığı arttırmak için çalışmalara devam edilmeli ve yapıların girişlerine algıyı daha çok çekici hale getiren tanıtım panoları hatta sesli videolar konularak kültürel mirasımıza sahip çıkılmalıdır.

Tablo 1 Anket Katılımcı Bilgisi

Katılımcı Bilgisi		
Cinsiyet	Kadın	Erkek
	22	18
Yaş	Orta Yaş (35-55)	Genç (10-20)
	30	10
Toplam Katılımcı	40	

Kaynaklar

- Acar, E., Şenyapılı, Ö. & Tankut, G. (1996). Kent Kimliği Açık Oturum. Ada Kentliyim, 6.
- Aslanapa, O. (1989). Mimar Sinan'ın Medreseleri. *Vakıf Haftası Dergisi*, 201-212.
- Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805(1230-1402)*. İstanbul, Baha Matbaası.
- Bağbancı, Ö. (2007). *Bursa Hanlar bölgesi değişim ve dönüşüm sürecinin incelenmesi ve bölgenin korunması üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Çetintaş, S. (1946). *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, O. N. (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*. Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul.
- Gönül, A. (2017). *Erken Dönem Osmanlı Kentlerinden Bursa ve Üsküp'ün Kentsel ve Mimari Gelişiminin 14. Yüzyıldan Günümüze Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Gustafson, P. (2009). Mobility and Territorial Belonging. *Environment and Behavior*, 41 (4).
- Halil İ. (1992). "Bursa", *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınevi.
- İnalçık, H. (2007). *Kent, Kentli ve Tarih. Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyumu*, Bursa, Türkiye.
- Kaplanoğlu, R. (1996). *Bursa yer adları ansiklopedisi*. Bursa: Bursa Ticaret Odası Kültür Yayınları.
- Kaplanoğlu, R. (2003). *Doğal ve Anıtsal Eserleri ile Bursa*. İstanbul: Osmangazi Belediyesi.
- Kepecioğlu, K. (1935). *Bursa Hamamları*. Halkevi Neşriyatı 5. Bursa: Bursa Yeni Basımevi.
- Kuban, D. (1968). Anadolu- Türk Şehri: Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53-73.
- Kuban, D. (1995). *Anadolu kentlerinin tarihsel gelişimi ve yapısı üzerine gözlemler: Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Low, S., I. Altman. (1992). *Introduction*. In I. Altman and S. Low (Eds.). *Place attachment*. New York: Plenum Press.
- Markoç İ., Çitak C. (2017). *Loss of Social Belonging, Displacement and Social Exclusion in the Neighborhood: Urban Redevelopment in Sarıgöl, Istanbul, Turkey*. Megaron, 13.
- Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özer, M. (2006). *Üsküp'te Türk Mimarisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Soydan, E. (2019). *Bani Olarak Lala Şahin Paşa ve Mimari Faaliyetler* [Yüksek Lisans Tezi]. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.
- Sunay, S. (2007). Bursa Balibey Hanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47 (1), 115-130.
- Şehitoğlu, E. (2000). *Bursa Hamamları'nın Yapısal, Çevresel, İşlevsel Sorunları ve Çözüm Önerileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Üniversitesi.
- Şehitoğlu, E. (2008). *Bursa Hamamları*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Taşkan, D. (2017). *Bursa Hisar'da Kentsel Değerlerin İrdelenmesi ve Tarihi Mekanların Etkin Kullanımına İlişkin Öneriler* [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Tekeli, İ. (1991). *Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler*. Kent Planlaması Konuşmaları. Ankara TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Tekeli, İ. (1999). *Bursa'nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi*. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bursa ve Yöresi, 11. Yapı Yaşam Kongresi, Bursa, Türkiye.
- URL-1, <https://okuryazarim.com/erken-osmanli-donemi-mimari-planlari/lala-sahin-pasa-medresesi-bursa-plan-fatin-uluengin/> (Erişim Tarihi: 20.05.2023)
- URL-2 https://www.facebook.com/EvliyalarSehri/posts/437161063413688/?_rdr (Erişim Tarihi: 20.05.2023), Yazara aittir
- Yavaş, D. (2020). *Bali Bey Hanı*. Bursa Araştırmaları Merkezi. <https://www.bursaarastirmalari.com/bali-bey-hani/>. Erişim Tarihi: 26.04.2023.
- Yenen, Z. (1988). *Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri* [Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Tarihi Çevre Algısının Oluşmasındaki Morfolojik Nedenlerin Değerlendirilmesi

Rüya Ardıçoğlu¹, Muhammet Kurucu²

Özet

Tarihi çevreler geçmiş ve gelecek arasında köprü kuran fiziksel, kültürel, sosyal ve işlevsel boyutları olan mekânlardır. Günümüzde tarihi çevre kavramı çok boyutlu ele alınan ve farklı ölçekleri kapsayan yapıdadır. Bu çok yönlü yapı içerisinde fiziksel öğeler ve görsel algımızı oluşturan biçimsel yapı tarihi çevreleri oluşturan en önemli bileşendir. Bu doğrultuda tarihi çevrelerin hem mimari ölçekte hem de kentsel ölçekte tarihi kimliklerinin sürdürülebilirliği öncelikle fiziksel varlıklarının devamına bağlıdır. Mekânın kimliğini oluşturan ve algımızı şekillendiren en temel unsurlar fiziksel öğeler ve bu öğeleri algıladığımız duyularımızdır. Bu nedenle mekâna ya da kentsel bir dokuya dair biçim, renk, ölçek, koku, işitsel özellikler mekân algımızı oluşturan ve alana kimlik kazandıran temel unsurlardır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, tarihi çevre algısının oluşmasındaki ve değişimindeki morfolojik nedenlerin/öğelerin belirlenmesidir. Bu doğrultuda 'tarihi çevre algısını' ve alanın sahip olduğu kültürel ve dönemsel kimliğin okunabilirliği morfoloji ve algı ilişkisi üzerinden irdelenmiştir. Çalışmada tarihi çevrelerdeki 'tarihi mekân' algısını ölçmeye yönelik yapılan çalışmada UNESCO Dünya Geçici Miras Listesi'nde olan Harput tarihi sit alanı çalışma alanı olarak seçilmiştir. Çalışmanın yöntemi olarak tarihi çevre algısını oluşturan fiziksel öğelerin ve biçimsel yapının mekân algısıyla ilişkisinin saptanmasına yönelik anket hazırlanmış, anlamsal farklılaşım tekniği kullanılarak değerlendirme yapılmıştır. Anket çalışmasında katılımcılardan mekânsal olarak deneyimledikleri, ziyaret ettikleri Harput yerleşkesini fiziksel özellikleri ile değerlendirerek nasıl algıladıkları ve bu fiziksel özelliklerin tarihi çevre algısına etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda yerleşimlerin biçimsel kimliğini oluşturan mimari tipoloji, sokak planları, yapı adaları, malzeme, donatı elemanları ve kentsel/kültürel peyzajın oluşturduğu algıya yönelik sorular yöneltilmiştir. Anlamsal farklılaşım tekniği ile zıt sıfat çiftleri ile değerlendirmeler yapılmış, seçilen sıfatların ise tarihi kimliğe etkisi Likert ölçeğine göre derecelendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, alandaki en önemli morfolojik evrimin yerleşim planı üzerinde olduğu, yol dokularının ve yapı adalarının günümüzdeki morfolojik özelliklerinin tarihi çevre algısını ve kimliğini zedeleyen en önemli fiziksel etkenler olduğu görülmüştür. Ayrıca alanın özgün kimliğine yönelik renk algısına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Bununla beraber tarihi ve yeni yapılara, açık alanlara, donatı elemanlarına, peyzaj özelliklerine ilişkin elde edilen sonuçlarda ölçek, malzeme, strüktürel yapı, renk, biçim gibi özelliklerin hangilerinin tarihi çevre algısında etkili olduğuna dair sonuçlar çıkartılmıştır. Harput'ta bu tarihi kimliği ve tarihi çevre algısını zedeleyen fiziksel değişimler ve öğeler saptanmıştır. Bu doğrultuda alanın sahip olduğu tarihi kimliği yansıtacak ve tarihi çevre algısını güçlendirecek öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anlamsal farklılaşım tekniği, Mekân algısı, Kentsel Morfoloji, Kültürel miras, Tarihi çevre

1. Giriş

Tarihi çevreler çok boyutlu ve farklı ölçekleri kapsayan, geçmiş ve gelecek arasında köprü kuran fiziksel, kültürel, sosyal ve işlevsel boyutları olan mekânlardır. Tarihi çevrelerin bu çok yönlü yapısı

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, rardicoglu@firat.edu.tr

²Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, mkurucu@firat.edu.tr

içerisinde fiziksel öğeler ve görsel algımızı oluşturan biçimsel özellikler tarihi çevreleri oluşturan en önemli bileşendir.

Tarihi çevrelerin bugün ve gelecekte de varlığını devam ettirebilmesi, sahip oldukları tarihi kimliği sürdürülebilmeleri öncelikle bu alanlardaki fiziksel öğelerin özelliklerine bağlıdır. Bu alanlardaki tarihi yapı, sokak, açık alan gibi fiziksel bileşenlerin varlıklarını sürdürmeleri kadar, günümüzdeki morfolojik özellikleri de tarihi kimliğin devamlılığında etkin paya sahiptir. Tarihi çevreleri oluşturan fiziksel öğelerin geçirdiği fiziksel başkalaşım, söz konusu kimliğin de değişimine ya da kaybına neden olabilmektedir. Aynı şekilde tarihi çevrelerdeki yeni yapılaşmalar, değişen imar planları veya yapısal ve bitkisel peyzaj öğelerinin fiziksel nitelikleri, söz konusu alanın tarihi kimliğini güçlendiren ya da zedeleyen morfolojik nedenler olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu doğrultuda, tarihi çevrelerin hem mimari ölçekte hem de kentsel ölçekte tarihi kimliklerinin sürdürülebilirliği, öncelikle fiziksel varlıklarının devamına bağlıdır. Tiesdell vd. (1996), tarihi çevrelerin bugün kentlerle olan ilişkilerinde yapılmaya çalışılan temel konunun değişimi yönetmek olduğunu vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle, günümüzde bu alanlarda meydana gelen değişimlerin, alanın morfolojik özelliklerinin getirdiği tarihi ve kültürel özgün kimliğe paralel ve bilinçli sürdürülmesi ifade edilmektedir. Alandaki tarihi öğelerin sürdürülmesi yanı sıra yapılan güncel müdahalelerin veya yeni yapılaşmaların mevcut dokuya ve kimliğe uyumlu olduğu, tarihi kimliğe olumlu katkı sunduğu morfolojik özelliklerde yapılması belirtilmektedir.

Tarihi alanlar buldukları kentin kimliğini de doğrudan şekillendiren en baskın unsurlardır. Kentler ve mimari ürünler açısından kimlik ve kentsel imge olgusu, öncelikle görsel boyutuyla ön plana çıkan, sonrasında kültürel ve sosyal yaşam normlarını da kapsayan çok geniş bir tanımlı içermektedir. Mekânsal kimlik ve bu kimliğe ilişkin kentsel imgeler, söz konusu mekânı farklı süreçlerde ve çok farklı bileşenlerden oluşturmaktadır. Relph (1976)'e göre, mekânsal kimliği oluşturan başlıca özellikler; mekânı oluşturan fiziksel doku, barındırdığı işlevler ve kullanıcıların oluşturduğu anlamlardır. Bu kapsamda çalışmanın çıkış noktası, tarihi çevre algısını ve mekânsal kimliği oluşturan etkenlerden, fiziksel bileşenlerin ve kullanıcıların bu fiziksel karakter üzerinde oluşturdukları anlamlar ile ortaya çıkan algının ölçülmesi kapsamında olmuştur.

Çalışmanın temel amacı; tarihi çevre algısının oluşmasındaki ve değişimindeki morfolojik nedenlerin/öğelerin belirlenmesidir. Bu doğrultuda 'tarihi çevre algısını' ve alanın sahip olduğu kültürel ve dönemsel kimliğin okunabilirliği morfoloji ve algı ilişkisi üzerinden irdelenmiştir. Tarihi ve kültürel kimliğin sürdürülmesindeki en önemli etken olan fiziksel dokunun/ fiziksel öğelerin tarihi çevre algısına etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda tarihi bir yerleşim alanı olan, UNESCO Dünya Geçici Miras Listesi'nde yer alan Harput, çalışma alanı olarak seçilmiştir. Alanın kimliğini oluşturan hem tarihi doku ve izler hem de 20. ve 21. yüzyıllarda meydana gelen morfolojik değişimler alanın bugünkü mekân algısını şekillendiren etkenlerdir.

Çalışmada, alanda tarihi çevre algısını oluşturan fiziksel öğelerin ve özelliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Alanda varlığını sürdüren tarihi yapı, yol, anıt ağaç vb. öğeler ile kaybolan veya son yüzyılda alana eklenen yeni mimari tipolojiler, donatı elemanları, değişen yol dokuları ve yapı adalarının morfolojik özellikleri alanın mekânsal kimliğini ve tarihi çevre algısını belirleyen parametrelerdir. Bu kapsamda, anlamsal farklılaşım tekniği kullanılarak, alanın tarihten süregelen veya yakın dönemde eklenen fiziksel öğelerin biçim, ölçek, renk, doku gibi özelliklerce değerlendirilmesiyle tarihi kimliğe etkileri ölçülmeye çalışılmıştır. Alanda tarihi çevre algısını oluşturan morfolojik özelliklerin ve öğelerin belirlenmesine yönelik anket çalışması yapılmıştır. Anlamsal farklılaşım tekniğinin kullanılmasıyla değerlendirilen anket çalışmasında fiziksel öğeler, zıt sıfat çiftleriyle tanımlanmış sonrasında, tanımlanan sıfatın tarihi çevre algısına etkisi Likert ölçeğine göre derecelendirilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde, alanın tarihi ve kültürel kimliğini/ tarihi çevre algısını güçlendiren veya bu kimliği bozan öğeler tespit edilmiş, Harput'un tarihi kimliğinin sürdürülebilmesi için fiziksel çevreye ilişkin öneriler yapılmıştır.

2. Tarihi Çevre ve Mekânsal Algı

2.1. Tarihi Çevre

Tarihi çevreler, geçmişten günümüze kadar buldukları coğrafyaya sosyal, politik, ekonomik, kültürel ve teknolojik değerler katan yapı kalıntıları ve açık alanların oluşturduğu çevrelerdir. Bu alanlar, günümüzde hızla artan değişimlere ayak uyduramayarak, kentleşme ve korumada verilen yanlış politikalar ile birlikte zaman içerisinde tahrip olabilmekte, hatta yok olmakla karşı karşıya kalabilmektedirler.

Tarihi çevreleri oluşturan kültürel varlıklar ve korunması gereken değerler tarihi çevrenin niteliğine göre değişebilmektedir. 20. yüzyıldan itibaren tarihi çevre korumanın kapsamındaki ve yaklaşımlarındaki değişimlerle, tarihi çevreler sadece fiziki nitelikleriyle ele alınan bir yaklaşımdan çıkmış, tarihi çevrelerin barındırdıkları değerlerin bütünüyle korunmasını hedefleyen, mimari, kültürel vd. tüm değerleri kapsayan bir olguya dönüşmüştür. Bu kapsamda tarihi çevrelerde bütüncül koruma anlayışıyla, yapı ve açık alanların, yerleşim planlarının, kültürel ve demografik özelliklerin bütünüyle korunup sürdürülmesi amaçlanmaktadır.

Ahunbay (1996)'ya göre, tarihi çevreler, belirli bir dönemin fiziksel, sosyo- kültürel, ekonomik ve teknolojik şartlarına göre şekillenmiştir. Bu nedenle, tarihi çevre korumanın temel amacı, bu alanların kendilerini oluşturan bu değerler bütünüyle beraber düşünülmesi, geliştirilmesi ve korunarak gelecek kuşaklara aktarılması olarak tanımlanmaktadır.

2863 sayılı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa göre; tarihi çevreler 'sit' kavramıyla adlandırılmakta ve yasada, 'tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.' şeklinde tanımlanmaktadır (KTB, 1983).

Tarihi çevreler, farklı dönemleri temsil eden fiziksel öğelerin, farklı tipolojik özelliklerin olduğu alanlardır. Bilgin (1996) da bu alanların kentin farklı dönemlerini temsil eden ve katmanlaşmanın yoğun olduğu süreklilik alanları olduğunu belirtmektedir.

2.2. Mekânsal Kimlik

Kimlik, tanımladığı varlığı diğerlerinden ayıran ya da diğerleri ile benzeştiren ve o varlığın öne çıkan en belirgin özelliklerini ifade etmektedir. Bir bireyin, bir mekânın ya da bir kentin en baskın ve öne çıkan özellikleri onun temel kimliği anlamına gelmektedir.

Kentsel açıdan kimlik ve kentsel imge olgusu, öncelikle görsel boyutuyla ön plana çıkan, doğal, coğrafi, kültürel ve sosyal yaşam normlarını da kapsayan çok geniş bir tanımlı içermektedir. Kentsel kimlik ve buna ilişkin kentsel imgeler, kent mekânı içerisinde uzun bir süreçte ve bazen çok farklı bileşenlerden oluşmaktadır (Ulu ve Karakoç 2004).

Kent kimliği temelde uzun süreçlerde ve farklı bileşenler dâhilinde oluşan bir kavramdır. Bu kapsamda kültürel ve demografik özellikler ile beraber fiziksel yapıyı içine alan her türlü coğrafi, doğal ve yapısal özellikler söz konusu yerin kimliğini oluşturan fiziksel unsurlardır. Fiziksel öğeler kimliğin oluşmasındaki ilk algılanan en baskın görsel unsurlar olsa da, her bireyin algısına göre değişebilmektedir. Çünkü her bireyin bakış açısı, dikkatini çeken unsurlar, ilgi alanları, hatta o kentte yaşadığı duygusal ve sosyal deneyimler bireyin kente ya da mekâna olan algısını değiştirebilmektedir (Ardıçoğlu, 2014). Kent kimliğinden alt ölçeklere indiğimizde ise, mekânsal kimlik kavramı görülmektedir. Mekânsal kimlik kavramı da kent kimliği kavramının belirlenmesindeki aynı unsurları içermekle beraber daha küçük olan bir bölgeyi, alanı ya da yapıyı kastetmektedir.

Tarihi çevreler sahip oldukları niteliklere ve içerdikleri değerler bütününe göre bulunduğu ortama belli bir kimlik olgusu katan yerleşimlerdir. Yerleşmelerdeki bu değerlerin dikey ve yatay düzlemdeki birlikteliği sonucunda oluşmuş olup, kentsel, arkeolojik, kırsal sit ve kültürel peyzaj alanları gibi isimlendirebileceğimiz birçok sit alanlarının oluşmasını sağlamıştır. Mimari, tarihi, sosyal, estetik ve sanat özelliği taşıyan kültürel ve doğal elemanların birlikte buldukları bu sit alanları da tarihi çevre kimliğinin oluşmasında önemli etkenlerdir.

Tarihi ve kültürel yapıların özgün karakterlerinin sürdürülmesi yanı sıra, doğal çevreyle beraber korunması, yapı ve açık alanların bütüncül şekilde sürdürülmesi, kültürel mirasın buldukları coğrafyanın kentsel kimliğine de katkı sağlamaktadır. Tarihi kentler, özellikle Anadolu kentleri, farklı tarihsel dönemlerin birlikteliği sonucunda oluşabildiği gibi tek bir dönemde oluşmuş olarak da karşımıza çıkmaktadır. Değişik dönemlerden izler taşıyan yapı ve yapı kalıntıları ile açık alanlarda bulunan bu kentsel dokuyu oluşturan değerler katmanları, kent kimliğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar.

Dönemin sosyo-kültürel ortamlarını yansıttıklarından, kentlerin kimliğini oluşturmaları açısından da önemli birikimlerdir. Tarihi yapıların buldukları bağlam içinde ve özgün özellikleri ile birlikte korunması, mekânsal kimliğin korunmasına ve tarihi dokunun sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır.

Tarihi çevreleri korumak ve günümüz koşullarının gerektirdiği yeni işlevleriyle geleceğe aktarmanın en önemli yolu, sahip oldukları fiziksel ve sosyal değerler bütünüyle kent yaşantısına entegre etmekten geçmektedir. **Karaman (1999)**'a göre, kentsel tasarım, sosyal, politik, ekonomik, yönetsel ve fiziksel yapısı sürekli değişim içinde olan kentin, farklı kullanımdaki bina gruplarının ve bunları besleyen yaya hareketlerinin, servislerinin, bunların arasındaki mekânlar ve objelerinin tasarımı eylemidir... Kentsel tasarım, kamusal alanın fiziksel tasarımıdır." Bu kapsamda tarihi çevrelerde yapılacak olan her türlü düzenleme alanın tarihi kimliğini devam ettirmeye yönelik fiziksel, sosyal ve ekonomik bir tasarımın ürünleridir.

2.3. Mekânsal Algı

Mekân, çağlara, kültürlere, toplumlara, bireylere ve disiplinlere göre farklı şekillerde yorumlanan, dolayısıyla birden fazla tanıma sahip bir kavramdır. Çağın, kültürün, disiplinlerin ve bireylerin farklı bakış açıları mekâna dair her çağda farklı tanımlamaların yapılmasına neden olmuştur. Mekân, insanın içinde yaşadığı uzay boşluğunda çeşitli unsurlar ile bir araç kullanarak sınırladığı üç boyutlu boşluk olarak yorumlanabilmektedir. Mekân, içinde çeşitli eylemlerde bulunan, üç boyutlu kütlelerin ve sınırların tasarlanmasıyla elde edilen bir hacimdir. Türkçe sözlükte mekânın sözcük karşılığı olarak 'boşluk, yer' ifadesi kullanılmaktadır (**Türkçe Sözlük, 1974**). Fakat boşluktan farklı olarak 'mekân' fiziksel ya da algısal sınırlılıkları olan dolayısıyla hem fiziksel olarak hem de algısal olarak 'tanımlılık' kavramının ortaya çıktığı yerlerdir. Bununla beraber mekân, sadece üç boyutta fiziksel bir yapı çevre ile tanımlanmayan, temelde belirli bir biçimsel karaktere sahip olan, kullanıcıların çeşitli anlamlar ve duygular yüklediği, farklı algısal kodlar ürettiği hem somut hem de soyut yerlerdir.

Başka bir tanımlama ile mekân; sonsuz bir uzay boşluğu içerisinde sınırları belirtilmiş boşluğun, kullanıcılarının, fiziksel, sosyal ve toplumsal gereksinimlerini karşılayan bir alan olarak tanımlanabilir. Mekânın sınırlarının belirlenmesi, biçimini oluşturan elemanlar ve kullanıcıların mekâna yüklediği anlamlar mekânsal kimliği de şekillendiren etkenlerdir. Mekânların sınırlarını belirleyen ve mekânın karakterini oluşturan morfolojik özellikler, söz konusu mekânın ne şekilde algılandığının ve ne tür anlamsal kodlar üretildiğinin bir göstergesidir.

Algı ise; çevreden alınan her türlü bilginin duyularımız aracılığıyla, bilişsel bir süreçle okunması şeklinde tanımlanabilmektedir. Algılama da, duyu verilerinin örgütlenerek, bunların zihinde

yorumlanmasıyla çevremizdeki görüntü ve olaylara anlam verme sürecine verilen isimdir. Algılama, bireylerin hissettiklerinden ziyade duyum kavramı ile ifade edilmektedir. “Duyumsal süreç ile algılama birbirlerine çok yakın zamanlı gerçekleşmekte olup, duyumsal sürecin hemen arkasından algılama meydana gelmektedir. Duyu algılama, bireyin içinde bulunduğu durumdan beklentilerini, isteklerini, özdeki verileri, bilinçaltına depoladıklarını, sembolleri, geçmiş yaşantılarını, diğer duyu organlarından gelen başka duyuları, toplumsal ve kültürel etmenleri hesaba katar. Algılamada kişi, çevresinden amaçlarına uygun bilgi almaktadır; var olan çevre imajı, mevcut motivasyon, geçmiş deneyimler, beklentiler ve eğilimler algılamayı yönlendirir” (Aydın, 1993).

Mekânsal algı ise, kişilere göre farklılıklar göstermektedir. Bireylerin yaşı, cinsiyeti, fiziksel ve kişisel özellikleri, eğitim durumu, kültürel ve sosyal çevreleri, mekânsal algılama da farklılık oluşturan en temel özelliklerdir. Bu özelliklerle beraber kişinin duygusal yapısı ve zihinsel durumu da algılama şeklini etkileyen unsurlardır. Mekân algısını şekillendiren önemli etkenlerden biri de algılanan mekânın çevresel özellikleridir. Çevrenin sahip olduğu biçimsel özellikler ve işlevsel yapı algılamada farklılıklara neden olabilmektedir. Mekânı oluşturan fiziksel elemanların ve bu elemanların bir araya geliş kurguları, biçim, ölçek, renk, doku gibi algımızı ve mekânın karakterini belirleyen fiziksel özellikleri mekân algısını belirleyen en önemli değişkenlerdir.

Mimari tipolojiler, sokak tipolojileri, mekânsal dizilimler, kütle ve açık alanların bir araya geliş özellikleri mekânsal algımızı belirlemektedir. Semiz ve Yurttaş (2018) de, kullanılan donatıların düzenleniş biçimlerinin, servis mobilyalarının ve bu öğelerin ölçek, renk, doku gibi özellikleri yönünden birbirleriyle etkileşimlerinin mekânın kimliğini ve imajını oluşturduğunu belirtmektedir.

Mekân algısının farklılaşmasında kişisel özellikler ve çevrenin fiziksel yapısının yanı sıra algılanan nesnelere özellikleri de mekân algısını şekillendiren etkenlerdir. Görülen nesnelere özellikleri kadar algının şekillenmesinde geçirilen ‘süre’ de önem taşımaktadır. Bir mekânı kısa süreli görmekle, mekân içerisinde uzun süre zaman geçirmek ya da yaşamak farklı algılar üretmektedir. Bu noktada, mekân algısında hareketlilik halinin veya durağanlığın da birbirinden farklı algılar ürettiği görülmektedir. Mekânı algılamayı sağlayan fiziksel etkenler, mekânın kurgusunu oluşturan ve mekânın sahip olduğu renk, doku, biçim, ölçü-oran, ısı, ışık, koku, ses gibi özellikler olarak sıralanabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, fiziksel özellikler bireylerin mekâna dair algılarını şekillendirici niteliktedir. Mekânı oluşturan bu fiziksel özelliklere göre kullanıcılar mekâna dair çeşitli kodlamalar yapabilmektedirler. Bu kodlamalar beraberinde mekânın kimliğini de şekillendiren etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu doğrultuda, tarihi çevrelerdeki sürekliliği sağlamak ve özgün kimliği korumak adına alanın geçirdiği evrelerin detaylı analizlerinin yapılmasıyla beraber, bireyler üzerinde oluşturduğu algının incelenmesi önem taşımaktadır. Madran ve Özgönül (1998) de, tarihi çevre ve yapı gruplarının mekânsal gelişmelerinin anlaşılmasının, detaylı analiz edilmesinin kentsel koruma olgusunun temel bileşenleri olduğunu vurgulamaktadır. Tarihi çevrelere ilişkin mekân algısının ve alanın taşıdığı kimliğe dair algısal durumun ortaya çıkarılması, söz konusu alanların koruma ve müdahale süreçlerine katkı sağlamaktadır.

3. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın ana materyali tarihi Harput yerleşkesidir. Bunun yanında çalışma alanına dair yazılı ve görsel kaynaklar ile yapılan anket çalışmasından elde edilen veriler kullanılan diğer materyallerdir. Çalışmada Harput özelinde, hem tarihi çevre algısını oluşturan fiziksel öğelerin ve özelliklerinin saptanabilmesi için, hem de alanın taşıdığı tarihi ve kültürel kimliğin bu fiziksel özellikler ile ne derece sürdürüldüğünün ölçülmesi anket çalışması yapılarak saptanmıştır.

3.1 Çalışma Alanı: Harput

Harput, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yukarı Fırat Havzası'nda yer alan, tarihi M.Ö. 20'lere kadar dayanan bölgenin en eski yerleşimlerinden biridir. Harput, bugünkü Elazığ kentinin eski yerleşim merkezi olup, bugün kentin bir mahallesi konumundadır. Demiryolunun gelmesine kadar, 19. yüzyılın sonlarına kadar bölgenin önemli kent merkezlerinden biridir. 19.yüzyıldan itibaren demiryollarının ovalardan geçmesiyle, buradaki kent düzlük kesimlere kaymaya başlamış ve önce ticari ve idari fonksiyonlar sonrasında ise konutların zamanla demiryoluna yakın düz alanlara kaymasıyla, burası kentin bir mahallesi konumuna gelmiştir.

Günek ve Karadoğan (1998), Harput'un kuzeyden güneye doğru alçalan ve çeşitli vadiler arasında kalan, yüksek rakımlı çevresine hâkim sırtlardan biri üzerinde kurulduğunu belirtmektedir. Ardıçoğlu (1961), buranın bir kale kent olduğunu ve isminin 'Carcathiocerta' olduğunu belirtirken; Carcath'in şehir, Certa'nın kale anlamına geldiğini belirtmektedir. Bir kale kent olarak kurulan yerleşim zamanla gelişerek çevreye yayılmıştır. Pek çok ticaret aksının ve bölgenin kavşak noktasında olması nedeniyle farklı etnik grupların, farklı eğitim ve kültür kurumlarının yer aldığı bir yerleşimdir.

Geçmişten günümüze kadar ulaşan tarihi yapılar ve kalıntılar bağlamında kentin geleneksel dokusu hakkında fikir sahibi olmayı sağlayan Harput, kültürel miras açısından da oldukça zengindir. Kültürel ve tarihsel zenginliğe sahip olan bu kentin fiziksel olarak oluşumunda da çevresel faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Kale kent görevi üstlenen kentin zamanla nüfusun artmasıyla ve demiryolunun gelmesiyle birlikte 19. yüzyıldan itibaren Elazığ merkez ovaya yayıldığı görülmektedir. Bu nedenle Harput, eski yerleşim alanı olarak tarihi, kültürel ve doğal turizm açısından değerlendirilmektedir. Geleneksel dokunun, tarihi kalıntılar ve yaşatılmaya çalışılan konutların dönüşümüyle birlikte eski görüntüsüne kavuştuğu görülmektedir.

Harput'ta bulunan tarihi ve kültürel varlıklar 1985 yılında Harput, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 30.05.1985 tarih ve 1089 sayılı kararla Tarihi Kentsel Sit Alanı ilan edilmiştir. 6.01.2005 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile "Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişme Bölgesi" ilan edilmiştir (Öztürk, 2013). 2018 yılında ise UNESCO Dünya Geçici Miras Listesi'ne alınmıştır.

3.1.2. Harput'un geleneksel dokusu üzerine

Harput, coğrafi konumuyla birlikte tarihin getirmiş olduğu zenginliklerden ve yoğunluğundan dolayı önemli tarihsel ve kültürel değerleri açısından dikkat çekmektedir. Geçmişten günümüze kadar Hitit, Urartu, Roma, Artuklu gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Tarihsel dokunun varlığı ve doğal güzelliklerin bir arada sergilendiği jeomorfolojik yapısı dikkat çekmektedir. Harput'ta bulunan tarihi ve kültürel yapıların büyük kısmının sağlıklı olarak günümüze kadar ulaşmadığı görülmektedir. Kentin oluşumunu etkileyen doğal çevre, fiziksel dokunun oluşmasında önemli bir faktördür. Kültürel geçmişin zenginliğiyle birlikte bazı tarihi anıtların ve bazı sokak dokularının bozulmamış olması kentsel doku hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Şekil 1 Geçmişten bugüne, Harput Geleneksel Dokusu

Şekil 2 Tarihi öğeler

Ülkemizdeki tarihi kentler incelendiğinde, farklı iklimsel ve topografik şartlara göre, kent dokuları farklı yol ve yapı adası desenlerine sahip olmaktadır. Kale kent görevi gören kentin geleneksel dokusuna bakacak olursak; ilk giriş kısmında geleneksel konut dokusu karşılmaktadır.

Tarihi yapıların ortasında bulunan meydan etrafında ibadet alanları, ticaret alanları ve hamamlar bulunmaktadır. Kentin özgün yerleşim planı topografik ve iklimsel koşullara göre gelişmiştir. Topografyaya göre şekillenen organik ve dar yol dokuları ve yapı adaları özgün yerleşim planının özelliklerindedir. İklimsel faktörleri göz önüne aldığımızda karasal iklimin etkili olmasından dolayı yapılarda kullanılan malzemeler bu özelliğe göre şekillendiği görülmektedir. Yapı malzemesi olarak ise konutlarda taş veya kerpiç kullanımı, pencere ve kapı kenarlarında ise yontma kireç taşı kullanımı bulunmaktadır.

3.2. Yöntem

Çalışmanın yöntemi olarak anket çalışması yapılmış olup, çalışmanın değerlendirilmesinde anlamsal farklılaşım tekniği kullanılmıştır. Anlamsal farklılaşım tekniği; nitel değerlerin ve yargıların ölçülebilir hale getirilmesinde kullanılan bir tekniktir. Bu kapsamda yapılan anket çalışmalarından elde edilen verilerin gruplandırıldığı, anlamsal farklılıkları tanımlayan ölçek türünü ifade etmektedir. Bu teknikte zıt kutuplu cevaplar arasında yapılan derecelendirmeler ile görsel algıya dair nitel veriler ölçülebilir ve gruplanabilir hale gelmektedir.

Bu teknik bireylerin çevre ve estetik algılarının değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılan, kavramların, öğelerin, bireylerin zihindeki çağrışımlarını ölçmeyi sağlayan bir tekniktir. **Kurdoğlu ve Üstün Topal (2017)** da, bu tekniğin çevre ve gözlemci arasındaki etkileşimi ölçmeye yarayan, çevresel ve öznel tepkileri çözümlenmede kullanılan faydalı bir yöntem olduğunu belirtmektedir. **Acking ve Küller (1972)** de, bu tekniğin mekânların görsel olarak değerlendirilmesinde, bireylerin ya da toplulukların öznel algılarının ölçülmesini sağlayan bir yöntem olduğunu belirtmektedir. Bu değerlendirme için farklı sıfat çiftlerinin bir mekânı, öğeyi ya da kavramı değerlendirmesi temel alınarak, bu zıt sıfatlar arasında derecelendirme yapılarak mekânın, öğenin ya da bir kavramın bireyler üzerinde oluşturduğu algının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın yöntemi olarak seçilen anketin amacı; hem alanın mekânsal algısının ölçülmesi hem de taşıdığı tarihi kimliğin ne ölçüde yansıdığı fiziksel doku üzerinden ölçülmesidir. Bu nedenle anket çalışmasında anlamsal farklılaşım tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda anket çalışması her iki konunun ölçülmesine yönelik geliştirilmiş olup, alanın genel mekânsal algısının ölçülmesine yönelik, morfolojik yapıyı tanımlayacak zıt sıfat çiftleri kullanılmış olup, bu sıfat çiftleri arasında ise konuya dair seçilen sıfatın, tarihi kimliğe etkisinin derecelendirmesi üçlü Likert ölçeğine göre yapılmıştır. Likert ölçeğindeki değerlendirmeye göre seçilen sıfat için 0; nötr ifade olup, tarihi çevre kimliğine olumlu veya olumsuz hiçbir etkisi yoktur, 1; tarihi kimliğe az etkisi vardır, 2; tarihi kimliği kısmen güçlendirmektedir, 3; ise tarihi çevre kimliğine katkısı vardır, oldukça güçlendirmektedir anlamına gelmektedir.

Çalışma, mekân algısını oluşturan fiziksel özellikler çerçevesinde yürütülmüştür. Bu doğrultuda biçim, ölçek, renk, doku ve bu özelliklerin oluşturduğu mekâna dair kültürel - tarihi izler ve güvenlik algısına yönelik sıfat çiftleri **Tablo 1**'deki gibi belirlenmiştir. Alandaki tarihi ve modern mimari yapılar, sokak sokakları, ada biçimleri, peyzaj özellikleri bu sıfat çiftlerince değerlendirilmiştir. Bu kapsamda alandaki önemli tarihi yapılardan; Harput Kalesi, Sarahatun Cami, Ulu Cami, Beşkonaklar ve tarihi konut yapıları, hamam ve türbeler, Kongre Merkezi değerlendirilmiştir. Yerleşim planı ve açık alanlar yönüyle; Sarahatun Meydanı, tarihi Hüseyinik yolu, yapı adaları, sokak tipolojileri ve yapısal ve bitkisel peyzaj özellikleri değerlendirilmiştir.

Alandaki bu fiziksel öğeler için yöneltilen sorular aşağıdaki sıfat çiftleri ile değerlendirilip, her sıfat için söz konusu sifata sahip konunun tarihi çevre algısına etkisinin derecelendirilmesi istenmiştir. Elde edilen veriler ile tarihi Harput yerleşkesinin hem genel mekânsal algısının hem de alandaki morfolojik özelliklerin tarihi çevre algısına olumlu veya olumsuz etkileri değerlendirilmiştir. Bu sayede alanda tarihi çevre kimliğine zarar veren ya da kimliğe katkı sunan fiziksel özelliklerin tespiti ve alanda yapılması gerekenlere ilişkin öneriler çıkartılmıştır.

Tablo 1 Kullanılan sıfat çiftleri

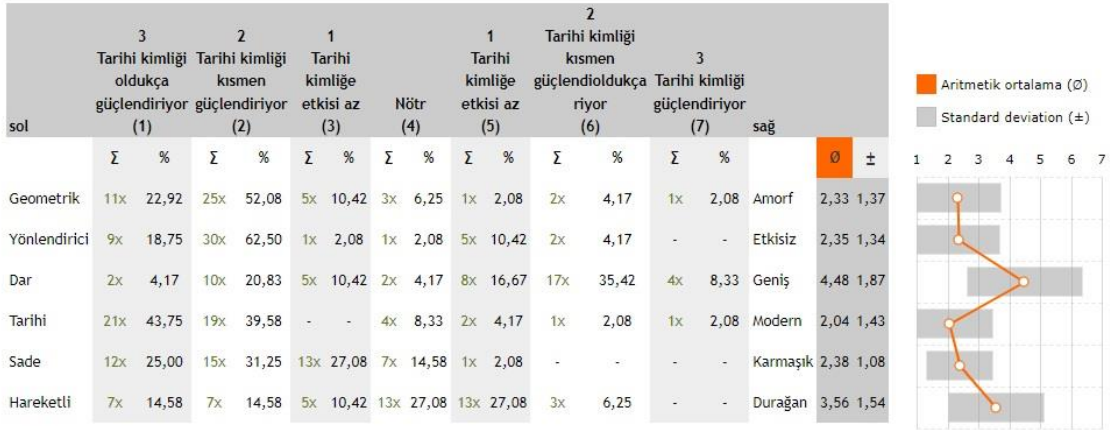
Büyük / Anıtsal	Küçük
Sade	Karmaşık
Özgün	Sıradan
Simetrik	Asimetrik
Düz / Doğrusal	Eğrisel / Organik
Dar	Geniş
Geometrik	Amorf
Güvenli	Tedirgin edici
Geleneksel malzeme (taş,tuğla,ahşap,kerpiç)	Modern malzeme (beton, çelik, plastik vb.)
Geleneksel	Modern
Pürüzlü	Düz
Yönlendirici	Etkisiz
Bakımlı	Bakımsız
Yeşil	Çorak
Yığma strüktür	İskelet strüktür

4. Bulgular

Tarihi çevre algısının oluşmasındaki morfolojik nedenlerin değerlendirilmesine yönelik Harput yerleşkesi için yapılan anket çalışmasına ilişkin demografik verilere göre 51 katılımcının %48,98'i kadın, %51,02'si erkektir. Katılımcıların %79'u üniversite, %21'i ise lise eğitime sahiptir. Meslek dağılımları ise; %20,41'i mimarlık meslek disiplinlerinden (mimar, şehir plancısı, peyzaj mimarı) katılımcılar olup, %36,73'ü öğrencilerden, %42,86'sı ise diğer meslek gruplarından oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralıkları ise; %42,86'sı 18-30 yaş arasında, %24,49'u 31-45 yaş arasında, %20,41'i 46-60 yaş arasında ve %12,24'ü 61 yaş ve üzeridir.

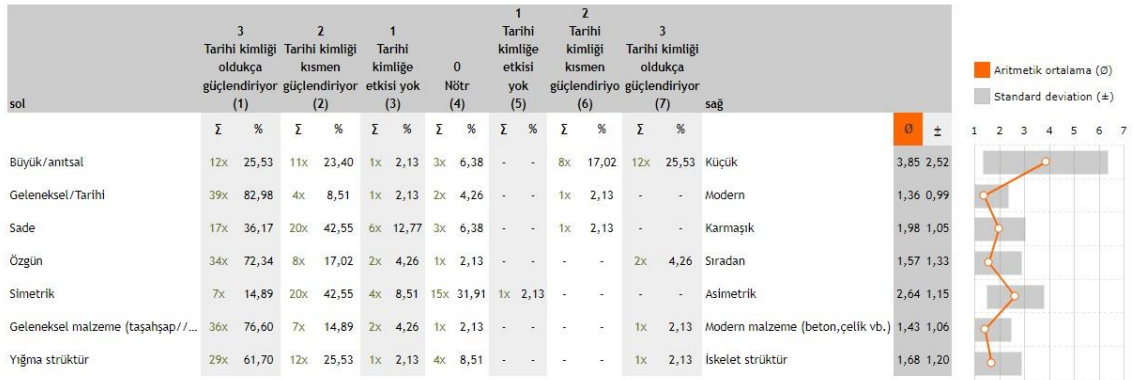
Katılımcıların alanı ziyaret amacı incelendiğinde; alana yapılan ziyaretlerin büyük çoğunluğunun tarihi alanları gezmek (%69), ibadet etmek (%20) ve yemek yemek (%55) için olduğu görülmüştür. Bunların yanı sıra, alanda ikamet eden (%2) ve piknik ve doğal çevre amaçlı gelen kullanıcılar da bulunmaktadır. Alandaki en dikkat çeken fiziksel öğeler sorulduğunda Harput Kalesi, tarihi konaklar, Ulu Cami, Sarahatun Camisi ve meydanı alandaki en dikkat çeken fiziksel öğeler olarak sıralanmıştır. Yeni yapılan Kongre Merkezi ve doğal peyzaj alanları ise ilk sıralarda yer almamıştır. Çalışmada zit sıfat çiftleriyle değerlendirilmesi istenilen yapıların, sokak tipolojisinin, yapı adalarının, donatı elemanlarının ve peyzaj özellikleri için yapılan biçimsel tanımlamalar ve bu seçilen sıfatların tarihi çevre algısına etkisinin değerlendirilmesine ilişkin her öge için aritmetik ortalamalar ve standart sapmalar aşağıdaki şekillerde belirtilmiştir.

Şekil 3'te alanın giriş noktasında yer alan, önemli açık alanlardan biri olan Sarahatun Meydanı'na ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Katılımcıların verdiği yanıtların ortalamasına göre; meydan geometrik, yönlendirici etkisi olan, geniş, tarihi, sade ve hareketli bir yapıya sahiptir. Bu kavramların tarihi çevre algısına etkisi değerlendirildiğinde ise; meydanın geometrik formda ve geniş oluşunun, ayrıca diğer mekânlara yönlendirici etkisinin bulunmasının tarihi çevre algısını kısmen güçlendirdiği belirtilmiştir.

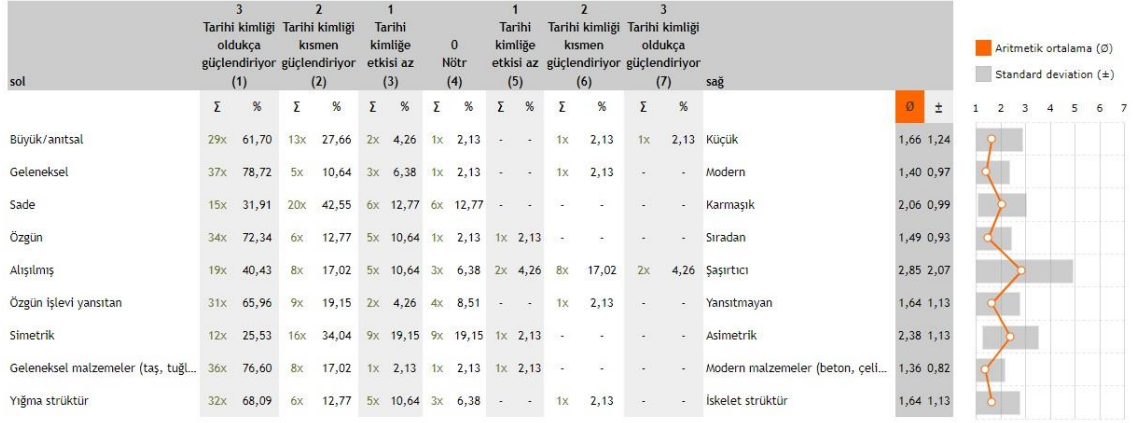
Şekil 3 Sarahatun Meydanı

Şekil 4'te ise, tarihi konut dokusu, özellikle de alanın girişinde yer alan konaklar ve Beşkonaklar'ın değerlendirilmesi istenmiştir. Alandaki konut mimarisinin simetrik, sade, yığma strüktürde, geleneksel yapı malzemeleriyle inşa edilmiş ve orta ölçekte olduğu görülmüştür. Konut mimarisini tanımlayan bu kavramların tarihi çevre algısına etkisi değerlendirildiğinde ise, konut mimarisini anıtsal/büyük veya küçük olarak tanımlayan katılımcı sayılarının eşit olması anlamsal farklılıkların olduğunu göstermiştir. Bu yapılar farklı sıfatlar ile tanımlanmış olsa da her iki sıfat tercihinde de tarihi kimliği oldukça güçlendirdiği belirtilmiştir. Bu yapıların simetrik plan ve cephe tasarımlarına sahip olması, geleneksel malzeme kullanımı ve yığma strüktür oluşlarının da tarihi kimliği oldukça güçlendiren fiziksel faktörler olduğu görülmüştür.

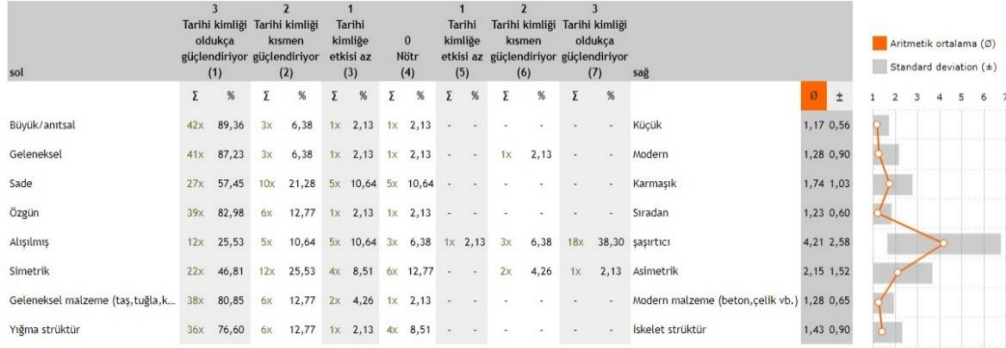
Şekil 4 Konaklar

Alanda bulunan çeşitli hamamların ve türbelerin ise değerlendirilmelerine ilişkin sonuçlar Şekil 5'te verilmiştir. Katılımcıların algılarına göre verdikleri yanıtların aritmetik ortalamalarından bu yapı gruplarının anıtsal/büyük ölçekli tarif edildiği ve bu ölçek algısının tarihi kimliği güçlendiren faktörlerden biri olduğu görülmüştür. Benzer şekilde bu yapıların strüktürel özelliklerinin ve malzeme türlerinin de tarihi kimliği güçlendiren etkide olduğu sonucu çıkmıştır.

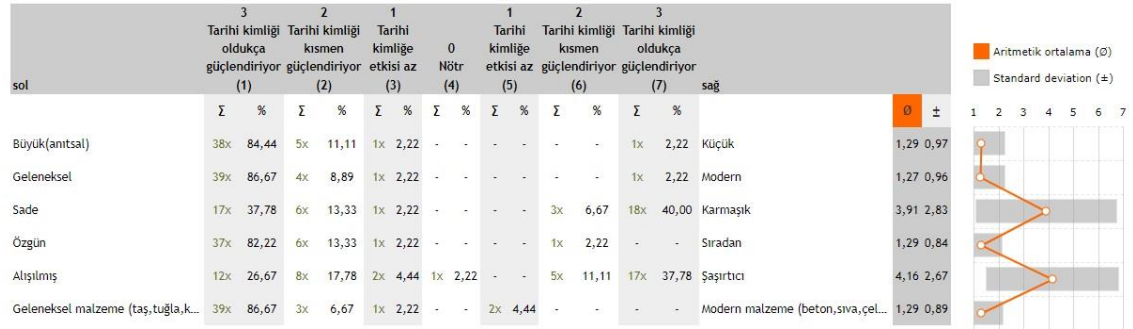

Şekil 5 Hamam ve türbe yapıları

Alanın en önemli tarihi öğelerinden biri olan Ulu Cami'nin anıtsal/büyük ölçekli, simetrik ve sade olarak algılanmasının tarihi kimliği oldukça güçlendirdiği belirtilmiştir. Yapının strüktürel özellikleri ve malzeme türünün de aynı sonucu verdiği görülmüştür. Bunun yanı sıra, yapının ziyaretçiler tarafından sıra dışı, şaşırtıcı bulunduğu ve yapının şaşırtıcı nitelikte oluşunun da tarihi kimliği güçlendirdiği görülmüştür (Şekil 6). Alanın diğer bir önemli tarihi öğesi olan Harput Kalesi için katılımcıların yaptığı değerlendirmeye göre, kale yapısı anıtsal ölçekli, karmaşık, şaşırtıcı ve özgün bulunmuştur. Bu tanımlamaların tarihi çevre kimliğini oldukça güçlendiren özellikler olduğu belirtilmiştir (Şekil 7).

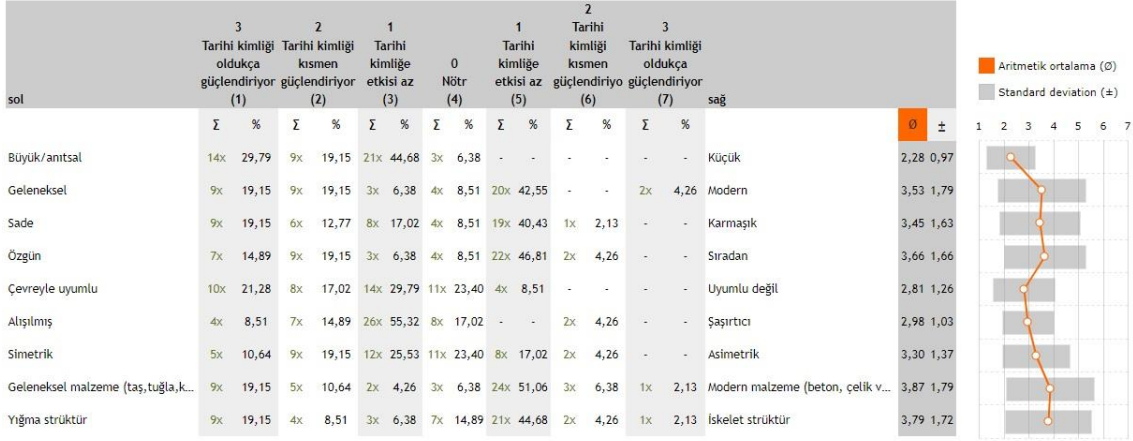
Şekil 6 Ulu Cami

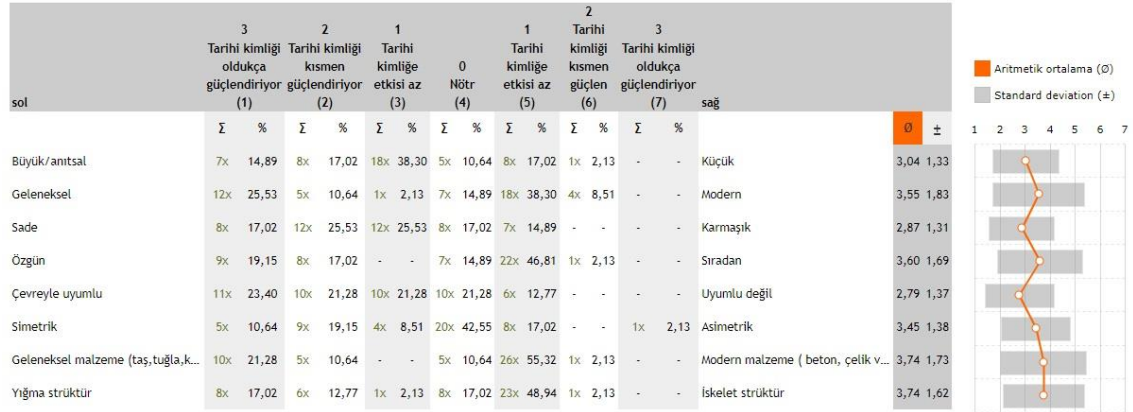
Şekil 7 Harput Kalesi

Alandaki yeni yapılar değerlendirildiğinde ise alandaki konut ve ticaret işleviyle çalışan yeni yapılar ile Kongre Merkezi değerlendirilmiştir. Hem Kongre Merkezi'nin hem de diğer sivil yeni yapı gruplarının çoğunlukla büyük ölçekli, sade, alışılmış, sıradan, iskelet strüktüre sahip olduğu ve bu fiziksel özelliklerin tarihi kimliğe etkisinin az olduğu sonucu görülmüştür. Diğer taraftan, yeni yapıların 20. ve 21. yüzyıllarda inşa edilmesine karşın genel olarak modern yapı olarak tanımlanmaması aksine geleneksel üsluba ve geleneksel izler taşıyan cephe tasarımlarına sahip olduğu belirtilmiştir. Fakat bu yapıların kısmen geleneksel izler taşımasına rağmen tarihi çevre kimliğine etkisinin oldukça az olduğu belirtilmiştir (Şekil 8 ve Şekil 9).

Şekil 8 Kongre merkezi

Şekil 9 Yeni yapılar

Alanın yerleşim planı, sokak tipolojileri ile yapı adaları incelendiğinde 1950'li yıllarda yapılan imar planı ile alanın yerleşim planının bütünüyle değiştiği bilinmektedir. Bu nedenle alandaki özgün sokak dokusu, ada ve parsel biçimlenişleri bütünüyle değişim göstermiştir. Bu değişim yol dokularının biçim ve genişliklerinde, yapı adalarının form ve büyüklüklerinde değişimlere neden olmuştur. Aynı şekilde açık alanların biçim ve ölçek bakımından değişimi söz konusu olmuştur.

Şekil 10'da yol dokusunun ve yapı adalarının morfolojik özelliklerinin ve bu özelliklerin tarihi kimliğe etkisinin değerlendirilmesine dair sonuçlar yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, günümüzdeki yapı adaları büyük, geometrik formda ve düzenli olarak tanımlanmış olup, bu özelliklerin tarihi kimliğe etkisinin olmadığı sonucu çıkmıştır. Yol dokusuna ilişkin yanıtlarda ise katılımcıların çoğunun yol dokularının düz ve yönlendirici olduğu fakat bu durumun tarihi kimliği etkilemediği sonucu

çıkılmaktadır. Ayrıca yol dokuları katılımcıların çoğuna göre dar, güvenli, düz sathı sahip olarak yorumlanmış olup, bu özelliklerin tarihi kimliğe etkisinin kısmen ya da çok az olduğu belirtilmiştir.

Şekil 10 Yol aksları ve yapı adaları

Tarihsel süreçte kaybolan fakat bugün yeniden tarihi ve kültürel bir iz olarak ortaya çıkartılıp, yeniden tasarlanan Hüseyinik – Harput yaya yolu değerlendirildiğinde, yeniden tasarlanıp kültürel ve tarihi bir iz olarak canlandırılan yolun topografyaya göre şekillenen eğrisel/ organik yapısının tarihi kimliği oldukça güçlendirdiği belirtilmiştir. Bunun yanında yol, katılımcılar tarafından dar, güvenli, düz sathı olarak tanımlanmış, bu özelliklerinse tarihi çevre algısına etkisinin az olduğu belirtilmiştir (Şekil 11).

Şekil 11 Hüseyinik – Harput yaya yolu

Biçime ve ölçeğe ilişkin değerlendirmelerin yanı sıra mekânsal algıyı ve tarihi kimliği etkileyen önemli fiziksel değişkenlerden biri olarak renk ele alınmış, alanın taşıdığı tarihi ve kültürel kimliğe göre renklerin tarihi dokuya etkisinin değerlendirilmesi istenmiştir. Şekil 12'deki yanıtlara göre, katılımcıların büyük çoğunluğu toprak tonlarının/kahverenginin tarihi dokuyla uyumlu kullanılabileceğini, bu tonların tarihi kimliği güçlendiren bir algı oluşturduğunu belirtmiştir. Diğer yandan, yeşil, kırmızı, sarı ve turuncu renklerinin ise kısmen kullanılabileceği belirtilmiştir. Siyah ve beyazın ise tarihi kimliğe her hangi bir etkisinin olmadığı, mavi ve mor renklerinin ise tarihi kimliği dolayısıyla tarihi çevre algısını bozacağı belirtilmiştir.

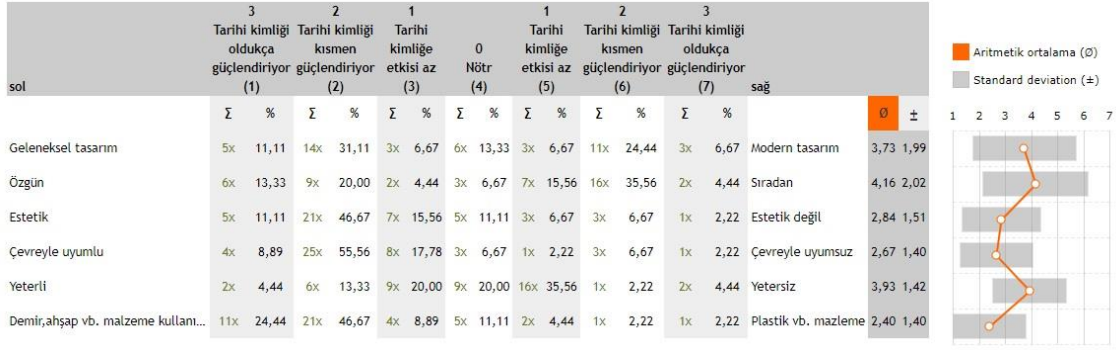
Şekil 12 Renk kullanımı

Tarihi çevreyi oluşturan yapay elemanlar kadar doğal elemanlar da tarihi kimliğin ve tarihi mekân algısının oluşmasında önem taşımaktadır. Bu kapsamda özgün bir doğal peyzaja sahip olan alanın doğal peyzajına ilişkin değerlendirmede, alanda bulunan tarihi anıt ağaçların, bitkisel peyzajın ve doğal alanların özgün, renk etkisine sahip birer kültürel imge olduğu belirtilmiştir. Yerleşim alanı içerisindeki bitkisel peyzajın bakımlı olduğu ve bu durumun tarihi kimliği kısmen güçlendirdiği belirtilmiştir (Şekil 13).

Şekil 13 Peyzaj özellikleri

Alandaki donatı elemanlarının (oturma birimleri, aydınlatma elemanları, çöp kutuları, tabela ve levha, rögar kapağı vb.) fiziksel özelliklerinin ve bu özelliklerce tarihi kimliğe etkileri değerlendirildiğinde, bu elemanların sıradan fakat estetik ve çevreyle uyumlu olduğu ancak yetersiz sayıda olduğu belirtilmiştir. Bu elemanlarda çoğunlukla geleneksel malzeme türlerinin kullanıldığı belirtilmiş olup tüm bu özelliklerin tarihi çevre algısına kısmen ya da çok az katkıda bulunduğu belirtilmiştir (Şekil 14).

Şekil 14 Donatı elemanları

5. Sonuç

Anlamsal farklılaşım tekniği ile değerlendirilen anket çalışmasının verilerine göre; Harput özelinde mimari tipolojinin simetrik, anıtsal ölçekli, yığma strüktürde ve sade özelliklere sahip olduğu sonucu çıkmıştır. Alandaki yapıların simetrik plan ve cephe tasarımlarına sahip olmalarının, yığma strüktürde inşa edilmiş olmalarının, geleneksel yapı malzemeleri olan taş, ahşap ya da kerpiç malzeme kullanımının, yapıların büyük ölçek hissi uyandırmasının tarihi çevre algısını güçlendiren özellikler olduğu görülmüştür. Diğer taraftan konut yapılarının ölçek algısına ilişkin katılımcıların farklı algılara sahip olduğu görülmüştür. Ölçek hissine ilişkin katılımcıların farklı algıları, konut tipolojisinin hem anıtsal ölçekli hem de küçük ölçekli tanımlanabildiğini göstermiştir. Fakat bu konudaki algısal farklılıklara rağmen, yapıların birbirinden farklı algılanan ölçeklerinin ortak olarak tümünün tarihi çevre kimliğini güçlendirdiği görülmüştür.

Tarihi yapılardaki bu duruma karşın, alandaki yeni yapılardaki anıtsal ölçeğin, strüktürel yapının ve malzeme kullanımının tarihi kimliğe katkısının olmadığı belirtilmiştir. Bu kapsamda ölçek yönüyle yorumlandığında, söz konusu yapının işlevinin ve döneminin belirleyici olduğu, tek başına ölçeğin anıtsal ya da küçük olmasının tarihi çevre algısı üzerinde etkisi olmadığı sonucu çıkmaktadır. Benzer şekilde yeni yapılardaki geleneksel cephe özelliklerinin kullanılması da kullanıcılar tarafından tarihi çevre algısını kısmen güçlendiriyor şeklinde yorumlanmıştır. Yeni yapıları anıtsal ölçekli tanımlayan kişiler çevreyle uyumsuz, küçük ölçekli tanımlayanlarsa daha uyumlu bulmuştur. Bu sonuçtan önemli olanın; tarihi çevrelerdeki yeni yapılaşmanın en başta ölçek olarak mevcut yapı stoğuna uygun olması olduğu sonucu çıkmaktadır. Tarihi çevrelerdeki yeni yapıların kütleli olarak mevcut bağlama uygun ölçekte olmasının, yapıların yatay ve dikey ritimlerinin, cephe açıklıklarının mevcut doku referans alınarak yapıldığında çevreyle uyumlu kabul edildiği sonucu çıkmaktadır.

Yol dokularının ve yapı adalarının geçmişten günümüze morfolojik evrimi görülmektedir. Topografyanın şekillendirdiği özgün yerleşim planının, yeni yapılan imar planıyla değiştirilmiş olması, alandaki en önemli fiziksel başkalaşım örneğidir. Bu değişimle hem yol dokusu hem de yapı adaları ve açık alanlar yeniden biçimlenmiştir. Yolların biçimsel yapısı, genişliği, topografik uygunluğu ve oluşturdukları yapı adalarının büyüklük ve biçimlerinin değiştiği görülmektedir. Bu morfolojik değişimde ortaya çıkan bugünkü yeni yollar ve yapı adaları tarihi kimliği güçlendirmeyen, yansıtmayan niteliktedir. Eski yerleşim planından farklı olarak yol aksları; doğrusal, yönlendirici ve çoğunlukla geniş olarak tanımlanmıştır. Günümüzdeki yapı adaları ise geometrik formlu, büyük ve düzenli olarak tanımlanmıştır. Alan özelinde incelendiğinde; geniş ve doğrusal yol dokularının, büyük ve geometrik yapı adalarının düzenlenmesinin tarihi çevre algısını zayıflatan en önemli fiziksel nedenler olduğu görülmüştür.

Alanın özgün sokak dokusunun kaybolmasına rağmen, zaman içinde bazı yerleşim bölgelerinin (mahallelerin) yok olmasıyla kaybolmuş olan, önemli akslardan birinin bugün yeniden canlandırılması ise tarihi çevre algısına ve alanın özgün kimliğine katkı sunan fiziksel nedenler olarak

yorumlanmıştır. Tarihi bir iz olan Hüseyinik-Harput yaya yolunun canlandırılması ve bu yolun topografyayı referans alan, başlangıç ve bitiş noktalarıyla eski izi yakından takip eden, dar ve eğrisel biçimi tarihi algıyı ve kimliği güçlendiren etkenler olarak yorumlanmıştır. Bu sonuç kaybolan tarihi izlerin özgün biçimsel yapılarıyla canlandırılmasının tarihi çevre algısına ve tarihi kimliğe katkısı olduğunu göstermektedir.

Alanda tarihi çevre algısını güçlendiren ve bu kimliği tamamlayan donatı elemanları ise sıradan, yetersiz ve farklı malzeme türlerinin kullanıldığı bir durumdadır. Donatı elemanları çevreyle uyumsuz değerlendirilmese de, tarihi kimliğe katkısı olmayan, sıradan elemanlar olarak değerlendirilmiştir. Bu özellikleriyle tarihi çevrelerin tamamlayıcı unsurları olan ve estetik değeri belirlemede önemli etkiye sahip olan donatı elemanlarının malzeme, renk ve tasarımlarının değişmesi gerektiği, mevcut kullanımların kısmen estetik değer taşıdığı, buna karşın çoğunlukla sıradan, tarihi çevreye özgü olmayan ve yetersiz sayıda olduğu sonucu çıkartılmıştır.

Alandaki renk algısının tarihi kimliğe etkisi Harput özelinde değerlendirilmiş olup, mavi ve mor renklerin alanın tarihi, doğal ve kültürel kimliğiyle ilişkilendirilmediği, dolayısı ile bu renklerin yapı, donatı elemanları ve diğer elemanlardaki kullanımının tarihi kimliği bozabileceği görülmüştür. Buna karşın alandaki malzeme türleri ve doğal peyzaj özellikleri ele alındığında toprak renklerinin tarihi çevre algısını en yüksek algılatan renkler olduğu görülmüştür. Ayrıca sarı, kırmızı ve turuncu gibi sıcak renklerin de kısmen kullanılabilmesi, bu renklerin tarihi kimliği ve tarihi algıyı bozmayacağı belirtilmiştir. Buna karşın soğuk renklerin özellikle mavi ve mor renklerin kullanımının Harput özelinde tarihi çevre algısını güçlendirmeyen, alanın kimliğiyle ilişkilendirilemeyen renkler olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

- Acking, C.A. ve Küller, H. (1972). The perception of an interior as a function of its colour. *Ergonomics*. 15(6):645-54, <https://doi.org/10.1080/00140137208924465>
- Ahunbay, Z. (1996). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, s.116.
- Ardıçoğlu, N. (1961). *Harput Tarihi*. Elazığ Eğitim Sanat Kültür Araştırma Tanıtma ve Hizmet Vakfı Yayınları.
- Ardıçoğlu, R. (2014). Kent İçindeki Tarihi Alanların İyileştirilmesi ve Kentle Bütünleştirilmesi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi.
- Aydın, S. (1993). *Mimarlıkta Estetik Değerler*. İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı.
- Bilgin, A.G. (1996). Urban Archaeology as the Basis for the Studies on the Future of the Town; Case Study: *Bergama, yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon, ODTÜ, Ankara.
- Güneş, H. ve Karadoğan, S. (1998). "Harput'ta Rekreatif Amaçlı Fiziki Mekân Düzenlemeleri ve Çevre Planlaması". *TDV Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, Elazığ. Sayfa: 334-357.
- Karaman, A. (1999). Bir Disiplin ve Meslek Olarak Kentsel Tasarımın Yeri, Konumu ve İçeriği. 1. *Ulusal Kentsel Tasarım Kongresi; Kentsel Tasarım: Bir Tasarımlar Bütünü* 26-28 Mayıs 1999, MSÜ Mim.Fak. Yayını, İstanbul, s. 234-239
- KTB (1983). 2863 Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Tarih: 23/7/1983 Sayı: 18113, www.kultur.gov.tr.Erişim Tarihi:28.03.2023.
- Kurdoğlu, B.Ç. ve Üstün Topal, T. (2017). Aydınlatılmış kent parklarının kullanıcılar tarafından değerlendirilmesi: Meydan parkı ve Atapark örnekleri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 18(2):1-15, <https://doi.org/10.17474/artvinofd.289510>
- Madran, E. ve Özgönül, N. (ed) UNEP, (1998). Conclusions and Recommendations of Workshop on the Methodology of Studying and Presenting The Spatial Development of Historic Buildings and Town, International Documents Regarding the Preservation of Cultural And Natural Heritage, ODTÜ Ankara, 1998, s.342-344.
- Öztürk, T. (2013). Harput'ta Yapılan Restorasyon Çalışmaları. *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*.
- Relph, E. C. (1976). *City Planning; Environmental Psychology*. Pion, London.
- Semiz, Sedef, N. ve Yurttaş, N.B. (2018). Mekansal Algı Kavramı ve İç Mekan İlişkisi, *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, Kapodakya/Nevşehir, s.23.
- Tiesdell, S., Oc, T., Heath, T. (1996). *Revitalizing Historic Urban Quartes*. Architectural Press
- Ulu, A. ve Karakoç, D. (2004). Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi. *Planlama Dergisi*, cilt 3 (29); s. 59-66.

Bursa Balat Bölgesi'nin Morfolojik Değişiminin İncelenmesi

Nurhilal Burak ¹, Rümeyza Bayar ²

Özet

Farklı dönemlerde birbiri ardına eklenen kültürlerin doğuşu ve dönüşümü mimari örüntüye somut olarak yansımaktadır. Bu örüntü mekânsal ölçekten kentsel ölçğe doğru geçtiğinde, sonuç ürünü kentsel morfolojinin araştırma nesnesi haline dönüşmektedir. Ortalama her bir yüzyılda okunabilir değişimlerin ilişkiselliğinin ifadesi olarak üretilen mekanlar ve yapılar dizisi, günümüzde de farklı ihtiyaçlar doğrultusunda somut varlıklarını oluşturmaktadır. Toplumsal formasyonu oluşturan kerteler piramidinde en temel etkeni oluşturan ekonominin dönüşümü ile aidiyetindeki bireylerin tercihleri de dönüşmektedir. Mekânsal dönüşümün diyalektik ilişki içinde olduğu kent morfolojisinde, akışı değiştiren ölçği ile son noktasını "gated community" oluşturmaktadır.

Sınırlar içerisinde yaşam döngüsünün kentten ayrıştırıldığı bu yeni dogmalar bir özet kent sunmaktadır. Bu araştırma, kapalı konut yerleşimlerinin satışa sunulduğu ibaresiyle, "olması gereken yaşam şekli"nin, Bursa'da oluşumları üzerine yapılmıştır. Bildirinin amacı Bursa kenti Balat bölgesinde son yirmi yıllık süreçte kentsel morfolojide somut değişimleri sorgulamaktır. Hususi olarak 2019 yılında inşası tamamlanan Central Balat yüksek katlı yapılar kompleksinin morfolojiye yalnızca iki değil ayrıca üçüncü boyutta tüm kenti saran etkisi de tartışılacaktır.

Balat bölgesinde son on beş yıllık gelişim farklı tarihlere ait haritalar üzerinden mekan dizimi yöntemiyle incelenecektir. Sokak dokuları ve yapı sınırları, ölçek ve oluşumları bağlamında niceliksel olarak haritalar üzerinden karşılaştırılacaktır. Son olarak Balat bölgesinde yer alan ve tüm kente görsel etki yaratan Central Balat yapısının etkileri görsel vistalar aracılığıyla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Central Balat, Kapalı Konut Yerleşimleri, Kentsel Morfoloji

1. Giriş

Şehir planlama süreçlerinde planlama esasları gereği alt ve üst ölçekler arası aranması gereken bütünlük kentin hem sosyolojik hem demografik hem de topolojik özelliklerine göre şekillenmektedir, bunun da ötesinde planlama araçları ile yaratılan kentsel müdahaleler ile kentin morfolojik süreci etkilenmektedir (Ayan, 2010). Kentlerin üst ölçek diye tanımlanan ulaşım hiyerarşisi, açık ve kapalı kamusal alanlar ve alan kullanımların bir arada bütüncül ele alınması sonrasında alt ölçeklerde sokak dokuları, yapı adaları ve parseller ile detaylandırılmakta ve ölçekler arası bir bütünlük sağlanmaktadır. En alt mekânsal ölçek olarak tanımlayabileceğimiz bina/sokak ilişkisi zaman zaman yapılan bina/parsel kapsamında plan değişiklikleri ile kentin bütüncüllüğünden uzaklaştırılarak kent morfolojisini değişime uğratmaktadır. Bu süreci, tarihsel akışta her dönemin ekonomik ve sosyal değişimi ile gelen yeni akımlar, ihtiyaçlar ve dönüşümler de etkilemektedir.

Bir kentin nüfusu arttığında kentsel ihtiyaçların çeşitliliği ve kapasitesin doğru orantılı artma eğilimindedir. Ancak Avrupa Çevre Ajansı'nın raporunda belirtildiği üzere bir kentin mevcut alanından daha fazla alana ihtiyaç duyarak yayılması yalnızca nüfusun artması sebebiyle olmamaktadır. Bahsi geçen raporda ekonomik dengeler, tarım arazilerindeki fiyat düşüşleri, konut

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, nurhilalsimsek@btu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, rumeysa.bayar@erzurum.edu.tr

beğenisi, kişi başına düşen metrekarede yükselme gibi çok sayıda başka etmenlerin de etki ettiği belirtilmektedir (EAA, 2006, s. 6).

Kentin inkişaf sahasının varyantları geniş ölçekte; birbirinden uzak küçük ölçekli kent merkezlerinin arasında yer alan bölgelerin zamanla birleşmesi (sıçrayarak) ve ihtiyaç duyulan yeni kent ögelerinin yakın çeperlerde konumlanması (yayılarak) şeklinde iki farklı gelişim gösterdiği görülmektedir (Kıray, 1998, s. 152). Kent öbeklerinin arasında konumlanan kırsal yerleşimlerin hızlı kentleşme baskısıyla plansız ve acele dönüşümleri kontrolsüz alanların oluşması ile sonuçlanmaktadır. 'Kentsel saçaklanma' olarak adlandırılan ve doğal örüntülerin yok edilerek zamanla kent örüntüsüne eklenmesi gelişmekte olan tüm dünya kentlerinde gözlemlenmektedir (Bilsel, 2006). Plansız gelişim bahsi geçen alanlarda, teknik ve sosyal altyapının yoksunluğu sebebiyle ve arada sıkışmış karakteriyle geri alınamaz zararlar meydana getirmektedir.

20.yy'ın son yirmi yılında çift haneli ekonomik büyümenin olduğu bir dönemde ortaya çıkan ve mekansal dönüşümün sonucu olan kapalı ve korumalı mekanlar hızlı şehirleşmenin de etkisiyle hızla artmış ancak beklenenin aksine çok az kamusal yorum üretmiştir (Webster ve ark. 2002). Kapalı toplumlar (gated communities) olarak adlandırılan bu üslup yerel yönetimler, inşaat sektörü ve özel yapılanmalar tarafından kentin morfolojisine hızla eklenerek yeni bir kentsel habitat oluşturmuşlardır. Dünya genelinde hızla yayılan kapalı site/toplumlar kavramı tam olarak ne tür bir sosyal yapıya işaret ettiği sorgulanmakla birlikte terim olarak sadece ayrılaştırılmış bir toplumdaki ziyade coğrafi bir bölgeye işaret etmektedir (Blandy ve Lister, 2005). Her ne kadar terimsel ifade ile sınırları çizilmiş korumalı mekanlara atıfta bulunulsa da sosyolojik olarak kentin bütününde yarattığı etki göz ardı edilemez. Türk kentleri morfolojik yapısı incelendiğinde önce bahçeli evlerden oluşan yapının daha sonra kısmen apartmanlaştırılması ve devamında kapalı sitelere dönüştürülerek 'oluşum, bozulma ve yeniden yapma' süreçleri ile kentin morfolojik yapısı süregelmiştir (Ünlü, 2018).

Bu süreç tüm dünya şehirlerinde görülmektedir. Kapalı siteler/toplumlar kavramının yaygınlaşması üzerine geleneksel plan kararları parçacıl bir şekilde alt ölçeklerde değişerek ve kent bütünü göz ardı edilerek hızlıca kente eklenmeye başlanmıştır. Bu parçacıl mekansal oluşumun sosyolojik olarak 'olması gereken yaşam' şekli perspektifi üzerinden pazarlanması süreci daha da hızlandırmıştır. 'İdeal ev' kisvesi altında Amerika rüyası evlerin medya tarafından da öne çıkarılarak idealize edildiği süreç, tüketimin her alanda zirve yaptığı bir döneme paralel gelmiştir (Altun, 2010, s. 223). İhtiyaçlar çeşitlendirilerek ve üst segmentlerde keyif unsurları sunularak her unsurun kontrol edilebildiği bir yaşam vaat edilmektedir. Plansız ve düzensiz bir şehir öbeğinin içerisinde her detayın planlanarak yaşama sunulan yapay şehircikler oluşturmaktadırlar.

Elde edilen bilgiler ışığında bu çalışma iki temel araştırma sorusu üzerinde durmaktadır: 1) Kent morfolojisi değişim sürecinde, sokak ve parsel bazında alınan yasal kararların yansıdığı plan değişiklikleri alt ve üst ölçekte nasıl etkimektedir? ve 2) Bursa, Balat bölgesinde gerçekleşen morfolojik değişimin ve bu süreçte inşa edilen en iddialı yapı Central Balat yüksek katlı yapılar kompleksinin bölgeye tesirinin kaç boyutta etki ettiği? Bu çalışma kapsamında Balat bölgesinde son on beş yıllık gelişim farklı tarihlere ait haritalar üzerinden mekân dizimi yöntemiyle incelenecektir. Sokak dokuları ve yapı sınırları, ölçek ve oluşumları bağlamında niceliksel olarak haritalar üzerinden karşılaştırılacaktır. Son olarak Balat bölgesinde yer alan ve tüm kente görsel etki yaratan Central Balat yapısının etkileri görsel vistalar aracılığıyla incelenecektir. Araştırmada iki yöntem kullanılmıştır. Öncelikle Bursa ili mekânsal gelişimi hava haritaları üzerinden yıllara göre tespit edilmiş ve sonrasında sıçramanın yaşandığı son alanlardan biri seçilerek bu mekansal değişimin mekân dizimi analiz programı olarak en sık kullanılan Space Syntax ile mekansal değişim ortaya konmuştur. Aynı zamanda güncel durum saha araştırması ve fotoğraflama ile vistaların tespiti yapılmıştır.

2. Literatür

Kent karmaşık ilişkiler ağı içerisinde soyut zamanın somut katmanlarından oluşmaktadır. Bir kenti okurken yalnızca fiziksel bileşenlerinin ele alınması, sınırlar, yapılar ve sokaklar bütününden veriler elde edilmesi yönteminin üzerine yeni akademik çalışmalar eklenmiştir. Bu noktada, İngiltere’den Conzen ve İtalya’dan Canniaga ve Mafel ekolleri kendi çalışmalarını sunmuştur. 1960 yılında Alnwick, Northumberland bölgesi incelenerek oluşturulan “Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis” çalışması ile eski kent haritalarının da karşılaştırılarak kentin değişiminde zaman ve mekân boyut farklılığını ortaya konulmaya çalışılmıştır (Conzen, 1960). Kent morfolojisinin temellerini oluşturan bu çalışma ile günümüzde kent okumalarına soyut boyutlar da eklenmiştir. Conzen’in analizlerinde sokaklardan başlayan ve ada, parsel ve sonunda yapı ile özelleşen analizlere, Caniggia, yapıları oluşturan odaları, malzemeyi ve strüktürü de eklemiştir (Kropf, 2014).

Dünyanın farklı kentlerinde başlatılan morfoloji okulları ve eğitiminin ülkemizdeki yansımaları henüz akademik çalışmalarla sınırlıdır. Kentsel morfolojinin doğru okunabilmesi adına tipoloji ve tip bileşenleri de destekleyici çalışma alanları olarak karşımıza çıktığından bu noktada Strappa’nın oldukça ilginç bir önermesi mevcuttur. Sedad Hakkı Eldem’in ömrü boyunca üzerine araştırmalar yürüttüğü ve sonunda ulaştığı Türk Evi tipolojisini, ülkedeki ilk morfolojik çalışma olarak nitelendirmektedir. Oluşturduğu sade plan tipinin, dağıtım alanının merkezi ögesini ve geleneksel evin odak, sembolik noktasını oluşturan sofanın planimetrik organizasyonunun incelenmesi yoluyla keşfedildiğini öne sürmektedir (Strappa, 2018).

Yukarıda bahsi geçen Türkiye’nin pek çok şehrinde görülen morfolojik değişim adımlarının sonuncusunu kapalı siteler oluşturmaktadır. Bursa’da seçilen çalışma alanı Balat’ın da fiziksel oluşum sürecine bakıldığında, merkezden uzak sıçrama ile gelişmekte olan bir bölgenin kapalı site örüntüsüyle oluşturulduğu görülmektedir. Blakely ve Snyder (1997) kapalı siteleri (gated community), normalde kamusal alanların özelleştirildiği kısıtlı erişime sahip yerleşim alanları olarak tanımlamaktadırlar. Bunlar, site sakini olmayanların girişini önlemeyi amaçlayan, genellikle duvarlar veya çitler ve kontrollü girişler olmak üzere, belirlenmiş çevreleri olan güvenli alanlar olarak tanımlanmaktadır. Caldeira 2000 tarihinde yayınladığı ‘In City of Walls’ kitabında kapalı siteler ve gelişimleri üzerine yoğun bir araştırma yayınlamıştır. Kapalı kat mülkiyetlerini, uzak, tenha ve güvenli olmanın yanı sıra, kendi kendine yeten dünyalar şeklinde tanımlamaktadır. Sakinlerin ihtiyaç duydukları hemen hemen her şey sağlanmalıdır, böylece şehirdeki kamusal yaşamdan kaçınabileceklerini belirterek, aslında kapalı sitelerin oluşumundaki en büyük kaygıya da değinmiş olur (Caldeira, 2000). Kent içinde sakinlerine ait özerk bir kent arayışının sosyolojide ve psikolojide çok farklı temelleri olmakla birlikte mimari oluşuma yansımaları ‘site’ ile sonuçlanmaktadır.

3. Çalışma Alanı

Bahsi geçen kentsel saçaklanma bölgelerinin örnekleri net bir şekilde okunmakta olan Bursa şehri bu çalışma kapsamında geniş ölçekte başlayarak ele alınmaktadır. Kentte özellikle Nilüfer ilçesinin Balat mahallesi, son yıllarda inşaat faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Bilsel’in deşindiği çevre yollarının açılması ve planlanan her çevre yolunun yoğun konut inşaatına sebebiyet vermesi hususu bu bölgede de adım adım yaşanmıştır. Bu dönüşüm devam ederken kamu yatırımlarının hususi olarak spekülatif amaçlanan özel sektöre yöneltilmesi de çoğu zaman kentin bütününde büyük sorunlar doğurmaktadır (Bilsel, 2006).

3.1. Bursa İli Gelişimsel Tarihçesi

Bursa ili Marmara bölgesinin Güney Marmara bölgesinde yer almaktadır. Yalova, Kocaeli, Balıkesir, Bilecek ve Kütahya illeri ile sınırları olup, Uludağ’ın kuzeybatı eteklerinde kurulmuş ve doğu-batı ve kuzey ekseninde gelişim göstererek günümüze ulaşmıştır ayrıca bulunduğu coğrafi konum sebebiyle İstanbul’a yakınlığı, ticaret yolları ile kesişimde olması Bursa ilini önemli hale

getirmektedir (Tekeli, 1999) (Şekil 1). Aynı zamanda Bursa ilinin; Osmanlı Devleti'nin başkenti oluşu, şehirciliği geliştirdiği ilk şehir, döneminin önemli ticaret ve turizm merkezi oluşu, tekstil ve otomotiv sanayisinin yoğunluğu, zengin termal kaynakları ve İstanbul'a yakınlığı ile ön plana çıktığı görülmektedir (Songur, 2017).

Şekil 1 Bursa ili Marmara bölgesi konumu (sol) ve Bursa ili ilçeleri (sağ) (yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Bursa ilinin 1326 yılına kadar Hisar içinde bir yerleşimden ibaret olduğu, Bizans dönemi de dahil kent yapısının uzun bir süre değişmediği kaynaklarda belirtilmiştir ve en baskın değişim XI. yy'dan sonra Türklerin bölgeye gelmesiyle başlamıştır (Kaplanoğlu, 2008). Bugünkü Hisar bölgesinde 16 cami ve mescit, 17 türbe ve mezar yapısı, 4 adet medrese ve tekke, 6 tarihi çeşme ile 3 hamam, 167 tane de sivil mimarî örneği günümüze kadar ulaşmıştır. Tarih boyunca yaşanan doğal felaketler de ilin yeniden imar edilmesine sebebiyet vermiştir. 1402 yılı Timur istilası, 1491 yangını, 1801 Büyük Bursa Yangını, 1855 depremi ile ağır tahribat alan Bursa, yeniden imar edilmek gereği duyulmuştur.

19. Yüzyıl ve Öncesi

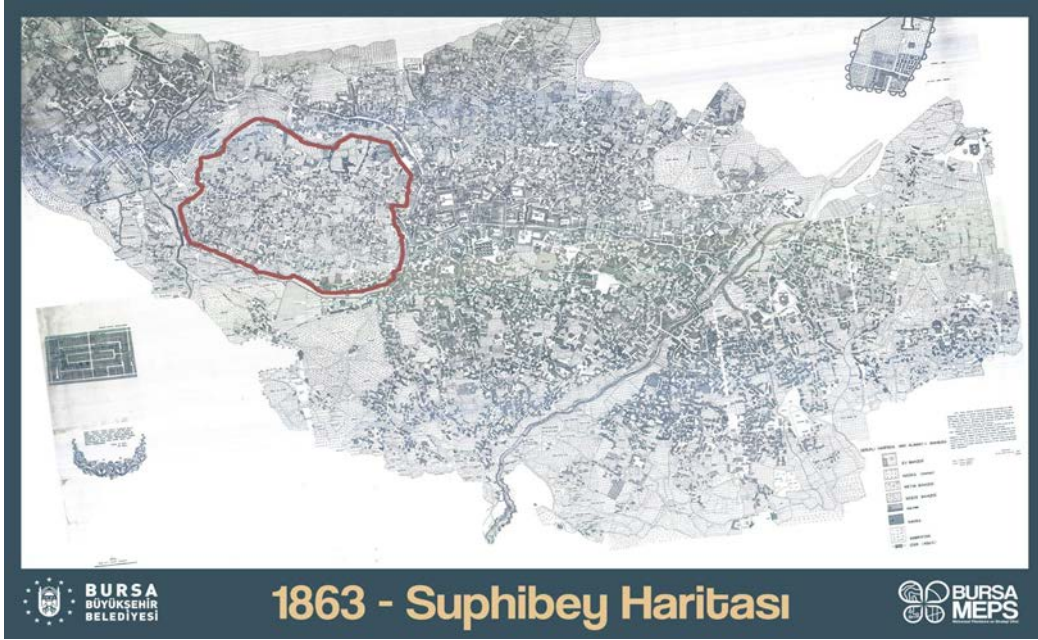
Tarihi hisar alanının yapılan çalışmalar sonucunda MÖ 2500-2700 yıllarına kadar uzandığını ancak il sınırları içerisinde kalan eski uygarlık alanlarının 8500 yıllarına kadar uzandığı bilinmektedir. Bu uygarlıkların Bitinya Devletinin MÖ 4.yy'da kurulmasına denk var olduğu, Bursa ili ve etrafında kurulan tek kentin Cius (Gemlik) MÖ 12.yy'a dayandığı tarihçi Heradot tarafından belirtilmektedir (URL-1). Mudanyanın Apamea MÖ 10.yy'da, Gölyazı/Apollonia MÖ 6.yy da kurulduğuna inanılmaktadır (URL-1).

1326 yılında Osmanlılar tarafından fethedilince Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olmuştur. Kale içine yerleşen Osmanlı Devleti, başkentin imarı sürecinde cami, medrese, imarethane, külliye, darüşşifa ve hamam gibi yapılar inşa ettirmiştir. 1453'te İstanbul'un fethedilmesiyle başkent Bursa'dan taşınmıştır. Siyasi önemini kaybetse de Bursa ili ticari, kültürel ve sanatsal önemini yitirmemiş, manevi başkent olarak etkisini devam ettirmiştir. 17.yy'dan 19. yy'a kadar Osmanlı döneminde yaşanan durağanlık, teknolojiye ayak uyduramama ve İpek Yolu'nun değişmesiyle, ev ölçeğindeki ticaret, sürece ayak uyduramamış ve Bursa ilinde yeni bir yapılanma başlamıştır (Dostoğlu, t.y.).

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma süreci ve başkent olma özelliğini kaybeden Bursa ilinde endüstri kenti özellikleri görülmeye başlanmıştır. Tanzimat fermanıyla birlikte batılılaşma reformları gereği Bursa'da ipek fabrikaları, demiryolu, banka binaları, belediye, Osmanlı'nın ilk hastanesi Darüşşifa faaliyete geçmiştir. 1855 depreminin ardından 1862 yılında Suphibey başkanlığında ilk 1/1600 ölçekli plan bastırılmıştır (Polat ve Dostoğlu, 2007). Şekil 2'de gösterilen ve 1863 yılında Erkan-ı Harbiye tarafından bastırılan bu planda Bursa kentinin hisar ve yakın çevresinden (kırmızı ile belirlenmiş alan) oluştuğunu görmek mümkündür (URL.3). Henüz küçük ölçekli yeni oluşumlar ile 70.000 civarı nüfusun yer yer tarım alanları ile fasıllar aldığı bir yerleşim okunmaktadır. Dönemin valisi Ahmet Vefik Paşa Bursa'nın kentleşme sürecinde okullar yeni yollar, oteller, tiyatro, posta-

telgraf binaları, hastane, yeni ızgara planlı yerleşim yerleri inşa etmiş ve Bursa'nın gelişme sürecinde büyük katkılar sağlamıştır (Sarıçoban,2018).

Şekil 2 1863 Yılı Suphi bey Bursa Haritası ve Hisarın Konumu (URL - 3 üzerinden yazarlar tarafından düzenlenmiştir)

20. Yüzyıl ve Sonrası

Osmanlı Dönemi'nin son yılları, işgaller ve Cumhuriyet Dönemi yapılanması ile her şehir gibi Bursa da kırsal alanlardan göç, sanayileşme ile birlikte değişen ekonomik ve sosyal yapı ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan hızlı yer değiştirme ile kent konut stokunu karşılayamamış ve düşük gelirli grup kentin çeperinde imarsız alanlarda, yasal olmayan şekilde yerleşmiştir (Çam, 2019).

Şekil 3 1921 Yılı Bursa İli Demiryolu Ve Karayolu Gelişimini Gösteren Harita (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023)

Şekil 3'de görüleceği üzere şehir artık çeperlere doğru hem karayolu hem demiryolu ile birlikte genişlemiş, hisar içinde ve çevresinde görülen organik morfolojik yapı bazı çeperlerde gridal sistem şeklinde planlanmıştır.

Şekil 4 1939 Bursa ili Hava haritası (Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi, 2023)

Şekil 4'te kentin kuzey aksında yayıldığını ancak batıya bir sıçramanın olduğunu ve kentin şehir dokusunda keskin değişimler olduğu gözlemlenmektedir. Bu haritadaki alan içerisinde kalan merkezin 1937'de yapılan nüfus sayımına göre 140 bin kişi merkez bölgesinde yaşamaktadır (Genel Nüfus Sayımı, 1937).

Şekil 5 Piccinato Planı(URL-3)

20. yüzyıl ortasında çalışmalarıyla ünlü İtalyan şehir plancısı Luigi Piccinato, 1958 büyük yangından sonra, 1960 yılında Bursa kenti için 1/10.000 ve 1/4.000 imar planlarını tamamlamıştır (Şekil 5) (URL-3). Tarihi Bursa kentini korumayı hedeflediği planında lineer doğrultuda şehrin gelişimini ön görmekte olduğu planı dahi yalnızca hisar ve yine yakın çevresini içermekteydi. Bu planlarda öngörülen ve plana dahil edilen nüfus 250.000 kişidir. Piccinato'nun planlarında bölgesel ölçekte kararlara yoğunlaştığı, tarım alanlarını korumayı hedeflediği ve yeni bir sanayi bölgesi önerdiği görülmektedir.

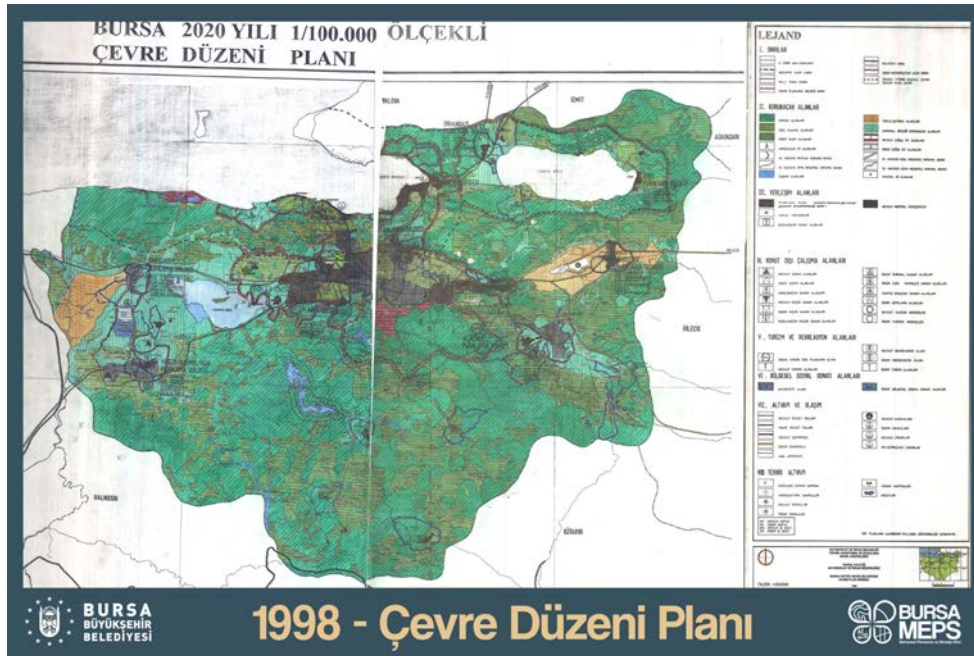
Bursa'da Nazım İmar Bürosu'nun kurulması ile yoğun çalışmalar sonucunda 1976 yılında Bursa'nın ilk nazım imar planı onaylanmıştır. Bu tarihteki kent merkezi nüfusu 570.000 iken, nazım imar planında 940.000 kişilik bir nüfusa kadar artış planlanmıştır (URL-4). Bu tarihten sonra 1984, 1990 ve 1995 yıllarında Nazım İmar Planları yeniden hazırlanmıştır. Onaylanan planlarda öngörülen nüfus hazırlığı ve mevcut kent merkezi nüfusu aşağıdaki Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1 Bursa ili yıllara Göre Kent Merkezi Nüfusu ve Hazırlanan Nazım İmar Planı Projeksiyon Nüfusu Kıyaslaması (yazarlar tarafından oluşturulmuştur) (Kent merkezi nüfus verileri TÜİK'ten, Projeksiyon nüfus verileri URL-3'ten edinilmiştir)

	Bursa Kent Merkezi Nüfusu	Nazım İmar Planı Projeksiyon Nüfusu
1976	507K	940K
1984	840K	1M
1990	1.1M	1.3M
1995	1.3M	1.6M

1987 yılında Bursa büyükşehir statüsüne alınmıştır ve ovada yerleşimi bulunan birçok köy belediye sınırları içerisine alınmıştır. Aynı yıl kent merkezi Yıldırım, Osmangazi ve Nilüfer olarak üç merkez ilçeye ayrılmıştır. 1998 yılında BBB ve Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından hazırlanarak onaylanan Çevre Düzeni Planı Türkiye’de o tarihte hazırlanan ilk çevre düzeni planıdır (Şekil 6) (BBB Faaliyet Raporu, 2013). 1999 depreminden sonra bazı revizyonlar ile 2020 yılına kadar birtakım hazırlıkların tamamlanması planlama çerçevesinde hedeflenmişse de hayata geçirilememiştir. Ancak bu planda görülen bazı detaylar ilgi çekicidir. Öncelikle geniş ölçekten bakıldığında Bursa kenti için tahmini ve planlanan inkişaf sahaları kuzey, doğu ve batı yönlerinde (güneyde Uludağ’ın doğal sit alanı ve etekleri ile sınırlı olduğu için) var olan kent izlerinin çeperlerinden genişleyerek yayılacağı ön görülmüştür. Nilüfer ilçesinin küçük bir bölümü mevcut kentsel yerleşmeler ile belirtilmişse de geri kalan kısmı planlama alanı (planlama kararlarına göre kentsel gelişmenin yönlendirileceği alanlar) ibaresi ile tanımlanmıştır.

Şekil 6 1998 Çevre Düzeni Planı (URL-3)

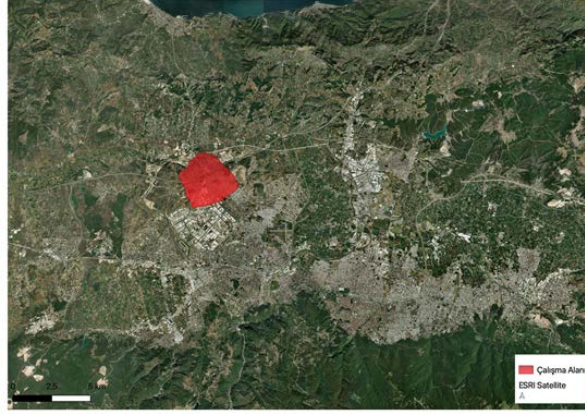
2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu gereğince Türkiye genelinde yaklaşık 17 bin köy ve belde, mahalle statüsüne geçirilmiştir. Bu uygulamanın birçok artı ve eksisi yıllar içerisinde etkisini göstermeye başlamıştır. 2012 yılında yürürlüğe alınan 6360 sayılı “On Üç İlde

Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Bursa’da bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köyler mahalle statüsüne alınarak ilçe belediyelerine bağlanmıştır.

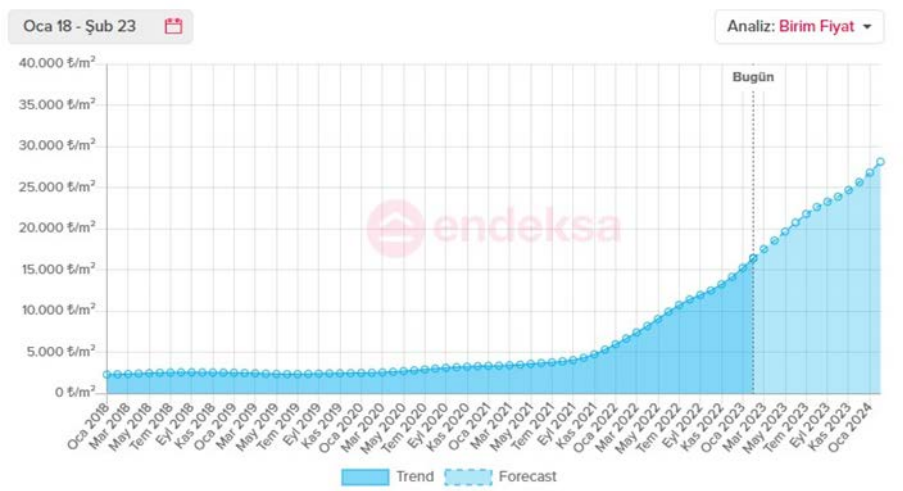
3.2. Balat Bölgesi Gelişimi

Bursa merkezden kuzeye doğru giden Mudanya karayolu Balat bölgesinin ortasından geçmektedir. Şekil 7’de Balat bölgesinin Bursa içerisindeki yeri gösterilmektedir. 1966 yılında Bursa Organize Sanayi Bölgesi kurulduğunda göçmenlerin yerleştiği bölgelerden birisi de Balattır.

Şekil 7 Balat Bölgesi Bursa İçindeki Yeri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Balat Köyü 1987 yılında çıkarılan 3391 sayılı “Bursa İli Merkezinde Osmangazi, Yıldırım ve Nilüfer Adıyla Üç İlçe Kurulması Hakkında Kanun” ile Nilüfer İlçe Belediyesi’ne bağlı mahalle statüsüne yükseltilmiştir. Kanun maddesinde “Merkez Bucağına bağlı Balat Köyünün Bursa-Mudanya karayolu batısında kalan bölümlerinin Nilüfer Belediyesine bağlanması ve karayolun doğusundaki bölümlerinin ise Osmangazi Belediyesine Geçit Mahallesi ismi ile bağlanmasına...” ifadeleri yer almaktadır. Kuzeyinde yer alan Balat Atatürk Ormanı 1. Derece Doğal Sit Alanı olarak koruma altındadır.

Şekil 8 Online Emlak Sitesi Alım-Satım Verilerine Göre Elde Edilen İstatistik (URL-4)

2000’lere kadar bölgede yerli halkın yaşadığı küçük ölçekli köy yerleşmeleri, mahalle olduktan sonra yapım malzemesi değişerek betonarmeye ve bitişik nizamda çok katlı yapılaşmaya dönüşmeye başlamıştır. Günümüzde Balat Mahallesi yoğun konut dokusuyla ve sosyal merkezleriyle mevcudiyetini sürdürmektedir. 29 adet kapalı konut sitesinin bulunduğu bölgede ilk inşa edilen site 2001 yılında tamamlanan Ergin Evler Sitesidir. 59 bloktan ve 4’er kattan oluşan ikiz tip projeli bu

site, Balat Mahallesi'nin en büyük taban alanına sahip projesidir. Bahsi geçen tüm bu hususlar, kentin morfolojik yapısında ciddi farklar sunmaktadır. Şekil 8'de belirtilen tablo Nilüfer-Balat bölgesindeki emlak alım ve satım verilerinin analizidir. Bahsi geçen yapılaşmaların artmasıyla emlak piyasası 2018'den itibaren katlanarak arttığı görülmektedir.

4. Yöntem

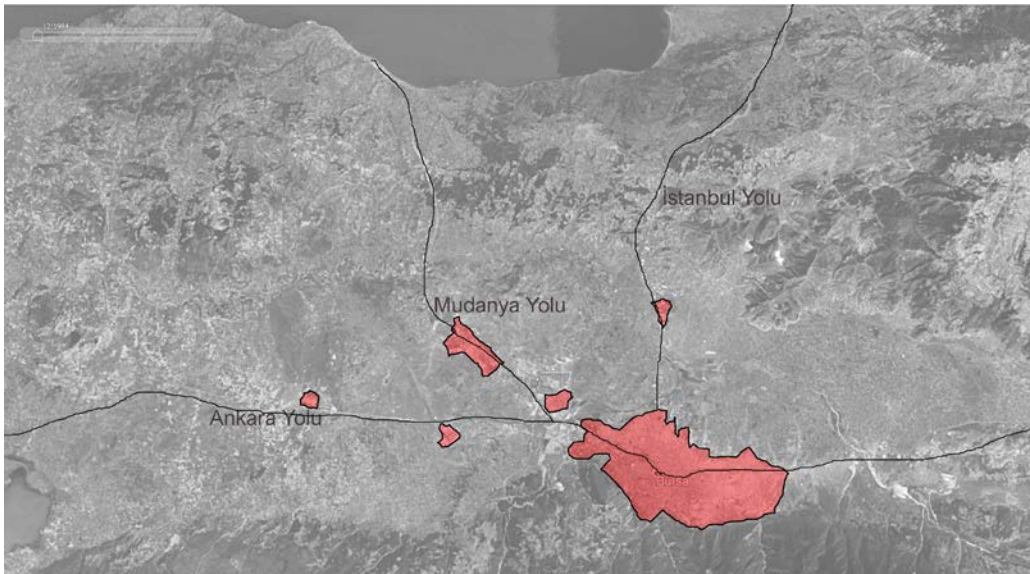
Bu çalışmada iki yöntem kullanılmıştır. Birincisi Bursa ili kent formunun mekânsal gelişim sürecinde tarihsel değişimin ve kentsel saçaklanmanın haritalanarak kentin büyümesinin bütüncül ya da parçalı bir şekilde sorgulanması üzerinedir. Bu yöntem ile kentin tarihsel süreçteki büyüme ve gelişme dinamiklerinin sıçrama-kentsel yayılma biçimlerinin yorumlanması açısından önemlidir. İkinci yöntem ise tespit edilen gelişmenin geldiği en son alanlardan birine yoğunlaşarak mekân dizilimi programı ile kentin ilk yerleşim yeri olan tarihi hisariçi ile morfolojik yapısının kıyaslanmasıdır.

Fiziksel mekân ile farklı boyuttan etki eden sosyal yapının birbiri arasındaki ilişkiyi anlamlandırabilmek adına yoğunluk ve akış analizlerini baz alan 'mekân dizimi' (space syntax) yöntemi 1984'te Hillier ve Hanson tarafından ortaya konmuştur. 'The Social Logic of Space' (Mekânın Sosyal Mantığı) isimli eserleriyle de mekân diziminin plan düzleminde okumalarını sayısallaştırabilmişlerdir. Günümüzde bu yöntem çok daha geliştirilmiş, şehircilik ve üçüncü boyutta da kullanılabilirliği artırılmıştır.

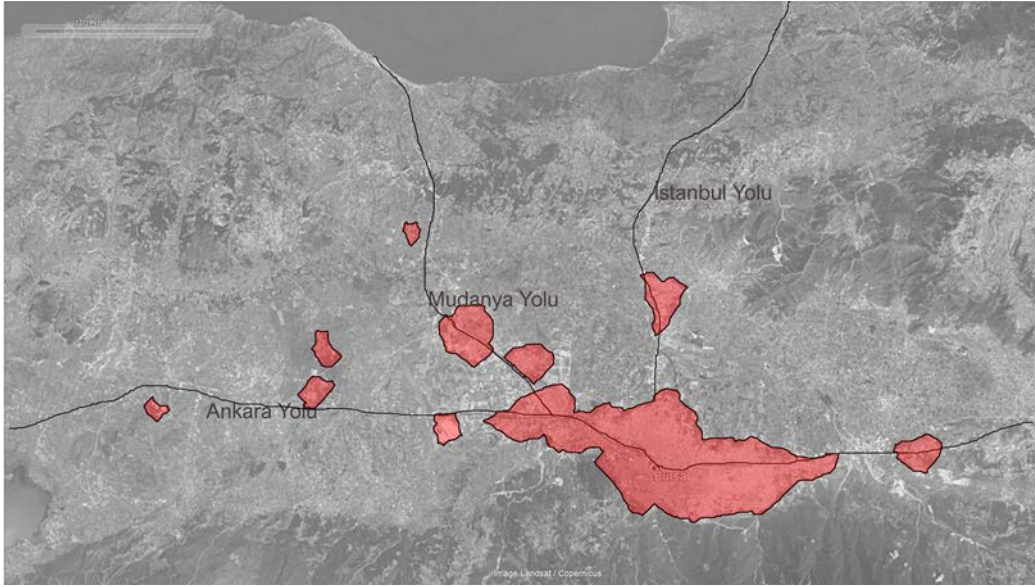
Mekânın nasıl deneyimlendiğine dair objektif veriler sunan bu yöntemin kentsel ölçekte bir oluşuma uygulanması halinde de kavramsal ve fiziksel ara yüzlerin arasındaki ilişki çözümlenebilmektedir. Fiziksel mekanların oluşum evrelerine, ölçeklerine, yapılar ve aralarındaki akışı sağlayan sokaklara bakılarak tüm bunlar arasındaki hareketleri incelemek temel hedeftir.

5. Bulgular

20. yüzyılın ortasından itibaren aldığı yoğun iç ve dış göçlerin tesiri Bursa üzerinde çok büyük olmuştur. 1984 yılına ait Nazım İmar Planının yalnızca hisar ve çevresi için hazırlanmış olmasının sebebi, aynı tarihe ait hava fotoğrafından oluşturulan gelişim haritasında aranmıştır. Merkezi ifade eden hisar ve çevresindeki yapılaşma alanı dışında bazı küçük ölçekli kırsal yerleşimlerin varlığı bu plandan görülebilmektedir (Şekil 9). Belirtilen tarihte henüz köyler mahalle statüsüne alınmadığından, tarım alanları ile çevrili oldukları anlaşılmaktadır.

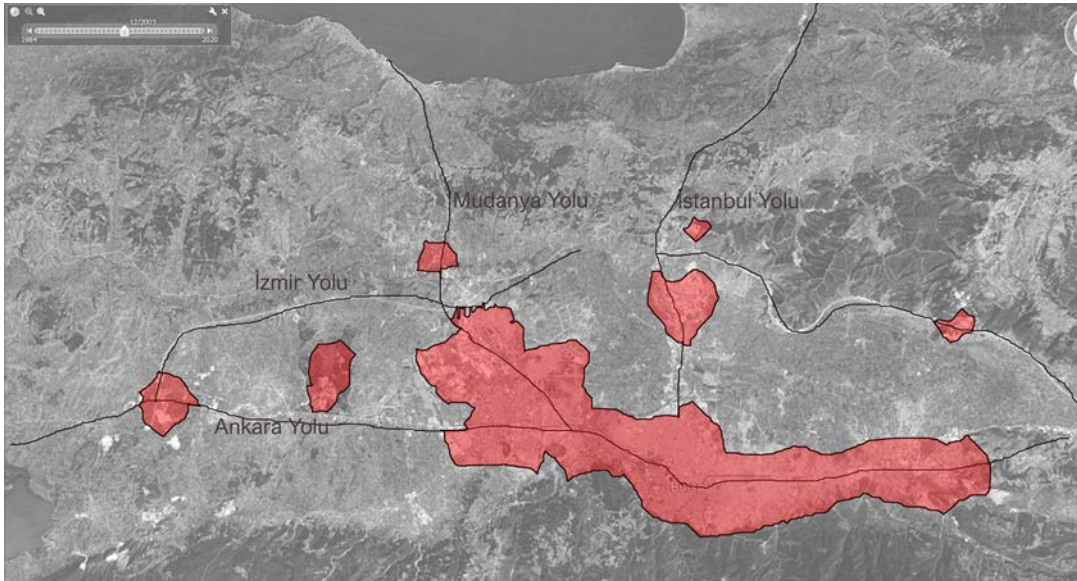
Şekil 9 1984 Yılı Bursa İli Mekansal Alan Dağılımı (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 10 1991 Yılı Bursa İli Mekansal Alan Dağılımı (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 9 ve Şekil 10 arasında geçen yedi yılın ardından Bursa kentinde yerleşimlerin farklı bölgelerde kümelenerek birbirlerinden kopuk başlattıkları oluşumlar, bu kentin sıçrayarak büyüdüğünü ispat eder niteliktedir. Mübadele, kırdan kente akış, tekstil ve otomotiv sanayi bölgelerinin kurulması sonucunda 1991 yılına gelindiğinde merkezdeki konutların yetersizliği sebebiyle 1990 yılı Nazım İmar Planı yönergeleri ile yasal duruma uygun konut bölgeleri inşa edilmeye başlanmıştır. Şekil 10'de Mudanya Yolu üzerinde batıda yerleşimin başladığı görülen Bademli bu çerçevede ilk üst segment konut topluluklarına örnektir.

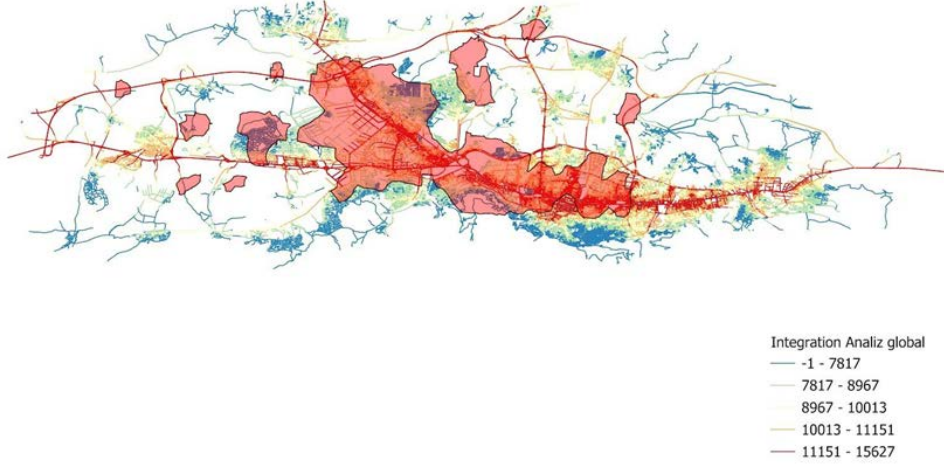
1987'ye kadar köy statüsünde bulunup da yasal düzenlemelerde kırsal gereksinimleri karşılanmaya alışılmış düzenden, bir kanun ile ilçe statüsüne değiştirilmesi durumundan en çok yerli kullanıcı ve onların yaptığı hayvancılık, tarım faaliyetleri etkilenmiştir. Kırsal bölgeler bir zaman sonra kentsel gelişime dahil olduğundan sınırlarının belirlenmesi oldukça güçtür. Artık kentin birer tamamlayıcı ögesi olarak bulunmaktadır. Bazı noktalarda yeni gelişen bölgelerin arasında kalarak tampon bölge olarak görev yaptığı, bazı noktalarda ise hızlı gelişimiyle birer merkez odak noktası olduğu okunabilmektedir.

Şekil 11 2002 Yılı Bursa İli Mekansal Alan Dağılımı (yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

baskın Ankara, İzmir ve İstanbul otoyolları üzerinde olduğu ve çeperlere doğru gidildikçe şehrin entegrasyonunun azaldığı görülmektedir. Şekil 14'te yapılan analizler sonucu saçaklanmanın olduğu bölgelerde yol dokusunun kent merkezinden kopuk olarak yoğunluğunun artmaya başladığı gösterilmektedir.

Şekil 14 Bursa İli Space Syntax Integration (Yakınlık) Global Ölçek Analizi İle Yoğunluk Analizinin Çakıştırılması (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Balat ve çevresi

Balat bölgesi Bursa ili mekânsal sıçramanın güncel olarak görüldüğü en uç noktalardan biridir. Mudanya ve İzmir yolu kesişiminde yer alan bu alan özel yapılaşma koşullarına ve plan tadilatlarına söz konusu olmuş, mekânsal ve sosyolojik açıdan kent bütününden bağımsız bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Şekil 15'te Balat ve çevresi çalışma alanı sınırları gösterilmektedir.

Şekil 15 Balat ve Çevresi Çalışma Alanı (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Kentsel formun incelenmesi yalnızca fiziksel örüntünün incelenmesi ile kısıtlı kalmaz. Morfoloji, sosyal yapının fiziksel yapı üzerine etkileri ile çok yönlü olarak incelenmesi gereken bir husustur. Bir kenti oluşturan sabit ve hareketli öğeler kentin katmanlarını oluşturmaktadır ve bir aradalık ile de kentin dinamiğini belirlemektedir. Ünlü (2019) kentsel morfolojinin incelenmesi gerekli nesnesini kentsel örüntü olarak betimlemektedir ve bu örüntü mekânın farklı ölçek, aktör, amaç ve gereksinimlerin biçimlenmesi le oluştuğunu vurgular.

Şekil 16 Organik Gelişim ve Planlı Yapılaşma Kıyaslaması (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Tüm morfolojik bağlamın arka planında yer alan tanımların ışığı ile Balat bölgesine kentsel örüntüsüne ve onu oluşturan etmenlere bakıldığında farklılıklar göze çarpmaktadır. Şekil 16'da kahverengi ile belirtilen doku, Balat'ın köy statüsünde yer aldığı süreç ve akabinde yerleşmenin sıklaştığı alandaki doku oluşumunu göstermektedir. Kırmızı ile gösterilen yapılar ise daha önce bahsi geçen Ergin Evler Sitesi'ne aittir ve tamamı tek bir kapalı siteyi oluşturmaktadır.

Neredeyse küçük çaplı bir mahallenin yüzölçümü ve nüfusu ile aynı hacme sahip kapalı sitelerin oluşumu ile inşa edildikleri bölgenin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik tüm dengeleri değişmektedir. Kullanıcının bir kent merkezinde ihtiyaç duyabileceği neredeyse tüm yaşam faaliyetlerinin sunulduğu ve sınırları belirlenmiş alandan dışarıya çıkmadan bir yaşam sürülebileceğini vaat eden nitelikli kapalı sitelerin yanı sıra, daha küçük ölçekli ve nispeten daha az sosyal imkanlar sunan bloklar bütünlüğü de mevcuttur. Tüm bu farklılıklar ile Balat bölgesi son yirmi yıl içerisinde hızlı bir şekilde yapılaşmış ve morfolojik değişimleri de bu çalışma kapsamında analizler ile gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışma alanına Balat'ın çevresi de dahil edilmiş ve Mudanya Yolu çevresindeki yapılaşma ile Balat bölgesi ile üçüncü boyutta da etkileşimde olan yapılar ile bir sınır çekilmiştir. Bu sınırlar içerisinde mekân dizimi yöntemi ile entegrasyon analizleri yapılmıştır.

Şekil 17 Balat ve çevresi Space Syntax Integration (Yakınlık) Global Analizi (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 17'de çalışma alanının yol dokusundaki yakınlık analizi görülmektedir. Birbirine mekansal olarak yakın ancak ana hatla dört farklı bağımsız alan bölünmüş bu yapılaşma sisteminde temel yol omurgasının entegrasyonunun yüksek olduğunu kırmızı yoğunluğundan anlaşılmakta ancak iç yolların bütünde birbirinden bağımsız ve kopuk olduğu görülmektedir. Güneydoğu cephesinde kalan gridal yapının entegrasyonda diğerlerine kıyasla daha başarılı olduğu ancak kuzeybatıda kalan alanın hem bütünden hem kendi içerisinde entegrasyon seviyesinden düşük olduğu gözlemlenmektedir.

6. Central Balat

Nilüfer Belediyesi Ahmet Yesevi Mahallesi 4122 ada 5 parselde yer alan Central Balat yapı kompleksinin inşaatı 2015 yılında başlatılmıştır. Bursa'nın en yüksek yapısı olan Central Balat projesinde yapılması planlanan alışveriş merkezinin varlığı sebebiyle proje ilçe belediyesinden Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülmüştür. İlk gününden itibaren çok sayıda durdurma kararı alınan yapı Belediye Meclisi'nde çok sayıda tartışmalara da sebep olmuştur (URL-5).

Şekil 18 Central Balat yapılarının İstanbul yolundan görünüşü (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 19 Balat bölgesi Central Balat biriminden görünüşü (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 18’de görülen Central Balat yapısı İstanbul yolunun kuzeyine inşa edilmek üzere projelendirilmiştir. Central Balat inşası için proje bazında süreç başlatıldığı yılda yapının bulunduğu Ahmet Yesevi Mahallesi ve Balat mahallesinde yeni yapılaşmalar hız kazanmıştır. 2016, 2018 ve

2020 tarihli tadilat ruhsatları alındıktan sonra 2020 itibariyle konutlarda yerleşim başlamıştır. Central Balat projesi için imar notunda parsel bazında 'h serbest' olarak belirlenmiştir. En yüksek kulesi 35 katlı olarak inşa edilen projenin diğer kulesi ise 25 katlıdır. Kulelerde yalnızca konutlar yer almakla birlikte zemin ve zemin üzerinde 3 kat taban alanını kaplayarak ticaret birimleri olarak düzenlenmiştir. 2022 itibariyle konutlar için ilgili belediyeden ruhsat işlemi tamamlanmıştır. Alışveriş merkezi statüsündeki ticaret birimleri henüz ruhsat onayları alınmadığından kullanım dışıdır.

Şekil 20 Central Balat ve konut biriminin çevreye izdüşümü (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Bununla birlikte Şekil 19'daki görseller yapının konut biriminden çekilmiştir. Kuleler ile onların bulunduğu hâkim alanın morfolojik yapısı ve yapı karakterlerindeki oluşum farkı net bir şekilde okunmaktadır. Hemen her yapı adası kendi özel inşaat projesi ile farklı tasarımlarla sonuçlanmıştır. Ancak Central Balat gibi yüksekliğin serbest izinde tasarıma müsaade edilen bir proje olmadığı için insan ölçeğinde nispeten hâkim olunabilen bir karakter sunmaktadır.

Central Balat kuleleri Bursa kentinin hemen her noktasından görülmektedir. Yüksek bloklar çevresindeki Balat, Ahmet Yesevi ve Geçit Mahalleleri için iklimsel farklılıklar yaratmaktadır. Rüzgâr

ve güneş döngülerine tesir ederek Şekil 20'de görüldüğü gibi fiziksel etki yaratmaktadır. Topografyanın doğal duruşuna saygılı ve onunla şekillenen bir kat irtifası düzenlemesi olmadığı için kulelerin doğu ve batı aksında kalan bölgeler gün içerisinde uzun saatler gölgeye maruz kalmaktadır. 2024 yılı itibarıyla tamamlanması planlanan metro hattının uzatılması çalışmasının ardından projenin bölgeye kullanıcı yoğunluğu ile de baskısının artacağı öngörülmektedir.

Son olarak 2024 yılında bitirilmesi hedeflenen mevcut metro hattın uzatılan Balat durağı Central Balat projesinin önüne çıkış verecektir. Bu durum da projenin ulaşılabilirliğini arttıracaktır. Yakın zamanda ticari birimleri için de ruhsat alınması halinde nüfus akışının ciddi artacağı öngörülmektedir.

7. Tartışma

Bu çalışma Bursa ili tarihi hisar merkezinden 2023 günümüze kadar kentsel ve morfolojik sürecini ele almıştır. Yapılan araştırmada elde edilen bulgular kentin yapılaşmasının belirli bölgelere sıçrayarak geliştiği tespit edilmiş ve sıçramanın son görüldüğü Balat bölgesi özelinde irdelenmiştir. Bursa il merkezinin tamamını içeren yol haritasının mekansal dizilim programı Space Syntax ile analiz edilmesi sonucunda elde edilen yol dokusunda görülmektedir ki ana yol hatları çevresinde doğu-batı ve kuzey-güney aksları da lineer gelişme baskın karşımıza çıkmaktadır. Ancak tarihi süreç incelendiğinde yapılaşmanın önce belirli bölgelere sıçradığı daha sonra bu bölgeler arasında boşlukların yapılaştığı görülmektedir.

Hisar mahallesi gibi sınırları fiziksel olarak kesin belirli bir yapılaşma alanı ile başlayan Bursa kentinin günümüzde sınırları kuzey, doğu ve batı yönünde inkişaf etmiştir. İnşaatı tamamlanan İstanbul, Ankara ve İzmir yollarının eklenmesi ve metro hatları ile ulaşımın güçlendirilmesi ile kentin yayılma hızı son 15 yılda artmıştır. Bu artışlar farklı yıllara ait hava fotoğraflarının analiz edilmesiyle harita düzleminde konumlandırılmıştır. Elde edilen verilere göre Bursa kentinin Hisar merkez yerleşiminin ardından birçok farklı bölgede farklı nitelikte merkezlerin oluşması ile sonuçlanan sıçrayarak gelişme gözlenmektedir.

Morfolojik yapı incelendiğinde hisar kale çevresinde görülen organik ve yüksek etkileşimli dokunun çeperlere doğru dağınık ve kopuk bir yapıya evrildiği görülmektedir. Bu sıçrayarak kentsel gelişme modeli genellikle öngörülemez nüfus hareketlerinin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bursa kent dokusu morfolojik gelişimi de nazım imar planları karşılaştırılarak nüfus projeksiyonları ele alınmıştır. Bu karşılaştırmalardan elde edilen sonuç; Bursa için hazırlanan nazım imar planlarının projeksiyonlarının yetersiz kaldığıdır. Bu yanlış ya da eksik planlar akabinde artan nüfusun doğurduğu konut talebi parsel bazında bölgesel olarak karşılanmaktadır. Bu durum da Balat bölgesinde olduğu gibi; yerleşimin küçük ölçekte başlamış bir köyün mahalle statüsüne alınmasının ardından kentsel dönüşümün hızlanması ile sonuçlanmaktadır. Farklı iki sıçrama noktalarının genişleyerek plan düzleminde birbirlerine yaklaşması ancak tüm alanda yapılaşma tamamlanmadığı durumlarda da köy ve kent sınırları belirsizleşmeye başlamaktadır. Kent merkezinin başlama ve bitiş sınırları belirgin olmamakla birlikte yüksek katlı yapılaşmaların arasında ekimin devam ettiği tarlalar vistayı oluşturmaktadır.

Nüfus artışları, birden fazla mesken ihtiyacı, çekirdek aile olgusundaki değişim gibi etkenler ile var olan yerleşimler yetersiz kalmaktadır. Şehir merkezleri farklı sebeplerle ve farklı niteliklerle büyüme kaydetmektedirler. Kontrol sahasında bu gelişmelerin izlenebilmesi ancak projeksiyonlarla mümkün olabilmektedir. Hazırlanan planların nüfusu ve sosyal yayılmayı doğru öngördüğü takdirde parsel bazında sürprizlerle karşılaşma olasılığı düşülebilmektedir.

Balat bölgesi üzerinde oluşan talep baskısının sonucunda sahip olacağı kentsel yoğunluk farklı büyük ölçekli planlar ile öngörülebilirdi. Parsel bazında özel durumlarda farklılıklar yaratmayacak şekilde ihtiyaç duyulan yüksek yapılaşmanın zemin etütleri, altyapı kapasitesi, karayolu ulaşımı, iklimsel etkiler vb. incelenerek uygun bölge ya da parsellerde inşa edilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Altun, T. D. (2010), Kapalı Konut Siteleri ve 'Mahalle' Kavramı, *İdealkent*, No.2, 216-244. 15 Nisan 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idealkent/issue/36625/417025> adresinden erişildi.
- Ayan, B. (2010). *Kent morfolojisini etkileyen nedenler ve Eminönü tarihi yarımada bölgesinin İstanbul ulaşımına etkileri* (Master tezi). Yüksek Öğretim Kurumu Açık Bilim. 02 Nisan 2023 tarihinde <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/550712> adresinden erişildi.
- Genel Nüfus Sayımı, (1937). Başbakanlık Genel İstatistik Direktörlüğü, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul
- Bilsel, C. (2006). Kentsel Dönüşüm, Çözülen Kentler ve Parçalanmış Kamusal Alan, *Mimarlık Dergisi*, 327: (Ocak-Şubat), 13-18
- Blakely E.J. ve Snyder M.G. (1997). *Fortress America. Gated Communities in the United States*. Brookings Institution Press/Lincoln Institute of Land Policy, Washington
- Blandy, S., & Lister, D. (2005). Gated communities:(ne) gating community development?. *Housing studies*, 20(2), 287-301.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (2014), 2013 Yılı Faaliyet Raporu, Bursa
- Caldeira T. P. R. (2000) *City of Walls. Crime, Segregation and Citizenship in Sao Paulo*. University of California Press, Berkeley, CA
- Conzen, M. R. G. (1960). *Alnwick Northumberland: A Study in Town Plan Analysis*, IBG Monograph No:27, Londra
- Çam ,Y. (2019). Bursa'nın Kentsel Yapı Kültüründeki Dönüşüm. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 259-274.
- Dostoğlu, N. (Tarih Yok). Bursa'da Geçmişten Günümüze Kentsel ve Mimari Değişim. Erişim: <https://docplayer.biz.tr/4086324-Bursa-da-gecmisten-gunumuze-kentsel-ve-mimari-degisim.html> (20 Mart 2023 tarihinde erişildi)
- EAA, *Urban Sprawl in Europe - The Ignored Challenge*, Report No 10/2006, http://www.eea.europa.eu/publications/eea_report_2006 (22 Mart 2023 tarihinde erişildi)
- Kaplanoğlu, R. (2008). Bursa'nın kentsel gelişmesi. *Bursa Defteri*, Bursa
- Kıray, M. (1998), *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul
- Kropf, K. (2014). Ambiguity in the Definition of Built form. *Urban Morphology*. 18. 41-57.
- Kubat, A. S. ve Topçu, M. (2009). Antakya ve Konya Tarihi Kent Dokularının Morfolojik Açından Karşılaştırılması, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 334-347
- Polat, S. ve Dostoğlu, N. (2007). Kentsel dönüşüm kavramı üzerine: Bursa'da kükürtlü ve Mudanya örnekleri. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 12(1).
- Sarıçoban, G. (2018). Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Vefik Paşa. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 279-289.
- Songur, F. (2017). Şehir tarihi ve turizm: Bursa örneği. *International Journal of Social Inquiry*.
- Strappa, G. (2018). Urban Morphology Following The Muratorian Tradition, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 31 Ekim-2 Kasım, İTÜ
- Tekeli, İ. (1999). Bursa'nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi, 11. Uluslararası Yapı Yaşam Kongresi, Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi, Bursa, 6-8 Mayıs, 7-28.
- URL.1. <https://www.bursa.com.tr/tr/sayfa/bursa-nin-kisa-tarihi-46/> (10 Mart 2023 tarihinde erişildi)
- URL.2. <https://bursa.ktb.gov.tr/TR-70230/tarihce.html> (10 Nisan 2023 tarihinde erişildi)
- URL.3. <https://meps.bursa.bel.tr/projeler/sehircilik-tarihi/> (03 Nisan 2023 tarihinde erişildi)
- URL.4. <https://www.endeksa.com/tr/analiz/bursa/nilufer/endeks/satilik/konut> (22 Mart 2023 tarihinde erişildi)
- URL.5 <https://www.sehirmedya.com/manset-haberler/danistay-6-dairesi-imar-planlarinin-iptalini-onayladi-central-balat-h336196.html> (05 Nisan 2023 tarihinde erişildi)
- Ünlü, T. (2018). Mekanın biçimlendirilmesi ve kentsel morfoloji. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, 59-70.
- Ünlü, T. (2019). Mekânın Biçimlendirilmesi ve Kentsel Morfoloji. "DeğişKent" Değişen Kent, Mekân Ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu .
- Webster, C., Glasze, G., & Frantz, K. (2002). The global spread of gated communities. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 29(3), 315-320.

Sinema-Mimarlık Arakesitinde Alternatif Bir Öğrenme Ortamı: Kent Morfolojisinin Endüstrileşmiş Kültürle İlişkisinin Tati Sinemasındaki Modernleşme Eleştirileri Üzerinden İncelenmesi

Gizem Aslan¹, C. Sanem Ersine Masatlıoğlu²

Özet

Mimarlıkta mekâna, sinemada senaryoya karşılık gelen anlatı; zaman, mekân ve hareket kavramlarıyla kurulan disiplinler arası kesitte bir yaşam kurgusu olarak ele alındığında, dönemin dünya görüşü ve toplumsal yapısı ile gündelik hayata dair bir izlek sunar. Sinema, kenti gündelik hayat pratikleri üzerinden gözlemlemeye olanak sağlarken; kültürün kent morfolojisine etkisinin birey-toplum-kent ilişkisi bağlamında okunabilmesini sağlayan mekânsal olasılıkları üretme potansiyeline sahiptir. Mekânsal kurgu sayesinde zamanı yeni birer geçmiş, şimdi ve gelecek biçiminde üreterek, kentin tarihsel perspektiften okunmasına bakış aralıkları kazandırır. Bu çalışmada amaç, endüstrileşmiş kültürün kent morfolojisine etkisinin gündelik hayat kesitleri üzerinden disiplinler arası ilişkilerle okunmaya çalışılmasıdır. Çalışmada nitel yaklaşımlı bir araştırma deseni olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, II. Dünya Savaşı sonrası ivmelenen kentleşmeyi Fransa'daki gündelik hayat kesitleri üzerinden ele alan Jacques Tati sineması, modernleşmenin kent üzerindeki radikal dönüştürücü etkisini ele alan görsel bir dil olarak önerilmiştir. Tati sineması, her şeyin tasarımcı elinden çıkmasıyla yaşamı daha steril, fonksiyonel ve hızlı hale getirmeyi hedefleyen modernleşmeyi; geleneksel yaşantısını sürdüren "Bay Hulot" ana karakterinin kent deneyimleri üzerinden eleştirir. Savaş sonrası erken dönemde geleneksel ve modern kent hayatındaki karşıtlıklara odaklanan *Mon Oncle* (1958) ve 1970'lerin başında geleneksel bireyin modern kente uyum sürecini yansıttırmanın yanı sıra kentleri diğer kentlere bağlayan otoyollara odaklanan *Trafic* (1971) filmleri üzerinden gerçekleştirilen mekânsal okuma; endüstrileşmiş kültürün kent morfolojisine etkisi bağlamında yorumlayıcı yaklaşımla incelenmiştir. Mekânları açığa çıkaran ihtiyaçların birey ve toplum ölçeğindeki karşılıkları, mekânsal kullanım alışkanlıklarını üreten sistemlerin neler olduğu ve bu devinim içinde açığa çıkan kültürel yapının kentte nasıl karşılık bulduğunu anlamak hedeflenmiştir. Mimarlığa, kentte dönüşen kullanımlar ve toplumsal hayata dair sinema üzerinden bakmak, gündelik hayat içindeki etkilerini sorgulayarak kent morfolojisini belirleyen dinamikleri film kurgusundaki kesitler üzerinden incelemeye olanak sağlamıştır. Bu doğrultuda, sinemanın 1950-1970 yılları arası modernleşen kentin morfolojisindeki değişimi birey-toplum-kültür bağlamında gündelik hayat üzerinden aktarmasının, gözleme ve sorgulamaya olanak sağlayan disiplinler arası alternatif bir öğrenme ortamı ürettiği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Alternatif öğrenme ortamı, Endüstrileşmiş kültür, Gündelik hayat, Kent morfolojisi, Sinema-Mimarlık

1. Giriş

Mimarlıkta mekâna sinemada senaryoya karşılık gelen anlatı, bir yaşam kurgusu olarak ele alındığında; dönemin dünya görüşü, toplumsal yapıda yaşanan gelişmeler ve gündelik hayata dair bir izlek sunar. Kitle iletişim aracı olarak sinema; aktarılan dönemin ideolojik, sosyoekonomik ve toplumsal eğilimleriyle ilişkilenen kültürel bir öğedir (Güçhan, 1992). Toplumun ve kültürün zamanla

¹ Arş. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık, gaslan@gtu.edu.tr.

² Dr. Öğr. Üyesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık, semasatlioglu@gtu.edu.tr

değişen yapısını görselleştirerek aktaran sinema; mimarlıkla ürettiği arakesitte bu değişimi mekânsal uzanımlar üzerinden görünür kılar. Sinemanın aktarım dili, dönemin toplumsal yapısını ve bireylerin gündelik hayattaki eylemlerini anlamak için tarihsel bir perspektif sunması yönüyle çalışma kapsamında önemli bulunmuştur. Modern kapitalist toplumun bireyleri üretim süreçlerine dâhil etmesiyle birlikte tüketim ihtiyacında rol almalarını sağlamak üzere kitle iletişim araçlarının gücünden destek almasıyla; bireyler ve toplumlarda küreselleşmeye ve tek tipleşmeye neden olur. Harvey'e (2014) göre bu durumda seri üretim ve tüketim sürecinin toplumsal yapının bileşenlerini biçimlendirmesiyle idealize edilen kent hayatıyla kültür ve onun ürünleri de endüstrileşir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra kapitalizme hizmet eden tüketim toplumu ideasının medya aracılığıyla 1960'lı yıllardan sonra dünyaya hızla yayıldığı düşünülürse; sinemayı da endüstrileşmiş bir kültür ürünü olarak değerlendirmek uygundur. Sinemanın ideolojik yönü, bireyleri toplumun özneleri yaparak egemen gücün altındaki üretim-tüketim ilişkilerine uyarlayan bir yol olarak ele alındığında (Eagleton, 2011), sinema egemen ideolojiyi sorgulayan ve onu yeniden üretirken gündelik hayata dâhil olarak karşılıklı bir öğrenme ortamını da açığa çıkaran bir araç olarak tanımlanır. Bu noktada sinemayı bir medya ve iletişim aracı olarak görmenin ötesinde, bilgiyi değerlendirmede onun bilimsel olması önem kazanır (Monaco, 2014). Çalışmada, endüstrileşen toplumda sinemanın bu sosyolojik etkisinin mekân kurgusunda ve kent yaşantısındaki izlerini sürmek önem taşır. Bu bağlamda Adorno'nun (2007) modern toplum için söylediği endüstrileşmiş kültür kavramının, birey-toplum etkileşiminde kültürü üreten birer uzanım olarak Jacques Tati sinemasında eleştirilen modernleşme teması üzerinden kent mekânlarında aranması çalışmanın kapsamını oluşturur. Tati sinemasında II. Dünya Savaşı sonrası hızla kentleşen Fransa'daki gündelik hayat kesitlerine yer verilerek, modernizmin ve devamında postmodernizmin bireyleri tüketici nesnelere dönüştürmesinin kentteki mekânsal kullanımlar üzerinden eleştirilmesi, endüstrileşmiş kültürün kent morfolojisine etkisinin irdelenmesi için önemli bulunmuştur. Tati sineması, ele aldığı dönemin gündelik hayat kurgusunu modernizmin etkileri ve modernleşme çabasının birey üzerindeki dönüştürücü etkisi üzerinden ele alan görsel bir dil olarak düşünüldüğünde; kentin morfolojik yapısındaki değişimi endüstrileşmiş kültürle ilişkili okumaya olanak sağlayan disiplinler arası alternatif bir öğrenme ortamına karşılık geldiği önerilmiştir. Görme eylemiyle kurguda sunulan dönem gerçekliğini kendi bilgi katmanlarıyla ilişkilendiren seyirci için, toplumsal gerçeklikle kurgunun gerçekliği arasında gidip gelen yeni bir eleştirel okuma altlığı olarak sinemanın, mimarlık disiplinindeki öğrenme ortamlarına da yeni aralıklar sunduğu düşünülmektedir.

2. Endüstrileşmiş Kültürde Birey-Toplum-Kent Etkileşimi

Endüstrileşmeyle yeni teknolojilerin üretimi seri hale getirmesi değişen tüketim sürecini beraberinde getirir ve gündelik hayat üzerinde dönüştürücü bir etki yaratır. Tüketim toplumunun bir parçası haline gelen bireyler, üretici konumundan tüketiciye evrilir (Baudrillard, 2020). Üretim nesnelere ihtiyacı olarak sunularak bireylerde sahip olma arzusunu teşvik etmesiyle, ürünler tüketim nesnesi olmalarının yanı sıra bu nesnelere ulaşılması hedeflenen yaşam biçimine karşılık gelen tüketim kültürünün göstergelerine dönüşür (Bauman, 1999). Gündelik hayat kendini tekrar ederken, büyük kentlerde sunulan yaşam biçimleri standardize edilerek kapitalist toplumsal yapının üretim-tüketim ağında tek tipleşen bireyler bu yaşama dâhil olmayı arzular. Eskinin yerini yeniye bırakması, bireyler ölçeğinde olduğu gibi idealize edilen yaşam biçimine ulaşmak için tüketim nesnelere arasında kaybolan toplumlar ölçeğinde de etkisini gösterir. Endüstrileşme sayesinde seri üretilen nesnelere, bireylere, sistem tarafından idealize edilen yaşam biçimine ulaşarak kurgulanan toplumun bir parçası olmayı vadetmenin aracı olurlar (Giddens & Pierson, 2001). Ürün ölçeğinden kent ölçeğine uzanan endüstrileşmiş kültür, birey ölçeğinden toplum ölçeğine kadar toplumsal yapının bileşenlerini biçimlendiren bir yaşam biçimini teşvik etmeyi amaçlar (Harvey, 2014). Bireyden kent yaşamına uzanan ölçekler arası ilişkiyi sürekli kılan ve öngörülerin gündelik hayatın olağanlığına dönüşmesinde etkili olan kitle iletişim araçları dikkat çeker. Bu noktada medya ideolojik bir görev üstlenerek toplumsal yapıyı kurgular (Althusser, 2002). Medyanın, bireylerin tüketim

alışkanlıklarını ve hızlarını tüketim nesnelere yönlendirerek; toplumsal yaşamı biçimlendirirken birey-toplum-kent etkileşimini kesintiye uğratarak simüle ettiği kent kurgusunu toplumsal gerçeklik olarak yansıtır. Medyanın toplumu yönlendirme gücü kadar, dönemin kent planlama uygulamalarını toplumla buluşturma ve yaygınlaştırma sürecinde de etkilidir. Bu noktada tüketim kültüründe nesnelere tüketmeye yöneltilen birey ve toplum, savaş sonrası dönemde hızlanan konut üretimi ve değişen kent yerleşimleri konusunda da medyanın tanıtımını yaptığı modellere rağbet göstererek kendilerine adeta işaret edilen yerlere doğru hareket halindedirler. Bu sistemde birey ve toplumun kent hayatında verilen kararlarda etkin olmaması, kentin morfolojisini biçimlendiren aktörlerin dönemin düşünsel arka planını sürdüren egemen güçler olduğunu işaret eder.

3. Sinemanın Toplumsal Etkinliği ve Gündelik Kent Hayatı

Adorno (2007) kültürün seri üretimle metalaşmasının geleneksel kültürü dönüştürmesinin, yeni teknolojilerin gelişmesi, kitle iletişim araçlarının etkisiyle tüketime hizmet eden ve sanatsal nitelik taşımayan eserlerin -kitschlerin- ortaya çıkışıyla kültür endüstrisi kavramının önem kazandığını söyler. Ekonomik ve kültürel öğelerin iç içe geçtiği bu süreçte endüstrileşmiş kültür ürünü olarak sinema da evrensel bir etki alanına sahiptir (Giddens, 2005). Sinema filmi sanata, sosyal göstergelere, yönetmenin anlatı diline ve yönlendirmelerine, toplumsal etkinliklere açık kültür nesnesi olarak toplumsal yapının bir yansımasıdır (Büker, 1985). Sinemanın, bireylerin toplumla ilişkisini yansıtmasının yanı sıra gündelik hayat içinde kentle mekânsal kullanımlar üzerinden kurdukları etkileşimi yapılandıran görsel bir anlatım ve iletişim aracı olması; gerçekliğin algılanması ve yeniden üretilmesinde onu bir araştırma, propaganda ve öğrenme aracı da yapar (Özön, 1985). Sinemayı etkili bir öğrenme aracı yapan faktörler anlatımın içeriği ve görme üzerine kurulu çok yönlü iletişim diline sahip olmasıyla açıklanabileceği gibi (Özön, 2008), aktarılan döneme dair bir kent izliğini sorgulayacak bir aralık sunmasıyla da ifade edilir. Toplumsal yaşam ve gündelik hayat üzerindeki dönüştürücü etkiye sahip olan sinema üzerinden tüketim kültürüne teşvik eden bir kent hayatının benimsetilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda sinemanın birey ve toplum üzerindeki dönüştürücü etkisini ve gündelik kent hayatına yansımalarını, filmin üretildiği dönemin toplumsal koşullarından ayrı düşünmemek gerekir (Kirel, 2005). Mekânın üretimi, sinemanın film fragmanlarıyla kurguladığı ilişkisellikte bireyin içinde bulunduğu kültürün, toplumsal, sosyoekonomik ve ideolojik yapının şekillendirdiği bir öznellikte sürdürülür. İçinde var oldukları mekânı sinematografik bir düzlemde dışarıdan seyreden birey, mekânla ve dış dünyayla olan ilişkisini sorgulayabileceği bir keşif ortamına giriş yapmış olur. Bireye kendisini çevreleyen kentin dönem koşullarına bağlı biçimlenişini gözlemleyebileceği bir aralık sunan sinema, yansıttığı dönemin gündelik kent hayatını mekânla kurulan bağ üzerinden görselleştirerek yapar. Janser'e (1997) göre, sinemanın bu yönlendirici ve dönüştürücü gücünün, mimari yaklaşımların aktarılmasında da bir araç olabileceği düşünülerek disiplinler arası yeni aralıklar üretilir. Sinemanın küresel bir kültür anlayışını üretici ve değişen kentsel gündelik hayat mekânlarını yansıtıcı pozisyonu dolayısıyla sinema, endüstrileşmiş kültür ile kent morfolojisi arasındaki ilişkiyi anlamlandırmanın kritik bir altlık olarak önerilebilir.

4. Endüstrileşmiş Kültürün Kent Morfolojisine Etkisi: Tati Sineması

Çalışmanın vaka incelemesinde, nitel yaklaşımlı bir araştırma deseni olan içerik analizi yöntemi kullanılarak Jacques Tati sinemasından seçilen Mon Oncle (1958) ve Trafic (1971) filmlerinin çözümlemesi yapılmıştır. İçerik analizi, yazılı veya görsel iletişim biçimlerindeki verilerin içinde kodlu olan bilgi katmanlarını kendi bağlamında çözümleyebilmek ve yorumlayabilmek için kullanılan bilimsel bir nitel araştırma yöntemidir (Krippendorff, 2004). Bu yöntem II. Dünya Savaşı sonrası hızla modernleşen Fransa'daki gündelik hayat üzerinden birey-kent etkileşimine odaklanan Tati sinemasından seçilen 2 film üzerinden, endüstrileşmiş kültürle modern kentin morfolojisindeki değişimi tespit etmek için tercih edilmiştir. 1950-1970 yılları arası Fransa'da modern kent hayatındaki hızlı dönüşümü geleneksel hayat biçimini sürdüren ana karakter "Bay Hulot" nun kent

mekânlarıyla kurmakta zorlandığı etkileşim üzerinden eleştiren Tati sinemasında, tüketim kültürü ve geleneksel hayat çatışmasında gelişen kent morfolojisindeki mekânsal karşıtlıklar yorumlayıcı yaklaşımla değerlendirilecektir. Modernleşme çabasının gündelik hayatta ürettiği yapay ve monoton ilişkilerin dönemin gerçekliğiyle ilişkisini sorgulayan ve bireyin topluma adaptasyonunu irdeleyen Tati'nin kurgularında değişen mekânsal kullanımlarla kentin morfolojisindeki değişimin izinin sürülmesinin, kurgunun barındırdığı potansiyelleri anlamada etkili olacağı düşünülmüştür. Tati sineması, modernleşme çabasını tüketim nesnelereyle kuşatılan kent hayatında konuttan, iş merkezlerine, tatil beldesinden otoyollara uzanan kente dair farklı dinamiklere ve ölçeklere sahip mekânlar üzerinden görselleştirir. Bu kapsamda dönem mimarlığını ve kenti biçimlendiren politikaların mekânsal yansımalarıyla birlikte değerlendirmeye olanak sağlayan sinema, disiplinler arası alternatif bir mekân okuması yapmaya olanak sağlamaktadır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından anlatının dili, yansıtılan ideoloji, yapım süreci üzerinden toplumsal gerçekçiliğe odaklanan sinemada başarı ve yaratıcılığın yönetmenle ilişkilendiriliyor oluşu, yaratıcı yönetmen -auteur- kavramını açığa çıkarmıştır. Yaratıcı yönetmenler filmin yapımını, senaristliğini ve yönetmenliği üstlenerek film sürecinin başından sonuna kadar aktif rol alırken; oyuncu olarak filmin içinde yer almaları anlatıya dâhil olarak tüm süreçle etkileşim içinde olduklarını gösterir. İçinde bulunulan dönemin toplumsal, sosyokültürel, ideolojik ve tarihsel yapısının anlatıya yön verdiği auteur sinemasında yönetmenin öznel tutumu filmi biçimlendirir. Çalışma kapsamında odaklanılan alanda da yapımcı, senarist, yönetmen ve aktör Jacques Tati'nin (1907-1982) yaratıcı yönetmen olarak Fransa'nın 1950-1970 yılları modernleşen gündelik hayatını ele alan filmlerinde tekrar eden ana karakteri kendisi canlandırmıştır. Tati'nin çalışma kapsamında incelenen ve savaş sonrası erken dönemdeki modernleşme çabalarını gündelik hayat kesitleriyle görselleştiren ilk filmi **Mon Oncle'de (1958)** modern kentte değişen gündelik alışkanlıklara uyum sorunu yaşayan ana karakter Bay Hulot, geleneksel yaşantısını ve alışkanlıklarını sürdüren, savaş öncesi dönemin sıradan bir temsilcisidir. Filmde kent-kentli ilişkisi, geleneksel olanla modern olanın yıkılan ince bir duvarın sınırlarını oluşturduğu bir hayat kesiti üzerinden mekânlara ve onların içindeki hayatlara dair karşıtlıklarla kendini gösterir. Bay Hulot'nun yaşadığı mahalle iç içe geçmiş komşuluk ilişkilerini barındıran mekânsal kullanımlarla tasvir edilirken, ana karakterin kız kardeşi ve ailesinin yaşadığı Villa Arpel savaş sonrası hızlı modernleşen kent hayatının teknolojiye, hıza, gösterişe ve tüketime dayalı kurgusunun konuttaki yansımalarını temsil eder. Bu noktada Fransa'da 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar etkisini gösteren modern konut sorununa bakıldığında, II. Dünya Savaşı sonrası devlet desteğiyle sosyal konut politikasıyla çözülmeye çalışıldığı bilinmektedir. Bu konut sorununu açığa çıkaran durumun nedenleri 19. yüzyılın ilk yarısı Endüstri Devrimi ile kente göçle beraber nüfusta yaşanan hızlı artışa da dayalıdır. Savaş sonrası yıkılan kentlerin hızla yenilenmesi ve kentsel planlama çalışmalarında büyük ölçekli toplu konut projeleri devlet desteğiyle üretilir (**Teber, 1997**). Konut politikasının kent üzerindeki dönüştürücü etkisini daha küçük bir ölçekte, geleneksel ile modern hayatı birlikte içeren bir kent kurgusu üzerinden irdeleyen Tati, savaş öncesi ve sonrası kent dokusu arasındaki sınırı yıkılan bir duvarın iki tarafındaki karşıtlıklarla anlatır. Film, Bay Hulot'nun temsil ettiği geleneksel hayattan sokak kesitleriyle başlayarak kentin modernleşerek dönüşen tarafına giden sınırı yıkılmış bir duvar ve onun ardındaki yapılaşmayı gösterir. Sınırın diğer tarafında Bay Hulot'nun kız kardeşi, onun eşi Mösyö Arpel ve oğulları Gerard'ın yaşadığı, "yaşamak için bir makine" (**Le Corbusier, 1986**) olarak tariflenebilecek Villa Arpel, dönemin bireye ve topluma öğretmeye çalıştığı savaş sonrası hızla kentleşen Fransa'da Amerikan tarzı banliyö yaşamının ideal bir konutu ve tüm donatılarıyla -bir kitschleşme örneği- ideal bir hayatın temsilidir. Modernleşmeyle geleneksel olanın modern olana evrilmesi yaklaşımı, savaş sonrası kurgulanan yeni modern yaşam ile öncesini art arda gelen fragmanların karşıtlığında eleştirilir. Film, Mösyö Arpel'in Gerard'ı otomobiliyle okula bırakması ve ardından çalıştığı fabrikaya ulaşmasıyla devam eder. Birbirine benzeyen okul ve fabrika yapıları da Villa Arpel ve onun yer aldığı kentin savaş sonrası hızlı yapılaşan kısmı gibi; renksiz, tekdüze, birbirine benzer formlarda, giriş kapılarıyla çevresinden ayrıştırılmış, peyzaj ve taşıt yolları planlamasıyla kullanımları tanımlanmış post modern mekânlardır (**Şekil 1**).

Şekil 1 Modern kent mekânları konut-okul-fabrika (Url-1)

Hızlı kent hayatının otomobillerinden sonra geleneksel hayata geri dönüş, at arabasının sınırı temsil eden duvarı geçerek mahalle dokusuna girişle devam eder. Birbirine benzer renk, doku, form ve ölçekteki kent hayatının aksine, geleneksel mahalle kuralı, kendiliğinden, iç içe geçmiş konutlar ve sosyal kullanımlarla birlikte renkli ve dinamik bir hayatı yansıtır. Arpellerin steril, izole ve planlı prizmatik evlerinin aksine Bay Hulot'nun evi; komşularıyla beklenmedik karşılaşmaları, iç içe geçmiş yaşam alanları ve kişiselleştirilmiş kullanımlarla kendine özgü halini korur (Şekil 2).

Şekil 2 Geleneksel mahalle dokusundan kesitler ve Bay Hulot'nun evi (Url-1)

Arpellerin komşularının evi ziyaretiyle devam eden filmde, kadın figürü dönemin medya aracılığıyla tüketim toplumuna dayattığı mekânsal kullanımları örnekler nitelikte ev ve teknolojik aletlerle ilişkilendirilir. Kentli kadının sosyalleştiği mekân evdir. Dönemin mimari anlayışını yansıtan Villa Arpel, yeterince fonksiyonel olmayan boş mekânlar ve mobilyalarla donatılarak tüketim ve gösteriş toplumunun bir parçası olan kullanıcıyı dışlar nitelikte kendi kendine işleyen bir makine gibidir. Modern kent hayatına uyum sağlayan Arpellerin aksine geleneksel bireyin temsilcisi Bay Hulot, Villa Arpel ile mekânsal kullanımlar üzerine bir çatışma halindedir. İç mekânda kullanılan endüstriyel mobilyalardan bir laboratuvarı andıran bembeyaz mutfaktaki teknolojik aletlere ve dış mekânda peyzaja uzanan aralıkta kullanıma yönelik değişiklikler yapan Bay Hulot geleneksel hayatla modernleşen hayat arasındaki uyumsuzluğu görünür hale getirir. Komşuluk ilişkileri ve sosyal etkileşim aralıklarına dair iki ucu yansıtan görsellerde Villa Arpel'in yer aldığı modern yaşam alanlarında, aynı ölçekteki diğer konutlarla aralarındaki bölücü duvarlar, benzer renkleriyle birbirinden ayırt edilemeyen tekrar eden binalar, geometrik biçimlerde planlanmış peyzaj alanlarının kullanım üzerindeki hâkimiyeti öne çıkar. Kentlilerin etkileşim aralıkları bu sınırlar arasında kurulan tanımlı, içe dönük ve olasılıklara kapalı konut dış mekânlarında tanımlanır. Geleneksel mahallede ise binaların sokağa açılan kullanımları, birbiriyle görsel etkileşim kurmaya olanak sağlayan girift ve dışa dönük biçimlenişleri, sosyal aktivitelerin meydana tanımlanıyor oluşu kentteki duruma bir karşıtlık oluşturur. Endüstrileşmenin getirdiği standardizasyon, konut ölçeğinden onun içinde tanımlanan mobilya ölçeğine kadar kullanıma dair öğretici bir misyonda yansıtılırken, savaş öncesi geleneksel gündelik hayata sızmayan alanlarda bireylerin ve toplumun mekânsal kullanımları kendilerini belirlediği esnek aralıklara dikkat çekilir (Şekil 3).

Şekil 3 Modern kent ve geleneksel mahalledeki sosyal etkileşimin karşıtlığı (Url-1)

Bay Hulot'nun yeğeni Gerard'ı teknolojik tüketim araçlarıyla donatılmış, tekdüze ve etkileşim barındırmayan kent hayatından kendi geleneksel mahallesine götürmesiyle çevreyle etkileşim kurmaya başlayan Gerard, geleneksel gündelik hayatın mekânsal sınırlarını keşfeder. Mahallenin sınırındaki demiryolunda rastgele oynayan çocuklara katılan Gerard, sokağın tepe noktasındaki çocuklara katılmasıyla sokak yaşantısını gözlemlene fırsatı bulur. Modern kentin bireyi ve toplumu birbirinden uzaklaştıran ve sterilizeleyen yaşam formlarından birine sahip olan çocuk figürü üzerinden, endüstrileşmenin sızmadığı geleneksel gündelik hayatta sokakta buldukları malzemelerle kendi oyunlarını kuran çocukların çevreleriyle ilişkilenen yaşantıları arasındaki karşıtlık vurgulanır. Kadının konutla olan ilişkisi ve toplumun sosyal etkileşim aralıklarının yanı sıra çocukların eylem alanları üzerinden yansıtılan mekânsal kullanımlar, kentin morfolojisinde endüstrileşmeyle beraber yaşanan hızlı dönüşümü gündelik hayattaki karşıtlıklar üzerinden yansıtır (Şekil 4).

Şekil 4 Gerard'ın modern kent ve geleneksel mahalledeki mekânsal etkileşimlerinin karşıtlığı (Url-1)

Tati, modern kentte yeni temsil eden Villa Arpel ile Bay Hulot'nun geleneksel mahallede eskiyi temsil eden evi ve çevreleriyle kurdukları etkileşim aralıkları üzerinden dönemin mekânsal karşıtlıklarını ve geçirdiği dönüşümü gözler önüne serer. Bireylerin mekânla kurdukları etkileşimde modernleşmenin bireyselliği ortadan kaldırarak tüm yaşamı idealize ettiği bir standardizasyonun monotonluğunu vurgular. Tüketime dayalı kent kurgusunun mekânsal bileşenlerini farklı ölçekler ve karşıt bağlamlarda ele alan Tati, kentin morfolojisindeki dönüşümü topluma tüketim nesnelere üzerinden öğretilen mekânsal kullanımlarla eleştirir. Film, öğretilmiş ideal kent ve kentli propagandasına kafa tutar.

Savaş sonrası erken dönemdeki modernleşme çabalarında geleneksel ve modern hayat arasındaki karşıtlığın belirgin biçimde ele alındığı Mon Oncle (1958) filminin ardından geçen yaklaşık yirmi yıllık süreçte kent ve kentli ilişkisinde yaşanan dönüşümü ve kentin morfolojisindeki uzanımlara dair referansları okumak üzere Trafic (1971) filmi incelenmiştir. Kentte farklı ölçeklerdeki mekânsal ilişkileri geleneksel ve modern hayat bağlamında karşıtlıklar üzerinden eleştiren Tati, Bay Hulot olarak son kez yer aldığı Trafic (1971) filminde Mon Oncle'de (1958) de sıklıkla vurgulanan otomobiller ve kentlerin hem iç kurgusunu hem de diğer kentlerle olan bağlantısını oluşturan otoyollara odaklanır. Filmde otomobil fabrikasının tasarımcısı olarak o dönem için kullanılan tekdüze ve renksiz otomobiller yerine renkli ve sıra dışı tasarımını Hollanda'daki otomobil fuarına götürmek üzere Fransa'dan yola çıkan Bay Hulot ve ekibinin yaşadığı aksilikler anlatılır. Savaş öncesi geleneksel hayatın temsilcisi olan Bay Hulot'nun otomotiv sektöründe

çalışıyor olması, aradan geçen yıllar ve sınırlarında gezdiği modern gündelik hayata uyum sağlamaya başladığını ve bir dönüşüm geçirdiğini gösterir. Filmde Bay Hulot'nun tasarımı olan otomobil, kendi kullanımıyla doğrudan ilişkisi olmayan duş başlığı, yatak ve televizyon gibi bağımsız fonksiyonlara sahip aksesuarlarla desteklenir. Kullanıcı için kişisel bir asistana dönüşmesi hedeflenen otomobil Tati için, ihtiyaç dışındaki ilişkisiz fonksiyonlarla kuşatılarak idealize edilen birçok ölçekteki tüketim nesnesine getirilen eleştirinin temsilidir (Şekil 5).

Şekil 5 Tüketim nesnesi otomobile yüklenen ilişkisiz fonksiyonlar (Url-2)

Kentin morfolojik uzantılarını görünür kılan film, özünde endüstrileşmiş kente için sosyal katmanlara dair de içerik sunar. Savaş sonrası erken dönemde modern kent hayatına uyum sağlayamayan geleneksel birey Bay Hulot, aradan geçen yirmi yılda benzer sorunlar yaşasa da kısmen uyum sağlamış ve kentli olmayı "öğrenmeye çalışmış" gibidir. Yeni modern kentli Bay Hulot'nun tasarladığı otomobil her ne kadar modernleşmeyle gündelik hayatı ele geçiren tekdüzelığe rengiyle meydan okuyarak geleneksel hayata dair referanslar taşısa da yine de kent hayatının üretim-tüketim döngüsünün bir sonucu olmanın ötesine geçememenin ironisini de yansıtır.

Filmde otoyollardaki araç yoğunluğu, ulaşımın kenti saran bir ağa dönüşmesi ve yoğunluğun meydana getirdiği kargaşaya yer verilir. Otoparklardaki sayısız otomobil, istasyon giriş çıkışlarındaki periyodik insan yoğunluğu ve gündelik hayatın motorlu taşıtlara bağımlı hale gelmesi, Bay Hulot'nun trafikte meydana getirdiği zincirleme kaza sonrası araçlarından inen kentlilerin hareketsiz kalan bedenlerini esnetme gereksinimleri üzerinden eleştirilir (Şekil 6).

Şekil 6 Gündelik hayatı kuşatarak kentleri birbirine bağlayan otoyollar ve otomobiller (Url-2)

Filmde kentin içinde seyir halindeki araçlardan park halindeki birçok otomobile, kullanımı sona eren hurda araçların toplandığı alanlardan kentin dışındaki otoyollara kadar görselleştirilen ulaşım ağı, kentteki sınırlar hakkında önemli morfolojik referanslar içerir. Kenti saran ulaşım ağının hayatı organize etmesi ve diğer kentlerle arasındaki bağlantıyı sağlamasının yanı sıra hem otoyolların hem otomobillerin benzerliğinin vurgulanması modernleşmenin küresel etkisini ve tek tipleşmeyi gözler önüne serer. Mon Oncle'de (1958) konut ve bina ölçeğinde irdelenen gündelik hayat, Traffic'te (1971) kent içinde biçimlenmenin de ötesine geçildiğini diğer kentlerle olan sürekliliği otoyollarla çevrelenmiş geçirgen kentin morfolojik uzanımlarını görselleştirir.

5. Sonuç Yerine

Modernleşmenin getirdiği endüstrileşmeyle birlikte hız, devinim, seri üretim gibi hareket ve tüketimin gündelik hayatı ele geçirdiği bir akışta bireyin topluma ve kent yaşamına adaptasyonunu anlamak için sinema önemli bir altlık sunar. Sinema insanın gözünün algılayamayacağı ya da kendi yapacağı kesmelerle birleştiremeyeceği farklı açı ve ölçeklerden kurduğu görme deneyimiyle, mekâna dair üretilen imgeyi ve mekân algısını farklılaştırarak artırır. Birey-toplum ilişkisini seyir deneyimi üzerinden sunan sinema, dış dünyanın yarattığı birey ve toplum ölçeğindeki değişimleri, bireyin toplumla kurduğu ilişkiyi ait olduğu zamansal bağlamın dışında algılayabilmeyi, yorumlayabilmeyi ve çıkarımlarda bulunabilmeyi sağlayan bir zemin oluşturur. Sinemanın dış dünya gerçekliğini kurgu düzleminde eleştiren dili, öğretici ve yorumlayıcı gücünün bir yansıması olarak düşünülebilir. Gündelik hayat üzerindeki belirleyici etkisini dönemin toplumsal yaşantısında aramanın yanı sıra egemen ideolojinin etki alanı üzerinden okumak, sinemayı sunduğu tarihsel perspektifle beraber onu biçimlendiren egemen yapıyı anlamayı da mümkün kılar.

Bu kapsamda çalışmada ele alınan Tati sineması, Fransa'da özellikle 1950'li yıllarda etkileri görülen Amerikan tarzı modernleşmenin uygulanışını ve bulduğu karşılığı, dönemin geleneksel ana karakteri Bay Hulo'tun etrafındaki olay örgüsünde vurguladığı karşıtlıklarla hem bireysel hem de toplumsal etkileri net biçimde eleştiren bir tutum sergiler. Savaş sonrası erken dönemde doğrudan mekânsal karşıtlıklarla temsil edilen çatışma, aradan geçen yaklaşık yirmi yılın ardından geleneksel olanın modern olana kısmen uyum sağlayarak dönüşmesine dair birey-toplum-kent bağlamında referanslar da barındırır. Filmlerde tüketim toplumunun bir sonucu olarak kent yaşamındaki hız ve karmaşada makineleşmiş bireyler, endüstrileşmiş kültürün dayattığı tüketim anlayışının birey ve toplum üzerindeki tek tipleştirici ve yabancılaştırıcı etkisine bir örnektir. Bireyleri tüketim kültürünün birer nesnesine de dönüştürmesinin bir temsili olduğu gibi dönemin gündelik kent hayatından sunduğu kesitlerden kent morfolojisini dönemin toplumsal, sosyokültürel, ideolojik ve tarihsel katmanlarıyla birlikte okumak da mümkün hale gelmiştir. Öte yandan Tati'nin sanal bir mimarlık ortamı olarak sinemayı, dönemin gündelik kent hayatından sekanslarla geçmiş-şimdi-gelecek arasında kurulacak anlam örüntüsü için mekânsal ilişkileri açığa çıkaran bir arayüz olarak ele aldığı söylenebilir. Mon Oncle'de (1958) konut ve mahalle ölçeğinde ele alınan gündelik hayat; Trafic'te (1971) kenti ve onu diğer kentlere bağlayan ulaşım ağı üzerinden görselleştirilir. Kent morfolojisindeki değişimin geleneksel olanla kurulan karşıtlık ilişkisinden modern olana uyum sağlama sürecine evrilen uzanımlarının kent-kentli bağlamında endüstrileşmeyle beraber mekânsal olarak okunmasına olanak sağlar. Sinema-mimarlık arakesitinde ele alınan bu çalışmada, sinema ve mimarlığın birey-toplum ilişkisi ve kültürel yapı ile etkileşim aralığına sahip olduğu düşüncesiyle dönemin kent hayatını anlamayı, kent morfolojisini belirleyen endüstrileşmiş kültür dinamikleriyle birlikte okumayı amaçlayan bir yaklaşım geliştirilmiştir. Birey-toplum arasındaki ilişkiyi kültür üzerinden gözler önüne seren ve değişen dünyanın dinamiklerini bir kitle iletişim aracı olarak topluma geri yansıtan sinemayla; mimarlığın mekânsal ilişkilerinden yararlanarak mekânı bir uzanım olarak ele alması yönüyle ilişki kurulmuştur. Dönem atmosferini bir anlatıda aktaran sinemanın, kenti biçimlendiren çok katmanlı yapıyı gündelik hayattaki değişimler üzerinden gözlemlemeye olanak sağlayan öğretici yanının geçmişi yansıtarak şimdiki aydınlatması kadar geleceğe de bir projeksiyon sunması çok yönlü yapısını görünür kılar. Çalışmada mimarlık perspektifinden sinemaya atılan bakışla mekân okumalarının disiplinler arası bir uzanım olarak davranışı ve alternatif bir öğrenme ortamına dönüşmesi aktarılmıştır.

Kaynaklar

- Adorno, T. W., (2007). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi (1. baskı)*. İletişim Yayınları.
Althusser, L., (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (5. baskı)*. İthaki Yayınları.
Baudrillard, J., (2020). *Tüketim Toplumu (19. baskı)*. Ayrıntı Yayınları.
Bauman, Z., (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar (1. baskı)*. Sarmal Yayınevi.
Büker, S., (1985). *Sinema Dili Üzerine Yazılar (1. baskı)*. Dost Kitabevi Yayınları.

- Corbusier, L., (1986). *Towards a New Architecture. (1st edition)*. Dover Publications.
- Eagleton, T., (2011). *İdeoloji (4. baskı)*. Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A., (2005). *Sosyoloji (2. baskı)*. Ayraç Yayınevi.
- Giddens, A., & Pierson, C., (2001). *Modernliği Anlamlandırmak (1. baskı)*. Alfa Yayınları
- Güçhan, G., (1992). *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması (1. baskı)*. İmge Kitabevi.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri (7. baskı)*. Metis Yayınları.
- Janser, A., (1997). Hans Richter's Die Neue Wohnung and the Early Documentary Film on Modern Architecture. İçinde F. Penz & M. Thomas (Eds.), *Cinema and Architecture: Méliés, Mallet-Stevens, Multimedia (ss. 34-35)*. British Film Institute.
- Kirel, S., (2005). *Yeşilçam Öykü Sineması (1. baskı)*. Babil Kitap.
- Krippendorff, K., (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology (2nd edition)*. Sage Publications.
- Monaco, J., (2014). *Bir Film Nasıl Okunur? Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı (16. baskı)*. Oğlak Yayınları.
- Özön, N., (1985). *Sinema Uygulayımı Sanatı Tarihi (1. baskı)*. Hil Yayıncılık.
- Özön, N., (2008). *Sinema Sanatına Giriş (1. baskı)*. Agora Kitaplığı.
- Teber, F., (1997). Fransa'da Planlama Araçları. *TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayınları*, 97(2). 35-40.
https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/7cdfd23373b17c6_ek.pdf
- Url-1. Youtube (2023, Nisan). *Mon Oncle [Video]*. <https://www.youtube.com/watch?v=ooDnIVj7QvM>
- Url-2. Youtube (2023, Nisan). *Trafic [Video]*.
https://www.youtube.com/watch?v=kolc_v3jqxA&list=PLEXcJnWtQDXzq-IOcl5Sr0uWsOEWHpW64

Kentsel Sit Alanlarındaki Çıkılmaz ve Dar Sokakların Çocuk ve Yaşlılar İçin Güvenli Kamusal Mekân Olarak Değerlendirilmesi Potansiyelinin Ölçülmesi: Muğla Örneği*

Ecem Nur Üstün¹, Ebru Ataş², Berfin Bayram³, Nilüfer Güler⁴, Öncü Başoğlan Avcı⁵

Özet

Çıkılmaz ve dar sokaklar geleneksel Osmanlı kentlerinin özgün öğeleridir, kent morfolojisinde önemli yere sahiptirler. Çıkılmaz sokak, girişi-çıkışı bir olan ve tarihsel süreç içerisinde mülkiyetin parçalanmasıyla ara parsellere erişimi sağlayan organik sokaklardır. Geleneksel dokulardaki dar, kıvrımlı sokaklar topografyaya uyum, yönelim, zamanının gereksinimleriyle oluşmuşlardır. Sokaklar kamusal mekânlar olarak görülürken çıkılmaz sokaklar o sokağa açılan hanelerin özel alanı olarak algılanmaktadır. Avlu duvarları, konutlar, cumbalar, avlu kapıları gibi mimari öğeyle tarifli olan bu sokakların yaşatılması geleneksel dokuların korunması bağlamında önemlidir ancak günümüzde geleneksel dokulardaki demografik yapı, yaşamın gereksinimleri değişmektedir. Muğla il merkezinde bulunan kentsel sit alanı, antik dönemden günümüze yerleşim görmüş, Osmanlı Dönemi dokusunu karakteristik özellikleriyle günümüze taşıyan canlı mirastır. Dokuda yapılan gözlemlerde sokakları araçların işgal ettiği, sakinlerin (özellikle çocukların-yaşlıların) sosyalleşmek için kamusal mekân sıkıntısı yaşadıkları izlenmiştir. Araştırma konusu bu gözlemler üzerine çıkılmaz ve dar sokakların yaşlı ve çocuklar için kamusal mekân olup olamayacağı üzerine başlamıştır. Literatürdeki çalışmalar ağırlıklı olarak çıkılmaz sokaklardaki kullanım şeklini, sakinlerin bu alanlara verdikleri değeri tartışmakta; çıkılmaz sokakların, kamusal mekân-özel mekân arasında geçiş mekânı olarak işlev gördüğünü belirtmektedir. Sokak sakinlerinin çıkılmaz sokakları özel alanları olarak içselleştirdikleri ifade edilmektedir ancak çıkılmaz ve dar sokakların kullanımında yaşlı ve çocuklara yönelik çalışmaların bulunmadığı izlenmektedir. Kentlerde çocuk ve yaşlıların yaşam alanlarının kalitesinin artırılması çağdaş yaşamın gerekliliğidir. Bu sebeple araştırma konusu korunması gerekli kentsel sit alanlarında çıkılmaz ve dar sokakların yaşlı ve çocuklar için kamusal mekan olarak düzenlenip düzenlenemeyeceği üzerine belirlenmiştir. Çalışma alanı olarak yaşayan, geleneksel dokusu olan Muğla kentsel sit alanındaki Saburhane Mahallesi seçilmiştir. Saburhane Mahallesi'ndeki çıkılmaz sokaklar tespit edilmiş, haritada işaretlenmiştir. Sokakların mimari özellikleri rölövesi alınarak plan-kesit-görünüş biçiminde belgelenmiştir. Sokaklarda sabah-öğle-akşam, haftaici-haftasonu gibi zamansal gözlem yapılmış, mevcut kullanım analiz edilmiş ve mahalle sakinleriyle anket yapılmıştır. Çalışma sonucunda çıkılmaz ve dar sokakların yaşlı ve çocuklar için kamusal mekân olarak iyileştirilmesi konusunda potansiyel taşıdığı ortaya çıkmıştır. Uygulayıcı kurumlar için öneri paketleri oluşturulmuştur. Bu çalışma geleneksel konut dokularının yaşatılarak korunması çalışmalarına, özgün işlevlerini yitirmiş çıkılmaz ve dar sokakların yaşlı ve çocuklar için yeniden işlevlendirilerek kullanılmasıyla katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çıkılmaz sokak, Geleneksel doku, Kamusal mekan, Kentsel sit

1. Giriş

Bu çalışma Muğla ili Menteşe ilçesinde bulunan kentsel sit alanında yürütülmüştür. Çalışmanın amacı çıkılmaz ve dar sokakların günümüz koşullarında yaşlı ve çocuklar için nitelikli kamusal mekanlara dönüştürülmesidir. Muğla kentsel sit alanında yapılan gözlemler göstermiştir ki; çıkılmaz ve dar sokaklar ya araç park yerlerine ya da kullanılmayan atıl alanlara dönüşmektedir. Bununla birlikte kentsel sit alanı içerisinde yaşlı ve çocuklar için yeterli sayıda sosyal, açık kamusal alan bulunmadığı izlenmiştir. Çocuklar oldukça güvensiz biçimde, araç trafiği içerisinde sokaklarda oynamaktadır. Benzer şekilde birçok yaşlı, evinin kapısının önünde yan yana gelerek sohbet etmeye çalışmaktadır. Bu iki veriden hareketle araştırma, "Kentsel sit alanındaki çıkılmaz ve dar sokaklar yaşlı

¹ Mimar, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, ecemnustn@gmail.

² Mimar, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, ebruatass2748@gmail.com

³ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, berfinbayram99@gmail.com

⁴ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, ggulernilufer@gmail.com

⁵ Doç.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, oncuavasar@mu.edu.tr

* Bu çalışma aynı adlı sonuç raporu kabul edilmiş TUBİTAK 2209-A projesi sonuçları üzerinedir.

ve çocuklar için güvenli kamusal alanlar haline getirilebilir mi?" sorusu ile başlamıştır. Bu soru ile birlikte günümüzde bir yandan tarihi dokuyu korurken diğer yandan çağdaş toplumun önemli göstergesinden biri olan yaşlı ve çocuklara verilen değerin nasıl arttırılabileceği tartışmaya açılmak istenmiştir.

Tarihi doku içerisinde bulunan çıkmaz ve dar sokaklar, geçmiş yaşamların ihtiyaçlarına göre kendiliğinden oluşmuştur (Alpan, 2015). Çıkmaz sokak, girişi-çıkışı bir olan ve tarihsel süreç içerisinde mülkiyetin parçalanmasıyla ara parsellere erişimi sağlayan organik sokaklardır. Geleneksel dokulardaki dar, kıvrımlı sokaklar topografyaya uyum, yönelim, zamanının gereksinimleriyle oluşmuşlardır. Geleneksel yaşamın insan ve komşuluk ilişkilerine paralel olarak da evin dışı açılan yarı kamusal mekanları olarak işlev görmüşlerdir. Komşuların yan yana gelip sohbet ettiği, çocukların oynadığı güvenli mekanlar olarak kullanılmışlardır. Ancak günümüzde modern insan ihtiyaçlarının ve paralel olarak kullanılan araçların değişmesi ile birlikte, bu kullanım zayıflamış ve çıkmaz sokaklar ağırlıklı olarak araç park yerlerine terk edilmiştir. Bununla birlikte geleneksel dokularda yaşayan insanların yan yana gelip sosyalleşebileceği kamusal alan sıkıntısının da olduğu gözlemlenmektedir. Parklar, çocuk oyun alanları modern insanın mesken muhitlerde ihtiyaç duyduğu başlıca kamusal alanlardır. Bu çalışma geleneksel dokularda araçlara terk edilmiş ve güvensizleşmiş çıkmaz ve dar sokakların modern insanın sosyalleşme ihtiyacını karşılayabilme potansiyelini ölçmeyi hedeflemektedir. Bu potansiyelin varlığı geleneksel dokuların yaşatılarak korunmasına da katkı koyacaktır.

Muğla ili Menteşe İlçesinde bulunan kentsel sit alanı halen özgün konut işlevi ile kullanılan yaşayan bir miras alanıdır. Kentsel sit alanının oluşumu Asar dağı eteklerinde antik dönemden Cumhuriyet Dönemine kadar kesintisiz devam etmiş, günümüzde var olan konut dokusu öncelikle Ulu Cami çevresinde Beylikler döneminde oluşmaya başlamış ve Osmanlı Dönemi boyunca dağın eteklerinden güneyde bulunan ovaya doğru yayılarak devam etmiştir. Doku topografyaya paralel dar, kıvrımlı sokakları, sokaklara açılan geniş avluları ve bir veya iki katlı birbirinin ışığını kesmeye evleri ile karakteristik bir Osmanlı yerleşiminin özelliklerini göstermektedir. Alanda yaşayan öncül kullanıcılar 1970 ler itibarıyla ovada oluşmaya başlayan apartmanlara geçmiş ancak geleneksel evlere süreç içerisinde Muğla'nın çevre köylerinden gelen kırsal kesim yerleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla dokunun özgün konut işlevi devam etmiş, insan ilişkileri değişen zamana göre dönüşse de evler terk edilmemiş ve geleneksel doku bir ölçüde korunmaya devam etmiştir. Bu durumda alanda yaşayan halkın çağdaş gereksinimlerinin karşılanması korumanın sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Özellikle erişim ve sosyalleşme açısından dezavantajlı olan yaşlı ve çocuklara kamusal mekanlarda yer açılması alanın sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma Muğla ili Menteşe ilçesi kentsel sit alanı Saburhane Mahallesi'nde bulunan geleneksel konut dokularının yaşatılarak korunması çalışmalarına, özgün işlevlerini yitirmiş çıkmaz ve dar sokakların yaşlı ve çocuklar için yeniden işlevlendirilerek kullanılması bağlamında katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Çıkmaz ve dar sokaklar üzerine yapılan çalışmalar genel olarak çıkmaz sokaklarda yaşayan insanların o alana verdikleri değeri ve orada yaşayan insanların üzerindeki etkisini konu edinmektedir (Baş, 2016)

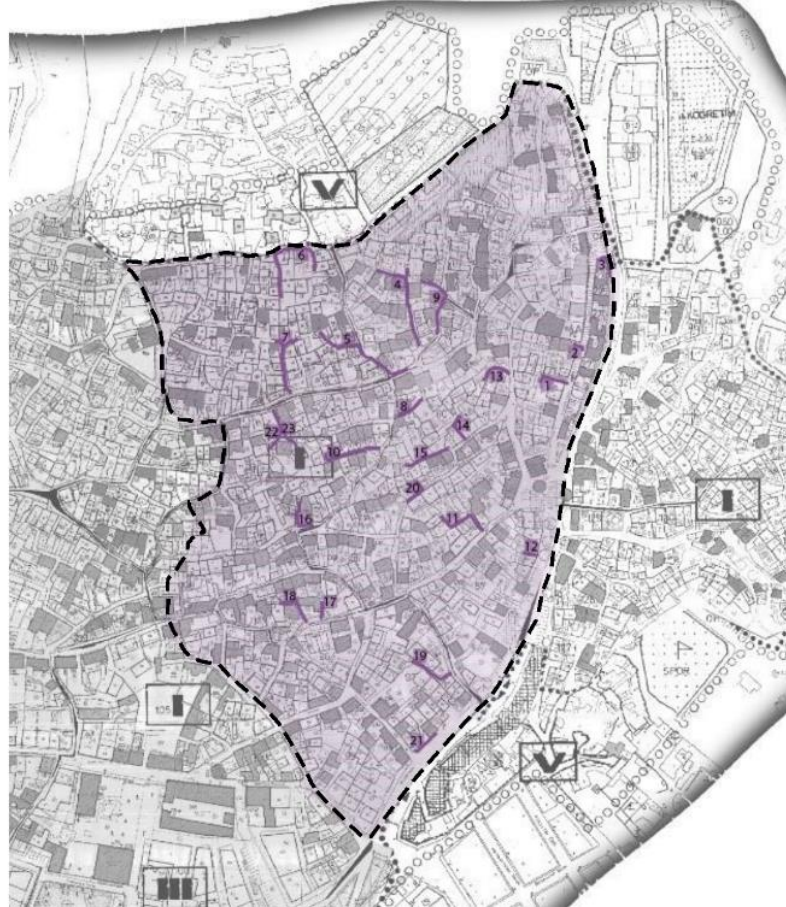
(Gözüm, 2019; Kızıltepe, 2014). Bu çalışmalar içerisinde bahsi geçen çıkmaz sokakların, kamusal mekan ile özel mekan arasında bir geçiş mekanı olarak görüldüğü ve bu alanların kamusal ve/veya özel olmasa da insanlar tarafından içselleştirildiği (Kızıltepe, 2014), sosyal iletişim açısından farklı bir yere sahip olduğu (Uysal, 2015) belirtilmektedir. Çıkmaz sokakları yaşlı ve çocuklar bağlamında ele alan çalışmalara ise literatürde rastlanmamıştır. Bu araştırma bu anlamda bilimsel bir boşluğu doldurmayı da hedeflemektedir. Yaşlı ve çocuğa verilen değer ve önem, çağdaş yaşamın önemli bir göstergesidir. Kentsel sit alanlarında ve/veya tarihi doku içerisinde yaşlı ve çocuğa yer açmak, onlar için özelleşmiş mekanlar üretmek bu alanların tercih edilebilirliğini arttıracaktır. Bu bağlamda, projede bahsi geçen tarihi dokuda bulunan organik formlu alanların (Alpan, 2015); geleneksel doku içerisinde bulunan sokak kültürünün var olup olmadığı, ne seviyede var olduğu anlaşılacak bu

alanların çağdaş insanın ve çağdaş yaşamın ihtiyaçlarına karşılık verip vermediği ve nasıl vereceği tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda, çağdaşlık seviyesini yükseltmek ve bahsi geçen geleneksel alanlarda çağdaş insanın da yaşamasını sağlayacak çözümler üretilmesi hedeflenmiştir.

2. Yöntem

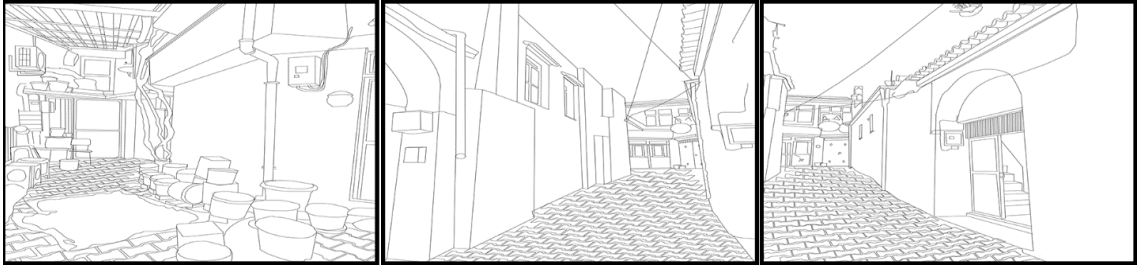
Araştırma literatür araştırması, saha çalışması ve saha verilerinin analizi olmak üzere üç basamaktan oluşmaktadır. Literatür çalışmasında; tarihi dokulardaki çıkmaz ve dar sokakların oluşumu, kullanımı, tanımlanması vb. konularda derinlemesine bilgi edinilmiştir. Saha çalışması için kentsel sit alanının canlı bir mahallesi olan Saburhane Mahallesi tercih edilmiştir. Belediyeden alınmış olan 1/1000 harita üzerinde çalışma alanındaki çıkmaz ve dar sokaklar tespit edilmiş, tespit edilen sokaklar renklendirilmiş ve çalışma sahasındaki tüm çıkmaz sokakların 1/200 taslak rölöveleri alınmıştır. Sokakların eğimleri, sınır elemanları, sokağa bakan evlerin cephe durumları, orada bulunan yapıların açıklık durumları gibi mimari özellikleri eskizlenmiş ve plan-kesit-görünüş şeklinde çizilmiştir. Ayrıca çalışılan alandaki insanların yaşamları, komşuluk ilişkileri, o alanı nasıl kullandıkları, çocukların oyun oynayıp oynamadığı, ne şekilde oyun oynadıkları, insanların o alanda oturup oturmadığı ve sohbet edip etmediği gibi eylemler haftaiçi-haftasonu, yaz-kış, gece-gündüz şeklinde gözlemlenmiştir. Ardından gözlemler tablolara aktarılmıştır. Son olarak çıkmaz ve dar sokakların ve çevresindeki yapılarda ikamet eden bireylerle anket çalışması yapılmıştır. Bu anket çalışmasında kapalı ve açık uçlu sorular bulunmaktadır. Bu sayede bölgede yaşayan özellikle yaşlı ve çocukların bölgeyle olan ilişkisi sorgulanmış ve ne şekilde iyileştirme yapılacağı tartışılmıştır. Yapılan anket çalışmaları, mimari analizler ve gözlemler tablolara, grafiklere dökülerek sayısal veriler elde edilmiştir.

Şekil 1 Muğla Menteşe kentsel sit alanında çalışma alanı sınırı

Şekil 2 İncelenen çıkmaz sokaklardan örnekler

Şekil 3 İncelenen çıkmaz sokaklardan örnek eskizler

3. Bulgular

Çalışma alanında çıkmaz sokakların genişliklerinin 2mt ile 10 mt arasında değiştiği, çıkmaz sokak ile ilişkili bağımsız birim sayısının 4 ile 8 adet arası değiştiği tespit edilmiştir. Sokak genişliğinin mekanın özelleşmesinde etkili olduğu ve 2,5mt genişliğinin altında bulunan sokakların daha çok evlerin bahçeleri gibi davrandığı tespit edilmiştir. Bu durumda sokak sakinlerinin özel eşyalarını (ayakkabılık, bisiklet vb.) sokakta bulundurduğu gözlenmiştir. Ayrıca çıkmaz sokağın tek bir bağımsız birime ulaşması durumunda sokağın başına kapı takılarak tamamen özelleştiği de izlenmiştir. Benzer şekilde sokağa açılan bağımsız birim sayısının 4 ün üzerine çıkması durumunda yabancılaşmanın başladığı sakinler ile yapılan görüşmelerde gözlemlenmiştir. İncelenen çıkmaz sokakların diğer sokaklara göre daha temiz olduğu, ancak sakinlerin kendi özel eşyalarını sokağa taşımaları ile birlikte yer yer dağınıklıkların olduğu gözlenmiştir.

-Anket çalışmasına toplam 50 kişi katılmış olup 16 kadın, 34 erkek birey ile görüşme sağlanmıştır. Ankete dahil olan bireylerden 4 kişi 18-20, 12 kişi 20-40, 17 kişi 40- 60 ve 17 kişi 60 üzeri yaş grubuna dahildir. Araştırma grubunun yarısından fazlasını orta yaş ve yaşlı kesim oluşturmaktadır. Aynı şekilde bu bölgede yaşayan bireylerin çoğunluğu da bu yaş grubunda bulunmaktadır.

-Araştırmaya dahil olan bireylerden 40 tanesinin çocuk sahibi olduğu, 10 tanesinin ise çocuk sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Çocuk sahibi olan bireylerin çocuklarının yaş aralığı analiz edildiğinde 0-20 yaş arasında 35 çocuk, 20-40 yaş arasında 30 çocuk, 40-60 yaş arasında 19 çocuk, 60 yaş üzeri ise 4 çocuk olduğu tespit edilmiştir. Bu analiz Saburhane Mahallesi'ndeki çocukların yaş oranlarının fazla olduğunu göz önüne sermektedir. Bu bilgi baz alınarak sokaklarda oynayan çocukların oran olarak daha az olduğu tespit edilmiştir. 18 yaş altı çocukların genellikle kapı önlerinde ve çıkmaz sokaklarda oynadıkları ortaya çıkmıştır. Komşuların sıklıkla görüştüğü ve ev ortamında olduğu kadar kapı önü ve çıkmaz sokakta görüştükleri anket sonuçlarına yansımıştır. Çalışmadaki gözlemler sokakların dar olması, mimari özelliklerin çıkmaz sokaklardaki bireylerin alanı özelleştirmesi gibi sebeplerle insanların karşılaşma sıklığının diğer alanlara oranla daha yüksek

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum kullanıcıların evlerinin sokaklarında, kapı önlerinde çok fazla vakit geçirdiğini göstermektedir.

Çıkma sokakların kullanıcıları bu alanların gündüz komşuluk ilişkilerinin fazla olmasından kaynaklı olarak güvenli hissedildiğini ancak geceleri sokağı çevreleyen ev sakinleri dışında kişilerin de kullanmasından kaynaklı olarak güvensiz hissettiklerini bildirmişlerdir. Bu durum aslında çıkma ve dar sokaklarda yaşayan kullanıcıların kendi sokaklarını içselleştirdiğini ve özelleştirdiğini ancak bir güvenlik sorununun da olduğunu göstermektedir.

Bireylere yöneltilen ‘Çıkma ve dar sokaklarda yaşlılar ve çocuklar için güvenli alan ihtiyacı duyuyor musunuz?’ sorusuna büyük oranda evet cevabı verilmiştir. Gece ışıklandırmasının yetersiz olması, farklı düzlemlerde eğrisellikler ve yokuşu bulunan yolların çocuklar ve yaşlılar için tehlike arz edebilmesi, insan kalabalığının az olması ve geceleri sokakların tenha kuytulara dönüşmesi güvenliği tehdit eden önemli etmenler olarak ortaya çıkmıştır.

4. Tartışma ve Sonuç

Çıkma ve dar sokakları yaşlı ve çocuklar için güvenli kamusal mekanlar haline getirebilmek için bir dizi iyileştirmenin yapılması gerekmektedir. Geçmişte araç yoğunluğunun az olması, teknoloji faktörünün bazı alanlara hiç ulaşmaması ve/veya az yoğunlukta ulaşmış olması, çocuk kullanıcıların geleneksel oyunları oynaması, ebeveynlerin kadın çoğunluğunun ev hanımı olması ve bu sayede çocukları ile birlikte çıkma ve dar sokaklarda rahatça sosyalleşebilmesi (gece, gündüz) gibi sebeplerden çıkma ve dar sokakların güvenli sayıldığını görmekteyiz. Günümüze kadar gelen süreçte araç yoğunluğunun artması sokak kullanıcılarının sokağı kullanabildikleri toplam alanın azalmasına yol açmıştır. Ekonominin değişmesi, kadın bireylerin iş hayatına atılması gibi sebeplerle bahsi geçen çıkma ve dar sokaklarda vakit geçiren kadın kullanıcıların azalmaya başlamasına yol açmıştır. Bu azalma, kadın bireyler arasındaki sokak içinde oluşan sosyalleşmeyi de azalttığını göstermektedir. Ebeveynlerin çocukları ile dışarı daha az çıkmaya başladığını ve araç trafiğinin yoğun olması sebebi ile çocuklarını sokakta oyun oynamaya çıkarmaya çekinir duruma gelmiş olduğunu izlemekteyiz. Tüm bu sebepler çıkma ve dar sokakları geçmişe kıyasla daha ıssız hale getirmiştir. Bu ıssızlık akşam saatlerinde artarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan gözlemlere ve analizlere göre günümüzde artan suç oranları, kullanıcıların isteyerek ve/veya istemeyerek sosyalleşmesini azaltması gibi sebeplerden birbirlerine olan güvenlerinin azalmaya başladığını görmekteyiz. Güven azalmaları sokağı çıkma eylemini de gün geçtikçe azaltarak yaşlıların ya kapı önlerinden ayrılmamasına ya da komşu evde buluşmasına yol açmıştır. Yine aynı şekilde azalan güven çocukların sokakta oyun oynamasını kısıtlamaya başlamıştır. Tüm bunlara ekstra olarak sokağı giren insan sayısı da artmaya başlamıştır. Bunun sebebi Muğla Saburhane Bölgesi'nin mimari kimliğini koruması ve tarihi dokusunu diğer bölgelere kıyasla daha çok koruması sayılabilir. Bu durum kültürümüzün ve bölgenin yaşayarak korunması için olumlu gibi görünmektedir ancak Saburhane Bölgesi'nde yaşayan kullanıcılar yukarıda sayılan olumsuz sebeplerden ötürü bahsi geçen sokaklara girilmesinden rahatsızlık duymaktadır. Özellikle akşam saatlerinde ve gece çıkma ve dar sokağı giren ‘yabancı’ kullanıcılardan çekinilmektedir. Yine de bahsi geçen Saburhane Bölgesi'nin mimari kimliğini dışarıdan hiçbir çaba almadan koruyabilmesi, diğer bölgelere kıyasla hala komşuluk ilişkilerini görece devam ettirebilmesi, çocukların sokakta araç trafiğinden dolayı bölünerek de olsa oyun oynayabilmesi; gözlemlenen ve analizlerini yapılan sokakların kamusal mekan olarak pozitif yönde potansiyel gösterdiğini düşündürmektedir.

Çıkma ve dar sokakların çocuklar ve yaşlılar için güvenli kamusal mekanlara dönüştürülmesi için birtakım değişikliklere ihtiyaç duyduğu tespit edilmiş ve bunun için öneriler geliştirilmiştir. Kısacası bu çalışma, kentsel sit alanlarındaki çıkma ve dar sokakların çocuklar ve yaşlılar için güvenli kamusal mekan olarak değerlendirilmesi potansiyelinin olumlu yönde olduğu ölçülmüştür. Bunun sonucunda Muğla ili Saburhane Mahallesi için birkaç öneri yapılmıştır;

- Çıkma ve dar sokaklar için yönlendirici levhaların konulması, böylece sokaklara yabancı kişilerin yön bulma sorunlarının ve sık sık çıkma sokaklara denk gelme ihtimallerinin azaltılması. Böylelikle sokak sakinlerinin bölgeye sık sık yabancı gelmesinden kaynaklı olarak oluşan rahatsızlığı ve güvensizlik hissi azalacaktır.

- Atıl durumda olan evlerin başka bireyler tarafından mesken edinilmesine yönelik devletin bu yapılar ile alakalı güvenlik önlemleri alması. Böylelikle tarihi doku korunmuş ve gelecek nesillere yaşayarak emanet edilmiş olacaktır.

- Sokakların, özellikle kuytu ve tenha alanların, gece aydınlatmasının iyileştirilmesi. Bu sayede akşam saatlerinde ve gece vaktinde azalan sosyalleşme artarak çıkma ve dar sokakların yeniden daha aktif olmasını sağlayacaktır. Bu sayede hem tarihi doku korunacak, hem çocuklar ebeveynleri ile dışarı çıkacak daha çok vakit bulmuş olacak ve böylelikle oyun oynadıkları süre artacak hem de yaşlılar günün her vaktinde sokakları rahatlıkla kullanabileceklerdir.

- Yangın, sağlık sorunları gibi durumlarda ekip araçlarının sokaklara giremediği noktalar için bu alanlara intikal etmede yaşanacak zaman kaybını telafi etmek amacı ile bu bölge yakınlarında acil birimlerin kurulması. Bu sayede atılışmaya başlayan Saburhane çıkma ve dar sokakları yeniden günümüze aktif olarak kazandırılacaktır. Bu sayede çocuklarının ve/veya ebeveynlerinin zarar görmesinden korkan kullanıcılar daha sık ve daha rahat şekilde çocuklarının ve/veya ebeveynlerinin dışarı çıkmasında sorun görmeyecektir.

- Geleneksel Muğla Evi tipolojisini koruyan Saburhane'deki evlerin duvarlarına yaşlı ve çocukların tutunmasına yardımcı olacak çağdaş eklentiler yapılması. Böylelikle engebeli, yokuşlu yerde bulunan, kilit kaldırım taşları kırık olan sokaklarda öncelikli olarak yaşlı kullanıcılar, çocuk kullanıcılar ve sonrasında geriye kalan orta yaş kesim kullanıcılar rahatlıkla ulaşımını sağlayabileceklerdir.

- Belediye ile yapılacak görüşmeler ve/veya yazışmalar sonucunda hali hazırda dar olan sokakların başta olması üzere diğer sokakların kısmen araç trafiğine kapatılması. Buna alternatif olarak bazı alanların park yeri olarak belirlenmesi ve araçların o alanda toplanması. Bu sayede çocuklar oyun oynarken oyunlarını bölmek zorunda kalmayacak, yaşlı kullanıcılar rahatlıkla adım atabileceklerdir.

- Yokuşları dik olan ve/veya yürümesi zor olan çıkma ve dar sokaklarda kamuya açık yük taşıma araçları bulunması ve yine aynı sokaklarda ring sistemli araçlar bulunması. Bu sayede odun taşırken, gübre taşırken, vb. ağır materyali evine götürmekte zorlanan yaşlı ve/veya orta kesimin evlerine rahatça götürebilmesi, sağlık sorunları çeken, yolları yürümekte zorlanan kullanıcıların ringler sayesinde evlerine sorunsuz ulaşabilmesi gibi tercihleri olur ise bahsi geçen çıkma ve dar sokakların tercih edilebilirliği artacaktır.

- Çok dar sokaklarda eğer sokak araç trafiğine kapatılmıyor ise evlerin duvarlarına koruyucu tabakalar eklenmesi ve/veya çağdaş koruyucu ekler yapılması. Bu sayede dar sokaktan geçerken arabasını evlerin duvarlarına sürten ve bu sebeple her yıl evlerin dış duvarlarını boyamak durumunda kalan kullanıcılar mağdur olmayacaktır.

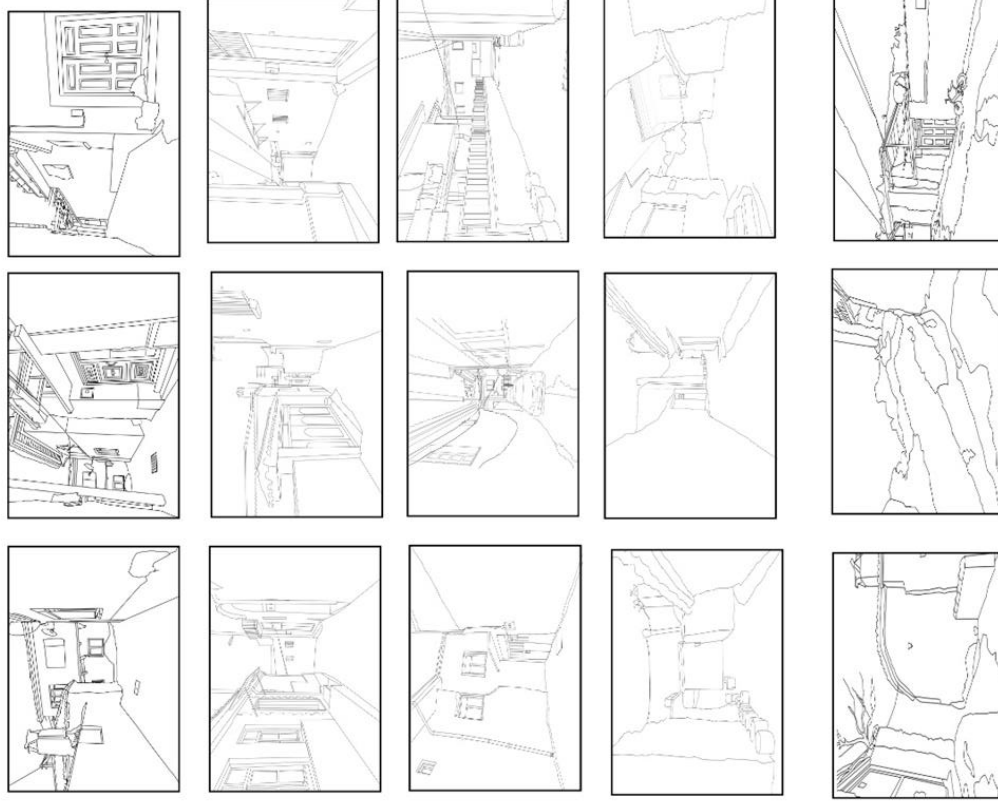
- Belediye ile konuşularak bahsi geçen çıkma ve dar sokakların yollarının düzeltilmesi, kaldırım taşlarının kırık olmayan taşlar ile yeniden yapılması. Bu sayede sokak içinde yürümeye zorlanan kullanıcı azalacağından, çocukların oyun oynarken düşme tehlikesi azalacağından ve yaşlıların ayaklarının takılmasının önleneneğinden dolayı sokağın tercih edilebilirliği ve sokağa olan güven artacaktır.

- Diğer büyükşehirlerde olan martıların bu bölgeye de getirilmesi. Bu sayede özellikle çocuk ve genç yaş kesimin yokuşlu ve engebeli olan bu sokakları gezme potansiyeli artacaktır. Bu sayede çağdaş topluma geleneksel değerlerimizi yaşatan Saburhane aktif olarak dahil olacaktır. Bu da Saburhane'deki tarihi dokunun yaşatılarak korunmasında yardımcı olacaktır.

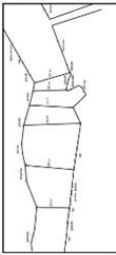

Kaynaklar

- Alpan, A. (2015). "Mekân Sahipliliği için Mekânı Çocuklarla Birlikte Üretmek: Eskişehir Odunpazarı için Bir Model Önerisi", ss. 202-251, *İdeal Kent Dergisi*, 6(17), İstanbul.
- Baş, A. (2016). "Kentsel Tasarım Perspektifinden Çocuk Dostu Sokak", Lisans Bitirme Ödevi, Mimarlık Fakültesi, Şehir Bölge Planlama Bölümü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Gözüm, İ.G. 2019. "*Çıkma Sokaklarda Sosyal Etkileşimin Mekansal ve Toplumsal Nitelikleri Bağlamında Değerlendirilmesi: Aziz Mahmut Hüdai Mahallesi Örneği*", Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kızıltepe, B. 2014. "*Kent Sokaklarının Mekan İncelemesi: Çıkma Sokak Örneği*", Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Uysal, A. (2015). "Çocuk Coğrafyaları ve Çocukların Gündelik Mekanları", ss. 46-61, *İdeal Kent Dergisi*, 6(17), İstanbul.

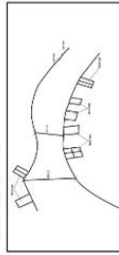

Dar Sokak 1

1. Nispetiye dar sokaklı 3. no.lu kat. 11. pencere açığı vermektedir. Bu pencere sokakta yer alan diğer pencerelerle aynı seviyede ve aynı yükseklikte yer almaktadır. Bu sokakta bulunan binaların yüksekliği 5 m'dir. Sokakta bulunan binaların duvarları sokak ortasına kadar uzanmaktadır. Sokak ortasına kadar uzanan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır.

Dar Sokak 2

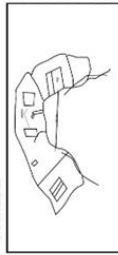
2. Nispetiye dar sokaklı 7. no.lu kat. 2. pencere açığı vermektedir. Çizim ve dar sokaklıda yer alan diğer pencerelerle aynı seviyede ve aynı yükseklikte yer almaktadır. Sokak ortasına kadar uzanan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır.

Sokak 1

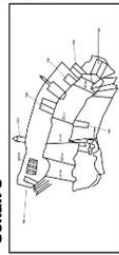
1. Nispetiye dar sokaklı 2. no.lu kat. 15. pencere açığı vermektedir. Çizim ve dar sokaklıda yer alan diğer pencerelerle aynı seviyede ve aynı yükseklikte yer almaktadır. Sokak ortasına kadar uzanan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır.

Sokak 2

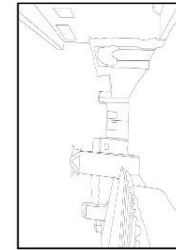
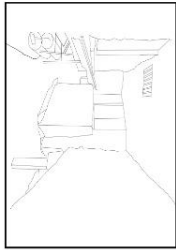
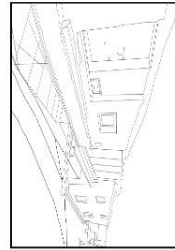
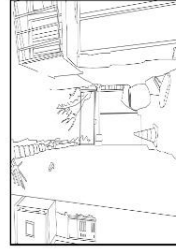
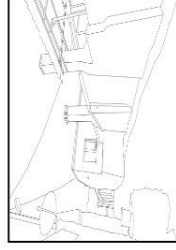
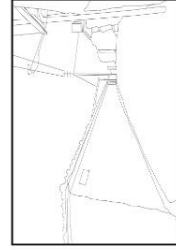
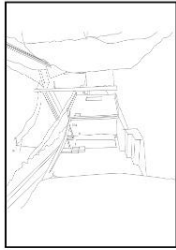
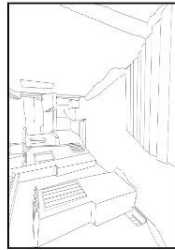
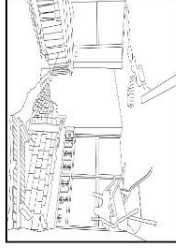
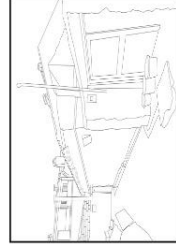
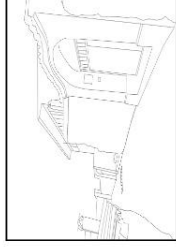
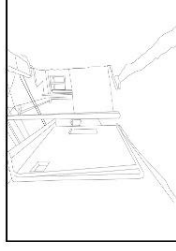
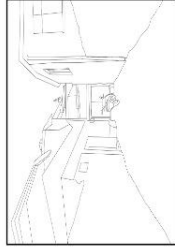
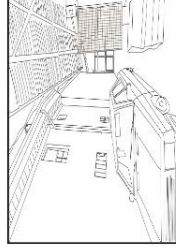
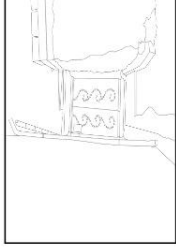

2. Nispetiye dar sokaklı 3. no.lu kat. 4. pencere açığı vermektedir. Çizim ve dar sokaklıda yer alan diğer pencerelerle aynı seviyede ve aynı yükseklikte yer almaktadır. Sokak ortasına kadar uzanan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır.

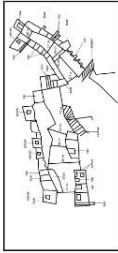
Sokak 3

2. Nispetiye dar sokaklı 3. no.lu kat. 1. pencere açığı vermektedir. Çizim ve dar sokaklıda yer alan diğer pencerelerle aynı seviyede ve aynı yükseklikte yer almaktadır. Sokak ortasına kadar uzanan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır. Sokak ortasını kaplayan duvarlar sokak ortasını kaplamaktadır.

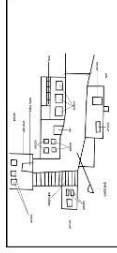

Sokak 4

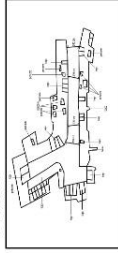
4 Numaralı çıkmaz sokakta 7 kuvvet kapısı, 7 pencere, 7 kapı açığı vermektedir. Çıkma sokaklarda yapılan inşaat ve güçlendirme işleri bu sokaklarda bulunan konutları 5 ve 6 katlı sokaklara dönüştürmektedir. Çıkma sokakları 7 katlı binalara dönüştürüldükçe sokakların genişliği de artmaktadır. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır.

Sokak 5

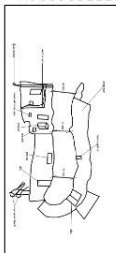
5 Numaralı çıkma sokakta 3 kuvvet kapısı, 6 pencere, 1 kapı açığı vermektedir. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat ve güçlendirme işleri bu sokaklarda bulunan konutları 5 ve 6 katlı sokaklara dönüştürmektedir. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır.

Sokak 6

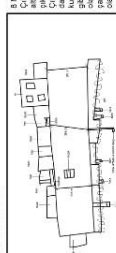
6 Numaralı çıkma sokakta 12 kuvvet kapısı, 12 pencere, 2 kapı açığı vermektedir. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat ve güçlendirme işleri bu sokaklarda bulunan konutları 5 ve 6 katlı sokaklara dönüştürmektedir. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır.

Sokak 7

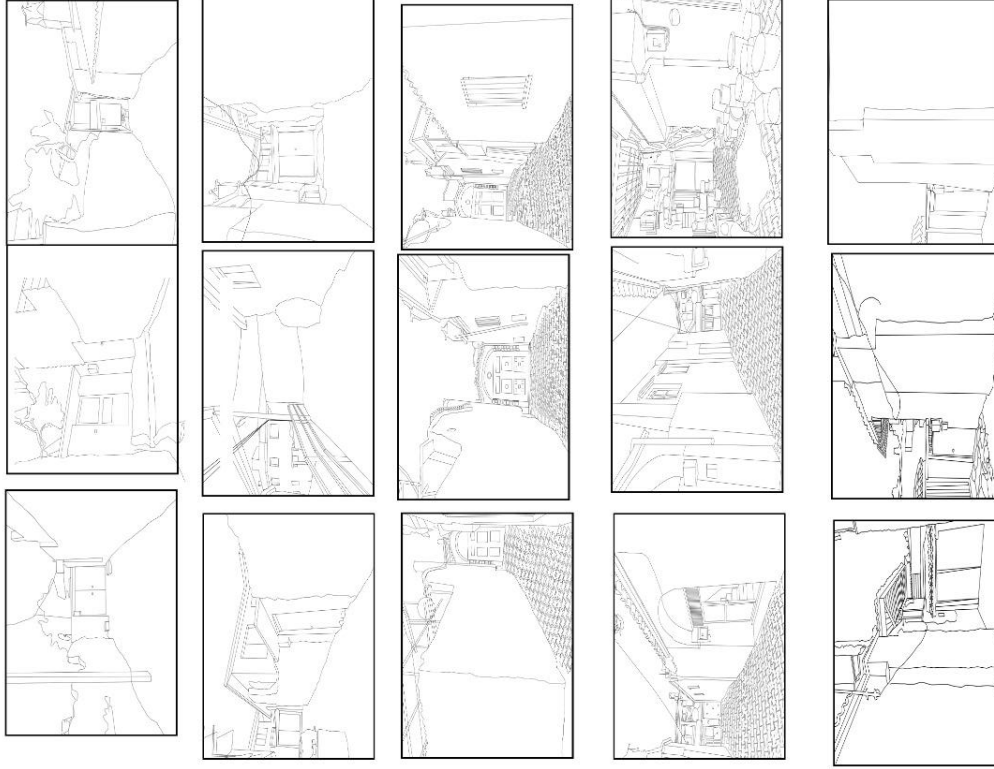

7 Numaralı çıkma sokakta 3 kuvvet kapısı, 2 pencere, 2 kapı açığı vermektedir. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat ve güçlendirme işleri bu sokaklarda bulunan konutları 5 ve 6 katlı sokaklara dönüştürmektedir. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır.

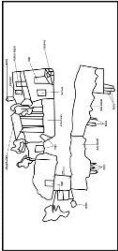
Sokak 8

8 Numaralı çıkma sokakta 5 kuvvet kapısı, 3 pencere, 3 kapı açığı vermektedir. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat ve güçlendirme işleri bu sokaklarda bulunan konutları 5 ve 6 katlı sokaklara dönüştürmektedir. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır. Çıkma sokaklarında yapılan inşaat, güçlendirme ve alt yapı çalışmalarında sokakların genişliği artırılmaktadır.

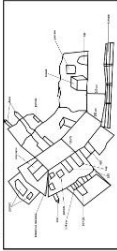

Sokak 14

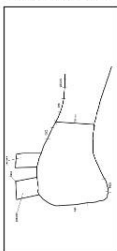
14. Numaralı çarraz sokak 3 koridor kapısı, 2 perçeme, 3 bina sığma vermektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. 14. Numaralı sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

Sokak 15

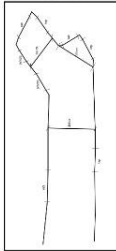
15. Numaralı çarraz sokak 2 koridor kapısı, 4 perçeme, 3 bina sığma vermektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

Sokak 16

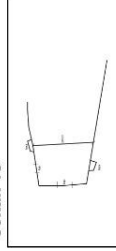
16. Numaralı çarraz sokak 2 koridor kapısı, 3 perçeme, 3 bina sığma vermektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

Sokak 17

17. Numaralı çarraz sokak 2 koridor kapısı, 2 perçeme, 4 bina sığma vermektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

Sokak 18

18. Numaralı çarraz sokak 2 koridor kapısı, 3 perçeme, 3 bina sığma vermektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Çarraz sokak 5 koridor kapısı bu bağlamda daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

Kent Formunun Çocukların Vakit Geçirdikleri Yerlere Etkisi: Ankara'dan Kesitsel Bir Araştırma

Senanur Yaman¹, Simay Canatar², Aydan Güler³, Neşe Aydın⁴, Yücel Can Severcan⁵

Özet

Bu çalışma, Ankara'da farklı mahallelerde yaşayan 9-14 yaş arasındaki çocukların yaşadıkları çevrenin sokak bağlantısallık, arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan oranının çocukların mahallelerindeki vakit geçirdikleri yerlerin türüne etki edip etmediğini sorgulamaktadır. Çalışmanın bulguları, 7 farklı mahallenin idari sınırları içerisinde yer alan 15 devlet okulundan seçilen 9-14 yaş arasındaki 1073 çocukla yapılan aktivite günlüğü çalışmalarına ve söz konusu okulların çevrelerinin ilgili kent formu özellikleri bağlamında CBS kullanılarak karşılaştırmalı analizine dayanmaktadır. Çalışma sonuçları, güçlü sokak bağlantısallığından ziyade yaşanan çevredeki yeşil alan oranının yüksek olmasının çocukları kamusal açık alanlara çekmede daha etkili olduğuna ve çocukları daha çok doğada bulunmalarına teşvik ettiğini göstermektedir. Ayrıca, sokak bağlantısallığının ve arazi kullanım çeşitliliğinin artmasının çocukların vakit geçirdiği yerlerde bir çeşitlenmeye neden olmadığı görülmektedir. Bu sonuçlar, çocukların ev dışındaki alanlarda daha fazla vakit geçirmesinde yaşanan çevrenin sokak bağlantısallık, arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan oranı kadar vakit geçirilen kamusal alanların niteliklerinin de etkili olabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aktivite günlüğü, Çocuk, Çocuk yerleri, Kent formu, Kentsel tasarım

1. Giriş

Yaşanılan mahalle çevresinin, çocukların vakit geçirdikleri yerleri ne derecede etkilediği üzerine yapılan çalışmalar giderek artmakta, fakat bu çalışmaların daha çok gelişmiş ülkelerde yürütüldüğü görülmektedir (bknz., örneğin, Castonguay & Jutras, 2010; Karsten & van Vliet, 2006; Matthews vd., 2000). Gerek ulusal gerek uluslararası yazın incelendiğinde ise kent formu özelinde çocuk ve mekân ilişkisi üzerine odaklanan çalışmaların kısıtlı kaldığı görülmektedir. Yazarların bilgisi dahilinde yaşanan çevrenin yapı yoğunluğu, yeşil alan oranı ve arazi kullanım çeşitliliği gibi formel özelliklerinin çocukların çevrelerinde belirli alanlara daha mı fazla veya seyrek uğramasına neden olduğu konusunda yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bunlara ek olarak, dünyada Covid-19 döneminde çocuk ve mekân arası ilişkileri ele alan ampirik araştırmalar başta pratikteki zorluklar nedeniyle sınırlı kalmıştır.

Bu çalışma, kentsel tasarım yazınındaki eksikliklere referansla, Ankara'da farklı mahallelerde yaşayan 9-14 yaş arasındaki çocukların yaşadıkları çevrenin sokak bağlantısallık, arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan yoğunluğu oranının, çocukların vakit geçirdikleri yerlerin türüne etki edip etmediğini sorgulamaktadır. Daha ayrıntıda, çalışmanın cevap aradığı üç temel soru şu şekildedir: (1) Sokak bağlantısallığı ve yeşil alan yoğunluğu daha yüksek olan mahallelerde yaşayan çocuklar sokak bağlantısallığı oranı yüksek olmasına rağmen yeşil alan yoğunluğu daha az olan mahallelerde yaşayan çocuklara oranla daha mı fazla yeşil alanlara uğramaktadır? (2) Sokak bağlantısallığı oranı ve arazi kullanım çeşitliliği yüksek mahallelerde yaşayan çocuklar sokak bağlantısallığı oranı yüksek

¹ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, senanuryaman3@gmail.com.

² Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, simaycanatar6@gmail.com.

³ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, aydanguleer@gmail.com.

⁴ Dr., Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, nese_aydin@yahoo.com.

⁵ Doç. Dr., Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, yucelcan@metu.edu.tr.

olmasına rağmen arazi kullanım çeşitliliği daha düşük mahallelerde yaşayan çocuklara oranla daha mı fazla çeşitli yerlerde vakit geçirmektedir? (3) Yaşanılan çevredeki sokak bağlantısallığının yüksek veya düşük olması arazi kullanım çeşitliliği ve mahalledeki yeşil alan oranı ile değerlendirildiğinde çocukların vakit geçirdikleri yerlerin türünde bir değişiklik yaratmakta mıdır? Örneğin sokak bağlantısallık oranı daha düşük olan mahallelerde yaşayan çocuklar da sokak bağlantısallık oranı yüksek mahallelerde yaşayan çocuklar kadar parklarını, sokaklarını ve mahallelerindeki ticari alanları kullanmakta mıdır? Bu soruların cevaplanması ile şehir plancıları, kentsel tasarımcılar ve karar vericilerin çocuklar için daha sağlıklı mahallelerin nasıl oluşturulabileceği konusunda yönlendirilmesi amaçlanmıştır.

Söz konusu çalışmayı önemli kılan bir başka nokta, çalışma kapsamında elde edilen bulguların bir yandan objektif ölçüm araçları kullanılarak kent formu analizlerine diğer yandan 1000'in üzerinde çocuğun aktivite günlüklerine işledikleri kişisel beyanlarına dayalı olmasıdır. Yazarların bilgisi dahilinde kentsel planlama ve tasarım yazınında çocukların vakit geçirdikleri yerleri anlamaya yönelik dünyada bugüne dek bu kadar yüksek sayıda çocukla yapılmış bir aktivite günlüğü çalışması bulunmamaktadır. Ayrıca, çalışmanın Covid-19 salgını döneminde yapılması, bu dönemde çocukların ne tür yerlerde vakit geçirdiği veya ne tür alanlardan yoksun kaldıkları hakkında plancılara, kentsel tasarımcılara ve karar vericilere önemli bilgiler sağlamaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Çocukların Vakit Geçirdikleri Yerleri Etkileyen Faktörler

Çocukların yaşadıkları çevre ile ilişkileri, artan kentleşme, trafik yoğunluğu ve mahalle bazında dönüşümler gibi çeşitli nedensellikler yüzünden kısıtlanma eğilimindedir (Gaster, 1991; Lambert vd., 2019; Raymund, 1995; Severcan, 2018). Çocuk yerleri yazını, çocukların başta kendi evleri ve yakınlarının/arkadaşlarının evleri olmak üzere, genellikle okulda ve ev ve okul yakın çevresindeki kamusal alanlarda vakit geçirdiklerini söylemektedir (Carroll vd., 2015; Chawla, 1992; Hart, 1979; Kyttä, 2002; Veitch vd., 2006). Çocukların vakit geçirdikleri yer tercihlerini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Urie Bronfenbrenner'in ekolojik modelinden yola çıkılarak çocukların mekân kullanımını ve aktivitelerini etkileyen faktörler genellikle sosyal, bireysel ve fiziksel faktörler olmak üzere 3 başlık altında sınıflandırılmıştır.

Sosyal bağlamın çocukların mekânsal deneyimlerini önemli ölçüde etkilediği üzerine çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (bkzn., örneğin, Hart, 1979). Çocukların açık alanlarda geçirdiği vakti etkileyen faktörlerden biri ebeveynlik etkenidir. Çocukların mahallelerine erişimi, nihayetinde bir çocuk ortamı -ebeveyn müzakeresine bağlıdır (Perez & Hart, 2017). Blakely (1994)'in araştırmasına göre ebeveynlerin kamusal alanlar üzerine duyduğu tehlike korkusu çocuklarının kamusal açık alanlarda oynamasını etkilemektedir. Mevcut araştırmaların sonuçları, yaşça büyük çocukların (9-10 yaş) ebeveynlerinin, yaşça küçük çocukların (6-8 yaş) ebeveynlerine göre, çocuklarının mahalle ortamlarını gözetimleri olmadan kullanmasına izin verme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Pooley vd., 2005; Valentine & McKendrick, 1997). Bununla birlikte New York, ABD'de yapılan bir araştırmada özellikle kız çocukların aileleri ile daha fazla vakit geçirmesinden dolayı kız çocukların çanta ve ayakkabı satan dükkanlar gibi daha yetişkin odaklı çevrelerde vakit geçirdiği gözlemlenmiştir (Wridt, 2004). Çocukların dış mekân deneyimini etkileyen bir diğer sosyal etken ise arkadaşlarıdır. Çocukların yakınlarında oynayacak arkadaşlarının varlığı açık havada vakit geçirmenin çok önemli bir belirleyicisi olarak görülmekte ve eğer birlikte oynayacak arkadaşları varsa ebeveynler, çocuklarının dışarıda oynamasına daha yüksek oranda izin vermektedir (Veitch vd., 2006).

Bireysel faktörlerden biri olarak yaşça daha büyük olan çocukların dış mekân aktivitelerinde (dolayısıyla evden uzaklaşma eğilimlerinde) daha bağımsız olduğu gözlenmiştir (Hillman vd., 1990; Prezza vd., 2001; Spilsbury, 2005). Bu durum, yaşça küçük çocuklara oranla büyük çocukların vakit geçirdikleri yer seçimlerinde bir çeşitlenme doğurmaktadır. 2011 yılında İtalya’da 7-12 yaş aralığındaki çocukları kapsayan bir araştırma, yaş daha büyük olan çocukların, oyun alanlarını daha bağımsız bir şekilde seçebildiğini, yaş küçük olan çocukların ise oyun alanlarına erişiminin ve seçeneklerinin daha kısıtlı olduğunu ortaya koymuştur (Prezza vd., 2001). Benzer şekilde, çoğu araştırmaya göre erkek çocuklarının kız çocuklarına göre dışarıda daha fazla zaman geçirdiği gözlenmiştir (Castonguay & Jutras, 2010; Prezza vd., 2001; Smith & Barker, 2000). Sosyo-ekonomik durumun çocukların dış mekân aktivitelerine etkisi incelendiğinde ise yapılan araştırmalar düşük gelirli mahallelerde yaşayan çocukların yüksek gelirli mahalledekilere göre daha fazla dış mekân aktivitelerine katıldığını göstermektedir (Carroll vd., 2015; Veitch vd., 2008).

Fiziksel faktörler, çocukların yer kullanım ve tercihlerini etkilemede önemli bir role sahiptir. Evans’a (2004) göre oyun alanlarının yetersiz olduğu mahallelerde yaşayan çocuklar, kentsel hizmetlerin kısıtlı olması, güvenlik ve tehlike kaygısı, trafik ve suç eğilimi ve doğal alanların azlığı nedeniyle dış mekân aktivitelerine daha az katılmaktadır. 2005 yılında, Melbourne, Avustralya’da, farklı sosyo-ekonomik grupları oluşturan 78 ebeveynle yapılan görüşmeler sonucunda, tasarlanan oyun alanlarının her yaştan çocuğa çekici gelmediği ve onları zorlamadığı için çocuklar tarafından daha az sıklıkla tercih edildiği gözlenmiştir (Veitch vd., 2006). Çocukların dış mekân aktivitelerini etkileyen fiziksel faktörlerden bir diğeri ise çocukların yaşamakta olduğu çevrenin kentsel tasarım özellikleridir. Kentsel tasarım, sokak bağlantısallığı, yeşil alan yoğunluğu ve arazi çeşitliliği gibi kent formu değişkenlerini içerir. Literatürdeki birçok çalışma, bu kent formu özelliklerinin fazla olduğu çevrelerin çocukların fiziksel aktivite seviyelerine pozitif etki ettiğini göstermektedir (Badland & Schofield, 2005; Larsen vd., 2009; Chawla, 2007). Bahsedilen kent formu değişkenlerinin çocukların vakit geçirdikleri yerlerin tercihine etkisi daha detaylı incelenebilir.

2.2. Kent formu ve Çocukların Vakit Geçirdikleri Yerler Arasındaki İlişki

Kent formu, birçok özelliğin/değişkenin bileşimi ile oluşan, farklı ölçeklerde ele alınabilen bir kavramdır (Handy, 1996). Çocuk coğrafyası ve kentsel morfoloji yazını incelendiğinde, çocukların vakit geçirdikleri yer ve sürelerinin farklı farklı kent formu değişkenlerince etkilenebileceği tahmin edilmektedir. Bu bildiri çerçevesinde ele alınan değişkenler şu şekildedir: sokak bağlantısallığı, arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan oranı.

2.2.1. Sokak Bağlantısallığı

Sokak bağlantısı, farklı şekillerde ölçülebilen, bir mahallede yürünebilirliği etkileyen önemli bir indekstir (Wang vd., 2013). Sokak bağlantısallığı arttıkça çocukların başta okul olmak üzere ulaşım istenen arazi kullanımlarına yürüme eğilimlerinin arttığı bulunmuştur (Bejleri vd., 2009; Ozbil vd., 2016). Düşük yürünebilirliğe sahip olan çıkmaz sokakların yaşça küçük çocuklar için açık havada güvenli oyun alanları sunduğu, yaşça büyük çocukların ise oyununu kısıtladığı gözlemlenmiştir (Aziz & Said, 2017).

2.2.2. Yeşil Alan Yoğunluğu

Açık ve yeşil alanların varlığı ve çocuklara sağladıkları olanaklar, çocukların bu alanları kullanım çeşidi ve süresi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Bao vd., 2021). Yapılan çalışmalar, yeşil alanlara daha iyi (hızlı, konforlu, güvenli) erişimin bireylerin fiziksel aktivitelerini artırabileceğini göstermektedir (Sun vd., 2020). Ayrıca, çevrede nitelikli yeşil alanların varlığının çocukların dış ortam kullanımlarını artırdığı gözlemlenmiştir (Del Pulgar vd., 2020). İstanbul’da 9-11 yaş çocuklarla

mahalle karşılaştırmalarına dayalı bir çalışmada, [Severcan \(2018\)](#), çevredeki yeşil alan varlığının çocukları bu tür alanları daha fazla ziyaret etmeye teşvik ettiğini tespit etmiştir.

2.2.3. Arazi Kullanım Çeşitliliği

[Giles-Corti vd. \(2009\)](#), mahalledeki arazi kullanım çeşitliliğinin artmasının çocukların okul dışı saatlerde mahallelerinde daha aktif olmalarına ve çocukları kentsel hizmetlere erişim için daha fazla yürümeye teşvik ettiğini tespit etmiştir. Sokak bağlantısallığı zayıf olmasına rağmen arazi kullanım çeşitliliği yüksek mahallelerin de çocukları dış ortama daha fazla çekip çekmediği ise bilinmemektedir.

3. Yöntem

3.1. Alan Seçimi ve Çalışmanın Bağlamı

Bu çalışma, Ankara'nın farklı bölgelerinde yer alan farklı kent formu özelliklerine sahip, 4'ü şehir içinde, 3'ü de şehir çeperinde (veya çepere yakın) olmak üzere toplam 7 mahallede gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yer alan mahalleler şu şekildedir: Çankaya'da Barbaros Mahallesi, Göktürk Mahallesi ve Ahmet Taner Kışlalı Mahallesi, Mamak'ta Peyami Sefa Mahallesi ve Abidinpaşa Mahallesi ve Sincan'da Selçuklu Mahallesi ve Ertuğrul Gazi Mahallesi.

3.2. Katılımcıların Seçimi

Bu çalışma, TÜBİTAK destekli (proje no. 219K243) geniş kapsamlı bir projenin parçası olarak yürütülmüştür. Projeye katılan çocuklar seçilen 7 mahallenin idari alanları içerisinde bulunan, devlete bağlı ilk ve ortaöğretim okullarından (n=15), 9-14 yaş arası çocuklardan seçilmiştir. Devlet okullarına odaklanılmasının temel nedeni, bu tür okullara giden çocukların daha çok okul çevresinde yaşıyor oluşlarıdır. Çalışmanın ilk etabında üçüncü sınıflardan sekizinci sınıflara kadar (9-14 yaş arası çocukların yer aldığı) sınıflar ziyaret edilip çocuklara projenin içeriği anlatılmış, çalışmaya katılmak isteyen çocuklardan ebeveynlerine veli onay izin formlarını imzalatmaları istenmiştir. Velileri tarafından projeye katılması onaylanan tüm çocuklarla aktivite günlüğü dağıtılmıştır.

3.3. Çocuklarla Aktivite Günlüğü Çalışması

Aktivite günlüğü, insanların gün içinde zamanlarını nasıl kullandıklarına dair ayrıntılı bir günlüğün kaydedilmesini içerir ([Crosbie, 2006](#)). Bu tür günlükler, okul çağındaki çocuklarla yürütülen araştırma çalışmalarında da kullanılmıştır ([Driskell, 2002](#); [Hansson & Roulston, 2017](#); [Severcan, 2012](#)).

Bu çalışma kapsamında çocuklara dağıtılan günlükler, [Carroll vd.'nin \(2015\)](#) Auckland, Yeni Zelanda'daki çocuklara dağıttığı aktivite günlüklerine şekilsel açıdan benzer özellikler taşımaktadır. Günlük, 14 sayfadan oluşmaktadır. Çocuklara hangi zaman aralığında nereye gittikleri, nasıl gittikleri, orada ne yaptıkları gibi sorular yöneltilmiştir. Çocukların 1 haftanın her günü veri girebilmesi için, bir gün sabahtan öğlene ve öğleden geceye veri girişi yapılacak şekilde gün başına 2 sayfa olacak şekilde tasarlanmıştır ([Şekil 1](#)).

PAZARTESİ Öğleden Sonra		AKTİVİTE GÜNLÜĞÜ							
İSİM-SOYİSİM:									
Nereye gittin? <small>Örneğin: evim, okulum, bahçem, sokajım, okulun yanındaki park gibi.</small>	Kimle gittin? <small>Örneğin: yabım, arkadaşlarım, abimim, arkadaşları gibi.</small>	Ne zaman gittin?	Nasıl gittin? <small>Yürüyerek, Bisikletle, Arabayla, Otobüsle, Diğer (Lütfen Belirtiniz)</small>				Buraya gitmen ne kadar sürdü? <small>0-15 dk. 15-30 dk. 30-45 dk. 45 dk. ve üzeri</small>	Burada ne kadar kaldın? <small>0-15 dk. 15-30 dk. 30-45 dk. 45 dk. ve üzeri</small>	Ne yaptın?
- Gün içinde yaptığın aktiviteler hastalık, kötü hava koşulları veya başka bir nedenden dolayı değişti mi? A-)Evet B-)Hayır				- Cevabın Evet ise, hasta olmasaydın veya hava güzel olsaydı normalde ne yapardın?					

Şekil 1 Çocuklara dağıtılan aktivite günlüğü formundan bir görünüm

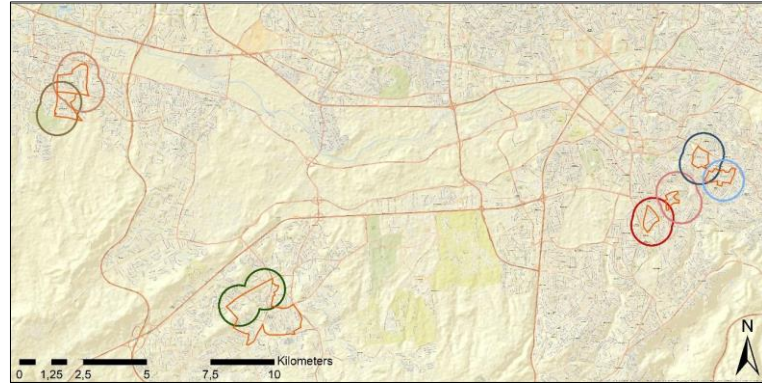
Okullarda çalışmaya katılan çocuklara yaklaşık 15-20 dakika süren bir anlatımla aktivite günlüğü çalışmasının amacı ve günlüklerinin nasıl doldurulacağı açıklanmıştır. Daha sonra günlükler dağıtılmış ve çocuklardan doldurulmuş günlüklerini 1 hafta sonra teslim etmeleri istenmiştir.

Söz konusu çalışma mevsimsel şartların çocukların ev dışı ortamlarda vakit geçirmesini tamamen engellemediği Ekim, Kasım ve Aralık aylarında yürütülmüştür. Ayrıca, çalışmanın yürütüldüğü dönem Covid-19 döneminde okulların uzun bir aradan sonra yüz-yüze eğitime yeni başladığı zaman dilimine denk gelmektedir.

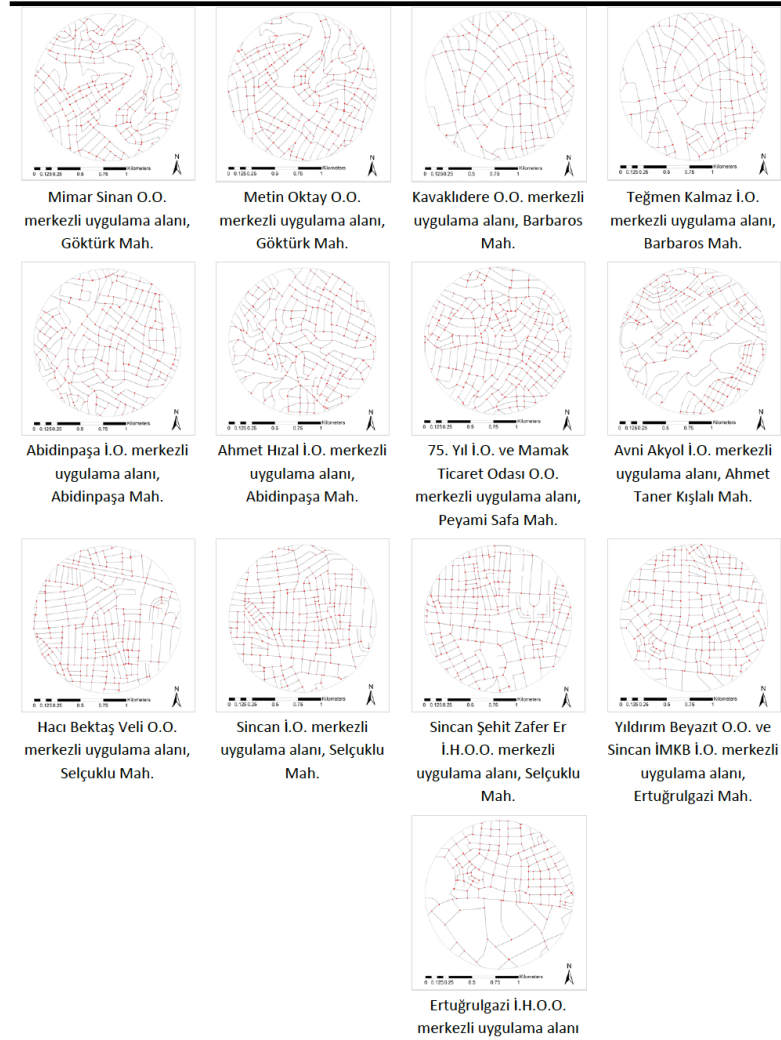
3.4. Kent Formu Değişkenlerinin Analizi

Çalışma kapsamında sokak bağlantısalılığı, arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan yoğunluğu olmak üzere 3 farklı kent formu değişkeninin analizi yapılmıştır. Veri analiz süreci, analiz için mahallelere göre uygun altlıkların oluşturulması, uygun altlıklara göre saha verilerinin toplanması ve hazırlanan altlıklar üzerinden kent formu değişkenlerinin farklı yöntemlerle analizi gibi alt aşamaları kapsamaktadır.

İlk aşamada seçilen 7 mahalledeki idari sınırlar içinde kalan, çalışmanın yürütüldüğü 15 ilk ve ortaöğretim okullarının merkezinden doğrusal 800 metre yarıçaplı çemberler alınmıştır (Şekil 2). Yan yana, bitişik şekilde bulunan okullar için ise tek bir doğrusal 800 metre yarıçaplı çember çizilmiştir. Elde edilen toplam 13 adet 800 metre yarıçaplı bu çemberler, okul çevresi yürünebilir yakın alanını kapsamakta ve bir yandan bu çalışmanın uygulama alanlarını, diğer yandan çocukların mahalle çevresini ifade etmektedir (Not: Davranış bilimi çalışmalarında mahalle kavramı mahallelerin idari alan sınırları ile ölçülebilen bir kavram olmaktan çıkar; bireylerin yakın çevrelerinde kullandıkları, yaya olarak erişebildikleri ve vakit geçirdikleri yerleri içerecek şekilde tanımlanır. Mahalle sınırlarının belirlenmesinde çok farklı yöntemler kullanılabileceği gibi, bkzn. Örneğin Smith vd., 2021, okulların merkezini referans alan tampon/çember oluşturma yöntemi bu yöntemlerden birini kapsamaktadır.) Uygulama alanları içerisinde kalan alanların halihazır haritaları, incelemesi yapılan kent formu değişkenleri bağlamında seçilen alanların en güncel ve doğru durumunu yansıtacak şekilde belediyelerden elde edilen veriler üzerinde sahada yapılan gözlemler ve uydu görüntülerinden yararlanılarak NetCAD ve ArcGIS ortamında yeniden oluşturulmuştur.

Şekil 2 Çalışma kapsamında seçilen 7 mahallenin idari alan sınırları (açık kırmızı ile tanımlanan alanlar) ve bu alan sınırları içerisinde bulunan ilk ve orta öğretim okulları merkezinden tanımlanmış 800 metre yarıçaplı çemberler ile ifade edilen uygulama alanları (Yazarlar, 2023)

Şekil 3 Çalışma kapsamında seçilen uygulama alanlarının sokak bağlantısalılığı görselleri (Yazarlar, 2023)

Alansal bazlı ölçülebilir (mezo ölçek) ve bu çalışmanın kapsamına giren kent formu değişkenlerinin analizi ArcGIS programı kullanılarak yapılmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan kent formu değişkenlerinin nasıl analiz edildiği aşağıda açıklanmıştır.

Sokak bağlantısallığı: Literatürdeki birçok çalışmada olduğu gibi (Frank vd., 2005; Gul vd., 2019; He vd., 2020) sokak kesişme yoğunluğuna bakılarak, uygulama alanı içinde kalan sokakların kesişimiyle oluşan bağlantı noktalarının sayısının uygulama alanı olan 800 metre yarıçaplı çember alanına km² cinsinden bölümü ile bulunmuştur (Şekil 3).

Arazi kullanım çeşitliliği: Arazi kullanım çeşitliliği için Frank vd. (2005) tarafından kullanılan ve diğer pek çok çalışmada da referans alınan aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$\text{Arazi kullanım çeşitliliği} = \frac{(-1) \times [(b1/a) \times \ln (b1/a) + (b2/a) \times \ln (b2/a) + (b3/a) \times \ln (b3/a) + (\dots) + (b8/a) \times \ln (b8/a)]}{\ln 8}$$

a= uygulama alanı içinde kalan farklı işlevlerin yüzey alanları toplamı

b= uygulama alanı içinde kalan her bir farklı işlevin yüzey alanı (örneğin konut, ticaret, kültür, eğitim gibi)

Yeşil alan yoğunluğu: Yeşil alan yoğunluğu için bina bahçelerinin (veya uydu fotoğraflarında görülmeyen diğer yeşil alanların) varlığını da hesaba katabilen Abebe vd.'nin (2018) tanımıyla ağaçların, çalılarının ve tarım arazilerinin bulunduğu her türlü yumuşak zemin alanlar, uygulama alanı olan 800 metre yarıçaplı çemberin alanına bölünmesiyle bulunmuştur.

3.5. Aktivite Günlüklerinin Analizi ve Kent Formu Özellikleri Bağlamında Mahalle Kümelenmeleri

Çalışmaya katılan 15 okuldan doldurulmuş olarak toplam 1073 aktivite günlüğü elde edilmiştir. Günlüklerden elde edilen veriler Excel ortamına işlendikten sonra nitel bir veri analizi programı olan MaxQDA'ya aktarılmıştır. Bu program, araştırmacılara aktivite günlükleri üzerinden içerik analizi yapma imkanı sunmuş, kodlaması yapılan veriler gerek kodlamayı yapan araştırmacı gerekse de grup içindeki diğer araştırmacılar tarafından kontrol edilebilir olduğundan bilimsel olarak daha doğru bulguların elde edilmesine olanak sağlamıştır. İçerik analizi aşamasında araştırmacılar, çocukların vakit geçirdikleri yerleri Sancar ve Severcan (2010)'ın geliştirmiş oldukları çocukların sevindikleri ve vakit geçirdikleri yerler sınıflandırması doğrultusunda kodlamıştır. Söz konusu sınıflandırma, odaklanılan bağlamlardan gelen veriler doğrultusunda çocukların vakit geçirdikleri yerleri ev, kamusal alan, doğal ve keşfedilen yerler, özelleşmiş kamusal alanlar ve iş ve üretim yerleri olmak üzere 5 ana kategori altında toplamıştır. Çocukların aktivite günlüklerinde belirttiği şehir veya ilçe dışı yerlere ilave olarak günlüklerden tanımlanamayan/anlaşılmayan yerler ise analizlerden çıkarılmıştır. Her bir üst kategori altında sokak gibi alt-yer kategorileri bulunmaktadır. Bulgular, çocukların toplamda kaç defa bir yer kategorisini günlüklerinde vakit geçirilen yer olarak yazdığını söylemektedir.

İkinci aşamada, ele alınan her bir kent formu değişkeni için çocukların mahallelerini temsil eden, okulların merkez alındığı uygulama alanlarının almış oldukları değerler çalışmaya katılan 15 okul (13 uygulama alanı) için hesaplanmış, her bir değişkenin aldığı değerler normalize edilmiş, daha sonra sonuçlar hiyerarşik küme analizi yöntemi için SPSS'e aktarılmıştır. Küme analiz yöntemi olarak Ward's yöntemi, uzaklık ölçütü olarak ise Karesel Öklid uzaklığı kullanılmıştır. Sorulan her bir araştırma sorusu için farklı kent formu özelliklerini yansıtabilecek şekilde benzer özellikler gösteren kümeler/gruplar elde edilmiştir. Söz konusu kümelerin kısa tanımları, 'çocukların mahalleleri' ni yansıtabilecek şekilde kümeleneceklerin içerdikleri uygulama alanları ve uygulama alanlarının aldıkları kent formu değişkeni değerleri (kümelerin işlevsel tanımları) aşağıda Tablo 1'de sunulmaktadır. Bu tabloda belirtilen 'düşük' ve 'orta' gibi ifadeler göreceli olup, bu çalışma kapsamında kent formu değişkenlerine ilişkin elde edilen sayısal değerlerin birbirlerinden istatistiksel farklılıklarına göre belirlenmiştir. Son aşamada, çocukların vakit geçirdikleri yer bilgisi sorulan 3 araştırma sorusu bağlamında elde edilen kümeler altında toplanarak davranış bilimi çalışmalarında ifade edildiği şekilde 'mahalle' karşılaştırmalarına dayalı kesitsel bir araştırmanın yapılmasına imkan tanımıştır.

15 farklı okulun sokak bağlantısalılığı, yeşil alan oranı ve arazi kullanım çeşitliliği analizleri üzerinden elde edilen kümelenmeler **Tablo.1**'de görülebilir.

Tablo 1 Uygulama alanlarının yer aldığı kümeler ve küme tanımları

Tanım	İşlemsel tanım	Okulların merkezini referans alan uygulama alanları
<i>Soru 1. Sokak bağlantısalılık - yeşil alan oranı</i>		
• Sokak bağlantısalılığı yüksek, yeşil alan oranı orta mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı $116.000 \geq$, yeşil alan oranı $0.42 \geq \dots \leq 0.58$	Metin Oktay O.O., 75. Yıl İ.O., Ticaret Odası O.O., Hacı Bektaş Veli O.O., Sincan İ.O., Yıldırım Beyazıt O.O., Sincan İ.M.K.B. İ.O.
• Sokak bağlantısalılığı orta, yeşil alan oranı yüksek mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı $100.000 \geq \dots < 116.000$, yeşil alan oranı > 0.58	Avni Akyol İ.O.
• Hem sokak bağlantısalılığı hem yeşil alan oranı orta mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı $100.000 \geq \dots < 116.000$, yeşil alan oranı $0.42 \geq \dots \leq 0.58$	Mimar Sinan O.O., Abidinpaşa İ.O., Ahmet Hızal İ.O., Sincan Şehit Zafer Er İ.H.O.O.
• Sokak bağlantısalılığı düşük, yeşil alan oranı orta mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı < 100 , yeşil alan oranı $0.42 \geq \dots \leq 0.58$	Kavaklıdere O.O., Teğmen Kalmaz İ.O., Ertuğrulgazi İ.H.O.O.
<i>Soru 2. Sokak bağlantısalılık - arazi kullanım çeşitliliği oranı</i>		
• Sokak bağlantısalılığı yüksek, arazi kullanım çeşitliliği orta mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı $116.000 \geq$, arazi kullanım çeşitliliği oranı $0.36 \geq \dots \leq 0.52$	Metin Oktay O.O., 75. Yıl İ.O., Ticaret Odası O.O., Hacı Bektaş Veli O.O., Sincan İ.O., Yıldırım Beyazıt O.O., Sincan İ.M.K.B. İ.O.
• Hem sokak bağlantısalılığı hem arazi kullanım çeşitliliği orta mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı $100.000 \geq \dots < 116.000$, arazi kullanım çeşitliliği oranı $0.36 \geq \dots \leq 0.52$	Mimar Sinan O.O., Abidinpaşa İ.O., Ahmet Hızal İ.O., Avni Akyol İ.O., Sincan Şehit Zafer Er İ.H.O.O.
• Sokak bağlantısalılık oranı düşük, arazi kullanım çeşitliliği yüksek mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı < 100 , arazi kullanım çeşitliliği oranı $0.68 \geq$	Kavaklıdere O.O., Teğmen Kalmaz İ.O.
• Hem sokak bağlantısalılık hem arazi kullanım çeşitliliği düşük mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı < 100 , arazi kullanım çeşitliliği oranı < 0.36	Ertuğrulgazi İ.H.O.O.
<i>Soru 3. Sokak bağlantısalılık - yeşil alan - arazi kullanım çeşitliliği oranı</i>		
• Sokak bağlantısalılığı yüksek, arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan oranı orta mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı $116.000 \geq$, arazi kullanım çeşitliliği oranı $0.36 \geq \dots \leq 0.52$, yeşil alan oranı $0.42 \geq \dots \leq 0.58$	Metin Oktay O.O., 75. Yıl İ.O., Ticaret Odası O.O., Hacı Bektaş Veli O.O., Sincan İ.O., Yıldırım Beyazıt O.O., Sincan İ.M.K.B. İ.O.
• Sokak bağlantısalılığı ve arazi kullanım çeşitliliği orta, yeşil alan oranı yüksek mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı $100.000 \geq \dots < 116.000$, arazi kullanım çeşitliliği oranı $0.36 \geq \dots \leq 0.52$, yeşil alan oranı > 0.58	Avni Akyol İ.O.
• Hem sokak bağlantısalılığı, hem arazi kullanım çeşitliliği hem de yeşil alan oranı orta mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı $100.000 \geq \dots < 116.000$, arazi kullanım çeşitliliği oranı $0.36 \geq \dots \leq 0.52$, yeşil alan oranı $0.42 \geq \dots \leq 0.58$	Mimar Sinan O.O., Abidinpaşa İ.O., Ahmet Hızal İ.O., Sincan Şehit Zafer Er İ.H.O.O.
• Sokak bağlantısalılığı düşük, yeşil alan oranı orta, arazi kullanım çeşitliliği yüksek mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı < 100 , arazi kullanım çeşitliliği $0.68 \geq$, yeşil alan oranı $0.42 \geq \dots \leq 0.58$	Kavaklıdere O.O., Teğmen Kalmaz İ.O.
• Sokak bağlantısalılığı ve arazi kullanım çeşitliliği düşük, yeşil alan oranı orta mahalleler	Sokak bağlantısalılık oranı < 100 , arazi kullanım çeşitliliği oranı < 0.36 , yeşil alan oranı $0.42 \geq \dots \leq 0.58$	Ertuğrulgazi İ.H.O.O.

4. Bulgular

Çalışma sonuçları, çocukların vakit geçirdikleri yerleri belgelemek için farklı yöntemleri kullanmış ve farklı kent bağlamlarında yürütülmüş mahalle karşılaştırmalarına dayalı diğer araştırmalara benzer şekilde (bknz. [Sancar & Severcan, 2010](#); [Severcan, 2018](#)), çocukların en fazla vakit geçirdikleri iki alan tipinin ev (%42) ve okulu kapsayan kamusal yapılar (%35-41) olduğunu göstermektedir (Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4). Bununla birlikte incelenen uygulama alanları/mahalleler kent formu özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde, mahalleden mahalleye çocukların vakit geçirdikleri yerlerin farklılaştığı görülmektedir.

4.1. Mahalleden Mahalleye Sokak Bağlantısallığı ve Yeşil Alan Oranı Değişiminin Çocukların Vakit Geçirdikleri Yerlere Yansımaları

Çalışma bulguları, beklendiği üzere, sokak bağlantısallığı düşük olup yeşil alan oranı orta olan mahallelerde yaşayan çocuklara kıyasla sokak bağlantısallığı aynı seviyelerde olmasına rağmen daha fazla yeşil alana sahip çevrelerde yaşayan çocukların ciddi farklarla olmasa da daha fazla doğal alanları ziyaret ettiğini göstermektedir (%2'ye kıyasla %3) (Tablo 2). Ancak, sokak bağlantısallığı yüksek ve yeşil alan oranı orta mahallelerde yaşayan çocuklar, sokak bağlantısallığı daha düşük olmasına rağmen aynı oranlarda yeşil alanı olan mahallelerde yaşayan çocuklara kıyasla benzer seviyelerde (%1) doğal alanlara uğramaktadır. Bu sonuçlar, çocukların yeşil alanlarda daha fazla bulunmalarının başlıca nedeninin bu tür alanların erişilebilir olmasından ziyade yakın çevredeki yeşil alanların çokluğunun önemine işaret etmektedir. Özellikle ev/bina bahçelerinin (%3-1), mahalle parklarından sonra (%5-3) çocukların en fazla ziyaret ettikleri yeşil alanlar olduğu bulgusu, bina bahçelerinin çocuklar açısından önemini ortaya koymaktadır.

Yaşanılan mahalle çevresindeki yeşil alan oranındaki artışın, çocukları kamusal açık alanlara çekmede başarılı olduğu görülmektedir. Örneğin, yeşil alan oranı yüksek mahallelerde yaşayan çocuklar diğer referans verilen tüm yer kategorilerine kıyasla %35 oranında evlerinde vakit geçirdiğini söylemişken, yeşil alan oranı orta mahallelerde yaşayan çocuklarda bu oran %41 ile %47 arasında seyretmektedir. Bununla birlikte, yeşil alan oranı yüksek Ahmet Taner Kışlalı Mahallesi'nde dahi çocukların yoğun bir şekilde alışveriş merkezleri (%2) ve kapalı özel spor ve eğitim alanlarına (%5) uğradıkları tespit edilmiştir. Diğer mahallelere kıyasla (%7-4) bu mahallede okula giden çocukların özelleşmiş kamusal alanlara daha çok atıf yapılmasının temel nedeni (%10), ailelerin görece yüksek gelir seviyeleri ve eğitim durumları ile açıklanabilir. Kapalı alanlarda bulunmanın genellikle tercih edilmediği veya sağlık nedenlerinden ötürü tedirginlikle karşılandığı Covid-19 salgın döneminde dahi seçilen tüm mahallelerde çocukların sokaklarından (%1-0) daha çok alışveriş merkezlerinde (%2-1) vakit geçiriyor oluşları, ayrıca Ahmet Taner Kışlalı Mahallesi'nde buna ilave olarak çocukların mahalle parklarından ziyade kapalı spor ve eğitim alanlarına gidiyor oluşları düşündürücüdür. Bu sonuçlar, çocukların yaşadıkları mahallelerdeki en temel kamusal açık alanlar olan sokakların ve mahalle parklarının niteliksel kalitesini sorgulatmaktadır.

Tablo 2 Çocukların vakit geçirdikleri yerlerin sokak bağlantısalılığı ve yeşil alan oranına göre çocukların yaşadıkları çevrelere dağılımı

Yer kategorileri	Sokak bağlantısalılığı yüksek, yeşil alan oranı orta mahalleler (N=576)	Sokak bağlantısalılığı orta, yeşil alan oranı yüksek mahalleler (N=60)	Sokak bağlantısalılığı ve yeşil alan oranı orta mahalleler (N=268)	Sokak bağlantısalılığı düşük, yeşil alan oranı orta mahalleler (N=169)
	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)
Ev %42	3664 (%41)	300 (%35)	1775 (%47)	1058 (%42)
Kamusal Alan %50	4605 (%51)	451 (%52)	1780 (%47)	1248 (%50)
Sokak	108 (%1)	4 (%0)	22 (%1)	28 (%1)
Mahalle rekreasyon alanları (mahalle parkı, vb.)	366 (%4)	45 (%5)	111 (%3)	89 (%4)
Geleneksel ticari alanlar (bakkal, fırın, vb.)	748 (%8)	33 (%4)	253 (%7)	117 (%5)
Kamusal yapılar	3199 (%36)	358 (%41)	1346 (%35)	982 (%39)
Diğer/tanımlanmamış kamusal alanlar	184 (%2)	11 (%1)	48 (%1)	32 (%1)
Doğal ve Keşfedilen Yerler %1	79 (%1)	27 (%3)	32 (%1)	39 (%2)
Ev bahçeleri	46 (%1)	24 (%3)	20 (%1)	18 (%1)
Kent parkları, ormanlar	30 (%0)	3 (%0)	12 (%0)	21 (%1)
Keşfedilen yerler (boş arsa, otopark)	3 (%0)	-	-	-
Özelleşmiş Kamusal Alanlar %6	597 (%7)	82 (%10)	203 (%5)	109 (%4)
Alışveriş merkezleri	95 (%1)	14 (%2)	35 (%1)	39 (%2)
Zincir marketler	361 (%4)	21 (%2)	126 (%3)	49 (%2)
Özel eğlence yerleri veya internet cafeler	22 (%0)	2 (%0)	4 (%0)	-
Özel eğitim ve spor alanları	119 (%1)	45 (%5)	38 (%1)	21 (%1)
İş ve Üretim Yerleri %1	33 (%0)	3 (%0)	2 (%0)	43 (%2)

4.2. Mahalleden Mahalleye Sokak Bağlantısalılığı ve Arazi Kullanım Çeşitliliği Oranı Değişiminin Çocukların Vakit Geçirdikleri Yerlere Yansımaları

Hem sokak bağlantısalılığı hem arazi kullanım çeşitliliği düşük mahallelerde yaşayan çocuklara kıyasla sokak bağlantısalılığı ve arazi kullanım çeşitliliği yüksek mahallelerde yaşayan çocukların daha çok bakkal, manav ve fırın gibi geleneksel ticari alanları kullandığı (%5'e kıyasla %8), bununla birlikte yaşanan çevredeki sokak bağlantısalılık oranlarının düşmesinin çocukların bu tür ticari alanlar dahil, süper- ve hipermarketler gibi zincir marketlere daha az uğramalarına neden olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3 Çocukların vakit geçirdikleri yerlerin sokak bağlantısalılığı ve arazi kullanım çeşitliliği oranına göre çocukların yaşadıkları çevrelere dağılımı

Yer kategorileri	Sokak bağlantısalılığı yüksek, arazi kullanım çeşitliliği orta mahalleler (N=576)	Sokak bağlantısalılığı ve arazi kullanım çeşitliliği orta mahalleler (N=328)	Sokak bağlantısalılığı düşük, arazi kullanım çeşitliliği yüksek mahalleler (N=115)	Sokak bağlantısalılık ve arazi kullanım çeşitliliği düşük mahalleler (N=54)
	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)
Ev %42	3664 (%41)	2075 (%45)	665 (%41)	393 (%44)
Kamusal Alan %50	4605 (%41)	2231 (%48)	800 (%50)	448 (%50)
Sokak	108 (%1)	26 (%1)	22 (%1)	6 (%1)
Mahalle rekreasyon alanları (mahalle parkı, vb.)	366 (%4)	156 (%3)	49 (%3)	40 (%5)
Geleneksel ticari alanlar (bakka, fırın, vb.)	748 (%8)	286 (%6)	70 (%4)	47 (%5)
Kamusal yapılar	3199 (%36)	1704 (%37)	638 (%40)	344 (%39)
Diğer/tanımlanmamış kamusal alanlar	184 (%2)	59 (%18)	21 (%1)	11 (%1)
Doğal ve Keşfedilen	79 (%1)	59 (%1)	32 (%2)	7 (%1)
Yerler %1				
Ev bahçeleri	46 (%1)	844 (%1)	14 (%1)	4 (%0)
Kent parkları, ormanlar	30 (%0)	15 (%0)	18 (%1)	3 (%0)
Keşfedilen yerler (boş arsa, otopark)	3 (%0)	-	-	-
Özelleşmiş Kamusal Alanlar %6	597 (%7)	285 (%6)	70 (%4)	39 (%4)
Alışveriş merkezleri	95 (%1)	49 (%1)	33 (%2)	6 (%1)
Zincir marketler	361 (%4)	147 (%3)	22 (%1)	27 (%3)
Özel eğlence yerleri veya internet cafeler	22 (%0)	6 (%0)	-	-
Özel eğitim ve spor alanları	119 (%1)	83 (%2)	15 (%1)	6 (%1)
İş ve Üretim Yerleri %1	33 (%0)	5 (%0)	42 (%3)	1 (%0)

Sokak bağlantısalılık oranından bağımsız olarak yaşanan çevredeki arazi kullanım çeşitliliğinin yüksek veya düşük olmasının çocukların kamusal alanlara daha sık uğramalarına veya yer kullanım tercihlerinin çeşitlenmesine etki etmediği görülmüştür. Örneğin, sokak bağlantısalılığı düşük ancak arazi kullanım çeşitliliği yüksek mahallelerde yaşayan çocuklar diğer tüm ana yer kategorilerine verilen referanslara oranla kamusal alanlara %50 oranında uğradıklarını söylemişken hem sokak hem arazi kullanım çeşitliliği düşük mahallelerde yaşayan çocuklar kamusal alanlarda aynı seviyelerde uğradıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, vakit geçirdiği söylenen yerler bağlamında sokak bağlantısalılığı yüksek olup arazi kullanım çeşitliliği orta olan mahallelerde yaşayan çocuklarla sokak bağlantısalılığı düşük olup arazi kullanım çeşitliliği yüksek olan mahallelerde yaşayan çocukların evlerine vermiş oldukları referans seviyesi (diğer tüm yer kategorilerine verilen referanslara oranla) her iki grup için de aynı, %41'dir. Bu bulgular, çocukların yer kullanım ve tercihlerinde bu çalışma bağlamında incelenmemiş, örneğin sokakların çocuklar tarafından ne derecede güvenli bulunduğu gibi birçok parametrenin de etkili olabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 4 Çocukların vakit geçirdikleri yerlerin sokak bağlantısalılığı, yeşil alan ve arazi kullanım çeşitliliği oranına göre çocukların yaşadıkları çevrelere dağılımı

Yer kategorileri	Sokak bağlantısalılığı yüksek, arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan oranı orta mahalleler (N=576)	Sokak bağlantısalılığı ve arazi kullanım çeşitliliği orta, yeşil alan oranı yüksek mahalleler (N=60)	Sokak bağlantısalılığı, arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan oranı orta mahalleler (N=268)	Sokak bağlantısalılığı düşük, arazi kullanım çeşitliliği yüksek, yeşil alan oranı orta mahalleler (N=115)	Sokak bağlantısalılığı ve arazi kullanım çeşitliliği düşük, yeşil alan oranı orta mahalleler (N=54)
	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)
Ev %42	3664 (%41)	300 (%35)	1775 (%47)	665 (%41)	393 (%44)
Kamusal Alan %50	4605 (%51)	451 (%52)	1780 (%47)	800 (%50)	448 (%50)
Sokak	108 (%1)	4 (%0)	22 (%1)	22 (%1)	6 (%1)
Mahalle rekreasyon alanları (mahalle parkı, vb.)	366 (%4)	45 (%5)	111 (%3)	49 (%3)	40 (%5)
Geleneksel ticari alanlar (bakkal, fırın, vb.)	748 (%8)	33 (%4)	253 (%7)	70 (%4)	47 (%5)
Kamusal yapılar	3199 (%36)	358 (%41)	1346 (%35)	638 (%40)	344 (%39)
Diğer/tanımlanmamış kamusal alanlar	184 (%2)	11 (%1)	48 (%1)	21 (%1)	11 (%1)
Doğal ve Keşfedilen Yerler %1	79 (%1)	27 (%3)	32 (%1)	32 (%2)	7 (%1)
Ev bahçeleri	46 (%1)	24 (%3)	20 (%1)	14 (%1)	4 (%0)
Kent parkları, ormanlar	30 (%0)	3 (%0)	12 (%0)	18 (%1)	3 (%0)
Keşfedilen yerler (boş arsa, otopark)	3 (%0)	-	-	-	-
Özelleşmiş Kamusal Alanlar %6	597 (%7)	82 (%10)	203 (%5)	70 (%4)	39 (%4)
Alışveriş merkezleri	95 (%1)	14 (%2)	35 (%1)	33 (%2)	6 (%1)
Zincir marketler	361 (%4)	21 (%2)	126 (%3)	22 (%1)	27 (%3)
Özel eğlence yerleri veya internet kafeler	22 (%0)	2 (%0)	4 (%0)	-	-
Özel eğitim ve spor alanları	119 (%1)	45 (%5)	38 (%1)	15 (%1)	6 (%1)
İş ve Üretim Yerleri %1	33 (%0)	3 (%0)	2 (%0)	42 (%3)	1 (%0)

4.3. Mahalleden Mahalleye Sokak Bağlantısalılığı ile Yeşil Alan ve Arazi Kullanım Çeşitliliği Oranı Değişiminin Çocukların Vakit Geçirdikleri Yerlere Yansıması

Çalışma bulguları, çocukların yaşadıkları çevrelerdeki arazi kullanım çeşitliliği etmenine kıyasla yeşil alan oranının artmasının veya azalmasının çocukların kamusal alanlarla ve doğayla etkileşmelerinde daha büyük rol üstlendiğini göstermektedir. Örneğin, sokak bağlantısalılığı ve arazi kullanım çeşitliliği orta olup yeşil alan oranı yüksek mahallelerde yaşayan çocuklar kamusal alanlara %52 ve doğal ve keşfedilen yerlere %3 oranlarında referans vermişken, her üç kent formu özelliği bağlamında orta seviyelerdeki mahallelerde yaşayan çocuklarda kamusal alanlara verilen referans %47 ve doğal ve keşfedilen yerlere verilen referans ise %1 seviyelerindedir. Yaşanılan çevredeki

sokak bağlantısallığı oranındaki artış ise çocukların bu tür yerlere daha fazla uğramasına neden olmamaktadır. Sokak bağlantısallığı yüksek olup orta derecelerde yeşil alan ve arazi kullanım çeşitliliğine sahip mahallelerde yaşayan çocuklar ile sokak bağlantısallığı daha düşük olmasına rağmen benzer yeşil alan oranına ancak daha yüksek seviyede arazi kullanım çeşitliliğine sahip mahallelerde yaşayan çocuklar benzer seviyelerde evlerine referans vermiştir (%41). Her üç kent formu özelliğinin orta seviyelerde seyrettiği mahallelerde ise çocukların evlerine verdikleri referans (diğer tüm referans verilen yer tiplerine kıyasla) %47'dir.

5. Sonuç ve Tartışma

Yüksek arazi kullanım çeşitliliğine sahip ve kamusal alanların erişilebilir ve daha yeşil olduğu mahallelerin çocukların fiziksel aktivitesine, ruhsal ve fiziksel gelişimlerine ve esenliklerine katkısı uzun yıllardır tartışılmaktadır ve bu tür mahalle tasarımlarının önemi Covid-19 salgın döneminde bir kez daha alevlenen bir söyleme dönüşmüştür (McCormick, 2017; Moore & Young, 1978; Tarango, 2022; Taylor vd., 1998). Bu çalışma, Covid-19 salgını döneminde, çocukların okula gittiği sonbahar aylarında kent formu ile 9-14 yaş arası çocukların vakit geçirdikleri yerler arası ilişkileri sorgulamış ve üç temel sonuca varmıştır: (1) yaşanan çevredeki yeşil alan oranının artmasının etkileri, sokak bağlantısallığı ve arazi kullanım çeşitliliğinin artmasının etkilerine kıyasla çocukların kamusal alanlarla ve doğayla daha çok etkileşmesinde daha büyük öneme sahiptir; (2) sokak bağlantısallığı oranındaki artış genel anlamda çocukların ev dışı alanlara daha sık uğramalarında bir etkiye neden olmamaktadır (görülen olumlu etki düzeyi, bakkal ve fırın gibi ticari alanların kullanımının artması ile sınırlı kalmaktadır); ve (3) arazi kullanım çeşitliliğindeki artış çocukların geleneksel ticari alanları kullanma oranlarında olumlu bir etkiye sahiptir ancak vakit geçirilen yerlerin çeşitlenmesinde veya kamusal alanların kullanımında ciddi anlamda olumlu bir etkiye sahip değildir. İlave olarak, çalışma kapsamında incelenen neredeyse tüm mahallelerdeki çocukların sokaklarından daha çok alışveriş merkezlerinde vakit geçirdiklerini söylemesi, sokakların niteliksel kalitesini, özellikle de bu alanların çocukların beklenti ve ihtiyaçlarını ne derecede karşılama potansiyeli olduğu konusunu tartışmaya açmaktadır.

Çocuklar için cazip olmayan, örneğin çocukların kendilerini güvende hissetmediği veya bu tür alanların çocuklara yeterli oyun imkanları sunmadığı sokak ortamlarında sokak bağlantısallığının güçlü oluşu çocukların kamusal açık alanlarda daha fazla vakit geçirmesi için yeterli olmayacaktır. Bu çalışmanın sonuçları göstermektedir ki, çocukların kamusal açık alanlarda daha fazla vakit geçirmesi için plancılar, kentsel tasarımcıların ve karar vericilerin öncelikli hedefi çocukların yaşadıkları çevrelerde yeşil alanların artırılması olmalıdır. Sokak ortamının çocuklar açısından daha cazip kılınması ise özellikle sokak bağlantısallığının ve arazi kullanım çeşitliliğinin daha yüksek olduğu mahallelerde yaşayan çocukları, kamusal açık alanlarla daha etkin şekilde buluşturmak için bir araç olabilir. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, sokak bağlantısallığı ve arazi kullanım çeşitliliği orta veya yüksek mahallelerde yaşayan çocukların beklendiğinin aksine bu tür ortamlardan yoksun çocuklara oranla neden daha az kamusal alanlarda vakit geçirdiğini açıklayamamaktadır. Sokak bağlantısallığının çocukların vakit geçirdikleri yerlere etkisini inceleyecek gelecek araştırma çalışmalarının bu konuyu sokakların çocukların beklenti ve ihtiyaçlarını ne derecede karşıladığı konusu ile ele alması daha doğru bulguların elde edilmesini sağlayabilir.

Son olarak, Bronfenbrenner'in ekolojik modeline referansla, çocukların vakit geçirdikleri yerlere etki edebilecek birçok faktörün olabileceği kabulüne dayanarak, bağımlı değişkeni etkileyebilecek örneğin çocukların yaşı, cinsiyeti, ailelerin ekonomik seviyesi ve çocukların mahalle kullanımının aileleri tarafından ne derecede sınırlandırıldığı gibi parametrelerin araştırmanın içerisine dahil edilmesi, elde edilen bulguların daha doğru yorumlanmasını sağlayacaktır. Ayrıca, insan- mekân

arası ilişkilerin bağlamdan bağlama değişebileceği gerçeğinden hareketle, bu çalışma kapsamında önerilen yöntemsel yaklaşım doğrultusunda benzer araştırma çalışmalarının farklı bağlamlarda yürütülmesi, bu çalışmadan elde edilen bulguların ne kadar genellenebilir olduğu konusunda planlıları, kentsel tasarımcıları ve karar vericileri yönlendirecektir.

Teşekkür

Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir (Proje no. 219K243). Çalışmanın veri toplama aşamasında yer alan Göksun Yıldırım, Yağmur Aşçı, Aybüke Balahun Çoban, Yağmur Özgür, Ebru Altıntaş, Oğuzhan Öztan, Furkan Erdem Sözeri ve Aleyna Güngör'e teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Abebe, Y., Kabir, G., & Tesfamariam, S. (2018). Assessing urban areas vulnerability to pluvial flooding using GIS applications and Bayesian Belief Network model. *Journal of Cleaner Production*, 174, 1629-1641. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.066>.
- Aziz, N. F., & Said, I. (2017). The trends and influential factors of children's use of Outdoor Environments: A Review. *Asian Journal of Environment-Behaviour Studies*, 2(5), 97-108. <https://doi.org/10.21834/aje-bs.v2i5.226>
- Badland, H., & Schofield, G. (2005). Transport, urban design, and physical activity: an evidence-based update. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 10(3), 177-196. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2004.12.001>
- Bao, W. W., Yang, B. Y., Zou, Z. Y., Ma, J., Jing, J., Wang, H. J., ... & Chen, Y. J. (2021). Greenness surrounding schools and adiposity in children and adolescents: findings from a national population-based study in China. *Environmental Research*, 192, 110289. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2020.110289>
- Bejleri, I., Steiner, R. L., Provost, R. E., Fischman, A., & Arafat, A. A. (2009). Understanding and mapping elements of urban form that affect children's ability to walk and bicycle to school: case study of Two Tampa Bay, Florida, Counties. *Transportation Research Record*, 2137(1), 148-158. <http://dx.doi.org/10.3141/2137-16>
- Blakely, K. S. (1994). Parents' conceptions of social dangers to children in the urban environment. *Children's Environments*, 16-25.
- Carroll, P., Witten, K., Kearns, R., & Donovan, P. (2015). Kids in the city: Children's use and experiences of urban neighbourhoods in Auckland, New Zealand. *Journal of Urban Design*, 20(4), 417-436. <https://doi.org/10.1080/13574809.2015.1044504>
- Castonguay, G., & Jutras, S. (2010). Children's use of the outdoor environment in a low-income Montreal neighborhood. *Children, Youth and Environments*, 20(1), 200-230.
- Chawla, L. (1992). Childhood place attachments. *Place Attachment*, 12, 63-86.
- Chawla, L. (2007). Childhood Experiences Associated with Care for the Natural World: A Theoretical Framework for Empirical Results. *Children, Youth and Environments*, 17(4): 144-170.
- Crosbie, T. (2006). Using activity diaries: Some methodological lessons. *Journal of Research Practice*, 2(1), D1-D1.
- del Pulgar, C. P., Anguelovski, I., & Connolly, J. (2020). Toward a green and playful city: Understanding the social and political production of children's relational wellbeing in Barcelona. *Cities*, 96, 102438. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102438>
- Driskell, D. (2002). Creating better cities with children and youth a manual for participation; most, management of social transformations. Earthscan Publications.
- Evans, G. W. (2004). The environment of childhood poverty. *American Psychologist*, 59(2), 77. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.59.2.77>
- Frank, L. D., Schmid, T. L., Sallis, J. F., Chapman, J., & Saelens, B. E. (2005). Linking objectively measured physical activity with objectively measured urban form: findings from SMARTRAQ. *American Journal of Preventive Medicine*, 28(2), 117-125. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2004.11.001>
- Gaster, S. (1991). Urban children's access to their neighborhood: Changes over three generations. *Environment and Behavior*, 23(1), 70-85. <https://doi.org/10.1177/0013916591231004>

- Giles-Corti, B., Kelty, S. F., Zubrick, S. R., & Villanueva, K. P. (2009). Encouraging walking for transport and physical activity in children and adolescents. *Sports Medicine*, 39(12), 995–1009. <https://doi.org/10.2165/11319620-000000000-00000>
- Gul, Y., Sultan, Z., Moeinaddini, M., Ahmed Jokhio, G. (2019). Measuring the differences of neighbourhood environment and physical activity in gated and non-gated neighbourhoods in Karachi, Pakistan, *Journal of Urban Design*, 24(3), 494-513. <https://doi.org/10.1080/13574809.2018.1468216>
- Handy, S. (1996). Methodologies for exploring the link between urban form and travel behavior. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 1(2), 151-165. [https://doi.org/10.1016/S1361-9209\(96\)00010-7](https://doi.org/10.1016/S1361-9209(96)00010-7)
- Hansson, U., & Roulston, S. (2017). Evaluations of diaries and GPS-enabled trackers to plot young peoples' geographies – asking the participants what they think. *Children's Geographies*, 15(5), 517–530. <https://doi.org/10.1080/14733285.2016.1272915>
- Hart, R. (1979). *Children's Experience of Place*. Irvington Publishers.
- He, H., Li, T., Yu, Y., Lin, X. (2020). Associations between built environment characteristics and walking in older adults in a high-density city: A study from a Chinese megacity. *Frontiers in Public Health*, 686. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.577140>
- Hillman, M., Adams, J., Whitelegg, J. (1990). *One False Move, a Study of Children's Independent Mobility*. Policy Studies Institute, London.
- Karsten, L., & Van Vliet, W. (2006). Children in the city: Reclaiming the street. *Children, Youth and Environments*, 16(1), 151-167.
- Kyttä, M. (2002). Affordances of Children's Environments in the context of cities, small towns, suburbs and rural villages in Finland and Belarus. *Journal of Environmental Psychology*, 22(1-2), 109-123. <https://doi.org/10.1006/jevp.2001.0249>
- Lambert, A., Vlaar, J., Herrington, S., & Brussoni, M. (2019). What is the relationship between the neighbourhood built environment and time spent in outdoor play? A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(20), 3840. <https://doi.org/10.3390/ijerph16203840>
- Larsen, K., Gilliland, J., Hess, P., Tucker, P., Irwin, J., & He, M. (2009). The influence of the physical environment and sociodemographic characteristics on children's mode of travel to and from school. *American Journal of Public Health*, 99(3), 520-526. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2008.135319>
- Matthews, H., Limb, M. & Taylor, M. (2000). The 'street as third space'. İçinde S.L. Holloway & G. Valentine (Eds.), *Children's Geographies: Playing, Living, Learning* (ss. 63-79). Routledge, London.
- McCormick, R. (2017). Does access to green space impact the mental well-being of children: A systematic review. *Journal of Pediatric Nursing*, 37, 3-7. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2017.08.027>
- Moore, R., & Young, D. (1978). *Childhood outdoors: Toward a social ecology of the landscape*. Springer US.
- Ozbil, A., Argin, G., & Yesiltepe, D. (2016). Pedestrian route choice by elementary school students: The role of street network configuration and pedestrian quality attributes in walking to school. *International Journal of Design Creativity and Innovation*, 4(2), 67-84. <https://doi.org/10.1080/21650349.2015.1123120>
- Perez, C., & Hart, R. A. (2017). Beyond playgrounds: planning for children's access to the environment. İçinde P. F. Wilkinson (Eds.), *Innovation in Play Environments* (ss. 252-271). Routledge.
- Pooley, C.G., Turnbull, J. & Adams, M. (2005). Kids in town: the changing action space and visibility of young people in urban areas. İçinde A. Schildt & D. Siegfried (Eds.), *European cities, youth and the public sphere in the twentieth century* (ss. 90-109). Historical Urban Studies. Ashgate.
- Prezza, M., Piloni, S., Morabito, C., Sersante, C., Alparone, F. R., & Giuliani, M. V. (2001). The influence of psychosocial and environmental factors on children's independent mobility and relationship to peer frequentation. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 11(6), 435-450. <http://dx.doi.org/10.1002/casp.643>
- Raymund, J. F. (1995). From barnyards to backyards: An exploration through adult memories and children's narratives in search of an ideal playscape. *Children's Environments*, 362-380.
- Sancar, F. H., & Severcan, Y. C. (2010). Children's places: rural–urban comparisons using participatory photography in the Bodrum peninsula, Turkey. *Journal of Urban Design*, 15(3), 293-324. <http://doi.org/10.1080/13574809.2010.487808>
- Severcan, Y. C. (2012). Children's attachment to public space in the context of urban regeneration: Effects of children's involvement in planning and design activities.

- Severcan, Y. C. (2018). Changing places, changing childhoods: Regeneration and children's use of place in Istanbul. *Urban Studies*, 55(10), 2179-2196. <https://doi.dox.org/10.1177/0042098017711395>
- Smith, F., & Barker, J. (2000). Contested spaces: Children's experiences of out of school care in England and Wales. *Childhood*, 7(3), 315-333. <https://doi.org/10.1177/0907568200007003005>
- Smith, M., Cui, J., Ikeda, E., Mavoa, S., Hasanzadeh, K., Zhao, J., ... & Kytta, M. (2021). Objective measurement of children's physical activity geographies: A systematic search and scoping review. *Health & Place*, 67, 102489. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2020.102489>
- Spilsbury, J. C. (2005). Children's perceptions of the social support of neighborhood institutions and establishments. *Human Organization*, 64(2), 126-134. <https://doi.org/10.17730/humo.64.2.p99qeup9qebu6wv5>
- Sun, S., Cao, W., Qiu, H., Ran, J., Lin, H., Shen, C., ... & Tian, L. (2020). Benefits of physical activity not affected by air pollution: a prospective cohort study. *International Journal of Epidemiology*, 49(1), 142-152. <https://doi.org/10.1093/ije/dyz184>
- Tarango, S. A. (2022). Public Space Accessibility in Vulnerable Areas in Post-Covid Times. İçinde I. Garofolo, G. Bencini & A. Arengi (Eds.), *Transforming Our World Through Universal Design for Human Development: Proceedings of the Sixth International Conference on Universal Design (UD2022)* (s. 61-68). IOS Press.
- Taylor, A. F., Wiley, A., Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. (1998). Growing up in the inner city: Green spaces as places to grow. *Environment and Behavior*, 30(1), 3-27. <https://doi.org/10.1177/0013916598301001>
- Valentine, G., & McKendrick, J. (1997). Children's outdoor play: Exploring parental concerns about children's safety and the changing nature of childhood. *Geoforum*, 28(2), 219-235. [https://doi.org/10.1016/S0016-7185\(97\)00010-9](https://doi.org/10.1016/S0016-7185(97)00010-9)
- Veitch J., Salmon, J., & Ball K. (2008). Children's active free play in local neighborhoods: a behavioral mapping study. *Health Education Research*, 23(5), 870-879. <https://doi.org/10.1093/her/cym074>
- Veitch, J., Bagley, S., Ball, K., & Salmon, J. (2006). Where do children usually play? A qualitative study of parents' perceptions of influences on children's active free-play. *Health & Place*, 12(4), 383-393. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2005.02.009>
- Wang, F., Wen, M., & Xu, Y. (2013). Population-adjusted street connectivity, urbanicity and risk of obesity in the US. *Applied Geography*, 41, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2013.03.006>
- Wridt, P. J. (2004). An historical analysis of young people's use of public space, parks and playgrounds in New York City. *Children, Youth and Environments*, 14(1), 86-106. Europe. Birkhäuser.

Çocukların Mahallelerinde Vakit Geçirdikleri Alanların Özelliklerinin Mutluluklarına Etkisi: Ankara'da Mahalle ve Cinsiyete Dayalı Karşılaştırmalı Bir Araştırma

Göksun Yıldırım¹, Neşe Aydın², Yücel Can Severcan³

Özet

Kentsel planlama ve tasarım yazınında yetişkinlerin mutluluğu ve yapı çevre ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen sınırlı sayıda araştırma bu ilişkiyi çocuklar kapsamında inceler. Bu çalışma, (1) kent formu özellikleri bağlamında farklı nitelikteki mahallelerde yaşayan çocukların mutluluk seviyelerinin ne derecede farklılaştığı ve (2) çocukların mahallelerinde vakit geçirdikleri yerlerin mutluluk düzeylerini belirlemede ne derecede etkili olduğunu cinsiyet değişkenini gözetererek anlamayı amaçlamaktadır. Bu yazı, Ankara'da farklı kent formu özelliklerine sahip biri şehir içinden ve diğeri kent çeperinden olmak üzere iki mahalleden elde edilen veri sonuçlarına dayanmaktadır. Seçilen mahallelerin sokak bağlantısalılığı, bina yoğunluğu, arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan oranları CBS kullanılarak analiz edilmiştir. Ardından bu mahallelerde bulunan devlete bağlı ilköğretim okullarına giden toplam 150 adet 9-10 yaş aralığındaki çocukla katılımcı bir haritalama etkinliği yürütülmüştür. Etkinlik kapsamında çocuklardan, mahallelerine ait uydu görüntüsünü içeren haritalar üzerinde mutlu ve mutsuz hissettikleri yerleri işaretlemeleri ve tartışmaları istenmiştir. Etkinliğin sonunda, çocuklarla mutluluk düzeyleri ve cinsiyetleriyle ilgili sorular içeren bir anket uygulanmıştır. Çalışma sonuçları, seçilen mahallelerin kent formu özellikleri bağlamında birbirlerinden çok farklı özelliklerde olmalarına rağmen bu mahallelerde yaşayan çocukların mutluluk seviyelerinin belirgin şekilde birbirlerinden farklı olmadığını göstermektedir ($p>0.05$). Cinsiyetin ve mahallede vakit geçirilen alanların türünün ise çocukların mutluluk düzeyini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, kentsel tasarımcılara çocukların mutluluğunu teşvik eden mekanlar yaratmada rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Çocuk, Haritalama çalışması, Mahalle yerleri, Mutluluk

1. Giriş

Kent kavramının kökeni uzun yıllar öncesine dayanmakla beraber, günümüzde kentler, sosyal, fiziksel ve doğal yapıyı içinde barındıran yerleşim alanları olarak tanımlanabilmektedir. Kent morfolojisi, bir yerleşimin biçimi ve yapısıyla ilgilenen çalışmaların bir dalıdır (Kristjánsdóttir, 2007). Kentler tarih boyunca büyümeye, değişmeye ve göç almaya devam etmiştir. Dünya nüfusunun önemli bir bölümü kentsel alanlarda yaşamaktadır. Paralel bir şekilde, Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2020 yılında yayınladığı bir rapora göre, Türkiye'de nüfusun %93'ü il ve ilçe merkezlerinde yaşarken, sadece %7'si küçük kasaba ve köylerde yaşamaktadır (TÜİK, 2021). Hızla artan nüfusa ve insan ihtiyaçlarına, kentlerin ne ölçüde cevap verdiği konusu ise oldukça önemlidir. Kent yaşamı iş, sağlık ve eğitim gibi ihtiyaçları karşılamada avantajlar içerse de kirlilik, trafik ve suç gibi birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Yaşanılan çevre, insanları hem fiziksel hem de psikolojik olarak etkilemektedir. Kentler büyüdükçe, insanların mutluluğu bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir. ABD'de yapılan bir araştırmaya göre, yüksek yoğunluklu kentsel alanlarda yaşamının, insanların mutluluk düzeylerini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır (Winters & Li, 2016).

¹ Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama, goksun@metu.edu.tr

² Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama, nesea@metu.edu.tr

³ Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama, yucelcan@metu.edu.tr

Ayrıca içinde yaşadığımız çevreler, genelde çocuklar düşünülerek tasarlanmadığı için, çocukların gelişimi konusunda yeterli kriterleri sağlayamamaktadır (Churchman, 2003). Dünya nüfusunun önemli bir bölümü kentsel alanlarda yaşadığı için, mahalle yerleri ve yapı çevre unsurları, çocukların mutluluğu üzerindeki etkileri açısından çok önemlidir. Kentsel morfoloji aynı zamanda çocukların ihtiyaçlarını ve yaşadıkları çevrelerin onların gelişimine ve mutluluğuna nasıl etki ettiğini gözleterek, şehirlerin tasarımı ve planlanması konusunda yönlendirici olan bir çalışma alanıdır. Bu çalışmanın amacı, mahallede vakit geçirilen alanlar ve cinsiyet ile çocukların mutluluk düzeyleri arasında bağlantı kurarak, kentsel tasarımcılara, karar vericilere ve yerel halka rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.

1.1. Mutluluk Kavramı ve Ölçümü

Mutluluk olgusu tarih boyunca farklı disiplinler tarafından incelenmiştir. Filozoflar, mutluluğu insan için en yüksek motivasyon ve amaç olarak tanımlamışlardır (Diener, 1984). Veenhoven'e (1997: 5) göre ise "mutluluk, bir kişinin mevcut yaşamının genel kalitesini bir bütün olarak olumlu olarak değerlendirme derecesidir. Yani kişinin yaşadığı hayattan ne kadar hoşlandığıdır." Tarih boyunca mutluluk gibi sübjektif kavramların ölçülüp ölçülemeyeceği tartışma konusu olmuştur. Konu ile ilgili yazında genel olarak ölçüm için kullanılan yöntem, bireylerin kendi mutluluk düzeylerini derecelendirdiği anketlerdir.

Mutluluğu etkileyen faktörler, ekolojik bir yaklaşım doğrultusunda bireysel (örneğin yaş, cinsiyet, gelir düzeyi), kişilerarası (örneğin aile desteği, arkadaşlık ilişkileri) ve çevresel olarak üç ana başlıkta incelenebilir. Bu çalışmada, bireysel faktörlerden cinsiyet ve çevresel faktörlerden mahalle yerleri üzerinde durulmuştur. Mutluluğunu inceleyen araştırmalardan bazıları cinsiyete dayalı bir fark bulunmadığı sonucuna ulaşırken (McCabe ve diğerleri, 2011; Lopez-Perez ve diğerleri, 2015), bazı araştırmalarda genç yetişkinlerde mutluluğun cinsiyete göre farklılaştığı ve kadınların mutluluk düzeylerinin erkeklerden daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır (Aydın, 2019). Bireylerin mekân algıları, kentsel alanları kullanma sıklıkları ve amaçları cinsiyete göre değişmektedir (Keçeli, 2013). Cinsiyet bireylerin mutluluğunu etkileyebilecek faktörlerden sadece biri olmasına rağmen, toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileri bireylerin mahallelerindeki mutluluk düzeylerini dolaylı yoldan etkileyebilir.

Mutluluk kavramı, psikologların ve filozofların ilgisini çektiği gibi tasarımcıların, plancıların ve mimarların da ilgi odağı olmuştur. Tasarımcı ve plancı perspektifiyle bu çalışmada mutluluğu etkileyen çevresel faktörler daha detaylı olarak incelenmiştir. Yazın, yaşadığımız çevrenin, kentsel tasarım özelliklerinin, fiziksel ve yapı çevrenin insanların mutluluğu üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir (Chen ve Zhang, 2018; Su vd., 2021; Pringle ve Guaralda, 2018). Örneğin Chen ve Zhang'e (2018) göre yaşanan çevrenin ne kadar yeşil, kentsel hizmetlerin ne kadar erişilebilir ve sosyal alanların ne kadar yoğun olduğu gibi çeşitli parametreler yetişkinlerin mutluluk düzeylerini ciddi olarak etkilemektedir.

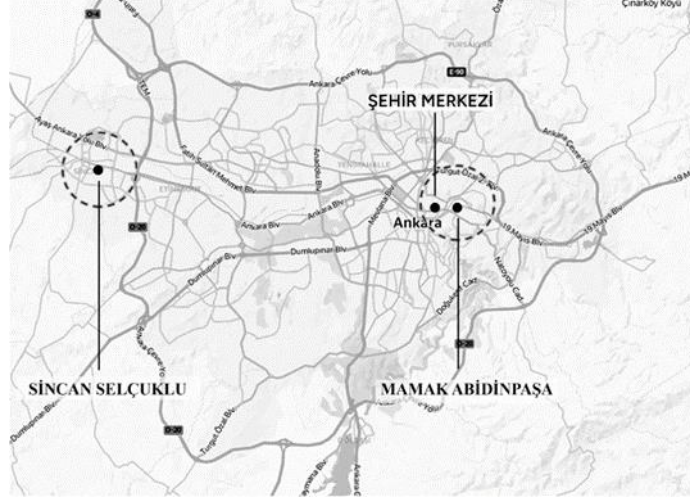
1.2. Çocuk ve Mutluluk

Çocuk kavramı tıp, sosyoloji, psikoloji, pedagoji gibi birçok disiplinin araştırma konusu olmuştur. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuğu 18 yaşının altında bulunan her kişi olarak tanımlamaktadır. Bebeklerin ya da küçük çocukların mutluluğunu ve belli durumlara nasıl tepki verdiklerini onları sadece gözlemleyerek anlayabilirsek de (Benditt, 1974), okul çağındaki çocukların mutluluğu doğrudan onlara sorarak öğrenilebilir. Psikoloji yazınındaki araştırmalar, çocukların mutluluk düzeylerini genellikle çocukların kendi mutluluk düzeylerine göre derecelendirme yöntemiyle ölçmektedir. Çocukların mutluluğunu bireysel ve kişiler arası faktörler kadar çevresel faktörlerin de etkilediği yazındaki çalışmalarla ortaya konmuştur (Laatikainen vd., 2017).

2. Çalışmanın Bağlamı

Bu çalışma, farklı kent formu özelliklerinin gözlemlenebildiği, Türkiye'nin Başkenti Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Ankara'nın iki ilçesinden iki mahalleye odaklanılmıştır. Mamak Abidinpaşa mahallesi şehir merkezinde ve Ankara'nın tarihi merkezine yakınken, Sincan Selçuklu mahallesi şehrin çeperinde yer almaktadır (Şekil 1).

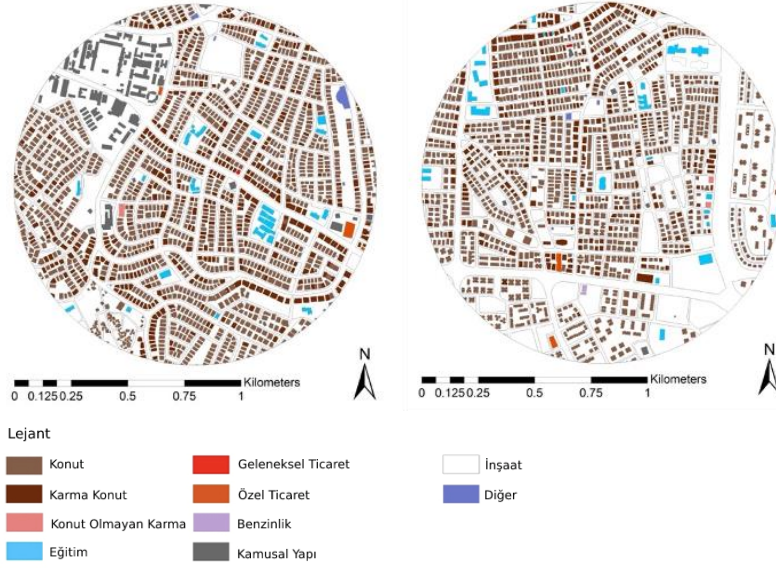
Şekil 1 Seçilen mahallelerin konumları

Mahallelerin seçiminde sahip oldukları kentsel form özellikleri dikkate alınmıştır. Mamak Abidinpaşa mahallesi daha yoğun bir konut dokusuna ve daha kıvrımlı ve dar yollara sahipken, Sincan Selçuklu mahallesinde evler çoğunlukla toplu konut (yeşil alanlarla çevrili yüksek katlı apartmanlar) ve apartmanlı bahçeler şeklinde olduğundan dolayı daha fazla park ve yeşil alana sahiptir. Mahalle seçiminden sonra, çocuk katılımcıların seçimi için devlet okullarına odaklanılmıştır. Devlet okullarının seçilmesinin temel nedeni, bu tür okullara giden çocukların genelde yakın çevrede yaşıyor oluşlarıdır. Araştırmanın örneklemini seçilen okullarda okuyan 9-10 yaş arası (üçüncü ve dördüncü sınıf) çocuklar oluşturmaktadır. Çalışmanın okul yönetimlerine tanıtılmasının ardından seçilen ilköğretim devlet okullarındaki tüm üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerine proje hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmaya katılmak isteyen ve ebeveynleri tarafından katılımı uygun görülen tüm çocuklar çalışmaya dahil edilmiştir. Bu kapsamda Abidinpaşa İlkokulu'ndan 57 (24 kız, 33 erkek), Sincan İlkokulu'ndan ise 93 (55 kız, 38 erkek) öğrenci çalışmaya katılmıştır.

3. Yöntem

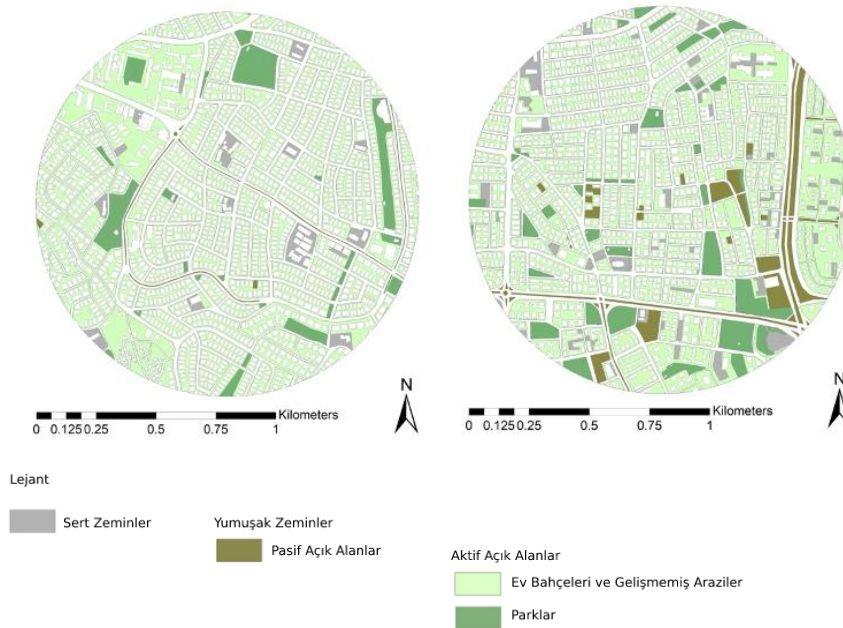
3.1. Kent Formu Analizleri

Seçilen devlet okullarının merkezinde 800 metre yarıçaplı çemberler atılmış ve bu alanların kent formu özelliklerinin analizleri CBS ve NetCAD programları aracılığıyla incelenmiştir. Bu çember alanlar, davranış bilimi çalışmalarındaki tanımıyla çocukların "okul mahallelerini" (school neighborhood), yani çocukların okullarından rahatça erişebildikleri ve vakit geçirdikleri yerleri temsil etmektedir. Çocukların mahallelerinin özelliklerinin incelenmesinde okullardan atılan çemberler farklı araştırmacılar tarafından da kullanılan bir yöntem olmuştur (Smith vd., 2021). Seçilen okullar, devlet okulları olduğundan okulların çevreleri genel anlamda çocukların evlerini ve yakın çevrelerini de içine almaktadır varsayımında bulunulabilir. Yapılan kent formu analizlerinde öncü çalışmalarda çocukların yerle ilişkilerini etkileme ihtimali yüksek olan arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan oranına odaklanılmıştır (bkz., Akpınar, 2017; Özbil vd., 2015).

Şekil 2 Seçilen mahallelerin arazi kullanım örüntüleri (Sol: Mamak Abidinpaşa Mahallesi; Sağ: Sincan Selçuklu Mahallesi)

Arazi kullanım çeşitliliği (LUM) incelenirken, Frank ve diğerleri (2004) formülü kullanılmıştır. Bu formüle göre, arazi kullanım çeşitliliği oranı "0" sayısına ne kadar yakınsa, o mahallede arazi kullanım çeşitliliği o kadar homojendir. "1" rakamına yaklaşmak, daha fazla arazi kullanım çeşitliliği anlamına gelir. Şekil 1'de görüldüğü üzere, Mamak Abidinpaşa Mahallesi merkeze daha yakındır ve LUM değeri (0.52) 1'e daha yakındır. Sincan Selçuklu Mahallesi'nin LUM oranı (0.40) 0'a daha yakın olduğundan daha homojen bir arazi kullanım çeşitliliğine sahiptir (Şekil 2).

Şekil 3 Seçilen mahallelerdeki açık yeşil alanlar (Sol: Mamak Abidinpaşa Mahallesi; Sağ: Sincan Selçuklu Mahallesi)

Her bir mahallenin almış olduğu açık yeşil alan değerleri 3 ana başlıkta hesaplanmıştır: (1) aktif açık alanların, (2) aktif ve pasif açık alanların ve (3) park alanlarının 800 metre yarıçaplı çember alana oranı. Şekil 3'te görüldüğü üzere mahallelerin almış oldukları değerler birbirine yakın olmakla birlikte Selçuklu Mahallesi'nin oranları (0.44, 0.49, 0.08) Abidinpaşa Mahallesi'ne (0.43, 0.43, 0.06) göre daha yüksektir (Şekil 3).

3.2. Katılımcı Haritalama Çalışması

Çocuklarla mahallelerinde mutlu ve mutsuz oldukları yerleri hislerinin nedenleriyle birlikte öğrenmek için katılımcı haritalama çalışması yürütülmüştür. Bir araştırma yöntemi olarak haritalama çalışması, çocukların ilgisini çekmesi, çocukların kendi düşüncelerini rahatça ifade etmesine olanak sağlaması ve elde edilen mekân bazlı verilerin odak grup gibi diğer yöntemlerden elde edilen verilerle kolayca harmanlanabilmesinden dolayı araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır (Travlou vd., 2008; Laatikainen vd., 2017).

Şekil 4 Haritalama çalışması (Sol: Abidinpaşa İlkokulu, Sağ: Sincan İlkokulu)

Çalışma, sonda yer alan anket çalışması hariç 3 aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama, çocukların yaklaşık 5 ile 7 arasında değişen gruplara ayrılmasıyla başlar. Her öğrenci grubu, bir masa yöneticisinin yönlendirmesiyle etkinlik ortamındaki bir masa veya masanın olmadığı durumlarda boş bir duvar etrafına toplanmaktadır (Şekil 4). Bu çalışma bağlamında seçilmiş her iki okulda da etkinlik ortamını okullardaki konferans salonu oluşturmuştur. Daha sonra her çocuk grubuna, okulu merkez alan yaklaşık 1 km yarıçaplı alanı kapsayacak şekilde mahallelerinin uydu görüntülerini içeren ve altında boş bir harita anahtarı olan bir adet poster verilmiştir. Masa yöneticileri çocuklara, mahallelerinin uydu görüntüsünü nasıl okumaları gerektiğini gösterip tüm çocuklardan poster üzerinde evlerini ve evden okula hangi güzergahlardan yürüdüklerini işaretlemelerini istemiştir. İlk aşama, uydu görüntülerinin çocuklar tarafından nasıl okunması gerektiğini öğrenme aşamasıdır ve 9-10 yaş grubu 6 kişilik bir çocuk grubuyla yaklaşık 30 dakika sürmektedir. İkinci aşamada, bir önceki süreçte gruba dağıtılan poster üzerinde çocuklardan vakit geçirdikleri ve kendilerini mutlu hissettikleri ve son olarak üçüncü aşamada ayrı bir poster üzerinde mutsuz hissettikleri yerleri konumları ve nedenleriyle birlikte açıklamaları istenmiştir. Her çocuk, vakit geçirdiği ve kendini mutlu veya mutsuz hissettiği yerlerin konumunu (veya aynı konumda yapılan ayrı bir aktiviteyi) göstermek için ayrı bir yapışkan (sticker) kullanmıştır; kullanılan semboller ve çocukların açıklamaları hangi çocuğun ne söylediğini de tanımlayacak şekilde masa yöneticileri tarafından harita anahtarına işlenmiştir. Bu süreçte çocuklar, mutluluklarını olumlu ve olumsuz yönde

etkileyebilecek çeşitli etmenleri düşünme ve tartışma imkânı bulmuşlardır. Gerek mutlu gerek mutsuz hissedilen yerlerin saptandığı haritalarda mutluluk/mutsuzlukla ilişkili/korrele kavramlar da tartışmaları derinleştirmek adına soru setlerine eklenmiştir (örneğin: uzaklaştığınızda özlediğiniz yerler var mı? Sizin için özel olan yerler var mı?). Süreç, çocukların ekleyecek bir sözlü olmayana kadar devam etmekte ve yaklaşık 2 saate yakın sürmektedir. Çocuklar tarafından vakit geçirilen ve mutlu/mutsuz olunan yerlerin konumlarının doğru ve/veya rahat bir şekilde tespit edilemediği durumlarda akıllı telefonlarda yer alan web-tabanlı haritalama programlarından yararlanılmıştır.

3.3. Mutluluk Anketi

Katılımcı haritalama etkinliğinin sonunda, her bir çocuk katılımcıdan “Mahallemde çok mutluyum” ifadesine katılma derecelerini belirtmeleri istenmiştir. 5’li Likert ölçeğinde sorulan bu soruda katılımcılara 1’den 5’e bir cevap vermeleri istenmiş ve her bir sayının ifadesel karşılığı açıkça vurgulanmıştır (1: kesinlikle katılmıyorum, 2: katılmıyorum, 3: ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4: katılıyorum ve 5: kesinlikle katılıyorum). Sorunun eşit aralıklar içeren cevaplarla katılımcılara sunulması, analizlerde parametrik testlerin uygulanmasının önünü açmıştır.

3.4. Çocukların Katılımcı Harita ve Anket Verilerinin Analizi

Haritalama çalışmaları tamamlandıktan sonra posterlerden elde edilen veriler CBS ortamında sayısallaştırılmıştır. Bu çalışma kapsamında çocukların mutluluğunu olumlu anlamda etkileyen çevresel faktörler ve mahalle yerleri, çocuk mekânları literatürüne atıfta bulunularak **Tablo 1**’de görüldüğü şekilde kategorize edilmiştir (Severcan, 2018). Çocukların mutlu oldukları her bir yer kategorisinde verilen atıfların mekânsal dağılımları ArcGIS programında üretilen tematik haritalarla görselleştirilmiştir. Ayrıca, çalışmaya katılan her çocuğun hangi tür yer kategorisine atıfta bulunduğuna ilişkin, istatistiksel analizlerde kullanılmak üzere bir SPSS tablosu üretilmiştir.

Tablo 1 Mahalle yerleri kategorizasyonu

Ana yer kategorileri	Alt yer kategorileri
Kamusal Alanlar	Meydanlar Sokaklar Geleneksel Ticaret Alanları Okul Alanları Kamusal Açık Alanlar Rekreasyon Alanları Kamu Kurumları
Özelleştirilmiş Kamusal Alanlar	Zincir Marketler Alış-Veriş Merkezleri Özel Kurslar
İş, Üretim Yerleri	Ofisler Benzinlikler Depolar
Doğal ve Keşfedilen Alanlar	Ev Bahçeleri Kamusal Açık Yeşil Alanlar Keşfedilen Yerler
Yerleşim Alanları	Gecekondu Alanları Yenilenen Alanlar (TOKİ)
Evler	Çocukların Kendi Evleri Diğer Evler

Daha sonra, bir önceki veri kodlama aşamasında üretilen SPSS tablosuna her çocuğun mutluluk anketi sorularına verdiği 1’den 5’e cevaplar ve cinsiyet verisi işlenmiştir. Kent formu özellikleri bağlamında iki farklı nitelikteki mahallelerde yaşayan çocukların mutluluk seviyelerinin farklılığını

değerlendirmek için t-testi uygulanmıştır. Benzer şekilde, aynı mahallede yaşayan erkek ve kızların mutluluk oranları da t-testi ile karşılaştırılmıştır. Çocukların mahallelerinde vakit geçirdikleri yerlerin mutluluk düzeylerini belirlemede ne derecede etkili olduğunu cinsiyet değişkenini gözeterek anlamak için sıralı regresyon modeli kullanılmıştır. Tüm istatistiksel analizler için SPSS programı kullanılmıştır.

4. Bulgular

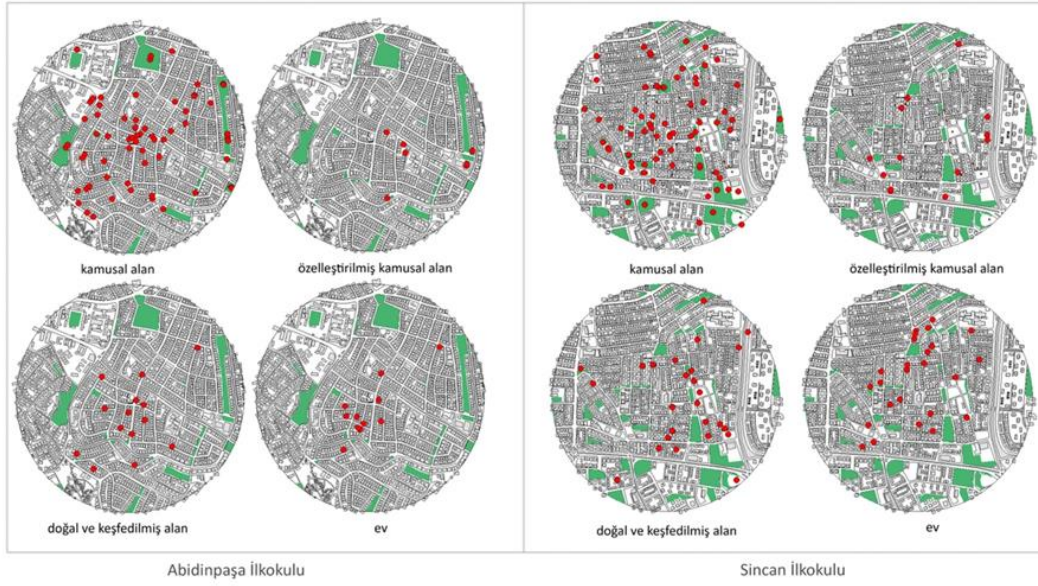
4.1. Cinsiyete Göre Mahalle Bazında Çocukların Mutluluk Seviyeleri

Cinsiyet etmeninden bağımsız olarak her iki mahalleden çalışmaya katılan çocukların mutluluk puanı ortalamaları t-testi yöntemiyle karşılaştırılmıştır. Bu sonuca göre, Selçuklu Mahallesi'nden çalışmaya katılan çocukların mutluluk seviyeleri (M=3.90, SD=1.23) Abidinpaşa Mahallesi'nden çalışmaya katılan çocukların mutluluk seviyelerine kıyasla (M=3.63, SD=1.33) daha yüksektir. Ancak bulgular, bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir (t= 1.2751 p>0.05). Cinsiyet etmenine göre değerlendirildiğinde ise bazı mahallelerde yaşayan çocukların mutluluk seviyesinde farklılaşmaların olduğu gözlemlenmiştir. Abidinpaşa'daki erkek öğrencilerinin mutluluk puanlarının ortalaması (M=3.85, SD=1.28), bu mahalledeki kız öğrencilerin ortalamasından (M=3.33, SD=1.37) daha yüksektir ancak p değeri bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir (t= 1.4567 p>0,05). Diğer taraftan Sincan'daki kız öğrencilerin mutluluk seviyesi (M=4.22, SD=1.01), erkek öğrencilerin ortalamasından (M=3.45, SD=1.37) istatistiksel anlamda belirgin bir şekilde daha yüksektir (t=3.1206, p<0.01). Sincan Selçuklu Mahallesi ve yakın çevresinde yaşayan kız öğrenciler mahallelerinde, erkek öğrencilere göre daha mutlulardır.

4.2. Çocukların Mahallelerinde Mutlu Olduğu Yerlerin Cinsiyet ve Mahalle Konumu Bazında Karşılaştırması

Şekil 5, çocukların mahallelerinde kendilerini mutlu hissettikleri mekân türlerini göstermektedir (kırmızı noktalar her bir yer kategorisi bağlamında çocukların mutlu oldukları ve vakit geçirdikleri yerleri temsil etmektedir). Bu şekilden de görülebileceği gibi, her iki mahallede en çok bahsedilen yerler kamusal alan kategorisi altında toplanmıştır. Her ne kadar kamusal alan kategorisinde kırmızı noktalar her iki okul için de oldukça yoğun olsa da, Abidinpaşa Mahallesi'ne kıyasla vakit geçirilen ve mutlu olunan kamusal alanların Selçuklu Mahallesi'nde daha yoğun olduğu söylenebilir. En fazla kullanılan iki kamusal alan tipini okul bahçeleri ile birlikte okullar ve mahalle parklarını içinde barındıran mahalle rekreasyon alanları izlemektedir. Bu yerler haricinde sokaklar ve kamusal hayatı destekleyen bakkal türü geleneksel ticari alanlar çocukların sıklıkla uğradıkları yerler arasında yer almaktadır.

Kamusal alanlardan sonra en fazla vakit geçirilen ve mutlu olunan yerleri özelleştirilmiş kamusal alanlar, doğal ve keşfedilen alanlar ve ev kategorileri takip etmektedir. Abidinpaşa'daki kız ve erkek öğrencilerin mutlu olduklarını söyledikleri ana yer kategorileri çoğunlukla benzer olmasına rağmen doğal ve keşfedilmiş alan kategorisinde önemli bir farklılık bulunmaktadır. Erkek öğrencilerin %42,4'ü bu alanlarda mutlu olduklarını belirtirken, kız öğrencilerin yalnızca %4,2'si bu alanlara referans vermiştir. Ayrıca bu mahallede yaşayan kız öğrencilerin en çok referans verdiği yerler sırasıyla okul alanı (%54,2), rekreasyon alanı (%54,2) ve alış-veriş merkezleri (%41,7) olurken, erkek öğrencilerin belirttiği yerler okul alanı (%93,9), rekreasyon alanları 60,6) ve sokaktır (%57,6). Sincan Selçuklu Mahallesi'ndeki kız ve erkek öğrencilerin benzer yerlerde mutlu oldukları görülmektedir. Kız öğrencilerin en çok referans verdiği yerler sırasıyla rekreasyon alanı (%83,6), okul alanı (%67,3) ve zincir markettir (%61,8). Erkek öğrenciler de benzer bir şekilde rekreasyon alanı (%71,1), okul alanı (%63,2) ve zincir market (%42,1) kategorilerini vurgulamıştır (Tablo 2).

Şekil 5 Çocukların mahallelerinde kendilerini mutlu hissettikleri yerler (Sol: Mamak Abidinpaşa Mahallesi, Sağ: Sincan Selçuklu Mahallesi)

Katılımcı haritalama etkinliğindeki tartışmalara göre, çocuklar mutluluklarının nedenlerini açıklarken, belirli arazi kullanımlarının (evlerinin önündeki sokakların varlığı, oyun alanlı parklar, oynayabilecekleri bahçeler gibi) yaşamlarını etkilemedeki rolünden sıklıkla bahsetmişlerdir. Kamusal alanların varlıklarının ve niteliklerinin çocukların mutluluğunu artırmada oldukça etkili olduğu görülmüştür. Belirli bir yerin bazı özellikleri ya da orada yapılan etkinlikler çocukların dikkatini çekmiş ve mutlu oldukları yeri anlatırken bu öğelere atıfta bulunmuşlardır. Arkadaşlarıyla oynadıkları ya da aileleriyle birlikte yürüdükleri sokaklar, sosyalleşip oyun oynadıkları okul bahçeleri, bisiklet sürdükleri yokuşlu sokaklar gibi mahalle mekanlarına ve etkinliklerine ağırlık vermişlerdir. Çalışma kapsamında seçilmiş iki mahalle kent formu özellikler bağlamında birbirlerinden farklılık gösterse de her iki mahallede de çocukların mekân kullanımları ve bir yer mutlu yer olarak belirtme istatistikleri benzerlik göstermektedir.

4.3. Çocukların Mahallelerinde Mutlu Olduğu Yerlerin Cinsiyet ve Mahalle Konumu Bazında Karşılaştırması

Mahalle yerlerinin çocukların mutluluk puanları ile olan ilişkisi her iki mahalle ve cinsiyet için ayrı ayrı incelenmiştir. Abidinpaşa'daki kız öğrenciler için B değerleri incelendiğinde, geleneksel ticaret (-5,114) kategorisi negatif değere sahipken okul alanı (6,331) ve AVM (5,364) kategorileri pozitif bir değere sahiptir (Tablo 3). Okul alanı ve AVM kategorilerinde daha yüksek bir puan, kız öğrencilerin daha yüksek bir mutluluk düzeyine dahil olma olasılığının daha yüksek olduğu anlamına gelir.

Tablo 2 Çocukların mutlu olduğu mahalle yerlerinin cinsiyet ve mahallelere göre karşılaştırılması

Mahalle Yerleri	Abidinpaşa İlkokulu			Sincan İlkokulu		
	Toplam % (n:57)	Kız Öğrenci % (n:24)	Erkek Öğrenci % (n:33)	Toplam % (n:93)	Kız Öğrenci % (n:55)	Erkek Öğrenci % (n:38)
Kamusal Alanlar	96,5	91,7	100	93,5	92,7	94,7
<i>Meydanlar</i>	1,8	0	3	0	0	0
<i>Sokaklar</i>	43,9	25	57,6	20,4	7,3	39,5
<i>Geleneksel Ticaret Alanları</i>	22,8	20,8	24,2	28	25,5	31,6
<i>Okul Alanları</i>	77,2	54,2	93,9	65,6	67,3	63,2
<i>Kamusal Açık Alanlar</i>	3,5	0	6,1	4,3	1,8	7,9
<i>Rekreasyon Alanları</i>	57,9	54,2	60,6	78,5	83,6	71,1
<i>Kamu Kurumları</i>	22,8	20,8	24,2	25,8	18,2	36,8
Özelleştirilmiş Kamusal Alanlar	40,4	41,7	39,4	54,8	61,8	44,7
<i>Zincir Marketler</i>	19,3	12,5	24,2	53,8	61,8	42,1
<i>Alış-Veriş Merkezleri</i>	29,8	41,7	21,2	0	0	0
<i>Özel Kurslar/özel spor alanları</i>	5,3	8,3	3	1,1	0	2,6
Doğal ve Keşfedilmiş Alanlar	26,3	4,2	42,4	30,1	36,4	21,1
<i>Ev Bahçeleri</i>	26,3	4,2	42,4	24,7	29,1	18,4
<i>Keşfedilen Yerler</i>	0	0	0	7,5	9,1	5,3
Evler	14	12,5	15,2	22,6	23,6	21,1
<i>Kendi Evleri</i>	10,5	8,3	12,1	6,5	10,9	0
<i>Diğer Evler</i>	8,8	4,2	12,1	19,4	18,2	21,1

Tablo 3 Çocukların mutluluğunu belirleyici mahalle yerleri

Mahalle Yerleri	Kızlar		Erkekler		
	B	Exp(b)	B	Exp(b)	
Abidinpaşa İlkokulu	Geleneksel Ticaret	-5,114	0,006	-	-
	Okul Alanı	6,331	561,768	2,649	14,139
	AVM	5,364	213,543	-	-
Sincan İlkokulu	Zincir Market	0,704	2,022	-	-

Ayrıca Exp(b) değerleri incelendiğinde, en yüksek değere sahip olan kategori okul alanı kategorisidir. Bu durum, okul alanı kategorisindeki her birim artış için daha yüksek bir mutluluk düzeyinde olma olasılığının 561,768 kat arttığını göstermektedir. Paralel bir şekilde erkek öğrenciler için de okul alanı kategorisi, mahallelerindeki mutluluklarını etkileyen önemli bir belirleyici olarak görülmektedir. Abidinpaşa İlkokulu erkek öğrencilerinin daha yüksek bir mutluluk düzeyinde olma olasılığı, okul alanı kategorisindeki her birim artış için 14,139 kat artmaktadır. Sincan İlkokulu kız öğrencileri için B değerleri incelendiğinde, zincir market kategorisinin pozitif bir B değeri vardır, bu da zincir market kategorisinin puanları arttıkça, daha yüksek bir mutluluk düzeyine dahil olma olasılığının daha yüksek olduğu anlamına gelir. Ayrıca, olasılık oranı, zincir market kategorisinde her birim artış için, daha yüksek bir mutluluk düzeyinde olma olasılığının 2,022 kat arttığını vurgulamaktadır.

Sıralı regresyon analizi sonuçlarına göre, Abidinpaşa'daki hem kız hem de erkek öğrenciler için en önemli mutluluk belirleyicisi okul alanı olurken, Sincan'daki kız öğrenciler için zincir market kategorisi en önemli mutluluk belirleyicisidir.

5. Değerlendirme ve Tartışma

Günümüze dek yapılmış çalışmalarda yetişkinlerin mutlulukları ile yapılı çevre arasındaki ilişki birçok kez ele alınmış olsa da çocuklarla yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Çocukların esenliği ve duydukları olumlu hisler ile mahalle yerleri ve yapılı çevre arasındaki ilişki, kamusal alanlar (Benita vd., 2019), açık yeşil alanlar (Thomas & Thompson, 2004; Barrera-Hernández vd., 2020; Cui & Yang, 2021; Adams vd., 2018), arazi kullanım çeşitliliği (Laatikainen vd., 2017), kentsel ulaşım (O'Brien & Tranter, 2006; Waygood vd., 2017) ve kent-kır farklılıkları (Rees vd., 2017; Newland vd., 2014) gibi mahalle mekanlarının farklı yönleri üzerinden birçok araştırmacı tarafından vurgulanmış ancak bu alandaki ampirik çalışmalar kısır kalmıştır. Ayrıca, konu ile ilişkili çalışmaların büyük bölümünün başta ABD, İngiltere ve Finlandiya gibi gelişmiş ülkelerde yapılmış olması, ülkemizde günümüze dek kent formu bağlamında çocuk mutluluğunu ele alan bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmayı özel ve önemli kılmıştır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular bazı genel sonuçları ortaya koymaktadır. İlk olarak, mahalle yerleri ile çocukların mutluluğu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak, bu çalışma kapsamında ele alınan her iki mahalle için de çocukların mekân kullanımları ve bir yeri mutlu yer olarak belirtme istatistikleri benzerlik göstermiştir. Kamusal alan kategorisi her iki mahallede de çocukların mutlu olduğu yerler kategorisinde öne çıkmaktadır. Ayrıca, Ankara'nın farklı yerlerinden seçilmiş ve farklı kentsel form özelliklerine sahip olan iki mahallenin mutluluk puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. İlaveten, Abidinpaşa Mahallesi'nden çalışmaya katılan çocukların mahallelerindeki mutluluk puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Sincan'daki kız öğrenciler ise, mahallelerinde erkek öğrencilere göre daha mutlulardır. Son olarak, çalışma bulguları göstermiştir ki bazı mahalle yerleri çocukların mutluluğunu belirlemede oldukça önemlidir. Geleneksel ticaret, okul alanı, AVM ve zincir market gibi yerler seçilen mahalleler için çocukların mutluluklarını etkilemede önemli bir belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın bulguları, kamusal alan kategorisinin çocukların mutluluğunu önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Kamusal alanlar, yüz yüze etkileşimi artırmak ve psikolojik sağlığı geliştirmek için gereklidir (Benita, 2019). Kamusal alan ve mutluluk arasındaki ilişki hem yetişkin (Sepe, 2017; Mehaffy, 2021) hem de çocuk literatüründe (Benita, 2019) ortaya konmuştur. Rekreatyon alanlarının ve parkların çocuk mutluluğu üzerindeki etkisi daha önce yapılan çalışmalarla da desteklenmektedir (Adams vd., 2018; Cui ve Yang, 2021; Broberg vd., 2013). Ayrıca Jacobs'un (1992) belirttiği gibi, sokaklar insanların birbirleriyle etkileşimde bulunmaları açısından çok önemlidir. Türkiye bağlamında sokak, çocukların sosyalleştiği, oyun oynadığı ve zamanlarının çoğunu geçirdiği önemli bir yerdir. Sokaklar, hızla artan kentleşme süreci, trafik sorunları ve güvensizlik nedeniyle çocuklar tarafından eskisi kadar deneyimlenmese de başta okula yürüme eğilimleri nedeniyle onlar için hala önemini korumaktadır. Sokakta daha fazla zaman geçirmenin (bisiklet sürmek, yürümek, oyun oynamak vb.) çocukların mutluluğuna katkısı literatürde ortaya konmuştur (O'Brien ve Tranter, 2006). Ayrıca özellikle Sincan Selçuklu mahallesinde yoğun olan zincir market kategorisi de Türkiye'de son yıllarda oldukça popüler hale gelen yerlerden biridir. Çocuklar zincir marketlerden bahsederken diğer marketlere göre ucuz ve ulaşılabilir olması, arkadaşlarıyla vakit geçirebilmeleri, sosyalleşebilmek gibi noktalara değinmiştir. Araştırma

sonucunda, kız ve erkek öğrencilerin genellikle benzer yerleri deneyimlediği ve mutlu oldukları yerlerin benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Haritalama çalışması sırasındaki tartışmalar ve istatistiklere göre, Abidinpaşa mahallesinde kız öğrencilerin doğal ve keşfedilmiş alanlarda güvensiz hissettiği ve daha ıssız alanlarda erkek öğrencilerin vakit geçirebilirken kız öğrencilerin bu alanlara gitmekten kaçındığı sonucuna ulaşılmıştır. Kamusal kentsel alanlarda güvenliği sağlayacak politikalar ve uygulamalarının tasarlanması bu bakımdan oldukça önemlidir.

Çalışmanın ölçeği genişletilerek, yeşil alanların, arazi kullanım çeşitliliği oranının, yoğunluğun ya da sokak bağlantısallığının daha yüksek olduğu mahallelerde çocukların daha mutlu olup olmadığı konusunda farklı bir sonuca varılabilir. Mamak Abidinpaşa Mahallesinde yerleşim alanları cadde ile etkileşim halindedir ve çocukların sokağı, kapalı site tipi veya toplu konut tipolojisine sahip Sincan Selçuklu Mahallesinden daha fazla deneyimlemiş olmalı beklenebilir. Ayrıca, Mamak Abidinpaşa Mahallesi, merkeze yakınlığı ve yoğunluğu sebebi ile daha fazla arazi kullanım çeşitliliğine ve küçük işletmelere sahipken Sincan Selçuklu Mahallesinde ağırlıklı olarak toptancılar ve zincir marketler bulunmaktadır. Mahallelerin tüm bu özellikleri göz önüne alındığında, farklı özelliklere sahip daha fazla mahalle seçildiğinde çocukların mutluluğunu etkileyen yer kategorilerine ilişkin sonuçların değişebileceği varsayılabilir. Örneğin her ne kadar seçilen mahalleler arazi kullanım çeşitliliği ve yeşil alan oranı bağlamında birbirlerinden bir ölçüde farklılaşsa da mahalle örneklem sayısının artışı ve mahalleler arasındaki kent formu özelliklerinin birbirlerinden ciddi anlamda farklılaşacak olması bu çalışma bağlamında seçilmiş iki mahallenin birbirlerine benzer özellikteki mahalleler kümelenmesi içinde bulunmasına neden olabilir. Kent formu özellikleri bağlamında olası bir aynı küme içinde bulunma durumu, bu çalışma sonucunda ortaya çıkan örneğin seçilmiş her iki mahalle için de çocukların mekân kullanımları ve bir yeri mutlu yer olarak belirtme istatistiklerindeki benzerliği açıklayabilir. Bu yüzden, çalışma ölçeği genişletilerek, cinsiyetin, mahalledeki mutluluk seviyesi, mekân kullanımları ve deneyimleri üzerindeki etkisini ortaya koymak yararlı olacaktır. Araştırma sonuçlarının da desteklediği üzere kentler, çocukların gelişimlerinde ve mutluluklarında önemli bir rol oynamaktadır. Bu noktada kentteki sorunların çocuklar da göz önüne alınarak çözülmesi ve çocukların planlama ve tasarım sürecine dahil edilmesi oldukça önemlidir.

Teşekkür

Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından desteklenmektedir (Proje No: 219K243). Çalışmanın veri toplama aşamasında yer alan Yağmur Aşçı, Aybüke Balahun Çoban, Yağmur Özgür, Ebru Altıntaş, Oğuzhan Öztan, Senanur Yaman, Aleyna Güngör ve Furkan Erdem Sözeri'ye teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Adams, S., Savahl, S., Florence, M., & Jackson, K. (2018). Considering the Natural Environment in the Creation of Child-Friendly Cities: Implications for Children's Subjective Well-being. *Child Indicators Research*, 12(2), 545-567. doi:10.1007/s12187-018-9531-x
- Akpınar, A. (2017). Urban green spaces for children: A cross-sectional study of associations with distance, physical activity, screen time, general health, and overweight. *Urban Forestry & Urban Greening*, 25, 66-73.
- Aydın, M. (2019). Genç Yetişkinlerde Mutluluğun Maneviyat ve Kanaat Açısından İncelenmesi. *The Journal of Social Science*. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.571198>
- Barrera-Hernández, L. F., Sotelo-Castillo, M. A., Echeverría-Castro, S. B., & Tapia-Fonllem, C. O. (2020). Connectedness to Nature: Its Impact on Sustainable Behaviors and Happiness in Children. *Frontiers in Psychology*, 11. doi:10.3389/fpsyg.2020.00276
- Benditt, T. (1974). Happiness. *Philosophical Studies*, 25(1), 1-20. doi:10.1007/bf00364711
- Benita, F., Bansal, G., & Tunçer, B. (2019). Public Spaces and Happiness: Evidence from a Large-scale Field Experiment. *Health & Place*, 56, 9-18. doi:10.1016/j.healthplace.2019.01.014

- Broberg, A., Kyttä, M., & Fagerholm, N. (2013). Child-friendly Urban Structures: Bullerby revisited. *Journal of Environmental Psychology*, 35, 110-120. doi:10.1016/j.jenvp.2013.06.001
- Chen, C., & Zhang, H. (2018). *Do You Live Happily? Exploring the Impact of Physical Environment on Residents' Sense of Happiness*. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 112, 012012. doi:10.1088/1755-1315/112/1/012012
- Churchman, A. (2003). Is There a Place for Children in the City? *Journal of Urban Design*, 8:2, 99-111, DOI: 10.1080/13574800306482
- Cui, W., & Yang, Z. (2021). Association between Connection to Nature and Children's happiness in China: Children's Negative Affectivity and Gender as Moderators. *Journal of Happiness Studies*. doi:10.1007/s10902-021-00386-1
- Diener, E. (1984). Subjective Well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575
- Frank, L. D., Andresen, M. A., & Schmid, T. L. (2004). Obesity Relationships with Community Design, Physical Activity, and Time Spent in Cars. *American Journal of Preventive Medicine*, 27(2), 87-96. doi:10.1016/j.amepre.2004.04.011
- Jacobs, J. (1992). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.
- Keçeli, A. (2013). Kentsel Yaşanabilirlik ve Cinsiyet. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 232-245 ISSN:1303-2429
- Kristjánsdóttir, S. (2007). *Deciphering the Contemporary Urban Landscape of Reykjavík, Iceland, by Applying the Concepts and Methods of Caniggia and Conzen*. Unpublished PhD thesis, University of Birmingham.
- Laatikainen, T. E., Broberg, A., & Kyttä, M. (2017). *The Physical Environment of Positive Places: Exploring Differences Between Age Groups*. Preventive Medicine, 95. https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2016.11.015
- López-Pérez, B., Sánchez, J., & Gummerum, M. (2015). Children's and adolescents' conceptions of happiness. *Journal of Happiness Studies*, 17(6), 2431-2455. doi:10.1007/s10902-015-9701-1
- McCabe, K., Bray, M. A., Kehle, T. J., Theodore, L. A., & Gelbar, N. W. (2011). Promoting happiness and life satisfaction in school children. *Canadian Journal of School Psychology*, 26(3), 177-192. doi:10.1177/0829573511419089
- Mehaffy, M. W. (2021). Health and Happiness in the New Urban Agenda: The Central Role of Public Space. *Sustainability*, 13(11), 5891. doi:10.3390/su13115891
- Newland, L. A., Giger, J. T., Lawler, M. J., Carr, E. R., Dykstra, E. A., & Roh, S. (2014). Subjective Well-being for Children in a Rural Community. *Journal of Social Service Research*, 40(5), 642-661. doi:10.1080/01488376.2014.917450
- O'Brien, C., & Tranter, P. J. (2006). *Planning For and With Children and Youth: Insights from Children About Happiness, Well-being and Walking*. Walk21-VII, "The Next Steps", The 7th International Conference on Walking and Liveable Communities, Melbourne, Australia.
- Özbil, A., Yeşiltepe, D., & Arğin, G. (2015). Modeling walkability: The effects of street design, street-network configuration and land-use on pedestrian movement. *AJ Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, 12(3), 189-207.
- Pringle, S., & Guaralda, M. (2018). Images of Urban Happiness: A Pilot Study in The Self-Representation of Happiness in Urban Spaces. *The International Journal of the Image*, 8(4), 97-122. doi:10.18848/2154-8560/cgp/v08i04/97-122
- Rees, G., Tonon, G., Mikkelsen, C., & Rodriguez de la Vega, L. (2017). *Urban-rural Variations in Children's Lives and Subjective Well-Being: A Comparative Analysis of Four Countries*. Children and Youth Services Review, 80, 41-51. doi:10.1016/j.childyouth.2017.06.056
- Sepe, M. (2017). The Role of Public Space to Achieve Urban Happiness. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 12(04), 724-733. doi:10.2495/sdp-v12-n4-724-733
- Severcan, Y. C. (2018). Changing Places, Changing Childhoods: Regeneration and Children's Use of Place in Istanbul. *Urban Studies*, 55(10), 2179-2196. doi:10.1177/0042098017711395
- Smith, M., Cui, J., Ikeda, E., Mavoa, S., Hasanzadeh, K., Zhao, J., ... & Kyttä, M. (2021). Objective measurement of children's physical activity geographies: A systematic search and scoping review. *Health & place*, 67, 102489.
- Su, L., Zhou, S., Kwan, M., Chai, Y., & Zhang, X. (2021). The Impact of Immediate Urban Environments on People's Momentary Happiness. *Urban Studies*, doi:10.1177/0042098020986499
- Thomas, G. and Thompson, G. (2004) *A Child's Place: Why Environment Matters to Children*, London, Green Alliance/Demos, ISBN 0 9543813 5 1

- Travlou, P., Owens, P. E., Thompson, C. W., & Maxwell, L. (2008). Place Mapping with Teenagers: Locating their Territories and Documenting their Experience of the Public Realm. *Children's Geographies*, 6(3), 309–326. <https://doi.org/10.1080/14733280802184039>
- TÜİK, (2021, Şubat). *TÜİK Kurumsal*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-202037210&dil=1>
- Veenhoven, R. (1997). *Advances in Understanding Happiness*. French In Revue Québécoise De Psychologie, 18, 29-74.
- Waygood, E., Friman, M., Olsson, L. E., & Taniguchi, A. (2017). Transport and Child Well-being: An Integrative Review. *Travel Behaviour and Society*, 9, 32-49. doi:10.1016/j.tbs.2017.04.005
- Winters, J. V., & Li, Y. (2016). Urbanisation, Natural Amenities and Subjective Well-being: Evidence from US counties. *Urban Studies*, 54(8), 1956-1973. doi:10.1177/0042098016631918